

प्राणतोषिणी

39793

श्रीरामतोषण भट्टाचार्य्ये

तन्मयाज्ञात संकलन

विरचिता ।

वि, ए. उपाधिधारिणा पण्डितकुसंपतिना

श्रीजीवाण्डे विद्यासुगिरभट्टाचार्य्ये

विरचिता ।

D 6104 (e)

D 6104 (e)

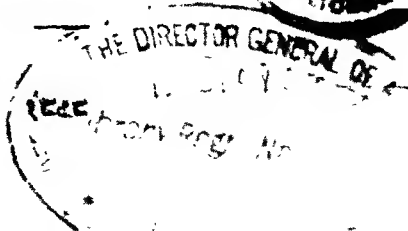
द्वितीय संस्करण ।

Sa 17

कलिकाता नगरे

कलिकाता यन्त्रे

मुद्रिता ।

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI

Acc. No. 39793 .....

Date..... 25/4/62.....

Call No. Salt/Bha.....

প্রিন্ট—মুখাফি এও কাল্পানি

39793

प्राण तीक्ष्णी सूचीपत्रम् ।

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
मङ्गलाचरणम्	१	तत्र ब्रह्मविष्णुशिवाद्युत्पत्तिः	१४
अन्य प्रशंसा	३	शक्त्या सृष्ट्यादिकथनम्	१५
अन्यस्वानुक्रमिका	४	शब्दब्रह्मोत्पत्तिकथनम्	१५
अन्यस्य काण्डपरिच्छेदादि-		तत्र ब्रह्मणो हेविध्यकथनम्	१६
निरूपणम्	४	प्रथम परिच्छेद समाप्तिः	१७
तन्त्रशास्त्रे प्रशंसा	८	शब्दादीनां स्रोटवादः	१७
तत्र तन्त्रशास्त्रस्य तत्त्वम्	८	सदृशं शब्दं तत्त्वनिरूपणम्	२२
तन्त्रोक्तं कर्मणो हानिनिषेधः	८	विष्णुशिवशक्तीनां वक्ष्याम-	
ज्योतिस्तन्त्रादौ अप्रशब्द-		न्युत्तयः	२३
निषेधः	८	कालोत्पत्तिकथनम्	२४
तन्त्रशास्त्रे संग्रहनिषेधः	८	पञ्चाशत् विष्णुत्पत्तिः	२६
तन्त्रशास्त्रे विश्वासफलम्	१०	पञ्चाशत् विष्णुशक्त्युत्पत्तिः	२६
तन्त्रज्ञानफलम्	१०	पञ्चाशत् ब्रह्मोत्पत्तिः	२६
तन्त्रशास्त्राधिकारिकथनम्	१०	पञ्चाशत् ब्रह्मशक्त्युत्पत्तिः	२६
कलौ तन्त्रोक्तकर्मणा फला-		शेषविधि प्रयोजनम्	२७
वाप्तिः	१०	परमब्रह्म निरूपणम्	
तन्त्रवस्तु प्रशंसा	११	वर्चतो नामाश्रयोत्पत्तिः	
तन्त्रादिनिन्दाकरणे दोषः	११	राशिचक्रकथनम्	
तन्त्रयवत्फलम्	११	राशिधिपकथनम्	
शक्त्युत्पत्तिकथनम्	१२	वर्चतो मन्त्रशक्तिप्रकरणम्	
सृष्टिप्रकरणम्	१३	समावर्त्योत्पत्तिप्रकरणम्	३६
तत्र त्रिविध विष्णुकथनम्	१३	नक्षत्रवारादौ अप्रशब्द-	
त्रिविध शक्तिकथनम्	१३	वक्ष्यामहे कथं कथं कथं	

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
नक्षत्रदेवताकथनम्	३६	जरायुजमनुष्याद्युत्पत्ति	
नक्षत्रयोनि कथनम्	३६	कथनम्	४६
नक्षत्रयोनिः फलम्	३७	अनुष्यत्वप्राप्तिप्रशंसा	४६
पक्षीत्युत्पत्तिस्थिपकथनम्	३७	तृतीय परिच्छेद समाप्तिः	४८
द्वितीय परिच्छेद समाप्तिः	३७	देहसृष्ट्यागर्भोत्पत्तिप्रकारः	४८
अथ सृष्टिकथनम्	३७	शुक्रशोणिताद्युत्पत्तिप्रकारः	५०
लवादिमानकथनम्	३८	देहसृष्टौ धातुकथनम्	५२
सुहृत्तदिनरात्रिमासवत्सर-		इन्द्रियेन्द्रियार्थकथनेन	५५
मानम्	३८	इन्द्रियाणां गुणकथनम्	५५
तत्र ब्रह्मादिनादिनिरूपणम्	३८	पञ्चभूतोद्भवास्थादिकथनम्	५७
तत्त्वसृष्टिकथनम्	३८	जन्तुलक्षणम्	५८
पञ्चभूतोत्पत्तिस्थिपकरणम्	४०	आद्युत्पत्तिकथनम्	५८
पञ्चभूतगुणकथनम्	४१	अस्याद्युत्पत्तिकथनम्	६२
भूतमण्डलकथनम्	४२	नाडिमुखस्थानकथनम्	६२
भूतस्वरूपकथनम्	४३	चतुर्थ परिच्छेद समाप्तिः	६३
भूतपञ्चात्मकचतुर्विधदे-		वायुप्रकरणं तत्र शरीरस्थ	
सृष्टिः	४३	वायु कथनम्	६३
तत्र पञ्चोक्तरूपकथनम्	४३	शरीरकोषविवरणम्	६५
उद्भिदाद्युत्पत्तिकथनम्	४३	गर्भस्थ जन्तोरवस्थाविशे-	
पापविशेषाद्देहचयोनिप्राप्तिः	४४	षादिः	६६
पापमेदाज्जलत्वादिप्राप्ति-		इन्द्रियेषु पञ्चभूतस्थिति-	
कथनम्	४५	प्रकारः	६७
तत्तत्पापप्रायश्चित्तम्	४५	देहे चतुर्दशभुवनस्थानादि	७०
क्रिमिकोटपतङ्गादीना-		शरीरे तौर्यादिकथनम्	७१
मुत्पत्तिः	४६	गर्भतो जीवनिःसरणप्रकारः	७३
अण्डजाद्युत्पत्तिः	४६	कुण्डलीतो वर्षोत्पत्तिप्रकारः	७३

विषयः	पृष्ठाङ्कः
जन्तोरेकादशावस्थाकथनम् ७४	
स्वकर्मानुसारेण स्वर्गादिकम् ७४	
पञ्चम परिच्छेद समाप्तिः ७५	
प्रस्तुत वर्णात्पत्तिप्रकारः ७५	
कुण्डलिनीस्वरूपकथनम् ७६	
तत्राक्षरोत्पत्तिक्रमः ७७	
पञ्चाशत् कामनामानि ८२	
कामशक्तिनामानि ८२	
पञ्चाशत् गणेशनामानि ८३	
पञ्चाशत् गणेशशक्तयः ८३	
एकोनपञ्चाशत् चैत्रपालाः	
चैत्रपाल कथनं प्रयो-	
जनश्च ८४	
वैखरी सृष्टिकथनम् ८४	
वर्णोच्चारणस्थानादिकम् ८४	
वर्णोच्चारण प्रकारः ८५	
वर्णानां श्रवणश्रव्यात्मकत्वं	
ऋक्षदीर्घत्वादि कथनञ्च ८८	
वर्णानां पञ्चभूतात्मकता	
माहकासंज्ञादिश्च ८८	
षष्ठ परिच्छेद समाप्तिः सप्तम	
परिच्छेदारम्भश्च ८८	
अक्षराणां मूर्तिकल्पना	
लेखनप्रकारश्च ८८	
अकारादि अकारान्तवर्ण-	
स्वरूपाश्च ८९	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
भूमौ वर्णमन्त्रपुस्तकादि	
लिखननिषेधः १००	
लेखनीकरण शुभाशुभम् १००	
पुस्तकमान कथनम् १००	
पुस्तकवेध फलम् १००	
पुस्तक पत्रफलम् १०१	
पुस्तके वेदलिखननिषेधः १०१	
लेखक-पूजाफलम् १०१	
लिखितस्य वेतनग्रहणे	
दोषः १०१	
सप्तम परिच्छेद समाप्तिः १०१	
वर्णाभिधान कथनम् १०१	
अष्टम परिच्छेद समाप्तिः १११	
नवम परिच्छेदारम्भः मन्त्र-	
प्रकरणञ्च १११	
पृथिव्यां तन्मावतरणम् ११२	
तत्र महाविद्यादीनां	
माहकावर्चभेदेभ्यः सर्व-	
वर्णोत्पत्तिकथनम् ११२	
तत्र पञ्चाभायादिभेदकथनं	
तत्त्वकथनं महारकमन्त्र-	
व्युत्पत्त्यादि कथनञ्च ११३	
अष्टादशविधां जन्तुर्लोप-	
वेदाङ्गव्युत्पत्ति कथनम् ११३	
तत्र ग्रेव पाशपतादि मन्त्रो-	
त्पत्तिकथनम् ११३	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
आख्यौचितिकि शास्त्राध्ययने	
शृङ्गाशयोनिवृत्तिप्राप्तिः	११४
पञ्चाङ्गाद्यादि तन्त्रप्रभेदाः	११५
षडङ्गाद्यादि भेदाः	११७
आङ्गायभेदेनाचारभेदः	११८
तन्त्राणां वेदाङ्गत्वादि-	
कथनम्	११८
अन्वेषां सामान्य शास्त्रत्वा-	
दिकम्	११८
तत्र भागवत लक्षणम्	११८
मातृका वर्णभेदेभ्यः सर्व-	
मन्त्रोत्पत्तिर्द्विविध मन्त्र	
जातिकथनञ्च	११८
प्रयोगविशेषसिद्ध्यर्थं मन्त्राणां	
त्रैविध्यकथनं पुंनपुं-	
संकादि भेदाश्च	११८
कर्माभेदे स्त्री नपुंसक मन्त्र	
प्रायश्चादि कथनम्	१२०
शुभ प्रभुष मन्त्राणां प्रयोग	
निषेधः	१२१
एषां शुभ प्रभुष लक्षणम्	१२१
नवम परिच्छेद समाप्तिः	१२१
मन्त्राणां द्विजादि दुष्टा-	
वत्सा	१२१
द्विजादिमन्त्राणां लक्ष-	
णानि	१२१

विषयः	पृष्ठाङ्कः
मन्त्रशोधनस्वावश्यकत्वम्	१२२
मन्त्रशोधनप्रकारस्तत्र	
महामुद्राकथनञ्च	१२८
योनिमुद्रा कथनम्	१२८
योनिमुद्राकरणाशङ्कौ भूत-	
लिप्यादिना मन्त्रदोष-	
शान्तिः	१२७
अस्या ऋथादिन्यासः	
षडङ्गन्यासादिकं ध्यान-	
कथनञ्च	१२८
अस्या ध्यानान्तरम्	१२८
भूतलिपेः प्राक्प्रतिष्ठा	१२८
भूतलिपिन्यासक्रमः	१२८
अस्याः पूजाक्रमः	१४०
अस्याः प्रयोगफलञ्च	१४०
मन्त्राणां दोषशान्त्यर्थं दश-	
संस्काराः वीजाभिधानञ्च	१४०
दशम परिच्छेद प्रथम-	
काण्ड समाप्तिः	१४१
द्वितीयकाण्डारम्भ उक्त	
निर्णयञ्च	१४१
गर्माधानादि संस्काराः	१४२
तत्रादौ ऋतुसंस्कारः	१४४
गर्माधानकथनम्	१४५
पुंसवन विधिः	१४६
पञ्चाशत विधिः	१४७

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
सीमन्तोन्नयनविधिः	१४७	सीमन्तोन्नयन प्रयोगः	१६१
जातकर्म विधिः	१४७	जातकर्म प्रयोगः	१६२
तत्र कवित्वकारक प्रयो-		नाम करण प्रयोगः	१६३
गादिकम्	१४८	निष्क्रमण प्रयोगः	१६३
नामकरण विधिः	१४८	अन्नप्राशन प्रयोगः	१६३
निष्क्रमणविधिः	१५०	चूडाकरण प्रयोगः	१६४
अन्नप्राशन विधिः	१५१	अथोपनयन प्रयोगः	१६५
चूडाकरणम्	१५१	विवाह प्रयोगः	१६६
अथोपनयनम्	१५२	द्वितीय काण्डे प्रथम परि-	
तत्र यज्ञसूत्र परिमाणम्	१५३	च्छेद समाप्तिः	१६८
यज्ञसूत्र प्रमाणाग्नेः		द्वितीय परिच्छेदार्थः	१६८
दोषः	१५३	गुरुप्रकरणं तत्रादौ गुरु-	
यज्ञसूत्रस्य कर्तनम्	१५३	लक्षणादिकम्	१६८
अस्य ग्रन्थ प्रकारः	१५३	तत्र कुलीन गुरु प्रशंसा-	
अस्य जीवन्यासः	१५४	दिकश्च	१६८
यज्ञोपवीतादि धारण		गुरुनाथाचार्यशब्दानां	
विधिः	१५४	व्युत्पत्ति कथनादिकम्	१७१
दारपरिग्रहस्यावश्यकता	१५६	गुरुविशेष लक्षणादिकश्च	१७२
विवाह प्रकरणम्	१५६	गुरु माहात्म्यम्	१७३
अथोपवी कामपत्नी-		शास्त्रे गुरोरावश्यकत्वम्	१७४
निर्णयः	१५८	गुरुमन्त्रदेवतानामेकम्	१७५
दशविध संस्कारप्रयोगः	१५८	गुरुतुष्ट्यादि फलम्	१७५
तत्रादौ गर्भाधानप्रयोगः	१५८	गुरु शब्दोच्चारण फलम्	१७५
पुंसवन प्रयोगः	१६०	गुरुग्रहीरे ब्रह्मादीनां	
वशासन प्रयोगः	१६१	कतिः	१७५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
गुरुदत्तो जगत्सृष्टि-	
कथनम्	१७६
सर्वेभ्यो गुरोराधिकारम्	१७६
गुरुपूजने जगत् पूजन-	
कथनम्	१७६
दीक्षाशिक्षादि भेदेन	
द्विविधं गुरु कथनम्	१७६
गुरुभेद कथनम्	१७६
तत्त्वज्ञ गुरुकरण वीजम्	१७७
गुरु विशेषादि कथनम्	१७७
स्त्रीगुरु लक्षणम्	१७८
गुरोः कर्त्तव्ये वर्जनीय-	
कथनम्	१८०
त्याज्यगुरु कथनम्	१८१
शिक्षा प्रकारं शिक्षाशब्द-	
व्युत्पत्तिम्	१८१
शिक्षा लक्षणम्	१८२
वर्जनीयं शिक्षा लक्षणम्	१८३
शिक्षाकर्त्तव्याकर्त्तव्यादि-	
कथनम्	१८३
गुरोराज्ञा लङ्घने दोषः	१८४
गुर्वनिष्टकरणे दोषः	१८४
गुरु श्रापजन्य दोषः	१८५
गुरुनिन्दा श्रवणे दोषः	१८५
अस्य प्रतीकारः	१८५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
गुरुनिन्दा करणे दोषः	१८५
गुरो मनुष्यज्ञाने दोषः	१८५
गुर्वपराधादि दोष कथनम्	१८५
गुरुसन्ततित्यागादि निषेधः	१८५
गुर्वादि मानन प्रकारः	१८५
गुरुकुल पूजाक्रमः	१८५
गुरुदर्शनदिन प्रशंसा	१८६
गुरुप्रीतो फलम्	१८७
गुरुपूजां विना दृष्टपूजायां	
दोषः	१८७
गुर्वनुक्तक्रिया वैफल्य-	
दिकम्	१८७
गुरुप्रशामादि फलम्	१८७
गुरुसङ्घे कृतपुण्यकर्मफलम्	१८७
गुरुपादरजो भक्षणम्	
धारणफलम्	१८७
गुरुपादोदकादि भक्षण-	
फलम्	१८८
भक्षणम् गुरुपादोदक धारण	
फलम्	१८८
गुरुपूजा तदवसरणादि	
फलम्	१८८
गुरु गुरुपुत्राबुद्धिष्टादि	
माहात्म्यम्	१८८
गुरुच्छिष्टाभक्षणे दोषः	१८८

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
गुरुसमौपे महापौठादौ		ज्ञान कारणम्	१८३
च पादप्रक्षालनादि		तत्र शुभ भूमि कथनम्	१८४
निषेधः	१८८	तत्र मध्यमाधम भूमि	
गुर्वाज्ञया निषिद्धाचरणे		कथनम्	१८४
दोषाभावादि कथनम्	१८८	तत्र शल्योद्धारं विना	
गुर्वग्रे मानादि निषेधः	१८९	दोष कथनम्	१८५
गुरुभक्ति फलम्	१८०	तत्र शुभफल कथनम्	१८५
गुरुभक्त्यनुत्पत्तौ दोषः	१८१	शल्योद्धार धनोद्धारौ	१८५
गुरु स्त्री पुत्रवन्धूनां दोष		मण्डपादि पूर्वादि ज्ञान	
प्रकाश तद्द्रव्यमन्त्रश्च		निर्णयः	२०५
निषेधादिकम्	१८१	तत्र शङ्खनिखननप्रकारः	२०५
गुरुशुश्रूषादिकम्	१८१	तत्र शङ्ख सूत्रकरणं तत्र	
गुरुमित्र सुहृदादीनां		शुभाशुभ कथनम्	२०५
अवमानादि निषेधः	१८१	मण्डपकरणम्	२०७
द्वितीय परिच्छेद समाप्तिः	१८१	तत्राङ्गरार्पणादिकम्	२०८
दौष्ठादौ गुरुशिष्य मन्त्राणां		मण्डलकरण प्रकारः	२१०
माङ्गी नक्षत्र विचार-		अस्य मार्जनप्रकारादिकम्	२१५
कथनम्	१८२	द्वितीय परिच्छेद समाप्तिः	२१६
दौष्ठायां चक्रादि विचारः	१८३	चतुर्थ परिच्छेदारम्भ दौष्ठा-	
तत्र मण्डपार्थ भूमि-		शब्द व्युत्पत्तिश्च	२१६
परीक्षा	१८३	दौष्ठा माहात्म्यम्	२१७
दौष्ठायां वर्जनीय भूमि		दौष्ठा प्रशंसा	२१७
कथनम्	१८३	दौष्ठायां विशेषः	२१७
तत्र दिकप्रवृत्तिभूमि शुभाशुभम्	१८३	दौष्ठान्येष्टत्वादि कथनम्	२१७
तत्र ब्राह्मण्यादि भूमि		तत्रैक मन्त्रसाधन फलम्	२१८

विषयः	पृष्ठाङ्कः
दीक्षाया अकरणे दोषः	२१८
मिथ्यदीक्षा कथनम्	२१८
दीक्षाविधि कथनम्	२१८
नामक्रियाभेदेन दोक्षा- भेदाः	२१८
दीक्षायाः फलम्	२२०
तत्राधिवास विधिः	२२८
अङ्गुरारोपण प्रयोगः	२३०
अधिवास प्रयोगः	२३२
चतुर्थ परिच्छेद समाप्तिः	२३५
दीक्षाप्रकरणम्	२३५
तत्र वृद्धिः आद्यादिकम्	२३५
तत्र पञ्चदेव पूजा	२३६
तत्र ग्रहपूजाग्रहमन्त्रो- द्धारः	२३७
ग्रहपूजाक्रमः	२३७
ग्रहपुरस्सरणादिकम्	२३८
ग्रहदानादिकम्	२३८
ग्रहकवचादिकम्	२३८
दीक्षादौ तिथिपूजा	२४०
तिथिध्यानमन्त्रपूजादिकम्	२४०
पक्षध्यानादिकम्	२४३
तिथिपक्षमन्त्रध्यानादिकम्	२४३
तिथिपूजाद्यकरणे दोषः	२४५
तिथिकवचादिकम्	२४५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
अकारादि वर्णानां ध्याना- दिकम्	२४६
वर्णध्यानाकरणे दोषः	२५४
अकारादि वर्णानां पूजा- मन्त्र कथनम्	२५४
दीक्षादौ पूजाक्रमश्च	२५४
तत्र होमादि विधिः	२६०
तत्रान्धादिशोधनविधिः	२६०
अभिषेक विधिः	२६१
अभिषेकफलञ्च	२६२
अभिषेकमन्त्राः	२६३
आणवो दीक्षाविधिः	२६८
अस्या भेदकथनम्	२६८
तत्र वर्णमयौ दीक्षा क्रमदीक्षाविधिः	२६८
कलौ तान्त्रिकसंस्कार- पत्र रत्न दीक्षादिकम्	२७१
देवताभेदे मन्त्रलिखन- प्रकारादिकम्	२७१
देवताविशेषे मन्त्रलिखन- द्रव्य कथनम्	२७१
तत्तद्देवता प्राणप्रतिष्ठादि कथनञ्च	२७१
तत्र सूर्यार्घ्यदानं अर्घ्य- द्रव्य कथनञ्च	२७१

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
प्रबल कालि कक्षणम्	२७३	गुरुकवचान्तरं प्रणाम-	
कलैरुपशमप्रकारः	२७३	स्तुत्यादिकं फलम्	२८८
कलेर्गुण कथनादिकम्	२७४	सद्गुरु प्रणाम मन्त्रः	२८२
धर्मकाण्ड समाप्तिः	२७६	वाङ्मयगुरुचतुष्टय नम-	
अर्थकाण्डारम्भः	२७६	स्कारादिकम्	२८२
अस्थानुक्रमशिका	२७६	स्त्रीगुरुध्यानस्तोत्रकवचा-	
आचारसप्तक कथनम्	२८०	दिकम्	२८३
तत्र वेदाचारकथनम्	२८१	स्त्रीगुरुगीता	२८६
तत्र दृष्टदेवताध्यानादिकम्	२८१	गुरुपूजाविधिः	२८६
गुरुध्यानारंभनादिकम्	२८१	संपत्नीकगुरुपूजादिकम्	२८७
मानसगन्धार्थैर्गुरुपूजा-		संपत्नीकगुरुपूजामन्त्रो-	
दिकम्	२८२	हारः	२८७
गुरुपूजाक्रमः	२८३	अस्य जपपूजादि फलम्	२८७
गुरोर्ध्यानान्तरादिकम्	२८३	गुरुपंक्तिचिन्तनम्	२८७
सद्गुरुध्यानम्	२८४	प्रथम परिच्छेद समाप्तिः	२८८
कुलवृक्षलक्षणादिकम्	२८४	कुण्डलिनीध्यानादिकम्	२८८
कुलवृक्ष प्रणामानन्तरं गुरु-		कुण्डलिनीस्तोत्रम्	३००
ध्यान गुरुपादुका मन्त्रो-		अस्याः स्तोत्रान्तरम्	३०२
हार कथनम्	२८४	कुण्डलिनीकवचम्	३०२
गुरुपादुकामाहात्म्यम्	२८४	चौरगणेश मन्त्रः	३०६
गुरुपत्नीपूजामन्त्रादिकम्	२८५	चौरगणेशमन्त्रं विना	
गुरुस्तोत्रम्	२८६	पुराणपाठपूजा जपादी	
पादुकापञ्चक स्तोत्रम्	२८७	दोषकथनम्	३०६
गुरुस्तोत्रान्तरम्	२८८	भक्त्यामन्त्रजपकाण्ड-	
गुरुकवचम्	२८८	कथनम्	३०७

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
अस्य प्रयोगः	३०७	तत्र स्नानाकरणे दोष-	
अजपामन्त्रजपसमर्पणम्	३०८	कथनादिकम्	३२३
हंसस्य ध्यानम्	३०९	ज्ञानभेदादिकम्	३२४
जपरहस्यादिकम्	३०९	सप्तविधज्ञानकथनम्	३२४
अहोरात्रमध्ये अजपा-		तत्र वैष्णवाभ्यन्तरं स्नानम्	३२४
जपसंख्या	३०९	शाक्ताभ्यन्तरं स्नानम्	३२४
अजपा नामकारणञ्च	३०९	शैवाभ्यन्तरं स्नानम्	३२४
मातृकावर्णस्वरूपकथनम्	३१०	नित्यज्ञानफलम्	३२५
अजपाया द्वैविध्यम्	३१०	वाङ्मयज्ञानफलम्	३२५
प्रातःकृत्यादिकम्	३११	शक्ते कुशविशेषः	३२५
देवपूजागृहसम्यार्जनादि-		वैदिकज्ञानानन्तरं तान्त्रिक-	
तत्फलञ्च	३१२	स्नानादिकं स्नान-	
देवगृहमार्जने विहित-		सङ्कल्पादिकञ्च	३२६
निषिद्धद्रव्यं तत्फलञ्च	३१२	सङ्कल्पाकरणे दोषः	३२७
देवगृहोपलेपनादि फलञ्च	३१३	सङ्कल्पे विहित निषिद्ध-	
गुर्वादिनमस्कारविधिः	३१३	पात्रकथनम्	३२७
अद्वैत भावनादि कथनम्	३१३	मञ्जनप्रकारः	३२७
तत्र छिन्नमस्तायाविशेषः	३१४	सृदालभनम्	३२८
दक्षिणकाल्या विशेषः	३१४	सङ्केप तर्पणम्	३२८
अस्याः क्रमस्तवकथनं		परस्नाते स्नाने विशेषः	३२८
फलञ्च	३१६	अयनादौ तैलस्नाननिषेधः	३२८
गुह्यकाल्याः क्रमस्तोत्रम्	३१८	गात्रमार्जनप्रकारादिकम्	३२८
त्रिपुरायाः क्रमस्तोत्रम्	३२१	गङ्गास्नानं विना महा-	
द्वितीय परिच्छेद समाप्तिः	३२३	विद्यापूजने दोषकथनम्	३२८
स्नानविधिः	३२३	गङ्गाया ध्यानमन्त्रादिकम्	३३०

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
गङ्गाक्षेत्रम्	३३०	स्वाधिष्ठानतीर्थ मणिपुर-	
गङ्गानाममाहात्म्यम्	३३१	तीर्थकथनञ्च	३३४
गङ्गाजलमाहात्म्यम्	३३१	अनाहततीर्थं विशुद्धस्थ-	
सगङ्गदेश प्राशस्त्यम्	३३१	तीर्थञ्च	३३४
गङ्गायां प्राणत्यागफलम्	३३१	आज्ञास्थतीर्थम्	३३४
गङ्गायात्रिकस्य पश्चि मृत्यु-		मानसस्नानफलञ्च	३३५
फलम्	३३१	जले शुष्कवाससा स्थले	
गङ्गातीरे मृत्युफलम्	३३१	चाद्र वाससा देव पैत्र-	
गङ्गायां मृतास्थिनिक्षेप-		कर्मनिषेधः	३३५
फलम्	३३१	परिधेय वस्त्रपरिमाणम्	३३५
गङ्गाजले मरणफलम्	३३१	ब्राह्मणादीनां परिधेय-	
गङ्गायाश्चतुहस्तमध्ये		वस्त्रनिर्णयः	३३५
पिण्डदानफलम्	३३२	वस्त्रपरिधानप्रकारः	३३५
गङ्गायां तर्पणफलम्	३३२	कर्मविशेषे वस्त्रविशेषः	३३५
गङ्गायां पथ्युदस्त काला-		नीलादिवस्त्रं परिधाय	
भावः	३३२	कर्मकरणे दोषः	३३६
तत्र कालभेदाचरणे दोषः	३३२	कलौ कार्पासादि वस्त्र-	
गङ्गायां परद्रव्यहरणे दोषः	३३२	प्रशंसा	३३६
गङ्गादौ प्रतिग्रहे दोषः	३३२	सूचीविद्धादिवस्त्रेण वैध-	
तत्रात्माभिषेकमन्त्रादिकम्	३३२	कर्म निषेधः	३३६
मानसस्नानम्	३३३	विजातीय वस्त्र क्रमिज-	
मनसो बन्ध मोक्षकारण-		वस्त्रेण स्नाननिषेधः	३३६
त्वम्	३३३	क्रमिज श्वेतवस्त्र प्रशंसा	३३६
मानसप्रयागकथनम्	३३३	उत्तरीय वस्त्रप्रमाणम्	३३६
मूलाधार तीर्थः	३३४	यज्ञोपवीतमार्जनद्रव्याणि	३३६

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारः	३३६	गायत्री षडङ्गन्यासा-	
कण्ठादौ यज्ञोपवीतकरण-		दिकम्	३६१
दोषः	३३७	गायत्री ध्यानादिकम्	३६१
तिलकप्रकरणं फलञ्च	३३७	अस्याः पूजाविधिः	३६२
तत्र गोपौचन्दन तुलसी-		गायत्रीकवचम्	३६४
मूलमृत्तिकादि माहा-		गायत्रीपुरस्सरणम्	३६८
त्मादिकम्	३३७	अस्याः काम्यकर्मादिकम्	३६८
त्रिपुण्ड्रधारणविधि फलञ्च	३४५	तान्त्रिक गायत्री पुर-	
कालाग्नि रुद्रोपनिषत्	३४५	स्वरणञ्च	३६८
त्रिपुण्ड्राकरणे निन्दा	३४८	अस्या ऋथादिकम्	३६८
सच्छिद्रत्रिपुण्ड्र करण-		अस्या ध्यानादिकम्	३६८
निन्दा	३४८	अस्याः पूजाक्रमः	३६८
शक्तितिलकविधिः	३५०	आसनकथनादिकं फलञ्च	३७१
द्वितीय परिच्छेद समाप्तिः	३५१	सिद्धासनम्	३७४
संख्याविधिः	३५१	पद्मासनम्	३७४
तत्र योगीनां संख्याविधिः	३५४	पूजाद्रव्यस्थापन क्रमः	३७४
एषां तर्पणविधिः	३५५	तत्रार्घ्यादिपात्रनिर्णयः	३७५
योगीनामन्तर्यागरूपसूत्र्य-		पाद्यपात्र लक्षणम्	३७५
पूजा	३५५	पाद्यप्रक्षेपणीय पात्र-	
कौलानां संख्याविधिः	३५५	लक्षणम्	३७५
वैदिकापोमार्जनप्रकारः	३५५	अर्घ्यपात्र लक्षणम्	३७६
गायत्राराधनादिकम्	३५५	आचमनीय पात्रलक्षणम्	३७६
गायत्रीयन्त्रप्रकारादिकम्	३५६	गन्धपात्र लक्षणम्	३७६
गायत्रा ऋथादिन्यासा-		धूपपात्र लक्षणम्	३७७
दिकम्	३६०	दीपपात्र लक्षणम्	३७७

विषयः	पृष्ठाङ्कः
दोपमाला लक्षणम्	३७७
दोपाधार लक्षणम्	३७८
नौराजनपात्र लक्षणम्	३७८
घण्टा लक्षणम्	३७८
नैवेद्यपात्र लक्षणम्	३७९
पानौयपात्र लक्षणम्	३७९
ताम्बूलपात्र लक्षणम्	३७९
द्वितीय काण्डस्य चतुर्थ	
परिच्छेद समाप्तिः	३८०
भूतशुद्धि प्रकरणम्	३८०
अस्या अकरणे दोषः	३८४
प्राणायामः	३८८
पूजाधार निरूपणम्	३८८
प्रतिमानिकटे यन्त्रकरण	
निषेधः	३८८
पार्थिव शिवलिङ्गे शक्ति-	
पूजा निषेधः	३८९
स्फाटिकलिङ्गे शक्तिपूजा-	
फलम्	३८९
शक्तेः साकारत्वादिकारणम्	३८९
प्राणप्रतिष्ठा	३९१
तत्रासनाद्युपचाराः	३९४
तत्र गन्धाष्टकप्रमाणा-	
दिकम्	३९५
अथ पुष्पम्	३९६

विषयः	पृष्ठाङ्कः
शक्तिविषये पुष्पविशेषा-	
दिकम्	३९६
तत्र करवीरादि माहात्म्यं	
फलञ्च	३९७
पुष्पविशेष दानेन ब्रह्म-	
हत्यादि पापप्रार्थ्याश्चत-	
कथनम्	३९७
तत्र वृक्षस्य पुष्पदाननिषे-	
धादिकम्	४०१
मध्याह्नस्नानानन्तरं पुष्प-	
च्छेदननिषेधः	४०१
पुष्पमाला	४०१
मालत्यादि पुष्पमालया	
कार्तिके विष्णुपूजनफलम्	४०१
मासविशेषे धात्रौफलादि-	
दानफलम्	४०१
भक्तियोगेन सर्वपुष्पैः पूजा-	
कथनम्	४०२
जवापुष्पादिभिर्देवीपूजन-	
फलम्	४०२
चातुर्मास्ये चक्षुसंस्थक-	
मालतौपुष्पे च विष्णु-	
पूजनफलम्	४०२
वर्ज्यपुष्प कथनम्	४०२
कालविशेषे प्रशस्तपुष्पाणि	४०३

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
पुष्पाभावेन तत्पत्रेषापि		देवपूजादौ विहिताविहित-	
देवतार्चनकथनम्	४०३	द्रव्यादिकम्	४०७
गुप्तपूजा पुष्पकथनम्	४०३	हविष्यादौ भक्ष्याभक्ष्य-	
दिवारात्रीभेदे पुष्पविशेष-		द्रव्यादिकथनम्	४१३
षेण पूजनकथनम्	४०३	तृतीय काण्ड समाप्तिः	४१५
देवालयजपुष्पेण देवपूजने		चतुर्थकाण्डारम्भस्तस्मानु-	
दोषकथनम्	४०३	क्रमणिका च	४१६
देवताविशेषे पुष्पविशेष		मन्त्रचैतन्यं फलञ्च	४१८
वर्जनादिकथनम्	४०३	मन्त्रार्थकथनम्	४१८
विल्वपत्रादीनां पर्युषित-		कुल्लुकादिकथनम्	४२१
दोषाभावकथनम्	४०३	कुल्लुकाया अज्ञाने दोषः	४२२
धूपशब्दव्युत्पत्तिकथनम्	४०४	सेतुकथनम् अस्याज्ञाने	
धूपप्रमाणं दानफलञ्च	४०४	दोषकथनञ्च	४२२
दीपशब्दव्युत्पत्तिस्तत्त-		महासेतुकथनं तत्फलञ्च	४२२
क्षणञ्च	४०४	निर्वाणकथनम्	४२२
देवतार्चनादौ वस्त्रालङ्कार-		अस्याज्ञाने दोषः	४२२
रादि प्रमाणम्	४०४	जपादौ मुखशोधनम्	४२२
नैवेद्यशब्दव्युत्पत्तिस्तत्त-		अस्याकरणे दोषञ्च	४२३
क्षणादिकञ्च	४०४	प्राणयोगप्रकरणम्	४२४
ताम्बूललक्षणादिकम्	४०४	दीपनकथनं तत्फलञ्च	४२४
निषिद्धचूर्णपर्णादिकम्	४०४	जपक्रमस्तत्फलञ्च	४२४
प्रणामप्रकरणं फलञ्च	४०४	पुरश्चरणविशेषः	४२५
तत्र प्रदक्षिणप्रणामादिकं		वारपुरश्चरणम्	४२५
तत्तत्तत्क्षणदिकं फलञ्च	४०५	तिथिपुरश्चरणम्	४२६
निर्मात्यकालनिरूपणा-		मासनियतकार्याणि वा-	
दिकम्	४०७	रादिपुरश्चरणं सङ्ख्याञ्च	४२६

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
एषां दक्षिणा वाक्यादिकम् ४२७		गुरुणा सहैकत्र शयनोप-	
तर्पणाभिषेकादिप्रयोगाः ४२७		वेशनादौ दोषः ४५४	
श्रोदुर्गाया रहस्य पुर-		कौलानामेकपात्रे पानादौ	
स्मरणम् ४२८		दोष प्रायश्चित्तादिकम् ४५३	
तत्र नक्षत्रपुरस्मरणं फलञ्च ४२८		मन्त्रमात्रादिगमन प्राय-	
करणयोगपुरस्मणादिकं		श्चित्तादिकम् ४५३	
फलञ्च ४३०		अनिवेद्यभोजनप्रायश्चित्तम् ४५४	
संक्रान्तिपुरस्मरणं तत्-		अनस्थि प्राणिपक्षिसर्प-	
फलञ्च ४३०		मार्जारादीनां बधप्राय-	
ग्रहणपुरस्मरणं तत्फलञ्च ४३०		श्चित्तादिकम् ४५४	
मालाप्रकरणं तत्फलञ्च ४३३		क्षत्रियवैश्यादि बधप्राय-	
प्रथम परिच्छेद समाप्तिः ४३७		श्चित्तम् ४५४	
साधनस्थानानि ४३७		महापातकादिप्राय-	
सिद्धपीठकथनम् ४३८		श्चित्तादिकथनम् ४५४	
तत्र कामरूपमाहात्म्यम् ४३८		पशूनां व्रतभङ्गादि-	
पीठनिरूपणं फलञ्च ४४०		प्रायश्चित्तम् ४५४	
देवता स्थाननिरूपणम् ४४०		शालग्रामशिलाद्यग्रे कृत्वा	
पूजाकालकथनम् ४४८		सृष्ट्वा दिव्यकरण प्राय-	
शान्तिवश्चादिकालाः ४५०		श्चित्तम् ४५४	
महानिशादिनिरूपणम् ४५०		चतुर्थकाण्डस्य द्वितीय	
अकस्माद्देवपूजा बाधादि		परिच्छेद समाप्तिः ४५५	
प्रायश्चित्तम् ४५२		विशेषसाधनं तत्र पशु-	
गुरुत्वागादि प्रायश्चित्तम् ४५२		वाक्य प्रवोचोपायश्च ४५५	
कौलानां प्रायश्चित्ताभावः ४५२		ककलाससिद्धिः फलञ्च ४५५	
रिपुमन्त्रादिपरित्याग-		प्रकारान्तरा ककलास-	
विधिः ४५३		सिद्धिः ४५५	

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
वल्लीसिद्धिः फलञ्च	४५६	शुकशब्द ज्ञानम्	४६४
मूषिकसाधनं फलञ्च	४५७	सारससिद्धिः फलञ्च	४६४
मार्जारसाधनं फलञ्च	४५७	कपोतसिद्धिः फलञ्च	४६४
शृगालसाधनं फलञ्च	४५७	कुक्कुटशब्द ज्ञानम्	४६५
श्वशब्दसाधनं फलञ्च	४५८	शरालुसिद्धिः फलञ्च	४६५
मेकसाधनं फलञ्च	४५८	क्षेमङ्करीसिद्धिः फलञ्च	४६५
गोधासाधनं फलञ्च	४५८	टिट्ठिभसिद्धिः फलञ्च	४६५
गो शब्द ज्ञानम्	४५८	कोकसिद्धिः फलञ्च	४६५
सृगशब्द ज्ञानम्	४५८	चकोरशब्द ज्ञानम्	४६५
मेघशब्द ज्ञानम्	४६०	कीटशब्द ज्ञानम्	४६६
छागशब्द ज्ञानम्	४६०	प्रकृतसाधनम्	४६६
वनविडालशब्द ज्ञानम्	४६०	शय्यासाधनं फलञ्च	४६८
ऋक्षशब्द ज्ञानम्	४६०	त्रिवाट चतुर्वाटसाधनं	
व्याघ्रशब्द ज्ञानम्	४६१	फलञ्च	४७०
हस्तिसाधनं फलञ्च	४६१	विश्वसाधनं तत्फलञ्च	४७०
सिंहसाधनं फलञ्च	४६१	कार्तिकीवैद्यार्जुन प्रयोगः	४७१
शूकरसाधनं फलञ्च	४६१	कार्तिकीवैद्यार्जुन कवचम्	४७२
कङ्कालसिद्धिः फलञ्च	४६२	द्वितीय परिच्छेद समाप्तिः	४८१
काकशब्द ज्ञानम्	४६२	कुक्कुटप्रयोगः	४८१
खञ्जनसिद्धिः फलञ्च	४६२	वक्षःकर्षप्रयोगादिकम्	४८३
जलचरपक्षिसिद्धिः फलञ्च	४६२	आकर्षणप्रयोगः	४८४
मयूरसिद्धिः फलञ्च	४६३	स्तम्भनम्	४८५
विद्याधरपक्षिविशेषसिद्धिः	४६३	उच्चाटनम्	४८५
वकशब्द ज्ञानम्	४६३	अस्य प्रयोगान्तरं फलञ्च	४८६
चटकशब्द ज्ञानम्	४६४	उच्छिष्टचाण्डालीप्रयोगः	४८८

विषयः	पृष्ठाङ्कः
ग्राममेधकथनं फलञ्च	४८२
धूमावतीप्रयोगः फलञ्च	४८२
कृत्वापरिमलप्रयोगः	४८५
जयदुर्गामन्त्र गृध्रगणपरि- हृत्य ज्वालामुखी प्रयोगा- दिकञ्च	४८८
चतुर्थ परिच्छेद समाप्तिः	५००
दुर्गास्तवविधिः	५००
अस्या पूजाप्रकारः	५००
पूजाकालादिनिर्णयः	५०१
पूजाधारादिकथनम्	५०२
प्रतिमाकरणे विधिनिय- धादिकथनम्	५०२
ब्राह्मणादिभेदेन विस्व- युग्मस्य विशेषफलकथनम्	५०३
तत्र पूर्वादित्य विस्वयुग्म- फलम्	५०३
तत्र विस्वयुग्मादेशुति दोषः	५०३
अस्या प्रायश्चित्तादिकम्	५०४
देशविशेषे मूर्तिविशेषा- दिकम्	५०४
पूजामन्त्रपञ्चमनिरूपणा- दिकम्	५०४
सिंहासनादिलक्षणम्	५०४

विषयः	पृष्ठाङ्कः
षष्ठिकर्तव्यकथनम्	५०५
सप्तमीकृत्यम्	५०८
अष्टमीकृत्यम्	५१८
अस्तपूजा	५२१
तत्र षोडशोपचार मन्त्राः	५२२
तत्र देव्याः स्तुतिः	५२५
निशीथकृत्यम्	५२५
नवमीकृत्यम्	५२६
दशमीकृत्यम्	५२६
पञ्चम परिच्छेद समाप्तिः	५२७
दुर्गाया मन्त्रविशेषः पूजा- दिकञ्च	५२७
दुर्गानाममाहात्म्यं फलञ्च	५३१
दुर्गायाः शतनामस्तोत्रम्	५३५
दुर्गा गीताकथनम्	५३६
वलि प्रकरणम्	५३७
तत्र सात्विकादि वलि- लक्षणम्	५३७
पञ्चादि वलिप्रकरणं तत्र- लक्षादिकञ्च	५३८
तत्र शत्रु वलिविधिः	५३८
तत्र क्रामादीनामुत्तरो- त्तरप्रायश्चित्तम्	५४०
अष्टादिमन्त्रादिकम्	५४०
अष्टपूजायां विधिः	५४०

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
वलिच्छेदनविधिः	५४३	श्रावणकृत्यं तत्फलञ्च	५७८
रुधिरपात्रलक्षणम्	५४३	भाद्रकृत्यं तत् फलञ्च	५७८
रुधिरग्रहणदान प्रकारः	५४३	वर्षकृत्यं तत्फलञ्च	५८०
होमविधिः	५४४	तत्र देवी षोडशयात्रा	
तत्राग्निपूजाविधिः	५४८	विधानं तत् फलञ्च	५८२
तत्राहुतदानप्रकारः	५५३	चतुर्थ काण्ड समाप्तिः	५८७
होमद्रव्यप्रमाणम्	५५४	पञ्चम काण्डारम्भस्तस्यानु-	
मानाध्यायकथनम्	५५६	क्रमणिका च	५८७
षष्ठ परिच्छेद समाप्तिः	५५६	गणेशप्रकरणम् अस्य पूजा	
मासकृत्यादिकथनम्	५५७	प्रयोगः फलञ्च	५८९
आश्विनकृत्यम्	५५७	कुमार्याविसनम्	६०३
तत्र खच्चनदर्शनेन शुभा-		गजसम्पादनम्	६०४
शुभादिकम्	५५७	महालक्ष्म्यादिसाधनम्	६०४
तत्र कोजागरकृत्यादिकम्	५५८	गणेशस्य यन्त्रराजः फलञ्च	६०५
लक्ष्मीध्यानम्	५५८	आकर्षणादि प्रयोगः	६०६
कार्तिककृत्यं फलञ्च	५५८	गणेशगायत्री अस्याः	
अग्रहायणकृत्यं फलञ्च	५६४	प्रयोगः फलञ्च	६०७
पौषकृत्यं फलञ्च	५६६	गणेशवोजोहार ध्यान-	
माघकृत्यं फलञ्च	५६७	पूजादिकम्	६०७
फाल्गुनकृत्यं फलञ्च	५७०	अस्य प्रयोगाः फलानि च	६०७
चैत्रकृत्यं फलञ्च	५७५	अणिमादि मन्त्राः पूजा-	
वैशाखकृत्यं ज्यैष्ठकृत्यं		दिकञ्च	६१०
फलञ्च	५७६	हरिद्रागणेश प्रकरणम्	
आषाढकृत्यं वैशाखाणां		अस्योत्पत्त्यादि कथनञ्च	६११
मुद्राङ्गधारणं तत्फलञ्च	५७६	महागणपत्युपनिषत्	६११

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
गणपतिस्तोत्रम्	६१३	दैवलिकलक्षणम्	६२२
वाचलिकलक्षणम्	६१४	मौललिकलक्षणम्	६२२
इन्द्रलिकलक्षणम्	६१४	भार्यलिकलक्षणम्	६२२
आग्नेयलिकलक्षणम्	६१४	लिकलक्षणम्	६२२
याम्यलिकलक्षणम्	६१४	स्वयम्भूलिकलक्षणम्	६२२
नैऋतलिकलक्षणम्	६१४	लिकनिर्माणद्रव्यादि	६२३
वाहलिकलक्षणम्	६१५	शिवलिक संस्कारः	६२६
वायुलिकलक्षणम्	६१५	पार्थिवादि लिकप्रमाणम्	६२७
कुबेरलिकलक्षणम्	६१५	लिकग्रन्थ व्युत्पत्त्यादिकम्	६२८
रौद्रलिकलक्षणम्	६१५	लिकमहिमादिकम्	६२८
वैष्णवलिकलक्षणम्	६१५	द्रव्यविशेषनिर्मितलिक-	
वायुलिकानामिकादयः		पूजादिफलम्	६२८
चिह्नकथनम्	६१५	पारदशिवलिकमाहात्म्यम्	६३०
वाचलिकलक्षणान्तरम्	६१६	पारदशिवलिकनिर्माणम्	६३१
वाचलिक परीक्षा	६१६	शिवलिकोत्पत्तिः	६३२
वाचग्रन्थव्युत्पत्त्यादिकम्	६१७	शिवपूजाधिकारिणः	६३४
वाचलिकपूजन फलम्	६१७	शिवपूजाकरखे दोषः	६३५
निम्नलिककथनम्	६१८	शिवलिकस्थापनादिकम्	६३६
शुभलिककथनम्	६१८	त्रैकालिक शिवलिकपूजन-	
वाचलिकोत्पत्त्यादिः	६१८	फलम्	६३७
वाचलिकेष्वावाहनाभावः	६१८	कामनामिदे पार्थिवलिक-	
वाचलिकस्मरणफलादि	६२०	संख्यादिकं फलम्	६३८
वाचलिकस्तोत्रम्	६२०	एकत्र लिकद्वय पूजा	
रौद्रलिकलक्षणम्	६२१	निषेधः	६३८
शिवनाभि लक्षणम्	६२१	द्वितीयपरिच्छेद समाप्तिः	६३८

विषयः	पृष्ठाङ्कः
पार्थिव शिवपूजाविधिः	
तत्फलञ्च	६३८
शिवस्य षडक्षर मन्त्रोच्चारः	६४१
अस्य पञ्चाक्षर मन्त्रोच्चारः	६४१
अस्य मन्त्रान्तरम्	६४१
अस्याष्टमूर्तिपूजाविधिः	६४१
शिवपूजा सूत्रम्	६४१
शिवपूजां विना शक्ति- पूजादौ दोषकथनम्	६४२
शिवपूजायामुक्तपुष्पादि तन्माहात्म्यादिकञ्च	६४२
शिवलिङ्गस्य काम्यपूजा- दिकम्	६४३
उपचारादिभिः पूजनफलञ्च	६४४
शिवायिष्यते द्रव्यफलम्	६४४
रिष्टशान्तिरिकाञ्च शिव- पूजा फलञ्च	६४४
लिङ्गस्य सार्वकामिकपूजा विशेषादिकम्	६४५
शिघ्रनिर्मास्यभक्षणे दोषः	६४५
वाणलिङ्गनिर्मास्यपात्रत्वम्	६४७
शान्त्यादौ शिवपूजाफलम्	६४८
शिवस्य स्तोत्रम्	६४८
शिवस्य कवचम्	६५०
त्रिल्लवृक्षादिमाहात्म्यम्	६५१

विषयः	पृष्ठाङ्कः
त्रिल्लवृक्षमूले वेदीफलम्	६५२
पञ्चवटौ स्थापनविधिः	६५३
त्रिल्लपत्रमाहात्म्यम्	६५३
वृद्धाक्षमाहात्म्यम्	६५५
सन्निदा प्रकरणम्	६५६
शालग्रामीत्युत्तिप्रकारः	६६१
अस्यानुद्योगेन लाभफलम्	६६३
तस्याः शुभाशुभलक्षणम्	६६३
शालग्रामपूजन फलम्	६६५
शालग्रामस्थित देशफलम्	६६५
सुदर्शनादिचक्रलक्षणम्	६६५
शालग्रामीत्युत्ति स्थान- निर्णयः	६६५
शिलासन्निधौ सूत्रु फलम्	६६६
शालग्रामचेत्रे ज्ञानदा- नादि फलम्	६६६
शालग्रामदानफलं मत्स्या- दिमूर्ति लक्षणञ्च	६६६
ब्राह्मणादिभेदेन शाल- ग्राममूर्तिविशेषपूजा	६८०
स्त्रीशूद्रादीनां शालग्राम- अर्शनिषेधः	६८८
शूद्राणां ब्राह्मणद्वारा शाल- ग्रामशिला पूजनादिकम्	६८८
शालग्रामशिलापूजां विना भोजने दोषः	६९६

विषयः	पृष्ठाङ्कः
शिवलिङ्गद्वय शालग्राम-	
शिलाद्वयार्चननिषेधः	६८६
द्वादश शालग्रामपूजा-	
फलम्	६८६
शत शालग्राम पूजा-	
फलम्	६८८
शालग्रामविक्रयदोषाः	६८८
तुलसी शालग्रामपूजा	६८०
शालग्रामहस्तार्चकयो-	
रेकत्रायस्नानफलम्	६८०
शालग्रामाधिकारक विष्णु-	
पूजाफलम्	६८०
हारकाशिलालक्षणं श्रीध-	
रादि चक्र लक्षणानि च	६८०
हारकाशिलामाहात्म्यम्	६८०
निषिद्धशिलाः	६८०
चक्रभेदे मूर्तिभेदादिकम्	६८१
त्वण्मूर्त्यादिकथनम्	६८२
शालग्रामपूजा	६८५
चरणोत्तमभक्षण फलम्	६८७
विष्णुपूजा सूत्रम्	६८८
विष्णुपूजोपचारमन्त्राः	७००
चक्षुष्यनावाप्तिप्रयोगः	७०१
विष्णुनाममाहात्म्यम्	७०४
श्रीकृष्ण शतनामस्तोत्रम्	७०५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
काष्ठपात्रे विष्णुपूजा-	
निषेधः	७०७
स्वर्णादिपात्रे विष्णुपूजा-	
फलम्	७०७
पुरुषसूक्तमाहात्म्यम्	७०७
द्रव्यविशेषेण विष्णुस्नपनम्	७०७
द्रव्यविशेषेण शिलाप्रक्षा-	
लनफलम्	७०८
विष्णोर्महात्म्यं फलम्	७०८
शङ्खमाहात्म्यम्	७०८
शङ्खादिलक्षणम्	७०८
त्रिपदीलक्षणम्	७१०
तुलसीमाहात्म्यम्	७१०
तुलसीरोपणविधिः	७१२
तुलसीध्यानम्	७१२
तुलसीस्तोत्रम्	७१२
मन्त्राः प्रक्षाममन्त्रः	७१२
तुलसीमालाधारविधिः	७१४
श्रीकृष्णार्पित माला-	
धारणे दोषः	७१४
श्रीकृष्णार्पितमाला-	
धारणे फलम्	७१५
मालाधारस्य नित्यता	७१५
वैष्णवप्रशंसा	७१५
दशावताराविनिर्वाहः	७१५

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
महाविद्यानिरूपणम्	७१७	दक्षिणाकल्पकथनं फलञ्च	७३८
महाविद्या माहात्म्यम्	७१८	तान्त्रिकपूजाधिकारिणः	७३८
महाविद्यादीनां भैरव- निरूपणम्	७१८	गुरुद्वारा तान्त्रिकपूजा- फलम्	७३८
महारात्र्यादि निरूपणम्	७२०	पुरोहितेन तान्त्रिक- पूजादौ दोषकथनम्	७३८
वद्योत्पत्तिकथनम्	७२१	पूजाकालेऽन्यमुच्चावलो- कने दोषः	७३८
कालीसमाहात्म्यम्	७२१	दौषान्वितादौ पूजाफलम्	७४०
तारा माहात्म्यम्	७२३	अद्या पूजाप्रकरणम्	७४०
बोडणी माहात्म्यम्	७२४	अस्याः पूजासूत्रादिकम्	७४०
विद्युद्द्वैर्योत्पत्तिः	७२६	महाकालध्यानं च आदि-	
अर्धनारीश्वराद्युत्पत्तिः	७२७	पूजा च	७४१
विष्णुमस्ताद्युत्पत्तिः	७२८	संक्षेप पूजासूत्रम्	७४१
उच्छिष्टवस्त्रास्त्रिन्युत्पत्तिः	७२८	नित्यपूजा सूत्रम्	७४२
धूमावस्त्र, उत्पत्तिः	७३४	पुरस्करणविधिः	७४२
वगलोत्पत्तिकारणम्	७३५	काली शतनाम स्तोत्रम्	७४४
मातङ्गिन्युत्पत्तिः	७३५	महाविद्या स्तोत्रम्	७४५
भुवनेश्वरौमहालक्ष्म्यादीनां उत्पत्तिकारणं कथनम्	७३५	महाविद्या कवचम्	७४७
महाकालोत्पत्तिः	७३६	शमशानकालीकवचम्	७४८
वटुकोत्पत्तिः	७३६	शास्त्रप्रशंसादिकम्	७५१
कालीप्रकरणम्	७३६	कुमारौपूजाविधिः फलञ्च	७५२
तत्राद्या प्रशंसा	७३७	कुमारौ पूजाक्रमः	७५७
अस्या निन्दने दोषः	७३७	कुमारौ दानक्रमः फलञ्च	७५८
अस्या मन्त्राः फलञ्च	७३७	कुमारौमन्त्र पुरस्करणम्	७६०
अस्या मन्त्रेषु शान्ति- पुष्ट्यादिकर्म कथनम्	७३८		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
कुमारौ पूजाप्रयोगः	७६१	प्रावनो	७८२
कुमारौ स्तोत्रम्	७६२	नेतृयोग फलश्च	७८२
कुमारौ तर्पणादिकम्	७६६	दन्तृयोग फलश्च	७८३
कुमारौ कवचम्	७६७	धौतृयोग फलश्च	७८३
ब्राह्मण प्रशंसा	७७०	नेडनीयोग फलश्च	७८५
तीर्थयात्रा	७७१	प्रकारान्तरधौतृयोगः	७८५
अगस्त्यगयाक्षेत्रनिर्णयः	७७३	गजकरिणौयोगः फलश्च	७८६
गयाभाहात्म्यादिकश्च	७७३	वस्तृयोगः फलश्च	७८६
काशी माहात्म्यम्	७७७	लौलीयोगः फलश्च	७८६
षष्ठकाण्डानुक्रमप्रविका	७७८	नतृयोगः फलश्च	७८६
पञ्चामरादि योगाः	७८३	कपालभातृयोगः फलश्च	७८६
यमनियमाद्यष्टाङ्गयोगः	७८५	भूचरसिद्ध्यादिकं फलश्च	७८६
षडङ्गयोगो हठयोगश्च	७८७	मुद्रादशकं फलश्च	७८८
प्राणायामविधिः फलश्च	७८७	महामुद्रा	७८८
कुम्भकसिद्धिः	७८८	महाबन्धः फलश्च	७८८
तत्र वर्ज्यानि	७८०	महाविधः फलश्च	८००
तत्रापथ्यानि पथ्यानि च	७८०	खेचरीमुद्रा फलश्च	८००
शीघ्र योगसिद्धिप्रपायः	७८०	मूलबन्धः फलश्च	८०१
त्राटक कथनम्	७८१	उड्डोयानं फलश्च	८०४
उड्डाख्यकथनम्	७८१	जालन्धर बन्धः फलश्च	८०४
शौत्कारकथनम्	७८१	विपरीतकरणं फलश्च	८०४
शौतलीकथनम्	७८२	वज्रोनी कथनं फलश्च	८०४
भस्त्रिकाकथनम्	७८२	शक्तिचालनं तत्फलश्च	८०४
भामरीकथनम्	७८२	पृथिव्यादिपञ्चभूतधारणम्	८०८
मूर्च्छाकथनम्	७८३	कर्मविशेषे भूतोदवपणम्	८१३

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
वाक्साध्यवस्थाभेदः	८१३	प्राणानां वह्निर्गतिनिर्णयः	८२२
वारादिभेदेन नाडीविशेष		तत्त्वविशेषेण गति शुभा-	
फलम्	८१४	शुभत्वम्	८२२
नाडीविशेषे दिग्ज्ञानम्	८१४	भूतविशेषे षट्कर्मविशेषः	८२३
स नाडीफलकथनम्	८१४	श्वासप्रवेशकाले प्रश्नफलम्	८२४
विपरीत निन्दा	८१४	तत्त्वेन घातस्थान निर्णयः	८२४
दिनभेदेन विपरीतफलम्	८१४	तत्त्वविशेषेण युद्धादि-	
कालभेदेन कालफलम्	८१५	ज्ञानम्	८२४
वारभेदे पादयात्रा भेदः	८१५	यानयुद्धविजय प्रकरणम्	८२४
पूर्णरिक्तयोः फलम्	८१५	वशोकरणम्	८२५
नाडीचालन कारणम्	८१६	गर्भप्रकरणं फलञ्च	८२६
कर्मनाडीफलम्	८१६	संवत्सरप्रकरणं फलञ्च	८२७
कर्मविशेषे पिङ्गवा फलम्	८१७	रोगप्रकरणम्	८२७
कर्मविशेषे सुषुम्ना फलम्	८१७	कालज्ञानम्	८२८
भूतप्रक्रिया फलम्	८१८	नाडीज्ञानम्	८२८
भूतज्ञान प्रकारः	८१८	राजयोग कथनम्	८३०
भूतविशेषे फलविशेषः	८२०	लक्षयोगः फलञ्च	८३३
मूलजोवादिनिर्णयः	८२१	दृढयोगस्तल्लक्षणादिकञ्च	८३५
बहुपादादिनिर्णयः	८२२	ज्ञान योगलक्षणम्	८३७
भूतभेदेन घात्वादिकथनम्	८२१	वाङ्मल्लखादिकं फलञ्च	८३७
तत्त्वेन प्रश्नफलकालनिर्णयः	८२१	नाडीनां भेदकथनम्	८३८
शब्दादिगुणपरिमाणम्	८२१	मध्यलक्षणकथनं फलञ्च	८३८
पृथिव्यवस्था कथनम्	८२२	षोडशाधारभेदः फलञ्च	८३८
पूर्णनाद्यादि गतस्य प्रश्न-		अष्टाङ्गयोगलक्षणम्	८३९
फलम्	८२२	पिङ्गवाद्याख्ययोरेकम्	८४१

विषयः	पृष्ठाङ्कः
पिण्डमध्ये सप्तलोकादिकम्	८४१
तत्र षट्चक्रभेदादिकम्	८४२
तत्र सप्तदीपादिकम्	८४२
तत्र सप्तसमुद्रादिकम्	८४२
नवखण्डादि कथनम्	८४३
तत्राष्ट पर्वतादिकम्	८४३
तीर्थस्थित्यादि	८४३
देहस्थ कमलानां सङ्केतः	८४४
विद्योत्पत्त्यादि	८४५
सङ्गाभूतगुणस्थानानि	८४६
योगदेशकथनम्	८४७
योगाधिकारि कथनम्	८४७
योगमाहात्म्यादिकम्	८४७
योगभेद कथनम्	८४८
योगावस्था कथनम्	८४८
मन्त्रयोगलक्षणम्	८४८
लययोगः फलञ्च	८४८
कालपुरुषलक्षणम्	८४९
योगार्थं सुदृढब्रह्माण्डत्वेन	
शरीरकथनम्	८५१
देहे हृद्दृढब्रह्माण्डलक्षणम्	८५१
तत्र मूलाधारचक्रलक्षणम्	८५१
स्वाधिष्ठान कथनम्	८५३
मणिपूरचक्रकथनम्	८५४
अनाहत चक्रस्थानम्	८५५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
विशुद्धचक्रस्थानम्	८५६
आज्ञाचक्र कथनम्	८५७
सहस्रार लक्षणम्	८५८
ज्ञानप्रशंसादिकम्	८६४
अद्वैतज्ञानं फलञ्च	८६४
द्विविधज्ञानादिकथनम्	८६९
तत्त्वज्ञानादिकं तत्फलञ्च	८६९
क्रियाया मुक्तिसाधनत्वम्	८७०
ब्रह्मतत्त्वादि कथनम्	८७१
ब्रह्मज्ञानप्रशंसादिकम्	८७३
परमात्मस्वरूप कथनम्	८७५
परमात्म साधनादिकम्	८७५
ब्रह्मणी जगत्सृष्ट्यादि	८७५
आत्मतत्त्वज्ञान प्रकारः	८७५
ब्रह्मज्ञान प्राप्तिफलम्	८७६
ब्रह्मसाधनम्	८७७
ब्रह्ममन्त्र प्रशंसादिकम्	८७८
मन्त्रार्थमन्त्रचैतन्यकथनम्	८७८
ब्रह्ममन्त्रोपासनाप्रकारः	८७९
अस्य सध्याविधिः	८७९
अस्य गायत्रीमन्त्रादिकं	८८०
ध्यानं पूजादिकञ्च	८८१
ब्रह्मस्रोतं फलञ्च	८८१
ब्रह्मवचनं फलञ्च	८८१
ब्रह्मोपासना	८८१

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
ब्रह्ममन्त्रपुरस्सरणम्	८८२	भावाश्रमप्रकारकथनम्	८३८
स्वरोदयोक्तमात्रादि	८८३	पशुभावनित्या	८४०
भावास्वरचक्रं फलञ्च	८८३	दिव्यवीरयोः प्राशस्त्यम्	८४२
वर्णस्वरचक्रं फलञ्च	८८३	पशुवीरभावयोः कालः	८४२
शब्दस्वरचक्रं फलञ्च	८८४	ब्रह्मचर्याश्रमनिर्णयः	८४३
जीवस्वरचक्रं फलञ्च	८८५	तत्र तास्य शरणं फलम्	८४४
राशीस्वरचक्रं फलञ्च	८८५	ब्रह्मचर्यं फलम्	८४४
नक्षत्रस्वरचक्रादि	८८५	कलौ ब्रह्मचर्याश्रमनिषेधः	८४४
स्वराणामुदयादिकम्	८८५	गार्हस्थ्यश्रमादिकथनम्	८४५
स्वराणां वात्स्यायवस्था	८८७	गृहस्थादीनां धर्मकथनम्	८४५
पुंस्त्री नपुंसकादिभेदाः	८८८	गृहस्थस्यातिथिपूजादि-	
स्वरात् दिनफलादि	८८८	फलम्	८४६
स्वस्विवरणकथनम्	८८०	अतिथिनिराशे दोषः	८५६
तिथिवारनक्षत्रस्वराः	८८१	मातृपित्रादिसेवा फलम्	८४६
बालस्वरादीनां फलानि	८८८	गृहस्थधर्मकथनादिकम्	८४७
दिक्स्वरविवरणादिकम्	८००	यत्नाश्रम कथनम्	८५०
सर्वतोभद्रचक्रं फलञ्च	८१२	दण्डग्रहणप्रकारः	८५१
एकाशीतिपदचक्रं फलञ्च	८१६	दण्डिनो भिक्षाचरणप्रकारः	८५१
शतपदचक्रं फलञ्च	८२७	दण्डिनं प्रति कर्तव्यम्	८५५
प्रस्तारचक्रं फलञ्च	८२८	दण्डिनोऽवस्थितिप्रकारः	८५५
अस्य व्याख्यादिकम्	८२८	अश्रमविशेषे सञ्ज्ञाभेदः	८५६
ज्ञानकाण्ड समाप्तिः	८३३	अवधूताश्रमकथनं फलञ्च	८५७
सप्तमकाण्डारम्भः	८३३	अस्य भेदाः	८६०
भावफलम्	८३७	एषां सञ्ज्ञाकथनम्	८६१
भावविशेष फलम्	८३७	अवधूतभेदो माहात्म्यञ्च	८६१

विषयः	पृष्ठाङ्कः
अवधूतकर्तव्यकर्ममन्त्रा- दिकम्	८६३
तन्मन्त्रप्रशंसा कथनम्	८६३
शैवावधूतस्य सर्वकर्मा- नर्हत्वम्	८६४
परमहंसप्रकारो लक्षणश्च	८६४
आचारभेदाः फलश्च	८६५
वैष्णवाचारः फलश्च	८६५
शैवाचार कथनम्	८६५
दक्षिणाचारः फलश्च	८६५
दिव्य वीरमतकथनम्	८६५
सिद्धान्ताचारलक्षणम्	८६५
पूर्णाभिषेकप्रकरणं फलश्च	८६६
पूर्णाभिषेक प्रयोगः	८७१
वीरप्रशंसादिकम्	८७८
वीरकृत्यम्	८७८
भैरवीषक्रत्यापनादि	८७८
सुरासभावे वर्षभेदेन	
तदनुकूल्यकथनम्	८७८
वैधपानादो दोषाभावः	८८०
असंस्कृत सुरापाने दोषः	८८०
संस्कृतसुरापाने गुणाः	८८०
आपमोचनेनास्मा सुक्तिः	८८०
पञ्चसन्निधौ सुरापान- निन्दा	८८०

विषयः	पृष्ठाङ्कः
कुलस्त्रीसेवनादिविधिः	८८१
कलौ दिव्यवीराचार- निवेधः	८८१
कलौ पशुभावेनैव मन्त्र- सिद्धिः	८८१
पञ्चमकारादिप्रकरणम्	८८२
पञ्चतत्त्व कथनम्	८८३
पञ्चतत्त्व विना देवता- विशेषपूजने दोषः	८८३
सुरामाहात्म्यादिकम्	८८३
मत्स्यादि ग्रन्थव्युत्पत्तिः	८८३
तत्र वैष्णवाणां पञ्च- तत्त्वानि	८८४
पञ्चतत्त्वशोधनप्रकारः	८८४
मांसादिशोधनप्रकारः	८८६
शक्तिशोधनप्रकारः	८८७
पञ्चमकारादिशोधन- प्रकारः	८८७
सुराआपमोचन मन्त्राः	८८८
आनन्दभैरवानन्दभैरवी- ध्यानम्	८८८
मांस मोन मुद्रा शोधन- प्रकारः	८८९
स्वयम्भु, कुसुमादिकथनम्	८८९
स्वयम्भु, कुसुमशुभादिकम्	८८९

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
श्रीपात्रस्थापनादिकम्	८८२	एषां शान्तिः	१०२७
तत्त्वशुद्धि कथनम्	८८३	कुलाचारादिकथनम्	१०२७
वीराचार पूजादिकम्	८८४	कुलाचार प्रशंसा	१०३०
वीरपुरस्सरणं फलश्च	८८६	अन्तर्यागादिकथनं फलश्च	१०३२
अष्टायाः प्रयोगः फलश्च	१००५	अन्तर्यजनं फलश्च	१०३२
तारायाः पूजाविधिः	१००८	अन्तर्हीमादिकं फलश्च	१०३७
ताराशतनामस्तोत्रम्	१०११	पञ्चाहुतयः	१०३८
अस्याः स्तोत्रान्तरम्	१०१२	श्रीचक्र क्रमः	१०३८
वीरहोमविधिः फलश्च	१०१३	कर्मविशेषे पात्रविशेषः	१०३८
देव्यै द्रव्यदानफलम्	१०१४	मद्यप्रभेदादिकं फलश्च	१०३८
सुराभेदकथनम्	१०१४	मद्याभावे वटिकादिकम्	१०३८
महाशङ्खमाला जपफलम्	१०१४	अभावे वटिकामिश्रपेक्षम्	१०४०
महाशङ्खमालाकरणम्	१०१५	कुलपूजां विना पानदोषः	१०४०
महाशङ्खमाला संस्कारः	१०१५	भाराधनेऽशक्तानां कृत्यम्	१०४१
वीरकृत्य कथनम्	१०१६	कुलद्रव्ये शार्ङ्गनादिकम्	१०४१
वीराणां नैष्कर्मसाधनार्थं		कुलाचारकरण फलम्	१०४१
रसास्वादिनादिकम्	१०१७	संस्तुतद्रव्यदान फलम्	१०४१
वीराणां भेदकथनादि	१०१८	कुलद्रव्यपानदोषः	१०४२
वीराणां षट्कर्मसाधनम्	१०१८	पूजकलशणादिकम्	१०४३
तत्र मारणकथनम्	१०२०	मण्डललक्षणम्	१०४३
शत्रून्नादनम्	१०२१	सुराशोधनप्रकारः फलश्च	१०४४
स्तम्भनम्	१०२४	कुलाचारकथनम्	१०४५
वशोकरणान्तरम्	१०२४	आनन्दस्वरूपकथनम्	१०४८
विद्वेषणम्	१०२६	द्रव्यादौनामनुकल्पः	१०४८
मारणान्तरादिकम्	१०२६	पञ्चतत्त्वकथने निन्दा	१०४८

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
चक्रानुष्ठानकथनादिकम्	१०५०	शक्तिप्रशंसादिकम्	१०७८
पात्रवन्दनादिकम्	१०५२	लतासाधनम्	१०८१
पानपात्र प्रमाणम्	१०५२	योनिपूजा फलश्च	१०८२
पानविधानम्	१०५३	षोडश बन्धाः	१०८५
शान्तिस्तोत्रं फलश्च	१०५४	ज्ञानकाण्ड समाप्तिः	१०८७
आनन्दस्तोत्रं फलश्च	१०५५	श्रोत्रध्वनिप्रकरणं फलश्च	१०८७
आनन्दोक्तासः	१०५७	वश्यप्रकरणम्	१०८३
पञ्चचक्रानुष्ठानम्	१०६०	विवादजयकरणादिकम्	१०८४
कुलशक्ति कथनम्	१०६०	चौर वाधा हरणम्	१०८४
कुलसाधनव्यवस्था	१०६४	व्याधिनाशनमन्त्रादिकम्	१०८४
शक्त्यङ्गे जपस्थानकथनम्	१०६६	दृष्टानाशप्रकारादिकम्	१०८४
शक्तिसाधनं फलश्च	१०६७	आहारनाशनप्रकारः	१०८५
कुलागारसाधनं फलश्च	१०६७	क्षुधादृष्ट्यादिहरणमन्त्रः	१०८५
शय्याशुद्धिः फलश्च	१०६८	मूत्रनाशादिप्रकारः	१०८५
कुलशक्ति निर्वन्धादिकम्	१०६८	शुक्रस्तम्भनम्	१०८६
शक्तिविशेषलक्षणं फलश्च	१०६८	निद्रानाशनं मन्त्राश्च	१०८६
कुलसाधनप्रयोगः फलश्च	१०७३	शुक्रस्तम्भान्तरम्	१०८७
योनिस्तोत्रं फलश्च	१०७४	सर्वव्याधिविनाशनम्	१०८७
योनिकवचनं फलश्च	१०७६	दृष्ट्या क्षुधानाशनादि	१०८७
शिवशक्तिसमायोगः	१०७७	ग्रन्थ समाप्तिः	१०८७

प्राणतोषिणी ।

जडे काव्यं दात्री द्रुतमुदकविन्दौ जलधितां पयोधौ पाथो-
ऽणुत्वमपि ननु सर्वैकवशगा । गिरौ धूलीलेशत्वमचलवरत्नं
रजसि वा विचित्रेच्छा स्वैरं जयति जयतारे ! तव नवा ॥ यत्पा-
दाम्बुजसेवया प्रतिदिनं कर्म क्षणाक्षीलया ब्रह्मोपेन्द्रमहेश्वरप्रभु-
तयः कुर्वन्ति सृष्ट्यादिकम् । यामाराध्य मनुत्वमाप सुरयो ज्ञानं
समाधिः स्वयं साक्षात् वितनोतु वाञ्छितफलं तस्यै भवान्यै-
नमः ॥ आसौ दिव्यासवंशे विमलमतिदयारामविश्वासनामा तत्-
पुत्रोऽत्यन्तदान्तोऽप्यतिशयसुकृती रामहर्थाह्वयोऽसौ । विश्वासो
विश्वनाथार्चनचरणरतो विश्वविश्वासवासो वाराणस्यामुषित्वा
बहुविधमपि सत्कर्म कृत्वाप मुक्तिम् ॥ तत्सूनुर्भूमिपालो विविध-
बुधगणैकाग्रगण्योऽतिधन्यो मान्यः श्रीप्राणकृष्णो यदनुजनुजग-
णोदनाख्यः प्रसिद्धः । पुत्राः षड् यस्य जाताः सुविमलमतयो
धैर्यगाम्भीर्यवन्तो दीनानाथान्बन्धुद्विजगणभरणैकान्तविश्वा-
न्तचित्ताः ॥ तत्रानन्दमयो महेशमहिषीध्यानावधानः सदा ज्येष्ठः
श्रेष्ठतमः सदैव सद्यो दारिद्र्यविद्रावणः । तस्योपेन्द्रसमः कृती
भगवतीभक्तो भवानीपति-श्रीपादाम्बुजयुग्मलुब्धमधुपः श्रीराम-
चन्द्रोऽनुजः । दाता कर्णसमो रणेऽर्जुनसमः शत्रौ कृतान्तोपमो
दाता दीनदयामयस्तदनुजः श्रीविश्वनाथस्तथा ॥ श्रीयुक्तः शत्रु-
नाथस्तदनु समभवत् सुन्दरस्तस्य पश्चात् श्रीकाशीनाथनामा
तदनुज उदितश्चन्द्रवच्चन्द्रनाथः ॥ स्रग्धुन्याः पूर्वतीरे सुरचिर-
निधयः खड्गहास्यः प्रसिद्धो नित्यानन्दादिसिद्धाग्रमणिश्च

महाशुद्ध इन्द्रालयाभः । ग्रामो जीयान्नहृद्भिः कृतशुभनिलया-
 रामभौमालयाब्जः कैल्कातातो नगर्याः क्षितिपतिनगरादुत्तरे
 यामगम्यः ॥ तस्मिन् श्रीप्राणकृष्णो निवसति निखिलस्वीय-
 निर्धूतदृष्टो जिष्णोस्तुल्योऽतिमूढोत्तममणिगणसम्पूर्णकोषा-
 धिपालः । श्रीमान् धीमान् स्वकीर्त्या विधुरिव भुवि विश्वास-
 वंशावतंसः । साक्षात् सूर्यः प्रतापैररिदृष्टदहनो जीवतात् स
 प्रजाभिः ॥ अपि च ॥ ज्योतिर्ग्रन्थान् बहुविधानालोक्य बहुभि-
 र्बुधैः । संग्रहं कारयामास प्राणकृष्णक्रियाम्बुधिम् । ततो
 नानाभिधानानि समालोक्य समासतः । प्राणकृष्णोयशब्दाब्धिं
 कारयामास यत्नतः ॥ तन्वाणि बहुधा नानादेशादाहृत्य त-
 त्परम् । खात्रेषुसम्भितं नानासंग्रहञ्च कृतं बुधैः । संग्रहे जय-
 सिंहादिनृपाणां नामदर्शनात् । चिरं मृतानां ग्रन्थस्थानान्ना-
 द्यापि सुजीवताम् । ग्रन्थकौत्तिं वराभेने सर्वकौत्तिरगच्छराम् ।
 ग्रन्थं कारयितुं धीरं यत्नतोऽन्वेषयत् कृती । न लेभे सहसा
 तेन सदा चिन्तापरः स्थितः । अथ श्रीशिवपादाब्जभ्रमरीकृत-
 मानसः । कैल्कातानगरे रम्ये चकार मठमेव यः । श्रीगोपीना-
 थमित्रेणानीय तं रामतोषणम् । श्रीप्राणकृष्णविश्वासे विश्वास-
 वंशभास्करः । आदिष्टवांस्तन्त्रशास्त्रोत्तमसंग्रहहेतवे । समस्त-
 ज्ञानदातृन् षड् गुरुन् नत्वा सहस्रशः । सुण्डमालां मन्त्रसूक्तं
 तन्त्रं महिषमर्दिनीम् । मायाञ्च मादृक्कामेदं मादृक्कीदय-
 मुत्तमम् । महानिर्वाणतन्त्रञ्च मालिनीविजयं तथा । महा-
 नीलं महाकालसंहितां मेरुतन्त्रकम् । मेरुवं मेरवीं भूतडामर-
 द्वयमेव च । वीरभद्रं बीजचिन्तामणिमेकजटीं तथा । निर्वाण-
 तन्त्रं त्रिपुरासारं कालीविलासकम् । विश्वसारञ्च वरदां वासु-
 देवरहस्यकम् । वाराहीञ्च वृहद्गीतमीयं वर्णोद्भूतिं तथा ।
 विश्वसाराख्यतन्त्रञ्च विष्णुजामलमेव च । वृहद्नीलं वृहद्दयोनिं

रहस्यं विष्णुसम्मतम् । वामकेश्वरतन्त्रञ्च ब्रह्मज्ञानं ततः परम् ।
 ब्रह्मजामलमद्वैतं वर्णविलासमेव च । फेल्कारिणीं तथा तन्त्रं
 पुरश्चरणचन्द्रिकाम् । पुरश्चररसोक्तासं तन्त्रं पञ्चदशीं शुभाम् ।
 पिच्छिलां प्रपञ्चसारं हंसाद्यं पारमेश्वरम् । नवरत्नेश्वरं नित्यं
 नीलं नारायणीयकम् । निरुत्तरं नारदीयं नागार्जुनमतः परम् ।
 दक्षिणामूर्त्तितन्त्रञ्च दक्षिणामूर्त्तिसंहिताम् । दत्तात्रेयसंहिता-
 द्वाष्टावक्रसंहितां तथा । यक्षिणीं योगिनीं योनिं योगसारं तद-
 र्णवम् । योगिनीहृदयं योगियाज्ञवल्करमनुत्तमम् । योग-
 स्वरोदयश्चैवाकाशमैरवमेव च । राजराजेश्वरीं राधां रेवतीं
 रुद्रजामलम् । रामार्चनचन्द्रिकाञ्च सावरश्चेन्द्रजालकम् । काली-
 तन्त्रञ्च कामाख्यां कामधेनुमतः परम् । श्रीकालीकुलसर्वज्ञं कुमा-
 रीतन्त्रमेव च । ककुत्सासदीपिकाञ्च कङ्काणमाखिणीं तथा ।
 कालोत्तरं कुजिकाञ्च कुलोड्डीयं कुलार्णवम् । कुलमूलावता-
 राख्यकल्पसूत्रं यक्षडामरम् । सरस्वतीं सारदाञ्च शक्तिसङ्गम-
 तन्त्रकम् । शक्तिकागमसर्वज्ञमूर्ध्नायां स्वरोदयम् । सतन्त्र-
 तन्त्रं सम्बोहं चीनाचारञ्च तोडलम् । षडन्वयमहारत्नं सिद्धे-
 कवीरतन्त्रकम् । निगमस्य कल्पद्रुमं लतां तत्सारमेव च ।
 तारारहस्यं श्रीश्यामारहस्यं स्कन्दजामलम् । इत्याद्यनेक-
 तन्त्राणि पुराणं पञ्चरात्रकम् । श्रुतिस्मृतिसंग्रहाञ्च दृष्टान्य-
 शास्त्रमेव च । रत्नान्तेभ्यः समाङ्गल्यं रत्नाकरेभ्य एव च ।
 श्रीरामतोषणेनेयं रोपिता प्राचतोषिणी । कल्पद्रुमो दिग्गति-
 वाङ्मिह्रतमेव चिन्तां चिन्तामणिः कचन कामदुघा त्वभी-
 ष्टम् । श्रीप्राचतोषचक्रता व्रततिर्जनेभ्यो दृष्टैव यच्छति फलं
 भुवि सर्वदेयम् । एतामश्चरमाखिकां न मनुतामश्रुः समापो-
 ष्यतां नानारत्नमयीं विबोध्यतु सहस्रवर्जिकारक्षतः । विष्णुं
 पश्यति सन्धी ईतधिया प्रत्यक्षमेतन्मयद्वन्द्वमेवेति विबो-

कते स गुरुतो वैराग्यवाञ्छेत्तदा । आशाकात-प्रौढतुङ्गोत्तर-
 ङ्गेऽपारे सारे हाभ्रमौ घोरसिन्धौ । जीर्णां नौकामान्वितस्त्रेष्ट-
 सिद्धौ भीतस्यैधि त्वं गुरो ! कर्णधारः । इमां मत्सरिणो दोषदृ-
 ष्योपहसतः प्रति । तथ्यं वदामि श्रुत्वा यदोचते कुर्वतान्तु तत् ।
 मान्याः ! कृताञ्जलिरहं विनयेन वच्मि सर्वास्त्रमुत्र गुरुदृष्ट-
 वन्नांस्त्रभूनि । सञ्जीवकार लतिकावयवानमीभिर्दोषा न मे न
 च गुणाः परिवेद्य घोराः । गृह्णन्ति ये गुणकणानिव दोषराशेः
 पङ्केदहाङ्गमलिनेऽन्यपिकालिकस्त्रे । पश्यन्तु मादृशविनिर्मि-
 तिचित्रवल्लीं रत्नोज्ज्वलां शुभवरीमुपसर्पकाणाम् । वल्लीयं सर्ग-
 धर्मार्थकमनभजन-ज्ञान-नैर्गुण्यसप्तकाण्डाचित्र-प्रसूनच्छदमुकुल-
 फला कोरकाद्यैर्विचित्रा । नानाविद्यार्थवादारुणकिरणमहास्त्रि-
 ऋचित्ताकुलानां स्त्रेयःसिद्धान्तरूपप्रकृतवचनजच्छाययार्त्तिं नि-
 हन्तु । वैवस्वतान्तरगतस्य मजाक्षिसंस्थस्यैवं युगस्य चरवेऽजनि
 तूर्य्यसंस्थे । भूनेत्रधर्मयुगसम्भितवीतवर्षे राशे दिने गुणमिति
 मृदुला हिमांशोः ॥ शाके नेत्रयुगाद्रिकाश्चपिमितेऽतीतेऽक्षयायां
 तिथावेषा प्रादुरभूद्विचक्षणमनःकङ्कारसंज्ञादिनी । विप्रश्रीयुत-
 रामतोषणकृता श्रीप्राणतोषस्थस्यौ सोमचेमसरस्वतीमयतया
 न्यक्कुर्वतीत्यं त्विषा ॥ वाणी श्रीप्राणतोषस्थसि सकलगुणां
 वञ्चदृग्दीप्तदेहा नित्यं स्निग्धा नवीना नवरसरुचिरा रोषिता-
 राममध्ये । किन्त्वारादृष्टमूर्तिर्जगदिदमनुगन्तासि दुष्टार्थनुष्णा
 मन्दानर्थाभिमानान्वितस्त्रलधिषणान् देवि ! तुभ्यं नमोऽस्तु ॥
 प्रतिकाण्डं नमस्कृत्य देवतां विघ्ननाशिनीम् । काण्डानि निर्गमि
 सप्त रत्नोद्दीप्तिकरास्यहम् ॥ आशांशुका शुचिभ्रशीनदिगभ्रकृष्णा
 पञ्चाशदर्णघटिता सगनन्तमूर्तिः । ध्यातेष्टदा गलितकुन्तलभार-
 रम्या चेमाय नो भवतु सम्प्रति मालकान्ता ॥ आर्च्यं भूतनसर्ग-
 काण्डममलं यत्रास्ति शब्दाकरो नित्यानित्यविकारशब्दजनि-

विष्णोषधुड्योमगाः । भूतोद्भूतमिदं चराचरमपि ब्रह्मध्वनि-
जन्तुतो वर्णान् प्रेरयतीति लेखनविधिवर्णाभिधानादि च ॥
नृणामन्न प्रवृत्त्यर्थमादौ निर्घण्टनं मया । केषाञ्चित् क्रियते-
ऽन्यानि भूयांसि वेत्तु तान्यपि ॥ आदौ तन्मप्रशंसादि वर्णावि-
र्भावकारणम् । शिवशक्त्याविर्भवनं तदवस्थानिरूपणम् । त्रिविधं
शक्तिरूपन्तु ब्रह्मादेः शक्तिनिर्णयः । शक्तिं विना जाद्यमेषां शब्द-
ब्रह्मनिरूपणम् । शब्दब्रह्मपरब्रह्ममूर्तिरीशस्य शाश्वती । इति
सर्गाद्यकाण्डस्य परिच्छेदस्तथादिमः ॥ १ ॥ अर्थाभिप्रेत्ये
शब्दस्फोटवादनिरूपणम् । प्रसिद्धानित्यरूपे द्वे पत्रे नित्यस्य
कीर्त्तिते । अनित्यमतदोषश्च प्रसिद्धमतनिर्णयः । शब्दो ब्रह्मेति
शब्दार्थो ब्रह्मेति मतदूषणम् । नित्यमते पूर्वपक्षसिद्धान्तौ च
निरूपितौ । शरीरं तत्त्वषट्त्रिंशद्भिर्मितं कक्षकान्वितम् । शशी-
नाम्निकलावर्णोद्भवाद्यापि कलास्ततः । वर्णजाः सशक्तिविष्णु-
रुद्राश्चौषधयस्तथा । प्रयोजनचौषधीनां हंसो विक्रतिजाचरम् ।
तद्विक्रतेः प्रकारश्च प्रणवाहंससम्भवः । सह नाशे तत्प्रणवस्थिते-
र्निदर्शनं तथा । वर्णानां नित्यताबोधकारणं साधकान्तरम् ।
मतद्वये तु वेदानां नित्यानित्यत्वदर्शनम् । तथ्यं नित्यत्वमेतेषां
युक्तिदृष्टिप्रमाणकैः । वर्णभ्यो ग्रहराश्व्युत्पत्तिश्चक्रभ्रमात्मिका ।
अमावास्याद्युद्भवश्च नक्षत्रवृत्तिनिर्णयः । स्वनक्षत्रवृत्तिमात्रच्छे-
दने दोषदर्शनम् । ऋक्षाधिष्ठातृदेवाश्च नक्षत्रयोनिनिर्णयः ।
तद्दिरोधदर्शनञ्च दम्पत्यादिविचारणे । तिथिमेदशर्शनञ्च तिथ्य-
धिपनिरूपणम् । इत्यङ्कुरपरिच्छेदद्वितीयस्य समापनम् ॥ २ ॥
सदाश्रिवादेवत्यत्तिर्लवादिकालनिर्णयः । तत्त्वसूक्ष्मारभ्यश्चा-
हङ्कारस्य त्रिधाकृतिः । त्रिविधाहङ्कृतेः सृष्टिः शब्दादेर्भूत-
सम्भवः । भूतमण्डलरूपाणि देहसृष्टिस्तुविधा । पञ्चीकृति-
प्रकारयोर्द्वादित्यत्तिस्ततः परम् । प्रापेनोद्भिदयोनिस्तथापरिच्छेदः

ततः परम् । स्नेदजोत्पत्तिकषणमण्डजोत्पत्तिरेव च । मनु-
 श्वत्वप्रशंसा च जन्मवृत्त्युक्रमस्तथा । प्रकृत्या जायते सर्वं
 तस्यां संलीयते पुनः । इति शाखापरिच्छेदतृतीयस्य समा-
 पनम् ॥ ३ ॥ रजस्वलाया गर्भस्थात् पुर्वीर्यागर्भसम्भवः ।
 रजस्वलानिदानश्च गर्भे वीर्यगतिक्रमः । स्त्रीपुनपुंसकी-
 त्यत्तिकारणं तदनन्तरम् । वज्रपत्यत्वादिबीजं बलवद्गर्भका-
 रणम् । जीवप्रवेशनं तत्र शुक्राद्युत्पत्तिकारणम् । स्नेदमूत्र-
 पूरीषाणामुत्पत्तित्यागयोः क्रमः । रोगोत्पत्तेः कारणश्च धातु-
 त्यत्तिक्रमस्ततः । प्राणादीनां क्रियां पश्चात् कललादिनिरूपणम् ।
 मल एष विवेकश्च मांसपिण्डाङ्गुरस्तथा । मेदोमज्जादिसम्भूति-
 रङ्गप्रत्यङ्गसम्भवः । अभीष्टदानं मातुस्तत्फलादिनिर्णयस्तथा ।
 त्वक्शुत्यादिसमुद्भूतिः सन्धेः सम्पूर्णता तथा । दोषदूषादिनि-
 र्णीतिरिन्द्रियादिनिरूपणम् । अन्तःकरणनिर्णीतिसंस्थानां पञ्च-
 विंशकम् । पञ्चभूतगुणैर्देशो दशवायुनिरूपणम् । नाडीनिरू-
 पणं नाडीकन्दो हारस्त्रिताः शिराः । शाखाप्रशाखा नाडीनां
 ततः स्थाननिरूपणम् । अस्थस्त्रिसन्धिपेश्यादि स्त्रीणां पेश्य-
 धिका मता । प्रशाखानामविच्छेदचतुष्कस्य समापनम् ॥ ४ ॥
 वायुनामानि वायूनां मुख्यत्वादिविनिर्णयः । तेषां रूपाणि स्था-
 नानि कर्माणि च दृश्यक् दृषक् । पिङ्गलेङ्गाग्रते प्राचे सूर्या-
 चन्द्रमसोर्गतिः । दोषदूषाग्निनामानि चोर्मिकोषनिरूपणम् ।
 क्षेत्रज्ञस्यार्थग्रहणप्रकारस्तदनन्तरम् । ओवादौ खादिसंस्थानं
 प्राधान्येन निदर्शितम् । वातपित्तकफैर्नुसधातुमीरोगसम्भवः ।
 पूर्वादृष्टस्मृतिर्गर्भस्थितिलक्षणमतस्तु । गर्भाशयप्रमाणन्तु त्रि-
 विधं कर्म तत्परम् । गर्भे चिन्ताप्रकारश्च निषेधा तदनन्तरम् ।
 देहस्थाचरवृत्तान्तं भुवनानि चतुर्दश । तन्नावद्रिहीपक्षेष्टसंश्लि-
 नक्षत्रसंस्थितिः । शुक्रासृग्भ्यां रक्तविन्दुदर्शनमदेहः सम्भवः ।

सूर्याचन्द्रमसोः स्थानं ब्रह्मादीनां तथैव च । गर्भाच्छिरोर्निः-
सरणं पूर्वोदान्तस्य विस्मृतिः । गर्भाच्चिर्गमकाले तु पापिनाम-
धिका व्यथा । रोदनानिहसि तदा नादावस्थानिरूपणम् । देहा-
वस्था पुनर्देहप्राप्तिः कर्मानुसारतः । ऐहिकस्य प्रेत्य भीमः क-
र्मणो जायते भ्रुवम् । इति पञ्चवरूपेषु परिच्छेदसमापनम् ॥ ५ ॥
अष्टाक्षरभाषा तु श्रुतिमार्गाविभागतः । कुण्डलीस्फूर्तिरे-
कादिपञ्चाशद्वा यदा भवेत् । गुणिता सा तदा शब्दार्थाद्युद्भूतिः
क्रमेण च । पञ्चाशत् कामनामानि रतिनामानि च क्रमात् ।
सशक्तिकमणेशाननामानि तदनन्तरम् । क्षेत्रपालस्य नामानि तत्त-
पूजादिफलं ततः । सुखाद्वर्णप्रकाशस्तत्प्रकाशान्ते तु विस्मृतिः ।
वर्णप्रकाशस्थानानि चन्द्रसूर्याग्निजाक्षरम् । सर्वे विसर्गजा वर्णा
अष्टस्थाननिरूपणम् । वर्णोच्चरक्रमाः पाञ्चमीतिकाक्षरनिर्णयः ।
इति स्तवनरूपतु परिच्छेदसमापनम् ॥ ६ ॥ पत्रारूढाक्षरतनु
निदानञ्च लिपिक्रमः । अकारादिच्चकारान्तवर्णानां देवतैः
सह । भूमौ लिपिनिषेधादिलेखनीनियमस्ततः । पुस्तकस्य
ततो मानं पुस्तकच्छिद्रनिर्णयः । पुस्तिकापत्रनिर्णीतिर्वेदलो-
ननिन्दनम् । युगमेदेऽक्षरे देवमेदो लेखकपूजनम् । आरम्भादौ
लेखकस्य वेतनग्रहदूषणम् । इति कोरकविच्छेदसप्तमस्य समा-
पनम् ॥ ७ ॥ ओंकारादिच्चकारान्तनामानि कुसुमानि च ।
तन्मन्त्रहेतुकारौष्ठमच्छेदसमापनम् ॥ ८ ॥ पञ्चवक्त्रोद्भवा मन्त्रा-
स्तन्त्रादिशास्त्रमेव च । गणेशेन सर्वतन्त्रविस्तारकरणं ततः ।
महामहादिविद्यानां बीजत्वं तदनन्तरम् । तथाष्टदशविद्यानां
दर्शनानाञ्च निर्णयः । ईश्वरस्य शक्तिसमावेशाच्छास्त्रादिकर्तृता ।
अनुष्ठानप्रसूतीनाञ्च शास्त्रकर्तृनिरूपणम् । आम्बीचिन्मादिनि-
र्णीतिर्गृहिणां न तु मानसम् । पापमीमो द्विधाजानमपरोक्ष
तस्य कारणम् । तन्त्रावतारबीजञ्च पञ्चवक्त्रोद्भवा ।

वक्तास्य रूपञ्च पञ्चान्नायनिरूपणम् । षड्भान्नायस्य कथनमात्रा-
 यमेददेवता । आन्नायानां फलञ्चैव तथाश्च फलनिर्णयः । आन्ना-
 यमेदमन्त्राणामाचारादिनिरूपणम् । अपवादोत्सर्गतया विद्या-
 शास्त्रविनिर्णयः । मन्त्रविद्याविभागश्च देवतामेदतस्तथा । स्त्री-
 पुंनपुंसकत्वञ्च मन्त्राणां षट्सु कर्मसु । मन्त्राणां क्रूरसौम्यत्वं
 स्वप्नजागरणादिकम् । इति केशरविच्छेदनवमस्य समापनम् ॥८॥
 छिन्नादिदोषनिर्णीतिर्मन्त्राणां तत्प्रतिक्रिया । महामुद्रालक्ष-
 णञ्च योनिमुद्राकृतिस्तथा । कण्ठासनलक्षणञ्च षट्चक्रेष्ट-
 स्मृतिर्यथा । सहस्राराम्बुजे ध्यानमिष्टदेव्यास्ततः परम् । पुन-
 र्मूलाधारपद्मादिषु चिन्ताक्रमस्तथा । मन्त्राक्षरस्य चिच्छक्तौ
 प्रोतानन्तरकर्म यत् । तत्फलं संवत्सरेणाभ्यासात् सिद्धि-
 रनुत्तमा । असक्तस्य योनिमुद्राकरणे तु जपक्रमः । भूतलिपि-
 निधानञ्च तस्माद्भृश्यादिनिर्णयः । ध्यानं भूतलिपेः प्राक्प्रतिष्ठा
 तदनन्तरम् । वर्णन्यासः पूजनञ्च नवग्रहस्तथ एव च । होमश्च
 कामनामेदाङ्गुतलिप्या पुटीकृतः । सहस्रकृत्वः सञ्ज्ञतो मासमात्रं
 यदा तदा । मनुः सर्वसिद्धिकरो दशसंस्कारकारणम् । वीजना-
 मानि वीजानां भूतडामरसम्मतम् । नामधेयमिदं व्योमपरि-
 च्छेदसमापनम् ॥ १० ॥ यद्युत्तन्त्रसारकारैरस्मदंशाजभास्करैः ।
 धृतं प्रमाणं तेनाव नास्ति किञ्चित् प्रयोजनम् । द्रष्टव्यं तत्र
 तत् सर्वं मन्त्रयन्त्रादिकं तथा । न्यासपूजादिमुद्रापि स्तवश्च
 कवचं तथा । मालासंस्कारकर्मादि सर्वं तत्रास्ति केवलम् ।
 संगृह्याम्यधृतं तेन स्मार्त्तेनापि क्वचित् क्वचित् । सूक्ष्मग्रन्थानु-
 क्रमेण व्याख्यार्थमपि वादिनाम् । आक्षेपस्य निराकृत्यै तद्धृतं
 ध्रियते मया । यत्राभिप्रायमात्रन्तु दर्शितं तेन सूरिणा । प्रमाणं
 नैव दत्तं तत् प्रमाणमपि लिख्यते । शब्दाभिप्रायव्याख्यापि
 कृता यत्र महात्मना । तेन तदविदो मन्दधियो विद्वंसतः प्रति ।

संष्टीकरोमि तां सर्वां यथाशास्त्रार्थनिश्चयाम् । एष क्रमः
सर्वकाण्डे विज्ञातव्यो विचक्षणैः । वीजं नव्याङ्कुराख्यं तदनु
समभवद्विध्यशास्त्राप्रशास्त्रा जातं तत्पञ्चवं तत्स्तवक उद्-
गमत् कोरकोऽतः प्रसूनम् । प्रोद्भूतः केशरः स्वाद्वजनि फलमिदं
सर्गकाण्डस्त्वमीभिर्विद्वन्नभ्यश्चयद्राड्नयनयुगमितो निर्मलं पञ्च
सर्वम् । धन्यो मान्यो वरेण्योऽग्रगण्यः सत्कौर्त्तिशालिनाम् ।
स्थिरलक्ष्मीनिवासः श्रीयुतः स्त्रीयेष्टभक्तिमान् । प्राणकृष्णचिर-
क्षीवी भवतादात्मजैः सह । मुण्डमालातन्त्रे अष्टमपटले । विना
तन्त्रात् विना मन्त्रात् विना यन्त्रात् महेश्वरि ! । न च भुक्तिश्च
मुक्तिश्च जायते वरवर्णिनि ! । मन्त्रसूक्ते महातन्त्रे चतुर्विंश-
तिसाहस्रे उपरिभागे प्रथमचरणे चतुर्थपटले । विष्णुर्वरिष्ठो
देवानां हृदानामुदधिर्यथा । नदीनाञ्च यथा गङ्गा पर्वताणां
हिमालयः । अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां राज्ञामिन्द्रो यथा वरः ।
देवीनाञ्च यथा दुर्गा वर्णानां ब्राह्मणो यथा । तथा समस्तशा-
स्त्राणां तन्त्रशास्त्रमनुत्तमम् । इति तन्त्रशास्त्रप्रशंसा । उद्-
कीलतन्त्रे प्रथमपटले । यद्गृहे निवसेत्तन्त्रं तत्र लक्ष्मीः
स्थिरायते । राजहारे श्मशाने च सभायां रचमध्यतः ।
निर्जने च जले घोरे श्वापदैः परिभूषिते । माहात्म्यात्तन्त्र
देवेशि ! चमत्कारो भवेत् प्रिये ! । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन
गोपनीयं प्रवक्षतः । इति गृहे तन्त्रशास्त्रस्थितिफलम् । मन्त्र-
सूक्ते । या नि तन्त्रागमोक्तानि न हन्तव्यानि हेतुभिः । ईश-
रेण प्रचीतानि यस्मात्तस्माद्विजातिभिः । इति हेतुवादेन त-
न्त्रोक्तकर्मज्ञाननिषेधः । तत्रैव । ज्योतिषे मन्त्रवादे च वैयर्थ्ये
वेदकर्मणि । अर्थमात्रन्तु गृहीयात्तापशब्दं विचारयेत् । मन्त्रस्य
वादो यत्र इति मन्त्रवादस्तन्त्रमिति । ज्योतिरादौ शब्द-
विचारनिषेधः । तत्रैव । शब्दे मा संशयं कुर्व्यादहङ्कारमिति

चिद् । अहातव्यं विनिश्चित्य आगमोक्त्याचक्षरूपतः । निर्वाण-
तन्त्रे नवमपटलेऽपि । शब्दब्रह्मस्वरूपस्य मम वक्तादिनिर्गतम् ।
सन्देहो नैव कर्तव्यो यदि मुक्तिं समिच्छति । सन्देहात् परमं
याति रौरवं पिष्टभिः सह ॥ इति तन्त्रशास्त्रे संशयनिषेधः ।
मन्वर्वतन्त्रे द्वितीयपटले । सर्वकार्येषु सर्वत्र तान्त्रिके वैदिके
वक्ताः । अपिच्छस्यो महान् दोषो यत्तत्सं विवर्जयेत् । संसिद्धेः
कारणं देवि । विश्वासः समुदाहृतः ॥ इति शास्त्रे विश्वास-
सम् । महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्दशोक्तासे ॥ किं तस्य तीर्थभ्रमणैः
किं यज्ञैर्जपसाधनैः । जानन्नेव महातन्त्रं कर्मपाशैर्विमुच्यते ।
स सिद्धः सर्वशास्त्रेषु सर्वधर्मविदां वरः । स ज्ञानी ब्रह्मवित् साधु
यस्तन्त्रं वेत्ति कालिके ॥ इति तन्त्रज्ञानफलम् ॥ तत्रैव ।
अलं वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः संहितादिभिः । किमन्यैर्बहुभि-
स्तन्त्रैः । तन्त्रैव सर्वविज्ञेयम् । इत्येतन्त्रस्यापि आगमस्यम् ॥
मन्वर्वतन्त्रे द्वितीयपटले । आसित्कोऽयं अचिर्दस्यो वैतर्हीनो
जिवेन्द्रियः । ब्रह्मिष्ठो ब्रह्मवादी च ब्रह्मो ब्रह्मपरायणः ।
सर्वहिंसाविनिर्मुक्तः सर्वप्राणिहिते रतः । सोऽस्मिन् शास्त्रेऽधि-
कारी स्वात्तदन्त्रं न साधकः ॥ इति तन्त्रशास्त्राधिकारिक-
नम् ॥ कुब्जिकातन्त्रे प्रथमपटले ॥ श्रुतिस्मृतिविधानेन
पूजा कार्या युगचये । आगमोक्तविधानेन कलौ देवान् यजेत्
सुधीः । न हि देवाः प्रसीदन्ति कलौ चान्यविधानतः ।
पुरश्चरणरसोक्तासतन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि ॥ तन्त्रोक्तं आगमस्यम्
प्रशस्तं भारते कलौ । वेदोक्तश्चैव स्मृत्युक्तं पुराणोक्तं कलानने ।
न शस्तं चञ्चलापाङ्गि ! कदाचिद्भारते कलाविति ॥ महानिर्वाण-
तन्त्रे द्वितीयोक्तासे च ॥ विना आगममार्गैश्च कलौ नास्ति गतिः
प्रिये ! । श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयैवोक्तं पुरा शिवे ! । आगमोक्तेन
विधिना कलौ देवान् यजेत् सुधीः । कलावागमसुक्तं योऽन्य-

मार्गे प्रवर्तते । न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥
तथा, कलौ तन्वोदिता मन्त्राः सिद्धास्तूर्णफलप्रदाः । ग्रन्थाः
कर्मसु सर्वेषु जपयज्ञक्रियादिषु । निर्वीर्याः श्रौतजातीया विष-
हीनीरगा इव । सत्यादौ सकला आसन् कलौ ते क्षतका
इव । पाञ्चालिका यथा भित्तौ सर्वेन्द्रियसमन्विताः । अमूर-
शक्ताः कार्येषु तथान्ये मन्त्रराशयः । अन्यमन्त्रैः कृतं कर्म
बन्धास्त्रीसङ्गमो यथा । न तत्र फलसिद्धिः स्यात् अम एव
हि केवलम् । कलावन्वोदितैर्मार्गैः सिद्धिमिच्छति यो नरः ।
दूषितो जाङ्गवीतीरे कूपं खनति दुर्मतिः । नान्यः पन्था मुक्ति-
हेतुरिहामुत्र सुखासये । यथा तन्वोदितो मार्गो मोक्षाय च
सुखाय च ॥ इति कलौ तन्वशास्त्रोक्तकर्मणां फलप्राप्तिकथनम् ॥
मुण्डमालायाम् । तन्ववक्ता गुरुः साक्षात् यथा च ज्ञानदः शिवः ।
यथा गुरुर्महेशानि ! यथा च परमो गुरुः । यथा परापरगुरुः
परमेष्ठी यथा गुरुः । यथा चैव हि मन्त्रज्ञस्तन्ववक्ता गुरुः स्वयम् ।
इति तन्ववक्तृप्रशंसा ॥ तत्रैव ॥ तन्वश्च तन्ववक्तारं निन्दन्ति
तान्त्रिकीं क्रियाम् । ये जना भैरवास्तेषां मांसास्त्रिचर्वणो-
द्यताः । अतएव च तन्वज्ञं न निन्दन्ति कदाचन । न हसन्ति
न निन्दन्ति न वदन्तान्यथा कश्चित् ॥ इति तन्वादिनिन्दा-
कारणदोषः ॥ प्रथमपटले ॥ नृणु देवि ! जगद्धात्रि ! सर्वमङ्गल-
मङ्गलम् । तन्वं नृणुयाद्देवेशि ! ब्रह्मनिर्वाचमाप्नुयात् । दशम-
पटले ॥ तन्वराजं महेशानि ! साराकारतरं प्रिये ! । नृत्वा आत्मा
भीषमाशु समते नात्र संशयः ॥ एकादशपटले ॥ नृत्वायात्
यो मुण्डमालातन्वं परमकारणम् । ज्ञानदं मोक्षदं भक्तिमुक्ति-
सौख्यप्रदं शिवे ! । इत्येवं परमं देवि ! देवानामपि दुर्लभम् । नो
वेद धरणीमध्ये स एव परमार्थवित् ॥ इति तन्वविशेषवर्णन-
कथनम् । निर्वाचतन्वे ॥ ज्ञानश्च निर्मलः कृत्वा इति निर्वाच

ततः । महाभक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः । शब्दब्रह्ममयं
 ज्ञात्वा शृणोति पटलं यदि । तदा मुक्तिमवाप्नुति सत्त्वं सत्त्वं न
 संशयः । अष्टादशपुराणानां श्रवणेनैव यत् फलम् । मेरुतुल्य-
 सुवर्णं च गुरवे ब्रह्मरूपिणे । सशस्त्रां परमेशानि ! सप्तदीपां वसु-
 न्वराम् । प्रदद्याद्भक्तिभावेन यदि स्यात् वेदपारगः । तस्माद्वै
 परमेशानि ! फलं बहुविधं शिवे ! । अस्य तन्मस्य चार्वाङ्गि !
 शृणोति पटलं यदि । तत्फलात् कोटिगुणितं फलं स लभते
 ध्रुवम् । इति तन्मस्य पटलमात्रश्रवणफलम् । शब्दज्ञानं विना सर्वो
 जाद्येन परिभूष्यते । प्रादुर्भूतिमतस्त्वये शब्दानां वक्तुमारभे ।
 सारदातिलके प्रथमपटले ॥ सच्चिदानन्दविभवात् सकलात् परमे-
 श्वरात् । आसीच्छक्तिस्ततो नादो नादाद्दिन्दुसमुद्भवः ॥ सच्चि-
 दानन्दविभवादित्यनेन अविद्योपहितत्वेऽपीश्वरस्य स्वरूपज्ञानि-
 रित्तिराद्यवभट्टः । सकलात् सप्रकृतिकादौश्वरात् शक्तिरासीदिति
 योजना । तथा च तत्रैव । निर्गुणः सगुणश्चेति शिवो ज्ञेयः
 सनातनः । निर्गुणः प्रकृतेरन्यः सगुणः सकलः स्मृतः ॥ इति
 कला प्रकृतिस्तया सह वर्तमानादिति तद्व्याख्यानञ्च । ननु
 शक्तिसहितादेव पुनः शक्तिः कथमासीदिति चेत् सत्त्वं या
 अनादिरूपा चैतन्याध्यासेन महाप्रलये सूक्ष्मतया स्मिता तस्या
 गुणवैषम्यात् सगुणतया सात्त्विकराजसतामसस्रष्टव्यप्रपञ्चसाधने
 तद्गुणावस्थाने वीपचारादुत्पत्तिरिति सांख्यमतमाश्रित्य अन्य-
 कारस्योक्तिरियमिति ज्ञेयम् । तथाच मार्कण्डेयपुराणम् । देवानां
 कार्यसिद्धयर्थमाविर्भवति सा यदा । उत्पद्येति तदा लोके सा
 नित्याप्यभिधीयते । राघवभट्टप्रयोगसारश्च । तस्माद्विनिर्गता
 नित्या सर्वगा विश्वसम्भवा । विश्वेषां सम्भवो यस्या इति ।
 तद्वृत्तवायवीसंहितापि । शिवेच्छया परा शक्तिः शिवतत्त्वैकतां
 गता । ततः परिस्फुरत्यादौ सर्गे तैलं तिलादिवेति । कुम्भिका

तस्मै प्रथमपटले तु । आसीद्विन्दुस्ततो नादो नादाच्छक्तिः समु-
 द्भवा । नादरूपा महेशानि । चिद्रूपा परमा कला । नादाच्चैव
 समुत्पन्नाः सर्वविन्दुर्महेश्वरिः । सार्धचितयविन्दुभ्यो मुञ्चन्ती
 कुलकुण्डली । विगुणा सगुणा देवि ! ब्रह्मरूपा सनातनी । चैतः
 स्वरूपिणी देवी सर्वभूतप्रकाशिनी । आनन्दरूपिणी देवी ब्रह्मा-
 नन्दप्रकाशिनी । इति विन्दोरादौ उत्पत्तिर्योक्ता सा आम्नायभे-
 देन अविरुद्धेति । स आम्नायभेदोऽग्रे स्फुटीभविव्यति । इति स-
 गुणशिवच्छक्त्युत्पत्तिः । तस्याः शक्तेस्तु नादविन्दुसङ्घः पयोध-
 वस्मारूपो । तदुक्तं प्रयोगसारे । नादात्मना प्रवृद्धा सा निरामय-
 पदोन्मुखी । शिवोन्मुखी यदा शक्तिः पुंरूपा सा तदा कृता ।
 इति ब्रह्मवक्त्राभेदः । इच्छासत्त्वादिरूपतया विन्दुरपि त्रिविधः
 उक्तः सारदातिलके आनन्दकुण्डवासिना जगद्गुणैः सङ्गताया-
 र्थैः । शिवशक्तिमयः साक्षात्त्रिधासौ भिद्यते पुनः । असौ विन्दुः
 शिवमयः शक्तिमय उभयमयश्चेति त्रिविधः । त्रिविधस्य स्वरू-
 पमुक्तं तत्रैव । विन्दुर्नादो बीजमिति तस्य भेदाः समीरिताः ।
 विन्दुः शिवात्मको बीजं शक्तिर्नादस्तयोर्मिव । समन्वयः समा-
 स्थातः सर्वममविशारदैः । क्रियासारेऽपि । विन्दुः शिवा-
 त्मकास्तत्र बीजं यज्ञात्मकं स्मृतम् । तयोर्योनि भवेत्तादस्ताभ्यो
 जाताश्चिदमयः । इति त्रिविन्दुकथनम् । शक्तित्रयमुक्तं तत्रैव ।
 रौद्रीविन्दोस्ततो नादात् ज्येष्ठा बीजादवायत । वामा ताम्रः
 समुत्पन्ना रुद्रवक्त्ररमाधिपाः । ते ज्ञानेच्छाक्रियामानो वङ्गी-
 न्मूर्धन्यरूपिणः । एतत् सार्धवचनं शारदायामपि । ते रुद्रवक्त्र-
 रमाधिपाः शिववक्त्रानारायणा यथाक्रमं ज्ञानशक्तीच्छाशक्ति-
 क्रियाशक्तिस्वरूपा इत्यर्थः । अतएवैते वङ्गीन्मूर्धन्यरूपिणः शब्द-
 सङ्घानामर्गता विमोचका जडविन्दुरूप्याः शक्तेरेवावसायिभ्यो
 ज्ञेयाः । एतेन शक्तेरेव सङ्घादिकर्तृत्वमिति ध्वनितम् ।

अर्थाभावि भुवनं सृजतीन्दुरूपा यावद्भिर्भक्तिं पुनरर्कतनुः
 सञ्चरन् । ब्रह्मात्मिका हरति तत् सकलं युगान्ते तां शारदां
 मनसि जातु न विस्मरामीति । गोरक्षसंहितायामपि । इच्छा-
 क्रिया तथा ज्ञानं गौरी ब्राह्मी तु वैष्णवी । त्रिधा शक्तिः स्थिता
 यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति । यथासम्भवमुक्तं यत्र ज्ञानं गौरी-
 शक्तिरिच्छा ब्राह्मीशक्तिः क्रिया वैष्णवीशक्तिरिति त्रिधा त्रिप्र-
 कारा सा । वक्ष्यमाणायामपि तस्यां सूर्येन्दुपावकान् । प्रवक्ष्य-
 मितिर्वैरित्यादिप्रवर्णायाः अकारोकारमकारा ब्रह्मविष्णु-
 रुद्रात्मका अकाराब्रह्मणोत्पत्त्यमित्यादि ब्रह्मविष्णोश्चरास्त-
 त्त्वस्थलेषु व्यवस्थिता इति । तेन तत्र तत्र सूर्यरूपोऽकारो
 ब्रह्मा अत्र तु सूर्यरूपो विष्णुरिति पूर्वापरलिखनानुसारेण
 विरोध इति चेदर्थसूत्रानुसारेण क्रमोऽनुसन्धेयो न तु लिखना-
 नुसारेणेति स्मितम् । योगिनीतन्त्रे पूर्वसूत्रे दशमपटले तु ।
 इत्युक्ता सा महाकाली ददावकाशु शम्भवि । । इच्छाक्रिया-
 ज्ञानशक्तिः सर्वकार्मार्थसाधना । इच्छा तु विष्णवे दत्ता क्रिया-
 शक्तिस्तु ब्रह्मणे । मह्यं दत्ता ज्ञानशक्तिः सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।
 इत्यनेन विष्णोरिच्छाशक्तिरिति ग्रहणं तदाश्रयभेदेनामिदम् ।
 एवं वक्ष्यमाणपञ्चाश्रयायपञ्चाश्रयायतत्तदाश्रयरूपादिगिरूपकप्रक-
 तिपरस्परविरुद्धवचनानि सात्त्विकादिभेदेनाश्रयभेदेन वा
 व्यवस्थेयानीति निबोधिकादिसृष्टिकल्पनम् । निर्गोचरतन्त्रे दशम-
 पटले तु । सत्त्वलोके निराकारा महाज्योतिःसरस्वती ।
 मायावत्कलमुत्सृज्य द्विधा भिन्ना जनयसी । त्रिविशक्तिविभा-
 गेन जायते सृष्टिकल्पना । प्रयत्ने जायते पुत्रो ब्रह्मसंज्ञो हि
 पार्वति । । कालिकोवाच । शृणु पुत्र ! महावीर ! विवाहं कुरु
 यत्नतः । एतत् श्रुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच सादरं वक्ष्यामि ।
 विना जननी नास्ति शक्तिं मे देहि सुन्दरि । । तत् श्रुत्वा

मती माता स्वदेहात् मोहिनीं ददौ । द्वितीया सा महाविद्या
सावित्री परमा कला । अस्माः सङ्गं समासाद्य वेदविदारम्
कुरु । अनायासे सृष्टिकर्ता भव त्वं महिमच्छले । द्वितीये जा-
यते पुत्रो विष्णुः सत्त्वगुणान्वयः । कालिकोवाच । नृप पुत्र !
महावीर ! विवाहं कुरु यत्नतः । विष्णुर्वाच । तव दर्शनमात्रेण
निष्कामी जायते पुमान् । कथं करोमि हे मात ! मोहिनीं देहि
मे शिवे । देहाच्छक्तिं विनिष्कृत्य ददौ तस्मै च कालिका ।
वैष्णवीं तां महाविद्यां श्रीविद्यां परमेश्वरि ! । तामान्वित्य महा-
विष्णुः पालयत्वखिलं जगत् । तृतीये जायते पुत्रो महावीर्यो
सदाशिवः । तं दृष्ट्वा सा महाकाली ऋतुयुक्ताभवन्मुदा । नृप
पुत्र ! महावीरिन् ! महावीरं हृदयं कुरु । मां विना पुत्रवः श्री
वा मां विना कापि मोहिनी । अतस्तं परमानन्दो निजहं
कुरु मे शिव ! । सदाशिव उवाच । यदुक्तं कर्म हे मातस्त्वां
विना नास्ति मोहिनी । सत्यमेतत् जगन्मात ! मां विना पुत्रो
न च । अस्मिन् देहे संस्थिते च न करोमि विवाहकम् । कुरु
देहान्तरं मातः कुरुष्व यदि वर्तते । तत्क्षणे सा महाकाली
ददौ भुवनसुन्दरीमिति । कुम्भिकातन्त्रे प्रथमपटके । ब्रह्माक्षी
कुरुते शक्तिं न तु ब्रह्मा कदाचन । अतएव महेयानि । ब्रह्मा
प्रेतो न संशयः । वैष्णवी कुरुते रक्षां न तु विष्णुः कदाचन ।
अतएव महेयानि । विष्णुः प्रेतो न संशयः । रुद्राक्षी कुरुते
शक्तिं न तु रुद्रः कदाचन । अतएव महेयानि । रुद्रः प्रेतो न
संशयः । ब्रह्मविष्णुमहेयायाः कदाचैव प्रकीर्तिताः । प्रकृतिश्च
हिता रेति । सर्वकार्यायमा भुवमित्युक्तम् । इति ब्रह्मा कदाचन
दिकान्तम् । अथब्रह्मण उपनिषत्माह । आरदायां प्रथमपटके ।
भियमानात् परादिन्दोरव्यक्त्या करोमन् । अथब्रह्मेति तं
मातुः सर्वानमविचारदा इति । परादिन्दोरित्यनेन ब्रह्मणो

कुसो वः प्रथमो विन्दुस्तस्मान्निश्चयमाणादव्यक्तात्मा वर्षादिविशेष-
 इहितोऽव्यक्ती नादमात्रमुत्पन्नमित्यर्थः । उक्तञ्च कुर्मेश यत्र ध्वना-
 वकातादयो वर्षा विशेषरूपेण न व्यज्यन्ते स ध्वनिरव्यक्त इति ।
 सद्युन्मुखपरमशिवप्रथमोक्तासमात्मसंख्योऽव्यक्तो नादविन्दु-
 मय एव व्यापको ब्रह्मात्मकः शब्दः । शब्दब्रह्मेति हृदयं तथा
 च राष्ट्रमभ्युदितं वचनम् । क्रियाशक्तिप्रधानायाः शब्दशब्दार्थकार-
 णम् । प्रकृतेर्विन्दुरूपिण्याः शब्दब्रह्माभवत्परमिति । प्रयोग-
 सारूपि । सोऽन्तरात्मा तदा देवि ! नादात्मा नदते स्वयम् ।
 यथा संस्मानभेदेन सभूय वर्षतां गतः । वायुना प्रेत्यमाणासौ
 पिष्ठादग्निं प्रयास्यतीति । शारदातिलके । चैतन्यं सर्वभूतानां
 शब्दब्रह्मेति मे मतम् । तत् प्राप्य कुण्डलीरूपं प्राणिनां देह-
 मध्यगम् । वर्षात्मनाविर्भवति गद्यपद्यादिभेदतः । तन्निश्चयमान-
 त्मरूपं चैतन्यं कुण्डलीरूपं प्रचवाकारं प्राणिनां देह-
 मध्यमं सत् वर्षात्मना आविर्भवति प्रकाशत इत्यन्वयः । किं कृत्यं
 ग्राम्य कच्छादिकरचानीति शेषः । तथा च मूलाधारात् प्रथम-
 मुदितो यस्तु तारः पराख्य इत्यादि प्रपञ्चसारे आद्यर्था वक्ष्यति ।
 अतएव वक्ष्यमाणा दृष्टिः कुण्डलीति इति शेषम् । शब्दब्रह्मपरम-
 ब्रह्मभेदेन ब्रह्मचो द्वैविध्यमुक्तं कुलार्थे वक्ष्यमसंख्ये प्रथमोक्ताते ।
 आगमोक्तं विवेकोक्तं द्विधा ज्ञानं प्रचक्षते । शब्दब्रह्मागमनयं
 परं ब्रह्मविवेकजम् । श्रीभाष्यवत्ते षष्ठस्कन्धे षोडशाध्यायेऽपि ।
 अहं सर्वाणि भूतानि भूतात्मा भूतभावनः । शब्दब्रह्म परं ब्रह्म
 ममोमे प्राचती तगुरिति । शब्दब्रह्म प्रचक्ष्यं तस्मा च भग-
 वद्गीता । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म स्वाक्षरम् मामगुक्षरम् । अः
 प्रयाति त्वजन् देहं स याति परमो गतिमिति । ओमिति
 ध्वनिमात्रोपलक्षणमतो वक्ष्यमाद्युपपत्ते स्मितं ब्रह्म सम्भते ।
 तत्प्रसादत इत्यादिवचनैः सह न विरोधः । सर्वज्ञेयं प्राचोर्विष्य-

मानत्वात् । प्रचवार्थो वा वाच्यस्तु परमं ब्रह्मप्रचवो वाचकः
स्मृत इत्यादिवचनात् ।

इति श्रीप्राचतोषिण्यां प्रथमकाण्डे बीजस्वरूपशब्दप्रादु-
र्भावरूपाकरकथनं नाम प्रथमः परिच्छेदः । * * * *

इत्याकरे समुद्रभूते शब्दे संशयरूपतः विवादविलसुत्पन्नं पर-
स्परजिगीषयेति । अथ शब्दा नित्या अनित्याः प्रसिद्धाश्चेति मत-
त्रयम् । तत्र पूर्वमते शब्दब्रह्मोति सुष्ठूक्तम् । अनित्यवादिनोऽपि
बहवस्तेषां मध्ये भ्रान्तरस्फोटवादिनो जातिव्यक्तिस्फोटात्मक-
वाह्यस्फोटवादिनश्चैवं विवदन्ते यथा अथ कथमर्थः शब्देन प्रति-
पाद्यते प्रतिपादयितुमशक्यत्वात् । तथा हि नियतवर्णाः पदार्था
ममयन्ति ते किं क्रमेण युगपदा । नाथः । गौरित्यादी गादिवर्णैः
प्रत्येकमर्थप्रतिपादने कृते अक्षरवर्णवैयर्थ्यं स्यात् । अथ वर्णैरेकत्रः
क्रियानर्थावयवः प्रतिपाद्यत इति चेत्तदप्युक्तम् । न हि गवाद्यव-
यवे गादिवर्णानां सङ्केतोऽस्ति । न द्वितीयः । भिन्नकालोप-
लब्धानां योगपद्याभावात् । उच्चरितप्रध्वंसिनो हि वर्णास्ताव-
त्कालमवतिष्ठन्ते । न च पूर्वपूर्ववर्णज्ञानं तस्योत्तरोत्तरवर्ण-
ज्ञानानुवृत्तौ नित्यत्वे प्रसङ्गात् अतएवेदं निरस्तम् । यावन्तो
वाह्या ये च तदर्थप्रतिपादने । वर्णाः प्रज्ञातसामर्थ्याः ते तथै-
वार्थप्रोक्तका इति । तस्मादनुत्पन्नोत्पन्ननष्टयोरसत्त्वे विशेषा-
शङ्का वर्णैर्भोऽर्थप्रत्ययो न सम्भवतीति वर्णाव्यतिरेकेण वर्णाः
भिन्नज्ञः स्फोटः परिकल्प्यते । स्फुटत्यर्थो यस्मादिति स्फोटो-
ऽप्रादानेऽह । वर्णोच्चारयन्तु स्फोटार्थमेव । पादवर्णा हि स्फोट-
व्यञ्जका इति क्रमयोगपद्याभ्यां व्यञ्जकासम्भव इति चिन्तयति
तावदर्थप्रतिपत्तिः तदनुपपत्त्या वर्णेष्वपि स्फोटः कल्प्यते । तस्मात्
वर्णस्फोटात् पदस्फोटस्तस्मादर्थप्रतिपत्तिरित्यत्र प्रसवीम-
न्त्यानां पदेभ्यो नाकारार्थादुपपत्त्या पदस्फोटोक्तिताम् वाच्यताम्

स्कोट्यात् वाक्यार्थप्रतीतिः । ननु गौरित्युच्चारणान्तरं वर्ण-
व्यतिरिक्तं परं किञ्चिदोपलभ्यमानम् । केवलं वर्णा एव प्रतिपा-
द्यन्ते । तस्मादनुपलभ्यमानत्वात् स्कोटरूपं नाम नास्तीति शङ्क-
विषयादिप्रदिति स्कोटवादिनाञ्जित्प्रति । अथैवैरपि ना-
देवं वर्णो वः स्कोटवादिनाम् । नमःकुचममस्तीति कोऽभिदध्यात्
अस्तीति प्रति । तत्र स्कोटवादिभिदधते प्रत्यक्षेण न दृश्यते
स्कोटः । तथा हि गौरित्यत्र नकारोच्चारणवर्जिते वर्णव्यत्यये
कर्मिण्यनुपलभ्यमानान्तरं पदमिति अभिधाकारा बुद्धिदयत्वात् । न च
तस्यां वर्णव्यत्ययानर्थक्यं प्रयुज्यते अभिधत्वात् बुद्धेः । यथा पटबुद्धि-
रभिधा तन्तुभिरेवोपजायमाना तन्तुव्यतिरिक्तं पटमवलम्बते ।
तथा इहापि वर्णव्यत्ययव्यतिरिक्तं वस्वन्तरमवलम्बते स च स्कोट
इति । ननु वर्णव्यतिरिक्तमन्यद्वस्तु न दृश्यत एव पटोऽपि तर्हि
तद्व्यतिरिक्तो न दृश्यते कथमङ्गीकर्तव्यः पटबुद्धौ पटः प्रजायते
स्कोटोऽपि तर्हि तथा । अथ स्कोटः किञ्चिद्व्यत्यय इदं तदिति
नृणां वाहितया प्रतिपाद्यताम् । अथोच्यते । यो हि यद्बुद्धिपात्रः
स तद्बुद्धिविषय एव न बुद्ध्यन्तरेभ्य इति पटोऽपि तर्हि तट-
बुद्धेरेव प्रतिपाद्यते । न तु बुद्ध्यन्तरेण तस्मात् । यथा तन्त्रनुभ-
वानन्तरमवयवौ प्रत्यक्षसिद्धः पटस्तद्वत् सकलवर्णानुभवानन्तर-
मनुभूयमानो वर्णाभिव्यक्तः । प्रत्यक्षसिद्धस्कोट इति गोपीनाथ-
तर्काचार्याः । तन्मतद्वयं दूषयितुं सुपक्रमन्ते शारदातिशये
प्रथमपटत्वे आचार्याः । अथैवैति शब्दार्थं शब्दमिच्छन्ति
विदुः । एके आचार्याः शब्दार्थम् आन्तरस्कोटं शब्दमज्ञेयम् ।
यथाह । निर्दम एव अभिज्ञोक्तिबोधसंभावः शब्दार्थं आन्त-
रस्कोट इति । अपरे वैयाकरणाः पूर्वपूर्ववर्णोच्चारणानिव्यक्त-
तत्तत्पदसंस्कारसहायचरमपदवद्वेषादुक्तं वाक्यस्कोटकथन-
मवच्छेदकार्यप्रकाशकं शब्दं शब्दमज्ञेयं इति वदन्ति । वदन्ति । एक

एव नित्योऽभिव्यक्त्यभ्योऽव्यक्त्यो व्यक्तिसंकोटो व्यक्तिसंकोटो वा
 वचोरूप इति । न तु अनित्यः शब्दश्चेत्तदा वानामुनिभिर्महादेवेन
 देव्यर्चनानामाशास्त्रेषु एवमेव वचनं कश्चित् कश्चित् कश्चिदुक्तं
 तद्वच्चैव्यक्त्यभिव्यक्तिः । नित्यपक्षे तु नैव दोषो वचनस्यापि नित्य-
 त्वात् इति चेत् न । अनित्यपक्षेऽपि नानावक्त्रादेकवक्त्राभा-
 रती वचनरूपेण निर्गतेत्यनेन कस्यापराधस्तथाः शक्तेः वैचि-
 त्यात् । यत्तु योनिनीतस्य प्रथमस्य च दशमपटले । तत्र च तु
 मया दृष्टं वर्षपुच्छं महोत्पलम् । सूर्यकोटिसमाभासं चन्द्र-
 कोटिसुमीतवम् । वज्रकोटिमहोत्पलासं परं ब्रह्ममयं ध्रुवमिति
 वचनं तद्वज्रवक्त्रादिवदाशायरीरस्यत्वेन अवधातव्यमन्यथा
 तच्छरीरवर्तिनां ब्रह्मावक्त्रादीनामपि नित्यं ज्ञात् । तच्छरीरे
 ब्रह्मावक्त्रम् । अतोऽहंदाकारब्रह्मावक्त्रकोटिकोटयः । अस्ति
 सर्वदा देवि ! कः संख्यातुं क्षमो भवेत् । इति तदनन्तर-
 शिववचनाज्ज्ञेयम् । अथ भवन्मते मन्त्रवेदगायत्रादीनाम-
 नित्यत्वापत्तिरिष्टापत्तिरिति चेत् । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म
 व्याहरन् मामनुस्मरन् । इति गीतोक्तम् । गुरुवक्त्रे स्थितं ब्रह्म
 खभते तत्प्रसादतः । इति गुरुगीतोक्तम् । गुरुवा यस्य यत्
 प्रोक्तं तत्तत्तत् ब्रह्मसंज्ञितम् । इति गुप्तसाधनतन्त्रे षष्ठपट-
 लोक्तम् । गायत्री ब्रह्मरूपिणीति तत्त्ववचोक्तमपौरुषेयाच्च वेद-
 व्याख्यानीति दुर्मसिंहोक्तम् । उक्तञ्च दोषाः सन्ति न सन्तीति
 पौरुषेयेषु विद्यते । वेदे कर्तुरभावात् दोषाश्चैव नास्ति नः ।
 इति तत्र तत्र सत्यतया ब्रह्मप्रतिपादकमिति व्याख्यातव्यमिति
 विवेकं सत्यतया रुद्धिप्रयोजनाभ्यां वक्षितत्वादिति । उक्तञ्च काव्य-
 प्रकाशे । सुखाकार्वाके तद्व्योने रुद्धितोऽर्थप्रयोजनात् । अकार्वाके
 वक्षते यत् सा सत्यतारोपिता क्रिया । इति मन्त्रवचनमात्रा-
 त्रयमोऽर्थः सुखार्कः । अकार्वाके गोपीनाथतर्काभासे । इति

मात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यं भवसीयते । तं सुख्यमर्थं मन्वन्ते गीर्वा-
 ण्योपपादितमिति । बाधस्तु भन्वयानुपपत्तिः । यथेत्यर्थं यदित्य-
 व्ययम् । क्रियाव्यापारः । आरोपिता अभिधेयप्रत्ययान्तरित-
 प्रत्ययेति । प्रसिद्धादिनस्तु नाम्नी वर्णा नित्यास्तत्त्वव्यायोगात् ।
 तथा हि सदकारणवन्नित्यमिति नित्यत्ववचनम् । सत् सत्त्वाभासि
 अकारणवत् कारणरहितं यत् तन्नित्यमित्यर्थः । केवलं सदित्यु-
 क्ते घटपटादर्थसंज्ञापि नित्यत्वप्रसङ्गः स्यात् । केवलमकारण-
 वदित्युक्तेऽपि प्रागभावस्यापि नित्यत्वप्रसङ्गः । अतो विशेषव-
 चनमिति । वर्णास्तु कण्ठतात्त्वादिकरणक्रमानुविधायिजनानः
 नित्या भवितुमर्हन्ति । नाप्यनित्याः स एवायं शब्दो यः पूर्व-
 सुपालब्ध इति प्रत्यभिज्ञानात् । अथ तद्यतिरूपकोऽयमिति
 चेत्तथापि सङ्केतान्तरप्रसङ्गः स्यात् । सङ्केतस्तु । अस्माच्छब्दा-
 दस्यस्यो बोद्धव्य इत्युद्देश्यरूपः । वर्णादिषु चरितप्रकाशेषु
 सङ्केतोऽपि ध्वस्त इति । तस्माच्च अस्मी वर्णा नित्या नाप्यनित्याः ।
 किन्तु अनवच्छिन्नसंस्तानाः प्रसिद्धा इति । ननु वर्णा नित्या-
 येतदा कथमुक्तं वर्णात्मनाविर्भवतीति । नैवमभिप्रायापरि-
 ज्ञानाद्दोषमाशङ्कसे तथा हि । शब्दो द्विविधो ध्वनिर्वर्णश्च ।
 षड्जर्षभगान्धारमध्यपञ्चमधैवतनिषादेषु सप्तसु स्वरेषु वर्ण-
 विना ध्वनिः स्नातन्त्र्येण प्रतिभाति । अमरसिंहेनापि तन्त्री-
 कण्ठोल्लिखिताः स्वरा इत्युक्तम् । तथा च षड्जं रौति मयू-
 रस्तु गावो नर्दन्ति चर्षभम् । अजो रौति तु गान्धारं श्रीर्ष-
 कश्चति मध्यमम् । पुष्यसाधारणे काले ककिलो रौति पञ्चमम् ।
 धैवतं कुञ्जरो रौति निषादं ह्येषदे ह्य इति रायमुकुटप्रसूति-
 धृतसङ्गीतवचनमिति । मालवाद्यो रामा अपि मूर्च्छितस्वर-
 भेदेन ध्वनिरेव भवति । तथाच मालवोऽयं वसन्तः प्रायमिति
 गीतिश्रवणसमये ध्वनिभेदेन सामाजिकानां प्रतीतिः स्यात् ।

अग्निमेदप्रान्तु स्वरभेदेन भवति । न तु वस्तुत इति । अग्नि-
मन्तरेण वर्षो न प्रकाशते । अर्थावबोधाय अग्निर्वर्णात्मना आवि-
र्भवति प्रकाशत इति तस्य तात्पर्यम् । नन्वर्थावबोधाय परा-
पश्यन्ती मध्यमा वैखरीत्वरूपावस्थः सन् अनिरपि प्रकाशते ।
तथाच गवादीनां वक्षप्रमृत्वावाहनादयर्थं नादः प्रवर्तते ॥ अत-
एवोक्तं स्वरशास्त्रे ॥ शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गीतिरसं फणी ।
हरिर्वेत्ति हरो वेत्ति नारदोवेत्ति वा न वा ॥ इति चेत् सत्यम् ।
गवादीनां स्वरमात्रप्रतीतिसमवायिनां कियद्विषयकज्ञानमस्ति
न तु धीमेधाविज्ञानानि तानि तु वर्षज्ञानादृते न सम्भवन्ति ।
तथाहि ईश्वरविषयकज्ञानमपीश्वरशब्दं विना न भवति ।
एवमनिर्देशं निर्गुणं ब्रह्मापि अन्यकारावस्थितवस्तुप्रकाशकप्रदीपे-
नैव तत्प्रकाशकमात्रेण निर्गुणशब्देनैव व्यज्यते । अतएव अग्निं
दृष्ट्वा मत्वा शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गीतिरसं फणी । एकन्तु
कवितातत्त्वमीश्वरो वेत्ति नापर इत्यनेन काव्यविद्विषय-
इक्षितम् । कवितातु पर्यव्यङ्गा अतो वर्षात्मकशब्देनैव कविता
स्यादिति तु न शब्दवाच्यत्वं निर्गुणस्य ॥ सनिर्गुणः शुभचेति
शिवो ज्ञेयः सनातनः ॥ निर्गुणः प्रकृतेरन्यः सगुणः सकलः स्मृत
इति शारदोक्तैर्वर्णनां प्रकृतिप्रभवत्वेन तत्र वृत्त्याभावात् प्रकृते-
रन्यः प्रकृत्वा असम्बद्ध इत्यर्थः ॥ कुञ्जिकातन्त्रे प्रथमपटले तु शेषा-
र्हन्मन्त्रोक्तं यथा । निर्गुणः सगुणचेति शिवो ज्ञेयः सनातनः ।
निर्गुणाद्यैव सञ्जाता विन्दवस्तथैव एव च । ब्रह्मविन्दुर्विन्दुविन्दू-
बद्धविन्दुर्महेश्वरीति ॥ अन्यथा प्रकृतीश्वरभेदोपसम्भ्रान्तश्वरं
मिथितत्त्वप्रतीतिविषयेच सगुणेन निर्गुणस्य भेदप्रतीतिर्न
जादतएव नृसम्भाये ब्रह्मणा ब्रह्मस्मिर्देशे निर्गुणे शुभप्रवर्तः ।
कथं चरन्ति श्रुतयः साक्षात् सदसतः परे ॥ इति परीक्षितः प्रश्नी-
ऽपि सङ्गच्छते । चास्तां विस्तरः प्रस्तुतमभिप्रायेः । तत्तत्तत्

दूषयति शारदातिलकं भतइयेन शब्दशब्दार्थयोः ब्रह्मत्वमुक्ता
 न हि तयोः सिद्धिर्जडत्वादुभयोरपीति तेषां वादिनां
 मते तयोः शब्दशब्दार्थयोः शब्दब्रह्मत्वसिद्धिर्न । हेतुमाह उभयो-
 र्जडत्वादिति । अयमाशयः । शब्दं विनाशो ब्रह्मः प्रतिपत्तुमशक्यः
 कस्य प्रतिपादयिष्यतीत्येवमर्थं विना शब्दोऽपि ब्रह्मः प्रतिपाद-
 यितुमशक्यः न स बोधयिष्यतीति तेन शब्दार्थरूपविग्रहितस्य शब्द-
 ब्रह्मत्वमवधारितम् । तदुक्तम् अध्यायात्मविवेके । अनादिनिधनं
 ब्रह्म शब्दतत्त्वं यदक्षरम् । विवर्ततेऽर्थभावेन प्रक्रिया कस्यो म-
 तेति । अन्यत्रापि शब्दब्रह्मेति शब्दावगम्यमर्थं विदुर्बुधाः ।
 स्वतोऽर्थानावरोधत्वात् प्रोक्तोऽप्येतादृशो वर इति । स तु सर्वत्र
 संस्रूते जाते भूताकारे पुनः । आविर्भवति देहेषु प्राणिना-
 मर्थविस्तृत इति ॥ अतएव कल्पसूत्रटीकायां शङ्कराचार्याः ॥
 प्रवृत्तिं प्रवृत्तिं विषयं शरीरं कञ्चुकितः शिवो जीवः । निष्क-
 षुकः परमशिव इति षट्त्रिंशत्तत्त्वानि शुद्धमिच्छाशुद्धभेदानि यथा ।
 शिवशक्तिसदाशिवेश्वरशुद्धविद्येति शुद्धानि । मित्राणि शुद्धा-
 शुद्धानि । शुद्धानि यथा मायाकला विद्यावागहृद्धारकालनियति-
 पुरुषप्रकृतिबुद्धिमनांसि ॥ अशुद्धानि यथा । श्रोत्रत्वक्चक्षुरसना-
 घ्राणवाक्पाणिपादपायूपखशब्दस्पर्शरूपरसगन्धाकाशवासुतेजो-
 जलपृथिव्यात्मकानि ॥ तदुक्तं मृत्युस्त्रयसंहितायाम् ॥ कलाविद्या-
 वाक्कालमायानियतिपञ्चकैः कञ्चुकितः शिवो जीवो भवति ।
 एवञ्च शिवजीवयोरुपाधिमात्रभेदः । तत्त्वानां विशेषस्तु दीक्षाप-
 रिच्छेदे वक्ष्यते ॥ कञ्चुकलक्ष्यं यथा परापरिमलोद्धारं । अखण्ड-
 सर्वकर्तुर्यत् किञ्चित्कल्वं त्वविभक्तः । तस्य हेतुः कलानाम् तत्त्वं
 तत्त्वविदो विदुः । सर्वज्ञस्य त्वविद्या स्यात् किञ्चित् प्राणस्य
 विभक्तः । पूर्णस्य रागो विषयेष्वभिप्रेत इतीरितः । प्राणो
 हि नाम भावानां भौषणभौषणकः । क्रमावच्छेदकः सीमा

सर्वतदिहसदावधिः । इदं ममेव कर्तव्यमकर्तव्यमिदं मम । इत्थं
नियमनस्यास्य हेतुर्नियतिश्च्यते । तत्त्वपञ्चकमेतच्च स्वरूपा-
वरकं यतः । तस्मात् कञ्चुकमित्येतदुच्यते तत्त्वपञ्चकमित्याहुः ॥
कुसार्थवे पञ्चमखण्डेऽपि । वृथा लब्धा भयं शोको सुगुणश्चेति
पञ्चमी । कुलं शीलं तथा जातिरष्टौ प्रायाः प्रकीर्तिताः ।
पाशवन्तो भवेज्जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः ॥ इति शिवजीवयोरैक्य-
मुक्तम् । राघवमष्टसु यदि शब्दः शब्दार्थो वा ब्रह्मेत्युच्यते तस्य
ब्रह्मपदवाच्यत्वं नोपपद्यते । यतः सच्चिदानन्दरूपो ब्रह्मपदार्थः ।
उक्तश्च ब्रह्मा । निर्विकारं निश्चलमनन्तं ब्रह्मेत्याह । इत्येव
समीचीनम् । तेनैव सिद्धितस्तु चक्षुषी स्पर्शं प्रत्यवाकारमित्येवमुक्तं
निष्कलं निष्कलं निष्कलं तस्य । तस्मात् विष्णुकारेण । तस्य
ब्रह्मेति तं प्राह साक्षादेकः सदाशिवः । अनादितुः प्रकृतं च
शब्दः परिकीर्त्यते । अनादितं महाचक्रं हृदये सर्वजन्तुषु ।
तत्र ओंकार इत्युक्तो गुणत्रयसमन्वितः । शिवो ब्रह्मा तत्र
विष्णुरोहारे च प्रतिष्ठितः । अकारश्च भवेद्ब्रह्मा उकारः सच्चिदा-
त्मकः । मकारो रुद्र इत्युक्त इति तत्सार्थकत्वेना । अकारे
च भवेद्विष्णु रकारे च प्रजापतिः । मकारे च भवेत् रुद्र इति
वा वर्णनिर्णयः ॥ फेत्कारिणीतन्त्रे प्रथमपटले च ॥ तेन एव
समुत्पन्ना वर्णेष्वो विष्णुशक्तिनोः । सूर्ययः शक्तिसंयुक्ता उच्यन्ते
ताः कर्मिण्यस्तु । इत्युक्ता विष्णुशिवशक्तौवां प्रत्येकं सूर्ययः
पञ्चाशदुक्ताः । प्रपञ्चसारे द्वितीयपटलेऽपि ॥ त्रयीनाम्बुलिता
कलात् सरस्वत्यापकाचराः । इमः सूर्यः सृक् शर्मः । तन्नि-
मेहे समुत्पन्ना चट्विंशत् कला मताः । श्वराः शीमाः शर्म-
कुम्भीः शोराः शम्भाश्च वज्रिकाः । शीतलशालग्रामशालग्रामाः च
क्रमयः कलाः ॥ क्रमय इति शब्दस्य शीतल शालग्राम शालग्रामाः च
वज्रैर्हमेत्यष्टविंशत् कलाः । वर्णेष्वेव प्रपञ्चसारे पञ्चविंशति

भूतनीः । सर्वगात्र समुत्पन्नाः पञ्चाग्रत्वंस्वकाः कलाः ।
 तारका प्रचक्षन्ताम् एव तु तावत्तः शक्तिमिर्विशुभ्रमूर्तयः ।
 तावत्ता माद्यमिः साहं तेभ्यः कुरुद्रमूर्तयः । तेभ्य एव तु
 पञ्चाग्रत् सुरोषधय ईरिताः । वागिदु मन्त्रिणः सिद्धि प्राप्नु-
 कुर्वन्वितप्रदाम् । चक्षता भोगदा पूषा तुष्टिः कुष्टी रति-
 हृदिः । शक्तिनी चेन्द्रिका कान्तिर्ज्योत्स्ना चोः प्रीतिरङ्गना ।
 पूर्वापूर्वाङ्गता कामदायिन्ः सरजाः कलाः । कुकार्णवे मन्त्र-
 कण्ठे ब्रह्मोद्गात्रे तु चेति कथिता कुलगायिकेति पाठः । तपिनी
 तापिनी धूम्रा मरीचिर्ज्वालिनी रुचिः । सुपुष्पा भोगदा विष्णा
 बोधिनी धारिणी चमा । कभाद्या वसुदाः सौराष्ट्रडान्ता
 दादगेरिता । धूम्राश्चिन्सा ज्वलिनी ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी ।
 सुग्रीः सुरूपा कपिला हव्यकव्यवहेत्यपि । हव्यवहा कव्यव-
 र्णिः । शारदायाम् । वसुदा दम्य धर्मप्रदाः कलाः । कुकार्णवे तु ।
 कान्तेवा वादिसर्पाया दम्य धर्मप्रदाः कलाः । इति पाठः । शार-
 दायाम् । चक्षता भोगदा इत्याद्युक्ता । चम्येष्टकरा ध्वेयाः जेत-
 यीताश्वाः क्रमात् । इति निमेष उक्तः । प्रपञ्चसारे । सृष्टि-
 कर्त्तुः श्रुतिर्मेधा कान्तिर्वज्योर्दृष्टिः सिरा । स्मितिः सिद्धि-
 रकारोक्ताः कला दम्य समीरिताः । चकारप्रभवा ब्रह्मजाताः सुः
 सृष्टये कलाः । शारदायाम् । अकारादुब्रह्मोत्पन्नास्तप्तचामी-
 करप्रभाः । द्रवीभूतकर्णप्रर्चा इत्यर्थः । एताः करष्टताचक्षक्-
 पङ्कजद्वयकुण्डिकाः । प्रपञ्चसारे । चरा च पाणिनी शान्ति-
 रीश्वरी रतिकामिका । वरदा ज्ञादिनी प्रीतिर्दीर्घाचोकारजाः
 कलाः । शारदायाम् । दीर्घाः सूरष्टतवर्गजाः । उकारादि-
 षुनोत्पन्नास्तप्तदलसन्निभाः । प्रभीतिवरचक्षेष्टवाहवः परि-
 कौर्त्तिताः । तीक्ष्णा रौद्री भया निद्रा तन्वी शुक्ल बोधिनी किका ।
 उत्कारी चैव हृत्पुष्प मकाराक्षरजाः कलाः । मकारप्रभवा रुद्र-

जाताः संवृतये कलाः । शारदायान्तु । उत्कारी सत्युरेताः
 स्युः कविताः पयवर्गजाः । रुद्रेण मार्णादुत्पन्नाः शरच्चन्द्रनिभ-
 प्रभाः । उद्बहन्वोऽभयं शूलं कपालं बाहुभिर्वरम् । इत्यधिक-
 मुक्तम् ॥ विन्दोरपि चतस्रः स्युः पीताः श्वेताश्चासिताः ।
 ईश्वरेषोदिता विन्दोः पीताः श्वेताश्चासिताः । अनन्ताय यव-
 र्जस्या जवाकुसुमसन्निभाः । अभयं हरिणं टङ्कं दधाना बाहु-
 भिर्वरम् । इत्यधिकमुक्तं शारदायाम् । कलार्थेश्वरसञ्ज्ञाता-
 स्त्रिरोधानाय विन्दुजाः । इति कुसार्थम् ॥ निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा
 च विद्या शान्तिस्तथैव च । इन्धिका दीपिका चैव रेचिका
 ओषिका परा । सूक्ष्मा सूक्ष्मार्त्ता ज्ञानाभूता चाभ्यायनी तथा ।
 आश्रिणी शोभनया च लग्नता नादसम्भवा । नादकाः शोभना
 प्रोक्ता मुक्तिमुक्तिप्रदायिकाः । सदाशिविनः कल्याताः शास्त्रज्ञाः
 सितत्विवः । अक्षयकपुस्तकगुञ्जकपालाक्षकराम्बुजाः । इति
 पञ्चाशदाख्याताः कलाः सर्वसम्बद्धाः । इत्यादिकं शारदायाम् ।
 इति पञ्चाशत्कलाः । प्रपञ्चसारे ॥ केशवनारायणमाधवगोविन्द-
 विश्ववः । मधुसूदनसंज्ञश्च सप्तमः स्त्रात् त्रिविक्रमः । वामनः
 श्रीधरास्त्वथ हृषीकेशस्तदन्तरम् । पद्मनाभस्तथा दामोद-
 रास्त्वो बानुदेवमुक् । सहर्षश्च प्रद्युम्नः सानिहृदाः सरोजवाः ।
 तत्तत्तन्नी मदी शार्ङ्गि चञ्च्री शङ्गी हली तथा । सुमती शूलि-
 शङ्खश्च मूयः पात्री तथाहुत्री । मुकुन्दो नन्दजो नन्दो वसो
 नन्दकविहरिः । कल्याः सत्यः सात्वतश्च श्रीरिः सूरौ जगद्गणः ।
 जूषारी विश्वमूर्तिश्च वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः । वसो वसन्तुजो
 वालो हृष्यश्च हृष्यस्तथा । हंसो वराहो विमलो वृषिंहो मूर्त्तयो
 हस्ताव । आदिवान्ताद्वान्तादिर्गर्भः । केशवाद्या इति ज्ञाना-
 चक्रशङ्खसत्कराः । इति शारदायामधिकम् । केजादिषी-
 ज्ञोऽपि । गङ्गाचक्रवर्तः सर्वे जगामाः श्रीगणेशः ।

वाद्या निजाङ्गस्वशक्त्यालङ्कृतविग्रहाः । इति पञ्चाशद्विष्णवः ।
 कीर्त्तिः कान्तिस्तुष्टिपुष्टी धृतिः शान्तिः क्रिया दया । मेधा सर्षी
 अक्षा स्वाज्ञा लक्ष्मीः सरस्वती । प्रीतिरती रमा प्रीक्षाः क्रमेण
 स्वरशक्तयः । जया दुर्गा प्रभा सत्या चण्डा वाणी विलासिनी ।
 विजया विरजा विश्वा विमदा सुनदा स्मृतिः । ऋद्धिः समृद्धिः
 शुद्धिश्च भक्तिर्मुक्तिर्मितिः अमा । रमोमा क्लेदिनी क्लिप्ता वसुदा
 वसुधा परा । परा परायणा सूक्ष्मा सम्भवा प्रज्ञा प्रभा निशा ।
 अमोक्षा विद्युता चेति शक्तयः सर्वकामदाः । एताः प्रियतमा-
 ङ्गेषु निषणाः सन्नितामनाः । विद्युद्दामसमानाङ्गः पङ्कजा-
 भयवाहवः ॥ फेत्कारिणीतन्त्रे तु ॥ ताश्च सन्धितवक्त्राणां
 विद्युदाभाः प्रकीर्त्तिताः । कान्ताङ्गस्याश्च कौर्त्याद्याः कमला-
 भयपाणयः । इत्युक्तम् । इति पञ्चाशद्विष्णुशक्तयः ॥ श्रीकण्ठो-
 ऽनन्तसूक्तौ च त्रिमूर्तिरमरेश्वरः । अर्धशी भावभूतिश्चाति-
 धिश्च स्वाणुको हरः । भिष्यतीशो भेतिकः सद्योच्चातमानुग्रहे-
 श्वरः । अक्रूरश्च महासेनः स्युरेताः स्वरमूर्तयः । ततः क्रोधीश्च
 चण्डेशपञ्चान्तकशिवोत्तमाः । अथैकचन्द्रकूर्मकनेत्राङ्गचतुरा-
 मनाः । अजेयः सर्वसोमेशस्तथा लाङ्गुलिदारकौ । अर्धनारी-
 श्वरश्चोमाकान्तबाषादिदण्डिनौ । सुरप्रिमीनमेषास्थालोस्त्रि-
 तश्च शिखी तथा । अगलण्डहिरण्येयौ समहाकालवा-
 लिनौ । भुजङ्गेशपिताकीशश्चङ्गीशाख्यवकेशकाः । श्वेतस-
 न्कीर्णमकुलिश्रिवाः संवर्त्तकस्तथा । एते रुद्राः स्मृता रक्षा
 धृतशूलकपालकाः ॥ इति पञ्चाशद्रुदाः ॥ पूर्वोदरी स्वाहिरजा
 शास्त्राली तदनन्तरम् । लोलाची वर्जुलाची च दीर्घघोषा
 समोरिता । सुदीर्घमुखागोमुख्यौ दीर्घजिह्वा तथैव च । कुण्डो-
 दर्भूर्ध्वकेश्यौ च तथा विह्वतमुख्यपि । ज्वालामुखी ततो श्रेया
 प्रज्ञादुत्कामुखी ततः । सुत्रीमुखी चैव विद्यामुख्येताः स्वर-

शक्तयः ॥ महाकालीसरस्वत्यौ सर्वसिद्धिसमन्विते । गौरी
 त्रैलोक्यविद्या स्थान्मन्त्रसिद्धिस्ततः परम् । आत्मशक्तिभूतमाता
 तथा लम्बोदरी स्मृता । द्राविणी नागरी भूयः खेचरी चापि
 मञ्जरी । रूपिणी चित्रिणी पश्चात् काकोदर्यपि पूतना । स्वादु
 भद्रकालीयोगिन्यौ शङ्खिनी गर्जिनी तथा । कालरात्रिश्च कुञ्जि-
 न्या कपर्दिन्यपि वज्रघा । जया च सुरुखेश्वर्या रेवती माधवी
 ततः । वारुणी वायवी प्रोक्ता पश्चादग्रे विदारिणी । ततश्च सह
 आलक्ष्मीर्यापिनी माययान्विता । एता रुद्राङ्गपीठस्थाः सिन्दूरा-
 रुचविग्रहाः । रक्तोत्पलकपालाभ्यामलङ्कृतकराम्बुजाः । आमु-
 धादिध्यानं वामदक्षयोरेवं सर्वत्र । इति पञ्चाशद्भुद्रशक्तयः । चन्द-
 नकुचन्दनागुरुकर्पूरीशरीररोगजलपुच्छघाः । कक्कोसजातिमांसी-
 मुराचोरग्रन्थिरोचनापत्ताः । पिप्पलविस्वगुह्यरुचद्वयं कल-
 रङ्गाङ्गकुभौवल्लिन्यः । शोखम्बरकाश्मरिकास्थिराजदरपु-
 ष्पिका । मयूरशिखाङ्गच्छाम्निमन्यसिंहीकुशाङ्गदर्भाः । कृष्णदर-
 पुष्पीरोहिण्युष्णकवहतीपाटलचित्रातुलस्यपामार्गाः । शत-
 मखलताहिरेषाविष्णुक्रान्तामूपस्थथाञ्जलिनी । दूर्वात्रीदेवीसह
 तयेव लक्ष्मीसदाभद्रे । आदीनामिति कथिता वर्णानां क्रम-
 वशादबोधधयः । गुलिकाकवायभावितप्रमेदतो निखिलसिद्धि-
 दासिन्धुः । चन्दनं प्रसिद्धम् । कुचन्दनं रक्तचन्दनम् । भगुहः
 प्रसिद्धः । कर्पूरं रसकर्पूरम् । उशीरं वीरचमूकम् । रोगः
 कुष्ठम् । जलं बाला । पुच्छः कुङ्कुमम् । कक्कोसं काकोसीति
 प्रसिद्धम् । जातिः पुष्पविशेषः । खतामांसी जटामांसी । मुरा मुरा-
 मांसी । चोरचोरपुष्पी । ढोलकलम्बीति नौदमाया । जम्बि-
 नाठियानीति नौदप्रसिद्धम् । रोचना हरिद्रा । पर्वं केवपत्रम्
 पिप्पलीऽम्बुलः । विस्वः प्रसिद्धः । गुहा जयन्ती । चरचद्वयं
 इन्द्रिपर्णी । फलरङ्गाङ्गः कामराङ्गा इति प्रसिद्धः । कुक्की नागानी ।

वज्रिणी ताम्बूली । शोखम्बरं ह्रीलङ्ग इति प्रसिद्धः । काश्म-
 रिका कशेरुः । स्त्रिरा बला । अन्न इज्जलः हिजल इति यस्य
 प्रसिद्धिः । दरपुष्पिका तिलपुष्पम् । मयूरशिखा अपामार्ग-
 विशेषः सुपाडेति यस्य प्रसिद्धिः । अक्षो वटः । अग्निमन्यो
 मन्थारिः । सिंही कण्टकारी । कुशा कुशाङ्गः प्रसिद्धः । दर्भः
 काश्मरिविशेषः । छप्पः पिप्पली । दरपुष्पी इन्द्रियवः । रोहिण्यं
 कुटुकी । कुङ्कुमं कुकुबल्या ॥ वृहती प्रसिद्धा । पटलः
 फरलीति प्रसिद्धः । तुलसी प्रसिद्धा । अपामार्गः प्रसिद्धः ।
 शतमखता इन्द्रलता । हिरफा भृङ्गराजः । विष्णुकान्ता
 अपराजिता । मूषली तालमूली । अञ्जलिनी लाजालु लम्बा-
 वतीति यस्याः ख्यातिः । दूर्वा प्रसिद्धा । औदेवी धान्यमिति ।
 लक्ष्मीः शतमूली । सदा रुद्रजटा । भद्रा भद्रपर्पटी इत्योष-
 धयः ॥ ओषधीनां प्रयोजनमप्युक्तं राघवभट्टकृतेन ॥ ओष-
 धीनां प्रयोजनं तस्य कर्षोषधिविनिर्मितम् । तत्तत्कर्षोषसंख्याभिर्मु-
 खिका मन्त्रसिद्धिदा । तयामिषेकस्तद्वनं तत्प्रादस्तद्विले-
 पनम् । तत्पूजा च तथा सिद्धिदायकं खान्ध चान्यथा ॥ इत्यो-
 षधीनां फलकथनम् ॥ कामधेनुतन्त्रप्रथमपटलेऽपि ॥ अका-
 रादिष्वकारान्ता मातृका बीजरूपिणी । विसर्गश्चैव विन्दुश्च द्विस-
 त्विर्ब्रह्मविग्रहा । विसर्गः प्रकृतिर्विन्दुः पुरुषः । द्विसन्निर्दयो-
 र्भेदकः ॥ वर्णास्तु जायते ब्रह्मा तथा विष्णुः प्रजापतिः । रुद्रश्च
 जायते देवि ! अमृतसंसारकारकः । इति सर्वेषामुपाख्यानं
 ब्रह्मविष्णुप्रभृतीनां सर्वनकलानामोषधीनाञ्च ब्रह्मसद्वचन-
 पञ्चरत्नकारोकारमकारविन्दुनादादिभ्य उत्पत्तेः । यदि वा
 वाचवाचकसम्बन्धेन सच्चिदानन्देन प्रचवशब्देन प्रचववाचं ब्रह्मे
 त्वङ्गीक्रियते तदाप्युक्तदोषस्तदवका एव । शारदाविग्रहसार
 प्रपञ्चसारोक्तप्रमाणजातैः प्रचवावयवा एव सर्वोत्पादका न तन्ना

वयवविशेषवाचका इति । तेभ्यः कथं सर्वेषामुत्पत्तिश्च स्यात् ।
ननूत्पत्तिकर्तृमात्रं न ब्रह्म अपि तु उत्पत्तिस्थितिलयहेतुत्वे-
नावधारितं यत् तदेव । तथाच वेदान्तवृत्तिधृता श्रुतिः । यतो
वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत् प्राप्याभि-
संविशन्ति तद्ब्रह्मेति व्यजाना इति प्रणवस्योत्पादकमात्रत्वात्
कथं तथात्वमिति चेत् सत्यं प्रणवरश्मुद्भवानां ब्रह्मादीनां सृष्ट्या-
दिकर्तृत्वदर्शनात् प्रणवस्य हेतुत्वं स्पष्टमवगम्यते । अथ तर्हि
प्रणवस्य ब्रह्मत्वमस्तु कथमन्येषां वर्णानामित्यपि कुदेश्यं प्रणव-
विकृतत्वेनापि ध्वनिमयत्वात्तेषामिति ॥ तथाच प्रपञ्चसारे
प्रथमपटले ॥ मूलार्णमर्णविक्रतीर्विक्रतेर्विक्रतीरपि । तत्र-
भिन्नानि मन्त्राणि प्रयोगांश्च पृथग्विधान् । वैदिकांस्तान्त्रिकांश्चैव
सर्वानित्यमुवाच इति । मूलार्णं हंसः । अर्णविक्रतिरकारादि-
चकारान्ता । विक्रतेर्विक्रतिर्वर्णसंयोगादि । तेन प्रभिन्नानि भेदं
प्राप्तानि शेषं सुगमम् । इत्यमनेन प्रकारेण ब्रह्माणं सर्वान्
काल उवाचेत्यन्वयः । हंसो विकारप्रकारस्तु । चतुर्थपटले प्राचा-
त्मकं हकाराख्यं वीजं तेन तदुद्भवाः । षडूर्मयः सूर्योऽप्युक्ता गुणा-
श्चत्वार एव च । पवनाद्याः पृथिव्यन्ताः स्रग्धैश्च गुणैः सह ।
करवाद्यपि चत्वारि सङ्घातयेतनेति च । हकारस्य गुणाः
प्रोक्ताः षडिति क्रमतो गुणैः । उकारान्तास्त्वकाराद्याः षडूर्वाः
षड्भ्यः एव तु । प्रमेदेभ्यः समुत्पन्ना हकारस्य महात्मनाः ।
ऋकाराद्याश्च चत्वारो रेफोऽप्युक्ता पराः स्मृताः । एकारादि-
विसर्गान्तं वर्णानां षट्कमुद्भूतम् । हकारस्य षड्भ्य इतीदं
योऽङ्गाङ्गवत् । एभ्यः सप्तचिरेऽङ्गेभ्यः क्षराः षोडश सर्वमाः ।
तेभ्यो वर्णान्तराः सर्वे ततो मूलमिदं विदुः । स तारो बीजता-
मेव प्राचिष्येव व्यवस्थितः । ब्रह्माणं ब्रह्ममेतेन ध्यातं साधय-
न् ब्रह्मम् । नादः प्राचाश्च जीवश्च धोषकेत्यादि कथ्यते ।

पुंस्त्रीनियमितैर्लिङ्गैश्च समपुंसकैः । रेफो माया बीजमिति
 विद्या मायाभिधीयते । शक्तिः श्रीः सन्नतिः कान्तिलक्ष्मीर्मधा
 सरस्वती । चान्तिः पुष्टिः स्थितिः शान्तिर्विद्यायैः स्वार्य-
 वाचकैः । नानाविकारतां प्राप्तैः स्त्रैः स्त्रीर्भावेर्विकल्पितैः ।
 त्रामितां कुण्डलीत्येके सन्तो हृद्ययनां विदुः । सा रीति सततं
 देवी अङ्गीकृतीतकध्वनिम् । आकृतिं स्वेन भावेन पण्डिता बहुधा
 विदुः । कुण्डली सर्वथा ज्ञेया सुषुम्नानुगतैव सा । चारुचरस्य
 जगतो बीजत्वाद्बीजमेव तत् । मूलस्य विन्दुयोगेन अतन्मन्द-
 त्वदुद्भवः । रेफान्वितोकाराकारयोगादुत्पत्तिरेतयोः । इका-
 राख्योद्भवस्तेन हरिरित्येष शब्दयते । हरत्वमस्य तेनैव सर्वा-
 त्मत्वं ममापि च । अस्य विन्दोः समुत्पत्त्या तदन्ते सोऽहमुच्यते ।
 सहस्रारः पुमान् प्रोक्तः स इति प्रकृतिः स्मृता । अजपेयं मता
 अविमृश्या दक्षिणवामतः । विन्दुर्दक्षिणभागस्तु काशभागे
 विसर्गकः । तेषु दक्षिणवामाख्यौ भागौ पुंस्त्रीविशेषितौ ।
 विन्दुः पुरुष इत्युक्तो विसर्गः प्रकृतिर्मता । पुंस्त्र्यक्त्यात्मको हंस-
 खादात्मकमिदं जगत् । पुंरूपा सा विदित्वाप्तं सोऽहंभावमुपा-
 गता । स एव परमाख्योऽयं मनुरस्य महात्मनः । सकारश्च
 इकारश्च लोपयित्वा प्रयोजयेत् । सन्निर्वै पूर्वरूपाख्यं ततोऽस्त्री
 शब्दो भवेत् । तारादिमन्त्राक्षरमांशतः स्युर्भूतानि खादीन्यथ
 मध्यमांशात् । इनादितेजांसि च पूर्वभावात् शब्दाः समन्त्राः
 प्रमवन्ति लोके । समस्ता इत्यपि कचित् पाठः । विश्वसारे
 द्वितीयषट्कोऽपि ॥ इंसौ तत्र समुद्भूतो पुंस्त्रियौ तत्र सन्तौ ।
 इं तत्र पुरुषः प्रोक्तः सकारः प्रकृतिः स्मृतः । ताविमौ सकलं
 विश्वं व्याप्ती च कृतकोऽनखम् । कृतको भस्म । यथानलमग्निं
 व्याप्तस्तथा इमौ विश्वं व्याप्तावित्त्वर्थः । अग्निर्माषवक
 इनादिवदुपमासूचकशब्दमन्तरेणापि उपमाप्रतीतिः । यदा

तद्भावमाप्नोति तदा सोऽहमिति स्मृतः । स एव परमं ब्रह्म-
कूटस्थो जगदङ्कुरः । सर्वे देवास्तथा वेदा दिग्वाताकादय-
स्तथा । तुव्या दिक्कालकल्पाश्च तत्तदेव तथात्मकम् । यस्मिंश्च
प्रलयं यान्ति वाङ्मनां जगदीश्वरि ! । यस्मिन् दृष्टिः सदै-
वैति यस्मिन्नद्यापि तिष्ठति । स एव परमं ब्रह्म सोऽहंभावेन
जायते । सहवर्णो विलुप्याद्य सन्धिवर्णं दिशेदयदा । प्रणवः
सर्ववर्णेषु कथितः पद्मयोनिना । परानन्दमयं ब्रह्म शब्दब्रह्म-
विभूषितम् । आत्मनो देहमध्ये तु सर्वमन्त्रात्मकं प्रिये ! ॥ इति
हृदयामले उत्तरखण्डे द्वाविंशतिपटले च ॥ एकमूर्त्तिस्त्वद्यो
देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । मम विग्रहसंकृप्ता स्रजत्ववति हन्ति
यः । प्रणवादुद्भवा एते योगविघ्नकराः सदा । अकारं ब्रह्मणो
वर्णं शब्दरूपं महाप्रभम् । प्रणवान्तर्गतं नित्यं योगपूर्वकमा-
श्रयेत् । उकारं वैष्णवं वर्णं शब्दभेदिनमौश्वरम् । प्रणवान्त-
र्गतं सत्त्वं योगकुम्भकमाश्रयेत् । मकारं शाम्भवं रूपं जीव-
भूतं विधूयतम् । प्रणवान्तःस्थितं कालं लयस्थानं समाश्रयेत् ।
वर्णं एष विभागेन प्रणवं परिकल्पितम् । प्रणवाज्जायते हंसो
हंसः सोऽहं परो भवेत् । सोऽहं ज्ञानं महाज्ञानं योगिनामपि
दुर्लभम् । गिरन्तरं भावयेदयः स एव परमो भवेत् । हं पुमान्
स कश्चिदपि चन्द्रेण प्रकृतिसु सः । एतदहं विजानीयात् सूर्य-
प्रकाशभेदकम् । विपरीतक्रमेणैव सोऽहंज्ञानं यदा भवेत् ।
तदेव सूर्यगः सिद्धो वासुदेवप्रपूजितः । हकारार्थं सकारार्थं
लोपयित्वा ततः परम् । सन्धिं कुर्व्यास्ततः यथात् प्रणवोऽहो
ब्रह्ममहः । इति प्रचवतः सर्वेषामक्षरादीनामाविर्भावदर्शनम् ।
अतएव सर्वजीवोत्पादक इति वर्णाभिधाने प्रचवत्त्वज्ञानं
प्रकृतिः ॥ अथ प्रचवत्त्व ब्रह्मवाचकत्वं न तु ब्रह्मत्वमुक्तम्
इतिप्रपञ्चसु अकारोकारमकारनादविष्णुरूपप्रवृत्त्याप्रवृत्त्या

वाच्यब्रह्मविष्णुरुद्रशक्तीश्वरेभ्य एवेति । अतएव समस्तं व्यस्तं त्वां
 शरणाद ! मृणालोमिति पदमिति पुण्यदन्तेनाप्युक्तम् । अन्यत्रापि
 वाच्यन्तु परमं ब्रह्म प्रणवो वाचकः स्मृत इति । वाच्यस्य ब्रह्मत्व-
 सुक्तम् । न तु वाचकस्य प्रणवस्य इत्यतो वर्णस्यानित्यत्वमिति
 चेन्न कल्पसूत्रविरोधात् तत्तत्सूत्रञ्च वर्णात्मका नित्याः
 शब्दा इति । अयमाशयः । शब्दोहि द्विविधो ध्वन्यात्मको
 वर्णात्मकश्च । तत्र ध्वन्यात्मकोऽनुपलभ्यमानत्वादनित्य इति
 केचित् । ते तु मृदङ्गाद्याघातोद्भवमेव ध्वनिं मन्यमाना वर्णात्म-
 कस्य न ध्वनित्वमिति वदन्ति तदतीव मन्दं तथाहि । ध्वनि-
 र्द्विविधस्तदङ्गनिभः कदम्बकोरकनिभश्च । आद्यः समीपवर्तिन-
 मात्मस्वरूपं तरङ्गन्यायेन क्रमशः प्रतिवर्णं परिवोधाभिधेयं
 प्रतिपादयति । द्वितीयस्तु कदम्बकोरकवदव्यक्तरूपेण दूर-
 वर्तिनमात्मानमेव प्रतिबोधयति नाभिधेयं यथा हृद्भृदिदम्ब
 इति । वर्णात्मकस्तु नित्य एव तदुक्तं मादृकोदये ॥ वेदा-
 नामीश्वरः कर्त्ता पुराणानां महर्षयः । यन्मास्त्राः श्रूयते कर्त्ता
 स्वयम्भूर्मादृका ततः ॥ जामलेऽपि ॥ ब्रह्मत्वं ब्रह्मणा प्राप्तं विष्णुत्वं
 विष्णुना स्वयम् ॥ पराक्रमेऽपि । धन्वैर्माद्देश्वरैः स्वार्थप्रत्यभिज्ञान-
 शालिभिः । स्वपरिज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि । इत्य-
 नेन मन्त्राणां नित्यता दर्शिता । इति कुलमूलावतारकल्प-
 सूत्रटोकायां शङ्कराचार्यपादैर्व्याख्यातम् । वस्तुतस्तु वाच्यस्य
 परमब्रह्मत्वं न तु ब्रह्मत्वमिति पुरैवोक्तम् । नन्वपीरुषेयाणि
 वेदवाक्यानीति वेदे कर्तुरभावादिति चोक्तवाक्याभ्यां वेदस्य
 नित्यता दर्शिता । तर्हि कथं वेदानामीश्वरः कर्त्तेति । वेदस्य
 जन्यता वक्ष्यमाणवेदादिवीजमित्यादिवचनैस्तावन्मात्राणां जन्य-
 त्वाभावात् नित्यतेति च सङ्गच्छत इति चेत् सत्यम् ।
 ईश्वरस्य प्रकाशकत्वेन वेदानां कर्तृत्वमङ्गीक्रियते न तूपा-

वृक्षत्वेन । तथाच । वृक्षत्रैलतन्त्रे चतुर्थपटले ॥ वेदं ब्रह्मेति
साक्षाद् जानौहि नगनन्दिनि ॥ स्वयं प्रवर्तते वेदस्त-
त्कर्त्ता नास्ति सुन्दरि ॥ स्ववन्धुवे भगवता वेदो गीतस्तथा पुरा ।
श्रिवाद्या ऋषिपर्यन्ताः स्मर्त्तारोऽस्य न कारकाः । प्रकाशका
भवन्त्येव कृष्णाद्यास्त्रिदिवीकस इति ॥ यत्तु नारदपञ्चरात्रे
प्रथमरात्रे त्रयोदशाध्याये सावित्रीस्तुतौ ॥ सावित्री वेदमाता-
ऽहं वेदानां जनको विधिः । तमेव धातुर्धातारं नमामि त्रिगु-
णात् परम् । इति वचनेन न तस्य सावित्रीमातृकत्वं विधिजनक-
त्वञ्चोक्तम् । तदपि अस्याः सङ्गं समासाद्य वेदविस्तारणं कुर्विति
प्रागुक्तवचनेनैकवाक्यतया विस्तारकारकत्वेन अवधारणीयम् ।
अस्याः लेने ब्रह्महृदेति भागवतप्रथमश्लोकस्य वेदान् भुगान्ते
तमसा तिरस्कृतान् रसातलादयो नृतुरङ्गविग्रहः । प्रत्याददे
वै कवयेऽभियाचते तस्मै नमस्ते वितथेहितायेति पञ्चमस्कन्धाष्टा-
दशाध्यायोक्तश्लोकस्य वैयर्थ्यं स्यात् । स्वयं वेदजनकस्य ब्रह्मणो-
ऽन्वयमाच्छिद्यमन्यस्यायाच्चाप्राप्तिर्न सम्भवतीति । अभि-
याचमानब्रह्मार्थं तमसा दैत्यरूपेण तिरस्कृतानपहृतान्
वेदान् नृतुरङ्गविग्रहो हयग्रीवमूर्तिः सन् रसातलात् प्रत्या-
ददे प्रत्युज्ज्वलितान्वयः । तर्हि कथं षष्ठस्कन्धे प्रथमाध्याये ।
वेदो नारायणः साक्षात् ज्ञयभूरिति श्रुत्वा । इत्यत्र श्रीधर-
स्मार्तिना व्याख्यातम् । वेदो नारायणादुद्भूतः स एव साक्षादुप-
चार इति ज्ञयभूरिति निष्ठासमापेक्ष ज्ञयमेव भवति तत्र
च श्रुतिः । अस्य महतोभूतस्य निश्चसितमेतदयद्वन्वेद इति ॥
कामधेयुतन्त्रेऽपि ॥ अकारादिषकारान्ता सर्वं परमब्रह्मणो ।
सर्वं चराचरं विश्वं वर्त्तमाना सृजते भुवम् । नावावाप्यं पश्य-
न्त्य इतिहासश्च सुन्दरि ॥ वेदश्च श्रुतिमात्रश्च ज्ञानानि वाणि-
कानि च । अक्षराख्यायते सर्वं परं ब्रह्मसर्वं प्रिये ॥ इति

वचने कुण्डली वेदं सूयत इति वक्ष्यमाणं धामत्रयं सा वेदाना-
 मित्यादिशुल्लष्टादशविद्या इत्यादि च सङ्गच्छते । सत्यं वेदान्त-
 मतमाश्रित्य तत् सर्वं समाधेयम् । तन्मतस्तु केवलमीश्वरं
 विना सर्वेषामनित्यत्वम् । अपौरुषेयाणीत्यादि मीमांसक-
 मतानुसारेणोक्तमिति । सर्वमनवद्यम् । वस्तुतस्तु सर्ववेदमयी
 देवी सर्वमन्त्रमयी तथेत्यादि वक्ष्यमाणशारदीयकुण्डलिन्याश्चैत-
 न्यरूपायाः शब्दब्रह्मत्वेन निरूपितायाः शब्दार्थोभयरूपिण्या
 वेदादिमयत्वेन वेदानां मन्त्राणाञ्च नित्यत्वमेव प्रमाणम् । तर्हि
 उक्तश्रुतेः का गतिरिति चेत् न । महतो भूतस्य विराड्मूर्त्तेरीश्व-
 रस्य निश्चसितं वेद इत्यर्थे वेदस्य अन्यत्वं नायातम् । यदि च
 श्रीधरस्वामिभ्याख्यावलम्बिभिर्जन्यत्वमङ्गीक्रियते तदा पर-
 मेष्ठिनो निष्वासद्वारेणाविर्भूतस्य भगवतो वराहमूर्त्तेः पर-
 मेष्ठिजन्यत्वं स्यात् । तत्प्रमाणस्तु तृतीयस्कन्धे त्रयोदशाध्याये पर-
 मेष्ठौ त्वर्पा मध्ये तथा मन्त्रामवेक्ष्य मामित्युपक्रम्य यस्यास्मि
 हृदयादासं स ईशो विदधातु मे । इत्यभिधायतो नासाविव-
 रात् सहसानघ ! । वराहतो को निरगादङ्गुष्ठपरिमाणकः ।
 तस्माभिपश्यतः सुखः चचेन किल भारत ! । गजमात्रः प्रवह्ये
 तदद्भुतमभूत्सहत् । इति मैत्रेयवचनम् । इति नानाशास्त्री-
 त्यसिक्तवचनम् । ब्रह्मादीनामपि वर्णादुत्पत्तिरुक्ता ॥ प्रपञ्च-
 सारे चतुर्थपटले । तदा स्वरेणः सूर्योऽयं कवर्गेशस्तु लोहितः ।
 चवर्गप्रभवः काव्यष्टवर्गाद्ब्रह्मसम्भवः । तवर्गोत्थः सुरगुरुः पव-
 र्गोत्थः शनैश्वरः । यवर्गजोऽयं शीतांशुरिति सप्तगुणा त्वियम् ॥
 विश्वसारतन्त्रे अन्तमात्रकासम्भववर्गाधिष्ठातृदेवतात्वं ब्रह्माद्या-
 मुक्तम् ॥ यथा । सप्तवर्गस्य देवेशि ! देवताः कथयामि ते ।
 रक्तवर्णो भूमिपुत्रः कवर्गदेवता मता । काव्यष्टवर्गस्य विश्व-
 वर्गस्य कुचः श्रुतः । तवर्गस्य सुराचार्यः पवर्गस्य शनैश्वरः ।

यवर्गस्य तथा चन्द्रः स्वराणां देवता रविरिति ॥ प्रपञ्चसारे ॥
 अस्या विकारवर्णभ्यो जाता द्वादश राशयः । त्रवादिकालोपचि-
 तैस्तैः स्याच्चक्रगतिक्रिया । ऋक्षराश्यादिषु तथा चक्रगत्या
 जगत्स्थितिः । वक्ष्यामि चक्ररूपञ्च प्रबद्धं राशिभिर्यथा ।
 अन्तर्वह्निर्विभागेन रचयेद्राशिमण्डलम् । भूचक्र एव मेषादिः
 प्रविज्ञेयोऽथ मानुषः । आद्यैर्मेषाद्वयो राशिरीकारान्तैः प्रती-
 यते । ऋकारान्तैर्ह्रस्वकारान्तैर्ह्रस्वो युग्मं ततस्त्रिभिः । ततो
 मेषराश्युद्भवात् परं ऋकारान्तैस्त्रिभिर्ह्रस्वो जात एवं लृकारा-
 न्तैस्त्रिभिर्मिथुनमित्यन्वयः ॥ एदैतोः कर्कटो राशिरोदैतोः
 सिंहसम्भवः । अमः श्रवणकेभ्यश्च सञ्जाता कन्यका मता । षड्भ्यः
 कचटतेभ्यश्च पयाभ्याश्च प्रजग्निर । वणिगाद्यास्तु मीनान्ता
 राशयः शक्तिजृम्भणात् । चतुर्भिर्यादिभिः सार्द्धं स्यात् चकारस्तु
 मीनगः ॥ इति वर्णतो राशिचष्टिकथनम् ॥ क्षेत्राधिपोऽपि
 तत्रैव ॥ अङ्गाराजकवृश्चिकी चतुले शुक्रस्य युक्कन्यके बौधे
 कर्कटकाद्वयो हिमरुचः सिंहास्तथा गोपतेः । चापाभावापि
 प्रैषणौ मकरकुम्भाख्यौ च मन्दग्रहाः प्रोक्ता राश्यधिपा वलौ च
 कलसे सोऽयं क्रमो दर्शितः । इति राश्यधिपकथनम् ॥ तत-
 स्तदूर्ध्वभागस्थो भुवश्चक्रसमस्तथा । स तु सिंहादिको यस्मिन्
 पैङ्ग्वी नियता गतिः । तदूर्ध्वभागसंख्यस्य स्वचक्रस्यापि तादृशः । स
 तु चापादिको देवचक्रस्त्रीनाभिकस्त्वयम् । इति त्रिभुवनराशि-
 चक्रकथनम् ॥ तथा एभ्य एव तु राशिभ्यो नक्षत्राणाञ्च सम्भवः ।
 स चाप्यक्षरभेदेन सप्तविंशतिधा भवेत् । आभ्यामश्वयुजा जाता
 भरणी क्षत्तिका पुनः । लिपित्रयाद्रोहिणी च तत्परत्वाच्चतु-
 र्यात् । एदैतोर्ध्वगशीर्षाद्रिं तदन्ताभ्यां पुनर्वसुः । अमसोः
 केवलो योगो रेवत्यर्थं पृथग् गतः । कतस्तिष्यस्तथाश्लेषः
 ज्ञमयोर्ध्वयोर्मघा । ततः पूर्वोत्तमज्योत्स्नराश्याज्योत्स्ना ।

इक्ष्वाचिना च टठयोः स्नातोऽद्यक्षरादभूत् । विशाखातु टथी-
 कृता तदभ्योऽनुराधिका । ज्येष्ठाधकाराभ्युलाख्या नपथीभ्योऽभ-
 यतया । पूर्वाषाढा ततोऽन्या च सञ्जाता अवशा मता । अवि-
 ष्ठाख्या च यवयोस्तथा शतमिषा ततः । वश्ययोः प्रौष्ठपत्संज्ञा
 वसईभ्यः पराः स्मृताः । इति वर्षतो नक्षत्रसप्तिकथनम् ।
 ताम्बाममाभ्यां चार्धोऽर्थं यदा वै सह वक्ष्यते । तदेन्दुसूर्यसंयो-
 गोऽमावस्या हि प्रतीयते । कथतो भवमक्षतः कथयोः सङ्गमो-
 भवः । ततः चकारः सञ्जातो नृसिंहस्तस्य देवता । स पुनः
 वसईः सार्धं परा प्रौष्ठपदं गतः । इत्यमावासीत्यक्तिकथनम् ।
 अनुनक्षत्रवारेषु स्वस्वमन्त्रजपोऽपरः । तस्मादेषां दिनानाञ्च
 कथ्यते देवतादयः । इति नक्षत्रवारे जपकथनम् ॥ कारस्करा-
 ख्यामलकोडुम्बरो जम्बुसंज्ञकः । खदिरः क्षण्णवशौ च
 पिप्लवो नागरोहिणी । पलाशश्चकाश्वोष्ठधियाजुनविकङ्ककाः ।
 वज्रकुलः सरजां सर्जो वज्रकुलः पनसाककौ । शमीकदम्बनि-
 श्वाश्वमधुकान्तादिनाहिपाः । आयुष्कामः सूर्यवृषं केद-
 येन कदाचन । इत्यत्र सार्वदेतुभयवाचकः । न हिन्द्यान्
 केदयेदित्यपि ॥ इति स्त्रीयमक्षत्रवृक्षच्छेदननिषेधः ॥ अश्विन-
 मन्मथधातुप्रथिरद्रादिति सुरेण्यासर्पाश्च । पितृर्धममग-
 दिनक्षत्रशरो मरुतस्तयेन्द्राग्नी । मित्रेन्द्रौ तथा निःशृति-
 जले विश्वेदेवा हरिस्तथा वसवः । वरुणोऽजपादोऽहिब्रह्मः
 पूषा च देवता भानाम् ॥ इति नक्षत्रदेवताकथनम् ॥ अश्वे-
 भाजभुजङ्गसर्पसवमामार्जारकाजः कुक्षी मूषा मूषिकश्चद्रयान-
 महिषीव्याघ्रायमारोहणः । व्याघ्रेणीहरिणीश्वरानरपशुः शाक-
 न्दमाश्वीहयः । मर्त्यो मोक्षरिषी च साधुकथिता नक्षत्रयौग्यः
 क्रमात् ॥ इति नक्षत्रयोनिकथनफलम् । गोव्याघ्रं मयसिंह-
 मश्वमहिषं श्वेनञ्च वम्भूरगम् । वैरं वानरमेवकञ्च कुमहस्त-

दिङ्गलीन्द्र । लोकानां व्यवहारतोऽन्यदपि च ज्ञात्वा
प्रयत्नादिदम् । दम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपि सदा वर्ज्यं शुभसा-
र्विभिः । शाश्वतिकवैरितया इन्द्रे एकत्वं नपुंसकत्वञ्च ॥
एतेभ्योऽमावास्यान्ताः प्रतिपदादिकास्तिथयः ॥ राशिभ्योऽष्ट
तिथीनामध्वर्द्धयन्तु राशिरेकः स्यात् । तेन त्रिंशत्तिथयो-
द्वादश भेदतो भिन्नाः । ता एव स्युर्द्धेधा पुनरपि पूर्वान्वयपक्ष-
भेदेन ॥ पक्षः पञ्चदशाहः स्यात् पूर्वः प्रतिपदादिकः शुक्लः ।
तद्वज्रयोऽप्यपरः पक्षः कृष्णप्रतिपदादिकः प्रोक्तः । इति
पक्षोत्पत्तिकथनम् । संज्ञासाम्ये सत्यपि सौम्यान्तु द्वासप्तवि-
त्तिस्थितयः । न समाः पक्षद्वितये त्रिंशद्भेदं तथापि प्राप्ताः ।
अम्बुधुमाः सवित्रा नागा गुह्यसविदमातरो दुर्गाः । ककुभो
धनपतिविष्णुयमहरपतिचन्द्राः क्रमेण तिष्यधिपाः । इति
श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे शब्दार्थस्वरूपपञ्चकथनगर्भा-
च्चरजातजगत्कथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

एवं प्राधान्यद्योतनाय प्रथमोद्दिष्टापरान्ता शब्दसृष्टिरुक्ता
शरीरसृष्टिमन्तरेण पश्यन्वाद्या वक्तुमशक्या इति तां वक्तुमश-
कृष्टिमारभते । शारदातिलकप्रथमपटले आचार्यः ॥ अथ विद्या-
त्मनः शब्दोः कालबन्धोः कलात्मनः । अजायत जगन्मातौ सर्व-
व्यापी सदाशिवः । सदाशिवान्नवेदीशस्ततो रुद्रः समुद्रवः । ततो
विष्णुस्ततो ब्रह्मा तेषामेवं समुद्रवः । अत्रार्थं सृष्टौ पुनरुद्गादीनामु-
त्पत्तिस्वरूपेण पूर्वं तेषामुत्पत्तिः शब्दरूपेणातो न पौनरुक्त्य-
मिति । कला माया तदात्मनस्तदुत्पन्नत्वात् । कालबन्धोरित्य-
न्वाद्यन्तकाले सृष्टिरूपकालसहायान्नादात्मन इत्यर्थः । अत्र
विशेषवद्भयेन प्रकृतेः कालस्य च महाप्रलयोऽप्यवस्थानमुक्तम् ।
अतएवानयीरासेचिकनित्यता पुरुषस्य सतो निरालम्बं सर्वविद्या-
शब्दं पुरुषावधित्वादिति । अतएव विद्याशब्दः । निमित्तमात्रम् ।

माया दिवसाद्ये तथा निशाः । पक्षा मासाश्च ऋतवशायनं
 चक्षुरस्तथा । युगञ्च युगमानञ्च तथा मन्वन्तराणि च । महा-
 प्रलयपर्यन्तं सर्वं विन्दात्मकं स्मृतम् । इत्यनेन सृष्टिरूप-
 कालस्य लय उक्तः । किन्तु महाप्रलये कालवन्धोरिति वस्तु-
 शब्देन कालस्य निमित्तत्वं सूचितम् । तथाच राघवभट्ट-
 धृतम् ॥ लवादिप्रलवान्तो यस्तमःशक्तिविजृम्भितः । निमित्त-
 भूतः कालोऽयं भावानां जनुराशयोरिति लवादिसामान्यमपि ॥
 प्रपञ्चसारे प्रथमपटले ॥ नलिनीपत्रसंहत्यां सूक्ष्माक्षुषिर्विशे-
 दने । दले दले तु यः कालः स कालोलवसंज्ञकः । लवैस्सूटिः
 स्यान्निशदिः कलां तावत् त्रुटिं विदुः । काष्ठा तावत् क्रमाज्ज्ञेया
 तावत् काष्ठा निमेषकः । सोऽङ्गुलिस्फोटतुल्यश्च मात्राष्टाभिश्च
 तैः स्मृता । कालेन यावतास्त्रीयो हस्तः स्वं जानुमण्डलम् ।
 पर्येति मात्रा सा तुल्या सयैकस्त्रासतुल्या । यस्तुत्तरैस्तु त्रिंश-
 तैर्निशासैर्वैटिका स्मृता । द्विनाडिका सुहर्षः स्यात् त्रिंशद्भिस्तैर-
 हर्षिणम् । त्रिंशद्भिस्तैरहोरात्रैर्मासो द्वादशभिस्तु तैः ॥ सम्ब-
 द्धरी मानुषीऽयमहोरात्रं दिवौकसाम् । तथा दिव्यैरहोरात्रै-
 र्निशयतैः षष्टिसंयुतैः । दिव्यैः सम्बद्धारो ज्ञेयो दिव्यैः संवत्स-
 रैस्तु तैः । भवेत् द्वादशसाहसैर्मिहैरेकं चतुर्थं मम् । तैः सहस्रैः
 यतानन्द ! तदैवं दिनमिष्यते । तावती तव रात्रिश्च कथिता
 कालवेदिभिः । तथाविधैरहोरात्रैस्त्रिंशद्भिर्मासैश्च षडसि । तथा-
 त्रिषेर्द्वादशभिर्मासैरब्दस्तव स्मृतः । तथाविधानामन्दानां यतं
 त्वमपि जीवसि । त्वदायुर्मम निष्काशः कालिनेन प्रकीर्यते ।
 इति । तिथितत्त्वे संक्रान्तिप्रकरणे हतज्यूनी तु । सप्तचर-
 चतुर्भागस्तुटिरित्यभिधीयते । तुटिद्वयं सवः प्रोक्तो निमेषस्तु
 लवणम् । षष्टादशनिमेषास्तु काष्ठेत्यादि सम्बन्धः प्रथमः
 काल इत्यन्तो यः कालोऽभिहितोऽमरविद्भिः तस्य विभिन्नत्वं

पूर्ववचनेन दर्शितम् । मेरुतन्त्रे प्रथमोद्देशेऽपि । इन्द्रायुः
परिमाणं प्रकारान्तरिणोक्ता एवमिन्द्रैरिन्द्रसंख्यैर्ब्रह्मणो दिन-
मुच्यते । या ध्यायते महामाया मया तच्छासनिर्गमः । इन्द्र-
संख्यैश्चतुर्दशसंख्यैरित्यर्थः । प्रपञ्चो ब्रह्मादिवसः कुम्भको रात्रि-
रस्य तु । एवं तस्या घटिकया वर्षमेकं विधेः स्मृतम् । घटी-
शतमितं तस्या ब्रह्मा जीवति कीटवत् । पञ्चमेकं सतीरूपा
शुक्लं क्षणान्तु पार्वती । ऋतुमात्रं हरिर्जीवेद्वर्षमेकं सदा-
शिवः । एवं सा शतवर्षा वै महाकालस्य गेहिनी । सर्पक्षुक्-
वहेहं त्वज्जा त्वज्जा पुनर्नवा इति कालनिरूपणम् । एवं प्रकृतायाः
सर्वसृष्टी तत्त्वसृष्टिं वक्तुमुपक्रमते । शारदायां प्रथमपटले तु ।
भूतानामुत्पत्तौ चत्वारिंशत्तत्परवस्तुनः । असीम् विषयः शब्द-
तत्त्वः गुणान्तःकरणकम् । शब्दब्रह्मणो निष्कृतात् सत्त्व-
भूतानामुत्पत्तत्त्वमासीदुत्पन्नमित्यन्वयः । सर्वसृष्टिर्भूतरूपादत
एव परवस्तुनोऽव्यक्ताद्भिरुत्पत्तिरिति वा । किञ्चूतं सत्त्वरजः-
स्तमोगुणकम् । मनो बुद्धिहृद्धारचित्तरूपान्तःकरणचतुष्टय-
मेकञ्च तत्कारणमित्यभिप्रायः । कारणे कार्योपचारात्तदा-
त्मकत्वमिति । श्रुतिरपि प्रकृतेर्महान् महतोऽहङ्कार इति ।
राजबभूवुहृतकामकोशवरतन्त्रेऽपि ॥ अव्यक्तविग्रहात् शब्दब्रह्मणः
सर्वकारणम् । अक्षरसत्त्वगुणं वक्तुं बुद्धितत्त्वमवायत । सांख्य-
मते महत्तत्त्वञ्च बुद्धितत्त्वमिति संप्रदायः । शारदायां प्रथम-
पटले ॥ अमूर्तत्वादहङ्कारस्त्रिविधः सृष्टिमेतदः । वैकारि-
कादहङ्कारादेवा वैकारिका दश । दिव्याताकाप्रचो-
ऽश्रिवज्जीन्द्रोपेन्द्रमिषकाः । तैजसादिन्द्रियाणां संसृज्यतामस-
योगतः । भूतादिकादहङ्कारात् पञ्च भूतानि जज्ञिरे । राज-
बभूवुहृतमपि ॥ सोऽहङ्कारस्त्रिमेदः आत् सत्त्वदिभुक्मेतदः ।
वैकारः शाल्वको नाम तैजसो राजसः कृतः । भूतानि जज्ञिरे

सस्ते च पृथक्तत्त्वाद्यवाद्यजन् । अधिकेन व्यपदेशा भव-
तीति न्यायात् । सात्त्विकादिविशेष उक्तः । वस्तुतस्मिन्नेव
ब्रह्मनाधिकरूपेष्वन्यो गुणा वर्तन्ते शिवब्रह्मात्मकादावपि तथा-
मुसन्वेयम् । वैकारिकादिन्द्रियाधिष्ठातारश्चन्द्रश्च । तैजसात्
पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि मनश्च । भूतादेस्तन्मा-
त्राणि जज्ञिरे ॥ तथाच राघवमदृष्टतम् ॥ वैकारिकादिग-
द्याश्च चन्द्रेणैकादश स्मृताः । इन्द्रियाणामधिष्ठातृदेवास्ते
परिकीर्त्तिताः । यथापरं मनस्तत्त्वं ससङ्कल्पविकल्पकम् ।
तैजसादेव तज्ज्ञातमिन्द्रियाणि तथा दश । भूतादेः पञ्च तन्मा-
त्राणि आसन् भूतमतः परम् ॥ तन्मात्राणि च शब्दस्पर्शरूपरस-
गन्धाः ॥ शब्दतन्मात्रादाकाशम् । शब्दस्पर्शतन्मात्राभ्यां वायुः ।
शब्दस्पर्शरूपतन्मात्रेभ्योऽग्निः । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रेभ्यो
जलम् । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धतन्मात्रेभ्यो भूमिरुत्पद्यते ॥
तदुक्तं प्रपञ्चसारे प्रथमपटले ॥ शब्दाद्गोमल्लर्शतस्तेन वायु-
स्याम्नां रूपादङ्गिरेते रसाश्च जन्मांसि एतैर्गन्धतो भूर्धराद्या भूताः
पञ्च सुगुणोनाः क्रमेण ॥ ब्रह्मज्ञानतन्मनिर्वाणतन्मयोस्तु ॥
आकाशाज्जायते वायुः वायोऽरुत्पद्यते रवि रवेरुत्पद्यते तोयं
तोयादुत्पद्यते मही । मही संलीयते तोये तोयं संलीयते रवौ ।
रविः संलीयते वायौ वायुर्नभसि लीयते । पञ्चतत्त्वाद्भवेत् सृष्टि-
स्तत्त्वे तत्त्वं विलीयते ॥ श्रुतौ च ॥ तस्मात् ब्रह्मण आकाशः
सम्भूत आकाशाद्वायुर्वायोऽस्तेजस्तेजस आपोऽग्नयः पृथिवी पृथिव्या
ओषधय ओषधिभ्योऽन्नानीति भूतमात्राद्भूतसृष्टिरुक्ता ॥ इति
पञ्चभूतोत्पत्तिलयप्रकारः । तार्किकासु आकाशादीनां शब्दा-
दयो गुणा इत्याचक्षते । सांख्या अपि शब्दे गुणो वियतः शब्द-
स्पर्शौ वायोस्तौ च रूपज्ञाने रसेन सह तानि जलस्य गन्धेन
सह तानि पृथिव्या इति ॥ राघवमदृष्टीशानसंज्ञिताद्यामपि ।

अथैकगुणमाकाशं शब्दस्पर्शगुणो मरुत् । शब्दस्पर्शरूपगुणं तेजः
स्निग्धगुणमिष्यते । शब्दस्पर्शरूपरसगुणा आपश्चतुर्गुणाः । शब्द-
स्पर्शरूपरसगन्धैः पञ्चगुणा महीति । वस्तुतस्तु पञ्चीकरण-
रूपेण पञ्चसु प्रत्येकेषु पञ्चगुणाः सत्त्वादित्रिगुणवत् सन्ति अतो
नासिकादिषु पृथिव्यादीन्द्रियेषु कटुन्मादि प्रतीयते । इति पञ्च-
भूतगुणकथनम् ॥ भूतमण्डलानि शारदातिलके प्रथमपटले ॥
वृत्तं दिवस्तत् षड्विन्दुलाञ्छितं मातरिश्वनः । त्रिकोणं
स्वस्तिकोपेतं वज्रेरर्द्धेन्दुसंयुतम् । अभोजमभसो भूमेश्चतुरस्रं
विदुर्बुधाः ॥ प्रपञ्चसारेऽपि ॥ वृत्तं व्योम्नो विन्दुषट्कान्वितं तद्
वायोरग्नेः स्वस्तिकोद्यत्त्रिकोणम् । अजोपेतार्द्धेन्दुमहिम्बमार्थं
स्याद्भुजोद्यद्वृत्तिरस्रं धरायाः । यद्वा विश्वसारे ॥ आकाश-
मण्डलं प्रोक्तं वर्तुलं सर्वसम्मतम् । षट्कोणमण्डलं वायोऽग्नि-
कोणन्तु विभावसोः । अष्टास्रं वरुणस्यापि चतुरस्रं धरासुतम् ।
इति वेति कृत्वा मतद्वयं तत्र लिखितम् । एतत् प्रयोजनन्तु
प्रश्ने आकृतिज्ञानम् । प्राणायामभूतोदययोः प्रत्यक्षदर्शनम् ।
षट्कर्माधनञ्च सर्वमग्रे वक्ष्यते ॥ इति भूतमण्डलानि ॥
भूतरूपाण्यपि शारदायाम् ॥ स्वच्छं वियन्मरुत् कृष्णो रक्तो-
ऽग्निर्विषदं पयः । पीता भूमिः पञ्चभूतान्येकैकाधारतो विदुः ॥
स्वच्छं श्वेतमिति राघवभट्टः । विषदं श्वेतम् ॥ तथाच प्रपञ्च-
सारे ॥ स्वमपि शुषिरचिह्नं समीरणः स्याच्चलनपरः परि-
पाकवान् कृशानुः । जलमपि रसवद्वचना धरा ते सितसिति-
पाटलशुक्लपीतभासः । शुषिरं छिद्रम् । सितिः कृष्णः ।
वस्तुतस्तु स्वच्छं निर्मलं नीलमिति यावत् । प्रश्नप्रकरणे सप्तो-
भविष्यति ॥ तन्मते सित इत्यत्राकारप्रश्नेषेणासित इति ।
छिद्रादिभिः स्वादयो ज्ञायन्त इति तात्पर्यम् । एकैकाधारत
इति स्वस्वकारणाधाराणीत्यर्थः ॥ सूर्याचन्द्रोक्तभूतपञ्चकाव्यम्

चतुर्विधदेहसृष्टिस्तु ॥ विश्वसारतन्त्रे प्रथमपटले ॥ पृथिव्या
 शीघ्रधिर्जाता शोषधेरन्नमेव च । तस्माद्भवेत्तदा देवि ! रेतः सर्व-
 सुखावहम् । रेतसस्तु भवेद्देवि ! ब्रह्माण्डं शशिसूर्ययोः । शशि-
 सूर्यात्मकं सर्वं चराचरमिदं जगत् । चरं जङ्गममचरं
 स्थावरम् ॥ शारदातिलके प्रथमपटले ॥ पञ्चभूतात्मकं विश्वं
 चराचरमिदं जगत् । अचरा बहुधा भिन्ना गिरिवृक्षादि-
 भेदतः । चरास्तु त्रिविधा भिन्नाः स्वेदाण्डजजरायुजाः ।
 पञ्चभूतात्मकमित्यनेन त्रिवृत्करणपक्षः पञ्चीकरणपक्षोऽपि
 सूचित इति । तत्र ये तैजसा देवास्तेषामपि शरीरे अर्द्धं
 भागस्तेजसः । चतुर्थांशः पृथिव्याश्चतुर्थांशो जलस्येति त्रिवृ-
 त्करणपक्षः ॥ पञ्चीकरणपक्षे तु तेजसश्चत्वारोऽंशा अन्येषाम-
 ष्टमोऽष्टमोऽंशा एवमन्यत्रापि । तदुक्तं पञ्चदश्यां पञ्चम-
 प्रकरणे तत्त्वविवेके । स्थूलशरीराद्युत्पत्तिसिद्धये पञ्चीकरणं
 निरूपयितुमाह । तद्भोगाय पुनर्भोग्यभोगाय तनुजन्मने ।
 पञ्चीकरोति भगवान् प्रत्येकं वियदादिकम् । भगवानैश्व-
 र्यादि गुणषट्कसम्पन्नः । ऐश्वर्यादिगुणषट्कञ्च समयैश्व-
 र्यवैश्वर्यशःश्रीज्ञानवैराग्यरूपमुक्तञ्च । ऐश्वर्यस्य समयस्य
 वैश्वर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षणां भग इति
 स्मृतिः । समयस्येत्यनेनानाणिमाद्यैश्वर्याष्टकं सूचितमतस्तमो-
 गुणात्मकेश्वरादधिकगुणतया भगवतः समसत्त्वादित्रिगुणा-
 त्मकत्वेनाधिक्यमायातम् । न तु सत्त्वमात्रप्रधानगुणात्मकस्य
 भगवदिति नामधेयम् । तथात्वे त्रिगुणात्मिकाया भगवत्यास्तद-
 भिधानं नोपपद्यत इति सुधीर्भर्माव्यम् । परमेश्वरः पुनः पुन-
 रपि तद्भोगाय तेषां जीवानां भोगायैव भोग्यभोगाय तनु-
 जन्मने भोग्यस्यान्नपानादेर्भोगायतनस्य जरायुजादिचतुर्विधश-
 रीरजातस्य च जन्मने उत्पत्तये वियदादिकमाकाशादिभूत-

पञ्चके प्रत्येकमेकैकं पञ्चीकरोति । अपञ्चात्मकं पञ्चात्मकं
सम्पद्यमानं करोति । द्विधा विधाय चैकैकं चतुर्धा प्रथमं पुनः ।
स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति । अथ वा षड्-
शास्तेजसः पृथिवीजलवायुकाशानां दशमो दशमोऽंशः ।
एवं पार्थिवे अस्मदादिशरीरेऽपि पृथिव्याः षड्भागाः । जला-
दीनां दशमोदशमोऽंशस्तदुक्तं राघवभट्टधृतेन । पृथिव्यादीनि
भूतानि प्रत्येकं विभजेद्विधा । एकैकं भागमादाय पञ्चधा
विभजेत् पुनः । एकैकं भागमेकैकभूतैः संवेशयेत् क्रमात् ।
ततश्चाकाशभूतस्य सा भागाः षड्भवन्ति हि । वायादि
भागाश्चत्वारो वायादिष्वेव भाविशेत् । एवञ्च खेचराणामा-
काशवायुभागाधिक्याद्वियति गतिर्गृहगोधिकादीनामाकाश-
भागाधिक्याद्विद्युदिगतिर्भूतादीनां वायुभागाधिक्यात् सर्वत्र
गतिरस्थैर्यच्चेति ॥ इति पञ्चीकरणम् ॥ प्रपञ्चसारप्रथम-
पटले ॥ प्रकृतौ कालनुन्नायां गुणान्तःकरणात्मनि । देह-
श्चतुर्विधो भिन्नो जन्तोरुत्पत्तिभेदतः । उद्भिदः स्वेदजोऽण्डा-
ज्जश्चतुर्थस्तु जरायुजः । गुणान्तःकरणकारणे कालप्रेरितायां
प्रकृतौ सत्यामुद्भिदादिचतुर्विध उत्पत्तिभेदतो जन्तोः शरी-
रिणो देहो भवतीत्यर्थः । उद्भिदलक्षणमुक्तम् । विश्वसारप्रपञ्च-
सारप्रथमपटले ॥ उद्भिद्य भूमिं निर्गच्छेदुद्भिदः स्थावरस्तु सः ।
निर्दिष्टः स्कन्धविटपपत्रपुष्पफलादिभिः । एषामुत्पत्तिप्रका-
रस्तु राघवभट्टधृतेन । उद्भिदाः स्थावरा ज्ञेयास्तृणगुल्मादि-
रूपिणः । तत्र सिक्ता जलैर्भूमिरन्तरुषा विपाचिता । वायुना
व्युन्नमाना तु वीजत्वं प्रतिपद्यते । तथा चोक्तानि वीजानि
संसिक्तान्यन्धसा पुनः । उच्छूनत्वं सृदुत्त्वञ्च मूलभावं प्रयान्ति
च । तन्मूलादङ्कुरोत्पत्तिरङ्कुरात् पर्णसम्भवः । पर्णमूलकं ततः
काण्डं काण्डाच्च प्रसवं पुनः ॥ इत्युद्भिदोत्पत्तिः ॥

कर्माचरणे प्रेत्य स्थावरयोनिप्राप्तिर्मत्स्यसूक्ते सप्तविंशतिपटले ॥
 पापात्मा पिष्टदौहित्रमावृद्धेषी तु यूथिका । पुच्छदेषी तु वरुणः
 कम्पद्रुषकनाशकः । भूहर्ता कोद्रवो देवि ! तीर्थदेषी तु चम्पकः ।
 भार्यायाः केशनिर्वापे दूर्वा भवति शङ्करि । गोलोमदाही तु
 कृशो ब्रह्मदेषी वक्रो भवेत् । भार्यादेषी कुरुवको मिष्टभुक्
 तित्तिङ्गीभवेत् । परान् वञ्चयित्वा स्वयमेव यो मिष्टं भुङ्क्ते
 स एव तित्तिङ्गी च तात्पर्यम् ॥ ताम्रहर्ता तु पनसो सङ्गी-
 हर्ता तथार्जुनः । परस्त्रीहरणे देवि ! बह्व्रजो भवति ध्रुवम् ।
 गुरुदेषी सोमतरुः श्वश्रूदेषी जयन्तिका । मातुः कलह-
 संयुक्तश्चौरवृक्षः प्रजायते । स्वामिना कलहे देवि ! ब्रह्मास्थी-
 जायते तरुः । द्विभार्यश्चैकदेषी स्यात् चण्डालो जायते हि
 सः । भार्याया वञ्चकश्चैव जायते करमर्दकः । विभक्तधनहर्ता
 तु नीपो भवति निश्चितम् । शस्यापहारी एरण्डो यज्ञदेषी
 घवी भवेत् । परास्त्री विफली देवि ! सुहृद् सञ्जायते ध्रुवम् ।
 सूचकोवासको देवि ! राजगामिनि पैशुने । रामास्थवासको-
 जातः कुहासश्चौरवृत्तिकः । तैलहर्ता तिलतरुः सर्पप फल-
 द्रुषकः । परपुरुषगामिनी नारी कोद्रवो भवति ध्रुवम् । मत्स्यदेषी
 पिशुवृक्षः पर्वगामो शिवामदः । शिवामैथुनिनो विप्रो घट
 वृक्षो विजायते । श्वशुरघ्नो नारिकेलः श्वश्रूहर्ता लता भवेत् ।
 परं पञ्चशिवावृक्षः श्यालदेषी जलं भवेत् । सपत्नीपुत्रदेषी
 स्वाहस्तूरो जायते प्रिये ! स्नानभेदी च पुरुषः अन्तर्मर्दो च
 मेरुकः । करमर्दः करच्छेदी जीवन्ती पादहा नरः । भूत-
 देषो देवदारुर्नमेरुः शिशुनिन्दकः आम्बानशीलो बन्धूकः
 सन्ध्याहीनो जड़ो भवेत् । अतिथिवञ्चकश्चैव शरो नाम प्रजा-
 यते । पश्वण्डलोपकः पूगः पर्णो गोमूत्रनिन्दकः । देव-
 देषी जातितरुः शङ्खदेषी तु मल्लिका । व्रतदेषी पूततरुः

सङ्क्षमभञ्जकश्च यः । भवेत् सोमतरुदेवि ! आश्रमस्य तु
दूषकः । कामहृत्तो भवेदेवि ! गव्यत्यागी शतावरी । भक्षा-
तको ज्ञानहर्त्ता अयान्ययाजको वरिः । असत्प्रतिग्रहीता च
अटसारो भवेत् ध्रुवम् । राजस्वहरणादेवि ! भवेच्छाण्डालको
ध्रुवम् । देवदास्यास्तु हरणे कर्णिकारो विजायते । जले
निस्तारजादेव अशोको जायते प्रिये ! । देवायतनभागादि-
भेदको धातकी भवेत् । गृहहेषी तु जीवन्ती ब्रह्महानल एव
हि । अन्तहा सृतहा देवि ! तथा सर्वप्रदूषकः । गिरिकर्ण-
कारो भवति भार्यात्यागी च भूरुहः । योनिभेदी तु कदली
वीजभेदी तु वीजकम् । वीजहर्त्ता वीजमूलं कामहर्त्ता मयू-
रकः । शिवहेषी भूवदरो मन्दहेषी जवा भवेत् । घटहर्त्ता
योगतरुर्वस्त्रहर्त्ता तु कासिका । लौहहर्त्ता वटो देवि ! ताम्ब-
हर्त्ता तु वीनशः । कांसहर्त्ता रणतरुः रौप्यहर्त्ता तु शादलः ।
इत्यङ्गपापभेदे तु शतशोऽथ सहस्रशः । स्यावरत्नं गमिष्यन्ति
सर्वावस्थासु सर्वदा । इति पापाद्भुक्तयोनिप्राप्तिः ॥ पापेन जल-
त्त्वप्राप्तिरत एव ॥ जलत्वं याति पापेन शैलत्वं याति शङ्करि ! ।
तस्य पापस्य भेदेन जायते वर्णशङ्करः । उदक्पागमने देवि !
नसीत्वं याति शङ्करि ! । मिथ्यावभाषणादेव स्यावरत्नं जलं
विदुः । मातापित्रोर्गुरोरथे तडागस्य जलं भवेत् । स्नाय्यथे
च परोक्षे च या नारी मन्दचारिणी । सा भवेद्भर्त्ततोयश्च या
शय्यां नारुहेत् पतेः । सा सृतान्यद्भवेत्तोयं सत्त्वमेव मम प्रिये ! ।
एकाशीत्या तथा षष्ठा पञ्चविंशतिभिर्यदा । तत्र तत्र विष्णु-
रूपं तोयं जानासि भाविनि ! । अशीतिमात्रं सासुद्रे कृत्वा
नाश्च प्रमाचतः । कलाहस्तो भवेद्यत्र हादमे पापवर्जितः ।
अतोऽन्यत् पापसंभूतिः स्वकालेनैव प्राप्स्यति ॥ इति जलस-
प्राप्तिः । तत्पापादनुसारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् । शिवविष्णु

समन्वयं स्थापयित्वा यथाविधि ॥ चतुर्दश्यां निराहारी
 वृक्षस्य भास्वरे सिते । पापक्षयं समुच्चार्य गात्रं दद्याद्द्विजजने ।
 तैर्वा पापक्षयं श्रुत्वा प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ॥ इति तत्पाप-
 प्रायश्चित्तम् ॥ प्रपञ्चसारविश्वसारयोः ॥ कृमिकीटपतङ्गाद्याः
 स्नेहजा नाम देहिनः । तदुत्पत्तिप्रकारोऽपि तत्रैव ॥ स्नेहजः
 स्त्रियमानैश्चो भूवङ्गादयः प्रजायते । यूकमल्कुषकीटाद्या ये
 चान्ये चक्षुर्महारा इति ॥ यूक उक्तीति यस्य नाम मल्कुष-
 ष्वरपोक इति यस्य प्रसिद्धिः ॥ भूमेरन्तराविपाकेन बीजत्वं
 शास्त्रसिद्धम् ॥ स्त्रियमानभूवङ्गजलवक्त्रधस्तु स्नेहजोत्पत्तिः ।
 प्रत्यक्षसिद्धा यथा गोमयपुञ्जादेः कीटाद्युत्पत्तिरित्यनयोर्भेदः ।
 अण्डजजरायुजयोः शुक्रशोणितसंयोगेनोत्पत्तिस्तु ॥ प्रपञ्च-
 सारे ॥ अण्डजो वर्तुलीभूतात् शुक्रशोणितसंयुतात् । कालेन
 भिन्नात् पूर्वाभा निर्गच्छन् प्रक्रमिष्यति । अङ्गिभोभावयो मेक-
 शिश्नमपीदं कथं सः । राघवमदृष्टम् । अण्डजाः पक्षिणः
 सर्पा गन्धमत्स्याश्च कच्छपाः । कुलीरगोघा मेकाद्याः शिशु-
 माराश्चक्षुश्च इति । अण्डः शङ्खः ॥ इति तत्रापि किंव-
 दन्ती । अण्डं सृते गिलाहारवर्षाहारो जरायुजमिति ॥ प्रायि-
 कमेतत्क्षयम् । तथा रोमन्वायकजन्तोः स्वाच्छृङ्गं नान्यथा
 जन्मिन इत्यपि ॥ शारदायाम् ॥ जरायुजा मनुष्याद्या जनुर्दृशां
 निगद्यते ॥ विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ मनुष्यसदृशं जन्म
 कुत्रापि नैव विद्यते । देवता पितरः सर्वे वाञ्छन्ति जन्म
 मानुषम् । दुर्लभो मानुषो देहः सर्वदेहेषु सर्वदा । तस्माच्च
 मानुषं जन्म एतदुत्तमं सुदुर्लभम् । तत्रापि संशयश्चेता विशेषेण
 तु पार्यति ॥ मन्त्रतन्त्ररतः पुंसां सोऽपि चेदतिदुर्लभः ।
 तत्रागमविदः श्रेष्ठाः सर्वदेहेषु पूजिताः । तत्रापि साधवः
 श्रेष्ठः सर्वतन्त्रेषु गोपितः ॥ इदं जामले उत्तरतन्त्रे द्वितीय-

पटले ॥ मानुषं सफलं जन्म सर्वशास्त्रेषु मोचरम् । चतुर-
 शीतिलक्षेषु शरीरेषु शरीरिणाम् । न मानुषं विनाम्यत्र तत्त्व-
 ज्ञानमु लभ्यते । कदाचिन्नभते जन्म मानुषं पुण्यसञ्चयात् ।
 सोपानभूतं मोक्षस्य मानुषं जन्म दुर्लभम् ॥ निर्वाणतन्त्रे
 द्वितीयपटलेऽपि ॥ स्थावरादिषु कीटेषु पशुपक्षिषु शैलजे ! ।
 चतुरशीतिलक्षं वै जन्म चाप्नोति सोऽव्ययः ॥ ततो लभेत्
 प्रवेशानि ! मानुषीं दुर्लभां तनुमिति । चतुरशीतिलक्षयोनिभ्रम-
 णानन्तरं ब्राह्मणयोनिप्राप्तिः । कर्मविपाकेऽप्युक्ता यथा ।
 स्थावरास्त्रिंशत्क्षयश्च जलजो नवक्षयकः । कृमिजा दशक्षयश्च
 चतुर्लक्षश्च पक्षिणः । पशवो विंशक्षयश्च चतुर्लक्षश्च मानवाः ।
 एतेषु भ्रमणं कृत्वा द्विजत्वमुपजायते । निर्वाणतन्त्रे ॥ मानुषीं
 तनुमित्यत्र ब्राह्मणत्वावच्छिन्नमानुषीं तनुमित्यवगम्यम् ।
 दुर्लभेति विशेषणवलेनेति ॥ निर्वाणतन्त्रे ॥ ततो मानुष-
 देहश्च धर्माधर्माधिपद्य सः । ततोऽपि लभते जन्म पुनर्भूत्युम-
 वाप्नुयात् । जायन्ते च म्रियन्ते च कर्मपाशनियन्त्रिताः ।
 चतुरशीतिलक्षेषु नानायोनिषु शैलजे ! ॥ इति मनुष्यत्वप्राप्ति-
 प्रशंसा ॥ चण्डिकोवाच ॥ कथं वा लभते जन्म कथं मृत्यु-
 भवेत् प्रभो ! । तत्प्रकारं महादेव ! श्रोतुमिच्छामि तद्दद ॥
 महेश उवाच ॥ इह यत् क्रियते कर्म तत् परचोपभुज्यते ।
 जीवन्मुक्तत्वात्कीव देहाद्देहान्तरं व्रजेत् । सम्प्राप्य चतुरं देहं
 देहं त्यजति पूर्वकम् । इति श्रुत्वा च सा चण्डी पप्रच्छ
 महेश प्रति ॥ प्राप्तं चतुरदेहन्तु पिण्डदानादिकं कथम् ॥
 शिव उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदेव हि
 मायादेहः परेशानि ! वायुरूपो न चान्यथा । वायुरूपो भवति
 देहः आकाशस्यो निराश्रयः । ततश्च पिण्डदानेन वायुः पिण्ड-
 तरो भवेत् । प्रथमे मस्तकं देवि ! जायते च कर्मावधिः ।

मम पुरं गत्वा धर्मकर्मादिकश्चरेत् । तद्भुक्ताश्चापरं किञ्चिदयदा
 कर्म न विद्यते । ममाश्रया यदा जीवः प्रययौ ब्रह्माश्रयणम् ।
 तस्मात् कर्मानुसारेण यदि स्याद्दुर्लभा ततः । महाविद्यां भाष्य-
 वशाद् यदि प्राप्नोति सद्गुरोः । तत्त्वज्ञानं महेशानि यदि भाष्य-
 वशात्कमेत् । तदैव परमो मोक्षो यावद्ब्रह्माण्डमण्डलम् ।
 महाविद्याप्रसादेन पुनरागमनं न हि ॥ द्वितीयपटले ॥ तोयात्तु
 बुद्धं जातं यथा तोये विलीयते । प्रकृत्या जायते सर्वं पुन-
 र्दृष्ट्वा प्रलीयते । ब्रह्मविष्णुशिवा देवि ! जायन्ते प्राकृताश्च
 पुनम् । तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्यां लुप्यते पुनः ॥ इति
 श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे चतुर्विधदेहसृष्टिकथनं नाम
 द्वितीयपरिच्छेदः ॥

गुरुं प्रणम्य यं तेनाज्ञानध्वान्तसुधाकरम् । धत्ति मर्त्यदेह-
 सृष्टिं द्विजः श्रीरामतोषणः ॥ आत्मानन्दतरङ्गिणी प्रथमपरिच्छेद-
 धृतज्ञानभाष्यम् ॥ देव्युवाच ॥ शरीरं कीदृशं नाथ ! मुक्तिर्वा केन
 कर्मणा । इदानीं श्रोतुमिच्छामि ब्रूहि मे शशिशेखर ! ॥ ईश्वर
 उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि शरीरं कर्मसम्भवम् । रजसला च
 या नारी विशुद्धा पञ्चमे दिने । पीडिता कामवाणेन ततः पुनश्च-
 मोहते । भगलिङ्गसमायोगाभ्युनं स्वात्तदा तयोः । अन्योऽन्य-
 स्पर्शनादेव जायते च महासुखम् । चरते च यदा रेतः प्राणापान-
 विसं श्रितम् । क्षितिरापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च । सर्वेषां
 तत्र तत्त्वं स्याद्देहस्वरक्तवीजयोः । गर्भाशयनिरूपणानन्तरं
 गर्भोत्पत्तिप्रकार उक्तो मातृकाकामेदतन्त्रे द्वितीयपटले ॥
 देव्युवाच ॥ वद ईशान ! सर्वज्ञ ! सर्वतत्त्वविदांवर ! । यत् त्वया
 कथितं देव ! मम सङ्गे विहारतः । कथं वा जायते पुत्रः कथं
 वा शुक्रसंस्थितिः । पुत्र इति गर्भमात्रोपलक्षणम् । केन प्रका-
 रेण गर्भो जायत इति प्रश्नस्य तात्पर्यम् । वर्द्धमानस्य क्षिप्रस्य

प्रवेशी वा कथं भवेत् । भीतियुक्ता ज्ञहं नाथ ! ब्राह्मि मां दुःख-
सङ्कटात् ॥ महादेव उवाच ॥ मणिपूरं महापद्मं सुसुम्नामध्य-
संस्थितम् । तस्माद्बालेन देवेशि ! नाभिपद्मं मनोहरम् । नाल-
त्रयसमायुक्तं सदा शुक्रविभूषितम् । ऊर्ध्वनालं सहस्रारे अतः
शुक्रविभूषितम् । तस्मादेव स्तनद्वन्द्वं वर्द्धमानं दिने दिने ।
मध्यनालं सुसुम्नान्तं हन्ताकारं सुशीतलम् । आयोन्यग्रमधो-
नालं सदानन्दमयं शिवे ! । शृणु चार्वङ्गि ! सुभगे ! तन्मध्ये
लिङ्गताडनात् । यद्रूपं परमानन्दं तद्वास्ति भुवनत्रये । नाभि-
पद्मन्तु यद्रूपं तत् शृणुष्व समाहिता । वस्थानं मध्यदेशेऽस्य
सदा पद्मविराजितम् । वाङ्मदेशे चाष्टपदं चतुरस्रञ्च तद्वहिः ।
चतुर्द्वारसमायुक्तं सुवर्णमं सहस्रकम् । तत्पद्मेन भवेत् पुष्पं
हन्तयुक्तं त्रिपदकम् । प्रफुल्ले तु त्रिपदे वै वाङ्मे शोणितद-
र्शनम् । एतन्मध्ये महेशानि ! यदि स्यान्निङ्गताडनम् । पद्म-
मध्ये गते शुक्रे सन्ततिस्तेन जायते ॥ पद्ममध्ये शुक्रगमन-
प्रकारस्तु प्रपञ्चसारे ॥ स्वस्थानतश्च्युतात् शुक्राद्बिन्दुमादाय
मारुतः । गर्भाशयं प्रविशति यदा तुल्यं तदापरः । आर्तवात्
परमं बीजमादायास्याथ मूलतः । यदा गर्भाशयं नेष्टस्यथ
सन्निश्रयेऽभ्यरुत् । सङ्कोभ्य संवर्द्धयति तन्मूलं शोणिताधिकम् ।
स्त्री स्यात् शुक्राधिकं ना स्यात् समेन च नपुंसकम् । वायुवङ्गर-
भसां योगे गर्भवद्भिः प्रजायते ॥ एतेन त्रिहृत्कारणपक्षः
स्पष्टीकृतः ॥ ज्ञानभाष्ये ॥ नाभिपद्मे महादेवि ! आस्यते च
समीरणैः । कुम्भकारो यथा चक्रे घटते च घटादिकम् ।
तथा समीरणो गर्भे घटते प्राणिनां तनुम् ॥ शारदातिलके ॥
रक्ताधिका भवेद्भारी भवेद्रेतोऽधिकः पुमान् । उभयोः सम-
तायान्तु नपुंसकमिति स्थितिः ॥ मातृकामेदतन्त्रे ॥ पुरुषस्य
तु यत् शुक्रं शक्तेस्तस्याधिकं यदि । तदा कन्यां विजानीया-

द्विपरीते पुमान् भवेत् । उभयोस्तुल्यशुक्लेण क्लीवं भवति
 निश्चितम् ॥ तत्राधिक्यतुल्यतादिकम् राघवभट्टतवचनोक्त-
 प्रमाणस्यैव यथा ॥ द्वाविंशतीरजोभागाः शुक्रमात्राश्चतुर्दश ।
 गर्भसञ्जनने काले पुंस्त्रियोः सम्भवन्ति हि ॥ मात्राभाग इत्यर्थः ॥
 नारी रजोऽधिकांशे स्यान्नरः शुक्राधिकांशके । उभयोरुक्त-
 संख्यायां स्यात्पुंसकसम्भवः । राघवभट्टतवागमटे बह्वपत्य-
 कारणमुक्तं यथा ॥ वायुना बहुधा भिन्ने तद्विन्दौ बह्वपत्यता ।
 वियोनिविकृताकारा जायन्ते विकृते तथा । शृणु चार्वाङ्गि !
 सुभगे ! पुष्पमाहात्म्यमुत्तमम् । मेध्यं तत् शुक्रसंयोगे वर्द्धते
 च दिने दिने । एवं दिङ्माससम्प्राप्तौ तत्पुष्पे विन्दुसंयुते । गलिते
 परमेशानि । व्यक्ता भवति सन्ततिः ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ किञ्चिद्रो-
 गादिसम्भूते कृमिकीटादिसम्भवे । तस्माज्जीवाः प्रणश्यन्ति
 सा नारी जीवते कथम् ॥ श्रीशङ्कर उवाच । तस्य पुष्पस्य
 माहात्म्यं किं वक्तुं शक्यते मया । विन्दुस्थानसहस्रान्तु पुष्पमध्ये
 प्रियंवदे ! । बृहदा येऽत्र तिष्ठन्ति तत्रैव सन्ततिर्भवेत् । एवं
 क्रमेष देवेशि ! सहस्रं सन्ततिर्यदि । वर्द्धमानं तदा पुष्पं पीडा-
 किञ्चित् जायते ॥ वीर्यवद् गर्भकारणमाह ॥ राघवभट्टतवम् ॥
 पूर्णषोडशवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन सङ्गता । शङ्कगर्भाशये मार्गे
 रक्ते शुक्रोऽनिले हृदि । वीर्यवन्तं सुतं सृते ततो न्यूनाब्दयोः
 पुनः । रोगात्पायुरधन्यो वा गर्भो भवति नैव वा । इति तत्र
 शुक्रशोणितसम्बद्धविन्दौ पूर्वपूर्वानेकजन्मसञ्चितकर्मणां मध्ये
 फलदानोक्तं पापपुण्यात्मकं प्रबलमेकं सुखदुःखोभयफलकं
 मनुष्यशरीरोपभोग्यं यत् कर्म तदनुरूपेणाविदारूपपाशबद्धः
 सब्रकोऽपि बहुधा भिन्नो नित्योऽप्यात्मा गृहमिव देहं प्रविष्ट-
 स्तदुक्तं राघवभट्टतवाध्यात्मविवेके ॥ अस्ति ब्रह्म चिदानन्द-
 मयं ज्योतिर्निरञ्जनम् । सर्वशक्ति च सर्वज्ञं तदंशा जीवसंज्ञकाः ।

अनाद्यविद्योपहिता यथाग्नेर्विस्फुलिङ्गकाः । दीर्घाद्युपाधि-
सम्भिन्नास्ते कर्मभिरनादिभिः । सुखदुःखप्रदेः स्त्रीयैः पुंस्त्र्य-
पापैर्नियन्त्रिताः । तत्तज्जातियुतं देहमायुर्भोग्यञ्च कर्मजम् ।
प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते मायापाशनियन्त्रिता इति ॥ निर्वाणतन्त्रे-
ऽपि ॥ सत्यलोके महाकाली महारुद्रेण सम्पुटा । चणका-
कारविस्तारा चन्द्रसूर्याग्निरुपिणी । अनादिपुरुषोदयुक्ता
तदंशा जीवसंज्ञकाः । ज्वलदग्नेर्यथा देवि ! स्फुरन्ति विस्फु-
लिङ्गकाः । तस्याश्चुरतः परं विन्दुर्यदा भूमौ पतत्यपि । तदैव
सहसा देवि ! शक्तियुक्ता भवत्यपि ॥ इति गर्भोत्पत्तिप्रकार-
कथनम् । इति शंकरशोणितादुत्पत्तिप्रकारस्तु योगार्णवे ॥
'आयुष्य' भुक्तमाहारं स वायुः कुरुते द्विधा । सम्प्रविश्याथ
मध्यन्तु पृथगग्रं पृथग् जलम् । स वायुः प्राणवायुः ॥ योगि-
योजनवल्के उत्तरखण्डे चतुर्थाध्यायेऽपि । आयुष्यं भुक्तमाहारं
सहसा तैः समीकृतम् । तुन्दमध्यगतः प्राणसानि कुर्यात् पृथक्
पृथक् । पृथक्करणप्रकारस्तु योगियाज्ञवल्के ॥ पुनरग्नौ-
जलं प्राप्य अन्नादीनि जलोपरि । स्वयं ह्यपानः सम्प्राप्य
तेनैव सह मारुतः । प्रयाति ज्वलनं तत्र देहमध्यगतं पुनः ।
अग्नौ जलं प्राप्य अन्नादीनि जलोपरि सम्प्राप्य तेनैव प्राण-
वायुनैवापानौ वायुर्देहमध्यगतं ज्वलनं प्रयाति प्राप्नोती-
त्येवमर्थः । एवं च प्राणेन प्रेरितमिति प्राणस्थित्येति च प्राधान्येन
वक्ष्यते । वस्तुतस्तु प्राणापानाभ्यामेव प्रेरितमित्यर्थः ॥ वायुना
वहते वह्निरपानेन शनैः शनैः । ततो ज्वलति विप्रेन्द्रि ! खड्गुले
देहमध्यके । ज्वालाभिर्ज्वलनं तत्र प्राणेन प्रेरितं ततः । ज्वस-
त्युदकमाश्रित्य कोष्ठमध्यगतं तदा । अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तं जलो-
परि समर्पितम् ॥ ततः सुषुप्तमकरोहङ्गिसन्तप्तवारि-
योगार्णवे च ॥ अग्निरुद्धं जलं स्नाप्य तदग्रज्ज्वलनोपरि ।

स्नाधः स्वयं प्राणः स्थित्वा स्वेदयते शनैः । वायुना व्युद्धमानो-
 ऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलम् । अन्नं तदुष्णतोयेन समन्तात्
 पच्यते पुनः । द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक् कीटं पृथग्समम् ॥
 कीटं मलम् ॥ तत्र रसोत्पत्तिप्रकारस्तु प्रपञ्चसारे द्वितीय-
 पटले ॥ अथाहृतं षड्रसं वाय्वाहारं कण्ठमार्गगम् । श्लेष्मणा-
 नुगतं तस्य प्रभावात्प्रधुरीभवेत् । तत्र स्वादश्चलवर्णतिक्तो-
 षणक्कषायकाः । वङ्गसाः कथिता भूतविकृत्या द्रव्यमाश्रिताः ॥
 स्वादुमिष्टमुषणं कटु ॥ तथैवमाशयगतं पश्चात् पित्ताशयं
 व्रजेत् ॥ आशयं छिद्रम् ॥ तदा तस्यानुगमनात् कटुकत्वं प्रप-
 द्यते । तथात्रान्तरसंक्षिप्तं पच्यते पित्तवारिणा ॥ जलादीनां
 पाकेनावस्थान्तरमुक्तम् योगियाज्ञवल्केन ॥ स्वेदमूत्रे जलं
 स्यातां वीर्यरूपं रसो भवेत् । पुरीषमन्नं स्याद्वाग्निं प्राणः
 कुर्यात् पृथक् पृथक् ॥ प्रपञ्चसारे ॥ ग्रहणी नाम सा पात्री प्रस-
 ताक्षुर्बिसन्निभा ॥ पात्री नाडी ॥ अधस्तास्थाः प्रधानाग्निः
 समन्वेनापि नुच्यते । तस्याधस्तात् त्रिकोणाभं ज्योतिराकार-
 मुत्तमम् । विद्यते स्थानमेतच्च मूलाधारं विदुर्बुधाः । प्रधाना-
 ग्निर्दोषदूषस्थान्निभ्यो भिक्षो वङ्गवानलरूपोजठराग्निरिति
 प्रसिद्धः । तथाच । पच्यमानाद्रसं भिन्नं वायूरक्तादिकं नयेत् ।
 तत्र कीटं पृथक् भिन्नं ग्रहण्यां चिनुतेऽनिलः । तच्चोद्यमानं
 विश्राम ग्रहणीं पूरयेच्छुद्धः । सा तथा शक्नोता पूर्णा बलितां प्रति-
 मुञ्चति । शक्नोता मलेन ॥ पुरीषं पायुमार्गेषु तत्पाके चाश्वस-
 स्ततः । अङ्गस्वेदवदभ्यन्तर्यामैः सूक्ष्मैः शिवामुखैः । वस्ति-
 मापूरयेद्वायुः पूर्णो मुञ्चति धारया । मूलाशयो धनुर्वक्त्रो वस्ति-
 रित्यभिधीयते । मूत्रमित्याहुर्बुद्धं वस्तेष्वनिलनिर्गतम् । अप-
 थ्यभाजामनयोर्मार्गयोर्दोषदुष्टयोः । प्रमेहमूत्रकृच्छादेर्ग्रहस्था-
 देव सञ्भवः ॥ राघवभट्टदृष्टमुच्यते । त्वगृह्णां प्रमेदोऽस्ति-

भस्माशुक्राणि धातवः । भवन्त्यन्योन्यतः सर्वे पाचिताः पित्त-
तेजसा इति । एतेन पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरं प्रति कारणत्वमुक्तम् ।
तथाच तत्रैव ॥ रसः सनाडीमध्यस्थः शरीरेणोषणा भृशम् ।
पच्यते पच्यमानाच्च भवेत् पाकद्वयं पुनः । चर्मावेष्ट्य समन्ताच्च
वधिरन्तु प्रजायते । स्वस्वकोषाग्निना पक्वैर्जायन्ते धातवः क्रमात् ॥
योगार्णवे ॥ रसेन तेन ता नाडीः प्राणः पूरयते शनैः । प्रतर्पयन्ति
सम्पूर्णास्ताश्च देहं समन्ततः ॥ योगियाच्चवल्के ॥ समानवायु-
ना सार्द्धं रसं सर्वासु नाडिषु । व्यापयन् श्वासरूपेण देहे चरति
मारुतः । व्योमरन्ध्रैश्च नवभिर्विष्णुव्राणां विसर्जनम् । कुर्वन्ति
वायवः सर्वे शरीरेषु निरन्तरम् । निश्वासोच्छ्वासकामसाश्च प्राण-
कर्मसमीरिताः । अपानवायोः कर्मेतद्विष्णुव्रादिविसर्जनम् ।
प्राणापाने च चेष्टादि व्यानकर्मेति चेत्यते । उदानकर्म तच्चोक्तं
देहस्योन्नयनादि यत् । पोषणादि समानस्य शरीरे कर्म कीर्त्ति-
तम् । उद्वारादिगुणो यस्तु नागकर्म समीरितम् । निमीलनादि
कर्मस्य चतुर्णां कृकरस्य च । देवदत्तस्य विप्रेन्द्र ! जृम्भा कर्मेति
कीर्त्तितम् । धनञ्जयस्य पोषादि सर्वं कर्म प्रकीर्त्तितम् । वायूनां
स्यानादीन्यप्ये वक्ष्यन्ते ॥ इति शुक्रशोषिताद्युत्पत्तिकथनम् ॥
योगार्णवे । मातुरम्बुवहा नाडी ननु विद्या पराभिधा । नाभिस्व-
नाडीगर्भस्य मातृक्रान्तरसावहा इति । अतस्तानन्दतस्मिन्स्थाम् ।
कृत्स्नशरीरेण वुडुदं पञ्चमे दिने । शोषितं शरीरादेव
मांसपिण्डं चतुर्दशे ॥ प्रपञ्चसारे ॥ मारीयं नमः वीमोक्षं
पीडयं कार्मणं मलम् । आशवं नाम सम्प्रेक्षं मिश्रितं तत्तत्त-
द्वयम् । सूक्ष्मरूपाणि तत्त्वानि चतुर्विंशत्यवयवेषु । तत्र योग-
प्रकृत्याश्रितस्तु गर्भमारुतः । सङ्कोच्य संवर्धयतीत्यदि पूर्वो-
क्तान्वयः । अगस्त्यैर्मन्त्रैश्चन्द्रिः क्षिपयेत् काष्ठवे च तत् । मिमी-
भूतं तदङ्गैव मातुरम्बुवहाभिधम् ॥ अस्मिन्निति सातुरम्बु-

नखपरिमितमित्यर्थः ॥ राघवमष्टदृतयोगार्णवे ॥ घनमांसञ्च
 विंशाहे पिण्डभावोत्पत्तितम् । पञ्चविंशतिपूर्णाहे पलं तद-
 ङ्कुरायते ॥ शाक्तानन्दे तु । मासैकेन तु पूर्णेन मांसपिण्डो-
 ऽङ्कुरायते ॥ इत्युक्तम् तत्रैव । आदौ सञ्जायते बीजं ब्रह्माण्डं
 सहस्राङ्गुरः । तस्य मध्ये सुमेरुश्च कङ्कालदण्डरूपधृक् । चरा-
 चराणां सर्वेषां देवादीनां विशेषतः । आलयः सर्वभूतानां मेरो-
 रभ्यन्तरेऽपि च । प्रदीपकलिकाकारो जीवो हृदि सदा स्थितः ।
 रज्जुवद्धो यथा श्येनो गतोऽप्याकृष्यते पुनः । गुणवद्वास्तथा
 जीवः प्राणापानेन कृष्यते ॥ योगियज्ञवल्के द्वितीयाध्याये
 तु । तन्मध्ये नाभिरित्युक्तं नाभौ चक्रसमुद्भवः । द्वादशार-
 युतं तच्च तेन देहः प्रतिष्ठितः । चक्रेऽस्मिन् भ्रमते जीवः पुण्य-
 पापप्रणोदितः । तन्तुपञ्चरमध्यस्थो यथा भ्रमति लूतिकः ।
 लूतिकश्चर्चनोऽस्य प्रसिद्धिः । नाभौ जीवस्य
 अस्य समानं स्थितिस्थानन्तु हृदयमेव । तेन पूर्ववचने न
 विवादः ॥ योगार्णवे ॥ मासद्वये तु सम्पूर्णे शिरोमेदः प्रजायते ।
 मज्जास्त्रिंशं त्रिभिर्मसैः केशस्त्वक् च चतुर्थके । एषु मासेष्व-
 ध्यात्मविवेके तु विशेष उक्तो यथा । द्रवत्वं प्रथमे मासे कल-
 लाख्यं प्रजायते । द्वितीये तु घनः पिण्डः पेशीष्टघनमर्बुदम् ।
 पुंस्त्रीनपुंसकानान्तु प्रागवस्थाः क्रमादिमाः । तृतीये त्वङ्कुराः
 पञ्च करादिशिरसो मताः ॥ अत्र ग्रन्थत्रये यज्ञेदत्रयमङ्कुरो-
 त्युत्पत्तेरुक्तं तच्छरीरमेव वयवाङ्कुरभेदेनाविहङ्गमाञ्जायभेदेन वा ।
 अङ्गप्रत्यङ्गभागाः स्युः सूक्ष्माश्च युगपत्तदा । चतुर्थे व्यक्तता तेषां
 भागानामभिजायते । मातृजञ्चास्य हृदयं विषयानभिकाङ्क्षति ।
 अतो मातुर्मनोऽभौष्टं कुर्याद्गर्भसमृद्धये । ताञ्च द्विहृदयां
 नारीमाहुर्दोहदिनीं बुधाः । अदानाद्दोहदानान्तु गर्भस्य व्यङ्ग्य-
 तादयः । मातुश्चेद्विषयालाभस्तदात्तो जायते सुतः । गर्भः

स्वादर्थवान् भोगी देहे दोहददर्शने । अलङ्कारे सुललितो
धर्मिष्ठस्तापसाश्रमे । देवतादर्शने भक्तो हिंस्रो भुजगदर्शने ।
गोधाशने तु निद्रालुर्बली गोमांसभक्षणे । माहिषेण तु
रक्ताक्षं लोमशं सूर्यते सुतम् । प्रवृद्धं पञ्चमे पिण्डं मांस-
शोणितपुष्टिभाक् । षष्ठेऽस्थिस्त्रायुनाद्यादिनखकेशविविक्तता ।
बलवद्भौ चोपचितौ सप्तमे त्वगपूर्णता । अष्टमे त्वक्युती
स्यातां ओजश्चैतच्च हृद्भवम् ॥ ज्ञानभाष्ये तु ॥ कर्णाक्षिनासि-
कारन्ध्रं कण्ठोदरश्च पञ्चमे । षष्ठे मुखं तथा पादौ सर्वा-
ङ्गानि तु सप्तमे । सन्धिः सम्पूर्णतां याति अष्टमे मासि वै
ततः । एतदपि पूर्ववत् ॥ अण्डाधारश्च कङ्कालं प्रारभ्य गुद-
मूलतः । द्वात्रिंशज्ज्ञानविज्ञानग्रन्थिनो वर्द्धते सदा ॥ शार-
दायां प्रथमपटले ॥ अथ मात्राहृतैरन्नपानाद्यैः पोषितः क्रमात् ।
दिनात् पक्षात्तथा मासात् वर्द्धते तत्त्वदेहवान् ॥ तत्त्वदेहवा-
निति चतुर्विंशतितत्त्वात्मकशरीर इत्यर्थः । दोषैर्दूष्यैः सुखं
प्राप्तो व्यक्तिं याति निजेन्द्रियैः । वातपित्तकफा दोषा
दूष्याः स्युः सप्त धातवः ॥ इति धातुकथनम् ॥ शारदायाम् ॥
ज्ञानेन्द्रियाणि श्रोत्रं त्वक्दृग्जिह्वानासिकादयः । ज्ञाने-
न्द्रियार्थाः शब्दाद्याः स्मृताः कर्मेन्द्रियाण्यपि । शब्दाद्या इति
शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः । वाक्पाणिपादपायुन्मुखसंज्ञान्याहुर्मनी-
षिणः । मुखहस्तपादगुदलिङ्गानि । वचनादानगतयो विस-
र्गानन्दसंयुताः । कथनग्रहणगमनत्यागानन्दाः । कर्मेन्द्रियार्थाः
संप्रोक्ता अन्तःकरणमात्मनः ॥ विश्वसारे प्रथमपटले ॥ इन्द्रि-
याणां गुणान् वक्ष्ये शृणुष्व कमलानने । चक्षुषो रूपमास्वातं
कर्णयोः शब्दमेव च । गन्धस्तु नसि विज्ञेयस्त्वचि स्पर्श उदा-
हृतः । आदानं भुजयुग्मेषु जिह्वायां रस उच्यते । गुह्ये
विशुभो विज्ञेय आनन्दः स्यादुपसर्गके । गमनं पादयुग्मे ॥

कथनं सुखपद्मे । इतीन्द्रियेन्द्रियार्थकथनम् । अन्तःकरणं
 स्पष्टवति शारदाकृतम् ॥ मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तम् परिकीर्त्ति-
 तम् । अत्र सङ्ख्यविकल्पात्मकं मनः । सर्वभावनिययकारिणी
 बुद्धिः । ज्ञातृभिमानयुक्तोऽहङ्कारः । निर्विकल्पकं चित्तम् ।
 यदाह एषा शक्तिः परा बीजरूपिणी प्रोक्तलक्षणा ॥ सङ्ख्यश्च
 विकल्पश्च कुर्वाणा तु मनो भवेत् । बुद्धिरूपा तथा सर्वभाव-
 निययकारिणी । ज्ञातास्मीत्यभिमानाद्या सैवाहङ्कारसंज्ञिता ।
 निर्विकल्पात्मिका सैव खलु चित्तस्वरूपिणी । एवमेकैव बहुधा-
 नर्तकीव प्रतीयत इति । श्रुतिरपि । मनः सङ्ख्ययति बुद्धि-
 र्निश्चिनोति अहमभिमानयति चेतश्चेतयते इति । प्रपञ्चसारे-
 ऽपि ॥ परेण धाम्ना समनुप्रवृत्त्या मनस्तदा सा तु महाप्रभावा ।
 यदा तु सङ्ख्यविकल्पकृत्या यदा पुनर्निश्चिनुते तदा सा ।
 स्यादबुद्धिसंज्ञा च यदा प्रवृत्तिर्ज्ञातारमात्मानमहङ्कतिः स्यात् ।
 तदा यदा सा त्वभिमीयतेऽन्तश्चित्तञ्च निर्वास्तिमर्थमेषामिति ॥
 शारदायाम् ॥ दशेन्द्रियाणि भूतानि मनसा सह षोडश ।
 विकाराः स्युः प्रकृतयः पञ्च भूतान्यहङ्कतिः । अव्यक्तं महदि-
 त्यष्टौ तन्मात्राश्च महानपि । साहङ्कारा विकृतयः सप्त तत्त्व-
 विदो विदुः । विकाराः षोडश अष्टौ प्रकृतयः सप्त विकृतय
 इति वचनस्य पर्यवसितार्थः । यदुक्तं मूलप्रकृतिरविकृति-
 महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न
 विकृतिरिति तत्त्वविद इति । एतानि प्रकृत्यन्तानि चतुर्विंशति-
 तत्त्वानि पुरुषान्तानि पञ्चविंशतिः ॥ तदुक्तं वायवीसंहिता-
 याम् ॥ त्रयोविंशतितत्त्वेभ्यः परा प्रकृतिरुच्यते । प्रकृतेस्तु परं
 प्राहुः पुरुषं पञ्चविंशकम् । यद्वा तत्त्वविद एवं विदुः । एषां
 तत्त्वान्तर्भावात् तत्त्वविज्ञिरेवं संज्ञा कृता इत्यर्थः ॥ शारदा-
 याम् ॥ अग्निषोषात्मको देवो विन्दुर्यदुभयात्मकः । सक्तः

मन्निरूपं रक्तं सोमरूपम् । स तदात्मकत्वादिन्दुरभयात्मक
इत्यर्थः ॥ तदुक्तं राघवभट्टधृतेन ॥ कलाषोडशकचन्द्रः स्याद-
द्वादशकलो रविः । कलादशयुतो वज्रिः कलाष्टविंशदंशभुक् ।
साम्प्रतं सम्भवन्तीह गर्भाधानस्य हेतवे । अग्निषोमात्मकं
तेन गीयते सचराचरम् । कलांशकेन योगेन भूयाद् गर्भस्य
सम्भवः ॥ ब्रह्मज्ञानतन्त्रे प्रथमपटले ॥ शिव उवाच ॥ अस्मि-
मांसनखाच्चैव नाडीत्वक् चेति पञ्चमः । पृथ्वीपञ्चगुणाः प्रोक्ता
ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् । मलं मूत्रं तथा शुक्रं श्लेष्मा शोणितमेव
च । तोयं पञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् । हासो
निद्रा क्षुधा चैव भ्रान्तिरालस्यमेव च । तेजःपञ्चगुणाः प्रोक्ता
ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् । धारणं चालनं श्लेषः सङ्कोचः प्रसवस्तथा ।
वायुपञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् । कामक्रोधस्तथा
लोभस्त्रया मोहश्च पञ्चमः । नभःपञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन
भाषितम् ॥ राघवभट्टधृतम् । अस्मि मांसं त्वचं स्नायुरोम एव
तु पञ्चमं । इति पञ्चविधां प्रोक्ता पृथिवी कठिनात्मिका ।
लाला मूत्रं तथा शुक्रं शोणितं मज्ज पञ्चमम् । अपां पञ्चगुणा
एते रुद्ररूपाः प्रकीर्तिताः । क्षुधा तृष्णा भयं निद्रा भ्रान्तिश्च
भ्रान्तिरेव च । तृष्णात्मका गुणा एते तेजसः परिकीर्तिताः ।
धारणं वलनं भुक्तिराकुञ्चनप्रसारणम् । एते पञ्चगुणा वायोः
क्रियारूपा व्यवस्थिताः । रागद्वेषौ तथा लज्जा भयं मोहस्त-
थैव च । व्योम्नः पञ्चगुणाः प्रोक्ताः शून्याख्ये शम्भिरात्मनीति ।
इति पञ्चभूतोद्भवास्थ्यादिकथनम् ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणाम् ॥
प्राणापानसमानवीदानव्यानी च वायवः । नामः कुर्मोऽथ
क्षकरो देवदत्तो धनञ्जयः । एते दशगुणाः प्रोक्ताः सर्वप्राण-
वशात्मनः ॥ शारदातिलके ॥ दक्षिणांशः स्मृतः सूर्यो वाम-
भागो निशाकरः । नाडीदंशं विदुस्त्राह सुखास्थितः प्रोक्ते

र्त्तिताः । इडां वामतनोर्मध्ये सुषुम्ना पिङ्गला परे । मध्या
 तास्रपि नाडी स्यादग्नीषोमस्वरूपिणी । अत्रेडा वाममुष्काधःस्था
 धनुर्वक्रा वामनासापर्यन्तं गता । एवं पिङ्गला दक्षिणाण्डाधःस्था
 धनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तं गता । पृष्ठवंशान्तर्गता सुषुम्ना इत्यर्थः ।
 एतदग्रे स्फुटोभविष्यति ॥ तथा प्रपञ्चसारे । ऊर्ध्वन्तु मरुता-
 नुवा तस्मादपि मलद्वयी । उभयात्मिकबोधोवृत्ता नाडी दीर्घा
 भवेद्वज्रः । अवाङ्मुखी सा तस्याश्च भवेत् पक्षद्वय द्वयम् ।
 पक्षद्वयं पार्श्वद्वयम् । नाड्यस्ताः सन्निरुद्धा स्युः सप्तान्या नाडिका
 मताः । तत्र या प्रथमा नाडी सा सुषुम्नेति कथ्यते । या वामे-
 डेति सा ज्ञेया दक्षिणा पिङ्गला मता ॥ तथा काचिन्नाडी
 वह्निर्वक्त्रा या मातुर्हृदि वध्यते । यया स पुष्टिमायाति केदार
 इव कुल्यया । मातुराहाररसजैर्धातुभिः पुष्यते क्रमात् । क्रम-
 दृशौ परं ज्योतिः कलाचेतनज्ञतामियात् । सचेतनं मूलं
 तत्तु सभूतं सगुणं पुनः । सदोषं दूष्यसम्पन्नं जन्तुरित्वंभिधी-
 यते । सभूतपञ्चकं सचेतनमात्रसहितं तत् पूर्वोक्तमानवादिमूलं
 जन्तुरित्युच्यते । इत्यन्वयः । किञ्चभूतं सगुणं सत्त्वादिगुणं
 सत्त्वादिगुणयुक्तं सदोषं वायुपित्तकफयुक्तं दूष्यसम्पन्नं सप्त-
 धातुद्वयम् । इति जन्तुलक्षणम् ॥ फलकोषद्वयं तत्तु व्यक्तं
 पुंसो न तु स्त्रियाः । नपुंसकस्य किञ्चित्तु व्यक्तिरत्रोपलक्ष्यते ।
 फलकोषद्वयमण्डकोषद्वयम् । निरुत्तरतन्त्रे प्रथमपटले ॥
 नाडीनां संवहो देवि ! कञ्चयोनिः स्वगाण्डवत् । तत्र नाड्यः
 समुत्पन्नाः सहस्राणां द्विसप्ततिः । कञ्चस्य पञ्चस्य योनिरुत्प-
 त्तिस्त्वानं शालूकमिति यावत् । प्रधानाः प्राणवाहिन्यो नाड्यत्र
 दश स्मृताः । इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च तृतीयिका ।
 गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा चैव यशस्विनी । अलम्बुषा
 कुडुचैव शङ्खिनी च दश स्मृताः । एकं नाडीमयं चक्रं विज्ञेयं

शक्तिचक्रके । इडायाः पिङ्गलायाश्च मध्ये या सा सुषुम्निका ।
 इयञ्च त्रिगुणा ज्ञेया ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका । रजोगुणा च
 वज्राख्या चित्रिणी सत्त्वसंयुता । तमोगुणा ब्रह्मनाडी कार्य-
 भेदक्रमेण च । तथा । वायुर्भानुमयो ज्ञेयो मनश्चन्द्रात्मकं तथा ।
 प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानी च वायवः । या वाममुष्क-
 सम्बन्धा संश्लिष्यन्ती सुषुम्नया । दक्षिणञ्चक्रमाश्रित्य धनु-
 र्वक्त्रा हृदि स्थिता । वामांशयन्वान्तरगा दक्षिणां नासिका-
 मियात् । तथा दक्षिणमुष्कस्था नासाया वामरन्ध्रगा । तन्वा-
 न्तरे ॥ सुषुम्नाकलिता याता मुष्कं दक्षिणमाश्रिता । सङ्गता
 वामभागस्य यन्त्रमध्ये समाश्रिता । दक्षिणं नासिकाद्वारं
 प्राप्तेति गिरिजात्मजे । वाममण्डमनुस्यूतामनन्या सव्यनासिका-
 मिति । अनयोः स्वरूपमुक्तं योगार्णवे । इडा च शङ्खचन्द्राभा
 तस्या वामे व्यवस्थिता । पिङ्गला सितरक्ताभा दक्षिणं पार्श्व-
 माश्रिता इति । तन्वान्तरे इडायां संश्रितश्चन्द्रः पिङ्गलायां
 दिवाकर इति । तास्यपि सुषुम्ना मुख्येत्यर्थः । उक्तञ्च श्रीतत्त्व-
 चिन्तामणौ ॥ मेरोर्वाह्यप्रदेशे शशिसिंहिरशिवे सव्यदक्षे
 निषण्णे मध्ये नाडी सुषुम्ना त्रितयगुणमयी चन्द्रसूर्याग्निरूपा ।
 अन्यत्रापि तयोः पृष्ठवंशं समाश्रित्य मध्ये सुषुम्ना स्थिता ब्रह्म-
 रन्ध्रं यावत् । अन्यासां नामान्यपि शारदायाम् । गान्धारी
 हस्तिजिह्वाख्या संपूषालम्बुषा मता । यशस्विनी शङ्खिनी च
 कुङ्कुः स्युः सप्त नाडयः । आसां स्थितिस्वरूपं योगार्णवे ॥ इडा-
 पृष्ठे तु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्ता
 गान्धारी परिकीर्तिता । हस्तिजिह्वोत्पलप्रेक्षा नाडी तस्याः
 पुरः स्थिता । सव्यभागस्य मूर्धादिपादाङ्गुष्ठान्तमाश्रिता । पूषा
 तु पिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्य नेत्रान्ता
 यावत् पादतलं गता । यशस्विनी शङ्खवर्षा पिङ्गला पूर्वदेवता ।

गान्धार्वाश्च सरस्वत्या मध्वस्था शङ्खिनी मता । सुवर्णवर्णा
 पादादिवर्णान्ता सव्यभागके । पादाङ्गुष्ठादिमूर्धान्तयाम्यभागे
 कुङ्कुमता । रावणा सरस्वती विश्वोदरी शङ्खिनी एता अपि
 प्रधानत्वेनोक्ताः । उक्तञ्च । ताश्च भूरितरास्तासु मुख्याः प्रोक्ता-
 षतुर्दश । सुषुम्नेडा पिङ्गला च कुङ्करय सरस्वती । गान्धारी
 हस्तिजिह्वा च रावणा च यशस्विनी । विश्वोदरी शङ्खिनी च
 ततः पूषा यशस्विनी । अलम्बुषेति ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृत-
 प्रानभाष्ये ॥ इडा च वामनासायां दक्षिणे पिङ्गला मता ।
 सुषुम्ना ब्रह्मरन्ध्रे च गान्धारी वामचक्षुषि । दक्षिणे हस्तिजिह्वा
 च पूषा कर्णेऽथ दक्षिणे । वामे यशस्विनी ज्ञेया मुखे चालम्बुषा
 मता । कुङ्कुम लिङ्गमूले स्यात् शङ्खिनी शिरसोपरि । एवं
 द्वारं समाश्रित्य तिष्ठन्ति दश नाडिकाः । चित्तिश्च वारि तेजश्च
 वायुराकाशमिव च । स्वैर्यं गता इमे पञ्च वाङ्माभ्यन्तरं एव
 च ॥ एवं प्रधाननाडीनिरूपणानन्तरं शास्त्रारूपनाडी निरू-
 पिता ॥ शारदायां ॥ नाड्योऽनन्ताः समुत्पन्नाः सुषुम्ना पञ्च-
 पर्वसु । सर्वाणि स्वाधिष्ठानमधिपूरकांनाहतविशुद्धाज्ञानानि ।
 तत्राधोऽधोऽग्रान्तिमारभ्योर्ध्वे सर्वग्रन्थिपर्यन्तं समाप्तिः । गणयि-
 तुमशक्यत्वादनन्ताः । यदाहुः । पूर्वोक्तायाः सुषुम्नाया मध्वस्थायाः
 सुलोचने । । नाभिहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यपर्वसमुद्भवाः । अधो-
 मुखाः शिराः काचित् काचिदूर्ध्वमुखास्तथा । परास्तित्यन्मताः
 काचित्तत्र लक्षत्रयाधिकाः । नाड्योऽर्द्धलक्षसंख्याताः प्रधानाः
 समुदीरिताः ॥ तासु सर्वासु बलवान् प्राणो वायुः समन्ततः ॥
 विश्वसारो तु ॥ नाभेः सकाशाज्जायन्ते नाड्यः क्षेत्रप्रपोषिकाः ।
 इडा तु वामभागे स्वादक्षिणे पिङ्गला मता । मध्ये सुषुम्ना
 विज्ञेया चन्द्रसूर्यानलात्मिका । नाड्योऽनन्ताः समुत्पन्नास्तस्याः
 पञ्चसु पर्वसु । इति नाभेः सकाशादिति यदुक्तं तद्वक्षेत्रप्रपोषिका

इत्यनेन रसादिचालनेन शरीरपुष्ट्यर्थं न तु ज्ञानध्यानादर्थं
वायुसाधनप्रकरणे एतत् स्पष्टीकरिष्ये । नरपतिजयचर्या-
स्वरोदयधृतब्रह्मजामलमपि शरीरपुष्ट्यर्थमेव नाभौ कुण्डलिनी-
माह यथा महाशक्तिः कुण्डलिनी नाडीस्थाहिस्वरूपिणी ।
ततो दशोर्दगा नाड्यो दश चाधोगतास्तथा । हे हे तिर्यग्गते
नाड्यौ चतुर्विंशतिसंख्यया । सूक्ष्ममुख्यास्त्वतो नाड्यः सहस्राणां
द्विसप्ततिः । कुण्डलिन्यां महाशक्तौ मूलमार्गा भवन्त्यमी ।
ताभ्यः सूक्ष्ममुखा नाड्यः शरीरं प्रतिपोषिकाः । सप्त शतानि
जायन्ते सप्तोत्तराणि संख्यया । प्रधाना दश नाड्यस्तु दश वायु-
प्रवाहिकाः ॥ योगियाञ्चवल्के प्रथमध्यायेऽपि नाभिचक्रमुप-
क्रम्य । कन्दमध्ये स्थिता नाडी सुषुम्नेति प्रकीर्त्तिता । तिष्ठन्ति
परितः सर्वाश्चक्रेऽस्मिन् नाडिकास्ततः । नाडीनामपि सर्वासां
मुख्या गार्गि ! चतुर्दश ॥ गार्गि इति याज्ञवल्क्यस्य स्थियाः सम्बो-
धनम् ॥ इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च सरस्वती । वारुणी
चैव पूषा च हस्तिजिह्वा यशस्विनी । विश्वोदरी कुङ्कुमैव
शङ्खिनी च पयस्विनी । अलम्बुषा च गान्धारी मुख्याश्चैता-
श्चतुर्दश । तासां मुख्यतमास्ति सस्ति सृष्ट्येकोत्तमोत्तमा । मुक्ति-
मार्गे तु सा प्रोक्ता सुषुम्ना विश्वधारिणी । कन्दस्य मध्यमे गार्गि !
सुषुम्ना च प्रतिष्ठिता । पृष्ठमध्ये तु तेनास्या सह मूर्ध्नि व्यव-
स्थिता । मुक्तिमार्गे सुषुम्ना सा ब्रह्मरन्ध्रेति कीर्त्तिता । अव्यक्ता
सा च विज्ञेया सुषुम्ना वैष्णवी स्थिता । इडा च पिङ्गला चैव
तस्याः सव्ये च दक्षिणे । इडा तस्याः स्थिता सव्ये पिङ्गला चैव
दक्षिणे । इडायां पिङ्गलायाञ्च चरतश्चन्द्रभास्करी । इडायां
चन्द्रमा ज्ञेयः पिङ्गलायां दिवाकरः । चन्द्रस्तामस इत्युक्तः
सूर्यो राजस उच्यते । विषभागो रवेर्भागश्चन्द्रभागोऽसत्
तथा । तावेव तदधः सर्वं कालं रात्रिर्दिवाभवत् ॥ योऽसौ

सुषुम्ना कालस्य गुह्यमेतदुदाहृतम् । सरस्वती कुङ्कुमैव सुषुम्ना
 पार्श्वयोः स्थिते । गान्धारी हस्तिजिह्वा च इडायाः पृष्ठपूर्वयोः ।
 यशस्विनी च पूषा च पिङ्गला पृष्ठपूर्वयोः । कुङ्कुम हस्तिजिह्वा
 च मध्ये विश्वोदरी स्थिता । यशस्विन्याः कुङ्कुममध्ये वारुणी
 सा प्रतिष्ठिता । पूषायाश्च सरस्वत्याः स्थिता मध्ये यशस्विनी ।
 गान्धार्याश्च सरस्वत्याः स्थिता मध्ये च शङ्खिनी । अलम्बुषा च
 विप्रेन्द्रि ! कन्दमध्यादधः स्थिता । पूर्वभागे सुषुम्नायास्वामेन्द्रान्तं
 कुङ्कुमः स्थिता । अधश्चोर्ध्वं विज्ञेया वारुणी सर्वगामिनी । यश-
 स्विनी च याम्यस्य पादाङ्गुष्ठान्तमिष्यते । पिङ्गला चोर्ध्वं
 याम्ये नासान्तं विद्धि मे प्रिये ! । याम्ये पूषा च नेत्रान्ता
 पिङ्गलायाः सुपृष्ठतः । पयस्विनी तथा गार्गि ! याम्ये नेत्रान्त-
 मिष्यते । सरस्वती तथाचोर्ध्वं हस्तिजिह्वा प्रकीर्त्तिता । आस-
 व्यकर्णादिप्रेन्द्रि ! शङ्खिनी चोर्ध्वमागता । गान्धारी सव्यनेत्रान्त-
 मिडायाः सव्यतः स्थिता । इडा च सव्यनासान्तं मध्यभागे
 व्यवस्थिता । हस्तिजिह्वा तथा सव्यपादाङ्गुष्ठान्तमिष्यते ।
 विश्वोदरी तु सा नाडी तुन्दमध्ये व्यवस्थिता । अलम्बुषा
 महाभागे । वायुमूला तथोर्ध्वं । एतास्वन्याः समुत्पन्नाः शिवा-
 स्वन्याश्च ता अपि । यदश्वत्यदले तदत् पद्मपत्रेषु चापि वा ।
 नाडीष्वेतासु सर्वासु विज्ञातव्या तपोधने ! ॥ इति नाद्युत्पत्ति-
 कथनम् । अध्यात्मविवेके । अस्त्रां शरीरे संख्या स्यात् षष्टियुक्तं
 शतत्रयम् । त्रयोष्वेवास्थिशतान्यत्र धन्वन्तरिरभाषत । हे शते
 त्वस्थिसन्धीनां स्थातामत्र दशोत्तरे । पेशीस्त्रायुशिरासन्धि-
 सहस्रद्वितयं मतम् । नव स्त्रायुशतानि स्युः पञ्च पेशीशता-
 न्यपि । अधिका विंशतिः स्त्रीणां स्तनयोर्दिग्दिगीरिता । शिरा-
 धमनिकानान्तु स्रक्त्राणि नव विंशतिः । सार्धानि स्युर्नवशती
 षट्पञ्चाशदयुता तथेति ॥ इत्यस्याद्युत्पत्तिकथनम् ॥ रुद्र-

जौमलै सप्तदशपटले ॥ तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च यानि लोमानि
मानुषे । नाडीमुखानि सर्वाणि घर्मविन्दुं चरन्ति च । इति
नाडीमुखस्थानकथनम् ॥

इति श्रीप्राणतौषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डेऽन्नमथकौषात्मक-
मनुष्यदेहकथनं नाम चतुर्थः परिच्छेदः ॥

एवं नाडीप्रभृतीनां निरूपणानन्तरं वायुप्रकरणस्यौचित्या-
त्तन्निरूप्यते ॥ शारदातिलके ॥ मूलाधारोद्गतः प्राणस्ताभि-
र्व्याप्नोति तत्तनुम् । वायवोऽत्र दश प्रोक्ता वज्रयश्च दश
स्मृताः ॥ ताभिर्नाडीभिः ॥ तत्तनुमनुभूततनुम् ॥ वायुना-
मानि तत्रैव । प्राणाद्या मरुतः पञ्च नागः कूर्मो धनञ्जयः ।
क्षकरोः स्याद्देवदत्त इति नामभिरीरिताः ॥ प्राणाद्या इति
प्राणापानव्यानोदानसमानाः । योगियाश्चवक्त्रो चतुर्थाध्याये-
ऽपि । प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ।
नागः कूर्मश्च क्षकरो देवदत्तो धनञ्जयः । एते नाडीषु सर्वासु
चरन्ति दश वायवः । एतेषु वायवः पञ्च मुख्याः प्राणा-
दयः स्मृताः । तेषु मुख्यतमावेतौ प्राणापानौ नरोत्तमे । प्राण
एवैतयोर्मुख्यः सर्वप्राणभृतां सदा ॥ एषां रूपाणि स्थानानि च
योगार्थवे ॥ इन्द्रनीलप्रतीकाश्च प्राणरूपं प्रकीर्तितम् । आस-
नासिकयोर्मध्ये हृत्स्थानाभिमध्यके । प्राणालयमिति प्राहुः
पादाङ्गुष्ठेऽपि केचन ॥ अपानयत्पानीऽयमाहारश्च प्रलापि-
तम् । शुक्रं मूत्रं तथोत्सर्गमपानस्तेन मारुतः । इन्द्र-
गोपप्रतीकाश्च सन्ध्याजलदसचिभः । स च मेद्रे च पायौ च
उरुवङ्गजानुषु ॥ मेद्रे लिङ्गे पायौ गुदे ऊरौ प्रसिद्धरूपे वङ्गजे
उरुसन्धौ जानुनि प्रसिद्धरूपे । इन्द्रगोपो रक्तवर्णकोटविशेषः ।
कापासियापोका इति ख्यातः । जङ्गोदरककाद्याश्च नाभिमुखे
च तिष्ठति ॥ व्यानो व्यानशतोत्पन्नः सर्वव्यापिप्रकीर्णः ।

महारजतसम्प्रेक्षो हारोपादानकारकः । महारजतं काञ्चनम् ।
हारोपादानकारक आहारग्राहक इत्यर्थः ॥ स्त्रीयाच्चिकर्षयो-
र्मध्ये कक्षां वै गुल्फयोरपि । कटिः प्रसिद्धाः । गुल्फः
पादग्रन्थिः । घ्राणे गले स्निग्धगुद्देशे तिष्ठत्यत्र निरन्तरम् ।
स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं गात्रनेत्रप्रकोपणः ॥ उद्देजयति चार्थानि
तूदानो नाम मारुतः । विद्युत्पावकवर्णः स्यादुद्याना-
सनकारकः । पादयोर्हस्तयोश्चापि स तु सन्धिषु वर्तते ॥
पीतं भक्षितमाघ्रातं रक्तपित्तकफानिलान् ॥ समं नयति
गात्रेषु समानो नाम मारुतः । गोक्षीरसदृशाकारः सर्वदेहे
व्यवस्थितः ॥ योगियाञ्जवल्के च ॥ आस्थनासिकयोर्मध्ये
हृन्मध्ये नाभिमध्यके । प्राणालयमिति प्राहुः पादाङ्गुष्ठे
च केचन । अधश्चोर्ध्वं कुण्डलिन्याः परितः प्राणसंश्रयः ।
अपाननिलयं केचिद् गुदमध्योरुजानुषु । उदरे वृषणे कक्षां
जङ्घे नाभौ वदन्ति हि । गुदाधारद्वयोस्तिष्ठेन्मध्येऽपानप्रभ-
ञ्जनः । स्थानेष्वेतेषु सततं प्रकाशयति दीपवत् । उदानः सर्व-
सन्धिषु पादयोर्हस्तयोरपि । समानः सर्वगात्रेषु सर्वं व्याप्य
व्यवस्थितः ॥ रायमुकुटस्तु ॥ हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो
नाभिदेशके । उदानः कण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरग इत्याह ॥
उद्गारे नाग इत्युक्तो नीलजीमूतसन्निभः ॥ उन्मीलने स्थितः
कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः ॥ कृकरः क्षुत्परश्चैव जवाकुसुमस-
न्निभः ॥ विजृम्भणे देवदत्तः शुद्धस्फटिकसन्निभः ॥ धनञ्जय-
स्तथा घोषे महारजतवर्णकः ॥ ललाटे चौरसि स्कन्धे हृदि
नाभौ त्वगस्थिषु । नागाद्या वायवः पञ्च सदैव परिनि-
ष्ठिताः ॥ विश्वसारप्रथमपटले तु ॥ प्राण आदौ हृदि
स्थाने पद्मरागसमद्युतिः । अपानो गुह्यदेशे च इन्द्रगोपसमः
स्मृतः । गोक्षीरधवलाकारः समानो नाभिदेशके । उदानः

कौशहदेशे च धूम्रवर्णः प्रकीर्तितः । ध्यानः सर्वेषु चाङ्गेषु ज्योती-
रूपेण वर्तते ॥ एतद्वचनानुसारेण पूर्वकथितरायमुकुटधृतं वच-
नमिति पूर्ववचनोक्तैतद्वचनोक्तरूपभेदस्त्वान्नायादिभेदेन समा-
धेय इति ॥ प्रपञ्चसारकारस्तु ॥ धनञ्जयाख्यो देहेऽग्निम् कुर्या-
द्बहुविधान् श्वसान् । स तु लौकिकवायुत्वान्मृतश्च न विमुञ्च-
तीति ॥ अतएव विश्वसारे ॥ मैथुनञ्चेच्छति यदा मैथुनश्च तदा
चरेत् । काले धनञ्जयो वायुर्वीजं गर्भं च सञ्चयेत् । निधायानिल-
मार्गं च पुनरेव प्रवेशयेदिति धनञ्जयवायुतो गर्भसञ्चार इत्यु-
क्तम् । अन्यैस्तु चत्वारो वायवोऽधिका उक्ता यथा । वैरम्भणः
स्थानमुख्यः प्रद्योतः प्रकृतस्तथा । वैरम्भणादयस्तत्र सर्ववायु-
वशं गता इति । नरपतिजयचर्याखरोदयधृतब्रह्मजामले-
पिङ्गलेडासुषुम्नाभिर्नाडीभिस्त्रिभिर्बुधैः । प्रक्रातो वायुसञ्चारी
लक्ष्यते देहमध्यतः । इडानाद्यां स्थितश्चन्द्रः पिङ्गला भानु-
वाहिनी । सुषुम्ना शम्भुरूपा च शम्भुर्हंसस्वरूपकः । हकासे
निर्गमः प्रोक्तः सकारस्तु प्रवेशने । हकारः शम्भुरूपः स्वात्
सकारः शक्तिरुच्यते । अत्र विशेषोऽग्रे वक्ष्यते ॥ शारदायां
द्वितीयपटले ॥ पिङ्गलायां स्थिता ह्रस्वा इडायां सङ्गताः परे ।
सुषुम्नामध्यगा स्त्रियाश्चत्वारो ये नपुंसकाः । अत्र प्रकारः वाम-
नासतो दक्षिणनासाप्रवेशप्रारम्भसमये देहवासुः कश्चित् फल-
मुपयत्नं करोति स दक्षिणायणप्रारम्भसमयस्तदानीं ऋतुका-
लकं ऋतुद्वयमुदेति । एवं दक्षिणनासतो वामनासागमनकाले-
ऽपि स उत्तरायणप्रारम्भकालस्तदानीं ऋतुरूपं दीर्घद्वय-
मुदेति । तदुक्तं प्रयोगसारे ॥ स्वरं सप्त सप्तारम्भ-
काले ये नपुंसकाः । ते सुषुम्नायिते प्राप्ते प्रोद्यन्त्ययनसंक्रमे इति ॥
जामले ॥ शक्तिरूपः स्थितश्चन्द्रो वामनाडीप्रवाहकः । दक्षनाडी-
प्रवाहे तु शम्भुरूपी दिवाकरः । इति शरीरवासुधायनम् ॥

शारदायाम् ॥ अग्नयो दोषदूषेषु संलीना दश देहेषु । तेषां
नामानि राघवभट्टतानि यथा ॥ जृम्भको दीपकश्चैव विभ्रमो
भ्रमशोभनः । आवसथ्याहवनीयौ दक्षिणाग्निस्तथैव च । अन्वा-
हार्यो गार्हपत्य इत्येते दश वज्रयः ॥ भ्रमेषु सह शोभन
इति मध्यपदलोपिससासाश्रयणेन भ्रमशोभनश्चेति दशाग्नि-
कथनम् ॥ शारदायाम् ॥ बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य मनसः
सृती । शोकमोहौ शरीरस्य जरा मृत्युः षडूर्मयः ॥ प्रपञ्च-
सारोऽपि ॥ बुभुक्षा च पिपासा च शोकमोहौ जरा मृत्युः ।
षडूर्मयः प्राणबुद्धिदेहधर्मेषु संस्थिता इति ॥ ऊर्मीनामार्च्यु-
त्पादकोऽवस्थाविशेषः ॥ शारदायाम् ॥ शुक्रात् स्रायुस्थिमज्जान-
स्वङ्मांसाश्रूणि शोणितात् । पितुः शुक्रात् स्रायादि । शोणिता-
न्मातुः शोणितात् त्वगादि । घाट्कौषिकमिति प्रोक्तं सर्वदेहेषु
देहिनाम् । प्रपञ्चसारं द्वितीयपटलऽपि ॥ मज्जास्थिस्रायवः
शुक्राद्रक्तात्स्वङ्मांसशोणितम् । इति घाट्कौषिको नाम देहो
भवति देहिनाम् । वेदान्तविद्विस्त्वपरप्रकारेण पञ्च कोषा उक्ता
यथा पूर्णमास्यां पञ्चकोषविवेकेऽष्टमप्रकरणे विद्यानन्दस्वा-
मिना । पितृभुक्तान्नजादीर्याज्जातोऽन्नेनैव वर्द्धते । देहः सोऽन्न-
मयो नात्मा प्राक् चोर्द्धं तदभावतः ॥ पितृभुक्तैत्यत्रैकशेषेण
मातृपितृभुक्तान्नजातादिति लभ्यते । अन्नेन दुग्धाद्याहारेण
प्राक् जन्मन इति शेषः । मरणादूर्द्धं तदभावतः देहाभावतः ।
पूर्णा देहे बलं स्याद् यत्तद्वाणां यः प्रवर्त्तकः । वायुः प्राणमयो
नासावात्मा चैतन्यवर्जनात् । लीना सुप्तौ वपुर्बोधे वाप्रयादान-
खाग्रगा । चिच्छायोपेतधीर्नात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् । भव-
तीति शेषः । कर्तृत्वकरणत्वाभ्यां विक्रियेतान्तरिन्द्रियम् ॥
विज्ञानमनसी अन्तर्वहिद्वेते परस्परमिति । अत्र रामकृष्ण-
पण्डितस्य व्याख्यानम् । ननु मनोबुद्धयोरन्तःकरणत्वाविशेषात्-

नोमयविज्ञानमयरूपेण कोषद्वयकल्पना अनुपपन्नेत्याशङ्क्य कर्तृ-
करणत्वाभ्यां भेदसद्भावाद् घटत एव मनोमयत्वादिभेद इत्याह ।
कर्तृत्वेत्यादि अन्तरिन्द्रियमन्तःकरणं कर्तृत्वकरणत्वाभ्यां कर्तृ-
रूपेण करणरूपेण च विक्रियेत विपरिणमेत इत्यर्थः । एते
कर्तृकरणे विज्ञानमनसौ विज्ञानमनःशब्दवाच्ये भवतः ।
एते च परस्परमन्तर्वहिर्भावेन वर्तन्ते । अतः कोषद्वयत्वमुप-
पद्यते इत्यर्थः ॥ काचिदन्तर्मुखा वृत्तिरानन्दप्रतिविम्बभाक् ।
पुण्यभोगे भोगशान्तौ निद्रारूपेण लीयते । इदानीमान-
न्दमयस्यानात्मत्वं दर्शयितुं तत्स्वरूपमाह काचिदित्यादि ।
पुण्यभोगे पुण्यकर्मफलानुभवकाले काचिदधीवृत्तिरन्तर्मुखा
सती आनन्दप्रतिविम्बभाक् आत्मस्वरूपस्यानन्दस्य प्रति-
विम्बं भजते । सैव भोगशान्तौ पुण्यकर्मफलभोगोपरमे सति
निद्रारूपेण लीयते विलीना भवति । सा वृत्तिरानन्दमय
इत्यभिप्रायः । एतेन मज्जामयोऽस्थिमयः स्रायुमयश्चर्ममयो
मांसमयो रक्तमयश्चेति ये षट्कोषास्तन्वविज्ञित्वास्ते तु वेदा-
न्तविज्ञिरक्षमयकोषान्तर्गतत्वेनैव पर्यवसिताः । अधिकास्तु
प्राणमयविज्ञानमयमनोमयानन्दमयेति चत्वार उक्ताः । अतो
दशकोषकोऽयं देह इत्यायातम् । इति शरीरकोषविवरणम् ॥
प्रपञ्चसारे ॥ रसादितः क्रमात् पाकशुक्रान्तेषु तु घातुषु ।
घातुषु रसादितः क्रमात् पाको भवतीत्यन्वयः । शुक्रपाकात्
स्वयं भिद्याज्जराणामष्टमी दशा । चैत्रज्ञस्य तदा जन्तु केवला-
श्रयमिष्यते । यथा स्नेहः प्रदीपस्य यथाभ्रमशनित्विषः । बहु-
हारेण कुम्भेन संवृतस्य हविर्भुजः । यथा तेजः प्रसरति समी-
पालोकशक्तिमत् । तथा देहावृतस्यापि चैत्रज्ञस्य महात्विषः ।
इन्द्रियैः संविवर्हन्ते स्वं स्वमर्थग्रहं प्रति । प्रदीपस्य प्रज्वलन-
समये स्नेहस्तेलादिर्यथा प्रज्वलनार्थं शिखां प्रति प्रसरति

मायाति यथा वा अशनिखिषो विद्युतो द्युतिसमयेऽत्र मेघो
 यथा वा बहुच्छिद्रकुम्भाहतस्य वज्रेष्टं तमक्षयसमये समीपालोक-
 शक्तिमन्निकटप्रकाशकशक्तियुक्तं तेजस्तथा देहाहतस्य कोष-
 दशकाभ्यन्तरवर्तिन आत्मनः स्वं स्वं विषयग्रहणं प्रति इन्द्रियैः
 करणैस्तेजांसि संविवर्द्धन्ते प्रसरन्ति इत्यर्थः । यथा स्नेहमिति
 पाठे तु व्यक्त एवमर्थस्तथापि व्याख्यायते । प्रदोषस्य तेजो यथा
 स्नेहं विद्युतस्तेजो यथा मेघं बहुच्छिद्रपात्राहतवज्रेष्टं यथा घृतं
 प्रति शिखः प्रसरति तथात्मनस्तेजांसि स्वं स्वं विषयग्रहणं प्रति
 प्रसरन्तीत्यर्थः । संविवर्द्धन्ते इति बहुवचननिर्देशादेकदापि बह्वि-
 न्द्रियैर्बह्वर्थग्रहणमिति सूचितम् । अतएव अन्तर्दृष्टिर्वहिरुपगत-
 प्रेक्षणाच्छिन्नपाशः प्रौढोक्तासाधिगतपरमब्रह्मनिर्विघ्नचेताः ।
 तत्तद्भावोदितमधुरगीः सुप्रसन्नान्तरात्मा स्मोरास्या मे भवतु सततं
 शान्तोऽप्येकमवस्था ॥ इत्यादि कुलयोगिनः प्रौढोक्तासंप्रार्थना ॥
 अन्तर्दृष्टिर्वहिरुपगतादिवत्समात्कुलार्थवचनञ्च साधु सङ्ग-
 र्हते । वैश्वैरभ्युच्यते । मुह्यन्तुषु विषये क्षणतत्परोऽपि धीरो
 न मुह्यति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यमन्त्रितालवद्यं गतापि
 मौलिस्य कुम्भपरिरक्षणधीर्नटीव । इत्यादि प्रत्यक्षसिद्धमपि
 कश्चिद् युगपद् मात्रं कण्ठ्यते एवं प्रेषयत्यपरं पश्यति च ।
 एतेन युगपदुभयविषयकज्ञानं न मन्यामह इति केषाञ्चिन्नतं
 प्रशस्यमप्रशस्यं वा सुधीभिर्निपुणं विभाव्य विचारणीयमित्यास्तां
 विस्तरः । प्रकृतमनुसरामः । इन्द्रियेषु पञ्चभूतस्थितिप्रकारमाहुः
 प्रपञ्चसारे आचार्याः ॥ गभःश्रोत्रेऽनिलवर्मस्त्वग्निश्चक्षुश्चक्षोद-
 कम् । जिह्वायामवनी घ्राणे इत्यमर्थप्रवर्तनम् । गभ आकाशं
 अनिलो वायुरुदकं जलमवनी पृष्ठी । इदन्तु प्रधानतया
 उक्तम् । वस्तुतस्तु प्रागुक्तपञ्चीकरणरूपेण पञ्चस्यपि पञ्च भूतावि-
 सन्तीति पुरैवोक्तम् । यदा पित्तं मरुब्रूचं विलीनं प्रविलापयेत् ।

भातुस्तदा क्रमाद्रक्तं लसीकां द्रावयेत् क्षणात् । द्रुता सा
तु लसीकाह्वा रोमकूपैः प्रवर्द्धते । वह्निः सर्वत्र कणशस्तथा
स्वेदः प्रवर्तते । यदा कफो मरुत्पित्तनुन्नो लीनः प्रवर्तते ।
ऊर्ध्वद्रुतो द्रुतं वाष्पं प्रत्येकञ्च प्रवर्तते । कफात्मिका तु विकृतिः
कर्णशष्कुलिपूरिका । गण्डमालादिकान् वापि कुर्याज्जन्तोस्तु
कर्मजान् ॥ शारदायाम् ॥ इत्थं भूतस्तदा गर्भे पूर्वजन्मशुभा-
शुभम् । स्मरंस्तिष्ठति दुःखात्मा हृन्नेहो जरायुणा ॥
शक्तानन्दतरङ्गिण्याम् । नवमे मासि गर्भस्थः सर्वान् संस्मरते
हृदा । नवद्वारपुरे देही समयान् गमयेच्छनैः । स्थितिप्रका-
रस्तु राघवभट्टधृते । कृताञ्जलिर्ललाटेऽसौ मातृपृष्ठमभिधितः ।
अध्यास्ते सङ्कुचद्वात्रो गर्भे दक्षिणपार्श्वगः । वामपार्श्वान्विता
नाडी क्लीवं मध्याश्रितं मतम् ॥ विश्वसारे । योनिदेशोद्भव
रन्ध्रं नाभिमूलमतः परम् । गर्भाशयन्तु तं प्राहुः सर्वतन्त्रविदो
जनाः । कललं तत्र तिष्ठेद्देहं तत्र गर्भः प्रजायते । कर्मयोगात्म-
रूपेण निर्माणं विधिरादिशेत् ॥ पूर्वार्जितकर्मफलं पूर्वपूर्वतरा-
र्जितम् । जीवः प्रवेशनं कुर्यात् पूर्वकर्मबुभुक्षया । प्राक्तनकर्म-
फलं भोक्तुमिच्छया जीवोऽविद्योपाधिकः प्रवेशनं कुर्याद् गर्भं
व्रति शेषः । पूर्वकर्मफलं किञ्चित् पूर्व पूर्वार्जितमित्यादि । अय-
माशयः । कर्म त्रिविधं सञ्चितं प्रारब्धमागामि च । तत्र
सञ्चितस्य प्रायश्चित्तौषधादिना नाशः । आगामिनश्च तपसा ।
अत एव दोषप्रागभावासमकालीनदोषध्वंसवन्तः शिष्टा इति
गोपीनाथतर्काचार्येण शिष्टलक्षणं कृतम् । प्रारब्धस्य भोगं
विना न गत्यन्तरमस्ति । अतस्तत्फलभोगाय गर्भे जीवप्रवेश-
माह । उक्तञ्च प्रारब्धकर्मणां भोगादेक क्षय इति ॥ शक्तानन्द-
तरङ्गिण्याम् ॥ सुकृतं दुष्कृतञ्चैव यत् कृतं पूर्वजानि । तत्र
सर्वं सकलं ज्ञात्वा ऊर्ध्वपादस्वधोमुखः । कर्मे तु सकृन्नि-

ऽसौ स्तिमिते घोरदर्शने । स्तिमितेऽन्धकारे घोरदर्शने भव-
 हरे । अभ्यस्यामि शिवं ज्ञानं संसारार्णवतारणम् । चिरयोर्भौ-
 ततो भूत्वा मुक्तो यास्यामि तत्पदम् । एवं गर्भस्थितो जीवो
 गर्भयातनयोर्दितः । नित्यं भावयते चित्ते लब्धचैतन्यलक्षणः ॥
 विश्वसारः । इत्यभूतस्तदा गर्भः पूर्वाजन्मशुभाशुभम् । क्षणं
 तिष्ठेत् स्मरंस्तत्र निश्चेष्टो भवति ध्रुवम् । शरीरे पञ्चाशदक्षर-
 स्थितिं विंश शब्दादिर्न निर्गन्तुमाननतः शक्तोऽतः शब्दब्रह्म-
 प्रादुर्भावः गर्भं तेषां स्थानमुक्तम् तत्रैव । पुरा क्षतयुग्मे देवि !
 कैलासे पर्वतोत्तमे । त्वदीयपादयुगलं ध्यायेऽहं ध्यानयोगतः ।
 मम सिद्धिर्भवेत्तत्र युगान्ते कमलानने । परानन्दमयस्तत्र
 हस्तवाद्यो ममाभवत् । तस्मिन्नेव क्षणे देवि ! शब्दब्रह्मविभू-
 षितः । पटहश्चाभवत्तत्र समानन्दविवृद्धये । शब्दार्थका-
 लमादेन द्रव्यस्रोमेन शब्दयते । पञ्चाशद्वर्णसंयुक्तं मादेविन्दु-
 विभूषितम् । पञ्चाशद्वर्णसंयुक्तं मादृक्का चक्रसंस्थिता । पट-
 चक्रमहितमन्त्रा च मादृक्कान्तः शरीरिणाम् । आधारे लिङ्गनाभौ
 हृदयसरजिजे तासुमूर्त्ते ललाटे हे पद्मे मोहशारे हृदयदशदले
 हादशार्धे चतुष्के । वासान्ते बालमध्ये उफकठसहिते कण्ठदेशे
 सुरांश्च हृत्तौ कोदण्डमध्ये न्यसतु विमलधी न्याससम्पत्ति-
 सिद्धे । देहे चतुर्दशभुवनस्थानमुक्तम् शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम् ।
 पातालं भूधरा लोका आदित्यादिनवग्रहाः । भूधरादिसप्त-
 स्वर्गाश्च नगाश्च सर्वदेहिनाम् । पिण्डमध्ये स्थिताः सर्वे स्थानं
 तेषां वदामि ते । पादाधस्तात्तलं विद्यात्तदूर्ध्वं वितलं तथा ।
 जानुनोः सुतलञ्चैव अतलं सन्धिरन्धके । तलात्तलं गुदमध्ये
 खिङ्गमूर्त्ते रसातलम् । पातालं कटिसन्धौ च पादादौ लज्ज-
 दबुधः । भूर्लोको नाभिदेशे च भुवोलोकस्तथा हृदि । स्वर्गलोकः
 कण्ठदेशे च महर्लोकश्च चक्षुषि । जनलोकस्तदूर्ध्वं तपो-

लोको ललाटके । सत्त्वलोको महायोनी भुवनानि चतुर्दश ।
 त्रिकोणे च स्थितो मेरुर्दक्षकोणे च मन्दरः । कैलासो दक्षिणे
 कोणे वामकोणे हिमालयः । विन्ध्यो विष्णुस्तदूर्ध्वं च सन्ध्येते
 कुलपर्वताः । अस्थिस्थाने महेशानि ! जम्बुद्वीपो व्यवस्थितः ।
 मांसेषु च कुशद्वीपः क्रौञ्चद्वीपः शिरासु च । शाकद्वीपः स्मृतो
 रक्ते प्राणिनां सर्वसन्धिषु । तदूर्ध्वं शाल्मलिद्वीपः ब्रह्मस्य
 लोमसञ्चये । नाभौ च पुष्करद्वीपः सागरस्तदनन्तरम् । लव-
 षोदस्तथा मूत्रे शुक्रे क्षीरोदसागरः । मज्जा दधिसमुद्रश्च
 तदूर्ध्वं घृतसागरः ॥ वशापः सागरः प्रोक्त इक्षुः स्यात् कटि-
 शोचिलम् । शोणिते च सुरासिन्धुः कथिताः सप्त सागराः ।
 ग्रहाणां मण्डलश्चैव शृणु वक्ष्यामि पार्वति ! । नादचक्रे स्थितः
 सूर्यो विन्दुचक्रे च चन्द्रमाः । लोचने मङ्गलः प्रोक्तो हृदि सोम-
 सुतस्तथा । उदरे च गुरुश्चैव शुक्रे शुक्रस्तथैव च । नाभि-
 स्थितोऽथ मन्दो वै मुखे राहुस्तथा स्थितः । पादौ पाणौ च
 केतुश्च शरीरे तीर्थमण्डलम् । विश्वसारे ॥ शीर्षे मुखे तथा
 वाह्ये हृदये चोदरे क्रमात् । कटौ वस्ती च गुह्योरुजानु-
 जङ्घाक्षिपु स्थिताः । मेषाद्या राशयो देहे तेषां रूपास्ततः शृणु ।
 अरुणसितहरितपाटलपाण्डुविचित्राः सितेतरपिशङ्गौ । पिङ्ग-
 लकर्कुरक्षमलिनारुचयो यथासंख्यम् । हरितः श्यामलः ।
 सितेतरः कृष्णः । पिशङ्गो नीलपीतमिश्रः । कर्कुरः प्रसिद्धः ।
 वस्त्रुः क्षपिलः ॥ मेषं वृषं समिधुनं कर्कटं सिंहमेव च । कन्यां
 तुलां वृश्चिकश्च धनुषं मकरं तथा । कुम्भं मीनं न्यसेद् गात्रे
 अङ्काराख्यं नमोऽन्वितम् ॥ अश्विनौ भरणी चैव कृत्तिका
 रोहिणी तथा । मृगशिरस्तथार्द्रा च पुनर्वसुरतः परम् ।
 पुष्याश्लेषा मघा चैव पूर्वफल्गुन्यतः परम् । उत्तराफल्गुनी चैव
 हस्ता चित्रा ततः परा । स्वाती विशाखापुराणा

मूला ततः परा । पूर्वाषाढा चोत्तरा च श्रवणाभिजितस्तथा ।
 धनिष्ठा शतभिषा चैव पूर्वभाद्रपदा तथा । उत्तरभाद्रपदा चैव
 रेवत्यन्ताः समीरिताः । मूर्ध्नि भूयुगले चाक्षोः कर्णयोर्नसि
 गण्डयोः । ओष्ठयोर्दन्तपङ्क्तौ च जिह्वायां श्लीवमूलके । स्तन-
 द्वन्द्वे तथा वक्षःपार्श्वयोर्नाभिदेशके । नितम्बे च तथा पृष्ठे
 गुह्ये च पादयोः पुनः । पादमेकं दिनचक्रं राशीनां परिणाम-
 क्तम् । शरीरे राशिनक्षत्रकथनप्रयोजनन्तु प्रश्नकाले प्रष्टव्यं
 यदङ्गे हस्तं दत्त्वा पृच्छति तदङ्गे यो राशिः पतितः तेन
 वर्षादिकं ज्ञातव्यम् इत्यभिप्रायः ॥ श्रीविद्याया राशिन्यासो
 ब्रह्मचर्यासप्तानेनैवोक्त इति ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतज्ञान-
 भाष्ये । शुक्रादुत्पद्यते रक्तं रक्तादिन्दुसमुद्भवः । प्राणतो वायु-
 रुत्पन्नः कालाग्निः स्यादपानतः । शुक्रतो नाभिरुत्पन्ना शुक्रा-
 दग्निसमुद्भवः । अपानात् कालाग्निर्जातो नाभिस्थानस्थो
 कृष्णाग्निरूपो य आहारं पचति शुक्रसंभूता वायुपित्तकफधा-
 तुस्त्रा दशान्वय इति भेदेन वङ्गुत्पत्तिर्द्विरुक्ता । मांसतश्च मलो-
 त्यत्तिर्मज्जा चापि ततो भवेत् । शुक्रेशोत्पादिता जिह्वा नासिका
 सप्त देहिनाम् । रक्तादुत्पद्यते नेत्रं वामश्चैव तु दक्षिणम् ।
 प्राणादुत्पद्यते शून्यं घ्राणरन्ध्रद्वयं तथा ॥ तत्त्वसारे षष्ठपटले ॥
 ईश्वर उवाच । चन्द्रः सूर्यस्तथा वङ्गिः शरीरे दश नाडिकाः ।
 देहस्था वायवः पञ्च मनो विन्दुस्तथैव च । षट्चक्रं मेरुदण्डश्च
 उच्छीयानं तथैव च । जालन्धरः कामरूपः पूर्णग्रीवः श्रीहृदकः ॥
 निर्वर्णतन्त्रे प्रथमपटले ॥ जल्लोराकारं ब्रह्माण्डं नानावर्णं च
 पार्वति ! । ब्रह्माण्डं विग्रहं प्रोक्तं स्थूलसूक्ष्मादिकं हि तत् ।
 मेरुपर्वतो मध्ये च देवि ! सप्त कुलाचलाः । मूलादिमस्तकान्तं
 हि सुमेरुर्नाम पर्वतः । स्थितो मेरोरधोभागे द्वाङ्गुलसोर्ध्व-
 देशतः । भूर्लोकानि जहेशानि ! सप्तसर्गं क्रमेष हि । द्वाङ्गुलं

सप्त पातालास्तिष्ठन्ति परमेश्वरीति । तत्त्वसारे ॥ प्रकृतिः पु-
 रुषो देहे ब्रह्मा विष्णुः शिवस्तथा । नदाश्चैव समुद्राश्च भुवनानि
 चतुर्दश । ब्रह्माण्डे ये गुणाः सन्ति ते तिष्ठन्ति कलेवरे । तेषां
 सङ्क्षेपतः सर्वं प्रवक्ष्यामि शुचिस्मृते । मेरुपृष्ठे स्थितश्चन्द्रो हिरण्य-
 कलयान्वितः । अहर्निशं तुषाराभां धारां वर्षत्यधोमुखः ।
 क्षुधांशुर्विविधस्रावी पीयूषविन्दुरेव च । विन्दुरत्नस्य मध्येन
 देहसिद्धिः प्रजायते । जवाकुसुमसङ्काशो वस्तिदेशे सुशोभने ।।
 शङ्खिनीमूलं संव्याप्य सूर्यस्तिष्ठति देहिनाम् । द्वादशकलया
 सूर्यो वज्रिर्दशकलात्मकः । सर्वेषां देहिनां देहे सदा अन्नादि-
 पाचकः । तुषारं वर्षते चन्द्रो रविः शुष्यति सर्वदा । संयोगेन
 स्थितः प्राणो वियोगे मरणं भवेत् । ऊर्ध्वं त्वय्यवि रश्मिर-
 धश्चन्द्रानृतं सदा । अभ्यासं कामरूपस्य योगं योगविदो विदुः ।
 संयोगो च भवेद्योगी प्राणापानैकयोगतः । प्राणश्चन्द्रमयः
 प्रोक्तोऽपानः सूर्यमयस्तथा । अनयोः सङ्गमो मध्ये रजो रोगस्य
 साधनम् । उड्डीयानं दृढं बद्धा कुर्याद्रेचकपूरकौ । समानो-
 दानयोर्योगः प्राणापानैकयोगतः । कामरूपे त्रिभिर्योगं प्राणा-
 पानसमानकैः ॥ नाभिग्रन्थिद्वयोर्मध्ये उड्डीयानः स उच्यते ।
 वस्तौ जालन्धरो ज्ञेयः कामरूपस्य गर्भके । पूर्णशीवो भ्रुवो-
 र्मध्ये श्रीहृत्पद्मालुकोपरि ॥ तथा । नाभिमध्ये स्थितो ब्रह्मा
 हृदि मध्ये च केशवः । शङ्करः शिरसि ज्ञेयस्त्रिस्थानं सुक्ति-
 दायकम् ॥ इति शरीरे तीर्थादिकथनम् ॥ शाक्तानन्दतर-
 ङ्गिणाम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवि ! विश्वेषां गर्भसङ्कटे । नवमे
 दशमे मांसि प्रबलैः सूतिमारुतैः । निःसार्यते वाण इव जन्तु-
 ष्विद्रेष सङ्करः । पीडादित इत्यर्थः । पातितोऽपि न जानाति
 मूर्च्छितोऽपि न तनुश्रुतिम् । सतिवातस्य वेगेन योनिरस्थाय
 पीडयति । विस्मृतं सकलं ज्ञानं गर्भे यच्चिन्तितं हृदि ॥ तत्र

पापिनां जन्मसमये पीडाधिक्यं तदुक्तम् प्रपञ्चसारे द्वितीय-
 पटले ॥ अथ पापकृतां शरीरभाजामुदरान्निष्क्रमितुं महान्
 प्रयासः । नलिनोद्भवधीर्विचित्रवृत्ता नितरां कर्मगतिस्तु मानु-
 षाणाम् । नलिनोद्भवस्य ब्रह्मणः । जायतेऽधिकसहिम्नो
 जृम्भतेऽङ्गैः प्रकम्पितैः । यात्युत्खणं निश्चसिति भौत्या रोदितुमि-
 च्छति । मूलाधारात् प्रथममुदितो यस्तु तारः पराख्यः पश्चात्
 पञ्चत्यग्र हृदयगो बुद्धियुक्पञ्चमाख्यम् । वक्त्रे वैखर्येथ रु-
 द्धिषोर्यस्य जन्तोः सुषुम्नाबद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरितो वर्णसङ्घः ।
 जन्मानन्तरबालकरोदनस्याप्यव्यक्तवर्णात्मकत्वात् वर्णोत्पत्तिप्रकारं
 वदन् कुण्डलिनीतः सामान्यतः सर्ववर्णानामुत्पत्तिं दर्शितवान् ।
 श्रोतोमार्गस्याविभक्तत्वहेतोस्तत्रार्णानां जायते न प्रकाशः ।
 तावद् यावत्कुण्डमूर्धादिभेदो वर्णव्यक्तिस्थानसंस्था यतोऽतः ।
 ज्ञातोऽस्मीति यदा भावो मनोऽहङ्कारबुद्धिमान् । जातश्चित्पूर्वको
 जन्तोः स्वभावः क्रमवर्द्धितः । ब्रह्माति माताप्रिवोस्तु ततो बन्धुषु
 च क्रमान् । स पीत्वा बहुशः स्तन्यं मातरं स्तनपायिनीम् । न
 रोदिति च तां वीक्ष्य तत्र स्यादितरेतरम् ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम् ॥
 पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च वित्तश्च
 विद्या निधनमेव च । बालकश्च शिशुश्चैव गण्डः केशोरकस्तथा ।
 अतः परन्तु युवकः प्रौढश्चैव ततः परम् । अतिप्रौढस्तथा वृद्ध-
 स्त्वतिवृद्धस्ततः परम् । पालितं मरणश्चैव अवस्थाः परिकौ-
 र्त्तिताः ॥ इत्येकादशावस्थाकथनम् ॥ मरणानन्तरमपि तत्रैव ॥
 ततः स नरके याति स्वर्गं वा स्वेन कर्मणा । देवत्वमथ मानुष्यं
 पशुत्वं पक्षितां तथा । कृमिष्वं स्थावरत्वञ्च जायते जन्मक-
 र्मभिः ॥ तथा । कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव प्रलय्यते । देहे
 विनष्टे तत्कर्म पुनर्देहं प्रपद्यते । यथा धेनुमहम्नेषु वक्त्रो
 विन्दति मातरम् । तथा शुभाशुभं कर्म कर्तारमनुगच्छति ।

मन्वाशु विनाशिनः कथं कर्मणोऽमुत्र भोग इति सन्देहस्य निर-
सनाय सट्टष्टान्तमुक्तम् कुलार्णवे पञ्चमखण्डे प्रथमोक्तासे ॥
इह यत् क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते । सित्तमूलस्य वृक्षस्य
फलं शाखासु दृश्यते इति ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमकाण्डे मनुष्यजन्यकथनं

नाम पञ्चमः परिच्छेदः ॥

प्रस्तुतं वर्णोत्पत्तिप्रकारं क्रमेण दर्शयति प्रपञ्चसारे ॥ अवै-
शद्याशुखश्रोतोमार्गस्याविशदाक्षरम् । अप्यव्यक्तं प्रलपति यदा
सा कुण्डली तदा । मूलाधारे विघ्नति सुषुम्नां वेष्टते
सुषुः । सुखश्रोतमार्गस्यावैषम्यादनैर्मूर्त्वाहेतोर्यदा सा कुण्डली
अविशदाक्षरमविशष्टमक्षरं यत्राव्यक्ते ध्वनाविति शेषस्य प्रल-
पति अर्थात् कलभाषणादिकं करोति तदा मूलाधारे
विघ्नति शब्दायते सुषुम्नाञ्च मुहुर्वेष्टते इत्यन्वयः । कुण्डली-
स्वरूपमुक्तम् शारदातिलके ॥ ततश्चैतन्यरूपा सा सर्वगा
विश्वरूपिणी । शिवसन्निधिमागत्य नित्यानन्दगुणोदया ॥ तिष्ठ-
तीति परेणान्वयः । शिवसन्निधीत्यनेन शक्तिशब्दवाच्येयमित्याया-
तम् अतः स्त्रीलिङ्गेन विशेषणानि । यद्यपि शिवशक्त्योरेकात्मक-
त्वेनाभेदस्तथापि काव्यनिकं भेदमुरीकृत्य शिवसन्निधीत्युक्तम् ॥
तदुक्तमभिनवगुप्तपादाचार्यैः ॥ शक्तिश्च शक्तिमद्रूपादशक्तिरूपेण
काव्येति । तादात्म्यमनयोर्नित्यं वज्रिदाहिकयोरिव । गुण-
नामुदयो यस्यां नित्यानन्दा चासौ गुणोदया चेति सा ।
दिक्कालाद्यनर्वाच्छ्रमा सर्वा सर्वार्थगा शुभा । परापरविभागेन
परा शक्तिरियं भता । काचन परशक्तिः काचनापरशक्त्यस्य हि-
भागेनापीयं परशक्तिरेव ॥ तदुक्तं भगवद्गीतायाम् । भूमिरापो-
ऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना
प्रकृतिरष्टधा । अपरेयमिति त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥

जीवभूतं महाबाहो ! यवेदं धार्यते जगत् ॥ शारदायम् ।
 योगिनां हृदयाभोजे नृत्यन्ती नृत्यमञ्जसा ॥ अञ्जसा तत्त्वे-
 नेत्यर्थः ॥ आधारे सर्वभूतानां स्फुरन्ती विद्युदाकृतिः । आधारे
 मूलाधारे भूतानां जन्तूनाम् ॥ शङ्खावर्त्तक्रमाद्देवी सर्वमावृत्य
 तिष्ठति । शङ्खमध्ये य आवर्त्तः स यथा शङ्खमावृत्य तिष्ठति
 तद्वदियमपि सर्वं शिवमावृत्य तिष्ठतीत्यर्थः । कुण्डलीभूत-
 सर्पणामङ्गश्रियमुपेयुषी । सर्ववेदमयी देवी सर्वमन्त्रमयी शिवा ।
 सर्वतत्त्वमयी साक्षात् सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरा विभुः । विभुः इय-
 मस्या प्रातुमशक्वा । त्रिधामजननी देवी शब्दब्रह्मस्वरूपिणी ।
 त्रिधामेति चन्द्रसूर्याग्निरूपा । द्विचत्वारिंशदर्शात्मा पञ्चा-
 शद्वर्णरूपिणी ॥ द्विचत्वारिंशदिति भूतलिपिमन्त्रमयी । पञ्चाश-
 दिति मातृकामयौत्यर्थः । गुणिता सर्वगात्रेण कुण्डली पर-
 देवता । विश्वात्मना प्रबुद्धा सा सूते मन्त्रमयं जगत् । सर्वगात्रेण
 सर्ववर्णेन गुणिता परस्परमिलिता कृती मन्त्रमयं जगत् सूते
 प्रकाशयतीत्यन्वयः ॥ मूलाधारे सर्पवत् कुण्डलीभूता नाडी
 वर्त्तते तन्मध्यस्थायित्वादिवं कुण्डली । एकधा गुणिता शक्तिः
 सर्वविश्वप्रवर्त्तिनी । सर्वविश्वेतुभयोपादानात् शब्दार्थरूपो-
 भयोत्पादिकेति सूचितम् ॥ वेदादिवीजं श्रीवीजं शक्तिबीजं
 मनोभवम् ॥ प्रासादं तुम्बुर् पितृं चिन्तारत्नं गणेश्वरम् ।
 मार्त्तण्डभैरवं दीर्घं नारसिंहं वराहजम् । वासुदेवं हयग्रीवं
 वीजं श्रीपुरुषोत्तमम् । अन्यान्यपि च बीजानि तदोत्पादयति
 ध्रुवम् । यदा भवति सा संविद्द्विगुणीकृतविग्रहा । हंसवर्णौ
 परात्मानौ शब्दार्थौ वासरक्षणे । हजत्वेषा परा देवी तदा
 प्रकृतिपुरुषौ । यदयदन्यज्जगत्प्रसिन् युगं तत्तदजायत । त्रिगु-
 णीकृतसर्वाङ्गी चिद्रूपा शिवगोहिनी । प्रसूते त्रैपुरं मन्त्रं मन्त्रं
 शक्तिविनायकम् । प्राशाद्यं त्रयस्वरं मन्त्रं त्रैपुटं चण्डनायकम् ।

सौरेः सत्त्वज्ञयं शक्तिं शाश्वतं विनतासुतम् । वागीशी त्र्यक्षरं
मन्त्रं नीलकण्ठं विषापहम् । मन्त्रं त्रिगुणितं देव्या लोकत्रय-
गुणत्रयम् । धामत्रयं सा वेदानां त्रयं वर्णत्रयं शुभा । त्रिपुष्करं
स्वरान् देवी ब्रह्मादीनां त्रयं त्रयम् ॥ त्रिपुष्करमिति श्ले-
ममध्यमकनिष्ठत्वेन तीर्थत्रयम् । स्वरानिति उदात्तानुदात्तसमा-
हारान् ॥ वक्त्रेः कालत्रयं शक्तेस्त्रयं वृत्तित्रयं महत् । नाडीत्रयं
त्रिवर्गं सा यदुदयदन्वत्त्रिधा मतम् ॥ प्रपञ्चसारे द्वितीयपटले-
ऽपि ॥ द्विचतुःपञ्चषट्सप्त चाष्टौ च दश एव च । तथा द्वादश-
पञ्चाशद्वेदेन गुणयेत् क्रमात् । यदा यदा त्रिगुणयेत्तदा
त्रिगुणता विभुः । शक्तिः कालाग्निनादात्मा गूढमूर्तिः प्रती-
यते । तदा तां तारमित्वाद्बुद्ध्यामात्मेति बहुश्रुताः । तामेव
शक्तिं ब्रुवते हरेत्यात्मेति चापरे । त्रिगुणा सा त्रिदोषा सा
त्रिवर्णा सा त्रयो च सा । त्रिलोका सा त्रिमूर्तिः सा त्रिरक्षा
सा विशिष्यते । एतेषां तारणान्तारः शक्तिस्तद्भूतशक्तितः । यदा
चतुर्धा गुणिता सूक्ष्मादिस्थानचारिका । वाचिका जाग्रदा-
दीनां करणानाञ्च सा तदा । सा यदा पञ्चगुणिता पञ्चपञ्च-
विभेदिनी । पञ्चानामचराणाञ्च वर्णानां भरतां तथा । भरतां
प्राणादीनाम् । गुणिता सा यदा षोढा कोषोर्मिरसभेदिनी ।
तदा बहुगुणिताख्यस्य चन्द्रस्य च विभेदिनी । यदा सा सप्त-
गुणिता तारङ्गसंख्योस्तथा । भेदैरहायैः शान्तास्तैर्विद्यते
सप्तभिः पृथक् । अकारश्चाप्युकारश्च मकारो विन्दुरेव च ।
नादः शक्तिश्च शान्तिश्च तारभेदाः समीरिताः । हकारो रिक्त-
माथे च विन्दुनादौ तथैव च । शक्तिशान्तौ च सा प्रोक्ताः शक्ते-
र्भेदाश्च सप्तधा । अङ्गेभ्योऽस्थान्तुः सप्तभ्यः सप्तधा भिद्यते जगत् ।
लोकाद्रिद्वीपपातालसिन्धुग्रहमुनोन्धरेः । धात्वादिभिस्तथान्यैश्च
सप्तसंख्याप्रभेदैकैः । यदाष्टधा सा गुणिता तदा प्रकृतिभेदिनी ।

अष्टाक्षरा हि वस्त्राशा मातृमूर्त्तिप्रभेदिनी । दशधा गुणिता
 ऋद्धी मर्मांशादिविभेदिनी । द्वादशादिक्यपि यदा तदा
 राशिकर्ममूर्त्तियुक् । मन्त्रश्च द्वादशाणां स्थमभिधत्ते स्वरानपि ।
 तत्संख्यश्च तदा मन्त्रं शक्तिस्तद्गुणितात्मकम् । पञ्चाशद्वा
 प्रगुणिता पञ्चाशद्वर्णभेदिनी । पञ्चाशदंशगुणिताश्च यदा भवेत्
 सा देवी तदात्मविनिवेशितदिव्यभावा । सौषुम्नवर्त्मशुषिरोदित-
 नादसङ्गात् पञ्चाशदीरयति पंक्तिश्च एव वर्णान् । सुषुम्नापथ-
 रन्ध्रे हतध्वनेः सङ्गात् सा शक्तिः पञ्चाशतं वर्णान् प्रेरयतीत्यर्थः ॥
 शारदायाम् ॥ चतुःप्रकारगुणिता शाश्वती शर्मदायिनी । तदानीं
 पद्मिनीबन्धोः करोति चतुरक्षरम् । चतुष्टयं गणेशानामात्मा-
 दीनां चतुष्टयम् । ओजापूजादिकं पीठं धर्मादीनां चतुष्टयम् ।
 दलकादीन् गजान् देवि ! यद्यदन्यच्चतुष्टयम् । पञ्चधा गुणिता
 ऋद्धी शम्भोः सर्वार्थदायिनी । त्रिपुरा पञ्चकूटं सा तस्याः पञ्चा-
 क्षरप्रथमम् । पञ्चरत्नं महादेव्या सर्वकामफलप्रदम् । पञ्चाक्षरं
 महेशस्य पञ्चवर्णं गरुडमतः । सम्मोहनान् पञ्च वाणान्
 कामान् पञ्च सुरद्रुमान् । पञ्च प्राणादिकान् वायून् पञ्च वर्णान्
 महेशितुः । मूर्त्तिः पञ्चकलाः पञ्च पञ्च ब्रह्म ऋचः क्रमात् ।
 सृजत्येषा परा शक्तिर्वेदेवदार्थरूपिणी । षोढा सा गुणिता
 देवी धत्ते मन्त्रं षडक्षरम् । षट्कूटं त्रिपुरामन्त्रं गाणपत्यं
 षडक्षरम् । षडक्षरं हिमरुचेर्नारसिंहं षडक्षरम् । ऋतून् वस-
 न्तमुख्यान् षडामोदादीन् गुणाधिपान् । कोषानूर्मांसान्
 शक्तीर्डाकिन्याद्याः षडध्वनः । यन्त्रं षड्गुणितं शक्तेः षड-
 धारानजीजनत् । षड्विधं यज्जगत्पद्मिन् सर्वं तत् परमि-
 श्वरी । सप्तधा गुणिता नित्या शङ्करार्बशरीरिणी । सप्ताक्षं
 त्रिपुरामन्त्रं सप्तवर्णं विनायकम् । सप्तकं व्याहृतीनां सा
 सप्तवर्णं सुदर्शनम् । लोकान् गिरीन् सुरान् धातून् मुनीन्

सप्त ब्रह्मन् द्विषान् । समिधः सप्त संख्याताः सप्त जिह्वा हवि-
 र्मुजः । अन्यं सप्तविधं यद् यद् तत्तदस्यामजायत । अष्टधा
 गुणिता शक्तिः शैवमष्टाक्षरद्वयम् । अष्टाक्षरं हरेः शक्तेरष्टा-
 क्षरद्वयं परम् । भानोरष्टाक्षरं दौर्गमष्टाक्षरं परमात्मनः । अष्टाक्षरं
 नीलकण्ठस्य वासुदेवात्मकं मनुम् । यत्नं कामार्गलं दिव्यं
 देवीयत्नं घटागलम् । गन्धाष्टकं शुभं देवोदेवानां हृदय-
 ह्रमम् । ब्राह्मणाद्या भैरवान् सर्वान् मूर्तीराशा वसूनपि ।
 अष्टपीठं महादेव्या अष्टाष्टकसमन्वितम् । दृष्टौ सा प्रकृति-
 विभ्रवक्रतुण्डादिकान् क्रमात् । अणिमादिगुणावागान् वङ्गे-
 र्मूर्तीर्यमादिकान् । अष्टात्मकं जगत्त्रयं सर्वं वितनुते तदा ।
 नवधा गुणिता नित्या सृते मन्त्रं तदात्मकम् । नवकं शक्ति-
 तत्त्वानां तत्त्वरूपा महेश्वरी । नवकं पीठशक्त्यानां शृङ्गारादीन्
 रसान्नव । माणिक्यादीनि रत्नानि नव वर्गपुतानि च । नवकं
 प्राणदूतीनां मण्डलं नवकं शुभम् । यद् यन्नवात्मकं लोके सर्व-
 मस्वामुदञ्चति । दशधा विकृता शशोर्भाविनी भवदुःखहा ।
 दशाक्षरी गणपतेस्वरिताया दशाक्षरम् । त्रिपुरा दशकूटं
 सा त्रिपुराया दशाक्षरम् । दशाक्षरं सरस्वत्या यच्चिन्माः सा
 दशाक्षरम् । वासुदेवात्मकं मन्त्रमश्वारूढादशाक्षरम् । नाम्ना
 दशमतीमन्त्रं त्रायुमन्त्रं दशाक्षरम् । दशकं शक्तितत्त्वानां
 तत्त्वरूपा महेश्वरी । नारीणां दशकं विष्णोरवतारान् दश
 क्रमात् । दशकं लोकपालानां यद् यदन्वत् सजत्यसौ । एका-
 दश क्रमात् संविदगुणिता सा जगन्मयी । रुद्रैकादशिनीमाद्य-
 शक्तेरैकादशाक्षरम् । एकादशाक्षरं वाण्या रुद्रानैकादश
 क्रमात् । समुद्भिरति सर्वज्ञा गुणिता द्वादश क्रमात् । नित्या-
 मन्त्रं महेशाद्या वासुदेवात्मकं मनुम् । राशीन् भानून् हरेर्मूर्ती-
 र्यन्त्रं सद्वादशात्मकम् । अन्यदेतादृशं सर्वं यत्तदस्यामजा-

यत ॥ राघवभट्टतपदार्थादर्शे । त्रयोदशधा गुणिता वागी-
 श्वर्यश्चारुदामन्त्रं विश्वेदेवादिकञ्च । चतुर्दशधा गुणिता
 वासुदेवगोपालमन्त्रभुवनादिकम् । पञ्चदशधा गुणिता नित्या
 शूलिनी मन्त्रतिथ्यादिकम् । षोडशधा गुणिता चक्रमन्त्रस्वर-
 कलादिकम् । स्वरेति अकारादिविसर्गान्तम् । सप्तदशधा
 गुणिता लघुपञ्चमी ताराविद्यामन्त्रादिकम् । अष्टादशधा
 गुणिता कृष्णवामनमन्त्राग्निस्कारादिकम् । नवविंशतिधा
 कृष्णधरामन्त्रादिकम् । विंशतिधा गुणिता रत्नधारोमा-
 महेश्वरमन्त्रादिकम् । एकविंशतिधा गुणिता बहुकनाममन्त्र-
 यन्त्रादिकम् । द्वाविंशतिधा गुणिता कृष्णाक्षधिपतिसुमुखी-
 मन्त्रादिकम् । त्रयोविंशतिधा गुणिता लघुश्यामापुरुषोत्तम-
 हृदयङ्गममन्त्रादिकं सूते इति ॥ शारदायाम् ॥ चतुर्विंशति-
 तत्त्वात्मा यदा भवति शोभना । गायत्री सवितुः शम्भो गायत्री
 नन्दनाम्निका । गायत्री विष्णुगायत्री गायत्री त्रिपुरात्मनः ।
 गायत्री दक्षिणामूर्तेर्गायत्री शम्भुयोषितः । चतुर्विंशतितत्त्वानि
 तस्मात्मासन् परात्मनि । तत्राप्यन्यदिति ज्ञेयम् ॥ द्वात्रिंश-
 द्देदगुणिता सर्वमन्त्रमयी विभुः । सूते सृष्ट्युत्थं मन्त्रं नारसिंहं
 महामनुम् । लवणाद्यं महामन्त्रं वरुणस्य महात्मनः । हय-
 ग्रीवमनुं दौर्गं वाराहं वज्रिनायकम् । गणेशितुर्महामन्त्रं मन्त्रं
 सेनाधिपस्य सा । मन्त्रं श्रीदक्षिणामूर्तेर्मालामन्त्रं मनोभुवः ।
 त्रिष्टुभं वनवासिन्या अघोराख्यं महामनुम् । मन्त्रं सा देवकी-
 सूनोर्मन्त्रं श्रीपुरुषोत्तमम् । श्रीगोपालमनुं भूमेर्मनुं तारा-
 मनुं क्रमात् । महामन्त्रं महालक्ष्म्या मन्त्रं भूतेश्वरस्य सा ।
 चैत्रपालात्मकं मन्त्रं मन्त्रमापन्नवारकम् । सूते मातङ्गिनीं
 विद्यां सिद्धिविद्यां शुभोदयाम् । अनेन क्रमयोगेन गुणिता
 शिववत्तमा । षट्त्रिंशत्पञ्चतत्त्वानि शैवानि रचयत्यसौ ।

अन्यान्मन्त्रांश्च यन्त्राणि शुभदानि प्रसूयते । अत्र प्रकरणे सूते
 अजीजनदित्यादि यदुक्तं तत् प्रकाशकत्वाभिप्रायेण प्रतीत्यभि-
 प्रायेण वा । अन्यथा सर्ववेदमयीत्यादि प्रागुक्तमनुपपन्नं स्यात् ।
 सर्वेषां मातृकारूपकुण्डल्यवयवात्मकत्वेन जन्मादि विरुद्धमिति
 सुधीभिः सुनिपुणेन मानसेन विवेचनीयम् । अक्षरोत्पत्ति-
 क्रममाहुः शारदायामाचार्याः ॥ द्विचत्वारिंशता मूले गुणिता
 विश्वनायिका । सा प्रसूते कुण्डलिनी शब्दब्रह्ममयी विभुः ।
 शक्तिं ततो ध्वनिस्तस्माद्वादस्तस्मान्निबोधिका । ततोऽर्द्धेन्दु-
 स्ततो विन्दुस्तस्मादासीत् परा ततः ॥ मूले मूलाधारे द्विच-
 त्वारिंशता गुणिता विश्वनायिका कुण्डलिनी अनेन क्रमेण
 अकारादिसकारान्तां द्विचत्वारिंशदामिकां भूतलिपिमन्त्रा-
 त्तिकां वर्णमालिकां सूते इत्यन्वयः । क्रममाहुः शक्तिमिति ।
 सा कुण्डलिनी शक्तिं सूते ततः शक्तोर्ध्वनिरासीदिति योजना ।
 ततो ध्वनेरित्यादि ज्ञेयम् । अथञ्च क्रमः सर्वाक्षरोत्पत्तौ ज्ञेयः ।
 तत्र सत्त्वप्रविष्टा चिच्छक्तिशब्दवाच्या पुरमाकाशस्या सैव सत्त्व-
 प्रविष्टा रजोऽनुविष्टा सती ध्वनिशब्दवाच्या अक्षरावस्था सैव
 तमोऽनुविष्टा नादशब्दवाच्या अव्यक्तावस्था सैव तमः प्राचुर्यान्नि-
 बोधिकाशब्दवाच्या सैव तत्त्वभयप्राचुर्यादर्द्धेन्दुशब्दवाच्या ।
 उक्तञ्च पदार्थादर्शं ॥ इच्छाशक्तिबलोद्घुष्टो ज्ञानशक्तिप्रदीपकः ।
 पुंरूपिणी च सा शक्तिः क्रियास्या सृजति प्रभुः । असावेव
 विन्दुः ज्ञानान्तरगतः पराद्याख्यो भवति । पश्यन्ती मध्यमा
 वाची वैखरी शब्दजन्ममूः । तत्र परा मूले पश्यन्ती
 स्नाधिष्ठाने मध्यमा हृदये वैखरी मुखे । तदुक्तं पदार्थादर्शं ॥
 सुष्मा कुण्डलिनी मध्ये ज्योतिर्मातास्वरूपिणी । अक्षर-
 विवया तस्मादुद्गच्छत्यूर्ध्वगामिनी । स्वयंप्रकाशा पश्यन्ती
 सुषुम्नामाश्रिता भवेत् । सैव इत्यहं प्राप्य मध्यमा वाद-

रूपिणी । ततः सञ्चल्पमात्रा स्यादविभक्तोर्द्धगामिनी । सैवीर-
 कण्ठतालुस्था शिराघ्राणवर्द्धस्थिता । जिह्वामूलोष्ठनिर्धूतसर्व-
 वर्षपरिग्रहा । शब्दप्रपञ्चजननी श्रोत्रघ्राद्या तु वैखरी । इच्छा-
 ज्ञानक्रियात्मासौ तेजोरूपा गुणात्मिका । क्रमेणानेन स्रजति
 कुण्डली वर्णमालिकाम् । अकारादिसकारान्तां द्विचत्वारिं-
 शदात्मिकाम् । पञ्चाशद्द्वारगुणिता पञ्चाशद्वर्णमालिकाम् । सूते
 तद्वर्णतो भिन्नाः कला रुद्रादिकान् क्रमात् । कला रुद्राश्च
 पूर्वोक्ताः । आदिशब्देन पञ्चाशत्कामाः कामशक्तयो गणेशा-
 स्तच्छक्तयः चैत्रपालाद्योक्ताः । कामनामानि राघवभट्टदृष्टानि
 यथा ॥ कामकामदकान्ताश्च कान्तिमान् कामगस्तथा । काम-
 चारश्च कामी च कामुकः कामवर्द्धनः । रामो रमश्च रमणो
 रतिनाथो रतिप्रियः । रात्रिनाथो रमाकान्तो रममाणो निशा-
 चरः । नन्दको नन्दनश्चैव नन्दी नन्दयिता पुनः । पञ्चवाणो
 रत्निस्रजः पुष्पधन्वा महाधनुः । भ्रामणो भ्रमणश्चैव भ्रम-
 माणो भ्रमोऽपरः । भ्रान्तश्च भ्रामको भृङ्गो भ्रान्ताचारो
 भ्रमावहः । मोहनो मोहको मोहो मोहवर्द्धन एव च । मदनो
 मत्तश्चैव मातङ्गो मृङ्गनायकः । गायनो गीतिजश्चैव नर्तकः
 खेलकस्तथा । उन्मत्तो मत्तश्चैव विलासो लोभवर्द्धनः ।
 दाडिमीकुसुमाभश्च वामार्धे शक्तिसंयुतः । सौम्या रक्ताम्बराः
 सर्वे पुष्पवाणाश्चकार्मुके । विभ्राणाः सर्वभूषाढ्याः कामाः
 पञ्चाशदीरिताः ॥ तच्छक्तिनामानि च तत्रैव ॥ रतिः प्रीतिः
 कामिनी च मोहिनी कमलप्रिया । विलासिनी कल्पलता
 श्यामला च शुचिस्मिता । विस्मिताश्चो विशालाश्चो लेलिहाना
 दिगम्बरी । वामा कुजाधरा नित्या कल्याणी मोहिनी तथा ।
 मदना च सुरश्रेष्ठा लापिनी मर्दिनी तथा । कलहप्रिया तद्वै-
 काश्चो सुमुखी नलिनी ततः । जयिनी पालिनी चैव शिवा

सुधा सविभ्रमा । चारुनेत्रा सुलोला च दीर्घजिह्वा रति-
 प्रिया । लोलाक्षी शृङ्गिणी चैव पावना मादना तथा । माला
 च हंसिनी विश्वतोमुखी नन्दिनी तथा । रमणी च तथा
 कान्तिः कलकण्ठी ह्रकोदरी । मेघश्यामा रूपोन्मत्ता एक-
 पञ्चादशीरिताः । शक्तयः कुङ्कुमनिभाः सर्वाभरणभूषिताः ।
 नीलोत्पलकरा ध्वेयास्त्रैलोक्याकर्षणक्षमा इति ॥ पञ्चाशद्वर्णेशा-
 स्तच्छक्तयश्च तत्रैव ॥ विघ्नेशो विघ्नराजश्च विनायकशिवोत्तमौ ।
 विघ्नहृदिघ्नकर्त्ता च गणैकद्विसुदन्तकाः । गजवक्त्रनिरञ्जनौ
 कपदी दीर्घजिह्वकः । शङ्खकर्णश्च वृषभध्वजश्च गणनायकः ।
 गजेश्वरः सूर्यकर्णश्च स्यात् त्रिलोचनसंज्ञकः । लम्बोदरमहानन्दो
 चतुर्भुजसदाशिवो । अमोघदुर्मुखो चैव सुमुखश्च प्रमो-
 दकः । एकपादो द्विजिह्वश्च सूरवीरशिवामुखाः । वरदो
 वामदेवश्च वक्रतुण्डो द्विरण्डकः । सेनानीर्यामणीर्मत्तो विमत्तो
 मत्तवाहनः । जटो मुण्डो तथा खड्गो वरेण्यो वृषकेतवः ।
 भक्ष्यप्रियो गणेशश्च मेघनायकसंज्ञकः । व्यापी गणेश्वरः प्रोक्तः
 पञ्चाशद्वर्णपा इमे । तरुणारुणसङ्काशा गजवक्त्रास्त्रिलोचनाः ।
 पाशाङ्कुशवराभीतिहस्ताः शक्तिसमन्विताः ॥ ह्रीः श्रीश्च पुष्टिः
 शान्तिश्च क्षान्तिश्चैव सरस्वती । स्वाहा मेधा कान्तिकामिन्यो
 मोहित्यधि वै नटी । पार्वती ज्वलिनी नन्दा सुयशाः काम-
 रूपिणी । उग्रतंजोवती सख्या विघ्नेशानी सुरूपिणी ॥
 कामदा मदजिह्वा च भूतिः स्वाज्ञौतिका सिता । रमा च
 महिषी प्रोक्ता भस्विनी च विकर्णपा । भ्रूकुटिः स्वात्तया लज्जा
 दीर्घघोषा धनुर्धरा । यामिनी रात्रिसंज्ञा च कामाख्या च
 शशिप्रभा । लोलाक्षी चञ्चला दीप्तिः शुभगा दुर्भगा शिवा ।
 गर्भा च भगिनी चैव भोगिनी सुभगा मता । कालराशिः
 कालिका च पञ्चाशच्छक्तयः स्मृताः । सर्वालङ्कारबोहीकः

प्रियाङ्गुः। सुशोभनाः। रक्तोत्पलकरा ध्वया रक्तमाख्याम्बरा-
 दृशाः। इत्येकोनपञ्चाशद्वर्णेशशतयः। एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालाश्च
 क्षेत्रपालप्रकरणे प्रयोगसारे॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्र-
 पालस्य कीर्तिताः। मातृकावीजभेदेन सन्निधा नामभेदतः।
 अजरश्चापकुम्भश्च इन्द्रस्तुतिस्ततः परम्। इडाचारसौक्तसंज्ञ
 उपाद ऋषिसूदनः। समुक्तो लुप्तकेशश्च क्षेपकश्चैकदंष्ट्रकः। ऐरा-
 वतसौघवद्भूरोगाधीशस्तथैव च। अक्षनश्चास्त्रवारश्च कवलः
 शङ्खश्चानलः। चामुख्यश्चैव घण्टादोन्नयश्च चण्डवारश्च।
 छटाटोपो जटालाख्यो ऋद्धीवश्च जडधरः। टङ्कपाणिस्तथा
 चान्यष्ठानवभुश्च डामरः। ढक्कावारोणवाणश्च तडिहेहः
 स्थिरस्तथा। दन्तुरो धनदश्चाप्यनत्तिकान्तः प्रचण्डकः। फट्-
 कारो वीरसङ्घश्च शृङ्गाल्यो मेघभामुरः। युगान्तो चौहवश्चाथ
 सन्धीष्टो वसवस्तथा। शुकनन्दः षडालाख्यः शुनानाहं वृक-
 स्तथा। एते भेदाः समाख्याता मातृकाक्षरयोनिकाः। क्षेत्र-
 पालकथनप्रयोजनमुक्तम् तत्रैव॥ नामपदस्य वर्णानां यो
 वर्णो मातृकान्तरे। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालकः।
 तत्र तत्र विशिष्टात्मा भेदैरेतैर्व्यवस्थितः। ततो विशिष्टो
 यष्टव्यः क्षेत्रपालस्तु सर्वतः। क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते
 कश्चित्। तस्य कर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो न संशयः। इति
 एकोनपञ्चाशत्क्षेत्रपालकथनम्। वैखरोष्टुष्टिं वक्तुमारभते॥
 शारदायां द्वितीयपटले॥ ततो व्यक्तिं प्रवक्ष्यामि वर्णानां
 वदने नृणाम्। प्रेरिता मरुता नित्यं सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः।
 कण्ठादिकरणैर्वर्णाः क्रमादाविर्भवन्ति ते। नृणां वदने वर्ण-
 व्यक्तिं वर्णप्रकाशकारणं वक्ष्यामीत्यन्वयः। ननु। पञ्चरे शुक-
 सारङ्गपतगाः पक्षियोनयः। गृह्णन्ति साधुसंसर्गाश्चानाम मङ्गलं
 सहत्। इति कृत्वा सन्तो सरस्वतपटलोक्तवचनेन पक्षि-

यस्यमपि वर्णोच्चारणदर्शनात् । महाभारतादावपि हंसका-
कीयोपाख्यानादिना तस्य सुष्मष्टावगमात् पक्षिपठनस्य प्रत्यक्ष-
सिद्धत्वाच्च कथं नृणामित्युक्तमिति चेत् सत्यं प्राथिकात्वेन मनु-
ष्यस्य प्रकरणबलसत्त्वेन वा नृणामित्युक्तं न तु पञ्चादि-
व्यावर्तनाय । यद्वा नृणामिति बहुवचननिर्देशाद्वर्णोच्चारणा-
ईशयो लभ्यते अतो न कश्चिद्दोष इति वर्णव्यक्तिप्रकारमाह
प्रेरिता इत्यादि ॥ मरुता प्रेरिताः पञ्चन्तीस्थानं प्रापिता
उत्पत्युन्मुखीकृताः । सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः कण्ठादिकरणैः
क्रमादाविर्भवन्ति इति सम्बन्धः । एकदोश्चारणाभावात् क्रमा-
दित्युक्तं तदुक्तं भट्टहरिणा ॥ आत्मा बुद्ध्या समर्थार्यान् मनो-
बुक्ते विवक्षया । मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ।
मारुतस्तूरसि चरन् मन्द्रं जनयति ध्वनिमिति ॥ कण्ठादी-
त्यादिशब्देन तात्त्वादि ॥ तथाच शिक्षासूत्रम् ॥ अष्टौ स्थानानि
वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलञ्च दन्ताश्च नासि-
कौष्ठौ च तालु चेति । पञ्चाशन्मातृकावर्णोच्चारणं गुरुतोऽभ्यसे-
दिति वक्ष्यमाणवचनेन मनुष्यस्य वर्णोच्चारणेऽपि गुरुरूपसाधु-
संसर्गः पक्षिणामिव कारणात्मकत्वेनावधार्यः । पूर्वस्मिन्
वर्णानां सोमसूर्याग्निरूपत्वं सामान्यत उक्तम् । अधुना तद्वि-
शेषवति शारदायाम् । एषु स्वराः स्मृताः सौम्याः स्यर्शाः सौराः
शुभोदयाः । आग्नेया व्यापकाः सर्वे सोमसूर्याग्निरूपिणः ॥
एषु वर्णेषु ॥ स्वराः षोडश विख्याताः स्यर्शास्ते पञ्चविंशतिः ।
तस्मात्मानः स्मृताः स्यर्शा मन्त्रारः पुरुषो यतः । यस्मात्प्रकाशः
पुरुषः परमात्मा रविस्वरूपस्तस्मात् ककारादिभयर्थ्यन्तास्तस्मा-
त्मानः प्रकृत्यादिचतुर्विंशतितत्त्वमया इत्यर्थः । अतएव सर्व-
बीजेषु विष्णुरूपमकारयोगात् पुरुषैकं तेषामिति मन्तव्यम् ।
मन्त्रारस्य विन्दुरूपत्वादिन्दुः पुमान् रविः प्रोक्त इति वक्ष्य-

माणं साधु सङ्गच्छते । सूर्यरूपविन्दात्मना मकारेण स्पृश्य-
मानत्वादेते कादयः स्पर्शाः । व्यापका दश ते कामधनधर्म-
प्रदायिनः । एषां दोषदूषेषु वर्तमानत्वाद्वापकत्वम् । तत्रा-
ग्नीनामपि सत्त्वादाग्नेया इत्यपि । नृसिंहास्थकालाग्निरूपक्ष-
कारान्तत्वेन वा आग्नेया इति द्रष्टव्यम् । ते वर्णा यथाक्रमं स्वराः
कामप्रदाः स्पर्शा धनप्रदा व्यापका धर्मप्रदा इत्यर्थः । प्रणवाहं-
सोत्पत्तिप्रकारो दर्शितः सम्प्रति हंसतः सर्वाक्षरोत्पत्तिप्रकार-
साङ्ग प्रपञ्चसारे द्वितीयपटले ॥ यथा भवन्ति देहान्तरमी
पञ्चाशदक्षराः । भेदा येन प्रकारेण तथा वक्ष्यामि तत्त्वतः ।
समीरिताः समीरेण सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः । व्यक्तिं प्रयान्ति
वदने कण्ठादिस्थानघटिताः । उच्चैरुन्मार्गणो वायुरुदात्तं
कुरुते स्वरम् ॥ नीचैर्गतेऽनुदात्तञ्च स्वरितं तिर्यगागतः ।
स्वरितं समाहारम् ॥ अर्द्धकद्वितिसंख्याभिर्मात्राभिर्लिपयः क्रमात् ।
सम्यञ्चनङ्गस्वदीर्घभृतसंज्ञा भवन्ति ताः । अकारेकारयोर्व्यो-
गादेकारो वर्ण इष्यते । तस्यैवाकारयोगेन स्यादैकाराक्षरं तथा ।
उकारयोगात्तस्यैव स्यादोकाराद्वयः स्वरः । तस्याकारस्य ॥
तस्यैवौकारयोगेन स्यादौकाराद्वयः स्वरः । सम्यक्षराः स्युश्च-
त्वारो मन्त्राः सर्वार्थसाधकाः । लवर्णवर्णयोर्व्यक्तिर्न वै सम्यक्
प्रदर्श्यते । विन्दुसर्गात्मनोर्व्यक्तिमनसोरजपा वदेत् । कण्ठात्तु
निःसरन् सर्गः प्रायश्चात्मकतः परः । नश्वरः सर्ग एव स्यात्
सोच्छ्वासः प्राणकस्तु हः ॥ सर्गो विसर्ग एव नश्वरो विज्ञातः ।
सोच्छ्वासः काररूपः उच्छ्वासोऽन्तःप्रवेशशाली वायुः स्यादि-
त्यन्वयः । एवं प्राणको वह्निर्निर्गमनशाली वायुर्हः स्यात् स
एव उच्छ्वासः सोच्छ्वास इति सन्धिस्तु न विसर्जनौयेति नवा
निर्दिष्टत्वात् । सश्वासावच्छ्वासश्चेति वा । प्राणश्वासौ को वायु-
श्चेति प्राणकः । स सर्गः श्लेषितः कण्ठो वायुना कादिमीर-

यैत् । वर्गस्पर्शनमात्रेण कं स्वरस्पर्शनात्तु खम् । स्तोकगम्भी-
रसंस्पर्शात् पवी डञ्च वह्निर्गतम् । विसर्गस्तालुगः सोष्मा
शञ्च वर्गञ्च यं तथा । ऋटुरेफषकारञ्च मूर्धङ्गो दन्तगस्तथा ।
लृत्ववर्गलसानीष्टानुपूपधानसंज्ञकान् । दन्तीष्ठाभ्यां वञ्च
तत्तत्स्थानगोऽर्णान् समीरयेत् ॥ अत एवोक्तं शिञ्चासूत्रे ॥
अवर्णकवर्गहविसर्जनीयाः कण्ठ्याः ॥ इवर्णचवर्गयशा स्ता-
लव्याः ॥ ऋवर्णटवर्गरषा मूर्धन्याः ॥ लृवर्णतवर्गलसा दन्त्याः ॥
उवर्णपवर्गोपधनीया ओष्ठ्याः ॥ वी दन्तीष्टाः ॥ एए कण्ठ-
तालव्यौ ॥ ओऔ कण्ठगौष्ठी ॥ वरदातन्त्रे दशमपटले ॥
ओशिव उवौच ॥ यदङ्गुलं सर्वतन्त्रेषु वर्णोच्चारविधिं शिवे ! ।
तव सिंहाब्जदेशानि ! तदयं कथयामि ते । पञ्चाशब्दाः
दृकावर्णोच्चारणं गुरुतोऽभ्यसेत् । अकुचुटुपुयुशु अष्टौ
वर्गाः प्रकीर्त्तिताः । उकारः पञ्चपञ्चवर्णविभागार्थः । अकहाः-
कण्ठतो ज्ञेयास्तालुतन्त्रयशाः स्मृताः ॥ ऋटुरषास्तु मूर्धन्या
दन्त्या लृतुलसा मंताः ॥ उपराद्योष्ठसम्भूताः स्थानानि
कथितानि ते । विशेषं कथयाम्ययं प्रोच्चार्याः कण्ठतः स्वराः ।
ऋद्वयं जिह्वायां मूर्ध्ना लृद्वयं जिह्वदन्तजम् । मुखस्थानादली
वाच्याः क्षकारः कण्ठघातजः । व्यञ्जनद्वयसंयोगे भवेत् पूर्व-
स्वरो गुहः । पदान्तादिमवर्णस्य संयोगेषु श्रुतिर्द्वयोः । अप-
दान्तादिसंयोगे योरन्यत्र तथैवतै । यूः श्रुतिस्तु तिरोभूय
स्वरवत् श्रुतितां व्रजेत् । त्रियावीजे शकारस्य कश्रुतिः परमे-
श्वरि ! । कश्रुतिश्च वादिभृगौ तथादिस्थे तु चश्रुतिः ॥ सङ्ख्य
इत्यादौ नमस्तस्मै आस्था इत्यादौ च ॥ रेफादिके तदन्ते वा
हकारे समवाच्यता । वहङ्गद इत्यादौ । किन्तु वैजात्यमा-
श्रित्य स्फुटं नात्रास्य वाच्यता । शु तुर्यध्वनिमाप्नोति यादिस्थे
परमेश्वरि ! । वाङ्म इत्यादौ । पु चतुर्यध्वनिं याति वादिस्थे तु

विशेषतः । आह्वानमित्यादौ । लादिस्थेऽप्यथ नादिस्थे वैजात्यं
स्वभाववाच्यता । प्रज्ञाद अज्ञाय इत्यादौ । मादिस्थे मे च म-
स्वापि नासिकामूलवाच्यता । उज्ज्वलमा विन्दुनासिका-
मूलजाः स्मृताः । यकारसुबुद्धतीयत्वं पदादौ सर्वदा ब्रजेत् ।
केयूरादावपि तथा अन्यत्र कण्ठमात्रमः ॥ नादिस्थस्यो-
न्मूलं स्वरयोगान्तवर्गके । प्रश्न स्त्रान इत्यादौ । वर्णोत्तरेषु
उदयोर्वक्त्रजिह्वादिवाच्यता । वैजात्यमपि तत्रास्ति गुरोरेव
समभ्यस्येत् । आदिरेफस्तु सम्प्रोक्तो दृशेरन्यो ब्रजेद्वताः । एवं
ज्ञात्वा महेशानि ! पठेत् स्तोत्रं जपेन्ननुम् । कवचञ्च महे-
शानि ! नाम्थथा फलमाप्नुयात् । यत्रैव परमेशानि ! स्तोत्रं
वा संहितां पठेत् । तत्र तत्र परं यन्नात् समाप्तं कीर्त्तयेद्बुधः ॥
इति वर्णोच्चारणप्रकारणकथनम् ॥ शारदायाम् ॥ ऋस्वः स्वरेषु
पूर्वोक्तः परो दीर्घः क्रमादिमे । शिवशक्तिमयास्ते स्फुर्विन्दु-
सर्गावसानकाः । विन्दुः पुमान् रविः प्रीतिः सर्गः शक्तिर्निशा-
करः । एकारोकारयोर्दीर्घत्वेऽप्यत्र पारिभाषिकं ऋस्वत्वम् ।
इमे ऋस्वदीर्घाः क्रमात् शिवशक्तिमया ऋस्वा अ इ उ ऋ ए
ए ओ अं एते शिवमयाः पुंरूपाश्च इत्यर्थः । आ ई ऊ ऋ ए
ऐ औ अः एते दीर्घाः शक्तिमयाः स्त्रीरूपाश्चेति । विन्दुविसर्गौ
पुरुषप्रकृतिरूपौ पृथग्भूतावेताविति विवक्षया ते विन्दुसर्गा-
वसानकाः स्फुरित्यन्वयः । ते ऋस्वा अन्ते विन्दुयुक्ता दीर्घाश्च
अन्ते विसर्गयुक्ता ऋस्वेषु विन्दुरष्टमो दीर्घेषु विसर्गोऽष्टम
इत्यर्थः । विसर्गो निशाकर इत्युक्ते तदितरस्तराणां तत्काला-
रूपतिथ्यात्मकत्वम् । अत एव स्वराः सौम्या इत्युक्तम् । स्वराणां
मध्यगं यत्तु तच्चतुष्कं नपुंसकम् । विना स्वरैस्तु नान्येषां
जायते व्यक्तिरज्ञसा । शिवशक्तिमयान् प्राहुस्तस्माद्वर्णान् मनी-
षिणः । अथमभिप्रायः स्वराणां शक्तिमयत्वं पूर्वमुक्तं स्वरं विना

अज्ञानानुसंधारणस्याशक्तत्वात् स्वरसहितोच्चारणे शिवशक्ति-
मयत्वमिति । शारदायाम् । कारणात् पञ्चभूतानामुद्भूता
माढका यतः । ततो भूतात्मका वर्णाः पञ्चपञ्चविभागतः ॥
शिवशक्तिसमवायाद्विन्दोः कारणाद् यतो माढका उद्भूतास्ततः
कारणात् पञ्चपञ्चविभागतो वर्णाः पञ्चभूतात्मका ज्ञेया इत्यन्वयः ।
अकारादिचकारान्तवर्णसमुदायस्य माढका इति संज्ञा । उद्दिष्टं
स्पष्टयति । वायुग्निभूजलाकाशाः पञ्चाशत्त्रिपयः क्रमात् । पञ्च
ङ्गत्वाः पञ्च दीर्घा विन्दन्ताः सन्धिसम्भवाः । पञ्चशः कादयो
वञ्चलसङ्गन्ताः समीरिताः । वायुकाशयोराद्यन्तेन निर्दिष्ट-
त्वाद्वातक्रमोक्तिः पञ्चौकरणप्रक्रियाया मुख्यत्वद्योतनाय ।
अन्वत् सर्वं सुगमम् । ननु कथमत्र विसर्गो न गणित इति
चेदुच्यते मूलाधारात् सञ्ज्ञातविवक्षोत्पन्नप्राणपवनप्रेरितः
स्थानान्तरमप्राप्य कण्ठादेव निःसरन् प्रकृत्यात्मकसर्गोऽत्र भूतेषु
न गणितः ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमकाण्डे वर्णोत्पत्तिक्रमकथनं

नाम षष्ठः परिच्छेदः ॥ ६ ॥

एवं वर्णेषु प्रादुर्भूतेषु कदाचित् शब्दात्मकेषु पुरुषाणां
भ्रान्तिरपि सम्भवतीत्यतस्तेषामीश्वरेण पञ्चारूढमूर्तिः
कल्पिता ॥ तदुक्तं ज्योतिस्तत्त्वे ब्रह्मस्यतिना ॥ पाण्मासिकेऽपि
समये भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धावाचराणि सृष्टानि पद्मा-
रूढान्यतः पुरा इति । तेषां लेखनप्रकारस्तु वर्णोद्धारतन्त्रे
प्रथमपटले अंगवतीप्रश्नान्तरं शिव उवाच ॥ वर्णोद्धारस्य-
तन्त्रं तु कथयामि शृणुष्व मे । पञ्चाशन्माढका नित्या साक्षाद्
ब्रह्मस्वरूपिणी । इत्युपक्रम्य सर्ववर्णलेखनप्रकारं स एको-
पदर्शितवान् स प्रकारोऽग्रे स्फुटोभविष्यति । कामधेनुतन्त्रे
प्रथमपटले ॥ शृणु तत्त्वमकारस्य अतिगोप्यं वरानने ॥ अ-

चन्द्रप्रतीकांशं पञ्चकोणमयं सदा । पञ्चदेवमयं वर्णं शक्तिद्वय-
समन्वितम् । निर्गुणं सगुणोपेतं स्वयं कैवल्यमूर्तिमत् । विन्दु-
द्वयमयं वर्णं स्वयं प्रकृतिरूपिणी । वर्णोद्धारतन्त्रे । दक्षतः
कुण्डली भूत्वा कुञ्चिता वामतो गता । ततोर्ध्वसङ्गता रेखा
दक्षोर्ध्वा तासु शङ्करः । विधिर्नारायणश्चैव सन्तिष्ठेत् क्रमतः
सदा । अर्द्धमात्रा शक्तिरूपा ध्यानमस्य च कथ्यते । अ ॥ काम-
धेनुतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ आकारं परमाश्चर्यं शङ्खज्योतिर्मयं
प्रिये ! । ब्रह्मविष्णुमयं वर्णं तथा रुद्रमयं प्रिये ! । पञ्चप्राणमयं
वर्णं स्वयं परमकुण्डली ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ अकाररूपमा-
साद्य दक्षक्रोडायता त्वधः । ब्रह्मादयस्तथा शक्तिस्तासु तिष्ठन्ति
नित्यशः । आ । कामधेनुतन्त्रे ॥ इकारं परमानन्दं सुगन्ध-
कुङ्कुमच्छवि । हरिब्रह्ममयं वर्णं सदा रुद्रमयं प्रिये ! । सदा-
शक्तिमयं देवि ! गुरुब्रह्ममयं तथा । सदाशिवमयं वर्णं परं-
ब्रह्मसमन्वितम् ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता मध्ये रेखा
तत्सङ्गता भवेत् । लक्ष्मीर्वाणी तथेन्द्राणी क्रमात्तास्वेव संव-
सेत् । शीर्षाधः कुञ्चिता रेखा दक्षोर्ध्वा कामरूपिणी । मात्रा
शक्तिः कोणयुता ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ इ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥
ईकारं परमेशानि ! स्वयं परमकुण्डली । ब्रह्मविष्णुमयं वर्णं
तथा रुद्रमयं सदा । पञ्चदेवमयं वर्णं पीतविद्युत्प्रतापकतिः ।
चतुर्भानमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा । वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः
कुञ्चिता मध्ये त्रिकोणाधोगता पुनः । अधोगता कोणशीर्षा
कुञ्चिता दक्षतः शुभा । शीर्षाहस्ते कोणयुता कुञ्चितोर्ध्वगता
पुनः । चन्द्रसूर्याग्निरूपा सा मात्राशक्तिः प्रकीर्तिता ॥ ई ॥
कामधेनुतन्त्रे ॥ उकारं परमेशानि ! अधः कुण्डलिनी स्वयम् ।
पीतचम्पकसङ्काशं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणमयं देवि ! चतु-
र्वर्गप्रदायकम् । वर्णोद्धारे ॥ ऊर्ध्वाधोमध्यतः कुञ्जा रेखा वाम-

जता शुभा । तिष्ठन्ति वायुवह्नीन्द्राः शक्तिर्मात्रा परा स्मृता ॥
 उ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ शङ्खकुन्दसमाभास उकारः परकुण्डली ।
 पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणयुतं वर्णं तथा त्रय-
 गुणात्मकम् । विन्दुत्रययुतं वर्णं पीतविद्युक्ताकृति । धर्मार्थ-
 काममोक्षश्च सदा सुखप्रदायकम् ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ तद्रूपा-
 धोगता रेखा कुञ्जिता वामतः शुभा । तद्रूपा पूर्वोक्तोत्काररूपा ।
 तिष्ठन्ति तासु रेखासु यमाग्निरूपाः क्रमात् । अधोर्द्विगामिनी
 मात्रा लक्ष्मौर्वाणी च सा स्मृता ॥ ऊ ॥ कामधेनौ ॥ ऋकारः
 परमेशानि ! कुण्डली मूर्त्तिमान् स्वयम् । अत्र ब्रह्मा च विष्णुश्च
 रुद्रश्चैव वरानने ! । सदाशिवयुतं वर्णं सदा ईश्वरसंयुतम् ।
 वर्णोद्धारतन्त्रे । ऊर्ध्वा दक्षगता वक्रा त्रिकोणा वामतस्ततः ।
 पुनस्त्वधोदक्षगता मात्राशक्तिः परा स्मृता । मात्रासु ब्रह्मविष्णो-
 शस्तिष्ठन्ति क्रमतः परा ॥ ऋ ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ तद्रूपाधोगता
 दक्षा वामतः कुञ्जिता त्वधः । पुनर्दक्षगता रेखा तासु ब्रह्मेश-
 विष्णवः । मात्राशक्तिः परा ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ ऋ ॥
 कामधेनुतन्त्रे ॥ लृकारं चक्षुलापाङ्गि ! कुण्डली परदेवता ।
 तत्र ब्रह्मादयः सर्वे तिष्ठन्ति सततं प्रिये ! । पञ्चदेवमयं वर्णं
 चतुर्गाममयं सदा । पञ्चप्राणयुतं वर्णं तथा गुणत्रयात्मकम् ।
 विन्दुत्रयत्माकं वर्णं पीतविद्युक्ताकृति ॥ वर्णोद्धारे ॥ रेखाधः
 कुण्डली वक्रा दक्षतो वामतो गता । वह्नीशवायवस्तासु नित्यं
 सन्ति च नित्यशः ॥ लृ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ लृकारं परमेशानि !
 पूर्णचन्द्रसमप्रभम् । पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा । गुण-
 त्रयात्मकं वर्णं तथा विन्दुत्रयात्मकम् । चतुर्वर्गमयं देवि ! स्वयं
 परमकुण्डली ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ तत्क्रोडतुल्यरूपा च रेखा
 सा वैष्णवी स्मृता । तासु बन्ध्या सुरेशानि ! दुर्गा वाणी सर-
 स्वती ॥ लृ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ एकारं परमं दिव्यं ब्रह्मविष्णु-

शिवात्मकम् । वह्निनीकुसुमप्रेक्ष्यं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणा-
 त्मकं वर्षं तथा विलशयात्मकम् । चतुर्वर्णमयं देवि ! स्वयं परम-
 कुण्डली । वर्षोद्धारतन्त्रे ॥ कुञ्चिता वामतो रेखा दक्षकोणा-
 यता त्वधः । पुनर्वामगता सैव तासु वज्रोशवायवः ॥ ए ॥ काम-
 धेनुतन्त्रे षष्ठपटले ॥ ऐकारं परमं दिव्यं महाकुण्डलिनी
 स्वयम् । कोटिचन्द्रप्रतीकाशं पञ्चप्राणमयं सदा । ब्रह्मविष्णु-
 मयं वर्षं तथा रुद्रमयं प्रिये ! । सदाशिवमयं वर्षं विन्दुत्रय-
 समन्वितम् । वर्षोद्धारतन्त्रे ॥ एकाररूपमध्ये तु किञ्चिद्दक्षे
 तदोद्धृतः । चन्द्रेन्द्रभानवस्तासु मात्राशक्तिः क्रमात् स्मृताः ।
 त्रिधा शक्तिमयी पूर्वा दुर्गा वाणी सरस्वती ॥ ऐ ॥ कामधेनु-
 तन्त्रे ॥ एतदर्थं उद्देशानि ! स्वयं परमकुण्डली ॥ वर्षोद्धार-
 तन्त्रे ॥ वामतः कुण्डली भूत्वा दक्षान्त्ये तु कुञ्चिता । किञ्चि-
 द्दक्षगता या तु कुञ्चिता वामतस्त्वधः । ब्रह्मेशविष्णवस्तासु
 मात्रास्तु ब्रह्मरूपिणी । शक्तिश्च परमा सैव ध्यानमस्य प्रव-
 क्ष्यते ॥ श्री ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ रक्तविद्युत्क्षताकारमौकारं
 कुण्डली स्वयम् ॥ स्वयं ब्रह्मादयस्तासु तिष्ठन्ति सततं प्रिये ! ।
 पञ्चप्राणमयं वर्षं सदाशिवमयं सदा । सदा ईश्वरसंयुक्तं चतु-
 र्वर्गप्रदायकम् ॥ वर्षोद्धारतन्त्रे ॥ ओकारमध्यदक्षे तु गता तूष्णी-
 गतायता । किञ्चित् सा वामतो वक्रा तासु ब्रह्मेशविष्णवः ।
 शक्तिमध्यगता रेखा ध्यानमस्य च कथ्यते ॥ श्री ॥ कामधेनु-
 तन्त्रे ॥ अकारं विन्दुसंयुक्तं पीतविद्युत्क्षमप्रभम् । पञ्चप्राणा-
 त्मकं वर्षं ब्रह्मादिदेवतामयम् । सर्वज्ञानमयं वर्षं विन्दुत्रय-
 समन्वितम् । शक्तित्रयमयं वर्षं स्वयं परमकुण्डली ॥ वर्षो-
 द्धारतन्त्रे ॥ अकाररूपशीर्षे तु दक्षिणे विन्दुरूपिणी । ब्रह्मा
 विष्णुश्च रुद्रश्च क्रमशस्तासु तिष्ठति । या तु विन्दुमयी रेखा
 सैवाद्या शक्तिरीरिता ॥ अं ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ अकारं परम-

शानि ! रक्तविद्युत्प्रभामयम् । पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
 सर्वज्ञानमयं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् । विन्दुत्रयमयं वर्णं शक्ति-
 त्रयमयं सदा ॥ वर्षोद्धारः ॥ आकाररूपदत्ते तु द्विविन्दुरध-
 ऊर्ध्वतः । ब्रह्मेशविष्णवस्तासु मायाशक्तिः समीरिता । विन्दु-
 द्वयान्विता रेखा सैवाद्या शक्तिरीरिता । अः ॥ वर्षोद्धारः ॥
 वामरेखा भवेद् ब्रह्मा विष्णुर्दक्षिणरेखिका । अधोरेखा भवे-
 द्बुद्धो माया साक्षात् सरस्वती ॥ कुण्डली चाङ्गुशाकारा मध्य-
 शून्यं सदाशिवः ॥ कदम्बगोलकाकारं ककारं भावयेत् सुधीः ॥
 क ॥ कामधेनुतन्त्रे छतीयपटले ॥ वामरेखा भवेद् ब्रह्मा
 विष्णुर्दक्षिणरेखिका । अधोरेखा भवेद्बुद्धो माया साक्षात्
 सरस्वती । कुण्डली चाङ्गुशाकारा मध्यशून्यं सदाशिवः । जवा-
 कुसुमसङ्काशा वामरेखा वरानने । शरच्चन्द्रप्रतीकाशा दक्ष-
 रेखा महेश्वरि । अधोरेखा वरारोहे ! महामरकतद्युतिः । शङ्ख-
 कुन्दसमा कीर्त्तिर्माया साक्षात् सरस्वती । कुण्डली चाङ्गुशा-
 कारा कोटिविद्युल्लताकृतिः । कोटिचन्द्रप्रतीकाशो मध्ये शून्यः
 सदाशिवः । शून्यगर्भस्थिता काली कैवल्यपददायिनी । अर्थश्च
 जायते देवि ! तथा धर्मश्च नान्यथा । ककारः सर्ववर्णानां मूल-
 प्रकृतिरेव च । कामिनी या महेशानि ! स्वयं प्रकृतिसुन्दरी ।
 माता सा सर्वदेवानां कैवल्यपददायिनी । ऊर्ध्वकोणे स्थिता
 वामा ब्रह्मशक्तिरितीरिता । वामकोणे स्थिता ज्येष्ठा विष्णुशक्ति-
 रितीरिता । दक्षकोणस्थिता शक्तीरौद्री संहाररूपिणी ।
 ज्ञानात्मा सा तु चार्वाङ्गी कुलचतुष्टयात्मकम् ॥ दृष्ट्याशक्तिर्मवेद्
 ब्रह्मा विष्णुश्च ज्ञानशक्तिमान् । क्रियाशक्तिर्मवेद्बुद्धः सर्वप्रकृति-
 मूर्त्तिमान् । आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैः सदा माया प्रतिष्ठिता ।
 आसनं त्रिपुरादेव्याः ककारः पञ्चदेवतः । ईश्वरो वस्तु देवेभिः ।
 त्रिकोणे तस्य संस्थितिः । त्रिकोणमेतत् कथितं योगिमया-

मुत्तमम् । कैवल्यं प्रपदे यस्याः कामिनी सा प्रकीर्तिता ॥ क ॥
वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ शिवरूपा वामरेखा वज्ररूपा च सा स्मृता ॥
ख ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ अग्राकुञ्चितरेखा या गणेशी सा प्रकी-
र्तिता । ततो दक्षगता या तु कमला तत्र संस्थिता । अधो-
गतागता या तु तस्यामीशः सदा वसेत् । अधोमुखेन गता
पुनरुर्ध्वमुखेनागतेत्यर्थः ॥ ग ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ स्रष्टिरूपा वाम-
रेखा किञ्चिदाकुञ्चिता ततः । कुण्डलीरूपमास्थाय ततोऽधो-
गत्य दक्षतः । अत ऊर्ध्वं गता रेखा शम्भुर्नारायणस्तयोः । ब्रह्म-
स्वरूपिणी देवि ! माताशक्तिः प्रकीर्तिता ॥ घ ॥ वर्णोद्धार-
तन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा किञ्चिदाकुञ्चिता ततः । अधो-
गता कुण्डली तु माताशक्तिः स्वरूपिणी । रेखात्रयेषु ब्रह्मेशवि-
ष्णवः सन्ति सर्वदा ॥ ङ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ चवर्णं शृणु सुश्रोणि !
चतुर्वर्गप्रदायकम् । कुण्डलीसहितं देवि ! स्वयं परमकुण्डली ॥
स ततः कुण्डलयुक्तं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्च-
प्राणात्मकं सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिविन्दुसहितं प्रिये ! ॥
वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ वार्त्ताकुर्वन्तुलाकार ऊर्ध्वाधः क्रमतो गतः । रेखा-
त्रयेषु चन्द्राग्निसूर्यास्तिष्ठन्ति नित्यशः । शक्तिर्माता तु विज्ञेया
ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ च ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वादधोगता रेखा
कुञ्चिता कुण्डली ततः ॥ पुनश्चाधोगता तासु सन्ति ब्रह्मेश-
विष्णवः ॥ छ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ जकारं परमेशानि ! या स्वयं
मध्यकुण्डली । शरच्चन्द्रप्रतीकाशं सदा त्रिगुणसंयुतम् । पञ्चदेव-
मयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्णं द्विविन्दु-
सहितं प्रिये ! ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता रेखा तासु
ब्रह्मेशविष्णवः । वाग्देवी कमला नित्या द्विधा माता प्रकी-
र्तिता ॥ ज ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ भकारं परमेशानि ! कुण्डली-
मोहरूपिणी । रक्तविद्युत्क्षताकारं सदा त्रिगुणसंस्थितम् । पञ्च-

देवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा । त्रिविन्दुसहितं वर्णं त्रिश-
क्तिसहितं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ त्रिकोणकुण्डलीरूपा वाम-
दक्षिणयोगतः । क्रमशस्तासु तिष्ठन्ति चन्द्रसूर्याम्नयः प्रिये ! ।
तत्र षोडशधा मात्रा शक्तिब्रह्मस्वरूपिणी । ऊर्ध्वमात्रा तथे-
न्द्राणी मध्ये नारायणी स्मृता ॥ भ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ सदा
ईश्वरसंयुक्तं जकारं शृणु सुन्दरि ! । रक्तविद्युल्लताकारं या
स्वयं परकुण्डली । पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिविन्दुसहितं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥
कुण्डलीरूपमास्थाय दक्षतो वामतस्ततः । ऋजुश्चाधोगता मात्रा
वामतः कुक्षिता पुनः । तिष्ठन्ति तासु नित्यासु सूर्येन्द्रवरुणाः
सदा । कुण्डलीद्वयरूपा तु या मात्रा मध्यतः स्थिता । महा-
शक्तिस्वरूपा सा ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ ज ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥
टकारं परमेशानि ! स्वयं परमकुण्डली । कोटिविद्युल्लताकारं
पञ्चदेवमयं सदा ॥ पञ्चप्राणयुतं वर्णं गुणत्रयसमन्वितम् ।
त्रिगुणीसहितं वर्णं द्विविन्दुसहितं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥
ऊर्ध्वधः क्रमतो रेखा कुण्डलीरूपतस्त्वधः । तिष्ठन्ति तासु
नित्यासु कुबेरयमवायवः । मात्रा कोणगता चोर्ध्वं तत ऊर्ध्वगता
तु सा । या नित्या परमा शक्तिश्चतुर्वर्गप्रदायिनी ॥ ट ॥ काम-
धेनुतन्त्रे ॥ ठकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डली मोक्षरूपिणी ।
पीतविद्युल्लताकारं सदा त्रिगुणसंयुतम् । पञ्चदेवात्मकं वर्णं
त्रिशक्तिसहितं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ वात्ताकुवर्त्तुलाकारा
रेखाधिष्ठितदेवताः । तिष्ठन्ति क्रमतो नित्यं चन्द्रसूर्याम्नयः
प्रिये ! । मात्राहोनस्तूर्ध्वं शिखरकारः परमेश्वरि ! ॥ ठ ॥ वर्णो-
द्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वधः क्रमतो रेखा मध्ये त्वाकुक्षिता तथा ।
लक्ष्मीर्वाणी भवानी च क्रमशस्तत्र संस्थिता । ब्रह्मरूपा तथा
मात्रा महाशक्तिः प्रकीर्त्तिता ॥ ड ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वधः

क्रमतो रेखा वामदक्षिणतो गता । ततः सा कुण्डलीरूपा
 विश्वीशमन्त्ररूपिणी । महाशक्तिमयी माता ध्यानमस्य प्रव-
 च्यते ॥ ८ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ शकारं परमेष्ठानि । या स्वयं
 परकुण्डली । पीतविद्युत्प्रताकारं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्च-
 प्राणमयं देवि । सदा त्रिगुणसंयुतम् । आत्मादितत्त्वसंयुक्तं महा-
 मोक्षप्रदायकम् । वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ कुण्डलीत्वगता रेखा मन्त्र-
 तन्त्रत ऊर्ध्वतः । वामादधोगता सैव पुनरूर्ध्वं गता प्रिये ॥
 तन्त्रे विश्वरूपा सा चतुर्वर्गफलप्रदा ॥ ९ ॥ कामधेनुतन्त्रे
 पञ्चमपटले ॥ महादेव उवाच ॥ तकारं चक्षलापाङ्गि ! स्वयं
 परमकुण्डली । पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणमयं तथा । त्रिशक्ति-
 सहितं वर्णं आत्मादितत्त्वसंयुतम् । त्रिविन्दुसहितं वर्णं पीत-
 विद्युत्समप्रभम् ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ आदौ विन्दुस्ततो मध्ये
 कुण्डलीत्वमवाप्य सा । दक्षादामगता नित्या ब्रह्मविष्णुश-
 रूपिणी ॥ १० ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ थकारं चक्षलापाङ्गि ! कुण्डली
 मोक्षरूपिणी । त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिविन्दुसहितं सदा ॥
 वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ कुञ्चिता कुण्डली भूत्वा वामादक्षिणतस्ततः ।
 वामतः कुञ्चिता भूत्वा दक्षाधो दक्षतो गता । ऊर्ध्वं ऋज्वायता
 रेखा सुरा गङ्गादयः क्रमात् । वाणी भवानी लक्ष्मीश्च ध्यान-
 मस्य प्रवच्यते ॥ ११ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ दकारं शृणु चार्वङ्गि !
 चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥ पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥ १२ ॥
 वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ त्रिकोणरूपरेखायां त्रयो देवा वसन्ति च ।
 विश्वेश्वरी विश्वमाता वामतः स्कन्धतः स्थिता ॥ १३ ॥ काम-
 धेनुतन्त्रे । नकारं शृणु चार्वङ्गि ! रक्तविद्युत्प्रताकृति । पञ्चदेव-
 मयं वर्णं स्वयं परमकुण्डली । पञ्चप्राणात्मकं वर्णं हृदि भावय
 पार्वति ! ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ वामतः कुण्डली रेखा ऊर्ध्वधः
 क्रमतः स्थिता । चन्द्रसूर्याग्निरूपा सा माता वाणी प्रकीर्तिता ।

॥ न ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पकाराक्षरम-
व्ययम् । चतुर्वर्गप्रदं वर्णं शरच्चन्द्रमयप्रभम् । पञ्चदेवमयं वर्णं
स्वयं परमकुण्डली । पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ।
त्रिगुणसहितं वर्णं आत्मादितत्त्वसंयुतम् । महामोक्षप्रदं वर्णं
हृदि भावय पार्वति ! । वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ कुञ्चिता वामरेखायाः
कोणाद्वक्षिणतोऽपरा । कुञ्चिता सापि विज्ञेया मात्रा वामो-
द्गता तथा । शम्भुर्ब्रह्मा भगवती क्रमशस्तासु तिष्ठति ॥ प ॥
कामधेनुतन्त्रे ॥ फकारं शृणु चार्वाङ्गि ! रक्तविद्युत्प्रतापसमम् ।
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणमयं वर्णं सदा
त्रिगुणसंयुतम् । आत्मादितत्त्वसंयुक्तं त्रिविन्दुसहितं सदा ।
वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ वक्रा वामगता रेखा ततोऽधः सङ्गता भवेत् ।
तस्मादूर्ध्वं गता भूत्वा दक्षमारभ्य कुण्डली । ब्रह्मा रुद्रश्च विष्णुश्च
कुण्डली ब्रह्मरूपिणी । मात्रा वामाद्वक्षिणतः क्रमशः शक्ति-
रीरिता ॥ फ ॥ कामधेनुतन्त्रे । वकारं शृणु चार्वाङ्गि ! चतुर्वर्ग-
प्रदायकम् । शरच्चन्द्रप्रतीकाशं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणात्मकं
वर्णं त्रिविन्दुसहितं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ त्रिकोणरूपिणी
रेखा विष्णुशिवब्रह्मरूपिणी । मात्राशक्तिः परा ज्ञेया ध्यानमस्य
प्रवक्ष्यते ॥ ब ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ भकारं शृणु चार्वाङ्गि ! स्वयं
परमकुण्डली । महामोक्षप्रदं वर्णं तरुणादित्यसम्प्रभम् । पञ्च-
प्राणमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा । वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः
क्रमतो रेखा वामे वक्रा तु कुण्डली । पुनश्चाधोगता सैव अतः
ऊर्ध्वगता पुनः । ब्रह्मा शम्भुश्च विष्णुश्च क्रमतस्तासु तिष्ठति ॥
भ ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ मकारं शृणु चार्वाङ्गि ! स्वयं परमकु-
ण्डली । तरुणादित्यसङ्काशं चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥ पञ्चदेवमयं वर्णं
पञ्चप्राणमयं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा
चतुष्कोणमयी शुभा । नारायणेशविधयस्तासु तिष्ठन्ति नि-

त्र्यशः । मात्रा कुण्डलिनी ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ म ॥
 कामधेनुतन्त्रे ॥ यकारं शृणु चार्षङ्गि ! चतुर्वर्गमयं सदा ।
 पलालधूमसङ्काशं स्वयं परमकुण्डली । पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्च-
 देवमयं सदा ॥ वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा त्रिको-
 णाधोगता हि सा । विधिरौशः केशवश्च तासु तिष्ठन्ति नित्यशः ।
 ऊर्ध्वस्थिता तु या मात्रा सा शक्तिः परिकीर्तिता । तस्य मध्य-
 गता रेखा वज्ररूपा हि सा स्मृता । निर्गुणोऽसौ सदा वर्ण-
 न कदाचिद् गुणी भवेत् ॥ य ॥ कामधेनुतन्त्रे षष्ठपटले ॥
 रेफश्च चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डलीत्रयसंयुतम् । रक्तविद्युल्लताकारं
 पञ्चदेवात्मकं सदा । पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिविन्दुसहितं सदा ।
 वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ दक्षतः कुण्डली रेखा वामादक्षगताप्यधः ।
 पुनर्दक्षगता द्वेधा ततोऽधोगत्वं चोर्ध्वतः । भवानौ शङ्करो वज्र-
 स्तसु तिष्ठन्ति नित्यशः । अर्द्धमात्रा ब्रह्मरूपा महाशक्तिः
 प्रकीर्तिता ॥ र ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ लकारं चञ्चलापाङ्गि !
 कुण्डलीत्रयसंयुतम् । पीतविद्युल्लताकारं सर्वरत्नप्रदायकम् ।
 पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिवि-
 न्दुसहितं सदा । आत्मादितत्त्वसहितं हृदि भावय पार्वति ! ।
 वर्णोद्धारतन्त्रे ॥ कुण्डलीत्रयसंयुक्ता वामादक्षगता त्वधः ।
 पुनरूर्ध्वगता रेखा तासु नारायणः शिवः । ब्रह्मशक्तिस्य सन्ति-
 ष्ठेद्वानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ ल ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ वकारं चञ्चला-
 पाङ्गि ! कुण्डली मोक्षमध्यगम् । पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिशक्ति-
 सहितं सदा । त्रिविन्दुसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् । पञ्च-
 देवमयं वर्णं पीतविद्युल्लतामयम् । चतुर्वर्गप्रदं वर्णं सर्वसिद्धिप्रदा-
 यकम् । त्रिशक्तिसहितं देवि ! त्रिविन्दुसहितं सदा ॥ वर्णो-
 द्धारतन्त्रे ॥ कोणत्रययुता रेखा ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका । माया-
 शक्तिः परा नित्या ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ व ॥ शकारं परमे-

शानि ! शृणु वर्षं शुचिस्मिते ! । रक्तवर्णप्रभाकारं स्वयं परम-
कुण्डली । चतुर्वर्गप्रदं देवि ! शकारं ब्रह्मविग्रहम् । पञ्चदेवमयं
वर्षं पञ्चप्राणात्मकं प्रिये ! । रजःपञ्चतमोद्युक्तं त्रिविन्दुसहितं
सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्षमात्मादितत्त्वसंयुतम् ॥ वर्षोद्धारतन्त्रे ॥
चतुष्कोणात्मिका रेखा वामदक्षिणतः क्रमात् । वङ्गीन्द्रविश्व-
स्तासु तिष्ठन्ति क्रमतः सदा । ऊर्ध्वमात्रा शक्तिरूपा महालक्ष्मी-
समा स्मृता । मात्रा मध्यगता मात्रा वाग्देवी सा परा स्मृता ॥
श ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ षकारं शृणु चार्वङ्गि ! अष्टकोणमयं सदा ।
रक्तचन्द्रप्रतीकाशं स्वयं परमकुण्डली । चतुर्वर्गमयं वर्षं सुधा-
निर्मितविग्रहम् । पञ्चदेवमयं वर्षं पञ्चप्राणमयं सदा । रजः-
सत्त्वतमोद्युक्तं त्रिशक्तिसहितं सदा । त्रिविन्दुसहितं वर्षं आत्मा-
दितत्त्वसंयुतम् । सर्वदेवमयं वर्षं हृदि भावय पार्वति ! ॥ वर्षो-
द्धारतन्त्रे ॥ कुञ्चिता वामतो दक्षगता च गोकुतिस्त्वधः ।
पुनरूर्ध्वगता तासु वङ्गिचन्द्रदिवाकराः । मात्रा भवानी
विज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ ष ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥ सकारं
शृणु चार्वङ्गि ! शक्तिबीजं परात्परम् । कोटिविद्युलताकारं
कुण्डलीत्रयसंयुतम् । पञ्चदेवमयं देवि ! पञ्चप्राणात्मकं सदा ।
रजःसत्त्वतमोद्युक्तं त्रिविन्दुसहितं सदा ॥ स ॥ कामधेनुतन्त्रे ॥
हकारं शृणु चार्वङ्गि ! चतुर्वर्गप्रदायकम् । कुण्डलीद्वयसंयुक्तं
रक्तविद्युन्नतोपमम् । रजःसत्त्वतमोद्युक्तं पञ्चदेवमयं सदा ।
पञ्चप्राणात्मकं वर्षं त्रिशक्तिसहितं सदा । त्रिविन्दुसहितं वर्षं
हृदि भावय पार्वति ! ॥ वर्षोद्धारतन्त्रे ॥ ऊर्ध्वादाकुञ्चिता मध्ये
कुण्डलीत्वगता त्वधः । ऊर्ध्वं गता पुनः सैव तासु ब्रह्मादयः
क्रमात् । मात्रा च पार्वती ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥ ह
कामधेनुतन्त्रे ॥ चकारं शृणु चार्वङ्गि ! कुण्डलीत्रयसंयुतम् ।
चतुर्वर्गमयं वर्षं पञ्चदेवमयं सदा । पञ्चप्राणात्मकं वर्षं त्रिशक्ति-

सहितं सदा । त्रिविन्दुसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
 शरच्चन्द्रप्रतीकाशं हृदि भावय सुन्दरि ! ॥ छ ॥ योगिनीतन्त्रे
 तृतीयभागे सप्तमपटले । न भूमौ विलिखेद्वर्णं मन्त्रं न पुस्तके
 लिखेत् । न मुक्ता पुस्तकं स्थाप्यं न मुक्तामाहरेत्तु तत् । भूकाम्ये
 ग्रहणे चैव अक्षरं वाय पुस्तकम् । भूमौ तिष्ठति देवेशि ! जन्म-
 जन्मसु मूर्खता । तदा भवति देवेशि ! तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥
 इति भूमौ वर्णलेखनादिनिषेधः । वंशसूच्या लिखेद्वर्णं तस्य हानि-
 र्भवेद् भ्रुवम् । ताम्रसूच्या तु विभवो भवेन्न तत्तृचयो भवेत् ।
 महालक्ष्मीर्भवेन्नित्यं सुवर्णस्य शलाकया । बृहन्नलस्य सूच्या वै
 मतिवृद्धिः प्रजायते । बृहन्नलस्य वोल इति गौडप्रसिद्धस्य ॥
 तथा अग्निमयैर्देवि ! पुत्तपौत्तधनागमः । अग्निमयैश्चित्रकाष्ठ-
 मयैः ॥ रौत्येन विपुला लक्ष्मीः कांस्येन मरणं भवेत् ॥ रौत्येन
 पित्तलेन ॥ अष्टाङ्गुलप्रमाणेन दशाङ्गुलेन वायवा । चतुरङ्गुल-
 सूच्या वा यो लिखेत् पुस्तकं शुभे ! । तत्तदक्षरसंख्ये तु सत्यायु-
 र्याति वै दिने ॥ यथा रौत्येनेत्यादिवचने एकत्रैव विधिनि-
 षेधौ तथात्राप्यष्टाङ्गुलदशाङ्गुलयोर्विधिनिषेधश्चतुरङ्गुले ॥ इति
 लेखनीकरणशुभाशुभे पुस्तकमानमपि तत्रैव ॥ मानं वक्ष्ये
 पुस्तकस्य शृणु देवि ! समासतः । मानेनापि फलं विन्द्या-
 दमाने श्रीर्हता भवेत् । हस्तमात्रं मुष्टिमात्रमाबाहु द्वादशा-
 ङ्गुलम् । दशाङ्गुलं तथाष्टौ च अतो हीनं न कारयेत् । इति
 पुस्तकमानम् ॥ वेधद्वयं मुष्टिहस्तं बाहुमात्रे चिरन्तनम् । सम-
 भागे महेशानि ! हस्तादौ रूपबन्धकम् । अष्टाङ्गुलं परित्यज्य
 मध्ये वेधं न कारयेत् । प्रादेशादौ भवेद्रन्ध्री द्वाङ्गुले वा समा-
 चरेत् । पुस्तकस्य च आद्यन्ते यन्त्रवेधं विकल्पयेत् । भार्या-
 हानिर्भवेदाशु धनानां वा चयो भवेत् । दम्बरन्ध्रे भवेत् पीडा
 वर्तुलं शुभदं भवेत् । चतुष्कोणे विग्रवस्तु त्रिकोणे मरणं

भवेत् । इति पुस्तकवेधफलम् ॥ भूर्जे वा तेजपत्रे वा ताले वा ताडिपत्रके । अगुरुणापि देवेशि ! पुस्तकं कारयेत् प्रिये ! । सन्धवे खर्णपात्रे च ताम्रपात्रे च शङ्करि ! । अन्यद्वृक्षत्वचि देवि ! तथा केतकिपत्रके । मार्त्तण्डपत्रे रौप्ये वा वटपत्रे वरानने ! । अन्यपत्रे च सुदले लिखित्वा यः समभ्यसेत् । स दुर्गतिमवाप्नोति धनहानिर्मवेद् ध्रुवम् । इति पुस्तककरणपत्र-फलम् ॥ वेदस्य लिखनं कृत्वा यः पठेद् ब्रह्महा भवेत् । पुस्तकं वा गृहे स्थाप्यं वक्षपातो भवेद् ध्रुवम् । इति पुस्तके वेदलिखननिषेधः ॥ सत्येऽक्षरे स्थितः शशुः शूलपाणिस्त्रिलो-चनः । प्रजापतिर्हापरे च त्रेतायां सूर्य एव च । कृते युगे पिनाकी च कलौ लिप्यक्षरे हरिः । आरभ्ये च समाप्तौ च लेखकं प्रतिपूजयेत् । हरिश्च गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्च सुमनोहरैः । यावदक्षरसंख्यानं प्रतिपत्रे च सुन्दरि ! । तावद् युगसहस्राणि ब्रह्मलोके वसेच्चिरम् ॥ इति लेखकपूजाफलम् ॥ वेतनं यस्तु गृह्णीयात् लिखित्वा पुस्तकं स तु । यावदक्षरसंख्यानं तावच्च नरके वसेत् ॥ इति लिखितस्य वेतनं पञ्चपात्रेऽप्यः ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमसर्गोक्तं चक्षुरलेखनादिप्रकार-
कथनं कोरकनाम सप्तमः परिच्छेदः ।

तन्मसङ्केतबोधार्थमाहृत्य तन्मशास्त्रतः । वर्णनामानि कतिचि-
द्वक्षामि विदुषां मुदे । ॐकारो वर्तुलस्तारो वामश्च हंसका-
रश्च । मन्त्राद्यः प्रणवः सत्त्वं विन्दुशक्तिस्त्रिदैवतम् । सर्वजीवो-
त्पादकश्च पञ्चदेवो ध्रुवं त्रिकः । सावित्री त्रिशिखो ब्रह्म त्रिगुणो
गुणजीवकः । आदिवीजं वेदसारो वेदवीजमतः परम् । पञ्च-
रस्त्रिस्त्रिकुटे च त्रिभवे भवनाशनः । गायत्रीवीजपञ्चांशौ मन्त्र-
विद्याप्रसूः प्रभुः । अक्षरं मातृकासूत्रानादिरद्वैतमोक्षदौ ॥
ओम् ॥ अः श्रीकण्ठः सुरेशश्च ललाटश्चैकमात्रिकः । पूर्वोदरी

सृष्टिमेधौ सारस्वतः प्रियंवदः । सञ्जानाङ्गी वासुदेवो धनेशः
 केशवोऽसृत्तम् । कीर्त्तिर्निवृत्तिर्कर्मवीर्यो नरकारिर्हरो मरुत् ।
 ब्रह्मा वामाद्यजो ज्ञः करसुः प्रवृत्ताश्रयः । प्रवृत्ताद्यावयव
 इत्यर्थः ॥ ब्रह्माणी कामरूपश्च कामेशो वाग्मिनी वियत् ।
 विश्वेशः श्रीविष्णुकण्ठी प्रतिपत्तिरिङ्गिनी । अर्कमण्डल-
 वर्णाद्यौ ब्राह्मणः कामकर्षिणी ॥ अः ॥ आकारो विजयानन्तो
 दीर्घच्छायो विनायकः । क्षीरोदधिः प्रयोदश प्राप्नो दीर्घाश्र-
 वत्तकौ । प्रचण्ड एकजो रुद्रो नारायण इवेक्षरः । प्रतिष्ठा
 मानदा कान्तो विश्वान्तकगजान्तकः । पितामहो द्विठान्तो भूः
 क्रिया कान्तिश्च सम्भवः । द्वितीया मानदा काशी विघ्नराजः
 कुजो वियत् । खरान्तकश्च हृदयमङ्गुष्ठो भगमालिनी । आ ॥
 इः सूक्ष्मा शास्त्राली विद्या चन्द्रः पृष्ठा सुगुह्यकः । सुमित्र
 सुन्दरो वीरः कोटरः काटरः पयः । स्रग्मन्मो माधवस्तुष्टि-
 र्दम्भेवञ्च नासिका । शान्तः कान्तः कामिनी च कामो विघ्न-
 विनायकः । नेपालो भरणी रुद्रो नित्या किञ्चा च पावकः ॥
 इः ॥ ईक्षिमूर्तिर्महामाया लोलाक्षी वामलोचनम् । श्रीविन्दः
 शेखरः पुष्टिः सुमद्रा रत्नसंज्ञकः । विष्णुर्लक्ष्मीः प्रहासश्च वाग्मि-
 शुद्धः परापरः । कलौत्तरीयो भेरुण्डा रतिश्च पीण्डवर्द्धनः ।
 शिवोत्तमः शिवा तुष्टिश्चतुर्थी विन्दुमालिनी । वैष्णवी वैन्दवी
 जिह्वा कामकलसनादका । पावकः कोटरः कीर्त्तिर्मोहनी काल-
 कारिका । कुचदन्तं तर्जनी च शान्तिस्त्रिपुरसुन्दरी ॥ ई ॥
 उः शङ्करो वक्तुं लाक्षो भूतः कल्याणवाचकः । अमरेशो दक्षः
 कर्णः षड्वक्त्रो मोहनः शिवः । उग्रप्रभुर्धृतिर्विष्णुर्विश्वकर्मा
 महेश्वरः । शत्रुघ्नसेटिका पुष्टिः पञ्चमी वज्रिवाहिनी ।
 कामघ्नः कामना चेशो मोहिनी विघ्नहन्त्री । उटसुः
 कुटिजा श्रोत्रं पारद्वीपो वृषो हरः ॥ उ ॥ जः कण्ठको रतिः

शान्तिः शोधनो मधुसूदनः । कामराजः कुजेशश्च महेशो
 वासकर्णकः । अर्घ्येशो भैरवः सूक्ष्मो दीर्घघोणा सरस्वती ।
 विद्यासिनी विघ्नकर्ता लक्षणो रूपकर्षिणी । महाविद्येश्वरी
 षष्ठी षण्डी भूः कान्यकुब्जकः ॥ क ॥ ऋः पुर्दीर्घमुखी रुद्रो
 देवमाता त्रिविक्रमः । भावभूतिः क्रिया क्रूरा रेचिका
 नासिकाधृतः । एकपादशिरोमाला मण्डला शान्तिनी जलम् ।
 कर्णः कामलभा मेधो निवृत्तिर्गणनायकः । रोहिणी शिवदूती
 च पूर्णगिरिश्च सप्तमी ॥ ऋ ॥ ऋः क्रोधोऽतिथिश्चो वाणी
 वाक्पानो गोऽथ श्रीधृतिः । ऊर्ध्वमुखी निशानाथः पद्ममाला
 विनयधौः । शशिनी मोक्षिका श्रेष्ठा दैत्यमाता प्रति-
 ङ्गिता । एकदन्ताङ्गयो माता हरिता मिथुनो दया । कामलः
 श्यामला मेधो प्रतिष्ठा प्रतिरष्टमी । ब्रह्मण्यमिव कीलाले
 पावको गन्धकर्षिणी ॥ ऋ ॥ लृः स्थाणुः श्रीधरः शुद्ध मेधधूम्रो
 वको वियत् । देवयोनिर्दक्षगण्डो वह्निः कौन्तेरुद्रकी । विश्वे-
 श्वरो दीर्घजिह्वा महेंद्रो लाङ्गलिः परा । चन्द्रिका पार्थिवो
 धूम्रा द्विदन्तः कामवर्धनः । शुचिस्मिता च नवमी कान्तिरा-
 यातकेश्वरः । चित्ताकर्षिणी काशश्च तृतीयकुलसुन्दरी ॥ लृ ॥
 लृकारः कामला हर्षा हृषीकेशो मधुव्रतः । सूक्ष्मा कान्तिर्वाम-
 गन्धो रुद्रः कामोदरी सुरा । शान्तिः कृत् स्वस्तिका शक्रो मा-
 याकौ लोचुपो वियत् । कुशमी सुखिरो माता नीलपीतो
 गजाननः । कामिनी विश्वया कालो नित्याशुधः शुचिः कृती ।
 सूर्यो धैर्योऽकर्षणी च एकाकी दनुजप्रसूः ॥ लृ ॥ एकारो
 वास्तवः शक्तिर्भीष्मश्रीशोष्ठो भगं मरुत् । सूक्ष्माभूतोऽर्धकेशी
 च ज्योत्स्ना अद्वा प्रमर्दनः । भयं ज्ञानं कृपा धीरा जङ्घा सर्व-
 ससुह्रवः । वज्रिर्विष्णुर्भगवती कुण्डली मोहिनी वसः । योषि-
 दाधारशक्तिश्च त्रिकोणा ईशसंज्ञकः । सन्निरेकादशी भद्रा

पद्मनाभः कुलाचलः ॥ ए ॥ ऐर्लज्जा भौतिकः कान्ता वायवी
 मोहिनी विभुः । दत्ता दामोदरः प्रज्ञोऽधरो विवृतमुख्यपि ।
 क्षमात्मको जगद्योनिः परः परनिबोधकः । श्रानासृता
 कपर्दिनीः पीठेशोऽग्निः समाढकः । त्रिपुरा लोहिता रात्री
 वाम्भवो भौतिकासनः । महेश्वरो द्वादशी च विमलस सर-
 स्वती । कामकोटो वामजानुरंशुमान् विजया जटा ॥ ऐ ॥
 ओकारः सत्यपीयूषो पश्चिमास्यः श्रुतिः खिरा । सद्योजातो
 वासुदेवो गायत्री दीर्घजङ्गकः । आप्यायनी चोर्द्धदन्तो लक्ष्मी-
 र्वाणोमुखी द्विजः । उद्देश्यदर्शकस्तीव्रः कैलासो वसुधाचरः ।
 प्रणवांशो ब्रह्मसूत्रमजेशः सर्वमङ्गला । त्रयोदशी दीर्घनासा
 रतिनाथो दिगम्बरा । त्रैलोक्यविजया प्रज्ञा प्रीतिर्वीजादि-
 कर्षिणी ॥ ओ ॥ ओकारः शक्तिको नादस्तेजसो वामजङ्गकः ।
 मनुब्रह्महेशश्च शङ्कुकर्णः सदाशिवः । अधोदन्तश्च कण्ठोष्ठौ
 संर्द्धर्षश्च सरस्वती । आद्या चोर्द्धमुखी शान्तो व्यापिनो प्रकृतः
 परः । अनन्ता ज्वालिनी व्योमा चतुर्दशी रतिः प्रियः । नेत्र-
 मात्मा कर्षणी च ज्वालामालिनिकाभृगुः ॥ औ ॥ अक्षरश्चक्षुषो
 दन्तो घटिका समगुह्यकः । प्रद्युम्नः श्रीमुखो प्रीतिर्वीजयोनि-
 र्वृषध्वजः । परं शशी प्रमाणीशः सोमविन्दुः कलानिधिः ।
 अक्रूरश्चेतना नादपूर्णा दुःखहरः शिवः । शिरःशम्भुर्नरेशश्च
 सुखदुःखप्रवर्त्तकः । पूर्णिमा रेवती शुद्धः कन्याचरवियद्विः ।
 अमृता कर्षिणी शून्यं विचित्रा व्योमरूपिणी । केदारो रात्रि-
 नाशश्च कुम्भिका चैव वुहुदः ॥ अं ॥ अः कण्ठको महासेनः
 काला पूर्णामृता हरिः । इच्छा भद्रा गणेशश्च रतिविद्यामुखी
 सुखम् । द्विविन्दुरसना सोमोऽनिबद्धो दुःखसूचकः । द्विजिह्वः
 कुण्डलं वक्त्रः सर्गः शक्तिर्निशाकरः । सुन्दरी सुयशानन्ता
 मणनाथो महेश्वरः ॥ अः ॥ कः क्रोधीशो महाकाली कामदेव-

प्रकाशकः । कपाली तेजसः शान्तिर्वासुदेवो जयामलः । चक्री
 प्रजापतिः सृष्टिर्दक्षस्कन्धो विशाम्पतिः । अनन्तः पार्थिवो
 विन्दुस्तापिनी परमात्मकः । वर्गाद्यश्च सुखी ब्रह्मा स खाद्योऽम्भः
 शिवो जलम् । माहेश्वरी तुला पुष्पा मङ्गलशरणं करः । नित्या
 कामेश्वरी मुख्यः कामरूपो गजेन्द्रकः । श्रीपुरं रमणो वङ्ग-
 कुसुमा परमात्मकः ॥ क ॥ खः प्रचण्डः कामरूपी ऋद्धिर्वङ्गिः
 सरस्वती । आकाशमिन्द्रियं दुर्गा चण्डीशस्तापिनी गुरुः ।
 शिखण्डी दन्तजातीशः कफोष्णिर्गरुतो यदि । शून्यं कपाली
 कल्याणी सूर्पकर्णो जरामरः । शुभ्रान्नेया चण्डलिङ्गो जना-
 व्याङ्गीरखङ्गकौ ॥ ख ॥ गो गौरी गौरवो गङ्गा गणेशो गोकु-
 लेश्वरः । शार्ङ्गी पञ्चान्तको गाथा मन्धर्वः सर्वगः स्मृतिः ।
 सर्वसिद्धिः प्रभा धूम्रा द्विजाख्यः शिवदर्शनः । विश्वात्मा गौः
 पृथग्रूपा बालवर्द्धस्त्रिलोचनः । गीतं सरस्वती विद्या भोगिनी
 नन्दनो धरा । भोगवती च हृदयं ज्ञानं जालम्बरो लवः ॥
 ग ॥ घः खड्गी घुर्धुरो घण्टी घण्टीशस्त्रिपुरान्तकः । वायुः
 शिवोत्तमः सत्या किङ्किणी घोरनायकः । मरीचिर्वरुणो मेधा
 कालरूपी च दाम्भिकः । लम्बोदरा ज्वालमूलं नन्देशो हननं
 ध्वनिः । त्रैलोक्यविद्यासंहर्ता कामाख्यमनघामयः ॥ घ ॥
 ङः शङ्गी भैरवखण्डो विन्दूत्तंसः शिशुप्रियः । एकरुद्रो दक्ष-
 नखः सर्परो विषयस्थहा । कान्तिः खेताद्वयो धीरो द्विजात्मा
 ज्वालिनी वियत् । मन्त्रशक्तिश्च वदनो विघ्नेशी चात्मनायकः ।
 एकनेत्रो महानन्दो दुर्धरश्चन्द्रमा यतिः । शिवयोषा नीलकण्ठः
 कामेशी च मयांशुकौ ॥ ङ ॥ चः पुष्करो हली वाही चात्म-
 शक्तिः सुदर्शनः । चर्ममुण्डधरो भूत्वा महिषाचारसन्धिनी ।
 एकरूपो रुचिः कूर्मस्यामुष्ठा दीर्घवालुकः । वामबाहुर्मूलमाया
 चतुर्भूर्त्तिस्ररूपिणी । दयितश्च दिनेत्रश्च लक्ष्मीक्षितयक्षी-

चनः । चन्दनं चन्द्रमा दैवसेतनोष्ठसिको बुधः । देवी केट-
 मुखेच्छात्मा कौमारी पूर्वफलानी । अनङ्गमेखला वायुर्मेदिनी
 च मुलावती ॥ च ॥ कृष्णन्दनं सुषुम्ना च पशुः पशु पतिर्द्युतिः ।
 निर्मलं तरलं वङ्गिभूतमात्रा विलासिनी । एकनेत्रश्च द्वयली
 द्विशिरा वामकूर्परः । गोकर्णा लाङ्गली वामः काममत्ता सदा-
 शिवः । माता निशाचरः पायुर्विद्यतः स्थितिशब्दकः ॥ छ ॥
 जः श्रवो वानरः शूली भोगदा विजया स्थिरा । ललदेवो जयो
 ज्येष्ठा धातकी सुमुखी विभुः । लम्बोदरी स्मृतिः शाखा सुप्रभा
 कर्दका धरा । दीर्घरूपो बहुरुचिर्हंसो नन्दी तेजाः सुराधिपः ।
 जवनो वेगितो वामो मानवाक्षः सदात्मकः । हृन्धारुतेश्वरी
 वेगी चामोदो मदविह्वलः ॥ ज ॥ भो भङ्गारी गुह्यो भङ्गावायुः
 सत्यः षडुन्नतः । अजेशो द्राविणी नादः पाशी जिह्वा जलं स्थितिः ।
 विराजेन्द्रो धनुर्हस्तः कर्कशो नादजः कुजः । दीर्घबाहुवलो
 रूपमाकम्बितः सुचञ्चलः । दुर्मुखो गृह्य आत्मवाक् विकटा-
 कुचमञ्जलः । कलहंसप्रिया वामा बहुलीयध्यप्रर्वकः ।
 दक्षहासाष्टहासश्च पाथात्मा व्यञ्जनः स्वरः ॥ झ ॥ अकारो
 बोधिनी विज्ञा कुण्डली मयदो वियत् । कौमारी नागविज्ञानी
 सव्याङ्गुलनयरो वकः । सर्वेशचूर्णिता बुद्धिः स्वर्गात्मा घर्घर-
 ध्वनिः । धर्मैकपादौ सुमुखौ विरजा चन्दनेश्वरी । गायनः
 पुष्पधन्वा च रागात्मा च वराक्षिणी ॥ ज ॥ टट्टहारः कपाली
 च सोमवाः खेचरी ध्वनिः । मुकुन्दो विनदा पृथ्वी वैष्णवी
 वारुणी नवः । दक्षाङ्गकार्दचन्द्रश्च जरा भूतिः पुनर्मवः । दृष्ट-
 स्मृतिधनुश्चिन्ता प्रमोदा विमला कटिः । राजा गिरिर्महाधनु-
 र्ग्राणात्मा सुमुखो मेरुत् ॥ ट ॥ ठः शून्यो मञ्जरी वीजः पाणिनी
 लाङ्गली क्षया । वनजो नन्दनो जिह्वा सुनक्षत्रध्वजः सुधा ।
 वर्तुलः कुण्डलो वङ्गिरस्यतं चन्द्रमण्डलः । दक्षजानूराभाश्च

देवभक्तो वृहदध्वनिः । एकपादो विभूतिश्च ललाटं सर्वमिदम् ।
 वृषभो नलिनी विष्णुर्महेशो ग्रामणीः शशी ॥ ठ ॥ उः स्मृतिर्दा-
 रुको नन्दिरुपिणी योगिनीप्रियः । कौमारी शङ्करस्त्रासस्त्रि-
 वक्तो नदको ध्वनिः । दुरुहो जटिली भीमा द्विजिह्वः पृथिवी
 सती । कोरगिरिः क्षमा कान्तिर्नाभिः स्वाती च लोचनम् ॥ ड ॥
 ढो ढक्कानिर्णयः पूर्वं यज्ञेशादनदेश्वरः ॥ अर्द्धनारीश्वरस्तोय-
 मोश्वरी त्रिशिखी नवः । दक्षपादाङ्गुलेर्भूलं सिद्धिदण्डा विना-
 यकः । प्रह्लासा त्रिवरा ऋद्धिर्निर्गुणो निधनो ध्वनिः । विघ्नेशः
 पालिनी त्वक्धारिणी क्रोडपुच्छकः । एलापूरं त्वगात्मा च
 विशाखा श्रीमनो रतिः ॥ ढ ॥ णो निर्गुणं रतिज्ञानं जम्भनः
 पक्षिपाह्नः । जया शम्भो नरकजित् निष्कला योनिनीप्रियः ।
 हिमुखं कोटवी ओतं सृष्टिर्बोधनी मता । त्रिनेत्रो मानुषी
 व्योम दक्षपादाङ्गुलेर्मुखः । बाधवः शङ्किनी वीरो नारायणश्च
 निर्णयः ॥ ण ॥ तः पूतना हरिः शुद्धिः शक्ती शक्तिर्जटी ध्वजा ।
 कामस्त्रिक्रवामकथ्यौ च कामिनी मध्यकर्णकः । आषाढी
 तण्डुलश्च कामिकाष्टपुच्छकः । रत्नकक्षः श्याममुखी वाराही
 मकरोऽरुणा । सुगतोऽर्द्धमुखा बुद्धेजानुश्च क्रोडपुच्छकः । गन्धो
 विखा मरुच्छत्रधानुराधा च सौरकः । जयन्ति पुलको भ्रान्ति-
 रनङ्गमदनातुरा ॥ त ॥ थः स्थिरामी महाग्रन्थिर्ग्रन्थिर्ग्राही
 भयानकः । शिली शिरमिजो दण्डी भद्रकाली शिलोच्चयः ।
 कृष्णो बुद्धिर्विकर्मा च दक्षनासाधिपोऽमरः । वरदा भोगदा
 केशो वामजानुरसोऽनलः । लोलौ जर्जयिनी गुह्यः शरश्चक्री
 दिवाकरः ॥ थ ॥ दोऽद्रीशोऽतकिर्धाता दाता दलं कल-
 चकम् । दीनं ज्ञानश्च दानश्च भक्तिराहवनी धरा । सुषुम्ना
 योगिनी सद्यः कुण्डलो वामगुल्फकः । कात्यायनी शिवा दुर्गा
 लङ्काना त्रिकण्डी । स्वस्तिकः कुटिलारूपः कृष्णलोमा

जितेन्द्रियः । धर्महृदामदेवश्च भ्रमा बहुसुचञ्चला । हरिद्रा-
 पुरमत्रौ च दक्षपाणिस्त्रिरेखकः ॥ द ॥ धो धनार्थो रुचिः स्थाणुः
 सात्त्वतो योगिनीप्रियः । मीनेशः शङ्किनी तोयं नागेशो विश्व-
 पावनी । धिषणा धरणा चिन्ता नेत्रयुग्मं प्रियो मतिः । पीत-
 वासा त्रिवर्णा च धाता धर्मप्लवङ्गमः । सन्दर्शो मोहनो लज्जा
 वज्रतुण्डाधरं धरा । वामपादाङ्गुलेर्मूलं जेष्ठा सुरपुरभवः ।
 स्पर्शात्मा दीर्घजङ्घा च धनेशो धनसञ्चयः ॥ ध ॥ नो गर्जिनी
 क्षमा सौरिर्वारुणी विश्वपावनी । मेघश्च सविता नेत्रं दन्तुरो
 नारदोऽञ्जनः । ऊर्ध्वचामी द्विरण्डश्च वामपादाङ्गुलेर्मुखः ।
 वैनतेयस्तुतिर्वत्सस्वरणिर्बालिरागमः । वामनो ज्वालिनी दीर्घो
 निरीहः सुगतिर्वियत् । शब्दात्मा दीर्घघोणा च हस्तिना-
 पुरमेचकौ । गिरिनायकनीलौ च शिवो नादिर्महामतिः ॥ न ॥
 पः पूरप्रियता तोत्सा लोहितः पञ्चमो रमा । गुह्यकर्त्ता निधिः
 श्रेष्ठः कालरात्रिः सुवाहिता । तपनः पालनः पाता पद्मरेणु-
 निरञ्जनः । सावित्री पातिनौ पानं वीरतत्त्वो धनुर्धरः । दक्ष-
 पाश्र्वश्च सेनानी मरीचिः पवनाशनिः । उड्डीशं जयिनी कुम्भो-
 ऽलसं रेखा च मोहकः । मूला द्वितीयमिन्द्राणी लोकाक्षी मन
 आत्मनः ॥ प ॥ फः सखी दुर्गिणी धूम्रा वामपाश्र्वो जनार्दनः ।
 जया पादः शिखा रौद्री फेत्कारः शाखिनीप्रियः । उमा विहङ्गमः
 कालः कुञ्जिनी प्रियपावकौ । प्रलयाग्निर्नीलपादोऽक्षरः पशुपतिः
 शशी । फुत्कारो यामिनी व्यक्ता पावनो मोहवर्द्धनः । निष्फल-
 वागहङ्कारः प्रयागो ग्रामणीः फलम् ॥ फ ॥ बोऽवनीभूधरो मार्गी
 घर्घरी लोचनप्रियः । प्रचेताः कलसः पक्षी स्थलगण्डः कप-
 दिनी । पृष्ठवंशोभयामातः शिखिवाहो युगन्धरः । सुखविन्दु-
 र्बली घण्टा योद्धा त्रिलोचनप्रियः । क्लेदिनी तापिता भूमिसुग-
 णिन्द्रबलिप्रियः । सुरभिर्मुखविणुश्च संहारो वसुधाधिपः ।

षष्ठी पुरं चपेटा च मोदको गगनं प्रति । पूर्वाषाढामध्यलिङ्गी
 शनिः कुम्भतृतीयकौ ॥ व ॥ भः क्लिन्ना भ्रमरो भीमो विश्व-
 भूर्त्तिर्निशा भयम् । हिरण्यो भूषणो मूलं यज्ञसूत्रस्य वाचकः ।
 नक्षत्रं भ्रमणा दीप्तिर्वयो भूमिः पयो नभः । नाभिर्भद्रं महा-
 बाहुर्विश्वभूर्त्तिर्विताण्डकः । प्राणात्मा तापिनी वज्रा विश्व-
 रूपी च चन्द्रिका । भीमसेनः सुधासेनः सुखो मायापुरं हरः ॥
 भ ॥ मः काली क्लेशितः कालो महाकालो महान्तकः । वैकु-
 ण्ठो वसुधा चन्द्रो रविः पुरुषराजकः । कालभद्रो जया मेधा
 विश्वदा दीप्तसंज्ञकः । जठरश्च भ्रमा मानं लक्ष्मीर्मातोश्र-
 वन्धनौ । विषं शिवो महा महावीरः शशिप्रभा जनेश्वरः ।
 प्रमत्तः प्रियसूरुद्रः सर्वाङ्गो वज्रिमण्डलम् । मातङ्गमालिनी
 विन्दुः श्रवणाभरथो वियत् ॥ म ॥ यो वाष्पी वसुधा वायु-
 विक्रतिः पुरुषोत्तमः । युगान्तः श्वसनः शीघ्रो धूमार्चिः प्राणि-
 सेवकः । शङ्खा भ्रमो जटी लोला वायुवेगीयशङ्करी । सङ्कर्षणः
 क्षपा बालो हृदयं कपिला प्रभा । आग्नेयो व्यापकस्यागो
 होमो यानं प्रमा सुखम् । चण्डः सर्वेश्वरो धूमश्चामुण्डा समु-
 खेश्वरो ॥ त्वगात्मा मलयो माता हंसिनी भृङ्गिनायकः ॥ तेन
 मः शोषको मीनो धनिष्ठानङ्गवेदिनी । मेष्ठः सोमं पक्तिनामा
 पापहा प्राणसंज्ञकः ॥ य ॥ रो रक्तः क्रोधिनी रेफः पावक-
 स्वोजसो मतः । प्रकाशा दर्शनी दीपो रतकृष्णा परं बली ।
 भुजङ्गेशो मतिः सूर्यो धातुरक्तः प्रकाशकः । व्यापको रेवती
 दासं कुक्ष्यंशो वज्रिमण्डलम् । उपरेखा स्थूलदण्डो वेदकण्ड-
 पला पुरा । प्रकृतिः सुगलो ब्रह्मशब्दश्च गायको धनम् ।
 श्रीकण्ठ उष्मा हृदयं मुण्डी त्रिपुरसुन्दरी । सविन्दुयोगिनी
 ज्वाला श्रीशैलो विश्वतोमुखी ॥ र ॥ लघुन्द्रः पुतना पृष्ठी
 माधवः शत्रुवाचकः । बलानुजः पिनाकीशो व्यापको मांस्-

संज्ञकः । खड्गीनादोऽमृतं देवी लवणं वारुणीपतिः । शिखा
 वाणी क्रिया माता भामिनी कामिनी प्रिया । ज्वालिनी वेगिनी
 नादः प्रद्युम्नः शोषणो हरिः । विम्बात्ममन्द्री बली चेतो मेरु-
 गिरिः कला रसः ॥ ल ॥ वो बालो वारुणी सृष्ट्या वरुणो मेद-
 संज्ञकः । खड्गीशो ज्वालिनी वङ्गः कलसध्वनिवाचकः । उत्-
 कारीशस्तु नावीतो वज्रा स्फिक् सागरः शुचिः । त्रिधातुः
 शङ्करः श्रेष्ठो विशेषो यमसादनम् ॥ व ॥ शः सव्यश्च कामरूप-
 कामरूपो महामतिः । सौख्यनामा कुमारोऽस्थि शीकण्ठो
 वृषकेतनः । वृषघ्नः शयनं शान्ता सुभगा विस्फुलिङ्गिनी ।
 मृत्युर्देवो महालक्ष्मीर्महेन्द्रः कुलकौलिनी । बाहुर्हंसो विय-
 दक्तं हृदनङ्गाङ्गुशः खलः । वामोरुः पुण्डरीकात्मा कान्तिः
 कल्याणवाचकः ॥ श ॥ षः श्वेतो वासुदेवश्च पीता प्रज्ञा विना-
 यकः । परमेष्ठी वामबाहुः श्रेष्ठो गर्भविमोचनः । लम्बोदरो
 यमोऽजेशः कामधुक् कामधूमकः । सुश्रीरुष्मा वृषो लज्जा मरु-
 ङ्गश्च प्रियः शिवः । सूर्यात्मा जठरः कोषो मत्ता वक्षोविदा-
 रिणी । कलकण्ठो मध्यभिन्ना युद्धात्मा मलपूः शिवः ॥ ष ॥
 सो हंसः सुयशा विष्णुर्भृग्वीशश्चन्द्रसंज्ञकः । जगद्बीजं शक्ति-
 नामा सोऽहं वेशरती भृगुः । प्रकृतिरीश्वरः शुद्धः प्रभा श्वेतः
 कुलोज्ज्वलः । दक्षपादोऽमृतं ब्राह्मी परमात्मा परोऽक्षरः ।
 सुरूपा च गुणेशो गौः कलकण्ठो वृकोदरी । प्राणाद्याश्च पुरा
 देवी लक्ष्मीः सोमो हिरण्यपुः । दुर्गोत्तारिणी सम्मोहाज्जीवी
 सूर्तिमनोहरः ॥ स ॥ हः शिवो गगनं हंसो नागलोकोऽम्बिका-
 पतिः । नकुलीशो जगत्प्राणः प्राणेशः कपिलामलः । पर-
 मात्मात्मजो जीवो यवाकः शान्तिदोऽङ्गनः । मृगोभयोऽरुणा
 स्थाणुः क्रुट्कूपविरावणः । लक्ष्मीर्मविहरः शम्भुः प्राणशक्ति-
 नलाटजः । स्वकोपवारणः शूली चैतन्यं पादपूरणः । महा-

सखीः परं शम्भुः शाखोठः सोममण्डलम् ॥ ह ॥ ला पृथ्वी
विमला मेघोऽनन्तोऽव्यवहासिता । व्यापिनी शिवदा केतु-
जंगत्सारतरं हठः । ग्लौमृङ्गानी च वेदार्थसारी नारायणः
स्वयम् । जठरो नकुलिः पीता शिवेशोऽनङ्गमालिनी ॥ ल ॥
क्षः कोपस्तुम्बुकः कालो रुक्षः संवर्त्तकः परः । नृसिंहो वि-
द्युतामाया महातेजा युगान्तकः । परात्मा क्रोधसंहारी
बलान्तो मेरुवाचकः । सर्वाङ्गः सागरः कामः संयोगान्धस्त्रि-
पूरकः । चैत्रपालो महाक्षोभो मातृकान्तानलक्षयः । मुखं
कव्यवहानन्ता कालजिह्वा गणेश्वरः । छायापुत्रश्च सङ्घातो
मन्त्रयश्रीर्ललाटकः ॥ च ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे वर्षाभिधानः ।

कथनं नामाष्टमः परिच्छेदः ॥

मन्त्राणां वर्षमयत्वात् वर्षप्रकरणानन्तरं मन्त्रप्रकरणस्यै-
चित्यात् मन्त्रप्रकरणमुच्यते विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले ॥
अथ मन्त्रान् प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! । यस्य प्रसादमा-
त्रेण चतुर्वर्गं लभेन्नरः । कैलासस्य चतुर्दिक्षु मन्त्राणां साधकस्य
च । सन्ति सर्वत्र तन्त्राणि चतुर्धा परमेश्वरि ! । कोटिकोटिषु
मन्त्राणां यन्त्राणां साधकस्य च । पृथिव्यां देवलोकेषु गन्धर्वेषु
रसातले । नरलोके ऋषिलोके कुष्माण्डराक्षसेषु च । नाना-
रूपाणि तन्त्राणि सन्ति वैशेषिकाणि च । सर्वेषां तन्त्रमन्त्राणां
माण्डवेषु विशिष्यते ॥ तथा । मुक्तापीतपयोदविद्रुमजवावर्षै-
र्मुक्तैः पञ्चभिस्त्र्यक्षैश्चित्तमीशमिन्दुमुकुटं पूर्णेन्दुकोटिप्रभम् ।
शूलं टङ्कपाणवज्रदहनान् नागेन्द्रघण्टाङ्गुशान् पाशं भीतिहरं
दधानमसिताकल्योज्ज्वलाङ्गं भजे ॥ प्रणम्य कथयिष्येऽहं सर्वलोक-
हितं परम् । यस्मिन् यादृश आचारस्तत्र धर्मस्तु तादृशः ।
कृतार्थस्तेन जायेत स्वर्गमोक्षसमन्वितः । आम्निस्तत्र च

कर्त्तव्या तदा सिद्धिः प्रजायते ॥ तथा । मुक्तामुखे देवतायाः
 सर्वमन्त्रं जगाद सः । यत्तगन्धर्वनागेषु तथा पीतमुखेन च ।
 कुष्माण्डविघ्नलोकेषु पयोदेन मुखेन वै । वैदूर्येण जवाभेन
 मनुष्येषु निगद्यते । शिष्येभ्यो दापयामास महाविद्याः सुरे-
 श्वरः ॥ शिष्येभ्यो दापनप्रकारस्तु गायत्रीतन्त्रे दशमब्राह्मण-
 पटले ॥ शिव उवाच ॥ लम्बोदर ! महाभाग ! शृणु मे परमं
 वचः । इदं महासुसन्दर्भं मम वक्ताद्विनिर्गतम् । निर्गतं
 पार्वती वक्तात्तन्त्रं परमदुर्लभम् । विलिख्य बहुयत्नेन गच्छ
 सिद्धाश्रमं सुत ! । यत्र तिष्ठन्ति मुनयो वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 अणिमादिगुणैर्युक्तः शीघ्रं त्वं भव मे सुत ! । इत्युक्तः शङ्करे-
 णसौ चाष्टबाहुरभूत्ततः । चतुर्भिर्हस्तैः संलिख्य शिवाय
 विनिवेदयेत् ॥ शिव उवाच ॥ गच्छ पुत्र ! महाबाहो ! तन्त्र-
 मादाय सत्वरम् । सिद्धाश्रमं वनं रम्यं यथेन्द्रस्य च नन्द-
 नम् । प्रणम्य प्रययौ शीघ्रं तन्त्रमादाय तदनम् ॥ इत्युपक्रम्य ॥
 सुनैर्वाक्त्वं ततः श्रुत्वा तत्तन्त्रं मुनये ददौ । एवं तन्त्राणि
 सर्वाणि विलिख्य विनिवेदयेत् ॥ इति पृथिव्या तन्त्रावत-
 रणप्रकारः ॥ विश्वसारे ॥ जीवकोटिप्रविष्टा सा महाविद्या महे-
 श्वरि ! । महाविद्या महेशानि ! जीवेनैव प्रकीर्तिता । जीवे
 जीवत्वसिद्धिः स्याद्देवदेवत्वसिद्धये । मातृकार्णभेदेभ्यः सर्वे
 मन्त्राः प्रजन्तिरे । प्रजन्तिरे प्रादुर्वभूवुरित्यर्थः ॥ महाविद्या
 महापूर्वा महामन्त्राश्च भाविनि ! । सर्वेषां वीजमित्युक्तं शङ्करस्य
 मतं न च । कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाष्टततापनी च । पर-
 मशिवभट्टारकः श्रुत्यष्टादशविद्याः सर्वाणि दर्शनानि च लीलया
 तत्तदवस्थापन्नः प्रणीय सविमत्या भगवत्या स्वात्माविभिन्नया
 पृष्टः पञ्चभिर्मुखैः पञ्चान्नायान् परमार्थस्वरूपान् प्रणिन्ये इति ।
 एतान् व्याचक्षते शङ्कराचार्याः । परमशिव इति तदुक्तं परि-

ब्रह्मोक्तासे ॥ परमेशः प्रसन्नात्मा प्रकाशस्य महेशितुः । प्रथमो
यः परिस्पन्दः शिवतत्त्वं तदुच्यते ॥ भट्टारकः सर्वनियमकर्त्ता ।
कुलार्थवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोक्तासे ॥ भवपापप्रशमनात् टङ्का-
रेन्दुकशेखरात् । रक्षणात् कमनीयाद्वा भट्टारक इति स्मृतः ॥
श्रुतिप्रसिद्धा अष्टादशविद्या इति । चत्वारो वेदा उपवेदाश्चत्वारः
षडङ्गानि पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राख्येतावत्यः ॥ श्रुति-
प्रसिद्धा इति सर्वतः प्रामाण्येनोक्तम् । चत्वारो वेदा इति ऋक्-
सामाथर्वयजुषि । उपवेदा इत्यायुर्वेदगान्धर्ववेददण्डनीतिधनु-
र्वेदा यथाक्रममुक्तवेदानामित्यवगन्तव्यम् । तथा च शौन-
कोक्ती चरणव्यूहे ऋग्वेदस्यायुर्वेदोपवेदो यजुर्वेदस्य धनुर्वेदोप-
वेदः सामवेदस्य गान्धर्ववेदोपवेदोऽथर्ववेदस्यार्थशास्त्राणि
भवन्तीति अस्त्रशास्त्राणि भवन्तीति चतुर्थचरणं दाक्षिणात्याः
पठन्ति । श्रीभागवते द्वितीयस्कन्धे द्वादशाध्याये तु । आयु-
र्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः । स्थापत्यं चासृजद्वेदं क्रमात्
पूर्वादिभिर्मुखैरित्युक्तम् । स्थापत्यं विश्वकर्मशास्त्रमिति स्वामी ।
तत्तु गृहवास्तुकुण्डादिकरणशास्त्रम् । एतेषां श्रुतिवेदभिन्नशा-
स्त्रेभ्यः प्रामाण्यकीर्तनाय सर्वशास्त्राणामादौ निर्देशः कृतः
शङ्कराचार्यैः । श्रीधरस्वामिना तु श्रीभगवद्गीताटीकायां स्मृति-
शास्त्रापेक्षया दण्डनीतेर्दुर्बलत्वमुक्तम् । तथात्वे त्वयर्वेदोक्तमहौ-
पकनामभस्त्रापियानामग्राह्यत्वं स्यात् । शरत् । तत्र । एतान्येव व्याप्रितस्य भिष-
क्रियायामप्रतिषिद्धानि यानि चैवंविधानि तेष्वप्यदोष इति
स्मृत्युक्तेः । षडङ्गानीति शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छन्दोग्यो-
तीषि । पुराणं पञ्चलक्षणाक्रान्तं व्यासप्रणीतम् । न्यायः कर्म-
मीमांसा । गीतमेन तथा न्यायमिति वक्ष्यमाणवचनादान्वीचि-
वक्षि । मीमांसां ब्रह्ममीमांसा वेदान्त इति यावत् । धर्मशा-

स्त्राणि मन्वादिप्रणीतानि । एतावत्योऽष्टादशविद्या इति दर्शनानि
 व्याचक्षते आचार्याः । यथादर्शनानि बौद्धशैवब्राह्मसौरवैष्णव-
 शाक्तानीति । सम्प्रति तु वेदान्तसांख्यमौमांसाविशेषतर्कशा-
 स्त्राणि दर्शनानि मन्यन्ते सुधिय इति । लीलयेति लीला इच्छा-
 विशेषः । अन्यथा सृष्टिकर्तृत्वे निरोहस्य भगवतः कारणान्त-
 रापेक्षा नास्त्येव । तत्तदवस्थापन्न इति ब्रह्मविष्णुरुद्रव्यासनार-
 दादिशरीरोति । अतएव गन्धर्वतन्त्रे प्रथमपटले ॥ प्रथमं हि
 मया प्रोक्तं शैवं पाशुपतादिकम् । मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः सम्प्रो-
 क्तानि ततः परम् । कणादेन च सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् ।
 गौतमेन तथा न्यायं सांख्यन्तु कपिलेन तु । धिषणेन तथा
 प्रोक्तं चार्वाकमतिगर्हितम् । दैत्यानां नाशनार्थाय विष्णुना
 बुद्धरूपिणा । बौद्धशास्त्रं तथा प्रोक्तं लग्ननीलपटादिकम् ।
 आपत्यं श्रुतिवाक्याभ्यां दर्शयन् लोकगर्हितम् । कर्मस्वरूपत्या-
 व्यत्वमत्र वै प्रतिपद्यते । सर्वकर्मपरिभ्रष्टं कल्मषन्तु तदुच्यते ।
 गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः सर्व एव हि । शार्गालीं योनि-
 मापन्नाः सन्दिग्धाः सर्वकर्मसु । अतएव महाभारते मोक्षधर्मे
 काश्यपेन्द्रसंवादे ॥ अहमासं पण्डितको हैतुको वेदनिन्दकः ।
 आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामनुरक्तो निरर्थिकामिति प्रस्तुत्य आ-
 ओष्टा चातिवक्ता च ब्रह्मयज्ञेषु वै द्विजान् । यस्येयं फलनिष्पत्तिः
 शृगालत्वं मम द्विजेति ब्राह्मणं प्रति शृगालवाक्यम् ॥ ननु
 आन्वीक्षिकी दण्डनीतिस्त्रयी त्रिदिवसुन्दरीति कालीकुलसर्व-
 स्वीयवचनेनाद्यासहस्रनामान्तर्गतत्वेनान्वीक्षिक्याः श्रीमद्भक्ति-
 कालिकास्वरूपाया अध्ययनरूपोपासनया यदि शृगालत्वं
 स्यात्तदा चतुर्वर्गफलं कुतो लब्धव्यमिति चेत् सत्यमान्वीक्षिक-
 ध्यात्मविद्येति ब्रूमः । सा च दत्तात्रेयप्रणीता न गौतमोक्ता ।
 तथा च भागवते प्रथमस्कन्धे । षष्ठमत्रेरपत्यत्वं वृतः प्राप्तोऽनुस-

यथा । आन्वीक्षिकीमलर्काय प्रज्ञादादिभ्य ऊचिवानिति ।
 अत्रिणा वृतः सन् तस्यापत्यत्वं प्राप्तः । कथमित्याह अनुसूया-
 यामामेवापत्यं वृतवानिति दोषदृष्टिमकुर्वन्नित्यर्थः । शेषं सुग-
 मम् । आन्वीक्षिकीमात्मविद्यामिति श्रीधरस्वामिना व्याख्या-
 तम् । न गौतमोक्तविद्या सा तु तर्काद्वयत्वेन प्रसिद्धेति चेन्नैवम् ।
 तथात्वे आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामिति मोक्षधर्मश्लोके तर्कवि-
 द्येति विशेषणमान्वीक्षिकी दण्डनोतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोरित्य-
 मरसिंहोक्तञ्च न सङ्गच्छते । तस्मात्तयोर्द्वयोरेवान्वीक्षिकीति
 नामधेयम् । अथ तर्हि उक्तदोषस्तदवस्थ इति सत्यं गन्धर्वतन्त्रा-
 भिप्रायमनालोच्य दोषमाशङ्कसे तथाहि । निष्ठाया प्रतीता-
 र्थाभिधायित्वाच्छार्गालीं योनिमापन्नाः प्राप्तशृगालयोनिकाः
 सर्वे एव गोतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः केवलतर्कशास्त्रनिपुणाः
 सन्तः सर्वकर्मसु सन्दिग्धा भवन्तीति वचनस्य निर्गलितार्थः ।
 शास्त्रान्तरव्यावृत्तिस्तु निपातेन व्यज्यते । अतएव आमन्त्रायार्था-
 विवादेन न्यायचिन्तां करोति यः । तेन निःश्रेयसं प्राप्यं शार्गाली
 योनिरन्यथेति पठन्ति । मोक्षधर्मश्लोकार्थस्तु । तर्कविद्या-
 मान्वीक्षिकीमनुरक्तोऽहं द्विजानाक्रोष्टातिवक्ता च यस्य ब्राह्मणं
 प्रत्याक्रोशस्यातिवादस्य च फलनिष्पत्तिर्मम शृगालत्वमिति ।
 युक्तञ्चैतद्वाचिकपापस्य मनुना तथात्वस्य प्रतिपादितत्वात् ॥
 तथाच मनुः ॥ शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः । वा-
 चिकैः पक्षिजातित्वं मानसैरन्यजातितामिति । मानसपापन्तु
 न गृहस्थानामित्यग्रे वक्ष्यते क्लीतरपरं वा । तथाच भागवते
 प्रथमस्कन्धे । नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट् सारङ्ग इव सारभुक ।
 कुशलान्वाशु सिध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत् । सारङ्गो भ्रमर
 इव सारग्राही सम्राट् राजा कलिं नानुद्वेष्टीत्यन्वयः । कुशलानि
 पुष्पानि आशु सङ्कल्पेन सिध्यन्ति फलन्ति । इतराणि पापानि

नाश सिध्यन्ति यतस्तानि कृतान्येव सिध्यन्ति न तु सङ्कल्पमात्रा-
 चीत्यर्थः । सङ्कल्पः कर्म मानसमित्यमरः ॥ यदि तु तर्कविद्या-
 पाठेन शृगालत्वमुच्यते तदा तु मोक्षधर्मस्याक्रोष्टेत्यादि श्लोकस्य
 त्रैयर्थ्यं स्यादिति सुधीभिर्विचार्यमिति ॥ गान्धर्वे ॥ द्विजन्मना
 जैमिनिना सर्ववेदमपार्थतः । निरीक्षरेण वादेन कृतं शास्त्रं
 महत्तरम् । सविमल्येति सविमतिर्विमर्षरूपा । भगवत्येति भग-
 वतौ सच्चिदानन्दरूपलक्षणा । स्वात्माविभिन्नयेति । स वै नैव
 रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत । सहैतावाननवास
 यथा स्त्रीपुंसौ सम्परिष्वक्तौ स तावानेवात्मानं द्वेधार्पयेत् । पतिश्च
 पत्नी चाभवताम् । तस्मादिदमर्द्धं गच्छत इति तस्मात्तु याज्ञ-
 वल्क्यस्तस्मादयमाकाशस्त्रिधापूर्यत एव तां समभवत्ततो मनुष्या
 अजायन्त सौहे यमौचाञ्चके । इति श्रुतिः । एतदुक्तं स्वच्छन्द-
 भैरवे । गुरुशिष्यपदे स्थित्वा स्वयं देवो महेश्वरः । पूर्वोत्तर-
 पदैर्वाक्यैस्तन्वान् समवतारयत् ॥ परापञ्चाशिकायामपि ।
 परमेशः प्रकाशात्मा प्रकाशस्य महेशितुः । विमर्षैकस्वभावत्वं
 न कचिद्ग्रवधीयते । पञ्चभिर्मुखैरिति ईशानतत्पुरुषवाम-
 देवाघोरसद्योजातस्वरूपैः । पञ्चान्नायानिति पूर्वपश्चिमदक्षि-
 णोत्तरनिरुत्तरान् सर्वेषां देवानां तत्तत्प्रकरणस्वरूपान् ॥
 तदुक्तं भैरवतन्त्रे ॥ पूर्वपश्चिमदक्षिण उत्तरञ्च निरुत्तरमिति ।
 अन्यत्रापि पूर्वान्नायः पूर्वमुखः पश्चिमः पश्चिमामुखः । दक्षिणो
 दक्षिणस्तद्वदुत्तरश्चोत्तरः परः । निरुत्तरं तथा चोद्धुं सिद्धान्तागम-
 रूपिणम् । ऊर्ध्वान्नायपरिज्ञानं नात्यस्य तपसः फलमिति ।
 अन्यत्र पूर्वान्नायः शब्दरूपो दक्षिणः कर्णरूपकः । पश्चिमः प्रश्न-
 रूपः स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा । ऊर्ध्वान्नायस्तत्त्वबोधः केवलानु-
 भवात्मकः ॥ कुलार्णवतन्त्रेऽपि ॥ मम पञ्चमुखेभ्यश्च पञ्चान्नायाः
 समुद्भूता इत्यादि । परमार्थस्वरूपानिति सर्वेषां शैक्यान्ना-

यानां सारभूतान् ॥ निर्वाणतन्त्रे षष्ठपटलेऽपि ॥ विभाव्य
 मुखपद्मं हि शिवस्य वरवर्णिनि ! । सद्योजतं वामदेवमघोरञ्च
 ततः परम् । तत्पुरुषं तथेशानं पञ्चवक्त्रं प्रकीर्तितम् । सद्यो-
 जातञ्च वै शुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णं तथा सौम्यं
 वामदेवं मनोहरम् । कृष्णवर्णमघोरञ्च समं भीमविवर्धनम् ।
 रक्तं तत्पुरुषं देवि ! दिव्यभूर्तिमनोहरम् । श्यामलञ्च तथे-
 शानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिन्तयेत् पश्चिमे चाद्यं द्वितीयञ्च
 तथोत्तरे । अघोरं दक्षिणे देवं पूर्वं तत्पुरुषं तथा । ईशानं
 मध्यतो ज्ञेयं चिन्तयेद्भक्तितत्परः ॥ समयाचारतन्त्रे द्वितीय-
 पटले तु षडाम्नाया उक्ता यथा ॥ पूर्वामायो यदा मन्त्र-
 स्तदा प्राचीदिशि स्थितः । सदाशिवोऽहं भगवानाचारः परि-
 कीर्तितः । एवं वै दक्षिणाम्नायो दक्षिणस्यां दिशि स्थितः ।
 एवमेवोत्तराम्नाय उत्तरस्यां दिशि स्थितः । मखमूर्द्धकृतं
 देवि ! यत् प्रोक्तं तव सन्निधौ । ऊर्ध्वाम्नायश्च कथितो देवा-
 नामपि दुर्लभः । यदाचारो मुखे देवि ! यत् प्रोक्तं गिरिजे !
 प्रिये ! । अध आमाय इत्युक्तः सत्यं सत्यं सुमध्यमे ! । षडा-
 म्नायाश्च कथिताश्चोत्पत्तिक्रमनामतः । यस्मिन् यस्मिंश्च ये
 देवाः कथिताश्च वरानने ! । तान् देवांश्च प्रवक्ष्यामि साधकानां
 हिताय वै । श्रीविद्याभेदसहिता तारा च त्रिपुरा तथा ।
 भुवनेशी चान्नपूर्णा पूर्वाम्नाये प्रकीर्तिता । वगलामुखी वाशिनी
 त्वरिता धनदा तथा । महिषघ्नी महालक्ष्मीर्दक्षिणाम्नाय-
 कीर्तिताः । वाशिनी बालभैरवीत्यर्थः ॥ महासरस्वती विद्या
 तथा वाग्वादिनी परा । प्रत्यङ्गिरा भवानी च पश्चिमाब्जाय-
 कीर्तिताः ॥ कालिकाभेदसहिता तारामेदैश्च संयुता । मातङ्गी
 भैरवी च्छिन्ना तथा धृमावती परा । उत्तराम्नायकथिताः
 कलौ श्रीघ्नफलप्रदाः । समस्तभेदसहिताः कालिकायाः प्रकी-

र्त्तिताः । द्वाविंशत्यक्षरी तासां दक्षिणाम्नायकीर्त्तिता । तत्परा
 परमा विद्या न विद्यान्तरगोपिता ॥ पराप्रासादमन्त्रश्च ऊर्द्धा-
 म्नाये प्रकीर्त्तितः । वागीश्वरादयो देवा अथ आम्नायकीर्त्तिताः ।
 ऊर्द्धाम्नाया अधश्चैव केवलं मोक्षदो भवेत् । धर्मार्थकाममोक्षार्थे
 आम्नायान्ये प्रकीर्त्तिताः । यथोक्तविधाना भद्रे ! कृत्वा फल-
 मवाप्नुयात् । पूर्वाम्नायादि सर्वासां विधानं शृणु सुन्दरि ! ।
 कृत्वा येनाशु लभते फलं यदुत्तमोत्तमम् । षट्कर्मफलदा नृणां
 षडाम्नायाः प्रकीर्त्तिताः । उत्तराम्नायो देवेशि ! तेषामाशु फल-
 प्रदः ॥ अतएव पादुकापञ्चकस्तोत्रे षडाम्नायफलोपेतमित्युक्तम् ।
 अत्राम्नायादीनां नानातन्त्रैर्वर्णविरोधः पञ्चषडित्याम्नायविरो-
 धश्चाम्नायादिभेदेन समाधानीय इति पूर्वमुक्तं कल्पभेदेन वा ।
 तवाम्नायभेदेनाचारभेद उक्तस्तु निरुत्तरतन्त्रे प्रथमपटले ॥
 पूर्वाम्नायोदितं कर्म पाशवं कथितं प्रिये ! । यदुक्तं दक्षिणा-
 म्नाये तदेव पाशवं स्मृतम् । पश्चिमाम्नायजं कर्म पशुवीरसमा-
 श्रितम् । उत्तराम्नायजं कर्म दिव्यवीराश्रितं प्रिये ! । दिव्यो-
 ऽपि वीरभावेन साधयेत् पिष्टकानने । वीरासनं विना दिव्यः
 पूजयेत् पिष्टकानने । ऊर्द्धाम्नायोदितं कर्म दिव्यभावाश्रितं
 प्रिये ! । एतेन तन्त्रादीनामेवाम्नायत्वमायातम् । तुल्यप्रमा-
 णत्वज्ञापनाय तु श्रुतिवेदाम्नायानामेकपर्यायता अमरसिंहेन
 स्वीकृता । अतएव मेरुतन्त्रे प्रथमप्रकाशे ॥ न वेदः प्रणवं
 त्यक्त्वा मन्त्रो वेदसमुत्थितः । तस्माद्वेदपरो मन्त्रो वेदाङ्गभा-
 गमः स्मृत इति । तन्त्राणां वेदाङ्गत्वमुक्तम् वेदे परो वेदपर
 उत्तम इत्यर्थः । वेदा मन्त्रा एवाङ्गानि यस्य स तथा । निरु-
 त्तरतन्त्रेऽपि ॥ आगमः पञ्चमो वेदः कौलस्तु पञ्चमाश्रम
 इति । एवञ्च प्रागुक्तातापनौव्याख्याने शङ्कराचार्यैरेतावत् इति
 विशेषणदानेन तापन्युक्ताष्टादशेति विशेषणेन च दर्शनानां

पृथङ्निर्देशेनाप्यन्येषां न विद्यात्वं किन्तु सामान्येन शास्त्रत्वमेव ।
तानि तु कामसूदनटमुद्राशिल्पाश्वगजरत्नश्येनपरीक्षास्त्र-
निर्माणस्त्रापत्यकेरलिस्त्ररशकुनराजनीतिकाव्यालङ्कारप्रभृतौनि ।
अतएव विद्याः शास्त्राणि शिल्पानि नृत्यगीतादिकञ्च यदि
सरस्वतीस्त्रवे विद्याशास्त्रयोः पृथगुपादानम् तर्हि शिल्पादौ-
नामपि शास्त्रत्वात् कथं तत्र पृथङ्निर्देश इति चेन्नैवम् । शिल्पा-
दिशब्देन शिल्पादिक्रिया तन्त्राभिमतता अतो न दोषः । तेषां
शास्त्रत्वे प्रमाणन्तु कामशास्त्रमजानन्तो रमन्ते पशवो यथेत्यादि-
वचनम् । अष्टादशविद्यान्तःपातिपुराणविद्यामध्ये प्रचरद्रूप-
त्वात् सदीकृतया निःसन्दिग्धार्थत्वाच्च भागवतमात्रस्य लक्षण-
मुच्यते । नारदपञ्चरात्रे द्वितीयरात्रे सप्तमाध्याये ॥ ग्रन्थाष्टा-
दशसाहस्रं द्वादशस्कन्धसम्मितम् । शुकप्रोक्तं भागवतं श्रुत्वा
निर्वाणतां व्रजेत् । पुरा भगवता प्रोक्तं कृष्णेन ब्रह्मणे शुके ।
पुराणसारं शुद्धं तत् तेन भागवतं विदुः ॥ शारदाद्वितीयपटले ॥
मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्वे मन्त्राः प्रजन्निरे । मन्त्रविद्याविभागेन
द्विविधा मन्त्रजातयः । मन्त्राः पुंदेवता ज्ञेया विद्याः स्त्रीदेवताः
स्मृताः ॥ प्रयोगसारेऽपि ॥ द्विधा प्रोक्ताश्च ते मन्त्राः सौम्य-
सौरविभागतः । सौराः पुंदेवता मन्त्रास्ते च मन्त्राः प्रकी-
र्त्तिताः । सौम्याः स्त्रीदेवतास्तद्विद्यास्ते विश्रुता इति प्रयोग-
विशेषसिद्ध्यर्थं मन्त्राणां त्रैविध्यमाह शारदायाम् । पुंस्त्रीनपुं-
सकात्मनो मन्त्राः सर्वे समीरिताः । पुंमन्त्रा हुंफडन्ताः
स्युर्द्विठान्ताश्च स्त्रियो मताः । नपुंसका नमोऽन्ताः स्युरित्युक्ता
मनवस्त्रिधा ॥ ननु निष्कलचेतन्यात्मकानन्दवाच्यस्य मन्त्रस्य
कथं पुंस्त्र्यादिकल्पनमिति चेत् सत्यं वस्तुतो नास्त्येव उपासका-
नामर्थे कल्पनामात्रं यदाहुः । चिन्मयस्य द्वितीयस्य निष्क-
लस्याशरौरिणः । उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पना

हुं फडिति सम्प्रदायाद्वस्तुसमस्तास्तदन्ता इति । द्विठान्ता
इति स्वाहान्त इत्यर्थाः ॥ ठशब्देन लिपिसाम्यादर्थोद्भिन्नु-
च्यते । ठः शून्ये च वृहद्वलाविति कीष्ठात् । शून्यरूपमेव तस्य
द्वित्वं तेन विसर्गः स च शक्तिरूप इति द्विठशब्देनाग्निशक्तिः
स्वाहोक्ता । प्रयोगसारे तु वषट्स्वाहान्तगाः स्त्रियः । नपुंसका
हुंनमोऽन्ता इति मन्त्रास्त्रिधा स्मृताः । तारेणाप्यनुमीयन्ते
मन्त्राः स्वाद्यन्तमध्यतः । प्रत्यासन्नात्मभावेन यथा पुंस्त्रीनपुं-
सकाः । विन्दुसर्गेन्दुखण्डान्तास्तद्वदेव प्रकीर्तिताः । शारदा-
याम् ॥ शस्तास्ते त्रिविधा मन्त्रा वश्यशान्त्याभिचारके ॥ नारा-
यणीये ॥ शेषाः पुमांसः शस्तास्ते वश्योच्चाटविशेषतः । चुद्र-
क्रियाद्युपध्वंसे स्त्रियोऽन्यत्र नपुंसकाः । शारदायाम् ॥ अग्नी-
षोमात्मका मन्त्रा विज्ञेयाः क्रूरसौम्ययोः । पूर्वं मातृकायाः
कुण्डल्या आविर्भावस्योक्तत्वात्तस्य अग्नीषोमात्मकत्वात् मन्त्रा-
णामपि तथेति हृदयम् । तत्रैव कर्मणोर्वङ्गितारान्यवियत्-
प्रायाः समौरिताः ॥ क्रूरसौम्ययोः कर्मणोरित्यन्वयः । वङ्गी-
रेफः । तार ऊंकारः । अन्तः चकारः । वियत् हकारः ।
प्रायःशब्दो बाहुल्यवाची ॥ आग्नेया मनवः सौम्या भूयिष्ठेन्द्र-
मृताक्षराः । आग्नेया इति पूर्वेण सम्बध्यते ॥ इन्दुः सकारः ।
तत्त्वत्यासे इन्दुमण्डलस्य सकारादित्वेन न्यस्तत्वात् । असृत्
वकारः ॥ अत्रैकस्य बाहुल्ये तत्त्वम् । उक्तश्चेष्टानसंहितायाम् ॥
ताराकाशाद्यन्तवाद्यन्तवर्णा आग्नेयाः स्युः सौम्यवर्णास्ततोऽग्नौ
आग्नेयोऽपि स्यात्तु सौम्यो नमोऽन्तः सौम्योऽपि स्यादग्निमन्त्रः
फडन्त इति । स्यादाग्नेयः क्रूरकर्मप्रसिद्धः । सौम्यः सौम्य-
कारः कुर्याद् यथावदिति ॥ नारायणीयेऽपि ॥ तारोऽन्याग्नि-
वियत्प्रायो मन्त्र आग्नेय इत्यते । शिष्टः सौम्यप्रशस्ती तौ
कर्मणोः क्रूरसौम्ययोरिति ॥ शारदायाम् ॥ आग्नेयाः सम्प्र-

बुध्यन्ते प्राणे चरति दक्षिणे । भागे नाभिस्थिते प्राणे सौम्या
बोधं प्रयान्ति च । नाडीद्वयं गते प्राणे सर्वे बोधं प्रयान्ति च ।
प्रयच्छन्ति शुभं सर्वे प्रबुद्धा मन्त्रिणां सदा ॥ सुप्तकाले प्रयोगो
न कार्यः । उक्तञ्च नारायणैरे ॥ सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा मन्त्रः
सिद्धिं न यच्छति । स्वापकाले वामवहो जागरे दक्षिणावहः ॥
अग्नेयस्य मनःसौम्यमन्त्रस्यैतद्विपर्ययः ॥ स्वापकाले दक्षिण-
श्चासौ जागरणे वामनिश्वास इति वैपरीत्यम् । प्रबोधकालं
जानीयादुभयोरन्तयोर्वहमिति ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे ग्राम्नायभेदरूप-

केशरकथनं नामाष्टमः परिच्छेदः ।

यद्यपि छिन्नादिदुष्टमन्त्राणां लक्षणं तन्त्रसारकारेणैव धृतं
तथापि तेषां व्याख्यानार्थं नानाशोधनदर्शनार्थञ्चात्र लिख्यते ॥
शारदायाम् । छिन्नादिदुष्टमन्त्रास्ते पालयन्ति न साधकम् ।
छिन्नो रुद्धः शक्तिहीनः पराङ्मुख इतीरितः । वधिरो नेत्र-
हीनश्च कीलितः स्तम्भितस्तथा । दग्धः सस्तश्च भीतश्च मलिनश्च
तिरस्कृतः । भेदितश्च सुषुप्तश्च मदोन्मत्तश्च मूर्च्छितः । हतवी-
र्यश्च हीनश्च प्रध्वस्तो बालकः पुनः । कुमारश्च युवा प्रौढो वृद्धो
निस्त्रिंशकस्तथा । निर्वीर्यः सिद्धिहीनश्च मन्दः कूटस्तथा पुनः ।
निरंशः सत्त्वहीनश्च केकरो बीजहीनकः । धूमितालिङ्गितो
स्वातां मोहितश्च क्षुधार्तकः । अतिदृष्टोऽङ्गहीनः स्वादति-
क्रुद्धः समीरितः । अतिक्रूरश्च सत्रीडः शान्तमानस एव च ।
स्थानभ्रष्टश्च विकरः सातिवृद्धः प्रकीर्तितः । निःस्नेहः पीडि-
तश्चापि वक्ष्याम्येषाञ्च लक्षणम् ॥ तथा पुनरित्यनेन कूट एव
निरंशक इत्याह । अतिवृद्ध इति निःस्नेहविशेषणम् । तेन
निःस्नेह इत्यनन्तरमतिवृद्ध इत्युक्तमिति राघवभट्टः । मनोर्य-
स्वादिमध्यान्तेष्वानलं बीजमुच्यते । संयुक्तं वा विद्युत् वा

स्वराक्रान्तं त्रिधा पुनः । चतुर्धा पञ्चधा वाथ स मन्त्रश्चित्रसं-
 ज्ञकः । आदिमध्यावसानेष्विति समुच्चयः । संयुक्तं वा अक्षरान्तर-
 युक्तं वियुक्तं वा केवलं वा इत्येकैकं द्विः सम्बध्यते । विशिष्टं
 मलिनं वा विशिष्टं वीजं वा यस्य स चित्रसंज्ञक इति । वीजं
 शक्तिवीजं स्वराक्रान्तं दीर्घस्वराक्रान्तम् आ ई ऊ ऐ ओ एतत्
 स्वरयुक्तम् इति सम्प्रदायविदः । वीजशब्देन मायावीजं कथ-
 मिति चेदुक्तं शैवे ॥ मायावीजस्य नामानि मानिनी शिववक्त्रवी ।
 वातावर्त्तिः कला वाणी वीजं शक्तिश्च कुण्डलीति ॥ आदिमध्या-
 वसानेषु भूवीजद्वन्द्वलाञ्छितम् । रुद्रमन्त्रः स विज्ञेयो भुक्ति-
 मुक्तिविवर्जितः । भूवीजं लः । द्वन्द्वेति प्रत्येकं सम्बध्यते ।
 पिङ्गलामते । आदौ द्विधा द्विधा मध्ये पुनश्चान्ते द्विधा भवेत् ।
 इन्द्रवीजमसौ मन्त्रो रुद्र इत्यभिधीयते ॥ मायात्रितत्त्वश्रीवीज-
 वारहीनस्तु यो मनुः । शक्तिहीनः स कथितो यस्य मध्ये न
 विद्यते । माया भुवनेशीवीजम् । त्रितत्त्वं हुङ्कारः प्रणवो वा ।
 वारः फ्रोङ्कारः । श्रीवीजं लक्ष्मीवीजम् । एषां न समुच्चयः ।
 तदुक्तम् । मायावीजं न यत्रास्ति त्रितत्त्वं वारमेव वा । श्रीगृहं
 वापि मन्त्रोऽसौ शक्तिहीनः प्रकीर्तितः । पिङ्गलामतेऽपि ।
 मायावीजं त्रितत्त्वं वा श्रीगृहं यत्र नास्ति चेत् । शक्तिहीन
 इति ख्यातः सामर्थ्यं हन्ति मन्त्रिण इति ॥ कामवीजं मुखे
 माया शिरस्यङ्गुशमेव वा । असौ पराङ्मुखः प्रोक्तो हकारो विन्दु-
 लाञ्छितः । यस्य मध्ये इति पूर्वपद्यचरणेनान्वयः । मुखे
 आदौ । शिरसि अन्ते । अङ्गुशं क्रोङ्कारः । वाशब्दः समुच्चये ।
 यदुक्तं पिङ्गलामते ॥ कामवीजं नयन्मध्ये मायादावन्तिमो-
 ऽङ्गुशः । पराङ्मुख इति प्रोक्तो मनुः सिद्धैः पराङ्मुख इति ॥
 मन्त्रमुक्तावल्यामपि । यस्य कामकलावीजं मध्यस्थाने न वि-
 द्यते । आदौ मायाङ्गुशश्चान्ते ज्ञेयश्चासौ पराङ्मुख इति ॥ आ-

अन्तमध्येविन्दुर्वा न भवेदधिरः स्मृतः । हकारो विन्दुलाञ्छित
इति पूर्वश्लोकचरणेनान्वयः । विन्दुलाञ्छित इन्दुरित्यनेनापि
सम्बध्यते । आद्यन्तमध्येष्विति न समुच्चयः । यदुक्तम् । शून्यं
विन्दुसमायुक्तमाद्यन्ते वायु मध्यतः । न भवेज्जीववीजं वा
यस्यासौ वधिरः स्मृत इति । केचिद्विन्दुशब्देन ठकाराख्यमाच-
क्षते । जीववीजेत्यनेन एतदपि परास्तम् ॥ पञ्चवर्णो मनुष्यः
स्याद्रेफार्केन्दुविवर्जितः । नेत्रहीनः स विज्ञेयो दुःखशोकामय-
प्रदः । अर्को हकारः ॥ वैष्णवकृतत्वन्यासे ॥ अर्कमण्डलतत्त्वस्य
हकारादित्वेन न्यस्तत्वात् हकारस्य पुरुषत्वाद्वा अर्कत्वम् । इन्दुः
सकारः । दुःखशोकामयप्रद इति क्रमेण फलम् । यतोऽग्नि-
सूर्यचन्द्राणां नेत्रत्रयात्मकत्वादेकद्विहीनतः कारणतापि ज्ञेयाः ।
तदुक्तं पिङ्गलामते ॥ पञ्चाक्षरस्तु यो मन्त्रो वज्रिचन्द्रार्कवर्जितः ।
नेत्रहीन इति ज्ञेयो दुःखशोकभयावह इति ॥ आदिमध्याव-
सानेषु हंसप्रासादवाग्भवौ । विद्येते स तु मन्त्रः स्यात् स्तम्भितः
सिद्धिरोधकः । हंसस्वरूपं प्रासादो ह्रींवीजम् । वाग्भव ऐं-
वीजम् ॥ वज्रिवायुसमायुक्तो यस्य मन्त्रस्य मूर्धनि । सप्तधा
दृश्यते तन्तु दग्धं मन्येत मन्त्रवित् । वज्रीरेफः वायुर्यकारस्तेन
समवेतः अत ऊर्ध्वं वा मूर्धनि आदौ । तदुक्तं पिङ्गलामते । आ-
दिस्थैः सप्तभिर्वीजैर्मातृतैः पावकाक्षरम् । दीपितं यत्र तं मन्त्र-
मार्था दग्धं प्रचक्षते ॥ अस्त्रं द्वाभ्यां त्रिभिः षड्भिरष्टाभिर्दृ-
श्यतेऽक्षरैः । सस्तः सोऽभिहितो यस्य मुखेन प्रणवः स्मृतः ।
द्वाभ्यां त्रिभिः षड्भिरष्टाभिर्वा अक्षरैर्वा यस्य अस्त्रं फट्कारो
दृश्यते । पिङ्गलामते भीतनाम्ना अयमुक्तः । आदिमध्यावसानेषु
यदि मन्त्रोऽसंयुतः । भीत इत्युच्यते मन्त्रः फलहीनो विशा-
रदैः ॥ शिवो वा शक्तिरथ वा भीताख्यः स प्रकीर्तितः । यस्य
मुखेनेत्यादिगतश्लोकचरणेनान्वयः । यस्य मुखे आदौ शिवो

हृद्धारः शक्तिः सकारो नास्ति । अयन्तु मन्त्रान्तरेणोक्तः । पिङ्ग-
 लामते ॥ शिवशक्तिस्तथोद्धारो यस्यादौ नास्ति तं मनुम् ।
 वदन्ति मातृकाहोत्रं होत्रशक्तिप्रदायकम् ॥ आदिमध्यावसानेषु
 भवेन्मार्णचतुष्टयम् । यस्य मन्त्रः स मलिनो मन्त्रवित्तु विव-
 र्जयेत् ॥ आदीत्यादेः समुच्चयः । मार्णचतुष्टयमित्यत्रापि समु-
 च्चयः । तेन स्थानत्रये मिलित्वा मार्णचतुष्टयमपेक्षितम् । तदुक्तं
 पिङ्गलामते ॥ आदिमध्यान्तदेशेषु चतुर्धा यत्र दृश्यते । मकारो
 मलिनं विद्यात्तं मन्त्रं मन्त्रवित् सदा ॥ यस्य मध्ये दकारो वा
 क्रोधो वा मूर्धनि द्विधा । अस्त्रं तिष्ठति मन्त्रः स तिरस्कृत
 उदाहृतः । क्रोधो ह्रं वीजम् । मध्ये दकारक्रोधयोर्विकल्प इति ।
 मूर्धनि अन्ते । अस्त्रं द्विधास्त्रमिति सम्बन्धः । तदुक्तम् । दकारः
 क्रोधवीजं वा यस्य मध्ये व्यवस्थितम् । फट् द्वयञ्च स्थिते प्राप्ते
 यन्मनोः स तिरस्कृत इति ॥ ॐ द्वयं मुखे शीर्षे वषट्स्त्रञ्च म-
 ध्यतः । यस्यासौ भेदितो मन्त्रस्त्याज्यः सिद्धिषु सूरिभिः । शीर्षे
 अन्ते । वषट् अस्त्रं फट् ॥ मन्त्रमुक्तावल्याम् । अस्त्रवर्णद्वयं मध्ये
 वषट्स्त्रे तथैव च । यस्य मन्त्रस्य भिन्नोऽसौ विज्ञेयः सिद्धि-
 वर्जित इति ॥ पिङ्गलामतेऽपि ॥ अस्त्रवर्णद्वयं मध्ये वषट्स्त्रे
 तथोदिताः । अधमाः स्युरसौ मन्त्रो भेदितः परिकीर्तितः ॥
 त्रिवर्णो हंसहीनो यः सुषुप्तः स उदाहृतः । त्रिवर्ण इति त्रिव-
 र्णत्वं हंसहीनत्वमेकस्यैवोक्तम् ॥ पिङ्गलामते ॥ वर्णत्रयं भवेद्
 यत्र हंसहीनं स शम्भुना । सुषुप्त इति सिद्धान्तः प्रोक्तः सिद्धि-
 फलापह इति ॥ मन्त्रमुक्तावल्यामपि ॥ वर्णत्रयात्मको मन्त्रो
 यस्तु हंसविवर्जितः । प्रसुप्तः स तु विज्ञेयः सर्वसिद्धिफलापहः ।
 शारदायाम् ॥ मन्त्रो वाप्यथ वा विद्या सप्ताधिकदशाक्षरः ।
 फट्कारपञ्चकादिर्यो मदोन्मत्त उदीरितः । सप्ताधिकानि अष्टौ
 दश चाक्षराणि यत्र सः ॥ फट्काराणां पञ्चकमादौ यस्य सः ।

तदुक्तं राघवभट्टदृतेन । विद्या वा यदि वा मन्त्रो यद्यष्टादश-
वर्णकः । पञ्चफट्कारपूर्वः स्यान्नदोन्नतः स उच्यते । पिङ्गला-
मतेऽपि ॥ विद्या वा मन्त्रराजो वा यः स्यात् सप्तदशाधिकः ।
फट्काराः पञ्च पूर्वञ्चेदुन्नतः स प्रकीर्तितः ॥ शारदायाम् ॥ तद्व-
दस्त्रं स्थितं मध्ये यस्य मन्त्रः स मूर्च्छितः । यस्य मन्त्रस्य मध्ये
तदस्त्रं स्थितं पञ्च वा फट्कारबीजानि स्थितानि स मूर्च्छित
इत्यर्थः ॥ विरामस्थानगं यस्य हृतवीर्यः स उच्यते । विराम-
स्थानगमन्ते अस्त्रं यस्येत्यर्थः । पिङ्गलामते तु ॥ अस्त्रमन्ते
भवेद्यस्य मध्ये प्रान्ते च शम्भुना । हृतवीर्य इति स्यातः स
मन्त्रो नैव सिद्धिद इति ॥ शारदायाम् ॥ आदौ मध्ये तथा
चान्ते चतुरस्रयुतो मनुः । ज्ञातव्यो हीन इत्येष यः स्यादष्टा-
दशाक्षरः । आदाविति समुच्चयः । स्थानत्रये मिलित्वा अस्त्रचतुष्ट-
यम् । तन्त्रान्तरे तु भीतनाम्ना अयमुक्तः । यथा । आदावन्ते
तथा मध्ये चतुरस्रेण संयुतम् । अष्टादशाक्षरं मन्त्रं भीतं तं
भैरवोऽब्रवीत् । अन्यत्र भीमनाम्ना अयमुक्तः । यथा । आदौ
मध्ये तथा चान्ते चतुरस्रयुतो मनुः । ज्ञातव्यो भीम इत्येष यः
स्यादष्टादशाक्षरः ॥ शारदायाम् ॥ एकोनविंशत्यर्णो वा यो मन्त्र-
स्तारसंयुतः । ह्रस्वेखाङ्गुशबीजाद्यस्तं प्रध्वस्तं प्रचक्षते । तारः
प्रणवः । ह्रस्वेखा ऋमिति । अङ्गुशः क्रोमिति । एकोनविंशति-
वर्णोऽष्टादशाक्षरो वा ॥ तथा च राघवभट्टदृतवचनम् । स स्याद-
ष्टादशाक्षरः । विंशत्येकोनवर्णश्च मायीद्वाराङ्गुशान्वितः । प्र-
ध्वस्त इत्यसौ मन्त्रः शम्भुदेवेन कीर्तित इति ॥ सप्तवर्णो ध्रुव-
युतो मनुर्निखिंश ईरितः । ध्रुवः प्रणवः । अन्यत् सुगमम् ॥ सप्त-
वर्णो मनुर्बालः कुमारोऽष्टाक्षरः स्मृतः । षोडशाक्षो युवा प्रौढ-
श्चत्वारिंशत्त्रिपिर्मनुः ॥ लिपिरक्षरम् ॥ राघवभट्टदृतमपि ॥ सप्ता-
क्षरो भवेद्बालः कुमारश्चाष्टवर्णकः । त्रित्वारिंशाक्षरः प्रौढश्च द्वाद-

षोडशाक्षर इति ॥ त्रिंशद्वर्णस्तुःषष्टिवर्णो मन्त्रः शताक्षरः । चतुः-
 शताक्षरश्चापि बृह इत्यभिधीयते ॥ नवाक्षरो भ्रुवयुतो मनु-
 निस्त्रिंश ईरितः ॥ नवाक्षरत्वं भ्रुवयुक्तत्वं चैकस्यैव ॥ पिङ्गलामते ॥
 नवाक्षरस्तु निस्त्रिंशो भ्रुवयुक्तश्च सत्युद इति ॥ शारदायाम् ॥
 यस्यावसाने हृदयं शिरोमन्त्रो च मध्यतः । शिखा वर्म च न
 स्यातां वीषट् फट्कार एव वा । शिवशक्त्यार्णहीनो वा स नि-
 र्वीर्य इति स्मृतः ॥ हृदयं नमः । शिरः स्वाहा । शिखा वषट् ।
 वर्म झम् । शिवो हकारः । शक्तिः सकारः । राघवभट्टकृतम् ॥
 अन्ते तु हृच्छिरोवोजो मध्ये वर्म शिखा तथा । शिवशक्ता-
 त्मको वर्णो न स्तो यस्य स मन्त्रराट् । निर्वीर्य इति सम्योक्तः
 सर्वकर्मसु गर्हितः ॥ तन्वान्तरे तु ॥ निर्वीर्यस्तु समाख्यात आदा-
 वोङ्कारवर्जित इति ॥ एषु स्थानेषु फट्कारः षोढा यस्मिन्
 प्रदृश्यते । स मन्त्रः सिद्धिहीनः स्यान्मन्दः पन्त्यक्षरो मनुः । आदि-
 मध्यावसानेषु एषां समुच्चयः । षोढेति स्थानत्रये मिलित्वेत्यर्थः ।
 मन्द इति पन्त्यक्षरो दशाक्षरः । पन्तिच्छन्दसो दशाक्षरत्वात्
 उक्तदशाक्षरो भवेन्नन्त्र इति ॥ कूट एकाक्षरो मन्त्रः स एवोक्तो
 निरंशकः ॥ द्विवर्णः सत्त्वहीनः स्यात् चतुर्वर्णस्तु केकरः ॥
 षडक्षरो वीजहीनस्त्वर्द्धसप्ताक्षरो मनुः । अर्द्धसप्ताक्षरत्वम्
 अर्द्धद्वादशवर्णत्वञ्च वक्ष्यमाणम् । अन्ते स्वरस्य न सत्त्वाज्ज्ञेयम् ॥
 सार्द्धद्वादशवर्णो वा धूमितः स तु निन्दितः । सार्द्धवीजत्रयं तद्व-
 देकविंशतिवर्णकः । सार्द्धवीजत्रयमपि पूर्ववत् तद्वद्धूमित इत्यर्थः ।
 तदुक्तं पिङ्गलामते ॥ अर्द्धसप्ताक्षरो मन्त्रः सार्द्धद्वादशवर्णकः ।
 धूमितः स समाख्यातः सार्द्धवर्णत्रयोऽथ वेति ॥ विंशत्त्वर्ण-
 स्त्रिंशदर्णो वा यः स्यादालिङ्गितस्तु सः ॥ द्वाविंशत्त्वक्षरो मन्त्रो
 मोहितः परिकीर्तितः ॥ द्वाविंशदर्णो मन्त्रो यः सप्तविंश-
 तिवर्णकः । क्षुधार्तः स तु विज्ञेयश्चतुर्विंशतिवर्णकः ॥ एका-

दशाक्षरो वापि पञ्चविंशतिसंख्यकः । त्रयोविंशतिवर्णो वा
मन्त्रो दृप्त उदाहृतः ॥ उद्देशावसरे अतिदृप्तस्योक्तत्वात् लक्ष-
णावसरे दृप्तलक्षणं कथं क्रियते इति नोद्देश्यं सत्यपि उक्तं
भेदात् ॥ तदुक्तं राघवभट्टधृतमन्त्रमुक्तावल्याम् ॥ धात्वर्थं
बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्तते । तमेव विशिनष्ट्यन्योऽनर्थको-
ऽन्यः प्रयुज्यते ॥ षड्विंशत्यक्षरो मन्त्रः षड्विंशत्यक्षरस्तथा ।
त्रिंशदेकोनवर्णो वाप्यङ्गहीनोऽभिधीयते ॥ अष्टाविंशत्यक्षरो य
एकत्रिंशदथापि वा । अतिक्रुद्धः स कथितो निन्दितः सर्व-
कर्मसु ॥ त्रिंशदक्षरको मन्त्रस्त्रयस्त्रिंशदथापि वा । अतिक्रूरः
स यदितो निन्दितः सर्वकर्मसु ॥ चत्वारिंशतमारभ्य त्रिषष्टि-
र्थावदापतेत् । तावत्संख्या निगदिता मन्त्राः सत्रीडसंज्ञकाः ।
चत्वारिंशदक्षरमारभ्य एकैकाक्षरवृद्ध्या चतुर्विंशतिप्रकारः स
व्रीडित इत्यर्थः ॥ पञ्चषष्ठ्यक्षरा ये स्युर्मन्त्रास्ते शान्तमानसाः ॥
एकोनशतपर्यन्ताः पञ्चषष्ठ्यक्षरोदिताः । ये मन्त्रास्ते निग-
दिताः स्थानभ्रष्टाह्वया बुधैः ॥ पञ्चषष्ठ्यक्षरमादिर्यस्य इति अत-
ङ्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिरयम् । अन्यथा पञ्चषष्ठ्यक्षरस्य पूर्वं
शान्तमानसत्वेनोक्तत्वात्तस्यापीयं संज्ञा स्यात् ॥ सष्टमुक्तं मन्त्र-
मुक्तावल्यां यथा ॥ पञ्चषष्ठ्युत्तरा ये च यावदेकोनकं शतमिति ।
तेन एकैकाक्षरवृद्ध्या चतुस्त्रिंशत्प्रकाराः स्थानभ्रष्टसंज्ञका इति ॥
त्रयोदशाक्षरा ये स्युर्मन्त्राः पञ्चदशाक्षराः । विकलास्तेऽभिधी-
यन्ते शतं सार्द्धशतन्तु वा । शतद्वयं दिनवतिरेकहीनाथवापि
वा । शतत्रयं वा यत्संख्या निःस्नेहास्ते समीरिताः । एकहीना
दिनवतिरेकाधिका नवतिरित्यर्थः ॥ चतुःशतान्यथारभ्य यावद्वर्ष-
सहस्रकम् । अतिवृद्धः प्रयोगेषु परित्याज्यः सदा बुधैः ॥ सहस्रा-
र्थाधिका मन्त्रा दण्डकाः पीडिताह्वयाः ॥ द्विसहस्राक्षरा मन्त्राः
वृद्धयः सप्तधा कृताः । ज्ञातव्याः स्तोत्ररूपास्ते मन्त्रा एते वृद्धा

स्थिताः । तथा विद्याश्च बोद्धव्या मन्त्रिभिः सर्वकर्मसु । तथा
 सदोषा इत्यर्थः ॥ राघवभट्टधृतम् ॥ यथा मन्त्रास्तथा विद्या
 भेदभिन्नाः परस्परम् । ज्ञातव्या देशिकेन्द्रेण नानातन्त्रेषु भाषिता
 इति । भेदभिन्ना इति लक्षणभेदेन भिन्ना नतु परमार्थतः । केचित्तु
 सर्वकर्मस्वित्त्वं काम्यकर्मस्विति पठन्तो मुक्त्यर्थजपे एतदोषा-
 भावात् दशसंस्कारादि न कर्त्तव्यमित्याहुः । तत्र । मुक्त्यर्थजपे-
 ऽपि वक्ष्यमाणशोधनादिकं कर्त्तव्यमेवेति राघवभट्टोक्तवदिति ॥
 शारदातिलके द्वितीयपटले ॥ दोषानिमानविज्ञाय यो मन्त्रान्
 भजते बुधः । सिद्धिर्न जायते तस्य कल्पकोटिशतैरपि । इत्यादि-
 दोषदुष्टांस्तान्मन्त्रानात्मनि योजयन् । शोधयेद्दृङ् पवनो बद्धया
 योनिमुद्रया । बद्धया योनिमुद्रया ऊर्ध्वपवनः कृतकुम्भकः
 साधक आत्मनि मन्त्रान् योजयन् शोधयेदित्यन्वयः ॥ शोधन-
 प्रकारस्तु राघवभट्टधृतेनोक्तो यथा ॥ बद्धा तु योनिमुद्रां तां
 सहोष्वाधारपङ्कजम् । तदुत्पन्नान् मन्त्रवर्णान् कुर्वतश्च गता-
 गतान् । ब्रह्मरन्ध्रावधि ध्यात्वा वायुनापूर्य कुम्भयेत् । सहस्रं
 प्रजपेन्नम्रं मन्त्रदोषोपशान्तये । योनिस्थानमुद्रणाद् योनि-
 मुद्रा । महामुद्रया मूलबन्धं संशोधयेत् ॥ महामुद्रा तु
 राघवभट्टधृता यथा ॥ पादमूलेन वामेन योनिं सम्पीड्य
 दक्षिणम् । पादं प्रसारितं कृत्वा कराभ्यां पूरयेन्मुखम् । कण्ठे
 वक्त्रं समारोप्य धारयेद्वायुमूर्ध्वतः । मूलरन्ध्रस्तु । पार्श्व-
 भागेन सम्पीड्य योनिमाकुञ्चयेद् गुदम् । अपानमूर्ध्वमाकुञ्च्य
 मूलबन्धो निगद्यते ॥ अथ योनिमुद्रा कुजिकातन्त्रे षष्ठ-
 पटले ॥ अथ वक्ष्ये महेशानि ! शारदेन्दुनिभानने ! । अतीव
 परमं देवि ! न प्रकाश्यं कदाचन । न प्रकाश्यमिदं देवि !
 स्वयोनिरिव पार्वति ! । निशीथे मुक्तकेशस्तु नमः शक्तिसम-
 न्वितः । चिन्तयेदिष्टदेवीञ्च योगिनां योगरूपिणीम् । गुह्य-

देशे वामपादगुल्फं संयोजयेत् सुधीः । शरीरञ्च स्थिरीकृत्य
जिह्वायां तालुकं न्यसेत् । नासाग्रं नेत्रयुक्तञ्च कर्तव्यञ्च महेश्वरि ! ।
कण्ठासनं तथा कृत्वा चिन्तयेद्दृष्ट्वाहिनीम् । प्रातराधारकमले
हुतभुङ्गण्डलोपरि । चतुर्भुजां महादेवीं परमाभूतवृंहि-
ताम् । श्यामवर्णां महादेवीं महापद्मासनस्थिताम् । अभयञ्च
वरञ्चैव दक्षिणे धारिणीं सदा । खड्गं मुण्डञ्च वामेऽस्मिन्
धारयन्तीं सनातनीम् । मुक्तकेशीं स्मितमुखीं श्मशानालय-
वासिनीम् । दन्तुरां दक्षिणव्याप्ति मुक्तकेशीं दिगम्बरीम् ।
शवानां करसङ्घातेः कृतकाञ्चो हस्तमुखीम् ॥ लम्बमानां मुण्ड-
मालां धारयन्तीं सदाशिवाम् । शवस्य हृदये चैव दक्षपाद-
निषेविताम् । महाकालेन रत्यर्थमत्यन्तलालसापराम् । चन्द्र-
सूर्यवह्निरूपनयनत्रयसंयुताम् । अर्धचन्द्रधरां देवीं पीनोन्नत-
पयोधराम् । शिवाभिर्घोररावाभिश्चतुर्दिक्षु समन्विताम् । चतु-
र्वेदैरपाराञ्च सर्ववेदविभूषिताम् । कामदां कामरूपाञ्च भक्तानां
त्राणकारिणीम् । चतुर्वर्गप्रदां भीमां वन्दे दक्षिणकालिकाम् ।
स्वाधिष्ठाने महादेवीं चिन्तयेदिन्दुरूपिणीम् । तत्र देवीञ्च
सच्चिन्त्य निर्मलं विश्वरूपिणम् । अभयं वरदञ्चैव हस्तञ्च सुर-
सुन्दरि ! । धनुर्वाणधरां देवीं पाशाङ्गधरां पुनः । वाणलिङ्ग-
समायुक्तां नीलमेघाननप्रभाम् । ललज्जिह्वां महादेवीं विष्णुरुपां
सनातनीम् । बालयुग्मलसत्कर्णां दुष्टासुरनिसूदिनीम् ॥ व्याघ्र-
चर्मपरीधानां ब्रह्मरन्ध्रनिवासिनीम् । अतिप्रसन्नवदनां स्मेरा-
ननसरोरुहाम् । मणिपूरे चिन्तयेत्तु तेजःपुष्पां सनातनीम् ।
दिगम्बरीं करालास्यां मुक्तकेशीं चतुर्भुजाम् । रक्तवर्णां महा-
देवीं रक्तवस्त्रविधारिणीम् । पद्मासनां महादेवीं सर्वनागविभू-
षिताम् । शङ्खचक्रगदापद्मधारिणीं सुरपूजिताम् । धर्माङ्गी

दायिनीं देवीं भक्तानां त्राणकारिणीम् । सर्वसिद्धिप्रदां देवीं
 जर्मतं मोहिनीं पुनः । महामायां मोहिनीं च ज्ञानिनां ज्ञानदां
 सतीम् । सुन्दरीं रमणीं रामां चतुर्वर्गफलप्रदाम् । शान्तां
 शान्तप्रियामुग्रामुग्रदैत्यविनाशिनीम् । मधुमांसप्रियां कृष्णां
 यशोदानन्दकारिणीम् । भक्तिगम्यां महादेवीं महाकालनिवा-
 सिनीम् । सर्वेषां जननीं नित्यां चिन्तयेत् सुरपूजिताम् ।
 अनाहते महादेवि ! चिन्तयेत् परदेवताम् । अष्टभुजां महा-
 देवीं रक्तवर्णां त्रिशक्तिकाम् । धनुर्वाणञ्च खड्गञ्च चक्रञ्च दधतीं
 शिवे ! । पाशाङ्कुशधरां देवीं ब्रह्मादिसुरवन्दिताम् । अर्ध-
 चन्द्रधरां देवीं पीनोन्नतपयोधराम् । पद्मासनां महामायां
 महापद्मासनस्थिताम् । एवं सच्चिन्तयेद् देवीं ब्रह्ममार्गेश
 गामिनीम् । विशुद्धे तु महाचक्रे चिन्तयेत् परमेश्वरीम् । दश-
 भुजां महादेवीं पीतवर्णां सनातनीम् । कपालं खेटकं शङ्खं
 दर्पणं चामरं तथा । दक्षिणे बिम्बतीं देवीं कामराजोपरि-
 स्थिताम् । वामे खड्गं महापद्मं कर्तृकं पाशमङ्कुशम् । धार-
 यन्तीं महादेवीं महासिंहासनस्थिताम् । दिव्यवस्त्रपरीधानां
 जटामुकुटमण्डिताम् । ब्रह्मविष्णुमहादेववन्दितां सुरसुन्द-
 रीम् । आञ्जाचक्रे महेशानि ! द्विभुजां चिन्तयेत् सुधीः । सिंह-
 स्कन्धसमारूढां द्विभुजां सुमनोहराम् । वराभयं दधानाञ्च
 नानामणिविभूषिताम् ॥ जटामुकुटसंयुक्तामर्धचन्द्रविभूषिताम् ।
 रत्नकाञ्चीसमायुक्तां रत्नमालाविभूषिताम् । रक्तवस्त्रपरीधानां
 कमलापतिसेविताम् । संसारदुःखशमनीं संसारार्थवतारिणीम् ।
 सुषुम्नावर्त्मना देवीं चिन्तयेद्द्वयानुरूपिणीम् । षट्चक्रभेदयोगेन
 चिन्तयेत् परमेश्वरीम् । सहस्रारदले चैव चिन्तयेत् परमे-
 श्वरीम् । कामं भ्रमन्तं तन्मार्गं पञ्चवाणविभूषितम् । गङ्गादि-
 सर्वतीर्थञ्च अमृतं प्रतिचक्रके । वसन्तादि महादेवि ! सर्वसु-

परिशोभितम् । श्वेतवर्णं महादेवि ! सहस्रदलमुत्तमम् । सर्व-
 देवसमायुक्तं सर्वशक्तिसमन्वितम् । सर्वमन्त्रमयं देवि ! चतु-
 र्वेदविभूषितम् । एकादशमहादेवां ब्रह्मविष्णुशिवाम्बिकाम् ।
 कर्णिकां स्वर्णवर्णाञ्च तत्र देवं विचिन्तयेत् । चिन्मयं परशिवं
 देवि ! ध्यानगम्यं सनातनम् । सारात्सारतरं परादपि परं
 चेतोवचोऽगोचरम् नित्यानन्दनिरन्तरं निरुपमं वेदैरपारं
 परम् । शिवशक्तिमयं देवि ! निर्गुणं सगुणात्मकम् । प्रदीप-
 कलिकाकारं योगिनां ध्यानरूपिणम् । चैतन्यरूपिणं देवं पर-
 मासृतवृंहितम् । तन्मध्ये चिन्तयेद्देवीं त्रिगुणाञ्च सनातनीम् ।
 घोरदंष्ट्रां करालास्यां ललज्जिह्वां चतुर्भुजाम् । सद्यश्छिन्नशिरः-
 खड्गवामोर्द्धाधःकराब्जुजाम् । अभयं वरदश्चैव दक्षिणाधोर्द्ध-
 पाणिकाम् । नीलमेघप्रभां तन्वीं घोररूपां दिगम्बराम् । कण्ठा-
 वसक्तमुण्डालीगलद्रुधिरचर्चिताम् । कर्णावतंसतां नीतशवयुग्म-
 भयानकाम् । बालार्कमण्डलाकारलोचनत्रितयान्विताम् । सृक्-
 द्वयगलद्रक्तधाराविस्फुरिताननाम् ॥ मुक्तकेशीं स्मितमुखीं श्मशा-
 नालयवासिनोम् । शवानां करसङ्घातैः कृतकाञ्चीं हसन्मुखीम् ।
 शवरूपमहादेवहृदयोपरि संस्थिताम् । महाकालेन रत्नार्थमुप-
 विष्टां स्मरातुराम् । शिवाभिर्घोररावाभिश्चतुर्दिक्षु समन्वि-
 ताम् । अतिप्रसन्नवदनां स्मेराननसरोरुहाम् । अनाहतस्तु तत्रैव
 तडिक्कोटिसमप्रभाम् । तस्योर्द्ध्वं तु शिखा तन्वि ! चिद्रूपा
 परमा कला । तया सहितमात्मानमेवभूतं विचिन्तयेत् ।
 गच्छन्तीं ब्रह्ममार्गेण लिङ्गभेदक्रमेण तु ॥ सूर्यकोटिप्रभाकारं
 चन्द्रकोटिसुशीतलम् । असृतं तद्वि संज्ञस्थं परमानन्द-
 लक्षणम् ॥ गत्वा कुलाकुलां दिव्यां पुनरेव कुलं विभेत् ।
 एवमभ्यस्यमानस्य अत्यन्तस्येह निश्चयात् । जरामरणदुःखाद्यै-
 र्मुच्यते भवबन्धनात् ॥ चतुर्विधा तु सा सृष्टिस्तस्यां योनौ प्रवृत्तिः

र्त्तते । योनिमुद्रेयमाख्याता सर्वसिद्धिप्रदायिका । मूलाधार-
 सरोजे तु त्रिकोणं सुमनोहरम् । कामं भ्रमन्तं तन्मध्ये बाला-
 र्ककोटिसन्निभम् । तदूर्ध्वं कुण्डलीं शक्तिं तडित्कोटिसम-
 प्रभाम् । सुषुप्तभुजंगाकारां सार्द्धद्विवलयान्विताम् ॥ मूलाधार-
 त्रिकोणे तां भावयेत् सुरसुन्दरीम् । अरोप्यारोप्यशक्तिं कमल-
 जनिलयामात्मना साकमेषु स्थानेष्वज्ञासनेषु प्रणिहितहृदयां
 चिन्तयन्तीं क्रमेण । नित्यानन्दावसानं खगमुकुलमहापद्मसङ्घा-
 न्तरस्थां ध्यायेच्चैतन्यरूपामभिनवजलदां मोक्षमार्गैकमार्गाम् ॥
 साक्षात्साक्षात्सारसाभां गगनगतमहापद्मसंस्थाञ्च हंसात् पीत्वा
 दिव्यामृतौघं पुनरपि च विशेषमध्यदेशं कुलस्य । चक्रे चक्रे-
 क्रमेणामृतसविसरैस्तर्पयेद्देवतास्ताः डाकिन्याद्याः समस्ताः
 सकलदलगतां तर्पयेत् कुण्डलीं ताम् । इन्द्रस्तदूर्ध्वं बोधिन्यां
 नादेनादस्तथैव च । शक्तौ पुनर्यापिकांशमामनुं मनुगोचरे ॥
 मन्त्राक्षराणि चिच्छक्तौ प्रोतानि परिभावयेत् । तामेव परमो
 व्योम्नि परमामृतहंजिते । दर्शयेदात्मसम्भावं पूजाहोमादिकं
 विना । एवं सच्चिन्त्येभ्यश्च स योगी नात्र संशयः ॥ सर्वपाप-
 विनिर्मुक्त इष्टदेवीं प्रपश्यति । षण्मासे सर्वसिद्धिः स्यादात्मा-
 नश्च प्रपश्यति ॥ अष्टादशमहासिद्धिर्वत्सरान्ते भविष्यति ।
 एवं सच्चिन्त्येद्देवीं परमात्मस्वरूपिणीम् ॥ स एव शङ्करः साक्षात्
 स एव विष्णुरव्ययः । स एव परमं ब्रह्म स एव देवतोत्तमः ॥
 इति ते कथिता देवि ! योनिमुद्रा महेश्वरि ! । वत्सरेण लभेत्
 सिद्धिं पूर्णकामः लभेत् पुनः । श्रीपार्वत्युवाच ॥ अशक्ता योनि-
 मुद्रायां हीनबुद्धिनराः कलौ । विहितं साधने शक्तौ कथं यान्ति
 परां गतिम् ॥ सदाशिव उवाच ॥ साधु पृष्ठं महादेवि ! जन्तूनां
 हितकारिणि ! । योनिमुद्रां महेशानि ! यदि कर्तुं न शक्यते ।
 मायया वा श्रिया वापि कामेन प्रणवेन वा ॥ सम्पुटं मूल-

मन्त्रन्तु जपेदष्टसहस्रकम् । तेनैव च सुसिद्धं स्यान्नन्त्रसाधनमा-
चरेत् । शृणु चान्यत् प्रवक्ष्यामि साधनं परमाद्भुतम् । शिना-
नुष्ठितमात्रेण सर्वसिद्धिः प्रजायते । पञ्च ऋखाः सन्धिवर्णा व्योमे-
राग्निर्जलं धरा । अन्यमाद्यं द्वितीयञ्च चतुर्थं मध्यमं क्रमात् ॥
पञ्चवर्णाक्षराणि स्युर्वान्तः श्वेतेन्दुभिः सह । एषां भूतलिपिः
प्रोक्ता द्विचत्वारिंशदक्षरैः । आयम्बराणवर्गाणां पञ्चमाः शान्तसं-
युताः । वर्गाद्या इति विज्ञेया नववर्गाः स्मृता अमौ । एतद्वचनं
शारदायां षष्ठपटलेऽपि ॥ अस्यार्थः ॥ पञ्चऋखाः अ इ उ ऋ ॠ
इति प्रथमवर्गः । सन्धिवर्णा ए ऐ ओ औ इति द्वितीयो वर्गः ।
व्योम हकारः । इरो यकारः । अग्नौरेफः । जलं वकारः ।
धरा लकार इति तृतीयो वर्गः । पञ्चवर्णाक्षराणां क्रममाह
अन्यमिति । अन्यं ङः । आद्यं कः । द्वितीयं खः । चतुर्थं घः ।
मध्यमं गः । अयं क्रमश्चतुर्वर्त्येष्वपि वर्गेषु एवमष्टवर्गः । रान्तः
शकारः । श्वेतं यकारः । इन्दुः सकारः । अयं नवमवर्गः । नवमव-
र्गाद्यक्षराणाह आयम्बराण इति । अम्बराणो हकारः । अथ एष्व
अम्बराण्येति द्वन्द्वे अ ए इत्यत्र सन्धौ ऐ अम्बरे परे आयादेशे
आअम्बर इति वर्गाणां पञ्चमा ङ ज ण न म इति वर्णाः । शान्त-
संयुताः शकारान्तास्तेन अ ए इ ङ ज ण न म श इत्यक्ष-
राणि इति नवमो वर्गः । वर्गवर्णानां पञ्चभूतात्मकं दर्शयति
शारदा ॥ व्योमेराग्निजलक्षौणी वर्गवर्णान् पृथग्विधः । द्वितीय-
वर्गे भूर्न स्यान्नवमे न जलं धरा । द्वितीयवर्गस्य चतुरक्षरत्वा-
दन्यभूतात्मकमक्षरं नास्ति एवमन्यवर्गस्य त्रिवर्णात्मकत्वादु-
भयं नास्तौत्यर्थः । विरिञ्चिविष्णुरुद्राश्विप्रजापतिदिगीश्वराः ।
क्रियादिशक्तिसहिताः क्रमात् स्युर्वर्गदेवताः । दिगीश्वरा इन्द्र-
यमवरुणचन्द्राः । सर्वे किम्भूताः क्रियाज्ञानेच्छाशक्तिसहिता
इत्यन्वयः । त्रिधावृत्तक्रियाज्ञानेच्छाशक्तिमिरूपेताः । केचित्तु

दिगीश्वरा इत्येकक्रियाशक्त्यादयस्तिष्ठ इति नव देवता वदन्ति ।
 ऋषिः स्यादक्षिणामूर्तिर्गायत्रं छन्द ईरितम् । देवता कथिता
 सङ्गः साक्षाद्वर्णेश्वरी परा । हादिषड्वर्गकैः कुर्यात् षडङ्गानि
 सजातिभिः । ध्यायेद्विपितरोर्मूले देवीं तन्मयपङ्कजे । वदन्ति
 सुधियो वृत्तं नित्यवर्णमयं परम् । परसंविन्नहावीजं विन्दु-
 नादमहाशिफम् । पृथिव्यक्षरशाखाभिः सर्वाशासु विजृम्भितम् ।
 मलिलाक्षरपत्रैः स्त्रैः सञ्छादितजगत्त्रयम् । वज्रिवर्णाङ्गुरैर्दीप्तं
 रत्नैरिव सुरद्रुमम् । मरुद्वर्णलसत्पद्मैर्द्योतयन्तं वपुःश्रियम् ।
 अकाशार्णफलैर्नम्रं सर्वभूताश्रयं परम् । परासृताक्षमधुभिः
 सिञ्चन्तीं परमेश्वरीम् । वेदागमादिभिः क्लृप्तं समुन्नतिमनो-
 हरम् । शिवशक्तिसयं साक्षाच्छायाश्रितजगत्त्रयम् । एनमा-
 श्रित्य मुनयः सर्वान् कामानवाप्नुयुः ॥ अस्यार्थः ॥ लिपितरो-
 र्मूले तन्मयपङ्कजे वर्णमयपद्मे देवीं ध्यायेदित्यन्वयः । ध्यानं
 पञ्चाद्वक्ष्यति । लिपितरुमाह वदन्तीति । वर्णमयं वृत्तं पण्डिता
 मित्यं वदन्ति । किम्भूतं परसंवित् कुण्डलिनी परंब्रह्म वा वीजम् ।
 एवं विन्दुनादो शिफे मूले यस्य तम् । ननु तद्वृत्तो नित्यश्चेत्तदा
 कथं परसंविन्नहावीजमित्युक्तम् । सत्यं व्यञ्जकत्वेन वीजवदुपच-
 र्यते । शेषं सुगमम् । ध्यानमाह ॥ अङ्गीभुक्तशशाङ्गकोटिसदृशी-
 मापीनतुङ्गस्तनीं चन्द्रार्द्धाङ्कितमस्तकां मधुमदादालोलनेत्रा-
 याम् । विभ्राणामनिशं वरं जपवटीं विद्यां कपालं करैराद्यां यौव-
 नगर्वितां लिपितनुं वागीश्वरीमाश्रये ॥ कुञ्जिकातन्त्रोक्तध्यानं
 यथा । अक्षस्रजं हरिणपोतमुदग्रदण्डं विद्याः करैरविरतं दधतीं
 त्रिनेत्राम् । अङ्गेन्दुमौलिमरुणामरविन्दमालां वर्णेश्वरीं प्रणमत-
 स्तनभारनम्रामिति । तथा । पाशाङ्गुशपुटं कृत्वा मायां ततः
 समोरणम् । दहनं धरणीं तोयं माहेश्वरं ततः परम् ॥ प्रासा-
 दञ्च समुच्चार्य शक्तिः सूर्यसमन्विता । अमुष्या भूतलिप्ता

प्राणा इह ततो वदेत् । पुनर्मन्त्रान् समुच्चार्य पाशादींश्च ततो वदेत् । जीव इह स्थित इति पुनस्तांश्च समुच्चरेत् । सर्वेन्द्रियाणीत्येताश्च क्रमात्तानुच्चरेत् सुधीः । वाङ्मनश्चक्षुस्त्वगिति ओन्नन्नाण प्राणा इहागत्य ततो वदेत् । सुखं चिरं समुच्चार्य तिष्ठन्तु वज्रिवल्लभा । इति प्राणान् प्रतिष्ठाप्य ध्यायेत्तामिष्टसिद्धये ॥ इत्युक्त्वा ध्यानमुक्तम् । ततो न्यासं कुर्यात् ॥ तदुक्तं शारदायाम् ॥ आधारदेशेऽधिष्ठाने नाभौ हृदि पदे पुनः । विन्दौ नादे ततः शक्त्यां शिवे देशिकसत्तमः । नवाधारेषु विन्यसेत् खरान्नव यथाविधि । मूलाधारे स्वाधिष्ठाने नाभौ हृदि पदे भ्रुमध्ये मूर्ध्नि तदुपरिदेशे द्वादशदलपद्मे इति नवसु स्थानेषु नव खरान् न्यसेदित्यर्थः । द्वादशवर्णांस्ततो न्यसेन्मुखे मूर्ध्नादितः सुधीः । ऊर्ध्वमाहेन्द्रयाम्य दिक्पश्चिमेषु समाहितः ॥ दोःपत्सु वेदवर्गाश्च वर्णान् देशिकसत्तमः । वर्णा मूलोपमूलाग्रमध्यदेशक्रमेण तु । तत्राग्रमङ्गुल्यः । मूलमंशादि । उपमूलं कूर्परजानुनी । उपाग्रं करपादाङ्गुली प्रथमसन्धिः मणिबन्धगुल्फे । समाहित इत्यनेन सावधानतया स्थानविपर्ययाः । भावदुष्टेऽप्युक्तः शारदायाम् ॥ गुह्यहृद्भुविले न्यस्येच्छादिवर्णत्रयं क्रमात् । सृष्ट्यां सर्गावसाना स्यात् स्थितौ वज्रिर्मरुत् प्रियः । वियद्भूमिक्रमाश्चस्येद्विन्दुसर्गावसानिकाम् । संवृतौ प्रतिलोमेन विन्यसेद्विन्दुभूषिताम् । सृष्ट्यामिति सर्गावसानिका भूतलिपिरिति शेषः । स्थितौ विन्दुसर्गावसानिकां तां क्रमाश्चस्येदित्यर्थः । तत्रायं क्रमः ॥ ऊंः इंः ऋंः अंः लृंः ओंः औंः ऐंः एंः रंः यंः वंः हंः लंः । स्तंः कंः घंः गंः ङंः छंः चंः भंः जंः ञंः ठंः टंः ढंः णंः थंः तंः धंः दंः नंः फंः पंः भंः बंः मंः संः षंः शंः । कश्चित्तु वज्रिर्वर्णान् सर्वान् प्रथमं विन्यस्य पश्चात्परुद्वर्णान् ततो जलान्तान् एतान् चविन्दून् ततो वियद्भूमिवर्णान् सविसर्गान् न्यस्येदित्याह स ।

शारदायाम् । आगमोक्तेन मार्गेण दीक्षितः साधकोत्तमः । लक्ष-
 न्यस्त्रेज्जपेत्तावज्जुहुयादयुतं तिलैः ॥ तावदिति लक्षम् । तत्र
 एको न्यास एकावृत्तिश्चेति क्रमोऽनुसन्धेयः । शारदायाम् । पूज-
 येदन्वहं देवीं पौठे प्रागौरिते सुधीः । प्रागौरिते इत्यनेन सर-
 स्वतीप्रकरणेयपौठशक्तिरत्नाधि पूजयेदिति सूचितम् । तनाष्ट-
 दलं षोडशदलं द्वात्रिंशदलं चतुःषष्टिदलं भूपरञ्च कृत्वा तत्र
 पौठशक्तिं पूजयेत् ॥ शारदायाम् ॥ वर्णाब्जेनासनं कुर्यान्
 मूर्त्तिं मूलेन कल्पयेत् । देवीं सम्पूजयेदस्थामङ्गाद्यावरणैः सह ।
 आदावङ्गावृत्तिः पश्चादम्बिकाद्याभिरौरिता । द्वितीया मातृभिः
 प्रोक्ता तृतीया ह्यष्टशक्तिभिः ॥ चतुर्थी पञ्चमी प्रोक्ता द्वात्रिंश-
 च्छक्तिभिः पुनः । चतुःषष्ट्या स्मृता षष्ठी शक्तिभिर्लोकपालकैः ।
 सप्तमी वृत्तिरेतेषां मन्त्रे स्यादष्टमी वृत्तिः । वर्णाब्जेनासनं
 दत्त्वा मूर्त्तिं मूलेन सङ्कल्प्य तत्र देवीमभ्यर्च्य केशरेषु अङ्गान्य-
 भ्यर्च्य तदुपरि दिग्दलेषु चतस्रोऽम्बिकादिकाः तदुपरि ब्राह्मगा-
 द्यास्ततः षोडशदले करालाद्या द्वात्रिंशदले विद्याद्याश्चतुःषष्टि-
 दले पिङ्गलाद्याः पूजयेत् ॥ तदुपरि भूपुरे लोकपालांस्तदस्त्राणि
 चेति । वर्णाब्जेन हेस्रीः भूतलिपिः सरस्वती । योगपौठाय नमः
 इति प्रयोगः ॥ शारदा ॥ एवं पूज्या जगद्धात्री श्रीभूतलिपिदेवता ।
 स्थानेषूक्तेषु विधिवदभ्यर्चार्गङ्गानि पूर्ववत् ॥ पूर्ववत् सरस्वती-
 प्रकरणवत् ॥ अम्बिका वारुभवौ दुर्गा श्रीशक्तिः प्रोक्तलक्षणा ।
 ब्राह्मगाद्याः पूर्ववत् पूज्याः कराली विकराल्युमा । सरस्वती
 श्रीदुर्गोमा लक्ष्मीः श्रुतिः स्मृतिर्धृतिः । अह्ना मेधा मतिः कान्ति-
 रार्याः षोडशशक्तयः । खड्गखेटकधारिण्यः श्यामाः पूज्याः
 खलङ्कृताः । विद्याश्रीपुष्टयः प्रज्ञा सिनीवाली कुङ्कः पुनः । रुद्र-
 वीर्या प्रभा नन्दा स्यात् पोषिण्यृद्धिदा शुभा । कालरात्रिर्महा-
 रात्रिर्भद्रकाली कपालिनी । प्रकृतिर्दण्डिमुण्डिन्यौ सेन्दुखण्डा

शिवशङ्खिनी । निशुभशुभमयनी महिषासुरमर्दिनी । इन्द्राणी
 चैव रुद्राणी शङ्करार्द्धशरीरिणी । नारी नारायणी चैव त्रिशू-
 लिन्यपि पाशिनी । अम्बिका ह्यादिनी चैव द्वात्रिंशच्छतयः
 शिवाः । चक्रहस्ताः पिशाचास्याः सम्पूज्याश्चारुभूषणाः । पिङ्ग-
 लाङ्गी पिशाचाक्षी समृद्धिर्द्विरेव च । अद्वा स्वाहा स्वधा भिक्षा
 माया संज्ञा वसुन्धरा । त्रिलोकरात्रिः सावित्री गायत्री त्रिद-
 शेश्वरी । स्वरूपा बहुरूपा च स्कन्दमाता हुतप्रिया । विमला
 चामला पश्चादरुणी पूर्णवारुणी । प्रकृतिर्विकृतिः सृष्टिः स्थितिः
 संहृतिरेव च । सन्ध्या माया सती हंसी मर्दिकी रक्तिकी परा ।
 देवमाता भगवती देवकी कमलासना । त्रिमुखी सप्तमुख्यान्या
 सुरासुरविमर्दिनी । लम्बोष्ठी चोर्द्धुकेशी च बहुशीर्षा ह्रकोदरी ।
 रथरेखाह्वया पश्चाच्छशिरेखा तथापरा । गगनवेगा पवनवेगा
 च तदनन्तरम् । ततो भुवनपालाख्या ततः स्यान्मदनातुरा ॥
 अङ्गनानङ्गवदना तथैवानङ्गमेखला । अनङ्गकुसुमा विश्वरूपा-
 सुरभयङ्करी । आख्याह्वसत्यवादिन्यौ वञ्जरूपा शुचित्रता । वर-
 दाख्या च वागीशी चतुःषष्टिः समोरिताः । चापवाणधराः सर्वा
 ज्वालाब्धिज्ञा महाप्रभाः । दंष्ट्रिण्यस्रोर्द्धुकेश्यस्ता युद्धोपक्रान्त-
 मानसाः । सर्वाभरणसन्दीप्ता पूजनीयाः प्रयत्नतः । लोकेशाः पूर्व-
 वत् पूज्यास्तद्वज्रादिकान्यपि । इत्थं यः पूजयेन्नन्तो श्रीभूत-
 लिपिदेवताम् । श्रीवाण्योः स भवेद्भूमिर्देवैरप्यभिनन्द्यते । क-
 मलैरयुतं हुत्वा राजानं वशमानयेत् । उत्पलैर्जुह्वतस्तद्वज्रा-
 लक्ष्मीः प्रजायते । पलाशकुसुमैर्हुत्वा वत्सरेण कविर्भवेत् । वानी
 लवणहोमेन वनितां वशमानयेत् । मातृकोक्तानि कर्माणि
 कुर्यादत्रापि साधकः । भूतलिप्या पुटीकृत्य यो मन्त्रं भजते
 नरः । क्रमोत्क्रमाच्छतावृत्त्या तस्य सिद्धो भवेन्ननु । कुञ्ज-
 कातम्बे ॥ ध्यानानन्तरम् ॥ एवं ध्यात्वा महेशानि ! जपेत्तन्मन्त्रं

प्रसन्नधीः । क्रमोत्क्रमाच्छतावृत्त्या भूतलिप्या पुरस्कृत्या ।
 भूतलिप्या पुटीकृत्य यो यं मन्त्रं जपेन्नरः । सहस्रैकप्रमाणेन
 हंठात् सिद्धिर्भवेदुभयम् । मासमात्रं जपेन्मन्त्रं भूतलिप्या तु
 सम्पुटम् । क्रमोत्क्रमाद्वरारोहं ! ततः सिद्धिरनुत्तमा । मन्त्र-
 दोषशान्त्यर्थं शारदायां दशसंस्कारकरणमपि लिखितम् ॥ तत्त-
 स्मादत्यतिहृष्टप्रयितामहसहृदयमोठीगरिष्ठकृष्णामन्दायमवागी-
 शमद्वाचार्यैः संकृतमन्त्रसारि लिखितम् । अन्वेषकैस्तत्र द्रष्टव्यम् ।
 दीपान्तरेऽपि दश संस्कारा उक्ताः समयाचारतन्त्रे यथा ॥ गुरो-
 र्भक्त्यैतमन्त्रस्य जप्ता तां गतिसाधकः । दुष्टाचारं प्रमादाद्वा आ-
 लम्बाद्वापि सुन्दरि ! हीनवीर्यत्वमाप्नोति स तु मन्त्रो वरानने ! ।
 इत्यादिदोषनाशार्थं दशसंस्कारमाचरेत् ॥ इति मन्त्रदोषशान्ति-
 विधिः ॥ वीजसङ्केतबोधार्थमाहृत्य तन्त्रशास्त्रतः । वीजनामानि
 कतिचिद् वक्ष्यामि विदुषां मुदे । माया लज्जा धरा संवित्
 त्रिमुखा भुवनेश्वरी । हृन्नेखा शम्भुवनिता शक्तिदेवीश्वरी शिवा ।
 मंहामाया पार्वती च संस्थानकतरूपिणी । परमेश्वरी च भुवना
 धात्री जीवनमध्यगा ॥ स्त्रीं ॥ वज्रिह्नीऽस्त्रयुक्ताया स्थिरमाया
 प्रकीर्तिता ॥ स्त्रीं ॥ शाम्भिशान्तिविन्दुनादैर्लक्ष्म्योप्रणव उच्यते ।
 श्रीर्लक्ष्मीर्विष्णुवनिता रमा क्षीरसमुद्रजा ॥ श्रीं ॥ षोडशव्यञ्जनं
 वज्रिवामाक्षिविन्दुसंयुतम् । चन्द्रवीजसमारूढं बधूवीजमिदं
 स्मृतम् । बधूर्वामेक्षणा योषिदेकाक्षी स्त्री च कामिनी ॥
 स्त्रीं ॥ नादविन्दुसमायुक्तो द्वादशस्तु सुरो भगम् । योजिः
 सरस्वती वीजमधरं वाग्भवश्च वाक् । ऐं ॥ हकारो वाम-
 कर्णाब्धौ नादविन्दुविभूषितः । कूर्चं क्रोध उग्रदर्पो दीर्घहृ-
 द्धार उच्यते । शब्दश्च दीर्घकवचं तारा प्रसव इत्यपि ॥ ह्रं ॥
 कामाक्षरं वज्रिसंस्थं रतिविन्दुविभूषितम् । कालीवीजमिदं
 प्रोक्तं रतिवीजं तदेवहि ॥ क्लीं ॥ कामाक्षरं धरासंस्थं रति-

विन्दुविभूषितम् । गुप्तकालीबीजमिदं गोपालबीजमित्यपि ॥
तत्कामबीजं कामेशीबीजं शक्तिस्वसौ परा ॥ क्लीं ॥ सत्या-
न्यायुग् व्योमसेन्दु शैवं प्रासादमुच्यते ॥ ह्रीं ॥ कलाद्यं क्रोदिनी-
बीजं क्रोडारस्वङ्गशामिधः ॥ क्रीं ॥ आकारो विन्दुमान्
पाशः शेषश्च समुदीरितः । सकला भुवनेशानी कामेशीबीज-
मुच्यते । नमस्तु हृदयम् स्वाहा द्विष्ठयुगलं ठठः । नमः
स्वाहा ॥ चन्द्रयुग्मं शिवो वेदमाता ज्वलनसुन्दरी । स्वाहा
परा देवभोज्यं ठड्यं चन्द्रयुग्मकम् । शुभो हविर्वेदमाता देवास्त्रं
वह्निःसुन्दरी ॥ स्वाहा ॥ शिखा वषट् शिरोमध्यं शक्रमाता हृ-
प्रिया । शिखा वषट् च । वषट् कवचं क्रोधो वर्म हुमित्यपि ।
क्रीडास्थो हं तनुत्वच्च शस्त्रादौ रिपुसंज्ञकः ॥ ह्रं ॥ अस्त्रनेत्रयुग्मं
वौषट् ॥ वौषट् ॥ फडस्त्रं शस्त्रमायुधम् ॥ फट् ॥ तार्क्षीयन्तु
हेसौः प्रेतबीजम् ॥ हेसौः ॥ हंसोऽजपामनुः ॥ हंसः ॥ गकारो
विन्दुमान् वीघ्नबीजं गणेशबीजकम् ॥ गं स्मृतिस्थं मांसमौ
विन्दुयुतम् ॥ भूबीजमीरितम् ॥ लं ॥ ठान्तं दहननेत्रेन्दुयुतन्तु
विश्वबीजकम् ॥ ड्रीं ॥ अथ कामकला वामनयनं विन्दुसंयुतम्
अर्कमात्रा कलावाणी नादोऽर्धेन्दुः सदाशिवः । अनुच्चार्य्य तुरीया
च विश्वमादकलापरा ॥ ॥ नादः ॥ भूतडामरसङ्केतबोधार्थं भूत-
डामरीयबीजनामान्यपि लिख्यन्ते ॥ प्रणवो विषवीजं स्याद्
ध्रुवं हालाहलं स्मृतम् कालश्रुतिपथं ज्ञेयं बहुरूपि निरञ्जनम् ॥
प्रणवम् ॥ क्षतजस्थं व्योमवक्त्रं धूम्रभैरव्यलङ्घ्यम् । नादविन्दु-
समायुक्तं बीजं प्राणालिकं स्मृतम् ॥ क्रीं ॥ क्रोधीशं क्षतमारुढं
धूम्रभैरव्यलङ्घ्यम् । विद्याल्लिङ्गाविन्दुयुतं पिष्टभूवासिनी
स्मृतम् ॥ क्रीं ॥ क्रोधकालात्मकं कुर्याद्भीतिकं वाम्भवं स्मृतम् ।
नादविन्दुसमायुक्तं समाधायोग्रभैरवीम् । बीजमेतन्तु कथितं
शुद्धबुद्धिप्रवर्त्तकम् ॥ ऐं ॥ क्रोधीशं बसधूम्रभैरवी नाद-

विन्दुभिः । विमूर्त्तिमन्मथं कामराजस्त्रैलोक्यमोहनम् । इन्द्रा-
सनगतो ब्रह्मसमूर्त्तिस्तु समन्मथः ॥ क्लीं ॥ संयुक्तं धूम्रभैरव्या
रक्तस्थं बलिभोजनम् । नादविन्दुसमायुक्तं किङ्किनीबीज-
मुत्तमम् ॥ ह्रीं ॥ नादविन्दुसमायुक्तं रक्तस्थं बलिभोजनम् ।
कालरात्र्यासनोपेतं विशिखास्थं महामनुम् ॥ ह्रां ॥ विदार्या-
लिङ्गितोग्रास्यो वसिस्तु चतजोक्षितः । नादविन्दुसमायुक्तो
विज्ञेयः पिशिताशनः ॥ हुं ॥ धूम्रध्वजाधः कालाग्निः सोर्द्ध-
केशीन्दुविन्दुभिः । युगान्तकारकं बीजं भैरवेण प्रकाशितम् ॥
स्फे ॥ कपर्दिनं समादाय चतजोक्षितविग्रहम् । संयुक्तं धूम्र-
भैरव्यां क्षोऽयं नादविन्दुमान् ॥ प्रीं ॥ कपालीद्वयमादाय महा-
कालेन मण्डितम् । समासनमिति प्रोक्तं चण्डिकाव्यं प्रयो-
जयेत् ॥ ठं ठं ठः ठः ॥ चतजस्थं व्योमवक्त्रं चन्द्रखण्डविभू-
षितम् । खद्योतमिति सम्प्रोक्तं ग्रासिनी कालरात्रियुक् ॥ क्रं
क्रं ॥ चतजोक्षितमाकाशं नादविन्दुविभूषितम् । विदारी-
भूषितश्चैव बीजं वैवस्वतो दृक् ॥ ह्रां ॥ कीर्त्याख्याकालवक्त्रा
च महाकालेन साधितम् । तदनादिपञ्चरश्मिः सृष्टिस्थित्यन्त-
कृद्बिधिः ॥ ॐ ॥ व्योमस्थं तालजङ्घास्थं विन्दुनादविभूषितम् ।
कूर्चं कालो महाकालः क्रोधबीजं निरञ्जनम् ॥ ह्रं ॥ पृथ्वीपालो
नवद्वीपपतिरतिमतिः कृष्णचन्द्रो महात्मा विद्याब्राह्मण्यमान्यं
यमजनयदमुं दान्तमौशनचन्द्रम् । तस्मात् सत्स्वाप यो विश्व-
विजयिपदवीं खेष्टदेवीप्रसादाच्चक्रे तेनाद्यमेतद्विदभिमतफलं
सर्गकाण्डं विचित्रम् ॥ हंसः प्राणो मनश्चन्द्रः कृष्णो मध्यं गत-
स्तयोः । गौडोदये पुष्पवन्तौ श्रीप्राणकृष्णचन्द्रकौ ॥ अन्नदा-
मङ्गलं देशभाषयाचीकरोद् यतः । तस्माद्विदेशेऽमावास्या-
कृष्णचन्द्रस्य भूपतेः ॥ एषा निर्जरभाषया समुदिता भास्वत्प्रभा
निर्मला विश्वोद्दीप्तिकरी जगद्दिनकरी श्रीप्राणतोषिण्यतः ।

श्रीमान्नीवति नीवति चितितलेऽभूत् प्राणकृष्णामिधो हंसो
नास्तमितः सदोदययुतः कीर्त्यानया शाश्वतः ।

इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां विश्वविजयित्रीराम-
तोषणविद्यालङ्कारविरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां

फलकथनरूपदशमपरिच्छेदान्वितं

सर्गकाण्डं समाप्तम् ।

अचिन्त्यापि ध्येया स्खलितहृदये ध्वान्तरुचिरा मनोध्वान्तं
गाढं हरसि करुणाभ्रोनिधिरपि । महाकाली खैरिण्यसि
सकलमूर्तिः कदहमानटश्या लोकानां त्वमसि जयतादृग्भुत-
तमः ॥ आसीद्रामहरीति पुरुषहरी राकेन्दुभाजित्वरीराशा-
भूर्तिकरीः सुशीतलहरीः कीर्त्तीः समासादयन् । विश्वासान्वय-
भावनी गुरुकृपापात्रं कुलोद्दीपकम् यो देवैर्जनयाम्बभूव-
कृतिनं श्रीप्राणकृष्णामिधम् ॥ कृष्णमङ्गलविद्यावागीशसूनुः
सतां मुदे । गङ्गादेवीसुतोऽकार्षीद्धर्मकाण्डं द्वितीयकम् ॥ द्विती-
यस्योच्यते धर्मकाण्डस्य संस्क्रियात्मनः । निर्घण्टः प्रथमं तत्र
संस्कारस्य प्रशंसनम् ॥ द्विजानां दश संस्काराः कर्ममात्राधि-
कारकाः । शूद्रशूद्रप्रकाराणां विज्ञातव्या नवैव ते । मायादि-
कत्वं मन्त्राणां विज्ञेयं कलिसम्मतम् । ऋतुकर्म ततो गर्भा-
धानं पुंसवनं ततः । पञ्चाश्रतप्रदानञ्च सीमन्तोन्नयनं तथा ।
जातकर्म ततो मेधाजननं कविताकरम् । मायादिदानं विप्रेभ्यो
बालस्य पुष्टिकारणम् । विज्ञेयं नामकरणं ततो निष्क्रमणं
स्मृतम् । अन्नाशनं ततश्चूडाकर्णवेधस्ततः परम् । कुमारी-
शूद्रजातीनां सर्वमेतदमन्त्रकम् । उपनायो वेदभेदे सूत्रमात्रं
प्रकीर्तितम् । सूत्रनिर्माणसंस्कारौ सूत्राधिष्ठाददेवता । सा-
वित्रीग्रहणं कर्म समावर्त्तनमित्यपि । अदारजननिन्दा च धर्म-
पक्षीनिरूपणम् । विवाहो दशसंस्कारप्रयोगस्तदनन्तरम् ।

इति द्वितीयकाण्डाय परिच्छेदसमापनम् ॥ आदौ गुरोर्लक्ष-
 णञ्च ततः सदगुरुलक्षणम् । कौलगुरुप्रशंसा च कूटार्थकृति-
 दूषणम् । गुरुविशेषकथनं शास्त्रे त्वावश्यकं गुरोः । गुरुमन्त्र-
 देवतानामेकत्वभावनाक्रमः । गुरुसन्तुष्ट्यादिफलं गुरुच्चारणजं
 फलम् । गुरुदत्ते जगत्तृप्तिराधिक्यं सर्वतो गुरोः । जगत्पूजा-
 फलावाप्तिर्गुरुपादान्बुजेऽर्च्यते । दीक्षाशिखादिभेदेन गुरुभेद-
 निरूपणम् । एक एव महाकालोगुरुर्न मानुषः कश्चित् । तद-
 चिह्नानवशतो माहात्म्यं मानुषस्य च । गुरुवंशस्य मर्यादा
 पशुमन्त्रादिभेदतः । परापरादिभेदश्च गुरुणां तदनन्तरम् ।
 स्त्रीगुरोर्लक्षणं वर्ज्यं गुरुत्वकल्पने तथा । त्याज्यो गुरुश्च
 शिष्यस्य लक्षणं वर्जनं तथा । वर्ज्या शिष्यकर्तृनिन्दा गुर्वज्ञा-
 लङ्घने तथा । गुरुद्रव्यादिहरणदोषानिष्टकृतेस्तथा । गुरुशा-
 पजन्यदोषस्तन्निन्दा श्रवणस्य च । तच्छ्रवणप्रतीकारो गुरु-
 निन्दाकरस्य च । दोषो गुरौ मनुष्यत्वज्ञाननिन्दा तथैव च ।
 गुरुद्रोहादिदोषस्य त्यागो गुरुकुलस्य च । निषेधो गुरुगोत्रस्य
 माननापूजने तथा । गुरुदर्शनकालस्य पूज्यत्वं गुरुपूजनम् ।
 विनेष्टपूजादोषस्य गुरुपूजादिजं फलम् । गुरुगृहस्थितकृत्य-
 पुण्यस्याश्रयता तथा । गुरुपादपद्मरेणूदकमाहात्म्यवर्णनम् ।
 गुर्वन्नभक्षणफलं गुरुच्छिष्टफलं तथा । तदुच्छिष्टाभोजनज-
 दोषस्य तदनन्तरम् । गुरुपादुकादिप्रणतिर्निषिद्धं गुरुसन्निधौ ।
 गुर्वान्नया निषिद्धस्याचरणान्नास्ति पातकम् । जातिविद्यादि-
 गर्वस्य त्यागः श्रीगुरुसन्निधौ । सदा श्रीगुरुपादाब्जध्यानस्य
 फलनिर्णयः । गुरुणैकासनत्यागो गुरुभक्तिफलं तथा । पैत्र-
 गुरुकुलत्यागदोषः श्रीपूर्वकीर्तनम् । गुर्वादेरर्चनाकाल इव
 तन्नामभाषणम् । चतुर्विधा तु शुश्रूषा गुरुमित्रादिमानना ।
 गुर्वालये प्रवेशस्य प्रकारस्तदनन्तरम् । इति द्वितीयकाण्डस्य

परिच्छेदे द्वितीयकः ॥ नाडीचक्रविचारश्च भूपरीक्षा ततः परम् ।
 दिव्यशेषपञ्चवा भद्रा भद्रफलप्रदायिनी । ब्रह्मस्थ्यादिमहीज्ञानं
 शुभभूमिनिरूपणम् । त्याज्या भूम्यो हि चक्रश्च तस्य व्याख्यान-
 मेव च । श्रव्योद्धारः स द्विविधः शङ्कुना दिङ्गिरूपणम् । मण्डप-
 करणं तस्मात्तोरणञ्च ततः परम् । अङ्कुरारोपणं तस्य परीक्षा
 तदनन्तरम् । अशुभाङ्कुरयान्तिश्च परिच्छेदद्वितीयके ॥ दीक्षा-
 शब्दार्थनिर्णीतिर्दीक्षामाहात्म्यकौत्सनम् । अदीक्षितस्य निन्दा
 च दीक्षितस्य प्रशंसनम् । दीक्षया चैव ज्येष्ठत्वं दीक्षया मोक्ष-
 साधनम् । एकमन्त्रसाधनेन सर्वमन्त्रस्य साधनम् । मन्त्रग्रहण-
 निन्दा च पुस्तकालोकनादितः । दीक्षां विना नाधिकारः
 पूजादौ निन्द्यदीक्षितः । ततश्च त्रिविधा दीक्षा चतुर्थापि
 प्रकीर्तिता । अधिवासनिधिश्चाङ्कुरार्पणादधिवासयोः । प्रयोग-
 इति तुर्याख्यपरिच्छेदसमापनम् ॥ गुरोर्निमन्त्रणं पूर्वं स्नानादि-
 तन्त्रकर्मणि । सौरमाससमुल्लेखो मातृकादिप्रपूजनम् । वृद्धि-
 आहं सर्वकार्यं पञ्चदेवप्रपूजनम् । लक्ष्म्यादिपूजनञ्चैव ग्रह-
 मन्त्रस्ततः परम् । ग्रहपूजादानविधिर्यहाणां कवचं ततः ।
 तिथिध्यानमन्त्रपूजाकवचं तदनन्तरम् । वर्णध्यानाद्यासनस्य
 शुद्धिश्चैव ततः परम् । अर्चनाद्योमकर्मणि समासेन ततः
 परम् । इति पञ्चमविच्छेदसमाप्तिरभिधीयते ॥ दीक्षा नाना-
 विधा षष्ठे कीर्तितान्यद् यथास्थलम् । ज्ञातव्यमुद्देशमात्रं
 निर्घण्टेन कृतं मया । व्याख्यया ग्रन्थबाहुल्यदर्शनादधुना मया ।
 प्रमाणमात्रं लिखितं सीमांसापि क्वचित् क्वचित् ॥ इदानीं
 प्राप्तावसरेण गर्भाधानादिसंस्कारा उच्यन्ते । संस्काराणां प्रयो-
 गस्यावश्यभावादग्रे प्रयोगो लेखनीयो नातो व्याख्यानमात्राप्रमाण-
 मात्रं लिख्यते ॥ महानिर्वाणतन्त्रे नवमोक्तासे ॥ सदाशिव
 उवाच ॥ संस्कारेण विना देवि ! देहशुद्धिर्न जायते । नार्हः

स्मृतोऽधिकारी स्यादैवे पैत्रे च कर्मणि । अतो विप्रादिभि-
 र्वर्जैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रिया ॥ कर्त्तव्या सर्वथा यत्रैरिहामुत्र हिते-
 स्मृभिः । वीजसेकः पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा । जातनाम्नो
 निष्क्रमणमन्नाशनमतः परम् । चूड़ोपनयनोद्वाहाः संस्काराः
 कथिता दश । शूद्राणां शूद्रभिन्नानामुपकीतं न विद्यते । शूद्र-
 भिन्नानां शूद्रप्रकाराणामधमशूद्रकैवर्त्तादीनामित्यर्थः । तेषां
 नैव संस्कारा द्विजातीनां दश स्मृताः । नित्यानि सर्वकर्माणि
 तथा नैमित्तिकानि च । काम्यान्यपि वरारोहे ! कुर्याच्छाश्व-
 वर्त्मना । संस्कारेषु च सर्वेषु तथैवान्येषु कर्मसु । विप्रादिवर्ण-
 भेदेन क्रमान्मन्त्राश्च दर्शिताः । सत्यत्रेताद्वापरेषु तत्तत्कर्मसु
 कालिके ! । प्रणवाद्यांस्तु तान् मन्त्रान् प्रयोगेषु नियोजयेत् ।
 कलौ तु परमेशानि ! तैरेव मनुभिर्नराः । मायाद्यैः सर्वकर्माणि
 कुर्युः शङ्करशासनात् । निगमागमतन्त्रेषु वेदेषु संहितासु च ।
 सर्वे मन्त्रा मयैवोक्ताः प्रयोगा युगभेदतः । अथोच्यते महामाये !
 यर्भाधानादिका क्रिया । तत्रादावतुसंस्कारः कथ्यते क्रमतः
 ऋणु । कृतनित्यक्रियः शुद्धः पञ्च देवान् समर्चयेत् । ब्रह्मा दुर्गा
 मणेशश्च ग्रहा दिक्पतयस्तथा । स्थण्डिलेन्द्रादिदिग्भागे घटेष्वे-
 तान् प्रपूजयेत् । ततस्तु मातृकाः पूज्या गौर्याद्याः षोडश
 क्रमात् । गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देव-
 सेना स्वधा स्वाहा शान्तिः पुष्टिर्धृतिः क्षमा । आत्मनो देवता
 चैव तथैव कुलदेवता । आयान्तु मातरः सर्वास्त्रिदशानन्दका-
 रिकाः । विवाहव्रतयज्ञानां सर्वाभीष्टं प्रकल्प्यताम् । यान-
 शक्तिसमाकृताः सौम्यमूर्तिधराः सदा । आयान्तु मातरः सर्वा
 यज्ञोत्सवसमृद्धये । इत्यावाह्य मातृगणान् स्वशक्त्या परिपूज्य
 च । देहत्यां नाभिमात्रायां प्रादेशपरिमाणतः । सप्तधा पञ्च
 वा विन्दून् दद्यात् सिन्दूरचन्दनैः । प्रत्येकविन्दौ मतिमान्

कामं मायां रमां स्मरन् । घृतधारामविच्छिन्नां दत्त्वा तत्र
 वसुं यजेत् । वसुधारां प्रकल्पैवं मयोक्तेनैव वर्त्मना । विरच्य
 स्थण्डिलं धीरो वर्द्धिस्थापनपूर्वकम् । होमद्रव्याणि संस्कृत्य पचे-
 च्चरुमनुत्तमम् । प्राजापत्यश्चरुश्चात्र वायुनामा हुताशनः । समा-
 प्य धाराहोमान्तं कृत्यमार्त्तवमारभेत् । ह्रीं प्रजापतये स्वाहा
 चरुणैवाहुतित्रयम् । प्रदायैवाहुतिं दद्यादिसं मन्त्रमुदीरयन् ।
 विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि यच्छतु ॥ आसिञ्चतु प्रजा-
 पतिर्धाता गर्भं दधातु ते । स्वाहा आज्येन चरुणापि वा । सूर्यं
 प्रजापतिं विष्णुं ध्यायन्नाहुतिमसृजेत् । गर्भं धेहि सिनीवाली
 गर्भं धेहि सरस्वती । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ।
 ध्यात्वा देवीं सिनीवालीं सरस्वत्यश्विनौ तथा । स्वाहान्तमनु-
 नानेन दद्यादाहुतिमुत्तमाम् । अतः कामं बधूं मायां रमां
 कूर्चं समुच्चरन् । अमुष्यै पुत्रकामायै गर्भमाधेहि सद्विठम् ।
 उक्त्वा ध्यात्वा रविं विष्णुं जुहुयात् संस्कृतेऽनले । यथेयं पृथिवी
 देवी ह्युत्ताना गर्भमादधे । तथा त्वं गर्भमाधेहि दशमे मासि
 सूतये । स्वाहान्तेनामुना विष्णुं ध्यायन्नाहुतिमाचरेत् । पुन-
 राज्जं समादाय ध्यात्वा विष्णुं परात्परम् । विष्णो ! ज्येष्ठेन
 रूपेण नार्थ्यामस्यां वरीयसम् । सुतमाधेहि ठड्ढमुक्त्वा वङ्गी
 हविस्वजेत् । कामेन पुटितां मायां मायया पुटितां बधूम् ।
 पुनः कामञ्च मायाञ्च पठित्वास्याः शिरः सृशेत् । पतिपुत्रवती-
 भिश्च नारीभिः परिवेष्टितः । शिर आलभ्य हस्ताभ्यां बध्वाः
 क्रोडाञ्चले पतिः । विष्णुं दुर्गां विधिं सूर्यं ध्यात्वा दद्यात्
 फलत्रयम् । ततः स्विष्टिकृतं हुत्वा प्रायश्चित्तं समापयेत् । यदा
 प्रदोषसमये गौरीशङ्करपूजनात् । भास्करार्घ्यप्रदानाच्च दम्पत्योः
 शोधनं भवेत् ।

आर्त्तवं कथितं कर्म गर्भाधानमथो ऋण ॥ तद्वाक्याव-

न्यरात्रौ वा युग्मायां निशि भार्यया । सदनभ्यन्तरं गत्वा
 ध्यात्वा देवं प्रजापतिम् । सृशेत् पत्नीं पठेद्भर्ता मायावीजपुर-
 सरम् । आवयोः सुप्रजायै त्वं शय्याशुभङ्करी भव । आरुह्य भा-
 र्यया शय्यां प्राङ्मुखो वायुदक्षुखः । उपविश्य स्त्रियं सृश्यन्
 हस्तमादाय मस्तके । वामेन पाणिनालिङ्ग्य स्थाने स्थाने मनुं
 जपेत् । शीर्षे कामं शतं जप्त्वा चिवुक्ते वाग्भवं शतम् । कण्ठे
 रमां विंशतिधा स्तनद्वन्द्वे शतं शतम् । हृदये दशधा मायां
 नामौ तां पञ्चविंशतिम् । जप्त्वा योनौ करं दत्त्वा कामेन सह
 वाग्भवम् । शतमष्टोत्तरं जप्त्वा लिङ्गेऽप्येवं समाचरन् । विकाम्य
 मायया योनिं स्त्रियं गच्छेत् सुताप्तये । रेतःसम्पातसमये ध्यात्वा
 विश्वकृतं पतिः । नाभेरधस्तात् चित्कुण्डे वस्त्रिकायां प्रपा-
 तयेत् । शुक्रसेकान्तरे विद्वान् इमं मन्त्रमुदीरयेत् । यथाग्निना
 सगर्भा भूयोर्यथा वज्रधारिणा । वायुना दिग् गर्भवती तथा
 गर्भवती भव ॥ इति गर्भाधानम् ॥

जाते गर्भे ऋतौ तस्मिन्नन्यस्मिन् वा महेश्वरि ! । तृतीये
 गर्भमाप्ते तु चरेत् पुंसवनं गृही । कृतनित्यक्रियो भर्ता पञ्च
 देवान् समर्चयेत् । गौर्यादिमातृकाश्चैव वसोर्धारां प्रपातयेत् ।
 हविश्राद्धं ततः कृत्वा पूर्वोक्तविधिना सुधीः । धाराहोमान्तमा-
 पाद्य कुर्यात् पुंसवनक्रियाम् । प्राजापत्यश्चरुस्तत्र चन्द्रनामा
 हुताशनः । गव्ये दधि यवचैकं द्वौ माषावपि निक्षिपेत् ।
 पतिः पृच्छेत् स्त्रियं भद्रे ! किं त्वं पिबसि त्रिः कृतम् । ततः
 सौमन्तिती ब्रूयाच्चया पुंसवनं त्रिधा । प्रसृतींस्त्रीन् पिबे-
 न्नारो यवसाषयुतं दधि । जीवत्सुताभिर्जनितां यागस्थानं
 समानयेत् । संस्थाप्य वामभागे तां चरुहोमं समाचरेत् । पूर्व-
 वच्चरुमादाय मायां कूर्चं समुच्चरन् । ये गर्भविघ्नकर्तारो ये
 च गर्भविनाशकाः । भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेताला बाल-

घातकाः । तान् सर्वान् नाशय इन्द्रं गर्भरक्षां कुरु द्विठः ।
मन्त्रेणानेन रक्षोघ्नं चिन्तयित्वा हुताशनम् । रुद्रं प्रजापतिं
ध्यायन् प्रदद्याद्वादशाहुतीः । ततो मायाचन्द्रमसे स्वाहेत्या-
हुतिपञ्चकम् । दत्त्वा भार्यां हृदि स्पृष्ट्वा मायां लक्ष्मीं शतं
जपेत् । ततः स्निष्टिकृतं हुत्वा प्रायश्चित्तं समापयेत् ॥ इति
पुंसवनम् ॥

ततस्तु पञ्चमे मासि दद्यात् पञ्चामृतं स्त्रियै । शर्करां मधुं
दुग्धञ्च घृतं दधि समांशकम् । पञ्चामृतमिदं प्रोक्तं देहशुद्धे
विधीयते । वाग्भवं मदनं लक्ष्मीं मायां कूर्चं पुरन्दरम् ।
पञ्चगव्योपरि शिवे । प्रजप्य पञ्च पञ्चधा । एकीकृत्यामृता-
न्यत्र प्राशयेदयितां पतिः ॥ इति पञ्चामृतदानम् ॥

सौमन्तोन्नयनं कुर्यान्मासि षष्ठेऽष्टमेऽपि वा । यावन्न जाय-
तेऽपत्यं तावत् सौमन्तनक्रिया । पूर्वोक्तधाराहोमन्तं कर्म कृत्वा
स्त्रिया सह । उपविश्यासने प्राज्ञः प्रदद्यादाहुतिं त्रयम् । विष्णवे
भास्करे धात्रे वज्रिजायां समुच्चरन् । ततश्चन्द्रमसं ध्यात्वा
शिवनाम्नि हुताशने । सप्तधा हवनं कुर्यात् सौममुद्दिश्य भा-
गवः । अश्विनौ वासवं विष्णुं शिवं दुर्गां प्रजापतिम् । ध्यात्वा
प्रत्येकतो दद्यादाहुतीः पञ्चधा शिवे । । स्वर्णकङ्कतिकां भर्त्ता
गृहीत्वा दक्षिणे करे । सौमन्ताद्भक्तेशान्तःकेशपाशे निवेश-
येत् । शिवं विष्णुं विधिं ध्यायन् मायावीजं समुच्चरन् । भार्ये !
कल्याणि ! सुभगे ! दशमे मासि सुव्रते ! । सुप्रसूता भव प्रीता
प्रसादाद्विश्वकर्मणः । आयुष्मति ! कङ्कतिका वर्चस्वी ते शुभं
कुरु । ततः समापयेत् कर्म स्निष्टिकृतहवनादिभिः ॥ इति
सौमन्तोन्नयनम् ॥

जातमात्रं सुतं दृष्ट्वा दत्त्वा स्वर्णं गृहान्तरे । पूर्वोक्तविधिना
धीरो धाराहोमं समापयेत् । ततः पञ्चाहुतीर्दद्यादग्निमिन्द्रं

प्रजसतिम् । विश्वान् देवांश्च ब्रह्माणमुद्दिश्य तदनन्तरम् ।
 मधुसर्पिः कांस्यपात्रे समानीय समीक्षकम् । वाग्भवं सप्तधा जप्त्वा
 प्राशयेत्तनयं पिता । द्रव्यहस्तामिकायाः मन्त्रमेवं समुच्चरन् ।
 आसुर्वर्षी बलं मेधा वर्धतां स्ते सदा शिशोः । इत्यायुर्जननं
 कृत्वा गुह्यं नाम प्रकल्पयेत् । गन्धर्वतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ बाल-
 कस्य तु जिह्वायां त्रिदिनाभ्यन्तरे न्यसेत् । मधुना श्वेतदूर्वाभिः
 सुकर्णस्य अलाक्या । इदं वाग्भवकूटन्तु लिखेद्देव जमनान्तरे ।
 स ह्यपण्डितो भूयान्न तु मूर्खो भवेद्भुवम् ॥ वाग्भवकूटस्यपि
 तत्रैव यथा । कामदेवस्ततो योनिस्तुर्यस्वरपरन्दरी । भुव-
 नेशोऽतः पश्चात् पञ्चवक्त्रविभूषितः । अयं स वाग्भवो देवीवागी-
 शत्वप्रदायकः । इदं वाग्भवकूटन्तु बालिशस्यापि मूर्धनि ।
 हस्तं दत्त्वा पठेत् सिद्धमष्टोत्तरशतं प्रिये । सोऽपि श्लोकं
 महेशानि ! करोत्येव न संशयः ॥ बालिशस्य मूर्धस्य । सत्त-
 र्गद्वैतार्थशब्दालङ्कारसारवित् । जिह्वायां न्यासमादेवि !
 मूर्खोऽपि तुल्यविभवेत् । वृहन्नीलतन्त्रे सप्तमपटले द्वितीय-
 त्रिधात्राक्षरीमन्त्रमधिकल्प्य । इदानीं शृणु चार्चङ्गि ! कविता-
 क्तारकं परम् । प्रयोगं दुर्लभं रोप्यं तव श्रेहात् प्रकाशितम् ।
 खण्डिं चाण्डालिनीश्चैव त्यागिनं सर्वमोहनम् । वीजत्रयं जपे-
 द्वात्रीमध्ये चैव रवेर्दिने । अष्टाधिकसहस्रस्य प्रमाणेन त्रयं
 चरेत् । शताभिमन्त्रितं कृत्वा पिबेच्च जलमुत्तमम् । सप्तद्वि-
 प्रयोगेण कविता चित्तमोदिनी । जायते नात्र सन्देहः सस्यं
 सुरगणार्चिते । पाणिना दक्षिणेनैव मधुलाजान् समानयेत् ।
 नाडीच्छेदाच्च प्रागेव बालं संस्कुर्व्याच्च साधकः । कवित्वं जायते
 तेन पाण्डित्यं सुरवन्दिते । जिह्वां समार्ज्य देवेशि ! लिखेद्देव-
 शलाकया । दूर्वया वा महादेवि ! जिह्वोष्ठयोः समालिखेत् ।
 प्रक्षिप्येन संलेख्य कुर्याच्च बालसंस्क्रियाम् । एकादशाहं देवेशि !

द्वादशाहैऽथ वा पुनः । वर्षजात्यादिमेदेन मासान्तः सम्भवि-
 ष्यति । यथाशक्त्युपचारेण देवतां पूजयेत् पुनः । सम्पूज्य
 देवतां भक्त्या लिखेन्नन्त्रं महेश्वरि ! । यदा पिता न देशस्वः
 पिढ्यो मातुलोऽपि वा । लिखित्वा परमेशानि ! कुर्याच्च
 बालसंस्क्रियाम् । मूलमन्त्रं लिखेन्नन्त्री यस्यौष्ठे श्वेतदूर्वयो ।
 वाक्योच्चारणतो बालो वाग्मी द्रुतकविर्भवेत् । जन्मसंस्कारकं
 नाम पुत्रे जाते प्रशस्यते । जिह्वायाञ्च लिखेद्यन्त्रं यत्ने दारुकु-
 शेन वा । वारत्रयन्तु सम्भार्य दक्षिणेनैव पाणिना । मन्त्रमु-
 च्चार्य प्रत्येकं पंक्तिं कुर्यात् सुशोभनम् । आदौ संस्कारः कर्त्तव्य-
 स्तदन्ते विलिखेन्ननुम् । गन्धचन्दनपुष्पैश्च पूजयेत् तारिणीं
 शिवे ! । उत्तराभिमुखो भूत्वा स्थापयेत् पीठमुत्तमम् । पूज-
 येत् तारिणीं देवीं नानाभक्षैः सुशोभनैः । षोडशैरुपचारैश्च
 पूजयेद् भक्तिभावतः । धूपं दद्यादगुगुलुना सर्वकर्मफलप्रदम् ।
 नारिकेलं तथा रम्भां वदरं वकुलं तथा । वीजयूरं कर्णिकारं
 शर्करां गन्धसंयुताम् । मधूदकं कलायञ्च मिष्टान्नं पायसामु-
 तम् । माषं मत्स्यं पिष्टकञ्च दद्यादतिपिब्रं मन्त्रा । कविर्वाग्मी
 भवेत् पुत्रः सर्वकामप्रकारकः । जितेन्द्रियः शत्रुनाशो धार्मिको
 जायते महान् ॥ दद्यादित्यनेन सम्प्रदानोपस्थितेर्वचने ब्राह्मण-
 पदस्याभावेऽपि ब्राह्मणेभ्य इति लभ्यते । अतो ब्राह्मणसम्प्रदान-
 कमाषादिदानव्यवहार इति ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥ कृतोपन-
 यने पुत्रे तेन नाम्ना समाह्वयेत् । प्रायश्चित्तादिकं कृत्वा जात-
 कर्म समापयेत् । नालच्छेदं ततो धात्री कुर्यादुत्साहपूर्वकम् ।
 यावन्न च्छिद्यते नालं तावत् शौचं न बाधते । प्रागेव नाडीका-
 च्छेदात् देवीं पैत्रीं क्रियाञ्चरेत् । कुमार्याद्यापि कर्त्तव्यमेव-
 मेवममन्त्रकम् ॥ इति जातकर्म ॥

षष्ठे वा चाष्टमे मासि नाम कुर्यात् प्रकाशतः । आयः

धित्वा शिशुं माता परिधाप्याम्बरे शुभे । भर्तुः पार्श्वं समा-
 गत्वा प्राक्षुष्यं स्थापयेत् सुतम् । अभिषिञ्चेत् शिशोर्मूर्ध्नि सहिर-
 ष्यकुशोदकैः । जाङ्गवी यमुना रेवा सपवित्रा सरस्वती ।
 नर्मदा वरदा कुन्भी सागराश्च सरांसि च । एते त्वामभिषिञ्चन्तु
 धर्मकामार्थसिद्धये । ह्रीं । आपो हिष्ठा मयो भुवस्ता न ऊर्जं
 दधातन । महेरणाय चक्षुषि यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजय-
 तेह नः । उग्रतीरिव मातरः तस्मा अरङ्गमाम वो क्षयाय
 जिवन्व आपो जनयथा च नः । अभिषिच्य त्रिभिर्मन्त्रैः
 पूर्ववदङ्गिसंस्क्रियाम् । कृत्वा सम्पाद्य धारान्तं दद्यात् पश्चाद्भुतीः
 शुधीः । अग्नये प्रथमं दत्त्वा वासवाय ततः परम् । ततः प्रजानां
 पतये विश्वेदेवेभ्य एव । ब्रह्मणे चाहुतीं दद्याद्ब्रह्मै पार्थिव-
 संज्ञके । ततोऽङ्गे पुत्रमादाय आवयेद्दक्षिणश्रुती । स्वल्पाक्षरं
 सुखोच्चार्यं शुभं नाम विचक्षणः । आवयित्वा त्रिधा नाम ब्रा-
 ह्मणेभ्यो निवेद्य च । ततः समापयेत् कर्म कृत्वा खिट्ठिकृता-
 दिशब्दम् । कन्याया निष्क्रमो नास्ति वृद्धिशब्दं न विद्यते ।
 नामान्नप्राशनं चूडां कुर्याद्दीप्तामन्त्रकम् । चतुर्थे मासि षष्ठे
 वा कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोः । क्षतनित्यक्रियस्तातः सम्पूज्य
 गणनायकम् । स्थापयित्वा तु तनयं वस्त्रालङ्कारभूषितम् । सं-
 स्थाप्य पुरतो विद्वानिमं मन्त्रमुदीरयेत् । ब्रह्मा विष्णुः शिवो
 दुर्गा गणेशो भास्करस्तथा । इन्द्रो रायुः कुबेरश्च वरुणो-
 ऽग्निर्बृहस्पतिः । शिशोः शुभं प्रकुर्वन्तु रक्षन्तु पथि सर्वदा ।
 इत्युक्त्वाङ्गे समादाय गीतवाद्यपुरःसरम् । वह्निर्निष्क्रामयेद्दालं
 सानन्दैः स्वजनैः सह । गत्वाध्वनि कियद्दूरं शिशुं सूक्ष्मं निरी-
 क्षयेत् । ह्रीं । तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुञ्चरत् । पश्येम
 शरदः शतं जीवेम शरदः शतम् । शृणुयाम शरदः शतम् ।
 इत्यादित्यं दर्शयित्वा समागत्य निजालयम् । अथ दत्त्वा

द्विनेशाय स्नानं भोजयेत् पिता ॥ इति निष्कामणम् ॥

षष्ठे मासि कुमारश्च मासे वाप्यष्टमे शिवे ।। पिदभ्राता
पिता वापि कुर्यादन्नाशनक्रियाम् । पूर्ववदेवपूजादि ब्रह्म-
संस्करणं तथा । एवं धारान्तकर्माणि सम्पाद्य विधिवत् पिता ।
दद्यात् पञ्चाहुहीस्तत्र शुचिनाग्नि-हुताशने । अग्निमुद्दिश्य
प्रथमां द्वितीयां वासवं स्मरन् । ततः प्रजापतिं देवं विष्णुं
देवान् ततः परम् । ब्रह्माणश्च समुद्दिश्य पञ्चमीमाहुतिं
व्यजेत् । ततोऽग्नावन्नदां ध्यात्वा दत्तपञ्चाहुतिः पिता । तत्रा-
यवा गृहेऽन्यस्मिन् वस्त्रालङ्कारशोभितम् । क्रोडे निधाय
संभयं प्राशयेत् पायसामृतम् । पञ्चप्राणाहुतेर्मन्त्रैर्भोजयित्वा
तु पञ्चधा । ततोऽव्यञ्जनादीनां दत्त्वा किञ्चित् शिशो-
मुखे । शङ्खतूर्यादिघोषेण प्रायश्चित्तं समापयेत् ।

इत्यन्नप्राशनं प्रोक्तं चूडाविधिमतः शृणु । तृतीये पञ्चमे
वर्षे कुलाचारानुसारतः । चूडाकर्म शिशोः कुर्याद्वाससंस्का-
रसिद्धये । देवपूजादिधारान्तकर्म निष्पाद्य साधकः । सत्या-
ग्नेश्चत्तरे देशे वृषगोमयपूरितम् । तिलगोधूमसंयुक्तं शरावं
स्थापयेद् बधः । कवोष्णं सलिलञ्चापि क्षुरमेकं सुशोणितम् ।
आसाद्य तनयं तत्र जनकः स्वीयवामतः । संस्थाप्य जननीक्रोडे
कवोष्णसलिलैश्च तैः । वारुणं दशधा जप्त्वा सम्मार्ज्यं शिशुमूर्ध-
जान् । मायया कुशपत्राभ्यां जुष्टिमेकां प्रकल्पयेत् । मायां
लक्ष्मीं त्रिधा जप्त्वा गृहीत्वा क्षौद्रजं क्षुरम् । क्षित्वा तु जुष्टिका-
मूलं मातृहस्ते निवेशयेत् । कुमारमाता हस्ताभ्यामादाय
गोमयान्विते । शरावे स्थापयेज्जुष्टिं नापिताय पिता ददेत् ।
क्षुरमुखे शिशोः क्षौरं सुखं साधय ठहयम् । पठित्वा नापितं
पञ्चान् सत्यनामनि पावके । प्रजापतिं समुद्दिश्य प्रदद्यादाहुति-
क्रमम् । नापितेन क्षतक्षौरं प्राप्रयित्वा शिवं ततः । अन्नं

लङ्कारमाख्येन भूषयित्वाग्निसन्निधौ । स्ववामभागे संस्थाप्य
स्त्रिष्टिकृद्बोममाचरेत् । प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा दद्यात् पूर्णा-
हुतिं पिता । माया शिशो ! ते कुशलं कुरुतां विश्वकृद्भिः ।
पठित्वैनं शिशोः कर्णं स्वर्णमय्या शलाकया । राजत्या लौहमय्या
वा तत्र वेधं प्रकल्पयेत् । आपोहिष्ठेति मन्त्रेण अभिषिच्य सुतं
ततः । शान्त्यादिदक्षिणां कृत्वा चूडाकर्म समापयेत् । गर्भा-
धानादिचूडान्तं समानं सर्वजातिषु । शूद्रसामान्यजातीनां
सर्वमेतदमन्त्रकम् । जातकर्मादिचूडान्तं कुमार्याद्याप्यम-
न्त्रकम् । कर्तव्यं पञ्चभिर्वर्णैरेकं निष्क्रमणं विना ॥

अथोच्यते द्विजातीनामुपवीतिक्रियाविधिः । यस्मिन् कृते
द्विजन्मानो दैवपैत्र्याधिकारिणः । गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे कुर्यादु-
पनयं शिशोः । षोडशाब्दाधिको नोपनेतव्यो निष्क्रियो हि सः ।
कृतनित्यक्रियो विद्वान् पञ्च देवान् समर्चयेत् । गौर्यादिमातृ-
काश्चैव वसुधारां प्रकल्पयेत् । वृद्धिश्चाहं ततः कुर्यात् देवता-
पितृहस्तये । कुशण्डिकोक्तविधिना धाराहोमान्तमाचरेत् ।
प्रातः कत्वाशनं बालं सुस्नातञ्च स्वलङ्घितम् । शिखां विना कृत-
चौरं चौमाखरविभूषितम् । छायामण्डपमानीय समुद्रबहुता-
शितुः । समीपे चात्मनो वामे संस्थाप्य विमलासने । शिष्यं
वटेद्वह्न्यर्चय्यं कुरु वत्स ! ततः शिशुः । ब्रह्मचर्यं करोमीति गुरवे
विनिवेदयेत् । ततो गुरुः प्रसन्नात्मा शिशवे शान्तचेतसे ।
काषायवाससौ दद्याद्दोर्घाषुष्टाय वर्चसे । मौञ्जीं कुशमयीं वापि
द्विवृत्तां ग्रन्थिसंयुताम् । तूष्णीञ्च मेखलां दद्यात् काषायवस्त्र-
धारिणे । मायामुच्चार्य सुभगा मेखला स्याच्छुभप्रदा । इत्युक्त्वा
मेखलां बद्ध्वा मौनी तिष्ठेद् गुरोः पुरः । यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं
वृहस्पतेर्यत् संहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्रं प्रतिमुञ्च शुभ्रं
यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ मन्त्रेणानेन शिशवे दद्यात् कृष्णा-

जिनावितम् । यज्ञसूत्रपरिमाणन्तु मातृकामिदतन्त्रे एकादश-
पटले ॥ यज्ञसूत्रस्य यस्मान्नं तत् सृष्टुं वरानने ! । ऋग्वेदी
धारयेत् सूत्रं नाभेरुर्ध्वं स्तनादधः । यजुषां सूत्रमानं हि आश्रय्यं
मृणु शैलजे ! । बाहुमूलप्रमाणेन यज्ञसूत्रं द्विजातिभिः । धारणीयं
प्रयत्नेन नान्यदघ्नं कदाचन । नान्यदघ्नं नान्यप्रमाणमित्यर्थः ।
सामगस्य दीर्घसूत्रं त्रिविधं वरवर्णिनि ! । ब्रह्मरन्ध्रान्नाभिदेश-
पर्यन्तं यज्ञसूत्रकम् । अथवापि च ग्रीवायामारोप्य नाभिमा-
सृशेत् । तस्मात् पृष्ठे मेरुदण्डपर्यन्तं यज्ञसूत्रकम् । अथवा
परमेशानि ! प्रकारान्तरमुच्यते । ग्रीवाया दक्षिणाङ्गुष्ठपर्यन्तं
यज्ञसूत्रकम् । अथर्वो धारयेत् सूत्रं यत्नेन यजुषां मतम् ।
अथवा धारयेत् सूत्रं सामगस्य प्रमाणतः । अथवा धारयेत्
यज्ञसूत्रं परममोहनम् । आज्ञाचक्रान्नाभिदेशपर्यन्तं यज्ञ-
सूत्रकम् । एतत् सङ्केतमज्ञात्वा यः कुर्यात् सूत्रधारणम् । स
चण्डालसमो देवि ! यदि व्यामसमो भवेत् ॥ प्रसङ्गाद् यज्ञ-
सूत्रस्य कर्त्तनं जीवन्यासश्च लिख्यते ॥ गायत्रीतन्त्रे चतुर्थ-
ब्राह्मणपटले ॥ कन्या च कर्त्तयेत् सूत्रं पतिपुत्रवती तथा ।
विधवाऽविधवा वापि पुत्रहीनापि ब्राह्मणी । क्षत्राणी वैश्यदारा
च कर्त्तयेन्न तु शूद्रिणी । दीक्षिता यदि सा शूद्रा कर्त्तनेन च
निन्दिता । सच्छूद्रा यदि सा भद्रे ! शुद्धा सा सूत्रकर्त्तने । अस-
च्छूद्रा महेशानि ! निन्दिता सूत्रकर्त्तने । कार्पाससम्भवं सूत्रं
यज्ञसूत्रं विनिर्मितम् । सूक्ष्मातिसूक्ष्मं परमं सर्वदेवमयं
तथा ॥ इति निर्माणम् ॥ अणुग्रन्थिः । अन्तिकाले अरेद्विप्रांन्
सूत्रं भवति मूर्तिमत् । ब्रह्मा च काश्यपो विप्रः सनकश्च स-
नन्दनः । सनकनातनो विप्रो नारदः कपिलस्तथा । मरीचि-
रत्रिः पुलहः पुलस्त्यो गौतमः क्रतुः । सगुर्दक्षः प्रचेताश्च
दक्षिणो दक्षिकस्तथा । द्वैपायनो भरद्वाजः शुको वेत्तिनि-

रेव च । विदूरथः शुनःशेफो जातुकर्णश्च रौरवः । और्वः
 संवत्तकः शुक्रः सुराचार्यो बृहस्पतिः । चन्द्रः सूर्यो बुधः
 श्रीमान् यज्ञसूत्रस्य ग्रन्थिषु । तिष्ठन्तु मम वामांशे वामस्कन्धे
 त्वहर्निशम् । ब्रह्माद्या देवताः सर्वा यज्ञसूत्रस्य देवताः ॥ तथा ।
 जीवन्त्यासं प्रवक्ष्यामि यज्ञसूत्रस्य संशृणु । यज्ञसूत्रं करे कृत्वा
 दक्षिणे द्विजसत्तमः । गायत्रीं प्रथमं जप्त्वा प्रणवं प्रजपेत् शतम् ।
 गायत्रीं पुनरुक्त्वा वै वामस्कन्धे निवेशयेत् । जीवन्त्यासं विना
 देवि ! यज्ञसूत्रञ्च सूत्रवत् ॥ महानिर्वाणे ॥ यज्ञोपवीतं
 दृष्ट्वा वैष्णवं स्वादिरञ्च वा । पालाशमथवा दद्यात् क्षीरद्वक्ष-
 समुद्भवम् । आपोहिष्ठेति मन्त्रेण मायया पुटितेन च । त्रिरा-
 वृत्त्या कुशाभोभिर्धृतदण्डोपवीतकम् । अभिषिच्य ततस्तोयैः
 पूरयेद्बालकाञ्चलिम् । तदञ्चलिं दिनेशाय दातारं ब्रह्मचा-
 रिणम् । तच्चक्षुरिति मन्त्रेण दर्शयेद्भास्करं गुरुः । दृष्ट्वा भास्क-
 रमाचार्यो वदेष्याणवकं ततः । मम व्रते मनो धेहि मम चित्तं
 ददामि ते । क्षुण्णैकमना वत्स ! मम वाचोऽस्तु ते शिवम् ।
 हृदि स्पृष्ट्वा पठित्वेनं किं नामासौति तं वदेत् । शिष्यस्त्वमुक्तशर्माहं
 भवन्तमभिवादये । कस्य त्वं ब्रह्मचारीति गुरौ पृच्छति पार्वति ।।
 शिष्यः सावहितो ब्रूयाद्भवतो ब्रह्मचार्यहम् । इन्द्रस्य ब्रह्म-
 चारो त्वमाचार्यस्ते हुताशनः । इत्युक्त्वा स गुरुः पश्चाद्देवेभ्यस्तं
 समर्पयेत् । त्वां प्रजापतये वत्स ! सवित्रे वरुणाय च । पृथिव्यै
 सर्वदेवेभ्यः सर्ववेदेभ्य एव च । समर्पयामि ते सर्वे रक्षन्तु त्वां
 निरन्तरम् । ततो माणवको वज्रं दक्षिणावर्त्मयोगतः । गुरुं
 प्रदक्षिणोक्त्य आसने पुनराविशेत् । गुरुः शिष्येण सम्पृष्टः समु-
 द्भवहुताशने । पञ्च देवान् समुद्दिश्य दद्यात् पश्चाद्भुतोः प्रिये ! ।
 प्रजापतिस्ततः शक्रो विष्णुर्ब्रह्मा शिवस्तथा । मायादिवज्रजाया-
 न्तैर्जुहुयात् स्रस्त्रनामभिः । अनुक्तमन्त्रे सर्वत्र विधिरेव प्रकीर्तितः ।

ततो दुर्गा महालक्ष्मीः सुन्दरी भुवनेश्वरी । इन्द्रादिदशदिक्-
पाला भास्करादिनवग्रहाः । प्रत्येकनाम्ना हुत्वेतान् वाससाच्छाद्य
बालकम् । पृच्छेन्माणवकं प्राज्ञो ब्रह्मचर्याभिमानिनम् । को
वाश्रयस्ते तनय ! ब्रूहि किन्ते मनोगतम् । ततः शिष्यः साव-
हितो धृत्वा गुरुपदद्वयम् । करोतु मामाश्रमिणं ब्रह्मविद्योप-
देशतः । एवं प्रार्थयमानस्य दक्षकर्णे शिशोस्तदा । आवयित्वा
त्रिधा तारं सर्वमन्त्रमयं शिवे ! । व्याहृतित्रयमुच्चार्य सावित्रीं
आवयेद् गुरुः । ऋषिः सदाशिष्यः प्रोक्तम्बुन्दोऽनुष्टुबुदाहृतम् ।
अधिष्ठात्री च सावित्री मोक्षार्थे विनियोगिता । अन्तर्गतं मह-
द्गोप्यं वरणीयं यथात्मभिः । ध्यायेन्म तत् पदं सत्यं सर्वव्यापि
सनातनम् । यो भर्गः सर्वसाक्षी नो मनोबुद्धीन्द्रियाणि च ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रेरयेद्विनियोजयेत् । इत्यमर्थयुतां ब्रह्म-
विद्यामासाद्य सद्गुरुः । शिष्यं नियोजयेद्देवि ! गृहस्थाश्रम-
कर्मसु । ब्रह्मचर्योचितं वेशं वस्त्रे दानीं परित्यज । शाम्भो-
दितमार्गेण देवान् पितॄन् समर्चय । ब्रह्मविद्योपदेशेन पवित्रं
ते कलेवरम् । प्राप्ता गृहस्थाश्रमिता तदुक्तं कर्म कल्पय । उप-
वीतद्वयं दिश्ववस्त्रालङ्करणानि च । गृहाण पादुकाच्छत्रं गन्ध-
माल्यानुलेपनैः । ततः काषायवसनं कृष्णाजिनसमन्वितम् ।
यज्ञसूत्रं मेखलाञ्च दण्डं भिक्षाकरण्डकम् । आचारादर्जितां
भिक्षां समर्प्य गुरवे शिवे ! । शृङ्गोपवीतयुगलं परिधायाम्बरे
शुभे । गन्धमाल्यधरस्तूष्णीं तिष्ठेदाचार्यसन्निधौ । ततो गृहस्था-
श्रमिणं शिष्यमेतद्वदेद् गुरुः । जितेन्द्रियः सत्यवादी ब्रह्मविद्या-
रतो भव । स्वाध्यायाश्रमकर्माणि यथाधर्मेण साधय । इत्यादिश्र-
त्विदं पश्चात् समुद्भवहुताग्ने । मायादिप्रणवान्तेन भूर्भुवः-
स्वस्त्रयेण च । हावयित्वा त्रिधाचार्यः स्विष्टिकृद्भोममाचरेत् ।
दत्त्वा पूर्णाहुतिं भद्रे ! व्रतकर्म समापयेत् । वीजसेवादिसे-

स्वाहा ब्रतान्ताः पिबतो नव । उद्वाहः पिबतो वापि स्वतोऽपि
 सिध्यति प्रिये ! ॥ मत्स्यमूत्रे एकत्रिंशत्पटले ॥ अदारस्य गति-
 र्नास्ति सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः । सुरार्चनं महायज्ञं हीनभार्यो
 विवर्जयेत् । एकचक्ररथो यद्देकपक्षो यथा खगः । भार्योऽपि
 नरस्तद्वदयोयः सर्वकर्मसु । भार्याहीने क्रिया नास्ति भार्या-
 हीने कुतः सुखम् । भार्याहीने गृहं कस्य तस्माद्भार्यां समाश्र-
 येत् । सर्वस्वेनापि देवेशि ! कर्त्तव्यो दारसंग्रहः । इति दार-
 चरित्रहस्तावश्यकवचम् तत्रैव ॥ सत्यासमयवा कार्यं कृत्यं नीप-
 पद्यते । सवर्णा ब्राह्मणी या तु धर्मपत्नी च सा स्मृता । असवर्णा
 च या भार्या कामपत्नी तु सा स्मृता ॥ इति धर्मपत्नीनिर्णयः ।
 महानिर्वाणतन्त्रे ॥ विवाहे हि कृतस्नानः कृतनित्यक्रियः कृती ।
 पञ्च देवान् समभ्यर्च्य गौर्यादिमातृकास्तथा । वसोधारां कल्प-
 यित्वा हृदि श्राद्धं समाचरेत् । रात्रौ प्रतिश्रुतं पात्रं गीतवाद्य-
 पुरास्रम् । छायागण्डपमानीय उपविश्य वरासने । वासवाभि-
 मुखं दाता पश्चिमाभिमुखो विशेत् । आचार्यः स्वस्तिमृद्विष्ट
 कथयेद्वाङ्मनैः सह । साधुप्रश्नं वरं पृच्छेदर्चनाप्रश्नमेव च ॥
 वराग्रश्रोत्तरं नीत्वा पादाद्यैर्वरमर्चयेत् । समर्पयामि वाक्येन
 देशद्रव्यं समर्पयेत् । पादयोरर्पयेत्पाद्यं शिरस्पर्धं निवेदयेत् ।
 आचम्यं वदने दद्याद्गन्धं माल्यं सुवाससी । दिव्याभरणरत्नानि
 यज्ञसूत्रं समर्पयेत् । ततस्तु भाजने कांस्ये कृत्वा दधि घृतं
 मधु । समर्पयामि वाक्येन मधुपर्कं करेऽर्पयेत् । वरोऽपि पात्र-
 मादाय वामे पाणौ निधाय च । दक्षाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां प्राणा-
 हुत्युक्तमन्त्रकैः । पञ्चधाघ्राय तत्पात्रमुदीच्यां दिशि धारयेत् ।
 मधुपर्कं समाप्येवं पुनराचामयेद् द्रव्यम् । दूर्वाक्षताभ्यां जामातु-
 विष्टस्य जानु दक्षिणम् । स्मृत्वा विष्णुं तत्कदिति मासपक्षौ
 तिथिं ततः । समुल्लिख्य निमित्तानि हणुयाद्वरमुत्तमम् । गीत-

प्रवरनामानि प्रथेकं प्रपितामहात् । पठन्तानि समुच्चार्य वरस्य
जनकावधि । द्वितीयान्तं वरं ब्रूयाद्दीप्तप्रवरनामभिः । तथैव
कन्यामुद्दिश्य ब्राह्मोद्वाहेन पण्डितः । दातुं भवन्तमित्युक्ता
वृणेऽहमिति कीर्तयेत् । वृतोऽस्मीति वरो ब्रूयात् ततो दाता
वदेद्वरम् । यथाविहितमित्युक्ता विवाहकर्म कुर्विति । वरो
ब्रूयाद् यथाज्ञानं करवाणि तदुत्तरम् । ततः कन्यां समानीय
वस्त्रालङ्कारभूषिताम् । वस्त्रान्तरेण सञ्छाद्य स्थापयेद्वरसमुत्तरे ।
पुनर्वरं समभ्यर्च्य वासोऽलङ्कारादिभिः । वरस्य दक्षिणे पाशौ
कन्याप्राणिं नियोजयेत् । तन्मध्ये पञ्चरत्नानि फलताम्बूलमेव
वा । दक्षार्चयित्वा तनयां वराय विदुषेऽर्पयेत् । प्राप्सवत् त्रैपु-
रुषाख्यानं निमित्ताख्यानमेव च । आत्मनः काममुद्दिश्य चतु-
र्थ्यन्तं वरं वदेत् । कन्याभिधां द्वितीयान्तामर्चितां समलङ्कृ-
ताम् । साञ्छादनां प्रजापतिदेवताकामुदीरयन् । तुभ्यमह-
मिति प्रोच्य दद्यात् सम्प्रददे वदन् । वरः स्वस्तीति स्वीकुर्यात्
सम्प्रदाता वरं वदेत् । धर्मं चार्थं च कामे च भवता भार्यया
सह । वर्त्तितव्यं वरो वाचमुक्त्वा कामस्तुतिं पठेत् । दाता कामो
ब्रह्मेतापि कामायादाच्च कामिनीम् । कामेन त्वां प्रतिगृह्णामि
कामः पूर्वोऽस्तु चावयोः । ततो वदेत् सम्प्रदाता कन्यां जामा-
तरं प्रति । प्रजापतिप्रसादेन युवयोरभिवाञ्छितम् । पूर्णमस्तु
शिवञ्चास्तु धर्मं पालयतं युवाम् । तत आञ्छाद्य वस्त्रेण सम्प्रदाता
सुमङ्गलैः । परस्परमुखालोकं कारयेद्वरकन्ययोः । ततो हिर-
ण्यरत्नानि यथाशक्त्यनुसारतः । जामात्रे दक्षिणां दद्यादच्छिद्र-
मवधारयेत् । वरस्तु भार्यया सार्धं तद्रादौ दिवसेऽपि वा ।
कुशण्डिकोक्तविधिना वस्त्रिस्थापनमाचरेत् । द्योजकाख्यः पाव
कोऽत्र प्राजापत्यधरः स्मृतः । धारान्तं कर्म सम्याद्य दद्यात्
पञ्चाहुतीर्वरः । शिवं दुर्गां तथा विष्णुं ब्रह्माणं वज्रधारिणम् ।

ध्यात्वैकैकं समुद्दिश्य जुहुयात् संस्क्रतेऽनले । भार्यायाः पाणि-
 युगलं गृह्णीयात्तान्युदीरयन् । पाणिं गृह्णामि सुभगे ! गुरुदेव-
 रता भव । माहंस्थं धर्मकर्मण यथाब्रदनुशीलय । मृतेन स्वामि-
 दत्तेन लाजैर्भ्रात्राहृतैः शिवे ! । प्रजापतिं समुद्दिश्य दद्याद-
 दे चाहुती वरः । प्रदक्षिणीकृत्य वज्रमुत्थाय भार्यया सह । दुर्गं
 शिवं रमां विष्णुं ब्राह्मीं ब्रह्माणमेव च । युग्मं युग्मं समुद्दिश्य
 त्रिस्त्रिधा हवनं चरेत् । अश्वमण्डलिकासप्तारोही कुर्यादम-
 न्नकम् । निशायाच्चेत्तदा स्त्रीभिः पश्येद्धूम्रासरन्धतीम् । प्रत्या-
 हृत्यासने सम्यगुपविश्य वरस्तदा । स्त्रिष्टिकडोमपूर्णहुत्यन्तं
 कर्म समापयेत् । ब्राह्मी विवाहो विहितो दोषहीनः सवर्णया ।
 कुलधर्मानुसारेण गोत्रभिन्ना सपिण्डजा । ब्राह्मोद्वाहेन या
 याह्या सैव प्रत्नी गृहेश्वरी । तदनुज्ञां विना ब्राह्मविवाहं ना-
 चरेत् पुनः । अस्या अपत्ये तदंशे विद्यमाने कुलेश्वरि ! ॥

अथ सहानिर्वाणतन्त्रोक्तदशसंस्कारप्रयोगः । संस्कारै-
 विंशो देवपैत्रकर्मणानधिकारितया सर्वैर्विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्व-
 वर्णोक्ताः संस्काराः कार्याः । दश संस्कारास्तु वीजसेकपुंसवन-
 सीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडोपनयन-
 विवाहाः । ततः शूद्राणामधमशूद्राणामुपनयनं नास्ति तेषां
 नवैव संस्काराः । ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानास्तु दश संस्कारा इति ॥

अथ गर्भाधानम् । कृतनित्यक्रिय आसन्ने उपविश्य दौक्षा-
 पइतिलिखिष्यमाणमन्त्रैर्घटान् संस्थाप्य तत्र ब्रह्मदुर्गागणेश-
 विष्णुसूर्यशिवादित्यादिनवग्रहेन्द्रादिदशदिक्पालान् सम्पूज्य
 ततो गौर्यादिषोडशमातृकाः पूजयेत् । षोडशमातृकास्तु ॥
 गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा
 स्वाहा शान्तिः पुष्टिर्धृतिः क्षमा ॥ आत्मदेवता कुलदेवता एता-
 वत्यः । पूजाक्रमस्तु ॥ अर्घ्यस्थापनं कृत्वा ब्रह्मक्षलिः । द्वी

आयान्तु मातरः सर्वास्मिदेशानन्दकारिकाः । विवाहव्रतयज्ञानां
सर्वाभीष्टं प्रकल्प्यताम् । यानशक्तिसमाकृताः सौम्यमूर्तिधराः
सदा । आयान्तु मातरः सर्वा यज्ञोत्सवसमृद्धयः ॥ इति मातृ-
कार्गणमावाह्यं ह्रीं गौर्यं मात्रे नम इति पाद्यादिभिर्यथांशं
सम्पूज्य एवं पञ्चायै मात्रे नम इत्यादिभिः षोडशमातृकार्चन-
स्वशक्त्या विधाय नाभिमावायां भित्तौ प्रादेशमात्रमर्थं सिन्दू-
रेण रक्तचन्दनेन वा सप्त वा पञ्च वा विन्दून् दद्यात् । ततः
प्रत्येकेविन्दौ क्लीमिति ह्रीमिति श्रीमिति बीजत्रयेणाविच्छिन्नां
ष्टतधारां दत्त्वा तत्र वसुं यजेत् । ततो होमप्रकरणलेख्य-
स्त्रेष्णिलादिवह्निस्थापनान्तं कर्म कृत्वा होमद्रव्याणि संस्तूय
प्राजापत्यं चरुं अर्पयेत् । ततो वायुनामानमग्निं ध्यात्वा आवाह्यं
ष्टतेन पाद्यादिभिः सम्पूज्य धारांहोमान्तं कर्म कृत्वा ह्रीं प्रजा-
पतये स्वाहा इति मन्त्रेण चरुणा वारत्रयं जुहुयात् । ततो ह्रीं
विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि यच्छतु । आसिञ्चतु प्रजा-
पतिर्धाता गर्भं दधातु ते । स्वाहा इत्यनेन चरुणा वारमेकं जुहु-
यात् । तत आज्येन चरुणा साज्येन न चरुणा वा सूर्यप्रजा-
पतिविष्णून् ध्यात्वा ह्रीं सूर्याय स्वाहा ह्रीं प्रजापतये स्वाहा
ह्रीं विष्णवे स्वाहा इति मन्त्रत्रयेण प्रत्येकं जुहुयात् । ततः
सिनीवालीसरस्वत्यश्विनान् ध्यात्वा ह्रीं । गर्भं धेहि सिनीवाली
गर्भं धेहि सरस्वती । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥
स्वाहा इत्यनेन ष्टतेन जुहुयात् । ततो मनसा रविं विष्णुं ध्यात्वा
क्लीं स्त्रीं ह्रीं श्रीं हुमित्यमुष्यै पुत्रकामायै गर्भमाधेहि स्वाहा ।
इति मन्त्रेणाज्येन जुहुयात् । ततो विष्णुं मनसा ध्यात्वा ह्रीं ।
यथेयं पृथिवी देवी ह्युत्ताना गर्भमादधे । तथा त्वं गर्भमाधेहि
दशमे कासि सूतये ॥ स्वाहा इति मन्त्रेणाज्येन जुहुयात् ।
ततः पुनरपि विष्णुं मनसा ध्यात्वा ह्रीं । विष्णोर्ज्येष्ठेन रूपेण

नार्थामस्यां वरीयसम् । सुतमावेहि । स्वाहा इत्यनेनाज्येन जुहु-
यात् । ततः क्लीं ह्रीं स्त्रीं ह्रीं क्लीं ह्रीमिति मन्त्रेण बध्वाः शिरः
सृष्टेत् । ततः पुत्रवतीभिर्नारीभिः परिवेष्टितो हस्ताभ्यां बध्वाः
शिर आलभ्य विष्णुं दुर्गां विधिं सूर्यश्च ध्यात्वा तस्याः क्रोडा-
क्षले फलत्रयं पतिर्दद्यात् । ततः स्विष्टिकृतं हुत्वा प्रायश्चित्त-
होमं कुर्यात् । ततः प्रदोषसमये गौरीसहितशङ्करं सम्पूज्य
भार्ग्यया सह भवनान्तरं गत्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा पत्नीं
संस्पृश्य शम्भाशोभनं कुर्यात् । यथा । ह्रीं आवयोः सुप्रजायै
त्वं शय्ये ! शुभकरी भव । ततो भार्ग्यया सह शय्यामारुह्य
प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा उपविश्य स्त्रियं पश्यन् तन्मस्तके हस्तं
दत्त्वा वामेन पाणिना तामालिङ्ग्य तस्याः शीर्षं क्लीमिति शतधा
चिवुक्ते ऐमिति शतधा कण्ठे श्रीमिति विंशतिधा स्तनद्वन्द्वे
श्रीमिति शतधा हृदये ह्रीमिति पञ्चविंशतिधा जम्बा योनौ
करं दत्त्वा क्लीं ऐमिति अष्टोत्तरशतं जम्बा लिङ्गेऽपि ऐं क्लीमि-
त्यष्टोत्तरशतं जपेत् । ततो ह्रीमिति मन्त्रेण योनिं विकाश्य
सुतप्राप्तये स्त्रियमुपगच्छेत् । ततो रेतःपातसमये विश्वकर्माशं
ध्यात्वा नाभेरधस्तात् चित्कुण्डे रेतः पातयेत् । शुक्रपातान्त-
समये इमं पठेत् । ह्रीं । यथाग्निना सगर्भा भूष्यैर्विधा वज्रधा-
रिणा । वायुना दिग्भर्भवती तथा गर्भवती भव ॥ इति गर्भा-
धानम् ॥

अथ पुंसवनम् । पतिः कृतनित्यक्रियः पञ्चदेवतापूजादिबुद्धि-
आदान्तं गर्भाधानपद्धत्युक्तं विधाय ततो वज्रिष्ठापनादि कृत्वा
चन्द्रनामानमग्निं ध्यात्वावाह्य सम्पूज्य प्राजापत्यं चरुं पचेत् ।
ततो मध्ये दधि यवमेकं द्वौ माषौ च निक्षिप्य स्त्रियं पृच्छेत् ।
हे भद्रे ! किं त्वं त्रिः कृतं पिबसि इति । ततः स्त्री ब्रूयात् मया

पुंसवर्नं कृतं पीयते । इत्युक्त्वा यवमाषयुतदधिप्रसृतित्रयं पिबेत् । ततो जीववस्त्राभिर्वनिताभिस्तां यागस्थानं समानयेत् । ततो वामभागे तां संस्थाप्य चरुमानीय ह्रीं हुं ये चात्र विघ्नकर्तारो ये च गर्भविनाशकाः । भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेताला बालघातकाः । तान् सर्वान्नाशय नाशय गर्भरक्षां कुरु स्वाहा । इत्यनेन मन्त्रेण रक्षीघ्नं विचिन्त्य प्रजापतिञ्च ध्यायन् चरुणा द्वादशाहुतीर्जुहुयात् । ह्रीं चन्द्रमसे स्वाहेति मन्त्रेण पञ्चाहुतीर्दद्यात् । ततो भार्याहृदि स्पृष्ट्वा ह्रीं श्रीमिति मन्त्रं शतं जपेत् । ततः स्त्रिष्टिक्रद्धोमस्तदनन्तरं प्रायश्चित्तहोमादिवह्निविसर्ज्जनान्तं कर्म कृत्वा दक्षिणाच्छिद्रावधारणान्तं कुर्यादिति पुंसवनम् ॥

अथ पञ्चासृतदानम् । तत्तु गर्भजननमासावधिके पञ्चमे मासि गर्भिण्यै देयम् । पञ्चासृतन्तु समांशेन दधिमधुदुग्धघृतशर्करामिश्रितरूपम् । अनेन स्त्रिया देहशुद्धिर्भवति । तत्र प्रत्येकं द्रव्ये ऐं क्लीं श्रीं ह्रीं हुं लमिति पञ्चधा जप्त्वा सन्निधौ गर्भिणीं प्राशयेदिति पञ्चासृतदानम् ॥

अथ सौमन्तोन्नयनम् । तत्तु षष्ठेऽष्टमे वा मासि कर्तव्यम् । तत्राशक्तावपत्यजननात् पूर्वं कार्यम् । तत्र पतिः पञ्चदेवतापूजादिधारोहोमान्तं गर्भाधानप्रकरणोक्तं विधाय स्त्रिया सहसने उपविश्य शिवनामानमग्निं ध्यात्वा आवाह्य यथाशक्ति सम्पूज्य ह्रीं विष्णवे स्वाहा ह्रीं भास्वते स्वाहा ह्रीं धात्रे स्वाहा इत्याहुतित्रयं दद्यात् । ततः सोमं ध्यात्वा ह्रीं सोमाय स्वाहा इति सप्तधा जुहुयात् । अश्विनौ वासवं विष्णुं शिवं दुर्गाञ्च प्रजापतिञ्च ध्यात्वा प्रत्येकं पञ्चाहुतीर्दद्यात् । ततः पतिः स्वर्णकङ्कटिकां दक्षिणहस्तेन गृहीत्वा स्त्रियाः सौमन्तादङ्गुलान्तपाशे निवेश्य शिवं विष्णुं विधिञ्च ध्यायन् ह्रीं । भार्या ।

कल्याणि ! सुभगे ! दशमे मासि सुव्रते । सुप्रसूता भव
प्रीता प्रसादादिश्वकर्मणः । आधुषति ! कङ्कतिका वर्चस्वी ते
शुभं कुरु ॥ इति पठेत् ॥ ततः स्निष्टिकुडोमप्रायश्चित्तहोमौ
कृत्वा दक्षिणामग्निसर्जनादिकञ्च कुर्यादिति सौमन्तोत्र-
यनम् ॥

अथ जातकर्म । जातभात्रबालकं पित्तं स्वर्णं दत्त्वा पश्येत् ।
ततो गृहान्तरे गर्भाधानपद्वत्युक्तं पञ्चदेवतापूजादिधाराहोममन्त्रं
कर्म कृत्वा पञ्चाहुतौर्दद्यात् । ह्रीमन्मन्त्रे स्वाहा ह्रीमिन्द्राय
स्वाहा ह्रीं प्रजापतये स्वाहा ह्रीं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ह्रीं
ब्रह्मणे स्वाहा । इत्येभिर्मन्त्रैरिति । ततः कांस्यपात्रसमांशेन
मधुसर्पिषी समानीय तदुपरि ऐमिति सप्तधा जप्त्वा । ह्रीं । आयु-
र्वर्चो बलं मेधा वर्द्धतां ते सदा शिशो ! । इति मन्त्रेण दक्षिण-
हस्तानामिकया शिशुं प्राशयेत् । इत्यायुर्जननं कृत्वा पिता
गुप्तं नाम कुर्यात् । ततो जन्मदिनावधि त्रिदिनाभ्यन्तरे श्वेत-
दूर्वाभिः स्वर्णशलाकया वा मधुना बालकस्य जिह्वायां वाग्भव-
कूटं लिखेत् । अनेन वाग्भवकूटेन बालकः पण्डितः सुकविः
शब्दालङ्कारविच्च भवति । यदौमं मन्त्रं कृतपुरश्चरणो मूर्खस्य
शिरसि हस्तं दत्त्वा अष्टोत्तरशतं जपेत्तदा सोऽपि स्त्रीकं करि-
ष्यति । यदि चेमं मूर्खस्य जिह्वायां न्यसेत्तदा सोऽपि कवि-
र्भवति । अथ वा द्वितीयायास्त्र्यक्षरीं दूर्वया बालकस्य जिह्वौष्ठौ
सम्पार्ज्यं पंक्तिद्वयेन लिखेत् । तत्र क्रमः । नाडीच्छेदात् प्रागे-
कादशाहे द्वादशाहे मासान्ते वा यथाशक्ति उपचारेण तां देवतां
सम्पूज्य मन्त्रं लिखेत् । यदि पिता न देशस्थस्तदा पितृव्यादि-
रेतत् कुर्यात् । अथवा श्वेतदूर्वया कुलदेवतामन्त्रं बालक-
स्यौष्ठे लिखेत् । स बालो वाम्नी-द्रुतकविर्भवेत् । ततः स्निष्टि-
कुडोमादिवह्निविसर्जनात् कर्म कुर्यात् । कुमार्या अप्येवं

सर्वममन्त्रकं कुर्यात् । तत उक्ताहपूर्वकं घात्री नाडीं हिन्यात् ।
तदनन्तरमशौचं भवतीति जातकर्म ॥

अथ नामकरणम् । षष्ठेऽष्टमे वा मासि प्रकाशतो नाम
कुर्यात् । तत्र माता शिशुं स्नापयित्वा नवे अश्वरे परिधाय
पत्युः पार्श्वं वामकोडासनमागत्य बालं प्राङ्मुखं स्थापयेत् ।
ततः पिता सहिरस्थकुशजलेन शिशोर्मूर्धानमभिषिञ्चेदेभि-
र्मन्त्रैर्यथा । ह्रीं जाङ्गवी यमुना रेवा सपवित्रा सरस्वती ।
नर्मदा वरदा कुशी सागराश्च सरांसि च । एते त्वामभिषिञ्चन्तु
धर्मकामार्थसिद्धये । ह्रीं । आपोहिष्ठामयो भुवस्ता न ऊर्जो
ह्यधातन महेरषाय चक्षसे । यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाज-
यतेह नः । उग्रतीरिव मातरः । तस्मा अरङ्गमाम वो यस्य श-
याय जिवथ । आपो जनयथा च नः । इत्यभिषिच्य पूर्वध-
वद्विस्थापनादिधाराहोमान्तं कर्म कृत्वा पार्थिवनामानमग्निं
ध्यात्वा स्वल्पाक्षरं सुखोच्चार्यं नाम त्रिधा पिता आवयित्वा
ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् । ततः स्विष्टिक्रद्धोमान्तं कर्म समा-
पयेत् । एतत् कर्म कन्याया अप्यमन्त्रकं कर्तव्यमिति नाम-
करणम् ॥

अथ निष्क्रमणम् । निष्क्रमणन्तु चतुर्थे मासि षष्ठे वा
कुर्यात् । तत्र पिता कृतनित्यक्रियो गणेशं सम्पूज्य शिशुं स्नाप-
यित्वा वस्त्रालङ्कारैर्भूषयित्वा अग्रे संस्थाप्य ह्रीं ब्रह्मा विष्णु-
दित्यादिप्रमाणप्रकरणोक्तं मन्त्रित्वा बालकमङ्गे निधाय गीत-
वाद्यपुरःसरं सानन्दैः स्वजनैर्हतो बह्विनिष्क्रामयेत् । ततः
क्रियदूरं गत्वा ह्रीं तच्चक्षुर्देवहितमिति मन्त्रेण बालकं सूर्यं
दर्शयेत् । ततो गृहमागत्य सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा स्वजनान् भोजये-
दिति निष्क्रमणम् ॥

अथान्तराश्रयणम् । तत्र षष्ठे मासि षष्ठ्या वा शिशुं

पिता वा अन्नप्राशनक्रियां कुर्यात् । तत्र कृतनित्यक्रियः पूर्ववत् सगणाधिपगौर्यादिकं सम्पूज्य शुचिनामानमग्निं संस्कृत्य प्रागुक्तधाराहोमान्तं कर्म समाप्य पञ्चाहुतीर्जुहुयात् । यथा ह्रीं अग्नये स्वाहा ह्रीं इन्द्राय स्वाहा ह्रीं प्रजापतये स्वाहा ह्रीं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा । इति हुत्वा तत्रान्यस्मिन् गृहे वा बालकं क्रोড়ে कृत्वा पञ्चप्राणाहुतिमन्त्रैः पायसं पञ्चधा भोजयित्वा शिशोर्मुखे किञ्चिदन्नव्यञ्जनादि दत्त्वा आचामयेत् । ततो गीतवाद्यपुरःसरं प्रायश्चित्तहोमादि समापयेदित्यन्नप्राशनम् ॥

अथ चूडाकरणम् ॥ तृतीये वर्षे पञ्चमे कुलाचारप्राप्ते वा चूडाकरणम् । तत्र कृतनित्यक्रियः सगणाधिपमातृकादिपूजां विधाय सत्यनामानमग्निं संस्कृत्य धाराहुत्यन्तं कर्म समाप्याग्ने-
रुत्तरे तिलगोधूमसहितं वृषगोमयपूर्णं नवशरावं स्थापयेत् कवोष्णं जलं श्राणितं क्षुरश्च । ततः पिता स्वामि जननी-
क्रोडे बालकं निधाय वभिति दशधा जप्त्वा तेन कवोष्णतोयेन केशान् सम्भार्ज्यं ह्रीमिति मन्त्रेण कुशपत्रद्वयनिर्मितजुष्टिका-
मेकां तत्र बध्नीयात् । ततो मायालक्ष्मीवीजद्वयं त्रिधा जप्त्वा लौहजं क्षुरं गृहीत्वा सजुष्टिककेशमुपमूलं छिन्द्यात् । ततः कुमारमाता तं सजुष्टिककेशं हस्ताभ्यां गृहीत्वा तस्मिन् गोम-
यान्वितनवशरावे स्थापयेत् । ततः पिता नापिताय ब्रूयात् । क्षुरमुण्डे शिशोः क्षीरं सुखं साधय स्वाहा । इति पठित्वा बालकं पश्यन् सत्यनामाग्नीं ह्रीं प्रजापतये स्वाहा इति त्रिवारं जुहुयात् । ततः कृतक्षीरं स्नातं समलङ्कृतं समाख्यं बालं काम-
भागे संस्थाप्य स्त्रिष्टिकतप्रायश्चित्तहोमं हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्यात् । ततो ह्रीं शिशो ! ते विश्वकर्मा कुशलं कुरुतामिति पठित्वा स्वर्ण-
मय्या राजत्या शलाकया वा शिशोः कर्णद्वये वेधं कल्पयेत् ।

तत आपेहिष्ठेत्मादिमन्त्रेण तमभिषिच्य गान्धादिकं कृत्वा
दक्षिणं कुर्यादिति चूडाकरणम् ॥

गर्भाधानादिचूडान्तं कर्म सर्वजातिषु समानं केवलं शुद्धा-
शामिदं सर्वममन्त्रकमिति ॥ अथोपनयनम् ॥ गर्भाष्टमेऽष्टमे-
ऽष्टे वा उपनयनं कर्तव्यमिति । षोडशाब्दपर्यन्तमनुपवी-
तस्य बालस्य देवपैत्राक्रियायां नाधिकारः ॥ तत्र कृतनिव्य-
क्रियः सगणाधिपमातृपूजादिहृद्वियाहान्तं कर्म कृत्वा कुश-
ण्डिकोक्तविधानेन समुद्रवनामानमग्निं संस्थाप्य धाराहोमान्तं
कर्म कृत्वा प्रातः कृताशनं शिखां विना मुण्डितशिरसं सुस्नातं
क्षौमाभ्यरचरं स्वलङ्घितं बालं क्वायामण्डपमानीय वह्निः समीपे
स्वयमेव श्वासनं उपवेशयेत् । ततो ह्रीं ब्रह्मचर्यं कुरु इति
गुरुः । ह्रीं ब्रह्मचर्यं करोमीति शिष्यो ब्रूयात् । ततो गुरु-
स्वस्मे शिष्याय काषाये वाससी कुशमयीं मेखलाञ्च दद्यात् । ह्रीं
सुभगा मेखला शुभप्रदा स्यादिति पठित्वा शिष्यो मौनी तिष्ठेत् ।
ह्रीं यज्ञोपवीतमिति मन्त्रं पठित्वा गुरुः शिष्याय कृष्णाजिन-
युक्तयज्ञोपवीतं दद्यात् । वेदभेदे सूत्रमानन्तु प्रमाणमध्ये अनुस-
न्धेयम् । पुनर्यज्ञोपवीतमात्रं वंशदण्डञ्च दद्यात् पालाशञ्च । ततो
मायापुटितापोहिष्ठादिमन्त्रेण त्रिपत्रकुशेन धृतकायं वस्त्रमेख-
लाजिनयज्ञसूत्रदण्डं शिष्यमभिषिच्य तोयेन तदञ्जलिं पूरयेत् ।
ततः सूर्यायाञ्जलिं दापयित्वा बालं ह्रीं तच्चक्षुरिति मन्त्रेणादित्यं
दर्शयेत् । ततो गुरुर्माषवकञ्चदयं स्पृष्ट्वा ह्रीं मम व्रते ते इति
मन्त्रं पठित्वा किं नामासि इति पृच्छेत् । ततः शिष्यः श्रीचमु-
कनामाहं त्वामभिवादये इति वदेत् । ततो गुरुः कस्य त्वं ब्रह्म-
चारीति । शिष्यः भवतो ब्रह्मचार्यहम् । ततो गुरुः । इन्द्रश्च
ब्रह्मचारी त्वमाचार्यस्मी इताशनः । इत्युक्त्वा ह्रीं प्रजापतये वक्ष
इति मन्त्रेण माषवकं समर्प्य दक्षिणावर्तयोगेन वह्निं प्रदः

क्षिणीकारयित्वा आसने उपवेशयेत् । ततः शिष्येण स्पृष्टो गुरुः
 ह्रीं प्रजापतये स्वाहा । ह्रीं इन्द्राय स्वाहा । ह्रीं विष्णवे
 स्वाहा । ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा । ह्रीं शिवाय स्वाहा । ततो
 मायादिस्वाहान्तेन नाम्ना दुर्गालम्बीसुन्दरीभुवनेश्वरीन्द्रादिदश-
 दिक्पालभास्करादिनवग्रहेभ्यः स्वेस्वनान्नां प्रत्येकं जुहुयात् । ततो
 माणवकं वाससां आच्छाद्य को वाग्मर्मस्ते तनय ! ब्रूहि किन्ते
 मनीगतम् । ततः शिष्यो गुरुपादद्वयं धृत्वा करोतु मामाश्र-
 मिणं ब्रह्मविद्योपदेशतः । इति प्रार्थयमानस्य शिष्यस्य दक्षकण्ठे
 त्रिधा प्रणवं संश्राव्य संश्राद्धतिकां सावित्रीं श्रावयेत् । अन्या-
 ब्रह्मविद्या । गायत्र्याः सदाशिव ऋषिरनुष्टुप्कृन्दः सावित्री
 देवता मोक्षार्थे विनियोगः । तदर्थं च ज्ञापयेत् । ततो माणवको
 भिक्षां कुर्यात् । ततो गुरुः ह्रीं ब्रह्मचार्य्युक्तवेशमिति पठेत् ।
 ततो माणवकः कषायवस्त्रं सक्तृणांजिनयज्ञसूत्रं मेखलां दण्डं
 भिक्षाकारणमजितभिक्षाञ्च गुरवे निवेद्य शुद्धयज्ञोपवीतद्वयं
 शक्तवस्त्रद्वयञ्च परिधाय धृतगन्धमाल्यं आचार्य्यसन्निधौ तूष्णीं
 तिष्ठेत् । ततो गुरुः । ह्रीं जितेन्द्रियः सत्यवादीत्यादि पठित्वा
 शिष्येण हावयेत् । यथा । ह्रीं ॐ भूः स्वाहा ह्रीं ॐ भुवः स्वाहा
 ह्रीं ॐ स्वः स्वाहा इत्यनेन । ततः खण्डिकदोमादिदक्षिणान्तं
 कर्म समापयेदित्युपनयनम् ॥

अथ विवाहः । तत्र कृतनित्यक्रियः पञ्चदेवतापूजादिबृद्धि-
 आह्वानं कर्म कृत्वा रात्रौ गीतवाद्यपुरःसरं वरं कायामण्डप-
 मानीय पूर्वाभिमुखमासने समुपवेशयेत् । ततो ब्राह्मणैः
 पुण्याहं वाचयित्वा ह्रीं साधुमवानास्तामिति वरं पृच्छेत् । ततो
 वरः । ह्रीं साध्वहमासे इति वदेत् । ह्रीं अर्चयिष्यामो भवन्त-
 मिति वरं पृच्छेत् । ह्रीमर्चय इति वरो वदेत् । ह्रीं पादं सम-
 र्पयामीत्यादिना पादार्घ्याचमनीयगन्धपुष्पवस्त्रालङ्कारयज्ञसूत्रैर्वस्त्रैः

मभ्यर्च्य द्वीं मधुपर्कं समर्पयामीति वरहस्ते मधुपर्कं समर्पयेत् ।
ततो वरो मधुपर्कं गृह्येत्वा त्रामहस्ते निधाय दक्षिणहस्ताना-
मिकाङ्गुष्ठाभ्यां द्वीं प्राणाय स्वाहा द्वीं अपानाय स्वाहा द्वीं समा-
नाय स्वाहा द्वीं उदानाय स्वाहा द्वीं व्यानाय स्वाहा इति
मन्त्रेण तन्मधुपर्कद्रव्यं पञ्चधा आघ्राय तत् पात्रमुदीच्यां दिशि
स्थापयेत् । ततो वराय पुनराचमनीयं दत्त्वा दाता दूर्वाच-
ताभ्यां वरस्य दक्षिणं जानु स्पृष्ट्वा विष्णुरोम् तत्सदद्य अमुक्ते
मासि अमुकराशिस्थे भास्करे अमुके पक्षे अमुकतिथौ अमुक-
गोत्रः श्रीअमुकदेवशर्मा अमुकगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकदेवशर्मणः
प्रपौत्रं पुनर्गोत्राद्युल्लिख्यामुकदेवशर्मणः पौत्रं पुनर्गोत्राद्युल्लि-
ख्यामुकदेवशर्मणः पुत्रं पुनर्गोत्रादिद्वितीयान्तमुल्लिख्य श्रीअमु-
कदेवशर्माणमर्चितं वरम् । एवं गोत्रप्रवरनामषष्ठान्तं प्रपिता-
महपितामहपितृणामुक्ता यथाक्रमं प्रपौत्रीं पौत्रीं पुत्रीञ्चोक्ता
अमुकगोत्राममुकप्रवरां श्रीअमुकीदेवीं ब्राह्मविवाहेन दातुं
भवन्तमहं वृणे इति वदेत् । वरस्तु द्वीं वृतोऽस्मीति वदेत् ।
तदा यथाविहितं विवाहकर्म कुरु । वरः द्वीं यथाज्ञानतः
करवाणीति । ततः सवस्त्रालङ्कारां कन्यां क्षायामण्डपमानीय
वरसम्मुखे स्थापयेत् । ततो वरहस्ते कन्याहस्तं नियोज्य
फलरत्नादिकं दत्त्वा प्राम्बत् सौरमासाद्युल्लेखानन्तरं प्रपितामह-
पितामहपितृणां गोत्रप्रवरनामषष्ठान्तमुल्लिख्य यथाक्रमं प्रपौ-
त्राय पौत्राय पुत्राय इत्युक्ता अमुकगोत्राय अमुकप्रवराय श्रीअ-
मुकदेवशर्मणे वराय इत्युच्चार्य कन्यायाश्च प्रपितामहपितामह-
पितृणां षष्ठान्तं गोत्रप्रवरनामोल्लिख्य प्रपौत्रीं पौत्रीं पुत्रीमिति
यथासम्भवमुच्चार्य अमुकगोत्राममुकप्रवरां श्रीअमुकीदेवीं कन्या-
मित्यन्तं त्रिरुच्चार्य एनामर्चितां साच्छादनालङ्कारां प्रजापति-
देवताममुककामस्तुभ्यमहं सम्यददे । इति वराय दद्यात् ।

वरः स्वस्तीति स्वीकुर्यात् । ततः सम्यदाता धर्मं धर्मं च कामं
 च भवता भार्यया सह वर्तितव्यम् । ततो वाढमित्युक्त्वा काम-
 स्तुतिं पठेत् । ततः सम्यदाता कन्याजामातरी ह्रीं प्रजापति-
 प्रसादेनेत्यादि आचयित्वा कस्त्रेणाच्छाद्य सुमङ्गलपुरःसरैर्वर-
 कन्धयोः परस्परमुखावलोकं करयेत् । ततः काष्ठनादिकं
 वराय दक्षिणां दत्त्वा अग्निद्रावधारणं कुर्यात् । ततो वरस्त-
 द्रात्री परदिवसे वा कुशण्डिकोक्तविधानेन योजकनामान्निं
 संस्नाप्य प्राजापत्यं चक्रं अयेत् । ततो धाराहोमार्त्तं कर्म
 कृत्वा ह्रीं शिवाय स्वाहा । ह्रीं दुर्गाय स्वाहा ह्रीं विष्णवे स्वाहा
 ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा ह्रीं इन्द्राय स्वाहा इति जुहुयात् । ततो ह्रीं
 पाणिं गृह्णामीति मन्त्रं पठित्वा भार्ययाः पाणिं गृह्णीयात् ।
 ततः कन्या हस्तस्थेन स्वामिदत्तेन घृतेन भ्रात्राद्याहृतलज्जैः
 प्रजापतिमुद्दिश्य ह्रीं प्रजापतये स्वाहा इति चतुर्धा जुहुयात् ।
 ततो भार्यया सह उत्थाय वज्रं प्रदक्षिणोक्त्य ह्रीं दुर्गाशि-
 वार्थां स्वाहा ह्रीं ब्राह्मीब्रह्मार्थां स्वाहा । इति त्रिधा हुत्वा
 अक्षारोक्षसप्तपदीगमने अमन्त्रकं कारयेत् । रात्रौ चेद्धोम-
 स्तदा स्त्रीभिः सह चन्द्रमरुन्धतीञ्च पश्येत् ॥ ततः स्विष्टिक-
 क्षोमादिदक्षिणान्तं कर्म समापयेत् ॥ इति विवाहः ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे संस्काररूपग्रन्थि-
 कथनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥

वक्ष्यमाणवचनैर्दीक्षाया अपि संस्काररूपत्वात् संस्कारमध्ये
 वक्तव्यत्वमुचितम् । तस्या गुरुमूलतया त्वादौ गुरुप्रकरणमु-
 च्यते । तत्र गुरुलक्षणं शारादायां द्वितीयपटले ॥ मातृतः पितृतः
 शुद्धः शुद्धभावो जितेन्द्रियः । सर्वागमानां सारज्ञः सर्वशास्त्रार्थ-
 तत्त्ववित् । परोपकारनिरतो जपपूजादितत्परः । अमोघ-
 वचनः शान्तो वेदवेदाङ्गपारगः । योगमार्गार्थसम्प्राप्तौ देवता-

हृदयङ्गमः । इत्यादिगुणसम्पन्नो गुरुरागमसम्पन्नः । देवता-
 पत् हृदयङ्गमो मनोहर इत्यर्थः ॥ विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले-
 ऽपि ॥ सर्वशास्त्रपरो दक्षः सर्वशास्त्रार्थवित् सदा । सुवचाः
 सुन्दरः स्वाङ्गः कुलीनः शुभदर्शनः । जितेन्द्रियः सत्यवादी
 ब्राह्मणः शान्तमानसः । पितृमातृहिते युक्तः सर्वकर्मपरायणः ।
 आश्रमी देशस्थायी च गुरुरेवं विधीयते ॥ आश्रमी गृहस्थः ।
 तथाच मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे त्रयोदशपटले ॥ मध्यदेशसमुद्भूतः
 शान्तः सर्वगुणैर्युतः । पुत्रदारैश्च सम्पन्नो गुरुरागमसम्पन्नः ॥
 मध्यदेशसमुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् । तत्रमाणन्तु तन्त्रसार-
 कारैश्चैव लिखितमतोऽत्र न प्रयोजनमिति गुरुलक्षणम् ॥ रुद्र-
 कामसे पूर्वसंख्यीयपञ्चदशपटलोत्तरसंख्यीयद्वितीयपटलयोः ।
 आदौ साधकदेवश्च सदाचारमतिः सदा । पशुभावस्ततो वीरः
 सायाङ्गे दिव्यभाववान् । एतेषां भाववर्गाणां गुरुर्वेदान्तपारगः ।
 शान्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवेशवान् । शुद्धाचारः सुप्र-
 तिष्ठः शुचिर्दक्षः सुबुद्धिमान् । आश्रमी ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रवि-
 शारदः । निग्रहानुग्रहे शक्तो वशी मन्त्रार्थजापकः ॥ शान्त इत्याद्ये-
 तत् सर्वं रामार्चनचन्द्रिकायामपि केवलं शेषचरणे वशी-
 त्यादौ गुरुरित्यभिधीयत इति पाठः ॥ शान्तो विषयोत्कटेच्छा-
 रहितः शमादिगुणसंयुक्तः । शमस्तु श्रवणादिकव्यतिरिक्तविष-
 येभ्यो मनसो निग्रहः । यथा । तीव्रायां बुद्ध्यां जातायां
 भोजनादन्यो व्यापारो मनसि न रोचते । मन्त्रनविलम्बश्च
 सहते तथा संक्चन्दनादिविषयेष्वत्यन्तमभिरुचिस्तत्त्वज्ञान-
 साधनेषु श्रवणमननादिव्यत्यन्तमभिरुचिश्च जायते ॥ शान्त-
 रूपेण प्रसिद्धो वा । दान्तस्तपःक्लेशसहः दमयुक्तः वा । दमस्तु
 वाह्येन्द्रियाणां तद्व्यतिरिक्तविषयेभ्यो निवर्तनम् ॥ साधन-
 श्रवणादिसाधनेभ्यो विलक्षणेषु शब्दादिविषयेषु प्रवृत्तमानाणि

श्रोत्रादीनि चाग्नेन्द्रियाणि खेव वृत्तिविशेषेण निवर्तन्ते स इह
 इत्यभिप्रायः । अतएव शान्तोऽन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्ता दान्ते
 वहिरिन्द्रियनिग्रहकर्ता इति वेदान्तसिद्धिरङ्गम् ॥ ब्रह्मचौल-
 तन्त्रे तृतीयपटलेऽपि । वहिरिन्द्रियहर्ता च गुरुः सर्वत्र
 दुर्लभः । अन्तरिन्द्रियहर्ता च गुरुः सर्वत्र शोभनः । आचार-
 वाक्यहाविद्याराधनिष्ठश्च तत्परः । तत्कल्पाचारसंस्कृतो गुरु-
 रित्यभिधीयत इति । कुलीनः कौलः । एतेषामित्यादिबच-
 नान्यदृष्ट्वा कुलीनः शुद्धजन्मा आचारादिनवगुणशाली वेति
 कश्चित् स्वबुद्ध्या व्याचष्टे एतदतीव मन्दम् । वक्ष्यमाणसारसंग्रह-
 वचने विशुद्धमातापितृककुलीनेति द्वयोरुपादानात् । येनैवं
 व्याख्यायते तस्य सन्देहस्तु विष्णुमन्त्रोपदेष्टरि कुलाचाराभाव
 इति । स तु सन्देहः कामाख्याकुलार्णवरुद्रजामलादीनामद्रष्टुरेव
 स्फुरति । तत्र तु सौरगाणपत्यशैववैष्णवशाक्तानां सर्वेषां कुला-
 चारोपदेशश्च सुस्पष्टत्वादिति तद्युक्त्यामये लिखितव्यमिति ।
 गुरुत्वरसि वर्जनीयप्रकरणे श्यावदन्तं कुलाचाररहितमित्यादि-
 पञ्चाचारविवर्जितमिति च वक्ष्यमाणं तेन न दृष्टमिति । अत
 एव कुलीनः सर्वमन्त्राणामधिकारीति गीयते । दीक्षाग्रमुः स
 एवात्मा सर्वमन्त्रस्य नापरः । इति तन्त्रसारधृतं साधु सङ्गच्छते ॥
 कामाख्यातन्त्रे तृतीयपटलेऽपि ॥ शान्तो दान्तः कुलीनश्च
 शुद्धान्तःकरणस्तथा । पञ्चतत्त्वात्मको यस्तु सद्गुरुः स प्रकी-
 र्त्तितः । सिद्धोऽसाविति विख्यातो बन्धुभिः शिष्यपालकः ।
 चमत्कारो देवशक्त्या सद्गुरुः कथितः प्रिये । । अश्रुतं सश्रुतं
 वक्ति वाक्यं साधु मनोहरम् । तन्त्रमन्त्रं समावेत्ति य एव सद्गु-
 रस्य सः ॥ महानिर्वाणतन्त्रे दशमोक्तासे च ॥ शान्ते शान्तो गुरुः
 शस्तः शैवे शैवो गुरुर्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरि सौरो गुरुर्ब्रह्म-
 हतः । गाणपे गाणपः स्यातः कौलः सर्वत्र सद्गुरुः । अतः सर्वा-

त्तेना धीमान् कौलाहीनां समाचरेत् ॥ नानाविकल्पविभ्रान्ति-
 नाशमित्यादिसद्गुरुलक्षणं वक्ष्यते । इति सद्गुरुलक्षणम् ॥ तथा ॥
 पशोर्वक्त्राक्षमन्त्रः पशुरेव न संशयः । वीणाक्षमन्त्रुर्वीरः
 कौलाच्च ब्रह्मविद्भवेत् ॥ इहकौलतन्त्रेऽपि ॥ शैवीऽपि परवि-
 द्यानामुपदेष्टा न संशयः । वैष्णवः स्वमतस्थानां सौरः सौरविदां
 संताम् ॥ गार्ग्यपत्न्यस्तु देवेशि ! गार्ग्यदोक्षाप्रवर्तकः । शैवे शास्त्रे
 च सर्वत्र दोक्षास्वामी न संशयः । कौलस्तस्मात् प्रयत्नेन कुलीनं
 गुरुमाचरेत् ॥ इति कुलीनगुरुप्रशंसा ॥ ननु रुद्रजामलीयो-
 त्तरखण्डौषधपटलोक्तो न । भावस्तु त्रिविधो देव ! दिव्यवीरपशु-
 क्रमात् । गुरुवस्त्रिविधाश्चात्र तथैवं मन्त्रदेवताः । इत्यनेन
 पशुगुरुविषयकमेतद्गोखादीनां वामसिंहान्तकुलमार्गानुसारिणी
 वचनैरामार्चनचन्द्रिकादिवचने पारिभाषिकं कुलीनमङ्गीकृत्य
 कथमेतादृग्व्याख्यानं कर्तव्यमिति चेन्न ॥ महानिर्वाणतन्त्रे
 कौलस्य सर्वमन्त्रोपदेष्टृत्वसद्गुरुत्वयोः स्पष्टमुक्तत्वात् । एतेन शान्त्या-
 दिगुणवत्त्वे सति अभिशस्तत्वादोषरहितत्वं सद्गुरुत्वमिति
 सद्गुरुलक्षणमर्वाचीनैः कृतमप्यपास्तम् । कौलस्यैव सद्गुरुत्वेनो-
 क्त्वात् । अथ कुलीनः शुद्धवंशजस्या आचारादिनवगुणशालीव
 इतीतरलोकप्रसिद्धकुलीनव्याख्यानेन को दोष इति चेन्न । तन्त्र-
 शास्त्रे कूटार्थकल्पनाया निन्दाश्रुतेः । यथा महानिर्वाणतन्त्रे एका-
 दशोक्तासे ॥ एतस्मिन् शास्त्रे शास्त्रे व्यक्तार्थपदवृंहिते । कूटेनार्थं
 कल्पयन्तः पतिता यान्यधोगतिम् ॥ रुद्रजामले उत्तरखण्डे
 द्वितीयपटले । नीरोगी निरुद्धारो विकाररहितो महान् ।
 तपस्वी सत्यवादी च सदा ध्यानपरायणः । आगमार्थविशिष्टघ्नो
 निजधर्मपरायणः । अव्यक्तलिङ्गचिह्नस्थो भावको भद्रदानवान् ।
 लक्ष्मीमान् धृतिमान्नाथो गुरुरित्वभिधीयते ॥ गुरुनाथाचार्य-
 शब्दानां व्युत्पत्तिस्तु कुलार्थवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोक्तासे । गुह्यः

गमार्थतत्त्वानुसन्धानाबोधनादपि । रुद्रादिदेवरूपत्वादगुरुरित्यभिधीयते । श्रीमोक्षज्ञानदाढत्वान्नादब्रह्मात्मबोधनात् । स्थगितज्ञानचिह्नत्वात् श्रीनाथः कथितः प्रिये ! । स्वयमाचरते शिष्यानाचारं स्थापयत्यपि । आचिनोति हि शास्त्रार्थानाचार्येस्तेन कथ्यते । चराचरसमासन्नमध्यापयति यः स्वयम् । यमादियोगसिद्धत्वादाचार्य इति कथ्यते ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणी-धृतसारसंग्रहे ॥ विशुद्धमातापितृको जितेन्द्रियः सर्वांगमन्नः परदुःखकातरः । यथार्थवाग्देविदङ्गपारगः शान्तः कुलीनो गुरुरीरितो द्विजः ॥ द्विज इत्युपादानान्नान्येभ्यो मन्त्रग्रहणम् । अनाचारो द्विजो यस्तु वर्णानां गुरुरेव सः ॥ इति वचनात् । स इत्यनेनैवकारः सम्बध्यते । स एव गुरुरित्यनेन जात्यन्तरं व्यवच्छिद्यते । गुरुशब्देनैवकारः सम्बध्यते व्यावृत्तेरभावात् ॥ कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृतनवचक्रेश्वरे ॥ शिवरूपं समादाय भवपाशनिवृत्तये । सिद्धान्तसारवेत्ताहं सिद्धान्तसारमेदकः । अविच्छिन्नाप्रमत्तश्च सदानुग्रहनिग्रहे । शिवो दिव्याकृतिर्देवि ! न च दृग्गोचरोऽप्यहम् । तथा श्रीगुरुरूपेण शिष्यान् शास्यामि पार्वति ! । परं संवित्तिजननं परानन्दसमुद्भवम् । तत्तत्त्वं विदितं येन स गुरुः कुलनायिके ! । भूतभक्ष्यौ मन्त्रतन्त्रौ शाश्वतं वेत्ति यः सदा । वेधस्य षड्विधं देवि ! स गुरुः कुलनायिके ! । वर्णं कलां पदं तत्त्वं मन्त्रं भुवनमेव च । बोधयेदयः षडध्वानं स गुरुः कुलनायिके ! । षडाधारं नवद्वारं षोडशाधारनिर्णयम् । यो जनाति विधानेन स गुरुः कुलनायिके ! । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिश्च रूपश्च तदतीतकम् । यो वेत्ति पञ्चकं देवि ! स गुरुः कुलनायिके ! ॥ सम्मोहनतन्त्रे प्रथमपटलेऽपि ॥ षट्चक्रं षोडशाधारं त्रिलचं व्योमपञ्चकम् । सदेहे यो विजानाति स गुरुः कथितो बुधैः ॥ क्रमेणैतानि व्याख्यायन्ते ।

सः षडध्यानं शिष्यं बोधयेत् स गुरुरित्यन्वयः । अध्यानमाह
वर्धमित्यादिः । एतान् षडध्वनो दीक्षाप्रकरणे स्पष्टीकरिष्ये ।
षडाधारं षट्चक्राणि पृथिव्यादीनामाधाररूपत्वात् । नवद्वारं
दृक्चोक्षास्वनासिकागुह्यलिङ्गच्छिद्ररूपम् । उक्तञ्च सन्धोहन-
तन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि । नवद्वारं नवच्छिद्रं पुरं वपुः प्रकीर्त्ति-
तम् । नवपद्माणि चक्राणि त्रिसूत्रं नाडिकात्रयमिति । षोड-
शाधारस्वरूपमपि तत्रैव ॥ मूलाधारस्वाधिष्ठानं मणिपूरमना-
हतम् । विशुद्धमात्राचक्रञ्च विन्दुर्भूयः कलापदम् । निबोधिका
तथाह्नेन्दुर्नादो नादान्त एव च । उन्मनी विष्णुवक्त्रञ्च ध्रुवमण्ड-
लिका ततः । इत्येतत् षोडशाधारं कथितं योगिदुर्लभमिति ।
विधनेन प्रयत्नेन प्राप्तायामादिनेति यावत् । जायत्स्वप्रसुप्ति-
मिति बुद्धेरावर्त्तत्रयरूपम् । विन्दुस्तदतीतं निरञ्जनमित्यग्रे स्पष्टी-
भवित्यति । त्रिलक्षादिकमपि तत्रैव स्वयम्भूर्वाण इतरस्त्रिलक्षं
परिकीर्त्तितम् । पृथिव्यादौनि भूतानि कथितं व्योमपञ्चक-
मिति । तत्र स्वयम्भूलिङ्गं मूलाधारे वाणलिङ्गमनाहते । इतर-
मात्राचक्रे ॥ नवचक्रेश्वरे ॥ पिण्डं पदं तथा रूपं रूपातीतं चतु-
ष्टयम् । यो वा सम्यग् विजानाति स गुरुः परिकीर्त्तितः ।
पिण्डादिचतुष्टयं स्पष्टीकृतं गुरुगीतायाम् । पिण्डं कुण्डलिनी-
शक्तिः पदं हंसः प्रकीर्त्तितः । रूपं विन्दुरिति ज्ञेयं रूपातीतं
निरञ्जनम् ॥ नवचक्रेश्वरे ॥ यो वा पराञ्च पश्यन्तीं मध्यमामपि
वैखरीम् । चतुष्टयं विजानाति स गुरुः परिकीर्त्तितः ॥ इति
गुरुविशेषलक्षणम् । रुद्रजामले उत्तरखण्डे प्रथमपटले ॥
गुरुमूलं जगत् सर्वं गुरुमूलं परं तपः । गुरोः प्रसादमात्रेण
मोक्षमाप्नोति सद्दशी । मुण्डमालातन्त्रे प्रथमपटले ॥ गुरुरेकः
शिवः साक्षात् गुरुः सर्वार्थसाधकः । गुरुरेव परं तत्त्वं सर्वं
गुरुमयं जगत् । विना गुरुप्रसादेन कोटिपुरश्चरत्नेन क्रियते ।

पिच्छिलातन्त्रे पूर्वखण्डे प्रथमपटलेऽपि । गुरुमूलमिदं शास्त्रं
 नान्यः शिवतमः प्रभुः । अतएव महेशानि ! यद्वतो गुरुमाश्र-
 येत् ॥ इति गुरुमाहात्म्यम् ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डे चतुर्दश-
 पटले ॥ गुरुं विना यस्तु मूढः पुस्तकादिविलोकनात् । जप-
 बन्धं समाप्नोति किल्बिषं परमेश्वरि ! । न माता न पिता भ्राता
 तस्य को वा गतिः प्रिये ! । गुरुरेको वरारोहे ! पापं नाशयति
 क्षणात् । गुरुं विना यतस्तन्त्रे नाधिकारः कथञ्चन । अतएव
 प्रयत्नेन गुरुः कर्त्तव्य उत्तमः ॥ इति शास्त्रे गुरोरावश्यकत्वम् ।
 जामले ॥ गुरुरेकः शिवः प्रोक्तः सोऽहं देवि ! न संशयः । गुरु-
 स्त्वमपि देवेशि ! मन्त्रोऽपि गुरुरुच्यते । अतो मन्त्रे गुरौ देवे
 न हि भेदः प्रजायते । कदाचित् ससहस्रारे पद्मे ध्येयो गुरुः
 सदा । कदाचित् हृदयाभोजे कदाचिद्वृष्टिगोचरे ॥ मुण्डमाला-
 तन्त्रे ॥ देवतागुरुमन्त्राणामैक्यं सभावयन् धिया । तदा सिद्धो
 भवेन्नन्तः प्रकटे हानिरेव च ॥ पार्वत्युवाच ॥ ऐक्यज्ञानं महा-
 देव ! कथमुत्पद्यते प्रभो ! । नराकृतिं गुरुं मन्ये देवता ध्यान-
 रूपिणी । मन्त्रश्चाक्षररूपो हि कथमैक्यं भवेच्छिव ! ॥ शिव
 उवाच ॥ एकजातिस्वरूपेण स्वभावादेकजन्मतः । एतेषां भाव-
 योगे तु एकसाधनमेव हि । गुरोर्जातश्च मन्त्रश्च मन्त्राज्जाता तु
 देवता । अतएव वरारोहे ! देवतायाः पितामहः । पितुश्च भाव-
 नाद्देवि ! यथा चैव पितुः पितुः । तदुद्भवस्तोषमेति विपरीते
 विपर्ययः ॥ अयमभिप्रायः । एकजातिस्वरूपेणेति निराकार-
 स्वरूपेणेति तात्पर्यम् ॥ तथा हि महाकालस्यैव गुरुत्वेन वक्ष्य-
 माणत्वान्मन्त्रस्य ध्वनिमयत्वाद्देवताया आकारस्य कल्पितत्वाच्च
 द्रयाणां निराकारत्वमवगन्तव्यम् । एकप्रकारसाधनत्वेनेति वा ।
 गुरोर्जातश्च मन्त्रश्चेत्यनेन यथा पुत्रपौत्राभ्यां पितुरंशजत्वे-
 नैक्यं तथा गुरुमन्त्रदेवतानामिति मतद्वयेणैक्यं दर्शितम् ॥ यद्वा

भाटकामेदतन्त्रे दशमपटले ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ नराकृतिं गुरुं
नाथ ! मन्त्रवर्षात्मकं सदा । ध्यानानुरूपिणं देवमेकत्वं वा कथं
वद ॥ श्रीशिव उवाच ॥ गुरुवक्तामहामन्त्रो लभ्यते साधको-
त्तमैः । यहैवाज्जायते बीजस्तस्य मुक्तिर्भवेद्भ्रुवम् । देवतायाः
शरीरं हि बीजादुत्पद्यते प्रिये ! । गुरोराज्ञानुसारेण चान्यमू-
र्त्तिस्तु जायते । गुर्वादिभावनाद्देवि ! भावसिद्धिः प्रजायते ।
अतएव महेशानि ! चैकत्वं परिकथ्यते ॥ मुखमालातन्त्रे ॥
मन्त्रे वा गुरुदेवे वा न भेदं यस्तु कल्पते । तस्य तुष्टा जगद्वाती
किञ्च दद्याद्दिने दिने ॥ इति गुरुमन्त्रदेवतानामेकत्वप्रकारकथ-
नम् ॥ गुरुतन्त्रे ॥ गुरुः कर्त्ता गुरुर्हर्त्ता गुरुः पाता महीतले ।
गुरुसन्तोषमात्रेण तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः । वामकेश्वरतन्त्रे एक-
पञ्चाशत्पटलेऽप्येतद्वचनम् । किन्तु पातेत्यत्र गुरुर्दातेति पाठः ।
गुरौ तुष्टे शिवस्तुष्टो रुष्टे रुष्टस्त्रिलोचनः । गुरौ तुष्टे शिवा तुष्टा
रुष्टे रुष्टा च सुन्दरी । अतो गुरुर्महेशानि ! संसारार्णवलङ्घने ।
कर्त्ता पाता च हर्त्ता च गुरुर्मोक्षप्रदायकः ॥ इति गुरुतुष्ट्यादि-
फलम् ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतसूद्रजामले ॥ गकारः सिद्धिदः
प्रोक्तो रेफः पापस्य दाहकः । उकारः शशुरित्युक्तस्त्रितयात्मा
गुरुः स्मृतः ॥ कङ्कालमालिनीतन्त्रे प्रथमपटले ॥ निर्गुणश्च परं-
ब्रह्म गुरुरित्यक्षरद्वयम् । महामन्त्रं महादेवि ! गोपनीयं परा-
त्परम् ॥ गुरुतन्त्रे ॥ गुरुरित्यक्षरं यस्य जिह्वाग्रे देवि ! वर्त्तते ।
तस्य किं विद्यते मोहः पाठैर्वेदस्य किं वृथा । गकारोच्चारण-
मात्रेण ब्रह्महत्या व्यपोहति । उकारोच्चारणमात्रेण मुच्यते जन्म-
पातकात् । रेफोच्चारणमात्रेण उकारोच्चारणात् पुनः । विस-
र्गोच्चारणात् कोटिजन्मजं पातकं हरेत् । गुरुरित्यक्षरं देवि !
जपतो मम निश्चितम् । ब्रह्महत्या पुरा मुक्ता सत्यमेतन्न संशयः ।
परशुरामो भाटवधात् देवेन्द्रो ब्रह्महिंसनात् ॥ पातकादपि मुक्तो-

ऽभूत् गुरोरुच्चारमात्रतः ॥ इति गुरुशब्दोच्चारणफलम् ॥ तत्रैव ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च पार्वती परमेश्वरी । इन्द्रादयस्तथा देवा
 यक्षाद्याः पिष्टदेवताः । गङ्गाद्याः सरितः सर्वा मन्धर्वाः सूर्य-
 जातयः । स्यावरा जङ्गमाद्यान्धे पर्वताः सार्वभौतिकाः । एते
 चान्ये च तिष्ठन्ति नित्यं गुरुकलेवरे । श्रीगुरोस्तृप्तिमात्रेण हस्ति-
 रेणाश्व जायते ॥ इति गुरौ हस्ते जगत्तृप्तिकथनम् ॥ तत्रैव ॥
 न गुरोरधिकं शास्त्रं न गुरोरधिकं तपः । न गुरोरधिको मन्त्रो
 न गुरोरधिकं फलम् । न गुरोरधिका देवी न गुरोरधिकः
 शिवः । न गुरोरधिका मूर्तिर्न गुरोरधिको जपः ॥ विश्वसार-
 तन्त्रीयगुरुगीतायाम् ॥ गुरोर्मूर्त्तेः सदा ध्यानं गुरोस्तत्त्वं सदा
 जपेत् । कार्पाशेन निवासोऽस्य जाङ्गवे ॥ गुरुर्वि-
 श्वेश्वरः साक्षात् तारकं ब्रह्म निश्चितम् । तथा । ध्यानमूलं गुरो-
 र्मूर्त्तिः पूजामूलं गुरोः पदम् । मन्त्रमूलं गुरोर्वाक्यं सिद्धिमूलं
 गुरोः स्तुतिः । तथा । मुनिभिः पद्मैर्वापि सुरैर्वा शापितो यदि ।
 कालकृत्तुमवाह्यपि मुखरश्चति पार्वति ! ॥ गुरुसाधनतन्त्रे द्वि-
 तीयपटले ॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुस्तीर्थं
 गुरुर्यज्ञो गुरुर्दानं गुरुस्तपः । गुरुरग्निर्गुरुः सूर्यः सर्वं गुरुमयं
 जगत् ॥ इति सर्वेभ्यो गुरोराधिक्यकथनम् ॥ किं दानेन किं
 तपसा किमन्यत्तीर्थसिवया । श्रीगुरोरर्चितौ येन पादौ तनार्चितं
 जगत् । ब्रह्माण्डभाण्डमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै । गुरोः
 पादतले तानि निवसन्ति हि सन्ततम् । इत्यनेन गुरुपादार्चन-
 वशात् विश्वपूजासिद्धिः स्पष्टमवगम्यते ॥ इति गुरुपूजने अथत्-
 पूजनसिद्धिकथनम् ॥ पिच्छिलातन्त्रे ॥ गुरुस्तु द्विविधः प्रोक्तो
 दीक्षाशिक्षाप्रभेदतः । आदौ दीक्षागुरुः प्रोक्तः शेषे शिक्षागुरु-
 र्मतः । यन्मुखात्तु महामन्त्रः श्रूयतेऽभ्यस्यतेऽपि वा । स गुरुः प्र-
 मो ज्ञेयस्तदाज्ञा सिद्धिदायिनी । कुलमूलावतारकस्तत्त्वटीका-

धृतकुलागमे ॥ प्रेरकः सूचकश्चैव वाचको दर्शकस्तथा । शिष्यको
 बोधकश्चैव षडेते गुरवः स्मृताः । पञ्चैते कार्यभूता स्युः कारणं
 बोधको भवेत् ॥ इति गुरुभेदकथनम् । तथा । तत्त्वत्रैरुपदिष्टा ये
 तत्त्वज्ञास्ते न संशयः । पशुभिश्चोपदिष्टा ये देवि ! ते पशवः स्मृताः ।
 अभिज्ञश्चोदरेन्मूर्खं न मूर्खो मूर्खमुदरेत् । शिलां सन्तारयिष्यौही
 न शिला तारयिच्छिलाम् ॥ अतएव गुरुतन्त्रे ॥ गुरवो बहवः
 सन्ति शिष्यवित्तापहारकाः । तमेकं दुर्लभं मन्ये शिष्यवृत्ताप-
 नाशकम् । एकः श्रेष्ठो भवेत्तेषां भुक्तिमुक्तिप्रदायकः । इति
 तत्त्वत्रगुरुकरणबीजम् ॥ योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे प्रथमपटले ॥
 श्रीदेव्यावाच ॥ गुरुः को वा महेशान ! वद मे करुणामय ! ।
 त्वत्तोऽप्यधिक एवायं गुरुस्त्वया प्रकीर्तितः । श्रीईश्वर उवाच ॥
 आदिनाथो महादेवि ! महाकालो हि यः स्मृतः । गुरुः स एव
 देवेशि ! सर्वमन्त्रेषु नापरः । शैवे शाक्ते वैष्णवे च गाणपत्ये
 तथैन्दवे । महाशैवे च सौरे च स गुरुर्नात्र संशयः । मन्त्रवक्ता
 स एव स्थानापरः परमेश्वरि ! । मन्त्रप्रदानकाले हि मानुषे
 गिरिनन्दिनि ! । अधिष्ठानं भवेत्तस्य महाकालस्य शङ्करि ! ।
 अतो न गुरुता देवि ! मानुषे नात्र संशयः । मन्त्रदाता शिवः
 पञ्चे यद्ग्रानं कुरुते गुरोः । तद्ग्रानं कुरुते देवि ! शिष्योऽपि
 शीर्षशङ्कजे । तद्ग्रानं शिष्यशिरसि चोपदिष्टं न चान्यथा ।
 इति कामाख्यातन्त्रे तृतीयपटले शेषार्धम् ॥ अतएव महेशानि !
 एक एव गुरुः स्मृतः । अधिष्ठानवशात्तस्य मानुषस्य महेश्वरि ! ।
 माहात्म्यं कीर्तितं तस्य सर्वशास्त्रेषु शङ्करि ! ॥ कामाख्यातन्त्रे
 तृतीयपटलेऽपि ॥ अतएव महेशानि ! कृतो हि मानुषो गुरुः ।
 मानुषे गुरुता देवि ! कल्पना न तु मुख्यतः । मोक्षो न जायते
 देवि ! मानुषे गुरुभावेनादिति ॥ तथा । अतएव गुरुर्नैव मनुजः
 किन्तु कल्पना । दीक्षादौ साधकानाञ्च वृक्षादौ पूजनं यथा ।

मनु यदि मानुषश्चेन्न गुरुस्तदा । अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुः
परमदेवतम् । इत्यादितन्मसारं धृतवचनेन सा गतिरिति चेत्
सत्त्वं प्रागुक्तद्वन्द्वादिवचनानीयत्वेनोक्तम् । न तु वक्ष्यतामस्मात्
वक्ष्यमाणगुरौ मनुष्यबुद्धीत्यादिवचनं गुरौ मनुष्यताबुद्धि-
मित्यादितन्मसारकारं धृतञ्च न सङ्गच्छते । घटश्च छिद्रमप्य-
दिदोषवन्महापातकादिदोषो मनुष्यस्य इति सुधीभिर्ध्येयम् ॥
गुरुतन्मस्येऽपि ॥ एक एव गुरुर्देवि ! सर्वत्र परिणीयते । भेद-
स्तस्य न कर्तव्यः सर्वे गुरुमयं जगत् ॥ इति वचनाद्गुरोर्निस्त्व-
त्वेन गुरुमरणे चिरादाशौचमिति वदन्ती मूर्खा एव । अशौ-
चादेः स्मृत्युक्तत्वेन गुरुमरणाशौचं स्मृत्युक्तगुरुपरं वैदिकगुरु-
परं वा । यदि च मन्त्र्यसूक्तादिवचनानुसारेण तान्त्रिकगुरुपरं
मध्यङ्गीकुर्वते । तदपि कुलागमप्रोक्तप्रेरकादिगुरुपरम् । पञ्चा-
चारयुक्तशिष्यस्य कर्तव्यत्वेनोक्तं वेति केचित् । न तु बोधक-
गुरुपरमिति सुधीभिर्ध्येयम् । विशेषं शृणु वक्ष्यामि माहात्म्यं
गुरुमोक्षरम् । पञ्चमन्त्रप्रदाने तु मर्यादा दशपौरुषी । वीर-
मन्त्रप्रदाने तु पञ्चविंशतिपौरुषी । महाविद्यासु सर्वेषु पञ्चा-
शत्पौरुषी मता । ब्रह्मयोगप्रदाने तु मर्यादा त्रैतयोरुषी ।
अयमभिप्रायः । पञ्चाचारादिमतप्रदेयमन्त्रो यदि शिष्येण गुरुतो
गृहीतस्तदनन्तरं शिष्यसन्तत्या गुर्वन्तराद् यदि मन्त्रो गृहीत-
स्तथापि पैतृकगुरुत्यागजन्यदुरदृष्टशालिना पैतृकगुरुदशमादि-
वंशपर्यन्तं स्वीयदशमादिर्वंशावधिकेन गुरुवन्मर्यादां कार्या ।
अन्यथा प्रत्येकेन प्रत्येकतो यदि मन्त्रो गृह्यते तदा तेषां सर्वेषां
गुरुतया वंशमर्यादाकल्पनमनर्थकं स्यादिति त्यक्तगुरुवंश-
मर्यादाकथनम् । यद्वा वक्ष्यमाणकामाख्यातमन्त्रोक्तवचनेन
तुल्यदुष्टादिगुरुत्यागस्य वैधत्वेन यदि शिष्येण स गुरुवन्मन्त्रो
तथापि तद्वंशमर्यादार्थमेतदुक्तम् । दिव्यवीरगुर्वोरपि दोषदुष्टत्वे

स्वात्मत्वं कथ्यते । एकस्मिन् गुरुत्वाभावेऽस्मत्त्वमित्यादितन्मसार-
कारधृतवचनमदुष्टादिगुरुत्यागी बोध्यम् ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणी-
धृतमहिषमर्दिनीतन्त्रे । मानकस्य महेशानि ! सर्वे प्राप्तिग-
दामि ते । गुरुः परगुरुश्चैव परापरगुरुस्तथा । स्वगुरुः परम-
गानि ! साक्षाद्गुरु न संशयः । तत्पिता परमगुरुः स्वयं
विष्णुः क्षिती सदा । तत्पिता परापरगुरुर्महेश्वरसमः सदा ।
वृहद्गीततन्त्रे द्वितीयपटले तु ॥ परापरगुरुणाञ्च निर्णयं शृणु
पावेति । आदौ सर्वत्र देवेशि ! मन्त्रदः परमो गुरुः । परापर-
गुरुस्त्वं हि परमेष्ठो त्वहं गुरुः ॥ कुलार्णवतन्त्रे । पारम्यार्था-
गम्यत्वायं मन्त्राचारदिकं प्रिये । । सर्वं गुरुमुखात्तन्त्रं सफलं
कामं प्राप्नुया ॥ पारम्यार्थशब्दव्युत्पत्तिस्तु सप्तदशोक्त्यासे ॥
पाशच्छेदकरादेवि ! रत्ननात्परतेजसः । जातिभिर्निवृत्त्यमाणाश्च
पारम्यार्थमितीरितम् ॥ अथ स्त्रीगुरुलक्षणम् ॥ रुद्रजा-
मले उत्तरखण्डद्वितीयपटलपूर्वखण्डपञ्चदशपटलयोः ॥ साध्वी
चैव सदाचारा गुरुभक्ता जितेन्द्रिया । सर्वमन्त्रार्थतत्त्वज्ञा
सुशीला पूजने रता । सर्वलक्षणसम्पन्ना रूपिका पद्मलोचना ।
रत्नालङ्कारसंयुक्ता स्वर्णभरणभूषिता । शान्ता कुलीना कुलजा
चन्द्रास्या सर्वबुद्धिया । अनन्तगुणसम्पन्ना रुद्रत्वदायिनी
प्रिया । गुरुरूपा शक्तिदात्री शिवज्ञानविरूपिणी । गुरुर्योग्या
भवेत् सा हि विधवा परिवर्जिता । स्त्रिया दीक्षा शुभा प्रोक्ता
मातृश्राष्टगुणा स्मृता । पुत्रिणी विधवा ग्राह्या केवलानन्द-
कारिणी । सिद्धमन्त्रं यदि तदा गृह्णीयाद्विधवामुखे । केवलं
सफलं तत्र मातुरष्टगुणं स्मृतम् । स्वयं वा स्वप्रविलये ददाति
यदि मन्त्रानुम् । तत्राष्टगुणमाप्नोति यदि सा पुत्रिणी सती ।
यदि माता स्त्रीयमन्त्रं ददाति तनुजाय च । तदाष्टसिद्धिमा-
प्नोति भक्तिमार्गे न संशयः । तदेव दुर्लभं देव । इति मन्त्रा पदौ-

यते । आदौ भक्तिं ततो मुक्तिं सम्प्राप्य कामरूपष्टक् । सहस्र-
कोटिविद्यार्थं जानाति नात्र संशयः । स्वप्ने वा यदि वा माता
ददाति च स्वमन्त्रकम् । पुनर्दीक्षां सोऽपि कृत्वा दामवत्वमवा-
प्नुयात् । यदि भाग्यवशेनैव जननीच्छानुवर्त्तिनी । तदा सिद्धि-
मवाप्नोति तत्र मन्त्रं विचारयेत् । स्त्रीयमन्त्रोपदेशेन न कुर्या-
द्भुवचिन्तनम् ॥ इति स्त्रीगुरुकथनम् ॥

गुरौ कर्त्तव्ये वर्ज्ये नौयमाह रुद्रजामलीयोत्तरखण्डीयद्दि-
तीयपटलपूर्वखण्डीयपञ्चदशपटलयोः ॥ वर्ज्ये च परामन्द-
रहितं रूपवर्जितम् । निन्दितं रोगिणं क्रूरं महापातकिनं
गुरुम् । अष्टप्रकारकुष्ठे च गलत्कुष्ठिनमेव च । श्वित्रिणं जन-
हिंसार्थं सदार्थग्राहिणं तथा । स्वर्णविक्रयिणं चौरं बुद्धिहीनं
सुखर्वरम् । श्यावदन्तं कुलाचाररहितं शान्तिवर्जितम् । सक-
लङ्गं नेत्ररोगपीडितं परदारगम् । असंस्कारप्रवक्तारं स्त्रीजि-
तञ्चाधिकाङ्गकम् । कपटात्मानमेवञ्च विशिष्टं बहुजल्पकम् ।
बद्धाशिनं हि कृपणं मिथ्यावादिनमेव च । अशान्तं भावहीनञ्च
पञ्चाचारविवर्जितम् । दोषजालैः पूजिताङ्गं पूजयेन्न गुरुं विना ।
गुरुं विना न पूजयेदित्यभिधानात् गुरौ कृते यः कुष्ठादिदोष-
दुष्टो भवति तं पूजयेत् । गुरुकरणसमये तु यः कुष्ठादिस्तं
वर्जयेदिति वचनस्य तात्पर्यम् । तच्चोक्तं महापातकिनं गुरुं
वर्जयेदिति तदपि भाविनि भूतवदुपचार इतिकर्त्तव्यगुरुपर-
मन्यथा पूर्वापरलिखितैकग्रन्थयोर्वैषम्यं स्यात् ॥ निरुत्तरतन्त्रे
द्वादशपटले ॥ पशुं शठञ्च धूर्तञ्च चम्बकञ्च विशेषतः । धर्मार्थ-
काममोक्षार्थी गुरत्वेन न चार्चयेत् ॥ जामले पूर्वखण्डे पञ्चदश-
पटले तु ॥ गुरोर्विचारः सर्वत्र तातमातामहं विना । प्रमादाच्च
यदा ताभ्यां दीक्षाविधिमुपाचरेत् । प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा
पुनर्दीक्षां समाचरेत् । सावित्री मन्त्रजापञ्च लक्षसंख्यं जगत्-

पतेः । विश्वोर्वा प्रणवं लक्षं प्रायश्चित्तमिति स्मृतम् । अशक्त-
 सेनाहादेवि ! चायुत्वं प्रजपेन्ननुम् । दशसाहस्रजप्येन सर्व-
 क्लिष्टवशाग्निनी । गायत्री कन्दसां माता पापराशितुलानलः ।
 कठिनश्च रिपुश्चैव सोदरं वैरिपक्षिणम् । मातामहश्च पितरं
 यतिनं वनवासिनम् । वर्जयित्वा च शिथेन्द्रो दौर्घ्याविधिमुदा-
 चरेत् । अन्धया तद्दिरोधेन कायनाशो भवेदध्रुवम् । सिद्धमन्त्रश्च
 गृहीयाददुष्कुलादपि भैरवि । । स्वप्ने तु नियमो नास्ति दौर्घ्यासु
 गुरुशिष्ययोः । स्वप्नलक्षे स्त्रिया दत्ते संस्कारेणैव शुध्यति ॥
 राघवमंष्टृतमहाकपिलपञ्चरात्रे ॥ नातिबालो न वृद्धश्च न
 खण्डो न कृशस्तथा । नाधिकाङ्गो न हीनाङ्गो न खल्वाटो न
 दम्बुरः । वीरमित्रोदयधृतकल्पचिन्तामणौ ॥ चयरोमी च
 दुष्टर्मा कुनखो श्यावदन्तकः । कर्णान्धः कुसुमाक्षश्च खल्वाटः
 खच्चरीटकः ॥ कर्णान्धो वधिरः । खच्चरीटः खण्डः ॥ अङ्ग-
 हीनोऽतिरिक्ताङ्गः पिङ्गाक्षः पूतिनासिकः । वृद्धाण्डो वामनः
 कुञ्जः शिखी चैव नपुंसकः ॥ पूतिनासिको दुर्गन्धिनासिकः ।
 इत्याद्यैर्देहजैर्देवैः संयुक्तो निन्दितो गुरुः । संस्काररहितो
 मूर्खो वेदशास्त्रविवर्जितः । श्रौतस्मार्त्तक्रियाशून्यः शुष्कभाषः
 सुकुम्भितः । पुरयाजनजीवी च नरो वैद्यश्च कामुकः । क्रूरो
 दम्भी मत्सरी च व्यसनो छपणः खलः । कुसङ्गी नास्तिको
 भौतो मक्षपातकचिह्नितः । देवान्निगुरुविद्यादिपूजाविधि-
 पराङ्मुखः । सन्ध्यातर्पणपूजादिमन्त्रज्ञानविवर्जितः । आश-
 खोपहतो भोगी धर्महीन उपश्रुतः । इत्याद्यैर्बहुभिर्देवै-
 राममोक्षैश्च यत्नतः । वर्जनीयो गुरुः प्राञ्चैर्दौर्घ्यासु स्नापना-
 दिषु ॥ मन्त्रसूक्ते त्रयोदशपटले ॥ अपुत्रासुतपत्नीकः शक्ति-
 हीनोऽयं वामनः । कुञ्जः कुष्ठः श्यावदन्तो वृषलीपतिरेव
 च । मातङ्गहस्वानुवस्व सोदरश्च तथैव च । पित्रोर्मन्त्रं न

गृह्णीयात्तथा चैवाश्रितस्य च । कदाचिदयदि गृह्णाति पुनः
 संस्कारमर्हति ॥ त्याज्यगुरुमाह कामाख्यायां तृतीयपटले ॥
 मानुषे गुरुत्वस्य कल्पनामात्रमुक्त्वा । यथा भोक्ते तु भोज्यं हि
 स्वर्णादिपात्रके न च । दीयते च यथा देवि ! तस्मै सर्वसमर्प-
 णम् । यदि निन्यञ्च तत्पात्रं स्वर्णं वापि कुलेश्वरि ! । तदा
 त्यजेत् तत्पात्रमन्यपात्रेण भोजयेत् । अतो हि मनुजं लुब्धं
 दुष्टं शिष्यो हि सन्तप्रजेत् । सर्वेषां भुवने सत्यं ज्ञानाय गुरुरेव
 हि । ज्ञानाभ्योचमवाप्नोति तस्माज्ज्ञानं परात्परम् । अतो यो
 ज्ञानदानं हि न क्षमेत् त्यजेद्गुरुम् । अन्नाकाङ्क्षी निरन्नं हि यथा
 सन्त्यजति प्रिये ! । ज्ञानं तत्र समाभाति स गुरुः शिव एव हि ।
 अज्ञानिनं वर्जयित्वा शरणं ज्ञानिनां व्रजेत् । मधुलुब्धो यथा
 भृङ्गः पुष्पात् पुष्पान्तरं व्रजेत् । ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोर्गु-
 र्वन्तरं व्रजेत् ॥ तथा । पूर्वोक्तदोषयुक्तश्चेद्द्विष्यो वा वीर एव वा ।
 तयोरपि न कर्त्तव्या शिष्येण गुरुभावना । किन्तु कार्यं हितै-
 षित्वं गुरुताकल्पनं त्यजेत् ॥ कौलानान्तु तत्रैव ॥ महाविद्यां
 सम्प्रदायं वीराचारं ददाति न । स याति नरकं घोरं शिष्यो-
 ऽपि पतितो भवेत् । पशुभावे स्थितो यो हि कालिकातारिणी-
 मनुम् । दत्त्वाचारं वदेन्नैव नरकान्न निवर्त्तते । तस्मात् पशु-
 गुरुस्याज्यः साधकैः सर्वदा प्रिये ! । यदि देवात् पशोर्दीक्षां
 लभते शाक्त एव च । कौलात्तु कौलिकीं कृत्वा तन्मनुं पुनरा-
 लभेत् ॥ इत्युक्तवचनादभिषेकादिना पुनर्गुरुः करणीय इत्यग्रेऽपि
 वक्ष्यते ॥ गुरुता शिष्यत्वापेक्षणीत्यतो गुरुप्रकरणानन्तरं शिष्य-
 प्रकरणमुच्यते ॥ तत्र शिष्यशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे पञ्चमखण्डे
 सप्तदशोक्तासे ॥ शरीरमर्थं प्राणांश्च सदगुरुभ्यो निवेद्य यः ।
 तत्तत्तः शिष्यतो योगं शिष्य इत्यभिधीयते ॥ अथ शिष्यलक्षणम् ।
 अद्विजामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले । गुरुलक्षणमुक्त्वा । शिष्यस्तु

तादृशो भूत्वा सद्गुरुं पर्युपासयेत् ॥ कुलमूलावतारकल्प-
सूत्रटीकायाम् । चतुर्भिराद्यैः संयुक्तः श्रद्धावान् सुस्विराशयः ।
अलुब्धः स्थिरगात्रश्च प्रेक्षाकारी जितेन्द्रियः । आस्तिको दृढ-
भक्तिश्च गुरौ मन्त्रे च दैवते । एवंविधो भवेत् शिष्यस्त्वितरो
दुःखकृद्गुरोः ॥ चतुर्भिराद्यैः संयुक्तः शमादिचतुष्कयुक्त इत्यर्थः ॥
शारदातिलके द्वितीयपटले ॥ शिष्यः कुलीनः शुद्धात्मा पुरुषार्थ-
परायणः । अधीतवेदः कुशलो दूरमुक्तमनोभवः । हितैषी
प्राणिनां नित्यमास्तिकस्यक्तनास्तिकः । स्वधर्मनिरतो भक्त्या
पितृमातृहितोद्यतः । वाङ्मनःकायवसुभिर्गुरुश्रूषणे रतः ।
एतादृशगुणोपेतः शिष्यो भवति नापरः । समाचारतन्त्रे द्वितीय-
पटले ॥ शिष्योऽपि स्वगुणैर्युक्तो गुरुभक्तिरतः सदा । धर्मका-
मादिसंयुक्तो गुरुमन्त्रपरायणः । सत्यबुद्धिर्गुरोर्मन्त्रे देवपूजन-
तत्परः । गुरुपदिष्टमार्गं च सत्यबुद्धिरुदारधीः । एवंलक्षण-
संयुक्तः शिष्यश्चापि परीक्षितः ॥ मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे त्रयोदश-
पटलेऽपि । शिष्यः कुलीनः शुद्धात्मा पुरुषार्थपरायणः । अधीत-
वेदः कुशलो दूरमुक्तमनोभवः । हितैषी प्राणिनां नित्यमास्ति-
कस्यक्तनास्तिकः । स्वधर्मनिरतो भक्त्या पितृमातृहितोद्यतः ।
वाङ्मनःकायवसुभिर्गुरुश्रूषणे रतः । एतादृशगुणोपेतः शिष्यो
भवति शङ्करि ! ॥ इति शिष्यलक्षणम् ॥

रुद्रजामलीयगुरुमाननादिप्रकारविधायकानि । गुरुः पिते-
त्यादिजन्महेतुरित्यादि । सद्गुरुः स्वाश्रितमित्यादिषचनान्य-
स्मदत्यतिवृद्धप्रपितामहकृष्णानन्दागमवागीशेन स्रक्ततत्त्वसारे
लिखितान्यतो नैवात्र प्रयोजनमिति ॥ धर्म्यशिष्यमाह रुद्रजा-
मलपूर्वखण्डपञ्चदशपटलोत्तरखण्डद्वितीयपटलयोः ॥ कामुकं
कुटिलं लोकनिन्दितं सत्यवर्जितम् । अविनीतमसमर्थं प्रजा-
हीनं रिपुप्रियम् । सदा पापक्रियायुक्तं विद्याशून्यं जडान्-

कम् । कलिदोषसमूहाङ्गं वेदक्रियाविवर्जितम् । आश्रमा-
 चारहीनश्चाशुदान्तःकरसोद्यतम् । सदा अज्ञाविरहितमधमं
 क्रोधिनं भ्रमम् । असञ्चरितं विगुणं परदारातुरं तथा । सम्ब-
 द्धाङ्गं समूहोपमभक्तं हैतवेतसम् । नानानिन्दावृताङ्गञ्च तं
 शिष्यं वर्जयेद्गुरुः ॥ इति निन्द्यशिष्यलक्षणम् ॥ जामले ॥ यदि
 न त्यज्यते वीरो धनादिदानहेतुना । नारकी शिष्यवत् पापी
 तद्विशिष्टमवाप्नुयात् । क्षणादसिद्धः स भवेच्छिष्यासादितपा-
 तकैः । अकस्मान्नरकं प्राप्य कार्यनाशाय केवलम् । विचार्य
 यज्ञाद्विधिवच्छिष्यसंग्रहमाचरेत् । अन्यथा शिष्यदोषेण नर-
 कस्थो भवेद्गुरुः । इति वर्ज्यशिष्यकरणनिन्दा ॥ शिष्यकर्तव्या-
 कर्तव्ये उक्ते रुद्रजामले उत्तरखण्डे प्रथमपटले । यथा । न लङ्घ-
 येद्गुरोराज्ञामुत्तरं न वदेत्तथा । दिवा रात्रौ गुरोराज्ञां दासवत्
 प्रतिपालयेत् ॥ इति गुर्वाज्ञापालनविधिः ॥ न शृणुयाद्गुरोर्वाक्यं
 शृणुयाद्वा पराङ्मुखः । अहितं वा हितं वापि रौरवं नरकं व्रजेत् ।
 आज्ञाभङ्गं गुरोर्देवि ! यः करोति स मूढधीः । प्रयाति नरकं
 घोरं शूकरत्वमवाप्नुयात् ॥ तथा एकविंशतिपटले ॥ वृथा
 धर्मं वृथा चर्यं वृथा दोक्षां वृथा तपः । वृथा सुकृतिमाख्यातिं
 गुर्वाज्ञालङ्घने नृणाम् ॥ इति गुर्वाज्ञालङ्घनदोषः । द्वितीयपटले ।
 आज्ञाभङ्गं तथा निन्दां गुरोरप्रियवर्णनम् । गुरुद्रोहञ्च यः कुर्या-
 त्तत्संसर्गं न कारयेत् । कारयेत् इत्यत्र स्वार्थेण च न कुर्यादि-
 त्यर्थः । कुलार्णवे पञ्चमखण्डे एकादशोक्तासे ॥ गुरुद्रव्याभिलाषी
 यो गुरुस्त्रीगमनोत्सुकः । स तिर्यग्योनिमाप्नोति क्रव्यादौर्भक्ष्यते
 प्रिये ! ॥ रुद्रजामले ॥ गुरुद्रव्याभिलाषी च गुरुस्त्रीगो भवेद्
 यदि । पातकञ्च भवेत्तस्य प्रायश्चित्तं न कारयेत् ॥ प्रायश्चित्तं
 न कारयेदित्यनेनात्यन्तनिषिद्धमिति ध्वनितम् ॥ यथा । कामतो
 ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते । इति मनुवचनतात्पर्यमु-

कामम् । भविष्यपुराणे ॥ कामतो ब्राह्मणवधे यदेतन्ननुनोदितम् ।
 एकान्ततो विप्रवधवर्जनार्थमुदौरितम् ॥ जामले ॥ गुरुं दुष्कृत्य
 रिपुवन्निर्गत्य परिवादतः । अरण्ये निर्जने देशे स भवेद्ब्रह्मरा-
 क्षसः ॥ इति गुर्वनिष्टकरणदोषः ॥ गुरुगौतायाम् ॥ अशक्ता हि
 सुराः सर्वे अशक्ता मुनयस्तथा । गुरुशापमृताः क्षीणाः चर्य-
 यान्ति न संशयः ॥ इति गुरुशापजन्यदोषः ॥ रुद्रजामले पूर्व-
 खण्डे चतुर्दशपटले ॥ गुरोर्निन्दाञ्च पैशुन्यं यः शृणोति दिना-
 न्तरे । तस्य तद्दिनजां पूजां न तु गृह्णाति सुन्दरी ॥ इति गुरु-
 निन्दाश्रवणदोषः ॥ कुलार्णवे द्वादशोक्तासे ॥ यत्र श्रीगुरुनिन्दा
 स्याद्विधाय श्रवणे स्वके । सद्यस्तस्माद्विनिष्क्रमेददूरं न श्रवणं
 यथा । गुरोर्नाम स्मरेत् पश्चात् श्रवणे सा प्रतिक्रिया । इति गुरु-
 निन्दाश्रवणप्रतीकारः ॥ जामले ॥ गतश्रीश्च गतायुश्च गुरोर्निन्दा-
 करो नरः । कल्पकोटिशतं देवि ! नरके पतति ध्रुवम् ॥ तथा ।
 एवं श्रुत्वा महादेवि ! गुरुनिन्दां करोति यः । स याति नरकं
 घोरं यावच्चन्द्रदिवाकरो ॥ इति गुरुनिन्दाकरणे दोषः ॥ गुरु-
 तन्त्रे ॥ गुरौ मनुष्यताबुद्धिः शिथ्याणां यदि जायते । न हि तस्य
 भवेत् सिद्धिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ इति गुरौ मनुष्यज्ञानजन्य-
 दोषकथनम् ॥ कुलार्णवे ॥ आज्ञाभङ्गोऽर्थहरणं गुरोरप्रियवर्ण-
 नम् । गुरद्रोहमिदं प्राङ्मुख्यं कुर्यात् स तु पातकी । गुरुको-
 पात्तु नाशः स्याद्गुरद्रोहात्तु पातकम् । विमृत्युर्गुरुनिन्दायां
 गुर्वनिष्टान्महापदः । जौवेदग्निं प्रविष्टो वा नरः पीतविषोऽपि
 वा । मृत्युहस्तगतो वापि नापराधकरो गुरोः ॥ इति गुर्वपरा-
 धादिदोषः ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डे ॥ गुरोस्तु सन्ततिं त्वज्जा-
 न गुर्वन्तरमाश्रयेत् । गुरुनिन्दा न कर्तव्या न श्रोतव्या कदा-
 चन ॥ इति गुरुसन्ततित्यागनिषेधः ॥ गुर्वादिमाननप्रकारश्च
 पुरश्चरणरसोक्तासे दशमपटले ॥ गुरुश्च भावयेत्तत्त्वं कदा विव-

मयं सदा । गुरोः सुतश्च चार्वाङ्गि ! यथेयसदृशं सदा । गुरोः
 क्षुधा वरारोहे ! वाणी लक्ष्मीरिव प्रिये ! । गुरोः कुलं महेशानि !
 भैरवाणां गणं यथा ॥ कल्पसूत्रटीकादृतकुलागमि मात्मानन्दतर-
 ङ्गिस्माश्च ॥ गन्धैर्मास्यैश्च चार्वाङ्गि ! पूजयेत् सर्वदा गुरुम् ।
 गुरोः पत्नीं तथा देवि ! पूजयेद्द्विधिनामुना ॥ गुरुपत्नीपदं गुरु-
 योषिदुपलक्ष्यम् । न तु पत्युर्नो मन्त्रसम्बन्धे इति याचिनि-
 स्त्वानुसारेण विवाहसंस्तुताम्बरम् । स्वार्थस्तु प्रतिशब्दस्मान्ते
 नक्षत्रादिभ्यो भवति मन्त्रसम्बन्धे गम्यमाने । मन्त्रशब्देनात्र
 विमाणाश्च यत्र चक्षते । तद्यात्वे पञ्चविधगुरुयोषित्पूजाविधानं
 कुलार्णवोक्तमसङ्गतं स्यात्तथा च । कुलार्णवतन्त्रे पञ्चमखण्डे
 प्रथमोक्तासे ॥ ऊढा धृता तथा क्रीता मूख्येन च समाहृता ।
 सकृत् कामगता चापि पञ्चधा गुरुर्योषितः । अलङ्घ्याः पूज-
 नीयास्यागम्याश्च गुरुर्योषितः ॥ वृद्धजीवतन्त्रे तृतीयप्रटले ॥
 गुरुपत्नी च कुसुमी न संवाञ्छेत पादयोः । पुनर्विंशतिवर्षेण गुण-
 दोषौ विजायताः । अतएव महेशानि ! न कुर्यात् पादसेव-
 नम् ॥ कुलागमे ॥ गुरुकुरुकुलेषु गुरुवत्तत्सुतादिषु । पूजयेत्
 प्रत्यहं भक्त्या अमुना विधिना प्रिये ! ॥ पूजाक्रमस्तु तत्रैव ॥
 गुरोरभावे चार्वाङ्गि ! गुरुपत्नीं प्रपूजयेत् । अभावे अलाभे ॥
 तदभावे च चार्वाङ्गि ! गुरुपुत्रं समर्चयेत् । तदभावे वरारोहे !
 गुरुकन्याश्च पूजयेत् । तदभावे च चार्वाङ्गि ! गुरुस्त्रुषां प्रपूज-
 येत् । एषामभावे चार्वाङ्गि ! गुरुगोत्रं प्रपूजयेत् । तदभावे वरा-
 रोहे ! तथा मातामहस्य च । मातुलं मातुलानीं वा पूजयेद्द्विधि-
 नामुना ॥ इति गुरुकुलपूजाक्रमकथनम् । तथा । पूजाकाले च
 चार्वाङ्गि ! आगच्छेच्छिथमन्दिरे । गुरुर्वा गुरुपत्नी वा पुत्रो वापि
 समागतः । ज्येष्ठो वाप्यर्चनामध्ये शिष्यः सर्वार्चनां त्यजेत् ।
 तमेव पूजयेच्छिथ इति शास्त्रस्य निर्णयः ॥ इति पूजाकाले

सुखदावायते सति शिष्यकर्तव्यम् तत्रैव । शिष्यस्य तद्दिनं
 देवि ! कोटिसूर्यग्रहैः समम् । चन्द्रग्रहचक्रात् हि तद्दिनं वर-
 वरिणि ! । गुरोर्दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते । तत्पुण्यफलमा-
 पाङ्क्ति ! दानं कुर्याद्विचक्षणः ॥ इति गुरुदर्शनदिनप्रसङ्गा ॥
 गुरौ प्रीतिसमापन्नं देवता प्रीतिमाप्नुयात् । देवे च प्रीतिसमा-
 पन्ने मन्त्रसिद्धिर्भवेद्भुवम् ॥ इति गुरुप्रीतिफलम् ॥ सुखमावा-
 तन्ते ॥ गुरुपूजां विना देवि ! इष्टपूजां करोति यः । मन्त्रस्य
 तस्य तेजांसि हरते भैरवः स्वयम् ॥ रुद्रजामले ॥ गुरुपूजां विना
 नाथ ! कोटिपुण्यं वृथावहम् । अतः सर्वजने स्थातुं गुरुणा
 सिद्धिमाप्नुयात् ॥ राघवभट्टधृतम् ॥ गुर्वनुक्ताः क्रियाः सर्वा नि-
 षफलाः सूर्यतो भुवम् । जपो होमार्चनविधिः कार्यो दौष्ट्या-
 न्वितैस्ततः ॥ तथा । प्रणम्य गुरुपादान् ध्यात्वा च गुरुपादु-
 काम् । ज्ञात्वा परमतत्त्वं वै यो जपेत् कुलचण्डिकाम् । स
 कृतार्थः स धन्यश्च स कुलजः स पण्डितः । स भावजो महादेवि !
 जायते नात्र संशयः ॥ गुरुगीतायाम् ॥ संसारसागरसमुद्धरणैक-
 मन्त्रं ब्रह्मादिदेवमुनिसेवितसिद्धिमन्त्रम् । दारिद्र्यादुःखभय-
 शोकविनाशमन्त्रं वन्दे महाभयहरं गुरुदेवमन्त्रम् ॥ गुरुतन्त्रे ॥
 गुरोः सेवा गुरोर्ध्यानं गुरोः स्तोत्रं गुरोर्जपः । गुरोः पूजा गुरो-
 र्भक्तिर्गुरोर्मन्त्रिर्नृणां यदि । जन्मभान्यवशाद्देवि ! येषां सञ्जा-
 यते क्वचित् । तेषां मन्त्रो भवेत् सिद्धो जीवन्मुक्ताश्च ते नराः ।
 गुरोर्मेहे स्थितः शिष्यो यत् पुण्यं समुपाचरेत् । तत् पुण्यमचयं
 प्रोक्तं पुण्यतीर्थं शताधिकम् ॥ इति गुरुग्रहनिष्पादितपुण्यकर्म-
 फलम् ॥ तत्रैव ॥ गुरोः पादरजो यस्तु सुधौर्मूर्धनि धास्येत् ।
 स तीर्थकोटिजफलात् फलं दशगुणं लभेत् । गुरोः पादोदङ्गं
 यस्तु निख्यं पिबति भक्तितः । सार्धत्रिकोटितीर्थानां फलं स
 लभते भुवम् ॥ गुप्तसाधनतन्त्रे ॥ त्रिसन्ध्यं पिबति यस्तु गुरुपादौ

दकं सुधीः । तस्य नास्ति पुनर्जन्म संसारं मोहवर्त्मनि । ब्रह्मा
विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वाश्च पितादेवताः । तिष्ठन्ति श्रीगुरोः पादपद्मा-
श्चित्तजले शुभे । गुरोः पादोदकं यस्तु नित्यं पिबति मानुषः ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामधिपो जायते च सः ॥ योगिनीतन्त्रे ॥
सुभक्त्या विगलत्पादप्रक्षालनजलं यदि । पिबेदमृतभावेन यः
स देवौपुरं व्रजेत् ॥ गुप्तसाधनतन्त्रे ॥ गुरोः पादोदकं यस्तु शि-
रसा धारयेन्नरः । स सर्वतीर्थजं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
गुरुतन्त्रे ॥ तिस्रन्ध्र्यं पूजयेद् यस्तु गन्धपुष्पैर्जगद्गुरुम् । तस्य
किं मन्त्रपूजादिविधानैर्यासजापकैः । गुरोरन्नं महादेवि !
यस्तु भक्षणमाचरेत् । कोटिजन्मार्जितं पापं तत्क्षणात्तस्य
नश्यति । न स्नानं पादशीचञ्च न चैवाचमनञ्चरेत् । प्राप्तिमात्रेण
भोक्तव्यं नैव स्थानं विचारयेत् । न ब्राह्मण्यं न कौलीन्यं न
जातीनां विचारणम् । न ज्ञातिसुतवन्धूनां सभ्यानां तत्र
चिन्तनम् । एकस्मानस्थितं ह्यन्नं तत्तीर्थमण्डलीकृतम् । भोक्तव्यं
भोचदं देवि ! शूद्रसृष्टं न चिन्तयेत् । गुरोरन्नं सुधानुदगा
यस्त्वद्यान्मतिमात्ररः । शिवोऽपि तस्य देवेशि ! तुष्टो भवति
मान्यथा । गुरोरुच्छिष्टकं देवि ! भक्तिमुक्तिप्रदं भवेत् । अवश्यं
वैष्णवैः शिष्यैर्भोक्तव्यं तद्दिने दिने ॥ योगिन्यां प्रथमपटले ॥ गुरु-
च्छिष्टञ्च देवेशि ! तत्सुतोच्छिष्टमेव च । भोजनीयं न सन्देहो
विकारश्चेदधोगतिः । तवोच्छिष्टं महादेवि ! ब्रह्मादीनां
सुदुर्लभम् । गुरुच्छिष्टं तथा प्रोक्तं महापूतं परात्परम् ॥ नन्वे-
तावता गुरुपद्मच्छिष्टं न भक्षणीयमिति चेन्न । गुरुपत्नी
महेशानि ! गुरुरेव न संशय इत्येतद्वचनेन तस्या गुरुत्वेन गुरु-
च्छिष्टभोजनविधिना तदुच्छिष्टभोजनविधेः सिद्धत्वात् । गुरुणा
गुरुपत्न्या वा गुरुपुत्रेण वा प्रिये ! । सृष्टान्नं मुष्टिमात्रं वा
योऽग्नीयाद्वर्षविंशतिम् । चिरजीवी जरारोगविमुक्तोऽसौ

शिवो भवेत् ॥ गुरुतन्त्रे ॥ गुरोरुच्छिष्टकैर्यस्तु सर्वाङ्गमनुलेप-
येत् । वक्ष्येऽपि तस्य गात्राणि न भिन्नन्ति कदाचन । गुरो-
रुच्छिष्टमन्त्रं यो भक्षयेद्भक्तिभावतः । अन्नपूर्णा जगद्वादी तस्ये-
श्वर्यं प्रयच्छति । इति गुरुच्छिष्टभोजनफलं तत्रैव ॥ कदाचित्
परमेशानि ! यदि तत्र भ्रमो भवेत् । न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा
कल्पकोटिशतैरपि । न भक्षयेद् यस्तु मोहाद्गुरोरुच्छिष्टकं
प्रिये ! । तस्य क्रुद्धा भवेत्स्वः हि विपत्तिश्च पदे पदे ॥ इति
गुरुच्छिष्टाभक्षणजन्यदोषकथनम् ॥ तत्रैव ॥ पादुकां वसनं
ह्यत्र शयनं भूषणादिकम् । दृष्ट्वा गुरोर्नमस्कृत्यादात्मभोगं न
कारयेत् ॥ कुलार्थं पञ्चमखण्डे द्वादशोक्तासे ॥ पादुकामासनं
ह्यत्र वाहनं वस्त्रचामरे । दृष्ट्वा गुरोर्नमस्कृत्यात् नात्मभोगाय
कल्पयेत् । पादप्रक्षालनं स्नानमभ्यङ्गं दन्तधावनम् । मूत्र-
निष्ठीवनं क्षीरं शयनं स्त्रीनिषेवणम् । वीरासनञ्च दुर्वाक्यमासनं
हास्यरोदनम् । केशमोचनमुष्णीषं कञ्चुकं लग्नतां तथा ।
पादप्रसारणं वादं कलहं दूषणं प्रिये ! । अङ्गभङ्गाङ्गवा-
द्यादिकरास्फालविधूननम् । द्यूतकुक्कुटमत्सादियुद्धमित्यादि
चाम्बिके ! । गुरुसिद्धमहासिद्धपीठक्षेत्राश्रयेषु च । नाचरेदा-
चरेभ्योहात् देवताशायमाप्नुयात् । उपचारं विना तिष्ठेद् गुर्वये
नेच्छया विशेत् ॥ इति गुरुसमीपे महापीठादौ पादप्रक्षा-
लनादिनिषेधः ॥ योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे प्रथमपटले ॥ सुरां
यद्यप्यसंस्कारां गुरोराज्ञावशात् पिवेत् । प्रायश्चित्तं न तत्रास्ति
वेदेऽपि स्थितमेव हि । अपि तन्त्रविरुद्धं वा गुरुणा कथ्यते
यदि । तत्सम्मतं भवेद्देर्माहारुद्रवचो यथा । इति गुर्वश्रया
निषिद्धाचरणे दोषाभावः । निर्गतं यद् गुरोर्वक्त्रात् सर्वं शास्त्रं
तदुच्यते । गुरुकार्यं स्वयं शक्नो नापरं प्रेरयेत् प्रिये ! । रुद्र-
जामले । बन्धुभृत्यपुरैर्भृत्यैः सहितोऽप्यतिभक्तिमान् । गच्छन्

तिष्ठन् स्वपन् जाग्रत् जपन् जुह्वत् प्रपूजयेत् । गुर्वान्नामैवं
 कुर्वीत तद्गतेनान्तरात्मना । अभिमानो न कर्त्तव्यो जातिविद्या-
 धनादभिः । सर्वदा सेवयेन्नित्यं शिष्यः श्रीगुरुंसन्निधौ ॥ इति गु-
 र्वग्रे माननिषेधः ॥ तत्रैव ॥ सदा च पादुकामन्त्रं जिह्वाग्रे यस्थ
 वर्त्तते । अनायासेन धर्मार्थकाममोक्षं लभेन्नरः ॥ श्रीगुरोश्च-
 रणाभोजं ध्यायेद् यश्च सदैवतम् । भुङ्क्त्ये मुक्त्यै वीरो नान्यो
 भक्तस्ततोऽधिकः । विद्याङ्गमासर्गं मन्त्रं मुद्रां तन्त्रादिकं प्रभो ! ।
 सर्वं गुरुमुखात्तन्त्रं सफलं नान्यथा भवेत् ॥ वाक्यभेदेनान्वयः ॥
 कम्बले कमले वापि प्रासादे संस्थिते तथा । दीर्घकाष्ठे तथा
 पृष्ठे गुरोरिकासनं त्यजेत् । श्रीगुरोः पादुकामन्त्रं मूलमन्त्रं
 स्वपादुकाम् ॥ शिष्याय नैव देवेश ! प्रवदेद्यस्य कस्यचित् । यद-
 यदात्महितं वस्तु तद्व्यं नैव वक्ष्येत् । गुरोर्लब्धैकवर्णो यस्तस्य
 तुष्यामि सुव्रत ! । भक्त्या वित्तानुसारेण गुरुमुद्दिश्य यत् कृतम् ।
 तयोरेव फलं देव ! तुल्यमाव्यदरिद्रयोः । स्वल्पे महति वा पुण्य-
 मिति तृतीयचरणे कुलार्णवे पञ्चमखण्डे द्वादशोक्तासे पाठः ॥
 सर्वस्वमपि यो दद्याद् गुरुभक्तिविवर्जितः । नरकं तदवाप्नोति
 भक्तिरेव हि कारणम् । कुलार्णवे तु । शिष्यो न फलमाप्नोति
 इति तृतीयचरणे पाठः । गुरुभक्त्या च शक्यत्वं मङ्गल्यथा शूकरो
 भवेत् ॥ गुरुं विना मय्येव या भक्तिस्तथेति तात्पर्यम् । गुरु-
 भक्तिपरं नास्ति सर्वशास्त्रेषु तत्त्वतः ॥ इति गुरुभक्तिफलम् ॥
 धिग्धनं धिग्बलं तेषां धिक्कुलं धिग्विचेष्टितम् । तेषां नोत्प-
 द्यते भक्तिर्गुरुदेवे महेश्वरि ! । इति भक्त्यनुत्पत्तौ दोषः ।
 जामले ॥ गुरुस्त्रीपुत्रबन्धूनां दोषं नैव प्रकाशयेत् । भक्षयिष्य
 च तद्व्यं दत्तं नैव परित्यजेत् । गुरुगीतायाम् ॥ गुरुणा दर्शितं
 मार्गं मनःशुद्धिञ्च कारयेत् । गुरुणा सदसदापि यदुक्तं तच्च
 लङ्घयेत् । गुरोरग्रे न वक्तव्यमसत्यञ्च कदाचन ॥ पिच्छिला-

तस्मै ॥ पैत्रं गुरुकुलं यस्तु त्वज्जैह्वै धर्ममोहितः । स याति
नरकं घोरं यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ कुलार्णवे पञ्चमखण्डे एका-
दशोक्तासे ॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं यस्य या गुरुसन्ततिः ॥ तस्य
मे सर्वशिष्यस्य कौलः पूज्यो महीतले । इति निश्चितबुद्धिः स
भवेद्भावयोः प्रियः ॥ श्रीगुरुं कुलशास्त्राणि पूजास्नानानि यानि
च । भक्त्या श्रीपूर्वकं देवि ! प्रब्रूम्य च प्रकीर्तयेत् । गुरुं
नाम्ना न भाषेत जपकालादृते प्रिये ! । श्रीनाथदेवस्वामीति
विवादे साधने वदेत् । अथ गुरुशुश्रूषा । तथा द्वादशोक्तासे ॥
आत्मार्थमान्यसद्भावैः शुश्रूषा स्याच्चतुर्विधाः । शुश्रूषया धिया
देवि ! शिष्यः सन्तोषयेद्गुरुम् । पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्य-
संशयम् । केवलं गुरुशुश्रूषा त्वत्कृपाकारिणी प्रिये ! । मङ्गलि-
सहिता चेत् सा सर्वकामफलप्रदा । चीयन्ते सर्वपापानि वर्द्धन्ते
पुण्यराशयः । सिध्यन्ति सर्वकार्याणि गुरुशुश्रूषया प्रिये । यद्-
यदात्महितं वस्तु तत्तद्वित्तमवच्चयन् । गुरुदेवार्चको यस्तु तस्य
पुण्यं न गण्यते । गुरुमित्सुहृद्दासीदासाद्यान्नावमानयेत् । न
निन्देदस्य समयान् वेदशास्त्रागमादिकान् । तथा । विविक्तु-
देशिकावासं शान्तचित्तोऽतिभक्तिमान् । वाहनं पादुकां कृत्वा
चामरं व्यजनादिकम् । ताम्बूलं वेशमुत्सृज्य प्रविशेच्च शनैः
शनैः ॥ देशिकव्युत्पत्तिस्तु सप्तदशोक्तासे ॥ देवतारूपधारि-
त्वाच्छिष्यानुग्रहकारणात् । करुणामयमूत्तित्वाद्देशिकः कथ्यते
प्रिये ! ॥ देशिकावासं गुर्वावासमित्यर्थः । तथा । रिक्तहस्तश्च
नोपेयाद्राजानं दैवतं गुरुम् । फलपुष्पाम्बरादीनि यथाशक्त्या
समर्पयेत् ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे गुरुशिष्य-

प्रकरणरूपशाखाद्वयकथनं नाम

द्वितीयः परिच्छेदः ।

दरपतिजयधर्यास्वरोदयधृतब्रह्मजामले ॥ अश्विन्यादि-
 लिखेच्चक्रं सर्पाकारं त्रिनाडिकम् । तत्र वेधवशाज्ज्ञेयं विवा-
 हादिशुभाशुभम् । त्रिनाडीवेधनक्षत्रमश्विन्यार्द्रा युगोत्तरा ।
 हस्तेन्द्रमूलवारुण्यः पूर्वाभाद्रपदास्तथा । याम्यः सौम्यो गुरु-
 र्योनिधित्रामित्रजलाह्वयम् । धनिष्ठा चोत्तराभाद्रमध्यनाडी
 व्यवस्थिता । कृत्तिका रोहिणी सर्पो मघा स्वातीविशाखके ।
 उत्तरा श्रवणा पौषक्रोड़नाडी व्यवस्थिता । अश्विन्यादि-
 नाडीवेधर्त्तं षष्ठं द्वितीयकं क्रमात् । याम्यादितुर्थं तुर्थं च कृत्ति-
 कादौ द्विषट्ककम् । एवं निरौक्षयेद्देधं कन्यामन्त्रे गुरौ सुरे ।
 पुष्यस्त्रीस्वामिमित्रेषु देशे ग्रामे पुरे गृहे । एकनाडीस्थधि-
 ण्याणि यदि स्युर्वरकन्ययोः । तदा वेधं विजानीयाद् गुर्वादिषु
 तथैव च । प्रकटं यस्य जन्मर्त्तं तस्य जन्मर्त्ततो व्यधः । प्रशस्तं
 जन्मभं यस्य तस्य नामर्त्ततो वदेत् । द्वयोर्जन्मभयोर्वेधे न
 कर्त्तव्यं कदाचन । एकनाडीस्थिता चेत् स्याद्भर्त्तनाशाय चा-
 क्कना । एकनाडीस्थिता यत्र गुरुर्मन्त्रश्च देवता । तत्र द्वेषं रुजं
 मृत्युं क्रमेण फलमादिशेत् । प्रभुः पुष्याङ्गना मित्रं देशो ग्रामः
 पुरं गृहम् । एकनाडीगता त्याग्या भव्या वेधविर्वर्जिता ॥
 इत्यादिवचनाद् गुरुश्लिष्यमन्त्राणां नाडीनक्षत्रविचारोऽवश्यकर-
 णीय इति ॥ दौक्षायां कर्त्तव्यायां चक्रादिविचारस्यावश्यकत्वम् ।
 तत्तु अस्मन्नोष्ठौगरिष्ठक्षणानन्दागमवागीशेन स्वकृततन्त्रसारे
 सर्वं लिखितमतो नात्र प्रयोजनम् ॥ यत्तु नात्र सिद्धायपेक्षास्ती-
 त्यादिवचनमात्रप्रदर्शिभिरिदं प्रशंसापरं सर्वत्र विचारस्यावश्यक-
 त्वमिति तन्त्रसारकारस्य स्वकपोलकल्पितमित्युपहसितम् । तैः
 रुद्रजामलोत्तरखण्डीयचतुर्थपटलाद्युक्तं न दृष्टं न श्रुतञ्च तद्-
 यथा । कालीतारादिमन्त्रस्य सिद्धादीनैव शोधयेत् । तथापि शोध-
 येन्मन्त्रं प्रशंसापरमेव तत् । विचाराभावप्रतिपादकवचनमात्रं

यत्नादिपरं न गृह्यपरमित्यग्रे वक्ष्यते ॥ चक्रविचारप्रतिप्रसव-
स्वन्नदाकष्ये द्वितीयपटले उक्तो यथा ॥ हरचक्रादिचक्रनरक-
मुक्ता ॥ नवचक्रविशुद्धात्मा मन्त्रोऽभीष्टाय कल्प्यते । उपासिता
यदि भवेत् पैटकी पुरुषाः क्रमात् । तदा तद्व्यवहारे धीरो विचारं
नैव कारयेत् । तच्च मन्त्रश्च वनिताश्रयेद्भाग्यवशाद्यदि । तदा
भर्तुर्विचारेण विचारोऽस्या न तु स्वतः । कुलचक्रे समुत्पन्ने
वोरपद्मादेश्वरीमुखात् । कृपया दीयमानस्य विचारो नास्ति
भैरव । । स्वान्तःकरणवृत्तैर्वा यत्र श्रद्धा गरीयसी । सेवोपास्या
प्रयत्नेन विचारस्तत्र निष्फलः ॥ दीक्षकस्येति मण्डपकरण-
स्वावश्याभावेन भूमिपरीक्षां विना मण्डपादिकरणनिषेधदर्शनेन
त्वादौ भूमिपरीक्षोच्यते ॥ तच्च राक्षसभट्टतमहाकपिलपञ्च-
रात्रे ॥ तत्र भूमीं परोक्षेन वास्तुतत्त्वविशारदः । स्फुटिता च
सशल्या च वल्मीकारोहिणी तथा । दूरतः परिवर्ज्या भूः कर्तु-
रायुर्धनापहा ॥ स्फुटिता चेति चकारेणोषरेति न लभ्यते ।
स्फुटिता मरणं कुर्याद्रूपरा धननाशिनी । सशल्या क्लेशदा नित्यं
विषमा शत्रुतोभयम् ॥ इति वर्जनोयभूमिकथनम् ॥ तत्रैव ॥
शक्रोणप्लवासा च कर्तुः श्रीदा सुनिश्चितम् । पूर्वप्लवा वृद्धिकरी
धनदा तूत्तरप्लवा । विद्वेषं मरणं व्याधिं कुर्यादग्निप्लवा मही ।
धर्मराजप्लवा भूमिर्नित्यं मृत्युभयप्रदा । गृहक्षयकरी सा च
भूमिर्या नैकतप्लवा । धनहानिकरी पृथ्वी कीर्तिता वरुणप्लवा ।
वातप्लवा तथा भूमिर्नित्यमुद्देगकारिणी । इति दिक्प्लवभूमि-
शुभाशुभे ॥ तत्रैव । श्वेता तु ब्राह्मणी भूमिरक्ता वै क्षत्रिया
स्मृता । वैश्वा पीता तु विज्ञेया शूद्रा कृष्णा प्रकीर्तिता ।
ब्राह्मणी घृतगन्धा स्यात् क्षत्रिया रक्तगन्धिका । क्षीरगन्धा
भवेद्वैश्वा शूद्रा विड्गन्धिनी क्षितिः । मधुरा ब्राह्मणी भूमिः
कषाया क्षत्रिया स्मृता । वैश्वा तिक्ता च विज्ञेया शूद्रा स्यात्

कटुका मही । ब्राह्मणी भूः कुशोपेता क्षत्रिया स्वाच्छवाकुला ।
 कुशकाशाकुला वैश्या शुद्धा सर्वदशाकुला ॥ इति ब्राह्मणादि-
 भूमिज्ञानकरणकथनम् तत्रैव । सिता पीता तथा रक्ता
 कृष्णवर्णसमन्विता । स्थिरोदका दृढा क्षिप्त्वा भूमिः सर्व-
 सुखावहा । शीतस्पर्शोष्णकाले च वह्निस्पर्शा हिमागमे ।
 वर्षासु चोभयस्पर्शा सा शुभा परिकीर्त्तिता । तद्भृतहयशीर्ष-
 पञ्चरात्रेऽपि ॥ सुरभीणां रतिर्यत्र सप्तस्थानां वृषैः सह । सुन्द-
 रीणां रतिर्यत्र पुरुषैः सह सत्तमः । काश्मीरचन्दनामोदा
 कर्पूरागुरुगन्धिनी । कमलोत्पलगन्धा च जातिचम्पकगन्धिनी ।
 पाटला मल्लिकागन्धा नागकेशरगन्धिनी । दधिचीराज्यगन्धाद्या
 मदिरासवगन्धिनी । सुगन्धिब्रीहिगन्धाद्या शुभगन्धयुता च
 सा । सर्वेषामेव वर्णानां भूमिः साधारणी मता । इति शुभ-
 भूमिकथनम् । मदप्रजरामलोचनविद्याभूषणकृतवास्तुयागप्रदी-
 पिकादृतहयशीर्षपञ्चरात्रे ॥ ज्ञात्वा भूमीं परीक्षेत पूर्वोदक्-
 प्रवर्णां शुभाम् । असङ्कटां तथाच्छवां कृतैस्तोयपरिप्लुताम् ।
 सम्पूर्य मार्गे स्वाते तु तथाधिकसृदं शुभाम् । कुसुमप्रकरस्तद्वद्
 यस्यां न खानिमुच्छति । न निर्वाति तथा दीपः शीघ्रं पुष्पं
 न शौर्यते । खेतारुणा पीतकृष्णा विप्रादीनां विशिष्यते ॥ प्रश-
 स्यते इत्यर्थः ॥ त्याज्या भूमिः क्षारगन्धा पूतिगन्धाश्च या भवेत् ।
 मधुरा च कषाया च अम्ला च कटुका च या । कुशैः शरैस्तथा
 काशैर्दूर्वाभिर्या च सन्भृता । सन्भृता अत्यन्तसङ्कीर्णा ॥ तथाधि-
 कसृदमित्याद्युक्तविवरणमुक्तं प्रयोगसारे ॥ विर्तास्तिमात्रविस्तारं
 निर्माय विवरं भुवि । निक्षिपेत्तां सृदं तस्मिन् तासु शिष्टासु
 शोभनम् । समासु मध्यमं विद्यान्नूनास्वधममुच्यते । परीक्षैवं
 प्रयत्नेन त्यक्त्वा भूमीं कनीयसीम् । अङ्गारतुषकेशस्थिहीनं
 कृत्वाथ भूतलम् । अङ्गारेत्यादिनिषिद्धद्रव्यमात्रोपलक्षणम् । हीनं

कृत्वेत्यनेन शब्दोच्चारक्रमः सूचितः । अकरणे दीपोऽपि ।
अतएव कुण्डकरणे दुष्टा ॥ खेन्यमाने यदा कुण्डे पाशो न
प्राप्यते भुवि । तदापस्त्यत्वे चास्थिकेशाङ्गारैर्धनस्ययः । भस्म-
नाम्निभयं प्रोक्तं तुषैः प्रोक्ता हरिद्रता । इति दुष्टफलमुपदर्शि-
तवान् ॥ शुभफलमपि सं एव । गोमूत्रं पीतमण्डूकः शङ्खः
शुक्तिश्च कच्छपः । शम्बूकश्च प्रशस्ताः स्युर्ये चान्ये रत्नजातयः ॥

अथ शब्दोच्चारधनोद्धारो ॥ खरोदयष्टतन्त्रज्ञाजामले ॥ अहि-
चक्रं प्रवक्ष्यामि यथा सर्वत्रभाषितम् । द्रव्यं शब्दं तथा शून्यं
येन जानन्ति साधकाः । निधिनिर्वर्त्तनैकस्य संभ्रान्तो यत्र भू-
तस्यै । तत् चक्रमिदं स्थाय्यं स्थानद्वारमुपस्थितम् ॥ ऊर्ध्वरेखा-
ष्टकं लेख्यं तिर्यक् पञ्च तथैव च । अहिचक्रं भवत्वैवमष्टा-
विंशतिकोष्ठकम् । तत् पौष्णाश्विन्याम्यर्क्षं कृत्तिकांमघंभाग्यभम् ।
उत्तराफाल्गुनी लेख्यं पूर्वपंक्त्यां भंसतकम् ॥ अहिब्रह्मजपा
द्वेचं पंतभं ब्रह्मसर्पभम् । पुष्यं हस्तं संमालेख्यं द्वितीयां पंक्ति-
मास्थितम् । अभिजिदिष्णुवस्वर्क्षं सौम्यं रौद्रपुनर्वसू । चित्र-
भञ्जं द्वितीयायां पंक्तौ धिष्ण्यस्य संतकम् । विश्वर्क्षं तोयभं मूलं
ज्येष्ठा मैत्रं विशाखभम् । स्वातीं पंक्त्यां चतुर्थ्यान्तु कृत्वा चक्रं
विलोकयेत् । एवं सञ्जायते चक्रं संस्थाने पदगोक्तम् । द्वार-
देशे मघायांम्यौ द्वारस्था कृत्तिका मता । अश्वीशपूर्वाषाढादिचि-
कंपञ्चचतुष्टयम् । पौष्णप्रौष्ठपदा सैन्दीर्भाणि शेषाणि भासतः ।
१ । २ । ३ । ४ । ७ । ८ । ९ । १० । २० । २१ । २२ । २७ । २९
इति चन्द्रस्य । ४ । ५ । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ।
१७ । १८ । १९ । २३ । २४ । २५ । इति सूर्यस्य । उदयादि-
गता नाभ्यो भक्ताः पञ्चासशेषके । दिनेन्दुमुक्तयुक्तोऽसौ भवेत्
स्वातचन्द्रमाः । चन्द्रवत् साधयेत् सूर्यवत्स्य चन्द्रकाशिकम् ।
पञ्चादिलोकयेत्तौ च सप्तर्षे वास्यतः क्षिती । चन्द्रकाशे दाम-

केन्दू तदास्ते नियतं निधिः । भानुऋक्षस्थिते तौ तु तदा
 शल्यं विनिर्दिशेत् । स्वस्वभे दितयं ज्ञेयं नास्ति किञ्चिद्विपर्यये ।
 स्थितं न लभ्यते द्रव्यं चन्द्रे क्रूरग्रहान्विते । पुष्टे चन्द्रे भवेत्पुष्टः
 क्षीणचन्द्रेऽल्पको निधिः । ग्रहदृष्टिवशात् सोऽपि विज्ञेयो
 नवधा बुधैः । हेम ताम्रश्च तारारं रत्नकांस्त्रयसं त्रयः । नागं
 चन्द्रे विजानीयाद् भास्करादिग्रहेक्षिते । मिश्रं मिश्रं भवेद्
 द्रव्यं शून्यं दुष्टिविवर्जिते । सर्वग्रहेक्षिते चन्द्रे विज्ञेयोऽसौ
 महानिधिः । हेम तारश्च ताम्रारं पाषाणं मृत्स्मयायसम् । सूर्या-
 दिग्रहगे चन्द्रे द्रव्यमाण्डं प्रजायते । शुभक्षेत्रगते चन्द्रे द्रव्य-
 लाभो न संशयः । पापक्षेत्रे न लाभः स्याज्ज्ञातव्यं ज्योतिषां
 बुधैः । भुक्तराशंशमानेन भूमानं कार्मिकैः करैः । नीचे विघ्नं
 परे नीचे जलस्थोऽसौ भवेन्निधिः । उच्चस्थे ऊर्ध्वं गं द्रव्यं नवां-
 शकक्रमेण च । परमोक्षे परे तुङ्गे भित्तिस्थमृक्षसंक्रमे । चन्द्रां-
 शभुक्तमानेन द्रव्यसंख्या विधीयते । तस्मात्क्षेत्रायते वृद्धिः षड्-
 वर्गेषु बलक्रमात् । अधिष्ठितं भवेद्द्रव्यं यत्र चन्द्रो ग्रहान्वितः ।
 तदधिष्ठायको ज्ञेयो भास्करादिग्रहैः क्रमात् । ग्रहा ह्युपग्रहा-
 श्चैव क्षेत्रपालश्च मातृका । दीपेशो भीषणो रुद्रो यक्षो नागः
 क्रमान्ततः । ग्रहहोमश्च कर्त्तव्यो मुखे नारायणे बलिः । क्षेत्र-
 पाले सुरा मांसं मातृकायां महाबलिः । दौपे प्रदीपजा पूजा
 भीषणे भीषणाश्च नम् । रुद्रे रुद्रजपो जप्यो यक्षे यक्षादिशा-
 न्तिकम् । नागे नागगणाः पूज्या गणनाथेन संयुताः । लक्ष्मीं
 धरादितत्त्वानि सर्वकार्येषु पूजयेत् । एवं कृते विधानेन दुः-
 साध्यः साध्यते निधिः । निधिप्राप्त्या नरो लोके पूज्यते सर्वदा
 बुधैः ॥ अस्यार्थः ॥ सर्वज्ञभाषितं श्रीसदाशिवभाषितम् । अहि-
 चक्रम् अहं प्रवक्ष्यामि प्रकर्षेण कथयिष्यामीत्यन्वयः । येन चक्रेण
 द्रव्यं शल्यं तदुभयं शून्यं द्रव्यशल्यहीनं स्थानं पण्डिता जानन्ति

अविषमामौष्ण्यं वर्त्तमाननिर्देशात् श्राव्यन्तीति तात्पर्यम् ॥
 निधिरिति निवर्त्तनैकस्थो दीर्घप्रहस्ततः द्विशतहस्तमाने
 भूतले दशाधिकाद्विशतहस्तपरिमिते वा यत्र सम्भ्रान्तो भ्रम-
 विषयो निधिरस्तत्र इदं चक्रं स्थाप्यम् । निवर्त्तनप्रमाणान्तु सि-
 द्धान्तशिरोमणौ लीलावत्यभिधे पाटीगणिते तथा करणाद्
 दशकेन विंशः निवर्त्तनं विंशतिवशसर्गाख्यः क्षेत्रं चतुर्भिश्च भुजै-
 र्निबद्धमिति । स्वरोदयटोकाकारस्तु ॥ सप्तहस्तेन हस्तेन विंश-
 हण्डो निवर्त्तनमित्याह । तदुभयमतं प्रामाण्यम् । अस्य दीर्घतः
 प्रहस्ततश्च एकादशवार्षिकानवाङ्गुलैश्चतुर्दशहस्तैश्च परिमितद्वय-
 मवधार्यम् । स्वरोदयटोकाकृत्यते दीर्घप्रहस्तादिकमेतदनुसा-
 रेण पण्डितैर्विविच्य कर्त्तव्यम् । चक्रं कीदृशं स्थानहारमुखस्थितं
 चेवादी द्वाराज्ञाने एवं प्रजायते । चक्रे प्रस्ताव पञ्चगाकृतिरित्यु-
 पसंहारवचनार्थतो भाद्रादित्रिषु मासेषु पूर्वादिचतुर्दिक्षु शिरः
 कृत्वा नागः श्वेते तेन तत्तन्मासि प्रश्ने सति तस्यां तस्यां दिशि
 अहिबलचक्रमुखं कृत्तिकानक्षत्रव्यवस्थितं कृत्वा व्यवहरणीय-
 मित्युपदेशः । ऊर्ध्वंति ॥ ऊर्ध्वं रेखाष्टकं ऊर्ध्वं च क्रमेण रेखाष्टकं
 लेख्यम् । तथैव पञ्चरेखास्तिर्यक्क्रमेण लिखेत् । एवमष्टाविंश-
 तिकोष्ठम् । तत्र कोष्ठेषु पौष्णो रेवती अश्विनी याम्यर्चं
 भरणी कृत्तिका मघा भाग्यभं पूर्वफल्गुनी उत्तरफल्गुनी चेति
 नक्षत्रसप्तकं प्रथमपंक्त्यां लेखनीयम् । अहिब्रह्मेति । अहि-
 ब्रह्मः उत्तरभाद्रपदः अजपादः पूर्वभाद्रपदः शतभिषा ब्राह्म
 रोहिणी सर्पभमश्लेषा पुष्या हस्ताश्वेति नक्षत्रसप्तकं द्वितीय-
 पंक्तिमास्थितं लेख्यम् । विधिरिति । विधिः अभिजित् विष्णुः
 श्रवणा सौम्यः मृगशिरा रौद्र आर्द्रा पुनर्वसु चित्रा चेति
 नक्षत्रसप्तकं तृतीयपंक्तौ । विष्णुर्चमुत्तराषाढा मूलं ज्येष्ठा
 अनुराधा विशाखा स्वाती चेति नक्षत्रसप्तकं चतुर्थपंक्तौ । पुन

कृत्वा अर्थादालोक्य चक्रं विलोकयेदिति । एवमनेन प्रकारेण
 कृत्तिकानिचत्रानुक्रमस्थित्या पञ्चगाकृतिः सर्पाकृतिः । द्वारशा-
 खेति मघाभरणी । द्वारशाखे द्वारोभयपार्श्वस्थिते । कृत्तिका-
 द्वारस्थनागमुखम् । अश्वीशेति । अश्विनी ईश आर्द्रा पूर्वाषाढा
 एतानि आदिभूतानि कृत्वानुक्रमेण विपञ्चचतुष्टयं नक्षत्रं
 यथा अश्विनी भरणी कृत्तिका इति त्रीणि । आर्द्रा पुनर्वसु
 पुष्या अश्लेषा मघा चेति पञ्च । पूर्वाषाढोत्तराषाढा अभिजित्
 श्रवणेति चत्वारि नक्षत्राणि । अश्विनी भरणी कृत्तिकार्द्रा
 पुनर्वसु पुष्या अश्लेषा मघा पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित्
 श्रवणा रेवती पूर्वभाद्रपदा एतानि नक्षत्राणि । इन्दोश्चन्द्रस्य ।
 शेषाणि भानि रोहिणी मृगशिराः पूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनी हस्ता
 चित्रा स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूला धनिष्ठा शत-
 भिषा उत्तरभाद्रपदसंज्ञकानि । भास्वतः सूर्यस्य ज्ञातव्यानि ॥
 उदयादीति । उदयो नक्षत्रप्रवृत्तिसमयस्तदादिः । इष्टसमयेन
 च यावन्मो दण्डैश्चन्द्रेण भुक्तास्तदवधिगता नाडी भग्नाः
 सप्तविंशत्या पूरिताः पञ्चा हृताः कार्याः । गृहीतभागेनासशेषके
 आसे लब्धे शेषे चासौ तत्कालचन्द्रमा भवति । स किञ्भूतः दिने-
 न्दुभुक्तयुक्तः । दिने दिने इन्दुना चन्द्रेण भुक्तेन नक्षत्रेण युक्तः ।
 सप्तविंशत्यधिके सप्तविंशतिमपास्य अधिकमश्विनीतो भुक्तनक्षत्र-
 संख्या भवति । एवं सूर्योऽपि स्वभुक्ताश्विन्यादिनक्षत्रयोगेन
 तात्कालिको भवति । एवमेव स्वरोदयटीकायां नरहरिणा
 व्याख्यातम् । सूर्यभुज्यमाननक्षत्रज्ञानन्तु मानसपञ्चिकागणन-
 नवमश्लोकेनोक्तम् । सङ्क्षेपतः प्रवक्ष्यामि तत्कालेन्दुं परिस्फुटम् ।
 येन विज्ञानमात्रेण बुध्यते च शुभाशुभम् । अहोरात्रस्य मध्ये ती-
 विश्रान्तौ धिष्णमण्डले । स चैव प्रश्नकाले च यात्राकाले विमो-
 क्षतः । दण्डैश्च पञ्चमीराशिरेवं स्युर्द्वादश क्रमात् । लग्नवृत्त-

भगिस्व त्वागाच्छेषः क्रमोत्क्रमः । प्रवासः सुस्थता मृत्युर्हास्यो
जयो ज्वरो रतिः । शून्यता ज्ञासिता क्रीडा सुप्तिभुक्तिश्च
मेवतः । एताश्च द्वादशावस्थाः शशाङ्कस्य दिने दिने । शुभा-
शुभेषु कार्येषु फलं नामानुरूपतः ॥ नक्षत्रमेकं प्रतिपञ्चदण्ड-
क्रमेण द्वादशचन्द्रास्तात्कालिका भवन्ति चेन्न । यस्य नक्षत्रस्य
उदयादिगता नाडी ग्राह्या तस्यादौ पञ्च दण्डान् व्याप्य तस्य
नक्षत्रस्य चन्द्रो भवति । तत्परपञ्चदण्डान् व्याप्य तत्पर-
चन्द्रमा भवति । एवं क्रमेण द्वादश चन्द्रमसो भवन्ति । कस्य-
चिन्मते सूर्योदयावधिषष्टिदण्डात्मककाले द्वादश चन्द्रमसो
भवन्ति । तन्मते सूर्योदयावधिपञ्चदण्डे यच्चक्षत्रं तस्य चन्द्रमा
भवति । तत्परपञ्चपञ्चदण्डे क्रमेण चन्द्रमा दिवारात्रौ द्वादश-
चन्द्रास्तात्कालिका भवन्ति । यात्रायामेवेति । उदयादिगता
इत्यस्यार्थः । षष्ठ्याप्तश्च शेषः षष्ठ्याप्तशेषकं तस्मिन् षष्ठ्याप्त-
शेषके । एतेन षष्ठ्या दण्डषष्ठ्या हृतशेषके चेति यावत् । तस्मिन्
षष्ठ्या हृतलब्धाङ्को दिनेन्दुभुक्तयुक्तस्तत्कालचन्द्रमा भवति । तत्-
षष्ठ्या हृतभागशेषाङ्के उदयादिगतनाडीयुक्तेन यः संख्याङ्को
भवति स तस्य चन्द्रमसो भोग्यदण्डो भवतीति भावः । शेषक
इति स्मार्थः कः । अत्र यदि शेषो न लब्धस्तदा उदयादिगता
नाडीमात्रसंख्याङ्कस्तस्य भोग्यदण्ड इति भावः । एतेन संख्य-
नक्षत्रस्यैवं भोगवशात्तात्कालिकचन्द्रस्य स्थाननिश्चयो बोद्धव्यः ।
षष्ठ्याप्तशेषकैरिति पाठे तु षष्ठ्याप्तेन षष्ठ्या हृतलब्धाङ्केन दिने-
न्दुभुक्तयुक्तश्चेत् तत्कालचन्द्रमा भवति । शेषकैः षष्ठ्या हृतभाग-
शेषाङ्कैरुदयादिगतानाडीसंख्याङ्कयुक्तेन यः संख्याङ्कः स तस्य
चन्द्रमसो भोग्यदण्डो भवति ॥ चन्द्रवदिति ॥ ऋक्षस्य नक्ष-
त्रस्य चैष्टनाडीकं प्रत्यसमय इष्टदण्डस्य कृत्वा एकद्वित्रिदिन-
क्रमेण प्रत्येकं दिनं दण्डानां सार्धचतुष्कं सङ्कल्य ग्राह्यम् । एवं

क्रमेण नक्षत्रस्य प्रश्नकाले सूर्येण यावन्तो दण्डा भुक्तास्तानेव सप्तविंशतिसंख्यया सङ्गुल्य षड्या हरणात्तत्त्वं शेषञ्च भवति लब्धञ्च सूर्यभुक्तनक्षत्रसंख्यया संयोज्य सप्तविंशत्यधिके सति सप्तविंशतिमपास्यावशिष्टं भुक्तनक्षत्रं तत्संख्या अश्विनीतो भवति । षष्टिहरणशेषं भुज्यमाननक्षत्रम् । तत्र कोष्ठे तत्रक्षत्रस्वतात्कालिकः सूर्यो वेधनीयः पश्चात् स्वनक्षत्रचन्द्रनक्षत्रयोर्व्यवस्थितश्चिन्तनीयः । नक्षत्रे सूर्यभुक्तषष्टिदण्डपूर्णता तु चत्वारिंशदण्डन्यूनचतुर्दशदिनेन सकलनक्षत्रभोगः प्रत्यहं सप्तदशपलाधिकास्तत्वारो दण्डा भवन्ति न्यूनभोग्येन किञ्चित् पले ऋसति । तेन नक्षत्रभोगप्रवृत्तिसमयादारभ्य प्रश्नसमयपर्यन्तं यावन्तो दण्डास्तेषु प्रतिषष्टि चत्वारो दण्डाः सप्तत्रिंशत्पलानि षष्टिमानेन तदनुमानेन न्यूनता सूक्ष्मकालस्थसूर्यमण्डलादिग्रहनक्षत्रतात्कालिकीकरणे पैतामहश्लोकौ लिख्येते ॥ ऋक्षप्रवेशा दिष्टान्तनाथः षड्या भताङ्गिताः । ऋक्षप्रदेशादात्यागषटिकाभिर्विभाजिताः । लब्धं दण्डादि यत्र तु तद्गुणं षष्टिभिर्द्धृतम् अश्वरादिसूर्यभुक्तेन युक्तस्तात्कालिको रविः । पश्चात्तात्कालिकीकरणानन्तरं सूर्याचन्द्रमसौ स्वस्वर्चव्यवस्थितौ स्वनक्षत्रे वापरनक्षत्रे स्थितौ विलोकयेत् । चन्द्र इति चन्द्रऋक्षे अश्वीशेत्यादिकथितनक्षत्रे यदि अर्केन्दू तात्कालिकौ स्तस्तदा निधिर्नियतं निश्चितमस्ति चेद्भानुनक्षत्रे सूर्यनक्षत्रे तौ सूर्याचन्द्रमसौ स्थितौ तदा शब्दं भवति । स्वस्वभ इति स्वस्वभे चन्द्रे रवौ च स्वस्वनक्षत्रे स्थितौ द्वितीयं निधिः । शब्दञ्च चन्द्रस्थाने निधिं सूर्यस्थाने शब्दं वदेत् ॥ विपर्यये चन्द्रनक्षत्रे सूर्यं सूर्यनक्षत्रे चन्द्रे स्थिते सति न किञ्चित् निधिः शब्दञ्च नास्तीत्यर्थः । क्रूरान्विते तात्कालिकचन्द्रे स्थिते द्रव्यं न लभ्यते पारिशेष्यात् शुभग्रहयोगे लभ्यते इति ॥ पुष्ट इति ॥ चन्द्रपुष्टे शुक्लपक्षैकादशीपर्यन्तं पुष्टसप्त

पुटोऽतिशयितौ निधिर्भवत् । क्षीणचन्द्रे तु निधिरत्यक्त इति ।
क्षीणेन्दुश्च कृष्णैकादशीतः शुक्लपञ्चमीं यावदिति ॥ उभयपक्ष-
षोदशमीपर्यन्तं न तु मध्यबलत्वम् । तेन मध्यत्वं द्रव्यस्य आद्यम् ।
एवं व्यवस्थितौ किं द्रव्यमित्याकाङ्क्षायामाह ॥ हेमेति ॥ सूर्या-
दिना वीक्षिते तात्कालिके चन्द्रे हेमादिद्रव्यं विजानीयादित्यर्थः ।
तत्र सूर्यवीक्षिते हेम सुवर्णं स्थूलचन्द्रेक्षिते तारं रजतं कुजेक्षिते
ताम्रं बुधेक्षिते आरं पित्तलं जीवेक्षिते रत्नं शुक्रेक्षिते कांस्यं
शनैश्चरेक्षिते आयसं लौहविकारः राहुवीक्षिते वङ्ग इति केतुवी-
क्षिते नागं सीसकमिति प्रसिद्धं द्रव्यम् ॥ मिश्रेति ॥ मिश्रैर्नाना-
ग्रहेर्दृष्टे मिश्रं नानाप्रकारं वदेत् । ये ये ग्रहाः पश्यन्ति तस्य
तस्य द्रव्याणि भवन्तीति तात्पर्यम् । दृष्टिवर्जिते चन्द्रे शून्यं न
किमपीत्यर्थः । सर्वग्रहेक्षिते चन्द्रे असौ महानिधिर्विज्ञेय इति ।
असौ निधिः ग्रहाणां सूर्यादिग्रहाणां दृष्टिवशाद्भवधा नवप्रकारो
बुधैर्ज्ञातव्य इति ॥ द्रव्याधारमाह हेमेति ॥ चन्द्रे सूर्यादि-
राशिस्थे द्रव्यभाण्डमाधारो भाजनं प्रजायते इत्यर्थः । यथा
सूर्यग्रहे सिंहे हेम । चन्द्रग्रहे कर्कटे रजतम् । कुजग्रहे
मेघे वृश्चिके वा ताम्रम् । बुधग्रहे कन्यायां मिथुने वा आरम् ।
गुरुग्रहे धनुषि मीने वा पाषाणः । शुक्रेग्रहे वृषे तुलायां वा
सृक्षयम् । शनिग्रहे मकरे कुम्भे वा आयसं लौहम् । एवं
राहुग्रहे कन्या तत्र बुधदृष्टिविहीने वङ्गम् । केतुग्रहे मीने
जीवानलोकिते सीसकमित्यपि ज्ञेयम् ॥ शुभक्षेत्र इति ॥
शुभाशुभबुधगुरुशुक्रास्तेषां क्षेत्रे राशौ चन्द्रे सति द्रव्यस्य
लाभो न संशय एव । एवं पापक्षेत्रे पापग्रहराशिगे सति तदा
न लाभः । इति स्वरविद्धिर्ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ भुक्तेति । भुक्त-
राश्यंशमानेन तात्कालिकचन्द्रेण यावन्तो राश्यंशा भुक्तास्तस्या-
नेन तत्संख्यया कार्मिकैर्बन्धमुष्टिभिः करैर्हस्तैर्भूमानं हृतं

द्रव्यमतभूमानं भुक्तांशकसंख्यकहस्तप्रमाणं कर्तव्यं स्यात्
 द्रव्यमस्तीति वक्तव्यम् । नीचे नीचराशिद्विचकस्ये चन्द्रे तदेव
 मानं द्विघ्नं द्विगुणितं परे नीचे द्विचकद्वितीयांशस्ये च चन्द्रे
 असौ निधिर्जलस्थो वक्तव्यः ॥ तावत् स्यात्तन्तु यावत्फलस्य
 द्रव्यं लभ्यते ॥ उच्चस्ये इति । उच्चराशिद्वितीयांशस्ये चन्द्रे नवां-
 शकक्रमेण यावन्तो नवांशा भुक्तास्तावन्तः पूर्ववद्दृष्टं परमोच्च
 द्विचकतीयांशस्ये चन्द्रे सैल्युच्चप्रदेशे द्रव्यमस्तीति । अक्षसंक्रमे
 तात्कालिकवर्चनशेषपलगतं भित्तिस्थं भवति ॥ चन्द्रांशेति ॥
 चन्द्रांशभुक्तकालेन तात्कालिकचन्द्रेण राशेर्यावन्तोऽंशा भुक्ता-
 स्तन्मानेन द्रव्यसंख्या विधीयते । प्रत्येकं भुक्तांशे दशसंख्या च
 षड्वर्गेषु गृहे होराद्रेकाणानवांशद्वादशांशत्रिंशांशेषु बलक्रमा-
 दशगुणे वृद्धिः यदि स्वकीयषड्वर्गभागे तिष्ठति तदा अंशादु-
 दितद्रव्यं दशगुणं स्यात् । अधिष्ठितमिति वर्णप्रश्ने चन्द्रे अंश-
 न्वितो भवति तत्र द्रव्यमधिष्ठितं भास्करादिग्रहेः प्रत्येकं
 संहिते क्रमात्तदधिष्ठायको द्रव्याधिष्ठितो ज्ञेयः । यथा चन्द्रे
 सूर्यान्विते अहर्बुलचन्द्रसंहिते उपग्रहः कुजसंहिते श्वेतपाशः
 बुधसंहिते मातृका गुरुसंहिते दीपेशः शुकसंहिते भीषणः शनि-
 संहिते रुद्रः राहुसंहिते यक्षः केतुसंहिते नाग इति क्रमात् ॥
 ग्रह इति । ग्रहे अधिष्ठिते जेमग्रहस्यैव मुखे मुखग्रहः नारायणो
 नारायणसम्बन्धी बलिः पूजोपहारादिरिति ॥ श्वेतपाशे अधि-
 ष्ठिते तस्मै सुरा मद्यं मांसश्च देयमिति । मातृकायामधिष्ठितायां
 महाबलिः । मानुषबलिस्तदभावे ह्यङ्गादयीऽपि अविबुद्धा बलि-
 त्वेनोपकल्प्याः । दीपे ग्रहे अधिष्ठिते दीपजा दीपप्रधाना पूजा ।
 भीषणे भीषणार्चनं भयजनकार्त्स्न्यम् । लोहितपुष्पादिक्रमे रुद्रे-
 ऽधिष्ठिते रुद्रजापो रुद्रमन्त्रस्य जपः जाप्यो रुद्राध्यायः । यक्षे-
 ऽधिष्ठिते यक्षादिशाकं यक्षादिपूजनम् । नागेऽधिष्ठिते नागनमः

पूजाः । मन्त्रनाथेन गणेशेन संयुताः प्रतिशान्तिके गणेशपूजा ।
लक्ष्मीधरादिभूत्यादिपञ्चविंशतिसंख्यकानि सर्वकार्येषु पूज-
येत् । एवमिति । विमाने यथाविधि क्रमेषु एवं कृते पूजा-
होमादौ दुःसाध्यो विधिः साध्यते । एतन्निरूपकस्य दृष्टप्रयो-
जनमाह एवं प्रकारेण नरो मनुष्यो निधिप्राप्त्या वन्दनीयः नम-
स्कारणीयः सुखी वा भवत्यत्र न संशय इति ॥

अथवा महाकपिलपञ्चरात्रोक्तक्रमेण शस्त्रोद्धारः कर्त्तव्यः ।
स क्रमो यथा । प्रासादारम्भकाले च गृहादौ च विशेषतः ।
शस्त्रोद्धारस्तु कर्त्तव्यो यदीच्छेच्छुभमात्मनः । प्रासादारम्भकाले
च घटं स्मृत्यते पुमान् । वास्तुदेहे दृढं तत्र शस्त्रं दद्याद्विच-
क्षणः । कण्डूयति शिरः पुंसि शिरःशस्त्रं समुद्धरेत् । शस्त्रं
तत्रास्ति विज्ञेयं खन्यमाने करत्रये । अग्निदाहस्य रोगस्य धन-
हानिश्च जायते । यत्नेनोत्पाटयेच्छस्त्रं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ।
बाहौ कण्डूयमाने तु निर्दिशेत्तैश्च शस्त्रं हस्तद्वयेन मानं
तत्क्षणं कथितं तव । स्वामिनो मरणं विद्यादिदेशगमनं तथा ।
यत्नेनोत्पाटयेच्छस्त्रं यदीच्छेच्छुभमात्मनः । ऊरौ कण्डूयमाने
तु कांस्यशस्त्रं विनिर्दिशेत् । हस्तैकेन च सन्तिष्ठेत्क्षणं कथितं
तव । असती च भवेद्वायुः यशोहानिः प्रजायते । यत्नेनोत्पा-
टयेच्छस्त्रं यदीच्छेच्छुभमात्मनः । हस्ते कण्डूयमाने कङ्कालश्च
विनिर्दिशेत् । त्रिहस्तेन तु सन्तिष्ठेत् खन्यमाने न चान्यथा ।
अग्निदाहस्य रोगस्य पीडा च मरणं भवेत् । यत्नेनोत्पाटयेच्छस्त्रं
यदीच्छेच्छुभमात्मनः । पृष्ठे कण्डूयमाने तु बाहुशस्त्रं विनि-
र्दिशेत् । हस्तैर्नैकेन सन्तिष्ठेत्वाच कार्या विचारणा । स्वामिनाशो
भवेत्तत्र मार्या वा जायतेऽसती । पदे कण्डूयमाने तु हस्त-
शस्त्रं विनिर्दिशेत् । सार्धहस्तेन सन्तिष्ठेत्क्षणं कथितं तव ।
अङ्गनाशो राजदण्डः शस्त्रहानिश्च जायते । यत्नेनोत्पाटयेच्छस्त्रं

यदीच्छेत् सिद्धिस्तत्पुनः । कुक्षौ कण्डूयमाने तु पाषाणं तत्र
निर्दिशेत् । हस्तद्वितयमानेन लक्ष्मणं गदितं तव । भुजद्वन्द्व-
स्तत्र स्यात् तस्माच्छूलं समुद्धरेत् । जानौ कण्डूयमाने तु
भस्म तत्र त्रिनिर्दिशेत् । हस्तद्वयेन सन्तिष्ठेन्नक्षत्रं गदितं तव ।
अग्निदाहो मनस्तापं क्लेशदुःखभयानि च । करोत्येवंविधं कर्म
तस्मात्तं वै समुद्धरेत् ॥ ज्योतिषे ॥ सुनिश्चितां मन्दिरभूमिमादौ
निश्चाय तोयावधियत्नतस्तस्मात् । कुर्याद्विशल्यामथवा न मानं
स्याद्वाथवा प्रश्रवशाद्विधिवत् । दूर्वाप्रबालाक्षतपुष्पपाणिः शुचिः
शुचिं देवविदं समेत्य । पृच्छेद्विनीतो मधुरस्वरेण शल्यस्य तत्त्वं
भवने तदीशः । तत्प्रश्नस्यादिमो वर्णः सन्धार्यो यत्नतोऽथ
वा । क्रमात् पुष्पापरादेव फलानां ब्राह्मणादितः । क्रमादित्य-
नेन ब्राह्मणः पुष्पनाम वदेत् क्षत्रियो नदीनाम वैश्यो देवनाम
शूद्रः फलनाम इत्यायातम् । प्रणवो धरणी धारिणी करौ न
तदनन्तरम् । भूत्यै नमश्च इत्येष मन्त्रो वक्त्रिप्रियान्तकः । वक्त्रि-
प्रिया स्वाहा । मन्त्रेणानेन कठिनीमभिमन्त्र्य विभाजयेत् ।
अवधा सदनक्षेत्रं तथा प्रश्नाद्विलेखयेत् । वक्त्रचतण्हाः शप-
या नव चेत् प्रश्नाक्षराणि जायन्ते प्रागादिकोष्ठनवके वर्णास्ते
शल्यमाख्यान्ति । प्रश्ने वकारः पुरतो नरास्थि ब्रवीति शल्यं
मरकप्रद्रायि ॥ १ ॥ क्षौणीशदण्डोरगहेतुमृत्युप्रदं ककारः खर-
शल्यमग्नौ ॥ २ ॥ यात्र्यां चकारः प्लवगास्थिवेश्म प्रभोर्विना-
शावहमाह शल्यम् ॥ ३ ॥ रक्षोदिशि स्वास्थिमृहस्थितानां मृह-
द्वयं वक्ति सुनिश्चितं तः ॥ ४ ॥ एः प्राग्निदिश्यस्थिशिशोर्ब्रवीति
मृत्युप्रवासाहवमाह शल्यम् ॥ ५ ॥ हो वायुकोणे नररूपमाह
दारिद्र्यमिष्टक्षयकृदिधत्ते ॥ ६ ॥ धनपदिशि शकारः प्राह
विप्रास्थिवित्तक्षयकृत् ॥ ७ ॥ अथ पकारो वक्ति ऋक्षास्थि-
शम्भौ ॥ ८ ॥ तदिह कुलविनाशं गोधनानाञ्च हानिं वितरति

गृह्णाम्यस्यापि गुप्तस्य देवैः । यो मध्यभागे भसितं कपालं
कालायसस्याह कुलक्षयाय ॥ ८ ॥ यद्वादपास्यान्यधुना प्रमाणं
सर्वत्र तथ्यं कथयामि शल्ये । इन्द्ररक्षीजलेशाने शल्यं सार्द्ध-
करे कटौ । वज्रान्तककुबेरिषु पुरुषे मध्यमातयोः ॥ देवी-
पुराणे ॥ पुरुषाधःस्थितं शल्यं न गृहे दोषदं भवेत् ।
प्रसादे दोषदं शल्यं भवेद् यावज्जलान्तिकम् ॥ इति
शल्योद्धारः ॥

पूर्वादिज्ञाननिश्चयमेव मण्डपादि कुर्यादन्यथा दोष उक्तो
राघवभट्टधृतवचनेन यथा ॥ यदि कुर्याद् यथा दृष्टं विपन्नो
निरयं व्रजेत् । भानोर्मत्या दिशो ज्ञात्वा कुर्यात् कर्माणि
देशिकः । वास्तुवैषम्यतो यत्र सम्यङ् न ज्ञायते किल । तत्र
शङ्कुं प्रतिष्ठाप्य जानीयात् शुद्धदिक्स्थितिम् ॥ शङ्कुप्रमाणन्तु
ज्योतिस्तत्त्वे । अर्काङ्गुलाथ सूच्यथा काष्ठौ द्वाङ्गुलमूलिका ।
शङ्कुसंज्ञा भवेत्तस्यास्तच्छायां परिकल्पयेत् ॥ राघवभट्टधृतम् ॥
तद्वत्या दिक्परिज्ञानं शृणु वक्ष्ये यथाविधि । सुसमे भूतले
कृत्वा दृप्तं भ्रमणरूपतः । तन्मध्यविन्दौ शङ्कुन्तु स्थापयेद्
द्वादशाङ्गुलम् । अग्रच्छायान्वयवशादृत्ते । पूर्वापराह्वयोः कृत्वा
चिह्ने तमभितस्तथा । सुसमानपरिभ्रान्त्या कार्यं वृत्तद्वयं
पुनः । तयोः संश्लेषसञ्ज्ञातमध्यदक्षोत्तरे स्थिते । सन्धिद्वये तु
प्राक् प्रत्यक् सूत्रं मध्ये च विन्यसेत् । सूत्रदक्षोत्तरं तेषामग्रैः
प्रागादि कल्पयेत् ॥ क्रियासारेऽपि ॥ कृत्वा भूमिं समां तत्र
वृत्तं हस्तमितं समम् । द्वादशाङ्गुलमानोच्चं शङ्कुं खादिर-
निर्मितम् । अलाभे यत्रकाष्ठस्य तत्र संस्थापयेत् सुधीः ।
तच्छाया संस्पृशेद्यत्र तन्मध्ये मध्यमं स्मृतम् । तिर्यक् प्रसा-
रयेत् सूत्रं मध्ये याम्योत्तरे स्मृते । कोणाः स्मरन्त्ये चत्वारश्चतुः-
सूत्रप्रसारणात् । एवमाग्रापरिज्ञानं समाख्यातं यथा स्मृतम् ।

ज्ञात्वैवं मण्डपादीनि कुर्यात् सम्यग् विचारतः ॥ महाक-
 पिलपञ्चरात्रे तु विशेषः । विषुवेऽनुगते सूर्य्यं शङ्कुमानं समा-
 चरेत् । खादिरं विन्यसेच्छङ्कुं द्वादशाङ्गुलविकृतम् । इति
 पूर्वादिदिग्ज्ञाननिर्णयः ॥ शङ्कुनिखननप्रकारोऽपि तत्रैव ।
 निखलीकृत्य हन्तव्यं मृद्दीप्त्वा लौहमुद्गरम् । अष्टधा च समा-
 हन्यात् प्रशस्तं क्रमतो लघु । हन्यमाने यदा शङ्कु इहस्तात्
 पतति मुद्गरः । तदा ताडयितुः शोको जायते दुस्सरो म-
 हान् ॥ इति शङ्कुनिखननप्रकारः ॥ शङ्कुसूत्रकरणमपि तत्रैव ॥
 मौञ्चकौशेयकार्पासं प्राणिवालजमेव वा । चतुर्यवपरीणाहं
 सूत्रं शङ्कु तु वेष्टयेत् । वेष्ट्यमानं यदा सूत्रं शङ्कुं मुञ्चति
 लक्षणम् । पुत्रस्य मरणं विद्यात् छिन्ने वैश्यविनाशनम् ॥
 तत्रापि नारसिंहेन होमेनाशुभनाशनमिति ॥ तथा ॥ शङ्कुं
 सारं भूमेः प्रोक्तं तस्याग्रं चित्रवृत्तकम् । तस्य वृत्तादिनादौ तु
 स्थापयेत् समभूतले । शङ्कुद्विगुणमानेन तन्मध्ये वर्तुलं
 लिखेत् । पूर्वापराह्वयोष्काया श्रदा तन्मण्डलान्तगा । तद्विन्दु-
 द्वयम् सूत्रं पूर्वपरा द्विगिथते । विन्दुद्वयान्तरभ्रान्तशरफद्वय-
 पुच्छगम् । दक्षिणोत्तरगं सूत्रमेवं सूत्रद्वयं न्यसेत् । तदप्रास्थ-
 परान्तानि सूत्राणि च विजिघ्रिषेत् ॥ सूत्राणि स्थापयेत्
 प्राज्ञः प्रागुत्तरमुखानि चेति ॥ हयशौर्षपञ्चरात्रेऽपि ॥ भूमिं
 तोयसमां कृत्वा दर्पणोदरसन्निभाम् । द्वादशाङ्गुलमानेन तत्र
 वृत्तञ्च भ्रामयेत् । मध्ये तु निखलं शङ्कुं स्थाप्य क्वायां निरी-
 क्षयेत् । वृत्तरेखा या बाह्यस्या शङ्कुच्छाया प्रकल्पिता । प्रवेश-
 निर्गमे तस्यां शङ्कुच्छायां निरूपयेत् । शङ्कुच्छायायचित्राभ्यां
 प्राक्प्रतीच्यौ प्रसाधयेत् । रात्रौ तु प्राचीसाधनं यथा ॥ क्तिका
 अथवा पुथा चित्रास्त्रात्योर्यदन्तरम् । एतत् प्राच्या दिशो रूपं
 भुगमात्रोदिते पुर इति ॥ त्रिकाण्डमण्डलेऽपि ॥ अथवास्योदये

प्राचीं कृत्तिकायास्तथोदयै । चित्रास्त्रात्यन्तरे चन्द्रसूर्ययौ ।
इति शङ्खप्रकरणम् ॥

अथ मण्डपकरणम् । विश्वसारे द्वितीयपटले ॥ दीर्घार्धं
मण्डपं कुर्यात् सुन्दरं सुमनोहरम् । नानावर्णैश्चित्रवर्णैश्चि-
त्रितं सुमनोहरम् । भित्तिस्तम्भादिसर्वेषु स्वर्णरत्नविभूषितम् ।
नानावर्णैश्चित्रवर्णैश्चित्रितं मणिमण्डपम् । वितानपत्रशालयै-
रलङ्कृत्यार्द्धिधानतः । पताकाभिर्ध्वजं कुर्याच्चतुर्दिक्षु मनो-
हरम् । अष्टौ कुम्भानष्टदिक्षु मण्डपं रचयेत् सुधीः ॥ अत्रे-
तिकर्तव्यता उक्ता शारदातिलके द्वितीयपटले ॥ पुण्याहं वाच-
यित्वा तु मण्डपं रचयेच्छुभम् ॥ पुण्याहमिति यजमानस्य ।
पुण्याहं भवन्तोऽधिब्रुवन्तु एवं स्वस्ति भवन्त इति ऋद्धिं भवन्त
इति त्रिभिः पुण्याहवाचनम् ॥ तदुक्तं राघवभट्टदत्तबोधायनेन ॥
पुण्याहं स्वस्ति ऋद्धिमित्योङ्कारपूर्वं त्रिस्त्रिरेकैकामाशिषं वाच-
यित्वेति । आशिषं वाचयित्वेति निर्देशात् सुतरां यजमान-
नामोल्लेख आयाति । तेन नामोल्लेखमकृत्वा केवलं पुण्याह-
मित्यादिवचनमनुभवविरुद्धमिति । शारदायाम् ॥ पञ्चभिः सप्त-
भिर्हस्तैर्नवभिर्वा मितान्तरम् । षोडशस्तम्भसंयुक्तं चत्वारस्तोषु
मध्यगाः । अष्टहस्तसमुच्छ्रायाः संस्थाप्य द्वादशभितः । पञ्च-
हस्तप्रमाणस्तो निम्निष्ठा ऋजवः शुभाः ॥ मध्यस्तम्भस्याष्ट-
हस्तपरिमाणमितरेषां द्वादशानां पञ्चहस्तपरिमाणमिति ॥
तत्पञ्चमांशं निखनेन्येदिन्यां मन्त्रवित्तमः ॥ नारिकेलदलैर्वंशै-
श्चादयेत्तत्समन्ततः ॥ वंशैर्वंशदलैर्बभयत्र बहुवचननिर्देशेनेत्या-
दिबहुवचनान्ता गणस्य संसूचका भवन्तीति न्यायाच्छादनीप-
युक्तमन्यदपि लभ्यते । द्वारेषु तोरणानि स्युः क्रमात् चौरिमहौ-
रुहाम् । स्तम्भोच्छ्रायः स्मृतस्तोषां सप्तहस्तैः पृथक् पृथक् । दशा-
ङ्गुलप्रमाणेन तत्परीषाह ईरितः । तिर्यक् फलकमानं स्तम्भ-

स्तम्भानामूर्ध्वमानतः । मूलानि कल्पयेन्मध्ये तोरणे हस्तमा-
नतः । दिक्षु ध्वजानि बध्नीयात् लोकपालसमप्रभान् । वितान-
दर्भमानाद्यैरलङ्कुर्वीत मण्डपम् ॥ चौरिमहोरहामिति अश्व-
त्योडुम्बरप्लक्षवटानाम् ॥ तदुक्तं राघवभट्टधृतेन ॥ न्यग्रोधतोरणं
पूर्वं याम्ये तूडुम्बरं मतम् । पश्चिमेऽश्वत्यसम्भूतमुत्तरे प्लक्षतो-
रणम् ॥ पूर्वं वा प्लक्षसम्भूतं न्यग्रोधश्चोत्तरे मतमिति ॥ तोर-
णकरणकारणन्तु महाकपिलपञ्चरात्रे । देवास्तोरणरूपेण
संहिता यज्ञमण्डपे । विघ्नविध्वंसनार्थञ्च रक्षार्थं त्वध्वरस्य च ।
अध्वरस्य यज्ञस्य । इति मण्डपादिकरणम् ॥

अथाङ्कुरार्पणम् । प्रपञ्चसारे पञ्चमपटले ॥ सप्ताहतो वा न-
वमाहतो वा प्रागेव दीक्षादिवशादयथावत् । सपालिकापञ्च-
मुखीशरावचतुष्टये बीजनिवापयुक्तम् । अन्यस्मिन् भवने च
भूतलतले शुद्धे स्थले मण्डलं कुर्यात् प्राग्वरुणायतं पदचतुष्कोणे
तु भ्रानूदयम् । पीतारक्तसितासितं प्रतिपदं वज्रादिसप्तान्ति-
कम् बाय्यीदीच्यसमायतं प्रणिगदन्यन्येऽपि तन्मन्त्रिणः । वैष्ण-
व्यस्त्वथ पालिका अपि चतुर्विंशाङ्गुलिव्यापका वैरिञ्चयो घटि-
कास्तु पञ्चवदनाद्यष्टाङ्गुलोच्छ्रायकाः । शैवाः स्यर्द्धिषडङ्गुला अपि
शरावास्ता जलक्षालिताः सूत्रैश्च प्रकलय्य पंक्तिषु च ताः प्रोक्त-
क्रमाद्विन्यसेत् ॥ पृथगपि शालीतण्डुलपूर्णसु सदर्भवद्वक्त्रासु ।
मृदालुकाकरीषैः क्रमेण पूर्णानि पात्राणि ॥ शालीकङ्कुर्यामाक-
तिलसर्षपमुद्गमाषनिष्पावाः । खल्वादकीसमेता बीजानि विदुः
प्ररोहयोग्यानि ॥ प्रक्षाल्य तानि निवपेदभिमन्त्र्य मूलबीजेन
साधकवरस्त्वपि पात्रकेषु । विप्राशिषा च विधिवत् प्रतिपाद्य-
मानशङ्खादिमुख्यतमपञ्चकनिस्त्रयैश्च ॥ हारिद्राङ्गिः सम्यगभ्युक्ष्य
वस्त्रैराच्छाद्याङ्गिः सिच्यतां पञ्चघोषैः । सायं प्रातः शर्वरीषु
प्रदद्यादुक्तैर्द्रव्यैस्तद्बलिं साधकेन्द्रः ॥ भूतपितृयक्षनागव्रह्मशिवा

देवताश्च विष्णुन्ताः । ताभ्यः क्रमेण रात्रिषु सप्त सुरान् वसु वा
तद्वलिर्देयः । खाजतैलरक्तजरजनीदधिशक्तानि भूतक्रूराख्यम् ।
पैत्रं तिक्ततण्डुलकं सान्नपूपं करभलाजकं याचम् ॥ नारि-
केलोदकशक्नुपिष्टं नागं पद्माक्षतश्च वैरिष्यम् । अन्नापूपं शैवं
दुग्धान्नश्च वैष्णवेयम् ॥ यदि नवरात्रं क्रमेण बलिर्भुजः । तारा-
दिकैर्नमोऽन्तैः स्वैः स्वैरपि नामभिर्वलिमन्त्रः । पाञ्चाङ्गि-
त्रिविधान्यपि परितः पुनरष्टदिक्षु बलिर्भुजः । बीजारोपण-
कर्म प्रथितमिदं सार्वकामिकं भवति । सार्वकामिकमित्युपा-
दानाद्वक्ष्यमाणदीक्षायामित्यादिवचनाश्चास्वावश्यकत्वम् । एते-
षामर्थस्तु विश्वसारशारदावक्ष्यमाणप्रमाणैः स्पष्टीभविष्यत्यतोऽत्र
व्याख्या न कृता । विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले च । जाताङ्कुराः
प्रकुर्वीत चतुर्दिक्षु च पालिकाः । पालिकाः पञ्च मुख्यश्च शरावाश्च
ततः क्रमात् । षोडशद्वादशाष्टाभिरङ्गुलीभिः क्रमादिमाः । सुग-
न्धितोयपूर्णेन जाताङ्कुरमुदाहृतम् । सुधाबीजेन बीजानि निक्षि-
पेत्तत्र सर्वतः । आचार्यो विधिना कुर्यात् सर्वशास्त्रार्थपारगः ।
श्यामाकमाषकङ्गश्च ब्रीहयः सर्वतः स्मृताः । दीक्षायाः सप्तमे
पूर्वं दिवसे संयतः सदा । सप्तरात्रेषु कुर्वीत पूजनं सर्वदेवताः ।
नानोपहारबलिभिः पूजयेत् परमेश्वरि ! । प्रणवाद्या नमोऽन्ताश्च
पूजयेत् सर्वतः सुधीः । भूतानि पितरो यक्षा नागा ब्रह्मा शिवो
हरिः । क्रमेण पूजयेत् सर्वान् सप्तरात्रिषु देशिकः । सप्ताना-
मपि रात्रीणां देवताः सर्वसम्भृताः । उपहारैः पूजयेत्तान् तानि
वक्ष्यामि पार्वति ! । लाजैश्च पूजयेद्भूतान् गन्धपुष्पादिचन्दनैः ।
भूताधिपं भूतगणं भूतेशश्च क्रमेण तान् । तैलहरिद्रादधि-
शक्नुभिः पूजोपहारकैः । तण्डुलान् तिलसन्मिश्रान् सान्नपूपैः
प्रपूजयेत् । पितॄणां पूजयेन्नित्यं कथितं पद्मयोनिना । करभ-
लाजौ यक्षेभ्यो नारिकेलोदकान्वितम् । शक्नुं पिष्ट्वा नासिभ्यः

पूजयेद्दिधिनामुना । पङ्कजातपतण्डुलदूर्वाशालिभिरुत्तमा ।
 पूजयेत् कथिता तेवि ! ब्रह्मणः सर्वसम्पत्ता । सापूपमन्नं सर्वाय
 सर्वतन्त्रस्य सम्पत्तम् । गुडोदकं गुडान्नञ्च नानारससमन्वितम् ।
 दधि दुग्धं पायसान्नं दद्यात् प्रियतमं महत् । विष्णवे च निवे-
 द्याथ सर्वसिद्धिं लभेन्नरः ॥ अत्र बलिद्रव्याधिक्यदर्शनात् प्रागुक्त-
 प्रपञ्चसारोदितबलिद्रव्यमुपलक्षणमात्रं शक्ताशक्तपरं वा । शार-
 दातिलके तृतीयपटलेऽपि ॥ प्रागेव दीक्षादिवशात् सप्तभिर्वि-
 धिवद्भिः । सर्वमङ्गलसम्पत्त्यै विदध्यादङ्कुरार्पणम् । मण्डल-
 शोत्तरे भागे शालां पूर्वापरायताम् । गूढां कुर्यात्तत्तत्तस्यां
 मण्डलं रचयेत् सुधीः । पञ्चहस्तप्रमाणानि पञ्चसूत्राणि पात-
 येत् । पूर्वापरायतान्येषामम्भरुं द्वादशाङ्गुलम् । दक्षिणोत्तर-
 सूत्राणि तद्द्वेकादशार्पयेत् । पदानि तत्र जायन्ते चत्वारिंशत्
 प्रमार्जयेत् । पन्थ्या वीथीश्चतस्रोऽन्तश्चतुष्कोभयपार्श्वयोः ।
 वीथी द्वे च चतुष्कोष्ठमेकमत्रावशिष्यते । पदानि रञ्जयेत्तानि
 श्वेतपीताम्बुसितैः । रजोभिः श्यामलेनाथ वीथीरूपूरयेत्
 सुधीः । पात्राणि विविधान्याङ्कुरङ्कुरार्पणकर्मणि । पालिकाः
 पञ्चमुख्यश्च शरावाश्च ततः क्रमात् । प्रोक्ताः स्युः सर्वतन्त्रेषु हरि-
 ब्रह्मशिवात्मकाः । एषामुत्सेधतोऽन्वेयैः षोडशद्वादशाष्टभिः ।
 अङ्गुलैः क्रमशस्तानि शुभान्यावेष्ट्य तन्तुना । प्रक्षाल्य देशिकस्तेषु
 पादेष्वहितशालिषु । सगन्धदर्भकूर्चेषु पश्चिमादि निवेशयेत् ।
 करीषबालुकासृङ्गिस्तानि पात्राणि पूरयेत् । सुधावीजेन
 वीजानि दुग्धैः प्रक्षाल्य तत्त्ववित् । मूलमन्त्रत्रिजप्तानि पञ्चघोष-
 पुरःसरम् । आशीर्वाग्भिर्दिजातीनां मङ्गलचारपूर्वकम् । निर्व-
 पेक्षेषु पात्रेषु देशिको यतमानसः । शालिश्यामादकीमुद्गतिल-
 निष्पावसर्षपाः । कुलत्यकङ्कुरमाषाश्च वीजान्याङ्कुरकर्मणि । हरि-
 द्राक्षः समभ्युक्ष्य वस्त्रैराच्छाद्य देशिकः । बलिं विविधपात्राणां

दिङ्पूर्वादितः क्षिपेत् । प्रणवाद्यैर्नमोऽन्तैश्च रात्री रात्रीश-
नामभिः । भूतानि पितरो यक्षा नागा ब्रह्मा शिवो हरिः । सप्ता-
नामपि रात्रीणां देवताः समुदीरिताः । भूतेभ्यः स्फुर्लाजतिल-
हरिद्रादधिशक्तवः । शाल्यः पिष्टभ्यः सतिलास्तण्डुलाः परि-
कीर्तिताः । करम्बलाजी यक्षेभ्यो नारिकेलोदकान्वितम् । शक्तं
पिष्टञ्च नागेभ्यो ब्रह्मणे पङ्कजाक्षतम् । सपूपमन्नं सर्वाय विष्णवे
स्यादगुडीदनम् । ततो लोकेश्वरेभ्योऽपि विधिवदितरेहलिम् ।
दीक्षायामभिषेकेषु नववेश्मप्रवेशने । उक्सवेषु च सम्पत्त्यै विदध्या-
दङ्कुरार्पणम् ॥ एतेषामर्थः ॥ दीक्षादिवशात् पाकसप्तभिर्दिनै-
रित्यनेन दीक्षादिनमष्टमं यथा भवति तथा कर्त्तव्यमित्युक्तम् ।
विधिवदित्यनेन नवभिः पञ्चभिस्त्रिभिर्वा इत्यायातम् ॥ तदुक्तं
सिद्धान्तशिखरे ॥ प्रतिष्ठायाञ्च दीक्षायां स्थापने चोक्तवे तथा ।
सम्प्रोक्षणे च शान्त्यर्थं विवाहे मौञ्जिबन्धने । सर्वमङ्गलकार्येषु
कारयेदङ्कुरार्पणम् ॥ महाकपिलपञ्चरात्रेऽपि ॥ पुण्याहघोषणं
कृत्वा ब्राह्मणैः सह देशिकः । मङ्गलाङ्कुरयज्ञञ्च कुर्यात्तत्रैव
वाहनि ॥ प्रशस्तयागदिवसात् पुरस्तात् सप्तमेऽहनि शुभे नवमे
वा । पञ्चमेऽथ सुदिने समुहर्त्ते मङ्गलाङ्कुरविधिं विदधौत ॥
गुरुर्विशुद्धः प्रागेव शुद्धाहात् सप्तमेऽहनि । सङ्कल्पोपोथ
कर्त्तव्यमङ्कुरारोपणं शुभम् । कुर्यान्नान्दीमुखश्चाहं पूर्वद्युः
स्त्रिवाचनम् । स्वगृह्योक्तप्रकारेण तदेतद्विदधौत वै । संहि-
तायामपि ॥ सर्वत्राभ्युदयश्चाहमङ्कुरोत्पादनं तथा । आदावेव
प्रकुर्वीत कर्मणोऽभ्युदयात्मनः ॥ शालामिति विंशत्या तु करै-
र्मनं दशायामेन, विस्मृतेति शालाया उत्तममानम् । अत्रैतावत्याः
प्रयोजनाभावाद्देन मध्यममानेन शाला कार्या । तेन दशहस्त-
दीर्घा पञ्चहस्तायामा अत्र शाला कर्त्तव्या तामेव पूर्वापराया-
तामिति । दीर्घप्रहस्तचतुरसरूपां गूढां कपाटादिपरिहृतां

दक्षिणैकद्वारवतीं निवाताञ्च कुर्यात् । तदुक्तं प्रयोगसारे ॥
 अर्वादुदक्षितां कृत्वा निवातां तां कुटीं दृढामिति । तत्र
 मण्डलकरणप्रकारमाह । पञ्चद्वस्तेति पूर्वपश्चिमक्रमेण पञ्च
 सूत्राणि पातयित्वा द्वादशाङ्गुलान्येकैकान्तरितान्येकादशसूत्राणि
 दक्षिणोत्तरक्रमेण पातयेत् तेन चत्वारिंशत्कोष्ठा भवन्ति ।
 मार्जयेदिति पञ्चादन्वेति ॥ पञ्चधावाञ्च चतस्रो वीथीमार्जयेत्
 मार्जनप्रकारस्तु ॥ प्रथमं पूर्वस्थां चतुष्कोष्ठात्मिकामेकां वीथीम्
 ततो दक्षिणस्यामष्टकोष्ठात्मिकामपराम् पश्चिमायां चतुष्कोष्ठा-
 त्मिकामन्याम् उत्तरस्यामष्टकोष्ठात्मिकामितराञ्च मार्जयेत् । ततः
 अन्तश्चतुष्कस्य उभयपार्श्वयोर्द्वे वीथ्यौ द्विद्विकोष्ठरूपे पुनर्मार्ज-
 येत् । तेनात्र मण्डले चतुष्कोष्ठत्रयमवशिष्यते । तानि शि-
 ष्टानि चतुष्कोष्ठत्रयस्थानि द्वादशपदानि प्रत्येकं चतुष्कोष्ठं
 श्वेतादिभीरजीभीरञ्चयेत् । तत्र वायुपदे श्वेतं आग्नेये पीतं
 नैऋते अरुणं ईशाने कृष्णम् । ततः श्यामलेन वीथीरापूर-
 येत् । पञ्चाशीति स्तूलान्युच्चानि शरावाख्येव पालिकाशब्दे नो-
 च्यन्ते । पालिका एव नीचाः पञ्चमुखस्थिताः पञ्चमुख्य उच्यन्ते
 शरावाः प्रसिद्धा एव । पालिका हरिरूपाः पञ्चमुख्यो ब्रह्मरूपाः
 शरावाः शिवरूपाः । एतेन हरिब्रह्मेश एषु पात्रेषु पूज्या
 इत्युक्तं भवति । तदुक्तं सारस्वततन्त्रे ॥ प्रोक्तेषु तेषु पात्रेषु ब्रह्म-
 विष्णुशिवान् यजेत् ॥ सिद्धान्तशेखरेऽपि ॥ सम्पूजयेत् शरावेषु
 रुद्रं चन्दनपुष्पकैः । पालिकासु तथा विष्णुं ब्रह्माणं घटिकासु
 चेति । उत्सेधत औन्नत्येन ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे ॥ पालिका
 वक्त्रविस्तारा षोडशाङ्गुल उच्यते । भवेत्कण्ठविलम्बास्या गुदे-
 ऽष्टाङ्गुलविस्तृतम् । पादपीठस्य विस्तारः षडङ्गुल उदाहृतः ।
 चतुरङ्गुल उत्सेधस्तत्सन्धिसाङ्गुलद्वयम् । तत्सन्धेयं भवेत्तद्वि-
 पादपीठादमेव च । भवेत् पञ्चमुखी चैवं घटिका सर्वकामदा ।

चरतुङ्गुलविस्ताराद्वाहुर्वक्त्राणि यच्च वै । चत्वारि च चतुर्दिक्षु
 कर्तुं मेकं यथाविधि । घटिकायामविस्तारो द्वादशाङ्गुल उच्यते ।
 आचार्याः कथयन्त्येके षोडशाङ्गुलमेव वा । द्वादशाङ्गुलविस्तारं
 शरावस्थं मुखं स्मृतम् । चतुरङ्गुलविस्तारमधस्तात्कूलमुच्यते ।
 राघवमदृष्टम् । तालमात्रमपि पञ्चमुखी स्यादग्रासतोच्छ्रयमिता
 घटिका स्यात् । दिक्षु तन्मुखचतुष्टयमेकं मध्यमन्तु समवर्त्ति त-
 भागम् । अलविस्तृतमुखे तु शरावं व्यासतोच्छ्रयगताईमिताङ्घ्रिः ।
 दण्डमस्य चरङ्गुलनाहं कण्ठमध्यविलवर्ष्मदग्रम् । सन्धवे
 कनकरूप्यताम्रतो मार्त्तिकास्थभिनवान्धयवा स्युः ॥ सिद्धान्त-
 शिखरे तु ॥ यथासम्भवमानन्तु पालिकादि समाचरेदित्युक्तम् ।
 शुभानीति कृष्णवर्णव्रणादिरहितानीति राघवमदृष्टः । तन्तुनेति
 त्रिगुणेन पूर्वं प्रक्षालनं पश्चात्त्रिगुणतन्तुना वेष्टनम् । दर्भकूर्चमग्रे
 वक्ष्यमाणम् । पश्चिमादीति पश्चिमचतुष्के पालिकाचतुष्टयम्
 मध्यमचतुष्के पञ्चमुखीचतुष्टयम् पूर्वचतुष्के शरावचतुष्टयं
 निवेशयेत् । तन्मध्ये आग्नेयादिस्थापनम् । देशिक इत्यनेनो-
 क्तम् ॥ तदुक्तं प्रयोगसारे ॥ एवं कृत्वा साधकस्तु तत्र पात्राणि
 विन्यसेत् । वज्रादीशानपर्यन्तं चतुष्केषु पृथक् पृथक् । करी-
 षेत्वादि ॥ करीषं शुद्धगोमयचूर्णम् ॥ एतैरुत्तरोत्तरं सर्वा-
 ण्यपि पात्राणि पूरयेत् । तदुक्तं हयशीर्षपञ्चरात्रे ॥ पूरयेदु-
 त्तरोत्तर इति । प्रयोगसारेऽपि । मृदालुकाकरीषेष्टोर्ध्वतः
 पात्राणि पूरयेदिति ॥ अत्र विशेषः सिद्धान्तशिखरे ॥ गन्धादि-
 भिर्य कुडालं पूजयित्वा दिनान्तरे । गीतनृत्यसमायुक्तं गज-
 वाजिसमन्वितम् । गुर्वादयो रथारूढा गजारूढास्तत्रा परे ।
 गत्वा तीरं तडागस्य नद्याः पुष्पवनस्य वा । तत्र शृङ्गं भुवी भागं
 दर्भैः सम्यक् वासतः । अभ्युक्ष्य चार्घ्यतोयेन तत्तन्मन्त्रमनुक-
 रन् । हृदा भूमिं समावाह्य गन्धपुष्पैः समर्चयेत् । कुडासी-

मन्त्रमन्त्रेण खात्वा भूमिमथो मृदम् । मृहीत्वा वामदेशेन पूर-
येत् कांक्षपात्रके । हृदा मृदन्तु सन्मृज्य वस्त्रेणाच्छाद्य धारयेत् ।
पुरं वा निलयं वापि सर्वमङ्गलनिस्त्रनैः । गुरुः प्रदक्षिणं कृत्वा
मण्डपं वानयेत्ततः । तत्तत्कर्म दिवाकाले कुर्याद्रात्रौ न
बुद्धिमान् । तेषु वीजारोपणमाह संधेति ॥ सुधावीजेन व-
मितिमन्त्रेण । दुग्धैः प्रक्षाल्येति । महाकपिलपञ्चरात्रे तु वि-
शेषः ॥ द्वादशाक्षरमन्त्रेण चालयित्वा तु वारिणेति ॥ सार-
स्वतमतेऽपि ॥ वीजानि तानि प्रक्षाल्य जलक्षीरेण च क्रमादिति ।
एतत्सर्वं तन्त्रविदित्यनेन सूचितम् । मूलेति मूलमन्त्रेण अभि-
जप्तानि अष्टोत्तरशतमित्यर्थः । तदुक्तं महाकपिलपञ्चरात्रे ॥
संख्यानुक्तौ शतं साष्टं सहस्रं वा जपादिष्विति ॥ पञ्चघोषस्तु ॥
पटहकांश्चमृदङ्गमुखवाद्यशङ्खाः । मङ्गलाचारेति । चतुरङ्गैः
सुप्रसिद्धहलहलध्वन्यादिभिः । ततस्तानि वीजान्येकीकृत्य
रात्रौ प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा मूलमन्त्रेण पालिकादिषु निर्वपे-
दित्युक्तम् । तदुक्तं सिद्धान्तशेखरे । वीजमुख्येन मूलेन प्राङ्मुखो
वाप्युदङ्मुखः । वापयेत् सर्ववीजानि पालिकादिष्वनुक्रमात् ।
वीजानामधिपः सोमस्तस्माद्रात्रौ तु निर्वपेत् ॥ सारस्वतमते-
ऽपि ॥ वीजेभ्यो देवतेभ्यश्च स रात्रौ कान्तिमान् यतः । तस्माद्
गुरुस्तु वीजानि निशायामेव वापयेदिति ॥ वीजान्याह शा-
लीति । शालयो हैमन्तिकाः श्यामाः श्यामाकाः । कान्यकुब्ज-
भाषायां साम्बा इति । गौड़भाषायां शामा इति प्रसिद्धिः ।
आढ़की तुवरी अरहर इति गौड़भाषाप्रसिद्धिः । निष्पावा
वोरा इति गौड़भाषाप्रसिद्धिः । सारस्वतमते प्रत्येकं वीजेषु
देवतापूजोक्ता यथा । स्कन्दं प्रियङ्गुं निष्पावे वायुमग्निं कुल-
त्यके । आढ़क्यां निऋतिं सोमं मुग्धे ! वैवस्वतं तिले । प्रजा-
पतिं शालिवीजे त्वनन्तं सर्षपेऽर्चयेत् । इमं श्यामे च माषे च

नरुन्तु नगाम्बजे । इति । सिद्धान्तशेखरे तु प्रत्यहं सोमपूजाप्युक्ता
यथा । सोमं सम्पूजयेन्नित्यमधिवासदिनावधि । अधिवासादिने
प्राप्ते सोममुक्तासयेद्गुरुरिति । हरिरिन्द्रेति तत्तन्मन्त्रे उक्तः ।
प्रयोगसारे । त्रिपञ्चकाय सर्वाय शङ्कराय शिवाय च । सर्वलोक-
प्रधानाय शाश्वताय नमो नमः । विकीर्त्यानिन मन्त्रेण हरिद्रा-
चूर्णमिश्रितम् । तोयं प्रवर्षयेत्तेषु सिञ्चेत् तोयैर्दिनं प्रति । प्रति-
दिनमित्यर्थः । वस्त्रैर्नूतनवस्त्रैः । बहुवचनं कपिञ्चलाधिकरण-
न्यायेन त्रित्वे पर्यवस्यति । आच्छाद्येति पात्रचतुष्टयमेकैकेन
रात्रौ बलिं क्षिपेदित्यन्वयः । प्रातः पुनः स्थलमार्जनादि कृत्वा
द्वितीयरात्रादौ बलिदानं प्रणवाद्यैरिति तत्र मन्त्रः । ॐ भूतेभ्यो
नम एवमन्यत्रापि मन्त्रः । महाकपिलपञ्चरात्रे तु विशेषः ।
ततो गन्धविमिश्रेण सिञ्चेद्द्वै शुद्धवात्रिणा । त्रिरात्रन्तु यथान्यायं
पञ्चरात्रमथापि वा । सारस्वतमते तु । प्ररुढान्यङ्कुराण्यन्यो न
वीक्षेत कदाचन । आचार्य एव प्रविशेत् शिष्यो वापि तदा
ज्ञयेति ॥ सिद्धान्तशेखरेऽपि ॥ वस्त्रैराच्छाद्य यत्नेन सुगुमानि
च कारयेत् । सप्तसु रात्रिषु पृथग्बलिद्रव्याख्याह भूतेभ्य इति ।
करभ्यो दधिशक्तवः । अक्षता अखण्डतण्डुला इति राघवभट्टः ।
आहततत्क्षधृतवचने अक्षता यवा इति । यदा नवसु रात्रिषु
बलिदानं तदा रात्रिद्वये बलिदानम् । द्रव्यं देवता च पुरैवोक्तम् ।
तत्तद्विशि पायसादिना बलिर्विधेयः । तत्रेशानपूर्वयोर्मध्ये
ब्रह्मणे नैऋतपश्चिमयोर्मध्येऽनन्ताय बलिर्देयः ॥ अथाङ्कुरप-
रीक्षा ॥ सिद्धान्तशेखरे । यजमानाभिहृद्यर्थमङ्कुराणि परीक्षयेत् ।
सम्यग्गर्भं प्ररुढानि कोमलानि सितानि च । धूम्रवर्णान्धपूर्वाणि
तथा तिर्यग्गतानि च । श्यामलानि च कुब्जानि वर्जयेदशुभानि
तु । आवृष्टिं कुरुते कृष्णं धूम्राभं कलहं तथा । अपूर्वं जननाशञ्च
कुम्भिच्छं श्यामलाङ्कुरम् । तिर्यग्गते भवेद्वाधिः कुजे शत्रुभयं तथा ।

सारस्वतमतेऽपि ॥ प्ररुदैरङ्कुरैः कर्तुर्निर्दिशेच्च शुभाशुभम् ।
 श्यामैः कृष्णैरङ्कुरैरर्थहानिस्तिथ्यग्रदैर्वाधिरान्दोलितैस्तैः । कुक्षै-
 दुःखं दुष्प्ररुदैर्मृतिश्च रोगं भुम्ने स्थानदेशेष्टहानिरिति ॥
 अशुभे चाङ्कुरे जाते शान्तिहोमं समाचरेत् । मूलमन्त्रेण जुहुयाद्
 गुरुश्च ब्राह्मणैः सह । अघोरास्त्रेण चास्त्रेण शतं वाथ सहस्रक-
 मित्यङ्कुरारोपणम् ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे गुरुशिष्यविचा-
 राद्यङ्कुरारोपणान्तकर्मकथनरूपपञ्चव-

कथनं नाम तृतीयः परिच्छेदः ।

दीक्षाव्युत्पत्तिस्तु रुद्रजामले । ददाति शिवतादात्म्यं
 क्षिणोति च मलत्रयम् । अतो दीक्षेति सम्प्रोक्ता दीक्षातन्वार्थ-
 वेदिभिः ॥ लघुकल्पसूत्रे च ॥ दीयते परमं ज्ञानं क्षीयते पाप-
 पङ्क्तिः । तेन दीक्षोच्यते मन्त्रे स्वागमार्थबलाबलात् । योगिनी-
 तन्त्रे तृतीयभागे षष्ठपटलेऽपि । दीयते ज्ञानमत्यर्थं क्षीयते
 पापबन्धनम् । अतो दीक्षेति देवेशि ! कथिता तत्त्वचिन्तकैः ।
 मनसा कर्मणा वाचा यत् पापं समुपार्जितम् । तेषां विशेष-
 करणी परमज्ञानदा यतः । तस्माद्दीक्षेति लोकेऽस्मिन् गीयते
 शास्त्रवेदकैः । विज्ञानफलदा सैव द्वितीया लयकारिणी ।
 तृतीया मुक्तिदा चैव तस्माद्दीक्षेति धीयते ॥ विश्वसारतन्त्रे
 द्वितीयपटले च ॥ अथ दीक्षां प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! ।
 यस्य विज्ञानमान्त्रेण देवत्वं लभते नरः । दिव्यज्ञानं यतो
 दद्यात् कुर्यात् पापक्षयं ततः । तस्माद्दीक्षेति सा प्रोक्ता
 सर्वतन्त्रस्य सम्प्रता ॥ अथ दीक्षामाहात्म्यम् । रुद्रजामलपूर्व-
 खण्डे तृतीयपटले ॥ देवि ! दीक्षाविहीनस्य न सिद्धिर्न च
 सङ्गतिः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत् । विचारं
 चक्रसारस्य करणीयमवश्यकम् । अदीक्षितोऽपि मरिष्ये रौरवं

नरः प्रवेत् । तस्माद्दीक्षां प्रयत्नेन सदा कुर्याच्च तान्त्रिकीम् ॥
 पञ्चदशपटले ॥ अदीक्षिता ये कुर्वन्ति अपपूजादिकाः क्रियाः ।
 न भवन्ति प्रिये ! तेषां शिलायामुप्तवीजवत् । कल्पसूत्रटीका-
 धृतकुलार्णवतन्त्रे ॥ रसेन्द्रेण यथा विह्वलयः सुवर्णतां ब्रजेत् ।
 दीक्षाविह्वस्तथैवात्मा शिवत्वं लभते प्रिये ॥ दीक्षान्निदन्धकर्मसौ-
 यायाद्विच्छिन्नबन्धनः । गतस्तस्य कर्मबन्धो निर्जीवश्च शिवो
 भवेत् । गतं शूद्रस्य शूद्रत्वं विप्रस्यापि च विप्रता । दीक्षा-
 संस्कारसन्निधौ जातिभेदो न विद्यते । शिवलिङ्गे शिलाबुद्धिं
 कुर्वन् यत्पापमाप्नुयात् । दीक्षितस्यापि पूर्वत्वं स्मरन् तत्पाप-
 माप्नुयात् । दार्वश्मलौहसूद्रज्जातिलिङ्गं प्रतिष्ठितम् । यथो-
 च्यते तथा शुद्धाः सर्वे वर्णाश्च दीक्षिताः । येन पूजितमात्रेण
 चाब्रह्मभुवनान्तिकम् । पूजितं तेन सर्वं स्याद्दीक्षितेन न संशयः ।
 दीक्षितस्य न कार्यं स्यात्तपोभिर्नियमव्रतैः । न तीर्थगमने-
 नापि न च शरीरयन्त्रणैः ॥ पञ्चमखण्डे षष्ठोऽङ्गासेऽपि । गवां
 सर्पिः शरीरस्थं न करोत्यात्मपोषणम् । स्वकर्मचरितं दण्डं
 पुनस्तामेव पोषयेत् । एवं सर्वशरीरस्थसर्पिर्वत् परमेश्वरि ! ।
 विना चोपासनाद्देवि ! न ददाति फलं नृणाम् ॥ पुरश्चरण-
 रसोऽङ्गासे प्रथमपटले । न च दीक्षापरं ज्ञानं न च दीक्षापरं
 तपः । न च दीक्षापरं कालं तस्माद्दीक्षा गरीयसी ॥ इति दीक्षा-
 प्रशंसा ॥ दीक्षायां वारतिथिनक्षत्रमासादिभद्राभद्रे अस्मद-
 त्यतिहृदप्रपितामहकृष्णानन्दागमवागीशेन तन्त्रसारे लिखिते
 ते तत्र द्रष्टव्ये । विशेषस्तु पुरश्चरणरसोऽङ्गासे ॥ दीक्षायां
 चक्षुषा प्राप्तिः ! न कालनियमः कश्चित् । सहुरोर्दर्शनादेव सूर्य-
 पर्व च सर्वदा । शिष्यनाम्न्य गुरुणा कृपया यदि दीयते । तत्र
 लग्नादिकं किञ्चिन्न विचार्य कदाचन । एतत् सर्वं दिव्यवीर-
 विषयम् । तथा च इतः पूर्वम् । दिव्यवीरगुरुं लब्ध्वा दीक्षां

कृत्वा विषक्षणः । ततः समाहितो भूत्वा पुरस्ख्यां करिष्यति ।
 इत्युक्तम् एतेन पशुगुप्तो दीक्षायां सर्वं विचार्यमित्यायातम् ।
 कल्पसूत्रटीकाधृतकुलार्णवे ॥ द्विजोऽपि द्वीक्षितः पश्चादन्धजः
 पूर्वदीक्षितः । द्विजः कनिष्ठः स ज्येष्ठ इति शास्त्रस्य निर्णयः ।
 ज्येष्ठत्वेन च ते पूज्या नावमात्याः कथञ्चन ॥ इति दीक्षाज्येष्ठ-
 त्वादिकथनम् ॥ कुलार्णवेऽपि ॥ दीक्षां विना न मोक्षः स्यात्
 प्राणिनां शिवशासनात् । सा च न स्वादिनाचार्यमित्याचार्य-
 परम्परा । उपासनाशतेनापि यां विना नैव सिध्यति । तां
 दीक्षामान्नयेद् यत्रात् श्रीगुरोर्मन्त्रसिद्धये ॥ महाकपिलपञ्च-
 रात्रनारायणीययोः ॥ मन्त्रो यः साधयेदेकं जपहोमार्चना-
 दिभिः । क्रियाभिर्भूरिभिर्यस्य सिध्यन्त्यन्येऽल्पसाधनात् ।
 सम्यक् सिद्धैकमन्त्रस्य नासाध्यमिह किञ्चन । बहुमन्त्रवतः
 पुंसः का कथा हानिरेव सः ॥ इत्येकमन्त्रसाधनफलं राघव-
 भट्टधृतम् ॥ पुस्तके लिखितो मन्त्रो येन सुन्दरि ! जप्यते ।
 न तस्य जायते सिद्धिर्हानिरेव पदे पदे ॥ षट्कर्मदीपिकाधृत-
 मपि ॥ पुस्तके लिखिता विद्या येन सुन्दरि ! जप्यते । सिद्धिर्न
 जायते तस्य कल्पकोटिशतैरपि । राघवभट्टधृतम् ॥ द्विजा-
 नामनुपेतानां षट्कर्माध्ययनादिषु । यथाधिकारो नास्तीह
 स्वाध्यापनयनादनु । तथाचादीक्षितानाञ्च मन्त्रदेवार्चनादिषु ।
 नाधिकारोऽस्त्यतः कुर्यादात्मानं शिवसंस्कृतमिति ॥ दीक्षाया
 अकरणे दोषकथनम् ॥ नारायणीये ॥ यदृच्छया श्रुतं मन्त्रं
 कृत्रेनापि क्लृप्तं वा । पत्रेक्षितं वा यथावत्तज्जघन्यमनर्थकम् ॥
 इति निन्द्यदीक्षाकथनम् ॥ राघवभट्टेऽपि ॥ विप्रस्य विधिक-
 हीक्षामभिषेकावसानिकाम् । श्रुत्वा तत्त्वं गुरोर्लब्धं साधये-
 हीक्षितं मनुम् । गुरुमुख्याः क्रियाः सर्वा भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ।
 तस्मात् सेव्यो गुरुर्नित्यं मुक्त्यर्थं सुसमाहितैः । गुर्वनुज्ञाः क्रियाः

सर्वी निष्कलाः स्वर्यतो ध्रुवम् । जपो होमार्चनविधिः कार्यो
दीक्षान्वितैर्नरैः ॥ इति दीक्षाविधिकथनम् ॥

मूलसूत्रम् ॥ दीक्षास्तिस्रः शाक्ती शाम्भवी मान्नी चेति ।
तत्र शाक्ती शक्तिप्रवेशनात् शाम्भवी चरणविन्यासात् मान्नी
मन्त्रोपदिष्टा सर्वाश्च कुर्यादेकैकमित्येके । एतद्वाच्यते
श्रीशङ्कराचार्याः । शाक्तीति शक्तिः कुण्डलिनी परचिद्रूपा
तस्याः क्रियासमभिव्याहारेण कुलाकुलभेदाद्ब्रह्मणाद्यां पर-
शम्भुमेलनं शक्तिप्रवेशः । शाम्भवी चरणविन्यास्यादिति ते
चरणास्त्वारः शुक्लरक्तमिश्रपरस्वरूपाः । मान्नी मन्त्रोप-
दिष्टेति । तदुक्तं रुद्रजामले ॥ शाक्ती शक्तिभवा दीक्षा
शक्तिः श्रीपरकुण्डली । तस्याः प्राणविलोमेन प्रवेशः पर-
शाम्भवे । चरणद्वयसम्भूता शाम्भवी शीघ्रसिद्धिदा । मान्नी
मन्त्रोद्भवा दीक्षा तच्छक्तिः स्वात्मसम्भवा । मन्त्रयन्त्रार्चनादुक्तं
क्रियाभिर्भोगमोक्षदा । चरणद्वयं शिवशक्तिरूपम् । तत्र सत्त्व-
प्रधानः शुक्लः रजःप्रधानो रक्तः तमःप्रधानो मिश्रः । गुणा-
तीतो निर्वाणः । साक्षात् परमानन्दनिर्भरः सदाशिवस्वरूपः ।
सहस्रदलकमलकर्णिका-मध्यवर्त्ति-चन्द्रमण्डलगतपीयूषधाराप्रा-
व्यमानाश्चिन्तनीयाः । उक्तञ्च भगवता दत्तात्रेयेण ॥ भूमध्यगौ
विधिहरौ तव शुक्लरक्तौ पादौ रजोमलगुणौ खलु सेव्यमानौ ।
स्रष्टिस्त्रिती वितनुतो हृदये तृतीयमाद्यं भजन् हरति विश्व-
मुदयंमुयः । तुर्यं तवार्यचरणं निरुपाधिबोध्यम् सान्द्रा-
मृतं शिवपदे सततं नतोऽस्मि ॥ रुद्रजामले ॥ त्रिविधा सा-
म्भवेद्दीक्षा प्रथमा प्राणवी परा । शाक्ती च शाम्भवी चान्या सद्यो
मुक्तिविधायिनौ । मन्त्रार्चनासनन्यासध्यानोपचारकादिभिः ॥
दीक्षा सा प्राणवी प्रोक्ता यथाशास्त्रोक्तरूपिणी । सिद्धे च
शक्तिमालोक्ष्य तया केवलया शिशोः । निरुपायं कृता दीक्षा

शक्त्यो परिकीर्तिता । अभिसन्धिं विनाचार्यशिष्ययोस्मयोरपि । देशिकानुग्रहेणैव शिष्यता व्याप्तिकारिणी ॥ षडम्बय-
महारत्नेऽपि ॥ त्रिविधा सा भवेद्दीक्षा प्रथमा आणवी घरा ।
शक्त्यो शान्भवी चान्या सद्योमुक्तिविधायिनी । मन्त्रार्चनासन्-
ध्यानस्थापनोपासनादिभिः । कृता दीक्षा सा त्वाणवी प्रोक्ता
यथाशास्त्रोक्तरूपिणी । सिद्धौ स्वशक्तिमालोक्ता तथा केवलया
शिष्योः । त्रिन्विधं कृता दीक्षा शक्त्यो परिकीर्तिता ।
अभिसन्धिं विनाचार्यशिष्ययोस्मयोरपि । देशिकानुग्रहेणैव
शिवताव्यक्तिकारिणी । सेयन्तु शान्भवी दीक्षा शिवादेशन-
कारिणी । वायवीयसंहितायामपि । शान्भवी चैव शक्ती च
मान्त्री चैव शिवागमे । दीक्षोपदिश्यते त्रेधा शिवेन परमात्मना ।
गुरोरा लोकमात्रेण स्पर्शात् सम्भाषणादपि । सद्यः संज्ञा भवे-
त्सन्तोर्दीक्षा सा शान्भवी मता । शक्ती ज्ञानवती दीक्षा शिष्य-
देहं प्रविश्य तु । गुरुणा ज्ञानमार्गेण क्रियते ज्ञानचक्षुषा । मान्त्री
क्रियावती दीक्षा कुम्भमण्डलपूर्विका ॥ इति नामक्रियाभेदाद्दी-
क्षामेदकथनम् ॥ दीक्षामेदान्तरन्तु शारदायां चतुर्थपटले ॥
चतुर्विधा सा सन्दिष्टा क्रियावत्यादिभेदतः । क्रियावती वर्ण-
मयी कलात्मा वेधमय्यपि ॥ प्रयोगसारे ॥ मन्त्रमार्गानुसारेण
साक्षात्कृतेष्टदेवताम् । गुरुस्योद्बोधयेच्छिष्यं मन्त्रदीक्षेति
सोच्यते ॥ सूत्रान्तरमाह सर्वाश्च कुर्यादेकैकां वेत्येके ॥ रुद्र-
जामले ॥ आणवी बहुधा दीक्षा शान्भवी च तथा पुनः । एकैका
वापि विद्वद्भिः पठ्यते शास्त्रकोविदैः । शिवशक्तिसमायोगा-
ज्जन्मान्तरकृतात् शुभात् । शिवपूजानुसन्धानात् कर्मसाम्यं
यदा भवेत् । शिव एव तदा साक्षादाख्या दीक्षया भवेत् ।
इति दीक्षाफलकथनम् ॥ विश्वसारतन्त्रे ॥ चतुर्विधा तु सा
दीक्षा ब्रह्मणा भाविता पुरा । क्रियावती कलावती वर्णवेध-

मयी गुणः । ताः क्रमेणापि कथ्यन्ते सर्वसम्पत्प्रदाः शुभाः ॥
एवं सर्वासां दीक्षाणां मानसादिकैवल्यन्तं समानमेव फलम् ॥
तदुक्तं रुद्रजामले ॥ सर्वासांसेव दीक्षाणां मुक्तिः फलम-
खण्डितम् । अविरोधाद्भवत्येषा प्रासङ्गिक्यस्तु भक्तयः ॥

अथाधिवासविधिः ॥ तत्रादौ गृहप्रवेशानन्तरं विघ्ननिव-
रणपूर्वकं सूर्यः सोमादि पठित्वा भूरसीत्यादि मन्त्रैर्घटस्थापनं
कुर्यात् । तदुक्तं विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले ॥ गुरुणा वात्मना
शिथः सर्वं कुर्याद्विधानतः । गुरुणा कारयेत् कर्म शिथः सर्वं
हरेत् सुधीः । चन्दनागुरुकर्पूरैर्धूपयेद् यागमण्डपम् । गृहं
प्रविश्य विधिना तत्र विघ्नान् विनाशयेत् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा
मन्त्रमेनं समुच्चरेत् । ओं सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि
पञ्च च । एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः । घटस्था-
रोपणं कुर्यान्मन्त्रेणानेन देशिकः । घटारोपणमन्त्रोऽयं सर्वत-
न्त्रेषु सम्यतः । ओं भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधा या विश्वस्य
भुवनस्य धर्त्री पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृह पृथिवीं मा हिंसीः
भूमिशोधनमित्युक्तं सर्वतन्त्रसमन्वितम् । मन्त्रेणानेन देवेशि !
शुक्लधान्यं विनिक्षिपेत् । ओं धान्यमसि धिनुहि देवान् धिनुहि
यज्ञं धिनुहि यज्ञपतिं धिनुहि मां यज्ञनम् । ओं प्राणो मन्त्रो
दा नाम त्वा कामाय मत्वा दीर्घा ननु प्रमितिदशानुमेषां देवो
यः सविता हिरण्यपाणिः । प्रतिगृह्णात्यच्छिद्रेण शिलाचक्षुषे
त्वा मही मां पयोऽसि । हस्तमानं घटं कृत्वा नवरत्नोदरेण
च । घटं संस्थापयेत्तत्र मन्त्रेणानेन देशिकः । ओं आग्नि-
कलसं मद्यात्मा विशन्तुन्दवम् । पुनरुर्जानि वर्तस्व सा नः ।
सहस्रं धुञ्जोद्धारं पयस्वती पुनर्माविशता द्रविः । मन्त्रेणानेन
देवेशि ! घटं संस्थापयेत्ततः । सुक्तामाशिक्ष्यैदूर्ध्वमोमेदक्ष-
विद्वमान् । पद्मरागं मरकतं नीलञ्चैव क्रमात्तव । नवरत्नानि

तत्रैव निक्षिपेद् विमवावधि । मेरुतन्त्रेऽपि । पुष्पं नीलञ्च
 वैदूर्यं विद्रुमं मौक्तिकं तथा । ततो मरकतं वज्रं गोमेदं
 पञ्चरागकम् । प्रोक्तानि नवरत्नानि देशिकैर्मन्त्रविज्ञैः । ॐ
 आप्यायस्व समेतु ते विद्मतः सोमवृद्ध्यं भवावाजस्य सङ्गथे ।
 मन्त्रेणानेन देवेशि ! जलं दद्याद्घटोपरि । ॐ धन्वना गा धन्वना
 जिह्वयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम । धनुः शत्रोरपकामं कु-
 षोतु धन्वनाः सर्वाः प्रदिशो जयेम । मन्त्रेणानेन देवेशि ! शाखां
 दद्याद्घटोपरि । ताम्बूलं श्रीफलं दद्यात् कदलीं वा विशेषतः ॥
 ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पद्मगा अहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूप-
 मखिनी । व्यासमिष्टुमीशानसुं म ईशानः सर्वलोकमहेशानः ॥
 मन्त्रेणानेन देवेशि ! घटे पुष्पं विनिक्षिपेत् । सफलं शालि-
 चूर्णञ्च शरावञ्च घटोपरि । विनिक्षिप्याथ विधिना क्षीरशास्त्रि-
 समन्वितम् । सुवस्त्राच्छादनं कुर्यान्मन्त्रेणानेन साधकः ।
 ॐ वस्त्रञ्च प्रावणं श्वेतं बहुतनुविनिर्मितम् । मया निवेदितं
 भक्त्या वस्त्रञ्च प्रतिष्ठयताम् । काथितो जम्बुचूर्णेन इन्द्रवज्री-
 दलेन च । घटं संवेष्ट्य विधिना सिन्दूरादिविभूषितम् । स्थाप-
 येत्तं घटं मन्त्रमुच्चार्य यत्नतः सुधीः ॥ काथितो जम्बुचूर्णेनेति
 प्रदर्शनार्थमुक्तमन्त्रेणापि तद्विशेषो मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशे ॥
 पञ्चाशदोषधीः काथैः पूरयेत्तदनन्तरम् । एकेन सहितास्ताश्च
 वर्षीषध्वः क्रमादिमाः । चन्दनञ्चापि रक्ताख्यचन्दनञ्चागुरु-
 स्तथा । कर्पूरोष्ठीरकुष्ठानि बालकञ्चापि केशरम् । कक्कोलकं
 जातिफलं जटामांसीं सुरां तथा । ग्रन्थिकं रोचना जातीपत्रं
 पिप्पलवित्स्वकी । पुश्रिपर्णी चित्रकञ्च करङ्गं कतृणं तथा ।
 कट्फलञ्चापि गुञ्जा च दद्रुहं वककाश्ररी । पद्मकोषं शङ्खपुष्पी
 मयूरस्य शिखा तथा । मृक्षोऽग्निमन्त्रश्च तथा मुह्यपर्णी कुमाः
 पुनः । पाषाणभेदकः कृष्णशङ्खपुष्पी च रोहिणी । श्लोकाकी

वृहती चैव पाटली मुखकर्णिका । तुलसी शिखरा इन्द्रवल्ली
 मृङ्गाभिधा पुनः । ततोऽपराजिता तालमूली चापि कृताञ्जली ।
 दूर्वा श्रीदेवकन्याख्या भार्ग्याख्या भद्रमुस्तकम् । लवङ्गरहिता-
 श्वेताः पञ्चाशत्संख्यका इति ॥ यद्यपि प्रथमकाण्डे पञ्चाशदो-
 षधयो निरूपितास्तथाप्येकपञ्चाशत्त्वप्राप्त्यर्थमुक्तस्य दुरूहत्वनि-
 वृत्तये क्रमभेदज्ञापनाय च पुनर्दर्शिताः । दुग्धवृक्षत्वचः काथै-
 र्ब्रह्मवृक्षोद्भवैस्तथा । गन्धपङ्कप्रसूनादिवासितैर्वाशृतैर्जलेरिति ।
 ततो घटं स्थिरीकुर्यात् यावद्दीक्षाविधिर्भवेत् । ॐ स्थिरो भव
 विष्णु आशुर्भव वायवर्वन् पृथुर्भव सुषदस्यमग्ने पुरीशराजनः ।
 मन्त्रशानेन देवेशि ! स्थिरीकरणसुत्तमम् । ततः कृताञ्जलि-
 र्भूत्वा मन्त्रमेनं पठेत्ततः । ॐ गुरुभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो
 विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमः । व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च
 नमः । नमो गृह्येभ्यो गृह्यपतिभ्यश्च वो नमः । पुण्याहं
 वाचयेदादौ स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्ध-
 अवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः ।
 स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ अस्ताय फडिति मन्त्रेण भीमान्
 विज्ञान् विदारयेत् । दिव्यदृष्ट्या दिव्यविज्ञान् दूरयेच्च चतु-
 र्दिशि । दिव्यदृष्टिलक्षणं तत्रैव । अनिमेषाक्षिदृष्टिश्च दिव्यदृष्टिः
 प्रकीर्तिता । माषभक्तेन चाग्नेन यावक्तेन च संयुतम् । अजा-
 कर्णस्य रक्तेन दुग्धेन मधुरेण च । माषभक्तबलिं दद्याद्भूतप्रे-
 तपिशाचके । ॐ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च पातालभूतले स्थिताः ।
 पर्वताग्रे तथा वृक्षे गृहक्षेत्रादिषु स्थिताः । तुष्टा भवन्तु ते सर्वे
 मम गृह्णन्त्विमं बलिम् । यजेच्च रक्तकुसुमैरक्तमाक्षिष्यशीलितैः ।
 मत्स्यमांसादिभिर्दुष्टैर्दुग्धैश्च विधिनामुना । बलिंदद्याच्च तत्रापि
 तदा मङ्गलमारभेत् । दीक्षाया धर्मकर्म्मरूपत्वेन तत्र विष्णु-
 राय उक्तो योगिनीतन्त्रे उत्तरकाण्डेऽष्टमषट्के । तीर्थं प्रासाद-

करणे धर्मारभे विशेषतः । व्रतयज्ञसमारभे विघ्नानि निव-
 सन्ति वै । तानि सम्पूजयेदादौ बलिभिर्मोदकादिभिः । अन्यथा
 जायते विघ्नमिति जानीहि मे प्रिये ! । अथापराणि विघ्नानि
 शरीरे निवसन्ति वै । मानसाघ्नाननिर्हारास्तानि शृणु मम
 प्रिये ! । कश्चिन्निवर्त्तको देवि ! कश्चित् प्रवर्त्तकस्तथा । सन्निकर्षं
 विदूरं वा सहस्रं फलमेव वा । पापानुसरणञ्चैव आलस्येनापि
 दूषणम् । शोकमोहज्वराव्याधितारुख्यं धनलालसा । कलहं
 भार्यया साहं दुर्भिक्षं गृहसङ्कटम् । नानाव्रतसमाकीर्णं धार्मि-
 कोऽस्मीतिमानसः । प्राप्तशोकस्तु धर्मस्य कारणे हीनपत्नि-
 कम् । वृक्षपत्रञ्च तुलसी धात्री वृक्षफलं तथा । शालग्रामं शिला-
 खण्डं प्रतिमां दारुजां तथा । मानुषं ब्राह्मणञ्चैव स्वयम्भू-
 वर्त्तुलां शिलाम् । शङ्खं शम्बूकभेदञ्च खड्गस्य मांससम्भवम् ।
 दृष्ट्यादावाभवेदेवं तीर्थजातं जलं तथा । गङ्गायां वा नदीरूपं
 पुण्यक्षेत्रञ्च भूमिकाम् । इत्येतानि च विघ्नानि संयान्ति च पुनः
 पुनः । पूजयित्वा विधानेन द्वारदेशे न साधयेत् । कवचेनैव
 वौजेन सप्तकत्वो जपेन च । निःसार्य विघ्नान् तान् सर्वान्
 तदा रक्षां दिशेत् पुनः ॥ विश्वसारतन्त्रे ॥ आत्मानं रक्षयेत्
 तत्र वज्रिप्राचीरयोगतः । वज्रिवौजे चतुर्दिक्षु प्राचीरं भावये-
 द्विया । तदा तालत्रयं दद्याद्वज्रिवौजेन देशिकः । ऊर्ध्वोर्ध्वक्रम-
 योगेन गुरुञ्च प्रणमेत्ततः । ॐ गुरुभ्यो नमो नित्यं तदा च
 गुरुपादुकाम् । परं परापरं देवि ! परात्परमतः परम् । क्रमेण
 प्रणमेद्द्विमान् ॐकारादि उदीरितान् । गणेशं दक्षिणे नत्वा
 सन्मुखे चेष्टवताम् । गणेशं स्थापयेत्तस्य पूर्वोक्ते तु घटे सुधीः ।
 आवाहय्यहं देवं गणेशं शिवनन्दनम् । व्याघ्रचर्माम्बरधरं व्याल-
 यज्ञोपवीतिनम् । गणकोट्या परिवृतं देवं मोदकभोजनम् ।
 अविघ्ने शं महाकायं सर्वलोकैकपूजितम् । बलिनं सर्वशान्त्यर्थं

रौद्रमावाहयाम्यहम् । एहोहि भगवन् ! देव ! सर्वविघ्नविना-
शक ! । इमां पूजां गृहाण त्वं सर्वं मे सफलं कुरु । सिन्दूररक्त-
पुष्पाद्यैः पूजयेच्छिवनन्दनम् । अञ्जल्यावाहयेदादौ सर्वत्रायं
विधिः स्मृतः । स्वागतादि ततः प्रश्नं प्रत्युत्तरसमन्वितम् । आस-
नन्तु ततो दत्त्वा पाद्यमर्घ्यं निवेदयेत् । ॐ पाद्यं सुवासितं
देव ! सर्वभूतसुखावहम् । दूरयात्राश्रमहरं पाद्यं तत्प्रतिगृह्य-
ताम् । पाद्यं नमः पादयुगे स्वाहार्घ्यं शिरसि स्थितम् । मधुपर्कं
स्वधान्ते तु पुनराचमनीयकम् । स्नानीयञ्च नमो ब्रूयात् पुन-
र्गन्धादिकं ततः । वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च नमोऽन्ते परिकल्पयेत् ।
अन्नं भक्ष्यं स्वधान्ते तु धूपं दीपं विधानतः । क्रमेण निक्षिपे-
त्तत्र देवाय विधिनामुना । अर्घ्यपात्रे प्रदायार्घ्यं ततः शुक्लं
वरानने ! । अर्घ्योदकं भवेच्छङ्खे श्यामाकयवदूर्वके । नानागन्ध-
समायुक्तं कुशांश्च तिलसर्पपम् । विष्णुक्रान्ताञ्च यवकं षड्धर्षी-
ऽयं प्रकीर्तितः । ॐ काण्डाच्चैव मन्त्रेण अर्घ्यं दद्याच्च साधकः ।
पाद्यमन्त्रेण कुर्वीत तथा चाचमनीयकम् । ॐ नमः स्वाहा-
समायुक्तं ब्रह्मत्वफलहेतवे । मया निवेदितं भक्त्या मधुपर्कं
गृहाण मे । मूलमन्त्रेण सर्वत्र ॐकारादिनमोऽन्विते । कण्ठ-
सत्वाच्च वर्णनाशः । ॐकारादिनमोऽन्वितेन मूलमन्त्रेणैतदर्थः ॥
दक्षाच्च मधुसर्पिर्भ्यां मधुपर्कः प्रकीर्तितः । यज्ञोपवीतमन्त्रेण
दद्याद्यज्ञोपवीतकम् । यज्ञोपवीतमन्त्रस्तु ॥ ॐ यज्ञोपवीतं
परमं पवित्रं ब्रह्मसत्तेर्यत् सहजं पुरस्तात् । आयुश्चमश्च प्रति-
मुखं शुभं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ ॐ नानारत्नं च घटितं
विश्वकर्मादिनिर्मितम् । सर्वाङ्गशोभाभरणं गृहाण फलहेतवे ।
श्रीं वनस्पतिरसोत्पन्नो गन्धाब्धो गन्ध उत्तमः । आग्नेयः सर्व-
देवानां घृणोऽयं प्रतिगृह्यताम् । श्रीं सुप्रकाशो महादीपः सर्व-
तद्विमिरापहः । सवाङ्माध्यन्तरं ज्योतिर्दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ।

प्रदीपावलिभिः कुर्यान्निकटे धूपदीपकौ । प्रक्षालनाय हस्तस्य
 पञ्चात्पात्रं क्षिपेत् सुधीः । शतकुम्भप्रपूर्णं मण्डपं रचयेत्
 सुधीः । गणेशं पूजयित्वा च अकं विष्णुं शिवं शिवाम् । पूज-
 येद्विधिना तत्र घटे सर्वसमृद्धये । कूर्चमुष्टिं क्षिपेदादौ फड-
 मन्त्रेण तु साधकः । तिलान् कुशान् सर्षपांश्च कूर्चमुष्टिः प्रकी-
 र्त्तिता । विकिरान् प्रक्षिपेत्तत्र सप्त सप्त शराणुना । विकिरा
 दीक्षायां बध्यन्ते ॥ शराणुना अस्त्रमन्त्रेण । ततो गुरुः स वेद्यान्तु
 गत्वा स्वस्यासने विशेत् ॥ मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशे ॥ सन्धिस्थ
 मन्त्रेण मूर्त्तिमेवं तस्मिन् गुरुत्तमः । तस्यां मूर्त्तीं समावाह्य
 पूजयेदष्टदेवताम् । स्मृत्वा मूलमनु मन्त्री सम्यङ् नाडीमुखा-
 त्ततः । निर्गमस्य च चैतन्यं नासिकाग्रविनिर्गतम् । अञ्जली
 माटकापद्मे महः पुष्पान्विते गुरुः । मस्तकास्तं समुत्थाप्य
 तस्यामावाहयेत्ततः । संस्थापनं सन्निधानं सन्निरोधं ततश्चरेत् ।
 सम्मुखीकरणञ्चापि सकलीकरणं ततः । ततोऽवगुह्यनं कार्य-
 मष्टतीकरणं ततः । परमीकरणं कुर्यात् क्रमशः स्वस्वमुद्रया ।
 क्रमाद्विदध्याच्च तत उपचारान् प्रकल्पयेत् । आसनादि प्रभू-
 तानां उपचारान् प्रकल्प्य च । ततो मन्त्रविधानेषु प्रोक्ताङ्गाव-
 रणान्यपि ॥ पुनः पूर्वादिकाष्टासु क्रमादस्त्रादिकान् यजेत् ।
 लोकपालान् मण्डलेषु कुम्भोपरि च तत्र वा । ऐरावतं पुण्ड-
 रीकं वामनं कुमुदाञ्जनौ । पुष्पदन्तं सार्वभौमं सुप्रतीकं तद-
 ग्रतः । सर्वान्ते लोकपालानां तदस्त्राणां प्रपूजनम् । इन्द्रादि-
 पूजनात् पूर्वं ब्राह्मणादिपूजनमपि । तथा च विश्वसारि ॥ अष्ट-
 दिक्षु चाष्ट कुम्भान् कायतोयप्रपूरितान् । ब्राह्मणादिमाटकाः
 पूज्याः सर्वतन्त्रसमन्विताः । ज्ञात्वा ज्ञानविधानेन गन्धपुष्पाङ्ग-
 वारिभिः । दण्डं कामण्डलुकरमक्षसूत्राभयं तथा । विभ्रती,
 कनकच्छायां ब्राह्मी क्षणाजिनोज्ज्वला ॥ १ ॥ शूलं कपालं

धरशं नृणां पोतं मनोहरम् । वहन्ती हेमसङ्काशा ध्येया माहे-
 श्वरी शुभा ॥ २ ॥ अङ्गुशं दण्डखट्वाङ्गं पाशञ्च दधती करैः ।
 ध्येया बभ्रुकसङ्काशा कीमारी शर्मदायिनी ॥ ३ ॥ चक्रं घण्टां
 मदां खड्गं बिभ्रती सुमनोहरा । तमालश्यामला ध्येया वैष्णवी
 शर्मदायिनी ॥ ४ ॥ मुषलं करबालञ्च खेटकं दधती हलम् ।
 करैश्चतुर्भिर्वाराही ध्येया कालघनच्छविः ॥ ५ ॥ अङ्गुशं तोमरं
 विद्युत् कुलिशं बिभ्रती करैः । इन्द्रनीलनिभेन्द्राणी ध्येया सर्व-
 समृद्धिदा ॥ ६ ॥ शूलं कपालं नृशिरः कपालं दधती करैः ।
 मुण्डसङ्मण्डिता ध्येया चामुण्डा रक्तविग्रहा ॥ ७ ॥ अक्षसजं
 वीजपूरं कपालं पङ्कजं करैः । वहन्ती हेमसङ्काशा महालक्ष्मी-
 हरेरिप्रिया ॥ ८ ॥ मेरुतन्त्रे । विधाय पूजामेवं हि धूपदीपनिवे-
 द्यकैः । शतं निवेद्ये च ततो मण्डलं परितः क्रमात् । प्रबाला-
 ङ्गुरपत्राणि स्थापनीयानि मन्त्रिणा । वेदिकाया दक्षभागे
 कृत्वा स्थण्डिलमुत्तमम् । संस्थाप्य वज्रं संस्कृत्य वैश्वदेवं समा-
 रमेत् । यथाविधि ततस्तत्र गन्धाद्यैर्देवतां यजेत् । ततः प्रणव-
 पूर्वोभिर्हुत्वा व्याहृतिभिः पुरा । जुहुयान्मूलमन्त्रेण पायसेन
 हृत्वेन च । पञ्चविंशतिभिः पञ्चाहुत्वा व्याहृतिभिः पुरा ।
 सम्पूज्य तां चन्दनाद्यैः पीठमूर्त्तौ नियोजयेत् । अग्निं विसृज्य
 शिष्टेन पायसेन जलं हरेत् । पार्श्वदेभ्यश्चन्दनादिपुष्पाक्षत-
 समन्वितम् । तत उत्थाप्य नैवेद्यं तत्स्थलं शोधयेत् सुधीः ।
 पुनर्यजेच्चोपचारैः पञ्चभिर्दर्शयेत्ततः । दर्पणं व्यजनं कृतं चामरं
 मुखवासकम् । सहस्रञ्च जपेन्नन्दी मूलमन्त्रं समाहितः ॥
 विश्वसारे ॥ जलं समर्प्य विधिना तदा कुर्वीत मङ्गलम् । द्विज-
 स्त्रीणां ब्राह्मणानामाशीर्वादं प्रगृह्य च । जयशब्दैर्ब्राह्मणै-
 ब्राह्मणान् परितोष्य च । बभ्रुवर्गं प्रतोष्याच्च अधिवासं ततो
 दिशेत् । मन्त्रेणानेन द्रव्येण क्रमेण देविकोत्तमः । अविश्राय

प्रकुर्वीत शिष्यस्य सावधानतः । ओंकारं पूर्वमुच्चार्य नमोऽन्तेन
 समर्पयेत् । ओं भूरसीति च मन्त्रेण मृत्तिकां प्रक्षिपेत्ततः । ओं
 गन्धद्वारा दुराधर्षां नित्यपुष्टां करोषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां
 त्वामिहोपह्वये त्रियम् । गन्धं दद्याच्च विधिना मन्त्रेणानेन
 साधकः । ओं प्रपर्वतस्य वृषभस्य पुष्टां वावसरन्ती शशि च
 दद्यात्ताता आवहत्तमदधागुदक्ता । अहिं ब्रध्नमनुरीषमणा विष्णो-
 र्विक्रमणमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि विष्णोः क्रान्तमसि वैष्णवे
 त्वा ॥ मन्त्रेणानेन विधिना शिलां दद्याद्विचक्षणः । धाम्यमन्त्रेण
 आम्बस्य दानं तन्त्रेषु सद्यतम् । ओं काण्डात् काण्डात् प्ररो-
 हन्ती पुरुषं पुरुषः पवि । एतान् दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ।
 मन्त्रेणानेन देवेशि ! दूर्वां दद्याद्विधानतः । ओं श्रीश्च तेति च
 मन्त्रेण पुष्पं दद्याद्विधानतः । ओं याः फलिनीति च मन्त्रेण
 फलं दद्याद्विचक्षणः । ओं दधिक्रावोऽत्यकार्षं जिणोरम्बस्य
 शशि वः । सुरभीनो मुखाकरत् प्रणतानंसितायत् । मन्त्रे-
 णानेन तं ध्यात्वा अजिवासं समादिशेत् । ओं घृतवती भुवना-
 नामभिन्निधोर्वी पृथ्वीमधुदुग्धे सुप्रेमसा । द्यावापृथिवी वरुणस्य
 धर्मणा विष्णुभीते अजरे भूरिरेतसा । मन्त्रेणानेन देवेशि !
 दद्याच्छिष्यस्य मस्तके । ओं स्वस्ति न इति मन्त्रेण स्वस्तिकं
 विविधेदयेत् । ओं सिन्धोरिव प्राध्वने सुघनासो वातप्रमीय-
 पतन्ती जिह्वा घृतस्य धारा अरुषो न वाजीकाष्ठाभिन्दन्मूर्मिभिः
 पिबमानः । इति मन्त्रेण सिन्दूरं दद्याच्च शिष्यमस्तके । ओं
 शङ्ख ! त्वं शङ्खपुष्पानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् । विष्णुता विधृता
 नित्यं मम शान्तिप्रदो भव । शङ्खस्पर्शनमन्त्रोऽयं सर्वतन्त्रस्य
 सद्यतः । ओं समिधोऽङ्गनं कदरं मतीनां घृतमन्त्रे मधुमत्
 पिबमानः । वाजीवहन् वाजिनं जातवेदा देवानां वाचि-
 प्रियमादधन्त । मन्त्रेणानेन देवेशि ! कज्जलं विनिसज्जयेत् ।

श्रीं हुषन्ति अन्नमदं चरन्तं परितस्थुः । रोचन्ते रोचना
दिवि । रोचनां परितो दद्यान्मन्त्रेणानेन सुन्दरि ! । श्रीं
अन्नपते अन्नस्य नो धेह्यन्नमीरस्य शुश्रूषः । प्रदातारं तार्थं
ऊर्षं नो धेहि द्विपदेशं चतुष्पदे । विश्वकर्म्मणे स्वाहा । मन्त्रे-
णानेन देवेशि ! स्पर्शनं परिकीर्तितम् । श्रीं हिरण्यगर्भः सम्-
वर्त्ततामे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं
द्यामुतेमां कस्मैदेवाय हविषा लिधेम वा । मन्त्रेणानेन देवेशि !
काञ्चनं परितो न्यसेत् । श्रीं रूपेण वै रूपमर्त्तानां पुथीमा
विश्ववेदा विभजतु मुत्तमस्य पथा वेदसन्ददक्षिणापश्यन्तः-
रीचं यत् सुषदुच्चैः । मन्त्रेणानेन देवेशि ! रूप्यं दद्याद्वि-
धानतः । श्रीं असौ यस्यास्त्रोऽरुह उत वस्त्रः सुमङ्गलः । ये
चैनं रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः । सहस्रशो वै यां हेलषीमहे ।
मन्त्रेणानेन देवेशि ! ताम्रं दद्याद्विधानतः । श्रीं रक्षोहनो
बलमहनः प्रोक्षयामि वैष्णवान् रक्षोहनो बलमहनो बल-
यामि वैष्णवान् रक्षोहनो बलमहनो वस्तृणामि वैष्णवान्
रक्षोहनो बलमहन उपदधामि वैष्णवं रक्षोहनो बलमहनः
पथ्यमामि वैष्णवीन् वैष्णवमसि वैष्णवाः स्य । मन्त्रेणानेन
सिद्धार्थं दत्त्वा बालस्य मूर्धनि । श्रीं आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानौ
निर्वैश्वानरं मृतं मर्त्यञ्च । हिरण्ययेन सविता रघेना देवो याति
सुवर्णानि यज्ञान् । मन्त्रेणानेन देवेशि ! दर्पणं प्रतिपादयेद् ।
श्रीं अग्नोन्मतेतिर्गुणताम्राव्यस्य वृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोतु । अरिष्टं
यज्ञमिमं दधातु विश्वे देवाः स इह मादयन्ता मोन्मतिष्ठ । मन्त्रे-
णानेन देवेशि ! दीपं दद्याद्विधानतः । श्रीं प्रतिपदसि अग्नि-
पदेत्वा अतुपदसि अनुपदे त्वा सम्पदसि सम्पदे त्वा तेजोऽसि
तेजसेत्वा तेजोमयि तेहि । श्रीं प्रप्रस्तमास्त्रमसि भूतपात्रे शिर-
सार्थं मम कुक्षं सर्वं देवीवरदुर्गम् वन्दनीयम् ॥ अग्निराग्निहोत्रे

चतुर्थपटले ॥ अस्त्रे च चालिते पात्रे नवे ताम्रमयादिके ।।
 तच्छुलान् शालिसम्भूतान् मूलमन्त्राभिमन्त्रितान् । प्रसूतीनाञ्च
 दशभिः क्षिप्त्वा चान्द्रमनुं जपेत् । प्रक्षाल्य पात्रवदनं विधाय क-
 वचानुना । प्राप्नुव्यो मूलमन्त्रेण देशिकेन्द्रचरं पचेत् । शुवे-
 णान्येन संस्त्रिजे दद्यात्तप्ताभिमारणम् । मूलेन पश्चात्तत्पात्रं
 कवचेनावतारयेत् । अस्त्रजप्ते कुशास्त्रीर्णे मण्डले विधिवद्-
 गुरुः । तं विमज्ज्य त्रिधा भागमेकं देवाय कल्पयेत् । अन्य-
 दम्बौ च शुद्ध्यादपरं देशिकः स्वयम् । शिष्येण सार्द्धं भुञ्जीत
 विहिताचमनं ततः । आचान्तं शिथ्यमादाय सकलीकृत्य दे-
 शिकः । तालप्रमाणं हृज्जप्तं क्षीरिवृक्षादिसम्भवम् । दन्तकाष्ठं
 तदा दद्याच्छिष्याय नियतात्मने । दन्तान् विशोध्य स पुनस्तत्
 प्रक्षाल्य विसृज्जेत । यथाविधि तमाचान्तं शिखावन्धाभिरक्षि-
 तम् । विधाय सार्द्धममुना वेद्यां दर्भान्तरे गुरुः । शयीत तस्यां
 तां रात्रिमधिवासः समीरितः ॥ त्रिशेषस्तु मेकतन्त्रे द्वातीय-
 प्रकाशे अनुसन्धेयः ॥ इति अग्निवासविधिः ॥

अथाङ्गुरारोपणप्रयोगः । तत्र दीक्षादिवशात् प्राक् नवमे
 सप्तमे पञ्चमे शुभे तस्मिन् वज्रिमण्डपप्रान्तरे पञ्चहस्तमितानि
 पञ्चसूत्राणि पूर्वपश्चिमक्रमेण पातयित्वा दक्षिणोत्तरक्रमेण द्वाद-
 शाङ्गुलान्तरितान्येकादशसूत्राणि पातयेत् तेन चत्वारिंशत्कोष्ठा
 भवन्ति । तेषां वह्निस्तुप्तौ वीथीर्मार्जयेत् । मार्जनप्रकारश्च
 प्रथमं पूर्वस्यां चतुष्कोष्ठात्मिकामेकां वीथीं ततो दक्षिणस्यामष्ट-
 कोष्ठात्मिकामपरां पश्चिमायां चतुष्कोष्ठात्मिकामन्यामुत्तरस्या-
 मष्टकोष्ठात्मिकामितराञ्च मार्जयेत् । ततोऽन्तश्चतुष्कस्य पूर्व-
 पश्चिमपार्श्वयोर्द्वे वीथ्यौ द्विकोष्ठात्मिके पुनर्मार्जयेत् । तेन मण्डले
 चतुष्कोष्ठात्मकं कोष्ठद्वयमवशिष्यते । ततश्चतुष्कोष्ठद्वयस्थानि
 द्वादशप्रदानि प्रत्येकं चतुष्कोष्ठं खेतादिभीरजोभीरञ्जयेत् ।

तत्र वायुपदे श्वेतमान्मेये पीतं नैर्ऋते अरुणमीशाने कृष्णम् ।
ततः श्यामलेन मार्जितवीथीरापूरयेत् । तेषु पदेषु पालिका-
पञ्चमुखीशरावाणां सुप्रक्षालितं त्रिगुणसूत्रवेष्टितं शुष्कगोमय-
चूर्णबालुकामृद्विसृत्तरोत्तरपरिपूरितम् । हरिब्रह्मरुद्रस्वरूपं
कृष्णवर्णव्रणादिरहितं पश्चिमादिक्रमेणाग्निर्कोणमारभ्येशान-
कोणपर्यन्तं प्रत्येकं चतुष्कोष्ठेषु स्थापयेत् । ततः पश्चिमदिशि
पालिकाचतुष्के विष्णुं मध्ये पालिकाचतुष्के ब्रह्माणं पूर्वस्यां
शरावचतुष्के रुद्रं ध्यात्वावाह्यं पूजयेत् । ततो वमिति मन्त्रेण
विष्णुविषये ओं नमो भगवते वासुदेवायेति मन्त्रेण दुग्धेना-
भसा च बीजानि प्रक्षाल्य बीजोपरि दातव्यमन्त्रमष्टोत्तरशतं
जपेत् । ततः कङ्क्री स्कन्दं निष्पावे वायुं कुलत्ये वङ्गिमादङ्क्यां
निर्ऋतिं मुद्गे सोमं तिले वैवस्वतं शाली प्रजापतिं सर्षपेऽनन्तं
श्यामाके सूर्यं माषे च वरुणं सम्पूज्य बीजानि मिश्रयित्वा तत्र
सोमं पूजयित्वा प्राङ्मुखोऽदङ्मुखो वा । ओं त्रिपञ्चकाय सर्वाय
शङ्कराय शिवाय च । सर्वलोकप्रधानाय शाश्वताय नमो नमः ।
इति मन्त्रेण तेषु पात्रेषु बीजानि निर्वपेत् । ततो हरिद्राचूर्ण-
मिश्रितजलेन गन्धमिश्रितजलेन च तानि सिञ्चेत् । उक्तप्रकार-
जलसेचनं सोमपूजनञ्चाधिवासदिनपर्यन्तं प्रत्यहं कुर्यात् ।
ततो नूतनवस्त्रत्रयेण तानि पात्राण्युच्छाद्य प्रत्येकरात्रिषु देव-
ताभ्यो बलिं दद्यात् । तत्र प्रथमरात्री ओं भूतेभ्यो नम इति
मन्त्रेण गन्धपुष्पे दत्त्वा लाजतिलदधिगन्धुभिर्बलिं दद्यात् ।
ततः स्नानमार्ज्जनादि कुर्यात् । द्वितीयरात्री ओं पिबन्धो नम
इति गन्धपुष्पे दत्त्वा सतिलाक्षतङ्गुलैर्बलिं दद्यात् । तृतीयरात्री
ओं यक्षेभ्यो नम इति गन्धपुष्पे दत्त्वा दधिगन्धुलाजैर्बलिं द-
द्यात् । चतुर्थरात्री ओं नागेभ्यो नम इति गन्धपुष्पे दत्त्वा ना-
रिकेलोदकगन्धुपिष्टकैर्बलिं दद्यात् । पञ्चमरात्री ओं ब्रह्मणे

नम इति गन्धपुष्पे दत्त्वा संपङ्कजाक्षततण्डुलेन बलिं दद्यात् ।
 षष्ठरात्रौ श्रीं शिवाय नम इति गन्धपुष्पे दत्त्वा संपूपाक्षबलिं
 दद्यात् । सप्तमरात्रौ श्रीं विष्णवे नम इति गन्धपुष्पे दत्त्वा
 गुडौदनेन बलिं दद्यात् । ततः पायसादिना लोकपालेभ्यो बलि-
 दानम् । तत्र ईशानपूर्वयोर्मध्ये ब्रह्मणे । नैऋतवरुणयोर्मध्ये
 अनन्ताय बलिर्देयः । प्रह्लादं ह्युरानयो न पश्येत् । अशुभेषु
 अहुरेषु शास्त्रादिकं कुर्यादित्यहुरारोपणम् ॥

अथ अधिवासप्रयोगः । तत्रादौ गुरुर्गृहं प्रविश्य चन्दना-
 गुरुधूपायैर्गृहं सुवासितं कृत्वा विघ्नान् विनाश्य श्रीं सूर्यः
 सोम इत्यादि पठित्वा घटस्थापनं कुर्यात् । तत्क्रमस्तु श्रीं
 भूरसीति भूमिशोधनम् ॥ १ ॥ श्रीं धान्यमसीति मन्त्रेण तत्र
 शुक्लधान्यनिक्षेपः ॥ २ ॥ श्रीं प्राण इति मन्त्रेण हस्तप्रमाणस्य
 घटस्थीदरे नवरत्नदानम् ॥ ३ ॥ श्रीं आजिघ्न इत्यादिमन्त्रेण तत्र
 तस्य स्थापनम् ॥ ४ ॥ श्रीं आप्यायसीति मन्त्रेण घटोपरि जल-
 दानम् ॥ ५ ॥ श्रीं धनं नेति तदुपरि शाखादानम् ॥ ६ ॥ तदुपरि
 ताम्बूलस्य श्रीफलस्य च दानं कदली फलस्य वा ॥ ७ ॥ श्रीं
 श्रीं तेति तदुपरि पुष्पदानम् ॥ ८ ॥ ततः सफलं शालिचूर्ण-
 युक्तं शरावस्य घटोपरिनिधानम् ॥ ९ ॥ श्रीं वस्त्रश्चेति
 क्षीरशाखिशाखासहितवस्त्रार्पणम् ॥ १० ॥ जम्बूपञ्चाशदोष-
 धिक्षायेन घटपूरणम् ॥ ११ ॥ इन्द्रवज्रा घटवेष्टनम् ॥ १२ ॥
 घटे सिन्दूरदानम् ॥ १३ ॥ श्रीं स्थिरो भवेति दीक्षापर्यन्तं
 घटस्य स्थिरीकरणम् ॥ १४ ॥ एवं घटं संस्थाप्य श्रीं गुरुभ्यो
 नम इत्यादि पठित्वा श्रीं यजमानस्य पुण्याहमित्यादिना पुण्याहं
 वाचयित्वा श्रीं स्वस्ति न इति स्वस्तिवाचनं कृत्वा श्रीं अस्माय
 फडिति मौमान् विघ्नाननिमेषाच्चिदृष्टिरूपदिश्यादृष्ट्या चतुर्दिशि-
 दिश्यान् विघ्नानपसार्य श्रीं भूताः प्रेता इति मन्त्रेण माषभक्ते-

नाभेन यावकेनाजाकर्णरक्तेन दुग्धेन मधुरद्रव्येण वा बलिं दत्त्वा
 रक्तपुष्पेण तान् पूजयेत् । ततो हुमिति सप्तकल्पो जप्तेन विकि-
 रेण सर्वान् विघ्नान् निःसार्य रमिति जलधारया चतुर्दिक्षु वक्त्रि-
 प्राकारं कल्पयेत् । ततो वमित्यूङ्गोर्द्धक्रमेण तालत्रयं दत्त्वा ओं
 गुरुभ्यो नम एवं गुरुपादुकाभ्यः परमगुरुभ्यः परापरगुरुभ्यश्च
 ऊर्द्धोर्द्धक्रमेण वामे नत्वा दक्षिणे ओं गणेशाय नमः मध्ये
 इष्टदेव्यै नमः इति प्रणमेत् । ओं आवाहयाम्यहमित्यादिना
 गणेशं ध्यात्वा एष्टेहीत्यादिना घटे आवाह्य सिन्दूररक्तकुसुमा-
 दिना तं पूजयेत् । तत्क्रमस्तु स्वागतप्रश्नोत्तरानन्तरमासन-
 दानम् । ओं पाद्यमिति पादयोर्नम इति पाद्यदानम् । शङ्खो-
 दकश्यामाकटूर्वाकुशतिलसर्पपापराजितायवरूपषडङ्गार्घ्यं गन्ध-
 युक्तं शङ्खे निधाय । ओं काण्डादिभिः स्वाहेति शिरस्पर्ध-
 दानम् । पाद्यमन्त्रेणाचमनीयदानम् । ओं नम इति दधि-
 मधुघृतं रूप मधुपर्कस्य स्वधेति दानम् । मूलमन्त्रेण स्वधेति
 पुनराचमनीयदानम् । मूलमन्त्रेण नम इति स्नानीयदानम् ।
 ओं यज्ञोपवीतमिति यज्ञसूत्रदानम् । ओं नानारत्नैश्चेत्याद्या-
 भरणदानम् । मूलेन नम इति गन्धदानम् । मूलेन वीष-
 डिति पुष्पदानम् । वनस्पतीति धूपदानम् । ओं सुप्रकाश इति
 दीपदानम् । मूलेन दीपावलिभिर्नम इति नौराजनम् ।
 मूलेन निवेदयामीति नैवेद्यदानम् । ततः प्रागुक्तनमो गुरुभ्य
 इति वन्दनम् । इति गणेशं सम्पूज्य । एवं क्रमेशार्कविष्णु-
 शिवदुर्गा घटेपूजयेत् । तत ओं फडिति मन्त्रेण तिलकुशसर्पध-
 रूपकूर्चमुष्टिं प्रक्षिपेत् । तत ओं अस्त्राय फडिति सप्तकलः
 सप्तपथ लाजचन्दनश्चेतसर्पपभस्मदूर्वारूप-विघ्नविनाशकविकिर-
 प्रक्षेपं कुर्यात् । ततो गुरुर्वेदिकोपरि स्त्रीयासने उपविश्य मूलेन
 मूर्तिं कल्पयित्वावाह्य आवाहय्यादिमुद्राः प्रदर्श्यासनादि-

सुष्मान्तेनेष्टदेवतां सम्पूजयेत् । ततोऽङ्गवरणादिं सम्पूजयेत् ।
तवक्त्रमस्तु तन्वसारेऽनुसन्धेयः । ततोऽष्टसु दिक्षु षष्ट कुम्भान्
कायतोय प्रपूरितान् पूर्वोक्तमन्त्रैः संस्त्राप्य तेष्वष्टमादकाध्याना-
वाहनपूर्वकं पूजयेत् । ततो दशदिक्षु इन्द्रादिलोकपालानैरा-
वतादीनष्टौ गजान् वज्राद्यस्त्राणि सम्पूज्य धूपदीपौ नैवेद्याचेष्ट-
देवतायै निम्नेषु वेदिकाया दक्षभागे मण्डलं कृत्वाहुरपाद्याणि
स्नापयेत् । ततो दक्षिणे स्थण्डिलं कृत्वाहुरं संस्त्राप्य तत्र
देवतां सम्पूज्य ओं भूः स्वाहा ओं भुवः स्वाहा ओं स्वः स्वाहा
इति व्याहृतिभिर्हृतेन हुत्वा पायसेन मूलमन्त्रेण पञ्चविंशति-
वारं जुहुयात् । पुनर्व्याहृतिभिर्हुत्वा गन्धपुष्पादिभिः सम्पूज्याग्निं
विसृजेत् । ततोऽवशिष्टपायसेन पार्श्वदेवेभ्यो बलिं दद्यात् ।
ततो नैवेद्यमुत्थाप्य स्थानमार्जनं कृत्वा पुनर्दशोपचारैरिष्ट-
देवतां षडे सम्पूज्य दर्पणं चामरं व्यजनं कृत्वां मुखवासकताम्बू-
लं दर्शयेत् ततो मूलमन्त्रं सहस्रधा जप्त्वा जपं समाप्य प्रथम्य
ब्राह्मणान् परितोष्य मण्डलध्वनिनृत्त्यंगीतपुरःसरमधिरासं कु-
र्यात् ॥ यथा ओं भूरसीति शिष्यमस्तके मृत्तिकासंश्रयनम् ॥ १ ॥
ओं गन्धद्वारासिति गन्धः ॥ २ ॥ ओं प्रपर्वतस्येति शिला ॥ ३ ॥
ओं धान्यमसीति धान्यम् ॥ ४ ॥ ओं काण्डादिति दूर्वा ॥ ५ ॥
ओं यीर्यतेति पुष्पम् ॥ ६ ॥ ओं याः कलिनीति फलम् ॥ ७ ॥
ओं दधीति दधि ॥ ८ ॥ ओं घृतवतीति घृतम् ॥ ९ ॥ ओं स्वस्ति
न इति अस्त्रिकम् ॥ १० ॥ ओं सिन्धोरिवेति सिन्दूरम् ॥ ११ ॥
ओं शङ्ख त्वमिति शङ्खः ॥ १२ ॥ ओं समिध इति कण्डलम् ॥ १३ ॥
ओं युष्मन्तीति रोचना ॥ १४ ॥ ओं अमेति सिन्धवम् ॥ १५ ॥
ओं हिरण्येति काञ्चनम् ॥ १६ ॥ ओं रूपेणेति रूप्यम् ॥ १७ ॥
ओं असी य इति ताम्रम् ॥ १८ ॥ ओं रघोहन इति सिन्धार्यः
॥ १९ ॥ ओं अश्वेनेति दर्पणम् ॥ २० ॥ ओं मनोज्ञोतिरिति

दीपः ॥ २१ ॥ ओं प्रतिपदेति प्रशस्तपात्रम् ॥ २२ ॥ सर्वाण्ये-
तां शिष्यमस्तत्रे दद्यात् ॥ ततः फडिति मन्त्रेण प्रक्षालिते
त्रये पात्रे मूलमन्त्राभिमन्त्रितदशप्रसूतिमितशालितण्डुलान्
कृत्वा ह्रिमिति मन्त्रेण पात्रवदनं प्रक्षाल्य चरुं पचेत् । सुस्त्रिंशे
चरौ मूलेनाभिधारणं कुर्यात् । ततो ह्रमिति तत्पात्रमवतार्य
कुशास्तीर्णं मण्डले फडिति मन्त्रेण स्थापयेत् । तं चरुं त्रिधा
विभज्य एकं देवाय दद्यात् अपरं वक्त्रौ जुहुयात् । अपरं भागं
शिष्येण सार्द्धं गुरुर्भुञ्जीत । तत आचान्ताय शिष्यायाङ्गन्यासं
कृत्वा स्थिताय द्वादशाङ्गुलं दन्तकाष्ठं गुरुर्दद्यात् । शिष्यस्तु
तेन दन्तकाष्ठेन दन्तान् संशोध्य तत् काष्ठं प्रक्षाल्य विसृजेत् ।
तत आचान्तशिष्येण सार्द्धं वेद्यां दर्भसंस्तरे तां रात्रिं गुरुः शयी-
तेत्यधिवासविधिः ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे अधिवास-

रूपपुष्पकथनं नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।

अथ दीक्षा ॥ विश्वसारतन्त्रे ॥ गुरोर्निमन्त्रणं कृत्वा परेद्युः
साधकस्तदा । वस्त्रालङ्कारवर्णाद्यैर्गोभिश्चैव विधानतः । ततः
स्नात्वा विधानेन नद्यादौ साधकोत्तमः ॥ विधानेन सङ्ख्या-
हिता तात्त्विककर्मणि सङ्ख्यादौ सौरमासोत्तम उक्तः । पिच्छ-
कातन्त्रे पञ्चमपटले ॥ सौरे मासि शुभा दीक्षा न चान्द्रे न च
तारके । प्रयोगादीनि सर्वाणि सौरेणैव समाचरेत् ॥ विश्वसारे
द्वितीयपटले । अङ्कुरारोपणान्तरम् ॥ मातृकाः पूजयेत्तत्र
गौर्याद्याः सर्वसम्पत्ताः । गणेशाद्याः पूजयेत्ताः क्षमस्तेति क्षमां
वदेत् ॥ मातृकाः पूर्वमुक्ताः ॥ वसोर्धारा तदा देवा सर्वविघ्न-
विनाशिनी । पूजयेत् परया भक्त्या राजोपरिचरं बुधः । तदा
नान्दीमुखयात्रं कुर्यात् मित्रिणामुक्ता । पितरं पितृमहर्षीं
तथैव प्रपितामहम् । जीवे पितरि तत् श्राद्धं कुर्यात्तत् पित्र-

पूर्वकम् । मातामहं प्रमातामहं बृहप्रमातामहं ततः । षट्-
 पिण्डान् प्रक्षिपेद्देवि ! तानुपास्य सुसाधकः । नामगोत्रानुरूपेण
 आहं कुर्याद्विधानतः । देवतापूर्वकं आहं कुर्यान्नान्दीमुखं
 ततः । पुरोरवा माद्रवाश्च सर्वकार्येषु देवता । नान्दीमुखवसुः
 सत्या देवता परिकीर्तिता । सर्वं दैवक्रमेणैव आहं दद्याज्ज-
 लादि च । यत्तु मह्यं निर्वाणतन्त्रे दशमोक्तासे ॥ नान्दीमु-
 खाश्च पितरो नान्दीमुख्यश्च मातरः । पितामहादयोऽप्येवं
 मातामहादयोऽपि च । आहं नान्द्याभ्युदयिके समुल्लेख्या
 वरानने ! ॥ तथा । तत्रादौ देवपक्षे तु वाक्यं शृणु शुचिस्मिते ! ।
 कालादौनि निमित्तानि समुल्लिख्य ततः परम् । तत्तत्कर्माभ्यु-
 दयार्थमुक्त्वा साधकसत्तमः । पित्रादीनां त्रयाणान्तु मात्रादीनां
 तथैव च । मातामहानाञ्च मातामह्यादीनामपि प्रिये ! । ष-
 छान्तं कीर्तयेन्नाम गोत्रोच्चारणपूर्वकम् । विश्वेषाञ्चैव देवानां
 आहं पदमुदीरयेत् । कुशनिर्मितयोः पञ्चाहिप्रयोरहमित्यपि ।
 करिष्ये परमेशानीत्यनुच्चावाक्यमीरितम् । विश्वान् देवान् परि-
 त्यज्य पितृपक्षे तु पार्वति ! । तथा मातामहस्यापि पक्षेऽनुच्चा
 प्रकीर्तिता ॥ इति मात्रादीनां मातामह्यादीनाञ्च आहमुक्तं
 तद्वादशदैविकआहपरम् । विश्वसारोक्तवचनन्तु आभ्युदयिक-
 आहपरम् । तदपि सामगानामेव । ऋग्वेदयजुर्वेदयोस्तु नव-
 दैवतआहमिति । एवञ्च द्वादशदैवताभ्युदयिकआहयोरुक्तप्रमाण-
 दर्शनादिच्छाविकल्पयति ॥ विश्वसारे तथा ॥ पुण्याहं वाचयित्वा
 तु सर्वकार्यं समुद्दिशेत् ॥ इति बृह्दिआहम् ॥

पञ्चदेवपूजापि तत्रैव ॥ सर्वत्र सर्वकार्येषु गणेशषट्पूर्वकम् ।
 गणेशं सवितारञ्च शिवां शिवमतः परम् । विष्णुञ्च पूजयेद् यत्नात्
 सर्वकार्यार्थसिद्धये । लक्ष्मीं सरस्वतीं गङ्गां यमुनाञ्च तथैव च ।
 दिक्पालान् दिग्गजान् देवानृषीन् विघ्नवासिनीं ग्रहांस्ततः-

वरम् । मासराशितिथीर्योगान् करणानि च पार्वति । । पूज-
येत् परया भक्त्या सर्वतन्त्रसमन्वितान् ॥ दिक्पालादिपूजा पूर्व-
मुक्ता तद्विशेषस्त्वग्रतोऽनुसन्धेयः । सम्प्रति ग्रहपूजार्थमादौ ग्रह-
मन्त्रा उच्यन्ते ॥ ग्रहजामले चतुर्थपटले ॥ प्रणवो वज्रिमारुढः
शिव आस्येन्दुसंयुतः । मायायाः सप्तमः सर्गश्चतुर्वर्णो रवेर्मनुः ॥
मन्त्रस्तु श्रीं ज्ञां ज्ञीं सः ॥ १ ॥ प्रणवः कचतुर्थस्तु स मनुः स्वरवि-
न्दुकः । हादिवज्रिसमारुढश्चतुर्दशस्वरान्वितः । विन्दू रषष्ठः
सर्गश्च इन्दोर्वेदार्णको मनुः । मन्त्रस्तु श्रीं घौं खौं सः ॥ २ ॥ तारः
शिखिसमारुढः शिवी मुखसमन्वितः । विन्दाब्जः पुटितानेन
भावाहादिः ससर्गकः । पञ्चवर्णात्मको देवि । भौमस्य कथितो
मनुः । मन्त्रस्तु श्रीं ज्ञां ज्ञीं सः ॥ ३ ॥ तारो नादसमारुढः
सतुर्थः समनुस्वरः । विन्दुरेतद्वयं भागीर्द्धिचतुर्थार्णकस्तथा ।
पञ्चवर्णात्मको देवि । बुधमन्त्रः समीरितः । मन्त्रस्तु श्रीं ज्ञीं
ज्ञौं ज्ञां सः ॥ ४ ॥ तारः कदशमार्णश्च समनुस्वरविन्दुकः । एत-
च्चयं सूर्यतुर्थ्यो गुरोः पञ्चार्णको मनुः ॥ मन्त्रस्तु श्रीं जौं जौं
जौं सः ॥ ५ ॥ चन्द्रजादिद्वितीयश्च दिननाथत्रितुर्थकः । चतु-
र्वर्णात्मको मन्त्रः शुक्रस्य कथितः प्रिये ! । मन्त्रस्तु श्रीं ज्ञौं ज्ञीं
सः ॥ ६ ॥ प्रणवी रचतुर्थस्तु समनुस्वरविन्दुकः । एतद्वयं सूर्य-
तुर्थश्चतुर्वर्णः रवेर्मनुः । मन्त्रस्तु श्रीं शौं शौं सः ॥ ७ ॥ मनुस्वराब्जो
चतुर्थः सविन्दुस्येन सम्पुटः । खण्डो मुखविन्दाब्जो भागुतुर्थः
सर्गकः प्रिये ! । चतुर्वर्णात्मको मन्त्रः श्रीराहोः समुदीरितः ।
मन्त्रस्तु श्रीं ह्रीं ह्रीं सः ॥ ८ ॥ तारो दपञ्चमो वर्णो मनुस्वर-
नेभोऽन्वितः । साम्यविन्दुः खण्डार्णः सोढावो विन्दुनाष्टकः ।
सूर्यतुर्थ्यो महेशानि ! केतोः पञ्चार्णको मनुः । मन्त्रस्तु श्रीं
फौं फां फौं सः ॥ ९ ॥ पूजाक्रमस्तु आदौ मन्त्रं समुच्चार्य पश्चात्
द्वयमुदीरयेत् । सम्प्रदानपदं पञ्चाङ्गानाम्मकपदं ततः । इति

रुद्रजामलीयवचनानुसारेण मूलमुच्चार्य एतत्पाद्यं ओं सूर्याय
 अहाय नम इत्यादिना पूजयेत् । सर्वेषामेव क्रमो ज्ञेयः । प्रस-
 ज्ञात्तेषां पुरश्चरणादिकं लिख्यते ॥ यथा ब्रह्मजामले शिववा-
 क्यम् ॥ विगुणे तु ग्रहे देवि ! व्याधिशत्रुनृपार्दने । राष्ट्रोपश्रवने
 घोरे आयुषो नाश आगते । जातिध्वंसे कुलोच्छेदे सर्वनाश
 उपस्थिते । धनपुत्रादिकामे च कुर्याद्ग्रहपुरष्क्रियाम् । दशोक्त-
 वर्षसंख्येन सहस्रेण जपेन तु । पुरश्चरणमुद्दिष्टं सर्वेषां व्योम-
 चारिणाम् । दशांशं शुद्ध्यादङ्गौ त्रिमध्वाक्तसमिद्धरैः । कस्योक्तै-
 र्गन्धर्कपूर्णमिश्रितेनोदकेन च । तर्पयेद्देवतां देवि ! तद्दशांश-
 क्रमेण तु । अभिषिञ्चेत्तद्दशांशं कर्पूरवासितैर्जलैः । तद्दशांश-
 क्रमेणैव कुर्याद्वाह्यभोजनम् । आद्यन्ते महती पूजा दर्शना
 विभवाविधिः ॥ इति ग्रहपुरश्चरणम् । वरदातन्त्रे तृतीयपटले ॥
 अतस्तत् साधकेनापि कर्तव्यं ग्रहपूजनम् । अन्यथा ग्रहदोषेण
 न कदाचित् फलं भवेत् । सर्वाणि साधनानीह कृत्वा भक्त्या
 विधानतः । ऐहिके फलफलभाङ् न स्याद्विना हि ग्रहपूजनम् ।
 कथयामि समासेन ग्रहसाधनमुत्तमम् । चन्द्रतारानुकूलं हि
 दिनं ग्राह्यं विचक्षणैः । ये ग्रहाद्याभवन् दुष्टास्तान् प्रयत्नेन
 पूजयेत् । वस्त्रपुष्पाणि सर्वाणि तत्तद्दर्शानि दापयेत् । शुद्ध्यात्तु
 यथाशक्ति ग्रहेष्विष्टप्रसिद्धये । तत्तद्ग्रहोक्तद्रव्याणि तेभ्यो दत्त्वा
 द्विजे दिशेत् ॥ ग्रहदानन्तु ग्रहजामले षष्ठपटले ॥ श्रीदेव्युवाच ॥
 दीनबन्धो ! दयासिन्धो ! यदि तुष्टोऽसि मां प्रति । आपदिना-
 शनं कर्म कृपया कथय प्रभो ! ॥ ईश्वरोवाच ॥ तैलवर्त्तिप्रप-
 न्नस्य दीपस्य पवनात् प्रिये ! । विनाग्नः स्याद्यथा तद्दहकाले
 प्राणसंचयः ॥ अत आपदिनाशाय दीर्घायुष्कत्वहेतवे । सारमेकं
 प्रवक्ष्यामि यद्वाह्यं समाचरेत् । तुलादानञ्च यो दद्याद्ग्रह-
 विप्राय सुन्दरि ! । आपन्मुक्तो भवेत् सोऽपि भुवि सम्प्रदत्ते

सुखम् ॥ १ ॥ सुवर्णस्य तुलां दद्याद् ग्रहविप्राय यः प्रिये ! । तस्य
तुष्टः सुरगुरायुर्वर्द्धिं करोति सः । यस्तु रौप्यतुलादानं दद्याद्
ग्रहहिजाय च । सन्तुष्टस्तस्य शुक्रः सन् संसृजेद्दीर्घजीवितम् ॥ २ ॥
ग्रहहिजाय यो दद्यात्तुलां ताम्रस्य पार्वति ! । सन्तुष्टो मङ्गल-
स्तस्य दीर्घायुर्द्धं करोति हि ॥ ३ ॥ यो यद्याद् ग्रहविप्राय
पित्तलस्य तुलां प्रिये ! । तस्य तुष्टो बुधः कुर्यादायुःपुष्टिं सुगौ-
रवम् ॥ ४ ॥ ग्रहविप्राय लौहस्य तुलां यस्तु प्रयच्छति । प्रीतः
शनैश्चरस्तस्य विपुलायुः प्रयच्छति ॥ ५ ॥ सौम्यस्य तुलां दद्याद्
ग्रहविप्राय यः प्रिये ! । तस्याश्च राहुः सुप्रीतः सौभाग्यायुः
प्रयच्छति ॥ ६ ॥ यः स्वर्णतुलां दद्याद् ग्रहविप्राय सुन्दरि ! ।
सन्तुष्टो भगवान् केतुस्तस्यायुर्वर्द्धयेत् सुखम् ॥ ७ ॥ तुलां
ताम्रस्य यो दद्याद् ग्रहविप्राय सुन्दरि ! । आदित्यस्तस्य
सुप्रीतो दीर्घायुः परियच्छति ॥ ८ ॥ ग्रहविप्राय यो दद्यात्तुलां
कांस्यस्य सुन्दरि ! । सन्तुष्टस्तस्य रात्रीशो विभूत्यायुः प्रयच्छति
॥ ९ ॥ वैदूर्यं नीलमाणिक्ये पद्मरागञ्च मौक्तिकम् । वज्रं परेशं
गोमेदं तथा मरकतं प्रिये ! । दद्यादुत्सृज्य विप्राय स्वयञ्च
बिभृयात्करे ॥ इति ग्रहदानम् ॥

अथ ग्रहकवचम् ॥ अष्टादशपटले ॥ पार्वत्युवाच । श्रीशान !
सर्वशास्त्रज्ञ ! देवताधीश्वर ! प्रभो ! । अक्षयं कवचं दिव्यं ग्रहा-
दिदैवतं विभो ! । पुरा संसूचितं गुह्यं सुभक्ताक्षयकारकम् ॥
कृपा मयि तवास्ते चेत् कथय श्रीमहेश्वर ! ॥ श्रीशिव
उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रियतमे ! कवचं देवदुर्लभम् । यद्धत्वा
देवताः सर्वे अमराः स्वर्वरानने ! । तव प्रीतिवशादस्मि न देयं
यस्य कस्यचित् । ओं ह्रीं श्रीं सो मे शिरः पातु श्रीसूर्यग्रह-
भूपतिः । ओं घौं सौं श्रीं मे सुखं पातु श्रीचन्द्रो ग्रहराजकः ।
ओं ह्रीं ह्रीं ह्रीं सः करौ पातु ग्रहसेनापतिः कुजः । पायादौ

जौं हूं सः प्रादौ सो नृपबालकः । ओं औं जौं जौं सः कटिं
 पातु आखादसरपूजितः । ओं ह्रीं ह्रीं सो दैत्यपूज्यो हृदयं परि-
 रचतु । ओं शौं शौं सः पातु नाभिं मे ग्रहप्रेष्यं ग्रनैस्वरः । ओं
 ह्रीं ह्रीं ह्रीं सः कण्ठदेशं श्रीराहुर्देवमर्दकः । ओं फौं फौं
 सः शिखी पातु सर्वाङ्गमभितोऽवतु । ग्रहाद्यैते भीमदेहा नित्यास्तु
 स्फुटितग्रहाः । एतदंशांशसम्भूताः पातु नित्यन्तु दुर्जनात् ।
 अक्षयं कवचं पुण्यं सूर्यादिग्रहदैवतम् । पठेद्वा पाठयेद्वापि
 धारवेद्यो जनः शुचिः । स सिद्धिं प्राप्नुयादिष्टां दुर्लभां विद-
 शैस्तु याम् । तव स्नेहवशादुक्तं जगन्मङ्गलकारकम् । ऋषिः
 प्रोक्तो भैरवोऽस्य कन्दोऽनुष्टुप्प्रकीर्तितम् । श्रीसूर्यादिग्रहा-
 स्तत्र देवताः परिकीर्तिताः । सर्वकामार्थसंसिद्धेयं विनियोगो
 मयोदितः । ग्रहयन्त्रान्वितं कृत्वाभीष्टमक्षयमाप्नुयात् ॥

इति ग्रहजामले पार्वतीश्वरसंवादे जगद्गुर्लभाक्षय नाम

कवचं समाप्तम् ॥

अथ तिथिपूजा । गायत्रीतन्त्रे । श्रीमहादेव उवाच ॥ तिथे-
 र्ध्यानं त्रिना देवि ! तिथेर्मन्त्रं तथैव च । अग्रात्वा परमेशानि !
 दिनकृत्यं करोति यः । तस्य सर्वं भवेद्द्वयं दिनकृत्यं वरानने ! ।
 या तिथिः सा महामाया आद्यामूर्तिर्जगन्मयी । कृष्णपक्षे
 कृष्णवर्णा शुक्ले चन्द्रसमप्रभा । द्विभुजां शुक्लरूपाञ्च खेलत्-
 खञ्जनागामिनीम् । हिलोचनां शशिकलां सिन्दूरतिलको-
 क्वलाम् । तप्तहाटकनिर्माणनानालङ्कारभूषिताम् । दाडि-
 मौवीजसदृशदशनद्युतिशोभनाम् । ध्यायेत् प्रतिपदं देवीं जप-
 पूजाविशुद्धये ॥ मन्त्रो यथा । श्रीं प्रतिपद्मः स्वाहा ॥ १ ॥ एवं
 हिलोचनां शशिकलां शुद्धस्फटिकशोभनाम् । शुद्धाभरणशोभायां
 शुक्लवस्त्रपरिच्छदाम् । नानाकटाक्षसंयुक्तभूलतापरिशोभिताम् ॥
 सिन्दूरतिलकोद्दीप्तां खञ्जनाञ्चितलोचनाम् । द्विभुजां सुन्दरा-

झीञ्च किञ्चोरीं नवयौवनाम् । ध्यात्वा द्वितीयां चार्चङ्गि !
जपेन्नमः यथा शृणु । ऐं द्वितीयायै स्वाहा ॥ २ ॥ शुक्ल-
पद्मप्रतीकाशां शुक्लवस्त्रपरिच्छिदाम् । शुक्लाभरणशोभायां पुण्ड-
रीकोपरिस्थिताम् । हिलोचनां शशिकलां सिन्दूरतिलको-
ज्ज्वलाम् । कटाक्षविशिखोपेतां द्विभुजां तृतीयां भजेत् । ओं
ऐं तृतीयायै स्वाहा ॥ ३ ॥ चतुर्थीं शुक्लचार्चङ्गीं यज्ज्ञात्वा
सिद्धितां व्रजेत् । कुन्दपुष्पसमाभासां द्विभुजां लोललोचनाम् ।
शुक्लवस्त्रपरीधानां शुक्लाभरणभूषिताम् । सिन्दूरतिलकोद्दीप्तां
खञ्जनाञ्चितलोचनाम् ॥ ऐं हुं चतुर्थ्यै स्वाहा ॥ ४ ॥ पञ्चमीं
शृणु चार्चङ्गि ! सर्वसिद्धिप्रदायिनीम् । यज्ज्ञात्वा परमेशानि !
तियेः फलमवाप्नुयात् ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशां श्वेतपद्मीपरिस्थि-
ताम् । हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां कटाक्षविशिखोज्ज्वलाम् । कन्द-
र्पधनुराकारभ्रूलतापरिशोभिताम् । द्विभुजां श्वेतवर्णाञ्च श्वेता-
लङ्कारभूषिताम् ॥ लोचनद्वयसंयुक्तां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ।
मृणालसदृशाकारबाहुवल्लीविराजिताम् । खेलत्खञ्जनगामीञ्च
चारुचूडाविराजिताम् ॥ ह्रीं ऐं ह्रीं पञ्चम्यै स्वाहा । ह्रीं ऐं ह्रीं
विशेषः । त्रीपञ्चमीदिने कर्त्तव्यं पूजनं महत् । निरीक्ष्य दक्षिण-
नाथे यदध्यानपूजादिकचरेत् । ध्यायेत् परमयन्त्रेन पञ्चमीति-
थिरूपिणीम् । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा प्रजपेद्दशधा मनुम् ।
ततस्तु पूजयेद्देवीं शारदां वाग्विलासिनीम् ॥ ५ ॥ कुन्दपुष्पसमा-
भासां द्विभुजां लोललोचनाम् । कटाक्षविशिखोद्दीप्तां सिन्दूर-
तिलकोज्ज्वलाम् । दाडिमीबीजसदृशदशनद्युतिमुज्ज्वलाम् ।
शुक्तालङ्कारसुभगां शुक्लासननिवासिनीम् । शुक्लवस्त्रपरिच्छिन्नां
शुक्लहारविनीदिनीम् । द्विभुजां चन्द्रवदनां ध्यायेदात्मविभूतये ।
ओं ह्रीं षष्ठ्यै स्वाहा ॥ ६ ॥ शरच्चन्द्रप्रतीकाशां द्विभुजां शशि-
शेखराम् । लोचनद्वयसंयुक्तां खेलत्खञ्जनगामिनीम् । सिन्दूर-

रतिलकोद्दीप्तमञ्जनाञ्चितलोचनाम् । कटाक्षविशिखीपेता
 भ्रूलतापरिशोभिताम् । शृङ्गासनसमासौजां शृङ्गाभरणभूषि-
 ताम् । शृङ्गावस्त्रपरीधानां ध्यायेदात्मविभूतये । ह्रीं श्रीं सप्तम्यै
 स्वाहा श्रीं ह्रीं ॥ ७ ॥ राकाचन्द्रप्रतीकाशां द्विभुजां चन्द्रशेख-
 राम् । पूर्णचन्द्रमुखश्रेणीं कुटिलालकशोभिताम् । हास्ययुक्तां
 प्रसन्नास्यां श्वेतवस्त्रपरिच्छदाम् । श्वेताभरणशोभाभ्यां किशोरीं
 नवयौवनाम् । मालाकटाक्षसंयुक्तां भ्रूलतापरिशोभिताम् ।
 सिन्दूरतिलकोद्दीप्तमञ्जनाञ्चितलोचनाम् । क्रीं हुं ऐं अष्टम्यै
 स्वाहा ऐं हुं क्रीं ॥ ८ ॥ श्वेतपद्मप्रतीकाशां द्विभुजां लोललोचनाम् ।
 दाडिमीबीजसदृशदन्तपङ्क्तिपरिच्छदाम् । शृङ्गापट्टाभरणधरां
 शृङ्गावस्त्रोत्तरीयिणीम् । ललाटे पट्टिकां शृङ्गां सिन्दूरतिलको-
 ज्ज्वलाम् । नानाभरणदीप्ताङ्गीं पीतगन्धप्रलेपिताम् । मुक्ता-
 वर्तुलहारेण कम्बुकण्ठसुशोभिताम् । नानामाल्यपरिच्छिन्नां
 चित्रराजविराजिताम् । श्रीं हुं नवम्यै स्वाहा हुं श्रीं ॥ ९ ॥
 मल्लिकापुष्पसङ्काशां द्विभुजां लोललोचनाम् । श्वेतासनोपवि-
 ष्ठां श्वेतांशुकपरिच्छदाम् । श्वेताभरणसंयुक्तां श्वेतगन्धवि-
 लेपनीम् । सिन्दूरतिलकोद्दीप्तमञ्जनाञ्चितलोचनाम् ॥ ऐं
 श्रीं दशम्यै स्वाहा श्रीं ऐं ॥ १० ॥ केतकीपुष्पसङ्काशां भ्रूलता-
 परिभूषिताम् । नानाकटाक्षसंयुक्तां मत्तद्विरदगामिनीम् । नाना-
 लङ्कारसुभगां पीतवस्त्रपरिच्छदाम् । पीतगन्धप्रलिप्ताङ्गीं सिन्दूर-
 तिलकोज्ज्वलाम् । दाडिमीबीजसदृशदन्तपङ्क्तिमनुत्तमाम् ।
 द्विभुजां सुन्दरीं देवीं नमाम्यात्मविभूतये ॥ ॐ क्रीं ॐ एकादश्यै
 स्वाहा ॐ क्रीं ॐ ॥ ११ ॥ पीतपद्मसमाभासां शृङ्गावस्त्रपरिच्छदाम् ।
 शृङ्गाचन्द्रनसिक्ताङ्गीं द्विभुजां लोललोचनाम् । शृङ्गाभरणशो-
 भाभ्यां शृङ्गासनसमाश्रयाम् । दाडिमीबीजसदृशदशनद्युतिशो-
 भनाम् । सिन्दूरतिलकोद्दीप्तां ललाटपट्टिकां शृङ्गाम् । ह्रीं श्रीं

ह्रीं हादशै स्वाहा ह्रीं ओ ह्रीं ॥ १२ ॥ रक्तचन्द्रप्रतीकाशां कि-
 शोरीं नवयौवनाम् । रक्तवस्त्रपरीधानां कुटिलालकमण्डिताम् ।
 द्विभुजां सुन्दरीं शुभां पूर्णचन्द्रमुखप्रभाम् । हिलोचनां चन्द्ररेखां
 विष्णुपूज्यां वृहत्कटीम् । सिन्दूरतिलकीर्णामञ्जनाक्षितलो-
 चनाम् । नानाकटाक्षसंयुक्तां नानाशृङ्गारशोभनाम् । ध्यात्वा
 त्रयोदशीं देवीं प्रजपेन्मन्त्रमुत्तमम् ॥ श्री ऐं त्रयोदशै स्वाहा
 ऐं श्रीं ॥ १३ ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशां हरिदस्त्रविनोदिनीम् ।
 नानालङ्कारसुभगां पीतमाख्यपरिच्छदाम् । श्वेतपद्मसमासीनां
 द्विभुजां लीललोचनाम् । कटाक्षविशिखोद्गीतां सिन्दूरतिलकी-
 र्ज्वलाम् । दाडिमीवोजसदृशदशनद्युतिमुज्ज्वलाम् । कंदर्ब-
 कोरकाकारस्तनद्वयमनीहराम् । हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां किशोरीं
 नवयौवनाम् ॥ क्रीं ओ ह्रीं चतुर्दशै स्वाहा ह्रीं ओ क्रीं ॥ १४ ॥
 संतमपटले ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ पूर्णिमां शृणु चावर्जि !
 यथा सिद्धिमयो भवेत् । कोटिविद्युलताकारां चतुर्बाहुसम-
 न्विताम् । पीतांशुकपरीधानां रत्नहारविराजिताम् । शङ्खकण्ठ-
 केयूरनानाशृङ्गारभूषिताम् । रत्नकुण्डलसंयुक्तास्फुरद्गण्डमनी-
 हराम् । त्रिभङ्गललिताकारां सिन्दूरतिलकीर्ज्वलाम् । कटाक्ष-
 लक्षसंयुक्तां भूलतापरिशोभिताम् ॥ ह्रीं ओ क्रीं ओ पूर्णिमायै
 स्वाहा ओ क्रीं ओ ह्रीं ॥ १५ ॥ एतत्ते कथितं देवि ! पूर्णमन्त्रं
 परात्परम् । एतास्तु तिथयो देवि ! शुक्लपक्षे वरानने । ज्येष्ठा-
 पक्षे महेशानि ! तिथयस्तु सुशोभनाः । नीलाक्षनचयप्रस्थाः
 किशोरीं नवयौवनाः । तासां ध्यानं प्रवक्ष्यामि सावधानावधा-
 रय ॥ दलिताञ्जनसङ्काशां पीतांशुकपरिच्छदाम् । पीतमन्त्र-
 प्रलिताङ्गीं पीतामबरभूषिताम् । पीतपद्मसमासीनां किशोरीं
 नवयौवनाम् । हिलोचनां चन्द्ररेखां द्विभुजां कोरकस्तनीम् ॥
 कलाटपटिकाशुभां सिन्दूरतिलकीर्ज्वलाम् । श्वेततुषारन-

ग्रामीय विभक्तिविहिताकृतिम् । द्वादिमबीजसदृशदशनज्योति-
 रुज्ज्वलाम् । कृष्णपद्मे महेष्टानि ! एतद्वानं प्रशस्यते । सर्वासां
 परमेशानि ! एकेन भवति प्रिये ! । सर्वासां पूर्ववत्प्रथममा-
 वासां विना शिवे ! । अमावास्यामन् देवि ! शृणु वरवर्णिनि ! ॥
 ओं ह्रीं ह्रीं ओं अमावास्यायै स्वाहा ओं ह्रीं ह्रीं ओं ॥ अथ
 नमामि सफलं पञ्चध्यानं वरानने ! ॥ शङ्खकुन्दसमाभासां नव-
 यौवनसंयुताम् । चतुर्भुजां विनयनां मत्तद्विरदयाम्बिनीम् ।
 सत्ताम्रपट्टिकामध्ये सिन्दूरतिलकस्थितिम् । अमदधमरनी-
 साममञ्जनाक्षितलोचनाम् । पीतांशुकपरीधानां कृष्णवस्त्रो-
 त्तरीयिणीम् । नानालङ्कारसुभगां नीलपद्मोपरिस्थिताम् । घूर्णय-
 माननयनां नीलपद्मविधारिणीम् । सदा षोडशवर्षीयां कद-
 म्बकोरकस्थनीम् । हीरकद्युतिसङ्काशदशनज्योतिरुज्ज्वलाम् ।
 नानापुष्पमयैर्हरिर्नानागन्धमयीं पराम् । प्रत्यहं भावयेद्देवीं
 शङ्खपञ्चसरूपिणीम् ॥ ऐं ऐं क्रीं क्रीं शङ्खपचाय स्वाहा ऐं ऐं
 क्रीं क्रीं ॥ कृष्णपद्मे महेष्टानि ! अमुन्म निमदामि ते । महामर-
 कतमसमां चतुर्बाहुसमन्विताम् । पीनोत्तुङ्गकुचां रम्यां चित्र-
 वस्त्रविलसिनीम् । नानामृङ्गारवेष्टाभ्यां स्फुरद्वकितलोच-
 नाम् । सिन्दूरतिलकोद्दीप्तमञ्जनाक्षितलोचनाम् । कन्दर्पधनु-
 रसकारभ्रूलतापरिशोभिताम् । रत्नहारेण सहितनागहार-
 विराजिताम् । पीतपद्मसमासीनां चित्रचूडाविराजिताम् ।
 पीतविद्युत्समाब्जान्मुत्तरीयवसनच्छविम् । पूर्णचन्द्रमुखीं देवीं
 कृष्णपञ्चसरूपिणीम् ॥ ओं ओं कृष्णपचाय स्वाहा ओं ओं ॥
 श्रीशिव उवाच ॥ तिषेर्ध्यानं तिषेर्मन्त्रं पञ्चध्यानं तथैव च ॥
 पञ्चमन्त्रं तथा देवि ! दिवसे दिवसे सुधीः । प्रत्यहं कुर्वते यस्तु
 तस्मै सिद्धिरदूरतः । एतास्तु तिषयो देवि ! सूर्यमण्डलसंज्ञिताः ।
 पञ्चध्यानं प्रथमतस्त्रिषिध्यानं ततः प्रिये ! । पञ्चमन्त्रं ततो

जज्ञां तिथिमन्त्रं ततो जपेत् । ततः सिद्धिमवाप्नोति जपपूजा-
दिका च या । दिनकृत्यं महेशानि ! यः करोति दिने दिने ।
पञ्चपूजां प्रथमतः कृत्वा सिद्धिमवाप्नुयात् । तिथिपूजां विना
देवि ! जपयज्ञादिका क्रिया । सर्वं निष्फलतां याति आमघात-
मिवान्धसि । दिवसे दिवसे देवि ! तिथिमासाद्य यत्नतः । प्रातः-
काले ततो धीमान् तिथिध्यानं समाचरेत् । दशधा प्रजपेन्मन्त्रं
सूर्यं दृष्ट्वा प्रयत्नतः । तदा तिथिफलं प्राप्य सर्वं पूजाफलं लभेत् ।
एतत्तत्त्वमविज्ञाय आयुर्याति दिने दिने । तिथिरूपा महादेवी
महामाया जगन्मयी । ध्यानमन्त्रं विना देवि ! सर्वेषां सिद्धि-
माशिनी । प्रत्यहं कुरुते यस्तु जपध्यानं तिथेः प्रिये ! । गङ्गा-
ज्ञानफलं सोऽपि लभते नात्र संशयः । अश्वमेधमहायज्ञे व्यासो
होता यदि प्रिये ! । विफलमश्वमेधं हि तिथिध्यानं विना भ-
वेत् । अमृतेनामृतं कृष्णे प्रीयन्ते देवताः क्रमात् । प्रथमां
पिबते वज्रिर्द्वितीयां तपनः कलाम् । विश्वदेवास्तृतीयान्तु चतु-
र्थान्तु प्रजापतिः । पञ्चमीं वरुणश्चापि षष्ठीं पिबति वासवः ।
सप्तमीमृषयो दिव्या वसवोऽष्टौ तथाष्टमीम् । नवमीं कृष्ण-
पक्षस्य पिबतीन्द्रः कलामपि । दशमीं मरुतश्चापि रुद्र एका-
दशीं कलाम् । द्वादशीन्तु कलां विष्णुर्धनदश्च त्रयोदशीम् ।
चतुर्दशीं पशुपतिः कलां पिबति नित्यशः । ततः पञ्चदशीञ्चापि
पिबन्ति पितरः कलाम् ॥

• अथ तिथिकवचम् । अस्य तिथीनां कवचस्य अक्षत्याम-
बलिब्यासहनूमद्विभीषणकृपपरशुरामा ऋषयो गायत्रीच्छन्दः
क्रीडतुच्छयशिवो देवता धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः । पूर्वं
पातु सदा नित्या क्रीडारी प्रतिपत्तिथिः । क्रीडारी पातु मे
नित्यं द्वितीया ब्रह्मपूजिता । ऐडारी पातु मे नित्यं तृतीया
पश्चिमे परा । ऋडारी पातु मे नित्या चतुर्थी विष्णुपूजिता ।

बुधारी पातु मे नित्यं सुखं देहमहर्निशम् । ह्रीङ्कारी पातु मे
 नित्यं पञ्चमी सुखमण्डलम् । औङ्कारी पातु मे नित्यं षष्ठी-
 रूपा च पार्वती । स्त्रीङ्कारी सप्तमी पातु नित्यं मे नाभिमण्ड-
 लम् । हुङ्कारी चाष्टमी नित्यं कण्ठं मे पातु सर्वदा । श्रीङ्कारी
 नवमी नित्यं स्वाधिष्ठानं सदावतु । दशमी पातु मे नित्यं हस्त-
 युग्मं यथा तथा । एकादशी सदा पातु चाक्षियुग्ममहर्निशम् ।
 द्वादशी पातु मे नित्यं हस्तयुग्मं यथा तथा । त्रयोदशी महा-
 लक्ष्मीः चैत्रस्थाननिवासिनी । वयोदशी पातु नित्यं हंस
 इत्यक्षरात्मिका । हङ्कारः पातु मे नित्यं पादयुग्ममहर्निशम् ।
 सङ्कारः पातु मे नित्यं पादाग्रात् केशमण्डलम् । चतुर्दशी
 महामाया सर्वत्र परिरक्षतु । स्वाकारश्चतुर्दशी नित्या नित्यं मे
 धनसम्पदम् । हाकारः पूर्णिमा नित्यं देहि मे आयुर्वर्धनम् ।
 श्रीं हुं ह्रीं स्वाहा सर्वरूपा देवी तिथिरूपा च मां परिरक्षतु
 सर्वदा । हुं ह्रीं अमावास्या सदा पातु दारान् पुत्रपरिच्छदम् ।
 ह्रीं हुं ह्रीं स्वाहा कथितं कवचं देवि ! त्रैलोक्येषु च दुर्लभम् ।
 इदं कवचमग्रात्वा कवचान्यं पठेत्तु यः । अन्येषां कवचानाञ्च
 तेजांसि हरते तिथिः । तस्माद्यत्नेन हे देवि ! तिथीनां कवचं
 पठेत् । ध्यानं मन्त्रं तथा स्तोत्रं कवचञ्च तथा प्रिये ! । कलि-
 कालमतं देवि ! परतत्त्वं विनिर्गतम् । इति ते कथितं देवि !
 सारात्सारं परात्परम् ॥

इति श्रीवर्णविलासतन्त्रे गणेशजतुकर्णसुभगासंवादे

तिथिकवचं समाप्तम् ॥

मासादीनां ध्यानन्तु कामधेनुतन्त्रादावनुसन्धेयमत्र अथ-
 गौरवमिया न लिखितम् ॥ अथ वर्षाणां ध्यानादिकं वर्षोद्धार-
 तन्त्रोक्तम् । प्रणाममन्त्रस्तु सर्वत्र कामधेनुतन्त्रोक्त इति । तद्-
 यथा ॥ केतकीपुष्पगर्भाभां त्रिभुजां हंसलोचनाम् । शुक्ल-

पद्मास्वरधरां पद्ममाख्यविभूषिताम् । चतुर्वर्गप्रदां नित्यं नित्या-
नन्दमयीं पराम् । वराभयकरां देवीं नागपाशसमन्विताम् ।
एवं ध्यात्वा अकारान्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ अ ॥ ध्यानमस्याः
प्रवक्ष्यामि षड्भुजां रक्तलोचनाम् । रक्तकङ्कणकेयूरहारोज्ज्वल-
कलेवराम् । सिद्धां सिद्धिप्रदां सौम्यां सिद्धिगन्धर्वसेविताम् । एवं
ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ आ ॥ धूम्रवर्णां महा-
रौद्रीं पीताम्बरयुतां पराम् । कामदां सिद्धिदां सौम्यां नित्यो-
त्साहविवर्दिनीम् । चतुर्भुजान्तु वरदां हरिचन्दनभूषिताम् । एवं
ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ इ ॥ चतुर्भुजां रक्तवर्णां
रक्तपुष्पोपशोभिताम् । चारुचन्दनदिग्धाङ्गीं रक्तपङ्कजलो-
चनाम् । रक्तचौरपरीधानां धर्मकामार्थमोक्षदाम् । एवं ध्यात्वा
सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ ई ॥ पीतवर्णां त्रिनयनां
पीताम्बरधरां पराम् । द्विभुजां जटिलां भीमां सर्वसिद्धिप्रदा-
यिनीम् । एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ उ ॥
द्विभुजां शुक्लवर्णां जटामुकुटशोभिताम् । शुक्लमाख्याम्बरधरां
चारुचन्दनभूषिताम् । चतुर्वर्गप्रदां नित्यां रक्तपङ्कजलोचनाम् ।
एवं ध्यात्वा तु तन्मन्त्रं दशधा जपमाचरेत् ॥ ऊ ॥ षड्भुजां
नीलवर्णां नीलाम्बरधरां पराम् । नानालङ्कारभूषाभ्यां सर्वा-
ङ्गहृतमस्तकाम् । भक्तिप्रदां भगवतीं भोगमोक्षप्रदायिनीम् । एवं
ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । पञ्चप्राणमयं वर्षं
चतुर्भुजानमयं तथा । रक्तविद्युत्प्रताकारं ऋकारं प्रणमाम्यहम् ॥
ऋ ॥ ध्यानमस्य प्रवक्ष्यामि द्विभुजां पद्मलोचनाम् । सन्तप्त-
स्वर्णवर्णाभां सर्वालङ्कारभूषिताम् । रक्तपद्मेक्षणां देवीं रक्तहार-
विभूषिताम् । एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ।
चतुर्भुजानमयं वर्षं पञ्चप्राणमयं सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्षं
प्रणमामि सदा प्रिये ! ॥ ॐ ॥ स्वर्णचम्पकवर्णां सर्वालङ्कार-

विग्रहाम् । चतुर्भुजां त्रिनयनां रक्तचन्दनचर्चिताम् । प्रथ-
माभि सदा देवीं धर्मकामार्थमोक्षदाम् । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ ६ ॥ ध्यानमन्त्राः प्रवक्ष्यामि पीतवर्णां
चतुर्भुजाम् । पीताम्बरपरीधानां नानालङ्कारमस्तकाम् । विचित्र-
माभ्याभरणां देवदानवसेविताम् । चतुर्वर्गप्रदां नित्यां नित्यो-
न्नाहविवर्द्धिनीम् । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा
जपेत् ॥ ७ ॥ रक्ताम्बरपरीधानां षड्भुजां रक्तलोचनाम् ।
विचित्राभरणां नित्यां चतुर्वर्गप्रदायिनीम् । ईशदेवसुखीं
सौम्यां देवगन्धर्वसेविताम् । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं
दशधा जपेत् ॥ ८ ॥ विचित्ररूपिणीं देवीं विचित्राम्बरधारिणीम् ।
विचित्रमाभ्याभरणां चतुर्बाहुसमन्विताम् ॥ नानालङ्कारसंयुक्तां
चतुर्वर्गफलप्रदाम् । देवदानवगन्धर्वैः सेवितां मोक्षकाङ्क्षिभिः ।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ ९ ॥ रत्नालङ्कार-
संयुक्तां पद्मरागप्रभां शुभाम् । शरत्पूर्णेन्दुवदनां विचित्रवस्त्रा-
न्विताम् । चतुर्भुजां त्रिनयनां स्मेराभ्यां नीलकुन्तलाम् । विद्यु-
हस्रसमानाङ्गीं मुक्तापङ्क्तिस्रजं भजे । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ १० ॥ चतुर्भुजां त्रिनयनां जटामुकुट-
मण्डिताम् । श्वेतरोहितपीतादिपुष्पचारोपशोभिताम् । सदा
स्मेरमुखीं सौम्यां चतुर्वर्गप्रदायिनीम् । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ ११ ॥ जवादाडिमपुष्पाभां द्विभुजां
रक्तलोचनाम् । रक्ताम्बरपरीधानां रत्नालङ्कारभूषिताम् । चतु-
र्वर्गप्रदां सौम्यां वरदां नागशेखराम् । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ १२ ॥ सन्तसहेमवर्णाभां सर्वालङ्कार-
भूषिताम् । रत्नयज्ञोपवीताञ्च रत्नाकङ्कणराजिताम् । पूर्णेन्दु-
वदनां सौम्यां तुरीयकरसंयुताम् । चन्द्रसूर्याग्निरूपेण नयन-
त्रितयान्विताम् । साधकाभीष्टदां नित्यां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ।

एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपं तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ अ ॥ जवायावक-
सिन्दूरसदृशीं कामिनीं पराम् । चतुर्भुजां त्रिनेत्राञ्च बाहुवली-
विराजिताम् । कदम्बकोरकाकारस्तनयुग्मविराजिताम् । रत्न-
कङ्कणकेयूरहारनूपुरभूषिताम् । एवं ककारं ध्यात्वा तु तन्मन्त्रं
दशधा जपेत् ॥ क ॥ बभ्रुकपुष्पसङ्काशां रत्नालङ्कारभूषिताम् ।
वराभयकरां नित्यामीषदास्यमुखीं पराम् । एवं ध्यात्वा खका-
रन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । गुणत्रययुतं देवि ! पञ्चदेवमयं
सदा । त्रिशक्तिसंयुतं वर्षं खकारं प्रणमाम्यहम् ॥ ख ॥ दाडिमी-
पुष्पसङ्काशां चतुर्बाहुसमन्विताम् । रक्ताम्बरधरां नित्यां रक्ता-
लङ्कारभूषिताम् । एवं ध्यात्वा मकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा
जपेत् । पञ्चप्राणमयं वर्षं सर्वशक्त्यात्मकं प्रिये ! । तन्मन्त्रादित्य-
सङ्काशां कुण्डलीं प्रणमाम्यहम् ॥ ग ॥ मालतीपुष्पवर्णाभिं बह-
भुजां रत्नालोचनाम् । शुक्ताम्बरपरीधानां शुक्लमात्मविभूषिताम् ।
तदा खोरमुखीं रम्यां लोचनत्रयराजिताम् । एवं ध्यात्वा
घकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । निर्गुणं त्रिगुणोपेतं सदा
त्रिगोलसंयुतम् । सर्वगं सर्वदा शान्तं घकारं प्रणमाम्यहम् ॥
घ ॥ धूम्रवर्णां महाघोरां सलज्जिह्वां चतुर्भुजाम् । पीता-
म्बरपरीधानां साधकाभीष्टसिद्धिदाम् । एवं ध्यात्वा ङका-
रूपं तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । सर्वदेवमयं वर्षं त्रिगुणं लोक-
लोचने ! । पञ्चप्राणमयं वर्षं ङकारं प्रणमाम्यहम् ॥ ङ ॥
तुफारकुन्दपुष्पाभिं नानालङ्कारभूषिताम् । सदा षोडशव-
र्षीयां वराभयकरां पराम् । शुक्लवस्त्रावृतकटिं शुक्लवस्त्रो-
त्तरीयिणीम् । वरदां शोभनां रम्यामष्टबाहुसमन्विताम् ।
एवं ध्यात्वा चकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ च ॥ आक-
मस्त्राः प्रवक्ष्यामि त्रिभुजान्तु त्रिलोचनाम् । पीताम्बरधरां
नित्यां वरदां भक्तवत्सलाम् । एवं ध्यात्वा छकारन्तु तन्मन्त्रं

दशधा जपेत् । त्रिविन्दुसहितं वर्षं सदैवैश्वरसंयुतम् । पीत-
विद्युज्जताकारं छंकारं प्रणमाम्यहम् ॥ छं ॥ नानालङ्कारसंयुक्त-
भुजैर्दशभिर्युताम् । रक्तचन्दनदिग्धाङ्गीं चित्राम्बरविधारिणीम् ।
त्रिलोचनां जैगद्वात्रीं वरदां भक्तवत्सलाम् । एवं ध्यात्वा जका-
रन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ जं ॥ सन्ततिहेमवर्णाभां रक्ताम्बर-
विभूषिताम् । रक्तचन्दनलिताङ्गीं रक्तामाल्यविभूषिताम् । चतु-
र्दशभुजां देवीं रत्नहारीज्ज्वलां पराम् । एवं ध्यात्वा भंकारन्तु
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ भं ॥ चतुर्भुजां धूम्रवर्णां कृष्णाम्बरविभू-
षिताम् । नानालङ्कारसंयुक्तां जटाभुक्तुंटराजिताम् । ईषद्वाक्त्र-
मुखीं नित्यां वरदां भक्तवत्सलाम् । एवं ध्यात्वा जकारन्तु त-
न्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ जं ॥ मालतीकुन्दपुष्पाभां पूर्णचन्द्रनिभे-
क्षणाम् । दशबाहुसमायुक्तां सर्वालङ्कारभूषिताम् । परमोच्च-
प्रदां नित्यां सदा स्मैरमुखीं पराम् । एवं ध्यात्वा टकारन्तु
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ टं ॥ पूर्णचन्द्रनिभां देवीं विकसत्पद्मजे-
षणाम् । सुन्दरीं षोडशभुजां धर्मकामार्थमोक्षदाम् । एवं ध्यात्वा
ठंकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ ठं ॥ जैवासिन्दूरसङ्काशां वरा-
भयकरां पराम् । त्रिनेत्रां वरदां नित्यां परमोच्चप्रदायिनीम् ।
एवं ध्यात्वा डंकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । चतुर्भुजां नमयं वर्ष-
माळादितत्त्वसंयुताम् । पीतविद्युज्जताकारां डंकारं प्रणमाम्य-
हम् ॥ डं ॥ रत्नीत्यलनिभां रम्यां रक्तपङ्कजलोचनाम् । अष्टादश-
भुजां भीमां महामोक्षप्रदायिनीम् । एवं ध्यात्वा ढंकारन्तु त-
न्मन्त्रं दशधा जपेत् । सदा त्रिगुणसंयुक्तमादितत्त्वमयं सदा ।
रक्तविद्युज्जताकारं ढंकारं प्रणमाम्यहम् ॥ ढं ॥ द्विभुजां वरदां
बन्धां भक्तामोक्षप्रदायिनीम् । राजीवलोचनां नित्यां धर्म-
कामार्थमोक्षदाम् । एवं ध्यात्वा णंकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा ज-
पेत् ॥ णं ॥ चतुर्भुजां महाशान्तां महामोक्षप्रदायिनीम् । सदा

पीङ्गवर्णां रक्ताम्बरधरां पराम् । नानालङ्कारभूषां वा सर्व-
सिद्धिप्रदायिनीम् । एवं ध्यात्वा तकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत्
॥ त ॥ नीलवर्णां त्रिनयनां षड्भुजां वरदां पराम् । पीतवस्त्र-
परीधानां सदा सिद्धिप्रदायिनीम् । एवं ध्यात्वा थकारन्तु तन्मन्त्रं
दशधा जपेत् । पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा । तरुणादित्य-
सङ्काशं थकारं प्रणमाम्यहम् ॥ थ ॥ चतुर्भुजां पीतवस्त्रां नवयौव-
नसंस्थिताम् । अनेकरत्नघटितहारनूपुरशोभिताम् । एवं ध्यात्वा
दकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । त्रिशक्तिसहितं देवि ! त्रिविन्दु-
सहितं सदा । आत्मादितत्त्वसंयुक्तं दकारं प्रणमाम्यहम् ॥ द ॥
षड्भुजां मेघवर्णां रक्ताम्बरधरां पराम् । वरदां शुभदां रम्यां
चतुर्वर्गप्रदायिनीम् । एवं ध्यात्वा धकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत्
॥ ध ॥ दलिताञ्जनवर्णाभां ललज्जिह्वां सुलोचनाम् । चतुर्भुजां
चकोराक्षीं चारुचन्दनचर्चिताम् । कृष्णाम्बरपरीधानाभीषदा-
स्यमुखीं सदा । एवं ध्यात्वा नकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ न ॥
विचित्रवसनां देवीं द्विभुजां पङ्कजेक्षणाम् । रक्तचन्दनलिताङ्गीं
पद्ममालाविभूषिताम् । मणिरत्नादिकेयूरहारकेयूरविग्रहाम् ।
चतुर्वर्गप्रदां नित्यां नित्यानन्दमयीं पराम् । एवं ध्यात्वा पकारन्तु
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ प ॥ प्रलयाब्जद्वर्णाभां ललज्जिह्वां
चतुर्भुजाम् । भक्ताभयप्रदां नित्यां नानालङ्कारभूषिताम् । एवं
ध्यात्वा फकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ फ ॥ नीलवर्णां त्रिन-
यनां नीलाम्बरधरां पराम् ॥ नागहारोज्ज्वलां देवीं द्विभुजां
पद्मलोचनाम् । एवं ध्यात्वा बकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं विविधासूतलेपिताम् । स्वयं कुण्डलिनीं
देवीं सततं प्रणमाम्यहम् ॥ ब ॥ तडिप्रभां महादेवीं त्रागकङ्कण-
शोभिताम् । चतुर्वर्गप्रदां देवीं साधकाभीष्टसिद्धिदाम् । एवं
ध्यात्वा भकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । त्रिशक्तिसहितं वर्णं

त्रिविन्दुसहितं प्रिये ! । आत्मादितत्त्वसंयुक्तं भकारं प्रणमाम्य-
हम् ॥ म ॥ कृष्णां दशभुजां भीमां पीतलोहितलोचनाम् ।
कृष्णाम्बरधरां नित्यां घर्म्मकामार्भमोक्षदाम् । एवं ध्यात्वा म-
कारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिविन्दु-
सहितं सदा । आत्मादितत्त्वसंयुक्तं हृदिस्थं प्रणमाम्यहम् ॥ म ॥
धूस्रवर्णां महारौद्रीं षड्भुजां रक्तलोचनाम् । रक्ताम्बरपरीधानां
नागालङ्कारभूषिताम् । महामोक्षप्रदां नित्यामष्टसिद्धिप्रदायि-
नीम् । एवं ध्यात्वा यकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । त्रिशक्ति-
सहितं वर्णं त्रिविन्दुसहितं सदा । प्रणमामि सदा वर्णं शक्तिमामोक्ष-
मव्ययम् ॥ य ॥ ललज्जिह्वां महारौद्रीं रक्तास्यां रक्तलोचनाम् ।
रक्तवर्णामष्टभुजां रक्तपुष्पोपशोभिताम् । रक्तमाल्याम्बरधरां
रक्तालङ्कारभूषिताम् । महामोक्षप्रदां नित्यामष्टसिद्धिप्रदायि-
काम् । एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । त्रिशक्ति-
सहितं देवि ! आत्मादितत्त्वसंयुतम् । सर्वतेजोमयं वर्णं सततं
प्रणमाम्यहम् ॥ र ॥ चतुर्भुजां पीतवस्त्रां रक्तपङ्कजलोचनाम् ।
सर्वदा वरदां भीमां सर्वालङ्कारभूषिताम् । योगीन्द्रसेवितां
नित्यां योगिनीं योगरूपिणीम् । चतुर्वर्गप्रदां देवीं नागहारो-
पशोभिताम् । एवं ध्यात्वा लकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
ल ॥ कुन्दपुष्पप्रभां देवीं द्विभुजां पङ्कजेक्षणां । शुक्लमाल्या-
म्बरधरां रत्नहारोज्ज्वलां पराम् । साधकाभीष्टदां सिद्धां सिद्धिदां
सिद्धसेविताम् । एवं ध्यात्वा वकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत्
॥ व ॥ चतुर्भुजां चकोराक्षीं चारुचन्दनवर्चिताम् । शुक्लवर्णां
विनयनां वरदाश्च शुचिस्मिताम् । रत्नालङ्कारभूषाङ्गां श्वेत-
माङ्गोपशोभिताम् । देवहृन्दैरभिवन्द्यां सेवितां मोक्षकाङ्क्षिभिः ।
एवं ध्यात्वा शकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ श ॥ शुक्लाम्बरां शुक्ल-
वर्णां द्विभुजां रक्तलोचनाम् । श्वेतचन्दनलिप्ताङ्गीं मुक्ताहारीप-

शोभिताम् । गन्धर्वगीयमानाश्च सदानन्दमयीं पराम् । अष्ट-
सिद्धिप्रदां नित्यां भक्तानन्दविवर्द्धिनीम् । एवं ध्यात्वा प्रकारन्तु
तन्मन्त्रं दशधा जपेत् । त्रिशक्तिसहितं वर्णमात्मादितत्त्व-
संयुतम् । प्रणम्य सततं देवि ! हृदि भाषय सुन्दरि ! ॥ ष ॥
करौषभूषिताङ्गीश्च सादृहासां दिगम्बरीम् । अस्त्रिमास्यामष्ट-
भुजां वरदामम्बुजेक्षणाम् । नागेन्द्रहारभूषाब्धां जटामुकुट-
मण्डिताम् । सर्वसिद्धिप्रदां नित्यां धर्मकामार्थमोक्षदाम् । एवं
ध्यात्वा सकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥ स ॥ चतुर्भुजां रक्त-
वर्णां शुक्लाम्बरविभूषिताम् । रक्तालङ्कारसंयुक्तां वरदां पद्म-
लोचनाम् । ईषदास्त्रमुन्नीं लोलां रक्तचन्दनचर्चिताम् । स्याद्वा-
चीश्च चतुर्वर्गप्रदां सौम्यां मनोहराम् । गन्धर्वसिद्धदेवाद्यैर्ध्याता-
माद्यां सुरेश्वरीम् । एवं ध्यात्वा हकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा
जपेत् ॥ ह ॥ तन्मन्त्रपुटितं कृत्वा मूलमन्त्रं ततो जपेत् ॥
इति सर्ववर्णेषु ज्ञेयम् । अन्यथा निष्फलं ज्ञेयं जपपूजादि-
साधनम् । दीक्षा च निष्फला ज्ञेया तस्मात् कुर्व्यात् प्रयत्नतः ।
कृत्वा जपं प्रकुर्वीत यथोक्तफलमाप्नुयात् । शैवे शाक्ते वैष्णवे च
सर्वतन्त्रेष्वयं विधिः । तन्मन्त्रपुटितं मन्त्रं दशधा दशधा जपेत् ।
दीक्षादीं गुरुणा साहं कर्त्तव्यं मन्त्रशोधनम् । अन्यथा निष्फला
दीक्षा जपपूजादिकश्च यत् । सद्गुरुः संयतो नित्यं ध्यात्वा-
भक्त्यै जपपादिकम् । गुरुचैतन्मन्त्रमात्रेण चैतन्मन्त्रं जनयेत्ततः । संस्का-
रश्च शोधनश्च सागमेन विशेषतः । तन्मन्त्रपुटितं कृत्वा शत-
मष्टोत्तरं जपेत् । दीक्षादीं गुरुणा पूर्वं कर्त्तव्योऽयं क्रमः सदा ।
पञ्चाशद्वर्णमनुना पुटिता मनवः प्रिये ! । चतुर्वर्गप्रदाः शान्ता
यथोक्तफलदाः सदा । अन्यथा निष्फला दीक्षा जपपूजादिसाध-
नम् । विधिनानेन हीना या सा दीक्षा निष्फला भवेत् । इह
दारिद्र्यमनुलभन्तो च विदयं व्रजेत् । दीक्षादीं गुरुकर्त्तव्यक्रमं

एव प्रयत्नतः । आद्यावसाने वर्षेन पुटितं प्रजपेन्मनुम् । शिष्यः
प्रयत्नतो नित्यं कुर्यादेतं क्रमं प्रिये ! । पूजादौ वा जपादौ
वा अन्यथा विफलं भवेत् ॥ इति वर्षानां ध्यानम् ॥

एतेषां मन्त्रस्तु ॐ अकाराय नम इत्यादि द्रष्टव्यम् ॥ पञ्चदे-
वादिवर्णान्तपूजानां सर्वतोपयोगित्वेनादौ स्तिष्ठितं सामान्यार्घ्य-
स्थापनमन्तरमेव कर्त्तव्यम् । शारदायां चतुर्थपटले ॥ आचम्य
विधिना तत्र सामान्यार्घ्यं विधाय च । द्वारमन्त्राभ्युभिः प्रोक्ष्य
द्वारपूजां समाचरेत् । सामान्यार्घ्यस्थापनस्तु मण्डपद्वार्येव ।
द्वारपूजा तु अर्थकाण्डेऽनुसन्धेया ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डे द्वितीय-
पटले ॥ मेरुपृष्ठ ऋषिः प्रोक्तः सुतलं कन्द उच्यते । कूर्मो देवता-
सनयोगे विनियोगः प्रकीर्तितः । मायावीजं समुच्चार्य कूर्मा-
सनाय ते नमः । पार्श्विघातत्रयेणैव वारयेद्भूमिविघ्नकान् । ताल-
त्रयेणान्तरीक्षान् तथा विघ्नान्निवारयेत् ॥ पिच्छिलातन्त्रे पञ्चम-
पटले ॥ सौरे मासीत्यादि प्रागुक्तम् ॥ विष्णुसारे ॥ क्षेत्राधिपं
क्षेत्रपालं गृहदेवीं ततः परम् । गन्धपुष्पौ धूपदीपौ नैवेद्यञ्च
ज्वेदेयेत् । एषां पूजां त्रिलङ्कायां नाच्येद्देवतान्तरम् ॥ शार-
दायाम् ॥ प्रक्षगव्यार्घ्यतोयाभ्यां प्रोक्षयेद्योगमण्डपम् । चतु-
ष्पथान्तां तच्छुद्धिं विदध्याद्बीजणादिभिः । वीक्षणं मूलमन्त्रेण
शरेण प्रोक्षणं मतम् । तेनैव ताडनं दर्भैर्वर्माणाभ्युक्षणं मतम् ।
चन्दनागुरुकर्पूरैर्धूपयिदन्तरं सुधीः । विकिरान् विकिरेत्तत्र
सप्तजप्ताच्छराण्यना । लाजचन्दनसिद्धार्थमस्मदूर्वाकुशाक्षताः ।
विकिरा इति सन्दिष्टाः सर्वे विघ्नोघनाशनाः । सोमशशोस्तु
विशेषो राघवभट्टधृतो यथा । विकिरान् शुद्धलाजान् वा सप्त-
मन्त्राभिमन्त्रितान् । अस्त्राग्निः प्रोक्षितानेतान् कवचेनावगु-
ण्ठितान् । नानाप्रहरणाकारान् विघ्नोघविनिवारकान् । अस्त्र-
जप्तेन दर्भाणां मुष्टिमामार्जयेच्च तत् । ईशस्य दिशि बन्धन्या

भासनाय प्रकल्पयेत् । पुण्याहं वाचयित्वा तु ब्राह्मणानुपवेशं
च । उक्तेषु मण्डलेष्वेकं वेदिकायां समालिखेत् । विश्वेन्द्रहासने
मन्त्री पाशुखी वाप्युदङ्मुखः । बह्वपभासनो मीनी समाहितो
जितेन्द्रियः । ऋजुकायो जितेन्द्रिय इति मेरुतन्त्रे पाठः ॥ मङ्ग-
लाङ्कुरपात्राणि स्थापयेद्विष्णु देशिकः । मङ्गलरूपाणि यान्यङ्कुर-
पात्राणि उत्तरीत्या उक्तानि तानि दिक्षु स्थापयेदित्यर्थः । कृता-
ञ्जलिपुटो भूत्वा वामदक्षिणपार्श्वयोः । नत्वा गुरुं गणेशानं
भूतशुद्धिं समाचरेत् । करशुद्धिं समापाद्य कुर्यात्तालत्रयं ततः ।
ऊर्ध्वोर्ध्वमन्त्रमन्त्रेण दिग्बन्धमपि देशिकः । तेन सोऽञ्जलितस्तेजो-
रक्षां कुर्यात् समन्ततः । ऋषिर्गुरुत्वाच्चिरसैव धार्यन्कन्दोऽचरत्वादस-
नागतं स्यात् । धियावगन्तव्यतया सदैव हृदि प्रविष्टा मनुदेवता
च । विधाय मूलमन्त्रेण प्राणायामं यथाविधि । विदध्यान्मा-
तृकान्यासं मन्त्रन्यासमतः परम् । अङ्गुष्ठादिष्वङ्गुलीषु न्यसेदङ्गैः
सजातिभिः । अस्त्रं तत्तालयोर्न्यस्य कुर्यात्तालत्रयादिकम् ।
दिग्गस्तेनैव बध्नीयाच्छोटिकाभिः समाहितः । हृदादिषु च
विन्यसेदङ्गमन्त्रैः स्तुतः सुधीः । हृदयाय नमः पूर्वं शिरसे वज्रि-
वक्त्रभा । शिखायै षष्ठित्युक्ता कवचाय हुमौरितम् । नेत्रत्रयाय
वीषट् स्वादक्षाय फडिति क्रमात् । षडङ्गमन्त्रानित्युक्तान् षड-
ङ्गेषु नियोजयेत् । अंसोरयुग्मयोर्विज्ञानं प्रादक्षिण्येन देशिकः ।
धर्मं ज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यं न्यस्य तु क्रमात् । मुखपार्श्वनाभि-
पार्श्वेष्वधर्मादीन् प्रकल्पयेत् । धर्मादयः स्मृताः पादाः पीठ-
गात्राणि चापरि । अनन्तं हृदये पद्ममखिन् सुखेन्दुपावकान् ।
एषु सप्तकला न्यसेन्नामाद्याचरपूर्वकान् । सत्त्वादींस्त्रीन् गुणान्
न्यसेत्तथैवात्र गुरुत्तमः । आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मानमन्त-

तु । ज्ञानात्मनं प्रतिष्ठाप्य न्यसेत् पीठमनु ततः एवं देहमये
 श्रोते स्विगत्यैदिष्टदेवताम् । सुखां प्रदर्शय विधिवदर्थं समापनमा-
 चरेत् । शङ्खमन्त्रान्मुना श्रोत्रं यामंतो वद्धिमन्त्रये । साधारं
 स्नापयेद्विद्वान् विन्दुसुतसुधामयैः । तोयैः सुगन्धिपुष्पाद्यैः
 पूजयेत्तं यथाविधि । आधारं पादकं शङ्खं चूर्णं तोयं निशाक-
 रम् । सारैश्चक्रकंचन्द्राणां कलसस्त्रास्तेष्वनुकृमात् । कलासु
 प्रसक्तकण्ठे निरूपिताः । मूलमन्त्रं जपेत् स्पृष्ट्वा त्वासे स-
 प्तममन्त्रवित् । हस्तमन्त्रेणाभिसम्पृष्ये हस्ताभ्यां हृदयस्थः ।
 जपेद्विद्वान् यथान्धयं द्रेशिको देवताधियः । शङ्खमन्त्रेण संरक्ष्य
 कवचेनावमुगृह्य च । धेनुमुद्रां समापाद्य बोधयेत् स्वस्वमु-
 द्घा । दक्षिणे प्रोक्षणीपात्रमाधायाग्निः प्रपूरयेत् । किञ्चि-
 दर्घ्यान्मु संगृह्य प्रोक्ष्यश्वसि योजयेत् । चर्च्य श्रोतरतः
 तार्घ्यं पात्रमाचमनीयकम् । आत्मनं यागवस्तूनि मण्डलं
 शीघ्रयेत्सुकः । प्रोक्षणीपात्रतोयेन मनुनात्यदपि क्रमात् ।
 तत्सप्तमन्त्रेण देहे स्नेहं धर्मादीन् पूजयेत्ततः । पुष्पमण्डैः पीठमन्त्र-
 तस्मिन् परदेवताम् । पञ्चक्रान्तः पुनः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिमक-
 न्यधीः । उत्तमाङ्गहृदाधस्यादसर्वाङ्गान्ते क्रमात् । विना नैवेद्यं
 मन्त्राद्यैरुपचारैः समर्प्येत् । गुरुपदिष्टविधिना शेषमन्त्रात्
 समाचरेत् । सर्वमेतत् प्रसूचीत प्रोक्षणीस्नेहं वारिणा । विदुष्य
 तोयं प्रोक्षणाः पूजयेत्तत् यथापुरा । ततस्तन्मण्डलं मन्त्री
 गन्धायैः साधु पूजयेत् । शालिभिः कर्षिकामध्वमापूर्य्योपरि
 मण्डलैः । अलङ्कृत्य पुनस्तेषु दर्भानास्तीर्थं मन्त्रावित् । कूर्च-
 मचतसंयुक्तं न्यसेत्तेषामधोपरि ॥ मेरुतन्त्रे चतुर्थप्रकाशेऽपि ॥
 पूरयेत् कर्षिकां पूर्वं शालिभिस्तण्डुलैस्ततः । दर्भाद्यैरुपपूर्य्य
 साधतं कूर्चकं ततः । शिवमूलाः कुशा दीर्घाः सप्तविंशति-
 बन्धकाः । ब्रह्मयन्त्रिभुतास्तत्रप्रदेशे कूर्चं दहोचरे । काष्ठा-

अक्षिभारभ पौठमन्त्रमयं यजेत् । अधः कूर्चशिलाकूटां शर-
चन्द्रनिभप्रभाम् । आचारशक्तिं प्रयजेत् पङ्कजद्वयधारिणीम् ।
मूर्ध्नि तस्याः समासीनं कूर्मं नीलाममर्चयेत् । ऊर्ध्वगङ्गा शिला-
सीनमनन्तं कुन्दसन्निभम् । यजेत् कर्धरं मूर्ध्नि धारयन्तं वज्र-
न्यराम् । तमालश्यामलां तत्र गौरीन्दीवरधारिणीम् । सम-
र्चयेद्दुसुमतीं स्फुरत्सागरमेखलाम् । तस्यां रत्नमयं द्वीपं
तस्मिन् मन्त्रिमण्डपम् । यजेत् कल्पतरुं तस्मिन् साधकाभीष्ट-
सिद्धिदम् । अधस्तात् पूजयेत्तस्य वेदिकां मण्डलोक्ज्वलाम् ।
पश्चादभ्यर्चयेत्तस्यां पौठं धर्मादिभिः पुनः । रक्तश्यामहरिद्रेन्द्रनी-
लामान् पादरूपिणः । वृषकेशविभूतेन्द्ररूपान् धर्मादिकान्
यजेत् । गात्रेषु पूजयेत्तास्तु नजपूर्वादुत्तलक्षणां । आग्ने-
यादिषु कोणेषु दिक्षु मध्येऽम्बुजं यजेत् । आनन्दकन्दं प्रथमं
संवित्रालमनन्तरम् । सर्वतत्त्वात्मकं पञ्चमभ्यर्च्य तदनन्तरम् ।
मन्त्री प्रकृतिपक्षाणि विकारमयकेशरान् । पञ्चाशद्वर्णवोजाब्ध-
कर्षिकां पूजयेत्ततः । कलाभिः पूजयेत् सार्धं तस्यां सूर्येन्दु-
पावकान् । प्रणवस्य त्रिभिर्भागैरथ सत्त्वादिकान् गुणान् । आत्मा-
नमन्तरात्मानं परमात्मानमर्चयेत् । ज्ञानात्मानञ्च विधिवत्
पौठमन्त्रावसानकम् । पौठशक्तीः केशरेषु मध्ये च सवराभयाः ।
हेमादिरचितं कुम्भं मन्त्राङ्गिः क्षालितान्तरम् ॥ चन्दनागुरु-
कर्पूरधूपितं शोभनाकृतिम् । आवेष्टिताङ्गं नीरम्बुं तन्तुना
त्रिगुणात्मना । अर्चितं गन्धपुष्पाद्यैः कूर्चाक्षतसमन्वितम् । नव-
रत्नोदरं मन्त्री स्थापयेत्तारमुच्चरन् । ऐक्यं सङ्कल्प्य कुम्भस्य
पौठस्य च विधानवित् । क्षीरद्रुमकषायेण पलाशत्वग्भवेन वा ।
तीर्थोदकैर्वा कर्पूरगन्धपुष्पसुवासितैः । आत्मभेदेन विधिवत्
मातृकां प्रतिलोमतः । जपेन्मूलमनु तद्वत् पूजयेद्देवताधिया ।
शङ्खे क्वाथाम्बुसम्पूर्य गन्धाष्टकमभीष्टदम् । विलोच्य पूजयेत्तस्मिन्

ज्ञावाञ्च सकलाः कलाः । दशवक्त्रैः कलाः पूर्वं द्वादश द्वादशा-
 त्मनः । षोडशापि च सोमस्य पञ्चात्यक्षयतं कलाः । जपित्वा
 प्रतिलोमेन मूलमन्त्रं मन्त्रवित् । समाहितेन मनसा ध्यायन्
 मन्त्रस्य देवताम् । प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तत्र तत्र विषयतः ।
 कलात्मकं शङ्खसंस्थं कायं कुम्भे विनिक्षिपेत् । पाशादिद्वारा-
 रात्मान्ते स्नादमुत्थ पदं पुनः । क्रमात् प्राणा इह प्राणास्तथा
 जीव इह स्थितः । अमुत्थ सर्वेन्द्रियांश्च भूयोऽमुत्थ पदं वदेत् ।
 वासनोनयनश्रोत्रघ्राणप्राणपदान्यथ । पञ्चादिज्ञानतत्त्वं बुद्धं चिरं
 तिष्ठन्तु ठहयम् । अयं प्राणमनुः प्रोक्तः सर्वजीवप्रदायकः । पञ्च-
 दशत्यपनसचूतकोमलपल्लवैः । इन्द्रवह्नीसमावहैः सुरद्रुमधिया
 गुरुः । कुम्भवक्त्रं पिधायास्त्रिंशपकं सकलीकृतम् । संस्थापयेत्
 फलधिया विधिवत् कल्पशाखिनाम् । ततः कुम्भं निर्मलेन
 क्षीमयुग्मेन वेष्टयेत् । मूलमन्त्रं समुच्चार्य सुषुम्नावर्जना सुधीः ।
 संस्थापनं सन्निधानं सन्निबोधमनन्तरम् । सकलीकरणं पञ्चादि-
 दध्यादवगुण्ठनम् । अमृतीकरणं कृत्वा कुर्वीत परमीकृतिम् ।
 क्रमादेतानि कुर्वीत स्वमुद्राभिः समाहितः । अथोपचारान् कु-
 र्वीत मन्त्रवित् स्वागतादिकान् । स्वागतं कुशलप्रश्नं निगदेद-
 ग्रतो गुरुः । पादं पादाम्बुजे दद्याद्देवस्य हृदयात्मना । हृद-
 यात्मना नम इति मन्त्रेण । अर्घ्यं दिशेत्ततो मूर्ध्नि शिरोमन्त्रेण
 देशिकः । स्वधामन्त्रेण वदने दद्यादाचमनीयकम् । स्वधात्मना
 ततः कुर्यान्मधुपर्कं सुखाम्बुजे । तेनैव मनुना दद्यादङ्गिराचम-
 नीयकम् । गन्धाङ्गिः कारयेत् स्नानं वाससी परिधापयेत् ।
 दद्याद्यज्ञोपवीतञ्च हाराद्याभरणैः सह । न्यासक्रमेण मनुना
 पुटितैर्मातृकाक्षरैः । अभ्यर्च्य देवं गन्धार्घ्यैरङ्गादीन् पूजयेत्ततः ।
 तत्र तत्र जलं दद्यादुपचारान्तरान्तरा । अङ्गानि लोकपालात्म-
 यजेदावरणान्यपि । केशरेष्वग्निकोणादि हृदयादीनि पूज-

येत् । षडङ्गपूजादिक्रमस्तु गन्धर्वतन्त्रे चतुर्थपटले ॥ अग्नी-
शासुरमायव्यमध्ये दिक्षु च पावति ।। षडङ्गयुवतीः पश्चात्
पूजयित्वा विधानतः । नेत्रमग्रे दिशां वस्त्रं ध्यातव्यान्यङ्गदेवताः ।
तुषारस्फटिकश्यामनीलकृष्णारुणाच्चिषः । वरदाभयधारिण्यः
प्रधानतो वरस्त्रियः । पश्चादभ्यर्चनीयाः स्युः कल्पोक्तावृषयः
क्रमात् । अन्ते यजेन्नोकपालान् मूलपारिषदान्वितान् । हेति-
जात्यधिपोपेतान् दिक्षु पूर्वोदितः क्रमात् । एवं सम्पूज्य विधि-
वन्नैवेद्यान्तं ततो गुरुः । दक्षिणे स्थण्डिलं कृत्वा तत्राधाय हुता-
शनम् । संस्तूय विधिवद्दिहान् वैश्वदेवमखं चरेत् । तत्र स-
म्पूज्य गन्धाद्यैर्देवतामुक्तविग्रहाम् । तारस्य व्याहृतिं हत्वा मूल-
मन्त्रेण मन्त्रवित् । सर्पिषता पायसेन पञ्चविंशतिसंस्तूय ।
हुत्वा व्याहृतिभिर्भूयो गन्धाद्यैः पुनरर्चयेत् । संयोजयित्वा पीठस्थ-
मूर्त्तौ वङ्गं विसर्जयेत् । अवशिष्टेन हविषा विकिरेत् परितो
बलिम् । देवतायाः पार्षदेभ्यो गन्धपुष्पाक्षतान्वितम् । ततो
निवेद्यमुद्रित्य शोधयित्वा स्थलं पुनः । पञ्चोपचारैः सम्पूज्य दर्श-
येच्छत्रचामरे । कर्पूरशकलोन्मिश्रं ताम्बूलञ्च निवेदयेत् । सह-
साहृत्य सक्षप्य मूलमन्त्रमनन्यधीः । तज्जप्तं सर्वसम्पत्तयै देवतायै
निवेदयेत् । ततः शम्भोर्दिशि गुरुर्विकिरेत् पूर्वसञ्चिते । हेम-
वज्रादिसंयुक्तां घर्घरीं तोयपूरिताम् । संस्थाप्य तस्यां सिंहस्थां
खड्गशेटकधारिणीम् । घोररूपां पश्चिमास्यां पूजयेदस्त्रदेवताम् ।
चलासनेन सम्पूज्य तामादाय गुरुः पुनः । रक्षेति लोकपालानां
मालमुक्तेन वारिणा । देवाद्यां आवयन्नन्तः परिहृत्ते प्रदक्षिणम् ।
अस्त्रमन्त्रं समुच्चार्य यथापूर्वं निवेशयेत् । विलोक्य दिव्यदृष्ट्या तं
तच्चैतन्यं हृदम्बुजात् । गुरुरात्मनि संयोज्य कुर्यादध्वविशोधनम् ।
तं शिष्यम् । उक्तं कलाध्वा तत्त्वाध्वा भुवनाध्वेति च त्रयम् ।
वर्णाध्वा च पदाध्वा च मन्त्राध्वेत्यपरत्रयम् । निहन्त्याद्याः कलाः

पञ्च कक्षाध्वेति प्रकीर्तितम् । तत्त्वाध्वा बहुधा भिन्नः शैवाध्वा-
 यममेदतः । षड्विंशच्छैवतत्त्वानि द्वाविंशद्देवतानि तु । चतु-
 र्विंशतितत्त्वानि मैत्राणि प्रकृतेः पुनः । उक्तानि द्वा तत्त्वानि सप्त
 च त्रिपदात्मनः । तत्त्वानि शैवान्मुच्यन्ते शिवः शक्तिः सदा-
 शिवः । ईश्वरो विद्यया सार्धं पञ्च शुद्धान्मूनि तु । माया
 कालश्च नियतिः कालविद्या पुनः स्मृता । रागः पुण्य एतानि
 शुद्धशुद्धानि सप्त च । प्रकृतिर्बुद्धाद्द्वारौ मनो ज्ञानेन्द्रिया-
 स्त्रयः । कर्मेन्द्रियाणि तन्मात्राः पञ्च भूतानि देयिकाः । एता-
 न्बाहुरशुद्धानि चतुर्विंशतिमागमे । शैवानामिति तत्त्वानां
 विभागोऽत्र प्रदर्शितः । जौवः प्राणो धियश्चित्तं ज्ञानकर्मेन्द्रिया-
 स्त्रयः । तन्मात्राः पञ्च भूतानि हृत्पद्मं तेजसां त्रयम् । वासु-
 देवादयश्चेति तत्त्वान्येतानि शार्ङ्गिणः । पञ्च भूतानि तन्मात्रा
 इन्द्रियाणि मनस्तथा । गर्वो बुद्धिः प्रधानश्च मैत्राणीति विदुर्बुधाः ।
 निवृत्ताद्याः कलाः पञ्च ततो विन्दुः कलाः पुनः । नादः शक्तिः
 सदापूर्वः शिवश्च प्रकृतिर्विन्दुः । आत्मविद्या शिवः पञ्चाच्छिवो
 विद्यात्मना पुनः । सर्वतत्त्वश्च तत्त्वानि प्रोक्तानि त्रिपदात्मनः ।
 तत्त्वाध्वा कथितो ह्येवं तत्तदागमवेदिभिः । ईरितो भुवनाध्वेति
 भुवनानि मनीषिभिः । वर्णाध्वेति वदन्यर्णानादीचान्तात्मनी-
 षिणः । वर्णसङ्घः पदाध्वा स्यान्मन्त्राध्वा मन्त्रराशयः । क्रमा-
 देतानध्वनः षट् शोधयेद्गुरुसत्तमः । पदान्धुनान्धुङ्गलामूर्ध-
 स्त्रपि शिशोः स्मरेत् ॥ अन्धुर्गुदस्थानम् ॥ तत्र कच्छेण विधि-
 वत्तत् सृष्ट्यन् जुहुयाद्गुरुः । आचार्यकुण्डे संशुद्धैस्त्रिलैराण्य-
 परिप्लुतैः । शोधयाम्यमुमध्वानं स्वाहेति पृथगध्वनाम् । ताराद्या-
 माहुतीरष्टौ क्रमात्तान् विलयं नयेत् । शिवे शिवात्तान्
 संशीनान् जनयेत् सृष्टिमार्गतः । विलोकयन् दिव्यदृष्ट्या । तत्
 स्थितं तच्च चैतन्यं पुनः शिष्ये नियोजयेत् । सुचा पूर्वाहुतिं

दत्त्वा मूलमन्त्रेषु देशिकः । नेत्रे शिष्यस्य बध्नीयान्नेत्रमन्त्रेषु
वाससा । करे गृहीत्वा तत् शिष्यं कुण्डतो मण्डलं नयेत् ।
तस्मान्मन्त्रं पुनः पुनः पूरयित्वा यथाविधि । कलसे देवता-
प्रीत्यै चैपयेन्मूलमुच्चरन् । व्यपोह्य तं नेत्रबन्धमासीनं दर्भसं-
स्तरं । धामयामकमाह्वयः संहृत्योत्पाद्य देशिकः । तस्य
अन्त्रोदिताश्चासान् कुर्याद्देहे शिशोस्तदा । पञ्चोपचारैः
कुम्भस्यां धूजयित्वेष्टदेवताम् । तस्य तन्त्रोक्तमार्गेण विदध्यात्
सकलीकृतिम् । मण्डलेऽलङ्कृते शिष्यमन्यस्त्रिभुपवेशयेत् ।
नदत्सु पञ्चवाद्येषु सार्धं विप्राशिषा गुरुः । विधिवत् कुम्भ-
मुदृत्य तस्युपस्थानं चुरदुमान् । शिशोः शिरसि विन्ध्यस्य मातृकं
मनसा जपन् । मूलेन साधितैस्तोयैः सिन्धेद्वचार्धमञ्जसा ॥

अथाभिषेकविधिः ॥ वामकेश्वरतन्त्रे पञ्चाशत्पटले । अभि-
षेकस्तु द्विविधः शाक्ताश्च पूर्ण एव च । अवधूतेन गुरुणा शाक्ता-
भिषेकमाचरेत् । किञ्चिज्जसश्च कुम्भानां ब्रह्मकुम्भे निवेशयेत् ।
आनीय ब्रह्मकलसं सद्युक्ते स्थापयेद्बुधः । निरुत्तरतन्त्रे सप्तम-
पटले ॥ श्रीशिव उवाच ॥ अभिषेकश्च द्विविधो राज्ञो वा ज्ञा-
निनामसि । राजाभिषेके देवेशि ! वैदिकीश्च क्रियाचरेत् । ज्ञा-
निनामभिषेकस्तु सर्वतन्त्रेषु गोपितम् । सर्वशान्तिकरं सुखं
सर्वतोऽभिचारघ्नम् । धनदं श्रीसिंहश्चैव आयुर्हृदिकरं वृक्षम् ।
कर्माशीतमन्त्रकर्म महापातकनाशनम् । सर्वाभापूरकं सर्वमन्त्र-
दोषनिवारकम् । सर्वार्थसाधकं देवि ! सर्वतीर्थक्षयप्रदम् ।
अभिचारहरं सर्वबह्मदोषविनाशकम् । भूतवेशादिभयघ्नं
छाकिनीनां भयापहम् । तेजोवृद्धिकरं देवि ! वसुधैविध्यं
धरम् । तत्त्वकेशापि ददृशु विषपीडाविनाशकम् । तेजोवृद्धिं
वसुधैविध्यं वृद्धिद्वये धनदये । श्रीकृतेष्वपि दोषेषु शरीरे मानसे
तथा । विकारे देशिकः कुम्भादभिषेकं विप्रचक्षः । असीमाशो

च नारीचामभिषेकः प्रवर्तते । गुरुत्वञ्च लभेद्देवि ! कर्मणा-
 भिषेकवर्त्मना । वैश्वतो आनसम्यक् शैवश्चैव कुलेश्वरि ! ।
 अभिषेकं प्रकुर्वीत शास्त्रञ्च कुलभूषणः । मन्त्रतन्त्रञ्च सर्वेषामभि-
 षेकेण सिध्यति । अभिषेकेण सर्वेषामधिकारी भवेद्भुवम् ।
 अभिषेककृतो विप्रो ब्रह्मत्वं लभते भुवम् । अभिषेककृतः चैत्री
 विप्रधर्मत्वमागतः । वैश्यः क्षत्रियतां याति शूद्रो वैश्यत्वमागतः ।
 अभिषेकेण सर्वेषां चतुर्णां वर्णतां त्यजेत् । ब्राह्मणश्च सुरापानं
 ब्राह्मण्यं त्यजते क्षत्रात् । अभिषेककृते विप्रे सुरापानं विधीयते ।
 आगमः पञ्चमो वेदः कौलश्च पञ्चमाश्रमः । शिवोऽपि पञ्चमी
 वर्णो महाविद्यां जपेदयतः । स्वस्ववर्णं परित्यज्य शिवत्वञ्च
 प्रजायते । अभिषेकं विना नैव ब्राह्मणः प्रपिबेत् सुराम् ।
 प्रगृह्य सिद्धविद्याञ्च सङ्केतग्रन्थस्ततो भवेत् । सङ्केतग्रन्थः कुला-
 चारे त्वभिषेकं समाचरेत् । अभिषेककृतो मन्त्री कुलपूजां
 समाचरेत् । कुलपूजाकृतो मन्त्री पिष्टभूमिं ततो व्रजेत् ।
 पिष्टभूमिकृतं स्नानमेकाकी विहरेत्तदा । एकाकी विहरेद्द्वीरः
 प्राप्तरे रात्रिपान्तरे । तत्र सिद्धिं लभेद्देवि ! देवानामपि दुर्लभाम् ।
 कुलाचारं विना देवि ! मन्त्रतन्त्रं न सिध्यति । सिद्धविद्या
 कुलाचारे द्रव्यं सिध्यति निश्चितम् । अभिषेकसुरां दद्याद्
 कुलकर्म युगे युगे । सुरां पीत्वा जपेद्विद्यां कालाधिपविशेषतः ।
 विजयाष्टानुकल्पञ्च सुराभावे निवेदयेत् । आनन्देन विना शंभो
 न च दृष्यन्ति देवताः । पञ्चमेनाचरेत् कालीं कामाख्यायां
 विशेषतः । कामाख्यायां विशेषेण कालिका सिद्धिदा भवेत् ।
 कुलाचारं विना नैव कालीमन्त्रश्च सिध्यति । अभिषेकं विना
 देवि ! कुलकर्म करोति यः । तस्य पूजादिकं कर्म अभिचाराद्य
 कल्पते । अभिषेकं विना देवि ! सिद्धविद्यां ददाति यः ।
 तावत्कालं वसेद्द्वारे यावच्चन्द्रदिवाकरो । ब्रह्मत्वञ्च हरित्वञ्च

शिवस्वस्व कुलेश्वरि ! । सर्वसिद्धीश्वरत्वञ्च अभिषेकेषु जायते ।
 दिव्यो वीरश्च देवेशि ! कुलभक्तिपरायणः । अभिषेकश्चरेद्देवि !
 अधिवासपुरःसरम् । उद्दिष्टाहं ततः कृत्वा शिवशक्तीः प्रपूजयेत् ।
 गुरुं सम्पूज्य विधिवत् स्वर्णालङ्कारभूषणैः । ततः सहस्रं वि-
 धिना गुरुणां वरणं चरेत् । ततः पूजां चरेद्देव्याः पञ्चमैश्च
 पृथक् पृथक् । प्रणम्य सदगुरुं देवं देवीञ्च साधकेश्वरः । गुरु-
 पूजां विधायाथ देव्या ध्यानपरायणः । अभिषेकं विधायाथ
 शुची देशे च साधकः । शून्यागारे नदीतीरे विष्णुमूले त्रिपा-
 न्तरे । महात्रिपान्तरे वापि निर्जने पिङ्गकानने । ग्रामे पला-
 तके वापि पर्वते तटिनीतटे । देवतायतने वापि स्नानञ्च परि-
 चिन्तयेत् ॥ अष्टमपटले ॥ शिवशक्तिं पूजयित्वा स्थापयेद्दट-
 मुत्तमम् । नातिदृक् न नातिदीर्घं स्वर्णरौप्यविनिर्मितम् । विशेष-
 षार्घ्यं स्वयन्त्रे वा त्रिकोणे वापि विन्यसेत् । गङ्गाद्याः सरितः
 सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च । सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि जलदा
 नदाः । ह्रदाः प्रसवणाः पुण्याः स्नःपातालमहीगताः । सर्व-
 तीर्थानि पुण्यानि घटे कुर्वन्ति सन्निधिम् । श्रीवीजेन प्रजप्तेन
 पञ्चवं प्रतिपादयेत् । कूर्चेन फलदानं स्वात् स्त्रीवीजेन स्थिरा-
 कृतिः । सिन्दूरं वङ्गिवीजेन पुष्पं प्रेतेन विन्यसेत् । मूलेन
 दूर्वा प्रणवैः कुर्यादभ्युच्चवं ततः । हुं फट् स्वाहेति मन्त्रेण
 कुर्यादहर्मेण ताडनम् । विचिन्त्य देवि ! पीठन्तु तन्नावाद्य प्रपू-
 जयेत् । अनेनैव विधानेन सर्वकर्मसु सुन्दरि ! । घटं संस्थाप-
 येद्देवि ! घटकर्मसु विशेषतः । महापूजाश्चरेद्देवि ! षोडशै-
 रुपचारकैः । गुरुणाञ्च महापूजां शक्तीनाञ्च ततः परम् । तत्-
 पश्चात् साधकानाञ्च कुमारौषाञ्च पूजनम् । कुमारौष्यो बलिं
 दत्त्वा कुलजाभ्यो विशेषतः । अभिषेकं ततो देवि ! कुर्यात्
 स्वगुरुमार्गतः । स्नतन्मोक्तविधानेन मन्त्रप्रोक्षारणेन च । साध-

वेत्तं घटं मन्त्री मन्त्रेण्येन देयिकः । ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मकलस !
 देवतामीष्टसिद्धिः । सर्वतीर्थाब्जपुष्पेन पूरयास्व भगवन् ।
 ईशानेन्दुशरच्चौबी तदन्ते भुवनेश्वरी । मन्त्रेण्येन वादित्र-
 निर्घोषैश्चालयेद्घटम् । अभिषिञ्चेद्गुरुः शिष्यं यजमानं पुरो-
 हितः । सिञ्चेदक्षय्यहोत्रैः पञ्चवैभूतसङ्गमे । सिञ्चेद्दीडुश्वरै-
 र्मन्त्रदोषे च करवीरजैः । यशोधनायुस्तेजः श्रीफलकामेन चू-
 तजैः । तुलसीमञ्जरीभिश्च सर्वपापक्षयाधिभिः । सर्वतीर्था-
 फलाकाङ्क्षैश्चात्मानं विष्णुपङ्क्तवैः । अभिचारे नारसिंहेरभिषेकः
 प्रवर्तते ॥ नारसिंह चुनियाहागड़ा इति यस्य प्रसिद्धिः ॥ कुर्त्या-
 हर्भैरगर्भैश्च दोषेषु स्त्रीकृतैश्चपि । असौभाग्ये च नारोणां दुर्वा-
 भिरभिषेचनम् । सर्वकार्येषु मन्त्राणां सिद्ध्यर्थं चूतपङ्क्तवैः ।
 सखाभिषेकमन्त्रस्य दक्षिणामूर्तिर्ऋषिरनुष्टुप्कण्डः शक्तिर्देवता
 सङ्कल्पसिद्धिप्राप्तये विनियोगः ॥ ॐ राजराजेश्वरी देवी भैरवी
 कालभैरवी । ज्ञानभैरवी देवी त्रिपुरानन्दभैरवी । त्रिकूटा-
 त्रिपुरादेवी तथा त्रिपुरसुन्दरी । त्रिपुरेशी महादेवी तथा त्रि-
 पुराकारिका । त्रिपुरामन्दितौ देवी तथैव त्रिपुरातनी । एता-
 स्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १ ॥ क्षिप्रमस्ता महा-
 देवी तथा चैकजटेश्वरी । तारा च जयदुर्गा च शूलिनी भुवने-
 श्वरी । त्वरिताख्या महादेवी तथैव च त्रिखण्डिका । नित्या
 च नित्यरूपा च वज्रप्रस्तरिणी तथा । एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु
 मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ २ ॥ अञ्जावृद्धा महेशानी तथा महिष-
 मर्दिनी । दुर्गा च वनदुर्गा च त्रीदुर्गा भगमालिनी । तथा
 भगन्दरी देवी भगलिन्ना तथापरा । सर्वचक्रेश्वरी देवी तथा
 नीलसरस्वती । सर्वसिद्धिकरी देवी सर्वमन्त्रवसेविता । उग्र-
 तारा महादेवी तथा दक्षिणकालिका ॥ एतास्त्वामित्यादि ॥ ३ ॥
 चेमङ्करी महाकाली चामिरुद्रसरस्वती । मातङ्गिनी चाक्षयणी

राजराजेश्वरी तथा ॥ एतास्त्वामित्यादि ॥ ४ ॥ उग्रचण्डा प्र-
चण्डा च चण्डेशा चण्डनायिका । चण्डा चण्डवती चैव चण्ड-
रूपातिचण्डिका । एतास्त्वामित्यादि ॥ ५ ॥ उग्रदंष्ट्रा महादंष्ट्रा
भुवदंष्ट्रा कपालिनी । भीमनेत्रा विशालाक्षी मङ्गला विजया
जया ॥ एतास्त्वामित्यादि ॥ ६ ॥ मङ्गला नन्दिनी भद्रा कौर्त्तिर्ल-
क्ष्मीर्यशस्विनी । पुष्टिर्मेधा शिवा साध्वी यशः शोभा जया धृतिः ।
श्रीनन्दा च सुनन्दा च नन्दिन्या नन्दपूजिता ॥ एतास्त्वामि-
त्यादि ॥ ७ ॥ विजया नन्दिनी भद्रा स्मृतिः शान्तिर्धृतिः क्षमा ।
सिद्धिस्तुष्टीरमा पुष्टिः श्रीर्हृदिष्ठ रतिस्तथा । दीप्तिः कान्तिर्यशो-
लक्ष्मीरीश्वरी बुद्धिरेव च । शाक्री मायावती ब्राह्मी जयन्ती
चापराजिता । अजिता मानवी श्वेता दितिश्चादितिरेव
च । माया चैव महामाया मोहिनी चोभिणी तथा । कमला
विमला गौरी शरण्याम्बुधिसुन्दरी । दुर्गा क्रियारम्भती च
घण्टाकर्णा कपालिनी । रौद्री काली च मायूरी त्रिनेत्रा
चापराजिता । स्वरूपा बहुरूपा च तथैव विग्रहात्मिका ।
चर्चिका चापरा ज्येष्ठा तथैव सुरपूजिता । वैवस्वती च
कौमारी तारा माहेश्वरी परा । वैष्णवी च महालक्ष्मीः
कार्तिकी कौषिकी तथा । शिवदूती च चामुण्डा मुण्ड-
माणाविभूजिता ॥ एतास्त्वामित्यादि ॥ ८ ॥ इन्द्रो वज्रिर्मखैव
जैर्ऋतो वरुणस्तथा । पवनो धनदेशानो ब्रह्मानन्ती दिगी-
श्वराः । एते त्वामित्यादि ॥ ९ ॥ संवत्सरस्त्रायनी च मासाः पक्षौ
दिनानि च । तिथयश्चाभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १० ॥
रविः सौमः कुजः सौम्यो गुरुः शुक्रः शनैश्चरः । राहुः केतुश्च बल-
तमभिषिञ्चन्तु ते ग्रहाः ॥ ११ ॥ नक्षत्रं करणं योगः अक्षतं
सिद्धिरेव च । दण्डं पापं तथा भद्रा योगा वाराः क्षणास्तथा ।
वारुणेला कालनेला चण्डा इत्यादयस्तथा । अभिषिञ्चन्तु अक्षतं

मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १२ ॥ असिताङ्गो रुद्रश्छः क्रोध उन्मत्त-
 संज्ञकः । कपाली भीषणश्चैव संहारोऽष्टौ च भैरवाः । अभि-
 पिबन्तु इत्यादि ॥ १३ ॥ डाकिनीपुत्रकाश्चैव राकिणीपुत्रका-
 स्तथा ॥ लाकिनीपुत्रकाश्चान्ये काकिनीपुत्रकाः परे । शाकिनी-
 पुत्रका भूयो हाकिनीपुत्रकास्तथा । ततश्च यच्चिणीपुत्रा देवी-
 पुत्रास्ततः परम् । मातृणाञ्च तथा पुत्रा ऊर्ध्वमुत्थाः सुताश्च
 ये । अधोमुत्थाः सुता ये च उन्मुत्थाश्च सुताः परे ॥ एते त्वामि-
 त्यादि ॥ १४ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः । एते
 त्वामित्यादि ॥ १५ ॥ पुरुषः प्रकृतिश्चैव विकाराश्चैव षोडश ।
 आत्मान्तरात्मपरमज्ञानात्मानः प्रकीर्त्तिताः । आत्मनश्च गुणा
 ये तु स्थूलाः सूक्ष्मास्तथा परे ॥ एते त्वामित्यादि ॥ १६ ॥ वेदादि-
 बीजं हुंबीजं स्त्रीबीजं मीनकेतनम् । शक्तिबीजं रमाबीजं
 मायाबीजं सुधाकरम् । चिन्तारत्नं महाबीजं नारसिंहश्च
 शाङ्करम् । मार्त्तण्डभैरवं दौर्गं बीजं श्रीपुरुषोत्तमम् । गण-
 पत्यश्च वाराहं कालीबीजं भयापहम् । एते त्वामित्यादि ॥
 १७ ॥ गङ्गा गोदावरौ रेवा यमुना च सरस्वती । आत्रेयी भारती
 चैव सरयूर्गण्डकी तथा । करतोया चन्द्रभागा श्वेतगङ्गा च
 कौशिकी । भोगवती च पाताले स्वर्गे मन्दाकिनी तथा ॥
 एतास्त्वामित्यादि ॥ १८ ॥ भैरवो मौमरूपश्च शोणो घर्घर एव
 च । सिन्धुतोयद्वृदाः पान्तु तथा पातालसम्भवाः । यानि कानि
 च तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च । तानि त्वामभिषिञ्चन्ति-
 त्यादि ॥ १९ ॥ जम्बुद्वीपादयो द्वीपाः सागरा लवणादयः ।
 अनन्ताद्यास्तथा नागाः सर्पा ये तच्चकादयः । एते त्वामित्यादि
 ॥ २० ॥ रतिश्च वल्लभा वज्रैर्वषट्कूर्चमतः परम् । वीषट्कारस्तु
 फट्कारमभिषिञ्चन्तु सर्वदा ॥ २१ ॥ नश्यन्तु प्रेतकुशास्त्रा
 राक्षसा दानवाश्च ये । पिशाचा गुह्यका भूता अभिषेकेषु ता-

डिताः ॥ २२ ॥ अलक्ष्मीः कालकर्णी च पापानि सुमहान्ति च ।
 नश्यन्तु चाभिषेकेण तारावीजेन ताडिताः ॥ २३ ॥ रोगाः
 शोकाश्च दीर्घस्थं दारिद्र्यं चित्तविक्रिया । नश्यन्तु चाभिषेकेण
 बाम्बोजेनैव ताडिताः ॥ २४ ॥ लोकानुरागत्यागश्च दीर्घाग्नमपि
 दुर्यशः । नश्यन्तु चाभिषेकेण मन्मथेनैव ताडिताः ॥ २५ ॥ तेजो-
 ज्ज्ञासो बलज्ज्ञासो बुद्धिज्ज्ञासस्तथैव च । नश्यन्तु चाभिषेकेण
 शक्तिवीजेन ताडिताः ॥ २६ ॥ विषापमृत्युरोगश्च डाकिन्यादि-
 भयं तथा । घोराभिचाराः क्रूराश्च ग्रहा नागास्तथा परे । नश्यन्तु
 चाभिषेकेण कालीवीजेन ताडिताः ॥ २७ ॥ नश्यन्तु चापदः
 सर्वाः सम्पदः सन्तु सुखिराः । अभिषेकेण शाक्तेन पूर्णाः सन्तु
 मनोरथाः ॥ २८ ॥ शारदायाम् ॥ अवशिष्टेन तोयेन शिष्यमाचा-
 मयेद्गुरुः । ततस्तत् सकलीकुर्व्याद्देवतात्मानमात्मवित् ।
 आचम्य वाग्यतो भूत्वा निषीदेत् सन्निधौ गुरोः । देवतामात्मनः
 शिष्ये संक्रान्तां देशिकोत्तमः । पूजयेद्ब्रह्मपुण्यादौरेक्यं सन्भावयं-
 स्तयोः ॥ निरुत्तरतन्त्रे ॥ एवं संसिध्य शिष्यन्तु पुनः पूजां समा-
 चरेत् । मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशेऽपि ॥ अथ शिष्यश्चाभिषिञ्चेदाशु
 सम्पदवाप्तये । कुशास्यस्त्रसुरद्रुश्च मूर्ध्वं न्यस्य शिशोर्गुरुः । अथ
 पञ्चनिनादैश्च विप्राशीर्षचमैः सह । गृहीत्वाभ्यर्चितं पूर्वं करं कं
 क्षसकृपिणम् । ततोयैरभिषिञ्चेत्तं रक्षायै देशिकोत्तमः । शिष्यो-
 ऽपि तत्र सम्पूज्य गुरवे दक्षिणां ददेत् । गोभूमिशिष्यसत्त्वश्च
 रौप्यरत्नानि पार्वति । । सर्वस्वं वा तदहं वा तदहं वापि दक्षि-
 णाम् ॥ दक्षिणैषा तु मन्त्रग्रहणानन्तरं यदि अभिषेकाः क्रियन्ते
 तदा कर्त्तव्या । अभिषेकानन्तरं चेन्मन्त्रग्रहणं तदा तदक्षिणायै
 वा अङ्गीभूताभिषेकादिदक्षिणा सिद्धेति ॥ वामकेखरतन्त्रे त्रि-
 पञ्चाशत्पटले ॥ अभिषिक्तः साधकेन्द्रः क्रियादक्षो भवेत् प्रिये ।।
 शरीरशोधनं देवि ! न प्रसिध्येत् क्रियां विना ॥ शारदायाम् ॥

दद्याद्विद्यान्तरं तस्मै विनीतायाम् पूर्वकम् । गुरोर्लब्धां पुन-
र्विद्यामष्टकलो जपेत् कुशीः । गुरुविद्यादेवतानामैक्यं सन्धा-
वयन् धिया । प्रथमेदृक्कवद्भूमौ कुर्वं तं देवतात्मकम् । तस्य
पादाङ्गजह्नुं निजमूर्धनि योजयेत् । शरीरमर्थं प्राणञ्च सर्वं
तस्मै निवेदयेत् । ततः प्रवृत्तिं कुर्वीत गुरोः प्रियमनन्धवीः ।
अस्त्रिगन्धो दक्षिणां दद्यात् समयां प्रीतमानसः । ब्राह्मणा-
न्कर्पयेत् प्रजात् भक्षभोक्षसदक्षिणान् । एषा क्रियावती दीक्षा
प्रोक्ता सर्वसम्पदिता ॥ दृक्कीलतन्त्रे तृतीयपटले ॥ तस्य ब्राह्म-
णुषादी स्थाविकटे त्रिदिनं वसेत् । नीचेत् सञ्चारिणी शक्ति-
गुरुमेति न संशयः ॥ इति क्रियावती दीक्षा ॥

प्राणवी दीक्षा तु दशविधा । तदयथा ॥ प्राणवी बहुधा
दीक्षा नादेयी शाश्वती पुनः । एकधैवेति विद्वद्भिः पठ्यते ब्राह्म-
कोविदैः ॥ राघवभट्टवृत्तं वचनम् ॥ प्राणवी बहुधेत्युक्ता तन्त्रे-
सम्प्रनोचते । आर्त्ता मानसिकी योगी चाक्षुषी स्पर्शिकी
स्वादा । वाचिकी मान्दिकी ह्रीवी प्राण्वी चेत्यभिधेयिका ।
विद्वेषज्ञं गुरुं श्रुत्वा शिष्यं पापत्रयं क्रमात् । विशेष लय-
भागाङ्गविधानेन परे शिवे । संन्यस्योन्नतपैर्या आर्त्ता दी-
क्षेति कथ्यते । स्वसन्धिषी समासीनमासोक्त मनसा हृदिः ।
मलत्रयादुपाग्रैर्या विज्ञेया सा तु मानसी ॥ योगोक्तक्रमतो योगी
शिष्यदेहं प्रविश्य तु । गृहीत्वा तस्य चात्मानं स्वदेहयोजना-
त्मिका । योगदीक्षेति सा प्रोक्ता मलत्रयविनाशिनी ॥ ३ ॥
शिवोऽहमिति निश्चित्य वीक्ष्य कस्त्वादया । दृष्ट्वा सा चाक्षुषी
दीक्षा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ४ ॥ स्वयं परशिवो भूत्वा निःसन्दि-
ग्धमना गुरुः । शिष्यहस्तेन शिष्यस्य स्वमन्त्रं मूर्ध्नि संस्पृशेत् ।
स्पर्शदीक्षेति सा प्रोक्ता शिवाभिव्यक्तिकारिणी ॥ ५ ॥ शिवहस्ता-
लक्षणं यथा सोमशम्भौ ॥ गन्धैर्मण्डलकं स्वीयैर्विदग्धाहस्त्रिणि करैः ।

विधिना त्वर्चयेद्देवमित्य' स्वाच्छिवहस्तकमिति । स्वीयैर्गन्धैः
 स्वस्वगन्धाष्टकैरित्यर्थः ॥ गुरुवक्त्रं निजं वक्त्रं विभाव्य गुरुराद-
 रात् । गुरुवक्त्रप्रयोगेण दिव्यमन्त्रादिकं शिशोः । मन्त्रन्यासा-
 दिभिः साङ्गं दद्यात् सेयञ्च वाचिकी ॥६॥ दीपवातो यथा मन्त्र-
 न्याससंयुक्तविग्रहः । स्वयं मन्त्रतनुर्भूत्वा संक्रमं मन्त्रमादरात् ।
 दद्यात् शिष्याय सा दीक्षा मान्नी मलविघातिनी ॥ ७ ॥ कुण्डे
 वा स्थण्डिले वापि निक्षिप्याग्निं विधानतः । लयभागक्रमेणैव
 प्रत्यध्वानं यथाक्रमम् । मन्त्रवर्णकला तत्र पदविष्टपमेव च ।
 संशोध्य होमरूपैर्या होत्री दीक्षा समीरिता ॥८॥ योग्यशिष्याय
 भक्त्याय शुश्रूषार्चापराय च । साङ्गं शास्त्रपदा द्रव्या शास्त्री दौ-
 षेति सोचते ॥ ९ ॥ शिवञ्च शिवपत्नीञ्च कुम्भे सम्पूज्य सादरम् ।
 शिवकुम्भाभिषेकात्मा दीक्षा स्वादभिषेचिका ॥ १० ॥ शारदा-
 याम् ॥ अथ वर्णात्मिकां वक्ष्ये दीक्षाभागमचोदितात् । पुं प्रक-
 त्यात्मका वर्णाः शरीरमपि तादृशम् । यतस्तस्मात्तनौ न्यस्येद-
 वर्णान् शिष्यस्य देशिकः । तत्तत्स्थानयुतान् वर्णान् प्रतिलोमेन
 संहरेत् । आक्षया देवताभावाद्विविधा देशिकोत्तमः । तदा
 विनीय तत्तोयं शिष्यो दिव्यतनुर्भवेत् । परमात्मनि संयोज्य तच्चै-
 तन्यं गुरुत्तमः । तस्मादुत्पादितान् वर्णाग्रस्येच्छिष्यतनौ पुनः ।
 सृष्टिक्रमेष विधिवच्चैतन्यञ्च नियोजयेत् । जायते देवताभावः
 परानन्दमयः शिशोः । एषा वर्णमयी दीक्षा प्रोक्ता ज्ञानप्रदा-
 यिनी ॥ कलावती दीक्षा तु अस्रदुगोष्ठीगरिष्ठक्षणानन्दागम-
 बागीशेन स्रक्ततन्त्रसारग्रन्थे लिखिता । संचेपदीक्षापीत्यतो
 नैतयोरत्र प्रयोजनम् ॥ वेधमयी दीक्षाप्यप्रचरद्रूपतया न लि-
 खिता ॥ अन्वे षकैः शारदायां पञ्चमपटले अन्वेयेति ॥

अथ क्रमदीक्षा ॥ कामाख्यातन्त्रे द्वात्रिंशत्पटले ॥ देव्यु-
 वाच ॥ क्रमदीक्षां ब्रूहि नाथ ! यदि तेऽस्मि क्षपा मयि । कथं

वा कुरुते दीक्षां क्रमेण जगदीश्वर ! ॥ शिव उवाच ॥ श्रुता
 दीक्षा बहुविधा देवानां प्रीतिदायिका । इदानीं कथयिष्यामि
 यदि कस्यै न वक्ष्यसि । प्रकाशाद्ब्रह्मो दोषाः सर्वत्र गोपिता
 मया । कलौ पापसमाचारे सिद्धिर्न स्यात् कदाचन । सिद्धिर्न
 स्यात् सिद्धिर्न स्यात् कलौ नान्यविधानतः । क्रमदीक्षाविहीनस्य
 कलौ न स्यात् कथञ्चन । इति ज्ञात्वा महेशानि ! क्रमदीक्षां
 समाचरेत् । रसैर्मन्त्रैर्यथा विद्वमयः सौवर्णतां व्रजेत् । क्रम-
 दीक्षाप्रभावेण तथात्मा शिवतां लभेत् । जपो देवाङ्गविविधिः
 कार्यो दीक्षाक्रमेण वै । उपचारसहस्रैस्तु योजितां भक्तिसं-
 युताम् । क्रमदीक्षां विना देवि ! न गृह्णन्ति कदाचन । चादौ
 काली ततस्तारा सुन्दरी तदनन्तरम् । क्रमदीक्षेति विख्याता
 सर्वदा सिद्धिकामतः । राज्यं देयं शिरो देयं न देयं क्रमयो-
 गतः । विधानं क्रमतः सिद्धिरभिषेकाच्च पार्वति ! । विशुद्ध-
 मातापितृको जितेन्द्रियः सर्वागमज्ञः परदुःखकातरः । एवंवि-
 धानो गुरुरेव शान्तः कुलीनशिष्यः क्रमतो विधानम् । नात्र
 शुद्धायपेक्षास्ति न वा सिद्धादिचिन्तनम् । न चाधिकारिचिन्ता
 च ग्रहणे क्रमयोगतः । एकाहं वा वत्सरे वा वत्सरान्तेऽपि पा-
 र्वति ! । तस्मात् शिष्यः प्रयत्नेन गृह्णीयात् क्रमयोगतः । गृ-
 ण्णीत्वा गुरुवक्त्राच्च क्रमेण पूजयेच्च ताः । क्रमेण च यजेद्देवि !
 गुरुवर्याक्रमेण च । प्रथमे दिवसे शिष्यः संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
 द्वितीये चोपवासश्च त्रिदिने दीक्षयेद्गुरुः । कुलीनत्वस्य स्वी-
 कारं कारयित्वा मनून् वदेत् । एकाक्षरं त्र्यक्षरं वा द्वाविंशत्य-
 क्षरं तथा । द्वितीयायास्तथा प्रोक्तं तृतीयायास्त्रिकूटतः । क्रमेण
 दिवसे वापि क्रमेण वत्सरेण च । वत्सरान्ते तथा देवि ! क्रमेण
 दीक्षयेद्गुरुः । ग्रामान् दासीञ्च दासीञ्च सुवर्णञ्च यथाक्रमम् ।
 गुरवे दक्षिणां दद्याद् विभवस्यानुसारतः । यदि भाग्यवशाद्

देवि ! क्रमदीक्षा च जायते । तदा सिद्धिर्भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा । क्रमदीक्षाविहीनस्य कथं सिद्धिः कलौ भवेत् । सर्वाश्रमेषु भूतेषु सर्वदेवेषु सुव्रते ! । क्रमं विना महेशानि ! सर्वं तेषां वृथा भवेत् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत् । क्रममूलं जगत् सर्वं क्रममूलं परं तपः । अदीक्षिता यदि ज्ञाता किञ्चिदादाय भोजयेत् । वृथा दानं भवेत्तस्य तस्मात् सर्वं विवर्जयेत् । सद्गुरोराहिता दीक्षा सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ इति क्रमदीक्षा ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतगुप्तदीक्षातन्त्रे ॥ मृतमप्यनुगच्छेत् विद्यामन्त्रो विशेषतः । मन एव मनुष्यस्य पूर्वकर्माणि शंसति । यदि न स्यान्महेशानि ! मनुष्यस्य कथं भवेत् । दीक्षायाश्च कथं तस्य मनो भवति पार्वति ! । तस्मात्तु यद्वतो देवि ! पूर्वविद्यां समुद्धरेत् । वकुलाश्वत्यवटकं पत्ररत्नं शृणु प्रिये ! । वटपत्रे महेशानि ! शक्तिमन्त्रं लिखेत् प्रिये ! । अश्वत्ये विष्णुमन्त्रञ्च वकुले शिवमन्त्रकम् । रक्तचन्दनेन देवेशि ! काश्मीरेण महेश्वरि ! । शक्तिमन्त्रं लिखेद्देवि ! चन्दने विष्णुमन्त्रकम् । भस्मना शिवमन्त्रञ्च विलिखेत् परमेश्वरि ! । सप्तसप्तकपत्रेषु तत्तद्देवताया मन्त्रं लिखेदित्यर्थः ॥ प्राणप्रतिष्ठां तन्मन्त्रे कारयेद्यद्वतः सुधीः । तत्तद्देवतायाः प्राणप्रतिष्ठां कारयेत् । यथाशक्त्युपचारेण सम्पूज्य परमेश्वरि ! । ततः शिष्योऽर्घ्यपात्रञ्च हस्ते कृत्वा महेश्वरि ! । अनेन मनुना मन्त्री भास्कराय निवेदयेत् ॥ अर्घ्यद्रव्यमाह ॥ आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं दधि तथा मधु । रक्तानि करवीराणि तथैव रक्तचन्दनम् । अष्टाङ्ग एषोऽर्घ्यो वै भानवे परिकीर्तितः । ओं भो देव ! पृथिवीपाल ! सर्वशक्तिसमन्वितः । ममार्घ्यं च गृह्णाण त्वं पूर्वविद्यां प्रकाशय । अर्घ्यं दत्त्वा नमस्कृत्य कृताञ्जलिः पठेत्ततः ॥ गान्धर्वे ॥ न दद्या-

ब्राह्मरायणं शङ्कतोयैर्महेश्वरि ।। श्रीं सूर्यः सोमो यमः कालो
 महाभूतानि पञ्च वै । एते शुभाशुभस्वेह कर्मणो नव साक्षिणः ।
 सर्वदेवाः शरीरस्वा मम मन्त्रस्य साक्षिणः । पूर्वजन्मार्जितां विद्यां
 मम हस्ते प्रदापय । पठित्वेदं महेशानि । सत्वरं पत्रमुद्धरेत् ।
 उद्धृत्य पत्रमेकान्तु गुरोर्हस्ते प्रदापयेत् । गुरुस्तु अक्षरव्यंभी-
 मुद्धृत्य परमेश्वरि ।। सेतुं दत्त्वा महेशानि । तत्राष्टशतकं
 जपेत् । शिष्यस्तु मस्तके हस्तं दत्त्वा चाष्टशतं जपेत् । गुरुस्तु
 प्राप्नुषी मूर्त्वा शिष्यः प्रत्यक्षुः स्वः स्थितः ॥ अन्यथा । प्राप्नुषी गुरु-
 राखीनः शिष्यः प्रत्यक्षुः स्वः स्थितः । त्रिवारं दक्षिणे कर्णे वामकर्णे
 तथा सक्तत् । स्त्रीशूद्रविषये कुर्याद्वैपरीत्येन चिन्तनम् । आ-
 चम्य संयतो भूत्वा प्राणायामं विधाय च । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा
 ऋष्यादिकसमन्वितम् । अष्टकृत्वो जपेन्नान्नं वामकर्णे सुरे-
 श्वरि ।। इयं दीक्षा सर्वतन्त्रे शक्तेर्या परिकीर्त्तिता । गुरो-
 र्हस्तां महाविद्यामष्टोत्तरशतं जपेत् । गुरवे दक्षिणां दद्या-
 दित्तत्राण्यं न कारयेत् । गुरवे गुरुपुत्राय तत्पत्न्यै वा प्रदाप-
 येत् ॥ कुक्षार्चवे ॥ गुरुप्रीतिसमुत्पन्ने देवता प्रीतिमाप्नुयात् ।
 देवताप्रीतिमापन्ने मन्त्रसिद्धिर्भवेद्विधुवम् । पत्ररत्नं प्रधानेन
 दीक्षां कुर्यात् कलौ युगे । ततः सिद्धो भवेन्नन्वी नात्र कार्या
 विचारणा । एतज्ज्ञानं विना देवि ! दीक्षां कुर्याच्च यो नरः ।
 दीक्षा तु विफला तस्मै अन्ते तु नरकं व्रजेत् । ततः शिष्यो महे-
 शानि ! प्रथमेदृण्डवदभुवि ॥ ततो गुरुर्वदेत् ॥ उत्तिष्ठ वज्र !
 मुक्तोऽसि सम्यगाचारवान् भव । कीर्त्तिः श्रीकान्तिमेधायु-
 र्वत्तारोग्यं सदास्तु ते ॥ योगिनीहृदये ॥ मन्त्रं दत्त्वा गुरुश्चैव
 छपवासं समाचरेत् । महान्धकारनरके क्षमिर्मवति नान्यथा ॥
 रुद्रजामले ॥ श्यामाभया भैरवी ताराष्टिबमस्तासु भैरवे ।।
 मञ्जुघोषे तथा रौद्रे पञ्चाङ्गं न्यस्यते बुधैः ॥ तथापि गुह्यकालीः

विषये प्रज्ञायतनदीक्षा तत् पुरैवोक्तम् ॥ कलौ तान्त्रिकसंस्कारः
 यत्ररत्नदीक्षादिकश्चोक्तम् ॥ प्राप्तावसरेणैदानीं प्रबलकलिलक्षण-
 मुच्यते ॥ यथा महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्वोक्तासे ॥ यदा तु वैदिकी
 दीक्षा दीक्षा पौराणिकी तथा । न स्वास्यति वरारोहे ! तदैव
 प्रबलः कलिः । यदा तु पुण्यपापानां परीक्षा वेदसम्भवा । न
 स्वास्यति शिवे ! शान्ते ! तदैव प्रबलः कलिः । कचिच्छिन्ना क-
 चिद्धिन्ना यदा सुरतङ्गिणी । भविष्यति कुलेशानि ! तदैव प्रबलः
 कलिः । यदा स्त्रियोऽतिदुर्दान्ताः कर्कशाः कलहे रताः । यदा
 तु श्लेच्छजातीया राजानो धनलोलुपाः । भविष्यन्ति महाप्राप्ते !
 तदैव प्रबलः कलिः । यदा तु मानवा भूमौ स्त्रीजिताः काम-
 किङ्कराः । दृष्टान्ति गुरुमित्रादीन् तदैव प्रबलः कलिः । यदा
 क्षीणी स्वल्पफला न मेघास्तोयवर्षिणः । असम्यक्फलिनो वृक्षा-
 स्तदैव प्रबलः कलिः । भ्रातरः स्वजनामात्या यदा धनफले-
 च्छया । मिथः सम्प्रहरिष्यन्ति तदैव प्रबलः कलिः । प्रकटे
 मद्यमांसादौ निन्दारम्भविवर्जिते । गूढपानं प्रकुर्वन्ति तदैव
 प्रबलः कलिः । सत्यव्रताद्वापरे च यथा मद्यादिसेवनम् । कला-
 वधि तथा कुर्यात् कुलवर्त्मानुसारतः ॥ इति प्रबलकलिलक्षणम् ॥

कलेरुपशमप्रकारोऽपि तत्रैव ॥ ये कुर्वन्ति कुलाधारं सत्य-
 धृता जितेन्द्रियाः । व्यक्ताचारदयाशीला न हि तान् बाधते
 कलिः ॥ गुरुश्रूषणे युक्ता भक्ता मातृपदाब्जुजे । अनुरक्ताः
 स्वदारैषु न हि तान् बाधते कलिः । सत्यव्रताः सत्यनिष्ठाः सत्य-
 धर्मपरायणाः । कुलसाधनसत्या ये न हि तान् बाधते कलिः ।
 कुलमार्गेण तत्त्वानि शोधितानि च योगिने । ये दद्याः सत्य-
 वचने न हि तान् बाधते कलिः । हिंसामात्मव्यरहिता दम्भहेम-
 विवर्जिताः । कुलधर्मेषु निष्ठा ये न हि तान् बाधते कलिः ।
 लौकिकैः सह संसर्गं वसितं कुलसाधुषु । कुर्वन्ति कौलसेवां न

न हि तान् बाधते कलिः । नानावेशधराः कौलाः कुलाचारेषु निबलाः । सेवन्ते त्वां कुलाचारैर्न हि तान् बाधते कलिः । वीजसैकादिसंस्कारान् पिष्टाद्यादिकाः क्रियाः । ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्न हि तान् बाधते कलिः । कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेव च । नमस्तुर्वन्ति ये भक्त्या न हि तान् बाधते कलिः । कौटिल्यानृतहीनानां स्वच्छानां कुलमार्गिणाम् । परोपकारव्रतिनां साधूनां किङ्करः कलिः ॥

अथ कलेर्गुणः ॥ कलेर्दोषसमूहस्य महानैकी गुणः प्रिये । सत्त्वप्रतिष्ठा कौलानां श्रेयः सङ्कल्पमाव्रतः । अपरे तु युगे देवि ! पुण्यपापञ्च मानसम् । नृणामासीत् कलौ पुण्यं मानसं न तु दुष्कृतम् । कुलाचारविहीना ये सततं सत्यभाषिणः । परद्रोहपरा ये च ते नराः कलिकिङ्कराः । कुलधर्मेष्वभक्ता ये परयोगित्सु कामुकाः । द्वेषारः कुलनिष्ठानां ते श्रेयाः कलिकिङ्कराः । प्रकटेऽत्र कलौ देवि ! सर्वे धर्माश्च दुर्बलाः । स्यात्सत्येकं सत्त्वमात्रं तस्मात् सत्त्वमयो भवेत् । सत्त्वधर्मं समान्वित्य यत्कर्म कुर्वते नरः । तदेव सफलं कर्म सत्त्वं जानीहि सुव्रते ! । न हि सत्त्वात् परो धर्मो न पापमनृतात्परम् । तस्मात् सर्वात्मना मर्त्यः सत्त्वमेकं समान्वयेत् । सत्त्वहीना ह्यथा पूजा सत्त्वहीनो ह्यथा जपः । सत्त्वमूलाः क्रियाः सर्वाः सत्त्वात् परतरं न हि । अतएव मया प्रोक्तं दुष्कृते प्रबले कलौ । कुलाचारोऽपि सत्त्वेन कर्तव्यो व्यक्तभावतः । गोपनाहीयते सत्त्वं न गुप्तिरनृतं विना । तस्मात् प्रकाशतः कुर्यात् कौलिकः कुलसाधनम् । कुलधर्मश्च गुह्यं नानृत्यं स्याज्जगुप्सितम् । यदुक्तं कुलतन्त्रेषु न शस्तं प्रबले कलौ । कृते धर्मस्तुष्ट्यादस्ते तायां पादहीनकः । द्विपादो ह्यपरे देवि ! पादमात्रं कलौ युगे । तत्रापि सत्त्वं बलवत्तपः खण्डं दद्यापि च । सत्यपादे कृते लोपे धर्मलोपः प्रजायते ।

तस्मात् सत्यं समाधित्य सर्वकर्माणि साधयेत् । कुलाचारं विना
यत्र नास्त्युपायः कुलेश्वरि ! । तत्रानृतप्रवेशः स्यात् कुतो निः-
श्रेयसं भवेत् । सर्वथा सत्यपूतात्मा मन्मुखेरितवर्त्मना । सर्वं
कर्म नरः कुर्यात् सस्त्रवर्णाश्रमोदितम् । दीक्षां पूजां जपं
होमं पुरश्चरणतर्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ।
जातकर्म तथा नाम चूडाकरणमेव च । यात्रां गृहप्रवेशञ्च नव-
वस्त्रादिधारणम् । वापोकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म च ।
गृहारम्भं प्रतिष्ठाञ्च देवतास्थापनं तथा । मयोक्तेन विधानेन
तत्सर्वं साधयेन्नरः । यदि मन्मतमुत्सृज्य महेशि ! प्रबले कलौ ।
तदा यत् क्रियते कर्म विपरीताय तद्भवेत् ॥ अष्टमोऽङ्गासि ॥
अतोऽत्र कथितं देवि ! द्विजानां प्रबले कलौ । नायत्राश्रमधि-
कारोऽस्ति नान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् । द्विजातीनां प्रभेदार्थं शू-
रिभ्यः परमेश्वरि ! । सम्येयं वैदिकी प्रोक्ता प्रागेवाङ्गिककर्मणः ॥

विश्वासो रामहर्थाङ्गय इह सुकृती पुण्यकौर्त्तिर्वरिष्ठः सा-
क्षाद्दर्शो महात्मा स्र जनयति नरः श्रीलनारायणाभौ । शान्ती
दान्ती सदन्तःकृतिमिलितजगन्मोहनप्राणकृष्णौ श्रीवाणीशौ
प्रतापानलकलितमहारातिवंशाटवीकौ ॥ श्रीप्राणकृष्णविश्वासः
सुतान् सप्त महोदयान् । अजीजनद्देवविप्रभक्ताज्ञानागुणान्वि-
तान् । श्रीलानन्दमयज्वेष्ठः सदानन्दमयः कृती । श्रीरामचन्द्र-
स्तदनु दयाधर्मप्रतापवान् । श्रीविष्णुनाथो विश्वात्मा तदनु ज्ञान-
दानवान् । श्रीशम्भुनाथस्तदनु सिन्धुमूर्तिर्दयामयः । श्रीकाशी-
नाथविश्वासो विश्वासकुलपावनः । श्रीचन्द्रनाथस्तदनु चन्द्रदृष्टौ
गुणाकरः । एतेऽप्युदयोगिनो अन्यकारणायै यतः सदा । अतो
नामान्यत्र तेषां निबध्नाम्यतियुक्ततः ॥ धीमान् श्रीमान् भुवन-
विदितस्तन्त्रसारस्य कर्त्ता कृष्णानन्दोऽञ्जनि भुवि नवद्वीपदेशप्र-
दीपः । काशीनाथोऽभवदिह सुतस्तस्य सारावलीकृतं विद्वान्

माधोऽजनि तदनुजो विश्वनाथाङ्गयोऽतः ॥ गोपालो निर्णय-
कृतियशस्वी मधोः सुदनाच्चाभूतां पुत्री मधुसूत इतः कालिदासः
प्रसिद्धः । तत्पुत्रोऽभूद्रघुवरपरो नाथ एकान्तबुद्धिस्तत्सन्नुद्याभ-
वदिह सुधीमङ्गलः कृष्णपूर्वः ॥ श्रीकृष्णमङ्गलसुतो नववलि-
कायाः श्रीरामतोषण इदं कृतवान् द्वितीयम् । काण्डन्तु संस्कृ-
तितुतं फलपुष्पशोभं धर्माभिधं कृतिमतां सकलेष्टसिद्धये ॥

इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां श्रीरामतोषणविद्यालङ्कार-
महाध्याचाविरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां दीक्षारूपफल-
कथनात्मकषष्ठपरिच्छेदान्वितधर्मकाण्डं

समाप्तम् ॥

नवशशधरखण्डं विभ्रती चन्द्रकान्तद्युतिरमरनराद्यैरर्चिता
भारती नः । अवतु विशदपद्मे सन्निषस्था प्रसन्ना नवरसक-
चिरा सङ्गीतविद्याद्यधीशा ॥ श्रीप्राणकृष्णकृतिरस्य निदेशवर्ती
मैत्रेयवंशजकुलाश्रितचक्रवर्ती । श्रीरामतोषण इदं विदधे
निजैष्टदेवीप्रसादजनितं रुचिरार्थकाण्डम् ॥ तृतीयस्यार्थका-
ण्डस्य निर्घण्टः क्रियते मया । केषाञ्चिदन्यन्निर्दिष्टं यथास्थानं
विलोक्यताम् । आचारसप्तकं तच्च वेदाचारक्रमस्तथा । उत्थाय
भूतशुद्धादिकार्यं ध्यानं गुरोस्ततः । पञ्चभूतात्मकैः पञ्चोप-
चारैर्मानसार्चनम् । ततश्च सदगुरुध्यानं कुलहृत्तनतिस्ततः ।
पादुकामन्दकचर्चनं तस्य माहात्म्यकीर्तनम् । गुरुतत्स्त्रीपूज-
नस्य मन्त्रस्तु तदनन्तरम् । जपमन्त्रो गुरुस्तोत्रकवचानि
गुरोर्नतिः । सदगुरोश्च नमस्कारो ब्राह्मणादिनमस्कृतिः ।
स्त्रीगुरुध्यानस्त्वनकवचानि ततः परम् । तद्वाता गुरुपूजा
च गुरुपङ्क्तिनिरूपणम् । इति ग्रन्थस्वरूपाद्यपरिच्छेद-
समापनम् । ततः कुण्डलिनीध्यानं तत्स्तोत्रकवचे ततः ।
सौरगणेशमन्त्राद्यजपसमर्पणं ततः । हंसध्यानाजपासंख्या-

जपाभेदनिरूपणम् । आत्मध्यानादिकं तस्माद्वहिर्गतिक्रम-
स्तथा । मैत्रं दन्तधावनञ्च नासाशुद्धिञ्चने तथा । देवालयो-
पलेपादिक्रमस्तोत्रं ततः परम् । परिच्छेदो द्वितीयश्च समाप्त-
स्तदनन्तरम् । स्नानफलं स्नानभेदाभ्यन्तरस्नाननिर्णयः । नित्य-
स्नान स्नानविधिर्यस्तत् सदिति भाषणम् । सङ्कल्पश्च
तन्निषिद्धपात्रं तत्पात्रनिर्णयम् । तीर्थावाहनाङ्गघट्कन्यासौ
मूलजपस्तथा । सृत्तिकालभ्रनादिश्च शङ्कतोयाभिषेचनम् ।
सङ्केपतर्पणं पश्चात् परखातेतिकार्यता । तेन स्नाननिषेधश्च
गात्रमार्जनवस्त्रकम् । गात्रमार्जननिषेधस्तत्कारणनिरूपणम् ।
गङ्गाध्यानमन्त्रफलं चैत्रमाहात्म्यमेव च । गङ्गानामादिमाहात्म्यं
गङ्गासृत्युफलं ततः ॥ तदयात्रिकस्याध्वसृत्युतत्तीरसृत्युज-
फलम् । गङ्गाजलाच्चतुर्हस्तमध्ये पिण्डप्रदानजम् । फलं गङ्गा-
तर्पणजं कालाकालविचारणम् । तत्र नास्ति च गङ्गायां
चौर्यादिदोषनिर्णयः । अभिषेकासृत्युतत्तमानसस्नानमेव च ।
परिधेयवस्त्रमानं कर्मभेदेऽंशुकं ततः । नीलांशुकादेश्च ततो
निषेधश्चोत्तरीयकम् । त्रिधा योगपदं यज्ञोपवीतमार्जनं ततः ।
तिलकं स्नानभेदे तु तदाकारनिरूपणम् । ऊर्ध्वपुण्ड्रं तत्फलञ्च
तद्वते कर्मनिन्दनम् । ऊर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रस्य निषेधस्तदनन्तरम् ।
वैष्णवानामूर्ध्वपुण्ड्रं ब्राह्मणादेस्त्रिपुण्ड्रकम् । ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य
निर्माणविधिस्त्रेधोत्तमादिकः । तस्य वर्णभेदफलं निन्द्यपुण्ड्रं
ततः परम् । ऊर्ध्वपुण्ड्राकस्त्रेधा हरिमन्दिरलक्षणम् । पुण्ड्र-
कृत्येऽङ्गुलीभेदफलं पुण्ड्रस्य सृत्तिका । गोपीचन्दनमाहात्म्यं
तद्दानस्य फलं ततः । तुलसीमूलसृत्तिकाया माहात्म्यं तदन-
न्तरम् । विष्णुनिर्माणानुलेपतिलकञ्च ततः परम् । द्वादश-
तिलकविधिवहानि चोपक्रमस्ततः । त्रिपुण्ड्रधारणस्थाननिरू-
पणमतः परम् । भस्मान्तरं त्रिपुण्ड्रस्य पञ्चब्रह्मचस्ततः ।

कालाग्निबद्धोपनिषत्त्रिपुण्ड्रस्य फलं ततः । त्रिपुण्ड्राकरणी
 निन्दा शक्तितिलकनिर्णयः । इतिच्छेदतृतीयस्य समापनमथो-
 च्यते । सन्ध्या वेदोदिता कार्या तान्त्रिकी तदनन्तरम् । सन्ध्या-
 विहीननिन्दा च द्वादश्यादौ च तत्क्रिया । ततः परं योगि-
 सन्ध्या योगिनां तर्पणं ततः । तेषामादित्यपूजापि कौलसन्ध्या
 ततः परम् । मार्जनस्य वैदिकस्य प्रकारस्तदनन्तरम् । गाय-
 त्रीव्याङ्मतेरर्घो गायत्र्यर्थस्ततः परम् । सन्ध्यासवर्णरूपस्तु सर्वार्थ-
 दैवतसन्ध्या । सर्वार्थध्यानफलकस्तस्या यन्त्रं ततः परम् ।
 ऋषयः प्रणवस्यापि गायत्र्याश्च ततः परम् । पदन्यासः शिरो-
 न्यासः षडङ्गन्यास एव च । ध्यानं तस्यास्ततो ध्यानान्तरे ऋष्या-
 दिरेव च । निन्दा जपस्य न्यासेन विना न्यासस्य मुद्रिका ।
 गायत्रीपूजनं पीठपूजनं तदनन्तरम् । दशावरणपूजा च
 द्रव्याभावे जलादिना । पुनर्जन्तु जपफलं विशिषो जपनक्रमः ।
 अशौचेऽपि च गायत्र्या मानसो जप ईरितः । तस्यै जपार्पणं
 तस्याः कवचं तत्पुरस्क्रिया । तत्क्राम्यकर्म्म तान्त्रिक्या गायत्र्याः
 फलनिर्णयः । तत्तद्व्यस्य फलं तस्याः पुरश्चरणमेव च । तस्या
 ऋष्यादिविवन्यासस्त्रिसन्ध्यध्यानमेव च । यागस्थानागतिः प्राद-
 प्रक्षालनमतः परम् । द्वारपूजा वैष्णवादिमतभेदेन तत्परम् ।
 पूजागृहप्रवेशश्चासनञ्च तदनन्तरम् । फलभेदे त्वासनस्य भेदश्च
 गृहमेधिनाम् । छण्णाजिनविशेषश्चासनानाञ्च फलं ततः । काष्ठा-
 सनविशेषश्च सृङ्गाद्यासनमेव च । परिमाणमासनस्य कर्मभेदा-
 सनं ततः । शवासनादि च ततः सलोमासननिन्दनम् । आसनस्य
 च ऋष्यादि यतौनामासनाकृतिः । यतिभिन्नासनं त्रेयं चतुरस्रं
 समन्ततः । प्रौढपादनिषेधश्च प्रौढपादस्य लक्षणम् । सिंहासनं
 ततः पद्मासनं योगोपयोगि च । द्रव्यस्थापनदेशश्च त्रिविधं
 पात्रमेव च । पाद्यपात्रं ततः पाद्याधारपात्रस्य लक्षणम् ।

चर्मपात्रलक्षणञ्च चामपात्रस्य लक्षणम् । पानीयपात्रताम्बू-
लपात्रञ्च लक्षणं ततः । इति पञ्चवविच्छेदचतुर्थस्य समापनम् ।
भूतशुद्धिर्भूतशुद्धौ पापदेहविनाशनम् । पापपुरुषध्यानस्तु सूक्ष्म-
व्यादिविलापनम् । आवश्यकं भूतशुद्धेः स्वप्राणानां प्रतिष्ठितिः ।
प्राणायामस्तु तत्पूजाधारो मन्त्रशिलार्चने । न यन्त्रकरणं
मूर्तिनिकटेऽपि कदाचन । पूजाद्वयं कृते यन्त्रे पार्थिवेऽर्चा-
निषेधनम् । विद्याविशेषे तत्रापि पूजासाधकसिद्धये । ब्रह्मणो
मूर्तिराख्याता श्वेतलक्षणादिरूपिणी । कालिकाया रूपनेत्रादि-
वीजं तदनन्तरम् । आविर्भावी देवतायाः प्रतिमादौ निरूपितः ।
कण्ठादिमूर्तिर्नित्यत्वं मन्त्रः प्राणप्रतिष्ठितेः । तस्य ऋष्यादि-
विन्यासः षडङ्गन्यास एव च । मन्त्रन्यासस्ततो ध्यानं पूजा
तस्य पुरस्कृता । प्राणदूत्यः प्रयोगश्च तदयन्त्रकरणं ततः ।
आसनं पादमर्घ्यञ्चाचमनीयं ततः परम् । मधुपर्कः पुनराच-
मनीयं तदनन्तरम् । गन्धशब्दस्य व्युत्पत्तिर्गन्धस्तदानजं फलम् ।
गन्धाष्टकं पञ्चविधं पुष्पव्युत्पत्तिरेव च । पुष्पञ्च करवीरस्य फलं
तदनु कीर्तितम् । करवीरादिमूले तु प्राणत्यागफलं ततः ।
श्वेतादिकरवीराणां माहात्म्यं तदनन्तरम् । अपराजितादि-
माहात्म्यं विशेषपुष्पदानजम् । फलं पुष्पफलं कृष्णापराजिता-
फलं ततः । रसाखमच्चरीत्यादिकलं श्रीचक्रपूजने । कृते पुष्प-
विशेषेषु प्रायश्चित्तं ततः परम् । वृक्षस्यपुष्पदानस्य निषेध-
कारणं ततः । मध्याह्नस्नानमर्घ्यस्य पुष्पाहरणनिन्दनम् । पुष्प-
मात्सायनसूत्रमालाभेदनिषेधनम् । वर्णपुष्पं कालभेदे देव-
भेदेऽपि तत्परम् । धूपशब्दस्य व्युत्पत्तिर्धूपस्तदानजं फलम् ।
दीपशब्दस्य व्युत्पत्तिर्दीपो वस्त्रं ततः परम् । चलद्धारव नैवेद्यं
ताम्बूलं तदनन्तरम् । मिश्रितश्चैव ताम्बूलं नतिभेदस्ततः
परम् । निर्मात्यकालविज्ञानं देवतायै निषेधकम् । सन्ध्यादि-

नारिकेलशखं मिष्टसमन्वितम् । इष्टुद्यादिकलं शखं शाकी
मूलादिसम्भवः । तिलिङ्गीगिरिकुष्माण्डे निषिद्धे वनजं तथा ।
बीजपूर्णकदल्यादि चाकालपनसस्तथा । शस्त्रानि यानि देयानि
निषिद्धानि ततः परम् । निषिद्धं लवणं चारं प्राचीभूतादिकं
तथा । मार्गादिमांसं दातव्यं निषिद्धं माहिषं तथा । क्षीरं
दधि घृतञ्चैव पक्षिणां हरितादयः । देया मत्स्याश्चित्रकाद्या
निषिद्धा च विडालिका । अभक्ष्या जानपादाद्याः शकुना ये तथा-
भिधाः । अभक्ष्याश्च तथा प्रोक्ताः शाकाः कौसुमकादयः । निषिद्धं
रामरश्मादि धान्यं श्रावणिकादि च । नारिकेलं सुवर्णमं कर्कशुः
शर्करान्विता । न देयस्तिक्रकमठो मत्स्या गोमीनकादयः । भक्ष्या-
भक्ष्ये देशभेदे तान्त्रिकैर्वर्ज्यमेव च । घृतमांसं त्रिरात्रावस्थितं
मांसं तथैव च । मांसत्यागफलञ्चैव कार्तिकादौ विशेषतः ।
पक्षी भक्ष्योऽप्यभक्ष्योऽप्यभक्ष्या नृवानरादयः । कुरुरादिमांस-
भोगे प्रायश्चित्तं ततः परम् । मांसत्यागे तुलादौ तु फलं नाना-
विधं तथा । यावज्जीवनमांसादित्यागस्तु फलमेव च । इवि-
द्यात्वं ततोऽन्यानि ज्ञेयानीति यथास्थलम् । नित्यातन्त्रे प्रथम-
पटले ॥ चत्वारो देवि ! वेदाद्या पशुभावप्रतिष्ठिताः । वामाद्या-
स्त्रय आचारा दिव्ये वीरे प्रतिष्ठिताः । एतान् सप्ताचारान् स्पष्ट-
यति कुलार्णवे पञ्चमखण्डे ॥ सर्वेभ्योत्तमा वेदा वेदेभ्यो
वैष्णवं महत् । वैष्णवादुत्तमं शैवं शैवाश्चिणमुत्तमम् । दक्षिणा-
दुत्तमं वामं वामात् सिद्धान्तमुत्तमम् । सिद्धान्तादुत्तमं कौलं
कौलात्परतरं न हीति ॥ नित्यातन्त्रे ॥ वेदाचारं प्रवक्ष्यामि
शृणु सर्वाङ्गसुन्दरि ! । ब्राह्मणे मुहूर्त्ते उत्थाय गुरुं नत्वा
स्वनामभिः । आनन्दनाथशब्दान्ते पूजयेद्य साधकः । सह-
स्राराम्बुजे ध्यात्वा उपचारैस्तु पञ्चभिः । प्रजप्य वाग्भवं बीजं
चिन्तयेत् परमां कलाम् ॥ रुद्रजामले उत्तरखण्डे द्वितीय-

पटले ॥ प्रभाते च समुत्थाय अरुणोदयकालतः । प्रातःकृत्वा-
दिकं कृत्वा पुनः शय्यास्थितो नरः । गुरुं सञ्चिन्तयेत् शीर्षा-
भोजे सहस्रके दले । अत्र पूर्वोक्तवचनेनैकवाक्यतया प्रभाते
ब्राह्ममुहूर्त्ते एवं वक्ष्यमाणपश्चिमयामेत्यादावपि ॥ तत्र रुद्र-
जामल प्रथमखण्डे प्रथमपटले । ब्राह्मो मुहूर्त्ते उत्थाय बह्वपञ्चा-
सनः सुधौः । विधाय भूतशय्यादीन् गुरुं प्रातः स्मरेन्नरः । आदि-
शब्दादिष्टदेवताध्यानादिकमेव च ॥ तथाच नीलतन्त्रे प्रथम-
पटले ॥ उत्थाय पश्चिमे यामे चिन्तयेदुपतारिणीम् । आमूला-
ङ्गारन्ध्रान्तं विषतन्तुस्तरूपिणीम् । मूलमन्त्रमयीं साक्षाद-
ष्टतानन्दरूपिणीम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशां चन्द्रकोटिसुशी-
तलाम् । तडित्काटिसमप्रेक्षां कामानलशिखोपरि ।* तत्रभा-
पटलव्यासपाटलीकृतदेहवान् । सहस्रदलपद्मजे सकलशीतर-
श्मिप्रभं वराभयकराम्बुजं विमलगन्धपुष्पोद्भितम् । प्रसन्नवदने-
क्षणं सकलदेवतारूपिणम् । स्मरेच्छिरसि हंसगं तदभिधानपूर्वं
गुरुम् ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डेऽपि एतत् किन्तु द्वितीयचरणान्ते
पुष्पस्रजमिति पाठः ॥ विश्वसारे द्वितीयपटलेऽपि ॥ प्रातः
शिरसि शक्तेऽब्जे दिनेत्रं द्विभुजं गुरुम् । वराभयकरं शान्तं
स्मरेत्तन्नामपूर्वकम् ॥ कङ्कालप्रालिनौतन्त्रे प्रथमपटले च ।
सहस्रदलपद्मस्य अन्तरात्मानमुज्ज्वलम् । तस्योपरि नादविन्दो-
र्मध्ये सिंहासनोज्ज्वले । तत्र निजगुरुं नित्यं रजताचल-
सन्निभम् । वीरासनसमासीनं सर्वाभरणभूषितम् । शुक्लमाख्या-
म्बरधरं वरदाभयपाणिनम् । वामोरुशक्तिसहितं कारुण्येना-
वलोकितम् । प्रियया सव्यहस्तेन धृतचारुकलेवरम् । वामे-
नोत्पलधारिञ्चा रक्ताभरणभूषया । ज्ञानानन्दसमायुक्तं स्मरे-
त्तन्नामपूर्वकम् ॥ पूर्वखण्डेऽपि ॥ वामोरुन्यस्तशक्तिश्च स्वपा-
ञ्चालिङ्गितप्रभम् । वामहस्तोत्पलां रक्तां ध्यायेत्परमदृग्प्रतीकम् ॥

यत्तु रुद्रजामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले ॥ तरुणादित्य-
सङ्काशं तेजोविम्बं महागुरुम् । अनन्तानन्तमहिमासागरं
शशिशेखरम् । महासूक्ष्मभास्वराङ्गं तेजोविम्बं महागुरुम् ।
महाशुक्लाम्बराजस्थं दिनेत्रं दिभुजं गुरुम् । आत्मोपलब्धिविषयं
तेजसा शुक्लवाससम् । आञ्चाचक्रोर्धनिकरं कारणञ्च सतां
सुखम् । धर्मार्थकाममोक्षाङ्गं वराभयकरं विभुम् । प्रफुल्ल-
कमलारूढं सर्वज्ञं जगदीश्वरम् । अन्तःप्रकाशचपलं वनमाला-
विभूषितम् । रत्नालङ्कारभूषाढ्यं देवदेवं सदा भजेत् ॥ इति
रक्तवर्णगुरुध्यानमुक्तम् । तद्राजसगुरुपरम् । राघवभट्टमते तु
शक्तिमात्रविषये रक्तवर्णस्यैव गुरोर्ध्यानम् । न तु शुक्लस्य तदित्य-
रविषये •शुक्लवर्णमेव ध्यायेदिति तन्न समीचीनम् । शक्तिविष-
येऽपि नीलतन्त्रादौ शुक्लवर्णध्यानदर्शनात् । गुरुकवचेऽपि ।
सहस्रारे महापद्मे कर्पूरधवलो गुरुरित्यस्य वक्ष्यमाणत्वाच्च ।
अर्वाचीनैस्तु कर्पूरैर्धवल इति तृतीयासमासाङ्गीकारेण भवलत्व-
मुक्तं वस्तुतो रक्तवर्णध्यानमिति वदति तदनुशासनविरुद्धं
कर्पूरलेपनस्य कुत्रापि प्रमाणं नास्ति इति । रक्तवर्णशक्ति-
प्रभापटलेन रक्तं वा । एतत्तु सितरक्तप्रभमिति वक्ष्यमाणे
व्यक्तीभविष्यति । अत्र तु जवास्फाटिकन्यायेन शक्तिप्रभाधिक्य-
द्योतनाय रक्तमात्रमित्युक्तम् । कश्चित्तु व्यत्ययो बहुलमिति
पाणिनीयसूत्रबलास्त्रिव्यत्ययेन स्त्रीगुरुध्यानमिदमाह । राजसे
रक्तवर्णध्यानन्वये प्रतिपादयिष्ये ॥ नीलतन्त्रे ॥ ततो मानस-
गन्धाद्यैरर्चयेत् स्वस्वमुद्रया । कनिष्ठा पृथिवी तत्त्वं तदयोगाद्-
गन्धयोजनम् । अङ्गुष्ठो गगनं तत्त्वं तेनैव पुष्पयोजनम् ।
तर्जनी वायुतत्त्वं स्याद्रूपं तेनैव योजयेत् । तेजस्तत्त्वं मध्यमा
स्याद्दीपं तेनैव योजयेत् । अनामा जलतत्त्वं स्यात्तेनैव योज-
येच्च कम् । ततस्तु वाग्भवं जप्यादष्टोत्तरशतं सुधीः । अयं

समर्थं भक्त्या च प्रणमेद्वद्वि ॥ अन्नदाकल्पेऽपि ॥ मिथुनं
चिन्तयित्वा तु मानसैरुपचारकैः । भौतिकैः पूजयेद्द्विद्वान् सुद्रा-
मन्त्रसमन्वितैः । भूम्याकाशमरुद्द्विद्वारिमन्त्रैः सविन्दुकैः ।
कनिष्ठाङ्गुलितर्जन्यौ मध्यमानामिके तथा । अङ्गुष्ठेन समा-
योगान्मुद्राः पञ्चप्रकीर्त्तिताः । पृथिव्यात्मकमन्त्रः स्वादाका-
शात्मकपुष्पकम् । धूपो वाय्वात्मकः प्रोक्तो दीपो वज्रात्मकः
परः । रसात्मकञ्च नैवेद्यं पूजा पञ्चोपचारिका । ततस्तु वाग्भवं
जप्यादष्टोत्तरशतं सुधीः ॥ कङ्कालमालिनीतन्त्रे प्रथमपटले च ॥
मानसैरुपचारैश्च सम्पूज्याकल्पयेन्मुद्रा । गन्धं भूम्यात्मकं
दद्याद्वावपुष्पं ततः परम् । धूपं वायात्मकं देयं तेजसा दीपमेव
च । नैवेद्यममृतं दद्यात् पानीयं वरुणात्मकम् । अम्बरं
मुकुरं दद्याच्चाभ्रं कृत्रमेव च । तत्तन्मुद्राविधानेन सम्पू-
ज्यात्मगुरुं जपेत् । यथाशक्ति जपं कृत्वा समाप्य कवचं पठेत् ॥
पूजाक्रमस्तु कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायां तृतीयकाण्डे ।
निजगुरुं ध्यात्वा मुकानन्दनाथामुकशक्त्यम्बा श्रीपादुकां पूजया-
मीति मानसैर्गन्धाक्षतकुसुमैरर्चयेत् ॥ कनिष्ठाभ्यां लं पृथिव्या-
त्मकं गन्धं समर्पयामि नमः । अङ्गुष्ठाभ्यां हं आकाशात्मकं पुष्पं
समर्पयामि नमः । तर्जनीभ्यां यं वाय्वात्मकं धूपं समर्पयामि
नमः । मध्यमाभ्यां रं वज्रात्मकं दीपं समर्पयामि नमः । अनामि-
काभ्यां वं असृतात्मकं नैवेद्यकं समर्पयामि नमः ॥ ध्यानान्तरन्तु
गुरुगीतायाम् ॥ हृदम्बुजे कर्णिकमध्यसंस्थं सिंहासने संस्थित-
दिव्यमूर्तिम् । ध्यायेद्गुरुं चन्द्रकलाप्रकाशं सञ्चितसुखाभीष्ट-
वरप्रदानम् । मुक्ताफलाभूषितदिव्यमूर्तिं वामाङ्गपीठस्थितदि-
व्यशक्तिम् । श्वेताम्बरं श्वेतविलेपयुक्तं मन्दस्मितं पूर्णकलाविधा-
नम् ॥ अथ शिरःपद्मं गुरुस्थानमुक्तम् । तत्कथं हृदम्बुजे ध्यान-
मिति चेन्न कदाचित् हृदयाभोजे कदाचिद्दृष्टिगोचरे । इति

पूर्वलिखितरुद्रजामलवचनेनैव तत्सन्देहनिरासः कृतः ॥ अथ
 सद्गुरुध्यानम् गुरुगीतायाम् ॥ ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं
 ज्ञानमूर्तिं इन्द्रातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् । एकं
 नित्यं विमलमचलं सर्वदा साचिभूतं भावातीतं त्रिगुणरहितं
 सद्गुरुं तं नमामि ॥ इति सद्गुरुध्यानम् ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डे
 तु कुलवृक्षप्रणामानन्तरं गुरुध्यानमुक्तम् ॥ कुलवृक्षाच्च रेवती-
 तन्त्रे चतुर्थपटले उक्ताः ॥ यथा । हरीतकी तथा धात्री निम्बा-
 श्वत्यकदम्बकाः । डुम्बरर्वटविल्वौ च तित्तिडी नवमः स्मृतः ।
 कुलकाठादिकं देवि ! होमार्थञ्च समाहरेत् ॥ एतेन तित्तिडी-
 प्रभृतिकाष्ठेनापि होमार्थवद्भिप्रज्वालनम् । समिद्धोमस्तूतकाष्ठा-
 दिभिः कार्यं इत्यायातम् ॥ रुद्रजामले ॥ ब्राह्मणे मुहूर्त्ते उत्याय
 कुलवृक्षं प्रणम्य च । शिरःपद्मे सहस्रारे चन्द्रमण्डलमध्यके ।
 अकथादिविरेखीये हंसमन्त्रमुपीठके । ध्यायेन्निजगुरुं वीरो
 रजताचलसन्निभम् । पञ्चासीनं स्मितमुखं वराभयकराम्बुजम् ।
 शृङ्गमाश्याम्बरधरं शङ्खगन्धानुलेपनम् । वामोरुस्थितया रक्त-
 शक्त्यालिङ्गितविग्रहम् । तथा खद्वहस्तो न दृतचारुकलेवरम् ।
 वामेनोत्पलधारिण्या सुरक्तवसनसजा । सितरक्तप्रभां बिध-
 च्छिवदुर्गास्वरूपिणम् ॥ परानन्दरसापूर्णं स्मरेत्तन्नामपूर्वकम् ।
 तारद्वयं समुच्चार्य हसस्वप्ने ततः परम् । हसत्तमलवरयूं हसस्वप्ने
 हसौ ततः । अमुकानन्दनाथान्ते अमुकीदेव्यनन्तरम् । अम्बाश्री-
 पादुकां दत्त्वा पूजयामि नमोऽन्तकः । अयं श्रीपादुकामन्त्रः
 सर्वेप्सितफलप्रदः । मिथुनं चिन्तयित्वा तु इत्यादि । ततस्तु
 वाग्भवं जप्यादष्टोत्तरशतं सुधीरित्यन्तमन्नदाकल्पेन समान-
 मिति ॥ पादुकामाहात्म्यन्तु कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृत-
 पद्मवाहिन्याम् ॥ पादुकाज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि ॥
 कुलार्णवे ॥ वागुरामूलबलयमुद्राद्याः कवलाः कृताः । एवं

कुलार्णवज्ञानां पादुकायां प्रतिष्ठितम् । कोटिकोटिमहादानात्
 कोटिकोटिमहाव्रतात् । कोटिकोटिमहायज्ञात् परा श्रीपा-
 दुकास्मृतिः । कोटिकोटिमहातन्त्रात् कोटितीर्थावगाहनात् ।
 कोटिदेवार्चनादेवि ! परा श्रीपादुकास्मृतिः । महारोगे मही-
 त्याते महादोषे महाभये । महापदि महापापे स्मृता च गुरुपा-
 दुका ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डे प्रथमपटले ॥ मायां लक्ष्मीं पुरो
 दत्त्वा सर्वत्र पूजने विधिः । पृथिव्यां भूमिवीजश्च गन्धं समर्प-
 येति च । आकाशात्मकं शम्भुबीजं नादविन्दुसमाहृतम् । पुष्पं
 समर्पयामीति वायुबीजं ततः परम् ॥ पुरश्चरणरसोक्तासे षष्ठ-
 पटले । गुरुपूजां विधायादौ स्रक्चन्दनविभूषणैः । अलङ्कारै-
 र्विचित्रैश्च सुवर्णादिविनिर्मितैः । वसनैरतिसूक्ष्मैश्च शुक्लरत्नै-
 स्तथापरैः । पीतैः कृष्णैश्च चार्वङ्गि ! पूजयेद् गुरुमुत्तमम् ।
 चतुर्विधैर्भोजनैश्च स्वर्णपात्रैर्मनोहरैः । षोडशैरुपचारैश्च स्वर्णरा-
 जतनिर्मितैः । पानपात्रैर्महेशानि ! शुद्धस्वर्णविनिर्मितैः । ताम्बू-
 लैश्च सकर्पूरैर्नानागन्धसमन्वितैः । स्वर्णपात्रयुतैर्देवि ! शिवसिंहं
 प्रपूजयेत् ॥ शिवसिंहं गुरुम् । अनेन विधिना देवि ! पूजयेज्ज-
 गदीश्वरम् । अतः परं वरारोहे ! गुरुदारान् प्रपूजयेत् । षोडशै-
 रुपचारैश्च इष्टदेवीं सुभक्तिभिः । आदौ गुरुं ततो देवीं सम्पूर्णं
 पूजयेत् प्रिये ! ॥ एवं गुरुं ध्यात्वा अन्तर्यागक्रमणैव पद्मपुष्पैः
 समर्चयेदितिवचनाम्बानसोपचारैः सम्पूजयेत् । पूजामग्नस्तु
 मातृकामेदतन्त्रे सप्तमपटले ॥ वाग्बीजश्च महामायां किञ्चु-
 शक्तिं समुच्चरेत् । ह्रस्वफ्रं तथानन्दभैरवस्व मनुं ततः । तस्य
 शक्तेर्मनुं पञ्चाक्षतस्रैव सेहो सेहो । श्रीगुरोश्च तथा शक्तेर्मन्त्र-
 मेतत् सुरेश्वरि ! । गुरुरानन्दनाथान्तस्त्रास्त्रा शक्तिरीरिता ।
 पूजयामीति देवेशि ! पूजाविधिरिति प्रिये ! ॥ अक्षदाकस्त्रेऽपि ॥
 तारत्रयं समुच्चार्य ह्रस्वफ्रं ततः परम् । ह्रस्वचमसुवरयूः

हस्तश्रोत्रो लेही ततः । अमुकानन्दनाथान्ते अमुकीदेव्यनन्तरम् ।
 अन्ता श्रीपादकां दत्त्वा चिन्तयामि नमोऽनन्तम् । अयं श्रीपा-
 दुक्तमन्त्रः सर्वेष्टितफलप्रदः । रुद्रजामले पूर्वस्रष्टे प्रथम-
 पटले ॥ वितारश्च पुरो दत्त्वा शिवशक्तिस्रकारकम् ॥ फाम्बिरे-
 कारविन्दुश्च शिवशक्तिक्रमेति च । भूमीन्दुवज्रिवायू च उक्ता-
 रात्सं सुरेश्वरि । । आनन्दनाथशक्तिश्च शिवश्च भुवनेश्वरः । स-
 विसर्गो महत्त्वेव प्रकाशिनी परेत्यपि । वक्त्रेः कारसङ्गीर्तयाम्
 करसंती श्रीपादुकां पूजयामीति स्मृत्वा पादुकाम् । जपमन्त्रस्तु
 रुद्रजामले पूर्वस्रष्टे पञ्चदशपटले ॥ आनन्दनाथशब्दान्ते गुरुं
 छेदन्तं समुद्धरेत् । नमः पदं ततो ब्रूयात् प्रणवं सर्वसिद्धिदम् ।
 महागुरोर्मनुं जप्त्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । वाक्सिद्धिर्वदना-
 भोजे गुरुमन्त्रप्रसादतः । शतमष्टोत्तरं नित्यं स्रष्टुं वा तथा-
 एकम् । प्रज्ज्योत्स्नमास्तु प्राच्यामवयश्चरेत् । वाग्भवेन ततः
 कुर्यात् प्राच्यावासविधिं सुदा । पूर्वीक्ताक्षदाकस्योक्तनीलतन्त्रो-
 क्तवचनाभ्यां वाग्भवोऽपि जपमन्त्र इति । सम्प्रदायक्रमेणा-
 ष्टोत्तरशतं स्रष्टुं वा गुरुमन्त्रं जप्त्वा वाग्भवेन प्राच्यामवयं
 कृत्वा गुह्यातीत्यादिना जपं समर्थं स्तवकवचादिकं पठेत् ॥ स्तवो
 यथा ॥ शिरःस्थितसुपङ्कजे तरुणकोटिचन्द्रप्रभं वराभयकरा-
 म्बुजं सकलदेवतारूपिणम् । भजामि वरदं गुरुं किरणचारु-
 शोभोऽब्जलं प्रकाशितपदद्वयाम्बुजमलङ्ककोटिप्रभम् ॥ १ ॥ जम-
 जयनिवारणं भुवनभोगमोक्षप्रदं गुरोः पदयुगाम्बुजं भजति
 यत्र योमे जयम् । भजामि परमं गुरुं नयनपद्ममध्यस्थितं भवा-
 न्निभयनाशनं शमनरोगकालक्षयम् ॥ २ ॥ प्रकाशितसुपङ्कजे
 सुदलषोडशाक्षे प्रभुं परापरगुरुं भजे सकलरान्धभोगप्रदम् ।
 विशालनयनद्वयाम्बुजतडित्प्रभामण्डलं कङ्कारमणिपाटलद्युति-
 मदिन्दुविन्दिन्दुकम् ॥ ३ ॥ महीजसमुमापतेर्विगतदक्षभागे

इति प्रभाकरशतोच्चलं सुविमलेन्दुकोट्याननम् । भजामि
परमेष्ठिनं गुरुगभीररावोत्वनं चलाचलकलेवरं प्रचपले दले
द्वादशे ॥ ४ ॥ 'गुर्वङ्गप्रजं' शुभं मादनगणदहनं हेममञ्जीर-
सारं नानाशब्दाद्भुताक्लादितपरिचरणाचारुचक्रं त्रिभङ्गम् । नित्यं
ध्यायेत् प्रभाते अरुणशतघटाशोभनं योगगम्यं नाभौ पद्मेति
क्रान्ते दशदलमणिमे भाव्यते योगिभिर्यत् ॥ ५ ॥ या माता मय-
दानवादिभुजा निर्माणसीमा पुरे स्वाधिष्ठाननिकेतने रसदले
वैकुण्ठमूले मया । जम्भोद्धारविकारभावलहरी वेदप्रभा भा-
व्यते कम्पर्पापितशान्तियोजनजनी विष्णुप्रिया शाङ्करी ॥ ६ ॥
वा भासानलकुण्डलीकुलपथोद्गामाभशोभाकरी मूले पञ्चचतु-
र्दले कुलवती निश्वासदेशान्विता । साक्षात्काङ्क्षितकल्पवृक्ष-
लतिका सुप्ता स्वयम्भूप्रिया नित्या योगिभवापहा विषहरा गुर्व-
म्बिका भाव्यते ॥ ७ ॥ ऊर्ध्वाभोरुहनिःसृतामृतघटामोदाञ्जला-
प्लाविता गुर्वाद्या परिपातु सूक्ष्मपथगा तेजोमयी भास्वती ।
सूक्ष्मा साधनगोचरामृतमयी मूलादिशीर्षाम्बुजे पूज्या चेतसि
भाव्यते भुवि कदा माता सदोर्द्धोद्गमा ॥ ८ ॥ स्थितिपालनयोगेन
ध्यानेन पूजनेन वा । यः पठेत् प्रत्यहं व्याप्य स देवो न तु
मानुषः । कल्याणं धनदक्षैव कीर्त्तिमायुर्यशः स्रियम् । सायाह्ने
च प्रभाते च पठेद्यदि सुबुद्धिमान् । स भवेत् साधकश्रेष्ठः
कल्पद्रुमकलेवरः । स्तवस्यास्य प्रभातेन वागीशत्वमवाप्नुयात् ॥
इति रुद्रजामले स्वशक्तिकगुरुस्तोत्रं समाप्तम् ॥

कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायाम् ॥ पादुकापञ्चकस्तोत्रं
स्याधिकश्लोको वर्तते । सोऽप्यत्र लिखितः । आदि कादि किल
खादि तारकं वर्णमण्डलमखण्डसिद्धिदम् । अन्तरङ्गसितहृदला-
क्षरं लक्षयन्ति पश्यतः कथं शिवे ! ॥ १ ॥ ब्रह्मसूत्रसमीक्षिते
नित्यलम्बमवदातमद्भुतम् । कुण्डलीविकारकाण्डमण्डितं द्वाद-

मार्गसरसोरुहं भजे ॥ २ ॥ तस्य कन्दलितकर्णिकापुटे लृप्त-
 रेखमकथादिरेखया । कोणलक्षितहलक्षमण्डलीभावलक्ष्यमब-
 लामयं भजे ॥ ३ ॥ तत्पुटे पटुतङ्कितङ्गारिमस्यैमानमणिपाट-
 लप्रभम् । चिन्तयामि हृदि चिन्त्यं वपुर्विन्दुनादमणिपौठमण्ड-
 लम् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वमस्य हुतमुक्शिखासखं तद्विलासपरिवहणस्यदं
 विश्वधस्मरमहोत्सवोत्कटं व्यासृषामि युगमादिहंसयोः ॥ ५ ॥
 तत्र नाथचरणारविन्दयोः कुङ्कुमासवभरौमरन्दयोः । इन्दुमिन्दु-
 मकरन्दशौचं मानसं स्मरन्ति मङ्गलास्यदम् ॥ ६ ॥ निषक्तम-
 णिप्रादुकानियमितान्नकोलाहलस्फुरत्किशलयारुणं नखसमुत्त-
 सन्नन्दकम् । परासृतसरोवरोदितसरोजसद्रोचिषं भजामि
 शिरसि स्थितं गुरुपदारविन्दद्वयम् ॥ ७ ॥ पादुकापञ्चकस्तोत्रं
 वञ्चवक्त्रादिनिर्गतम् । षडाम्नायफलं प्राप्तं प्रपञ्चे चाति-
 दुर्लभम् ॥ इति शिवपञ्चवक्त्रादिनिर्गतं पादुकापञ्चकस्तोत्रं
 समाप्तम् ॥

कुञ्जिकातन्त्रे ॥ अथ गुरुस्तोत्रम् ॥ श्री नमस्तुभ्यं महामन्त्र-
 दायिने शिवरूपिणे । ब्रह्मज्ञानप्रकाशाय संसारदुःखतारिणे ।
 अतिसौम्याय दिव्याय वीराय ज्ञानहारिणे । नमस्ते कुलना-
 थाय कुलकौलिन्यदायिने । शिवतत्त्वप्रबोधाय ब्रह्मतत्त्वप्रका-
 शिने । नमस्ते गुरवे तुभ्यं साधकाभयदायिने । अनाचारा-
 चारभावबोधाय भावहेतवे । भावाभावविनिर्मुक्तमुक्तिदात्रे
 नमो नमः । नमस्ते शश्ववे तुभ्यं दिव्यभावप्रकाशिने । ज्ञाना-
 नन्दस्वरूपाय विभवाय नमो नमः । शिवाय शक्तिनाथाय
 सच्चिदानन्दरूपिणे । कामरूपाय कामाय कामकेलिकलात्मने ।
 कुलपूजोपदेशाय कुलाचारस्वरूपिणे । आरक्तनिजतच्छक्ति-
 समभागविभूतये । नमस्तेऽस्तु महेशाय नमस्तेऽस्तु नमो नमः ।
 इदं स्तोत्रं पठेन्नित्यं साधको गुरुदिङ्मुखः । प्रातस्त्याय

देवेशि ! ततो विद्या प्रसीदति ॥ इति कुङ्किलमालिनीतन्त्रे गुरु-
स्तोत्रं समाप्तम् ॥

अथ गुरुकवचं कङ्कालमालिनीतन्त्रे ॥ देव्युवाच ॥ भूतनाथ !
महादेव ! कवचं तस्य मे वद । गुरुदेवस्य देवेश ! साक्षाद्ब्रह्म-
स्वरूपिणः ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथातः कथयामीश ! कवचं मोक्ष-
दायकम् । यस्य ज्ञानं विना देवि ! न सिद्धिर्न च सद्गतिः ॥
ब्रह्मादयोऽपि गिरिजे ! सर्वत्र याजिनः स्मृताः । अस्य प्रसादात्
सकला वेदागमपुरःसराः । कवचस्यास्य देवेशि ! ऋषिर्विष्णु-
रुदाहृतः । छन्दो विराड् देवता च गुरुदेवः स्वयं शिवः ।
चतुर्वर्गज्ञानमार्गे विनियोगः प्रकीर्तितः । सहस्रारे महापद्मे
कर्पूरधवलो गुरुः । वामोरुस्थितशक्तिर्यः सर्वत्र परिरक्षतु ।
परमाख्यो गुरुः पातु शिरसं मम वल्लभे ! । परापराख्यो नासां
मे परमेष्ठी मुखं सदा । कण्ठं मम सदा पातु प्रह्लादानन्द-
नाथकः । बाह्व द्वौ सनकानन्दः कुमारानन्द एव च । वशिष्ठा-
नन्दनाथश्च हृदयं पातु सर्वदा । क्रोधानन्दः कटिं पातु सुखा-
नन्दः पदं मम । ध्यानानन्दश्च सर्वाङ्गं बोधानन्दश्च कानने ।
सर्वत्र गुरवः पान्तु सर्वे ईश्वररूपिणः । इति ते कथितं भद्रे !
कवचं परमं शिवे ! । भक्तिहीने दुराचारे दत्तैतन्मृत्युमाप्नुयात् ।
अस्यैव पठनाद्देवि ! धारणात् श्रवणात् प्रिये ! । जायते मन्त्र-
सिद्धिश्च किमन्यत् कथयामि ते । कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ
शिखायां वीरवन्दिते ! । धारणाद्वाशयेत् पापं गङ्गायां कल्मषं
यथा । इदं कवचमज्ज्ञात्वा यदि मन्त्रं जपेत् प्रिये ! । तत् सर्वं
निष्फलं कृत्वा गुरुर्याति सुनिश्चितम् । शिवे स्मृते गुरुस्त्राता
गुरौ स्मृते न कश्चन ॥ इति कङ्कालमालिनीतन्त्रे गुरुकवचं
समाप्तम् ॥

पुरश्चरणरसोक्तासे द्वितीयप्रश्ने दशमपटले ॥ ईश्वर उवाच ।

ऋणु देवि ! प्रवक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतरं महत् । लोकोपकारकं
 प्रश्नं न केनापि कृतं पुरा । अद्यप्रभृति कस्यापि नाख्यातं कवचं
 मया । देशिका बहवः सन्ति मन्त्रसाधनतत्पराः । न तेषां
 जायते सिद्धिर्मन्त्रैर्वा चक्रपूजनैः । गुरोर्विधानं कवचमन्त्रात्वा
 क्रियते जपः । वृथा श्रमो भवेत्तस्य न सिद्धिर्मन्त्रपूजनैः । गुरु-
 पादं पुरस्त्रत्य प्राप्यते कवचं शुभम् । तदा मन्त्रस्य यत्नस्य
 सिद्धिर्भवति तत्क्षणात् । सुगोप्यन्तु प्रजप्तव्यं न वक्तव्यं वरा-
 जने ! ॥ ॐ नमोऽस्य श्रीगुरुकवचनाममन्त्रस्य परमब्रह्मर्षिः
 सर्ववेदानुज्ञो देवदेव श्रीआदिशिवो देवता नमो हेसौ हंसः
 हसच्चमलवरयूं वीजं सोऽहं हंसः हसच्चमलवरयूं शक्तिः हंसः
 सोऽहं कीलकं श्रीसमस्तगुरुमण्डलप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ।
 अथ ध्यानम् । श्रीसिद्धमानवमुखा गुरवः स्वरूपं संसारदाहशमनं
 द्विभुजं त्रिनेत्रम् । वामाङ्गशक्तिसकलाभरणैर्विभूषं ध्यायेत्प्रपेत्
 सकलसिद्धिफलप्रदम् । इति मनसा प्रणम्य ॥ हसां हृदयाय नमः ।
 हसौ शिखे स्नाहा । हसूं शिखायै वषट् । है कवचाय हुं ।
 हेसौ नेत्रत्रयाय वौषट् । हसः अस्त्राय फट् । एवं कराङ्गन्यासं
 कृत्वा उपचारैः सम्पन्थ । ॐ नमः प्रकाशानन्दनाथश्च शिखायां
 पातु मे सदा । परशिवानन्दनाथश्च शिरो मे रक्षयेत् सदा ।
 परशक्तिदिव्यानन्दनाथो भाले च रक्षतु । कामेश्वरानन्द-
 नाथो मुखं रक्षतु सर्वधृक् । दिव्यौघो मस्तकं देवि ! पातु
 सर्वं शिरः सदा । कण्ठादिनाभिपर्यन्तं सिद्धौघा गुरवः प्रिये ! ।
 भोगानन्दनाथगुरुः पातु दक्षिणबाहुकम् । समयानन्दनाथश्च
 मन्ततं हृदयेऽवतु । सहजानन्दनाथश्च कटिं नाभिश्च रक्षतु ।
 एषु स्थानेषु सिद्धौघा रक्षन्तु गुरवः सदा । अधरे मानवौघाश्च
 गुरवः कुलनायिके ! । गगनानन्दनाथश्च गुल्फयोः पातु सर्वदा ।
 जालौघानन्दनाथश्च रक्षयेत्पादपृष्ठतः । स्वात्मानन्दनाथगुरुः

पादाङ्गुलीश्च रक्षतु । कन्दीलानन्दनाथश्च रक्षेत्पादतले सदा ।
इत्येवं मानवीघाश्च न्यसेन्नाभ्यादिपादयोः । गुंरुर्मे रक्षयेदुर्व्यां
सलिले परमो गुरुः । परापरगुरुर्वङ्गौ रक्षयेत् शिववत्समे ! ।
परमेष्ठौ गुरुश्चैव रक्षयेद्वायुमण्डले । शिवादिगुरवः साक्षादा-
काशे रक्षयेत् सदा । इन्द्रो गुरुः पातु पूर्वे आग्नेय्यां गुरुरग्नयः ।
दक्षे यमो गुरुः पातु नैऋत्यां निऋतिर्गुरुः । वरुणो गुरुः पश्चिमे
च वायव्यां मारुतो गुरुः ॥ उत्तरे धनदः पातु ऐशान्यामीश्वरो
गुरुः । ऊर्ध्वं पातु गुरुर्ब्रह्मा अनन्तो गुरुरप्यधः । एवं दश दिशः
पान्तु इन्द्राद्या गुरवः क्रमात् । शिरसः पादपर्यन्तं पान्तु दिव्यौघ-
सिङ्घयः । मानवीघाश्च गुरवो व्यापकं पान्तु सर्वदा । सर्वत्र
गुरुरूपेण संरक्षेत् साधकीर्त्तनम् । आत्मानं गुरुरूपश्च ध्याये-
न्मन्त्रं सदा बुधः । इत्येवं गुरुकवचं ब्रह्मलोकेऽपि दुर्लभम् ।
तव प्रीत्या मयाख्यातं न कस्य कथितं प्रिये ! । पूजाकाले पठेद्
यस्तु जपकाले विशेषतः । त्रैलोक्यदुर्लभं देवि ! भुक्तिमुक्ति-
फलप्रदम् । सर्वमन्त्रफलं तस्य सर्वयन्त्रफलं तथा । सर्वतीर्थ-
फलं देवि ! यः पठेत् कवचं गुरोः । अष्टगन्धेन भूर्जे च लिख्यते
चक्रसंयुतम् । कवचं गुरुपङ्क्तेस्तु भक्त्या च शुभभासरे । पूजये-
द्भूपदीपाद्यैः सुधाभिः सितसंयुतैः । तर्पयेद्गुरुमन्त्रेण साधकः
शुद्धचेतसा । धारयेत् कवचं देवि ! इह भूतभयापहम् । पठे-
न्मन्त्री त्रिकालं हि स मुक्तो भवबन्धनात् । एवं कवचं परात्परं
दिव्यौघसिङ्घौघकालवान् ॥ इति गुरुकवचं समाप्तम् ॥

शक्तश्चेत्तदा योगसारोक्तं गुरुसहस्रनामस्तोत्रमपि पठेत् ॥
इह तु अन्वगौरवमिया तन्न लिखितम् ॥ रुद्रजामले ॥ एकान्त-
भक्त्या प्रणमेदायुरारोग्यवृद्धये । अखण्डमण्डलाकारं व्याप्तं
येन चराचरम् । तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ।
अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया । चक्षुरुन्मीलितं

येन तस्मै श्रीगुरवे नमः । देवताया दर्शनञ्च करुणावरुणा-
 लयम् । सर्वसिद्धिप्रदातारं श्रीगुरुं प्रणमाम्यहम् । वराभयकरं
 नित्यं श्वेतपद्मनिवासिनम् । महाभयनिवृत्तारं गुरुदेवं नमा-
 म्यहम् । महाज्ञानाच्छादिताङ्गं नराकारं वरप्रदम् । चतु-
 र्वर्गप्रदातारं स्थूलसूक्ष्मदयान्वितम् । सदानन्दमयं देवं नित्या-
 क्षननिरञ्जनम् । शुद्धसत्त्वमयं देवं नित्यकालं कुलेश्वरम् ।
 ब्रह्मरन्ध्रे महापद्मे तेजोविम्बे निराकुले । योगिभिर्योग-
 गम्ये च चारुशुक्रविराजिते । सहस्रदलसङ्काशे कर्णिकामध्य-
 मध्यके । महाशुक्तभास्वरार्ककोटिकोटौमहौजसम् । सर्व-
 पीठस्थममलं परहंसं परात्परम् । वेदोद्धारकरं नित्यं काम्य-
 कर्मफलप्रदम् । सदा मनःशक्तिमयलयस्थानपदाम्बुजम् ।
 शरज्ज्योत्स्नाज्वलन्मालाशोभेन्दुकोटिवन्मुखम् । वाञ्छातिरिक्त-
 दातारं सर्वसिद्धीश्वरं गुरुम् । भजामि तन्मयो भूत्वा तं हंस-
 मण्डलोपरि । आत्मानं सुनिराकारं साकारब्रह्मरूपिणम् ।
 विद्यामन्त्रप्रदातारं श्रीगुरुं परमेश्वरम् । सर्वसिद्धिप्रदातारं गुरु-
 देवं नमाम्यहम् । कायेन मनसा वाचा ये नमन्ति निरन्तरम् ।
 अवश्यं श्रीगुरोः पादाभोरुहेते वसन्ति हि । प्रभाते कोटि-
 पुण्यञ्च प्राप्नोति साधकोत्तमः । मध्याह्ने दशलक्षञ्च सायाह्ने-
 ऽनन्तपुण्यदम् ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे गुरुप्रणामस्तुति-
 कथनम् ॥

नित्यं शुद्धं निराभासं निरकारं निरञ्जनम् । नित्यबोध-
 चिदानन्दं गुरुं ब्रह्म नमाम्यहम् । आनन्दमानन्दकरं प्रसन्नं
 ज्ञानस्वरूपं निजबोधयुक्तम् । योगीन्द्रमीड्यं भवरोगवैद्यं
 श्रीमद्गुरुं नित्यमहं नमामि ॥ इति गुरुगीतोक्तसङ्गरूपप्रणामः ॥
 निर्वाणतन्त्रे तृतीयपटले ॥ तुरीयधाम ! महादेव ! परमात्माश्रये
 स्थितः । शिरःपद्मे स्थिते वाङ्मे नमस्कारः कथं भवेत् ॥ शिव

उवाच ॥ शिरःपद्मे महादेवस्तथैव परमो गुरुः । तत्समो
न तु देवेशि ! पूज्योऽस्ति भुवनत्रये । तद्रूपं चिन्तयेन्नन्तौ वाह्ये
गुरुचतुष्टयम् । तदंशभावसम्भूता ये चान्ये गुरवो जनाः । तथैव
ब्राह्मणाः सर्वे चांशवतारसंस्थिताः । यदैव वाह्ये चैतांश्च प्रत्यक्षे
भावयेत्तदा । सहस्रारे महापद्मे सदा चित्तं विवर्जयेत् । प्रत्यक्ष-
ददर्शने देवि ! साक्षात्तं ब्रह्म चिन्तयेत् । नमस्कारादिकं देवि !
कुर्यात् साधकसत्तमः । ब्राह्मणादीन् समालोक्य ब्रह्मचारि-
यतित्रयम् । दृष्टिमात्रेण गिरिजे ! प्रणमेद्दण्डवद्भुवि । महापातक-
युक्तोऽपि मुक्तो भवति नान्यथा । न कुर्याद् यदि मोहेन महा-
पातकवान् भवेत् । रक्तवस्त्रं समालोक्य तथा भस्माङ्गभूषणम् ।
दण्डहस्तं त्रिशूलञ्च दृष्ट्वा प्रदक्षिणत्रयम् । प्रकुर्यात् साधक-
श्रेष्ठस्यान्यथा पातकी भवेत् । इति वाह्यगुर्वाददर्शने जाते
तदानीं सहस्रारे गुरुचिन्तानिषेधः ॥ अथ स्त्रीगुरुध्यानं गुप्त-
साधनतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ पार्वत्युवाच ॥ गुरुध्यानं श्रुतं नाथ !
सर्वतन्त्रेषु गोपितम् ॥ स्त्रिया दीक्षा शुभा प्रोक्ता सर्वकामफल-
प्रदा ॥ बहुजन्मार्जितात् पुण्यात् बहुभाग्यवशाद् यदि । स्त्रीगुरु-
र्लभ्यते नाथ ! तस्मा ध्यानन्तु कौटुम्भम् । कुत्र वा सा गुरुर्ध्याया
श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ कथयस्व महादेव ! यद्यहं तव
वत्सभा । शिव उवाच ॥ शृणु पार्वति ! वक्ष्यामि तव स्नेहपरिप्लुतः ।
रहस्यं स्त्रीगुरोर्ध्यानं यथा ध्येया च सा गुरुः । सहस्रारे महा-
पद्मे किञ्चल्लक्षणशोभिते । प्रफुल्लपद्मपत्राक्षी घनपीनपयो-
धरा । प्रसन्नवदना क्षीणमध्या ध्यायेच्छिवां गुरुम् । पद्म-
रागसमाभासां रक्तवस्त्रसुशोभनाम् । रक्तकङ्कणपाणिञ्च रक्त-
नूपुरशोभिताम् । शरदिन्दुप्रतीकाशां रक्तोज्जासितकुण्डलीम् ।
स्वनाथवामभागस्थां वराभयकराम्बुजाम् । इति ते कथितं
देवि ! स्त्रीगुरोर्ध्यानमुत्तमम् । गोपनीयं प्रयत्नेन न प्रकाशं

कदाचन ॥ अथ स्तुतिः ॥ मातृकामेदतन्त्रे सप्तमपटले । देव्यु-
वाच ॥ स्तुतिञ्च कवचं नाथ ! श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ।
श्रीगुरोः कवचं प्रोक्तं त्वया नाथ ! पुरा प्रभो ! । इदानीं स्त्रीगुरोः
स्तोत्रं कवचं मयि कथ्यताम् । यस्य विज्ञानमात्रेण पुनर्जन्म न
जायते ॥ श्रीशिव उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि स्तोत्रं परम-
गोपनम् । यस्य श्रवणमात्रेण संसारान्मुच्यते नरः । नमस्ते
देवदेवेशि ! नमस्ते हरपूजिते ! । ब्रह्मविद्यास्वरूपायै तस्यै नित्यं
नमो नमः ॥ १ ॥ अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
यथा चक्षुस्स्त्रीलितं तस्यै नित्यं नमो नमः ॥ २ ॥ भवबन्धन-
पारस्य तारिणी जननी परा । ज्ञानदा मोक्षदा नित्यं तस्यै
नित्यं नमो नमः ॥ ३ ॥ श्रीनाथवामभागस्था सदया सुर-
पूजिता । सदा विज्ञानदात्री च तस्यै नित्यं नमो नमः ॥ ४ ॥
सहस्रारे महापद्मे सदानन्दस्वरूपिणी । महामोक्षप्रदा देवी
तस्यै नित्यं नमो नमः ॥ ५ ॥ ब्रह्मविष्णुस्वरूपा च महारुद्र-
स्वरूपिणी । त्रिगुणात्मस्वरूपा च तस्यै नित्यं नमो नमः ॥ ६ ॥
चन्द्रसूर्याम्बिरूपा च मदाघूर्णितलोचना । स्वनाथञ्च समा-
लिङ्ग्य तस्यै नित्यं नमो नमः ॥ ७ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवत्वादिजीव-
न्मुक्तिप्रदायिनी । ज्ञानविज्ञानयोर्दात्री तस्यै श्रीगुरवे नमः
॥ ८ ॥ इदं स्तोत्रं महेशानि ! यः पठेन्नित्यं संयुतः । स सिद्धिं
लभते नित्यं सत्यं सत्यं न संशयः ॥ प्रातःकाले पठेद् यस्तु
गुरुपूजापुरःसरम् । स एव धन्यो लोकेशो देवीपुत्र इव चित्ते ।
इति मातृकामेदतन्त्रे स्त्रीगुरोः स्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

स्तोत्रं समाप्तं देवेशि ! कवचं शृणु सादरम् । यस्य स्मरण-
मात्रेण वागीशसमतां व्रजेत् । स्त्रीगुरोः कवचस्यास्य सदाशिव
ऋषिः स्मृतः । ताराख्या देवता ख्याता चतुर्वर्गफलप्रदा । क्लीं
बीजं चक्षुषोर्मध्ये सर्वाङ्गं मे सदावतु । ऐं बीजं मे मुखं

पातु ह्रीं जिह्वां परिरक्षतु । श्रीं वीजं स्कन्धदेशं मे हस्तग्रं
 भुजद्वयम् । हकारः कण्ठदेशं मे सकारः षोडशं दलम् । चवर्ण-
 स्तदधः पातु लकारो हृदयं मम । वकारः पृष्ठदेशश्च रकारो
 दक्षपार्श्वकम् । यूङ्गारो वामपार्श्वश्च सकारो मेरुमेव च । ह-
 कारो मे दक्षभुजं चकारो वामहस्तकम् । मकारश्चाङ्गुलीं पातु
 लकारो मे नखं वतु । वकारो मे नितम्बश्च रकारो जठरं वतु ।
 षोङ्गारः पादयुगलं हेसौः सर्वाङ्गं मेऽवतु । हेसौलिङ्गश्च लोमानि
 केशश्च परिरक्षतु । ऐं वीजं पातु पूर्वे मे ह्रीं वीजं दक्षिणे-
 ऽवतु । श्रीं वीजं पश्चिमे पातु उत्तरे भूतसम्भवम् । श्रीं पातु
 चाम्बिकोणे च वेदास्था नैऋतेऽवतु । देवाम्बा पातु वायव्यां
 शम्भौ श्रीपादुकां तथा । पूजयामि तथा चोङ्गं नमस्वाधः सदा-
 ऽवतु । इति ते कथितं कान्ते ! कवचं परमाद्भुतम् । गुरुमन्त्रं
 जपित्वा तु कवचं प्रपठेद्यदि । ससिद्धः सगणः सोऽपि शिव एव
 न संशयः । पूजाकाले पठेद् यस्तु कवचं मन्त्रविग्रहम् । पूजा-
 फलं भवेत्तस्य सत्यं सत्यं सुरेश्वरि ! । त्रिसन्ध्यं यः पठेद्देवि !
 स सिद्धो नात्र संशयः । भूर्जं विलिख्य गुलिकां स्वर्णस्थां धार-
 येद् यदि । तस्य दर्शनमात्रेण वादिनो निष्प्रभां गताः । विवादे
 जयमाप्नोति रणे च निऋतेः समः । सभायां जयमाप्नोति मम
 तुल्यो न संशयः । सहस्रारे भावयन् यस्त्रिसन्ध्यं प्रपठेद् यदि ।
 स एव सिद्धो लोकेशो निर्वाणपदमीयते । समस्तमङ्गलं नाम
 कवचं परमाद्भुतम् । यस्मै कस्मै न दातव्यं न प्रकाश्यं कदाचन ।
 देयं शिष्याय शान्ताय चान्यथा पतनं भवेत् । अभक्तेभ्यश्च देवेशि !
 पुत्रेभ्योऽपि न दर्शयेत् । इदं कवचमन्नात्वा दशविद्याश्च यो जपेत् ।
 स नाप्नोति फलं तस्य चान्ते च नरकं व्रजेत् । समाप्तं कवचं
 देवि ! किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि । तव स्नेहानुबन्धेन किं मया
 न प्रकाशितम् ॥ इति मातृकामेदतन्त्रे स्त्रीगुरुकवचं समाप्तम् ॥

अथ स्त्रीगुरुगीता ॥ कङ्कालमालिनीतन्त्रे द्वितीयपटले ॥
 पार्वत्युवाच ॥ लोकेश ! कथ्यतां देव ! गुरुगीता मयि प्रभो ! ।
 श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु तारिणि ! वक्ष्यामि गीतां ब्रह्ममयीं
 पराम् । गुरुस्त्वं सर्वशास्त्राणामहमेव प्रकाशकः । त्वमेव गुरु-
 रूपेण लोकानां त्राणकारिणी । गया गङ्गा काशिका च त्वमेव
 सकलं जगत् । कावेरी यमुना रेवा करतोया सरस्वती ।
 गोमती चन्द्रभागा च त्वमेव कुलपालिके ! । ब्रह्माण्डं सकलं
 देवि ! कोटिब्रह्माण्डमेव च । न हि ते वक्तुमर्हामि क्रियाजालं
 महेश्वरि ! । उक्ता चोक्ता भावयित्वा भिक्षुकोऽहं नगात्मजे ! । कथं
 त्वं जननी भूत्वा बधूस्त्वं मम देहिनाम् । तव चक्रं महेशानि !
 अतीतं परमात्मनि । इति ते कथिता गीता गुरुदेवस्य ब्रह्मणः ।
 सङ्क्षेपेण महेशानि ! प्रभुरेव गुरुः स्वयम् । जगत् समस्तमास्थाय
 गुरुस्त्वेको हि केवलम् । इति तं तोषयित्वा च नुतिभिः स्तुति-
 भिस्तथा । नानाविधद्रव्यदानैः सिद्धः स्यात् साधकोत्तमः ॥ इति
 स्त्रीगुरुगीता समाप्ता ॥

अत्र प्रसङ्गप्राप्तगुरुपूजनमपि लिख्यते । बृहन्नीलतन्त्रे द्वि-
 तीयपटले ॥ गुरुपूजाविधानञ्च कथयामि वरानने ! । आदौ
 भद्रासनं दद्यात् पाद्यं दद्यात्ततः परम् । अर्घ्यं दद्याद्विशेषेण
 तथा चाचमनीयकम् । स्नानीयं वसनं दद्याद्बन्धं पुष्पञ्च शो-
 भनम् । धूपञ्च गुग्गुलुं दद्याद्दीपं दद्यात् सुशोभनम् । चर्यं
 चोष्यं तथा लेह्यं पेयं दद्यान्मनोहरम् । नानाविधं फलं दद्या-
 न्नानारससमन्वितम् । भक्ष्यं भोज्यं विशेषेण दद्याच्चैव वरा-
 नने ! । पुष्पाणामञ्जलिं दद्याच्चन्दनेन समन्वितम् । शय्यां
 दद्यान्महेशानि ! विचित्रां सर्वमोहिनीम् । खट्वां दद्यान्महे-
 शानि ! विचित्राम्बरधारिणीम् । पादसेवां गुरोः कुर्यादति-
 यत्नेन सुन्दरि ! । गुरुवत् गुरुपुत्रेषु गुरुवत्तत्सुतादिषु ॥

अथ सपत्नीकगुरुपूजनम् ॥ पुरश्चरणरसोक्तासे दशमपटले ।
 आनीय स्वगुरुं देवि ! सपत्नीकं प्रयत्नतः । नानागन्धैर्युतैस्तैले-
 रञ्जयेदङ्गयष्टिकाम् । स्नापयेद्विविधैः शुद्धैरुदकैः सुरपूजितैः ।
 दिव्यवस्त्रेण तद्गात्रं सम्मार्ज्यं वरवर्णिनि ! । पूजयेद्विविधैः
 पुष्पैर्गन्धैश्च विविधैस्तथा । धूपदीपैस्तथा पेयैस्ताम्बूलाद्यैः सुवा-
 सितैः । प्रकृत्या सह चार्वाङ्गि ! पूजयेद्गुरुदैवतम् । गुरोरङ्गं
 महेशानि ! चन्दनैः परिलेपयेत् । गुरोः कण्ठे महेशानि ! मालां
 दद्याद्विलक्षणां । नानालङ्कारसुभगैः पूजयेद् गुरुदैवतम् । पट्ट-
 वस्त्रादिभिर्देवि ! स्वर्णरत्नादिभूषणैः । तत्पत्नीं तोषयेद्भक्त्या
 साक्षात्तां जगदीश्वरीम् । शङ्खकङ्कणकेयूरनूपुरादिविलक्षणैः ।
 हारैरत्नमयैर्देवि ! तत्पत्नीं पूजयेत् प्रिये ! । तस्यास्तु वामतस्ति-
 ष्ठेद् भक्त्यापि च शुभिस्सिते ! । तुल्यं निष्कं प्रदद्याद्भै भक्त्या
 रत्नानि पार्वति ! । तन्मन्त्रं शृणु चार्वाङ्गि ! अतिगुह्यं परात्य-
 रम् । कामवीजं समुद्धृत्य तस्याश्चाख्यानमुद्धरेत् । पुनः कामं
 समुद्धृत्य मन्त्रमेतदुदीरितम् । सपत्नीकं गुरुं देवि ! पूजयेद् यस्तु
 साधकः । अनेन विधिना देवि ! सम्पूज्य गुरुपादयोः । सह-
 स्सरे महेशानि ! तत्र कोषोपरि प्रिये ! । भावयेत्तु सपत्नीकं
 पूजयेद्गुरुराज्ञया । गुरोराज्ञां मूर्द्ध्नि धृत्वा एकधा पूजयेद्
 यदि । तदैव सहसा सिद्धिर्जायते वीरवन्दिते ! । अयुतं प्रजपेद्
 यस्तु किं तस्य शतकोटिभिः । एवन्तु प्रत्यहं कुर्याद् यावत्तत्तं
 समाप्यते । दिवालक्षं महेशानि ! पशुवत् साधकाग्रणीः । रात्रौ
 लक्षं जपित्वा तु दिव्यवीरमतैः प्रिये ! । समाप्य विधिवद्भक्त्या
 गुरवे दक्षिणां ततः । दत्त्वा सिद्धिमवाप्नोति चन्द्रसूर्यग्रहेण
 किम् ॥

अथ सिद्धौघगुरुपंक्तिचिन्तनम् ॥ बृहन्नीलतन्त्रे द्वितीय-
 पटले ॥ सिद्धौघा गुरवो देवि ! दिव्यौघा गुरवस्तथा । मान-

वौधाः समासिन कथ्यन्ते गुरवस्तथा । ऊर्ध्वकेशो व्योमकेशो
 नीलकण्ठो वृषध्वजः ॥ कुलचूडामणौ ॥ मूलादिब्रह्मरन्ध्रान्तं
 कुलं ध्यात्वा गुरुं स्मरेत् । प्रज्ञादानन्दनाथाख्यं सनकानन्दमेव
 च । कुमारानन्दनाथश्च वशिष्ठानन्दनाथकम् । क्रोधानन्दमुखा-
 नन्दौ ध्यानानन्दं ततः परम् । बोधानन्दं ततश्चैव ध्यायेत् कुल-
 मुखोपरि । कुलमुखोपरि सहस्राराखितचन्द्रमण्डले इत्यर्थः ।
 महारसरसोक्तासङ्गदया घूर्णलोचनाः । कुलालिङ्गनसंयुक्तासूर्षि-
 ताशेषतामसाः । कुलशिथ्येः परिहृताः पूर्णान्तःकरणीयताः । वरा-
 भययुताः सर्वे कुलतन्त्रार्थवेदिनः । कुलमूलावतारकल्पसूत्रटी-
 कायां तृतीयकाण्डे ॥ प्रातः प्रभृति सायान्तं सायादिप्रातरन्ततः ।
 यत् करोमि जगत्त्रयं तदस्तु तव पूजनम् ॥

इति प्राणतोषिण्यां तृतीयेऽर्थकाण्डे आचारसप्तकादि-

गुरुपंक्तिनिरूपणान्तरूपग्रन्थिकथनं नाम

प्रथमः परिच्छेदः ।

इति सर्वे गुरवे निवेद्य मनसा गुरोराज्ञां गृहीत्वा मूला-
 धारकर्णिकान्तःस्त्रिकोणान्तर्गताधोमुखस्वयम्भूलिङ्गवेष्टिनीं प्र-
 सुप्तभुजगाकारां सार्द्धत्रिबलयां विद्युत्पुञ्जप्रभां नीवारशूकव-
 त्तन्वीं कुलकुण्डलिनीं निजेष्टदेवतारूपां हृङ्कारेण मनुना हंस
 इति मनुना वा त्रिकोणमण्डलाग्निना पवनदहनयोगाच्चैतन्यं
 विधाय ब्रह्मवर्त्मना सहस्रारं नीत्वा तत्रत्यपरशिवे संयोज्य तयोः
 सामञ्जस्यं विभाव्यात्यन्तं श्यामारहस्योक्तम् । तत्प्रमाणं तद्वृत्त-
 कालिकाश्रुतिर्यथा ॥ मूलाधारे स्मरेन्नित्यं त्रिकोणं तेजसां
 निधिम् । तस्याग्निरेक्षामानीय अध ऊर्ध्वं व्यवस्थिताम् । नील-
 तोयदमध्यस्थतडिल्लेखेव भास्वराम् । नीवारशूकवत्तन्वीं पीतां
 भास्वदनुपमाम् । नीवारशूकवदिति उडिधान्यसुङ्गा इति प्र-
 सिद्धिः । तस्याः शिखाया मध्ये च परमोर्ध्वं व्यवस्थिताम् । स

ब्रह्मा स शिवः सूर्यः शङ्करः परमेश्वराद् । स एव विष्णुः स
प्राणः स कालाग्निः स चन्द्रमाः । इति कुण्डलिनीं ध्यात्वा सर्व-
पापैः प्रमुच्यते । इति गुरोराज्ञां गृहीत्वेति प्रमाणशून्यलिख-
नम् । कुण्डलीध्यानानन्तरं योगसारे ॥ मूलाधारे कुण्डलिनीं
ध्यात्वा सम्पूजयेन्नरः । ध्यानं तथा प्रवक्ष्यामि येन योगी प्रज्ञा-
यते । ॐ प्रसप्तभुजगाकारां स्वयम्भूलङ्गमाश्रिताम् । विद्यु-
त्कोटिप्रभां देवीं विचित्रवसनान्विताम् । शृङ्गारादिरसोक्तासां
सर्वदा कारणप्रियाम् । एवं ध्यात्वा कुण्डलिनीं ततो यजेत्
समाहितः । मनसा गन्धपुष्पाद्यैः सम्पूज्य वाग्भवं जपेत् ।
ततो वै तोषयेत्ताञ्च स्तवेनानेन साधकः । रुद्रजामले ॥ अथ
प्रातः समुत्थाय पशुर्त्तमपण्डितः । गुरुणां चरणाभोजसङ्गलं
शीर्षपङ्कजे । विभाव्य पुनरेवं हि श्रीपदं भावयेद् यदि । पूज-
यित्वा च विविधैरुपचारैर्नमेत् स्तवैः ॥ त्रैलोक्यं तेजसा व्याप्तं
मण्डलस्थां महोत्सवाम् । तडित्कोटिप्रभादीप्तिं चन्द्रकोटिसुशीत-
लाम् । सार्द्धत्रिवलयाकारस्वयम्भूलङ्गवेष्टिताम् । उत्थापये-
न्महादेवीं महावक्त्रां मनोन्मनीम् । श्वासोच्छ्वासादुदगच्छन्तीं
हादशाङ्गुलरूपिणीम् । योगिनीं खेचरीं वायुरूपां मूलाब्ज-
स्थिताम् । चतुर्बर्णस्वरूपां तां वकारादिसमान्तकाम् । कोटि-
कोटिसहस्रार्ककिरणोज्ज्वलमोहिनीम् । महासूक्ष्मपथप्रान्तरा-
न्तरान्तरगामिनीम् । त्रैलोक्यरक्षितां वाक्त्रदेवतां शब्दरूपि-
णीम् । महाबुद्धिप्रदां देवीं सहस्रदलगामिनीम् । महासूक्ष्म-
पथं तेजोमयीं सत्यस्वरूपिणीम् । कालरूपां ब्रह्मरूपां सर्वत्र
सर्वचिन्मयीम् । ध्यात्वा पुनः पुनः शीर्षे सुधाव्रीं त्रिनिवेष्टिताम् ।
सुधापानं कारयित्वा पुनः स्थाने समानयेत् । समानयनकाले तु
सुषुम्नामध्यमध्यके । श्रुताभिप्लुतं कृत्वा पुनः स्थानेषु पूजयेत् ।
कूर्द्धोद्गमनकाले तु महातेजोमयीं स्मरेत् । प्रतिप्रयासकाले तु

सुधाधारामिरागुताम् । महाकुण्डलिनीं देवीममृतानन्दविग्र-
हाम् । ध्यात्वा ध्यात्वा पुनर्ध्यात्वा सर्वसिद्धौश्वरो भवेत् । तस्मिन्
स्थाने महादेवीं विभाव्य किरणोज्ज्वलाम् । अमृतानन्दमूर्तिं तां
पूजयित्वा शुभां मुदा । मानसोच्चारवीजेन मायां वा कामवीज-
कम् । पञ्चाशद्वर्णमालाभिर्जघ्णानुलोमतस्तथा । विलोमेन पुन-
र्जघ्ना सर्वत्र शुभदं स्तवम् । पठित्वा सिद्धिमाप्नोति तत् स्तोत्रं
शृणु भैरव ! ॥

अथ कुण्डलिनौस्तोत्रम् ॥ जम्बोद्वारिणि ! रक्षिणीह तरुणी
वेदादिवीजादिमा नित्यं चेतसि भाव्यते भुवि कदा महाकथसञ्चा-
रिणी । मां सा तु प्रियदा सदा सविपदं सङ्घातय श्रीधरे धात्री
त्वं स्वयमादिदेववनिता दीनातिदीनं परम् ॥ १ ॥ रक्ताभामृत-
चन्द्रिका लिपिमयो सर्पाकृतिर्निद्रिता जाग्रद्वर्मसमाश्रिता भग-
वतौ त्वं सांशलोकाश्रयः । मांसोदगन्धकगन्धदोषजडितं वेदादि-
कार्थान्वितं सम्पात्त्यामलचन्द्रकोटिकिरणे नित्यं शरीरं कुरु
॥ २ ॥ सिद्धार्थो निजदोषवित् खलगतिर्व्याधौयते विद्यया कु-
ण्डल्याकुलमार्गयुक्तनगरी सायाङ्गमाज्ञाश्रया । यद्येवं भजति
प्रभातसमये मध्याह्नकालेऽथवा नित्यं यः कुलकुण्डलीनिज-
पदाभोजं स सिद्धो भवेत् ॥ ३ ॥ ये वाकाशचतुर्दलेऽतिविमले
वाञ्छाफलोन्मूलके नित्यं सम्प्रति नित्यदेशघटिता सङ्केतिता
भाविता । विद्याकुण्डलमालिनी स्वजननी सारक्रिया भाव्यते
यैस्तैः सिद्धिकुलोद्भवैः प्रणतिभिः कीर्त्या परं शम्भुभिः ॥ ४ ॥ वाचा
शङ्करमोहिनी त्रिपलयाच्छायापटोद्गामिनीं साराप्रादिमहा-
सुखप्रहरणी नेत्रस्थिता योगिनी । सर्वग्रन्थिविभेदिनी सुभुजगा
सूक्ष्मातिसूक्ष्मा परा ब्रह्मज्ञानविनोदिनी कुलकुठाराघातिनी
भाव्यते ॥ ५ ॥ वन्दे श्रीकुलकुण्डलीं त्रिवलिभिः साङ्गं स्वयम्भू-
प्रियां प्रावेक्ष्यासुरसारचित्तचपलां बालाबलां निष्कलाम् । या देवी

परिभाति वेदवदना सञ्भावना भावना तामिष्टां शिरसि स्वय-
भुवनितां सञ्भावयामि क्रियाम् ॥६॥ वाणीकोटिमृदङ्गनादमदना
निःश्रेणिकोटिध्वनिः प्राणेशीवशवाममूलकमलोद्भासैकपूर्णानना ।
आषाढोद्भवमेघराजनियुतध्वान्तान्तरस्थायिनी माता सा परि-
पातु सूक्ष्मपथगे ! मां योगिनं संस्कु ॥ ७ ॥ त्वामाश्रित्य नरा
व्रजन्ति सहसा वैकुण्ठकैलासयोरानन्दैकविलासिनीं शशिगता-
नन्दाननां कारणम् । मातः ! श्रीकुलकुण्डलिप्रियकले ! काली-
कुलोद्दीपने ! भूयस्त्वां प्रणमामि रुद्रवनिते ! मासुद्धर त्वं पथि
॥ ८ ॥ कुण्डलीशक्तिमार्गस्त्वं स्तोत्राष्टकं महाफलम् । यः पठेत्
प्रातरुत्थाय स योगी भवति ध्रुवम् । क्षणादेव हि पाठेन कवि-
नाथो भवेदिह । परत्र कुण्डलीयोगाद्ब्रह्मलीनो भवेन्नृहान् ।
इति ते कथितं नाथ ! कुण्डलीकोमलस्तवम् । एतत्स्तोत्रप्रसा-
देन देवेषु गुरुगीष्मतिः । सर्वे देवाः सिद्धियुक्ता अस्याः स्तोत्र-
प्रसादतः । हापरार्द्धचिरञ्जीवी ब्रह्मा सर्वसुरेश्वरः । त्वच्चापि
मम निकटे स्थितो भगवतीपतिः । मां विद्धि परमां शक्तिं
स्थूलसूक्ष्मस्वरूपिणीम् । सर्वप्रकाशकरणीं विन्ध्यपर्वतवासि-
नीम् । हिमालयसुतां सिद्धां सिद्धमन्त्रस्वरूपिणीम् । वेदान्त-
शक्तितन्त्राणां कुलतन्त्रार्थगामिनीम् । रुद्रजामलमभ्यस्यां स्थिति-
स्थापकभावनाम् । पञ्चमुद्रास्वरूपाञ्च शक्तिजामलमालिनीम् ।
रत्नमालाबलाकाद्यां चन्द्रसूर्यप्रकाशिनीम् । सर्वभूतमहाबुद्धि-
दायिनीं दानवापह्वाम् । स्थित्युत्पत्तिलयकरीं करुणासागर-
स्थिताम् । महामोहनिवासाद्यां दामोदरशरीरगाम् । छत्र-
चामररत्नाद्यां महाशूलकरां पराम् । ज्ञानदां बुद्धिदां विद्यां
रत्नमालाकलापदाम् । सर्वतेजःस्वरूपां मामनन्तकोटिविश-
्वाम् । दरिद्रधनदां लक्ष्मीं नारायणमनोरमाम् । सदा भावय

शब्धो ! त्वं योगनायक ! पण्डित ! ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे
कुण्डलीस्तोत्रं समाप्तम् ।

कुण्डलिन्यां स्तोत्रान्तरं योगसारे द्वितीयपटले ॥ श्री नमस्ते
देवदेवेशि ! योगीशप्राणबल्लभे ! सिद्धिदे ! वरदे ! मातः ! स्वयम्भू-
लिङ्गवेष्टिते ॥ १ ॥ श्री प्रसुप्तभुजगाकारे ! सर्वदा कारुण्यप्रिये ! ।
कामकलाब्धिते ! देवि ! ममाभौष्टं कुरुष्व च ॥ २ ॥ संसारे घोर-
संसारे भवरोगात् कुलेश्वरि ! । सर्वदा रक्ष मां देवि ! जग-
संसारसागरात् ॥ ३ ॥ इति कुण्डलिनीस्तोत्रं ध्यात्वा यः प्रप-
ठेत् सुधीः । मुच्यते सर्वपापेभ्यो भवसंसाररूपके ॥ इति कुण्ड-
लिनीस्तोत्रं समाप्तम् ।

अथ कुण्डलिनीकवचम् ॥ रुद्रजामले उत्तरखण्डे पञ्चत्रिंश-
त्पटले ॥ श्री आनन्दभैरव्युवाच ॥ अथ वक्ष्ये महादेव ! कुण्डली-
कवचं शुभम् । परमानन्दं सिद्धं सिद्धहृन्निषेवितम् । यद्वत्त्वा
योगिनः सर्वे धर्माधर्मप्रदर्शकाः । ज्ञानिनो मानिनो धीरा
विचरन्ति यथा नराः । सिद्धयोऽप्यणिमाद्याश्च करस्याः सर्व-
देवताः । एतत्कवचपाठेन देवेन्द्रो योगिराड्भवेत् । ऋषयो
योगिनः सर्वे जटिलाः कुलभैरवाः । प्रातःकाले त्रिवारं च
मध्याह्ने कारयुग्मकम् । सायाह्ने वारमेकस्तु पठेत् कवचमेव च ।
पाठादेव महायोगी कुण्डलीदर्शनं लभेत् । कुण्डलीकवचस्य
ब्रह्मा ऋषिर्गायत्रीच्छन्दः कुण्डलीदेवता सर्वाभीष्टसिद्ध्यर्थं
विनियोगः । ओमीश्वरी जगद्धात्री ललिता सुन्दरी परा ।
कुण्डली कुलरूपा तु पातु मां कुलचण्डिका । शिरो मे ललिता
देवी पातु ग्राह्या कपोलकम् । ब्रह्मरन्ध्रेण पुटितं मूढमध्यं पातु
मे सदा । नेत्रत्रयं महाकाली कालाग्निभक्षिका शिखाम् । दन्ता-
बलीं विशालाक्षी ओष्ठमिष्टान्नवासिनी । कामबीजजम्बिका
विद्या अधरं पातु मे सदा । दृग्गण्डस्या चाण्डयुग्मं मायाबीजा

रसप्रिया । भुवनेश्वी कर्णयुग्मं चिवुकं क्रोधकालिका । कपिला
मे गलं पातु सर्वबीजस्वरूपिणी । मातृकावर्णपुटिता कुण्डली
कल्पमेव च । हृदयं कालपुत्री च कङ्काली पातु मे सुखम् । भुज-
युग्मं चण्डदुर्गा चण्डदोर्दण्डखण्डिनी । स्कन्धयुग्मं पातु देवी
चिवुकं क्रोधकालिका । अङ्गुल्ययं कुलानन्दा श्रीविद्या मख-
मण्डलम् । कालिका भुवनेश्वानी पृष्ठदेशं सदाऽवतु । पार्श्वयुग्मं
महावीरा वीरासनधराऽभया । मातु मां कुलदर्भस्था नाभिमुदर-
मल्लिका । कटिदेशं पृष्ठसंस्था महामहिषघातिनी । लिङ्गस्थानं
महामुद्रा भगमाला मनुप्रिया । भगीरथप्रिया धूम्रा मूलाधारं
गणेश्वरी । चतुर्दलं कामविद्या दलायं मे वसुन्धरा । धीर्धरा
धारणाख्या च ब्रह्माणी पातु मे सुखम् । भेदिनी पातु कमला
वाग्देवी पूर्णगं दलम् । छेदिनी दक्षिणे पार्श्वे पातु चण्डा
महातपाः । चण्डघण्टा सदा पातु योगिनी वारुणं दलम् ।
उत्तरस्थं दलं पातु पृथिवीमिन्द्रलालिताम् । चतुष्कोणं काम-
विद्या ब्रह्मविद्याष्टकोणकम् । अष्टदलं सदा पातु सर्ववाहन-
वाहना । चतुर्भुजा सदा पातु डाकिनी कुलचञ्चला । मेद्रस्थ-
मदनाधारा पातु मे चारुपङ्कजम् । स्वयम्भूलिङ्गं चार्वङ्गी कोट-
राक्षी ममासनम् । कदम्बवनगा पातु कदम्बवनवासिनी ।
वैष्णवी परमा माया पातु मे वैष्णवं पदम् । षड्दलं राक्षिणी
पातु रङ्गिनी कामवासिनी । कामेश्वरी कामरूपा लक्ष्मं मे
पीतवाससम् । धनुः सा वनदुर्गा मे शङ्खं मे शङ्खिनी शिवा ।
चक्रं चक्रेश्वरी पातु कमलाक्षी गदां मम । पद्मं मे पद्मगन्धा
च पद्ममालामनोहरा । वादिसान्ताक्षरं पातु लाकिनी लोक-
पावनी । षड्दलस्थितदेवांश्च पातु कैलासवासिनी । अग्निवर्णा
सदा पातु गलं मे परमेश्वरी । मणिपूरं सदा पातु मणिमाला-
विभूषणा । दशपत्रं दशवर्णं कादिफान्तं त्रिविक्रमा । पातु

नीला महाकाली भद्रा भीमा सरस्वती । अयोध्यावासिनी देवी
महापीठनिवासिनी । वाग्भवाद्या महाविद्या कुण्डली काल-
कल्पिणी । दशच्छन्दगतं पातु बद्रं रुद्रात्मकं मम । सूक्ष्मा सूक्ष्म-
तरा पातु सूक्ष्मस्नाननिवासिनी । लाकिनी लोकाजननी पातु
कूटाक्षरान्विता । तेजसं पातु नियतं रजकी राजपूजिता ।
विजया कुलवीजका तवर्गं तिमिरापहा । चन्द्रालिका मन्त्रिप्रति-
भेदिनी पातु सर्वदा । भर्गमाला भृगुसुता पातु मां नाभिवा-
सिनी । नन्दिनी पातु सकलं कुण्डली कालकल्पिता । हृत्पद्मं
पातु कालाख्या धूम्रवर्णा मनोहरा । दलद्वादशवर्णञ्च भास्करी
भावसिद्धिदा । पातु मे परमा विद्या कवर्गं कामचारिणी ।
चवर्गं चारुरसना व्याघ्राख्या टङ्गधारिणी । टकारं पातु कृ-
ष्णाख्या काकिनी पातु कालिका । ठङ्गराज्ञी ठकारं मे वीज-
भाषा महोदया । ईश्वरं पातु विमला मम हृत्पद्मवासिनी ।
कालिकां कालसन्दर्भा योगिनी योगमातरम् । इन्द्राणी वासुणी
पातु कुलमाला कुलांतरम् । तारिणी शक्तिमाता च कण्ठवाक्यं
सदाऽवतु । विप्रचित्ता महीप्रीया प्रभादीप्ता घनामला । वाक्-
स्तेभिनी वज्रदेहा वैदेही वृषवाहिनी । उन्नता नन्दचित्ता च
कुलेशी सा भगानुरा । मम षोडशपत्राणि पातु मातृतया स्थिता ।
सुरान् रक्षतु वेदज्ञा सर्वभाषा च कालिकाम् । ईश्वराह्वासन-
गता प्रपायास्मे सदाशिव । शाकम्भरी महामाया शाकिनी
पातु सर्वदा । भवानी भवमाता च पयोद्रुमध्यपद्मजम् । द्विदलं
व्रतकामाख्या अष्टाङ्गसिद्धिदायिनी । पातु मामङ्गिलानन्दा
मनोरूपा जपप्रिया । लकारं लक्षणाक्रान्ता सर्वलक्षणलक्षणा ।
कृष्णाजिनधरा देवी चकारं पातु सर्वदा । द्विदलस्थं सर्वदेवं
सदा पातु वरानना । बहुरूपा विश्वरूपा हाकिनी पातु
चण्डिका । हरा परशिवं पातु मानसं पातु पञ्चमी । षट्चक्राख्या

सदा पातु षट्चक्रकुलवासिनी । अकारादिचकारान्ता विन्दु-
सर्गसमन्विता । मातृकार्णा सदा पातु कुण्डली ज्ञानकुण्डली ।
पूर्वकाली गतिप्रेता पूर्णगिरितटं शिवा । उज्जयीयानेश्वरी
देवी सकलं पातु सर्वदा । कैलासपर्वतं पातु कैलासगिरिवा-
सिनी । डाकिनी राकिणी शक्तिर्लाकिनी काकिनी कला ।
साकिनी हाकिनी देवी षट्चक्रादीन् प्रपातु मे । कैलासाख्यं
सदा पातु पञ्चाननतनूद्भवा । हिरण्यवर्णा रजनी चन्द्रसूर्याग्नि-
भक्षिणी । सहस्रदलपद्मं मे सदा पातु कुलाकुला । सहस्रदल-
पद्मस्था दैवतं पातु भैरवी । काली तारा षोडशाख्या मातङ्गी
पद्मवासिनी । शशिकोटिगलद्रूपा पातु मे सकलां तनुम् । रणे
घोरे जले दोषे युद्धे वादे श्मशानके । सर्वत्र गमने ज्ञाने सदा
मां पातु शैलजा । पर्वते विविधावासे विनाशे पातु कुण्डली ।
पदादिब्रह्मरन्ध्रान्तं सर्वाकाशा सुरेश्वरी । सदा पातु सर्वविद्या
सर्वज्ञानं सदा मम । नवलक्ष्महाविद्या दशदिक्षु प्रपातु माम् ।
इत्येतत् कवचं देवि ! कुण्डलिन्याः प्रसिद्धिदम् । ये पठन्ति
ध्यानयोगे योगमार्गव्यवस्थिताः । ते यान्ति मोक्षपदवीमैहिके-
नात्र संशयः । मूलपद्मे मनोयोगं कृत्वा दृढासनस्थितः ।
मन्त्री ध्यायेत् कुण्डलिनीं सूक्ष्मपद्मप्रकाशिनीम् । धर्मोदयां
दृष्ट्वा रुद्राभाकाशस्थानवासिनीम् । अमृतानन्दरसिकां विकलां
सकलां सिताम् । असितां रक्तरहितां विरक्तां रक्तविग्रहाम् ।
रक्तनेत्रां कुलक्षिप्तां ज्ञानाकुलजलोज्ज्वलाम् । विप्रकारां मनो-
रूपां मूले ध्यात्वा प्रपूजयेत् । यो योगी कुरुते एवं स सिद्धो
नात्र संशयः । रोगी रोगात् प्रमुचेत बन्धो मुचेत बन्धनात् ।
वस्तु प्रियमवाप्नोति वस्तुहीनः पठेद् यदि । पुत्रहीनो लभेत्
पुत्रं योगहीनो भवेद्दृशी । कवचं धारयेद्यस्तु शिखायां दक्षिणे
भुजे । वामा वामकरे धृत्वा सर्वाभीष्टमवाप्नुयात् । सर्वे रौप्ये

तथा ताम्बे स्थापयित्वा प्रपूजयेत् । सर्वदेशे सर्वकाले पठित्वा
सिद्धिमाप्नुयात् । स भूयात् कुण्डलीपुत्रो नात्र कार्या विचा-
रणा ॥ इति सद्रजामले उत्तरखण्डे कन्दवासिनीकवचं समा-
प्तम् ॥

तत आचारात् स्नेष्टदेवताप्रणाममन्त्रेण कुण्डलिनीं नत्वा
दशसु द्वारेषु चौरगणेशमन्त्रं कवाटवन् न्यसेत् तदुक्तं गणेशविम-
र्षिष्णाम् ॥ चक्षुर्द्वयं तथा कर्णद्वयं नासापुटद्वयम् । मुखं नाभिं
लिङ्गमूलं गुदस्थानं तथैव च । मनोहारं भ्रुवोर्मध्ये दशैव द्वार-
संज्ञिताः । अद्भुतं प्रथमं बीजं हृदये दशधा जपेत् । प्रजपान्ते
ततो मातः ! कवाटं निक्षिपेत्ततः । कर्णयोश्च तथा कूर्चं कालीं
नासापुटे ततः । मुखे स्त्रीं द्विविधं बीजं नाभौ वाणीं ततो
जपेत् । हेसौः बीजं लिङ्गमूले ग्लुं मूले परिकीर्तितम् । ॐ-
कारश्च भ्रुवोर्मध्ये मनःस्थाने तथैव च । एतदेकादशं बीजं प्रति-
द्वारे कवाटवत् ॥ चौरगणेशमन्त्रं न जप्त्वा कर्ममात्रं न
कुर्व्यात् । यदि कुर्यात्तदा दोष उक्तो वर्णविलासतन्त्रे ॥ गणेश
उवाच ॥ अधुनाहं प्रवक्ष्यामि चौरमन्त्रमतः शृणु । चौरमन्त्र-
परिज्ञानं विना हे ब्राह्मणीश्वरि ! । पुराणं प्रपठेद्वस्तु स एव
भूर्त्तिमान् कलिः । परजन्मनि पापिष्ठः स भवेच्चौरकुक्षुरः ।
शिवपूजा विष्णुपूजा शक्तिपूजा तथैव च । सर्वपूजासु यत्तेजो
हरते गणपः स्वयम् । पञ्चाशदगणदेवानां ज्योतींषि मुनि-
पुङ्गवाः । प्रतिहारपथे गत्वा प्रतिपद्मेषु जृम्भते । हरन्ति जप-
तेजांसि प्रतिपद्मेषु संस्थिताः । जपपूजासु यत्तेजस्तत्र चौर-
गणाधिपः । तस्माच्चौरप्रबोधार्थं चौरमन्त्रान् जपेद्दश । ततस्तु
पूजयेद्बीमान् यस्य या इष्टदेवताः । ततः फलमवाप्नोति ब्रह्मादि-
त्रिदिवीकसः । चौरमन्त्रं महामन्त्रं पञ्चाशदगणतोषणम् । चौर-
मन्त्रं विना भद्रे ! शान्तिस्वस्थयनं कुतः । कर्णद्वयं तथा चक्षुर्द्वयं

नासामुखं ततः । नाभिस्थाने लिङ्गमूले गुदस्थाने तथैव च । मनोद्वारे भ्रुवोर्मध्ये दशैकं द्वारमीरितम् । प्रतिद्वारे न्यसेन्मन्त्रं चौराम्नां ब्राह्मणीश्वरि ! । चौरमन्त्रञ्चाह भद्रे ! प्रतिद्वारे कवाटवत् । रहस्यं ते प्रवक्ष्यामि पञ्चाशद्वर्णतोषणम् । अङ्कुशं पञ्चमं वीजं प्रथमं दशधा जपेत् । प्रजप्य सुभगे ! मातः ! कवाटं निक्षिपेत्ततः । अन्यथा अङ्कुशैर्वीजैः कवाटं भेदितं गणाः । चन्द्रिकान्तर्गता नित्यं शङ्करं वरसुन्दरम् । चन्द्रिका सुषमा सीता शिञ्जिनी अणिमागुणा । चन्द्रविन्दात्मिका नित्या गणेशपरिपूजिता । ह्रीं ह्रीं वीजद्वयमिति विन्यसेन्नयनद्वये । कर्णयोश्च तथा ह्रीं ह्रीं हुं हुं नासाद्वये तथा । मुखे स्त्रीं द्विविधं वीजं नाभौ क्लीं सुभगेश्वरि ! । ह्रैस्त्रीर्वीजं लिङ्गमूले गुदे व्युं परिकीर्तितम् । हुङ्कारश्च भ्रुवोर्मध्ये मनःस्थाने तथैव च । एतदेकादशद्वारे चौरमन्त्राणि विन्यसेत् । दशधा चौरमन्त्रञ्च एकधा वापि वीजकम् । अनेनैव जपेनापि प्रतिद्वारे कवाटकम् ॥ जपकालोऽपि तत्रैव ॥ शृणु चापि प्रवक्ष्यामि मन्त्रस्य जपनिर्णयम् । प्रातःकाले च शय्यायां मुक्तस्त्रापः स्वदेहके । पूर्ववन्मातृकान्यासं विन्यसेन्मातृकास्थले । तथा एकादशद्वारे चौरमन्त्राणि विन्यसेत् । दशधा चौरमन्त्रञ्च एकधा वापि सञ्चपेत् । चौरमन्त्रजपात् तुष्टिर्गणेशस्य तदा भवेत् । यमस्य नाधिकारोऽपि चौरमन्त्रजपात् प्रिये ! । सर्वमन्त्रजपात्तेजः सर्वस्मात् समुपस्थितम् । तत्तेजोहरणे शक्तिर्गणेशस्य न चैव हि ॥ इति ॥

अथ प्रयोगः ॥ हृदि क्रोमिति दशधा जपेत् दक्षिणचक्षुषि ह्रीं ह्रीमिति ॥ १० ॥ वामचक्षुषि ह्रीं ह्रीमिति ॥ १० ॥ दक्षकर्णे ह्रीं ह्रीमिति ॥ १० ॥ वामकर्णे ह्रीं ह्रीमिति ॥ १० ॥ दक्षिणनासायां हुं हुं इति ॥ १० ॥ वामनासायां हुं हुं इति ॥ १० ॥ मुखे ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीमिति ॥ १० ॥ नाभौ ऐं लीमिति ॥ १० ॥

लिङ्गे ह्रीः इति ॥ १० ॥ गुह्ये न्युमिति ॥ १० ॥ भूमध्ये
 न्युमिति ॥ १० ॥ सर्वत्र दशधा जपेत् ॥ ततः स्वाने स्वानेऽजपा-
 मन्त्रसमर्पणं कुर्यात् ॥ कुलमूलावतारकस्य सप्तटीकायां तृतीय-
 काण्डे अस्याजपागायत्रीमन्त्रस्य शिरसि हंस ऋषये नमः ॥
 मुखे अव्यक्तगायत्रीच्छन्दसे नमः ॥ हृदि परमहंसदेवतायै
 नमः । लिङ्गे हं वीजाय नमः ॥ आधारे सः शक्तये नमः । पर-
 मात्मप्रोतये उच्छ्वासनिष्वासाभ्यां षट्शताधिकैकविंशतिसहस्र-
 जपेन पूर्वभूतेभ्यो निवेदयामि । मूलाधारमण्डपे स्वर्णवर्णचतु-
 र्दशपद्मे वादिसान्तचतुर्वर्णान्विते गायत्रीसहिताय गणनाथाय
 षट्शतसंख्यजपमहर्निशं समर्पयामि नमः । स्वाधिष्ठानमण्डपे
 अनेकविद्युन्निभे वादिसान्तषड्वर्णान्विते षड्दलपद्मे सावित्री-
 सहिताय ब्रह्मणे अजपामन्तषट्सहस्रं निवेदयामि नमः ।
 मणिपूरमण्डपे नीलोत्पलमेघनिभे डादिफान्तदशवर्णान्विते
 दशदलपद्मे लक्ष्मीसहिताय विष्णवे षट्सहस्रजपं समर्पयामि
 नमः । अनाहतमण्डपे तंरुणरविनिभे द्वादशवर्णयुते द्वादश-
 दलपद्मे गौरीसहिताय शिवाय अजपाषट्सहस्रजपं समर्प-
 यामि नमः । विशुद्धमण्डपे षोडशदलकर्णिकामध्ये जीवात्मने
 अकारादिअकारान्ते अजपासहस्रसंख्यजपं निवेदयामि नमः ।
 आश्राममण्डपे श्रीचन्द्रप्रभे द्विदलपद्मे ह्रस्ववर्णान्विते मायासहित-
 गुरुमूर्त्तये एकसहस्रजपं निवेदयामि नमः । ब्रह्मरन्ध्रमण्डपे
 नानावर्णोज्ज्वले सहस्रशब्दोऽसंख्यपर इति बोध्यम् । उक्तञ्च
 पद्मं कोटिसमन्वितमिति । सहस्रपद्मस्थिताय परमात्मने
 अकारादिअकारान्तसहिताय एकसहस्रजपं निवेदयामि नमः ।
 इति जपं समर्थं अष्टोत्तरशतसंख्यमजपाजपं कुर्यात् । अका-
 रादिअकारान्ता वर्णा हंस इति शिवशक्तिविन्दुना ब्रह्माक्षं अ
 इति विसर्गरूपविन्दुभ्यां हरिहरयोरभेदः । सोऽहमित्यभेद-

भावेनेया ब्रह्मरूपता स्वं स्वं परिभाव्य उक्तः । षट्शताधिकैक-
विंशतिसहस्रजपेन परदेवतारूपः श्रीपरमेश्वरः प्रीयतामित्येक-
वारं सङ्कल्प्य हंसस्य ध्यानं यथा ॥ आराधयामि मणिसन्निभ-
मात्मलिङ्गं मायापुरीहृदयपङ्कजसन्निविष्टम् । अहानदीविमल-
चित्तजलावगाहं नित्यं समाधिकुसुमैरपुनर्भवाय ॥ प्रसङ्गाज्ज-
परहस्यं लिख्यते । पञ्चाशद्वर्णसम्पत्त्वेनानुलोम्यप्रातिलोम्येन
ब्रह्मरूपं मेरुं चकारं परिकल्प्य तया सह जपं कुर्यादिति
दोषलेशेन बाध्यते । एतेन विश्वमेव हंसमात्मकयोरेकाकारेण
कालात्मना लोके चिदात्मा उच्यते । अजपाविधानं विना श्रीविद्या-
दिसकलविद्याया अनधिकारी भवेत् । तदुक्तम् । हंसज्ञानविमु-
ग्धेन कृतमप्यकृतं भवेत् । इति । तद्गतपद्मकोषराघवभट्टृतत-
न्त्रान्तरदक्षिणामूर्तिसंहितासप्तमपटलेषु । अजपाधारणं देवि !
कथयामि तवानघे ! । यस्य विज्ञानमात्रेण परं ब्रह्मैव देशिकः ।
हंसः पदं परेशानि ! प्रत्यहं प्रजपेन्नरः । मोहरन्ध्रं न जानाति
मोक्षस्तस्य न विद्यते । श्रीगुरोः कृपया देवि ! आर्यते जप्यते
यदा । उच्छ्वासनिश्वासातया तदा बन्धक्षयो भवेत् । उच्छ्वासे
चैव निश्वासे हंस इत्यक्षरद्वयम् । तस्मात् प्राणस्तु हंसात्मा
आत्माकारेण संस्थितः । नाभेरुच्छ्वासनिश्वासात् हृदयान्नेर्व्यव-
स्थितिः ॥ अहोरात्रमध्येऽजपाजपसंख्यापि तत्रैव । षष्टिश्वासै-
र्भवेत् प्राणः षट् प्राणा नाडिका मता । षष्टिनाद्या अहोरात्रं
जपसंख्याक्रमो मतः । एकविंशतिसाहस्रं षट्शताधिकमीश्वरि ! ।
जपते प्रत्यहं प्राणौ सान्द्रानन्दमयीं पराम् । उत्पत्तिश्च जपा-
रन्ध्रो मृत्युस्तस्य निवेदनम् । अजपानामकारणमपि तत्रैव ।
विना जपेन देवेशि ! जपो भवति मन्त्रिणः । अजपेयं ततः
प्रोक्ता भवपाशनिवृत्तनी । एवं जपं महेशानि ! प्रत्यहं विनि-
वेदयेत् । गणेशब्रह्मविष्णुभ्यो हराय परमेश्वरि ! । जीवा-

लने क्रमेणैव तथैव परमात्मने । षट् शतानि सहस्राणि सहस्रञ्च
 तदेव हि । पुनः सहस्रं गुरवे क्रमेण च निवेदयेत् । एवं यथा
 स्थानावस्थितेभ्यो गणेशादिभ्यस्तत्पसमर्पणमुक्त्वा तत्तत्-
 स्थानानां तत्तदवस्थितमात्मकार्त्तानाञ्च इपमाह तत्रैव ॥ आधारे
 स्वर्णवर्णेऽस्मिन् वादिसान्तानि संस्मरेत् । द्रुतसौवर्णानि तथा
 वर्णानि परमेश्वरि ! । आधिष्ठाने विद्रुमामे वादिसान्तानि च
 स्मरेत् । विद्युत्पुञ्जप्रभाभाणि सुनीले मणिपूरके । उफान्तानि
 मङ्गलनीलप्रभाणि च विचिन्तयेत् । पिङ्गवर्णे महावज्रिकलिका-
 भानि चिन्तयेत् । कादिठान्तासिवर्णानि चतुर्थेऽनाहते प्रिये !
 विशुद्धौ धूम्रवर्णे च रक्तवर्णान् स्वरान् यजेत् । आग्नायां विद्यु-
 दाभायां शुभ्रौ ह्रस्वौ विचिन्तयेत् । कर्पूरद्युतिसंराजस्वहस्र-
 दलनीरजे । नादात्मकं ब्रह्मरन्ध्रं जानीहि परमेश्वरि ! ।
 एतेषु सप्तचक्रेषु स्थितेभ्यः परमेश्वरि ! । जपं निवेदयित्वा तु
 अहोरात्रभवं प्रिये ! । सहजं परमेशानि ! न्यासं कुर्याद्विचक्षणः ।
 ऋषिर्हंसो व्यक्तरूपो गायत्रीच्छन्द उच्यते । देवता परमादिस्तु
 हंसोऽहं बीजमुच्यते । सः शक्तिः कीलकं सोऽहं प्रभवस्तु त्वमेव
 हि । नेत्रस्थलं भवेत् स्वेतं वर्णञ्च परमेश्वरि ! । तदा तत् सह
 इत्येवं मनोरस्य प्रकौर्त्तितः । मोक्षार्थं विनियोगः स्वादेवं जानी-
 हि पार्वति ! । ततः षडङ्गविन्यासं कुर्याद्देहस्य सिद्धये ।
 सूर्यं सोमं महेशानि ! निरञ्जनमतः परम् । निराभासं चतुर्थ्यन्तं
 स्वाहान्ते क्रमतो न्यसेत् । कवचान्तं प्रविन्यस्व ततोऽनन्तपदं
 स्मरेत् ॥ अजपाया द्वैविध्यमुक्तं यथा निरुत्तरतन्त्रे चतुर्थपटले-
 ऽपि ॥ हंसेति प्रकृतिर्ज्ञेया ॐकारः प्रकृतेर्गुणः । हृदयारेण
 वहिर्याति सकारेण विभेत् पुनः । हंसेति परमं मन्त्रं जीवो
 जपति सर्वदा । षट् शतानि दिवारात्रौ सहस्राष्ट्येकविंशतिः ।
 अजपा नाम गायत्री योगिनां मोक्षदायिनी । अजपा द्विविधा

देवि ! व्यक्ता गुप्ता क्रमेण च । व्यक्ता च द्विविधा प्रोक्ता शब्द-
ज्योतिःस्वरूपिणी । ज्योतीरूपा च सा देवी हृदि स्थाने प्रति-
ष्ठिता । ठकाररूपा गुप्ता च शिवशक्तिः प्रकीर्तिता । चन्द्रबीजं
ठकारस्तु वीक्षितः स्वर उच्यते । अजपार्थमयी गुप्ता वज्रिजाया
प्रकीर्तिता । अस्याः सङ्कल्पमात्रेण पुरश्चरणमुच्यते । इति
स्नेष्टदेवतागुरुकुण्डलिनीध्यानेन परिपूतमनःकायश्चिन्तयेद्
यथा । राघवभट्टकृतम् ॥ अहं देवो न चान्योऽस्मि ब्रह्मैवाहं
न शोकभाक् । सच्चिदानन्दरूपोऽहं नित्यमुक्तस्वभाववान् । गुरु-
देवात्मनामैक्यं भावयित्वा तु प्रार्थयेत् ॥ भावनाप्रकारस्तु धर्म-
काण्डे दर्शितः । त्रैलोक्यचैतन्यमयाधिदेव ! श्रीनाथ ! विष्णो !
भवदाज्ञयैव । प्रातः समुत्थाय तव प्रियार्थं संसारयात्रामनु-
वर्त्तयिष्ये । जानामि धर्मं न च मे प्रवृत्तिः जानाम्यधर्मं न च मे
निवृत्तिः । केनापि देवेन हृदि स्थितेन यथानियुक्तोऽस्मि तथा
करोमि ॥ अत्र श्रीनाथविष्णो इति शैवादावूहः कार्यः । अतएव
शाक्तानन्दतरङ्गिण्यां पञ्चमोक्तासे । त्रैलोक्यचैतन्यमयिस्वरेशि !
श्रीपार्वति ! त्वच्चरणाञ्जयैव । इति शक्तिविषये अर्द्धमुक्तम् इति
प्रार्थनामन्त्रः ॥ तत उत्थाय भूमिनतिं कृत्वा वामपदपुरःसरं
मूत्रपुरीषे कुर्व्यात्तदुक्तं तत्रैव । एवं सच्चिन्त्य मनसा गृह्णा-
च्चिर्गत्य संयतः । आचम्य प्रयतो मन्त्री दन्तधावनमाचरेत् ।
प्रयत्न इत्यनेन मूत्रपुरीषोत्सर्गान्तशुद्ध इति सूचितम् । तथाच ।
महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोक्तासे ॥ नमस्कृत्य वह्निर्गच्छेद्वामपाद-
पुरःसरम् । त्वक्का मूत्रपुरीषञ्च दन्तधावनमाचरेत् । गन्धर्व-
तन्त्रे पञ्चमपटले ॥ सर्वमङ्गलसम्पन्नो वह्निर्निर्गत्य साधकः । त्वक्का
मूत्रपुरीषे तु दन्तधावनमाचरेत् । दन्तकाष्ठमखादित्वा पूजयेद्
यस्तु देवताम् । सा पूजा विफला देवि ! ष्टीते तु नरकं व्रजेत् ।
दक्षिणामूर्त्ती ॥ [स्त्रीमात्मकं कामदेवं सर्वजनमभालिखेत् ।]

प्रियाय हृदयान्तोऽयं मनुर्दन्तविशुद्धये । चतुर्दशाक्षरैर्वक्त्रं
 चाखयेत् सिद्धिहेतवे ॥ मन्त्रतन्त्रप्रकाशे । विधायाम्बुधं शौच-
 माचमं दन्तभावनम् । मुखप्रक्षालनादीनि कृत्वा स्नानं समा-
 चरेत् ॥ पदार्थदर्शने ॥ ब्राह्मणे मुहूर्त्ते उत्थाय करपादौ विशो-
 धयेत् । मुखं प्रक्षाल्य देवेशि ! नासारन्ध्रद्वयं तथा । नेत्राञ्जनं
 विधायैव शुद्धस्थानं समाश्रयेत् । नेत्राञ्जनमकृत्वा तु यः पश्येत्
 सौरमण्डलम् । जन्मार्जितफलं नश्येत् का कथा तस्य दुर्मतेः ।
 इति निन्दार्थवादो हरिद्वारादावावश्यकत्वप्रतिपादको यस्मिन्
 देशे इत्याद्युक्तवचनादन्यत्र काम्यत्वज्ञापक इति । स्मृत्युक्तविधा-
 नेन शौचादिकं देहशुद्धिश्च विधाय रात्रिवासः परित्यज्य वासो-
 ऽन्तरं परिधाय मन्त्रस्नानं कृत्वा देवगृहमागत्य सम्यार्जनोप-
 लेपादिं कृत्वा देवस्य निर्मात्यमपसार्थं पूर्वदिनावशिष्टपञ्चादि-
 नाभ्यर्च्य नमस्कुर्यात् । अन्यथा दोषः । यदाहुः ॥ तृषार्त्तान्तः
 पशुर्बहः कन्यका च रजस्वला । देवता च सनिर्मात्या इति
 मुख्यं पुराकृतम् । मन्त्रतन्त्रप्रकाशे ॥ स्मृत्युक्तेन विधानेन
 सम्यक् शौचं विधाय च । प्रक्षाल्य पादावाचम्य कृत्वा न्यसं-
 यतात्मवान् । प्रविश्य देवतास्थानं निर्मात्यमप्रकथ्य च । दद्याद्
 मुष्माञ्जलिं विद्वानर्घ्यपाद्ये तथैव च । मुखप्रक्षालनं दद्याद्
 दद्याद् दन्तभावनम् । दद्यादाचमनीयञ्च दद्याद्वासोऽमलं
 शुभम् ॥ सम्यार्जनन्तु योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे नवमपटले ॥
 सम्यार्जनं प्रवक्ष्यामि तत् शृणुष्व वरानने ! । यां गतिं पुरुषा
 यान्ति स्त्रियो वा कर्मनिश्चिताः । यावद्बूलिनिःसृताश्च भूमि-
 सम्यार्जने प्रिये ! । तावद्द्वर्गसहस्राणि सप्तद्वीपे महेश्वर इति ।
 विधिनिषेधद्रव्यमपि तत्रैव ॥ न काष्ठेन न पत्रेण न कुशेन
 कदाचन । वस्त्रेण तृणगुच्छेन वीरणेन नलेन च । मार्जये-
 द्वर्जयेद् गुच्छं कुशकाशांश्च वर्जयेत् । इति देवगृहसम्यार्जनम् ।

उपलेपनमपि तत्रैव ॥ मृज्जोमयेन वै भूमेः क्रियते लेपनं
 प्रिये ! । एकेनैवोपलेपेन स योन्यां नैव जायते । स्नात्वावलेपने
 देवि ! संलिलं यो ददाति च । तस्य पुण्यं महाभागे ! शृणु
 तत्त्वेन सुन्दरि ! । यावन्ति जलविन्दूनि लिप्यमानस्य सुन्दरि ! ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । मृत्तोयैः प्रोक्षणं कुर्या-
 द्देवस्य च विलेपनम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो वारुणं लोकमश्नुते ।
 ह्युपलेपनम् । ततः स्तवनमात्रेण नमस्कुर्याद् यथा विश्व-
 सारतन्त्रे तृतीयपटले ॥ ईश्वर उवाच ॥ प्रातरेव समुत्थाय
 हस्तपादौ विशुध्य च । उत्तराभिमुखीभूय कुर्याद्भक्त्या गुरो-
 र्नतिम् । मनसा वचसा वापि कायेन च विशेषतः । क्षेत्रेशं
 वास्तुराजञ्च विघ्नराजं ततः परम् । दुर्गां विनायकं शम्भुं
 भैरवं वटुकान्वितम् । ब्रह्माणं नैर्ऋतिञ्चैव चक्रपाणिं नमेत्
 सदा । विघ्नेभ्यो विघ्ननाथेभ्य ऋषिभ्योऽपि नमेत्ततः । देवेभ्यो
 वेदशास्त्रेभ्यो वेदार्थेभ्यश्च वै नमः । रामायणेभ्यो भागवतेभ्यः
 पुराणेभ्यः सदा प्रिये ! । ब्राह्मणेभ्यो गुरुभ्यश्च योगिनीभ्यो
 विशेषतः । यतिभ्यो मनुवंशेभ्यो मनुष्येभ्यो नमेत् सदा । हृत्क्षेत्रेभ्य
 ओषधिभ्यश्च लतागुल्मेभ्य एव च । कुलाचलेभ्यो दिग्भ्यश्च
 दिक्पालेभ्यो नमो नमः । संहिताभ्यः शिवेभ्यश्च रुद्रेभ्योऽपि
 नमो नमः । योगेभ्यः करणेभ्यश्च तिथिभ्यस्तेभ्य एव च ।
 दिवसेभ्यश्च पक्षेभ्यः सर्वकालेभ्य एव च । योगिनीभ्योऽपि
 कालेभ्यः प्रणमेत् सर्वकालतः । क्षणेभ्यो निमिषेभ्यश्च कर्मभ्यः
 कारणेभ्यश्च । पीठेभ्यः सागरेभ्यश्च तीर्थेभ्योऽपि नमो नमः ।
 नदीभ्यः कर्मयोगेभ्यो मन्त्रेभ्यः प्रणमेत् पुरा । हृत्क्षेत्रेभ्य ओषधि-
 भ्यश्च लतागुल्मेभ्य एव च । कृत्रिमाकृत्रिमभ्यश्च हृदेभ्यः
 प्रणमेत् सदा । जीवेभ्यः सर्वभावेभ्यो रसेभ्योऽपि विशेषतः ।
 पुष्पेभ्यश्च प्रणम्याथ चाग्निभ्यो नमेत्ततः । माथेभ्यश्चायं शास्त्रेभ्य

आख्यानैभ्यो नमेत् सदा । अस्त्रेभ्यः सर्वशास्त्रेभ्यो मातृका-
 भ्यश्च पार्वति ।। पुरुषेभ्यश्च शक्तिभ्यो धर्मशास्त्रेभ्य एव च ।
 भूतेभ्यः पञ्चभूतेभ्यो महाभूतेभ्य एव च । ज्योतिभ्यो ज्योतिषे-
 भ्यश्च आचार्येभ्यश्च पार्वति ।। श्रुतिभ्यश्च प्रणम्याथ ऋतुभ्यः
 प्रणमेत् सदा । वर्णेभ्यो वर्णशक्तिभ्यः कलाभ्यः प्रणमेत् सदा ।
 सत्रह्यविष्णुरुद्रेभ्यो मुद्राभ्यः प्रणमेत् सदा । स्थानेभ्यः स्थान-
 देवेभ्यः सर्वकालात्मने नमः । विघ्नेभ्यः कालपीठेभ्यो योगिनी-
 गणपालिके ।। भैरवेभ्यस्तत्पत्नीभ्यो मातृमण्डलचक्रके । रत्ने-
 भ्यश्च स्वरेभ्यश्च देवीप्रीतिकरेष्वपि । एवं प्रणम्य देवेशि ! ध्याये-
 देवीं विचक्षणः । प्रान्तरे वा श्मशने वा शून्यावासे तथा गृहे ।
 अद्वैतभावनां कुर्याद् ब्रह्माण्डसदृशीं तनुम् । आधारशक्तिं
 सच्चिन्त्य पङ्कजद्वयधारिणीम् । तन्मूर्द्धि चिन्तयेद्देवि ! कूर्म-
 रूपं जनार्दनम् । नीलमेघनिभं देवं सर्वतत्त्वसमन्वितम् ।
 तस्य पृष्ठे स्थितं देवमनन्तं चिन्तयेद्विया । सहस्रफणसंयुक्तं
 शुद्धस्फटिकसन्निभम् । ककुदंशे हलं ध्यायेन्मुद्गरं वामपार्श्वके ।
 एककुण्डलरत्नेन भूषणेनातिभूषितम् । एकचक्रस्य उपरि
 पृथिवीं चिन्तयेद्विया । यथा पृथिव्याः सिद्धार्थं तथेमां चिन्तयेत्
 सुधीः । कणवर्णां शुकव्रीहिभुजयुग्मेन भूषिताम् । तत्रापि
 मण्डपं ध्यायेन्ननसा मणिभूषितम् । तत्र कल्पतरुं ध्यायेत्
 सर्ववाञ्छाफलप्रदम् । तदधःस्थं चिन्तयेच्च स्वर्णसिंहासनं महत् ।
 तत्र सच्चिन्तयेद्देवीं हृत्पद्मस्थां सुरेश्वरीम् ॥ इति छिन्नमस्ताया
 विशेषः । यद्यपि सुरीक्रमस्तव एव फलमुक्तं न तु छिन्न-
 मस्तादीनां तथाप्येकत्र निर्णीतः शास्त्रार्थो बाधकमन्तरिणान्य-
 द्वापि तथेति न्यायात् सर्वत्र क्रमस्तु तत्फलमुन्नेयम् । अन्यथा
 क्रमस्तवस्थानित्यत्वप्रसङ्गः स्यादिष्टापत्तिरिति चेन्न । प्राचीन-
 निबन्धुभिरलिखितस्य तच्छङ्केति । दक्षिणकात्यास्तु ॥ ब्राह्मणे

मुहूर्ते उत्थाय हस्तपादौ विशुध्य च । पूर्वोक्तञ्च गुरुध्यानं
 कुर्यात् साधकसत्तमः । प्रणम्य विधिवद्देवीं ध्यायेत्तां वै सना-
 तनीम् । अष्टोत्तरसहस्रं हि जपित्वा विधिनामुना । क्रमस्तु
 पठेन्नित्यं विधिनानेन देशिकः । ॐ नमो गुरुभ्यो देवेभ्यस्तथा
 परतराय च ॥ परापरैभ्यस्तद्वच्च तथा परात्पराय च । क्षेत्र-
 पालं नमस्कृत्य द्वारदेवान् विधानतः । लक्ष्मीं सरस्वतीं दुर्गां
 गङ्गां गोदावरीं तथा । भोगवतीं नमस्कृत्य वास्तुदेवान्नमेत्तदा ।
 विघ्नराजञ्च वास्तवीशं क्षेत्रेशं प्रणमाम्यहम् । नैऋतञ्चैव ब्रह्माणं
 ब्रह्मकर्मात्मकं प्रिये ! । विघ्नान् प्रणम्य विधिना तान् देवांश्च
 नमेत्ततः । आधारशक्तिं तां नत्वा पङ्कजद्वयधारिणीम् । नील-
 वर्णां महामायां द्वादशाक्षररूपिणीम् । ततो धर्मगणैः सेव्यां
 तां देवीं शक्तिरूपिणीम् । नीलवर्णं महाकायं कूर्मं हिमाद्रि-
 संस्थितम् । सर्वशक्तितनुं विष्णुं कूर्माकारं नमाम्यहम् । तस्य
 पृष्ठे स्थितं देवमनन्तं तं नमाम्यहम् । सहस्रफणसंयुक्तं सर्पा-
 कारं हरिं नमः । हिमाद्रिसदृशं विष्णुं एकदण्डधरं विभुम् ।
 फणसहस्रैर्मणिभिर्मूषितं तं नमाम्यहम् । तस्य कुक्षगतं ध्याये-
 त्त्वाङ्गलञ्चाशुभावहम् । मुद्गरं वामभागे च तत्रैकादशसंयुतम् ।
 तस्य मूर्द्ध्नि स्थितं ध्यायेद्दराहं विष्णुमव्ययम् । एकदन्तं महा-
 कायं कालमेघसमप्रभम् । तस्य दन्ते सदा ध्यायेत् पृथिवीं
 पद्मपायिनीम् । नीलवर्णां महादेवीं शालिशूकविभूषिताम् ।
 अग्निमादिगुणैर्युक्तां सर्वतत्त्वविभूषिताम् । तस्या मूर्द्ध्नि सदा
 ध्यायेत् समुद्रान् रत्नसंयुतान् । नानापर्वतसंयुक्तां पृथिवीं
 चिन्तयेद्दिया । पर्वतांश्चिन्तयेत्तस्यां सर्वत्र कुलभूषितान् । दिग्ग-
 जेभ्यो नमस्कृत्य योगेभ्यः प्रणमेत् सदा । सुनीन्द्रेभ्य ऋषिभ्यश्च
 योगशास्त्रधराय च । शक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यश्च शैवेभ्यः प्रणमेत्
 सदा । यन्त्रेभ्यो मन्त्रदेवेभ्यः सर्वशास्त्रपराय च । चन्द्राय

चन्द्रवंशेभ्यः सूर्यवंशेभ्य एव च । मनुवंशमनुष्येभ्यः प्रज्ञभूतेभ्य
 एव च । महाभूतेभ्यो भूतेभ्यः कलाभ्यः प्रणमेत् सदा । रसेभ्यो-
 ऽपि नमस्कृत्य गन्धेभ्यः प्रणमेत् सदा । पुष्पेभ्यः पुष्पहृत्सेभ्यो
 गन्धर्वेभ्यो नमो नमः । यक्षेभ्यो भूतवर्गेभ्यः प्रेतेभ्यः सर्वकर्मसु ।
 शम्भुब्रह्मस्वरूपेभ्यः प्रणमामि सदा प्रिये । । रुद्रेभ्यो रुद्रवंशेभ्यो
 शैरवेभ्यो नमो नमः । लिङ्गेभ्यो लिङ्गदेवेभ्यो वेदशास्त्रेभ्य एव
 च । वेदेभ्योऽपि च शास्त्रेभ्यस्तेभ्यो नित्यं नमो नमः । स्थाव-
 रेभ्यो नमस्कृत्य ऋषिभ्यः प्रणमेत् सदा । प्रणमामि सदार्थेभ्यो
 वेशेभ्योऽपि नमो नमः । मन्त्रेभ्योऽपि नमस्कृत्य मन्त्रार्थेभ्यो
 नमो नमः । पूजोपकरणेभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः । योगि-
 नीभ्यो नमस्कृत्य शक्तिभ्योऽपि नमो नमः । रत्नेभ्योऽपि नम-
 स्कृत्य नदीभ्यः प्रणमेत् सदा । पीठेभ्योऽपि नमस्कृत्य मातृभ्यः
 प्रणमेत् सदा । अग्नेभ्योऽपि नमस्कृत्य इन्द्रेभ्योऽपि नमो
 नमः । ज्येष्ठेभ्योऽपि नमस्कृत्य ज्येष्ठपालेभ्य एव च । कुला-
 चक्षुष्यो नत्वा तु प्रादुर्भावेभ्य एव च । उक्तानुक्तञ्च यत्
 किञ्चित्तेभ्यो नित्यं नमो नमः । ॐ नमामि कालिकां देवीं
 कलिकल्पनाशिनीम् । नमामि शम्भुपत्नीञ्च नमामि भव-
 सुन्दरीम् । आद्यां देवीं नमस्कृत्य नमस्त्रैलोक्यमोहिनीम् ।
 नमामि सत्यसङ्कल्पां सर्वपर्वतवासिनीम् । पार्वतीञ्च नमस्कृत्य
 नमो नित्यं नगात्मजे । । मातस्त्वदीयचरणं शरणं सुराणां
 ध्यानात्सदैर्दिशति वाञ्छितवाञ्छनीयम् । येषां हृदि स्फुरति
 तत्तत्तत्तारविन्दं धन्यास्त एव नियतं सुरलोकपूज्याः । गन्धैः
 शुभैः कुङ्कुमपङ्कलेपैर्मातस्त्वदीयं चरणं हि भक्ताः । स्मरन्ति
 नृहन्ति लुठन्ति धीरास्तेषां जरा नैव भवेद्भवानि । । तवाङ्घ्रि-
 पद्मं शरणं सुराणां परापरा त्वं परमा प्रकृष्टिः । दिने दिने देवि !
 भवेत् करस्वः किमन्यमुच्चैः कथयन्ति सन्तः । कुर्वीन्महात्मां दुर्प

करकमलशोभापरिचितं विधुन्वज्जङ्घा मे सकलगणमेतद्विरि-
सुते ! । अतस्त्वत्पादाब्जं जननि ! सततं चेतसि मम हितं नारी-
भूतं प्रणिहितपदं शाङ्करमपि । ये ते दरिद्राः सततं हि मात-
स्त्वदीयपादं मनसा नमन्ति । देवासुराः सिद्धवराश्च सर्वे तव
प्रसादात् सततं लुठन्ति ॥ हरिस्त्वत्पादाब्जं निखिलजगतां भूति-
रभवत् शिवो ध्यात्वा ध्यात्वा किमपि परमं तत्परतरम् । प्रजानां
नाथोऽयं तदनु जगतां सृष्टिविहितं किमन्यत्ते मातस्तव चरण-
युग्मस्य फलता ॥ इन्द्रः सुराणां शरणं शरण्ये ! प्रजापतिः काश्यप
एव नान्यः । वरः पतिर्विष्णुभवः परेशि ! त्वदीयपादाब्जफलं
समस्तम् ॥ त्वदीयनाभीनवपल्लवे वा नवाक्षुरैर्लोमवरेः प्रफुल्लम् ।
सदा वरेण्ये ! शरणं विधेहि किंवापरं चित्तवरैर्विभाव्यम् ।
त्वदीयपादार्चितवस्तुसम्भवः सुरासुरैः पूज्यमवाप शम्भुः । त्वदीय-
पादार्चनतत्परो हरिः सुदर्शनाधोऽश्वरतामुपालभत् । धरित्री
गन्धरूपेण रसेन च जलं धृतम् । तेजो वह्निस्वरूपेण प्रणवे
ब्रह्मरूपधृक् । मुखं चन्द्राकारं त्रिभुवनपदे यामसहितं त्रिनेत्रं
मे मातः ! परिहरति यः स्यात् स तु पशुः । न सिद्धिस्तस्य स्यात्
सुरतसततं विश्वमखिलं कटाक्षैस्ते मातः ! सफलपदपद्मं स
लभते ॥ ऋतुस्त्वं हविस्त्वं स्वधा त्वं मरारिः पुरा त्वं परा त्वं सदा-
शीर्षुरारिः । हरस्त्वं हरिस्त्वं शिवस्त्वं शिवानां गतिस्त्वं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं भवानि ! ॥ नवाहं नवा त्वं नवा वा क्रियाया
वरस्त्वं चक्रस्त्वं शरण्यं धरायाः । नदस्त्वं नदी त्वं गतिस्त्वं
निधीनां सुतस्त्वं सुता त्वं पिता त्वं गृहिणाम् ॥ त्वदीयमुख्यास्य
भवानि ! मालां विधाय चित्ते भवपद्मजादयः । सुराधिपत्वं लभते
सुनीन्द्रः शरस्वमेतत् किमपीह चान्यत् । नरस्य मुखस्य तथा
हि खड्गं भुजद्वये ये मनसा जपन्ति । सन्धेतरं देवि ! वराभक्त
भवन्ति ते सिद्धजना सुनीन्द्राः । शिवोपरि त्वं हृदये निधाय

जपन्ति विद्यां हृदये कदाचित् । सदा भवेत् काव्यरसस्य विसा-
 शन्ते पदद्वन्द्वमुपाश्रयेत् ॥ दिगम्बरीं त्वां मनसा विचिन्त्य
 जपेत् पराख्यां जगतां जनीति । जपेत्पराख्यां जगतां मतिश्च
 किंवा पराख्याशरणं भवामः । शिवाविरावैः परिवेष्टितां
 त्वां निधाय चित्ते सततं जपन्ति । भवेय देवेशि ! परा-
 परादिनिरीयतां देवि ! परा वदन्ति ॥ त्वदीयशृङ्गाररसं
 निधाय जपन्ति मन्त्रं यदि वेदमुख्याः । भवन्ति ते देवि ! जना-
 यदादि कविः कवीनामपि चाग्रजन्मा ॥ विकीर्णवेशां मनसा
 निधाय जपन्ति विद्यां चकितं कदाचित् । सुधाधिपत्यं लभते
 नरः स किमस्ति भूम्यां शृणु कालकालि ! ॥ त्वदीयबीजत्रयमा-
 तरेतज्जपन्ति सिद्धास्तु विमुक्तिहेतोः । तदेव मातस्तव पादप-
 श्रमा भवन्ति सिद्धिश्च दिनत्रयेऽपि ॥ त्वदीयकूर्चद्वयजापकत्वात्
 सुरासुरेभ्योऽपि भवेच्च वर्णः । धनित्वपाण्डित्यमयन्ति सर्वे किं
 वा परां देवि ! परापराख्या ॥ त्वदीयलज्जाद्वयजापकत्वाद्भवेन्महे-
 शानि ! चतुर्वेसिद्धिः । त्वदीयसत्सिद्धिवरप्रसादात्तवाधिपत्यं
 लभते नरेशः ॥ ततः स्वनाम्नः शृणु मातरेतत् फलं चतुर्वर्गं वदन्ति
 संतः । बीजत्रयं वै पुनरप्युपास्य सुराधिपत्यं लभते मुनीन्द्रः ॥
 पुनस्तथा कूर्चं युगं जपन्ति नमन्ति सिद्धा नरसिंहरूपाः । ततो-
 ऽपि लज्जाद्वयजापकत्वात्लभन्ति सिद्धिं मनसो जनास्ते । शन्ते
 पदं श्वेद्य विभा विभावसोस्वप्नान्द्रमुद्गारमिदं वदन्ति ॥ चिप-
 चारि चक्रे जननि ! सततं सिद्धिसिद्धितां विचिन्वन् सच्चिन्वन्
 परमममृतं दक्षिणपदम् । सदा कालीं ध्यात्वा विधिविहित-
 पूजापरिकरा विधेयाख्यानं ते न चतुर्भवेन्मङ्गलभयपदः ॥ त्वं
 श्रीस्वामीकरी काली त्वं श्रीस्वच करालिका । लज्जा लक्ष्मीः
 सती गौरी नित्याचिन्त्या चित्तिः क्रिया ॥ परा चाद्या पराख्या
 च परमा परमा वसुः । अङ्गुल्याद्येचित्ते प्रथमपदपद्मे पदवुतेः

सदा जज्ञां स्तुत्या जपति हृदि मन्त्रं मनुविदा । न तेषां संसरि
विमक्परिभङ्गप्रमथने क्षणं चित्तं देवि ! प्रभवति त्रिरुद्धे
परिकरम् ॥ त्रयस्त्रिंशैः श्लोकैर्यदि जपति मन्त्रं स्तवति च नमो नै-
तानि तान् परममृतकल्पं सुरवरम् । भवेत् सिद्धिः शुद्धौ जगति
शिरसा त्वत्पदयुगं प्रणम्य प्राकाम्यं वरसुरजनैः पूज्यविततिम् ॥
इति विश्वसारतन्त्रे दक्षिणकालिकाक्रमस्तोत्रं नाम चतुर्थः
पटलः ॥

यासां यासां क्रमस्तोत्रं तासां तासां दक्षिणाप्रकृतिकत्वेनाप-
वादविषयम् परित्यज्योत्सर्गस्य प्रवृत्तित्वात् दक्षिणकालिका-
क्रमस्तोत्रपाठेनैव तत्फलनिर्वाहः । सम्प्रति गुह्यवाक्या अपि
विशेष उक्तस्तत्रैव षष्ठपटले तत्कवचात् परम् ॥ क्रमस्तवं प्रव-
क्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! । ब्राह्मेण मुञ्चते उवाच गुरुदेवास-
मेत् सदा । वारुणीमुखमाश्रित्य नमस्कुर्व्यादुपर्यधः । गुरुभ्यो-
ऽपि नमो नित्यं नमस्तत्पादुकाय च । परं परेभ्यश्च परापरेभ्यः
परात्परेभ्योऽपि नमोऽस्तु ते च । आधारशक्तिं नमस्कृत्य कुलाच-
लान्नमस्कुर्यात् । धर्मकर्मणे नमस्कृत्य कूर्मराजाय वै नमः ।
अनन्ताय नमो नित्यं वराहाय नमो नमः । पृथिव्यै च नमो
नित्यं कुलाचलेभ्यो नमो नमः । समुद्रेभ्यो नमो नित्यं सरस्व-
तेभ्यो नमो नित्यं कृतवर्षेभ्यो नमो नमः । कल्पवृक्षेभ्यो नमो नमः ।
सर्वसिंहासनेभ्यश्चाम्बुबेद्यै नमो नमः । चतुर्दिशि नमस्कुर्यात्
सर्वदेवान् नमस्ततः । वेदेभ्योऽपि नमो नित्यं वेदार्थेभ्यो नमो
नमः । शास्त्राभ्यस्तस्य वै नित्यं तत्पादेभ्यो नमो नमः । तद-
र्थेभ्यो नमो नित्यं वर्णार्थेभ्यो नमो नमः । असंख्यारूपदेवैश्च
नमो वै पद्मनाभने । विद्याभ्योऽपि नमो नित्यमविद्याभ्यो
नमो नमः । वाक्त्रेभ्योऽपि नमो नित्यमवकाशेभ्यो नमो नमः ।
धर्मेभ्योऽपि नमो नित्यमधर्मिभ्यो नमो नमः । तन्मन्त्रेभ्योऽपि नमो

नित्यं विद्याभ्योऽपि नमो नमः । श्रुतिभ्योऽपि नमो नित्यं श्रुत्य-
 र्थेभ्यो नमो नमः । श्रीरामभागवतेभ्यश्च दण्डवत् प्रणमेत्
 सदा । भागवतेभ्यो नमो नित्यं भागवतार्थेभ्यो नमो नमः ।
 तत्त्वार्थेभ्यो नमो नित्यं तत्त्वेभ्योऽपि नमो नमः । योगीभ्यो-
 ऽपि नमो नित्यं योगार्थेभ्यो नमो नमः । संहिताभ्यो नमो
 नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः । मातृकाभ्यो नमो नित्यं तदर्थेभ्यो
 नमो नमः । कलाभ्योऽपि नमो नित्यं शक्तिभ्योऽपि नमो
 नमः । स्वरभ्योऽपि नमो नित्यं रागेभ्योऽपि नमो नमः । रागि-
 णीभ्यो नमो नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः । अस्त्रेभ्योऽपि नमो
 नित्यं शस्त्रेभ्योऽपि नमो नमः । जीवेभ्योऽपि नमो नित्यं बीजे-
 भ्योऽपि नमो नमः । भूचरेभ्यो नमो नित्यं स्वेचरेभ्यो नमो
 नमः । योगीभ्योऽपि नमो नित्यं करणेभ्यो नमो नमः । मुह्य-
 र्त्तेभ्यो नमो नित्यं यामेभ्योऽपि नमो नमः । ऋतुभ्योऽपि नमो
 नित्यं वत्सरेभ्यो नमो नमः । डाकिनीभ्यो नमो नित्यं रुद्रे-
 भ्योऽपि नमो नमः । भूतेभ्योऽपि नमो नित्यं प्रेतेभ्योऽपि नमो
 नमः । यक्षेभ्योऽपि नमो नित्यं विघ्नेभ्योऽपि नमो नमः ।
 भूतेभ्योऽपि नमो नित्यं महाभूतेभ्यो नमो नमः । आचार्य्येभ्यो
 नमो नित्यं शङ्करेभ्यो नमो नमः । वैष्णवेभ्यो नमो नित्यं ये च
 मायाविमोहिताः । मायायै प्रणमन्नित्यं तत्त्वेभ्योऽपि नमो
 नमः । शरीरेभ्यो नमो नित्यं व्यापकेभ्यो नमो नमः । मन्त्रेभ्यो-
 ऽपि नमो नित्यं यन्त्रार्थेभ्यो नमो नमः । नमो वर्णात्मिका-
 भ्यश्च देवताभ्यो नमो नमः । तत्पदेभ्यो नमो नित्यं सत्पदेभ्यो
 नमो नमः । भावनाभ्यो नमो नित्यं भावशास्त्रेभ्य एव च ।
 स्तवेभ्यः कवचेभ्यश्च नामभ्योऽपि नमो नमः । आगमेभ्यो नमो
 नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः । तत्क्रियाभ्यो नमो नित्यं श्रेष्ठ-
 शास्त्रेति कीर्त्यते । इसेभ्योऽपि नमो नित्यं गन्त्रेभ्योऽपि नमो

नमः । पीठेभ्योऽपि नमो नित्यं तत्स्थेभ्योऽपि नमो नमः ।
 सत्त्वेभ्योऽपि नमो नित्यं राजसेभ्यो नमो नमः । तामसेभ्यो
 नमो नित्यं गुणेभ्योऽपि नमो नमः । सर्वविद्यावतारेभ्यः सिद्धे-
 भ्योऽपि नमो नमः । आनन्दकन्दाय नमस्कृत्य कन्दनाय नमो
 नमः । सर्वतत्त्वात्मकमलाय प्रकृतिपत्रेभ्य एव च । सिद्धपीठाय
 सत्त्वस्थ शवरूपशिवाय च । त्रिपञ्चाराय चक्राय नमो नित्यं
 नमो नमः । तत्रस्थायै कालिकायै गुह्यायै कामरूपिण्यै । गुरु-
 कुलादिशक्तिभ्यः कालिकायै नमो नमः । नमो नमो नमस्ते-
 ऽस्तु परापराभ्यो नमो नमः । विशालनेत्रां सुरसङ्घवन्दितां सुरा-
 सुराभ्यर्चितपादपद्माम् । नृमुखमालाकलिताशताङ्गैः परावरी-
 ते प्रभवन्ति सिद्धाः ॥ स्थूलेति केचित् प्रवदन्ति सिद्धाः सूक्ष्मेति
 केचिन्मुनयो वदन्ति । तामम्बिकां नौमि विशालनेत्रसुमङ्गलं
 धेहि मदीयदेहे ॥ त्वदीयपादाम्बुजमेवमेतत् निषेव्य सिद्धाः
 प्रभवं प्रयान्ति । मातस्तवायं पापात् सर्वशोकदुःखाज्जगज्जन-
 रस्ये । ये त्वा ध्यायेयुर्मनसि विधानाः सर्वे ते सकलफलाः ॥
 इति विश्वसारतन्त्रे गुह्यकाव्याः क्रमस्तवो नाम षष्ठपटले ॥

अथ विपुरासुन्दर्याः क्रमस्तवः सप्तमपटले ॥ क्रमस्तव
 प्रवक्ष्यामि नृण्यश्च कमलानने । ॐ गुरुभ्यो नमो नित्यं परा-
 म्पराय च । परापरेभ्यः परेभ्यश्च नमो नित्यं नमो नमः ।
 भोक्तो नमो ब्राह्मणेभ्यो ब्रह्मपुत्रेभ्यो वै नमः । मुनिभ्यो मुनि-
 पत्नीभ्यो मुनिपुत्रेभ्यो वै नमः । दिग्भ्यो नमो दिक्पतिभ्यो
 दिग्भ्यश्च वै नमः । भ्रमणेभ्यो नमो नित्यं रसनाभ्यश्च वै
 नमः । वेदेभ्यो वेदशास्त्रेभ्यो वेदार्थेभ्यो नमो नमः । भगवतेभ्यो
 नमो नित्यं श्रीभागवतेभ्यो नमो नमः । श्रीरामभागवतेभ्यो
 नमो नित्यं भागवतेभ्यो नमो नमः । तीर्थेभ्यः पर्वतेभ्यश्च पीठेभ्यः
 सदा नमः । योगिभ्यो योगिनीभ्यश्च योगादिभ्यश्च वै नमः ।

ध्वानेभ्यो मन्त्रवर्णेभ्यो मातृकाभ्यो नमो नमः । आचार्येभ्यो
 नमो नित्यं भैरवेभ्यो नमो नमः । रुद्रेभ्यो रुद्रपत्नीभ्यो गन्धर्वेभ्यो
 नमो नमः । किन्नरेभ्यः पिशाचेभ्यः कुष्माण्डेभ्यो नमो नमः ।
 अवतारेभ्यो मूर्तिभ्य आदित्येभ्यो नमो नमः । नमः संवत्सरे-
 भ्यश्च दिवसेभ्यो नमो नमः । नक्षत्रग्रहयोगेभ्यः करणेभ्यश्च वै
 नमः । तिथिभ्यः सर्वकालेभ्य ऋतुभ्योऽपि नमो नमः ।
 ककाराद्यैर्महादेव्यै कालिकायै नमो नमः । एकारस्थां महादेवीं
 सर्वाधारस्वरूपिणीम् । ईकारस्थां महादेवीं रतिं कामाङ्गसुन्द-
 रीम् । लकारस्थमहादेव्यै इन्द्राण्यै सर्वसिद्धये । हकारस्थ-
 महादेव्यै शिवायै सर्वतो नमः । एतैर्वर्णैर्महामाया पातु मां
 सुन्दरी शुभा । सकारस्था महामाया सावित्री पातु मां सदा ।
 शिवा मां पातु देवेशी हकाराद्या सुरेश्वरी । शिवानी सर्वदा
 पातु हकारस्था महोदया । वकारस्था महादेवी पातु मां काम-
 दायिनी । लकारस्था भुवनेश्वरी इन्द्राणी पातु सर्वदा । सर्वाङ्गं
 पातु मां देवी सर्वाणी सर्वसुन्दरी । एतैर्वर्णैर्महामाया पातु मां
 सुन्दरी सदा । ककारस्था महामाया ब्रह्माणी पातु मां सदा ।
 हकारस्था शिवा पातु सर्वत्र शिवदूतिका । ककारस्था शिवा
 पातु हकारस्था सुरेश्वरी । सकारस्था सदा पातु सावित्री शर्म-
 दायिनी । लकारस्था महादेवी लक्ष्मीमां सर्वदावतु । भुव-
 नेशी सदा पातु सर्वाङ्गे भवसुन्दरी । अनन्ता सर्वदा पातु
 अकारस्था सुरेश्वरी । अकाराद्या सदा पातु शिवदूती सुरे-
 श्वरी । सकारस्था सदा पातु कामिनी कामदायिनी । लकारे
 पातु मां सर्वक्षेत्रे त्रिभुवनेश्वरी । लकारस्था सदा पातु इन्द्राणी
 सर्वदा मम । मकारस्था सदा पातु सर्वत्र मां सुरेश्वरी ।
 एभिर्वर्णैः स्थिता देवी पातु मां भुवनेश्वरी । शिवानी मां सदा
 पातु सर्वत्र हरसुन्दरी । चन्द्रवौजस्थिता विद्या सावित्री शम्भु-

रुषिणी । पातु मां सर्वक्षेत्रेषु देवता भुवनेश्वरी । एतैर्वर्ण-
महामाया पञ्चविंशतिवर्णिका । भुवनेशी सदा पातु सर्वाङ्गे
त्रिपुराम्बिका । सर्वबीजेषु सर्वत्र योजयेद्भुवनेश्वरीम् । सर्वाङ्गे
मां सदा पातु देवी त्रिभुवनेश्वरी । शिखायां भ्रूयुगे चाक्षोरो-
ष्ठयोर्गण्डयोर्नसि । तथा च चिबुके दन्ते जिह्वायां तालुमूलके ।
हृदये पार्श्वयुगले पृष्ठे नाभौ तथोदरे । नितम्बे च तथोपस्थे
गुह्ये च जानुयुग्मके । जानुचक्रे च जङ्घयां कटिके पादके
पुनः । सर्वाङ्गे पातु मां देवी श्रीमत्त्रिपुरसुन्दरी । शास्त्रे वादे
च संग्रामे राजद्वारे सुरार्चने । प्रान्तरे गिरिदुर्गे च शत्रु-
मध्ये तथापरे । चोरे व्याघ्रे च सिंहे च विषमादिभयादिषु ।
अत्यन्तरोगयुक्तेषु पातु मां त्रिपुराम्बिका । सुन्दरी पातु सर्वत्र
सुन्दरी परिरक्षतु । इदं त्रिपुरसुन्दर्याः क्रमस्तोत्रमुदाहृतम् ।
यत्र तत्र न वक्तव्यं यदीच्छेदात्मनो हितम् । शठाय भक्तिशून्याय
निन्दकाय महेश्वरि ! । न्यूनाङ्गे चातिरिक्ताङ्गे दर्शयेन्न कदाचन ।
शूद्राय न च दयाञ्च स्तवराजं महेश्वरि ! । वदेद्वा दर्शयेद्वापि
शङ्करेण च भाषितम् । श्लोकं वा स्तवमेकं वा पूजयेद्वा पठन्नपि ।
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । सर्वमाशु तरत्येव स्तव-
स्यास्य प्रसादतः । अपुत्रो लभते पुत्रं दरिद्रो लभते धनम् ।
अरोगी बलवाञ्चैव जायते स्पर्शनादपि । किमन्यद्वहुना देवि !
यद्यद्वाञ्छितमात्मनः । तत्सर्वं लभते देवि ! स्तवस्यास्य प्रसा-
दतः ॥ इति विश्वसारतन्त्रे त्रिपुरासुन्दरीक्रमस्तवः समाप्तः ।

इति श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीयेऽर्थकाण्डे प्रातःकृत्यविधि-

रूपशाखाकथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

जामले ॥ ज्ञानमूलाः क्रियाः सर्वाः श्रुतिस्मृत्यदिता वृषाम् ।
तस्मात् ज्ञानं निषेवेत श्रीपुष्ट्यारोम्यवर्द्धनम् । एतद्वचनं मन्त्र-
सूक्ते दशमपटलेऽपि ॥ ज्ञानाकरणे दोष उक्तो राघवभट्टेन ॥

यतश्चाशुचिवस्त्रमस्नानमनलङ्कारं पुरुषं देवता नाधितिष्ठन्तीति ॥
 स्नानमेदमाह रुद्रजामले उत्तरखण्डे एकविंशतिपटले ॥
 स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं मज्जनं गात्रमार्जनम् । मन्त्रजलादिभिः
 स्नानमुत्तमं परिकीर्तितम् ॥ तत्प्रकारं शृणु प्राणवक्त्रभ ! प्रिय-
 कारणम् ॥ विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ मान्त्रं भीमं तथ-
 म्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च । वारुणं मानसञ्चैव सप्तस्नानं प्रकी-
 र्तितम् । एवं स्नात्वा विधानेन शुचिर्भवति नान्यथा ॥ तत्रै-
 मान्त्रस्नानादिकं विशेषयति तत्रैव ॥ आपो हिष्ठादिभिर्मन्त्रै-
 भीमं देहप्रमार्जनम् । आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गौरजः
 स्मृतम् । यत्तदातपवर्षेण स्नानं दिव्यमिहोच्यते । वारुणञ्चाव-
 गाहः स्यान्मानसं विष्णुचिन्तनम् । तत्र मन्त्रस्नानं द्विविधमा-
 न्तरं बाह्यञ्च । तत्र वैष्णवस्नानमान्तरमुत्तमं वशिष्ठसंहितायाम् ।
 अनन्तादित्यसङ्काशं वासुदेवं चतुर्भुजम् । शङ्खचक्रगदापद्ममुकुटं
 वनमालिनम् । द्वादशार्णाम्बुजगतं ध्यायेन्मारायणं विभुम् ॥
 विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ खस्थितं पुण्डरीकाक्षं मूर्तिमन्तं
 प्रभुं स्मरन् । तत्पादोदकजां धारां निपतन्तीं स्वमूर्द्धनि ।
 चिन्तयेद्ब्रह्मरन्ध्रेण प्रविशन्तं स्वकां तनुम् । तथा संचालयेत् सर्व-
 मेतद्देहगतं मलम् । तत्क्षणादिरजो मन्त्री जायते स्फटिको-
 पमः । इदं स्नानवरं मान्त्रात् सहस्रमधिकं स्मृतमिति ॥ इति
 वैष्णवान्तरस्नानम् ॥ शाक्तमभ्यन्तरस्नानमुक्तं श्रीपञ्चमीमते ॥
 स्नानप्रकारो द्विविधो बाह्याभ्यन्तरमेदतः । आन्तरं स्नानमत्यन्तं
 रहस्यमपि सादरात् । कथयामि भवध्वस्त्यै चतुर्वर्गफलाप्तये ।
 संविद्यमनुस्मृत्य चरणत्रयमध्यतः । स्रवन्तं सच्चिदानन्दप्रवाहं
 भावगोचरम् । विमुक्तिसाधनं पुंसां स्मरणादेव योगिनाम् । तेन
 प्रावितमात्मानं भावयेद्भवशान्तये ॥ इति शाक्ते आन्तरस्नानम् ।
 शैवा न्तरस्नानं शैवागमे उक्तम् । मनसा मूलमन्त्रेण प्राणायामपुरः-

सरम् । कुर्वीत मानसस्नानं सर्वत्र विहितञ्च यत् ॥ गन्धर्वतन्त्रे
षष्ठपटले ॥ स्नानञ्च त्रिविधं प्रोक्तं सन्ध्या च त्रिविधा स्मृता ।
आन्तरञ्च भवेद्देवि ! बाह्यं मानसमेव च । मानसं वै भवेत्
स्नानं यः सदा शुद्धमानसः । स्पर्शलेपादिके वापि निर्विकल्पः
सदैव हि । बाह्यमन्त्रैश्च सम्प्रोक्तमान्तरं शृणु साम्प्रतम् ।
प्रागुक्तक्रमयोगेन प्राणायामपरो बुधः । शक्तिं परशिवेनैव
सङ्गमय्य विधानतः । तदुद्भवावृते शस्त्रन्निमज्ज्य पुनरेवहीति ॥
अथ नित्यस्नानफलम् मत्स्यसूक्ते दशमपटले ॥ याम्यं हि
यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति । नित्यस्नानेन पूज्यन्ते
येऽपि प्रापकृतो जनाः । अगम्यागमनात् पापात् पापिभ्यश्च
प्रतिग्रहात् । रहस्याचरितात् पापान्मुच्यते स्नानमाचरन् ॥ अथ
बाह्यस्नानम् ॥ रुद्रजामले पूर्वखण्डे द्वितीयपटले ॥ नदी-
सरस्तङ्गाणेषु कूपवापीषु वा पुनः । प्रातर्मध्याह्णसायाह्णे नरः
स्नायाद् यथाविधि ॥ विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ विधिना
स्नानमुद्दिश्य कुर्यात् पूर्वाह्निकीं क्रियाम् । नदीं वा देवखातं
वा दौर्घिकां सागरं तथा ॥ एतान् प्राप्य स्नानमुद्दिश्य पौर्वा-
ह्निकीं क्रियां कुर्यादित्यन्वयः । नद्यादीनामुद्धृतजलापेक्षया
स्नानस्वजलस्य प्राशस्त्यमुक्तम् तत्रैव ॥ गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः
प्रशस्त्यन्ते स्नानतो बुधैः । काश्यादिसर्वतीर्थानि भारते यानि
सन्ति वै । तानि स्नाने प्रशस्त्यन्ते सर्वपापहराणि वै ॥ इति वज्र-
माचवचने योजनपर्यन्तदेशस्य गङ्गात्वात् कैमुतिकन्यायसिद्धं
गङ्गाजलस्योद्धृतस्यापि प्राशस्त्यमिति । एवञ्च गङ्गाद्या इत्यत्र
तदुपसंकिञ्चनबहुव्रीहिणा गङ्गाभिन्ना इति ज्ञेयम् ॥ नीलतन्त्रे
द्वितीयपटले ॥ अतः कुशानपि संगृह्य गत्वा जलान्तिकं ततः ।
मलापकर्षणं कृत्वा मन्त्रस्नानं समाचरेत् ॥ ग्राह्ये कुशान्
विशेषयति स्नामन्महत्पुण्यम् ॥ तर्ज्ज्या रजतं धार्यं स्वर्णं

धार्यमनामया । एष एव कुशः शाक्ते न दर्भो वनसम्भवः ॥ इति
 शाक्तकुशः । महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोक्तासे ॥ आदावप उप-
 सृश्य प्रविशेत् सलिले ततः । नाभिमाव्रजले स्थित्वा मलानाम-
 पनुत्तये । सक्तत् स्नात्वा तथोन्मज्ज्य मन्त्रज्ञानमथाचरेत् ॥ एतेन
 मलापकर्षणं विना सङ्कल्पपूर्वकज्ञानमात्रमनुशासनविरुद्धम् ।
 केचित्तु प्रागुक्तविश्वसारवचने पौर्वाहिकक्रियानन्तरज्ञानदर्शना-
 दकृततत्क्रियास्त्रैलाभ्यक्ता अपि ज्ञानात् पूर्वं पौर्वाहिककृत्य-
 माचरन्ति । तन्न मनोरमम् । प्रागुक्तजामलवचनेन क्रियामाव्रज्य
 ज्ञानमूलकत्वादत एव राघवभट्टेन मन्त्रज्ञानं कृत्वा देवगृह-
 मागत्य सम्राज्जनादीत्याद्युक्तम् ॥ नीलतन्त्रे ॥ विद्यया त्रिनिर्म-
 ल्यैवमाचरेत् पाथसा तथा । पुनर्निर्मल्यं पयसि सङ्कल्प्य समा-
 पयेत् । इष्टदेव्याः पूजनार्थं कुर्यात् ज्ञानं जलाशये ॥ मन्त्र-
 तन्त्रप्रकाशे ॥ अरुणेऽनुदिते मन्त्रौ तीर्थे वा विमले जले ।
 वैदिकं ज्ञानमाचर्य तान्त्रिकं ज्ञानमाचरेत् । इति वैदिकज्ञाना-
 नन्तरं तान्त्रिकज्ञानम् ॥ गन्धर्वतन्त्रे प्रथमपटले ॥ प्रचक्रं पूर्व-
 मुद्धृत्य तदिति परतस्ततः । सदिति तु समाभाष्य कर्म कुर्या-
 द्विचक्षणः । अरणात् कर्मणामाये ब्रह्मभूयाय कल्पते । इति
 तत्सदिति निर्देशफलम् । तोडलतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ अद्ये-
 त्यादि समुच्चार्य सौरमासं समुच्चरेत् । देवताप्रीतये पश्चात्
 ज्ञायाञ्च शुद्धवारिणा ॥ कुलचूडामणौ ॥ कण्ठरक्तहरित्रीला
 विविधा मम मूर्त्तयः । तत्र यः कुलगः शिष्यः स तद्रूपं परा-
 मृषन् । द्विवं सर्वामथोर्वीक्ष्य पातालं भूतसम्भवम् । आचान्तः
 कुलदर्भेण सदर्भकुलपुण्ड्रकः । कुलपात्रं सदूर्वञ्च सतिलं सजलं
 ततः । गृहीत्वा कुलदेवस्य प्रीतये ज्ञानमाचरेत् । कृतसङ्कल्प
 एवादौ कुलचक्रं जले न्यसेत् ॥ कुलपात्रं ताम्रपात्रम् । कुल-
 चक्रं त्रिकोणकमिति सङ्कल्पविधिः ॥ मन्त्रसूक्ते ॥ निले

नैमित्तिके काम्ये पितृदेवतकर्मणि । सङ्कल्पपूर्वकं कर्म अन्यथा
न फलं स्मृतम् ॥ इति सङ्कल्पाकरणे दोषः ॥ सङ्कल्पार्थं
निषिद्धविहितपात्रमपि तत्रैव ॥ शुक्तिशङ्खाश्महस्तैश्च कांस्थ-
रौप्यादिभिस्तथा । सङ्कल्पो नैव कर्त्तव्यो मृत्समयैश्च कदाचन ॥
इति सङ्कल्पे निषिद्धपात्रम् ॥ गृहीत्वौडुम्बरं पात्रं सौवर्ण्यं
विशेषतः । सङ्कल्पन्तु बुधः कुर्यान्मेध्यपात्रपुटेन वा ॥ इति
सङ्कल्पे विहितपात्रं तत्रैव ॥ स्नानकाले तु हस्तेन ताम्रपात्रेण
वा ततः । पैठके आहपात्रेण देवे शङ्खः प्रशस्यते ॥ इति कर्म-
विशेषे पात्रविशेषः ॥ मज्जनप्रकारमाह तत्रैव ॥ स्रोतसोऽभि-
मुखो मज्जेत् सूर्याभिमुखतोऽथ वा । अरेन्नारायणं गङ्गामिष्ट-
देवं ततः परम् । मज्जनं मुक्तकेशेन बध्नीयाच्च शिखां पुनः ।
ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा तीर्थान्यावाहयेत्ततः । ॐ गङ्गे च यमुने
चैव गोदावरि सरस्वति । नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्निन्
सन्निधिं कुरु । ब्रह्माण्डे देवतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवेः ।
तेन सत्येन मे देव ! तीर्थं देहि दिवाकर ! । प्रियव्रतानि तीर्थानि
सूर्यरश्मिस्थितानि च । आगत्यार्घ्यं गृहीत्वा च सर्वसिद्धिं
प्रयच्छ मे । चतुरस्रं विनिर्माय तत्र स्नानं दिशेत् सुधीः ॥
राघवभेददृष्टम् । आवाहयामि त्वां देवि ! स्नानार्थमिह सुन्दरि ! ।
एहि गङ्गे ! नमस्तुभ्यं सर्वतीर्थसमन्विता । इति मन्त्रैरद्भुत-
मुद्रया आदित्यमण्डलात्तीर्थमावाह्य वमित्यन्धसि संयोज्य सोम-
सूर्याग्निमण्डलानि तत्र सच्चिन्ध वमित्यमृतवीजेन द्वादशधा
अभिमन्त्र्य कवचेनावगुण्ठ्य अस्त्रेण संरक्ष्य मूलमन्त्रेणैकादशधा
अभिमन्त्रयेत् । तत्प्रमाणं वशिष्ठसंहितायाम् ॥ इत्यन्तोऽद्भुत-
मुद्राभ्यां तीर्थमाह्वय मण्डलात् । आवाह्यान्धसि संयोज्य सोम-
सूर्याग्निमण्डलम् । सच्चिन्ध मन्त्री तन्मध्ये निमज्जेत् सुसमा-
हितः । मूलमन्त्रं समावर्त्य मनसोन्नित्य मृचाकृति ॥ आनार्थदे ॥

विष्णुस्वाङ्गे प्रदङ्गानि प्राप्तायामपुरःसरम् । श्रीसूर्यमण्डला-
 तीर्थमाकषाद्भुजमुद्रया । वमित्थनेन चाप्राप्य कवचेनावगुण-
 येत् । संरक्षास्त्रे च मूलेन मन्त्रयेत् रुद्रसंख्यया । निमज्ज्य
 तस्मिन् श्रीदेवं ध्यायेच्छ्रद्धा जपेन्ननुम् । मन्त्रसूक्तेऽपि । रुद्र-
 संख्यं जपेन्नान्द्रमाच्छाद्य मौनमुद्रया । सूर्यायामिमुखं तोयं
 निक्षिप्य रविसंख्यया । रविसंख्यया द्वादशसंख्याया । मूलमन्त्रं
 समुच्चार्य चालयेच्च करद्वयम् । चरणाभिरुते तोये त्रिर्निमज्ज्य
 जपेन्ननुम् । अथ रुद्रालम्बनं विश्वसारतन्त्रे ॥ रुद्रोदकस्य
 गङ्गायां स्नानयित्वा विधानतः । स्नानं कुर्वीत विधिना महा-
 कालवचो यथा ॥ सृत्तिकालम्बनप्रकारस्तु मन्त्रतन्त्रप्रकाशे ॥
 मूलेनानीय सृत्स्नान्तु विभागं तत्र कारयेत् । भागमेकं जलेनैव
 क्षिपेन्नान्द्रं समुच्चरन् । एवं सूर्वादिनाभ्यन्तं तथैव परिलेपयेत् ।
 तथैव भागान्तरेण परिलेपयेदधोभागमिति शेषः ॥ लेपनप्रकारो
 मन्त्रसूक्ते ॥ नासाभाले च गण्डे च चिबुके पाञ्चयोः पदे ।
 हृदये नाभ्यूर्ध्वगङ्गासु निरग्नेर्दृष्टिकाविधिः ॥ क्षेपणमन्त्रस्तु तत्रैव ॥
 इदं विष्णुरिति मन्त्रस्य मेधातिथिर्द्विर्गायत्रीच्छन्दो विष्णु-
 देवता तोये सृत्तिकालम्बने विनियोगः । ॐ इदं विष्णुर्विच-
 क्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांशुले ॥ गात्रलेपनमन्त्रस्तु
 विश्वसारे ॥ श्रीं अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे ! ।
 सृत्तिके ! हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् । श्रीं उद्धृतासि
 वराह्येण कृष्णेन शतबाहुना । नमस्ते सर्वदेवानां प्रभवारुणि !
 सुव्रते ! । ततः । श्रीं आधारं सर्वरूपस्य विष्णुरतुलतेजसः । तद्गु-
 पाय ततो जाता अग्ने ताः प्रथमाम्बुदम् । इत्युपदिश्यामसि च
 त्रिर्निमज्जेत् ततो बुधः ॥ वशिष्ठसंहितायाम् ॥ उत्थायाचम्य
 तत्पश्चात् षडङ्गन्याससंयुतः । आत्मानं मूलमन्त्रेण मुद्रया कल-
 साख्यया । सप्तकत्वोऽभिषिञ्च्य मूलेनामन्त्रितैर्जलैः ॥ कलस-

मुद्रा यथा ज्ञानार्णवे ॥ वामहस्ते कृता मुष्टिर्दक्षहस्तस्य पार्वति ! ।
 कलसाख्या भवेन्मुद्रा सर्वपापहरा शुभा ॥ वशिष्ठसंहितायाम् ॥
 उभयज्ज कुम्भमुद्रान्तु बद्धा स्नायाद्वषट् ततः । शालग्रामशिला-
 तोयं तुलसीगन्धमिश्रितम् । कृत्वा शङ्खं भ्रामयन् त्रिः प्रक्षि-
 पेन्नजमूर्धनि । ततः संचेपतो विप्रान् मनुष्यान् तर्पयेत् पितॄन् ।
 पीडयित्वा स्वकं चोरं प्रक्षाल्याचम्य यत्नतः ॥ इति संचेपतर्प-
 णम् ॥ परस्नाते तु विशेषोऽस्ति विश्वसारे द्वितीयपटले ॥ पर-
 स्नाते तु कर्त्तव्यः पङ्कपिण्डीक्षरः सदा । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पङ्क ! त्वं
 त्यज पुण्यं परस्य च । पापानि विनाशय मे शान्तिं देहि सदा
 मम ॥ इति परस्नातेतिकर्त्तव्यता ॥ अथ अयनादौ तैलस्नान-
 निषेधः ॥ योगिनीतन्त्रे उत्तरखण्डे नवमपटले ॥ अयने विषुवे
 चैव भीमवारे दिनक्षये । द्वादश्यां राहुग्रस्ते च तैलस्नानं न
 कारयेत् ॥ अथ गात्रमार्जनं तत्रैव ॥ वस्त्रेण मार्जयेद्देवि ! कार्पा-
 सेनाथ वाल्कलैः । रक्तवस्त्रैर्भवेत् कुष्ठी पाण्डुरैर्व्याधिमाप्नुयात् ।
 न कुर्यात् कुसुमैश्चैव कृत्वा नाशमवाप्नुयात् । पटैश्चक्षुः समा-
 प्रोति नीलैरक्तक्षयं व्रजेत् । मध्याह्नस्नाने तु गात्रमार्जननिषेधो
 मत्स्यसूक्ते दशमपटले ॥ मध्याह्नस्नानं देवेशि ! वस्त्रेण वाथ
 पाणिना । न च प्रमार्जयेद्गात्रं प्रातर्भोग्यं न दुष्यति । प्रेतस्नाने
 च तीर्थे च गङ्गायां सार्वकालिकम् । न तूलिकस्य वीजेन गात्रं
 नैव प्रमार्जयेत् । एषु गात्रं नैव मार्जयेत् । अधिकदोषदर्शनार्थं
 न तूलिकस्य वीजेनेत्युक्तम् । मध्याह्ने गात्रमार्जननिषेधकारणमपि
 तत्रैव ॥ देवाः पिबन्ति शिरसो मुखस्य पितरस्तथा । उरसः
 पितृगन्धर्वा अधरे सर्वजन्तवः । तस्माच्च मार्जयेद् गात्रं मध्याह्ने
 तु विशेषतः । पुरश्चरश्चरसोऽस्मासे ॥ गङ्गास्नानं विना देवि !
 पूजयेद् यस्तु कालिकाम् । दशविद्या महेशानि ! पूजयेद् यस्तु
 भक्तितः । सर्वं तस्माद् दृष्ट्वा देवि ! गङ्गास्नानं विना प्रिये ! !

गङ्गामन्त्रं समुच्चार्य्य क्षेत्रे नद्यान्तु पार्वति ।। स्नापयेद् यस्तु
 पापाङ्गा सर्वपापैः प्रमुच्यते । ध्यानश्चैव तथा मन्त्रं गङ्गायाः
 शृणु सुन्दरि ।। तन्त्रोक्तं ध्यानमन्त्रश्च प्रशस्तं भारते कलौ ॥
 अथ ध्यानम् ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशां शुक्लाम्बरविभूषिताम् ।
 शुक्लमुक्तावलीमालां हृदयोपरिशोभिताम् । श्वेतमालाधरां
 देवीं श्वेताभरणभूषिताम् । सदा षोडशवर्षीयां ब्रह्मादिपरि-
 षेविताम् । एवं ध्यात्वा जपेद्द्विधां गङ्गायाः शृणु शङ्करि ।।
 प्रणवं पूर्वमुच्चार्य्य मायावीजं समुदरेत् । गङ्गायै परमेशानि !
 ततः परमुदीरयेत् । पूर्ववीजद्वयञ्चोक्ता वज्रिजायां समुदरेत् ।
 एषा नवाक्षरी विद्या सुषुम्नामार्गसंस्थिता ॥ १ ॥ अपरैकं
 प्रवक्ष्यामि मन्त्रं परमगोपनम् । प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य गङ्गायै तद-
 नन्तरम् । पुनः प्रणवमुद्धृत्य मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥ २ ॥ अपरैकं
 प्रवक्ष्यामि सुषुम्नामार्गसंस्थितम् । मायावीजं समुद्धृत्य पुनः
 प्रणवमुदरेत् । ततो गङ्गापदं देवि ! चतुर्थ्यन्तं कुरु प्रिये ।।
 पूर्ववीजद्वयं प्रोक्त्वा मन्त्रमेतं जपं कुरु । एषा सप्ताक्षरी विद्या
 सदा मे शिरसि स्थिता ॥ ३ ॥ अपरैकं प्रवक्ष्यामि मन्त्रं परम-
 दुर्लभम् । मायावीजं समुद्धृत्य गङ्गायै तदनन्तरम् । पुनर्मायां
 समुद्धृत्य मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥ ४ ॥ अनेन ध्यानमार्गेण मन्त्र-
 मार्गेण पार्वति ।। पूजयेत् सततं गङ्गां तस्य सिद्धिरदूरतः ।
 दिने दिने च जप्त्वा वै गङ्गास्नानफलं लभेत् । तथा । तस्मादादौ
 जपेद्द्विधां गङ्गायाः सुरपूजिते ।। गङ्गापि स्वयमायाति पूतार्थं
 साधकस्य च ॥ इति गङ्गामन्त्रफलम् ॥ या गङ्गा महती माया
 कुण्डली परकुण्डली । सा गङ्गा परमेशानि ! ब्रह्माण्डं व्याप्य
 तिष्ठति । महानदनदीरूपा सर्वं व्याप्य हि तिष्ठति ॥ गङ्गा-
 क्षेत्रमाहात्म्यमपि तत्रैव ॥ यत्र क्षेत्रे नदी देवि ! आयासे
 योजनात् प्रिये ।। सा गङ्गा चक्षुलापाङ्गि ! किञ्चिन्नात्मनः

संशयः । न हि गङ्गासमं पुण्यं मम ज्ञानं हि विद्यते । योमिनी-
तन्त्रे पूर्वखण्डे अष्टादशपटले ॥ माहात्म्यं किमु वक्ष्यामि
गङ्गायाश्च सुरेश्वरि ! । यन्नामस्मरणादेव पापिनो मुक्तिभा-
गिनः । गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयात् पापिनामपि पातकी । तथाश्च
पातकं हित्वा तैर्गच्छेद्द्वैष्णवीं पुरीम् ॥ इति गङ्गानाममाहात्म्यम् ।
यानि कानि च पापानि प्रोक्तानि ते महेश्वरि ! । प्रायश्चित्त-
विहीनानि प्रायश्चित्तपरायण्यपि । तानि सर्वाणि नश्यन्ति गङ्गा-
नीराभिषेकतः ॥ इति गङ्गाजलमाहात्म्यम् ॥ नगरी घर्घरा-
द्यम्बु पतेद्गङ्गा प्रवाहयेत् । सर्वं गङ्गा भवत्येव मन्त्रमाहात्म्यतः
शिवे ! । यत्र देशे वहेद् गङ्गा स देशः पुण्यभाजनः । पुण्यक्षेत्रं
समुद्दिष्टं पवित्रं योजनहयम् । तत्र यत् क्रियते कर्म गङ्गायां
नाच संशयः । गङ्गायां यत् कृतं देवि ! तदक्षयफलं लभेत् ।
सङ्गमं वा विहीनं वा कथितं शम्भुवत्सभे ! । तत्रस्थाः प्राणिनः
सर्वे देवलोकविनिःसृताः । भुक्ता च विविधान् भोगान् कृत्वा
च सुकृतं सदा । अनायासेन यास्यन्ति स्थानं परमदुर्लभम् ।
इति सगङ्गदेशफलम् ॥ यत्र गङ्गा न शोचन्ति देवर्षिगणसंस्तुताः ।
गङ्गायां त्वजते प्राणान् यस्तु पुण्यप्रभावतः । ज्ञानतो मोक्षमा-
प्नोति वैकुण्ठं तदभावतः । स्वर्लोकाद्यामहेशानि ! गङ्गा पाप-
विवर्जिताः ॥ इति गङ्गायां प्राणत्यागफलम् ॥ गङ्गामुद्दिश्य व्रजतः
पथि प्राणान् विमुञ्चति । विष्णुलोकं बहुगुणं पापौ चेक्षोऽपि
मच्छति ॥ इति गङ्गायात्रिकस्य पथि सृत्त्युपलम् । तत्तीरे
यस्त्वजेत् प्राणान् न्यायतोऽन्यायतोऽपि वा । सोऽपि स्वर्गम-
वाप्नोति सर्वसम्भारसंयुतम् । इति गङ्गातीरसृत्त्युपलम् । वाय-
दस्त्रीनि गङ्गायां निक्षिप्यन्ते सृतस्य च । तावदद्दसहस्राणि
स्वर्गलोके महीयते । इति गङ्गायां सृतास्त्रिजिह्वफलम् ॥ गङ्गा-
जलसमायोगान् प्रियते यत्र कुलपित् । सर्वपापविनिर्मुक्तौ

विष्णुलोके महीयते । इत्यन्त्र गङ्गाजलसमायोगमरणफलम् ॥
 गङ्गातीरे चतुर्हस्ते पिण्डं दद्यात् समाहितः । पितॄणां निष्कृतिं
 कृत्वा विष्णुलोके महीयते ॥ इति चतुर्हस्तमध्ये पिण्डदान-
 फलम् ॥ गङ्गायां तर्पणं देवि ! पुण्यवान् यः समाचरेत् ।
 महावृत्तिर्भवेत् सत्त्वं पितॄणाञ्च शताब्दिकी । ऋषीणां देवता-
 नाञ्च तथैव समुदाहृतम् । इति गङ्गायां तर्पणफलम् ॥ दिवा
 वा यदि वा रात्रौ सन्ध्यायां वा महानिधि । स्नानं दानं तपो
 होमस्तर्पणं पूजनं शिवे ।। सर्वं कुर्यान्तु गङ्गायां कालमेदं न
 चाचरेत् । इति गङ्गायां पर्युदस्तकालाभावः । कालमेदं
 समाचर्य यदि कार्यं त्यजेत् शिवे ।। ततस्तु स्थावरो भूया-
 दरश्चे तदनन्तरम् । दावाग्निना शिखा तस्य दग्धाशु भस्मनै-
 कधा । तदन्ते परमेशानि ! चाण्डालो नित्यदुःखितः । जायते
 सप्तजन्मानि तदन्ते रजको भवेत् । जन्मत्रयं महेशानि !
 तदन्ते शूद्रयोनिषु । दशजन्म महेशानि ! ततो वैश्यत्वमाप्नु-
 यात् । चतुर्वज्जन्मतीते तु चतुर्यत्वं विजन्मतः । ब्राह्मणत्वं
 ततः प्राप्य लभेत् पुण्यगतिं नरः । इति गङ्गायां कालाकाल-
 विचारनिन्दा ॥ गङ्गायां हरते यो हि यत्किञ्चित् परमेश्वरि ।।
 तस्य मोहान्धतमसो रौरवाच्चास्ति निष्कृतिः । आभूतसंग्रवं
 देवि ! कथितं ते सुरेश्वरि ।। इति गङ्गायां किञ्चिद्वरण-
 दोषः ॥ गङ्गातीरे च गङ्गायां प्रतिगृह्णाति यो नरः । श्वपचो
 जायते नित्यं दशजन्मनि कामिनि ।। ततो दारिद्र्यदोषेण
 परिभ्रमति मेदिनीम् । सप्तजन्म महादेवि ! तदन्ते निष्कृतिं
 लभेत् ॥ इति गङ्गादौ प्रतिग्रहणदोषः ॥ एवन्ते कथितं तस्य
 मन्त्रमाहात्म्यमुत्तमम् । कालिकाया महेशानि ! गङ्गामाहात्म्य-
 कारणम् ॥ इति योगिनीतन्त्रे गङ्गामाहात्म्यम् ॥

ॐ सिद्धोर्निखिलं विश्वं मुहुः शुक्रं प्रजायते । मस्तनः

सर्वभूतानाम्मापो देव्यः पुनन्तु माम् । तारवारुणबीजेन पुटितं
तत् समुच्चरेत् । अलक्ष्मीं मलरूपां यां सर्वभूतेषु संस्थिताम् ।
चालयन्ति निजस्पर्शादापो नित्यं पुनन्तु माम् । इति मन्त्राभ्यां
राघवभट्टघृताभ्यामात्मानमभिषिच्य । ॐ यन्मे केशेषु दौर्भाग्यं
सौमन्ते यच्च मूर्ध्नि । ललाटे कर्णयोरक्षोरापस्तत्त्वं तु वो
नमः । आयुरारोग्यमैश्वर्यमरिपक्षक्षयं सुखम् । सन्तोष-
क्षान्तिरास्तिक्यं विद्या भवतु वो नमः । इत्यनेन राघवभट्ट-
घृतेन जलं नमेत् ॥ अथ मानसस्नानम् ॥ तत्र प्रथमं बन्ध-
मोक्षादौ मनसः कारणत्वं दर्शयति ॥ योगिनीतन्त्रे तृतीय-
भागे अष्टमपटले ॥ मन एव तु वै नित्यं मन एव तु कारणम् ।
मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । तस्य नियन्त्रणा-
देव संसारी न भवेत् क्वचित् । वदत्यन्यं करोत्यन्यं यत्तु वाङ्म-
नसि स्थितम् । दर्शयति तथा चान्यं वृथा तस्य क्रिया भवेत् ।
इत्यधिकं मत्स्यसूक्ते षड्विंशतिपटले ॥ चिन्तयेद् यः कृतं दुष्टं
तीर्थस्नानेन तस्य किम् । शतशोऽपि जलैर्धौतं सुराभाण्डमिवा-
शुचिरित्यपि मत्स्यसूक्ते ॥ योगिनीतन्त्रे ॥ तन्नेष्टं तत्परं जातं
तन्मूर्खं दुःखकारणम् । चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नाने निषि-
ध्यते । सर्वदापि जलैर्धौतं सुराभाण्डमिवाशुचिः । यदि वसति
गुहायां पर्वताग्रे चिरं वा यदि वसति त्रिस्तुल्यं तस्य पिच्छं
पटं वा । यदि पठति पुराणं वेदसिद्धान्ततत्त्वं यदि हृदयम-
शुद्धं सर्वमेतद्विरुद्धम् । न तीर्थानि न दानानि न व्रतानि न
चात्रमाः । दुष्टाशयं दुष्टमतिं पावयन्ति कदाचन । इति
दुष्टमनसो दोषकथनम् ॥ तथैव ॥ इति चेतो वशीकृत्य यत्न-
तत्र वसेन्नरः । तत्र तस्य कुसुमेवं प्रयागं पुष्करं गवः ॥ इति
शुद्धचेतसः फलकथनम् । ज्ञानसङ्गुष्णम् ॥ इदं तीर्थमिदं तीर्थं
धमन्ति तामसा जनाः । ज्ञानतीर्थं न जानन्ति यथं सुखा

वरानने ! ॥ रुद्रजामले उत्तरखण्डे एकविंशतिपटले ॥ ज्ञान-
 मात्रेण मुक्तः स्यात् पापशैलादनन्तगः । आयाच्च विमले तीर्थे
 हृदयाभोजपुष्करे । विन्दुतीर्थेऽथवा आयात् सर्वजन्माघ-
 मुक्तये । इडासुषुम्ने शिवतीर्थकेऽस्मिन् ज्ञानाम्बुपूर्णे वहतः
 शरीरे । ब्रह्माम्बुभिः स्नाति तयोः सदा यः किं तस्य गाङ्गैरपि
 पुष्करैर्वा ॥ एतद्वचनद्वयं कल्पसूत्रटीकायामुदयाकरपद्धत्या-
 मिति कृत्वा लिखितम् ॥ ज्ञानसङ्कुल्याम् ॥ इडा भागीरथी
 गङ्गा पिङ्गला यमुना नदी । तयोर्मध्यगता नाडी सुषुम्नाख्या
 सरस्वती । त्रिवेणीसङ्गमो यत्र तीर्थराजः स उच्यते । तत्र
 ज्ञानं प्रकुर्वीत सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति मानसप्रयोगः ॥ रुद्र-
 जामले ॥ इडा मलस्थाननिवासिनी या सूर्यात्मिका या यमुना
 प्रवाहिका । तथा सुषुम्ना मलदेशगामिनी सरस्वती रक्षति
 मज्जनात्मकम् । मनोगतज्ञानपरो मनुष्यो मन्त्रक्रियायोग-
 विशिष्टतत्त्ववित् । महीस्थतीर्थे विमले जले सुदा मूलाम्बुजे
 स्नाति सुमुक्तिभाग् भवेत् । सर्वाणि तीर्थे सुरतीर्थपावनी गङ्गा
 महासत्त्वविनिर्गता सती । करोति पापक्षयमेव मुक्तिं ददाति
 साक्षादमलार्थपुष्पदा । इति मूलाधारस्थतीर्थम् ॥ स्वर्गस्थं
 यावता तीर्थं स्वाधिष्ठाने सुपङ्कजे ॥ मनो निधाय योगीन्द्रः स्नाति
 गङ्गाजले यथा । इति स्वाधिष्ठानस्थतीर्थम् । मणिपूरे देवतीर्थं
 पञ्चकुण्डं सरोवरम् । तत्र श्रीकामनातीर्थं स्नाति यो मुक्ति-
 मिच्छति । इति मणिपूरतीर्थम् ॥ अनाहते सर्वतीर्थं सूर्य-
 मण्डलमध्यगम् । विभाव्य सर्वतीर्थानि स्नाति यो मुक्तिमिच्छति ।
 इत्यनाहततीर्थम् ॥ विशुद्धाख्ये महापद्मे अष्टतीर्थसमुद्भवः ।
 कैवल्यमुक्तिदं ध्यात्वा स्नाति वीरो विमुक्तये । इति विशुद्धस्थ-
 तीर्थम् । मानसं विन्दुतीर्थं कालीकुण्डं कलाधरम् । आत्राचक्रं
 सदा ध्यात्वा स्नाति निर्वाणसिद्धये । इत्यात्रास्थतीर्थम् ॥ एतत्

कुलप्रियस्नानं कुर्वन्ति योगिनो मुदा । अतो वीराः सत्त्वयुक्ताः
 सर्वसिद्धियुताः सुराः । नानापापं सदा कृत्वा ब्रह्महत्याविनि-
 र्गतम् । कृत्वा स्नानं महातीर्थं सिद्धाः स्युरणिमादिगाः । स्नान-
 मात्रेण निष्पापोऽशक्तः स्याद्वायुसंग्रहे । तीर्थानां दर्शनादेष्टां
 मुक्तो योगी भवेद् ध्रुवम् ॥ इति मानसस्नानफलम् ॥ मत्स्य-
 सूक्ते दशमपटले । जलादुत्थाय कर्त्तव्यं जले चैवोपविश्य यत् ।
 अनयोर्विपरीतेन यत्करोति न तत्कृतम् । यज्जले शुष्कवस्त्रेण
 स्थले चैवार्द्रवाससा । न कुर्यादाङ्गिकं कर्म जले चापि स्थलेषु
 च । इति जले शुष्कवाससा स्थले चार्द्रवाससा कर्मनिषेधः । गौत-
 मीये ॥ पीडयित्वाम्बरं चोरं प्रक्षास्याचम्य वाग्यतः । धार-
 येद्वाससौ शुद्धे परिधानोत्तरीयके । अच्छिन्ने सदृशे शुक्ले
 आचामेत् पीठसंस्थितः । मत्स्यसूक्ते ॥ उत्तीर्य वाससौ धौते
 परिधाय विचक्षणः । न रक्तं मलिनञ्चैव न नीलञ्च प्रशस्यते ।
 अष्टौ सप्त तथा षष्ठं चतुर्हस्तान्यनुक्रमात् । ब्राह्मणादिक्रमे-
 ष्वैव पिधानास्वरमौरितम् । इति परिधेयवस्त्रपरिमाणम् ॥
 मात्स्ये ॥ श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णञ्चेत्यनुपूर्वशः । अनु-
 पूर्वश इति ब्राह्मणाद्यनुक्रमेण । वस्त्रमन्यधृतञ्चैव सदैव
 परिवर्जयेत् । वस्त्रमूलं समुद्धृत्य पृष्ठवन्धे षडङ्गुलम् । दण्डायां
 अङ्गुलं त्वक्का नाभिमात्रे विनिर्दिशेत् । दशाङ्गुलं न
 कर्त्तव्यं परिवर्त्तं न कारयेत् । इति वस्त्रपरिधानप्रकारः ॥
 अथ कर्मविशेषे वस्त्रविशेषः ॥ उदयभानुनाथकृतकृष्णार्चन-
 चन्द्रिकायाम् ॥ श्यामारहस्यधृतस्वतन्त्रतन्त्रे । मोक्षार्थी रक्त-
 वस्त्रे हे भोगार्थी श्वेतवाससी । मारुते कृष्णवासस्तु वज्र-
 रक्तं सदा गृही । एवञ्च पूर्वोक्तमत्स्यसूक्तवचने यद्वक्त-
 वस्त्रस्वाप्रशस्तत्वमुक्तं तन्मोक्षादिविशेषकर्मतिरिक्तकर्मपरं
 सामान्यविशेषन्यायात् । अतएव अत्रदाकस्योक्तवस्त्रमात्रवचने

रक्तवस्त्रपरिधानं वस्त्रते । उच्चाटे व्याघ्रचर्मणि वृक्षत्वक् स्तम्भ-
 चर्मणि । परिधाय ततो मन्त्री यागभूमिमयाविशेत् । मत्स्य-
 सूक्ते ॥ न चैवं घुनयेदस्त्रं न केशान् घुनयेत् क्वचित् ॥ नीली-
 रक्तेन वस्त्रेण यत्कर्म कुरुते द्विजः । स्नानं दानं जपं होमं
 सप्तैवं विफलं भवेत् ॥ इति नीलादिवस्त्रेण कर्मकरणनिषेधः ॥
 कसौ कार्पासवस्त्रञ्च पट्टं घौमं प्रशस्यते । नित्यं कार्पाचितं
 कुर्वाद्यदशुद्धं शुद्धतानियात् । केन जलेनापचितं प्रक्षालितमि-
 त्यर्थः । इति कलौ कार्पासादिवस्त्रप्रशंसा ॥ सूचीविद्येन वस्त्रेण
 आसुदष्टेन वा द्विजः । कटिशून्येन देवेशि ! सर्वं स्नानफलं
 हरेत् ॥ इति सूचीविद्यादिवस्त्रनिषेधः । वस्त्रान्तरेण यद्वस्त्रं
 कृमिजं वा प्रदृश्यते । न देयं दैवे पैत्रे च कोष्ठजञ्च प्रशस्यते ॥
 इति विजातीयवस्त्रनिषेधः । कृमिजेन तु वस्त्रेण यः स्नानं
 कुरुते नरः । सर्वकालकृतं पुण्यं स्नानमात्रेण नश्यति ॥ इति
 कृमिजवस्त्रेण स्नाननिषेधः । एतदेव श्वेतजातवृक्षजाते न
 दुष्यति । श्वेतकृमेण सभूतं प्रशस्तं दैवपैत्रयोः ॥ इति कृमिज-
 श्वेतवस्त्रप्रशंसा ॥ अथोत्तरीयम् ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ शतद्वयेन सूत्रेण
 उत्तरीयस्य मानकम् ॥ तद्वर्द्धनाय वा कार्यमभावे सर्वतः
 स्वयम् । योगपदादीनां पूजादावुपयोगात्तत्त्वक्षणं वीरमितोदय-
 घृतसिद्धान्तशेखरे ॥ त्रिविधं योगपदकमाद्यं व्याघ्राजिनोद्भ-
 वम् । द्वितीयं मृगचर्माम्बं तृतीयं तन्तुनिर्मितम् । चतुर्मात्र-
 प्रविस्तारं दैर्घ्येण यन्नसूत्रवत् । चतुर्मात्रं चतुरङ्गुलमात्रम् ॥
 यन्प्रोपवीतमार्जनस्य स्नानात् परतः कर्त्तव्यत्वं तदत्र लिख्यते ॥
 गायत्रीतन्त्रे चतुर्थब्राह्मणपटले ॥ सम्मार्ज्यं दधिदुग्धेन घृतेन
 बहुयवतः । घृताद्यभावे चार्वङ्गि ! मार्जयेत्तङ्गुलिपिष्टकैः । तद-
 भावे सार्षपेण तिलतैलं परित्यजेत् । विल्वस्य फलनिर्यासैर्मार्-
 जयेत् द्विजसत्तमः । शुद्धसत्त्वात्मकं सूत्रं तदा भवति प्रत्यक्षम् ।

इति यज्ञोपवीतमार्जनद्रव्याणि ॥ यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारस्तु
तत्रैव ॥ वामस्कन्धात् समुत्तार्य वामाङ्गुष्ठे नियोजयेत् । वामा-
ङ्गुष्ठं वामस्कन्धमेवमेव न चान्यथा । वामाङ्गुष्ठयुतं सूत्रं कृत्वा
सम्भार्जयेद् द्विजः ॥ इति यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारः । कण्ठादौ
यज्ञोपवीतकरणदोषश्च तत्रैव ॥ कण्ठे शिरसि दक्षकरे कृत्वा
शूद्रत्वमर्हति । गायत्र्या अयुतं जप्त्वा तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ।
तथा । वर्णविप्रे तथा भट्टे मार्जनं न हितं सदा । धारणं यज्ञ-
सूत्रस्य जातिभेदे पृथक् पृथक् । रक्तचन्दनतोयेन मार्जयेत् क्षत्र-
जातयः । हारिद्रैर्मार्जयेद्दैत्य इति शास्त्रस्य निर्णयः ॥

अथ तिलकं मत्स्यसूक्ते दशमपटले ॥ अथोपविश्य पूर्वाशा-
मुखो भूत्वा सुसंयुतः । प्रकुर्यात्तिलकं मन्त्री उत्तराशामुखेन
वा । गोपीचन्दनकेनाथ रोचनाकुङ्कुमेन वा । मृत्तिकया मल-
यजेन तुलसीविल्वजेन वा ॥ योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे नवम-
पटले ॥ मलयजेन गन्धेन गोपीचन्दनकेन वा । विल्वकाष्ठो-
द्भवेनाथ तुलसीकाष्ठकेन वा । पद्मकेन तमालेन तथा रोच-
नयाथवा । पिधाय तिलकं श्रेष्ठमेपाभेकतमेन वा ॥ विल्वका-
ष्ठोद्भवेनेत्युदासीनपरम् । तत्काष्ठचन्दनं भाले यो धारयति
सम्भ्रमादित्यादि योगिनीतन्त्रीयपूर्वखण्डे पञ्चमपटलोक्तवच-
नात् ॥ मृदादिफलं मत्स्यसूक्ते ॥ मृदा तु मुक्तिमाप्नोति आयुष्यं
चन्दनेन तु । कुङ्कुमेन भवेत्कार्यं रोचना वश्यमौरितम् । जलस्या
मृत्तिका वर्ष्वा तीरस्थं पुण्यदायकम् । तस्मात्तीरोद्भवं श्राद्ध-
मश्वक्रान्तेति सम्पठन् । नोत्थाय तिलकं कुर्यान्मृदा स्त्रीसरितो
बुधः । शस्तश्च जाङ्गवीतीरोद्भवैर्वा गोपिचन्दनैः ॥ इति तिल-
कस्य मृत्तिकाविधिनिषेधौ । तिलककरणमन्त्रस्तु मत्स्यसूक्ते ।
केशवानन्त ! गोविन्द ! वराह ! पुरुषोत्तम ! । पुण्यं यशस्वमायुष्यं
तिलकं मे प्रसीदतु ॥ चन्दनधारणमन्त्रोऽपि तत्रैव । कान्तिं

लक्ष्मीं धृतिं सौख्यं सौभाग्यमतुलं मम । ददातु चन्दनं नित्यं
 सततं धारयाम्यहम् । इत्यनेन च मन्त्रेण प्रदध्याचम्यवित्तमः ॥
 तिलकधारणस्थानानि मत्स्यसूक्ते ॥ ललाटे प्रथमं दद्यान्मूर्ध्नि
 दद्यात्ततो हृदि । कण्ठे च श्रोत्रयोर्बाह्वोर्बाहुमूलद्वयेऽपि च ।
 नाभौ पृष्ठे च सन्दध्यात् पार्श्वयोश्च युगं युगम् । तिलकानि
 लिखेच्चैव मुच्यते सर्वपातकैः । भाले दीपशिखाकारं बाहुभ्यां
 विष्णुपत्रवत् । हृदये कमलाकारं ग्रीवायां चन्द्रमुद्दिशेत् ॥
 वैष्णवतिलके तु विगेषः ॥ ललाटे तु गदा कार्त्तिया मूर्ध्नि चापं शरं
 तथा । नन्दकश्चैव हृदये शङ्खं चक्रं भुजद्वये । शङ्खचक्राङ्कितौ
 विप्रः श्मशने स्त्रियते यदि । प्रयागे या गतिः प्रोक्ता सा गति-
 स्तस्य नारद ! । श्यामाप्रदीपे द्वितीयपरिच्छेदे । यज्ञपार्श्वे मा
 तिलकी कर्म कुर्वीतति । तस्मान्मृदा जलेनापि कर्त्तव्यं तिलकं
 बुधैः । अन्यथा निष्फलं ज्ञेयं वीजोप्तिरूपरे यथा । तिलका-
 करणनिन्दापि तत्रैव मत्स्यसूक्ते ॥ अकृत्वा तिलकं भाले
 चण्डालं यस्तु पश्यति । पुनः स्नानन्तु कर्त्तव्यं विष्णुतोषारणे
 तथा । जले च घटे च क्रायायां संवीक्ष्य तिलकं चरेत् । दर्पणे
 वीक्ष्येदयन्नादमावास्यां विवर्जयेत् ॥ इत्यमावास्यायां तिलक-
 निषेधः । तथा । तिलके निजदेवास्त्रं विलिखेद्दक्षिणादितः ।
 वीजं बाह्वदरोत्सङ्गे भाले वा प्रणवादिकम् । उल्काङ्गे क्रोडे ॥
 राघवमष्टधृतब्रह्माण्डपुराणे ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं सौम्यं ललाटे
 यस्य दृश्यते । स चण्डालोऽपि शुद्धात्मा पूज्य एव न संशयः ।
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा सौम्येति पद्मपुराणे प्रथमचरणे पाठः ।
 अशुचिश्चाप्यनाचारो मनसा पापमाचरेत् । शुचिरेव भषेन्नित्य-
 मूर्ध्वपुण्ड्रान्वितो नरः । मत्प्रियार्थं शुभार्थं वा रक्षार्थं चतु-
 रानन ! । मङ्गलतो धारयेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्रमतन्द्रितः । मत्पूजा-
 होमकाले च सायं प्रातः समाहितः । मङ्गलतो धारयेन्नित्यमूर्ध्व-

पुण्ड्रं भवायहम् । इति भगवन्नक्तिविलासधृतपद्मपुराणि अधिकम् ।
तद्भृतस्कन्दपुराणे कार्तिकप्रसङ्गे ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रो मृदा शुभ्रो ललाटे
यस्य दृश्यते । चण्डालोऽपि विशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रे स्थिता लक्ष्मीः ऊर्ध्वपुण्ड्रे स्थितं यशः । ऊर्ध्वपुण्ड्रे
स्थिता मुक्तिरूर्ध्वपुण्ड्रे स्थितो हरिः । उत्तरखण्डे शिवपार्वती-
संवादे ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु विशाले सुमनोहरे । लक्ष्म्या साहं
समासीनो देवदेवो जनार्दनः । तस्माद् यस्य शरीरे तु ऊर्ध्व-
पुण्ड्रं धृतं भवेत् । तस्य देहं भगवतो विमलं मन्दिरं स्मृतम् ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रधृतो विप्रः सर्वलोकेषु पूजितः । विमानवरमारुह्य
याति विष्णोः परं पदम् । ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं दृष्ट्वा यायैः
प्रमुच्यते । नामस्मृत्या तथा भक्त्या सर्वदानफलं लभेत् ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं यः आह्वे भोजयिष्यति । आकल्पकोटि-
पितरस्तस्य तृप्ता न संशयः । ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो यस्तु कुर्यात्
आह्वं शुभानने ।। कल्पकोटिसहस्राणि वैकुण्ठे वासमा-
प्नुयात् । यन्नदानतपश्चर्याजपहोमादिकञ्चरेत् । ऊर्ध्वपुण्ड्र-
धरः कुर्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ब्रह्माण्डपुराणे विष्णु-
वाक्यम् ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो म्रियते यत्र कुचचित् । क्षपाको-
ऽपि विमानस्थो मम लोके महीयते । ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो
मृहे यस्माच्चमन्नुते । तदा विंशत्कुलं तस्य नरकादुद्धराम्यहम् ॥
इत्थं पुण्ड्रमाहात्म्यम् ॥ पद्मपुराणे नारदोक्तौ ॥ यत्रो दानं
तपो होमः स्वाध्यायः पिबतर्पणम् । ध्येयं भवति तत् सर्वमूर्ध्व-
पुण्ड्रं विना कृतम् ॥ उत्तरखण्डे ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु
किञ्चित् कर्म करोति यः । दृष्टापूर्तादिकं सर्वं निष्फलं ज्ञातुं
चान्यथा । ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु सन्ध्याकर्मादिकञ्चरेत् । तत्कर्म
राक्षसं ज्ञेयं नरकस्थाधिगच्छति । यच्छरीरं मनुष्याणामूर्ध्व-
पुण्ड्रं विना कृतम् । द्रष्टव्यं नैव तत्तावदास्माकसहस्रं भवेत् ॥

स्कान्दे ॥ यस्योङ्घ्रिपुण्ड्रं दृश्येत ललाटे न नरस्य हि । तद्दर्शनं
 न कर्त्तव्यं दृष्ट्वा सूर्यं निरीक्षयेत् ॥ इत्यूङ्घ्रिपुण्ड्राकरणे दोषः ॥
 उत्तरखण्डे ॥ ऊङ्घ्रिपुण्ड्रं धरेद्दिप्रो मृदा शुभ्रेण वैदिकः ।
 न तिर्यग्धारयेद्दिहानापद्यपि कदाचन । भगवद्भक्तिविलास-
 धृतम् ॥ ऊङ्घ्रिपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रं यः कुरुते स नराधमः । भुङ्क्त्वा
 विष्णुगृहं पुण्यं स याति नरकं ध्रुवम् ॥ स्कन्दपुराणे ॥ तिर्यक्
 पुण्ड्रं न कुर्वीत सम्प्राप्ते मरणेऽपि च । नैवान्यनाम च ब्रूयात्
 पुमाच्चारयाणादृते ॥ इत्यूङ्घ्रिपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रकरणनिषेधः ॥
 शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतम् ॥ ऊङ्घ्रिपुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं वा कृत्वा
 सन्ध्यां समाचरेत् । तदेव व्यवस्थापितम् स्कन्दपुराणे ॥
 वैष्णवानां ब्राह्मणानामूङ्घ्रिपुण्ड्रं विधीयते । अन्येषान्तु त्रिपुण्ड्रं
 स्यादिति ब्रह्मविदो विदुः ॥ पद्मपुराणे ॥ त्रिपुण्ड्रं यस्य
 विप्रस्य ऊङ्घ्रिपुण्ड्रे न दृश्यते । तं दृष्ट्वाप्यथवा स्पृष्ट्वा सचेलः
 स्नानमाचरेत् ॥ ऊङ्घ्रिपुण्ड्रे न कुर्वीत वैष्णवानां त्रिपुण्ड्रकम् ।
 कृतत्रिपुण्ड्रमर्थस्य क्रिया न प्रीतये हरेः ॥ अथोङ्घ्रिपुण्ड्र-
 निर्माणविधिः ब्रह्माण्डपुराणे ॥ वीक्ष्य देशे जले वापि यो
 विदध्यात् प्रयत्नतः । ऊङ्घ्रिपुण्ड्रं महाभाग ! स याति परमां
 गतिम् । दशाङ्गुलप्रमाणन्तु उत्तमोत्तममुच्यते । नवाङ्गुलं
 मध्यमं स्यादष्टाङ्गुलमतः परम् । एतैरङ्गुलिभेदैस्तु कारयेन्न नखैः
 स्पृशेत् ॥ ऊङ्घ्रिपुण्ड्रलक्षणन्तु मत्स्यसूक्ते ॥ नासिकाकेशपर्यन्त-
 मूङ्घ्रिपुण्ड्रं विधीयते । मध्ये छिद्रन्तु कर्त्तव्यं तच्छिद्रं हरि-
 मन्दिरम् ॥ पद्मपुराणे उत्तरखण्डे ॥ एकान्तेन महा-
 भागाः सर्वभूतहिते रताः । सान्तरालं प्रकुर्वन्ति पुण्ड्रं हरि-
 पदाक्षतिम् । श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं तथा ।
 श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्षप्रदं शुभम् ॥ इति कर्मविशेषे
 वर्णविशेषत्रिपुण्ड्रम् । वर्तुलं तिर्यगच्छिद्रं द्रुखं दीर्घतरं तथुम् ॥

वभूँ विरूपं बह्वयं भिन्नमूलं पदच्युतम् । अशुभ्रं रुच्यमासक्तं
तथा नाङ्गुलिकल्पितम् । विगन्धमपसव्यञ्च पुण्ड्रमाङ्गुरनर्थकम् ॥
इति निन्दितपुण्ड्रम् ॥ नाङ्गुलिकल्पितमिति विहितकाष्ठिका-
भिन्नोपलक्षणम् ॥ अन्यथा मत्स्यसूक्ते दशमपटलोक्तवचनमन-
र्थकं स्यात् । तद्वचनन्तु ॥ कुशेनैव सुवर्णेन न काष्ठेनायसेन च ।
न शङ्खेन न ताम्रेण न कांक्षेन कदाचन ॥ तुलस्या वित्त्वकाष्ठेन
रजतेन समुल्लिखेत् ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्राकारस्तु उत्तरखण्डे ॥ अश्वत्थ-
पत्रसङ्काशो वेणुपत्राकृतिस्तथा । पद्मकुङ्कुलसङ्काशो मोहनं
त्रितयं स्मृतम् । आरभ्य नासिकामूलं ललाटान्तं लिखेद्भुदा ।
ललाटान्तमिति न्यूनत्वव्यवच्छेदकमन्यथा दशाङ्गुलस्योत्तमत्व-
कीर्त्तनं व्यर्थं स्यात् । दशाङ्गुलपरिमाणन्तु नासिकावृत्तीयभागा-
वधि ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तमेव । मृदेति विहितद्रव्योपलक्षणम् । मृद-
मिति पाठे व्यत्ययो बहुलमिति सूत्राद्विभक्तिव्यत्ययेन स एवार्थः ॥
नासिकायास्त्रयो भागा नासामूलं प्रचक्षते । समारभ्य भ्रुवो-
र्मध्यमन्तरालं प्रकल्पयेत् ॥ त्रयो भागा इति निर्देशबलात्
पूरणप्रत्ययार्थावगतेस्तृतीयो भागो लभ्यते । स च भागो यत्र
मस्तकावस्थितो नासिका निर्गता तत्रैव ॥ तस्माच्छिद्रान्वितं
पुण्ड्रं दण्डाकारं सुशोभनम् । विप्राणां सततं कार्यं स्त्रीणाञ्च
शुभदर्शने ।। नासिकाकेशपर्यन्तं ऊर्ध्वपुण्ड्रं सुशोभनम् ।
मध्ये छिद्रसमायुक्तं तद्विद्याहरिमन्दिरम् ॥ इति हरिमन्दिर-
लक्षणम् ॥ वामभागे स्थितो ब्रह्मा दक्षभागे सदाशिवः । मध्ये
विष्णुं विजानीयात् तस्माद्मध्यं न लेपयेत् ॥ यजुर्वेदीयस्य
हरिश्चकेशीयशाखायाम् ॥ हरेः पदाक्रान्तिम् आत्मनो निधाय
यन्मध्ये छिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रं यो धारयति स परस्य प्रियो भवति स
पुण्ड्रवान् भवति स मुक्तिभाग्भवतीति । तिलकरचनायामङ्गु-
लिनियममाह भगवद्भक्तिविलासहृता स्मृतिः ॥ अनामिका

कामदोक्त मध्यमायुष्करी भवेत् । अद्भुतः पुष्टिदः प्रोक्त-
 स्वर्गनी मोक्षसाधनी ॥ ऊर्ध्वपुष्टस्य सृत्तिका तु पद्मपुराणे ॥
 पर्वताग्रे नदीतीरे विल्वमूले जलाशये । सिन्धुतीरे च वल्लीके
 हरिचित्रे विशेषतः ॥ विष्णोः स्नानोदकं यत्र प्रवाहयति
 नित्यशः । पुण्ड्राणां धारणार्थाय गृहीयात्तस्य सृत्तिकाम् ।
 श्रीरङ्गे वेङ्कटादौ च श्रीकूर्महारके शुभे । प्रयाने नारसिंहादौ
 वासङ्गे तुलसीवने । गृहीत्वा सृत्तिकां भक्त्या विष्णुपाद-
 कलेः सङ्गः । धृत्वा पुण्ड्रणि चाङ्गेषु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 पर्वताग्रे इत्यादौ षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रति भेदाभाव इति न्यायात्
 पर्वताग्रस्येत्यादि लभ्यते । गृहीत्वा सृत्तिकामिति परेणा-
 न्वयः । व्यत्ययो बहुलमिति षष्ठ्यर्थे सप्तमी वा । नदी-
 तीरे इति गङ्गातीरस्येति त्रैयम् । प्रागुक्तमव्ययसूक्तवचनेन स्त्री-
 सरितो सृत्तिकाग्रहणनिषेधादिति । श्रीरङ्गः कावेरीमध्यस्थः
 क्षेत्रविशेषो दक्षिणदेशेषु प्रसिद्धः । वेङ्कटाद्रिः शेषाचलनाम्ना
 तैलङ्गदेशे प्रसिद्धः । श्रीकूर्मः कलिङ्गदेशे प्रसिद्धः क्षेत्रविशेषः ॥
 गोपीचन्दनमाहात्म्यान्तु सव्यसूक्ते ॥ दुर्लभं चन्दनं लोके गोपीनां
 विष्णुनिर्मितम् । यत् कृत्वा तिलकं सद्यो ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
 स्थितस्येत्यध्याहारादेककर्तृकता । पद्मपुराणे नारदवाक्येऽपि ॥
 ब्रह्मघ्नो वाथ गोघ्नो वा हैतुकः सर्वपापकृत् । गोपीचन्दनसम्पर्कात्
 पूतो भवति तत्क्षणात् । गोपीचन्दनस्पर्शान्तु यो ददा-
 तीह वैष्णवे । कुलमेकोत्तरं तेन स्वं भवेत्तारितं शतम् ॥ इति
 वैष्णवे गोपीचन्दनदानफलम् ॥ स्कन्दपुराणे भुववाक्यम् ॥ शङ्ख-
 चक्राङ्किततनुः शिरसा मञ्जरीधरः । गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो दृष्ट-
 चेत्तद्वचं कुतः । गोपीसुतुलसी शङ्खः शालग्रामः सचक्रकः ।
 गृहेऽपि यस्य पश्यते तस्य पापभयं कुतः ॥ सचक्रकं सश्री-
 चक्रकमित्यर्थः । काशीखण्डे ॥ श्रीखण्डे च स भ्रामोदः सर्वं

वर्णः क तद्वत् । तत्पवित्रं क वै तीर्थं श्रीगोपीचन्दने यथा ॥
 मरुत्पुस्तके श्रीनारदवाक्यम् । यो मृत्तिकां हारवतीसमुद्रवां
 क्ते समादाय ललाटपट्टे । करोति नित्यं नित्यं चोर्ध्वं पुण्ड्रं
 क्रियाफलं कोटिगुणं सदा भवेत् । क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं
 अन्धविहीनं यदि कालवर्जितम् । कृत्वा ललाटे यदि गोपि-
 चन्दनं प्राप्नोति तत्कर्मफलं सदाक्षयम् । गोपीचन्दनसम्भवं
 सुवचिरं पुण्ड्रं ललाटे द्विजो नित्यं धारयते यदि द्विजपते ! रात्रौ
 दिवा सर्वदा । यत् पुण्ड्रं कुरुजाङ्गले रविगृहे माध्यां प्रयागे
 तथा तत्प्राप्नोति स्रगेन्द्र ! विष्णुसदने सन्तिष्ठते देववत् ॥
 यस्मिन् गृहे तिष्ठति गोपिचन्दनं भक्त्या ललाटे मनुजो विभर्ति ।
 तस्मिन् गृहे तिष्ठति सर्वदा हरिः अर्चान्वितः कंसनिहा विह-
 ङ्गमः ॥ यो धारयेत् कृष्णपुरीसमुद्रवां सदा पवित्रां कलि-
 कल्मषापहाम् । नित्यं ललाटे यदि मन्त्रसंयुतां यमं न पश्येद्
 यदि पापसंघतः । यस्यान्तकाले खग ! गोपिचन्दनं बाह्योर्ललाटे
 हृदि मस्तके च । प्रयाति लोकं कमलालयाप्रभोर्गोबालघाती
 यदि ब्रह्महा भवेत् ॥ यद्वा न पीडन्ति न रक्षसां गणो यद्वाः
 पिशाचोरगभूतदानवाः । ललाटपट्टे खग ! गोपिचन्दनम्
 सन्तिष्ठते यस्य हरेः प्रसादतः ॥ पद्मपुराणे ॥ अम्बरीष ! महा-
 चक्षुः शयार्थं कुरु वीक्षणम् । ललाटे यैः कृतं नित्यं गोपी-
 चन्दनपुण्ड्रकम् । काशीखण्डे यमोक्तिः । दूताः ! नृणाम् यज्ञालं
 गोपीचन्दनलान्वितम् । ज्वलदिन्धनवत् सोऽपि दूरे त्वाणः
 प्रयत्नतः ॥ इति गोपीचन्दनमाहात्म्यम् ॥

भगवद्भक्तिविलासधृतकाशीखण्डे ॥ अथ तस्योपदि श्रीम-
 त्तुलसीमूलमृतसूत्रा । तथैव वैष्णवेः कार्यमूर्ध्वपुण्ड्रं जनोरमम् ।
 स्कन्दपुराणे तुलसीमूलमृत्तिकामुपक्रम्य ॥ तन्मूर्ध्वं यद्वा कै-
 पुण्ड्रं ललाटे धारितं नरैः । प्रयाणकं कृतं तैस्तु मोक्षाय ॥

प्रति ॥ तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं ललाटे यस्य दृश्यते । देहं न
 स्पृशते पापं क्रियमाणन्तु नारद ! ॥ गरुडपुराणे ॥ तुलसीमृत्ति-
 कापुण्ड्रं यः करोति दिने दिने । तस्यावलोकनात् पापं याति
 वर्षकृतं नृणाम् ॥ तुलसीमूलमृत्तिकामाहात्म्यम् गारुडे । तस्यो-
 परिष्ठाङ्गवगन्धिर्माख्यमनुलेपनम् । तथैव धार्यमेवं हि त्रिविधं
 तिलकं स्मृतमिति ॥ पूर्वोक्त्या अथ तस्योपरि गोपीचन्दनतिल-
 कोपरि । तत्र तु तस्योपरिष्ठात्तुलसीमूलमृत्तिका तिलकोपरि-
 ष्ठादिस्वर्थः ॥ तेन प्रथमं गोपीचन्दनतिलकं कृत्वा तदुपरि तुलसी-
 मूलमृत्तिकातिलकं करणीयम् ॥ तदुपरि च विष्णुनिर्माख्यान-
 लेपने तिलकं कार्यमिति त्रिविधं तिलकम् ॥ अथ द्वादश-
 तिलकविधिः ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ ततो द्वादशभिः कुर्यान्नामभिः
 केशवादिभिः । द्वादशाङ्गेषु विधिवदूर्ध्वपुण्ड्राणि वैष्णवः ॥ पद्म-
 पुराणे उत्तरखण्डे ॥ ललाटे केशवं ध्यायेच्चारायणमथोदरे ।
 वक्षःस्थले माधवन्तु गोविन्दं कण्ठकूपके । विष्णुश्च दक्षिणे कुक्षौ
 बाहौ च मधुसूदनम् । त्रिविक्रमं स्कन्धदेशे वामनं वामपार्श्वके ।
 त्रौधरं वामबाहौ तु हृषीकेशन्तु कन्धरे । पृष्ठे तु पद्मनाभश्च
 कक्षां दामोदरं न्यसेत् । तत्प्रक्षालनतोयन्तु वासुदेवेति मूर्धनि ।
 योगिनीतन्त्रे ॥ पिधाय तिलकं श्रेष्ठमेषामेकतमेन वा । चतुः-
 समञ्च त्रिसमं द्विसमञ्च सुरेश्वरि ! । अथालिप्य ततो देहमयने
 तु विवर्जयेत् । चतुःसममित्यादिपूर्वोक्तमलयजगोपीचन्दनवित्ख-
 तुलसीकाष्ठपद्मकृतमालगोरोचनानाम् । शीते रात्रौ पुनः स्नाने
 नानुलिप्य सुगन्धिभिः । ललाटे तु विशेषेण वराङ्गे न कदाचन ॥
 मत्स्यसूक्ते ॥ न रात्रौ तिलकं कुर्याद् भुक्त्वा नैव च नैव च । महा-
 गुरुनिपाते च तिलकं छेदयेन्नरः । बद्धचपरिशिष्टम् । तत्रा-
 दावनुलेपेन भगवच्चरणाब्जयोः । निर्माख्येन प्रसादेन सर्वाख्य-
 ङ्गानि मार्जयेत् ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ शालग्रामशिलालक्ष्णं चन्दनं

धारयेत् सदा । सर्वाङ्गेषु महाशुद्धिसिद्धये कमलासनम् ॥ इत्यु-
र्ध्वं पुण्ड्रप्रकरणम् ।

अथ त्रिपुण्ड्रधारणविधिः ॥ राघवभट्टधृतम् ॥ भस्माग्नि-
होत्रसम्भूतमानयेच्छोधिनां बुधः । यदा धरामसंस्पृष्टं सत्ये-
नानीय गोमयम् ॥ सत्येन प्रणवेन ॥ वामेन पात्रे संशोध्य अघो-
रेण विनिर्दहेत् ॥ तत्पुरुषेण समुद्भूत्य ईशानेन विशोधयेत् ।
इत्यन्तु संस्कृतं भस्म अग्निरित्यादिमन्त्रतः । विमृज्याङ्गानि
संस्पृश्य पुनरादाय मन्त्रतः । तस्मादब्रह्मेति यजुषा मन्त्रयेद्बुध-
संख्यया । प्रणवाद्यैश्चतुर्थीं हृदन्तैस्त्वघोर ईशकैः । पञ्चवर्णा-
क्षराद्यैश्च भालांशोदरद्वत्सु च । त्रिपुण्ड्रधारणं कुर्यान्मूर्ध्नि
पश्चात्क्षरेण च । त्रिपुण्ड्रं धारयेन्नन्वी साक्षाच्छिव इवापरः ॥
वायवीसंहितायाम् भस्मग्रहणमन्यदप्युक्तम् ॥ यथा । शिवा-
ग्नेर्भस्म संग्राह्यमग्निहोत्रोद्भवन्तु वा । वैवाह्याभ्युद्भवं वापि
पक्वं शुचि सुगन्धि च । कपिलायाः शक्नुच्छुद्धं गृहीतं गगने
पतत् । न क्लिन्नं नापि कठिनं न दुर्गन्धि न चोषितम् ।
उषितं पर्युषितमित्यर्थः ॥ उपर्यधः परित्यज्य गृह्णीयात्
पतितं यदि । पिण्डोक्त्य शिवाग्नी तु प्रक्षिपेन्मूलमन्त्रतः ।
अपक्वमतिपक्वञ्च सन्त्यज्य भसितं सितम् । आदाय यस्माच्छुद्धं
तद् यथा भस्म प्रजायत इति कालाग्निरुद्रोपनिषदा वृषगोमय-
स्त्राप्येवमकारः प्रदर्शितः ॥ वामेनेति ॥ ॐ वामदेवाय नमो
ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः । कालाय नमः कलविकरणाय
नमो बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय
नमो मनोमथनाय नमः ॥ अघोरेणेति मन्त्रस्तु ॐ अघोरेभ्यो-
ऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः सर्वतः सर्वसर्वेभ्यो नमस्ते रुद्र-
रूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषेणेति मन्त्रस्तु ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महा-
देवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ईशानेनेति मन्त्रस्तु ।

ॐ ईशानः सर्वविद्यानामौश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो-
 ऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवौम् । अग्निरित्यादिमन्त्रस्तु ।
 अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्मजलमिति भस्मस्थलमिति भस्म-
 व्योमेति भस्मसर्वहरा इदम् । भस्ममन एतानि चक्षूंषि तस्माद्-
 व्रतमेतत् पाशुपतं यत् । भस्मनाङ्गानि संस्पृशेत् । तस्माद्ब्रह्म तदे-
 तत् पाशुपतं पशुपतं पशुपाशविमोक्षाय । यजुषा यक्षुर्मन्त्रेण
 पश्चाच्चरेत् नमः शिवायेति मन्त्रेण वा कुलभूलावतारकस्यसूत्र-
 त्तीक्ष्ण्वाकटीकाष्टता श्रुतिः ॥ शुद्धद्रव्यं तदाम्नेयमस्मन्निपुण्ड्रकं
 त्रिरेखात्मकमर्धचन्द्ररूपात्मकमर्धचन्द्ररूपम् ॥ अथ सनत्कुमार-
 प्रमाणस्य त्रिधा ललाटादाचक्षुः पश्चाद् भ्रूवोर्मध्यतः । यस्येह
 प्रथमा रेखा सा आहवनीयोऽर्क ऋग्वेदः । प्रातः सवनं महे-
 श्वरः । यस्येह द्वितीया रेखा सावसथ्य उकारो यजुर्वेदः सदा-
 शिवः । यस्येह तृतीया रेखा सा गार्हपत्यः परमात्मज्ञानशक्ति-
 मङ्काराद्यैरिति ॥ अथ कालाग्निरुद्रोपनिषत् ॥ संवर्त्तोऽग्नि-
 र्ऋषिर्विराड्विश्वरूपी रुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः श्रीविश्वरूप-
 प्रीत्यर्थं विनियोगः । अथ कालाग्निरुद्रं भगवन्तं सनत्कुमारः
 पप्रच्छ अधीहि भोस्त्रिपुण्ड्रविधिं सतत्त्वं किं द्रव्यं किञ्च स्थानं
 कति प्रमाणं का रेखाः के मन्त्राः किं दैवतं कः कर्त्ता किं फल-
 मिति तं होवाच भगवान् कालाग्निरुद्रः । सत्यमुक्तं यद्द्रव्यं
 यदाम्नेयं यद्भस्म सद्योजातादि पञ्चरुद्रब्रह्ममन्त्रैः परिगृह्य अग्नि-
 रिति भस्म अनेनाभिमन्त्र्य मानस्तोक इति संक्षुभ्य त्रायुषमि-
 त्यादिना शिरोललाटस्कन्धकण्ठहृद्बाहुद्वयेषु त्रिभिरायुषैस्त्र्य-
 म्बकैस्त्रिर्त्यक् तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत एतदेव तच्छाश्वतं सर्ववेदेषु
 वेदविद्विरुक्तम् । तत् समाचरन् मुमुक्षुर्न पुनर्भवाय । तदेवमा-
 ललाटादाचक्षुषोराभ्रवोर्मध्यतः । कर्णादाकर्णपर्यन्तं त्रिर्त्यक्
 तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत । या स्मात् प्रथमा रेखा सा गार्हपत्याग्नि-

आकारा भूलोक आत्मक्रियाशक्तिश्च ऋग्वेदः । प्रथमं सवनं
महेश्वरः या स्वाद् द्वितीया रेखा सा दक्षिणाग्निरुकारः ।
सत्यमन्तरीक्षमन्तरात्मा चेच्छाशक्तिर्यजुर्वेदः । मध्यन्दिनं द्वितीय-
सवनं सदाशिवदेवेतेति । या स्यात् तृतीया रेखा सा आह-
वनीयोऽग्निर्मकारस्तमो द्यौः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेद-
स्तृतीयसवनं शिवदेवेति । त्रिपण्ड्रकं भस्मना करोतियो विद्वान्
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो यतिर्वा स समस्तमहापातकोपपात-
कोभ्यः पूतो भवति सर्वान् वेदान् पठिता भवति सर्वतीर्थेषु स्नातो
भवति स सन्ततं सर्वमन्त्रजापी भवति । सकलभोगभुग्देहं
त्यक्त्वा शिवसायुज्यमेति न पुनरावर्त्तते । स वैष्णवः शिवः
सौऽपि स च ब्रह्मा प्रजापतिः । स मुक्तः सर्वपापेभ्यो न पुन-
र्भवमिष्यते । इत्यस्ति भगवान् कालाग्निरुद्रः पुनराह । अग्नि-
रिति भस्मजलमिति भस्मवायुमिति भस्मस्थलमिति भस्मसर्वं
विश्वं तदाग्नेयं याज्ञं वृषपुरीषभस्म तेन त्रिपण्ड्रकं तेन
तद्विद्वान् किञ्चिदयाज्ञिकं कर्म इत्याह भगवान् भवः ॥ इति
कालाग्निरुद्रोपनिषत् समाप्ता ॥

वायव्यसंहितायां त्रयोदशसु स्थानेषु त्रिपण्ड्रधारणमुक्तम् ॥
यथा राघवभट्टकृतम् ॥ ललाटे ब्रह्म विज्ञेयं हृदये हृष्यवाहनः ।
नाभौ स्कन्धे गले पूषा रुद्रो दक्षिणबाहुके । आदित्यो बाहु-
मध्ये च शशी च मखिवन्धके । वामदेवो वामबाहौ बाहुमध्ये
प्रमथानः । मखिवन्धे च वसवः पृष्ठदेशे हरः स्मृतः । शशुः
ककुब्दि सम्प्रोक्तः परमात्मा शिवः स्मृतः । तस्मात् कालाग्निरुद्रोप-
निषदायव्यसंहितोक्तस्थानानामिच्छाविकल्पः ॥ पुरश्चरश्चैव
रीतन्धे द्वितीयपटले ॥ आग्नेयमुच्यते भस्म दग्धगोमयसंस्मृतम् ।
शोध्यं वह्न्यक्षरैर्मन्त्रैर्वेदमन्त्रविवर्जितैः । त्रिरोदशे ललाटे च
स्कन्धे च मूपदेशके । मध्यमानामिकाङ्गुल्यङ्गुल्ये तिस्रस्तर्जनी

तिलकस्त्रियो रेखा स्याद्रेखाणां नव देवताः । पृथिव्यग्निस्तथा
 आत्मा क्रियाशक्तिर्महेश्वरः । देवता आद्यरेखाया भक्त्या ते
 परिकीर्त्तिताः । लभस्व त्वञ्च सुभगे ! द्वितीयायाश्च देवताः ।
 परमात्मा शिवो देवस्तृतीयायास्तु देवते । एतान्नित्यं नमस्कृत्य
 त्रिपुण्ड्रं धारयेद् यदि । महेश्वरव्रतमिदं कृत्वा सिद्धीश्वरो
 भवेत् । ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वनस्थो यतिरेव वा । महा-
 पातकसङ्घातैर्मुच्यते सर्वपातकात् । तथान्ये क्षत्रविट्शूद्रस्त्री-
 हत्यादिकपातकैः । वीरब्राह्मणहत्याभ्यां मुच्यते सुभगेश्वरि ! ।
 अमन्त्रेणापि यत् कुर्यात् कृत्वा चैव महोन्नतिम् । त्रिपुण्ड्र-
 भालतिलको मुच्यते सर्वपातकैः । परद्रव्यापहरणं परदाराभि-
 मर्षणम् । परनिन्दा परक्षेत्रहरणं परपीडनम् । असत्यवाक्यं
 पैशुन्यं पारुष्यं देवविक्रयम् । कूटसान्ध्यं व्रतत्यागं कैतवं नीच-
 सेवनम् । गोभूहिरण्यमहिषीतिलकम्बलवाससाम् । अन्न-
 धान्यजलादीनां नीचेभ्यश्च प्रतिग्रहः । दासीवेश्यासु कृष्टासु
 वृषबीषु नटौषु च । रजःस्त्रलासु कन्यासु विधवासु च सङ्गमः ।
 मांसचर्मवसादीनां लवणस्य च विक्रयः । एवंपाण्यसंख्यानि
 पापानि विविधानि च । सद्य एव विनश्यन्ति त्रिपुण्ड्रस्य च
 धारणात् । शिवद्रव्यापहरणात्तन्निन्दायाश्च कुत्रचित् । निन्दा-
 याः शिवभक्तानां प्रायश्चित्तेन शुध्यति । देवद्रव्यापहरणे ब्रह्मस्व-
 हरणेन च । कुलान्याश्च विनश्यन्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ।
 रुद्राक्षा यस्य टेहेषु ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् । यदि स्यात् स च
 चाण्डालः सर्ववर्णोत्तमोत्तमः । यानि तीर्थानि लोकेऽस्मिन्
 गङ्गाद्याः सरितश्च याः । स्नातो भवति सर्वत्र यज्ञलाटे त्रिपु-
 ण्ड्रकम् । सप्तकोटिर्महामन्त्रा उपमन्त्रास्तथैव च । श्रीविष्णोः
 कोटिमन्त्राश्च कोटिमन्त्राः शिवस्य च । ते सर्वे तेन जप्ताः
 स्युर्यो विभर्त्ति त्रिपुण्ड्रकम् । सहस्रं पूर्वजातानां सहस्रञ्च जनि-

यताम् । सर्वशजानां मर्त्यानामुदरेदयस्त्रिपुण्ड्रकम् । अष्टै-
श्वर्यगुणोपेतः प्राप्य दिव्यत्रिपुण्ड्रतः । दिव्यं विमानमारुह्य
दिव्यस्त्रीशतसेवितः । विद्याधराणां सिद्धानां गन्धर्वाणां महौ-
जसाम् । इन्द्रादिलोकपालानां लोकेषु च यथाक्रमम् । भुक्त्वा
भोगान् सुविपुलान् प्राक्तनानां पुरेषु च । ब्रह्मणः पदमासाद्य
तत्र कल्पायुतावधि । विष्णोर्लोके च रमते आब्रह्मणः शतायु-
षम् । शिवलोकं ततः प्राप्य रमते कालमक्षयम् । शिवसायुज्य-
माप्नोति न स भूयो विजायते ॥ इति त्रिपुण्ड्रधारणफलम् ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतभविष्यपुराणे ॥ त्रिपुण्ड्रेण विना
कुर्व्याद् यां काश्चिद्देदिकीं क्रियाम् । सा निष्फला भवेद्देवि ।
ब्रह्मणापि कृता यदि ॥ श्यामाप्रदीपे तु स्कन्दपुराणीयमिति
कृत्वा लिखितम् ॥ कूर्मपुराणे ॥ वैष्णवो वाथ शैवो वा शाक्तो
वा सौर एव वा । त्रिपुण्ड्रेण विना पृजां कुर्वाणी यात्यधो-
गतिम् ॥ शिवधर्मे । सितेन भस्मना कुर्व्यात् ललाटे च त्रिपु-
ण्ड्रकम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके सञ्जीयते ॥ भस्मेत्युप-
सक्तं द्रव्यान्तरेणापि त्रिपुण्ड्रं कार्यम् ॥ सर्वस्त्रिपुण्ड्रकं
कुर्व्यात् सर्वदा यज्ञभस्मना । तदभावि चन्दनेन भृदा वा वारि-
णापि वा । इति भविष्यपुराणवचनात् । यात्किञ्चित् कुरुते कर्म
विना विप्रस्त्रिपुण्ड्रकम् । व्यर्थमेव भवेत् सर्वं दम्भ्यास्त्रीसङ्गमो
यथा । सच्छिद्रं कुरुते यस्त्रिपुण्ड्रं पशुसतिर्हिजः । धर्मार्थकाम-
मोक्षेषु तस्य छिद्रं प्रजायते । इति सच्छिद्रत्रिपुण्ड्रकरणनिन्दा ।
ननूर्ध्वं पुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रकरणमुक्तवचनजानात् त्रिपिण्डं पूर्वीक्तकूर्म-
पुराणवचनेन वैष्णवादीनां त्रिपुण्ड्रेण विजा पृजाकरणे दोष-
श्रुतिरिति लम्बोदरस्य रतिकाले प्रियानुसूचुष्वनमिवैकं
सन्धित्सतोऽन्यत् प्रचक्षत इति चेत् नैवम् । ऊर्ध्वपुण्ड्रत्रिपुण्ड्रयोः
सच्छिद्रकरणनिषेधो वैधेतरपर इत्यवेहि । सर्वत्रैव निषेधस्य

वैधभिरुपरत्वाद् यथा विशिखनिन्दा प्रायश्चित्ताद्यनाघ्रातपरा ।
 अतएव शैवैस्सूध्वं पुण्ड्रधारणानन्तरमेव भस्मना त्रिपुण्ड्रधारण-
 मपि कार्यं यतो द्विजानामूर्ध्वपुण्ड्रस्यावश्यकत्वमिति राघव-
 भट्टः ॥ अथ शक्तितिलकम् ॥ शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतगीतमीये ॥
 तिलकं रक्तगन्धेन चन्दनेनाथ वा प्रिये ! । देव्यस्त्रं विलिखे-
 ज्जाले तारावीजं ततो हृदि । शक्तिमध्यगतां कुर्यादित्ये-
 तच्छक्तितिलकम् ॥ तिलके निजदेवास्त्रमिति प्रागुक्तेनैकवाक्य-
 तया देव्यस्त्रं स्त्रीयष्टदेवतावीजमिति ॥ अक्षदाकस्ये पञ्चम-
 पटले ॥ प्रज्ञास्य पाणिपादौ च रक्तवस्त्रयुगं ततः । परिधा-
 याद्वचन्द्राभं सविन्दुं तिलकं चरेत् । चन्दनेन सुरक्तेन कुङ्कुमे-
 नाथ वा पुनः । सिन्दूरविन्दुसंयुक्तं रेखात्रयविराजितम् । देवी-
 पादाब्जजरजो ध्यात्वा मूलेन साधकः । पूजाधिकारो दुर्गाया
 यथासौ चन्द्रशेखरः ॥ सञ्चार्यनचन्द्रिकाधृतमालिनीविलये-
 ऽपि ॥ भाले चन्द्रार्धरेखा त्रितयविरचितं विद्युदाभाविज्ञासं
 तस्याध्यान्तरालेऽदक्षकिरचनिभं भूयुगस्यात्र विन्दुम् । हस्तमध्ये
 पद्मरूपं शशधरविषदं दोर्युगे वीर्याभं स्थानेष्वन्येषु विन्दून्
 रचयति तिलकं सो हि विश्वेश्वरः ॥ भूयुगस्यान्तराले मध्ये
 रक्तवर्णं विन्दुं रचयतीत्यन्वयः । हस्तमध्ये श्वेतपद्मरूपमित्यर्थः ।
 दोर्युगे बाहुद्वये । वीरणाभं वीरणपत्राकारम् । अन्येषु स्थानेषु
 पुरोक्तेषु इति एतच्छब्दस्य प्रयोगस्तच्छब्दार्थमभिधत्ते । उक्तञ्च
 सर्वनामसूत्रटीकायां त्वत्तदावेकार्थौ यदि निर्दिष्टार्थौ । इतरे
 त्रयः साभिनयप्रत्यक्षे साभिनयो हस्तभङ्गिमादिरिति कुलचन्द्रः ।
 अन्यथा विसर्गलोपे सतीत्यनेन कन्दोभङ्गः स्यात् । प्रक्रान्तवाचि-
 नस्तस्य न यच्छब्दापेक्षा । उक्तञ्च काव्यप्रकाशे ॥ एवं प्रक्रान्त-
 प्रसिद्धानुभूतार्थविषयकस्तच्छब्दोऽपि यच्छब्दस्योपादनं नापे-
 क्षते । ऋजवस्तु तन्त्रोपशब्दविचारनिषेधात् सो हीति पठन्ति ।

अथ यदि सन्ध्यादि क्रियते तदा यागमण्डपं गत्वा उपविश्य
तिलकं कार्थ्यम् ॥ अक्षदाकल्पे तथोक्तत्वात् ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीयं अर्थकाण्डे आनादितिल-

कान्तप्रशाखाकथनरूपस्तृतीयः परिच्छेदः ॥

अथ सन्ध्या ॥ वैदिकसन्ध्यानन्तरं तान्त्रिकी सन्ध्या कार्थ्या ॥

तथाच पुरश्चरणरसोक्तासे प्रथमपटले । प्रातःस्नानं समासाद्य
सन्ध्यां परमदुर्लभाम् । उपास्य चञ्चलापाङ्गि ! गायत्रीं प्रजपे-
त्ततः । ततस्तु तान्त्रिकीं सन्ध्यां गायत्रीं तान्त्रिकीं तथा ।
सूर्यार्घ्यं च ततो दत्त्वा पूजार्घ्यं गृहमाविशेत् ॥ हृद्वलीतन्त्रे
प्रथमपटलेऽपि ॥ आदौ च वैदिकीं सन्ध्यां कृत्वा चागम-
सन्ध्यां । सन्ध्यां कृत्वा ततो वीरः कुलकोटीः समुद्धरेत् ।
तथा । एतत्सन्ध्यावयेनैव दिवारात्री च वन्दनेति ॥ गन्धर्व-
तन्त्रे षष्ठपटले ॥ अपरां कथयाम्यत्र सर्वपापविनाशिनीम् ।
उपविश्य शुची देशे त्रितत्त्वेन त्रिधाचमेत् । प्राणायामत्रयं कृत्वा
त्रिधावीजैस्त्रिधाविधम् । वामहस्ते जलं गृह्य गलितोदक-
विन्दुभिः । सप्तधा प्रोक्षणं कुर्यान्मूर्ध्नि मन्त्रमनुस्मरन् । अव-
शिष्टोदकं दक्षहस्ते संगृह्य साधकः । नासामाश्लिष्य तोयेन
ततस्त्रिणाघमर्षणम् । इडयाकृष्य देहान्तः क्षालितैः पापसञ्चयैः ।
कृत्वा ततोदकं वामनाद्या विरेचितम् । दक्षहस्ते तु
तन्त्रिकी पापार्थं विचिन्त्य च । पुरतो वक्ष्यपाषाणे निक्षिपे-
दक्षमन्त्रतः । इत्यधमर्षणं कृत्वा पुनराचमनं तथा । अभि-
क्षिपेत्ततो मूर्ध्नि विधिना साधकोत्तमः । ॐ आपो देवी रसो-
ऽमृतं पूतं ब्रह्म पुनीमहे । जलाञ्जलित्रयं भूमौ मार्त्तण्डभैरवाय
च । ऊर्ध्वं बाहुस्ततो मन्त्री मार्त्तण्डं समुपाश्रयेत् । ॐ उदुल्लं
जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः ह्यग्रे विष्णाय सूर्यम् । मार्त्तण्ड-
भवे देवेशि ! भैरवं पदमीरयेत् । एतादृक् सन्ध्या तु बौद्ध-

देशे न प्रचरद्गुपा । गौडदेशीया तु तोडलतन्त्रे तृतीय-
 षटले ॥ आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैराचामेत् पाथसा तथा । वज्रि-
 जायान्विता मन्त्रा विज्ञेयाः प्रणवादिकाः । गङ्गे चेत्यादिना
 देवि ! तीर्थावाहनमाचरेत् । मूलेन मनुना भूमौ त्रिवारं
 निक्षिपेत् सुधीः । तज्जलेन सप्तवारमात्माभिषेकमाचरेत् ।
 अङ्गन्यासं ततः कृत्वा वामहस्ते सुरेश्वरि ! । गगनं वायुवीजश्च
 वरुणं भूमिवीजकम् । वज्रिवीजं विन्दुद्युतं त्रिवारं जपमाचरेत् ।
 अनेन मनुना देवि ! तज्जलञ्चाभिषन्वितम् । मूलमन्त्रं समु-
 च्चार्य सप्तधा तत्त्वमुद्रया । आत्माभिषेकमात्रेण मुच्यते सर्वपा-
 तकैः । शेषं जलं महेशानि ! दक्षहस्ते समानयेत् । इडया पूर-
 येत्तोयं चालयेद्देहमध्यगम् । ततः पिङ्गलया देवि ! तत्तोयन्तु
 विरेचयेत् । कृष्णवर्णं तदुदकं पापरूपं विचिन्तयेत् । पुरतोऽ-
 वक्षपाषाणे फट्कारेण विनिक्षिपेत् । हस्तं प्रक्षाल्य चाचम्य
 सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् । देवतार्घ्यं ततः पश्चात् गायत्रीं परमा-
 चरीम् । प्रपठेत्तु ततो धीमन् त्रिवारं जलमुत्क्षिपेत् । ततो
 जपेन्महामन्त्रं गायत्रीं परमाचरीम् । अङ्गन्यासं ततः कृत्वा आचम्य
 परमेश्वरि ! । इष्टदेवीं महेशानि ! ध्यात्वा तु रविमण्डले । प्राण-
 यामादिकं कृत्वा चाष्टोत्तरशतं जपेत् ॥ कल्पसूत्रटीकातृतीय-
 काण्डधृतलक्ष्मीकुलार्णवे ॥ सन्ध्याया तु विहीनो यो न दीक्षा-
 फलमाप्नुयात् । मन्त्रसन्ध्यापूर्विका सन्ध्या कार्य्या तदुक्तं नव-
 रत्नेश्वरे ॥ वैदिकी तान्त्रिकी सन्ध्या यथानुक्रमयोगत इति ॥
 महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोक्तासेऽपि ॥ सन्ध्यां समाचरेन्नन्त्री ता-
 न्त्रिकीं शृणु कथ्यते । आचम्य पूर्ववत्तोये तीर्थान्यवाहयेच्छिवे ! ।
 गङ्गे चेत्यादिमन्त्रेण मुद्रयाङ्गुशसंज्ञया । अवाह्य तीर्थं सलिले
 मूलं द्वादशधा जपेत् । ततस्तत्तोयतो विन्दून् त्रिधा भूमौ
 विनिक्षिपेत् । अङ्गुष्ठानामिकायोगान्मूलोच्चारणपूर्वकम् । सक-

वारं समूर्ध्वानमभिषिञ्च्य ततो जलम् । वामहस्ते समादाय
 छादयेद्दक्षपाणिना । ईशानवायुवरुणवह्नीन्द्रवीजपञ्चकम् ।
 प्रजप्य वेदधा तोयं दक्षहस्ते समानयेत् । वीक्ष्य तेजोमयं ध्यात्वा
 चेड्याकृत्य साधकः । देहान्तः कलुषं तेन रेचयेत् पिङ्गला-
 ख्यया । निष्कृष्य पुरतो वज्रशिलायां वज्रमुच्चरन् । त्रिवारं
 ताडयेन्नन्ती हस्तौ प्रक्षालयेत्ततः । आचम्योक्तेन मन्त्रेण सूर्या-
 यार्घ्यं निवेदयेत् । तारमाया हंस इति घृणि सूर्यस्ततः परम् ।
 इदमर्घ्यं तुभ्यमुक्त्वा दद्यात् स्वाहेत्युदीरयन् । ततो ध्यायेन्महा-
 देवीं गायत्रीं परदेवताम् । प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने त्रिरूपं गुण-
 भेदतः । प्रातर्वह्निरक्तवर्णां द्विभुजां कुमारिकाम् । कमण्डलुं
 तीर्थपूर्णमक्षमालाञ्च बिभ्रतीम् । कृष्णाजिनाम्बरधरां हंसारूढां
 शुचिस्मिताम् ॥ १ ॥ श्यामवर्णां वैष्णवीञ्च चतुर्भुजां महेश्वरि ! ।
 शङ्खचक्रगदापद्मधारिणीं गरुडासनाम् । पीनतुङ्गकुचदन्दां
 बनमालाविभूषिताम् । युवतीं सततं ध्यायेन्मध्ये मार्त्तण्ड-
 मण्डले ॥ २ ॥ सायाह्ने वरदां देवीं गायत्रीं संस्मरेद्यतिः । शुक्लां
 शुक्लाम्बरधरां वृषासनकृताश्रयाम् । त्रिनेत्रां वरदां पाशं शूलञ्च
 नृकरोटिकाम् । बिभ्रतीं करपद्मैश्च वृद्धां गलितयौवनाम् ॥ ३ ॥
 एवं ध्यात्वा महादेव्यै जलानामञ्जलित्रयम् । दत्त्वा जपेत्तु
 गायत्रीं दशधा शतधापि वा । त्रिसन्ध्यमेतां प्रजपन् सन्ध्यायाः
 फलमाप्नुयात् । ततस्तु तर्पयेद्देवि ! देवर्षिपितृदेवताः । प्रणवः
 स द्वितोयाख्यस्तर्पयामि नमः पदम् । शक्तौ तु प्रणवो मायां
 नमः स्थाने द्विठं वदेत् । ततश्चार्घ्यं महादेव्यै दत्त्वा मूलं जपेत्
 सुधीः । यथाशक्ति जपं कृत्वा देव्या वामकरेऽर्पयेत् । प्रणम्य
 देवीपूजार्थं जलमादाय साधकः । नत्वा तीर्थे पठन् स्तोत्रं देवता-
 ध्यानतत्परः । यागमण्डपमागत्य पाणिपादौ विशोधयेत् ॥
 बृहन्नीलतन्त्रे प्रथमपटले ॥ सन्ध्यां सायन्तनीं कुर्याद् द्वादशः ।

दिष्वपि प्रिये ! । अनुर्वन्निरयं याति यतो नित्यागमक्रिया ।
एतच्चतसविधाय वैदिकी तान्त्रिकी सन्ध्या यथानुक्रमयोगत
इति तन्त्रसारधृतवचने अनुक्रमप्रदस्त्रस्सम् यत्र वैदिकी
सन्ध्या न विद्यते तत्र तान्त्रिक्यपि न करणीया । तेन द्वाद-
श्यादौ सायम् एवमशौचादौ तान्त्रिकसन्ध्या न कार्येति कश्चि-
द्वदति तत्र । अशौचस्य वैदिकविषयत्वादिति ॥ तथा च विश्वसाह-
तन्त्रे द्वितीयपटले ॥ महागुरुनिपातादौ न पूजाया विकल्पना ।
मोहाहा यदि वा देवात् पूजयेन्न कदाचन । तस्य सर्वविनाशः
अदित्युक्तन्तु सदाशिवैरिति । पूजयेदिति तान्त्रिकनित्यकर्मोप-
लक्षणम् । यथा कामदतन्त्रे नवमपटले ॥ उपासका ये श्रीका-
ल्यास्ते शुद्धाः सर्वदैव हि । अनुर्मरणजाशौचं तथान्यद् यदशौ-
चकम् । सर्वं न बाधते कापि कालिकाया उपासके । गङ्गेव शुद्धः
सततं किमशौचं सुरेश्वरि ! । कालीमुद्दिश्य पूजादिजपहोममशौ-
चके । न त्याज्यं तेन शास्त्रेन सर्वं कार्यं सदैव हि । कालीमुद्दिश्य
दानादि न च त्याज्यमशौचके । सर्वदा परमः शुद्धः शाक्त एव
महेश्वरि ! । अत्र शाक्त इति सामान्येनोपदानात् पूर्ववचने
काल्या इति शक्तिमात्रोपलक्षणम् ॥ अथ योगिनां सन्ध्या कल्पसू-
चटीकायां द्वितीयकाण्डे ॥ या गुरुरूपिणी मृणालसूत्रान्तरगा
स्वप्रकाशा कुण्डलिनीशक्तिः कुलाकुलसमरसभावेन साधनान्त-
र्ध्वया । तथा मध्याह्नसमये तरुणावयवामतिभास्वरां कामराज-
रूपिणीं मूलादिब्रह्मरन्धान्तं ब्रह्मरन्धादिमूलान्तं ध्यायेत् ।
तथा सायंसमये श्वेतवर्णां शक्तिबीजस्वरूपां मृणालतन्तुनिभां
कुलाकुलयोगेनानुसन्दध्यात् । अर्द्धरात्रे परापरकुण्डलिनीरूपां
पद्मरागवर्णां मूलादिहृदयपर्यन्तं वाग्भवबीजरूपिणीं हृद-
याद्भूमध्यपर्यन्तं कामबीजरूपां भूमध्याद्ब्रह्मरन्धान्तं शक्ति-
बीजरूपां ध्यायेत् । तदुक्तमुदयाकरपदत्रयम् ॥ आद्या मृणाल-

सूत्राभा घीता रक्षा तु मध्यमा । श्वेता त्वन्तर्गता शक्तिः सन्ध्या
 श्रीभवहृदिपिनी । तर्पयन्तु मूलाधारात् सोमसूर्याग्निहृदिपिनीम् ।
 कुण्डलिनीं समुत्थाप्य परविन्दुं निर्मिदं तदुद्गवासृतेन स्नेष्ट-
 देवतां तर्पयेत् । तदुक्तं नवचक्रेश्वरे ॥ चन्द्रार्कानलसङ्घट्टाद्
 गलितं यत्परामृतम् । तेनासृतेन दिव्येन तर्पयेत् सुन्दरीं पराम् ॥
 अथ सूर्यपूजा ॥ मूलाधारात् कुलकुण्डलिनीमुत्थाप्य हृदयार्क-
 मण्डलं नीत्वा तत्कार्णिकान्तर्गतसुधाधारया मूलमन्त्रं स्मरन्
 सिञ्चेदिति योगिनामन्तर्यामः ॥ अथ कौलानां सन्ध्या गन्धर्व-
 तन्त्रे षष्ठपटले ॥ आत्मानं सर्वदा सम्यक् ध्यायेद् ध्यानपरा-
 यणः । देवतामेदतः सन्ध्या मानसीयं पश्चात् प्रिये ! । शिवशक्त्यौः
 समायोगो यस्मिन् काले प्रजायते । सा सन्ध्या कुलनिष्ठानीं
 समाधिस्थैः प्रतीयते । भूतशुद्धितन्त्रे प्रथमपटलेऽपि ॥ अन्तः
 सन्ध्यां महेशानि ! शृणु यत्नेन पार्वति ! । शिवशक्तिसमायोगो
 यस्मिन् काले प्रजायते । सा सन्ध्या कुलसाधूनां समाधिस्थैः
 प्रतीयते ॥ वैदिकसन्ध्यादिप्रयोगस्तु ब्राह्मणसर्वस्वादावनुस-
 न्धेयः । केवलमार्जनस्य विशेषो निर्वणतन्त्रे तृतीयपटले यथा ।
 आपो मार्जनमन्त्रस्य प्रकारं शृणु यत्नतः । भूमौ शिरसि
 चाकाशे आकाशे भूमिमस्तके । मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे यत्तुर्वेदे
 सुरेश्वरि ! । सामाथर्वेदिदं देवि ! ऋग्वेदे शृणु शैलजे ! ।
 शून्ये शिरसि चाकाशे भूमौ शून्ये शिरे तथा । भूमौ शून्ये
 तथा मूर्ध्नि आपो मार्जनमाचरेत् । आपोहिष्ठेति मन्त्रस्य
 अष्टाक्षरक्रमेण तु । मार्जनं तत्क्रमेणैव सर्वपापविनाशनम् ।
 व्यतिक्रमेण चावर्हि ! ब्रह्महत्या पदे पदे । वरयस्त्रीन् मूर्ध्नि
 दद्याद् ये सर्वो व्योम्नि चोच्यते । भूमौ दद्यान् अयेन इति
 सन्मार्जनं विदुः । अतएव क्रमं सर्वं तव स्नेहात् प्रकाशितम् ।
 स्तुतिश्च कथञ्च देवि ! पठित्वा प्रचरेत् सुधीः । अथ गायत्री ॥

निर्वाणतन्त्रे तृतीयब्राह्मणपटले ॥ गायत्रीं शृणु चार्वङ्गि ! चतु-
 वेदप्रपूजिताम् । वेदमातेति विख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीम् ।
 हालाहलं समुद्धृत्य इत्यादि गायत्री ज्ञेया ॥ इति जम्बा महेश-
 शानि ! मुक्तो भवति नान्यथा । अन्यथकारयोः स्थाने य इति
 च यः पठेत् । स चण्डाल इति ख्यातो ब्रह्महत्या दिने दिने ।
 अतएव महेशानि ! तव स्नेहात् प्रकाशितम् । सावित्री परमा
 विद्या त्रैलोक्ये च सुदुर्लभा । अस्या ग्रहण मात्रेणामूढा नान्न
 संशयः ॥ यत्तु गायत्रीतन्त्रस्य प्रथमब्राह्मणपटले ॥ प्रणव-
 त्रयसंयुक्तं ब्राह्मणेषु प्रकीर्तितम् । चेन्नादौ परमेशानि ! शस्यते
 प्रणवद्वयम् ॥ द्वितीयब्राह्मणपटलेऽपि ॥ प्रणवत्रयसंयुक्तां गायत्रीं
 प्रजपेत्तु यः । गायत्र्याः फलमाप्नोति अन्यथारण्यरोदनमिति ।
 प्रणवत्रययुक्तगायत्रीकथनम् । तत्प्रबलकलौ तत्पुटितत्वाभि-
 प्रायेण तथाच तत्रैव ॥ विद्या वा उपविद्या वा प्रणवैः पुटितं
 कलौ । जम्बा सिद्धिमवाप्नोति तदृते विफलं भवेत् ॥ अस्यार्थः ।
 राघवमदृष्टम् ॥ तत्र प्रणवेन ब्रह्म प्रतिपाद्यते व्याहृतिभिरपि
 तदेव प्रतिपाद्यते । भूरिति सम्भावमुच्यते सर्वं भावयति
 प्रकाशयति इति व्युत्पत्त्या भुवमिति चिद्रूपमुच्यते । सर्वप्रेरणात्
 स्वरिति तेजोरूपत्वात् पूजनीयत्वात् मह इति । सर्वजनन-
 त्वाज्जन इति । ज्ञानस्वरूपतया सर्वतापनतया वा तप इति ।
 परत्वात् सर्वात्मकत्वात् अनन्तज्ञानत्वात् सत्यमिति सप्तव्याहृ-
 तिभिः परं ब्रह्मोच्यते । प्रणवेन सह आसामान्तरः सम्बन्धो
 यथा । प्रणवस्य अकारादिसप्तमात्राः सप्तव्याहृतय इति यद्वा
 भूरादिसप्तलोकाः प्रणववाच्यब्रह्मात्मकास्तदतिरिक्तं न किञ्चिद-
 स्तीत्यर्थः । तत्पदेन ब्रह्मोच्यते । ॐ तत् सदिति निर्देशो
 ब्रह्मणस्त्रिविधो मत इति वचनात् । सुज् प्राणिप्रसव इति धातो-
 र्जातत्वात् सर्वप्रपञ्चोपदेशकत्वेन सवितुरिति । निरतिशया-

नन्दरूपत्वात् सर्ववरणीयत्वात् सर्वसेवनीयमिति वरेष्यम् । पाप-
तर्जनाङ्गवर्त्मनाऽभयाङ्गः । सर्वप्रकाशकत्वेन देवस्येति सवितुर्दे-
वस्येत्यत्र षष्ठीप्रयोगो राज्ञोः शिरवदौपचारिकत्रयं भूतम् । ब्रह्म
धीमहि ध्यायेमहि नोऽस्माकं धियो बुद्धीर्यः प्रचोदयात् प्रेरयेत् ।
अक्षय इति लिङ्गव्यत्ययः कान्दसत्वात् । तेन सर्वान्तःकरण-
प्रकाशकः सर्वसाक्षी परमात्मोक्तः । व्याप्नोतीत्यापः सर्वप्रकाशक-
मिति ज्योतिः सर्वातिशयित्वात् ऋक्षः । यद्वा । आपोज्योती-
रस इति सोमाम्नोस्तेज उच्यते । यतस्तदात्मकं जगत् ।
अनाशित्वादमृतं बृहत्त्वाद्बृहत्त्वाद् ब्रह्म सत्यज्ञानानन्दलक्षणम् ।
भूर्भुवःस्वःपदवाच्यं सोऽहमित्यास्यदवाच्यमिति । एवं सर्वा-
त्मकब्रह्मबोधको गायत्रीमन्त्रः । प्रणवाद्या इति व्याहृतिः
सम्बध्यते । तत्पदादिकेत्यभिप्रेतम् सम्बध्यते ॥ अत्र सप्त व्या-
हृतयः ॥ ओं भूः ओं भुवः ओं स्वः ओं महः ओं जनः ओं तपः
ओं सत्यम् । एतदग्रे तत् सवितुरिति ऋक् तदन्ते ओं आपो-
ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमिदं शिवः । अस्यास्तन्तान्तरोक्तं
बीजादिर्यथा । रे इत्येतत्तु बीजं स्याद् यवर्णं शक्तिरुच्यते ।
नीत्येतत् कीलकं प्रोक्तं गायत्र्यास्त्रिपदात्मन इति । पञ्चमि-
ध्विति पादद्वयसन्धिचतुष्के अक्षरचतुष्कं तदुक्तं षट्पदद्वयसन्धि-
चतुष्कमिति । एवं भुजद्वयसन्धिचतुष्के अक्षरचतुष्कम् । अन्य-
त्रैकैकमक्षरम् एवं चतुर्विंशत्यक्षराणि न्यसनीयानि । नीयेत्यस्य
पृथक् तेन चतुर्विंशत्यक्षरात्मकं प्रत्येकमक्षराणाम् ऋषिच्छन्दो-
देवताध्यानमुच्यते । अक्षराणाञ्च सर्वेषां प्रजाम्पतिर्ऋषिस्तथा ।
विनियोगोऽङ्गविन्यासे गायत्रीच्छन्द उच्यते । अक्षराणाम्
सर्वेषां वक्ष्यन्ते देवताः क्रमात् । अग्निवायुसूर्यविद्युदयमा वरुण
एव च । बृहस्पतिश्च पर्जन्य इन्द्रो गन्धर्व एव च । पूषा शिवश्च
त्वष्टा च वासवश्च मरुत्तश्च । सोमोऽङ्गिरा विश्वेदेवा अश्विनी च

प्रजापतिः । सर्वदेवस्य रुद्रस्य ब्रह्मा विश्वस्तु देवताः । जपकाले
 चिन्तनीयास्तासां सायुज्यमाप्नुयात् । तत्कारं चम्पकापीतं
 ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् । शतपत्रासनारूढं ध्यायेत् सुस्था-
 सनस्थितम् । सकारं चिन्तयेदेवमतसीपुष्पसन्निभम् । पञ्च-
 मध्यस्थितं सौम्यमुपपातकनाशनम् । अतसीकुसुमाभा तेजोतीति
 यस्य भाषा नत्वतसी शोणपुष्पं वक्ष्यमाणगायत्रीतन्त्रीकृतवचने
 श्यामवर्णदर्शनात् ॥ विकारं कपिलं नित्यं कमलासनसंस्थितम् ।
 ध्यायेच्छान्तः द्विजश्रेष्ठो महापातकनाशनम् । तुकारं चिन्तयेत्
 प्राञ्च इन्द्रनीलसमप्रभम् । निर्दहेत् सर्वपापाणि ग्रहरोगसमु-
 द्भवम् । वकारं वज्रिदीपाभं चिन्तयेच्च विचक्षणः । भ्रूणहत्या-
 कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । रेकारं विमलं ध्यायेत् शुद्ध-
 स्फटिकसन्निभम् । पापं नश्यति तत् क्षिप्रमगम्यागमनोद्भवम् ।
 शोकारं चिन्तयेद् योगी शुद्धस्फटिकसन्निभम् । अभक्ष्यभक्ष्यं
 पापं तत्क्षणादेव नश्यति । यकारं तारकावर्णमिन्दुशेषविभू-
 धितम् । योगिनां वरदं ध्यायेद् ब्रह्महत्याविनाशनम् । भकारं
 कृष्णवर्णं नु नीलमेघसमप्रभम् । ध्यात्वा पुरुष इत्यादि पापं
 नाशयति द्विजः । गौकारं रक्तवर्णं कमलासनसंस्थितम् ।
 गोहत्यादिभक्तं पापं ध्यात्वा नश्यति तत्क्षणात् । देकारं रक्त-
 सङ्काशं कमलासनसंस्थितम् । चिन्तयेत् सततं योगी स्त्रीहत्या-
 दहनं परम् । वकारं चिन्तयेच्छुद्धं जातीपुष्पसमप्रभम् ।
 शुक्लहत्याकृतं पापं ध्यात्वा नश्यति तत्क्षणात् । खकारन्तु
 तथा पीतं सुवर्णसदृशप्रभम् । मनसा चिन्तितं पापं ध्यात्वा
 नुदति चानघः । घीकारं चिन्तयेच्छुद्धं कुन्दपुष्पसमप्रभम् ।
 पिष्टमाढबधात् पापाश्च्युते नात्र संशयः । मकारं पद्मरागाभं
 चिन्तयेद्दीप्ततेजसम् । पूर्वजभार्जितं पापं तत्क्षणादेव
 नश्यति । ङिकारं शङ्खवर्णन्तु पूर्णचन्द्रसमप्रभम् । अशेषपाप-

दहनं ध्यायेन्नित्यं विचक्षणः । धिकारं पाण्डवं ध्यायेत् पञ्चस्रो-
परिसंस्मितम् । प्रतिग्रहकृतं पापं स्मरणादेव नश्यति ।
योक्कारं रक्तवर्णन्तु इन्द्रगोपसमप्रभम् । ध्यात्वा प्राणिवधे पापं
निर्दहेन्मुनिपुङ्गवः । द्वितीयश्चैव यः प्रोक्तो योकारो रक्तसन्निभः ।
निर्दहेत् सर्वपापाणि नान्यैः पापैः प्रलिप्यते । नःकारन्तु मुखं पूर्व-
मादित्योदयसन्निभम् । सकृद्व्यात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेत् परमं
पदम् । नीलोत्पलदलश्यामं प्रकारं दक्षिणायनम् । सकृद्व्यात्वा
द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्वैश्वरं पदम् । सौम्यं गीरोचनापीतं चोकारं
चतुराननम् । सकृद्व्यात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्वैष्णवं पदम् ।
शुक्लवर्णेन्दुसङ्काशं दकारं पश्चिमाननम् । सकृद्व्यात्वा द्विजश्रेष्ठः
स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् । यात्कारन्तु शिवं प्रोक्तं चतुर्वदनसमप्रभम् ।
प्रत्यक्षफलदो ब्रह्मविष्णुरुद्र इति स्मृतिः । एतद्व्यात्वा तु मेधावी
जपं होमं करोति यः । न भवेत् सूतकं तस्य सृतकश्च न
विद्यते । यस्त्वेवं न विजानाति गायत्रीञ्च तथाविधाम् । कथितं
सूतकं तस्य सृतकश्च मयानघ ! । नैव दानफलं तस्य न च यज्ञ-
फलं भवेत् । न च तीर्थफलं प्रोक्तं तस्यैव सूतके सतीति ॥
अथ वर्णकल्पः । तथा गायत्रीतन्त्रे ॥ तकारं चम्पकापीतं
ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् । लकारं चिन्तयेत् श्यामं विकारं कपिशं
तथा । तुकारमिन्द्रनीलाभं वकारं वह्निसन्निभम् । रेकारं वह्नि-
सङ्काशं णिकारं रक्तवर्णकम् । यङ्कारं धूम्रसङ्काशं भकारं कृष्ण-
मेव च । गौंकारं रक्तवर्णञ्च देकारं श्यामलं तथा । वकारं
शुक्लसङ्काशं स्यकारं नीलगोभितम् । घौंकारं कुन्दपुष्पाभं मकारं
शुक्लमेव च । हिकारं चन्द्रसङ्काशं धिकारं पीतमेव च । झी-
कारं तडिदाकारं योकारं धूम्रवर्णकम् । अशेषं शोषयेत् पापं
वायुवीजं यथा तथा । नकारन्तु मुखं प्रोक्तं प्रतप्तकनकप्रभम् ।
नकारस्य समीपे तु विन्दुद्वयं विशेषतः । सर्वविन्दुरक्तवर्णकः

श्यामं प्रकीर्तितम् । नीलोत्पलदलश्यामं प्रकारं दक्षिणामुखम् ।
 सौम्यं गोरोचनापीतं चोकारं पश्चिमामुखम् । शुक्लशङ्खसमा-
 कारं दकारं चतुरामुखम् । यात्कारं भूर्भुविज्ञेयं ऊर्ध्वासं
 ब्रह्ममन्दिरम् ॥ पूर्वोक्तगायत्रीवर्णध्यामोक्तवर्णेन यत्र यत्र
 विशेषस्तत्र तत्रान्नायमेदेन ज्ञेयः ॥ अथ गायत्रीयन्त्रम् ॥ आदौ
 त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्वह्निर्न्यसेत् । वृत्तश्चाष्टदलं पञ्चं
 तद्वह्निस्तुरसकम् । चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयन्त्रमीरितम् ॥
 शारदायाम् ॥ विधाय मण्डलं विद्वान् त्रिकोणोऽञ्जलकर्णिकम् ।
 मण्डलमिति सर्वतोभद्रमण्डलम् ॥ त्रिकोणोऽञ्जलमिति तत्क-
 र्णिकायां त्रिकोणं लिखेत् ॥

अथ गायत्र्या ऋष्यादिन्यासः ॥ शारदातिलके एकविंशति-
 पटले ॥ ऋष्याद्याः प्रणवस्यैते मुनिभिः परिकीर्तिताः । जम-
 दग्निभरद्वाजभृगुगौतमकाश्यपान् । विश्वामित्रवशिष्ठास्थौ
 व्याहृतीनाम्बुषीन् विदुः । गायत्र्युष्णिगथानुष्टुप्बृहतीषड्भक्तयः
 पुनः । त्रिष्टुप्जगत्त्र्यौ हृन्दांसि कथितानि मनीषिभिः । सप्तार्चि-
 बेलिनः सूर्यो वाक्पतिर्वरुणो वृषा । विश्वेदेवाः क्रमादासां
 देवताः परिकीर्तिताः । गायत्र्या मुनिराख्यातो विश्वामित्रो
 महाद्युतिः । गायत्रीच्छन्द इत्युक्तं देवता सविता स्मृता । शिर-
 सोऽस्य मुनिर्ब्रह्मा हृन्दोदेव्यादिका स्मृता । गायत्री परमात्मा
 स्वादेवता कथिता बुधैः । व्याहृतीः सप्त ताराद्या ह्रस्वमुखांसोरु-
 युग्मके । जठरे न्यस्य मन्त्रज्ञो गायत्र्यर्णान् तनौ न्यसेत् ।
 पक्षन्धिषु ध्वजे नाभौ हृत्कण्ठभुजसन्धिषु । आस्यनासाकपो-
 लाक्षिकर्णभ्रूमस्तके पुनः । पाश्चात्योत्तरयाम्यग्रामूर्ध्ववक्त्रेषु
 साधकः । पदानि दश विन्यस्येदेषु स्थानेषु मन्त्रवित् । शिरो-
 भ्रूमध्यहृत्कण्ठकण्ठहृन्नाभिगुह्यके । जानुनोः पादयोर्युग्मे तच्छिरः
 शिरसि न्यसेत् ॥

अथ षडङ्गन्यासः ॥ निर्वाणतन्त्रे ॥ षडङ्गन्याससम्बन्धं यत् तत्
 शृणुष्व प्रियंवदे ! । प्रणवद्वयं हृत्पद्मे भूःकारं शीर्षदेशके । भुवः
 शिखायां स्वःकारं कवचे विन्यसेत् सुधीः । नेत्रद्वये भूर्भुवःस्वः
 स्वःकारं करयुग्मके । नमः स्वाहा वषट् कूर्चं वीषट् फट् क-
 मतो न्यसेत् ॥ शारदायान्तु ॥ ब्रह्मणे हृदयं प्रोक्तं विष्णवे शिर-
 ईरितम् । शिखा रुद्राय कवचमीश्वराय समीरितम् । नेत्रं
 सदाश्रिवायोक्तमस्त्रं सर्वात्मने स्मृतम् । षडङ्गान्येवमुक्तानि
 यथास्मानं प्रविन्यसेत् ॥ अथ ध्यानम् ॥ निर्वाणतन्त्रे ॥
 ध्यानं शृणु वरारोहे ! यथा ध्यात्वा जपेन्नरः । श्वेतवर्णा
 समुद्दिष्टा कौशेयवसना तथा । श्वेतैर्विलेपनैः पुष्पैरजङ्गारैश्च
 भूषिता । आदित्यमङ्कलान्तःस्था ब्रह्मलोकगताथ वा । अक्ष-
 रसूत्रधरा देवी पद्मासनगता तथा । ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्त्र-
 मृतमसि धामनामासि प्रियं देवानामनाष्टु देवयजनमसि ।
 गायत्र्यासि एकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि
 पद्यसे नमस्ते तुरीयाय दर्शिताय पराय परीरजसे । शार-
 दोक्तध्यानं यथा । मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीच-
 षैर्युक्तामिन्दुनिबद्धरत्नमुकुटां तत्त्वार्णववर्णात्मिकाम् । गायत्रीं
 वरदाभयाङ्गुलकरां शुभ्रं कपालं गुणं शङ्खं चक्रमधारविन्द-
 नुमलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ॥ गायत्रीतन्त्रप्रथमब्राह्मणपटले ॥
 चतुर्भुजां शशिकलां जटाजूटसमन्विताम् । ऋक्सामयजुषां
 नाभां प्रफुल्लकमलेक्षणां । पञ्चाशद्वर्णयथितमालादीतित-
 हतस्त्रजाम् । अनेकरत्ननिर्माणकण्ठदेशविराजिताम् । दिव्य-
 मन्त्रप्रलिखन्तीं शुक्लवस्त्रपरिष्कृताम् । शुक्लपद्मसमासीनां शुक्ल-
 वस्त्रोत्तरीयिणीम् । ब्रह्मादिदेवतावृन्दैः संस्तुतां नित्यनूत-
 नां । एवं ध्यात्वा न्यसेद्वर्णं पठित्वा हृन्द उत्तमम् । अस्याग्नि-
 मुखीमावध्याः परं ब्रह्म ऋषिर्कर्मयसुःसामाश्वर्ष्यहृन्दः सविता

देवता परब्रह्मातुर्न्यासे विनियोगः । पादादिमस्तकान्तश्च
 न्यासं कुर्याद्विशालधीः । विना न्यासं जपेद् यस्तु गायत्री विफला
 भवेत् । विना मुद्रां न्यसेद् यस्तु न्यासी भवति निष्फलः ।
 यतिस्तु पञ्चमुद्राभिर्न्यासं कुर्यात् प्रयत्नतः । गृही च यत्नतः
 कुर्यात् त्रिसम्यं तत्त्वमुद्रया । कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठा अङ्गुष्ठा
 तर्जनी तथा । अङ्गुष्ठमध्यमाभ्याश्च अङ्गुष्ठानामिका तथा ।
 कनिष्ठाङ्गुष्ठसंयोगात् पञ्चमुद्राः प्रकीर्त्तिताः । पादादिमस्तकान्तश्च
 भूर्भुवः स्वर्यसेत् सुधीः । सप्तधा विन्यसेद्विद्वान् गायत्रीं क्रम-
 योगतः । पादाङ्गुष्ठे न्यसेद्योगी तकारं भावयेत् परम् । त्स्कारं
 गुल्फयोर्मध्ये विकारं जङ्घयोस्तथा । तुकारं जानुनोर्मध्ये र्वकार-
 मूर्ध्मध्यतः । रेकारं गुह्यदेशे च णिकारं वृषणे न्यसेत् । यङ्कारं
 कटिदेशे च भकारं नाभिमण्डले । गौंकारं जठरे न्यसेद्देकारं
 स्तनयोर्न्यसेत् । वकारं हृदि मध्ये च स्खकारं कण्ठतो न्यसेत् ।
 धीकारं वदने भद्रे मकारं तालुनि न्यसेत् । ह्रिकारं नासि-
 कार्यं च धिकारं चक्षुषोर्न्यसेत् । योकारं प्रथमं योगी भ्रुवो-
 र्मध्ये च विन्यसेत् । द्वितीयश्च ततो ज्ञेयं ललाटे च न संशयः ।
 नःकारन्तु मुखे ज्ञेयं प्रकारं दक्षिणामुखम् । चोकारं पश्चिमे
 तद्वह्कारं चोत्तरे तथा । यात्कारं मूर्ध्नि विज्ञेयं सर्वं व्याध्य
 स्थितं सदा ॥ गायत्रीतन्त्रे दशमब्राह्मणपटले ॥ अधुना
 सम्प्रवक्ष्यामि गायत्र्याः पूजनं प्रिये ! । उपासितस्य मन्त्रस्य यथा
 पूजा विधीयते । गायत्र्याः पूजनं भद्रे ! तथैव कथयामि ते ।
 शिवपूजा शक्तिपूजा विष्णुपूजादिका च या । सर्वा पूजा वृथा
 भद्रे ! गायत्रीपूजनं विना । पूजामण्डपमागत्य गायत्र्याचमनं
 चरेत् । गायत्र्याः प्रथमं वीजं पूजास्थाने न्यसेत् सुधीः । कुशा-
 सने चोपविश्य प्राणायामं समाचरेत् । पूरकादिक्रमेणैव गा-
 यत्र्याः प्राणधारणम् । सामान्यार्घ्यं ततः कुर्यात् पूर्वोक्तक्रम-

वर्त्मना । गायत्रीं सक्तदुर्चार्यं ताम्रपात्रे जलं क्षिपेत् । तीर्थ-
मावाह्य यत्नेन गायत्रीं प्रजपेत्ततः । ततो धेन्वामृतौकृत्य प्रथ-
माष्टाक्षरेण वै । द्वितीयाष्टाक्षरे विप्रो जलं वीक्ष्य प्रशान्तये ।
तृतीयाष्टाक्षरे देवि ! जलैरात्मविशोधनम् । अनेनैव विधानेन
सृष्टिस्थितिलयात्मकम् । पूजनं परमेशानि ! तदैव फलदाय-
कम् । यन्मन्यासध्यानादिकन्तु पूर्वमेव लिखितम् ॥ सौरं पीठं
यजेत्तत्र दीप्तादिनवशक्तिभिः । तत्र सर्वतोभद्रमण्डले दीप्ता-
दयस्तु चतुर्दशपटले ॥ यथा । दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभू-
तिर्विमला पुनः । अघोरा विद्युता सर्वतोमुखी पीठशक्तयः ।
सौरपीठं सूर्यप्रकरणेऽनुसन्धेयम् ॥ मूलमन्त्रेण कृमायां मूर्त्तौ
देवीं प्रपूजयेत् ॥ निर्वाणतन्त्रे ॥ जीवन्त्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्तत्र
त्रिवर्गदाम् । हालाहलादिकं मन्त्रं समस्तं परमेश्वरि । । समु-
च्चार्य वदेत् पादं सावित्रीं ज्ञेयुतां ततः । त्वागात्मकमनुं पथाद्
यथा विभवविंस्तरैः । पूजयेद्बहुयत्नेन चान्यथा ब्राह्मणः स्मृतः ।
शरदायाम् ॥ कोणेषु त्रिषु सम्पूज्याः ब्राह्मणाद्याः शक्तयो वह्निः ।
आदित्याद्यास्ततः पूज्या ऊषादिसंहिताः क्रमात् । आदित्या-
द्याः ऊषादयश्च सूर्यप्रकरणे वेदितव्याः । ततः षडङ्गान्यभ्यर्चेत्
केशरेषु यथाविधि । प्रज्ञादिनीं प्रभां पञ्चान्नित्यां विश्वभरां
पुनः । विलासिनीप्रभावत्वावूषां शान्तां यजेत् पुनः । कान्ति
दुर्गासरस्वतीं विद्यारूपास्ततः परम् । विशालासंहितामीशां
व्यापिनीं विमलां जपेत् । तमोऽपहारिणीं सूक्ष्मां विश्वयोनिं
जयावहाम् । पद्मालयां परां शोभां पद्मरूपां ततोऽर्चयेत् ।
ब्रह्मगाद्याः साक्षा वाङ्मे पूजयेत् प्रोक्तलक्षणाः । ततोऽभ्यर्चेद्
ग्रहान् वाङ्मे शक्रादीनायुधैः सह । इत्यमावरणैर्देवीं दशभिः
परिपूजयेत् । धर्मार्थकाममोक्षाणां भोक्ता स्वाहिवसन्तमः ॥
निर्वाणतन्त्रे ॥ द्रव्याभावे वरारोहे । पाद्याद्यैर्ब्रह्मण्यैः । पूज-

यित्वा जपेद्द्वी गायत्री परमाचरीम् । एतेन दृष्टात्मावे जला-
दिना पूजायां कर्त्तव्यायामपि एतत्पाद्यमित्यादिवक्तव्यमतएव
स्मृतः । तैलं प्रतिनिधिं कुर्याद् यज्ञोर्ध्वं याज्ञिको यदि । प्रक-
त्यैव तदा हेतोर्ब्रूयाद् दृतवतीमिति । तेनैतत्पाद्यायं जलमिति
वाक्यमनुशासनविरुद्धमिति । जपफलमपि तत्रैव ॥ दशभिर्जन्म-
जनितं श्रुतेनापि पुराकृतम् । त्रिजन्मजं सहस्रेण गायत्री हन्ति
पातकम् । जपे तु विशेष उक्तो गायत्रीतन्त्रे ॥ मायवरा पुटितं
कृत्वा इष्टमन्त्रं जपेच्छतम् । इष्टमन्त्रेण पुटितं गायत्रीं प्रजपे-
च्छतम् । एतज्जपं महेशानि ! आधाराधेयमुत्तमम् । विनाधारं
महेशानि ! आधेयेन विना तथा । नाधारं सिध्यते भद्रे ! आधे-
यञ्च न सिध्यति । सर्वेषु विष्णुमन्त्रेषु सौरगाणपती तथा ॥
आधाराधेयभावस्तु सर्वत्र वरवर्णिनि ! । साङ्गनाल्लोचनाद्
यस्तु भटिति प्रविशेद् गृहम् । न पश्येच्चक्षुषा किञ्चिद् गृह-
मध्येषु यत् स्मितम् । एवमाधारमाधेयं यः करोति द्विजातिकाः ।
अक्षुरो जायते भद्रे ! लज्जोपधि संशयः । नच जीवात्मनोभिन्ना
गायत्री ब्रह्मरूपिणी । गायत्री न हि भिन्ना स्वात्मीवात्मा तत्स्व-
रूपिणी । सर्वदा उभयोरैकं नारिकेलं यद्येदकम् । द्विजातिः
कथ्यते देवभाव एव हि ब्राह्मणः । यथा सर्वमसिद्धयार्त्तं
ताम्रोऽपि काञ्चनं सदा । गायत्रीसहितं आत्मा द्विजात्मा तेन
चरितः ॥ गायत्रीतन्त्रे ॥ जपेत् सूर्यमुखो विप्रो नास्ति दिङ्मयमः
क्षयित् । गायत्रीं प्रजपेन्नित्यं चिसम्भ्यं नात्र संशयः । अशीवि
तु महेशानि ! गायत्रीं मनसा करेत् । गायत्री बहुश्रुता च
त्रिसन्ध्या ध्यानमेव ॥ तत्रैव ॥ ॐ महेश्वरवदनोत्पन्ना विष्णो-
र्हृदयसंस्थिता । ब्रह्मणा समनुज्ञाता नमो हविः । यजेन्मयी ।
इति मन्त्रं समुच्चार्य देव्या वामकरे बुधः । समर्पयेज्जपकं
ततः स्तोत्रादिव पठेत् ॥ अथ गायत्रीकवचम् ॥ श्रीदेव्युवाच ॥

देवदेव ! महादेव ! संसारार्णवतारक ! । गायत्रीकवचं-देव ! क-
 पया कथय प्रभो ! ॥ श्रीदेवदेव उवाच ॥ मूलाधारेषु या नित्या
 कुण्डली तत्त्वरूपिणी । सूक्ष्मातिसूक्ष्मा परमा विसतन्तुस्वरू-
 पिणी । विद्युत्पुञ्जप्रतीकाशा कुण्डलाकृतिरूपिणी । परम-
 ब्रह्मगृहिणी पञ्चाशद्वर्णरूपिणी । शिवस्य नर्तकी नित्या परं-
 ब्रह्मप्रपूजिता । ब्रह्मणः सैव गायत्री सच्चिदानन्दरूपिणी । तद्-
 भ्रमावर्त्तवातोऽयं प्राणात्मा नित्यनूतनः । नित्यं तिष्ठतु सानन्दा
 कुण्डली भवविग्रहे । अतिगोप्यं महत् पुण्यं त्रिकोटौतीर्थ-
 संयुतम् । सर्वयज्ञमयं देवि ! सर्वदानमयं सदा । सर्वज्ञानमयं
 देवि ! परंब्रह्ममयं सदा । कवचं कथयाम्यद्य पार्वति ! प्राण-
 वक्त्रमे ! ॥ ओं ओं भूः ओं ओं ओं ओं भुवः ओं ओं ओं ओं स्वः
 ओं ओं ओं ओं त ओं ओं त्स ओं ओं वि ओं ओं तु ओं ओं वं
 ओं ओं रे ओं ओं णि ओं ओं यं ओं ओं भ ओं ओं गो ओं ओं
 दे ओं ओं व ओं ओं स्य ओं ओ धी ओं ओं म ओं ओं हि ओं
 ओं धि ओं ओं यो ओं ओं यो ओं ओं नः ओं ओ प्र ओं ओं
 चो ओं ओं द ओं ओं यात् ओं ओं आ ओं ओं । ओं भूः ओं
 पातु मे मूलं चतुर्दलसमन्वितम् । ओं भुवः ओं पातु मे लिङ्गं
 षड्दलसमन्वितम् । ओं स्वः ओं पातु मे कण्ठं साक्षात्
 दलषोडशम् । ओं त ओं पातु मे रूपं ब्रह्मस्थकारणं परम् ।
 ओं त्स ओं वदनं पातु रसनासंयुतं मम । ओं वि ओं पातु मे
 गन्धं सदा शरीरसंयुतम् । ओं तु ओं पातु मे स्पर्शं शरीरस्य च
 कारणम् । ओं वं ओं पातु मे शब्दं शब्दविग्रहकारणम् ।
 ओं रे ओं पातु मे नित्यं त्वचं शरीररक्षकम् । ओं णि ओं पातु
 मे अक्षं सर्वतत्त्वैककारणम् । ओं यं ओं पातु मे श्रोत्रं श्रव-
 णस्य च कारणम् । ओं भ ओं पातु मे घ्राणं गन्धोपादानका-
 रणम् । ओं गो ओं पातु मे वाक् सभाषां शब्दरूपिणी ।

ओं ह्रीं पातु मे बाहुयुगलं ब्रह्मकारणम् । ओं व ओं पातु
 मे पादयुगलं ब्रह्मकारणम् । ओं स्व ओं पातु मे लिङ्गं सजलं
 षड्दलैर्युतम् । ओं धी ओं पातु मे नित्यं प्रकृतिं शब्दकार-
 णम् । ओं म ओं पातु मे नित्यं मनोब्रह्मस्वरूपिणीम् ।
 ओं हि ओं पातु मे बुद्धिं परंब्रह्ममयं सदा । ओं धि
 ओं पातु मे नित्यमहङ्कारं यथा तथा । ओं यो ओं पातु मे
 नित्यं पृथिवीं पार्थिवं वपुः । ओं यो ओं पातु मे नित्यं जलं
 सर्वम् सर्वदा । ओं नः ओं पातु मे नित्यं तेजःपुञ्जं यथा तथा ।
 ओं प्र ओं पातु मे नित्यमनिलं शरीरकारणम् । ओं चो ॐ पातु
 मे नित्यमाकाशं शशिसन्निभम् । ॐ द ओं पातु मे जिह्वां
 जपयन्त्रस्य कारणम् । ओं यात् ओं पातु मे चित्तं शिवज्ञान-
 मयं सदा । ओं तत्त्वानि पातु मे नित्यं गायत्री परदेवता ।
 ओं भूर्भुवःस्वः पातु मे नित्यं ब्रह्माणी जठरं क्षुधा । त्वष्टा मे
 सततं पातु ब्रह्माणी भूर्भुवःस्वरः । अस्याः त्रीगायत्र्याः परं
 ब्रह्म ऋषिर्ऋग्यसुःसामाथर्वान्ऋन्दांसि त्रीगायत्रीब्राह्मणो
 देवता धर्मार्थकाममोक्षार्थं विनिमोगः ॥ ततो गायत्रीं पठेत् ।
 कामक्रोधादिकं सर्वं स्मरणाद् याति साम्यताम् । इदं कवच-
 मश्नात्वा गायत्रीं प्रजपेद् यदि । शतकोटिजपेनैव न सिद्धि-
 र्जायते प्रिये ! । गायत्रीवाचनात् सर्वं स्मरणं सिध्यति भुवम् ।
 पठित्वा कवचं विप्रो गायत्रीं सकृदुच्चरेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तो
 जीवन्मुक्तो भवेद्भिजः । इदं कवचमश्नात्वा कवचान्धं पठेत्
 यः । सर्वं तस्य वृथा देवि ! त्रैलोक्यमङ्गलादिकम् । गायत्री-
 कवचं यस्य जिह्वायां विद्यते सदा । तदाद्यतमयी जिह्वा
 पवित्रा जपपूजने । इदं कवचमश्नात्वा ब्रह्मविद्यां जपेद् यदि ।
 व्यर्थं भवति चार्वाङ्गि ! तज्जपं वनरोदनम् । ब्रह्मज्ञत्वा सुरा-
 पानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्मेव स्मरणा-

वायमाप्नुयुः । त्वगस्यसंसर्गोऽस्थिमज्जाशुक्रविनिर्मितम् । वात-
पित्तकर्फैर्युक्तं स्खलदेहं तदुच्यते । सूक्ष्मं ज्योतिर्मयं देहं पञ्च-
भूतात्मकं विदुः । महापद्मवनान्तःस्थं सर्वावयवसंयुतम् ।
आधाराधेयसम्बन्धाद् गायत्री ब्राह्मणः स्वयम् । अतएव परं
ब्रह्म कथ्यते चोभयात्मकम् । ब्राह्मणस्यैव जीवात्मा गायत्री-
सहितं वपुः । आत्मनो हृदयाभोजे प्रदीपकलिकोपमम् ।
निर्धूमञ्च यथा ज्योतिस्तैलाम्निवर्त्तियोगतः । तज्जगोतिः परमं
ब्रह्म स एव परमः शिवः । गायत्रीकवचन्यासं मातृकास्थान-
सन्धिषु । यः कृत्वा ब्राह्मणः श्रेष्ठो ह्यन्यन्यासं समाचरेत् ।
अन्यन्यासस्तदा सिद्धो ह्यन्यथारण्यरोदनम् । गायत्रीन्यास-
मात्रेण परंब्रह्ममयी द्विजः । इदं कवचमच्चात्वा ब्रह्मचर्यं
करोति यः । ब्रह्मचर्यं भवेद्द्वयं गायत्रीकवचं विना । कव-
चस्य प्रसादेन ब्राह्मणो ज्वलदग्निवत् । कवचं परमेशानि !
सृष्टिस्थितिलयात्मकम् । कवचस्य प्रसादेन ब्रह्मा सृष्टिं करोति
हि । स्थितिञ्च कुरुते विष्णुसद्रोऽहं लयकारणः । अन्यद्दि क-
वचं देवि ! सृष्टिस्थितिलयं विना । इदमेव ब्रह्ममयं सृष्टि-
स्थितिलयात्मकम् । कवचं ब्राह्मणो नाम प्रातरुत्थाय यः
पठेत् । गायत्रीञ्च सकृत् स्मृत्वा जपलक्षफलं लभेत् । गायत्रीं
दशधा जप्त्वा शतलक्षफलं लभेत् । एवं क्रमेश गायत्रीं शतधा
प्रजपेद् यदि । शतलक्षफलं प्राप्य विहरेद्देववद्भुवि । ग्रहणे
चन्द्रसूक्तं पठित्वा कवचं द्विजः । सकृद् यदि जपेद्द्विद्वान्
गायत्रीं परमाचरीम् । तत्क्षणात् स भवेत् सिद्धो ब्रह्मसा-
युज्यमाप्नुयात् । इदं कवचमच्चात्वा गायत्रीं प्रजपेत्तु यः । जप
एव स एव स्वाभिसेवा न च सिद्धिदः । यः पठेत् कवचं देवि !
सततं शिवसन्निधौ । पञ्चविंशौ विष्णुदेवस्य कवचं शक्तिसन्निधौ ।
तेजःपुञ्जमयो विमलतृणशाल्मायसी ध्रुवम् ॥

इत्यागमसन्दर्भे ज्ञानदर्पणे गायत्रीब्राह्मणसर्वस्वे देवदेवी-

संवादे गायत्रीकवचं समाप्तम् ॥

अथास्याः पुरश्चरणम् ॥ शारदायाम् ॥ लक्षं तत्त्वविधानेन
भिक्षाशी विजितेन्द्रियः । क्षीरौदनं तिलान् दूर्वाः क्षीरद्रुम-
समिद्धरान् । पृथक् सहस्रत्रितयं जुहुयान्मन्त्रसिद्धये । लक्षं
तत्त्वविधानेनेत्यनेन चतुर्विंशतिलक्षं पुरश्चरणमुक्तम् । विधानेन
पुरश्चरणीकविधानेन । क्षीरौदनमिति क्षीरमोदनम् । तिलान्
दूर्वांश्चेति द्रव्यचतुष्टयम् । क्षीरद्रुमेति अश्वत्थोडुम्बरप्रक्षवटा इति
द्रव्यचतुष्टयम् । पृथक् सहस्रत्रितयमित्यनेन चतुर्विंशतिसहस्र-
होमः ॥ निर्वाणतन्त्रे तु ॥ विधिवत्तत्त्वजापेन पुरश्चरणमी-
रितम् । तदशांशं हुमेत् पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये । होमस्य
तु दशांशेन तर्पणं समुदीरितम् । तर्पणस्य दशांशेन चाभिषेकं
ततः परम् । अभिषेकदशांशेन कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् । ततः
सिद्धो भवेद्देवि ! त्रिवर्गफलसाधकः । माहात्म्यं चास्य मन्त्रस्य
चतुर्वेदेन भाषितम् ॥ अथ काम्यकर्माणि शारदायाम् । तत्त्व-
संख्यसहस्राणि मन्त्रविज्जुहुयात्तिलैः । सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घ-
मायुः स विन्दति । आयुषे साज्यहविषा केवलेनाथ सर्पिषा ।
दूर्वात्रिकैस्तिलैर्मन्त्रो जुहुयात् त्रिसहस्रकम् । अरुणाञ्जलि-
मध्वक्षैर्जुहुयादयुतं ततः । महालक्ष्मीर्भवेत्तस्य षण्मासान्नात्र
संशयः । ब्रह्मश्रिये प्रजुहुयात् प्रसूनैर्ब्रह्मवृक्षजैः । बहुना
किमिहोक्तेन यथावत् साधुसाधिता । द्विजानामियं विद्या
सिद्धिकामदुघा मता ॥ अथ तान्त्रिकगायत्री अक्षदाकल्पे
पञ्चमपटले ॥ मोचनी सर्वपापानां शोषणी सकलापदाम् ।
दारिद्र्यदमनी नित्यं सुखमोक्षप्रदायिनी । एकोच्चार्य सकलं
ब्रह्महत्यादिपातकम् । नाशमायाति नियतं जन्मान्तरसमुद्भवम् ।
दृशभिर्दशजन्मोत्थं शतेन शतजन्मजम् । सहस्रेण सहस्रोत्थ-

मित्येवातन्त्रनाशिनी । सर्वागमाणां साङ्गानां सारभूता सना-
तनी । चित्कलेयं समाख्याता सहस्रेण पुरस्क्रिया ॥ इति
पुरस्करणम् ॥ ऋषिर्ब्रह्मास्य गायत्रीच्छन्दो देवी प्रकीर्तिवम् ।
देवतात्रयप्रदा देवी चतुर्वर्गप्रदायिनी ॥ अन्नप्रदेति स्त्रीयेष्टदेवतो-
पलक्षणम् ॥ मायावीजं नमः शक्तिः कीलकं स्वात् प्रचोदयात् ।
ध्यायेत् कालत्रये देवीं त्रिगुणां गुणभेदतः । प्रातः ब्राह्मी रक्त-
वर्णा हिंभुजां च कुमारिका । कमण्डलुं तीर्थपूर्णमधमास्त्राञ्च
विभ्रती । कृष्णाजिनाम्बरधरा हंसाकृता शचिस्मिता । मध्याह्ने
सा श्यामवर्णा वैष्णवी च चतुर्भुजा । शङ्खचक्रगदापद्मधारिणी
गङ्गासना । पीनीवतकुचद्वन्द्वी वनमालाविभूषिता । युवती
च सदा ध्येया मध्ये मार्त्तण्डमण्डले । सायं सरस्वतीरूपा
चन्द्रार्कतशेखरा । अर्धास्तमितमार्त्तण्डे ध्येया सतत-
यौवना । गायत्री तु तन्त्रसारे सर्वासां देवतानां प्रायेण
द्रष्टव्या ॥ अन्नदाकल्पे ॥ पूजार्थं जलमानौय तीर्थं गत्वा यथा-
विधि । देवीं ध्यायन् पठन् स्तोत्रं यागमण्डपमाविशेत् ॥ मत्स्य-
सूक्ते पञ्चदशपटले च । देशिको विधिवत् स्नात्वा कृत्वा पूर्वा-
ह्निकीः क्रियाः । यायादलङ्घ्यती मन्त्री यागार्थं यागमण्डपम् ॥
रुद्रजामले पूर्वखण्डे द्वितीयपटलेऽपि ॥ पूजामण्डपमागत्य
प्रसाद्याहुि करी ततः । अस्त्रेण द्वारमभ्युक्ष्य वामदक्षिण-
याक्षयोः । गङ्गायै यमुनायै च नम उच्चार्य पूजयेत् । ऊर्ध्व-
द्वारे श्रिये अधोदेहस्यै च नमस्ततः ॥ यागमण्डपमित्यत्र
लक्षण्याया यागमण्डपसमीपमिति लक्ष्यमन्यथा अङ्गं सङ्कोचक-
मन्तः प्रविशेद्विचित्राहुिना इति न सङ्गच्छते ॥ मन्त्र-
सूक्ते ॥ आचम्य विधिवत्तत्र सूर्यार्घ्यं नु विधाय च । पश्चिम-
द्वारमासाद्य प्रविशेद्विचित्राहुिना । द्वारानस्त्राङ्गुना प्रीत्य द्वार-
पूजां समाचरेत् । ऊर्ध्वार्धःक्रममावेच मन्त्रं विष्णुनामनम् ।

महालक्ष्मीं महामायां तथा देवीं सरस्वतीम् । । चैत्रेशश्च तथा
गङ्गां यमुनां पुष्पवारिभिः । अस्त्रमन्त्रेण देवेशि ! देहलीक्ष
समर्चयेत् ॥ अस्त्रमन्त्रेण श्रीस्त्राय फण्डिति मन्त्रमुच्चार्य द्वार-
मभ्युच्चेत्यर्थः ॥ शारदायाम् ॥ ऊर्ध्वोऽङ्गुस्वरके विघ्नं महालक्ष्मीं
सरस्वतीम् । ततो दक्षिणशाखायां विघ्नं चैत्रेशमन्यतः ॥ ऊर्ध्वो-
ऽङ्गुस्वरके देहल्यां गृहदक्षिणद्वारि देहल्यां कोणद्वये विघ्नं
सरस्वतीं मध्ये महालक्ष्मीं पूजयेदिति तात्पर्यम् । दक्षिण-
शाखायां विघ्नम् अन्यतः वामशाखायां चैत्रेशमर्चयेदित्यर्थः ।
तयोः पार्श्वगते गङ्गायमुने पुष्पवारिभिः । देहल्यामर्चयेदस्त्रं
प्रतिद्वारमिति क्रमात् ॥ तयोः पार्श्व इति विघ्नचैत्रेशयोः पार्श्वे ।
दुर्गापूजनमप्युक्तं राघवंभट्टधृतेन ॥ कोणेषु विघ्नं दुर्गाञ्च वार्ष्णे
चैत्रेशमर्चयेत् ॥ एतेषां मन्त्रस्तु ॥ तारं सविन्दुमानाद्यक्षरं
चतुर्थ्यन्तं नाम नमोऽन्वितम् । तदुक्तमुड्डामरेश्वरे ॥ ओङ्कारं
विन्दुसंयुक्तं नामधेयाद्यमक्षरम् । डेयुतं नाम सर्वेषां मन्त्रो
देवि ! नमोऽन्वितः ॥ वैष्णवमते द्वारपूजा तु राघवंभट्टेनोक्ता
यथा ॥ वैष्णवादिप्रभेदेन द्वारपालान् समर्चयेत् । प्रतिद्वारं पार्श्व-
योस्तु द्वौ द्वावष्टाविति क्रमात् । नन्दः सुनन्दश्चण्डाख्यः प्रचण्ड-
श्चण्डनायकः । प्रबलो भद्रनामा च सुभद्रो वैष्णवा मताः ॥ शैव-
द्वारपालास्तु ॥ अथ नन्दिमहाकाली मणेश्वरपद्मौ पुनः । ततो
भृङ्गरिटिः स्कन्दः पार्वतीशश्च सप्तमः । चण्डेश्वरोऽष्टमः शैवा
द्वारपालाः क्रमादमी ॥ मणेशश्च तु ॥ वक्रतुण्डैकदंष्ट्री च महो-
दरगजाननी । लम्बोदराख्यश्च कठो विघ्नराजश्च सप्तमः । धूम्र-
राजोऽष्टमो ज्ञेया गाणपत्या इति क्रमात् । ब्राह्मणाद्या मातरः
प्रोक्ताः शाक्तेया द्वारपालकाः ॥ शारदायाम् ॥ अनन्तरं सच्च-
केन्द्रो दिव्यदृष्ट्यावलोकनात् । दिव्यानुत्सारयेद्विघ्नानस्त्रादिभिः
न्तरोक्षगान् । पार्श्वघातैस्त्रिभिर्भौमानिति विघ्नान् निवारयेत् ।

किञ्चित् सृशन् वामशस्त्रां देहलीं लङ्घयेत्ततः । अङ्गं सङ्कोच-
यन्नन्तः प्रविशेद्दक्षिणाङ्घ्रिणा । मत्स्वसूक्तेऽपि ॥ अवलोक्य दिव्य-
दृष्ट्या विघ्नानुत्सारयेत्ततः । त्रिः कृत्वा च पदाघातं दत्त्वा ताल-
त्रयं ततः । अङ्गं सङ्कोचयन्नन्तः प्रविशेत् साधकोत्तमः ॥ अथा-
सनम् । आक्तानन्दतरङ्गिणीधृतगौरीजामले ॥ सलिले यदि
कुर्वीत देवतानां प्रपूजनम् । तथाप्यासनमासीनो नोत्थितस्तु
तथाचरेत् । आसनं कल्पयित्वा तु मनसा पूजयेज्जले ॥ आस-
नस्थो जपेत् सम्यक्कन्यायगतमानसः ॥ सम्मोहनतन्त्रे ॥ रक्ता-
सनोपविष्टस्तु लाक्षागुरुगृहे स्थितः । नमःकल्पितरक्तो वा
साधकः स्थिरसानसः । तूलकम्बलवस्त्राणां सिंहव्याघ्रवृगाजि-
नम् । कल्पयेदासनं धीमान् सौभाग्यज्ञानवर्धनम् । कौशेयं
वाथ वा चर्म तैलतैलमथापि वा । शरपत्रं तालपत्रं कम्बलं
दारुवासनम् ॥ कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिर्मुक्तिः स्वादव्याघ्रचर्मणि ।
कृष्णाजिने गृहस्थानां नाधिकारः कथञ्चन । नादीक्षितो विश्वे-
ज्जातु कृष्णसाराजिने गृही । विशेद्यतिर्वनस्थश्च ब्रह्मचारी च
भिच्छुकः । वस्त्रासने व्याधिनाशः कम्बलं दुःखमोचनम् । जप-
स्थानतपोहानि वस्त्रासनं करोति हि ॥ अत्र ब्रह्मनिषिधः केवल-
वस्त्रपरः अन्यथा विरोधापत्तेः । कुशासने भवेदायुर्मीक्षः स्वाद-
व्याघ्रचर्मणि । अजिने तु भवेत् पुत्री कम्बले सिद्धिरुत्तमा ।
शान्तिके धवलः प्रोक्तः सर्वार्थं चित्तकम्बले । स्वात् पौष्टिके
तु कौशेयं कम्बले दुःखमोचनम् । त्रिपुरापूजने देवि । प्रशस्तं
रक्तकम्बलम् । नैतद्दिहस्थतो दीर्घं सार्द्धहस्ताब्जं विस्तृतम् ।
न त्राङ्मुलात् समुच्छायं पूजाकर्मणि संग्रहम् । आसनञ्च ततः
कुर्यान्नातिनीचं न चोच्छ्रितम् ॥ गन्धर्वतन्त्रे ॥ धरण्यां दुःख-
सम्भूतिर्दौर्भाग्यं दारुजासने । आम्बनिम्बकदम्बानामासनं
वंशनाशनम् । वकुले किंशुके त्रैव प्रनसेषु हतत्रियः । वंशेष्टका

च चरुषी लृणपल्लवनिर्मितम् । वर्जयेदासनं मन्त्री दारिद्र्य-
 व्याधिदुःखदम् ॥ एतेषां फलान्तरमुक्तम् ॥ अरुणां दुःखसम्भूति-
 दीर्भाष्यं दारुकासने । वंशासने हरिद्रः स्नात् पाषाणे व्याधि-
 पीडनम् । दृशासने यशोहानिः पल्लवे चित्तविभ्रमः । जप-
 ध्यानतपोहानिर्वस्त्रासने विधीयते । मृदासने यदा मन्त्री
 चैलाजिनकुशोत्तरि । नादीक्षितो विशेष्यातु कृष्णाजिनासने
 गृही । विशेषदयतिर्वनस्थो वा ब्रह्मचारी च भिक्षुकः । इत्यु-
 क्तम् ॥ दारुकासनं विशेषयति मन्धर्वतन्त्रे ॥ गाभारीनिर्मितं
 शस्तं नानादाहमयं शुभम् । चतुर्विंशलङ्गुलं हि दीर्घं काष्ठा-
 सनं प्रिये ! । पीडशङ्गुलविस्तीर्णमुच्छ्राये चतुरङ्गुलम् । कम्बलं
 चार्मण्यं शैलं महामायाप्रपूजने । प्रशस्तमासनं देवि ! कथितं
 वरवर्णिनि ! । मुण्डमालातन्त्रे तृतीयपटले ॥ व्याघ्राजिनं
 सर्वसिद्धौ शान्तिसिद्धौ मृगाजिनम् । वस्त्रासनं रोगहरं वेदजं
 प्रीतिप्रदम् । कौशेयं रुष्टिदं प्रोक्तं कम्बलं सर्वसिद्धिदम् ।
 शस्तं वा यदि वा लृणं विशेषादुक्तकम्बलम् । उत्तराभायास-
 नम् तु तत्रैव ॥ बहु कोमलमास्तीर्णं संश्रामयतितं हि यत् । जम्बु-
 व्यापादितं वापि शृतं वानरमासनम् । गर्भच्युतां त्वचं वापि
 नारीणां योनिजां त्वचम् । सर्वसिद्धिप्रदं देवि ! सर्वतोऽति-
 ससिद्धिदम् । त्वचं वा यौवनस्थानां कुर्याद्दीरतरासनम् । श्लशा-
 नकाष्ठघटितं पीठं वा दारुजं शुभम् । नादीक्षितो विशेष्यातु
 कृष्णसाराजिने गृही । उदासीनवदासीनः स्नातकब्रह्मचारि-
 णाम् । कुशाजिनाम्बरेणाढ्यं चतुरस्रं समन्ततः । एकहस्तं
 द्विहस्तं वा चतुरस्रं समाचरेत् । कर्मविशेषे आसनविशेषस्तु
 समयाचारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ मेघासनम् वक्ष्यार्थमाकृत्यै
 व्याघ्रचर्मं च । शान्तौ मृगाजिनं शस्तं मोक्षार्थं व्याघ्रचर्मं च ।
 गोचर्मं स्तम्भने देवि ! सन्धवे वाजिचर्मं च । चर्मोद्भूतं तु

चोष्ठाटे विद्वेषे ज्ञानवर्त्म च । मारुते माहिषं चर्म कर्मोद्दिष्टं
समाचरेत् । सर्वकामार्थदं देवि ! वस्त्रपद्मासनं तथा । ऊर्णा-
सनं कम्बलं वा सर्वकर्मसु पूजितम् । दुःखदारिद्र्यकरणं काष्ठ-
पाषाणजासनम् । स्वर्णादिरत्नजं देवि ! महासौभाग्यवर्धनम् ।
शृणु देवि ! विशेषेण उत्तराम्नायस्य चासनम् । येनाशु लभते
पुण्यं फलं देवस्य दुर्लभम् । श्वासनन्तु सुभगे ! मृतमुण्डासनं
तथा । श्मशानमासनं देवि ! भगस्य दर्शनं तथा । भगदर्शा-
सनञ्चैव मैथुनासनकं तथा । कृतमैथुनकं वापि वाञ्छितार्थ-
फलप्रदम् ॥ मात्स्ये पञ्चदशे ॥ रुरुचर्मणि सत्कामः श्रीमोक्षी
व्याघ्रचर्मणि । शक्तेः शस्तं कृष्णचर्मं कृष्णव्याघ्रस्य भाविनि ! ।
प्रस्तारमृच्छिले चैव रक्ते पीते च वाससी । कम्बले द्रुतसिद्धिः
स्याद्भद्रदारुमयेऽपि च । तथा । योगासनञ्च कूर्मञ्च विशेत्
क्षीणीमनुष्मरन् ॥ योगसारे द्वितीयपरिच्छेदे ॥ कम्बलं कोमल-
ञ्चैव कौशञ्च दारवं तथा । एतेषामासनं प्रोक्तं चर्मासनं तथैव
च । लोम्नि चैव यदासीनस्तदा सर्वं विनश्यति । लोमदर्शन-
मात्रेण सिद्धिहानिः प्रजायते । काम्यार्थं कम्बलं प्रोक्तं श्रेष्ठं
स्याद्भक्तकम्बलम् । कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिः श्रीमोक्षी व्याघ्र-
चर्मणि । कुशासने मन्त्रसिद्धिर्वाच कार्या विचारणा ॥ समया-
चारतन्त्रे ॥ पृथ्वीमन्त्रस्य च ऋषिर्मेरुपृष्ठ उदाहृतः । सुतलञ्च
तथा कन्दः कूर्मी देवोऽस्य सुन्दरि ! । आसने विनियोगः स्याद्भ-
द्रपद्मासने विशेत् । वज्रपद्मासन इत्युपलक्षणम् ॥ पद्मसंस्तिकवी-
रादिष्वेकासनसमास्थितः । जपार्चनादिकं कुर्यादन्यथा निष्फलं
भवेत् । इति राघवभट्टवचनात् ॥ आसनन्तु यतीनां कूर्मा-
कारमन्येषां चतुष्कोणम् । यथा राघवभट्टवृत्तम् ॥ यतीनामा-
सनं शङ्खं कूर्माकारन्तु कारयेत् । अन्येषान्तु चतुष्पादं चतु-
रसन्तु कारयेत् ॥ तथा ॥ दानमाचमनं होमं भोजनं देवता-

र्धनम् । प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायश्चैव तर्पणम् ॥ प्रौढपाद-
 क्षणमपि तत्रैव । आसनारूढपादस्तु आनुर्वाय जङ्गयोः ।
 कृतावसक्तकोषस्तु प्रौढपादः स ङ्ग्यते ॥ इति राघवदृष्टप्रौढ-
 पादलक्षणम् ॥ गोरक्षसंहितायाम् ॥ आसनानि च तावन्ति
 यावन्तो जीवजन्तवः । एतेषामखिलान् भेदान् विजानाति
 महेश्वरः । चतुरशीतिलक्ष्णामेकैकं समुदाहृतम् । तथा
 शिवेन पीठानां षोडशानां शतं कृतम् । आसनेषु समस्तेषु
 हयमेतदुदाहृतम् । एकं सिद्धासनं प्रोक्तं द्वितीयं कमलासनम् ।
 योनिस्थानकमङ्गिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेत् मेढ्रे पाद-
 मथैकमेव हृदयं कृत्वा समं विश्रुहम् । स्थाणुः संयमितेन्द्रियोऽ-
 न्यनदृशा पश्यन् भुवोरन्तरम् एतन्मोक्षकपाटभेदनकरं सिद्धा-
 सनं प्रोच्यते ॥ इति सिद्धासनम् ॥ १ ॥ वामोरूपरि दक्षिणं
 नियमतः संस्थाप्य वामं तथा दक्षोरूपरि पश्चिमेन विधिना
 कृत्वा कराभ्यां धृतम् । अङ्गुष्ठं हृदये निधाय चिवुकं नासाग्र-
 मालोकयेत् एतद्द्वाराधिविनाशनाशनकरं पद्मासनं प्रोच्यते ॥
 अन्यदेवापि ॥ वामोरूपरि दक्षिणं द्विचरणं संस्थाप्य वामं तथा-
 प्यन्योरूपरि तस्य बन्धनविधौ कृत्वा कराभ्यां दृढम् । अङ्गुष्ठौ
 हृदये निधाय चिवुकं नासाग्रमालोकयेदेतद्द्वाराधिविनाशकारि
 ग्रामिनां पद्मासनं प्रोच्यते ॥ २ ॥ इति पद्मासनम् ॥ इत्याद्या-
 सनानि योगोपयोगीन्धेव । पूजायां नैतेषां प्रयोजनम् ॥ मन्त्र-
 सत्ते ॥ पञ्चगव्येन संशोध्य मण्डपं यागभूमिकम् । शरैश्च
 प्रोक्षणं कुर्यान्मूलमन्त्रेण वीक्षणम् । विकिरान् विकिरेस्तत्र
 सप्तजप्तान् शराणाम् । धूपयेदन्तरे पञ्चाक्षन्दनागुरुभिस्तथा ॥
 तथा ॥ आत्मनो दक्षिणे भागे पूजाद्रव्याणि स्थापयेत् । सर्वे
 सुवासितं कुम्भं तीर्थतोयेन पूरितम् । वस्त्रपूतं ततः कार्यं रात्रि-
 तोयं विवर्जयेत् ॥ शारदायाम् ॥ प्रक्षालनाय करयोः पत्त्रा

पात्रं निर्वेशयेत् । दृष्टप्रच्छलितान् दीपान् स्थापयेत् परितः
 शुभान् ॥ पादार्घ्याचमनमधुपर्काचमनपात्रास्थप्यधुनैव स्थाप-
 येत् ॥ देवीपुराणे ॥ हेमराजतताम्राणि सृष्टिलाशैलजानि
 च । बलिदानादिपात्राणि शुभरेखोत्कराणि च । अर्घ्य-
 नेत्रेद्यपूजार्थं बलिदाने प्रकल्पयेदिति । शिवरहस्ये शेषार्हम् ॥
 हेमपात्राणि सर्वाणि विहितानि भवन्तु मे । अर्घ्यं दत्त्वा तु
 रोप्येण आयूरान्यसुतांस्तमेत् । ताम्रपात्रेण सौभाग्यं धर्मं
 मृत्यमयसंश्रवे । सर्वाभावे तु माहेयं स्वहेस्तघटितं यदि ।
 माहेयं मृत्यमयम् ॥ आसनं चार्घ्यपात्रञ्च भस्ममासादयेत्ततः ।
 सर्वत्र सर्वकं ताम्रमन्यमाने ततोऽधिकम् । पात्राणामादरः
 कार्यः पात्रास्थेवोत्तमादरः । बलिहीमक्रियार्थं हि विना पीठम्
 सिध्यति । षट्त्रिंशद्गुलं पात्रमुत्तमं परिकीर्तितम् । मध्यमं
 तत्त्रिभागोनं कनिष्ठं द्वादशाङ्गुलम् । चतुर्विंशाङ्गुलं मध्यं
 कनिष्ठं द्वादशाङ्गुलमिति क्वचित् पाठः । वस्त्रङ्गुलविहीनन्तु
 न पात्रं कारयेद्बुध इति पाठान्तरम् । सर्वाभावे त्यजेत् पात्रं
 स्रवते यत्र वारि तत् । यत्रोदकं न स्रवते तत् कर्माहेमिति
 कार्यक्षमोपलभ्यकमिति । नाभीविवररूपाणि पुण्डरीकाक-
 तीनि च । शङ्खशक्तिहस्तजानि पात्राणि परिकल्पयेत् ॥ अथ पाद्य-
 पात्रलक्षणम् । वैखानसग्रन्थे ॥ पादावनेजनजलग्रहणं पात्र-
 मङ्गतम् । लोहजं वा शरोजार्तं हेमं राजतमेव वा । ताम्रं
 सचरणमपि वायवै न सतामिति ॥ सिद्धान्तशेखरे । षडङ्गुल-
 प्रविस्तारमुत्सेधं चतुरङ्गुलम् । ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्यान्नासिकां
 चतुराङ्गुलाम् । पृष्ठे पादसमाबुक्तं चतुरङ्गुलमानतः । पाद्य-
 पात्रमिति ख्यातं सर्वदेवप्रपूजने ॥ इति पाद्यपात्रलक्षणम् ॥
 अथ पाद्यप्रदेषणीयपात्रलक्षणम् । तत्रैव ॥ अष्टाङ्गुलसमुत्-
 सेधं विस्तारं षोडशाङ्गुलम् । ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्याच्छराव-

कृतिपात्रकम् । पात्रयोर्बभयोः कुर्याद्वृत्तकं कर्णके समे । पृष्ठे
 पादसमायुक्तं षडङ्गुलसुविस्तृतम् । पादोत्सेधं चतुर्मात्रं
 पाद्याधारं प्रकीर्तितम् । इति पाद्यप्रक्षेपणौयपात्रलक्षणम् ।
 अथार्घ्यपात्रलक्षणम् ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ अर्घ्यस्य लक्षणं
 वक्ष्ये पलद्रव्यादिभेदतः । सामान्यार्घ्यं तिरोधाप्यं विशेषार्घ्य-
 पराङ्मुखम् । अर्घ्यपात्राणि चत्वारि स्वर्णदूर्वाक्षतानि च ॥
 दुर्बलं राजतं ज्ञेयमधमानि ततः परम् । ताम्रशुक्तिशिलादारु-
 कर्मसुत्पात्रजानि च । उत्तमं पलविंशत्या मध्यमं दशभिः
 पलैः । हीनं पञ्चपलं कुर्यादेवमाचम्य पाद्ययोः । चतुःपर्वाणि
 तानि स्युः निःसृतान्यष्टपर्वभिः । पृष्ठेनाङ्गुलानि कृता-
 काराणि वा पुनः । चतुरस्राणि कुर्वीत चतुष्पात्राणि चार्घ्यके ।
 कर्पूरं कुङ्कुमं दूर्वां सिद्धार्थं विल्वपत्रकम् । यवदर्भान् कुशांश्चेति
 सामान्यार्घ्यं विनिक्षिपेत् । तिलप्रसूनसिद्धार्थदर्भदूर्वायवाक्ष-
 तान् । द्रव्याख्येतानि सप्तैव तिरोधाय विनिक्षिपेत् । तिल-
 तङ्गुलसिद्धार्थदूर्वामुद्गयवानपि । पराङ्मुखार्घ्यदाने च द्रव्य-
 शुद्धिं प्रकल्पयेत् ॥ इत्यर्घ्यपात्रलक्षणम् ॥ अथाचमनपात्र-
 लक्षणं वैखानसग्रन्थे ॥ आचम्य वारिग्रहणपात्रमुत्तम-
 लौहजम् । सरोजकर्षिकाकारं कुर्यादङ्गुतदर्शनम् ॥ कार्त्त-
 स्वरमयं स्थूलं राजतं वाप पावनम् ॥ कार्त्तस्वरं सुवर्ण-
 मिति ॥ उत्तमलौहमपि तथा ॥ सर्वन्तु तैजसं लौहमिति
 स्वरसात् रजतं ताम्रं वा ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ द्वादशाङ्गुल-
 विस्तारं कुक्षिमध्यं सहस्रकम् । षडङ्गुलं तद्वलान्तमोष्ठं कुर्या-
 त्ताङ्गुलम् ॥ अस्य तारं त्रिमात्रं स्यात् पार्श्वे नासागुणा-
 ङ्गुलम् । रन्ध्रं कनिष्ठकातुल्यमग्रे तद्विगुणं त्वधः । पृष्ठे पादं
 चतुः कुर्यादुत्सेधं द्वाङ्गुलं ततः । षडङ्गुलप्रविस्तारं पात्रमाच-
 मनार्थकम् ॥ इति आचमनपात्रलक्षणम् ॥ अथ गन्धपात्र-

लक्ष्यम् ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ अर्घ्यवद्गन्धपात्रं स्यादिति । अत्र
 अर्घ्यपात्रवदित्यनेन सम्पूर्णार्घ्यपात्रलक्षणातिदेशः । यथा अर्घ्य-
 पात्रं क्रियते तथैव गन्धपात्रं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ इति गन्धपात्र-
 लक्षणम् ॥ अथ धूपपात्रलक्षणं वैखानसग्रन्थे ॥ धूपपात्रं सरो-
 जातं सुवर्णादिविनिर्मितम् । पादयोरपि तस्य स्यादुत्सेधं चतु-
 रङ्गुलम् । अनेकशुषिरं तस्य पिधानं सदृशं भवेत् । शुषिरं
 छिद्रम् ॥ पिधानमाच्छादनम् । सिद्धान्तशेखरे ॥ धूपपात्रविधिं
 वक्ष्ये पलद्रव्यादिपूर्ववत् । चतुःपञ्चरसाश्चैवं पात्रविस्तारम-
 ङ्गुलैः । रसाः षट् अश्वाः सप्त । पात्रोत्सेधतो दैर्घ्यं स्यादोष्ठ-
 मर्द्धान्तकं मतम् । पद्माभं परितः पात्रं द्वाङ्गुलीऽधोगतो भवेत् ।
 पादमेकाङ्गुलोत्सेधं विस्तृतं द्वाङ्गुलं ततः । षट्पर्वदीर्घनाभं
 स्यादुन्नतं द्वाङ्गुलं मतम् । पूर्वकोत्सेधसंयुक्तं वृत्तञ्च चक्रचाप-
 वत् । पिधानं द्वाङ्गुलोत्सेधं नानाच्छिद्रसमन्वितम् । एकच्छिद्र-
 युतं कुर्यात् कलसाकारमूर्ध्वतः ॥ इति धूपपात्रलक्षणम् ॥ वैखा-
 नसग्रन्थे ॥ दीपपात्रं तता नालमध्ये कुमुदकोज्ज्वलम् । वर्त्या-
 धारैः शतेनापि युक्तमष्टाभिरेव च । त्रिसप्तकाष्टभिश्चैव द्वाभ्यां
 वा दशभिश्च वा । पञ्चभिर्वा यथाशक्ति कल्पयेच्चिह्नवित्तमः ।
 सिद्धान्तशेखरे ॥ दीपपात्रविधिं वक्ष्ये पलद्रव्यादिरर्घ्यवत् ।
 पदेन नागलाद्यं हि धूपपात्रवदुच्यते । एकपत्रं चतुष्पत्रं षड्-
 दलं वाष्टपत्रकम् । तत्रैकपत्रं मध्ये स्यान्निम्नाश्वत्यदलाकृतिः ।
 चतुष्पत्रं चतुर्दिक्षु मध्यमा निम्नकर्णिका । षड्दले तु स्मृतं
 तद्वदुपपत्रसमन्वितम् ॥ इति दीपपात्रलक्षणम् ॥ अथ दीपमाला-
 लक्षणम् ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ दार्वयस्तान्त्रसम्भूता दीपमालाऽधमा
 मता । मध्यमा च तथा श्रेष्ठा स्वर्णा वा रौप्यजा क्रमात् । यस्या
 तु द्वारवत् कुर्यात् लिङ्गपृष्ठे प्रभाकृतिम् । द्वाराभामन्यदेशे तु
 दीपमालां सुशोभनाम् । चतुर्भिर्द्वैर्दीर्घं स्कन्धमङ्गुलविस्तृ-

तम् । एवं कृत्वा विभागैकं दण्डमध्ये नियोजयेत् । स्कन्धं
 स्कन्धं समं कुर्यादन्तरं भूतमात्रकम् । दीपमालेति कथिता
 सर्वदेवादिपूजने । इति दीपमालालक्षणम् ॥ अथ दीपाधारलक्ष-
 णम् ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ हेमताम्रादिसम्भूतं विदध्यादुत्तमादि-
 कम् । द्वादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्वादशङ्गुलविस्तृतम् । अष्टादशो-
 दितोत्सेधा दीपाधारस्य चोच्छ्रिता । स्नेहाधारस्य पादे तूनाहं
 दैर्घ्यसमं मतम् । पादनावशरावांशः स्नेहाधारोऽपि तत्समः ।
 तदूर्ध्वं मुकुलं कुर्यात् प्रादिकादिसमन्वितम् । नानापरीसमा-
 युक्तं नानाकुम्भांशमालिकम् । दीपाधार इति प्रोक्तो लौह-
 जान् दीपकांस्तु तान् । नानावर्णान् तथा रम्यान् चतुर्हस्तप्रमा-
 णकान् । त्रिहस्तानेकहस्तान् वा द्विहस्तान् वा यथाबलम् ।
 ताम्रजान् राजतोयान् वा युग्मैस्तैः स्नेहधारकैः ॥ इति दीपा-
 धारलक्षणम् ॥ वैखानसग्रन्थे ॥ नीराजनक्रियापात्री हेमाद्रि-
 द्रव्यनिर्भिता । त्रितालोपेतविस्तीर्णघृतमध्या मनोहरा ॥
 सिद्धान्तशेखरे ॥ हिरण्यतारताम्रादिनिर्भितं ह्युत्तमादिकम् ।
 षट्त्रिंशताङ्गुलैः श्रेष्ठं मध्यमं त्रिंशताङ्गुलैः । चतुर्विंशतिमात्रैः
 स्यादधमं विस्तृतौ क्रमात् । अग्निभागैकभागेन कुर्यान्मध्ये च
 कर्णिकाम् । उत्तरकासमुत्सेधं कर्णिकायाः प्रमाणतः ।
 पीठिकं परितः कुर्यात् यवयुग्मेन विस्तृतम् । तत्समानोन्नता-
 नीह परितोऽष्टदलानि च । परितोऽर्धप्रमाणेन काष्ठानामष्टकं
 समम् । श्रोष्ठमेकाङ्गुलं कुर्याद्विस्तारात् कर्णिकोन्नते । समानं
 पूर्णचन्द्रामं दीपाधारस्य कुम्भवत् ॥ उन्नतादिचतुर्मात्रैर्विस्तृ-
 तैश्चाङ्गुलद्वयम् । तत्र रन्ध्रद्वयं कुर्यात् कर्णिकामध्यमं समम् ॥
 इति नीराजनपात्रलक्षणम् ॥ अथ घण्टालक्षणम् ॥ वैखानसग्रन्थे ।
 शब्दब्रह्ममयी घण्टा हस्तोत्सेधप्रमाण्या । ब्रह्माण्डमोलका-
 कारा सुराद्याक्ततमा भवेत् । अधोमुखतालमानविस्तारोत्सेधनं

ततः । नानाविधास्तस्यै वा घण्टाः प्रतिदिशः कृताः । चक्राङ्का
पङ्कजाङ्का वा सा घण्टा परिकीर्तिता । एवंविधा भवेद्घण्टा
यदा चित्तानुसारतः ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ पञ्चाङ्गुलान्नता घण्टा
तद्विस्तारसंयुता । घण्टायास्तु परोष्णाहो विस्ताराद्धेन की-
र्त्तितः । अङ्गुलस्तु भवेद्घण्टो दैर्घ्ये वृत्तसमं मतम् । दण्डाये
वृषभं शूलं नलिनं वापि कारयेत् । शुद्धकांस्येन कर्त्तव्यं घण्टा-
लक्षणमीरितम् ॥ इति घण्टालक्षणम् ॥

अथ नैवेद्यपात्रलक्षणम् ॥ वीरमित्रोदये ॥ नैवेद्यपात्रं
वक्ष्यामि केशवाय महात्मने । हैरण्यं राजतं ताम्रं कांस्यं
मृत्तमयमेव वा । पालासं मध्यमं प्लाचपात्रं विष्णोरितिप्रियम् ।
हविर्द्रव्यप्रमाणानि पात्राणि परिकल्पयेदिति ॥ सिद्धान्तशे-
खरे ॥ सुवर्णरूप्यताम्रैः स्थालिकां ह्युत्तमादिकाम् । शुद्ध-
कांस्येन वा कुर्याद्देवनैवेद्यपात्रके । एकपात्रं समारभ्य चा-
सप्तात्तु ततः क्रमात् । कुर्यान्नैवेद्यपात्राणि हीननैवेद्यकादिषु ।
पात्रं शतं पलं श्रेष्ठं तद्वर्द्धं मध्यमं मतम् । तद्वर्द्धं मध्यमं त्रैयं
पात्रसंख्येति कीर्त्तिता । स्थालिका नवधा कार्या भावाः षट्-
त्रिंशदङ्गुलम् । अङ्गुलाद्धेमिर्तैर्मूलैरष्टधाङ्गुलकैः क्रमात् । इति
विस्तारमाख्यातं स्थालिकानवके क्रमात् । उत्तमत्रयमग्रे
स्थान्मध्यमे मध्यमत्रयम् । पुनस्तयमधस्तात् स्यात् स्थालिकानां
यथाक्रमम् ॥ इति नैवेद्यपात्रलक्षणम् ॥ अथ पानीयपात्रलक्ष-
णम् ॥ वैश्वानरसंहितायाम् ॥ पानीयपात्रं सौवर्णं राजतं
ताम्रमेव वा । वृक्षायतसुवृत्तं वा भवेदायतमेव वा । प्रस्थमान-
प्रमाणाभः पुरयोग्यान्तरं शुभम् ॥ इति पानीयपात्रलक्षणम् ॥
अल ताम्बूलपात्रलक्षणम् ॥ वैश्वानरसग्रन्थे ॥ कल्पयेद्वागलतिका
दलपत्रसमन्विता । अरन्निमानविस्तीर्णं कारयेद्वा यथाबलम् ।
इति ताम्बूलपात्रलक्षणम् ॥

इति प्राणतोषिण्यां तृतीयेऽर्थकाण्डे गन्वादिपात्र-

स्थापनान्तरूपपञ्चवक्यनं नाम चतुर्थः

परिच्छेदः ।

शारदायाम् ॥ कृताञ्जलिपुटी भूत्वा वामदक्षिणपार्श्वयोः ।
नत्वा गुरुं गणेशानं भूतशुद्धिमयाचरेत् ॥ करशुद्धिं समा-
पाद्य कुर्यात्तालव्रयं ततः । ऊर्ध्वोर्ध्वमस्त्रमन्त्रेण दिग्बन्ध-
मपि देशिकः । तेन संज्वलितं तेजो रक्षां कुर्यात् सम-
न्ततः । चतुर्थपटले ॥ सुषुम्नावर्त्मनात्मानं परमात्मनि योजयेत् ।
योगयुक्तेन विधिना चिन्मन्त्रेण समाहितः । आत्मानं हृदय-
कमलस्थितं सुषुम्नावर्त्मना कुण्डलिन्या सह योगयुक्तेन
विधिना चिन्मन्त्रेण हंस इति मन्त्रेण परमात्मनि योजयेदि-
त्यन्वयः । सुषुम्ना वर्त्म यस्याः सा तथा । हृदयकमलस्थ आत्मा
तु । हृदयबुजे ब्रह्मरन्ध्रसम्भूते ज्ञाननालके । तारायमग्रे जीवस्तु
चिन्तनीयो मनोषिभिरिति राघवभट्टवचनेन ज्ञातव्यः ।
योगयुक्तेन विधिना इत्यस्यायमर्थः । गुरूपदिष्टमार्गेण हृद्द्वारेण
कुण्डलिनीमुत्थाप्यैतां हृदयकमलगतां विभाव्य ततो जीवं मुखे
स्थीत्वा सहस्रारगतां विभावयेत् । तेन व्यो हंसमन्त्रेण द्वाद-
शार्णोषिते परे । इतिवचनेनैकवाक्यतया चिन्मन्त्रो हंस इति ।
शारदायाम् ॥ कारणे सर्वभूतानां तत्त्वान्यपि विचिन्तयेत् ।
बीजभावेन लीनानि व्युत्क्रमात् परमात्मनि । सर्वभूतानां
कारणे परमात्मनि बीजभावेन लीनानि तत्त्वानि चिन्तयेदि-
त्यर्थः ॥ व्युत्क्रमादिति सृष्टिक्रमापेक्षया । अपि शब्दाद्वर्णा-
नपि । तदुक्तं पिङ्गलामते ॥ सङ्ख्यैवं ततो न्यासस्थाना-
द्वर्णांश्च संहरेत् । प्रतिलोमेन चलयो लकारस्य हकारके ।
हलयश्च सकारेऽञ्च सलयश्च यकारके । क्रमेणैवमपर्यन्तं लयमु-
त्पाद्य यन्नतः । अकारं ब्रह्मरन्ध्रे च सहस्रारे नियोजयेदिति ॥

शारदायाम् ॥ ततः संशोषयेद्देहं वायुबीजेन वायुना । वज्र-
बीजेन तेनैव सन्दहेत् सकलां तनुम् । वायुबीजेन यकारेण
वायुना तदुत्थवायुना । वज्रबीजेन रेफेण तेनैवाग्निबीजोत्थ-
वज्रिना सकलामिति कलं पापं पापपुरुषसहितां तनुं निदहे-
दित्यर्थः । सविशेषणविधितया न प्रकृतशरीरनाशः । तत्-
कारणन्तु सविशेषणे विधिनिषेधौ विशेषणमुपसंक्रामतः सति
विशेष्ये बाधे इति न्यायः । बाधस्त्वन्वयानुपपत्तिः । तात्पर्य-
विषयीभूते अर्थे अन्वयानुपपत्तौ । यत्र तु विशिष्टे तात्पर्यं तत्र
विशिष्टमप्युपगच्छतो विधिनिषेधौ न विशेष्यमात्रम् । तथाच
भर्तृहरिः ॥ नीलं पटं विधेहीति लोकेऽपि हयमीक्षते । इक्षि-
त्रीलगुणस्यैव विशिष्टस्य विधिः क्वचित् ॥ अतएव गुप्तसाधन-
तन्त्रे षष्ठपटले ॥ भूतशुद्धौ महादेव ! यदि देहन्तु नाशयेत् ।
कुत्र स्थाने भवेत् सृष्टिरसृतं कुत्र सञ्चयेदिति देवीसन्देहप्रश्न-
स्योत्तरम् ॥ महादेव उवाच ॥ वामकुक्षौ स्थितं पापपुरुषं
कज्जलप्रभम् । तस्य संहरणार्थाय महती प्रकटीकृता । लिङ्ग-
देहो महेशानि ! तस्य देहो न संशयः । पापदेहं भवेद्गन्धं
स्वदेहं नैव नाशयेत् ॥ इति शिववचनम् ॥ पापपुरुषध्यानन्तु
राघवमदृष्टतम् ॥ ब्रह्महत्याशिरस्कन्तु स्वर्णस्तेयभुजहयम् ।
चुरापानहृदा युक्तं नुरुतल्वकटिहयम् । तत्संसर्गिपदद्वन्द्व-
मङ्गप्रत्यङ्गपातकम् । उपपातकरोमाणं रक्तश्मश्रुविलोचनम् ।
सङ्घर्षमधरं पापमङ्गुष्ठपरिमाणकम् । अधोमुखं कृष्णवर्णं
वामकुक्षौ विचिन्तयेत् ॥ शारदायाम् ॥ विशेषणंस्तदा दोषा-
नमृतेनामृताश्रया । आपाद्य प्रावयेद्देहमापादतलमस्तकम् ।
दोषस्वरूपपापपुरुषभस्मविशेषोऽपि वायुबीजेनैव । तथाच
गणेशविमर्षिस्थाम् ॥ तद्भस्मकूटमखिलं वायुबीजोत्थवायुना ।
विकीर्यामृतबीजेन स्रदेहं प्रावयेत्ततः । असृतंवेति अस्मत्

वीजेन वमित्यनेन । अमुताभसा तदुत्थेनामृतेनापादितकमलस्य
हेहमापाद्याप्रावयेदित्यन्वयः ॥ शारदायाम् ॥ आत्मलीनानि
तत्त्वानि स्वस्थानं प्रापयेत्तदा । आत्मानं हृदयाभोजमानयेत्
परमात्मनः । मनुना हंसदेवस्य कुर्यात्प्रासादिकं ततः । पर-
मात्मनः सकाशात् हंसदेवस्य मनुना आत्मानं हृदयाभोज-
मानयेदित्यन्वयः ॥ हंसस्य वीजस्य देवः परमात्मा उपोस्य-
त्वात् तन्मन्त्रेण सोऽहमित्यनेन । तदुक्तं वशिष्ठसंहितायाम् ॥
सोऽहं मन्त्रेण तां मन्त्री नादान्ते सिद्धिभाषिताम् । ध्यात्वेव
ब्रह्मरन्ध्राच्च हृदि जीवं न्यसेदिति ॥ तत्र गुरूपदेशतः प्रकारो
लिख्यते । ओमद्येत्यादि श्रीदेवपूजाद्यधिकारसिद्धये भूतशुद्ध्या-
द्यहं करिष्ये इति सङ्ख्या मूलाधारादुत्थितां विद्युत्सहस्रप्रभा-
भास्वरां विसतन्तुरूपां सुषुम्नामार्गेण हृदयकमलगतां कुण्ड-
लिनीं विभाव्य हृदयकमलाज्जीवं प्रदीपकलिकाकारं मुखे
गृहीत्वा द्वादशार्णाम्बुजं सहस्रदलगतं विभाव्य तत्र जीवात्मानं
हंसमन्त्रेण परमात्मनि योजयेत् । ततः पादादिजानुपर्यन्तं
चतुरस्रं पृथिवीमण्डलं विभाव्य तत्र पादगमनक्रियागन्तव्य-
गन्धर्वाण्यष्टिवौमहानिवृत्तिं समानवायुं संस्मृत्य ॐ ह्रीं
ब्रह्मणे पृथिव्यधिपतये निवृत्तिकलात्मने हुं फट् स्वाहा इत्यमुं
मन्त्रमुच्चार्य तान् कुण्डलिनीद्वारा अग्रे प्रविलापयेदित्यप्-
स्थानं संहरेत् । जान्वादिनाभिपर्यन्तं शुक्लमहचन्द्राकारं जल-
मण्डलं विभाव्य तत्र हस्तादानदातव्यरसरसनाजलविष्णुं प्रति-
ष्ठेदनिलस्य ॐ ह्रीं विष्णवे जलाधिपतये प्रतिष्ठाकलात्मने हुं
फट् स्वाहा इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान् सर्वान् कुण्डलिनीद्वारा
अग्नीं प्रविलापयामीत्यग्निस्थानं संहरेत् । नाभ्यादिहृदय-
पर्यन्तं त्रिकोणं वज्रिमण्डलं रक्तवर्णं विभाव्य तत्र पायुविस-
र्जनीयरूपचक्षुस्तेजोरुद्रविद्याव्यामानिलं संस्मृत्य श्रीं हुं ब्रह्माय

शिखोऽधिपतये विद्याकलात्मने हुं फट् स्वाहा इत्यमुं मन्त्र-
 मुच्चार्य तान् सर्वान् कुण्डलिनीद्वारा वायौ प्रविलापयामीति
 वायुस्थाने संहरेत् । ततो हृदयादिभूपर्यन्तं कण्ठवर्तुलं
 षड्विन्दुलाञ्छितं वायुमण्डलं विभाव्य तत्रापस्थानतद्विषयस्य-
 स्पष्टव्यवायवीयशान्दपानान् संस्मृत्य ओं हौं ईशानाय वायुधि-
 पतये शान्तिकलात्मने हुं फट् स्वाहा इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान्
 सर्वान् कुण्डलिनीद्वारा आकाशे प्रविलापयामीत्याकाशस्थाने
 संहरेत् । ततो भ्रूमध्यादिब्रह्मरन्ध्रान्तपर्यन्तं शुक्लवर्तुलमा-
 काशमण्डलं विभाव्य तत्र वाग्वदनवक्त्रव्यशब्दश्रोत्राकाशसदा-
 श्रिवशान्दतीतप्राणान् संस्मृत्य ओं हौं सदाशिवाय आकाशधि-
 पतये शान्दतीतकलात्मने हुं फट् स्वाहा इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य
 तान् सर्वान् कुलकुण्डलिनीद्वारा अहङ्कारे प्रविलापयामीत्याह-
 ङ्कारे प्रविलाप्य महत्तत्त्वं मातृकासंज्ञकशब्दब्रह्मस्वरूपायां ब्रह्मे-
 स्थानुभूतायां प्रकृतौ प्रविलापयामीति प्रविलाप्य तां तद्याविध्नां
 नित्यशुद्धस्वभावे परमब्रह्मणि प्रविलापयामीति प्रविलापयेत् ॥
 तदुक्तं मन्त्रतन्त्रप्रकाशे ॥ गन्धादिघ्राणसंयुक्तां पृथिवीमप्सु संह-
 रित् । रसादिजिह्वया सार्द्धं जलमग्नीं विलापयेत् । रूपादिष्वनुषा
 सार्द्धमग्निं वायौ विलापयेत् । समीरमीश्वरे विद्वान् अर्णादि-
 त्वाक्समन्वितम् । अहङ्कारे हरेद्गोम सशब्दं तन्महत्त्वपि ।
 महत्त्वं सर्वशक्तानामध्वक्ते कारणे परे । सच्चिदानन्दरूपं यद्
 वैश्वम् परमं पदम् ॥ प्रविद्यादिक्लमात् सर्वं तत्र लीनं विवि-
 न्तयेत् । ततः शरीरस्थान्तर्यामी ऋषिः सत्त्वं देवता प्रकृति-
 पुरुषं छन्दः शोधनेन विनियोगः । इत्युक्त्वा वामकुक्षिं सुक्ल-
 रूपं पापपुरुषं विचिन्त्य शमिति वायुव्रीजस्य किञ्चित् स ऋषि-
 र्वायुर्देवता जगतीच्छन्दः शरीरपापपुरुषशोधने विनियोगः ।
 इत्युक्त्वा नाभिमूले विन्दुद्वयलाञ्छितमण्डले यं विचिन्त्य विन्दु-

तद्वायुवीजं धूमं चञ्चलध्वजसंयुक्तं धूँ धूँ शब्दयुतं सर्वशोषणं
 हंसदेवतमिति ध्यात्वा पूरकप्रयोगेण षोडशवारं बीजमावर्त्तयित्वा
 तद्बीजोत्पत्त्याग्निना स्वशरीरस्थं पापपुरुषं शोधितं विभावयेत् ।
 ततो रमित्यग्निबीजस्य कश्यप ऋषिरम्बिर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः
 तद्वाहे विनियोगः । इत्युक्त्वा हृदये रक्तं त्रिकोणं वज्रमण्डलं
 विद्याकलायुतं रुद्रदेवतमिति ध्यात्वा प्रयोगेण चतुःषष्टिवारं
 बीजमावर्त्तयित्वा तद्बीजोत्पत्त्याग्निना तद्गन्धीभूतं विभावयेत् । ततो
 रेचकेण द्वाविंशन्मात्रया पूर्वोक्तरूपं वायुबीजमावर्त्तयित्वा पापपुरुष-
 भस्य रेचयेत् । ततो वमिति वरुणबीजस्य हिरण्यगर्भं ऋषिर्हंसो
 देवता त्रिष्टुप्छन्दः स्थावने विनियोगः । इत्युक्त्वा । वारुणं
 मण्डलं मूर्ध्नि शुभं चन्द्रार्द्धसन्निभम् । सितपद्मजयुग्माभयकरं
 स्थावरुणदेवतम् ॥ इति ध्यात्वा तद्बीजोत्पत्त्यामृतेन तच्छरीर-
 भस्य पिण्डीभूतं विभावयेत् । ततो लमिति पृथिवीबीजस्य ब्रह्म-
 ऋषिरिन्द्रो देवता गायत्रीछन्दः कठिनीकरणे विनियोगः ।
 इत्युक्त्वा । आधारमण्डले पृथ्वीमण्डलं वज्रलाञ्छितम् । चतु-
 श्कोणश्च कठिनं पीतवर्णेन्द्रदेवतम् । लंवीजेन समायुक्तं ध्यायन्
 मनसि पूर्ववत् ॥ इति ध्यात्वा तद्बीजोत्पत्त्याकठिन्येन तनुं दृढं
 भावयेत् । ततो हमित्याकाशबीजस्य ब्रह्म ऋषिराकाशं देवता
 पंक्तिछन्दः व्यूहने विनियोग इत्युक्त्वा । आकाशमण्डलं वृत्तं
 द्वादशान्ते ह्यनुज्ज्वलम् । शान्त्यतीताकलायुतं विचिन्त्याकाश-
 देवतम् । इति ध्यात्वा तदुत्पत्त्याकाशेनाकाशं विभावयेत् । तद्वत्
 हमिति बीजोत्पत्त्यावायूकरणं भवेदिति । एवं स्वशरीरं विचिन्त्य
 परमात्मनः सकाशात् सृष्टिक्रमेण तत्त्वानि स्वस्थानं प्रापये-
 दिति । ततः परमात्मनः सकाशात् सोऽहं मन्त्रेण जीवं हृत्प-
 श्मानयेदिति संक्षेपः । इयञ्च भूतशुद्धिरावश्यकी ॥ पञ्चशुद्धि-
 विहीनेन कृता पूजाभिचारवत् । विपरीतफलं दद्यादमन्त्रा

पूजयेद्यथा । निर्वृत्तिर्विधिहीनानां फलं हस्ति हि कर्मणाम् ।
 निष्ठाचराधिपत्वाच्च कुरुते शङ्कराग्रया ॥ इति शैवाग्रमोक्षोः ।
 अन्धत्वाधि । देहकारणभूतानां भूतानां यद्विबोधनम् । अथयवः
 ब्रह्मसंयोगाद् भूतशुद्धिरियं मता । भूतशुद्धिं विना कर्म जय-
 हीमार्चनादिकम् । भवेत्तु निष्फलं सर्वं प्रकारेणाप्यनुष्ठितम् ॥
 इति मत्स्यसूक्ते पञ्चदशपटले ॥ नत्वा गुरुं गणेशानं भूतशुद्धिं
 समाचरेत् । उभाभ्यामपि पाणिभ्यां तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः । गृही-
 त्वा यं क्षमं देवि ! यमित्याम्नाय निक्षिपेत् ॥ महानिर्वाणतन्त्रे
 पञ्चमोक्तासे च ॥ स्वाहे निधाय च करावुत्तानी साधकोत्तमः ।
 मन्त्रे निवेश्य मूले च हुङ्कारे शैवकुण्डलीम् । उत्थाप्य हंसमन्त्रेण
 शुद्धिं सहितान्तु ताम् । स्वाधिष्ठानं समानीय ततस्तत्त्वे
 नियोजयेत् । प्राणादिप्राणसंयुक्तां पृथिवीमणु संहरेत् । रसादि
 जिह्वया सार्द्धं जलमग्नौ विलापयेत् । रूपादि चक्षुषा सार्द्ध-
 मग्निं वायौ विलाप्य च । स्पर्शादि त्वग्युतं वायुमाकाशे विप्रला-
 पयेत् । अहङ्कारे तरेद्गोम सशब्दं तन्महत्त्वपि । महत्तत्त्वञ्च
 प्रकृती तां ब्रह्मणि विलापयेत् । एवं विलाप्य मतिमान् वाम-
 कुक्षी विचिन्तयेत् । पुरुषं कृष्णवर्णञ्च रक्तश्मशुविलोचनम् ।
 अश्वत्थधरं क्रुद्धमङ्गुष्ठपरिमाणकम् । सर्वपापस्वरूपञ्च सर्व-
 दाघोमुच्छ्रितम् । ततस्तु वामनासायां यं बीजं धूम्रवर्णकम् ।
 सच्चिन्म पूरयेत्तेन वायुं षोडशमात्रया । तेन पापात्मकं देहं
 शोधयेत् साधकाग्रणीः । नाभौ रं रक्तवर्णञ्च ध्यात्वा तज्जात-
 वज्रिना । चतुःषष्ट्या कुम्भकेन दहेत् पापवतीं तनुम् । ललाटे
 वरुणं बीजं शङ्खवर्णं विचिन्म च । द्वात्रिंशता रेचकेन प्राग्देह-
 स्ततामसा । आपादशीर्षपर्यन्तमाग्राप्य तदनन्तरम् । उत्पन्नं
 भावयेद्देहं नवीनं देवतामयम् । पृष्ठीबीजं प्रीतवर्णं मूलाधारे
 विचिन्तयन् । तेन दिव्यवस्त्रोक्तेन दृढीकुर्वन्निष्ठां तनुम् ॥

हृदये हंस्वमादाय आं ह्रीं क्लीं हं स उच्चरन् । सोऽहं मन्त्रेण
तद्देहे देव्याः प्राणान् प्रतिष्ठयेत् । भूतशुद्धिं विधायैत्यं देवी-
भावपरायणः ॥ नीलतन्त्रे चतुर्थपटलेऽपि ॥ भूतशुद्धिं ततो
वक्ष्ये शृणुष्वनावहितानघे ! । अपानमूर्द्ध्वगं कृत्वा दिव्यतत्त्वैः
प्रपूर्य च । हंसमन्त्रेण चाधाराच्छक्तिं कुण्डलिनीं पराम् ।
क्रमाच्चक्राणि निर्भिद्य जीवात्मानं ततोऽस्वजम् । सहस्रारं
ततो नीत्वा परे ब्रह्माणि योजयेत् । इन्द्रियाणि दशैकञ्च मह-
त्तत्त्वानि तद्गुणान् । शुद्धं करोति चित्तानि तत्त्वानि प्रकृते-
र्विपुः । चतुर्विंशतितत्त्वानि बीजभावेन योजयेत् । ततः शून्ये
शरीरे च वामभागे विचिन्तयेत् । निर्लेपं निर्गुणं शुद्धमात्मानं
तारिणीमयम् । अन्तरीक्षे ततो ध्यायेदाः काराद्रक्तपङ्कजम् ।
भूयस्तस्योपरि ध्यायेत् टाङ्कारेच्छेतपङ्कजम् । पुनस्तस्योपरि
ध्यायेद् हुङ्कारं नीलसन्निभम् । ततो हुङ्कारबीजे तु कर्तृका
बीजभूषितम् । कर्तुः परिगतां ध्यायेदात्मानं तारिणीमयम् ।
ब्रह्मा । व्रश्चादौ रक्तवर्णं तमाकृष्टौ पीतरूपिणम् । मारणोच्चा-
टनैर्धूम्रं कृष्णं तत्तदपेक्षया । एवम्भूतं स्वमात्मानं ध्यायेच्च
तारिणीमयम् ॥ विश्वम्भारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ यमिति वायु-
बीजेन षोडशेन तु पूरयेत् । चतुः षष्ठ्या च तेनैव पापदेहं
प्रशोधयेत् । तेन बीजेन विधिना पिङ्गलायाञ्च रेचयेत् । द्वात्रिं-
शन्मात्रया भस्म श्वासमार्गेण वै शनैः । एवं वारत्रयं कृत्वा भूतानां
शोधनं स्मृतम् । पूरयेत् प्रतिलोमेन वज्रबीजेन देशिकः ।
षोडशेन चतुःषष्ठ्या कुम्भयेद्रेचयेत्ततः । द्वात्रिंशन्मात्रया चैव
दहनं परिकीर्तितम् । चतुर्धा च प्रजप्याथ तद्वर्णं प्रजपेद्
क्रमात् । शोषणं दहनञ्चैव श्रावनं परिकीर्तितम् । किस्किन्धः
कश्यपश्चैव हिरण्यगर्भस्ततः परम् । बीजानां ऋषयः प्रोक्ताः
शृणुष्व कमलेक्षणे ! । प्राणायामं ततः कुर्यात् क्रमेण त्रेविंशो-

समः । सहस्रारे महापद्मे चिन्तयेद्दिष्टदेवताम् । यद्यौ ध्यानं
यद्योक्तेन गुरुमार्गेण देशिकः । तदा भूतानि तज्ज्ञानि सगु-
णानि विधानतः । सकलाशक्तियुक्तानि वर्णमात्रक्रमेण च ।
प्रतिलोमेन संहृत्य सतत्त्वधातुसंयुतैः । मूलाधारं सहस्रारं
षट्चक्रक्रमयोगतः । व्युत्क्रमेण विचिन्त्याथ सहस्रारं ततो-
ऽवधि । ॐ मन्त्रे चालयेद्बीजं षट्चक्रक्रमयोगतः । ऐक्यं
विभाव्य तत्स्थाने मन्त्रमेकं समभ्यसेत् । सोऽहं मन्त्रं समु-
च्चार्य सूक्ष्मब्रह्म विचिन्तयेत् । तत्क्षणाभिर्मूलं देहं निर्हन्
निष्परिश्रमम् । अद्वैतं चिन्तयेत्तत्र मनसा वज्रयोगतः । अका-
रादिचकारान्तवर्णमालाक्रमेण च । चिन्तयेत् श्वासरीधेन
पूरकुम्भकरेचकैः । एवं विचिन्त्य तान् वर्णान् ततश्चन्द्रमनु-
स्मरेत् । टान्तं विन्दुसमायुक्तमर्धचन्द्रविभूषितम् । चतुर्धा प्रजपे-
न्मन्त्रं मनसा वायुना सुधीः । इन्द्रबीजं अपेदे वि ! तत्त्वबीजं
ततः परम् । दूरीकृत्य विधानेन धारया सुधया पुनः । ततः
सञ्चिन्तयेद्देवि ! पूर्वोक्तं मातृकामयम् । सकलानादसंयुक्तं
स्वशक्तिसहितं ततः । पञ्चाशद्वर्णसंयुक्तं महाभूतसमन्वितम् ।
पञ्चभूतात्मकं देहमनुलोमेन चिन्तयेत् । अन्तर्यामी ऋषिस्तस्य
प्राणायामस्य देवता । वक्षःस्थले दक्षहस्तं दत्त्वा साधकसत्तमः ।
पूर्वोक्तप्राणमनुना ऋषिच्छन्दःसमन्वितम् । हंसमन्त्रेण तं
प्राणमावाहनमुदाहृतम् । सप्तातूनि सतत्त्वानि इहागत्य
चिरं सुखम् । तिष्ठन्तु वज्रिजायान्तं मन्त्रमेनं समुदरेत् । अका-
रादिचकारान्तं पञ्चाशद्वर्णसंयुतम् । विचिन्त्य मनसा देहं
तदा देवो भवेन्नरः । प्राणायामं तिराहृत्य बलं प्राणेषु निक्षिपेत् ।
अकारादिचकारान्तं पूरकुम्भकरेचकैः । प्रतिलोमानुलोमेन
विचिन्त्य प्राणमावहन् । तत्क्षणादिरजो मन्त्री भवेत् साक्षात्
सदाशिवः । नृसिंहेनैव मन्त्रेण देहे बीजं विनिक्षिपेत् ।

मूलाधारं ततः प्राप्य जीवात्मानं विचिन्तयेत् । कुण्डलीरूप-
सम्भूता विद्युदग्निसमप्रभा । निर्मला निर्विकारस्या सर्वसिद्धि-
समन्विता । तदन्ते विन्यसेद्देहे मातृकां वर्णरूपिणीम् । मन्त्रे-
शानेन तां ध्यात्वा विन्यसेत् सकलां तनुम् ॥

अथ प्राणायामः ॥ दक्षिणामूर्त्तितन्त्रे सप्तमपटले ॥ मूल-
मन्त्रेण देवेशि ! कामेनापूर्य्य चोदरम् । कुम्भकेन विराट्पञ्चा
दक्षिणेन च रेचयेत् । कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्यन्त्रासापुटधारणम् ।
प्राणायामः स विज्ञेयस्तर्जनीमध्यमे विना ॥ प्राणायामि विशेषः
पञ्चाद्वच्चते ॥ ततो दीक्षापदत्युक्तं तन्त्रसारदृततत्तत्कल्पोक्तञ्च
न्यासादिकं कुर्यात् ॥ अथ पूजाधारनिरूपणम् । मातृकामेद-
तन्त्रे द्वादशपटले ॥ शालग्रामे मणौ यन्त्रे प्रतिमायां घटे जले ।
पुस्तिकायाञ्च गङ्गायां शिवलिङ्गे प्रसूनके । आधारभेदे फल-
विशेषस्तत्रैव । शालग्रामे शतगुणं मणौ तद्वत् फलं लभेत् ।
यन्त्रे लक्षगुणं पुष्पं मूर्त्तौ लक्षं सुलोचने ।। घटे चैकगुणं
पुष्पं जले चैकगुणं प्रिये ।। पुस्तिकायां सहस्रन्तु गङ्गाया-
स्तन्त्रमं फलम् । शिवलिङ्गे ज्ञानन्तं हि विना पार्थिवलिङ्गकम् ।
पुष्पयन्त्रे महेशानि ! पूजनात् सर्वसिद्धिभाक् । शालग्रामादि-
निकटे यन्त्रकरणनिषेधोऽपि । शालग्रामे च पूजायां न लिखेद्
यन्त्रमुत्तमम् । मणौ स्थिते महेशानि ! न लिखेद्यन्त्रमुत्तमम् ।
प्रतिमायाश्च पुरतो घटं संस्थाप्य यत्नतः । परिवारान् यजेत्तत्र
घटे तु परमेश्वरि !। यन्त्राधिष्ठातृदेवांश्च घटवक्त्रे प्रपूजयेत् ।
समस्तदेवतारूपं घटञ्च परिचिन्तयेत् । सुरद्रुमस्वरूपो हि
घटोऽयं परमेश्वरि ! ॥ प्रतिमानिकटे यन्त्रकरणनिषेधोऽपि
तत्रैव । जन्मस्थानं महायन्त्रं यदि कुर्यात्तु साधकः । तत्र मूर्त्तिं
न कुर्यात्तु यदि यन्त्रञ्च कारयेत् । यदि कुर्यात्तु मोहेन यजेद्धार-
द्वयं प्रिये !। द्विगुणं पूजनं तत्र द्विगुणं बलिदानकम् । द्विगुणं

प्रजपेन्नमः द्विगुणं होममाचरेत् । अन्यथा विफलं पूजा विफलं
 बलिदानकम् । सर्वं हि विफलं यस्मात्तस्माद् यन्नं न कारयेत् ।
 गुप्तसाधनतन्त्रे अष्टमपटले । सामान्ये च जले देवि ! पूजा
 दोषादिशान्तये । तथा । न कुर्यात् पार्थिवे लिङ्गे देवीपूजादिकाः
 क्रियाः । पार्थिवे पूजनाद्देवि ! सिद्धिहानिः प्रजायते । यदि देवा-
 न्महेशानि ! मृत्तिकाखलनं भवेत् । तावद्वर्षसहस्राणि नरके
 पूयशोणिते । कुम्भोपाके महाघोरे पितृभिः सह पच्यते । अत
 एव महेशानि ! पार्थिवे न हि पूजयेत् । स्फाटिकादीन् समा-
 नीय लिङ्गं निर्माय यन्नतः । तत्र लिङ्गे पूजनाद्भिः सर्वसिद्धि-
 भुतो भवेत् ॥ तन्त्रान्तरे ॥ कालिकां तारिणीञ्चैव त्रिपुरां भुवने-
 ष्वरीन् । योऽर्चयेत् पार्थिवे लिङ्गे स याति परमां गतिम् ।
 तारिण्याः कालिकायाश्च सुन्दर्याः परमेश्वरि ! । पार्थिवे पूज-
 नाद्देवि ! चतुर्वर्गफलं लभेत् । एवञ्च गुप्तसाधनोक्तवचनं कालि-
 कादिविशेषेतरपरम् समान्यविशेषन्यायात् । यद्यपि देवताया
 निराकारत्वेन ध्यानादिकमसम्भवं तथापि साकारतया ध्यानं
 सर्वसमञ्जसं तस्याः साकारत्वकारणन्तूक्तम् मुण्डमालातन्त्रे
 सप्तमपटले ॥ शिव उवाच ॥ निर्गुणा प्रकृतिः सत्यमहमेव च
 निर्गुणः । यदैव सगुणा त्वं हि सगुणोऽहं सदाशिवः । सत्यं हि
 सगुणा देवी सत्यं हि निर्गुणः शिवः । उपासकानां सिद्धयर्थं
 सगुणा सगुणो मतः ॥ महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोक्तासे ॥ ध्यानम्
 द्विविधं प्रोक्तं स्वरूपारूपमेदतः । अरूपं तव यद्गानमवाप्तनस-
 गोचरम् । अथक्त्वं सर्वतो व्याप्तमिदमित्यं विवर्जितम् । अगम्यं
 योगिभिर्गम्यं कृत्स्नैर्बहुसमाधिभिः । मनसो धारचार्याय शीघ्रं
 ज्ञानीष्टसिद्धये । सूक्ष्मध्यानं पुरोघाय स्खलध्यानं वदामि ते ।
 त्रयोदशोक्तासे ॥ देव्युवाच ॥ महादेवेशादिशक्तेर्महाकाशा महा-
 युते । सूक्ष्मातिसूक्ष्माधुतायाः कथं रूपनिरूपयम् ॥ रूपं

प्रकृतिकार्याणां सातु साक्षात् परात्परा । एतन्मे संबन्धं देव !
विशेषाच्छेतुमर्हसि ॥ इति देवीप्रश्नानन्तरं श्रीसदाशिव उवाच ॥
उपासकानां कार्याय पुरैव कथितं प्रिये ! । गुणक्रियानुसारेण
रूपं देव्याः प्रकल्पितम् ॥ इत्युक्तम् ॥ श्वेतपीतादिको वर्णो
यथा कृष्णे विलीयते । प्रविशन्ति तथा कात्यां सर्वभूतानि
शैलजे ! । अथ तस्याः कालशक्तेर्निर्गुणाया निराकृतेः । हितायाः
प्राप्तमूर्त्तस्तु वर्णः कृष्णो निरूपितः । नित्यायाः कालरूपाया
अरूपायाः शिवात्मनः । अमृतत्वाल्ललाटेऽस्याः शशिचिह्नं
निरूपितम् । शशिसूर्याग्निभिर्नैत्रैरखिलं कालिका जगत् ।
सम्पश्यति यतस्तस्मात् कल्पितं नयनत्रयम् । ग्रसनात् सर्व-
सत्त्वानां कालदण्डेन चर्वणात् । तद्रक्तवासोरूपेण भासितं
सकलं जगत् । समये समये जीवरक्षणं विपदः शिवे ! ।
प्रेरणं स्वस्वकार्येषु वरञ्चाभयमौरितम् । रजोजनितविश्वानि
विष्टस्य परितिष्ठति । अतो हि कथितं भद्रे ! रक्तपद्मासन-
स्थिताम् ॥ कुलार्थवे पञ्चमखण्डे षष्ठोक्तासेऽपि ॥ चिन्मयस्या-
ग्रमेयस्य निष्कलस्याशरीरिणः । साधकानां हितार्थाय ब्रह्मणो
रूपकल्पना । लिङ्गस्थखिलवङ्कशम्बुयन्त्रकुक्ष्यपटेषु च । मण्डले
फलके मूर्ध्नि हृदि वा दश कीर्त्तिताः । एषु स्थानेषु देवेशि !
यजन्ति परमां शिवाम् । अरूपां रूपिणीं कृत्वा कर्मकाण्डरता
नराः । गवां सर्वाङ्गजक्षीरं सवेत् स्तनमुखाद् यथा । तथा
सर्वगतो देवः प्रतिमादिषु राजते । आभिरूप्याच्च विम्बस्य पूजा-
याश्च विशेषतः । साधकस्य च विश्वासाद्देवतासन्निधिर्भवेत् ।
नारदपञ्चरात्रे द्वितीयरात्रे च ॥ नारद उवाच ॥ भक्तिज्ञानञ्च
भक्तानां योगज्ञानञ्च योगिनाम् । केषां वर्त्म प्रशस्तञ्च तन्मां
कथितुमर्हसि ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ ध्यायन्ति योगिनः सर्वे
ज्योतीरूपं सनातनम् । निर्गुणस्य शरीरञ्च न मन्यन्ते च योगिनः ।

शरीरं प्राक्तनं सर्वं निर्गुणं प्रकृतेः परम् । गुणेन सञ्ज्ञातदेहो
निर्गुणस्य कुतो भवेत् । इति सर्वं योगशास्त्रं योगविद्भिः प्रकी-
र्तितम् । वैष्णवास्तं न मन्यन्ते कुमाराद्या वयं द्विज ! । वदन्ति
वैष्णवाः सर्वे तेजस्तेजस्विनां विना । कृष्णो नित्यशरीरी
च तस्य तेजो हि वर्तवे । तेजोऽभ्यन्तर एवाहुः कृष्णमूर्तिः
सनातनी । ध्यायन्ते योगिनः सर्वं तत्तेजो भक्तिपूर्वकम् । सुपक्व-
भक्त्या कामेन स योगी वैष्णवो भवेत् । तेजोऽभ्यन्तररूपञ्च
ध्यायन्ते योगिनः सदा । दासानाञ्च कुतो दास्यं विना देहेन
नारद ! । वैष्णवानां मृतं शस्तं सर्वभ्योऽपि च नारद ! । न वैष्ण-
वात् परो ज्ञानी ब्रह्माण्डेषु च ब्रह्मणाम् ॥ एवं देवतायाः साका-
रत्वे सिद्धे स्वस्वकल्पोक्तं तन्त्रसाराद्युक्तं देवताध्यानं कृत्वा मानसैः
सम्पूज्य शङ्खस्थापनाद्यावरणपूजान्तं तन्त्रसारोक्तं कर्म कुर्यात् ।
मानसपूजान्तु अग्रे उपपादयिष्ये । सम्प्रति प्राणप्रतिष्ठायां विशेषो
लिख्यते ॥ शारदातिलके त्रयोविंशतिपटले ॥ प्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य
विधानमभिधीयते । येन प्राणीरिता मन्त्राः प्राणवन्तो भवन्ति
ते । यद्यपि मन्त्राणां प्राणप्रतिष्ठा नास्ति तेषां स्वत एव समर्थ-
त्वात् तथापि यन्त्रादी लिखितानां प्राणप्रतिष्ठा क्रियते तद्वारेण
प्राणवन्त इत्युक्तिः । प्राणप्रतिष्ठया समस्तयन्त्रविहितयन्त्रप्रयोग-
पुत्तल्यादि सर्वं प्रतिष्ठितप्राणं क्रियते इत्यर्थः ॥ पाशाङ्कुशपुटा
शक्तिर्वाणीविन्दुविभूषितः । याद्याः सप्त कलावन्तो व्योम सार्द्धेन्दु-
संयुतम् । प्रथमं पाशबीजं ततः शक्तिबीजं ततोऽङ्कुशबीजं
वाणीयः विन्दुभूषित इत्यनेन यं याद्या इति उद्घृतयकारानुवादेन
सप्तमन्तु तदयमिति भिन्नबीजम् । पूर्वं पृथगुच्चारस्तु सप्ताना-
मपि सविन्दुताख्यापनाय । तत्रा च राघवभट्टमतम् ॥ पाशा-
ङ्कुशान्तरितः शक्तिमनोः परस्तादुच्चार्य यदि वसुवर्णगुणं सहस्र-
मिति व्योम हकारः सार्द्धेन्दुसंयुतं हं । क्वचित्तु सनेन्दुसंयुतमिति

पाठस्तदा होमिति । तदन्ते हंसमन्त्रः स्यात्ततोऽमुष्य पदं वदेत् । प्राणा इति वदेत् पश्चादिह प्राणास्ततः परम् । असुष्य जीव इह तः स्थितोऽमुष्य पदं वदेत् । सर्वेन्द्रियाण्यसुष्यान्ते वाङ्मनश्चक्षुरन्ततः । श्रोत्रघ्राणपदे प्राणा इहागत्य सुखं चिरम् । तिष्ठ-
स्त्वग्निबधूरन्ते प्राणमन्त्रोऽयमौरितः । प्रत्यमुष्य पदं पूर्वं पाशा-
दीनि प्रयोजयेत् । षडधिकषष्ट्यक्षरोऽयं मन्त्रः । प्रयोगेषु समा-
ख्यातः प्राणमन्त्रो मनीषिभिः । केवलमेतन्नाधनार्थं जपव्य-
तिरेकेण सर्वत्रान्यत्र प्रयोग एव । तेनात्मनि यत्र पुत्तल्यादावपि
प्राणप्रतिष्ठासमये प्रत्यमुष्य पदं पाशादीनि संयोज्य असुष्य पद-
स्थाने षष्ठान्तं साध्यनाम संयोज्य मन्त्रमुच्चरेदिति ज्ञेयम् ॥ ब्रह्म-
विष्णुशिवाः प्रोक्ता मुनयस्तन्त्रवेदिभिः । उक्तमृग्यजुषांसामच्छ-
न्दस्छन्दोविशारदैः । चैतन्यरूपाः प्राणा मे देवताशक्तिरीरिता ।
कवर्गेण वियत्पूर्वं भूते हृदयमौरितम् । शिवश्च वर्गसन्धाद्यै-
रीरितं तदनन्तरम् । ज्ञानेन्द्रियेऽष्टवर्गाद्यैस्तच्छिष्टा परिकी-
र्त्तिता । कर्मेन्द्रियैस्तवर्गाद्यैः कवचं परिकीर्त्तितम् । वच-
नाद्यैः पवर्गाद्यैर्विलोचनमुदीरितम् । बुद्ध्याद्यैर्यादिसंयुक्तैर-
क्षय्य न्यासमौरितम् । आत्मनेऽन्ताः समाख्याता अङ्गमन्त्राः
सजातिभिः ॥

प्रयोगो यथा ॥ ऊं कं खं घं गं आकाशवायुवह्निसलिलभू-
म्यात्मने हृदयाय नमः । जं चं छं भं जं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने
शिरसे स्वाहा । णं टं ठं डं श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने
शिखायै वषट् । नं तं थं धं दं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने कव-
चाय हुं । मं पं फं भं बं वचनादानविहरणविसर्गानन्दात्मने नेत्र-
त्रयाय वौषट् । हं यं रं वं लं चं शं षं लं सं बुद्धिमनोऽहङ्कारचित्त-
ज्ञानात्मने अस्त्राय फट् ॥ नाभेस्वरणपर्यन्तं पाशवीजं प्रविन्यसेत् ।
हृदयाभाभिपर्यन्तं शक्तिवीजं ततः परम् । मूर्धादिहृदयं वाक्-

दह्यन् विन्यसेत्ततः । हृदये धातुषु न्यसेदतिदीप्तं यथाक्रमम् ।
 प्राणे जीवे ततो न्यसेदंसवर्णद्वयं पृथक् ॥ प्राणजीवयोरपि हृदये
 एव न्यासः । पृथगिति प्रत्येकम् ॥ कुर्याद्ग्रापकर्मतेन समस्तेन
 विधानवित् ॥ समस्तेन मूलेनेत्यर्थः ॥ ततो विचिन्तयेद्देवीं
 जीवभूतां जगन्मयीम् । रक्ताम्बिपीतारुणपद्मसंस्थां पाशाङ्कुश-
 विद्युशरासवाणान् । शूलं कपालं दधतीं कराभौ रक्तां चिनेत्वा
 प्रणमामि देवीम् । एवं ध्यात्वा जगद्दार्ढ्यं लक्ष्मीकं जपेन्ननुम् ।
 जुहुयात्तद्दशांशेन चरुभिर्घृतसंयुतैः । सपाशाक्षशक्तिपीठे विधि-
 नानेन पूजयेत् । अर्घयेत् षट्सु कोणेषु ब्रह्माणं विष्णुमीश-
 रम् । वार्ष्णीं लक्ष्मीं मुमां पश्चात् षडङ्गानि प्रपूजयेत् । पूजा-
 क्रमस्तु ॥ आग्नेयवारुणेशेषु ब्रह्मविष्णुशेऽ एन्द्रनैऋतवायव्येषु
 वाणीलक्ष्मणमाः पूज्याः । प्रमाणन्तु प्रागुक्तम् ॥ दर्लेषु मातरः
 पूज्यास्तद्वाह्ये लोकनायकाः । एवं सम्पूजयेद्देवीं सुगन्धिकुसु-
 मादिभिः । इति संसाधितो मन्त्रः षट्कर्मफलदो भवेत् ।
 स्थापयेन्ननुनानेन प्राणान् सर्वत्र देशिकः । वीजान्तेऽमुष्यशब्दा-
 नामादौ दूतीः प्रयोजयेत् ॥ सर्वत्र सर्वकर्मसु पुत्तल्यादौ च
 प्राणप्रतिष्ठास्थापनप्रकारोऽनेन दर्शितः । वीजान्ते पाशादिहंस-
 मन्वान्ते । अमुष्यशब्दानामादाविति साध्वनाश्च आदौ । तदुक्तं
 राघवभट्टधृतेन । गत्वा बद्धा पाशबीजेन साध्वं शक्त्या गृह्णन्
 शक्तिबीजेन भूयः । प्राणानाकृष्याङ्कुशेनाथ यादीन् दूतीष्वेतां
 साध्वनामाथ मन्त्रौ ॥ अतवैवस्वता भूयो जीवहा प्राणहा ततः ॥
 आकृष्याणहणा पश्चात् प्रमदा विस्फुलिङ्गिनी । चेतसा प्रतिष्ठा
 स्तेताः प्राणदूत्यो नव स्रताः । पाशेन बद्धचेष्टस्य शक्त्या लोकात्
 चेतसः । अङ्कुशेनाहृतस्याग्निः सार्धस्याशु समाहरेत् । दादया-
 ङ्गुलमानेन कृत्वा साध्वस्य पुत्तलीम् । तस्यां प्राणाकृष्यं मन्त्रं
 सकौटं हृदये न्यसेत् । निश्चीयसमये साध्वे दूतीः स्रज्जुह्या-

म्रुजे । दक्षेण वायुवज्रोन्द्रवरुणानामतः परम् । ईशराक्षस-
 भीतांश्रयमानां कर्णिकान्तरे । यादीन् हंससमायुक्तान् भृङ्गा-
 काराननुस्मरेत् । शिवो विन्दुसमुद्भूतं तन्तुसम्बद्धविग्रहान् ।
 एवमात्महृदभोजे भृङ्गीरूपा संवर्त्मना । एकैकां साध्यहंपद्मां
 भृङ्गमेकैकमानयेत् । पुत्तल्यां स्थापयेन्मन्त्री संचित्ते वा विधान-
 वित् ॥ अत्र प्रथमवत् द्वितीयादीनामपि साध्यनाम्नामेकैक-
 स्वादौ पाशादिहंसमन्त्रान्तानि वीजान्युच्चार्य सम्बुद्धान्तं प्रथम-
 दूतीनाम एवं चतुर्षु स्थानेषु प्रथमं प्रयुज्यते । एवं दूत्यन्तरे-
 चपि । नवक्तव्यो मन्त्रावृत्तिः । मन्त्रोऽयमित्यमुदितो ग्रह-
 संख्यैवेति राघवभट्टवचनात् । अत्रैकैकस्यामावृत्तौ
 एकैकभृङ्गानयनमिति ज्ञेयम् । प्रथमदूतीनामप्रयोगे प्रथम-
 भृङ्गानयनं द्वितीयदूतीनामप्रयोगे द्वितीयभृङ्गानयनमिति भवा-
 न्मयमेव क्रमः । तन्तुच्छेदं प्रकुर्वीत वज्रिवीजेन संयुतः ।
 आकृष्टा साध्यहृदभृङ्गांस्ततः संज्ञभ्रमेद्वा । एवमेकादशावृत्तौः
 कुर्यात् सर्वेषु कर्मसु । वज्राकर्षणयोर्यादीन् वरुणान् संस्मरेत्
 सुषौः । मौहविद्वेषयोर्धूम्रान् कृष्णान् मारणकर्मणि । पीतान्
 संस्तभने ध्यायेत् प्राणाकर्षणकर्मवित् । आकृष्टान् साध्यहृत्-
 प्राणान् स्थापयेदात्मनो हृदि । क्रूरकर्मसु पुत्तल्यां तेषां स्थापन-
 मीरितम् । प्राणान् साध्यस्य मण्डूकानात्मानन्तु भुजङ्गमान् ।
 संस्मरित्तत्र निपुणः सदा क्रूरेषु कर्मसु । वायुग्निशक्रवरुणेश्वर-
 राक्षसेन्दुप्रेतेशपत्रलिखितैरथ यादिवर्णैः । विन्दन्तिकैः क्षणत
 हंससमेतसाध्यं प्राणात्मयन्त्रमथ वर्णहृतं धरास्थम् । इत्थं प्रयोग-
 कुशलो मनुनानेन मन्त्रवित् । वश्येत् सकलान् देवान् किं
 पुनः पार्थिवान् जनान् ॥ आवाहनादिमुद्रा तु तन्त्रसार-
 कारेण धृता न तत्र प्रयोजनं तस्मामिति । अधासनं माटका-
 मेदतन्त्रे पञ्चमपटले । चतुरङ्गुलविस्सारमित्यदि ॥ अथ पाद्यम् ॥

प्रपञ्चसारे षष्ठ्यष्टले ॥ पाचं श्यामाकदूर्वाञ्जविष्णुक्रान्ता-
भिरुच्यते इति पाच्यम् ॥ अथाध्यम् ॥ गन्धपुष्पाक्षतयवकुशाग्र-
तिलसर्षपाः । दूर्वा चेति क्रमादर्धद्रव्याष्टकमुदीरितम् ।
शाक्तेयार्घ्यं विशेषो योगिनीतन्त्रे सप्तमपटले ॥ वक्रधान्योद्भवं
यच्च सूक्ष्मधान्योद्भवं तथा । तत्तु तण्डुलमधुसं सप्ताष्टनव-
संख्यया । दूर्वाङ्गुरसमेतञ्च भगवत्यै निवेदयेत् । अष्टस्यां वा
नवस्यां वा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ इत्यर्घ्यम् ॥ अथाच-
मनीयम् ॥ जातीलवङ्गकक्कोलैर्निर्मिताचमनीयकम् ॥ इत्याच-
मनीयम् । अथ मधुपर्कम् ॥ मधुपर्कञ्च सचौद्रं दधि प्रोक्तं
मनौषिभिः ॥ शारदायाम् ॥ आय्यं दधि मधून्निश्चमेतदुक्तं मनी-
षिभिरिति मधुपर्कम् ॥ अथ पुनराचमनीयम् ॥ शुद्धाभि-
रङ्गिर्विहितं पुनराचमनीयकम् ॥ इति पुनराचमनीयम् । अथ
गन्धः । गन्धशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तदशो-
ल्लासे ॥ गन्धीराप्रारदौर्भाग्यक्लेशनाशनकारणात् । धर्मज्ञान-
प्रदानाच्च गन्ध इत्यभिधीयते ॥ प्रपञ्चसारे । चन्दनागुरु-
कर्पूरपङ्कं गन्धमिहोच्यते ॥ तद्दानफलन्तु योगिनीतन्त्रे ॥
गन्धानुलेपनं दत्त्वा ज्योतिष्टोमफलं लभेत् । कुङ्कुमेन विलि-
प्यार्थां गोसहस्रफलं लभेत् । चन्दनागुरुकर्पूरैः शक्तपुष्पैः स-
कुङ्कुमैः । विलिप्तां पूजयेद्दूर्गां वङ्गिष्टोमफलं लभेत् । अथ
गन्धाष्टकम् ॥ मेरुतन्त्रे चतुर्थप्रकाशे ॥ गन्धाष्टकं तस्य तस्य
देवस्यैव प्रकीर्त्यते । चन्दनागुरुकर्पूररोचनाकुङ्कुमं मदम् ।
रक्तचन्दनजावासगाणपत्यमुदाहृतमिति गणेशगन्धाष्टकम् ॥
झीवेरं चन्दनं कुष्ठमगुरुं चन्दनं मुरा । सेव्यकञ्च जटामांसी
वैष्णवं तदुदाहृतमिति विष्णुगन्धाष्टकम् ॥ चन्दनागुरुकर्पूरजल-
कुङ्कुमरोचना । जटामांसी कपियुतं शाक्तं गन्धाष्टकं विदुरिति
शक्तिगन्धाष्टकम् ॥ जलकाश्मीरकुष्ठैस्तु रक्तचन्दनचन्दनैः ।

कुशीरागुरुकर्पूरैः सौरं गन्धाष्टकं विदुरिति सूर्यगन्धाष्टकम् ॥
 मोक्षेचना च कुष्ठञ्च कर्पूरागुरुकुङ्कुमैः । चन्दनेन सदास्यञ्च
 मरदेन च पत्रकम् ॥ शारदायाम् ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजल-
 कुङ्कुमम् । कुशीतकुष्ठसंयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं स्मृतमिति शैव-
 गन्धाष्टकम् ॥ अथ पुष्पम् ॥ पुष्पशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे ॥
 मुखसंवर्धनाच्चापि पापीघपरिहारतः । पुष्कलार्थप्रदानाच्च
 पुष्पमित्यभिधीयते ॥ प्रपञ्चसारे ॥ तुलसी पङ्कजे जाल्यौ
 केतकी करवीरकौ । शस्त्रानि दश पुष्पाणि तथा रक्तोत्पलानि
 च । उत्पलानि च नीलानि कङ्गारकुमुदानि च । विश्वसार-
 तन्त्रे द्वितीयपटले शेषचरणे बह्विनि कुसुमानि चेति पाठः ॥
 मालतीं कुन्दमन्दारं नन्द्यावर्त्यादिकानि च । पलाशपाटला-
 पार्थपरन्त्यावर्त्मकानि च । चम्पकानि स नागानि रक्तमन्दार-
 काणि च । अशोकोद्भवविस्वाख्यकर्णिकारोद्भवानि च ॥ विश्व-
 भारतन्त्रे शक्तिविषये विशेष उक्तो यथा ॥ अथ देव्या मते वक्ष्ये
 पुष्पाणि शृणु पार्षति ! । इत्युक्त्वा तुलसी पङ्कजे इत्याद्युक्तम् ॥
 तदनन्तरम् । एतान्यन्यानि तन्त्रेऽस्मिन् पुष्पाणि सन्ति वै प्रिये ! ।
 नानादेशोद्भवानि स्युः सर्वकालोद्भवानि च । कुलानि चैव
 पुष्पाणि द्रव्याद्देव्यै विशेषतः । अथ पुष्पं प्रवक्ष्यामि कर्मयोगे
 महेश्वरि ! । शृणुष्व परया मत्तया यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा । कमले
 करवीरे हे कुसुमे तुलसीद्वयम् । जाल्यशोके केतके हे कुमारी-
 चम्पकोत्पलम् । कुन्दमन्दारपुष्पागपाटलानागचम्पकम् । शार-
 ग्वधं कर्णिकारं पावन्ती नवमल्लिका । सौगन्धिकं सकोरलं
 पलाशाशोकसर्जकाः । सिन्धुवार अपामार्गं वापुलीकञ्च काम-
 जम् । व्याघ्रचेलं दमनकं मरुवकञ्च ततः परम् । लवङ्गं जलकर्पूरं
 तगरञ्च जवा तथा । शिवपुष्पं द्रोणपुष्पं कामराजं सुकेतकम् ।
 अन्यानि वनपुष्पाणि जलजस्त्रलजानि च । गिरिजानि देशजानि

नामापुष्पाक्षतः परम् ॥ शारदायामपि ॥ कमले करवीरे द्वे
कुम्भे तुलसीद्वयम् । जातीद्वयं केतके द्वे कङ्कारं चम्पकोत्पले ।
कुन्दमन्दारपुन्नागपाटला नागचम्पकम् । आरग्वधं कर्णिकारं
पावती नवमल्लिका । सौगन्धिकं सकोरण्टं पलाशाशोकम-
ल्लिकाः । धुस्तूरं सर्जकं विल्वमर्जुनं मुनिपुष्पकम् । अन्यान्यपि
सुगन्धीनि पत्रपुष्पाणि देशिकैः । उपदिष्टानि पूजायामाददीत
विचक्षणः ॥ योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे सप्तमपटलेऽपि ॥ शृणु
देवि ! प्रवक्ष्यामि पुष्पाध्यायं समासतः । ऋतुकालोद्भवैः पुष्पै-
र्मल्लिकाजातिकुङ्कुमैः । सितरत्नैस्तथा पुष्पैर्नीलपद्मैश्च पाण्डुरैः ।
किंशुकैस्तगरैश्चैव जवाकनकचम्पकैः । वकुलैश्चैव मन्दारैः कुन्द-
पुष्पैः कुसुम्भकैः । धुस्तूरकादियुक्तैश्च बभ्रूकागस्थसम्भवैः ।
मदनैः सिन्धुवारैश्च दूर्वाङ्गुरसुकोमलैः । मञ्जरीभिः कुशानाञ्च
विल्वपत्रैः सुकोमलैः ॥ नवमपटलेऽपि ॥ तुलसी द्वे मालती
तमालामलकी तथा । पुन्नागं मुनिपुष्पञ्च मल्लिकाञ्च निवेद-
येत् । करवीरस्य कुसुमैर्येऽर्चयन्ति जनार्दनम् । दर्शनात्तस्य
देवेशि ! नरकान्निः प्रणश्यति ॥ अथ करवीरादिमाहात्म्यम् ।
पुरश्चरणरसोक्तासे दशमपटले ॥ करवीरं जवा देवि ! स्वयं
काली न चान्यथा । तारा च अपरा चैव स्वयं त्रिपुरसुन्दरी ।
तथा । करवीरजवामूले तुलस्या नगनन्दिनि ! । यदि प्राणां-
स्वजेदेवि ! माहात्म्यं तस्य सुन्दरि ! । वक्त्रकोटिशतेनापि
जिह्वाकोटिशतेन च । वर्णितुं तस्य माहात्म्यं न शक्नोमि
कदाचन ॥ इति करवीरजवामूले प्राणत्यागफलम् । शुक्लकण्ठं
तथा पीतं हरितं लोहितं तथा । करवीरं महेशानि ! जवा-
पुष्पं तथैव च । स्वयं काली ! महामाया स्वयं त्रिपुरसु-
न्दरी । अनादरो न कर्तव्यः कृत्वा च नरकं व्रजेत् ॥ दशम-
पटले ॥ कृष्णापराजिता साक्षाद्भद्रकाली न संशयः ॥ करवीरस्य

भुवना द्रोणं भुवनसुन्दरी । जवा साक्षाद्भगवती सर्वविद्यास्वरू-
 पिणी । ये साधका जगन्मातरर्चयन्ति शिवप्रियाम् । एतैश्च
 कुसुमैश्चण्डि ! स शिवो नात्र संशयः । किं जपैः किं तपोभिर्वा
 किं दानैर्वा किमध्वरैः । येनार्चिता जगद्वात्री द्रोणकृष्णाजवा-
 दिभिः । राजसूयाश्रमेधाद्यैर्वाजपेयाम्निहोत्रकैः । फलं यज्जा-
 यते चण्डि ! तत्क्षत्रं कुसुमार्चनात् । जवा द्रोणं तथा कृष्णा
 मालूरं करवीरकम् । साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपश्च महादेव्यै निवेदयेत् ।
 श्वेतचन्दनसंयुक्तं रक्तचन्दनलेपितम् । यो दद्याद्भक्तिभावेन स वि-
 श्वेशो न संशयः ॥ अथ सकामस्य पुष्पविशेषस्तत्रैव ॥ करवीरस्य
 माध्यस्य सहस्राणि ददाति यः । स कामान् प्राप्य चाभीष्टान्
 देवीलोके महीयते । तत्रैककरवीरेण पद्मानां द्वे सहस्रके ।
 महाघोरे महोत्पाते महापदि च सङ्कटे । महादुःखे महारोगे
 महाशोके महाभये । पूजयेत् कालिकां तारां भुवनां षोडशीं
 शिवाम् । बालां क्षिन्नाञ्च वगलां धूमां भीमां करालिनीम् ।
 कमलामवपूर्णाञ्च दुर्गां दुःखविनाशिनीम् । सर्वविद्या जवाद्रोण-
 करवीरैर्मनोहरैः । मालूरपत्रैः कृष्णाभिः कृष्णां सम्पूज्य भूतले ।
 साधकेन्द्रो महेशानि ! भवेन्मुक्तो न संशयः ॥ सुखदमालायां दश-
 मपटले ॥ जवापुष्पैर्द्रोणपुष्पैः करवीरैर्मनोहरैः । कृष्णापराजिता-
 पुष्पैरञ्जैश्च मुनिपुष्पकैः । पूजयेत् परया भक्त्या चण्डिकां परमे-
 श्वरीम् ॥ योगिनीतन्त्रमन्त्रसूक्तयोः ॥ येऽर्चयन्ति जनाध्यक्षं
 करवीरैः सितासितैः । चतुर्युगाणि देवेशि ! प्रीतो भवति मा-
 धवः । सितासितैरिति श्वेतकृष्णमित्याद्युक्तवचनेनैकवाक्यतया
 असितशब्देन रक्तपीतादिकमवगम्यते न तु कृष्णमात्रम् ।
 योगिनीहृदये ॥ वक्रपुष्पं जातिपुष्पं तथा रुद्रजटस्य च । वाज-
 पेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति नान्यथा । सर्वेषामेव पुष्पाणां प्रवरं
 नीलमुत्पलम् । नीलोत्पलसहस्रेण यस्तु मालां प्रयच्छति ।

दुर्गायै विधिवद्देवि ! तस्मै पुण्यफलं शृणु । वर्षकोटिसह-
स्राणि वर्षकोटिशतानि च । देव्या अनुचरो भूत्वा रुद्रलोके
महोयते । सुण्डमालायाम् ॥ लक्षाणां महिषैर्मणैरजैर्दानै-
र्मखैः शुभैः । पूजिता सा जगद्वात्री यद्येषा कुसुमार्चिता ।
माहात्म्यश्चैव कृष्णायाः कृष्णा जानाति कृतस्त्रयः । तदर्द्धश्चा-
प्यहं देवि ! तदर्द्धं श्रीपतिः सदां । तदर्द्धमञ्जजन्मा वै तदर्द्धं
वेदसाधकः । अन्य पुण्यस्य माहात्म्यं संचेपादवच्छिन्नं शङ्करि ! ।
पृथिव्या मण्डले स्वर्गो वैकुण्ठे कालिकापुरे । जवादिकरवी-
रैश्च दलैः किं किं फलं लभेत् । न जानाति जगद्वात्रि ! को वेद
पार्वतीं विना । करवीरैः श्वेतरत्नै रत्नचन्दनमिश्रितैः । पूज-
येत् स्नातले यस्तु स विश्वेशो भवेद्दध्रुवम् । कृष्णापराजिता-
पुष्पर्यस्तु देवीं प्रपूजयेत् । सोऽश्वमेधसहस्राणां फलं प्राप्य शिवां
व्रजेत् । महाविपत्तौ यो दद्याज्जवां कृष्णापराजिताम् । द्रोणं
वा करवीरं वा स गच्छेत् कालिकापुरम् ॥ इति महाविपत्ति-
निवृत्तिकारणजवादिदानेनापि कालीपुरगमनम् ॥ तत्रैव ॥
किञ्च पादौः किञ्च वाद्यैर्नैवेद्यैः किञ्च पूजनैः । मधुदानैर्मधुपर्कैः
कुम्भकैः किञ्च रेचकैः । पूरकैः किञ्च वा ध्यानैः प्राणायामैश्च
किञ्च वा । किं जपैः किं तपोभिर्वा मत्स्वैर्मांसैश्च पञ्चमैः । कि-
मन्यमन्त्रैः किं तन्त्रैः किं यन्त्रैः किञ्च साधनैः । किं वेदेरासवैः
किं वा श्रमशानैर्मन्त्रसाधनैः । किमध्वरैर्मन्त्रपूतैर्मन्त्रार्थैर्मन्त्रजी-
वनैः । किं योनिमुद्रया किं वा तीर्थैः किं ब्रह्मसाधनैः । किं
मातृकान्यासगणैः किं कटैः किं घटैः पटैः । किं काकचक्षुभिः
षोढान्यासैः किं धर्मसाधनैः । येनार्चिता महादेवी करवीरै-
र्जवादिभिः । कृष्णापराजितापुष्पैः करवीरैर्मनोहरैः । द्रोणैस्तु
केतकौपुष्पैर्जवामालूरपत्रकैः । पूजिता यैर्भगवती वेषां किं
कर्मसाधनैः । नित्यातन्त्रे एकादशपटले ॥ न तुल्यत्वा यजेत्

कालीं नाचतैर्विष्णुमर्चयेत् । अपराजिताया दानेन साक्षात्तुष्टा
 भवेच्छिवा । कालिकायाश्च तारायाः करवीरमतिप्रियम् । जवा-
 पुष्पं महेशानि ! दद्यान् धारयेत् क्वचित् । रक्तोत्पलेन देवेशि !
 कालिकां पूजयेत् सकृत् । शतवर्षसहस्राणां पूजायाः फलमा-
 भूयात् ॥ तथा । दूर्वापि गर्भसंयुक्ता देवीतुष्टिकरी भवेत् ।
 पुरश्चरश्चरसोऽस्मि ॥ मञ्जरीं सहकारस्व केशवाय निवेदयेत् ।
 बन्धुतिन्दुकयोरेव तथा वै केशवस्व च । श्रेफालिकाश्च तत्रारं
 बन्धूकश्च निवेदयेत् । रुद्रजटां शिरीषश्च दाडिमं काञ्चनं तथा ।
 नीलकण्ठं मयूरश्च योन्याकारश्च वर्जयेत् । पुष्पदाने काम्यफलं
 नित्यातन्त्रे तत्रैव ॥ ईश्वर उवाच ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां
 प्रायश्चित्तं सुरेश्वरि ! । रक्तपुष्पैर्महादेवि ! चक्रराजं प्रपूजयेत् ।
 कुलाचारक्रमेणैव कर्पूरक्षोदमण्डितम् । महापातककोटीश्च
 जन्मान्तरकृता अपि । मासमात्रेण हन्यन्ते सत्त्वं सत्त्वं न
 संशयः । लक्ष्मीस्वस्व भवेद्देहे सुखिरा वीरवन्दिते ! । जवापुष्पै-
 र्महेशानि ! पूर्ववद्यदि पूजयेत् । मासमात्रेण नश्यन्ति सप्त-
 जन्मकृतान् अपि । ब्रह्महत्यादिपापानि धनवान् जायते कविः ।
 पूर्ववत् केतकीपुष्पैः पत्रैर्वा यदि पूजयेत् । मासमात्रेण देवेशि !
 उपपातककोटयः ॥ नश्यन्तीति पूर्वोक्तेनान्वयः । लभते राज-
 सौभाग्यं साधको नात्र संशयः । शतपत्रैर्महेशानि ! पूर्ववत्
 पूजयेच्छिवाम् । मासमात्रेण देवेशि ! सर्वपापं विनाशयेत् ।
 चम्पकैः पूजयेद्देवीं पूर्ववन्मासमात्रकम् । निहत्य परमेशानि !
 घातकं शतजन्मजम् । सौभाग्यं लभते मन्त्री त्रिषु लोकेषु
 पार्वति ! । श्वेतपत्रैर्महेशानि ! मासमात्रं प्रपूजयेत् । त्रिंशजन्म-
 कृतान् पापान्नाशयेन्नात्र संशयः । बन्धूकैः पूर्ववद्देवि ! मासमात्रं
 प्रपूजयेत् । निहत्य सर्वपापानि त्रैलोक्यं वशमानयेत् । मासती-
 मसिकाजातीकुम्भैः श्वेतोत्पलैः सह । सुमिषैः पूर्ववद्देवि !

मासमात्रं प्रपूजयेत् । ब्रह्महत्यादिपापानि शतजन्मकृतान्यपि ।
 नाशयेत् परमेशानि । सुक्तिस्तस्य करे क्षिता । रत्नोत्पलजवा-
 वल्लिवन्धूकागन्धकैः शिवाम् । पूर्ववत् परमेशानि । मासमात्रं
 प्रपूजयेत् । पातकं नाशयित्वासौ मम तुल्यो भवेन्नरः । नाग-
 केशरकङ्कारवकुलैः सिन्धुवारकैः । पाटलैः पूजयेद्देवि ! श्री-
 पीठान्तर्निवासिनीम् । पूर्ववत् पूजयेद्देवि ! मासमात्रं प्रस-
 न्धोः । सहस्रजन्मजं पापं नाशयेन्नात्र संशयः । सौभाग्यमतुलं
 तस्य भवेद्देवोपसादतः ॥ योगिनीतन्त्रे ॥ नोत्सृज्य दद्यात्
 पुष्पाणि वनस्थानि कदाचन । न शक्नुवन्ति वै देवाः समाकर्षि-
 तुमुद्यताः । एकैकं कुसुमं यच्चा रक्षन्ति दश वै यतः । तथा यक्षा-
 ङ्गनाः पञ्च सर्वतः कुसुमावृताः । तस्मादाहृत्य कुसुमं यजेद्देवान्
 पितॄनपि ॥ इति वृक्षस्यपुष्पदाननिषेधः ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ स्नात्वा
 मध्याह्नसमये यच्छिन्द्यात् कुसुमं नरः । तत्पुष्पैरर्चने देवि !
 रौरवे प्रतिपद्यते ॥ मध्याह्न इत्युपादानात् प्रातःस्नातस्य पुष्पा-
 हरणे न दोषः ॥ अथ पुष्पमाला ॥ विश्वसारतन्त्रे ॥ नीलो-
 त्पलसहस्रेण यस्तु मालां प्रयच्छति । दुर्गायै विधिवद्देवि ! तस्य
 पुष्पफलं शृणु । वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च । देव्या
 अनुचरो भूत्वा वृद्धलोके महीयते ॥ योगिनीतन्त्रे नवमपटले ॥
 मासमात्रमात्रया विष्णुरर्चितो धेनु कार्तिके । पापाक्षरकृत-
 मालां नाशिता तस्य विष्णुना । पद्मे सौरे प्रमार्जिता इति
 मत्स्यसूक्ते चतुर्दशपटले शेषचरणे पाठः ॥ तथा ॥ करवीरकृतां
 मालां माधवाय प्रयच्छति । देवेन्द्रोऽपि महेशानि । करोति
 करसम्पुटम् ॥ अथ मासविशेषे धात्रीफलादिदानफलं तत्रैव ॥
 धात्रीफलैः पत्रैश्च योऽर्चयेन्मेषे रवौ । दशानामश्वमेधानां
 फलान् लभते प्रिये । मन्त्रैः सहकारस्य केशवाय निवेदयेत् ।
 जम्बूतिन्दुकयोरेव तथा वै केशवस्य च ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ कर्त्तव्यं

कृतां मालां यो दद्यान्माधवाय च । देवेन्द्रोऽपि महेशानि !
 करोति करसम्पुटम् ॥ चकारादन्यस्यै देवतायै च ॥ तत्रैव ॥
 न भेदयेद् यज्ञसूत्रं मालाञ्चैव न भेदयेत् । विशेषे मालंतीमाला
 व्याघ्रचर्मं तथैव च ॥ बृहन्नीलतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ कोकनदञ्च
 बन्धूकं कर्णिकाद्वयमेव । वकमन्दाररक्तानि करवीराणि शस्यते ।
 भक्तिकाव्रितयं जाती क्षौमपुष्पं जयन्तिका । विल्वपत्रं कुरु-
 वकं मुनिपुष्पञ्च केशरम् । वासन्तीञ्चैव सौगन्धं कालपुष्पं मनो-
 हरम् । आमलकञ्च कादम्बं वकुलं यूथिकां तथा । विल्वैर्मन्-
 वकाद्यैश्च तुलसीवर्जितैः शुभैः । ओङ्गपुष्पैर्विशेषेण वज्रपुष्पेण
 शोभितम् । सर्वं पुष्पं प्रदद्याच्च भक्तियुक्तेन चेतसा । जवापुष्पं
 महेशानि ! दद्याद्देव्यै विशेषतः । पद्मं प्रियतरं देव्याः शेफाली
 वकुलं तथा । रक्तोत्पलेन देवेशि ! पूजयेत् परमां शिवाम् ।
 लक्षवर्षसहस्राणां पूजायाः फलमाप्नुयात् । शिरीषं परमं देव्याः
 प्रीतिदं तगरं तथा । स्थलपद्मं सुष्ठुतरं लक्षसंख्यक्रमेण तु ।
 यदि दद्यान्महेशानि ! सर्वसिद्धिः सुरेश्वरि ! । तदैव मन्त्रसिद्धिः
 स्थान्नात्र कार्या विचारणा । विजातीं तुलसीं रम्यां तस्यां
 प्रीतिकरां पराम् । काञ्चनं रक्तवर्णञ्च आदिप्रियतरं महत् ।
 भक्तियुक्तो महेशानि ! सर्वं पुष्पं निवेदयेत् ॥ बृहन्नीलतन्त्रे ॥
 चातुर्मास्ये तु लक्षैकमालत्या योऽर्चयेद्धरिम् । शतजन्मकृतं पापं
 तत्क्षणादेव नश्यति । करवीरस्य कुसुमैर्योऽर्चयन्ति हरेर्दिने ।
 दर्शनात्तस्य देवेशि ! नरकान्निः प्रणश्यति ॥ अथ वर्ज्यपुष्पाणि ॥
 नार्चयेत् भ्रिष्टपुष्पेण पीतैश्च तगरैस्तथा । श्वेतोद्भवेण
 कृष्णेन विजयेन न चार्चयेत् ॥ प्रपञ्चसारे षष्ठपटले ॥ अङ्गने पति-
 तैर्मास्यैः शीर्णैर्वा जन्तुदूषितैः । आघ्रातैरङ्गसंस्पृष्टैरुपेतैर्नापि
 चार्चयेत् ॥ शारदायाम् ॥ मलिनं भूमिसंस्पृष्टं कृमिकेशादिदूषि-
 तं तम्रङ्गसंस्पृष्टं समान्नातं त्यजेत् पर्युषितं गुरुः ॥ मत्स्यसूक्ते

चतुर्दशपटले ॥ शेषालिकान्तु कङ्कारं शरत्काले प्रशस्यते ।
 अन्यत्र न स्थेहे वि ! प्रायश्चित्तन्तु पूजनात् । नार्चयेद्भक्तकृत्तुने
 तथोग्रगन्धिकेन च । करवीरस्य माध्यस्य बन्धूजीवस्य चैव हि ।
 केशरस्य च वज्रस्य रक्तं देवि ! प्रशस्यते ॥ योगिनीतन्त्रे ॥
 विल्वपत्रं शमीपत्रं तमालामलकीदलम् । अपाङ्गमृङ्गपत्रञ्च
 कुशं दूर्वां तथैव च । पुष्पाणामप्यभावे तु फलान्यपि निवेदयेत् ।
 फलानामप्यभावे तु तत्पत्रैः पूजयेद्भक्तिम् ॥ इति पुष्पाद्यभावे
 पत्रेणापि पूजनम् ॥ गुप्तपूजापुष्पञ्च तत्रैव ॥ सिंहास्यञ्चैव मासूरं
 धुस्तूरञ्च चतुर्विधम् । तथा रुद्रजटे हे च गुह्यपुष्पञ्च शङ्करि ! ॥
 पद्मे नीलोत्पले देवि ! वकमन्दारकाञ्चने । माधवी हे तमालञ्च
 गुप्तमेतद्वरार्चने ॥ दिवारात्रिभेदेन पुष्पविशेषेण पूजनमुक्तं तत्रैव ॥
 कनकानि सुगन्धीनि रात्रौ देयानि शङ्करि ! । दिवा चान्यानि
 पुष्पाणि दिवा रात्रौ च मल्लिका ॥ देवालयस्य पुष्पेण यो देवं
 प्रतिपूजयेत् । अमृतं प्राप्नुयात् सोऽपि दश वर्षाणि पञ्च च ॥ देव-
 ताविशेषे पुष्पविशेषवर्जनमपि तत्रैव ॥ शिवे विवर्जयेत् कुन्दं
 माघे माघ्यं प्रशस्यते । गणेशे वर्जयेन्माध्यमशोकं तगरं तथा ।
 सूर्ये माघ्यञ्च मन्दारं कनकञ्च तथैव च । महालक्ष्म्यै च तुलसीं
 भ्रिण्टिकां काञ्चनं तथा । अत्र भ्रिण्टिकावर्जनमधिकदोषार्थम् ॥
 बन्धूजीवञ्च द्रोणञ्च सरस्वत्यै न दापयेत् । अहाणां विल्वपत्रञ्च
 शमीपत्रं तथैव च । ब्रह्मणे वर्जयेत् काशं कौसुभं शमिपुष्पकम् ।
 धात्रीपुष्पं कुरुण्डञ्च जलपुष्पं तथैव च । दुर्गायै न प्रदद्याच्च
 सोमपुष्पं तथैव च । त्रिपुरायै काञ्चनञ्च कनकं वासकं तथा ।
 किंशुकं कृष्णकान्ताञ्च इन्द्राक्षीं वर्जनां तथा ॥ योगिनीतन्त्रे ॥
 विल्वपत्रञ्च माघ्यञ्च तमालामलकीदलम् । कङ्कारं तुलसी-
 चैव पद्मञ्च मुनिपुष्पकम् । एतत् पर्युषितं न स्नात् यद्यान्यत्
 कलिकात्मकम् । न दुष्प्रेक्ष्यमभिव्रञ्च जातौपुष्पञ्च शङ्करि ! ॥

धूपशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे ॥ धूताशेषमहादोषपूतिगन्धप्रभा-
 वतः । परमानन्दजननाडूप इत्यभिधीयते ॥ प्रपञ्चसारे ॥ स-
 गुम्बुखगुरुशौरसिताज्यमधुचन्दनैः । साराङ्गारे विनिश्चितै-
 र्मन्त्री पीठैः प्रधूपयेत् ॥ योगिनीतन्त्रे ॥ कृष्णागुरुसकर्पूरं
 चन्दनं सिद्धकं तथा । भगवत्यै नरो यस्तु इदं दत्त्वा महै-
 श्वरि ! । इह काममवाप्नोति दुर्गालोके महीयते ॥ इति धूपः ॥
 दीपव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे ॥ मोहध्वान्तप्रशमनात् क्षयजन्म-
 निवारणात् । दिव्यरूपप्रदानाच्च परतत्त्वप्रकाशनात् । मोक्ष-
 दीप इति ख्यातो मोक्षमार्गैकसाधनम् ॥ प्रपञ्चसारे ॥ गो-
 सर्पिषा वा तैलेन वर्त्या च लघुगर्भया । दीपितं सुरभिं दुग्धं
 दीपमुच्चैः प्रदीपयेत् ॥ इति दीपः ॥ वस्त्रदानन्तु वरदातन्त्रे
 चतुर्थपटले ॥ षट्त्रिंशदङ्गुलान्छूनायामं वस्त्रं न चार्पयेत् ।
 विभवे सति देवेशि ! काम्ये कर्मणि कुत्रचित् ॥ अलङ्कारस्तु
 तत्रैव ॥ अष्टवर्षकन्यकाया नोपयुक्तं भवेत्तु यत् । अलङ्कारं न
 दद्याच्च वित्तशाय्यं विवर्जयेत् ॥ हीनोत्तमयोः फलन्तु सर्वोप-
 चाराणां तत्रैव ॥ हीने हीनफलं देवि ! श्रेष्ठे श्रेष्ठफलं लभेत् ॥
 नैवेद्यशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे ॥ चतुर्विधं कुलेशानि द्रव्यं ते-
 षड्विंशतिपटले । निवेदनाद्भवेत्तृप्तिर्नैवेद्यं तदुदाहृतम् ॥ प्रपञ्च-
 सारे ॥ सुसितेन सुशुद्धेन पायसेन ससर्पिषा । सितौदनं सक-
 दलीदध्याद्यैश्च निवेदयेत् । इति नैवेद्यम् ॥ ताम्बूलं मत्स्यसूक्ते
 षड्विंशतिपटले ॥ अथ वास्तुगुवाकञ्च कृत्वा पर्णसमन्वितम् ।
 शङ्खशम्बूकचूर्णेन विलिप्तेन निवेदयेत् । तथा । कर्पूरवासितं
 देवि ! मृगदर्पसमन्वितम् । धन्याकमधुरीकाद्यैः साधितन्तु
 निवेदयेत् । एलाचम्पकमुस्ताद्यैर्मुखवासः प्रशस्यते ॥ निषिद्ध-
 चूर्णपर्णं अपि तत्रैव ॥ कपर्दकस्य वृक्षस्य पलाशस्य च शङ्करि ! ।
 तच्चूर्णं वर्जयेद्देवि ! वृक्षपर्णं न दापयेत् । कलिहस्तस्त्रितं पर्णं

पञ्चसंख्यं न दापयेत् । अग्नौकशास्त्रादित्यं वा सदैव परिवर्जयेत् ॥ कलिहन्तो भूतावासः गौडे वयडा इति यस्य प्रसिद्धिः । शंस्तुमपि तत्रैव ॥ आम्ननिम्बगतश्चैव शस्तं पर्णं मम प्रिये ! । इति ताम्बूलम् ॥ ततः प्राणायामादिकं कृत्वा अष्टोत्तरसहस्रं शतं वा मूलमन्त्रं जप्त्वा जपं समर्थं स्तवकवचादिकं पठित्वा प्रणमेत् ॥ तदुक्तं गन्धर्वतन्त्रे पञ्चदशपटले ॥ स्तुवमानाविधेः स्तोत्रैर्भक्तिभावसमन्वितः । प्रणमेत् परमेशानीं विधिना साधकोत्तमः । देवमानुषगन्धर्वा यक्षराक्षसपद्मगाः । नमस्कारेण तुष्यन्ति महात्मानः समन्ततः । नमस्कारेण लभते चतुर्वर्गं महोदयम् । सर्वज्ञ सर्वसिद्धार्थं नतिरेका प्रवर्तते । मत्वा विजयते स्त्रियाम् मत्वा धर्मः प्रवर्तते । नमस्कारेण दीर्घायुरश्चिन्ता लभते प्रजाः । चतुर्वर्गं लभेद्भक्तो न चिरादेव साधकः । नमस्कारो महायज्ञः प्रीतिदः सर्वतः सदा । नमस्कृन् महादेवीं प्रदक्षिणञ्च भक्तितः ॥ योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डेऽष्टमपटले ॥ प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् पञ्चाकारं नमेत्ततः । दक्षिणादुत्तरं गत्वा देवस्य च महेश्वरि ! ॥ प्रदक्षिणत्रयमित्यादि मध्यावसाने ज्ञेयम् । तथा च कुमारीपूजामधिकृत्य बद्वजामले उत्तरखण्डे षष्ठपटले ॥ प्रदक्षिणत्रयं कुर्यादादौ मध्ये तथान्ततः । पश्चात् दक्षिणां कुर्याद्वन्दतेः कर्चमीतिके । कृताञ्जलिं ततो बद्धा भ्रामयित्वा नमेत्ततः । प्रत्येकभ्रमर्धे देवि ! दण्डवत् प्रणिपातयेत् । यो नो नमेद्भूमित्वा तु अपराधो भवेत्तदा । अथवाञ्जलिना यस्तु नमस्कारं करोति सः । मोहान्धकारनरके पश्यते नात्र संशयः । पातान्तरे च प्रणमेन्मूर्ध्ना न च चित्तिं स्पृशेत् । शयन्ति देवतास्तत्र विफलं तत् प्रकीर्तितम् । प्रणामे देवदेवस्य यावत्सो सृत्तिकाः प्रिये ! । प्ररीरे वा महेशानि ! तस्य पुच्छफलं नृणु । यावन्तो रश्मिस्तस्य यावत्काशश्च तिष्ठति । तावद्भर्तृसहस्राणि ब्रह्मणीति

महीयते ॥ गन्धर्वतन्त्रे ॥ कायिको वाग्भवश्चैव मानसस्त्रिविधः
 स्मृतः । नमस्काराश्च विज्ञेया उत्तमाधममध्यमाः । कायिकैस्तु
 नमस्कारैर्देवास्तुष्यन्ति सर्वदा । नमस्कारेषु सर्वेषु कायिकः
 प्रथमः स्मृतः । जानुभ्यामवनीं गत्वा संस्पृश्य शिरसा क्षितिम् ।
 क्रियते यो नमस्कारः प्रोच्यते कायिकस्तु सः । पुटीकृत्य करौ
 शीर्षे सर्वधर्मार्थसाधनम् । प्रसार्य दक्षिणं हस्तं स्वयं नम्रशिराः
 पुनः । दर्शयन् दक्षिणं पार्श्वं भक्तिश्रद्धासमन्वितः । सकृत्
 प्रदक्षिणं कृत्वा वर्तुलाकृति साधकः । स तु प्रदक्षिणी ज्ञेयः
 सर्वदेवैकतुष्टिदः । अष्टोत्तरशतं यस्तु देव्याः कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
 स सर्वकाममासाद्य पश्चात्सोऽक्षमवाप्नुयात् । त्रिकोणमथ षट्-
 कोणमर्द्धचन्द्रं प्रदक्षिणम् । दण्डमष्टाङ्गमुग्रञ्च सप्तधा नति-
 लक्षणम् । दक्षिणादायवीं गत्वा तस्माद्वाहृत्य दक्षिणम् । गत्वा
 योऽसौ नमस्कारः सोऽर्द्धचन्द्रो मम प्रियः । नमस्कारेषु जानी-
 यादासां प्राकृतमद्रिजे ! । त्यक्त्वा स्वमासनं स्थानं पश्चाद्वत्वा नम-
 स्कृतः । निपत्य दण्डवदभूमौ दण्ड इत्युच्यते बुधैः । तथैव दण्ड-
 वद्भूमौ निपत्य हृदयेन च । चिबुकेन मुखेनाथ नासया हनुकेन
 च । चक्षुषा चाथ कर्णाभ्यां ब्रह्मरन्ध्रेण चैव हि । तदष्टाङ्ग-
 मिति प्रोक्तं यद्भूमिं स्पृशते क्रमात् ॥ मेरुतन्त्रे ॥ हस्ताभ्यां
 चरणाभ्याञ्च जानुभ्यां वक्षसा तथा । मूर्ध्ना दृष्ट्या तथा वाचा
 चित्ते चाष्टाङ्ग ईरितः । हस्तजानुशिरोवाक्यधीभिः पञ्चाङ्ग
 ईरितः ॥ गन्धर्वतन्त्रे ॥ ब्रह्मरन्ध्रेण संस्पर्शः क्षितेर्यस्या नम-
 स्कृतेः । स उग्र इति विज्ञेयो विष्णोस्तुष्टिप्रदायकः । या स्वयं
 गद्यपद्याभ्यां घटिताभ्यां नमस्कृतिः । क्रियते भक्तियुक्तेन वाचि-
 कस्तूत्तमः स्मृतः । पौराणिकैर्वैदिकैर्वा तान्त्रिकैः क्रियते नतिः ।
 स मध्यमो नमस्कारो भवेदाचारतः सदा । परेषां गद्यपद्याभ्यां
 नमस्कारो यदा भवेत् । स वाचिकोऽधमो ज्ञेयो नमस्कारेषु

सर्वतः । इष्टमध्यानिष्टगतैर्मनोभिस्त्रिविधं भवेत् । नमनं मानसं
प्रोक्तमुत्तमाधममध्यमम् । त्रिविधे च नमस्कारे कायिकोत्तमः
स्मृतः ॥ ततो देवतां विसृज्य नैवेद्यावशेषेण तत्तत्कण्ठोक्तां देवतां
सम्पूज्य स्थानमार्ज्जनादिकं कुर्यात् ॥

अथ निर्मात्यकालनिरूपणम् योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे
सप्तमपटलीयवचनन्तु तन्त्रसारकारिणैव धृतं न त्वत्र प्रयोजनम् ।
मत्स्यसूक्ते षोडशपटले ॥ मणिमुक्ताप्रवालानि देवदत्तानि यानि
च । न निर्मात्यं द्वादशाष्टं तैजसानि तथैव च । तूलिका चैव
षण्मासमविजं पञ्चवत्सरम् । पटनिर्माणकश्चैव कार्पासं वस्त्र-
मेव च । वत्सरश्च तदर्धश्च स्रुदुवस्त्रं तदर्धकम् । नैवेद्यं दर्शनादेव
महापूजावसानके । यावदुष्णं भवेदन्नं यन्नसूत्रं ततः स्मृतम् ।
सोदकं क्षयरश्चैव यामार्द्धेन महेश्वरि ! । करवोरसजो देवि !
तथा पद्मोत्पलानि च । यामार्द्धेन महेशानि ! तथा विस्व-
मयस्य च । मस्तकं रुधिरश्चैव अहोरात्रेण सुन्दरि ! तुलसी द्वे
मालती द्वे तमालामलकी तथा । पुत्रागमुनिपुष्पश्च मल्लिका
त्रिविधानि च । जाती द्वे केतकी द्वे च कुसुदे पद्मकद्वयम् ।
वासुदेवाय यो दद्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ अथ देवतासम्प्रदा-
नकविहितनिषिद्धद्रव्याणि ॥ बृहन्नीलतन्त्रे षष्ठपटले ॥ सन्देशं
परमं दद्याद्देव्यै द्रव्येण संयुतम् । गुडं क्षीरं मधु द्वाक्षामिष्टदण्डं
पुरातनम् । रश्माफलं बीजपूरं तथा च नारिकेलकम् । मधु-
युक्तं नारिकेलशस्यं दद्यान्महेश्वरि ! । मधुयुक्तं मिष्टयुक्तं व्यव-
हारोऽपि च तथा ॥ योगिनीतन्त्रोत्तरखण्डाष्टमपटले ॥
इक्षुदीफलविल्वानि वदरामलकानि च । खर्जूरं पनसश्चैव
मातुलुङ्गं मधूनि च । आम्बातोडुम्बरश्चैव तथा तालफलानि च ।
दाडिमं कदलश्चैव प्रयत्नेन नियोजयेत् । लकुचं मधुकं मुक्तं तथा
पूगफलानि च । बीजपूरश्च मधुरं कर्कशं च निवेदयेत् । मूक-

प्राण च प्राकञ्च अन्यञ्च विविधं तथा । सर्वपञ्च च प्राकञ्च
 रक्तजीवञ्च तथैव च । यञ्च मूलं विशालञ्च प्राकं तञ्च प्रतीक-
 ञ्चम् । वास्तुकञ्च प्राकञ्च पालङ्गञ्च मम प्रिये ! । हेमानि
 वर्जनीयानि तथा च तिग्निङ्गीफलम् । कुशाञ्च पर्वतीयञ्च
 यथा चारण्यसम्भवम् । कदलं वीजपूरञ्च वामकं पोण्ड्रकं तथा ।
 अकालपनसञ्चैव तथान्यदपि वर्जयेत् ॥ इति विहितनिषिद्ध-
 फलकथनम् । त्रौहीणाञ्च प्रवक्ष्यामि उपयोग्यानि शङ्करि ! ।
 एकचित्तं समाधाय प्रापणं शृणु शङ्करि ! । सोमधान्यं दृढ-
 दान्यं रक्तशालिकमेव च । महद्धान्यं यवञ्चैव तिलमाषञ्च
 मुद्गकम् । कलायं वसुलञ्चैव सिद्धार्यं कुङ्कुमानि च । चुद्र-
 जीरञ्च मधुरीमेतान्यपि नियोजयेत् ॥ वर्ज्यशस्यान्यपि
 तत्रैव ॥ कालशाकं कलायञ्च जीवकीयं तथैव च । चणकं
 कोद्रवञ्चैव वर्जयेन्मम सुन्दरि ! ॥ अत्र कलायं त्रिकोणम्
 त्रिपिटं वा । वसुलस्य विहितलात्तेनातसीमसूरादीनि वर्ज्ये-
 दिस्मर्यः ॥ जीरञ्च कृष्णाजीरञ्च लवणं मृत्तिकोद्भवम् । लवणं
 माषौष्ठभूतं तथोत्तरसमुद्भवम् ॥ जीरं कृष्णगव्यादिजीरम् ॥ पशु-
 नाञ्च प्रवक्ष्यामि वन्द्यानां आमवासिनाम् । येन चाप्युपयोग्यानि
 मय्यं देवि ! पयो दृतम् । मार्गं मांसं तथा क्वागं शालभं शाशक-
 नाथा । एतैस्तु प्रापणं दद्याद्विष्णोश्चैव प्रियावहम् । माहिषं
 वर्ज्येन्मांसं जीरं दधि दृतं ततः । पक्षिणाञ्च प्रवक्ष्यामि ये
 प्रयोग्या मम पिये । याञ्चैव विष्णुयागेषु उपयुञ्जन्ति नित्यशः ।
 हरितञ्च मयूरञ्च लावकं वसुलं तथा । कपिलञ्चैव चासञ्च काक-
 कुङ्कुटकौ शिरः । वसुलकुङ्कुटकञ्चैव शरारिञ्च कपोतकम् ।
 वेलकः कुलिकञ्चैव रक्तपुच्छञ्च टिट्ठिमः । कृष्णो मन्त्राग्निनाञ्चैव
 पतङ्गीणां विविध्यते । अभक्ष्यञ्चैव मांसञ्च यद्वा पञ्चनसञ्च च ।
 यद्वा यदिवार्यं । मांसमभक्ष्यं यदि वा भक्ष्यं तदा पञ्चनसञ्च

शक्यादेव इत्यन्वयः । चित्रमस्य रोहितश्च पाठीनं नलमीन-
कम् । महाशालश्च शालश्च राजीवं सिंहतुण्डकम् । मत्स्या-
न्वैतानि देयानि वङ्गालीश्च विवर्जयेत् । चित्रमत्स्यश्चितल इति ।
नलमीनश्चिड्डीति प्रसिद्धः । सिंहतुण्डः रिठा इति प्रसिद्धः ।
वङ्गाली मेदा इति प्रसिद्धः ॥ जानपादांश्च शकुनान् क्षुद्रवारा-
हकं तथा । कौसुम्भशकपिप्पलाकं रक्तपादांश्च वर्जयेत् । खर्जूरं
पनसं द्राक्षां मातुलङ्गश्च शीरकम् । कदलीं नागरङ्गश्च तथा
जम्बूफलानि च । शालुकं मधुकश्चैव प्रयत्नेन निवेदयेत् ।
कदलं वीजपूरश्च दुग्धपक्कं निवेदयेत् । कन्दुपक्कं कशेरुश्च
जम्बू बालप्रियं भवेत् । आर्द्रकं लवणश्चैव जीरकं पिप्पलीय-
कम् । जतूकोषं तिन्दुकश्च देव्याः प्रियतरं भवेत् । वर्ज-
नीयफलमाह तत्रैव ॥ रामरश्माफलं पक्कं कदलं धूम्रतापितम् ।
न योजयेन्महादेव्यै उत्पलस्य च वीजकम् । धान्यं आवणिकं
मर्त्यो हिःस्त्रिष्वश्च विवर्जयेत् । नारिकेलं सुवर्णाभं नारिकेलश्च
रामकम् । निवेदयेन्महादेव्यै तोयं तस्य विशेषतः । नारिके-
लश्च भाण्डीरं दैवे आह्वे विवर्जयेत् । वकुलस्य फलं पक्कं पद्मस्य
च फलं तथा । नियोजयेन्महादेव्यै चान्द्रायणफलं लभेत् ॥
निषिद्धमाह तत्रैव ॥ कर्कन्धू शर्करायुक्तं दण्डशाकं तथैव च ।
कुशाण्डं पर्वतीयश्च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ मत्स्यसूक्ते षड्विंशति-
पटले ॥ ऋणु देवि ! प्रवक्ष्यामि मांसमेदान्निबोध मे । न देयं
तिक्तकमठं पशुमृङ्गिणमेव च । गोमीनं चक्रशकुलं वङ्गालं
राघवं तथा । वामीनं चनवर्णं सचक्रं चेङ्गमेव च । भूविषं
चानिरुषं गाङ्गेयानि विवर्जयेत् । आतोषिणीहिरस्थानि चक्र-
विम्बानि वर्जयेत् । अजश्च वृहदाजश्च पर्वतीयं तथैव च । मेघश्च
द्विविधश्चैव एवं चैव चतुर्विधम् । अकली तु मर्का मांसं गोवा-
मांसश्च श्राग्रकम् । सुचापश्चैव नेपासे वाराहं कामरूपकम् ।

खड्गं चतुर्मुखं भस्त्रं चाक्षरे परमेश्वरि ।। गवयं गन्धर्वमस्यैव
 सहिषन्तु विशिष्यते । सर्वत्र क्षुद्रवाराहं तीक्ष्णयं तथैव च ।
 मलये सगुणे चैव तथा जालन्वरेषु च । अभस्त्रं मत्स्यमांसस्य
 वडालं सर्वणीठके । अत्र देशविशेषे मत्स्यमांसभोजनमभिधीयते ।
 देशान्तरे गौडनेपालादौ मत्स्यमांसभोजनमनुमतं भवति । वडाली
 तु अभस्त्रा सर्वदेशे इत्यर्थः । मान्दिको वर्ज्येन्नित्यं पार्वतं
 शृङ्गवेरकम् । कुशाण्डं पर्वतीयस्य स्वर्णरोहितकं त्यजेत् ।
 स्वर्णाभां गोधिकाश्चैव वाराहं श्वेतमेव च । चक्राङ्कितस्य कमठं
 राजहंसं न भक्षयेत् । ग्राम्यं जलचरं चैव भक्ष्यं तस्य विवर्ज्य-
 येत् । कपोतं कुकुटं चैव मयूरं क्रौञ्चमेव च । वर्द्धनं वभु-
 बालस्य दाल्यूहं कोकिलं तथा । गृध्रोऽलूकश्च कङ्कश्च विस्ता-
 राक्षं न भक्षयेत् । अलावुं वार्त्ताकुं चैव तित्तिरश्च मयं तथा ।
 भारद्वाजं मत्स्यचक्रं दशावतारमेव । अकामेन द्विजो भुक्त्वा
 प्राप्तायामेन श्रुध्यति । त्रिरात्रावस्थितं मांसं तस्मात् परिमर्ज्य-
 येत् । भुक्तस्य पर्वतीयस्य सिंहतुण्डस्य पार्वति ।। न हि स्वेदा-
 तपे शुद्धं वञ्छिशुद्धं तथैव च । संस्कृतं गन्धपुक्तेन पक्कवं परमे-
 श्वरि ।। तस्मांसभक्षणाद्देवि ! भूयश्च तच्च विद्यते । यो मांसं
 वर्ज्येद्देवि ! मांसमात्रं विशेषतः । सर्वयज्ञफलं सम्यक् लभते
 त्रात्र संशयः । संवत्सरे दशगुणं षण्मासे च चतुर्गुणम् । पर्व-
 काखे त्वशक्ते तु पिष्टमेधफलं लभेत् । विष्णोः शयनकाले च
 चातुर्मास्ये च यज्ञतः । अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य लभते फलमुत्त-
 मम् । अशक्तः कार्तिके देवि ! मत्स्यमांसी विवर्जयेत् । का-
 र्तिके शौकरं मांसं गोमीनं मत्स्यमेव च । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन
 कार्तिके परिवर्जयेत् । भक्षयेद्भावकं वृत्तं हरिश्चित्रकरं तथा ।
 चासं चित्रकपोतश्च वृणाश्च मयूरकम् । कामश्च कलभश्चैव
 तोलिकालकमेव । एतान्येव च भक्ष्यादि प्रवदन्ति मनीषिणः ।

निविद्यमानं तत्रैव ॥ स्फुराजहयश्चैव पिकं कदलमेव च ।
 सारङ्गं दीर्घतुण्डं दीर्घग्रीवं हिरण्मयम् । नक्तं च लं रक्तकण्ठं
 रक्तपक्षिणमेव च । चिलं कीलालकश्चैव गङ्गाचिह्नकमेव च ।
 एतान्येव द्विजातीनामभक्ष्याणीति शब्दितम् । रक्तपुच्छं तथापुच्छं
 कुक्कुटं शोणतुण्डकम् । श्वेतग्रीवो नीलकण्ठो रक्तकण्ठस्तथैव
 च । शशकः पत्रवाहश्च पीडको जीवकस्तथा । एतानि शस्त-
 मांसानि काले प्राप्तानि भक्षयेत् ॥ अभक्ष्यमांसमाह तत्रैव ॥
 नरवानरऋक्षाश्च व्याघ्रभार्जारिकाच्छपान् । विड्वराहश्च शरलं
 हयमांसं तथैव च । न भक्षयेत् शुनो मांसं भुक्त्वा चान्द्रायणं
 चरेत् । सकामो गवयश्चैव गवां मांसं तथैव च । इक्षिमांश्च
 प्रमादेन भुक्त्वा चान्द्रायणहयम् । शूकरस्य च खलस्य खूलमांसं
 तथाशयम् । खूलं हाभ्यां त्रिभिर्वर्षैश्चतुर्भिः षड्भिरेव च । अति-
 खूलमिति प्रोक्तं तत्र भवेत् कदाचन । एषस्य शशकस्यैव भजंश्च
 वृषभस्य च । तथाश्वस्य मृगस्यैव वराहमहिषस्य च । अति-
 खूलानि मांसानि भक्ष्यं मांसं कलौ युगे । अकलौ तु गवां मांसं
 देशाचारेण शौकरम् । न भक्षयेन्मृतं मांसं द्विविधं मूषिकस्य
 च । मेकस्य चतुर्द्राकस्य शम्बूककर्कटस्य च । अकामेन द्विजो
 भुक्त्वा प्राणायामेन शुध्यति । अनुक्तमस्य मांसस्य भोक्त्वा ज्ञानेन
 शुध्यति । गोमांसं मांसकामेन भुक्त्वा चान्द्रायणचरेत् । फेर-
 णस्य तथा भुक्त्वा ऋषिचान्द्रायणचरेत् । पूतिगन्धसक्रीटानि
 भुक्त्वा चान्द्रायणचरेत् । रौद्रशृङ्गाणि भुक्त्वा वै प्राणायामेन
 शुध्यति । त्रिरात्रावस्थितं मांसं तत्सर्वं परिवर्जयेत् । शङ्खस्य
 सर्वतीक्ष्णं सिञ्चतुण्डस्य पार्वतिः । न दुष्पेदात्तमे शुद्धं वडि-
 शुद्धं तथैव च । संस्कृतं गन्धपुक्तेन यत्नं परमेष्ठिनिः । तन्मांस-
 भक्षयाहं वि ! प्रायश्चित्तं न विद्यते । अत्र भक्ष्यनिषेधादनि-
 विद्य भक्ष्यदोषदर्शनेन सुतरां देवतासम्प्रदानकत्वम् । मांसस्य

फलमपि तत्रैव ॥ तुलामकरमेषु यो मांसं परिवर्जयेत् । हय-
मेधस्य वज्रस्य तदेव फलमाप्नुयात् । यावज्जीवं त्वजिहापि राज-
स्यफलं लभेत् । एकस्य वर्जनाद्देवि ! मत्स्यमांसस्य वर्जनम् ।
गृहमेधी महेशानि ! पिष्टव्याहं विना त्वजेत् । प्रमादाद्वा तथा-
ज्ञानात् सङ्कल्पं वा समाचरेत् । चान्द्रायणं ततः कृत्वा पौर्ण-
मास्यां समाचरेत् । पिष्टव्याहं ततः कृत्वा कृत्वा यस्तु निरा-
जिषम् । सत्त्वत्वं वर्जयेद्वापि पिष्टहत्याव्रतश्चरेत् । सर्वव्रताधि-
कतरं सर्वयज्ञाधिकं परम् । पिष्टमेधं महेशानि ! सर्वस्वेनापि
कारयेत् । तस्याधिकतरं वापि स्वभार्यार्त्तवलङ्घने । षोडशे
दिवसे पूर्णं भर्ता प्रेषित आगतः । हरिवासरकञ्चान्यमथवा
आहवासरम् । ऋतुं न लङ्घयेत्तत्र तदेव व्रतमेव हि । ऋतुहा
परमेशानि ! ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् । व्रते विनष्टे देवेशि ! प्राथ-
मिक्तं भवेदनु । तस्मात् पुष्कतमं ज्ञेयं स्वभार्यापरितोषणम् ॥
अथ हविष्यादौ भक्ष्याभक्ष्यविधिः ॥ विश्वक्षारे द्वितीयपटले ॥
अथ भक्ष्यं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! । अथं दुग्धं तथा
तक्षं पायसं पूषस्पृक्कम् । नवनीतं फलान्येव गुडपायससंयुतम् ।
सर्वाणि फलपुष्पाणि विविधानि विधानवित् । न मूलं गृह्णन्
लक्ष्म मसूरं लसुनं तथा । जम्बीरं लकुचं कांस्यमलावुषाक्ष-
मेव च । राजमार्षं तथा माषं शाकश्चैव पलाण्डुकम् । आमिषं
रक्तशाकादीन् ताम्बूलञ्चाथ तैलकम् । तालखर्जूरमुषितं दुग्ध-
वुष्टादिकञ्च यत् । कुचेलञ्च तथा तैलं माध्वीञ्च नखलोमकान् ।
अभ्यङ्गमसदालापं हविष्यायौ विवर्जयेत् । हरित्येषु सुधा
मुख्या तदनु ब्रीहयो मताः । अक्षारलवणश्चैव शङ्करस्य मतेन
च । यवगोधूममुद्गाञ्च दुग्धं शर्करासंयुतम् । फलमूलादिकं
हृद्यमक्षारलवणं हृतम् । रक्तवस्त्रं तथा चीरं हविष्येषु विव-
र्जयेत् ॥ शारदायां द्वितीयपटले ॥ मैत्र्यं हविष्यं शाकानि

विहितानि फलं पयः । मूलं शक्त्युद्योगोत्पत्तौ भक्ष्यास्तानि
 मन्त्रिणाम् । भैक्षमिति ब्रह्मचारियतिपरम् । भिक्षास्वरूपमुक्तं
 राघवभट्टधृतवचने ॥ वैदिकाचारयुक्तानां शुचीनां श्रीमतां गृहे ।
 सत्कुलस्थानजातानां भिक्षां स्वादयजन्मनाम् । हविष्यमुक्तं
 स्मृतौ ॥ हैमन्तिकं सिताखिलं धान्यं मुद्गास्तिला यवाः । कला-
 यकङ्गुनीवारा वास्तूकं हिलमोचिका । षष्टिका कालशाकश्च
 मूलकं केमुकेतरत् । कन्दं सैन्धवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिणी ।
 पयोऽनुद्धृतसारश्च पनसाम्नी हरीतकी । तिन्तिडीजीरकश्चैव
 नागरङ्गश्च पिप्पली । कदली लवली धात्रीफलान्यगुरुमैक्षवम् ।
 अतैलपक्वं मुनयो हविष्यान्नं प्रचक्षते । फलं पयो मूलं विहित-
 मित्यनुषज्यते ॥ अथाभक्ष्यं मत्स्यसूक्ते ॥ नारिकेलोदकं कांक्षे
 अजाक्षीरश्च काचके । पाषाणे महिषीक्षीरमभक्ष्यं परिकीर्त्ति-
 तम् ॥ पञ्चदशपटले ॥ वराहपूजको यस्तु कोलं कूर्मं न भक्षयेत् ।
 ब्रह्माणं पूजयेद् यस्तु माहिषं चामरं चरुम् । गणेशयाजी
 मधुकं पनसं कोरदूषणम् । आदित्यभक्तो देवेशि ! मयूरं कुण्ड-
 साहकम् । शिवयाजी तिलपिष्टं चिञ्चाश्च चक्रपूजकः । तथा च
 मदगुरं मत्स्यं शक्तिचिञ्चां वडालकम् । कुसुमशाकं देवेशि !
 लघुनं शृङ्गिणं तथा । वैपुरे तु निम्बतिलं त्वरितार्थी तथास्त्र-
 कम् । गोपालार्थी तु पालङ्गमाममत्स्यं न भक्षयेत् । पारावतं
 वामनार्थी चक्रशाकं वडालकम् । निम्बं सारस्वतैर्वर्ज्यं लक्ष्मणार्थी
 च करञ्जकम् । कालान्धं कोद्रवश्चैव चन्द्रमत्स्यं तथैव च ।
 सर्वमन्त्रे वडालश्च सर्वयज्ञेषु शङ्करि ! । श्वेतपूतीश्च वार्ताकीं
 कुष्माण्डं पर्वतीयकम् ॥ चिञ्चाश्चैव पराशरश्च यत्नेन परिवर्जयेत् ।
 वैष्णवैः पत्रशाकश्च मूलं कन्दं प्ररोहकम् । शुष्कं राजीव-
 वास्तूकं पालङ्गीश्च तथैव च । यदा सङ्कल्पपूर्वञ्च यस्त्वजिह्वैश्चः
 क्षयितुं । तथापि न त्वजिह्वेभिः प्रायश्चित्तं समाचरेत् । क्षीर-

व्रते हृतं वर्षं ताम्बूलं वैष्णवेषु च । गण्यत्वांगी महापापी
 मधुत्वांगी श्रियं हरेत् । संतविंशतिपटले ॥ जम्बू खर्जूर-
 दाडिमनारिकेलश्च पूगकम् । जलविम्बा तपूष्पा तु उर्वारं
 पीनकस्तथा । बदरीलवलीधात्रीपनसाम्बहरीतकी । शालूकं
 पद्मपण्डुश्च कश्यप करमहकम् । नागरङ्गश्च मधुकं मधुरं तेन्दु-
 कानि च । आनाडश्चैव कुष्माण्डं वासन्धाः फलमेव च ।
 तिलकाक्षं कलायश्च माषश्च राजमाषकम् । तण्डुलं यवधान्यश्च
 नीवारं कुङ्कुमं तथा । जीरकश्च लवङ्गश्च धन्वाकं जातिकोष-
 कम् । एलकश्चैव कर्पूरं चन्दनागुरुमुस्तकम् । सरलं देवदा-
 रुश्च कृष्णभक्तातकानि च । शृङ्गवेरः कटुद्रव्यं मरिचं लवणं
 कणा । फलं यच्च शिवायाश्च स्वच्चास्त्रं पनसस्य च । कृष्णकोषं
 शन्यिपर्णं स्वर्गादेवाङ्गुराणि च । द्राक्षाश्च वकुलं कक्षीफलश्चेत्तु च
 खण्डितम् । एतान्याचमनीयानि सुरभिः पाचकान्यपि । तथा ।
 पर्वतीयं तथा वर्तु तथा कैतवजानि च । लक्ष्मीलकुचकक्षैव
 तिलकं क्षुद्रतिष्ठकम् । हिमालं पनसाम्बश्च पीवरं बद्धजीर-
 कम् । वृहच्छोटा च बदरी पर्वतीयं विवर्जयेत् । क्षुद्र उर्वार-
 कश्चैव जीवन्धाः क्षुद्रमेव च । मधुकं मधुरीं द्राक्षां कलायं
 यव वर्तुलम् । श्वेतमुद्गं तथा कृष्णं फलं तस्य विवर्जयेत् । नारि-
 केलफलश्चैव स्वर्णामं नागरङ्गकम् । नारिकेलश्च स्वर्णामं दुग्ध-
 शस्यं तथैव च । सोमधान्यं नीवारश्च कलम्बं प्रष्टिकानि
 च । वृहद्धान्यं क्षुद्रधान्यं वास्त्वलिकमुपासुकम् । एतानि ब्रीहि-
 मुख्यानि हविष्यास्त्रेव भोजने । मौक्तिकं रत्नशाकश्च उत्तमौघैः
 प्रचक्षते । इक्षुश्च श्वेतवपुषं तथा मृगफलानि च । मयकुम्भ-
 प्ररोपश्च जम्बाक्षं तटसम्भवम् । तथा आवणिकं देवि ! हवि-
 ष्यान्ने विवर्जयेत् । व्रतेषु आमिषं देवि ! ताम्बूलं पर्णचूर्णके ।
 निरामिषं चातुरे च आमिषं लज्जुचानि च । अमलं वर्तुलं

तस्य हस्तभग्नस्तथैव । वार्त्ताकुं श्वेतरक्तञ्च श्वेतपूतिकमेव च ।
 श्वेते तु वर्जयेद्देहि ! फलाहारविधिं शृणु । नमस्कारं फलाहारं
 सगन्धं वा विशिष्यते । त्रिभागपूरणं कृत्वा जलाहारं कलौ
 त्यजेत् । फलाहारं महेशानि ! गृहस्थानां कलौ युगे ।
 शतं तिलं तद्वर्णं वा, तिलाहारे महेश्वरि ! । क्षीराहारे च चणकं
 पञ्चगव्ये फलं भवेत् । आज्याहारे तु तोलैकं हविष्यस्य विधिं
 शृणु । पक्कमन्नं स्वयं वाथ भार्यया सोदरेण तु । मातापितु-
 र्गुरोर्वापि न भुक्त्वा यदि वा पचेत् । लघ्नाहारो जितक्रोधो
 हविष्यव्रतभोजने । तथा । वेत्ताङ्गुरं तथा मुस्तां सैन्धवं सिन्धुसम्भ-
 वम् । तथा पर्वतसम्भूतं हविर्द्रव्यादि कीर्तितम् । विष्ण्वामल-
 तिलस्यैव वदर्याः पत्रमेव च । हविष्यभोजने प्राप्ते हविष्यान्नं
 प्रचक्षते । सुन्दार्घ्यपात्रे पत्रे वा पलाशस्य च पत्रके । कदल्याश्च
 त्वचे पत्रे हविष्यव्रतभोजने । सौरव्रते कटुद्रव्यं शैवे चान्नं विव-
 र्जयेत् । वैष्णवे कोरद्रूपञ्च शाक्ते शालिं विवर्जयेत् । पूगं सर्वव्रते
 त्याज्यं आरनालकमेव च । न भक्षयेत्क्षौद्रहस्त्रिदं हस्तभग्नं न भक्ष-
 येत् । कलिकासु स्थितं द्रव्यं तथा पनसपत्रके ॥ विख्यातस्त्रीय-
 कीर्त्त्याऽजनि जगति दयारामविश्वासनामा धर्मात्मा तस्य सन्तुः
 सकलगुणयुतो रामहर्षाख्य एव । जातो तस्यात्मजौ श्रीसुकृति-
 युतजगन्मोहनप्राणकृष्णौ ज्येष्ठः श्रीप्राणकृष्णो गुणिगणकुसुमद्वे-
 क्षिपूष्णौषधीशः ॥ तदादिष्टः शिष्टविद्वन्मनःसन्तुष्टिकारिणौम् ।
 श्रीप्राणतोषिणीं वक्ष्मीं निर्ममे रामतोषणः ॥ आदेष्टुसत्वरतया
 गुरुताभिया च ग्रन्थस्य सर्वरचनं न समाचचचे । धीराः ! कृता-
 क्षलिरहं विनिवेदयामि युष्माभिरेव सकलान् विचरणीयम् ॥

इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां श्रीरामतोषण-

विद्यालङ्कारभट्टाचार्यविरचितयां श्रीप्राण-

तोषिण्यां द्वतीयमर्थकाण्डाङ्गं समाप्तम् ॥

नित्यानन्दमयी नितान्तनिपुणा भक्तोष्टसिद्धैः निराकारा भूतन-
 नृतनोन्निहितकृत् प्रशास्त्ररूपा कवेः । शब्दार्थोभयरूपिणी
 शतसुधाशुद्धीसशोभिः सदा ध्याता चेतसि मे चकास्तु रुचिरा वा-
 गीश्वरी निर्मला ॥ श्रीयुक्तः प्राप्तकृष्णो गुरुचरणसरोजातसंलीन-
 चेता दाता ख्यातः प्रमाता सुविहितकृतिको ब्रह्मसंस्थापकः
 स्तात् । भोगाब्धौ दीर्घजीवौ यदनुमतवशादुद्भूतयं विपश्चिद्वृन्दं
 श्रीप्राप्तोपिष्यतिष्टदुललता ह्लादयत्वद्रिकाण्डैः । आदेष्ट-
 त्वन्तर्गोत्रत्वहेतुना दोषराशयः । अत्र जाता बुधैः शोभ्या इति
 मूयो निवेदनम् ॥ काम्यकाण्डस्य निर्घण्ट आदौ चैतन्यमेव च ।
 सर्वसामेव विद्यानां मन्त्रार्थस्तदनन्तरम् । कुङ्कुका च तथा सेतु-
 र्महासेतुस्ततः परम् । निर्वाणं मुखशुद्धिश्च प्राणयोगस्ततः परम् ।
 दीपनीसूतकोन्मुक्तिजपक्रमनिरूपणम् । कुङ्कुकादेस्तथा स्थानं
 पुरश्चर्या ततः परम् । वारमासपुरश्चर्यारहस्यादिपुरस्क्रिया ।
 ग्रहकालपुरश्चर्या तत्र सङ्कल्पवारणम् । मालाप्रकरणमिति
 प्रथमच्छेद उच्यते ॥ १ ॥ साधनस्थाननिर्णीतिमहापीठनिर्ण-
 यम् । महापीठानि पीठानि तथैव पीठदेवताः । पूजाकाल-
 स्तद्धिनिर्णयस्तथा देवाश्चनाविधिः । एकाहादिक्रमादुवाचे कर्त्तव्य-
 निर्णयस्ततः । प्रायश्चित्तमितिच्छेदद्वितीयस्य समापनम् ॥ २ ॥
 कलसासाखुमार्जारशृगालश्वादिसाधनम् । इष्टसाधनभेदाश्च
 त्रिवाटादेश साधनम् । कार्त्तवीर्यप्रयोगस्तत्कवचं तदन-
 न्तरम् । परिच्छेदद्वितीयस्य समापनमतः परम् ॥ ३ ॥ कुङ्कु-
 टस्य प्रयोगश्चोच्छिष्टचाण्डालिनी ततः । धूमावती ततः कृत्वा
 परिमालालिका ततः । जयदुर्गादिरिति वै तुर्यच्छेदसमा-
 पनम् ॥ ४ ॥ दुर्गोक्तवस्य षष्ठ्यादिकल्पतत्त्वानिर्णयः । पूजा-
 धारश्च सृष्ट्यया निषेधविधिकीर्त्तनम् । ब्राह्मणादिवर्णभेदे विस्व-
 युग्मस्य निर्णयः । पूर्वादिदिग्मालूरयुग्मस्य फलकीर्त्तनम् ।

विष्णुसूक्तस्य सत्यव्याघात दोषशुद्धौ तथा । तत्प्रायश्चित्त-
 कथनमुक्तवादिनिरूपणम् । तत्रान्यकर्मत्वागस्य पूजाकर्म ततः
 परम् । देशभेदे मूर्त्तिभेदो मण्डपन्तु ततः परम् । षष्ठीकृत्यश्च
 दिक्पालास्त्रन्त्रपूजाविधिरिव च । बलिदानादि च ततो विष्णु-
 हवनमन्त्रणम् । ततश्च सप्तमीकृत्यं कार्तिकादेः प्रपूजनम् ।
 पत्निकापूजनं स्तोत्रमष्टमीकृत्यमेव च । निशीथकृत्यं नवमीक-
 त्यश्च दशमीक्रिया । परिच्छेदपञ्चमस्य समाप्तिरिति कीर्त्तितम्
 ॥ ५ ॥ दुर्गामन्त्रस्तस्य ऋषिः पुरुर्य्या च यन्त्रकम् । ध्यानं
 स्तुतिस्ततो दुर्गानाममहात्म्यकीर्त्तनम् । दुर्गायाः शतनीमाख्य-
 स्तोत्रं गीतावल्लिस्ततः । होमप्रकरणं तस्य द्रव्यस्य परिमा-
 णकम् । मानाध्याय इदं षष्ठपरिच्छेदसमापनम् ॥ ६ ॥ मास-
 कृत्यं ततः खञ्जरीटदुष्टिश्च तत्फलम् । कोजागराख्यकृत्यश्च
 कृत्यं कार्तिकमासिकम् । अग्रहायणकृत्यानि पौषकृत्यं ततः
 परम् । माघकृत्यं फाल्गुनस्य कृत्यानि तदनन्तरम् । वर्षकृत्यं
 हतराज्यराज्याप्तिसाधनं ततः । देवीषोडशयात्रा च मासि-
 मासि यथादितः । वैशाखे मञ्जुयात्रा च प्रथमा परिकीर्त्तिता ।
 ज्येष्ठे महास्नानयात्रा रथयात्रादिका शुचौ । आवणे जलयात्रा
 च भाद्रे च धूननं तथा । आश्विने च महापूजा कार्तिके दीप-
 यात्रिका । मार्गे नवाग्रयात्रा च पौषेऽङ्गरागरूपिणी । माघे
 यात्रा रटन्वास्या फाल्गुने दीपयात्रिका । द्रुतीयात्रा राख-
 यात्रा वासन्तीनीत्ययात्रिका । एतावन्तसर्वत्रे तु षोडशी-
 यात्रिका मता । दिग्दर्शनार्थं सङ्घे पात्रिर्घण्टो विहितो मया ।
 अम्बान्यपि यथास्थानं वेदितव्यानि पण्डितैः ॥ इदं अविशाखा-
 प्रशाखासुपत्रैस्तथा तारकैः सुप्रसूनैः फलैश्च । सदाशां जनानां
 बुधोपासकानां प्रपूर्णां विधाता द्रुतं काम्यकाण्डम् ॥ कालि इदमे
 ग्रहुरि ! नित्यम् । राजतु देवाधीश्वरपूजने ! । अथ चैतन्यम् ॥

कुञ्जिकायन्त्रे पञ्चमपटले ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ भगवन् ! सर्वदेवेश !
 लोकानां हितकारक ! । चतुर्वर्गप्रदं देव ! चैतन्यं मे प्रकाशय ॥
 शृणु उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि चैतन्यं परमाद्भुतम् ।
 रहस्यं परमं पुण्यं गोपनीयं त्वया पुनः । चिच्छेत्त्वा ध्वनितं
 देवि ! परिणामक्रमेण तु । वर्षभावं समात्यज्य निर्मलं विमला-
 ककम् । षट्चक्रं तथा भित्त्वा शब्दरूपं सनातनम् । नाद-
 विन्दुसमाधुतं चैतन्यं परिकीर्तितम् । अथ वाग्यप्रकारेण
 श्रूयतां पञ्चलोचने ! । विना येन न सिध्येत्तु अपपूजादि किञ्चन ।
 अनाहतस्य मध्ये तु ग्रथितं वर्णमुत्तमम् । सुषुम्नावर्त्मना देवि !
 कण्ठदेशं विनिर्गतम् । चैतन्यं महेशानि ! योगिनां योग-
 रूपकम् । सहसारे वर्णरूपं परिणामक्रमेण तु । कर्णिका-
 मध्यसंस्थे तु नादविन्दुसमन्वितम् । एवं सञ्चिन्तयेद्देवीं चैत-
 न्यं पुनः पुनः । मन्त्राक्षराणि चिच्छेत्तौ ग्रथितानि महे-
 श्वरि ! । तानि सञ्चिन्तयेद्देवि ! सहसारदले तथा । चैतन्य-
 मन्त्ररूपा च चैतन्यानन्ददायिनी । चैतन्यनादशक्तिश्च चैतन्य-
 रूपरूपकम् । मणिपूरे सदा चिन्त्यं मन्त्राणां प्राणरूपकम् ।
 अथवाग्यप्रकारेण श्रूयतां वरवर्धिनि ! । कामबीजं रमाबीजं
 शक्तिबीजं सुरेश्वरि ! । एतानि पूर्वमुच्चार्य मातृकां तदनन्त-
 रम् । पुटितं मूलमन्त्रं शतमष्टोत्तरं जपेत् । कोटिकोटि-
 गुणैव लभते नात्र संशयः । अथवाग्यप्रकारेण चैतन्यं शृणु
 पार्वति ! । येन विज्ञानभावेण परमं पश्यति प्रबुधम् । सूर्य-
 मण्डलमध्यस्थं चिन्तयेन्मूलमन्त्रकम् । अष्टोत्तरशतं जाप्यं
 मूलविद्यास्वरूपकम् । गुह्यं सञ्चिन्तयेत्तत्र शिवरूपं सनात-
 नम् । शक्तिश्च चिन्तयेत्तत्र ब्रह्मरूपां सनातनीम् । एवं सञ्चि-
 न्तयेद्यस्तु जपेद्वा सुरसुन्दरि ! । नासाध्यं तस्य लोकेऽस्मिन्
 मुक्तिर्देवि ! करे स्थिता । तथा प्रथमपटले ॥ मन्त्रार्थं मन्त्र-

केतव्यं बोधिसुद्धं न वेत्ति यः । न सिध्यति वरारोहे ! कल्पको-
 टिशतैरपि । शतकोटिखपेनापि तस्य विद्या न सिध्यतीति
 सरस्वतीतन्त्रे पाठः ॥ कथयामि महामन्त्रं मन्त्रार्थं मह-
 ेश्वरि ! । येन विज्ञानमात्रेण सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । केवलं माव-
 तुष्ट्या च मन्त्रार्थं प्राप्तवत्तमे ! । केवलं ज्ञानयोगेन जीवन्मुक्तो
 भवेदधुवम् । कालीतारा महाविद्या षोडशी भुवनेश्वरी । भैरवी
 क्षिप्रमस्त्रा च विद्या धूमावती प्रिये ! । वगला चैव मातङ्गी
 कमला च प्रकीर्तिता । ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैस्तुर्वेदैर्ममस्कृता ।
 भोगदा मोक्षदा देवि ! कोटिब्रह्माण्डगोपिता । अस्या ग्रह-
 मात्रेण जीवन्मुक्तस्तु साधकः ॥ सरदातन्त्रे षष्ठपटले । शिव
 उवाच ॥ मन्त्रार्थं कथयास्यद्य शृणुष्व परमेश्वरि ! । विना येन
 न सिध्येत् साधनैः कोटिशः शिवे ! । आदौ प्रासादवीजस्य
 मन्त्रार्थं शृणु पार्वति ! । शिववाची हकारस्तु औकारः स्यात्
 सदाशिवः । शून्यं दुःखहरार्थं तु तस्मात्तेन शिवं यजेत् ॥ ह्रीं ।
 द. दुर्गावाचकं देवि ! । उकारश्चापि रक्षणे । विश्वमाता नाद-
 रूपः कुर्वर्यो विन्दुरूपकः । तस्मात्तेनैव वीजेन दुर्गामाराधये-
 ष्विवे ! ॥ दूँ ॥ क काली ब्रह्म र प्रोक्तं महासायार्थकश्च ईं । विश्व-
 मातार्थको नादो विन्दुर्दुःखहरार्थकः । तेनैव कालिकादेवीं
 पूजयेददुःखशान्तये ॥ क्रीं ॥ हकारः शिववाची स्यात् रेफः
 प्रकृतिरूपते । महासायार्थ ईशब्दो नादो विश्वप्रसूः स्मृतः ।
 दुःखहरार्थको विन्दुर्भुवनां तेन पूजयेत् ॥ ह्रीं ॥ महालक्ष्म्यार्थकः
 शः स्नाहनाधी रेफ उच्यते । ईस्तुष्ट्यर्थोऽपरो नादो विन्दुर्दुःख-
 हरार्थकः । लक्ष्मीदेव्या वीजमेतन्नेन देवीं प्रपूजयेत् ॥ श्रीं ॥
 सरस्वत्यर्थं ऐशब्दो विन्दुर्दुःखहरार्थकः । सरस्वत्या वीजमेत-
 त्तेन वाणीं प्रपूजयेत् ॥ ऐं ॥ क कामदेव उदितोऽप्यवशा उच्य-
 उच्यते । ल इन्द्र ईं तुष्टिवाची शुद्धदुःखप्रदश्च यः । कामवीजार्थं

उक्तस्ते तव स्नेहान्महेश्वरि ! । स्त्रीं ॥ ह शिवः कथितो देवि !
 उ मेवम् इहोचते । परार्थो नादमन्दस्तु विन्दुर्दुःखहरार्थकः ।
 वर्णवीजत्रयो ज्ञात कथितस्तव यत्नतः ॥ इ ॥ गणेशार्थो ग उक्तस्ते
 विन्दुर्दुःखहरार्थकः । गं वीजार्थम् कथितं तव स्नेहान्महे-
 श्वरि ! । गं ॥ ग गणेशस्थापकार्थो लकारस्तेज श्री मतः । दुःख-
 हरार्थको विन्दुर्मणेशं तेन पूजयेत् ॥ स्त्रीं ॥ चण्डसिंहो ब्रह्म रश्म
 उर्द्ध्वदन्तार्थकश्च श्री । दुःखहरार्थको विन्दुर्दुःखं तेन पूजयेत् ।
 श्रीं ॥ कामादिवर्णः सर्वेषां नाम उक्तं स्वयम्भुवा । तेनैवार्थम्
 जानीयादर्धलभ्यन्तु चिन्तयेत् । यथायथं विभक्त्यन्तं मन्त्रार्थं
 चिन्तयेच्छिवे ! । तत्तद्वर्णाद्रियोगेन संचेपात् कथितं त्वयि ।
 दुर्गात्तारणवाच्यः स तारकार्यस्तकारकः । सुत्र्यर्थो रेफ उक्तोऽत्र
 महामायार्थकश्च ई । विश्वमातार्थको नादो विन्दुर्दुःखहरार्थकः ॥
 बभ्रुवीजार्थ उक्तोऽत्र तव स्नेहान्महेश्वरि ! ॥ स्त्रीं ॥ यत्र विन्दु-
 इयं मन्त्रे एकं दुःखहरार्थकम् । अन्यत् सुखप्रदं देवि ! ज्ञात्वा
 चार्थं विचिन्तयेत् । यत्र विन्दुइयं मन्त्रे अन्यत् पूर्णार्थकं मतम् ।
 स्वाहामातार्थका देवि ! परार्था वां प्रकीर्तिता । शक्रमाता
 वज्रट् प्रोक्ता हरिप्रियार्थका गिरा । सुरार्था फट् हयग्रीवे विब्रिं
 वीजं विनिर्दिशेत् । यं त्रीजं वायुवाची स्यात् लमैन्द्रं परि-
 कीर्तितम् । अनेकाक्षरवीजं च स्वस्ववीजं स्वनामकम् । एवं
 ज्ञात्वा महेशानि ! मन्त्रार्थं परिचिन्तयेत् । एकवीजइयं यत्र
 पृथगर्थं प्रकथयेत् । त्रीष्वर्थं वा महेशानि ! ज्ञात्वा मन्त्रं
 जपेद्विद्या । इति ते कथितो देवि ! मन्त्रार्थः परमेश्वरि ! ।
 ईं वीजेनैव पुटितं मूलमन्त्रं जपेद् यदि । तदेव मन्त्रचैतन्यं
 भक्तत्वेव सुनिश्चितम् ॥ सरस्वतीतन्त्रे प्रथमपटले ॥ ईश्वर
 उवाच ॥ मन्त्रार्थं परमेशानि ! सावधानावधारय । मूला-
 धारे मूलविद्यां भावयेदिष्टदेवताम् । शुद्धस्फटिकसङ्घातां भाव-

येत् । अक्षरेश्वरीम् । धारयेदक्षरश्रीमिष्टविद्यां सनातनीम् ।
मुहूर्त्तार्धे विभाव्यैतां पञ्चाङ्गानपरो भवेत् । ध्यानं कृत्वा
महेशानि ! मुहूर्त्तार्धे ततः परम् । ततो जीवो महेशानि !
मनसा कमलेक्षणी ! । स्वाधिष्ठानं ततो गत्वा भावयेदिष्टदेवताम् ।
बन्धूकारुणसङ्काशां जवासिन्दूरसन्निभाम् । विभाव्य अक्षरश्रीं
पद्ममध्यगतां पराम् । ततो जीवः प्रसन्नात्मा पक्षिणा सह-
सुन्दरि ! । मणिपूरं ततो गत्वा भावयेदिष्टदेवताम् । विभाव्य
अक्षरश्रीं पद्ममध्यगतां पराम् । शुद्धस्फटिकसङ्काशां शिरःपद्मो-
परिस्थिताम् । ततो जीवो महेशानि ! पक्षिणा सह पार्वति ! ।
हृत्पद्मं प्रययौ शीघ्रं नीरजायतलोचने ! । इष्टविद्यां महेशानि !
भावयेत् कमलोपरि । विभाव्य अक्षरश्रीं महामरकत-
प्रभाम् । ततो जीवो वरारोहे ! विशुद्धं प्रययौ प्रिये ! । हृत्प-
द्मगहनं गत्वा पक्षिणा सह पार्वति ! । इष्टविद्यां महेश-
ानि ! आज्ञाश्रे परिचिन्तयेत् । पक्षिणा सह देवेशि !
खञ्जनाक्षि ! शुचिस्मिते ! । इष्टविद्यां महेशानि ! साक्षा-
द्ब्रह्मस्वरूपिणीम् । विभाव्य अक्षरश्रीं हरिद्वर्णां वरानने ! ।
आज्ञाचक्रे महेशानि ! षट्चक्रे ध्यानमाचरेत् । षट्चक्रे
परमेशानि ! ध्यानं कृत्वा शुचिस्मिते ! । ध्यानेन परमेशानि !
यद्वर्णं समुपस्थितम् । तदेव परमेशानि ! मन्त्रार्थं विधि
पार्वति ! ।

अथ कुङ्कुमादि । सरस्वतीतन्त्रे तृतीयपटले ॥ तारायाः
कुङ्कुमा देवि ! महानीलसरस्वती । पञ्चाक्षरी कालिकायाः कु-
ङ्कुमा परिकीर्तिता । काली कूर्ध्वं बधूर्माया फट्कारान्ता महेश-
्वरि ! । क्षिप्वायास्तु महेशानि ! कुङ्कुमाष्टाक्षरी भवेत् ।
अक्षरैरोचनीये च अग्रे वर्मं प्रपूजयेत् । सम्पदादायाः प्रथमं
मैरव्याः कुङ्कुमा भवेत् । श्रीमन्मिथुरचन्द्रार्थाः कुङ्कुमा सादमा-

क्षरी । वाग्भवं प्रथमं वीजं कामवीजमनन्तरम् । लज्जावीजं
ततः पश्चात्तिपुरेति ततः परम् । भगवतीति तत्पश्चादन्ते ठडय-
मुद्धरेत् । अथवा कामवीजञ्च कुङ्कुमा परिकीर्त्तिता । प्रासाद-
वीजं शम्भोश्च मञ्जुघोषे षड्भ्रमम् । एकार्णा भुवनेश्वर्या विष्णोः
स्यादष्टवर्णकम् । नमो नारायणायेति प्रणवाद्यञ्च कुङ्कुमा ।
मातङ्गाः प्रथमं वीजं माया धूमावतीं प्रति । बालायाश्च बधू-
वीजं लक्ष्म्याश्च निखवीजकम् । सरस्वत्या वाग्भवञ्च अचदाया
अनङ्गका । अपरेषाञ्च देवानां मन्त्रमात्रं प्रकीर्त्तितम् । इयं ते
कथिता देवि ! सङ्क्षेपात् कुङ्कुमा मया । अज्ञात्वा कुङ्कुमामेतां
यो जपेदधमः प्रिये ! । पञ्चत्वमाशु लभते सिद्धिहानिस्तु जायते ।
तथा जपादिकं सर्वं निष्फलं नात्र संशयः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन
धारयेन्मूर्ध्नि कुङ्कुमाम् ॥ तथा । विप्राणां प्रणवः सेतुः क्षत्रि-
याणां तथैव च । वैश्यानाञ्चैव फट्कारो माया शूद्रस्य कथ्यते ।
अजया इति देवेश ! यो वै मन्त्रं समुद्धरेत् । सर्वेषामेव मन्त्रा-
नामधिकारो न तस्य हि । महासेतुश्च देवेशि ! सुन्दर्या भुवने-
श्वरी । कालिकायाः स्ववीजञ्च तारायाः कूर्चवीजकम् । अन्या-
सान्तु बधूवीजं महासेतुर्वरानने ! । आदौ जप्त्वा महासेतुं
जपेन्मन्त्रमनन्त्रघीः । धने धनेशतुल्योऽसौ वाय्वा वाणीश्वरो-
पमः । युद्धे क्षतान्तसदृशो नारीणां मदनोपमः । जपकालो
भवेत्तस्य सर्वकालो न संशयः । अथ वक्ष्यामि निर्वाणं शृणु-
न्नावहितानके ! । प्रणवं पूर्वमुच्चार्य मादकाद्यं समुद्धरेत् ।
ततो मूलं महेशानि ! ततो वाग्भवमुद्धरेत् । मादकास्तु
समस्तास्तु पुनः प्रणवमुद्धरेत् । एवं घुटितमूलान्तु प्रजपेन्म-
णिपूरके । एवं निर्वाणं महेशानि ! यो न जानाति पामरः ।
कल्पकोटिसहस्रेण तस्य सिद्धिर्न जायते ॥

अथ मुखशोधनम् ॥ पञ्चमपटले ॥ ईश्वर उवाच ॥ अप-

रैकं प्रवक्ष्यामि मुखशोधनमुत्तमम् । यन्न कृत्वा महादेवि !
जपपूजा वृथा भवेत् । अशुद्धजिह्वया देवि ! यो जपेत् स तु
पापकृत् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन जिह्वाशोधनमाचरेत् । महा-
त्रिपुरसुन्दर्या मुखस्य शोधनं शुभे ! । श्रीवीजं प्रणवो लक्ष्मी-
स्तारः श्रीप्रणवस्तथा । इमं षडक्षरं मन्त्रं सुन्दर्या दशधा
जपेत् । शृणु सुन्दरि ! श्यामाया मुखशोधनमुत्तमम् । निज-
वीजत्रयं देवि ! प्रणवत्रितयं पुनः । कामत्रयं वज्रिविन्दुरति-
चन्द्रयुतं पृथक् । एषा नवाक्षरी विद्या मुखशोधनकारिणी ।
तारायाः शृणु चार्वङ्गि ! अपूर्वमुखशोधनम् । जीवनं मध्यमं
लज्जां भुवनेशीं ततः प्रिये ! । त्र्यक्षरीयं महाविद्या विज्ञेयाऽष्ट-
शतवर्षिणी । दुर्गायाः शृणु चार्वङ्गि ! मुखशोधनमुत्तमम् । द्वादश-
स्वरमुद्धृत्य विन्दुयुक्तं त्रयं तथा । अपरैकं प्रवक्ष्यामि वगलामुख-
शोधनम् । वाग्भवं भुवनेशीञ्च वाग्बीजं सुरवन्दिते ! । मातङ्गाः
शोधनं देवि ! अद्भुतं वाग्भवं तथा । वीजञ्चाद्भुतमेतच्च विज्ञेयं
अक्षरोयकम् । लक्ष्म्याश्च शोधनं देवि ! श्रीवीजं कमलानने ! ।
दुर्गायाः शोधनं माया वाग्बीजपुटिता भवेत् । दुर्गे ! स्वाहा-
पुनर्मया वाग्बीजञ्च पुनश्च वाक् । प्रणवं दान्तमुद्धृत्य वामकर्ण-
विभूषितम् । पुनः प्रणवमुद्धृत्य धनदामुखशोधनम् । एवं मन्त्रं
महेशानि ! धूमावत्वा भवेदपि ॥ प्रणवो विन्दुमान् देवि !
पञ्चान्तको गणेशितुः । वेदादिगगनं वज्रिमनुयुग्मन्तु चन्द्रवत् ।
ह्रस्वरं परमेशानि ! विष्णोश्च मुखशोधनम् । अन्यासां प्रणवं
देवि ! बालादीनां प्रकौर्तितम् । स्त्रीणाञ्च शूद्रतुल्यं हि मुख-
शोधनमौरितम् । मुखशोधनमात्रेण जिह्वाऽसुतमयी भवेत् ।
अन्यथा मुखविड्भुक्ता जिह्वा भवति सर्वदा । भक्ष्यैर्दूषिता
जिह्वा मिथ्यावाक्येन दूषिता । कलहैर्दूषिता जिह्वा तत्कालं
प्रजपेन्ननुम् । तच्छोधनमनाचार्यं न जपेत् यामरः कश्चिद् ।

शैवशाक्तवैष्णवादेः सर्वस्यावश्यमेव वा । अन्यथा प्रजपेन्नान्नं
 मोहेन यदि भाविनि ! । सर्वं तस्य हया देवि ! मन्त्रसिद्धिर्न
 जायते । अन्ते नरकवासी च भवेत् सोऽपि न चान्वया ।
 देवो यदि जपेन्नान्नमकृत्वा मुखशोधनम् । पतनं तस्य देवेशि !
 किं पुनर्मर्त्यवासिनाम् ॥ घटघटले ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथ
 वक्ष्यामि देवेशि ! प्राणयोगं शृणुष्व मे । विना प्राणं यथा देहः
 सर्वकर्म्मसु न क्षमः । विना प्राणं तथा मन्त्रः पुरश्चर्याशतैरपि ।
 मायया पुटितो मन्त्रः सप्तधा जपतः पुनः । सप्राणो जायते
 देवि ! सर्वत्रायं विधिः स्मृतः । तथैवं दीपनं वक्ष्ये सर्वमन्त्रे च
 भाविनि ! । अन्धकारे गृहे यदन्न किञ्चित् प्रतिभासते । दीपनी-
 रहितो मन्त्रस्तथैव परिकीर्तितः । वेदादिपुटितं मन्त्रं सप्तवारं
 जपेत् पुनः । दीपनीयं समाख्याता सर्वत्र परमेश्वरि ! । वेदा-
 दिपुटितं कृत्वा प्रयत्नेन सुरेश्वरि ! । दशधा प्रजपेन्नान्नं स्मृतक-
 र्म्मसुक्ते । अथोच्यते जपस्यात्र क्रमश्च परमाद्भुतः । यं कृत्वा
 सिद्धिस्तुष्टानामधिपो जायते नरः । नतिर्गुर्वादिनामादौ ततो
 अन्यविधां भजेत् । ततोऽपि मन्त्रचैतन्मन्त्रार्थभावना ततः ।
 शुद्ध्यानं शिरःपद्मे हृदीष्ट्यानमाह्वरन् । कुक्षुकाञ्च ततः सेतुं
 महासेतुमनन्तरम् । निर्वाणञ्च ततो देवि ! योनिमुद्राविभावना ।
 अङ्गन्यासं प्राणायामं जिह्वाशोधनमेव च । प्राणयोगं दीपनीञ्च
 अग्नीषमङ्गजिव च । भ्रूमध्ये वा नसोरग्रे द्रष्टिसेतुं जपं पुनः ।
 सेतुमग्नीषमङ्गञ्च प्राणायाममिति क्रमाः ॥ चतुर्थपटले ॥ कुक्षुकां
 मूर्ध्नि संश्लिष्य हृदि सेतुं विचिन्तयेत् । महासेतुं विशुद्धौ च
 कण्ठदेशे समुदरेत् । मणिपूरे तु निर्वाणं महाकुण्डलिनीमघः ।
 स्वाधिष्ठाने कामवीजं राक्षिणीमूर्ध्नि संस्थितम् । विचिन्त्य विधि-
 वद्देवि ! मूलाधारान्तिकां शिवे ! । विशुद्धान्तं स्मरेद्देवि !
 विसतन्तुतनीयसीम् । वेदिस्थानं हि जीवान्तं मूलमन्त्राहतं

मुहुः । अन्येषु वीजचिन्तामखादावनुसन्धेयोऽत्र अन्यगौरव-
भिया न लिखितः ॥

पुरस्चरणन्तु तन्त्रसारकारेणैव हृतम् । पुरस्चरणविशेषो
लिख्यते । कङ्कालमालिनीतन्त्रे ॥ अथवान्यप्रकारेण पुरस्चरण-
मुच्यते । अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां नवम्यां वीरवन्दिते ! ।
सूर्योदयं समारभ्य यावत् सूर्योदयान्तरम् । तावज्जप्त्वा निरा-
तङ्गः सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । अथवान्यप्रकारेण पुरस्चरणमुच्यते ।
अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां पञ्चयोरुभयोरपि । अस्तमारभ्य सूर्यस्य
यावत् सूर्यास्तमं भवेत् । तावज्जप्त्वा निरातङ्गः सर्वसिद्धीश्वरो
भवेत् ॥ अथवा विजनस्थश्च अस्त्रिशय्यासंमथ वा । उदयास्तं
दिवा जप्त्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । तेनासने च वा देवि ! अस्त-
मारभ्य भास्वतः । जपित्वोदयपर्यन्तं सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ।
अथवान्यप्रकारेण पुरस्चरणमुच्यते । सूर्योदयात् समारभ्य षट्-
कादशकं क्रमात् । ऋतवः स्युर्वसन्ताद्या अहोरात्रं दिने दिने ।
वसन्तग्रीष्मवर्षाख्यशरद्धेमन्तशैशिराः । वसन्तश्चापि पूवाह्ने
ग्रीष्मो मध्याह्ने उच्यते । अपराह्णः प्राविषः स्युः प्रदोषः शरदः
स्मृतः । अर्द्धरात्रे च हेमन्तः शेषे च शिशिरं स्मृतम् । सूर्योदयात्
समारभ्य वसन्तान्तं समाहितः । तावज्जपेन्महेशानि ! पुरस्चर्या
हि सिध्यति । ततः पूजादिकं कृत्वा शक्तियुक्तश्च साधकः ।
गुरवे दक्षिणां दत्त्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । अथवान्यप्रकारेण
पुरस्चरणमुच्यते । ग्रीष्मादिषु महेशानि षडृतुषु च साधकः ।
वृथगज्जप्त्वा वरारोहे ! पुरस्चर्या हि सिध्यति । पूर्वोक्तविधिना सर्वं
कर्त्तव्यं वीरवन्दिते ! । ऋतौ जप्त्वा तु ऋत्वन्ते शक्तिनः पूज-
येच्छिवाम् । एवमाचर्य कृत्वा वै धनानामौश्वरो भवेत् ॥

अथ वारपुरस्चरणं स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ रविवारादिसर्वेषु वार-
संख्यसहस्रकम् । जप्त्वा मन्त्रं सदा देवि ! साधकः सिद्धिमाप्नु-
यति ॥

वेत् । पुरश्चरणमेतद्धि नात्र कार्या विचारणा । एवंविधं समा-
चर्य दशांशन्तु तदाचरेत् । गुरवे दक्षिणां दत्त्वा सर्वकाममवा-
प्नुयात् ॥ अथ तिथिपुरश्चरणं तत्रैव ॥ प्रतिपत्तिथिमारभ्य कुह-
र्यावद्भवेत् प्रिये ! । तिथिसंख्याक्रमेणैव वर्द्धयेच्च सहस्रकम् । एवं
जप्त्वा तदा मन्त्री सर्वकाममवाप्नुयात् । पुरश्चरणमेतद्धि कथि-
तञ्च वरानने ! । प्रतिपत्तिथिमारभ्य राका यावद्भवेत् प्रिये ! ।
तावन्मन्त्रं प्रजपतितिथिसंख्याक्रमेण तु । सर्वभावसमायुक्तो
जायते भुवि साधकः । एतेनैव समृद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचा-
रणा ॥

अथ मासनियतकार्यम् ॥ अद्येत्यादिवैशाखे कार्तिके माघे
वा मासि अमुकराशिस्थे भास्करे अमुकपक्षेऽमुकतिथौवारभ्य
अमुकगोत्रः श्रीअमुकदेवशर्मा अमुकदेवताया अमुकमन्त्रसिद्धि-
कामोऽमुकसंक्रान्त्यामारभ्य मेषतुलामकरस्थरविं यावत् प्रत्यह-
ममुकदेवताया अमुकमन्त्रसहस्रसंख्यकजपमेषादावनन्तरतद्दशां-
शहोम-तद्दशांशतर्पणतद्दशांशाभिषेकतद्दशांश-ब्राह्मणभोजनरूप-
पुरश्चरणमहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य मासं व्याप्य हविष्यान्नभुक्
नियमस्थः प्रत्यहं सहस्रकृत्वी जपेत् ॥ ततः सौरज्यैष्ठसौर-
मार्गशीर्षसौरफाल्गुनप्रथमदिनेषु होमादिकं कृत्वा दक्षिणां
कुर्यात् यथा । अद्येत्यादि कृतैतत् अमुके मासि अमुकराशिस्थे
भास्करे अमुके पक्षे अमुकतिथौ अमुकगोत्रः श्रीअमुकदेवशर्मा
अमुकराशिस्थरविकालौनामुकदेवताया अमुकमन्त्र इत्यत्संख्य-
कजपतद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पणतद्दशांशाभिषेकतद्दशांश-ब्राह्मण-
भोजनरूपपुरश्चरणकर्मणः साङ्गतायं दक्षिणामिदं काञ्चनं
वज्रदेवतम् अमुकगोत्राय श्रीअमुकदेवशर्मणे गुरवे तुभ्यमहं
सम्प्रददे । ततोऽच्छिद्राववारणं कुर्यात् ॥

अथ वारादिपुरश्चरणसङ्कल्पमाह ॥ अद्येत्यादि अमुके मासि

अमुकशिष्ये भास्करे अमुके पत्ने अमुकतिथावारभ्य अमुक-
गोत्रः श्रीअमुकदेवशर्मा अमुकदेवताया अमुकमन्त्रसिद्धिकामः
रविवारादिसर्ववारिषु अमुकदेवताया अमुकमन्त्रस्य वारसंख्य-
कसहस्रजपपुरुषरक्षणमहं करिष्ये । इति सङ्कल्पयेत् । ततः
शेषदिने तत्परदिने वा अद्येत्यादि कृतैतत् अमुकदेवताया
अमुकमन्त्रस्य रविवाराद्यधिकरणकवारसंख्यकसहस्रजपतद्दशां-
शहोमतद्दशांशतर्पणतद्दशांशाभिषेकतद्दशांशब्राह्मणभोजनकर्मा-
ख्यहं करिष्ये । ततो दक्षिणा । अद्येत्यादि कृतैतत् रविवारा-
द्यधिकरणकवारसंख्यक-सहस्रजपतद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पणतद्द-
शांशाभिषेकतद्दशांशब्राह्मणभोजनरूपपुरुषरक्षणकर्मणः साङ्गतायं
दक्षिणामिदमित्यादि ॥

तिथिपुरुषरणे सर्वमेवं सर्वत्र वारशब्दस्थाने तिथिशब्द-
प्रयोगः । अथ ऋतुपुरुषरणसङ्कल्पः ॥ अद्येत्यादि अमुकगोत्रः
श्रीअमुकदेवशर्मा अमुकदेवताया अमुकमन्त्रसिद्धिकामः सूर्यो-
दयं समारभ्य वसन्तान्तं यावत् अमुकदेवताया अमुकमन्त्रस्य
जपपुरुषरणमहं करिष्ये ॥ अन्यत्र श्रीअऋतुव्यापकजपपुरुष-
पुरुषरणमहं करिष्ये एवं सर्वत्र ॥ जपान्ते पूजां कृत्वा दक्षिणां
कुर्याद् यथा । अद्येत्यादि अमुकदेवताया अमुकमन्त्रस्य
वसन्तऋतुव्यापकजपपुरुषरणकर्मणः साङ्गतायं दक्षिणा-
मिदमित्यादि । एवं सर्वत्र ॥ तर्पणाभिषेकप्रयोगो यथा । आ-
चम्य सामान्यार्घ्यं कृत्वा आसनशुद्धिं कृत्वा प्राणायामं ऋष्यादि-
न्वासकराङ्गन्यासौ च कृत्वा ध्यात्वा मानसैः सम्पूज्य पुनर्ध्यात्वा
जले देवं समावाह्य इदमुदकात्मकं पाद्यम् अमुकदेवतायै
नमः । इदमुदकात्मकमर्घ्यम् । इत्यनेन उदकात्मकैरुपचारैः
सम्पूज्य सन्ध्योक्तविधिना परिवारान् सन्तर्प्य मूलमुच्चार्य अमुक-
देवतां तर्पयामि नमः । इत्यनेन सन्तर्प्य आत्मानं देवतारूपं

ध्यात्वा नमोऽन्तमूलमुच्चार्य अमुकदेवतामहमभिषिञ्चामि
इति कुम्भमुद्रया मूर्धानमभिषिञ्च्य संहारमुद्रया देवतां विस-
र्जयेत् ॥

अथ श्रीदुर्गाया रहस्यपुरस्चरणं स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ श्रीपार्वत्यु-
वाच ॥ कथयस्व महादेव ! सिद्धिकारणमुत्तमम् । येन सिद्धिं
समायान्ति सर्वे मन्त्राश्च सिद्धिदाः । येषु येषु च कालेषु पुर-
स्चरणं भवेद्भूषणम् ॥ शिव उवाच ॥ कथयामि समासेन श्रूयतां
पर्वतात्मजे ! मेघे दशसहस्रं प्रजपेन्नन्त्रमुत्तमम् । पुरस्चरण-
मेतद्धि जायते हरवल्लभे ! । वृषराशौ यदा मन्त्रमयुतं प्रजपेत्
सुधीः । तेन तत्र सुसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा । मिथुने
च तथा मन्त्री अयुतं मन्त्रमुत्तमम् । प्रजपेत् प्रयतो नित्यं पुर-
स्चरणमुच्यते । कर्कटे च यदा मन्त्री सहस्रं प्रत्यहं जपेत् । तेन
सर्वार्थसिद्धिः स्यात् पुरस्चरणकृद्भवेत् । सिंहे च सर्वमन्त्राणा-
मयुतानां द्वयं जपेत् । धर्मार्थकाममोक्षाणां फलभाग् भवति
भूषणम् । कन्यायाश्च यदा मन्त्री मन्त्रं मन्त्रपरायणः । सहस्र-
होदयश्चैव जपेन्नियतमानसः । पुरस्चरणमेतद्धि सर्वकामार्थसाध-
नम् । इह लोके सुखं मुक्ता चान्ते देवीपुरं व्रजेत् । तुलायां
प्रत्यहं मन्त्री सहस्रं साधको जपेत् । अनेन विधिना देवि !
पुरस्चरणकृद्भवेत् । वृश्चिके चायुतं मन्त्रं शय्यायां प्रजपेत् सुधीः ।
तेन सर्वार्थसिद्धिः स्यात् पुरस्चर्याफलं लभेत् । धनुषि च यदा
मन्त्रं जपेदयुतमादरात् । इहैव कन्दर्पसमो धनवान् बलवान्
सुखी । मकरे च यदा मन्त्रं जपेत् साधकसत्तमः । अयुतानि
च चत्वारि प्रत्यहं यतमानसः । धमार्थं भावयेन्नित्यं पुरस्चरण-
मुच्यते । कुम्भे चैव यदा मन्त्रं जपेदयुतमादरात् । तेन सर्वार्थ-
सिद्धिः स्यात् पुरस्चरणकृद्भवेत् । मीने चैव यदा देवि ! प्रजपे-
दयुतद्वयम् । पुरस्चरणमित्याहुः सर्वांगमविशारदाः । सर्वज्ञ

अपने कार्यं रात्री वा मेषुर्नऽपि वा । शय्यायाश्च विशेषेण पर-
योषिष्वागमे । हविष्यामी तदा देवि ! जपेन्नियतमानसः ।
एवंविधं जपं कृत्वा दशांशश्च तदाचरेत् । दक्षिणां गुरवे दत्त्वा
सिद्धिभागभवति ध्रुवम् । येषु येषु नक्षत्रेषु जायते सिद्धिस्तमा ।
कथयामि समासेन श्रूयतां पर्वतात्मजे ! । अश्विन्यां प्रजपेन्नम्रं
साधकश्च सहस्रकम् । तेनाश्विन् सिद्धिमाप्नोति साधको नात्र
संशयः । द्विसहस्रं यदा मन्त्रं भरण्याश्च जपेत् सुधीः । यम-
लोकं परित्यज्य धनेन च धनाधिपः ! कृतिकायां जपेन्नम्रं
द्विसहस्रश्च साधकः । रोहिण्याश्च यदा मन्त्रं जपेत् साधक-
स्तमः । सहस्रं वा शतं वापि सर्वकाममवाप्नुयात् । अगशीर्षे
यदा मन्त्रं नियतं प्रजपेत् सुधीः । सहस्रपञ्चकश्चैव दृढस्यति-
समो भवेत् । आर्द्रायां जप्यते मन्त्रं साधकैः सुसमाहितैः ।
षट्सहस्रं यदा देवि ! सर्वकामार्थसिद्धये । पुनर्वसुसमायोमे
सहस्रं मन्त्रमुत्तमम् । जपनात् साधको नित्यं लभते च सुरो-
त्तमम् । पुष्यायाश्च जपेन्नम्रं सप्तानाश्च सहस्रकम् । तेन सर्व-
सुसिद्धिः स्यात् पुरश्चर्याधिको विधिः । अश्लेषायां यदा मन्त्रं
मन्त्री देवि ! समाहितः । सहस्रषट्ककश्चैव जपेत् सर्वार्थसि-
द्धये । दशसहस्रं मघायाश्च जप्त्वा मन्त्रं समाहितः । पुरन्दर-
समो भूत्वा साधको विचरेद्भुवि । एकादशसहस्रान्तु पूर्वाषाढे
जपेत् सुधीः । कुबेर इव वित्ताढ्यो जायते साधको भुवि ।
उत्तराश्रितये देवि ! सहस्रद्वादशं तथा । जप्यते साधकैर्नित्यं
सर्वकामार्थसिद्धये । हस्तायाश्च जपेद्देवि ! त्रयोदशसहस्रकम् ।
सूर्यस्त्रेव समो भूत्वा विचारेद्भुवि साधकः । चित्रायाश्च जपे-
न्नम्रं द्विसहस्रश्च साधकः । नानाभोगसमायुक्तो भवेद्भुवि पुर-
न्दरः । स्वात्यां सर्वार्थसिद्धिः स्याद्विसहस्रस्य जपनात् । साध-
कोऽप्याहृतगतिर्जायते नात्र संशयः । विशाखायां यदा मन्त्रं

चतुःसाहस्रकं प्रिये ! । जपेच्च साधको नित्यं सोमवत् प्रिय-
दर्शनः । अनुराधायां यदा देवि ! मन्त्री मन्त्रं सदा जपेत् ।
पुनर्पौत्रसमायुक्तः खेचरो जायते ध्रुवम् । ज्येष्ठायाञ्च यदा मन्त्रं
द्विसहस्रं विचक्षणः । जपनाम्नभते सिद्धिं नात्र कार्या विचा-
रणा । मूलायाञ्च जपेन्मन्त्रं सहस्रपञ्चकं प्रिये ! । नानासिद्धि-
मवाप्नोति साधको नात्र संशयः । श्रवणायां यदा मन्त्रं द्विस-
हस्रं जपेत् सुधीः । अष्टसिद्धिर्भवेत्तस्य नात्र वै संशयः प्रिये ! ।
धनिष्ठायां जपेन्मन्त्रं द्विसहस्रं समाहितः । वर्णनेन समो भूत्वा
जायते साधको भुवि । शतभिषायां यदा मन्त्रं द्विसहस्रं जपेत्
सुधीः । स महापातकान्मुच्येत् फलभाग्भवति ध्रुवम् । रेवत्याञ्च
महामन्त्रं चतुःसाहस्रकं तथा । जप्त्वा स्तुत्वा सदा देवि ! सोम-
लोकमाप्नुयात् । राक्षी वा मैथुने वापि शय्यायाञ्च व्यवस्थितः ।
प्रजपेत् साधको नित्यं साधयेदात्मनो हितम् । सर्वदा प्रजपे-
न्मन्त्रं हविष्वाशी दिवा शुचिः । दक्षिणां गुरवे दद्याद्यथा-
शिवविस्तारम् । अथवाग्न्यप्रकारेण पुरश्चरणमुच्यते । ववादि-
करणेनैव पुरश्चरणमुच्यते । विष्णुश्चादिषु योगेषु यो जपेद्योग-
संख्या । सहस्रं साधको नित्यं सर्वसिद्धिपरायणः । पुरश्चरण-
मेतद्दि तन्मे तन्मे निरूपितम् । संक्रान्तिषु च सर्वासु विषुवा-
दिषु पार्वति ! । संक्रान्तेरनुसारेण वर्द्धयेच्च सहस्रकम् । पूर्व-
मुखो जपेन्मन्त्रं धनार्थी सर्वदा प्रिये ! । शत्रुनाशाय सततं
प्रजपेत् पश्चिमासुखः । लोकानां वश्यहेत्वर्थं मुक्त्यर्थं वा यदा
प्रिये ! । उत्तराभिमुखो भूत्वा जपेन्मन्त्रं समाहितः । शत्रु-
नाशाय सततं दक्षिणाभिमुखो जपेत् ॥ इति हरगौरीसंवादे
रहस्यपुरश्चरणम् ॥

अथ ग्रहचक्रपुरश्चरणम् ॥ ग्रहणन्तु चक्षुषा राहोर्दर्शनम् । स
तु चण्डालस्वरूप इति किंवदन्ती । तस्य दर्शनं कथं पुण्यजनक-

मिति सन्देहे मातृकामेदतन्त्रे षष्ठपटले ॥ चण्डिकोवाच ॥
 राहुश्चाण्डालविख्यातः सर्वत्र परमेश्वरः । पुण्यं कालं कथं
 देव ! तस्य स्पर्शं दिवाकरे । निशाकरे तथा नाथ ! चेति मे
 संशयो हृदि । कथयस्व परानन्द ! पश्चादन्यं प्रकाशय ॥ श्रीशङ्कर
 उवाच ॥ शृणु सर्वाङ्गसुभगे ! ग्रहणञ्चोत्तमोत्तमम् । ग्रहणं
 त्रिविधं देवि ! चन्द्रसूर्याग्निसंयुतम् । शक्तेर्ललाटे नेत्रे च
 वङ्गिस्तिष्ठति सर्वदा । वामनेत्रे तथा चन्द्रो दक्षे सूर्यः प्रति-
 ष्ठितः । शम्भुनाथेन देवेशि ! रमणं क्रियते यदि । तदैव
 ग्रहणं देवि ! शक्तियुक्तः सदाशिवः । वामनेत्रे चुम्बिते च शशा-
 ङ्गग्रहणं तदा । दक्षनेत्रे चुम्बिते च भास्करग्रहणं तथा ।
 ललाटे चुम्बिते चाग्निग्रहणं परमेश्वरि ! । शिववीर्यं यतो
 वङ्गिरतो दृश्यः सुरेश्वरि ! । राहुः शिवः समाख्यातस्त्रिगुणा
 शक्तिरोरिता । शिवशक्त्योः समायोगाद् ग्रहणं परमेश्वरि ! ।
 शिवशक्त्योः समायोगकालो ब्रह्ममयः प्रिये ! । अतएव महेश-
 शानि ! राश्यादीन् न विचारयेत् । तिथिनक्षत्रयोगे तु यद्योगं
 परमेश्वरि ! । तदैव परमेशानि ! राश्यादिगणनं चरेत् । शिव-
 शक्तिसमायोगात् सर्वं ब्रह्ममयं जगत् । मासपक्षतिथीनाञ्च
 मोक्षार्थं परमेश्वरि ! । दृष्टिमात्रेण जप्तव्यं तदा सिद्धी भवेद्
 मुक्ता । तत्कालं परमं कालं विज्ञेयं त्रीरवन्दिते ! । तत्र यद्-
 यत् कृतं सर्वं ब्रह्म किं कथ्यतेऽधुना । एतत् सुगुप्तभेदं हि तव
 स्नेहात् प्रकाशितम् । न वक्तव्यं पशोरग्रे प्राणान्तेऽपि सुर-
 श्वरि ! । अचानन्तफलकीर्तनात् जपदशांशहोमादिकमपि
 न कर्त्तव्यम् ॥ तदुक्तं गायत्रीतन्त्रे प्रथमब्राह्मणपरिच्छेदे ॥ चन्द्र-
 सूर्योपरागे च जप्ता ब्रह्ममयो भवेत् । मन्त्रस्य परमेशानि !
 न च होमादिकचरेत् । कृते होमादिके भद्रे ! तज्जपं विफलं
 भवेत् । जपमात्रे महेशानि ! अनन्ततत्पानुर्ववा । अकल्पक

महेश्वरि ! इयांशं येन जायते ॥ शास्त्रानन्दतरङ्गिणीश्वर-
 श्रोत्रासहस्रवीजार्णवतन्त्रीयषोडशपटले ॥ एकदा परमेशानि !
 कामाख्यायां महेश्वरि ! । दृष्टोपरागं यत्कार्यं तच्छृणुष्व वरा-
 नने ! । कुतः स्नानं कुतः सन्ध्या प्राणायामः कुतः प्रिये ! ।
 भूतशक्तिः कुतो भद्रे ! कुतः पूजा वरानने ! । काष्ठातीतभया-
 हे वि ! सर्वं सत्त्वज्ज कामिनि ! । सङ्कल्पं मानसं कृत्वा जपं
 कृत्वा वरानने ! । पञ्चाङ्गेस्तु विहीनोऽपि सिद्धो भवति नान्यथा ।
 ब्रह्मं विद्या महेश्वरि ! कवचं स्तवमेव वा । ध्यानं वा पर-
 मेशानि । न्यासं वा कमलेक्षणे ! । एकोच्चारणं गिरिजे ! तद्ग-
 वेद्दशकोटयः । असंख्यं तज्जपं देवि ! ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
 तत्कथं परमेशानि ! क्रियते जपसंख्यकम् । अतएव महेश्वरि !
 होमो नास्ति शचिस्मिन्ने ! । अभिषेकश्च देवेशि ! तथा तर्पणमेव
 च । भोजनञ्च महेश्वरि ! नास्त्वत्र कमलानने ! । चन्द्रसूर्य-
 ग्रहे देवि ! पञ्चाङ्गं नास्ति कामिनि ! । पञ्चाङ्गेन विहीनोऽपि
 सिद्धो भवति नान्यथा । सङ्कल्पं विधिवद्देवि ! मानसं यदुप-
 श्रितम् । तत्सङ्कल्पं विजानीयाद्ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । तस्मात्
 चपलापाङ्गि ! सङ्कल्पं नैव कारयेत् । सङ्कल्पं मानसं देवि !
 चतुर्वर्गफलप्रदम् । ततो हि मानसं देवि ! मुख्यं सङ्कल्पमी-
 रितम् । व्यर्थं हि खूलसङ्कल्पं ग्रहणे परिकीर्तितम् । सङ्कल्पेन
 विना देवि ! यत्किञ्चित् कुरुते नरः । व्यर्थमेव हि तत् सर्वं
 तस्मात्तन्मानसं परम् । प्रथमे ग्रहरे देवि ! चन्द्रासं यदा
 भवेत् ॥ तदैव दिवसे भुक्ता सत्वरं नरकं व्रजेत् । निशीथे तु
 यदा देवि ! असेचन्द्रं यदा तमः । तदैव दिवसे भुक्ता पीत्वा-
 मन्दमयी भवेत् । चन्द्रग्रहणकाले तु जपयन्नादिकश्चरेत् ।
 रात्रौ भुक्ता च पीत्वा च जपयन्नादिकं चरेत् । सर्वेषु विष्णु-
 मन्त्रेषु सौरैर्गायपते तथा । शक्तिमन्त्रे महेश्वरि ! प्रार्थते

अतस्तं जपम् । इति बीजार्णवे तन्त्रे शिवेन परिकीर्तितम् ।
एतत् कस्य ज्ञानिनान्वज्ञानिनामपि चोच्यते ॥ गान्धर्वे ॥
अथवान्यप्रकारेण पुरश्चरणमुच्यते । ग्रहणेऽर्कस्य चेन्दोर्वा शुचिः
पूर्वमुपोषितः । नद्यां समुद्रगामिन्यां नाभिमात्रोदके स्थितः ।
ग्रहणादिविमोक्षान्तं जपेन्नन्तं समाहितः । दृष्ट्वा स्नात्वा
सुसङ्कल्पो विमोक्षान्तं जपश्चरेत् ॥ जपस्य तु दशांशेन होमं
कुर्याद् यथाविधि । होमार्थं तद् द्विगुणं जपेन्नन्तं समाहितः ॥
होमस्य तु दशांशश्च तर्पणं समुपाचरेत् । अभिषेकदशांशेन
ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः । तदन्ते महतीं पूजां कुर्यात् साधक-
सत्तमः । गुरवे दक्षिणां दत्त्वा भक्त्या विप्रांश्च तर्पयेत् ॥ काली-
तन्त्रे ॥ अथवान्यप्रकारेण पुरश्चरणमिष्यते । चन्द्रसूर्यग्रहे चैव
ग्रासावधिविमुक्तितः । यावत्संख्यं मनुं जप्त्वा तावद्दोमादिकं
चरेत् । जामले ॥ अपि शुद्धोदके स्नात्वा शुची देशे समाहितः ।
ग्रासादिमुक्तिपर्यन्तं जपेन्नन्तमनन्यधीः । एवं जप्त्वाप्यसन्दिग्धो
जपस्य फलभाग्भवेत् ॥ ग्रहणपूर्वाहे उपवासाशक्तस्य फल-
दुग्धादिभोजनाप्राप्ताख्यात् वरं हरिष्याचरणं शास्त्रं निमित्ता-
निश्चये तस्माद्भुत्वाभावादुपवासं विनैव पुरश्चरणमिति गुरवः ।
अथ आहमकुर्वाणः पङ्के गौरवसीदतीति निन्दाश्रवणमुपदिष्ट-
मिष्यम् । उपदिष्टस्य तु जपस्यावश्यकत्वं वैधर्हिंसावदिति
मान्याः । सनत्कुमारीये । आह्लादेरनुरोधेन यदि जापं त्यजे-
त्तरः । स भवेद्देवताद्रोही पितृन् सप्त नयत्यथ इत्यारब्धपुर-
श्चरणविषयम् । त्यजेदिति श्रवणात् ॥

अथ मालाप्रकरणम् ॥ नित्यातन्त्रे नवमपटले ॥ ईश्वर
उवाच । अथमालां समाश्रित्य मातृकावर्णरूपिणीम् । अथ
मुक्ताफलमयी भोगमोक्षप्रदायिनी । राजवश्वकरी सर्वसिद्धिदा
नात्र संशयः । यथा मुक्ताफलमयी तथा स्रष्टृकनिर्मिता ।

रुद्राक्षमाला गिरिजे ! मोक्षदा च समृद्धिदा । प्रबालघटिता
माला वश्यदा कर्मसाधिनी । माणिक्यरचिता माला साम्राज्य-
फलदायिनी । पुच्छजीवकमाला तु विद्यालक्ष्मीप्रदायिनी ।
पद्मवीजाक्षमाला तु महालक्ष्मीप्रदायिनी । रक्तचन्दनवीजाक्ष-
माला वश्यफलप्रदा ॥ मुण्डमालातन्त्रे द्वितीयपटले । स्फाटिकै-
र्मोक्षलाभः स्यात् रुद्राक्षैर्बहुपुच्छदा । जीवपुच्छैश्च धनदा पाषाणै-
र्भोगमोक्षदा । शुद्धस्फटिकमाला तु महासम्पत्प्रदा प्रिये ! ।
श्मशानधूसुरैर्माला एका धूमावतीविधौ । तथा । मणिरत्नप्रवा-
लैश्च हेमराजतसम्भवा । माला कार्या कुशग्रन्थ्या सर्वभोगफल-
प्रदा । समयाचारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ पूर्वोक्तायादि सर्वेषां मालां
शृणु यथाक्रमम् । जप्त्वा येनाशु लभते फलं टेवैश्च दुर्लभम् । अक्ष-
माला प्रथमतो मातृकार्णस्वरूपिणी । अथ मुक्तामयी माला
रतिमोक्षफलप्रदा । सर्वसिद्धिकरी माला सर्वराजवशङ्करी ।
प्रबालमाला वश्याय सर्वकार्यफलप्रदा । माणिक्यरचिता माला
साम्राज्यफलदायिनी । पुच्छजीवकमाला सा लक्ष्मीविद्याप्रदा-
यिनी । पद्माक्षरचिता माला यशोलक्ष्मीप्रदा सदा । सुवर्ण-
रचिता माला स्फाटिकी सर्वकामदा । रक्तचन्दनमाला च
भोगदा मोक्षदा भवेत् । रुद्राक्षरचिता माला सर्वकामफल-
प्रदा । सर्वमालां प्रपूज्याथ चन्दनेन विलेपिताम् । समाश्रित्य
जपेन्नित्यं यथोक्तफलमाप्नुयात् । एता मालाश्च सुभगे ! पञ्चा-
न्नायेषु पूजिताः ॥ मुण्डमालातन्त्रे ॥ देव्युवाच ॥ अक्षमाला तु
कथिता सद्धतो न प्रकाशिता । अक्षमालेति किं नाम फलं वा
किं वदस्व मे ॥ ईश्वर उवाच ॥ अक्षमाला तु देवेशि ! काम्य-
मेदादनेकधा । भवन्ति शृणु तन्नाम्ने ! विस्तरादुच्यते मेया ।
अनुलोमविलोमेन क्लृप्तया वर्णमालया । आदिलान्तलादि आन्त-
क्रमेण परमेश्वरि ! । चकारं मेरुरूपञ्च लङ्घयेच्च कदाचन । मेरु-

कञ्जदीपस्तु तत्रैव ॥ मेरुहीना च या माला मेरुजङ्घा च या
 भवेत् । अशुद्धा प्रतिकाशा च सा माला निष्फला भवेत् ।
 चित्रिणी विसतत्त्वाभा ब्रह्मनाडीगतान्तरा । तथा संग्रथिता
 माला सर्वकामफलप्रदा । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा आदिक्लीवं समा-
 चरेत् । ऋद्धल्लुद्धयं यत्तु तद्धि क्लीवं प्रचक्षते । वर्गाणामष्ट-
 भिर्वापि काम्यभेदात् क्रमेण तु । अकचटतपयशा अष्टौ वर्गाः
 प्रकीर्त्तिताः ॥ मालया जपविशेषेण फलविशेषस्तु नित्यातन्त्रे ॥
 अक्षमालां प्रपूज्याथ चन्दनेन सुलोचने ! । समाश्रित्य जपेद्दिडान्
 लक्षमात्रमनन्यधीः । योषितः सकला वश्याः सप्तदीपस्त पा-
 र्वति ! । ततो द्वितीयलक्षं प्रजपेद्दीरवन्दिते ! । पातालतल-
 नागेन्द्रकन्या वश्या भवन्ति हि । ततो लक्षत्रयं भद्रे ! प्रज-
 पेत् साधकोत्तमः । देवाङ्गना भवन्त्येव वश्यास्तस्य महेश्वरि ! ।
 महापातककोटिश्च नाशयेत् कमलेक्षणे ! । अभिमानेन सौभाग्यं
 सौख्यं सौन्दर्यमाप्नुयात् । चतुर्लक्षं प्रजप्याथ महायोगीश्वरो
 भवेत् । पञ्चलक्षजपादेवि ! कुबेरपदवीं व्रजेत् । षड्लक्ष-
 जपमात्रेण सर्वविद्यासु कोविदः । सप्तलक्षजपादेवि ! खेचरो
 भवति ध्रुवम् । अष्टलक्षं प्रजप्याथ देवपूज्यो भवेन्नरः । अणिमा-
 द्यष्टसिद्धीनां नायको नात्र संशयः । राजानो वशगास्तस्य योषि-
 तश्च विशेषतः । नवलक्षं महादेवि ! यो जपेत् साधकोत्तमः ।
 रुद्रमूर्तिः स्वयं साक्षात् कर्त्ता हर्त्ता न संशयः ॥ समयाचार-
 तन्त्रे ॥ उत्तरास्त्रायेषु या माला भूयः शृणु वदामि ते । अथ
 वर्षमयी माला सर्वोत्कृष्टा च सा मता । महाशङ्खमयी माला
 वाञ्छितार्थफलप्रदा । उडुञ्जरफलस्याथ सूक्ष्मस्याथ कृता मता ॥
 योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे द्वितीयपटले ॥ ईश्वर उवाच ॥ वर्ष-
 माला शुभा प्रोक्ता सर्वमन्त्रप्रदीपनी । तस्याः प्रतिनिधिर्देवि !
 महाशङ्खमयी शुभा । महाशङ्खः करे यस्य तस्य सिद्धिरदूरतः ।

तदभावे वीरवन्द्ये ! स्फाटिकी सर्वसिद्धिदा ॥ मणिमेदेन फल-
 भेदमाह सुखमालातन्त्रे ॥ त्रिंशतैश्वर्यफलदा पञ्चविंशैस्तु
 मोक्षदा । चतुर्दशमयी मोक्षदायिनी भोगवर्द्धिनी । दशपञ्चा-
 भिका देवि ! मारणोच्चाटने स्थिता । स्तम्भने मोहने वश्ये बोधने
 अञ्जने तनोः । पादुकासिद्धिसङ्घे च शतसंख्या प्रकीर्तिता ।
 अष्टोत्तरशतं कुर्यादथ वा सर्वकामदम् । योगिनीतन्त्रे ॥ मणि-
 संख्यां महादेवि ! मालायाः कथयामि ते । पञ्चविंशतिभिर्मोक्षं
 पुष्ट्यै तु सप्तविंशतिः । त्रिंशद्भिर्धनसिद्धिः स्वात् पञ्चाशन्मन्त्र-
 सिद्धये । अष्टोत्तरशतैः सर्वसिद्धिरेव महेश्वरि ! । एतत्साधारणं
 प्रोक्तं विशेषं कामिनां वद ॥ श्रीशिव उवाच ॥ दन्तमाला जपे
 कार्या गले धार्या नृणां शुभे ! । दशनैर्यदि कर्त्तव्या संख्या दन्तस्य
 ते प्रिये ! । सर्वसिद्धिप्रदा माला राजदन्तेन मेरुणा । अन्यत्रापि
 महेशानि ! मेरुत्वेनैवमादिशेत् । नित्यं जपं करे कुर्यान्न
 काम्यमवरोधनात् । काम्यमपि करे कुर्यान्मालाभावे प्रियंवदे ! ।
 अत्राङ्गुल्या जपं कुर्यात् साङ्गुष्ठाङ्गुलिभिर्जपेत् । अङ्गुलेन विना
 कर्म कृतं तन्निष्फलं भवेत् ॥ उत्पत्तितन्त्रे प्रथमपटले ॥ नित्यं
 नैमित्तिकं काम्यं करे कुर्याद्विचक्षणः । करमाला महादेवि !
 सर्वदोषविवर्जिता । छिन्नभिन्नादिदोषोऽपि करे नास्ति कदा-
 चन । अक्षयस्तु करो देवि ! माला भवति तादृशी । ग्रन्थिः
 सा कुण्डलीशक्तिः पञ्चाशदर्णरूपिणी । अतएव महेशानि !
 करमाला महाफला ॥ योगिनीतन्त्रे ॥ तथा तथातो ग्रथनं माला-
 नानां तत्र बोधनम् । पूजां विधाय भक्त्या तु शुचिः पूर्वमुपो-
 षितः । विजने ग्रथयेन्मौनी स्वयं मालाञ्च साधकः । कृतनित्य-
 क्रियः शुद्धः शुद्धोऽक्षेपु च मन्त्रवित् । यथाकालं यथाकाममन्त्रा-
 स्थानीय यत्नतः । अन्योन्यसमरूपाणि नातिखूललक्षणाणि च ।
 कीटादिभिरदुष्टानि न जीर्णानि नवानि च । गन्धैस्तु प्रक्षमि-

शान्तिप्रदाय च पुण्यं पुण्यम् । पृथ्वी देवेन्द्रपुण्यक्षीनिर्मितं
 शान्तिवर्जितम् । त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य पट्टसूत्रमथापि वा । शुक्लं
 रक्तं तथा पीतं शान्तिवश्यविचारके । सूत्रं सम्पातयेद्दिहान्
 तत् प्रक्षाल्य च पूर्ववत् । मालामेकैकमादाय सूत्रे सम्पातयेत्
 सुधीः । सुखे सुखन्तु संयोज्य पुच्छे पुच्छन्तु योजयेत् । गो-
 पुच्छसदृशी कार्याथवा सर्पाकृतिर्भवेत् । तत्सजातीयमेकाक्षं
 मेरुत्वेनाग्रतो न्यसेत् । एकैकमालामध्ये तु ब्रह्मग्रन्थिं प्रकल्प-
 येत् ॥ उत्पत्तितन्त्रे षष्टिपटले ॥ क्रमोत्क्रमाच्छतावृत्या पञ्चा-
 शद्गुणमालया । योजयः स तु विज्ञेय उत्तमः परिकीर्तितः ।
 इति श्रीप्राणतोषिण्यां चतुर्थे काम्यकाण्डे श्रम्यकथनरूपः

प्रथमः परिच्छेदः ।

अथ साधनस्थानम् ॥ शारदायां द्वितीयपटले ॥ पुण्यचेत्रं
 नदीतीरं गुहापर्वतमस्तकम् । तीर्थप्रदेशाः सिन्धूनां सङ्गमः
 पावनं महत् । उद्यानानि विविक्तानि विष्वम्बूलं तटं गिरः ।
 देवतायतनं कूलं समुद्रस्य निजं गृहम् । साधनेषु प्रशस्यन्ते
 स्थानान्येतानि मन्त्रिणाम् । नदीतीरं पुण्यनदीतीरं सामान्य-
 नदीतीरस्य निषिद्धत्वात् । विविक्तानि विजनानि ॥ राघवभट्ट-
 धृतम् । प्रत्यङ्मुखः शिवस्थाने वृषभादिविवर्जिते । अश्वत्थ-
 किन्नरतुलसीवने पुष्पान्तरावृते । गवां गोष्ठेऽश्वत्थमूले पुण्यचेत्रेषु
 शस्यते ॥ गोष्ठ इत्यनेनैव गोस्थाने लब्धे गवामिति यदुक्तं
 तत् तात्कालिकगोसम्बन्धज्ञापनाय तेन गोसमीपे जपादि-
 कर्म प्रशस्तमतएव गवां समीप इत्युक्तम् ॥ वायव्यसंहि-
 तायाम् । यथा । सूर्यस्वाग्रे गुरोरिन्दोर्दीपस्य च जलस्य
 च । विप्राणाञ्च गवाञ्चैव सन्निधौ शस्यते जपः । अथवा निवसे-
 तन्न यत्र चित्तं प्रसीदति । सुष्कमालातन्त्रे तृतीयपटले
 च ॥ नदीतीरे विष्वम्बूले ज्ञानानि शून्यवेत्तानि । एककिञ्चे

पर्वते वा देवागारे चतुष्पथे । शवस्योपरि मुण्डे वा जले वा
 कण्ठपूरिते । संग्रामभूमौ योनौ वा स्थाने वा विजने वने ।
 यत्र कुत्र स्थले रम्ये यत्र वा स्वात्मनोलयः ॥ वृहन्नीलतन्त्रे
 द्वितीयपटले ॥ एकलिङ्गे श्मशाने वा शून्यागारे चतुष्पथे ।
 हर्म्ये वा साधयेद्देवीं सर्वाभौष्टप्रदायिनीम् । एकलिङ्गलक्षण-
 माह ॥ पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्तरमीक्ष्यते । तदेकलिङ्ग-
 माख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमा । इति श्यामारहस्यधृतेनैकलिङ्गं
 ज्ञातव्यम् ॥ तथा । उज्ज्वले पर्वते वापि निर्जने वा चतुष्पथे ।
 देवागारे देवशून्ये विस्वमूले नदीतटे । स्वगृहे निर्जनेऽरक्ष्ये
 तथा चाश्वत्थसन्निधौ । इत्यपि श्यामारहस्ये नित्यातन्त्रे
 प्रथमपटले च ॥ एकलिङ्गे श्मशाने वा शून्यागारे नदीतटे ।
 पातालभवने वापि गिरौ वा दीर्घिकातटे । शक्तिक्षेत्रे महापीठे
 विस्वमूले शिवालये । धात्रीवृक्षतलेऽश्वत्थमूले चैव तरीस्तले ॥
 पातालभवने भूमिमध्ये ॥ समयाचरतन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि ॥
 जपस्थानानि देवेशि ! सिद्धपीठानि यानि च । सिद्धपीठे
 च श्रद्धार्या वृद्धाश्रयाविशेषतः । चतुष्पथे सिद्धलिङ्गे गुरु-
 देवास्तथे तथा । वटाश्वत्थविस्वमूले रन्धाया विपिने तथा ।
 नदीतीरे शिवागरे गुहापर्वतमस्तके । जपस्थानानि देवेशि !
 कथितानि नगात्मजे ! । शृणु देवि ! विशेषेण उत्तराम्नाय-
 ङ्गेतवे । वेश्यागृहे श्मशाने वा गत्वा मैथुनमाचरेत् । ततो
 जपादिकं देवि ! कृत्वा च लभते फलम् । अथवा स्वगृहे
 रात्री भक्तिमान् सुसमाचरेत् । स प्राप्नोति फलं सर्वं चिन्तादि-
 भयवर्जितः ॥ पुरश्चरणरसोक्तासंतन्त्रे चतुर्थपटले ॥ गौडं
 चतुष्पथञ्चैव त्रिपथञ्च वरानने ! । निर्जनञ्च तथारख्यं शून्यगेहं
 तथैव च । पर्वतञ्च नदीतीरं तथैव दीर्घिकातटम् । अश्वत्थ-
 वृक्षमूले च वटवृक्षतले तथा । धात्रीवृक्षतले देवि ! तथैव

यत्पञ्चवनं भद्रे ! शुक्लं रक्तं वरानने ! । द्रोण-
मुष्मत्स्यं चार्वङ्गि ! यदि भाग्येन लभ्यते । अरुणादित्यसङ्काशं
अपक्वालं परात्परम् । स्थानविशेषे अन्नदाकल्पे द्वितीय-
पटले ॥ गोशालायां पुण्यभूमौ गुरोर्गङ्गे विशेषतः । विष्णुमूले
मदीतीरे पर्वते शिवसन्निधौ । खगट्टे पुण्यनिलये तथा साधक-
मन्दिरे । श्रीदुर्गाप्रतिमास्थाने युवतीनाञ्च सन्निधौ । एव-
मादिषु देशेषु दीक्षाकर्म प्रशस्यते ॥ फलविशेषस्तु राघवभट्टे-
नोक्तो यथा ॥ गृहे जपः समः प्रोक्तो गोष्ठे शतगुणस्तु सः ।
आरामे च तथारस्ये सहस्रगुण उच्यते । अयुतः पर्वते पुण्ये
नद्यां लक्षगुणस्तु सः । कोटिर्देवालये प्राहुरनन्तं शिव-
सन्निधौ ॥

अथ सिद्धपीठम् ॥ कुब्जिकातन्त्रे सप्तमपटले ॥ शिव
उवाच ॥ श्रूयतां सावधानेन सिद्धपीठं पतिव्रते ! । यस्मिन् साधन-
मात्रेण सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । मायावती मधुपुरी काशी गोरक्ष-
कारिणी । हिङ्गुला च महापीठं तथा जालान्धरं पुनः ।
ज्वालामुखी महापीठं पीठं नगरसम्भवम् । रामगिरिर्महापीठं
तथा गोदावरी प्रिये ! । नेपालं कर्णसूत्रञ्च महाकर्णं तथा
प्रिये ! । अयोध्याञ्च कुरुक्षेत्रं सिंहनादं मनोरमम् । मणिपूरं
हृषीकेशं प्रयानञ्च तपोवनम् । वदरीञ्च महापीठं अम्बिका
अर्धनालकम् । त्रिवेणी च महापीठं गङ्गासागरसङ्गमम् ।
नारिकेलञ्च विरजा उड्डीयानं महेश्वरि ! । कमला विमला
चैव तथा माहिषतीपुरी । वाराही त्रिपुरा चैव वाग्मती
नीलवाहिनी । गोवर्धनं विन्ध्यगिरिः कामरूपं कलौ शुभे ।
घण्टाकर्णो हयग्रीवो माधवश्च सुरेश्वरि ! । क्षीरघातं वैद्यनाथं
जानीयाद्दामलोचने ! । कामरूपं महापीठं सर्वकामफलप्रदम् ।
कलौ शीघ्रफलो देवि ! कामरूपे जपः स्मृतः । अथ च जपे-

५लिकामाख्यावस्त्रयोगेन फलसुक्तं तत्रैव ॥ कामाख्यावस्त्र-
 मादाय जपपूजां समाचरेत् । पूर्णकामं लभेदेवि ! सत्यं सत्यं
 न संशयः ॥ तन्त्रचूडामणौ महापौठनिरूपणं यथा । ईश्वर
 उवाच ॥ मातः ! परात्परे ! देवि ! सर्वज्ञानमयीश्वरि ! कथ्यतां
 मे सर्वपौठं शक्तिभैरवदेवता ॥ देव्युवाच ॥ शृणु वत्स ! प्रव-
 क्ष्यामि दयालो ! भक्तवत्सल ! । याभिर्विना न सिद्ध्यन्ति
 जपसाधनतत्क्रियाः । एकपञ्चाशत् पौठं शक्तिभैरवदेवता ।
 अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेन च । ममास्य वपुषो देव-
 हिताय त्वयि कथ्यते । ब्रह्मरन्ध्रं हिङ्गुलायां भैरवो भीम-
 लोचनः । कोट्टरौशो महादेवस्त्रिगुणा या दिगम्बरी ॥ १ ॥
 करवौरे त्रिनेत्रं मे देवी महिषमर्दिनी । क्रोधीशो भैरवस्तत्र
 । २ । सुगन्ध्यायाञ्च नासिका । देवस्यम्बकनामा च सुनन्दा
 तत्र देवता ॥ ३ ॥ काश्मीरे कण्ठदेशश्च त्रिसन्ध्येश्वरभैरवः ।
 महामाया भगवती गुणातीता वरप्रदा ॥ ४ ॥ ज्वालामुख्यां
 महाजिह्वा देव उच्चैर्भैरवः । अम्बिका सिद्धिदानाङ्गी । ५ ।
 स्नानं ज्वालाम्बरि मम । भीषणो भैरवस्तत्र देवी त्रिपुरमालिनी
 ॥ ६ ॥ हृदयपौठं वैद्यनाथे वैद्यनाथस्तु भैरवः । देवता जयदुर्गाख्या
 । ७ । नेपाले जानु मे शिव ! । कपाली भैरवः श्रीमान् महामाया
 च देवता ॥ ८ ॥ मानवे दक्षहस्तं मे देवी दाक्षायणी हर ! ।
 अमरो भैरवस्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ९ ॥ उत्कले नाभिदेशस्तु
 विरजाक्षेत्रमुच्यते । विमला सा महदेवी जगन्नाथस्तु भैरवः ॥ १० ॥
 गण्डक्यां गण्डपातश्च तत्र सिद्धिर्न संशयः । तत्र सा गण्डकी
 चण्डी चक्रपाणिस्तु भैरवः ॥ ११ ॥ बहुलायां वामबाहुर्बहु-
 लाख्या च देवता । भीरुको भैरवस्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ १२ ॥
 उज्जयिन्यां कूर्परश्च माङ्गल्यकपिलाम्बरः । भैरवः सिद्धिदः
 साक्षाद्देवी मङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टले दक्षबाहुर्मे भैरवस्तत्र

शेखरः । व्यक्तरूपा भगवती भवानी तत्र देवता । विशेषतः
 कलियुगे वसामि चन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रिपुरायां दक्षपादो देवी
 त्रिपुरसुन्दरी । भैरवस्त्रिपुरेशश्च सर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ १५ ॥
 त्रिस्रोतायां वामपदो भ्रामरो भैरवेश्वरः ॥ १६ ॥ योनिपीठं
 कामगिरौ कामाख्या तत्र देवता । यत्रास्ते त्रिगुणातीता
 रक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्ते माधवः साक्षादुमानन्दोऽथ
 भैरवः । सर्वदा विहरेद्देवो तत्र मुक्तिर्न संशयः । तत्र श्रीभै-
 रवी देवी तत्र न क्षेत्रदेवता । प्रचण्डचण्डिका तत्र मातङ्गी
 त्रिपुरात्मिका । वगला कमला तत्र भुवनेशी सधूमिनी । एतानि
 नव पीठानि शंसन्ति वरभैरवाः ॥ १७ ॥ अङ्गुलीवृन्दं हस्तस्य
 प्रयागे ललिता भव ! ॥ १८ ॥ जयन्त्यां वामजङ्घा च जयन्ती क्रम-
 दीश्वरः । सर्वत्र विरला चाहं कामरूपे गृहे गृहे । गौरीशिखर-
 मारुह्य पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १९ ॥ भूतधात्री महामाया भैरवः
 क्षीरकण्ठकः । युगाद्या सा महामाया दक्षाङ्गुष्ठः पदो मम ।
 नकुलीशः कालीपीठे दक्षपादाङ्गुलीषु च ॥ २० ॥ करतोयां
 समारभ्य यावद्दिक्रवासिनी । शतयोजनविस्तारं त्रिकोणं सर्व-
 सिद्धिदम् । देवा मरणमिच्छन्ति किं पुनर्मानवादयः ॥ इति
 कापरूपमाहात्म्यम् ॥ भुवनेशी सिद्धिरूपा किरीटस्था किरी-
 टतः । देवता विमलानाञ्ची संवर्तो भैरवस्तथा ॥ २१ ॥ वारा-
 णसी विशालाञ्ची देवता कालभैरवः । मणिकर्णीतिविख्याता
 कुण्डलञ्च मम श्रुतेः ॥ २२ ॥ कात्याग्रमे च मे पृष्ठं निमिषो
 भैरवस्तथा । सर्वाणी देवता तत्र । २३ । कुरुक्षेत्रे च गुल्फतः ।
 स्वाधुनाञ्ची च सावित्री अश्वनाथस्तु भैरवः ॥ २४ ॥ मणिवन्धे
 च मायत्री सर्वानन्दस्तु भैरवः ॥ २५ ॥ श्रीशैले च मम श्रीका
 महालक्ष्मीस्तु देवता । भैरवः संवरानन्दो देशे देशे व्यव-
 स्थितः ॥ २६ ॥ काञ्चीदेशे च कङ्कालो भैरवो दक्षनाभः ।

देवता देवगर्भाख्या । २७ । नितम्बः कालमाधवे । भैरवश्चा-
 सिताङ्गश्च देवी काली सुसिद्धिदा ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा नमस्कृत्य
 मन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् । शोणाख्ये भद्रसेनस्तु नर्मदाख्या नित-
 म्बके ॥ २९ ॥ रामगिरौ तथा नाला शिवानो चण्डभैरवः ।
 ३० ॥ वृन्दावने केशजाल उमानाङ्गी च देवता । भूतेशो भैरव-
 स्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ३१ ॥ संहाराख्य ऊर्ध्वदन्ते देवी
 नारायणी शुची ॥ ३२ ॥ अधोदन्ते महारुद्रो वाराही पञ्चसा-
 गरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटे तल्पं वामे वामनभैरवः । अपर्णी
 देवता तत्र ब्रह्मरूपा करोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वते दक्षगुल्फं तत्र
 श्रीसुन्दरी परा । सर्वसिद्धीश्वरो सर्वा सुनन्दानन्दभैरवः ॥ ३५ ॥
 कपालिनी भीमरूपा वामगुल्फं विभाषके । भैरवश्च महादेवः
 सर्वानन्दः शुभप्रदः ॥ ३६ ॥ उदरञ्च प्रभासे मे चन्द्रभागा यश-
 सिनी । वक्रतुण्डो भैरवश्च ॥ ३७ ॥ ऊर्ध्वेष्टे भैरवपर्वते । अवन्त्याञ्च
 महादेवी लम्बकर्णस्तु भैरवः ॥ ३८ ॥ चित्रके भ्रामरी देवी किङ्कु-
 भाख्या जले स्थले । भैरवः सर्वसिद्धीशस्तत्र सिद्धिरनुत्तमा ॥ ३९ ॥
 गण्डो गोदावरीतीरे विश्वेशो विश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैर-
 वस्तु । ४० । वामगण्डे तु राकिणी । भैरवो वक्षनामस्तु तत्र
 सिद्धिर्न संशयः ॥ ४१ ॥ रत्नावल्यां दक्षस्कन्धे कुमारीभैरवः शिवः
 ॥ ४२ ॥ मिथिलायां महादेवी वामस्कन्धे महोदरः । ४३ ।
 नलाङ्गाद्यां नलापातो योगीशो भैरवस्तथा । तत्र सा कालिका
 देवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४४ ॥ कालीघाटे मुण्डपातः क्रो-
 धोशो भैरवस्तथा । देवता जयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी
 ॥ ४५ ॥ वक्रेश्वरे मनःपातो वक्रनाथस्तु भैरवः । नदी पाप-
 हरा तत्र देवी महिषमर्दिनी ॥ ४६ ॥ यशोहरे पाणिपद्मं देवी
 यशोहरेश्वरी । चण्डश्च भैरवस्तत्र यत्र सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४७ ॥
 अट्टहासे चौष्ठपातो देवी सा फुल्लरा स्मृता । विश्वेशो भैरवस्तत्र

सर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ ४८ ॥ हारपातो नन्दिपुरे भैरवो नन्दिके-
श्वरः । नन्दिनी सा महादेवी तत्र सिद्धिर्न संशयः ॥ ४९ ॥
लङ्कायां नूपुरञ्चैव भैरवो राक्षसेश्वरः । इन्द्राक्षी देवता तत्र
इन्द्रेणोपासिता पुरा ॥ ५० ॥ विराटदेशमध्ये तु पादाङ्गुलि-
निपातनम् । भैरवश्चासृताख्यश्च देवी तत्राश्विका स्मृता ॥ ५१ ॥
तत्रास्ते कथिताः पुत्र ! पीठनाथाधिदेवताः । क्षेत्राधीशं विना
देवं पूजयेच्चान्यदेवताम् । भैरवैर्द्धियते सर्वं जपपूजादिसाध-
नम् । अज्ञात्वा भैरवं पीठं पीठशक्तिञ्च शङ्कर ! । प्राणनाथ ! न
सिध्येत्तु कल्पकोटिजपादिभिः । न देयं परशिश्येभ्यो निन्दकाय
दुरात्मने । शठाय क्रूरकार्याय दत्त्वा सत्पुमवाप्नुयात् । दद्या-
च्छान्ताय शिष्याय मन्त्री मन्त्रार्थसिद्धये । महानीलतन्त्रे पञ्चम-
पटले ॥ पीठार्चनं महादेवि ! यत्र सिद्धिरनुत्तमा । पीठानां
परमं पीठं कामरूपं महाफलम् । तत्र या क्रियते पूजा सत्क-
हापि महेश्वरि ! । विहाय सर्वपीठानि तस्य देहे वसाम्यहम् ।
तस्माच्छतगुणं प्रोक्तं कामाख्यायोनिमण्डलम् । तेषां फलं महे-
शानि ! वक्तुं किं शक्यते मया । तत्र कोटिगुणैः सार्धमाद्या
वसति तारिणी । यत्पीठं ब्रह्मणा गुप्तं वक्तुं सर्वसुखावहम् ।
यतो देवाश्च वेदाश्च मुनयश्चैव भावजाः । सर्वेऽप्याविर्भवन्त्येते
तेन गुप्तं सदा कुह । द्विविधश्चैव यत्पीठं गोप्तव्यं तन्महेप्रवरि ! ।
वक्ताङ्गुलं महापुच्छं दुरापं साधकाधमैः । व्यक्तं सर्वत्र देवेशि !
लम्बते कुलसुन्दरि ! । पीठप्रसङ्गाद्देवेशि ! पीठानि शृणु भैरवि ! ।
शृणु तानि महाप्राप्ते ! अष्टस्नानानि यानि च । सिद्धिप्रदानि
साधूनां महद्भिः सेवितानि च । पुष्करञ्च मयाक्षेत्रमक्षयास्त्ववट-
स्तथा । वराहपर्वतश्चैव तीर्थश्चामरकण्टकम् । नर्मदा यमुना
पिङ्गी गङ्गाद्वारं तथा प्रिये ! । गङ्गासागरसङ्गञ्च कुशीवर्तञ्च विश-
कम् । श्रीनीलपर्वतश्चैव कलञ्जकुञ्जके तत्रा । अमुमुञ्च केदार

सर्वप्रियं महाबलम् । ललिता च सुगन्धा च शाकम्भरी पुर-
 प्रियम् । कर्णतीर्थं महागङ्गा तण्डुलिकाश्रम एव च । कुमा-
 राख्यप्रभासौ च तथा धन्या सरस्वती । अगस्त्याश्रममिष्टं मे
 कर्णाश्रममतः परम् । कौशिकीसरयूशोणज्योतिःसरपुरः-
 सरम् । कालोदकं प्रियं श्रीमत् प्रियमुत्तममानसम् । पतङ्ग-
 वापी सप्तार्चिर्महाविष्णुपदं महत् । वैद्यनाथं महातीर्थं प्रियः
 कालञ्जरी गिरिः । रामोच्छेदं गर्गोच्छेदं हरोच्छेदं महा-
 ननम् । भद्रेश्वरं महातीर्थं लक्ष्मणच्छेदमेव च । जानीहि
 प्रियश्रेष्ठा च कावेरी कपिलोदका । सोमेश्वरं शुक्लतीर्थं कृष्ण-
 वेल्वाप्रमेदकम् । पाठला च महाबोधिर्नगतीर्थं मदन्तिके ! ।
 पुष्पं रामेश्वरं देवि ! तथा मेघवनं हरेः । ऐलमवनकञ्चैव
 गोवर्द्धनमजप्रियम् । हरिश्चन्द्रं पुरश्चन्द्रं पृथूदकमतिप्रियम् ।
 इन्द्रनीलं महानादं तथैव प्रियमैनकम् । पञ्चासरं पञ्चवटी
 वटी पर्वटिका तथा । गङ्गाविष्वप्रसङ्गश्च प्रियनादवटं तथा ।
 गङ्गारामाचलञ्चैव तथैव ऋषमोचनम् । गौतमेश्वरतीर्थञ्च वशिष्ठ-
 तीर्थमेव च । हारीतञ्च तथा देवि ! ब्रह्मावर्तं शिवप्रियम् । कुशा-
 वर्त्तमतिश्रेष्ठं हंसतीर्थं तथैव च । पिण्डारकवनं ख्यातं हरिद्वारं
 तथैव च । तथैव वदरीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च । जयन्ती-
 विजयन्तञ्च सर्वकल्याणदं प्रिये ! । विजया शारदातीर्थं भद्र-
 कालेश्वरं तथा । अश्वतीर्थं सुविख्यातं तथा देवशिवप्रियम् ।
 ओघवती नदी चैव तीर्थमश्वप्रदं तथा । छागलिङ्गमाह्वगणं
 करवीरपुरं तथा । सप्तगोदावरं तीर्थं लिङ्गाख्यं सर्वमोहनम् ।
 किरीटमुत्तरे तीर्थं दक्षिणे तीर्थमुत्तमम् । विशालतीर्थं कात्याय-
 वनं वृन्दावनं तथा । ज्वालामुखी हिङ्गुला च महातीर्थं गणेश-
 श्वरम् । जानीहि सर्वतीर्थानां हेतुस्थानानि सुन्दरि ! ।
 अत्र सन्निहिता नित्यं सर्वे देवा महर्षयः । पितरो योगिनश्चैव

के ये सिद्धिपरायणाः । आशु सिध्यन्ति कर्माणि अदाभक्ति-
मतां प्रिये ! । पुण्यकाले पठेद् यस्तु तत्पुण्यमक्षयं भवेत् ।
आह्निककाले पठेत् यस्तु जुहुयाद्वापि भक्तितः । अक्षयं तद्ववेत्
कथं पितृणां परमं सुखम् । अस्मिन् स्थाने पठेद् यस्तु सिद्धि-
र्भवति तत्क्षणात् ॥ अथ वक्ष्ये महेशानि ! यत्र या देवता
शृणु । यत्र ते यामि नामानि कथयिष्यामि तत् शृणु । मन्त्रो-
ऽहं परमानन्दे तत्कथामृतवारिधौ । पुष्करे कमलाक्षी च गया-
याञ्च गयेश्वरी । अक्षया अक्षयवटेऽमरेशोऽमरकण्ठके ।
वराहपर्वते च त्वं वराहो धरणीप्रिया । नर्मदा नर्मदायाञ्च
कालिन्दी यमुनाजले । शिवामृता च मङ्गायां अश्वा देहलिका-
श्रमे । शारदा सरयूतीरे शोणे च कनकेश्वरी । अप्रकाशा
यदा देवी ज्योतिर्मय्यबिसङ्गमे । श्रीरङ्गं श्रीगिरी चैव काली
कोलोदके तथा । महोदरी महातीर्थे नीला चोत्तरमानसे ।
मातङ्गिण्यां मतङ्गे च गुप्तार्चिविष्णुपादुके । स्वर्गदा स्वर्गमार्गे
च गोदावर्यां गवेश्वरी । विमुक्तिश्चैव गोमत्यां पिपाशायां
महाबला । शतद्रुं शतरूपा च चन्द्रभागा च तत्र वै । ऐरा-
वत्याञ्च ईर्नाम सिद्धिदा सिद्धितीरके । दक्षपञ्चनदे चैव दक्षि-
णाहं प्रकीर्तिता । औजसे वीर्यदा च त्वं सङ्गमा तीर्थसङ्गमे ।
जाह्नव्याममनस्ताहं कुरुचेने रणेक्षणा । तपस्विनी पुष्यतमा
भारती भारताश्रमे । सुकथा नैमिवारण्ये पाण्डौ च पाण्डुरा-
नना । विशालायां विशालाक्षी सुण्डपृष्ठे शिवात्मिका । अद्या
कनखले तीर्थे शुद्धबुद्धिर्मुनीश्वरी । सुवेशा सुमना गौरी मानसे
च सरोवरे । नन्दापुरे महानन्दा ललिता ललितापुरे । ब्रह्माक्षी
ब्रह्मशिरसि महापातकनाशिनी । पूर्णिमा चेन्दुमत्याञ्च काञ्चा-
मतिप्रिया सदा । जाङ्गवीसङ्गमे वृत्तिः स्वधा च पितृतृष्टिदा ।
पुष्पाहं बहुसित्याञ्च प्रपायां पापनाशिनी । शङ्खसंहारिणी

चैव घोररूपा महोदरी । स्रग्वीर्येदे महाघारिः प्रबला च
 महावने । भद्रा च भद्रकाली च भद्रेश्वरी शिवप्रिया । भद्रे-
 श्वरे रमा विष्णुप्रिया विष्णुपदे तथा । दारुणा नर्मदाच्छेदे
 कावेर्यां कपिलेश्वरी । मेदिनी कृष्णमेतायां सम्भेदे शुभ-
 वासिनी । अम्बा च शुक्रतीर्थे च प्रभासे चेश्वरी तथा । महा-
 बोधी महाबुद्धिः पटले पाटलेश्वरी । सुवला नागतीर्थे च
 नागेशी नागवन्दिता । मदन्ती च मदन्ती च प्रमदा च मद-
 न्तिका । मेघस्वना मेघवामे विद्युत् सौदामिनीच्छेदा । रामे-
 श्वरे महाबुद्धिर्वीरा चेलापुरे सती । प्रिया च मार्गके दुर्गा सुरेशा
 सुरसुन्दरी । कात्यायनी महादेवी गोवर्धनेऽखिलात्मिका ।
 शुभेश्वरी हरिश्चन्द्रे पुरचन्द्रे पुरेश्वरी । पृथूदके महावेगा मैनाके-
 ऽखिलवर्द्धिनी । इन्द्रनीले महाकान्ता रत्नवेशा सुशोभना ।
 माहेश्वरी महानादे महातेजा महाबले । पत्यपासरसि सारङ्गा
 पञ्चकव्यां तपस्विनी । वटीशावटिकायाञ्च सर्ववर्णा सुरङ्गिणी ।
 सङ्गमे विन्ध्यगङ्गायां विन्ध्ये श्रीविन्ध्यवासिनी । महानन्दा नन्द-
 तटे गङ्गबालाचले शिवा । आर्यावर्त्ते महार्था त्वं विमुक्ति-
 कर्त्तृणमोचने । अट्टहासे च चामुण्डा तन्त्रे श्रीगीतमेश्वरी ।
 त्रेदमयी ब्रह्मविद्या वशिष्ठे त्वमबन्धती । हरिते हरिणाक्षी च
 ब्रह्मावर्त्ते ब्रजेश्वरी । गायत्री चैव सावित्री कुशावर्त्ते कुश-
 प्रिया । हंसेश्वरी महातीर्थे परहंसेश्वरेश्वरी । पिण्डारकवने
 धन्या सुरसा सुखदायिनी । नारायणी वैष्णवी च गङ्गाद्वारे
 विमुक्तिदा । श्रीविद्या वदरीतीर्थे रामतीर्थे महाधृतिः । जयन्ती
 च जयन्ते त्वं विजयन्तेऽपराजिता । विजया च महाशुद्धिः
 शारदायाञ्च शारदा । सुभद्रे भद्रदा भव्या भद्रकालेश्वरे तथा ।
 महाभद्रा महाकाली हयतीर्थे गवौश्वरी । वेददा वेदमाता च
 विदेशे वेदमस्तके । युवत्याञ्च महाविद्या महानद्यां मङ्गीदद्या ।

चैव च त्रिपदे चैव कामलिङ्गे बलिप्रिया । मातङ्गेश जग-
 क्ताता करवीरपुरे संती । मलिनी रङ्गिणी रामा परमा परमे-
 श्वरी । सप्तगोदावरे तीर्थे देवर्षिरखिलेश्वरी । अयोध्यायां
 भवानी च जयदा जयमङ्गला । माधवी मधुरायाञ्च देवकी
 यादवेश्वरी । वृन्दा गोपेश्वरी राधा रासवृन्दावर्न रमे । कात्या-
 यनी महामाया भद्रकाली कलावती । चन्द्रमाला महायोगा
 महायोगिन्यधीश्वरी । वज्रेश्वरी यशोदेति वज्रश्रीगोकुलेश्वरी ।
 काञ्चा कनककाञ्ची स्यादवन्यामतिपावनी । विद्या विद्या-
 पुरे चैव विमला नीलपर्वते । रामेश्वरी सेतुबन्धे विमला
 पुरुषोत्तमे । विरजा यागपुर्याञ्च भद्रेऽपि भद्रकणिका ।
 तमोलिप्ते तमोव्री च स्वाहा सागरसङ्गमे । कुलश्रीवैश्वदेव्य
 माधवी माधवप्रिया । मङ्गला मङ्गले कोटे राटे मङ्गल-
 चण्डिका । ज्वालामुखी शिवापीठे मन्दरे भुवनेश्वरी । कालि-
 धटे गुह्यकाली किरीटे च महेश्वरी । किरौटेश्वरी महादेवी
 लिङ्गाख्ये लिङ्गवाहिनी । साक्षी सर्वत्र भक्तानामभक्तानां
 कुतोऽपि न ॥ अथान्यत् सम्प्रवक्ष्यामि सिद्धस्थानानि सुन्दरि ! ।
 सर्वपापविनाशार्थं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् । निर्मितानि शिवेनेह
 सिद्धस्थानानि यानि च । श्रुत्वा मनसि भाव्यानि प्रकाश्यान्ध-
 धिक्कारिषु । अमरिमहापीठे कुशतुङ्गारसंज्ञकः । तत्र दुर्गा-
 इत्यं नाम चण्डिका च महेश्वरी । प्रभासे सोमनाथोऽसौ देवी
 च पुष्करेश्वरी । देवदेवाधिपः शम्भुर्नमिषे च महेश्वरः ।
 तत्र प्रभा च देवी च शिवानी लिङ्गधारिणी । पुष्करे च राज-
 गन्धिः पुरहता महेश्वरी । श्रीपर्वते त्रियो नाम शङ्करस्त्रिपुरा-
 न्तकः । मायावौ शङ्करी तत्र भक्तानामखिलार्थदा । ज्ये-
 श्वरे महास्थाने शङ्करी च त्रिशूलिनी । त्रिशूली शङ्करस्तत्र
 सर्वपापविमोचकः । आम्नातकेश्वरे सृष्टा सृष्टास्या परमेश्वरी ।

गन्धर्वेभ्यो मङ्गलाख्या शिवो यः प्रपितामहः । कुरुक्षेत्रे शिव-
 स्थाणुः शिवास्थाणुः श्रिया परा । इष्टलाभे स्वयम्भूश्च देवो स्वाय-
 म्भुवा मता । उग्रः कनखले प्रोक्तः शिवोऽग्रे शिववत्सभा । विमले-
 श्वरे विश्वशम्भुर्विश्वाविश्वप्रिया सदा । अट्टहासे महानन्दी महा-
 नन्दा महेश्वरी । महान्तको महेन्द्रश्च पार्वती च महान्तका ।
 भीमेश्वरो भीमपीठे शिवा भीमेश्वरी तथा । वस्त्रपादे भवो
 नाम भवान् भुवनेश्वरी । अद्रिकूटे महायोगी रुद्राणी परमे-
 श्वरी । अविमुक्ते महादेवो विशालाक्षी शिवा परा । महामाये
 हरो रुद्रो महाभागा शिवा तथा । महाबलश्च गोकर्णे शिव-
 भद्रा च चण्डिका । भद्रकर्णे महादेवो भद्रा च कर्णिका तथा ।
 सुपर्णाख्ये सहस्राख्य उत्पला परमेश्वरी । स्थाणुसंज्ञे शिवस्था
 श्रीस्वरस्था श्रीधरा शिवा । कनकालये महास्थाने कमलाख्यो
 महेश्वरः । कमलाक्षी महेशानि ! सकलार्थप्रदायिनी ।
 त्वागता तु कपर्दी च प्रसभा च महेश्वरी । ऊर्ध्वरेता वरेश्च च
 सम्याख्यपरमेश्वरी । साकोटाख्यमहाकोटा शिवा च मुण्डके-
 श्वरी । मातुलेश्वरपीठे च करवीरा च शेषरा । श्रीमद्गङ्गापुरे
 साक्षाद्वरनामा सभापतिः । शिवः सभापतिर्नाम यत्र नृत्यति
 शङ्करः । आत्मानन्दमहानादपूर्णानन्दमहार्णवम् । नृत्यन्तं यत्र
 देवेशं देवेशी परिपश्यति । यत्र आशु महादेवो भक्तानां
 वरदो भवेत् । नृत्यन्तं यत्र सर्वेशं वीक्ष्य लोको विमुच्यते ।
 पुष्पस्थानेषु सर्वेषु स्थानमेतन्नहोत्तमम् । यद् यत्कर्माणि
 सर्वाणि अक्षयाणि भवन्ति वै । तस्मिन् महोत्तमे स्थाने शिव-
 गङ्गाख्यमद्भुतम् । तद्वागमस्ति तत्तीरे दक्षिणे नृत्यतीश्वरः ।
 तद्वागेऽस्मिन् वसन् स्नात्वा सभानाथं समीक्षते । अष्टोत्तर-
 सहस्रन्तु जपेच्छुद्धो मुदान्वितः ॥ यानि ते कथितान्यत्र सदा
 तिष्ठन्ति देवताः । पितरः सिद्धगन्धर्वाः सिद्धयः सर्वसिद्धिदाः ।

अत्र दत्तं हुतं जप्तं ज्ञानमक्षयपुण्यदम् । यद् यत् प्रकीर्तितं नाम
भैरवं परिपूज्य च । प्रणवादि हृदन्ते च लभतेऽभीष्टमुत्तमम् ।
भोजयेद् ब्राह्मणान् योऽत्र अक्षयं फलमश्नुते । इह नानासुखं
भुक्त्वा हरगौरीपुरं व्रजेत् । शोकदुःखविनाशोऽयं करुणा-
निधिरीश्वरः । निर्ममे सर्वसम्पत्तौ पुण्यक्षेत्राणि भूतले । अकाले
पुण्यशृङ्गानामनेकैः पुण्यसाधनैः । आस्तिकानां भवेदत्र निवासः
साधनं प्रति । तस्माद् यत्नेन कर्तव्यमत्र साधनमुत्तमैः ।
इदानीं शृणु चार्वङ्गि ! पीठं सर्वाङ्गसुन्दरम् । अक्षमालामयं
पीठं ब्रूहि मे परमेश्वरि ! । यत्र सिध्यन्ति कार्याणि स्थितिस्ते
शङ्करस्य च । विष्णोरगाधबोधस्य तत्प्रियाया महेश्वरि ! ।
अन्येषाञ्चैव देवानां युग्मं पदनिवासिनाम् । प्रसादो हि भव-
त्याशु तत्र च प्रीतिरुत्तमा ॥

अथ पूजाकालः समयाचारतन्त्रे प्रथमपटले ॥ पूज-
नादिषु यः कालो देवानाञ्च पृथक् पृथक् । स कालः समयो
नाम यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥ तथा । प्रातर्मध्याह्नकः कालः प्रदो-
षश्च तृतीयकः । रात्रिप्रथमयामश्च चतुर्थः परिकीर्तितः ।
पञ्चमस्वर्द्धरात्रश्च पञ्च कालाः प्रकीर्तिताः । दिनस्य प्रथम-
स्वादी कालः प्रथम ईरितः । दिनमध्ये तु यः कालो द्वितीयः
परिकीर्तितः । सूर्यास्तरजनीकादौ प्रदोषो यस्तृतीयकः ।
ब्राह्मणमुद्धर्त्तावधिकमर्द्धरात्रादनन्तरम् । कालः षष्ठात्मको त्रयो
देवानामपि दुर्लभः । शान्तिकर्म तथा वश्यं स्तम्भद्वेष-
मोहनम् । उच्चाटनं मारणञ्च कर्माणि च पृथक् पृथक् ।
शान्त्वर्धं प्रथमः कालो मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायं सूर्यास्त-
समयस्त्रिकालानामयं क्रमः ॥ मन्त्रसूक्ते पञ्चमपटले ॥ अनुक्त-
काले सर्वत्र दिवसादौ शुभेऽहनि । भागानुक्ते समं कुर्याद्
वारानुक्ते गुरोर्दिने । तिथ्यनुक्तेऽष्टमी वाद्या नक्षत्रे रोहिणी

मता । योगेऽनुक्ते भ्रुवो योगः सर्वत्रैष विधिः स्मृतः । योगिनी-
तन्त्रे पूर्वखण्डे द्वितीयपटले ॥ गते तु प्रथमे यामे तृतीयप्रहरा-
वधि । कालो नक्तं जपस्योक्तं पूजाकालमिति शृणु । सार्ध-
यामगते नक्तं सार्धयामः स्थितो यदा । पूजाकालो भवेद् याम-
श्चतुर्वर्गप्रदः सदा । श्लिष्टे द्वे घटिके ये तु रात्रेर्मध्यमयामयोः ।
सा महारात्रिरुद्दिष्टा तत्कृतं त्वक्षयं फलम् । यद् यज्जप्तं हुतं
यद् यत् यत् कृतं मोक्षसाधनम् । सर्वं तदक्षयं याति तथा-
नन्त्याय कल्पयते ॥

गुप्तसाधनतन्त्रे षष्ठपटले ॥ निशा तु परमेशानि ! सूर्यं
धास्तमुपागते । प्रहरे च गते रात्रौ घटिके द्वे परे च ये ।
महानिशा समाख्याता ततश्चातिमहानिशा । तन्त्रान्तरे घटिका-
द्वयमेव चेति पाठः । अतिमहानिशान्तमुक्त्वा तु । तत्र न
पूजयेद्देवीं पशुभावः कदाचन । दशदण्डे तु या पूजा तत्सर्व-
मक्षयं भवेत् । षष्ठक्रोशे महेशानि ! तत् सर्वममृतं प्रिये ! ।
सप्तमक्रोशके देवि ! सर्वं क्षीरोपमं भवेत् । अष्टमक्रोशक
इत्यादि समानम् । अर्द्धरात्रे गते देवि ! सर्वं क्षीरोपमं स्मृतम् ।
अष्टमक्रोशके देवि ! द्रव्यतुल्यं न संशयः । अतः परं महेशानि !
विषतुल्यं न संशयः । एतत् सर्वं महेशानि ! पशुभावे मयो-
दितम् । दिव्यवीरमते देवि ! तत्त्वज्ञाने प्रपूजयेत् । पञ्चतत्त्वं
समानीय यदि पूजापरो भवेत् । कालाकालविचारन्तु देवि !
तत्र विवर्जयेत् । अर्द्धरात्रे गते देवि ! कूलपूजा प्रकीर्तिता ।
तत्तत्तन्त्रानुसारेण सर्वपूजादिकश्चरेत् ॥

बृहन्मुण्डमालातन्त्रे ॥ आगमप्रकाशयते ॥ शरत्कालेऽथवा
चैत्रे सूर्येन्दुसङ्गमेऽसिता । अर्द्धरात्रेऽर्चिता देवी भोगस्वर्गाप-
वर्गदा । सूर्येन्दुसङ्गमेऽमावस्यायाम् । असिता श्यामा कालि-
केति यावत् ॥ आगमसारि ॥ तुलामकरमेषु कुङ्कुं प्राप्य चरे-

श्वरि ! । पूजयेत् कालिकां देवीं चतुर्वर्गफलाप्तये ॥ नन्दिकेश्वर-
तन्त्रे ॥ निशोथे कार्तिके कुङ्गां यजेद्दीपान्वितादिने । कालिकां
कालिका तस्य सर्वाभीष्टप्रदायिका । प्रतिसंवत्सरं कुर्यात्
कालिकाया महोत्सवम् । कार्तिके तु विशेषेण अमावस्यां
निशार्द्धके । तस्यां सम्पूजयेद्देवीं भोगमोक्षप्रदायिनीम् । तुलायां
कुजवारेऽपि कुहुरेष यदा भवेत् । प्रगल्भान्तु जगद्धात्रीं पूज-
येद्दीपमङ्गलैः । मुण्डमालातन्त्रे ॥ तुलादित्यनिशार्द्धे तु पञ्च-
दश्यां नगात्मजे ! । पूजयेत् कालिकां तत्र प्रचण्डां मुण्डमा-
लिनीम् ॥ षष्ठपटले ॥ दिवापूजा विधातव्या निशापूजा महे-
श्वरि ! । सन्ध्यापूजा विधातव्या तदा सिद्धिमवाप्नुयात् । न दिवा
न निशाभागे न सन्ध्यायां कदाचन । पूजयेन्न जगद्धात्रीं हलायां
परिपूजयेत् । दिवा न पूजयेद्देवीं रात्रौ नैव च नैव च ।
सर्वदा पूजयेद् देवीं दिवा रात्रौ न पूजयेत् । वचनत्रयाणां
इति दिव्यवीरविषयत्वेन समाधानमतो न कश्चिद्दोषः । तथा च
निरुत्तरतन्त्रे प्रथमपटले ॥ न दिवा पूजयेद्दीरः पशूरात्रौ न
पूजयेत् । विपरीतं महेशानि ! अभिचाराय कल्पयते ॥ ननु
प्रागुक्तगुप्तसाधनतन्त्रोक्तवचनेन पशूनां षोडशदण्डात्मक-
रात्रिमध्ये पूजाश्रवणात् रात्रौ पशुकर्तृकपूजननिषेधः कथं
सङ्गच्छत इति चेत् सत्यम् । नन्दिकेश्वरमुण्डमालातन्त्रयोर्वच-
नैरागमप्रकाशदृतेः सदैकवाक्यतया गुप्तसाधनतन्त्रोक्तवचनं
दीपान्वितादिनिमित्तकर्तव्यश्यामादिपूजाविषयकम् । निरुत्तर-
तन्त्रान्तु नित्यपूजाविषयमिति सर्वं समञ्जसम् । दिवावीरपूजा-
निषेधोऽपि पञ्चतत्त्वहीनपूजाविषयत्वेन बोद्धव्यः । अन्यथा पूर्वोक्त-
कालाकालेतिवचनमनर्थकं स्यात् । अतिनिशायां पूजानिषेधस्तु
अप्रशस्तकालार्थः । अन्यथा द्रव्यस्वामृतत्वादिकीर्तनस्य वैयर्थ्यं
स्यात् । सार्धयामेत्याद वस्तुतस्तु कुलपूजाविषयम् । महानि-

षाणतन्त्रे चतुर्दशोक्तासे ॥ देव्युवाच ॥ यद्यकस्माद्देवतानां पूजा-
 बाधो भवेद्दिभो ! । विधेयं तत्र किं भक्तैस्तुभ्यं कथय तत्त्वतः ।
 अपूजनीयाः कैर्दोषैर्भवेयुर्देवमूर्त्तयः । त्याज्या वा केन दोषिण
 तदुपायश्च भण्यताम् ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥ एकाहमर्चना-
 बाधात् द्विगुणं देवपूजनम् । दिनद्वये भवेद्विगुणं तद्द्वैगुण्यं दिन-
 त्रये । ततः षण्मासपर्यन्तं यदि पूजा न सम्भवेत् । तदाष्ट-
 कलसैर्देवं आपयित्वा यजेत् सुधीः । षण्मासात् परतो देवं
 प्राक् संस्कारविधानतः । पुनः सुसंस्कृतं कृत्वा पूजयेत् साधका-
 ग्रणीः । खण्डितं स्फुटितं व्यङ्गं संस्पृष्टं कुष्ठरोगिणा । पतितं
 दुष्टभूम्यादौ न देवं पूजयेद्बुधः । हीनाङ्गं स्फुटितं भग्नं देवं
 तोये विसर्जयेत् । स्पर्शादिदोषदुष्टान्तु संस्कृत्य पुनरर्चयेत् । महा-
 पीठेऽनादिलिङ्गे सर्वदोषविवर्जिते । सर्वदा पूजयेत्तत्र स्वस्वमिष्टं
 सुखामये ॥ अथ प्रायश्चित्तम् ॥ श्यामारहस्यधृतलिङ्गागमे ॥
 शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तमनुत्तमम् । तद्विशुद्धिश्च विधि-
 चन्द्रभैरवेण सुभाषितम् । गुरुत्यागकरः शिष्यः प्रायश्चित्ती भवेद्-
 क्षुब्धम् । लक्षं त्रीपादुकां जप्त्वा तस्मात् पापादिशुध्यति । मन्त्र-
 त्यागकरः शिष्यस्तत्सङ्गं नैव कारयेत् । लक्षमेकं जपेन्नान्नं होम-
 तर्पणतः शुचिः ॥ एतत्तु दिव्यवैरगुरुत्यागे बोधव्यम् । कुलशि-
 ष्येण पशुगुरुत्यागः कर्त्तव्य एव । इति श्यामारहस्योक्तं तच्च
 समीचीनम् कौलिकानां प्रायश्चित्ताभावात् ॥ तदुक्तं कुलार्णवे
 पञ्चमखण्डे ॥ प्रायश्चित्तं भृगोः पातं सत्र्यासं व्रतधारणम् । तीर्थ-
 यात्राभिगमनं कौलः पञ्च विवर्जयेत् ॥ तेन प्रायश्चित्तं पशु-
 शिष्यविषयम् । पशुगुरुत्यागस्य शास्त्रोक्तत्वात् तच्च प्रायश्चित्तम् ।
 तद्वचनन्तु रुद्रजामलकुलार्णवयोः । मधुलुब्धो यथा भृङ्गः पुष्पात्
 पुष्पान्तरं व्रजेत् । ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोर्गुर्वन्तरं व्रजेत् ।
 मन्त्राभ्यन्तान्तरमिति पाठान्तरम् । तन्मते च रिपुमन्त्रः साध-

मन्त्रो जीवहीनः सन्दिग्धो वा यथा स्यात्तथा तं हित्वा अन्यम-
 न्त्रग्रहणं कुर्यात् । तथा विद्यां विहाय महाविद्याग्रहणं
 कुर्यात् ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥ सकलो जीवहीनश्च सन्दिग्धो निद्रित-
 स्तथा । मनवस्ते न सिध्यन्ति गुरुः स्याद् ब्रह्मघातकः । तदा तं
 सहसा ज्ञात्वा मन्त्रदेवं गुरुं त्यजेत् । बहुज्ञोऽपि गुरुस्त्वाज्यो
 ज्ञात्वा सारं वरानने । अल्पज्ञोऽपि गुरुः पूज्यो यो जानाति
 कुलाकुलम् । एकत्र गुरुणा सार्धं स्वपितृपविशेच्च यः । स
 याति नरकं घोरं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । गुरुवाक्यं हृतं कृत्वा
 आत्मावाक्यन्तु रोपयेत् । गुरुं जेतुं मनो यस्य स पतेन्नरका-
 र्णवे । अनेकधा पशोरन्नं भुञ्जते ये च कौलिकाः । तेभ्यः प्रकु-
 प्यते देवी तत्सङ्गं नैव कारयेत् । कौलिकः पशुसंसर्गी पशुशक्तिं
 रमेद्बलात् । गोष्ठौमध्ये च यत्रैनं दर्शं तस्य न कारयेत् ।
 एकपात्रे पिबेद्द्रव्यं वीरो मातृश्वरो यदि । शुनो विष्ठा भवेत्
 पानं प्रायश्चित्ती स कौलिकः । गायत्रीभिः सहस्रेण तत्पापं
 शमयेदथ । होमयेद्विषाज्येन निष्पापः स भवेद्भुवम् । लक्षत्रयं
 जपेत्क्षोपां लक्षं वाप्यजपां जपेत् । सम्यक् शोधितचित्तस्तु सुवर्णं
 गुरवे ददेत् । चक्रं कृत्वा तु देवेशि ! पूजयेत्तर्पणं विना ।
 चत्वारि तस्य नश्यन्ति आयुर्विद्या यशो बलम् । अभिवेके विना-
 भूते आचार्यत्वं करोति यः । योनिकोटिशतं याति रौरवं
 नरकं व्रजेत् । मातृरूपां परित्यज्य स्त्रीरूपां शक्तिमाचरेत् ।
 स याति नरकं घोरं जन्मकोटिशतानि च । मूलं लक्षत्रयं जप्त्वा
 अजपां लक्षमेव च । कूर्चवीजं पञ्चलक्षं ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मन्त्रमाता च पुत्री च भगिनी च कुलाङ्गना । न रमेत् कौलिको
 नित्यमेताः सम्यक् समर्चयेत् । श्रीपात्रग्रहणं कृत्वा चक्रमु-
 त्वापयेद्यदि । पशुपानं भवेत्तस्य प्रायश्चित्तं प्रजायते ॥ अथ
 मन्त्रमातृगमने प्राणान्तिकप्रायश्चित्तम् । तदुक्तं तन्त्रान्तरे ॥

बलाद्वा स्वेच्छया वापि यो रमेन्नन्वमातरम् । दशलक्षं मनु
जम्वा तुषानलं समाचरेत् । पुष्पीकुंलाङ्गनाभगिनीगमने मूल-
मन्त्रलक्षजपात् शुद्धिस्तदुक्तं तत्रैव ॥ मन्त्रपुष्पी स्वपुष्पी च भं-
गिनी च कुंलाङ्गना । रमणाक्षजपादेन शुद्धो भवति कौलिकः ॥
तन्त्रान्तरे ॥ पर्वण्यपूज्य देवेशीं गुरुमग्निं च शक्तितः । अदत्त्वा
च वलिं तत्र शतमष्टोत्तरं जपेत् । पत्रं पुष्पं फलं मूलमन्त्र-
पानादिमौषधम् । अनिवेद्य न भुञ्जीत यदाहाराय कल्पयते ।
अनिवेद्यन्तु भुञ्जानः प्रायश्चित्ती भवेन्नरः । देव्यासाष्टशतं
मन्त्रं जप्त्वा पूतो भवेन्नरः । अनस्थिप्राणिसङ्घातं हत्वा च दशकं
जपेत् । हत्वा च पक्षिणः सर्वान् त्रिभिर्निकादशं जपेत् । सर्प-
मार्जारनकुलं श्वानमुष्ट्रं खरं हयम् । गजाद्यांश्च मृगान् सर्वान्
हत्वा चाष्टशतं जपेत् । जपिदष्टसहस्रन्तु क्षत्रवैश्यवधे बुधः ।
हत्वा पशुं स्त्रियं बालं मन्त्रं पञ्चशतं जपेत् । जपेदष्टसहस्रन्तु
सच्छूद्रविनिपातने । त्रयोदशसहस्रन्तु दिव्यवीरवधे जपेत् ।
वीरस्त्रीगमनेनापि वृथापानं तथैव च । गुरुसुषामन्त्रपुष्पीगमने
चापि कौलिकः ॥ इति तु अन्नान्नकर्तुं बोध्यं ज्ञानकर्तुं तु लक्षज-
पात् शुद्धिः ॥ तदुक्तं ब्रह्मजामले ॥ कृत्वा वीरवधं मन्त्री वृथापानं
गुरुसुषाम् । वीरपत्नीं मन्त्रपुष्पीं रमित्वा दिग्युतं जपेत् ॥ इति ।
महापातकप्रायश्चित्तजपस्तु लतासम्बन्धेन कार्यः । तदुक्तं काली-
तन्त्रे ॥ लतारतेन जप्तव्यं महापातकमुक्तये । रुद्रजामले उत्तर-
खण्डे द्वितीयपटले ॥ पशूनां व्रतभङ्गादौ विधिं प्रथमतः शृणु ।
व्रतभङ्गे नित्यभङ्गे नित्यपूजादिकर्मणि । सहस्रं प्रजपेन्नन्त्री व्रत-
दोषोपशान्तये ॥ गायत्रीतन्त्रे पञ्चमब्राह्मणपटले । शालग्राम-
शिलाद्यग्रे कृत्वा दिव्यं करोति यः । शालग्रामादिकं स्पृष्ट्वा
यदि दिव्यं करोति च । तथा गङ्गाजलादींश्च ताम्रश्च गोमयं
तथा । तुलसीश्च महादेवि ! सुवर्णं गोरजस्तथा । वेदादी-

न्यपि पुण्यानि द्रव्याण्यन्यानि यान्यपि । तीर्थपीठादिनामानि
 स्पृष्ट्वा दिव्यं करोत्यपि । दिव्यकर्तुः कारयितुर्नरकान्न च
 निष्कृतिः ॥ पूर्वोक्तं यन्महेशानि ! तत्पापस्य विशुद्धये । यदि
 ब्रह्मबधप्रोक्तप्रायश्चित्तं करिष्यति ॥ तस्मात् पापात् तदा
 शुद्धो नान्यथा कल्पकोटिभिः । अपरञ्च प्रवक्ष्यामि नृणुष्व
 क्रमलानने ! । गङ्गास्नानं हि नन्दादौ सर्वपापप्रणाशनम् ।
 गङ्गातोये कृतं दिव्यं तत्पापं नगनन्दिनि ! । महापातकोपपापं
 गङ्गास्नानाद्दिनश्यति । गङ्गायां मौषलं स्नानं महापातक-
 नाशनम् । प्रायश्चित्तात्मकगङ्गास्नानसङ्कल्पः ॥ अद्येत्यादि-
 शालग्रामसन्निधिदिव्यकरणशालग्रामगङ्गाजलताम्रगोमयगोरख-
 स्तुलसौसुवर्णरजततीर्थमहापीठवेदादिशास्त्रस्पर्शपूर्वकदिव्यकर-
 णदेवादिनामोच्चारणपूर्वकदिव्यकरणकारणाज्ञानकृतब्रह्महत्या-
 दिजनितपापक्षयकामो नन्दायां गङ्गास्नानमहं करिष्ये । इति
 तु समुच्चितपापक्षयसङ्कल्पः । अद्येत्यादिगङ्गाजलस्पर्शपूर्वक-
 दिव्यकरणदिव्यकरणजनितपापक्षयकामो गङ्गायां स्नानमहं
 करिष्ये । इति गङ्गाजलस्पर्शपूर्वकदिव्यकरणपापक्षयसङ्कल्पः ।
 अद्येत्यादिज्ञानाज्ञानकृत ब्रह्महत्यादिपापक्षयकामो गङ्गायां
 स्नानमहं करिष्ये ॥ इति ब्रह्महत्यादिपापक्षयसङ्कल्पः ॥

इति श्रीप्राक्तोविष्यां चतुर्थे काम्यकारण्डे शाखाकथनं

नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

अथ विशेषसाधनानि । ककलासदीपिकायां प्रथमपटले ॥
 श्रीनीलावाष्पुवाच ॥ इदानीं ककलासोऽपि पशुरूपधरो-
 ऽव्ययः । पशुवाक्यप्रबोधाय उपायं वद शङ्कर ! ॥ ईश्वर उवाच ॥
 साधु वृष्टं त्वया देवि ! पशुवाक्यप्रबोधनम् । आदौ तु कथ-
 यिष्यामि पश्चात् साधनमुत्तमम् । कार्तिके फाल्गुने मासि
 द्वितीयायां महानिधि । एकाकी निर्भयो गत्वा चितायां वर-

वर्णिनि ! । शुद्धासनं समासाद्य देवीं ध्यात्वा तु चर्चिकाम् ।
 शुष्ककण्ठीमुग्ररावां शुनां घोरतरैश्चिणीम् । युवतीं द्विभुजां
 तालजङ्घां मुक्तकचां भजे । एवं ध्यात्वा प्रयत्नेन जपेन्नान्ध-
 मनन्यधीः । तारां मायां तथा चर्चिचर्चिके क्लकलासकम् ।
 बोधयदितयं वल्लिकान्तामन्त्रः परात्परः । एवं सहस्रं प्रजपेत्
 ततः सिद्धिरनुत्तमा । क्लकलासरवं ज्ञात्वा साधको गतशोक-
 भाक् । तत्प्रसादाद्भ्रूशानि ! साफल्यं तस्य जायते । स ब्रूते
 सकलां वार्त्तां साधकाय यदा तदा । राजानं वशयेत् क्षिप्रं
 कामिनीञ्च न संशयः ॥ १ ॥ अथवा गोष्ठमासाद्य निशीथे
 साधकोत्तमः । उग्रचण्डां प्रयत्नेन धूपदीपैर्मनोरमैः । भक्तिः
 परमेशानि ! पूजयेत्तारमायया । निजमन्त्रसहस्रन्तु तदैव प्रजपे-
 ततः । ततः सिध्यति देवेशि ! नात्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥
 अथवा कामिनीपुष्पमकरन्देन सुन्दरि ! । तिलकं कारये-
 न्मूर्ध्नि जपेदेतं मनुं ततः । तत्क्षणात् सिद्धिमाप्नोति सत्त्वं
 सत्त्वं न संशयः ॥ ३ ॥ इति क्लकलाससिद्धिः ॥

अथ वल्लीसिद्धिः ॥ तत्रैव । वल्लिकायां साधयेद्विद्वान्मदी-
 तीरे महानिधि । उग्रकेशीं प्रयत्नेन पूजयित्वा विशेषतः ।
 तारं हृदयकेशीञ्च चतुर्थ्यन्तां द्विठावधि । जपेदेतत् सहस्रन्तु
 सिध्यत्येव न संशयः । अथवा मुक्तकेशस्तु चितायां परमेश्वरि ! ।
 वगलां पूजयेद् यद्वादुपचारैर्यथोचितैः । ॐ नमो वगले ! माया
 स्वाहान्तीऽयं महामनुः । अष्टोत्तरसहस्रन्तु जपेदनन्यमानसः ।
 ततो देवि ! समानीय गोधिकां गृहसम्भवाम् । पूजयेत्तां प्रय-
 त्नेन पुनर्जापं समाचरेत् । ततः प्रभृति देवेशि ! वल्लिका-
 शब्दविद्भवेत् । अतीतानागतां वार्त्तां लीलया वक्ति सर्वदा ॥ १ ॥
 अथवा निशि मांसाद्यैः पूजयेत् कृष्णपिङ्गलाम् । जपेन्मायात्रयं
 लक्ष्मीं ड्युतं नामसंयुतम् । जपेदयुतमानन्तु ततः सिद्धी भवे-

अनुः । तदेव फलमाप्नोति सत्त्वं सत्त्वं न संशयः । प्रातःकालं समासाद्य जपेदेनं दिनावधि । सन्ध्यायां परमेशानि ! ज्यैष्ठिका-शब्दविद्भवेत् ॥

अथ मूषिकसाधनं तत्रैव ॥ अथ वक्ष्ये महेशानि ! मूषिकाशब्दसाधनम् । उपोष्य पूर्वेऽहनि शुद्धमानसः प्रातः शुचिः सुन्दरवेशधारी । गत्वा नदीतीरमुषीं सतारां डेऽन्तां नमोऽन्तां प्रजपेच्च यत्रात् । सिद्धावधि श्रीमिरिराजकन्याप्रसादतो मूषिक-शब्दविद्भवेत् ॥ १ ॥ किंवा रमायुग्ममुषीं डेऽन्तां द्विठावधि प्रोक्तमवीतिमम्यत् । जपेत् सहस्रं च शतं निशान्ते ततो महेशानि ! भवेत्तदेव ॥ २ ॥ वार्षीं रमाच्च प्रददासि विद्यां लज्जाञ्च तारञ्च पुनश्च लज्जाम् । तारं पुनर्मूषिकशब्दपूर्वं विचर्षिके वृद्धिबधूसमेतम् । शय्यामुपेत्याशु जपेच्च विद्याम् स्वका-स्तया वा परकान्तया वा । ततो महेशानि ! स राजगोष्ठी ब्रूते रहो मूषिकशब्दवृन्दम् । दुर्मिच्छं वा सुभिच्छं वा बन्धञ्चापि शुभाशुभम् । देशानाञ्च महेशानि ! शीघ्रं ब्रूते शुभाशुभम् ॥

अथ मार्जारसाधनं तत्रैव ॥ अथ वक्ष्ये महेशानि ! मार्जार-शब्दमुत्तमम् । पौषे वा श्रावणे वापि हविष्याशी जितेन्द्रियः । भूपदीपैश्च नैवेद्यै रत्नचन्दनपुष्पकैः । पूजयित्वा प्रयत्नेन विक-टाञ्चां महोत्कटाम् । बिभ्रतीं कङ्किटीं ध्यायेन्मार्जारोपरि-संस्मिताम् । तारं मायां कङ्कटाञ्च चतुर्थ्यन्तामुदीरयेत् । स्वाहान्ता कथिता विद्या जपेत्तामयुतत्रयम् । एवं समदिनं रात्रौ अशानि साधकोत्तमः । कुर्यात् सिद्धोऽथ मार्जारशब्दं बुध्यति नान्यथा । अतीतानागतां वार्त्तां स ब्रूते परमेश्वरि ! ॥

मृगालसाधनमपि तत्रैव ॥ अथ वक्ष्ये महेशानि ! फेरुषां शब्दमुत्तमम् । अमावास्यादिने फेद एकघातप्रहारिणः । मतप्राचीऽथ संज्ञाय भूतके दर्भश्चक्षुः । तमावृत्त महेशानि ।

पूजयेत् फेरुक्कं सुधीः । चतुर्भुजां विशालास्यां विवस्त्रामुन्नत-
 स्तनीम् । तप्तकाञ्चनसङ्काशां पद्मं शङ्खं गदामसिम् । विभ्रतीं
 मुक्तकेशीञ्च सर्वभीतिहरां पराम् । इति ध्यात्वा प्रयत्नेन गुग्गु-
 पुष्पैर्मनोरमैः । सामिषैः सुरसैश्चैव नैवेद्यैश्च मनोरमैः । पूज-
 यित्वा वरारोहे ! जपेत् प्रणवसम्पुटाम् । काली माया तथा
 काली वज्रिकान्तावधि प्रिये ! । प्रजपेदहंरात्रौ च लक्ष्मणं
 शुचिः पुमान् । फेरुः स जीवति ततो दिव्यमुत्पद्यते तदा ।
 वरं वरय भो वत्स ! यत्ते मनसि वर्त्तते । ततः स साधकश्चेष्टो
 देवदेवं मनोरमैः ! । वशीभूत्वा सहस्राब्दान् त्वं मां पालय
 सर्वदा । एवं प्रार्थ्यं वरं देवि ! पूजयेत्तां प्रयत्नतः । रक्तशाकाम-
 पिष्टेन भोजनञ्च यथोचितम् । ततः स तिष्ठति सदा यावदायुर्न
 संशयः । तच्छ्रयनञ्च लक्ष्मणञ्च हन्यात् स वीक्षणेन तु । यद्-
 यत् सम्प्रार्थयेन्नन्वी सर्वमानीय यच्छति । सहस्रं वा शतं
 त्रापि धनं दद्याद्दिने दिने । इच्छामोक्षं महेशानि ! तथैव
 वरसुन्दरीम् । आनीय क्रोशलक्ष्म्यां जपे यच्छति पार्वति ! ।
 अनामतां तथा वार्त्तां ब्रूते शास्त्राधिकीमपि । अतीतां शत-
 वर्षीयां ब्रूते नित्यं महेश्वरि ! । शिवानां सर्ववार्त्ताञ्च स्त्रयं
 बोधयति ध्रुवम् । प्रत्यहं प्रजपेत्तञ्च यत्नेन सामिषान्नकैः । स
 श्रुत्वा फेरुकाणाञ्च शब्दं प्रणतिमाचरेत् ।

अथ श्वशब्दसाधनम् तत्रैव । निम्बमूलं समासाद्य पूज-
 येद्भोजनेऽसताम् । धूपदीपैश्च नैवेद्यैर्बलिभिः परमोत्तमैः । पूज-
 यित्वा निशाभागे जपेदष्टायुतं बुधः । स्मिं स्मिं कालि ! वज्रि-
 कान्ता विधेयं परमोत्तमा । ततः सिद्धो महेशानि ! सर्वं कुक्कुर-
 भाषितम् । बुध्येद्देवि ! तदा सर्वं तदर्थञ्च यथातथम् ॥ इति श्व-
 शब्दज्ञानम् ।

भेकसाधनं तत्रैव । नदीतीरं समासाद्य स्नातो निर्मलः

पुंस् । प्रजापतिं वज्रिसंख्यमनुस्वारसमन्वितम् । त्रितयं तत्त्वतो
भे भे मन्त्रमेतदुदीरितम् । जपेद्देवि ! सहस्रन्तु प्रत्यहं सप्तवास-
शान् । ततो भोक्त्रे देवि ! सर्वतत्त्वार्थविद्भवेत् । अतीताना-
गतां वार्त्तां ब्रूते चापि यथोचिताम् ॥

अथ गोधासाधनम् । गोधया हतया वापि अथवा विस्वमू-
लके । गोधिकां खड्गहस्ताञ्च दंष्ट्रां शान्तिमुखीं शिवाम् । रक्त-
गन्धौरनयनां रक्तवर्णशिरोरुहाम् । जपेत्तत्तत्प्रमाणन्तु गोधिका-
सिद्धिहेतवे । सिद्धायां गोधिकायाञ्च किं न सिध्यति पार्वति ! ।
इच्छारूपं ददात्यत्र ददाति विपुलं धनम् । अतीतानागत-
वार्त्तां वर्त्तमानां तथा प्रिये ! । रक्तशक्ती यथा स्वातां मृदुयन्
पृच्छति सर्वदा ॥

अथ गोशब्दज्ञानम् । गवां मूत्रेण देवेशि ! । यावत् पाच-
येद्बुधः । तस्माद्दिनत्रयं वापि शुद्धवासोधरः पुमान् । धरावीज-
हयं देवि ! जपेत्तत्तत्प्रमाणतः । पूजयेदेनां सतीं देवीं नीलवर्णां
मनोरमाम् । द्विभुजां सर्वभूषाढ्यां नानालक्षणलक्षिताम् ।
एवं ध्यात्वा प्रयत्नेन पश्येदेनां न संशयः । तस्य गेहे सदा देवि !
गवां वृद्धिर्भवेद्भ्रुवम् । गवाञ्च सर्ववार्त्ताञ्च सम्प्रबुध्येन्न संशयः ।
तस्य गेहे स्थिरा लक्ष्मीर्जायते नात्र संशयः ।

अथ मृगशब्दज्ञानम् तत्रैव । विस्वमूलं समासाद्य देवि !
गन्धादिभिः शुभैः । पूजयेत् कमलां देवीं नीलवस्त्राङ्गरागिणीम् ।
द्विभुजामम्बुजदन्धारिणीं परमेश्वरीम् । एवं ध्यात्वा प्रयत्नेन
शुद्धासनगतः पुमान् । कमलां कमलां मायां मायां वज्रिबधू-
न्तया । जपेदष्टायुतं देवि ! कमलासिद्धिहेतवे । सिद्धायां
कमलायान्तु मृगशब्दं सुबुध्यते । धनञ्च विपुलं देवि ! भवेत्तस्य
गृहे भ्रुवम् । रिपुर्न जायते तस्य जायन्ते सर्वसम्पदः । कामिनी
वशमायाति यदि रक्षासमा भवेत् ॥

अथ मेघशब्दज्ञानम् तत्रैव । महागण्डारकं देवि ! तस्य
 चर्मणि चार्द्रके । उपविश्य जपेद्विद्यां कीदृशलां कनकप्रभाम् ।
 रक्तवस्त्रपरीधानां नानामण्डनमण्डिताम् । द्विभुजां सुन्दरीं
 देवीं ध्यात्वा प्रयतमानसः ॥ धरावीजद्वयं देवि ! कामवीजद्वयं
 तथा । स्वाहान्ता कथिता विद्या जपेदष्टायुतं बुधः । ततः
 सिध्यति देवेशि ! कीदृश्या परमेश्वरि ! । शब्दं बुध्यति देवेशि !
 मेघाणां तत्प्रसादतः ॥

अथ छागलशब्दज्ञानम् । केवलं छागदुग्धेन परमात्मन्तु
 पाचयेत् । तदेव भक्षयेद्देवि ! जपेदेनामनन्यघोः । जपेच्च को-
 दृणां विद्यां सप्तायुतमतन्द्रितः । तत्प्रसादान्महेशानि ! छागानां
 शब्दविद्भवेत् ॥

अथ वनविडालशब्दज्ञानम् । हविष्याशी निशाभागे जपे-
 देनां हि साधकः । षट्सहस्रप्रमाणेन षड्दिनं यावदेव हि ।
 ततश्च शशकानां वै शब्दं बुध्यति नान्यथा । अनेनैव विधानेन
 ऋतुमूललतां स्पृशन् । अयुतैकप्रमाणेन सन्ध्यायां प्रजपेन्ननुम् ।
 ततस्तंस्त्राः प्रसादेन कपीनां शब्दविद्भवेत् । अनेनैव विधानेन ज-
 पेद् यदि दिनावधि । ततो वनविडालानां शब्दं बुध्यति नान्यथा ।

अथ ऋक्षशब्दज्ञानम् । तारं माया रमायुग्मं विशालां
 ड्युतां तथा । अस्त्रान्तेयं महाविद्या स्वाहान्तामपि सुव्रते ! ।
 विशालां घोरवदनां मुक्तकेशीं दिगम्बरीम् । यौवनोद्भिन्नवक्षोजां
 सरोजार्चीं हसन्मुखीम् । खड्गखट्वाङ्गपद्मासीन् बिभ्रतीं परमे-
 श्वरीम् । एवं ध्यात्वा जपेन्नम्रं मुच्यते नात्र संशयः । निशाभागे
 हविष्याशी जपेन्नम्रं जितेन्द्रियः । पूजयित्वा प्रयत्नेन रक्तचन्दन-
 पुष्पकैः । दशांशं जुहुयादङ्गौ निम्बकाष्ठैर्वरानने ! । ततः
 सिध्यति देवेशि ! ऋक्षाणां शब्दविद्भवेत् । विवादे सङ्घटे युधे
 जयो भवति नान्यथा । केवलं स्मृतिमात्रेण ऋक्ष आयाति

तत्पुरः । युद्धे वापि विवादे वा रिपुं हन्याच्छतायुतम् । विपुलञ्च
बलं दद्यात् सत्त्वं सत्त्वं न संशयः । गजेन्द्रमदसम्भूतद्रवेष
तिलकं यदि । तदाज्ञावशतो हन्यात् रिपुसैन्यं शतायुतम् । विपु-
लञ्च बलं दद्यात् सत्त्वं सत्त्वं न संशयः । अनेनैव विधानेन
शमशाने यदि साधकः । जपेक्ष्णप्रमाणेन व्याघ्राणां शब्दविद्भि-
वेत् । श्वापदस्मृतिमात्रेण समयाचारतत्परः । अनेनैव विधा-
नेन जपेदष्टायुतं बुधः । जुहुयात्तद्वशांशेन हस्तिसिद्धिर्भविष्यति ।
अष्टभिः सहायुतमिति सहायै तृतीया समासोऽपि कचिद-
गमकत्वात्तेनाष्टाधिकमयुतमित्यायातम् । करिशब्दश्च स ब्रूते
सभायां परमेश्वरि ।। हस्तिनान्तु प्रसादेन स जयी सर्वविद्भि-
वेत् । करिकृतशब्दमभिप्रेत्य सभायां स ब्रूते इत्यर्थः । हस्ति-
कर्णे तदा तेन कथ्यते यन्महेश्वरि ।। तदेव कुरुते हस्ती दुमा-
दीनान्तु भञ्जनम् । अनेनैव विधानेन यदि पुष्पवतीगृहे ।
निशाभागे जपेक्ष्णं पूजयेदवलिभिः शुभैः । पुष्पवतीगृहे रजः-
खलायोनिमण्डले । जुहुयादयुतं पद्मैर्लोहितैः परमेश्वरि ।।
ॐ नमो देवदेवाय पञ्चास्याय महात्मने । त्वत्प्रसादान्महादेव !
मम सिद्धिर्भविष्यति । इति स्तुत्वा महेशानि ! मृगेन्द्रशब्दविद्भि-
वेत् । मृगेन्द्रस्य प्रसादेन तस्यासाध्यं न विद्यते । युद्धे वापि
विवादे वा स भवेद्विजयी नरः । मृगेन्द्रस्मृतिमात्रेण सिंहो
गच्छति तत्पुरः । तदाज्ञावशतो नित्यं कार्यं साधयति ध्रुवम् ।
इति ते कथितं सर्वं दुर्लभं भुवनत्रये । तस्य गेहे स्थिरा लक्ष्मीः
पुत्रपौत्रावधि स्थिता । एतन्मन्त्रं महेशानि ! यदि पर्वतमस्तके ।
हविष्वाशी जपेदेव । सदा सर्वत्र सिद्धिदः ॥

अथ शूकरशब्दज्ञानम् ॥ पङ्कभूमिं समासाद्य तारं घुसुघु-
हयम् । घूत् घूत् स्नाहान्तमन्त्रोऽयं जपेत् सप्तायुतं बुधः ।
घोणिरापूरयेद् यन्नात्ततः सिध्यति नान्यथा ॥

अथ कङ्कालसिद्धिः ॥ नदीतीरं समासाद्य कृतस्नानो दिवा
 शुचिः । कौलिकीं पूजयेद् यद्वा नानापुष्पैर्मनोरमैः । मद्यै-
 र्मांशैर्लोहितैश्च नृत्यग्रीतादिभिः स्वयम् । पीत्वा कुलरसं यद्वात्
 कुलं गत्वा प्रयत्नतः । काली मायाबालिके च कङ्काली वङ्गि-
 वल्लभा । एतन्मन्त्रं महेशानि ! जपेद्द्विंशसहस्रकम् । तदायाति
 महादेवि ! कङ्काली तत्र सोद्यमा । साधकाय वरं दत्त्वा वाह-
 नञ्च वरानने ! । याति वा वाहनं तस्य वाङ्मं वहति सर्वदा ।
 इति शत्रुसहस्राणि पृथ्वीं भ्रमति तत्क्षणात् । बलञ्च विपुलं
 दद्यात् सत्यं सत्यं न संशयः । तारं माया रमावीजं पशुनामा-
 ग्निवल्लभा । कालिकापूजनं यस्तु पशुनाम्ना जपेन्ननुम् । सहस्रं
 परमेशानि ! तस्य शब्दं प्रबुध्यति ॥

अथ काकशब्दज्ञानम् ॥ द्वितीयपटले ॥ काकपुच्छं महे-
 शानि ! मूर्ध्नि सन्धार्य यत्नतः । कालीवीजं तथा काका काली-
 मन्त्रोऽयमुत्तमः । चितायां षट् सहस्राणि होमपूजाविवर्जितम् ।
 जपेन्निशीथे देवेशि ! ततः सिद्धो भवेन्नरः । ततः प्रभृति
 देवेशि ! सर्वज्ञं तस्य जायते । काकशब्दप्रबोधेन सर्वं वक्ति
 यथातथम् । चिरजीवी भवेन्नर्च्छो नात्र कार्या विचारणा ॥१॥

अथ खञ्जनसिद्धिः ॥ तारं तिमिरनाशक्यै च मायावीजं
 महेश्वरि ! । पूजयेत् परमेशानि ! यद्वा तिमिरनाशिनीम् ।
 ततः खञ्जनसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा । खञ्जनानां
 ततस्तस्य दर्शनञ्च भवेत् सदा । मूर्ध्नि नीते च तत्पदे दैवेऽपि
 स न दृश्यते । जानीयात् खञ्जनं शब्दं सर्वेषां प्रियतामि-
 यात् ।

अथ जलचरपक्षिसिद्धिः । एतन्मन्त्रं महेशानि ! श्मशाने
 यदि वा जपेत् । षट्सहस्रप्रमाणेन पूजयेदम्बुवासिनीम् । तदा
 वारिचराणाञ्च पक्षिणां शब्दविद्भवेत् । एतन्मन्त्रं खञ्जनसाध-

नीलं मन्त्रम् ॥ स्मृतिमात्रेण देवेशि ! पक्षिणः शतशः क्षणात् ।
तदाज्ञावशगाः सर्वे पक्षिणः पूर्ववर्त्तिनः ॥ २ ॥

अथ मयूरसिद्धिः ॥ वटमूलं समासाद्य निशीथे पूजयेच्छिवाम् ।
परां चण्डो सहास्यं विपुलकुचयुगां मुक्तकेशीं विवस्त्रां नाना-
लङ्कारपूरां शशधरशकलं बिभ्रतीं भीमकान्ताम् । जघन्ती-
मद्रिकाणं वरजघनभरात् क्षीणिचक्रं समग्रं न्यक्कुर्वन्तीं सम-
न्तादवनिरिपुगणं चर्वयन्तीं भजामि । एवं ध्यात्वा ततो देवीं
गन्धपुष्पैर्मनोहरैः । मद्यैर्मांसैर्महाभोगैः पूजयित्वा यथाविधि ।
कालीवीजं समुच्चार्य पुनः कालीं वरानने ! । ततो मयूरशब्दं
मन्त्रोक्तं कुलसिद्धिदः । अष्टायुतं जपेत् पश्चात् हुमेत्तावत्
सहस्रकम् । निम्बकाष्ठैर्हरिद्राक्षैर्विल्वपत्रैर्मनोहरैः । समायाति
ततो देवी मयूरगणमण्डिता । वरं दत्त्वा साधकाय प्रयाति
परमेश्वरी । मयूरशब्दविद्भूत्वा सार्वज्ञं लभते ध्रुवम् । यथे-
च्छति तथा क्षते विषं जारयितुं क्षमः । रिपूणां जयमाप्नोति
सत्यं देवि ! वदामि ते । अनेनैव विधानेन बलिं दत्त्वा स्वदेह-
जाम् । दक्षिणां शब्दमात्रेण मम तुल्यो न संशयः । पूजयेत्
कालिकां देवीं मद्यैर्मांसैर्मनोहरैः । ततः सिध्यति देवेशि !
कुलसिद्धिः सदा भवेत् । कुलानां शब्दविद्भूत्वा सार्वज्ञं लभते
ध्रुवम् ॥ ३ ॥

अथ विद्याधरपक्षिविशेषसिद्धिः । मायां तारं गौं गौं चैव
प्रातयेत्तदनन्तरम् । एतन्मन्त्रं महेशानि ! निशीथे तु जपेत्
सुधीः । अयुतञ्च जपेद्देवि ! ततः सिद्धिर्भवेद् ध्रुवम् । गन्धर्वश-
ब्दविद्भूत्वा बलवान् पुत्रवान् भवेत् ॥ ४ ॥

अथ कङ्कशब्दज्ञानम् । कामं केलिकेलि इन्द्रं काममन्त्रेण
उत्तमः । जप्त्वा सप्तसहस्रान्तु कङ्कशब्दप्रबोधनम् । कङ्कालशब्द-
विद्भूत्वा सर्वज्ञो भवति ध्रुवम् ॥ ५ ॥

कौलकाल धरारोहे । वङ्गिकान्ता ततः परम् । विष्णुमूर्ते
महेशानि ! जपेदयुतमानतः । पूजयेत् कालिकां देवीं ततः
सिद्धिर्भवेदधुवम् । वकानां शब्दविद्भूत्वा सर्वज्ञो जायते नरः ॥ ६ ॥

अथ चटकशब्दज्ञानम् । चाटु चाटु महेशानि ! स्तु
पूर्वं परमेश्वरि ! । सप्तायुतं जपेद् यद्वात् कालिकामपि पूज-
येत् । ततो बुध्यति देवेशि ! चटकाशब्दमुत्तमम् ॥ ७ ॥

अथ शुकशब्दज्ञानम् । मायावीजं शुकहन्त्रं बोधयद्वित्तं
तथा । वङ्गिकान्तावधिर्मन्त्रो जपेदयुतमानतः । ततः शुकस्य
शब्दज्ञो नरो भवति नान्यथा । शुकस्यापि प्रसादेन महासम्प-
त्तिमान् भवेत् । एतन्मन्त्रं महेशानि ! निशीथे तन्मन्त्रो जनः ।
जपेदष्टसहस्रन्तु शारिकापददानतः । शारिकाशब्दविद्भूत्वा
सर्वज्ञो जायते नरः ॥ ८ ॥

अथ सारससिद्धिः ॥ धरावीजं समुद्धृत्य भै भै वीजं समु-
द्धरेत् । एतन्मन्त्रं महेशानि ! सप्तायुतमतन्द्रितः । जपेत्
कमलमध्ये तु हविष्याग्नी जितेन्द्रियः । ततः सिध्यति देवेशि !
नात्र कार्या विचारणा । सारसाणां रवं बुद्ध्वा सर्वज्ञो जायते
नरः ॥ ९ ॥

अथ कपोतसिद्धिः ॥ स्फेडारं पूर्वमुद्धृत्य हुड्डारद्वयमुद्धरेत् ॥
स्वाहान्ता कथिता विद्या जपेदयुतमानतः । शाल्मलीमूल-
मासाद्य पूजयेत् सिद्धिकालिकाम् । ततः सिध्यति देवेशि !
नात्र कार्या विचारणा । कपोतस्य रवं देवि ! स बुध्यति न
संशयः ॥ १० ॥

कौरवेरशब्दमुच्चार्य कूर्चवीजं समुद्धरेत् । सिद्धिकालीं
प्रपूज्याथ जपेदयुतपञ्चकम् । ततः सिध्यति देवेशि ! नात्र
कार्या विचारणा । कपोतस्य रवं देवि ! स बुध्यति न संशयः
॥ ११ ॥

कपोतविष्ठया मूर्ध्नि तिलकेऽपि कृते बुधः । भूतं भावि
वर्त्तमानं सर्वं वक्ति यथातथम् ॥ १२ ॥

अथ कुक्कुटशब्दज्ञानम् । कं कङ्कारं समुच्चार्य कूर्चवीजमथो-
द्धरेत् । जपेदष्टायुतं देवि ! कालिकाञ्च प्रपूजयेत् । मय्यैर्मा-
सैर्लतागीहे सिद्धो भवति नान्यथा । सिद्धे मन्त्रे तथा मन्त्री
भवेद्भूमिपुरन्दरः । शब्दं बुध्यति तेषां वै सर्वज्ञो भवति भ्रुवम् ।
यावत्तिष्ठति तद्विष्ठा तस्य मूर्ध्नि वरानने ! । कवित्वं कुरुते
तावत् वादिनं जयति भ्रुवम् ॥ १३ ॥

अथ शरालुसिद्धिः ॥ हं हङ्कारं समुच्चार्य स्फे स्फेङ्कारं समु-
द्धरेत् । हंस हंस ततो ब्रूयात् जपेद्द्वयं वरानने ! । गुह्यकालीं
प्रपूज्याथ मय्यैर्मासैर्वरानने ! । ततः सिध्यति देवेशि ! हंसशब्दो
हि सुव्रते ! । तद्विष्ठातिलकं कृत्वा महासर्वज्ञतामियात् ॥ १४ ॥

अथ क्षेमङ्करीसिद्धिः ॥ मायावीजं समुद्धृत्य धरावीजं समु-
द्धरेत् । क्षेमङ्करीपदं पश्चात्तदन्ते वज्रिवल्लभा । वटमूलं नदी-
तीरं गत्वा लक्षं जपेन्नरः । पूजयेत् कालिकां देवीं मय्यमांसै-
र्मनोरमैः । रक्तपद्मै रक्तमाल्यैर्नानालङ्कारमंगतैः ॥ ततः
सिध्यति देवेशि ! निशीथे स भवेत् प्रिये ! । क्षेमङ्करीणां
शब्दज्ञो जायते नात्र संशयः । परस्त्रीनिरतो देवि ! मनोवा-
ञ्छामवाप्नुयात् ॥ १५ ॥

अथ टिट्ठिभमिद्धिः । टिट्ठिभायास्तु स्वं वीजं वज्रिकान्ता
ततः परम् । कालीं सम्पूजयेद्यद्वात् टिट्ठिभ शब्दविद्भवेत् ॥ १६ ॥

अथ कोकसिद्धिः । कोकयुग्मं वज्रिकान्ता जपेत् समायुतं
बुधः । कालिकां पूजयेद्यद्वात् कोकानां शब्दविद्भवेत् ॥ १७ ॥

अथ चकोरशब्दज्ञानम् । कालीवीजं चकोराय जपेदष्टायुतं
बुधः । वटमूलं समासाद्य कालिकां पूजयेत्ततः । चकोरशब्द-
विद्भूत्वा सर्वज्ञो जायते नरः ॥ १८ ॥

तारं कालीं चकोराय जपेदष्टायुतं नरः । महाकालीं ततो
देवि ! अस्त्रं वज्रिबधूं ततः । एतन्मन्त्रं महेशानि ! जपेन्नृपं
महेश्वरि ! । मद्यैर्मांसै रक्तपुष्पैर्महाकालीं प्रपूजयेत् । एवं
कृत्वा विधानेन तत्पुच्छं मूर्ध्नि धारयेत् । तत्पक्षिणः शब्दवेत्ता
जायते नात्र संशयः ॥ १९ ॥

अथ कीटशब्दज्ञानम् । अथ वक्ष्ये महेशानि ! कीटसाध-
नमुत्तमम् । वटमूलं समासाद्य स्नातः शुक्ताम्बरः शुचिः । व्याघ्र-
चर्मैः समासाद्य मद्यैर्मांसैर्मनोहरैः । धूपदीपैश्च नैवेद्यैर्वलिभिः
परमोत्तमैः । लताभिर्वेष्टितो भूत्वा कीटकञ्च समर्पयेत् ।
तुङ्गवक्षोजयुगलां चकोरनेत्रां हसन्मुखीम् । पिबन्तीं रुधिर-
धारां मुक्तकेशीं दिग्म्बराम् । बिभ्रतीं खड्गमुण्डञ्च ततो विकट-
सन्निभाम् । एवं ध्यात्वा प्रयत्नेन जपेन्मन्त्रमनन्यधीः । काली-
वीजं कीटकालीं निवसेत्तत्र साऽसिता । एतन्मन्त्रं महेशानि !
जपेदेकाग्रमानसः । सहस्रं पञ्चपत्राणां जुहुयात् संस्कृतेऽनले ।
कीटकालीं समायाति ततो नात्रास्ति संशयः । साधकाय वरं
दत्त्वा प्रभाते याति कालिका । ततः प्रभृति देवेशि ! कीटशब्दस्य
साधकः । लीलया साधकः सर्वं बुद्ध्वा सर्वज्ञतामियात् । पिपी-
लिकादिकीटानां शब्दं बोद्धुं क्षमो भवेत् । स्वर्गं मर्त्यं च
पाताले धरायां या कथा भवेत् । भूतं भव्यं वर्त्तमानं साधके-
न्द्राय सर्वदा । कीटाः शंसन्ति देवेशि ! नात्र कार्या विचा-
रणा । कीटकालीप्रसादेन गृहे लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् । धनवान्
पुत्रवान् भूत्वा स्वर्गमोक्षमवाप्नुवात् ॥ २० ॥

अथ प्रकृतसाधनम् । मुण्डमालातन्त्रे चतुर्थपटले ॥ निशा-
भागे चतुर्दश्याममायां हरवक्त्रभे ! । जपेदयुतसंख्यञ्च स सिद्धः
सर्वकर्मसु । स योगीन्द्रः स भावज्ञः स धीरः सर्वकर्मसु ॥ १ ॥
तथा । प्रभातेऽश्वत्थमूले च गत्वा परमकोविदः । पूजयेत्

परया भक्त्या सामिषैर्लोहितैरपि । विल्वैर्विल्वदलैर्वापि विल्व-
 पुष्पैर्वैरानने ।। जपेत्तत्तत् चतुर्दश्यामारभ्य नगनन्दिनि ।।
 पञ्चमेन यजेद्देवीं विल्वमूले दिवानिशम् । तदा वाक्सिद्धि-
 माप्नोति स्फुटं वाचस्पतिर्भवेत् ॥ २ ॥ तथा । वामभागे स्त्रियं
 स्थाप्य धूपामोदसुगन्धिभिः । ताम्बूलचर्वणाद्यैश्च पूजयेद्भव-
 गेहिनीम् । भवानीं तारिणीं विद्यां ब्रह्मविद्यां मनोहराम् ।
 शुद्धां सिद्धिमवाप्नोति तत्क्षणादेव शङ्करि ।। विश्वमातर्जया-
 धारे ! विश्वेश्वरि ! नमोऽस्तु ते । करालवदने ! घोरे ! चन्द्रशे-
 खरवक्त्रमे !। मां तारय महाभागे ! देहि सिद्धिमनुत्तमाम् ।
 कामकल्पलतारूपे ! कामेश्वरि ! कलामते !। कामरूपे ! च
 विजये ! निस्तारे ! शववाहिनि ! ॥ ३ ॥ गृहीत्वा शवचाण्डालं धृत्वा
 भालं मुखं शिरः । नासां कर्णौ च हृत्पद्मं नाभिं लिङ्गं गुदं
 तथा । बाहुपृष्ठञ्च जठरं धृत्वा धृत्वा मुहुर्मुहुः । आदौ मायां
 पुनर्मायां पुनर्मायां नियोजयेत् । बधूवीजं तथा लज्जां सर्वाङ्गे
 निक्षिपेन्ननुम् । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा कृत्वा च शवबन्धनम् । पुनः
 स्वमन्त्रवीजेन नीलद्रवेण चक्षुषा । सत्त्वेन रजसा देवि ! तमसा
 नगनन्दिनि !। हरवीजेन सम्भार्य स सिद्धेश्वरतामियात् ।
 वायुस्तम्भं जलस्तम्भं वज्रस्तम्भं नगात्मजे !। तत्क्षणादेव
 देवेशि ! जायते नात्र संशयः ॥ ४ ॥ शून्यागारे महेशानि ! भवे-
 ज्जनददिषुषः । शङ्कमाला ग्रहीतव्या स्फाटिकी वाय राजती ।
 चामीकरमयी माला प्रवालघटिता तथा । मूर्ध्नि देशे कुङ्कु-
 काञ्च जप्त्वा शतमनुत्तमाम् । तदा मन्त्रं जपेन्नन्त्री महेशो नात्र
 संशयः । स शक्तः शिवभक्तश्च भैरवश्च सदाशिवः ॥ ५ ॥ तथा ।
 अश्वत्थे विल्वमूले वा स्रजायामन्दिरेऽथ वा । देवीं वा कामिनीं
 वापि ध्यायेत् परमदेवताम् । आद्यां ज्योतिर्मयीं विद्यामभयां
 वरदां शिवाम् । प्रणमेत् स्तुतिभिश्चण्डीं सर्वदोषनिहन्तरीम् ।

श्मशानस्थः शवस्योऽपि प्रपठेत् कवचोत्तमम् । तथा श्मशाने
 देवेशि ! शवे वा वरवर्णिनि ! । सिद्धिर्भविष्यति तदा प्रतिपक्षा
 न भैरवाः । उन्मत्तः क्रोधनेष्टैव भैरवो वटुकात्मकः । संहारो
 भोषणश्चैव तथा च कालभैरवः । महाकालभैरवश्च भैरवा वसु-
 संख्यकाः । दृष्ट्वा श्मशानं देवेशि ! शवसाधनमेव च । नृत्थन्ति
 भैरवाः सर्वे गर्जन्ति रक्तलोचनाः । अद्य मत्सदृशो वापि अद्यैव
 वातुलोऽपि वा । शवश्मशानयोर्मध्ये न जानामि कथञ्चन ।
 माभैषीर्भैरवाः सर्वे वदिष्यन्ति च रक्षणात् । सिंहव्याघ्रवराहा-
 द्याकारा भर्जन्ति सर्पतः । माभैषीष्टैव माभैषीर्मभैषीष्टैव साध-
 कम् । यो वदिष्यति पुरतः स गुरुस्तत्त्वकोविदः ॥ ६ ॥ पञ्चम-
 पटले ॥ कृष्णाष्टम्यां नवम्यां वा प्रजपेदयुतं निशि । तदा सिद्धि-
 मवाप्नोति मन्त्रध्यानपुरःसरम् ॥ ७ ॥ तथा । महापीठाश्रमं
 याति महापीठस्य दर्शनम् । महापीठे यजेद्देवीं भक्त्या परमया
 युतः । पूजयेद्रक्तपुष्पैश्च रक्तमन्थानुलेपनैः । महिषैश्च यजेद्देवीं
 मेषजैः स्रतजैरपि । छागलैर्लोहितैर्देवीं यावजैर्ब्राह्मणैरपि ।
 तदा सिद्धेश्वरो भूत्वा गाणपत्यं लभेत् सः ॥ तथा । स्तुतिपा-
 ठादृष्टदृष्टानात् पूजनाच्छिवसुन्दरि ! । सुप्रसन्ना महाविद्या
 जपात् सिद्धिर्भविष्यति ॥ ८ ॥ षष्ठपटले ॥ कुलवारे महेशानि !
 सहस्रमयुतं जपेत् । अनैश्वरे चतुर्दश्याममायां कुजवासरे । स्थित्वा
 कुशासने ज्ञानी मन्त्रसिद्धिपरायणः । अयुतं भक्तिभावेन सहस्रं
 च वराहने ! । अन्तर्यामिं ततः कृत्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ॥ ९ ॥
 अश्वत्थवटमूले वा विल्वमूलेऽथ वा प्रिये ! । पूजयेत् परया
 बुद्ध्या मन्त्रसिद्धिं जनो लभेत् ॥ १० ॥ तथा । सुषुम्नान्तः स्थितां
 देवीं पद्मकिञ्चल्कवासिनीम् । ध्यायेन्नाडीविशुद्धेन मन्त्रसिद्धि-
 रनुत्तमा ॥ तथा । श्मशानेऽश्वत्थमूले वा शवे वा शून्यमन्दिरे ।
 अजपेत् कालिकां तारां महाविद्या प्रसीदति । जपेन तपसा

सौत्तरस्त्यागैर्मनोहरैः । पूजनैः कवचैर्देवि ! महाविद्या प्रसी-
दति ॥ ११ ॥ वामे सुरायां देवेशि ! नानालङ्कारभूषिताम् ।
कुलचक्रे च देवेशि ! प्रजपेत्तु समः शिवः । निशि चक्रे करा-
लाख्ये मुक्तकेशो दिगम्बरः । सहस्रं वायुतं वापि जपेन्मदन-
मन्दिरे । श्वेतं वा लोहितं वापि कुसुमं पञ्चमान्वितम् । एवं-
विधविधानेन महाकाल्यै निवेदत् । दिवापूजा विधातव्या निशा-
पूजा महेश्वरि ! । सम्यापूजा विधातव्या तदा सिद्धिमवाप्नु-
यात् ॥ तथा । श्वे वित्त्वं करे दक्षे मालां संगृह्य साधकः ।
प्रजपेत् पार्वतीमन्त्रं सर्वकार्यार्थसिद्धये । प्रणम्य भक्त्या देवेशि !
जपेच्चिन्तामणिं मनुम् । चिन्तामणिप्रसादेन किं न सिध्यति
भूतले । चिन्तामणिं कल्पलतां गृहीत्वा परमां शिवाम् । जप्त्वा
महामनुं चण्डि ! देवदेवेश्वरो भवेत् । योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे
पञ्चममटले ॥ देव्युवाच ॥ भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! लोकानुग्रहका-
रक ! । साधनं सर्वमन्त्रस्य सर्वाशापरिपूरकम् । साधनं सिद्ध-
मन्त्रस्य वद मे करुणामय ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रव-
क्ष्यामि साधनं परमाद्भुतम् । सार्द्धयामगतायान्तु निशायां साध-
कोत्तमः । भूत्वा दिगम्बरः सम्यगाचम्य विधिवत्तथा । अभ्युक्ष्य
मूलमन्त्रेण शय्यायां तत्र संविशेत् । गुरुं परमगुरुञ्च पराप-
रुं तथा । परमेष्ठिगुरुञ्चैव वामेऽभ्यर्च्य गणेश्वरम् । दक्षिणे
च ध्रुवाख्यन्तु श्मशानवासिन्यै नमः । ततो माया आसनाय
नम इत्युच्चरेच्छिवे ! । शय्या शय्यातले देवि ! प्रणवान्ते ध्रुवश्च
फट् । लिखित्वाचम्य यत्नेन स्वतन्त्रोक्तविधानतः । प्रणवं मन्त्रि-
धरी चैव वज्रिणी च महापदम् । प्रतिसरे रक्ष रक्ष मां हुं फट्
स्वाहया युतः । अनेन मनुना देवे ! शिखा बद्धा विधानतः ।
अङ्गन्यासकरन्यासी मातृकान्यासमेव च । भूतशय्यादिकं कृत्वा
ततश्च परमां शिवाम् । ध्यात्वा भक्त्या समन्वित्य मानसैः शय्य-

कीर्त्तनम् । शय्यातले महेशानि ! मन्त्रोऽपि च वरानने ! । प्रण-
 वञ्च ततो देवि ! वटुकेभ्यो नमस्तथा । इति मन्त्रेण मनसा वटुकं
 पाद्यादिभिर्यजेत् । ततस्तु वङ्गिवीजेन समन्ताज्जलधारया ।
 वङ्गिप्राचीरमाचिन्त्य सङ्कल्प्य च समादरात् । जपं कृत्वा सम-
 र्प्याथ विधिना परमेश्वरि ! । पुनः सङ्कल्प्य देवेशि ! कुर्यात्
 च क्रमतः शिवे ! । होमश्च तर्पणश्चैव अभिषेकं ततः परम् ।
 विप्रस्य भोजनश्चैव अभावे द्विगुणं जपेत् । काञ्चनं दक्षिणां
 दत्त्वाऽच्छिद्रावधारणं चरेत् । सम्प्रोक्ष्य वटुकं देवि ! क्षमस्वेति
 विसर्जयेत् । एवमुक्तं महेशानि ! शय्यासाधनमुत्तमम् । मन्त्र-
 सिद्धिकरं शीघ्रमस्मत्सायुज्यदायकम् ॥ विशेषशय्यासाधनन्तु
 निर्गुणकाण्डे वक्ष्यते ॥ तत्रैव ॥ इतः शृणु त्रिवाटस्य चतुर्वाटस्य
 साधनम् । गत्वा तु त्रिपथं वापि चतुष्पथं वरानने ! । प्राग्-
 हेवीं समभ्यर्च्य मणिधरोति मन्त्रतः । बद्ध्वा ग्रन्थिन्तु वस्त्रान्ते
 निर्भयं साधकीर्त्तनम् । शय्यानवासिनो ये ये देवा देव्यश्च भैरवाः ।
 क्षपां कुर्वन्तु ते सर्वे सिद्धिदाश्च भवन्तु मे । प्रणमेत् प्रणवाद्येन
 मनुनानेन भक्तितः । ततः पूर्वमुखो वापि उत्तराशामुखोऽपि
 वा । उपविश्य समाचम्य स्वस्ति वाच्य महेश्वरि ! । स्थानं
 सम्प्राज्यं तत्रैव प्रेतवोजं लिखेत् सुधोः । वोजोपरि महादेवि !
 विहितासनमास्तरेत् । तत्रोपविश्य देवेशि ! हृदीष्टदेवतां स्म-
 रेत् । यथेष्टं मनसाराध्य अष्टाशामु बलिं हरेत् । कात्यादिभ्यो
 विशेषेण पूजयित्वा महेश्वरि ! । काली कपालिनी कुक्का कुङ्कु-
 मकुक्का विरोधिनी । विप्रचित्ता तथा नीला बलाका च घना-
 द्विषः । प्रणवाद्या ड्युतान्ता पूज्या बल्या विना स्मृता । सङ्क-
 ल्प्याष्टोत्तरयुतं जप्त्वाऽच्छिद्रावधारणम् । कृत्वा स्थानं परिष्कृत्य
 देवीं स्मरन् गृहं व्रजेत् । अतः परमहं वक्ष्ये विस्वमूलस्य साध-
 नम् । विस्वमूलं महेशानि ! समन्तात् षोडशं करम् । अतः

शोधनं देवि ! सर्वेषां प्रियेकारकम् । तत्र गत्वा विस्वमूलं
प्राप्स्यद्गुरुचतुष्टयम् । अभ्यर्च्य यत्रती देवि ! क्षेत्रपालं प्रपूज्य च ।
क्षेत्रपाल ! महाभाग ! शंशानाधिप ! सुव्रत ! । सिद्धिं देहि
जगत्कर्त्ता देहि स्थानं नमोऽस्तु ते । अनेन प्रणवाद्येन मनुना
प्रणमेष्व तम् । ततः स्थानन्तु सम्पूज्य लिखेत्तत्र वरानने ! ।
वाग्भवं प्रेतबीजञ्च पुनर्वाग्भवमेव च । तदन्ते मूलमन्त्रञ्च लिखेत्
साधकसत्तमः । पूजयित्वा च कात्यादिं पूर्ववत् परमेश्वरि ! ।
सङ्कल्पग्राष्टोत्तरशतं जप्त्वाऽच्छिद्रावधारयेत् । परिष्कृत्य ततः स्थानं
गुरुं स्मरन् गृहं व्रजेत् । इत्येवं कथितं तुभ्यं सारात्सारं परा-
त्परम् । गोपनीयं सदा भद्रे ! विशेषात् पञ्चसङ्कले ॥

अथ कार्तवीर्यार्जुनप्रयोगः ॥ मन्त्रमहोदधौ ॥ यथा प्रौ
प्रौ क्लौ क्लं क्लीं क्लौ क्लौ हुं फट् कार्तवीर्यार्जुनाय नमः ॥
वज्रितारयुतो वाद्यो लक्ष्मीरग्नोन्दुशक्तियुक् । वेधाधरेन्दुशा-
न्याद्यो निद्राधीशान्निरिन्दुयुक् । मायाङ्गुशं बधूर्वर्मास्त्रे ततः
कार्तवी पदम् । रेफवाटवानलो वज्रिजौ दत्तकर्णसंस्थितौ ।
मेघः सदीर्घः पवनो मनुवक्त्रो हृदन्तकः । ऊनविंशतिवर्णोऽयं
तारादिमखवर्षकः ॥ इति प्रमाणम् ॥ ओं कार्तवीर्यार्जुनाय
नमः ॥

अथास्त्र न्यासः ॥ यथा । ओं नमो भगवते भो भोः कार्त-
वीर्यार्जुन ओं प्रौ प्रौ प्रौ मम हृदये दुष्टं दारय दुरितं हनहन
पापं मयमय आरोग्यं कुरुकुरु हां हां हुं द्विषः ॥१॥ ओं प्रौ प्रौ
हुं प्रां प्रौ प्रौ क्लीं हुं फट् कार्तवीर्यार्जुनाय नमः । अयं
विंशत्यर्थः ॥ द्वितीयन्यासः ॥ ओं नमो भगवते भो भोः कार्त-
वीर्यार्जुन ओं प्रौ प्रौ मम उदरे दुष्टं दारय दुरितं हनहन
पापं मयमय आरोग्यं कुरुकुरु हां हां हुं हुं फट् फट् द्विषः ॥
२॥ ओं नमो भगवते कार्तवीर्यार्जुन ओं प्रौ प्रौ मम नाभौ दुष्टं

दारय दुरितं हनहन् पापं मधमथ आरोग्यं कुरुकुरु हां हां
हुं हुं फट् फट् द्विषः ॥ ३ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं क्लीं मम
जठरे दुष्टं दारयेत्यादि ॥ ४ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं हुं मम गुह्य-
मण्डले दुष्टमित्यादि ॥ ५ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं आं ओं मम
अरयुग्जानुपादेषु दुष्टमित्यादि ॥ ६ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं ह्रीं
ओं मम मूर्ध्नि दुष्टमित्यादि ॥ ७ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं क्लौं
ओं मम अयुगले दुष्टमित्यादि ॥ ८ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं
ओं ओं मम कर्णाक्षिनासिकाजिह्वावक्त्रेषु दुष्टमित्यादि ॥ ९ ॥
ओं इत्यादि १५ ओं हुं ओं मम कण्ठबाहुयुगेषु दुष्टमित्यादि ॥
१० ॥ ओं इत्यादि १५ ओं कां ओं मम सर्वाङ्गेषु दुष्टमित्यादि ।
ओं इत्यादि १५ ओं फट् ओं मम सर्वाङ्गेषु दुष्टमित्यादि ॥ ११ ॥
ओं इत्यादि १५ ओं ओं ओं मम सर्वाङ्गेषु दुष्टं दारयेत्यादि
॥ १२ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं वीं ओं मम सर्वाङ्गेषु दुष्टमित्या-
दि ॥ १३ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं र्यां ओं मम सर्वाङ्गेषु दुष्ट-
मित्यादि ॥ १४ ॥ ओं इत्यादि १५ क्लृं ओं मम सर्वाङ्गेषु दुष्ट-
मित्यादि ॥ १५ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं नां ओं मम सर्वाङ्गेषु
दुष्टमित्यादि ॥ १६ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं यं ओं मम सर्वाङ्गेषु
दुष्टमित्यादि ॥ १७ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं नं ओं मम सर्वाङ्गेषु
दुष्टमित्यादि ॥ १८ ॥ ओं इत्यादि १५ ओं म ओं मम सर्वाङ्गेषु
दुष्टमित्यादि ॥ १९ ॥

अथ गायत्री ॥ ओं कार्तवीर्याय विद्महे महावीर्याय
धीमहि तन्नोऽर्जुनः प्रचोदयात् । गायत्रेष्टा समाख्याता प्रयो-
गादौ जपेत्तु ताम् ॥ इति मन्त्रमहोदधुक्तप्रयोगः ॥

अथास्य कवचम् ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ देवाधिदेव ! सर्वज्ञ !
सर्वलोकहिते रत ! । केन रक्षा भवेद्गुणं भोतानां विविधापदि ।
राजचौरादिपीडासु शस्त्रान्निविषपातने । मारीदुःखप्रपीडासु

अहोरोगभयेऽपि च । च्चरापस्मारपीडास्तु सिंहव्याघ्रनिपातने ।
 राक्षसासुरवेतालपिशाचप्रेतपातने । महाभये महानाशे महा-
 कारागारगतेऽर्णवे । महामृत्युभये घोरे महाकलहपातने ।
 केनोपायेन शान्तिः स्वात् साधकानां महेश्वर ! । अनष्टद्रव्यता
 चैव नष्टस्य पुनरागमः । सर्वाकर्षणसंक्षोभः सर्वसंहननं तथा ।
 भवत्यभीष्टं जन्तूनां केवलं वद मे शिव ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु
 गुह्यतमं देवि ! गोपनीयं प्रयत्नतः । अवाच्यमपि वक्ष्यामि तव
 लोकहिताय वै । कवचं कार्त्तवीर्यस्य साङ्गावरणकं क्रमात् ।
 स्वमूर्तिशक्तिमन्मौघं सजपध्यानपूर्वकम् । सहस्रादित्यसङ्काशे
 नानारत्नसमुज्ज्वले । भास्वदध्वजपताकाक्ये तुरगायुधभूषणे ।
 महासंवर्त्तकाश्वोजभोमरावविराविणि । समुद्धृतमहाच्छत्र-
 वितानितं वियत्यथे । निर्माणकिङ्किणीजालचलच्चामरशोभिते ।
 महारथवरे दीप्ते नानायुधविराजिते । सुस्थितं विपुलोदार-
 सहस्रभुजमण्डितम् । वामोरुकुण्डकोदण्डान् दधानमपरैः
 शरान् । किरीटहारमुकुटकेयूरबलयाङ्गदैः । मुद्रिकोदर-
 गन्धाढ्यैर्मौञ्जीनूपुरकादिभिः । भूषितं विविधाकल्पैर्भास्वरैः
 सुमहाधनैः । आबद्धकवचं वीरं सुप्रसन्नाननाम्बुजम् । धनुर्ध्या-
 सिंहनादेन कम्पयन्तं जगन्नयम् । सर्वशत्रुक्षयकरं सर्वव्यधि-
 विनाशनम् । सर्वसम्पत्प्रदातारं विजयश्रीनिषेवितम् । सर्व-
 सौभाग्यदं भद्रं भक्तानां भयनाशनम् । दिव्यमालानुलेपाढ्यं
 सर्वलक्षणसंयुतम् । रथनागाश्वपादातिवृन्दमध्यगमीश्वरम् ।
 वरदं चक्रवर्त्तीनां महीलोकैकपालकम् । समानोदितसाङ्गं
 दिवाकरसमत्विषम् । महायोगबलैश्वर्यं कीर्त्याक्रान्तजगन्ना-
 यम् । श्रीमच्चक्रहरं शादवतीर्णं महाबलम् । सम्यगात्मविभेदेन
 ध्यात्वा रक्षामुदीरयेत् । दत्तात्रेय ऋषिः प्रोक्तोऽनुष्टुप्कण्डः
 प्रकीर्तितम् । कार्त्तवीर्यस्तु नो विष्णुसकृद्वर्त्ति च देवता ।

विनियोगश्च रक्षायै सर्वतः परिकीर्तितः । सर्वदुष्टविनाशाय
 सर्वार्थस्य च सिद्धये । अस्याङ्गमूर्त्तयः पञ्च पातु मां स्फटिको-
 क्खलाः । अग्नीशासुरवायव्यकोणेषु हृदयादिकाः । सर्वतस्तू-
 क्खलरूपवीरचर्मासिपाणयः । अव्याहतबलैश्वर्यशक्तिसामर्थ्य-
 विग्रहः । क्षेमङ्करीशक्तियुतशैराणां मदभञ्जनः । प्राचीदिशं
 रक्षतु मे वाणवाणाशयायुधः । श्रीकराशक्तिसहितो मारीमद-
 विभञ्जनः । शरचापधरः श्रीमान् दिशं मे पातु दक्षिणाम् । महा-
 वश्यकरीयुक्तः शत्रूणां मदभञ्जनः । कोदण्डेषु धरः सौर्यां दिशं
 मे परिरक्षतु । प्रजाकरीयुतश्चापवाणदुष्टप्रणाशनः । परिरक्षतु
 मे सम्यक् विदिशं चैत्रभानवौम् । विद्याकरीसमायुक्तः सुम-
 हान् दुष्टनाशनः । पातु मे नैऋतीं चाप वाणवान् दिशमीश्व-
 रः । धनकर्था समायुक्तो महादुरितनाशनः । इष्वासनेषुष्टक्
 पातु विदिशं मम वायवौम् । आयुष्कर्था समायुक्तः श्रीमान्
 भयविनाशनः । चापेषुधारी शैवीं मे विदिशं परिरक्षतु ।
 विजयश्रीयुतः साक्षात् सहस्रारधरो विभुः । दिशमूर्द्धामिवतु
 मे महाभयविनाशनः । शङ्खभृत् सुमहाशक्तिसंयुतोऽप्यधरां
 दिशम् । परिरक्षतु मे दुःखध्वान्तसम्भेदभास्करः । महायोग-
 समायुक्तः सर्वदिक्चक्रमण्डलम् । महायोगीश्वरः पातु सर्वतो
 मम पद्मभृत् । एता दिङ्मूर्त्तयो रक्ता रक्तमाख्यांशुकैर्हृताः । प्रधा-
 नदेवतारूपाः पृथक् रथवरे स्थिताः । शक्तयः पद्महस्ताश्च नीले-
 न्दीवरसन्निभाः । सुशुक्लमाख्यवसनाः सुलिततिलकोक्खलाः ।
 तत्पार्श्वदेवताः स्वस्ववाहनायुधभूषणाः । स्वस्वदिक्षु स्थिताः
 पातु मामिन्द्राद्या महाबलाः । एतास्तस्य समाख्याताः सर्वावर-
 णदेवताः । सर्वतो मां सदा पातु सर्वशक्तिसमन्विताः । हृदये
 चोदरे नाभौ जठरे गुह्यमण्डले । ऊरुयुग्जानुपादेषु मूर्तिं
 भूयुगलेषु च । कर्णादिनासिकाजिह्वाकण्ठबाहुयुगेषु च । इत्य-

श्रीजालका मन्त्राः सम्यक् सम्पत्तिदायकाः । तेजोरूपाः स्विताः
 पान्तुं वाक्छासुरद्रुमाः सदा । दश चान्ये महावर्णा मन्त्ररूपा
 महोज्ज्वलाः । व्यापकत्वेन पान्त्वस्मानापादतलमस्तकम् । कार्त्त-
 बीर्यः शिरः पातु ललाटं हैहयेश्वरः । सुमुखो मे मुखं पातु
 कर्णौ व्यासजगत्त्रयः । सुकमारो हनू पातु भ्रूयुगं मे धनुर्धरः ।
 नयने पुण्डरीकाक्षो नासिकां मे गुणाकरः । अधरोष्ठौ सदा पातु
 ब्रह्मगेयो द्विजान् कविः । सर्वशास्त्रकलाधारो जिह्वां चिवुक-
 मन्त्रयः । दन्तात्रेयप्रियः कण्ठं स्कन्धौ राजकुलेश्वरः । भुजौ
 दशास्यदर्पघ्नो हृदयं मे महाबलः । करौ सर्वार्थदः पातु करा-
 ग्राणि जगत्प्रियः । कुचिं रक्षतु मे विद्वान् वक्षः परपुरश्चयः ।
 रेवाम्बुलीलासन्तृप्तो जठरं परिरक्षतु । वीरशूरस्तु मे नाभिं
 पार्श्वौ मे सर्वदुष्टहा । सहस्रभुजभृत् पृष्ठं सप्तद्वीपाधिपः कटिम् ।
 ऊरूमाहिष्मतीनाथो जानुनी वल्लभो विभुः । जङ्घे वीराधिपः
 पातु पातु पादौ मनोजवः । पातु सर्वायुधधरः सर्वाङ्गं सर्व-
 मर्षासु । सर्वदुष्टान्तकः पातु धात्वष्टककलेवरम् । प्राणादिदश-
 जीवेशान् सर्वशिष्टेष्टदोऽवतु । वशीकृतेन्द्रियग्रामः पातु सर्व-
 इन्द्रियाणि मे । अनुक्तमपि यत् स्थानं शरीरेऽन्तर्वह्निश्च यत् ।
 तत्सर्वं पातु मे सर्वलोकनाथेश्वरेश्वरः । वज्रात् सारतरश्चेदं शरीरं
 कवचावृतम् । बाघाशतविनिर्मुक्तमस्ति मे भयवर्जितम् । बह्वेष्टं
 कवचं दिव्यं न भेद्यं हैहयेशितुः । विचरामि दिवारात्रौ निर्भये-
 णान्तरात्मना । राजमार्गे महादुर्गे मार्गे चौरादिसङ्कुले ।
 विषमे विपिने घोरे दावाग्नौ गिरिकन्दरे । संग्रामे शस्त्रसङ्घाते
 सिंहव्याघ्रनिषेविते । गङ्गरे सर्पसङ्कीर्णे सन्ध्याकाले नृपालये ।
 विवादे विपुलावर्त्ते समुद्रे च नदीतटे । परिपन्थिजनाकीर्णे
 देशे दस्युगणैर्हते । सर्वस्वहरणे प्राप्ते प्राप्ते प्राणस्य सङ्कटे ।
 नानारोगजरावेशे विषादप्राप्तभूतले । मारीदुःसम्प्रपीकृतम्

क्लिष्टे विश्वासघातकैः । शरीरे च महादुःखैर्मानसे च महा-
 ज्वरे । आधिश्याधिभये विघ्ने ज्वालोपद्रवकेऽपि च । न भवेत्तु
 भयं किञ्चित् कवचेनाहतस्य मे । आगन्तुकामानखिलान् सुर-
 दस्युविलुम्पकान् । विनाशयेत्तद्दोर्दण्डसहस्रेण महारथः ।
 स्वकरोद्धृतनिर्भिन्नान् सहस्रशरखण्डितान् । राजचूडामणिः
 क्षिप्रं करोत्वस्मद्भिरोधकान् । खड्गसाहस्रदलितान् सहस्रमूष-
 क्षार्दितान् । चीरादिदुष्टसत्त्वौघान् सहस्रारसहस्रभृत् । कृत-
 वीर्यसुतो राजा सहस्रभुजमण्डितः । अवतारो हरेः साक्षात्
 पालयेत् सकलं मम । कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्र-
 वान् । तस्य स्मरणमात्रेण कृतं नष्टञ्च लभ्यते । यो भवेन्नोक-
 रक्षार्थमंशाच्चक्रं हरेर्भुवि । तं नमामि महावीर्यमर्जुनं कृत-
 वीर्यकम् । सहस्रबाहुं सशरं सचापं रक्ताम्बरम् रक्तकिरीट-
 कुण्डलम् । चीरादिदुष्टभयनाशनमिष्टदं तं वन्दे महाबलविजृ-
 षितकार्तवीर्यम् । कार्तवीर्य ! महावीर्य ! सर्वदुष्टविनाशन !
 सर्वत्र सर्वदा तिष्ठ दुष्टान्नाशय पाहि माम् । दत्ते पञ्चशतं वाणा-
 कामे पञ्चशतं धनुः । यो बिभर्त्ति स पात्वस्मान् विषव्यालशता-
 कुलान् । उत्तिष्ठ दुष्टदमन ! सप्तद्वीपैकपालक ! । त्वमेव शरणं
 प्राप्तं सर्वतो रक्ष रक्ष माम् । उत्तिष्ठ किं त्वं स्वपिषि किं तिष्ठसि
 चिराय हि । पाहि नः सर्वदा सर्वभयेभ्यः स्वसुतानिव । ये चीरा-
 वसुहर्तारो विदिषो ये च हिंसकाः । अन्तरायकरा दुष्टाः पा-
 पका ये दुराशयाः । दुर्हृदो दुष्टभूपाला दुष्टा मान्याश्च पापकाः ।
 ये च कार्यविलोसारो ये खलाः परिपत्यिनः । सर्वस्वहारिणो
 ये च ये च मायाविनोऽपरे । महाक्लेशकरा स्वेच्छा दस्यवो
 वृषलाश्च ये । ये महाशरदातारो वञ्चकाः शस्त्रपाणयः । ये पापा-
 दुष्टकर्माणो दुःखदा दुष्टबुद्धयः । व्याजकाः कुपयासक्ता ये च
 नानाभयप्रदाः । क्षिद्रान्धेष्वरता नित्यं येऽस्मान् बाधितुमुद्यताः ।

ते सर्वे कार्त्तवीर्यस्य महाशङ्खवराहताः । सहसा विलयं यान्तु
दूरादेव विमोहिताः । ये दानवा महादैत्या ये यक्षा ये च रा-
क्षसाः । पिशाचा ये महासत्त्वा ये भूता ब्रह्मराक्षसाः । अपस्मार-
ग्रहा ये च ये ग्रहाः पिशताशनाः । महालोहितभोक्तारो वेताला
ये च गुह्यकाः । मनोबुद्धीन्द्रियजवाः स्फोटकाश्च महाज्वराः ।
महाशना बलिभुजो महाकुण्ठभोजनाः । गन्धर्वाप्सरसः सिद्धा ये
च देवादियोनयः । डाकिन्यो घोनसाः प्रेताः क्षेत्रपाला विना-
यकाः । महाव्याघ्रमहामेषमहातुरगरूपकाः । महापूजा महा-
सिंहा महामहिषसन्निभाः । ऋतवाराहशुनकरूपा वोलुका-
मूर्त्तयः । महोद्ग्रहमा रारसर्पाणां विषमस्तकाः । नानारूपा
महासत्त्वा नानाक्लेशसहस्रदाः । नानारोगकराः क्षुद्रा महावीर्या
महाबलाः । वातिकाः पैतिका घोराः श्लैष्मिकाः सान्निपातिकाः ।
माहेश्वरा वैष्णवाश्च वैरिवंश्या महाग्रहाः । स्कान्दा वैनायकाः
क्रूरा ये च प्रमथसम्भवाः । महाशत्रुग्रहा रौद्रा महामारीमसू-
रिकाः । ऐकाहिका द्वाहिका त्र्याहिकाश्च महाज्वराः ।
चातुर्थकाः पाक्षिकाश्च मासाः षाण्मासिकाश्च ये । सांवत्सरा
दुर्निवार्या ज्वराः परमदारुणाः । स्वाप्रिकाश्च महोत्पाता ये च
दुःस्वप्निका ग्रहाः । कुष्माण्डा जृम्भका भौमा घोनासा निधिव-
क्षकाः । भ्रामकाः प्राणहर्त्तारो ये च बालग्रहादयः । दिवाचरा
रात्रिचरा ये च सन्ध्यासु दारुणाः । प्रमत्ता अप्रमत्ता वा येऽस्मान्
बाधितुमुद्यताः । ते सर्वे हैहयेशस्य धनुर्मन्त्रशरादिताः । सह-
स्रधा प्रणश्यन्तु भग्नसत्त्वबलोद्यमाः । ये सर्पा ये महानागा
महागिरिगुहाशयाः । कालव्याला महादंष्ट्रा महाजगरसंज्ञकाः ।
अनन्तकुलिकाद्याश्च दंष्ट्राविषमहाभयाः । अनेन अतशीर्षाश्च
खण्डपुच्छाश्च दारुणाः । महाविषजलौकाश्च वृषिका रक्तजु-
ह्वकाः । आश्रौविषाः कालकूटा महाहालाहलाह्वयः । जल-

सर्पा जलधाला जलग्रहाश्च कच्छपाः । मासिका विषपुच्छाश्च
 ये चान्ये जलवासिनः । जलजाः स्थलजाश्चैव नानाभेदशतो-
 ज्ञवाः । ये च षड्विन्दवो लूता भ्रामराः शुकपुच्छिकाः । स्थावरा
 जङ्गमाश्चैव कृत्रिमाश्च महाविषाः । गुप्तरूपा गुप्तविषा मूषिका
 गृहगोघिकाः । अपस्मारविषा घोरा महोपविषसंज्ञकाः । ये-
 ऽस्मान् बाधितुमिच्छन्ति शरीरप्राणनाशनाः । ते सर्वे कार्त्त-
 वीर्यस्य सङ्गसाहससङ्गलिताः । दूरादेव विनश्यन्तु प्रनष्टेन्द्रिय-
 साहसाः । मनुष्याः पशवो वृक्षा वानरा वनगोचराः । सिंह-
 व्याघ्रवराहाश्च महिषा ये महामृगाः । गजास्तुरङ्गा गवया रा-
 सभाः शरभा वृकाः । शुनकाः पिशुनाः शूद्रा मार्जारा विलयोनयः ।
 शृगालाः शशकाः श्येना गरुत्मन्तो विहङ्गमाः । मेरुच्छा वायसा
 गृध्रा हंसाद्याः पक्षिजातयः । उद्भिजाद्याण्डजाश्चैव स्वेदजाश्च
 जरायुजाः । नानाभेदकुले जाता नानाभावपृथग्विधाः । येऽस्मान्
 बाधितुमिच्छन्ति सन्ध्यासु च दिवा निशि । ते क्षिप्रं कार्त्तवी-
 र्यस्य गदासाहसचूर्षिताः । दूरादेव विनश्यन्तु विनष्टगतिपौ-
 रुषाः । ये चाक्षेपप्रदातारो हेष्टारो ये विद्रुषकाः । कार्त्त-
 यन्त्रप्रकर्तारः कूटामायाविनोऽपरे । मारणोच्चाटनोन्मूलहेष-
 मोहनकारकाः । विश्वासघातका दुष्टा ये च स्वामिद्रुहो नराः ।
 ये चाततायिनो दुष्टा ये पापा गोप्रहारिणः । दाहोपघातगरल-
 शस्त्रपातातिदुःखदाः । क्षेपवित्तापहरणबन्धनादिभयप्रदाः ।
 एते ये विविधाकारा ये चान्ये दुष्टजातयः । पीडाकराश्च सततं
 क्षिद्रमिच्छन्ति बाधितुम् । ते सर्वे कार्त्तवीर्यस्य चक्रसाहस-
 दारिताः । दूरादेव विनाश्यन्तु क्षयं यान्तु सहस्रधा । ये मेघा
 ये महावर्षा ये वाता याश्च विद्युताः । ये महाशनयो दौमता
 निर्घाताद्याश्च दारुणाः । उल्कापाताश्च ये घोरा ये महेंद्रायुधा-
 दयः । सूर्येन्दुकुजसौम्याश्च गुरुकाव्यशनैश्चराः । राहुश्च केतुश्च

घोरा नक्षत्राणि च राशयः । तिथयः संक्रमा मासा ह्ययना युग-
 नायकाः । मन्वन्तराधिपाः सिद्धा ऋषयो योगसिद्धयः । श्रुतयः
 ऋग्यजुःसामाथर्वणाद्याश्च वङ्गयः । ऋतवो लोकपालाश्च पितरो
 देवसंहतिः । विद्याश्चैव चतुःषष्टिभेदोऽप्या भुवनत्रये । एते वै
 कीर्त्तिताः सर्वे ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः । ते सन्तु नः सदा सौम्या
 सर्वकालं सुखावहाः । आत्रेया कार्तवीर्यस्य योगीन्द्रस्थामित-
 द्युतेः । कार्तवीर्यार्जुनो धन्वी राजेन्द्रो हैहयेश्वरः । दत्तात्रेय-
 प्रियतमः सहस्रभुजमण्डितः । चापी खड्गी रथी वाणी तूष्णी
 चर्मी महाबलः । सुभगः सुमुखः शान्तश्चक्रवर्त्ती गुणाकरः ।
 दशास्त्रदर्पहारो वा लीलाढ्यः सुदुर्जयः । दुष्टहा चौरदमनो
 राजराजेश्वरः प्रभुः । सर्वज्ञः सर्वदः श्रीमान् सर्वश्रेष्ठेष्टदः कृती ।
 राजचूडामणिर्योगी सप्तद्वीपाधिनायकः । विजयी विश्वतो राज्ञां
 महामतिरलोलुपः । देवविप्रप्रियो विद्वान् ब्रह्मगेयः सनातनः ।
 माहिषतीपतिर्योद्धा महाकीर्त्तिर्महामुजः । सुकुमारो महा-
 वीरो मारीचो मदिरक्षणः ॥ शत्रुघ्नः शाश्वतः शूरः शङ्खभृद्गोपि-
 वक्त्रभः । महाभागवतो धीमान् महाभयविनाशनः । असाध्य-
 विग्रहो दिव्यभावो व्यासजगत्त्रयः । सर्वशास्त्रकलाधारो विरजो
 लोकवन्दितः । वीरो विमलसत्त्वाद्यो महाबलपराक्रमः । विजय-
 श्रीमयो नान्यो जितारिर्मन्त्रनायकः । चक्रभृत् कामदः कान्तः
 कामघ्नः कमलेश्वरः । भद्रवादप्रियो वैद्यो विबुधो वरदो वशी ।
 जितेन्द्रियो जितारातिः महान् योऽनन्तविक्रमः । चक्रभृत् पर-
 चक्रघ्नः संश्रामविधिपूजितः । महाधनो निधिपतिर्महायोगी
 गुरुप्रियः । योगाढ्यः सर्वरोगघ्नो राजिताखिलभूतलः । दिव्यास्त्र-
 भृदमेयात्मा सर्वगोप्ता महोज्ज्वलः । सर्वायुधधरोऽभीष्टप्रदः पर-
 पुरश्चयः । योगसिद्धो महाकायो महाहृन्महाशताधिपः । सर्व-
 ज्ञाननिधिः सर्वसिद्धदानकृतोद्यमः । इत्यष्टयतनामोऽप्या मूर्त्तयो

दुःखदिकपतेः । सम्यक् दश दिशो व्याप्य पालयन्तु च मां सदा ।
 मनःसौख्यमसम्बाधमारोग्यमपराजयः । दुःखहानिररिभ्रष्ट
 प्रजाहृदिः सुखोदयः । वाञ्छातिरिति कल्याणमवैषम्यमनामयम् ।
 अनालस्यमभीष्टश्च सृत्युहानिर्बलीकृतिः । भयहानिर्यशः का-
 न्तिर्विद्याबुद्धिमहोच्छ्रितः । अनष्टद्रव्यता चैव नष्टस्य पुनरागमः ।
 दीर्घायुश्च मनोलाभः सौकुमार्यमभीक्षितम् । अप्रष्टमन-
 खत्वं महासामर्थ्यमेव च । सन्तु मे कार्तवीर्यस्य हैहयेन्द्रस्य
 कीर्त्तनात् । य इदं कार्तवीर्यस्य कवचं पुण्यवर्द्धनम् । सर्व-
 पापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् । सर्वशान्तिकरं गुह्यं समस्तभय-
 नाशनम् । विजयार्थप्रदं नृणां सर्वसम्पत्प्रदं शुभम् । शृणुयाद्वा
 पठेद्वापि पूजयेद्वापि पुस्तकम् । नित्यं शिरसि यो धत्ते सर्वान्
 कामानवाप्नुयात् । मुच्यते सर्वदुःखैस्तु सर्वत्र विजयी भवेत् ।
 मारीचौरादि पीडाद्यैर्न कदाचित् प्रबाध्यते । पठतः प्रातस्तथाय
 दुःखप्रादि विनश्यति । लभते वाञ्छितानर्घान् पूज्यते त्रिदशैरपि ।
 शय्यातलगतो रात्रौ य इदं कवचं पठेत् । न तस्य तस्कराराति-
 दुःखप्रादिकृतं भयम् । चौरैर्यदा हृतं पश्येत् पञ्चादिघनमात्मनः ।
 सप्तवारं तदा जप्त्वा निशि पश्चिमदिक्षु खः । सप्तरात्रेण लभते
 नष्टद्रव्यं न संशयः । सप्तविंशतिधा जप्यात् प्राचीदिग्वदनो
 यदि । तदा देवासुरनिभं परचक्रं निवारयेत् । विवादे कलहे
 घोरि पञ्चधाः यः पठेदिदम् । विजयो जायते तस्य न कदाचित्
 पराजयः । सम्यक् द्वादशधा रात्रौ प्रजपेद्बन्धमुक्तये । त्रिदिना-
 त्रिगङ्गस्तो मुच्यते नात्र संशयः । अनेनैव विधानेन सर्वसाधन-
 कर्मणि । असाध्यमपि सप्ताहात् साधयेन्नन्ववित्तमः । यात्रा-
 काले पठित्वेदं मार्गे गच्छति यः पुमान् । न तस्य चौरव्याघ्राद्यै-
 र्भयं स्यात् परिपन्थिभिः । नित्यं गृहगतो जप्त्वा कल्याणैः परि-
 पूर्यते । न भयं जायते तस्य दुष्टसत्त्वादिभिः क्वचित् । सर्व-

रोगप्रपीडासु त्रिधा वा पञ्चधा पठेत् । स रोगमृत्युवेतालभूत-
प्रेतैर्न बाध्यते । जगन्नासेचनं कुर्याज्जलेनाज्जलिना तनौ । न
चासौ विषकृत्यादिरोगस्फोटैः प्रबाध्यते । त्रिसन्ध्यं यः पठेदेतत्
षष्ठ्यासं विजितेन्द्रियः । कालमृत्युमपि प्राप्तं जीयान्नास्यत्र
संशयः । पठतः कवचञ्चेदं विषं नाक्रमते तनौ । न जायाम्भ-
त्वमूकत्वं नोपसर्गभयं क्वचित् । विंशत्या चोक्तविधिना ध्यात्वा
देवं तदात्मकम् । मन्त्री गुरुप्रसादाप्तं मन्त्रराजं जपेत् पुनः ।
कवचेनावृतो भूयो मन्त्रध्यानं समाचरेत् । आदौ सम्बोधनं
कुर्यात्तन्नामध्यानपूर्वकम् । चतुरस्रक्रमन्त्राणामुच्चरेद्बीजपूर्वकान् ।
कृत्वान्ते चैव मन्त्राणामुच्चरेद्बीजपूर्वकान् । शरीरे न्यासमेवं हि
यः करोति समाहितः । स यथोक्तं लभेत् सद्यः फलं वञ्चतनु-
र्भवेत् । यथातथेदं कवचं कस्यचिन्न प्रकाशयेत् । गोपनीयं
प्रयत्नेन शिवस्य वचनं यथा । सुभक्ताय सुशिष्याय दद्यात् सर्व-
स्वदायिने । साधकानां हितार्थाय यदुक्तं चन्द्रमौलिना । कार्त्त-
वीर्यस्य कवचं यदुक्तं वै मया तव । तेन संवीक्षितो देवि !
कालेनापि न जीर्यते । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कवचं धारयेत्
सुधीः । कार्त्तवीर्यः खल्वेष्टी कृतवीर्यसुतो बली । सहस्रबाहुः
शत्रुघ्नो रक्तवासा धनुर्धरः । रक्तगन्धो रक्तमाल्यो राजा कर्त्तु-
रभीष्टदः । हादत्रैतानि नामानि कार्त्तवीर्यस्य यः पठेत् ।
सम्पदस्तस्य जायन्ते जनास्तस्य वशे सदा । इति श्रीउड्डामरे-
श्वरतन्त्रे कार्त्तवीर्यार्जुनकल्पे उमामहेश्वरसंवादे कार्त्तवीर्या-
र्जुनकवचं नामाष्टाशीतिपटलः समाप्तः ।

इति श्रीप्राणतोषिण्यां चतुर्थे काम्यकाण्डे प्रशाखाकथनं
नाम तृतीयः परिच्छेदः ।

अथ कुक्कुटप्रयोगः । फेल्कारिणीतन्त्रे द्वितीयपटले । अथ
वक्ष्ये संप्रदत्तः कुक्कुटमन्त्रमहं मनुसारम् । जगतामुपकारकैः

क्षपणकगुरुभिर्यथा पुरा प्रोक्तम् । नान्तं षष्ठस्वरपरिगतं विन्दु-
 मत् कुक्कुटाख्यं वीम्बं तत्त्वां पुनरपि पदं वीप्सितं पूर्वकं तत् ।
 नान्तं भूतस्वरपरिगतं वेति मन्त्रोऽयमुक्तः स्यादाद्युः श्रीविभव-
 सुखसौभाग्यसम्पत्प्रदायी । प्रोक्तः पञ्चदशार्धोऽयं मन्त्रः कुक्कुट-
 दैवतः । स सर्वदेवतातेजःशक्तिवर्द्धितविग्रहः । क्षीरोदधिमध्यगते
 द्वीपवरे कनकरत्नमयभूमौ । अनवरतसिकतामुक्तामणिसुदु-
 पवनसुशीतले रम्ये । तत्र समुत्थितममलं विपुलतरं कलितवरर-
 त्नफलजातम् । हैमं तालमहीजं बहुमणिविलसद्विचित्रपत्रवरम् ।
 तं पुनरधितिष्ठन्तं ध्यायेदखिलोज्ज्वलनाङ्गम् । अतिशोभाचूडा-
 शोभितवक्त्रम् कुक्कुटमतितीक्ष्णनखचरणम् । वक्त्रं यस्य षडाननो
 गिरिसुता यस्योदरं कालहा पृष्ठं यस्य च वर्हिकुक्कुरमुखी पादौ
 च वक्त्रेतरौ । पक्षौ यस्य सुरद्रुमौ मणिमयौ या शृङ्खलाबन्धनी
 कामाकर्षकरीकरोतु स तु नः सर्वानासौ कुक्कुटः । गौरीहस्ता-
 रविन्दे त्वनिशमधिवसन् षण्मुखारूढकामः सर्वालङ्कारदीप्तः
 प्रचलितचरणः प्रक्ष्विप्सेपदक्षः । हेमाभो रत्नचञ्चूमणिमय-
 विलसद्वक्त्रकण्ठः स्वरूपः पायान्नस्तान्त्रचूडः सकलजनरतः सर्व-
 सिद्धिप्रदाता ॥ १ ॥ अथवा । सर्वप्रियः सागरमध्यरत्नद्वीपस्य
 तालागनिवासिकुक्कुटः । विद्याभिरामोऽखिलभूषणाढ्यो वशी-
 करोत्याशु सुसेवितो नरैः । अमुष्य पूर्वसेवार्थमेकलिङ्गे शिवा-
 लये । देवस्य महतीं पूजां कृत्वा आसीदुदङ्मुखः । पर्वतार्थे
 नदीतीरे वृषशून्यशिवालये । पश्चिमद्वारसंयुक्ते कुर्यान्मन्त्रपुर-
 ष्क्रियाम् । गुरुं प्रणम्य शिरसा आसनं परिकल्पयेत् । कर-
 शुद्धिं देहशुद्धिं तालत्रयमथाचरेत् । दिग्बन्धनं कारयेत् पश्चाद्
 विद्यामन्त्रेण तत्परः । प्राणायामत्रयं पश्चात् प्रणवेन तु कल्प-
 येत् । मातृकां विन्यसेत् पूर्वं पश्चात्प्रासं समाचरेत् । पश्चि-
 मन्त्रस्य प्रथमं ह्रस्वन्तं तं विनिर्दिशेत् । द्वितीयपदमुच्चार्य

शिरसैव तु योजयेत् । वां शिखायाञ्च विन्यस्य वर्मपक्षितती-
यकम् । तुरीयपदमुच्चार्य नेत्रे च विनियोजयेत् । पुराभ्या-
क्षास्त्रसंयुक्तमङ्गपट्कं विधीयते । नमः स्वाहा वषट् हुञ्चे वीषट्
फट् च क्रमाव्यसेत् । पुमादिवांन्तवर्णांश्च क्रमशो विन्यसेत्
मुधीः । ललाटे विन्दुमध्ये च वक्षुःश्रवणयोरपि । नासाविवर-
योश्चैव आस्ये कण्ठे तथा हृदि । जठरे नाभिदेशे च लिङ्गे गुह्ये
च विन्यसेत् । नमोऽन्तेन तु मन्त्रेण मूर्धादिव्यापकं न्यसेत् ।
एवं विन्यस्तदेहस्तु ध्यायेदङ्गिशिवात्मकम् । मनसा देवमभ्यर्च्य
धीदृशैरुपचारकैः । विज्ञाप्यावाह्य यागेन देवं सन्तोष्य यन्नतः ।
ध्यात्वा कुङ्कुटदेवञ्च जपेद्भानुसहस्रकम् । तावच्छतं तर्पयित्वा
धुरस्यार्थादृतो भवेत् । वश्याकर्षणविद्देवस्तन्मनोच्चाटनादिकम् ।
कर्माणि कुर्यादिष्टानि मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् । आलिख्य मन्त्रेण
विदर्भितं तत्साध्याह्वयं तालवरस्य पत्रे । प्राणान् प्रतिष्ठाप्य शतं
यथाष्टौ जप्त्वा धृतञ्चेत् शरणं प्रयाति । ताम्बूलं यद्यष्टोत्तरसहस्रं
जप्त्वा दत्तं भुक्तवै यस्याः । वश्या नित्यं प्रत्युपदेशादास्यत्यर्थान्
प्रार्थितभोगान् । मन्त्रं जपन्नथ पञ्चकमलं यः कनकाह्वयमङ्गपञ्च-
युक्तम् । भक्ष्यभोज्यविधिषु प्रतियोज्यं सास्य याति वशगा मर-
णान्तम् । मूलं तस्य च मूलकेन सहितं चिताह्वयस्य त्वचं पुष्पं
वीजसवीर्यहृष्टिकुसुमं स्पर्शासिकान्तर्जलम् । पत्रं रोहिणमङ्ग-
पञ्चकमलं तद्गाण्डयुक्तं मियो दत्तं वा पुरुषस्य तद्भृतमिदं वश्या-
ङ्गना मन्त्रयैः । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ह्वयमारप्रसूनकम् । सप्तरात्रौ
क्षिपेद् यस्य मूर्ध्नि सास्य वशीभवेत् । ह्वयमारं करवीरम् ॥ भूर्जे
साध्यविदर्भितं मनुमिमं संलिख्य कौलालसंत्साकाकस्थितपुस्त-
लोहदि कृतं प्राणान् प्रतिष्ठाप्य च । जप्त्वा सप्तदिनं त्रिसन्ध्यमथ
तामालोद्य भाण्डीरसैर्लिम्पेद्वश्यमवश्यमेव भविता चान्येषु जन्म-
क्षपि । भाण्डी भार्गी । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा समूलकाङ्गां

कृताञ्जलिं शिरसा । धारयति सर्वलोकप्रियो भवेन्नियतमेव मन्त्रि-
वरः । कृताञ्जलिर्लज्जावती । तच्छतमखवल्लीलक्ष्मीपुष्पाणि
धारयेदेवं समुदाभद्रकविष्णुप्रियाश्च मूषली स मन्त्रजापेन ।
मधुकं दूर्वां सहाञ्चैव यथाधृतम् शिरसा । सा तथैवैकं स्वर्ग-
लोककल्याणनयनसमर्थकम् । का कथा मनुष्यलोकेषु दशरवि-
वसुरुद्रमनुषु । अष्टवाक्षिविश्वद्रोगभागे अञ्जल्यादि क्रमशः ।
संयोज्यादशकमखिलवश्यकम् । प्रत्येकं शतमष्टौ जप्त्वा संयोज्य
दशकमपिष्टा गुटिकौकृत्य सहस्राष्टकं जप्त्वा गुटिकया रचिता
तिलकक्रिया सुरनारौनरलोकरञ्जनादिकं कपिलाष्टतदीपितया
तत्तच्चूर्णगर्भया वर्त्या कज्जलमुद्धृतमिव तत्कर्षूरयुतं सहस्रं परि-
जप्तम् । दिनमनुदिननयनयुतं कुर्यादखिललोकमवश्यवश्य-
करम् ॥ एते वक्ष्याप्रयोगाः ।

आत्मानं कुक्कुटं ध्वात्वा स्वकीयगणशक्त्या । साध्यां शृङ्खलया
कण्ठे बद्धा किष्ममनुव्रजेत् । सहस्रमर्द्धरात्रे तु रात्रित्रयमतन्द्रितः ।
तुरीयकुक्कुटस्थान्ते साध्यनाम स्वकर्म च । जपेत् संयोज्यवश्यादि-
कार्येषु सकलेष्वपि । यामारभ्य जपेदेनं पेक्षितं सा मदालसा ।
विभ्रत् सदाद्रवसना मदजाकुलचेतना । उत्फुल्लगुह्यजघना
शियिलांशुकभूषणा । चलत्पादपरिन्धासा स्फुरद्रोमाञ्चक्रचुका ।
कामानलोष्णनिश्वासा शोभिताधरपल्लवा । विकीर्णकेशपाशासौ
वेपिता घूर्णितेक्षणा । रचिताञ्जलिरायाति स्वयमस्थालयं
निशि । साध्याह्वानविदर्भितं मनुमिमं ताम्बूलपत्रोदरे लेखन्या
प्रतिलिख्य कर्मसहितं प्राणान् प्रतिष्ठाप्य च । जप्त्वाष्टौ शतमर्क-
दुग्धजनिता दीपे त्रिरात्रान्तरे । गुप्तं दीपशिखाग्निना स्वय-
ममुं वश्योर्वशी चाश्रयेत् । भूर्जे मन्त्रममुं विलिख्य सकलं
साध्याह्वयासम्पुटं प्राप्तप्राणमथाष्टकोत्तरशतं जप्तं त्रिरात्रं
पुनः । क्षौद्रक्षीरघृतेष्विदं पृथगपि प्रक्षिप्य मन्त्रं जपन्नाकर्षत्व-

स्त्रिंशद्भौष्टवनितां नागादिलोकादपि । आलिख्यैव शरावके
मनुमिमं तन्नामकर्मान्वितम् । रात्रौ रोचनया प्रणीतपवनं जम्बू
च साष्टौ शतम् । तस्या नाभिमुखाङ्गजन्मभवनं सन्तापयन्
खादिरे वङ्गी चैतमनङ्गवेगविवशा या वा समयति च ।
नाभिमात्रजले स्थित्वा साध्यनामविदर्भितम् । जपेत् सहस्रं
त्रिदिनमिष्टासाकर्षयेद् ध्रुवम् ॥ इत्याकर्षणम् ।

कपिरोमहिङ्गुदावींखरचर्माणि चूर्णयेत् । तच्चूर्णं मन्त्रसञ्ज्ञप्तं
नामकर्मविदर्भितम् । त्रिसहस्रं पुनस्तेन स्निग्धयोरन्तरा-
त्मनोः । धूपैरतीव विद्विष्टौ स्निग्धावपि भविष्यति । तालपत्रे
लिखेन्नान् नामकर्मविदर्भितम् । कृतप्राणप्रतिष्ठान्तं प्रजप्तं
त्रिसहस्रकम् । विप्रालिप्तं द्विधा कृत्वा निखनेत् सिन्धुतीरयोः ।
स्निग्धयोराशु विद्वेषः स्यादुमेशानयोरपि । सिन्धुतीरयोः नद्यु-
भयतीरे । उलूककाकयोः पक्षौ गृहीत्वा मन्त्रवित्तमः । मन्त्रे
आलिख्य वै शरावे निशयाच्च साध्याक्षरसम्पुटितं मन्त्रं स्थापित-
पवनं सहस्रजप्तं चतुष्पथे निखनेत् । स्तम्भनमेतदवश्यं भविता
जगताच्च नात्र सन्देहः । स्थापितपवनं कृतप्राणप्रतिष्ठम् ॥
कृत्वा प्रतिकृतिमथवा श्मशानाङ्गारकेशशववसनजां सपदि सम्भ-
गधिष्ठितपवनां हृद्गतनाम्नीं समन्त्रललाटां वसनाधिष्ठितपवनां
सहस्रजप्तां प्रतिष्ठितप्राणाम् । बन्धनं प्रति तीक्ष्णतरं स्तम्भनमति-
तीक्ष्णाम्बुनिक्षिप्तम् । लिखितमन्त्रचितामयकीलकं सहित-
कर्म्म सनाम समाकृतम् । कृतजपं त्रिसहस्रकसंख्यायाः पथि
खनेदथ याननिवारणम् । विहितनिम्बतरौ रिपुनामयुतं मनु-
मिमं निशया कृतनामकम् । नवसहस्रजपादिषु साधितं पथि
खनेत् परसैन्यनिरोधनम् ॥ इति स्तम्भनम् ॥

अङ्गारकं पिष्टभुवो रिपुनैधनर्त्तं जम्बा विनिर्मितमिदं पिष्ट-
भूगताम्नी । दग्धा च तद्भसितमिश्रितमात्रशत्रोरालिख्य नाम

मनुकर्मयुतं स्मृद्धिं । क्षिप्रं स चालयति चाष्टसहस्रजप्तं जप्त्वा
 शिवे कुजदिने सचतुर्दशीके । कर्माह्वयमानम्पुटं मनुम् ।
 सहस्रजप्तं निखनेद् द्विषां गृहे हारे तदुच्चाटनमाशं जायते ।
 निरस्य काकनिलयं पितृभूगताम्नौ दग्ध्वा च तद्भसितमिश्रित-
 मन्निशत्रोः । आलिख्य नाम मनुमर्मयुगस्य मूर्द्धिं प्रोच्चाटये-
 च्चाष्टसहस्रजप्तम् । जप्त्वा शिवे कुजदिने सचतुर्दशीके कर्मा-
 ह्वयाह्वयमानना त्रिसहस्रजप्तम् । दत्तं विधाय रिपुमूर्द्धिं विनि-
 क्षिपेच्च प्रोच्चाटयेद्रिपुमसौ द्रुतसाश चैतत् । श्मशानजे चेले वा
 रिपुनामकर्मसंयुक्तं मन्त्रपञ्चसहस्रजप्तम् । हारि क्षिपेदमुका-
 मुकस्य शत्रोरुच्चाटयेत् सप्तदिनान्तराले । कीलं चिताकाष्ठ-
 मयञ्च मन्त्री कर्मान्वितं चाष्टसहस्रसंख्यम् । मन्त्रेण जप्तं निख-
 नेदरातिगृहे तमुच्चाटयति क्षणेन । उन्मत्तरसालोचिता-
 मसीसकारूपक्षणविधिना । कारस्करफलकान्तमनु लिखेत्
 कर्मनामसम्पुटितम् । स्थाप्य प्राणानस्मिन् द्विषतोऽष्टविधानु-
 लिप्तसंसिद्धम् । तत्रैव सहस्रजप्तं श्मशानदेशे चतुष्पथे वापि ।
 निखनेदरिभवने तदष्टमर्चं रिपोः क्षिप्रं देशान्तरमथवासी ।
 अस्त्रेति तेनोद्दिजितलोकान्तरं सदा रोगी ॥ इत्युच्चाटनम् ॥

मन्त्रं साध्यस्य नाम प्रतिपुटितमथालिख्य तालस्य पत्रे
 पुत्तल्यां तन्निधायार्पितपवनमथो जप्तमष्टौ सहस्रम् । रात्रा-
 बुष्णत्तदीप्ते पितृवनजनिते तीक्ष्णतैलेन लिप्तं कृत्वा कृत्वा
 निशाह्नं त्रिदिनपरिमिते मोहयेन्मारयेद् वा । मध्याह्नवृक्षकृत-
 रूपमधिष्ठितेऽनुजप्तं सहस्रमपि कीलयति श्मशाने । मन्त्रेण
 दारयति साधितमन्त्रमङ्गं यद्यद्रिपोरपि विनश्यति तत्तदङ्गम् ।
 वैरिप्रसवमृत्तिकापदरजःसंयुक्तचक्रीमृदा कृत्वा पुत्तलिकाञ्च
 नाम हृदये शीर्षे पदे वा लिखेत् । अङ्गारैः पितृभूगतेर्मनु-
 मिमं तन्नामकर्मान्वितम् । तस्य न्यस्य हृदीदमाशु पवनं संकुक्ष-

अनीददा । कृत्वा पुत्तलिकाञ्च नाम हृदये शीर्षे पदे वा
लिखेत् । अङ्गारैः पिष्टभूगतेर्मनुमिमं तन्नामकर्मान्वितं तस्य
न्यस्य हृदीदमाशु पवनं जप्यात् सहस्रत्रयम् । सञ्चित्वैवमख-
ण्डितेन शतधा शस्त्रेण तां पुत्तलीं याम्याशामिसुखो दिनानि
दशभिर्दीप्ते स्मशानानले । तैलं तीक्ष्णतरं निषिच्य जुहुयात् नैव-
न्यऋचेऽथवा मन्त्री प्रेतपतेः पुरं द्रुतमसौ यास्यत्यरातिर्ध्रुवम् ।
नैवन्यऋचे शत्रोर्वधतारायाम् । अङ्गारवारे कुलिकोदयेरिपो-
रालिख्य पत्रे प्रतिमां प्रतिष्ठिताम् । प्राणान् प्रतिष्ठाप्य विषानु-
लिप्तां स्मशानभूमौ जुहुयाद्दिनश्रेत् । रिपोः प्रतिष्ठातिं कृत्वा
गोमयेन च तद्बुद्धिः । तालपत्रे समालिख्य मनुमास्थानिद-
र्भितम् । विन्यस्य तत्रतिक्रतेः स्थाप्योपरि च राजतम् । मृत्स्मयं
वा घटं सम्यग् गोमयेन च पूरितम् । तत्रापि निक्षिपेन्मन्त्रं
लिखिताख्यपुटं बुधः । वैरिप्राणान् प्रतिष्ठाप्य तस्मिन् गोमय-
वारिणि । त्रिसन्ध्यं प्रजपेत्तस्मिन् क्वायायामाङ्गविष्यति । दृष्ट्वा
तां गोमयजले रिपुच्छायां समाहितः । अस्त्रेण हृदयेदङ्गं यस्य
यद्यदभीष्टितम् । तत्तद्दिनश्रयति रिपोः सप्ताहान्नात्र संशयः ।
हृदयोदरकण्ठेषु क्षिप्तेषु भविता मृतिः । शिरोरोगो मृते-
शस्त्रेण मस्तके । शुण्ठी हिङ्गु च चित्रकं मरीचं रोहिषिप्यली ।
मन्दीबधूमयूरकस्यं प्रोक्तमेतद्विषं बुधैः । कारस्करमामलकी-
सौदुम्बरजम्बूदिरकण्या च । वंशपिप्पलनागौ रोहिणमलिना-
सनधुमालिकाः । अरिष्टविष्वविकङ्कतकदम्बवकुलत्वक्संज्ञाः ।
वज्जुलपनसार्कशमीकदम्बनिम्बप्रकाशमूलञ्च । ततः सहस्र-
मनुमादरात् जपति यः सरमाभवनं भवेज्जपविधौ कपीसी-
कुसुमैः । सिद्धजपे तु कुक्कुटमन्त्रहम् अष्टोत्तरं मनुमिमं
प्रजपेत् सहस्रं ध्यायेन्महेशमनुकुक्कुटरूपकण्ठम् । पञ्चाशितो-
ऽस्य भवनञ्च मनोरथाक्षैरापूर्यते बहुविधैरपि वस्त्रैश्च । नित्यं

प्र खूपसिं प्रतीतमनसा पादेन भूधारिणा रत्नान्येव समन्ततः
 सपुरतः पर्याक्षिपन्तं मुहुः । ध्यात्वा कुक्कुटमौशरूपमथवा
 भूत्वा माया स्त्रयम् । भक्त्या यः प्रजपेदुपेन्द्रमित्तं प्राप्येन्द्रि
 लक्षयेत् । तत्त्वेन खण्डीकृततालवृत्तां क्षां छादयेत्तां फल-
 रत्नखण्डैः । ध्यात्वा मनुं स्वं नयने जपेद् यो विदिष्टमाखण्डल-
 वत् समेति । दोधूयमानो निजपक्षपत्रवत् परार्द्धरत्नं किरण-
 कलकरानपुष्पम् । ध्यात्वा मुनिर्नियतमेव मनुं प्रजप्य प्रौढां
 त्रियं दृश्यमवाप्स्यति रत्नपूर्णम् । भूमौ काञ्चनसृत्तिकापद्-
 रजोरार्जीं किरन्तं मुदा कूजन्तं चरणेन धान्यनिचयानाकीर्त्य
 धञ्चादिना । सच्चिन्त्योज्ज्वलताम्रचूडमरुणं किञ्चित् समा-
 कुञ्चितधीवं यः प्रजपेदमुष्य भवनं धान्यादिभिः पूर्यते । दशो-
 वधदग्धभक्षितमनुनामुना कृतजपं निशि वसाष्टतम् । दुरितरोग-
 विषभूतभयापहं भजतां वशीकरणमतीव रमाकरम् ॥ खलजे-
 न्येनचर्मभक्षितं त्रिधा विधिवत् सहस्रजसमभिरक्षति चाखिलम् ।
 मूर्जपत्रमभिलिखितनाममात्रकं नरमाशु रक्षति धृतं जपा-
 न्वितम् । मनुना तण्डुलमनुना । सहस्रजसंस्तुतवत् कुक्कुटं यो
 शक्तिं सीत्सौ । कुक्कुटसङ्गान् स्वकीयान् युद्धे जेष्यति क्षिप्रम् ।
 ध्यात्वा सहस्रमपि सच्चिन्त्य कुक्कुटं जपेत् । जेष्यति सपदि रणे
 स्वभटे चरणायुधैः समायातः । बहुना किमत्र मनुना लिखितं
 परिबाष्कितं सपदि साध्यतरम् । अचिरेण तस्य भवने जपतो
 वसतिं प्रयाति कमला विमला । इति अपनिरतानां कुक्कुटं
 लक्षयित्वा क्षपणकमनिवाहक्षिप्तभूतारिपक्षः । त्वरितनिबद्ध-
 पक्षक्षेपकः सर्वभक्ष्यः प्रणतसुजनरक्षी वीक्षितानां स्वपक्षः ।
 निखिलमभिमतानामर्थिनां कल्पवृक्षः सुरवरनरनारीरञ्जना-
 कष्टिदक्षः । अनन्तं विन्दुसंयुक्तं पुङ्खोलिहितयं ततः । वां शक्ति-
 स्त्राय पुङ्खोलियुगलं विलिखेततः । वुकारं वरुणावदमनम् ।

वासविन्दुकम् । त्रिशन्तमुदरेभ्यः कुक्कुटं समनोहरम् ॥ इति
कुक्कुटप्रयोगः ॥

अथोच्छिष्टाचारालोप्रयोगः ॥ तत्रैव षष्ठपटले ॥ श्रीपार्वत्यु-
वाच ॥ सूचिता मे पुरा शम्भो ! मन्त्रा नैकविधास्त्वया । इदानीं
श्रोतुमिच्छामि देवीमुच्छिष्टपूर्विकाम् ॥ शम्भुस्वाच ॥ शृणु
देवि ! वरारोहे ! देवीं तां कथयाम्यहम् । यया विज्ञातमात्रेण
अभूद्विद्यामयो नरः ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ को विधिः किं फलं
चास्या मयि विद्यास्वरूपतः । कथ्यतां देव ! यत्नेन रहस्येन निवे-
दितम् ॥ शम्भुस्वाच ॥ शृणु देवि ! विधिं वक्ष्ये फलञ्चोच्चाट-
नादिकम् । विषञ्च स्थावरं देवि ! विद्याभावाद्बिहन्ति च ।
अथान्यत् सम्प्रवक्ष्यामि देवीं मुह्यतमां प्रिये ! । उच्छिष्टपूर्विकां
देवीं मातङ्गीं सर्वसिद्धिदाम् । सर्वपापहरां देवीं सर्वदोषविक-
र्जिताम् । यया विज्ञातया एकाः क्षयं गच्छन्ति चापदः । स्थावरं
जङ्गमञ्चैव कृत्रिमं जङ्गमं तथा । विषं जयति देवेशि ! स्थाव-
राङ्गसमाश्रितम् । इयं विद्या पराविद्या सर्वपापविनाशिनी ।
स्वर्गदा मोक्षदा चैव राज्यसौख्यफलप्रदा । इदं देवी मया
पूर्वं साधिता विषकर्जिता । सकृदुच्चारिता विद्या ब्रह्मसत्त्वा-
विशोधनी । सर्वपापविहन्त्रीयं सर्वसौभाग्यदायिनी । यद्यु-
च्छिष्टमुखो भूत्वा स्मरेद्देवीं कदाचन । तदाचान्तो भवेद्देवि !
विनैवाचमने कृते । दुर्भगा सुभगा नूनं दुःखिता सुखिता
भवेत् । बन्ध्यापि लभते पुत्रं शतहायनजीवितम् । निर्धनो
धनमाप्नोति मृच्छो विद्यामवाप्नुयात् । यां यां प्रार्थयते सिद्धिं
कृतात्तां तामवाप्नुयात् । विधानं ह्यत्र वक्ष्यामि शृणु देवि !
मनोरमे ! । भोजनानन्तरं देवि ! विनैवाचमने कृते । बन्धि-
दत्त्वा प्रथमतो मूलमन्त्रेण साधकः । ततो मन्त्रं जपेद्दद्यात्वा
देवीं तामिष्टसिद्धये । मन्त्रं शृणु महादेवि ! यथावत् ॥

धामि ते । नम उच्छिष्टपूर्वन्तु तथा चाण्डालिनीति च ।
 सुमुखी च ततो देवी कौर्त्तयेत्तदनन्तरम् । महापिशाचिनीं
 तन्नाशक्यावीजमतः परम् । नादविन्दुसमायुक्तं ठकारदि-
 तयं पुनः । सविसर्गं महादेवि ! सर्वसिद्धिप्रदायकम् । न
 तिथिर्न च नक्षत्रं नोपवासो विधीयते । नाङ्गन्यासकरन्यासौ
 न वर्णन्यास ईरितः । न विदेशो न वा विघ्नी नाशौचं नियमो
 न च । यस्य तिष्ठति मन्त्रोऽयं न स विघ्नैरवाप्यते । ध्यान-
 मन्त्राः प्रवक्ष्यामि यथावज्जगदीश्वरि ! । श्वोपरि समासीनां
 रक्ताम्बरपरिच्छदाम् । रक्तालङ्कारसंयुक्तां गुह्याहारविभूषिताम् ।
 षोडशाब्दाश्च युवतीं पीनोन्नतपयोधराम् । कपालकृतकाहस्तां
 परमज्योतिरूपिणीम् । बालदक्षिणयोगेन ध्यायेन्नन्तविदु-
 त्तमः । उच्छिष्टेन बलिं दत्त्वा जपेत्तद्गतमानसः । उच्छिष्टे-
 नैव कर्त्तव्यो जपोऽस्याः सिद्धिमिच्छता । उच्छिष्टजपमानस्य
 कार्यस्यै सर्वसिद्धयः । अपरञ्च प्रवक्ष्यामि शृणु देवि ! फलप्रदम् ।
 होमं सन्तर्पणश्चास्याः सहसा कार्यसिद्धये । स्वच्छले मण्डले
 कृत्वा चतुरस्रं समाहितः । पूजयेन्मण्डलं देवि ! मूलमन्त्रेण
 ऋषिपितृ । ततो देवीं समाधाय वङ्गिरूपां व्यवस्थिताम् ।
 देवीं ध्यात्वा चरेद्दोमं दधिसिद्धान्नतण्डुलैः । सहस्रैकं विधानेन
 राजा भवति वश्यगः । मार्जारस्य तु मांसेन यो देव्यै होममा-
 चरेत् । स प्राप्नोति परां विद्यां शस्त्रशास्त्रवहिष्कृताम् । कुर्यात्तु
 ह्यगमांसेन होमं मधुसमन्वितम् । सहस्रैकं विधानेन भवन्ति
 धनसिद्धयः । विद्याकामचरेद्दोमं शर्करामधुपायसैः । पुनस्तस्य
 भवन्त्येव सिद्धिविद्याश्चतुर्दश । रजस्रत्नया वस्त्रेण मधुना
 पायसेन च । होमं कृत्वा महादेवि ! त्रैलोक्यं वशमानयेत् ।
 नागवल्गुना चरेद्दोमं मधुना सह सर्पिणा । अयुतैकं विधानेन
 सिद्धिविद्या भवेद् ध्रुवम् । सद्यो मार्जारमांसेन हृतेन मधुना

सह । चाण्डालकीप्रयुक्तेन भवेदाकर्षणं ध्रुवम् । शशकस्तु
मासेन मधुनालोडितेन तु । कृत्वा होममवाप्नोति विद्यां वित्तं
वराः स्त्रियः । धुस्तूरार्कस्य योगेन चितावह्नौ तु मन्त्रवित् ।
कोकिलाकाकपक्षेण होमः शत्रून् विनाशयेत् । उच्चाटनाय
शत्रूणां होमं कुर्याच्च मन्त्रवित् । पूर्वोक्तेन विधानेन चिता-
काष्ठहुताग्नेः । उलूककाकपक्षाभ्यां कृत्वा होमं निर-
न्तरम् । वेधयेच्छतमन्योन्यं कलहाकुलमुद्धतम् । उलूक-
पक्षहोमेन गर्भपातो वरस्त्रियः । सहस्रैकं विधानेन कुर्याद्दोमं
समाहितः । विस्वपक्षेण साज्येन मासमेकं निरन्तरम् । अपि
बन्ध्या लभेत् पुत्रं चिरजीविनमुत्तमम् । बन्धूककुसुमं कृत्वा
रक्तं मधुसितान्वितम् । दुर्भगाया हठादेवि ! सौभाग्यसुख-
दायकम् । प्रातरुत्थाय यः कश्चित् कुर्याद्दोमं दिने दिने ।
जवापुष्पेण साज्येन शतमष्टोत्तरं प्रिये ! । षण्मासस्य प्रयोगेण
भवेदाकर्षणं ध्रुवम् । देवगन्धर्वमर्त्यानां कन्या नागाङ्गना द्विजाः ।
हठादागत्य कामार्त्ता बलादालिङ्गयन्ति तम् । विद्यायाः क्रियते
होमस्तिलपायसमिश्रितैः । स प्राप्नोति महाविद्यां शास्त्रीघ-
पदशालिनीम् । मधुना रुरुमासेन होमं कुर्यात् प्रयत्नतः ।
विद्यावान् धनवान् बुद्धिं शस्त्रशास्त्रवशीकृताम् । इयं देवी
महादेवि ! वामाचारफलप्रदा । दक्षिणाचारयोगिण न भवेत्
फलदायिनी । सभाजनान्तराद्या बलिं दत्त्वा दिने दिने ।
उच्छिष्टेन जपेन्नृत्नं शतमष्टोत्तरं प्रिये ! । उज्जटे वा श्मशाने
वा शून्यागारे चतुष्पथे । बलिप्रदानतो देवी प्रत्यक्षा भवति
ध्रुवम् । एषा देवी मया ख्याता भैरवाकारमिच्छता । इत्येता
कथिता देवी सर्वपापापहारिणी । मन्त्रस्त्रोच्चारणादेवि ! सर्व-
पापविवर्जितः । उच्छिष्टदूषणं त्यक्त्वा स पवित्रो भवेद् ध्रुवम् ।
इत्युच्छिष्टचाण्डालिनी देवी सुखमविन्दता । तान्मासवर्त्तने काले-

द्विधां शृणु वरावने ! ॥ श्रीशिव उवाच ॥ शृणु देवि ! महा-
विद्यां समयाकारधारिणीं । न तिथिर्न च नक्षत्रं न साध्यादिं
विचारयेत् । महादेवीति विख्याता शिवदीक्षान्तगामिनी ।
यत्रोपवीतं देवेशि ! धार्यते साधकेन वै । उच्छिष्टेनार्चयेद्देवीं
महादेवेन साधिताम् । नान्यमवगतस्तिष्ठेत् सर्वग्रन्थं सुवि-
स्तरम् । ब्रह्मोक्तेन किं देवि ! त्रैलोक्यमपि साधयेत् । सदा
कालन्तु मन्त्रोऽयं स्मर्त्तव्यस्त्रिपुरारिणा । पयोगुह्येन भक्तेन
मन्त्रेण लुङ्गुयावरः । आयुर्धनञ्च पुत्रांश्च विद्यामष्टादशीं लभेत् ।
शोभयेयं प्रयत्नेन कथितव्या न कस्यचित् । गुरुभक्तिः प्रदातव्या
कायेन च धनेन च । लोकापवादो न च देवि ! पापं नैवा-
परा तिष्ठति मर्त्यलोके । मर्त्यलोके सुखं भुक्त्वा परे देवीपुरं
व्रजेत् । मोक्षैकसारां धनदैकसारां विद्यैकसारां शृणु देवि !
विद्याम् । सर्वोपकारां परमार्थसारां महानुभावां भुवि कामधेनुम् ॥
इत्युच्छिष्टचाण्डालिनीप्रयोगः ॥

मत्स्यसूक्ते अष्टपञ्चाशत्पटले । ग्राममेधं प्रवक्ष्यामि कृते रोगैर्न
बाध्यते । अकृते मरणं ग्रामे तस्मात् कुर्यात् प्रयत्नतः । तत्र
सम्पूजयेद्देवीं शिवं विष्णुं प्रजापतिम् । भद्रकालीञ्च चैत्रेशं
घण्टाकर्णं विशेषतः ॥

अथ धूमावतीप्रयोगः ॥ कृत्यारिणीतन्त्रे ॥ धूमावतीप्रयोगो-
ऽयमधुना कथ्यते मया । दान्तौ सार्धांश्चिन्तन्तौ वीजे धूमा-
वतीद्विठः । धूमावतीमनुः प्रोक्तो वैरिनिग्रहकारकः । षडङ्गं
जातिसंयुक्तं कल्पयेत्तेन मन्त्रवित् । पिप्पलादो मुनिश्छन्दो
नीलद्वेषा च देवता । विवर्णा चञ्चला कृष्णा दीर्घा च मलिना-
म्बरा । विमुक्तकुन्तला रुक्षा विधवा विरसद्विजा । काकध्वजरथा-
रुद्धा विलम्बितपयोधरा । सूर्पहस्तातिरुक्षाचा दृढहस्ता वरा-
न्विता । प्रहङ्गघोणा तु भृशं कुटिला कुटिलेक्षणा । क्षुत्पिपासा-

दिता नित्यं भयदा कलहासदा । एवंविधां समाध्यायेत्ततः कर्म
समारभेत् । चतुर्थेन तु वर्णेन षष्ठस्वरयुतेन च । षड्दीर्घजातियुक्तेन
कुर्थादङ्गानि मन्त्रवित् । जपेत् कृष्णचतुर्दश्यां पुरश्चरणसिद्धये ।
उपवासरतो मन्त्रो शून्यागारे दिवानिशम् । श्मशाने विपिने वापि
जपेत्तन्नु वाग्यतः । सोष्णीषः सार्द्रवासाश्च पुरश्चरणकर्मणि ।
साध्योपरि मन्त्रमालिख्य तस्मिन् स्थाप्य शिवं व्रजेत् । अवष्टभ्य
शिवं शत्रुनाम्नाथ प्रजपेन्मनुम् । सहस्रादूर्द्धतः शत्रुर्ज्वरेण परि-
गृह्यते । पञ्चगव्येन शान्तिः स्याज्ज्वरस्य पयसापि वा । मन्त्राद्य-
श्चरमालिख्य शत्रुनाम ततः परम् । द्वितीयन्तु मनोः शत्रोर्नामैकं
मनुमालिखेत् । वनेऽयुतं जपेत् शत्रोर्निश्चितं मरणं भवेत् ।
कृत्वा मन्त्रे रिपोराख्यां मारणे यामिनीदले । उत्सादो जायते
शत्रोर्मनोरयुतजापतः । दग्ध्वा काकं श्मशानाग्नी तद्गन्मादाय
मन्त्रितम् । विरोधिनामाष्टाशसु सद्य उच्चाटनं रिपोः । श्मशान-
भस्मना कृत्वा शिवं तस्योपरि न्यसेत् । विरोधिनामसंरुद्धं कृष्ण-
पक्षे समुच्चरेत् । महिषीक्षीरधूपञ्च दद्यात् शत्रुविपत्कारम् ।
महिषीरूपमास्थाय शत्रुं सा विनिपातयेत् । मन्त्रेणानेन निखने-
सङ्गम्य रिपुमन्दिरे । शत्रुमुच्चाटयेत्तूर्णं नात्र कार्या विचारणा ।
न्यस्य पाणितले शत्रोराख्यानं चितिभस्मना । वज्रावधो मुखं
क्रुद्धः स्थापयन्नयुतं जपन् । धूमावतीमनुं मन्त्री शत्रुक्षयपरं
नयेत् । प्राग्बत् करतले न्यस्य त्वर्दयोर्द्धं रिपोर्न्यसेत् । जलस्यः
प्रजपेत् मन्त्री हुङ्गाराच्चाशयेदरीन् । श्मशानाङ्गारमादाय
कृत्वा पुष्पादिनार्चयेत् । भगलिङ्गं समाभाष्य मनसा कर्म
चिन्तयन् । निम्बकाकच्छदानिकीकृत्य चाष्टशतं जपेत् । दद्या-
द्भूपं साध्यनाम्ना सद्यो विद्वेषयेदरीन् । चिताकाष्ठानले क्षीर-
होमाच्छान्तिः प्रजायते । रजोधूपप्रदानेन गृध्ररूपेण कालिका ।
मारयत्यरिमागत्य शान्तिनिर्मास्यधूपतः । वराहबालधूपेन कृत्वा-

द्वाराहरूपिणी । अश्वत्थपत्रधूपेन शान्तिर्भवति नान्यथा । शान्तिः
 सर्वाभिचारस्य पञ्चगव्येन जायते । क्षीरेणापि च देवेशि !
 मधुरचितयेन च । कीले चेडतरोर्विदर्भ्य विलिखेन्नान्नेन नामा-
 चरं जम्बा लेख्यपदद्वये तु निखनेदुच्चाटनं विद्मिषाम् । त्वत्पाद-
 द्वयधूलिकीर्णहविषा दत्त्वा द्विजेभ्यो बलिं तज्जम्बा चित्तिभस्म-
 कीर्तितमरेर्गेहे च तद्वद्भवेत् । वायव्ये विलिखेच्च पर्णसहितं
 जप्तं सहस्राधिकम् । जम्बा वायुसुरा शिवाक्षदक्षशत्रे वा न तद्रो-
 धकम् । [चूर्णं तस्य च पल्लवे विनिहितं जप्तं सहस्राक्षरं
 कान्तं शत्रुगृहेषु तच्छिरसि वा तेषां कुलोच्चाटनम् । जम्बा-
 रामे श्मशाने च निर्माल्ये पदगोचरे । गर्दभावासभूमौ च
 भूतस्थाने चतुष्पथे । ऊषरे मेहनाभूमौ पुष्पितावासमे-
 घयोः । आनीय शर्करां मन्त्री दिग्वासा दक्षिणामुखः ।
 श्मशानलोष्ट्रे निक्षिप्य तत्राग्नौ भर्जयेत्तथा । चूर्णं तत्तु जपे-
 क्षत्रं प्रक्षिपेच्छत्रुवेश्मनि । सेनामध्ये च सर्वेषां पञ्चादुच्चा-
 टनं भवेत् । गच्छेत् पिपीलिकानाम् पादधूलीं षडाननान् ।
 वृताक्षं समराक्षन्तु जुहुयान्मन्त्रविशिषि । भ्रमते काकवत् सर्वां
 महीमामारणाद्रिपुः । कृत्वा प्रतिकृतिं शत्रोर्जन्मच्छ्रेण मन्त्र-
 वित् । कृत्वा प्रतिष्ठं प्राणस्य विद्धा मर्मसु कण्टकैः । आयसै-
 र्मन्त्रमावर्त्य भौमवारोदयादिषु । धुस्तूररससम्पिष्टचिताङ्गा-
 रेण मन्त्रिणा । नित्यस्य पृष्ठतो बहुकेशपाशेन तं जपेत् ।
 श्मशाने शत्रुमाह्वय तद्गृहे निखनेन्निशि । विदेषणं भवेत्
 मद्यो गौरीशङ्करयोरपि । अश्वत्थत्वचि मन्त्रार्णैर्दर्भितं साध्यमा-
 लिखेत् । अन्यद्विषतरोस्तद्वज्जम्बा तत्कृत्यया न्यसेत् । पूर्वोक्त-
 कण्टकैर्विद्वान् जपेत् पिष्ट्वा शतं शतम् । विद्विष्टौ भवतस्तौ तु
 नाम्नामपि च तत्क्षणात् । वर्षांस्तान् विलिखेद्विषाख्यमभितः
 कोणेषु मन्त्राक्षरैः संरुद्धान् परितः प्रभञ्जनगृहं मध्ये च साध्यं

संज्ञम् । अङ्गरैः कनकोद्भवैरपि पदैर्मन्त्रं जपंस्ताडयेत् । कार्पासिनं
रणे कुजार्कदिवसे भूलोकविद्वेषणम् । आपाद्य पूर्वां मूर्तिञ्च शची-
रालिख्य शोधयेत् । आतपे निशि तां जप्त्वा वङ्गेरुपरि लम्बयेत् ।
एवं सप्तदिनं द्रव्यैराजप्यालिख्य शोधयेत् । व्योमाग्निलशुलो-
न्मत्तहिङ्गुसिद्धार्थशूरणैः । पिण्डैर्लवणसम्भूतैरुन्मत्तद्रवसङ्गतैः ।
पेषयित्वा तेन सम्यग् लिखेन्मन्त्री मनुं जपेत् । बलिमध्ये
खनेत् कीलं युक्तरूपं तथोपरि । वङ्गिं प्रज्वाल्य तद्गुञ्जैर्गव्ययुक्तं
हुमेज्जपेत् । निक्षिप्य प्रतिमां तत्र जपेन्नित्यं महामनुम् । सप्त-
विंशं ततः कुण्डं शून्यागारे च वा हुमेत् । त्रिकोणशूलदीप्ताभ-
मैखलाव्रितयान्वितम् । तत्रापि निखनेत् कीलं वङ्गिं प्रज्वाल्य
पूर्ववत् । ततः प्रतिकृतिं मन्त्री वङ्गेरुपरि लम्बयेत् । उक्त-
द्रव्येण संलिप्त्वा ऊर्ध्वपादामधोमुखीम् । रक्तद्रव्यैः समाराध्य
प्रज्वाल्य विषहृत्तजैः । इन्धनैः प्रतिमायाञ्च समित्प्रज्वलितां
हुमेत् । आवरणादिभिरामर्च्यो लयं याति न संशयः ॥ इति
धूमावतीप्रकरणम् ॥

अथ कृत्यापरिमलप्रयोगः । त्रयोदशपटले ॥ अथातः सं-
प्रवक्ष्यामि मन्त्रं परिमलात्मकम् । येन विज्ञानमात्रेण नासाध्यं
भुवनत्रये । रुद्रजाया महायोगी नतो गौरीपदं वदेत् । भुवन-
भयङ्करीति पदं वर्मान्तमुच्चरेन्ननुम् । अथवा प्रथमादन्यमथातो
ब्रह्मणः पदम् । परिमल इत्यादि ब्रह्माद्यखण्डपरिमलः ।
बद्धदीर्घयुक्तवीजेन मन्त्रार्धेनास्त्रयोगिणा । हृदयञ्च ततोऽर्धेन
वर्मास्त्रेण शिरः क्रमात् । शिखाकवचनेत्रास्त्रमेवं व्यासक्रमः
श्रुतः । अङ्गिरा च ऋषिर्देवी गायत्रीच्छन्द ईरितम् । सिंह-
वक्त्रा च भूतानां भयङ्करिष्यतः परम् । महाकृत्या देवता चेत्युक्त्वा
न्यासं समाचरेत् । सिंहाननां कृष्णमुखीं लम्बमानपयोधराम् ।
दंष्ट्राकरालवदनां त्रिनेत्रां सर्वतोऽञ्जलाम् । कृष्णकेशुक्तां

वीतां विधूमाग्निसमप्रभाम् । त्रिशूलचक्रमुषलखट्टाङ्गकर-
 पङ्कजाम् । लेलिहानां महज्जिह्वां विद्युत्प्रेक्षसभीषणाम् ।
 ध्यात्वा कृत्यां विधानेन पूजयेन्मन्त्रवित्तमः । ध्यात्वा कृत्यामर्च-
 यति रक्तैः पुष्पैश्च वश्यके । कृष्ण मारणकृत्येषु मांसरक्तासवै-
 स्तथा । कृत्याञ्च मदनां सर्वकुल्यां स्वच्छादिनीं तथा । भीषणां
 श्रीमतीं चैव प्रतिष्ठाञ्च ततः परम् । विद्यामभ्यर्चयेदष्टपत्रेषु
 क्रमशः सुधीः । पूर्वं तु शाङ्करीनाम शुक्लवर्णां वरान्विताम् ।
 द्विभुजां सौम्यवदनां पाशाङ्कुशधरां शिवाम् । दक्षिणे भीषका-
 नाम लम्बजिह्वां सुधामुखीम् । कृष्णवर्णां रक्तमुखीं रक्तमाल्या-
 नुलेपनाम् । चतुर्भुजां सिंहनादाङ्गादकाञ्च कपालिनीम् ।
 खड्गहस्तां शिरोमालां सर्वाभरणभूषिताम् । पश्चिमे वारुणी-
 नाम खर्णवर्णां हसन्मुखीम् । सुरुद्रमालिकां शुभ्रदंष्ट्रामभयदां
 सदा । उत्तरे भीमिकानाम चतुर्वर्णभयङ्करीम् । पूजयित्वा
 जपेन्मन्त्रं नित्यमष्टोत्तरं शतम् । अवाप्य विनियोगस्तु कर्त्तव्यो
 मन्त्रिणा सदा । कालं विदित्वा प्रतिमां मधूच्छिष्टेन कारयेत् ।
 द्वादशाङ्गुलं तत् शत्रोर्नखलोमसमन्वितम् । हृदये नामधेयञ्च
 फट्कारं सर्ववर्षके । अमुष्य प्राण इह चामुष्य जीव इह स्थितः ।
 अमुष्य सर्वेन्द्रियाणि तथा चामुष्य वाङ्मनः । चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणा-
 निहानयत्वग्निबल्लभा । इति प्राणं प्रतिष्ठाप्य मरिचैर्लेपयेत्ततः ।
 ऋतव्राह्मणचाण्डालकेशाभ्यां पादयोः पृथक् । बद्धा कारस्करमये
 तोरणे चाप्ययोमुखीम् । तस्याधो मेखलायुक्तं त्रिकोणं तत्र
 कुण्डकम् । तत्र श्रावं विधायाम्निं परिस्तीर्य शरैस्तृणैः । विभी-
 तकपरिध्या च कल्पयेद् यस्य मारणम् । जुहुयान्निम्बतैलाक्तैः
 काकोलूकस्य पिच्छकैः । दारयैनं शोधयैनं मारयेत्यभिधाय च ।
 अष्टोत्तरशतेनैव मनुना विधिना बुधः । होमान्ते विधिवत् कृत्या-
 माराध्याग्नेश्च सन्निधौ । यो मे एकस्वगृहोऽतिदूरस्थो वाप्तिके-

इति च । पिव कृत्वेऽष्टकं तस्य हुमित्युक्ता निवेदयेत् । संरक्षाग्निं
विधानेन नवरात्रं समाचरेत् ॥ हुमेद् यावत्तावदस्य भवेदेव रिपो-
र्धृतिः । अर्कक्षीरेण मरिचं पिष्ट्वा सिद्धार्थमेव च । जले संलोड्य
मन्त्रेण रिपुं ध्यात्वा निरुद्धकृत् । कृष्णाम्बरोत्तरीयाग्रं पादेनाक्रम्य
तद्रिपुम् । वज्रं शूलमिति ध्यात्वा तस्योपरि विनिक्षिपेत् । नव-
रात्रान्तरे शत्रुस्त्रियते नात्र संशयः । दूरसिद्धे चितावह्नी तैला-
सक्तैर्विभीतकैः । जुह्वतो स्त्रियते शत्रुः सत्यमौशनसोदितम् ।
रिपोः प्रतिकृतिं कृत्वा साध्यर्चफलकेऽमले । अर्कक्षीरेण मरिचं
पिष्ट्वा तत्रैव लेपयेत् । फट्कारं हृदये कृत्वा शिवं निर्माय
धूपकैः । क्षिपेत् कृष्णचतुर्दश्यां जप्त्वा मन्त्रं सहस्रशः । सद्यो-
ऽवगाहनं कृत्वा कुर्याद् यस्यात्सरक्षणम् । मन्त्रं जप्त्वा विधा-
नेन भेदयेत् सह सुद्रया । षण्मासात् स्त्रियते शत्रुः सम्ययोरु-
भयोरपि । वायुना चोद्धृतं पर्णं शुष्कं वैभीतकं ततः । गृहीत्वा
च लिखेन्मन्त्री कृष्णसर्पस्य शोणितैः । नामधेयं रिपोरन्ते
वायुबीजं प्रयोजयेत् । निखनेत्तस्य गेहे तु काकवक्त्रामये
ध्रुवम् । वातोद्धूतैः शुष्कपर्णैः काष्ठैरशनिपातितैः । उद्रास्थि
च नवाङ्गरैः शत्रोरुच्चाटनं हुमेत् । दूर्वागुडूचीं गन्धेन सर्पिषा
तिलतण्डुलैः । अन्नः समिद्धिः पालाशैः शान्तिं कुर्याद्विचक्षणः ।
लक्ष्मीं विष्णुफलैः पत्रैर्नन्द्यावर्तैः श्रिये तथा । वज्रपत्रैरपामार्गै-
रङ्गारैश्च सुभद्रकैः । मधुरत्रयसंयुक्तैरेभिः कुर्यात्तु वश्यकम् ।
उत्तमे पनसे तन्मे वासवस्यापि कथ्यते । शान्तिं कृत्वा विधानेन
जपेत् परिमलं त्विदम् । महाव्याधिप्रशमनं नित्यमष्टाधिकं
शतम् । जपेदेकाग्रचित्तस्तु लोकवश्यकरं शुभम् । मनसा
चिन्तयेदेतां गजारूढां वियत्स्थिताम् ॥ तस्य वश्या भवेत्
क्षिप्रमश्वारूढा तथा भवेत् । चौरव्याघ्रमृगादीनां सलिलादि-
भयापहाम् । सकृत् अवयमात्रेण सर्वपापविनाशनम् । कृत्वा-

भिमन्त्रितं तोयं पीत्वा नित्यं समाहितः । मेधावी च भवे-
द्वाग्मी तावज्जघ्नाभिषेकतः । सप्ताभिमन्त्रितं कृत्वा विषमप्य-
मृतं भवेत् । मासं पक्षं हिमासञ्च षण्मासं वत्सरन्तु वा । एवं
यः कुरुते मर्त्यः स पुण्यां गतिमाप्नुयात् । अथ वक्ष्ये विशेषेण
महाशान्तिविधिक्रमम् । सर्वसिद्धिकरं पुण्यं सर्वपापविनाशनम् ।
सर्वमुद्रापहरणं सर्वारिष्टविनाशनम् । महाव्याधिप्रशमनमप-
स्मारविनाशनम् । योगिनीभूतवेतालाः प्रेतकुष्माण्डपन्नगाः ।
तत्र स्थाने न तिष्ठन्ति डाकिन्याद्या विशेषतः । कृत्यामभ्यर्चये-
द्वत्स ! यथाविधिपुरःसरम् । षोडशारं लिखेत् पञ्चं योनियुग्मं
सविन्दुकम् । तन्मध्येऽष्टदलं लिख्य यकारादीन् न्यसेत् क्रमात् ।
तन्मध्ये रसकोणन्तु लिखेन्मूलमनुं स्मरन् । चन्द्रविम्बं लिखे-
न्मध्ये तस्योर्ध्वं प्रतिमां लिखेत् । तस्य मध्ये न्यसेत् कुम्भं
वने स्रग्दामभूषिताम् । तस्य मध्ये न्यसेत् कृत्यां सर्वलक्षण-
संयुताम् । पूजयेच्च यथान्यायं पायसन्तु निवेदयेत् । परि-
तोष्य घटे न्यस्य चासिताङ्गादिभैरवान् । असिताङ्गो रुरुश्चण्डः
क्रोधीशोऽक्षतभैरवः । कपाली भीषणश्चैव संहारश्चाष्टमः स्मृतः ।
गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य तद्वाह्ये क्षेत्रपालकान् । लोकपालं यजेद्देवीं
तदग्रे होममाचरेत् । जुहुयादाज्यापामार्गावक्षताभिरमर्षणः ।
दूर्वाग्रखदिराश्वत्थं प्रत्येकन्तु शताधिकम् । कुण्डे वा स्थण्डिले
वापि होमकर्म समाचरेत् । तस्य दक्षिणपार्श्वे तु लक्ष्मीं ध्यायेद्
यथाविधि । कुण्डमध्ये न्यस्येद्देवीं दक्षिणे तु श्रियं स्मरेत् ।
वामपार्श्वे स्मरेद्देवीं हृत्क्षेत्रां परमेश्वरीम् । तस्यैव वामपार्श्वे
तु पूजयेद्दश नम्यकान् । अयुतं मूलमन्त्रञ्च जपेन्मृत्युविनाशनम् ।
अयुतं स्मृण्वहत्यायां जपेत् परिमलं विदुः । महाव्याधिप्रशमनं
तावज्जघ्नाभिषेकतः । एवं यः कुरुते मर्त्यः पुण्यां गतिमवाप्नु-
यात् । येन ज्ञातं परिमलं यस्य वक्त्रे स्थितं सदा । तस्यावश्यं

निवेद्येत व्याधिभ्योऽपि भयं न हि । इत्यादिविधिना चन्द्रे ज्ञेयः
परिमलो विधिः । महाशान्तिकरः पुंसां दुःखादिविघ्ननाशनः ॥
इति कृत्यापरिमलः ॥

अथ जयदुर्गा । चतुर्दशपटले ॥ दुर्गे दुर्गे पदं चोक्त्वा रक्षणीति
पदं ततः । तारादिवह्निजायान्तो जयदुर्गामहामनुः ॥ जाति-
मध्यगतं कृत्वा न्यसेन्मन्त्रपदं बुधः । रक्षाकरीयं कथिता
जयदुर्गा वर्मसंयुता । श्यामां त्रिलोचनां दुर्गां ध्यात्वा त्वेनां चतु-
र्भुजाम् । शङ्खं चक्रं शरं शूलं वहन्तीं रौद्ररूपिणीम् । युद्धे च
व्यवहारादौ जयेदेतज्जपान्नरः । जयां श्रीं पूजयेन्नित्यां शङ्खश्च
कुरिकां तथा । जयदुर्गामनुः प्रोक्तः कथ्यते चापरो मनुः ।
नमो भगवतीत्युक्त्वा ज्वालामालिन्यतः परम् । गृध्रगणपरि-
हृते द्विठस्तारादिरीरितः । श्रीं नमो हृदयं प्रोक्तं भगवति
शिरस्तथा । ज्वालामालिनीं शिखां गृध्रगणपरिहृते ततः ।
कवचं स्वाहास्त्रमित्येतत् जातियुक्तं न्यसेत्तनौ । अयुतं नियु-
तञ्चैतज्जयमन्त्रं यजेज्जयौ । रुद्राङ्गनाग्निजायाभ्यां रुद्धा ज्वाला-
मुखीत्यपि । मन्त्रान्तरं समाख्यातं ज्वालामुख्यामनुत्तमम् ।
दीपतैलाक्तपादोऽर्द्धरात्रे गुरुदिनादितः । जपेदष्टसहस्रन्तु
त्रयोविंशतिवासरान् । प्रत्यहं सा रौप्यषट्कं ददातीति न
संशयः । नारायणीयं कथितमगस्त्यैर्नवधा पुनः । दुर्गा नव-
प्रकाराख्या नवदुर्गा विशेषतः । सुसिद्धिमिच्छता गोप्यो मान-
वेन समीरयेत् । पुरोऽपि नृपतेऽद्यापि धार्मिकस्य न्यशेषतः ।
नवदुर्गाविधानन्तु दर्शयेत् कर्मगौरवात् ॥ नृपश्च सम्यगाराध्य
मन्त्रश्च विविधैर्धनैः । भक्त्या सन्निहितं कुर्याद्रक्षार्थं नित्यमा-
दरात् । आपत्स्वयं प्रयोक्तव्यो मारणादौ विशेषतः । ततो
मन्त्री प्रयत्नेन प्रकुर्यान्मारणक्रियाम् । परैर्दुर्द्धर्षितो मन्त्री
रात्रे सर्वं निवेदयेत् । निवेद्य विधिवत् पश्चात् मन्त्रवर्षेण निर्दे-

हेत् । स्मृतिमात्रेण वै मन्त्री रिपून् सर्वान् विनाशयेत् । प्रदद्या-
दम्बिकां तस्मै सहस्रं शतमेव वा । गवां सुवर्णनिष्काणां भूमिं
वा शस्यशालिनीम् । सर्वशान्तिमवाप्नोति सर्वरक्षाकृतिर्भवेत् ॥
इति फेत्कारिणीतन्त्रे जयदुर्गाष्टभगणपरिवृतज्वालमुखी-
प्रयोगः ॥

इति श्रीप्राप्तोपिण्यां चतुर्थे काम्यकाण्डे कुक्कुटीच्छिष्ट-
चाण्डालिनीधूमावतीकृत्यापरिमलजयदुर्गाष्टभगण-
परिवृतज्वालमुखीप्रयोगरूपपञ्चवकथनं नाम
चतुर्थः परिच्छेदः ॥

अथ दुर्गोत्सवः ॥ मत्स्यसूक्ते महामन्त्रे उपरिभागे एक-
चत्वारिंशत्पटले ॥ भगवानुवाच ॥ अथ चाश्वयुजे शुक्लपक्ष-
मासाद्य नन्दिकाम् । समाराध्य ततो दुर्गां हविष्याशी जिते-
न्द्रियः । कृत्वा स्रोतो जले स्नात्वा तस्यास्तीरे समर्चयेत् ।
तस्या इति स्त्रीलिङ्गनिर्देशान्नद्यास्तीरे समर्चयेदित्यर्थः ॥ पूजा-
प्रकारोऽपि तत्रैव ॥ नन्दायां पूजयेत् कुम्भे द्वितीयायाञ्च
पुस्तके । तृतीयायां तथा खड्गे चतुर्थ्यां केशशोधनम् । पञ्चम्यां
सूर्यविम्बे च षष्ठ्यां विल्वस्य मूलके । सप्तम्यां पत्रिकायान्तु
अष्टम्यां प्रतिमासु च । ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां षष्ठ्यां विल्वाभि-
मन्त्रणम् । मूलाद्यपादे सप्तम्यां पत्रिकायाः प्रवेशनम् । पूर्वा-
षाढायुताष्टम्यां देवी पूज्या महोत्सवैः । उत्तरेण नवम्यान्तु
बलिभिः पूजयेच्छिवाम् । अवनान्ते दशम्यान्तु प्रणिपत्य विस-
र्जयेत् । एतेन देवीपुराणोक्तस्य कन्यासंस्थे रवी शक्रशुक्लामारभ्य
नन्दिकामिति वचनस्य षष्ठीतः प्रभृति नवमीपर्यन्तं पूजयामि-
त्येकत्वेनोक्तमिति स्मार्त्तभट्टाचार्यव्याख्यानम् । नन्दिकाप्रति-
पदिति दुर्गाभक्तितरङ्गिण्युक्तं युक्तमिति वाच्यम् । महानवमी-
विहितषष्ठ्यतिक्रमे मानाभावादिति वचनादेवं प्रतिपदिति

दुर्गाभक्तितरङ्गिण्युक्तमेव भद्रमुत्पश्यामः । केशशोधनमिति सप्त-
म्यर्थे प्रथमा । केशशोधनकङ्कतिकायां पूजयेदित्यर्थः ॥ नक्ष-
त्राणामभावे कृत्यलोपः स्यादित्याह तत्रैव ॥ नक्षत्राणाम-
भावेऽपि षष्ठ्यादिक्रमशस्तथा । सर्वमेव विधिं कुर्यात्तारालाभे
फलोदयः ॥ फलोदयः विशिष्टफलोदय इत्यर्थः । अन्यथा
नक्षत्राभावे फलाभावप्रसङ्गः स्यात् । इति प्रतिपदादिकल्प-
कथनम् ।

अथ पूजादिकालस्तत्रैव ॥ ज्येष्ठा वाप्यथवा षष्ठी सायं-
काले न चेद्भवेत् । सायमेव तथापि स्यादित्यत्र शास्त्राभि-
मन्वणम् । पूर्वां षष्ठीं सनक्षत्रां सायं प्राप्तामपि त्यजेत् । यदा
तु पत्रिकापूजा न परेद्युर्भविष्यति । सन्निकृष्टन्तु यत् पूर्वं पतितं
दिवसस्य च । तद्दिने वरणं कृत्वा परे शाखां प्रवेशयेत् । सप्त-
म्यान्तु यदा षष्ठी निःसृता वा न निःसृता । वर्द्धते सप्तमी किन्तु
दण्डमात्रं परे यदि । परेऽहनीति शेषः । मुहूर्तमधिका वापि
नवम्यामष्टमी भवेत् । वर्द्धते दशमी चैव तदा कार्यं यथा शृणु ।
न केवलं नवमी दशमी चेति चार्थः । सप्तम्यां विल्ववरणमष्ट-
म्यान्तु प्रवेशनम् । पूजाष्टका नवम्यान्तु दशम्यां प्रेषयेच्छिवाम् ।
अत्र केचित् सामान्यविधिप्राप्ततिथिबाधभियां सप्तम्यां बहुका-
लीनसप्तमीयुतषष्ठ्यामिति व्याख्यान्ति । तत्र षष्ठी न निःसृतेति
वचनमनाकुलं वेति प्रतिभाति । यदा षष्ठी च सप्तम्यां अष्टम्या-
श्चापि वर्द्धयेत् ॥ स्वार्थं इण् पाणिनिविदान्तु णिच् वर्द्धत । अर्थात्
सप्तमीति शेषः । अष्टमी परगा चैव तद्दिने च दिनक्षयः । तदा
षष्ठ्यां पूर्वदिने विल्वस्य वन्दनं मतम् । षष्ठीसंयुक्तसप्तम्यां पत्रि-
कायाः प्रवेशनम् । अतिकल्पे तथाष्टम्यां मृगमयीञ्च प्रवेशयेत् ।
अतिकल्पे अतिप्रत्यूषे ॥ सप्तम्या संयुताष्टम्यां सहापूजोक्तव-
क्रिया । नवम्यान्तु बलिं दद्यादशम्यां प्रेषयेच्छिवाम् । नवम्या-

मष्टमी यत्र नवमी परतो नचेत् । भवेद् वा दशमीविद्वा नवमी
 च परेऽहनि । तदाष्टमीनवम्योश्च द्वयोः पूजादयं किल । एक-
 स्मिन्नेव दिवसे कर्तव्यं बलिभिः सह । अष्टका नवमीपूजा
 त्रिसम्यव्यापिनी परा । तदा तदा नवम्युक्तं बलिदानं परे-
 ऽहनि । त्रिसम्यव्यापिनी चेत् स्याद् यदा पूर्वदिनेऽष्टमी ।
 दशमीविद्वन्नवम्यान्तु कुर्यात् पूजां न संशयः । अष्टकानवमी-
 योगो रात्रियोगो विशिष्यते । अर्द्धरात्रौ शतगुणं सम्यायां
 द्विगुणं स्मृतम् । सप्तम्यादिषु पूर्वाह्णे तारायोगो न चेद्भवेत् ।
 तदाप्यारभ्य पूर्वाह्णे नक्षत्रांशे समापयेत् । दशम्यां श्रवणो
 व्यापी तथोत्थाय कृतक्रियः । प्रातः सम्पूज्य विधिवत् नृत्य-
 गीतपुरःसरैः । प्रतीच्य श्रावणं कालं प्राप्ते सम्प्रेषयेच्छिवाम् ।
 यदि नक्षत्रमाश्रित्य सप्तम्यादि त्रिकं स्थितम् । तदैव श्रवणा-
 पेक्षा दशम्यां केचिदब्रुवन् । श्रवणान्ते गते रात्रौ तदन्ते नवमी
 दिने । स्वस्वस्थानोचितं कर्म दक्षिणान्तं समापयेत् । दशम्यान्तु
 तदप्राप्तौ धनिष्ठायां यथाविधि । प्रेषयेद्भगवतीं दुर्गामशेषैः शार-
 दोक्तवैः । नवमी दशमीयुक्ता श्रवणा तु गता निशि । तदा
 सम्प्रेषयेद्देवीं नवम्यां दशमीक्षणे । अष्टमीदिनपर्यन्ता रात्रौ
 चेन्नवमी भवेत् । नवम्यामपि कुर्वीत महापूजां महानिशि ।
 चन्द्रोदिते निशायान्तु या भवेदष्टमीतिथिः । महाष्टमीति सा
 प्रोक्ता देव्याः प्रीतिकरी परा । ततोऽनु नवमी या स्यात् सा
 महानवमीतिथिः ।

पूजाधारमाह तत्रैव ॥ चित्रं च प्रतिमायाञ्च मृत्सम्यां
 श्रीफलेऽपि च । महायोनौ चन्द्रविम्बे शिलायां योनिमण्डले ।
 पुस्तके पादुके खड्गे महाविम्बे तथैव च । पुण्यक्षेत्रे च
 गङ्गायां देवीमावाह्य पूजयेत् ॥ प्रतिमाकरणविधिनिषेधावपि
 तत्रैव । न गृही मृत्सम्यां कुर्यान्न वै तालमयीं क्वचित् ।

त्रिहस्तां तृणगर्भाच्च विल्वयुग्मे समर्चयेत् ॥ न गृही मृगमयीं
 केवलमृत्तिकया प्रतिमां न कुर्यात्तथा तालमयीं सार्द्धत्रिहस्त-
 परिमितां गृही न कुर्यात् । विधिमाह त्रिहस्तामिति । त्रिहस्तां
 प्रतिमामित्यधिकपरिमाणव्यवच्छेदार्थमुक्तम् । तेन तश्चून-
 प्रतिमाकरणे न दोषः । मृगमय्याः प्रतिप्रसवमाह तृणगर्भा-
 मिति । तेन तृणगर्भमृगमयीपूजने दोषः । चकारो भिन्नक्रमे
 तृणगर्भां समर्चयेत् विल्वयुग्मे चेति । ब्राह्मणादिभेदेन
 विल्वयुग्मस्य विशेषमाह । माहेन्द्रस्थश्च ईशस्थं ब्राह्मणस्य
 प्रशस्यते ॥ ऊर्ध्वस्थमुत्तरस्थश्च क्षत्रियस्य वरानने । वायव्य-
 स्थश्च वैश्यस्य शूद्रस्य च वरानने । माहेन्द्रस्थं तथेशस्थं सर्वेषा-
 मथवा प्रिये । पूर्वादस्थविल्वयुग्मफलमाह । माहेन्द्रस्थे
 ज्ञानवृद्धिरीशस्थे सर्वकामदम् । वायुस्थे च धनावाप्तिरैश्वर्य-
 मुत्तरास्थिते । याम्यस्थे शत्रुवृद्धिः स्यात् कोणगे मरणं भवेत् ।
 वाय्वीशानकोणस्थस्य विशेषफलाभिधानादत्र कोणपदमग्नि-
 नैऋतकोणपरं पारिशेष्यादिति । विल्वयुगस्य शुभलक्षणमथाह-
 त्वञ्चाह तत्रैव ॥ समं वृत्तं समं स्थूलं शस्तं कीटादिदूषितम् ।
 न ग्राह्यं परमेशानि ! कदाचिदूर्ध्वमध्यगम् । ऊर्ध्वगिति क्षत्रिय-
 भिन्नस्याग्राह्यत्वम् । सममिति सर्वस्य । यद्वा कदाचिदुक्तस्थानस्व-
 स्याप्राप्तादूर्ध्वमध्यगमपि ग्राह्यं निन्द्यफलान्श्रुतेरिति तात्पर्यम् ।
 विल्वयुग्मादेश्च्युतिदोषोऽपि तत्रैव ॥ स्नानस्थाने नीयमाने च्युते
 युग्मे महेश्वरि ! । मृगमय्याश्च च्युतिर्यत्र जायते मरणं भुवम् ।
 तद्दोषप्रशमनार्थञ्चायुतं जुहुयाद् द्युतैः । धेतुश्च दक्षिणां दद्यात्
 श्वेताश्वं श्वेतकागलम् ॥ इति विल्वयुगप्रतिमाच्युतिप्रायश्चित्तम् ।

नन्दामारभ्य दशमीपर्यन्तमुत्सवं विदुः । महामहोत्सवं त्रैयं
 त्रिदिनं तत् प्रकीर्तितम् । तदन्यदेवतायागं यः करोति महे-
 श्वरि ! । न तस्य फलमाप्नोति सोऽहो नरकमाप्नुयाद् । देवा

भागशतं सर्वं 'तस्मान्मान्' समर्चयेत् । पुनरष्टम्यां प्रतिमासु
 चैत्यन्तमभिधाय । प्रहरे प्रहरे स्नानं प्रहरे प्रहरे बलिः । प्रहरे
 प्रहरे होममन्त्राभिमिश्रयुतम् । प्रभूतबलिदानञ्च नवम्याञ्च
 प्रशस्यते । नवम्या पूजिता देवी ददात्यनन्तकं फलम् ॥ देशविशेषे
 भूतिविशेषोऽपि तत्रैव ॥ ओड्रदेशे कलिङ्गे च मध्यदेशे तथैव
 च । देवी चाष्टभुजा पूज्या अयोध्यायां सुराष्ट्रके । चोहारे चैव
 श्रीहृष्टे कोशले शववल्लके । अष्टादशभुजा कार्या महेन्द्रे च हिमा-
 लये । कौरवे मथुरायाञ्च केदारं रामठेऽपि च । पूजयेद् द्वादश-
 भुजां मकरन्दे विराट्के । कौमारे चैव गौडं च पारिपात्रे च
 दक्षिणे । देवी दशभुजा कार्या मरहृष्टे गजाक्षये । पूर्णे चैव तु
 नेपाले कच्छमेशे च कङ्कणे । चतुर्भुजा भवेद्देवी द्विभुजा सागरा-
 न्तिके । दीपस्थानन्तु कूर्मचक्रशिरःस्थानम् । तत्तु तन्त्रसारकारि-
 णैव धृतम् । दीपस्थानविवर्जितेनेष्टकारचितस्थानेन कदाचन
 देवीमर्चयेदित्यनेन दीपस्थाने दणकाष्ठादिमयगृहे न दोषः ।
 तथा दीपस्थानभिन्ने इष्टकामयगृहेऽपि दीपस्थानभिन्नस्य प्रति-
 प्रसवमाह ॥ ऐशान्याञ्च महेन्द्रे वा उत्तरे भवनस्य च । कारये-
 ज्ज्वलनं दिव्यं धनैश्वर्यप्रसादतः । एकत्रिंशच्च दैर्घ्येण पञ्चत्रिंश-
 दद्यापि वा । वर्तुलं नवहस्तं वा तूर्यहस्तमथापि वा । विभिन्न
 पार्श्वयोर्भागं कृत्वा मध्यं सुशोभनम् । चतुर्दिक्षु प्रमाणेन देवीं
 तत्रैव कारयेत् । अथ सिंहासनादिलक्षणम् । हस्तमात्रं समुत्सेधं
 लोम तत्र समन्वितम् । सिंहासनं महाचक्रं सर्वतोभद्रमेव च ।
 रजसा मण्डलं कुर्यात् पीठं तत्र निवेशयेत् । क्षीरं श्रीपति-
 कोद्भूतं सहकारमथापि वा । सुष्टिबाहुप्रमाणेन प्रादेशोक्त्या-
 मेव च । प्राप्तेऽष्टधा च कुटिलं चतुष्कोणं समं शुभम् । भद्रासन-
 मिदं प्रोक्तं कूर्मासनमथापि वा । विवाहे सौरयागे च सहकारं
 विवर्जयेत् । वारुणं वा महेशानि ! पञ्चकं देवदाहकम् ।

प्रशस्तं सर्ववेदीषु तथा शालमयानि च । ततोऽरुणेन गन्धेन
कुङ्कुमेन गजेन वा । महायोनिं लिखित्वा तु वह्निः पञ्चदश्या-
म्बितम् । गजेन दृगमदेन ॥ तत्र संस्थापयेद्देवीं सर्वकामार्थ-
दायिनीम् ।

षष्ठीकर्तव्यकर्माह । नित्यं निर्वर्त्तय विधिवत् सायं षष्ठ्यां
ततो गृही । यायादलङ्कृतो मौनी विल्वमूलं समाहितः ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु पञ्चाङ्गेन प्रणम्य च । उत्तराशा-
मुखो भूत्वा पीठं निर्माय साधकः । पञ्च देवान्नमस्कृत्य ततः
सङ्कल्पयेत् सुधीः । ब्रह्मकेणैव मन्त्रेण 'वृक्षं तोयेन स्नाप-
येत् । क्षीरेण पञ्चगव्येन तथा पञ्चासृतेन च । स्नात्वा कुम्भ-
त्रयेणापि सूत्रमाणेति वै ऋचा । निषिक्तेन तु सूत्रेण त्रिगुणेन
च पञ्चधा । वेष्टयेद्दक्षिणावर्त्तं पञ्च त्रीहींश्च वापयेत् । अद्यामुके
मास्यमुके पक्षे एतस्मिन् पुण्यभूप्रदेशे भवन्तमम्बिकाशिवयोः
प्रियतरं शाण्डिल्यगोत्रं विल्ववृक्षम् अमुकगोत्रोऽमुकदेव-
शर्मा अमुककामनया अभिन्नवृन्तफलयुगलयुक्तां शाखां दुर्गा-
स्वरूपतः पूजार्थं नेतुं नक्तमेभिरभ्यर्च्य वृक्षे । हस्तं दत्त्वा वृक्ष-
मूले फलैर्माल्यैः समन्वितम् । संवाह्य तैः समभ्यर्च्य स्थण्डिले पूज-
येत्ततः । गणेशमुत्तरद्वारि पूर्वे चण्डश्च दक्षिणे । प्रचण्डं पश्चिमे
चैव वेतालश्च ततः परम् । मध्ये आधारशक्त्वादीन् साङ्गो-
पाङ्गांस्तथैव च । महारजतसङ्काशां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
नानारत्नसमाकीर्णां कङ्कणैः कटकैरपि । विभ्राजमानां दश-
भिर्बाहुभिः सुमनोहरैः । शरदभोजसङ्काशविकाशिमुखप-
ङ्कजाम् । इन्द्रीवराभैर्विषमैर्लोचनैस्त्रिभिर्भुक्तमैः । विद्योत-
यन्तीं नयनैरुद्दामद्युतिदामभिः । त्रिशूलं करबालश्च चक्रं
वाणश्च शक्त्यपि । चिन्तयेद् वामभागे तु खेटकं पूर्णचापकम् ।
पाशाकुशश्च परशुं ज्वलामासोपशोभितम् । ऊर्ध्वपादं शीर्ष-

पादं महिषोपरिसंस्थितम् । माहिषं छिन्नशिरसमधस्तात्
परिचिन्तयेत् । खड्गचर्मधरं तत्र समुद्भूतं महासुरम् । विल्व-
वृक्षस्थितां ध्यायेत् सर्वकामार्थदायिनीम् । एवं ध्यात्वा महि-
शानि ! आसनं प्रतिपूज्य च । मूलेनावाहनं कुर्यात् प्रद-
द्यादासनं ततः । पाद्यादिकं ततो दत्त्वा अङ्गपूजां विधाय च ।
पूर्वादिपत्रमूलेषु जयन्त्यादीन् समर्चयेत् । पत्राग्रे चैव ब्रह्मादीन्
भैरवान् पत्रमध्यतः । तत्रागत्य वृक्षमूले वृक्षाग्रे च समर्चयेत् ।
वेतालं मणिभद्रञ्च यक्षकञ्च तथैव च । त्रिपुरान्तकं समाख्यातं
कणं हेतुकमेव च । अग्निजिह्वरसञ्चैव गन्धपुष्पैः समर्चयेत् । ततो
ग्रहान् दिगीशांश्च तदस्त्राणि च तद्वह्निः ॥ अत्र दिक्पालतदस्त्र-
पूजायां विशेष उक्तः शारदातिलके चतुर्थपटले महाप्रामाणिकै-
र्लक्षणाचार्यैः । यथा । अन्ते यजेश्लोकपालान्मूलपारिषदान्वितान् ।
हेतिजात्यधिपोपेतान् दिक्षु पूर्वार्दितः क्रमात् ॥ मूलपारिषदा-
न्वितानिति अस्यायमर्थः । यदा शक्त्यावरणे इन्द्रादिपूजा तदा
प्रत्येकं शक्तिपारिषदायेति एवं गणपतिपूजायां प्रत्येकं गणेश-
पारिषदायेति एवं सूर्यपूजायां प्रत्येकं सूर्यपारिषदायेति । एवं
विष्णुपूजायां विष्णुपारिषदायेति । हेतीति प्रतियोगे जात्यधि-
पानां पूर्वमुच्चरणं पश्चाद्देवीनां मूले हेतिशब्दस्य पूर्वनिपातः । शस्त्र-
जातयः स्वरतेजःप्रेतरक्षोजववातक्षेत्रभूतनागलोकान् सवाहनान्
सपरिवारानित्यपि ज्ञेयम् ॥ दिक्पालानाह तत्रैव ॥ इन्द्रमग्निं
यमं रक्षो वरुणं पवनं विधुम् । ईशानं पन्नगाधीशमध ऊर्ध्वं पिता-
महम् । पीतो रक्तोऽसितो धूम्रः शुक्लो धूम्रः सितावुभौ ।
गौरोऽरुणः क्रमादेते वर्णतः परिकीर्त्तिताः । तेषां वाहनानि
राघवभट्टधृतानि । यथा । ऐरावताजमहिषनरमकरहरिणाञ्च-
वृषभरथहंसाः । एतेषां वीजानि कपिलपञ्चरात्रे ॥ यान्मु-
ल्लोमद्वितीयन्तु द्वितीयं लविलोमतः । चतुर्थकं विलोमेन वानु-

लोमेन चाष्टमम् । तृतीयश्चानुलोमेन न विलोमात् तृतीयकम् ।
चतुर्थं सप्तमं वर्णं वानुलोमेन संस्थितम् । चतुर्थं खविलोमेन
तृतीयं गविलोमतः । सुरान्तेषु सुनादाभ्यां भेदितं सर्वमेव तत् ।
आनुपूर्वीदृतं वीजं ब्रह्माण्डं वासवादिकमिति । एतानि
वीजानि दीर्घाणीति सम्प्रदायविदः । अनन्तब्रह्मणोर्माया पाशवी
इति केचित् । पृथ्व्यग्निपवनाद्यन्ता वरुणानिलसेन्दुकैः । अमन्त-
विन्दुसंयुक्तैरर्थाः पाशेन माययेति । प्रयोगो यथा । ओं लां
इन्द्राय पीतवर्णाय सुराधिपतये वज्रहस्ताय ऐरावतवाहनाय
सपरिवाराय दुर्गापारिषदाय नमः । एवं रां अमनये पिङ्गल-
वर्णाय तेजोऽधिपतये शक्तिहस्ताय अंजवाहनाय सपरिवाराय
दुर्गापारिषदाय नमः । इत्यादि ऊह्यम् । तदुक्तं राघवभट्ट-
हृतेन ॥ प्रयजेत् स्वदिक्ष्वमलधीः स्वजात्यधीरहेतिपरिवारसंयुता-
निति ग्रन्थकृदपि ॥ नित्यातन्त्रे ॥ लोकपालान् यजेदन्ते
वाहनायुधसंहतान् । इत्येषां पूजानन्तरमायुधान् पूजयेत् ॥
शारदायाम् ॥ वज्रं शक्तिं दण्डमसिं पाशमङ्कुशकं गदाम् ।
शूलं चक्रं पद्ममेषामायुधानि क्रमादिदुः ॥ मेरुतन्त्रे चतुर्थ-
प्रकाशेऽपि ॥ वज्रं शक्तिं दण्डखड्गपाशाङ्कुशगदाः पुनः । पूर्व-
तस्तु तथैश्यान्त्यां शूलचक्रास्त्रजान्वितमिति । आयुधानां रूप-
सूक्तम् शारदायाम् ॥ पीतशुक्लासिताकाशविद्युद्रक्तसिता-
सिताः । कुरुविन्दपाटलाभा वज्राद्याः परिकीर्तिताः । कुरु-
विन्दः पद्मरागः ॥ तत्र प्रयोगो यथा ॥ ओं वज्राय वज्रहस्ताय
पीतवर्णाय वज्रलाङ्घितमौलयै सवाहनाय सपरिवाराय
दुर्गापारिषदाय नमः । इत्याद्यूह्यम् । तदुक्तं राघवभट्टहृतेन ।
अर्था वह्निर्निजमलक्षितमौलिद्युक्ता स्रस्त्रायुधाभयसमुद्यतपाणि-
पद्मा इति ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ बलिं दद्याद्विधानेन होमं कुर्याद्विधा-
नतः । यवं क्षीरं शाल्यं शाल्यार्थं निवेदयेत् । यज्ञेऽग्नी

यावकाञ्च माषभक्तमथापि वा । कृताञ्जलिस्ततो भूत्वा
 जानुभ्यामवनीं गतः । ततो बोधनमन्त्राञ्च पाठयेत् सुरपूजिते ।
 ऐं रावचस्व बधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च । अकाले ब्रह्मणा
 बोधो देव्यास्त्वयि कृतः पुरा । अहमप्याश्विने मासि ततस्त्वां
 बोधयामि ते । षष्ठ्यां नक्षत्रयुक्तायां सायाह्ने बोधयामि ते ।
 एतदर्थं आर्द्रानक्षत्रालाभेन पाठ्यं तात्पर्यार्थस्यासमत्वतत्त्वा-
 दिति । श्रीगैलशिखरे जातः श्रीफलः श्रीनिकेतनः । नेतव्यो-
 ऽसि मया गच्छ पूज्यो दुर्गास्वरूपतः । अशेषसुखलाभाय नारी-
 विभवइतवे । नेतव्यः स्त्रोदिते गेहे सर्वकामप्रदो भव । मेरु-
 मन्दरकैलासहिमवच्छिखरे गिरौ । जातः श्रीफलवृक्ष ! त्वमम्बि-
 काशङ्करप्रियः । नमस्ते विष्वक्त्राय सर्वकामप्रदाय च । दातव्यं
 स्त्रोदिते हस्तं पूजनीयं फलद्वयम् । महादेवप्रियोऽसि त्वं श्रीवृक्ष !
 सर्वकामदः । दुर्गायज्ञनिमित्तार्थं शास्त्रामेकां प्रयच्छ मे । तच्च
 आरोहयेत् षष्ठादुत्तराशामुखेन च । किञ्चिदुष्णेन तोयेन
 कुशपुष्पफलाक्षतम् । शङ्के कृत्वा ददेदर्थं विष्वक्त्रोद्भवेन च ।
 दन्तकाष्ठं ततो दद्यादरिष्टञ्चानुमार्जयेत् । दूर्वाक्षतेन सिद्ध्यर्थं
 वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ इति विष्वक्त्रनिमन्त्रणरूपषष्ठी-
 कृत्यम् ।

अथ सप्तमीकृत्यं तत्रैव ॥ मूलयुक्तेन सप्तम्यां भास्करे
 चोदिते प्रिये ! । विष्वक्मूलं ततो गत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
 गृहीत्वा चैव कटारं सुतीक्ष्णं मुष्टिसंयुतम् । द्वादशाङ्गुलकं मानं
 मुष्टिः षडङ्गुलं स्मृतम् । क्षिप्वि क्षिप्वि युगं दद्यात्तारयुग्मं
 तथैव च । अस्त्राय हृदयान्तोऽयं क्षिप्रमन्त्र उदाहृतः । युग-
 मिति सप्तम्यर्थे प्रथमा युगे अर्थाद्विष्वक्त्रयुगान्वितशास्त्राविशेषे ।
 दद्यादर्पयेत् पूर्वोक्तकटारकमिति शेषः । रजकस्य वस्त्रं
 ददातीतिवदत्र दाधातोर्पर्यणार्थकता । अर्पणमन्त्रमाह । क्षिप्वि

क्षिप्नोति न तु क्षिप्ति क्षिप्नोत्यनेन युगशब्दात् त्रयस्त्रिंशी-
 त्वस्य चतुष्कत्वापत्तेः । छेदनमन्त्रस्तु तारयुग्ममित्यादि । क्षिप्ते
 छेदने मन्त्रस्त्रिंशमन्त्र इत्यर्थः । चालनमन्त्रस्तु । चामुण्डे !
 चलयुग्मस्तु चालयद्वितयं तथा । शीघ्रञ्च मन्दिरञ्चैव प्रविश
 पूजालयं पदम् । ताराद्यो वज्रजायान्तो मनुनानेन चालयेत् ॥
 छेदनकाले स्त्रीप्रभृतीनां दृष्टिर्निषिद्धा यथा तत्रैव स्त्रीणां
 दृष्टिः पशोर्दृष्टियथा नैव तु छेदने । तथा कुर्यात् प्रयत्नेन
 शिविकायां प्रवेशयेत् । पूजादिषु प्रणयेत् तदाह ॥ उन्मत्तं
 पतितं क्लीवं वामनं क्षिदसंयुतम् । न योजयेद्हरिद्रुचं मन्त्रकुण्डं
 न वेशयेत् । छेदने नयने काले स्थापने च विशेषतः । भस्मे
 तु मरणं विद्यात् प्रायश्चित्तं तदाचरेत् । पार्श्वे दीपयुगं दद्या-
 दिक्षुदण्डाश्रयं द्वयम् । गृहप्रवेशकाले च घटयुग्मञ्च स्थापयेत् ।
 घटं सम्मार्जनीयुक्तं रक्तसूत्रेण गुम्फितम् । चूतपत्रसमायुक्तां हर्म-
 च्छेदनभूषिताम् । द्वारि द्वारि न्यसेत् सक्तां सपुष्पां शोभनां
 शुभाम् । समूलां क्षिन्नरहितां तोरणेन विभूषिताम् । जनतीति
 वत् स्रक्शब्दात् समूहार्थे ताप्रत्ययः । सक्तां मालासमूहं द्वारि
 न्यसेदित्यर्थः । प्राप्ते प्रतोलिकां द्वारि गृहिणी लक्ष्णान्विता ।
 साध्वोभिर्नवनारीभिः कृतमङ्गलपूर्वकम् । वीजयेद्वाजनेनापि
 वामदक्षिणपार्श्वयोः । कटुत्रयं सलवणं मुखे कृत्वा मण्डिष्वरि । ।
 देव्याः प्रचुम्बनं कुर्यात्ततः कुर्याद् गृहाङ्गने । पत्रिकां स्नान-
 पीठे च वस्त्रादीन् मध्यदेशके । देशविशेषे नवपत्रिकाक्रम-
 माह । माणादीञ्चैव श्रीशैले ध्यान्यादि मलये गिरौ । क्रतु-
 कादिं सागरान्ते कचू चैकाम्त्रकादिके । रश्मादिं गौडे वज्रं च
 कौमारे कालरूपके । प्रतिपीठे यजेद्वापि लक्ष्मीकामेन सुन्दरि । ।
 रश्मा कचू हरिद्रा च जयन्ती विल्वदाडिमौ । यशोको माधव-
 चैव धान्यादिर्नवपत्रिका । समूला पत्रिका पाञ्चा हरिद्राधान्यकं

विना । समूला एव रक्षा स्याद्रामरक्षां विवर्जयेत् । श्वेतरक्षा
 रान्यरक्षा तथा चैव सुगन्धिनी । एषामेकतमं ग्राह्यं वीजरक्षां
 विवर्जयेत् । शर्करास्वादयुक्तायाः फलं हृत्तञ्च सन्यजेत् । त्रिपुत्र-
 चैकपुत्रञ्च मृतवत्सञ्च वर्जयेत् । द्विजातिरोपितं ग्राह्यमथवा
 गिरिसम्भवम् । ब्राह्मणस्य गृहे जातं तीर्थेभ्योऽन्यसमुद्भवम् ।
 अन्यजस्त्रालये जातं श्मशाननिलयञ्च वा । शाखोटमूर्द्धजं शुष्कं
 न्याय्यं स्याददूरधुत्तकम् । एवमेव च मृत्सम्यग्यामानाय शुभजै-
 र्वैः । स्थापयेत् शङ्खतोयेन प्रतिमायाञ्च दर्पणे । दन्तकाष्ठं
 ततो दद्यान्मन्त्रेण च विशेषतः । दशाक्षरेण देवेशि ! पञ्च-
 गव्येन चान्तरम् । प्रत्येकेन ततः पश्चात् तथा पञ्चामृतेन च ।
 त्रिशीतेन चिरक्तेन तथा तीर्थोदकेन च । वेद्यामीशानतो वायु
 पत्रिकायाश्च स्थापनम् । मध्ये विल्वं विज्ञानीयादथवा एक-
 मूलकम् । रक्षावृत्ते निवर्त्तनीयाद्विष्णुकान्तालतात्रिभिः । वेष्ट-
 यित्वा तु रक्षायां हस्तोच्छ्राये तु युग्मकम् । पीतसूत्रेण बस्त्रेण
 वेष्टयेत्कुटान्वितम् । कुसुमरक्तं चीमं वा दुकूलं कीटकानि
 च । वर्जयेत् प्रथमं देवि ! ह्यलक्ताक्तं विशेषतः । महोत्सवे
 ततः कुर्याद् वेदघोषपुरःसरम् । कुमारीणाञ्च साध्वीनां श्राव-
 येच्च तथा ध्वनिम् । बलिकर्मणि यात्रायां प्रवेशे नववेश्मनः ।
 महोत्सवे च माङ्गल्ये तत्र स्त्रीणां ध्वनिः शुभः । निर्मञ्छनं तथा
 कुर्याद्बाजजम्बूफलादिभिः । स्वागतं कुशलप्रश्नमासनञ्च निवे-
 दयेत् । जानुभ्यामवनीं प्रेत्य पठेन्मन्त्रं कृताञ्जलिः । श्रीं शार-
 दीयामिमां पूजां गृहाण त्वमिहागता । स्वागतन्ते महादेवि !
 विश्वेश्वरि ! नमोऽस्तु ते । धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवि-
 तञ्च नः । आगतासि यतो दुर्गे ! माहेश्वरि ! ममाश्रमम् । अर्घ्य-
 मन्नं फलं पादं मालां मलयवासिनि ! । गृहाण वरदे ! देवि !
 कल्याणञ्च प्रदेहि मे । चण्डिके ! चण्डरूपे ! त्वं सर्वकामप्रदे !

श्रीमे ।। गृह्यार्थमिदं भद्रे । आगच्छ मम मन्दिरम् । गृहीत्वा
 शारदीं पूजां मर्त्यमण्डलमागता । चण्डिके ! त्वां नमाम्यद्य पुष्प-
 मर्घ्यं प्रगृह्यताम् । चण्डि ! त्वं चण्डरूपासि सुरतेजोमहाबले ।।
 प्रविश्य तिष्ठ मन्त्रे हे यावत् पूजां करोम्यहम् । सामान्यार्घ्यं विधा-
 याथ आसनं प्रतिगृह्य च । विकिरान् विकिरेत्तत्र प्राणायामं
 ततश्चरेत् । गणेशग्रहदिक्पालान् कलसे पूजयेत्ततः । स्नाप-
 येच्च स्वमन्त्रेण वरयेदर्घ्यपात्रकम् । दिनेशार्घ्यं ततो दद्या-
 द्भूतशुद्धिमथाचरेत् । दशाक्षरेण मन्त्रेण भावयेद्रक्तबुधुदम् ।
 तन्मध्ये रुक्मब्रह्माण्डं पुनरेव तु भेदयेत् । तन्मध्ये चिन्तये-
 द्देवीं सर्वकामप्रदायिनीम् । जटाजूटसमायुक्तामर्जुन्दुक्त-
 शेखराम् । नवयौवनसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम् । त्रिनेत्रां
 पूर्णवदनां महिषासुरमर्दिनीम् । त्रिशूलञ्च तथा चक्रं खड्गं
 वाणं तथैव च । दक्षिणे च तथा शक्तिं वामतः खेटकं धनुः ।
 पाशाङ्कुशञ्च घण्टाञ्च नागहारगरीयसीम् । अधस्तान्महिषं
 तद्वद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत् । शिरश्छेदोद्भवं तद्वदान्वं खड्गपा-
 णिनम् । हृदि शूलेन निर्भिन्नं निर्यदन्त्रविभूषितम् । देव्यास्तु
 दक्षिणं पादं समं सिंहोपरिस्थितम् । किञ्चिद्दूर्ध्वं तथा वाम-
 मङ्गुष्ठं महिषोपरि । एवं सच्चिन्त्य मनसा प्रतिमां कृत्वा सद्यसेत् ।
 आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मानमच्चेयेत् । मातृकान्यासपूर्वेण
 ब्रह्मान्यासमथाचरेत् । मन्त्रन्यासं ततः कृत्वा तारेणार्घ्यं विशो-
 धयेत् । अर्घ्यं स्वीत्तरतः कार्यं पाद्यमाचमनीयकम् । मधुपर्कं
 ततः पार्श्वे प्रोक्ष्याच्च जपेन्ननुम् । अष्टकत्वं जपेन्नन्वी गायत्र्या
 रक्षयेत्ततः । ओं दुर्गायै विद्महे नारायण्यै धीमहि । धियो
 यो नः प्रचोदयादित्तीरयेत् । तेन तोयेन देवेशि ! यागवस्तूनि
 सेचयेत् । गणेशमथ चैशान्यां गणपं गुरुपादुकाम् । गुरुभ्यः
 परमं ज्ञेवं परमेष्ठिगुरोः परम् । गुरुं ज्ञानञ्च वैराग्यमेव-

र्थश्च यथा क्रमात् । रक्तं श्यामञ्च हारितं नीलामञ्चैव
 पूजयेत् । धूम्राभं कर्णकाविद्युद्रूपान् धर्मादिकान् प्रिये ! ।
 अधर्मादीनि पत्राग्रे अग्न्यादौ च यथाविधि । अधर्माञ्च तथा-
 ज्ञानमवैराग्यं तथैव च । अनैख्यं कृष्णवर्णं पीतरक्तं विभा-
 कयेत् । अजमेषहंसवर्णरूपान् धर्मादिकानपि । द्वारपार्श्वं
 महाकालं कपिलं कृष्णलोचनम् । नन्दिनं रक्तपीतञ्च शूल-
 चट्टाङ्गधारिणम् । भुजङ्गश्चेतसङ्काशं द्विभुजं पङ्कजाननम् ।
 चण्डिशञ्च करालास्यं पिङ्गीङ्घ्रनयनं यजेत् । अधः कूर्मशिवाकृदां
 शरच्चन्द्रनिभाननाम् । आधारशक्तिं प्रयजेत् पङ्कजद्वयधारिणीम् ।
 मूर्ध्नि तस्याः समासीनं कूर्मासनं समर्चयेत् । ऊर्ध्वं ब्रह्मशिला-
 सीनमनन्तं कुन्दसन्निभम् । अधश्चक्रधरं मूर्ध्नि धारयन्तं वसु-
 न्धराम् । तमालश्यामलाङ्गीञ्च नीलेन्द्रीवरलोचनाम् । अभ्य-
 र्चयेदसुमतीं स्फुरत्सागरमेखलाम् । तत्र सञ्चिन्तयेत् पद्मं
 विकारनवकेशरम् । मन्त्री प्रकृतिपत्राणि भावयेद्दशकर्णिकम् ।
 भूस्तत्त्वञ्च भुवस्तत्त्वं स्वस्तत्त्वञ्च तथैव च । सत्त्वं रजस्तम इति
 सूर्यादीनां त्रिमण्डलम् । पुनरानन्तरं वज्रनखदंष्ट्रायुधाय च ।
 महासिंहाय वर्मास्त्रमहासिंहमनुर्मतः । दद्यादासनमेतेन मूर्त्तिं
 मूलेन कल्पयेत् । गृहीत्वा रक्तकृसुमं प्रकुर्यात् पाणिक-
 ष्टपम् । कृत्वा सम्पूर्णपात्रञ्च गन्धपुष्पाक्षतानि च । हृदये
 स्थापयेद्भक्त्या ध्यात्वा पूर्वोक्तवर्त्मना । पूजयेदुपचाराद्यैर्मण्डले
 स्थापयेत्ततः । आसनं स्थागतं पृच्छेद् दद्यात्पाद्यादिकं त्रिकम् ।
 मधुपर्कं ततो दद्यादङ्गपूजां विधाय च । दर्शयेदष्टमुद्राञ्च तत
 आवाहनं पठेत् । श्रीं आवाहितासि दुर्गे ! त्वं मृगमय्यां श्रीफले-
 ऽपि च । स्थिरा त्वं गृहिणी भूत्वा गृहे कामप्रदा भव । एहि
 दुर्गे ! महाभागे ! पत्रिका गृह्यतामियम् । तव स्थानमिदं भद्रं
 शरणं त्वां नमाम्यहम् । त्वं देवि जगतां मातः ! दृष्टिसंहार-

कारिणि । पत्रिकासु समस्तासु सान्निध्यमिह कल्पय । आयु-
 देहि धनं देहि यशो राज्यञ्च देहि मे । सन्तुष्टा चात्र मन्त्रे हे मनो-
 ऽभीष्टं प्रसाधय । ततः पूर्वादिपत्रेषु रुद्रचण्डादिकान् यजेत् ।
 रुद्रचण्डां प्रचण्डाञ्च चण्डोग्रां चण्डनायिकाम् । चण्डां चण्ड-
 वतीं चण्डरूपाञ्चैवातिचण्डिकाम् । अग्निवर्णां ततो मध्ये
 उग्रचण्डां समर्चयेत् । सर्वा युवत्यो दीप्ताङ्गा वराभयकराः शुभाः ।
 रक्ताः पीताम्बरधरा नानाभरणभूषिताः । त्र्यक्षरेण च मन्त्रेण
 वागाद्येन महेश्वरि । पूजयेदष्टपत्रेषु दलाग्रेषु विशेषतः ।
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही च
 तथेन्द्राणी चामुण्डा चण्डिका तथा । दण्डं कमण्डलुं पद्मा-
 दक्षसूत्रमथाभयम् । बिभ्रती कनकच्छायां ब्राह्मी कृष्णाजिना-
 म्बरा ॥ १ ॥ शूलं परश्वधं क्षुरं दुन्दुभिं चन्द्रशोभितम् ।
 वहन्ती हेमसङ्काशा ध्वेया माहेश्वरी सदा ॥ २ ॥ अङ्गुशं दण्ड-
 खट्वाङ्गं पाशञ्च दधती करैः । ध्वेया बभ्रुकसङ्काशा कौमारी
 कामदायिनी ॥ ३ ॥ चक्रं घण्टां कपालञ्च शङ्खञ्च दधती करैः ।
 तमालश्यामला ध्वेया वैष्णवी विद्युतोज्ज्वला ॥ ४ ॥ सुषलं
 करवालञ्च खेटकं दधती हलम् । करैश्चतुर्भिर्वाराही ध्वेया
 कालानलच्छविः ॥ ५ ॥ अङ्गुशं तोमरं विद्यां कुलिशं बिभ्रती
 करैः । इन्द्रनीलनिभेन्द्राणी ध्वेया सर्वसङ्घहिदा ॥ ६ ॥ शूलं
 कपालं तृशिरः कृपाणं दधती करैः । मुण्डसङ्घमण्डिता ध्वेया
 चामुण्डा रक्तविग्रहा ॥ ७ ॥ अक्षस्रजं रक्तस्रवं कपालं नील-
 नीरजम् । वहन्ती हेमसङ्काशा व्याघ्रस्थ चर्मणोज्ज्वला ॥ ८ ॥
 रक्ताक्षीं दण्डिकाञ्चैव तृसिंहीं शिवदूतिकाम् । नारायणीं
 कालिकाख्यां मायाञ्चैव तु भ्रामरीम् । अरविन्दां विशालाक्षीं
 भीमाञ्चैव सरस्वतीम् । अपराजितां सोमलतां अनन्ताञ्च कपा-
 सिनीम् । भद्रकालीञ्च पुरत एताः षोडश नायिकाः । चतुर्भुजा

युवत्यश्च शङ्खचक्रगदाङ्गुशाः । सर्वाभरणसन्दीपाः सिंहस्थाः
शशिमेखराः । कालीयास्त्यक्षरेणैव सम्पूज्या रक्तविग्रहाः । काली-
विलासतन्त्रे विंशतिपटले ॥ आदौ दशभुजा पूज्या घटस्थापन-
पूर्विका । पञ्च देवान् प्रपूज्यादौ पञ्चान्महिषमर्दिनीम् । ततश्च
कार्तिकादीनां पूजाश्च यत्रतश्चरेत् । ततश्च पत्रिकापूजा देवी-
पुराणसम्प्रता । इति वचनात् पत्रिकापूजनात् पूर्वं कार्तिके-
यादीन् पूजयेत् ॥ देव्याः कस्मिन् देशे कः पूज्य इत्याह तत्रैव ॥
अया वामे स्थिता विद्या विजया चापि दक्षिणे । वामे च कार्तिके
देवं दक्षिणे गणपतिं तथा ।

अथ कार्तिकेयध्यानमष्टादशपटले ॥ सुतप्तकनकप्रेक्षं
खड्गपट्टीधरं वरम् । सोणीषमस्तकं देवं मयूरवरवाहनम् ।
ब्रह्माण्डाभ्यन्तरे वीरं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् । ध्यात्वा पाद्यादिकं
दत्त्वा दशधा प्रजपेन्ननुम् । शृणु मन्त्रं प्रवक्ष्यामि कार्तिकेयं
यथोचितम् । ह्रीं गुहाय कार्तिकेयाय सेनान्ये स्नाहयाम्बिता ।
चतुर्दशचरी विद्या कार्तिकेयस्य कीर्तिता । प्रतिमायां हृदि
स्थाने दत्त्वाङ्गुष्ठं सुलोचने ! दशधा मन्त्रमुच्चार्य प्राणन्यासस्ततो
भवेत् ।

अथ जयाध्यानम् ॥ तप्तकाञ्चनसङ्काशां द्विभुजां लोल-
लोचनाम् । कटाक्षविशिखोपेतां दिगम्बरपरिच्छदाम् । दिव्या-
भरणसंयुक्तां ध्यायेत् सिद्धिप्रदायिनीम् । ध्यात्वा पाद्यादिकं
दत्त्वा सम्पूज्य प्रजपेन्ननुम् । मन्त्रस्तु ह्रीं ह्रीं जयायै ह्रीं ह्रीं ।
सप्ताचरी महाविद्या जयायाः परिकीर्तिता । मायाद्वयजया
डेऽन्ता पुनर्मयाद्वयं प्रिये ! । सप्ताचरी महाविद्या कथिता
सुरपूजिता । जयाया हृदयेऽङ्गुष्ठं दत्त्वा मन्त्रं जपेद्दश । प्राण-
सिद्धिस्तदा देवि ! जायते नात्र संशयः ।

अधुनाहं प्रवक्ष्यामि विजयाध्यानमुत्तमम् । दक्षिताञ्जन-

सङ्गाशां दिव्यजां स्वप्ननेक्षणम् । कटाक्षविशिखीहीतामञ्ज-
नाक्षितलोचनाम् । दिव्याम्बरपरीधानां नानारत्नविभूषिताम् ।
ध्यायेत्तां विजयां नित्यां सर्वसिद्धिप्रदायिनीम् । ध्यात्वा पाद्या-
दिकं दत्त्वा दशधा प्रजपेन्ननुम् । मन्त्रस्तु । वाग्भवं शम्भुव-
निता नाम सम्बोधनं ततः । माया च वाग्भवश्चैव मनुः सप्ता-
क्षरः प्रिये ! । विजयाहृदयेऽङ्गुष्ठं दत्त्वा मन्त्रं जपेद् यदि ।
प्राणसिद्धिस्तदा देवि ! जायते नात्र संशयः ।

अथ मयूरध्यानम् ॥ नानाचित्रविचित्राङ्ग ! गरुडाञ्ज-
ननं तव । अनन्तशक्तिसंयुक्त ! कालाहिभक्षणं तव । गरुडस्त्वं
महाभाग ! अतस्त्वां प्रणमाम्यहम् । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा
एकधा मन्त्रमुच्चेत् । माया भगो नादविन्दू डेऽन्तनाम सुलो-
चना । सप्ताक्षरं महामन्त्रं हृदये प्रजपेद् यदि । प्राणसिद्धि-
स्तदा देवि ! मयूरस्य भवेद्ध्रुवम् ॥

अथ मूषिकध्यानम् ॥ वृषाकार ! महाभाग ! वृषरूप !
महाबल ! । कर्मरूप ! वृषस्त्वं हि गणेशस्य च वाहनम् । नम-
स्करोम्यहं देव ! पूजासिद्धिं प्रयच्छ मे । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा
क्षिपेत् पुष्पाञ्जलित्रयम् । मायाद्वयं समुच्चार्य वदेच्च मूषिकं
ततः । डेऽन्तच्च वनितां शम्भोर्मूषिकस्य मनुः प्रिये ! । प्राण-
प्रतिष्ठा पूर्ववत् ॥

सिंहध्यानम् ॥ सिंहस्त्वं हरिरूपोऽसि स्वयं विष्णुर्न
संशयः । पार्वत्या वाहनस्त्वं हि अतः पूजामि त्वामहम् ॥ सिंह-
मन्त्रः ॥ मायाद्वयं समुच्चार्य सिंहाय महाबलाय च । पुनः
मायाद्वयं देवि ! मनुरेष प्रकीर्तितः । द्वादशाक्षरी महाविद्या
सिंहस्य परिकीर्तिता । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा एकधा
मन्त्रमुच्चेत् ॥

ऊनविंशतिपटले ॥ महिषध्यानम् ॥ महिषस्त्वं महा-

वीर ! शिवरूप ! सदाशिव ! । अतस्त्वां पूजयिष्यामि चमस्र
महिषासुर ! । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा एकधा प्रजपेन्ननुम् ।
मायाद्वयञ्च नकुलं नादविन्दुविभूषितम् । महिषञ्च तथा डेऽन्तं
कूर्चं मायाद्वयं तथा । एकादशाक्षरीं विद्यां भक्त्या ते परिकी-
र्त्तिता ।

अथ गणेशध्यानम् ॥ सम्बोदरं महाकायं गजवक्त्रं त्रिलो-
चनम् । सर्वदेवमयं देवं पार्वतीनन्दनं भजे । ध्यात्वा पाद्या-
दिकं दत्त्वा एकधा मन्त्रमुच्चरेत् । मायां कवर्गद्वितीयं
नादविन्दुसमन्वितम् । तथा गणपतिं डेऽन्तं बिलोमेन
पुनर्लयम् ॥

लक्ष्मीध्यानम् । तप्तकाञ्चनसङ्काशां द्विभुजां लोललो-
चनाम् । कटाक्षविशिखोद्गीतामञ्जनाञ्चितलोचनाम् । शुक्ला-
म्बरपरीधानां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् । शुक्लपद्मासनगतां
ध्यायेन्नामस्यप्रियाम् । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा दशधा
प्रजपेन्ननुम् ॥ मन्त्रस्तु ॥ मायां कामञ्च देवेशि ! कम-
लान्तरवासिनी । डेऽन्तं कामं ततो मायां लक्ष्मीदेव्या
दशाक्षरम् ॥

अथ सरस्वतीध्यानम् । शङ्खेन्दुकुन्दसङ्काशां द्विभुजां पद्मलो-
चनाम् । कटाक्षविशिखोद्गीतां दिव्याम्बरपरिच्छदाम् । दिव्या-
म्बरवेशाब्जां वायूपां परमां भजे ॥ सरस्वतीमन्त्रो यथा ॥
मायाञ्च वामकर्णञ्च विन्दुनादसमन्वितम् । सरस्वत्यै पुनर्वीज-
द्वयश्चाष्टाक्षरी मता ॥

ब्रह्मध्यानम् ॥ तरुणादित्यसङ्काशां चतुर्वक्त्रं चतुर्भुजम् ।
चतुर्वेदमयं वक्त्रं धर्मकामार्थमोक्षदम् । ब्रह्ममन्त्रः ॥ मायां
कवर्गस्याद्यन्तु नादविन्दुसमन्वितम् । ब्रह्मणे नमःसर्वगार्ह्यं नाद-
विन्दुसमन्वितम् ॥ मायां सप्ताक्षरं मन्त्रं ब्रह्मणः परिकीर्त्तितम् ।

सावित्रीपूजनं भद्रे ! शृणुष्व कथयामि ते ॥ सावित्री-
ध्यानम् ॥ तप्तकाञ्चनवर्णाभां द्विभुजां लोललोचनाम् । दिव्या-
भरणवेशाढ्यां दिव्याम्बरपरिच्छदाम् । सिन्दूरतिलकोद्दीप्ता-
मञ्जनाञ्चितलोचनाम् । सावित्रीमन्त्रस्तु ॥ मायां सां सावित्रै
ततः पुरः सां मायां ततः परम् । सप्ताक्षरमिदं देवि ! सावित्र्याः
परिकीर्तितम् ॥

अथ नवपत्रिकापूजा मन्त्रसूक्ते ॥ रश्माञ्च द्विभुजां पीतां
शूलपुस्तकधारिणीम् । पूजयेत् कामवीजेन मन्त्रेणानेन शङ्करि ! ।
दुर्गे ! देवि ! समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय । रश्मारूपेण मे
देवि ! शान्तिं कुरु नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥ खड्गशूलाङ्कुशधरमभयं
दधती करैः । महिषासुरयुद्धे त्वं कर्चूरूपासि सुव्रते ! । शक्र-
स्यानुग्रहार्थाय आगच्छ मम मन्दिरम् ॥ २ ॥ मायावीजेन सा
पूज्या हरिद्रामथ चिन्तयेत् । द्विभुजां पीतवसनां त्रिनेत्रां
खड्गधारिणीम् । महिषस्थां विशालार्चीं अम्बरं वामहस्तके ।
हरिद्रे ! वरदे ! देवि ! उमारूपासि सुव्रते ! । मम विघ्न-
विनाशाय पूजां गृह्ण सुरेश्वरि ! ॥ ३ ॥ जयन्तीं रक्तवसनां
पीताञ्च चण्डमालिनीम् । शूलचक्रधरां चैव सर्वालङ्कार-
भूषिताम् । निशुम्भमथने चैव सेन्द्रे देवगणैरपि । पूजितासि
जयन्ति ! त्वमस्माकं वरदा भव ॥ ४ ॥ विपद्दन्वीञ्च द्विभुजां
महावृषभवाहिनीम् । श्वेतामभीतिवरदां गगने तु समर्चयेत् ।
महादेवप्रियकरः सर्वदेवरतः सदा । उमाप्रीतिकरो यस्मात्
तस्मात् त्वां प्रणमाम्यहम् ॥ ५ ॥ दाडिमीपत्रिकां रक्तां रक्ता-
भरणभूषिताम् । रक्तवस्त्रधरां सौम्यामर्द्धन्दुक्तशेखराम् । चतु-
र्भुजां त्रिनयनां महिषोपरिसंस्थिताम् । खड्गचक्रधरां स्कन्धे
वामेनोत्पलपुष्पिकाम् । मन्दरेणैव वीजेन बालाद्येन समर्चयेत् ।
सिद्धमन्त्रं पुरा जातं रक्तवीजस्य सम्युद्धे । उमाप्रीतिकरं

यस्मात्तस्मात्त्वां प्रणमाम्यहम् ॥६॥ अशोकपत्रिकां रक्तां सिन्दूरा-
 वणविग्रहाम् । वाणचापधरां सौम्यां पद्मस्थां नागवाहनाम् ।
 हरप्रीतिकरो वृक्षो ह्यशोकः पापनाशनः । उमाप्रीतिकरस्त्व-
 हि मामशोकं सदा कुरु ॥७॥ श्यामाङ्गीं माणपत्नीञ्च नीलनीरज-
 धारिणीम् । महिषस्थां त्रिनेत्राञ्च कन्यावीजेन चार्चयेत् । पत्ने
 वससि कौमारि ! माणवृक्षे शचीप्रिये ! । मम चानुग्रहार्थाय
 पूजां गृह्ण यथासुखम् ॥८॥ धान्यवृक्षे निमग्नाञ्च द्विभुजां श्वेत-
 विग्रहाम् । श्वेतपद्मोपविष्टाञ्च वराभयकरां शुभाम् । श्रीवीजेन
 सतारेण पूजयेत् कमलाननाम् । जगत्पाण्डितार्थाय ब्रह्मणा
 निर्मितं पुरा । उमाप्रीतिकरं धान्यं शान्तिं कुरु नमो-
 ऽस्तु ते ॥९॥ बहिः पीठे जयन्त्याख्यां दिक्पतीन् सायुधांस्तथा ।
 उपचारैः समभ्यर्च्य हृष्टपुष्टिकरान् पुनः । कुमुदोत्पलपद्मानि
 कुन्दश्रेफालिकाजवाः । वकुलं तगरञ्चैव पुष्पाष्टकमुदाहृतम् ।
 अर्च्यं जपेदष्टशतं होमं कुर्याद् यथाविधि । बलिदानान्तरे चैव
 सादं संत्रपधेयम् । कृताञ्जलिस्ततः कृत्वा जानुस्पृष्टमही-
 ततः । पठेत् स्तोत्रं यथान्यायं वाम्नीजाद्यन्तसंयुतम् ।

अथ स्तोत्रम् । दुर्गां शिवां शान्तिकरीं ब्रह्माणीं ब्रह्मणः
 प्रियाम् । सर्वलोकप्रणेत्रीञ्च प्रणमामि सदाम्बिकाम् । मङ्गलां
 शोभनां शुभां निष्कलां परमां कलाम् । विश्वेश्वरीं विश्वमातां
 चण्डिकां प्रणमाम्यहम् । ईशानमातरं देवीं सर्वलोकभया-
 पहाम् । ब्रह्मेशविष्णुनमितां प्रणमामि सदा उमाम् । विश्वस्थां
 विश्वनिलयां दिव्यस्थाननिवासिनीम् । योगिनीं योगमाताञ्च
 चण्डिकां प्रणमाम्यहम् । ईशानमातरं देवीमीश्वरीमीश्वर-
 प्रियाम् । प्रणतोऽस्मि सदा दुर्गां संसारार्णवतारिणीम् । य इदं
 पठति स्तोत्रं शृणुयाद्वापि भक्तितः । स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मोदते
 दुर्गया सह । पञ्चघोषेण मेधादिगीतवाद्यादिनिस्स्रनैः ।

नमोऽथ दिवसं पश्चात् संहिताश्रवणेन तु । दिवावसाने स्नात्वा
तु सायंसन्ध्यां समाप्य च । पश्चिमाशामुखो भूत्वा गन्धमाख्यै-
रलङ्कृतम् । ध्यायेत् पूर्वं देवीरूपं हंसमन्त्रेण वाग्यतः । दद्या-
दर्घ्यं नमस्कृत्यात्ततो देवीगृहं व्रजेत् । पञ्चोपचारैर्विधिवत्
पूजयेत् परमेश्वरीम् । हविष्यान्नं ततो भुक्त्वा दन्तकाष्ठञ्च भञ्ज-
येत् ॥ इति सप्तमीकृत्यम् ॥

अथाष्टमीकृत्यम् ॥ ततः कल्पं समुत्थाय अष्टम्यां प्रातरेव
च । नदीतीरं ततो गत्वा स्नानं कुर्यात् समाहितः । अभावे
स्रोतस्तोयेन यत्र सूर्यस्य दर्शनम् । स्वस्ति ततो वाचयित्वा
पञ्च देवान्नमस्य च । स्नानं होमं समुद्दिश्य बलिनिर्देशनं नृतिम् ।
यथा प्रहरपूजा च अर्द्धरात्रे विशेषतः । नवम्याञ्च तथा पूजां
दशम्याञ्च विसर्जनम् । तर्पणं ब्राह्मणानाञ्च गोत्रोद्देशं स्वसंज्ञकम् ।
एवं सङ्कल्प्य मतिमान् देव्याः स्नानं समाचरेत् । तारार्कवचनं
होतुं चण्डिकाहृदयं ततः । पानीयस्य च कथितं क्षीरस्य
शृणु सुन्दरि ! । मायां गां गौर्ध्वं हृदयं पञ्चगव्यस्य च शृणु ।
तारां वाणीञ्च नेत्राभ्यां सर्वतो हृदयान्तकम् । मायान्तनुवुदा-
क्षैव हृदयार्णञ्च शर्कराम् । तारां मायाञ्च गिरिशे ! मधुमन्त्र
इतीरितः । मायां शिखायै नम इति पुनः पानीयकेन तु ।
तारं चक्रं भद्रकाली कवचायेति दधिमन्त्र उदाहृतः । वाम्भवा-
द्यञ्च तैलस्य मायां गौर्ध्वं नमः स्थितम् । उष्णोदकस्य देवेशि !
तथा गुडघृतस्य च । वासन्त्येण महेशानि । तथैवेक्षुरसेन च ।
अनुक्ते चण्डिकाशान्तं यश्चान्तेन महेश्वरि ! । दशाक्षरेण
मन्त्रेण नानागन्धोदकेन च । त्रिरक्तेन त्रिगन्धेन त्रिशीतेन
महेश्वरि ! । फलोदकैस्तीर्थतोयैः पुष्पतोयैः कुशोदकैः । घट-
स्नापनं ततः कृत्वा पीठपूजां समाप्य च । पूर्ववद्यगानं ध्यात्वा
च भक्तेषारोपयेत्ततः । आगतां स्वागतां पुष्पैर्दद्यात् पुष्पा-

दिकं ततः । गायत्र्या स्नापयेद्देवीमङ्गपूजां विधाय च । मधु-
 पकं ततो दद्यात् पुनराचमनीयकम् । पूर्वादिपत्रे सम्पूज्या
 जयन्त्याद्याश्च मातरः । जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपा-
 लिनी । दुर्गा शिवा क्षमा धात्री स्वाहा स्वधा ततः परम् । तत्रैव
 च दलाग्रेषु रुद्रचण्डादिका अपि । रोचनाभां रुद्रचण्डां प्रच-
 ण्डामरुणप्रभाम् । चण्डोयां कृष्णवर्णाञ्च श्यामाञ्च चण्डना-
 यिकाम् । शुक्लाभां चण्डरूपाञ्च धूम्रां चण्डवतीमपि । अति-
 चण्डां पाण्डुराभां पीतवर्णान्तु चण्डिकाम् । वागाद्येन तु
 मन्त्रेण तारादिहृदयान्तकम् । अग्निवर्णमुग्रचण्डां मध्ये तु
 परिपूजयेत् । पूर्वादिष्वष्टपीठेषु चतुःषष्टीः समर्चयेत् । ब्राह्मी
 माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । पञ्चोपचारैर्विधिवज्जय-
 न्त्यादि ततः परम् । जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपा-
 लिनी । दुर्गा शिवा क्षमा धात्री पूजनौयाः प्रयत्नतः । दक्षिण-
 प्रान्तेषु देव्याः स्वाहाञ्चैव स्वधां ततः । अम्बिकां चर्चिकाञ्चैव
 तर्थां कात्यायनीमपि । रक्तदन्तिकाञ्च सर्वादिमङ्गलाञ्च ततः
 परम् । शाकम्भरीं भ्रामरीञ्च शिवदूतीं ततः परम् । महा-
 कालीञ्च गौरीञ्च तर्जनीं भाविनीं तथा । महामोहाञ्च प्रयजेत्
 तथा चैव भयङ्करीम् । ततः पश्चिमप्रान्तेषु भीमां पद्मां शर्चीं
 तथा । मेधाञ्चैव महामायां सावित्रीं विजयां जयाम् । देवसेनां
 धृतिञ्चैव पुष्टिं धृतिञ्च भ्रामरीम् । महामायां महादेवीं महा-
 मेधां तथैव च । कामेश्वरीमुत्तरस्यां कामदामपि चार्चयेत् ।
 भ्रामरीं कालरात्रिञ्च महारात्रिं तथैव च । चक्रेश्वरीं ततश्चैव
 पूजयेद्भगमालिनीम् । धूम्रां भीमाञ्च शान्ताञ्च विदारीञ्च महा-
 म्बिकाम् । लक्ष्मीञ्चैव सुपर्णाञ्च महोग्रोमां तथादरात् । कुल-
 देवीं चाक्षरेण मन्त्रेण च समर्चयेत् । वटुकान् पूजयेद् द्वारे
 द्वौ द्वौ कृत्वा विभागतः । सिद्धाण्यञ्चैव सन्देहं कालपुत्राख्यं

मेव च । क्रियाकुलनिभश्चैव मन्त्राङ्गं देवि ! पुत्रकम् । मन्दरी-
 शैव वीजेन सतारेण प्रपूजयेत् । भैरवानसिताङ्गादीन् चेतेशांश्च
 यजेत् क्रमात् । हेतुकं त्रिपुराङ्गञ्च अग्निजिह्वं तथैव च ।
 कालास्यञ्च करालास्यमेकपादञ्च भीमकम् । अनुग्रहञ्चोर्ध्वभागे
 अधश्च नासिकेश्वरम् । नारसिंहेन वीजेन सतारं हृदया-
 न्तकम् । वह्निः पीठे चार्चयेद्दे तेन वीजेन साधकः । जम्भकं
 मणिभद्रञ्च पूर्णभद्रं तथैव च । विरूपञ्च विरूपाक्षं चित्रकुण्डल-
 मित्यपि । चित्राक्षं चित्ररूपञ्च केलिमालिनमेव च । वरेन्द्रं
 नन्दिनं सिंहं ग्रहान् लोकपतीन् यजेत् । आदित्यादिग्रहा ये च
 ये ग्रहाः क्रूरकर्मणः । तिथयो वासराः सर्वे तेषां हि सन्निधौ
 स्थिताः । ते पूजार्थमिहायान्तु पूजयिष्यामि तानहम् । क्रूर-
 कर्मण इति क्लान्तसत्वात् क्रूराः ।

अथास्त्रपूजा ॥ दक्षिणादिद्रुमेणैव देव्यस्त्राणि प्रपूजयेत् ।
 प्रतिमन्त्रैः स्ववीजैश्च गन्धचन्दनपुष्पकैः । इयं येन धृता
 क्षीणी हतश्च महिषासुरः । त्रिधाराय च शूलाय तस्मै शुद्धा-
 त्मने नमः । असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः ।
 श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपाल ! नमोऽस्तु ते । इत्यष्टावेव प्रय-
 जेत्तीक्ष्णधाराभिरालिकम् । चक्रेश्वरीतिमन्त्रेण लीहदण्डं
 तथैव च । सुदर्शन ! महाचक्र ! दैत्यराजभयङ्कर ! । त्रिपुरा-
 न्तकरः श्रीमान् चक्रवर्य ! नमोऽस्तु ते । चार्वङ्गगणसम्पन्न !
 चक्राय च नमो नमः । सतारश्चक्रमन्त्रोऽयं सर्वविघ्नविनाशनः ।
 नमोऽस्तु पञ्चवाणाय निर्मलाय महात्मने । पञ्चतत्त्वस्वरूपाय
 पञ्चवाणाय वै नमः । शक्तिस्त्वं सर्वभूतानां व्यापकानाञ्च
 व्यापकम् । कालाकालमवष्टभ्य शक्तिवर्य ! नमोऽस्तु ते । रमावीजं
 सतारञ्च सजयं मन्त्रमीरितम् । वामादिशामतः घूञ्याः पञ्चा-
 न्द्वैर्यथाविधि । धर्मप्रदस्त्वं समरे धर्मायामायुधोऽप्यसि ।

रक्षणीयस्त्वया यस्मात् वरानघ ! नमोऽस्तु ते । धृतं कृष्णेन रक्षार्थं
 संहारार्थं हरेण च । त्रयीमूर्तिञ्च सगरं धनुरस्त्रं नमाम्यहम् ।
 अत्यन्तं रामकृष्णाभ्यां धनुषे वल्लिवल्लभा । विजयादिशरान्तञ्च
 धनुर्मन्त्र उदाहृतः । नागराज ! महापाश ! अनन्तवरणाय च ।
 निर्मितो विष्णुना यस्मादतः पाहि नमः स्वधा । चण्डिकायाः
 प्रदत्तासि सर्वानुबालवर्हिणी । कुरिके ! रक्ष मां नित्यं शान्तिं कुरु
 नमोऽस्तु ते । कुरिकायै च ठद्वयम् ।

घण्टायाः शृणु मन्त्रञ्च कोणान्तेन च सुन्दरि ! । परितः
 पूजयेन्नन्तान् देवांश्चैव ऋषीनपि । पीठेशांश्चैव जीवेशानुप-
 चारैरनन्तरम् । तत्रैव च शिवं विष्णुं वनितारञ्च पूजयेत् ।
 वेदोक्तैरागमोक्तैश्च तथा पीराणिकैरपि । मन्त्रैर्यथा विभागेन
 स्वतन्त्रोक्तैः प्रयत्नतः । शुभ्रेण दधिसूक्तेन गायत्र्या तदन-
 न्तरम् । मन्त्रं जप्त्वा स्तुतिं कुर्याद्दोमं कुर्याद्दशांशकम् । प्रसा-
 दनं ततः कुर्यादिमं मन्त्रं पठेत्ततः । यन्मयोपहृतं किञ्चित्
 गुग्गुगन्धानुलेपनैः । तत् सर्वमुपयुञ्जीत प्रसीद वरदा भव ।
 पुष्टिं प्रप्तां धृतिं मेधामारोग्यं भूतिमेव च ॥

अथ षोडशोपचारमन्त्राः ॥ प्रसीद जगतां मातः ! संसारार्ण-
 वतारिणि ! । मया निवेदितं भक्त्या आसनं सफलं कुरु ॥ १ ॥
 आसनपरिमाणन्तु मातृकामेदतन्त्रे पञ्चमपटले ॥ चतुरङ्गुलं
 विस्तारं रौप्यनिर्माणपीठकम् । अलङ्कारं यथायोग्यं पुरुषस्तु
 निवेदयेत् । मूलप्रकृतिरूपेण सूयते सचराचरम् । पूजामहं
 विधास्यामि स्नातन्ते महेश्वरि ! ॥ २ ॥ दुर्गन्धि परमामोदं
 परं वागीश्वरेश्वरी । पादमेतन्मया दत्तं प्रसीद भुवनेश्वरि ! ॥ ३ ॥
 दूर्धातङ्गुलसन्निधौ कर्पूरागुरुपूरितम् । अर्घ्यं दत्तमिदं गृह्य
 मत्तस्त्रिभुवनार्चिते ! ॥ ४ ॥ आपो नारायणः साक्षादप्यु सर्वं
 चराचरम् । निवेदयामि ते देवि ! अङ्गिराचमनीयकम् ॥ ५ ॥

वाजिनेभकलावात्यै मया दत्तं वरानने ।। मधुपर्कं प्रतीच्छस्व
मातर्मे भुवनेश्वरि ! ॥ ६ ॥ पुनराचमनीयमप्याचमनीयमन्त्रेण वा
दद्यात् ॥ ७ ॥ शङ्खस्थमुदकं पुष्पं सुगन्धि सुमनोहरम् । निवे-
दितं मया देवि ! स्नानीयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ८ ॥ त्वं देवि !
परमेशानि ! परंब्रह्मस्वरूपिणि !। गृह्य वस्त्रमिदं देवि ! यज्ञ-
सूत्रमिदं शुभे ! ॥ ९ ॥ ज्योतिषां ज्योतिरेकस्त्वमनादिनिधनं
न ते । मया दत्तमलङ्कारमलङ्कुरु नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥ सुगन्धि
दुर्गमं नान्यं कुमुदोत्पलमालिनम् । सितपीतारुणादानं गृह्य
पुष्पं वरानने ! ॥ ११ ॥ धूपं गुग्गुलुसंयुक्तं चन्दनागुरुचर्चितम् ।
दशाष्टाङ्गसमुद्भूतं गृह्याण परमेश्वरि ! ॥ १२ ॥ परं ज्योतिः परं
ब्रह्म जगदेकं सनातनि ! । भूतये ममे देवेशि ! दीपोऽयं प्रति-
गृह्यताम् ॥ १३ ॥ यद्दत्तं परया भक्त्या फलमूलादिकं मया ।
गृह्याण परमेशानि ! नैवेद्यं सुमनोहरम् ॥ १४ ॥ मातृका-
भेदतन्त्रे ॥ नैवेद्यं विविधं रम्यं नानाफलसमन्वितम् । शर्करा-
संयुतं कृत्वा पायसञ्च निवेदयेत् । मत्स्यसूक्ते ॥ अशेषजगदा-
धारभूते ! त्रैलोक्यवन्दिते ! । प्रदक्षिणमहं वन्दे विद्वत्सु पाद-
पङ्कजम् ॥ १५ ॥ धान्यमुद्रकलायस्य रजोवस्य तिलस्य च ।
प्रकटानेकफलयुग्रचनां विनिवेदयेत् ॥ १६ ॥ प्राणान् रक्ष यशो
रक्ष पुत्रदारधनानि च । सर्वरक्षाङ्गरी यस्मात्त्वं देवि ! भुवन-
त्रये । अत्र बलिदानोक्तस्मार्त्तभट्टाचार्यलिखिताभिलापवाक्य-
बद्ध द्रव्यविशेषेऽपि कामनाविशेषेणाभिलाप उक्तस्तत्रैव ॥

द्रव्यदानोचितं वाक्यं शृणु वक्ष्ये समासतः । यादृशं कल्प-
सम्पूर्णं तत् प्रयच्छ वरानने ! । ततो यथाभिमतविजयकामो
गन्धमहं ददामीति गन्धं दद्यात् । कल्पकोटिस्वर्गनिकासकाम-
चन्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमैरनुलेपनमहं ददामीति मिश्रितानुलेपनं
दद्यात् । ततः पुष्पं दशसुवर्णदानफलप्राप्तिकामो नानाविधसुवर्ण-

पुष्पमहं ददामीति उद्दिश्य जातीयुक्तविमुक्तचम्पकविल्वपत्रोत्प-
लकुमुद-मल्लिकाकाञ्चनश्रेफालिकाकङ्गारकरवीरजयन्तीबन्धूक-
यथाकालप्राप्तजलजारखजपर्वतसम्भूतोक्तानुक्तपुष्पाणि दद्यात् ।
अथ राजसूययज्ञफलप्राप्तिकामो विल्वपत्रमालाद्वयं दद्यात् ।
ततः पुष्पदानत्रिगुणफलप्राप्तिकामः करवीरमाख्यमहं ददा-
मीति उक्त्वा नानाकर्मविरचितकृत्यं वकुलमाख्यं दद्यात् । अथ
गोसहस्रदानफलप्राप्तिकामो मालतीमालाद्वयं रक्तोत्पलञ्च
दद्यात् ॥ ततो वाजपेयफलप्राप्तिकामो धूपमहं ददामीति
बहुविधधूपं दद्यात् । अश्वमेधफलप्राप्तिकामो घृतप्रदीपमहं
ददामीत्युद्दिश्य घृतेन दीपमालायां दीपोल्काञ्च दद्यात् । ततो
गोमेधशतयज्ञप्राप्तिकामो हृद्यनानाफलान्वितपत्रपुष्पोपेतबहु-
विधान्नपानताम्बूलादीनि मैधान्यमूनि दद्यात् । ततः पुष्क-
राधिकरणकदशसुवर्णतारदानफलप्राप्तिकामः स्तवकादिफलप-
त्रशस्यप्ररुद्धधान्यशालूकपद्ममृणालानि यथासम्भवमेध्यमलि-
रूपाणि दद्यात् । एतद्वस्त्रतन्तुसंख्यवर्षसहस्रावच्छिन्नशिवदुर्गा-
लयमोदनकामो नेत्रचौमादियथासम्भववस्त्राख्यं ददामीति
उक्त्वा सूक्ष्ममृदुरूपाणि वस्त्राणि दद्यात् । ततो गङ्गाधिकरण-
कदशगोदानफलप्राप्तिकामः सोत्तरीययज्ञसूत्रं ददामीत्युद्दिश्य
दद्यात् । ततो गोसहस्रदानफलप्राप्तिकामः सुवर्णमहं
ददामीत्युक्त्वा दद्यात् । ततः स्वर्गाधिकरणकदीप्यमानकाम-
श्चक्रमहं ददामीति छत्रम् । अग्निष्टोमयज्ञफलप्राप्तिकाम-
चामरमहं ददामीति चामरं दद्यात् । अथ दीर्घायुरारोग्य-
विजयावच्छिन्नविपुलभोगप्राप्तिकामः अथ चन्द्रांशुजन्ममणि-
समः अतिसौभाग्यकामः रूपधान्यकन्यायुतसहस्रावच्छिन्न-
दुर्गाश्लोकप्राप्तिकामः सोपधानशय्यापादुकादीनि दद्यात् । दत्त्वा
बलिं ततः कुर्यात् कृष्णच्छागं परात्परम् ॥ बलिदानस्य विशेषो-

ऽग्रे वक्ष्यते ॥ जम्बा प्रदक्षिणं कुर्यात् स्तुतिपाठं सदाचरेत् ॥

अथ स्तुतिः ॥ नारद उवाच ॥ श्रीं भगवति ! भयोच्छेदे !
कात्यायनि ! च कामदे ! । कौशिकि ! त्वं महेशानि ! कालिके !
त्वां नमाम्यहम् ॥ १ ॥ प्रचण्डे ! पुत्तदे ! देवि ! सूप्रते ! सुरनायिके ! ।
कुलद्योतिकरे ! चोग्रे ! पार्वति ! त्वं प्रसौद मे ॥ २ ॥ दुर्गोत्तारिणि !
दुर्गे ! त्वं सर्वाशुभनिवारिणि ! । सर्वे ! सर्वार्थदे ! देवि ! भव त्वं
वरदा मम ॥ ३ ॥ चण्डोग्रे ! वरदे ! देवि ! प्रचण्डे ! विजयप्रदे ! ।
धर्मार्थकामदे ! देवि ! कात्यायनि ! नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥ जन्मान्तर-
सहस्रेषु तिर्यग्योनिगतस्य च । अघं संहर मे देवि ! ज्ञानतो-
ऽज्ञानतः कृतम् ॥ ५ ॥ शान्तिपुष्टिप्रदे ! देवि ! मातस्त्रैलोक्य-
तारिणि ! । नमस्यामि जगद्धात्रि ! त्वामहं विल्वभाविनि ! ॥ ६ ॥
नमस्तेऽस्तु शिवे ! देवि ! सर्वव्यापिनि ! शाङ्करि ! । निजधर्मा-
दिकं काम्यं कल्याणञ्च प्रदेहि मे ॥ ७ ॥ सर्वेषां नाथभूतासि
त्वमेवैकाकिनी यतः । तस्मान्नमामि देवेशि ! प्रसन्ना वरदा
भव ॥ ८ ॥ इयं सर्वेश्वरीपूजा यन्मया देवि ! ते कृता । पूर्णा
भवतु सा सर्वा त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ! ॥ ९ ॥ जातस्य यज-
मानस्य गर्भस्थस्य च देहिनः । मा भूतत्र कुले जन्म यत्र देवी
न चण्डिका ॥ १० ॥ इत्यष्टमीकृत्यम् ॥

अथ निशीथकृत्यम् ॥ अर्द्धरात्रौ ततः कुर्याद् दिवसे वा
समाहितः । सन्ध्यायां वा महेशानि ! शरणाश्रसि पूर्वकम् ।
अष्टम्याञ्च नवम्याञ्च शिविकायां यथेच्छया । निशायात्रां प्रकु-
र्वीत सन्ध्यायां रजनीमुखे । ततः सम्पूजयेद्भक्त्या बलिभिः
पायसादिना । नृत्यगीतविचित्रैश्च वाद्यैश्चावचैरपि । रक्त-
पुष्पस्य कुसुममष्टम्याञ्च निवेदयेत् । सहस्रसंख्यकैर्देवि ! वकुलै-
र्वा मनोरमैः । पुण्डरीकान्तु यो दद्यादर्द्धरात्रौ विशेषतः । सर्वान्
कामानवाप्नोति शतमष्टोत्तरं तथा ॥

अथ नवमीकृत्यम् तत्रैव ॥ नवम्यां पूर्ववत् पूजा कर्त्तव्या
भूतिमिच्छता । देव्यै नवम्यां सन्ध्यायां पिशितार्घं सश-
र्करम् । दद्याद् यदि तदा मद्यवर्जितं तदरान्वितम् । अरं
काञ्चिकम् ॥ शान्तिं कृत्वा ददेद्देनुं दक्षिणां विधिवद् यथा ।
दक्षिणां वस्त्रयुग्मञ्च आचार्याय निवेदयेत् । परितोषं पुनर्दानं
विधिज्ञाय च काञ्चनम् । धान्यं वासस्तथा ताम्रं ब्रह्मणे
धान्यकाञ्चनम् । ऋत्विजेऽपि तथा धान्यं सतिलं काञ्चनं तथा ।
ब्राह्मणांश्च कुमारीश्च अन्यानपि च पूजयेत् । दीनान्मृगपक्षा-
नाञ्च भक्तितः पूजनं चरेत् । दद्यादुक्तमर्कभोज्यं दिनभोज्यं
विशेषतः ॥ पतिरन्यं यदा दोर्भिर्बलिदानाद्यशान्तये । शिव-
भक्तान् पूजयेच्च शिवाभक्तान् विशेषतः । शिवभक्ताश्च ये केचिद्
विष्णुभक्ताश्च पार्वति । गृहं प्रविश्य च पुनर्गीतवाद्यपुरःसरम् ।
गृहं सम्पूजयेद्भक्त्या भुञ्जीत बान्धवैः सह ॥ इति नवमीकृत्यम् ॥

तत्रैव । प्रातरेव दशम्यान्तु नित्यं निर्वर्त्य साहृतः । जानुभ्या-
मवर्णी गत्वा इदं संश्रावयेत्ततः । ओं कालि ! कालि ! महाकालि !
कालिके ! पापनाशिनि ! । कालि ! करालनिष्क्रान्ते ! कालिके !
त्वां नमोऽस्तु ते । सिंहवाहिनि ! चामुण्डे ! पिनाकधनुवक्त्रभे ! ।
उपहारं गृहीत्वैव प्रसीद परमेश्वरि ! । ओं उत्तिष्ठ देवि !
चामुण्डे ! शुभां पूजां प्रगृह्य च । ब्रज त्वं स्रोतसि जले वृद्धी च
स्वीयतामिह । निर्माल्यधारिणी पूज्या चाण्डाली गन्धचन्दनैः ।
समर्पयित्वा मन्त्रेण मन्त्रमेतदुदीरयेत् । निमज्ज्यान्मसि सम्पूज्या
परिकालार्चिते जले । पुत्रायुर्धनवृद्ध्यर्थं स्थापितासि जले
मया । यजमानः स्वयञ्चैव चण्डिकां प्रेषयेच्छिवाम् । न वीचेत
महेशानीं न नम्नां प्रेषयेज्जले । दशम्यां श्रवणाप्राप्ते अष्ट-
निक्षिप्य दारकः । अलाभे केवलायान्तु न निशयायां कथञ्चन ।
पूजोपहारद्रव्याणि आचार्याय निवेदयेत् । तदर्धञ्च विधिज्ञाय

तदेषैव ब्रह्मणे । तच्छेषं ऋत्विजे दद्यात् परितोषं तथैव
च । पूजालयं न वीक्षेत गृहस्थः स्वं कदाचन । अम्बु निक्षिप्य
देवेशीं ब्राह्मणायोपपादयेत् । देवीस्थितगृहेणापि यो गृहं
कारयेत् सुधीः । तस्य लक्ष्मीर्बलञ्चायुः सर्वं नश्यति तत्तृक्षणात् ।
इति दशमीकृत्यम् ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां चतुर्थे काम्यकाण्डे दुर्गोत्सवप्रकरणे

प्रतिपदादिकृत्यरूपस्तवकथनं नाम

पञ्चमः परिच्छेदः ।

एकपञ्चाशत्पटले ॥ भगवानुवाच ॥ अथ दुर्गामनुं वक्ष्ये
सर्वतन्त्रानुसारतः । शारदीयप्रयोगे तु तद्विशेषं यथा शृणु ।
वाक्शक्तिकमलास्याश्च त्र्यक्षरं परिकीर्तितम् । नित्ये नैमि-
त्तिके काम्ये मोक्षेषु च नियोजयेत् । ऋषिः स्यान्मरदस्यास्य
छन्दोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितम् । शम्भुश्च देवता देवी चतुर्वर्गेषु
योजयेत् । कामलक्षं जपेन्मन्त्रं तद्दशांशेन तर्पणम् । तत्त्व-
न्यासं बलिञ्चैव होमं दशदशांशके । षट्पुरञ्चाष्टपत्रञ्च कला-
पत्रं धरापुरम् । चतुर्द्वारं वीजयुक्तं पीठयुक्तं समर्चयेत् । ब्राह्मणा-
दीनश्च पत्रे च जयन्त्यादीश्च षट् पुरे । शेषशेषं तथा मध्ये अम्बु-
ताम्बाः कलाच्छेदे ।

ध्यानम् ॥ जटाजूटसमायुक्तामर्द्धन्दुलतशेखराम् । लोचन-
प्रयसंयुक्तां पूर्वेन्दुसदृशाननाम् । तप्तकाञ्चनवर्णाभां सुप्रतिष्ठां
सुलोचनाम् । नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् । सुचारुदशनां
तद्वत् पीनोन्नतपयोधराम् । विभङ्गस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्दि-
नीम् । त्रिशूलं दक्षिणे हस्ते खड्गं चक्रं तथैव च । तीक्ष्णवार्धं
तथा शक्तिं दक्षिणेऽपि निबोधत । खेटकं पूर्णचापञ्च पाशमङ्कुश-
मेव च । घण्टां वा परशुं वापि देव्या वामे विचिन्तयेत् । अथ-
स्ताम्बहिषं तद्विधिरिस्कं प्रदर्शयेत् । शिरश्चेदोन्नतं तद्वत्तत्त्वं

सङ्गपाणिमम् । इदि मूलेव निर्भिन्नं निर्यदन्तविभूषितम् । रक्त-
 रक्तीकृताङ्गश्च रक्तविस्फुरितेक्षणम् । खेष्टितं नागप्राशेन भृकुटी-
 भौषणाननम् । पिबन्तश्चैव रक्तञ्च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ।
 देव्यास्तु दक्षिणं पादं समं सिंहोपस्थितम् । किञ्चिद्दूर्ध्वं तथा
 वाममङ्गुष्ठं सहिषोपरि । ध्यात्वानेन जपेन्मन्त्रं बलिं दत्त्वा
 स्तुतिं पठेत् । ऋषिः स्यान्नारदश्छन्दोऽप्यनुष्टुप् श्रृङ्गरेव च ।
 देवता च समाख्याता चण्डिका परमेश्वरिः । ओं परब्रह्म-
 स्वरूपाश्च वेदगर्भां जगन्मयीम् । शरण्ये ! त्वामहं वन्दे दुर्गां
 दुर्गतिनाशिनीम् ॥ १ ॥ कामाख्यां कामदां श्यामां कामरूपां
 मनोरमाम् । ईश्वरीं त्वामहं वन्दे दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् ॥ २ ॥
 त्रिनेत्रां हास्यमंयुक्तां सर्वालङ्कारभूषिताम् । विजयां त्वामहं
 वन्दे दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मादिभिः स्तूयमानां सिद्ध-
 गन्धर्वसेविताम् । भवानीं त्वामहं वन्दे दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम्
 ॥ ४ ॥ निशुभशुभमथनीं महिषासुरघातिनीम् । दिव्यरूपा-
 महं वन्दे दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् ॥ ५ ॥ विंशत्यर्द्धभुजां देवीं
 शुद्धकाञ्चनसन्निभाम् । गौरीरूपामहं वन्दे दुर्गां दुर्गतिना-
 शिनीम् ॥ ६ ॥ विशूलं सङ्गचक्रञ्च वाणशक्तिं परश्वधम् । दधानां
 त्वामहं वन्दे दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् ॥ ७ ॥ जगन्मयीं महा-
 विद्यां सृष्टिसंहारकारिणीम् । सर्वदैवमहं वन्दे दुर्गां दुर्गति-
 नाशिनीम् ॥ ८ ॥ इदन्तु कवचं दिव्यं महामन्त्रं महाफलम् ।
 यः पठेन्नानवो नित्यमस्मद्भक्तिसमन्वितः । धनं धान्यं प्रयच्छामि
 सत्तदावर्त्तनेन तु । इति मत्स्यसूक्ते दुर्गास्तोत्रं समाप्तम् ।
 तत्रैव । दुर्गन्त्वारक्तशृङ्खलम् । निगमाद्यं वज्रिजायां दशाक्षं
 परिकीर्तितम् । एषा विद्या महाविद्या जयदुर्गां प्रकीर्तिता ।
 ऋषिः स्यान्नारदश्छन्दो गायत्री परिकीर्तिता । देवता च
 भवेद्दुर्गा सर्वार्थं विनियोजयेत् । मन्त्रं सचं जपेन्मन्त्री तस्य-

न्यास उदाहृतः । तद्दशांशं जुहुयाच्च तर्पणं ऋतुसंख्यकम् ।
 दद्यान्महिषमन्त्रेण आसनं परिकौर्त्तयेत् । मूलेन कल्पयेन्मूर्तिं
 ऋण ध्यानं वरानने । ततो जलनिधिस्तीरे वनराजिविराजि-
 तम् । तमालतालहिन्तालपाटलामलकैर्वृतम् । कुन्दमन्दार-
 दाडोमकदम्बकुसुमैर्युतम् । चम्पकाशोकरभाक्ष्यं चन्दना-
 गुरुभूषितम् । सुगन्धिकुसुमामोदगन्धामोदितदिङ्मुखम् ।
 पशुपक्षिगणाकीर्णं विल्वनोपसरोवरम् । कुमुदोत्पलकङ्कार-
 पुण्डरीकोपशोभितम् । तस्मिन्नमृतदं चारुपारिजातचतु-
 ष्टयम् । पादपद्मवमामोदि मञ्जरीपुञ्जधारितम् । तस्मिन्मणि-
 मयं कुण्डं मण्डपं मणिकुट्टिमम् । तडित्कोटिप्रतीकाशं बा-
 लादित्यसमप्रभम् । मण्डितं पाण्डुरच्छत्रैर्विमानेन विराजि-
 तम् । शोभितं शतसाहस्रैर्ध्वजैः पाण्डुरचामरैः । तत्र सिंहा-
 सनं रम्यं रत्नदामविराजितम् । ततो भावयेद्भास्वरं सिंहमाजं
 चतुर्वेदपादं चतुर्विंशतत्त्वम् । वह्निर्लोलजिह्वं चलत्पिङ्गलाक्षं
 तुषारप्रभं दुर्निरीक्षं समस्तैः ॥ महत्ताप्रभवारक्तपङ्कजं षट्पुरा-
 न्वितम् । विभ्राजमानं विस्तीर्णं मृगराजोपरिस्थितम् । ध्या-
 येत्तस्मिन् तप्तजाम्बूनदाभां दिव्यैर्भग्यैर्भामयन्तीं त्रिनेत्रैः ।
 चन्द्रादित्यौ कुण्डले द्वे दधानामूर्ध्वं चन्द्रं धारयन्तीं मुदा
 हि । स छिन्नबलवैर्यौघो निर्गतो महिषासुरः । सप्राप्तेन
 त्रिशूलेन भ्रुकुटीकुटिलाननाम् । गृहीतनागतक्लेशमृगेन्द्रा-
 क्षष्टवाहकम् । लोहितास्यैर्महाघोरैः शार्दूलैरपि भक्षितम् ।
 नियुक्तं रक्तपं सिंहं वीक्षयन्ती मुहुर्मुहुः । सिद्धगन्धर्वरक्षोभि-
 र्यक्षविद्याधरोरगैः । गीतवादित्रनिर्घोषैः स्तूयमाना महेश्वरी ।
 महीक्षवे महारात्रौ उत्थाने शयनेऽपि च । महामखे महा-
 योगे ध्यानं तत्र नियोजयेत् । नित्यां नीलोत्पलाभां तां त्रिनेत्रां
 शशिशेखराम् । चतुर्भिः स्वकरैश्च शङ्खचक्रकृपाणकम् । त्रिशि-

खञ्ज जटाजूटं सिंहस्थामपि चिन्तयेत् । पीठसिंहे महेशानि ।
 यजेत् शक्तिसमन्विताम् । प्रभा माया जया सूक्ष्मा विशुद्धा न-
 न्दिनी तथा । सुप्रभा विजया सर्वसिद्धिदा नवशक्तयः । षट्पुरं
 भैरवीञ्चैव शेषमध्ये समापयेत् । पूर्वाद्यग्रे च ब्रह्मादीन् यच्छेषं
 पूर्ववत् प्रिये ! । अष्टादशभुजायाश्च वक्ष्ये मन्त्रं शिवप्रदम् ।
 भावस्थाने समुन्नीय तत्त्वदुष्टे उदाहृतः । ध्यानं देव्याः प्रवक्ष्यामि
 सर्वपापप्रणाशनम् । सूर्यमण्डलमध्यस्थां दावाग्निसदृशप्रभां
 जटाजूटसमायुक्तां त्रिनेत्रां शशिशेखराम् । अष्टादशाब्दिकां
 देवीं रक्ताम्बरविभूषिताम् । निघ्नन्तीं महिषञ्चैव सिंहासनो-
 परिस्थिताम् । शक्तिञ्च दुर्जरं शूलं वज्रं खड्गं तथाङ्गुशम् ।
 शरं चक्रं शलाकञ्च वामदक्षिणतः शृणु । सिद्धाख्यवटुकञ्चैव
 सन्देहवटुकं पुनः । समयाद्यं तथाङ्गानि पत्राद्यञ्च क्रिया तथा ।
 पुत्रं तेषामनन्तन्तु वटुकं शक्तिवामतः । तारेण भावयुक्तेन
 नमसान्तेन चार्चयेत् । अजितापराजिता चैव जया च विजया
 पुनः । काली चैव तथा श्यामा मङ्गला सिद्धिरेव च । कात्या-
 यन्याः प्रवक्ष्यामि मन्त्रं सर्वार्थसाधनम् । वागाद्या जयदुर्गाया-
 स्तारमूत्रे महेश्वरि ! । ततश्चार्कभुजायाश्च कमलाद्यं समुद्-
 रेत् । मायान्यासञ्च सर्वत्र द्विभुजायाश्च वाग्भवम् । सिन्दूरार्क-
 प्रसङ्गाशां पीनोन्नतपयोधराम् । त्रिनेत्रां महिषघ्नीञ्च चन्द्र-
 लेखांशुभिर्युताम् । करैश्चतुर्भिः खड्गञ्च शूलं चक्रं गदां तथा ।
 वामे चर्माङ्गुशं घण्टां मुण्डपञ्चकमेव च । यवाद्याः पूजयेत्
 पत्रे श्रीकण्ठादींश्च तद्वहिः । अथ चाष्टभुजायाश्च ध्यानं वक्ष्ये
 समाहितः । सूर्यकोटिप्रतीकाशां त्रिनेत्रां शशिशेखराम् ।
 मृगचर्मोत्तरासङ्गां सिंहस्कन्धनिवासिनीम् । अष्टभिर्बाहुभिः
 खड्गं चक्रं दक्षिणबाहुभिः । वज्राशनिं कपालञ्च वामे चर्म धनुः
 शरम् । घण्टाञ्च परशुञ्चैव क्रमादस्त्राणि वै प्रिये ! । पुष्पादि-

श्रीकण्ठादींश्च तद्विहिं । चतुर्भुजायाः श्रीवत्सध्वानं
वैष्णवोदितम् । सिंहारूढां महाभीमां शूलं चक्रं धनुस्तथा ।
यद्दं पञ्चमं महिषं निघ्नन्तीं परिचिन्तयेत् । इति दुर्गाविशेष-
पूजा ।

अथ दुर्गानाममाहात्म्यां तत्र स्वरूपं दर्शयति रुद्रजामले ।
तवर्गद्वितीयो वर्णः पञ्चमस्वरसंयुतः । कवर्गस्य तृतीयश्च रेफं
तस्मिन्परि प्रिये । । द्वितीयस्वरसंयुक्तं नामेदं परिकीर्तितम् ।

अथ नाममाहात्म्याम् । मुण्डमालातन्त्रे द्वितीयपटले ।
न हि दुर्गासमा पूजा न हि दुर्गासमो जपः । न हि दुर्गासमं
ज्ञानं न हि दुर्गासमं तपः । दुर्गायाश्चरितं यत्र तत्र कैलास-
मन्दिरम् । तृतीयपटले । दुर्गास्मरणजं देवि ! दुर्गास्मरणजं
फलम् । दुर्गायाः स्मरणेनैव किं न सिध्यति भूतले । शैवो
वा वैष्णवो वापि शाक्तो वा गिरिनन्दिनि । । भजेद्दुर्गां स्म-
रेद्दुर्गां यजेद्दुर्गां शिवप्रियाम् । तत्क्षणाद्देवदेवेशि ! मुच्यते
भवबन्धनात् । तथा । दुर्गाया मन्त्रमाकारं नामातन्त्रे श्रुतं
त्वया । दुर्गे दुर्गेति दुर्गाया दुर्गे नामपरं मनुम् । यो भजेत्
सततं चण्डि । जीवन्मुक्तः स मानवः । हे दुर्गे ! दुर्गे घोरसङ्घटे
दुर्गायाः परं मनुं दुर्गे इति नामशतं यो भजेज्जपेत् स जीव-
न्पि मुक्तो भवेदित्यन्वयः ।

फलाब्धिरमाह तत्रैव । महोत्पाते मंहारोगे महाविप-
दसङ्घटे । महादुःखे महाशोके महाभये समुत्थिते । यः
सदा संस्मरेद्दुर्गां यो जपेत् परमं मनुम् । स जीवलोके
देवेशि । नीलकण्ठत्वमाप्नुयात् । महोत्पातादिषु दुर्गां यः
स्मरेत् स्मृतिविषयताशालिनीं कुर्याद्यश्च जपन् मानसप्रस-
न्नविषयतावतीं कुर्यात् स नीलकण्ठत्वमाप्नुयात् कालकूट-
स्वप्नमहोत्पातादेः पादत्वे लभेत् । उत्तराय तु नीलकण्ठत्वं

शिवत्वमिति सर्वं समञ्जसमिति । तदेव स्पष्टयति चतुर्थ-
पटले । अद्ययाऽश्वयया वापि यः कश्चिन्मानवः स्मरेत् । दुर्गां
दुर्गंशतं तीर्थं स याति परमां गतिम् । सप्तमपटले । नाना-
तन्त्रमतं देवि ! नानारत्नं प्रकाशितम् । ब्रह्मस्वरूपं विज्ञातुं
कः समर्थो महीतले । नानामार्गे प्रधावन्ति पशवो हतबुद्धयः ।
श्रीदुर्गाचरणाश्वोजं हित्वा यान्ति रसातलम् । सत्त्वं वच्मि
हितं वच्मि पथं वच्मि पुनः पुनः । न मुक्तिश्च न मुक्तिश्च
विना दुर्गानिषेवणात् । अष्टमपटले । भक्त्या भगवतीं दुर्गां
दुःखदारिद्र्यानाशिनीम् । संस्मरेत् प्रजपेद्ग्रायेत् स मुक्तो
नात्र संशयः । जीवन्मुक्तः स विज्ञेयस्तन्त्रभक्तिपरायणः । स सा-
धको महाज्ञानी यश्च दुर्गापदानुगः । न च भुक्तिर्न वा मुक्तिर्न
गतिर्नगनन्दिनि ! । विना दुर्गां जगद्धात्रि ! निष्फलं जीवनं
भवेत् । शक्तिमार्गरतो भूत्वा योऽन्यमार्गे प्रधावति । न च
शाक्तास्तस्य वक्तुं परिपश्यन्ति शङ्करि ! । विना दुर्गां जग-
द्धात्रि ! वाग्जालशास्त्रमोहिताः । अन्यदेवं भजन्ते ते चान्य-
शास्त्रेषु घूर्णिताः । पिच्छिलातन्त्रे पूर्वखण्डे तृतीयपटले ।
न दुर्गानामसदृशं नामास्ति जगतीतले । यस्य स्मरणमात्रेण
पलायन्ते महापदः ।

दुर्गानामस्मरणेन सर्वविद्यास्मरणमाह । तारिणी सुन्दरी
काली दुर्गा च भैरवी तथा । भुवनेशी महालक्ष्मीस्तासां
दुर्गंति नाम वै । तासामिति बहुवचनाद्गुणो लभ्यते । प्रागु-
क्तनाम्नो मन्त्रत्वमत्र स्पष्टयति । दुर्गानाममहामन्त्रः सर्व-
मन्त्रोत्तमोत्तमः । लक्षसंख्याजपेनैव पुरश्चर्या विधीयते ।
राजादिभयमापन्ने दुर्गानाम परा गतिः । महापदि महा-
त्वासे महादारिद्र्यसङ्कटे । लक्षसंख्याजपेनैव पलायन्ते महा-
पदः ॥ जामले । शिव उवाच । आरोग्यस्य च सम्पत्तेर्भा-

नैष च महोदयः । नामेदं परमो हेतुर्मुक्तये भवसङ्गिनाम् ।
 कलिकाले विशेषेण महापातकिनामपि । निस्तारवीजं वि-
 ज्ञेयं नामसंस्मरणं प्रिये ।। परदाररतोऽपि स्यात् परद्रव्याप-
 हारकः । सोऽपि पापात् प्रमुच्येत यो वा स्यादतिपातकौ ।
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । तस्मादपि प्रमुच्येत
 यदि नाम स्मरेत् सुधीः । विष्णुनामसहस्रेभ्यो ह्यधिकं परमे-
 श्वरि ।। दुर्गानाम समाख्यातं चतुर्वेदविदां मतम् । दुर्गानाम-
 जपात् पापं सर्वं याति हि तत्क्षणात् । वेदेष्वागमतन्त्रेषु पुरा-
 णेषु सुनिश्चितम् । हरिनाम्नः परं नास्ति वैष्णवानामिदं
 स्मृतम् । तादृशाच्च मते ज्ञेयं दुर्गानाम् ततोऽधिकम् । न तस्य
 दुर्लभं किञ्चित् परत्रेह च सुन्दरि ।। यः स्मरेत् सततं दुर्गां
 स एव श्रीसदाशिवः । शौचाचारविहीनोऽपि संस्मरेत् परमे-
 श्वरोम् । स एव परमं स्थानं कथितं वीरवन्दिते ।। वैष्णवानाञ्च
 शैवानां शुद्धानां यादृशी गतिः । नामसंस्मरणादयस्य तथा
 शाक्तजनस्य च । कर्मणानेन देवेशि ! नाधिकारी यमो मम ।
 दुर्गानामजपो यस्य किं तस्य कथयामि ते । अहं पञ्चाननः
 कोन्ते ! वर्षकोटिशतैरपि । यावद्भूर्वायुराकाशं जलं वह्निः
 शशी ग्रहाः । तावत्तिष्ठन्ति ते स्वर्गे दुर्गानामपरायणाः । धनी
 पुत्री सुखी सोऽपि चिरजीवी भवेद्भुवि । प्रत्यहं यो जपेद्-
 भक्त्या शतमष्टोत्तरं शुचिः । अष्टोत्तरसहस्रन्तु यो जपेद्भक्ति-
 मान् नरः । प्रत्यहं परमेशानि । तस्य पुण्यफलं शृणु । धनार्थी
 धनमाप्नोति ज्ञानार्थी ज्ञानमेव च । रोगार्तो मुच्यते रोगात्
 बन्धो मुच्येत बन्धनात् । भीतो भयात् प्रमुच्येत पापाश्मुच्येत
 पातकौ । पुत्रार्थी पुत्रमाप्नोति देवि ! सत्यं न संशयः । अमुत
 यो जपेद्भक्त्या प्रत्यहं परमेश्वरि ।। निग्रहानुग्रहे शङ्कः स
 भवेत् कल्पपादपः । तस्य क्रोधाद्भवेन्मृत्युः प्रसादे परिकूर्चता ।।

एव त्वं तं विजानीयात् समर्थं सर्वकर्मणि । मासि मासि च
 यो लक्षं जपं कुर्याद्वरानने । न तस्य ग्रहपीडा स्यान्नापि
 बन्धुवियोजनम् । न चैख्यं क्षयं याति न च सर्पक्षतं क्वचित् ।
 नाग्निवोरभयं वापि न चारण्ये जले भयम् । पर्वतारोहणे
 देवि ! सिंहश्याम्रभयादिके । भूतप्रेतपिशाचानां भयं वा कुत्र-
 चिद्भवेत् । न च वैरिभयं कान्ते । न च दस्युभयं पथि । ज्वरा-
 दीनाञ्च रोगाणां न शरीरे स्थितिः क्वचित् । परलोके भवेत्
 स्वर्गं कथितं वीरवन्दितम् । चन्द्रसूर्यसमो भूत्वा वसेत् कल्पा-
 युतं दिवि । वाजपेयसहस्रस्य यत् फलं स्याद्वरानने । प्रत्यहं
 तत् फलं दुर्गानामजापाद्वरानने । पूजाकाले जपेद्यस्तु
 गङ्गातीरे च मानवः । शताश्वमेधयज्ञानां फलमाप्नोति सा-
 धकः । प्राजापत्यव्रते यादृक् तथा चान्द्रायणेऽपि वा । एका-
 दस्युपवासेन कोटिसंख्येन यादृशम् । चन्द्रसूर्यग्रहे गत्वा
 गङ्गायाञ्च सुरेश्वरि । कुरुक्षेत्रे च सर्वस्वदाने यत् फलमी-
 रितम् । प्रयागादिषु तीर्थेषु माघस्नाने च यत् फलम् । शिव-
 रात्रिचतुर्दश्यां शम्भौ चैव प्रपूजनात् । रथस्थः वामनं दृष्ट्वा क्षेत्रे
 श्रीपुरुषोत्तमे । कामरूपे महामायां कामाख्यायोनिमण्डले ।
 पूजयित्वा फलं यादृक् दुर्गानाम ततोऽधिकम् । अष्टम्याञ्च
 चतुर्दश्यां नवम्याञ्च महानिशि । श्मशाने च जपं कुर्याच्चा-
 ण्डालहृदयोपरि । दिगम्बरो निरातङ्को मुक्तकेशो भवेद्यदि ।
 स सिद्धिं समवाप्नोति देवानामपि दुर्लभाम् । शनिभीमदिने
 देवि ! भवेदिन्दुक्षयो यदि । तत्रायुतं जपेद्यस्तु निरातङ्को
 महानिशि । स वन्द्यो देवतानाञ्च सुनीन्द्राणाञ्च सुन्दरि ।।
 भीमवारे महादेवि । यदि स्यादष्टमीतिथिः । विष्वपत्रसह-
 स्रेस्तु तत्र सम्पूज्य पर्वतीम् । बलिं दद्याद्विधामिन जम्बा नाम-
 सहस्रकम् । यद्यदष्टमं लोके तत्तदाप्नोति निश्चितम् ।

कृष्णशमीसमायुक्तनिशायां स गणी भवेत् । तत्र गत्वा
 श्मशाने वै शनिवारं वरानने । पशूनां घातनं कृत्वा योनि-
 मुद्रां विधाय च । सर्वपापविनिर्मुक्तः साधकः साधयेच्छिवाम् ।
 अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां नवम्याञ्चैव पार्वति । शतमष्टोत्तरं यस्तु
 दुर्गानामजपं चरेत् । स लभेद्वाञ्छितं सर्वमिह लोके परत्र च ।
 गङ्गागोदावरोरेवायमुनाजलसन्निधौ । यो जपेत् साधको
 भक्त्या सहस्रञ्च तिथिचये । परस्त्रीहरणात् पापं परद्रव्याप-
 हारणात् । सर्वं तत् क्षयमाप्नोति महारौरवकारणम् । काम-
 रूपे महातीर्थे कामाख्यायोनिस्तन्निधौ । लक्ष्मेकं जपेद्यस्तु
 निशायां वीरवन्दिते । स च वागीश्वरी भूत्वा परत्र शिवतां
 व्रजेत् । भवानीस्तन्निधौ यस्तु वाराणस्यां जपं चरेत् । दरिद्रो-
 ऽपि धनी भूत्वा शिवलोके महीयते । इति दुर्गानामफलम् ।

अथ दुर्गाशतनामस्तोत्रम् । सुण्डमालातन्त्रे द्वितीयपटले ।
 दुर्गायाः शतनामानि शृणु त्वं भवगेहिनि । दुर्गा भवानी
 देवेशी विश्वनाथप्रिया शिवा । घोरदंष्ट्रा करालास्या सुण्ड-
 मालाविभूषणा । रुद्राणी तारिणी तारा माहेशी भवदक्षभा ।
 नारायणी जगद्धात्री महादेवप्रिया जया । विजया च जयाशब्धा
 शर्वाणी हरबलभा । असिता चाणिमा देवी लघिमा गरिमा
 तथा । महेशशक्तिर्विश्वेशी गौरी पर्वतनन्दिनी । नित्या च
 निष्कलङ्का च निरीहा नित्यनूतना । रक्ता रक्तमुखी वाणी वसु-
 युक्ता वसुप्रदा । रामप्रिया रामरता रघुनाथवरप्रदा । राज्य-
 श्वरी राज्यरता कृष्णा कृष्णवरप्रदा । यशोदा राधिका चण्डी
 द्रौपदी रुक्मिणी तथा । गुहप्रिया गुहरता गुहवंशविलासिनी ।
 गणेशजननी माता विश्वरूपा च जाङ्गवी । गङ्गा काली च
 काशी च भैरवी भुवनेश्वरी । निर्मला च सुनन्दा च देवकी
 देवपूजिता । दक्षजा दक्षिणा दक्षा दक्षयज्ञविनाशिनी ।

शैला सुन्दरी सौम्या मातङ्गी कमला कला । निशुभनाशिनी
 शुभनाशिनी चण्डनाशिनी । धूम्रलोचनसंहर्त्री महिषासुर-
 मर्दिनी । उमा गौरी कराला च कामिनी विश्वमोहिनी ।
 इत्येवं शतनामानि कथितानि वराननि ।। नामस्मरणमात्रेण
 जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । यः पठेत् प्रातरुत्थाय स्मृत्वा दुर्गापद-
 हयम् । मुच्यते जन्मबन्धेभ्यो नात्र कार्या विचारणा । सन्ध्या-
 काले दिवाभागे निशायां वा निशामुखे । पठित्वा शतनामानि
 मन्त्रसिद्धिं लभेदधुवम् । अघ्नात्वा स्तवराजञ्च दश विद्या भर्जयेद्
 यदि । तथापि नैव सिद्धिः स्यात् सत्यं सत्यं महेश्वरि ।।

इति मुण्डमालातन्त्रे दुर्गाशतनामस्तोत्रं समाप्तम् ।

अथ दुर्गागीता । तथा सप्तमपटले । नानातन्त्रमतं देवि !
 नानारत्नं प्रकाशितम् । ब्रह्मस्वरूपं विज्ञातुं कः समर्थो मही-
 तले । नानामार्गे प्रधावन्ति पशवो हतबुद्धयः । श्रीदुर्गाचरणा-
 षोडशं हित्वा यान्ति रसातलम् । सत्यं वच्मि हितं वच्मि
 पथ्यं वच्मि पुनः पुनः । न मुक्तिश्च न मुक्तिश्च विना दुर्गानिषे-
 वणात् । पार्वत्युवाच । गोलके चैव राधाहं वैकुण्ठे कमला-
 त्तिका । ब्रह्मलोके च सावित्री भारती वाक्स्वरूपिणी ।
 कैलासे पार्वती देवी मिथिलायाञ्च जानकी । द्वारकायां रु-
 क्षिणी च द्रौपदी नागसाङ्ग्ये । गायत्री वेदजननी सन्ध्याहृष्टं
 द्विजन्मनाम् । योगमध्ये पूषाहृष्टं पुष्ये कृष्णाऽपराजिता ।
 पत्रे मालूरपत्रञ्च पीठे योनिस्वरूपिणी । हरिहरात्मिका
 विद्या ब्रह्मविष्णुशिवार्चिता । विशेषानुग्रहेणैव विज्ञेया शङ्कर !
 प्रभो ।। यत्र कुत्र स्थले नाथ । शक्तिस्तिष्ठति शङ्कर ।। तत्रै-
 वाहं महादेव ! निश्चितं मतमुत्तमम् । शक्तिमार्गं परित्यज्य
 योऽन्यमार्गे हि धावति । करस्थं स मणिं त्यक्त्वा भूतिभारं
 प्रधावति । भूतिभारं भस्मभारम् ॥ इति दुर्गागीता समाप्ता ।

अथ बलिः ॥ समयाचारतन्त्रे ॥ सर्वासां देवतानाञ्च
बलिदानं शृणुष्व मे । येन कृत्वाशु लभते यथोक्तफलमुत्त-
मम् । नित्यन्तु भोजने काले मूलमन्त्रेण साधकः । कार-
येद्बलिदानञ्च भोजनात् प्रथमं प्रिये ॥ ततश्चानन्तरं
कुर्याद्भोजनं स्थिरमानसः । भोजनानन्तरं देवि ! शुचिस्थः
कृतवान् भवेत् । बलिं समुद्धरेद् यत्रादेकान्ते स्थापयेत्तदा ।
स्थापयित्वा बलिं तत्र विहरेच्च यथासुखम् । उत्तरान्नायेषु
देवेशि ! मातङ्गौ या प्रकीर्त्तिता । तस्या बलिं भोजनान्ते
विनैवाचमने कृते । मूलमन्त्रेण सुभर्ग ! बलिं दद्याद्दिने दिने ।
ततः किञ्चिज्जपं कृत्वा ततश्चाचमनादिकम् । पुनश्च रात्रौ
सर्वेषां बलिं कृत्वा प्रयत्नतः । यथोक्तविधिना कुर्याद् यथोक्त-
फलमाप्नुयात् । बलिश्च द्विविधो देवि ! सात्त्विको राजस-
स्तथा । सात्त्विको बलिराख्यातो मांसरक्तादिवर्जितः । राजसो
मांसरक्तादियुक्तः स प्रोच्यते प्रिये ! । गायत्रीतन्त्रे पञ्चमर्षा-
ह्मणपटले । त्रिविधा बलयः प्रोक्ता उत्तमाधममध्यमाः ।
उत्तमश्चोत्तमं दद्यान्मध्यमो मध्यमं तथा । अधमः कथ्यते देवि !
अधमेऽप्यधमा गतिः । दशसंख्यबलिर्यत्र मध्यमस्तेन कथ्यते ।
सात्त्विको उत्तमा पूजा यदि दद्यान्महाबलिम् । अष्टमौ-
नवमौसन्धौ दद्याद्यद्वाग्महाबलिम् । शतं सहस्रं लक्षं वा
अयुतं कोटिकोटिशः । शस्यते नृपतिश्रेष्ठः सात्त्विकोपूजने
बलिः । एकेन बलिदानेन चतुर्वर्गमवाप्नुयात् । बहुभिर्बलि-
दानैस्तु परब्रह्ममयो भवेत् । बहुभिर्बलिदानैस्तु जपयज्ञैस्तु
भूपते । क्रियते सात्त्विकी पूजा सात्त्विकी तेन कथ्यते । दशभिः
व्यभिः पूजा जपयज्ञैस्तथैव च । या कृता शारदी पूजा रा-
जसो तेन कीर्त्तिता । बलिभिः पञ्चभिः पूजा तमसो तेन
कीर्त्तिता । मत्स्यसूक्ते ॥ साधकास्त्रिविधाः प्रोक्ताः सात्त्विकाः

राजसास्तथा । तामसाश्च तथा देवि ! तेषां वक्ष्यामि लक्ष-
 णम् । सात्त्विकः सात्त्विकैर्युक्तो लक्षणैश्चैव सुन्दरि ! । सात्त्विकं
 बलिदानादि नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः । राजसो राजसगुणैर्युक्तः
 सत्यं वरानने ! । राजसं बलिदानादि सुरेशे ! राजसैर्युतः ।
 तामसस्तामसगुणै राजसादैर्युतः प्रिये ! । न श्रद्धा बलिदानेषु
 पूजनादिषु सुन्दरि ! । न स्तोत्रपाठहोमेषु नाममात्रेण सा-
 धकः । योगिनीतन्त्रे उत्तरखण्डे सप्तमपटले ॥ विप्राणां चीर-
 बलयः शाल्यत्रं वाथ पायसम् । घृतप्लुतं चरुफलं पुष्यं तस्य
 घृतान्वितम् । प्रदद्याच्च गवां चीरं दुग्धाम्नाम्नान् निवेदयेत् ।
 शाल्यत्रं वाथ समधु ससरं खण्डमीदकम् । राज्ञां हि पशवः
 शस्ता वैश्यानां व्रीहयस्तथा । चीद्रं वृषलजातीनां सर्वेषां
 पशवोऽथवा । निवेदयेत् शोणगण्डं मानुषं वा तुलापकम् ।
 वराहं वाथ कृगलं चामरं वारुणं तथा । मेषञ्चाथ वराहञ्च
 गोधिकाञ्च निवेदयेत् ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ तुलापञ्च तथा खड्गं चा-
 मरञ्च वराहकम् । कच्छपं शल्लकीं गोधां मानुषं तदगन्तरम् ।
 न दद्याद्वाङ्गणो मयं मानुषञ्च तथा रुक्मम् । त्रैषत्तिकाक
 विवर्णान् मानुषान्न कृशानपि । संवत्सरात् परं ह्यगं यावत्
 स्यात्तु त्रिहायणम् । वराहदन्तसदृशविषाणाभ्यां सुशोभनम् ।
 मदगन्धसमायुक्तं रोमराजिविराजितम् । कृष्णं तारणकञ्चैव
 तप्तौ द्वादशवार्षिकम् ॥ जातिभेदे वर्णविशेषमाह तत्रैव ॥ श्वे-
 तञ्च ह्यगलञ्चैव ब्राह्मणस्य विशिष्यते । रक्तं श्वेतं च त्रियस्य
 वैश्यस्य गौरमेव च । नानावर्णं हि शूद्रस्य सर्वेषामञ्जनप्रभम् ।
 योगिनीतन्त्रे ॥ यशूनाञ्चैव षण्मासात् परतश्च बलिर्भवेत् ।
 ह्यगलः कृष्णः श्वेतो वा द्विवर्षात्परतो यदि । तथा चाश्वं
 मृगञ्चैव ह्यगञ्च पर्वतीयकम् । मूषिकञ्च करालञ्च क्षुद्रमा-
 र्जरमेव च ॥ वर्ज्यमपि तत्रैव ॥ काकीलं कलविहङ्गञ्च राज-

हंसश्च शारिकम् । शुकं गृध्रश्च काकोलं मयूरं चित्रकं
 तथा । अश्वश्च वेणुपृष्ठश्च कृष्णपारावतश्च यत् । वृहत्कपोतक-
 श्वेव खञ्जरीटं तथैव च । वक्रश्चैव बलाकश्च प्रयत्नेन विवर्ज-
 येत् ॥ बल्यन्तरमाह तत्रैव ॥ रम्भा जातो वीजपूरं सुगन्धि-
 परिमिश्रितम् । मिश्रीकृत्य बलिं दद्यादष्टम्याश्च विशेषतः ।
 प्रयोमे बलिमन्तोऽयं प्रयोगान् धारयेद् यदि । अर्द्धरात्रे बलिं
 दद्यान्नित्यं देवि ! चतुष्पथे । परसैन्यग्रहाविष्टरोगकृत्यानिवा-
 रणम् । प्रणवं पूर्वमुच्चार्य उग्रतारे ततः परम् । विकटदंष्ट्रं पर-
 पक्षं मोहयद्दधमुच्चरेत् । स्वादयद्वन्द्वमुच्चार्य पचद्वन्द्वं वदेत् पुनः ।
 ये मां हिंसितुमुद्यता योगिनीचक्रे तान् दारयद् हुं फट् स्वाहा ।
 सर्वविद्यामाकर्षयाकर्षय छेदय छेदय हन हन कपाले गृह्य
 गृह्य स्वाहेति ॥ अनेनैव च देवेशि ! बलिं दद्यान्महेश्वरि ! ।
 वृहन्नोलतन्त्रे षष्ठपटले ॥ ततः शत्रुबलिं राजा दद्यात् क्षीरेण
 निर्मितम् । इयं छिन्द्यात् क्रोधदृष्ट्या प्रहारजनकेन च । को-
 पेन च सकृद्देवि ! सत्यं सत्यं महेश्वरि ! । प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा
 वै शत्रुनाम्ना महेश्वरि ! । शत्रुक्षयो महेशानि ! भवत्येव न
 संशयः । शत्रुमधिकृत्य विशेषस्तु मत्स्यसूक्ते ॥ मन्त्रेणानेन
 देवेशि ! प्रकुर्यात् पूर्वनिर्मितम् । कात्यायन्यस्त्रिके । तारं
 हनयुग्मं दहद्वयम् । पचद्वन्द्वं मथद्वन्द्वं प्रथमद्वन्द्वमेव च । माया
 इयं वशश्चैव चण्डि ! चण्डि ! च तारकम् । नारसिंहद्वयं पश्चात्
 मन्दरश्च सतारकम् । चामुण्डे ! प्रणवश्चैव भक्षयेति दहद्वयम् ।
 मथद्वयं पचद्वन्द्वं छिन्धियुग्मं ततो न्यसेत् । ॐ जयद्वितयश्चैव
 स्फोटयद्वितयं तथा । कर्त्तयद्वितयस्यान्ते ततो दह समीरयेत् ।
 मम शत्रुं समुत्तार्य ततो वीजं समुच्चरेत् । दाहयदाहयद्वन्द्वं
 ततश्छेदय मोहय । छेदयद्वितयस्यान्ते विशेषय ततः परम् ।
 मम शत्रुपदस्यान्ते मन्त्रमुच्चारयेत्ततः । तारं हनयुग्मस्यान्ते

भक्षयदितयं तथा । चासयनाशयद्वन्द्वमाविशय ततः परम् ।
 चारोहयस्फोटयान्ते उच्चाटययुगं ततः । उन्मत्तययुगस्यान्ते
 द्रुमं मन्त्रमुदीरयेत् । कृष्णपुष्पं समादाय कुर्यान्निर्मञ्जनं स्व-
 यम् । कलत्राणाञ्च देवेशि ! मन्त्रेणानेन दापयेत् । विलयं
 यान्तु ते सर्वे ये मां हिंसन्ति जन्तवः । मृत्युरोगभयक्लेशाः
 पतन्तु शत्रुमस्तके । विमुखं क्रोधदृष्टिञ्च पातयेच्छत्रुमस्तके ।
 कवचद्वन्द्वमुच्चार्य स्वाहाद्वन्द्वमुदीरयेत् ।

कागादौनामुत्तरोत्तरं प्राशस्यमुक्तं मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे ॥
 चामराणाञ्च दशकैश्कागलैकं विशिष्यते । दशभिश्कागलैर्देव !
 कूर्म एकः प्रशस्यते । कूर्मस्य च शतेनापि शशकैको विशि-
 ष्यते । शशकस्य शतेनापि खगात्ररुधिरं श्रुतम् । यावत्
 पद्मदलं पूर्णं तावन्मात्रं महेश्वरि । ततः शतपुटानाञ्च
 शललैको विशिष्यते । शललस्य सहस्रेण वराहस्तु विशि-
 ष्यते । हे सहस्रे वराहस्य महिषः श्रेष्ठ उच्यते । हे सहस्रे
 सुलापस्य खड्ग एको विशिष्यते । खड्गानान्तु सहस्रेण मानुषे
 चातुलं फलम् । हे सहस्रे मनुष्यस्य शोणतुण्डः प्रशस्यते ।
 हे शते शोणतुण्डस्य श्वेतग्रीवः प्रशस्यते । श्वेतग्रीवशतेनापि
 गोधिका तूत्तमा मता । गोधिकानां शतेनापि नरस्य च
 कुमारकः । दशैणस्य समा गोधा गोधाया दशपार्षतम् ।
 पार्षतस्य दशानान्तु मेघ एको विशिष्यते । मेघस्य दशमध्ये तु
 कागलश्च विशिष्यते । दशानां कागलानाञ्च कृष्णवर्णो विशि-
 ष्यते । तिलाक्षतेन पुष्पेण चाष्टाष्टौ च विशिष्यते । कागस्य
 कृष्णवर्णस्य श्वेत एको विशिष्यते । श्वेतवर्णस्य दशकं मुकुटं
 यदि मस्तके । प्रशस्तं तं विजानीयादक्षतञ्च विचारयेत् । शतं
 तस्मात्सुलापैकं तच्छतं खड्गमेव च । शतानामथ खड्गानां
 मानुषश्च विशिष्यते । दशकञ्च नराणाञ्च वराहैको विशिष्यते ।

वदहस्य फलं देवि ! सैरिभैस्तोषयेच्छिवाम् । सैरिभस्य शता-
नाञ्च गोधाद्वयो विशिष्यते । गोधिकानां शतानाञ्च स्वगात्र-
रुधिरं तथा । तत्समं शोणतुण्डञ्च श्वेतग्रीवं तथैव च । अर्ध-
रात्री तु कुष्माण्डं पर्वतीयं विना प्रिये ! । लुलापदाने यत्
प्रोक्तं क्त्वा दत्त्वा च यत् फलम् । खड्गञ्च दशवर्षीयं लुलापं
वत्सरात्परम् । प्रशस्तं श्वेतवर्णन्तु खड्गं श्वेतं विवर्जयेत् । सैरि-
भञ्च श्वेतकृष्णं मनुष्यं श्यामसुन्दरम् । द्वादशाब्दात् परश्चैव
यावद्यावत् स पुष्कलम् । तावदेव महेशानि ! किञ्चिन्नाद्या-
न्महामुनिः । पक्षिणः कच्छपा ग्राहाः स्थलजा जलजा अपि ॥
कामना तु ॥ अथ दीर्घायुरारोग्यविजयावच्छिन्नविपुलभोग-
प्राप्तिपूर्वक-ध्वजमालाकुलविमानवरारोहणावच्छिन्नब्रह्मलोक-
प्राप्तिकामो भगवत्यै छागलदशकं दद्यात् ॥ खड्गाभिमन्त्रणं
कुर्यात्तेन खड्गेन हृदयेत् । पूजयेद्रक्तपुष्पेण गन्धेन चन्दनेन
च । तारं मायायुगं कालियुग्मं स्याद्विकटं न्यसेत् । दंष्ट्रा-
करालि निष्पेक्षफेत्कारिणि च खादय । खड्गञ्च पिव पिव तूष्णं
रुधिरं नारसिंहके । द्वितीयं किरिकिरिदन्धं कालियुग्मं
ततः परम् । ब्रजेश्वरिपदं डेऽन्तं वसखड्गधनुः स्मृतम् । रुधिरे
शर्करां दद्यात् पानीयञ्च ससैन्धवम् । गन्धं सुकुसुमं दद्या-
द्दर्भयुग्मन्तु निक्षिपेत् ॥ त्रिपदं त्रिशूलम् ॥ श्री कालि ! कालि !
सहाकालि ! कालिके ! पापनाशिनि ! । शोणितञ्च बलिं गृह्य
वरदे ! वामलोचने ! । तारं तारं ततो मायां ह्नां ह्नां ह्नीञ्च
ठहयम् । तारं स्थाणुयुगं दद्यात् शिवाङ्गञ्च समुहरेत् । खट्वाङ्गं
न्तमुच्छ्वेति त्रिशूलधारिणीत्यपि । विकटदंष्ट्रे करालास्त्रे
कपालमालिनि तत्परं ह्नां ह्नां गृह्य गृह्य साष्टहासिनिपदस्यान्ते
मन्त्रञ्च विकटद्वयम् । शिवं कान्तं ततो वान्तं कं कं कान्ते
नमः स्थितिः । एव मातङ्गबलिः स्नात्वा चनेनामन्त्रा दापयेत् ॥

तारं मायास्फुरद्वन्द्वं हनयुगञ्च ठडयम् । इन्धनमगुरुद्वन्द्वं गृह्य
गृह्य च ठडयम् । धराभिमन्त्रणं कृत्वा त्रिवर्गं परिकल्पयेत् ।
पूतनां कौशिकीञ्चैव कालिकाञ्च यथाक्रमात् ॥

योगिनीतन्त्रे खड्गपूजादौ विशेषो यथा ॥ मायावीजं
समुच्चार्य कालिकालौति सुन्दरि ।। ब्रजेश्वरिपदं पश्चात्
लौहदण्डाय ते नरः । इति सम्पूज्य देवेशि ! शक्तिं
सम्पूजयेत्ततः । हुं हुं वागोश्वरीब्रह्माभ्यां नमः । हुं लक्ष्मी-
नारायणाभ्याञ्च पदं ब्रूयाद्देवि ! चण्डे ! महेश्वरि ! । नम
उमामहेश्वराभ्यां नम इत्यादिनार्चयेत् । प्रणवञ्च ततः पश्चात्
कार्तिकेश्वराभ्यां नमः । इत्यनेनैव मन्त्रेण शक्तिं प्रयोजये-
न्नरः । इति खड्गं प्रपूज्यैव विशेषेण प्रपूजयेत् । खड्गाय खर-
नाशाय शक्तिकार्यार्थतत्परः ।। पशुर्द्धेद्यस्त्वया शीघ्रं खड्ग-
नाथ ! नमोऽस्तु ते । अनेनैव च मन्त्रेण प्रणमेत् खड्गमुत्तमम् ।
गृहीत्वा ताम्रपात्रञ्च जलपूर्णमुदङ्मुखः । हर्षकामो महादेव्यै
प्रणोष प्रोक्षणञ्चरेत् । प्रोक्षणञ्च पशोः कृत्वा चोत्सृजेद्देवता-
विद्या । यथोक्तेन विधानेन तुभ्यमस्तु समर्पितम् ॥ मत्स्य-
सूक्ते ॥ चन्द्रहासेन खड्गेन हृदयेदुत्तमं बलिम् । चन्द्रहास-
ञ्चतुस्तालः करवोरदलाकृतिः ॥ मध्यमम् ॥ पञ्चत्रिंशाङ्गुलं मानं
प्रस्तारे सार्धत्राङ्गुलम् । एकधारेण खड्गेन यः प्राणी बध्यते
क्षिप्तः । न तत् फलमवाप्नोति ह्येता च नरकं व्रजेत् ॥ एकधार-
प्रतिप्रसवस्तु तत्रैव ॥ षड्रपत्रदलाकारमेकधारं प्रशस्यते ।
दण्डखड्गस्त्रिवक्रस्तु प्रशस्तो बलिकर्मणि । सकृत् प्रहारमात्रेण
बलिः स्यादुत्तरामुखः । अयं पूर्वमुखो भूत्वा हृदयेदप्रमादतः ।
बलिं पूर्वमुखं कृत्वा अयं स्यादुत्तरामुखः । हृदयेत् तीक्ष्ण-
खड्गेन प्रहारेण सकृद्वधः ॥ योगिनीतन्त्रे ॥ ह्रिन्ने च पतिते
तस्मिन् वामभागे च निन्दितम् । दैत्यं मध्ये च पतितं देवी-

च्छेदं स्मरेद्बुधः ॥ तत्रायश्चित्तमपि तत्रैव ॥ ततः कुण्डान्तिके
 गत्वा श्राद्धतिर्दशपञ्चभिः । तेनैवमुत्सृजेद्दोषं बलिं लक्षेत् स-
 संक्षणम् ॥ भृत्स्यसूक्ते ॥ शिरश्छित्त्वा बलिं दद्यादजस्र रक्त-
 मेव च । मन्त्रेणानेन देवेशि ! प्रकुर्व्यात् पूर्वनिर्मितम् ॥ अथ
 रुधिरपात्रम् ॥ भृत्स्यसूक्ते ॥ राजतं मृत्तमयं कांस्यं रैत्यं काष्ठ-
 मयं तथा । प्रशस्तं रुधिरालोके दारुलौहमयं त्यजेत् । शङ्ख-
 चाश्रमयश्चैव अपवित्रं विवर्जयेत् । स्वस्तिकायाः सुप्रशस्तं
 तथा पद्मदलस्य च । अर्घ्यतोयप्रदानेन नरदानफलं लभेत् ।
 कण्ठरक्तं न दद्यात् क्षामलस्य विशिष्यते । पद्मपुष्पदलस्यान्ते
 तथा मध्यमतस्य च । तावद्द्वलप्रमाणं स्यान्माष्टवदनुपूर्वकम् ॥
 अथ रुधिरग्रहणप्रकारस्तत्रैव ॥ कियन्मांसं सरुधिरं तथा
 शङ्खगतस्य च । रुधिरं मस्तकश्चैव पशोश्चापि विशेषतः ।
 विपरीतं पशोर्मस्ते पक्षिमस्ते च दापयेत् । कच्छपे चामरे
 भासे यः प्रदीपन्तु ज्वालयेत् । स दुर्गतिमवाप्नोति न चिरेण
 महेश्वरि ! । दर्भेणापि द्विधा कृत्वा पञ्चधा रुधिरस्य । पूर्व-
 भगादितो दद्यान्मध्ये च तदनन्तरम् । वामहस्ततले कृत्वा
 मन्त्रेणानेन मन्त्रयेत् । कालि ! कालि ! महाकालि ! कालिके !
 पापनाशिनि ! । शोणितं तप्तकं देवदेवि ! गृह्य नमोऽस्तु ते ।
 कालि काक्षीति मन्त्रेण चण्डिकायै निवेदयेत् । चरकौष्ठ
 विदारौष्ठ पूतनां पापराचसीम् । कौशिकीं पुरतः कृत्वा
 देखै रक्तं प्रदापयेत् । कौशिक्याद्यामनुं वक्ष्ये धर्मकामार्घ-
 सिद्धिदम् । तारं वा कमला माया कमला कमलामिति ।
 कामकला स्फं स्फं खिरश्चैव द्विठान्तं समुदाहृतम् । तेषाम-
 ष्टचरैश्चैव विन्दुयुक्तेन वा पुनः । एतत् सर्वप्रयत्नेन मन्त्रं वक्ष्यामि
 शङ्करि ! । तारं व्योम ततो मायां यच्च पद्ममिदं पठेत् । ओ
 निनेत्रे ! विकरालास्ये ! अस्त्रमास्त्राविमूषिते ! । सर्वशङ्कर-

कृतान्ते । त्वं खड्गखट्वाङ्गशूलष्टक् । वक्ष्ये महामनुं देवि ।
 तारं कौं क्रीमुदीरयेत् । कौशिकाय गृह्य गृह्य एषान्ते च
 बलिद्वयम् । अपरं तारमाया च प्रस्फुरद्वितयं दह । चलद्वयं
 कुडुचैव कुडुचैव गुलुद्वयम् । पुनश्च मारयद्दन्तं बुधैर्वत्परिकौ-
 र्त्तितम् । विशाखाद्यमनुं वक्ष्ये येन उत्पद्यते शुभम् । -तारं
 ततो विकटदंष्ट्रे ङेऽन्तं हन हन द्वयम् । नै विशिखाय स्नाहेति
 बलिमन्त्र उदाहृतः ॥ योगिनौतन्त्रे ॥ ततो रुधिरमादाय बहु-
 कादौन् समर्चयेत् । नैऋत्याश्च महेशानि ! क्रूरं वटुकभैरवम् ।
 वायव्यां हुं यां योगिनीभ्यो नम इत्यादिनार्चयेत् । ऐशान्याश्च
 महेशानि । हुं चौं चैत्रपालाय नम इत्यादिना देवि ! गन्ध-
 पुष्पैः समर्चयेत् । आग्नेय्यां हुं गीं गणेशाय नम इत्यादिना-
 र्चयेत् । गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य बलिदानं समर्पयेत् ॥ मन्त्रासूक्तौ ॥
 भूगतं रुधिरं यत्तु भुञ्जन्ति परिचारिकाः । यावच्च तावदेवेशि !
 लेपनं परिवर्जयेत् ॥ इति बलिदानविधिः ॥

अथ होमः ॥ शारदातिलके पञ्चमपटले ॥ वीक्षणं मूल-
 मन्त्रेण शरेण प्रोक्षणं मतम् । तेनैव ताडनं दर्भैर्वर्मणाभ्युक्षणं
 स्मृतम् । अस्त्रेण खननोद्धारौ ह्यन्त्रेण प्रपूरणम् । समौक्-
 रणमन्त्रेण सेचनं वर्मणा मतम् । कुट्टनं हेतिमन्त्रेण सर्ग-
 मन्त्रेण मार्जनम् । विलेपनं कलारूपकल्पनं तदनन्तरम् ।
 त्रिसूत्रीकरणं पश्चात् हृदयेनार्चनं मतम् । अस्त्रेण वज्रीकरणं
 ह्यन्त्रेण कुशैः शुभैः । चतुष्पथं तन्मन्त्रेण तनुयादचपाटनम् ।
 यागे कुण्डानि संस्कुर्व्यात् संस्कारैरेभिरीरितैः । शरेण फड़िति
 मन्त्रेण उत्तानेन तु हस्तेन प्रोक्षयेदिति सूत्रदर्शनाहस्ताग्रेण
 प्रोक्षणं तेनैव फड़ितिमन्त्रेणैव । वर्मणा हुमितिमन्त्रेण मुष्टि-
 बध्नेन हस्तेन सेचनाभ्युक्षणमिति । हेतिमन्त्रेणास्त्रमन्त्रेण
 वर्ममन्त्रेणेति चतुर्षु सम्बध्यते । तदुक्तं सोमशब्दना । सम्बा-

जर्ज समालेप कलारूपप्रकल्पनम् । त्रिसूत्रीपरिधानञ्च वर्मणा-
 भ्यर्चनं हृदेति । कलारूपप्रकल्पनमिति चन्द्रसूर्याग्निक्लाक-
 ल्यनमिति त्रिसूत्रीकरणं इति सूत्रत्रयेण वेष्टनम् । वज्रीकरण-
 मिति वज्रवदृष्टीकरणमिति । कुशैरिति प्रागुदगग्रैः । मध्ये
 चतुष्पथरूपं भागं कृत्वा आवसथ्यादिकं भावयेत् । तदुक्तं राघ-
 वभट्टधृतेन । आवसथ्यं मध्यभागे प्राच्यां सत्यन्तु पश्चिमे । आह-
 वनीयस्ततोऽन्वाहार्यं दक्षिणदेशतः । गार्हपत्यञ्च मन्त्रगो भा-
 वयेदुत्तरक्रमादिति । मन्त्रेण कवचमन्त्रेण हुमित्यनेन अक्षपा-
 टनमन्त्रेणोद्घाटनम् । एभिः संस्कारैरीरितैर्मूलमन्त्रेण वीक्ष-
 णमित्यादिकथितैः कुण्डानि संस्कर्तुं दित्यन्वयः । अथ तान्
 प्रत्याह । अथवा तानि संस्कर्तुं तुभिर्वीक्षणैः । वीक्ष-
 णाभ्युक्षणांते च चतुर्भिरित्यर्थः । तिस्रस्तिष्ठो लिखेद्रेखा इदा
 प्रागुदगग्रगाः । प्रागग्राणां स्मृता देवा मुकुन्देशपुरन्दराः ।
 रेखानामुदगग्राणां ब्रह्मवैवस्वतेन्दवः ॥ तिस्रस्तिष्ठ इति वीक्षया
 प्रागग्रास्तिष्ठ उदगग्रास्तिष्ठ इति लभ्यते । ततश्चादौ प्रागग्राणां
 लिखनं पश्चादुदगग्राणां लिखनं सर्वास्तु प्रादेशप्रमाणा इति
 साम्प्रदायिकाः । तदुक्तं राघवभट्टधृतसौचामणीतन्त्रे ॥ प्राची-
 न्यमुत्तरस्यश्च पश्चिमारम्भमालिखेत् । तिस्रस्तिष्ठो लिखित्वैवं
 प्रोक्षयेद्वाग्भवेन चेति । अथवा षट्कोणवृत्तं त्रिकोणं तत्र
 संलिखेत् । सर्वास्त्यभ्युक्ष्य तारिणं योगपीठमग्राचयेत् । अत्र तु
 आधारशक्तौत्यादिज्ञानात्मानं सम्पूज्य वागीश्वरयोर्योगपी-
 ठाय नम इति योगपीठं पूजयेत् । वागीश्वरीमृतुसातां नीले-
 न्दीवरसन्निभाम् । वागीश्वरेण संयुक्तामुपचारैः प्रपूजयेत् ।
 शक्तिमन्त्रेण वागीशीं साध्यमन्त्रेण वागीशं पूजयेत् । तदुक्तं
 गणेशविमर्षेणाम् ॥ शक्तिमन्त्रेण वागीशीं वागीशं साध्य-
 मन्त्रत इति ॥ शारदायाम् । सूर्यकान्तादिसम्भूतं यदा श्री-

त्रिविधं हजम् । आनीय चाग्निं पात्रेण क्रव्यादांशं परित्यजेत् ।
 सूर्यकान्तादौत्यादिशब्दादरविजन्य इति लभ्यते । तदुक्तं वशिष्ठ-
 संहितयाम् । जातं मार्तण्डकान्ताद्भुतवह्नमरणेः श्रोत्रियागारजं
 वा आहिताग्नेर्गृहादपीति । पात्रेण कांक्षपात्रेण पात्रान्तरे-
 णापिहितेन । तदुक्तं राघवभट्टधृतेन यथा । पात्रान्तरेणापि-
 हिते ताम्रपात्रादिके शुभे । अग्निप्रणयनं कुर्यात् शरावे ता-
 दृशेऽपि च । यत्तु स्मृतिसारे ॥ शरावे भिन्नपात्रे च कपाक्षे
 चोष्णस्त्रेऽपि वा । नाग्निप्रणयनं कुर्यात् व्याधिं हानिं भया-
 वह्नमिति । तस्य मुखमुख्यपात्रसम्भवे शरावो न ग्राह्य इति
 तात्पर्यम् । क्रव्यादांशं परित्यजेत् अस्त्रमन्त्रेणेति ज्ञेयम् । तदुक्तं
 राघवभट्टधृतेन ॥ अस्त्रेणाग्निं समाधाय कवचेन पिधाय
 तु । क्रव्यादांशन्तु चास्त्रेण नैर्ऋत्यां सन्त्यजेत् प्रिये । । अन्यत्र
 तु वज्रिवीजेन क्रव्यादांशत्यागः । तदुक्तं वज्रिवीजेन मन्त्री क्र-
 व्यादांशं त्यजेत्तदनुच मनुना शोधयेदस्त्रकेण इति । मन्त्र-
 मुक्तावत्त्वान्तु विशेषः । आनीयास्त्रेण नैर्ऋत्ये क्रव्यादांशं
 परित्यजेत् । देवांशं मूलमन्त्रेण स्थापयेत् पुरतः सुधीरिति ।
 संस्क्रुत्यात्तं यथा न्यायं देशिको वीक्षणदिभिः । औदर्य-
 वैन्दवाग्निभ्यां भौमस्यैकं स्मरन् वसोः । योजयेद्वज्रिवीजेन
 चैतन्यं पावके तदा । औदर्येति विन्दुः प्रसिद्धः परमात्म-
 स्वरूपस्तस्याग्नोष्मरूपत्वात्तयोर्वज्रिवैन्दव इति । अन्ये तु
 विन्दुर्भूमध्यं तद्वसो वैन्दवः । वसोरन्ने भौमस्य पार्थिवस्य
 एकमेकं स्मरन् देवांशं नियोजयेत् कुण्डादिषु निदध्यादि-
 त्यन्वयः । निधानप्रकारमाह ॥ तारेण मन्वितं मन्त्री धेनु-
 मुद्राश्रुतीकृतम् । अस्त्रेण रचितं पश्चात्तनुत्रेणावगुण्ठनम् ।
 अचितं त्रिः परिभ्राम्य कुण्डस्योपरि देशिकः । प्रदक्षिणं
 तदा तारमन्त्रोच्चारणपूर्वकः । आत्मनोऽभिमुखं वज्रिः

जगत्सृष्टमहीतलः । शिवबीजधिया देव्या योनावेनं विनि-
 क्षिपेत् । एनमग्निम् । पश्चाद्देवस्य देव्याश्च दद्यादाचमनीय-
 कम् । ज्वालयेन्मनुनानेन तमग्निमथ देशिकः । चित्पङ्कल-
 हनदहपचयुग्ममुदौर्थ्य च । सर्वाज्ञाज्ञापय स्वाहामन्त्रोऽयं
 प्रागुदीरितः । ज्वालनेन विशेषो यथा राघवभट्टे । जुहुयुश्च
 हुताग्निश्च पाणिसूर्पसुवादिभिः । न कुर्यादग्निधमनं न कु-
 र्यादव्यजनादिना । मुखे नैव धमेदग्निं मुखदोषो हि जायते ।
 नाग्निं मुखेनेति च यत्तौकिके योजयन्ति तत् ॥ अग्निप्रणाम-
 मन्त्रस्तु । अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम् । सुवर्ण-
 वर्णममलं समिधं विश्वतोमुखम् । उपतिष्ठेत् विधिवन्मनु-
 नानेन पावकम् । विन्यसेदात्मनो देहे मन्त्रैर्जिह्वां हविर्भजः ।
 लिङ्गपायुशिरोवक्त्रघ्राणनेत्रेषु सर्वतः । वङ्गीराधीशसंयुक्ताः
 सादियान्ताः सविन्दवः । वर्णमन्त्राः समुद्दिष्टा जिह्वानां सप्त
 देशिकैः ॥ वङ्गोरेफः । इरो यकारः । अर्घीश उकारः । एतद्युक्ताः
 सादियान्ताः सकारादियकारान्ताः वैपरीत्येनैते वर्णाः सविन्दवः
 सप्त जिह्वानां सप्त विन्दवो मन्त्राः समुद्दिष्टाः कथिता देशिकै-
 रित्यर्थः । सत्त्वादिगुणभेदेन सप्तजिह्वाभेदमाह । जिह्वास्ता-
 स्त्रिविधाः प्रोक्ता गुणभेदेन कर्मसु । हिरण्या गगना रक्ता
 कृष्णान्या सुप्रभा मता । बहुरूपातिरक्ता च सात्त्विक्यो योग-
 कर्मसु । परागाभा सुवर्णान्या तृतीया भद्रलोहिता । लोहिता-
 नन्तरं श्वेता धूमिनो च करालिका । राजस्थो रजसा वङ्गे
 विहिताः काम्यकर्मसु । विश्वमूर्तिस्फुलिङ्गिन्यो धूम्रवर्णा
 मनोजवा । लोहितान्या करालाख्या काली तामस्य ईरिताः ।
 एताः सप्त नियुज्यन्ते क्रूरकर्मसु मन्त्रिभिः ॥ इति जिह्वाभेद-
 कथनम् । जिह्वानां रूपतदधिष्ठातृदेवताश्चाह । स्वस्वनाम
 समाभाः स्वजिह्वाः कल्याणरेतसः । अमर्त्यपितृमन्त्रैर्वर्ण-

नागपिशाचकाः । राक्षसः सप्त जिह्वानाम्नीरिताद्याधिदेवताः ।
 अमर्त्यो देवः । जिह्वाविशेषे द्रव्यविशेषहोमो राघवभट्टादावनु-
 सन्धेयः । वङ्गेरङ्गमनुं न्यस्येत्तनावुक्तेन वर्त्मना । सहस्रार्चिः
 स्वस्तिपूर्णं उत्तिष्ठ पुरुषः पुनः । धूमव्यापी सप्तजिह्वो धनुर्धरः
 इति क्रमात् । षडङ्गमनवः प्रोक्ता जातिभिः सह संयुताः ।
 सहस्रार्चिरादीनां चतुर्थ्यन्तत्वं सम्प्रदानात् । प्रयोगस्तु । ओं
 सहस्रार्चिषे हृदयाय नम इत्यादि ज्ञेयम् । मूर्त्तिरिष्टौ तनौ
 न्यस्येद्देशिको जातवेदसः । मूर्ध्नां पार्श्वकव्यम्बुकटिपार्श्वसंके-
 पुनः । प्रदक्षिणवशाद्यस्येदुच्यन्ते ता यथाक्रमात् । जातवेदाः
 सप्तजिह्वो हव्यवाहनसंज्ञकः । अश्वोदरजसंज्ञोऽन्यः पुनर्वैश्वान-
 ररादयः । कौमारतेजाः स्याद्विश्वमुखो देवमुखः स्मृतः । तारा-
 ग्नये पदाद्याः स्युर्न्यन्ता वङ्गिमूर्त्तयः । तारः प्रणवः । अग्नये
 इति स्वरूपं तेनाग्न्यन्तेन ओं अग्नये इति पदमादौ येषामिति
 विग्रहः । प्रयोगे तु मूर्द्धि ओं अग्नये जातवेदसे नम इत्या-
 द्युद्धम् । आसनं कल्पयित्वाग्नेर्मूर्त्तिं तस्य विचिन्तयेत् । इष्ट-
 शक्तिं स्वस्तिकाभोतिमुच्चैर्दोर्ध्वैर्दोर्भिर्धारयन्तं जवाभम् । हेम-
 कल्पं पद्मरागं त्रिनेत्रं ध्यायेदङ्गिं बहमौलिं जटाभिः । परि-
 षिञ्चेत्ततस्तोयैर्विशुद्धैर्मैखलोपरि । दर्भैरनर्भैर्मध्यस्थमैखलायां
 परिस्तरेत् । निक्षिपेद्दिक्षु परिधीन् प्राचीवर्जं गुरुत्तमः ।
 प्राचीवर्जं दिक्षु गुरुत्तमः परिधीन्निक्षिपेदित्यन्वयः । परि-
 धयस्तु कात्त्यायनेनोक्ता यथा । परिधीन् परिदधत्यार्द्रान् एक-
 वृक्षोयान् बाहुमात्रान् पलाशवैकङ्कतवैल्वानिति । प्रादक्षिण्येन
 सम्पूज्यास्तेषु ब्रह्मादिमूर्त्तयः । ध्यायन् वङ्गिं यजेन्मध्ये गन्धा-
 द्यैर्मनुनामुना । वैश्वानरजातवेदः पदे पञ्चादिहावह । लोहि-
 ताक्षपदस्यान्ते सर्वकर्माणि साधय । वङ्गिजायावधिः प्रोक्तो
 मन्त्रः पावकवक्त्रभः । एतत् पूजनमष्टमूर्त्तिसप्तजिह्वापूजनान्तरं

कार्यम् । यदोह मत्स्यसूक्ते दशमपटले । अथान्नियजनं वक्ष्ये
 सर्वयज्ञेषु भूतिदम् । आदौ समीरणं कृत्वा पश्चात् पूजां समा-
 चरेत् । आसनं पूजयित्वा तु गृहीत्वा रक्तपुष्पकम् । पात्रान्तराख्यं
 कुसुमं ध्यायेद्देवं हुताशनम् ॥ ध्यानन्तु शारदीयसमानम् ।
 वजेत् पूर्वादिपत्रेषु । हं जातवेदसे नमः, हं हुताशिनाय नमः ।
 हं सुवर्णवर्णाय नमः । हं हिरण्याख्याय नमः । हं सुसिन्धाय नमः ।
 हं हिरण्याय नमः । हं सर्वतोमुखाय नमः । पूर्वादिपत्रेषु ।
 हिरण्यवर्णां प्रथमां वज्रेर्जिह्वां महाद्युतिम् । वराभयकरां वन्दे
 हिरण्याख्यां सुसिन्धयै । श्रीं य्यां हिरण्यायै नमः । कनकायै
 दिभुजां शुक्लां हस्ताभ्यां दर्भसञ्चयान् । कमण्डलुञ्चं विभ्रान्तां
 नमः साधकसिद्धिदाम् । श्रीं य्यां कनकायै नमः स्वाहा । उद्य-
 दिन्दुनिभां वर्णान् चतुर्भिर्भुजपङ्क्तवैः । शङ्खचक्राभयवरान् दधतीं
 प्रणमाम्यहम् । श्रीं रक्तायै नमः स्वाहा । सुप्रभा पाण्डुरां
 श्वेतकराभ्याञ्च कृताञ्जलिः । पद्मासनस्था नौ शेषरसना मां
 प्रसौदतु । सुप्रभायै नमः स्वाहा । श्रीं बहुरूपायै नमः
 स्वाहा । नीलोत्पलनिभे ! देवि ! वज्रिवर्णे ! सुरार्चिते ! !
 जवारूपधरे ! नित्यमितिरूपे प्रसौद माम् ॥ श्रीं य्यं य्यं अभि-
 रूपायै नमः स्वाहा । यद्वा । विरेफावन्तिमौ वर्गौ रेफः षष्ठः
 स्वरस्त्रितो । इन्दुविन्दुशिखायुक्तौ जिह्वावीजान्धनुक्रमात् । ७ ।
 श्रीं चित्पिङ्गलहनहनदहदहपचपचसर्वाङ्गापय स्वाहा ।
 इति मन्त्रेण च पुनरग्निं सम्पूजयेत् सुधीः । शापचारे नम-
 स्तोऽस्तु नमस्ते हव्यवाहन ! । गवान्तक ! सुरश्रेष्ठ ! शान्तिं
 कुर्व नमोऽस्तु ते ॥ इति स्वागतम् ॥ १ ॥ नमस्ते भगवन् देव !
 आपो नारायणात्मक ! । सर्वलोकहितार्थाय पादयश्च प्रतिगृह्य-
 ताम् ॥ इति पादयम् ॥ २ ॥ नारायणपरं नाम ज्योतीरूप !
 सनातन ! । गृहाणार्घ्यं भया दत्तं विश्वरूप ! नमोऽस्तु ते ।

इत्थर्घ्यम् ॥ ३ ॥ जगदादित्वरूपेण प्रकाशयति यः सदा ।
 तस्मै प्रकाशरूपाय नमस्ते जातवेदसे ॥ इत्याचमनीयम् ॥ ४ ॥
 धनञ्जय । नमस्तेऽस्तु सर्वपापप्रणाशन ! । मधुपर्कं प्रयच्छामि
 गृहाण परमेश्वर ! ॥ इति मधुपर्कः ॥ ५ ॥ त्रैगुण्यविषयाधान
 त्रिधारूप परात्पर ! । त्रैलोक्यस्थितिसंहते वोतिहोत्राय ते
 नमः ॥ इति पुनराचमनीयम् ॥ ६ ॥ जवासिन्दूरसङ्काशं सर्व-
 पापप्रणाशनम् । स्नानीयं ते मया दत्तं सर्वकामार्थसिद्धये ॥
 इति स्नानीयम् ॥ ७ ॥ हुताशन ! महाबाहो ! देवदेव सनातन ! ।
 वसनस्ते प्रयच्छामि देहि मे परमं पदम् । इति वस्त्रम् ॥ ८ ॥
 ज्योतिषां ज्योतीरूपस्त्वमनादिनिधनाच्युत ! । मया दत्तमलङ्का-
 रमङ्कुरं नमोऽस्तु ते ॥ इत्यलङ्कारः ॥ ९ ॥ देवीदेवा मुदं यान्ति
 यस्य सम्यक् समागमात् । सर्वदोषोपशान्त्यर्थं गन्धोऽयं प्रति-
 गृह्यताम् ॥ इति गन्धः ॥ १० ॥ त्वं विष्णुस्त्वं हि ब्रह्मा च
 ज्योतिषां पतिरीश्वरः । गृहाण पुष्पं देवेश ! सानुरूपं जगद्-
 गुरो ! ॥ इति पुष्पम् ॥ ११ ॥ देवतानां पितृणाञ्च सुखमेकं सना-
 तनम् । धूपोऽयं देवदेवेश ! गृह्यतां त्रीधनञ्जय ! ॥ इति धूपः ॥
 १२ ॥ त्वामेकं सर्वभूतेषु स्यावरेषु चरेषु च । परमाहुः पराकारः
 प्रदीपः प्रतिगृह्यताम् ॥ १३ ॥ इति दीपः ॥ नमोऽस्तु यज्ञपतये
 प्रभवे जातवेदसे । सर्वलोकहितार्थाय नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥
 इति नैवेद्यम् ॥ १४ ॥ हुताशन ! नमस्तुभ्यं नमस्ते सुरबाहवे ! ।
 लोकनाथ ! नमस्तेऽस्तु नमस्ते जातवेदसे ॥ इति वन्दनम् ॥ १५ ॥

जिह्वापूजास्नानमाह शारदायाम् । मध्ये ईश्वरकोणेषु
 जिह्वा ज्वालाश्चो यजेत् । केशरोक्तेन मार्गेण पूजयेद्भुवदेवताः ।
 पश्चादादाय पाणिभ्यां सुक्लृवौ तावधोमुखौ । त्रिः सप्तता-
 पयेद्भुवो दर्भानादाय देशिकः । तदग्रमूलमध्यानि शोधये-
 त्तर्यशक्रमात् । गृहीत्वा वामहस्तेन प्रोचयेद्दक्षिणे तन्नी-

पुनः प्रताप्य तौ मन्त्री दर्भान्मनौ विनिक्षिपेत् । आत्मनो
दक्षिणे भागे स्थापयेत्तौ कुशान्तरे । आज्यस्थालीमथादाय
प्रोक्षयेद्वस्त्रवारिणा । तस्यामाज्यं विनिक्षिप्य संस्कृतं वीक्षण-
दिभिः । निरुह्य वायव्येऽङ्गारान् हृदा तेषु निवेशयेत् । इदं
तापनमुद्दिष्टं देशिकैस्तन्त्रवेदिभिः । सन्दीप्य दर्भयुगलमाज्ये
क्षिप्तानले क्षिपेत् । गुरुहृदयमन्त्रेण पवित्रीकरणं त्विदम् ।
दीप्तेन दर्भयुग्मेन नौराज्याज्यात् स वर्मणा । अग्नी विसर्जये-
द्दर्भमभियोतनमौरितम् । घृतेषु ज्वलितान् दर्भान् प्रदर्श्या-
स्त्राणुना गुरुः । नातवेदसि ताश्रास्त्रेदाज्योत्पवनमौरितम् ।
गृहीत्वा घृतमङ्गारान् प्रत्युष्माग्नी जलं स्पृशेत् । अङ्गुष्ठोपक-
निष्ठाभ्यां दर्भौ प्रादेशसम्प्लितौ । कृत्वोपनौयादस्त्रेण घृतमुत्प-
वनन्त्विदम् । तद्वद् हृदयमन्त्रेण कुशाभ्यामात्मसंमुखम् । घृते
संस्त्रवनं कुर्यात् संस्काराः षडुदीरिताः । प्रादेशमात्रं सगन्धि
दर्भयुग्मं घृतान्तरे । निक्षिप्य भागौ द्वौ कृत्वा पक्षे शुक्ले तरे
स्मरेत् । वामे नाडीमिडं भागे दक्षिणे पिङ्गलां पुनः । सुषुम्नां
मध्यतो ध्यात्वा कुर्याद्धोमं यथाविधि ।

अत्र स्थानविशेषे होमनिन्दा मत्स्यसूक्ते चतुर्दशषटले ॥
यथा ॥ कर्णहोमे भवेद् व्याधिर्नेत्रेऽन्धत्वमुदीरितम् । नासि-
कायां मनःपीडा मस्तके च धनक्षयः । एतेषु प्रधाना-
हुतिपरमन्थया शारदोक्तो दोषः स्यात् । तदयथा । सुवेण
दक्षिणाङ्गागादादायाज्यं सदा गुरुः । जुहुयादग्नेये स्वाहे-
त्यग्नेर्दक्षिणलोचने । वामतस्तददादाय वामे वङ्गिविखी-
चने । जुहुयादग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति हृदयाणुना । हृद-
यमन्त्रेण सुवेणाज्यं भागादादाय दक्षिणात् । जुहुयादग्नेये
स्विष्टिक्ते स्वाहेति मन्त्रेण । इति सम्पादयेद्भागे स्वाज्यस्वाग्ना-
हुतिक्रमात् । इत्यग्निनेत्रवक्त्राणां कुर्यादुद्घाटनं शुभम् ।

सताराभिर्द्याहुतिभिराज्येन जुहुयात् पुनः । जुहुयादग्नि-
मन्त्रेण त्रिवारं देशिकोत्तमः । कुण्डस्य रूपं जानीयात्
परमं प्रकृतेर्वपुः । प्राच्यां शिरः समाख्यातं बाहुं दक्षिण-
सौम्ययोः । जठरं कुण्डमित्युक्तं योनिः पादौ च पश्चिमे । गर्भा-
धानादिका वज्रेः क्रिया निर्वर्तयेत् क्रमात् । अष्टाभिराज्या-
हुतिभिः प्रणवेन पृथक् पृथक् । गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो-
न्नयनं पुनः । अनन्तरं जातकर्म स्थावामकरणं तथा । उप-
निष्क्रमणं पश्चादवप्राशनमेव च । चौड़ीपनयने भूयो महा-
नान्त्रां महाव्रतम् । महानान्त्रां वेदारम्भः ॥ तथोपनिषदं
पश्चाद्गोदानोदाहकौ सृतिः । शुभेषु स्थुर्विवाहान्ताः क्रियास्ताः
क्षुरकर्मसु । मरणान्ताः समुद्दिष्टाः वज्रे रागमवेदिभिः । ततश्च
पितरौ तस्य सम्पूज्यात्मनि योजयेत् । समिधः पञ्च जुहुयात्
मूलप्रिष्टतसंस्तुताः । मन्त्रैर्जिह्वाङ्गमूर्त्तीनां क्रमादङ्गैर्यथा-
विधिः । प्रत्येकं जुहुयादेकामाहुतिं मन्त्रवित्तमः । अवदाय
सुवेसाज्यं चतुःशुचि पिपाय ताम् । सुवेण तिष्ठन्नेवाग्नी दे-
शिको यतमानसः । जुहुयाद्द्विजमन्त्रेण वीषङ्गन्तेन सम्पदे ।
विष्टे क्षरस्य मन्त्रेण जुहुयादाहुतौर्दश । सामान्यं सर्वतन्त्रा-
णामेतदग्निमखं मतम् । ततः पौठं समभ्यर्च्य देवतायै हुता-
शने । अर्चयेद्द्विजं तां देवतामीष्टदायिनीम् । तन्मुखे
जुहुयात्तन्त्री पञ्चविंशतिसंख्यया । आज्येन मूलमन्त्रेण वज्रै-
कोकरचन्विदम् । वज्रिदेवतयोरैक्यमात्मना सह भावयन् ।
मूलमन्त्रेण जुहुयादाज्येनैकादशाहुतीः । नाडीसन्धानमु-
द्दिष्टमेतदागमवेदिभिः । जुहुयादङ्गसुस्थानामाहुतीनामनु-
क्रमात् । एकैकामाहुतिं सम्यक् सर्पिषा देशिकोत्तमः । ततो-
ऽन्येष्वपि कुण्डेषु संस्कृतेषु यथाविधि । आचार्यो विहरेदग्निं
पूर्वादिषु समाहितम् । ऋत्विजो मन्त्रपुण्यादौरङ्गाद्यावरणा-

न्विताम् । तन्मोक्तामेतामिष्टा च पञ्चविंशतिसंख्यया । मूलेना-
ज्जेन जुहुयुः साज्येन चरुणा तथा ।

आहुतिदानप्रकारश्च मत्स्यसूक्ते ॥ उत्तानेन तु हस्तेन अङ्गु-
ष्ठाग्रेण पोडितम् । संहताङ्गुलियाणिस्तु जुहुयाद्देशिकोत्तमः ।
आहुतिस्तु घृतादीनां सुवेणाधोमुखेन तु । दद्यात्तिलाद्याहुतिं
तु दैवेनोत्तानपाणिना । समिद्धोमश्च तिलवन्मोदकाद्याहुति-
स्तथा । अङ्गुष्ठादित्थित्तुरैर्विष्वपत्र इति क्रमात् ॥ द्रव्यविशेष-
होमे जिह्वाविशेषोऽपि तत्रैव ॥ घृताहुतौ हिरण्याख्या कनका
शय्यहोमतः । रक्ता ख्याता समिद्धोमे कृष्णा सा आहुतौ तथा ।
सुप्रभा मोदकविधौ बहुरूपातिरूपका । पुष्पा पत्रविधौ वक्त्रे-
र्जिह्वाः सप्त प्रकीर्त्तिताः । द्रव्यालाभे प्रतिनिधिरपि तत्रैव ॥
उक्तं न लभ्यते तत्र प्रतिकृत्या च होमयेत् । अर्कस्योडुम्बरं
प्रोक्तं खदिरस्य शमीरिता । पिप्पलस्य पलाशः स्यात् पलाश
स्यापि पिप्पलः । उभयोरिवमेवं स्यादपामार्गे पलाशकम् ।
कुशाभावे भवेद्दूर्वा दूर्वाभावे कुशो भवेत् । इक्षोरभावे त्व-
ष्टाऽमृतायाश्च पलाशकम् । पद्माभावे हयगिः स्याज्जलजानां
विशेषतः । घृतं न लभ्यते यत्र शुद्धीरेण होमयेत् ।
क्षीरस्य तु दधिघ्नेयं मधुनश्च गुडं भवेत् । शर्करायाश्च
अखण्डं गुडखण्डमथापि वा । रसानाञ्च रसेनैव सर्व-
मिच्छुरसेन वा । मोदके पिष्टकं घ्नेयं फलानाञ्च फलेन तु ।
काष्ठस्य चैव काष्ठेन पुष्पस्य कुसुमेन च । एवमन्योन्यतः सर्वं
सर्वद्रव्येषु सर्वदा ॥ अङ्गुतेषु तु सर्वेषु उत्तराभिमुखो भवेत् ।
समिधः प्रावरणं कुर्यादन्यच्च पूर्वदिग् भवेत् । यजमानः स्वयं
नैव समिधं प्रवयेत् क्वचित् । पुत्रशिष्यादिभिः कुर्यान्न पुत्रं
विनियोजयेत् ॥ तथा ॥ न कदाचिदसृग्दानं गृह्यज्ञे विच-
क्षणः । भूतिकामः क्वचित् कुर्यादेवं तन्मविदां मतम् ।

आज्यादिकं भवेद्यत्र समिधः श्रावणे स्थितम् । शेषं न योज-
येन्नन्वौ अन्यत्रैवं विचक्षणः । एकाङ्गं लग्नमेकत्र न पात्रे
स्थापयेत् क्वचित् । देशिकः प्राङ्मुखो भूत्वा ऐशान्यादिक्रमेण
तु । प्रदक्षिणेन कुर्वीत मन्त्रैः परिसमूहनम् । मन्त्रपूर्वं
साम्निकानां दृष्टिमेव निरग्निकम् । त्रिकुशेन महायागे विवा-
हादौ त्रिपत्रकम् । वैश्वदेवे त्वेकपत्रं नित्यहोमे तथैव च ।
दिग्विदिक्षु परिस्तीर्य महायागेषु सर्वदा । दिक्षमात्रे नित्य-
होमे वैश्वदेवे तथैव च । अकृत्वा कर्म नित्यन्तु वृथा नैमि-
त्तिकं चरेत् । तस्मात् पुष्पफलाद्येन कृत्वा नैमित्तिकं चरेत् ॥
तथा ॥ प्रजापतिं तथेन्द्रश्च अग्निं सोमं तथैव च । एतान्नित्या-
हुतिं कृत्वा समिद्धोममनन्तरम् । हुत्वा व्याहृतिभिः पश्चात्
सर्वत्रैवं महेश्वरि ! । भूर्भुवः स्वः स्वाहा तन्न इत्यादिमन्त्रपञ्च-
कम् । अन्ते स्विष्टिकृतिं दद्याद्दोमद्रव्येण शङ्करि ! । दानमध्ये
यज्ञभेदे ग्रहयज्ञे शतान्तरे । सप्तभेदे त्विमे पूर्णाः पुनस्ते च
त्रिधा क्रमात् । ऋत्विक्स्क्रन्धं सृशन्नन्वौ दक्षिणं वा सृशन्
भुजम् । यजमानः सपत्नीको जुह्याद्देशिकोत्तमः । उत्थाय
दद्यात् पूर्णाञ्च नोपविश्य कदाचन । कनकायान्तु जिह्वायां
रक्तायां ग्रहयज्ञके । ग्रहहोमशतान्ते च पूर्णा एका विधीयते ।
सहस्रान्तो द्वयं कुर्यादयुतान्ते चतुर्थकम् । अन्नहोमे युगं दद्यात्
पञ्चहोमे चतुर्थकम् । आज्यलाजतिलादीनां होमे च दशल-
चके । पनसाम्बफलैर्होमे द्वितीयं समुदाहृतम् । शतार्धं वा
तदर्धं वा गर्भाधानान्नप्राशने । सीमन्तोन्नयने चैव प्रायश्चित्ता-
हुतिषु च । दधिहोमे च नित्ये च एषु पूर्णां विवर्जयेत् ॥

अथ होमद्रव्यप्रमाणम् । मास्यसूक्ते चतुर्दशपटले ॥ कर्षेकं
घृतहोमे तु द्वितोलञ्च पयः स्मृतम् । वाणतोलं पञ्चगव्यं तोलकै-
र्मधुदुग्धकम् । दधि प्रसृतिमात्रन्तु लाजाः स्युर्मुष्टिसन्निताः ।

पृथुकाष्टप्रमाणेन अथवा पूर्वपूरणम् । शक्तवो सुष्टिमात्रेण
 शर्करा तोलकार्द्विकम् । त्रितोलञ्च गुडं विद्याद्विचतुर्पर्ववधि
 स्मृतम् । मोदकं धात्रीमानञ्च मार्गं बदरमानतः । पिण्डकस्य
 यथा मानं नारिकेलादिपर्वकम् । तालन्तु द्वाङ्गुलं चैव पनसं
 बीजसंख्यया । मारणोच्चाटने चैव पनसं दशधा कृतम् । अष्टधा
 नारिकेलन्तु मातुलुङ्गं त्रिधा मतम् । त्रिधा कृतं फलं वैष्ण-
 वमन्यथा दशभागकम् । प्रादेशमात्रं समिधं दूर्वापत्रत्रयं स्मृ-
 तम् । पत्रावसानहोमे च प्रादेशं परिकल्पयेत् ॥ समिद्विशेषो
 यथा राघवभट्टे ॥ विशीर्णा विदूला ऋक्षा वक्रा स्थूला कृशा
 द्विधा । किमिदष्टाश्च दीर्घाश्च निस्त्वचः परिवर्जिताः । विशी-
 र्णायुःक्षयं कुर्याद्विदूला व्याधिसम्भवा । ऋक्षायां व्याधि-
 माप्नोति वक्रा विघ्नकरी सदा । स्थूलाभिहरते लक्ष्मीं कृशायां
 याजकक्षयः । द्विधायां नेत्ररोगाः स्युः कीटदष्टार्थनाशिनी ।
 दोषं प्रकुर्वते दीर्घाः प्राणघ्नो निस्त्वचः स्मृताः । न क्षीणा ना-
 धिका न्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । आर्द्रत्वचां समच्छेदां
 तर्जन्यङ्गुलिवर्तुलाम् । ईदृशीं होमयेत् प्राज्ञः प्राप्नोति विपुलां
 श्रियम् । श्रूते स्मार्त्तं चतस्रोक्ताः समिधः परिकीर्त्तिताः ॥
 मत्स्यधृक्ते ॥ चतुरङ्गला च गुडूची व्रीहयो सुष्टिसम्भिताः ।
 सर्षपं सूक्तिमानेन सूक्तिः स्यात् पञ्चतोलकम् । मरिचे विंशकं
 कृत्वा मारणे दशकं विदुः । दशधा च मृणालं स्यान्मूलकं
 सप्तभागकम् । एकैकशः कशेरुश्च शृङ्गवेराङ्गुलेन तु । मातु-
 लुङ्गं समं कुर्यादक्षं व्यञ्जनसंयुतम् । पूर्ववदेव मानं स्यात्तण्डुलं
 चैव तत्समम् । चन्दनागुरुकर्पूरकस्तूरीकुङ्कुमादि च । नकुले
 तु कुलं ज्ञात्वा कुले द्रव्यान्तरेण तु । यथा योगो न गन्धेन
 राज्यकामे विशेषतः । तित्तिङ्गीबीजमानेन समुद्दिष्टानि
 तान्त्रिकैः ॥ योगिनीतन्त्रेऽपि ॥ कर्षमात्रं घृतं देयं सूक्ति-

मात्रं पयः स्मृतम् । दधि प्रसृतिमानन्तु तदर्द्धञ्च मधुसृष्टम् ।
 एषां व्यापारकं वक्ष्ये यथावत् शृणु पार्वति ! । सुवर्णाष्टप्रमाणेन
 घृतं देयं विचक्षणः । पयो भवेत्तदर्द्धेन दधि पञ्चसुवर्णकम् ।
 दधि चैव तदर्द्धेन एवं मानविदो विदुः । एवं शतस्य मानन्तु
 प्राबल्यं विभवे सति । पञ्चाशत्तत्र जानीयात् सर्वत्रैव विचक्षणः ।

अथ मानाध्यायः ॥ योगिनीतन्त्रे द्वितीयभागे ॥ गवाक्ष-
 मात्रे यद्विद्या अर्करश्मेस्तु लेखिका । लेखिकाष्टौ भवेद्भूली
 धूलियोऽष्टौ च सर्षपः । सर्षपाणां चतुष्केण रत्तिकेत्यभिधी-
 यते । रत्तिकानां विंशतिश्च पादश्च परिकीर्तितम् । तोलिका
 तु चतुष्पादैश्चतुस्तोलैः प्रसृतिका । प्रसृतौ द्वे कर्षकश्च द्वे कर्षे
 तु पलं भवेत् । पलार्द्धेन भवेत् सूक्तिर्द्वे सूक्ती गुडकं मतम् ।
 वीरमित्रोदयघृतहस्तिहृदयप्रबन्धे ॥ आलान्तरप्रविष्टायां
 सूर्यभासि यदीक्ष्यते । रजस्तत्परमाण्वाख्यं प्रमाणं प्रथमं
 मतम् । त्रसरेणुर्मतस्तैश्च परमाणुभिरष्टभिः । तैरष्टभिर्भवे-
 त्त्रिंश्वो यूका लिख्यैस्तथाष्टभिः । यवो यूकाभिरष्टाभिर्यवैरष्ट-
 भिरङ्गुलम् । मुष्टिस्तानि च चत्वारि द्वे च मुष्टौ धनुर्ग्रहः । त्रि-
 मुष्टिको वितस्तिः स्यादरत्नो द्वे वितस्तिके । किष्कुर्द्वाभ्या-
 मरद्विभ्यां धनुः किष्कुर्द्वयेन च । सहस्रं धनुषां क्रोशो गव्यू-
 तिर्द्विगुणा ततः । गव्यूतयश्च चतस्रो योजनं कल्पितं कला ॥
 सप्तसूक्ते षोडशपटले तु ॥ सर्षपाणां चतुष्केण माष इत्य-
 भिधीयते ॥ अत्र माषः शस्यवाचकः ॥ माषाणाञ्चैव तूर्य्येण
 रत्तिकेत्यभिधीयते । रत्तिकानां विंशकश्च पादश्च परिकीर्ति-
 तम् । तोलिका च चतुष्पादैश्चतुस्तोलैः प्रसृतिका । प्रसृतौ
 द्वे कर्षकश्च द्वे कर्षे तु पलं भवेत् । पलद्वये तु सूक्तिः स्याद् द्वे
 सूक्ती दग्धकं मतम् ॥

इति त्रीप्राणतोषिण्यां चतुर्थं काम्यकाण्डे दुर्गामन्त्रस्तुतिनाम-
 माहात्माशतनामत्रलिहोमहोमीयानुक्त्यपरिमाणात्मक-
 दुर्गास्तवप्रकरणरूपपुष्पकथनं नाम षष्ठः परिच्छेदः ।

इष्टदेवीं नमस्कृत्य भुक्तिमुक्तिप्रदायिनीम् । मासकृत्यमथो
वक्ष्ये विदुषां परितुष्टये ॥

अथ मासकृत्यम् । चान्द्र एवात्र मासस्थितिकृत्यनिमित्तत्वादभिलापादिकन्तु सौरिणैव प्रागुक्तधर्मीकाण्डधृतवचनात् । मत्स्यसूक्ते द्विपञ्चाशत्पटले ॥ आश्विने शुक्लपक्षे च अष्टम्याञ्च निशागमे । सिद्धगौरीव्रतं कुर्याद् या साध्वी धर्माचारिणी ॥ इति सिद्धगौरीव्रतमस्मिन् देशे अप्रचरद्रूपत्वेन न लिखितम् । यस्याच प्रयोजनं विद्यते तेन तत् अन्वेष्यम् । शुक्लपक्षे दशम्यान्तु आश्विने परमेश्वरि ! । विजया नाम सा ख्याता सर्वत्र निगमालयम् । रेवन्तं पूजयेत्तत्र ईश्वरीञ्च वरानने ! । इह लोके सुखं प्राप्य यास्यन्ति शिवमन्दिरम् । तेजोऽसीति च द्विभुजं तुरङ्गासनसंस्थितम् । खड्गधर्मधरश्चैव मन्त्रेणानेन पूजयेत् । नमस्ते सूर्यपुत्राय तुरङ्गानां हिताय च । शान्तिं कुरु तुरङ्गानां रेवन्ताय नमो नमः । श्रीं गन्धर्वकुलजातस्त्वं भूपालाय च केशव ! । ब्रह्मणस्तत्त्ववाह्येन सोमस्य वरुणस्य च । तेजसा चैव सूर्यस्य खलौला ते पदा तथा । रुद्रस्य ब्रह्मचर्यस्य पवनस्य बलेन च । धान्यकं पशुकं बीजं ध्यानं सिद्धार्थकानि च । पद्मपत्रं निशान्ते च सूत्रेण द्विगुणेन च । बध्नीयादक्षमालायां गले चापि विशेषतः । अस्त्रशस्त्रादिकश्चैव राज्याङ्गानि च भाविनि ! । प्रतिबीजेन पुष्पाद्यैः पूजयेदविचारयन् ॥

अथ खञ्जनदर्शनं तत्रैव ॥ दशम्यामपराह्णे तु भुक्तवत्सु स्वयं प्रिये ! । शोभनं खञ्जनं पश्यन् नमस्कुर्याद्विभूतये । वासुदेवस्वरूपेण सर्वकामफलप्रद ! । पृथिव्यामवतीर्णोऽसि खञ्जरीट ! नमोऽस्तु ते । खञ्जनाय नमस्तुभ्यं सर्वाभीष्टप्रदाय च । नीलकण्ठाय भद्राय भद्ररूपाय ते नमः । भद्र ! त्वं देहि मे भद्रमाशां पूरय पूरक ! । स्वस्तिकोऽसि कुरु स्वस्ति खञ्जरीट !

नमोऽस्तु ते । नारायणस्वरूपाय संवत्सरसुखप्रद ! । नीलकण्ठ !
महादेव ! खञ्जरीट ! नमोऽस्तु ते । देवदानवयक्षाणां नराणां
पुष्टिवर्धनम् । दर्शनं तव भद्रस्य विष्णुरूप ! नमोऽस्तु ते ।

अथ दर्शनशुभाशुभफलम् ॥ जलप्रासादशिखरे पर्वते च
जलान्तिके । दृष्टे शुभं भवेत् कीर्त्तिर्गोष्ठेषु धनवर्धनम् । अङ्गेषु
नृपतिर्भूयात्तथा देवालयेषु च । तडागतीरे धनवान् श्मशाने
मरणं भवेत् । कृष्णश्रीवो नीलकण्ठः श्वेतकण्ठो जनार्दनः ।
पीते तु पार्वती देवी धुन्वत्यच्चे तु वीक्षणम् । व्याधिर्भवति देवेशि !
स्थिरे सम्पत्तिकारकम् । भक्तं भुञ्जन् भवेद्रोगौ श्रियं दृष्ट्वा च
वासवः । सुमानः कीर्त्तनादेव आयुषस्तु क्षयो भवेत् । तस्मात्तु
खञ्जनं नाम कीर्त्तयेदविचारयन् ॥ तत्रैव ॥ कौमुद्यां रात्रि-
योगे तु गृहिणी या पतिव्रता । इन्द्रं लक्ष्मीं समभ्यर्च्य सुगन्धि-
कुसुमादिभिः । पायसञ्च बलिं दद्यादन्नं व्यञ्जनसंयुतम् ।
नारिकेलफलैर्दवान् पितृनय समर्चयेत् । बन्धून् च पूजयेद्रात्रौ
प्रकुर्व्यात् क्रयविक्रयम् । न करोति महालक्ष्मीः शापं दत्त्वा
व्रजेत् पुरम् । निशीथे वरदा लक्ष्मीः को जागर्त्ति विभाषिणी ।
नारिकेलोदकं पीत्वा अक्षैर्जागरणं निशि । तद्विभूतिं प्रय-
च्छामि को जागर्त्ति महीतले । सोमञ्च पूजयेत् कुम्भे पटे वा
पीठकेषु च ॥

अथ लक्ष्मीध्यानं तत्रैव ॥ नवयौवनमग्नन्नां तत्प्रकाञ्चनसन्नि-
भाम् । त्रिनेत्रां द्विभुजां रम्यां दिव्यकुण्डलधारिणीम् । श्रीफलं
दक्षिणे पाणी वामे पद्मञ्च त्रिभ्रतीम् । सर्वालङ्कारसम्पूर्णां सर्वा-
लङ्कारगर्विताम् । किन्नरामरगन्धर्वसिद्धचारणसेविताम् । वीजिन
दीर्घयुक्तेन पङ्कजमथ कल्पयेत् । पूजयेदुपचाराद्यैर्नानावैद्य-
वन्दनेः ॥ पूजामन्त्रस्तु तत्रैव ॥ क्षोरोदारणवमभृते ! विष्णोरुरसि
संस्थिते ! । गृहाण पूजां देवेशि ! कौमुद्याञ्च नमोऽस्तु ते । प्रणा-

ममन्वस्तु । विश्वरूपस्य भार्यासि पद्मे ! पद्मालये ! शुभे ! ।
महालक्ष्मि ! नमस्तुभ्यं कौमुदीञ्च कुरुस्व मे । नमस्ते सर्वजगतां
वरदासि हरिप्रिये ! । या गतिस्त्वत्पद्मानां सा मे भूयात् त्वद-
र्चनात् । लक्ष्मि ! देवि ! नमस्तुभ्यमचला भव सर्वदा । कमले !
वरदे ! देवि ! कुलोद्घोतकरी मम । हिताय सर्वभूतानां यथा
नारायणे स्थिता । तथा त्वं पाहि मां देवि ! सर्वलक्षणसम्भवे ! ।
कृता पूजा मया भक्त्या कमले ! वरदे ! शुभ ! । पूजां गृह्य
सुरेशानि ! नमस्ते कमलालये ! । पूर्वादिपत्रे सम्पूज्य भूत्या-
दिनवशक्तिकाः । वासुदेवादिकं तत्र वामनादिकमर्चयेत् ।
तत्रैव कलसे चैव इन्द्रं ध्यात्वा समर्चयेत् । सर्वलक्षणसम्पूर्ण-
मिन्द्रमैरावतस्थितम् । शचीसमेतं वरदं ध्यानेन परिचिन्त-
येत् । पूजामन्त्रोऽपि ॥ वज्रहस्त ! महाबाहो ! बहुनेत्र !
पुरन्दर ! । रक्षार्थं सर्वभूतानां पूजयं प्रतिगृह्यताम् । दिक्-
पालांश्च ग्रहांश्चैव ब्राह्मणांश्चाग्रतोऽर्चयेत् । विष्णुं नारायण-
श्चैव भावभूतेश्वरं यजेत् । पूजयित्वा ह्यनेनापि विल्वमुद्रां
प्रदर्शयेत् । पद्ममुद्रां धेनुमुद्रां मन्त्रं जप्त्वा स्तुतिं पठेत् ॥
इत्याश्विनकृत्यम् ॥

त्रिपञ्चाशत्पटले ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तुलाराशिं गते
भानौ शुक्लपक्षे विशेषतः । प्रतिपद्येव गोशृङ्गे पूजयेत्
कमलालयाम् । उपोष्य ग्रावकाहारं बलिं दद्याच्च पायमम् ।
कुन्दपुष्पैः समभ्यर्च्य सर्वपापहरो भवेत् । तत्रैव पूजयेद्देवीं
महिषेण मम प्रिये ! । दूर्वायाङ्गापुष्पाभ्यां पूजयेज्जगतां पतिम् ।
शाल्योदनं ततो भुक्त्वा चम्य गत्वा जलान्तिके । घृतञ्च द्विविधं
कुर्यात् पलं कृत्वा महेश्वरि ! । जयं संवत्सरं तस्य भङ्गे
भङ्गं समादिशेत् । विभीषणं बलिञ्चैव सोमञ्च परमेश्वरम् ।
पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाद्यैर्नानैवेद्यवन्दनैः । कृष्णपक्षे तथा कुर्याद्ब्रह्म-

तीपूजनश्चरेत् । मधुमांसाशनं कुर्यादेकभक्तेन वर्त्तयेत् । शुक्लपद्मे
 द्वितीयायां धर्मराजं समर्चयेत् । चरुं कृत्वा विधानेन सोद-
 रानथ भोजयेत् । ऐश्वर्यं लभते सौख्यं बहुभोगानवाप्नुयात् ।
 कृष्णपद्मे तथा लक्ष्मीं कुन्दपुष्पैः समर्चयेत् । कृष्णद्रव्यबलिं
 दद्यात्तस्मै वित्तं प्रयच्छति । तृतीयायां गणेशश्च पूजयेत्
 पिष्टकादिना । वर्त्तयेदेकभक्तेन न शोको जायते भुवि । च-
 तुर्थ्यां मोदकैर्देवीं पूजयेत् कुशलार्थकम् । दधिखण्डबलिं दद्या-
 द्वाञ्छितं लभते ध्रुवम् । कृष्णपद्मे प्रतिपदि देवीं माहेश्वरीं
 यजेत् । सितपारावतैः पूजा भूतिदा जायते ध्रुवम् । पञ्चम्यां
 विष्णुपत्रैश्च हरं गौरीं समर्चयेत् । बलिञ्च मोदकं दद्याद्विद्या-
 कामः सुरेश्वरि । क्षीरस्य प्राशनादेव पापात् पूतो न संशयः ।
 पञ्चम्यां कृष्णपद्मस्य देवं नारायणं हरम् । महायोनीं समभ्यर्च्य
 कुलानां तारयेद्दश ॥ महायोनीं कामाख्यायाम् ॥ षष्ठ्यां वै
 शुक्लपद्मस्य देवं धनपतिं यजेत् । यो जनः षोडशं दद्यान्मोदते
 नाकमण्डले । सप्तम्यां संयतो भूत्वा उभे पद्मे तु कार्तिके । देवं
 मत्स्यं तथा काममिन्द्रदेवं प्रपूजयेत् । ब्राह्मणान् दम्पतीं
 चैव भोजयेत् प्रातरैव च । फलमूलं तथा धान्यं प्रदद्यात्
 दक्षिणां शुभाम् । न च व्याधिः क्षुधा वापि कुले तस्य प्रजा-
 यते । अष्टम्याञ्चैव देवेशि ! शुक्लपद्मे विशेषतः । दुर्गां मत्ता-
 निलीञ्चैव कृष्णखड्गे समर्चयेत् । त्रिकालं पूजयेद्भक्त्या यशस्वी
 तेजवान् भवेत् । कृष्णपद्मे शिवं दुर्गां कमलां कालिकां तथा ।
 मृगम्यां पूजयेद्देवीं मध्यरात्रे प्रयत्नतः । न च व्याधिभयं
 घोरं यावत्तु वत्सरावधि ॥ दृष्ट्वन्नीलतन्त्रे षष्ठपटले ॥ कार्तिके
 शुक्लपद्मस्य नवमी या शुभा भवेत् । तस्यां पूज्या महेशानि !
 सुन्दरी परदेवता । सुन्दर्याः पटले सम्यक् पूजा च कथिता
 शुभे ! ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ शुक्लपद्मे नवम्यान्तु तिलैर्हीमं समाच-

रेत् । देवमुद्दिश्य फलदमुपर्युपरि पञ्चमे । कृष्णे चैव यजे-
 हेवो सप्तम्यां सूर्यमर्चयेत् । धनधान्यलक्ष्मीकरं पुत्रपौत्रविव-
 र्धनम् । कार्तिकस्य तु शुक्लायां दशम्यां नियतः शुचिः । तैलेन
 शुद्धतैलेन अर्चयेन्मधुसूदनम् । कृष्णपक्षे तु क्षीरेण मधुना च
 विशिष्यते । रात्रौ फलाशनं कुर्यान्मोदते विष्णुमन्दिरे । कृष्ण-
 पक्षेऽर्चयेत् कृष्णं हृषीकेशं शतक्रतुम् । तोषयेत् परमान्नाद्यै-
 र्नरो न निरयं व्रजेत् । एकादश्यां कार्तिकस्य शुक्लपक्षे यश-
 स्विनि ! । स्नानं शुक्लतिलैः कुर्यात्त्रिशुक्लैर्हरिमर्चयेत् । प्रातरेव
 तु द्वादश्यां नित्यकृत्यं समाहितः । सङ्कल्प्य च गणेशानं ब्रह्माणं
 दिक्पतीनपि । ग्रहांश्च प्रतिकुम्भेषु स्थण्डिले च हरिं यजेत् ।
 पञ्चामृतेन गर्भेन तीर्थतोयेन स्नापयेत् । पूजयेच्चतुपत्राद्यैः
 कुमुदैः पद्मजैरपि । शारदोयेन पुष्पेण यथाविभवविस्तरेः ।
 त्रिकालं चार्चयेद्भक्त्या अग्निकाथ्यं ततो निशि । प्रबोधनं
 ततः कुर्यान्मध्याह्ने परमेश्वरि ! । दिवा स्नाने भवेद्भानिस्तथा
 रात्रौ प्रबोधने । आद्ये अष्टाक्षरं दद्यात् प्रतिमन्त्रे महेश्वरि ! ।
 कृताञ्जलिं ततो बद्ध्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् । ब्रह्मेन्द्ररुद्रैरभि-
 नूयमानो भवान् सुरीघैश्च विवन्दनोयः । प्राप्ता तवेयं द्वादशी
 कौमुद्याख्या त्वमेव जागृष्व हि लोकनाथ ! । ततः सृष्ट्वा पठे-
 न्मन्त्रो शनैर्मन्त्रं पठेत्ततः । मेघागतैर्निर्मलचन्द्रतोयैरारब्ध-
 पुष्पैरथ सौरभैः । अहं ददामीति च धर्महेतोः जागृष्व
 जागृष्व च लोकनाथ ! । जानुभ्यामवनीं गत्वा पठेन्मन्त्रं
 सतारकम् । प्रसीद नारायण । कृष्ण ! विष्णो ! मुकुन्द !
 लक्ष्मीश ! भवन्नमस्ते । सम्पश्य लक्ष्मीं तव भावभूति-
 माश्रित्य चाश्रित्य च लोकनाथ ! । नृत्यगोतैर्बहुविधैः पुराण-
 श्रवणेन च । नयेद्रात्रिं महेशानि ! पञ्चघोषपुरःसरम् ।
 प्रभाते पूजयेद्भक्त्या धेनुं दद्याच्च दक्षिणाम् । ब्राह्मणान् पूज-

येद्भक्त्या दीनान्धकृपणानपि । पार्श्वपरिवर्त्तने चैव मन्त्रमष्टा-
 क्षरान्तरे । पार्श्वो भव जगन्नाथ ! नमो नारायणाच्युत ! ।
 प्रसीद भगवन्नाथ ! भव संसारमोक्षण ! । परिवर्त्तय पार्श्वोऽपि
 गोविन्दाच्युत ! तद्वयम् । दिवाभागेन कर्त्तव्यं पूर्ववद् वि-
 धिना प्रिये ! । कृष्णपक्षस्य द्वादश्यां कुर्याद्वाङ्मणतर्पणम् ।
 शुक्लायाञ्च चतुर्दश्यां पार्वत्या सह शङ्करम् । विष्वपत्रैः सम-
 भ्यर्च्य न शोको जायते भुवि । अथ कृष्णत्रयोदश्यां कार्तिके
 मासि शङ्करि ! । प्रातःस्नानं ततः कृत्वा स्रोतसि विधिवन्नरः ।
 उमां हरं रविं विष्णुं चन्दनेन विलिख्य च । पञ्चपत्रैर्महे-
 शानि । विष्वपत्रैः समर्चयेत् । शाकेन तोषयेद्देवान् स्वयं
 शाकेन वर्त्तयेत् ॥ तथा । मध्याह्ने स्नापयेत् कुम्भं वसनं तत्र
 विन्यसेत् । अभिषिञ्चेत्ततः पञ्चादात्मानं बान्धवैः सह । अपा-
 मार्गस्य पुष्पेण त्रिवारं शिरसोपरि । वामावर्त्तेन देवेशि !
 अपामार्गस्य पत्रकम् । वक्ष्यमाणेन वा कुर्याद् गायत्र्या वा
 समाहितः । यत् कृतं दुष्कृतं कर्म मया जन्मशतान्यपि । व्या-
 प्याद्य त्वत्प्रसादेन अपामार्ग ! हरस्व मे । संहिताख्याञ्च पु-
 ष्याख्यां प्रेताख्यानान्तरेण च । श्रुत्वा संख्यां द्विजातिभ्यो
 दानं दद्याद्विभूतये । चतुर्दशी तथा प्रेता पूज्या पूर्वेण संयुता ।
 यदा परदिने रात्रौ दर्शयुक्ता न सा भवेत् । एवमेतत् परं
 ग्राह्यं तिथ्यन्ते दीपमुत्सृजेत् । देवेरपि निवृत्ते चेत् पूर्णिमा
 सचतुर्दशी । तदा पूर्वा ग्रहोत्पत्त्या सदा रात्रिगता अपि ।
 स्नाने प्रेतकथायाश्च श्रवणे यमतर्पणे । सूर्योदयगता ग्राह्या
 नरैः प्रेतचतुर्दशी । एकादशीं समारभ्य यावत् पञ्चदशीं प्रति ।
 निरामिषेण भोक्तव्यमेकभक्तेन वर्त्तयेत् । भोक्षत्रतमिदं प्रोक्तं
 सावकाशेन सेवयेत् । पौर्णमास्यां तुलादित्ये श्रीपतिं लोलया
 सह । चन्दनैः पूजयेद्भक्त्या कुलच्छेदो भवेन्न हि । तुलागतं

समावाप्य लक्ष्मीर्निद्रां विमुञ्चति । तत्र सम्पूजनादेव लक्ष्मीः
 स्यादनपायिनी । श्वेतकुम्भेऽर्चयेत्तक्ष्मीं कुवेरं रक्तकुम्भके ।
 पीतकुम्भेऽर्चयेद्विष्णुं नानानैवेद्यवन्दनैः ॥ नारदपञ्चरात्रे
 द्वितीयरात्रे सप्तमाध्याये ॥ कार्तिकौपूर्णिमायाञ्च राधार्चा
 विष्णुपूजनम् । यत्र तत्र त्वनियमः परं निर्वाणकारणम् ॥
 मत्स्यसूक्ते ॥ कदाचित् कार्तिके मासि यदि दर्शद्वयं भवेत् ।
 तत्राद्या सुखरात्रिः स्यादपरस्तु मलिन्मुचः । मलिन्मुचे वृ-
 श्चिके तु विष्णूत्यानादनन्तरम् । लक्ष्मीप्रबोधो भवति सा ज्ञेया
 सुखसुप्तिका । दण्डैकरजनीयोगो दर्शनेन स्यात् परेऽहनि ।
 तदा विहाय पूर्वद्युः परतः सुखरात्रिका । तत्र आद्यं कर्त-
 येन अक्षयं भवति ध्रुवम् । शतग्रहणजं पुण्यं तीर्थं स्नानं महा-
 फलम् । इष्टदेवं समुद्दिश्य पितृनुद्दिश्य यत्नतः । जीवितञ्चेत्
 समुद्दिश्य दीपं दद्यात् शिवालये । आयुष्कामो हि देवेशि !
 दीपं दद्याच्चतुष्पथे । द्वाविंशत्तु समुत्सृज्य पञ्चविंशतिकं
 प्रिये ! । आकाशदीपं दद्यात् नवपञ्चयुगेन वा । त्रिदीपं
 पञ्चदीपञ्च एकं वा दापयेद्बुधः । अर्घ्यञ्चैव वहन् जन्तून् जा-
 यते नात्र संशयः । त्रिहस्तं सार्द्धहस्तं वा हस्तमात्रमथापि
 वा । ऊर्ध्वं तु दापयेद्दीपान् लभते वाञ्छितं फलम् । शिरे वक्षः-
 स्थले चैव अङ्गे वा मणिवन्धके । यो दीपं दर्शयेद्देवि ! स्वर्ग-
 लोके महीयते । कमलां ह्लादिनीञ्चैव धरणीं विजयां तथा ।
 जयां लक्ष्मीं सुभद्राञ्च महामायां दलेऽर्चयेत् । ब्रह्मादीन्
 पूजयेदग्रे वासुदेवादिकानपि । शङ्खं पद्मनिधिं पूजेत् कुवेरं
 वरुणं तथा । इन्द्राणीमथ सम्पूज्य मन्त्रेणानेन संयजेत् ।
 नमस्ते इत्यादि । विश्वरूपस्येत्यादि । त्वं गतिः सर्वभूतानां
 वरदासि हरिप्रिये ! । सर्वानन्दकरे ! देवि ! सर्वशास्त्रे ! नमो-
 ऽस्तु ते । लोले ! देवि ! नमस्तेऽस्तु नरकार्चवतारिणि ! । जी-

रोदमथनोद्भूते ! प्रसीद परमेश्वरि ! । जय पञ्चालये ! देवि ! जय
 लक्ष्मि ! हरिप्रिये ! । सर्वानन्दकरे ! देवि ! सर्वशास्त्रे ! नमोऽस्तु
 ते । जय चोरोददुहितर्मन्त्रे हे सुस्थिरा भव । इयं सांवत्सरौ
 पूजा नैवेद्यादिकमुत्तमम् । लोले ! गृहीत्वा तत्सर्वं गृहाण पर-
 मेश्वरि ! । दीपदानान्तरे चैव मन्त्रमेतमुदीरयेत् । दामो-
 दराय नभसि तुलायां लोलया सह । प्रदीपं ते प्रयच्छामि
 नमोऽनन्ताय वेधसे । ऊर्ध्वतः सप्त लोका ये ये चाधोवर्तिनः
 सदा । दत्ताकाशप्रदीपेन प्रकाशं विचरन्तु ते । ये च नार-
 किणो लोकाः पीडया बाधिताः सदा । भवस्थास्ते प्रकाशन्तु
 दत्ताकाशप्रदीपतः । अन्यकारे स्थिता ये च ये च लोकविव-
 र्जिताः । तेषां प्रकाशनार्थाय प्रदीपो दीयते मया । यमहारे
 महाघोरे सन्ति ये पुरुषा मम । तेषां प्रकल्पितार्थाय प्रदीपो
 दीयते मया । कृतवर्षपतङ्गादिस्नेहवर्त्तिक्षयादिना । निर्वा-
 षस्य प्रदीपस्य न दोषो मम केशव ! । नमः पिष्टभ्यः प्रेतैभ्यो
 नमो धर्माय विष्णवे । नमो धर्माय रुद्राय कान्तारपतये
 नमः । ईशकोणे प्रदद्यात्तु मालये विजनेऽपि च । उल्का निशि
 तथा देया दक्षिणाभिमुखेन तु । निक्षिपेत्तत्र प्रथमं मन्त्रेणा-
 नेन शङ्करि ! । उल्कामुखाश्च ये केचिच्चरन्ति इह भूतले ।
 उक्त्व तज्ज्योतिषा दग्धास्तेषान्तु परमा गतिः । आपदो मम
 नश्यन्तु सुखरात्रिप्रसादतः । उल्कासन्दीपनेनैव वर्हेन्तु मम
 पूरुषाः । कार्त्तिकस्य अमायां वै समारभ्य यशस्विनि । काल-
 रात्रिव्रतं कुर्याद् यथाकार्यं तथा शृणु । व्रतविध्यादिस्तु त्रि-
 पञ्चाशत्पटलेऽनुसन्धेयः ॥ इति कार्त्तिककृत्यम् ॥

तत्रैव चतुःपञ्चाशत्पटले ॥ वृश्चिके शुक्लपक्षस्य प्रतिपद्य महेश्व-
 रम् । दूर्वाङ्कुरैः समभ्यर्च्य गणनामीश्वरो भवेत् ॥ १ ॥ द्वितीयायां
 जगद्धात्रीं जले सम्पूज्य यत्रतः । एकाहारं ततः कृत्वा तृतीयायां

जनार्दनम् । चतुर्थ्याञ्चैव श्रीकान्तमेकादश्यां जनार्दनम् ।
 द्वादश्याञ्चैव ब्रह्माणं त्रयोदश्यां शतक्रतुम् । चतुर्दश्याञ्च गौरीशं
 सितपद्मैः समर्चयेत् । श्वेताम्बरधरो भूत्वा त्रिकालं संयते-
 न्द्रियः । मधुना तर्पयेद्देवान् ब्रह्मलोके महीयते । वृश्चिके
 यौर्णमास्यान्तु कल्पमुत्थाय वाग्यतः । पूजयेत् क्षेत्रविघ्नेशं
 पञ्चम्यां कमलां तथा । षष्ठ्यां वसुं समभ्यर्च्य सप्तम्याञ्च दिवा-
 करम् । अष्टम्यां त्रिपुराञ्चैव नवम्यां सुरसुन्दरीम् । दुर्गां बालां
 समुद्दिश्य एकभक्तेन वर्त्तयेत् । दशम्याञ्चैव तां देवीं दिक्पती-
 ञ्चापि पूजयेत् । सवितारं स्नापयित्वा देवान् रात्रौ बलिं चरेत् ।
 वृश्चिकीलतन्त्रे षष्ठपटले ॥ आर्गे मासि सिते पक्षे सप्तमी रवि-
 वल्लभा । अक्षदां पूजयेद्भक्त्या पुत्रपौत्रसमन्वितः । लक्ष्मीः
 स्थिरायतेऽवश्यं यावच्च सचराचरम् । तावत्तस्य गृहे लक्ष्मी-
 शौद्धयं परिवर्जयेत् । निसला च भवेद्देवि । सत्यं सत्यं गच्छे-
 श्वरि ! । पूजा चास्या महेशानि ! कथिता तव सन्निधौ । अक्ष-
 दाकल्पके सम्यग् जानीहि नगनन्दिनि । । मत्स्यसूक्ते ॥ वृश्चिके
 यौर्णमासी तु विघ्नेया क्षेत्रपूर्णमा । द्वापरे पूर्णिमापौषे त्रेतायां
 माघमासके । बलिभिर्गुण्डच्छण्डैश्च पूजयित्वा द्विजोत्तमम् ।
 अलक्ष्मीं नाशयेद्वाता लक्ष्मीञ्च लभते पराम् । यावकैः शर्करा-
 यैश्च मोदकैर्विविधैरपि । क्षेत्रपूर्णमामारभ्य त्रिरात्रं परमै-
 श्वरि ! । कृत्वा नक्तं महेशानि ! विष्णुलोके महीयते । सुर-
 यन्त्रमिदं प्रोक्तं महाविभवदायकम् । धनधान्यलक्ष्मीकरं श्री-
 सौभाग्यप्रदायकम् । कृत्वा प्रतिपदि विष्णुं पूजयेत् पार्वती-
 पतिम् । अग्निकायं त्रिकालञ्च लक्ष्मीवान् जायते कुले ।
 द्वितीयायां गुडं प्राश्य पूजयेत् सुन्दरीमपि । तृतीयायाञ्च गो-
 विन्दं तिलं प्राश्य ततो निशि । चतुर्थ्यां यावकाहारी मदनञ्च
 निशापतिम् । दधि प्राश्य ततो रात्रौ शिवलोके महीयते ।

स्रग्धां दिननाथञ्च विष्णुञ्च लोलया सह । पूजयेत् पीवरं कुम्भ-
 क्षीरं प्राश्य लभेत् श्रियम् । पूजयेच्चैव गोविन्दं गवामप्यधिपो
 भवेत् । सप्तम्याञ्च तथाष्टम्यां नवम्यां विजितेन्द्रियः । धना-
 ध्यक्षं श्वेतकुम्भे त्रिकालं नियतः शुचिः । महाविभवमाप्नोति
 लक्ष्मीः स्यादनपायिनी । मादेयतोषे देवेशि ! कृष्णपक्षे ज-
 म्भुक्म् । चित्रपक्षे समभ्यर्च्य क्षीरं प्राश्य ततो निशि ।
 अग्निमादिगुणैः सिद्धिर्जायते नात्र संशयः । दशम्याञ्च महे-
 शानि ! एकादश्यां शतक्रतुम् । द्वादश्यां केशवं मूले त्रयोद-
 श्याञ्च पार्वति ! । चतुर्दश्यामशोकेन कामं विष्णुं समर्चयेत् ।
 त्रिकालं स्नानमासाद्य एकभक्तेन वर्त्तयेत् । एवं कृत्वा सक-
 रेवि ! ब्रह्मलोके महीयते । अमावस्यायां गोमुख्ये गले विप्र-
 मुखे गले । गोक्षीरेण चर्त्तुं कृत्वा पितृनुद्दिश्य शङ्करि ! । म-
 धुना गुडखण्डेन लवणेनोदकेन च । त्रिकालं तर्पयित्वा तु
 काममाप्नोत्यभीष्टितम् । ऐश्वर्यमतुलं प्राप्य पितृलोके मही-
 यते ॥ इत्याद्यष्टायणकत्वम् ॥

तत्रैव ॥ धनुःख्ये च ततः सूर्यं शुक्लपक्षे वरानने ! ।
 प्रतिपदि महेशानि ! घातः स्याद्वी जितेन्द्रियः । त्रिकालं
 पूजयेत् सूर्यं रोगान्मुच्यते नान्यथा । कृष्णपक्षे जगन्नाथं
 पूजयेत् पार्वतीपतिम् । अग्निकार्यं ततः कृत्वा ततो मुखे
 बन्धनात् । द्वितीयायां समारभ्य शुक्लपक्षे विशेषतः ।
 आदित्यमथ रुद्राञ्च पूजयेद्भक्तिभावतः । यावत् पञ्च-
 दशीष्वेव तावदेव महेश्वरि ! । संसारान्मुच्यते देवि ! नात्र
 कार्त्तया विचारणा । चतुर्थ्यां शुक्लपक्षे तु धनूराशिं गते रवौ ।
 एकभक्तेन देवेशि ! रमेशं प्रति पूजयेत् । कृष्णं शचीपतिं
 विष्णुं पञ्चम्यां मधुसूदनम् । षष्ठ्यां स्कन्दं विशाखाञ्च रात्रौ
 क्षीरभोजनम् । सप्तम्याञ्च तथाष्टम्यां नवम्यां पञ्चग्रीह्यधीः ।

क्षेत्राभ्यन्तरी समभ्यर्च्य एकभक्तेन शङ्करि ! । दशम्यां पार्वती-
नाम्भेकादस्यां त्रियः पतिम् । पिष्टकैः पूजयेद्विष्णुं स्वयं नक्तं
समाचरेत् । यावच्चतुर्दशौ प्राप्य जमावास्याच्च प्रत्यधे । पौर्ण-
मास्यां ततः कर्त्तव्यं पितृनुद्दिश्य तर्पयेत् । पुरोडाशेन विधिना
कदाचिन्नावसौदति ॥ इति पौषकृत्यम् ॥

तत्रैव पञ्चाशत्पटले ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मकरस्थे सप्त-
सांशे शुक्लपक्षे यशस्विनि ! । प्रतिपदि सरित्तोयं स्नात्वा-
भ्यर्च्य जनार्दनम् । वर्त्तयेदेकभक्तेन अग्निकार्य्यपुरःसरम् ।
क्षीरेषाघ्यं विधातयं मुच्यते श्लोकसागरात् । द्वितीयाह्नां
तथा शक्त्वं चन्दनेन विलिम्ब्य च । पीठे वाऽगुरुपत्रे च पूज-
येद्भक्तितत्परः । हविष्याशी भवेद्रात्री रूपवानभिजायते ।
तृतीयायामुमाकान्तं श्रीपतिं कमलालयाम् । समभ्यर्च्य
निशानाथं कुन्दपुष्पैः दृढग्विधैः । सुदृष्टं प्राप्नोति कुम्भी-
आहापातकनाशनम् । चतुर्थ्यां शुक्लपक्षस्य पूजयेद्दण्डनायकम् ।
ताम्रकुम्भे विशेषेण पञ्चरत्नेन शङ्करि ! । तिलान् सन्ना-
शयेद्रात्री तिलैर्होमं समाचरेत् । लक्ष्मीवान् सुतरां चापि
धनवान् स प्रजायते । पञ्चम्याञ्च जगद्धात्रीं प्रातरेव नदीजलैः ।
स्नापयित्वा सुलक्ष्मीं तां कुम्भैर्मारकतैरपि । वसन्तपञ्चमी
नाम सर्वपापप्रमोचनी । वसन्तस्य समभ्यर्च्य कन्दर्पं सरतिं
प्रिये ! । वसन्तरागश्रवणात् त्रियमाग्नोत्पन्नभौषिताम् । श्रीप-
क्ष्मीं तु केचित्तां सुनयः प्रवदन्ति वै । वर्त्तयेदेकभक्तेन त्रियो
न विद्युतिर्भवेत् । षष्ठ्यां प्रातः कृतस्नानः पूजयेच्च दिवाकरम् ।
क्षीरेषाघ्यं ततो दद्यान्मुच्यते व्याधिवन्धनात् । सूर्य्यप्रद-
तुल्या हि शुद्धा माघस्य सप्तमी । अदयोदयवेलायां तस्यां स्नानं
महाफलम् । वदस्यां चार्कपत्रस्य सप्त पत्राणि शास्त्रिणान् ।
रक्षांसि तण्डुलान् दूर्वाः कृत्वा शिरसि मज्जयेत् । ॐ यद्भक्त-

अकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु । तन्मे रोगश्च शोकश्च मा-
 करो हन्तु सप्तमी । सप्तार्कपदैरक्तैश्च तद्दुर्लभैर्गन्धचन्दनैः । फलै-
 र्दूर्वाजवापुष्परैर्घ्यं दद्यात् कृतक्रियः । सप्तसप्तिप्रीतिवहे !
 सप्तलोकप्रदौपनि ! । सप्तव्याहृतिके ! देवि ! नमस्ते रविमण्डले ।
 जननी सर्वभूतानां सप्तमी सप्तसप्तिके ! । सप्तव्याहृतिके ! देवि !
 नमस्ते रविमण्डले । दानं कोटिगुणं प्रोक्तं होमं जापं सुरा-
 र्चनम् । ब्राह्मणान् भोजयित्वा च हविष्यान्नं स्वयं ततः ।
 तीर्थं स्नानं दशगुणं गङ्गायां कोटिरेव च । रविवारे च स-
 म्प्राप्ते कोटिकोटिगुणं भवेत् । दद्यादर्घ्यं सहस्रञ्च शतं वापि
 तदर्शकम् । अयुतेन लभेद्दास्यं लक्षैः सायुज्यमेव च । अशक्तो
 द्वादशं दद्यात् पञ्चविंशमथापि वा । द्विगुणत्वान्महेशानि ।
 व्रताङ्गेऽर्घ्यमुदाहृतम् । भजेद्रविदिने प्राप्ते प्रवृत्ते चोत्तरायणे ।
 पुष्कामधेयनक्षत्रे गृह्णीयाद्दशमीव्रतम् । हस्तो मित्रस्तथा पुष्यो
 ज्येष्ठा भृगुपुनर्वसु । पुष्कामधेयनक्षत्रास्थेतान्याहुर्मनीषिणः ।
 सप्तम्यां शक्यपक्षे तु कृतकृत्यः समाहितः । पार्वतीशं गणेशञ्च
 पूजयेद्दयितया सह । त्रिकालं पूजयित्वा तु तिलपायसमो-
 दकैः । ततो नक्तं चरेन्नन्वी हविष्यान्नेन शङ्करि ! । यत् कृतं
 द्वादशाष्टम्यामेकेनैव तु तत् फलम् । भवेत्तस्मात् प्रयत्नेन स-
 र्वस्वेनापि भाविनि ! । पितृनुद्दिश्य यत् आहं यः करोति
 स्वभक्तितः । सर्वत्राहं यत् फलञ्च काङ्क्षन्तिस्म न संशयः ।
 पिबतर्पणतः शेषे सर्वे वर्षा द्विजातयः । तिलोदकान्तु भोषाव
 प्रदद्यादक्षलित्रयम् । वामोपवीतिना देवि ! दक्षिणाश-
 मुखेन तु । दद्यादनेन मन्त्रेण शुचिः प्रयतमानसः । एहि
 भीष ! महाबाहो ! शान्तनोः कुलनन्दन ! । गृहाण दत्त-
 मस्माभिः पानीयं वरदो भव । वैयाघ्रपद्यगोत्राय साङ्गति-
 प्रवराय च । अपुत्राय ददाम्येतत् सलिलं भीषवर्मणे ।

मध्याह्न्यापिनी ग्राह्या आह्ने भौष्माष्टमी सदा । स्नाने च
तर्पणे दाने ग्राह्या सूर्योदयात् परा । यद्येकस्मिंस्तु वै मासि
यदि स्थान्माकरोदयम् । भौष्माष्टमी भवेद्वापि तदा ग्राह्या
परा तिथिः । नवम्यान्तु जगद्धात्रीं गौरीं कमलया सह । श्री-
हृद्वे पूजनादेव महतीं श्रियमाप्नुयात् । दशम्यामथ नक्ताशो
सप्तमीं सप्तकुम्भके । पूजयेन्नरूपतैश्च नानाविभवविस्तरैः ।
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या ऋषिं सम्पूज्य वैष्णवम् । तोषयेद्भाव-
बुद्ध्या च तत्तुल्यो जायते प्रिये ! । एकादश्यां प्रातरेव ततः
सङ्कल्पयेद्व्रतो । त्रिकालं पूजयेद्विष्णुमग्निकार्य्यसमन्वितम् ।
एकेनैवोपवासेन कृतेन परमेश्वरि ! । सर्वपापैर्विशुद्धात्मा हरि-
सायुज्यमाप्नुयात् । जागरं कारयेद्वात्री संहिताश्रवणादिभिः ।
न चात्र वारदोषोऽस्ति माघे चैव घटेषु च । उत्थाने शयने
विष्णोर्वासरन्तु न लङ्घयेत् । दिनक्षये दशाविधे सदैव परि-
वर्जयेत् । गृहस्थस्तु विशेषेण पुत्रवांशेद्विशेषतः । नक्तं पुष्प-
क्षयश्चैव पूर्वसङ्कल्पितं विना । द्वादश्यामप्युषःकाले स्नानं
कुर्यान्नदीजले । धात्रोस्नानं प्रकुर्यात्तु महापातकनाशनम् ।
गोविन्दं पूजयेद्भक्त्या धेनुं दद्यात्ततो व्रतो । दानञ्चैवाग्नि-
कार्य्यञ्च ब्राह्मणानथ भोजयेत् । शृणु देवि ! महागुह्यं श्री-
विष्णोर्व्रतपञ्चकम् । विभूतिद्वादशी नाम पञ्चैव परिकौ-
र्त्तिताः । कार्तिकस्य च मार्गस्य माघस्य फाल्गुनस्य च । आ-
षाढस्य वरारोहे ! द्वादश्यां शुक्लपक्षके । श्रावणस्य तु सिंहस्य
अशून्या नाम द्वादशी । जनार्दनं समुद्दिश्य उपवासं करोति
यः । अशून्या च भवेत् शय्या जन्मजन्मनि शङ्करि ! । त्रयो-
दश्यान्तु शुक्लायां विभूत्याख्या त्रयोदशी । माधवं कलसे कृत्वा
भूतिमाप्नोति शाश्वतीम् । माघे मासि सिते पक्षे ख्याता राम-
चतुर्दशी । कामविद्वापि सा कार्य्या शिवरात्रिविधानतः ।

पौर्णमास्यामुषःकाले स्नानं कुर्याद्विधानतः । सम्पूज्य च जगन्नाथं दानं दद्याद्विभूतये । धेनुं दद्याद्विजातिभ्यो विष्णु-
लोके महीयते । इन्धनञ्चैव पक्वान्नं हविष्यान्नेन वर्त्तयेत् ।
कृष्णपक्षे प्रतिपदि स्कन्दमुद्दिश्य यत्नतः । दानं दद्याद्विजा-
गेभ्यः पूजयित्वा विधानतः । द्वितीयायां जगन्नाथं समुद्दिश्य
प्रपूजयेत् । प्रदद्याच्चरुनैवेद्यं हविष्यान्नेन वर्त्तयेत् । तृतीयायां
तथा धर्मं चित्रगुप्तं समर्चयेत् । पिष्टकाशी भवेद्रात्रौ धन्वे
लोकाद्भवेद्युगतिः । चतुर्थ्यां कृष्णपक्षे तु लक्ष्मीं कुम्भे समर्च-
येत् । पायसाशी भवेन्नित्यं रमाया न च्युतिर्भवेत् । पञ्चम्यां
मदनं देवं गोपालं रुक्मिणीमपि । चित्रे वाचतपुञ्जेषु नरो
न निरयं व्रजेत् । षष्ठ्यां धन्वन्तरिं शम्भुं कुमारं पूजयेन्निशि ।
क्षीरकुम्भे महेशानि ! न शोको जायते भुवि । सप्तम्यां कम-
लानाथं घृतकुम्भे समर्चयेत् । वारिधारां ततो दद्याद्भार्यया
च व्रतस्य वै । कृष्णाष्टम्यां नवम्याञ्च विल्वपत्रेण शङ्करम् ।
त्रिकालं पूजयेद्भक्त्या पार्वत्या सह गोमये । पिण्डेभ्योऽर्घ्यं
हृषीकेशमेकभक्तेन वर्त्तयेत् । दशम्यां कृष्णपक्षस्य गङ्गां स-
म्पूजयेद्व्रती । एकादश्यां हविष्याशौ माधवञ्च समर्चयेत् ।
त्रयोदश्यां तथा कामं चतुर्दश्याञ्च प्रत्युषे । अनर्काभ्युदिते काले
स्नानं कुर्यात् सरिज्जले । शतजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव न-
श्यति । रटन्तो नाम विख्याता सर्वपापहरा शिवा ॥ बृह-
न्नीलतन्त्रे सप्तमपटले ॥ माघे मास्यसिते पक्षे रटन्त्याख्या
चतुर्दशौ । तस्यां सम्पूजयेत्तारां महाविभवविस्तरैः । चक्रवर्त्ती
महाराजो भवत्येव न संशयः ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ अमावस्यां कृत-
स्नानस्तिलान्नेन महेश्वरि ! । आहं कुर्याद्विष्याशी पिष्ट-
लोके महीयते ॥ इति माघकृत्यम् ॥

मत्स्यसूक्ते । श्रीभगवानुवाच ॥ कुम्भसंख्ये सहस्रांशौ

पूजामारभ्य देशिकः । तथा कृष्णे महेशानि ! प्रतिपत्-
 प्रभृति क्रमात् । ब्रह्माणश्चैव गायत्रीं सतीं गौरीं जय-
 न्तिकाम् । कमलां पार्वतीश्चैव महामहिषमर्दिनीम् ।
 सरस्वतीं महामायां महालक्ष्मीं रतिं तथा । कालरात्रिमुमा-
 श्चैव यजेत्तेरुपचारकैः । कर्णेनाकर्णनौ तूर्णीं पूर्णां मदन-
 प्रीतिदा । क्रीडयिषुष्व पूर्वाह्णे नराः सिन्दूरमण्डिताः । पूज-
 येच्च महेशानि ! गोपालं गोपिवल्लभम् । मन्दारैः किंशुकैश्चैव
 तथा चूताङ्गुरैरपि । पूजयेद्दिविवद्देवं शिवकायां ततो न्य-
 स्येत् । मुहूर्त्तेऽभिजिते पञ्चवाद्यैर्यात्रां समाचरेत् ॥ नारदपञ्च-
 रात्रे दितोयरात्रे सप्तमाध्याये ॥ परं शिवचतुर्दश्यां शिवं सम्प्राप्य
 पूजनम् । तद्दिनेऽनशनं विप्र ! परं निर्वाणकारणम् । मत्स्थसूक्ते ॥
 शिवव्रतमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् । चन्द्राब्जे करणे देवि !
 रुद्रसायुज्यमाप्नुयात् । चतुर्दश्याममावास्यादिवसं यदि सं-
 स्येत् । यदा त्रयोदशी चन्द्रा त्रयोदश्यां शिवव्रतम् । प्राप्नो-
 न्यतुलभोगन्तु, यस्य रात्रौ चतुर्दशी । शिवरात्रिव्रतं तत्र कर्त्तव्यं
 तिथिपूजनम् । माघफाल्गुनयोर्मध्ये या च कृष्णा चतुर्दशी ।
 शिवयोगेन संयुक्ता शिवरात्रिरुदाहृता । दिवास्पर्शे व्रतं विद्या-
 द्रात्रौ वा पूणेमेव तु । हीनेनैव व्रतं कुर्यात् शिवयोगस्य
 शङ्करि ! । माघीतः परतो या स्यात् कृष्णा माघी चतुर्दशी ।
 तस्यां सम्पूजनादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते । योगतिथ्यन्तरे चैव
 प्रवेशश्च समाचरेत् । न रात्रौ पारणं कुर्यान्न सन्ध्यायां कथ-
 चन । ज्ञानमावाहनं कुर्याच्चतुर्दश्याः समागमे । आतुरे मा-
 र्जनं ज्ञेयं ज्ञानात् कोटिगुणं फलम् । एकादशगुणं कुर्यान्नै-
 वेद्यं परमेश्वरि ! । बलिञ्च त्रिविधं कुर्यात् शृणुष्व वरव-
 र्णिनि ! । अष्टम्यां पञ्चदश्यां वा चतुर्दश्यामथापि वा । कृष्णा-
 ष्ठी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी । धनिष्ठा शिवयोगे च

या च कृष्णा चतुर्दशी । रात्रियोगे तु सम्प्राप्ता सा तु पुण्यतमा
मता । योगस्यैव पुण्यमात्रं रात्रियोगेऽधिकं फलम् । सर्वरात्रौ
दशगुणं दिवास्यैव सहस्रकम् । स्नात्वा संस्थापयेत्त्रिङ्गं स्थण्डिले
यत्र पूजयेत् । तत्र वै दर्पणे कुर्यात् शालग्रामे मनो तथा ।
वारिणा प्रथमे स्नानं पञ्चनद्येति वा पुनः । आप्यायस्वेति क्षीरेण
दधिक्राव्णेति वै दधि । मधुवातेति मधुना गायत्र्या च गुडेन
च । आपोहिष्ठेति मन्त्रेण तथा रत्नोदकैरपि । तोयेनानेन
मन्त्रेण तथा पञ्चासृतेन तु । मार्जयेद्विष्यपत्रेण घटस्थापनमा-
रभेत् । सङ्कल्पान्ते पठेन्मन्त्रं कृताञ्जलिपुटेन तु । अद्य शैव-
चतुर्दश्यां जागरयाम्यहं निशाम् । पूजां दानं जपं होमं कार-
याम्यशक्तितः । शिव ! शङ्कर ! सर्वज्ञ ! व्रतानां फलदायक ! ।
शिवरात्रिव्रतं देव ! करोमि त्वत्प्रसादतः । चतुर्दश्यां निरा-
हारो भूत्वा चेवापरेऽहनि । भोक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्त्यर्थं शरणं मे
भवेश्वर ! । उत्तराभिमुखो भूत्वा प्राणायामं समाचरेत् ।
गणेशं दिक्पतेश्वैव ग्रहाश्चैव मरुद्गणान् । ब्रह्माणं प्रतिकुम्भे
च ततो देवासनं यजेत् । नन्दिनञ्च महाकालं पूर्वद्वारि
यजेद्बुधः । भूतेशं चण्डपाणिञ्च दक्षिणद्वारि संयजेत् । उत्तरे
चैव वेतालं वृषभञ्च ततो यजेत् । मध्ये आधारशक्त्यादीन्
साङ्गोपाङ्गं समर्चयेत् । ध्यायेद्देवं महेशानं ध्यानं शृणु वरा-
नने ! । वृषासनगतं पद्मं तत्र पद्मासने स्थितम् । शुद्धस्फटिक-
सङ्काशमणिमादिगुणैर्युतम् । दशभिर्बाहुभिर्धत्ते शूलशक्तिवरा-
भयम् । खट्वाङ्गं भुजगश्चैव घण्टाङ्कुशं तथैव च । डमरुं वीज-
पूरञ्च नोलोत्पलवरं तथा । द्वात्रिंशच्चक्षुषोपेतं पञ्चवक्त्रं त्रिलो-
चनम् । इच्छादिशक्तिसहितं वीजेनारोपयेत्ततः । अङ्गपूजां
विधायाथ दद्यात् पाद्यादिकं शुभम् । ततः स्वशक्तिसंयुक्तान्
पूर्वादिदिग्दले यजेत् । श्रीकण्ठादींश्च तद्वाद्ये मूर्त्तीरष्टौ च

संयजीत् । उपचारैः समभ्यर्च्य अङ्गपूजावसानके । अनेन
विधिमन्त्रेण दद्यादर्घ्यं विभूतये । दधिदूर्वाक्षतञ्चैव गन्धपुष्प-
समन्वितम् । जानुभ्यामवनीं गत्वा मन्त्रेणानेन साधकः ।
नमः शिवाय शान्ताय सर्वपापहराय च । शिवरात्रौ ददा-
म्यर्घ्यं प्रसीद उभया सह । त्रिमध्वत्वेन देवेशि ! प्रथमप्रहरेण
तु । मोदकं पायसान्नं वा संयुक्तं वा विशिष्यते । द्वितीयप्रहरे
चैव स्वयं स्थाधारुणेन तु । स्नानं कुर्यात्तु मन्त्रेण शृणु मन्त्रं
वरानने । अज्ञानतिमिरान्धानां प्रणीतकल्मषात्मनाम् । स्नानं
करोमि देवेश ! सर्वपापविशुद्धये । देवञ्च पूर्ववत् स्नात्वा
पूर्ववच्चार्चनञ्चरेत् । रुद्रसूक्तेन कामेन रुद्रसूक्तेन चार्चयेत् ।
हरं महेशं विजयं यज्ञेशं वरदं शिवम् । नारायणञ्च ब्रह्माणं
पूजयेद्भक्तितत्परः । होमान्ते प्रददेदर्घ्यं मधुक्षीराज्यसंयुतम् ।
कुशपुष्पसमायुक्तं गुडशर्करयान्वितम् । नमः शिवाय शान्ताय
भुक्तिमुक्तिप्रदाय च । शिवरात्रौ ददाम्यर्घ्यं सर्वाभिमत-
साधनम् । तृतीयप्रहरे चैव स्नानं कुर्याद्विशुद्धये । वक्ष्यमाणेन
मन्त्रेण कुशेनाभ्युक्ष्य वारिणा । विरूपाक्ष ! महादेव ! सुचिन्वो
मे भवाधिप ! शिवरात्रौ कृतस्नानादभुक्तिमुक्तिप्रदो भव । शिव !
शङ्कर ! देवेश ! प्रभो ! पशुपते ! हर ! । गृहाणार्घ्यं मिदं देव ! उमा-
शान्त ! प्रसीद मे । दत्त्वाद्यं विधिवद्देवि ! पूजयेन्ममथं हरम् ।
योगेशं माधवं धर्मं विष्णुलोकं तथैव च । चतुर्थप्रहरे चैव स्नानं
कुर्याद्विचक्षणः । मार्जनञ्च ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेन सुन्दरि ! ।
यथाष्टकोटिलङ्गानां यत् फलं पूजनादिभो ! । तदेतत् प्राप्यते
नाथ ! शिवरात्रौ स्नानकर्मणा । पावकं भुवनं विष्णुं नरसिंहं
शतक्रतुम् । जनार्दनं माधवञ्च मध्यपीठे समर्चयेत् । गौरीञ्च
वीरभद्रञ्च चन्द्रार्द्रकतशेखरम् । सर्वपापविशुद्ध्यर्थमर्घ्यो मे प्रति-
गृह्यताम् । संसारक्लेशदम्बस्त्रतेनानेन शङ्कर ! । गृहाणार्घ्यं

मया दत्तं शिवरात्रौ प्रसीद मे । प्रभाते च ततः कृत्वा नित्यं-
 कृत्यं समाहितः । देवं त्र्यम्बकमन्त्रेण स्नापयेत् पूजयेत्ततः ।
 दक्षिणां विधिवद्दद्यात् पारणंश्च समाचरेत् । नमः
 शिवायेति मन्त्रेण ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः । वृक्षशीलतन्त्रे
 सप्तमपटले । प्राङ्गणे मध्वरात्रौ च फाल्गुने मासि
 सुन्दरि ।। चतुर्दिक्षु महेशानि । कदलीखण्डमुत्तमम् ।
 अपापयानी देवेशि ! मण्डपं कारय प्रियम् । चूताखलेवटै-
 र्देवि ! क्वचं कुर्याच्च मण्डपम् । कुमारीवेष्टितं कुर्या-
 च्मण्डपं सर्वमोहनम् । तारामूर्तिस्तथा कालीमूर्तिर्वा देव-
 राजक !। सर्वकार्यप्रदा देव ! तां कुरुष्व महेश्वर !। अथदा-
 मूर्त्तिमेतां हि कुरु वा सुरवन्दित !। पट्टवस्त्रैर्महादेव्यै बलिं
 धत्तेन दापयेत् । आसनं कम्बलं दद्यात् स्वागतं मधुनिर्मितम् ।
 पादन्तु पयसा दद्यादर्घ्यं दद्यात् कुशेन च । मधुपर्कं घृतैर्नैव
 अलेनाचमनीयकम् । क्रमेण स्नानमाचर्य वसनं लोहितं
 श्वेतम् । रजताभरणं दद्यात् सर्वदेवमनोरमम् । तण्डुलेन
 विना देव ! नैवेद्यं दापयेत् प्रिय !। चर्चं चोष्यं तथा लेख्यं पेयं
 दद्यान्मनोरमम् । रक्तचन्दनबीजेन जपेदष्टसहस्रकम् । शुक्ल-
 प्रतिपदारभ्य नवम्याश्च समापयेत् । बलिं दद्यान्महादेव्यै
 छागेन महिषेण वा । अन्नं मत्स्यं तथा मांसं घृतं परम-
 शोभनम् । पिष्टकं परमं दिव्यं दद्याद्देव्यै मनोरमम् । होम-
 येद् देवदेवेश ! यथाशक्ति विधानतः । कुमारीं पूजयेद्यत्नैर्द्रव्यै-
 र्बहुविधैरपि । होमादिकन्तु सकलं कुमारीपूजनं विना ।
 परिपूर्णफलं नैव सफलं पूजनं भवेत् । ततः सकलसिद्ध्यर्थं
 कुमारीं वा प्रपूजयेत् ॥ तथा । तारिणीं कालिकाञ्चैवान्नपूर्णां
 भैरवीं पराम् । सम्पूज्य विधिवद्भक्त्या सर्वसिद्धिर्भविष्यति ।
 पूजाविधानं देवेश ! श्रोतुमर्हस्यसंशयः ॥ मत्स्यसूक्ते सप्तपञ्चाश-

त्पटले । श्रीभगवानुवाच । अथ मासान्नितं कर्म वक्ष्ये देवि ।
समासतः । यथाक्रमं यथाकालं यथाशक्ति विधानतः । व्रतस्थो
द्वापवेद्दानं यज्ञं कुर्याद्भुतागमे । प्रतिग्रहं विनोदञ्च स्त्रीणां
सम्प्रेक्षणादिकम् । भोजनं कांस्यलौहे च ताम्बूलस्य च भक्षणम् ।
आरश्च कटुकञ्चैव वर्जयेन्मूलकं तथा । वित्तव्यावकमाप्राञ्च
तिक्ताश्च माक्षिकं त्यजेत् । शाकं सर्वव्रते शस्तं सकृत्पक्वं
विशिष्यते । मूलपत्रकरोरादिफलकान्तादियोजनम् ॥ इति
फाल्गुनकृतम् ॥

रामार्चनचन्द्रिकायां पञ्चमपटले । मधौ शुक्लवतीयायां
जानकीरमणं प्रभुम् । राजोपचारैः सम्यञ्च राममाम-
न्वयेत् कलौ । दोलारूढं प्रपश्यन्ति धे कृष्णं मधुमाधवे ।
अपराधसहस्रीस्तु मुक्तास्ते नात्र संशयः । दोलारूढस्य देवस्य
धेऽग्रे कुर्वन्ति जागरम् । सम्यक् पुण्यफलावाप्तिर्निमिषे निमिषे
भवेत् । चैत्रशुक्लनवम्यान्तु कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमम् । राम एव
परं ब्रह्म तद्दिनं रामतोषकम् । व्रतस्य विस्तारस्तत्रानु-
सन्धेद्योऽत्र तु अन्यगौरवमिया न लिखितः । तद्दिने उपवास-
स्त्वावश्यकत्वमपि तत्रैव । यस्तु रामनवम्यान्तु भुङ्क्ते मोहा-
दिभूदधौ । कुम्भीपाकेषु घोरेषु प्रप्यते नात्र संशयः । उप-
वासासमर्थस्य एकभक्तमप्युक्तं तत्रैव । नवम्यामेकभक्तेन अष्ट-
भूतेन राघवः । इच्छाकुवंशतिलकः प्रीतो भवति नान्यथा ।
तथा । एकभक्तव्रतो तत्र सहाचार्यो जितेन्द्रियः । शृण्वन्
रामकथां दिव्यामहः शेषं नयेन्मुने । अन्यत् सर्वं तिथितत्त्वा-
दावनुसन्धेयम् । तथा । द्वादश्यां चैत्रमासस्य शुक्लायां दमनो-
न्वयः । वीधायनादिभिः प्रोक्तः कर्त्तव्यः प्रतिवत्सरम् । तत्र
स्नात् स्त्रीयतिथिषु वज्रगादौ दमनार्पणम् । वज्रिविरिञ्चिर्गि-
रिजा गणेशः फणी विशाखी दिनकृष्णद्वयः । दुर्गान्तकौ विष्णु-

हरिस्मराच्च सर्वेऽपि पीठेऽत्र तिथौ तु पूज्याः । दमनोक्तव-
यात्वा तत्रैवानुसन्धेया अत्र तु यन्मगौरवमभिया न लिखिता ।
तत्फलन्तु तत्रैव । स्वयं धृत्वाभ्यर्च्य वम्बून् विप्रान् सन्धीष्य
पारयेत् । स्वादश्चमेधजं पुण्यमित्याह भगवान् शिवः । पारणाहे
न लभ्येत द्वादशी घटिका न चेत् । तदा त्रयोदशी ग्राह्या पवित्रा
दमनार्पणे । माधवे दमनारोपः स्यान्मधौ विस्मृतो यदि ।
वैशाखां आवणे भाद्रे कर्त्तव्यं वा तदर्पणम् ॥ इति चैत्रकृत्यम् ।

वैशाखे पीठमास्यान्तु जलस्थं जगदोत्तरम् । शुक्लामेकादशीं
यावत् पूजयेत्तं प्रहर्षितः । निक्षिप्य जलपात्रे तु मासे माधव-
संज्ञिते । माधवं येऽर्चयिष्यन्ति देवास्ते न नरा भुवि । स्वर्ण-
पात्रे तथा रौप्ये ताम्बे वा मृत्समयेऽपि वा । तोयस्थं योऽर्चयेद्-
देवं शालग्रामसमुद्भवम् । प्रतिमां वा मृदाभाग ! तस्य पुण्य-
मनन्तकम् । तस्मात् ज्यैष्ठ्ये सदा भूप ! तोयस्थं पूजयेद्हरिम् ।
वीतपापो नरस्तिष्ठेद् यावदाभूतसंप्रवम् । श्रेयः कालविकल्पो-
ऽयं मुक्तस्य हयमेव वा । मन्थोदकं वा तत्पात्रे नित्यपूजां
समाप्य च । अभिवाद्य दिवा रात्रौ देवं नीत्वा निजासनम् ।
पञ्चोपचारैः सम्पूज्य तीर्थं प्राप्य विसर्जयेत् । आत्मानं मृह-
दारादीन् तेन तीर्थेन पाकयेत् । द्वादश्यान्तु जले रात्रौ
वर्चयेद्गारुडोक्तितः । द्वादश्यां पूजयेद्रात्रौ जलस्थः जलशायि-
तम् ॥ इति वैशाखज्यैष्ठ्ययोः कृत्यम् ॥

तत्रैव ॥ आषाढशुक्लद्वादश्यां क्षौराब्धिशयनोत्सवः । का-
र्त्तिकेऽन्यथा त्वनावृष्टिर्भवेत् पीराणवाक्यतः । मिथुनस्थे सह-
स्रांशौ स्थापयेन्मधुसूदनम् । तुलाश्रापि गते तस्मिन् पुनरुत्था-
पयेत् प्रभुम् । मिथुनस्थे सहस्रांशौ न स्थापयति यो हरिम् ।
वैष्णवैः सह सन्भूय ज्ञानावृष्टिस्तदान्यथा । अस्मिंस्तिथौ वैष्ण-
वानां सुद्राङ्गधारणमुक्तं तत्रैव । शीनकोक्तप्रकारेण तप्तमुद्रा-

ह्वारणम् । कर्त्तव्यं वैष्णवैः सर्वैः सम्प्रदायानुरोधतः । साम-
वेदेऽपि । प्रतद्विष्णो अजचक्रे सुतप्ते जन्माभोधा उत्तरे कर्ष-
णीन्द्राः । मूले बाह्योर्दधति प्रणवानि लिङ्गान्यङ्गे तप्तायु-
धानि पर्यन्त इति । तत्फलमुक्तमयर्वणा । यथा । उरुक्रमस्य
चिन्नैरङ्किता लोके उरुभागा भवन्तीति । ब्राह्मणस्यापि वैष्णव-
स्याङ्गधारणमुक्तं रामार्चनचन्द्रिकायाम् । यथा । अग्निहोत्रं
तथा नित्यं वेदस्याध्ययनं तथा । ब्राह्मणस्य तथैवेदं तप्तचक्रा-
ङ्गधारणम् । यद्यपि वैष्णवस्येति नोक्तं केवलं ब्राह्मणस्येति
तथाप्यत्र प्रागुक्तवचनेकवाक्यतया वैष्णवस्येति लभ्यते । धारण-
क्रमस्तु तत्रैव । षोडशोपचारैर्भगवन्तमभ्यर्च्य चाक्षरे परमे
व्योम शब्दो मित्रसंवरुण इत्येताभ्यां चक्रं शङ्खं चाभ्यर्च्य द्वा-
दशाक्षरम् । न हि तज्जरायाम्नेर्मथे प्रथमस्य प्रचेतसमित्या-
भ्याम् अग्नावादध्यात् । वैश्वदेवस्य स्यामित्यग्निष्वर्थयेत् ।
पुरुषसूक्तेन शतमाहुतीहुत्वा भगवन्तं पुरुषसूक्तेनोपस्तुत्य यो
ब्राह्मणमिति दण्डवत् पुरतो निपतेत् । ततः । सुदर्शन ! महा-
ज्वाल ! सूर्यकोटिसमप्रभम् । अज्ञातार्थस्य मे नित्यं विष्णो-
मार्गं प्रदर्शय ॥ इति गृहीत्वा ओं सुदर्शनाय विद्महे महा-
ज्वालाय धीमहि तन्नश्चक्रं प्रचोदयादिति चक्राधानम् । ततः ।
पाञ्चजन्य ! महाध्वान् ॥ ध्वस्तपातकसञ्चय ! । पाहि मां पापिनं
घोरसंसारार्थवपातितम् ॥ इत्यादाय पाञ्चजन्याय विद्महे
पवमानाय धीमहि तन्नः शङ्खः प्रचोदयादिति शङ्खाधानम् ॥
मुद्राधारणफलमपि तत्रैव ॥ य एवं कुरुते विद्वान् ब्राह्मणः
श्रोत्रियः शुचिः । सर्वपापैः प्रमुच्येत विष्णुलोकञ्च गच्छति ।
अथवा उत्थानद्वादश्यामपि मुद्राङ्गधारणम् कार्यम् । शयन्या-
स्यैव बोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैव च । शङ्खचक्रविधानेन वज्रिपूतो
भवेन्नरः ॥ इति तद्भूतवचनादिति मुद्राधारणविधिः ॥

प्राण्यङ्गचूर्णं चर्माम्बुजम्बीरे बीजपूरकम् । अयश्चमिष्ट-
मन्नाद्यं यद्विष्णोरनिवेदितम् । दन्धमन्त्रं मसूरञ्च माषश्चेत्यष्ट-
धामिषम् । रुच्यं तत्तद्देशलभ्यं फलमूलादि वर्जयेत् । निष्पा-
वान् राजमाषांश्च मसूरसम्मितानि च । वृन्ताकुञ्च कलि-
ङ्गञ्च सुप्ते देवे न भक्षयेत् । मत्स्यसूक्ते अष्टपञ्चाशत्पटले ॥
धरण्यामृतमत्यान्तु तथा सप्त दिनानि च । वटे सोमवटौ
चैव न दत्तेऽपि मधूजके । पूजयेत् क्षेत्रपालञ्च जयपालं
महाबलम् । नगरग्रामपीठाद्ये जगत्स्त्र्ये चोत्तरेऽपि वा ।
न कुर्याद्ग्राममध्ये तु न कोणेऽपि वरानने । उत्तराशां
गते सूर्य्यं पुष्यर्क्षे तु शुभेऽहनि । स्थापयेत् प्रथमं वृक्षं
स्त्रिरो भव इतीरयन् । स्थापयेत् पञ्चगव्येन त्रिः सूत्रेण च
वेष्टयेत् । कृताकृतज्ञविप्रेण स्थितभार्य्येण सुन्दरि ।। वृषान्ते
त्रिदिनञ्चैन मिथुनान्ते दिनत्रयम् । रविसंक्रमणे मध्ये भूमि-
दाहः प्रकीर्तितः । कलौ दिनत्रयं वर्ज्यं वृषान्ते मिथुनादितः ।
रविसंक्रमणे चैव भूमिदाहो दिनत्रयम् । भूमिदाहे त्यजेत्
सर्वे दाहे दाहफलं लभेत् । अवहारे कोषहानिः पुत्रस्योत्पा-
दनात् क्षयम् । प्रग्रहे दर्शने स्त्रीशामसौभाग्यं विजानीहि ।
तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि कृत्स्नां चामीकरं फलम् । दद्याद्दोषो-
पशान्तर्य्यं दद्याद्वा तिलकाक्षनम् । काम्यं नैमित्तिकञ्चैव
आत्रां मन्त्रं क्रियां तथा । ऋतुमत्यां न कुर्वीत पूर्वसङ्कल्पिता-
हते । न कुर्यात् खननं भूमेः सूक्ष्मेषां च शङ्करि ।। बीजानां
वपनञ्चैव चतुर्विंशतियामकम् । प्रमादाद्वपनं कृत्वा गात्रं तत्र
प्रचारयेत् । कृच्छ्रं कुर्याद्भक्षणाच्च खननात्तिलकाक्षनम् ।
दुर्गाद्या मातरः सर्वा ऋतुमत्त्वो भवन्ति षट् । जौमिनिश्च सुस-
न्तुष्टवैशम्पायन एव च । पुलस्त्यः पुलहश्चैव पञ्चैते वप्यवा-
हृषाः । पठेद्वा धारयेद्देहे न वज्राग्निभयं तथा । मेघे वृषे च

मिथुने दद्याद्धारि सुशीतलम् । प्रतिमायां महालिङ्गे शाल-
ग्रामे तथैव च । यज्ञतृक्षस्य मूले वा पक्षे विधारयान्वितम् ।
मुहूर्त्तमपि यी दद्यान्मम विष्णोः शिरोपरि । बाजपेयफलं
प्राप्य मोदते ब्रह्मणा सह । शालग्रामशिलायान्तु अश्वमेधफलं
लभेत् । विप्राय मोदकं दत्त्वा सोऽश्वमेधफलं लभेत् । दद्यात्त-
भ्योऽपि जन्तुभ्यः स्वर्गलोके महीयते । कुशाग्रनिःसृतं वारि यो
ददाति दिने दिने । देहेषु तरुमूलेषु विष्णुलोकं स गच्छति ।
गन्धीदकस्य यो धारां गुडक्षीरमथापि वा । एकैकं वारिणा
सिक्तं चन्दनोक्षितमेव वा । दिनैकं मधुधारापि परं ब्रह्माधि-
गच्छति । कर्पूरागुरुसन्निभं यो दद्यात् शर्करान्वितम् । स
स्वर्गे विपुलान् भोगान् भुङ्क्ते च पिबतिः सह ॥ इत्याषाढ-
कृत्यम् ॥

रामार्चनचन्द्रिकायाम् ॥ श्रावणस्य सिते पक्षे द्वादश्यां
श्रीनकादिभिः । उक्तस्तदा प्रकर्त्तव्यः पवित्रारोपणोत्सवः ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दौक्षितः । हरिश्च प्रीतिमाप्नोति
यः पवित्रं समाचरेत् । विधिना शास्त्रदृष्टेन यो न कुर्यात्
पवित्रकम् । हरन्ति राक्षसास्तस्य सर्वं पूजादिकं फलम् ॥
इति श्रावणकृत्यम् ॥

तत्रैव ॥ अथ भाद्रपदे शुक्लद्वादश्यां कर्षिकोत्सवः । क-
र्त्तव्यो वैष्णवैः सार्धं शयनोत्सववहरेः । प्राप्ते भाद्रपदे मासि
एकादश्यां सितेऽहनि । कटदानं भवेद्विष्णोर्महापातकनाश-
नम् । शयनोत्सवरीत्या तु देवं नीत्वा जलाशयम् । कटदानो-
त्सवं कुर्वे इति सङ्कल्प्य पूजयेत् । देवदेव ! जगन्नाथ ! योम-
गम्य ! जनार्दन ! । कटदानं करोम्यद्य प्राप्ते भाद्रपदे शुभे ।
अनेन दक्षिणावृत्तं दक्षिणाङ्गे प्रकल्पयेत् । महापूजां ततः
कृत्वा पूर्ववत् स्वगृहं व्रजेत् ॥ इति भाद्रकृत्यम् ॥

अथ वर्षकृत्यम् ॥ वरदात्मने द्वितीयपटले ॥ आद्याया-
 स्त्राज्यचरीमधिकृत्य ॥ कर्म कुर्यात् फलावाप्त्यै चन्द्रादिशोभने
 बुधः । विना नैमित्तिकं देवि ! अन्यथा विफलं भवेत् । वा-
 र्षिकी कालिका पूजा राज्यदाऽन्यक्रियां विना । सा चापि तत्र
 कर्त्तव्या, शृणुष्व परमेश्वरि ! । सा पूजा इति । राज्यदा धनदा
 पूजा जयदाऽश्वभसङ्कुले । शत्रुकार्यक्षतिकरी निजकार्य-
 ब्रसाधिनी । राजवशप्रदा सर्वं ग्रहदोषनिवारिका । प्रकाशे
 दोषदा शीघ्रफलदा कथ्यते मया । महाविधुवसंक्रान्त्यां सवस्त्रं
 घटमुत्सृजेत् । उपानहौ च छत्रञ्च कालीप्रीणनहेतवे । अक्षयायां
 तृतीयायां तथैवमुत्सृजेद्घटम् । स्वर्णं वा राजतं वापि तैजसं
 मार्त्तिकं तथा । वैशाखे जलदानन्तु स्वर्णदानसमं प्रिये ! । ज्येष्ठे
 पक्वान्नदानेन आषाढे पनसेन च । श्रावणे परमान्नेन पूजयेत्
 परमेश्वरीम् । भाद्रे तु पिष्टकैः पूजा आश्विने शारदोत्सवः ।
 भगवत्यै रत्नवस्त्रं दत्त्वान्यद्रव्यमेव च । पश्चात् स्वयञ्च तदुपाङ्गं
 कार्तिके शीतवाससा । नवाक्षेण मार्गशीर्षे नवमुहूर्तेन पौषके ।
 माघे च फाल्गुने चैव दुग्धेन च हृतेन च । चैत्रे दध्ना महा-
 पूजा सर्वदुःखविनाशिनी । इयं ते वार्षिकी पूजा सर्वसा-
 म्राज्यदायिनी । आत्मप्रियं तथा वस्तु यथावद्भि निवेदयेत् ।
 वार्षिकीषु महेशानि ! सर्वाभीष्टानि साधयेत् । एतत्तु दक्षिणा-
 विद्याविषये साधकोत्तमः । कुर्याद् यः प्रतिवर्षन्तु स भवेद्-
 भूमिपाश्वरीः । पञ्चवर्षं भवेद्वाङ्गं साम्राज्यं दशवर्षके । विंश-
 वर्षं महेशानि ! महासाम्राज्यदायिनी । लक्षाधिपत्यं राज्यं
 स्यात् साम्राज्यं दशलक्षके । शतलक्षे महेशानि ! महासा-
 म्राज्यमाप्नुयात् । दासोऽपि सत्त्वतां त्यक्त्वा एकसाम्राज्यायते
 महान् । मनसा न स्मृतं यत्तु वचसा कथितं न यत् । दक्षिणा-
 सेवकः सत्यं तथा राज्यमवाप्नुयात् ॥ पञ्चमपटले । अति-

राज्यस्य राज्याप्तिसाधनं कथयामि ते । शुभे काले समारम्भ
वर्षमेकं समाचरेत् । चन्द्रतारानुकूलं हि दिनं ग्राह्यं मङ्गे-
श्वरि ! । प्रातः स्नात्वा शुद्धवासः परिधाय प्रसन्नधीः । सङ्कल्पं
हृतराज्यस्य लाभाय समुपाचरेत् । कालिका व्रक्षरीविद्या-
मधिगम्य गुरोर्मुखात् । साधनं विधिवत् कृत्वावश्यं राज्य-
मवाप्नुयात् । आद्येऽङ्गि पूजयेद्देवो जवाकुङ्कुमवर्वरैः । पूजान्ते
परमेशानि ! सहस्रं प्रजपेन्ननुम् । जनशून्यगृहे स्थित्वा समाप्य
जपमुत्तमम् । ततस्तु जुहुयात् साष्टशतं दूर्वाष्टतेन्दुकैः । मन्त्रे-
णानेन देवेशि ! कालागुरुष्टतेन वा । कालि ! कालि ! ततो
राजेश्वरि ! राज्यप्रदे ! पदम् । राज्यं देहि पदञ्चोक्ता दयामयि !
पदं ठठः । इदं हि परमं मूलमन्त्रं राज्याप्तये शिवे ! । जप-
होमौ तु कर्त्तव्यौ मन्त्रेणानेन देशिकः । स्वेच्छाचारोऽत्र
देवेशि ! स्थानादिशोधनं न च । ततः प्रतिदिनं यावद्वर्षमेकं
जपेन्ननुम् । अष्टोत्तरशतं मन्त्रं कदाचिन्न परित्यजेत् । न पूर-
स्वर्णापेक्षा मन्त्रेऽस्मिन् परमेश्वरि ! । भूमिलग्नैकपादस्तु
पौर्णमास्यां जपेन्ननुम् । कालागुरुद्वयेणैव तत्सख्ये तर्पयेच्छि-
वाम् । कृष्णाष्टम्यां विल्ववृक्षं चतुर्दश्यां जवातरुम् । अमा-
वस्यासु सर्वासु शिफालीतरुमुत्तमम् । सृष्ट्वा जपेद्दश दश्वार-
रान् सूर्योदये व्रतो । कृष्णाष्टम्यां चतुर्दश्यां पूजयेदतिव्रततः ।
अष्टोत्तरशतं हुत्वा रात्रौ चापि जपेच्छतम् । एवं द्वादशमासेषु
कृत्वा राज्यमवाप्नुयात् । कृतेनेतेन देवेशि ! प्रयोगो नाति-
यत्नतः । इन्द्रतुल्येन रिपुणा हृतं राज्यमवाप्नुयात् । वर्षमध्ये
यदि रिपुर्बलवान् साधको भवेत् । तच्छक्तिनाशकामोऽत्र
चरेद् यत् कथयामि ते । अमुकं स्तम्भय स्वाहा कालिका व्र-
क्षरीपुटम् । ब्राह्मणे गुरुवारे तु चक्षिये शुक्रवासरे । वैश्वे
मङ्गलवारे च शूद्रे रविसुताहनि । पूर्वाह्ने प्रजपेन्नन्त्रसहस्रं

निर्जनस्थले । एवं पञ्चदिने कृत्वा पूजयेद्घोरदक्षिणाम् ।
 शत्रोर्नामाक्षरार्त्तं तु उन्मत्तमूलमुत्तमम् । उत्पाद्य परमेशानि !
 कुङ्कुमेन विघर्षयेत् । चन्द्रचन्दनकर्पूरजातीलवङ्गसंयुतम् ।
 कुचन्दनं जवां दूर्वामेकीकृत्य बलिं दिशेत् । मन्त्रेणानेन
 देवेशि ! रामतत्त्वाख्यमुद्रया । प्रणवं पूर्वमुच्चार्य कालिके !
 कालरात्रिके ! । महत्तं पदमुच्चार्य गृह्ण गृह्ण पदद्वयम् । अमु-
 कस्य रिपोः कार्यं विनाशय पदद्वयम् । छिन्धि छिन्धि मथ मथ
 मम राज्यं प्रदापय । ठद्वयेनैव मनुना अष्टम्यां बलिमादिशेत् ।
 बलिदानेन देवेशि ! क्षीणशक्तिर्भवेद्रिपुः । आत्मौयराज्य-
 रक्षार्थमक्षमस्तत्क्षणाद्भवेत् । एवं कृते वर्षमध्येऽवश्यं राज्य-
 मवाप्नुयात् । प्राप्ते राज्ये वरारोहे ! कालिकां घोरनिस्त्रनाम् ।
 पूजयेद्बहुजातीयैर्द्रव्यैश्च बलिभिः शुभैः । तोषयेद्ब्राह्मणा-
 न्मारीर्दीनान् धनगणैरपि । तदेव स्थिरराज्यः स्यान्मान्यथा
 विफलं भवेत् । न नारीं निन्दयेद्वाचा कर्मणा मनसापि वा ।
 ब्राह्मणानपि देवेशि ! स्थिरराज्याय सर्वदा ॥

अथ देवीषोडशयात्राः ॥ वामकेश्वरतन्त्रे चतुःपञ्चाशत्पटले ॥
 भैरव उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि यात्राविधिमनुत्तमम् ।
 तव यात्रा महेशानि ! षोडशी परिकीर्तिता । द्वादशेष्वेव
 मासेषु अमावस्या प्रशस्यते । तस्यां पूजादिकर्माणि कुर्वाणो
 मोक्षमाप्नुयात् । कुलवारे कुलतिथौ पूजयेत् प्रजपेन्निशि ।
 कुलवारौ तु विज्ञेयौ कुजमन्दौ महेश्वरि ! । चतुर्दश्यष्टमी चैव
 अमावस्याय पूर्णिमा । नवमौ च महादेवि ! तिथयः कुल-
 संज्ञकाः । तत्र संक्रान्तियोगेन महायोगः प्रकीर्तितः । अस्मिन्
 दिने महेशानि ! देवीपूजा सुखप्रदा । वैशाखे मङ्गलायात्रा च
 चन्दनागुरुकल्पना । ज्यैष्ठ्ये महास्नानयात्रा अम्बुवाचीदिन-
 त्रयम् । आषाढे रथयात्रा च दिग्दिनव्यापिनी परा । आश्वे

जलयात्रा च वस्त्रभूषणचामरैः । भाद्रे यात्रा धूननाख्या चण्डिकाया दिनत्रयम् । आश्विने च महापूजा यात्रा यज्ञबलिप्रिया । कार्तिके दीपयात्रा च नवान्नमग्नहायणे । पौषे चाङ्गरागयात्रा वस्त्रालङ्कारभूषणैः । माघे मासि महादेवि ! रटन्ती च चतुर्दशी । दोलाकेलिः फाल्गुने च चैत्रे यात्रा चतुष्टयी । दूतीयात्रा रासयात्रां वासन्ती नीलयात्रिका । एवं यात्रा मया प्रोक्ता षोडशी भवमोचनी ॥

देव्युवाच ॥ संचेपात् कथिता देव ! यात्रा च षोडशी प्रभो ! । केन वा क्रियते यात्रा विधानं ब्रूहि मे प्रभो ! । भैरव उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि सारात्सारतरं वचः । यत् कृत्वा साधकश्चेष्टः क्रियातीतो भवेत् प्रिये ! । गुर्वज्ञया क्रियातीतश्चाभिषिक्तो जितेन्द्रियः । कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्यवर्जितः । गुरूपदिष्टमार्गेण देवीमालम्ब्य यत्नतः । पूजयेद्द्विधिवद्भक्त्या वाङ्मनःकायकर्मभिः । आत्मवत् पूजयेद्देवीं दिवारात्रिकमेण च । प्रातःकाले दन्तकाष्ठैर्मुखप्रक्षालनं चरेत् । धौतवस्त्रं परिधाप्य तैलाभ्यङ्गञ्च कारयेत् । सुगन्धिना जलेनैव देव्याः स्नानं प्रकल्पयेत् । पूजयेद्द्विधिवद्भक्त्या यथावित्तानुसारतः । पूजावसाने देवेशि ! भावयेद्वाक्यसम्भवैः । वाक्यसम्भवैः स्तवैरित्यर्थः । शाययित्वा विचित्रायां शय्यायां सुखहेतवे । तत उत्थाप्य सन्ध्यायां दीपैर्नीराजनञ्चरेत् । रात्रौ तिथिविशेषे च पूज्या त्वमसि साधकैः । अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तं दधि दुग्धं सशर्करम् । पनसाम्नफलञ्चैव दाडिमं नागरङ्गकम् । यदुत्कृष्टतमं लोके दद्यात् साधकसत्तमः । मधु मांसं पिष्टकञ्च पायसं घृतसंयुतम् । मूत्र्यं प्रवीणं मुद्राञ्च चन्द्रविम्बनिभां पराम् । नारिकेलं तरुञ्च खर्जूरं तालपिष्टकम् । पनसाम्नफलञ्चैव दाडिमं नागरङ्गकम् । ध्याननिष्ठो जपाविष्टस्ततो धीरो जितेन्द्रियः । वार्षिकीं

प्रारभेद् यात्रां शृणु तत् सावधानतः ॥ पञ्चपञ्चाशत्पटले ॥
 वैशाखे पूर्णिमायाञ्च मङ्गं हस्तचतुष्टयम् । दीर्घमायतमेवं तदुच्च-
 मानं प्रकीर्तितम् । तत्र संस्थाप्य देवेशीं गीतवाद्यादिमङ्गलैः ।
 चन्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमालक्तसिन्दूरैः । मृगनाभिमाक्षिकैश्च गा-
 त्रमार्जनमाचरेत् । स्नानञ्च कारयेद्देव्याः कर्पूरवासितैर्जलैः ।
 मन्दिरे च ततो नीत्वा पूजयित्वा यथाविधि । होमं कृत्वा
 बलिं दत्त्वा सन्तोष्य भोजनादिभिः । कुमारीं पूजयित्वा च
 ब्राह्मणानपि भोजयेत् । एवं विधिविधानज्ञो यात्रां कृत्वा
 विराजते । ज्यैष्ठ्ये मासि महास्नानं कर्पूरादिसुवासिभिः ।
 अष्टोत्तरशतैः पूर्णैः कलसैः स्नापयेत्ततः । वस्त्रैर्गात्रं मार्जयित्वा
 धूपयेद् घृतगुण्डुलैः । मञ्चाच्च मन्दिरे नीत्वा बलिं पूजाञ्च होम-
 येत् । गन्धाष्टकैरङ्गरागं कारयित्वा यथाविधि । विधिना कार-
 येद्देवि ! स्त्रीकुमारीद्विजार्चनम् । प्रसादं भक्षयेत् पश्चात्
 पुत्रदारस्वबन्धुभिः । इत्थं यात्राविधिं कृत्वा विहरेद् भैरवो
 यथा । आषाढे प्रथमे देवि ! अम्बुवाचीदिनत्रयम् । सङ्कोपन-
 गृहे देवीं स्थापयेद्वस्त्रवेष्टनैः । रात्रौ महानिशायोगे पञ्चाचारेण
 देशिकः । पूजयित्वा बलिं दत्त्वा होमयित्वा विहारयेत् । शुक्ल-
 पद्मे द्वितीयायां रथे संस्थाप्य चण्डिकाम् । चालयेन्मृत्युगीतैश्च
 स्वेच्छाचारेण साधकः । तस्मात् पूजागृहे नीत्वा बलिहोमा-
 दिनार्चयेत् । स्त्रीकुमारीद्विजान् सर्वान् भोजयेदन्नसम्भवैः ।
 वित्तशाल्यं न कुर्वीत साधकः स्थिरमानसः । आवणे जलयात्रा
 च वस्त्रचामरभूषणैः । सज्जीकृत्य शुभां नौकां साधको वाहयेत्
 स्वयम् । देवीं संस्थाप्य विधिना भगलिङ्गानुकीर्तनैः । ततः
 पूजागृहे नीत्वा पूजयेद्विधिपूर्वकम् । भाद्रे मासि तयोदश्या-
 मारभ्य त्रिदिनं शुभम् । कुङ्कु वा पौर्णमास्यां वा धूननञ्च समा-
 चरेत् । प्रत्यहं पूजयेद्रात्रौ बलिहोमादिकीर्तनैः । नानाविधानि

द्रव्याणि मनोऽभिलषितानि च । दत्त्वा स्त्रियः कुमारीश्च विप्रान्
सर्वान् प्रतोषयेत् । आश्विने च महापूजां नवम्यामारभेत् सुधीः ।
प्रत्यहं पूजयेद्देवो बलिहोमस्तवादिभिः । प्रत्यहं भोजयेद्विप्रान्
कुमारीश्च सुवासिकाः । दिवार्चा पशुवीरेण रात्रौ कौलानु-
सारतः । एवञ्च साधकश्रेष्ठो निर्वाणं मोक्षमाप्नुयात् । तत्राप्य-
शक्तो देवेशि ! त्रिदिनं पूजयेच्छिवाम् । कार्तिकेऽमातिथौ
देवि ! दीपयात्रां समाचरेत् । रात्रौ महानिशायोगे दीपा-
दिभिरलङ्कृतम् । कृत्वा देवौष्टहं पूजाबलिहोमादिनार्च-
येत् । घृतप्रदीपाभावे तु तैलदीपं समाचरेत् । मार्गशौषे
महादेवि ! नवाक्षं विधिपूर्वकम् । मत्स्यं मांसं पायसञ्च
दुग्धं दधि घृतं मधु । सूपं शाकं पिष्टकञ्च मिष्टान्नं व्रीहि-
संयुतम् । तिललब्धं नारिकेलं शर्करागुडमिश्रितम् । सर्वं
नवं नवं दद्यात् पूजयेत् साधकोत्तमः । प्रसादं भक्षयेद्देव्याः
पुत्रदारान्वितः सुधीः । पौषे नवानि वस्त्राणि नानालङ्कर-
णानि च । अङ्गरागविधिं कृत्वा दत्त्वा पूजाविधिं चरेत् ।
विना होमेन बलिना ब्राह्मणाराधनेन च । पूजा नैव महादेव्याः
सत्यं सत्यं न संशयः । माघे मासि चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे सुरे-
श्वरि ! रटन्ती पापनाशार्थं पृथिव्यां पापिनं जनम् । तस्मिन्
दिने महेशानि ! पूजयेद्भिर्वावधि । दानं कृत्वा ब्राह्मणेभ्य-
श्चण्डिकाप्रोतये ददेत् । शीतार्त्ताय क्षुधार्त्ताय दरिद्राय
यतात्मने । अन्नं वस्त्रं सुवर्षञ्च देवीप्रोतिकरं परम् । फाल्गुने
पूर्णिमायाञ्च मन्त्रं कृत्वा त्रिखण्डकम् । तत्र देव्या आसनञ्च
भूषयेदस्त्रवेष्टनैः । चतुर्दिक्षु पताकाञ्च रश्माञ्च क्षुद्रघण्टिकाम् ।
दीलयेत् फाल्गुने देवो दिवारान्निप्रभेदतः । पूजयेद्भोजयेद्विप्रान्
बभ्रून् ज्ञातीन् सुतादिकान् । नृत्यगौतवाद्यभाण्डैस्तोषयेत्
कालिकां सदा । चैत्रे कृष्णचतुर्दश्यां दूतीयागविधिं चरेत् ।

रात्रौ देवीं पूजयित्वा नव कन्धाः प्रपूजयेत् । तदभावे विप्र-
 कन्धां सुवेशां यौवनान्विताम् । नानालङ्कारवस्त्राद्यैर्गन्धमास्था-
 सुलेपनैः । भूषयित्वा भोजयित्वा स्वयं भोजनमाचरेत् । कौला-
 चारेण देवेशि ! रात्रौ पूजाविधिं चरेत् । दूतीयागोक्तमन्त्रेण
 सर्वं पूजादिकं नयेत् । वासन्ती त्रिदिनं यावत् बलिहोमादिना
 यजेत् । पौर्णमास्यां रासयात्रां देव्याः कुर्यान्निग्राहके । पूर्व-
 वक्त्रमास्थाप्य देवीं देव्यासनं यजेत् । सम्प्रुद्धे वाससंस्थानं
 भैरवीभैरवान्वितम् । कृत्वा तान् पूजयित्वा च स्नामयेत्
 कुम्भचक्रवत् । कोलाहलं मृदङ्गादिवाद्यैर्नृत्यैः सुगीतकैः ।
 कुर्यादानन्दहृदयः साधकः स्थिरमानसः । वित्तशाल्यं न कुर्वीत
 देवीयात्रां सुखप्रदा । संक्रान्त्यामारभेन्नन्वी नीलयात्रां महे-
 शितुः । धूपेन धूपयेद्देवि ! महाकालस्य तुष्टये । महाकालेन
 च समं रात्रौ देवीं प्रपूजयेत् । संवित्प्रधाननैवेद्यं नानावस्तु-
 समन्वितम् । दत्त्वा स्तुत्वा नतो भूत्वा गानं कुर्यात् सवान्धवः ।
 आनन्दोद्विक्तहृदयो मन्त्रौ नर्तनमाचरेत् । शिवाबलिः प्रक-
 र्त्तव्यो निशाचरं शिवतुष्टये । वैशाखे पूर्णिमास्तेत्याद्येतत्पर्यन्तं
 कौलतन्त्रेण समानम् । एवं सांवत्सरं यात्रां कृत्वा साधक-
 सत्तमः । गुरोः प्रसादाद्देवेशि ! शिवतुष्ट्यो न संशयः ॥ इति
 देवीषोडशयात्राः ॥

पृथ्वीविख्यातकीर्त्तिगुणिगणहृदयाभोजसूर्यप्रकाशः
 स्निग्धः सम्पूर्णचन्द्रप्रतिकृतिरमराचार्यशुद्धोपलब्धिः । जी-
 यात् ओप्राणकृष्णहृदय इह विबुधदुः सदीपासकानां भूयांसो
 मादृकाख्ये वपुषि समगमन् ब्राह्मणा यत्प्रसादात् ॥ श्रीराम-
 तोषणकृती जगतां हिताय श्रीप्राणकृष्णपरितोषनिदेशवर्त्ती ।
 नत्वा सुचारुचरणाम्बुजमिष्टदेव्यायक्रे चतुर्थमिदमुत्तमका-
 म्यकाण्डम् ॥ ग्रन्थः शास्त्रा प्रशास्त्रा स्तवककिशलयि सत्-

फलञ्च प्रसूनं सर्वं तत्काम्यकाण्डे रुचिरमतिफलं धीमतां
दर्शनोद्यम् । विद्वांसः ! पश्यतेदं नयनमलहरं दिव्यदृष्टिप्रसादं
नानासन्देहनाशि प्रमुदितहृदयाः सर्वलोकोपकर्तृ ॥

इति प्राणकृष्णविश्वासानुमतायां श्रीरामतोषणविद्याल-
ङ्कारभट्टाचार्यविरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां काम्या-
भिधानं चतुर्थकाण्डं समाप्तम् ॥

प्रणम्येष्टपदाश्लोचं चतुर्वर्गफलप्रदम् । प्रञ्चमं भक्तिका-
ण्डञ्च तनोति रामतोषणः । निर्घण्टो भक्तिकाण्डस्य पञ्च-
मस्याधुनोच्यते । प्रातःकृत्यं गणेशस्य स्नानादि तदनन्तरम् ।
तर्पणस्य विशेषस्तु फलं तस्य ततः परम् । श्रीगणेशभूतशुद्धि-
माढकान्यासनं विना । कर्त्तव्यकर्मनिन्दा च षडङ्गन्यास एव
च । माढकान्यासकृत्यस्य प्रकारस्तदनन्तरम् । न्यासान्तरं ततो
ध्यानं यन्त्रस्य करणं ततः । पीठपूजादिकक्षावाहनं पूजा-
क्रमस्ततः । गन्धाष्टकं गणेशस्य पुष्पञ्च तदनन्तरम् । धूपदीपा-
दिभेदक्षावरणाच्चा ततः परम् । पुरश्चर्या गणेशस्य काम्यकर्म
ततः परम् । महालक्ष्म्यादिकानाञ्च साधनं तदनन्तरम् । गणेश-
सन्तो यन्त्रञ्च धारणार्हमतः परम् । आकर्षणादिकर्माणि ततो
ध्यानान्तरं ततः । कर्मभेदे वर्णभेदो बीजत्रयं गणेशितुः ।
ध्यानान्तरं ततो सुद्धा पुरश्चर्यान्तरं ततः । तीव्रादिशक्तिध्यानम्
पीठमन्त्रस्ततः परम् । पूजावरणपूजा चाष्टबाहुगणपार्चनम् ।
ततो मूषिकपूजा च हरिद्रागणपोद्भवः । गणेशोपनिषच्चैव
स्तोत्रं गणपतेस्ततः । कवचं गणनाथस्य लिपिलम्बोदरोद्भवः ।
अन्यान्यपि यथास्नानं दृष्ट्वा ज्ञेयानि पण्डितैः । इत्यादिमपरि-
च्छेदसमाप्तिरभिधीयते । वाणलिङ्गं तस्य भेदस्तच्चिह्नं तत्-
परीक्षणम् । वाणशब्दस्य व्युत्पत्तिर्वाणलिङ्गप्रशंसनम् । तत्-
पूजनफलञ्चैव तत्स्वापनफलं ततः । रसलिङ्गफलञ्चैव निम्बः

लिङ्गं ततः परम् । शुभलिङ्गं वाणलिङ्गमुद्भूतिकारणं ततः ।
 वाणलिङ्गस्थलं वाणलिङ्गं नैकप्रकारकम् । ध्यानं पूजा स्तवश्चैव
 रौद्रलिङ्गादिलक्षणम् । शिला न मृत्स्नादिसम्भूतलिङ्गार्चनफलं
 ततः । धात्वाद्यङ्गुतलिङ्गस्य संस्कारस्तदनन्तरम् । सशक्ति-
 कलिङ्गपूजाफलं तत्तत्प्रमाणकम् । विप्रादिभेदे मृत्स्नायाः
 फलं स्थूलं शिलादिजम् । फलदं पञ्चसूत्रादिलिङ्गव्यत्यक्तिरे-
 च । लिङ्गमाहात्म्यपूजादिफले च तदनन्तरम् । रसलिङ्गस्य
 माहात्म्यं तल्लिङ्गनिर्मितिस्ततः । लिङ्गोत्पत्तिर्वैष्णवादेर्लिङ्गपूजा-
 धिकारिता । तदकरणनिन्दादौ शिवलिङ्गार्चनाविधिः । लि-
 ङ्गस्य स्थापनफलं काम्यपूजा ततः परम् । इति छेदो द्वितीयस्य
 समाप्तिरभिधीयते । तीर्थादिमृत्तिका ग्राह्या शिवनिर्माणाक-
 र्मणि । नदौ क्षुद्रलक्षणञ्च लिङ्गनिर्मितरेव च । मृत्तिकाह-
 रणे मन्त्रो मन्त्राज्ञाने च निन्दनम् । निर्माणमन्त्रस्तत्प्रमाणं
 प्रतिष्ठान्यास एव च । प्राणायामस्ततो ध्यानमावाहनमतः
 परम् । मन्त्रः षडक्षरः पूजाष्टमूर्त्तिपूजनं ततः । जपः समर्पणं
 तस्य सुखवाद्यं ततो नतिः । विसर्जनं ततः पूजा सूत्रञ्च तद-
 नन्तरम् । ततश्च पूजकस्थानं दोषा न्यूनाधिकेन च । सर्वाग्रतो
 लिङ्गपूजान्यथा दोषस्तनन्तरम् । पुष्पदानञ्चैव ततः पुष्प-
 माहात्म्यमेव च । विजयापत्रमाहात्म्यं काम्यलिङ्गार्चनाक्रमः ।
 प्रत्यहं लिङ्गपूजा च लिङ्गार्पितफलं ततः । रिष्टशान्तिरेकदिन-
 क्षतलिङ्गार्चनाफलम् । सार्वकामिकपूजा चाग्राह्यं लिङ्गार्पितं
 ततः । तत्कारणञ्च पात्रस्थं भक्ष्यं नैवेद्यमुत्तमम् । शिवस्व-
 ग्रहणे दोषस्तत्प्रायश्चित्तमेव च । वाणलिङ्गार्पितं ग्राह्यं स्वय-
 म्वाद्यर्पितं तथा । निर्मात्यद्रव्यनिर्णीतस्तथार्थादिष्वपि स्मृ-
 तम् । ततः पाशुपतास्त्रञ्च लिङ्गस्तीर्णं ततः परम् । शिवस्व
 कवचं विस्वहृदादिमहिमा ततः । रुद्राक्षमहिमा संवित्

प्रकरणं तदनन्तरम् । तृतीयच्छेदसम्पूतिरिति निर्णयिते
मया । शालग्रामशिलोत्पत्तिनिदानं चक्रकारणम् । अनुद-
योगविष्णुशिलालाभोत्तमफलं ततः । स्निग्धादिगुणदीपाश्च
सकामे दोषनिर्णयः । शालग्रामार्चनफलं चक्रद्वादशकोङ्कवम् ।
फलञ्च चक्रसंख्याभिः शालग्रामनिरूपणम् । शालग्रामस्थिति-
फलं तत्प्रभेदस्ततः परम् । विप्रादिभेदे चक्रस्य विशेषस्तद-
नन्तरम् । संस्पर्शार्चानिषेधस्तु राजन्यादेर्निरूपितः । भोजनस्य
च निन्दापि शालग्रामार्चनं विना । चक्रद्वयं तथा लिङ्गद्वयं
नार्थं गृहे क्वचित् । द्वादशादिचक्रपूजाफलं चक्रस्य विक्रये ।
दोषस्तु न स्यात् चक्रार्चाफलञ्च तदनन्तरम् । गण्डकीद्वारका-
चक्रसङ्गमस्य फलं ततः । शालग्रामे विष्णुपूजाफलं ज्ञेयं ततः
परम् । परिच्छेदचतुर्थस्य समाप्तिरीतिरौरिता । द्वारकाचक्र-
चिह्नानि तन्माहात्म्यं ततः परम् । तस्य वर्णविशेषेण शुभा-
शुभफलं ततः । निन्दा शिलाचक्रभेदे नामभेदस्ततः परम् ।
जीर्णोद्वारादिकर्माणि शालग्रामशिलार्चनात् । ततश्च षट्-
पदीस्तोत्रं प्रणामः प्रार्थना ततः । चरणाभ्युत्थपानञ्च शिरसा
तस्य धारणम् । अपीत्वा मूर्द्धि धर्तुञ्च निन्दा विप्राङ्घ्रिवारिणः ।
पादं नैवेद्यदानस्य मन्त्रार्चनसूत्रकम् । षोडशोपचारमन्त्राः
काम्यकर्म ततः परम् । श्रीविष्णुनाममाहात्म्यं शतनाम ततः
परम् । विष्णुपूजा काष्ठपात्रादिषु दोषावहा ततः । स्वर्णादि-
पात्रे पूजातिफलदा तदनन्तरम् । पुरुषसूक्तमाहात्म्यं ज्ञान-
द्रव्यफलं ततः । उद्धर्तनज्ञानफलं फलं शङ्के शुभाशुभम् । त्रिप-
दीलक्षणञ्चैव तुलसीमहिमादि च । मालाधारचमप्युक्तं वैष्ण-
वस्य प्रशंसनम् । दशावतारतिथ्यादिपरिच्छेदोऽत्र पञ्चमः ॥
महाविद्यानिर्णयश्च तासां माहात्म्यकीर्तनम् । महाविद्या-
प्रभृतीनां भैरवस्तदनन्तरम् । महारात्र्यादिनिर्णीतिर्विष्णो-

स्पत्तिस्ततः परम् । महाकालीस्वरूपञ्चालीढादिकीर्तनं ततः ।
 कालीमन्त्रप्रशंसा चाद्यानिन्दादोष एव च । कालीमन्त्रद्वयञ्चैव
 ताभ्यां शान्त्यादिरेव च । मन्त्रद्वयफलञ्चैव ऋष्यादिन्यास एव
 च । संयमादितन्त्रकर्म गुरुणा कृत्यमेव च । तत्पुत्राद्यैः स्वयं
 वापि नान्यद्वारा कदाचन । गुरुणा कृततन्त्रोक्तकर्मणः फल-
 निर्णयः । गुरुरप्यत्र कृते कर्मस्थत्र होमो न विद्यते । पुरो-
 हितेन विहिते तस्मिन् कर्मणि निन्दनम् । जनस्य सन्निधौ
 पूजानिषेधः परिकीर्तितः । अथवा विष्णुतन्त्रोक्तपूजा तत्र
 विधीयते । इष्टदेवं विनान्यत्र भक्तिर्निन्दा तथैव च । पूजा
 च त्रिविधा बाह्यपूजाफलमतः परम् । पूजासूत्रं ततः
 सङ्क्षेपपूजासूत्रमेव च । नित्यपूजाविधानञ्च मन्त्रद्वयपुर-
 स्क्रिया । शतनामस्तुतिञ्चैव महाविद्यास्तवस्ततः । महाविद्या-
 कवचञ्च कालीकवचमेव च । शाक्तप्रशंसा विप्राणां शाक्त-
 त्वकारणं ततः । शक्त्युपासकमर्त्यस्यान्योपासननिषेधनम् ।
 अन्यान्यपि यथास्थानं ज्ञातव्यानि मनोषिभिः । इति षष्ठपरि-
 ष्वेदसमाप्तिरभिधीयते । एकवर्षादिभेदेन कुमारीनाम-
 निर्णयः । विशेषस्तत्र तत्रापि नानातन्त्रानुसारतः । कुमारी-
 पूजनस्थानफलं तत्कालनिर्णयः । तस्याः पुष्पादिदानस्य भोज-
 नस्यापि यत् फलम् । पूजास्थानञ्च तत्पश्चात् कुमारीपूजने
 मनुः । पूजाक्रमः कुमारीणां प्रणामस्तदनन्तरम् । दक्षिणादि-
 प्रदानञ्च कन्योद्वाहफलं ततः । विवाहनाफलञ्चैव तन्मन्त्रस्य
 पुरस्क्रिया । कुमारिकापूजनस्य प्रयोगस्तदनन्तरम् । कुमारी-
 स्तवराजञ्च कुमारीकवचं ततः । ब्राह्मणस्य प्रशंसा चाध्यापक-
 हृत्तिजं फलम् । ब्राह्मणशपफलं तीर्थयात्रा च तदनन्तरम् ।
 दिग्विशेषे च यात्रायां निषिद्धमासनिर्णयः । योगिनीनिर्णयञ्चैव
 तिथियोगविशेषयोः । योगे यात्रानिषेधश्च तिथ्यर्थयोगतत्त्वज्ञाः ।

निषेधो जन्ममासादेरूपादिनिर्णयस्ततः । दिग्विशेषे च यात्रा तु
दिग्विशेषमुखस्य च । तत्रापि यात्रिकद्रव्यविशेषनिर्णयस्ततः ।
गयाया निर्णयश्चैव प्रेतशिलानिरूपणम् । गोलादिलिङ्गनिर्णीतिः
स्वपिण्डदानमेव च । आगस्त्ये तत्फलञ्चैव स्वकृत्यकाल-
निर्णयः । तत्र नास्ति च कालस्य नियमः श्राद्धकर्मणि । विषुव-
श्राद्धकरणे निरामिषनिषेधनम् । आमश्राद्धे त्वाममांसनिषेधश्च
ततः परम् । कृते च सामिषश्राद्धे निन्दा निरामिषाशने । वर्ष-
श्राद्धादिषु तथामिषदानविनिर्णयः । कृते निरामिषश्राद्धे दोष-
स्त्वामिषभोजने । शुद्रनिमन्त्रणे विप्रभुक्तिनिन्दा ततः परम् ।
श्राद्धे देयं तथा मांसं तत्फलञ्च ततः परम् । वर्ज्यं मांसं तथा
देया मत्स्या वर्ज्यास्तथैव च । धूपपक्ककदल्यादिनिषेधस्तदन-
न्तरम् । श्राद्धे पात्रविशेषाद्वैस्तृप्तिकालनिरूपणम् । निमन्त्र-
णापक्रान्तौ च काशीमाहात्म्यमेव च । इति सप्तमविच्छेद-
समाप्तिः कथिता मया ॥ इदं सप्तभिर्विस्तृतं भक्तिकाण्डं परि-
च्छेदरूपैः फलैः संयुतञ्च । यदर्थं सुरा मानवाः किन्नराद्यास्तप-
श्चेरुष्यं गलत्पर्णभोगैः । आदेष्टृत्वरया न काण्डमतुलं मौमां-
सितं यन्मया धीरा ! नोपहसन्तु तेन परनिघ्नस्येदृशी दुर्गतिः ।
पश्यन्त्वे कमनीहमीशमसक्तन्मायागुणैर्दुःस्यजैर्नानारूपधरं विभुं
त्वमहमित्याविष्टचित्तं सदा ॥

अथ गणेशप्रकरणम् ॥ कुलमूलावतारकण्यसूत्रटीकाधृत-
द्वितीयकाण्डोद्योगेशविमर्षिष्याम् ॥ ब्राह्मोऽमुहूर्ते उत्थाय
शिरसि श्वेतपङ्कजे । श्वेतवर्णं सुखासीनं वरदाभयपाणि-
कम् । दिनेत्रं शान्तवदनं स्मृत्वा निजगुरुं पुनः । प्रणिपत्य
यथान्यायं वह्निर्निर्गत्य साधकः । विहितावश्यकं शौचमा-
चामं दन्तधावनम् । मुखप्रक्षालनादीनि कृत्वा स्नानं समा-
चरेत् । हस्तान्ताडुशमन्त्राभ्यां तीर्थं सविष्टमण्डलात् । आका-

आश्रयि संयोज्य सीमन्तार्धमग्निमण्डलम् । सञ्चिन्त्य मन्त्री
 तन्मध्ये निमज्ज्य सुसमाहितः । मूलमन्त्रं समारभ्य मनसा च
 विकीरकम् । समुत्थाय समाचान्तः षडङ्गीकृतविग्रहः । आत्मानं
 मूलमन्त्रेण सुद्रया कलसाख्यया । सप्तकत्वोऽभिषिञ्चाय मनुना-
 मन्वितं जलम् । पीत्वाचम्याय विमले वाससी परिधाय च ।
 पुनराचम्य विन्यस्य षडङ्गमपि पूर्ववत् । वामहस्ते गृहीताधो-
 मलितोदकविन्दुभिः । सप्तधा प्रोक्ष्य कुर्वाणमूलमन्त्रं पसु-
 शरन् । अवशिष्टोदकं दक्षहस्ते कृत्वा तु मन्वितम् । दिनेश-
 योत्क्षिपेत्तिष्ठन् गायत्र्यार्घ्याञ्जलिद्वयम् । तथा । सर्वाभीष्ट-
 प्रदं वक्ष्ये चतुरावृत्तिर्तर्पणम् । एकान्ते विजनेऽरक्ष्ये सर्वोप-
 द्रववर्जिते । कृतस्नानादिको मन्त्री पूर्ववद्व्याससंयुतः । तडाग-
 मध्ये सञ्चिन्त्य पुष्पितं नलिनीवनम् । तस्य मध्ये महापद्मं
 तरुणादित्यसन्निभम् । समुन्नतं सुगन्धाढ्यं रमणीयं मनोहरम् ।
 सद्यो विकसितं ध्यायेदथवा निर्मलीभवान् । यथावित्तानुसारं
 सौवर्णादिशरावकम् । पृथुलं सुविशालाख्यं नूतनं सुस्मयन्तु
 वा । भद्रासनन्तु संस्थाप्य नदीनदतडागजैः । शुद्धोदकैः
 सम्पूर्य्य तत्र वा कमलं शरेत् । रौप्यसोपानपङ्क्त्या
 तु आत्मानं गणनायकम् । विनिश्चित्य समागम्य तदन्धो-
 रुहमध्यतः । उपविष्टं गणेशानं सर्वाभरणसंयुतम् ।
 प्रकरैर्गन्धकुसुमैः समभ्यर्च्य च पूर्ववत् ॥ साध्यमूर्धनि नासाग्रे
 निधायावृतधारया । तच्छरीरं सुसञ्चिन्त्य ध्यात्वा गणपम-
 स्तके । चन्द्रचन्दनकाश्मीरकस्तूरीलोलितैर्जलैः । प्रथमं
 मूलमन्त्रेण चतुर्वारं प्रतर्प्य च । म्रियुनं षडंग्येशश्च शङ्खपद्मनिधी
 अपि । खस्त्रवीजादिकैर्युग्मैः स्वाहान्तैश्च चतुश्चतुः । मूलमन्त्रं
 चतुर्वारपूर्वकं तर्पयेत् सुधीः । सभ्रूयाष्टोत्तरशतं कनिष्ठोऽर्ध-
 मतः क्रमः । यद्वाष्टवारं मूलेन तर्पयित्वा विशेषावत् । श्री-

आदीनि युष्मानि निध्यन्तानि पृथक् पृथक् । विभज्य चतुरा-
 हत्या मूलपूर्वं प्रतर्पयेत् । एवं मध्यक्रमोऽयं स्वाद् दिशतः
 षोडशोत्तरम् । अथवा मूलमन्त्रेण विंशद्वारं प्रतर्प्य च । पूर्वं
 मन्त्राक्षरेभ्यस्तैः स्वाहान्तैश्च चतुश्चतुः । मूलमन्त्रचतुर्वारं पूर्ववत्
 सम्प्रतर्प्य च । मिथुनादीष्टतः पश्चात् पूर्ववत् सम्प्रतर्पयेत् ।
 भवेत् सम्भूय सचतुश्चत्वारिंशच्चतुःशतम् । ज्येष्ठक्रमोऽयं सम्प्रो-
 क्तस्तत्त्वज्ञैस्तन्त्रवेदिभिः । इत्थं सुधामयजलैरभिषिञ्च्य कले-
 वरम् । देवं पुनश्च सन्तोष्य गन्धाद्यैर्देशकालवित् । सर्वाभी-
 ष्टतमं प्रार्थ्य नमस्कृत्य समुदसेत् । एवं योऽनुदिनं मन्त्री
 दिनादौ सम्प्रतर्पयेत् । मण्डलात् सकलाभीष्टं निर्विघ्नं ल-
 भते ध्रुवम् ॥ शारदातिलके त्रयोदशपटलेऽपि ॥ तर्पयेत्
 सलिलैः शुद्धैर्दिनेशं गणनायकम् । चतुश्चत्वारिंशताम् चतुः-
 शतमतन्द्रितः । प्राप्नुयाद्मण्डलादर्वाक् अभीष्टमधिकं नरः ।
 तर्पणे तु सर्वमन्त्राणामयं विशेषः । क्रीडन् हेममयोदयाद्रि-
 शिखरे स्थित्वावतोर्णः क्षुधां सोपानेषु समेत्य रुक्मकलितेष्व-
 जादिभैक्ष्यं बहु । भुक्त्वा प्रीतमना यथापुरमसौ सम्पूजितो
 विघ्नपः कुर्यादित्युपनि स्मृतः शशिकलाक्तामांस्तथा तर्पितः ।
 तर्पणे तु गं गणेशं तर्पयामीति प्रयोगः । क्रमाच्चतुःशतमिति
 प्रतितिथिद्रव्यचतुष्टयेन तावान् होमः । अनावृष्टौ भये घोरे
 राजचौराद्युपद्रवे । महाहवे विवादे च महादारिद्र्यसङ्कटे ।
 विवाहादिषु सर्वेषु कामेषु च विशेषतः । एवं प्रतर्पणं कुर्या-
 न्नानसैश्च प्रसन्नधीः । श्रीगणेशप्रभावेण सर्वं सिध्यति लीलया ।
 अनाकुलमना मन्त्री भावयेदिह सागरम् । तन्मध्ये विद्रुमद्वीपं
 तरुणादित्यसन्निभम् । तस्य मध्ये महादिव्यजाम्बूनदमयं
 खलम् । तस्योर्ध्वं कल्पक्रोद्याने विशालमणिभूतलम् । समय-
 निलसंसेव्यं ज्योत्स्नाकालातपारुषम् । तन्मध्ये मण्डपं दिव्यं

मणिस्तम्भविराजितम् । सान्द्रसिन्दूरपङ्केन समालिप्तं मनो-
हरम् । सुक्तामणिवितानाढ्यं पुष्पमालाविराजितम् । घण्टा-
ध्वजपतकाभिरुज्ज्वलं सुमनोहरम् । इत्थं सञ्चिन्त्य तन्मध्ये
सुरसङ्घैः सुपूजितम् । वसन्ताद्यृतुभिः षड्भिः सेवितं युगपत्
सदा । मणिरत्नप्रबालाढ्यं फलप्रसवपल्लवैः । शोभितं सर्वफ-
लदं महाकल्पतरुं स्मरेत् । तत्र कल्पतरोर्मूले नवरत्नैः समं
महत् । सिंहासनञ्च तन्मध्ये लसत्षट्कोणकर्णिकम् । यन्मो-
हं लिपिरियं भावयेन्नन्त्रवित्तमः ॥

भूतशुद्धिप्रकरणम् ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि भूतशुद्धिं
यथाविधि । ध्वजमूलगुदाधस्ताद् दक्षपादाङ्घ्रिपाणिना ।
ऋजुकायशिरोयौवः संयतेन्द्रियमानसः । अङ्गसंलग्नपा-
णिञ्च नासाग्रन्यस्तलोचनः । पूर्णस्वदेहशुषिरमापादाङ्गुष्ठ-
मस्तकम् । सञ्चिन्त्य व्यापिनीं शक्तिं शरीरान्तरवाह्यतः ।
साङ्गहारमनोजीवप्राणान् संयम्य पूर्वकान् । गुरुपदिष्ट-
मार्गेण मूलाधारानयेत् सुधीः । उत्थाप्य कुण्डलीशक्ति-
मात्मानञ्च तथा सह । एकीकृत्यास्त्रमन्त्रेण यन्त्रिविद्रा-
वणक्रमात् । हंसेन कुम्भकोद्घातपरानन्दोऽर्धमर्चयेत् । सौष-
ण्ण्यमध्यमार्गेण जीवात्मानमनन्यधीः । उत्तमाङ्गात्तमानीय
द्वादशान्तर्गते शिवे । । नियोज्य तत्त्ववर्णांश्च विलोचनान्
परिभाव्य च । नाभौ सविन्दुकं धूम्रं वज्रिवीजं विचिन्त्य
च । कलेवरञ्च हंसेन शोषयेच्चण्डवायुना । उद्घातपञ्चकेनाथ
हृदयान्मुसरीरुहे । षट्कोणे नरसिंहार्णज्वालामालासमा-
कुलम् । सञ्चिन्त्योपघनं मूल्यमकल्पायमनामयम् । तद्बीज-
ज्वालाया दग्ध्वा भस्मीभूतं विभाव्य च । तद्भस्मकूटमखिलं
वज्रिवीजोत्थवायुना । विकीर्य संयतः पश्चाद् द्वादशार्णं चिद-
न्तरे । शिवशक्तिसमुद्भूतैस्त्वयाद्यैः सृष्टिमार्गतः । कलेवरं

समुत्पद्यते तेजोरूपं महामयम् । चिच्छन्द्रवीजमध्यस्थं जल-
वीजमनुस्मरेत् । तदुद्भूतामृताभ्यधी चिन्तयेद्बुद्धं महत् ।
ततो बुद्धदमध्यस्थं ब्रह्माण्डं समनुस्मरेत् । तस्मिन् बिम्बं ततो
देवीं ध्यात्वा तद्ब्रह्मदयाम्बुजे । सोऽहंधियात्मचैतन्यं समानीय
चिदम्बरात् । ततः सुस्थिरमात्मानं भूवीजेन विचिन्तयेत् ।
स वाह्याभ्यन्तरं देहं संप्लाव्य सुधया पुनः । स्वस्थानमागतां
शक्तिं भावयेन्ननसा सुधीः । एवं कृत्वा भूतशुद्धिं पुनर्न्यासं
समाचरेत् ॥

मातृकान्यासोऽपि तत्रैव ॥ जपादौ सर्वमन्त्राणां विन्या-
सेन लिपेर्विना । कृतन्तु निष्फलं विद्यात् तस्मात् पूर्वां
लिपिं न्यसेत् । षण्णवर्ज्यैर्विसर्गाद्यैराद्यैर्द्वादशभिः स्वरैः । पुटितैः
कादिषड्वर्गैर्मन्त्री कुर्यात् षडङ्गकम् । केशान्ते मुखवृत्ते च
चक्षुषोः श्रवणंद्वये । नासागण्डौष्ठदन्तानां हन्ते मूर्ध्नास्थयोः
स्वरान् । वर्णान् पञ्च चवर्गाणां बाह्योत्तरणसन्धिषु । पार्श्वयोः
पृष्ठतो नाभौ हृदये च क्रमाश्रयेत् । यादिवर्गान् धातुप्राये-
ष्वात्मकेनात्मनः क्रमात् । न्यस्यैवं मातृकां पञ्चादित्येवं न्यास-
माचरेत् । न्यस्यैवं मातृकां पञ्चान्मूलमन्त्रेण पञ्चधा । स्था-
नेषु वक्ष्यमाणेषु विन्यसेत् प्रयतात्मवान् । मूर्ध्नास्थद्वदगुह्यपाद-
द्वत्सु बीजानि षट् क्रमात् । विन्यस्य व्यापयेच्छिष्टान् मन्त्रा-
र्चान् सर्वविग्रहे । शिरोललाटद्वग्वक्त्रचूडाजिह्वासु विन्यसेत् ।
षड्वीजानि मुखे शिष्टैर्मन्त्रार्चैः सर्वविग्रहे । शिरोभूमध्ययोः
श्रोत्रे नेत्रनासायुगेष्वपि । वक्त्रे करपदद्वन्द्वलसन्धिचतु-
ष्टये । कूर्परे हृदयाभोजे मन्त्रार्चैर्व्यापकं तनौ । शिरोवक्त्र-
हृदयोऽभोजगुह्यपदेष्वपि पञ्चकम् । मिथुनानां न्यसेत् स्त्रीयैः
स्ववीजैर्नामभिः पृथक् । अखिलागमतत्त्वत्रैरीशानम्बिदे-
शिकैः । पञ्चमं मिथुनं प्रोक्तं षष्ठ्यं कमलात्मकम् । अथ मूल-

षडङ्गानि विन्यसेदुक्तमानतः । वीजषट्कैशागमाद्यैर्वज्रैर्जाति-
 समन्वितैः । अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तमुत्पत्तिर्ब्रह्मचारिणाम् । म-
 ध्यादितर्जन्यवधि गृहस्थानां स्थितिर्भवेत् । अङ्गुष्ठान्तं कनि-
 ष्ठादि यतीनां संहतिर्भवेत् । आश्रमानुगुणं मन्त्री करयोरु-
 भयोरपि । अङ्गुलीषु च साग्रेषु तलयोरपि पृष्ठयोः । न्यस्य
 हृदादिमुद्राभिर्हृदयादिषु विन्यसेत् । तथा । मूर्ध्नि नेत्रे च
 जिह्वायां हस्ताभिशिरजानुषु । विनायकादिविघ्नेशान् शर-
 णाग्रे च विन्यसेत् । विनायको विरूपाक्षः क्रूरकर्मापरा-
 जितः । चण्डवेगो हयग्रीवः करालश्चण्डविक्रमः । तथा ।
 सकण्ठांशेषु तेष्वेव विन्यसेत् साधकोत्तमः । विघ्नो विना-
 यको वीरः शूरो वदन एव च । गजवक्त्रस्ततः पश्चादेक-
 दन्तस्ततः परम् । लम्बोदरः क्षिप्रसंज्ञो महागणप एव च ।
 ब्रह्माख्यायास्तथा मातृरसिताङ्गादिभैरवान् । शक्तिवीजादि-
 कांक्षाष्टौ निजस्थानेषु विन्यसेत् । भालदोःस्तनपार्श्वेषु जठरे
 दक्षपार्श्वके । दक्षकण्ठापरगले हृदयेषु यथाक्रमम् । एवं व्यासं
 विनिर्वर्त्य ध्यानं कुर्यात् समाहितः । सिद्धिलक्ष्मीसमाश्लिष्ट-
 पार्श्वमर्द्धेन्दुशेखरम् । आरक्तवर्णं मातुलुङ्गगदापुण्ड्रे क्षुकार्मुकम् ।
 शूलं सुदर्शनं शङ्खं नीलोत्पलं धान्यमञ्जरीम् । निजदन्ता रत्न-
 घण्टा परिन्दुपाख्येकादशकम् । प्रभिन्नकटमानन्दपूर्णमशेषध्व-
 सकरं विघ्नेश्वरं दशभुजं ध्यायेदिति केचित् । अथ ध्यानं प्रव-
 क्ष्यामि व्याप्तिसंसारदेहतः । स्थापदं स्वतनुत्रये जठरं पवनाक्ष-
 रम् । रबीन्दुवह्निनयनं दशाशाश्रवणद्वयम् । प्रधानशीर्षं भूतेशं
 बुद्धीन्द्रियविचेष्टितम् । अनादिनिधनं दिव्यं तेजोराशिमना-
 मयम् । ध्यायेद्देवं गणेशानं सच्चिदानन्दविग्रहम् । एवं व्याप्तिं
 समाख्याय साकारं ध्यानमुच्यते । अनाकुलमना मन्त्री भावये-
 दिक्षुसागरम् । इत्थं मध्ये समासीनं गजवक्त्रं त्रिलोचनम् ।

एकदन्तं दशभुजं कम्बुवीर्यमहोदरम् । पद्मस्यदक्षचरणलम्बि-
मध्यपदाम्बुजम् । तरुणादित्यसङ्काशं पीताम्बरसमावृतम् ।
सन्ध्याकरणकपर्दान्तसौवर्णाभरणान्वितम् । शशाङ्कार्द्धकृतोत्तंसं
नागयन्त्रोपवीतिनम् । रत्नौषहारोहसितविशालवरवक्षसम् ।
मणिमुक्ताप्रबालाढ्यं कटिसूत्रपरिष्कृतम् । किङ्किणीमालया
बद्धवामजङ्घाविराजितम् । दक्षाधो हस्तमारभ्य धारया लम्ब-
मानया । गदाशूलवर्तिकद्विविषाणान् दक्षिणैर्भुजेः । शाल्यग्रपा-
शचक्रेक्षुचयसंवीजपूरकान् । वीजपूरगदामिक्षुचापशूलसुदर्श-
नान् । अजपाशोपलव्रीहिविषाणानपरे विदुः । वामेऽङ्गधर-
मञ्जीरविलसच्चरणाम्बुजम् । वामाङ्गसंस्थया शक्त्या सर्वाल-
ङ्कारयुक्तया । अभोजकरयाश्चिष्टं सर्वैश्वर्यमुत्तमप्रदम् । लीलया
रत्नकलसं पुष्कराग्रे निधाय च । परितः साधकं शश्वद्वर्षन्तं
रत्नवर्षणैः । प्रोच्छलत्कर्णतालैर्न मदलोलुपषट्पदान् । निर्वा-
सयन्तं सततं देवासुरनिषेवितम् । वीरनादोद्धतोद्गीतैः स्तोत्रैः
सम्पूर्णमानसः । देवं महागणेशानं ध्यात्वा साधकपुङ्गव इति ।

अस्य यन्त्रकरणमपि तत्रैव ॥ कुसोदेनाम्बुकस्तूरीचन्द्रचन्दन-
कुङ्कुमैः । आलिख्य हेमसूच्या वा दूर्वाकाण्डेन वा लिखेत् ।
पद्मं संलिख्य मतिमान् समरेखं सुशोभनम् । स्थापयेत् कनके
पोठे तदभावे विचक्षणः । श्रीपर्णिसम्भवे वायुचतुरस्रे सुनि-
र्मिते । पूर्वं स्वामेतरयोरिष्टा गुरुगणेश्वरौ । तयोरात्रां समा-
साद्य पीठपूजामुपक्रमेत् । आधारशक्तिं चानन्तं कूर्मवत्
पृथिवीं क्रमात् । उपर्युपरि सम्पूज्य पञ्चादित्यन्तरादिभिः ।
सिंहासनन्तु मनुभिः पूजयेच्च यथाक्रमम् । आधारशक्तिरासीन्य
शक्ताभरणभूषिता । ध्यातव्या धवलप्रेक्षा लोकान् धत्ते शिवा-
श्रया । तत्त्वैर्धरादिविद्यान्तैर्द्वात्रिंशत्संख्यकैरिह । पीठा-
कारैश्चानन्तः स्यादनन्तासनमीरितम् ॥ तथा । धर्मं ज्ञानञ्च

वैराग्यमैश्वर्यञ्च चतुष्टयम् । एतत् सिंहासनपदे चतुष्टयमिति
 कल्पसूत्रटीकाव्याख्यानम् । पीठान्नेयादिपादेषु चतुर्ष्वपि
 धंधाक्रमम् । अधर्मादिचतुर्ध्वंश्च पूर्वाद्याशाचतुष्टये । धर्मं रक्तं
 वृषाकारं सिंहं ज्ञानञ्च मेचकम् । भूताकारन्तु वैराग्यमैश्वर्यं
 सितमैन्दवम् । ईशाः स्युः कनकमणिपीठे धर्मादयः क्रमात् ।
 तथा । सत्त्वं रजस्सौमदैव तत्पीठकमलोपरि । मायाश्च शुक्लि-
 काकारां विद्यां प्रच्छदरूपिणीम् । उपर्युपरि सम्पूज्यमानम्
 लिपिपङ्कजम् । तन्मध्ये पूजयेन्मन्त्री तद्दूर्ध्वं मण्डलत्रयम् ।
 दलेऽर्कमण्डलं पश्चात् केशरे सोममण्डलम् । कर्णिकायां ततः
 पश्चात् पूज्यं वज्रेश्वरमण्डलम् । प्रणवावयवार्णाद्यैरर्चयेन्नामभिः
 क्रमात् । ब्रह्मविष्णुशैवरा भाव्याः क्रमशो मण्डलत्रये । आत्मा-
 नमस्तैरात्मानमुपर्युपरि पूजयेत् । पीठशक्तीः केशरेषु मध्ये
 प्रागादितः क्रमात् । पाशाङ्कुशकरा ध्येया नवकुङ्कुमसन्निभाः ।
 तीव्राद्याः पूजनीयाः स्युः शक्तयो मणिभूषणाः । तीव्रा च
 ज्वालिनी नन्दा भोगदा कामवर्द्धिनी । उग्रतेजोवती सत्त्वा
 नवमी विघ्ननाशिनी । सर्वशक्तिपदं चोक्ता कमलापदमुच्चरेत् ।
 सनायिति नमोऽभ्यर्थं गन्धपुष्पाद्यैः शुभैः । समाप्तिपीठं
 तन्मध्ये मन्त्रो पूर्वत्रयं क्षिपेत् । ततः पूरकयोगेण मूलं संयोज्य
 मानसम् । तत्रस्थजोवचैतन्यमुन्नीय हृदयाम्बुजे । पूर्वोक्तविधि-
 नोपेतमिच्छया श्रीगणेश्वरम् । सर्वोपचारैराराध्य प्रसन्नं पुरुषं
 पुनः । स्वतेजोरूपतां नीत्वा तत्तेजः संयतेन्द्रियः । मन्त्रकाण्डं
 समुन्नीय तत्र पाण्डुरपङ्कजे । तेजस्तत्त्वं सुसञ्चिन्त्य मन्त्री निश्च-
 लमानसः । कीदण्डस्थानमानीय पुष्पपूर्णकराम्बुजौ । निःसार्य
 प्रवहन्नाद्या पूजिते पीठपङ्कजे । मध्ये मूर्तिञ्च गायत्र्या विद्या-
 देहं तदन्तरे । बीजेन परचैतन्यतन्मूर्तिं हृदयाम्बुजे । महा-
 गाणपतीत्युक्ता मूर्तये नम इत्यर्थः । गणेशमावाहयामि विद्या-

देहश्च मूलतः । तथैव परचैतन्यं मन्त्रज्ञः साधकोत्तमः । श्रीदे-
 शिकोक्तमार्गेण सम्यगावाहयेत् सुधीः । तत्त्ववर्णाग्रसेनमूर्त्तौ
 विद्यादेहे ततः परम् । न्यासं सर्वं प्रविन्यस्य प्राग्वदध्यात्वा सम-
 र्चयेत् । तत्र चैतन्यमापाद्य पञ्च मुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ तद्यथा ।
 स्थापनं सन्निधानञ्च सन्निरोधावगुण्ठने । अमृतीकरणं पञ्चादेत-
 मुद्राः प्रकीर्त्तिताः । सर्वज्ञता च हृदये ततस्तृप्तिः शिवे पुनः ।
 अनादिबोधश्च शिखा शस्त्रं चानन्तशक्तिः । एतैर्जातियुतैरङ्गै-
 रुपदेशविधानतः । हृदयादिषु विन्यस्य मूलेन व्यापकं न्यसेत्
 गणेशमुद्राः सन्दर्श्य परिपूर्णं गणेश्वरम् । ध्यात्वा पुष्पाञ्जलि-
 कुर्वन् विज्ञाप्य स्वागतं पुनः । पाद्यादीनुपचारांश्च मन्त्री सम्यक्
 समाचरेत् । आसनं स्वागतञ्चार्घ्यं पाद्यमाचमनीयकम् । मधु-
 पर्काचमनस्नानवसनाभरणान्यपि । सुगन्धिसुमनोधूपदीपनैवे-
 द्यवन्दनम् । प्रयोजयेद् गणेशाय उपचारांस्तु षोडश । पाद्या-
 दयो नैवेद्यान्ता उपचारा दश क्रमात् । गन्धादयो नैवेद्यान्त-
 पूजा पञ्चोपचारिका । सपर्या त्रिविधा प्रोक्ता तामामेकां समा-
 चरेत् । गन्धपुष्पाक्षतयवकुशाग्रतिलसर्षपाः । दूर्वा चेति क्रमा-
 दर्घ्यद्रव्याष्टकमुदीरितम् । पाद्यं श्यामाकदूर्वाञ्जलिष्णुकान्ताभि-
 रञ्चते । जातौलवङ्गककोलैर्युतमाचमनीयकम् । मधुपर्कञ्च
 सञ्जीव्यं घृतं दधि समीरितम् । शुद्धाभिरङ्गिर्विहितं पुनराच-
 मनीयकम् । चन्दनागुरुकर्पूरकाश्मोरकपिरोचना । जटा-
 मांसी च चोरश्च एतद् गन्धाष्टकं स्मृतम् । चन्दनागुरुकर्पूरपद्मै-
 र्गन्ध इहोच्यते । करवीरोत्पलहन्धविजयाकुसुमानि च । पुष्पाग-
 नागचम्पानि कुन्दमन्दारकाणि च । वसुजीवजवानुश्रीरमा-
 निम्बकुरण्डकैः । पाटलाशोकमदनजातिकुञ्जापराजितैः ।
 तन्ध्यावर्त्तादिपूर्वाणि चान्यन्यन्यानि यानि च । आगमोक्तानि
 पुष्पाणि गणेशस्य प्रियाणि च । मुकुटैः परितो स्नाने जीर्णैश्च स्नि-

मिदूषितैः । आघ्रातैरङ्गसंस्पृष्टैर्न च पर्युषितैरपि । सदसुगन्ध-
 गुह्यशीरसिताज्यमधुचन्दनैः । साराङ्गारविनिक्षिप्तैर्मन्त्री नीचैः
 प्रधूपयेत् । गोसर्पिस्तिलतैलेन वर्त्त्या कर्पूरगर्भया । दीपितं
 सुरभिं शुद्धं दीपमुच्चैः प्रदर्शयेत् । असितेन सुगन्धेन ससर्पिषा
 सितौदनम् । समकदलमध्वाज्यदुग्धादीनि निवेदयेत् । ततो
 देवस्य विज्ञाप्य स्नानं नम इतोरयेत् । केशप्रसाधनाभ्यङ्गोद्द-
 नौष्णोदकानि च । महागणपते ! पादं नम इत्येव पादयोः ।
 तद्वदाचमनीयञ्च स्वधेति त्रिमुखे ददेत् । अर्घ्यं स्वाहेति शिरसि
 मधुपर्कं स्वधा तथा । पुनराचमनं पुष्पं मौली परिशिखाणुना ।
 पञ्चगव्यं तथा षष्ठं गन्धोद्वर्त्तनमेव च । सुगन्धामलकीगन्ध-
 स्तीर्थोदकमनन्तरम् । दिव्यगन्धानुलेपञ्च मूलमन्त्राभिमन्त्रितैः ।
 सुगन्धलोहितैस्तीर्थतोयैरप्यभिषेचनम् । आदर्शदर्शनं चान्य-
 मङ्गलाचरणानि च । दिव्यांशुके ततः पद्मान्मुकुटानि च कल्पयेत् ।
 सम्बोध्य सुखमाकल्प्य कल्पयामीत्युदीरयेत् । सहस्रं पूर्वं
 वक्षन्ती पाद्यादित्रिकमाचरेत् । सुगन्धाक्षतपुष्पाणि धूपञ्च
 स्वस्वमुद्रया । हृदयादिकवचान्तैस्तु मनुभिः क्रमशोऽर्चयेत् ।
 कृत्वा लयञ्च पूजाञ्च मन्त्राक्षरसंख्यया । जप्तावरणपूजान्तं
 देवं विज्ञाप्य तत् पुनः । अङ्गानीष्टा ततो मन्त्री वाङ्मावरण-
 मर्चयेत् । लोकपालास्ततः पूज्याः समस्तचतुरस्रकैः । पुरुहते-
 ज्योर्मध्ये रक्षोवर्णयोस्तथा । ब्रह्मविष्णुशिवादीनि सदा
 शय्या विधोर्मुखे । पुरन्दरादिलोकेशाः सजात्यधिगहेतवः ।
 सवाहपरिवारान्ताः प्रयोक्तव्या मनोषिभिः । गुर्वाद्या लोक-
 पालान्ता ये मन्त्रास्ते ध्रुवादिकाः । स्वस्वबीजान्विताः सर्वे
 सचतुर्थीनमोऽन्तिकाः । एवमावरणं पूज्य प्रसूनैः कुन्द-
 सन्धवैः । पुनर्देवञ्च मूलेन सम्यग्मन्त्रादिभिर्यजेत् । जयध्वनि !
 ततो मन्त्रमातः ! स्वाहेत्युदीर्य च । पञ्चमं पादयन् चण्डा

महापञ्चमहारवैः । वनस्यतीति मन्त्रेण स्वाहान्तेन स्वमुद्रया ।
 सुप्रकाशेति मन्त्रेण नमोऽन्तेन स्वमुद्रया । स सर्वाङ्गमृतौक्य
 गणेशमनुपूर्वकम् । सनेवेद्यं गृहाणान्ते स्वाहेत्युक्त्वा स्वमुद्रया ।
 मुद्रयोदकदानेन मन्त्री सर्वं निवेदयेत् । देवं सपरिवारं
 परित्तप्तं विभाव्य च । तथा । अथ नित्यविधिं कुर्वन् पुरश्चर्यां
 समाचरेत् । गुरुणा दीक्षितो मन्त्री पूर्ववच्च सुसंयुतः । चतु-
 र्लक्षं च सचतुश्चत्वारिंशत्सहस्रकम् । मनुमेनं जपेत् प्राञ्चः
 पुरश्चरणसिद्धये । मौलिनिश्चलकण्ठौष्ठजिह्वाद्गच्छयन्मृतः ।
 नासातालुगलगलज्जिह्वाकृक्कणीनां समालिङ्गन् । किञ्चिदुच्चतक्-
 शीवः किञ्चित्सङ्कोचितेक्ष्णः । नासाग्रदत्तदृष्टिः सन् दन्तौ-
 र्दन्तान्न संस्पृशेत् । तच्चित्तस्तदगतप्राणस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ।
 वाचिकेनोपांशुना च मानसेनाथवा सुधोः । चतुःसहस्रं स-
 चतुश्चत्वारिंशत्तमं यथा । अष्टोत्तरसहस्रं वा हरिष्याशौ जिते-
 न्द्रियः । यत्संख्यया समारब्धं तन्मानं पूर्णतां नयेत् । यदि न्यूना-
 धिकं कुर्याद्व्रतभ्रष्टो भवेन्नरः । तस्मात्समं जपेत्तावदथावत्
 संख्या समाप्यते । दशांशं तर्पणं कुर्यात् साधकेन्द्रोऽनुशास-
 नम् । इत्थं जपेत्तु सम्पूर्णं होमं कुर्याद्दशांशतः । पूर्वोक्तै-
 स्तर्पणद्यैश्च सह भक्तिपरायणः । वक्ष्यमाणक्रमेणैव कर्मानु-
 गुणसंख्यकान् । साङ्गाय भोजयेदङ्गान् ब्राह्मणान् ब्रह्मभान-
 सान् । गुरवे दक्षिणां दद्याद् यथावित्तानुसारतः । सम्प्राप्त
 गुरुकारुण्यः पश्चान्नन्त्रविदां वरः । प्रजपेच्चतुराहस्या यद्वा
 नित्यं स्वशक्तितः । कुर्यादयथावत् पूजादि होमेनातिप्रय-
 त्ततः । वित्तशाल्यं विना नित्यं मन्त्रो विघ्नेश्वरं भजन् ।
 निर्विघ्नं वत्सरादवाक् महतीं श्रियमश्नुते । यद्यग्निकार्य-
 सम्पत्तिर्बलेः पूर्वं विधानतः । विधिना संस्कृते वज्रो कुर्यात्
 पूर्वक्रमेण च । पथ्यन्तैश्च कृत्वा मन्त्रासनवानस्य त्रिवारं सुखा-

र्थ्येति । योग्यैरेति तत्तन्मन्त्रानुष्ठानपरैः । प्रयोगा अपि तत्रैव ।
 इत्थं सिद्धमनुर्मन्त्री काव्यशर्माणि साधयेत् । वक्ष्यामि काव्य-
 कर्माणि साधकानां हिताय वै । शास्त्रोक्तैव मार्गेण संक्षेपात्
 न तु विस्तरात् । स्वहृत्पद्मे गणेशानं कुन्देन्दुधवलप्रभम् ।
 शुक्लालङ्कारसम्पन्नं भावयेद् यो निरन्तरम् । भारती तस्य
 वक्त्राजे शास्त्रौघोच्चारसुन्दरी । नित्यं प्रकाशते सत्यं दिव्य-
 ज्ञानप्रदायिनी । न निरस्येद्गणेशानं सिन्दूरसदृशप्रभम् ।
 पाशाङ्कुशधरं ध्यात्वा यो जपेन्मन्त्रिसत्तमः । अनङ्गरससम्पन्नां
 तमभ्येति वराङ्गना । पाशाङ्कुशवराभीतं हिमकुन्देन्दुसन्नि-
 भम् । अनवद्यमदौनाभं स्फुरन्नाण्डिपद्ममण्डनम् । अः स्मरन्तस्य
 वशगा भवन्त्यपि वराङ्गनाः । विवादिषु गणेशानं ज्वलदम्बु-
 समप्रभम् । प्रतिवादिमुखे ध्यायन् प्रजपेन्नृपसा भवतु । तन्मुखं
 स्तम्भयेदाशु वादो दीनोऽपि नान्यथा । अङ्गुष्ठमानं हृत्पद्मे
 शुद्धस्फटिकसन्निभम् । चिन्तयित्वा गणेशानं चिदम्बरसुधा-
 रसम् । अभिषिच्य सुरज्जेष्ठं सततं धरणीतले । सर्वरोगविनिर्मु-
 क्तश्चिरकालं स जीवति । शुक्लवर्णं गणेशानं दशबाहुमदोत्कटम् ।
 शुक्लाम्बरधरं सौम्यं चिच्छृणुः श्रुत्वा तद्भुतम् । भावयेद्दृढयाभोजे
 नित्यं निर्मलमानसः । मन्त्री गरुडवत् सद्यस्त्रिविधं हरते
 विषम् । स्वर्णार्थी मधुना नित्यं वश्यार्थी पायसेहु मेत् । घृतेन
 लक्ष्मीसन्ध्यायै हुमेत् शर्करया तथा । आयुषे चार्थसम्पत्त्यै
 दध्ना च जुहुयात् सुधीः । अन्नेन चान्नसम्पत्तयै द्रव्याख्यै
 तिलतण्डुलैः । लवणैरप्यनावृष्ट्यै वृष्टिकामस्तु वेतसैः ।
 सौभाग्यार्थी तथा लाजैः कुसुमैश्चापि सूदनैः ।
 वशिने जुहुयात्पद्मैराजानं वशमानयेत् । तत्पद्मीं
 विपुलैर्व्यक्तैरमाद्यन् कैरवैः शुभैः । अश्वत्थोद्भुम्बरपद्मन्यग्रो-
 ष्णजसमिहुतात् । विप्रचन्दिदन्दिदशूद्राः सद्यो वश्या भवन्ति

धै । स्त्रीणां प्रतिकृतिं कृत्वा पिष्टेन प्रतिवासरम् । सान्ध्या-
हुत्वा स्त्रियस्तस्य वशमायान्ति नान्यथा । जपित्वा तु मन्त्रराजं
संयो विधिमनोहरम् । दशांशं जुहुयान्मन्त्रो राजिकालवशेन
च । तद्वस्त्रं वामहस्तेन गृहीत्वा वाङ्मयेत् स्त्रियम् । समान-
च्छति सा नारी मदनालमितेक्षणा । तद्वच्च प्रयजेदेनं पीत-
पुष्पैश्च मन्त्रवित् । स्तम्भयेद्विपुसैन्यञ्च सामात्यवलवाहनम् ।
प्रतिवादी भवेन्मूको मन्त्रस्यास्य प्रभावतः । स्तम्भयेत् पञ्च दि-
व्यानि नात्र कार्या विचारणा । विभीतकसमिद्धिस्तु नियतं
जुहुयात् सुधीः । सम्यगुच्चाटयेत् शत्रून् स्वस्थानास्तु न संशयः ।
मेरुमन्दरतुल्योऽसावुच्चाटयति नान्यथा । ग्रामे शुद्धे पुरे वापि
इमं स्तुत्वा तु होमयेत् । उच्चाटयति वेगेन मानुषेषु च का
कथा । निम्बपत्रे समालिख्य रिपोर्नाम प्रयत्नतः । गोऽश्व-
माहिषरक्तेन निम्बतैलेन संयुतम् । एकान्ते च कृते होमे
विंशत्साहस्रसंख्यया । द्विष्टो भवति लोकेषु स साध्वान्मन्ययो
यदि । मानुषास्त्रिमयं कीलं सम्यगष्टाङ्गुलं मितम् । मृत-
केशैस्तु संवेष्ट्य सहस्राष्टाभिमन्त्रितम् । कुलिकोदयवेलायां
शत्रुदारे खजेदभुवि । सप्ताहान्मरणं तस्य भावयेन्नात्र संशयः ।
अथ वक्ष्यामि संचेपात् कुमार्यां वेदनक्रमम् । सुगुप्ते विजने-
देशे गोमयेनोपलेपयेत् । आचार्यः प्रयतो भूत्वा सुखातो
विजितेन्द्रियः । नवकुम्भं समादाय शुद्धकुम्भेन पूरयेत् । नवं
शरावमानोय कपिलाष्टतपूरितम् । कुम्भोपरि समारोप्य दीपं
प्रज्वालयेत्ततः । शताष्टमन्त्रजापेन कुमारा वा कुमारिकाः ।
अतोतानागतश्चैव वर्त्तमानश्च यद्भवेत् । शुभाशुभानि सर्वाणि
पश्यन्ति नात्र संशयः । सम्यग्ध्यात्वा गणेशानं गते ग्रामे जपे-
द्विंशि । शुभाशुभानि कर्माणि कथयन्ति न संशयः । कन्ध-
कार्यां शुचिभूत्वा मन्त्रराजं गणेशितुः । जप्त्वा दशसहस्राणि

जालरक्ताश्वमारजैः । पुष्यैर्दशांशहवनान्तां कन्यां लभते ध्रु-
वम् ।

वक्ष्यामि भूमिपालानां गजसम्पादनक्रमम् । मातङ्गाब्धि-
महीपालः कारयेत्तद्वनान्तरे । अवटं विपुलं ध्यात्वा तत-
स्तन्निकटे गुरुः । पूर्वोक्तलक्षणयुते मण्डपे सुमनोहरे । वेदि-
कोत्तरतः कुण्डं वेदाख्यं कारयेच्छुभम् । वेदिकोद्धं गणेशान-
मावाद्यात्यन्तमन्त्रवित् । सुपक्वफलतोयैश्च निदानश्च निवेद-
येत् । तस्या मया ततो मन्त्री वज्रिमाधाय पूर्ववत् । अष्ट-
द्रव्यैस्त्रिमध्वकैश्चत्वारिंशत्सहस्रकैः । चतुःसहस्रैः सचतुश्चत्वा-
रिंशच्चतुःशतम् । पृथग्द्रव्यं यथासंख्यं जुहुयात् पञ्चवासरम् ।
द्विजोत्तमैरनुजपं कारयेत्तन्वमन्त्रवित् । गणेश्वरप्रसादेन च-
त्वारिंशद्दिनान्तरे । पतन्ति कनकाभास्ते कलभीता महावटे ।
ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यं स्वादूक्तभोज्यवस्तुभिः । तद्ब्राह्मण-
कृताशीर्भिर्वर्द्धतेऽसौ महीपतिः । तेषाञ्च गुरवे दद्याद्गजपञ्चा-
शहस्त्रिणाम् । तत्प्रमाणाद्दशांशं वा तद्विक्रीतधनानि वा ।
मिथुनादिदिगीशास्तैर्मन्त्रैराज्येन देशिकः । ज्ञात्वा देवं
समभ्यर्च्य होमं सम्यक् समापयेत् । पुनर्निवेद्य मुहूर्तांशेषं
पूर्ववदाचरेत् । पुनः पुण्याञ्जलिं दत्त्वा मन्त्री स्वहृदयाम्बुजे ।
गणेश्वरं समुदास्य वज्रिमुदासयेद्गुरुः । होमोपकरणं सर्वं
गुरवे शुद्धचेतसा । समर्पयित्वा भूपालो भूयोभूयः प्रणम्य च ।
अन्यैराभरणाद्यैश्च पट्टवस्त्रादिभिः श्रमैः । गुरुं मन्तोषयेत् स-
म्यग् गजानामतिवृद्धये । अयं राजन्यवर्गैश्च राष्ट्रेण सह वर्द्धते ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महालक्ष्म्यादिसाधनम् । मनोऽग्रे
विजने देशे सर्वबाधाविवर्जिते । शुक्लवस्त्रपरीधानः शुक्लमा-
स्थानुलेपनः । कृतनित्यक्रियो मन्त्री वज्रिमाधाय पूर्ववत् ।
पुण्डरीकैस्त्रिमध्वकैश्चत्वरूपं पञ्च पञ्चधा । श्रीफलैर्बलचञ्च

मध्याह्न्यदोरसंयुतैः । शुक्लप्रतिपदि प्रातर्हुमेदेकाग्रमानसः ।
 अक्षयां महतीं लक्ष्मीं सम्प्राप्नोति न संशयः । उक्तप्रतिपद-
 मारभ्य मातृन्यासमुपास्य च । चतुर्थ्यां श्रीगणेशस्य महापूजां
 विधाय च । पूर्वद्रव्यैस्त्रिमध्वक्तैः शुक्लपक्षस्य पक्षती । पक्षती
 प्रतिपदि । अष्टोत्तरञ्च लक्षञ्च यावत्कालेन पूर्यते । ताव-
 त्कालं हुमेदेवं साधकश्च प्रसन्नधोः । होमावसाने लक्ष्मीं स्वां
 निधिं पश्यति स ध्रुवम् । आदित्याभिमुखस्तिष्ठन्नुर्व्वह्वाहुर्वह्नि-
 मुंखः । लक्षजापादसौ मन्त्रो महाधनमवाप्नुयात् । क्षीराज्येन
 स दूर्वाभिः सहितञ्च दिने दिने । स्वजन्मदिवसे वापि प्रातःकाले
 हुमेन्नरः । अरोगी जितमृत्युश्च दीर्घायुर्भुवि जीवति । ब्राह्मणे
 काले विशुद्धात्मा पूर्णं चन्द्रे च पर्वणि । कापिलं गोमयं शुद्धं
 पद्मपत्रेण च स्थले । मन्त्रेणायुतसञ्ज्ञं गृहीत्वा निखनेदभुवि ।
 भयं न विद्यते तत्र भूतचोरादिपन्नगैः । पूर्वं महागणेशानं
 प्रत्यहं जुहुयात् सुधीः । वेतालसिद्धकुलिकान् कुण्डमध्यात्
 समुद्धृतान् । साधकन्दो महाभागान् सर्वदा लभते भुवि ।
 एवं सिद्धाञ्जनं खड्गः पादुकादिश्च दुर्लभः । कदाचित् साधके-
 न्द्रस्य नास्त्यस्य भुवनत्रये ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि यन्त्रराजं गणेशितुः । सुसमे
 भूतले शुद्धे गन्धाद्यैः सुपरिष्कृते । कामक्रोधविनिर्मुक्तः
 पूर्ववक्ष्यासंयुतः । सम्पूज्य देवदेवेशं गणेशं शङ्करात्मजम् ।
 भूर्जेऽक्षमे तत्रपरैर्मन्त्रराजं समुद्धरेत् । कस्तूरी रोचना
 चन्द्रः काश्मीरं चन्दनं रसः । गोशुक्लद्रससंयुतैर्मातङ्गमद-
 मिश्रितैः । सर्वैश्च सुसमैरेभिः प्राणमापूर्य्य संलिखेत् । लेखन्या
 हिमसूच्या वा जातोकाष्ठेन दूर्वया । षट्त्रिंशत्कोणमष्टारं
 द्वादशारं ततः परम् । कवर्गादोनि गायत्र्या वर्णान्यपि लिखे-
 दहिः । महाभूमण्डलं कुर्याद्भजाष्टकविभूषितम् । तद्वाञ्छी

वारुणं कूर्ममण्डलं ननताशुभम् । कर्णिकायां लिखेन्मन्त्री
 हस्ती प्रणववेष्टितौ । अङ्गानि च षट्कोणेषु लक्ष्मीमनुं दले
 लिखेत् । द्वादशारे लिखेच्छक्तिं विना नपुंसकस्वरम् । स्वर-
 वर्गं कलापत्रे ततश्चाष्टदलाम्बुजे । कादिमान्ताक्षरञ्चापि सर्वे
 पूर्वादितो लिखेत् । पुनः पार्श्वककोणेषु वा समाणं समालि-
 खेत् । एतद्यन्त्रं समाख्यातं न देयं यस्य कस्यचित् । शिवेन
 कथितं पूर्वं सर्वविघ्नोपशान्तये । त्रिलोहवेष्टितं कृत्वा प्राण-
 स्थापनकर्म च । मन्त्रेणाप्यमृतं जप्तं यन्त्रं यो धारयेन्नरः ।
 तस्य विघ्नाश्च रोगाश्च सर्वे नश्यन्त्युपद्रवाः । राजानो वशमा-
 यान्ति संचुभ्यन्ते परस्त्रियः । सिंहादिदुष्टसत्त्वाश्च चौराहि-
 मदहस्तिनः । द्विजादिसर्ववर्णाश्च बलवन्तोऽपि शत्रवः ।
 तस्य दर्शनमात्रेण वशमायान्ति ते सदा । ततः प्रवर्तते
 वाणी संस्कृतप्राकृतादिका । कृत्तचामरकोटीरमाला-
 यज्यादिसङ्कला । स्वयमेव महालक्ष्मीर्बलेन सेवते चिरम् ।
 वर्णितुं यन्त्रवर्गस्य प्रभावं नैव शक्यते । अनेन मनुनाऽसाध्यं
 नास्ति तद्भूतलेष्वपि ॥

आकर्षणं प्रवक्ष्यामि यन्त्रेणानेन योज्यताम् । पूर्वं यन्त्रं समा-
 लिख्य रक्तद्रव्यैः सुशोभनैः । अनामारक्तसंमिश्रैः साध्यनाम च
 संलिखेत् । रक्तैः पुष्पैः समभ्यर्च्य रक्तचन्दनमिश्रितैः । मधूच्छिष्ट-
 प्रतिल्लतैः कुक्षौ यन्त्रं निधाय च । समीरणं प्रतिष्ठाप्य यथा-
 वन्मन्त्रवित्तमः । कपिलाष्टतदीपेन चतुष्कोणं प्रतापयेत् ।
 यावत् स न विलोयेत तथैव दिवसत्रयम् । सप्ताहादिवसे नारी
 यदि साक्षात्तिलोत्तमा । जपन्नष्टशतं मन्त्रं तापयित्वा तु धार-
 येत् । तस्यैषा प्राणपर्यन्तं वशे तिष्ठति दासवत् । शिलापट्टे
 लिखेद् यन्त्रं पीतद्रव्यैः समाहितः । अर्कपत्रेषु संस्थाप्य पीत-
 पुष्पैः समर्च्य च । संवेद्य पीतवस्त्रेण स्तम्भयेदायुधान्यपि ।

न दानवग्रहांश्चौरान् सेनां संस्तभयेदपि । आनीय जीवयो-
रक्तमकारणविरोधिनीः । गणकः स्याद्विष्णुन्दो नीवद्विघ्नोऽस्य
देवता ॥ गकारो वीजं विन्दुः शक्तिः ॥ गणेशगायत्री । एक-
दंष्ट्राय विद्महे वक्तुण्डाय धीमहि तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ।
श्मशानाङ्गारसंयुक्तं कृत्वा तेन चितापुटे । काकपक्षेण संलिख्य
साध्याख्यां कर्मसंयुताम् । एकलिङ्गध्वजे चित्रं यन्त्रमुच्चाटयेद्
ध्रुवम् । लोकादिद्वेषणञ्चापि कुरुते नात्र संशयः । श्मशान-
कर्पटे यन्त्रं मानुषास्थिशलाकया । विषहृच्चोद्भवेनापि चिता-
ङ्गारेण कर्मवित् । क्रोधो भूत्वा समालिख्य श्मशाने निखने-
द्भुवि । सप्ताहात् म्रियते शतुर्नात्र कार्या विचारणा । एतदुद्भूत्य
दुग्धेन क्षालितं सेवितं व्रती । सर्वार्थसाधनं चान्यद्भानं वक्ष्ये
गणेशितुः । नवजीमूतसङ्काशं भिन्नाञ्जनसमप्रभम् । अष्टादश-
भुजं देवं मेरुमन्दरसन्निभम् । भीममुखं विरूपाक्षं मेघघोष-
समध्वनिम् । रक्ताम्बरपरीधानं नागयज्ञोपवीतिनम् । नाना-
रत्नसमुद्दीप्तं कीटीराभरणोज्ज्वलम् । शक्तिञ्च परशुं शक्त्या
धृततोमरतर्जनम् । दन्तपद्मगतं पाशमङ्कुशञ्चेत्तु कर्ममुक्ताम् ।
स्वपुष्पवाणशाल्यग्रं पात्रं मोदकपूरितम् । कुण्डिकामञ्ज-
मालाञ्च साभयं वरदं शुभैः । स्वपुष्करेण कलसं दधानं द्विर-
दाननम् । पद्मासनस्थं देवेशं सर्वदेवैर्नमस्कृतम् । इत्थं सच्चिन्त-
यिष्यन्ती सर्वोपद्रवशान्तये । वक्ष्याकृष्टिविधौ रक्तं पीतं स्तम्भन-
कर्मणि । धूमाभं द्वेषणोच्चाटे कृष्णाभं मारणे रिपोः । स्वर्णाभं
धनदं विद्याच्छुक्तं ज्ञानप्रदं भवेत् । इत्येवं चिन्तयेत् प्राञ्च-
स्तत्तत्कर्मसमाप्तये ॥

शारदातिलके त्रयोदशपटले ॥ पञ्चान्तकं शशिधरं वीजं
मणपतेर्विदुः । पञ्चान्तको गकारः । शशी विन्दुस्तदयुक्तम् ।
अथवा शशी विसर्गः । शक्तिर्निशाकर इत्युक्तेः । गोपनाद्वैकुण्ठ-

द्वारः । इदं द्वयमुत्तरगार्ग्योक्तं पूजाप्रयोगादिकमुभयोः समा-
 नमिति राघवभट्टः । केचिदौकारयुक्तमाहुः । उक्तञ्च प्रयोग-
 सारः । वीजमिन्दुमदौ युक्तं कटतीयं तथैव च । इति । षड्दीर्घ-
 भाजा वीजेन षडङ्गानि प्रकल्पयेत् । सिन्दूराभं त्रिनेत्रं पृथुतर-
 जठरं हस्तपद्मैर्दधानं दन्तं पाशाङ्गुशेष्ठान्युरुकरविलसद्बीज-
 पूराभिरामम् । अर्द्धेन्दुद्योतमौलिं करिवरवदनं वीजपूराद्रङ्गच्छं
 भोगीन्द्रावद्भूषं भजत गणपतिं रक्तवस्त्राङ्गरागम् ॥ राघवभट्टस्तु
 ध्यानानन्तरं दर्शनीयमुद्रामाह यथा । सुखात् प्रलम्बितं हस्तं
 कृत्वा सङ्कुचिताङ्गुलिम् । मध्यमातर्जनीगताङ्गुष्ठं वाऽधस्तु
 मध्यमम् । कुर्यान्मुद्रा गणेशस्य प्रोक्तं सर्वसिद्धिदा । यद्वा ।
 तर्जनीमध्यमासन्धिनिर्गताङ्गुष्ठमुष्टिका । अधोमुखी दीर्घरूपा
 मध्यमा विघ्नमुद्रिका ॥ इति । यद्वा । कुञ्चिताग्रस्य हस्तस्य
 मूले नासानियोगतः । गणेश्वरौ भवेन्मुद्रा सर्वसिद्धिप्रदायिनी ।
 इति । इयं सर्वगणपतिमन्त्रसाधारणीति । शारदायाम् ॥ वेद-
 लक्षं जपेन्नन्त्रं दशांशं जुहुयात्ततः । मोदकैः पृथुकालाजैः
 शक्तुभिश्चेक्षुपर्वभिः । नारिकेलैस्तिलैः शुद्धैः सुपक्वैः कदली-
 फलैः । अष्ट द्रव्याणि विघ्नस्य कथितानि मनीषिभिः ॥ अत्रार्द्ध-
 मर्दनयुतमेकैकेन द्रव्येण हीतव्यमिति राघवभट्टः । केचित्तु
 अष्टद्रव्यमेलनेन होममाहुः । तत्तदाहुतिप्रमाणसन्देहापातात्
 मूले च प्रत्येकं पृथक् क्रियाइयाञ्च विशिष्टस्य द्रव्यान्तरत्वे-
 नाष्टद्रव्यहोमकरणासम्भवाच्च । तदुक्तं भट्टाचार्यैः । नैव व्रीहि-
 भिरिष्टं स्याद् द्रव्येन च यथाश्रुतैः । मिश्रैरिज्येत चेत्तदा मि-
 श्राणां विध्यदर्शनादिति । नत्वेवं त्रिमधुरहोमे त्रिमधुयुक्तमपि
 न कार्यमिति चेन्नैवम् । सर्वं त्रिमधुरोपेतं होमद्रव्यमुदाहृत-
 मिति वचनात् । मेलनस्य पशुपुरोडाशाद्यवदानानामप्रस्ताव-
 प्रत्युपसाराज्यमेलनवदविरोधात् । तदुक्तं गणेशविमर्शिण्याम् ।

अष्टद्रव्यैस्त्रिमध्वत्तैर्जुहुयाच्च पृथक् पृथगिति शुद्धैरित्यनेनावकरं
दूरीकृत्य प्रक्षाल्य शोधितैरित्युक्तम् । शारदायाम् । तीव्रादि-
शक्तियुक्ते च पीठे विघ्नेश्वरं यजेत् । तीव्राख्या ज्वालनी नन्दा
भोगदा कामरूपिणी । उग्रा तेजोवती सत्या नवमी विघ्न-
नाशिनो ॥ आसां ध्यानं राघवभट्टे । पाशाङ्कुशाञ्चलिकरा
नवकुङ्कुमसन्निभाः । तीव्राद्याः पूजनोयाः स्युः शक्तयो सणि-
भूषणाः । शारदायाम् । सर्वादिशक्तिकमलासनाय हृदयावधि ।
पीठमन्त्रोऽयमेतेन प्रदद्यादासनं विभोः । मूर्त्तिं मूलेन
सङ्कल्प्य तस्यां विघ्नेशमर्चयेत् । कर्णिकायां चतुर्दिक्षु प्रथमं
पूजयेदिमान् । यथाक्रमं ततोऽभ्यर्चयेत् केशरेश्वरदेवताः । पद्म-
मध्ये तु विधिवद्वक्रतुण्डादिकान् यजेत् । विधिवदिति गण-
पतिवोजवदिति राघवभट्टः । वक्रतुण्डमेकदंष्ट्रं महादेवगजा-
ननौ । लम्बोदराख्यं विकटं विघ्नराजमनन्तरम् । धूम्रवर्णं
दलाग्रेषु ब्राह्मणाद्याः पूजयेत्ततः । लोकपालांस्तदस्त्राणि देव-
मित्यं समर्चयेत् । सिद्धमन्त्रः प्रकुर्वीत प्रयोगान् कल्पचोदि-
तान् । नारिकेलैः कृतो होमश्चतुर्थ्यां श्रीप्रदो भवेत् । शुक्लपद्म-
प्रतिपदमारभ्य विमलः सुधोः । चतुर्थ्यन्तं नारिकेलशक्तुलाज-
तिलैः क्रमात् । चतुःशतं प्रजुहुयादश्याः स्युः सर्वजन्तवः ।
वश्यकर्मादौ तु विशेषः । प्रयोगसारनारायणीययोः । साध्यं
पाशाङ्कुशाभ्यामिह विधिवदुपानीय तस्योपांरस्थो वश्याकाङ्क्षी
जपेत्तं सपदि विधिरयं हन्ति रुष्टस्य रोषमिति । सतिलैस्तण्डु-
लैर्होमो लक्ष्मीवश्यप्रदो भवेत् । अत्रापि शुक्लप्रतिपदमारभ्य
चतुर्थ्यन्तं चतुःशतं होमः । लाजैस्त्रिमधुरोपेतैर्होमः कन्यां
प्रयच्छति । अत्र प्रतिपदमारभ्य सप्तमीपर्यन्तं चतुःशतं होमः ।
तथा च राघवभट्टकृतं मधुरत्रयसिक्ताभिर्लाजाभिः सप्त वासरा-
निति । अनेन विधिना कन्यावरमाप्नोति वाञ्छितम् । आख्या-

क्तहविषा होमः साधयेदोष्णितं नृणाम् । दध्ना विलोडितै-
 लौलैर्होमो मुनिचतुर्दिनम् । प्रतिपदमारभ्य चतुर्थीपर्यन्तम् ।
 सम्प्रोतिं कुरुते तद्वद्वश्यं वितनुते सदा । श्वेतार्कतरुमूलेन
 रक्तचन्दनदारुणा । इमभग्नेन निम्बेन दन्तिदन्तेन वा कृतम् ।
 विघ्नेश्वरं समभ्यर्च्य शीतांशुग्रहणे जपेत् । सृष्ट्वा मन्त्री निरा-
 हारस्तं शिखायां समुद्वहन् । युद्धेषु व्यवहारादौ विजयं
 श्रियमाप्नुयात् जपस्तु ग्रासादिमुक्तिपर्यन्तम् । तथा । मन्त्रे-
 णानेन सञ्ज्ञय रोचनामदसंयुता ॥ मदी गजमदः ॥ तिलक-
 क्रियया सर्वान् वशं नयति मानवान् । अनुलोमविलोमस्थ-
 वोजे नाम समालिखेत् । नवनीते समभ्यर्च्य सृष्ट्वा प्राणमनुं
 जपेत् । अष्टोत्तरशतं भूयो मूलमन्त्रं प्रजप्य तत् । भक्षयेत्सौह-
 मास्त्राय यामिन्यां सप्त वासरान् । स वश्यो जायते शीघ्रं
 साधकस्य न संशयः । अनुलोमेत्यनेन वीजयोः पुटितत्वमात्र-
 मुक्तं तेन वीजयोर्मध्ये साध्यनाम नवनीते लिखेदिति ता-
 त्पर्यम् ॥

गायत्रीतन्त्रे प्रथमब्राह्मणपटले ॥ षोडशैरुपचारैश्च
 गणेशं पूजयेद् द्विजः । अग्निमादिमहामन्त्रैः पूजयेच्छिव-
 नन्दनम् । ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा अग्निमादिं जपेन्ननुम् ।
 सिन्दूरवर्णसङ्काशं योगपट्टसमन्वितम् । लम्बोदरं महाकायं
 मुखं करिकरोपमम् । अग्निमादिगुणैर्युक्तं अष्टबाहुं त्रिलो-
 चनम् । विजयाविष्टतं लिङ्गं मोक्षकामाय पूजयेत् ॥ ओं अं
 गणपतये स्वाहा । अनेनैव हि मन्त्रेण पूजयेद् गणनायकम् ।
 अग्निमाद्यष्टमन्त्रैश्च अष्टबाहुं प्रपूजयेत् ॥ ओं अग्निमायै नमः
 स्वाहा । प्रं प्राप्तायै नमः स्वाहा । मं महिमायै नमः स्वाहा ।
 ईं ईशितायै नमः स्वाहा । वं वशितायै नमः स्वाहा । वं
 कामावसायितायै नमः स्वाहा । एवं सम्पूज्य विधिवत् मन्त्री-

कामान् प्रयोजयेत् । भोजयित्वा विधानेन नानामिष्टफलादिभिः ।
 यरमान्पिष्टकैरस्यैर्दधिदुग्धघृतादिभिः । दिव्यगन्धमयैः पुष्पैः
 दिव्यगन्धप्रलेपनैः । मूषिकं पूजयामास नानामिष्टफलादिभिः ॥
 श्रीं सं मूषिकाय गणाधिपान्धनाय धर्मराजाय स्वाहा । इत्य-
 नेनैव अन्वेष्टुं मूषिकं पूजयेत् सदा ॥

अथ हरिद्रागणेशः ॥ तदुत्पात्तस्तु नारदपञ्चरात्रे दशप्राध्याये
 नारद उवाच । लिपिलम्बोदरस्थाय पञ्चवक्त्रः कथितो मयि । अ-
 न्येर्दशगणनाथानां मूर्त्तीनां सम्भवं वद ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एकरा-
 पार्वती देवो पिष्टा च रजनीं पराम् । पुत्तलीं कारयामास तथा
 देवो हरिद्रया । शङ्करं प्राष्टुं सा साध्वी पुत्रं पालय शङ्कर ! ।
 इत्युक्तः प्रियया शशुर्दक्षयासास तं सुतम् । उवाच परया प्रीत्या
 शरीरस्य च शोधनम् । तपः कुरु महाभाग ! ततः सिद्धिमवा-
 प्स्यसि ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वा वाक्यं पितुः शोभनमुपविष्टः शिखेन
 हि । जगतां तप्तं कामाख्यां कामरूपे गिरौ ततः । पञ्चाक्षरी-
 मुग्रतारामाराध्य नियतः शुचिः । प्रत्यक्षत्वमवाप्याशु तथा
 देव्या शिवस्ततः । उवाच प्रेमभाषिन तं पुत्रं गिरिजापतिः ।
 चतुर्वर्गप्रदोऽसि त्वं साधकानां न संशयः । तथा ब्रह्मा च
 विष्णुश्च रुद्रश्च परमेश्वरी । यथान्यदेवताः सर्वाश्चतुर्वर्गफलप्रदाः ।
 तथा त्वमसि देवेश । चतुर्वर्गफलप्रदः । हरिद्रागणनाथेति
 ख्यातिः सर्वांगमादिषु । लिपिलम्बोदरो देवो हरिद्रागणनाथेति
 तथा । एतासामपि मूर्त्तीनां बाह्यावस्था च या स्मृता ।
 उच्छिष्टगणनाथेति सा मूर्त्तिः शास्त्रगोचरे ॥

अथ महागणपत्युपनिषत् । श्रीं सं स्वाहा नावदतु स्वाहा ।
 नौ भुनक्तु स्वाहा वीरियं करवावहै । तेजस्विनावधीतमस्तु मा
 विद्विषावहै । श्रीं शान्तिः शान्तिः शान्तिः । श्रीं सं नमस्ते गण-
 पुतये त्वमेव प्रत्यक्षं त्वमसि । त्वमेव केवलं कर्त्तासि लोकेषु

केवलं धर्त्तासि त्वमेव केवलं हर्त्तासि । त्वमेव सर्वं खल्विदं
 ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मासि नित्यं ऋतं वच्मि सत्यं वच्मि
 अव त्वं मामव वक्तारं अव श्रोतारम् अव दातारम् अबालो
 वाचालमिति । अव शिष्यम् अव पश्चात्तात् अव पुरस्तात् अवो-
 त्तरात्तात् अव दक्षिणात्तात् । अव चोर्द्धात्तात् अवाधराधरा-
 त्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् । त्वं वाङ्मयस्व-
 क्षिप्रयस्व ब्रह्म त्वं ब्रह्ममयस्वमानन्दमयस्व सच्चिदानन्दा-
 द्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मा असि त्वं ज्ञानमयो विज्ञान-
 मयोऽसि । सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वयि
 लयिष्यति । त्वं भूमिरनलोऽनिलो नभः । त्वं चत्वारि वाक्-
 पाणिपायुपादानि । त्वं गुणत्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः ।
 त्वं कालत्रयातीतः । त्वं मूलाधारस्थितो नित्यं त्वं शक्ति-
 त्रयात्मिकस्वां योगिनो ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं
 विष्णुस्व रुद्रस्वमिन्द्रस्वमग्निस्व वायुस्व सूर्यस्व चन्द्र-
 मास्व ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ॥

गणादीन् पूर्वमुच्चार्य वर्णादींस्तदनन्तरम् । अनुस्वा-
 रपरतरः अर्द्धेन्दुलसितं तावदूह्यम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् ।
 गकारः पूर्वरूपम् । अकारो मध्यमरूपम् । अतुस्वारश्चाख्य-
 रूपम् । विन्दूत्तररूपम् । नादः सन्धानम् । संहिता सन्धिः ।
 स ईशानगणेशविद्या । गणकऋषिर्नीयूङ्गायत्रीच्छन्दः गं
 गणपतये नमः । एकदन्ताय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि ।
 तन्नो दन्तो प्रचोदयेत् । एकदन्तं चतुर्हस्तं पाशमङ्कुश-
 धारिणम् । अभयं वरदं हस्तैर्बिभ्राणं मूषिकध्वजम् । रक्तं
 तम्बोदरं सूर्पकर्णकं रक्तवाससम् । रक्तगन्धानुलिप्ताङ्गं
 रक्तपुष्पैः सुपूजितम् । भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्यु-
 तम् । आविर्भूतञ्च सृष्ट्यादौ प्रकृतेः पुरुषात् परम् । एवं

ध्यायति यो नित्यं स योगी योगिनां वरः ॥ ॐ नमो वराह-
पतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये नमस्तेऽस्तु लम्बो-
दराय । एकदन्ताय विघ्ननाशिने शिवसुताय वरदमूर्त्तये
नमः । एतदेवाथ सर्वेशि ! यो योऽधीते स ब्रह्मभूयात्
कल्पते । स पञ्चमहापापात् प्रमुच्यते । स सर्वतः सुखमेधते ।
सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो
रात्रिकृतं पापं नाशयति । तत्सायं प्रातरधीयानः पापोऽपापो
भवति । सर्वत्राधीयमानोऽपविघ्नो भवति । धर्मार्थकाममो-
क्षश्च विन्दति इत्यथर्वशीर्षम् अशिष्याय न देयम् । यो यदि मोहाय
दास्यति स पापीयान् भवति । सहस्रावर्त्तनाद् यस्तु यं यं
काममधीते तं तमवाप्नोति । अनेन गणपतिमभिषिञ्चति स वा-
ङ्मयो भवति । चतुर्थ्यामनश्नन् जपति स विद्यावान् भवति ।
इत्याथर्वणवाक्यं ब्रह्माद्याचरन् विद्या न विभेति कदाचनेति ।
यो दूर्वाङ्गुरैर्यजति स वैश्ववणोपमो भवति । यो लाजैर्यजति स
यशवान् भवति । स मेधावान् भवति । यो मोदकसहस्रेण
यजति स वाञ्छितमवाप्नोति । यश्चाज्यसर्माङ्गुर्यजति स सर्वं
लभते । अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यग् ग्राहयित्वा सूर्यवर्षस्वी
भवति । सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा स सिद्ध-
मन्त्रो भवति । महापापात् प्रमुच्यते स सर्वविद्भवति । य एनं
वेद इत्युपनिषत्स्नाह नाववतु । ओं शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥ इति महागणपत्युपनिषत् ॥

अथ गणपतिस्तोत्रम् ॥ नारदपञ्चरात्रे प्रथमरात्रे सप्तमा-
ध्याये ॥ श्रीनारद उवाच ॥ हे गणेश ! सुरश्रेष्ठ ! लम्बोदर !
परात्पर ! । हेरम्ब ! मङ्गलारम्भ ! गजवक्त्र ! त्रिलोचन ! ।
त्रिलोचनसुत ! श्रीद ! श्रीधरस्मरणेप्सित ! । परमानन्द ! पर-
मपार्वतीनन्दन ! स्वयम् । सर्वत्र पूज्य ! सर्वत्र जगत्पूज्य ! जग-

हुरो ! । जगदीश ! जगद्बीज ! जगन्नाथ ! नमोऽस्तु ते ।
 यत्पूजा सर्वपुरतो यः स्तुतः सर्वयोगिभिः । यः पूजितः
 सुरेन्द्रैश्च सुनीन्द्रैस्तु नमाम्यहम् । परमाराधनेनैव कृष्णस्य
 परमात्मनः । पुण्यकेन व्रतेनैव यं प्राप्य पार्वती सती । तं
 नमामि सुरश्रेष्ठं सर्वश्रेष्ठं गरिष्ठकम् । जनश्रेष्ठं वरिष्ठञ्च तं
 नमामि गणेश्वरम् । इदं लम्बोदरस्तोत्रं नारदेन पुरा कृतम् ।
 पूजाकाले पठेन्नित्यं जयस्तस्य पदे पदे । सङ्कल्पतः पठेद् यो
 हि वर्षमेकं सुसंयुतः । विशिष्टपुत्रं लभते परं कृष्णपरायणम् ।
 यशस्विनश्च विदांसं धनिनं चिरजीविनम् । विघ्ननाशो भवे-
 तस्य महैश्वर्यं यशोऽमलम् । इहैव च सुखं भुक्त्वा अन्ते
 याति हरेः पदम् ॥ इति ज्ञानामृतसारे गणेशस्तोत्रं समा-
 प्तम् ॥

अथ वाणलिङ्गलक्षणम् । वीरमित्रोदयधृतकालोत्तरे ॥
 वाणलिङ्गं तथा ज्ञेयं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । उत्पत्तिं वाणलिङ्गस्य
 लक्षणं शेषतः शृणु । नर्मदादेविकायाश्च गङ्गायमुनयोस्तथा ।
 सन्ति पुण्यनदीनाञ्च वाणलिङ्गानि षष्ठमुखे । इन्द्रादिपूजिता-
 न्यत्र तच्चित्रैर्विहितानि च । सदा सन्निहितस्तत्र शिवः सर्वार्थ-
 दायकः । इन्द्रलिङ्गानि तान्याहुः साम्राज्यार्थप्रदानि च ॥ १ ॥
 इतोन्द्रलिङ्गलक्षणम् ॥

अक्षयं नित्यकीलालमुष्णञ्च शं करोत्यलम् । आग्नेयं तच्छ-
 क्तिनिभमथवा शक्तिलाञ्छितम् । इदं लिङ्गवरं स्थाप्य तेजसा-
 धिपतिर्भवेत् ॥ इत्याग्नेयलिङ्गलक्षणम् ॥ २ ॥

दण्डाकारं भवेद् याम्यमथवा रसनाकृति । यदयदुक्तं
 सह तैर्न निर्गुणं ज्ञायते तदा । निषिक्तं निधनं तेन क्रियते
 स्थापितेन तु ॥ ३ ॥ इति याम्यलिङ्गलक्षणम् ।

राक्षसं खड्गसदृशं ज्ञानयोगफलप्रदम् । कर्करादिप्रलिसन्तु

कुण्डं कुक्षियुतं तथा । राक्षसं निष्कृतेलिङ्गं गार्हस्थेन न सुख-
प्रदम् ॥ इति नेष्टं तलिङ्गलक्षणम् ॥ ४ ॥

वारुणं वर्तुलाकारं पाशाङ्गं चालिवर्चसम् । वृद्धिसुखादेः
स्त्वन्तु सन्भोगासन्तु मध्यगे ॥ इति वारुणलिङ्गलक्षणम् ॥ ५ ॥

कृष्णं धूम्रं नवा रुच्यं ध्वजाभं ध्वजमूपलम् । मस्तके
स्थापितं तस्य न्यूनन्यूनमितस्ततः ॥ इति वायुलिङ्गलक्षणम् ॥ ६ ॥

तूलकार्पासगदाकारमध्यगुरुकौवेरशषसस्य मध्यगम् ॥ इति
कुवेरलिङ्गलक्षणम् ॥ ७ ॥

दिनं वाप्यथवा रात्रिं शस्त्रानां वृद्धिरैर्बलम् । अस्त्रिशूला-
ङ्कितं रौद्रं हिमकुण्डलवर्चसम् ॥ इति रौद्रलिङ्गलक्षणम् ॥ ८ ॥

चतुर्वर्णमयं वापि वैष्णवं ज्ञायतेऽग्रतः । वैष्णवं शङ्खचक्राङ्ग-
गदाज्जादिविभूषितम् । श्रावस्तं कौस्तुभाङ्गञ्च सर्वसिंहासना-
ङ्कितम् । वैनतेयसमाङ्गं वा तथा विष्णुपदाङ्कितम् । वैष्णवं
नाम तत् प्रोक्तं सर्वैश्वर्यफलप्रदम् ॥ इति वैष्णवलिङ्गलक्ष-
णम् ॥ ९ ॥

शालग्रामादिसंस्थन्तु शशाङ्गं श्रीविवर्धनम् । पद्माङ्गं
स्वस्तिकाङ्गं वा श्रीवक्त्राङ्गं विभूतये ॥ इत्यपि वैष्णवलिङ्गलक्ष-
णम् ॥ १० ॥

हेमाद्रिधृतलक्षणकाण्डे ॥ नारद उवाच ॥ अथ वक्ष्यामि ते
विप्र ! चिह्नमेकादशं परम् । अवशाद् यस्य पापानि नाशमा-
यान्ति तत्त्वज्ञात् । मधुपिङ्गलवर्णाभं कृष्णकुण्डलिकायुतम् ।
स्वयम्भूलिङ्गमाख्यातं सर्वसिद्धिर्निषेवितम् ॥ १ ॥ नानावर्णसमा-
कीर्णं जटाशूलसमन्वितम् । सत्युन्नयाङ्गयं लिङ्गं सुरासुरनमस्कृ-
तम् ॥ २ ॥ दीर्घाकारं शुभ्रवर्णं कृष्णविन्दुसमन्वितम् । नीलकण्ठं
समाख्यातं लिङ्गं पूज्यं सुरासुरैः ॥ ३ ॥ शक्ताभं शक्तकेशञ्च
नेत्रद्वयसमन्वितम् । त्रिलोचनं महादेवं सर्वपापप्रणोदनम् ॥

४ ॥ ज्वलन्निङ्गं जटाजूटं कृष्णामं स्थूलविग्रहम् । कालाग्नि-
रुद्रमाख्यातं सर्वसत्त्वं निर्देवितम् ॥ ५ ॥ मधुपिङ्गलवर्षाभं
श्वेतयज्ञोपवीतिनम् । श्वेतपद्मसमासीनं चन्द्ररेखाविभूषितम् ।
प्रलयास्त्रसमायुक्तं त्रिपुरारिसमाह्वयम् ॥ ६ ॥ शुभ्राभं पिङ्गल-
जटं सुण्डमालाधरं परम् । त्रिशूलधरमीशानं लिङ्गं सर्वार्थ-
साधनम् ॥ ७ ॥ त्रिशूलडमरुधरं शुभ्ररक्तार्द्धभागतः । अर्धनारी-
श्वराङ्गानं सर्वदेवैरभीष्टदम् ॥ ८ ॥ ईषद्रक्तमयं कान्तं स्थूलं
दीर्घं समुज्ज्वलम् । महाकालं समाख्यातं धर्मकामार्थमोक्ष-
दम् ॥ ९ ॥ एतत्तु कथितं तुभ्यं लिङ्गचिह्नं महेशितुः । एकेनैव
कृतार्थः स्याद् बहुभिः किमु सुव्रत ! ॥ इति वाणलिङ्गचिह्नानि ॥

वीरमित्रोदयधृतकालोत्तरे ॥ उक्ताङ्गं श्रेयसे योज्यं शीर्ष-
मन्त्रं विवर्जयेत् । यमवर्णन्तु यलिङ्गं यमाङ्गं वा कमण्डलुम् ।
दण्डाङ्गं सूत्रचिह्नं वा ब्रह्मज्ञानान्वितं मतम् । शशिवर्णं
महाकालं नन्दीशं पद्मरागवत् । पद्मरागनिभं सर्वं महाभं
सिद्धिपूजितम् । मौक्तिकाभं नीलनिभं रुद्रादित्यैः प्रपूजितम् ।
वसुदैः सेन्द्रयज्ञेशैर्गुह्यकैर्यातुधानकैः । नानावर्णमयं नीलं
मयाङ्गमण्डलप्रभम् ॥ इति वाणलिङ्गलक्षणम् ॥

वीरमित्रोदयधृतम् ॥ इत्येतन्नक्षणं प्रोक्तं परीक्षातत्त्वको-
विदैः । त्रिः सप्तपञ्चवारं वा तुलासाम्यं न जायते । तदा वाणं
समाख्यातं शेषं पाषाणसम्भवम् । तुलाकारणन्तु तण्डुलेन ।
अपरतुलादिषु तण्डुला यद्यधिकाः स्युस्तदा तन्निङ्गं गृहिणां
पूज्यमवधार्यं लिङ्गश्चेदधिकं तदोदासीनपूज्यं तदिति किं-
वदन्तीति हेमाद्रिधृतलक्षणकाण्डे ॥ सूतसंहितायान्तु ॥ सप्त-
क्षत्वस्तुलारूढं वृद्धिमेति न हीयते । वाणलिङ्गमिति ध्यातं
शेषं नार्भदमुच्यते । त्रिः पञ्चवारं यस्यैव तुलासाम्यं न जायते ।
तदा वाणं समाख्यातं शेषं पाषाणसम्भवम् ॥ वीरमित्रोदये ॥

नद्यां वा प्रक्षिपेद्भूयो यदा तदुपलभ्यते । वाणलिङ्गं तदा
विधिं न्यूनं सुखविवर्धनम् ॥ इति वाणलिङ्गपरीक्षा ॥

वाणशब्दव्युत्पत्तिरपि तत्रैव ॥ अथ वाणं समाख्यातं यथा
वक्ष्ये तथादितः । वाणः सदाशिवो देवो वाणी वाणान्तरोऽपि
च । तेन यस्मै कृतं तस्माद्वाणलिङ्गमुदाहृतम् । सदा सन्नि-
हितस्तत्र शिवः सर्वार्थदायकः । कृतप्रतिष्ठं तल्लिङ्गं वाणाख्येन
शिवेन च । पङ्कजस्य फलाकारं कुण्डलस्य समाकृति । पङ्कजफलं
पञ्चवौजम् । पङ्कजम्बूफलाकारं कुकुटाण्डसमाकृति । इति
हेमाद्रिधृतलक्षणकाण्डे पाठः ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदश्चैव वाणलिङ्ग-
मुदाहृतम् ॥ याज्ञवल्क्यसंहितायाम् । देवीं प्रति शिववाक्यम् ॥
प्रशस्तं नार्म्मदं लिङ्गं पङ्कजम्बूफलाकृति । मधुवर्णं तथा शुक्लं
नीलं मरकतप्रभम् । हंसडिम्बाकृति पुनः स्थापनायां प्रश-
स्यते । स्वयं संस्रवते लिङ्गं गिरितो नर्मदाजले । पुरा वाचा-
सुरेणाहं प्रार्थितो नर्मदातटे । अधिवासं गिरौ तत्र लिङ्गरूपी
महेश्वरः । वाणलिङ्गमपि ख्यातमतोऽर्थाज्जगतीतले । अन्येषां
कोटिलिङ्गानां पूजने यत् फलं लभेत् । तत् फलं लभते मर्त्यो
वाणलिङ्गैकपूजनात् ॥ तथा ॥ ताम्ब्री वा स्फाटिकी स्वर्णी
पाषाणी राजतो तथा । वेदिका च प्रकर्त्तव्या तत्र संस्थाप्य
पूजयेत् । प्रत्यहं योऽर्चयेत्लिङ्गं नार्म्मदं भक्तिमावतः । ऐहिकं
किं फलं तस्य मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ॥ इति प्रत्यहंवाणलिङ्ग-
पूजाफलम् ॥

सूतसंहितायाम् ॥ संस्थाप्य श्रीवाणलिङ्गं रत्नकोटिगुणं
भवेत् । रसलिङ्गे ततो वाणात् फलं कोटिगुणं स्मृतम् । गुणांस्तु
रसलिङ्गस्य वक्तुं शक्नोति शङ्करी । सिद्धयो रसलिङ्गे स्वरचि-
माद्याः सुसंस्थिताः ॥ केदारखण्डे ॥ रत्नधातुमयान्येव लिङ्गानि
कथितान्यपि । पवित्राख्येव पूज्यानि सर्वकामप्रदानि च ।

एतेषामपि सर्वेषां काश्मीरं हि विशिष्यते । काश्मीरादपि लिङ्गाच्च वाणलिङ्गं विशिष्यते । वाणलिङ्गात् परं नान्यत् पवित्रमिह दृश्यते । ऐहिकामुष्मिकं सर्वं पूजाकर्तुः प्रयच्छति ॥ इति वाणलिङ्गप्रशंसा ॥

निन्द्यलिङ्गमाह तत्रैव ॥ कर्कशे वाणलिङ्गे तु पुत्रदारक्षयो भवेत् । चिपिटे पूजिते तस्मिन् गृहभङ्गो भवेद् भ्रुवम् । एकपाश्वर्त्यिते धेनुपुत्रदारधनक्षयः । शिरसि स्फुटिते वाणे व्याधिर्मरणमेव च । छिद्रलिङ्गेऽर्चिते वाणे विदेशगमनं भवेत् । लिङ्गे च कर्णिकां दृष्ट्वा व्याधिमान् जायते पुमान् । अत्युन्नतिविलाये तु गोधनानां क्षयो भवेत् ॥ हेमाद्रिधृतम् ॥ तीक्ष्णाग्रं वक्रशीर्षञ्च चासलिङ्गं विवर्जयेत् । अतिस्थूलं चातिकृशं स्वल्पं वा भूषणान्वितम् । गृही विवर्जयेत्तादृक् तद्धि मोक्षार्थिनो हितम् ॥ इति दुष्टवाणलिङ्गलक्षणम् ॥

शुभलिङ्गमाह वीरमितोदये ॥ अर्थदं कपिलं लिङ्गं घनाभं मोक्षकाङ्क्षिणाम् । लघु वा कपिलं स्थूलं गृही नैवार्चयेत् क्वचित् । पूजितव्यं गृहस्थेन वर्षेन भ्रमरोपमम् । तस्य पीठमपीठं वा मन्त्रसंस्कारवर्जितम् । सिद्धिमुक्तिप्रदं लिङ्गं सर्वप्रसादपीठगम् ॥ इति शुभवाणलिङ्गलक्षणम् ॥

सूतसंहितायां भैरववाक्यम् ॥ वाणासुरः पुरा भद्रे ! शिव-
स्थातीव वल्लभः । जितक्रोधोऽनुरक्तश्च शिवपूजाविधौ रतः ।
वह्निज्ञो निपुणश्चैव शिल्पज्ञो लक्षणान्वितः । दिने दिने स्वयं
दत्त्वा लिङ्गं स्थाप्य प्रपूजयेत् । एवं वर्षशतं देवि ! दिव्यमानेन
पूजयेत् । तदा तद्भक्तिसुलभः प्रत्यक्षः शङ्करोऽभवत् ॥ शङ्कर
उवाच ॥ तुष्टोऽहं तव हे वाण ! वरं ब्रूहि किमिच्छसि । शङ्करस्व
वचः श्रुत्वा वाणो वचनमब्रवीत् । यदि तुष्टोऽसि होनाय मञ्जं
त्वं मन्दभागिने । क्लिष्टोऽहं तव देवेश ! लिङ्गं कृत्वा दिने दिने ।

तत्तज्ज्ञानसंसिद्धलक्षणं शास्त्रनिर्मितम् । शास्त्रार्थो दुर्लभो
देव ! सिद्धश्चार्थश्च दुर्लभः । तस्मात्त्वं यदि मे तुष्टो लिङ्गं देहि
सुलक्षणम् । सर्वकामकृतार्थञ्च सर्वसत्त्वानुकम्पनम् । सर्वेषाञ्च
हितार्थाय प्रसादं कुरु शङ्कर ! । इत्येवं वचनं तस्य शिवः
परमकारणम् । श्रुत्वा कैलासमूर्धानं शङ्करेण विनिर्मिताः
लिङ्गानां कोटिसंख्याश्च तथा चैव चतुर्दश । सिद्धलिङ्गं तदा
तत्तत् सर्वं सदोदयं स्वयम् । अयोध्यैव सुसम्पूर्णं वाणस्य च
समर्पितम् । अक्षयफलदं वाणं स्थाप्यमानञ्च नित्यशः । स-
म्पूज्य वाणः सद्भावं कृत्वा प्रणयनं तदा । तद्भावं स्वपुरं नीत्वा
न्यूनं चिन्तयते शुचिः । अक्षय्यं यदि संसिद्धं स्थाप्यमानं दिने
दिने । सत्त्वानां सिद्धिहेत्वर्थं वाणः स्थाने सुसंरये । लिङ्गानां
कालिकागर्त्तं सञ्चितास्तु त्रिकोटयः । श्रीशैलकोटयास्तिष्ठः
कोट्येका कन्यकाश्रमे । माहेश्वरे च कोटिस्तु कन्यातीर्थं तु
कोटिका । महेन्द्रे चैव नेपाले एकैका कोटिरेव च । वाणा-
र्चायै कृतं लिङ्गं वाणलिङ्गमतः स्मृतम् । वाणो वा शिव
इत्युक्तस्तत्कृतं वाणमुच्यते । तस्मात्तेषु प्रदेशेषु पुण्यस्थानेषु
तेषु वा । स्थितं तच्छिवसद्भावं शिवस्याकृतिविग्रहे । हेन्ना
तदाकृतिलक्षणं समुच्चयेऽपि । स्वयम्भूलिङ्गवद्वाणलिङ्गं भुक्तये
स्वमुक्तये । सहस्रफलमन्यस्माद् यथास्थानप्रपूजने । श्रीशैले
कालिकागर्त्तं लिङ्गाद्रौ कन्यकाश्रमे । कन्यातीर्थं वने याने
महेन्द्रे वा सुरेश्वरे । स्थितानि वाणलिङ्गानि शिवेनैव कृतानि
तु । सिद्धान्तशेखरे वाणलिङ्गान्यधिकृत्य ॥ तदा त्वेकप्रकारं
स्यादन्यवर्णमपीठकम् । लक्ष्मभूर्त्तिविहीनञ्च वाणं तत्पृथुला-
ग्रकमिति । वाणलिङ्गेष्वावाहनादि न कर्त्तव्यम् ॥ तदुक्तं भ-
विष्ये ॥ वाणलिङ्गानि राजेन्द्र ! स्थितानि भुवनत्रये । न प्रतिष्ठा
न संस्कारस्तेषामावाहनं न चेति ॥ योगसारे पञ्चमपरिच्छेदे ॥

ब्राह्मणे मुहूर्ते चोत्थाय यः स्मरेद्वाणलिङ्गकम् । सर्वत्र जय-
माप्नोति सत्यं सत्यं महेश्वर ! ॥

अथ वाणलिङ्गध्यानं तत्रैव ॥ श्रीं प्रमत्तं शक्तिसंयुक्तं
वाणाख्यञ्च महाप्रभम् । कामवाणान्वितं देवं संसारदहन-
क्षमम् । शृङ्गारादिरसोक्तासं वाणाख्यं परमेश्वरम् । एवं ध्यात्वा
वाणलिङ्गं यजेत्तं परमं शिवम् । मनसा गन्धपुष्पाद्यैः स-
म्पूज्यास्य मनुं स्मरेत् ॥ तथा । प्राणायामं ततः कृत्वा वाण-
लिङ्गन्तु तोषयेत् । तदिष्टदेवयोरैक्यं विभाव्य वाग्भवं जपेत् ।
ततो जपं समाप्याथ स्तवेनानेन तोषयेत् ॥

अथ स्तवः ॥ श्रीं वाणलिङ्ग ! महाभाग ! संसारात्
दाहि मां प्रभो ! । नमस्ते चोग्ररूपाय नमस्ते व्यक्तयोनये ।
संसारकारिणे तुभ्यं नमस्ते सूक्ष्मरूपधृक् ! । प्रमत्ताय महे-
न्द्राय कालरूपाय ! वै नमः । दहनाय नमस्तुभ्यं नमस्ते
योगकारिणे । भोगिनां भोगकर्त्रे च मोक्षदात्रे नमो
नमः । नमः कामाङ्गनाशाय नमः कल्मषहारिणे । नमो
विश्वप्रदात्रे च नमो विश्वस्वरूपिणे । वाणस्य वरदात्रे च
रावणस्य क्षयाय च । रामस्वानुग्रहार्थाय राज्याय भरतस्य
च । सुनीनां योगदात्रे च राक्षसानां क्षयाय च । नमस्तुभ्यं
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः । ऐं दाहिकाशक्तियुक्ताय
महामायाप्रियाय च । भगप्रियाय सर्वाय वैरिणां निग्रहाय
च । परिव्राणाय योगिनां कौलिकानां प्रियाय च । कुला-
ङ्गनानां भक्ताय कुलाचाररताय च । कुलभक्ताय योगाय
नमो नारायणाय च । मधुपानप्रमत्ताय योगेशाय नमो नमः ।
कुलनिन्दाप्रणाशाय कौलिकानां सुखाय च । कुलयोगाय
निष्ठाय शुद्धाय परमात्मने । परमात्मस्वरूपाय लिङ्गमूलात्मकाय
च । सर्वेश्वराय सर्वाय शिवाय निर्गुणाय च । इत्येतत् परमं

मुञ्चं वाणलिङ्गस्य शङ्करः ।। यः पठेत् साधकश्रेष्ठो गाणपत्यं
लभेत् सः । स्तवस्यास्य प्रसादेन योगी योगित्वमाप्नुयात् । रा-
ज्यार्थिनां भवेद्राज्यं भोगिनां भोग एव च । साधूनां साधनं
देव ! कौलिकानां कुलं भवेत् । यं यं कामयते मन्त्रौ तं तमा-
प्नोति लौलया । वाणलिङ्गप्रसादेन सर्वमाप्नोति सत्वरम् । किम-
न्यत् कथयामोह सर्वं वेत्ति कुलेश्वरः ।। महाभये समुत्पन्ने राज-
द्वारे कुलेश्वरः ।। देशान्तरभये प्राप्ते दस्युचौरादिसङ्कुले । पठनात्
स्तवराजस्य न भयं लभते क्वचित् । वाणलिङ्गस्य माहात्म्यं
संक्षेपात् कथितं मया । तस्य श्रवणमात्रेण नरो मोक्षमवा-
प्नुयात् । वाणलिङ्गं सदाराध्यं योगिनां योगसाधने । कौलि-
कानां कुलाचारे पशूनां शत्रुविग्रहे । वेदज्ञानां वेदपाठे री-
गिणां रोगनाशने । यो यो नाराधयेदेनं सर्वं तन्निष्फलं भवेत् ॥
इति श्रीयोगसारे सर्वागमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे वाणलिङ्ग-
स्तोत्रं समाप्तम् ॥

अथ रौद्रलिङ्गलक्षणम् ॥ वीरमित्त्रोदयधृतम् ॥ नदीसमुद्भवं
रौद्रमन्योन्यस्य विघर्षणात् । नदीवेगात्समं क्षिप्तं सञ्जातं
रौद्रमुच्यते । समुच्चयेऽपि ॥ सरित्प्रवाहसंस्थानं वाणलिङ्गसमा-
कृति । तदन्यदपि बोद्धव्यं रौद्रलिङ्गं सुखावहम् । नदीसार-
नर्म्मदाया वाणलिङ्गसमाकृति । तदन्यदपि बोद्धव्यं लिङ्गं रौद्रं
भविष्यति । रौद्रलिङ्गं तथा ख्यातं वाणलिङ्गसमाकृति । श्वेतं
रक्तं तथा पीतं कृष्णं विप्रादिपूजितम् । सभावात् कृष्णवर्णं
वा सर्वजातिषु सिद्धिदम् । नर्म्मदासम्भवं रौद्रं वाणलिङ्ग-
वदीरितमिति ॥ इति रौद्रलिङ्गलक्षणम् ॥ १ ॥

अथ शिवनाभिलक्षणम् ॥ वीरमित्त्रोदयधृतशिवनारद-
संवादे शिवलिङ्गं प्रक्रम्य ॥ उत्तमं मध्यमधमं त्रिविधं लिङ्ग-
मीरितम् । चतुरङ्गुलमुत्प्रेक्षे रस्यवेदिकमुत्तमम् । उत्तमं लिङ्ग-

माख्यातं मुनिभिः शास्त्रकोविदैः । तदर्द्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्द्ध-
मधमं स्मृतम् ॥ तस्य महिमापि तत्रैव ॥ शिवनाभिमयं लिङ्गं
प्रतिपूज्य महर्षिभिः । श्रेष्ठञ्च सर्वलिङ्गेभ्यस्तस्मात् पूज्यं विधा-
नतः ॥ इति शिवनाभिलिङ्गलक्षणम् ॥ २ ॥

अथ दैवल्लिङ्गलक्षणम् ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥ करसम्पुटसंस्पर्शं
शूलटङ्केन्दुभूषितम् । रेखाकोटरसंयुक्तं निम्नोन्नतसमन्वितम् ।
दीर्घाकारञ्च यस्मिङ्गं ब्रह्मभागादिवर्जितम् । लिङ्गं गोलमिति
प्रोक्तं गोलकं प्रोच्यतेऽधुना । कुष्माण्डस्य फलाकारं नागरङ्ग-
फलोपमम् । काकडिम्बफलाकारं गोललिङ्गमितीरितम् ॥
इति गोललिङ्गलक्षणम् ॥ ४ ॥

अथार्थलिङ्गलक्षणम् ॥ तत्रैव ॥ नानावैल्लफलाकारं ब्रह्म-
सूत्रविवर्तनम् । भूले स्थूलञ्च यस्मिङ्गं कपित्थफलसन्निभम् ।
नालस्य वा फलाकारं मध्ये स्थूलञ्च यद्वेत् । मध्ये स्थूलं वरं
लिङ्गमुपिवाणसुदाहृतम् ॥ इत्यार्थलिङ्गलक्षणम् ॥ ५ ॥

अथ लिङ्गलक्षणम् ॥ लिङ्गं हि द्विविधमकृत्रिमं कृत्रिमञ्च ॥
अकृत्रिमं स्वयम्भूतं स्वयम्भूवाचलिङ्गादि । कृत्रिमं निर्मितं
धातुलिङ्गादि । सिद्धान्तशेखरे । नत्वा नारदमार्त्यादीन् लिङ्गं
पिष्टाकारविन्दुरूपिणी । ब्राह्मी शिलोत्कलारूपा वक्ष्ये लिङ्गस्य
लक्षणम् । तस्मिङ्गं द्विविधं ज्ञेयमचलञ्च चलं तथा । प्रत्येकं
द्विविधं ज्ञेयं लिङ्गं तदुभयात्मकम् । प्रासादे स्थापितं लिङ्ग-
मचलं तच्छिलादिजम् । स्थापितमचलं गेहे स्थिरं लिङ्गम-
योजिते । पञ्चधा तत् स्थितं लिङ्गं स्वयम्भूदैवपालकम् ।
आर्षञ्च मानसं लिङ्गं तेषां लक्षणमुच्यते ॥ दीपिकायाम् ।
आचार्यमुनयै स्वैरं स्वयम्भूतो महेश्वरः । यत्र चैव स्वयं व्यक्तं
लिङ्गमस्तु स्वयम्भूतम् । धमनीयस्य संस्पर्शाद् दहति क्षिप्रमेव
तु । धमनी सुषुम्नेऽपिङ्गलाव्यतिरिक्ता ब्रह्मरन्ध्रं विनिर्भस्य

लिङ्गते नाडी सैव । सिद्धान्तशेखरे ॥ नानाच्छिद्रसंयुक्तं नाना-
वर्णसमन्वितम् । अदृष्टमूलं यस्मिङ्गं कर्कशं भुवि दृश्यते । त-
स्मिङ्गन्तु स्वयम्भूतमपरं लक्षणच्युतम् । स्वयम्भूलिङ्गमित्युक्तं
तच्च नानाविधं मतम् । शङ्खाभमस्तकं लिङ्गं वैष्णवं तदुदा-
हृतम् । पद्माभमस्तकं ब्राह्मणं ह्यत्राभं शाक्तमुच्यते । शिरोयुग्मं
तदाग्नेयं त्रिपदं याम्यमोरितम् । खड्गाभं नैऋतं लिङ्गं वारुणं
कलसाकृति । वायव्यं ध्वजवस्त्रिङ्गं कौबेरन्तु गदान्वितम् ।
ईशानस्य त्रिशूलाभं लोकपालादिनिःसृतम् । स्वयम्भूलिङ्ग-
माख्यातं सर्वशास्त्रविशारदैः ॥ इति स्वयम्भूलिङ्गलक्षणम् ॥

मत्स्यसूक्ते ॥ इद्वा लिङ्गं महेशस्य स्वयम्भूतस्य पार्वति ।।
सर्वपापविनिर्मुक्तः परे ब्रह्मणि लीयते ॥ एतेषां पूजाफलन्तु
तत्रैव ॥ विशेषाच्छैलजं मुक्तये भुक्तये चानुषङ्गतः । पार्थिवं
भुक्तये शस्त्रं मुक्तये चानुषङ्गतः । एवं वै दारुजं ज्ञेयं चिह्न-
लिङ्गं तथा पुनः । स्थिरलक्ष्मीप्रदं ज्ञेयं हैमं राज्यप्रदञ्च तत् ।
पुत्रवृद्धिकरं ताम्रं राज्ञमायुःप्रवर्द्धनम् ॥ पद्मपुराणम् ॥ पारदञ्च
महाभूत्यै सौभाग्याय च मौक्तिकम् । चन्द्रकान्तं सत्युजित्
स्याद्वाटकं सर्वकामदम् ॥ वीरमित्रोदयधृतकल्पोत्तरेऽपि ॥ सर्व-
फलप्रदा भूमिर्भयस्तद्वदेव हि । अनन्ताद्याः स्मृता ह्यष्टौ
मन्त्रयो विद्युदुज्ज्वलाः । राक्षी प्रकाशकाः सर्वविषाद्याघात-
कारिणः । नानावर्णास्तु विज्ञेया रसैर्गन्धैश्च रूपतः । वज्राद्याः
स्फाटिकाद्याश्च गुडाद्यादिविनिर्भितम् । सर्वकामप्रदं पुंसां
लिङ्गं तात्कालिकं मतम् ॥ लक्षणसमुच्चये ॥ गन्धं सौभाग्यदं लिङ्गं
पौष्पं मुक्तिप्रदायकम् ॥ तथा । नानासूनीड्वयं लिङ्गं नाना-
कामप्रदायकम् । सैकतं गुणदं लिङ्गं सौभाग्याय च लावणम् ।
उच्चाटने तु पाशात् मौलं शत्रुक्षयावहम् । तात्कालिकं दरिद्रञ्च
कृत्वा भक्त्या समर्चयेत् ॥ गरुडपुराणे ॥ कस्तूरिकायां ह्ये

भागो चत्वारश्चन्दनस्य च । कुङ्कुमस्य त्रयश्चैव शशिना च चतुः-
समम् । एतद्दे गन्धलिङ्गन्तु कृत्वा सम्पूज्य भक्तितः । शिवसा-
दुज्यमाप्नोति बन्धुभिः सहितो नरः । कार्यं पुण्यमयं लिङ्गं
हृद्यगन्धसमन्वितम् । नवखण्डां धरां भुक्त्वा गणेशाधिपतिर्भवेत् ।
रजोभिर्निर्मितं लिङ्गं यः पूजयति भक्तितः । विद्याधरपदं
प्राप्य पञ्चाच्छिवसमो भवेत् । श्रीकामो गोशक्तलिङ्गं कृत्वा
भक्त्या प्रपूजयेत् । स्वच्छेन कापिलेनैव गोमयेन प्रकल्पयेत् ।
स्वच्छेन भूमिपतनरहितेन शून्योद्धृतेन इति यावत् । कार्यं
यष्टिकमं लिङ्गं यवगोधूमशालिजम् । श्रीकामः पुष्टिकामश्च
पुत्रकामस्तदर्शयेत् । सिताखण्डमयं लिङ्गं कार्यमारोग्य-
वर्धनम् । वश्ये खदणजं लिङ्गं तालत्रिकटुकान्वितम् । तालं
हरितालम् ॥ त्रिकटुकं शुण्ठीपिप्पलीमरिचमिति प्रसिद्धम् ।
गव्यघृतमयं लिङ्गं सम्पूज्य बुद्धिवर्धनम् ॥ तथा । खवणेन च
सौभाग्यं पार्थिवं सर्वकामदम् । कामदं तिलपिष्टोत्थं तुषोत्थं
मारणे स्मृतम् । भक्षोत्थं सर्वफलदं गुडोत्थं प्रीतिवर्धनम् ।
गन्धोत्थं गुणदं भूरि शर्करोत्थं सुखप्रदम् । वंशाङ्कुरोत्थं वंश-
करं गोमयं सर्वरोगदम् । केशास्त्रिसम्भवं लिङ्गं सर्वशत्रुविना-
शनम् । क्षोभणे मारणे पिष्टसम्भवं लिङ्गमुत्तमम् । दारिद्र्यदं
द्रुमोद्भूतं पिष्टं सारस्वतप्रदम् । दधिदुग्धोद्भवं लिङ्गं कीर्त्ति-
लक्ष्मीसुखप्रदम् । धान्यदं धान्यजं लिङ्गं फलोत्थं फलदं
भवेत् । पुष्पोत्थं दिव्यभोगासुर्मुक्त्यै धात्रीफलोद्भवम् । नवनी-
तोद्भवं लिङ्गं कीर्त्तिसौभाग्यवर्धनम् । दूर्वाकाण्डसमुद्भूतमप-
मृत्युनिवारणम् । कर्पूरसम्भवं लिङ्गं चला वै भुक्तिमुक्तिदाः ।
अयस्कान्तं चतुर्धा तु ज्ञेयं सामान्यसिद्धिषु ॥ सारसंग्रहे विशेषः ॥
सर्वं न च भवं श्रेष्ठं तत्र बन्धमरिच्छिदि । यमलिङ्गं महा-
भूत्यै सौभाग्याय च मौक्तिकम् । पुष्टिमूलं महानीलं ज्योति-

स्त्रीरसमुद्भवम् । स्पर्शकं कुलसन्नत्यै तेजसं सूर्यकान्तजम् ।
 चन्द्रापीडं मृत्युजितं स्फाटिकं सर्वकामदम् ॥ चन्द्रापीडं
 चन्द्रकान्तमित्यर्थः । शूलाख्यमणिजं शत्रुक्षयार्थं मोक्तिकं
 तथा । यत्सन्निधानात् शूलरोगनाशः स शूलमणिः । अपुत्रं
 ह्रीं कं ज्ञेयं रोगहृन्मोक्तिकोद्भवम् । शुभकृत् पुष्कलं तीर्थं वैदूर्यं
 शत्रुदर्पहृत् । नीलं लक्ष्मीप्रदं ज्ञेयं स्फाटिकं सर्वकामदम् ॥
 कालोत्तरे ॥ महाभूतिप्रदं हैमं राजतं भूतिवर्धनम् । आरकूटं
 तथा कांस्यं शृणु सामान्यमुक्तिदम् ॥ आरकूटं पित्तलम् ॥
 वपुसीसायसं लिङ्गं शत्रूणां नाशने हितम् ॥ तथा । कीर्त्तिहं
 कांस्यजं लिङ्गं राजतं पुत्रवर्धनम् । पैत्तलं भुक्तिमुक्त्यर्थं मिश्रजं
 सर्वसिद्धिदम् ॥ मिश्रजमष्टधातुनिर्मितम् ॥ शिवनारदसंवादे ॥
 पितृणां मुक्तये लिङ्गं पूज्यं रजतसम्भवम् । हैमजं सत्यलोकस्य
 प्राप्तये पूजयेत् पुमान् । पूजयेत्ताम्रजं लिङ्गं पुष्टिकामो हि
 मानवः । ताम्रादिलिङ्गपूजनन्तु कलौतरपरम् । तथाच भस्म-
 सूक्ते ॥ ताम्रलिङ्गं कलौ नार्च्यत् रैत्यस्य सीसकस्य च । रक्त-
 चन्दनलिङ्गञ्च शङ्खकांस्थायसं तथा । तुष्टिकामस्तु सततं लिङ्गं
 पित्तलसम्भवम् । कीर्त्तिकामो यजेन्नित्यं लिङ्गं कांस्यसङ्घ-
 ङ्गवम् । शत्रुमारणकामस्तु लिङ्गं लौहमयं सदा । सदा सीस-
 मयं लिङ्गमायुष्कामोऽर्चयेन्नरः ॥ लक्षणसमुच्चयेऽपि । स्त्रि-
 लक्ष्मीप्रदं हैमं राजतं चैव राज्यदम् । प्रजावृद्धिकरं राजं
 ताम्रमायुःप्रवर्धनम् । विद्वेषकारकं कांस्यं रीतिजं शत्रुनाश-
 नम् ॥ रीतिजं पित्तलमयम् ॥ रोगघ्नं सैसकं लिङ्गमायसं शत्रु-
 नाशनम् । अष्टलौहमयं लिङ्गं कुष्ठरोगक्षयावहम् । त्रिलौह-
 सम्भवं लिङ्गं विज्ञानं प्रति सिद्धिदम् ॥ लिङ्गपुराणे ॥ श्रीप्रदं
 वज्रजं लिङ्गं शिलाजं सर्वसिद्धिदम् । धातुजं धनदं साध्य-
 हावजं भोगसिद्धिदम् ॥ कालोत्तरे ॥ गन्धपुष्पमयं लिङ्गं तद्वत्

आदिविनिर्मितम् । अक्षरौसध्वं लिङ्गं धनाकाङ्क्षी प्रयुजयेत् ।
 लिङ्गं गोरोचनोत्पद्य रूपकामस्तु पूजयेत् । कामिकास्तु
 सततं लिङ्गं कुङ्कुमसम्पन्नम् । श्वेतागुरुसमुद्भूतं महाबुद्धि-
 विवर्धनम् । धारणाशक्तिदं लिङ्गं कृष्णागुरुसमुद्भवम् ॥
 मातृकाभेदतन्त्रे द्वादशपटले च ॥ पार्श्वे शिवपूजायां
 सर्वसिद्धियुतो भवेत् । पाषाणे शिवपूजायां द्विगुणं फललौहि-
 तम् । स्वर्णलिङ्गे च पूजायां शत्रूणां नाशनं मतम् । सर्व-
 सिद्धीश्वरो रौप्ये फलं तस्माच्चतुर्गुणम् । तान्त्रे पुष्टिं विजा-
 नीयात् कांक्षे च धनसंचयः । गङ्गायाश्च सचगुणं साक्षायां
 रोमवान् भवेत् । स्फाटिके सर्वसिद्धिः स्यात्तथा मरकते प्रिये । ।
 लौहलिङ्गे रिपोर्नाशः कामदं भस्मलिङ्गकम् । बालुकायां
 काम्यसिद्धिर्गोमये रिपुहिंसनम् । सर्वलिङ्गस्य माहात्म्यं धर्म-
 कामार्थभोजदम् ॥ षट्कर्षदीपिकाष्टतशिवधर्मे ॥ ब्रह्मा सम्पू-
 जयित्वा लिङ्गं शैलमयं शुभम् । तस्य सम्पूजनात्तेजःशक्तं
 ब्रह्मलभ्यते ॥ इन्द्रनीलमयं लिङ्गं विष्णुः समर्चयेत् सदा ।
 विष्णुलं प्राप्तवान् केनचोऽभूद्भूतैकपालकाः । स्फाटिकं निर्मलं
 लिङ्गं कश्यपोऽभ्यर्चयेत् सदा । तेन तद्वत्त्वं हि प्राप्तं तेजो-
 बलान्वितम् ॥ मातृकाभेदतन्त्रे सप्तमपटलेऽपि ॥ पूजयेत्
 पार्श्वे लिङ्गे पाषाणलिङ्गकेऽथवा । स्वर्णलिङ्गेऽथवा देवि !
 रौप्ये तान्त्रे च कांक्षके । पारदे वायु गङ्गायां स्फाटिके मरकते-
 ऽपि वा । कार्यभेदे लौहलिङ्गे भस्मनिर्मितलिङ्गके । बालुका-
 निर्मिते लिङ्गे गोमये वायु पूजयेत् । संस्कारेण विना देवि !
 पाषाणद्वौ न पूजयेत् ॥ इति शिवलिङ्गनिर्माणद्रव्याणि ॥

अथ शिवलिङ्गसंस्कारः ॥ तत्रैव ॥ संस्कारश्च प्रवक्ष्यामि
 विशेष इह यो भवेत् । रौप्यश्च स्वर्णलिङ्गश्च स्वर्णपात्रे विक्षेप्य
 च । तस्मादुत्तोल्य तल्लिङ्गं दुग्धमध्ये दिनचयम् ।

कामविलस कलरुद्रं प्रपूजयेत् । षोडशेनोपचारेण वेद्यान्तु
सर्वती यजेत् । तस्मादुत्तरेण तस्मिन् मङ्गातीये दिनत्रयम् ।
ततो वेदोक्तविधिना संस्कारमाचरेत् सुधीः । पूर्वोक्तवचनेः
फलविशेषकामनया नानाविधलिङ्गपूजोक्ता । सा च पूजा ।
लिङ्गं सुलक्षणं कुर्याच्चजेत्तस्मिन्सुलक्षणम् । दैर्घ्यहीने भवेद्
व्याधिरधिके शत्रुवर्धनम् । मानहीने विनाशः स्यादधिके च
शिशुचयः । विस्तारे चाधिके हीने राष्ट्रनाशो भवेद् ध्रुवम् ।
पीठहीने तु दारिद्र्यं शिरोहीने कुलचयः । ब्रह्मसूत्रविहीने
च राष्ट्रं राष्ट्रं नश्यति । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन लिङ्गं कुर्यात्
सुलक्षणम् । इत्यादिना सुलक्षणलिङ्गस्यैव फलदायकत्वमुक्तम् ।

लिङ्गार्चनतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ देव्युवाच ॥ इन्द्रियैरहितो
देवः शुन्धरूपः सदाशिवः । आकारो नास्ति देवस्य किं तस्य
पूजने फलम् ॥ शिव उवाच ॥ प्रेते पूजा महेशानि ! कदाचि-
न्नास्ति पार्वति ! रुद्रस्य परमेशानि ! रौद्री शक्तिरितौरिता ।
रौद्री तु परमेशानि ! आद्या कुण्डलिनी भवेत् । वर्तते परमे-
शानि ! नक्तविष्णुशिवात्मिका । सार्धं त्रिबलयाकारैः शिवं वेष्ट्य
सदा स्थिता । शक्तिं विना महेशानि ! प्रेतत्वं तस्य निश्चितम् ।
शक्तिसंयोगमात्रेण कर्मकर्ता सदाशिवः । अतएव महेशानि !
पूजयेच्छिवलिङ्गकम् । इति सशक्तिकशिवलिङ्गपूजनफलम् ॥

मातृकातन्त्रे सप्तमपटले ॥ देव्युवाच ॥ लिङ्गमात्रं देवेश !
कथयस्व मयि प्रभो ! । पार्थिवे च शिलादौ च विशेषो यत्र
यो भवेत् ॥ श्रीशिव उवाच ॥ सत्तिकातोषकं ब्राह्ममन्त्र-
तोषकद्वयम् । एतदन्वयं कुर्वीत कदाचिदपि पार्वति ! ॥ रुद्र-
कर्मदौपिकाधृतविष्णुचारतन्त्रेऽपि । सत्तिकातोषकं ब्राह्ममन्त्र-
वा तोषकद्वयम् । त्रिसूत्रस्य प्रभावेन घटनं कारयेद्गुह्यः ।
खादुःखपर्वमाण्यन्तु कृत्वा लिङ्गं प्रपूजयेत् । रुद्रादिलिङ्गमन्त्रे

प्रमाणं परिकीर्तितम् । फलमुक्तमवाप्नोति अन्यथा चेत्तदे-
 न्यथा । त्रिसूत्रीकरणमुक्तं कालोत्तरे ॥ लिङ्गे वेद्यां तथा पीठे
 समसूत्रनिपातनात् । समञ्चैव विजानीयात् त्रिसूत्रीकरण-
 म्बिदम् । तत्र मृत्तिकाभेदेन ब्राह्मणादीनां पूजाफलस्य प्रश-
 स्तत्वमुक्तम् ॥ लिङ्गाञ्जनतन्त्रे तृतीयपटले ॥ चतुर्धा पार्थिवं
 लिङ्गं मृत्स्नाभेदेन पार्वति ! । शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णञ्च
 परमेश्वरि ! । शुक्लन्तु ब्राह्मणे शस्तं क्षत्रिये रक्तमिष्यते । पीतन्तु
 वैश्वजातो स्यात् कृष्णं शूद्रे प्रकीर्तितम् ॥ तथा ॥ शुक्लं हि
 पार्थिवं लिङ्गं निर्माय यस्तु पूजयेत् । स एव परमेशानि !
 त्रिवर्गफलभाग्भवेत् । क्षत्रियस्तु वरारोहे ! रक्तं निर्माय पार्थि-
 वम् । पूजयेत् सततं यस्तु त्रिवर्गफलमाप्नुयात् । हरितं
 पार्थिवं देवि ! निर्माय यस्तु पूजयेत् । स च वैश्यो महेशानि !
 त्रिवर्गफलभाग्भवेत् । कृष्णं हि पार्थिवं लिङ्गं निर्माय यस्तु
 पूजयेत् । स शूद्रः परमेशानि ! त्रिवर्गफलभाग्भवेत् ॥ मातृका-
 भेदेतन्त्रे । शिलादीौ च महेशानि ! खूलञ्च फलदायकम् ।
 अङ्गुष्ठमानं देवेशि ! यद्वा हेमाद्रिभाञ्चकम् । क्रमेष देवदे-
 वेशि ! फलं बहुविधं लभेत् । खूलात् खूलतरं लिङ्गं रुद्राक्षं
 परमेश्वरि ! । पूजनाद्धारणाद्देवि ! फलं बहुविधं स्मृतम् ।
 खूलात् खूलतरमिति पार्थिवलिङ्गे तरपरम् । मृत्तिकातोलक-
 मिति प्रागुक्तविशेषवचनादिति । शिलास्फटिकमरकतादीनां
 पञ्चसूत्रीकरणमुक्तम् लैङ्गे यथा ॥ शिवलिङ्गस्य यन्मानं तन्मानं
 दत्तसन्धयोः । योन्यग्रमपि यन्मानं तदधोऽपि यथा भवेत् ॥
 तन्मान्तरे ॥ लिङ्गस्य यादृग् विस्तारः परिणामोऽपि तादृशः ।
 लिङ्गस्य द्विगुणा वेदी योनिस्तदर्धसन्निता । कुर्वीताङ्गुष्ठतो
 ऋध्वं न कदाचिदपि क्वचित् । रत्नादिशिवनिर्माणे मानवि-
 ष्णावशाद्भवेत् ॥ लिङ्गशब्दव्युत्पत्तिस्तु स्कन्दपुराणे । आकाशं

लिङ्गमित्याहुः पृथिवी तस्य पीठिका । आलयः सर्वदेवानां
 शयनास्तिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्गमहिमा तु वीरमिन्द्रोदयहृतस्त्रा-
 मुराचे ॥ शिव उवाच ॥ न तुष्णाम्यर्चितोऽर्चायां पुष्पधूपनिवे-
 दनैः । लिङ्गेऽर्चिते तथात्यर्थं परं तुष्णामि पार्वति ! । एवं
 देवि ! पुरा कृत्यै जितोऽहं सर्वदेवतैः । लिङ्गत्वास्तिङ्गमित्युक्तं
 सदेवासुरकिन्नरैः । प्रयच्छामि दिवं देवि ! यो मस्तिङ्गार्चने
 रतः । त्यक्त्वा सर्वाणि पापानि निर्गदो दग्धकल्मषः । मन्मथा
 मन्मथस्कारो मामेव प्रतिपद्यते । द्रव्यविशेषेण पूजादिफल-
 मधि तत्रैव ॥ वस्त्रपूतजलेर्लिङ्गं स्नपित्वा मम मानवः ।
 लक्षाबाह्याभ्युपेयानां फलमाप्नोति सत्तमः । सुगन्धचन्दनरसै-
 र्लिङ्गमालिष्य भक्तितः । आलिप्यते सुरस्त्रीभिः सुगन्धैर्यज्ञ-
 कर्दमैः ॥ लिङ्गपूजाकरणदोषः तत्पूजाफलञ्च तत्रैव शिव-
 नारदसंवादे ॥ विना लिङ्गार्चनं यस्य कालो गच्छति नित्यशः ।
 महाहानिर्भवेत्तस्य दुर्गतस्य दुरात्मनः । एकतः सर्वदानानि
 व्रतानि विविधानि च । तीर्थानि नियमा यज्ञा लिङ्गाराधन-
 मेकतः । न लिङ्गाराधनादन्यत् पुरा वेदे चतुर्वर्षि । विद्यते
 सर्वशास्त्राणामेष एव सुनिश्चितः । भुक्तिमुक्तिप्रदं लिङ्गं विवि-
 धापन्निवारणम् । पूजयित्वा नरो नित्यं शिवसायुज्यमाप्नुयात् ।
 सर्वमन्यत् परित्यज्य श्रियाज्जाज्ञमग्रेषतः । भक्त्या परमया विद्वन्
 लिङ्गमेकः प्रपूजयेत् ॥ मन्त्रसूक्ते षोडशपटले ॥ अश्वमेधसह-
 स्राणि बाधयेद्यज्ञतानि च । महेश्वरार्चनपुस्तकस्य कलां नार्हन्ति
 षोडशीम् ॥ लिङ्गपुराणे ॥ बहुनात्र किमुक्तेन चराचरमिदं
 जगत् । शिवलिङ्गं समभ्यर्च्य स्थितमत्र न संशयः ॥ मातृका-
 मेदतन्त्रे ॥ शिवस्य पूजनाहं वि । चतुर्वर्गाधिपो भवेत् । षष्टै-
 र्युतो मर्त्यः शम्भुनाश्रय्य पूजनात् । स्वयं नारायणः प्रोक्तो
 यदि शम्भुं प्रपूजयेत् । स्वर्गे मर्त्ये च प्राप्तास्ते मे देवाः ॥

स्थिताः सदा । तेषां पूजा भवेद्देवि । शम्भुनायस्व पूजनात् ॥
 षट्कर्मादीपिकाष्टतकालोत्तरे नारदवाक्यम् ॥ असारे खलु
 सैसारं सारमेतच्चतुष्टयम् । कोश्यां वासः सतां सङ्गी गङ्गायाम्
 शम्भुपूजनम् । स्कन्दपुराणे ॥ अग्निहोत्रास्त्रिवेदाश्च यत्राश्च
 बहुदक्षिणाः ॥ शिवलिङ्गार्चनस्यैते कीदृशं श्रेणापि ते समाः ।
 हित्वा भित्त्वा च भूतानि हित्वा सर्वमिदं जगत् । ब्रजेद्देवं
 विरूपाक्षं न स पापेन लिप्यते । अनेकजन्मसाहस्रं भ्राज्यमानं
 योनिषु । कः समाप्नोति वै मुक्तिं विना लिङ्गार्चनं भक्तम् ॥
 वीरमित्रोदयधृतस्कन्दपुराणे ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो
 वाप्यनुलोमजः । पूजयेत् सततं लिङ्गं तत्तन्मन्त्रेण सादरम् ।
 तत्तन्मन्त्रेणेति यथायोग्यं वैदिकतान्त्रिकनाममन्त्रेणेत्यर्थः ॥
 लिङ्गपुराणे ॥ मूले ब्रह्मा तथा मध्ये विष्णुस्त्रिभुवनेश्वरः । इन्द्रो-
 परि महादेवः प्रणवाख्यः सदाशिवः । लिङ्गवेदी महादेवी लिङ्गं
 साक्षान्महेश्वरः । तयोः सम्पूजनान्नित्यं वेदौ देवश्च पूजितौ ॥
 अथ पारदशिवलिङ्गमाहात्म्यम् ॥ मातृकामेदतन्मन्त्रे अष्टम-
 पटले ॥ ज्योतिर्मयं महालिङ्गं केलीसनगरे प्रिये ! । तस्यैव
 षोडशांशैकः काश्यां विश्वेश्वरः स्थितः । पूर्णलिङ्गं महेशानि !
 शिवबीजं न चान्यथा । शिलामध्ये यथाचक्रं लक्ष्मीनारा-
 यणः परम् । पारदस्य शतांशैको लक्ष्मीनारायणो न हि । पकारं
 विष्णुरूपञ्च आकारं कालिका स्वयम् । रफं शिवं दकारञ्च
 ब्रह्मरूपं न चान्यथा । पारदं परमेशानि ! ब्रह्मविष्णुशिवा-
 त्मकम् । यो यजेत् पारदं लिङ्गं स एव शम्भुरव्ययः । आजन्म
 मध्ये यो देवि ! एकदा यदि पूजयेत् । स एव धन्यो देवेशि !
 स ज्ञानी स च तत्त्ववित् । स ब्रह्मवेत्ता स धनी स राजा भुवि
 पूज्यते । अणिमादिविभूतीनामीश्वरः साधकोत्तमः ॥

अथ पारदशिवलिङ्गनिर्माणविधिः ॥ तत्रैव ॥ पारदे शिव-

निर्माणे नानाविधं यतः प्रिये ! । अतएव महेशानि ! शान्ति-
 स्वस्थयनं चरेत् । पारदं शिवबीजं हि ताडनं न हि कारयेत् ।
 ताडनादित्तनाशः स्यात्ताडनादित्तहीनता । ताडनाद्रोगयुक्तत्वं
 ताडनाभरणं भवेत् । द्वादशं पार्थिवं लिङ्गमुपचारैश्च षोडशैः ।
 पञ्चादिसूत्रनिर्माणरचितं शुक्रमेव वा । पुरुषस्य यथायोग्यं
 युग्मवस्त्रं निवेदयेत् । भोगयोग्यं प्रदातव्यं मधुपर्कं कुले-
 ष्वरि ! । अलङ्कारं यथाशक्ति दद्यात् कल्याणहेतवे । पूजयेद्
 बहुयत्नेन विश्वपतेन पार्वति ! । तोडलोक्तेन विधिना प्रत्येके-
 नायुतं जपेत् । आदौ पञ्चाक्षरं मन्त्रमष्टोत्तरशतं जपेत् । पूजान्ते
 प्रजपेत् पश्चात् प्रसादाख्यं महामनुम् । दक्षिणान्तं समाचर्य
 हविष्याशी जितेन्द्रियः । ताम्बूलञ्च तथा मत्स्यं वर्जयेन्न क-
 दाचन । अस्मिंस्तन्त्रे हविष्याद्यं ताम्बूलं मौनमुत्तमम् । होम-
 येत् परमेशानि ! दशांशं वा शतांशकम् । होमस्य दक्षिणा
 कार्या तदा विघ्नैर्न लिप्यते । ततः परस्मिन् दिवसे पारद-
 मानयेत् सुधीः । तस्योपरि जपेन्मन्त्रं सर्वबन्धं नवात्मकम् ।
 व्योमबीजं शिवार्णञ्च वर्णाद्यं विन्दुमस्तकम् । वायुबीजं
 चेन्दुयुतं त्रितयं त्राम्बकं प्रिये ! । इमं मन्त्रं महेशानि !
 प्रजपेदौषधोपरि । पारदे प्रजपेन्मन्त्रमष्टोत्तरशतं यदि । तदै-
 वीषधयोगेन बद्धो भवति नान्यथा । ततः परस्मिन् दिवसे शृणु
 ब्रह्मः प्राणवक्त्रम् ! । वरयेत् सर्वकर्तारं यथोक्तविभवावधि । सुवर्णं
 चम्पकाकारं कर्णयुग्मे निवेशयेत् । चतुष्कोणयुतं स्वर्णं ग्रीवायां
 सुमनोहरम् । हस्तद्वये महेशानि ! दद्याद्दलययुग्मकम् । बलयं
 शुक्लवर्णञ्च अङ्गुरीयं तथैव च । ऊर्मीं दद्यात् पीतवर्णां क्षीम-
 वस्त्रयुगं शिवे ! । ऊर्मीं अङ्गुरीयकम् । एवं कृत्वा महेशानि !
 शिवरूपं विचिन्तयेत् ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि विधानं शृणु पार्वति ! । प्रहारे

चैव संस्थाप्य किण्ण्णीपवरसेन च । प्रणवेण समालोच्य कुर्व्यात्
 कर्ममवत् प्रिये ।। निर्माणयोग्यं तद्व्यं यदि स्यात् सुरसु-
 ंहरि ।। तदा निर्माय तस्मिन् पुनर्दृढतरं चरेत् । खपुष्प-
 संकुते वस्त्रे अङ्गारे च करौषके । किञ्चिदुष्णं प्रकर्तव्यं
 यतो दृढतरं भवेत् । अवधूतैरुच्यते । मुण्डरिलिख्ये सूतपर
 ओचकोदिव्ये मण्डलभरके खलकरिञ्जे । ओहो ययायकादे
 प्राथ ओच्छे शिवनिर्माय । ओरमे दिव्ये जङ्गे पाणि वष-
 समानकरके जानि ॥ इति पारदशिवलिङ्गनिर्माणविधिः ॥

शिवलिङ्गोत्पत्तिस्तु नारदपञ्चरात्रे तृतीयरात्रे प्रथमाध्याये
 नारदब्रह्मसंवादे ॥ यथा ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पुरा त्वं चञ्चलं ज्ञात्वा
 त्वदग्रे न प्रकाशितम् । इदानीं योगिनां ज्ञात्वा कथयामि न
 संशयः । अतिगुह्यमतिगुह्यमतिगुह्यं न संशयः । गोपितव्यं
 गोपितव्यं गोपितव्यं त्वयापि च । शम्भुना गोपितं तन्मै
 तस्मान्तरे प्रकाशितम् । शृणु तत्कथयाम्यस्य सावधानावधारय ।
 सर्गादौ विविधाः सर्गा मया सृष्टा हि नारद ।। देवदानव-
 दैत्याश्च गन्धर्वयक्षराक्षसाः । सर्वे स्त्रीवशगाः श्रेष्ठा मैथुनाज्जा-
 यते प्रजा । केवलं हि शिवः शम्भुर्दारप्रहणकर्मणि । क्रदापि
 न मनसक्रे दृष्ट्वा चिन्तापराः सुराः । मामेव शरणं जग्मुः सेन्द्रा
 देवासुरादयः । प्रणिपत्य स्तुतिं कृत्वा उपतस्थुः समाहिताः ।
 प्रीयुः प्राञ्जलयः सर्वे भयाद्गदगदमानसाः ॥ देवाद्या ऊचुः ॥
 उद्वाहिता वयं सर्वे भवानपि जनार्दनः । केवलं हि महादेवो
 देवदेवो जगत्पतिः । विवाहे न मनसक्रे कया वा मोह्यते
 शिवः । उपायं चिन्तय विभी ! सदारः कथमौश्वरः । येन
 स्वाज्यगतां नाथस्तत् कुरुष्व दयानिधे ! । इति श्रुत्वा वचस्तेषां
 ततो ब्रह्मा प्रजापतिः । सह तैर्गङ्गारूढं जगाम कमलासनः ।
 उवाच तं जगन्नाथं विष्णुं कमललोचनम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ सृष्टा

महाशिवे ! मानुषा मेयुनोद्भवाः । सर्वे स्त्रेषा विना शम्भु-
यत् कर्त्तव्यं वदस्व मे ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एभिः सह महा-
बाहो ! गच्छामस्वमहं शिवम् । कर्त्तव्यं सूचितं तेन अनु-
ज्ञाते यथाविधि । किन्तु तदयोग्यनारीन्तु विवाहार्थं प्रकल्पय ॥
ब्रह्मोवाच ॥ दत्तं गच्छामहे सर्वे अनुज्ञापय तं हरे ! । आद्या-
शक्तिं महामायां प्रसादयतु वै लघु । कन्या भूत्वा महाशम्भु-
मोहयिष्यति शङ्करम् । एवमुक्त्वा तु तैः सार्द्धं जन्मतुर्विधिकेश्वरी ।
यत्र दक्षो महातेजाः प्रोचतुः कार्यमात्मनः । उवाच दत्तं तद-
युक्तं तपस्तप्तुं प्रजापतिः । ब्रह्मा विष्णुश्च सर्वे ते तपसा तोष-
येच्छिवाम् । आविर्बभूव सा देवी कालिका जगदीश्वरी । प्राह
मां वः किमर्थन्तु समुत्कण्ठाः सुरासुराः ॥ देव्युवाच ॥ शीघ्रं
रूपं यथाकामं भवतां प्रार्थने फलम् । अचिरात्तत् प्रदास्यामि
सत्यं सत्यं न संशयः ॥ देवाद्या ऊचुः ॥ भूत्वा तु दत्तकन्या त्वं
शङ्करं परिमोहय । अस्माकं वाञ्छितश्चैतत् कुरु सिद्धिं सदा-
शिवे ! । एतत् श्रुत्वा वचस्तेषां निरीक्ष्य कमलासनम् । उवाच
वच्मि याविष्टा कालिका जगदीश्वरी ॥ देव्युवाच ॥ शम्भुरद्य-
तनो बालः किं मां सन्तोषिष्यति । मम योग्यं पुमांस्वन्तु
अन्यं वै परिकल्पय ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शम्भुः सर्वगुरुर्देवो ह्यस्माकं
परमेश्वरः । महासत्त्वो महातेजाः स ते तोषं करिष्यति ।
शम्भुतुल्यः पुमान्नास्ति कदाचिदपि कुत्रचित् । इत्युक्त्वा ब्रह्मणा
देवी वाचमित्थाह चैश्वरी । दत्ताय दर्शनं दत्त्वा उवाच उच्यतां
वरः । दक्षोऽपि दृष्ट्वा तां देवीं खड्गकर्तृधरां पराम् । सर्वं
लम्बोदरीं व्याघ्रचर्मामृतकटिखलीम् । नीलोत्पलकपालाङ्ग-
करमुष्मां वरप्रदाम् । कृतकत्वमिवात्मानं मेने दत्तः प्रजापतिः ॥
दत्त उवाच ॥ यदि मे वरदासि त्वं देवानामपि वाञ्छितम् ।
मदीयतनया भूत्वा शङ्करं किल मोहय । तथैत्युक्त्वा जगद्गामि

अमृतार्दानं वता तदा । देवताश्च ततो नत्वा यत्र तेपे तपो हरः ।
 सस्त्रीकाः परमात्मानमुपतस्थुर्जगत्पतिम् । प्रष्टुमुस्तुष्टुर्भक्त्या
 प्राङ्मुर्गदगदभाषिणः ॥ देवाद्या ऊचुः ॥ भगवन् ! देवदेवेश !
 लोकनाथ ! महाशय ! । वयं सर्वे तु सस्त्रीकाः स्रष्टव्यं परमे-
 श्वर ! । अतस्त्वं कुर्व चोद्वाहं स्रष्टिरद्या यथा भवेत् । दक्षगृहे
 महाकाली मायेति परिकीर्त्तिता । जाता ते प्रीतये शम्भो !
 सा ते योग्या न संशयः ॥ ईश्वर उवाच ॥ भवतां प्रीतये सम्यक्
 करिष्ये नात्र संशयः । उदयोगः क्रियतां क्षिप्रं विवाहाश्च
 ममेव हि । इत्युक्तास्तु सुराः सर्वे ईश्वरेण महात्मना । कृत-
 कृत्या गताः सर्वे भवनं सर्वसुन्दरम् । दत्ताय कथयामासुः
 शङ्करेणोदितं वचः । ततो विवाहं निर्वर्त्य कृतकृत्या यथा
 गताः । गताः सर्वे महेशोऽपि सत्या सह तदा गृहम् । जगाम
 रेमे सत्या च चिरं निर्भरमानसः । अथ काले कदाचित्तु
 सत्या सह महेश्वरः । रेमे न शक्ते तं सोढुं सती आन्ताभिव-
 त्तदा । उवाच दीनया वाचा देवदेवं जगद्गुरुम् । भगवन्
 हि शक्नोमि तव भारं सुदुःसहम् । अमल सां महादेव !
 कृपां कुर्व जगत्पते ! । निश्चय्य वचनं तस्या भगवान् वृषभ-
 ध्वजः । निर्भरं रमणं चक्रे गाढं निर्दयमानसः । कृत्वा श-
 म्पूर्णरमणं सती च त्वक्कमैथुना । उत्थानाय मनसक्रे उभयो-
 स्तेज उत्तमम् । पपात धरणीपृष्ठे तैर्व्याप्तमखिलं जगत् ।
 पाताले भूतले स्वर्गे शिवलिङ्गास्तदाभवन् । तेन भूता भवि-
 ष्याश्च शिवलिङ्गाः सयोनयः । यत्र लिङ्गं तत्र योनिर्यत्र योनि-
 क्षतः शिवः । उभयोर्बैव तेजोभिः शिवलिङ्गं व्यजायत ॥
 इति शिवलिङ्गोत्पत्तिकथनम् ॥

शिवलिङ्गपूजायां सर्वेषामधिकार उक्त उत्पत्तितन्त्रे चतु-
 षष्टिपटले ॥ शाक्तो वा वैष्णवो वापि सौरो वा गान्धर्वोऽथवा ।

शिवार्चनविहीनस्य कुतः सिद्धिर्भवेत्प्रिये ! । अनाशय च मां
 देवि ! योऽर्चयेद्देवतान्तरम् । न यद्विधाति महादेवि ! शार्पं
 दत्त्वा व्रजेत् पुरम् । पर्वताग्रसमं देवि ! मिष्टाक्षदिक्रमेण हि ।
 कलानि बहुलान्येव पुष्पाख्येव यथाविधि । सुमेधसदृशं चाक्षं
 ज्ञानाविधं महेश्वरि ! । सूपादिकं महेशानि ! यदि स्वात्
 सागरोपमम् । यद्वत् पुष्पनैवेद्यं सर्वं विष्टामयं भवेत् । शिवा-
 र्चनविहीनो यः पूजयेद्देवतान्तरम् । विशेषतः कलियुगे स नरः
 पापभाग्भवेत् । लिङ्गार्चनतन्त्रे प्रथमपटलेऽपि ॥ सर्वपूजासु
 देवेशि ! लिङ्गपूजा परं पदम् । लिङ्गपूजां विना देवि ! अम्ब-
 पूजां करोति यः । विफला तस्य पूजा स्वादन्ते नरकमाप्नु-
 यात् तस्मात्लिङ्गं महेशानि ! प्रथमं परिपूजयेत् । यद्राज्यं
 लिङ्गपूजायां रक्षितं सततं प्रिये ! । तद्राज्यं पतितं मन्ये
 विष्टाभूमिसमं स्मृतम् । ब्रह्म विट् चतुर्यो देवि ! यदि
 लिङ्गं न पूजयेत् । तत्क्षणात् परमेशानि ! त्रयसाक्षा-
 स्ततामियुः । शूद्रश्च परमेशानि ! सदा शूकरवद्भवेत् । शिवा-
 र्चनान् देवेशि ! यस्मिन् गेहे विवर्जितम् । विष्टागर्तसमं
 देवि ! तद्गृहं विद्धि पार्वति ! । अन्नं विष्टा पयो मूत्रं
 तस्मिन् वेष्टन्ति पार्वति ! । शास्त्रो वा वैष्णवो वापि शैवो वा
 परमेश्वरि ! । आदौ लिङ्गं प्रपूज्याथ विष्णुपत्रैर्वैरागने ! ।
 'पञ्चादन्त्रं' महेशानि ! लिङ्गं प्रार्थ्यं प्रपूजयेत् । अन्धया
 मूत्रवत् सर्वं शिवपूजां विना प्रिये ! ॥ वीरमित्रोदयधृतस्कन्ध-
 पुराणे शिवलिङ्गमधिकृत्य ॥ दर्शनात् स्पर्शनात्तस्य सम्भक्ते
 निवृत्तिं नराः । तस्य पुष्पं सया वस्तुं सम्यग्बुधमयैरपि ।
 शक्यते नैव विधिवत्तस्मात् तं स्थापयेच्छिवम् । सर्वेषामेव व-
 र्णानां विभोर्दिश्यं वपुः शुभम् । सुकृतं भावनायोग्यं बो-
 धिनां निष्कलं तथा । शिवलिङ्गं समुत्तमं बोधैर्वेदव्यदेवकम् ॥

स नृपः सह देशेन रौरवं नरकं व्रजेत् । ब्रह्मादयः सुराः सर्वे
राजानः समहर्षिकाः । मानवा मुनयश्चैव सर्वे लिङ्गं यजन्ति
च । विष्णुर्नारायणो हत्वा ससैन्यं ब्रह्मणः सुतम् । स्थापितं
विधिवद्भक्त्या लिङ्गं तीरे नदीपतेः । कृत्वा पापसहस्राणि
हत्वा विप्रशतं तथा । पापात् समाश्रितो लिङ्गं मुच्यते नात्र
संशयः । सर्वे लिङ्गमया लोकाः सर्वे लिङ्गे प्रतिष्ठिताः । तस्मा-
दभ्यर्चयेद्भक्त्यं यदीच्छेच्छाश्वतं पदम् । सर्वं लिङ्गमयं लोकं
सर्वे लिङ्गे प्रतिष्ठितम् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्थापयेत् पूज-
येच्च तत् । ब्रह्मा हरश्च भगवान् विश्वे देवा उमा हरिः ।
लक्ष्मीर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञा विधिर्दुर्गा शची तथा । रुद्राश्च
वसवः स्कन्दो विशाखः शाख एव च । नैगमेशश्च भगवान्
लोकपाला ग्रहास्तथा । सर्वे नन्दिपुरोगाश्च गणा गणपतिः
प्रभुः । पितरो मुनयः सर्वे कुबेराद्याश्च सत्तमाः । आदित्या
वसवः साध्या अश्विनौ च भिषग्वरौ । विश्वे देवाः सम-
वृतः पशवः पक्षिणो मृगाः । ब्रह्मादि स्थावरं यच्च सर्वं लिङ्गे
प्रतिष्ठितम् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्थापयेद्भक्त्यमैश्वरम् ।
पलेन स्थापितं लिङ्गं पूजयेद्यदि मानवः ॥ अन्यत्रापि ॥ मूले
ब्रह्मा वसति भगवान् मध्यभागे च विष्णुरग्रे शम्भुः पशुपतिरजो
रुद्रमूर्तिर्वरेण्यः । तस्माद्भक्त्यं गुरुसुरतरं स्थापयेत् पूजयेद्वा
यस्मात् पूज्यो गणपतिरसौ देवमुख्यैः समस्तैः । गन्धैः पुष्पैः
सुगन्धैर्बहुतरबलिभिः स्तोत्रमन्त्रोपचारैर्नित्यञ्चाप्यर्चयन्ति
त्रिदशवरनुतं लिङ्गमूर्तिं महेशम् । गर्भाधानादिनाशस्त्वथ
भयरहिता देवमन्त्रैर्मुख्यैः सिद्धैर्वन्द्याश्च पूज्या गणवरनमितास्ते
भजन्यप्रमेयाः ॥ तस्माद्भक्त्योपचारेण स्थापयेत् परमेश्वरम् ।
पूजयेच्च विशेषेण लिङ्गं सर्वार्थसिद्धये ॥ तथा । तस्मात् सदा
पूजनीयो लिङ्गमूर्तिर्महेश्वरः । यावत् पूजा सुरेशश्च तावद्देव-

स्थितिर्दिवि । पूजनीयः शिवो नित्यमतः अद्यासमन्वितैः ।
सर्वं लिङ्गमयं लोकं सर्वं लिङ्गे प्रतिष्ठितम् । तस्मात् सम्पूजये-
न्निङ्गं यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ॥ सर्वं लिङ्गार्चनादेव देवा
दैत्याश्च दानवाः । यक्षा विद्याधराः सिद्धा राक्षसाः पिशिता-
ग्निनः । अर्चयित्वा लिङ्गमूर्तिं संसिद्धा नात्र संशयः ।
तस्मालिङ्गं यजेन्नित्यं येन केनापि भोः । सुराः ॥ तथा । ये
वाञ्छन्ति महाभोगान् राज्यं वा त्रिदशालये । तेऽर्चयन्तु
सदाकालं लिङ्गरूपं महेश्वरम् । हित्वा भित्त्वा च भूतानि
हत्वा सर्वमिदं जगत् । यजेदेकं विरूपाक्षं न स पापैः
प्रलिप्यते ॥ एतानि वीरमित्रोदयधृतानि ॥

अथ त्रैकालिकलिङ्गपूजाफलम् ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ प्रातरुत्थाय
यो लिङ्गं भक्त्या सम्पूजयेत् क्वचित् । कपिलानां शतं दत्त्वा
यत् फलं तदवाप्नुयात् । मध्यन्दिनकरे प्राप्ते यो लिङ्गं
प्रतिपूजयेत् । सम्पूर्णं पृथिवीं दत्त्वा यत् फलं तदवाप्नुयात् ॥
तथा ॥ अष्टोत्तरसहस्रान्तु प्रत्यहं पूजयेच्छिवम् । एककालं
त्रिकालं वा स पुनाति कुलत्रयम् । अष्टाष्टकं वा देवेशि ।
शतं वापि तदर्हकम् । तदेव सकलं विन्द्यात्मकारसहस्र-
कम् । द्रव्यमायुः स्त्रियं पुत्रान् यज्ञान्यम्बनसेषितम् । स्नाद्वि-
लिङ्गमासाद्य यजमानः समञ्जते । वरं प्राप्नुपरित्यागः शिरसो
वापि कर्त्तव्यम् । न चैवापूज्य युञ्जीत शिवलिङ्गं महेश्वरम् ॥
षट्कर्त्रीदीपिकाष्टतस्कन्दपुराणेऽपि ॥ प्रातरुत्थाय यो लिङ्गं
भक्त्या सम्पूजयेत् सकृत् । कपिलासहदानेन यत् फलं
तदवाप्नुयात् । मध्यन्दिनकरे प्राप्ते यो लिङ्गं परिपूजयेत् ।
सम्पूर्णं पृथिवीं दत्त्वा यत् फलं तदवाप्नुयात् । वारुणीमा-
श्रिते सूर्ये शिवं समर्चयेत्तु यः । सर्वां व्रतसहस्रसह दत्तस्य
फलमाप्नुयात् ॥

यद्य कामनामेदे पार्थिवशिवलिङ्गसङ्ग्रा वीरमित्रोदयधृता
यथा ॥ संस्था पार्थिवलिङ्गस्य यथाकामं निगद्यते । शक्तिङ्गं
पार्थिवं नाम भुक्तिमुक्तिकरं परम् । देशकालादिकं ज्ञात्वा
कुर्व्यात्तिङ्गं फलप्रदम् । न करोति यदा ज्ञात्वा न कार्यं तत्त्वं
सिध्यति । विद्यार्थी शतसाहस्रं धनार्थी च तदर्धकम् । पुत्रार्थी
सार्धसाहस्रं कन्यार्थी च शतत्रयम् । विद्वान् लिङ्गायुतं कुर्व्यात्
सर्वपापहरं परम् । राज्ञार्थी शतसाहस्रं कान्तार्थी शतपञ्चकम् ।
मीनार्थी कोटिशुणितं भूतिकामः सहस्रकम् । रूपार्थी त्रिसह-
स्रन्तु तीर्थार्थी द्विसहस्रकम् । सुहृत्कामः सहस्रन्तु वस्त्रार्थं
शतमष्टकम् । मारणार्थं सप्तशतं मोहनार्थं शताष्टकम् । उच्चा-
टनवशमेव सहस्रन्तु यथोक्ततः । स्तम्भने च सहस्रन्तु मारणे च
तदर्धकम् । महाराजभये पञ्चशतश्चापदि सङ्घटे । सहस्रमयुतं
सर्वकामदं परिकीर्तितम् । एकं पापहरं प्रोक्तं त्रिलिङ्गं चार्थ-
सिद्धिदम् । त्रिलिङ्गं सर्वकामानां कारणं परमीरितम् ॥
तथा ॥ लिङ्गानामयुतं कृत्वा पूजा राजभयं हरेत् । सहस्राणि
च लिङ्गानां निगडाभ्योचयेद्भुवम् । कारागृहविमुक्तवर्ध-
नयुतं कारयेदनुधः ॥ डाकिन्यादिभये पञ्चसहस्रं कारयेत्तदा ।
सहस्राणाञ्च पञ्चाशदपुत्रो हि प्रकारयेत् । लिङ्गार्चनतन्त्रे
नवमपटले ॥ अनेन च क्रमाद्देवि ! लक्षं यस्तु प्रपूजयेत् ।
सर्वाभीष्टफलं देवि ! लभते नात्र संशयः ॥ तथा ॥ एकीकृत्य
महेशानि ! युगलं न तु पूजयेत् । एकीकृत्य महेशानि ! दश-
पञ्चशतानि च । प्रत्येकेनाथ वा देवि ! विस्वपत्रैः प्रपूजयेत् ।
एकैकं पूजयेत्तिङ्गं युगलं न तु पूजयेत् । दरिद्रो जायते देवि !
युगलस्य तु पूजनात् ॥०॥ इति लिङ्गयुग्मपूजानिवेधः ॥

इति त्र्योपनिषद्पञ्चमे भक्तिकारणं शास्त्राकथनं नाम

द्वितीयः परिच्छेदः ॥

अथ शिवपूजा ॥ मन्त्रसूक्ते महातन्त्रे पञ्चदशपटले ॥
 तीर्थसूक्तां समाहृत्य निर्ग्राय लिङ्गमद्भुतम् । तीर्थाभावे
 महेशानि । नदीसूक्तां शुचिञ्जिते । नद्यभावे महेशानि ।
 सुद्राया सत्तिकां प्रिये । नदीसुद्रयोर्लक्ष्यमपि ॥ पर्वतप्रभवो
 देवि ! नदीनाम्नीत्वा दाहृतम् । एतद्विज्ञा महेशानि । नदी
 सुद्रा इति प्रिये । निर्भरस्य च देवेशि ! सत्तिका सम्पत्प्रदा-
 यिनी । तथा चैव सरोत्पन्ना नानासुखप्रदायिनी । सर्वाभावे
 महेशानि । गोप्यदस्तास्य सत्तिकाम् । अथवा परमेशानि ।
 यत्र चित्तं प्रसीदति । सुपीनं सुन्दरं रम्यं शर्करारहितं सदा ।
 निर्ग्राह्य पार्थिवं लिङ्गं कुण्डलीसहितं प्रिये । यो लिङ्गं
 परमेशानि ! स रुद्रः परमेश्वरः । कुण्डली वेष्टनी तस्याः सा
 देवी परमेश्वरी । शिवस्य पूजनादेवि ! देवीदेवी च पूजितौ ।
 एकस्य पूजनादेवि ! हयोरेव प्रपूजनम् ॥ लिङ्गार्चनतन्त्रे
 द्वितीयपटले ॥ सत्तिका तु परमेशानि ! वर्षमेदेन सुन्दरि ! ।
 वर्षमेदेन ब्राह्मणादिवर्षमेदेन । वर्षमेदस्तु पूर्वमुक्तः । समीक्षा
 माह कामन्वेद्यानुलोमविलोमतः । जप्ता तु परमेशानि ! दशधा
 परमेश्वरि ! इति मन्त्रं जपित्वा वै सत्तिकां प्रार्थ्य वरानने ।
 सर्वशक्तिमयी ! देवि ! सत्तिके ! त्रिदशेश्वरि ! । निर्ग्राह्य
 पार्थिवं लिङ्गं शिवपूजां करोम्यहम् । त्वयि कामस्य धर्मस्य
 तत्कामे सत्त्वपीश्वरि ! । चतुर्वर्गप्रदे ! देवि ! नानारत्नवि-
 भूषिते ! । त्वां विना परमेशानि ! कुतो मोक्षः कुतः सुखम् ।
 अर्थः कामस्य देवेशि ! त्वां विना न हि जायते । ओं ह्रीं
 सत्तिके ! दुष्कृतिहरे ! ह्रीं ओं । इति मन्त्रं समुच्चार्य सञ्जीवास्य
 सत्तिकां प्रिये । ओं हराय नम इति सञ्जीवाहा शुचिञ्जिते ! ।
 जप्तानात् परमेशानि ! ओ सञ्जीवास्तु सत्तिकाम् । विष्णो
 तस्मै सा पूजा पार्थिवस्य च लिङ्गके । निर्ग्राह्यं माह काम-

नमो महेश्वराय नम इति प्रिये ! । उच्चार्य मातृकामन्त्रं शु-
 षाणे ! ततः परम् । सुप्रतिष्ठितो भव इत्युच्चार्य मातृकां ततः ।
 प्राचं नियोजयेद्देवि ! पार्थिवे शिवलिङ्गके । प्राचप्रतिष्ठा-
 मन्त्रे च प्राणानियोजयेत्ततः । तोडलतन्त्रे पञ्चमपटलेऽपि ।
 शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि पार्थिवं शिवपूजनम् । तत्रादौ प्रीचये-
 हे वि ! गुरुदेवमनन्धधीः । ओं हराय नमस्कारं सृष्टिकाम-
 हरेयु सुधीः । महेश्वराय नमस्कारं निर्माय बहुयत्नतः ।
 शुद्धपाणे । इहोच्चार्य सुप्रतिष्ठितो भवेति च । अनेन मनुना
 देवि ! जीवन्यासं समाचरेत् । हकारं विन्दुसंयुक्तं दीर्घयुक्तं
 षडङ्गकम् ॥ लिङ्गाश्चनतन्त्रे । भूतशुद्धिं महेशानि ! प्रथमं परि-
 कीर्तितम् । ततस्तु मातृकान्यासं कुर्यात् परमयत्नतः । प्राचा-
 यामं ततः कृत्वा शिवं ध्यायेत् शुचिस्मृते ! ॥ ध्यानं तु
 तोडलतन्त्रे ॥ तस्य ध्यानं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व सुसमाहिते ! । ओं
 ध्यायेच्चित्त्वं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं रत्नाकलो-
 ज्ज्वलाङ्गं परशुस्रगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । वज्रासीनं
 समन्तात् स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्ववीजं
 निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं ॥ रत्नाकलोज्ज्वलाङ्गमिति
 रत्नस्याकलो वेशस्ते नोऽज्ज्वलाङ्गं यस्य तम् । व्याघ्रकृत्तिश्चर्म वस-
 त्वाच्छादने तद्वसानं तदाच्छादकमित्यर्थः ॥ पुष्पं शिरसि स-
 न्धार्य मानसैः पूजनं चरेत् । पुनर्ध्यात्वा महेशानि ! शिरे पुष्पं
 निधाय च । पिनाकधृक् इति चोच्चार्य इहावह द्विधा वदेत् ।
 इह तिष्ठ ततो इन्द्रं सन्निधेहि इयं इह । इह सन्निहतो
 वद ! स्वशब्दश्च ततो वदेत् । यावत्पूजां समुच्चार्य ततश्चैव करे-
 म्यहम् । स्नानीयश्च पशुपतिं देयुतश्च नमस्करेत् ॥ पूजामन्त्रं तु
 वेदाद्यं यो जयेद्देवि । ब्राह्मणः साधकोत्तमः । वेदाद्यः प्रबलः ।
 एतत्पाद्यं महेशानि ! षडक्षरमनुं ततः । नमस्कारं समुच्चार्य

सर्व दद्याद्विचक्षणः ॥ षडक्षरप्रमाणन्तु तत्रैव ॥ नकुलीयं
समुद्धृत्य मनुस्वरविभूषितम् । विन्दुनादकलायुक्तं प्रसादाख्यं
महेश्वरम् । नकुलीहो हकारः । मनुस्वर औकारः । अस्व
मन्त्रस्य माहात्म्यमूर्ध्वान्नाये मयोदितम् । नमस्कारं समुद्धृत्य
वान्तं नेत्रसमन्वितम् । वारुणं मुखवृत्तञ्च वायुं ललाटसंयु-
तम् । अमुं पञ्चाक्षरं मन्त्रं पञ्चान्नायफलप्रदम् । प्रण-
वादिद्यं देवि ! तदा मन्त्रः षडक्षरः । नमस्कारो नम
इति स्वरूपः । वान्तः शकारः । नेत्रं प्रथमोपस्थितत्वादिच्छिणं
तेन इकारः । वारुणो यकारः । मुखवृत्तमाकारः । आयुर्यकारी
ललाटमकारः । प्रसादख्यं समुद्धृत्य अर्धनारीश्वराय च । पुनः
प्रसादमुद्धृत्य मन्त्रं परमगोपनम् । एवं बहुविधाकारं विग्रहं
मे नगात्मजे ! । पूजयित्वा महेशानि ! चाष्टमूर्त्तिः प्रपूजयेत् ।
सर्वो भवस्तथा रुद्र उग्रो भीमः पशोः पतिः । महादेवश्च
ईशानो डेयुतं कुरु यत्नतः । क्षितिं जलं तथा चाग्निं वायुश्चा-
काशमेव च । यजमानं तथा सोमं सूर्यश्च मूर्त्तिना सह ।
सर्वत्र डेयुतं कृत्वा पूजयेत् साधकोत्तमः । प्रणवादिनमोऽन्तेन
वामावर्त्तेन पूजयेत् । मूर्त्तयोऽष्टौ शिवस्यैताः पूर्वादिक्रम-
योगतः । आग्नेयान्ताः प्रपूज्यास्ता वेद्यां लिङ्गे शिवं यजेत् ।
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा प्रजपेत्ततः । श्रीं गुह्यातिगुह्यगीप्ता
त्वं गृहाणास्मात्कृतं जपम् । सिद्धिर्भवतु मे देव । त्वत्प्रसादा-
स्त्वयि स्थिते । ततः स्तोत्रं समादाय जपश्चैव समर्पयेत् । मुख-
वाद्यं ततः कृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत् सुधीः । संहारेण महादेव !
क्षमस्वेति विसर्जयेत् । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि सूत्रं परम-
गोपनम् । हरो महेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक् । पशुपतिः
शिवश्चैव महादेव इति क्रमात् । अष्टमूर्त्तिस्ततो देवि !
पूजयेत् साधकोत्तमः । ततो जपेन्महेशानि । मुखवाद्यं ततः

परम् ॥ मन्त्रतन्त्रप्रकाशेऽपि ॥ दृढाहरणसङ्घटः प्रतिष्ठा ध्यान-
मेव च । स्थापनं पूजनञ्चैव विसर्जनमिति क्रमात् । हरो
महेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक् । पशुपतिः शिवश्चैव
महादेव इति क्रमात् । न प्राचीमग्रतः शम्भोर्नोदीचीं
शक्तिसंश्रिताम् । न प्रतीचीं यतः पृष्ठमतो दक्षं समान्ययेत् ॥
तन्त्रान्तरे ॥ शर्वो भवश्च रुद्रश्च तथोद्यो भीम एव च ॥ पशु-
पतिः शिवश्चैव ईशानश्चेति कीर्तिताः । क्षितिर्जलं तथा
वज्रिर्वायुराकाशमिव च । यत्मानश्च सोमश्च सूर्यश्चेत्यष्ट-
मूर्त्तयः । वामावर्त्तेन वेद्याञ्च तं पूज्याष्टौ च मूर्त्तयः । यज-
मानः पूजक आत्मेति यावदत एव महिम्नः स्तुवे-त्वमु ! धरणि-
रात्मा त्वमिति च । इति पुष्पदन्तेनोक्तम् ॥ वामावर्त्तेन वेद्याञ्च
सम्पूज्याष्टौ च मूर्त्तयः ॥ तथा ॥ मूर्त्तयोऽष्टौ शिवस्यैताः
पूर्वादिक्रमयोगतः । आग्नेयान्ताः प्रपूज्यास्ता वेद्यां लिङ्गे
शिवं यजेत् ॥ तोडलमन्त्रे ॥ एतदन्यच्च कर्त्तव्यं शक्तिदौक्षा-
परो यदि । निषिद्धाचरणाद्देवि ! पापभाक् जायते नरः ।
न्यूनाधिकं महेशानि ! यदि पूजादिकं चरेत् । स गुरुषापि
शिष्यश्च शिवहत्यां प्रयच्छति । न्यूनाधिकं महेशानि ! यदि
चैकाक्षरं भवेत् । वर्णसंख्या महेशानि ! ब्रह्महत्या भविष्यति ।
अतएव स पापिष्ठः सत्यं सत्यं सुरेश्वरि ! ॥ एवं पूजां विधायादौ
ततश्चान्यान् प्रपूजयेत् । आदौ शिवं पूजयित्वा शक्तिपूजा
ततः परं । नतु वा मूत्रवत् सर्वं गङ्गातोयं भवेद्यदि । अतएव
महेशानि ! आदौ लिङ्गं प्रपूजयेत् । लिङ्गार्चनतन्त्रे नवम-
पटले ॥ सम्पूज्य पार्थिवं लिङ्गं गन्धपुष्पादिभिः प्रिये ! ।
ततः पञ्चमुखे देवि ! यद्दत्तं पुष्पचन्दनम् । नैवेद्यं विविधं रम्यं
सुगन्धं गन्धवर्जितम् । विलुपत्रश्च कङ्गारं तगरं मल्लिकां
तथा । मालतीं यूथिकां देवि । करवीरं मनोहरम् । पञ्च

केतकीं कुन्दं तथा ज्ञामलकीं प्रिये ! । कुमुदं कोकनदक्षैव
सर्वञ्च वनसम्भवम् । दूर्वाञ्च तुलसीञ्चैव दत्त्वा सम्पूज्य
पार्थिवम् । अन्यानि यानि पुष्पाणि धुस्तूरादीनि पार्वति ! ।
धुस्तूरसदृशं पुष्पं मम ज्ञाने न विद्यते । गोकोटिदाने देवेशि !
यत् फलं परमेश्वरि ! । धुस्तूरस्य प्रदानेन समतां याति
पार्वति ! । यानि यानि च पुष्पाणि ब्रह्माण्डे भावितानि च ।
तानि सर्वाणि ! देवेशि ! सत्रस्य पार्थिवोपरि ॥ यद्यप्यर्थकाण्डे
पुष्पाण्युक्तानि तथाप्यत्र निषिद्धपुष्पाणां प्रतिप्रसवदर्शनार्थं
पुनर्लिखितानीति न पौनरुक्त्यम् । यानि यानि च धूपानि
दीपानि विविधानि च । अन्यानि उपचाराणि यथोक्तविधिना
प्रिये ! ॥ दशमपटले ॥ तथा तु विजयापत्रं सत्रस्य पार्थि-
वोपरि । दत्त्वा तु विजयापत्रमश्वमेधफलं लभेत् ॥

लिङ्गस्य काम्यपूजा तु द्वादशपटले । पूर्वोक्तविधिना देवि !
सम्पूज्य पार्थिवं हरम् । आत्मगेहे महेशानि ! स्वशक्त्या च वि-
निर्मितम् । स्वशक्त्या स्वपद्मम् । चकारेणात्मगेहसम्बन्धिना अन्येन
च विनिर्मितमित्यर्थः ॥ षोडशैरुपचारैश्च सम्पूज्य पार्थिवं शिवम् ।
एवं वत्सरपर्यन्तं सुभक्त्या पूजयेच्छिवम् । रहस्यं हि ततः
पश्चात् मासि मासि शुचिस्मिते ! । सम्पूज्य दिवसे लिङ्गं
गावत्संस्थं वरानने ! । तत्रादौ परमेशानि ! तज्जिह्वञ्च
महेश्वरि ! । आदाय निशि मध्ये तु गत्वा विस्वतर्कं प्रिये ! ।
अमावस्यां चतुर्दश्यां पौर्णमस्यां विशेषतः । कुजे वा शनिवारे वा
सोमवारेऽपि पार्वति ! । पूजितव्यं प्रयत्नेन नम्रो भूत्वा
महेश्वरि ! । विस्वपत्रैः प्रपूज्याथ सहस्रैः परमेश्वरि ! । विस्व-
पत्रं महादेवि ! कीटादिदोषवर्जितम् । कोमलं मधुरं पक्वं
पत्रत्रययुतं प्रिये ! । विस्वपत्रं विना देवि ! न हि पूजां समाचरेत् ।
पूजयेत् पूर्ववद्देवि ! यथानुष्ठानपूर्वकम् । ततः परं महेशानि ! ।

मन्त्रमुच्चार्य यत्नतः । विल्वपत्रं प्रदद्यात्तु एकैकेन पृथक् पृथक् ।
 संग्रोध्य विधिवद्देवि । विल्वपत्रं वरानने ! । एवं वत्सर-
 पर्यन्तं यः करोति प्रसन्नधीः । मनसा कार्यमुद्दिश्य एवं यस्तु
 प्रपूजयेत् । शीघ्रं काममवाप्नोति गणेशसदृशो भवेत् । अतः
 परं महेशानि ! गत्तं कृत्वा ततः स्थले । निक्षिप्य लिङ्गं
 तत्रैव जप्त्वा तु तत्र तत्र वै । नमस्कृत्य महेशानि ! क्षमस्वेति
 विसर्जयेत् । आत्मसमर्पणं कृत्वा रहस्यं परमेश्वरि ! । यः
 करोति प्रसन्नात्मा स एव श्रीसदाशिवः ॥ प्रत्यहं लिङ्गपूजनमपि
 तत्रैव ॥ प्रत्यहं परमेशानि ! यावज्जीवं धरातले । पूजयेत्
 परया भक्त्या लिङ्गं ब्रह्ममयं प्रिये ! ॥ मातृकाभेदतन्त्रे
 द्वादशपटले ॥ शुद्धाशुद्धविचारो हि नास्ति तच्छिवपूजने ।
 येन तेन प्रकारेण विल्वपत्रैः प्रपूजयेत् । सर्वसिद्धियुतो भूत्वा
 स नरः शिव एव हि । ब्रह्माण्डमध्ये ये देवास्तद्वाह्ये याश्च
 देवताः । ताः सर्वास्तृप्तिमायान्ति केवलं शिवपूजनात् ॥

अथ शिवार्पितद्रव्यफलम् ॥ तत्रैव ॥ कुशाग्रमाणं यत्तोयं
 तत्तोयेन यजेद्यदि । सत्यं सत्यं हि गिरिजे ! तज्जलं
 सागरोपमम् । पुष्पञ्च मेरुसदृशं लिङ्गोपरिनियोजनात् ।
 लिङ्गस्य मस्तके देवि ! यदन्नं पगितिष्ठति । तदन्नस्य च दानेन
 क्षितिदानफलं लभेत् । एकया दूर्वया वापि योऽर्चयेच्छिव-
 लिङ्गकम् । सर्वदेवस्य शीर्वे तु चार्घ्यदानफलं लभेत् । सामान्य-
 तोयमानीय यदि स्नायान्महेश्वरम् । सार्धत्रिकोटितीर्थस्य
 स्नानस्य फलभाग्भवेत् ॥

अथ रिष्टशान्तिः ॥ वीरमित्रोदयष्टतपाराशरमाधवीययोः ॥
 सहस्रकलसैरङ्गिरभिषेकं करोति यः । शिवाय विधिवन्मन्त्रै-
 र्छिरजीवी भवेन्नरः ॥ एकाहशिवलिङ्गपूजाफलमपि तत्रैव ॥
 यः प्रदद्याद्गवां लक्षं दोम्ब्रीनां वेदपारमे । एकाहमर्चयेत्लिङ्गं

तस्मात् पुष्पं ततोऽधिकम् । तस्याश्वमेधादधिकं फलं भवति
नाश्वमेधा ॥ लिङ्गस्य सार्वकालिकपूजाविशेषो मत्स्यसूक्ते ॥
वृतेन स्थापितं लिङ्गं चन्दनेनानुलेपयेत् । कुङ्कुमैः स्थापयित्वा
च पूजयेत्तदनन्तरम् । श्वेतेन वस्त्रयुग्मेन तथा मुक्ताफलैः
शुभैः । यक्षकर्दमधूपेन पयसा पायसेन च । पद्मसूत्रस्य कर्णौ
च वृतदीपेन वाप्यथ । पूजयं सर्वशुक्ला स्यात् सर्वकामफल-
प्रदा ॥ निरग्नेरपि लिङ्गपूजनेन साग्निकत्वम् ॥ तदुक्तम्
साष्टकामेदतन्त्रे ॥ पुष्पं गन्धं जलं द्रव्यं लिङ्गोपरि नियोज-
येत् । शिवमध्ये महावज्रिः स तु रुद्रः प्रकीर्तितः । रुद्रोपरि
क्षिपेद्यद्यत्तदेव मन्त्राणां गतम् । साक्षाद्भोमो महेशानि !
शिवस्य पूजनाद्भवेत् । महायज्ञेश्वरो मर्त्यैः शिवस्य पूजनाद्भ-
वेत् ॥ लिङ्गोपर्यर्पितद्रव्यस्याग्राह्यत्वमाह लिङ्गांश्चनतन्त्रे द्वा-
दशपटले ॥ यद्यद्दत्तं महेशानि ! शिवाय परमात्मने ।
तत्सर्वं परमेशानि ! तत्क्षणात्तन्मयं भवेत् । यत्किञ्चिदुपचारं
हि लिङ्गोपरि निवेदयेत् । तन्निर्माख्यं महेशानि ! अग्राह्यं पर-
मेश्वरि ! ॥ तस्याग्राह्यत्वनिदानज्ञानञ्च त्रयोदशपटले ॥ तन्नि-
र्माख्यं महादेव ! ब्रह्मादीनां सुदुर्लभम् । अग्राह्यं तव निर्माख्यं
कथं वदसि योगभृत् ! ॥ इति देवोपश्रानन्तरमौश्वरवचनम् ॥

मध्यस्थानीस्थितं यत्तु तन्मूलं परमेश्वरि ! । श्यामलं तत्तु
ईशानं सदा ऊर्ध्वं शुचिस्मिते ! । तेजोमयं महेशानि ! मुख-
मूर्ध्नि वरानने ! । क्षीरोदमथने देवि । उत्थितं गरलं महत् ॥
इत्यादि प्रस्तुत्य ॥ ततः करतलीकृत्य तद्विषं परमेश्वरि ! । ततः
श्याममुखे देरि ! निषीय तद्विषं प्रिये ! । ततः प्रभृति देवेशि !
सुखं ज्वालायते सदा । कण्ठे तु गरलं भूत्वा सदा तिष्ठति
कामिनि ! ॥ चतुर्दशपटले ॥ ईशानस्य महेशानि ! श्रानं
परमदुर्लभम् । यच्च अवशमात्रेण शिवपूजाफलं समीक्य ।

ईशानं तन्मुखं देवि ! परं ब्रह्म वरानने ! । पत्रं वा यदि वा
 पुष्पं जलं वा वरवर्षिणि ! । अन्वहि परमेशानि ! उपचारं
 मनोहरम् । यो दद्यात् परमेशानि ! तन्मुखोपरि पार्वति ! ।
 अग्राह्यं तत्तु निर्माख्यं साक्षाद्ब्रह्ममयं यतः । एतत्तु परमे-
 शानि ! निर्माख्यं यस्तु धारयेत् । स भ्रष्टो जायते देवि ! नि-
 ष्कृतिर्नास्ति तस्य वै । अग्राह्यं मम निर्माख्यमत एव वरानने ! ।
 तथा । उपचारं स्थापयित्वा पूतं पाचान्तरे प्रिये ! । कृत्वा
 तु मन्त्रपूतं हि उपचारं निवेदयेत् । वामदेवादिषु सदा मुखेषु
 वरवर्षिणि ! । भक्ष्यं मम देवेशि ! ब्रह्माण्डवृत्तिकारकम् ।
 एतद्दि परमेशानि ! ब्रह्मादीनां सुदुर्लभम् । अग्न्यादिर्वा शुचि-
 र्वापि उच्छिष्टं भक्षयेद्यदि । स एव परमाराध्यं साक्षाद्
 ब्रह्म शुचिस्मिन्ति ! । निर्माख्यं दृढभक्तित्वात् गृह्णीयाद्यस्तु
 पार्वति ! । प्रथमं विष्णवे दद्याद्विष्णुमन्त्रेण सुन्दरि ! ।
 निर्माख्यं मम देवेशि ! विष्णोर्ग्राह्यं महेश्वरि ! । देवासुरमनु-
 ष्याश्च गन्धर्वाः किन्नरादयः । ते सर्वे परमेशानि ! वराकाः
 चुद्रुचयः । निर्माख्ये मम देवेशि ! अधिकारौ भवेत् कथम् ॥

मातृकामेदतन्त्रे चतुर्थपटले ॥ चण्डिकोवाच ॥ कारणेन
 महामोक्षो निर्माख्येन शिवस्य च । श्रुतं वेदपुराणेषु तव वाक्ये
 महेश्वर ! । अग्राह्यं शिवनिर्माख्यमग्राह्यं कारणं विभो ! ।
 शृणुवाक्यं महादेव ! कथं वदसि योगभृत् ! ॥ श्रीशङ्कर उवाच ॥
 चतुरशीतिलक्षेषु सहस्रेषु तथैव हि । भ्रमणं कुरुते जीवस्त-
 तो मोक्षस्य भाजनम् । एतन्मध्ये महाज्ञानं यदि स्यात् सुरव-
 न्दिते ! । तदैव मोक्षमाप्नोति भ्रमणं कस्य वा भवेत् । यस्य
 जन्म अपूर्वन्तु स कथं मोक्षस्य भाजनम् । यस्य पापाधिकत्वञ्च स
 कथं स्वर्गभाजनम् । अतएव महादेवि ! गुप्तभावं मया कृतम् ।
 निर्माख्येन लभेत् स्वर्गं निर्वाणं सुधया भवेत् । पापयुक्तोऽपि

चण्डाली निर्मास्यं गृह्यते यदा । तदा मोक्षं लभेत् सत्त्वं
शिवरूपो न चान्यथा । महापातकयुक्तोऽपि कारुण्यं पीयते
यदि । ज्ञानान्मुक्तिर्भवेत् सत्त्वं जातिभेदादिकं न हि । सर्व-
जातिषु निर्वाणं ज्ञानेन परमेश्वरि ॥ अतएव महेशानि ! गुह्य-
भावं मया कृतम् ॥ पद्मपुराणे ॥ द्रव्यमयं फलं तोयं शिवस्य
न स्पृशेत् क्वचित् । न नयेच्छिवनिर्मास्यं कूपे सर्वं विनिक्षि-
पेत् । मच्छिकापादमात्रं यः शिवस्वसुपजीवति । लोभान्मोहात्
प्रतत्त्वेव कल्पान्तं नरके नरः ॥ पुराणसंग्रहे ॥ शिव उवाच ॥
अनर्हं मम नैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् । शालग्रामशिला-
सम्भवं सर्वं याति पवित्रताम् । नैवेद्यञ्च नरो भुक्त्वा शुद्धौ चान्द्रा-
यणं चरेत् ॥ इति निर्मास्यभक्ष्ये प्रायश्चित्तञ्च ॥

वाचलिङ्गनिर्मास्यप्रतिप्रसवस्तु शिवनारदसंवादे ॥ वाच-
लिङ्गे न चाशौचं न च निर्मास्यकल्पना । सर्वं वाचार्पितं
प्राज्ञं भक्त्या भक्तैश्च नान्यथा । आद्याप्राज्ञविचारोऽयं वाच-
लिङ्गे न विद्यते । तदार्पितं जलं पत्रं पाद्मं प्रसादसंग्रहम् ।
स्वयम्भूप्रभृतिनिर्मास्यस्य प्राज्ञत्वमपि तत्रैव ॥ वाचलिङ्गे स्वय-
म्भूते चन्द्रकान्तेन्द्रसंस्थिते । चान्द्रायणसमं ज्ञेयं शम्भोर्नैवेद्य-
भक्ष्यम् । निर्मास्यकल्पना चोक्ता सिद्धान्तशेखरे । धराहिरण्य-
गौरवताम्ररोष्णाञ्जकादिकम् । विहाय शेषनिर्मास्यं चण्डेशाय
निवेदयेत् । एतेन लिङ्गार्पितवस्त्रादिपङ्कजेन दीप इत्यायातम् ।
चण्डेशाय निवेदयेदित्वनेन चण्डेशनिवेदितं यत्तत्र भोक्तव्यम् ।
शालग्रामोद्भवे लिङ्गे ज्योतिर्लिङ्गे स्वयम्भुवि । इन्द्रलिङ्गे तथा
ये चामराः सिद्धप्रतिष्ठिते । इन्द्रलिङ्गे इन्द्रनीलमणिविशिष्यलिङ्गे ॥
प्रागुक्तचन्द्रकान्तेन्द्रसंस्थिते इत्यत्रापीदृग् व्याख्येति ॥

इन्मन्तं प्रति शम्भुवाक्यम् ॥ वाचलिङ्गे स्वयम्भूते चन्द्रा-
कृतिरुदि स्थिते । चान्द्रायणसमं ज्ञेयं शम्भोर्नैवेद्यभक्ष्यम् ॥

लिङ्गे स्यन्मुने वासि लिङ्गे च रसनिर्मिते । सिद्धप्रतिष्ठिते
 खेव न चण्डाधिकृतिर्भवेत् । यत्र चण्डाधिकारोऽस्ति भोक्तव्यं
 तत्र मानवैः । चण्डाधिकारो नो यत्र भोक्तव्यं तत्तु भक्तितः ।
 इति पञ्चपुरषार्थप्रबोधे शिववचनाच्च । किं दीक्षया किं तपसा
 किं ध्यानेन किमिज्यया । शृणु देवि ! वरारोहे ! मङ्गलं यदि
 भुज्यते । मङ्गलं मन्त्रिवेदेतिमित्यर्थ इति । तदपि वाणादिलिङ्गा-
 न्नामपि नैवेद्यविषयमिति । वाणलिङ्गादिषु शम्भोर्नैवेद्यभक्षण-
 ण दोष इति वदता ततोऽर्थान्निर्मात्यधारणमभ्यनुज्ञातम् ।
 त्रीविश्वनाथतौर्यादिधारणन्तु कर्त्तव्यमेव । तथा स्कन्द-
 पुराणे काशीखण्डे । जलस्य धारणं मूर्द्धि विश्वेशास्तेऽन्य-
 जन्मनीत्युपक्रम्य । स्नापयित्वा विधानेन यो लिङ्गस्नानञ्चोदकम् ।
 त्रिः पिबेत् त्रिविधं पापं तस्येहाशु विनश्यति । लिङ्ग्वरार्च-
 नाद्भिर्यः कुर्यान्मूर्द्धाभिषेचनम् । गङ्गास्नानफलं तस्य जायते
 कुम्भसम्भवः । । तथा वाणेश्वरोपाख्याने ॥ अद्वावर्ता स्वभ-
 ज्ञानामुपसर्गे महत्यपि । नोपायान्तरमस्येव विनेशचरञ्चो-
 दकम् । ये व्याधयोऽतिदुःसाध्या वहिरन्तः शरीरिणाम् ।
 शुद्धमोशोदकस्पर्शात् ते नश्यन्त्येव नान्यथा ॥

शान्तिकादौ शिवलिङ्गपूजा कुक्कुटेक्षरतन्त्रे ॥ पार्वत्यु-
 वाच ॥ देवदेव ! महादेव ! परमेश ! पुरातन ! । दिनास्त्रं
 परमास्त्रञ्च कृत्यास्त्रं परमेश्वर ! । त्वत्प्रसादात्तद्वादेव ! श्रुतं
 बहुविधं मया । इदानीं श्रोतुमिच्छामि अस्त्रं पाशपताङ्गयम् ।
 कृपया कथय त्वं हि यदि ज्ञेहोऽस्ति मां प्रति ॥ सदाशिव
 उवाच ॥ साधु पृष्टं महादेवि ! जन्तूनां हितकारिणि ! । मम
 प्राणसमं योनं देवानामपि दुर्लभम् । तव ज्ञेहात् प्रवक्ष्यामि-
 तदस्त्रं परमाङ्गुतम् । गोपनीयं प्रयत्नेन शपथं मे पुनः पुनः ।
 लिङ्गस्नानं द्रव्यमानमर्चनं जपपद्धतिः । तत्सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि-

नृण्य कमलानने ! । शततोलकमृत्स्नायाः कारयेत्तुमुत्त-
मम् । दृष्टेन मधुना वापि स्नापयेद्दृश्यकर्मणि । दुग्धेन
स्नापयेद्देवि ! शान्तौ मृत्युञ्जयेऽपि च । आकर्षणे तु मधुना
भस्मना क्रूरकर्मणि । शततोलकमानेन द्रव्यमेतत् प्रकीर्तितम् ।
तन्मानं संविदाचूर्णं नैवेद्यञ्च सुरेश्वरि ! । वित्त्वपत्रं तथा पुष्पं
दद्यादष्टोत्तरं शतम् । शान्तिकादौ द्रोणपुष्पं वर्वरा चाभि-
चारके । स्तम्भेन मोहने चैव धुस्तूरं कनकाङ्गयम् । विद्मेषो-
च्चाटने देवि ! जवा वाप्यपराजिता । चतुर्दंष्ट्रां समारभ्य
यावदन्या चतुर्दंष्ट्री । एकैकं क्रमशो लिङ्गं पूजयेद्भक्तिभावतः ।
अष्टाधिकसहस्रान्तु जपं कुर्याद्दिने दिने । सप्ताहे सप्त लिङ्गानि
पञ्चाहे वाथ पञ्चकम् । चण्डीप्रेण विधानेन जपपूजादिकं
स्मृतम् । वटुकेन तु मन्त्रेण मञ्जुघोषेण वा प्रिये ! । त्र्यम्बकेन
तु मन्त्रेण शान्तिके जपपूजनम् । तत्तत्कल्पविधानेन पूजाजपं
समाचरेत् । जातिध्वंसे कुलोच्छेदे आयुषो नाश आगते ।
महाभये समुत्पन्ने सर्वाभिचारसम्भवे । यत्नेन पूजयेद्देवि !
लिङ्गमष्टोत्तरं शतम् । दुग्धनिर्भरधाराभिः श्रोत्रान्तमभिषेचयेत् ।
अतिरुद्रप्रयोगादौ रुद्राध्यायेन वा पुनः । नीलकण्ठेन वा
देवि ! स्तवेन तोषयेच्छिवम् । वस्त्रालङ्कारभूषादि दद्याच्च
विभवावधि । सर्वकामप्रदं देवि ! सर्वसौभाग्यदायकम् ।
नातः परतरं देवि ! त्रिषु लोकेषु विद्यते । इति ते कथितं देवि !
अस्त्रं पाशपताङ्गयम् । यस्मै कस्मै न वक्तव्यं न प्रकाशं
कदाचन ॥ ब्राह्मणान् भोजयेच्छुक्त्वा भक्तिनम्रः समाहितः ।
नीलकण्ठेनेति कलीतरपरम् । कालीविलासतन्मोयवचनेन
कली तन्निषेधात् ॥

अथ शिवस्तोत्रम् । ओं सर्वज्ञ ! ज्ञानविज्ञानप्रदायक ! महा-
त्माने । नमस्ते सर्वदेवेश ! सर्वभूतहिते रत ! । अनन्तकामि-

सम्पन्न ! अनन्तासनसंस्थित ! ! अत्यन्तकान्तिसम्भोग ! परमेश !
 नमोऽस्तु ते । परापरतरातीत ! उत्पत्तिस्थितिकारक ! ! सर्वार्थ-
 साधनोपाय ! विश्वेश्वर ! नमोऽस्तु ते । सर्वार्थनिर्भलाभोग !
 सर्वव्याधिविनाशन ! ! योगियोगिमहायोगियोगीश्वर ! नमो-
 ऽस्तु ते । कृत्वा लिङ्गं प्रतिष्ठाञ्च ध्यात्वा देवं सदाशिवम् ।
 पूजयित्वा विधानेन स्तवमेतमुदीरयेत् । लिङ्गस्त्वं महापुष्पं
 यः शृणोति सदा नरः । नोत्पद्यते च संसारे स्थानं प्राप्नोति
 शाश्वतम् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शृणुयाच्च सुसंस्तवम् । पाप-
 कश्चुकनिर्मक्तः प्राप्नोति परमं पदम् ॥

इति भविष्यपुराणोक्तलिङ्गस्तवः समाप्तः ॥

अथ कवचम् ॥ रुद्रजामले ॥ भैरव उवाच ॥ वक्ष्यामि देवि ।
 कवचं मङ्गलं प्राणरक्षणम् । अहोरात्रं महादेवरक्षार्थं
 देवमण्डितम् । ओमस्य ओमहादेवकवचस्य वामदेव ऋषिः
 पङ्क्तिच्छन्दो ह्रसौ निधो देवता सर्वसाधने विनियोगः । रुद्रो
 मामग्रतः पातु पृष्ठतः पातु शङ्करः । कपर्दी दक्षिणे पातु वाम-
 पाश्वर्तं तथा हरः । शिवः शिरसि मे पातु ललाटं नौल-
 लोहितः । नेत्रं नेत्राक्षरः पातु बाहुयुग्मं महेश्वरः । हृदये
 च महादेव ईश्वरश्च तथोदरे । नाभौ कुक्षौ कटिस्थाने पादौ
 पातु महेश्वरः । सर्वो रक्षतु भूतेशः सर्वगात्राणि मे हरः ।
 पाशं शूलञ्च दिव्यास्त्रं खड्गञ्च वक्षमेव च । नमस्करोमि भूतेशं
 रक्ष मां जगदीश्वर ॥ पापेभ्यो नरकेभ्यश्च त्राहि मां भक्तवत्सल ॥
 जन्ममृत्युजराव्याधिकामक्रोधादपि प्रभो ! ! लोभमोहान्महा-
 देव ! रक्ष मां त्रिदशेश्वर ॥ त्वं गतिस्त्वं मतिश्चैव त्वं भूतिस्त्वं
 परायणः । कायेन मनसा वाचा त्वयि भक्तिर्हृदास्तु मे ।
 इत्येतद्रुद्रकवचं पठनात् पापनाशनम् । महादेवप्रसादेन
 भैरवेन च कीर्तितम् । न तस्य पापं देहेषु न भयं तस्य विद्यते ।

प्राप्नोति सुखमारोग्यं पुत्रमायुःप्रवर्धनम् । पुत्रार्थं लभते पुत्रान् पुनार्थं धनमाप्नुयात् । विद्याार्थं लभते विद्यां मोक्षार्थं मोक्षमेव च । व्याधितो मुच्यते रोगी बन्धो मुच्येत बन्धनात् । ब्रह्महत्यादिपापञ्च पठनादेव नश्यति ॥

इति इन्द्रजामले श्रीशिवकवेचं संमासेम् ॥

अथ विस्ववृत्तादिमाहात्म्यम् ॥ योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे पञ्चमपटले ॥ विस्वमूलं महेशानि ! समन्तात् षोडशं करम् । मम जटास्वरूपं हि पञ्चं जानीहि सुन्दरि ! । ऋग्यजुःसाम-संहर्षं दत्तव्यं वरानने ! । शास्त्राच्च सर्वशास्त्राणि जानीहि भोगलोचने ! । कल्पवृक्षसमो विस्वी ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । महालक्ष्मीर्विस्ववृत्तो जातः श्रीशैलपर्वते ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथं सा विष्णुवनिता विस्ववृत्तो बभूव ह । पथोतीरूपं भदंशं प्रार्थिता ब्रह्मादिभिः सदा । तत्र मेऽनुग्रहाद्वाणी सर्वेषां प्रियतां गता । विष्णोरतिप्रिया नित्यं संभूत सरस्वती सदा । तादृक् प्रीतिर्न लक्षाच्च जायते केशवस्य च । इति चिन्तापरा लक्ष्मी-र्ययौ श्रीशैलमन्दिरम् । प्राप्य मलिङ्गमेकान्तं तपस्तेपेऽतिदारु-णम् । तथापि यदि नैवाभूत् कृपा मे परमेश्वरि ! । तदा सा वृक्ष-रूपेण स्थिता लिङ्गप्रिया सती । पतेः पुष्पैः फलैः स्त्रीयैः पूजया-भास सन्ततम् । कोटिवर्धे महादेवि ! ततो मेऽनुग्रहोऽभवत् । तेनै-वानुग्रहेणैव विष्णोर्वचःस्थिताऽभवत् । सदैव परमेशानि । विप्र-वञ्छा सदैव हि । अतस्तु कारणाद्देवि ! तद्रूपेण हरिप्रिया । सदैव पूजयेन्मां सा मङ्गला सातुष्टा शिवे । अतस्तु वृक्षमाश्रित्य तिष्ठा-मि च दिवानिशम् । सर्वतोर्यमयो देवि ! सर्वदेवमयः सदा । श्रीवृक्षः परमेशानि ! अतएव न संशयः । तत्फलैस्तत्पूजनेर्वा तत्पत्न्यैः प्रपूजयेत् । तत्प्राप्तचन्दनैर्वापि स मे भक्तः स मे प्रियः । तत्प्राप्तचन्दनं भासे यो धारयति सत्त्वं मात् । तत्प्राप्तं शिष्ट-

बुद्ध्या सा नमेहेवी सुदान्विता । अतस्तच्चन्दनं देवि । न धारयति
 कश्चन । तत्पत्रं तत्प्रसूनं वा कदापि धारयेन्न हि । विल्वमूले
 महेशानि । प्राणांस्थजति यो नरः । रुद्रदेवो भवेत्सत्यं
 पापकोटियुतोऽपि सन् ॥ पुरस्सरणरसीक्षासे दशमपटले ॥ विल्व-
 वृक्षस्तथा देवि ! भगवान् शङ्करः स्वयम् । विल्ववृक्षतले स्थित्वा
 यदि प्राणांस्थजेत् सुधीः । तत्क्षणाभ्युत्थमाप्नोति किं तस्य
 तीर्थकोटिभिः । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तिष्ठन्ति शक्तिहेतवे ।
 विल्ववृक्षतले स्थानं यदि विष्ठादिपूरितम् । तदेव शाङ्करं क्षेत्रं
 सर्वतीर्थमयं सदा । सर्वपीठमयं तत्त्वं सर्वदेवमयं सदा ।
 न त्यजेच्छाङ्करं क्षेत्रं न च गङ्गां त्यजेत् प्रिये ! । समीपे स च
 चार्वङ्गि ! विल्ववृक्षो यदि प्रिये ! । काशीपुरसमं तत्तु तत्र
 प्राणांस्थजेद् यदि । किं तस्य कोटितीर्थेन काशीवासेन किं
 प्रिये ! ॥

अथ विल्वमूले वेदीकरणम् ॥ तत्रैव मध्यमखण्डे द्वादश-
 पटले ॥ वेदिकां रचयित्वा तु स्वस्तिवाचनपूर्वकम् । ईशानाद-
 ञ्जिकोच्चान्तं ततोऽपि राक्षसं विधेत् । राक्षसाङ्गायुकोच्चान्तं
 यावद्वायोर्महेशकम् । चतुर्दिक्षु समां भूमिं गृह्णीयादयोगहेतवे ।
 अष्टहस्तं भवेद्दैर्घ्यं विस्तृतञ्च तथा प्रिये ! । ऊर्ध्वं वितस्तिमानां
 स्याद् वेदिकां परिशोभिताम् । तदूर्ध्वं तु महावेदीं समन्तात्
 षोडशं करम् । पूजास्थानन्तु तद्विद्धि सर्वत्रायं विधिः प्रिये ! ।
 सर्वत्रेति श्मशानादौ तत्प्रमाणमपि तत्रैव ॥ विल्वमूले श्म-
 शाने वा प्रान्तरेऽश्वत्थमूलके । नदीतीरे देवगर्भे गङ्गागर्भे चतु-
 ष्यधे । उच्चटे पर्वते वापि उद्याने पुष्पसंयुते । शिवालये
 शून्यगृहे अथवा निजमन्दिरे । वैष्णवीगृहे लतास्थाने गोष्ठे
 वान्यतमेऽपि वा ॥ इति । रुद्रजामलेऽपि वेदिकाप्रमाणमुक्तं
 यथा ॥ अश्वत्थविल्वमूले वा वेदीं कुर्याद्विधानवित् । उत्तराश्व- ॥

सुखी भूत्वा वेदिकां रचयेत् सुधीः । ईशाने सूत्रपातः स्यादग्नौ
च स्तम्भरोपणम् । नवधा सदनक्षेत्रं पूर्ववत् कारयेत्ततः । चतुः-
सूत्रोक्तं तन्तु न्यूनाधिकं न कारयेत् । क्षेत्रस्य यावद्विस्तारः
प्रस्थश्च तावदेव हि । अष्टहस्तमितं कुर्यादायामं तत्तदेव हि ।
मूलायामं परित्यज्य अष्टहस्तमिहेथ्यते । ऊर्ध्वं वितस्तिमानां
हि वेदीं कुर्यात् सुलक्षणाम् । चतुर्हस्तमितां वेदीं दैर्घ्यं मध्ये तु
तन्त्रवित् । तदेव पूर्ववत् सर्वं सूत्रञ्च स्तम्भरोपणम् । आयाम-
दैर्घ्यं तद्वद्दे कर्तुर्हस्तश्चतुश्चतुः । तद्वदेव हस्तमात्रं परित्यज्य
सुसाधकः ॥

अथ पञ्चवटीस्थापनविधिः प्रसङ्गास्तिष्यते ॥ तथा च स्कन्द-
पुराणे ॥ अश्वत्थो विल्ववृक्षश्च वटो धात्री अशोककः । वटीपञ्च-
कमित्युक्तं स्थापयेत् पञ्चदिक्षु च । अश्वत्थं स्थापयेत् प्राचि
विल्वमुत्तरभागतः । वटं पश्चिमभागे तु धात्रीं दक्षिणतस्तथा ।
अशोकं वक्त्रिदिक् स्थाप्यं तपस्यायै सुरेश्वरि । । मध्ये वेदीं चतु-
र्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् । प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षो-
त्तरं शिवे । । अनन्तफलदात्री सा तपस्या फलदायिनी ।
इयं पञ्चवटी प्रोक्ता बृहत्पञ्चवटीं शृणु । विल्ववृक्षं मध्यभागे
चतुर्दिक्षु चतुष्टयम् । वटवृक्षं चतुष्कोणे वेदसंख्यं प्ररोपयेत् ।
अशोकं वर्तुलाकारं पञ्चविंशतिसंमितम् । दिग्विदिक्षामलक-
क्षैव एकेकं परमेश्वरि । । अश्वत्थञ्च चतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटी
भवेत् । यः करोति महेशानि । साक्षादिन्द्रसमो भवेत् ।
इह लोके मन्त्रसिद्धिः परे च परमा गतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रत-
खण्डधृतवचनानि च ॥

अथ विल्वपत्रमाहात्म्यम् ॥ मत्स्यसूक्ते षोडशपटले ॥
तत्त्वं श्रीफलपत्रस्य परमं पदमव्ययम् । पत्रं मनोहरं दिव्यं
रुद्रविष्णुपितामहाः । पञ्चाशत्तत्त्वसंयुक्तं चतुर्वर्गमयं सदा ।

चतुर्वर्गमयं पत्रं धर्मार्थकाममोक्षदम् । विस्वपत्रञ्च देवेशि !
वर्णितुं नैव शक्यते । जटात्रयसमं पत्रं विस्वपत्रस्य पार्वति ! ।
जटात्रयं महेशानि ! सर्वतत्त्वमयं सदा । आत्मतत्त्वं महेशानि !
विद्यातत्त्वं तथापरम् । परतत्त्वं महेशानि ! अतिगुह्यं मनो-
हरम् ॥ तथा ॥ विस्वपत्रं महेशानि ! करवीरं तथा प्रिये ! ।
तथापराजितापुष्पं दुर्लभं शिवपूजने । तथा च शक्तिपूजायां
कोटिपूजाफलं लभेत् । एतत्पुष्पप्रदानेन यत् फलं लभते नरः ।
माहात्म्यं तस्य देवेशि ! वर्णितुं नैव शक्यते । एषां मध्ये
वसेद्ब्रह्मा एषां मूले जनार्दनः । एषां मध्ये वसेद्बुधः सर्वे
देवाः स्थितास्तले । सर्वं ज्योतिर्मयं देवि ! विस्वपत्रञ्च
पार्वति ! ॥ पञ्चमपटले ॥ विस्वपत्रं महेशानि ! ब्रह्मविष्णु-
शिवात्मकम् । गुणत्रयात्मकं देवि ! त्रिपत्रं सर्वकामदम् ॥
योगिनीतन्त्रे ॥ विस्वपत्रस्य माहात्म्यं देवानामपि दुर्लभम् ।
यो दद्याद्विस्वपत्रञ्च शिवायै शङ्कराय च । सदाशिवसमो भूत्वा
स गच्छेद्ब्रह्ममन्दिरम् । शिवपूजायां विस्वपत्रदाने विशेषस्तु
श्रीतत्त्वचिन्तामणिष्टतत्रिविक्रमसंहितायाम् ॥ शुक्तिचमूलं
तत् पत्रं यो दद्याच्छङ्करार्चने । तस्य पूजा वृथा देवि ! मृतो
नरकमाप्नुयात् ॥ इति ॥ मातृकाभेदतन्त्रे द्वादशपटले ॥ स्वर्ण-
पुष्पसहस्रेण यत् फलं लभते नरः । तस्मान्नक्षत्रगुणं पुण्यं
भग्नैकविस्वपत्रके । भग्नैकविस्वपत्रस्य सहस्रैकेन भागतः ।
मेरुतुल्यसुवर्णेन तत् फलं न हि लभ्यते । एवञ्च लिङ्गार्चन-
तन्त्रे द्वादशपटलोक्तपूर्वलिखितकीटादिदोषवर्जितकोमलमधुर-
पत्रत्रययुतविस्वपत्रदानवचनं तत् फलातिशयार्थम् ॥ इति
विस्वपत्रमाहात्म्यम् ॥

अथ रुद्राक्षमाहात्म्यम् ॥ योगसारे द्वितीयपरिच्छेदे ॥
श्रीमहादेव उवाच ॥ इदानीं देवदेवेशि ! मालानां धारणं

शुभम् । रुद्राक्षस्य च माहात्म्यं वद मे परमेश्वरि !
 श्रीदेव्युवाच ॥ शिखायां हस्तयोः कण्ठे कर्णयोश्चापि यो नरः
 रुद्राक्षं धारयेद्भक्त्या शिवलोकमवाप्नुयात् । नववक्त्रान्तु रुद्राक्षं
 धारयेद्दामबाहुना । दक्षबाहौ तथा वक्षः । धारयेद्यत-
 मानसः । शिखायां दशनं धार्यं कण्ठे च पञ्चविंशतिम् ॥
 कर्णयोः पञ्चमं कृत्वा हृदि चाष्टोत्तरं शतम् । नाभौ सप्त च रु-
 द्राक्षं धारणाभ्योक्तभाग्भवेत् । रुद्राक्षधारणाद्देव ! नरो देव-
 त्वमाप्नुयात् ॥ शिखायां दशनं द्वाविंशत्यपरिमितम् ॥ तथा ॥
 रुद्राक्षं धारयेन्नित्यं भद्राक्षश्च सुरेश्वर ! । रुद्राक्षस्य महाबाहो !
 माहात्म्यं शृणु यत्नतः । एकवक्त्रः शिवः साक्षाद्ब्रह्महत्यां व्यपो-
 हति । अवध्यं तं प्रतिस्मृतो वक्त्रेः स्तम्भं करोति च । द्विवक्त्रो हर-
 गौरी च गोबधायघनाशकृत् । त्रिवक्त्रोऽग्निर्जगन्नाथः पापरा-
 शिविनाशकृत् । तूलराशिं यथा वज्रिर्भस्मसात् कुरुते हर ! ।
 चिवक्त्रोऽपि च रुद्राक्षस्तथा दहति किल्बिषम् । चतुर्वक्त्रस्तु
 धाता स्यात् नरहत्यां व्यपोहति । पञ्चवक्त्रस्तु कालाग्निरगम्या-
 गमपापनुत् । षड्वक्त्रो यो गुह्यः साक्षाद् गुरुहत्यां व्यपोहति ।
 सप्तवक्त्रो ह्यनन्तस्य स्वर्णस्तेयाघनुत् सदा । विनायकोऽष्टवक्त्रः स्यात्
 सर्वानृतविनाशकृत् । भैरवो नववक्त्रः स्यात् शिवसायुज्यदायकः ।
 दशवक्त्रः स्वयं विष्णुर्भूतप्रेतपिशाचहा । एकादशमुखो रुद्रो
 नानायज्ञफलप्रदः । द्वादशास्यो भवेदर्कः सर्वतौर्यफलप्रदः ।
 त्रयोदशमुखः कामः सर्वकामफलप्रदः । चतुर्दशास्यः श्रीकण्ठो
 वंशोद्धारकरः स्मृतः । यथोक्तं तेऽपि रुद्राक्षे तथेन्द्राक्षे प्रकी-
 र्त्तितम् । भद्राक्षेऽपि सुरश्रेष्ठ ! तद्गुणं परिकीर्त्तितम् । एतेषां
 संस्कारस्वस्मद्गोष्ठीगरिष्ठकृष्णानन्दागमवागीशेन स्वकृततन्त्र-
 सारे लिखितमतोऽत्र न प्रयोजनम् । एकवक्त्रादिचतुर्दशवक्त्रप-
 र्यन्तानां प्रमाणं तेनापि लिखितम् । किन्तु तत् पौराणिकं

पञ्चपुराणस्कन्दपुराणमिति कृत्वा लिखितं तेन रुद्राक्षस्य
प्रमाणं तन्त्रशास्त्रे नास्तीत्येकदेशदर्शिनः सन्दिहन्ति अतः
प्रमाणानि लिखितानीति ॥ इति रुद्राक्षमाहात्म्यम् ॥

अथ संविदाप्रकरणम् ॥ समयाचारतन्त्रे प्रथमपटले ॥
समया गोपनीयानां सदा गोप्या प्रकीर्त्तिता । विधिना समयां
देवि ! ये तु भुञ्जन्ति साधकाः । ते नराः स्वर्गता नित्यं भोगं
कृत्वा सदा भुवि । समयां गोपयेद्देवि ! शिष्येभ्योऽपि च
सुन्दरि ! विना च समयां देवि ! कथं कर्माणि साधयेत् ।
विनापि समयां पूजा न कृत्वापि शुभोदया ॥ आचारसारे
संविक्तस्ये सप्तमपटले ॥ योगिनां किं सदा सेव्यं कौलानां
बलपुष्टिदम् । मनश्चाञ्चल्यहरणं किं समाधिफलप्रदम् । इत्या-
दिदेवीप्रश्नानन्तरं वलनामासुरादिन्द्रादीनां पराजयमुक्त्वा
शक्रादीनां कैलासगमनानन्तरं स्तुतिकरणञ्च प्रस्तुत्य शिव-
वाक्यम् ॥ शृणु शक्र ! महाभाग ! सर्वमेतद्वदामि ते । त्रैलोक्य-
विजया ख्याता नामानि प्रथमं शृणु ॥ कथयामि तव स्नेहा-
दतिगोप्यानि सर्वतः । त्रैलोक्यविजया सिद्धा सिद्धिः सा सिद्धि-
मूलिका । ज्ञानं संवित् संविदा च श्यामा भङ्गा रसायना ।
योगदा योगिनी सेव्या योगमार्गप्रकाशिनी । ब्रह्माणी
ब्रह्मसम्भूता ब्रह्मानन्दप्रदायिनी । वाग्देवतावशकरी विजयू-
र्विजयप्रदा । समाधिवरदाऽज्ञाननाशिनीत्येकविंशतिः ।
श्वेतरक्तकृष्णपीतपुष्पभेदाश्चतुर्विधाः । श्वेतपुष्पा ब्राह्मणी सा
श्रविया रक्तपुष्पिका । पीतपुष्पा तु वैश्या स्याच्छूद्रा तु रक्त-
पुष्पिका । आहृत्य पत्राख्येतासां सवीजानि प्रयत्नतः । भर्जि-
तानि घृतेनैव चूर्णितानि शिलातले । त्रिकटु त्रिफला शृङ्गी
कुष्ठधन्याकसैन्धवम् । शठी तालीशपत्रञ्च कटुकं नागकेशरम् ।
यवानीइयमेथीञ्च जीरकइयमेव च । एतानि समम्रागमनि

पौद्रशृङ्गानि चूर्षयेत् । स्वर्णादिपात्रे पुरतः स्थापयित्वा ततः
 कृमात् । चतुर्भिर्मनुभिस्तस्याः शोधनं समुपाचरेत् । निवेश्य तत्र
 पानीयं यथाविधि विशोधयेत् । ओं संविदेत्यादि । ओं ब्रह्मास्मै
 नमः स्वाहा क्षत्रियां शोधयेत्ततः । ओं सिद्धिमूलक्रिये । देवी-
 त्यादि । ऐं क्षत्रियायै नमः स्वाहा वैश्यां विशोधयेत्ततः । ओं
 क्षत्रानेभ्यनेत्यादि । ह्रीं वैश्यायै नमः स्वाहा शूद्रां विशोधये-
 त्ततः । ओं नमस्वामीत्यादि । क्लीं शूद्रायै नमः स्वाहा शूद्रावि-
 शोधने मनुः ॥ महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोह्वासे ॥ बह्ववोरासेनो
 मन्त्री विजयां परिशोधयेत् ॥ सुण्डमालातन्त्रे ॥ अस्थ श्रीवा-
 ग्वादिनोमन्त्रस्य ब्रह्मर्षिर्गायत्रीच्छन्दो वाग्वादिनी देवता ऐं
 व्रीजं क्लीं कीलकं सौः शक्तिर्वाग्वादिनी प्रौत्थयं मम सिद्धये जपे
 विनियोगः ॥ अङ्गन्यासकरन्यासौ कृत्वा चैव यथाविधि । ततो
 वै संविदाचूर्णं संस्तुत्य मन्त्रमुच्चरन् ॥ तथा ॥ गुरोर्मुखाब्जमन्त्रं
 नित्यं जपति साधकः । तेनैव विधिना मन्त्री समयामभिमन्त्र-
 येत् । सप्तधामन्त्रितं कृत्वा गुरुं सर्वं विभावयेत् । गुरुं शिवं
 तथा देवीं निवेद्य चैव भजयेत् ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥ तारं
 मायां समुच्चार्य अमृते ! अमृतोद्भवे ! ! अमृतवर्षिणि ! ततोऽमृ-
 तमाऋषयद्विवा । सिद्धिं देहि ततो ब्रूयादमुकं मे ततः परम् ।
 वयमानय ठहन्तं संविदाशोधने मनुः । मूलमन्त्रं सप्तवारं
 प्रजप्य विजयोपरि । आवाहन्यादिसुद्राक्ष धेनुयोनीः प्रदर्शयेत् ।
 गुरुं पद्मे सहस्रारे यथा सङ्केतमुद्रया । त्रिधैव तर्पयेद्देवीं हृदि
 मूलं समुच्चरन् । वाग्भवं वदयुग्मश्च वाग्वादिनि ! पदं ततः ।
 मम जिज्ञासे स्थिरीभव सर्वसत्त्ववशहरि ! । स्वाहान्तेनैव
 मनुना जुहुयात् कुण्डलोमुखे । शक्तादिजयमुक्ता । ऐं वद
 वद क्लीं वाग्वादिनि ! मम जिज्ञासे स्थिरीभव सर्वसत्त्वव-
 शहरि ! स्वाहा । सप्तधामन्त्रितं कृत्वा गुरुश्चैव विभाव्य च ।

संविदं भक्षयेद्देवि ! सार्धकः स्थिरमानसः । अथवानेन
मन्त्रेण कल्पयेत् परमेश्वरि ।। ओं जय जय विजय विजय
परं ब्रह्मस्वरूपिणि ।। सर्वजनं मे वंशमानयं हुं फट् स्वाहा ।
इत्यनेन च पीत्वा तु भक्षयित्वा कुलेश्वरि ।। इष्टमन्त्रं च सत्त्वय्यं
संप्रधा तत्त्वमुद्रया ॥ आचारसारे तु विशेषो यथा ॥ ओं
अमृते ! अमृतोद्भवे ! अमृतवर्षिणि ! पर्द ततः । अमृतमाकर्षय
ह्रन्व' सिद्धिं देहि ततः परम् ।। अमुकं मे ततो ब्रूयाद्वंशमानयं
तत्परम् । दिठान्तोऽयं मनुः प्रोक्तस्तुष्काणाञ्च मन्त्रेण ॥
आमन्दभैरवानन्दभैरव्यै तत्र मन्त्रयेत् । शिवसीममाह्वयान्तं
कालभूवरुणालयम् । वामकर्णसमायुक्तं वायुमर्द्धेन्दुसंयुतम् ।
आनन्दभैरवायेति शिखामन्त्रं ततो वदेत् । आनन्दभैरवस्थाय-
मानन्दभैरवं शृणु । पूर्ववद्दीजमासिख्य धेनुयोनिस्ततः परम् ।
दिग्बन्धनं क्रीटिकाभिस्तालं वयपुरःसरम् । दिव्यदृष्ट्या ततः
पाणिर्घातैर्विघ्नान् विघातयेत् । संप्रधा तर्पयेद्ब्रह्मरन्ध्रे जप-
मानुं शुभम् । निजं पद्मे सहस्रारं तथा सङ्केतमुद्रया । त्रिवारं
तर्पयेद्भक्त्या सकृदापि निजैच्छया । परमाख्यं गुरुं तत्र परा-
परगुरुं ततः । तत्रैवानन्दभैरव्यै तर्पयेत्तु मनुं स्मरन् । हृदये
तर्पयेद्देवीं मूलैः तत्त्वमुद्रया । संविदया त्रिः सकृदा तिलमुद्र-
प्रमाणया । ऐं वद वद पदं ब्रूयाद्वाग्वदिनि । पदं ततः ।
मम जिह्वाग्रं स्थिरौभव वदेत् सर्वपदं ततः । सत्त्ववशङ्करि !
स्वाहा त्रिः प्रोच जुहुयान्मुखे । सुखान्मतेन दिव्येन स्त्रीकु-
र्यात् संविदां ततः ॥ समयाचारतन्त्रे प्रथमपटले ॥ अथा-
तः सम्प्रवक्ष्यामि समयास्तोत्रमुत्तमम् । यत् श्रुत्वा सिद्धिमूली
सा भक्षिता फलदा भवेत् । ओं संविदे ! ब्रह्मसम्भूते ! ब्रह्मपुत्रि !
सदानघे ! । भैरवाणाम्नु त्वत्पथं पवित्रा भव सर्वदा । नृणाञ्च
जननो नाथा वेशालङ्कृतमण्डला । भवसन्तापनिर्वापः सुविद्यां

लं महानिधिः । ओं सिद्धिमूलोक्रिये ! देवि ! हीनबोध-
मबोधिनि । राजप्रजावशङ्करि । शत्रुकण्ठविशूलिनि । ओं
अज्ञानेन्धनदीप्तान्नेर्ज्वालाग्नेर्ज्ञानरूपिणि । आनन्दस्या-
हुतिं मत्वा सम्यक् ज्ञानं प्रयच्छ मे ॥

अथ आनन्दमयोध्यानम् ॥ दण्डाधिरूढपरिपूरितमोक्ष-
भोगामिन्दुप्रसन्नवदनां जयदाबशीलाम् । आराधयामि बहु-
शत्रुपराजयित्रीं विश्वेश्वरीं विभुवने विजयेति देवोम् । ध्या-
त्वेव विजयामेतामानन्दाख्यां स्तवं पठेत् । आनन्दनन्दनीं
वन्दे सदानन्दपदद्वये । आनन्दकदलीं वन्दे स्वच्छन्दबोधरू-
पिणीम् । कलयति कवितां महतीं कुरुते स्वार्थदर्शनं पुंसाम् ।
अपहरति दुरितनिलयं किं किं न करोति संविदुक्तासः ॥
संविदासवयोर्मध्ये संविदेव गरीयसी । भक्षिता भवनाशाय
निर्गन्धा बोधरूपिणी । सुसंवित् शूलिनी देवी विजया
संविदाङ्गुरा । वैष्णवी तुलसी तुङ्गा त्रिजोरश्मोरसेश्वरी ।
विमर्षा श्वेतवद्वेद्या लक्ष्मीदेवी महोदरी । समया मोहिनी
त्रैव सिद्धमूलो महोदरी । मातुलानी सिद्धिरूपा सिद्धिधात्री
सरस्वती । वाग्वादिनी सदा नित्या आनन्दपददायिनी ।
यानि चैतानि नामानि सेवयेत् सिद्धिमूलिकाम् । समाप्नोति
परं विद्यां भुक्तिं मुक्तिञ्च विन्दति । पाण्डित्यञ्च कवित्वञ्च
मन्त्रशिष्टिञ्च विन्दति ॥ इति विजयास्तोत्रम् ॥

अथ द्रव्यविशेषेण विजयाभक्षणफलम् ॥ आचारसारे ॥
दुग्धाम्बुघृतमाध्वीकसैन्धवैर्लवणैश्च वा । सितया तु गुडं नापि
पक्वेन कदलेन वा । यद्यद्या मधुरं द्रव्यं पक्काम्पनसादिकम् ।
तेन सर्वेण विजया स्वीकार्या सर्वसाधकैः । दुग्धयोगेन विजया
केवलानन्दवर्धिनी । महातेजस्वरी त्र्यम्बकोपादिनिवारिणी ।
सा पुनर्जलयोगेन सर्वाजीर्णविनाशिनी । हुतेन मेघामासृते

वाग्देवोवशकारिणी । प्रतितामुत्तमां धत्ते धिषणाश्चाति-
निर्मलाम् । कायदोषानशेषांश्च मधुना सह नाशयेत् । सैन्धवेन
महावर्जं प्रदद्यात्त्वणेन च । सितयाध गुडेनापि शूलान्ध-
पित्तनाशिनी । अतिसारोपशमनी श्वासकासप्रमर्दिनी । आम-
वातसमुद्भूतग्रहणोविनिवारिणी । सर्वे वा मधुसंयुक्ता सर्वाभय-
विनाशिनी । बलपुष्टिप्रदा चैव मधुरस्वरदायिनी । ज्ञान-
विज्ञानदाक्षिण्यशीलमार्गप्रकाशिनी । बहुना किमिहोक्तेन
कीवला चित्स्वरूपिणी ॥ तथा । संविदासवयोर्मध्ये संविदेव
गरीयसी । संवित्प्रयोगस्तेनेह कर्तव्यः साधकोत्तमैः ॥

अथ संविदाभक्षणकालः ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं
पञ्चकालकम् । तोलकं वा तदर्द्धं वा तोलकद्वयमेव वा । तन्मूना-
धिकमात्रा वा यथा भवति नित्यशः । न्यूनाधिकायां मात्रायां
फलं तत्तत् प्रजायते । तस्मात् प्रमाणविदुषा कर्तव्या सिद्धिमि-
च्छता ॥ समयाचारतन्त्रे ॥ ब्राह्मेयं सुहृत्ते उत्थाय भक्तितः पाप-
नाशिनी । तथा सूर्योदये जाते मध्याह्ने भक्षिता तथा ।
तथापराह्नसमये विधिवत् सर्वसाधिनी । अर्द्धरात्रे विशेषेण
पाण्डितार्थफलप्रदा । विनापि समयां देवि ! जपपूजादिकं
कथम् । न च सिद्धिमवाप्नोति अभिचाराय कल्पते । अप-
सृष्ट्यहरां नृणां रोगशोकविनाशिनीम् । दुष्टशत्रुप्रशमनीं सर्व-
लोकानुरञ्जिनीम् । सिद्धयो ह्यणिमाद्याश्च हस्ते तस्य व्यव-
स्थिताः । कायिकं वाचिकञ्चापि मानसं यच्च दुष्कृतम् । एतत्
सर्वं क्षयं याति ब्रह्महत्यादिकं तथा । स शिवः स च संयोगी
स संयुक्तो यतौ तथा । स एवमर्त्यः स्वर्गस्थः समया येन पालिता ।
समया भक्षिता येन समया येन धारिता । समया पालिता येन
रहितः स च पातकैः । भक्षयित्वा च समयां यं यं मन्त्रं कपे-
न्नरः । स सम्यक् फलमाप्नोति सत्त्वं सत्त्वं वरानने ! । विना च

समयां देवि । मन्त्रं जपति नित्यशः । अत्यायुः स भवेत् सद्यो
देवतां कोपयेद् ध्रुवम् ॥ कुञ्चिकातन्त्रे सप्तमपटले ॥ समयाच्च
विना देवि ! न सिद्धः स्यात् कदाचन । तस्माच्चैव प्रयत्नेन गृही-
यान्नात्र संशयः ॥

अथ विजयाधूमपानं योगसारे प्रथमपरिच्छेदे । अथ
वान्यप्रकारेण क्षुद्रवृत्तिर्विधीयते । प्रत्यहं विजयाधूमं ब्रह्म-
रन्ध्रेण मन्त्रवित् । पानं करोति योगेशः क्षुद्राशी जायते ध्रुवम् ।
ब्रह्ममन्त्रमहं वक्ष्ये येन क्षुद्राशनं भवेत् । संवर्त्तयुक् चन्द्र-
वह्निभौतिकौ विन्दुसंयुतौ । एवं वोजत्रयं देव ! समुच्चार्य
कुलेश्वर ! । अन्यूनप्रनुमानेन विजयाधूमशोधनम् । शोधयित्वा
पिवेद्भूमं न दोषो विद्यते हर ! । मन्त्रस्तु क्षौं क्षौं क्षौं ॥ योग-
सारे ॥ अथवान्यप्रकारेण क्षुद्रवृत्तिर्विधीयते । हविष्वाशी
भवेदादौ पञ्चाब्जपति मातृकाम् । पञ्चादष्टतं प्रभोक्तव्यं
मनुनानेन शङ्कर ! । हसोर्वीजेन मनुना भक्षयेत् साधकोत्तमः ।
इति विजयाधूमपानम् ॥ इति विजयाप्रकरणम् ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां पञ्चमे भक्तिकाण्डे

शिवप्रकरणकथनरूपस्तृतीयः

परिच्छेदः ।

अथ शालग्रामोत्पत्तिप्रकारः ॥ वीरमिवोदयदृतकार्त्तिक-
माहात्म्ये नृपाख्यानं श्रूयते यथा ॥ कश्चिद्देवशिरा नाम महा-
मुनिर्गङ्गातीरेऽत्यग्रं तपश्चकार । ततस्तत्तपसा भीतः शक्रो-
मधुवागित्त्वभिधानां काश्चिद्देवकन्यां तत्तपोविघ्नार्थं प्रेरित-
वान् । ततः सा महेन्द्रप्रेषिता वैदशिरसस्तपोविघ्नं चकार ।
ततः क्रुद्धेन तेन मुनिना त्वं नदी भवेति सा शप्ता । ततस्तथा
महता प्रणिपातेन विघ्नापितो मुनिस्तामित्वबोधत् । नदी
भूत्वा जगद्गर्भं स्तोदरे धारयन्ती त्वं कृतकम् कर्म कुर्व

शिलारूपी त्वयि जनार्दनो जनिष्यते । त्वद्यशः प्रसवस्त्वेको
 मुक्तिदाता नृणामिह । सैषा वै मञ्जुवाग्देवी गण्डकी
 सरितां वरा । तस्यां विष्णुः शिलारूपी मुनिशापाद्बभूव ह ॥
 स्कन्दपुराणे गण्डकीतपस्यानन्तरम् । ततः प्रसन्नो भगवान्
 चिन्तयामास गोपते । किं याचितं निम्नगया नित्यं मत्समक-
 षया । दास्यामि याचितं येन लोकानां भवमोक्षणम् । इत्थे वं
 कृपया देवो निश्चित्य मनसा स्वयम् । गण्डकीमगमन्मातः ।
 नृणु देवि वचो मम । शालग्रामशिलारूपो तव गर्भगतः सदा ।
 स्थास्यामि तव पुत्रत्वे भक्तानुग्रहकारणात् । मत्कान्निध्या-
 त्तदानीं त्वमतिश्रेष्ठा भविष्यसि । दर्शनात् स्पर्शनात् स्नानात्
 पानाच्चैवावगाहनात् । हरिष्यसि महापापं बाह्मनकायः
 सम्भवम् । एवं दत्त्वा वरान् देव्यै तत्रैवान्तरधीयत । प्राति-
 तिष्ठामि चेत्रेऽस्मिन् शालग्रामः सलान्धनः । अहश्च भगवान्
 विष्णुभक्तेच्छामात्रविग्रहः ॥ वराहपुराणे च ॥ वराह उवाच ॥
 नृणु तत्त्वेन मे देवि ! यन्मां त्वं परिपृच्छसि । कथयिष्यामि
 तं गुह्यं शालग्राममिति स्मृतमिति धरणिं प्रत्यपक्रम्य
 शालग्रामतीर्थस्य तत्र विषयाणां गण्डक्यादिगदीनां सोमेशादि-
 लिङ्गानाञ्च प्रशंसामुक्ता । सालङ्कायनकोऽप्याशु चेत्रे तस्मिन्
 परे मम । शालग्रामे महातीर्थे आस्थितः परमं तपः ॥ इति ।
 विष्णुभर्मात्तरादौ तु ॥ सालङ्कायनको नाम देवेश !
 भगवान् मुनिः । किं प्रकारेण तपः कुर्वन् तव चेत्रे विमुक्तिदे ।
 इति पुनर्धरणा पृष्टो वराह उवाच ॥ अथ दीर्घेण कालेन क
 ऋषिः संश्रितव्रतः । तप्यमानो यथान्यायं ददर्श शालमुत्तमम् ।
 अभिन्नमतुलच्छायं विशालं पुष्पितं तथा । ऋषिः क्षीयः परि-
 खान्तः सालङ्कायनकोऽद्भुतम् । पश्यते च पुनः प्रभवं यथान्यायं
 अभदर्शनम् । ततो दृष्ट्वा महाभावं परिश्रान्तो यदा मुक्ति-

विनामं कुर्वते तत्र द्रष्टुकामोऽथ मां तदा । शालस्थ तस्य
पूर्वेण स्थितः पञ्चामुखो मुनिः । नानापापविमूढात्मा मत्तो
द्रष्टुं न मामभूत् । ततः पूर्वेण पार्श्वेन तस्य शालस्थ सुन्दरि ।।
वैशाखमासद्वादश्यां महर्गनमुपागतः । दृष्ट्वा मां तत्र स मुनि-
स्तपस्वी संशितव्रतः । तुष्टाव वैदिकैः सूक्तैः प्रशस्य च पुनः
पुनः । ततोऽहं स्तूयमानो वै सूक्तमुख्येन सुन्दरि ।। प्रातश्च
शैलरूपेण गण्डकीर्मतिपुण्यदाम् । इत्यादिप्रमाणात् शाल-
ग्रामशब्दी दन्त्वादिस्तालव्यादिषेति श्रेयम् ॥

अथ शालग्रामशिला ॥ ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिष्वष्टे कनविंश-
त्यध्याये ॥ ब्रह्मश्च शैलरूपेण गण्डकीतीरसन्निधौ । अधिष्ठानं
करिष्यामि भारते तव सुव्रत ! । वज्रकीटाश्च कृत्यो वज्रदर्द्राश्च
तत्र वै । तच्छिलाकुहरे चक्रं करिष्यन्ति मदीयकम् ॥

इति शिलाचक्रोत्पत्तिप्रकारः ॥

गौतमीये ॥ बहुभिर्जन्मभिः पुण्यैर्यदि कृष्णशिलां लभेत् ।
गोपदेन च चिह्नेन जनुस्तेन समाप्यते ॥ कृष्णशिलेति
शालग्रामशिलोपलक्षणम् ॥ नहान्तस्तु कृष्णमूर्तिशालग्राममा-
नस्वानुयोगलब्धैः फलमितदित्याहुस्तत्र मनोरमम् । शालग्रामा-
न्तरस्यानुद्योगलामे फलान्तरादर्शनात् सर्वत्रैवैतत् फलम् ।
लभेदित्वनेनानुद्योग इति लब्धम् । इत्यनुद्योगेन चक्रलाम-
फलम् ॥ स्कन्दपुराणे ॥ सिन्धु कृष्णा पाण्डुरा च पीता नीला
तथैव च । रक्ता कृष्णा च चक्रा च महासूला त्वलाञ्छिता ।
कपिला कर्पूरा भस्मा बहुचक्रैकचक्रिका । वृहन्मुखी वृहच्चक्रा
लम्बचक्रधरा पुनः । बहुचक्राववा काचिद्भस्मचक्रा त्वधोमुखी ।
आसां वर्णादिभेदेन गुणदोषावपि तत्रैव ॥ सिन्धु सिद्धिकरी
देवी कृष्णा कौर्त्तिं ददाति च । पाण्डुरा पापदहनी पीता पुण्य-
फलप्रदा । नीला सन्दिगते सञ्जीं रक्ता रोगप्रदायिनी । कृष्णा

सोद्देगदा नित्यं वक्रा दारिद्र्यदायिका । स्थूला निहन्ति
 चैवायुर्निष्फला स्वादलाञ्छिता । कपिला कर्बुरा भग्ना भग्न-
 चक्रैकचक्रिका । दृढन्मुखी दृढश्चक्रा लग्नचक्राय वा पुनः ।
 बहुचक्राय वा या स्याद्लग्नचक्रा त्वधीमुखी । पूजयेद् यः प्रमा-
 देन दुःखमेव लभेत्तु सः ॥ प्रकृतिखण्डे ॥ छत्राकारे भवेद्राज्यं
 वर्तुले च महाश्रियः । दुःखश्च शकटाकारे शूलाग्रे मरणं भ्रुवम् ।
 विकृतास्ये च दारिद्र्यं पिङ्गले हानिरेव च । लग्नचक्रे भवे-
 द्वाधिर्विदौर्णे मरणं भ्रुवम् ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ त्रिकोणा विषमा
 चैव छिद्रा भग्ना तथैव च । अर्धचन्द्राकृतिर्या तु पूजार्हा न
 भवेत् प्रिये ! । फलं नोत्पद्यते तत्र पूजितायां कदाचन । चक्र-
 मन्त्रेण सा पूज्या कृष्णमन्त्रेण वा पुनः ॥ अग्निपुराणेऽपि ॥
 तथा व्यालमुखी भग्ना विषमा बहुचक्रिका । विकारावर्तना-
 भिर्या नारसिंही च वा शिला । कपिला विभ्रमावर्त्ता रेखा-
 वर्त्ता तथैव च । दुःखदा सा तु विज्ञेया दुःखदा न कदाचन ।
 शिन्धा श्यामा तथा युक्ता अमया समचक्रिका । योनिमूर्त्ति-
 रनन्ताख्या गम्भीरा सम्पुटा तथा । सूक्ष्ममूर्त्तिरमूर्त्तिश्च
 सन्ध्या सा सिद्धिदायिका । धात्रीफलप्रमाणा या करेणोभय-
 सम्पुटा । पूजनीया प्रयत्नेन शिला चैतादृशी शुभा । पूजया
 फलमाप्नोति इह लोके परत्र च ॥ इति । चक्रशुभाशुभफलम् ॥
 यत्तु ब्रह्मपुराणम् ॥ खण्डितं स्फुटितं भग्नं पार्श्वं भिन्नं विभेदि-
 तम् । शालग्रामशिलाभूतं किञ्चिद्दोषावहं न हि ॥ इति वचनं
 तत् स्तौयेष्टचक्रस्तुतिपरम् । अतएव स्कन्दपुराणे ॥ खण्डितं
 स्फुटितं लग्नं शालग्रामे न दोषदम् । इष्टा तु यस्य या मूर्त्तिः
 स तां यत्नेन पूजयेत् ॥ इति रुद्रवाक्यम् ॥ दोषाद्येते सकामार्थ-
 नविषया इति तु भगवद्भक्तिविलासकृत् वीरमित्रोदयश्च । इष्ट-
 मूर्त्तिपूजायां दोषाभावः । पुनः स्कान्देऽप्युक्तं यथा । चक्रं वा

केवलं तत्र पद्मेन सह संयुतम् । केवला वनमासा वा हरि-
लक्ष्म्या सह स्थितः । मुख्याः स्निग्धादयस्तन्नामुख्या वक्रादय-
स्तथा । मुख्याभावे त्वमुख्यापि पूजनीया सदा बुधैः ॥ इति
शुभलक्षणशिलाभावे निन्द्यलक्षणशिलाग्रहणम् । पञ्चपुराणे
माघमाहात्म्ये । यः पूजयेद्हरिं चक्रे शालग्रामशिलोद्भवे ।
राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवासरम् । यदा नमन्ति वेदान्ता
ब्रह्म निर्गुणमच्युतम् । तत्रसादो भवेन्नृणां शालग्रामशिलार्च-
नात् । अपि पापसमाचाराः कर्मण्यनधिकारिणः । शालग्रा-
मार्चका वैश्या नैव यान्ति यमालयम् । अग्निहोत्रं हुतं तेन
दत्ता पृथ्वी ससागरा । येनार्चितो हरिश्चक्रे शालग्रामशिलो-
द्भवे । विना तीर्थैर्विना दानैर्विना यज्ञैर्विना नतिम् । मुक्तिं
याति नरो वैश्यः शालग्रामशिलार्चनात् ॥ इति शालग्रामपूजा-
फलम् ॥

मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे उपरिभागे प्रथमचरणे द्वादशपटले ॥
गण्डकी द्वादशं यत्र क्रोशमात्रं तपोवनम् । हरिचेतसमं चैव-
मेकेकं पुण्यमुच्यते । जीवन्मृतो भवेत्तस्माच्छक्राद्वितशिलार्च-
नात् ॥ इति शालग्रामदेशफलम् ॥

आदौ सुदर्शनो मूर्तिलक्ष्मीनारायणः परः । द्विचक्रोऽसाव-
च्युतः स्वायत्तुश्चक्रश्चतुर्भुजः । पञ्चचक्रो वासुदेवाश्चतुश्चक्रो जना-
दर्दनः । सुखदा सप्तचक्रा तु द्वादशी चोत्तमा शुभा । एकादशे-
ऽनिरुद्धः स्याद्द्वादशी चार्क उच्यते । अत ऊर्ध्वमनन्तस्तु द्विचक्रे
पार्वती स्मृता । त्रिचक्रोऽग्निः समाख्यातः चतुश्चक्रश्चतुर्मुखः ।
पञ्चचक्रो महादेवः षट्चक्रे च षडाननः ॥ तथा ॥ मण्डलां यं
समुद्भूता देवी षोडशसम्भवा । पश्चिमादिक्रमेणैव यावदमुवन-
पर्वतम् । प्रद्युम्नं वामनञ्चैव वराहं पुरुषोत्तमम् । नारायणश्च
कृहरिमनस्स जनादर्दनम् । वासुदेवं तथा मत्स्यं कूर्मं कौडश्च

कल्किनम् । विश्वकेशं हयग्रीवं श्रीकरं हरिहरं तथा ॥
लङ्घोन्नारायणश्चैव सर्वक्षेत्रसमुद्भवम् । सर्वं सर्वेषु क्षेत्रेषु युग-
स्यान्ते महेश्वरि ! ॥ इति शालग्रामोत्पत्तिस्थाननिर्णयः ॥

स्कन्दपुराणे ॥ स्नेच्छदेशे शुचौ वापि चक्राङ्गो यत्र तिष्ठति ।
योजनानि तथा त्रीणि मम क्षेत्रं वसुधरे ! । तन्मध्ये स्त्रियते
यस्तु पूजकः सुसमाहितः । शतबाधाविनिर्मुक्तः पुनः सोऽपि न
जायते । चक्राङ्ग इत्युपादानात् द्वारकाशिलाया अप्येतत्
फलमविशेषादिति चक्रसन्निधिमरणफलम् । तथा च चक्राङ्गि-
तस्य सान्निध्ये यत्कर्म क्रियते नरैः । स्नानं दानं तपो होमः
सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ इति चक्रनिकटे कर्ममात्रफलम् ॥

तथा । संवत्सरन्तु यत्पापं मनसा कर्मणा कृतम् । तत्सर्वं
नश्यते पुंसां सकृच्चक्राङ्गदानतः ॥ इति सकृच्चक्राङ्गदानफलम् ॥

ब्रह्मपुराणे ॥ दीर्घा काञ्चनवर्णा या विन्दुत्रयविभूषिता ।
मत्स्याख्या सा शिला प्रोक्ता भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ १ ॥ तथा ॥
मत्स्यरूपन्तु देवेश दीर्घाकारन्तु यद्भवेत् । विन्दुत्रयसमायुक्तं
कांक्षवर्णं सुशोभनम् ॥ २ ॥ वीरमित्रोदये हेमाद्रिधृतपद्म-
पुराणे ॥ त्रयो मत्स्यादयः श्यामा द्विचक्राः स्वाङ्गसंयुताः । तेषां
सन्दर्शनादेव सर्वकाममवाप्नुयात् । मत्स्यरूपन्तु देवस्य दीर्घा-
कारं सुपूजितम् । विन्दुत्रयसमायुक्तं काञ्चवर्णं सुशोभनम् ॥
३ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ दीर्घा द्वारयुतं त्रेधा द्वारमध्ये च चक्र-
युक् । चक्रमेकं पुच्छभागे दक्षिणे शकटाकृति । वामे प्रदृश्यते
रेखा मत्स्यमूर्तिः शुभप्रदा ॥ ४ ॥ पुराणसंग्रहे ॥ विन्दुत्रयसमा-
युक्तं चक्राङ्गशङ्खलाञ्जितम् । दीर्घं दक्षिणमास्यञ्च मत्स्यचक्रं
समौपयम् ॥ ५ ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ मत्स्याकृतिर्भवेन्मत्स्यमूर्द्धि
चित्रं सदीर्घकम् ॥ इति मत्स्यचक्रम् ॥ ६ ॥

कूर्मं कूर्माकृतिशिलापूर्वभागोन्नतं यदि ॥ १ ॥ ब्रह्मपुराणे ॥

कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्त्तपूरितः । हरितं वर्णमाधत्त
कौस्तुभेन च चिह्नितः ॥२॥ पद्मपुराणे ॥ कूर्माकारा च चक्राङ्गा
शिला कूर्मः प्रकीर्तितः ॥३॥ ब्रह्मपुराणे ॥ तत्तल्लक्षणसंयुक्तं भानो-
र्बलयपञ्चकम् । कूर्मचक्रमिदं प्रोक्तं दुर्लभं सर्वकामदम् ॥ ४ ॥
ब्रह्माण्डपुराणे तु विशेषः । चतुर्द्धा कूर्ममूर्तिः स्यात् पार्श्व-
भागे खुरान्विता । विख्याता दुर्लभा सर्वमनोरथफलप्रदा ।
विन्दुत्रयान्विता शङ्खचक्रध्वजयुतापि वा । विन्दुत्रयान्विता
सौवर्णविन्दुत्रययुक्ता यत्र कुत्रापि विन्दवः सौवर्णा त्रे या इति
वीरमित्रोदयः ॥ दीर्घा दक्षिणवामास्या भानोर्बलयपञ्चकैः ।
भूषिता कूर्ममूर्तिः स्याद्दुर्लभा सर्वकामदा । वृत्तोपेता कूर्म-
मूर्तिः कनकच्छविसंयुता । स्रग्हीपुष्पाकृतिर्वापि चक्रस्योभय-
पार्श्वतः । कूर्ममूर्तिः खगेशानि ! सर्वकामफलप्रदा ॥ २ ॥
वर्तुला सुबलाकारा दीर्घद्वारा तु वैश्यप ! । नाभिचक्रयुता
ताभ्यां कूर्माकारा तु पार्श्वतः । तथा चास्यासनावास्या उन्नता
नोललोहिता । कूर्ममूर्तिरिति ख्याता पुत्रपौत्रादिवृद्धिदा ।
नाभिचक्रयुतेत्यत्र चक्रद्वयमेवानुसन्धेयम् । द्विचक्राः स्वाङ्ग-
संयुता इति पूर्वोदाहृतपद्मपुराणवचनात् ॥ १२ ॥ इति कूर्म-
चक्रम् ॥

ब्रह्मपुराणे ॥ वराहः शक्तिलिङ्गस्तु चक्रे च विषमे स्थिते ।
इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । तस्य सम्युज्जना-
द्देही प्राप्नोति मनसेषितम् ॥ १ ॥ वराहाकृतिराभग्नश्चक्ररेखा-
खलङ्कृतः । वराह इति स प्रोक्तो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः । पद्म-
पुराणे तु वराहः सोऽपि विज्ञेय इति प्रथमचरणे पाठः ॥ २ ॥
वराहमूर्तिर्द्विविधा भिन्नलक्षणयोगतः । दक्षपार्श्वगते चक्रे
समचक्रप्रदेशतः । वतमालान्वितो लक्ष्म्यवराहः परिकीर्तितः ॥
३ ॥ इति वराहलक्षणम् ॥

अतीवविक्रतास्यश्च द्विचक्रं विकटं तथा । नरसिंहाभिधं
 ज्ञेयं सद्यो वैराग्यदायकम् ॥ १ ॥ मात्स्ये ॥ यस्य दीर्घमुखं
 पूर्वं कश्चितैर्लक्ष्यैर्युतम् । रेखाश्च पुष्कराकारा नरसिंहो मतो हि
 सः ॥ २ ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ नरसिंहस्त्रिविन्दुः स्वात् कपिलः पञ्च-
 विन्दुकः । ब्रह्मचर्येण पूज्यः स्वादन्यथा सर्वविघ्नदः ॥ ३ ॥ क-
 पिलो नरसिंहस्तु पृथुचक्रः सुशोभनः । ब्रह्मचर्येण पूज्योऽ-
 सावन्मया विघ्नदो भवेत् ॥ ४ ॥ स्थूलचक्रद्वयं मध्ये गुडलाक्षा-
 सुवर्षकः । हारोपरि तथा रेखा पुष्टाकारा सुशोभना । स्फुटितं
 विषमं चक्रं नारसिंहस्तु कापिलम् । सम्पूज्य मुक्तिमाप्नोति
 संग्रामे विजयी भवेत् ॥ पद्मपुराणे ॥ नृसिंहः कपिलो ज्ञेयः
 स्थूलचक्रश्च दंष्ट्रया । त्रिविन्दुः पञ्चविन्दुर्वा ब्रह्मचर्येण पूजितः ।
 ददाति वाञ्छितफलमघौघञ्चाशु नश्यति । अन्यथा जायते
 क्लेशो नात्र कार्या विचारणा ॥ अग्निपुराणे ॥ नृसिंहः स्थूलवक्रः
 स्वात् कपिलः पञ्चविन्दुकः ॥ वीरमित्रोदयधृतवैश्वानरसंहि-
 तायाम् । कपिलो नरसिंहस्तु पृथुचक्रः सुशोभनः । ब्रह्मचर्या-
 धिकारोऽत्र नान्यथा पूजनं भवेत् ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ विततास्थं
 रामचक्रं वर्तुलं कपिलप्रभम् । नरसिंहं गृहस्थानामिष्टदं
 विन्दुभिर्युतम् ॥ इति कपिलनृसिंहलक्षणम् ॥

प्रकृतिखण्डे ॥ द्विचक्रं विक्रतास्यश्च वनमालाविभूषितम् ।
 लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेयं गृहिणां सुखदं सदा ॥ १ ॥ वीरमित्रोद-
 यधृतपुराणसंग्रहे ॥ वामपार्श्वस्थिते चक्रे कृष्णवर्णः सविन्दुकः ।
 लक्ष्मीनृसिंहो विख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः । समे चक्रे इति
 ब्रह्मपुराणे पाठः ॥ २ ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ नरसिंहस्त्रिविन्दुः स्वात्
 कपिलः पञ्चविन्दुकः । वामान्निते पुष्कले तु लक्ष्मीनरहरिः
 स्मृतः ॥ ३ ॥ इति लक्ष्मीनृसिंहलक्षणम् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ विदारणाभिधानः स्वात् नृसिंहो दीर्घ-

कन्दरः । अन्तश्चक्रं बहुद्वारं दक्षिणोन्नतमस्तकम् । विदारण-
मिति ख्यातं दंष्ट्राभ्यामुपशोभितम् । ब्रह्मचर्याविरोधेन नर-
सिंहोऽर्चितो यदि । व्यादिशेत्तु भयं तस्य वङ्किना दह्यते गृहम् ।
अत्रापि चक्रद्वयमेव यत्र कुत्राप्यनुक्तस्थले चक्रद्वयमेव ज्ञेय-
मिति सामान्येनालोकनादिति वीरमित्रोदयः । इति योग-
नृसिंहलक्षणमिति तेनोक्तम् । वस्तुतो विदारनृसिंहलक्षणमिदं
विदारणाभिधानः स्यादित्युक्तत्वादिति ॥

सप्तचक्रं बहुमुखं समन्तात् स्वर्णभूषितम् । सर्वतो मुखना-
मानं स्वर्णभं वर्णतो यदि ॥१॥ मम चक्रः समाख्यातो नृसिंहः
सर्वतो हरिरित्यत्रापि ॥ इति सर्वतोमुखनृसिंहलक्षणम् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ बहुचक्रं बहुद्वारं बहुवर्णं महोदरम् ।
पातालनरसिंहाख्यं भिक्षूणाममृतप्रदम् ॥ तथा ॥ तृतीय-
चक्रादारभ्य पार्श्वतो दशचक्रकः । स पूर्वोक्तविहीनश्च बहु-
रूपधरो भवेत् ॥ पातालनरसिंहो वा बहुरूपधरोऽपि वा ॥
इति पातालनृसिंहलक्षणम् ॥

तत्रैव ॥ अत्युच्चचक्रं मध्यस्थं मम भावं महोदरम् ।
आकाशनरसिंहाख्यं वनवासिभिरर्चितम् ॥ इत्याकाशनृसिंह-
लक्षणम् ।

बहुच्छिद्रं भोमवक्त्रं सुवर्णकनकान्वितम् । चक्रन्तु राक्षसं
प्रेयं नृसिंहं गृहदायकम् ॥ इति राक्षसनृसिंहलक्षणम् ॥

द्विचक्रं द्विमुखं स्थूलं द्वारद्वोर्द्वैकतं शिरः । दारिद्र्याफ-
सदं प्रेयं तच्च जिह्वानृसिंहकम् ॥ इति जिह्वानृसिंहलक्षणम् ॥

पुरः पार्श्वं च पृष्ठे च त्रिचक्रेणोपशोभितम् । अधोमुख-
मिति ख्यातमर्चकानां विमुक्तिदम् । अत्र चक्रद्वयमेकं पुरः
एकं पार्श्वं एकं पृष्ठे ॥ इति अधोमुखनृसिंहलक्षणम् ॥

वीरमित्रोदये ॥ अधोमुखनृसिंहश्च शिशुमारस्तथैव च ।

द्विविक्तमो मत्स्वन्नूर्तिस्त्रिचक्रा परिकीर्त्तिता इति ॥ ब्रह्मा-
ण्डपुराणे । सूक्ष्मरन्ध्रं द्विचक्रञ्च वनमालाविभूषितम् ।
तज्ज्वालानरसिंहाख्यं नृणां सीसारमोचनम् ॥ इति क्वांसा-
ष्टसिंहलक्षणमिति नृसिंहभेदाः ॥ ८ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ कन्दम्बकुसुमाकारौ रेखापञ्चकभूषितः ।
वर्तुलयातिङ्गस्वञ्च वामनः परिकीर्त्तितः ॥ १ ॥ अथवापि ॥
वामनाख्यो भवेद्देवो ज्ञेयो यः स्यान्महाद्युतिः । ऊर्ध्वचक्रस्व-
ध्वजः सोऽभीष्टार्थप्रदोऽर्चितः ॥ २ ॥ वर्तुलाङ्गस्त्रित्तस्तु च-
ह्नीपुष्पाकृतिर्भवेत् । केशराभस्तु वै तार्क्ष्य ! दृश्यते चक्रपाञ्चतः ।
वामनी गृहिणां श्रेष्ठः सुखसौभाग्यदायकः । गृहपुत्रार्थ-
द्विजं दत्त्वा मन्दिशति ध्रुवम् । मध्यचक्रं नाभिङ्गस्वमतिस्त्रिध्वजं
कामदम् । स्पष्टचक्रं वामनञ्च नृणामीप्सितदायकम् ॥ अतसी-
कुसुमप्रख्यं किञ्चिदुच्चतमस्तकम् । तद्वामनं कामदं स्यात्
किञ्चिदक्षयचक्रकम् ॥ वर्तुलं नीलमेघाभं वनमालासमन्वितम् ।
सूक्ष्मरन्ध्रं वृहन्नूर्तिं वामनं भुवि दुर्लभम् ॥ ३ ॥ प्रकृतिसंख्ये ॥
अतिचुद्रं द्विचक्रञ्च नवीननीरदोपमम् । दधिवामनाभिर्ध-
नैर्यं गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ॥ ४ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ अतसौपुष्प-
सङ्काशो विन्दुना परिशोभितः । यो वामनाभिधो देवः स्वेद-
विन्दुयुतो मुखे । दधिवामनसंज्ञः स्यान्नधान्यसुखप्रदः ॥
मत्स्यसूक्ते ॥ ओकरं श्रोफलाकारं वामनं वदरस्य च ।
बीजेन सदृशं यद्वा फलेन दधिवामनम् ॥ इति वामनलक्षण-
मिति वामनभेदाः ॥ ८ ॥ ५ ॥

पीतः परशुकीदण्डलाङ्गलेन सुलक्षितः । रामो रामश्च
रामश्च त्रयो मृत्युहरः क्रमात् ॥ १ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥
वामदम्यस्तु भगवान् द्विविधः परिकीर्त्तितः । तच्चिन्नूर्ति-
हलोपेतं दीर्घाकारं वृहद्वि यत् । इति भागवतं चक्रं पर-

शक्तिकेन वा । वामे वा दक्षिणे वापि चक्रभागे भवेद्विदुः ।
पृष्ठे वा पार्श्वभागे वा रेखा दंष्ट्राकृतिर्भवेत् । जामदग्न्यस्तु
भगवान् शान्ताख्यः शान्तिदोऽर्चितः ॥ २ ॥ ६ ॥ इति परश-
रामलक्षणम् ॥ ६ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ रामचन्द्रस्तथा स्निग्धो दूर्वाभश्चक्रशोभनः ।
पृष्ठे दण्डस्तथा पार्श्वे रेखाद्वयेन संयुतः ॥ मरस्यसूक्ते ॥
श्यामं दूर्वादलाकारं रामं तदपि कीर्तितम् ॥ १ ॥ प्रकृति-
स्थले ॥ मध्यमं वर्तुलाकारं द्विचक्रवाणविश्रुतम् । रणरासा-
भिर्भ्रं ज्ञेयं शरतूणसमन्वितम् ॥ इति रणरामलक्षणम् ॥ २ ॥

मध्यमं वर्तुलाकारं द्विचक्रं वाणविश्रुतम् । सप्तचक्रश्च कृतश्च
शरतूणसमन्वितम् । राजराजेश्वरं ज्ञेयं राज्यसम्पत्प्रदायकम् ॥
इति राजराजेश्वरचक्रलक्षणम् ॥ ३ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ एकस्मिन्नेव वदने चतुश्चक्रोऽतिविश्रुतः ।
शामोन्नतो लसच्छत्रध्वजचामरसंयुतः । वनमालाधरो देवः
सीतारामः प्रकीर्तितः । सर्वत्र विजयप्रद इति पाठान्तरम् ॥ १ ॥
हारयोर्वातु चक्रौ वा वामतश्चैकचक्रवान् । वाणरूपी वरो रामः
सीतारामः प्रकीर्तितः । सर्वसौभाग्यदयश्चक्रः सर्वत्र विजय-
प्रदः ॥ २ ॥ इति सीतारामलक्षणम् ॥ ४ ॥

कोदण्डि कुक्कुटाण्डाभं श्यामलं पृष्ठसुव्रतम् । रेखाद्वय-
समीपितं हारयोश्च खगेश्वरः । धनुराकृतिका रेखा दृश्यते
पार्श्वतोऽपि वा । भवेद्रामो दशकण्ठकुलान्तक इतीरितः ॥
इति दशकण्ठकुलान्तकरामलक्षणम् ॥ ५ ॥

वाणरूपी च चापाढः कुण्डलो सक्समाहितः । सुख-
केशरचक्राण्यो वीररामः श्रिया हरः ॥ इति वीरराम-
लक्षणम् ॥ ६ ॥

द्विष्यवाद्येन संयुक्तश्चापकृपासंयुतः । करालवदनोरली

विन्दुयुक् चक्रशोभितः ॥ स स्याद्विजयरामाख्यः केशरोपित-
चक्रकः ॥ इति विजयरामलक्षणम् ॥ ७ ॥

एकचक्रस्तु वदने कृष्णवर्णः सुशोभनः । सा राममूर्तिर्वि-
ज्ञेया पूजकस्य कवित्वदा ॥ इति कवित्वदायरामलक्षणम् ॥ ८ ॥

मूर्द्धि जानुधनुर्वाणः पार्श्वे खुरयुतस्तथा । दुष्टराम इति
ख्यातो नौलाम्बुदसमप्रभः ॥ इति दुष्टरामलक्षणम् ॥ ९ ॥

एतानि ब्रह्माण्डपुराणीयानीति वीरमित्रोदयः ॥ प्रकृति-
खण्डे । द्वे चक्रे एकलम्ने च पृष्ठदेशेऽतिपुष्कलम् । सङ्कर्षणन्तु
विज्ञेयं सुखदं गृहिणां सदा ॥ १ ॥ पद्मपुराणे ॥ बलभद्रशिला
ज्ञेया सप्तचक्राङ्किता खग ! । पूजितस्तुष्यते देवः पुत्रपौत्रप्रदो
भवेत् ॥ २ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे । पृष्ठभागे पञ्चरेखा चापवाणौ च
पार्श्वयोः । बलरामः स विज्ञेयो पुत्रदायी न संशयः ॥ ३ ॥ द्वे
चक्रे अग्रलग्ने तु पूर्वभागस्य पुष्कलः । स सङ्कर्षणाख्यो विज्ञेयो
रक्ताभश्चातिशोभनः ॥ इति सङ्कर्षणलक्षणम् ॥ १० ॥

तत्रैव ॥ अतिगङ्गरसंयुक्तं चक्रहीनं यथा भवेत् । प्रवीणो
बुद्धसंघः स्यात् ददाति परमं पदम् ॥ इति ब्रह्ममूर्तिलक्षण-
म् ॥ ११ ॥

अलिवर्णं सूक्ष्मबीजं षट्चक्रं सुस्विरासनम् । कृपाणाकृतिका
रेखा द्वारस्योपरि पृष्ठके । स्नेच्छनाशी भवेत् कल्किः कलि-
कल्याणनाशकः ॥ १ ॥ मत्स्यसूक्ते ॥ कल्किनन्तु हयाकारं बि-
चक्रेणैव लाञ्छितम् ॥ २ ॥ इति कल्किमूर्तिलक्षणम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मपुराणे ॥ प्रदक्षिणावर्त्तकृता वनमालाविभूषिता । या
शिला कृष्णसंज्ञा सा धनधान्यसुखप्रदा ॥ १ ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ।
सप्तचक्रे द्वारदेशे कृष्णवर्णः सुशोभनः । सा कृष्णमूर्तिर्विज्ञेया
पूजिता सौख्यदायिनी ॥ २ ॥ कृष्णपीतः कृशतनुं विभत् पार्श्वे
खविन्दुयुक् । द्वारतुल्यो भवेद्वाभिः कूर्पाकारस्तु पृष्ठतः । कृष्णो

स्तार्क्ष्यं । सर्वेषां पापनाशनः । पीतः पीतचिह्नयुक्तः । चिह्नश्चात्र
पीताम्बरविन्दुरेखादि ज्ञेयमिति वीरमितोदये ॥३॥ काम-
मूर्तिस्तु कृष्णाभा निम्नाऽधस्तात् सविन्दुकः । स बालकृष्णो
विज्ञेयो दीर्घास्त्रः पुत्रभाग्यदः ॥ ४ ॥ कृष्णोऽतिकृष्णो न स्थूल-
श्चक्राभ्यामुपशोभितः । वनमालायुतः पृष्ठे श्रीवत्सशुभलाञ्छनः ।
दण्डशुद्धयुतः पार्श्वे वरात्मा सर्वतोमुखः । स गोपाल इति
प्रोक्तो भूधान्यादिधनप्रदः ॥ इति गोपालमूर्तिलक्षणम् ॥५॥

यो गोपालः पार्श्वभागे दरपद्मविकाशिभाक् । स स्यान्म-
दनगोपालो मालाकुण्डलभूषितः । पुत्रपौत्रधनैश्चर्य्यसर्वलो-
कैकवश्वदः । इति मदनगोपालमूर्तिलक्षणम् ॥६॥

अत्र यत्र मूर्तिभेदे चक्रादि नोक्तं तत्र तत्प्रकृतिभूतल-
क्षणोक्तं सामान्यं ग्राह्यमिति वीरमितोदये ॥ दीर्घाकारः
कृष्णवर्णः सार्धचन्द्रनिभाननः । स स्यात् सन्तानगोपालः
पुत्रपौत्रादिदृष्टिदः ॥ इति सन्तानगोपाललक्षणम् ॥ ७ ॥

वर्तुलो मस्तके निम्नः पार्श्वे विततविन्दवः । गोवर्धनाख्यो
गोपालो दीर्घा रेखा तु दक्षिणे । सर्वकल्मषनाशी स्यान्नोधान्या-
दिधनप्रदः ॥ इति गोवर्धनगोपाललक्षणम् ॥ ८ ॥

धर्मसंहितायाम् ॥ कुक्कुटाण्डसमोपेतः श्रीधरो वन-
मालया । लाङ्गलं वेणुचिह्नञ्च कुलञ्च परिवेष्टितम् । लक्ष्मी-
गोपालकः स्यातो दुर्लभो भुवनत्रये । पुत्रदारादिसम्पत्ति-
मुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ इति लक्ष्मीगोपाललक्षणम् ॥ ९ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ रेखा सुवर्णवर्णा हि विन्दुत्रयविभूषितः ।
कालीयमर्दनः साक्षात् सर्वशत्रुनिकृन्तनः । सव्यापसव्य-
रेखाभ्यां भूषितः सूक्ष्मवक्त्रकः । पार्श्वस्थूलयुतो देवो धनपद्म-
युतः शुभः ॥ इति कालीयमर्दनलक्षणम् ॥१०॥

असिवर्णश्चलः स्थूलश्चक्रभागोऽतिशोभनः । वनमालापरिवृतः

पृष्ठे श्रीवक्त्रलाञ्छनः ॥ स्वमन्तहारी विज्ञेयः पुत्रकीर्तिविव-
र्द्धनः ॥ इति स्वमन्तहारिलक्षणम् ॥ ११ ॥

चाणूरमर्दनलक्षणम् ॥ रक्तविन्दुद्वययुतः श्यामो दन्तिभृतो-
पमः । रेखा दक्षिणतो वामे मुष्टिवद्विन्दुयुक् । चाणूर-
मर्दनाख्यः स्यात् सर्वशत्रुनिहन्तनः । इति चाणूरमर्दन
लक्षणम् ॥ १२ ॥

अथ कंसमर्दनलक्षणम् ॥ पूर्वभागैकवर्णेन पार्श्ववर्णेन वा
भवेत् । कंसमर्द्दी भवेत् कृष्णो नौलाम्बुदनिभः शुभः ॥ इति
कृष्णमूर्तिभेदाः ॥ १३ ॥

पद्मत्रय्याण्डपुराणयोः । सौभाग्यं केशवो दद्यात् चतु-
ष्कोणे भवेत् समः ॥ वैश्वानरसंहितायां ॥ नाभ्यधस्तु भवेत्
शङ्खकन्तु तदनन्तरम् । केशवः स तु विज्ञेयः सर्वकामफल-
प्रदः । इति केशवलक्षणम् ॥ १४ ॥

पद्मपुराणे ॥ हयग्रीवोऽङ्गुशाकारो रेखा चक्रसमीपना ।
बहुविन्दुसमायुक्तं पृष्ठे नीरदनीलकम् । हयग्रीवो हयाकार
इति ब्रह्माण्डपुराणे पाठः । पृष्ठे श्यामीसरूपकमिति वीर-
मित्रोदये पाठात्तरम् ॥ अन्यत्र च ॥ हयग्रीवोऽङ्गुशाकारे रेखाः
पञ्च भवन्ति हि । बहुविन्दुसमाकीर्णे दृश्यन्ते नीलरूपकाः ॥
अम्बिपुराणे ॥ हयग्रीवस्य स ज्ञेयो योऽङ्गुशप्रतिरूपकः ।
चक्रध्वजसमायुक्तः पूजितः सौख्यदायकः ॥ हयग्रीवा यथा
लम्बा रेखाङ्गा या शिखा भवेत् । तथा सौम्यो हयग्रीवः पूजितो
ज्ञानदो भवेत् ॥ पुराणसंग्रहे ॥ हयग्रीवोऽपि भगवान् रक्त-
पीतादिभिः त्रितः । अङ्गुशाकृतिकस्तार्क्ष्यं ! चक्रद्वयससन्वितः ।
पद्माकृतिस्तथा पार्श्वे कुण्डलं मणिरिव वा । सुखदो मोक्षदो
नृणां भोगदो विनतासुतः ॥ इति हयग्रीवलक्षणम् ॥

पद्मपुराणे ॥ हयग्रीवा यथा लम्बा रेखाङ्गा या शिखाऽ-

भवेत् । तथासौ स्वाद्ययग्रीवः पूजितो ज्ञानदो भवेत् ॥
अन्यथापि । अज्ञाकृति सुखं यस्य साक्षमालं शिरस्तथा ।
पञ्चाकृतिर्भवेदापि ह्ययग्रीवो त्वसौ मतः ॥ मत्स्यसूक्तं
द्वादशपटले ॥ ह्ययग्रीवं चक्रचिह्नं वामोक्तकपिञ्जलम् ।
श्यामं दूर्वादलाकारं रामं तदपि कीर्तितम् ॥ इति ह्ययग्रीव-
लक्षणम् ॥ १५ ॥

अग्निपुराणे ॥ परमेष्ठौ मात्रचक्रं पृष्ठे द्विदश विन्दुवान् ॥
ब्रह्मपुराणे ॥ परमेष्ठौ तु शृङ्गाभः पद्मचक्रसमन्वितः । चिन्ता-
कृतिस्तथा पृष्ठे शृङ्गिरश्चातिपुष्कलम् ॥ तथा । परमेष्ठौ
लोहिताभश्चक्रमेकं तथा युतम् । विष्ण्वाकृतिस्तथा रेखा शृङ्गि-
रश्चातिपुष्कलम् ॥ पुराणसंग्रहे ॥ परमेष्ठौ च शृङ्गाभः पद्म-
चक्रसमन्वितः । चौराकृतिः कृमिमिता पृष्ठे शृङ्गिरचिह्नितः ॥
परमेष्ठौ च शृङ्गाभश्चक्रपद्मसमन्वितः । स वर्तुलस्तथा पीतः
पृष्ठे च शृङ्गिरं ध्रुवम् ॥ इति पाठान्तरम् ॥ वैष्णवरसंहि-
तायाम् ॥ परमेष्ठौ तु रक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वितः । द्विधाकृति-
स्तथा पृष्ठे शृङ्गिरश्चापि वर्तुलम् । पीतवर्णयुतो वापि भुक्ति-
सुक्तिवरप्रदः ॥ इति परमेष्ठिलक्षणम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मपुराणे ॥ हिरण्यगर्भदेवश्च मध्यपिङ्गलविग्रहम् । ईश-
होर्ध्वं मनोव्रजं चिन्मं संकलकामदम् ॥ तथा । चन्द्रा-
कृति हिरण्णाख्यं रश्मिजालं विनिर्दिशेत् । सुवर्चरैश्चावकुलं
स्फाटिकद्युतिशोभितम् ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ हिरण्यगर्भो भगवान्
परितो भुवि दुर्लभः । अन्तर्ध्वनिसमायुक्तं कृष्णवर्णं सुवर्तुलम् ॥
वर्तुलान्तु सुवदनं चक्रमध्ये च कोमलम् । औदत्तं कोमला-
कारं लाञ्छनं पृष्ठपार्श्वके ॥ हिरण्यगर्भो विख्यातः पृथुनाभि-
समन्वितः । हिरण्येन विमिश्रस्तु औप्रदः कुलवर्धनः ॥
इति हिरण्यगर्भलक्षणम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मपुराणे ॥ चतुर्भुजं चतुश्चक्रं नवमेघसमद्युति । मण्ड-
लाकारचक्रं स्थात् सर्वेषामभयप्रदम् ॥ इति चतुर्भुजल-
क्षणम् ॥ १८ ॥

तथा । गदाधरस्त्रिरेखाभिर्लाञ्छितो मध्यदेशतः । ध्वज-
वज्राङ्गुशैः पीतो वामचक्रः सुवर्तुलः ॥ ब्रह्मवैवर्तं ॥ सुदर्शन-
चैकचक्रं सप्तचक्रं गदाधरम् । द्विचक्रं हयवक्त्राभं हयशीवं
प्रकीर्तितम् ॥ इति गदाधरलक्षणम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मपुराणे ॥ श्यामं नारायणं विद्यान्वाभिचक्रं तथोक्त-
तम् । दीर्घरेखासमोपेतं दक्षिणे शुषिरं पृथु ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥
विरजे सुमुखे चक्रे मध्यवक्त्रस्तु शोभनः । ताडङ्कनानाभरण-
हारकेयूरलाञ्छनः । नारायणः समाख्यातः सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥
मत्स्यसूक्ते द्वादशपटले ॥ नारायणं पार्श्वचक्रे चक्रमेव तु
पुष्कलम् । ऋचोऽत्र वर्जयेन्नन्वी गृहस्यो हि न चार्चयेत् ॥
इति नारायणलक्षणम् ॥ २० ॥

नारायणभेदास्तु ब्रह्मपुराणे ॥ द्वारमेकं चतुश्चक्रं ब्रह्मन्दी-
नान्तु दुर्लभम् । शोभितो वनमालयेति क्वचित् पाठः । लक्ष्मी-
नारायणो नाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ पुराणसंग्रहे ॥ ध्वज-
वज्राङ्गुशं पीनं वामे वक्त्रे तु वर्तुलम् । लक्ष्मीनारायणं देव-
ममीषफलदं विदुः ॥ वामे अधः खण्डे चक्रद्वयोपरि चक्र-
द्वयमिति वीरमित्रोदये । ब्रह्माण्डपुराणे । ध्वजवज्राङ्गुशैः पीतो
वामे चक्रे सुवर्तुलः । लक्ष्मीनारायणो देवस्यतुश्चक्रसमन्वितः ॥
पूजनोयः सदा सङ्घिर्वैष्णवैर्मोक्षमिच्छुभिः ॥ पुनस्तत्रैव ॥ एक-
चक्रस्यतुश्चक्रो वर्तुलः श्यामवर्णकः । ध्वजवज्राङ्गुशीपेतो माला-
युक्तः सविन्दुकः । नातिङ्गस्तो न च स्थूलो लक्ष्मीनारायणः
स्मृतः । तस्य दर्शनमात्रेण स्वाभीष्टफलमाप्नुयात् ॥ चतुश्चक्रः
सूक्ष्मद्वारी वनमालासमन्वितः । लक्ष्मीनारायणः श्रीमान् भुक्ति-

मुक्तिफलप्रदः । वैश्वानरसंहितायान्तु विशेषः । लक्ष्मीनारा-
यणो देवस्त्रिभिश्चक्रैर्व्यवस्थितः । पूजनोयः प्रयत्नेन भुक्तिमुक्ति-
फलप्रदः ॥ ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे जनविंशत्यध्याये ॥ एकहारे
चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननौरदश्यामं लक्ष्मी-
नारायणाभिधम् ॥ मत्स्यसूक्ते द्वादशपटले ॥ विवरैके चतुश्चक्रं
समचक्रेण चिह्नितम् । लक्ष्मीनारायणो देवश्चतुर्वर्गप्रदायकः ॥
इति अपरं लक्ष्मीनारायणलक्षणम् ॥ २१ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ नरनारायणो देवः शोणचक्रः सुशोभनः ।
तमालदलसङ्काशः स्वर्णपङ्कविलेपनः ॥ इति नरनारायण-
लक्षणम् ॥ २२ ॥

तत्रैव ॥ सुषलायुधमालाभिः शङ्खचक्रगदान्वितः । रूपि-
नारायणो देवो सुखोरोऽभिमुखं धनुः ॥ इति रूपिनारा-
यणलक्षणम् ॥ २३ ॥

वैश्वानरसंहितायाम् ॥ माधवो मधुवर्णाभो गदाकम्बुवि-
लक्षितः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ मधुवर्णो मध्यचक्रः क्षिप्रसूक्ष्मतनु-
स्तथा । माधवः स तु विघ्नेयो भक्तानां मोक्षदायकः ॥ इति
माधवलक्षणम् ॥ २४ ॥

पुराणसंग्रहे ॥ गोविन्दः पुण्डरीकाक्षः कृष्णवर्णो महाद्युतिः ।
दक्षिणे तु गदाचक्रे वामे पर्वतलाञ्छनम् ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥
मातिस्त्रूलः कृष्णवर्णो गोविन्दः पञ्चचक्रतः । वामचक्रो वृह-
द्धार उन्नतो मध्यनिष्पन्नः ॥ इति गोविन्दलक्षणम् ॥ २५ ॥

पद्मपुराणे ॥ स्थूलचक्रो भवेद्विष्णुर्मोक्षफलदोऽर्चितः ॥
तथा । कृष्णवर्णो भवेद्विष्णुः स्थूलचक्रे सुशोभने । द्वारोपरि तथा
रेखा दृश्यते मध्यदेशतः ॥ अग्निपुराणे ॥ स्थूलचक्रोऽसितो
विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ पुराणसंग्रहे ॥ कृष्णवर्णस्तथा
विष्णुः स्थूलचक्रे सुशोभने । गदाकृतिस्तथा रेखा दृश्यते वृह-

मध्यतः ॥ पुराणसंग्रहे ॥ स कापिलः स्निग्धवर्णो विष्णुश्च
विषमो गदः ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः स्मृते चक्रे
सुशोभने । द्वारोपरि तथा रेखा दृश्यते मध्यदेशतः ॥ इति
विष्णुलक्षणम् ॥ २६ ॥

वैश्वानरसंहितायाम् ॥ नाभिदेशे शङ्खपद्मे यस्यां मुद्रा प्र-
दृश्यते । मधुसूदन आख्यातः शङ्खहा परिकीर्तितः ॥ पुरा-
णसंग्रहवैश्वानरसंहितयोः ॥ त्रिविक्रमस्तथा देवः श्यामवर्णो
महाद्युतिः । वामपार्श्वे स्थिते चक्रे रेखा चैव तु दक्षिणे ॥
अग्निपुराणे ॥ श्यामस्त्रिविक्रमो दत्ते रेखा वामे सविन्दुकः ॥
ब्रह्माण्डपुराणे तु विशेषः । त्रिविक्रमस्त्रिकोणव्यञ्जकद्वय-
समन्वितः । प्रयत्नेन द्विजातीनां सदा पूज्यश्च तेन वै ॥ इति
त्रिविक्रमलक्षणम् ॥ २७ ॥

ब्रह्मपुराण-वैश्वानर-संहिता-विष्णुप्रोक्ताग्निपुराण—ब्रह्मा-
ण्डपुराणेषु ॥ श्रीधरस्तु तथा देवः श्रीयुतो वनमालया । कदम्ब-
कुसुमाकारो रेखापञ्चकसंयुतः । कदम्बकुसुमाकारो वर्तुला-
कार इत्यर्थः ॥ पुराणसंग्रहे ॥ श्रीधरस्तु तथा देवश्चिह्नितो
वनमालया । कदम्बकुसुमाकार ऊर्ध्वरेखाश्च पार्श्वयोः ॥
श्रीधरभेदा ब्रह्माण्डपुराणे ॥ चक्रे च मध्यदेशे तु पङ्कजेन सम-
न्वितः । सूक्ष्मनालः श्यामलाभासंयुतः श्रीधरः स्मृतः । निम्ना-
कृतिः शिरःपार्श्वे निम्नदन्तस्तु वर्तुलः । निम्नचक्रमतिङ्गलं
श्रीधरं परिकीर्तितम् ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ अतिक्षुद्रं द्विचक्रञ्च
वनमालाविभूषितम् । विज्ञेयं श्रीधरं देवि ! श्रीप्रदं गृहिणां
सदा ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ वैकुण्ठं मणिवर्णाभं चक्रमेकं तथा
ध्वजम् । तथाम्बुजमिति वौरमितोदयधृतपाठः ॥ द्वारोपरि
तथा रेखाङ्गुलाकारेति पाठान्तरम् ॥ चक्रचिह्नेन संयुता इति
वैश्वानरसंहितायां पाठः । द्वारोपरि तथा रेखा पुष्पाकारा

सुशोभना । श्रीधरस्तु तथा देवसिंहितो वनमालया ॥ इति
श्रीधरलक्षणम् ॥ २८ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ अर्धचन्द्राकृतिर्देवो हृषीकेश उदाहृतः ॥
वैश्वानरसंहितायाम् ॥ शूकरस्य निभाकारा यस्य केशाः
सुवर्चसः । कर्मैकं दृश्यते यस्य हृषीकेशः स उच्यते ॥ ब्रह्मा-
पुराणे ॥ आरक्तं पद्मनाभाख्यं सत्कृतं पद्मसंयुतम् । तुलस्या
पूजयेन्नित्यं दरिद्रस्त्वोश्वरो भवेत् ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥
निष्केशवच्चि चक्रस्तु अर्धचक्रः स केशवः । पद्मनाभ इति प्रोक्तो
विपरीतो हलायुधः ॥ एतस्यैव बहुचक्रवर्णसम्भवे एतत्पू-
जने दुष्टफलमुक्तं पद्मपुराणे ॥ बहुभिस्तु गदाचक्रे शुक्लवर्णा-
दिशोभितम् । देत्यारिः कमलाशुच्य गदापाणिरधोक्षजः । पद्म-
नाभश्च देवः स्यात् प्रत्यहं दुःखदायकः ॥ इति पद्मनाभ-
लक्षणम् ॥ २९ ॥

पद्मपुराणे ॥ स्थूलो दामोदरो ज्ञेयः सूक्ष्मचक्रो भवेत्तु सः ।
चक्रे तु मध्यदेशेऽस्य पूजितः सुखदः सदा ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥
दामोदरस्तथा स्थूलो मध्यचक्रः प्रतिष्ठितः । प्रकीर्तित इति
क्वचित् पाठः । दूर्वाभं द्वारसङ्कीर्णं पीतरिखायुतं शुभम् । पीत-
रेखा तथैव चेति ब्रह्मपुराणे पाठः ॥ १ ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ उपर्य-
धश्च चक्रे हे नातिदोषं मुखे विलम् । मध्ये च रेखा लम्बिका
स च दामोदरः स्मृतः । अन्यत्र । स्थूलो दामोदरो ज्ञेयः सूक्ष्म-
रश्मिर्भवेत्तु यः । चक्रे तन्मध्यदेशस्थे पूजितः शुभदः सदा ॥
प्रकृतिखण्डे । द्विचक्रं स्फुटमत्यन्तं ज्ञेयं दामोदराभिधम् ॥
मत्स्यसूक्ते । विश्वक्सेनमतिस्थूलं स तु दामोदरः स्मृतः ॥ इति
दामोदरलक्षणम् ॥ ३० ॥

ब्रह्मपुराणे । सुदर्शनस्तथा देवः श्यामवर्णो महाद्युतिः ।
वामपार्श्वे गदाचक्रे रेखा चैव तु दक्षिणे ॥ पद्माकारश्च

पङ्क्तिः सा यत्र रेखामयी भवेत् । स सुदर्शन इत्येव ख्यातः
पूजाफलप्रदः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ सुदर्शनं द्विधा ज्ञेयं लक्षणं
तारयोगतः । एकचक्रं शिरोदेशे कृष्णवर्णमुखस्तथा । सुदर्शनः
स विज्ञेयः सर्वपापप्रणाशनः ॥ पद्माकारं वृहद्द्वारं निम्नमाभि
सुदर्शनम् ॥ इति सुदर्शनलक्षणम् ॥ ३१ ॥

वैखानरसंहितापुराणसंग्रहवृत्तसिंहपुराणब्रह्माण्डपुराणेषु ॥
हारदेशे समे चक्रे दृश्यते नान्तरीयके । वासुदेवः स विज्ञेयः
शुक्लाभश्च स्वतेजसा । शुक्लाभश्चातिशोभन इति क्वचित् पाठः ।
नान्तरीयके संलग्ने ॥ अग्निपुराणे । वासुदेवः सितो द्वारि
संलग्नश्च द्विचक्रकः ॥ प्रकृतिखण्डे ॥ हारदेशे द्विचक्रश्च
सश्रीकश्च समं स्फुटम् । वासुदेवश्च विज्ञेयं सर्वकामफलप्रदम् ॥
ब्रह्मपुराणे ॥ शुक्लादिवर्णसंयुक्तो द्विचक्रः पद्मसम्भवः । वासु-
देवो जगज्ज्योतिः कृष्णः पीताम्बरोऽव्ययः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ।
प्रद्युम्नः सूक्ष्मवक्त्रस्तु पीतवर्णस्तथैव च । मकराभाश्च वै रेखाः
पार्श्वतः वृद्धतोऽपि च । अग्निपुराणे तु विशेषः ॥ सूक्ष्मवक्त्रे
बहुच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ पद्मपुराणे ॥ प्रद्युम्नः
सूक्ष्मचक्रः स्वाश्रीलाम्बुजनिभस्तथा । स ददाति त्रियं नृणां
भक्त्या चैव प्रपूजितः ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ प्रद्युम्नं सूक्ष्मचक्रश्च नवी-
ननौरदप्रभम् । शुषिरं छिद्रबहुलं गृहिणाश्च सुखप्रदम् ॥
ब्रह्मवैवर्ते ॥ प्रद्युम्नः सूक्ष्मचक्रस्तु पीतदीप्तिस्तथैव च । शुषिरं
छिद्रबहुलं दीर्घाकारन्तु तद्ववेत् ॥ इति प्रद्युम्नलक्षणम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मपुराणब्रह्माण्डपुराणयोः । अनिरुद्धस्तु नीलाभो
वर्तुलश्चातिशोभनः । रेखात्रयपरिहतो देवः पद्मेन लाञ्छितः ॥
ब्रह्माण्डपुराणे ॥ कृष्णवर्णः समद्वारः चक्रं नाभिसमीपगम् ।
सूक्ष्मचक्रं भवेद्दूर्ध्वं पार्श्वचक्रेण पुण्यकृत् । अनिरुद्ध इति प्रोक्तः
सर्वलोकैककारणम् । ब्रह्मवैवर्ते । अनिरुद्धस्तु पीताभं वत्सु-

लङ्घातिशोभनम् । सुखप्रदं गृहस्थानां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
ब्रह्मपुराणे ॥ अनिरुद्धस्तु नीलाभो वर्तुलङ्घातिशोभनः ।
रेखात्रयन्तु तद्धारि पृष्ठे पद्मन्तु लाञ्छितम् ॥ इत्यनिरुद्ध-
लक्षणम् ॥३६॥

ब्रह्माण्डपुराणे । मध्यचक्रः सुवर्णश्च मस्तके पृथुचक्रकः ।
पुरुषोत्तमो भवेद्देवः पूजकस्य शुभप्रदः ॥ पुराणसंग्रहे ॥ अत-
सोपुष्पसङ्काशो विन्दुना परिभूषितः । पुरुषोत्तम उक्तोऽसौ
सर्वसौभाग्यवर्धनः ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ विदिक्षु दिक्षु सर्वासु
यस्योर्ध्वं दृश्यते मुखम् । पुरुषोत्तमः स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिफल-
प्रदः ॥ इति पुरुषोत्तमलक्षणम् ॥३७॥

ब्रह्मपुराणे ॥ अतिवृण्णो रक्तरिखावृतदेहः सचक्रकः ।
किञ्चित्कपिलसंयुक्तः सूक्ष्मो वा खलू एव च । अधोक्षज इति
ख्यातः पूजकस्य शुभप्रदः ॥ इति अधोक्षजलक्षणम् ॥३८॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ चतुर्भिरेव चक्रैस्तु वामे दक्षिणपार्श्वके ॥
अधिष्ठितो मुखे रक्तः कुण्डलद्वयशोभितः । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्ग-
वाणकौमोदकोधरः । सुषलध्वजकण्ठे तच्छत्ररक्ताङ्गुर्येतः ।
सोऽप्युतः कथितो नाम्ना दुर्लभस्तु सदा नृणाम् ॥ इत्य-
थ, तलक्षणम् ॥३९॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ उपेन्द्रो मणिवर्णश्च मोहचक्रोऽतिशोभनः ।
श्यामलः कोमलाभश्चपार्श्वचक्रः सुपूजितः ॥ इत्युपेन्द्रलक्षणम् ॥४०॥

ब्रह्मपुराणे ॥ द्वारद्वये चतुस्रकं जनार्दन इहोच्यते ।
चक्रद्वयं मध्यगतं चक्रद्वयश्च पृष्ठतः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ पूर्वभा-
गैकवदनः पद्मादेकास्त्रसंयुतः । जनार्दनश्चतुस्रकः श्रीपदो
रिपुनाशनः ॥ ब्रह्मवेवर्त्ते प्रकृतिसङ्ख्ये ॥ एकद्वारे चतुस्रकं
नवीननीरदोपमम् । लङ्घ्योजनार्दनं ज्ञेयं रहितं वनमालया ॥
इति जनार्दनलक्षणम् ॥४१॥

ब्रह्मपुराणे ॥ ऊर्ध्वमुखं विजानीयात् श्यामाम् वर्तुलं
शुभम् । अधोविन्दुसमायुक्तं सर्वकामार्थसाधकम् ॥ ब्रह्माण्ड-
पुराणे ॥ अन्यै हरिश्चमोपेता हरिमूर्तिरुदाहृता ॥ इति
हरिलक्षणम् ॥ ३८ ॥

अग्निपुराणे ॥ अनन्तो नागभोगाङ्गो नैकचक्राङ्गमूर्ति-
मान् ॥ पद्मपुराणे ॥ अनेकचक्रो बहुभिस्त्रिद्वैरप्युपलक्षितः ।
अनन्तः स तु विज्ञेयः सर्वपूजाफलप्रदः ॥ पुराणसंग्रहे ॥
नानावर्णो ह्यनन्तः स्वात्मागभोगेन चिह्नितः । अनेकसुख-
संयुक्तः सर्वकामफलप्रदः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ चतुर्दशद्वारप्रभृ-
तिविंशत्या चक्रलोहितः । नानावर्णो ह्यनन्ताख्यो नागभोगेन
चिह्नितः ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ अनन्तचक्रो बहुभिस्त्रिद्वैरप्युपल-
क्षितः । अनन्तः स तु विज्ञेयः सर्वपूजाफलप्रदः ॥ प्रकृति-
खण्डे ॥ द्दिसप्तचक्रं स्थूलञ्च नवीमनोरदप्रभम् । अनन्ता-
ख्यञ्च विज्ञेयं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ इत्यनन्तलक्षणम् ॥ ४० ॥

इत्यन्ते शिखरे लिङ्गं शास्त्रधामसमुद्भवम् । अस्मिन् योगेश्वरी
नाम ब्रह्महत्यां व्यपीडति ॥ इति योगेश्वरलक्षणम् ॥ ४१ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ पाञ्चै वामे च पृष्ठे वा चामरद्वयसंयुता ।
पुण्डरीकाक्षमूर्तिः स्वात् सर्वलोकवशङ्करी । कमलद्वयसंयुतेति
पाठान्तरम् ॥ इति पुण्डरीकाक्षलक्षणम् ॥ ४२ ॥

पद्मपुराणसंग्रहब्रह्मपुराणेषु । चतस्रो यत्र दृश्यन्ते रेखाः
पाञ्चै समोपेतः । द्वे चक्रे मध्यदेशे च सा शिला स्वाश्चतुर्मुखः ॥
इति चतुर्मुखलक्षणम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ यन्मूर्तिस्तूभयथा पीतरक्तविमिश्रितः ।
द्वारं त्रयमवचक्रं तूषं वा दक्षिणेऽपि च ॥ इति यन्-
मूर्तिलक्षणम् ॥ ४४ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ सिताक्षयितामश्च पृष्ठदेशे वदा भवेत् ।

अथमाज्ञातिः पृष्ठे दत्तात्रेयः शुभप्रदः । कृष्णायतन्य पीतस्य
दत्तात्रेयाभिधौ भवेदिति पाठान्तरम् ॥ इति दत्तात्रेय-
लक्षणम् ॥४५॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ शिशुमारो दीर्घकाग्रो विलेशयोनि-
गङ्गरः । पुरतः पृष्ठभागे तु चक्रेणैकेन संयुतः । पुरतश्चक्र-
द्वयं पृष्ठभागे एकं चक्रमिति चक्रत्रयमित्यर्थः । सर्वाधारः स
विज्ञेयः सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥ इति शिशुमारलक्षणम् ॥४६॥

ब्रह्मपुराणे ॥ हंसस्तु धनुराकारो नीलश्वेतविमिश्रितः । चक्रप-
द्मसमोपेतः खेवलो मोक्षदो भवत् ॥ इति हंसमूर्तिलक्षणम् ॥४७॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ परहंसः खगेशान् मयूरगलसन्निभः ।
शिख्यस्य पूतदन्तस्य वत्तुलहारसंयुतः । विलम्बे तथा चक्रे
दृश्यते त्वतिशोभने । चक्रस्य दक्षिणे पार्श्वे द्युमाने भास्करो
भवेत् । वराहरेखे दृश्येते तत्र वै विनतासुतः । मूर्तिः स्वात्
परहंसाख्या चतुर्वर्गफलप्रदा ॥ इति परहंसलक्षणम् ॥४८॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ मुखे वा पार्श्वतो वापि मयूरगल-
सन्निभः । कृष्णवर्णः सुक्ष्मचक्रः पृथुलाख्योऽसमप्रभः । लक्ष्मी-
प्रतिरिति ख्यातो लक्ष्मोसम्पत्तिदायकः ॥ इति लक्ष्मीपति-
मूर्तिलक्षणम् ॥४९॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ स्वर्गनृपधरः सौम्यो वत्तुलः शिख्यके-
शरः । चक्रे मध्ये मत्तः शिख्यकृष्णरेखासमन्वितः । लक्ष्मीपति-
र्वनतेयः । मरुदध्वजसंश्रितः ॥ इति मरुदध्वजलक्ष्मी-
पतिलक्षणम् ॥ ५० ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ वटपत्रमावी भगवान् वत्तुलोपेतशोभनः ।
नलिनाक्षसमोपेतनीलश्वेतविमिश्रितः । चक्रस्य वामतः
शङ्खो दक्षिणे पद्ममेव च । वदनैके मध्यदेशे चतुश्चक्राक्षि-
न्दुकः ॥ इति वटपत्रमायिलक्षणम् ॥५१॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ चक्राणां विंशकतया युक्तो विश्वम्भरः
शुभः ॥ इति विश्वम्भरलक्षणम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ विश्वरूपोऽपि भगवान् द्विविधः परि-
कीर्तितः । विश्वरूपो हरिः साक्षाद्द्वारारतपरोत्तमः । बहु-
चक्राङ्कितोऽनेकमूर्तिरूपससन्विनः । पञ्चचक्रः स्थूलतरः पुण्यो
बहुचक्रकः । विश्वरूपो ज्ञानन्तो वा पुन्यपौत्रादिकप्रदः ॥
इति विश्वरूपलक्षणम् ॥ ५३ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे । स्त्रिया गोस्तु स्तनाकारः सचक्री वर्तुल-
स्तथा । पीताम्बरधरो देवः सौख्यदः फलदः सदा ॥
इति पीताम्बरलक्षणम् ॥ ५४ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ सुवर्तुलो ऋषचक्रः सर्वाङ्गे हेमविन्दवः ।
सप्तवीरश्रवाः प्रोक्तः सर्वसौभाग्यवर्धनः ॥ इति सप्तवीरश्रवो-
लक्षणम् ॥ ५५ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ अमृताहरणी देवो लीलास्तनसमप्रभः ।
वर्तुलो बहुविधश्च ऋषचक्रोऽतिकोमलः ॥ इति चक्र-
पाणिलक्षणम् ॥ ५६ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ अभ्यन्तरे शङ्खचक्रो बहुलास्यसमन्वितः ।
बहुरूपी समाख्यातः पूजितो मोक्षदायकः ॥ इति
बहुरूपिलक्षणम् ॥ ५७ ॥

तत्रैव । द्वारचक्रो रक्तवर्णो जगद्योनिः शुभप्रदः ॥
इति जगद्योनिलक्षणम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ चतुस्तयः समन्ताद्वा चक्रद्वययुतोऽपि वा ।
शिवनाभियुतो मूर्ध्नि पृष्ठे वापि तत्रैव च । एतद्वरिहरं
विद्यात् सुखसौभाग्यदायकम् ॥ इति हरिहरमूर्ति-
लक्षणम् ॥ ५९ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ चतुश्चक्री हरिहरो द्विमुखो द्विमुखोऽ-

पथः । विनश्यति गृहस्थानां धनं चैवं कुलं क्रमात् ॥
इति शिवनारायणलक्षणम् ॥ ६० ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ मूर्त्तिवर्तुलरेखाभिरावृतो नीलवर्णवान् ।
दीर्घास्थः पृथुवक्त्रस्तु स्वयम्भूरिति विद्युतः । केवलं मोक्ष-
फलदो भक्तानान्तु न संशयः ॥ इति स्वयम्भूलक्षणम् ॥ ६१ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ शिवनाभियुतः पार्श्वे वामे वा
दक्षिणेऽपि वा ॥ स च शङ्करपूर्वाख्यो नारायण इतीरितः ॥
इति शङ्करनारायणलक्षणम् ॥ ६२ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ पितामहश्चतुर्वक्त्रश्चतुश्चक्रसमन्वितः ॥
इति पितामहलक्षणम् ॥ ६३ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ नरमूर्त्तिस्तु भगवानतसीकुसुम-
प्रभः । एकनाभिसमोपेतो ब्रह्मसूत्रैकपार्श्वकः ॥ इति
नरमूर्त्तिलक्षणम् ॥ ६४ ॥

पद्मपुराणे ॥ नागवत् कुण्डलीभूत्वा रेखापङ्क्तिः स
शेषकः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ अथवा कुण्डलीभूत उत्तमाङ्ग-
समन्वितः । शेषमूर्त्तिस्तु भगवान् रक्तवर्णसमन्वितः । प्रलम्बघ्न
इति ख्यातः पूजितो मृत्युदायकः । रक्तवर्णसमन्वितः प्रलम्बघ्न
इति सम्बन्धः । एतस्मैव पूजने दुष्टफलं न शेषमूर्त्तेरिति ।
इति शेषमूर्त्तिलक्षणम् ॥ ६५ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ बाह्वो वाभ्यन्तरे वापि चक्रदादशसंयुता ।
सूर्यमूर्त्तिरिति ख्याता सर्वव्याधिविनाशिनी ॥ इति सूर्य-
मूर्त्तिलक्षणम् ॥ ६६ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ सङ्गभोगावेकवक्त्रो हे समे दक्षिणा बहिः ।
पद्मपत्राकृतिर्वापि हेमवर्णसमा कला । हैहयस्तु स विज्ञेयः
सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ इति हैहयमूर्त्तिलक्षणम् ॥ ६७ ॥

वज्रकीटोद्भवा रेखाः प्रकृतौभूताश्च यत्र वै । यावन्नाम-

शिलायां सा विष्णुपञ्चरसंज्ञिता ॥ इति विष्णुपञ्चर-
लक्षणम् ॥ ६८ ॥

पद्माकारे तु पङ्क्ती द्वे मध्वलम्बा च रेखिका । गरुडः स
तु विघ्ने यश्चतुश्चक्रो जनार्दनः ॥ ब्रह्माण्डपुराणे ॥ द्विपद्माभ्या-
मशेषेण यद्भावं भुवि दुर्लभम् । विषमं चक्रदुर्लभं चक्रमेतत्
कलौ न हि । कल्पवृक्षविनाशि स्यादलम्बाकाररेखया ।
सुवर्णनिचया द्विविचतुष्टयसमा च या । संयुक्ता शुभदा तु
स्यात् श्यामा नीला सितापि वा ॥ इति गरुडमूर्ति-
लक्षणम् ॥ ६९ ॥

पद्मपुराणे ॥ विष्णुरुवाच ॥ निवसामि सदा ब्रह्मन् !
शालग्रामस्य वेश्मनि । तत्रैव वर्णचक्रादिभेदे नामानि मे शृणु ।
शुक्लो रक्तस्तथा कृष्णो हिवर्णो बहुवर्णवान् । एकचक्रस्य चतुर्धा
संज्ञाः पञ्च यथाक्रमम् । पुण्डरीकः प्रलम्बघ्नो रामो वैकुण्ठ-
एव च । विश्वक्सेन इति ब्रह्मन् ! फलमाद्येन मे शृणु । परमे-
ष्ठेति तत्रोक्तस्तथात्र वाक्यान्तकः । अनन्तयेति विघ्नेयो नाना-
मूर्तिश्च यो भवेत् । राज्यं मृत्युं धनञ्चैव हानिञ्चैवास्थिता-
र्थकम् । ददाति पूजितो लोके तस्मान् ज्ञात्वार्चयेन्नरः ।

एताद्व्योक्तलक्षणलक्षिताः सर्वा अपि शालग्रामशिलामूर्तयो
द्विविधा ज्ञेयाः । तदुक्तं ब्रह्माण्डपुराणे ॥ मूर्तयो द्विविधा ज्ञेया
जलजाः स्थलजास्तथा । जलजाः कोमलाः स्निग्धाः स्थलजाः
पुरुषाः स्मृताः । पूर्वोक्तलक्षणलक्षितासु शालग्रामशिलामूर्तिषु
सूक्ष्मा एव मूर्तयः फलाधिक्यार्थं पूजनीयाः । शालग्रामशिलाल-
क्षणमुक्ता पद्मपुराणे तथोक्तत्वादयथा । एतल्लक्षणसंयुक्ताः शाल-
ग्रामशिलाः पुनः ॥ याश्च तास्वपि सूक्ष्माः सुस्ताः प्रशस्ततराः
स्मृताः । यथा यथा शिला सूक्ष्मा मृदुत्पुष्टा तथा तथा । तस्मात्तां
पूजयेन्नित्यं धर्मकामार्थसिद्धये । तत्राप्यामलकौतुक्सा सूक्ष्मा

जातीव यां भवेत् । तस्यामेव सदा ब्रह्मन् ! त्रियां सह वसा-
म्यहम् ॥ इति स्कन्दपुराणम् ॥ एवमेवात्र वर्णभेदेन पूजने
मूर्तिविशेष उच्यते । हेमाद्रौ त्रिणुप्रोक्ते । ब्राह्मणैर्वासुदेवस्तु
क्षुण्डैः सङ्कर्षणस्तथा । प्रद्युम्नः पूजितो वैश्यैरनिरुद्धस्तु शूद्रजैः ।
चत्वारो ब्राह्मणैः पूज्यास्त्रयो राजन्यजातिभिः । वैश्यैर्हविष
सम्पूज्यौ तथैकः शूद्रजातिभिः ॥ वृषगौतमेन तु विशेषोऽभि-
हितो यथा । लक्ष्मीनारायणानन्तर्हिरण्यगर्भपुरुषोत्तमः । हिरण्य-
गर्भः प्रद्युम्नो गोपालो गरुडध्वजः । रामोऽनिरुद्धचक्रास्यदामो-
दरगदाधराः । चतुर्भुजो महानीलो मुकुन्दः पुरुषोत्तमः ।
पीताम्बरहरो ब्रह्माक्षयः श्रीधरमाधवौ । वासुदेवेति च स्थाता-
श्चतुर्विंशतयः शिलाः । चक्रास्येति चक्रं भग्नस्त्रास्यं यस्येति च
हयग्रीव इत्यर्थः । ब्रह्मेति हरिविशेषणम् । ब्रह्मचक्रिय-
विट्शूद्रपतितामोदोऽर्चितः । न च वर्षोऽधमानाश्च न जातिर्न
च योषिताम् ।

ब्राह्मणानां पूजामूर्तिमाह । सुख्यैकद्विविंशदष्टादशपञ्चद-
शान्विता । ब्राह्मणानां विशेषेण पूजा होमश्च सर्वदा । गरुडकी-
सरिदुग्धवा लक्ष्मीनारायणानन्तर्हिरण्यगर्भपुरुषोत्तमचतुःसंज्ञाः
आक्षयामशिलामूर्तयः । आद्यानां ब्राह्मणानां पूजने प्रशस्ताः ।
चक्रियाणां पूजने मूर्तिमाह । राज्ञां सुख्यैकद्विविंशत्यैकादशन-
वाहसौ । दशहविंशतिमता सर्वदाभीष्टदायिका । लक्ष्मी-
नारायणानन्तर्हिरण्यगर्भगर्हध्वजगोपालरामश्रीधरसंज्ञामू-
र्तयः चक्रियाणां पूजने प्रशस्ताः । वैश्यानां पूज्यमूर्तिमाह ।
चतुर्विंशतिसमैव त्रयोदशचतुर्दश । एकोनविंशका पूजा
योस्या नित्या शिला विशः । वासुदेवप्रद्युम्नदामोदरगदाधर-
पीताम्बरहरिलक्ष्मीनारायणसंज्ञा मूर्तयो वैश्यानां पूजने
प्रशस्ताः ।

सच्छूद्राणां पूज्यमूर्त्तिमाह ॥ त्रयोविंशैकविंशैकमुख्यैका-
 दशमी च या । पञ्चमैकोनविंशार्हा सच्छूद्राणामभीष्टदा । मा-
 धवहरिलक्ष्मीनारायणाद्युतानिरुद्धकेशवपीताम्बरसंज्ञा मूर्त्तयः
 सच्छूद्राणां पूजने प्रशस्ताः । चतुर्विंशतिषु मूर्त्तिषु अविशिष्टा
 मूर्त्तयः नृसिंहचक्रास्त्रमहाजिनमुकुन्दसंज्ञा यतीनां पूजने
 प्रशस्ता इत्यर्थः । स्कन्दपुराणे ॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यसच्छूद्राणां
 यथाविधि । शालग्रामाधिकारोऽस्ति न चान्येषां कदाचन ।
 स्त्रियो वा यदि वा शूद्रो ब्राह्मणक्षत्रियादयः । पूजयित्वा शि-
 लाचक्रं लभन्ते शाश्वतं पदम् । ननु ब्राह्मणः पूजयेन्नित्यं क्षत्रि-
 यादि न पूजयेत् ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरवचनात् ॥ प्रसवोच्चार-
 णाद्गोमात् शालग्रामशिलार्चनात् । ब्राह्मणीगमनाच्चापि
 शूद्राणां शालतां व्रजेत् । इति वचनाच्च क्षत्रियादीनां शास्त्र-
 ग्रामशिलामूर्त्तिपूजननिषेधात् । क्षत्रियादिभिः शालग्राम-
 शिलामूर्त्तिपूजनं कर्त्तव्यं कथमिति चेन्न । ब्राह्मणक्षत्रिय-
 त्रिशां त्रयाणां मुनिस्तमः । अधिकारः स्मृतः सत्यम् शाल-
 ग्रामशिलार्चने । श्वीशूद्रपतितानाञ्च वृक्षानाञ्च विकर्म-
 णाम् । नैवाधिकारो विज्ञेयः शालग्रामशिलार्चने । विष्णुभक्तै-
 र्वैष्णवैश्च गोब्राह्मणहिते रतैः । शालग्रामशिलाचक्रं पूजनीयं
 सदा मुने ! ॥ इत्यादिपद्मपुराणादिवचनैः पूर्वोदाहृतवचनैश्च
 क्षत्रियादीनां शालग्रामपूजाश्रवणात् । ब्राह्मणस्यैव पूज्योऽहं
 शुभिरप्यशुचेरपि । स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वक्ष्यपाताधिको मम ॥
 इति लिङ्गपुराणवचने ब्राह्मणस्यैवेत्यत्रान्ययोगश्चवच्छेदपरैर्नैव-
 कारेण ब्राह्मणमात्रस्यैव स्पर्शवत् पूजायामधिकारोऽवगम्यते ।
 क्षत्रियादीनां स्पर्शमात्रं निषिद्धमिति । एवञ्च सति क्षत्रियादि-
 पूजानिषेधकवचनानां स्पर्शमात्रनिषेधपरत्वात् । क्षत्रियादीनां
 शालग्रामपूजाविधायकानि वचनानि स्पर्शहीनपूजाविषयत्वेन

दीपानि । अतएव हृद्द्वारदीपे ॥ स्त्रीणामनुपनीतानां
शूद्राणाञ्च महीश्वर ! । स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वा शङ्क-
रस्य च । शूद्रो वानुपनीतो वा स्त्री वापि पतितोऽपि वा । केशवं
वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमाप्नुयात् । शूद्रैस्तु ब्राह्मणद्वारा
शालग्रामपूजनं कार्यम् । तदुक्तं पद्मपुराणे पुराणसंग्रहे च ॥
दीक्षायुक्तैस्तथा शूद्रैर्मन्दपानविवर्जितैः । कर्त्तव्यं ब्राह्मणद्वारा
शालग्रामशिलार्चनम् ॥ इति पद्मपुराणे ॥ शालग्रामशिलापूजां
विना योऽश्नाति मानवः । स चण्डालादिविष्टायामाकल्पं जा-
यते क्रिमिः ॥

अथ गृहे शालग्रामादिद्वयनिषेधः । वराहपुराणे । गृहे
लिङ्गद्वयं नार्च्यं शालग्रामद्वयं तथा । हे चक्रे द्वारकायान्तु नार्च्यं
सूर्यद्वयं तथा । शक्तिद्वयं तथा नार्च्यं गणेशद्वयमेव च । द्वौ
शङ्खौ नार्चयेत् कापि भग्ना च प्रतिमा तथा ॥ तथा । नार्चयेच्च
तथा शङ्खं मत्स्यादिदशनाङ्कितम् । गृहेऽग्निदग्धा भग्नाश्च
नार्चाः पूज्या वसुन्धर ! । अर्चा प्रतिमा । एतासां पूजनाद्देवि !
न सुखं प्राप्नुयाद् गृही ॥ इति । शालग्रामाः समाः पूज्या
विषमा न कदाचन । समासु द्वितयं नार्च्यं विषमाष्वेकमेव हि ॥

अथ द्वादशशालग्रामपूजाफलम् ॥ पद्मपुराणे ॥ शिला द्वाद-
शतो वैश्व ! शालग्रामसमुद्भवाः । विधिवत् पूजिता येन तस्य
पुण्यं वदामि ते । कोटिद्वादशलङ्गैस्तु पूजितैः स्वर्णपङ्कजैः ।
काशीवासो दिनान्यष्टौ दिवसैकेन तद्भवेत् । यः पुनः पूजये-
द्भक्त्या शालग्रामशिलाशतम् । उषित्वा स महर्लोके चक्रवर्त्तिह
जायते ॥

अथ शालग्रामविक्रयनिन्दा ॥ पद्मपुराणे ॥ शालग्रामशि-
लायां यो मूल्यं गृह्णाति मानवः । विक्रेता चानुमन्ता च परौ-
चयानुमोदयेत् । सर्वेऽतिपापिनो ज्ञेया शङ्खः शङ्ख भागिनः ।

मुने ! किं बहुनोक्तेन नरकं याति दारुणम् । अन्यच्चक्राणि मेरुतन्त्राद्यनुसन्धेयानि ॥

अथ तुलसीदलैः शालग्रामपूजाफलम् ॥ काशीखण्डे ध्रुव-
वाक्यम् । शालग्रामशिला येन पूजिता तुलसीदलैः । स पारि-
जातमालाभिः पूज्यते रमणीयैः ॥

अथ शालग्रामद्वारकाचक्रयोरेकद्रावस्थानफलम् ॥ स्कन्द-
पुराणे ॥ शालग्रामोद्भवो देवो द्वावावतीसमुद्भवः । तयोश्च सङ्गमो
यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः ॥

अथ शालग्रामाधिकरणकविष्णुपूजाफलम् ॥ शालग्राम-
शिलासंज्ञे यः करोति समार्चनम् । तेनार्चितं कार्तिकेषु युगा-
नामेकसप्ततिम् ॥

इति प्राणतोषिण्यां पञ्चमे भक्तिकाण्डे शालग्राम-

प्रकरणकथनरूपसप्ततुर्थपरिच्छेदः ।

अथ द्वारकाशिलालक्षणम् ॥ स्कन्दपुराणे ॥ चक्रे तु दृश्यते
लिङ्गं शिलायां नारद ! क्वचित् । श्रीधरः स तु विज्ञेयः सर्व-
कामफलप्रदः ॥ इति श्रीधरलक्षणम् ॥ १ ॥

पुराणसारे ॥ द्वारकाकार्तिकमाहात्म्ये ॥ चक्रमेकं मध्य-
भागे श्वेता भागे खुरान्विता । शिवनाभिरिति ख्याता भुक्ति-
मुक्तिफलप्रदा । खुरान्विता वीथियुता । ब्रह्माण्डपुराणे ॥
कूर्माकृतिरधोभागे लिङ्गभागे खुरान्वितः । शिवनाभिरिति
ख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ नृसिंहपुराणे ॥ कूर्मपक्रमधो-
भागे श्वेता भागे खुरान्विता । शिवनाभिरिति ख्याता भुक्ति-
मुक्तिफलप्रदा । यवमाचन्तु गर्तं स्याद् यवाहं लिङ्गमुच्यते ।
शिवनाभिरिति ख्यातस्त्रिषु लोकेषु दुर्लभः ॥ इति शिव-
नाभिलक्षणम् ॥ २ ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ जटापाशौ अधोरा सा गृहिमिर्यदि

पूजिता । हेमवर्णजटायुक्ता हेमविन्दुसमन्विता । मस्तके गो-
खुरा तावदङ्गनाचलसन्निभा । सद्योजाताभिधा श्रेष्ठा पुष्प-
पौत्रधनप्रदा ॥ इति सद्योजातलक्षणम् ॥ ३ ॥

तत्रैव ॥ शिरोमध्ये रक्तवर्णा श्वेतचन्द्रजटायुता । वाम-
देवाभिधा श्रेष्ठा गृहिभिः पूजिता सदा ॥ इति वामदेव-
लक्षणम् ॥ ४ ॥

तत्रैव ॥ किञ्चित्कपिलसंयुक्ता कृष्णनीलजटायुता । पार्श्व-
रेखासमोपेता ईशानी मुक्तिदा भवेत् ॥ इति ईशानल-
क्षणम् ॥ ५ ॥

सूर्येविद्युत्तमनिभा पार्श्वदेशे जटा शशी । तत्पुरुषाभि-
धाना स्याद् दुर्लभा सर्वकामदा ॥ इति तत्पुरुषलक्षणम् ॥ ६ ॥ *

द्विलिङ्गो वा त्रिलिङ्गो वा चतुःपञ्चादिलिङ्गवान् । तापिञ्छ-
कोरकाकारो देवदेवः सदाशिवः ॥ इति सदाशिवलक्षणम् ॥ ७ ॥
इत्यधोरादिपञ्चकलणम् ॥

प्रयोगपारिजाते ॥ दिनाभिद्यक्ररूपा या भवेद्हरिहरात्मिका ।
नाभौ लिङ्गेन युक्ता वा श्वेताभा वै खुरान्विता । शिवनाभि-
रिति ख्याता भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । वासुदेवमयं क्षेत्रं लिङ्गं
शिवमयं स्मृतम् । तस्माद्हरिहरक्षेत्रे पूजयेच्छङ्कराद्युतम् ।
भवेच्छिलाग्रतैः शस्त्रा चतुर्वर्गफलप्रदा ॥

अथ द्वारकाशिलामाहात्म्यम् ॥ स्कन्दपुराणे ॥ द्वाराचक्र-
शिला देवि ! भद्रा पाशसमुद्रिता । तत्पात्रसहितं तत् स्वा-
त्तीयं द्वादशयोजनम् । श्वेच्छ्वेदेशे शुची वापि चक्राङ्गो यत्र
तिष्ठति । योजनानि तथा व्रीहि मम क्षेत्रं वसुन्धरे ! । तन्मध्ये
क्रियते यस्तु पूजकः सुसमाहितः । शतबाधाविनिर्मुक्तो न पुनः
सोऽपि जायते । चक्राङ्कितस्य साविधे यत्कर्म्म क्रियते नरैः ।
ज्ञानं दानं जपो होमः सर्वं भवति चाक्षयम् । संवत्सरन्तु यत्

धार्प मनसा कर्मणा कृतम् । तत्सर्वं नश्यते पुंसां सकृच्चक्राङ्ग-
दानतः । ज्वरदाहो विषश्चैव अग्निश्चौरभयं तथा । सर्वे ते
प्रशमं यान्ति सकृच्चक्राङ्गमजिनात् । भूतप्रेतपिशाचाश्च डाकि-
न्यश्च वसुन्धरे ! । सर्वे ते प्रलयं यान्ति पञ्चचक्रान्वितं न्यसेत् ।
भक्त्या वा यदि वाभक्त्या चक्राङ्गं पूजयैव्वरः । अपि चेत् स
दुराचारो सुच्यते नात्र संशयः । संवत्सरन्तु यः कुर्यात् पूजा-
स्वर्गनदर्शनम् । विनाशाख्येन योगेन सुच्यते नात्र संशयः ।

अथ द्वारकाशिलावर्णविशेषलक्षणम् ॥ पद्मपुराणे ॥ कृष्णा
मृत्युप्रदा नित्यं कपिला तु भयावहा । औन्मत्यं कर्तुरा
दद्यात् पीता धनविनाशिनी । धूम्राभा पुत्रनाशाय भग्ना
भार्याधनापहा । श्वेतास्तिलाः सुसम्पूर्णाः सर्वकामार्थ-
दायिकाः । अच्छिद्रचक्रा सा पूज्या दुःखदारिद्र्यनाशिनी ।
वर्तुला चतुरस्रा च पूजिता सिद्धिदायिका । सुखदा समचक्रा
च विषमा दुःखदा भवेत् ॥

निषिद्धशिलापि तत्रैव ॥ छिद्रा भग्ना विकोणा च तथा
विषमचक्रिका । अर्धचन्द्राकृतिर्या च पूज्यास्ता न भवन्ति हि ।
योगपारिजाते तु विशेषः ॥ भिन्नैवार्थनाशाय स्थूलो बुद्धि-
विनाशकः । दौर्घसायुर्हरो ज्ञेयो रुक्ष ऋद्धिविनाशकः ।
शुक्लवर्णा शुभा ज्ञेया दन्तचक्रा तथैव च ॥

चक्रमेदे मूर्तिभेदोऽग्निपुराणे उक्तो यथा ॥ सुदर्शनस्त्रेक-
चक्रे लक्ष्मीनारायणो द्वये । अच्युतः स्यात्तत्त्रिके च युतो देव-
स्त्रिविक्रमः । चकारो वार्थं त्रिचक्रोऽच्युतस्त्रिविक्रमो वैत्यर्थः ।
जनार्दनश्चतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः । षट्चक्रश्चैव प्रद्युम्नः
सङ्कर्षणश्च सप्तभिः । पुरुषोत्तमश्चाष्टचक्रो नवव्यूहो नवात्मकः ।
दशावतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः । द्वादशात्मा द्वादशभि-
रत ऊर्ध्वमनङ्गकः ॥ गरुडपुराणे तु चतुश्चक्रश्चतुर्भुज इति

विशेषः । चक्रमेदेन विशेषोऽपि तत्रैव ॥ एकचक्रशिला पूज्या
भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । द्विचक्रश्चाच्युतो देवो देवेन्द्रत्वफलप्रदः ।
त्रीप्रदो रिपुहन्ता च चतुश्चक्रो जनार्दनः । पूजयेद्भक्तिसंयुक्तः
सुगन्धैः कुसुमादिभिः । पञ्चभिर्वासुदेवः स्यात् प्रभुश्चक्रैः सदा-
र्चितः । जम्बमृत्युभयात्ताता भवेन्नैवात्र संशयः । षड्भिर-
श्वक्रैश्च प्रद्युम्नो लक्ष्मीकीर्त्तिप्रदो भवेत् । पूजितो भक्तिभावेन
चक्रतीर्थशिलोज्ज्वलः । बलभद्रशिला ज्ञेया सप्तचक्राङ्गिता खग ! ।
पूजितस्तुष्यते देवः पुत्रपौत्रप्रदो भवेत् । वाञ्छितं वसुभिश्चक्रै-
र्ददाति पुरुषोत्तमः । नवव्यूहो नवचक्रो दुर्लभं यत् सुरैरपि ।
पूजितः केशवस्तस्य ददाति स्थानमुत्तमम् । राज्यदो दशभि-
श्चक्रैर्दशावतारसंज्ञकः । दशावतारपूजा स्थाश्चक्राङ्गस्यास्य पूज-
नात् । एकादशभिरेश्वर्यमधिकञ्च प्रयच्छति । पूजितो भक्ति-
भावेन चक्रतीर्थशिलोज्ज्वलः । तत्रैव प्राप्यते देवश्चक्रैर्द्वादशभि-
र्चितः । पूजितः सर्वकामाणामनन्तफलदायकः । द्वादशात्मो
स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिप्रदोऽर्चितः । अत ऊर्ध्वं परात्मासौ सदा
प्रीतिविवर्धनः । पूजितः सर्वलोकात्मा विष्णुलोकप्रदायकः ।
इति चक्राङ्गितशिलाः कथिताः कुलनामतः ॥ एकचक्रविषये
विशेषस्तु ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ एकचक्रविशेषोऽस्ति न विशेष-
स्तयोष्यते । शङ्करस्तं रथा रत्नं द्विवर्णं बहुवर्णकम् । यद्येक-
चक्रिणः स्मृत्य तेषां संज्ञा भवेत् क्रमात् । पुण्डरीकः प्रलम्बघ्नो
रामो वैकुण्ठ एव च । विश्वेश्वर इति ब्रह्मन् ! तेषां पूजाफलं
मृग्य । मोक्षं मृत्युं विवादञ्च दारिद्र्यं परतन्त्रताम् । ददाति
पूजकस्यासौ तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ इति द्वारकाशिला-
लक्षणम् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे ॥ सर्वत्र लोहिताकारा मूर्ध्नि रक्तप्रभा मता ।

अपीठे पीठमाविश्य कृत्वा सम्प्रोक्ष्यं विधिम् । त्वजित्तत्र शिवं

तेषां प्रतिष्ठा न च सौयते । दग्धं श्लक्ष्णं चताङ्गञ्च क्षिपेत्लिङ्गं
जलाशये । सन्धानयोग्यं सन्धाय प्रतिष्ठादिकमाचरेत् । वराहा-
विकलं लिङ्गं देवं पूजापुरःसरम् । आदाय हृदि सन्धानं प्रा-
णश्चाप्युक्तमाचरेत् । पृष्ठे लिङ्गे चावरे वा शूद्रौघैरप्रतिष्ठिते ।
रुद्राभासे हतै धौमान् विशोध्यात् समर्चयेत् ॥ सिद्धान्तशेखरे ॥
लिङ्गादीनाञ्च बीजानां प्रोच्यते विधिरुद्धितः । सर्वारिष्टविना-
शार्थं सर्वप्राणिहितार्थकम् । लिङ्गस्य पण्डिकायाश्च प्रतिमा
मुखलिङ्गयोः । सर्वेषां परिवाराणां हर्म्यप्रासादयोस्तथा । उच्चा-
रखोदृतिः प्रोक्ता चोच्चारं हेतुरुच्यते । स्फुटिते खण्डिते भिन्ने
दग्धे वा सति चाम्निना । उन्नतैः शत्रुभिश्चौरैः करिणाञ्चोज-
माहते । लिङ्गे पौठादिके वापि विशीर्णे कालिपर्ययात् । देहे
जोर्णे यथा देही त्वक्षान्यमुपगच्छति । लिङ्गादीनि तु
जोर्णानि तथा मुञ्चन्ति देवताः । ततः प्रेताश्च वेताला जोर्णं
हृद्वाश्रयन्ति च । लिङ्गादि सत्त्वैशून्यत्वात्तथा च नैष्ठिकाश्रयाः ।
कर्मुर्तृपाशां राष्ट्रस्य तदग्रामस्य विशेषतः । पौडां कुर्वन्ति
तेऽप्युषां दुर्भिन्नमरणादिकम् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कुर्यादु-
द्धारणक्रियाम् ॥ इति लिङ्गाद्युद्धारविधिः ॥

तत्प्रतिप्रसवस्तु तत्रैव ॥ स्वयम्भुवे च पीठे च वाणलिङ्गे
तथैव च । ऋषिभित्तासुरैर्देवैस्तत्त्वविद्धिः प्रतिष्ठिते । लिङ्गे जी-
र्णादिदुष्टेऽपि नोद्धारं तत्र कारयेत् । स्वयम्भुवादिलिङ्गानां
लिङ्गपीठे परित्यजेत् । उल्लेदोषादिभिर्दुष्टं मानुषेषु परित्य-
जेत् । चौराद्यैश्चालितं लिङ्गं स्थापयेन्निर्ब्रणं पुनः । यदि
पुनस्तलिङ्गं निर्ब्रणं भवेत् तदा तदेव पुनः स्थापयेत् ॥ तथा ।
बाहुपादशिरोहीनां कर्णनासास्यहीनकाम् । तादृशीं परि-
वाराणां प्रतिमां परिवर्जयेत् । यद्व्यं परिमाणञ्च लिङ्गं वा
प्रतिमापि वा । तत्तत् तत्तेन मानेन तद्व्यं प्रकल्पयेत् । कादु-

सैवान्वमानेन नान्यद्रव्येण तद्वुधः । नान्याकारश्च नामन्व
स्थापयेत् पुनरुत्तमाम् । स्रोतसापहृते लिङ्गे प्रासादे वा तद-
न्यतः । तत्समीपगते देशे स्थापयेद्वाधवर्जिते । प्राकारे पतिते
हर्म्ये गोपुरे मण्डपादिके । तदाकारश्च तद्व्यं तन्मानं तत्र
कारयेत् । कथं योग्यशिला ब्राह्मा अदुष्टाश्च तथाविधाः । ह्रीन-
द्रव्यकृतं हर्म्यं श्रेष्ठैर्द्रव्यैः समाचरेत् । ह्रीनं व्याप्यधिकं मान-
माकारं वा न कारयेत् । एवमुक्तेन मार्गेण दोषैरुक्तैर्विचारयेत् ।
लिङ्गपीठादिकं जीर्णं तदुद्धारं तदाचरेत् । तिथिनक्षत्रवारादीन्-
स्तदर्थं न विचारयेत् । जीर्णं चोद्धारयेज्जीर्णमजीर्णं रक्षयेद्-
बुधः ॥ अग्निपुराणे ॥ सुस्थितं दुःस्थितं वापि शिवलिङ्गं न
चालयेत् । शतेन स्थापनं कुर्यात् सहस्रेण तु बाणजम् । सुस्थित-
दुःस्थितलक्षणमपि तत्रैव । पूजितादिभिश्च संयुक्तं जीर्णाद्यर्माप
सुस्थितम् । पूजया रक्षितं यत्तददुष्टमपि दुःस्थितम् ॥

अथ शालग्रामपूजा ॥ श्रीं सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः
सहस्रपात् । स भूमिं सर्वतो हृत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गलम् ॥ इत्यादि-
ना पुरुषसूक्तमन्त्रैरेकेन हाभ्यां त्रिभिर्वा शङ्खजलेन जलान्तरेण
वा शालग्रामं स्थापयित्वा नववस्त्रेण कराभ्यां वा जलमपनीय
सचन्दनतुलसीपत्रोपरि निम्नाय तस्योपरि सचन्दनतुलसीपत्रं
दत्त्वा ताम्बादिपात्रे संस्त्राप्य सामान्यार्घ्यं संस्त्राप्य गणेशादि-
त्वादिनवग्रहेन्द्रादिदशदिक्पालान् सम्पूज्य पुनरर्घ्यं स्थापनं
कृत्वा । नां हृदयाय नमः इत्यादिना अङ्गन्यासं करन्यासश्च वि-
धाय शालग्रामस्य पूर्वार्धे शान्धन्तं कर्त्रे हर्त्रे धात्रे विधाने
सामवेदाय यजुर्वेदाय ऋग्वेदाय अथर्ववेदाय प्रश्नवादिनमोऽ-
न्तेन पूजयेत् । ततः पुष्पं गृहीत्वा ध्यायेद्यथा । श्रीं ध्येयः
सदा सविष्टमण्डलमध्ववर्ती नारायणः सरस्विकासनसन्निविष्टः ।
त्रेयरवान् कनककुण्डलवान् किरीटी हारी हिरण्यवपुर्धृतः

चक्रः ॥ इत्यनेन ध्यात्वा स्वशिरसि पुष्पं दत्त्वा मानसोपचारेण
 सम्यूज्य पुनर्ध्यात्वा एतत्पाद्यं श्रीं नमो नारायणाय नमः ।
 एषोऽर्घं इति यजुर्वेदी । ऋग्वेदी तु एषोऽर्घ्यः । सामगच्छेदिद-
 मर्घ्यं इति वदेत् । अर्घ्यः पुमान् यजुःष्वेव निर्यकारो विधीयते ।
 हृन्दोगानां क्लीवलिङ्गं पिण्डं लिङ्गविपर्ययः ॥ इति वचनात् ।
 तत एतदाचमनोयम् । एष गन्धः । एतत् पुष्पम् । एतत् तुलसी-
 पत्रम् । एष धूपः । एष दीपः । एतन्नैवेद्यम् । एतत्पानार्थ-
 जलम् । एतत् पुनराचमनोयम् । एतत्ताम्बूलम् । इत्यादि
 यथाशक्ति सम्यूज्याक्षरपूजां कुर्याद् यथा ॥ श्रीं श्रीं नमः । श्रीं
 न नमः । श्रीं मो नमः । श्रीं ना नमः । श्रीं रा नमः । श्रीं य
 नमः । श्रीं णा नमः । श्रीं य नमः । ततश्चक्रं पूजयेत् । चक्र-
 पूजाप्रमाणमग्रे वक्ष्यते । पूजाक्रमो यथा । श्रीं आचक्राय नमः ।
 एवं विचक्राय । सुचक्राय । त्रैलोक्यरक्षणचक्राय । सुदर्शन-
 चक्राय । दैत्यान्तकचक्राय । असुरान्तकचक्राय । जगच्चक्राय ।
 परमचक्राय । शालग्रामशिलाधिष्ठातृवासुदेवाय । प्रबोधि-
 नमोऽन्तेन पूजयित्वा यथाशक्ति जप्ता गुह्यादिना जपं समर्थम् ।
 श्रीं अविनयमपनय विष्णो ! दमय मनः शमय विषयरसह-
 णाम् । भूतदयां विस्तारय तारय संसारसागरतः ॥१॥ दिव्य-
 धुनीमकरन्दपरिमलपरिभोगसच्चिदानन्दे । श्रीपतिपदारविन्दे
 भवसेदच्छिन्देऽरविन्दे ॥२॥ सत्यपि मेदापगमे नाथ ! तवाहं
 न मामकीनस्त्वम् । सासुद्रो हि तरङ्गः कचन समुद्रो न तारङ्गः
 ॥३॥ चतुर्नयनगभिर्दनुजकुलामित्रशशिदृष्टे । दृष्टे प्रभवति
 न भवति भवतिरस्कारः ॥४॥ मञ्ज्वादिभिरवतारैरवतारय तां
 सुधाम् । परमेश्वर । परिपाल्यो भवतापभौतोऽहम् ॥५॥ दामो-
 दर ! गुणमन्दिर ! सुन्दरवदनारविन्द ! गोविन्द । भवजलधि-
 मथनमन्दर ! परमं दरमपनय त्वं मे । नारायण ! कल्याणम् ॥

हरणं करवाणि तावकौ चरन्तौ । इति षट्पदौ मदीये वदन-
सरोजे सदा वसतु ॥ ६ ॥ इति यमेनीक्ता षट्पदौ समाप्ता ।
इत्यनेनार्घ्यपात्रं गृहीत्वा प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् । ततः शङ्खं
शिरसि भ्रामयित्वा त्रिभिरष्टाङ्गं पञ्चाङ्गं वा प्रणमेत् ॥ यथा ।
ध्येयं सदा परिभवन्नमभीष्टदोहं तीर्थोत्सवं शिवविरिञ्चिनुतं
शरणम् । भृत्यार्तिहं प्रणतपालभवाब्धिपोतं वन्दे महापुरुष !
ते चरन्वारविन्दम् ॥ १ ॥ त्यक्त्वा सुदुस्त्वजसुरेष्ठितराजलक्ष्मीं
धर्मिष्ठ आर्यैवचसा यदगादरक्षम् । मायासृगं दयितयेषित-
मन्वधावहन्दे महापुरुष ! ते चरन्वारविन्दम् ॥ २ ॥ श्रीं नमो
ब्रह्मस्वदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय मोवि-
न्दाय नमो नमः ॥ इति प्रणम्य प्रार्थयेद्यथा । नाह ! योनि-
सङ्घर्षेषु येषु येषु व्रजाम्यहम् । तेषु तेष्वच्युता भक्तिरच्युतास्तु
सदा त्वयि ॥ या प्रीतिरतिरेकाणां विषयेष्वनपायिनी । त्वाम-
नुस्मरतः सा मे हृदयाच्चापसर्पतु । युवतीनां यथा यूनि यूनाश्च
युवतौ यथा । मनोऽभिरमते तद्वन्नमो मे रमतां त्वयि ॥ ततः
कृतार्थोऽस्मीत्युक्त्वा तथा विभाव्य च नृत्यगोतादिकं कृत्वा । श्रीं
कृष्ण ! कृष्ण ! महाबाहो ! भक्तानामार्तिनाशन ॥ सर्वपापप्रशमनं
पादोदकं प्रयच्छ मे । इत्यनेन चरणासृतं पीत्वा तच्छेषम् । श्रीं
अकालसृत्पुहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् । विष्णुपादोदकं
पुष्पं शिरसा धारयाम्यहम् । इत्यनेन शिरसि धारयत् । शि-
रसि धारयफलम् । अकालसृत्पुहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् ।
आललापशिलातोयं योऽभिषेकं समाचरेत् । स ज्ञातः सर्व-
तीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । पीत्वा श्रीर्धे धारयेद्यो विष्णुकीर्णं
स गच्छति ॥ वीरमित्रोदयवृत्तहृद्धारदीये ॥ इति कथं
सुखे नाम नैवेद्यमुदरे हरेः । पादोदकञ्च निर्मात्रं मङ्गले मङ्ग-
लोऽच्युतः । सत्युक्तात्वे तु यस्याख्ये दीयते पादवीर्जकम् । अथ

पापसमाचारः स मच्छेद्विष्णुमव्ययम् इति मृत्काले विष्णु-
पादोदकभक्षणफलम् ॥ तोयञ्च तुलसीञ्चैव चन्दनं द्विजमञ्जकम् ।
घण्टा ऋचा शिला ताम्रं नवभिस्त्रयोदकम् । ऋचा पुरुषसूक्त-
मन्त्र इति चरणोदकलक्षणम् । वशिष्ठसंहितायाम् । शाल-
ग्रामशिलातोयमपोत्वा यस्तु मस्तके । प्रक्षेपणं प्रकुर्वीत ब्रह्महा
स निगद्यते । विष्णोः पादोदकं पीतं कोटिजन्माघनाशनम् ।
तद्देवाष्टगुणं पापं भूमौ विन्दुनिपातनात् । विष्णुपादोद-
कात्पूत्रं विप्रपादोदकं पिबेत् । विरुद्धमाचरणोद्वादात्महा स
निगद्यते । पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि सागरे । सागरे
यानि तीर्थानि पदे विप्रस्य दक्षिणे । इति विष्णुपादादक-
माहात्म्यार्गभपानमन्त्रः । वत्स ! तुभ्यं मया दत्तं पिब श्रेष्ठं जरा-
मृतम् । सर्वदा सुखदं देव ! जयं देहि रिपुं दह ॥ इति पादो-
दकदानमन्त्र इति प्रमङ्गाक्षिखितम् ॥ नैवेद्यभक्षणमन्त्रः ।
ओं उच्छिष्टभोजनं तस्य वयमुच्छिष्टकाङ्क्षिणः । येन नीलवरा-
हेण हिरण्माक्षी निपातितः दधिवामनादेमन्त्रविशेषादयस्तु
सन्मन्त्रैरिदं नम्रयेथाः ॥ इति प्राचीनपद्धतिवृत्तशालग्रामपूजा ॥

अथ विष्णुपूजा ॥ सनत्कुमारतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ ब्राह्मे मु-
हूर्ते उत्थाय शुचिर्भूत्वा समाहितः । आसने उपविश्याथ गुहं
नत्वा पुटाञ्जलिः । आत्मानं ब्रह्मणो रूपं चिन्तयिष्य मुहुर्मुहुः ।
जप्त्वा मन्त्रञ्च सर्वेषां वादिनां विजयी भवेत् । ततः स्नात्वा
शुचिर्भूत्वा सन्वादीन् वेदिकांस्तथा । कुर्वाद् गुरूपदेशेन
लौकिकानपि देशिकः । श्रीकृष्णं तर्पयामौति मूलमुच्चार्य
तर्पयेत् । पूजादारे चोपविश्य पादप्रक्षालनं सुधीः । शिखाया
कन्धनञ्चैव चाक्षमन्त्रेण मन्त्रवित् । आधम्य द्वारदेवांस्तु पूजयेत्
साधकोत्तमः । द्वारदेवतापूजा तु पूर्वमुक्ता । विज्ञानुच्चारयित्वा
तु हस्तभूम्बोर्विशोधनम् । गुहं नत्वा गणेशञ्च वास्तुपूज्यं सम-

चरेत् । ब्रह्माणं पूजयित्वा तु आत्मासनमतः परेत् । भूत-
शक्तिं विधायाथ देवोऽहं चिन्तयेद्बुधः । ऋष्यादीन् न्यस्य
सर्वत्र मातृकार्णां ततः परम् । प्राणायामत्रयं कुर्यादङ्गन्या-
सश्च मन्त्रवित् । आचक्रश्च विचक्रश्च सुचक्रश्च द्विजोत्तमः ।
त्रैलोक्यरक्षकं चक्रमसुरान्तकमेव च सुदर्शनं जगद्भक्तं दैत्या-
न्तं परमं महत् । एकैकं पूर्वतः कृत्वा चक्रशब्दं नियोजयेत् ।
चतुर्थं तत्र संमाध्य स्वाहाशब्दमनन्तरम् । तथा चाङ्गं समु-
च्चार्य ब्रह्मेकैकं नियोजयेत् । नमः स्वाहा वषट् कवचाय हुं
मन्त्रत्रयम् । इदि मूर्तिं शिखादेशे तनौ दिक्षु यथाक्रमम् ।
सशक्तिभिः कुशवाद्यैर्न्यासं कुर्याद् विचक्षणः । विभूतिपञ्चरं
न्यस्य न्यसेत्तु मूर्तिपञ्चरम् । तत्त्वन्यासं प्रकुर्वीत करन्यासं
तथा बुधः । मन्त्रन्यासं प्रकुर्वीत व्यापकश्च त्रिधा न्यसेत् ।
विभूतिपञ्चरन्यासं यत्र यत्र दशाक्षरम् । एवं कस्योक्तकान्
न्यासान् क्रमेण परिकल्पयेत् ॥ न्यामस्तु तन्मसारकारेणैव धृत
इति ॥ तथा । शङ्खस्थापनकक्षाप्रि कुर्याद् गुरुपदेशतः ।
अर्घ्यञ्चापि तथा कृत्वा द्रव्यमभ्युक्ष्य यत्नतः । पौठं प्रकल्प्य
देहेषु धर्मादीन् पूजयेत्ततः । इदि चैव अनन्तादीन् पूजयन्
यथाविधि । बाह्यं सुखं गृहस्वस्व वर्णिनोऽन्ते प्रपूजयन् ।
भास्करश्च मधेशश्च शिवं दुर्गां प्रपूजयेत् । यन्त्रं निर्माय तान्त्रे
तु अनन्तादीन् प्रपूजयेत् । अस्त्र कोशेषु धर्मादीन् तत्पार्श्वेऽधर्म-
पूव कान् । मध्येऽपि पूजयेन्नित्यमनन्तादीन् चतुर्दश । केशरेषु
च पूज्या वै विमलाद्याश्च देवताः । आत्मानं देवतां भाष्य
स्वनामापुटकेन तु निःसार्य पूजयेद्देवं सदावाह्यं प्रयत्नतः ।
अनन्ताद्याश्च वाजैश्च प्राणस्थापनमाचरेत् । पद्मादीन् चैव
यत्नेन पूजयेदावृतीगणान् । धूपदीपौ समासाद्य नैवेद्यञ्च
निवेदयेत् । जप्ता मन्त्रश्च तन्मोक्तं पूजयेद्देववत् स्वयम् ।

श्रीकृष्णं तर्पयामीति मूलमुच्चार्य यज्ञतः । वारत्रयार्घ्यं तोयेन
तर्पयेन्नम्यमस्तके । प्राचायामन्नं कृत्वा व्यापकञ्च त्रयं न्यसेत् ।
स्वतन्त्रोक्तेन विधिना प्रयोगं कुरुते शुधीः ॥ इति विष्णुपूजा-
सूत्रम् ॥

अथ विष्णोरुपचारमन्त्रः ॥ योगिनौषट्छे ॥ मीनरूपो
वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः । आयातु देवो वरदो मम नारा-
यणोऽग्रतः ॥ इत्यावाहनम् । सुरेश्वर पादपीठे पद्मकस्थित-
मासनम् । सर्वतत्त्वहितार्थाय तिष्ठस्व मधुसूदन ॥ इत्यासनम् ।
पादयुग्मं पादयोर्द्वेष्ट ! पद्मनाभ ! समातन ॥ विष्णो ! कमल-
पत्राक्ष ! गृहाण मधुसूदन ॥ इति ऋद्धम् । त्रैलोक्यपतीर्णा
पतये देवदेवाय एव च । आर्याय हृषीकेशाय तर्क्षी श्रीविष्णवे
नमः । इत्यर्घ्यम् । मन्दाकिन्यास्तु ते वारि जय घापं हराश्रमम् ।
गृहाचावमनीषं त्वं मया भक्त्या निवेदितम् । इत्याचमनौघम् ॥
त्वमापः पृथिवी चैव ज्योतिश्च वज्रिरेव च । लोकसंविस्तिमा-
न्ने च वारिषा स्नाययाम्यहम् ॥ इति स्नानम् । देव ! पक्षं समाशुभं
संभवर्षविभूषितम् । सर्ववर्षप्रमेदेन वासंती तव केशव ॥
इति वस्त्रम् । शरीरं ते शेषयामि चेष्टा सैव च केशव ॥ मया
निवेदितो गन्धः प्रतिगृह्य विलिप्यताम् ॥ इति गन्धः । ऋग्वेदा-
दिषु मन्त्रेषु शोधितं पद्मयोनिना । सावित्रोपनिषत्संयुक्तमुपवीत-
मयाचयम् ॥ इत्युपवीतम् । दिव्यवर्णसमायुक्ता वज्रिभानुसम-
न्विताः नात्राणि शोभयन्त्येते अलङ्कारास्तु मानवाः ॥ इत्यल-
ङ्कारः । वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाब्जः सुरभिश्च भोः ॥ मया
निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति धूपः । सूर्य्यवन्द्य-
विद्युश्च त्वमेवान्निस्त्यैव च । त्वमेव ज्योतिषां देव ! दीपो-
ऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति दीपः । अन्नं पञ्चविधं देव !
रसैः षड्भिः समन्वितम् । मया निवेदितं भक्त्या नैवेद्यं

तव केशव ! ॥ मत्स्यसूक्ते उपरिभागे अष्टचत्वारिंश-
 त्पटले विशेषः । सुमेरोः पादपीठान्ते पद्मकल्पितमासनम् ।
 सर्वसत्त्वहितार्थाय गृहाण मधुसूदन ! ॥ इत्यासनम् । सुपादं
 पादयोर्देव ! पद्मनाभ ! सनातन ! । विष्णो ! क्रमलपत्राक्ष !
 गृहाण मधुसूदन ! ॥ इति पादम् ॥ २ ॥ त्रैलोक्यपतीनां पते !
 देवदेव ! जनार्दन ! । गृहाणार्घ्यं जगन्नाथ ! नानामलयजं
 प्रभो ! ॥ इत्यर्घ्यम् । ३ । मन्दाकिन्यास्तु यद्धारि सर्वपापहरं
 शुभम् । गृहाणाचमनीयं त्वं मया भक्त्या निवेदितम् ॥
 इत्याचमनीयम् ॥ ४ ॥ मधुपर्कं महादेव ! ब्रह्माद्यैः परिकल्पि-
 तम् । मया निवेदितं भक्त्या गृहाण मधुसूदन ! । इति मधुपर्कम्
 ॥ ५ ॥ दिव्यवस्त्रसमायुक्ते बहुतन्तुविनिर्मिते । सुवर्णप्रभवे देव !
 वाससो तव केशव ! ॥ इति वस्त्रम् । ६ । ऋग्यजुःसाममन्त्रेण
 निर्मितं पद्मयोनिना । सावित्रीग्रन्थिसंयुक्तमुपवीतं तवा-
 च्युत ! ॥ इत्युपवीतम् । ७ । वनस्पतिरसोत्पन्नो गन्धाक्षः
 सुरप्रसन्नतः । आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति
 धूपः । ८ । सूर्याचन्द्रमसार्ज्योतिर्विद्युदग्न्योस्तथैव च । त्वमेव
 ज्योतिषां ज्योतिर्दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति दीपः । ९ । अन्नं
 चतुर्विधञ्चैव रसैः षड्भिः समन्वितम् । मया निवेदितं भक्त्या
 नैवेद्यं तव केशव ! ॥ इति नैवेद्यम् । १० । दिव्यतन्तुसमायुक्ता
 वज्रिभानुसमन्विताः । गात्राणि तव शोभन्तामलङ्काराः शुभा-
 इमे । इत्यलङ्काराः । ११ । नारदपञ्चरात्रे तृतीयरात्रे पञ्च-
 दशाध्याये ॥ व्यास उवाच ॥ वक्ष्येऽक्षयधनावाप्त्यै प्रतिपात्तं
 त्रियः पतेः । सुगुप्तां धननाथाद्यैर्यद्देवैः श्रीयते सदा । हारा-
 वत्यां सहस्रार्कभास्वरैर्भवनोत्तमैः । अनर्घैः कल्पहृत्क्षे-
 वोति तु मण्डपे तथा । गलद्रत्नमयस्तम्भहारतोरणकुण्डके ।
 फुल्लसगुल्लसच्चित्रवितानालम्बिमौक्तिके । पद्मरामस्त्रीराजदत्त-

नद्योश्च मध्वतः । अनाहतगलद्रवमणिकल्पतरोरधः । रत्नप्रदी-
 पावलिभिः प्रदीपितदिगन्तरे । उद्यदादित्वसङ्काशमानसिंहा-
 सनाम्बुजैः । समासीनोऽच्युतो ध्येयो द्रुतहाटकसन्निभः । समा-
 नोदितचन्द्रार्कतङ्कितोऽटिसमद्युतिः । सर्वाङ्गसुन्दरः सौम्यः
 सर्वाभरणबभूषितः । पीतवासाश्चक्रगङ्गागदापद्मोत्पलङ्कुजः ।
 अनाहतोत्पलद्रवधारो मुकुलसंस्पृशन् । वामपादाम्बुजाग्रेश्च
 अच्युतो पद्मवच्छविम् । रुक्मिणौ सत्त्वभामास्य मूर्ध्नि रत्नीव-
 धारया । सिञ्चन्त्यो दक्षवामस्ये स्वदोःस्थकलसोत्पया । लम्बे
 ज्योतिःसुनन्दा वा शान्त्योदकलसौ तयोः । ताभ्याश्च दक्षवामस्य
 मित्रवन्द्यासुलक्षणे । रत्ननद्याः समुद्भूत्य रसपूर्णौ घटौ तयोः ।
 जाम्बूवतौ सुशीला च दिशन्त्यौ दश वामने । हरेः षोडश-
 साहस्रसंस्थाताः परितः प्रियाः । ध्येयाः कनकरत्नीवधारायुक्-
 कलसोत्पलाः । तद्विद्याष्टनिधयः पूरयन्तो धनैर्धराम् । तद्विद्-
 वत्पुण्यैः सर्वे पुरोवक्ष्य सुरादयः । ध्यात्वैव परमात्मानं विंशत्यन्तं
 मनुं शयेत् । चतुर्लक्षं हुमेदान्यैर्दाविंशतिसहस्रकम् । शक्तिः
 श्रीपूर्वकोष्ठादशाब्जो विंशतिरन्धकः । मन्त्रेण न सदृशोऽन्यो
 मनुर्न हि जगन्मये । ऋषिर्ब्रह्मास्य गायत्री छन्दः कृष्णस्तु
 देवता । पूर्वप्रोक्तवदेवास्य वीजशक्त्यादिकल्पना । कल्पः सन-
 त्कुमारोक्तो मन्त्रस्यास्योच्यतेऽधुना । पीठन्वासान्तिकं कृत्वा
 पूर्वोक्तक्रमतः सुधीः । करद्वन्दाङ्गुलितर्लेष्वङ्गुष्ठकं प्रविन्यसेत् ।
 मन्त्रेण व्यापकं कृत्वा माटुकां मनुसम्पुटाम् । संहारसृष्टि-
 मार्गेण दश तत्त्वानि विन्यसेत् । पुनश्च व्यापकं कृत्वा मन्त्रवर्णा-
 स्तनौ न्यसेत् । मूर्ध्नि भाले भ्रुवोर्मध्ये नेत्रयोः कर्णयोर्नसोः ।
 अर्धेन चिवुके कण्ठे दोर्मूले हृदि तुन्दके । नाभौ लिङ्गे तथा-
 धारै कक्षां जान्वोश्च जङ्घयोः । गुल्फयोः पादयोर्न्यसेत् सृष्टिरेषा
 निमरिता । स्थितिर्द्वादशिनासान्ता । संहतिसंख्यादिका । विधा-

यैव प्रसन्नत्वः स्थित्यन्तं मूर्त्तिपञ्चरम् । सृष्टिस्थिती च विन्यस्य
 षडङ्गन्यासमाचरेत् । गुणान्निवेदकरवाद्यक्षरैर्मध्यमाः स्मृताः ।
 सुद्रां शङ्खा किरीटाख्यां दिग्बन्धं पूर्ववच्चरेत् । एवं ध्यात्वा-
 र्चयेद् गेहं मूर्त्तिपञ्चरपूर्वकम् । अथवाभ्यर्चयेद्विष्णुं तदर्थं मन्त्र-
 मुच्यते । गोमयेनोपलिप्तार्चां तत्र पीठं निधापयेत् । विलिप्य
 मन्त्रपङ्केन लिखेदष्टदलाम्बुजम् । कर्णिकायान्तु षट्कोणं
 स साध्यस्तत्र तन्मुखम् । शिष्टैस्तं सप्तदशभिरक्षरैर्वेष्टयेत् स्वयम् ।
 प्रागक्षरादिकोणेषु त्रियं शिष्टे सुसंविदम् । षडक्षरं सन्धिषु च
 केशरेषु त्रिशस्त्रिंशः । विलिखेत् स्मरगायत्रीं मालामन्त्रं दला-
 ष्टके । षट्शः संलिख्य तद्वाङ्मे वेष्टयेन्मातृकाक्षरैः । भूविम्बश्च
 लिखेद्वाङ्मे दिग्विदिक्षु समाहितः । एतन्मन्त्रं हाटकादिपात्रे-
 च्चालिख्य पूर्ववत् । साधितं धारयेद्यो वै सोऽर्च्यते त्रिदशैरपि ।
 स्वाहायत्री कामदेवपुष्पवाणी च डेऽन्तकौ । विद्महे धीमहि-
 युतैस्तन्नोऽनङ्गः प्रचोदयात् । जप्तास्य पादौ गोपालं मनूनां
 जनरञ्जनम् । नृत्यं ते कामदेवाय डेऽन्तं सर्वजनप्रियम् ।
 उक्त्वा सर्वजनान्ते तु सम्प्रीहनपदं तथा । ज्वलज्वलप्रज्वलति
 प्रीत्य सर्वजनस्य च । हृदयश्च मम ब्रूयादशं कुरु युगं शिव ! ।
 प्रीतो मदनमन्त्रोऽयं चत्वारिंशद्विरक्षरैः । जपादौ भारवीक्षा-
 यो जगन्मयवशोकरः । भूगृहं चतुरस्रं स्यादष्टवर्षविभूषितम् ।
 पीठं पूर्ववदभ्यर्च्य मूर्त्तिं सङ्कल्प्य पौरुषीम् । तत्रावाद्याच्युतं
 भक्त्या सकलीकृत्य पूजयेत् । आसनादिविभूषान्तं न च न्यासं
 क्रमाश्रयेत् । सृष्टिस्थितिं षडङ्गश्च किरीटं कुण्डलद्वयम् । शङ्खं
 चक्रं गदां पद्मं मालां त्र्योक्तकौस्तुभम् । गन्धाक्षतप्रसूनैश्च
 मूलेनाभ्यर्च्य पूर्ववत् । आदौ वङ्गिपुरद्वन्द्वकोणेष्वङ्गानि पूज-
 येत् । सकृच्छिरःशिखावर्णनिवमन्त्रमिति क्रमात् । वासुदेवः
 सङ्कर्षणः प्रद्युम्नश्चानिदहवः । अम्बादिदलमूलेषु शान्ति-

संक्षीः सरस्वती । रतिश्चादिष्व ते षष्ठास्ततोऽष्टौ महिषी र्यजेत् ।
 तद्विद्वन्द्रव्याद्या आहतौः सम्प्रपूजयेत् । इति समावृतिवृत्त-
 मभ्यर्च्य च तमादरात् । प्रीणयेद्दधिस्रग्ण्डाज्यमिश्रेण तु पयो-
 ऽश्वसा । राजोपचारं दत्त्वाथ स्तुत्वा नत्वा च केशवम् । उदा-
 स्यास्य स्वहृदये परिवारगणैः सह । नत्वात्मानं समभ्यर्च्य तन्मयः
 प्रजपेन्ननुम् । रत्नाभिषेकध्याने द्वाविंशत्यन्ता श्रिये ततः । जप-
 णोमार्चनैर्ध्यानैर्योऽमुं प्रजपते मनुम् । तद्देशम् पूर्यते रत्नस्वर्ण-
 धान्यैरनाहतम् । पृथ्वी करतले तस्य सर्वशस्यकुलाकुला ।
 पुत्रैर्मित्रैः सुसम्पन्नः प्रयात्यन्ते परां गतिम् । वङ्गावभ्यर्च्य
 गोविन्दं सपथैः सिततण्डुलैः । आज्याक्तैरयुतं हुत्वा भस्म
 तन्मूर्द्ध्नि धापयेत् । तस्यान्नानां समृद्धिः स्यात्तद्वशे सर्व योषितः ।
 आज्यैर्लक्षं हुमेद्रक्तपद्मैर्वा मधुराप्तैः । श्रिया तस्यैन्द्र-
 मैश्वर्यं कृपा नाशिक्षिते ध्रुवम् । शुक्तादिवस्त्रलाभाय सुशुक्ल-
 कुसुमैर्हुमेत् । तवाकृतिं ब्रुवन्तो वा चक्राद्यङ्गाङ्गनां विना ।
 त्रिंशत्पलान्तेत्यज्जलधिया ध्यायेदथाच्छतम् । वरदाभयहस्ताभ्यां
 श्लिष्यन्तं स्वाङ्गके प्रिये ! । पद्मोत्पलकरे ताभ्यां श्लिष्टं चक्रधरो-
 ज्ज्वलम् । दशलक्षं जपेदाज्यैस्तावत् साहस्रहोमतः । मिहाविमौ
 मनू सम्पत्सखसोभाग्यदौ नृणाम् । मारशक्तिवशापूर्वशक्तिः
 श्रीमान् मनुत्रयम् । एतेषां मनुवर्णानां नाम कुर्याद्-
 दशान्तवत् । शङ्खचक्रधनुर्वाणपाशाङ्कुशधरोरगाः । वेणुधमनं
 घृतं दोर्भां ध्येयः कृष्णो दिवाकरे । आद्यगणो ध्यानमेवं द्वितीये
 विशतस्तु तत् । दशान्तरद्वितीये स्वात् दिक्पादैश्च ममर्चना ।
 पञ्चलक्षं जपेत्तावदयुतं पायसैर्हुमेत् । ततः सिद्धास्तु मनवो
 नृणां सम्पत्तिकान्तिदाः ॥

अथ विश्वनाममाहात्म्यम् ॥ मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे षोडश-
 पटले ॥ विश्वनामानि पञ्चानि कोत्तयन् प्रहरे प्रिये ! । कोटि-

कस्यसहस्राणि वै कुण्ठे वसते नरः । नामैकं वै द्वितीयञ्च तृतीयं
द्वि चण्ये चण्ये । कौर्त्तयन् भक्तिभावेन विष्णुलोकं व्रजेत् प्रिये ॥
कौर्त्तयन् हरिनामानि भक्त्या पुण्यानि वै शुभे ! । महाभयेषु
सर्वेषु न भयं विद्यते कश्चित् । कुर्वन् वा कारयिहापि अहो-
रात्रञ्च वै प्रिये ! । नौत्वा कुलसहस्राणि मामाप्नोत्येव तत्स्वतः ।
नामाक्षरं गुणयुतं भावमन्त्रेण सन्निभम् । त्रिसन्ध्यं कौर्त्तयेद्-
वस्तु स गच्छेद्देणवं पुरम् । वैष्णवानां नराणाञ्च अर्चयन्ति
सदा प्रिये ! । सर्वपापविनिर्मुक्ताः शिवलोकं प्रयान्ति ते आ-
नमो नारायणायेति धी वदन्ति मनोविभः । किं कार्यं बहुभि-
र्मन्त्रैर्मनोविभ्रमकारकैः ॥

अथ श्रीकृष्णशतनामस्तोत्रम् ॥ नारदपञ्चरात्रे चतुर्थरात्रे
प्रथमाध्यायि उमामाहेश्वरसंवादे ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वसुधारे !
वराहोहो ! नाम्नामष्टोत्तरं शतम् । सर्वमङ्गलमङ्गल्यमश्निमाश्व-
ष्टसिद्धिदम् । महापातककोटिघ्नं सर्वतीर्थफलप्रदम् । समस्त-
जपयज्ञानां फलदं पापनाशनम् । शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि
नाम्नामष्टोत्तरं शतम् । सहस्रनाम्नां पुण्यानां त्रिरावृत्त्या तु
यत् फलम् । एकावृत्त्या तु क्षणस्य नामैकं तत् प्रय-
च्छति । तस्मात् पुष्पतमश्चेतत् स्तोत्रं पापप्रणाशनम् ।
श्रीकृष्णष्टोत्तरशतनाम्नां श्रीशेष ऋषिरनुष्टुप् छन्दः
श्रीकृष्णो देवता श्रीकृष्णष्टोत्तरशतनाम्नः पाठे विनियोगः ।
ॐ श्रीकृष्णः कमलानाथो वासुदेवः समात्मनः । वसुदेवात्मजः
पुण्यो लीलामानुषविग्रहः । श्रीवत्सकीस्तुभधरो यशोदावत्सलो
हरिः । चतुर्भुजस्तु चक्रासिन्दाशङ्खान्मुखायुधः । देवकी-
मन्दनः श्रीशो नन्दमोपप्रियात्मजः । यमुनाकेलिसंहारी
सुसुकुन्दप्रसादकः । षोडशस्त्रोसहस्रेणस्त्रिमङ्गोमधुराकृतिः ।
शुकवागवृतावर्ही मोविन्दो मोविदां पतिः । वन्द्यात्म-

सञ्चारी धेनुकासुरभञ्जनः । उत्तानतालभेत्ता च तमालश्या-
मलाकृतिः । मोपगोपोश्वरो योगी सूर्यकोटिसमप्रभः । इला-
पतिः परं ज्योतिर्यादवेन्द्रो यदूहहः वनमाली पीतवासाः
पारिजातापहारकः । गोवर्धनाचलोद्धर्ता गोपालः सर्वपालकः ।
अजो निरञ्जनः कामजनकः कञ्जलोचनः । मधुहा मधुरानाम्बो
हारकानायको बलो । हन्दावनाक्षमञ्चारी तुलपौदामभूषणः ।
समन्तकर्मर्षेहर्ता नरनारायणात्मकः । कुमाकुण्डाम्बरधरो
मायो परमपुरुषः । सृष्टिकासुरचाणूरमहायज्ञविशारदः ।
संसारवैरी कंमारिर्मुंरारिर्नरकान्तकः । अनादिर्ब्रह्मचारी च
कृष्णव्यसनकर्षकः । शिशुपालशिरश्छेत्ता दुर्योधनकुला-
न्तकृत् । विदुराक्रूरवरदो विश्वरूपप्रदर्शकः । वृषभासुरविध्वं-
सी वाणासुरबलान्तकृत् । युधिष्ठिरप्रतिष्ठाता वह्निर्वर्हावर्त-
सकः । जगद्गर्जगन्धायो वेणुवाद्यविशारदः । पार्थसारथि-
रव्यक्तो गीतासूतमहोदधिः । कालीयफचिर्माचिकरक्षित-
चीपदाञ्जुः । दामोदरो यज्ञभोक्ता दानवेन्द्रविनाशनः ।
नारायणः परं ब्रह्म पञ्चगाशनवाहनः । जलक्रीडासमासक्तगोपी-
वस्त्रापहारकः । पुण्ड्रश्लोकस्तीर्थबेद्यो वेदवेद्यो दयानिधिः ।
सर्वतोर्थात्मकः सर्वग्रहरूपी परात्परः ॥१०८॥ इत्येवं कृष्णदेवस्य
नाम्नामष्टोत्तरं शतम् । कृष्णेन कृष्णभक्तेन श्रुत्वा गीतासूतं
पुरा । स्तोत्रं कृष्णप्रियकरं कृतं तस्मान्मया श्रुतम् । कृष्ण-
नामासूतं नाम परमानन्ददायकम् । अनुपद्रवदुःखघ्नं पर-
मायुष्यवर्धनम् । दानं श्रुतं तपस्तीर्थं यत्कृतं त्विह जन्मनि ।
पठतां शृण्वतां चैव कोटिकोटिगुणं भवेत् । पुत्रप्रदमपुत्र-
हामगतीनां गतिप्रदम् । धनावहं दरिद्राणां जयेच्छूणां जय-
वहम् । शिशूनां गोकुलानाञ्च पुष्टिदं पुण्यवर्धनम् । वातघ्न-
ज्वरादीनां शमनं शान्तिमुक्तिदम् । समस्तकामदं सङ्गः

कोटिजन्माधनाशनम् । अन्ते तु कृष्णस्मरणं भवतापभयापहम् ।
कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानशुभाय योगिने । नाथाय इक्ष्मिणी-
शाय नमो वेदान्तवेदिने । इमं मन्त्रं महादेवि ! जपेन्नरो
दिवानिशम् । सर्वग्रहानुग्रहभाक् सर्वाप्रयतमो भवेत् । पुत्र-
पौत्रैः पारहतः सर्वासिद्धिसम्पन्नमान् । निवेश्य गोपानन्तेऽपि
कृष्णनायुज्यमाप्नुयात् ॥ इति नारदपञ्चरात्रे ज्ञानासृतसारे
चतुर्थरात्रे उमामाहेश्वरसंवादे श्रीकृष्णाष्टात्तरशतनामस्तोत्रं
समाप्तम् ॥

अथ काष्ठपात्रादौ विष्णुपूजानिषेधः ॥ मन्त्रसूक्ते षोडश-
पटले ॥ स्वयं देवस्य वहनं काष्ठपात्रे च पूजनम् । स्थापनं
मूर्त्तिकापात्रे त्रयं दारद्राकारणम् । हस्ते च वन्दने कांक्षे
शङ्खे च रीतिसम्भवे । तूष्णे च नेत्रपात्रं च त्वचि रीप्ये न चार्च-
येत् ॥ इति काष्ठादिपात्रे विष्णुपूजादिनिषेधः ॥

स्वर्णपात्रं तथा ताम्रं शिलायां नारिकेलके । फले च वा
पद्मपत्रं किंशुकस्य छन्देऽथवा । चलदलस्य छन्दे पूजा यज्ञासृत-
फलप्रदा ॥ किंशुकस्य पलाशस्य । चलदलोऽप्यस्य ॥ इति स्वर्णा-
दिपात्रे विष्णुपूजाफलम्

पञ्चदशपटले ॥ दद्यात् पुरुषसूक्तेन यः पण्यास्ये कमेव वा ।
अर्चितं स्वात्ममदिदं तेन सर्वं चराचरम् । एकया वा ऋचा देवि !
ज्ञात्वा दत्त्वा जलाश्रयिम् । पौरुषेण च सूक्तेन मुच्यते सर्व-
किल्बिषात् । अन्तर्जलगतो जप्त्वा तथा सूक्तञ्च पौरुषम् । सर्व-
कर्मविनिर्मुक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते । ज्ञातस्तु पौरुषं सूक्तं जपे-
न्नित्यमतन्द्रितः । संवत्सरेण देवेशं वासुदेवं प्रपश्यति । इति
पुरुषसूक्तमहात्म्यम् ॥

षोडशपटले ॥ सुशीतलेन तोयिन स्थापयेज्जलश्रयिणम् ।
जलश्लोकमवाप्नोति यावद्विज्ञातुर्हृत् ॥ कुम्भपुष्पीहकलागुह

ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । रत्नोदकेन सावित्रं कौबेरं हेमवारिणा ।
सर्वोषधिप्रदानेन वाजिमधफलं लभेत् ॥ इति द्रव्यविशेषेषु
विष्णुस्नापनफलम् ।

तथा ॥ कलायस्त्र तु चूर्णेन यवचूर्णेन वा पुनः । हरिद्रा-
माषचूर्णेन तथा तण्डुलजेन वा । एकेनोदत्तनं कुर्याद्विष्णु-
लोकमवाप्नुयात् ॥ इत्युदत्तनफलम् ॥

तथा ॥ यवमोधूमलेपेन तथा चोष्णेन वारिणा । प्रक्षाल्य
देवदेवेशं वारुणं लोकमाप्नुयात् ॥ इति द्रव्यविशेषेषु देवमात्र-
प्रक्षालनफलम् ॥

तथा ॥ पादपीठन्तु यो दद्यान्मुखप्रक्षालनं तथा । घर्षयेद्-
विश्वपत्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथ विष्णोर्महास्नानं तत्रैव ॥ तुलामकरमेषेभ्यु महास्नानं
करोति यः । षष्टियुगसहस्राणि ब्रह्मलोके वसेन्निरम् । पञ्चा-
ब्दतस्र प्रत्येकं पलानाञ्च शतं शतम् । तदर्धञ्च तदर्धं वा ततो
हीनं न कारयेत् । तथा तेलस्य देवेशि ! सहस्रेण घटेन च ।
शतेन च तदर्धेन तथा च शतधारया । सहस्रधारया स्नानं
महापातकनाशनम् । तदर्धेन महेशानि ! तदर्धेन कलौ मुने ।
षष्ठविंशपलान्येव कवायस्य च संस्थया । उच्छोदकस्य च तथा
चटसंस्था महेश्वरि ! । एवं यः कुरुते स्नानं कारयेदा महेश्वरि ! ।
सप्तजन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । चतुस्तोत्रकमानेन
द्रव्याणाञ्च पृथक् पृथक् । चतुस्तोत्रकया वायु हीने स्नानं न
बीजयेत् । तथा । शङ्खस्थितेन तोयेन यः स्नापयति केशवम् ।
विष्णुमन्त्रेण देवेशि ! कुलानां तारयेच्छतम् । कपिलाक्षीरमा-
दाय शङ्खे कृत्वा यशस्विनि ! । कन्यादानसहस्रस्य स्नापयित्वा
फलं लभेत् । तदर्धस्नानमोक्षीरं दिगुषं कुशवारिणा । महा-
पूजा त्रिलोके पुष्पपत्रे च चार्जयेत् । कलौ लोके देवेशि !

यथाप्तं न विशेषतः । तदर्थं मध्यमं ज्ञेयं तदर्थेन कनिष्ठकम् ॥
इति महास्नानादिमहापूजाकथनम् ।

अथ शङ्खमाहात्म्यम् ॥ पद्मपुराणे ॥ त्रैलोक्ये यानि
तीर्थानि वासुदेवस्य सेवया । पापं सङ्ग्राहि विप्रेन्द्र ! तस्मा-
च्छङ्खं प्रपूजयेत् । शङ्खश्च सागरोत्पन्नो विष्णुना विष्टतः करे ।
निर्मितः सर्वदेवेषु पाञ्चजन्य ! नमोऽस्तु ते । दर्शनादेव शङ्खस्य
किं पुनः स्पर्शने कृते । विलयं यान्ति पापानि हिमवद्भास्करो-
दये । पुरतो वासुदेवस्य पुष्पसज्जनलक्षणम् । शङ्खमभ्यर्चितं
तिष्ठेत्तस्य लक्ष्मीर्न दुर्लभा । शङ्खे कृत्वा तु पानीयं सपुष्पं
सजलाक्षतम् । अर्घ्यं ददाति देवस्य ससागरमहीफलम् ।
प्राप्नुयादिति शेषः । अर्घ्यं दत्त्वा तु शङ्खेन यः करोति प्रद-
क्षिणम् । प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा । तीर्थोदकं
हरेर्मूर्ध्नि भ्रामयेत् शङ्खसंस्थितम् । भुक्तिं ददाति वै तस्य चीर-
सागरजा प्रिये । शङ्खलम्बनं तथा तोयं भ्रामितं केशवोपरि ।
वहते शिरसा गङ्गा गङ्गास्रोतेन तस्य किम् ॥

अथ शङ्खलक्षणं क्रियासारे ॥ प्रस्थानन्तु प्रतिश्रितः शङ्खः
श्रेष्ठतमो मतः । स्तनांशपूर्णको मध्यः कनिष्ठः क्रमशो भवेत् ।
सुग्रीवः पांशुशिखरः स्निग्धो दीर्घः सुपद्मतिः । शङ्खः स्वादर्शना-
योम्यो योऽसावलिकचक्षुषः । अलिकचक्षुषस्त्रिपञ्चकः ॥ मणिनो
निष्कशिखरः सरक्तः किमिदंष्टकः । ह्रस्वः प्राणालिकः शङ्खो न
स्वादयोम्यः सुरार्चने । गोचीरधवलः स्निग्धो दीर्घनालो वृहत्तरः ।
वृत्तो यो दक्षिणावर्त्तः स द्विजः शङ्खसंघकः । पूर्वोक्तलक्षणोपेतो
वामावर्त्तोऽथवान्वितः । शङ्खोऽयं नातिमुलभः सोऽपि सुख्यः
सुरार्चने । दक्षिणावर्त्तं विशेषयति कल्पतरौ । दक्षिणावर्त्त-
शङ्खेन पात्रे धौडुम्बरे स्थितम् । उदकं यः प्रतीच्छेत्तु शिरसा
हृष्टमानसः । सप्तजन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

स्कान्दे ॥ दक्षिणावर्त्तशङ्खस्य तीयेन योऽर्चयेद्हरिम् । सप्तजन्म-
 कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ क्रियासारे ॥ ताम्रस्फटिक-
 शङ्खेषु सुवर्णकलधौतयोः । न विद्यते भिन्नदोषो द्रव्येष्वन्येषु
 विद्यते । शङ्खः शङ्खो भवेत्तत्र तुषाभिघर्षणेन च ॥ तुषो धान्य-
 त्वक् ॥ मत्स्यसूक्ते षोडशपटले ॥ नदीतडागसम्भूतं वापीकूप-
 झदोद्भवम् । गङ्गोदकं भवेत् सर्वं शङ्खे नैव समुद्धृतम् । त्रैलोक्ये
 यानि तीर्थानि वासुदेवकपूजने । शङ्खे तीर्थानि देवेशि ! तस्मात्
 शङ्खं समर्चयेत् । दर्शनादेव शङ्खस्य किं पुनः स्पर्शने कृते ।
 विलयं यान्ति पापानि भास्करेण हिमं यथा । पुरतो वासुदेवस्य
 सपुष्पं सजलाक्षतम् । शङ्खमभ्यर्चितं येन तस्य लक्ष्मी न दुर्लभा ।
 अर्घ्यं दत्त्वा तु शङ्खेन यः करोति प्रदक्षिणम् । प्रदक्षिणीकृता
 तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा । क्षिप्त्वा शङ्खोदकं शङ्खे यः स्नापयति
 केशवम् । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण मुच्यते सोऽपि सङ्घटात् । न भूमौ
 स्थापयेत् शङ्खं स्थापिते चालयेत् पुनः । चन्दनोदकेन दुग्धेन
 सुदकेनापि शौघयेत् । श्रीं त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना
 विधृतः करे । निर्भीतः सर्वदेवैश्च पाञ्चजन्य ! नमोऽस्तु ते ॥

अथ त्रिपदीलक्षणम् ॥ वीरमित्रोदयधृतसिद्धान्तशेखरे ॥
 चतुःषष्टिभिर्मात्रैरुत्तमा त्रिहता त्रिधा । उत्तमादिकमेदेन
 यन्त्रिका त्रिपदी मता । त्रिचक्रपादसंयुक्तं पादाहं सिंहचक्र-
 कम् । पादमध्येऽसंवृतं स्यात् सिंहास्यश्च पदोऽप्यधः । शेषं
 कुर्वाद् यथाशोभं त्रिपदी परिकीर्तिता । अर्घ्यसंस्थादिनैवेद्य-
 प्रसाधारा त्रिपादिका ॥ इति ॥

अथ तुलसीमाहात्म्यम् ॥ मत्स्यसूक्ते षोडशपटले । सर्वेभ्यः
 चतुष्पुष्पेभ्यो वरिष्ठा तुलसी प्रिये ! । सर्वकामप्रदा शुद्धा वैष्णवी
 विष्णुवद्भा । भुक्तिमुक्तिप्रदा देवि ! सर्वलोकहिता परा ।
 या मातृत्वगता स्वर्गमन्त्रयं परमेश्वरि ! । हितार्थं सर्वलोकानां

पृथिव्यां रोपिता पुरा । यथा विष्णुप्रिया लक्ष्मी र्वथा त्वं हर-
वक्त्रभा । तथेयं तुलसी देवी चतुर्थी नोपपद्यते । यथा गङ्गा
पवित्रा हि सर्वलोकविमोक्षदा । तथेयं सर्वपापाणां तुलसी
पापहारिणी । समञ्जरीदलैर्येन तुलस्या विष्णुरर्चितः । तस्य
पुष्पफलं देवि ! कथितुं नैव शक्यते । तुलस्याः कुसुमेनैव नार्च-
येद्गङ्गादध्वजम् । करपत्रसमं यस्माद्दीर्घयुक्तं वरानने ! ॥ तथा ।
त्रिषु लोकेषु विस्थाता सर्वपापप्रणाशिनी । सर्वकामप्रदा देवी
सर्वमङ्गलकारिणी । संसारसागरे घोरे तुलसी नौस्वरूपिणी ।
देवानां शिवदुर्गायाः परं तुष्टिप्रदायिणी । कल्पघौघातुराणाञ्च
स्यमेका महौषधिः । तत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
भरौचिरामसंवादं तच्छृणुष्व वरानने ! । पुरा रघुकुलाधीशो
वेदवेदाङ्गपारगम् । पूजयित्वा यथान्यायं मनश्चक्रे महामतिः ।
एवं प्रतिदिनं तत्र यथाकालं समाचरेत् । अचिरेणैव कालेन
तुष्टोऽभून्मुनिसत्तमः । स ददौ च स्रजं दिव्यां श्रीरामाय परा-
त्पराम् । तुलसीवनजाताञ्च मञ्जरीपुष्पधारिणीम् । चतुर्वेद-
मयीं दिव्यां ददौ रामस्य मूर्धनि । तामादाय ततस्तूर्णं मञ्जरी-
पत्रशालिनीम् । दृष्ट्वा सुक्रोधं भगवानुवाच मुनिपुङ्गवम् । अहो !
किमवलेपोऽयं ब्राह्मणस्य महात्मनः । वनस्पतेः पत्रजातं कथं
दत्तं ममोपरि । आशीर्वादो हिजातीनां आहो मतिमता-
मिति । अतोऽहं मुनिशार्दूल ! अवलेपं वहामि ते । एतच्छ्रुत्वा
तु वचनं रामस्वाश्रु रूषान्वितम् । शशाप तुलसी देवी राजानं
रघुनन्दनम् । यस्मात्सदापलेपेन शिरसो मां विमुक्तवान् ।
तस्माद्राजेन्द्र ! वेदेष्टा वियोगस्ते भविष्यति । शपन्तीं तां ततो
दृष्ट्वा सीता हृदयवक्त्रभम् । सक्रोधनयनं देवमिदमाह महा-
मतिः । मरौचिश्वाच ॥ सुप्रसीद महाराज ! ब्रजामि
शरणं तव । कथयामि पुरादत्तं विचित्रं मुनिभाषितम् ।

एषा हि तुलसीमाला मया दत्ता सुरेश्वर ! । अस्या विचित्र-
माहात्म्यं मत्तः सर्वं निशामय । इयं हि वृक्षरूपेण महालक्ष्मीः
प्रतिष्ठिता । ब्राह्मीयं परमा शक्तिर्ब्रह्मणो रोमसम्भवा । ऋग्-
यजुःसामवेदाद्याः शास्त्राचरणसन्निताः । यथा गङ्गा यथा गौता
गायत्री च यथा मता । पद्मयोनिः समुद्भूता तथेयं लोकपावनी ।
यत्रैषा तिष्ठते सम्यक् तत्र लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता । इमां विना
तथा लक्ष्मोर्विनाशायोपजायते । एवं सृष्टा जगन्माता तुलसी
ब्रह्मणा स्वयम् । लोकानां पालनार्थाय पृथिव्यामवतारिता ।
एनामाराध्य देवेशो महादेवो जपत्यतिः । असुरं घोरनामान-
मजयद्रणसङ्कुले । घोरासुरसंग्रामोपाख्यानं ग्रन्थगौरवभिया न
लिखितम् । तथा ॥ एवमेषा महादेवी तुलसी विश्वरूपिणी ।
त्वमप्याराधयस्त्रैनां विजयं प्राप्स्यसि ध्रुवम् । एतच्छ्रुत्वा तु
वचनं महर्षेमधुसूदनः । जयाय शिरसा मालां प्रणिपत्य च
सादरम् । जयाह विटर्प तस्याः सर्वकामफलप्रदम् । ततस्तं
धर्ममास्थाय जगाम स्वष्टहं प्रति । रोपयित्वा यथान्यायं
पूजयामास राघवः । ततस्तस्याः प्रभावेण भगवान् रघुनन्दनः ।
यातुधानं महावीर्यं जितवान् रावणं रणे । ये चार्चयन्ति
मनुजा रोपयन्ति यथाविधि । कौर्त्तयन्ति च ये लोकास्तेषां
सिद्धिर्भविष्यति । सजलं तुलसीपत्रं शिरसा धारयन्ति ये ।
अर्घ्यं दत्त्वा नमस्कृत्य मुक्तिस्तेषां करे स्थिता । नदीतीरे
स्नाने च ऊपरे स्नाने च सन्निधौ । एषु वै रोपणं कृत्वा याति
कर्त्ता यमालयम् ॥

अथ तुलसीरोपणविधिः । तत्रैव ॥ गृहस्थैश्चान्यपुरतः
स्नित्वा तालमात्रकम् । पञ्चगव्यमयूराण्डं क्षिप्त्वा तत्र दिना-
गमे । रोपयित्वा निशाभागे सूत्रेणावेष्ट्य सप्तधा । तन्मूले
पिण्डिकां कृत्वा हस्तमात्रं सुवर्तुलाम् । ततश्चतुष्कोणवेष्टयि

काद्या । वारिधाराश्च निक्षिप्य पूजयेन्मतिमाचरः । गन्धेषुष्य-
स्तथा धूपैः प्रदीपैश्च घृतप्लुतैः । पायसैर्दधिभक्तैश्च पूजयित्वा
यथाविधि । तुलस्यै नम इत्युक्त्वा दद्यादर्घ्यं विभूतये । शङ्ख-
स्थितं तोयपूर्णं दूर्वाक्षतसचन्दनम् । कुशाग्रश्च सपुष्पश्च एत-
दर्घ्यं सदीरितम् ॥

अथ तुलसीध्यानं तत्रैव ॥ ध्यायेद्देवीं नवशशिमुखीं पद्म-
विम्बाधरौष्ठीं विद्योतन्तीं कुचयुगभरानम्रकल्पाङ्गयष्टिम् । ईष-
द्वास्योन्नतवदनां चन्द्रसूर्याग्निनेत्रां श्वेताङ्गीं तामभयवरदां
श्वेतपद्मासनस्थाम ॥

अथस्तुतिस्तत्रैव । ईश्वर उवाच ॥ इन्द्रादयः सकलेर्देवै-
रर्चितां सुरसुन्दरीम् । भक्तानां वरदां वन्दे तुलसीं सौम्यरूपि-
णीम् ॥१॥ नादविन्दुकलातीतां मुण्डमालां तपस्विनीं । वासु-
देवरतां वन्दे तुलसीं सौम्यरूपिणीम् ॥२॥ सर्वदेवमयीं देवीं
वेदगर्भां मनोरमाम् । योगगम्यामहं वन्दे तुलसीं सौम्यरूपि-
णीम् ॥३॥ सुरासुरविशेषज्ञां सर्वालङ्कारभूषिताम् । त्रिजग-
ज्जननीं वन्दे तुलसीं सौम्यरूपिणीम् ॥४॥ पद्महस्तां पद्ममुखीं
पद्मस्थां पद्मलोचनाम् । लक्ष्मीरूपामहं वन्दे तुलसीं सौम्य-
रूपिणीम् ॥५॥ संक्रान्त्याश्चैव पद्मान्ते ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
यः पठेत् संयतो भूत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् । विना मन्त्रं
विना जप्यं विना यज्ञं विना क्रियाम् । विना ध्यानं विना तीर्थं
सर्वसिद्धिकरं भवेत् । इदं गुरुकृतं स्तोत्रं यः पठेत् शृणुया-
दपि । मुक्तिः करतले तस्य मुक्तश्चैव न संशयः ॥ इति मत्स्य
सूक्ते षोडशपटले तुलसीस्तोत्रं समाप्तम् ॥

प्रबाममन्त्रस्तु ॥ श्रियं देहि यशो देहि कीर्तिं मन्त्रुक्षया
सुखम् । वलं पुष्टिं तथा धर्मं तुलसि ! त्वं प्रवक्ष्य मे ॥ इत्यनेन
तुलसेन जतिं कुर्यात् समग्रहितः ॥

अथ मालाधारणम् ॥ भगवत्कृतिविलासधृतम् ॥ ततः
कृष्णार्पिता माला धारयेत्तुलसीदलेः । पद्माक्षैस्तुलसीकाष्ठैः
फलैर्धात्र्याश्च निर्मिताः । धारयेत्तुलसीकाष्ठभूषणानि च
वैष्णवः । मस्तके कर्णयोर्बाह्वोः करयोश्च यथावच्च ॥

अथ मालाधारणविधिः ॥ स्कान्दे ॥ सन्निवेद्यैव हरये
तुलसीकाष्ठसम्भवाम् । मालां पश्चात् स्वयं धत्ते स वै भाग-
वतोत्तमः ॥ कृष्णार्पितमालाधारणनिन्दापि तत्रैव ॥ हरये
नार्पयेद् यस्तु तुलसीकाष्ठसम्भवाम् । मालां धत्ते स्वयं मूढः
स याति नरकं ध्रुवम् । क्षालितां पञ्चगव्येन मूलमन्त्रेण मन्त्रि-
ताम् । गायत्र्या चाष्टकत्वो वै मन्त्रितां धूपयेच्च ताम् । विधि-
वत् परया भक्त्या सद्योजातेन पूजयेत् । तुलसीकाष्ठसम्भूते !
माले ! कृष्णजनप्रिये ! । विभर्मि त्वामहं कण्ठे कुरु मां कृष्ण-
वत्सलम् । यस्मात्तं वत्सभा विष्णोर्नित्यं विष्णुजनप्रिया । तथा
सां कुरु देवेशि ! नित्यं विष्णुजनप्रियम् । माले ! नाधातुर्ह-
ृदिष्टो नासि मां हरिवत्समे ! । भक्तेभ्यश्च समस्तेभ्यस्तो न माका-
निगद्यते । एवं स प्राण्य विधिवन्मालां कृष्णगलेऽर्पिताम् ।
धारयेद्दैवो यो वै स गच्छेद्दैव्यं पदम् ॥ मालाधारणस्य
नित्यता ॥ तत्रैव कार्तिकप्रसङ्गे ॥ धात्रीफलकृतां मालां
कण्ठस्थां यो वहेच्च हि । वैष्णवो न स मनुजो विष्णुपूजाकृतो
यदि ॥ गारुडे ॥ धारयन्ति न ये मालां हैतुकाः पापबुद्धयः ।
नरकाच्च निवर्तन्ते दग्धाः कोपाम्बिना हरैः ॥ अतएव स्कन्द-
पुराणे ॥ तत्रैव ॥ न जज्ञास्तुलसीमालां युक्तो यश्चार्चयेत्त-
रिम् । यद्यत् करोति तत्सर्वमनन्तफलदं भवेत् ॥ नारदीये ॥
ये कण्ठसक्तस्तुलसीनसिनाचमाला ये बाहुमूलपरिचिह्नित-
शङ्खचक्राः । ये वा सलाहफलके लसद्दूर्ध्वपुष्पास्ते वैष्णवा भुवन-
माश्रय पवित्रयन्ति ॥ किञ्च ॥ भुजबुजमपि चिह्नैरङ्कितो वत्स

विष्णोः परमपुरुषनाम्नां कीर्तनं यस्य वाचि । ऋजुतममपि
 पुण्ड्रं मस्तके यस्य कण्ठे सरसिजमणिमाला यस्य तस्यास्ति
 दासः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे श्रीभगवदुक्तौ । तुलसीकाष्ठमालाञ्च
 कण्ठस्थां वहते तु यः । अप्यसौ चाप्यनाचारो मानवो वै न सं-
 शयः ॥ स्कन्दपुराणे ॥ धात्रीफलकृता माला तुलसीकाष्ठ-
 सन्धवा । दृश्यते यस्य देहे तु स वै भागवतोत्तमः । तुलसीद-
 लजां मालां कण्ठस्थां वहते तु यः । विष्णुवर्णाविशेषेण स
 नमस्यो दिवौकसाम् । तुलसीदलजा माला धात्रीफलकृतापि
 वा । ददाति पापिनां मुक्तिं किं पुनर्विष्णुसेविनाम् ॥ तत्रैव ॥
 कार्तिकप्रसङ्गे ॥ यः पुनस्तुलसीमालां कृत्वा कण्ठे जना-
 र्दनम् । पूजयेत् पुण्यमाप्नोति प्रतिपुण्यं गवायुतम् । याव-
 द्ब्रूयति कण्ठस्था धात्रीमाला नरस्य हि । तावत्तस्य शरीरे तु
 प्रोत्था लुठति केशवः । स्पृशेच्च यानि लोमानि धात्रीमाला
 करे नृणाम् । तावद्वर्षसहस्राणि वसते केशवालये । यावद्दि-
 नानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः । तावदयुगसहस्राणि
 वैकुण्ठे वसतिर्भवेत् । मालायुग्मञ्च यो नित्यं तुलसीधात्री-
 सन्धवम् । वहते कण्ठदेशे च कल्पकोटिं दिवं वसेत् ॥ गारुडे
 च । मार्कण्डेयोक्तौ ॥ तुलसीदलजां मालां कृणोत्तीर्णां
 वहेत्तु यः । पत्रे पत्रे ऽश्वमेधानां दशानां सभते फलम् । तुलसी-
 काष्ठसन्धूतां यो मालां वहते नरः । फलं यच्छति दैत्यारिः
 प्रत्यङ्गं द्वारकोद्भवम् । वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति
 पातकम् । सदा प्रीतमनास्तस्य कृणो देवकिनन्दनः । तुलसी-
 काष्ठसन्धूतां यो मालां वहते नरः । प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति
 नाशैर्वा तस्य विग्रहे । तुलसीकाष्ठसन्धूतां यो मालां वहते
 नरः । तुलसीकाष्ठसन्धूतां शिरसो बहुभूषणम् । बाह्वोः
 करे च मण्यस्य देहे तस्य सदा हरिः । तुलसीकाष्ठमालाभि-

भूषितः पुण्यमाचरेत् ॥ पितॄणां देवतानाञ्च कृतं कोटिशुभं
कलो । तुलसीकाष्ठमालान्तु प्रेतराजस्य दूतकाः । दृष्ट्वा
जश्यन्ति दूरेण वातोद्धूतं यथा देवं । तुलसीकाष्ठमालाभिर्भू-
षितो भ्रमते यदि । दुःस्वप्नं दुर्निमित्तञ्च न भयं शस्त्रजं
कचित् ॥

अथ वैष्णवप्रशंसा ॥ नारदपञ्चरात्रस्य प्रथमरात्रे नवमा-
ध्याये । अहो ! अनन्तदासानां माहात्म्यं परमाद्भुतम् । कुर्वन्त्य-
हैतुकीं भक्तिं ये च शश्वद्वरेः पदे । पद्मनाभपादपद्मं पद्मे
पद्मे श्वरार्चिते । दिवानिशं ये ध्यायन्ति शेषादिसुरवन्दिते ।
आलापं यत्र संस्पर्शं पादा वसुमतीक्षितम् । वाञ्छन्त्येव हिता-
र्यानि वसुवाचात्मशुद्धये । कृष्णमन्त्रोपासकानां शुद्धं पादोदकं
स्मृतम् । पुनाति सर्वतीर्थानि वसुधामपि पार्वति ! । कृष्णमन्त्रो
द्विजमुखाद् यस्य कर्णं प्रयाति च । तं वैष्णवं जगत्पूतं प्रवदन्ति
पुराविदः । मन्त्रग्रहणमात्रेण नरो नारायणात्मकः । पुनाति
स्त्रीलामात्रेण पुरुषाणां शतं शतम् । तज्जन्ममात्रात् पूतञ्च
तत्पितॄणां शतं शतम् । प्रयाति सद्यो गोलोकं कर्मयोगात्
प्रमुच्यते । मातामहादिकान् सप्त जन्ममात्रं समुद्धरेत् । यत्कन्यां
प्रतिगृह्णाति तस्य सप्त च लीलया । मातरं तत्पत्न्यं भार्यां
पुत्राञ्च सप्तपूरुषम् । आतरं भगिनीं कन्यां कृष्णभक्तः समुद्ध-
रेत् । स ज्ञातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । फलं स लेभे
पूजानां व्रती सर्वव्रतेषु च । विष्णुमन्त्रं यो लेभेच्च वैष्णवाञ्च
द्विजोत्तमात् । कोटिजन्मार्जितात् पापाभ्युच्यते नात्र संशयः ।
कृष्णमन्त्रोपासकानां सद्यो दर्शनमात्रतः । शतजन्मार्जितात्
पापाभ्युच्यते नात्र संशयः । वैष्णवानां दर्शनेन स्पर्शनेन च
पार्वति ! । सद्यः पूतो जलं वह्निर्जगत्पूतः समीरणः । दर्शनं
वैष्णवानाञ्च देवा वाञ्छन्ति नित्यशः । न वैष्णवात् परः पूतो

विष्णु निखिलेषु च ॥ दशमाध्याये ब्रह्मवचनम् ॥ अहो ! वेश्वा-
सनाय चणमेव सुदुर्लभः । भवाब्धिवीरतरणं भुक्तिमुक्तिफल-
प्रदम् ॥ इति वेश्वावप्रशंसा ॥

अथ दशावताराणामाविर्भावकालमाह स्वतन्त्रतन्त्रे ॥
चैत्रशुक्लप्रतिपदि रेवत्या सोमवासरे । द्वादशनाडिकामध्ये
हरिर्मत्स्योऽभवद्दिवा । ज्येष्ठशुक्लद्वितीयायां रोहिण्यां बुधवा-
सरे । दिवाघटीचतुष्केऽभूद्हरिः कूर्मस्वरूपवान् । शुक्लायां सप्तमी
माघे तत्राश्विन्याश्च भास्करे । दिवाष्टघटिकामध्ये वराहोऽभू-
द्हरिः प्रभुः । राघे सितचतुर्दश्यां स्वात्याश्च शनिवासरे । मध्याह्ने
च ततो जज्ञे नृहरिः कमलापतिः । भाद्रे च द्वादशी शुक्ला
श्रवणासंयुता भृगौ । दशपञ्चघटीमध्ये दिवाभूद्दामनो हरिः ।
तृतीया माघवे शुक्ला रोहिण्यां शनिवासरे । एकादशघटी-
मध्ये नक्तं रामोऽभवद्हरिः । चैत्रशुक्लनवम्यान्तु सोमवारे पुन-
र्वसौ । पूर्वाह्णे चामवद्रामः स्वयं देवो जनार्दनः । कृष्णाष्टम्यान्तु
भाद्रस्य रोहिण्यां बुधवासरे । मध्यरात्रेऽभवद्दिणुः कृष्णस्तु
भगवान् रुयम् । आषाढे शुक्लनवमी विशाखायाश्च भास्करे ।
दिवानाडीषट्कमध्ये बौद्धोऽभूदंशजो हरिः । मार्गशुक्लतृती-
यायां पूर्वाषाढर्चके शनौ । नक्तं त्रिघटिकामध्ये कल्किरूपो-
ऽभूद्हरिः ॥ विष्णुपूज्यायां विशेषस्तन्त्रसारे सर्वो द्रष्टव्यो ग्रन्थ-
गौरवभिया न लिखितः ॥

इति ओप्राणतोषिण्यां पञ्चमे भक्तिकण्डे विष्णुपूजादि-

कथनरूपः पञ्चमपरिच्छेदः ॥

अथ महाविद्यानिरूपणम् ॥ चामुण्डातन्त्रे ॥ काली तारा-
महाविद्या षोडशी भुवनेश्वरी । भैरवी द्वित्रिमस्ता च विद्या
धूमावती तथा । वगला सिद्धविद्या च मातङ्गी कमलात्मिका ।
एता दश महाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकीर्तिताः । एता दश महा-

विद्या इत्यनेन सर्वासां महाविद्यात्वसिद्धौ कालौ तारा महा-
विद्येति यन्महाविद्योपादानं तत् कालोतारयोर्महाविद्यात्वा-
यम् । अतएव महाविद्या महापूर्वेति विश्वसारोक्तम् । अथ
सिद्धविद्याः प्रकीर्तिता इत्यनेन सर्वासां सिद्धविद्यात्वे वंगला
मिहविद्या चेति कथमुक्तमिति चेत्तत्रापि भट्टिति सिद्धिप्रदा-
नार्थमिति ॥

अथ महाविद्यानां माहात्म्यम् ॥ कुम्भिकातम्यै प्रथमपटले ।
कलौ कण्ठत्वमासाद्य शुक्लापि नीलरूपिणी । लीलाया वाक्प्रदा
चेति तेन नीलसरस्वती । तारकत्वात् सदा तारा तारिणी च
प्रकीर्तिता । भुवनानां पालकत्वाद्भुवनेशौ प्रकीर्तिता । सृष्टि-
स्थितिकरी देवी भुवनेशौ प्रकीर्तिता । श्रीदात्री च सदा
विद्या श्रीविद्या च प्रकीर्तिता । निर्गुणा च महादेवी षोडशी
परिकीर्तिता । भैरवी दुःखसंहन्त्री यमदुःखविनाशिनी । काल-
भैरवभार्या च भैरवौ परिकीर्तिता । त्रिशक्तिकालदा देवि !
हिवा चैव सुरेश्वरि । । त्रिगुणा च महादेवि ! मोहिनी जी-
वदा ध्रुवम् । धूमावती महाभाया धूम्रासुरनिन्दनी । धूम-
रूपा महादेवौ चतुर्वर्गप्रदायिनी । जगन्माता जगद्धात्री जगता-
मुपकारिणी । वकारे वाहणी देवी गकारे सिद्धिदा स्मृता ।
लकारे पृथिवी चैव चैतन्या या प्रकीर्तिता । मातङ्गी मदशी-
लत्वाभ्यातङ्गासुरनाशिनी । सर्वापत्तारिणी देवी मातङ्गी परि-
कीर्तिता । वेङ्कण्ठवासिनी देवी कमला च प्रकीर्तिता । पाता-
लवासिनी देवी लक्ष्मीरूपा च सुन्दरी । एता दश महाविद्याः
सिद्धविद्याः प्रकीर्तिताः । धर्मार्थमोक्षदा नित्यं चतुर्वर्गफल-
प्रदाः । येन तेन प्रकारेण कलौ पूर्णफलप्रदाः । निर्दने कृपणे
चैव विशेषात् परयोनिषु । पापण्डे च शठे चैव निन्दके चैव
निर्गुणे । अभक्तेषु च पुत्रेषु शार्ङ्गाहीने च सुन्दरि । । न प्रका-

स्वमिदं भद्रे ! शपथं मे ध्रुवं सदा । सर्वलक्षणयुक्ताय दद्याच्चैव
महेश्वरि ! । आसाच्चैव समाना हि नास्ति त्रिभुवने ध्रुवम् ।
एकोच्चारणमात्रेण सर्वपापात् प्रमुच्यते । स्मरणेनैव देवेशि !
मुच्यते भवबन्धनात् ॥

अथ महाविद्यादीनां भैरवनिरूपणम् ॥ तौडलतन्त्रे प्रथम-
पटले ॥ शिव उवाच ॥ शृणु चार्वङ्गि ! सुभगे ! कालिकायाश्च
भैरवम् । महाकालंदक्षिणाया दक्षभागे प्रपूजयेत् । महाकालेन
वै सार्धं दक्षिणा रमते सदा । ताराया दक्षिणे भागे अक्षोभ्यं
परिपूजयेत् । समुद्रमथने देवि ! कालकूटं समुत्थितम् । सर्वे
देवाः सदाराश्च महाक्षोभमवाप्नुयुः । क्षोभादिरहितं यस्मात्
पीतं हलाहलं विषम् । अतएव महेशानि ! अक्षोभ्यः परि-
कीर्तितः । तेन सार्धं महामाया तारिणी रमते सदा । महात्रि-
पुरसुन्दर्या दक्षिणे पूजयेत् शिवम् । पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं प्रतिवक्त्रं
सुरेश्वरि ! । तेन सार्धं महादेवी सदा कामकुतूहला । अतएव
महेशानि ! पञ्चमीति प्रकीर्तिता । श्रीमद्भुवनसुन्दर्या दक्षिणे
वाम्बकं यजेत् । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले या चाद्या भुवनेश्वरी ।
एतया रमते तेन वाम्बकस्तेन कथ्यते । सशक्तिश्च समाख्यातः
सर्वतन्त्रप्रपूजितः । भैरव्या दक्षिणे भागे दक्षिणामूर्तिं चन्द्रकम् ।
पूजयेत् परयत्नेन पञ्चवक्त्रं तमेव हि । ह्रिमस्तादक्षिणांशे
कवचं पूजयेच्छिवम् । कवचपूजनाद्देवि ! सर्वसिद्धीश्वरी भवेत् ।
धूमावती महाविद्या विधवारूपधारिणी । वगलाया दक्षभागे
एकवक्त्रं प्रपूजयेत् । महाभद्रेति विख्यातं जगत्संहारकारकम् ।
मातङ्गीदक्षिणांशे च भतङ्गं पूजयेच्छिवम् । तमेव दक्षिणा-
मूर्तिं जगदानन्दकारकम् । कमलाया दक्षिणांशे विष्णुरूपं
सदाशिवम् । पूजयेत् परमेष्ठानि ! स सिद्धो नात्र संशयः । पूज-
येदक्षपूर्वाया दक्षिणांशे च रूपकम् । महामोक्षप्रदं देव ! भव-

वक्त्रं महेस्वरम् । दुर्गाया दक्षिणे देशे नारदं परिपूजयेत् ।
नकारः सृष्टिकर्ता च दकारः पालकः सदा । रेफः संहाररूप-
त्वान्नारदः परिकीर्तितः । अन्यासु सर्वविद्यासु ऋषिर्यः परि-
कीर्तितः । स एव तस्य भर्ता च दक्षभागे प्रपूजयेत् ॥

महाविद्यादीनामाविर्भावकालनिरूपणाय महारात्रादि-
रुक्तः ॥ स्वतन्त्रतन्त्रे यथा ॥ फाल्गुने च महारात्रिः कृष्णै-
कादशिका तिथिः । ज्येष्ठे या दशमौ शुक्ला देवि ! वारयुता
शुभोः । रात्रावेकादशी चैत् स्यात् दिव्यरात्रिः प्रकीर्तिता ।
अमा भौमे संक्रमश्च कुलर्चग्रहणं यदि । भावरात्रिस्तु सम्प्रोक्ता
भाग्यादेव तु लभ्यते । सिद्धरात्रिरष्टमौ स्याच्चैवसंक्रमणा-
न्विता । तृतीया माधवे शुक्ला कुलर्चं दारुणा तिथिः ।
दौषोत्तरचतुर्दश्याममया योग एव च । कालरात्रिर्महेशानि !
तारा काली प्रियङ्गरी । कृष्णत्रयोदशी देवि ! मोहरात्रिः
प्रकीर्तिता । चैत्रशुक्लनवम्यान्तु क्रोधरात्रिः प्रकीर्तिता ।
श्रीररात्रिर्मार्गशीर्षे कृष्णाष्टम्यां महेस्वरि ! । चतुर्दशी भौम-
युता मकारेण समन्विता । कुलऋक्षसमायुक्ता वीररात्रिः
प्रकीर्तिता । विद्योत्पत्तिस्तु नारदपञ्चरात्रे तृतीयरात्रे तृती-
याध्याये ॥ ब्रह्मोवाच ॥ दक्षगेहं समुद्भूता या सती लोकवि-
श्रुता । कुपित्वा दक्षराजर्षिं सती त्यक्त्वा कलेवरम् । अनु-
गृह्य च मेनायां जाता तस्यान्तु सा तदा । कालीनाच्चेति
विख्याताः सर्वशास्त्रे प्रतिष्ठिता ॥ स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ महारात्रि-
दिनेऽवन्त्यां नम्र्यां जातमेव तत् । कालीरूपं महेशानि !
साक्षात् कैवल्यदायकम् ॥ एतस्या माहात्म्यमुक्तं नारदपञ्च-
रात्रे ॥ विश्वामित्रो मुनिश्चेष्ट आराध्य कमलासनम् । नात्राप
ब्राह्मणत्वं हि ततो विष्णुं जगाम सः । तस्मादपि न चावाप
ब्रह्मत्वं चतुर्योत्तमः । एवं सर्वान् मुद्वान् गत्वा आराध्य च मुद्व-

सुंहुः । इहस्यतेरपादेशादाराध्य हृषभध्वजम् । महेशदर्शनं
 ब्रह्मा कृतकृत्योऽभवत्तदा । देवदेव ! महादेव ! भगवंस्त्वं
 कृपामय ॥ ब्राह्मणत्वं देहि मया यदि ज्ञातासि मे वरम् ।
 ईश्वर उवाच ॥ एकाक्षरी महाविद्या कालिकायाः सुदुर्लभा ।
 जपं कुरु महाबाहो ! ततः प्राप्स्यसि विप्रताम् । एवमुक्त्वा
 महादेवोऽप्यन्तर्धानं जगाम सः । विश्वामित्रोऽपि विधिना
 आराध्य तां जगन्मयीम् । मन्त्रसिद्धिं न चावाप क्रोधेन च
 शशाप ताम् । अनाराध्या भवेति त्वं आगम्य तु ततः शिवम् ।
 निर्भयं बहुधा तन्तु इदमाह महेश्वरः ॥ ईश्वर उवाच ॥ किमर्थं
 शप्तवान् विद्यां शृणु यत्नेन पार्थिव ! । रेफारूढककारेण सिद्धि-
 माप्स्यसि नान्यथा ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अन्तर्धानं गतः शशुर्विश्वा-
 मित्रोऽपि नारद ! । तथा विधानं जप्त्वा तु यदुक्तं शशुना पुरा ।
 साक्षाद्बभूव सा काली सह रुद्रेण तत्त्वणात् ॥ देव्युवाच ॥
 वरं वरय राजेन्द्र ! ददामि ते वरं शिवम् । यदिच्छसि प्रदा-
 स्यामि सत्यं सत्यं न संशयः ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ आरा-
 धिता मया सर्वे ब्रह्माद्या स्वतागणाः । विप्रत्वं केन मे देवि ।
 न दत्तं त्वं प्रदेहि मे । श्रुत्वा वाक्यं नृपस्याशु सा देवी
 स्वामिनो मुखम् । निरीचेद्वितभावेन सङ्केतेन उवाच तम् ।
 महादेवोऽपि तज्ज्ञात्वा प्रीतिभावेन शङ्करः । इस्ताभ्यामपि
 चालिञ्च विप्रत्वं प्रददौ ततः । तत्त्वणादपि राजासौ विप्रत्वं
 गतवान् भुवम् । सर्वशास्त्रैकनिपुणः सर्वशास्त्रैकपारगः ॥
 इति कालीमाहात्म्यम् ॥

नारदपञ्चरात्रस्य तृतीयरात्रं द्विविधं दृश्यते । तयोरैक-
 क्षिन् विद्यात्यन्तिशिवलिङ्गाभिर्भावप्रभृति द्वाविंशत्यध्यायात्म-
 के वर्तते तस्मादिद्वयोत्पत्त्याद्याहृत्य लिखितम् । अपरलिङ्गस्तु पञ्चा-
 दशाध्यायात्मके प्रातःकृत्यादिपूजाविधयस्तत्कर्माणि च लिखित-

किन्तु क्रमदीपिकावचनात्येव प्रायेणेति तत्र तच्च सन्देहः ॥
 नारदपञ्चरात्रे तृतीयरात्रे द्वितीयाध्याये ॥ यथा ॥ दक्षगृहे
 च योत्पन्ना सतीनान्नेति कीर्त्तिता । कैवल्यदायिनी यस्मा-
 त्तस्मादेकजटा स्मृता । तारकत्वात् सदा तारा लीलया वाक्-
 प्रदा यतः । नीलसरस्वती प्रोक्ता उग्रत्वादुग्रतारिणी । उग्रा-
 पत्तारिणी यस्मादुग्रतारा प्रकीर्त्तिता ॥ स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ काल-
 रात्रिदिने प्राप्ते निशायां मध्यभागके । उग्रापत्तारणार्थन्तु
 उग्रतारा स्वयं कला । मेरोः पश्चिमकूले तु चोलनास्थो ऋदो
 महान् । तत्र जज्ञे स्वयं देवि ! माता नीलसरस्वती । तत्र
 जयन्तु प्रजपंस्त्रियुगं समवर्त्तत । ममोर्ध्वक्ताभिः सृत्वा तेजो-
 राशिर्विनिर्गतः । ऋदे चोले निपत्यैव नीलवर्णाभवत्तदा ।
 ऋदस्य चोत्तरे भागे ऋषिरेको महोत्तमः । मदंशोऽचोभ्यः
 नामासी तदाराधनतत्परः । कूर्चवीजस्वरूपा सा प्रथालीढः
 पदाभवत् ॥ नारदपञ्चरात्रे ॥ सप्तकोटिर्महाविद्या उपविद्याश्च
 तादृश । तासां मूर्त्तिर्मुनियेष्ट ! संख्यातुं नैव शक्यते । एकदा
 हरिरैशान्यां वैश्वदेव्यामागतः क्लृप्तः । नीलाचलशरीरे सभागतो
 गरुडध्वजः । तत्र स्नात्वा महात्मानः सिद्धाः परमतेजसः । ऊर्ध्व-
 देवं जगन्नाथं तं वारयितुमौश्वरम् । सर्वेषामादिभूतेषां विश्व-
 रूपा सनातनी । तस्या उपरिदेशेन गन्तुमर्हसि केशव ! ।
 त्वच्च सर्वगुरुः साक्षी सर्वेषाञ्च सभापतिः । न हि गन्तासि
 भगवन् । पथान्येन गतिं कुरु । न गृह्णन् तद्वचस्तेषां जगाम
 मधुसूदनः । जगाम गरुडस्तेन पथा तेनैव केशवः । स्तम्भीभूत-
 स्तदा विष्णुर्मेन्तुं तस्माच्च शक्नुवन् । ततो भूमिसुपागम्य
 त्वभूदष्टभुजो हरिः । अष्टभ्य गिरिं नीलं सर्वप्राणेन विश्वभृत् ।
 तमुत्थातुमशक्नो वै भ्रान्तोऽभूज्जगदीश्वरः । श्वाभ्यमाशौ हृषी-
 किषी सहस्रहयवत्सरम् । ततः क्रद्धा भगवती वामहस्तेन चै-

श्वरी । सिंहसूत्रेण संवेद्य चित्तेप लवणाश्रसि । अपश्यत् केशवं
तोयपतितं प्राङ् विस्मितः । किमिदं कथ्यतां शीघ्रं विस्मयं
मम नाशये । उवाच विष्णुरादौ मासुद्धा रं कुरु सत्वरम् । अव-
ष्टभ्य तदा विष्णुमुद्धर्तुमुद्यतो विधिः । सोऽपि बहो महातेजा
ब्रह्मा कमलसंभवः । एवमिन्द्रादयः सर्वे बहत्वं समुपागताः ।
अथ काले व्यतीते तु जीवो देवगुरुर्वरः । वभ्राम लोकांस्त्रौन्
सर्वास्त्रापंश्यद्देवताः क्वचित् । शून्यां सर्वां पुरीं दृष्ट्वा जगाम
शङ्करालयम् । सम्पूर्णां वसतिं तत्र दृष्ट्वा हृष्टोऽभवद्गुरुः ।
स्तुतिभिर्नुतिभिर्देवं सम्प्रसाद्य महेश्वरम् । पपात दण्डवद्भूमौ
दृष्ट्वा देवं सनातनम् । उवाच देवदेवेशं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥
ब्रह्मस्यतिरुवाच ॥ क्व गतो भगवन् ! ब्रह्मा विष्णुसेन्द्रादयः सुराः ।
असुराणां भयेनैव सन्तस्तं मम मानसम् ॥ ईश्वर उवाच ॥ अव-
मन्ये च कामाख्यां विष्णुब्रह्मादयः सुराः । दुःखमापुः सदोद्दिग्धा
लवणाश्रसि पीडिताः ॥ ब्रह्मस्यतिरुवाच ॥ तेषामेव प्रतीकारं
चिन्तय त्वं जगत्पते ! । क्षिप्रप्रहारिणो दैत्याः शून्या देवपुरी
शिव ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ एष गच्छामि वै क्षिप्रं समुद्धर्तुं सुरान्
किल । एष गच्छ मया साहं लवणाश्रसि मानद ! । इत्युक्त्वा
जम्भतुस्तौ तु लवणाश्रोनिधिस्तटम् । समर्थोऽपि शिवस्तेषा-
मुद्धर्तुं जनदीश्वरः । मर्यादार्यं हरिस्तेषां कामाख्याकवचं
शिवः । सुरसंस्थं वपुः कृत्वा धारयामास कण्ठतः । प्रसार्य
वामहस्तं सुरान् संवेद्य शङ्करः । उत्थापयामास तदा देवान्
देवो जगत्पतिः । ततो देवगणाः सर्वे विपमाना इव द्रुमाः ।
पेतुर्भूमौ महादेवं प्रणेमुस्ते मुहुर्मुहुः । तत आश्वास्य भगवानु-
वाच तान् यथायथम् । प्रसादयत कामाख्यां जगन्मातरमम्बि-
काम् । गत्वा विष्णुमुखस्तत्र कामाख्यां परमेश्वरीम् । ननाम
तुष्टाव तदा नतिभिः स्तुतिभिः पराम् । सान्धुकण्ठी हृषीकेशी

विपमानश्च भक्तिमान् । सा क्रुद्धा दूरतः प्राह जगद्योनिः समा-
तनी । दुर्बुधे ! मामवज्ञाय किं कृतं गौरवं त्वया । किमिच्छसि
वरं मत्तो त्रियतां यत्तवेष्टितम् ॥ विष्णु उवाच ॥ तव क्षेत्रे महा-
पुण्ये अष्टदिक्षु सशक्तिकः । तिष्ठाम्यहर्निशं मातस्तवाज्ञावशम्
सदा । इति श्रुत्वा वचो विष्णोर्जगन्माता जगन्मायी । तथेत्युक्त्वा
च वरदा चकारानुग्रहं हरौ । इति ते कथितं पुत्र ! किञ्चिन्मा-
हात्म्यमुत्तमम् । रहस्यं तारिणीदेव्या न समर्थोऽस्मि विस्तरात् ॥
इति तारामाहात्म्यम् ॥

तत्रैव पञ्चमाध्याये ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूयः शृणु मुनिश्रेष्ठ !
रहस्यं परमाद्भुतम् । धेन काली महामाया सुन्दरीत्वमुपा-
गता । कैलासशिखरे रम्ये वसमाने च शङ्करे । इन्द्रश्च प्रेषया-
मास सर्वाश्चाप्सरसो मुदा । आगतास्ता महादेवं तुष्टुवुस्तं महे-
श्वरम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा तासां स हृषभध्वजः ।
आभास्य अक्षय्या वाचा कुरुषामृतया ततः ॥ ईश्वर उवाच ॥
सुखमस्मात्तिथिर्ज्ञेयः पुरुषो नात्र संशयः । स्त्रीणां स्त्री
चातिथिर्ज्ञेया तस्माद्वच्छत कालिकाम् । इत्युक्त्वा तत्पुत्रं रम्यं
विवेश परमेश्वरः । उवाच काली भगवानेश्वरीं परमेश्वरीम् ।
ता अप्यवापुः परमां प्रीतिं परमदुर्लभाम् ॥ षष्ठाध्याये ॥ ततो
देवी महाकाली चिन्तयित्वा मुहुर्मुहुः । एतद्रूपमपाहाय शुद्ध-
गौरी भवाम्यहम् । यस्मात् कालोति कालोति महादेवः समाह्व-
येत् । इति सञ्चिन्त्य मनसा अन्तर्धानं गता परा । महादेवोऽपि
कालेन गतो ह्यस्तः पुरं शिवः । नापश्यच्च तदा कालीं तस्थौ
तस्मिन् पुरे हरः । अथ काले कदाचित्तु आगतस्तत्र नारदः ।
प्रशम्य शिरसा देवं महादेवं महेश्वरम् । कृताञ्जलिपुटस्तस्थौ ततो
देवाग्रतो मुनिः । महादेवोऽपि वामेन पाणिना मुनिसत्तमम् ।
उपसृश्य समाश्वास्य चक्रे पुष्पवतीं कथाम् । कालेन कियता

तत्र कथान्ते मुनिसत्तमः । उवाच सादरं वाक्यं प्रणम्य जग-
दीश्वरम् ॥ नारद उवाच ॥ कृगता त्वां परित्यज्य काली काल-
विनाशिनी । प्रत्युवाच महादेवस्तं मुनिं नारदं ततः । अन्त-
र्धानं गता देवी मां हित्वा मुनिसत्तम ! ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति
श्रुत्वा वचस्तस्य नारदो हर्षमागतः । विवादसमयश्चार्थं महा-
कात्याय शूलिनः । इति सञ्चिन्त्य मनसा ध्यानमाश्रित्य
नारदः । ददर्श तां महाकालीं ध्यानचक्षुःसमाश्रितः । सुमेरो-
रुत्तरे पार्श्वे स्थिता सा परमेश्वरी । प्रणम्य परया भक्त्या उप-
तस्थे जगन्मयीम् । नारदस्तुत्यनन्तरम् ॥ देव्युवाच ॥ विदूरेण
मदोयेन किं करोति महेश्वरः । तस्यैव कुशलं सर्वं कथयस्व
मुनोश्चर ! ॥ नारद उवाच ॥ उद्योगं परमं चक्रो विवाहार्थं
महेश्वरः । देवदेवो गिरिसुते ! तं निवारय सुव्रते ! ॥ ब्रह्मो-
वाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य सक्रोधा परमेश्वरी । जाज्वल्य-
माना रक्ताक्षो रूपमन्यद्दधौ परा । यत्रास्ति त्रिषु लोकेषु
सौन्दर्यमपि कुत्रचित् । दधौ तद्रूपमतुलं सर्वेषामधिकं परम् ।
यत्रास्ते भगवान् देवो देवदेवो महेश्वरः । समागता क्षणेनैव
ततः सा परमेश्वरी । ददर्श हृदये शम्भोः स्वच्छायां परमेश्वरी ।
उवाच सा महादेवं क्रोधेन महता वृता । कृतघ्नस्त्वं महादेव !
मया यः समयः कृतः । तत् त्वं लङ्घितवान् देव ! किमर्थं
परमेश्वर ! ॥ कृत्वा विवाहं हृदये स्थानं दत्तं मया शिव ! ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्याः प्रहस्य परमेश्वरः । उवाच स प्रियां साध्वीं
प्रेमगद्गदया गिरा ॥ ईश्वर उवाच ॥ नाहं कृतघ्नः कल्याणि !
नाहं समयलङ्घकः । हृदये मे त्वया दृष्टा स्वच्छाया नात्र
संशयः । ध्यानं कुरु महाभागे ! पश्य त्वं ज्ञानचक्षुषा ।
स्वच्छाया सैव देवेशि । ततः सुस्नामवत् परा । उवाच परमेशानं
देवदेवं महेश्वरम् । परेण प्रेमभावेषु जगदीशं जगन्मयम् ।

का छाया इदि दृष्टा सा तन्मे ब्रूहि जगत्पते ! ॥ ब्रह्मोवाच ॥
 इति श्रुत्वा महादेवः कालिकावचनं परम् । उवाच प्रेमभावेण
 देवदेवः सनातनः ॥ ईश्वर उवाच ॥ यस्मात्त्रिभुवने रूपं श्रेष्ठं
 कृतवती शिवे ! । तस्मात् स्वर्गे च मर्त्ये च पातालेऽन्यत्र
 पार्वति ! । सुन्दरौ पञ्चमी श्रीश्च ख्याता त्रिपुरसुन्दरौ । सदा
 षोडशवर्षीया विख्याता षोडशी ततः । यां छायां हृदये मेऽद्य
 दृष्टा भौता सुरेश्वरि ! यस्मात् सा त्रिषु लोकेषु ख्याता त्रिपुर-
 भैरवी । यावस्था भगवत्याश्च सुखचित्ता कृपामयी । ततस्तां
 भुवनेशानां राजराजेश्वरीं विदुः । या चोग्रतारिणी प्रोक्ता या
 च दिक्करवासिनी । यैषा ललितकान्ताख्या ख्याता मङ्गल-
 चण्डिका । कौषिकी देवदूती च याश्चान्या मूर्त्तयः स्मृताः ।
 या ख्याता भुवनेशानी तस्या भेदा ज्ञानेकधा । त्रिपुटा जयदुर्गा
 च वनदुर्गा त्रिकण्टकी ; कात्यायनी महिषघ्नी दुर्गा च वन-
 देवता । श्रीरामदेवता वज्रप्रस्तारिणी च शूलिनी । गृहदेवी
 गृहारूढा मेधा राधा च कालिका । कथिताश्च समासेन तासां
 भेदाश्च नारद ! । विस्तारेण तु केनैव शक्यते गदितुं मुने ! ॥
 इति षोडशीमाहात्म्यं तद्भेदाश्च ॥

तथा ॥ सा काली जगतां माता पतिं प्राह सनातनी ।
 आज्ञापय महादेव ! रूपमन्यद्वराम्यहम् ॥ ईश्वर उवाच ॥
 अधुनेव जगद्वात्रि ! यद्रूपं कर्तुमिच्छसि । करिष्यामि च
 तत् सर्वं यत्र प्रीतिस्तवाचला ॥ देव्युवाच ॥ सर्वकर्त्तासि देवेश !
 तव शक्त्या जगत्पते ! । किन्तु वाक्च तव विभो ! श्रूयतां पर-
 मेश्वर ! । मर्यादां स्थापयिष्यामि तपः कृत्वा सुदुष्करम् ।
 त्वत्प्रीतये महाभाग ! प्रीतस्तु कुरु तन्मयि । गौरं वा रक्त-
 गौरं वा श्यामं शुक्लमथापि वा । यदन्यद्वा स्वरूपं मे तत् कुरुष्व
 जगत्पते ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ तवेच्छा या महाभागे ! तां कुरुष्व

जगद्धिते । किन्तु ते विरहेणैव मम दुःखं सुदुष्करम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥
 सान्त्वयित्वा निजं कान्तं नदीं मन्दाकिनीं ययौ । दिव्यं
 वर्षशतं तत्र तपस्तेपे सुदुष्करम् । प्रत्यक्षं भगवान् तस्या देवेशो
 वृषभध्वजः । वामेन पाणिना साध्वीमुत्थाप्य परमेश्वरः ।
 मार्जयित्वा प्रियादेहं निर्मलं कृतवान् हरः । मन्दाकिन्या
 जले रम्ये स्नापयामास पार्वतीम् । विद्युद्रूपाभवद्गौरी विद्यु-
 द्गौरीति विश्रुता । स्वाहागौरीति श्यामा च शुक्ला च रक्त-
 गौरिका । अनन्तरूपिणी मूर्तिः कोटिकोटिस्वरूपिणी ।
 शाकम्भर्थमला सूक्ष्मा षट्पदी भ्रामरी तथा । अनेकवर्णा
 गन्तव्यानन्तरूपा सनातनी ॥ इति विद्युद्गौरीयाद्युत्पत्तिः ॥

दशमाध्याये ॥ स्वच्छाया हृदये शम्भो दृष्ट्वा देवी सनातनी ।
 उवाच प्रेमभावेण देवदेवं निजं पतिम् । तवैव हृदये देव दृष्ट्वा
 छायां सुनिर्मलाम् । मदौयां देवदेवेश ! विकलास्मि जगत्-
 पते ! । तदेहे देहि मे स्थानं यदि स्नेहोऽस्ति मां प्रति ।
 ईश्वर उवाच ॥ अधुनैव तदर्धाङ्गं हरिष्यामि वरानने ! । ममा-
 पि प्रीतिरतुला अङ्गाहरणदानयोः । इत्युक्त्वात्मनस्तेनैव
 द्विधा कृत्वा तनुं हरः । आत्मनश्चैव पार्वत्याः कृतवानेकतो
 वपुः । ताभ्यां वै हरगौरीभ्यामर्दनारीश्वरो हरः । अवशिष्टौ
 तु यौ भागौ एकौकृत्य महेश्वरः । हस्ताभ्यां पिण्डवत् कृत्वा
 वैकुण्ठे क्षिप्रवान् पुरे । अद्यापि तेजोरूपश्च मूर्तिमान् वा
 महेश्वरः । वैकुण्ठवासिनः सर्वे ददृशुस्ते तपोगुणैः ॥ इति
 अर्दनारीश्वराद्युत्पत्तिः ॥

तत्रैव ॥ एकदा पार्वती देवी स्नानार्थं गतवत्यपि । सार्धं
 सहचरीभ्याञ्च मन्दाकिन्या जले मुदा । तत्र स्नात्वा कामवास-
 पोडिता च जगन्मयी । बभूव कृष्णा सा देवी जगदानन्द-
 कारिणी । अथ काले कदाचित्तु ताभ्यां पृष्ट्वा महेश्वरी । देहि

भक्ष्यं क्षुधातर्ताभ्यामावाभ्यां परमेश्वरि ! । अत्र ते च प्रदास्यामि
 कुरुतां मे प्रतीक्षणम् । क्षणादूर्ध्वं पुनः पृष्टा देहि भक्ष्यमथा-
 वयोः । प्रतीक्षणं प्रकुरुतां किञ्चित्कालं स्मरामि च । क्षणात्
 परमूचतुस्ते देहि भक्ष्यमथावयोः । माता त्वं सर्वजगतां मातरं
 प्रार्थयेच्छिशुम् । माता ददाति सर्वेषां भोजनाच्छादनादिकम् ।
 अतस्त्वां प्रार्थये भक्ष्यं भक्ष्यार्थं करुणामयि ! । इति श्रुत्वा
 महेशानो मधुरं वचनं तयोः । गृहे गत्वा प्रदास्यामि इत्युचै
 वचनं तयोः । ऊचतुस्ते पुनस्तां वै डाकिनी वर्णिनी परे ।
 जया च विजया ये तु आवां क्षुत्परिपोडिते । देहि भक्ष्यं
 जगन्मात ! यथा त्वय्ये कृपामयि ! । तथा कुरु जगन्मातर्वरदे !
 देवि ! वाञ्छितम् । इति श्रुत्वा वचः श्रद्धां कृपामयी शुचि-
 स्मिता । नखाग्रैश्च चिच्छेद वामेन स्वशिरस्तदा । छिन्नमा-
 तस्तु तच्छेषं वामहस्ते पपात च । कण्ठादिनिःसृतं रक्तं
 त्रिधारेण तपोधन ! । वामदक्षिणभेदेन ते धारे च विनिर्गते ।
 सखीमुखे तु संयोज्य मध्वधारा स्वकानने । एवं कृत्वा तु
 तास्तत्र गताः सर्वा यथागतम् । छिन्नं तस्या यतो सुण्डं
 छिन्नमस्ता ततः स्मृता ॥

स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ छिन्नोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि तास्य सैव च
 कालिका । पुरा कृतयुगे चैव कैलासे पर्वतोत्तमे । महामाया
 स्या साहं महारतपरायणा । शक्रोत्सारणकाले तु चण्ड-
 शूर्तिरभूतदा । तदा स्वदेहसम्भूते हे शक्ती सम्बभूवतुः ।
 डाकिनी वर्णिनी नाम्ना सखी ताभ्यां सहाम्बिका । पुण्य-
 भद्रानदीकूलं जगाम चण्डनायिका । मध्याह्ने च क्षुधातर्तं च
 चण्डिकां पृच्छतस्ततः । भक्ष्यं देहि तच्छ्रुत्वा विहस्य चण्डिका
 शुभा । चिच्छेद निजमूर्ध्नि निरीक्ष्य सकला दिशः । वाम-
 नासागलद्रक्तैर्डाकिनी पर्यतोषयत् । दक्षिणा वर्णिनी देवी-

भयययत शोषितम् । श्रीवामूलाद्गलद्रुक्तेर्मस्तकं पथ्यतोषयत् ।
एवं क्रीडां तदा कृत्वा संन्यायां गृहमागता । आघाय निज-
मूर्ध्नि कबन्धोपरि पार्वतो । निजमूर्त्तिं समासाद्य या पुरा
परिकीर्त्तिता । विवर्णां तान्तु दृष्ट्वाहं सहसा क्रोधमागतः ।
अन्धैः कृतमिदं मत्वा ततः शुश्राव तदयथा । तदाभूत् क्रोधवी-
देवि ! मदंशः क्रोधभैरवः । वीररात्रिदिने जाता दिनान्ते
परमा कला । सखीभ्यां सह देवेशि ! नद्यां तस्यां प्रचण्डिका ॥
इति छिन्नमस्ताद्युत्पत्तिः ॥

नारदपञ्चरात्रे द्वादशाध्याये ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कैलासशिखरे
रम्ये नानारत्नविभूषिते । उपविष्टा महादेवी शम्भोरङ्गे प्रियां
सती । उवाच प्रेमभाषेण स्वपतिं परमेश्वरी ॥ देव्युवाच ॥ त्वत्पंसा
दाञ्जगन्नाथ ! न किञ्चिद्दुर्लभं मम । यत्स्त्वं सर्वदोऽसीति सर्वेषां
प्रियकारकः । किन्त्वहं गन्तुमिच्छामि मातापित्रोः शुभालये ॥
ईश्वर उवाच ॥ प्रियं ममेतद्देवेशि ! ममापि गमनं शिवे !
सन्देहः किन्तु मे देवि ! गन्तासि ह्यनिमन्त्रिता । इति श्रुत्वा
वचः पत्युर्वाचमित्याह दृष्टवत् । गतायां मयि तत्रैव ततो
गन्तासि शङ्कर ! । ईश्वर उवाच ॥ एतत्ते समयं भद्रे ! कृतवा-
नस्म्यहं शिवे ! । गतायां त्वमि गच्छामि तवानयनहेतुना ॥
ब्रह्मोवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे मेना चकारोत्सवमुत्तमम् । क्रीडमा-
प्रेषयामास यच्च देवः सदाशिवः । वायुवेगरथेनैव शौभ्रमाया-
द्विरेः सुतः । यत्नास्ते भगवानीशः साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपधृक् । दूरा-
देव स मैनाको रथोपस्थादवातरत् । आगत्य भूमौ स क्रीडो
दण्डवक्षिपपात ह । प्रेमवाप्यप्रपूर्णाक्षः पुलकोद्गमविग्रहः । वैप-
मानो महाबाहुर्मक्तिमस्त्रात्मकन्धरः । ततो दृष्ट्वा महादेवः क्रीडं
तं धरणीगतम् । वामेन पाञ्चिनीत्याय्य समालिख्य गिरिः सुतम् ।
चुचुब्धे तस्य मूर्ध्नि नेत्राभ्याः शिरसि क्षिपन् । स्नाहे निवेष्ट-

यामास पृष्ट्वा कुशलमव्ययम् । उवाच श्रुत्वा वाचा किमर्थ-
मिह चागतः ॥ क्रौञ्च उवाच ॥ यदि तेऽस्ति कृपा नाथ ! मयि
दासे जगत्पते ! । हिमालयसुतां गौरीं तत्र नेतुं समुत्सहे ।
उषित्वा कतिचिन्नासानागमिष्यति निश्चितम् । तदाश्रयां जग-
न्नाथ ! समाधानं कुरु प्रभो ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ पार्वती यां-
हि शीघ्रं त्वं तस्मै सर्वं निवेदय ॥ ब्रह्मोवाच ॥ श्रुत्वेदं वचनं
क्रौञ्चस्तस्य देवस्य शूलिनः । अनुज्ञाथ जगन्नाथं जगाम
यत्र पार्वती । दूरं दृष्ट्वा धरण्यां स पपात गिरिनन्दनः ।
प्रणम्य शिरसा भूमौ स्तुत्वा च परमेश्वरीम् । स्पृष्ट्वा
पादौ महाबाहुस्तस्थौ प्रविनयान्वितः । गिरिजापि त-
स्मादाय वामेन पाणिना ततः । तस्मैपवैश्यामास
साङ्गे पर्वतनन्दिनी । आशीर्भिस्तुं समभ्यर्च्य पप्रच्छ कुशलं
गिरेः ॥ देव्युवाच ॥ किमर्थमागतो वत्स ! कथयस्व ममा-
ग्रतः । चिराद्दृष्टोऽसि भद्रन्ते करिष्यामि यथोदितम् ॥ क्रौञ्च
उवाच ॥ त्वां द्रष्टुमपि वाञ्छन्ति प्रजाः सर्वा जगद्धिते । हिम-
वान् गिरिराजश्च मेना च परमेश्वरि ! । अनुज्ञाता महे-
शेन शीघ्रमायाहि पार्वति । । मया साङ्गं पितुर्गेहे गत्वा तान्
परिहर्षय । त्वद्दर्शनोत्सुकाः सर्वे कृपां कुरु जगद्धिते ॥ देव्यु-
वाच ॥ क्षणं प्रतीक्ष भद्रन्ते पत्न्यौ यावन्निवेदये । इत्युक्त्वा सा
जगामाश्रयवासे वृषभध्वजः । प्रणम्य शिरसा भक्त्या उपतस्थे
पतिव्रता । अनुज्ञां देहि मे नाथ ! कृपां कुरु सदाशिव ! ।
त्वत्प्रसादात् प्रपश्यामि पितृमातृसुखान् जनान् । त्वयानीता
जगन्नाथ ! आगमिष्यामि शङ्कर ! ॥ शङ्कर उवाच ॥ शीघ्रं गच्छ
वरारोहे । क्रौञ्चेन सह पार्वति ! । न चेद्गच्छसि शम्भवा
देवि ! ताभ्यां न संशयः । पुनः प्रणम्य सा देवी देवदेवं महे-
श्वरम् । कच्छेण रथमारुह्य मैनाकेन समं ययौ । यथात-

पितृमहं प्राप्य उत्तीर्य च रथात्ततः । जगाम वायुवेगेन
 क्रौञ्चं न सह सत्वरं । यत्रास्ते हिमवान् राजा मेना च वर-
 षणिनी । पश्यन् च तयोः पादौ तस्थौ मधुरभाषिणी । हिम-
 वानपि शैलेन्द्रः समभ्यर्च्य च तां पराम् । कुशलानामयं पृष्ट्वा
 समालिङ्ग्य महामतिः । चिरं तस्थौ महातेजा धनं प्राप्यैव
 दुर्गतः ॥ गिरिराज उवाच ॥ याहि शीघ्रं महाभागे ! मेनकां
 परितोषय । इत्युक्ता सा गता पित्रा जगाम मातुरन्तिकम् ।
 अभिवाद्य जगद्धात्री तस्थौ सा मातुरग्रतः । मेनका कुशलं
 पृष्ट्वा हर्षगद्गदभाषिणी । चिरेण दृष्ट्वा सुभगा मातृनन्दविव-
 र्हिनी । एवं सुखोपित्तं तत्र पार्वती पितृमन्दिरे । उवाच
 कतिचिन्मासान् तेषां हर्षं प्रवर्धय च । एतस्मिन्नन्तरे शम्भुः
 शङ्खमादाय देवराट् । सुलक्षणं सुलावण्यं चारुचुम्बं मनोह-
 रम् । शङ्खकारस्य वेशेन जगाम हिमवदुच्छ्रमम् । विक्रेतु-
 कामः शङ्खानां कलेन विपुरान्तकः । नारीभ्यः प्रददौ शङ्खं
 पार्वत्यै न ददाति च । पार्वती प्रणयाविष्टा कृत्वा तस्य च सम्प्र-
 तिम् । दास्यामि ते महाभागे ! चारुशङ्खं महेश्वरि ! । मया
 यदयाचितं भद्रे ! दातव्यं मूल्यमेव तत् ॥ वाढमुक्ता जग-
 द्धात्री परिधाय सुनिर्मलम् । दिव्यं मनोहरं शङ्खं चारुरूपं
 सुशोभनम् । शङ्खकारस्तदा प्राह मूल्यं देहि पतिव्रते ! ॥
 देव्युवाच ॥ पिता मे हिमवानद्रिर्मर्ता शम्भुः कृपामयः ।
 पुत्रा मे गणनायाद्या भ्राता मेनाक एव च । भ्रातृपुत्रः स्वयं
 क्रौञ्चो माता च मम मेनका । यत्प्रार्थयसि भद्रन्ते तद्दास्यामि
 न संशयः ॥ शङ्खकार उवाच ॥ पीडितः कामवाणेन त्वया
 सार्धं वरानने । । शीघ्रं वरय मां भद्रे ! नान्यत् पुच्छं
 मनोषितम् । इति श्रुत्वा वचस्तस्य शङ्खकारस्य पार्वती ।
 मामेवं वचनं कृत्वा कः शक्नोति जगत्तये । तदितुं दुष्टमात्री

सौ शम्भु' चक्रे मनस्ततः । ततो ध्यानं समास्थाय धैर्यमा-
 लम्बा पार्वती । ददर्श चेष्टितं शम्भोः प्रहस्य परमेश्वरी । उवाच
 शङ्ककारं तं स्मितपूर्वानना ततः । अधुना गच्छ भद्रन्ते पूरयामि
 मनोरथम् । दिनान्तरे महाबाहो ! विसृज्य सा जगद्धिता ।।
 किरातवेशमास्थाय सखीभिः परिवारिता । जगाम यत्र देवेशः
 सभ्यां चक्रे महेश्वरः । नृत्यगीतैः कामवेशः पानभोजनविस्तरेः ।
 उवास तत्र रमणवेशेन परमेश्वरी । एतस्मिनन्तरे शम्भुः सभ्यां
 कर्तुं जगाम सः । मानसाख्यसरस्तीरे गत्वा सभ्यां महेश्वरः ।
 ददर्श तां सखीभिश्च कामवेशोज्ज्वलां पराम् । रक्तवर्णां रक्तवस्त्र-
 परीधानां सुनिर्मलाम् । तन्वीं विशालनयनां पीनोन्नतघटस्त-
 नीम् । आगत्य सन्निधौ तस्याः प्राह देवः कृपामयः ॥ ईश्वर
 उवाच ॥ का त्वं सुभ ! वरारोहे ! किमर्थमिह वागता । मनोरथं
 ते दास्यामि सत्यं सत्यं कृपां कुरु ॥ चाण्डाल्युवाच ॥ चाण्डा-
 ल्यस्मि सुरग्रेष्ठ ! तपोऽर्थमिह चागता । देवत्वमभिलाषं मे
 मा-विघ्नं कुरु पण्डित ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ शिवोऽहं देवदेवेशि !
 तदस्त्रिफलदायकः । अधुना पार्वतीतुल्यां करिष्ये नात्र
 संशयः । तदेव कामभावेन तत्कल्याणि ! मजस्व मां । कथं
 विलम्बसे देवि ! देवत्वं यदि वाञ्छसि ॥ चाण्डाल्युवाच ॥
 तपोऽर्थमागता अत्र देवदेव ! जगत्पते ! । देवतात्वमवाप्तं वै
 मा विघ्नं कुरु धर्मराट् ! ॥ ईश्वर उवाच ॥ भविष्यति न ते
 विघ्नं कायकृशेन किं तव । अधुना भव देवी त्वं महाकर्म-
 विफलं न हि । इत्युक्त्वा हस्तमादाय हस्तेन परमेश्वरः ।
 उपविष्टो महादेवस्तस्मा आसनमुत्तमम् । तया सार्धं महादेवः
 समाश्लिष्य च तां शिवः । चुचुम्बे वदनं तस्या म्रैशुनायोप-
 लुक्कमे । रममाचस्तथा सार्धं कालेन कियता हरः । चण्डाल-
 वेशमगमत्ततः प्राह प्रिया वती । नाहं कृतयितुं प्रक्या केतो-

पाथिन कुत्रचिद् । त्वं हि देवगुरुर्देव ! देवदेव ! जगत्पते ! । एवं
नानाप्रकारेण तयोस्तु रममाणयोः । अभवच्च तयोः प्रीतिर-
तुला मुनिसत्तम ! । रत्यन्ते चोपविष्टौ तु ततः प्राह परं सती ।
जपं कुरु जगन्नाथ ! देहि मे वाञ्छितं वरम् ॥ ईश्वर उवाच ॥
यस्माच्चण्डालवेशेन मामिवं समुपागता । तस्मान्मूर्तिरियं भद्रे !
भविष्यति न संशयः । उच्छिष्टचाण्डालो ख्याता सर्वशास्त्रे
गोपिता । कृतायां तव पूजायां पूजान्ते परमेश्वरि ! । साङ्गा
भविष्यति शिवे ! अन्यथा नैव पार्वति ! । मातङ्गी नाम मूर्तिर्ये
भविष्यति न संशयः । सिद्धविद्या महाविद्या तथा त्रिपुरसुन्दरी ।
त्रिपुरभैरवो देवो यथा च भुवनेश्वरौ । काली तारा महाविद्या
यथा ते उत्तमा तनुः । भैरवो ह्रिममस्ता च तथा धृमावती तनुः ।
वगला सिद्धविद्या च मातङ्गी ते तनूरियम् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति
दत्त्वा वरं तस्यै पुनः प्राह प्रिया सतीम् । गच्छ त्वं हिमवद्गङ्गे
कैलासमहामोक्षरः । तत्र गत्वा महामायां समानय मदास्त्रयम् ।
इति श्रुत्वा वचः पत्युः प्रणिपत्य निजं पतिम् । अभिवाद्य ह्यनु-
ज्ज्ञाता गता सापि यथागतम् । सायथा मोहितास्ते तु बुबुध-
नंहि किञ्चन ॥ इति उच्छिष्टचाण्डाल्या उत्पत्तिः ।

प्रकारान्तरन्तु स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ अथोच्छिष्टचाण्डालिनीं वक्ष्ये
शृणुष्व सावधानतः । नारदः पृष्टवान् विष्णुं गीतज्ञानं वद
प्रभो ! । तमुवाच हरिः पूर्वं गतोऽहं शङ्करं प्रति । तत्र दृष्टं
शिवं शान्तं मारीचगणसङ्कुलम् । अनेकरससंयुक्तं विविधा-
स्वादनेयुतम् । सामरस्यं तदा जातमुच्छिष्टं गलितं मुदा ।
अनेकगुणमम्यन्ना प्रत्युत्पन्ना कुमारिका । उच्छिष्टं देहि
देहोति पार्वती शङ्करेण च । उभाभ्यां दत्तमुच्छिष्टं प्रसादं
प्रीतिपूर्वकम् । शिवशक्ती ऊचतुस्तां कथ्ये ! त्वां प्रम-
जन्ति ये । जपहोमादिभिस्तेषां विध्यन्ति च मनी

रथाः । तदा प्रभृति चोच्छिष्टमातङ्गीति निगद्यते ॥ इत्युच्छिष्ट-
एवाण्डालिन्युत्पत्तिः ॥

नारदपञ्चरात्रे त्रयोदशाध्याये ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एकदा वस-
मानस्तु कैलासशिखरे हरः । अङ्गस्था गिरिजा तत्र पप्रच्छ वृष-
भध्वजम् । क्षुधया पीड्यमानास्मि देहि भोक्तुं यथोचितम् ॥
ईश्वर उवाच ॥ क्षणं प्रतीक्ष भद्रं ते दास्यामि भोजनं ततः ।
इत्युक्त्वा विररामाशु देवदेवो वृषध्वजः ॥ देव्युवाच ॥ देहि
भक्ष्यं महादेव ! क्षुधितास्मि जपत्यते ॥ विलम्बितुं न शक्नोमि
पीडितास्मि महेश्वर ! । इति श्रुत्वा प्रियावाक्यं पुनः प्राह
क्षपानिधिः । क्षणं प्रतीक्ष दास्यामि भक्षणं चाभिवाञ्छितम् ।
पुनः प्रतीक्ष सा देवी एनः प्राह त्विदं वचः । देहि भक्ष्यं जग-
न्नाथ ! न शक्नोमि विलम्बितुम् । इत्युक्त्वा पतिमादाय मुखे
चिक्षेप सा तदा । क्षणेन तस्या देहात्तु धूमसङ्घो व्यजायत ।
ततो देहे समुत्पन्ने शम्भस्तु निजमायया । उवाच परमेश्वरः
स्वां प्रियां शृणु शोभने ! । पश्य भद्रे ! महाभागे ! पुण्यो नास्ति
मां विना । त्वदस्या वनिता नास्ति पश्य त्वं ज्ञानचक्षुषा ।
विषयासि कुरु त्वागं शङ्खं सिन्दूरमेवं च । साधव्यं लक्षणं देवि !
कुरु त्वागं पतिव्रते ! । एषा मूर्त्तिस्तव परा विख्याता वगला-
क्ष्मी । धूमध्यापशरौरात्तु ततो धूमावती स्मृता । एते मूर्त्ती
स्तव परे सिद्धिविद्ये प्रकीर्त्तिते । यद्योषतांरिणी मूर्त्तिर्यथा
जाती पुनः क्वती । यथा च भुवनेशानी यथा त्रिपुरभेरवी ।
विजयकला यथा मूर्त्तिस्तथा त्वं परमेश्वरि ! । इति धूमाव-
त्युत्पत्तिः ॥

प्रकारान्तीकोत्पत्तिस्तथा; इतस्तत्तत् ॥ दक्षप्रजपतेर्यज्ञे
सर्वसंहारचक्षुषा । कृष्ण-देहं विजित्स्मिन्, ततो धूमोऽभवत्
ज्ञान् । तस्माद्धूमावती जाता सर्वसंहारिणः । काशी तस्या

कलिवक्त्रा भीमवारे निशामुखे । प्राप्तेऽक्षयवृत्तीयायां जाता
धूमावती शिवा ॥ इति प्रकारान्तरधूमावत्युत्पत्तिः ॥

स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ अथ वक्ष्यामि देवेशि ! वगलोत्पत्तिकार-
णम् । पुरा कृतयुगे देवि ! वातक्षोभ उपस्थिते । चराचरविनाशाय
विष्णुचिन्तापरायणः । तपस्यया च सन्तुष्टा महाश्रीत्रिपुरा-
म्बिका । हरिद्राक्ष्यं सरो दृष्ट्वा जलक्रीडापरायणा । महापीत-
ङ्गदस्मान्ते सौराष्ट्रे वगलाम्बिका । श्रीविद्यासम्भवं तेजो
विजृम्भति इतस्ततः । चतुर्दशो भीमयुता मकारेण समन्विता ।
कुलंश्वत्समायुक्ता वीरगात्रिः प्रकीर्तिता । तस्यामेवाक्षराक्षी तु
पीतङ्गदनिवासिनी । ब्रह्मास्त्रविद्या सञ्जाता त्रैलोक्यस्तम्भिनी
परा । तत्तेजो विष्णुजं तेजो विद्यानुविद्ययोगतम् ॥ इति वग-
लामुत्पत्तिः ॥

तत्रैव ॥ अथ मातङ्गिनीं वक्ष्ये क्रूरभूतभयङ्करीम् । पुरा
कदम्बविपिने नानावृक्षसमाकुले । वक्ष्यार्थं सर्वभूतानां मन्त-
व्ही नामतो मुनिः । शतवर्षसहस्राणि तपोऽतप्यत सन्ततम् ।
तत्र तेजः समुत्पन्नं सुन्दरीनेत्रतः शुभे ! । तेजोराशिरभूत्तत्र
स्वयं श्रीकालिकाम्बिका । श्यामलं रूपमास्थाय राजमात-
ङ्गिनी भवेत् ॥ इति मातङ्गिन्युत्पत्तिः ॥

स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ अथ श्रीभुवनां वक्ष्ये त्रैलोक्योत्पत्तिमां-
काम् । पुरा ब्रह्मा जगत् सृष्टुं तपोऽतप्यत दाक्षिणम् । तपसा
तस्य सन्तुष्टा शक्तिः सा परमेश्वरी । चैवग्रहनवम्ब्यान्तु उत्-
पन्ना तारिणी स्वयम् । क्रोधरात्रिः समाख्याता सर्वशक्तिमयी
शिवा । क्षीरोदारवसन्भूता मयनादुदधेः पुरा । विष्णोर्वचः-
स्त्रलम्बा च पद्मासनगता रमा । कृष्णाष्टम्बां भाद्रपदे क्रीडा-
सुरनिहन्तनी । तस्यां तिथौ समुत्पन्ना महामातङ्गिनी कक्षा ।
फाल्गुनेकादशैश्वर्य भगी भीमे च या तिथिः । जाता तस्यां

महालक्ष्मीः सर्वसौभाग्यदायिनी ॥ इति महालक्ष्म्य-
पत्तिः ॥

तत्रैव ॥ कृष्णाष्टम्यां मार्गशीर्षे घोररात्रिः प्रकीर्तिता ।
महाकालः समुत्पन्नस्तस्माच्च भगवान् स्वयम् ॥ इति महा-
कालोत्पत्तिः ॥

ज्येष्ठशुक्लदशम्यान्तु वटुकोत्पत्तिरोरिता । मार्गशुक्लचतु-
र्दश्यां दन्तोत्पत्तिः प्रकीर्तिता । महामहिषमर्दिन्या महा-
दुर्गाष्टमी स्मृता ॥

अथ कालोत्पत्तिप्रकरणम् ॥ महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्थोक्तासे
सदाशिववाक्यम् ॥ तव रूपं महाकालो जगत्संहारकारकः ।
महासंहारसमये कालः सर्वं ग्रसिष्यति । कलनात् सर्वभूतानां
महाकालः प्रकीर्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्या
कालिका परा । कालसङ्कलनात् काली सर्वेषामादिरूपिणी ।
कालत्वादादिभूतत्वादाद्या कालीति गीयते । पुनः स्वरूप-
मायाय तमीरूपं निराकृति । वाचातीतं मनोऽगम्यं तन्मेकै-
वावशिष्यते । साकारापि निराकारा मायया बहुरूपिणी ।
त्वं सर्वादिरनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका । अतस्ते कथितं
भद्रे ! ब्रह्ममन्त्रेण दीक्षितः । यत्फलं समवाप्नोति तथैव
फलसाधनात् ॥ गुप्तसाधनतन्त्रे षष्ठपटले ॥ आलीढं कौटुशं
नाथ ! प्रत्यालीढन्तु कौटुशम् । कथं सा दक्षिणाकाली श्मशान-
ालयवासिनी ॥ इति देवीप्रश्नोत्तरम् ॥ आलीढं वामपादन्तु
प्रत्यालीढन्तु दक्षिणम् । संहाररूपिणी काली जगन्मोहन-
कारिणी । वज्ररूपा महामाया सत्यं सत्यं न संशयः । अत-
एव महेशानि ! श्मशानालयवासिनी । आलीढपादा सा
देवी प्रत्यालीढा क्षणे क्षणे । अनन्तरूपिणी श्यामा को वक्तुं
शक्नते प्रिये ! । अनन्तरूपिणी श्यामा चतुर्वर्गप्रदायिणी ॥

पिच्छिलातन्त्रे द्वितीयपटले ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां शिरो-
रत्नपदाम्बुजा । कलौ काली कलौ काली नान्यदेवः कलौ
बुधे । शान्खादावपि सा काली पूजनीया विशेषतः ।
कालिकापूजने अद्या यदा सञ्जायते हृदि । न तदा ग्रहरो-
गाणां भयमस्ति कदाचन । सर्वेषां देवि । मन्त्राणां श्रेष्ठोऽत्र
कालिकामनुः । यस्य ग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तोऽधमोऽपि च ।
कुञ्जिकातन्त्रे प्रथमपटले ॥ के मे गोत्रे समुत्पन्नाः कालीं
साधितुमुद्यताः । तच्छ्रुत्वा पितरः सर्वे नृत्यन्ति हृष्टमानसाः ।
तथा ॥ अदेया परमा विद्या कलौ पूर्णफलप्रदा । कालिका
मोक्षदा देवि ! कलौ श्रेष्ठफलप्रदा । गुरोर्मुखाभ्यासाविद्यां
गृह्णीयात् पापनाशिनौम् ॥ तथा ॥ धर्माधर्मादिकं यत्तु
कुरुते साधकोत्तमः । तत् सर्वमनुगृह्णाति कालिकापूजने ध्रुवम् ।
सम्प्रदायविधानेन कर्त्तव्यञ्च महेश्वरि ! । सम्प्रदायविहीनानां
फलं न स्वात् सुरेश्वरि ! ॥ इत्याद्याप्रशंसा ।

पिच्छिलातन्त्रे ॥ कालीनिन्दाकरा लोके भविष्यन्ति गता-
युषः । तेषां पुत्रकलत्राणां नाशोऽन्ते नरकं व्रजेत् ॥ इत्या-
द्यानिन्दादोषः ॥

तथा । एकादशपटले ॥ अथ कालीमनुं वक्ष्ये येन सर्वा-
र्थसाधकः । सर्वसिद्धीश्वरो वीरः सर्वलोकप्रपूजितः । यस्य
विज्ञानमात्रेण चतुर्वर्गफलं लभेत् । सर्वासु देवदेवीषु दक्षिणा
प्रकृतिः प्रिये ! । तस्मा मन्त्रं प्रवक्ष्यामि दुर्लभं भुवनत्रये ।
यत्तत्स्कन्दं समुद्भूत्य वज्रिवामाशिसंयुतम् । इन्दुविन्दुसमायुक्तं
कालोवौजमिदं स्मृतम् । प्राप्येत परमं गुह्यं सारासारं परा-
त्परम् । चतुर्वर्गं लभेन्नमो हेलया हरभाविनि ! । त्रिगुणं
चेन्नहेशानि ! वीजं सारतरं भवेत् । नैवास्याः सदृशौ विद्या
काचिदस्ति महेश्वरि ! । शान्तिपुष्ट्यादिकमपि साधयेदन्तर्या-

चिरात् । महापदि महाभासे महादारिद्र्यसङ्कटे । वैरिहृष्टौ
 आधिहृष्टौ महाघोरे भयङ्करे । राजादिभयमापन्ने राजशक्ते
 विशेषतः । उक्तं मन्त्रमिमं देवि ! लक्ष्मणां समभ्यसेत् । देव-
 क्तोषे भये भौमे गृहदोषे भयानके । प्रान्तरे भूमिसंस्त्रेषु देखु-
 मिर्वाथ संवृते । शान्तिकार्येषु सर्वत्र धननाशं हृष्यति ।
 स्वजनानान्नु विदेषे अयुतं प्रजपेन्ननुम् । जापिनं पाप्मि सा
 क्षासौ भवेभ्यः स्कन्दवत् सदा । तस्मात् परमयत्नेन काशिकां
 भज सुन्दरि ! । विना जपान्महाविद्या सिद्धिविद्यापि हानिदा ।
 विना होमैर्न चैश्वर्यं न सिद्धिर्जपनं विना । पूजां विना न
 पूजास्ति सर्वत्र परमेश्वरि ! । तथा । एतन्मन्त्रद्वयं देवि ! न
 देयं प्राणसङ्कटे । स्नेहेन यदि तद्व्यादयुतं जपमाचरेत् ।
 आत्मा मन्त्रं महेशानि ! सर्वशास्त्रार्थविद्वेत् । कविर्वाग्मी
 भवेच्छूरः सर्वेषां प्रियदर्शनः । विख्यातिश्चापि लोकेषु प्राप्यान्ते
 भोक्तृमाप्नुयात् ॥ गुप्तसाधनतन्त्रे षष्ठपटले ॥ शृणु देवि ।
 प्रवक्ष्यामि दक्षिणाकल्पमुत्तमम् । यस्याः प्रसादमात्रेण भवाध्वी
 न निमज्जति । स्वरान्तं वज्रिसंयुक्तं वामनेत्रविभूषितम् ।
 विन्दुनादकलायुक्तं मन्त्रं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ स्वरान्तं क-
 कारः ॥ भैरवोऽस्य ऋषिः प्रोक्त उष्णिकृष्ण उदाहृतम् । दक्षिणा-
 कालिका प्रोक्ता देवता सर्वसिद्धिदा । मायाबीजं बीजमस्याः
 कूर्चबीजान्नु शक्तिकम् । निजबीजं महेशानि ! कीलकं सर्व-
 मोहनम् । धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ तथा ।
 पूजायाः पूर्वदिवसे आदौ चौरादिकं चरेत् । हविष्यान्नं महेश-
 यानि ! भोजनं वा निरामिषम् । ततः परस्मिन् दिवसे प्रातः
 आत्मा तु साधकः । नित्यपूजां समाध्यादौ देववत् शुद्धमा-
 नसः । गुरुर्वा गुरुपुत्रो वा गुरुपत्नी च सुव्रते ! । आगमोक्त-
 भूजने तु अधिकारी गुरुः स्वयम् । गुरोरभावे देवेशि ! स्वयं

पूजादिकं चरेत् ॥ वरदातन्त्रे दशमपटले तु यत् ॥ तन्त्रो-
क्तानि स्वकण्ठोक्तकर्माणि स्वयमाचरेत् । गुरुणा कारयेद्वापि
पुनर्वत्या स्त्रिया तथा । अन्यथानुष्ठितं सर्वं भवत्येव निरर्थकम् ॥
इत्यनेन विकल्पितं तदनेनैकवाक्यतया गुरोरभावे स्वयं करण-
मिति व्यवस्थितं मुख्यापेक्षया प्रतिनिधिः प्राधान्यं वचनब-
लात् ॥ स्वयमसामर्थ्यं तु पुनर्वत्या स्त्रिया कारयितव्यमित्यपि
सुतरामायातम् ॥

अन्यद्वारा तान्त्रिकपूजादिकरणे दोषमाह ॥ गुप्तसाधन-
तन्त्रे ॥ एभिर्विनाः महेशानि ! तान्त्रिकैर्देशिकैर्यदि । तस्य
पूजाफलं सर्वं ग्रस्यते यच्चराचसैः । अतएव महेशानि ! गुरुः
कर्त्ता विधीयते । ब्रह्मरूपो गुरुः साक्षाद् यदि पूजादिकं
चरेत् । तत्तत् सर्वं महेशानि ! शतकोटिगुणं भवेत् । अथ
वा परमेशानि ! स्वयं पूजादिकं चरेत् । स्वयं पूजादिकं कृत्वा
पूजाद्रव्यादिकञ्च यत् । तत् सर्वं परमेशानि ! गुरोरग्रे निवे-
दयेत् । गुरौ दत्तं महेशानि ! सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ गुरु-
पत्न्या पूजादिकरणे होमादि नास्ति तदुक्तं तत्रैव ॥ गुरुपत्नौ
महेशानि ! यदि पूजादिकं चरेत् । बलिदानादिकं कार्यं
तत्र होमं विवर्जयेत् । होमोयद्रव्यमानीय देव्यग्रे स्थापयेद्-
बुधः । मूलमन्त्रं समुच्चार्य महादेव्यै निवेदयेत् । तेन होम-
फलं जातं न वञ्चौ होमयेद्बुधः ॥ तथा । गुरुणा यत् कृतं
देवि ! तत् सर्वमक्षयं भवेत् । ऋत्विक्पुत्रादयो देवि ! अत्युक्ता
बहवः प्रिये ! । तन्त्रोक्ते परमेशानि ! पूजादौ नैव कारयेत् ।
पुरोहितं समानीय यदि पूजादि कारयेत् । तस्य सर्वार्थहानिः
स्यात् क्रुद्धा भवति कालिका । पूजाकाले महेशानि ! नान्य-
वक्त्रं विलोकयेत् । इष्टपूजादिकं सर्वं यः कुर्याज्जनसन्निधौ ।
तस्य सर्वार्थहानिः स्यात् क्रुद्धा भवति कालिका । वरं पूजा

यागश्च अर्घ्यं स्थापनमेव च । पीठपूजां पुनर्ध्यानं ततश्चावाहनं
चरेत् । जीवन्मांसं ततः कृत्वा पूजयेत् परदेवताम् । अङ्गपूजाश्च
काष्ठादिं ब्राह्मणादिश्चाष्टभैरवान् । महाकालं पूजयित्वा गुरु-
पङ्क्तिं यजेत्ततः । खन्नादीन् पूजयित्वा तु पुनर्देवीं प्रपूजयेत् ।
प्राणायामं ततः कृत्वा प्रजपेत् साधकाप्रणीः । देव्या हस्ते जप-
फलसमर्पणमथाचरेत् । प्राणायामं ततः कृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत्
सुधीः । स्तुतिश्च कवचं स्मृत्वा विशेषार्घ्यं प्रदापयेत् । आत्म-
समर्पणं कृत्वा संहारेण विसर्जयेत् । ऐशान्या मण्डलं कृत्वा
चाण्डाल्युच्छिष्टपूर्विका , नैवेद्यं किञ्चित् स्वीकृत्य विहरेश्च
निजेच्छया ॥

पिच्छिलातन्त्रे द्वादशपटले ॥ नित्यपूजाविधिं वक्ष्ये शृणुष्व
प्राणवल्लभे ! । यतः पूजादिकं देवि ! न ददाति फलं क्वचित् ।
पूजया लभते पूजां तस्मात् पूजापरो भवेत् । नित्यपूजाविही-
नस्य न काम्यं सिध्यते क्वचित् ॥ तथा । आचम्य द्वारदेशे तु सा-
म्नान्धार्यं समाचरेत् । लिपिऋत्यादिविन्वासी भूलेन कर-
शोचनम् । करव्यापकविन्वासं कृत्वाङ्गानि न्यसेत् सुधीः । ताल-
द्वयं दिशां बन्धः प्राणायामत्रयं तथा । ध्यानमिष्टस्यैव पूजा
जपश्च कालिकार्चनम् । अयमेव विधिः प्रोक्तः सर्वेषां यजनक्रमः ।
उपचारैः षोडशैस्तु तद्भवेत् पूजनं महत् । नित्ये दशोपचारास्तु
पञ्च वा विचरेत् शिवे ! । अभावे गन्धपुष्पाभ्यां पुष्पेण तदभा-
वतः । तदभावे यजेत् पत्रैस्तण्डुलेन जलेन वा । मानसीं तद-
भावेऽपि पूजां न लङ्घयेत् क्वचित् । लङ्घने सर्वनाशः स्यादापदश्च
पदे पदे । एतयोः पुरस्करणं लक्ष्मणः ॥ कालीतन्त्रे द्वितीय-
पटले ॥ आदौ पुरस्क्रियां कुर्यान्नियमेन यथास्थितः । लक्ष्मैकं
जपेद्दिवां हविश्चाशौ दिवा शुचिः । रात्रौ ताम्बूलपूरास्यः
अध्यायां लक्ष्मणतः । ततः सिद्धमनुर्मन्त्री प्रयोगार्हो न

आन्ध्रान् । एतद्वचनं तन्त्रसारोऽपि धृतमस्ति किन्तु अर्वाचीना
एतद्वचने लक्षद्वयदर्शनात् तन्त्रसारकारलिखितानिरुद्धसरस्वती-
प्रकरणीयलक्षद्वयजपदर्शनाच्चैतयोरपि लक्षद्वयजपेन दिवा-
रात्रिभेदकृतेन पुरस्चरणं वदन्ति । तत्र । तन्त्रसारकारेणापि
एतयोर्लक्षजपेन पुरस्चरणं स्पष्टमुक्तम् । तत्प्रमाणं तद्वृत्तसिद्धेश्व-
रीयवचनं द्रष्टव्यम् । वस्तुतस्तु एतयोरनिरुद्धसरस्वत्याश्च लक्षद्व-
येन यत् पुरस्चरणमुक्तं तत् पशुकल्पवीरकल्पभेदेन । तदुक्तं
श्यामारङ्गस्य धृतस्तन्त्रतन्त्रे ॥ यथा ॥ दिवा लक्षं शुचिर्भूत्वा
हविष्याशी जपेन्नरः । ततस्तु तद्दशांशेन होमविधिविधा प्रिये ! ।
तर्पयेत्तीर्थतोयेन पयसा हविषा तथा । मधुना वा सितामिश्र-
तोयेन परमेश्वरि ! । देवौघ्रभिषिचेत्तोयैस्तर्पणस्य दशांशतः ।
तद्दशांशं हविष्याग्नेर्भोजयेद्भक्तितः प्रिये ! । कालीतन्त्रविदो
विघ्नान् गुरवे दक्षिणां ददेत् । पाशवं कथितं कल्पं शृणु वैत्रं
ततः प्रिये ! ॥ इति ॥

निरुत्तरतन्त्रे चतुर्थपटलेऽपि ॥ दिवा लक्षं जपेद्दिवा
हविष्याशी सदा शुचिः । दशांशं जुहुयादङ्गी तद्दशांशञ्च तर्प-
णम् । तद्दशांशाभिषेकञ्च तीर्थतोयेन पार्वति ! । तद्दशांशं
हविष्याग्नेर्भक्तितो भोजयेद्भिजान् । पाशवं कथितं कल्पं शृणु
वैरमतः परम् । नक्तं यामगती देवि ! स्रकुलं परिचिन्तयेत् ॥
इत्युपक्रम्य । तत्त्वचिन्तापरो मन्त्री जपेन्नरं कुलाकुलम् ।
तद्दशांशं जुहुयादङ्गावासवैः पञ्चलान्वितैः । तद्दशांशं तर्पणञ्च
सुधापललसंयुतम् । अभिषेकं तद्दशांशं तीर्थतोयेन पार्वति ! ।
कुलद्रव्यैस्तद्दशांशं भक्तितो भोजयेद् दिव्यान् । पादावन्ते च
मध्ये च शक्तीनां भोजयेत् कुलम् । तदभावे मङ्गेशानि ! शक्ति-
मात्रं प्रपूजयेत् । पुरस्चरणकाले हि यदि शक्तिं न पूजयेत् ।
तस्य पूजा जपो होमो हविष्याराध कल्पमि ॥ पञ्चमपटलेऽपि ॥

दिवा च पाशवं कर्म रात्रिकर्म च कौलिकम् । पुरश्चर्यादिकं
कर्म द्विविधं भावमेदतः ॥ इति । तस्मात् पशुकल्पे पुरश्चरणं दिवा
लक्षजपः । वीरकल्पे तु रात्रौ लक्षजप इति सिद्धम् । यदि वा
कालीतन्त्रलिखनानुसारेण पशुकल्पेऽपि दिवारात्रिभेदेन लक्ष-
जपेन पुरश्चरणमङ्गीक्रियते तदा तत्तन्त्रोक्तम् । नानाचारं
न कर्त्तव्यं न चारणमितस्ततः । भूतहिंसा न कर्त्तव्या पशुहिंसा
विशेषतः । बलिदानं विना देवि ! हिंसा सर्वत्र गर्हितम् ॥
इति वचनेन नानाचारनिषेधस्य वेयर्थ्यापत्तिरतएव कर्पूरादि-
स्त्वे । वशी लक्षं मन्त्रं प्रजपति हविष्याशनरतो दिवा मातर्युष्म-
श्चरणयुगलध्याननिपुणः । परं नक्तं नम्नो निधुवनविनोदेन
च मनुं जपेन्नक्तं सम्यक् स्मरहरसमानः क्षितितले ॥ इत्यत्र
परमित्यनेन निधुवनविनोदेनेत्यनेन च वीरकल्प एव रात्रि-
पुरश्चरणमुक्तम् । निधुवनविनोदेन रतिक्रीडानन्देन तेषां
मन्त्राणां यजनविधिस्तन्त्रसारकारेणैव बहुधा लिखितस्तत्र सर्वं
दृष्टव्यम् ॥

अथ कालीशतनामस्तोत्रम् ॥ शिव उवाच ॥ करालवदना
काली कामिनो कमला कला । क्रियावती कोटराक्षी कामाख्या
कामसुन्दरी । कपोला च कराला च काशी कात्यायनी कुङ्कुः ।
कङ्काली कालदमनी करुणा कमलार्चिता । कादम्बरी काल-
हरा कौतुका कारणप्रिया । कृष्णा कृष्णप्रिया कृष्णपूजिता
कृष्णवक्त्रभा । कृष्णापराजिता कृष्णप्रिया च कृष्णरूपिणी ।
कालिका कालरात्रिश्च कुलजा कुलपण्डिता । कुलधर्मप्रिया
कामा काम्यकर्मविभूषिता । कुलप्रिया कुलरता कुलौन-
परिपूजिता । कुलज्ञा कमला पूज्या कैलासनगभूषिता ।
कूटजा केशिनी कामा कामदा कामपण्डिता । करालास्त्रा च
कन्दर्पकामिनी रूपशोभिता । केलिस्त्रया केशरता केलिनी

कैलभूषिता । केशवस्य प्रिया केशा काश्मीरा केशवार्चिता ।
 कामेश्वरी कामरूपा कामदानविभूषिता । कालहन्त्री
 कूर्ममांसप्रिया कूर्मादिपूजिता । केलिनी करकाकारा कट-
 कूर्मनिषेविणी । कटकेशरमध्यस्था कटकी कटकार्चिता ।
 कटप्रिया कटरता कटकूर्मनिषेविणी । कुमारीपूजनरता
 कुमारीगणसेविता कुलाचारप्रिया कौलप्रिया कुलनिषेविणी ।
 कुलीना कुलधर्मज्ञा कुलभौतिविमर्दिनी । कामधर्मप्रिया
 काम्या नित्या कामस्वरूपिणी । कामरूपा कामहरा काम-
 मन्दिरपूजिता । कामागारस्वरूपा च कामाख्या कामभूषिता ।
 क्रियाभक्तिरता काम्या काञ्चनी चैव कामदा । कोलपुष्पा-
 म्बरा कोला निष्कोला कलहान्तका । कौषिकी केतकी कुन्ती
 कुन्तलादिविभूषिता ॥ इत्येवं ऋण चार्वङ्गि ! रहस्यं सर्व-
 मङ्गलम् । यः पठेत् परया भक्त्या स शिवो नात्र संशयः ।
 शतनामप्रसादेन किं न सिध्यति भूतले । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च
 वासवाद्या दिवौकसः । रहस्यपठनाद्देवि ! सर्वे च विगत-
 च्चराः । त्रिषु लोकेषु विश्वे शि ! सत्यं सत्यमतः परम् । नास्ति
 नास्ति महामाये ! तन्ममध्ये कथञ्चन । क्रियया च विना देवि ।
 विना भक्त्या महेश्वरि ! । प्रसन्ना स्यात् करालास्या स्तवपा-
 ठाद्दिगम्बरा । सत्यं वच्मि महेशानि ! अतः परतरं न हि ।
 न गोलके न वैकुण्ठे न च कैलासमन्दिरे । अतः परतरा
 विद्या स्तोत्रं कवचमेव च । त्रिलोकेषु जगद्वात्रि ! नास्ति
 नास्ति कदाचन । रात्रावपि दिवाभागे सन्ध्यायां वा सुरे-
 श्वरि ! । प्रजपेद्भक्तिभावेन रहस्यं स्तवमुत्तमम् । शतनाम-
 प्रसादेन मन्त्रसिद्धिः प्रजायते । कुञ्जजारे चतुर्दशां निशाभामि
 पठेत्तु यः । स हन्ती सर्वशास्त्रज्ञः स कुलीनः सदा शुचिः । स
 कुलज्ञः स कालज्ञः स धर्मज्ञो महोत्तमे । रहस्यपठनात् कोटि-

पुरस्सरणजं फलम् । प्राप्नोति देवदेवेशि ! सत्यं परमसुन्दरि ! ।
 स्तवपाठाद्वारोहे ! किं न सिध्यति भूतले । अणिमाद्यष्ट-
 सिद्धीशो भवत्येव न संशयः । रात्रौ विल्वतलेऽख्यमूलेऽपरा-
 जितातले । प्रपठेत् कालिकास्तोत्रं यथाशक्त्या महेश्वरि ! ।
 शतवारप्रपठनान्मन्त्रसिद्धिर्भवेद् ध्रुवम् ॥

इति सुण्डमालातन्त्रे अष्टमपटले कालीशतनाम-
 स्तोत्रं समाप्तम् ॥

अथ महाविद्यास्तोत्रम् ॥ शिव उवाच ॥ दुर्लभं तारिणी-
 मार्गं दुर्लभं तारिणोपदम् । मन्त्रार्थं मन्त्रचैतन्यं दुर्लभं शव-
 साधनम् । श्मशानसाधनं योनिसाधनं ब्रह्मसाधनम् । क्रिया-
 साधनक्रं भक्तिसाधनं मुक्तिसाधनम् । स्तवप्रसादाद्देवेशि !
 सर्वाः सिध्यन्ति सिद्धयः । नमस्ते चण्डिके ! चण्डि ! चण्ड-
 मुण्डविनाशिनि ! । नमस्ते कालिके ! कालमहाभयविना-
 शिनि ! । शिवे ! रक्ष जगद्धात्री ! प्रसौद हरवल्लभे ! । प्रणमामि
 जगद्धात्रीं जगत्पावनकारिणीम् । जगत्क्षोभकरीं विद्यां
 जगत्क्षृष्टिविधायिनीम् । करालां विकटां घोरां सुण्डमाला-
 विभूषिताम् । हरार्चितां हराराध्यां नमामि हरवल्लभाम् ।
 गौरीं गुरुप्रियां गौरवर्णालङ्कारभूषिताम् । हरिप्रियां महा-
 मायां नमामि ब्रह्मपूजिताम् । सिद्धां सिद्धेश्वरीं सिद्धविद्याधर-
 गणैर्युताम् । मन्त्रसिद्धिप्रदां योनिसिद्धिदां लिङ्गशोभिताम् ।
 प्रणमामि महामायां दुर्गां दुर्गतिनाशिनीम् । उग्रामुग्रमयी-
 मुष्णारामुग्रगणैर्युताम् । नीलां नीलघनश्यामां नमामि नील-
 सुन्दरीम् । श्यामाङ्गीं श्यामघटितां श्यामवर्णविभूषिताम् । प्रण-
 मामि जगद्धात्रीं गौरीं सर्वार्थसाधिनौम् । विश्वेश्वरीं महा-
 घोरां विकटां घोरनादिनीम् । आद्यामाद्यगुरोराद्यामाद्यनाथ-
 प्रपूजिताम् । ओदुर्गां घनदामघ्नीं पद्मां सुरेश्वरीम् । प्रण-

मामि जगद्धात्री चन्द्रशेखरवत्सलाम् । त्रिपुरा सुन्दरी
 बालामबलागणभूषिताम् । शिवदूती शिवाराध्या शिवध्वया
 सनातनीम् । सुन्दरी तारिणी सर्वशिवगणविभूषिताम् ।
 नारायणी विष्णुपूज्या ब्रह्मविष्णुहरेप्रियाम् । सर्वसिद्धिप्रदां
 नित्यामनित्यां गुणवर्जिताम् । सगुणां निर्गुणां ध्येयामर्चितां
 सर्वसिद्धिदाम् । विद्यां सिद्धिप्रदां विद्यां महामविद्यां महेश्व-
 रीम् । महेश्वरतां माहेशीं महाकालप्रपूजिताम् । प्रणमामि
 जगद्धात्रीं शुभासुरविमर्दिनीम् । रक्तप्रियां रक्तवर्णां रक्तबीज-
 णि स्तुमीम् । भैरवीं भुवनां देवीं लोलजिह्वां सुरेश्वरीम् । चतु-
 र्भुजां दशभुजां दशभुजां शुभाम् । त्रिपुरेशीं वज्रनाथप्रियां
 विश्वेश्वरीं शिवाम् । अष्टहासामष्टहासप्रियां धूम्रविनाशिनीम् ।
 कमलां किंवभालाक्ष मर्तिनीं सुरसुन्दरीम् । षोडशीं विजयां
 भीमां धूमाक्ष वगन्तामुखीम् । सर्वसिद्धिप्रदां सर्वविद्यामन्त्र-
 विशोधिनीम् । प्रणमामि जगत्तारां साराक्ष मन्त्रसिद्धये ।
 इत्येवञ्च वरारिणे । स्तोत्रं सिद्धिकरं परम् । पठित्वा मोक्ष-
 माप्नोति सत्यं वै गिरिनन्दिनि । । कुजवारे चतुर्दश्याममायां
 जीववासरे । शुक्ले निशि गते स्तोत्रं पठित्वा मोक्षमाप्नुयात् ।
 त्रिपक्षे मन्त्रसिद्धिः स्नात् स्तोत्रपाठादि यद्धरि । । चतुर्दश्यां
 निशाभागे शनिभौमदिने तथा । निशामुखे पठेत् स्तोत्रं मन्त्र-
 सिद्धिमवाप्नुयात् । केवलं स्तोत्रपाठादि मन्त्रसिद्धिरनुत्तमा ।
 जागर्ति सततं चण्डि । स्तोत्रपाठाद्भुजङ्गिनी ॥

इति सुन्दरमालातन्त्रे एकादशपटले महाविद्यास्तोत्रं

समाप्तम् ॥

अथ कवचम् । सदाशिव ऋषिर्देवि । उष्णिक् चन्द्र चण्डो-
 रितम् । विनियोगश्च देवेशि । सततं मन्त्रसिद्धये । मन्त्रं
 प्राश्नोती-यातु-यातु पञ्चमनप्रिया । केयं मुखं पातु चण्डो भा-

रती रुधिरप्रिया । कण्ठं पातु स्तनं पातु कपालं पातु चैव हि ।
 काली करालवदना विचित्रा चित्रघण्टिनी । वक्षोमूलं नाभिमूलं
 दुर्गा त्रिपुरसुन्दरी । समस्तं पातु मे तारा सर्वाङ्गी सर्वमेव च ।
 विश्वेश्वरी पृष्ठदेशं नेत्रं पातु महेश्वरी । हृत्पद्मं कालिका पातु
 कण्ठं पातु जभोगतम् । नारायणी गुह्यदेशं मेढ्रं मेढ्रे श्वरी तथा
 पादयुग्मं जया पातु नित्यं मां चण्डिकावतु । जीवं म
 पार्वती पातु आतङ्गी पातु सर्वदा । छिन्ना धूमा च भीमा च
 भये पातु जले वने । कौमारी चैव वाराही नारसिंही यशो
 मम । पातु नित्यं भद्रकाली श्मशानालववासिनी सर्वदा
 सर्वदा पातु सर्वाङ्गी सर्वमङ्गला । जगन्माता जयं पातु नित्यं
 कैलासवासिनी । त्रिप्रविष्टा सुतं पातु सुतं पर्वतनन्दिनी ।
 त्रैलोक्यं पातु वगला भुवनं भुवमुच्चरी । सर्वाङ्गं सर्वनिलया
 पातु नित्यं पार्वती । चामुण्डा पातु मे रोमकूपं सर्वार्थ-
 साधिनी । ब्रह्माङ्गं मे महाविद्या पातु नित्यं मनोहरा ।
 छिन्नं छिन्नेश्वरी पातु महापीठे महेश्वरी । सदाशिवप्रिया
 पातु नित्यं पातु सुरेश्वरी । गौरी मे सन्निदेशं पातु
 त्रिपुरेश्वरी । सुरेश्वरी सदा पातु श्मशाने च शवेऽवतु । कुम्भके
 रेचके चैव पूरके काममन्दिरे । कामाख्या कामनिलयं पातु
 दुर्गा महेश्वरी । हाकिनी काकिनी पातु नित्यं मे शाकिनी
 तथा । हाकिनी साकिनी पातु राकिणी पातु सर्वदा । ज्वाला-
 मुखी सदा पातु सुखमध्ये शिवावतु । तारिणी विभवे पातु
 भवानी च भवेऽवतु । वैद्योक्कमोहिनी पातु सर्वाङ्गं विजने-
 ऽवतु । राजकुले महाव्रते संश्रमे शत्रुसङ्घटे । प्रचण्डा साधकं
 भाव पातु भैरवमोहिनी । श्रीराजमोहिनी पातु राजद्वारे
 विपत्तिषु । सम्यग्गदा भैरवी च पातु बाला बलं मम । नित्यं
 मां शम्भुवनिता पातु मां त्रिपुरान्तका । इत्येवं कथितं

देवि ! रहस्यं सर्वकालिकम् । भुक्तिदं मुक्तिदं सौख्यसर्वसम्पदा-
दायकम् । यः पठेत् प्रातरुत्थाय साधकेन्द्री भवेद्भुवि । कुज-
वारे चतुर्दश्याममायां मन्दवासरे । गुरौ गुरुं समभ्यर्च्य यः
पठेत् साधकोत्तमः । स याति भवनं देव्याः सत्यं सत्यं न
संशयः । एवं यदि वरारोहे ! पठेद्भक्तिपरायणः । मन्त्रसिद्धि-
र्भवेत्तस्य चाचिरान्नात्र संशयः । सत्यं लक्षपुरस्कार्याफलं प्राप्य
शिवं व्रजेत् । शिवमार्गं राजमार्गं प्राप्य जीवः शिवो भवेत् ।
पठित्वा कवचं स्तोत्रं मुक्तिमाप्नोति निश्चितम् । पठित्वा क-
वचं स्तोत्रं दशविद्या यजेद् यदि । विद्यासिद्धिर्मन्त्रसिद्धिर्भव-
त्येव न संशयः । स्वरसिद्धिश्चितासिद्धिर्दुर्लभा धरणीतले । अ-
यन्नसुलभा सिद्धिस्ताम्बूलान्नात्र संशयः । निशामुखे निशायाश्च
महाकाले निशान्तके । पठेद्भक्त्या महेशानि ! गाणपत्यं लभेत्तु
सः ॥ इति मुण्डमालातन्त्रे एकादशपटले महाविद्याकवचं
समाप्तम् ॥

श्मशानकालिकादीनां पूजादिकन्तु तन्त्रसारेऽनुसन्धेयम् ॥
अथ श्मशानकालिकाकवचम् ॥ कैलासशिखरारूढं शङ्करं
वरदं शिवम् । देवी पप्रच्छ सर्वज्ञं सर्वदेवमहेश्वरम् । भगवन् !
सर्वदेवेश ! देवानां भोगद ! प्रभो ! । प्रब्रूहि मे महादेव ! गोप्यं
यद्यपि च प्रभो ! । शत्रूणां येन नाशः स्यादात्मनो रक्षकं
भवेत् । परमैश्वर्यमनुलं लभेद् येन हि तद्दद । श्रीभैरव
उवाच ॥ वक्ष्यामि ते महादेवि ! सर्वधर्मविदा वरे । अद्भुतं
कवचं देव्याः सर्वकामप्रसाधकम् । विशेषतः शत्रुनाशकरं
रक्षाकरं नृणाम् । सर्वानिष्टप्रशमनमभिचारविनाशकम् ।
सुखदं भोगदश्चैव वशीकरश्चुत्तमम् । शत्रुसङ्गाः क्षयं यज्जित्
भवन्ति व्याधिपीडिताः । दुःखिनो ज्वरिणश्चैव क्षामीष्टप्र-
साददाया ॥ अथ श्रीकालिकाकवचं श्रीभैरव उवाच ॥

हन्तः श्रीकालिका देवता शत्रुसङ्घनाशे विनियोगः । ओं ध्यायेत्
 कालीं महामायां त्रिनेत्रां बहुरूपिणीम् । चतुर्भुजां लोल-
 जिह्वां पूर्णचन्द्रनिभामनाम् । नीलोत्पलदलप्रख्यां शत्रुसङ्घ-
 विदारिणीम् । नरमुण्डं तथा खड्गं कमलस्रवं तथा । बिम्बाबां
 रक्तवदनां दंष्ट्रालोचोररूपिणीम् । अष्टादृष्टासनिरतां सर्वदा
 च दिगम्बरीम् । शवासनस्थितां देवीं मुण्डमालाविभूषिताम् ।
 इति ध्यात्वा महादेवीं ततस्तु कवचं पठेत् । ओं कालिका
 खोररूपाय्या सर्वकामप्रदा शुभा । सर्वतः संस्तुता देवी शत्रु-
 नाशं करोतु मे । ह्रीं ह्रीं स्वरूपिणी चैव ह्रां ह्रां हुं रूपिणी
 तथा । ह्रीं ह्रां ह्रीं ह्रीं स्वरूपा सा सदा शत्रून् प्रशास्तु मे ।
 ओं ह्रीं ऐं रूपिणी देवी भवबन्धविमोचनी । हसकलह्रीं-
 स्वरूपासौ रिपून् सा हन्तु सर्वदा । यया शुभो हतो दैत्यो
 निशुभश्च महासुरः । वैरिनाशाय वन्दे तां कालिकां शङ्कर-
 प्रियाम् । ब्राह्मी शैवी वैष्णवी च वाराही नारसिंहिका ।
 कौमार्येन्द्री च चामुण्डा स्वादयन्तु मम द्विषः । सुरेश्वरी
 खोररूपा चण्डमुखविनाशिनी । मुण्डमालाहताङ्गी च सर्वतः
 पातु मां सदा । ह्रीं ह्रीं कालिके । खोरदंष्ट्रे ! रुधिरप्रिये ! रुधिर-
 रुधिरपूर्ववक्त्रे ! रुधिराहतस्त्वानि ! । ममामुकशत्रून् स्वादय
 स्वादय च्छेदय च्छेदय हिंसय हिंसय मारय मारय भिन्द
 भिन्द किन्द किन्द उच्चाटय उच्चाटय द्रावय द्रावय स्वाहा ।
 हां कीं कालिकायै मदीयशत्रून् समर्पयामि स्वाहा ।
 ओं जय जय किरि किरि किटि किटि कट्ट कट्ट मर्दय मर्दय
 मोहय मोहय हर हर ममामुकरिपून् ध्वंसय ध्वंसय भञ्ज
 भञ्ज मोटय मोटय यातुधानि ! चामुण्डे ! सर्वजनान्
 राज्ञो राजपुत्रान् क्षियो मम वश्याः कुरु कुरु तनु तनु धावन्
 रजमशान् मजान् रजानि दिव्यकामिनीः पुत्रान् राजशिर्य

देहि देहि यच्छ यच्छ चां चीं चूं चैं चौं चः स्वाहा । इत्येतत्
 कवचं दिव्यं कथितं शम्भुना पुरा । ये पठन्ति सदा तेषां
 ध्रुवं नश्यन्ति शत्रवः । वैरिणः प्रलयं यान्ति व्याधिताश्च भवन्ति
 हि । धनहीनाः पुत्रहीनाः शत्रवस्तस्य सर्वदा । सहस्रपठनात्
 सिद्धिः कवचस्य भवेत्तदा । ततः कार्यार्थिणः सिद्ध्यन्ति तद्धि
 शङ्करभाषितम् । श्मशानाङ्गारमादाय चूर्णं कृत्वा प्रयत्नतः ।
 पादोदकेन पिष्ट्वा च लिखेल्लौहशलाकया । भूमौ शत्रून् हीन-
 रूपानुत्तराग्निरसस्तथा । हस्तं दत्त्वा तद्बृदये कवचन्तु स्वयं
 पठेत् । शत्रोः प्राणप्रतिष्ठान्तु कुर्यान्मन्त्रेण मन्त्रवित् । हन्या-
 दस्त्रप्रहारेण शत्रुं गच्छेद् यमचयम् । उल्लिताङ्गारतापेन
 ज्वरी भवति तादृशः । प्रोच्छन्नेर्वागपादेन दरिद्रो भवति ध्रुवम् ।
 वैरिनाशकरं प्रोक्तं कवचं वश्यकारकम् । परमैश्वर्यदञ्चेव
 पुत्रपौत्रादिदृष्टिदम् । प्रभातसमये चैव पूजाकाले विशेषतः ।
 सायंकाले तथा पाठात् सर्वसिद्धिर्वेद ध्रुवम् ॥ शत्रुवञ्चाटनं
 याति देशाच्च विद्युतो भवेत् । पश्चात् किङ्करतामेति सत्त्वं
 सत्त्वं न संशयः ॥ शत्रुनाशकरे ! देवि ! सर्वसम्पत्करे ! शुभे !
 सर्वदेवस्तुते ! देवि ! कालिके ! त्वां नमाम्यहम् ॥

इति रुद्रजामले वैरिहरणं नाम श्मशानकालिका-

कवचं समाप्तम् ॥

दक्षिणाचारस्यापि शाक्तविषयकत्वात् शाक्तप्रशंसा उच्यते ॥

अथ शाक्तप्रशंसा ॥ सुखमाप्तातन्त्रे द्वितीयपटले ॥ सर्वे
 मर्त्त्ये च पाताले नास्ति शाक्तात् परः प्रियः । सौराणां वाच-
 यत्नानां वैष्णवानां तथैव च । तदन्ते चैव शाक्ताः स्तुः क्रमशः
 क्रमशः प्रिये ! । शृणु देवि ! करारोहे ! नास्ति शाक्तत् परो
 जगः । शाक्तोऽपि शङ्करः साक्षात् परंब्रह्मरूपमाक् । चाराचित्त
 येन कालो तारा त्रिभुवनेश्वरो । षोडशौ चैव सातहो विष्णु

च वेगलामुखी । आराधिता महेशानि ! स शिवो नात्र सं-
 शयः । अतिगोप्यं महेशानि ! शाक्तानां परमं पदम् । यो
 जानाति महीमध्ये स शिवो नात्र संशयः । ब्रह्माद्यर्चितपा-
 दाब्जं यो भजेत् सततं मुदा । स यात्यचिरकालेन मुक्तिमन्दिर-
 मेव हि ॥ तृतीयपटले ॥ पार्वतीचरणद्वन्द्वभजनात् किङ्करी
 भवेत् । स्वर्गभोगश्च मोक्षश्च शाक्तानां न भवेत् किमु । शाक्ता-
 नाञ्चैव निन्दां ये कुर्वन्ति हि नराधमाः । तेषां लोहितपानं वै
 कुर्वन्ति भैरवीगणाः । भैरवाञ्चैव भैरव्यः सदा हिंसन्ति पाम-
 रान् । शाक्तान् हिंसन्ति गर्जन्ति निन्दन्ति बहुजल्पकाः ।
 क्षिन्ति तेषां देवेशि ! शिरांसि हरवत्तमा । शाक्तानामुत्तमो
 नास्ति स्वर्गं मर्त्यं रसातले । शाक्तस्तु शङ्करो ज्ञेयस्त्रिनेत्रश्चन्द्र-
 शेखरः । स्वयं गङ्गाधरो भूत्वा विहरेत् चित्तिमण्डले ॥ चतुर्थ-
 पटले ॥ देवीं प्रति शिववाक्यम् ॥ मदंशाञ्चैव ये भूतास्ते शैवा
 नात्र संशयः । त्वदंशाञ्चैव शाक्ताश्च सत्यं वै गिरिनन्दिनि ।
 बहुवर्षसहस्रान्ते शैवाः शक्तिपरायणाः । शाक्ताश्च शङ्करा देवि !
 यस्मै कस्य कुलोत्तमाः । चाक्षणा ब्राह्मणाः शूद्राः क्षत्रिया
 वैश्यसम्भवाः । एते शाक्ता जगद्गानि । न मनुष्याः कदाचन ।
 पश्यन्ति मानुषान् लोके केवलं कर्मचक्षुषा ॥ तथा सप्तमपटले-
 ऽपि ॥ शिव उवाच ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैरेव च जातिभिः ।
 वाममार्गप्रभावेण कर्त्तव्यं जपपूजनम् । ये शाक्ता ब्राह्मणा
 देवि ! क्षत्रिया ब्राह्मणाः स्मृताः । वैश्याश्च ब्राह्मणा देवि !
 सर्वे शूद्राश्च ब्राह्मणाः । ब्राह्मणाः शङ्कराद्यणि ! त्रिनेत्राश्चन्द्र-
 शेखराः ॥ निर्वाणतन्त्रे तृतीयपटले ॥ शाक्ता एव हिजाः सर्वे
 न शैवा न च वैष्णवाः । उपासते यतो देवीं गायत्रीं परमाक्ष-
 रीम् ॥ मन्त्रवतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ शक्त्युपासनानन्तरमन्योपा-
 सननिषेधो यथा ॥ त्रिपुरामधिकृत्य ॥ मन्त्राद्वारा धनं कर्त्तव्यं

मान्यस्यासम्भवं चरेत् । अन्यस्य स्मरणाद्देवि ! योगिनीशायि-
मालभेत् ॥ इति याक्तप्रशंसा ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां पञ्चमे भक्तिकाण्डे महाविद्यादि-

कथनरूपः षष्ठः परिच्छेदः ।

कुमारीपूजनरतत्यादिना पूर्वलिखितं कुमारीपूजाविधिना
चाकाङ्क्षितं प्राप्तावसरेणेदानो तदुच्यते मया । अथ कुमारी-
पूजा ॥ तत्र कुमारीनिरूपणं रुद्रजामलोत्तरखण्डीयषष्ठ-
पटले ॥ एकवर्षा भवेत् सन्ध्या द्विवर्षा च सरस्वती । त्रिवर्षा
च त्रिधा मूर्तिश्चतुर्वर्षा च कालिका । सुभगा पञ्चवर्षा तु
षष्ठवर्षा भवेदुमा । सप्तभिर्मालिनी साक्षादष्टवर्षा तु कुम्भिका ।
नवभिः कालसन्दर्भा दशभिश्चापराजिता । एकादशे तु रुद्राणी
द्वादशाब्दे तु भैरवी । त्रयोदशे महालक्ष्मीर्द्विसप्ता पीठना-
यिका । चैत्रज्ञा पञ्चदशभिः षोडशे चाम्बिका मता । एवं
क्रमेण संगृह्य यावत् पुष्पं न जायते । प्रतिपदादिपूर्यान्तं
वृद्धिभेदेन पूजयेत् ॥ एकवर्षेत्यादिसर्वं ब्रह्मलीलतन्त्रेऽपि केवलं
षड्वर्षा च उमा भवेत् । द्विसप्ता नायिका स्मृता । षोडशे चर्चि-
का मतेति पाठभेदे नामभेदश्चेति । कुम्भिकातन्त्रे सप्तमपटले
तु विशेष उक्तो यथा ॥ पञ्चवर्षां समारम्भ यावद् द्वादश-
वर्षिकी । कुमारी सा भवेद्देवि ! निजरूपप्रकाशिनी । षड्-
वर्षाञ्च समारम्भ यावत् सा नववर्षिकी । तावच्चैव महेशानि ।
साधकाभीष्टसिद्धये । अष्टवर्षां समारम्भ यावत् त्रयोदशाष्टिकी ।
कुलजां तां विजानोयात्तत्र पूजां समाचरेत् । दशवर्षां समा-
रम्भ यावत् षोडशवर्षिकी । सुवतीं तां विजानोयाद्देवतां तां
विचिन्तयेत् । अथ वस्त्रं तथा नीरं कुमार्यै वो ददाति हि ।
अथ मेहसमं देवि ! जलञ्च सागरोपमम् । वस्त्रैः कोटिसह-
स्राब्दं शिवलोकं मञ्जीयते । पूजोपकरणानीह कुमार्यै वो

हृदाति हि । सन्तुष्टा देवता तस्य पुत्रत्वेनानुकल्प्यते ॥ विष्णु-
 सारं तु ॥ अष्टवर्षा तु सा कन्या भवेद्गौरौ वरानने । नववर्षा
 रोहिणी सा दशवर्षा तु कन्यका । अत ऊर्ध्वं महामाया भवेत्
 सैवं रत्नखला । आरभ्य द्वादशाब्दाच्च यावद्विंशतिसंख्यकम् ।
 सुकुमारा च सा प्रोक्ता सर्वतन्त्रसमन्विता । यानपाषाणधातूनां
 तेजोरूपेण संस्थिता । जीवजन्तुषु देवेशि । किं वक्तव्यमतः-
 परम् । यत्र नास्ति महामाया तत्र किञ्चिन्न विद्यते ॥ इत्युक्तम् ॥
 तत् पूजाफलं योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे सप्तदशपटले ॥ कुमारी-
 पूजनफलं वक्तुं नार्हामि सुन्दरि ! । जिह्वाकोटिसहस्रेस्तु वक्त्र-
 कोटिशतैरपि । तस्मात्तां पूजयेद्बालां सर्वजातिसमुद्भवाम् ।
 जातिभेदो न कर्तव्यः कुमारोपूजने शिवे ! । जातिभेदान्महे-
 शानि । नरकाच्च निवर्त्तते । विचिकित्सापरो मन्त्री ध्रुवं स
 पातकी भवेत् । देवीबुद्ध्या महाभक्तस्तस्मात्तां परिपूजयेत् ।
 सर्वविद्यास्वरूपा हि कुमारी नात्र संशयः । यदि भाग्य-
 यथादेवि ! विष्णुकुलसमुद्भवाम् । कुमारीं कथं कथं ।
 सर्वधर्माणि साधकाः । यत्नतः पूजयेत्तान्त्सु सर्वरौप्यादिभि-
 र्मुदा । तदा तस्मात्सहासिर्जिर्जायते नात्र संशयः ॥ कुमारी-
 पूजास्थानं फलमपि तत्रैव ॥ कुमारोपूज्यते यत्र स देशः क्षिति-
 पावनः । महापुण्यतमो भूयात् समन्तात् क्रोशपञ्चकम् ॥
 जामले तत्रैव ॥ महापर्वसु सर्वेषु विशेषाच्च पवित्रके । महा-
 भवभ्यां देवेशि ! कुमारीं च प्रपूजयेत् । तस्मात् षोडशपर्यन्तं
 बुधतोति प्रचक्षते । तत्र भावप्रकाशः स्यात् स भावः परमो
 मतः । रक्षितभ्याः प्रयत्नेन अक्षतास्ताः प्रचिन्तयेत् । महा-
 पूजादिकं कृत्वा वस्त्रालङ्कारभोजने । पूजयेन्मन्दभाग्याऽपि
 लभते जयमङ्गलम् । अन्वेषां कथनेनाथ प्रयोजनमहाफलम् ।
 विधिना पूजयेद् यस्तु दिग्बुधैरपशुहितः । भावत्रये महा-

सौख्यं दिव्यकर्मणि सत्फलम् ॥ तथा ॥ अशेषकुलसम्पन्नां
नानाजातिसमुद्भवाम् । नानादेशोद्भवां वापि सगुणागुण-
संयुताम् । द्वितीयवत्सरादूर्ध्वं यावत् स्यादष्टमाब्दकम् । ताव-
ज्जप्ता पूजयित्वा कन्यां सुन्दरमोहिनीम् । दिव्यभावस्थितः
साक्षात्तन्त्रमन्त्रफलं लभेत् । कुमारी पूजनादेव कुमारीभोज-
नादिभिः । एकद्वित्रयादिवीजानां फलदा नात्र संशयः ।
ताभ्यः पुष्पं फलं दत्त्वा अनुलेपादिकं तथा । बालप्रियञ्च
नैवेद्यं दत्त्वा तद्भावभावितः । श्रद्धा तदङ्गमात्मानं बाल-
भावविशेषितः । अतिप्रियकथालापक्रीडाकौतूहलान्वितः ।
यद्यर्थं तत् प्रियं तत्र कृत्वा सिद्धीश्वरो भवेत् । कन्या सर्व-
समृद्धिः स्यात् कन्या सर्वं परं तपः । होमं मन्त्रार्चनं नित्य-
क्रियां कौलिकसत्क्रियाम् । नानाफलमहाधर्मं कुमारी-
पूजनं विना । तत्तत्कर्मफलं नाथ प्राप्नोति साधकोत्तमः ।
फलं कोटिगुणं वीरः कुमारी पूजया लभेत् । कुसुमाञ्जलिपू-
र्णञ्च कन्यायै कुलपण्डितः । ददाति यदि तत् पुष्पं कोटि-
मेकद्विरण्यवत् । तद्दानजं महापुण्यं क्षणादेव समालभेत् ।
कुमारी भोजिता येन त्रैलोक्यं तेन भोजितम् ॥ कालीतन्त्रे
एकादशपटले ॥ कुमारीपूजनं कुर्यात् सर्वकर्मफलाप्तये ॥
रुद्रजामले उत्तरखण्डे सप्तमपटले ॥ अथ पूजां प्रवक्ष्यामि
कुमार्या अतिदुर्लभम् ॥ इत्यभिधाय । पूजास्थानं महापीठं
देवालयमथापि वा । नदीकन्यां हीनकन्यां तथा कापालि-
कन्यकाम् । रजकस्यापि कन्याञ्च तथा नापितकन्यकाम् ।
गोपालकन्यकाञ्चैव ब्राह्मणस्यापि कन्यकाम् । शूद्रकन्यां वैद्य-
कन्यां तथा वणिककन्यकाम् । चण्डालकन्यकां वापि यत्र
कुत्राश्रमे स्मिताम् । सुहृद्गर्भस्य कन्याञ्च समानीय प्रयत्नतः ।
पूजयेत् परमानन्दैरात्मध्यानपरायणः । मम पूजां यः करोति

दीपौ महत्तमौ । दत्त्वा षडङ्गमन्त्रेण पूजयेद्देवनायकम् । तन्म-
कारं महादेव ! शृणुष्वानन्दरूपधृक् । महातेजोमयं शुभ्रं
हृदयं हस्तदक्षिणेः । विभाव्य प्रपठेद् नत्वा तन्मन्त्रं शृणु
शङ्कर ! । आदौ वाग्भवमुच्चार्य मायां लक्ष्मीं च कूर्चकम् । प्रेत-
बीजं ततो ब्रूयात् सविसर्गेन्दुकीलकम् । कुलशब्दं समुच्चार्य
कुमारिके ततो वदेत् । हृदयाय नमः प्रोच्य ततः शिरसि
भावयेत् । शुक्लवर्णं सर्वमयं बीजमुच्चार्य संन्यसेत् । हकारं
वाग्भववाद्यञ्च वकारं वाग्भववात्मकम् । मायां लक्ष्मीं वाग्भवञ्च
द्विठान्तं शिरसे पदम् । वज्रिजायावधिर्मन्त्रो न्यसेत् शिरसि
साधकः । शिखांमध्ये कृष्णवर्णं नीलाञ्जनचयप्रभम् । विभाव्य
सत्र्यसेन्मन्त्रो कुमारीकुलसिद्धये । आदौ प्रणवमुद्धृत्य तदन्ते
विष्णुसुन्दरी । शिखायै पदमुद्धृत्य वषट्कारं ततो वदेत् ।
ततः कवचमध्ये च बलवन्तं सुतेजसम् । प्रथमारुणसङ्काशं
ध्यात्वा शारङ्गकलेवरम् । वाग्भवञ्च समुच्चार्य कुलशब्दं ततो
वदेत् । वागीश्वरिपदं पद्यात् कवचाय ततो वदेत् । तारक-
ब्रह्मशब्दञ्च कवचन्यासञ्जालकम् । ततो नेत्रत्रये ध्यात्वा महा-
बीजं महाप्रभम् । रक्तवर्णं कोटिकोटि ज्वामण्डलमण्डितम् ।
विराजितं कोटिपुष्पार्जिततेजसि भास्करे । वाग्भवं हि समु-
च्चार्य कुलेश्वरिपदं ततः । नेत्रत्रयाय शब्दान्ते वीषड् लोचन-
मन्त्रकम् । ततः साधकमन्त्रो च वामहस्ततले तथा । मध्यमा-
तर्जनीभ्याञ्च तालद्वयमुपाचरेत् । तन्मन्त्रं कोटिसूर्योग्र-
ण्णोत्खाञ्जालसमप्रभम् । महाकाशोद्भवं शब्दमहोद्यपरि-
पीडनम् । मायाबीजं तथास्त्राय पदमुद्धृत्य यद्वतः । फडन्ते
चान्तमुद्धृत्य महामन्त्रं प्रकीर्तितम् । ततस्तस्याः कुण्डविले-
ख्यात्वा च परिवारवान् । पूजयेद् यद्वतो मन्त्रो तेजसाऽसुत-
धारया । तर्पयेत् पूजयेद्गन्धं भैरवं बालभैरवम् । देवताभिः

पूजयित्वा परिवारान् क्रमेण तु । ततो वाग्भवमुच्चार्य सिद्ध-
जयाय शब्दतः । पूर्वं पदं समुच्चार्य वक्त्राय नम ईरितम् ।
ततो वाग्भवमुच्चार्य जयाय शब्दमुच्चरेत् । उत्तरे वक्त्रमुद्धृत्य
चतुर्थ्यन्तं नमः पदम् । ततो वाग्भवमायाश्रीबीजमुच्चार्य
यद्वतः । कुञ्जिके पश्चिमान्ते च वक्त्राय नम ईरितम् । ततो
वाग्भवमुच्चार्य कालिकेपदमुच्चरेत् । दक्षवक्त्राय शब्दान्ते
नमो मन्दः प्रकीर्तितः । एतन्मन्त्राचरान्नाथ ! समुच्चार्य कुले-
श्वर ! । पूजयित्वा क्रमेणैव भास्करं परिपूजयेत् । चण्डं दिक्-
पालदेवञ्च सन्ध्यादीन् परिपूजयेत् । वीरभद्रां महाकन्यां
कौलिनीं कुलगामिनीम् । अष्टादशभुजां कालीं चण्डदुर्गां
प्रपूजयेत् । नैवेद्यादीन् समानीय नानाभक्ष्यानुराजितम् ।
दुग्धं घनाहृतं क्षीरं पक्वान्नं पक्कसत्फलम् । यद्व्यक्तालोप-
योग्यञ्च सर्वदा मधुमिश्रितम् । पञ्चतत्त्वं कुलद्रव्यं निजकल्पा-
णवर्द्धनम् । नानाद्रव्यञ्च नैवेद्यं स्वस्वकल्पोक्तसाधितम् । कुमा-
रीभ्यो निवेद्यैव नानासौरभशोभितम् । शीतलं जलमानीय
दद्यात्ताभ्यो महासुधीः । ततो हितं महामन्त्रं कुमार्याश्चाति-
दुर्लभम् । अथ वाग्मी समूलञ्च जप्त्वा सिद्धीश्वरो भवेत् । समर्थं
प्राणवायूनां धारणं कारयेत् स्वयम् । अष्टाङ्गादिप्रणामञ्च
कुर्वन् स्तोत्रं पठन्नेत् ॥ प्रणाममन्त्रोऽपि तत्रैव ॥ नमामि
कुलकामिनीं परमभाग्यसन्दायिनीम् । कुमारेरतिचातुरीं
सकलसिद्धिमानन्दिनीम् । प्रवालमुटिकास्रजं रजतरागवस्त्रा-
न्विताम् । हिरण्यतुलभूषणां भुवनवाक् कुमारीं भजे । इति
मन्त्रेण सन्नम्य तारिणीं परिपूजयेत् । शिवं गणेशं सम्पूज्य
प्रणमेत् साधकोत्तमः । दक्षिणां विधिवद्दत्त्वा कुमारीभ्यः
क्रमेण तु । विवाहञ्चैत् स्वयं कन्यां ब्रह्महत्वा विनश्यति ।
यो यश्च पुण्यकाले तु कन्यादानं समापयेत् । मुक्तिमुक्तिफलं

तस्य सोमाम्बं सर्वसम्पदः । रुद्रलोके वसेन्नित्यं त्रिनेत्रो भग-
वान् हरः । तीर्थकोटिसहस्राणि अश्वमेधशतानि च । तत्फलं
लभते मर्त्यो यस्तु कन्यां विवाहयेत् । बालुका सागरे यावत्
तावदब्दसहस्रकम् । एकैकं कुलमुद्धृत्य रुद्रलोके महीयते ।
तत्तद्विष्टदेवतायाः प्रीतये तुष्टये सुधौः । कन्यादानं समाहृत्य
मुक्तिमाप्नोति भैरवः । तत्तद्वित्तौयकन्यायास्तत्तदनुष्ठाप्य च
साधकः । विभाव्य शिवरूपत्वं सम्प्रदानौयकन्यके । पूर्णरूपं
शिवं ध्यात्वा वरं सर्वाङ्गसुन्दरम् । तेजोमयं यशःकान्तं
कालभैरवरूपिणम् । वटुकेशं महादेवं वरयेत् साधकाग्रणीः ।
बालरूपाञ्च त्रैलोक्यसुन्दरीं वरवर्णिनीम् । नानालङ्कार-
नम्राङ्गीं भद्रविद्याप्रकाशिनीम् । चारुहास्यां महानन्दहृदयां
शुभदां शुभाम् । ध्यात्वा द्वादशपत्राब्जे पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
सम्प्रदानं समानीय तत्तत्तन्मन्त्रेषु दापयेत् ॥ इति कुमारौदान-
क्रमफलम् ॥

अथ कुमारीमन्त्रपुरश्चरणम् ॥ अष्टमपटले ॥ अथ वक्ष्ये
महादेव्याः कुमार्त्या जपहोमकम् । लक्षसंख्यं जपं कृत्वा मायां
वा वाग्भवं मनुम् । कालीवोजं वापि नाथ ! अथवा काम-
वोजकम् । सदाशिवेन पुटितं विन्दुचन्द्रविभूषितम् । अथवा
प्रणवेनापि पुटितं त्रिदशेश्वरः । लक्षसंख्यं क्रमेणैव जप्त्वा
सिद्धीश्वरो भवेत् । जपेत्तन्मन्त्रं देवेश ! लक्षसंख्याविधानतः ।
तद्दशांशेन शुद्धयाद् दृष्टाक्तविल्वपत्रकैः । अथवा श्वेतपुष्पैश्च
कुन्दपुष्पैर्महाफलम् । एवं क्रमेण शुद्धयात् करवोरप्रसूनकैः ।
दृष्टाक्तैः केवलैर्वापि चन्द्रनागुरुमिश्रितैः । हविष्याग्नी दिवाभागी
रात्री पूजापरो भवेत् । निजपूजामशेषैस्तु कुलद्रव्यैः प्रपूजयेत् ।
रविसंख्यं जपेत्तत्र परमानन्दरूपधृक् । जपान्ते शुद्ध्यान्मन्त्री-
मदुक्तद्रव्यसंयुतैः । ततः प्राणात्मकं वायुं शोधयित्वा पुनः

पुनः । प्राणायात्रयं ज्ञत्वा चाष्टाङ्गैः प्रणमेन्मुदा । प्रणामसमये
नाथ ! इदं स्तोत्रं पठेद् यदि । कवचञ्च तथा पाठ्यं कुमारी-
णामथापि वा । निजदेव्या महास्तोत्रं पीठाङ्गं कवचं ततः ।
कुमारोणामहं देव ! सहस्रं नाम साष्टकम् । पठित्वा सिद्धि-
माप्नोति नात्र कार्या विचारणा । तदशक्तौ निजदेव्याः सहस्र-
नाममङ्गलम् । अष्टोत्तरं पठेन्नाथ ! सिद्धिकाङ्क्षी न संशयः ।
तासां स्तोत्रं दिव्यनाथ ! शृणु सर्वत्र मङ्गलम् । अकस्मात् सिद्धि-
माप्नोति पठित्वा साधकोत्तमः । अग्रे संस्थाप्य ताः सर्वा रत्न-
कोटिसुशीतलाः । ततस्तोत्रं पठेद्दीमान् समाहितमना वशी ।
महादिव्याचाररतो वीरभावोत्पन्नोऽपि वा । एवं क्रमेण प्रपठे-
द्भक्तिभावपरायणः । महाविद्या महासेवा भक्तिग्रहाभ्युत्थितः ।
महाज्ञानी भवेत् क्षिप्रं वाञ्छासिद्धिर्भवः प्रुयात् ॥

अथ कुमारीपूजाप्रयोगः ॥ तत्र एकवर्षावधि षोडशवर्ष-
पर्यन्तमजातपुण्या कुमारीसंज्ञा तत्र वर्षक्रमेण नामानि यथा ॥
सन्ध्या ॥ १ ॥ सरस्वती ॥ २ ॥ त्रिधा मूर्तिः ॥ ३ ॥ कालिका ॥ ४ ॥
सुभगा ॥ ५ ॥ उमा ॥ ६ ॥ मालिनी ॥ ७ ॥ कुञ्जिका ॥ ८ ॥
कालसन्दर्भा ॥ ९ ॥ अपराजिता ॥ १० ॥ रुद्राणी ॥ ११ ॥ भैरवी
॥ १२ ॥ महालक्ष्मीः ॥ १३ ॥ पीठनायिका ॥ १४ ॥ क्षेत्रज्ञा ॥
१५ ॥ अम्बिका ॥ १६ ॥ प्रतिपदादिपञ्चदश्यन्तं वृद्धिक्रमेण
पूजनयाः । कुमारी तु सर्वजातीयैव प्रशस्या । नटीकन्या कापा-
लिङ्गकन्या रजकन्या नापितकन्या गोपालकन्या ब्राह्मण-
कन्या शूद्रकन्या वैद्यकन्या वणिक्कन्या चण्डालकन्या सुहृ-
द्वर्गकन्या । कुमारीमासने समुपवेश्य ध्यायेद् यथा । बाल-
रूपाञ्च त्रैलोक्यसुन्दरीं वरवर्णिनीम् । नानालङ्कारनम्राङ्गीं
भद्रविद्याप्रकाशिनीम् । चादृष्टायां महानन्दहृदयां शुभदंष्ट्रां
शुभाम् । एवं ध्यात्वात्मशिरसि पुष्पं दत्त्वा मानसोपचारेण

सम्पूज्य पुनर्ध्यात्वा कुमार्यङ्गे दत्त्वा इदमासनम् ऐं ह्रीं श्रीं
हुं ह्रसौः सन्ध्यायै कुमार्यै नमः । एवं पूर्ववैजान्त्युच्चार्य सर-
स्वत्यै कुमार्यै नम इत्यादिवक्षरानुक्रमेण चतुर्थन्तेन नाम्ना
आसनादिभिः षोडशैरुपचारैः सम्पूजयेत् । एतज्जलं ऐं सन्ध्यायै
नमः । एतत्पादं ह्रीं सन्ध्यायै नमः । एवमाभरणम् । एष गन्धः
हुं सन्ध्यायै नमः । एतानि पुष्पाणि ह्रीं सन्ध्यायै वीषट् ।
एष धूपः ह्रसौः सन्ध्यायै नमः । एवं दीपः । एतन्नैवेद्यं
ऐं ह्रीं श्रीं हुं ह्रीः सन्ध्यायै निवेदयामि । शङ्खचक्रज्ज्वल-
कुङ्कुमादिकमनेन नमोऽन्तेन मन्त्रेण देयम् । सर्वत्र चतुर्थ-
न्तनामान्ते कुमार्यै इति विशेषणं दातव्यम् । ततः षडङ्ग-
पूजा तत्क्रमस्तु कुमार्या हृदयं दक्षिणहस्तेन धृत्वा महा-
तेजोमयं शुक्लवर्णं विभाव्य ऐं ह्रीं श्रीं हुं ह्रसौः कुलकुमारिके
हृदयाय नमः । शिरः शुक्लवर्णं सर्वमयं विभाव्य है वै ह्रीं श्रीं
ऐं शिरसे स्वाहा । शिखां नीलाञ्जनचयप्रभां विभाव्य ॐ श्रीं
शिखायै वषट् । कवचं प्रथमारुणसङ्काशं सुतेजस्कं विभाव्य
ऐं कुलवागीश्वरि कवचाय हुं । ततो नेत्रत्रयं सर्ववैजमयं
महाप्रभं रक्तवर्णं कोटि कोटि जवापुष्पोज्ज्वलं विभाव्य ऐं
कुलेश्वरि नेत्रत्रयाय वीषट् । ह्रीं अस्त्राय फडिति वामहस्त-
तले तर्जनीमध्यमाभ्यां तालद्वयं दद्यात् । ततस्तस्याः कुण्ड-
विले सपरिवारं बालभैरवं ध्यात्वा एते गन्धपुष्पे ॐ सपरि-
वारबालभैरवाय नमः इति पूजयेत् । एते गन्धपुष्पे ऐं
सिद्धजयाय पूर्ववक्त्राय नमः । एवं जयायोत्तरवक्त्राय । ऐं ह्रीं
श्रीं कुब्जिके पश्चिमवक्त्राय । ऐं कालिके दक्षिणवक्त्राय । श्रीं
भास्कराय प्रत्येकं दिक्पालेभ्यः वीरभद्रायै महाकन्यायै कौलि-
न्यै कलगामिन्यै अष्टादशभुजायै काश्ये चण्डदुर्गायै श्रीकारादि-
नमोऽन्तेन पूजयेत् । ततः कुमारीमूलमन्त्रं स्वीयमन्त्रं वा

यथाशक्ति जप्त्वा प्राणायामं कृत्वा जपं समर्थं स्तवकवचादिकं
पठित्वा अष्टाङ्गं पञ्चाङ्गं वा प्रणम्य दक्षिणां दद्यात् ॥

अथ कुमारीस्तोत्रम् ॥ भैरव्युवाच ॥ देवेन्द्रादय इन्दुकोटि-
किरणां वाराणसीवासिनीं विद्यां वाग्भवकामिनीं त्रिनयनां
सूक्ष्मक्रियागामिनीम् । चण्डोद्देगनिकन्तनीं त्रिजगतां धात्रीं
कुमारीं वरां मूलाश्वोरुहवासिनीं शशिमुखीं सम्पूजयन्ति
त्रिये ॥ १ ॥ भाव्यां देवगणैः शिवेन्द्रयतिभिर्मोक्षार्थिभिर्वा-
लिकां सन्ध्यां नित्यगुणोदयां द्विजगणश्रेष्ठोदयांश्चारुहाम् ।
शुक्लाभां परमेश्वरीं शुभकरीं भद्रां विशालाननां गायत्रीं मन्त्र-
मातरं दिनगतिं कृष्णाञ्च हृष्टां भजे ॥ २ ॥ बालां बालकपू-
जितां गुणयुतां विद्यावतां मोक्षदां धात्रीं शुक्लसरस्वतीं सुरवरां
वाग्वादिनीं चण्डिकाम् । स्वाधिष्ठानहरप्रियां प्रियकरीं वेदा-
न्तविद्याप्रदां नित्यं मोक्षहिताय योगवपुषा चैतन्यरूपां भजे
॥ ३ ॥ नानारत्नसमूहनिर्मितगृहे पूज्यां सुरैर्वालिकां वन्दे
नन्दनकानने मनसि संसिद्धान्तवौजात्मके । अर्थं देहि निरर्थ-
काय वपुषे हित्वा कुमारीकलां मद्यं मातृकुमारिके च त्रिविधा
मूर्त्या च तेजोमयी ॥ ४ ॥ हालाहालकरालिकां कुलपथो-
न्नासेकवोजोद्धृष्टां मांसाभोदकरालिनीं हि भजतां कामाति-
रिक्तप्रदाम् । बालोद्धृष्टं वटुकेश्वरस्य चरणाभोजाश्रितोद्धृष्टं
सदा हित्वा बालकुमारिके ! शिरसि शुक्लाश्वोरुहे सन्भजे ॥ ५ ॥
सूर्याङ्गादबलाकिनीं कलिमहापापादितापापहं तेजोगां
भुवि सूर्यगां भयहरां तेजोमयीं कालिकाम् । वन्दे हृत्कमले
सदा रविदले बालेन्द्रविद्यां सतीं साक्षात् सिद्धिकरीं कुमारि-
विमले त्वामाद्यरूपेश्वरीम् ॥ ६ ॥ नित्यं श्रीकुलकामिनीं
कुलवतीं कौलामुमामम्बिकां नानायोगविज्ञासिनीं सुरमयीं
नित्यां तपस्थान्विताम् । वेदान्तार्थविशेषदेशबसनाभाषावि-

शिष्यस्थितां वन्दे पर्वतराजराजतनयां कालाप्रये त्वामहम् ॥७॥
 कोमारीं कुलमालिनीं रिपुगणक्षोभाग्निसन्दायिनीं रक्ताभा-
 नयनां शुभां परममार्गान्मक्तिसंज्ञाप्रदाम् । भार्या भोगवतीं
 पतिं त्रिभुवनेष्वामोदपञ्चाननां पञ्चास्यप्रियकामिनीं भयहरां
 सर्पादिहारां भजे ॥ ८ ॥ चन्द्रास्यां चरणद्वयाम्बुजमहाशो-
 भाविनोदीं नदीं मोहादिक्षयकारिणीं वरकरां श्रीकुक्षिकां
 सुन्दरीम् । ये नित्यं परिपूजयन्ति सहसा राजेन्द्रचूडामणिं
 तेषां हि धनमायुषं त्रिजगतां व्याप्येश्वरत्वं जगुः ॥ ९ ॥ योगीशं
 भुवनेश्वरं प्रियकरं शोकालसन्दर्भदं शोभासागरगामिनं सुर-
 तरोर्वाञ्छाफलोद्दीपनम् । लोकानामघनाशनाय शिवया श्री-
 संज्ञया विद्यया धर्मप्राणसदैवतं प्रणमतां कल्पद्रुमं भावये ॥१०॥
 विद्यान्तामपराजितां मदनमोदमत्ताननां हृत्पद्मस्थितपादुकां
 कुलकलां कात्यायनीं भैरवीम् । ये ये पुण्यधियो भजन्ति
 परमानन्दाब्धिमध्ये मुदा सर्वाञ्छादिततेजसा भयकरीं मोक्षा-
 य सत्कौर्त्तये ॥ ११ ॥ रुद्राणीं प्रणमामि पद्मवदनां कोट्यर्क-
 तेजोमयीं नानालङ्कृतभूषणां कुलमुजामानन्दसन्दायिनीम् । श्री-
 मायां कमलान्वितां हृदिगतां सन्तानवीजक्रियां वन्दे वाग्भव-
 रूपिणीं कुलवधूं हुंकारवीजोद्भवाम् ॥ १२ ॥ नमामि वरभैरवीं
 क्षितितलाघकालानलां मृणालकुसुमारुणां भुवनदीपसंशोधि-
 नीम् । जगद्भयहरां परां तरति या च योगेश्वरी ममापदसह-
 क्षकं सकलभोगदां तामहम् ॥ १३ ॥ साम्राज्यं प्रददाति या
 भगवती विद्या महालक्षणा साक्षादष्टसमृद्धिदा भुवि महा-
 लक्ष्मीः कुलक्षोभहा । स्वाधिष्ठानमुपहृजे विवसिता विष्णो-
 रनन्तत्रये वन्दे राजपदप्रदां शुभकरीं कौलेश्वरीं सर्वदा ॥१४॥
 पीठानामधिपाधिपामसुरहां विद्यां शुभां नायिकां सर्वालङ्करणा-
 न्वितां त्रिजगतां शोभापदां वाञ्छीम् । वन्दे पीठगनायिकां

त्रिभुवनच्छायाभिराच्छादितां सर्वेषां हितकारिणीं जयवतामा-
नन्दरूपेश्वरीम् ॥ १३ ॥ चेचक्षां मदविह्वलां कुलवतीं सिद्धिप्रियां
प्रेयसीं शम्भोः श्रीवटुकेश्वरस्य महतामानन्दसञ्चारिणीम् ।
साक्षादात्मपरोहतां निजमनःसोभापह्नां शाकिनीम् । वाक्यार्थ-
प्रकटामहं रजतभां वन्दे महाभैरवीम् ॥ १४ ॥ सम्पूर्णविधुव-
न्मुखीं कमलमध्यसन्धाविनीं शिरोदशशते दलैः स्मृतमहाब्धि-
धाराधराम् । प्रणामफलदायिनीं सकलरान्धवञ्छां गुणां
नमामि परमाम्बिकां विषयपाशसंहारिणीम् ॥ १७ ॥ साक्षादहं
त्रिभुवनेऽस्मृतपूर्णदेहां सन्ध्यादिदेविकमलां कुलपण्डितेन्द्राम् ।
तस्यो भजे दशशते दलमध्यमध्ये कौलेश्वरीं सकलदिव्यजनाश्रयां
त्वाम् ॥ १८ ॥ विश्वेश्वरीं सुरकुले वरकालिके त्वां सिद्धानले
प्रतिदिनं प्रणमामि भक्त्या । भक्तिं धनं जयपद यदि देहि
दास्यं तस्मिन् महामधुमती लघुगेहभार्याम् ॥ १९ ॥ एतत्
स्तोत्रप्रसादेन कवितावाक्पतिर्भवेत् । महसिद्धीश्वरो दिव्यो
वीरभावपरायणः । सर्वत्र जयमाप्नोति स हि स्याद्वरवत्सलः । वाचा-
मीशो भवेत् क्षिप्रं कामरूपी भवेन्नरः । पशुरेव महावीरो दि-
व्यो भवति निश्चितम् । क्रमशो ह्यष्टसिद्धिः स्याद्वाग्मी भवति
निश्चितम् । सर्वा विद्याः प्रसौदन्ति तुष्टाः सर्वदिगीश्वराः ।
वह्निः शीतलतां याति जलस्तम्भं स कारयेत् । धनवान्
पुत्रवान् राजा इहलोके भवेन्नरः । स गच्छति च वैकुण्ठे कैलासे
शिवसन्निधौ । मुक्तिरेव महादेव ! यो नित्यं सर्वदा पठेत् । महा-
विद्यापदाभोजं स हि पश्यति निश्चितम् । शृणु नाथ ! प्रव-
क्ष्यामि कुमारीतर्पणादिकम् । यासां तर्पणमात्रेण कुलसिद्धि-
र्भवेत् ध्रुवम् । कुलवाचां मूलपण्डितां कामविहारिणीम् ।
शतधा मूलमन्त्रेण तर्पयामि तव प्रिये ॥ २१ ॥ मूलाधार-
महातेजश्छटामण्डलमण्डिताम् । सन्ध्यादेवीं तर्पयामि काम-

वीजेन मे शुभे ॥२॥ मूलपङ्कजेयोगाङ्गीं कुमारीं श्रीसरस्वतीम् ।
 तर्पयामि कुलद्रव्यैस्तव सन्तोषहेतुना ॥३॥ चारुमूलाधार-
 पद्मे त्रिमूर्तिं बालनायिकाम् । सर्वकल्याणदां देवीं तर्पयामि
 परामृतेः ॥ ४ ॥ स्वाधिष्ठानमहापद्मषड्दलान्तःप्रकाशिनीम् ।
 श्रीवीजेन तर्पयामि भोगमोक्षाय केवलम् ॥५॥ स्वाधिष्ठान-
 कुलोक्तासविष्णुसङ्घे तगामिनौम् । कालिकां निजवीजेन
 तर्पयामि कुलामृतेः ॥६॥ स्वाधिष्ठानाख्यपद्मस्थं महातेजोमयीं
 शिवाम् । सूर्याणां शीर्षमधुना तर्पयामि कुलेश्वरीम् ॥७॥
 मणिपुराब्जमध्ये मनीहरकलेवराम् । उमादेवीं तर्पयामि
 मायावीजेन पार्वतीम् ॥८॥ मणिपूराब्जमध्ये त्रैलोक्यपरि-
 पूजिताम् । मालिनीं मलचित्तस्य सङ्घे स्तर्पयाम्यहम् ॥९॥
 मणिपूरस्थितां रौद्रीं परमानन्दवर्द्धिनौम् । आकाशगामिनीं
 देवीं कुब्जिकां तर्पयाम्यहम् ॥१०॥ तर्पयामि महादेवीं मन्त्र-
 साधनतत्पराम् । योगिनीं कालसन्दर्भां तर्पयामि कुलाननाम्
 ॥११॥ शक्तिमन्त्रप्रदां रौद्रीं लोलजिह्वासमाकुलाम् । अपरा-
 जितां महादेवीं तर्पयामि कुलेश्वरीम् ॥१२॥ महाकौलप्रियां
 सिद्धां रुद्रलोकसुखप्रदाम् । रुद्राणां रुद्रकिरणां तर्पयामि
 मधुप्रियाम् ॥१३॥ षोडशस्वरसंसिद्धिं महारौरवनाशिनीम् ॥
 महामद्यपानचित्तां भैरवीं तर्पयाम्यहम् ॥१४॥ त्रैलोक्यवरदां
 देवीं श्रीवीजमालयावृताम् । महालक्ष्मीं भवैश्वर्यां तर्पयाम्यह-
 मम्बिके ॥१५॥ लोकानां हितकर्त्रीञ्च हिताहितजनप्रियाम् ।
 तर्पयामि रमावीजं पौठाद्यां पोठनायिकाम् ॥१६॥ जयन्तीं
 वेदवेदाङ्गमातरं सूर्यमातरम् । तर्पयामि सुधाभिश्च क्षेत्रज्ञां
 माययावृताम् ॥१७॥ तर्पयामि कुलानन्दपारगां परमाननाम् ।
 तर्पयाम्यम्बिकां देवीं महालक्ष्मीं हृदि स्थिताम् ॥१८॥ सर्वेषां
 चरणद्वयाम्बुजतलं चैतन्यविद्यावतां सौख्यार्थं शुभषोडशस्वरं

युतं श्रीषोडशीमङ्गलम् । आनन्दार्णवपद्मरागखचिते सिंहा-
सने शोभिते त्वां नित्यं परितर्पयामि सकलखेताब्जमध्यासने
॥१८॥ ये नित्यं सुप्रतिष्ठितचारुसकलस्तोत्राङ्गसन्तर्पणं
विद्यादाननिदानमोक्षपरमं मायामयं यान्ति त्रै । नो सन्ति
क्षितिमण्डलेष्वरिगणाः सर्वे विपत्कारकाः । राजानं वश्यन्ति
योगसकलैर्नित्या भवन्ति क्षणात् ॥२०॥ तर्पणात्मकमोक्षाख्यं
पठन्ति यदि मानुषाः । अष्टैश्वर्ययुतो भूत्वा वत्सरात् च प्रप-
श्यति । महायोगी भवेन्नाथ ! मासादभ्यासतः प्रभो ! ॥
त्रैलोक्यं क्षोभयेत् क्षिप्रं वाञ्छाफलमवाप्नुयात् । यः पठेदेक-
भावेन स तर्पणफलं लभेत् । पूजाफलमवाप्नोति कुमारीस्तोत्र-
पाठतः । यो न कुर्यात् कुमार्यर्चनं स्तोत्रं च नित्यमङ्गलम् ।
स भवेत्पशुकल्पो हि मृत्युस्तस्य पदे पदे ॥ इति रुद्रजामले
उत्तरखण्डे महाकुलोद्दीपने कुमार्युपचर्याविन्यासे सिद्धमन्त्र-
प्रकरणे दिव्यभावनिरूपये भैरवभैरवीसंवादे कुमारीस्तोत्रं
समाप्तम् ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कुमारीकवचं शुभम् । त्रैलोक्य-
मङ्गलं नाम महापातकनाशनम् । पठनाद्वारणाक्षोका महा-
सिद्धाः प्रभाकराः । शक्रो देवाधिपः श्रीमान् देवगुहर्ह इत्यतिः ।
सम्भक्तेजोमयो यज्ञधर्मराजो भयानकः । वरुणो देवपूज्यो
हि जज्ञानामधिपः स्वयम् । सर्वहर्ता महावायुः कुमारः
कुक्षरेश्वरः । धनाधिपः प्रियः शम्भोः सर्वे देवा दिगीश्वराः ।
त्वमेकः प्रभुरेकात्मा सर्वेशो निर्मलोदयः । एतत् कवचपाठेन
सर्वे भूपा धनाधिपाः । प्रभवो मे शिरः पातु मायासन्ध्यात्मि-
का सती । ललाटोद्भूतं महामाया पातु मे श्रीसरस्वती । कामा-
ख्या वटुकेशानी तिमूर्तिर्भालमेव तु । चामुण्डावीजरूपा च
वृद्धं कालिका मम । पातु मां सूर्यगा नित्यं तथा नैवद्वयं

मम । कर्णयुग्मं कामबीजस्वरूपा मां तपस्विनी । रसनाग्रं
 तथा पातु वाग्देवी मालिनी मम । तास्वग्रं कामरूपा च
 दन्ताग्रं कुञ्जिकाऽवतु । देवी प्रणवरूपा सा पातु निम्बं शिरो
 मम । ओष्ठाधरं शक्तिबीजात्मिका स्वाहा स्वरूपिणी गलदेशं
 महारौद्री पातु मे चापराजिता । त्र्यंबीजं मे सदा कण्ठं
 रुद्राणी स्वाहयान्विता । हृदयं षोडशी विद्या पातु षोडशसु-
 खरा । हो वाहू पातु सर्वत्र महालक्ष्मीः प्रधानिका ।
 सर्वमन्त्रस्वरूपा मे चोदरं पीठनायिका । पार्श्वयुग्मं
 तथा पातु हृद्देवी वाग्भवात्मिका । कैशोरी कटिदेशं मे
 मायाबीजस्वरूपिणी । जङ्घायुग्मं जयन्ती मे योगिनी
 कङ्ककावृता । सर्वाङ्गमम्बिका देवी पातु मन्त्रार्थगामिनी ।
 केशाग्रं कमला देव ! नासाग्रं नरमोहिनी । चिवुकं चण्डिका-
 देवी कुमारी पातु मे सदा । हृदयं ललितादेवी पृष्ठं
 पर्वतवासिनो । त्रिशक्तिः षोडशी देवी लिङ्गं गुह्यं सदाव-
 तु । श्मशाने चाम्बिका देवी गङ्गागर्भे च भैरवी । शून्यागारे
 पञ्चसुद्रा मन्त्रयन्त्रप्रकाशिनो । चतुष्पथे सदा पातु मामेव
 पद्मधारिणी । श्वासनगता चण्डा सुखमालाविभूषिता ।
 पातु मामेव लिङ्गे च ईश्वरी शक्तिरूपिणी । पद्मे पतु मन्त्रावता ।
 महारथे रणप्रिया । महाजले तडागे च शत्रुमध्ये सरस्वती ।
 महाकाशपथे पृथ्वी पातु मां शीतला सदा । रणमध्ये राज-
 लक्ष्मीः कुमारी कुलकामिनी । अर्धनारीश्वरा पातु मम
 पादतलं मही । नवलक्ष्ममहाविद्या कुमारीरूपधारिणी ।
 कोटिसूर्यप्रतीकाशा चन्द्रकोटिसुशीतला । पातु मां वरदा
 वाणी वटुकेश्वरकामिनी । इति ते कथितं नाह ! कबचं परमा-
 ज्ञुतम् । कुमार्याः कुलदायिन्याः पञ्चतत्त्वार्थपारगम् । यो
 यजेत् पञ्चतत्त्वेन स्तोत्रेण कवचेन च । आकाशगामिनी सिद्धि-

भवेत्तस्य न संशयः । वज्रदेही भवेत् क्षिप्रं कवचस्य प्रसादतः ।
 सर्वसिद्धोश्चरो योगी ज्ञानी भवति यः पठेत् । विवादे व्यवहारे
 च संग्रामे कुलमण्डले । महापथे श्मशाने च योगसिद्धावेषु
 च । पठित्वा फलमाप्नोति सत्यं सत्यं कुलेश्वर ! । वशीकरणकवचं
 सर्वत्र जयदं शुभम् । पुण्यव्रती पठेन्नित्यं यतिः श्रीमान् भवेद्
 ध्रुवम् । सिद्धविद्या कुमारी च ददाति सिद्धिसुत्तमाम् । पठेद्
 यः शृणुयाद्वापि स भवेत् कल्पपादपः । भुक्तिमुक्तितुष्टिपुष्टिं
 राजलक्ष्मीं सुसम्पदम् । प्राप्नोति साधकश्चेष्टो धारयित्वा भवे-
 ज्जयी । असाध्यं साधयेद्दिहान् पठित्वा कवचं शुभम् । कुली-
 लानां महासौख्यं धर्मार्थकाममोक्षदम् । योगिनीं दिवसे
 नित्यं कुमारीं पूजयेन्निशि । उपचारविशेषेण त्रैलोक्यं वश-
 मानयेत् । पललस्याशनेनापि मत्स्थेन मुद्रया सह । नाना-
 भक्ष्येण भोज्येण गन्धद्रव्येण साधकः । माल्येन स्वर्णरजतास-
 न्कारेण सुचेलकैः । पूजायत्वा जपित्वा च तर्पयित्वा वराननाम् ।
 यज्ञदानतपस्याभिः प्रयोगेन महेश्वर ! । स्तुत्वा कुमारीकवचं
 यः पठेदेकभावतः । तस्य सिद्धिर्भवेत् क्षिप्रं राजराजेश्वरो
 भवेत् । वाञ्छाफलमवाप्नोति यद्यन्मनसि वर्त्तते । भूर्जपत्रे
 लिखित्वा च कवचं धारयेद् यदि । शनिमङ्गलवारे च नव-
 म्बाष्टमीदिने । चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां कृष्णपक्षे विशेषतः ।
 लिखित्वा धारयेद्दिहान् उत्तराभिमुखो भवन् । महापातक-
 युक्तोऽपि मुक्तः स्वात् सर्वपातकैः । योषिद्वामसुजै हृत्वा सर्व-
 कल्याणमालमेत् । बहुपुटान्विता कान्ता सर्वसम्पत्तिसंयुता ।
 तथा श्रीपुरुषश्चेष्टो दक्षिणे धारयेद्मुजे । ऐहिके दिव्यदेहः
 स्वात् पञ्चाननसमप्रभः । शिवलोके परे याति वायुवेगी निरा-
 मयः । सूर्यमण्डलमाभिव्य परं मोक्षमवाप्नुयात् । लोकाना-
 मतिशैख्यदं भयहरं श्रीपादभक्तिप्रदं मोक्षार्थं कवचं शुभं

प्रपठतामानन्दसिन्धुद्वयम् । लोकानां कलिकालघोरकलुषध्वंसै-
कहेतुं जयं ये लोकाः प्रपठन्ति धर्ममतुलं मोक्षं व्रजन्ति
वशात् ॥

इति रुद्रजामले उत्तरतन्त्रे महातन्त्रोद्दीपने कुमार्युप-

चर्याविन्यासे कुमारौकवचोज्ञासे सिद्धमन्त्रप्रकरणे

भावनिर्णयकुमारौकवचं समाप्तम् ॥

शक्तचेत् तदा दशमपटलोक्तं कुमारौसहस्रनाम पठेत्
तदत्र ग्रन्थगौरवभिया न लिखितम् ॥

अथ ब्राह्मणप्रशंसा ॥ मत्स्यसूक्ते तृतीयचरणे प्रथमपटले ॥
ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जलं सार्वकारिणम् । येषां वाक्चोदके-
नैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे त्रयो-
दशपटले ॥ सर्वदेवमयो विप्रो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । ब्रह्मतेजः-
समुद्भूतः सदाप्राकृतिको हिजः । ब्राह्मणैर्भुज्यते यत्र तत्र
भुङ्क्ते हरिः स्वयम् । तत्र ब्रह्मा च रुद्रश्च स्वचरा ऋषयो मुनिः ।
पितरो देवताः सर्वे भुञ्जते नात्र संशयः । सर्वदेवमयो विप्र-
स्तस्मात्तं नावमानयेत् ॥ सप्तमपटले ॥ अतोऽविद्यं सविद्यं
वा ब्राह्मणं सर्वदा भजेत् । सन्तुष्टे ब्राह्मणे देवि ! सन्तुष्टाः
सर्वदा सुराः । वितुष्टे ब्राह्मणे देवि ! वितुष्टा वयमेव हि । यद्य-
कार्थ्यशतं देवि ! ब्राह्मणः समुपाचरेत् । आत्मनो हितकामेन
तद्यापि तं न चोद्दिजेत् । नावमानश्च कर्त्तव्यं सर्वदा सुर-
सुन्दरि ! ब्राह्मणः सर्वदेवात्मा साक्षात्तेजोमयो हि सः ॥ त्रयो-
दशपटले ॥ ब्राह्मणश्च कुमारौच शक्तिमग्निं श्रुतिश्च गाम् ।
नित्रमिच्छन्ति ते देवाः यजितुं कर्मभूमिषु ॥ बृहन्नौलतन्त्रे
सप्तमपटले ॥ अध्यापकाय यो हृत्तिं दत्त्वाध्यापयति द्विजान् ।
किं न त्वत्तं भवेत्तेन धर्मार्थकाममिच्छता । पुण्यात् पुण्यतरं
पुण्यं जानौहि सर्वसम्मतम् ॥ योगिनीतन्त्रे तथा ॥ ब्रह्म-

शापो दुराधर्षः कोऽप्यतस्तं न कोपयेत् । वाग्वच्यं ब्राह्मणानां
हि सदा जानौहि कामिनि ! ॥ त्रयोदशपटले ॥ भवेद्यस्य
ब्रह्मशापो निष्कृतिस्तस्य दूरतः । तत्तत्केनापि दष्टस्य प्रति-
कारो हि तत्क्षणात् । ब्रह्मशापप्रशप्तस्य कल्पान्ते स्यात् प्रति-
क्रिया ॥ कल्पसंख्या तु तत्रैवोक्ता ॥ कल्पमेकं महेशानि !
कलौ वर्षशतत्रयम् । नरकाविष्कृतर्नास्ति तस्य भावाच्च
संशयः । एवं तदंशजाः सर्वे पीद्यन्तेऽहर्निशं प्रिये ! । नाना-
विधमहोत्पातैर्यावत् स्यात् साप्तप्रौढयम् । तस्मात्तु ब्राह्मणं
देवि ! नावमन्येत कुत्रचित् ॥ इति ब्राह्मणप्रशंसा ॥

अथ तोर्ययात्रा ॥ योगिनीतन्त्रे मध्यभागे द्वितीयपटले ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ नित्यं निर्वर्त्य स्वगृहे पितृबान्दीमुखानपि ।
अभ्यर्थं विधिवद्भक्त्या पश्चादयात्रां समाचरेत् । उत्तरे च गते
शुक्ले सानुकूले शुभग्रहे । गुरुपितृवरानुज्ञातो ब्राह्मणानां विशे-
षतः ॥ भोजयित्वा द्विजान् सप्त ततो यात्रां समाचरेत् । सिंह-
धनुषि मेषे च न गच्छेत् पूर्वपौठकम् । घटे च मन्मथे कुम्भे न
गच्छेत् पश्चिमं बुधः । हृषेऽङ्गनायां मकरे न गच्छेद्दक्षिणा-
लयम् ॥ कर्कटे कीटमीने च न गच्छेदुत्तरं सुधीः । चाप-गो-
कन्यकायाश्च न गच्छेद्दक्षिणकोणकम् ॥ मकरे कर्कटे मीने नैऋत्यां
परिवर्जयेत् । वायव्यां कुम्भमेषे च चापे चैव विवर्जयेत् ।
सिंहे माने कर्कटे च ऐशान्याश्च विवर्जयेत् ॥ एतत् शूलं
विजानोयाद् योगिनीं शृणु शङ्करि ! । न गच्छेन्नन्दवारे च पूर्व-
देशं मम प्रिये ! । पश्चिमं सवितुर्वारे दक्षिणं बुधवासरे ॥ कुजाहे
चोत्तरं देशं चन्द्रे चाम्बिदिशं प्रिये ! । जीववारे च नैऋत्यां वा-
यव्यां भृगुवासरे । शनिवारे तथैशान्यां सोमे चैव विशेषतः । पूर्व-
देशं महेशानि ! प्रतिपन्नवमीषु च ॥ न गच्छेद् यात्रिको
यात्रां योगिनीसम्मुखी यतः । चतुर्दशीं तथा षष्ठीं पश्चिमे

त् विवर्जयेत् ॥ त्रयोदशीं पञ्चमीञ्च न गच्छेद्दक्षिणां
 दिशम् । द्वितीयां दशमीञ्चैव यच्चदेशं विवर्जयेत् ।
 पूर्णिमां सप्तमीञ्चैव वायव्यां सर्वथा त्यजेत् । न गच्छेच्च
 तथैशान्याममावास्यां तथाष्टमीम् ॥ विष्णुः प्रीतिरायुष्मान्
 प्रतिपत्सु विवर्जयेत् । सौभाग्यं शोभनञ्चैव द्वितीयामति-
 गण्डकम् । सुकर्मा च धृतिञ्चैव तृतीयां परिवर्जयेत् । मण्डो
 वृद्धिर्भुवञ्चैव व्याघातश्च तथैव च ॥ चतुर्थीं वर्जयेद्देवि पञ्चम्यां
 दूषणं तथा । वज्रसिद्धिव्यतीपाते षष्ठ्यां जामीहि शङ्करि ! ॥
 वरीयान् परिवर्जयेत् सप्तम्यां परिवर्जयेत् । अष्टम्यां शिवसिद्धिञ्च
 साध्यञ्च परिवर्जयेत् ॥ नवम्यां शुभशक्रञ्च दशम्यां ब्रह्ममेव वा ।
 एकादश्यां तथैन्द्रन्तु द्वादश्यां वैधृतिं त्यजेत् । प्रतिपदि कृत्ति-
 काञ्च द्वितीयां ज्येष्ठसंज्ञिताम् ॥ अयात्रिके तु न चत्रे प्रस्थानं
 न कदाचन । यात्रायान्तु न दुष्येत करणस्य च चिन्तनम् ॥
 जन्ममासे जन्मदिने जन्मनक्षत्रके तथा । अष्टम्याञ्च नव-
 म्याञ्च सदा यात्रां विवर्जयेत् ॥ आपत्काले च यात्रायां
 उषासम्पदि पश्चिमे । गोमुखीसमये चैव पूर्वदेशे महे-
 श्वरि ! । मध्याह्ने दक्षिणे चैव चापराह्णे तथो-
 त्तरे । ऐशान्याञ्च तथा रात्रौ नैऋत्यां सन्ध्ययोर्दयोः । मध्य-
 न्दिने तथाग्नेये वायव्यां प्रातरेव हि । वारुणादिषु योगे वा
 यथाकाले समाचरेत् । विना जातदिनं तत्र अष्टमीं नवमीं
 विना । प्राचीदिशं समागच्छन् यात्रां कुर्यादुदञ्चुखः । पश्चिमे
 प्राञ्चुखः कुर्यात् दक्षिणे पश्चिमाञ्चुखः । उत्तरे दक्षिणमुखो
 यात्रां कुर्यात् सुसिद्धये । कुसुमं यावकः शङ्खो मेरौ भूदेव-
 भूमिपाः । गावश्चत्वर्यो यानं दक्षिणे सुभगाः स्मृताः ।
 सिद्धान्तं मांसपिण्डञ्च भक्ष्यभाजनजन्तवः । सत्पिण्डं कुणपा-
 हाराः सर्वाञ्च दक्षिणे शुभाः । कन्या वै मिथुने वेष्ट्या पूर्ण-

कुम्भास्त्रियस्तथा । पक्षिणः पशवश्चैव चरन्तो वामतः शुभाः ।
 अथ दक्षिणे यात्रा शुभदा परिकीर्तिता । तथा क्रौञ्च-
 भयूराश्च युग्मं गच्छन्ति गच्छतः । तदा सिद्धिं विजानीया-
 दन्यथा विघ्नमादिशेत् । गृध्राः श्येनाश्च चित्वाश्च पार्श्वे गच्छन्ति
 वै यदा । न कुर्याद् यात्रिको यात्रां बाधके वचसि स्थिते ॥
 पञ्चमपटले ॥ कामरूपमध्ये ॥ जनार्दनचिह्नशैलं निरूप्य ॥
 उत्तरे तस्य शैलस्य ऐशान्यां विरजस्य च । दक्षिणे चैव शैलस्य
 पश्चिमे शौभ्रलिङ्गकम् । एतन्मध्यतमं क्षेत्रं आगस्थं नाम वै
 परम् । त्रयं शतमितं क्षेत्रमशान्भवमिदं स्मृतम् । एतद्व्यां
 विजानीयादन्यल्लोहित्यमुच्यते । तत्र पिण्डप्रदानेन पितॄणां
 परमा गतिः । जनार्दनस्य हस्ते च स्वादु पिण्डं समर्पयेत् ।
 एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ! । परलोके प्रभो !
 मङ्गलं त्वं हि दाता भविष्यसि । कलिशेषस्य पूर्वं तु धनुरष्ट-
 प्रमाणतः । सा शिला प्रेतभावेन पितॄणां तारणाय च । तत्र
 पिण्डप्रदानेन न प्रेतो जायते क्वचित् । चक्रतीर्थस्य चान्धेय
 धनुर्द्वन्द्वप्रमाणतः । लिङ्गं लोलं परं तीर्थं तिलदुग्धैः प्रतर्पयेत् ।
 जनार्दनं ततो वीक्ष्य मुच्यते वै ऋणत्रयात् । कलिहापरयोः
 सन्धौ धनुरष्टप्रमाणतः । शुक्रेण स्थापितं लिङ्गं शुक्रेण नामतः
 श्रुतम् । देवं शुक्रेण दृष्ट्वा को न मुच्येत बन्धनात् । गोले-
 श्वरं तथा दृष्ट्वा मुच्यते ब्रह्महत्याया । अङ्गारेण च सिद्धेशं
 गजादित्यं गजं तथा । मार्कण्डेयेश्वरं दृष्ट्वा पितॄणामनृणां
 भवेत् । गयागोलेश्वरं दृष्ट्वा स्नात्वा देवं जनार्दनम् । एतेन
 किं न विहितं नृणां सुकृतिकारणम् । ब्रह्मलोकं नयन्तीह
 पुरुषानेकविंशतिम् । पृथिव्यां यानि तीर्थानि चासमुद्रसरांसि
 च । चक्रतीर्थं च गच्छन्ति वारमेकं दिने दिने । पृथिव्याच्च
 गया पुष्पं गयायां कूपकं तथा । कूपादष्टगुणा देवि ! श्रेष्ठा

मातृगया शुभे ! । पुत्रो मातृगयां गत्वा ह्यनृणो भवति क्षणात् ।
 गयायां पिण्डदानेन पितॄणामनृणो भवेत् । गयान्तं पिण्ड-
 दानञ्च गयान्तं तीर्थमेव च ॥ तथा ॥ अत्रागस्थे महाक्षेत्रे
 स्वकं पिण्डं ददेत्तु यः । मासद्वयाधिकं वर्षमायुषो वर्द्धते
 क्रमात् । पित्रोश्च जीवतोः पुत्रो न कुर्यादौर्ध्वदेहिकम् । बहु-
 पुत्रे त्वेकपुत्रे पुत्रे वा योगसेविते । जन्मकुष्ठयुते पुत्रे अपुत्रे
 वा महेश्वरि ! । चत्वारिंशत्परि देवि ! स्वयमात्मक्रियां चरेत् ।
 स्वहस्ते तु वृषोत्सर्गं यः करोत्यौर्ध्वदेहिकम् । परलोकगते
 देवि ! अक्षयं तदपि स्मृतम् । दम्पत्योर्जीवतोः कुर्यात् वृषो-
 त्सर्गद्वयं सदा । पित्रोश्च जीवतोः पुत्रो न कुर्यादौर्ध्वदेहिकम् ।
 उद्यतस्तु गयां गन्तुं आहं कृत्वा विधानतः । विधाय कर्पटौ-
 वेशं ग्रामस्थं च प्रदक्षिणम् । ततो ग्रामान्तरं गत्वा आहशेषस्य
 भोजनम् । कृत्वा प्रदक्षिणं गच्छेत् प्रतिग्रहविवर्जितः । गृहा-
 च्चारत्निमात्रञ्च अगस्त्यगमनं प्रति । स्वर्गारोहणसोपानं
 पितॄणाम्नु पदे पदे । दिवा रात्रौ सर्वदा च आगस्थे आहकृद्
 भवेत् । निरामिषं कृतं आहं तथा च विष्णुवर्जितम् । शयन्ति
 पितरस्तस्य निराशाः पितरो गताः । आमआहे चाममांसं
 प्रदद्यादावचारयन् । पितरोऽधोमुखास्तस्य तिष्ठन्ति नियतं
 प्रिये ! । सामिषञ्च कृतं आहं भुङ्क्ते यस्तु निरामिषम् ।
 तामिस्रनरकं गच्छेत् पितृभिः सह नान्यथा । निरामिषं कृतं
 येन कुर्यात् आहं निरामिषम् । कुर्यादामिषभुक् आहं
 सामिषन्तु वरानने ! ॥ मत्स्यसूक्ते षड्विंशतिपटलेऽपि ॥ न
 कुर्यादामिषैर्हीनं वर्षे आहं महेश्वरि ! । पर्वआहं गयाआहमा-
 मिषेण प्रशस्यते । तीर्थआहं नान्दौमुखं कुर्यादामिषवर्जितम् ।
 निरामिषकृतं आहं यस्त्वश्रौयाच्च सामिषम् । निराशाः पितरो
 यान्ति शापं दत्वा सुदारुणम् । शूद्रैर्निमन्त्रिते विप्रे आह-

यज्ञोत्सवेषु च । ब्राह्मणं भोजयेद्यस्तु भुङ्क्ते विष्टां स शङ्करि ।।
 महिषं वृहदाजश्च ऐणश्च चमरं तथा । गोधां कूर्मश्च शङ्खश्च
 शाशकं शौकरं तथा । वाराहश्च तथा मेघं आदे देयानि सर्वशः ।
 अकलौ तु गवां मांसं सारमेयश्च तद्वयम् । हीनेन्द्रियश्च कृगल-
 मक्षणं तच्च वर्जयेत् । कृष्णकागस्य मांसेन मार्गेणैकेन षट्-
 समाः । चामरेण शतं वर्षं सहस्रं गोधिका प्रिये ।। षण्मासश्च
 वरारोहे ! कुर्मण मासमात्रकम् । शौकरेण तु षण्मासं शाशकेन
 नवैव तु । द्वाविंशच्छात्स्वकेनैव क्षुद्रवाराहकैस्तथा । शताब्दं
 चामरेणैव स्थूलमांसन्तु वर्जयेत् । यत्र वर्ज्यं भवेत् पुंभिश्चतुर्भिः
 षड्भिरेव च । अतिस्थूलमिति प्रोक्तं तस्मात्तत् पूर्वस्वरिभिः ।
 महिषस्य च गव्यस्य वराहस्य मम प्रिये ।। मार्गस्य वृहदाजस्य
 स्थूलञ्चापि प्रशस्यते । खड्गं पाञ्चनखं भस्त्रं कापोतं खड्गसंयुतम् ।
 चतुर्मुखं चाविशालं वर्जयेच्च मम प्रिये ।। गोधिकां स्वर्ण-
 खड्गश्च चामरं कृष्णमेव च । वर्जयेत् कूर्मकं विद्वान् यदि चक्रेण
 चिह्नितम् । सिंहतुण्डं रोहितश्च राजीवं चित्रकं तथा । महा-
 शङ्खं प्रौष्ठिकश्च मत्स्यश्च पावतीयकम् । वृहद्रोहितमत्स्यश्च
 वृहत्प्रौष्ठिकमेव च । वृहच्छङ्खश्च चित्रश्च आदे यत्नेन योज-
 येत् । मत्स्यांश्च शल्कहीनांश्च सर्पाकारांश्च वर्जयेत् । शल्कहीनस्य
 मध्ये तु प्रदेयं कवचद्वयम् । पीतोधानादिकं यच्च विकृता-
 कारकश्च यत् । सर्पास्यान् पीवरांश्चैव वडालीश्च विवर्जयेत् ।
 तस्य । धूमपकश्च कदलं शर्करां कीटसंयुताम् । महिषस्य घृतं
 क्षीरमाजं आदे विवर्जयेत् । नारिकेलश्च तालश्च खर्जरं
 फीनकं तथा । तक्रं घृतं विना क्षीरं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 ह्रीं त्यजेत् वस्त्रवर्त्या प्रत्यक्षं तैलमेव च । कुसुमं नालिका-
 ज्ञाकं मालतीकुसुमं तथा । वृद्धिआदे पङ्कजश्च करवीराश्च
 वर्जयेत् । एकजातीयपात्रे तु दद्यादकं समाहितः । दैवे

तु प्रथमं दद्यात् पितृपात्रे तदन्तरम् । पितृशेषन्तु देवैः
 न न दद्यात् कदाचन । अन्नं न क्षालयेत् कापि आमश्राद्धे
 निरग्निके । वृक्षौ तु क्षालयेदन्नं संक्रमे ग्रहणेषु च ।
 एतद्वचनं स्मार्त्तेनापि धृतम् । अष्टमुष्टिप्रमाणेन ब्राह्मणे-
 नैव संक्रमात् । ततोऽधिकञ्च न्यूनञ्च न दद्यात् श्राद्धकर्मणि ।
 यः श्राद्धं पद्मपात्रे च करोति सुमनोहरं । वर्षाणान्तु शतं साधं
 तृप्तिर्भवति निश्चितम् । अश्वत्थस्य क्लृदे देवि ! ब्रह्मपत्रे च
 शङ्करि ! । षण्मासं जायते तृप्तिरनन्ता शतपत्रके । मासैकं
 ताम्रपात्रे च तक्षपात्रे तु वत्सरम् । रौप्ये दशगुणं प्रोक्तं ख-
 ङ्गपात्रे शतोत्तरम् । एकजातीयपात्रे तु मृताहे श्राद्धक-
 र्मणि । पार्वणे च तथा वृक्षौ पृथग्जातिञ्च योजयेत् । संव-
 त्सरं भवेत्तावद् व्रीहींश्चैव नियोजयेत् । वर्षाद्भवति यो व्रीहि-
 व्रंते श्राद्धे विवर्जयेत् । धान्यं वर्षासमुद्भूतं तिलं श्राद्धकर्मणि
 यत् । यज्ञादौ च तथा श्राद्धे द्विस्त्रिंशं परिवर्जयेत् । षष्टि
 धान्यं राजधान्यं वृद्धधान्यञ्च बल्लभम् । सोमधान्यं शीघ्र-
 धान्यं वङ्गानिरक्तपाणिकम् । केतकीं कलविड्मञ्च धान्यं नारायणं
 तथा । माधवञ्च प्रदीपञ्च विष्णुधान्यञ्च बल्लभम् । भोगधान्य-
 मशोकञ्च नागाख्यं पञ्चकं तथा । धान्यानि श्राद्धयोग्यानि
 देवेषु च नियोजयेत् । गोधूमेऽथ यवैश्चैव चापूपैश्च महेश्वरि !
 नौवारांश्च तथा श्राद्धे देवधान्यं तथा परम् । वसन्ते रोपितं
 धान्यं यत्नेन च विवर्जयेत् । तदन्नभक्षणादेव पापं संक्रमति
 नृणाम् । भक्षणे श्रावणादस्य दरिद्रश्चाभिजायते । भक्षणे
 सोमधान्यस्य व्रतं चान्द्रायणं चरेत् । भक्षणे वृद्धधान्यस्य विभक्तौ
 जायते किल । राजधान्यञ्चक्षुधान्यं भक्षणाद्विष्णुलोकभाक्
 रक्तधान्योदनं भुक्त्वा विजयश्रीमवाप्नुयात् । नारायणं माध-
 वस्य भोगश्च मम सुन्दरि ! । धान्यत्रयोदशं भुक्त्वा नरः स्थावि-

मवाप्नुयात् । निमन्वितो ब्राह्मणश्च यदि श्राद्धे नहि ब्रजेत् ।
न्दारुणं नरकं याति पित्रभिः सह शाश्वतम् ॥ इति तौथ्या-
चादिश्राद्धकथनम् ॥

अथ काशीमाहात्म्यम् ॥ योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे षोडश-
पटले ॥ त्रिपुरासुरजन्यतत्पराजितनिर्जरस्तवानन्तरम् ।
पृथिवीञ्च रथं कृत्वा चक्रे चन्द्रदिवाकरी । ब्रह्माणं सारथिं
कृत्वा वेदामृज्ज् स्तथैव च । देवान् कृत्वा रथाङ्गानि अमांश्चैव
तथा पुनः । धनुः कृत्वा सुमेरुञ्च ज्याञ्च कृत्वा तु वासुकिम् ।
विश्वञ्च सकलं कृत्वा रथस्थं स चराचरम् । वाणं विश्वं विधा-
यैव त्रिपुरं भस्मसात् कृतम् । चराचरेण सहितं देवदैत्यादिभिः
सह । मया तत्र महेशानि ! पुनःसृष्टिः कृता ततः । यत्र भस्म-
कृतं देवि ! जगदेतच्चराचरम् । महाश्मशानं तद्विद्धि सर्वेषां
लयकारणम् । सृत्तानां सर्वदेवानां तेजस्तत्र व्यवस्थितम् ।
पञ्चक्रोशात्मकं भूत्वा तेजस्तु जगतां तथा । निर्माय मायया देहं
त्रैपुरं भस्म वक्षसि । तत्र सृत्यच्छलेनाहं तुष्टाव परमेश्वरीम् ।
तत्तेजसि महाकाव्यां परां चैतन्यरूपिणीम् । ततस्तेजसि
काली सा प्रादुर्भूता परा कला । महसा दीप्यमानन्तु तेजः का-
लीति कौर्त्तितम् । सुखमात्रं समादृष्टं महाकाव्यास्तु तेजसि ।
अतो गौरीमुखं नाम सुनिभिः परिगीयते । तदृष्ट्वा परमे-
शानि ! आनन्दो मम जायते ! आनन्दकाननं तस्माद्गीयते
देवतादिभिः । कालीमयं हि तत्तेजः सकलं सं वभूव ह । यथा
सागरज्जातोऽश्वःशीकरः सागरो भवेत् । तथामरादितेजो
हि कालीतेजोवभुव ह । यथानानाजलं देवि ! गङ्गायां पतितं
यदि । गङ्गैव जायते सर्वं तथा तेजः सुरेश्वरि ! । सर्वं
काव्यभवत् पूर्णं नास्ति भेदो महेश्वरि ! । अतः काशी
भवेत् काली निश्चितं नात्र संशयः । पञ्चक्रोशात्मिका काशी-

ब्रह्मतेजो मयी जिता । अहं चन्द्रात्मिका देवि ! दृश्यते सर्वजा-
 तिभिः । इयं त्वमाकला काशी क्षयोदयविवर्जिता । तत्र
 विन्दु महादेवि ! मणिकर्ण विराजते । तच्चन्द्रासृतमेवात्र गङ्गां
 जानोहि कामिनि ! । यानि कानि च तीर्थानि तत्र काश्यां
 महेश्वरि ! । सर्वं तदसृतं देवि ! जानोहि सुरसुन्दरि ! । ताम-
 सोमनिजं देवि ! शिरसा धारयाम्यहम् । अतो हि शङ्करत्वं मे
 निश्चितं सत्यमेव हि । तां कालीं शिरसाधाय पञ्चक्रोश-
 मयीं सदा । अहर्निशं पूजयामि परमानन्दहंसितः । अतो-
 विश्वेश्वरत्वं मे सदैव नात्र संशयः । ब्रह्मविष्ण्वादिकानाञ्च य
 ईश्वरः सुरेश्वरि ! । विश्वेश्वरः स एव स्यान्नापरः परमेश्वरि ! ।
 केवलानन्दवान् भूत्वा पूजयामि परां सदा । तत्र तस्याः
 कृपा जाता वाच्यमाना शरीरिणाम् । देव्युवाच । भो देव ! पर-
 मानन्द ! ममानन्दः कृतस्त्वया । अतः काश्यां सृतानां
 त्वमानन्दं देहि सर्वदा । ईश्वर उवाच ॥ इति श्रुत्वा
 वचस्तस्या मन्त्रोऽहमसृताणवे । ददामि परमं ब्रह्म सुभूर्गोः
 कर्णगोचरे । वाराणस्यां सदा देवि ! स्थित्वा ध्यायन्
 परां शिवे ! । जले स्थले चान्तरीक्षे वाराणस्यां सृता-
 स्तु ये । ददामि परमं ब्रह्म तेषां हि कर्णगोचरे । हित्वा हि
 सकलं कर्म सुकृतं दुष्कृतं हि ते ॥ प्रयान्ति ब्रह्म निर्वाणं ममो-
 पदेशतः क्षणात् । तत्सर्वं सुकृतं कर्म दुष्कृतं वा महेश्वरि ! ।
 भवेद्ब्रह्म महाकाव्याः प्रसादाज्ज्ञानयोगतः । काशीलग्नं हि
 यत्किञ्चित् काशी भवति तत्क्षणात् । काशीस्पर्शनमात्रेण
 काश्यान्तु सत्युमेति सः । तज्जन्मनि महादेवि ! अथवा पर-
 जन्मनि । सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यमेव सुरेश्वरि ! । वङ्गि-
 तेजो दहेत् तूलं स्पर्शमात्रात् क्षणं यथा । शूलो कर्म दहेत्काशी-
 तेजःस्पर्शात् क्षणात्तथा । तूलराशिं दहेद्वाङ्गः किञ्चित्कावाद्

यथा शिवे ! । तथा दहेत्कर्मराशिं काशीजनैकतो नृणाम् ।
 काशीस्थानं पुण्यचयं किं वाहं कथयामि ते । अपि चेत् त्वत्स-
 मा नारी मत्समः पुरुषोऽस्ति चेत् । अण्डजाः स्वेदजाश्चैव उद्भि-
 ज्जाश्च जरायुजाः । ते सर्वे मुक्तिमायान्ति काश्याश्चेद्भाग्यतो-
 मृताः । इयं वाराणसी देवि ! महतीजोमयी शुभा । युगभेदा-
 ष्वनैरेव दृश्यते हि चतुर्विधा । कृते रत्नमयी काशी
 वेतायां स्वर्णजा स्मृता । हापरे सा शिलारूपा कलौ भूमिमयी
 शुभा । नातः परतरं क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विद्यते । सत्यं सत्यं
 महादेवि ! शपथेन वदामि ते । संसारबहुलो देवि ! मुक्तिमि-
 च्छति यः पुनः । मामेव शरणं गत्वा तिष्ठेत् काश्यां स
 यन्वितः । स एव पतितो भ्रान्तो स एव कुलपावनः । प्राणान्ते-
 ऽपि महादेवि ! काश्या न निःसरेद् द्विजः । स एव परमो मूर्खः
 स एव कुलनाशनः । इथैव मूर्खलोकेन काशीं प्राप्य
 त्वजेद् यदि । बहुभिर्जनभिः पुण्यैर्यदि काशीं लभेत्
 पुनः । तदा नैव त्वजेत् काशीं प्राणान्तेऽपि कदाचन ।
 अनायासेन संसारसागरं यस्तितीर्षति । स गच्छेत् खलु
 केनापि मम वाराणसीं पुरीम् । अत्र दद्यादन्नपूर्णं ज्ञानं
 दद्यात् सरस्वती । प्राणान्ते मुक्तिदाताहं काश्यान्धं भावना
 किमु ॥ वृन्दावनकाश्यादिमाहात्म्यस्वत्र अन्यगौरवभिया
 न लिखितम् । अन्येष्वैर्योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे पञ्चदशपटला-
 दिषु तद्वेष्वभिहितम् ॥

त्रौप्राणतोषण्यां भक्तिकाण्डाभिधानं सप्तपरिच्छेदान्वितं

पञ्चमकाण्डं समाप्तम् ॥

षष्ठस्य ज्ञानकाण्डस्य निर्घण्टोऽव विधीयते । आदौ

पञ्चमहायोगो यमादिस्तदनन्तरम् । षडङ्गयोगकमनं

यमानां मुख्यकौर्त्तनम् । नियमानां तथा मुख्यमासनं
तदनन्तरम् । योगविद्या योगविघ्ना मठाक्रिया ततः परम् ।
प्राणायामस्य भेदश्च कुम्भकस्य ततः परम् । प्राणा-
यामक्रियाकालाद्यत्वारः परिकीर्त्तिताः । श्रेष्ठमध्याधमत्वेन
प्राणसिद्धेश्च लक्षणम् । श्रमोदकेन तेनैव तनुमार्जनञ्च फलम् ।
नाडीशुद्धेश्च चिह्नानि कुम्भसिद्धिफलं ततः । वर्जनैश्चानि
योगे च ततः सिद्धिकराणि च । अपथ्यपथ्ये योगस्य ततो
ऽवस्था मनोमयनी । कुम्भकाः सप्तधा भिन्ना नेत्यादि तदनन्तरम् ।
कर्माणि फलयुक्तानि धौत्यादीनि ततः परम् । साधका-
भ्यासजफलं तद्विघ्नकौर्त्तनं ततः । घटावस्था तत्फलञ्च तद्विघ्नञ्च
ततः परम् । ततश्च मुद्रादशकं सफलञ्च निरूपितम् । एतदाद्य-
परिच्छेदसमापनमतः परम् । पृथ्व्यादिधारणं तस्य फलं
ध्यानं ततः परम् । समाधिस्तस्यापि फलं प्राणायामफलान्त-
रम् । तिथिभेदे वामदक्षनासावायुगतिक्रमः । विपरीतगते-
र्दोषो निर्गमे चोपवेशने । वायोः कर्मविशेषे तु फलञ्च वाम-
दक्षयोः । वायोः कर्मविशेषेऽपि फलं प्रश्ने च दिक्स्थितेः ।
फलं पूर्णशून्यभेदाद्वतिर्नाद्यास्तथैव च । अङ्गभेदे कार्यभेदे
पञ्चभूतादयस्ततः । तेषां शुभाशुभे चैव तत्कालस्य निरूपणम् ।
भूतज्ञानं तदवस्थाः पञ्च बाल्यादिभेदतः । तत्फलञ्च वारभेदे
वामदक्षफलं ततः । दिग्गतिर्धमनी वायौ स्वस्वनाडीफलं ततः ।
विपरीते वैपरीत्यं फलस्य तदनन्तरम् । बृहन्नाडीपदे यात्रा
शुभदा वातवेदतः । यात्रापदानि च बृहन्नाडीहस्तस्य मार्ज-
नम् । तत्फलं पूर्णरिक्ताङ्गभेदे कर्मनिरूपणम् । वामनासा-
श्रितं कर्म दक्षनासाश्रितं तथा । सुषुम्नाश्रितकार्याणि भूतरू-
पादिवेदनम् । भूतगतिः पञ्चभूतभेदे कार्यस्य निर्णयः । प्रश्नस्य
निर्णयो भूतैः शुभाशुभनिरूपणम् । मूलादि चिन्तात्रिज्ञानं

भूतैस्सात्कालिकी तथा । अवस्थेन्दोः सिद्धिकालः पृथ्वावस्थानि-
रूपणम् । तत्त्वेर्नक्षत्रविज्ञानं निसर्गगतिनिर्णयः । गमनाद्यैर्भ-
तेर्भेदो वायोस्तत् न्यूनकारणम् । फलञ्च तद्वद्दृष्टादौ आसमेदे
जयाजयी । तत्त्वेनास्तस्य घटनं तत्त्वैर्युक्ते जयादिकम् । प्रवेश-
काले लाभादिर्हानिर्निसरणे तथा । शून्येन घातनिर्णीतिर्भूतेन
स्नाननिर्णयः । जयादिनिर्णयश्चैव वशीकरणमेव च । गर्भज्ञानं
वक्षरस्य शुभाशुभफलं ततः । निदानादिपरिज्ञानं रोगस्य निर्णय-
स्ततः । मृत्युजीवनविज्ञानं कालज्ञानं ततः परम् । वर्षत्रया-
दिविज्ञानं जीवनस्य स्वकस्य च । अरुन्धत्यादिविज्ञानमाहु-
र्वाङ्मिक्रिया ततः । स्वरज्ञानप्रशंसेति परिच्छेदद्वितीयकम् ॥
राजयोगप्रशंसा च तद्भेदस्तिथिसंस्थकः । भेदानां लक्षण-
श्चैव लक्षणयोगस्ततः परम् । तस्य पञ्चविधो भेदो राजयोगस्य
लक्षणम् । इष्टयोगश्च द्विविधो ज्ञानयोगस्तदनन्तरम् । वाङ्म-
लक्षं तत्फलश्चाकाशपञ्चकलक्षणम् । षोडशाधारनिर्णीति-
रष्टाङ्गविहतिस्ततः । पिण्डब्रह्माण्डयोरैक्यं पिण्डमध्ये जगत्-
स्थितिः । राजयोगसिद्धिफलं पद्मसङ्केतमङ्गुतम् । अव्यक्तादे-
र्गुणाश्चैव योगादेशस्ततः परम् । योगाधिकारी योगस्य सिद्धि-
कारकमेव च । योगभेदान्मन्त्रयोगो लययोगस्य विस्तृतिः ।
कालपुरुषविज्ञानं तत्फलं तदनन्तरम् । रसनासाधनं तस्य
फलं नानाविधं ततः । परिच्छेदद्वितीयस्य समाप्तिकीर्तनं ततः ।
सूक्ष्मसूक्ष्मक्रमेणैव ब्रह्माण्डस्य निरूपणम् । सर्वदेवाग्रयो मेरुः
सत्त्वलोकस्तदूर्ध्वतः । अधो रसातलं तस्य भुवनान्येवमेव च ।
आधारपञ्चविस्तारः स्वाधिष्ठानस्य वर्णनम् । तत्र वैकुण्ठ-
गोलोकवर्णनं तदनन्तरम् । मन्त्रिपूरवर्णनञ्चानाहतस्य च
वर्णनम् । विश्ववर्णनं तस्यादाप्ताख्यवर्णनं ततः । सहस्रार-
वर्णनञ्चाधो वक्त्रे गुरुदेवयोः । स्थितिबीजश्च षट्चक्रप्रकारा-

न्त रवर्णनम् । परिच्छेदचतुर्थस्य समापनमिति स्मृतम् ।
 ज्ञानप्रकारं ज्ञानस्य द्वैविध्यं द्वैतवर्जितम् । ज्ञानं तत्फल-
 निर्देशोऽद्वैतज्ञानाकृतिस्ततः । तत्त्वज्ञानं तत्प्रशंसात्मनः
 साक्षित्वनिर्णयः । रयित्वञ्च रयादित्वं शरीरादेस्ततः परम् ।
 भोक्तृमुक्तत्वनिर्णीतिरुत्तमादिनिरूपणम् । ब्रह्मज्ञस्य ध्यान-
 पूजाद्यभावस्तदनन्तरम् । आत्मनिरूपणं ज्ञानं त्रिविधं ज्ञान-
 कारणम् । निर्वाणसाधकं कर्म शिवबीजनिरूपणम् । पाश-
 निरूपणं जीवात्माभेददर्शनं ततः । आत्मनो जन्ममरणाद्यभा-
 वदर्शनं पुनः । पिण्डपदादिनिर्णीतिस्तन्वश्रवणजं फलम् ।
 विद्यातत्त्वं ब्रह्मविद्या प्रशंसार्जितपुण्यतः । ब्रह्मज्ञानं परमात्म-
 निर्णयस्तदनन्तरम् । भिक्षुनिष्ठैव सा विद्या ब्रह्मणो जगदु-
 ब्धवः । ब्रह्मज्ञानप्राप्तिफलं ब्रह्ममन्त्रप्रशंसनम् । ब्रह्ममन्त्रोद्घृति-
 र्मन्त्रार्थचैतन्ये तदर्चना । ब्रह्मस्तोत्रं तत्कवचं तन्नेवेद्यफलं
 ततः । तदर्चकप्रशंसा च तन्मन्त्रस्य पुरस्क्रिया । अन्यान्यपि
 च वेद्यानि यथास्थानं मनीषिभिः । परिच्छेदपञ्चमस्य समा-
 पनमिति स्मृतम् । माचादिचक्रविंशञ्च बालादिचक्रमध्यगम् ।
 तस्य व्याख्यानमेतद्धि षष्ठच्छेदसमापनम् । सर्वतोभद्रचक्रञ्च
 तद्व्याख्या प्रक्रियायुता । चक्रं शतपदं तस्मात् तद्व्याख्या
 तदनन्तरम् । प्रश्नप्रवचने वाणी प्रणामो मन्त्र एव च । प्रश्नस्य
 कथने तस्य सङ्केतस्तदनन्तरम् । प्रस्तारचक्रं तस्यापि व्याख्यानं
 तदनन्तरम् । परिच्छेदसप्तमस्य समापनमिदं कृतम् । यथा-
 ख्यानमन्यदपि ज्ञेयं धीमद्भिरच तु ॥ इदं विस्तृतसप्तभिर्ज्ञान-
 काण्डं परिच्छेदरूपैः प्रसूनैः सुरम्यम् । बुधालोकतां गन्धमुग्धो-
 ऽनुवारं फलं किन्तु गुर्वास्थलभ्यं नु विविद्धि । क्षमध्वं पण्डिता !
 दोषं परपिण्डोपजीविनः । समाशुद्धादिकं सर्वं शोध्यं युष्मा-
 भिरुत्तमः ॥ आदेष्टुं सत्वरतया पुनरीक्षितुं नैतच्छब्दमुत्तमः

वचो रचितं ममेदम् । विज्ञापयानि सततं परिवीक्ष्य सर्वं
घोरा ! भवद्भिरतिसूक्ष्मधिया विशोध्यम् ॥

इदं जामले उत्तरखण्डे षट्त्रिंशत्पटले । यथा ॥ श्री आन-
न्दभैरव्युवाच ॥ त्रिगुणज्ञानविकलो न पश्यति दिवानिशम् ।
दिवा रात्रौ ज्ञानहेतौ न पश्यति कलेषरम् । इति कृत्वा हि
मरणं नृणां जन्मनि जन्मनि । तज्जन्मक्षयहेतोश्च मम योगं
समभ्यसेत् । पञ्चामरामहायोगं कृत्वा स्यादमरो नरः । तत्-
प्रकारं शृणु प्राणवल्लभ ! प्रियदर्शन ! । तव भावेन कथये न
कुत्र वद शङ्कर ! । यदि नो कस्य निकटे कथ्यते योगसाधनम् ।
विज्ञा घोरा वसन्धेव गात्रे योगादिकं कथम् । योगयोगा-
ङ्गवेद्योक्तस्तत्प्रकाशादि नाशनम् । अतो न दर्शयेद् योगं
यदीच्छेदात्मनो हितम् । कृत्वा पञ्चामरायोगं प्रत्यहं भक्ति-
संयुतः । पठेत् श्रीकुण्डलोदेवीसहस्रनाम चाष्टकम् । महा-
योगी भवेन्नाथ ! श्लासेन नात्र संशयः । पञ्चामरायोगविद्या
सर्वविद्याप्रकाशिनो । कृत्वा पञ्चामरासिद्धिं ततोऽष्टाङ्गादि-
धारणा । आदौ पञ्चामरासिद्धिस्ततोऽल्पयोगसाधनम् । तत्-
प्रकारं प्रवक्ष्यामि सावधानावधारय । अहं जानामि संसारे
केवलं योगपण्डिता । तस्माद्विष्णो ह्यहं नाथ ! भक्तानामुद-
याय च । इदानीं कथये तेऽहममरायोगसाधनम् । एवं
कृत्वा नित्यरूपी योगानामकुरायते । योगकालेन पुरुषः
सिद्धिमाप्नोति निश्चितम् । पञ्चामराविधानानि क्रमेण शृणु
शङ्कर ! । नेतीयोगं हि सिद्धानां महाकफविनाशनम् । दन्ती-
योगं प्रवक्ष्यामि हृदयग्रन्थिभेदनम् । धीतीयोगं ततः पश्चात्
सर्वं मलविनाशनम् । नेतीयोगं हि परमं सर्वाङ्गोदरचालनम् ।
चालनं परमं योगं नाडीनां चालनं स्मृतम् । एवं पञ्चामरा-
योगं यमिनामतिशोचरम् । यमनियमकाले तु पञ्चामराक्रियां

यजेत् । अमरासाधनादेव अमरत्वं भवेद्धरम् । एतत्करण-
 काले च तथा पञ्चामराशनम् । पञ्चामराभक्षणेन अमरी
 योगसिद्धिभाक् । तानि द्रव्याणि वक्ष्यामि तवाग्रे परमेश्वर ।।
 येन हीना न सिध्यन्ति कल्पकोटिघतेन च । एका तु अमरा दूर्वा
 तस्या ग्रन्थिं समानयेत् । अन्धा तु विजयादेवी सिद्धिरूपा
 सरस्वती । अन्धा तु विस्वपत्रस्या शिवसन्तोषकारिणी । अन्धा
 तु योगसिद्धार्थे निर्गुण्डी चामरा मता । अन्धा तु कालतुलसी
 श्रीविष्णोः प्रियतोषणी । एताः पञ्चामरा ज्ञेया योगसाधन-
 कर्मणि । एतासां दिगुणं ब्राह्मं विजयापत्रमुत्तमम् । ब्राह्मणी
 क्षत्रिया वैश्या शूद्रा सर्वत्र पूजिता । एतद्द्रव्याणि संगृह्य भक्ष-
 येष्टुर्णमुत्तमम् । तच्चूर्णभक्षसमये एतन्मन्त्रादिपञ्चकम् ।
 पठित्वा भक्षणं कृत्वा नरो मुच्येत सङ्कटात् । ॐ हरे अमर-
 पुष्टे ! त्वममृतोद्भवसम्भवे ! । अमरं मां सदा भद्रे ! कुरुष्व
 त्वं हरप्रिये ! । ॐ दूर्वायै स्वाहा । इति दूर्वायाः ॥ पुनर्विजया-
 मन्त्रे च शोधयेत् सर्वकन्धकाः ॥ श्रीं संविदे ब्रह्म इत्यादि ॥
 श्रीं ब्राह्मण्यै नमः स्वाहा ॥ श्रीं सिद्धिमूलकरे ! देवीत्यादि ।
 अर्धं राजपुत्रवशङ्करि ! राजकन्धे ! त्रिशूलिनि ! । ऐं क्षत्रियायै
 नमः स्वाहा । श्रीं अन्नानेन्धनेत्यादि । ह्रीं वैश्यायै नमः
 स्वाहा । श्रीं नमस्वामीत्यादि । श्रीं शूद्रायै नमः स्वाहा ।
 श्रीं कायसिद्धिकरे ! देवि ! विस्वपत्रनिवासिनि ! । अमरत्वं
 सदा देहि शिवतुल्यं कुरुष्व माम् । श्रीं शिवदायै नमः स्वाहा ।
 श्रीं निर्गुण्डि ! परमेशानि ! योगानामधिदेवते ! । सा मां रक्षतु
 अमरे ! भावसिद्धिप्रदे ! नमः । श्रीं शोकापहायै नमः स्वाहा ।
 श्रीं विष्णोः प्रिये ! महामाये ! कालज्वालनिवासिनि ! । तुल-
 सि ! मां सदा रक्ष मामेकममरं कुरु । श्रीं ह्रीं श्रीं ऐं ह्रीं
 अमरायै नमः स्वाहा । पुनरेकत्र ब्राह्मण्य सर्वासां शोधनं

चरेत् । ओं अमृते ! अमृतोद्भवे ! इत्यादि । धेनुमुद्रां योनिमुद्रां
मत्स्यमुद्रां प्रदर्शयेत् । तत्त्वमुद्राक्रमेणैव तर्पणं कारयेद्बुधः ।
अमन्त्रकं सप्तवारं गुरुनाम्ना शिरेऽपयेत् । सप्तवारमिष्टदेव्या
चाम्ना मूर्ध्नि प्रदापयेत् । ततस्तर्पणमाकुर्वीत् तर्पयामि
नमो नमः । एतद्वाक्यस्य पूर्वं तु दृष्टमन्त्रं समुच्चरेत् । परदेवतां
समुद्बुत्वा सर्वाद्यप्रणवं स्मृतम् । ततो मुखे प्रजुहुयात् कुण्डानां
नामपूर्वकम् । ओं वद वदेत्यादि सर्वसत्त्ववशङ्करि ! शत्रुकण्ठ-
त्रिशूलिनि ! स्वाहा । एतदुक्त्वा आश्रमो च वशी साधकसत्तमः ।
पञ्चामरारसानन्दः कुलाचारविधिप्रियः । स्थिरचेता भवैद्
योगो यदि पञ्चामरागतः ॥

दत्तात्रेयसंहितायां प्रथमाध्याये ॥ यमश्च नियमश्चैव
आसनञ्च ततः परम् । प्राणायामश्चतुर्थः स्यात् प्रत्याहारश्च
पञ्चमः । षष्ठो तु धारणा प्रोक्ता ध्यानं सप्तममुच्यते ।
समाधिरष्टमः प्रोक्तः सर्वपुण्यफलप्रदः । एवमष्टाङ्गयोगश्च
याज्ञवल्क्यादयो विदुः । कलनाद्यास्तथा सिद्धा हटं कुर्यु-
स्तथा यथा ॥ निरुत्तरतन्त्रे चतुर्थपटले ॥ आसनं प्राण-
संरोधः प्रत्याहारश्च धारणा । ध्यानं समाधिरितानि योगा-
ङ्गानि वदन्ति षट् । प्राणायामद्विषट्केन प्रत्याहारः प्रकी-
र्तितः । प्रत्याहारद्विषट्केन जायते धारणा शुभा । धारणा-
द्वादशप्रोक्तं ध्यानं ध्यानविशारदैः । ध्यानद्वादशकैरेव समा-
धिरभिधीयते । यत् समाधौ परं ज्योतिरुत्तरं विश्रुतोमुखम् ।
तस्मिन् दृष्टे क्रिया काचिद् यातायातं न विद्यते ॥ दत्तात्रेय-
संहितायाम् । यमा ये दश सम्प्रोक्ता ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
लघ्वाहारस्तु तेष्वेको मुख्यो भवति नापरः । अहिंसा नियमेष्वेको
मुख्यो भवति नापरः । चतुरशीतिलक्षेषु त्वासनेषूत्तमं शृणु ।
आदिनाथेन सम्प्रोक्तं पञ्चासनमिहोच्यते । उत्तानी चरणी

कृत्वा ऊरुसंस्थौ प्रयत्नतः । ऊरुमध्ये तथोत्तानौ पाणी कृत्वा
 ततो दृष्टौ । नासाग्रे विन्यसेदङ्गं दन्तमूलञ्च जिह्वया । उत्तो-
 ष्य चिवुकं वक्षः संस्थाप्य पवनं शनैः । यथाशक्त्या समाकृष्य
 पूरयेदुदरं शनैः । यथाशक्त्या समाकृष्य धारयेदुदरं शनैः ।
 यथाशक्त्या ततः पश्चाद्रेचयेदुदरं शनैः । इदं पद्मासनं प्रोक्तं
 सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ ग्रहजामले त्रयोदशपटले ॥ ऊर्वोरु-
 परि मेट्टान्ते उभे पादतले तथा । पद्मासनं भवेदेतत् सर्वपाप-
 प्रणाशनम् । तथा । युवावस्थोऽपि वृद्धोऽपि व्याधितो वा
 शनैः शनैः । अभ्यासात् सिद्धिमाप्नोति योगे सर्वस्य तन्त्रता ।
 ब्राह्मणः श्रमणो वापि वृद्धो वाप्यहितोऽपि वा । कापालिको
 वा चार्वाकः श्रद्धया सहितः सुधीः । योगाभ्यासरतो नित्यं
 सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् । क्रियायुक्तः स सिद्धिः स्यादक्रियस्य कथं
 भवेत् । शास्त्रस्य पाठमात्रेण कथं सिद्धिः प्रजायते । सुखो
 वा दुःखधारी वा काषायवसनोऽपि वा । नारायणवदो वापि
 जटिलो भस्मलेपनः । नमः शिवायवादी वा बह्वर्चापूजको-
 ऽपि वा । स्नानद्वादशपूज्यो वा बहुवत्सलभाषितः । क्रिया-
 हीनोऽथवा क्रूरः कथं सिद्धिमवाप्नुयात् । न वेशधारणं सिद्धेः
 कारणं न च तत्तथा । क्रियैव कारणं सिद्धेः सत्यमेतच्च
 साङ्गते । शिशोदरार्थं योगस्य कथं वा वेशधारिणः । अन्न-
 पानविहोनास्तु वञ्चयन्ति जनान् किल । उच्चावचैर्विप्रलम्भि-
 र्यजन्ते क्लृप्तमानवाः । योगिनो वयमित्येवं सुखभोगपरायणाः ।
 शनैस्तथाविधानज्ञानं योगाभ्यासविवर्जितान् । कृतार्थान्
 वचनैरेव वर्जयेद्देशधारिणः । एते चाविष्टभूताः स्युर्योगाभ्यासस्य
 सर्वदा । वर्जयेत्तान् प्रयत्नेन ईदृशी सिद्धिदा क्रिया । प्रथमा-
 भ्यासकालेषु प्रवेष्टव्यं सदा मुने । अलस्यं प्रथमो विघ्नो द्विती-
 यस्तु प्रकथ्यते । पूर्वोक्तधूर्त्तगोष्ठी च तृतीयो मन्त्रसाधनम् ।

चतुर्थो धातुवादश्च पञ्चमः पापवादकः । एवं बहुविधा विज्ञा
मनदृष्टासमा सुखे । स्थिरा मनसि जायन्ते तांस्तु ज्ञात्वा
त्यजेत् सुधीः । तथा । सुशोभनं मठं कुर्यात् सूक्ष्महारन्तु
निर्व्रणम् । सुष्ठु लिप्तं गोमयेन सुधया वा प्रयत्नतः । दिने
दिने सुसंसृष्टं सम्भार्जन्याप्यतन्द्रितैः । वासितश्च सुगन्धेन
धूपितं गुग्गुलादिभिः ॥ ग्रहजामले द्वादशपटले ॥ ईश्वर
उवाच ॥ हटविद्या परा गोप्या योगिनां सिद्धिमिच्छताम् ।
देवी वोर्यवती गुप्ता निर्वीर्या च प्रकाशिता । सुवाह्ये धार्मिके
देशे सुभिन्ने निरुपद्रवे । एकान्तं मठमध्ये च स्थातव्यं हट-
योगिनाम् । स्वल्पहारमरन्ध्रगर्तपिटकं नात्युच्चनीचायतं
सम्यगोमयसान्द्रलिसममलं निःशेषवाह्योज्झितम् । वाह्ये
मण्डपकूपवेदिरचितं प्राकारसंवेष्टितं प्रोक्तं योगमठस्य लक्षण-
मिदं संसारनिस्तारिणि ! ॥ एवंविधमठे स्थित्वा सर्वचिन्ता-
विवर्जितः । गुरुपदिष्टमार्गेण हटयोगं समभ्यसेत् ॥ दत्ता-
त्रेयसंहितायाम् ॥ मलमूत्रादिभिर्दोषैरष्टादशभिरेव च । वर्जि-
तो दारसम्बन्धं वस्त्रं वाऽजिनमेव च । नान्यत्रास्तरणासीनः
परशङ्काविवर्जितः । तस्मिन् शस्तं समास्तौर्यं आसनं विष्ट-
रादिकम् । तत्रोपविश्य मेधावी पद्मासनसमन्वितः । सम-
कायः प्राञ्जलिय प्रणम्य द्रष्टृदेवताम् । ततो दक्षिणहस्तस्या-
प्यङ्गुष्ठेन तु पिङ्गलाम् । निरुध्य पूरयेद्वायुमिडया तु शनैः
शनैः । यथाशक्त्या निरोधेन ततः कुर्याच्च कुम्भकम् । तत-
स्त्यजेत् पिङ्गलया शनैरेव न वेगतः । पुनः पिङ्गलयाकृष्य
पूरयेदुदरं शनैः । धारयित्वा यथाशक्ति रेचयेन्मार्तं शनैः ।
यथा त्यजेत्तथापूर्य्य धारयेदविरोधतः । एवं प्रातः समासीनः
कुर्याद्विंशतिकुम्भकान् । कुम्भकः सहितो नाम सर्वग्रहविव-
र्जितः । मध्याह्नेऽपि तथा कुर्यात् पुनर्विंशतिकुम्भकान् ।

एवं सायं प्रकुर्वीत पुनर्विंशतिकुम्भकान् । कुर्वीत रेककुम्भाभ्यां
 सहितान् प्रतिवासरम् । कुर्यादेवं चतुर्वारमनालस्यो दिने
 दिने । एवं मासत्रयं कुर्यान्नाडीशुद्धिस्ततो भवेत् ॥ ग्रहजामले
 त्रयोदशपटले ॥ प्राणायामस्त्रिधा प्रोक्तो रेचकुम्भकपूरकः ।
 सहितः केवलश्चेति कुम्भको द्विविधो मतः । रेचश्चापूर्य्य यः
 कार्य्यः स वै सहितकुम्भकः । यावत्केवलसिद्धिः स्यात् सहितं
 तावदभ्यसेत् । रेचकं पूरकं त्यक्त्वा सुखं यद्वायुधारणम् । प्राणा-
 यामोऽयमित्युक्तः स वै केवलकुम्भकः । गुरुपदिष्टमार्गेण प्राणा-
 यामं समाचरेत् । यावद्वायुः स्थितो देहे तावज्जौषितमुच्यते ।
 मरणं तस्य निष्क्रान्तिस्ततो वायुं निबन्धयेत् । मलाकुलास
 नाडीषु मासतो नैव मध्यगः । कथं स्यात्तन्मलौभावः काय-
 शुद्धिः कथं भवेत् । शुद्धिमेति यदा सर्वं नाडीचक्रं मलाकुलम् ।
 तदैव जायते योगी प्राणसंग्रहणे क्षमः । प्राणायामं ततः
 कुर्यान्नित्यं सात्त्विकया धिया । तथा सुषुम्नापार्श्वस्था मलाः
 शीघ्रं प्रयान्ति हि । बद्धपद्मासनो योगी प्राणं चन्द्रेण पूरयेत् ।
 धारयित्वा यथाशक्ति पुनः सूर्य्येण रेचयेत् । प्राणं सूर्य्येण
 चाकृष्य पूरयेदुदरं शनैः । विधिवत् कुम्भकं कृत्वा पुनश्चन्द्रेण
 रेचयेत् । येन त्यजेच्च तेनैव पूरयेदनिरोधतः । रेचयेच्च ततो-
 ऽन्येन रेचयेच्च न वेगतः । चन्द्रेण वामनासया सूर्य्येण दक्षिणना-
 सया इत्यर्थः । प्राणं चेदिडया पिबेन्नियमितं भूयोऽन्यथा रेचयेत्
 पीत्वा पिङ्गलया समीरणमथो बद्धा त्यजेद्दामया । सूर्याचन्द्र-
 मसोरनेन विधिना विस्मद्वयं ध्यायतः शुद्धा नाडिगणा भवन्ति
 यमिनो मासत्रयाद्दूर्द्धतः ॥ प्रातर्मध्यन्दिनं सायं मध्यरात्रे च
 कुम्भकान् । चतुरशीतिपर्य्यन्तं चतुर्वारं समभ्यसेत् । प्राणा-
 यामे महाधर्मो योगिनो मोक्षदायकः । प्राणायामो दिवा-
 रात्री देवि ! जलं परित्यजेत् । अधमे द्वादशौ मात्रा मध्यमे

त्रिगुणा स्मृता । उत्तमे त्रिगुणा ज्ञेया प्राणायामस्य निर्णये ।
कनीयसि भवेत् स्वेदः कम्पो भवति मध्यमे । उत्तिष्ठत्युत्तमे
प्राणी बद्धपद्मासनो मुहुः । जलेन अमजातेन गात्रमार्जन-
माचरेत् । दृढतालयुता दीप्तिस्तेन गात्रस्य जायते । यदा तु
नाडीशुद्धिः स्यात्तदा चिह्नानि वाह्यतः । जायन्ते योगिनो
देहे तानि वक्ष्याम्यशेषतः । शरीरलघुता दीप्तिर्जठराग्नि-
विवर्धनम् । कृशत्वञ्च शरीरस्य तस्य जायेत निश्चितम् । पूर्वोक्त-
काले कुर्वन्ति परमाभ्यासमेव च । ततः परं यथेष्टन्तु शक्तिः
स्यादायुधारणे । यथेष्टधारणादायोः सिद्धिः कुम्भस्य केवला ।
केवले कुम्भके सिद्धे रेचपूरकवर्जिते । न तस्य दुर्लभं किञ्चित्
त्रिषु लोकेषु दिद्यते ॥

अथ कुम्भकसिद्धिफलम् ॥ प्रस्वेदो जायते पूर्वं मर्दनं
तेन कारयेत् । ततस्तु धारणादायोः क्रमेणैव शनैः शनैः ।
कम्पो भवति देहस्य आसनस्थस्य योगिनः । ततोऽधि-
कतराभ्यासाद्दुर्दुरी जायते ध्रुवम् । यथैव दुर्दुरो गच्छे-
दुत्पत्योत्प्लुत्य भूतले । पद्मासनस्थितो योगी तथा गच्छे-
ति भूतले । ततोऽधिकतराभ्यासाद्भूमित्यागञ्च जायते । पद्मा-
सनस्थितो वासी भूमिमुत्सृज्य वर्त्तते । निराधारो विचित्रं
हि तदा सामर्थ्यमुद्वहेत् । अल्पं वा बहु वा भुक्त्वा योगौ न
व्यथते क्वचित् । अल्पमूत्रपुरीषे तु अल्पनिद्रा च जायते ।
क्रिमयो वृश्चिका नानास्वेदो दुर्गन्धता तनोः । एतानि
सर्वस्यातस्य न जायते कदाचन । अभ्यासकाले प्रथमे शस्तं
क्षीराज्यभोजनम् । ततोऽभ्यासे स्थिरीभूते न ताट्टाडिनियमग्रहः ।
यथा सिंहो गजो व्याघ्रो भवेदृश्यः शनैः शनैः । तथैव सेवितो
वायुरन्यथा हन्ति साधकम् । प्राणायामेण युक्तेन सर्वरोगक्षयो
भवेत् । अयुक्ताभ्यासयोगेन सर्वरोगसमुद्भवः । हिक्का श्वासश्च

कासश्च शिरःकर्णाच्चिवेदना । भवन्ति विविधा दोषाः पवनस्य
व्यतिक्रमात् ॥ इति वायुव्यतिक्रमदोषः ॥

दत्तात्रेयसंहितायाम् ॥ तथा वर्ज्यानि वक्ष्यामि योगविघ्न-
कराणि च । लवणं सर्वपञ्चाक्षमुष्णं रुच्यं निन्दकम् । अतीव
भोजनं त्याज्यं स्त्रिया सङ्गमनं बहु । अग्निसेवा तु सन्त्याज्या
धूतगोष्ठो विशेषतः ॥ ग्रहजामले । अत्याहारः प्रवासश्च
प्रज्वल्यो नियमग्रहः । जनसङ्गश्च लीलश्च षड्भिर्योगः प्र-
शस्यति ॥ इति वर्जनौयानि ॥

उक्ताहानिश्चयाद्देव्यान्तत्त्वज्ञानाच्च साहसात् । जनसङ्ग-
परित्यागात् षड्भिर्योगो हि सिध्यति । तथा । कटुक्षतित्त-
लवणीष्णहरोतशाकाः सौवीरतेलबहुसर्पपमत्स्यमद्याः । आजा-
दिमांसदधितक्रकुलत्थकोलाः पिण्याकहिङ्गुलसुनादिमपथ्य-
मस्त्रिन् ॥ भोजनमहितं विद्यात् पुनरप्युष्णोक्तं भोज्यम् ।
अतिलवणाशनपललकन्दशाकोक्तं दुष्टम् ॥ वर्जयेद् दुर्ज-
नप्रोतिं वज्रितापस्त्रं सेवनम् । प्रातः स्नानोपवासादि काम-
क्षेशविधिं तथा ॥ इत्यपञ्चानि ॥

तथा । गोधूमशालिकलायवषष्टिकाक्षं क्षीराज्यखण्ड-
नवनांतसितामधूनि । शुण्ठीकणाकणफलादिकपञ्चशाकं दुग्धा-
दिदिव्यमुदकञ्च यमोन्द्रपथ्यम् ॥ मिष्टं सुमधुरं स्निग्धं
रस्यं धातुप्ररोहणम् । मनोऽभिलषितं भोज्यं योगी भोजन-
माचरेत् ॥ इति पथ्यानि ॥

दत्तात्रेयसंहितायाम् ॥ उपायश्च प्रवक्ष्यामि शीघ्रं योगस्य
सिद्धये । क्षीरं घृतञ्च मिष्टान्नं मिताहारश्च शस्यते । षट्कर्म-
भिर्मतस्थौल्यः कफमेदोमलार्तिगः । प्राणायामं ततः कुर्याद-
नायामेन सिध्यति । प्राणायामैरेव सर्वे विशुध्यन्ति मलाः प्रिये ! ।
मदःश्लेष्मादिकं न्यस्य कर्मषट्कं न सम्यतम् । सुमनस्कात्म-

की भावो यदि वायुं समभ्यसेत् । षट्कर्मयोगमाप्नोति पवना-
 भ्यासतत्परः । ब्रह्मादयोऽपि विदशाः पवनाभ्यासतत्पराः ।
 अतः सिद्धिं गतास्ते च तस्मात्पवनमभ्यसेत् । यावद्वद्वो मरु-
 हेहे तावच्चित्तं निराशयम् । त्राटकच्छेदभ्रुवोर्मध्ये तावत्काल-
 भयं कुतः । विधिवत् प्राणसंरोधानाडीचक्रे विशोषिते । सुषु-
 म्नावदनं भित्त्वा सुखादिशति मारुतः । मारुते मध्यसञ्चारे
 मनःस्थेयं प्रजायते । यो मनःसुस्थिरीभावः सैवावस्था मनो-
 न्मनी । तत्सिद्धये विशेषश्चाश्विनान् कुर्वीत कुम्भकान् । विचि-
 त्रकुम्भकाभ्यासाद्विचित्रां सिद्धिमाप्नुयात् ॥ अथ त्राटकम् ॥
 निरीक्षेन्निश्चलदृशा सूक्ष्मलक्ष्यं प्रयत्नतः । अश्रुसम्पातपर्यन्तं
 त्राटकं तन्महेश्वरि ! । यत्नतस्त्राटकं गोप्यं यथा हाटकपेटिका ॥
 विचित्रकुम्भकास्तु । सूर्यभेदनमुज्झास्यं तमा शीत्कारशीतली ।
 भस्त्रिका भ्रामरो मूर्च्छा प्रावनी सप्त कुम्भकाः । आदौ सूर्यभे-
 दनम् ॥ आसने सुखदे योगी बद्धा मुक्तासनं ततः । दक्षना-
 द्या समाकृष्य वक्रिस्थं पवनं शनैः । आकेशाग्रात्रखाग्राद्या
 निरोधावधि कुम्भयेत् । ततः शनैः सव्यनाद्या रेचयेत् पवनं
 सुधीः ॥ अस्य फलम् ॥ कपालशोधनं वातदोषघ्नं कृमिदोष-
 हम् । पुनः पुनरिदं कार्यं सूर्यभेदनमुत्तमम् ॥ १ ॥ अथ
 उज्झास्यम् ॥ मुखं संयम्य नासाभ्यां चाकृष्य पवनं शनैः ।
 यथा लगति कण्ठान्ते हृदयावधि सस्वनः । पूर्ववत् कुम्भयेत्
 प्राणं रेचयेद्दिङ्मग्नं ततः ॥ फलम् ॥ श्लेष्मरोगहरश्चैतदनलै-
 र्दीप्तबन्धनम् । नाडीजलोदराध्मातुगच्छादोषविनाशनम् ।
 गच्छता तिष्ठता कार्यमुज्झास्यं कुम्भकस्त्रिदम् ॥ २ ॥ अथ
 शीत्कारः ॥ शीत्कारश्च सदा वक्त्रे प्राणे चैव विजृम्भकम् । एव-
 मभ्यासयोगेन कामदेवो द्वितीयकः ॥ फलम् ॥ योगिनीचक्र-
 मासाद्य सृष्टिसंहारकारकः । न शुभा न दृष्टा निद्रा नैव

मूर्च्छा प्रजायते । भवेत् स्वच्छन्ददेहस्य सर्वोपद्रववर्जितः ।
 अनेन च विना सत्यं योगीन्द्रो भूमिमण्डले । रसनातालुमूलेन
 यः प्राणं सततं पिबेत् । यद्वाद्रुहं भवेत् सिद्धिः सर्वरोगक्षयो
 भवेत् ॥ ३ ॥ अथ शीतली ॥ जिह्वया वायुमाकृष्य पूर्ववत्
 कुम्भकादितः । शनैस्तु प्राणरन्ध्राभ्यां रेचयेदनिलं प्रिये ! ॥
 फलम् ॥ गुल्माग्नीहादिकान् दोषान् ज्वरं रेतःक्षयं सुधाम् ।
 दृष्ट्वाश्च शीतली नाम कुम्भकोऽयं निहन्ति वै ॥ ४ ॥ अथ
 भस्त्रिका ॥ सम्यक् पद्मासनं बद्धा समग्रीवोदरं प्रिये ! । मुखं
 संयम्य यत्नेन प्राणं प्राणेन रेचयेत् । तथैव स्वशरीरस्थं पवनं
 चालयेत् स्फुटम् । तथा लगति हृत्कण्ठकपाले श्वसनस्ततः ।
 वेगेन पूरयेत् किञ्चित् हृत्पद्मावधि मारुतम् । पुनर्विरेचयेत्तद्वत्
 पूरयेच्च पुनः पुनः । यथैव लाङ्गकारस्य भस्त्रां वेगेन चालयेत् ।
 तथैव स्वशरीरस्थं पवनं चालयेच्छनैः । यदा अमो भवेत्
 पूर्णो बन्धने च तदा लघु । कारयेत्वासिकामध्यं तर्जनीभ्यां
 विना हृदम् । कुम्भकं पूर्ववत् कृत्वा रेचयेदिहयानिलम् ॥
 फलम् ॥ वातपित्तश्लेष्महरं शरीराग्निविवर्धनम् । कुण्डली-
 रोधनश्चक्रं भारघ्नं शमदं यच्च । ब्रह्मवाहीमुखे संश्लोकफलं
 मलनाशनम् । सम्यक्प्राप्तं समुद्रतं शनित्वयविमेदनम् । विशे-
 वेचैव कर्त्तव्यं भस्त्राख्यं कुम्भकं त्विदम् ॥ ५ ॥ अथ भ्रामरी ॥
 वेदोद्घोषं पूरकं शङ्खनादं शङ्खीनादं रेचकं मन्दमन्दम् । योगी-
 न्द्राश्चामिवमभ्यासयोगाक्षिते जाता काचिदानन्दवती ॥ ६ ॥
 अथ मूर्च्छा ॥ पूरकान्ते मादतरं बद्धा जालन्धरं शनैः । रेचये-
 मूर्च्छनाख्योऽयं मनोमूर्च्छा सुखप्रदा ॥ ७ ॥ अथ प्रावनी ॥
 अन्तःप्रवर्तिताधारमरुता पूरितोदरम् । साक्षात्पयस्वगात्रे-
 ऽपि भवते पद्मपत्रवत् ॥ ८ ॥

रुद्रवामले उत्तरखण्डे । नेतीयोगविधानादि

वीरपूजित !। येन सर्वमस्तकस्यकफानां दाहनं भवेत् ।
सूक्ष्मसूत्रं दृढतरं प्रदद्यान्नासिकाविले । मुखरन्ध्रे समा-
नौय सन्ध्यायै न समाश्रयेत् । पुनः पुनः सदा योगी
यातायातेन घर्षयेत् । क्रमेण वर्धनं कुर्यात् सूत्र-
स्य परमेश्वर !। नेतीयोगेन नासाया रन्ध्रं निर्मलकं भवेत् ।
वायोर्गमनकाले तु महासुखमिति प्रभो ! ॥ १ ॥ दन्तीयोगं
ततः पश्चात् कुर्यात् साधकसत्तमः । दन्तधावनकाले तु
योगमतं प्रकाशयेत् । दन्तधावनकाष्ठन्तु सार्द्धहस्तैकसम्भ-
वम् । नातिस्थूलं नातिसूक्ष्मं नवीनं नम्रमुत्तमम् । अपक्वं
यद्धतो ग्राह्यं गृणालसदृशं तरुम् । गृहीत्वा दन्तकाष्ठं वत्
प्रातःकाले प्रभक्षयेत् । दन्तकाष्ठायभागश्च कनिष्ठाङ्गुलिपरं
च । एवं दन्तावलीभ्याश्च चर्वणं सुन्दरश्चरेत् । तत् प्रक्षास्य
च नीरेण शनैर्निर्गममाचरेत् । शनैः शनैः प्रकर्तव्यं कायवाक्-
चित्तशोधनम् । यावच्च याति काष्ठाय नाभिमृले त्वनाकुलम् ।
तावत् सूक्ष्मतरं ग्राह्यमवश्यं प्रत्यहश्चरेत् । हृदये जलचक्रश्च
यावत् खण्डं न जायते । तावत्कालं सर्वदिने प्रभाते रद-
साधनम् । हृदये कफभाण्डस्य खण्डनं जायते ध्रुवम् । पव-
नाग्रमने सीष्णं प्राप्नोति योगनिर्भरम् । स्नेहरत्नं सवचनमङ्ग-
त्वं कुम्भकोद्वहम् । मिष्टत्वं श्राकदन्धस्यं द्विवारं रामिभोज-
नम् । अवश्यं योजयेद् योगी यदि योगमिच्छेच्छति । एक-
भागं स्वस्ववीजं द्विभागं तच्छुद्धं मतम् । उत्तमं पक्वमाहृत्य
घृतदुग्धेन भक्षयेत् । अथवा केवलं दुग्धं तर्पणं कारयेद्बुधः ।
कुण्डलीं कुलरूपाश्च दुग्धेन परितर्पयेत् । कुण्डलीतर्पणं
योगी यदि जानाति शङ्कर !। अनायासेन योगी स्वात्
स ज्ञानीन्द्रो भवेद् ध्रुवम् ॥

सप्तविंशत्यष्टके ॥ आनन्दभैरवपुत्राचार्य ॥ त्रैतीयोगं प्रव-

ख्यामि यत् कृत्वा निर्मलो भवेत् । अत्यन्तगुह्यं योगञ्च समा-
 त्तिकारणं नृणाम् । यदि नो कुरुते योगं तदा मरणमाप्नुयात् ।
 धौतयोगं विना नाथ ! कः सिध्यति महीतले । सूक्ष्मात्
 सूक्ष्मतरं वस्त्रं द्वाविंशद्वस्तमानतः । एकद्वस्तक्रमेणैव यः
 करोति शनैः शनैः । यावद्द्वाविंशद्वस्तञ्च तावत्कालं क्रियाच्चरेत् ।
 एतत्क्रियाप्रयोगेण योगो भवति तत्क्षणात् । क्रमेण मन्त्रो
 सिद्धः स्यात् कालजालं वशं नयेत् । एतन्मध्ये चासनमनिशरी-
 स्थानि चाचरेत् । दृढासने योगसिद्धिरिति तन्वार्थनिर्णयः ।
 सिद्धे मनौ परावाप्तिः पञ्चयोगासनेन च । पार्श्वे चाङ्गुल-
 वस्त्रं दौर्घं द्वाविंशदोश्वरः । एतत् सूक्ष्मं सुवसनं सुहोत्वा
 कारयेद् यती । जितेन्द्रियः सदा कुर्यात् ज्ञानध्याननिषेवणम् ।
 अनाचारेण हानिः स्यादिन्द्रियाणां बलेन च । महापातक-
 मुख्यानां सङ्गदोषेण हानयः । मन्थवन्ति महादेव ! तव
 योग्यं सुकर्म च । वृद्धो वा यौवनस्थो वा बालो वा यत्र तत्र
 वा । एकवर्णादीर्घजीवो स्यादमरो लोकवज्रमः । मन्त्रसिद्धि-
 रिष्टसिद्धिः स सिद्धीनामधीश्वरः । शनैः शनैः सदा कुर्यात्
 कालदोषविनाशनम् । हृदयग्रन्थिभेदेन सर्वावयववर्द्धनम् ।
 धौतयोगोद्भवं कामं महामरणकारणम् । तस्य त्यागं यः
 करोति सदैव देवविक्रमः । धौतयोगानन्तरं हि नेङ्गो-
 कर्म चाचरेत् । नेङ्गयोगमात्रेण आसने नेङ्गोपमः ।
 नेङ्गोसाधनादेव चिरजीवी निरामयः । तत्कारणं प्रवक्ष्यामि
 सावधानाऽवधारय । भुक्त्वा मुह्यन्नपक्वञ्च वारैकं प्रतिपालयेत् ।
 प्रतिपालयेत् खोदरञ्च कठिनाशाविवर्जितः । पुनः पुनश्चाल-
 नञ्च कुर्यात् खोदरमध्यकम् । कुलालचक्रवत् कुर्याद् भ्रमण-
 चोदरस्य च । सर्वाङ्गचालनादेव कुण्डलीशक्तिचालनम् । चाल-
 नात् कुण्डलीदेव्याश्चेतना सा भवेत् प्रभो ! । एतस्यानन्तरं

देव ! क्षालनं परिकीर्तितम् । नाडीनां क्षालनादेव सर्वविद्या-
निधिर्भवेत् । वायुसिद्धिर्भवेत्तस्य पञ्चभूतस्य सिद्धिभाक् ।
मुष्ण्णासनं हि सर्वत्र सर्वदा कारयेद्बुधः । ऊर्ध्वपद्मासनं कृत्वा
अधोहस्ते जपं चरेत् । तदा त्रिदिनमाकर्तुं समर्थो मुण्डिका-
सनम् । तदा हि सर्वनाद्याश्च वशौभूता न संशयः । नाडीक्षाल-
नयोगेन सिद्धिमाप्नोति साधकः । नेडणीं यो न जानाति
स कथं कर्तुमुद्यतः । स धीरो मानसचरो मतिमान् स जिते
न्द्रियः । यो नेडणीयोगसारं कर्तुमुद्यमपारगः । स चावश्यं
क्षालनञ्च कुर्यान्नाद्यादिसाधनम् । नेडणीयोगमार्गेण नाडी-
क्षालनतत्परः । भवत्येव महाकाल ! राजराजेश्वरो यथा ।
केवलं प्राणवायोश्च धारणात् क्षालनं भवेत् । विना क्षालन-
योगेन देहशुद्धिर्न जायते । क्षालनं नाडिकादीनां कफपित्ता-
दिनाशनम् । करोति यन्नतो योगी मुष्णासनानिलाशनात् ।
वायुग्रहणमेव हि नेडणोवशकालके । न कुर्यात् केवलं नाथ !
अन्यकाले सदाचरेत् । यावन्नेडणीं न जानाति तावद्वायुं
न सम्पिबेत् । बहुतरं न संग्राह्यं वायोरोगमलादिकृत् । केवलं
श्वासगणनं यावन्नेडणीं न सिध्यति । पञ्चामरासाधनाच्च पञ्च-
वायुवशो भवेत् ॥

अङ्गनामले ॥ भेदः सैवाधिकः पूर्वं षट् कर्माणि समा-
चरेत् । अन्यथा नाचरेत्तानि दोषाणामप्यभावतः । धौती
च गजकरिणी वस्तौ लीली नतौ तथा । कपालभाती
चैतानि षट् कर्माणि महेश्वरि ! । कर्मषट्कमिदं गोप्यं
षट्शोधनकारणम् । विचित्रगुणमाधाय पूज्यते योगिपुङ्गवः ।
तत्र धौती । चतुरङ्गलविस्तारं हस्तपञ्चदशेन तु । गुरुपदि-
ष्टमार्गेण सिक्तं वस्त्रं ग्रनैर्घसेत् । ततः प्रत्याहरेच्चैतत् क्षालनं
धौतकर्म तत् । कासः श्वासः श्लेष्मा कुष्ठं कफरोमाश्च विंशतिः ।

धौतीकर्मप्रसादेन शुध्नन्ते च न संशयः ॥ १ ॥ अथ गजकरिणी ॥
 उदरगतपदार्थमुद्धमन्ती पवनमपानमुदीर्य कण्ठकाले । क्रम-
 परिचयस्य पायुमार्गाङ्गजकरिणीति निगद्यते सा ॥ २ ॥ अथ वस्ती ।
 नाभिनिम्नजले पायुं न्यस्य चलोत्कटासनम् । आधारानञ्जनं
 कुर्यात् क्षालनं वस्तिकर्म तत् । गुल्मप्लीहोदरा रोगा वात-
 पित्तकफोद्भवाः । वस्तिकर्मप्रभावेण सर्वरोगक्षयो भवेत् ।
 घालिन्द्रियान्तःकरश्च प्रसादं दद्याच्च कान्तिं दहनप्रदीप्तिम् ।
 अशेषदोषोपचयं निवृत्त्यादभ्यस्यमानं जनवस्तिकर्म ॥ ३ ॥ अथ
 लौली ॥ भूम्यादावतिवेगेन तुन्दं सव्यापसव्यतः । नतांसो
 भ्रामयेदेषा लौली स्यात् परमेश्वरिः ॥ फलम् ॥ मन्दाग्निसन्दी-
 पनपाचकादिसन्दीपकानन्दकरी सदैव । अशेषदोषामश-
 शेषणी च हठक्रिया मौलिरियच्च लौली ॥ ४ ॥ अथ नेती ॥
 सूत्रं वितस्तिमावन्तु नासानाले प्रवेशयेत् । मुखेन गन्धयेच्चेष्टा
 नतो स्यात् परमेश्वरिः ॥ फलम् ॥ कपालशोधनी कण्ठरा-
 दिष्वहृष्टिप्रदायिनी । य ऊर्ध्वं जायते रोगो न संयत्नात् तं
 नेती ॥ एवञ्च नेती नेतीति नाममात्रभेदः । नेती तु पूर्व-
 मुक्ता ॥ ५ ॥ अथ कपालभाती ॥ मध्येव लौहकारे च कर्ण-
 पूरो ससम्भ्रमी । कपालभाती विख्याता कफदोषविनाशिनी ॥
 इति कपालभाती ॥ ६ ॥

दत्तात्रेयसंहितायाम् ॥ ततोऽधिकतराभ्यासाद्बलमुत्प-
 द्यते अथम् । येन भूचरसिद्धिः स्वाद् भूचराणां कषि-
 चमः । व्याघ्रो सुलापो वन्धो वा ऋचो वा मक्ष एव वा ।
 सिंहो वा म्रियते तेन योगिनो हस्तताडनात् । कन्दर्पस्य
 यथा रूपं तथा तस्यापि योगिनः । तस्मिन् काले महाविघ्नो
 योगिनः स्यात् प्रमादतः । तद्रूपवशमा नार्थः काङ्क्षन्ते
 तस्य सङ्गमम् । यदि सङ्गं करोत्वैव विन्दुस्तस्य विनश्यति ।

आत्मव्यो विन्दुहीनादसामर्थ्यं जायते । तस्मात् स्त्रीणां
सङ्गवर्जं कुर्यादत्यन्तमादरात् । योगिनस्तस्य सिद्धिः स्वात्
सततं विन्दुधारणात् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रक्ष्यो विन्दुर्हि
योगिना । ततो रहस्यमाविष्टः प्रणवं ब्रूतमात्रया । जपेत्
पूर्वाजितानां हि पापानां नाशहेतवे । सर्ववघ्नहरश्चायं प्रणवः
सर्वदोषहा । एवमभ्यासयोगिन सिद्धिरारम्भसम्भवा । ततो
भवेद् घटावस्था पवनाभ्यासिनः सदा । प्राणापानौ मनो-
वायु जीवात्मपरमात्मकौ । अन्योन्यस्याविरोधेन एवं सङ्गृह्यते
यथा । तद्वद् घटद्वयावस्था प्रसिद्धा योगिनां स्मृता । तत्र
चिह्नानि यानि स्युस्तानि वक्ष्यामि कानिचित् । पूर्वं यः
कथितोऽभ्यासश्चतुर्धा तं परित्यजेत् । दिवा वा यदि वा
रात्रौ मासमात्रं समभ्यसेत् । एकवारं प्रतिदिनं कुर्यात् केव-
लकुम्भकम् । प्रत्याहारो हि एवं स्यादेवं कुर्याद् योगिनः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो यत् प्रत्याहरते स्फुटम् । योगी कुम्भक-
मास्थाय प्रत्याहारः स उच्यते । यदयत् पश्यति चक्षुर्भ्यां तत्त-
दात्मनि भावयेत् । यदयत् शृणोति कर्णाभ्यां तत्तदात्मनि
भावयेत् । जिह्वया यद्रसयति तत्तदात्मनि भावयेत् । त्वचा
यदङ्गं स्पृशति तत्तदात्मनि भावयेत् । एवं ज्ञानेन्द्रियाणां हि
तत्संख्याभिस्तु सङ्गृह्येत् । यामं यामं प्रतिदिनं योगी यन्नादत्त-
न्द्रितः । तदा विचित्रसामर्थ्यं जायते योगिनो भ्रुवम् । दूर-
श्रुतिर्दूरदृष्टिः क्षणादूरगतिस्तथा । वाक्सिद्धिः कामचारत्वं
तथाऽदृश्यपदं भवेत् । मलमूत्रोपश्लेषेण लौहानां स्वर्णता तथा ।
खेचरत्वं तथा स्वाच्च सतताभ्यासयोगतः । तदा बुद्धिमता
भावं योगिना योगसिद्धये । एते विज्ञा महासिद्धौ न रमेत्तेषु
बुद्धिमान् । न शीलयेत् कश्चित् स्वसामर्थ्यं हि सर्वदा ।
कदाचिद्दर्शयेन्नर्त्त्यो भक्तियुक्ताय वा पुनः । यथा मूर्खो यथा

मूढो यथा वहिर एव वा । तथा वर्त्तत लोकेषु स्वसामर्थ्यस्य
 गुप्तये । नोचेत् शिष्या हि बहवो भवन्त्येव न संशयः । स्वस्व-
 कार्थेषु योगीन्द्रं प्रार्थयन्ते जनाः सदा । तत्कर्मकरणव्यग्रः
 स्वाभ्यासे शिथिलो भवेत् । अभ्यासेन विहीनस्तु ततो लौकि-
 कतां व्रजेत् । अविस्मृत्य गुरोर्वाक्यमभ्यासात्तदहर्निशम् । एवं
 भवेद्दृढावस्था सहजाभ्यासयोगतः । अनभ्यासेन योगोऽयं
 वृथा गोष्ठ्या न सिध्यति । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन योगमेतं
 समभ्यसेत् । ततः परिचयावस्था जायतेऽभ्यासयोगतः । वायुः
 परिचितो यद्वादात्मना सह कुण्डलोम् । बोधयित्वा सुषुम्नायां
 प्रविशेदविरोधतः । वायुना सह चित्तन्तु प्रविशेत्तु महापथम् ।
 महापथं श्मशानञ्च सुषुम्नाप्येकमेव हि । नाना मतान्तरे भेदाः
 फलभेदो न विद्यते । वर्त्तमानं भविष्यञ्च भूतार्थञ्चापि वेत्त्यसौ ।
 यस्य चित्तं सपवनं सुषुम्नां प्रविशेद्दिवा । भव्याभव्ये च
 विज्ञाय योगी रहसि यत्नतः । पञ्चधा धारणं कुर्यात् तत्तद्भूत-
 भयापहम् ॥

ग्रहजामले चतुर्दशपटले ॥ सशैलवनधात्रीणां यथा-
 धारोऽहिनायकः । सर्वेषां हठतस्माणां तथाधारा हि
 कुण्डली ॥ अहिनायकोऽनन्तः ॥ सुप्ता गुरुप्रसादेन यदा
 जागर्ति कुण्डली । तदा पद्मानि सर्वाणि भिद्यन्ते ग्रन्थयोऽपि
 च । प्राणस्य शून्यपदवी तदा राजपथायते । तदा चित्तं निरा-
 लम्बं तदा कालस्य वञ्चनम् ॥ शून्यपदवी सुषुम्ना तत्रैवोक्ता
 यथा ॥ सुषुम्ना शून्यपदवी ब्रह्मरन्ध्रं महापथः । श्मशानं
 शङ्किनौ मध्यमार्गखेत्येकवाचकम् ॥ राजपथायत इत्यनेन सुख-
 गमनं व्यज्यते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रबोधयितुमीश्वरौम् । ब्रह्म-
 रन्ध्रमुखे सुप्तां मुद्राभ्यासं समाचरेत् । महामुद्रा महाबन्धो
 महावेदस्य खेचरी । उड्डीयानं मूलबन्धो बन्धो जालबन्धरा-

मिथः । करणं विपरीताख्यं वज्रिनीशक्तिचालनम् । इदमु-
मुद्रादशकं जरामरणनाशनम् । देवेशि ! कथितं दिव्यमष्टै-
श्वर्यप्रदायकम् । वल्लभं सर्वसिद्धानां दुर्लभं मरुतामपि । गोप-
नीयं प्रयत्नेन यथा रत्नकरण्डकम् । कस्यचिन्नैव वक्तव्यं कुल-
स्त्रीसुरतं यथा ॥

अथ महामुद्रा ॥ दत्तात्रेयसंहितायाम् ॥ महामुद्रां प्रव-
क्ष्यामि भैरवोक्तां समादरात् । पाणिं वामस्य पादस्य योनि-
स्थाने नियोजयेत् । प्रसाद्य दक्षिणं पादं हस्ताभ्यां धारयेद्-
दृढम् । चिवुकं हृदये न्यस्य पूरयेद्वायुना पुनः । कुम्भकेन
यथाशक्ति धारयित्वा च रेचयेत् । वामाङ्गेन समभ्यस्य दक्षि-
णाङ्गेन चाभ्यसेत् । प्रसारितस्तु यः पादस्तम्भरूपरि विन्यसेत् ॥
अहजामले ॥ पादमूलेन वामेन योनिं सम्पीड्य दक्षिणम् ।
पादं प्रसारितं कृत्वा कराभ्यां धारयेद् दृढम् । कण्ठे वक्त्रं
समारोप्य धारयेद्वायुमूर्द्धतः । यथा दण्डाहतः सर्पो दण्डा-
कारः प्रजायते । ऋज्वीभूता तथा शक्तिः कुण्डली सहसा
भवेत् । तदासौ मरणावस्था जायते द्विपुटीयिता । अतः शनैः
शनैरेव रेचयेत्तं न वेगतः । इयं खलु महामुद्रा तव स्नेहात्
प्रकाश्यते ॥ फलम् ॥ महाक्लेशादयो दोषाः क्षीयन्ते मरणा-
दयः । महामुद्रा तु तेनैव समाख्याता महेश्वरि ! । चन्द्राङ्गेन
समभ्यस्य सूर्याङ्गेन समभ्यसेत् । यावत्संख्या भवेत्तुल्या ततो
मुद्रां विसर्जयेत् । न हि पथ्यमपथ्यं वा रसाः सर्वेऽपि नीरसाः ।
अपि भुक्तं विषं घोरं पीयूषमिव जीर्णति । अयकुष्ठगुदावर्त्ता
गुदग्रीहपुरोगमाः । तस्य दोषाः क्षयं यान्ति महामुद्राच्च
योऽभ्यसेत् । कथितं महामुद्रा जरामरणनाशिनी । गोप-
नीया प्रयत्नेन न देया यस्य कस्यचित् ॥

अथ महाबन्धः ॥ अयमेव महाबन्धो मुद्रां बद्धा यमव-

सेत् । महाबन्धस्थितो भूमौ स्फिचौ सन्ताडयेच्छनैः । अय-
मेव महाबन्धः सिद्धैरभ्यस्यते नरैः । पाणिं वामस्य पादस्य
योनिस्थाने नियोजयेत् । वामोरूपरि संस्थाप्य दक्षिणं चरणं
तथा । पूरयित्वा मुखे वायुं हृदये चिवुकं दृढम् । निष्पीड्य
योनिमाकुञ्च्य मनोमध्ये नियोजयेत् । रेचयेच्च शनैरेवं महा-
बन्धोऽयमुच्यते । अमुं योगी महाबन्धं महासिद्धिप्रदायकम् ।
वामाङ्गञ्च समभ्यस्य दक्षाङ्गे पुनरभ्यसेत् । अयञ्च सर्वनाडीना-
मूर्ध्वं गतिनिरोधकः । त्रिवेणीसङ्गमं धत्ते केदारं प्रापयेन्ननः ।
रूपलावण्यसम्पन्ना यथा स्त्री पुरुषं विना । महामुद्रामहा-
बन्धो निष्फलो वेधवर्जितौ ॥ २ ॥

अथ महावेधः ॥ महाबन्धस्थितो योगी कृत्वा प्रकर-
मेकधा । वायुना गतिमावृत्य विधृतं कण्ठमुद्रया । समस्त-
युक्तो यो भूमौ स्फिचौ सन्ताडयेच्छनैः । पुटद्वयं समाकृष्य
वायुश्चरति सत्वरः । सोमसूर्याग्निसन्दग्धो जायते चामृताय
वै । मृतावस्था समुत्पन्ना ततो मृत्युभयं कुतः । राजदण्डस्य
जिह्वायां बन्धः शस्तो भवेद्धितः । महावेधसमाभ्यासो महा-
सिद्धिप्रदायकः । बन्धद्वयं महागुह्यं जरामरणनाशनम् । वर्द्धि-
वृद्धिकरं चेवाणिमाद्यष्टगुणप्रदम् । अबाधं हरते पापं यामं
यामं दिने दिने । पुण्यसङ्कारसम्भावं पापौघातिहरं सदा ।
सम्यक् शिञ्चावतामेव स्वप्नं प्रथमसाधने । वर्द्धिं स्त्रीपथसेवन-
मादौ मज्जनमाचरेत् ॥ ३ ॥

अथ खेचरी ॥ नाऽशनं सिद्धसदृशं न कुम्भः केवलोपमः ।
न खेचरीसमा मुद्रा न नादसदृशो लयः । केदनं चालनं देहे
कलाक्रमेण बर्द्धयेत्तावत् । सा यावद् भूमध्यं स्पृशति साक्षात्
खेचरीसिद्धिः ॥ दत्तात्रेयसंहितायाम् ॥ अन्तः कपालविवरे
जिह्वां व्यावृत्य बन्धयेत् । भूमध्यदृष्टिरप्येषा मुद्रा भवति

शेखरी । ब्रह्मजामले ॥ सुहृपत्रनिभं शस्त्रं सुतीक्ष्णं सिन्धु-
निर्मलम् । मर्त्यादायै ततस्तेन रोममात्रं समुच्छिनेत् । कृत्वा
सैन्धवपथाभ्यां चूर्णिताभ्यां प्रवर्तते ॥ पथा हरीतकी ॥ पुनः
सप्तदिने प्राप्ते रोममात्रं समुच्छिनेत् । एवं क्रमेण षण्मासं
नित्ययुक्तः समाचरेत् । षण्मासाद्रसनामूलशिराबन्धो विन-
श्यति ॥ योगिनो वेणुवस्त्रलधारेणोदानीं रसनामूलमेवं क्रमेण
छिन्दन्ति ॥ अथ वागीश्वरीधाम शिरो वस्त्रेण वेष्टयेत् ।
शनैरुत्कर्षयेद् योगी कालवेलाविधानवित् । वागीश्वरीधाम
जिह्वा तस्माः शिरोऽप्रभागः । वस्त्रप्रमाणमपि तत्रैव । वितस्ति-
प्रमितं दैर्घ्यं विस्तारं चतुरङ्गुलम् । मृदुलं धवलं प्रोक्तं वेष्ट-
नालम्बनक्षणम् । पुनः षण्मासमात्रे च पुनः सङ्कर्षणात् प्रिये !
भ्रूमध्यावधि वर्धेत तिर्यक्कर्षविलावधि । अधस्ताच्चिवुकां मूलं
प्रयाति क्रमकारिता । क्रोशादूर्ध्वं चङ्क्रमति तिर्यक् सङ्गाव-
धि प्रिये ! । पुनः संवत्सरे देवि ! द्वितीये चैव लीलया ।
ब्रह्मरन्ध्रत आसृज्य तिष्ठेत् पवनवन्दिते । सतालुमूलं
सङ्कर्ष्य सप्तवासरमात्मनि । पूर्वोक्तेन प्रकारेण मूलं सर्वं विशो-
धयेत् । अङ्गुल्येण सङ्कर्ष्य जिह्वां तत्र निवेशयेत् । शनैः
शनैर्मस्यकान्तं महावज्रकटाभित् । पूर्वं विजयतां विद्या
विस्थाता भुवनत्रये । अस्त्रां षडङ्गं कुर्वीत तत्रा षट्चक्रभि-
नया । ये निरस्तसकलक्रियाक्रमयाचिता चरति । शास्त्रतो-
दये सशिरोभूसमवायकारिणी ॥ क्रमेणैव प्रकर्षत्याभ्यासेन वर-
वर्धिनि ! । दुग्धपिलये तस्य शरीरं विलयं व्रजेत् । तस्माच्छनैः
शनैः कार्थोऽभ्यासिना योगकः प्रिये ! । एवं वर्षत्रयं कृत्वा
ब्रह्मद्वारं विभेदध्रुवम् । षट् चक्राणि विभेद्य शक्तिभुजगीं
प्रोत्थाप्य मूलस्थितां भित्त्वा अन्वितमक्ष पश्चिमशिराः प्राकार-
रूपं महत् । नोत्वा प्राणमहः शिरोऽपि विमलं निर्मलं चित्तेन

तत् तस्मिन् पिवतेन्दुमण्डलगलमुक्तः स साक्षाच्छिवः ॥ नित्यं
यस्तूर्द्ध्वजिह्वो यदि पिवति पुमान् सप्तधारामृतौघं सुखादं
शीतलाङ्गं दुरितभयहरं क्षुत्पिपाशानिवारम् । पिण्डस्थैर्यं
हि तस्मान्मृडं इव निवसन्मृत्युरोगात्तरेत्तु दौर्भाग्यं याति
नाशं प्रसरति सकलं त्रिविकालो भ्रमित्वा ॥ कपालकुहरे
जिह्वा प्रविष्टा विपरीतगा । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्रा भवति
खेचरी । कलां पराङ्मुखीं कृत्वा त्रिपथे परिवर्तयेत् । सा
भवेत् खेचरीमुद्रा व्योमचक्रं तदुच्यते । रसनामूर्द्ध्वां कृत्वा
क्षणार्धं यस्तु तिष्ठति । विषयान्मुच्यते योगी व्याधिमृत्युजरा-
दिभिः । न रोगमरणं तस्य, न निद्रा न क्षुधा तृषा । न च
मूर्च्छा भवेत्तस्य यो मुद्रां वेत्ति खेचरीम् । पीड्यते न स रोगेण
लिप्यते न स कर्मणा । बाध्यते न स कालेन यस्य मुद्रास्ति
खेचरी । चित्तं चरति खे यस्मात् जिह्वा चरति खे गता ।
तेनैषा खेचरी नाम मुद्रासननमस्कृता । खेचर्यामुदितं धेन
विवरं लम्बिकोर्ध्वकम् । तस्य न चरते विन्दुः कामिग्यान्नेषि-
तस्य च । चलितोऽपि यदा विन्दुः सम्प्राप्तो योनिमण्डले ।
व्रजेत्तूर्द्ध्वं हठाच्छ्रुत्या निबद्धो योनिमुद्रया । ऊर्द्ध्वजिह्वः स्विरो
भूत्वा सोमपानं करोति यः । मासार्धेन न सन्देहो मृत्युं जयति
योगवान् । इत्थनानि यथा वह्निस्तेन वर्तिष्व दौपकः । तथा
सोमलतापूर्णं देहं देही न मुञ्चति । नित्यं सोमकलापूर्णं
देहं देही न मुञ्चति । नित्यं सोमकलापूर्णं शरीरं यस्य योगि-
नः । तत्तत्केषापि दृष्टस्य विषं तस्य न सर्पति । तस्मादिदं
प्रकुर्वीत नित्ययुक्तः समाहितः । रसनां शेषयेदूर्द्ध्वं पिबेदमर-
वारणौम् । कुलीनं तमहं वन्दे इतरे कुलघातकाः । गोशब्दे-
नोदिता जिह्वा तत्प्रवेशो हि तालुनि । गोमांसभक्षणं तत्तु
महापातकनाशनम् । जिह्वाप्रवेशदं भूतवायुना स्थापितं

खलु । चन्द्राद् गलति संसारं तत्स्यादमरवारुणी । मूर्ध्निः
षोडशपत्रपद्मगलितं प्राणादवाप्तं हठादूर्द्धास्थो रसनां नियम्य
विवरे शक्तिं परां चिन्तयेत् । तत्कल्लोलकलाजलञ्च विमलं
धारामृतं यः पिबेत् निर्दोषः स मृणालकोमलवपु र्योगी चिरं
जीवति ॥ चुम्बन्ती यदि लम्बिकाग्रमनिशं जिह्वा रसस्यन्दिनी
सञ्चारा कटुकाथ दुग्धसदृशी क्षीराज्यतुल्याथवा । व्याधीनां
हरणं जरान्तकरणं शास्त्राङ्गमोहीरणं तस्य स्यादमरत्वमष्ट-
गुणवत् सिद्धाङ्गनाकर्षणम् ॥ एकं सृष्टिमयं बीजं एका मुद्रा च
खेचरी । एको देवो निरालम्बो ह्येकावस्था मनोभ्रमनी । सुचिरं
ज्ञानजनकं पञ्चतत्त्वसमन्वितम् । तिष्ठन्ती खेचरीमुद्रा तस्मिन्
शून्ये निरञ्जने ॥ ४ ॥

अथ मूलबन्धः ॥ पाष्णिभागेन सम्पीड्य योनिमाकुञ्चयेद्-
गुदम् । अपानमूर्ध्निमुत्थाप्य मूलबन्धोऽयमुच्यते । अधोगत-
मपानञ्च ऊर्द्धाङ्गे कुरुते हठात् । आकुञ्चनेन तं वच्मि
मूलबन्धं महेश्वरि ! । योनिपाष्णीं तु सम्पीड्य वायुमाकुञ्चये-
द्बलात् । वारं वारं तथा चोर्द्धं समायाति समीरणः । प्राणा-
दिनोदितो विन्दुर्मूलबन्धेन चैकतः । ततो योगस्य संसिद्धिः
प्रमा तत्र न संशयः । प्राणापानौ च पवनौ मूलबन्धेन चैक-
ताम् । गत्वा योगस्य संसिद्धिं गच्छतो नात्र संशयः । अपान-
प्राणयोरैक्यात् चयाभूतपुरीषयोः । युवा भवति ह्येवोऽपि
सततं मूलबन्धनात् । अपाने चोर्द्धं याते सम्प्राप्ते योनिम-
ण्डले । तदानना शिखा दीर्घा वर्धते वायुना हता । ततो
यातं बद्धयोनौ प्राणेषु च स्वरूपकम् । तैलाभ्यक्तं प्रदीपन्तु
ज्वलनो देहगस्तथा । तेन कुण्डलिनो सुप्ता सन्तप्ता संविवर्धते ।
दण्डाहता भुजङ्गौव निखस्य ऋजुतां व्रजेत् । विलं प्रविष्टैव
ततो ब्रह्मनाडान्तरं व्रजेत् । तस्मान्नित्यं मूलबन्धः कर्तव्यः
परमेश्वरि ! ॥ ५ ॥

अथ उड्डीयानम् ॥ बन्धो येन सुषुम्नायां प्राण उड्डीयते
ततः । तस्मादुड्डीयनास्थोऽयं प्रातव्यः परमेश्वरि ! । उड्डीनं
कुरुते यस्मादधिश्रान्तो महाखगः । उड्डीयानं तदेव स्यात्
तत्र बन्धो निगद्यते । उदरे पश्चिमे भालं नाभेरुर्ध्वं च कारयेत् ।
उड्डीयानो ह्यसौ बन्धो मृत्युमातङ्गकेशरी । उड्डीयानन्तु सहजं
कथ्यते परमेश्वरि ! । अभ्यासेन वितन्द्रस्तु हृदोऽपि तरुणो
भवेत् । नाभेरुर्ध्वं मध्यापि तालुं कुर्यात् प्रयत्नतः । पश्मासा-
भ्यासतो मृत्युं जयत्येव न संशयः । सति वज्रासने पादौ करा-
भ्यां धारयेद् दृढम् । फलुदेशसमीपे च बन्धं तत्र प्रपौडयेत् ।
पश्चिमे तालुमुदरे कारयेद्दृढये गले । शनैः शनैर्यथा प्राणस्तुन्द-
सिद्धिं स गच्छति । सर्वेषामेव बन्धानामुत्तमोऽप्युड्डीयानकः ।
उड्डीयाने महेशानि ! मुक्तिः स्वाभाविकी भवेत् ॥ दत्तात्रेय-
संहितायाञ्च ॥ उड्डीयानञ्च सहजं मुनिभिः कथितं सदा ।
अभ्यसेद् यस्तु सत्त्वस्थो हृदोऽपि तरुणायते । नाभेरुर्ध्वं मध-
यापि प्राणं कुर्यात् प्रयत्नतः । पश्मासमभ्यसेत् मृत्युं जयत्येव
न संशयः । मूलबन्धस्तु यो नित्यमभ्यसेत् स तु योगवित् ॥६॥

अथ जालन्धरबन्धः ॥ ग्रहजामले ॥ कण्ठमाकुञ्च्य हृदये
स्थापयेच्चिवुकं दृढम् । बन्धो जालन्धरास्थोऽयममृताव्ययका-
रकः ॥ दत्तात्रेयसंहितायाञ्च । कण्ठमाकुञ्च्य हृदये मारुतं
धारयेद् दृढम् । जालन्धरे बन्ध एष अमृतद्वयपारगः । नाभि-
स्थाम्निक्पालस्थं सहस्रकमलच्युतम् । अमृतं सर्वदास्त्रावं
विन्दुत्वं याति देहिनाम् । यथाम्निश्च तदमृतं न पिबेच्च पिबेत्
स्वयम् । याति पश्चिममार्गेण एवमभ्यासतः सदा । अमृतं
कुरुते देहं जालन्धरमतोऽभ्यसेत् ॥ ग्रहजामले ॥ बध्नाति हि
शिराजालमध्ये गामि न भोजनम् । अतो जालन्धरो बन्धः कण्ठे
दुःखौघनाशनः । जालन्धरे कृते बन्धे कण्ठे सङ्कोचने कृते ।

नै पीयूषं पचत्यग्नौ न च वायुः प्रधावति । कण्ठसङ्कोचनेनैव
इ नाद्यौ कुम्भयेद् दृढम् । मध्यचक्रमिदं ज्ञेयं षोडशाक्षर-
बन्धनम् । बन्धत्रयमिदं त्रैलोक्यं महासिद्धनिषेवितम् । सर्वेषां
हठतन्त्राणां कुर्यात् साधनमीश्वरि ! । अथ आकुञ्चनेनाथ
कण्ठसङ्कोचने कृते । मध्ये पश्चिमतालुः स्यात् प्राचस्तु मध्य-
नाडिगः । ब्रह्मस्थानस्थितो बोधः प्रयाति पवनालयम् । ततो
न जायते मृत्युर्नास्य जरादिकं तथा । मूलस्थानं समाकुञ्च्य
उच्छ्वानास्यन्तु काश्येत् । इडाञ्च पिङ्गलां बद्ध्वा वाहयेत्
पश्चिमां दिशम् । अनेनैव विधानेन प्राप्नोति पवनो लयम् । ततो
न जायते मृत्युर्जरारोगादिकं तथा ॥

अथ विपरीतकरणम् । यत्किञ्चित् स्रवते चन्द्रादभूतं
दिव्यरूपिणम् । तत्सर्वं ग्रसते सूर्यस्तेन पिण्डो जरायुतः ।
तत्रास्ति करणं दिव्यं सूर्यस्य मुखबन्धनम् । गुरुपदेशतो
ज्ञेयं न च शास्त्रार्थकोटिभिः । ऊर्ध्वं नाभिरधस्तालुर्ऊर्ध्वं भानु-
रधः शशी । करणं विपरीतास्थं सर्वव्याधिविनाशनम् ।
नित्यमभ्याससंयुक्तं जठराग्निविवर्धनम् । स्वाद्याहारो निरा-
हारः क्षुधार्ता बलहा भवेत् । आहारं बहुलं तस्य सम्पाद्य
साधकस्य तु । अस्याहारो यदि भवेदग्निर्देहं दहेत् क्षयात् ।
अथः शिप्राबोर्धपादः क्षणं स्नात् प्रथमे दिने । अथाथ किञ्चि-
दधिकमभ्यसेद्दि दिने दिने । बलितं पलितश्चैव यस्यासाद्य
विनाशयेत् । मासमात्रन्तु यो नित्यमभ्यसेत् स तु कर्णजित् ॥
दत्तात्रेयसंहितायामपि ॥ पश्चिष्वा गुदमायुज्य वामभागं चरे-
द्बलात् । वारं वारं यथा चोर्ध्वं समायाति समीरयः । प्राचापानौ
नादविन्दू मूलबन्धेन चंक्रताम् । महायोगस्य संसिद्धिं याति
नास्त्वत्र संशयः । करणं विपरीतास्थं सर्वव्याधिविनाशनम् ।
नित्यमभ्यासयुक्तस्य जठराग्निविवर्धनम् । आहारा बह्वस्तस्य

स्वल्पाद्याः साङ्गते ! ध्रुवम् । अल्पाहारो यदि भवेदग्निर्दाहं करोति वै । ऊर्ध्वं राहुर्धन्वन्तस्तथा दृष्टिश्च साङ्गते ! । अधः शिरासोर्ध्वपादः क्षणं स्यात् प्रथमे दिने । क्षणात्तु किञ्चिदधिकमभ्यसेत्तु दिने दिने । बलिश्च पलितश्चैव षष्मासोर्ध्वं न दृश्यते । याममात्रन्तु यो नित्यमभ्यसेत् स तु योगवित् ॥

अथ वज्रोष्णी ॥ वज्रोष्णो चामरोष्णी च सयोनी च त्रिधा मतः । तत्तासां लक्षणं वक्ष्ये कर्त्तव्यञ्च विशेषतः । स्वेच्छया वर्त्तमानोऽपि योगोक्तनियमं विना । वज्रोष्णीं यो विजानाति स योगी सिद्धिभाजनः । अधोभागे गतं विन्दुमभ्यासेनोर्ध्वमाहरेत् । चालितस्तु स्वकं विन्दुमूर्ध्वमाकृष्य रक्षयेत् । तत्र वस्तुद्वयं वक्ष्ये दुर्लभं यस्य कस्यचित् । क्षीरश्चैव द्वितीयश्च नारी च वशवर्त्तिनी । मेद्रेण च शनैः सम्यक् कृत्वाकुक्षनमभ्यसेत् । पुरुषो वापि नारी वा वज्रोष्णीं सिद्धिमाप्नुयात् । प्रयत्नतः शराजालं फुत्कारैः कम्बुं वर्धयेत् । शनैः शनैः प्रकुर्व्याच्च वायुसञ्चारकारणात् । भार्याभगगतं विन्दुमभ्यासेनोर्ध्वमाहरेत् । बलितं पलितं विन्दुं विन्दुमाकृष्य रक्षयेत् । एवन्तु रक्षयन् विन्दुं मृत्युं जयति योगवान् । मरणं विन्दुपातेन जीवितं विन्दुधारणात् । सुगन्धिर्योगिनो देहो जायते विन्दुधारणात् । यावद्विन्दुः स्थितो देहे तावन्मृत्युभयं कुतः । मलायत्तं बलं पुंसां शुक्रायत्तञ्च जीवितम् । तस्माच्छुक्रं मलश्चैव रक्षणीयं प्रयत्नतः । ऋतुमत्या रजोऽप्येवं स्वयं विन्दुश्च रक्षयेत् । मेढ्रादाकर्षयेदूर्ध्वं सम्यगभ्यासयोगतः । सहयोन्यमरोष्णी च वज्रोष्णा एव मेदतः । वज्रोष्णी मैथुनादूर्ध्वं स्त्रीपुंसोः साङ्गलेपनम् । आसीनयोः सुखेनैव सूक्ष्मव्यापारयोः क्षणात् । सहयोनिरियं प्रोक्ता अद्भुता प्ररमेश्वरि ! । पित्तोत्पणत्वात् प्रथमाच्च धारां विहाय निःसारतया न्यधाराम् । निषेवते शीतस्व-

मध्यधरां कफीषिकैः खण्डमतेरमर्थः । अमरीं यः पिबेन्नित्यं
व्यासं कुर्वन् दिने दिने । वज्रोष्णीमभ्यसेदेवममरोष्णीति
कथ्यते । यच्चषाकुञ्चनेनोर्ध्वं या रजः सा हि योगिनी । अती-
तानागतं ज्ञातं खेचरो च प्रजायते । देहसिद्धिश्च लभते
वज्रोष्णव्यासयोगतः । अयं शुभकरो योगो भोगान् भुङ्क्ते
विमुक्तिदः ॥ ८ ॥

अथ शक्तिचालनम् ॥ कुण्डलाङ्गी कुण्डलिनी भुजङ्गी
शक्तिरीश्वरी । कुण्डलबन्धतौ देवौ शब्दाः पर्यायवाचकाः ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये बाला रण्यं तपस्विनी । बलादात्म्यं
गङ्गीयात्तद्विष्णीः परमं पदम् । पुच्छं प्रमृज्य भुजङ्गीं सुप्ता-
मुबोधयेदपि । निद्रां विहाय सा ऋज्वी ऊर्ध्वमुत्तिष्ठते
हठात् । वज्रासनस्थितो योगी चालयित्वा तु कुण्डलीम् ।
कुर्व्यादमन्तरं भस्त्रां कुण्डलीमाशु बोधयेत् । मृत्युवज्रगत-
स्यापि ततो मृत्युभयं कुतः । मुहूर्तद्वयपर्यन्तं निर्भयं
चालनादसी । ऊर्ध्वमाकर्षते किञ्चित् सुषुम्नां कुण्डलीगताम् ।
तेन कुण्डलिनी तस्याः सुषुम्नायाः समुद्रताः । जहाति नित्यं
प्राचीं सुषुम्नां व्रजति स्वनः । तस्मात् सञ्चालयेन्नित्यं शब्द-
मर्कामबन्धतीम् । यस्याः सञ्चालनेनैव रोगी रोगैर्विमुच्यते ।
येन सञ्चालिता शक्तिः स योगी सिद्धिमात्मनः । किमपि
बहुभोक्तेन ज्ञातं जयति लौकया । अभ्यासाभिः सृतां चैर्द्रीं
सह नित्यं समान्ययेत् । धारयेत्तूतमाङ्गे च दिव्यदृष्टिप्रदा-
यिकाम् । इति मुद्रा दश प्रोक्तास्तव सेहात्महेम्बरि ।।
एकैका चाशु यमिनां महासिद्धिप्रदायिनी । राजयोगं विना
पृथ्वी राजयोगं विना शिला । राजयोगं विना निद्रा विचि-
त्रापि न राजते । मादृतस्य विधिं सर्वे मनीयुक्तं मनीषि-
भाम् । शिवापि मध्यमा नाडी दृढाभ्यासे च योगिनाम् ।

आसने प्राणसंयोगे मुद्राभिः सकला भवेत् । उपसर्गेऽपि मुद्राणां राजयोगः समुद्रवत् । रुद्राणाञ्चापरा मुद्रा तदा सिद्धिं प्रयच्छति ॥

इति प्राणतोषिण्यां षष्ठे ज्ञानकाण्डे पञ्चामरादिमुद्रादशक-
रूपग्रन्थिकथनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

दत्तात्रेयसंहितायाम् ॥ पञ्चधारणानन्तरम् ॥ पृथिवीधारणं
वक्ष्ये पार्थिवेभ्यो भयावहम् । नाभेरधो गुदस्योर्ध्वं घटिकाः
पञ्च धारयेत् । वायुं ततो भवेत् पृथ्वीधारणं तद्भयापहम् ।
पृथिवीसम्भवात्तस्य न मृत्युर्योगिनो भवेत् । नाभिस्थाने
ततो वायुं धारयेत् पञ्च नाडिकाः । ततो जलभयं नास्ति
जलमृत्युर्न योगिनः । नाभ्यूर्ध्वमण्डले वायुं धारयेत् पञ्च
नाडिकाः । आग्नेयी धारणा सेयं न मृत्युस्तस्य वज्रिणा । न
दह्यते शरीरं हि प्रक्षिप्ते वज्रिकुण्डके । नाभिभ्रुवोर्ध्वं मध्ये
तु प्रादेशद्वयसम्मिते । धारयेत् पञ्च घटिका वायुं सैव हि
वायव्यौ । धारणात्तस्य वायोस्तु योगिनो न भयं भवेत् । भ्रूम-
ध्यादुपरिष्ठात्तु धारयेत् पञ्च नाडिकाः । वायुं योगी प्रयत्नेन
सेयमाकाशधारणा । आकाशधारणं कुर्वन्मृत्युं जयति
तत्त्वतः । यत्र तत्र स्थितो वापि सुखमत्यन्तमश्नुते । एवञ्च
धारणाः पञ्च कुर्यादयोगी विधानतः । ततो दृढशरीरस्य
मृत्युरस्य न विद्यते । इत्येवं पञ्चभूतानां धारणं यः समभ्य-
सेत् । ब्रह्मणः प्रलये वापि तस्य मृत्युर्न विद्यते । समभ्यसे-
त्तदा ध्यानं घटिकाः षष्टिमेव च । वायुं निरुध्य तां ध्यायेद्
देवतामिष्टसाधिनीम् । सगुणध्यानमेतत् स्वादस्मिमादिसुख-
प्रदम् । निर्गुणं स्वमिव ध्यायेन्नोच्चमार्गः प्रवर्तते । निर्गुण-
ध्यानसम्पन्नः समाधिञ्च समभ्यसेत् । दिनहादशकेनैव समाधिं
समवाप्नुयात् । वायुं निरुध्य मेधावी जीवन्मुक्तो भवेद्भुवम् ।

समाधिः समतावस्था जीवात्मपरमात्मनोः । यदि स्याद्देहमुत्-
 सृष्टुमिच्छा चेदुत्सृजेत् स्वयम् । परं ब्रह्मणि लीयत त्वक्का-
 कर्म शुभाशुभम् । अथ नोचेत् समुत्सृष्टं स्वशरीरं यदि
 प्रियम् । सर्वलोकेषु विचरेदणिमादिगुणान्वितः । कदाचित्
 स्वेच्छया देवो भूत्वा स्वर्गोऽपि सञ्चरेत् । मनुष्यो वापि यक्षो वा
 स्वेच्छयापि क्षणाद्भवेत् । सिंही व्याघ्रो गजो वापि स्यादिच्छा-
 तोऽन्यजन्मताम् । यथेष्टमेव वर्त्तेत योगी विद्वान्महेश्वरः । कवि-
 मार्गोपयुक्तं ते साङ्गतेऽष्टाङ्गयोगतः । सिद्धानां कपिलादीनां
 मतं वक्ष्ये ततः परम् । अभ्यासभेदात्तद्भेदेन फलं तत्समं
 तथा । इत्यनन्तरं जलम्बरादिरुक्तः । तेन दत्तावेयमते जलम्बरादिं
 विनापि योगी भवतीति सुधीभिर्विभाष्यावगन्तव्यम् । पक्षिणा
 गुदमायुज्य वाममार्गं चरेद्बलात् । वारं वारं यथा चोर्ध्वं
 समायाति समोरणः । प्राणापानौ नादाविन्दू मूलबन्धेन चैक-
 ताम् । महायोगस्य संसिद्धिं याति नास्त्यत्र संशयः । करणं
 विपरीतास्थं सर्वव्याधिविनाशनम् । नित्यमभ्यासयुक्तस्य
 जठरान्निविवर्द्धनम् । आहारा बहवस्तस्य सम्पाद्याः साङ्गते !
 ध्रुवम् । अल्पाहारो यदि भवेदग्निर्दाहं करोति वै । ऊर्ध्वं
 राङ्गुरधश्चन्द्र तथा दृष्टिश्च साङ्गते ! । अधःशिरासोर्ध्वपादः
 क्षणात् स्वात् प्रथमे दिने । क्षणात्तु किञ्चिदधिकमभ्यसेत्तु
 दिने दिने । बलिश्च पलितश्चैव षण्मासोर्ध्वं न दृश्यते । याम-
 मात्रन्तु यो नित्यमभ्यसेत् स तु योगवित् । वज्रोष्ठीं ते प्रव-
 क्ष्यामि योगिभिर्गोपितं सदा । अतीव तद्रहस्यं हि न देयं
 यस्य कस्यचित् । लभ्यते यदि तस्यैकं योगसिद्धिकरं परम् ।
 क्षीरमङ्गरसं चेति द्वयोरास्यश्च लभ्यते । तृतीयं बलिनां
 पुंसां स्त्रीभ्यः साध्यमुपागतः । योगाभ्यासरता स्त्री च पुंसां
 यद्वेन साधयेत् । पुंसां स्त्री वा तदन्वद्वया स्त्रीत्वं पुंस्त्वमपेक्षया ।

स प्रयोजनमात्रैकसाधनात् सिद्धिमाप्नुयात् । मलितो यदि विन्दुस्तु मूर्च्छि चाकृष्य धारयेत् । एवं हि रक्षिते विन्दौ मृत्युं जयति तत्त्वतः । मरणं विन्दुपातेन जीवनं विन्दुरक्षणात् । विन्दुरक्षाप्रसादेन सर्वे सिध्यन्ति योगिनः । अमरोषिस्तु यथा स्यात् सहयोनिस्ततो यथा । तदभ्यासक्रमो ज्ञेयः सिद्धानां सम्प्रदायतः । एतैः सर्वैस्तु कथितैरभ्यसेत् कालयोगतः । ततो भवेद्राजयोगो नान्तरौभवति ध्रुवम् । न दिङ्मात्रेण सिद्धिः स्वादभ्यासो नैव जायते । राजयोगपदं प्राप्य सर्वसङ्कल्पभञ्जकम् । सर्वं कुर्यान्न वा कुर्याद् यथारुचि विचेष्टितम् । तथान्तरा च योगेन निष्पन्ना योगिनः क्रिया । तदावस्था हि नश्यन्ती भक्तिमुक्तिप्रदा भवेत् ॥

प्राणायामस्य फलान्तरन्तु ग्रहयामले ॥ आदौ चन्द्रः सिते पक्षे भास्करस्तु सितेतरि । प्रतिपत्क्रमतो हानिस्त्रीणि कृत्वोदयत्ययम् ॥ त्रिपुरासारमुच्चये तु ॥ अमावास्यावध्युदयमाह यथा ॥ आरभ्य दर्शं प्रथमामुदेति वामे पुटे त्रीणि दिनानि देवः । वामेतरि त्रीणि ततो दिनानि पूर्णां तिथिं यावदष्टैवमेवम् ॥ एकस्य पक्षस्य विपर्ययेण रोगाभिभूतिर्भवतीह पुंसाम् । पक्षद्वये बन्धुसुहृदिपत्तिः पक्षत्रये व्यत्ययतो मृतिः स्यात् ॥ ब्रह्मजामले ॥ चन्द्रोदये यदा सूर्यश्चन्द्रः सूर्योदये यदा । अशुभं हानिरुद्देगः शुभं सर्वं नियोजयेत् । चन्द्रोदये वामनाद्यां वायुगमननिरूपितसमये एवं सूर्योदये दक्षिणनाद्यां वायुगमननिरूपितसमये कर्मविशेषः । नासिकयोर्वायोः प्रवेशनिर्गमाभ्याञ्च शुभत्वमपि तत्रैव ॥ यात्रादाने विवाहे च वस्त्रालङ्कारधारणे । शुभकर्मसु सर्वेषु प्रवेशे च अशी शुभः । विग्रहदूतयुद्धेषु स्नानभोजनमैथुने । व्यवहारे भये भङ्गे भानुनाडी प्रशस्यते । मोहनं शान्तिकक्षेत्रं

दिव्यौषधिरसायनम् । विद्यारम्भः स्थिरं कार्यं कर्तव्यञ्च निशा-
करे । दूरयुद्धे जयी चन्द्रः समासन्ने दिवाकरः । वहन्नाडी-
पदे चैव यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ यस्यां नासिकायां प्राणवायो-
र्गतिर्वच्छते तदंशोपादप्रसारणपूर्विका यात्रा सिद्धिदा
भवतीत्यर्थः । शयने च प्रसङ्गे वा युवत्यालिङ्गनेऽपि वा । यः
सूर्येण पिवेच्चन्द्रं स भवेन्नकरध्वजः ॥ सूर्येण दक्षिणनासि-
कास्थप्राणवायुना चन्द्रं नार्थ्या वामनासिकागतप्राणवायुं
पिबति तत्सङ्गमकाले स्त्रीयनिश्वासमतिनिविष्टः सन्नाकर्षयति ।
तत्फलं तत्रैव । चन्द्रचारो विषं हन्ति सूर्यो बालां वशं नयेत् ।
सुषुम्नायां भवेन्नोच्च एको देवस्त्रिधा मतः । भुक्तमात्रेण मन्दा-
ग्नी स्त्रीणां वश्येऽथ कर्मणि । शयनं सूर्यवाहेन कर्तव्यं
सर्वदा बुधैः । शान्ते शोके विवादे च ज्वरिते मूर्च्छिते तथा ।
सज्जनस्यापि बोधार्थं चन्द्रचारं प्रवाहयेत् । भुक्तमात्रादौ वाम-
पार्श्वेन श्रान्तादिषु दक्षिणपार्श्वेन शयनं कार्यमिति तात्प-
र्यम् । चतुर्दिक्षूर्ध्वमधस्ताच्चान्यतरस्थानमाश्रित्य यदि दूतः
पृच्छति तदा कस्यां नाड्यां वायुगतिः शुभेत्याह ॥ ऊर्ध्ववा-
माग्रतो दूतो ज्ञेयो वामपथस्थितः । पृष्ठे दत्ते तथाधस्तात् सूर्य-
वाहयतो मतः । पूर्णनाडीगतो दूतो यत् पृच्छति शुभाशुभम् ।
तत्सर्वं सिद्धिमाप्नोति शून्ये शून्यं न संशयः । आदौ शून्यगतः
पृच्छेत् पश्चात् पूर्णो विशेद् यदि । तदा सर्वार्थसिद्धिः स्यादिति
जानोहि निश्चितम् ॥ इदानीं प्राणवायोः प्रवेशनिर्गमाभ्यां
विशेषमाह ॥ प्रवेशकाले यद्गूतो वाञ्छति स्वप्रयोजनम् ।
तत्सर्वं सिद्धिमाप्नोति निर्गमे नास्ति सुन्दरम् ॥ कर्मविशेषे
नाडीविशेषगतिमाह ॥ मारणं मोहनं स्तम्भं विदेषोच्चाटनं
तथा । प्रेरणाकर्षणक्षोभं भानुनाद्युदये कुह । शान्तिकं
पौष्टिकं क्षेमं दिव्यौषधिरसायनम् । योगाभ्यासादिकर्माणि

कर्त्तव्यानि निशाकरे ॥ त्रिपुरासारसमुच्चये ॥ भूतानामुदयं
 द्वयोरपि बुधः संलक्षयेत् पंचयोस्तत्त्वादी वसुधोदयं निहि-
 तधोर्ग्राह्यस्य दण्डस्युशि । देवेऽधःस्युशि वारिणो हुतवहस्योर्द्धा
 गतिश्चोदयं तिर्यक्संस्युशि मारुतस्य परितः पृष्ठे मरुद्वर्त्मनः ॥
 देवे प्राणवायौ ॥ फलं जामले ॥ पृथ्वीजले शुभे तत्त्वे तेजो
 मिश्रफलोदयम् । हानिसृत्युकरी पुंसामुभयौ व्योममारुतौ ।

कर्मविशेषे भूतोदयफलम् त्रिपुरासारि ॥ वश्यस्तम्भनयोः
 प्रशस्त उदयो भूमिर्जलस्योदयः शस्तः शान्तिकपीष्टिकादिषु
 शुभेष्वङ्गाय वङ्गे पुनः । शत्रोर्मारणदारणादिकरणे उच्चा-
 टनोच्छेदयोर्वायोः शान्तिकनिर्विघ्नीकरणयोर्व्योम्नो हित-
 सोदयः ॥ कियत्कालमेकनाडीगतो वायुर्भवेति तत्रापि पञ्च-
 भूतोदयः केन ज्ञेय इत्यपेक्षायां नाडीगतिकालं स्थानक्रमेण
 भूतोदयश्चाह जामले ॥ एकैकस्य कलाः पञ्च क्रमेणैवोद-
 यन्ति ताः । पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च । मध्ये
 पृथ्वी त्वघस्याप ऊर्द्धं वहति चानलः । तिर्यग्वायुप्रवाहश्च
 नभो वहति सङ्क्रमे ॥ प्रपञ्चसारिऽपि ॥ पुटयोरुभयोश्च दण्ड-
 संख्या पृथिवी तोयमधः कशानुरूर्द्धम् । पवनस्त्वथ पार्श्वगो-
 ऽपि मध्ये गगनं भूतगतिस्तनूद्भवेयम् ॥ तत्रापि बाल्याद्यवस्था-
 भेदमाह ॥ रुद्रजामले उत्तरखण्डे एकादशपटले ॥ स्वकीय-
 नासिकाग्रस्थं पञ्चमं परिकीर्तितम् । यन्नासापुटमध्ये तु वायु-
 र्भ्रमति भैरव ! । तन्नासाप्यूर्ध्वमध्ये तु भावाभावं विचारयेत् ।
 आकाशं वायुरूपं हि तैजसं वारुणं प्रभो ! । पार्थिवं क्रमशो
 ज्ञेयं बाह्यास्तादिक्रमेण तु । वामोदये शुभा वामा दक्षिणे
 पुरुषः शुभः । वायूनां ममनं ज्ञेयं मगनावधिरेव च । केवलं
 मध्यदेशे तु ममनं पवनस्य च । तदाकाशं विजानौयाद्बाह्य-
 भावं प्रकीर्तितम् । तिर्यग्यातिस्तु नासाग्रे वायोऽदयमेव च ।

केवलं भ्रमणं ज्ञेयं सर्वमङ्गलमेव च । किशोरं तद्विजानीया-
 हायो तिथ्यन्मतौ विभो ।। केवलार्धनासिकाग्रं वायु गच्छति
 दक्षवत् । तत्तेजसं विजानीयात्तेजसा बलवान् भवेत् । यौवनं
 तद्विजानीयात् कर्मसिद्धिर्भवेद् ध्रुवम् । यदावाप्य गच्छतीह
 नासापुटमनाकुलम् । जलोदयं विजानीयात् तदा व्यामोह-
 मेव च । तद्वृद्धगतभावश्च विलम्बोऽधिकचेष्टया । प्राप्नोति
 परमां प्रीतिं वारुणार्णोदयेऽरुणम् । यदधो गच्छति क्षिप्रं
 किञ्चिद्द्रुमगोचरम् । यदा करोति प्राग्बालं तदा रोगाद्
 बलोदयः । पृथिव्या उन्नतं भाग्यं रोगार्त्तिपरिपीडितम् । अस्त-
 मितं महादेव । अनुलोमविलोमतः । पवनो गच्छति क्षिप्रं वाम-
 दक्षिणभेदतः । वामनासापुटं याति पृथिवी जलमेव च । सदा
 फलाफलं दातुमुदिता कुलमण्डले । तयोर्वै वायवौ शक्तिः फल-
 भागं तदा लभेत् । इत्यवस्थाभेदतत्फलकथनं तत्रैव ॥ यद्येवं
 वामभागे तु बालायाः प्रश्नकर्मणि । यदि तत्र पुमान् प्रश्नं
 करोति वामगामिनी । तदा रोगमवाप्नोति कर्महानिर्भवेद्
 ध्रुवम् । यदि वायूदयो वामे दक्षिणे पुरुषः स्थितः । तदा
 कुफलमाप्नोति द्रव्यागमनदुर्लभम् । अकस्माद्द्रव्यहानिः स्वास्-
 नोगतफलापहम् । सुहृद्भ्यो विवादश्च भिक्षे भिक्षोदयाच्छुभम् ।
 केवलं वरुणस्यैव पुरुषो दक्षिणे शुभः । अशुभं पृथिवौदये
 भेदोऽयं वरदुर्लभः । सदोदयं दक्षिणे च वायोस्तेजस एव च ।
 आकाशस्य विजानीयाच्छुभाशुभफलं प्रभो ।। यदि माग्यव-
 शादेव वायोर्मन्दगतिर्भवेत् । दक्षनासामध्यदेशे तदा वामो-
 दयं शुभम् । तदा वामे विचारश्च वायुतेजःस्तरश्च च । ज्ञातो-
 दयं विजानीयान्निम्ने हानिः स्तरभयम् । एवं स्वभुवनागारे
 यदि गच्छति वायवौ । तस्मिन् काले पुमान् वामदक्षभाग-
 स्तसम्पुष्टः । तदा कन्यादानफलं यथा प्राप्नोति मानवः ।

तदा वायुप्रसादेन प्राप्नोति धनमुत्तमम् । देशान्तरशुभा वार्त्ता
आयाति पुत्रसम्पदः । इति स्त्रीपुंसभेदेन फलकथनम् ॥

सूक्ष्मसरोदये ॥ गुरुशुक्रबुधेन्दूनां वासरे वामनाडिकाः ।
सिध्यन्ति सर्वकार्येषु कृष्णपक्षे विशेषतः । अर्काङ्गारकसौराणां
वासरे दक्षनाडिका । अर्त्तव्या चिरकामिण शुक्ले नैवोदयः स्थितः ।
क्रमादेकैकनाद्यास्तु तत्त्वानां पृथगुद्भवः । अहीरात्रस्य मध्ये
तु ज्ञेया द्वादशसंक्रमाः । वृषकर्कटकन्यालिमृगमीननिशा-
करे । मेषे सिंहे च धनुषि तुलायां मिथुने घटे । उदयो
दक्षिणे ज्ञेयः शुभाशुभविनिर्णयः । इति वारादिभेदेन नाडी-
विशेषफलकथनम् ॥ तिष्ठेत् पूर्वोत्तरे चन्द्रो भानुः पश्चिम-
दक्षिणे । दक्षनाद्याः प्रवाहे तु न गच्छेद्दक्षपश्चिमे । इति
नाडीविशेषेण दिग्ज्ञानम् ॥ वामाचारप्रवाहे तु न गच्छेत्
पूर्व उत्तरे । परिपन्थी भवेत्तस्य गतोऽसौ न निवर्त्तते ।
तस्मादत्र न गन्तव्यं बुधैः सर्वहितैः शुभैः । तदा तत्र तु
सङ्घातसत्त्वुरेव न संशयः ॥ इति वह्नाडीकस्य दिग्विशेष-
गमननिन्दा । शुक्लपक्षे द्वितीयायामर्के वहति चन्द्रमाः ।
प्रदृश्यते महान्नामः पुंसः सौम्यं प्रजायते । सूर्योदये यदा
सूर्यश्चन्द्रे चन्द्रोदयो भवेत् । सिध्यन्ति सर्वकार्याणि दिवा-
रात्रिगतान्यपि ॥ इति स्वस्वनाडीफलकथनम् ॥ चन्द्रकार्ये
यदा सूर्यः सूर्यश्चन्द्रोदये भवेत् । उद्देगः कलहो हानिः
शुभं सर्वं निवारयेत् ॥ इति विपरीतनिन्दा ॥ सूर्यस्य वाहे
प्रवदन्ति जालम् एकासने युक्तमनस्विरश्च । श्लासिन युक्तस्य
तु शीतरश्मिः प्रवाहकाले फलमन्यदस्वाम् ॥ यदि प्रत्युषकाले
तु विपरीतोदयो भवेत् । चन्द्रस्थाने स्थिते चार्के रविस्थाने च
चन्द्रमाः । प्रथमे मानसोद्देगं धनहानिं द्वितीयके । तृतीये
गमनं ज्ञेयमिष्टनाशं चतुर्थके । पञ्चमे राज्यविभवं षष्ठे सर्वाङ्ग-

वीथनम् । सप्तमे व्याधिदुःखानि अष्टमे मृत्युसञ्ज्ञाति ॥ इति
दिनभेदेन विपरीतफलम् ॥ कालत्रयं विनानिष्टं विपरीतं
यदा भवेत् । तदा दुष्टफलं प्रोक्तं किञ्चिद्गुणेऽतिशोभनम् ।
प्रातर्मध्याह्नयोश्चन्द्रः सायंकाले दिवाकरः । तदा नित्यं जयो-
लाभो विपरीतन्तु दुःखदम् ॥ इति कालभेदेन कालफलम् ।
वामे वा दक्षिणे वापि यत्राप्याक्रम्यते स्वरः । कृत्वा तत्पद-
माद्यञ्च यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ इति वहन्नाडीकस्य यात्रा-
फलम् ॥ चन्द्रः सम्यदकार्याणि रविन्तु विषमं सदा । पूर्ण-
पादं पुरः कृत्वा यात्रा भवति सिद्धिदा । सप्त पादाः शनौ शुक्रे
ज्ञातव्याश्च विचक्षणैः । चन्द्रो रविपदं वद ! कुजमन्दं तथैव
च । सार्धं सदा गुरुपदौ ज्ञातव्यौ च विचक्षणैः ॥ इति वार-
भेदे पादयात्राभेदः ॥ लोकानां शीघ्रं गन्तुञ्च क्लृप्तायाङ्गमि-
ष्यते । परदले यथा ग्राह्यो हानिश्च कलहागमे । यदङ्गं
वहते नाडी ग्राह्यं गतिकरं नृणाम् । चन्द्रचारे चतुष्पादं
पञ्चपादञ्च भास्करे ॥ इति वारभेदे पादयात्राभेदः ॥

एवञ्च गमनं श्रेष्ठं साधयेद्भुवनत्रयम् । यत्राङ्गे चरते वायुस्त-
दङ्गस्य करस्तथा । सुप्तोत्थितमुखं श्रेष्ठं लभते वाञ्छितं फलम् ।
न हानिः कलहो नैव कण्टकैर्नापि भिद्यते । निवर्त्तते सुखे-
नैव सर्वोपद्रववर्जितः ॥ इति वहन्नाडीहस्तेन मुखमार्जन-
फलम् । गुरु बन्धुर्नृपश्चात्मा अन्येऽपि शुभदायिनः । पूर्वाङ्गे
खलु कर्त्तव्या कार्यसिद्धिर्मनीषिभिः । ऐरी चौराम्बुवर्णाद्या
अन्येषाञ्चादिविग्रहः । कर्त्तव्या खलु रिक्तायां जयलाभः
सुखार्थिभिः । दूरदेशे निधातव्यं गमनन्तु हिमद्युतेः । तेभ्यो
न देयो दीप्ते च भवनावर्त्तनञ्च न । तत्किञ्चित् पूर्वमुद्दिष्टं
लाभादिसमरागमम् । तत्सर्वं पूर्वनाडीषु जायते निर्विकल्प-
कम् । शून्यं नाडीविपरीतं यत् पूर्वं प्रतिपादितम् । जायते

नान्यथा चैव यथा सर्वत्रभाषितम् । हव्यवाहे खलोच्चाटे
 देवविद्यादिवचके । कुपितः स्वादिठो वाद्याः पूर्णस्थाः स्युर्भ-
 यङ्गराः ॥ इति पूर्णरिक्तफलम् ॥ दूराध्वनि शुभसन्द्रो निर्विघ्ने-
 ऽभीष्टसिद्धिदः । प्रवेशकार्यहेतुषु सूर्यः शीघ्रं प्रशस्यते ।
 चन्द्रचारी विषं हन्ति सूर्ये बाला वशं नयेत् । सुषुम्नायां भवे-
 न्नोच एको देवः स्थिरास्थितः । स योगी योगता नाडी योग-
 स्थानेऽपि योग्यता । कार्यानुबन्धनं जौवं कथमूर्ध्वं समा-
 चरेत् । शुभाशुभानि कार्याणि क्रियतेऽहर्निशं यदा । तदा
 कार्यानुरोधेन कार्यं नाडीप्रचालनम् ॥ इति नाडीचालन-
 कारणम् । चालनन्तु गुरुतो ज्ञातव्यम् ॥

अथेडास्थिरकर्माणि दूराध्वगमने तथा । आश्रमे हर्म्ये प्रासादे
 वस्तूनां सङ्गहेऽपि च । वापोकूपतडागादिप्रतिष्ठान्ते तु देवयोः ।
 यात्रादाने विवाहे च वस्त्रालङ्कारभूषणे । शान्तिकं पीष्टि-
 कश्चैव दिव्योषधिरसायनम् । स्वामिसन्दर्शने यात्रावाणिज्या-
 नाञ्च सङ्गहे । गृहप्रवेशे सेवायां लघ्वीणां वीजवापने । शुभ-
 कर्माणि सम्बन्धौ च निर्गमे वा शुभः शुभौ ॥ इति कर्मविशेषे
 कर्मनाडीफलम् ॥ विद्यारम्भादिकार्येषु बान्धवानाञ्च दर्शने ।
 जनमुखे च धर्मे च दीक्षायां मन्त्रसाधने । कालव्याधि-
 चिकित्सायां स्वामिसम्बोधने तथा । गजाश्वारोहणे धन्वि-
 गजाश्वानाञ्च बन्धने । परोपकरणे चैव निधीनां स्थापने
 तथा । गीतवाद्यादिनृत्याद्यैर्गीतशास्त्रविचारणे । पुरग्राम-
 निवासे च तिलकच्छत्रधारणे । शान्तिशोके विषादे च
 ज्वरिते मूर्च्छितेऽपि वा । स्वजने स्वामिसम्बन्धे धान्यादेर्दारु-
 सङ्गहे । स्त्रिया आनन्दभूषाणां विष्टरागमने तथा । गुरु-
 पूजाविषादानाञ्चालनञ्च वरानने । । इडायां सिद्धिदं प्रोक्तं
 योगाभ्यासादिकर्म च ॥ इति कर्मविशेषे नाडी ॥ तत्रापि

वर्जयेद्वायुस्तेज आकाशमेव च । सर्वकर्माणि सिध्यन्ति दिवा रात्रौ गतानि च । सर्वत्र शुभकार्येषु चन्द्रचारः प्रशस्यते ।

अथ पिङ्गला । कठिनक्रूरविद्यानां पठने पाठने तथा । स्त्रीसङ्गवेश्यागमने महानौकादिरोहणे । इष्टकार्ये सुरापाने वीरमन्त्र उपासने । बहुलध्वंसदेशादिविषदानादिवैरिणाम् । शास्त्राभ्यासे च गमने सृगादिपशुविक्रमे । इष्टकाकाष्ठपाषाणे रत्नघर्षणदारुणे । गौताभ्यासे यन्त्रतन्त्रे दुर्गपर्वतरोहणे । द्यूते चौरगजाश्वादिरथवाहनसाधने । व्यायामे मारणोच्चाटे षट्कर्मादिषु साधने । रक्षिणीयक्षवितालविश्वभूतादिसंग्रहे । खरोष्ट्रमहिषादीनां गजस्यारोहणे तथा । नदीजलौघतरणे भेषजे लेखने मणेः । मारणं मोहनं स्तम्भविहेषोच्चाटनं वशम् । प्राण आकर्षणे दाने चक्रविक्रयणे तथा । खड्गहस्ते वैरियुद्धे भोगे वा राजदर्शने । भोजने व्यवहारे च क्रूरे दीप्ते रविः शुभः । भुक्तमात्रे च मन्दान्नौ स्त्रीणां वश्यायकर्मणि । शयनं सूर्यवाहेन कर्त्तव्यं सर्वदा बुधैः । क्रूराणि सर्वकर्माणि चराणि विविधानि च । तानि सिध्यन्ति सूर्येण नात्र कार्या विचारणा । इति कर्मविशेषे पिङ्गलाफलम् ।

अथ सुपुङ्गा । क्षणं वामे क्षणं दक्षे यदा वहति मारुतः । सुपुङ्गा सा च विज्ञेया सर्वकार्यहरा शुभा । तस्यां नाद्यां स्थितो वह्निर्ज्वलन्ति कालरूपिणः । विषमं तं विजानीयात् सर्वकार्यविनाशनम् । यदानुक्रममुत्तमं तस्यां नाद्यां इयं वहेत् । तदा तस्य विजानीयादशुभं समुपस्थितम् । क्षणं वामे क्षणं वायुर्विषमं भावमादिक्षेत् । विपरीतफलं ज्ञेयं ज्ञातव्यञ्च वरानने । उभयोरेव सञ्चारौ विषमं तं विदुर्बुधाः । न कुर्यात् क्रूरसौम्यानि तत्तर्पणं निष्फलं

भवेत् । जीविते मारणप्रश्ने लाभलाभी जयाजयौ । विषमे
 वैपरीत्यस्य स स्मरेज्जगदीश्वरम् । ईश्वरं चिन्तितं कार्यं योगा-
 भ्यामादिकर्म च । अन्यत् किञ्चिद् कर्तव्यं जयलाभसुखा-
 दिभिः । सूर्येण वहमानायां सुपुत्र्यायां सुहर्महः । आपं
 दद्याद्दरं दद्यात् सर्वदा च तदन्यथा । सायसंक्रमस्ये कामी
 तत्त्वसंकमस्ये तथा । शुभं किञ्चित् कर्तव्यं पुण्यदानादि-
 क्रोष्टथा । विषमद्वितीयायां त्रिस्थोऽपि मनसापि न चिन्त-
 येत् । यात्राहानिकरी तस्य सत्त्वकाले न संशयः । पुरो-
 नासोर्ध्वतश्चन्द्रो दक्षोर्ध्वं पृष्ठतो रविः । पूर्णारिक्तविवेकोऽयं
 ज्ञातव्यो देशिकैः सदा । ऊर्ध्ववामायतो द्रुतो ज्ञेयो वामपश्चि-
 स्थितः । पृष्ठे दक्षे तथाधस्तात् सूर्यवाहो गतो मतः ।
 अनादि विषमं सन्धिनिराहारं निराकुलम् । परं सूक्ष्मं विली-
 यन्ते सा सम्या सन्धिरुच्यते । विषवत् सन्धिकाप्रश्नः सा सम्या
 सन्धिरुच्यते । न वेदं वेदमित्याह वेदो वेदो निगद्यते । पर-
 मात्मा हि सन्धस्ति स वेदो वेद उच्यते । इति नाडीत्रयमेदं
 विवर्ण्यः ॥

श्रीदेव्युवाच । देवदेव ! महादेव ! सर्वसंसारतारक ! ।
 स्थितं त्वदीयहृदये रहस्यं वद मे प्रभो ! । श्रीशिव उवाच ॥
 स्वरज्ञानरहस्यन्तु न किञ्चिदिष्टदेवता । स्वरज्ञानरतो योगी
 स योगी परमो मतः । पञ्चतत्त्वाद्भवेत् सृष्टिस्तत्त्वे तत्त्वं विली-
 यते । पञ्चतत्त्वात् परं तत्त्वं तत्त्वात्मानं निरञ्जनम् । तत्त्वानां
 नाम विज्ञेयं सिद्धियोगेन योगिनः । भूतानां दुष्टचिद्भानि
 जानन्ति हि सुरोत्तमाः । पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाश
 एव च । पञ्चभूतात्मकं सर्वं यो जानाति स पूजकः । सर्वलोकस्य
 जीवेन न मेदं भिन्नतत्त्वकम् । भूर्भोक्तसत्यपर्यन्तं नाडी-
 मेदं पृथक् पृथक् । भूर्भोक्तो नाभिः सत्त्वं मस्तकं तच्च तत्त्वोक्ता-

वैश्यानात् । वामे वा दक्षिणे वापि उदयश्च प्रकीर्तितः ।
 अष्टधा घातुविज्ञानं शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ! । प्रथमे तत्त्व-
 संस्थायां द्वितीये स्वांससन्धिषु । तृतीये स्वरचिह्नानि चतुर्थे
 प्राणमेव च । पञ्चतत्त्वस्य वर्णः स्यात् षष्ठे च स्थानमेव च ।
 सप्तमे स्वादुसंयुक्तं अष्टमे गतिलक्षणम् । एवमष्टविधं प्राणं
 विषमं तत् चराचरम् । स्वरात्परतरं देवि ! नान्यत् स्थातुं कदा-
 चन । निरीक्षितव्यं यत्नेन यदा प्रत्यूपकालतः । कालस्य
 वक्ष्यनार्थाय कर्म कुर्वन्ति योगिनः । श्रुत्योरङ्गुष्ठयोर्मध्याङ्गुष्ठो-
 र्नासापुटद्वये । वदने प्रास्तनीपान्तेऽङ्गुलं देशे दृगद्वयोः ।
 अस्या भूतपृथिव्यादि तत्त्वज्ञानं भवेत् क्रमात् । पीतश्वेतादृश-
 श्यामविन्दुभिर्निर्हृपाधिकम् । दृपंश्च च संमोलीक्य तत्र स्वांसं
 विनिक्षिपेत् । आकारान्तु विजानीयात्तत्त्वमेदं विचक्षणः ।
 इति भूतप्रक्रिया ॥ चतुरस्रमर्धचन्द्रं कौश्लं वर्तुलसंमितम् ।
 विन्दुभिस्तु न विज्ञेयं साकारैस्तत्त्वलक्षणम् । मध्ये अर्धश्च
 पञ्चादर्धश्च वहतेऽनलः । तीर्थवायुप्रवाहश्च नमो वहति संक्रमे ।
 इति भूतज्ञानप्रकारः । आपः श्वेताः चित्तिः पीता रक्तवर्णो
 हुताशनः । मारुता नीलजीमूता आकाशं सर्ववर्णकम् । इति
 भूतरूपाणि । स्कन्धद्वये स्थितो वज्रिर्नाभिर्मूले प्रमथन्नः ।
 जानुदेशे चित्तिस्त्रोयं पादान्ते मस्तके नभः ॥ इति स्थान-
 विशेषस्तत्त्वेन भूतज्ञानम् ॥ मण्डौयं मधुरस्वादुः काषायं मधुरं
 जलम् । तिक्तं तेजः समीरोऽश्वाकाशं कटुकं तथा ।
 इति भूतरसाः । अष्टाङ्गुलं वह्नेहायुरनलचतुरङ्गुलम् । द्वाद-
 शाङ्गुलं माहेयं षोडशाङ्गुलं करिषं । इति भूतगतिः । ऊर्ध्व-
 मृत्युरधः शान्तिस्तिथ्यगुञ्जाटनं तथा । मध्ये स्तब्धं विजानी-
 यादभः सर्वत्र मध्यमम् । पृथिव्यां स्थिरकर्माणि चरकर्माणि
 वाहये । तेजसि क्रूरकर्माणि मारुषोञ्जाटनेऽनले । व्योम्नि

किञ्चिन्न कर्त्तव्यं मध्यमो योगसेवया । इति भूतविशेषे षट्-
 कर्मविशेषः । शून्ये तु सर्वकार्येषु नात्र कार्या विचारणा ।
 पृथ्वीजलाभ्यां सिद्धिः स्वाभृत्युर्वङ्गी चयोऽनिले । नभस्य
 निष्फलं सर्वं ज्ञातव्यं तत्त्ववेदिभिः । चिरलाभा चित्तिर्ज्ञेया
 तत्त्वज्ञातोयतत्त्वतः । हानिः स्वाद्विज्जिताभ्यां नभस्य
 विफलं लभेत् । पीतशोभैर्मध्यवाही तनुपीवरवदृतिः ।
 कवोणः पार्थिवो वायुः स्थिरकार्यप्रसाधकः । अधोवाही
 गुरुध्वानः शीघ्रगः शीघ्रभासितः । यः षोडशाङ्गुलो वायुः
 स पापः शुभकर्मकृत् । आवर्त्तगश्च चोणश्च स्वर्णभक्षतुर-
 हुलः । ऊर्धवाहो च यः क्रूरकर्मकारी च तैजसः । उष्णशीतः
 कृष्णवर्णस्त्रिर्ध्वाम्याम्यष्टमाङ्गुलः । वायुः पवनसमो ज्ञेयश्चर-
 कर्मसु सिद्धिदः । यः समीरस्व पवनः सर्वतत्त्वगुणावहः ।
 आवर्त्तं तं विजानोयाद् योमिनां योगदायकम् । पीतश्चैव
 चतुष्कोणं मधुरं मध्यमाश्रितः । भोगदं पार्थिवं तत्त्वं प्रवाहे
 द्वादशाङ्गुलम् । श्वेतमर्द्धेन्दुसङ्काशं स्वादुकाषायमादकम् ।
 लाभकृद्वाह्यं तत्त्वं प्रवाहे षोडशाङ्गुलम् । रक्तविकोचतिक्तः
 स्यादूर्ध्वमात्रप्रवाहकः । दीप्तश्च तैजसं तत्त्वं प्रवाहे चतुर-
 ङ्गुलम् । नीलश्च वर्तुणाकारं स्वाद्वन् तौर्यगाश्रितम् ।
 चपलं मावृतं तत्त्वं प्रवाहेऽष्टाङ्गुलं स्मृतम् । वर्णाकारं
 स्वादुवहमव्यक्तं सर्वगामिनम् । मोचदं नाभसं तत्त्वं सर्वकार्येषु
 निष्फलम् ॥ इत्यङ्गुनिविशेषगत्या भूततत्त्वफलम् ॥

पृथ्वीजले शुभे तत्त्वं तेजो मिश्रफलोदयम् । हानिमृत्युकरी
 पुंसामुभौ च व्योममावृतौ । अपूर्वपश्चिमे पृथ्वी तेजस्य दक्षिणे
 तथा । वायुश्च उत्तरे ज्ञेयो मध्यकोचगतं नभः । चन्द्रे पृथ्वी-
 जले स्वातां सूर्यं अग्निर्यदा भवेत् । तदा सिद्धिर्न सन्देहः
 सौम्ये सौम्येषु कर्मसु । लाभः पृथ्वीकृतो न स्वाविश्यायां

लौभकजलम् । वङ्गो मृत्युः क्षितौ वायुर्नभः स्थानं दहेत्
 कश्चित् । जीवितव्ये जये लाभे कथाञ्च धनकर्मणि । मन्त्रार्थी
 बुद्धिप्रश्ने च गमनागमने तथा । आयाति वारुणे शत्रुस्तत्र-
 स्त्रेऽपि शुभः क्षितौ । प्रयाति वायुतो नित्यं हानिमृत्यु-
 र्नभोऽनिले ॥ इति भूतविशेषे फलविशेषः ॥

पृथिव्यां मूलचिन्ता स्यात् मूलं माकाशतो वहेत् । तेजसि
 धातुचिन्ता स्यात् जीवः स्याज्जलवातयोः ॥ इति भूतविशेषेण
 मूलजीवादिनिर्णयः ॥ पृथिव्यां बहुपादः स्याद् द्विपादस्यैव
 वायवे । तेजसि च चतुष्पादो नभसः पादवर्जितः । इति भूत-
 विशेषेण बहुपादादिनिर्णयः । कुर्जे वङ्गीरवौ पृथ्वी सौरिरापः
 प्रकीर्तितः । वायुस्थले स्थितो राहुर्दक्षरन्ध्रप्रवाहकः । जले
 चन्द्रो बुधे पृथ्वी गुरौ वातः सितेऽनिलः । वामनाद्यां स्थिताः
 सर्वे सर्वकार्येषु निश्चितम् । पार्थिवे मूलविज्ञानं जीवज्ञानं
 तथा जले । अग्नौ च धातुविज्ञानं व्योम्नि शून्यं विनिर्दि-
 शेत् ॥ इति भूतभेदेन धात्वादि ॥ तुष्टिर्पुष्टिरतिक्रीडाजप-
 हास्यं धराजले । वायौ तेजसि सुप्तश्चो यत्तत् कल्पं प्रवा-
 सिनाम् । ततो मृत्युश्च आकाशे चन्द्रावस्थाः प्रकीर्तिताः ।
 द्वादशैतानि प्रयत्नेन ज्ञातव्या देशिकैः सदा । पूर्वस्थां पश्चिमायां
 वै उत्तरस्थां यथाक्रमम् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि बलिष्ठानि
 विनिर्दिशेत् । पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाश एव च ॥
 पृथिवो पलपञ्चाशत् चत्वारिंशदपस्तथा । तेजस्त्रिंशद्विजा-
 नोयाद्वायुश्च विंशतिर्नभः । नभोऽपि विंशतिपलमिति काकाक्षि-
 गोलकन्यायेनोभयत्र सम्बध्यते ॥ पृथिवी चिरकाले च
 लाभश्चापो भतेत् क्षणात् । जायते पवनैस्तुल्यः सिद्धयोऽम्बो
 भविष्यति । इति तत्त्वेन प्रत्यफलकालनिर्णयः ॥ पृथ्वीपञ्च
 अपां वेदागुणास्तेजो द्विवायवः । नभश्चैकगुणश्चैव तत्त्वज्ञान-

मिदं भवेत् । इति पञ्चभूतेषु शब्दादिगुणपरिमाणम् ॥ यत्कार-
कत् प्रस्फुटिता विदीर्णा अतीता धरा । ददाति सर्वकार्येषु
अवस्थासदृशं फलम् । इति पृथिव्यवस्था । धनिष्ठा रेवती
ज्येष्ठानुराधा श्रवणा तथा । अभिजिह्वोत्तराषाढा पृथ्वीतत्त्व-
मुदाहृतम् । पूर्वाषाढा तथाश्लेषा मूलार्द्रा चैव रोहिणी । उत्तर-
भाद्रपदा तोयं आपस्तत्त्वस्त्वभीष्टदम् । भरणी कृत्तिका पुष्या
मघा पूर्वा च फल्गुनी । पूर्वभाद्रपदास्वाती तेजस्तत्त्व-
मिति प्रिये ! । विशाखोत्तरफल्गुन्यौ हस्ता चित्रा पुनर्वसुः ।
श्रुविनी मृगशीर्षा च वायुस्तत्त्वमुदाहृतम् ॥ इति पञ्चभूत-
नक्षत्राणि ॥ बह्मवाडीस्थितो भूतो यदि पृच्छेच्छुभाशुभम् ।
तत् सर्वं सिद्धिमायाति शून्ये शून्यं न संशयः । इति पूर्णनाद्या-
दिगतस्य प्रश्नफलम् ॥ तत्त्वरामो जयं प्राप्तः सतत्त्वे च
धनञ्जयः । कौरवा निहताः सर्वे मूर्धतत्त्वविपर्यये । जन्मान्तरस्य
संस्कारात् प्रसादादथवा गुरोः । कैश्चित्तु ज्ञायते तत्त्वं वासना-
विमलात्मभिः । कायनगरमध्ये तु भावतो रक्षपालकः । प्रवेशे
दशभिः प्रोक्तो निर्गमे द्वादशाङ्गुलम् । गमने च चतुर्विंशं
नेत्रवेदाश्च धावने । धावने जवेन गमने । मैथुने पञ्चषष्टिश्च
शयने च शताङ्गुलम् । प्राचस्य सा गतिर्देवि ! स्वभावाद द्वाद-
शाङ्गुला । भोजने वचने चैव गतिरष्टादशाङ्गुला ॥ इति कार्य-
विशेषे प्राधानां वहिर्गतिनिर्णयः ॥

एकाङ्गुलिक्रते न्यूने प्राचनिष्कामता मता । आन-
न्दस्तु द्वितीये च कविशक्तिस्तृतीयके । वाचाशक्तिश्चतुर्थे
तु दूरदृष्टिस्तु पञ्चमे । षष्ठे आकाशगमनं खण्डवेगश्च
सप्तमे । अष्टमे सिद्धयश्चाष्टौ नवमे निधनं न च । दशमे
दशमूर्तिः स्वाध्यायानाश्च एकादशे । द्वादशे हंस-
चारश्च गङ्गाभ्युत्तरसं पिबेत् । आनन्दार्थं प्राचपूरकश्च

भक्ष्यं भोजनम् । एवं प्राश्नविधिः प्रोक्तः सर्वकार्यफलप्रदः ।
 ज्ञातव्यो गुरुवाक्येन न विद्याशास्त्रकोटिभिः । प्रातश्चन्द्रो
 रविः सायं यदि देवेन लभ्यते । मध्याह्ने मध्वरात्रौ च परं
 तत्त्वं प्रवर्तते । दूरयुद्धे जयौ चन्द्रः समासन्ने दिवाकरः ।
 यात्रादाने विवाहे च प्रवेशे नगरादिके । शुभकार्येषु सर्वेषु
 चन्द्रचारः प्रशस्यते ॥ अयनतिथिदिनेशस्तृपतत्त्वेन युक्तो
 यदि वहति कदाचिद्दैवयोगेन पुंसः । स जयति रिपुसैन्यं स्तम्भ-
 मात्रे स्तरेषु प्रभवति स च विज्जः केशवस्यापि लोकम् ॥ जीववत्त्वे
 जीववत्त्वं जीवाङ्गे परिधाय च । जीवो जयति यो युद्धे जीवो
 जयति मेदिनीम् । भूमौ जले च कर्त्तव्यं गमनं शस्त्रिकर्म-
 सु । वज्रिवायुप्रदीपेषु पुनर्नैव भविष्यति । इति तत्त्वविशेषेषु
 गतेः शुभाशुभफलम् ॥

जीवेन शस्त्रं बध्नीयात् जीवेनैव विकाशयेत् । जीवे
 च प्रक्षिपेच्छस्त्रं युद्धे जयति सर्वथा । आकर्षे प्राश्नपवनः
 समासे हेतुवाहनः । समोत्तरे पदं दद्यात् सर्वकार्याणि
 साधयेत् । अपूर्णे शत्रुसंग्रामे पूर्णं वसु वनं तथा । कुरुते,
 पूर्वतत्त्वस्थो जयत्येको वसुन्धराम् । या नाडी वहते चाङ्गे
 तद्वामे व्याधिदेवता । सन्मुखेऽपीदृशी तेषां सर्वकार्यफलप्रदा ।
 आदौ च कुरुते मुद्रां पश्चादयुद्धं समाचरेत् । सर्वमुद्रा कृता येन
 तेषां सिद्धिर्न संशयः । यन्मप्रवाहेऽपि यथा सूर्यावाहे मटाः
 समाः । जाते हि योधकामः समीरयतत्त्वयोर्वादम् । स प्रापित
 एषु नीतस्त्र न प्रातःकालद्वीटा । यदि सम्बहे वायुयुद्धं यदा
 तदा सदापेतः ॥ जयत्येव न सन्देहः शत्रुश्च यदि चाग्रतः ।
 यत्र नाद्यां वह्निहायुस्तदग्रं प्राश्नमेव च । आकृष्य गच्छेत्
 कर्त्तव्यं जयत्येव पुरन्दरम् । प्रतिपक्षं यदारभ्य पूर्वो ज्ञेयोऽभि-
 रक्षितम् । न तस्या रिपुभिः शक्तिर्वसिष्ठैरपि हन्यते । अहु-

तर्जनीमध्ये पादाङ्गुष्ठे तथा धनुः । युद्धकाले च कर्त्तव्यं लक्ष-
योधजयो भवेत् । निशाकरे रवौ चारे मध्ये यस्य समोरणः ।
स्थितो रक्षेद्दिगन्तानि जयाकाङ्क्षी नरः सदा । श्वासप्रवेशकाले
तु दूतो जल्पति वाञ्छितम् । तंस्वार्थीः सिद्धिमायान्ति निर्ग-
मेषैव सुन्दरि ॥ इति श्वासप्रवेशकाले प्रश्नफलम् ॥

लाभादीनि स्वकार्याणि पृष्ठानि कीर्त्तितानि च । सञ्जीवे
सति सिद्ध्यन्ति हानिर्निःसरणे भवेत् । नरो दक्षः स्वकीयस्य
स्त्रियां वामः प्रशस्यते । कुम्भको युद्धकाले च त्रयो नाडी स्त्रियो
गतिः । हंकारस्य संकारस्य विना भेदं स्वरः कथम् । सोऽहं हंसः
पदेनैव जीवो जपति सर्वदा । वामे वा यदि वा दक्षे यदा
पृच्छति पृच्छकः । तत्र घातों न जायते शून्ये घातं विनिर्दि-
शेत् । भूरात्मनो भवेद्घातः पदस्थानं जले भवेत् । ऊरुस्थले-
ऽग्निर्भवनं कटिस्थानेन वायुना । शिरःस्थानं तत्त्वेन ज्ञातव्यो
घातनिर्णयः । एवं पञ्चविधो घातः स्वरप्रश्ने
प्रकाशितः । इति तत्त्वेन घातस्थाननिर्णयः ॥ युद्धी-
दये कृतप्रश्ने पूर्णस्य प्रथमो जयः । रिक्ते चैवं द्वितीयेषु जयो
भवति नान्यथा । पूर्णनाडीगतप्रश्ने शून्ये गततदग्रतः ।
शून्यस्थानेऽग्रतः शत्रुर्भयते नात्र संशयः । वामाक्षरे
समा नासा यस्य तस्य जयो भवेत् । पृच्छको दक्षिणे भागे
विजयो दक्षिणा शिरा । यदि पृच्छति चन्द्रस्थस्तदा सन्धान-
मादिशेत् । पृच्छेद् यदा तु सूर्यस्थस्तदा जानीहि विग्रहम् ॥
इति वामदक्षिणभेदेन प्रश्ने सन्धिविग्रहकथनम् ॥

पार्थिवे च भवेद् युद्धं सन्निर्भवति वारुणे । जयो हि तैजसे
भङ्गो मृत्युर्वायौ च नाभसे । इति तत्त्वविशेषेण युद्धादिज्ञानम् ॥

निवर्त्तिकाप्रमादाद्वा यदा न ज्ञायतेऽनिलः । प्रश्नकाले यदि
कुर्त्याद् बहयुद्धेन बुद्धिमान् । निशला धारणां ज्ञात्वा पुण्यहस्ते

निधातयेत् । पूर्णाङ्गे पुष्पपतनं शून्ये वा तत्फलं वदेत् ।
तत्फलं पूर्णरिक्तफलम् । तिष्ठद्गुपविशन् वापि प्राणमाकर्षय-
न्निजम् । मनोभङ्गः कृतो येन सर्वकार्येषु जीवति । जीवेन
स्थापयेद्वायुर्जीवेनावस्थयेत् पुनः । जीवेन क्रियते नित्यं
युद्धे जयति सर्वथा । स्वरज्ञानी फलादग्रं निष्फलं कोटिधा
भवेत् । इह लोके परैरेव स्वरज्ञानो बलौ सदा । दशशता-
युतं लक्ष्मीर्देशाधिपचलं क्वचित् । शतक्रतुः सुरेन्द्राणां बलं
कोटिगुणं भवेत् । श्रीदेव्युवाच । परस्परं मनुष्याणां युद्धे
प्रोक्तो जयस्तथा । समे युद्धे समुत्पन्ने मनुष्याणां कथं जयः ।
श्रीशिव उवाच । ध्यायेत्तत्त्वं स्थिरे जीवे जुहुयात् स्थिरसङ्ग-
मम् । इष्टसिद्धिर्भवेत्तस्य महालाभो जयस्तथा । निराकारं
समुत्पन्नं साकारं सकलं जगत् । तस्माकारं निराकारं ज्ञाने
भवति तन्मयम् ॥ इति ज्ञानयुद्धविजयप्रकरणम् ॥

अथ वशीकरणम् ॥ श्रीदेव्युवाच । नरयुद्धं हिमयुद्धं
त्वयोक्तञ्च महेश्वर ! । इदानीं वद देवेश ! वशीकरणमुत्तमम् ।
श्रीशिव उवाच । चन्द्रसूर्य्यण चन्द्रस्य स्थापयेज्जीवमण्डले ।
आजन्मवशगा वामा कथितोऽयं तपोधनैः । जीवेन गृह्यते जीवो
जीवो जीवस्य दीयते । जीवस्थानगतो जीवो बालाजीवाश्चका-
रकः । रात्रस्तयामवेलायां प्रसुप्ते कामिनोजने । ब्रह्मवौजं
पिबेद् यस्तु बालाजीवहरस्तु सः । अष्टाक्षरं जपित्वा तु
तस्मिन् काले रते सति । तत् क्षणाद्दीयते चन्द्रे मोहमायाति
कामिनो । समये वा प्रसङ्गे वा युवत्यालिङ्गनेऽपि वा । तत्-
क्षणाद्वापयेदाश्च मोहयेत् कामिनोन्तु सः । यः सूर्य्यं पिवे-
च्चन्द्रं स भवेन्मकरध्वजः । शिव आलिङ्गयति शक्त्या प्रसङ्गे दक्षिणे-
ऽपि वा । सप्त नव त्रयः पञ्च रवौ सङ्गस्तु सूर्य्यके । चन्द्रे दिवा-
तुरीयाष्टे वश्या भवति कामिनी । सूर्य्याचन्द्रौ समौ कृत्वा सर्वा-

कृत्यधरोष्ठयौ । महापद्मे सुखं प्रोच्य वारं वारमिदं चरेत् ।
अध्यानमिति पादस्य यावन्निद्रावशं गता । पश्चाज्जाग्रतवेलायां
चोच्यते गलचक्षुषौ । अनेन विधिना कामी वश्येत् सर्व-
कामिनीः । इदं वचनमन्वस्मिन् इत्याज्जा परमेश्वरि ॥
इति वशीकरणम् ॥

अथ गर्भप्रकरणम् । ऋतुकाले भवेन्नारी पञ्चमेऽङ्गि यदा
शुचिः । सूर्याचन्द्रमसौ योगी जीवेन पुत्रसम्भवः । शङ्का-
वली गवां दुग्धं पृथ्वधो वहते यदा । भर्तुरग्रे वदेद्वाक्यं गर्भ-
देहि त्रिभिर्वचः । ऋतुस्नाता पिबेन्नारी ऋतुदानन्तु योजयेत् ।
रूपलावण्यसम्पन्नं नरसिंहं प्रसूयते । सुषुम्नासूर्यगन्धेन
ऋतुज्ञानन्तु योजयेत् । अङ्गुलीनः पुमांस्तत्र जायते कृमिवि-
ग्रहः । विषमाङ्गे दिवा रात्रौ विषमाङ्गे दिनाधिपः । चन्द्र-
नेताग्नितत्त्वेषु बभ्र्या पुत्रमवाप्नुयात् । रत्नारम्भे रविः पुंसां
रत्नान्ते च सुधाकरः । अनेन कर्मयोगेन नादण्डे देवदण्डकः ।
रत्नारम्भे रविः पुंसां स्त्रियाश्चैव सुधाकरः । उभयीः सुषुम्नि
प्राप्ते बभ्र्या पुत्रमवाप्नुयात् ॥ इति पुत्रकन्याजन्मनिर्दिष्टम् ॥
चन्द्रनाडी वहेत् प्रश्ने गर्भं कन्या यदा भवेत् । सूर्यो भवेत्तदा
पुत्रो द्वयोर्गर्भौ विहन्वते । चन्द्रः स्त्री पुरुषः सूर्यो मध्यमार्गे
नपुंसकः । शून्ये शून्यं युगे युग्मं गर्भपातस्य संक्रमे । सूर्य-
भागे कृते पुत्रचन्द्रवारि तु कन्यका । विषमे गर्भपातः स्याद्द्वि-
योरथ नपुंसकः । तत्त्वैरथ विजानीयात् कथितं तत्तु सुन्दरि ! ॥
इति प्रश्ने गर्भं पुत्रादिज्ञानम् । गर्भाधानं मासते स्वात्
सुदुःखी दिव्ये स्थातो वारुणे सौख्ययुक्तः । गर्भस्नावः स्वल्पजीवौ
च वङ्गौ भोगी भव्यः पार्थिवेऽनर्थयुक्तः । धनवान् सौख्ययुक्तश्च
भोगवान् गर्भसंस्थितः । सोत्तमो वरुणे तत्त्वं व्योम्नि गर्भो
विनश्यति । माहेन्द्रे जायते पुत्रो वरुणे दुहितः भवेत् ।

येषु गर्भहानिः स्वाज्जातमात्रस्य वा मृतिः । रविमध्ये गतश्चन्द्रश्चन्द्रमध्ये गतो रविः । ज्ञातव्यो गुरुतः शीघ्रं न विद्याशास्त्रकोटिभिः । इति गर्भप्रकरणम् ॥

अथ संवत्सरप्रकरणम् । चैत्रशुक्लप्रातिपदि प्रातस्तत्त्वविभेदतः । पश्येद्भावी क्षणो योगी दक्षिणे चोत्तरायणे । चन्द्रोदयस्य बेलप्यां वह्ममानोऽथ तत्त्वतः । पृथिव्यापस्तथा वायुः सुभिचं सर्वशस्यगम् । तेजोव्याप्तिं भयं घोरं दुर्भिचं कालतत्त्वतः । एवं तत्त्वफलं ज्ञेयं वर्षे मासे दिने तथा । मध्यमो भवति क्रूरो दुष्टः सर्वत्र कर्मसु । देशभङ्गो महारोगः क्लेशकष्टादिदुःखदः । मेषसंक्रान्तिवेलायां स्वरमेदं विचारयेत् । संवत्सरफलं ब्रूयात्लोकानां तत्त्वचिन्तकः । पृथिव्यादिमतत्त्वानां दिनमासाब्दजं फलम् । भोजनञ्च तथा दुष्टं व्योममारुतवज्जिभिः । सुभिचं वा प्रवृद्धिः स्याद् बहुशस्याऽवसुन्धरा । बहुवृष्टिस्तथा सौख्यं पृथ्वीतत्त्वं वहेद् यदि । दुर्भिचं राश्वभङ्गः स्याद् वेगोत्पत्तिः सुदारुणा । अल्पादल्पतरा वृष्टिरग्नि तत्त्वं वहेद् यदि । उत्पातोपद्रवौ भौतिरल्पवृष्टिः स्युरीतयः । मेषसंक्रान्तिवेलायां वायुतत्त्वं वहेद् यदि । मेषसंक्रान्तिवेलायां व्योमतत्त्वं वहेद् यदि । तथापि सूरिभिर्ज्ञेयः शस्त्रादीनामुपद्रवः । पूर्वपूर्वतरस्त्रैव श्वामतत्त्वेन सिद्धिदः । सूर्यश्चन्द्रो यथाभूते संग्रहे सर्वसिद्धिदः । विषमे वज्जितत्त्वस्य प्रायते केवलं नभः । तत् कुर्व्यादस्तुसंघाही हिमासे च महार्घ्यता । रवौ संक्रमणे नाडी गलते च प्रसर्पति । सोऽग्निर्लेवज्जियोमे च रौरवं जगतीतले ॥ इति संवत्सरप्रकरणम् ॥

अथ रोगप्रकरणम् । महीतले सरोजञ्च जले च जलमातरः । असौ शुन्यगतो दूतः पश्चात् पूर्वं विभेद यदि । मूर्च्छितोऽपि घ्रुवं जीवेद् यदर्थं परिपृच्छति । यस्मिन्

स्थितो जीवस्तत्रस्थः परिपृच्छति । तदा जीवति जीवोऽसौ यदि रोगैरुपद्रुतः । दक्षिणे यदि वा वामे दुःखरौद्राक्षरो बदेत् । तदा जीवति जीवोऽसौ चन्द्रः समफलः क्रमात् । जीवाकारे च सङ्घात्मा जीवाकारं विलोक्य च । जीवस्थो जीवितप्रश्ने तस्य स्यात् जीवितं फलम् । वामाचारस्तदा दक्षे प्रवेशे यत्र ग्राहने । तत्रस्थः पृच्छते दूतस्तस्य सिद्धिर्न संशयः । प्रश्ने चाधःस्थितो जीवो न्यूनं जीवो हि जीवति । ऊर्ध्वाचारस्थितो जीवो जीवो धाति यमालयम् । विपरीताक्षरप्रश्नं रिक्तायां पृच्छको यदि । विपर्ययस्य विज्ञेयो विषमस्थोदये सति । चन्द्रस्थाने स्थितो जीवः सूर्यस्थाने च पृच्छकः । तदा प्राणविमुक्तोऽसौ यदि रोगैरुपद्रुतः । पिङ्गलायां स्थितो जीवो वामे दूतस्तु पृच्छति । तदापि म्रियते रोगी यदि त्राता महेश्वरः । एकस्य भूतस्य विपर्ययेण रोगाभिभूतिर्भवतीह पुंसाम् । तयोर्द्वयोर्बन्धसुहृदिपत्तिः प्रचक्षयव्यत्यस्तो भूतिः स्यात् ॥

अथ कालप्रश्नम् । मासादौ वत्सरादौ तु पक्षादौ च यथाक्रमम् । ज्ञेयं कालं परीक्षेत वायुचारबलात् सुधीः । पञ्चभूतात्मकं दीपं शशिसंज्ञेन सिद्धितम् । रक्षयेत् सूर्यवातेन तेन जीवः स्थिरो भवेत् । मारुतं बन्धयित्वा तु सूर्यं बन्धयते यदि । अभ्यासाच्चोवितो जीवः सूर्यकालेऽपि वञ्चते । गगनात् स्रवते चन्द्रः कायपद्मानि सिद्धयेत् । शशाङ्कं वारयेद्वाजी दिवाचाक्षो दिवाकरः । इत्यभ्यासे ततो निम्नं स योगी नात्र संशयः । अहोरात्रं यदैकत्वं वहति यस्य मारुतः । तदा तस्य भवेदायुः सम्पूर्णं वत्सरत्रयम् । अहोरात्रद्वयं यस्य पिङ्गलायाः सदागतिः । तस्य वर्षद्वयं प्रोक्तं जीवितं तत्त्ववेदिभिः । त्रिवारं वहते यस्य पिङ्गलायां सदागतिः । तदा संवत्सरं

वायुः प्रवदन्ति मनीषिणः । सदागतिर्वायुः । रात्रौ चन्द्रो
दिवा सूर्यो वह्नेदस्य निरन्तरम् । जानीयात्तस्य वै मृत्युः
षष्मासाभ्यन्तरे भवेत् । एकादिषोडशाहानि यदि भानुर्निर-
न्तरम् । वह्नेदस्य च वै मृत्युः शेषाहेन च मासिके । सम्पूर्णं
वहते सूर्यश्चन्द्रमाश्च न दृश्यते । पक्षेन जायते मृत्युः काल-
ज्ञानेन भाषितम् । सम्पूर्णं वहते चन्द्रः सूर्यो नैव च दृश्यते ।
मासेन जायते मृत्युः कालज्ञानेन भाषितम् । मूत्रं पुराषं
यस्यैव समकाले प्रवर्तते । तदासौ चलितो ज्ञेयो दशाहे स्त्रियते
ध्रुवम् । अरुन्धतो ध्रुवश्चैव विष्णोस्त्रीणि पदानि च । गता-
युषो न पश्यन्ति चतुर्थं माटमण्डलम् । अरुन्धतो भवेज्जिह्वा
ध्रुवा नासाग्रमेव च । भुवो विष्णुपदं ज्ञेयं तारकं माटमण्ड-
लम् । नवध्रुवं सप्तधोषं पञ्चतत्त्वां त्रिनासिकाम् । जिह्वा-
मेकविलां दृष्ट्वा स्त्रियते वा नरो ध्रुवम् । कोणमत्स्याङ्गुतुल्यन्तु
किञ्चित्पिण्डं निरौक्षयेत् । यदा न दृश्यते विन्दुर्दशाहेन
नरो मृतः ॥ इति कालज्ञानम् ॥

अथ नाडोच्चानम् । इडा गङ्गेतिविज्ञानं पिङ्गला यमुना-
नदी । मध्ये सरस्वती ज्ञेया प्रयागो योगतस्त्रिभिः । आदौ साध-
नमाख्यातं सद्यः प्रत्ययकारकम् । बह्वपज्ञासनो योगी विदध्या-
दुड्डियानकम् । पूरकं कुम्भकश्चैव रेचकश्च तृतीयकम् ।
ज्ञातव्यं योगाभिहितं देहसंसिद्धिहेतवे । पूरकं कुरुते
पृथ्वी धातुमाम्यं तथैव च । कुम्भकं स्तम्भनं कुर्यात् जीवरक्षा-
विवर्धनम् । रेचको हरते पापं कुम्भादयोगपदं व्रजेत् ।
पश्चात् संग्रामवन्तिष्ठेन्नतु बन्धे च कारयेत् । कुम्भ-
येत् सहजं वायुर्यथाशक्त्या प्रयत्नतः । रेचयेत् चन्द्र-
मार्गेण सूर्येण पूरयेत् सुधीः । चन्द्रमाः पिबते सूर्यं सूर्यः
पिबति चन्द्रकम् । अन्योन्यकालभाविन जीवेदाचन्द्रतारकम् ।

यत्राङ्गे वहते नाडी तन्नाडीबोधनं कुरु । सुखबद्धमुन्मोचयन् वै
 परानात्राय तेषु वा । सुखनासिककर्णानामङ्गुलीभिर्निरुदयेत् ।
 तत्त्वोदयमिति ज्ञेयं सम्मुखीकरणं प्रिये ! । तस्य रूपगतं नेदं
 मण्डलीलक्षणस्त्रिदम् । यो वेत्ति मानवो लोके स क्षुद्रोऽपि-
 च योगवित् । निराशौर्निष्फलो योगौ न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ।
 वासनामुन्मनीकृत्य कालं जयति लीलया । यस्य या शंसिता
 शक्तिः सिद्धस्य गुणगङ्धरम् । बद्धपद्मासनस्थो हि गुदवायुं
 निरुदयेत् । विमुञ्चेत् प्राणकायं कुम्भकत्रयमानिले ।
 शक्त्या प्राणे निरुद्धे विवरमुपगतं ब्रह्मचक्रे च
 नित्या निक्षेपाकाशमार्गे शिवचरणरता यान्ति ते केऽपि
 धन्याः ॥ एतज्ज्ञानाति यो योगौ एतत् पठति नित्यशः ।
 सर्वदुःखविनिर्मुक्तो लभते वाञ्छितं फलम् । स्वरज्ञानं
 शिवे यस्य लक्ष्मीः पदतले भवेत् । प्राणवत् सर्वदेवानां
 ब्रह्माण्डे भास्करो यथा । मर्त्यलोकेऽयमापूज्यः स्वरज्ञानी
 पूमानपि । नाडीत्रयं विजानाति तत्त्वज्ञानं तथैव च ।
 नैव तेन भवेत्तुल्यं लक्ष्मकोटिरसायनम् । एकाक्षरप्रदातारं
 नाडीभेदेन भेदकम् । पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्गत्वा चाकृष्यौ
 भवेत् । स्वरतत्त्वं तथा युद्धं दिव्यवश्रत्रयन्तथा । एवं
 प्रवर्तते लोके प्रसिद्धं सिद्धियोगिभिः । एतत् तन्त्रं महा-
 भागे ! पठनात् सिद्धिदायकम् । सुस्वासनं समासीनो नौर-
 जायतलोचने ! । चिन्तयेत् परमात्मानं यो वदेत् स भवि-
 ष्यति ।

इति श्रीप्राणतोषिण्यां षष्ठे ज्ञानकाण्डे स्वरज्ञानरूप-

शास्त्राकथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

अथ राजयोगः ॥ योगस्वरोदये । ईश्वर उवाच । राज-
 योगं प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वत्र सिद्धिदम् । गुह्याद्गुह्यतरं देवि !

ज्ञानाधर्मं परात्परम् । राजयोगीन देविशि ! नृपपूज्यो भवे-
 श्वरः । राजयोगी चिरायुश्च अष्टैश्वर्यमयो भवेत् ॥ पञ्चदश-
 प्रकारोऽयं राजयोगः ॥ क्रियायोगो ज्ञानयोगः कर्मयोगो हठ-
 स्तथा । ध्यानयोगो मन्त्रयोग उरयोगश्च वासना । राजत्ये-
 तद् ब्रह्मवशीव एभिश्च पञ्चदशधा । इदानीं लक्षणैषां
 कथयामि शृणु प्रिये ! । ध्यानपूजादानयज्ञपद्मोमादिका
 क्रिया । क्रियामुक्तिमयो योगः सपिण्डिसिद्धिदायकः ।
 यत्कारीमीति सङ्ख्यं कार्त्तारब्धे मनः सदा । तत्साङ्गाचरणं
 कुर्वन् क्रियायोगरतो भवेत् । क्षमाविवेकवैराग्यशान्ति-
 सन्तोषनिस्पृहाः । एतच्छुक्तियुतो योऽसौ क्रियायोगो निग-
 द्यते । मात्सर्यं ममता माया हिंसा च मदगर्विता । कामः
 क्रोधो भयं लज्जा लोभो मोहस्तथाऽशुचिः । रागद्वेषौ घृणा-
 लस्यशान्तिदम्भस्तमाभ्रमाः । यस्मैतानि न विद्यन्ते क्रिया-
 योगी स उच्यते । स एव मुक्तः स ज्ञानी चण्डि ! नाशिन
 ईश्वरः । क्रियामुक्तिकरो योऽसौ राजयोगः स मुक्तिदः । ज्ञान-
 योगं प्रवक्ष्यामि तज्ज्ञानी शिवतां व्रजेत् । पठनात् स्मरणा-
 द्यानान्मण्डनात् ब्रह्मसाधकः । तद्देहस्यैकसन्धान-
 मष्टैश्वर्यमयो भवेत् । त्रितोयं यच्च नाडी च त्रिपुण्ड्रं परमै-
 श्वरि ! । स्वदेहे यो न जानाति स योगी नामधारकः । नव-
 चक्रं कलाधारं त्रिलक्षं व्योमपञ्चकम् । स्वदेहे यो न जानाति
 स योगी नामधारकः । एषोऽस्य विश्वरूपस्य राजयोगो मतो
 बुधैः । विशेषं कथयिष्यामि शृणु चैकमनाः सति ! । मूलकन्दे
 खले चैका नाडी तेजस्वती परा । गुदोर्ध्वं सा त्रिभागाभूदिडा
 नाम शशिप्रभा । शक्तिरूपा महानाडी ध्यानात् सर्वार्थदायिनी ।
 दक्षिणेऽपि कुलाख्येति पुंरूपा सूर्यविग्रहा । मध्यभागे
 सुपुत्राख्या ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका । शुद्धचित्तेन सा विज्ञा

विद्युत्कोटिसमप्रभा । भुक्तिमुक्तिप्रदा ध्यानादणिमादिगुण-
 प्रदा । सुषुब्धान्तः समाश्रित्य नवचक्रं यथा शृणु । मूला-
 धारं चतुष्पदं गुदोर्ध्वं वर्तते महत् । तन्मध्ये स्वर्णपीठे तु
 त्रिकोणं मण्डलं परम् । तत्र वज्रशिखाकारा मूर्तिः सर्वत्र
 सिद्धिदा । अस्या ध्यानं मनोमध्ये विना पीठेन वाञ्छयम् ।
 सर्वशास्त्राणि मङ्गलं सदा स्फुरति योमवित् । लिङ्गसूत्रे तु
 पीठार्धं स्त्राविष्टानन्तु षड्दलम् । तन्मध्ये बाससूर्याभं मह-
 ज्ज्योतिः सुसिद्धिदम् । ध्यानाच्च वर्धते आयुः कन्दर्पसमतां
 व्रजेत् । तृतीयं नाभिदेशे तु दिग्दलं परमाद्भुतम् । महा-
 मेघप्रभं तत्तु, कोटिविद्युत्समन्वितम् । कल्पान्ताग्निममं
 ज्योतिस्तन्मध्ये संस्थितं स्वयम् । तस्य ध्यानाच्चिरायुः स्याद-
 रोगो जगतां वरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो जगत्त्रोभकरो महान् ।
 अनाहतमष्टपीठं चतुर्धकमलं हृदि । सूर्यपत्रं महाज्योति-
 र्महासूक्ष्मान्तु चाक्षपम् । सूर्यपत्रं द्वादशदलम् । तन्मध्येऽष्टदलं
 पद्ममूर्ध्ववक्त्रं महाप्रभम् । प्राणवायोः स्थलज्ञास्य लिङ्गाकारन्तु
 कर्णिका । कालिकास्या कर्णिकेयं अस्या मध्ये तु कुण्डली ।
 पद्मवत्याः प्रभाङ्गुष्ठप्रमाणं रत्नसन्निभा । तस्यासङ्गी जीव
 इति अनन्तो बलरूपतः । अस्य ध्यानं जगद्वश्यं खेचरीसर्व-
 गो भवेत् । भवन्ति यस्या देवाद्यास्त्रिन्ताकर्तुर्न चान्यथा ।
 दृष्टानिष्टो भवेद्वश्यः सत्यं सत्यं न संशयः । दृष्टसिद्धिर्भवे
 तस्य सर्वज्ञादिगुणोदयः । कलापत्रं पञ्चमन्तु विशदं कण्ठ-
 देशतः । अस्य मध्ये पुमानेकः कोटिचन्द्रसमप्रभः । नश्यन्त्य-
 साध्यरोगा हि सहस्रायुश्च चिन्तनात् । आङ्गास्थं षष्ठकं चक्रं
 भ्रुवोर्मध्ये द्विपत्रकम् । अग्निज्वालाभिर्ज्योतिः पुंसः स्त्रीतो
 विवर्जितम् । ध्यानाच्चास्य सर्वसिद्धिरक्षरामरतां व्रजेत् ।
 चतुःषष्टिदलं तालुमध्ये चक्षन्तु मध्यमम् । पैयूषपर्णं

कोटीन्दुसन्निभं चासुतखली । तन्मध्ये घटिकासंज्ञा कर्ण-
कारक्तसन्निभा । सह चेन्दुकला तत्रासुतधारां सवत्सरी ।
एतद्व्यात्वासुतैः स्नात्वा सदा योगात् प्रमुच्यते । उन्मादल्लर-
पित्तादिदाहशूलादिवेदनाः । नश्यन्ति च शिरोदुःखं जाद्य-
भावोऽपि नश्यति । सद्यो ध्यानाद्भुक्तविषं जिह्वाजाघ्रश्च
नश्यति । ब्रह्मरन्ध्रेऽष्टमं चक्रं शतपत्रं महाप्रभम् । जालम्बरं
नाम पीठं एतत्तु परिकौत्तितम् । सिद्धपुंसः स्थलं ज्ञात्वा
आग्निधूर्मानिभा शिखा । आदिमध्यान्तहीना स्त्रीपुंभूतिव-
र्त्तते परा । अन्तर्ज्ञानो भवेद्दयानादाकाशेऽपि समागमः ।
निरन्तरं सर्ववेत्ता इत्यूचानो महान् भवेत् । जगन्मध्ये स्थितो
जन्तुर्जगद्वाधाविवर्जितः । नैवमन्तु महाशून्यं चक्रन्तु तत्प-
रात्परम् । तदुपरि परं किञ्चिन्नास्ति किञ्चिन्महापरम् । महा-
चक्रं सिद्धचक्रं पूर्णगौर्यादिसंज्ञकम् । तन्मध्ये वर्त्तते पद्मं
सहस्रदलमद्भुतम् । ऊर्ध्ववक्त्रं महावक्त्रे वर्णशोभापदं महत् ।
सर्वकल्याणसम्पूर्णमस्य तुल्यं न विद्यते । परिमाणं वक्त्रमस्य
मनसा वचसा न हि । त्रिकोणकर्णिका तत्र वर्त्तते जगदी-
श्वरि । । कला सप्तदशौ तत्र वर्त्तते परमेश्वरि । । निरञ्जन-
कला सा तु कोटिसूर्यसमप्रभा । कोटिचन्द्रप्रभा चैव श्रीतो-
ष्णादिविवर्जिता । अस्य ध्यानात् साधकस्य मनोदुःखं
भवेन्न हि । अनन्तपरमानन्दस्थानं ज्ञेयं तदूर्ध्वतः । ऊर्ध्व-
गतकला तत्र तस्य ध्यानाद्भवेदिति । इति सिद्धिराजयोगं
स्त्रोषां भोगं महासुखम् । गीतवाद्याविनोदादि साशिवं वर्त्तते
क्षितौ । ध्यानं निरन्तरञ्चास्य पुंस्त्र्यपापे स्थिरे न हि । निज-
रूपस्य दृष्टिः स्वादूरस्वार्थश्च पश्यति ॥

सुखसाध्यं लक्षयोगमिदानीं शृणु शार्वति । । पञ्चधा लक्ष-
योगस्य ऊर्ध्वलक्षादिभेदतः । ऊर्ध्वलक्षः कथोलक्ष्यो वाय्वलक्षश्चैव

च । मध्यलक्षस्तथा त्रेयोऽनन्तलक्षस्तथैव च । लक्षणं शृणु
 चेष्टां हि फलं ज्ञात्वा महेश्वरि ! । आकाशे दृष्टिमास्थाय मन
 ऊर्ध्वन्तु कारयेत् । ऊर्ध्वलक्षो भवेदेष परमेशस्य चैकता ।
 नासिकोपरि देवेशि ! द्वादशाङ्गुलमानतः । दृष्टिः स्थिरा तु
 कर्तव्या अधो लक्षमिमं भज । अथवा नासिकाग्रं तु स्थिरा
 दृष्टिरियं भवेत् । स्थिरा दृष्टिश्चिरायुः स्यात्तथासौ स्थिरदृष्टिमान् ।
 बाह्यलक्षं स्वयं ज्ञेयं याति तत्त्वनिवासिनाम् । कामिनान्तु
 वहिर्दृष्टिश्चिन्तादिषु सुसिद्धिदा । एषा बाह्यमध्यलक्षा दृष्ट-
 चिन्ता निराकुलम् । अन्तर्लक्षं शृणु शुक्रदिग्विदिगादिर्वर्ज-
 तम् । चलज्जाग्रत्सुषुप्तं भोजनेषु च सर्वदा । सर्वावस्थासु
 देवेशि ! चित्तं शून्यं नियोजयेत् । कर्त्ता कारयिता शून्यः मूर्ति-
 मान् शून्य ईश्वरः । हृष्यशोकघटस्थोऽयं जन्म मृत्युं लभेत् स्वयम् ।
 घटस्थाचिन्त्ययोर्मूर्तिर्हतचिन्तास्वरूपपटक् । विषयं विषव-
 द्दृष्टं त्यक्त्वा ज्ञात्वा तु साकृत्तम् । संज्ञाशून्यमना भूत्वा पुण्य-
 पापेन लिप्यते । बाह्यमभ्यन्तरं खं हि अन्तर्लक्षमिति
 स्मृतम् । एतद्भ्रान्तात् सदा किञ्चित् दुःखं न स्याच्छिवो
 भवेत् । शून्यस्तु सच्चिदानन्दं निःशब्दं ब्रह्मशब्दितम् । स-
 शब्दं ज्ञेयमाकाशमिति भेदद्वयन्विह । इदानीं कथयिष्यामि
 राजयोगस्य लक्षणम् । राजयोगे कृते पुंभिः सिद्धिचिह्नं भवे-
 दिति । परिपूर्णं भवेच्चित्तं जगत्स्थोऽपि जगद्बहिः । न चोभो
 जन्म मृत्युश्च न दुःखं न सुखं तथा । भेदाभेदौ मनःस्थौ न ज्ञानं
 शीलं कुलं तथा । प्रकाशकुशलसम्बन्धिप्रसङ्गोऽयं निरन्तरम् ।
 सर्वप्रकाशकोऽसौ तु नष्टभेदादिरिव च । अस्य जाते न
 चिह्नं निष्कलोऽयं निरञ्जनः । अनन्तोऽयं महाज्योतिर्वा-
 ञ्छाभोगं ददाति च । अस्य चित्ते नानुरागो विरागो
 न भवेदिति । राज्यं प्राप्तेऽपि नो हर्षो हानी दुःखं भवेदिति ।

कचिद्वस्तुनि देशस्य निःस्वने केषु कुतचित् । विद्याविद्या-
भिवशत्रौ समा दृष्टिश्च सर्वशः । भोगासक्तादिकर्तृत्वेन मनो नो
भवेत् खवत् । लोकमध्ये भवेत् कर्त्ता मनोमध्येऽपि
निष्क्रियः । एषोऽपि राजयोगीति सुखे दुःखे समस्तथा ।
हर्षशोकौ न जात्वेषां नोद्देगो लोकसङ्गमे । नित्योन्नासे
निराकारे निरासने निरात्मनि । मनसा निखलो भूत्वा सदा
तिष्ठेत् समोऽपि च । यथाकाशे भ्रमन् वायुराकाशं व्रजते
स्वयम् । तथाकाशे मनो लौनं राजयोगक्रिया मता । जगत्-
संसर्गनिर्लेपं पद्मपत्रजलं यथा ॥

इदानीं हठयोगस्तु कथ्यते हठसिद्धिदः । कृत्वासनं पवनान्
शरीरे रोगहारकम् । पूरकं कुम्भकश्चैव रेचकं वायुना भजेत् ।
इत्थं क्रमोत्क्रमं ज्ञात्वा पवनं साधयेत् सदा । धौल्यादिकर्म-
षट्कञ्च प्रकुर्व्याहठसाधकः । एतन्नाद्यान्तु देवेशि ! वायुपूर्णं
प्रतिष्ठितम् । ततो मनो निखलं स्यात्तत आनन्द एव हिं । हठ-
योगान्न कालः स्यान्मनोनाशो भवेद् यदि । इदानीं हठयोगस्य
द्वितीयं भेदमच्छृणु । आकाशे नासकाग्रे तु सूर्यकोटिसमं
स्मरेत् । श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णमित्यादिरूपतः । एवं
ज्ज्ञात्वा चिरायुः स्वादृक्काजननवर्जितम् । शिवतुल्यो महात्मासौ
हठयोगप्रसादतः । हठाज्यगोतिर्भयो भूत्वा ह्यन्तरण शिवो
भवेत् । अतोऽयं हठयोगः स्यात् सिद्धिदः सिद्धसेवितः ।
इदानीं ज्ञानयोगस्य लक्षणं कथ्यते शिवे ! । यज्ज्ञात्वा ज्ञान-
सम्पूर्णः शिवः स्वात् पुनर्भवः । एकमेव जगत् पश्येद्दिश्यात्मा
विश्वभावनः । इति कृत्वा तु वै युक्तो ज्ञानयोगं समाचरेत् ।
यत्र तत्र स्थितो वापि सर्वज्ञानमयं जगत् । य एवमस्ति
बोधेन सोऽपि ज्ञानाधिकारवान् । प्राप्नोति शाश्वदीमन्मानं
सदा नित्यपरायणः । यथा न्यग्रोधबीजं हि चित्तीक्षण-

ह्युमायते । आदावेकस्ततोऽनेकः स्वभावाच्छादनादिभिः ।
 बद्धतेऽहर्निशं वृक्षः पत्रपल्लवविस्तृतः । स्नेहपुष्पफलेर्वोजै-
 विस्तारोऽयं स्वभावतः । तथासौ निर्मलो नित्यो निर्विकारो
 निरञ्जनः । एकोऽनेकः स्वयं भूयान् साधनाद् बहुधा स्थितः ।
 पञ्चतत्त्वमयो ब्रह्ममायाहङ्कारविक्रियः । एवं बहुविधं
 विश्वं लोकालोकसुविस्तरम् । एकमेव न चान्योऽस्ति यो
 जानाति स तत्त्ववित् । स्थावराः पर्वताद्या हि जङ्गमाः
 स्नेचरादयः । जङ्गमस्थावराकारः संसारः स्यात् स ईश्वरः ।
 स्वभावलोलया भाति शून्येऽसौ शून्यबुद्धितः । यद्वष्टं विषयं
 वस्तु तद्वश्यमिति कथ्यते । यो दृष्टातीतः सोऽदृश्यस्तदा दृष्टं
 हि मन्यते । स्वतन्त्रमेतमेवन्तु संसारं दुःखसङ्कुलम् । यन्नाहूरं
 परित्यज्य ज्ञानयोगी भवेत् सुधीः । ज्ञानसंयोग एकस्तु एकस्तु
 ज्ञानयोगवान् । अता हि ज्ञानतोऽभिन्नं ज्ञेयं ज्ञानात् पृथक्
 पृथक् । दूरीकृत्यैवमापृथ्वीभेदवाक्येन दर्शनात् । ज्ञानयोगी
 भवेद् येन ज्ञानयोगस्तु ऐक्यः । एवं ज्ञानाच्छेदशान्तिः ।
 कालजित् शिवतां व्रजेत् । स्वभावभेदमेतत् शुणु देवि । प्रय-
 त्ततः । यच्छ्रुत्वा सर्वबोधः स्वात् मुक्तिदः सिद्धिर्वाञ्छितः ।
 आत्मनो वा पृथिव्याद्याः स्वभावः किञ्चिदुच्यते । आत्मेव पृथिवी
 धात्री कोमला च कचिद्दृढा । कचिन्मनोहरा सा च विमला
 च मलामला । दुर्गन्धा च सुगन्धा च निर्गन्धा गन्धमोहिनी ।
 स्वरूपे धातुरूपा चित्रा रत्नमयी परा । कचित् श्वेता
 कचिद्रक्ता कचित् पीता च कृष्णला । ऊषरा ऊर्वरा सा तु
 विषासूतमयी सदा । तथा च देवगन्धर्वकिन्नराद्याः सुग-
 दयः । सुखसम्प्लिष्टो रोगी तथैव क्रोधशान्तधीः । अशे-
 षरूपबलितो नानाबुद्धिरतः स्वयम् । देवतत्त्वं भूतशक्त्या
 जीवसंज्ञा भ्रमात्मिका । ज्ञानयोगी निर्विकारो निस्ताप एक

ईश्वरः । आत्मैकमूर्तिमान् भूत्वा निर्विकल्पो निरञ्जनः । सुखी
दुःखी मोहयुक्तोऽनन्तचेताः स्वभावतः । स्त्रीपुरुषी महान् सो
हि परस्परविमोहितः । अमनस्कः स्वीयभावात् ज्ञानयोगी
निराकुलः । स्रक्चन्दनादिवामासु स्वभावाद्भोगमिच्छुकः । सुखा-
त्मकैः सुखस्थाय परदुःखाय सच्चित्तिः । आत्मना मनसा पद्भ्यां
पुष्पादिरत्नसम्पदौ । असारसारणात्तर्हि ज्ञानधी र्मनसा भवेत् ।
आत्माविवेकमागम्य चलच्चित्तं महाकुलम् । विषयान्धतमो
दृष्टा नो वेत्ति परमात्मनः । अमायात्मा तत्त्वातीतः सत्त्व-
स्थानविवर्जितः । सुखी दुःखी जन्म मृत्युं याति सत्यं पुनः
पुनः । वैराग्यादिधनं त्यक्त्वा विषवद् दुःखकृद्द्वयः । कोटि-
सूर्यसमात्मेति ज्ञानयोगादिमुच्यते । रवौ तेजो घृतं दुग्धे
तिले तेलं स्वभावतः । शशमिन्दौ कुले श्रावं चारे च लवणं
यथा । तथा ब्रह्मणि संसारो ह्यखण्डपरिपूर्वकः । इदानीं
वाञ्छलचाणि सिद्धिदानि शृणु प्रिये ! । धारणाख्या तु चैतानि
ज्ञातव्यानि विशेषतः । लीलया भावयेद्भौतं ज्योतिःपूर्णं महा-
परम् । अथवा तत्र देवेशि ! धूम्राकारं षडङ्गलम् । अथवाष्टा-
ङ्गलं रक्तं नासिकोपरि लक्षयेत् । द्वादशाङ्गुलमानं वा पृष्ठी-
तत्त्वं पोतभम् । लक्षयेद्यथा तत्र कोटिसूर्यसमप्रभम् ।
तेजःपूर्णं महाकाशं तत्तद्गगनाच्छिषो भवेत् । आकाशमध्ये
आकाशेपरितो दृष्टिसुस्थिरम् । कृत्वा ध्यानादिना सूर्यं चण्ड-
सूर्यन्तु पश्यति । अथवा लक्षमेतत्तु कर्तुं वैहिः शिवोपरि ।
ऊर्ध्वं सप्तदशाङ्गुल्यं प्रमाणं तेजसा प्रभम् । अथवा पृथिवी-
तत्त्वं तप्तकाञ्चनसन्निभम् । दृष्टिरथे तु कर्तव्यं लक्षमेतदय-
तात्मनाम् । उक्तानां यस्य कस्यैव एकशः करणं प्रिये ! ।
बलीपलितहीनः स्वादौषधेन विना तथा । सर्वरोगाणि
नश्यन्ति मित्रवच्च वधो रिपुः । जीवेद्द्वर्षसहस्रान्तु सर्वलोकेषु

पूजितः । जिज्ञासे प्रभवेद्द्विधा विना शास्त्रावलोकनात् ।
 मूलकन्दोत्थतलतो ब्रह्मनाडीसमुद्भवा । श्वेतवर्णा ब्रह्मरन्ध्र-
 पथ्यन्तमेव तिष्ठति । एषा तु ब्रह्मरन्ध्राख्या तन्मध्ये वर्तते परा ।
 पद्मतन्तुममाकारा कोटिसूर्यतडिद्यभा । चलत्यूर्ध्वं महा-
 मूर्त्तिरस्य ध्यानाद्भवेच्छिवः । अणिमाद्यष्टसिद्धिस्तु समर्थेण
 प्रसीदति । ललाटोपरि वा ध्यात्वा चन्द्रं वा ज्योतिरीश्वरम् ।
 नाशयेत् कुष्ठरोगादीन् महायुष्मान् शिवः परः । भ्रुवोर्मध्येऽ-
 यवा ध्यात्वा अर्कन्तु तेज ईश्वरम् । स्थिरदृष्टौ राजपूज्यो जीव-
 न्मुक्तः शिवो यथा । आत्मानमात्मरूपं हि ध्यात्वा यो निष्क्रि-
 यो भवेत् । निराशी र्यततस्त्वोऽयं इतरो न नृपस्थितिः ।

इदानीं शृणु नाडीनां भेदं वक्ष्यामि सिद्धिदम् । मेरुवाङ्मे
 इडानाञ्चो पिङ्गलया समन्विता । सुषुम्ना भानुमार्गेण ब्रह्म-
 दारावधि स्थिता । सरस्वती सुगन्धा तु गान्धारी हस्ति-
 जिह्वाका । श्वातव्या कर्णयोर्मध्ये नेत्रयोश्च तथान्तिमा ।
 पूषा चालम्बुषा चेति मूलस्या कुचचित् तथा । लिङ्गद्वारादिङ्गा-
 मार्गे ब्रह्मस्थानावधि प्रिये ! । नाशयन्तं प्रतिलोमेषु सहस्राणां
 द्विसप्ततिः । इदानीं देहमध्यस्थाः कथ्यन्ते दश वायवः ।
 कार्यकारणभावेन कथ्यन्ते तानि चिह्नतः । प्राणवायु ईदं
 स्त्रित्वा श्वासीच्छ्वासं करोति सः । असिकान्तं पीतमीशं
 करोति योगसंज्ञकः । अपानो गुददेशस्थः करोत्याकुञ्चनं स तु ।
 स्वाप्नश्च तथापानः समानो नाभिमण्डले । तोषकादिपोष-
 कन्तु नाडीनां रुचिदायकः । दीप्ताग्निमध्येऽपि तथा समा-
 नाख्या महापरा । तालुमध्ये उदानस्तु अग्राति पिबतीति
 च । शरीरं सकलं व्याप्य व्यानवायुः प्रतिष्ठितः । शरीरे चालनं
 तेषु करोति स्थापयत्यपि । नेत्रमध्ये कूर्मनामा निमेषोन्मेष-
 कदयम् । उदारे नाग आख्यातः ऊर्ध्ववायुः प्रचासने । कर्करः

चुत्करो ज्ञेयो देवदत्तो विजृम्भणे । धनक्षयः सच्चिदाकारो सत-
देहं न मुञ्चति । यद्यपि सर्गकाण्डे सर्वमेतदुक्तं तथापि
कार्यकारणभावज्ञापनाय पुनर्निर्दिष्टमिति न पुनरुक्तम् ।

इदानीं मध्यलक्षन्तु कथ्यते सिद्धिकारकम् । श्वेतं रक्तं तथा
पीतं धूम्राकारन्तु नीलभम् । अग्निज्वालासमानाभा विद्यु-
त्युज्जसमप्रभा । आदित्यमण्डलाकारमथवा चन्द्रमण्डलम् ।
ज्वलदाकाशतुल्यं वा भावयेद्रूपमात्मनः । एतज्ज्योतिर्मयं देहं
मनोमध्ये तु लक्षयेत् । एतेषाञ्च कृते लक्षे नानादुःखं प्रश-
श्यति । मनसस्तु मलो याति महानन्दो भवेत्ततः । कथ्यते
तु देव्यधुनाकाशं पञ्चभिर्लक्षणेः । आकाशन्तु महाकाशं परा-
काशं परात्परम् । तत्त्वाकाशं सूर्याकाशमाकाशं पञ्चलक्षणम् ।
सवाङ्माभ्यन्तरे नित्यं निराकाशन्तु निर्मलम् । कर्तव्यं लक्ष-
माकाशं साधयेत् साधनं विना । घनान्तरालसदृशं पराकाशं
तथैव च । कल्याणाग्निसमं ज्योतिर्महाकाशं स्मरेत्तथा ।
कोटिकोटिप्रदोषाभं तत्त्वाकाशं स्मरेत्तथा । सूर्याकाशं तथा
कोटिसूर्यं विन्दुसमं स्मरेत् । सवाङ्माभ्यन्तरे चैवमाकाशं
लक्षयेत्तु यः । शिववद्विहरेद्विहरे पापपुण्यविवर्जितः । एतेषा-
ञ्चैव लक्षेण कर्मद्वाराऽवमाहरेत् । नवचक्रं कलाधारं लिख्यं
व्योमपञ्चकम् । समग्रं यो न जानाति स योगो नामधारकः ।
षोडशाधारमेदन्तु ऋण देवि ! विशेषतः । अङ्गुष्ठपादयोस्तेजः
सलक्षस्त्रिदृष्टिमान् । पादाङ्गुष्ठे य आधारः प्रथमो योग-
तत्त्वतः । द्वितीयं पादमूलन्तु पादमूलपरं स वै । पादस्य
पार्श्वी संस्थाप्य बलवान् प्रभवेत्शुनिः । पादमूलेऽथवा पादा-
ङ्गुष्ठमूलं विधारयेत् । तृतीयन्तु गुदाधारो गुदसङ्कोचन-
क्रिया । विकाशाकुञ्चनं तस्य स्त्रिरवायौ च संसृजित् । लिङ्गा-
धारं चतुर्थन्तु लिङ्गसङ्कोचनन्तु च । लिङ्गसङ्कोचनाभ्यासात्

पश्चिमादण्डमध्यगः । वक्षनाडीति तन्मध्ये पुनरभ्यस्य
 स्तथा । सञ्चारो वायुमनसोरतिसञ्चार इति त्रिधा । ग्रन्थित्रय-
 विभेदस्तु तद्भेदो ब्रह्ममार्गतः । ब्रह्मपद्मो वायुपूर्णो भूत्वा तिष्ठति
 योगिराट् । वीर्यस्तम्भो भवेत्तेन साधयेत्तु सदा युवा ।
 मूलाधारि ब्रह्मपद्मे षट्पद्मे च तथा तथा । पञ्चमं जठराधारं
 तदा बन्धयति क्रमात् । मृत्युना भङ्गसिद्धोऽयं मृत्योरेव चय-
 ङ्करः । अनेन पश्चिमादूर्ध्वं वायुः कुर्याद्विशालधीः । बन्धोऽयं
 बुद्धिमनसोः पञ्चमाधारकालजित् । नाभ्याधारो भवेत् षष्ठ-
 स्तत्र प्राणं समभ्यसेत् । स्वयमुत्पद्यते नादो नादतो मुक्तिदन्ततः ।
 सप्तमो हृदयाधारस्तस्मिन् वायुनिबन्धनात् । ऊर्ध्ववक्त्राणि
 पद्मानि विकसन्ति महान् भवेत् । कण्ठाधारोऽष्टमस्तत्र
 कण्ठमङ्कोचलक्षणः । जालम्बराख्यो बन्धः स्यात्तस्मिन् सति
 मरुदृष्टः । नवमो घण्टिकाधारस्तत्र जिह्वाग्रमग्रतः । स-
 म्पिवत्यमृतं तस्माद् योगजिमृत्युजित्परः । दशमस्तालुका-
 धारस्तत्र जिह्वाग्रतः कृते । चलने दोहने चैव जिह्वा जडति
 लम्बिता । नासिकाप्राप्तजिह्वेयं तालुलम्बा भवेत्ततः ।
 एकादशो भवेज्जिह्वा तलजाधार ईश्वरि । जिह्वाग्रमग्रतः तस्मिन्
 पानीयं मधुरं भवेत् । तत्प्रेतेषु कविर्गीतिंज्योतिश्छन्दो-
 विदां वरः । दन्ताधारो द्वादशेति सर्वरोगक्षयङ्करः । धारये-
 हन्तयोर्भीष्टे जिह्वाग्रञ्च बलादापि । धृत्वा ह्यघटिकामात्रं सर्व-
 रोगन्तु नाशयेत् । नासाधारस्ततो ज्ञेयो नासालक्षस्त्रयोदशः ।
 मनःस्थिरकरो यस्तु वायुस्थिरकरो महान् । नासापुटे स्थिरा
 दृष्टिराधारोऽयं चतुर्दशः । कृतेऽस्मिन् स्वीयतेजः स्यात् प्रत्यक्षं
 षट्त्रिमासतः । पार्थिवं च्युटति क्षिप्रं प्रत्यक्षं स्वीयतेजसा । पञ्च-
 दशो भ्रुवोर्भीष्टे स्थिरदृष्टिस्तथा ध्रुवम् । अस्मिन् दृष्टिः स्थिरा
 काटिः किरणानि स्फुरन्ति हि । नेत्राधारः षोडशोऽयमङ्गु-
 ल-

श्रेष्ठं चालयेत् । पृथ्वीमध्ये तु यत्किञ्चिद्वर्त्तते जठरानलः ।
प्रत्यक्षं तद्भवेत्सर्वं तदाभ्यासाच्च संशयः । सर्वज्ञः प्रभवेत्तेन
इति आधारषोडशः ॥

इदानीं योगमष्टाङ्गं शृणु लक्षणसंयुतम् । यमश्च
नियमश्चैव चासनं प्राणसंयमः । प्रत्याहारो धारणा च समा-
धिश्च विशेषतः । अष्टाङ्गयोग एभिस्तु चैतेषां लक्षणं शृणु ।
शान्तिः सन्तोष आहारो निद्रात्याग मनसो दमः । शून्यान्तः-
करणश्चेति यमा इति प्रकीर्तिताः । चापञ्चनु दूरे त्यक्त्वा
मनःस्वैर्यं विधाय च । एकत्र मेलनं नित्यं प्राणमात्रेण
सा मतिः । सदोदासीनभावस्तु सर्वत्रेच्छाविवर्जनम् । यथा-
सामेन सन्तुष्टः परमेश्वरमानसः । मानदानपरित्याग एते तु
नियमा इति । आसनानि च तावन्ति यावन्तो जीवजन्तवः ।
प्राणायामस्त्रिधा चेति बहुधा प्रथमं शृणु । आसने प्राणसंयमि
न शक्ताः सुकुमारकाः । महापुण्यप्रभावेण शक्यते तु महा-
त्मना । इडां शशिप्रभां ध्यात्वा मन्देन्दुना तु पूरयेत् । पूर-
यित्वा यथाशक्ति ध्यानयोगी तु कुम्भयेत् । महाज्योतिर्मनो
भूत्वा पायुः पूरकलेवरः । शक्तित्रासन्तु सन्नास्य रश्मि-
विहङ्गमुमर्हितः । पिङ्गसामर्कवर्षान्तु त्वजिह्वात्वा शनैः शनैः ।
अयं पतङ्गः काष्ठान्मिदृश्यासेन पुनः पुनः । कृत्वा कले-
वरं गृहं कुर्वाद्यद्वयैर्ब्रह्मात्मना । मनो निवार्य संसारे
विषयकार्यं तथैव च । मनोविकारभवश्चैव त्यक्त्वा शून्यमयी
भवेत् । प्रत्यहारो भवत्येव सर्वनिन्दाचमत्कृतः । ध्यानस्तु
द्विविधं प्रोक्तं सूक्ष्मसूक्ष्मविभेदतः । सूक्ष्मं मन्त्रमयं विधि-
सूक्ष्मस्तु मन्त्रवर्जितम् । समाधिर्निश्चला बुद्धिः श्वासोच्छ्वासादि-
वर्जितः । पिण्डब्रह्मात्मयोरैक्यं शृण्विदानीं प्रयत्नतः ।
ब्रह्माणः सन्ति ये चास्त्राः पिण्डमध्येऽपि ते स्थिताः । तलं पादा-

कुष्ठतले तस्योपरि तलातलम् । महातलं गुल्फयोर्मध्ये गुल्फो-
 परिरसातलम् । सुतलं जङ्घयोर्मध्ये वितलं जानुमध्यकम् ।
 ऊर्वोर्मध्येऽतलं प्रोक्तं सप्तपातालमोरितम् । तलं तलातल-
 ज्ञेति महातलरसातलम् । सप्तपातालमेतत्तु सुतलं वितला-
 तलम् । इदानीं पिण्डमध्ये तु सप्तलोकं शृणु प्रिये ! । मूला-
 धारे तु भूर्लोकं लिङ्गाग्रे तु भुवस्ततः । स्वर्लोकं लिङ्गमूले तु
 मेरुमूले महस्तथा । मेरुच्छिद्रे जनोलोको मेरुमाथां तप-
 स्तथा । कमले मर्त्तलोकस्तु इति लोकः पृथक् पृथक् ।
 भूर्भुवः स्वर्महश्चेति जनेष्वेव तपस्तथा । सप्तमः सत्यलोकस्तु
 सप्तलोक इति स्मृतः । सप्तलोकैस्तु पातालैर्भुवनानि चतुर्दश ।
 अथ ब्रह्माण्डमध्यस्थाश्चत्वारो लोकपालकाः । पिण्डमध्ये तु
 तान् ज्ञात्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । इन्द्रो ब्रह्मा विष्णुरीशश्च-
 त्वारश्चात्मदेवताः । मूलाधारे चतुष्पत्रे गजारूढो महानिति ।
 सृष्टिकर्ता च तत्रैव स्वाधिष्ठाने महान् हरिः । मणिपूरे शूल-
 पाक्षिरष्टसिद्धीश्वरो महान् । तालुद्वारे तालुमध्ये ललाटि
 वक्त्रकण्ठके । शृङ्गाटिका कपाले च लम्बिका ब्रह्मरन्ध्रके ।
 नवचक्रमूर्ध्वचक्रञ्च त्रिकूटेल्वेकविंशतिः । ब्रह्माण्डानि वस-
 न्तीति ज्ञातव्यानि प्रयत्नतः । सप्त द्वीपानि कथ्यन्तेऽधुना तानि
 शृणु प्रिये ! । जम्बूद्वीपस्तु मज्जायां शाकद्वीपस्तु मध्यमः ।
 शास्त्रद्वीपः शिरोमध्ये मांसमध्ये कुशस्तथा । त्वचि क्रौञ्चो
 लोममध्ये गोमयद्वीप ईरितः । नखमध्ये तथा श्वेतः सप्त-
 द्वीपा वसुन्धरा । जम्बूः शाकस्तथा शास्त्रः कुशः क्रौञ्चश्च
 गोमयः । श्वेतः सप्तेति खण्डानि सप्तखण्डैर्वसुन्धरा । गुप्तान्ये-
 तानि रूपाणि देहमध्ये स्थिराणि च । समुद्राः सप्त कथ्यन्ते
 पिण्डमध्ये व्यवस्थिताः । लवणैश्चसुरासर्पिर्दधिदुग्धजला-
 न्तकाः । लवणं स्नेदमध्ये तु इक्षूरक्ते मधु त्वचि । सर्पिर्मंदो

वसा मध्ये दधि क्षीरं ललाटके । वीर्यमध्येऽश्रुतो ज्ञेयः पादे
 कूर्मः स्थितो महान् । इदानीन्तु नवदारे नव खण्डानि
 संशृणु । पायादौ भारतं खण्डं काश्मीरं त्रिकमण्डलम् ।
 द्विजखण्डमेकपादं खण्डं वक्ष्ये समण्डलम् । कैवर्त्तं गर्त्त-
 गान्धारं नवखण्डमिति स्थितम् । इदानीं पर्वताद्याष्टौ कथ्यन्ते
 शृणु यत्नतः । मेरुदण्डे सुमेरुस्तु पीठमध्ये हिमालयः । वाम-
 स्कन्धे तथा दक्षे मलयो मन्दराचलः । विन्ध्यस्तु दक्षिणे
 कर्णे वामे मैनाक ईश्वरि ! । ललाटे मध्यदेशे तु श्रीशैलः परमे-
 श्वरि ! । तथा ब्रह्मकपाटस्थः कैलासः पर्वतो महान् । सुमेरु-
 र्हिमवान् विन्ध्यो मलयो मन्दरस्तथा । श्रीशैलो मैनाकश्चेति
 कैलासोऽष्टौ च पर्वताः । अपरे पर्वताः सर्वे अङ्गुलीमध्य-
 वासिनः । शरीरे नवनाडीस्था नर्मदा च महेश्वरि ! । इडायां
 यमुना देवि ! पिङ्गलायां सरस्वती । सुषुम्नायां वह्नेर्ब्रह्मा चा-
 न्योन्यासु च नाडिषु । गङ्गा सरस्वती गोदा नर्मदा यमुना
 तथा । कावेरी चन्द्रभागा च वितस्ता च इडावती । हिम-
 प्रतिसहस्रेषु नदीनदपरिस्रवः । इतस्ततो देहमध्ये ऋचश्च
 सप्तविंशतिः । योगाश्च राशयश्चैव ग्रहाश्च तिद्यस्तथा । लङ्घ-
 रीषु मौनमनी चावाहनं स्थापनं तथा । 'सर्वाङ्गेषु च देवेशि !
 समग्रं ऋचमण्डलम् । त्रयस्त्रिंशत्कोटयस्तु निवसन्ति च
 देवताः । तथा पीठानि सर्वाणि देहमध्ये स्थितानि च ।
 हृदये व्योममध्ये तु अनन्ताद्यास्तु वासुकिः । उदरे व्योम-
 मध्ये तु परे नागा वसन्ति हि । गन्धर्वकिन्नराः शूरा विद्याधरा-
 पुरादयः । अनेकतीर्थवर्षाश्च गुह्यकाश्च वसन्ति हि । अनन्त-
 सिन्धयो बुध्ना प्रकाशो वर्त्तते हृदि । मेघस्य मण्डलं ज्ञेयम्
 अश्रुपाते तथैव च । चन्द्रार्कौ नेत्रयोर्मध्ये जङ्गला लोमसु शशिषः ।
 दृक्शृङ्गादिकश्चापि विभक्त्यैव स्मरेत्ततः । समग्रदर्शन-

युक्तः स्वर्गभोगश्च मत्सुखम् । तदेतच्चिन्तया याति रोगशोक-
 विवर्जितः । यत्कर्मा कर्मणा शङ्का मनोमध्ये भवेदहिः । तत्-
 कर्मकरञ्चं मुक्तिरित्याह भगवान् शिवः । यस्य दर्शनमात्रेण
 रोगशोकविवर्जितः । परमानन्दचित्तः स्वात्तपस्वी चैव
 कीर्तितः । सप्तद्वीपा भवेददृष्टा तत्त्वज्ञानं ततो भवेत् । सर्व-
 भावं विजानीयाद् वज्रदेहो भवेत्तथा । सर्पदष्टे विषं न
 क्षीत् चुवा निद्रा दृषा तथा । उष्णता शीतता चेति वाक्सि-
 हिः स्वात्र संशयः । विद्युत्पातेऽपि देहस्य कचिद्भानिर्न जायते ।
 ततोऽसौ वायुयोगी स्वादृष्ट्वा पृथ्वीकुलान्वितः । अणिमाद्यष्ट-
 सिद्धिः स्वात्महापद्मोदयस्तथा । आगच्छन्ति समीपे च
 निधयो नात्र संशयः । यत्नेच्छा गमनं तत्र स्वर्गे मर्त्ये रसातले ।
 स्फुरत्वाग्नास्थः सर्वत्र समीपे परमेश्वरः । कारणे हारणे
 शक्तो रचणेऽपि च पार्यति । आत्ममध्ये मनो नित्यं निर्जने
 निवसेत् सुधीः । कृत्वात्ममनसोरैक्यं प्राप्नोति परमं पदम् ।
 चक्रः सूर्यः क्षिरो यावत् तावदेहस्त्वितिस्तथा । तावदेकं
 समामाष्य प्राप्नोति च सदाश्रितः । स भवेत् कविता वीरा
 निबला शान्तिरेव च । गुरुपादप्रसादेन तदैक्यं याति सिद्धि-
 भाक् । अधुना कमलानान्तु शृणु सङ्केतमङ्गुतम् । अनेका-
 कारभेदोत्थं कं स्वरूपन्तु निर्मलम् । कमलं तेन विख्यातं
 त्रिविधं तत्त्वदेहकम् । तत्राधारश्चतुष्पत्रे सत्त्वरजस्तमोदयः ।
 हतज्ञावस्त्रितयात्मा साध्यसाधुकरो भवेत् । अस्मिन् सति स्थिरे
 चित्ते समो वन्द्यैव गच्छति । अनाहतो द्वितीयं यत्कथ्यते
 शृणु श्रद्धया । अनाहते महापौठे चतुरस्रसमन्वितम् । वर्ततेऽष्ट-
 दलं पद्ममधोवक्त्रन्तु सत्पुत्रम् । अर्धशब्दरूपरसन्या बुद्धि-
 र्मनस्तथा । अहङ्कारः क्रमादेते तत्राष्टदलसंस्थिताः । सपञ्चा
 पृथगाकारा वर्तन्ते तत्र निश्चितम् । ध्यानादात्मप्रकाशोऽस्य

प्रकाशं कमलं ततः । यथा सूर्यप्रकाशेन ऊर्ध्वं वक्त्रं प्रकाशितम् ।
 आत्मध्यानात् सदा तत्र आयुर्वृद्धिर्दिने दिने । शक्तिप्रसन्नता
 स्वाच्च रोगशोकविवर्जितः । यस्य मुद्राभ्यासशाली सम्यक् सिद्धा
 च खेचरो । चिदानन्दमयं चित्तं चेतना चन्द्रिकान्विता ।
 परमात्मा महासूर्यः सूर्य एकः प्रकाशकः । प्रकाशानन्दयोरैक्यं
 कर्तव्यञ्च निरन्तरम् । दौमस्तथा महाज्योतीरवि भाति परं
 पदम् । सदोदितं मनःसूर्यं चन्द्रज्योतिरिवेक्षते । तन्मध्ये
 नाभिकर्त्तंति करणं नो कुलाकुलम् । अव्यक्तान्तु परं तत्त्व-
 मनित्वं वर्त्तते सदा । एको नाम पुमानस्ति तस्मात्तस्मात् परं
 पदम् । तस्मात्तु परमं शून्यं तस्मात् स्यात्तु निरञ्जनम् । एते
 पञ्चगुणोपेताः कथ्यन्ते तद्गुणं यथा । निर्गुणत्वं निर्मलत्वं
 परिपूर्णत्वमेव च । व्यापकत्वं केवलत्वं आनन्दस्य गुणा इति ।
 निराकारत्वनित्यत्वनिजत्वञ्च निरञ्जनम् । निष्किंकेतनता चेति
 तत्पदस्येति तद्गुणाः । लीनताशौर्णतामूर्च्छातोयमङ्ग-
 लता इति । गुणाः पञ्च समाख्याताः शून्यस्य परमस्य वै ।
 स्वभावं सहजं सत्यं शान्तिः शान्तिस्वरूपतः । इति ।
 निरञ्जनगुणाः पञ्च एतज्ज्ञानी महेश्वरः । विद्योत्पत्ति-
 स्तदानौमु कथ्यते शृणु यद्वतः । आनन्दपरमात्मेति
 परमानन्द एकतः । प्रबोधपरमानन्दचित्तोत्पत्तिप्रबोध-
 वान् । चिदुदयात् प्रकाशश्च एषां पञ्च तथैव च । अविनाशोऽ-
 च्योऽभेदोऽदाहो ह्यसाध्य एव च । एते पञ्च गुणाः प्रोक्ता
 अनादो नादवैरिणा । किरणस्फूर्तिर्विस्फूर्तिर्हर्षवत् परमा-
 त्मना । तेतु पञ्च प्रकारेण गुणाः पञ्च प्रकाशिताः । विचा-
 रश्च प्रभोजासा विभावश्च लयस्तथा । प्रबोधस्य गुणाः पञ्च
 कीर्त्त्यन्ते तेन हेतुना । अभ्यासकर्तृकमनाः सर्वतत्त्वप्रभा
 तथा । चिदुदयस्य पञ्चेति गुणा ज्ञेया विशेषतः । बोधकः

समयत्वञ्च विस्मृतिः सकलप्रभा । प्रकाशस्य गुणाः पञ्च
 चैते ज्ञानकराः शुभाः । एतज्ज्ञाने ततश्चैषां ज्ञानमुत्पद्यते
 महत् । आकाशात् पवनो वायोस्तेजस्तेजस एव च । जलं
 जलात्तथा पृथ्वी एषां पञ्चगुणास्तथा । अगोचरादयानन्त-
 ग्राह्यमेषां तथात्मनः । सञ्चारश्चालनं शेषे पञ्चधूस्त्राभमम्बरे ।
 उष्णप्रकाशरक्ताभज्वालादाहस्तु तेजसा । प्रकाशादेव शैथिल्य-
 मधुता श्वेततज्जले । स्थूलसाकारकाठिन्यगन्धं पातमृदौ
 तथा । महाभूतानि पञ्चेति देहमध्येऽधुना शृणु । महाभूतानि
 पञ्चेति पृथ्वीतेजो मरुत् स्वकम् । एतेषाञ्च तथा पञ्चगुण-
 स्थानं शृणु प्रिये । अस्थि मांसं लोम नाडौ त्वक् चेति पृथिवी-
 गुणाः । क्षुधादृष्णालस्यनिद्रा ग्लानिश्च पञ्च वारिणः । रागो
 लज्जा भयोद्देगौ धारणा च मरुदगुणाः । एतज्ज्ञानेनैव तेषां
 बुद्धिरुत्पद्यते शुभा । यद्यपि सर्गकाण्डे पृथ्वादेर्गुणा
 उक्तास्तथाप्येतज्ज्ञानेनेत्यनेन कार्यकारणभावदर्शनाय पुन-
 र्वच्यन्ते । मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तं चैतन्यमेव च । एते
 पञ्चप्रकाराश्च अन्तःकरणसम्भवाः । मननामननं ज्ञेयं बुद्ध्या-
 दिपञ्च पञ्च तु । विवेकशान्तिसन्तोषचमावैराग्यतेति च ।
 एते पञ्चगुणा बुद्धेरहङ्कारगुणान् शृणु । अहम्भावमहङ्गादि-
 युगान्तं हिंसनं तथा । वृत्तिः स्मृतिर्मतिस्त्याज्यं निराश्रं
 चैतिका गुणाः । निःस्पृहता द्वेषताधैर्यं विमर्षचिन्तनं तथा ।
 चित्तेर्गुणास्त्रयो जीवगुणान् शृणु महेश्वरि ! । आस्था श्रद्धा
 कृपा भक्तिः सत्यं सत्त्वगुणा इति । त्यागो भोगश्च श्रद्धा च सार्ध-
 वस्तुस्पृहा तथा । रसो पञ्चगुणाः चैते तामसस्य गुणान् शृणु ।
 प्रमोदः स्वादकलहौ विवादो भ्रान्तिवर्द्धनम् । वञ्चनञ्च तथा
 शोकस्तामसस्य गुणा इमे । स्वप्नजाग्रत्सुषुप्तानि चैतन्यं
 जीवका गुणाः । एतादृशि सति तत्त्वं चैतन्यात्तद्भवेदिति ।

प्रकृतौच्छा क्रिया माया वचः पञ्च गुणा इति । आशा ॥ अणा-
सृहाकाङ्क्षामित्यान्तं प्रकृतेरिति । उन्मादो वासना वाञ्छा
चेक्षिता च गुणाः प्रिये ! । शरणं सत्कुलाचारः कार्यनिश्चय
उच्यते । इदं योगरहस्यञ्च न वाच्यं मूर्खसन्निधौ ॥

योगदेशस्तु तत्रैव ॥ उत्पातरहिते देशे कण्टकादिविवर्जिते ।
अभ्यस्यते सदा योगः समः स्यात् सुखदुःखयोः । सुराजनि
समाश्रित्य कर्त्तव्यो निरुपद्रवे । देशे तु सर्वग्रस्यादेर लोभ-
मोहविवर्जिते । स्तुतिर्निन्दा न कर्त्तव्या साधुना सत्य-
वादिना ॥ योगानधिकारिणमाह तत्रैव ॥ मनोमध्ये दया
नास्ति सदा यः कलहप्रियः । स्वकार्यलोभने शौलो गुरु-
कार्यपराङ्मुखः । एतस्मै च न दातव्यं वक्तव्यं तस्य
सन्निधौ । नञुभयत्र सम्बध्यते न वक्तव्यमित्यर्थः । योगाधि-
कारिणोऽपि तत्रैव ॥ भावाभावविनिर्मुक्तः सर्वग्रहविवर्जितः ।
सदानन्दमयो योगी सदाभ्यासी सदा भवेत् । विरुद्धे दुःखदेशे
च विरूपेऽतिभयानके । एतदनिष्टसंस्पर्शं न्यूनाधिके बलाधिके ।
एवम्भूतस्य कर्माणि सङ्कल्परहितानि च । एवं गच्छन् स्वपन्
पश्यन् पापपुण्यैर्न लिप्यते । उत्पन्नतत्त्वबोधः स्यात् सदा शौल-
स्व सर्वदा । परे दृष्टिविलं न स्याद् विविधानि सृतानि च ।
अन्तःकरणमेतस्ययोगिनो निष्क्रियं तु स । सर्वदा सहजस्तस्य
निष्कलाध्यात्मवादिनः । यदा प्रयत्ननिष्पाद्यं ग्राह्यं सर्वम-
कारणम् । यस्य चित्ते हठं नास्ति सहजानन्दनिर्भरम् । कर्त्त-
व्या च स्थिरा दृष्टिस्तेनैव परमं स्थिरम् । मनः स्थिरश्च
तेनैव कर्त्तव्यं तत्परं पदम् । इदानीं योगमा-
हात्म्यं कथ्यते यद्भवेत्ततः । गुरोरनुग्रहाच्छास्त्रपाठादाचारत-
स्तथा । वेदान्तार्थरहस्यार्थसर्वज्ञानादुपासनात् । आसना-
धारणाद्यानामयष्टकर्मसाधनात् । आसनाच्चतुरशीति-

वैराग्यत्यागसम्भवात् । हठयोगाद्वैरोषध्यात् मुद्रासाधन-
मानतः । वनवासादबहुक्लेशात्तथा मन्त्रादिसाधनात् ।
बहुदानतपस्तीर्थसेवनाद् दानशिक्षणात् । सन्ध्यात्रयग्रहेणाथ
षड्दर्शनग्रहणात्तथा । शिरोमुण्डगतो न्यासाद् योगतत्त्वञ्च
विद्यते । गुरुपादोदकं शिष्टसेविना सत्यवादिना । कन्या-
स्त्रादिदृष्टिपातहर्षगतिविवर्तनात् । प्रसादात् सद्गुरोः
सम्यक् प्राप्नोति परमं पदम् । न गुरोरधिकं तत्त्वं यत्तस्मात्
परमं पदम् । निमेषार्धेन तस्यैव आज्ञापालनतो भवेत् ।
महानन्दशतप्राप्तिस्तस्मै श्रीगुरवे नमः । नानाविकल्प-
विभ्रान्तिनाशञ्च कुरुते तु यः । सद्गुरुः स तु विज्ञेयो न तु
वैरप्रकल्पकः । अतएव महेशानि ! सद्गुरुः शिव आदितः ।
सत्यवादौ च सच्छीलौ गुरुभक्तौ दृढव्रतः । स्वव्याचाररता-
त्मा यो दानादिशौलसंयुतः । कापत्यलोभविन्यासी महावंश-
समुद्भवः । ईदृशः सद्गुरुस्तस्य सङ्गतौ यत्नवान् भवेत् । तदेव
मन्त्रः शान्तिं प्राप्नोति परमं पदम् ॥

दत्तात्रेयसंहितायां प्रथमाध्याये तु ॥ योगो हि बहुधा ब्रह्मन् !
तत्सर्वम् कथयामि ते । मन्त्रयोगो लयश्चैव हठयोगस्तथैव च ।
राजयोगश्च सर्वेषां योगानामुत्तमः स्मृतः ॥ इति योगभेदः ॥

आरभ्य घटश्चैव तथा परिचयः स्मृतः । निष्पत्तिश्चेत्यवस्था च
चतुर्धा परिकीर्तिता । इति योगावस्था । एतेषां विस्तरं वक्ष्ये इत्थं
श्रीतुमिहेच्छसि । अङ्गेषु मातृकान्यासपूर्वं मन्त्रं जपन् सुधीः ।
एवञ्च मन्त्रसिद्धिः स्वात्मन्त्रयोगः स उच्यते । मृदुस्तत्राधिकारी
स्वाहादशाब्दैस्तु साधनात् । प्रायेण लभते ज्ञानं सिद्धिश्चैवाणि-
मादिका । अल्पबुद्धिरयं योगः सेवते साधकाधमः । मन्त्र-
योगश्च यः प्रोक्तो योगानामधमः स्मृतः ॥ इति मन्त्रयोगः ॥
लययोगश्चित्तयोगात् सङ्गैतैश्च प्रजायते । आदिनाथेन सङ्केता-

नस्तकोटिः प्रकीर्त्तिता । साङ्गतिरुवाच । भगवन्नादिनाथस्य
कोऽयं रूपः स उच्यताम् ॥ दत्तात्रेय उवाच ॥ देवदेवस्य
नामेदं आदिनाथश्च भैरवः । स्वशरीरैश्च देवोऽयं लीलया च
विरिञ्चिभः । श्रीकण्ठपर्वते गौर्या सह प्रथमनायकः । महेन्द्र-
पर्वते चैव कदलीवनगोचरे । गिरिकूटे चित्रकूटे सपादनि-
युते गिरौ । कृपयैकैकसंयुक्तं शवरभ्येऽपि दत्तवान् । तानि
सर्वाणि वक्तुं हि न शक्नोमि तु विस्तरात् । कानिचित् कथ-
यिष्यामि सहजाभ्यासतः सुखम् । तिष्ठन् गच्छन् स्वपन् भुञ्जन्
शून्यं ध्यायेदहर्निशम् । अयमेको हि सङ्केत आदिनाथेन
भाषितः । नासाग्रदृष्टिमात्रेण परमः परिकीर्त्तितः । शिवः
पद्मे तु भर्गस्य ध्यानं मृत्युञ्जयः परः । हुं । भ्रूमध्ये दृष्टि-
मात्रेण परः सङ्केत उच्यते । विभूतिलेपलाभोऽपि उत्तमः
परिकीर्त्तितः । स्वस्य दक्षिणपादस्याङ्गुष्ठेन लयमुत्तमेम् ।
उत्तमः शरवङ्गुमी शयनश्चोक्तमुत्तमम् । शिथिले निर्जने देशे
कुर्याच्चेत् सिद्धिमाप्नुयात् । एवञ्च बहुसङ्केतान् कथयामास
शङ्करः । सङ्केतैर्बहुभिः पुण्यैर्यस्य चित्तं लयं गतम् । स एव
लययोगः स्वाद् दृढयोगं ततः शृणु । इति ॥ अत्र सर्वयोगो-
त्तमत्वेनादौ दृढयोग उक्तः । मन्त्रयोगस्तु साधनरूपतया योग-
प्रकारेण लिखित इति । शिवागमे पञ्चमपटले ॥

अथातः सम्भवामि कालपूरुषलक्षणम् । येन विज्ञानमात्रेण
विकालज्ञो भवेन्नरः । कालोदरस्थितस्यापि येनोपायेन लक्ष्यते ।
तद्वदामि समासेन यद्योद्दिष्टं शिवागमे । एकाग्रे निर्जने
गत्वा कृत्वादित्यन्तु पृष्ठतः । निरीक्षेत्तु निजां छायां कण्ठ-
देशे समाहितः । ततश्चाकाशं वीक्षेत् तत्र पश्यति शङ्करम् ।
ॐ श्रीं परमात्मने नमः । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः पश्यति
शङ्करम् । शुद्धस्फटिकसङ्काशं नानारूपधरं हरम् । यस्मासाध्या-

सयोगेन भूधराणां पतिर्भवेत् । वर्षद्वयेन हे नाथ ! कर्त्ता हर्त्ता
 स्वयं प्रभुः । त्रिलोकत्वमवाप्नोति परमानन्ददायकम् । सन्त-
 ताभ्यासयोगेन नास्ति किञ्चित् सुदुर्लभम् । तद्रूपं कृष्णवर्णश्च
 यः पश्येद्गोमि निर्मले । षण्मासाभ्युत्थमाप्नोति स योगी
 नात्र संशयः । पीते व्याधिस्तथा रक्ते नीले हृत्पां विनिर्दिशेत् ।
 नानावर्णस्वरूपेऽस्मिन्नुद्देशे जायते महान् । पादगुल्फोदरा-
 षाञ्च विनाशो मृत्युमादिशेत् । अर्धवर्षेण वर्षेण क्रमाद्वर्षद्वयेन
 च । विनष्टे दक्षिणे बाहौ स्वबन्धुर्भियते ध्रुवम् । वामबाहौ
 तथा भार्या विनश्यति न संशयः । शिरोदक्षिणबाह्वनां
 विनाशो मृत्युमादिशेत् । अग्निरोमासमरणं विना जह्वे दिने-
 नरः । अष्टाभिः स्कन्धनाशे तु शरीराहं तु तत्क्षणात् । योगा-
 र्थवे ॥ प्रातः पृष्ठगते रवावनिमिषं छायां गते स्वां चिरं दृष्ट्वा
 नयनेन यं सितनरं छायां गतं पश्यति । तत्कर्णसकरास्यपार्श्व-
 हृदयाभावे चक्षोऽर्काश्चदिक् भूवाणाच्चिसमाः शिरोविगमतो
 मासांस्वसौ जीवति ॥

ज्ञानसारे द्वितीयाध्याये ॥ रसनामर्दगां कृत्वा कलाहं
 योऽवतिष्ठते । अन्ते सुखते देवि ! व्याधिमृत्युजरा-
 दिभिः । रसना त्वन्तरे नित्यं यावद्ब्रह्मविलं गता ।
 असृतं रसनाग्रेण पीयमानं विचिन्तयेत् । मासाहं जीयते
 मृत्युः सत्यं सत्यं हि पार्वति । । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो
 योगीन्द्रो नात्र संशयः । रसनातालुमूले च वायुं पीत्वा शनैः
 शनैः । षण्मासाभ्यन्तरे देवि ! महायोगी भविष्यति । रसना-
 स्वादसन्धेदं विशेषं शृणु पार्वति ! । क्षीरेण नश्यति व्याधिः
 कटुकश्च विनाशनम् । सुखादेन महादेवि ! बालपाप-
 विनाशनम् । घृतस्वादनात्रेण अमरत्वं लभेन्नरः । मधु-
 स्वादरसाच्चैव शास्त्रमुद्दिशते स तु । मिष्टान्नखण्डखाद्यानि

खण्डूकस्वादवर्त्तिनि । एवमादौ न्यनेकानि कामधेनुरूप-
स्थिता । दिव्यकन्या रमेन्नित्यमाकृष्टिर्जायते सदा । अग्नि-
मादिगुणोपेत ऊर्ध्वरेताः प्रजायते । हिक्कां दद्यात् सदा वक्त्रे
घ्राणञ्चैव विजृम्भते । एवमभ्यासयोगेन कामदेवो द्वितीयकः ।
योगिनीगणमासाद्य सृष्टिसंहारकारकः । न क्षुधा न तृषा
निद्रालस्यं देवि ! प्रजायते । भवेच्च स्वर्गगामीव सर्वदोष-
धिवर्जितः ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां षष्ठे ज्ञानकाण्डे राजयोगरूपपञ्चव-
कथनं नाम तृतीयः परिच्छेदः ॥

योगज्ञानार्थे बुद्ब्रह्माण्डत्वेन शरीरमुक्तम् । निर्वाणतन्त्रे
दशमपटले यथा ॥ कथितं वाङ्मदेशस्य ब्रह्माण्डस्य तु लक्ष-
णम् । तन्मध्ये वर्त्तते साक्षाद्भुवनानि चतुर्दश । तदेव विग्रहं
देवि ! महाब्रह्माण्डमध्यगम् । एवं बहुविधं देवि ! तत्र
ब्रह्माण्डकै स्थितम् । बृहद्ब्रह्माण्डे ये सर्वे तेऽपि यस्य शरी-
रिणः । पृथिव्यां तेऽपि वर्त्तन्ते जन्तोराकारविग्रहाः । महा-
ब्रह्माण्डमध्ये तु बृहद्ब्रह्माण्डमेव च । तन्मध्ये जन्तवो देवि !
तन्मध्ये भुवनानि च । दृष्टिमात्रेण भेदोऽस्ति स्थूलसूक्ष्मादि-
भेदतः । महाब्रह्माण्डके यद्यत् प्रकारं परमेश्वरि ! तत्तत्सर्वं
हि देवेशि ! बृहद्ब्रह्माण्डमध्यतः ॥ चतुर्थपटले ॥ शृणु देवि !
श्रवयामि बृहद्ब्रह्माण्डलक्षणम् । मेरुः पर्वतमध्ये च सर्वदेवा-
न्त्रयः प्रिये ! । महाधीरा नदी तत्र मध्यदेशे तु सा स्थिता ।
सुमेरोर्बोर्ध्वदेशे च सत्यलोको वरानने ! । अधोभागे महेशानि !
प्रतिष्ठति रसातलम् । एवं क्रमे मेरुमध्ये भुवनानि चतुर्दश ।
पातालसप्तकस्योर्ध्वं ब्रह्मपद्मं महेश्वरि ! । आधारचक्रं तत् पद्मं
धरामध्ये चतुर्दशम् । पद्ममध्ये वीजकोशे चित्तिचक्रं मनो-
हरम् । बलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त संस्थिताः । जम्बू-

द्वीपं मध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरम् । त्रिकोणं
मदनागारं कन्दर्पवाधिदेवता । इन्द्ररूपं हि संवीजं
गजेन्द्रवाहनं शिवे ! । त्रिकोणे मदनागारे लिङ्गरूपी
महेश्वरः । मायाशक्तिर्महेशानि ! भुजगाकाररूपिणी ।
तयैव वेष्टितं लिङ्गं सार्धत्रिवलययाकृति । लिङ्गच्छिद्रं
स्ववक्त्रेण समाच्छाद्य सदा स्थितम् । इन्द्रवीजं वरारोहे ।
लिङ्गस्य वामदेशके । सुसिद्धं ब्रह्मसदनं नादोपरि सु-
सुन्दरम् । तत्रैव निवसेद् ब्रह्मा सृष्टिकर्ता प्रजापतिः । वाम-
भागे च सावित्री वेदमाता सुरेश्वरी । तस्याः प्रसादमासाद्य
सृष्टिं वितनुते सदा । यद्रूपं ब्रह्मसदनं लक्ष्ययोजनविस्तृतम्
तत् सर्वं परमेशानि ! ऋग्वेदाख्या मयोदितम् । त्रिकोणं पर-
मेशानि ! द्विषष्टिकुण्डलादिवत् । तदेव पर्वतं प्रोक्तं सर्वदेवा-
श्रयं हि तत् । त्रिकोणमध्ये तद्वाङ्मे पश्चात्पूर्वं वरानने ! ।
कावरं पर्वतं पश्च क्रीटं पश्चमनुत्तमम् । खगं नगादिकं देवि ।
मास्थि किं पृथिवीतले । त्रिकोणवाङ्मे गिरिजे ! पर्वतं बहु-
रूपकम् । नीलाचलं मन्दराख्यं पर्वतं चन्द्रशेखरम् । हिमा-
लयं सुवेलञ्च मलयं मलयपर्वतम् । चतुष्कोणे वसेद्देवि ! एतत्
सप्तकुलाचलम् । दणगुल्ललतादीनि नानारूपाणि तत्र वै ।
जायन्ते च म्रियन्ते च पुर्वोक्तेनैव वर्त्मना ॥ इति मूलाधार-
कथनम् ॥

पञ्चमपटले ॥ शिव उवाच ॥ एतत् पञ्चस्रोतृदेशे भौमाख्यं
पञ्चञ्च शुभम् । पञ्चपट्कं तथा वृत्तं चतुर्द्वारविभूषितम् ।
पञ्चमध्ये वीजकोषे भुवोऽलोकं मनोहरम् । सिन्दूरसदृशं रत्न-
वर्धनं भूषितं तदा । तस्योर्ध्वं निवसेद्दिङ्मयः श्रीवाङ्मयी वाम-
दक्षिणे । ब्रह्मणा सृज्यते लोकः पाव्यते चक्रपाणिना ।
वैकुण्ठं नाम तत् स्मृतं नानादेवालयं हि तत् । वैकुण्ठं

दक्षभागे गोलोकं सर्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो
 सुरलीधरः । नारदाद्यैः सुरगणैः शोभितं वेदपारमैः । वैकु-
 ण्ठसदृशं स्थानं नास्ति ज्ञाने च मामके । अग्रे मध्ये तथा
 वामे ज्योतिषां परिपश्यति । नानाभोगयुताः सर्वे नानारत्नो-
 पशोभिताः । इन्द्राद्या देवताः सर्वा यथा सर्वं प्रपश्यति ।
 तथैव भूमिमाः सर्वे तिष्ठन्ति स्तुतिहेतवे । महातत्त्वमयं
 लोकं वेदबाहुविराजितम् । पीताम्बरं शान्तमूर्तिं वनमाला-
 विराजितम् । एवं सर्वं भक्तजनं वैकुण्ठे चोपशोभितम् । विष्णु-
 शब्दं विष्णुगणं वैष्णवं विष्णुरूपकम् । विष्णुनाम विना नास्ति
 वैकुण्ठे परमेश्वरि ! । यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके ।
 ज्ञाने वा चक्षुषोः किं वा ध्यानयोगेन विद्यते । श्रुततत्त्वमयं
 देवि ! नानादेवेन शोभितम् । मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णो-
 र्भोमन्दिरम् । श्रीविष्णोः सत्त्वरूपस्य यत् स्थलं चित्तमोह-
 नम् । तस्य स्थानं स्व माहात्मा किं मया कथ्यतेऽमुना । तत्रैव
 सततं भाति द्विभुजो सुरलीधरः । तदा सत्त्वमयो विष्णुर्मुर्वनं
 पाति निश्चितम् । वैष्णवस्य महामोक्षो यत्रैव परमेश्वरि ! ।
 इति स्थानस्य माहात्मा संक्षेपेण मयोदितम् । विस्तारेण
 न शक्नोमि ज्ञानान्तरयतेन च । बीजकोषस्य वाङ्मेतु वेष्टितं
 तोयमञ्जलम् । प्रमाणं सुन्दरं तोयं यथा क्षीरोदसानरम् ।
 धूम्रस्य ज्योतिषाकारं कीटिचन्द्रसमप्रभम् । कलयाकाररूपेण
 चन्द्रश्च तोयमञ्जलम् । मङ्गादिसरितः सर्वास्तथैव भान्ति
 सुन्दरि ! । इन्द्रादिदेवताः सर्वाः स्तूयमाना निरन्तरम् । गन्ध-
 यन्त्र्यनागादिकुशाण्डा भैरवास्तथा । नानासुखविहासेन
 सदा चैकाग्रचेतसः । विष्णुगानं प्रकुर्वन्ति स्तुतिभक्तिपरा-
 यणाः । वेदगानं प्रकुर्वन्ति चतुर्वक्त्रेण वेधसा । मालवा-
 ख्यास मङ्गागाः षट्त्रिंशद्गायिणी तथा । वेदयानि च भाष्यतो

मूर्त्तिमन्तः सदैव हि । मालवेनैव रागेण सामगानं सदा प्रिये ! । मङ्गारेण सदा पूर्वं वसन्तेन तथा पुनः । हिङ्गोलेन यजुः-पाठं सदा कुर्वन्ति वेधसा । कर्णाटेनैव ऋग्वेदं श्रीरागेण तथा श्रिये ! । निर्दिष्टपाठमेतत्तु अनिर्दिष्टमतः परम् । अत्रैव सन्ति ते रागाः सहस्राणि च षोडश । सुरारिर्मुसुरीगानात् सर्वस्तालः प्रजायते । तेन तालेन रामेण सदा गायन्ति वेधसा । तद्रागस्य विभागं हि कुर्वन्ति मुनयो जनाः । वसन्ताद्याश्च ऋतवस्तिष्ठन्ति तत्र सन्ततम् । नानाऋतुप्रसूनेन भूषितं सुरलीधरम् । तत्रैव राधिका देव नानासुखविलासिनी । वदन्ती सुरलीगानं कुरु कान्त ! प्रमोहणम् । येन शब्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते सदा । तद्रागश्चैव तत्तालं कुरु गानं प्रयत्नतः । एवमानन्दसंयुक्ता महावेशविलासिनी । वामभागे सदा भाति राधिका भक्तवत्सला । तथा । आदौ राधां ततः कृष्णं जपन्ति ये च मानवाः । सद्गतिं चैव तेषां हि दास्यामि नात्र संशयः । गुरुणा भावमार्गेण मन्दमार्गेण चैव हि । ये जना मां भक्त्यैव ते नरा मत्समाः सदा । या नारी माममेदेन भजते पुरुषं तथा । तत्समाना च सा नारी जायते नात्र संशयः । भक्त्या वाप्यथवाऽभक्त्या जपन्ति युगलं यदि । तत्र भक्त्या प्रदास्यामि मद्गतिं शृणु राधिके ! । इति स्वाधिष्ठानकथनम् ॥

षष्ठपटले ॥ एतत्पञ्चस्योर्द्ध्वदेशे महापद्मं सुदुर्लभम् । दशपदं तोलवर्णं सहजं घोररूपकम् । डादिफान्तैः सचन्द्रैश्च पङ्कज-क्षितिप्रोन्नतम् ॥ तन्मध्ये वीजकोषे निवसति सततं वज्रिवीजं सुसिद्धम् । बाह्ये तत् त्रैपुराख्यं नवतपननिभं स्वस्तिकं तन्नि-भागे ॥ स्वर्लोकाख्यमिदं देवि ! सर्वदेवप्रपूजितम् । साकारं वज्रिवीजं सदैव मेषवाहनम् । रुद्रालयं हि तत्रैव महा-मोहस्य नाशनम् । भद्रकाली महाविद्या वामभागे सुशो-

मिता । भद्रकाली महाविद्या सदा संहारकारिणी । ब्रह्मणा
 ज्ञायते लोकः पाल्यते विष्णुरूपिणा । परो देवो रुद्ररूपः सदा
 संहारकारकः । संहरेद्रुद्ररूपस्तु भद्रकालिकया सह । रुद्रस्य
 भाषणाद्देवि ! किं न सिध्यति भूतले । यद्रूपं कथितं पूर्वं
 गोलोकं सर्वमोहनम् । तस्माद्देवि सर्वतोभावे रुद्रलोकं चतुर्मु-
 णम् । महामोक्षप्रदं नित्यं रुद्रं भस्माङ्गभूषणम् । भद्रकाली
 महाविद्या रुद्रस्य वामदेशके । ततः कालीं महाविद्यां सदैव
 मुरलीधरः । आराध्य बहुयत्नेन वैकुण्ठाधिपतिर्भवेत् । गोलो-
 काधिपतिर्देवि ! स्तुतिभक्तिपरायणः । कालीपादप्रसादेन
 स भवेत्लोकपालकः । लोकानां रक्षणार्थाय सस्त्रीको मुरलीधरः ।
 समाराध्य भद्रकालीं गोलोके निवसेत् सदा । प्रसादं कालिका-
 याय विष्णुना भुज्यते सदा । अतश्च पालको विष्णुर्गृहासत्त्व-
 परायणः ॥ इति मणिपूरकथनम् ॥

सप्तमपटले ॥ एतत्पद्मस्त्रोहं देशे विमलं पद्ममुत्तमम् । शोभितं
 द्वादशैः पत्रैः शोणवन्धूकसन्निभम् । वाञ्छन्ति रिक्तफलदं सिद्धि-
 सिन्दूरसोदरम् । पद्ममध्ये वीजकोषे षट्कोणमण्डलं शुभम् ।
 मण्डलस्य मध्यदेशे वायुवीजं मनोहरम् । सवोजं वायुवीजेन
 वेदबाहुविराजितम् । लोकत्रयस्य ईशानमीश्वरं सर्वपूजितम् । या
 विद्या भुवनेशानो त्रिषु लोकेषु पूजिता । ईश्वरस्य वामभागे सा
 देवी परतिष्ठति । महर्लोकमिदं भद्रे ! पूजास्थानं सुरेश्वरि ! ।
 तत्रैव मानसं योगं कुरुते योगविहरः । सिन्दूरारक्तचार्वङ्गी
 स्काटिकैर्निर्मिता यतः । अतश्च मानवाः सर्वे ज्योतिषं परि-
 पश्यन्ति । सर्वावयवसंयुक्ता देवास्तिष्ठन्ति सन्ततम् । भूमिगाः
 परिपश्यन्ति चक्राकारं हि तैजसम् । स्वर्लोकंगामिनः सर्वे परि-
 पश्यन्ति साक्षतिम् । अङ्गमेदं न पश्यन्ति स्थूलरूपनिरौचकम् ।
 यथैव भूमिगा लोकाः प्रसरन्ति महीतले । तथैव देवताः

सर्वाः स्वर्गे तिष्ठन्ति पार्वति ! । भूर्लोकं निवसेद्ब्रह्मा भुवर्लोकं
 जगद्देवः । स्वर्लोकं निवसेच्छशुः सदा संहारकारकः । ब्रह्मा-
 दीनाञ्च ईशानः सर्वकर्ता च ईश्वरः । सर्वस्वामिस्वरूपश्च
 सर्वकर्ता च ईश्वरः । गोलोकं कथितं देवि ! यद्रूपं शोभितं
 यदा । तस्माच्छतगुणं देवि ! महर्लोकं सुसुन्दरम् । विस्ती-
 र्णश्च शतगुणं सर्वं शतगुणं शिवे ! । महर्लोकस्य माहात्म्यं किं
 ब्रूयुं ब्रह्मते मया । महर्लोके वसेद्यो हि सामान्यभाव-
 तत्परः । तस्मादेव शतैकांशं गोलोके सुरलीधरम् । तदाज्ञां
 प्राप्य सहसा सृज्यते पद्मयोनिना । तदाज्ञया पाति लोकान्
 हिमजी सुरलीधरः । एवं हि रुद्ररूपेण संहरत्यखिलं जगत् ।
 सर्वकर्ता यतो देवो ज्ञात एव महेश्वरि ! । ईश्वरः सर्वकर्ता च
 निर्गुणश्चावलः शिवः । भुवनेशी समासाद्य सर्वस्वामी च
 ईश्वरः । अत एव महेशानि । स एव मोक्षदायकः । विश्वमाता
 च सा देवी विश्वपालनकारिणी । मोक्षदा सर्वलोकानां
 मुक्तिदा विश्वमायका । भुवनेशी विना ईशः किञ्चित् कर्तुं
 न शक्नोति । अत एव हि सा देवी मोक्षदा सर्वरूपिणी । इत्य-
 नाहृतकथनम् ।

अष्टमपटले ॥ शंकर उवाच । अस्योद्धे निर्मलं पद्मं
 सर्वमोहनकारणम् । षोडशैः पञ्चकैर्युक्तं मोहान्धाकार-
 नाशनम् । धूममध्ये यथा वह्निस्तथा ज्योतिर्मयं प्रिये ! ।
 पद्ममध्ये वराटे च जनर्लोकं सुसुन्दरम् । महामोहान्ध-
 यमनं तद्वाङ्मे चन्द्रमण्डलम् । देववन्द्यैर्गाथकैश्च सुनिमि-
 हरिशोभितम् । गोलोकस्य लक्षगुणमिदं स्थानं सुदुर्लभम् ।
 दैर्घ्यं च मयोक्तुञ्च विस्तीर्णं तथा पुनः । सर्वं लक्षगुणं
 देवि ! गोलोकाच्चात्र संशयः । बीजकोषे मणिहीने षट्कोषं
 यन्ममुत्तमम् । यन्मध्ये च त्वभं महासिंहार्धदेवकम् ।

तस्योपरि महागौरी दक्षभागे सदाशिवः । त्रिनेत्रः पञ्चवक्त्रश्च
प्रतिवक्त्रे त्रिलोचनः । विभूतिभूषिताङ्गश्च रजताद्रिसहोदरः ।
व्याघ्रचर्मधरो देवोऽणिमादिभिर्विभूषितः । लोकानामिष्टदाता
च लोकानां भयनाशनः । लोकानां भुक्तिजनको लोकानां
मुक्तिदायकः । सदानन्दकरो देवसार्धनारीश्वरो विभुः ।
क्वचित् ज्योतिर्मयो देवः क्वचिदाकारवर्जितः । देवानां पूज्य-
रूपश्च देवानां स्वामिरूपकः । भक्तस्य मुक्तिदो नित्यं विष्णु-
त्वदायकः प्रभुः । विंश्वपत्रैः पूजकस्य निजसायुज्यदायकः ।
गोलोकाधिपतिं कृत्वा भक्तं रक्षति यः शिवः । तस्य देवस्य
माहात्म्यं विस्तारेण च चण्डिके ! । या गौरी लोकमाता च
ब्रह्मार्चाङ्गस्वरूपिणी । त्रिगुणा सा महादेवी गुणैकेन पिनाक-
धृक् । तस्याः सङ्गं समासाद्य सर्वकर्त्ता सदाशिवः ॥ इति
विशुद्धस्थानकथनम् ॥

नवमपटले ॥ शङ्कर उवाच ॥ एतत्पद्मस्योर्ध्वदेशे ज्ञानपद्मं
सुदुर्लभम् । पद्मद्वयसमायुक्तं पूर्णचन्द्रस्य मण्डलम् । पद्ममध्ये
बीजकोषे स्मरेच्चिन्तामणिः पुरीम् । तन्मध्ये नवकोणश्च यन्त्रं
परमदुर्लभम् । शम्भुबीजं हि तन्मध्ये साकारं हंसरूपकम् ।
हंसः परं ब्रह्मरूपः साकारः शिवरूपकः । तारक्षस्वर्वरारोहे !
निर्गमांगमपन्नवान् । शिवशक्तिपदद्वन्द्वं विन्दुत्रयविलोचनम् ।
विहारस्यास्य हंसस्य हेमपद्मजपूजिते । एवं हंसो मणिहीने
तस्य क्रोडे परः शिवः । वामभागे सिद्धकाली सदानन्दस्वरू-
पिणी । तस्याः प्रसादमासाद्य सर्वकर्त्ता महेश्वरः । तपो-
लोकमिदं भद्रे ! सर्वलोकस्य दुर्लभम् । यत्र ब्रह्मादयो देवा
ध्यानं कुर्वन्ति सर्वदा । मनसापि न लभ्येत योगिन तपसा
न च । तपोलोकं गोलोकस्य चतुर्लक्षणं शिवे ! । ब्रह्मलोकेषु
यि देवा वैकुण्ठे यि सुरादयः । शम्भुलोके वसेद् यो हि ते च

भक्तिपरायणाः । तपसापि न लभ्येत तपोलोकगतिः शिवे ! ।
 तपोलोकसमो नास्ति लोकमध्ये सुलोचने ! । सालोक्यं
 हि महर्लोके सारूप्यं जनलोकके । सायुज्यं च तपोलोके
 निर्वाणं हि तद्रूपके । ततो ब्रह्मादयो देवास्तपोलोका-
 र्थिनः सदा । इति ते कथितं कान्ते ! क्रमषट्कस्य
 लक्षणम् । यज्ज्ञानादमरत्वञ्च जीवन्मुक्तञ्च साधकः । यज्-
 ज्ञात्वा जननीगर्भं न विशेत्तु कदाचन ॥ इति ज्ञानस्थान-
 कथनम् ॥

दशमपटले ॥ शङ्कर उवाच । ज्ञानपद्मस्योर्ध्वदेशे सह-
 स्रदलपङ्कजम् । अधोवक्त्रं महापद्मं सुमेरोर्मध्यसंस्थितम् ।
 शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च । विचित्र-
 चित्ररूपेण नानावर्णेन शोभितम् । शुक्लं क्षणात् क्षणाद्रक्तं
 क्षणात् पीतं सुशोभितम् । यस्मिन् क्षणे शुक्लवर्णं हरितं
 वर्णमुत्तमम् । चित्ररूपञ्च चार्वङ्गि ! धत्ते कस्मिन् क्षणे
 क्षणे । एवं नानाविधं देवि ! तत् पद्मं शोभितं सदा ।
 यथैव घाम गोलोकं प्रतिपत्रे तथैव हि । गोलोकाधिपति-
 स्तत्र भक्तिभावपरायणः । कैलासाधिपतिर्देवि ! ध्यानयोगं
 सदाभ्यसेत् । एवं ब्रह्मादयो देवा इन्द्राद्यास्त्रिदिवेश्वराः । स्तुति-
 भक्तिपराः सर्वे दीनभावे सदा स्थिताः । लक्षं लक्षं महेशानि !
 तत्रैव मुरलीधरः । शतलक्षं तत्र रुद्रो ब्रह्मा लक्षशतं प्रिये ! ।
 प्रत्यहं परमेशानि ! ब्रह्माण्डा बहवोऽभवन् । तन्मध्ये स्थाप-
 येद् ब्रह्मा तत्रैव कमलापतिम् । शिवं बहुविधाकरं तत्रैव
 स्थापयेत्ततः । एवं हि परमेशानि ! नानाशक्तिं प्रविन्य-
 सेत् । प्रतिब्रह्माण्डमध्ये तु ब्रह्मादिदेवतात्रयम् । नाना-
 शक्तियुतं कृत्वा ब्रह्माण्डस्थापनञ्चरेत् । ब्रह्मपद्मे पृथिव्यान्तु
 वर्तन्ते मानुषादयः । ते सर्वे देवि ! ब्रह्माण्डस्तन्मध्ये भुव-

नानि च । पातालसप्तकं तत्र तत्रैव स्वर्गसप्तकम् । एवं चक्रं
 सर्वदेहे भुवनानि चतुर्दश । प्रतिदेहं परेशानि ! ब्रह्माण्डं नात्र
 संशयः ॥ तथा । स्थानं बहुविधाकारं सर्वदेहस्य चाश्रयम् ।
 तन्मध्ये सत्यलोकश्च महारुद्रस्य कारणम् । दशकान्तेन
 स्वर्गेन निर्मितं चक्रपाणिना । दिक्षु तोयमण्डलश्च तथा
 पूर्णेन्दुमण्डलम् । परितः पारिजातानि मध्ये कल्पद्रुमः पुनः ।
 कल्पद्रुमस्य निकटे ज्योतिर्मन्दिरमेव च । ओं उद्यदादित्य-
 सङ्काशं चतुर्द्वारविभूषितम् । मन्दवाद्यसमायुक्तं गन्धपुष्पै-
 रलङ्कृतम् । तन्मध्ये वेदिका देवि ! रत्नसिंहासनं प्रिये ! । महा-
 काली परमात्मा चणकाकाररूपतः । माययाच्छादितात्मासौ
 तन्मध्ये समभागतः । महारुद्रः स एवात्मा महाविष्णुः स एव
 हि । महाब्रह्मा स एवात्मा नाममात्रविभेदकः । एकमूर्ति-
 स्त्रिनामानि ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । नानाभावे मनो यस्य
 तस्य मोक्षो न विद्यते । ब्रह्माण्डास्तत्र जायन्ते लक्षं लक्षं
 सुलोचने ! । तत्र ब्रह्मा तत्र विष्णुस्तत्र रुद्रः प्रविन्यसेत् ।
 एवं ब्रह्माण्डनिर्माणं कृत्वा विष्णुः सनातनः । स जीवमूर्तिं
 निर्माय तथा जन्तोश्च विग्रहम् । एवं ब्रह्माण्डं विविधं
 नित्यं सृजति निर्गुणम् । निर्गुणे विष्णुरूपश्च सिद्धिकारण-
 मेव हि । केचिद्वदन्ति स ब्रह्मा कैश्चिद्विष्णुः प्रकथ्यते । केचि-
 द्बुद्धो महापूर्वं एकदेवो निरञ्जनः । आद्याशक्तियुतो देवश्च-
 णकाकाररूपकः । इन्द्रजालस्य दीपाभं चन्द्रसूर्याग्निरूपकम् ।
 महाज्योतिर्निराकारं गोलोकं सुमुखं त्वय । सत्यलोके
 बीजक्रीषे चिन्तामणिगृहे शुभे । ध्यायेन्निरञ्जनं देवि !
 रत्नसिंहासनोपरि । तस्यान्तिके निजगुरुं पूजाध्यानपरा-
 यणः । सकान्तं पूजयेद्देवि ! रजताचलसोदरम् । सुरक्तां
 चारुवदनां स्वप्रकाशस्वरूपिणीम् । एवं कान्तायुतं देव

स्वमूर्ध्नि स्थं विचिन्तयेत् । यथा दर्पणमध्ये तु परिपश्यन्ति
 पर्वतम् । सहस्रारे महापद्मे तथा देवं विचिन्तयेत् । एवं
 ब्रह्ममयं ह्येतत् परं मोक्षमयं प्रिये ! । निर्गुणस्यालयं साक्षा-
 त्महाकालालयं शिवे ! । यत्रैव वर्तते नित्यं निराकारश्च
 निश्चलः । यस्य रूपं परानन्दं परापरजगत्पतिः । मित्या-
 नन्दपरा देवी काली कालप्रकाशिनी । आद्याशक्तिर्महाकाली
 देवनिर्वाणकारिणी । जायते च क्षितौ वृक्षो यथा पृथ्वा
 विलीयते । तोयात्तु बुद्बुदं जातं यथा तोये विलीयते ।
 जलदे तडिदुत्पन्ना लीयते च यथा घने । तथा ब्रह्मादयो
 देवाः कालिकाया भवन्ति । तथा प्रलयकाले तु पुन-
 स्तस्यां प्रलीयते । शक्तिज्ञानं विना देवि ! मुक्तिर्हास्याय
 कल्पते । एकांशेन भवेद्ब्रह्मा एकांशेन जनार्दनः । एकांशे-
 न भवेच्छम्भुः कालिकायाः सुलोचने ! । अपरा सा महाकाली
 नद्यादीनां समुद्रवत् । गोप्यदे च तथा तोयं ब्रह्माद्या देवता-
 स्तथा । गोप्यदे किं विजानीयात् समुद्रस्य जलं शिवे ! । तेन
 ब्रह्मा न जानाति विष्णुः किं वेत्ति शङ्करम् । सृष्टिकर्ता यथा
 कात्या जन्मन्ते च सुरादयः । तथा प्रलयकाले तु पुन-
 स्तस्यां प्रलीयते । अतो निर्वाणदा काली पुमान् स्वर्ग-
 प्रदायकः । दक्षिणस्यां दिशि स्थाने संस्थितश्च रवेः सुतः ।
 कालीनाम्ना पलायित भूतियुक्तः समन्ततः । अतः सा दक्षिणा-
 न्तर्ध्वी त्रीषु लोकेषु गीयते । निर्गुणः पुरुषः कात्या सृज्यते
 बुध्यते यतः । अतः सा दक्षिणान्तर्ध्वी त्रिषु लोकेषु गीयते ।
 वज्रविद्या महाविद्या कालिका जगदम्बिका । साकाररूपा
 सा काली चक्षुकाकाररूपिणी । हस्तपादादिरहिता सोम-
 सूर्याग्निरूपिणी । तस्याः स्थानं हि कथितं सत्यलोकं वरा-
 नने ! । यत् स्थानं सर्वदेवस्य प्रार्थनीयं सदानघे ! । तस्य

ज्ञानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना । सहस्रदलपद्मस्य
 वैष्णवस्य सुलोचने ।। सहस्रं गोलकं धाम ततो वक्तुं न शक्यते ।
 जन्मान्तरसहस्रेण जिह्वाकोटिशतेन च । तद्वक्तुं न हि
 शक्नोमि एकपत्रस्य शोभनम् । अतस्त्वं हि वरारोहि ! विरता
 भाव पार्वति !। किञ्चत्कमध्ये या शोभा किं वक्तुं शक्यते
 मया । तन्मध्ये कर्णिका देवि ! तन्मध्ये वीजकोषकम् ।
 बीजकोषस्य मध्ये तु सुधासागर उत्तमः । लक्ष्योज-
 नविस्तारः सुशोभं तोयसुत्तमम् । तन्मध्ये तु मणिद्वीपं
 सहस्रयोजनं प्रिये !। परितः पारिजाताश्च कदम्बवनसुत्त-
 मम् । मध्ये कल्पद्रुमस्तत्र ज्योतिर्मन्दिरमुत्तमम् । चतु-
 र्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारभूषितम् । मन्दवाद्यसमायुक्तं गन्ध-
 धूपसमन्वितम् । देवकन्यासहस्राणि परिचर्यापराणि च ।
 तन्मध्ये वेदिका देवि ! पञ्चाशदक्षरात्मिका । तस्योपरि महे-
 शानि ! रत्नसिंहासनं शिवे ।। महाकाली महारुद्रश्चणकाका-
 ररूपकः । इन्द्रजालस्य दीपाभं महाज्योतिः सनातनम् ।
 शाक्तानन्दतरङ्गिण्यां चतुर्थोक्तासधृतसमयाचारतन्त्रे ॥ देव्यु-
 वाच ॥ देवदेव ! महाबाहो ! सृष्टिस्थितिलयात्मक !। मूर्ध्नि
 प्रभं सहस्रारं रत्नवर्णमधोमुखम् । तस्य मध्यस्थितं ध्यायेद्गुरुं
 शान्तं सशक्तिकम् । मूलाधारे महाशक्तिं कुण्डलीरूप-
 धारिणीम् । अधोवक्त्रे क्रमेणैव सर्वपद्मेषु भावना । तदा
 कथं भवेत्तत्र चिन्तनं गुरुदेवयोः । आधारे च स्थितस्तत्र
 अधोभागे कथं भवेत् ॥ महादेव उवाच । यथा युक्तं त्वया
 देवि ! कथितं वीरवन्दिते !। एवमेवात्र सन्देहो जायते नात्र
 संशयः । कथ्यते परमेशानि ! सन्देहश्चेदकारणम् । तानि
 पद्मानि देवेशि ! सुषुम्नान्तःस्थितानि च । परब्रह्मस्वरूपाणि
 शब्दब्रह्ममयानि च । तत् सर्वं पद्मं देवि ! सर्वतोमुख-

मेव च । प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वौ भावौ जीवसंस्थितौ । प्रवृत्ति-
मार्गः संसारी निवृत्तिः परमात्मनि । प्रवृत्तिभावचिन्ताया
मध्ये वज्राणि चिन्तयेत् । निवृत्तियोगमार्गेण सदैवोद्दि-
ष्टुखानि च । एवमेव भावभेदाद् दृष्टसन्देहो न जायते ॥

श्रीतत्त्वचिन्तामणौ तु विशेष उक्तो यथा ॥ मेरोर्वाङ्ग-
प्रदेशे शशिमिहिरशिरे सव्यदक्षेण सव्ये मध्ये नाडी सुषुम्न-
वितथगुणमयो चन्द्रसूर्याग्निरूपा । धुस्त्रस्त्रेण पुष्पप्रयित-
तमवपुः कन्दमध्याचिरस्था वज्राख्या मेढ्रदेशोच्छिरसि परि-
णता मध्यमे स्थाञ्ज्वलन्ती ॥ तन्मध्ये चित्रिणी सा प्रणव-
विलसिता योगिनां योगगम्या लूतातन्तूपमेया सकलसरसि-
जाम्बेकमध्यान्तराले । भित्त्वा देदौष्यते तदग्रधनरचनया
शुद्धबोधप्रबोधा तन्मध्ये ब्रह्मनाडी हरमुखकुहरादा-
दिदेवान्तरास्था ॥ विद्युन्मालाविलासा सुनिमनसि
लसत्तन्तुरूपा सुसूक्ष्मा शुद्धज्ञानप्रबोधा सकलसुखलसञ्चु-
रम्भावाद्यभावा । ब्रह्मद्वारं तदाख्ये प्रविलसितसुधासाह-
स्यप्रदेशम् ॥ अन्विस्थानं तदेतद्ददनमिति सुषुम्नास्थ-
नाद्या लयन्ति । अधोधारपङ्क्तं सुषुम्नास्थलग्नं ध्वजा-
धोगुदोर्ध्वं चतुःशोणपत्रम् । अधोवक्त्रमुद्यत्सुवर्णभरम्यै-
र्वकारादिशान्तैर्युतं वेदवर्णैः ॥ अमुष्मिन् धरायाश्चतुष्कोण-
चक्रं समुद्रासिशूलाष्टकैरावृतं तत् । लसत्पीतवर्णं तडित्-
कोमलाङ्गं तदन्धःसमाप्ते धरायाः स्ववीजम् ॥ चतुर्बाहुभूयं
गजेन्द्रादिरुद्धं तदङ्गे नवोऽनार्कतुल्यप्रकाशम् । शिशुः सृष्टि-
कारी लसद्देवाहुर्मुखाभोजलक्ष्मोऽसुतुर्भागवेदः ॥ वसेदत्र देवी
च डाकिन्यभिस्था लसद्देवाङ्गज्जला रक्तनेत्रा । समानोदिता-
नेकसूर्यप्रकाशा प्रकाशं वहन्ती सदा शुद्धबुद्धेः ॥ वज्राख्या वज्र-
देशाद्विलसति सततं कर्षिकामध्यसंख्यं कोणं तत् त्रैपुराख्यं

तडिद्विव विलसत् कोमलं कामरूपम् । कन्दर्पो नाम वासुवि-
लसति सततं तस्य मध्ये समन्तात् जीवेशो बभ्रुजीवप्रकरमपि
इसन् कोटिसूर्यप्रकाशः ॥ तन्मध्ये लिङ्गरूपो द्रुतकमलकणा-
कोमलः पश्चिमास्यो ज्ञानध्यानप्रकाशः प्रथमकिशलयकाररूपः
स्वयम्भूः । उद्यत्पूर्णन्दुविश्वप्रकरकरचयस्त्रिधसन्तानहासी
क्राशीवासी विलासी विलसति सरिदावर्त्तरूपप्रकाशी ।
तस्योर्ध्वं विषतन्तुशोकविलसत्सूक्ष्मा जगन्मोहिनी ब्रह्महार-
मुखं सुखेन मधुरं सञ्छादयन्ती स्वयम् । शङ्खावर्त्तनिभा नवीन-
चपलामालाविलासास्पदा सुप्ता सर्पसमा शिवोपरि लसन्नाह-
विहृत्तावृतिः ॥ कूजन्ती कुलकुण्डली च मधुरं मत्तालिमाला-
स्पुटं वाचं कोमलवाक्यबन्धरचनाभेदाविभेदक्रमैः । श्वासी-
च्छासविभञ्जनेन जगतां जीवो यया धार्यते सा मूलाब्ज-
मङ्गरे विलसति प्रोद्गामदीप्तावलिः ॥ तन्मध्ये परमा कलाति-
कुशला सूक्ष्मातिसूक्ष्मा परा नित्यानन्दपरस्परान्तिचपला माला-
लसद्दीधितिः । ब्रह्माण्डादिकटाहमेव सकलं यद्भासया भासते
स्यं श्रीपरमेश्वरी विजयते नित्यप्रबोधोदया ॥ ध्यात्वैतन्मूल-
पद्मान्तरपथविलसत्कोटिसूर्यप्रकाशम् वाचामीशो नरेन्द्रः
स भवति सहसा सर्वविद्याविनोदी । भारोम्यं तस्य नित्यं
निरवधि स महानन्दचित्तामराका वाक्चैर्वीक्ष्यप्रबन्धैः सक-
लसुरगुरुन् सेवते शुद्धयोलः ॥ सिन्दूरपूररुचिरारुच्यपद्ममन्त्र-
सौषुम्नमध्यघटितं ध्वजमूलदेशे । अङ्गच्छदैः परिवृतं तडिदाभ-
वर्णैर्वाद्यैः सविन्दुलसितैश्च पुरन्दरान्तैः ॥ तस्यान्तरे प्रविलस-
द्विद्यदप्रकाशमग्नोजमञ्जुलमग्नौ वक्ष्यस्य तस्य । अर्द्धन्दुरूपल-
सितं शरदिन्दुशुभ्रं वह्दारवोजममलं मकराधिरूढः ॥ तस्याह-
देशशयितो हरिरेव पायाक्रीलप्रकाशरुचिरश्रियमादधानः ।
पीताम्बरः प्रथमयौवनगर्मधारी श्रीवक्त्रकौस्तुभधरो घृतवेह-

बाहुः ॥ अत्रैव भाति कृतं खलु राकिणी सा नीलाब्जुदी-
रसहोदरकान्तिशोभा । नानायुधोद्यतलसस्तताङ्गकसीर्दि-
व्याम्बरामरणभूषितमत्तचित्ता ॥

अथ ज्ञानप्रशंसा ॥ निगमकल्याणद्वये द्वितीयपटले ॥ ज्ञानेन
जम्भते मोक्षं ज्ञानेन पापनाशनम् । ज्ञानेन वीरकर्मा च
ज्ञानेन पश्यभावनम् । ज्ञानेन दिव्यभावी च तस्मान्ज्ञानं
विशिष्यते । ज्ञानात् पवित्रं सर्वं ज्ञानेनैव पवित्रकम् ।
ब्रह्माग्निना दहेत् सर्वं काष्ठगुल्मलतादिकम् । तथा ज्ञानेन
दहन्ते सर्वकर्मफलानि च । ज्ञानं द्विविधं न भेदाभेदविभे-
दतः । भेदज्ञानेन यत्कार्यं पुण्यपापं युगे युगे । अभेदज्ञान-
मानेन पूर्वकर्मादि दहन्ते । अपरं न भूयेत अभेदी मुक्तितां
ब्रजेत् । अन्यथा लक्षयुगेर्वा न मुक्तिं स्वर्गतादिकम् । जम्भते
सर्वदा शश्वोर्भेदज्ञानी न संशयः । अभेदस्य क्रमः कुत्र निश्चितः
केन कर्मणा । भेदः पशूनां भेदो हि दिव्यभाव उदाहृतः ।
भेदाभेदविदो वीरः क्रमे चैवाक्रमं न्यसेत् । क्रमेण यदि कुर्वन्ति
कामनारहितचरन् । तदा कैवल्यफलदं कार्यं ज्ञेयं तथाक्रमम् ।
कामना यदि बध्नीयात् परा वाप्यपरापि वा । क्रमेणाप्यपकृष्टा
सा पश्यपाशनियन्त्रिता । एकं ह्यं व्युत्क्रमं वा शोधितं प्रय-
ोजतः । भेदवर्ज्यो नरो मोक्षी भेदबुद्ध्या स्वकर्मभाक् ॥

अथाहं तज्ज्ञानम् ॥ सुष्ठुमास्तातन्त्रे षष्ठपटले ॥ यावन्ना-
मात्मभावश्च तावदेवं पृथग्विधम् । तावत् क्रिया पुनश्चावा
तावन्नानाविधा मता । तावद्विद्याश्च देवाश्च ब्रह्मविष्णुमहे-
श्वराः । गणेशश्च दिनेशश्च वज्रिर्वरश्च एव च । कुबेरश्चापि दिग्-
पाला एतन्मूर्धं पुण्यं पुण्यं । तावन्नानाविधा चेष्टा स्त्रीपुंनपुं-
कात्मिका । तावद्विषयद्वयं भिन्नं देवेशि ! तुलसीदायात् ।
तावज्जवाद्रोचकृष्णा करवीराश्च भूतले । विभिन्नानि च देवेशि !

सत्यं वै तुलसीदलात् । तावद्विष्यच्च वीर्यं तावत्तु पशुभाव-
कः । तावत्तन्त्रे भेदबुद्धिस्तावद्देवे पृथक् क्रिया । हरीं हरे
भवेदबुद्धिर्जायते जगदम्बिके ! । करालवदना काली श्रीमदेक-
जटा शिवा । षोडशी भैरवी छिन्ना भिन्ना च भुवनेश्वरी ।
छिन्ना भिन्ना त्वन्नपूर्णा भिन्ना च वगलामुखी । मातङ्गी कमला
भिन्ना भिन्ना वाणी च राधिका । भिन्ना चेष्टा क्रिया भिन्ना भिन्न
आचारसंग्रहः । यावन्नैक्यं पादपद्मे भवान्या नैव जायते ।
अद्वैते तारिणीपादपद्मे परमपावने । ज्ञानसारे समुत्पन्ने
हृत्पद्मनिलये तथा । ऐक्यं भवति चार्वाङ्गि ! सर्वजीवेषु शङ्करि ! ।
ननु जीवेष्वैक्यमिति कथमुक्तं यावतैक्यज्ञानसमुत्पत्तौ सत्यां
शिवशक्तिसर्वजीवानामेवैक्यं तारिणीपादपद्मे इत्यपि न वक्तु-
मुचितं तदानीं सेव्यसेवकत्वभावादिति चेत् सत्यम् । समुच्चून्
प्रति ज्ञानमिन्द्रभक्त्युपदेशार्थमिदमुक्तम् । अत एव भक्तिरव्यभि-
चरिणीत्यग्रे वक्ष्यति । निश्चितैकज्ञानं मुक्तं प्रति नोपदेशापेक्षा
तस्य सर्वथा निश्चिन्तत्वादिति ॥ न च पापं न वा पुण्यं न
स्वर्गो नरकं न च । न सुखं नापि दुःखञ्च न रोगेभ्यो भयं
तथा । न भयं नापि शोकश्च सर्वं ब्रह्मभयं जगत् । ब्राह्मणी
क्षत्रिया वैश्या वैद्यज्जगद्गूढजान्मज्जजा । तथैव तारिणी विद्या यथा
विद्या तथा तथा । एवं ज्ञानं महेशानि ! यदा वै जायते प्रिये ! ।
तदैव विद्या देवेशि ! विद्याविद्याबिरोधिनी । जायते नात्र
सन्देहो ब्रह्मानन्दमयो भवेत् । अद्वैतश्च गुणातीतं निर्गुणं
प्रकृतेः परः । परमानन्दसंयुक्तो मुक्तिर् यास्यति निश्चितम् । इति
सत्यं पुनः सत्यं सत्यं वच्मि वरानने ! । तत्त्वज्ञानात् परं
नास्ति नास्ति देवः सदाशिवात् । तदैवाचिरकालेन सोऽहं-
ज्ञानं प्रजायते । नानात्वबुद्धिं कृत्वा वै सात्त्विकीं परमात्मि-
काम् । गृह्यत्वा च वरारोहे ! जायते परमार्थवित् । ज्ञानात्

परतरं नास्ति नास्ति नास्ति वरानने ! । लब्धा हि तत्त्वं
 परमं मुच्यते देहबन्धनात् ॥ तथा ॥ नानातन्त्रे पृथक् चेष्टा
 मयोक्ता गिरिनन्दिनि ! । ऐक्यज्ञानं यदा देवि ! तदा सिद्धि-
 मवाप्नुयात् । स्थावरजङ्गमे चैव यदा तुल्यं मनो भवेत् । किं
 न सिद्ध्यति विश्वेशि ! परब्रेह च पार्वति ! । एवं भुक्तिश्च मुक्तिश्च
 जायते जगदम्बिके ! । तत्त्वज्ञानं तथैवान्ते अतो निर्वाणमाप्नु-
 यात् । एकादशपटले ॥ यावन्नानात्वमेव स्यात् तावद्विषयं
 महोत्तले । तावज्जातिश्च गोत्रश्च तावन्नाम पृथग्विधम् । ताव-
 त्क्षिप्तं पृथक् सर्वं वर्णानां पृथगेव हि । तावन्मित्रविपक्षौ
 च तावत् कलत्रबान्धवौ । तावत् पृथग्विधा पूजा मन्त्र-
 यन्त्रार्थनादिभिः । तावत् पुण्यं तावदेव पापं पुण्यविव-
 र्द्धकम् । तावत् त्वच्चाप्यहमयमियञ्च जायते प्रिये ! । यावन्न
 जायते चण्डि ! विद्याविद्याविरोधिनी । अविद्यानाशिनी
 विद्या विद्याविद्याविवर्द्धिनी । या तारिणी महाविद्या विद्या-
 विद्याविरोधिनी । अतएव वरारोहे ! विद्यामुत्पाद्य भूतले ।
 निर्वाणं मोक्षमप्नोति सत्यं त्रिपुरसुन्दरि ! । त्र्योदुर्गाचरणा-
 भोजे भक्तिरव्यभिचारिणी । तदेव जायते ब्रह्मज्ञानं ब्रह्मसुदुर्ल-
 भम् । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च वासवाद्या दिवौकसः । भैरवाश्चैव
 गन्धर्वा विद्याभ्याससमुत्सुकाः । ब्रह्मविद्यासमाविद्या ब्रह्मवि-
 द्यासमा क्रिया । ब्रह्मविद्यासमं ज्ञानं नास्ति नास्ति कदाचन ॥

जगति चात्मद्वयं प्रवृत्तिनिवृत्तिभेदेन कर्मकाण्डं तत्-
 सन्धासञ्च । तथा च ॥ वाजसनेयसंहितोपनिषदः । पूज्य-
 पादशङ्कराचार्यकृतभाष्यवृत्ततैत्तिरीयके । इमौ द्वावेव पन्था-
 नावनुनिष्क्रान्ततरौ भवतः । क्रियापथश्चैव पुरस्तात् तयोः
 सन्धास एवेत्यवोचदिति । द्वाविमावथ पन्थानौ यत्र वेदाः
 प्रतिष्ठिताः । प्रवृत्तिलक्षणे धर्मो निवृत्तौ च विभाषितः ॥ इति ।

अतः काम्यकाण्डे भण्डिकाण्डे च प्रवृत्तिमार्गिणः पुरुषार्थ-
सिद्धये सगुणस्थूलमूर्त्तीश्वरोपासना बहुविधा निरूपिता ।
इदानीन्तु निवृत्तिमार्गिणां सूक्ष्मतमनिर्गुणेश्वरोपासनार्थ-
मात्मतत्त्वमुच्यते । यथा महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्दशोक्तासे ॥
ब्रह्मादित्थं पर्यन्तं मायया कल्पितं जगत् । सत्यमेकं परं
ब्रह्म विदित्वैवं सुखी भवेत् । विहाय नामरूपाणि नित्ये
ब्रह्मणि निष्कले । परिनिश्चिततत्त्वो यः स मुक्तः कर्मबन्ध-
नात् । न मुक्तिर्जपनाहोमादुपवासशतैरपि । ब्रह्मैवाहमिति
ज्ञात्वा मुक्तो भवति देहभृत् ॥ कुलार्णवे पञ्चमस्कण्डेऽपि ॥
क्षणं ब्रह्माहस्योति यः कुर्यादात्मचिन्तनम् । कोटिजम्भा-
र्जितं पापं तत्क्षणात्तस्य नश्यति ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥
आत्मा साक्षी विभुः पूर्णः सत्योऽद्वैतः परात्परः । देहस्थो-
ऽपि न देहस्थो ज्ञात्वैवं मुक्तिभाग् भवेत् ॥

नन्वात्मा यदि साक्षित्वेनाभिमतस्तदा य उपाधिकृतः संसारी
विद्याविद्ययोरधिकृतः संसारगमनाय मोक्षगमनाय च तस्य
साधरणो रथः कथं कल्पितः । यथा कठोपनिषदि तृतीयव-
क्त्रात् ॥ आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु । बुद्धिन्तु सारथिं
विद्धि मनः प्रग्रहमेव च । इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु
गोचरान् । आत्मैन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनोविषः ॥ इति ।
एतां ध्यात्वचक्षते भगवन्तः शङ्कराचार्याः । रथिनं रथस्वामिनं
विद्धि जानीहि । रथवच्चहयस्थानौयैरिन्द्रियैराकृष्यमाण-
त्वात् शरीरस्य रथत्वम् । बुद्धिन्तु अध्ववसायलक्षणां सारथिं
विद्धि बुद्धिनेष्टप्रधानत्वात् शरीरस्य सारथिनेष्टप्रधान इवरथः ।
मनः सङ्कल्पविकल्पादिलक्षणां प्रग्रहं रथनां विद्धि मनसा हि
गृहीतानि श्रोत्रादीनि करणानि प्रवर्तन्ते रथनाय वा ।
इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि हयानाहुः । रथकल्पनाकुशलाः शरी-

ररथाकर्षणसामान्यात् तेषु इन्द्रियेषु परिकल्पितेषु गोचरान्
 मार्गान् रूपादीन् विषयान् विद्धि । आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं
 शरीरेन्द्रियमनोभिः सहितं संयुक्तमात्मानं भोक्तेति संसारी-
 त्याहुर्मनीषिणो विवेकिनः । नहि केवलस्यात्मनो भोक्तृत्व-
 मस्ति बुद्ध्याद्युपाधिकृतमेव तस्य भोक्तृत्वम् । सत्यं देहस्थो-
 ऽपि न देहस्य इत्यनेनात्मनो निर्लिप्तत्वं दर्शिनमतो निर्लिप्तस्य
 साचित्त्वं विना भोक्तृत्वं घटते इत्यभिप्रायेणात्मा साचीत्यु-
 क्तम् । तर्हि सर्वत्र शरीरेषु एकस्यैवात्मनोऽवस्थाननिर्दिष्टत्वं
 शिष्टत्वं वा कस्य केन वा भवतीत्यपेक्षायामुत्तरमाह सैवोप-
 निषत् । यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा तदा । तस्येन्द्रि-
 याण्यवस्थानि दुष्टाश्वा इव सारथेः । यस्तु विज्ञानवान् भवति
 युक्तेन मनसा सदा । तस्येन्द्रियाणि वस्थानि सदश्वा इव सार-
 थेः । अतस्तर्हि चैतन्यरूपस्यात्मनः साचित्त्वमात्रमभिमतश्चेत्तदा
 मोक्षः संसारो वा कस्येति सन्देहं निराकरोति सैव । यस्तु विज्ञा-
 नवान् भवति समनस्कः सदा शुचिः । स तु तत्पदमाप्नोति
 यस्माद्भूयो न जायते । यस्त्वविज्ञानवान् भवत्यमनस्कः सदा-
 ऽशुचिः । न स तत्पदमाप्नोति संसारश्चाधिगच्छति । बाल-
 क्रोडितवत् सर्वं रूपनामादिकल्पनम् । विहाय ब्रह्मनिष्ठो यः
 स मुक्तो नात्र संशयः । मनसा कल्पिता मूर्तिर्नृणां चेन्मो-
 क्षबाधिनी । स्वप्नलब्धेन राज्येन राजानो मानवास्तथा ।
 मृच्छिलाधातुदार्वादिमूर्त्तार्वाश्वरबुद्धयः । क्लिश्यन्तस्तपसा
 ज्ञानं विना मोक्षं न यान्ति वै । आहारसंयमक्लिष्टा यथेष्टा-
 हारतुन्दिलाः । ब्रह्मज्ञानविहीनाश्चेन्निष्कृतिं ते व्रजन्ति किम् ।
 वायुपर्णकणातोयव्रतिनो मोक्षभागिनः । सन्ति चेत् पद्मगा
 मुक्ताः पशुपक्षिजलेचराः । उत्तमो ब्रह्मसद्भावो ध्यानभावस्तु
 मध्यमः । स्तुतिर्जपोऽधमो भावो वहिः पूजाऽधमाधमा । योगे

जीवात्मनोरैक्यं पूजनं शिवकेशयोः । सर्वं ब्रह्मेति विदुषो न
योगो न च पूजनम् ॥ ननु योगा बहुविधास्तूक्ता एव कथं
जीवात्मनोरैक्यमात्रं योग इत्युच्यते इति चेत् सत्यम् । ते
योगाः प्राणायामादिकर्मरूपतया गौणा एव मुख्ययोगस्तु
जीवात्मनोरैक्यमेव । तथा च कुलार्णवे ॥ न पद्मासनतो
योगो न नासाग्रनिरोक्षणात् । ऐक्यं जीवात्मनोराहुर्योगं
योगविशारदाः ॥ इति ॥ महानिर्वाणे ॥ ब्रह्मज्ञानं परं
ज्ञानं यस्य चित्ते विराजते । किं तस्य जपयन्त्राद्यै-
स्तपोभिर्नियमव्रतैः । सत्यं विज्ञानमानन्दमेकं ब्रह्मेति
पश्यतः । स्वभावाद् ब्रह्मभूतस्य किं पूजाध्यानधारणाः । न
पापं नैव सुकृतं न स्वर्गो न पुनर्भवः । नापि ध्येयो न वा
ध्याता सर्वं ब्रह्मेति जानतः । अयमात्मा सदा मुक्तो निर्लिप्तः
सर्ववस्तुषु । किं तस्य बन्धनं कस्मान्मुक्तिमिच्छन्ति दुर्धियः ।
स्वयं विरचितं विश्वमवितर्क्यं सुरैरपि । राजते तत्र तत्रैव
ह्यप्रविष्टः प्रविष्टवत् । वहिरन्तर्यथाकाशं वस्तूनामेव सर्वशः ।
तथैव भाति तद्रूपो ह्यात्मा साक्षी स्वरूपतः । न बाल्यमस्ति च
जरा नात्मनो यौवनं जनुः । सदैकरूपश्चिन्मात्रो विकारपरिव-
र्जितः । जन्मयौवनवार्द्धक्यं देहस्यैव न चात्मनः । पश्यन्तो-
ऽपि न पश्यन्ति मायाप्राकृतबुद्ध्यः । यथा शरावतीयस्य रविं
पश्यत्यनेकधा । तथैव मायया देहे बहुधात्मानमीक्षते ॥ गन्ध-
तन्त्रे पञ्चमपटले ॥ नित्यः सर्वगतो ह्यात्मा कूटस्थो दोष-
वर्जितः । एकः सन्निध्यते भ्रान्त्या मायया न स्वरूपतः ।
तस्माद्देहेतश्च मे नास्ति न प्रपञ्चो न संस्मृतिः । यथाकाशो
घटाकाशो महाकाश इतीरितः । तथा भ्रान्तिर्द्विधा प्रोक्ता
ह्यात्मा जीवेश्वरात्मना । नाहं देहो न च प्राणो नेन्द्रियाणि
तथैव च । न मनो नैव बुद्धिश्च नैव चित्तमहङ्कृतिः । नाहं

पृथ्वी न सलिलं न च वह्निस्तथानिलः । न चाकाशो न
 शब्दश्च न च स्पर्शस्तथा रसः । न हि गन्धो न रूपञ्च न
 मायाहं न संसृतिः । सदा साक्षिस्वरूपात्मा ब्रह्म चैवास्मि
 केवलम् । सोऽहं ब्रह्म न संसारो न मत्तोऽन्यत् कदाचन ।
 इति विद्यात् स्वमात्मानं समाधिः परिकीर्तितः । समाधौ
 शुद्धरूपोऽसौ तुरीयस्वर एव हि । तुरीयांशः परा शक्तिर्विन्दात्मा
 ब्रह्म केवलम् । जीवमीश्वरभावेन विद्यात् सोऽहमति ध्रुवम् ।
 यथा फेनतरङ्गादि समुद्रादुत्थितं पुनः । समुद्रे लीयते तद्वज्ज-
 गदात्मनि लीयते । यस्यैवं परमात्मा न पृथग्भूतः प्रकाशितः ।
 स याति परमं भावं स्वयं साक्षात् परामृतम् । यदा मनसि
 चैतन्यं भाति सर्वत्रगं सदा । योगिभ्यो व्यवधानेन तदा सम्प-
 द्यते स्वयम् । यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति ।
 सर्वभूतेषु चात्मानं ब्रह्म सम्पद्यते तदा । यदा सर्वाणि भूतानि
 समाधिस्थो न पश्यति । एकीभूतः परेशासौ तदा भवति
 केवलम् । तदा जन्मजरादुःखव्याधीनामेव मेषजम् । केवलं ब्रह्म-
 विज्ञानं जायतेऽसौ तदा शिवः । तस्माद्विज्ञानतो मुक्तिर्नान्यथा
 भावकोटिभिः । मन्त्रौषधिवस्त्रैर्यद्वज्जीर्यते भक्षितं विषम् ।
 तद्वत् सर्वाणि कर्माणि जीर्यन्ति ज्ञानिनः क्षणात् । देहाभि-
 माने गलिते विदिते परमात्मनि । यत्र यत्र मनो याति तत्र
 यत्र समाधयः । अहं ब्रह्म न चान्योऽस्मिन् मुक्तोऽहमिति भाव-
 येत् । सच्चिदानन्दरूपोऽहं नित्यमुक्तस्वभाववान् । एवं समा-
 धियुक्तो यः स समाधाय कल्प्यते । सदाशिवोऽहमित्युक्त्वा स्वे-
 च्छ्या विहरेद् यतिः । लिप्यते न स पापेन बध्यते न च कर्म-
 णा । यथाग्निर्विद्रुतस्पर्शमालिन्यं दहति क्षणात् । तथा ब्रह्मा-
 र्पितात्मासौ सर्वकर्माणि नाशयेत् । आत्मस्थां देवतां त्यक्त्वा वहि-
 र्देवो विचिन्त्यते । करस्य कौस्तुभं त्यक्त्वा भ्रमते काचवृण्णया ॥

मुण्डमालातन्त्रे एकादशपटले ॥ ज्ञानञ्च द्विविधं त्रैयं
दुर्ज्ञेयं मनसापि च । ज्ञानं परमतत्त्वाख्यं ज्ञानं
त्रेयार्थसाधनम् । अन्यद्विभ्रान्तिविषयं ज्ञानं साधारणं मतम् ।
एवञ्च त्रिविधं शेषमधमं तत्त्ववर्जितम् । तत्त्वज्ञानं वरारोहे !
योगीन्द्राणाञ्च दुर्लभम् । विना तत्त्वपरिज्ञानाद् विफलं पूजनं
जपः । एको देवश्च एकोऽहं नात्मा भिन्नः शरीरतः । घटात्पटात्
महेशानि ! कालचक्रान्महोरुह्यात् । एवं ज्ञानं तत्त्वमयं तदा
मुक्तोऽचिरेण तु । नानाकारणमेवास्य पूजनं ध्यानमेव च ।
सेवनञ्चैव तौर्थानां शरणं तारिण्यौपदम् । स्मरणं मनुराजस्य
भ्रमणं वै कुलाचले । सत्सङ्गः सेवनं विष्णोः शङ्करस्यापि
पूजनम् । कालिकापादयुगलभजनं ज्ञानकारणम् ॥ क्रियाया
अपि मुक्तिसाधनत्वं दर्शयति द्वितीयपटले । भक्त्या च क्रि-
यया चण्डि ! पूजयेद्यस्तु कालिकाम् । जीवः शिवत्वं लभते
सत्यं सत्यं न संशयः ॥ तथा ॥ सदा क्रिया प्रकर्त्तव्या क्रियया
सिद्धिमुत्तमाम् । प्राप्नोति साधकश्चेष्टयात एव न च त्यजेत् ।
एतत्तु वचनं गृहस्थपरमग्रे स्पष्टीभवत्यति प्रथमपटले ॥
क्व यमः क्व तपो विष्णुः क्व कलिः कर्महिंसकः । सर्वञ्च मानसं
क्लेशं सदा सत्यं विभावयेत् । एवं विधानमासाद्य प्रजपे-
ज्ञावयेत् सुधीः । सोऽचिरेणैव कालेन शिवत्वं लभते जनः ॥
शिवजीवयोरुपाधिमात्रभेद इति यत् प्रागुक्तं तदेव स्पष्टी-
करिष्यते यथा तद्वैव ॥ जीवः शिवः शिवो देवः स जीवः केवलः
शिवः । पाशबद्धो भवेज्जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः । पाशस्तु
कुलार्थवे पञ्चमखण्डे ॥ घृणा लज्जा भयं शोको जुगुप्सा चेति
पञ्चमी । कुलं शीलं तथा जातिरष्टौ पाशाः प्रकीर्त्तिताः ।
पाशबद्धो भवेज्जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः ॥ मुण्डमालातन्त्रे
तृतीयपटले ॥ तुषेण बद्धो व्रीहिः स्नातुषाभावे तु तच्छुद्धः ।

कर्मबद्धो भवेज्जीवः कर्ममुक्तः सदाशिवः ॥ तथा । तोये क्षिप्तं
हविर्यदुत्तत्र क्षिप्तं न पूर्ववत् । पृथक्तया गुणेभ्यः स्यात्तद-
दात्मा इहोच्यते । क्षीरेण सहितं तोयं क्षीरमेव यथा भवेत् ।
अविशेषो भवेत्तद्वज्जीवात्मपरमात्मनोः । यथा चन्द्रार्कयो-
र्विम्बौ जलपूर्णघटेषु च । घटे भग्ने जलेष्वेव प्रलीनौ चन्द्र-
सूर्यकौ । न जायते न म्रियते आत्मा तु परमः शिवः ।
आत्मज्ञानं समासाद्य संसारार्णवदुस्तरम् । तरत्येव सदा
चण्डि ! जीवः शिवत्वमालभेत् । कठोपनिषदि द्वितीयवक्ष्या-
मपि ॥ न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव
कश्चित् । अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने
शरीरे ॥ भगवद्गीतायामप्येतत् । केवलं विपश्चिदित्यत्र कदाचि-
दिति नायं भूत्वा भविता वा न भूय इति च द्वितीयचरणे
विशेषः ॥ तथा षष्ठपटले ॥ जीवः शिवस्तु विज्ञेयो विश्वेशः
सर्वदारतिः । ब्रह्मतत्त्वं वरारोहे ! देवानामपि दुर्लभम् ॥
तथा ॥ जीवः शिवत्वं लभते ज्ञानात्तु वरवर्णिनि ! ।
विचित्रं गुरुपादात्मं पार्वत्याः शङ्करस्य च । भजेदेक-
विधानेन जीवस्मृतः स एव हि । पिण्डे युक्ताः पदे युक्ता
रूपे युक्ता वरानने ! । गुणातीतेषु ये युक्तास्ते मुक्ता नात्र
संशयः । न पिण्डं न पदं रूपं न जानामि सुरोत्तम ! । कथ-
तामित्यादिदेवोपश्रानन्तरम् ॥

शिव उवाच ॥ पिण्डं कुण्डलिनीशक्तिः पदोऽहं
सम्प्रर्तितः । रूपञ्चापि वरारोहे ! ध्यानमेव न संशयः ।
महाकुण्डलिनीं शक्तिं ये भजन्ति भुजङ्गिनीम् । स कृतार्थः
स धन्यश्च स दिव्यो वीरसत्तमः । तथा ॥ ये दिव्याः
साधकेन्द्राश्च ये वीराः साधकोत्तमाः । पशवः पशवो ज्ञेयाः
सर्वशास्त्रार्थकोविदाः । साधको मुक्तिमाप्नोति सत्यं सत्यं

धरानने ।। शृणु देवि ! जगद्वात्रि ! सर्वमङ्गलमङ्गलम् । तन्त्रं
 शृणुयाद्देवेशि ! ब्रह्मनिर्वाणमाप्नुयात् । तन्त्रश्रवणे कथं
 ब्रह्माप्तिरिति नाशङ्कनीयम् ॥ परमार्थस्वरूपान्मायाह्वयतन्त्र-
 शास्त्रस्य तत्त्वज्ञानदर्शकत्वेन ब्रह्मविद्यात्वाद्देदादीनां न
 तथात्वम् । तथा च मुण्डकोपनिषत् । द्वे विद्ये वेदितव्ये
 इति इक्ष्म यद् ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवापरा च । तत्र परा
 ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः शिक्षा कल्पो व्याकरणं
 निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति । अथापरा यया तदक्षरमधि-
 गम्यते । ननु ऋग्वेदादिवाङ्माद्देदादिवाङ्मा चेत् परा विद्या
 तर्हि कथमुपनिषत् परा विद्या स्यान्मोक्षसाधनञ्च । या वेद-
 वाङ्माः स्मृतय इति स्मरन्ति कुदृष्टिवाङ्निष्फलत्वादनादेय-
 त्वात् । उपनिषदस्य ऋग्वेदादिवाङ्मात्वं स्यात् । ऋग्वेदा-
 दित्वे च पृथक्करणमनर्थकमप्यपरेऽपि न वेद्यविषयविज्ञानस्य
 विवक्षितत्वादुपनिषद्देद्याक्षरविषयं हि वेद्याक्षरविषयं हि
 विज्ञानमिह पराविद्येति प्राधान्येन विवक्षितम् । नोपनि-
 यच्छब्दराशिः । वेदशब्देन तु सर्वत्र राशिर्विवक्षितः । शब्द-
 राश्याधिगमेऽपि यत्तु आन्तरमन्तरेण गुर्वभिगमनादिलक्षणं
 वैराग्यञ्च नाक्षरादिगमः सम्भवतीति पृथक्करणं ब्रह्मविद्यायाः
 परा विद्येति ॥

ब्रह्मज्ञानप्रशंसामाह ॥ गायत्रीतन्त्रे प्रथमपटले ॥
 तावद्विद्या भवेत् सर्वा यावज्ज्ञानं न जायते । ब्रह्म-
 ज्ञानपदं ज्ञात्वा सर्वाश्चैव तिरोहिताः । वेदशास्त्रपुरा-
 णानि सामान्यगणिका इव । या पुनः शान्भवो विद्या गुप्ता
 कुलबधूरिव । देहस्थाः सर्वविद्याश्च देहस्थाः सर्वदेवताः ।
 देहस्थसर्वतीर्थाणि लभन्ते गुरुवाक्यतः । अध्यात्मविद्या हि
 नृणां सौख्यमोक्षकरी भवेत् । कर्माकर्मं तथा जायतेतत्

सर्वं निवर्तते ॥ अतएव कुलार्णवे ॥ अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि
 तत्त्वं ज्ञात्वा प्रयत्नतः । पलालमिव शान्यार्थी सर्वशास्त्राणि
 मन्यजेत् ॥ गीतायामपि ॥ त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रै-
 गुण्यो भवार्जुन इत्यादि । गायत्रीतन्त्रे ॥ काष्ठमध्ये
 यथा वह्निः पुष्पे गन्धः पयो घृतम् । देहमध्ये तथा देवः
 पुण्यपार्षदिवर्जितः । आत्मतत्त्वज्ञानस्य बहुजन्माश्चित्त-
 पुण्यफलत्वं दर्शयति कठोपनिषदि द्वितीयवक्त्री । अत्रणा-
 यापि बहुभिर्यो न लभ्यः शृण्वन्तोऽपि बहवो यं न विदुः ।
 आश्चर्योऽस्य वक्ता कुशलोऽस्य लब्धा आश्चर्यो ज्ञाता कुशलानु-
 शिष्टः । न नरेणावरणं प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधा चिन्त्य-
 मानः । अनन्यप्रोक्ते न गौरव नास्वर्णीयान् ह्यतर्क्यमनुप्रमा-
 णात् ॥ नैषा तर्केण मतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय
 प्रेष्ठः । यां त्वमापः सत्यवृतिर्वतासि त्वादृङ्गो भूयाच्चाचिकेतः ।
 प्रष्टा ॥ जानाम्यहं शिवधिरित्थनित्यम् नक्षध्रुवैः प्राप्यते
 ध्रुवं तत् । ततो मया नाचिकेतश्चितोऽम्बिरनित्यैर्द्वयैः
 प्राप्तवानस्मि नित्यम् । कामस्वाप्तिं जमतः प्रतिष्ठां क्रतो-
 रनन्यमभयस्य पारम् । स्तोममहदुदगायं प्रतिष्ठां दृष्ट्वा
 धृत्वा धीरो नाचिकेतोऽत्यसाक्षीः ॥ तं दुर्दृशं गूढमनु-
 प्रविष्टं गुहाहितं गङ्गरेष्ठं पुराणम् । अध्यात्मयोगाधिगमेन
 देवं मत्वा धीरो हर्षशेको जहाति ॥ इतच्छ्रुत्वा सम्परिगृह्य
 मत्तैः प्रगृह्य धर्म्यमनुमेतमाथ । स मोदते मोदनौयं हि लब्ध्वा
 विवृतं पद्मं नचिकेतसं मन्ये ॥ अन्यत्र धर्मादन्यत्राधर्मादन्यत्रा-
 स्मात् कृताकृतात् । अन्यत्र भूताश्च भव्याश्च यत्तत् पश्यसि
 तद्वद ॥ सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यद-
 दन्ति । यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं सङ्गहेष
 ब्रह्मीयोम् ॥ इत्येतत् ॥ नित्यातन्त्रे अष्टमपटले ॥ देवुवाच ॥

देवदेव ! महादेव ! जगन्निस्तारतारक ! । परमात्मेति
किं नाम कथयस्व महेश्वर ! । ईश्वर उवाच ॥ साधु पृष्टं
त्वया भद्रे ! कथयामि शृणुष्व तत् । यस्य विज्ञानमात्रेण
जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । विरजाख्ये महेशानि ! महापद्मवराटके ।
वैखरीपरमायोगात् पुष्करे तीर्थराजके । निराकारं परं
ज्योतिः परंब्रह्मस्वरूपकम् । सर्वज्ञो निर्गुणो नित्योऽह्यः
सर्वप्रतिष्ठितः । महाकुण्डलिनीयोगात् यदा तेजोमयो
भवेत् । तदैव चिन्तनीयोऽसौ परमात्मा सुरेश्वरि ! । जीवाद्याः
परमेशानि ! तदंशाः परिकीर्त्तिताः ॥

महानिर्वाणतन्त्रे द्वितीयोद्भासे ॥ देवुवाच ॥ कथितं
यत् परं ब्रह्म परमेशं परात् परम् । यस्योपासनतो मर्त्यो
भुक्तिं मुक्तिञ्च विन्दति । केनोपायेन भगवन् ! परमात्मा प्रसी-
दति । किं तस्य साधनं देव ! मन्त्रः को वा प्रकीर्त्तितः ।
किं ध्यानं किं विधानञ्च परेशस्य परात्मनः । तत्त्वेन श्रोतु-
मिच्छामि कृपया कथय प्रभो ! ॥ सदाशिव उवाच । तव
स्नेहेन वक्ष्यामि मम प्राणाधिकं परम् । ज्ञेयं भवति तद्ब्रह्म
सच्चिद्ब्रह्ममयं परम् । यथातथस्वरूपेण लक्षणैर्वा महेश्वरि ! ।
सत्तामात्रं निर्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । असच्चिलोकी-
सद्भावं स्वरूपं ब्रह्मणः स्मृतम् । समाधियोगैस्तद्देह्यं सर्व-
त्र समदृष्टिभिः । इन्द्रातोतैर्निर्विकल्पैर्देहात्माध्यासवर्जितैः ।
यतो विश्वं सदुद्भूतं येन जातञ्च तिष्ठति । यस्मिन् सर्वाणि
लीयन्ते ज्ञेयं तद्ब्रह्म सच्चयैः ॥ ब्रह्मज्ञानन्तु सत्यासिनामेव
न गृहस्थानाम् । तथा च मुण्डकभाष्ये प्रथमे श्रीशङ्कराचार्य-
पादाः ॥ ज्ञानमात्रे यद्यपि सर्वाश्रमिणामधिकारस्तथापि
सत्यासनिष्ठा एव ब्रह्मविद्यामोक्षसाधनं न कर्मसहितेति
मैत्रचर्यां चरन्तः सत्यासयोगादिति च सुवन् दर्शयति ।

विद्याकर्मविरोधाच्च नहि ब्रह्मात्मैकत्वदर्शनेन सह कम
स्वप्नेऽपि सम्पादयितुं शक्यम् । विद्यायाः कालविशेषाभा-
वान्नियतनिमित्तत्वात् कालकर्मसङ्कोचानुपपत्तिः । यत्तु
गृहस्थेषु ब्रह्मविद्याप्रदानकर्तृत्वादिलिङ्गं न तत् स्थितं
न्यायं बाधितमुक्तहते । नहि विधिगतेनापि तमःप्रका-
शयोरेकत्र सम्भवः शक्यते कर्तुमित्यन्तेनाहुः । तर्हि
वक्ष्यमाणमस्मिन् धर्मे स्यादित्युपक्रम्य मातापित्रोः सेवन-
तत्पर इति । कथमुक्तं गृहस्थस्यैव मातृपितृसेवनसम्भवादिति
चेन्न । अस्मिन् धर्मे आरभ्यमाणे इति वक्तव्यमन्यथा परो-
पकारनिरत इति न सङ्गच्छते । ब्रह्मैकनिष्ठस्यात्मपरज्ञाना-
भावादिति ॥ ब्रह्मणो जगत्सृष्टिमाह मुख्यकोपनिषत् ॥
यथोर्णनाभिः सृजते गृह्यते च यथा पृथिव्यामोषधयः
सम्भवन्ति । यथेशतः पुरुषात् केशलोमानि तथा क्षरात्
सम्भवतीह विश्वम् ॥ आत्मज्ञानप्रकारस्तु तृतीयमुख्यकोप-
निषत् ॥ स वेदैतत् परं ब्रह्मधाम यत्र विश्वं निहितं भवति
शुभ्रम् । उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुभ्रमेतदतिवर्त्तन्ति
धीराः ॥ कामान् यः कामयते मन्यमानः स कामभिर्जायते
तत्र तत्र । पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु इहैव सर्वं प्रविलीयन्ति
कामाः ॥ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना
श्रुतेन । यमेवेष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैव आत्मा वृणुते तनुं
स्वाम् ॥ नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात्तपसो वाप्य-
लिङ्गात् । एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वांस्तस्यैव आत्मा विशते
ब्रह्मधाम ॥

ब्रह्मज्ञानप्राप्तिफलमाह च ॥ सम्प्राप्यैनस्पृश्यो सै
ज्ञानवृत्ताः कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः । ते
सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा युक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सत्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ।
 ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ॥
 सत्यासिनां ब्रह्मविद्येति यत् प्रागुक्तं तदत्र सुस्पष्टीकृत-
 मुपनिषदेति ॥ तथा ॥ गताः कलाः पञ्चदशप्रतिष्ठा देवाश्च
 सर्वे प्रतिदेवतासु । कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये
 सर्व एकीभवन्ति ॥ यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति
 नामरूपे विहाय । तथा विद्वान्नामरूपाहिमुक्तः परात्परं
 पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ स यो हवैतत् परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव
 भवति । ना स्याद्ब्रह्मवित्कुले भवति तरति शोकं तरति
 पाप्मानं गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भवति ॥ महानिर्वाण-
 तन्त्रेऽपि ॥ बहुजन्मार्जितैः पुण्यैः सद्गुरु र्यदि लभ्यते । तदा
 तद्वक्तो लब्ध्वा जन्मसाफल्यमाप्नुयात् । चतुर्वर्गं करे कृत्वा
 परत्रेह च मोदते । स धन्यः स कृतार्थश्च स कृती स च
 धार्मिकः । स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । सर्व-
 शास्त्रेषु निष्णातः सर्वलोकप्रतिष्ठितः । यस्य कर्णपथोपान्ते
 ग्राप्तो मन्त्रो महामणिः । धन्या माता पिता तस्य पवित्रं
 सत् कुलं शिवे ! । पितरस्तस्य सन्तुष्टा मोदन्ते त्रिदशैः
 सह । गायन्ति गायत्रीं गाथां पुलकाहितविग्रहाः ।
 अस्मत्कुले कुलत्रेष्टो जातो ब्रह्मोपदेशिकः । किमस्माकं
 गयापिण्डैः किं तीर्थयावतर्पणैः । किं दानैः किं जपे-
 र्होमैः किमन्यैर्बहुसाधनैः । वयमच्युतप्राः स्मः सत्पुत्रस्यास्म
 साधनात् । नृभु देवि ! जगद्वन्द्ये ! सत्त्वं सत्त्वं मयोच्यते ।
 परब्रह्मोपासकानां किमन्यैः साधनान्तरैः । मन्त्रग्रहणमात्रेण
 देही ब्रह्ममयो भवेत् । ब्रह्मभूतस्य देवेशि ! किमवाप्यं
 जगत्तये । किं कुर्वन्ति ग्रहा रश्मि वेतालाश्चटकाटयः । तस्य
 दर्शनमात्रेण पलायन्ते पराङ्मुखाः । रक्षितो ब्रह्ममन्त्रेण

प्रावृत्तो ब्रह्मतेजसा । किं बिभेति गृहादिभ्यो मार्त्तं इव
 चापरः । तं दृष्ट्वा भयमापन्नाः सिंहं दृष्ट्वा यथा गजाः ।
 विद्रवन्ति च नश्यन्ति पतङ्गा इव पावके । न तस्य दुरितं
 किञ्चिद् ब्रह्मनिष्ठस्य देहिनः । तस्य पूतस्य शुद्धस्य सर्व-
 प्राणिहितस्य च । को दोषद्रवमन्विच्छेदात्मापघातकं विना ।
 ये दृष्ट्वान्ति खल्लाः पापाः परब्रह्मोपदेयिनः । स्रद्रोहं ते
 प्रकुर्वन्ति नातिरिक्तो यतः स्मृतः । स तु सर्वहितः साधुः
 सर्वेषां प्रियकारकः । तस्यानिष्टे कृते देवि ! को वा स्वादिरूप-
 द्रवः । स्वरूपबुद्ध्या यदेव्यं तदेव लक्षणैः शिवे ! । लक्षणै-
 रासुमिच्छूनां विहितं तत्र साधनम् । तत् साधनं प्रवक्ष्यामि
 शृणुष्वारविता प्रिये ! । तत्रादौ कथयाम्याद्ये ! मन्त्रोद्धारं
 महेति तुः । प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य सच्चित्पदमुदाहरत् । एकं पदान्ते
 ब्रह्मेति मन्त्रोद्धारः प्रकीर्तितः । सन्निवृत्तमेष मिलितः
 सप्तार्णोऽयं मनुर्मतः । तारहीनेन देवेशि ! षड्वर्णोऽयं मनुर्मतः ।
 एतन्मन्त्रप्रशंसपि तत्तैव ॥ सर्वमन्त्रोत्तमः सच्चिदानन्दम-
 मोन्दः । मात्रसिद्धयपेक्षास्ति नारिमित्रादिदूषणम् । न
 तिथिर्न च नक्षत्रं न च सशिशुषस्तथा । कुलाकुलानां नियमो
 न संस्कारोऽत्र विद्यते । सर्वथा सिद्धिमन्त्रोऽयं नात्र कार्या
 विचारणा ॥ मन्त्रार्थं मन्त्रचेतन्यं यो न जानाति साधकः ।
 शतलक्षप्रजसेऽपि तस्य मन्त्रो न सिध्यति । अतोऽस्यार्थश्च
 चेतन्यं कथयामि शृणु प्रिये ! । अकारेण जगत्पाता
 संहर्त्ता स्वादुकारकः । मकारेण जगत्स्रष्टा प्रणवार्थं उदाहृतः ।
 स्वच्छन्देन सदास्थायि चिच्चैतन्यं प्रकीर्तितम् । एकमहेत-
 मोशानि ! दृष्ट्वाद्ब्रह्म गीयते । मन्त्रार्थः कथितो देवि !
 साधकाभीष्टसिद्धिदः । मन्त्रचेतन्यमेतच्च तदधिष्ठातृदेवता ।
 तज्ज्ञानं परमेशानि ! भक्तानां सिद्धिदायकम् । तस्या-

विष्ठाह देवेशि ! सर्वव्यापि सनातनम् । अवितर्कं निराकारं
वाचातीतं निरञ्जनम् । वाङ्माया कमलाद्येन तारहीनेन
पार्वति ! । दीयते विविधा विद्या मायाश्रीसर्वतोमुखी ।
तारेण तारहीनेन प्रत्येकं सकलं पदम् । युग्मयुग्मक्रमेणापि
मन्त्रोऽयं विविधो भवेत् ॥

अथ ब्रह्ममन्त्रोपासनाप्रकारस्तु तत्रैव ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
उत्थाय प्रणम्य ब्रह्मदे' गुरुम् । ध्यात्वा च परमं ब्रह्म
यथाशक्ति मनुं शरेत् । पूर्ववत् प्रथमे ब्रह्म प्रातःकृत्यमिदं
कृतम् ॥ तथा । अथ सन्ध्याविधिं वक्ष्ये ब्रह्ममन्त्रस्य
श्रामवि ! । यां कृत्वा ब्रह्मसम्पत्तिं लभते भुवि मानवः ।
प्रातर्भध्याह्नसायाह्ने यथादेशे यथासने । पूर्ववत् परमब्रह्म
ध्यात्वा साधकसत्तमः । अष्टोत्तरशतं देवि ! गायत्रीजपमा-
चरेत् । जपं समर्थं विधिवत् पूर्ववत् प्रणमेत् सुधीः । एषा
सन्ध्या मया प्रोक्ता सर्वथा ब्रह्मसाधनम् । गायत्रीं शृणु
चार्वङ्गि ! सर्वपापप्रणाशिनौम् । परमेश्वरं ह्येऽन्तमुक्ता विद्महे
तदनन्तरम् । परतत्त्वाय परतो धीमहीति वदेत् प्रिये ! ।
तदनन्तरमीशानि ! तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् । इयं श्रीब्रह्मगायत्री
चतुर्वर्गप्रदायिनी । यजनं पूजनञ्चैव ज्ञानं पापञ्च भोजनम् ।
यद्यत् कर्म्म प्रकुर्वीत ब्रह्ममन्त्रेण साधयेत् । तत् सदिति
वदेद्देवि ! प्रारम्भे सर्वकर्मणाम् । ब्रह्मार्पणमस्तु वाक्यं पाप-
भोजनकर्म्मणोः । ऋषिः सदाशिवो ह्यस्य छन्दोऽनुष्टुप्-
कृतम् । देवता परमं ब्रह्म सर्वान्तर्यामि निगुणम् । चतुर्वर्ग-
फलावाप्ते विनिश्चिनः प्रकीर्तितः । अङ्गन्यासकरन्यासी
कथयामि शृणु प्रिये ! । तारं सच्चिदेकमिति ब्रह्मेति सकलं
ततः । अद्भुततर्जनोमध्यानामिकासु महेश्वरि ! । कनिष्ठयोः
करतलपृष्ठयोः सुरवन्दिते ! । नमः स्वाहाववह्वीषट्फडम्बैः

यथाक्रमम् । न्यसेत्यासोक्तविधिना साधकः सुसमाहितः ।
 हृदादिपादपर्यन्तमेवमेवं विधीयते । प्राणायामं ततः
 कुर्यान्मूलेन प्रणवेन वा । मध्यमानामिकाभ्याश्च दक्षहस्तस्य
 पार्वति ! । वामनासापुटं धृत्वा दक्षनासापुटेन च । पूरयेत्
 पवनं मन्त्री मूलमन्त्रमिदं जपन् । अङ्गुष्ठेन दक्षनासां धृत्वा
 कुम्भकयोगतः । जपेद्वात्रिंशतावृत्त्या ततो दक्षिणनासया ।
 शनैः शनैश्च्यवेद्यायुं जपन् षोडशधा मनुम् । वामनासापुटे-
 ऽप्येवं पूरकुम्भकरेचकम् । पुनर्दक्षिणतः कुर्यात् पूर्ववत् सुर-
 वन्दिते ! । प्राणायामविधिः प्रोक्तो ब्रह्ममन्त्रस्य साधने । ततो
 ध्यानं प्रकुर्वीत साधकाभीष्टसाधनम् ॥ हृदयकमलमध्ये
 निर्विशेषं निरीहं हरिहरविधिवेद्यं योगिभिर्ध्यानगम्यम् ।
 जननमरणभीतिध्वंसि सच्चित्स्ररूपं सकलभुवनबीजं ब्रह्म-
 चैतन्यमौढे ॥ ध्यत्वेवं परमं ब्रह्म मानसैरुपचारकैः । पूज-
 येत् परया भक्त्या ब्रह्मसायुज्यहेतवे । गन्धं दद्यान्महीतत्त्वं
 पुष्पमाकाशमेव च । धूपं दद्यादायुतत्त्वं दीपं तैजसमर्पयेत् ।
 नैवेद्यं तोयतत्त्वेन प्रदद्यात् परमात्मने । ततो जप्त्वा महामन्त्रं
 मनसा साधकोत्तमः । समर्प्य ब्रह्मणे पञ्चाङ्गिः पूजां समार-
 भेत् । उपस्थितानि द्रव्याणि गन्धपुष्पादिकानि च । वस्त्रा-
 लङ्कारणादीनि भक्ष्यपेयानि यानि च । मन्त्रेणानेन संशोध्य
 ध्यात्वा ब्रह्म सनातनम् । निमील्य नेत्रे मतिमानर्पयेत् परमा-
 त्मने । ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव
 तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना । ततो नेत्रे समुन्मील्य जप्त्वा
 मूलं स्वशक्तितः । तत्पुष्पं ब्रह्मसात् कृत्वा स्तोत्रञ्च कवचं पठेत् ।
 स्तोत्रं शृणु महेशानि ! ब्रह्मणः परमात्मनः । यत् श्रुत्वा
 साधको देवि ! ब्रह्मसायुज्यमश्नुते । नमस्ते सते सर्वलोकाश्च-
 याय नमस्ते चिते विश्वरूपात्मकाय । नमोऽहैतत्त्वाय

मुक्तिप्रदाय नमो ब्रह्मणे व्यापिने निर्गुणाय ॥ त्वमेकं शरत्त्वं
 त्वमेकं वरेत्त्वं त्वमेकं जगत्कारणं विश्वरूपम् । त्वमेकं जगत्क-
 र्तृपादप्रवृत्तं त्वमेकं परं निखलं निर्विकल्पम् ॥ भयानां भयं
 भीषणं भीषणानां गतिः प्राणिनां पावनं पावनानाम् । महो-
 चैःपदानां नियन्तृ त्वमेकं परेषां परं रक्षणं रक्षणानाम् ॥ परेश !
 प्रभो ! सर्वरूपाविनाशिननिर्देश्य ! सर्वेन्द्रियागम्य ! सत्य ! ।
 अचिन्माक्षर ! व्यापक ! व्यक्ततत्त्वाजपाभाषकाधीश ! पायादपा-
 यात् ॥ तदेकं सारमस्तदेकं भजामस्तदेकं जगत्साक्षिरूपं
 नमामः । सदेकं विधानं निरालम्बमीशं भवाभोधिपोतं शरत्त्वं
 ब्रह्मामः ॥ पञ्चरत्नमिदं स्तोत्रं ब्रह्मणः सच्चिदात्मनः । यः पठेत्
 प्रयतो भूत्वा ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् । प्रदोषे यः पठेन्नित्यं सीम-
 वारे विशेषतः । आवयेद्बोधयेत्प्राज्ञो ब्रह्मनिष्ठान् सबान्भवान् ॥
 इति पञ्चरत्नस्तोत्रं समाप्तम् ॥

कवचं शृणु चार्वाङ्गि ! जगन्मङ्गलनामकम् । पठनाद्वारणा-
 द्यस्य ब्रह्मज्ञो जायते ध्रुवम् । परमात्मा शिवः पातु हृदयं पर-
 मेश्वरः । कण्ठं पातु जगत्पाता वदनं सर्वदृग्विभुः । करौ
 मे पातु विश्वात्मा पादौ रक्षतु चिन्मयः । सर्वाङ्गं सर्वदा पातु
 परं ब्रह्म सनातनम् । श्रौजगन्मङ्गलस्यास्य कवचस्य सदाशिवः ।
 ऋषिश्छन्दोऽनुष्टुप्तिः परमब्रह्म देवता । चतुर्वर्गफलावाप्त्यै
 विनियोगः प्रकीर्तितः । यः पठेद्ब्रह्मकवचं ऋषिन्यासपुर-
 सरम् । स ब्रह्मज्ञानमासाद्य साक्षाद्ब्रह्ममयो भवेत् । भूर्जे
 विलिख्य गुटिकां स्वर्णरत्नां धारयेद्यदि । कण्ठे वा दक्षिणे
 बाहौ सर्वसिद्धेश्वरो भवेत् । इत्येतत् परमब्रह्मकवचं ते
 प्रकाशितम् । दद्यात् प्रियाय शिष्याय गुरुभक्ताय धीमते ॥
 इति ब्रह्मकवचं समाप्तम् ॥

एवं सम्पूज्य मतिमान् स्वजनैर्बान्धवैः सह । महाप्रसादं

स्त्रीकुर्याद् ब्रह्मणः परमात्मनः । पूजने परमेशस्य नावाहन-
 विसर्जने । सर्वत्र सर्वकालेषु साधयेद्ब्रह्मसाधनम् । अस्मातो
 वा कृतस्नानो भुक्त्वा वापि बुभुक्षितः । पूजयेत् परमात्मानं
 सदा निर्मलमानसः । अनेन ब्रह्ममन्त्रेण भक्ष्यपेयादिकं चरेत् ।
 दीयते परमेशाय तदेव पावनं महत् । गङ्गातोये शिवादी च
 स्पर्शदोषोऽपि वर्तते । परब्रह्मार्पिते द्रव्ये स्पृष्टास्पृष्टि न
 दुष्यति ॥ तथा । नात्र वर्णविचारोऽस्ति नोच्छ्रिष्टादिविचा-
 रणम् । न कालनियमोऽप्यत्र शौचाशौचं तथैव च ॥ तथा ।
 महापातकयुक्तो वा युक्तो वा चान्यपातकैः । सकृत् प्रसादग्रह-
 णाम्भुष्यते नात्र संशयः । सार्धत्रिकोटितीर्थेषु स्नानदानेन यत्
 फलम् । तत् फलं लभते मर्त्यो ब्रह्मार्पितनिषेवणात् ॥ तथा ।
 पुण्यायन्ते क्रियाः सर्वा दुष्कृतं सुकृतायते । स्वेच्छाचारोऽत्र
 विहितो महामन्त्रस्य साधने । किं तस्य वैदिकाचारै-
 स्तान्त्रिकैर्वापि तस्य किम् । ब्रह्मनिष्ठस्य विदुषः स्वेच्छाचारो
 विधिः स्मृतः । कृतेनास्य फलं नास्ति नाकृतेनापि किस्त्रि-
 षम् । न विघ्नः प्रत्यवायोऽस्य महामन्त्रस्य साधने । अस्मिन्
 धर्मे महेशि ! स्वात् सत्यवादी जितेन्द्रियः । परोपकारनिरतो
 निर्विकारः सदाश्रयः । मात्सर्यहीनोऽदम्भी च दयावान् शुद्ध-
 मानसः । मातापितोः प्रीतिकरस्तयोः सेवनतत्परः ॥ तथा ।
 द्वात्रिंशता सहस्रेण जपेनास्य पुरस्कृया । तद्दशांशेन हवनं
 तर्पणं तद्दशांशतः । सेचनं तद्दशांशेन तद्दशांशेन सुन्दरि ! ।
 ब्राह्मणान् भोजयेन्मन्त्रो पुरस्चरणकर्मणि । भक्ष्याभक्ष्यविचारोऽत्र
 त्याज्यो ग्राह्यो न विद्यते । न कालशुद्धिनियमो नवा स्थाननिरू-
 पणम् । अभक्तो वापि भक्तो वा स्नातो वाऽस्नात एव वा । साध-
 येत् परमं मन्त्रं स्वेच्छाचारेण साधकः । ज्ञानिनो यत्र कुत्रापि
 मरणे मोक्ष एव च ॥ तदुक्तं मुद्गमालातन्त्रे प्रथमपटले ॥

गङ्गाद्वारे प्रयागे वा विमुक्तोऽपावनीमुखे । यत्र कुत्र चृतो
ज्ञानी तत्रैव मोक्षमाप्नुयात् ॥

निश्चासतः पञ्चभूतावस्थाः पूर्वं निरूपिताः । इदानीं
वर्णभेदेनावस्थापञ्चकं निरूपयन् वर्णतः प्रयोजनान्तरमपि
दर्शितवान् । नरपतिजयचर्यास्वरोदयधृतब्रह्मजामले ॥ मातृ-
कायां स्वराः प्रोक्ताः स्वराः षोडशसंख्यया । तेषां द्वावन्तिमौ
त्याज्यौ चत्वारश्च नपुंसकाः । शेषा दशस्वरान्तेषु स्यादेकैको
द्विके द्विके । ज्ञेया अतः स्वराद्याश्च ऋक्षाः पञ्चस्वरोदये ।
स्वरा हि मातृकोच्चारामात्राव्याप्तं जगत्त्रयम् । तस्मात् स्वरोद्भवं
सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । अकारादिस्वराः पञ्च ब्रह्माद्याः
पञ्च देवताः । निवृत्त्याद्याः कलाः पञ्च इच्छाद्यं शक्तिपञ्चकम् ।
मायाद्याश्चक्रभेदाश्च धराद्यं भूतपञ्चकम् । गन्धाद्या विषयास्ते
च कामवाणा इतीरिताः । पिण्डं पदं तथा रूपं रूपातीतं
निरञ्जनम् । स्वरभेदे स्थितं ज्ञानं ज्ञायते गुरुतः सदा ।
अकारादिस्वराः पञ्च तेषामष्टौ भिदास्त्वमी । मात्रा वर्णो ग्रहो
जीवो राशिर्भेदोऽपिण्डयोगकौ । प्रसुप्तो भाषते येन येन गच्छति
शब्दितः । तत्र नाम्नाद्यवर्णं या मात्रा मात्रास्वरः स हि ॥ इति
मात्रास्वरचक्रम् ॥ कादिहान्तान् लिखेद्वर्णान् स्वराधो ङञणो-
ज्झितान् । तिर्यक्पङ्क्तिक्रमेणैव पञ्चत्रिंशत्प्रकीर्तके । नर-
नामादिमो वर्णो यस्मात् स्वरादधः स्थितः । स स्वरस्तस्य
वर्णस्य वर्णस्वर इहोच्यते । न प्रोक्ता ङञणा वर्णा नामादौ
सन्ति ते नहि । चेद्भवन्ति तदा ज्ञेया जगडास्ते यथाक्रमम् ।
यदि नाम्नि भवेद्वर्णः संयुक्ताक्षरलक्षणः । आद्यस्तस्यादिमो
वर्ण इत्युक्तं ब्रह्मजामले ॥ इति वर्णस्वरचक्रम् ॥ अस्वरे
मेषसिंहालिरिः कन्यायुग्मकर्कटाः । उस्वरे च धनुर्मेनौ
एस्वरे च तुलावृषौ । ओस्वरे मृगकुम्भी च राशिशम्भू-

ग्रहस्वराः । स्वराभः स्थापयेत् खेटं राशेर्यो यस्य नायकः ॥
 इति ग्रहस्वरचक्रम् ॥ षोडशाक्षरो हवर्गः स्यात् कादिवर्गस्तु
 पञ्चकाः । चतुर्वर्ण्यो यशौ वर्गो सङ्ख्या वर्गेषु कौर्त्तिताः । नाज्जो
 वर्णाः स्वरा ग्राह्या वर्गाणां वर्णसङ्ख्या । पिण्डिताः पञ्चभि-
 र्भुक्ताः शेषं जीवस्वरं विदुः ॥ इति जीवस्वरचक्रम् ॥
 मेषवृषावकारे च मिथुनाद्याः षडंशकाः । मिथुनांशास्त्रय-
 स्यैव इकारे सिंहकर्कटाः । कन्या तुला उकारे च वृश्चिकस्य
 त्रयोऽंशकाः । एकारे वृश्चिकस्यान्त्याः कार्मुकं षड्मृगादिमाः ।
 अंशास्त्रयो मृगस्यान्त्याः कुम्भमीनौ तथौस्वरे । एवं
 राशिस्वरः प्रोक्तो नवांशप्रक्रमोदयः ॥ इति राशिस्वर-
 चक्रम् ॥ अकारे सप्त ऋचाणि रेवत्यादिक्रमेण च । पञ्च पञ्च
 इकारादावेवमृचस्वरोदयः ॥ इति नक्षत्रस्वरचक्रम् ॥ मात्रा-
 वणस्वरात् सङ्ख्या सङ्ख्या बीजस्वरात्तथा । पिण्डीकृते शरैः
 शेषः पिण्डस्वर इहोच्यते ॥ इति पिण्डस्वरचक्रम् ॥ मात्रा-
 दिवर्चमेदेन स्वरानुत्पाद्य नामतः । योगे शरङ्कृते तत्र
 शेषो योगस्वरो मतः ॥ इति योगस्वरचक्रम् ॥ प्रोक्ता नैसर्गिका-
 चाष्टौ मात्राद्या नामजाः स्वराः । एतेषामुदयान् वक्ष्ये
 द्वादशाब्दादिकालजान् । प्रभवादिक्रमेणैषां स्वराणामस्वरा-
 दितः । उदयो द्वादशाब्दानां प्रत्येकं द्वादशाब्दिकः ।
 अस्वान्तरोदयो वर्षमेकं मासं दिनद्वयम् । लोकाब्दिघटिका
 प्रोक्ता चाष्टविंशत् पलानि च । १ । १ । २ । ४३ । ३८ । १ ॥
 प्रभवाद्यब्दमेकैकमुदयस्वस्वरादितः । द्वादशाब्दस्य वर्षोना त-
 द्भुक्ति वार्षिकस्वरे । ० । ० । १ । २ । ४३ । ३८ । २ ॥ अस्वरो
 दक्षिणे स्वामी इस्वरश्चोत्तरायणे । वर्षभुक्त्यार्धमानेन भोगः
 प्राक्सामिकस्वरे । ० । ० । १६ । २१ । ४८ ॥ ३ ॥ अकारादि-
 ष्वराः पञ्च वसन्तादिक्रमोदयाः । एकैकस्मिन् स्वराः पञ्च

द्विसप्ततिर्दिनोदयाः ॥ ७२ ॥ षड्दिनानि वदान्याब्धौ
 बह्विवेदपलानि च । अन्तरोदय एतस्य ऋतुनाडीखरोदये ॥
 ० ॥ ० ॥ ६ । ३२ । ४३ ॥ ४ ॥ नभस्यमार्गवेशाखे अस्वरस्रो-
 दयो भवेत् । आश्विनश्रावणाषाढे इकारो नायकः स्मृतः ।
 उकारश्चैतपौषे स्यादेकारो ज्यैष्ठकार्तिके । ओकारश्चोदयं
 याति माघफाल्गुनमासयोः । हे दिने त्रयश्चयो नाड्यष्टाष्टत्रिं-
 शत्पलानि च । अन्तरोदय उक्तोऽसावत्र वै मासिकस्वरः । ० ।
 ० । १ । २ । ४३ । ३८ ॥ ५ ॥ अस्वरः कृष्णपक्षेः शुक्लपक्षेः
 इस्वरः । पञ्चान्तरात्मिका भुक्ति मासभुक्त्यर्हमानतः । ० । ० ।
 १ । २१ । ४८ ॥ ६ ॥ अकारादिक्रमाश्रयं नन्दादितिथि-
 पञ्चकम् । दिनखरोदयो दित्यं स्वस्वतिथ्यादि जायते ।
 तिथ्यादौ घटिकाः पञ्च पलानां सप्तविंशतिः । अन्तरोदय
 उक्तोऽसौ दिनस्वरस्य सूरिभिः । ० । ० । ० । ५ ॥ २७ ॥ ७ ॥
 तिथ्यन्तरोदयमानेन उदयो घटिकास्वरः । त्रेयमेवं विधाने-
 न समुक्तश्चादिजामले । घटीखरो घटीपञ्चपलानि सप्त-
 विंशतिः । अस्यान्तरोदयः प्रोक्तो घटिकार्हप्रमाणतः । ० ।
 ० । ० । ० ॥ ३० ॥ ८ ॥ द्वादशाब्दादिनाद्यन्ताः स्वस्थानाश्च
 स्वकालतः । उदयान्ते पुनस्तत्र अन्तरेकादशोदयैः । वर्षी
 मासो दिनं नाडी पलानि च क्रमादिदम् । कालमानं मया
 प्रोक्तं पञ्चधात्र खरोदये । द्वादशाब्दस्वरादीनां भुक्तं पल-
 मयन्तु यत् । तद्भुक्तं स्वरभेदेन लब्धः शेषो द्विकन्तु यत् ।
 लब्धो भुक्तः स्वरा त्रेयाः शेषश्चैवोदितः स्वरः । अश्विन्
 पश्चादिभुक्तेन भुक्तः स्यादुदितः स्वरः । उदितस्य स्वरस्य
 स्युर्नामस्वरवशेन ताः । पञ्च बालादिकावस्थाः स्वस्वकाल-
 प्रमाणतः । आद्यो बालः कुमारश्च युवा वृद्धो मृतस्तथा ।
 निजावस्थास्वरूपेण फलदा नात्र संशयः । किञ्चिन्नामकरो

बालः कुमारश्चैलाभदः । सर्वमिदं युवादत्ते वृद्धे हानि-
 मृते चयः । यावायुश्चे विवादे च नष्टं दुष्टं रुजान्विते । बाल-
 स्वरो भवेद्दुष्टो विवाहादिशुभे शुभः । सर्वेषु शुभकार्येषु
 यावाकाले तथैव च । कुमारः कुरु सिद्धिं सङ्ग्रामे सशतो
 जयौ । शुभाशुभेषु सर्वेषु मन्त्रयन्त्रातिमाधने । सर्वसिद्धिं युवादत्ते
 यावायुश्चे विशेषतः । दाने देवाङ्गने दीक्षागूढमन्त्रप्रजल्पने ।
 वृद्धस्वरो भवेद्भय्यो रणे भङ्गो भयङ्करः । विवाहादिशुभं सर्वं
 सङ्ग्रामाद्यशुभं तथा । न कर्तव्यं नृभिः किञ्चिद्व्याते मृत्यु-
 स्वरोदये । मृतो वृद्धस्तथा बालः कुमारस्तरुणः स्वरः ।
 यथोत्तरबलाः सर्वे ज्ञातव्याः स्वरवेदिभिः । यो यस्य पञ्चम-
 स्थाने स स्वरो मृत्युदायकः । तृतीये तु भवेद्दृष्टिः श्रेष्ठा
 मध्यफलप्रदाः । मृत्युर्हीनबले नास्ति जयो नास्ति स्वराधिके ।
 समनास्ति भवेत् साम्यं सन्धिर्जयपराजयौ । एकस्वरं भवेत्
 साम्यं द्वितीयेऽर्द्धफलं भवेत् । तृतीये च फलं पूर्णं तुल्यं जयः
 परे चयः । श्वोर्मृत्युस्वरे प्राप्ते यन्नि प्राप्ते स्वकीयके । तत्काले
 प्रारमेद्दुःखं विजयो भवति भयम् । तत्काले मातृकी
 याज्ञी दिने वर्षस्वरस्तथा । पक्षे ब्रह्मस्वरो ज्ञेयो मासे
 जीवस्वरोदयः । ऋतौ राश्यंशको ग्राह्यः षष्मासे धिष्ण्यसम्भवः ।
 अष्टे पिण्डस्वरो ज्ञेयो योगे द्वादशवार्षिकः । सर्वकाले
 बली वर्षः सर्वव्यापी न संशयः । तस्मात् सर्वत्र यत्नेन वर्षं
 वीक्ष्य शुभाशुभम् ॥ यथा पदा हस्तिपदे प्रविष्टा यथा हि नयः
 हस्तं सागरेषु । यथा हरेर्देहगताश्च देवास्तथा स्वरा वर्ष-
 फलोदयस्थाः । साधनं मन्त्रयन्त्रस्य यन्त्रयोगश्च सर्वदा ।
 अधोमुखानि कर्माणि मात्रास्वरबले कुरु । वर्षस्वरबले सर्वं
 कर्तव्यं च शुभाशुभम् । सिद्धिदं सर्वकार्येषु युवकाले
 विशेषतः । मारुणं मोहनं स्थानं विदेषोच्चाटने वज्रम् ।

विवाहं विग्रहं घातं कुर्याद्गृहस्वरोदये । यानपानादिकं
सर्वं वस्त्रालङ्कारभूषणम् । विद्यारम्भं विवाहञ्च कुर्याज्जीव-
स्वरोदये । प्रासादारासहर्म्याणि देवतास्थापनानि च ।
राजाभिषेचनं दीक्षा कर्त्तव्यं रात्रिके स्वरे । शान्तिकं पौष्टिक-
ञ्चैव प्रवेशो वीजवापनम् । स्त्रीविवाहस्तथा यात्रा कर्त्तव्या
भस्वरोदये । शत्रूणां देशभङ्गञ्च कौट्युद्धञ्च वेषनम् । सेनाध्यक्ष-
स्तथा मन्त्री कर्त्तव्यः पिण्डकोदये । योगेन साधयेद्योगं
देहस्य ज्ञानसम्भवम् । आचर्य शान्भवञ्चैव शक्तेयञ्च तृतीय-
कम् । तिथिवारी च नक्षत्रं पृथक् पृथक् प्रभाषितम् ।
यत्तदेकत्र सम्प्राप्य कुर्याद्दर्शनस्वरोदये । यस्य नामादिकी
वर्णस्तितिथिवारर्चनं मृतम् । तद्दिनं वर्जयेत्तस्य हानिमृत्यु-
करं यतः । अनेन स्वरयोगेण शत्रूणां मारणादिकम् । मन्त्रयन्त्र-
क्रियां मोहं साधयेत्तद्दिने बुधः ॥ १७ ॥ बालस्वरादिकावस्था
भानु १२ सङ्ख्या भवन्ति ताः । उदयास्तक्रमेणैव स्वरभुक्ति-
प्रमाणतः । घटिकाख्ये दिने पक्षे मासे चर्त्तयने तथा ।
वर्षे ज्ञादशवर्षे च अवस्था जायते स्वरः । भूपलानि २७ घटीपञ्च
५ भमासार्धदिनद्वयम् । १ । २ ३० । द्विषट्कं ६ पक्ष-
मासाश्च अवस्थाप्रमितिः क्रमात् । भुक्तस्वरप्रमाणानु स्वर-
भोगेन भाजयेत् । नतावस्था नताङ्गेन शेषस्तत्कालजो
मतः । पूर्वदिग्गस्वरः स्वामी पस्वरो दक्षिणे तथा । उस्वरः
पश्चिमे भागे एसौम्ये मध्यं चोस्वरः । यस्यां दिश्यदयं
याति स्वरस्तत्पञ्चमीं दिशम् । वर्जयेत् सर्वकार्येषु यात्राकाले
विशेषतः । पृच्छते पृच्छकः स्वासुः स्वरस्वाप्तमिति दिशम् ।
हानिमृत्युर्मयं भङ्गो जायते नात्र संशयः ॥ १८ ॥ तिथ्यादावु-
दयं याति तिथिस्वराष्टीस्वरः । बालस्वरादिकं प्रश्ने फलं
तस्य वदाम्यहम् । तिथिभुक्तघटीसङ्ख्यां कृत्वा फलमयीं ततः ।

ऋक्षवङ्गि ३१७ हृते शेषे स्वरस्तत्कालसम्भवः । समुद्दिश्य
 कृतः प्रश्नः फलं तस्य प्रजायते । यत्र नोदिश्यते किञ्चित् तत्र
 प्रष्टुः शुभाशुभम् । बालोदये यदि पृच्छा लाभार्थं स्वल्पलाभदा ।
 रोगार्थं चिररोगस्य गमे हानिः क्षयो रणे ॥ १ ॥ कुमारोदयवे-
 लायां लाभो भवति पुष्कलः । रुजां नाशो जयो युद्धे यात्रा
 सर्वत्र सिद्धिदा ॥ २ ॥ युवोदये लभेद्राज्यं क्लेशच्छेदश्च
 तत्क्षणात् । सङ्ग्रामे शत्रुहन्ता च यात्रा च फलदा भवेत् ॥ ३ ॥
 वृद्धोदये न लाभः स्यात् क्लेशिनां क्लेशवर्द्धनम् । सङ्ग्रामे भङ्ग-
 मायाति यात्रायां न निवर्त्तते ॥ ४ ॥ मृतोदये यदा भूतः
 पृच्छति स्वं प्रयोजनम् । तत् सर्वं मृत्युदं ज्ञेयं युद्धे मृत्युः
 सभङ्गकः ॥ ५ ॥ १८ ॥ ओजःस्वराः पुमांसः स्युः स्त्रियो
 युग्माः स्वरा मताः । स्वस्वस्वरोदये जाते पुंसां स्त्रीणां बलं
 भवेत् । गर्भार्थं पुंस्वरे पुनः कन्या कन्यास्वरोदये । युग्मे युग्मं
 क्षयो नष्टे मातुर्मृत्युश्च संक्रमे । युनाडीस्वरयोः पुंसाः पुं-
 युग्मं स्त्रीयुगं स्त्रियोः । तयोस्तु पुंस्त्रियोः पुंस्त्री युग्मं
 गर्भं विनिर्दिशेत् । जन्मर्त्तं जन्मपादो यस्तद्वर्त्तं योऽक्षरस्वरः ।
 तेन नाडीस्वरो ज्ञेयः स्वभावः प्राणिनामिह । चपलः कातरो
 मूर्खः कृपणश्चाजितेन्द्रियः । असत्यबहुभाषी च जातो
 बालस्वरोदये ॥ १ ॥ व्यवसायी कलाभिन्नः स्त्रीरतः सुभगः
 सुखी । दीर्घायुररिभिः शूरः कुमारोदयसम्भवः ॥ २ ॥
 सर्वलक्षणसम्पूर्णो राजा भवति विभुतः । सर्वकालजयी युद्धे
 जातो युवोदये शिशुः ॥ ३ ॥ स्त्रीजितो धार्मिकः कामी
 विवेकी स्त्रिरसाहसः । सत्यवादी सदाचारः पुमान् वृद्धो-
 दयोद्भवः ॥ ४ ॥ क्लेशो समस्वरः क्रूरो विभ्रमो विकलेन्द्रियः ।
 सर्वकार्यालसो दुष्टो जन्म यस्य मृतोदये ॥ ५ ॥ प्राद्यतिथे-
 स्त्रयो वर्णा द्वौ वर्णौ त्रैपथीर्मती । एवं तिथिद्वये त्रैपथीः

वर्षास्तिष्ठादि तिथिस्वरः । वर्षास्तिष्ठादि तिथ्याख्याः जन्म-
हानिर्मृतिस्तथा । ऋचे त्रिजगन्नि हानी मृतो मृत्युर्न
संशयः । २० ॥ खरोदये ॥ यदुक्तं जामले तन्मे ज्ञातं
मुहप्रसादतः । खराद्दिनफलं वक्ष्ये पुंसां कर्मप्रकाशकम् ।
योगपिण्डचराश्यास्वजीवखेटाचरस्वरान् । उत्पाद्य नाम-
तथाष्टौ मात्रास्तान् स्वपयेत् क्रमात् । तस्याधस्ताद्विखे-
टाष्टौ द्वादशाब्दाधिकान् स्वरान् । स्रभोगेन समायुक्तान्
भोग्यैकादशांशकः । यद्युत्तरवशा एते योगाप्त्यभामजाः
स्वराः । कासीदद्याः स्वराद्यापि ज्ञातव्याः स्वरवेदिभिः ।
चकारादिस्वराधस्तात् सङ्गां वेदप्रमाधिकाम् । विन्यस्य
क्रमयोगेन ते च विंशोपकाः स्मृताः । योगे द्वादशवर्षाः
सुरवक्षाः पिण्डतोऽब्दके । भस्वरादयने ज्ञेयो राशिस्वरा-
दुत्तरंस्वरः । जीवाद्यासस्वरावस्था भद्रात् पञ्चस्वरैः तन्म ।
वर्षाद्दिनस्वरैः ज्ञेये मात्रास्वराष्टौस्वरैः । द्वादशाब्दाधिकः
कालो यस्याकारादिके स्वरः । स्थितस्तत्र शुभो न स्वात्
पञ्चावस्थाशुभोऽपि च । स्वरो हृद्धान्तिमो दुष्टो बाल-
पूर्वदत्तं तथा । श्रेयं तार्क्ष्यं भव्यमिति श्रेयं शुभाशुभम् ।
द्वादशवर्षिकाया ये ज्ञान्तरोदयसंस्थिताः । ते शुभाशुभतः
स्वाध्याः जन्मभाषाभ्यतः शुभम् । शुभाशुभस्वरूपस्य राशि-
शुभस्य मध्यतः । एकस्मात् पातिते श्रेषे श्रेयं तद्विषयं
फलम् । विंशत्या तादृशे श्रेषे चतुःषष्टिविभाजिते ।
तन्म विंशोपकास्तत्र शुभाशुभप्रकाशकाः । योगे स्ववर्गस्य
पिण्डे शरीरात्मे सुहृज्जनात् । राशौ सङ्कुसतो जीवे स्वरित्त-
द्दुहतो रिपोः । नर्त्तं स्वस्वामितो श्रेयं मात्रायां जीवनात्
फलम् । एव ज्ञात्वा वदेद्दिनम् दिने फलं शुभाशुभम् ।

एतेषां व्याख्यानं प्रक्रिया सङ्केतबोधते । यथा । आशुभा-

यामित्यादि सुगमम् । प्रसुप्त इत्यादि येन नाञ्जा प्रसुप्तः पुङ्गवी
भाषते येन च नाञ्जा शब्दित आहृतः सञ्जामच्छति । तत्र नाञ्जि
आद्यवर्णप्रथमाक्षरे या मात्रा यः स्वरः स मात्रास्वर इत्यर्थः ।
यथा रामतोषणनाञ्जि रेफे आकारमेलनादकारो मात्रास्वर
इति ॥१॥ कादीत्यादि ॥ पूर्वपश्चिमक्रमेण षट् रेखा रेखाः । एवं
दक्षिणोत्तरक्रमेणाष्टौ रेखा दातव्यास्तदा कोष्ठानां पञ्चत्रिंश-
ज्ज्वति । तत्र प्रथमकोष्ठके अ इ उ ए ओ एते वर्णा आदौ
लिखिताः । अधुना ङ ज णकारैर्हीनान् कादिहान्ताम् वर्णानु-
त्तरदक्षिणरूपपंक्तौ द्वितीयकोष्ठपञ्चके क ख ग घ च एते
वर्णाः तृतीयकोष्ठपञ्चके छ ज झ ट ठ एते वर्णाः चतुर्थे उ ङ त
थ द एते पञ्चमे ध न प फ ब एते षष्ठे भ म य र ल एते सप्तमे
व श ष स ह एते क्रमशो लेखनीयाः । नरनाम्नाद्यवर्णो
यस्मात् स्वरादधो विलेखनीयः पतितः स तस्य वर्णस्वर इति ।
यस्मात् सङ्गनाञ्ज आद्यवर्णो रेफाकारादधः पतितः । यस्मात् सङ्गनाञ्ज
पूर्वस्वर इत्यर्थः इति ॥ यदि नाञ्जोऽप्यादि । यदि नाञ्जोऽदौ
संयुक्तवर्णो भवेत् । तदा संयुक्तमाधो वर्णो भवेत् । यथा
प्राचतोषणनाञ्जि संयुक्तोऽधो यस्मात् पूर्वस्वरो नाञ्जः । तेन तन्नाञ्जो
वर्णस्वर उकार इति । अक्षरे इत्यादि । अकाराधस्तात्
मेवसिंहवृद्धिका लेख्याः । एवमिकाराधस्तात् कन्यामिषुन-
कर्कटाः । अन्यत् सष्टम् । षष्ठो मकरः । स्वराध इत्यादि । यस्मात्
राशिः स्यात्तो यो अक्षरं तदधस्तात् लिखेत् । अक्षिपतिथ ज्योतिषे
यथाः । मेषः वृषिकस्वारः मृगो वृषतुलाधिपः । बुधः कन्या-
मिषुनकोर्ध्वनुर्माधिपो गुरुः । शनिः कुम्भमकरयोः कर्कटा-
धिपति विधुः । सिंहराश्याधिपो भानुरेते चेन्नाधिपा मृताः । एवं
यो राशिर्यस्मात् स्वरादधः पतितः स स्वरस्तस्य अक्षर इति ।
यथा रामतोषणनाञ्जि रेफे तुलाशभिस्वरः स्वराधस्तात् लिखितः

तत्र तस्यै खरी बह्वस्वर इति ॥ धीङ्गोत्थादि ॥ विवर्णपर्वण्य-
मवर्णः धीङ्गोत्थादिः । कवर्गं चवर्णं टवर्णं तवर्णं धवर्णः प्रत्येकं
प्रत्येकं । यवर्गं शवर्गौ प्रत्येकं चतुर्वर्णौ वर्णद्वयं संख्या
प्रकीर्तिता । नाम्नोऽक्षराणां वर्णवर्णानुसारिकाङ्गान् सङ्कल्य
पञ्चभिर्हरेत् । भुक्तावशेषाङ्को यत्संख्यकः स्यादक्षरादिपञ्चके
तत्सङ्ख्याया जीवस्वर इति । यथा रामतोषणनाञ्जि रेफस्य
ही आक्षरस्य च ही मकारस्य पञ्चवर्णमिश्रिताकारो न गृह्यते
इति सङ्केतः । अतः अकारादक्षरी न प्राञ्ज इति । तत्कार-
ण्येकतयास्य प्रकीर्तयत्तयास्य ही मकारस्य पञ्चवर्णसङ्केति
सङ्कलने कृते मिदं दृष्टव्यं पञ्चमिदं सङ्केतः यो न तिष्ठति
शेषाङ्गमेव हारकाङ्को प्राञ्ज इति सङ्केतात् तस्य नाम्नो जीवस्वर
प्रोक्त इति ॥ मेघेयदि ॥ नवांशक्रमेण मेघहृदी मियुनक्ष
प्रदं प्रा पक्षरे लेखनीयम् । एवमिस्वरं मियुनक्ष त्रयोदश
सिंहकर्कोटी च । एवमुक्तारि कम्पातुले हृदिकस्यायास्यको-
ऽंशः । पक्षरेऽवशिष्टा हृदिकस्य षडंशा धनुर्मकरस्याष्टा-
षडंशाः । प्रोक्षरे मकारावशिष्टांशः । कुम्भमीनी च ।
इति न रासतोषणनाञ्जि रेफस्य तुलाप्रथमांशविमलकान्
उत्तरो सविस्वर इति ॥ अकार इत्यादि ॥ अक्षरावशिष्टान् वि-
त्तादिक्रमेण सङ्कल्यमानं प्राद्वर्णपर्वण्यानि लेखनीयमिति ।
एवमिक्कारादेौ पञ्चवर्णकत्वादंशो द्वावसंख्यात् ॥ ७ = १८ ।
१० । ११ ॥ उकारे १२ । १३ । १४ । १५ । १६ ॥ एकारे ।
१७ । १८ । १९ । २० । २१ ॥ प्रोकारे २२ । २३ । २४ । २५ ।
२६ ॥ मात्रात्वादि । मात्रादीद्वयसंख्येयं वा सङ्ख्या वृत्ता का
तथा जीवस्वरस्य वा सङ्ख्या सा च पिच्छीकर्तव्या । अङ्गवयस्य
सङ्कलनं कार्यम् । तत्तु बह्वभिर्हरेत् यद्वरणावशिष्टं स्वरपञ्चक-
मध्येऽवशिष्टाङ्कसङ्ख्याया पिच्छसरो ज्ञातव्य इति ॥ ६ ॥ यथा

रामतोषणान्नो मात्राखरोऽकारस्तस्वैका सङ्ग्रा वर्णस्वर
 एकारस्तस्व चतस्रः सङ्ग्राः जीवस्वर ओकारस्तस्व पञ्चसङ्ग्रा-
 वधे पिण्डीकृते दशसङ्ग्रा भवन्ति । पञ्चद्वतासु दशसङ्ग्रासु
 किञ्चित्तदवशिष्टमत ओस्वरस्तस्व पिण्डीस्वर इति ॥ ७ ॥ मात्रा-
 दीत्यादि । मात्रादिपिण्डीस्वरान्तस्वरसप्तकस्य या यम सङ्ग्रा तां
 सर्वाभिकीकृत्य पञ्चभिर्हरेत् । शेषो यस्तदङ्गसङ्ग्राया योग-
 स्वर इति ॥ ८ ॥ यथा रामतोषणान्नि मात्रास्वरस्य एकार-
 सङ्ग्रा वर्णस्वरस्य चतस्रः सङ्ग्राः ग्रहस्वरस्य तिस्रः सङ्ग्रा जीव-
 स्वरस्य पञ्च सङ्ग्रा राशिस्वरस्य तिस्रः सङ्ग्राः नक्षत्रस्वरस्य तिस्रः
 सङ्ग्राः पिण्डीस्वरस्य पञ्च सङ्ग्राः । सर्वस्विकृते एकीकृते
 चतुर्विंशतिमूता पञ्चभिर्हृतायां तस्यां चत्वारोऽङ्गाः स्थिताः ।
 तेन तस्यै खरो योगस्वर इति ॥ ८ ॥ प्रोज्ञा इत्यादि । नामत
 उत्पन्नाः स्वाभाविका एते यात्राद्या चट्टी खराः । एतेषां
 स्वरानां उदयान् वाक्कादिभ्यश्चकारान् हादगान्दवन्तश्चकारान्
 मात्रापर्यन्तिविद्वज्जान् ॥ १ ॥ वक्त्रे इत्यर्थाः प्रभवदित्यादिक-
 रादितोऽङ्गप्रभवेणां स्वरानां तद्विज्ञानकरे प्रभवादित्यनेषु
 प्रत्येकं हादगान्दिक उदयः स्वरदेवं हादगं हादगं कृत्वा इकारा-
 दीनां चतुर्णामिति । अत्र अखरे । प्रभव १ विभव २ क्रूर
 ३ प्रमोद । ४ । प्राजापत्यः ५ । अङ्गिरा ६ श्रीमुख ७ भाव ८
 बुवा ९ धात्री १० इखरे ११ बहुधान्याः १२ ॥ ईखरे ॥ प्रमाधि
 १३ विक्रम १४ वृष १५ चित्रमानु १६ सभा १७ तोरच १८
 पार्थिव १९ व्यय २० सर्वजित् २१ सर्वधारि २२ विरोधि २३
 विक्रताः २४ ॥ उखरे ॥ खर २५ नन्दन २६ विजय २७ चय
 २८ मन्मथ २९ दुर्मुख ३० हेतुम्ब ३१ विलम्ब ३२ विरोध ३३
 शर्वरी ३४ प्रव ३५ । शुभकृत् ३६ ॥ एखरे । श्रीभन
 ३७ क्रोध ३८ विश्वावसु ३९ पराभव ४० प्रवक्त्रः ४१ कीलक ४२

सौम्य ४३ साधारण ४४ विरोधि ४५ परिवारि ४६ प्रमाधि ४७
 आनन्दाः ४८ ॥ श्रीस्त्रे ॥ राक्षस ४९ अनल ५० पिङ्गल ५१
 कालसूत्र ५२ सिद्धार्थ ५३ रौद्र ५४ दुर्मित ५५ दुन्दुभि ५६ रक्त
 ५७ रक्ताक्ष ५८ क्रोध ५९ क्रोधाः ६० ॥ व्यवहारसमये द्वादशा-
 ष्टिके कस्योदयः कस्य चान्तरोदय एतज्ज्ञापनायं रत्नमाला-
 याम् । शकेन्द्रकालः पृथगाकृतिभिः शशाङ्कनन्दाश्वियुगैः समितः ।
 शराद्रिवस्विन्दुद्वयः स लब्धः षष्ठ्याप्तशेषे प्रभवादतोऽब्दाः ॥
 वर्षवर्जन्तु र्याच्छष्टं सूर्यैः सम्पूर्णं क्षीर्मभिः । इति व्युत्क्रमतः
 स्वाग्निहृतेऽशमासकादयः ॥ अस्वार्थः । शकाब्दः षष्ठ्यक् द्विष्ट-
 स्तत्रैक आकृतिभिः २२ द्वाविंशत्या पूरितः । द्वाविंशत्यक्षर-
 च्छन्दस आकृतिनामकरणेनाकृतिः द्वाविंशतिरिति सङ्केतः ।
 शशाङ्कनन्दाश्वियुगैरेकनवत्युत्तरगतद्वयाधिकचतुःसहस्रैः सम-
 तः सोऽङ्कः शराद्रिवस्विन्दुद्वयः षष्ठ्यप्तशेषे पञ्चादयोऽब्दाः भवन्ति एका-
 वशेषे प्रभवः द्वावशेषे विभव इत्यादिः ॥ वर्षवर्जमित्यस्वार्थः ।
 वर्षवर्जन्तु र्याच्छष्टं वर्षातिरिक्तं शराद्रिवस्विन्दुद्वयावशिष्टं
 यत् तत् सूर्यैर्द्वाविंशभिः सम्पूर्णं क्षीर्मभिः षष्ठ्या हृतं कर्त्त-
 व्यम् । व्युत्क्रमत इत्यनेन षष्टिहृतावशेषाद्वा दृष्ट्याः षष्टिहृत
 लब्धेऽंशके स्वाग्निहृते त्रिंशता हृतेऽवशिष्टा अंशका दिनानीति
 यावत् । लब्धा अष्टा मासा ज्ञेया इति । प्रभवादित्यष्ट-
 वर्षाण्युपक्रम्य । तत्राद्या विंशतिर्ब्राह्मी द्वितीया वैष्णवी
 तृतीया रुद्रदेवत्या त्रैलोक्या मध्याधमा क्रमादिति ।

अधुना प्रक्रिया क्रियते १७४२ शकाब्दे वैशाखशुक्लप्रतिपदि
 शकाब्दः १७४२ । द्वाविंशत्या २२ पूरितः । १८१२४ शशाङ्कन-

न्दास्त्रियुगेः ४२८१ समेतः संबुक्तः सन् भूतः । ४२६१५ एष एव
 शराद्रिवस्त्रिन्दुहृतः १८७५ लब्धः २२ अवशिष्टाङ्कः १३६५
 एष च द्वादश १२ पूरितः सन् जातः १६३८० पूर्ववत् शशाङ्के-
 त्याद्यङ्कैः १८७५ हृतलब्धो मासः । ८ । अवशिष्ट १३८०
 एष तु त्रिंशता ३० पूरितः सन् जातः ४१४०० पूर्ववत् शरा-
 द्रीत्याद्यङ्कैः १८७५ हृतलब्धाः ४ द्वाविंशति २२ दिनानि
 अवशिष्टाङ्कः १५० षष्टि ६० पूरितः सन् जातः ८३० पूर्ववत्
 शराद्रीत्याद्यङ्कैः १८७५ हृतलब्धाः ४ दण्डा अवशिष्टाङ्कः
 १५०० षष्टिपूरितः ६० सन् जातः ८०००० पूर्ववत् शराद्रीत्या-
 द्यङ्कैः १८७५ हृतलब्धाः ४८ पलानि अवशिष्टं किञ्चिदपि
 नास्ति । एतेन २२ वर्ष ८ मास २२ दिन ४ दण्ड ४८ पलानि
 समुदायप्रक्रियायामायातानि ॥ शकाङ्क १७४२ सम्यतानि
 सन्ति जातानि १७६४ । ८ । २२ । ४ । ४८ । षष्ट्या हृतलब्धाः
 २४ वर्षा ८ मासा २२ दिनानि ४ दण्डाः ४८ पलानीति ।
 तत्र द्वादशाब्दिकस्वरञ्जानार्थं द्वादशभागेन हृते भुक्तस्वर-
 द्वितीय २ इकार ४ तृतीय ३ उकारस्वरो- वर्त्तमानः तेन
 द्वादशाब्दिक उकारस्वरोदय इति ॥ अत्र भुक्तभोग्यादिना
 अन्तरोदयोऽयं व्यक्तीभविष्यति ॥ अस्यान्तरोदय इति । अस्य
 द्वादशाब्दस्यान्तरोदय एकादशभागेन द्वादशे हृते लब्धवर्षः
 १ मास १ दिन २ दण्ड ४३ पल ३८ एतदेव ॥ वर्षमेक-
 मित्यादि । एतेन वर्षमासदिनदण्डाः पलीकर्त्तव्याः । तद् यथा
 वर्षे द्वादशेन सङ्गुल्य तत्र मासं संयोज्य तं त्रिंशता ३० सङ्गुल्य
 दिनीकृत्य दिनद्वयं २ तत्र दत्त्वा दिनानि षष्ट्या ६० सङ्गुल्य
 दण्डान् तत्र दत्त्वा दण्डान् षष्ट्या ६० सङ्गुल्य पलानि दत्त्वा
 वृत्तान्तरोदयमानपलानि ८४३४४० भागहारकाणि प्रकृतेर्भुक्त-
 वर्षं द्वादशभिः १२ सङ्गुल्य ३ मासान् त्रिंशता ३० सङ्गुल्य तत्र

दिनानि दत्त्वा तत्रषष्टिगुणितेनैव दृष्ट्वा दत्त्वा पञ्चा सङ्ख्य
६० पलमिलने तेन तत्रान्तरोदयपलमानेन भागे गृहीते
लब्धाङ्कः २ एतेन द्वादशादिकस्वर उकारस्तदादिक ओकारोऽ-
कारश्च द्वौ खरावन्तरोदये भुक्तौ इकारो वर्त्तमानश्च भाग-
शेषपलानि ८७३७४० अस्मिन्नन्तरोदये पलमाने पतिते भोग्य-
पतिते भोग्यपलानि ५३०००८ अत्र गते पञ्चामुदृते भुक्ते लब्ध-
वर्षमास ३ दिन २ दण्ड ४२ पल २० भोग्यलब्धवर्षः मास ५
दिनम् दण्ड १ पलानि १८ । अन्तरोदयमानन्तु सर्वत्रैकदशांश
एव वर्षादि पलीकृत्य भुक्तान्तरोदयज्ञानप्रकारो यः । द्वादशाब्द-
खरादोनां भुक्तं पलमयन्तु यत् । तद्भुक्तं स्वस्वभोगेन लब्धं
शेषो द्विकं भवेत् । इत्यग्रे वक्ष्यते । इति द्वादशस्वरवार्षिकम् ॥

प्रभवेति एकैकं प्रत्येकं प्रभवाद्यब्दं अस्वरादिकस्तदधः ।
प्रभवो विभवः शुक्रः प्रमोदोऽथ प्रजापतिः । पञ्च वर्षाणि
अकारादिपञ्चस्वरस्य । एवमग्रे पञ्चवर्षाणि ५ पञ्चस्वराणां
५ । एवमाब्दिकस्वरे द्वादशवारं पुनः पुनर्भोगः ।
द्वादशाब्दस्यान्तरोदयभुक्तिर्वर्षोना सती वार्षिकस्वरे तद्भुक्ति-
रन्तरोदयभुक्तिः । वर्ष १० । मास १ । दिनं २ दण्डं ४३ पलं ४८ ।
प्रकृते न्यासो यथा आब्दिकभुक्तवर्षशून्यं । ० । मासा ८ दिनं
२२ दण्डा ४ पलं ४८ । अत्राब्दिकभुक्तावकारेकारौ । उकार-
स्वरो वर्त्तमानः । तत्र भुक्तमास ८ दिन २२ दण्ड ४ पलं ४८
पलीकृतान्तरोदयमानं ८४३४४० शरकभाण्यपलीकृतमा-
नादि । तत्र शरभाण्यभुक्तिस्वरद्वितीयावृत्तौ वर्त्तमानकारस्वरो
भगशेषः गतगम्ये भोगपले अस्मिन् पञ्चमुदृते भोग्यदिनदण्ड-
पलानि इत्याब्दिकस्वरः ॥ अयमस्वर इति ॥ दक्षिणे
दक्षिणायने कर्कटादिराशिषट्के अकारः स्वरः ४ । उत्तरायणे
मकरादिषड्मासे इकार ४ स्वर ४ बाष्मासिकस्वरे अयमस्वर

वर्षभुक्त्यर्द्धमानेन वर्षे यदन्तरीदयभुक्तिमानं तदर्थमन्तरीदय-
भुक्तिः स्वरमासदिनदण्डपलानि एतत् पलोकरणात् वृत्तहारक-
४ शुद्धिदिनम् ३ अत उत्तरायणे भुक्तमासदिनम् अस्मिन्
पलोक्तते हारकेण लब्धस्वरकारात् षष्ठो द्वितीयाहस्तौ
वर्तमानकारः भागशेषगतगम्यं षष्ठ्युद्धृतवृत्तभीष्यादि-
दिनदण्डपलानि एतदन्तरं कारप्रवृत्तिरिति अन्यस्वरः ॥

अकारादिति ॥ पञ्चाकारादिस्वरवेधान्तादि षडृतौ क्रमेशो-
दयो येषाम् ते तथा ज्ञातव्याः । एकैकस्मिन् प्रत्येकं द्विसप्तति-
दिनोदयाः ७२ प्रोक्ताः । पञ्च ५ स्वराः षडृतवः ६ तेनाग्रिमस्व-
रस्य द्वादशतिथ्यन्तर्भावेण द्विसप्तति ७२ दिनानि भवन्ति ।
एवं पञ्चस्वरा द्विसप्ततिसन्निविष्टः अन्तरोदयमानं
षड्दिमानोत्थादिदिनदण्डपलानि अत्र हारकान्तरोदय-
पलं वैशाखादिषु सौरक्रमेण मत्तदिनपलीकरणादेतद्वृत्तभाष्यं
हारकेण लब्धभुक्तस्वरः । एतेन वर्तन्ते अकारोदय-
स्तदधिक्यतुर्यः स्वरकारो वर्तमानः वर्तमाने भुक्तशेष-
पलगतगम्यकरणात् गम्यपलम् अस्मिन् षष्ठ्युद्धृतगम्यदिन-
दण्डपलानि एवमर्थे ऽपि विन्यसे ॥

ऋतुस्वरः ॥ नभस्व इति ॥ तत्र भाद्रमाग्वैशाखानाम-
काशोदयः । एवमाश्विनश्रावणाषाढानामिकारः चैत्रपौ-
षयोदकारः । कौष्ठकार्तिकयोरेकारः । माघफाल्गुनयोरी-
कारः । उदेति । अत्र मासिकस्वरे ६ दिने इत्याद्य-
स्वान्तरोदयः । दिन २ दण्ड ४३ पलं ३८ पलीकृतैतद्वारकं
८८१८ अतएव मासः कृत्वादिः स्वरक्रमेण कृत्वापञ्च-
मादितः । वैशाखेष्टकप्रतिषेदि मत्तदिनं अत्र पलीकरणात्
वृत्तभाष्यम् अत्र अन्तरोदयस्वरं तेन पञ्चस्वराः षष्ठस्वरे वर्त-
मानाः । स च कारादिक्रमेण द्वितीयाहस्ताकारो वर्तमानः

सप्तमी भुक्तपक्षम् । अस्मिन् पञ्चदृतेन षट् स्वराः सप्तमी वर्त-
मानस्वराः कारादिद्वितीयावृत्ताविकारस्वराश्च भुक्तपक्षभोग्यः
अस्मिन् पञ्चदृते वृत्तदिनदण्डपलमिति मासस्वरः ।

अस्वर इति ॥ पञ्चात्मिकाः पञ्चरूपास्ता अन्तरे मध्ये
भुक्तिरन्तरोदयभुक्तिमासभुक्त्यर्धमाने श्रेया मानान्तरोदय-
भुक्त्यर्धमाना पञ्चस्यान्तरोदयभुक्तिः । सा च दिनं दण्डं
पक्षम् एतत्पक्षीकरणाद्वारकः । वैशाखपक्षप्रतिपदि गतदिनं
अस्मिन् पक्षीकृते वृत्तं अत्र द्वारकेष्वेव लब्धं तेन भुक्तपक्ष-
कारस्वर इति । अथ अन्तरोदये वर्तमानप्रथमकारः दीपश्च
भुक्तभोग्यपलम् अस्मिन् पञ्चदृते दिनदण्डपलमिति पञ्चस्वरः ॥

अकारादीति ॥ अकारादिप्रथमः येन क्रमेषाकार
इकार उकार एकार ओकार औकारश्च तिर्ग्वक् पंक्ति-
क्रमेण लिखितस्थेन क्रमेण तदधस्तात् गण्यद्वितीय-
पञ्चकं प्रतिपदादि निरावृत्तं न्यस्य लिखित्वा नित्य
प्रत्यहं दिनस्वरोदयः । स्वस्वतिथ्यादि यथा स्नात् एवं जायते
मयति यथा अकारस्वाधस्तात् प्रतिपत्पष्ठेकादशौतिथय-
स्नात् अकारस्वोदयः । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु वैशाख-
वृत्तौ तृतीयाष्टमीत्रयोदशीषु उकारस्वः । चतुर्थीपञ्चमीषट्कर्दशीषु
एकारस्वः । पञ्चमीदशमीषोडशीषु ओकारस्वः । एवं
तिथिषु स्वराणां मुदयविशेषः । अथ अन्तरोदयपञ्चषट्का
दण्डाः पक्षानि सप्तविंशतिः २७ । तथा तिथ्यन्तरोदयमानं
दण्ड ५ पक्ष २७ पक्षीकृतावारक ३२७ वैशाखभुक्तदिनभुक्त-
दण्डं अस्मिन् पक्षीकृते वृत्तभाज्यद्वारकेष्वेव लब्धभुक्तस्वर-
वर्तमानः । स चाध्यारोपक्रमात् पुनरावृत्त्या कारस्थेन भुक्तपक्ष-
भोग्यपक्षम् । अत्र पञ्चदृते दण्डपले अयमर्धोऽंशे तिथिभुक्तष-
ट्शतक्यां कृत्वा पक्षं ततः । अथवह्नि ३२७ ग्रेवे स्वरस्वराणां

मुक्तमानसोऽप्यात् भौत्यमानं वर्तमानस्य भवति । एतदनुक्रम-
त्रिका द्वादशाब्दे स्वरस्य ध्यात्वाम्ने अनुसरणीया ।

उदितस्वेति । उदितस्व स्वरस्य नामवर्णमिलितेषु स्वरा-
कालप्रमाणात् स्वस्वभोग्यसमयप्रामाण्यात् बालादिकस्य भवत्याः
पञ्च स्वरः ॥ भवत्यां कथयति ॥ आद्यो बाल इति निष्ठावस्था
बालत्वाद्यनुष्ठारेण फलदा यथा बालाः कार्याः समाख्ये-
त्यदि ॥ किं ज्ञात इत्यदि ॥ नष्टे गतद्रव्ये दष्टे सर्पादिदष्टे
वृक्षादिभ्यो सरोये मृतेषु कार्म्येषु बालसरो निमिषः । यथा
यस्य बालसरोदयस्तदानीं द्रव्यकाम्ये सर्पदंशे सरोमे च निमिषः
फलमित्यर्थः । विवाहादिषु शुभकार्म्येषु शुभदः । यात्रायां
युद्धे च दीक्षामन्त्रोपदेशे च तत्र मृत्युस्वरोदयेषु बालस्वरा-
वधिकसप्तस्वरोदयो योगस्वरावधिकर्नाम अष्टौ स्वरास्तेषां तेषां
बालान्ततदवधिका द्वादशाष्टादि शिष्टं तदन्तरोदयः तदन्त-
रिपञ्चस्वरव्यवस्थेत्यग्रे व्यक्तीभविव्यति ॥ स्वराणां न्यूनाधिक-
बलमाह ॥ मृत इति ॥ मृताद्भूतो बली ततः कुमार इति
भवेयम् । अयमर्थः । एकस्य मृतस्वरोदयः अपरस्य वृद्धादि-
स्तस्वरोदया पूर्वापेक्षया परो जनः सङ्गामे जयम् यो यमस्यति ।
यस्य मृतस्वरोदयमधिकृत्य सः पञ्चमे स्थाने स्वरः स तस्य
मृत्युदायक इति स्वरास्तेषां निधीयते । तृतीये तुह्यस्वरोदये
सकलजिगीषा इति । तेषां साकल्यमात्रवृद्धा यथा मृत्युमिति ॥
श्रीकृष्णस्य मृनि मृत्युर्भवति उदितस्वराधिक्ये जयः । साम्ये
साम्यं समता बोधयोः समानं सन्धिः जयपराजयो वा समौ ॥
एकस्वर इति ॥ एक उभयोर्विभयोर्बालवत्त्वे तु तदा साम्यं
जयभङ्गौ समौ । द्वितीयेऽर्धफलं बालापेक्षया कुमारोऽर्धजयः
मृनि पूर्णफलं वृद्धे वृद्धः बन्धनं पराजयचोर्जयः ॥ अत्रोरिति ॥
अत्रोः मृत्युस्वरे पञ्चमस्वरे उदिते साकल्यमृनि तस्मिन् तस्य

जयो निश्चितः । नामजाय स्वरोत्पत्तिं द्वादशादृष्टस्वरिषु पूर्वं
 प्रतिज्ञातुं दर्शयति ॥ तत्काल इति ॥ तत्काले घटीस्वरे
 मात्रास्वरे उदेतीति सङ्ग्राहः । तथा दिने तिस्रौ वर्षस्वरमुप-
 क्रम्य बालादिकव्यवस्थापक्षे पञ्चस्वरोदये ग्रहस्वरोदये इति
 ज्ञेयः । मासे मासस्वरे जीवस्वरोदयः जीवस्वरावधिका बालादि-
 चिन्ता ॥ ऋतौ राश्वंशस्वरे राशिस्वराधिका बालादिव्यवस्था ।
 तद्वद्व्या ॥ नरहरिनामस्वरे चिन्ता प्रस्मासे भयनस्वरेऽपि यत्-
 सन्भवो नक्षत्रस्वरः तदवधिका बालादिचिन्ता । अष्टे वर्षस्वरे
 पिण्डतः पिण्डस्वराबालादिव्यवस्था । द्वादशवार्षिके द्वादशा-
 द्दिके योगस्वर इति तदवधिका बालादिव्यवस्था ॥ तद्वद्व्या
 रामतोषबनाम्नि मात्रास्वरोकारः वर्षस्वर एकारः ग्रहस्वरकारः
 जीवस्वरकारः राशिस्वरकारः पिण्डस्वरकारः योगस्वरकारः
 इत्यष्टौ नामजा मात्रास्वराद्या योगास्ताः प्रथमं लिखिताः । च-
 द्वादद्वादशाब्दान्तास्तथावादी खूलक्रमेण ततोऽन्तरोदयक्रमेण
 लिखिताः । स च खूले सूक्ष्मे बालादिविज्ञासा भवति
 अत्रैवं व्यवहरणीयम् । यथा मासस्वरकार इति खूलक्रमो-
 दितः घटीस्वरकारः स च कारोवधिकः पञ्चमः । अन्तरोदय-
 घटीस्वरे कारोदयः मात्रास्वरकारः ॥ इति बालस्वरोदयः ॥
 एवं वर्षस्वरकारस्तदवधिकः प्रतिपद्यकार उदितः स च
 पञ्चमो निषिद्धः । अत्रान्तरोदयकारोदयः सर्वावधिकस्तुर्वो
 वृद्ध इति फलदः ग्रहस्वरोकारस्तदवधिकपञ्चस्वरे खूल-
 क्रमेषोदितकारः स च कारद्वितीयः कुमारो भवति अन्तरो-
 दयेऽपि कारः सोऽपि कारो द्वितीयः कुमार इति तत्फलदः ।
 एवं जीवस्वरोऽकारः तस्य मासे उदयः मासस्वरस्तु कारः
 स चाकारावधिकखूलक्रमेण स्वरात्तरोदयः स च
 काराद्वितीयः इति कुमारफलदः । एवं राशिस्वरकारः

तस्य गतावुदय ऋतुस्वरकारः स च राशिस्वरात् द्वितीयः ॥
 इति स्वरौदयः । कार उदितः जीवराशिस्वरः इति बालौदयः
 एवं नक्षत्रस्वरकारः । तस्यानयने उदयः स च राशिस्वरा-
 तृतीय इति स्वरौदयः । अन्तरोदयः कारौदयः स च नक्षत्र-
 स्वरात्तृतीयः इति युवस्वरः । एवं पिण्डस्वरकारस्तस्य वार्षिक-
 स्वर उदयः । वार्षिकस्वरकारः स पिण्डस्वरात् पञ्चमः
 अन्तरोदये कारौदयः स च पिण्डस्वराच्चतुर्थो हृद्गः । एवं
 योगस्वरकारस्तस्य द्वादशवार्षिके उदयः । द्वादशवार्षिके
 स्वरकारो योगस्वराद्द्वितीयः । कुमारः अन्तरोदयः कारः
 स एव योगस्वरः । इति बालौदयः । मातादियोगान्तास्तु
 स्वराणां नामजानां कालजवैपरीत्यक्रमव्यस्तघटीस्वरादि-
 द्वादशवार्षिकस्वरेषु अष्टस्वरसमुत्पत्तिक्रमनिरसनं हृदा परि-
 भावनीयमिति ॥ अत्र नामजाष्टस्वरेष्विति प्राणस्वभवस्था-
 पेक्षणीयम् । वर्षस्वरस्योपदर्शयति सर्वकालेबली वर्ष
 इति । वर्षो वर्षस्वरः सर्वकालबली सर्वस्मिन् काले द्वादशाब्द-
 रूपे बली बलवान् स्वफलदः । अत्र संशयो न ।
 हेतुमर्मविशेषमाह सर्वव्यापीति सर्वेषां मातास्वरग्रहादीनां
 व्यापी व्यापकः तेषामेतद्ग्राह्यत्वात् यतो वर्षस्वरबलीनाति-
 बलिनोऽपि तस्य तेषामपि नैरपेक्षेण फलवत्यमिति तस्मात्तेतोः
 सर्वप्रयत्नेन शुभाशुभं वीक्षम् ॥ यथा पदा ॥ यथा हस्तिपद-
 चिह्ने अन्यपदचिह्नानि प्रविष्टानि तथा मातास्वराः कारादयः
 सप्तवर्षफलोदयस्थाः फलदानार्थं प्रविष्टाः । वर्षफलोदयस्था
 इति क्वचित् पाठः । वर्षफलं पुरस्कृत्य उदयस्थाः वर्षबलेन
 बलिन इत्यर्थः । तत्र विशेषमाह । साधनं वर्षबले युद्धे विशेष-
 प्रतो वर्षबलं ग्राह्यम् । योगेन योगस्वरेण शरीरस्य ज्ञानसम्भवं
 योगं साधयेत् । आश्वं अश्विमादिसिद्धिभवम् । आश्वं अश्व -

विषयकं शाक्त्यं गौर्यादिभवम् ॥ इति स्वरचक्रविवरणम् ।
 वर्णंति वर्णस्वराधिकपृथक्प्रकाशिततिथिनक्षत्रादीनां बाला-
 दिव्यवस्थासु दर्शयन्नाह । तिथिवाराविति । तिथिः नन्दादिः ।
 वारो मङ्गलादिः । पृथक् पृथक् भिन्नक्रमेण सर्वं सम्भाषितं तत्
 सर्वमेकत्र सर्वस्वरस्थाने स्थितं तस्मिन् वर्तुलीकृत्य वर्णस्वरोदयं
 कुर्यात् । अयमर्थः । अकारादिपञ्चको वर्णः स्वरस्तदधः स्वरच-
 क्रतिथिवारनक्षत्रबले न्यस्तानि तानि बालस्वरस्य बालत्वे
 बालादिकुमारादित्वे कुमारादिफलदानि यथा श्रीरामतोषण-
 नान्नि कारोपस्थिते इकारो वर्णस्वरो बालस्तदधश्चक्रान्तरस्थिता
 द्वितीयासप्तमीद्वादशीतिथयो बालाः । एवं तदधो बुधचन्द्रौ
 वारौ तौ बालौ तदधश्चक्रान्तरस्थानि नक्षत्राणि बालानि तद-
 यिमतिथिवारनक्षत्राणि कुमारादीनि व्यवहरणीयानि । एवम-
 न्यनान्नापि व्यवहारः कर्तव्यः ॥

यस्येति । यस्य पुंसी नामादिकं वर्णं नामाद्याक्षरं
 तिथिवारो नक्षत्रञ्च । यतः तदौयपञ्चमस्वरोदया यस्मिन्
 दिने तद्दिनं तस्याभिमतक्रियासु वर्जयेत् । यद्वच्चं यद्दिनं
 तद्दिनं तस्य हानिसुलुकरम् । अनेनेति ॥ अनेन स्वरयोगेण
 यदा शत्रोर्मृतस्वरोदयः स्वस्य बालाद्युदयो विशेषः कुमा-
 रयुवोदयस्तदा शत्रूणां सावर्णादिकं मन्त्रादिक्रियाञ्च
 तद्दिने बुधः पण्डितः साधयेत् कुर्यादित्यर्थः ॥ इति तिथि-
 वारनक्षत्रस्वरचक्रविवरणम् ॥ बालादीनां प्रत्येकं फलान्याह
 बालेति ॥ बालस्वरादिकावस्था भानुसङ्गा भवन्ति तासु
 स्वभोगप्रमाणक्रमेणोदयन्तु घटिकास्थे दिने पक्षे मासे
 ऋतौ अयने वर्षे द्वादशवार्षिके द्वादश भागाः । अयने षण्मासे
 पक्षे द्वादशभागः वर्षे मासो द्वादशभागः द्वादशवर्षे एकवर्षे
 प्रति क्रमात् एव भोगप्रमाणात् स्वस्वावस्था भवन्ति । शुक्र-

स्वप्रमाणत्विति । यस्य बालादिस्वरस्यावस्था घटीस्वरादौ
 ज्ञातुमिच्छते तेन यद्भुक्तं तत् पूर्वं प्रत्येकं पलीकृत्य
 स्वस्वभोगद्वादशभागेन विभजेत् । भागे हृते यत्तत्त्वं तत्सङ्ख्या-
 गतावस्थाशेषो वर्त्तमानावस्थशेषे तु गतगम्यकरणात् गते
 षष्ठ्याद्युद्धृते गतसमयः गम्ये षष्ठ्याद्युद्धृते गम्यसमयो वर्त्तमाना-
 वस्था आयाति । क्रमणिका यथा । नाम्नो युवतिथिः तृतीया
 तस्य गतदण्डः । अत्र द्वादशावस्थाजिज्ञासायां भुक्तदण्डं
 पलीकृत्य पलानि तत्र संयोज्य वृत्ततिथिद्वादशभागेन पलीकृत्य
 तत् पञ्चदण्डेन वृत्तम् अनेन भागे गृहीते लब्धम् । चतस्रोऽव-
 स्थागताः पञ्चमीवर्त्तमाना भागशेषाः । अस्मिन् भागहारके
 पातिते भोग्यं उभयत्र षष्ठ्या हरणात् लब्धपलम् । एतेन पञ्च-
 मावस्थायां गतं गम्यञ्च सार्द्धदण्डद्वयात्मकम् । यत्र तु दिनमा-
 ससम्भावना तत्र दण्डे षष्ठ्युद्धृते मास इति प्रकृते च द्वादशा-
 वस्था मध्ये वा पञ्चमावस्था कायितास्ति सा अशनफलदा
 एवमन्येषु घटीस्वरादिस्वरावस्थाः कार्य्याः । अवस्थाश्लोकास्तु
 ग्रन्थे लिख्यन्ते ॥ शूला च बाला शिशुहासिका च कुमारिका
 यौवनराज्यदा च । क्लेशप्रमोदा जरिता तथासौ मृता च बाल-
 स्वरजायावस्थाः ॥ १ ॥ स्वस्थामृता मेघनिघर्षवृद्धा महीदया
 शान्तिकरी च स्त्री । वृद्धा समा सा तु गुणोदया च मङ्गलदा
 द्वादशिका कुमारे ॥ २ ॥ उत्साहघैर्योगजरा बला च मङ्गल-
 योगा च सकामपुष्टिः । शास्त्री च सिंहा बधनेश्वरी च शान्ता-
 मिधा द्वादशिका युवाय्ये ॥ ३ ॥ वैकल्यशेषा खलु या च मोघा-
 च्युतिचमा दुःखितराविनिद्रा । बुद्धिप्रसङ्गा च तथा च
 चण्डा जरा मृता द्वादशिका च वृद्धिः ॥ ४ ॥ चिन्ता च
 बद्धा प्रतिघातकी च शेषो महीज्वालभवाब्धिदा च । प्राणी
 किरा भेदकरी वदाद्या मृत्युक्षया द्वादशमृत्युजाया ॥ ५ ॥

एवं षष्टिरवस्था स्युरवस्थापञ्चकं सदा । तासु सर्वासु
 विज्ञेयं स्वनामसदृशं फलम् । प्रथमश्लोकात् शिशुहासिका
 च यौवनराज्यदा च मेघनिघर्षा वृद्धा च गुणोदया च
 ॥ ५ ॥ उत्साहधैर्योग्रजवा च बाला सकामपुष्टिः वैकल्यशेषा
 च दुःखितो रात्रिर्निद्रा च महीजवा च भाववह्निदा च ॥
 इत्यवस्था ॥ पूर्वस्मिन्निति ॥ पूर्वस्मिन् प्रदेशे अस्वरस्वामी
 एवमष्टस्त्रिकारादयः मध्ये ओकारः नन्दायामस्वरः प्राच्या-
 मुदेति तत्राशनिस्वरो दक्षिणा इत्यादि ॥ याम्यम् ॥ यत्तिथौ
 यः स्वरः यस्यां सर्वदा उदयं याति तत्पञ्चमीं दिशं सर्व-
 कार्थेषु वर्जयेत् । विशेषतो यात्रायां यथा इकारस्वरो द्वितीया-
 सप्तमीद्वादशीषु दक्षिणा दिगुणेति तत्पञ्चमी दिक् पूर्वाशा
 मन्तव्या । तत्र स्रुतस्वरस्योदितत्वात् मध्यदिक् व्यवस्था कथं
 कार्या इति संशये प्रतिपत् षष्ठ्यकादशीषु अकारोदयः पूर्वदि-
 शीति तत्पञ्चमप्रवेशो मध्यं प्रासादादावूर्ध्वाधःस्त्रितमृदादि न
 मण्डेदिति सम्बन्धनीयम् ॥

पृच्छत इति ॥ स्वरस्य दिक् क्रमेणोदितस्य पञ्चमीं
 दिशं लक्ष्यित्व अवकाशं पृच्छको यदि प्रश्नं करोति
 तदा हान्यादिकं जायते अत्र संशयो न । तथा च
 द्वितीयाकारस्य दक्षिणदिशुदयात् पूर्वदिगस्तमिता तदरति
 स्थिते पृच्छके फलमेव वक्तव्यमित्यर्थः ॥ इति दिक्स्वर-
 विवरणम् ॥ तिथिस्वरे अन्तरोदयस्त्रिबालादिस्वरस्य प्रश्नात्
 फलमुपपदस्तीति तिथ्यादाविति ॥ तिथ्यादौ तिथ्युपक्रमे
 तिथिस्वराद्वारभ्य बालस्वरादिको घटोस्वर उदयं
 याति । तत्र प्रश्ने सति तस्य बालादिस्वरस्य बलं वदामि
 तदुदयप्रकारमाह तिथीति । तिथेर्यावती घटी दण्डरूपा
 भुक्ता तस्याङ्गा षष्ठ्या सङ्गुल्य पलमयीं कृत्वा तत्र

ऋग्वज्रिहते सप्तविंशत्यधिकशतत्रयहते यज्ञव्यं तत्तिथि-
स्वरावधिके भुक्तः स्वरः शेषे तत्कालसम्भवः । तात्कालिक-
स्वरो ज्ञातव्यः । स एव तिथेरन्तरोदयघटीस्वर इति दातव्यः ।
तिथेरन्तरोदयवर्णस्वरक्रमिका बालादिव्यवस्था घटीस्वरे तु
मात्रास्वराद्बालादिव्यवस्थेत्युक्तेरव्यवस्थितः पक्षः । फलभागित्व-
मुपदर्शयति यमुद्दिश्येति ॥ यं जनमुद्दिश्य प्रश्नः कृतस्तस्य
फलं प्रजायते फलभागित्वं भवति तन्नाम्नो बालादिस्वरवशेने-
त्यर्थः । यत्र किञ्चिन्नाम नोद्दिश्यते प्रकाश्यते तत्र प्रष्टुरेव
शुभमशुभञ्च फलं वक्ष्यमाणं वक्तव्यम् । एतत् फलं श्लोकपञ्च-
केनाह कुमारेत्यादि स्फुटम् ॥

विषमसमभेदेन प्रश्नान्तरमाह श्रीजस्वरा इति ॥ श्रीजाः
प्रथमतोरपञ्चमाः पुरुषस्वराः स्युः युग्मस्वरान् इकारोकारान्
स्त्रिय इति विदुः । एवमन्यत् । स्वस्वरे स्वपक्षीयस्वरे पुंसां स्त्रीणां
बलं जायते । तथा च पुंस्वरे वर्तमाने बालादौ पुमान् बलवान्
अधीने तु पुत्रोत्पत्तिः । एवं स्त्रीषु अन्यदाह गर्भार्थं इति ।
गर्भेप्रश्ने पुंस्वरे पुत्रोत्पत्तिः समे कन्योत्पत्तिः युग्मविषय-
स्वरावधिस्वरनिर्व्यूहे प्रश्ने युग्मञ्च भवति नष्टस्वरावसाने क्षयो
भवति गर्भनाशो वाच्यः । संक्रमे स्वरप्रारम्भे मातुर्मृत्यु-
र्भवति । युग्मगर्भयोग्यतायोग्यमाह दुनाडीस्वरयोरिति
द्युर्दिवसः नाडी घटी तत्तन्निरूपितम्बरौ दिनस्वरघटीस्वरौ
तयोः सतोः पुंयुग्मं पुरुषद्वयम् । समन्वरयोः कन्याद्वयम्
पुंस्त्रियोः एको विषमः स्वरो द्वितीयः समस्वरः तदा पुंस्त्री
कन्या पुत्रश्च इति गर्भयुग्मगर्भविगये प्रश्ने विनिर्दिशेत्
वदेदिति तात्कालिकस्वरः ॥ जन्मर्क्ष इति ॥ जन्मर्क्षे
जन्मनक्षत्रे जन्मपादा जन्मनक्षत्रपादिका तद्वत् यतपदचक्रोक्त-
क्षेत्रे पादप्रकारस्वाचरे योऽक्षरो वर्णस्वरः तथा केकोह-

हौत्वचरचतुष्टयं पुनर्वसुपादिकाचतुष्टयस्य तेन प्रथमद्वितीय-
पादिकयोः ककारः तस्य वर्णस्वरौऽकारः तृतीयचतुर्थयोर्हकार-
स्तस्य वर्णस्वर ओकारस्तत्पादिकयोर्जातस्य वर्णस्वरौ नाडी-
स्वर इहाह्वयः प्राणिनां स्वभावः स्वभावसिद्ध इत्यर्थः ॥
नाडीस्वरप्रयोजनं जन्मन्याह च पलेति । तिथिस्वरौ विशिष्य
तदन्तरोदयस्वरौ वा नाडीस्वरावधिकबालादिस्वरे श्लोकपञ्चकेन
फलं स्फुटम् ॥ तत्कालस्वरे जातकनिर्णयः ॥

अथ योधयोर्युद्धे को जयी स्यादित्याह । ककारादि-
जकारान्ता वर्णास्तथा पञ्च ऋस्वस्वराः कखगघचक्जझटठडढ-
तथदध अ इ उ ए ओ एते सिते शुक्लपद्मे बलिनः
स्युः । शेषा धनपफबभमयरलवशषसह आ ई ऊ ऐ औ
एते सर्वे सितेतर कृष्णपद्मे बलिनः स्युः ॥ एकस्वर इति ॥
यत्रोभयः स्वरः एकः पृथक्पक्षयोर्वर्णानामादौ भवति
तत्र पक्षबलं ग्राह्यं शुक्लकृष्णविभेदतः । यथा कर्मघर्मुरमुकयो-
रेकपक्षाच्चरयोर्नामादिवर्णस्वरः ककारः शुक्लपद्मे वकारः कृष्ण-
पद्मेऽस्तीति तत्र पद्मे तौ प्रत्येकं जयिनौ शुक्लकृष्णभेदादिति
स्वरैक्यया वाचा एकपक्षान्तराव्यतरतामाह ॥ एकपक्षाच्चर
इति ॥ इयोर्योधयोरेकपक्षाच्चरयोर्नामादिवर्णस्वरः ककारः ।
एकश्चेत्तदा शुक्लपद्मे गौरो गौरवर्णः । अपरे कृष्णपद्मे
कृष्णवर्णः श्यामवर्णः निश्चितं जयति यथा कर्मगौरवर्णः
घर्मः सितेतरः श्यामवर्णः स्वरसोभयोरेकोऽकारः पक्षै-
कश्च तत्र कर्मगौरित्वेन शुक्लपद्मे जयी तदितरश्यामवर्णत्वात्
कृष्णपद्मे जयीति ॥

यस्मिन्निति ॥ यस्मिन् एकपक्षाच्चरे एक एव स्वरः
योधो गौरौ कृष्णौ वा ऋस्वदीर्घौ भवतः तत्र यदि
ऋस्वो यो वर्णस्वरे लिखनक्रमेण स्वरासन्नाच्चरः सन् स

तदा जयौ भवति । यस्तयोर्दीर्घः स यदि स्वराक्षवाक्षर-
स्तदा जयौ भवतीत्यर्थः ॥ प्रमायेत ॥ प्रमाणं इत्यादि
नामजात्या वर्णा गौरवर्णादयः । तेषामैक्यं समता योधयोर्यदि
भवति तत्र यायिस्थायिविभेदतो युद्धबलं ज्ञेयम् । एतदेव
व्यक्तीकृत्य व्यवस्थापयति योधयोरिति । योधयोः सर्वभेदेन
प्रमाणादिना पूर्वश्लोककथितेनेक्ये समतायां यूनि मारके च
स्वरे उदिते सति यायो प्रथमोदयतो जयो । तथा तेनैव प्रका-
रेण बाले वृद्धे अन्तिमे सृते च स्वरे स्थायी प्रतिवादी जयो ।
बालतिथित्रयोपरिस्थिते सप्ताक्षरेष्वक्षरभेदेन तिथिषु प्रत्येकं
फलमाह आद्यतिथेरिति । प्रतिपत्षष्ठ्येकादशीनामुपरि अक-
ण्डधमब इति सप्ताक्षराणि सन्ति । तेषां ता एव तिथयो
बालास्तासु आद्यतिथेः प्रतिपदस्तयोर्वर्णा अकारककारककाराः
एवं शेषयोः षष्ठ्येकादश्योर्दीर्घौ वर्णौ मतौ । ततः षष्ठ्यां उकार-
धकारौ एकादश्यां भकारवकारौ एवं तिथिस्वरे तिथित्रये
वर्णसङ्ख्या ज्ञेया ॥ वर्णतिथ्यादौति ॥ एवं यस्यास्तिथेर्यो
वर्णस्तस्य सा तिथिर्भवति । तदाद्येकाद्यनुक्रमेण तिथित्रयस्य
यमहादिस्तथा सृतिरिति मासत्रयं यस्य ककारस्य प्रतिपञ्चम-
नाक्षी षष्ठ्यहादिनाक्षी एकादशी सृतिनामिका । अत्र प्रत्येकं
फलमाह श्रीजम्भनीत्यादि ॥ इति स्वरप्रकारविशेषनिर्णयः ॥

अस्मिन् दिने पुरुषस्य किं फलं स्यादिति स्वरभेदेन विचा-
रयन्नाह यदुक्तमिति । तदहं दिनफलं स्वरादकारादिस्वरात्
मात्रादिनामकात् दिनफलं वक्ष्ये । कौटुम्भं पुंसां धर्मादिप्रका-
शनं पुंसामित्युपलक्षणम् अन्येषामपि यद् जामले जामलादौ
तन्मे गुरुप्रसादतो गुरुपदेशाज्ज्ञातम् । प्रकारमुपदर्शयन्नाह
योगेति ॥ योगस्वरपिण्डस्वरराशिस्वरजीवस्वरग्रहस्वरवर्णस्व-
रनक्षत्रस्वर मात्रास्वरास्तान् अष्टौ स्वराक्षाम उत्पाद्य स्थापयेत्

तिथ्येकपंक्तिक्रमेण लिखेत् । तस्यैति ॥ तस्य योगस्वरादेरध-
स्तात् द्वादशाब्दादिकालजान् द्वादशाब्दादयनर्तुमासपक्षदि-
नघटोसम्भवानष्टौ स्वराब्जामादौ लिखेत् कथम्भूतान् स्वरभो-
गेन समायुक्तान् स्थूलक्रमेणान्तरोदयमानेन च विशिष्य सङ्गि-
तान् । भोगमाह भोगाश्चैकादशांशकः स्थूलमानं प्रत्येकमेकाद-
शेन यो भोगः प्राप्यते वर्षादि यो यस्मिन् यः स भोगोत्पत्ति-
रित्यर्थः । यथा द्वादशवार्षिके वर्षमेकमादौ दिनद्वयं लोका-
ब्धिनाडिका अष्टत्रिंशत् १ । १ । २ । ४३ । तत्पलानि चेत्यादि
यथायथमष्टानीकानीति तत्रैव योगस्वरादिकान्तस्वराणां
स्वराधिकस्वरेषु बालादिव्यवस्था । यथोत्तरेति । स्वरवेदिभि-
रेते स्वरा यथोत्तरबला ज्ञातव्याः । के ते योगादिका मात्रान्ता
अष्टौ नामजा नामत उत्पादिताः तथा तेनैव प्रकारेण फलो-
दयाद्यापि द्वादशाब्दादिका घटौपर्यन्ता सवयोदिता यथो-
त्तरबला ज्ञातव्याः । यथा योगस्वरात् पिण्डस्वरो बली पिण्डा-
ब्धस्वर एव क्रमेणापि तथा द्वादशाब्दिकस्वराद्द्वार्षिको
वार्षिकादयनस्वर एवं क्रमेणाग्रतोऽपि ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥

अकारादीति ॥ अकारादिक्रमात् अ इ उ ए ओ एवं
क्रमेण लिखित्वा तदधस्तात् वेदाश्चत्वारस्तत्प्रमाणिका-
द्यतुःसङ्ख्या विन्यस्य स्वरज्ञैर्विशेषोपका मता स्वीकृता
इत्यर्थः । प्रयोजनन्तु अस्याष्टस्वरेषु प्रत्येकमत एव चतुःसङ्ख्या-
विन्यासः शुभाशुभकोटिद्वये विभास्यत इति पूर्वप्रतिज्ञातानां
नामजाष्टस्वराणां द्वादशाब्दिककालजां बालाद्यवस्थां सूचयन्
कुतः कुत्र सा चिन्तनीयेत्याह योगादिति । योगात् योगस्व-
रात् बालभूतात् द्वादशवर्षे बालाद्यवस्थाः स्युः । अयमर्थः द्वाद-
शवार्षिकस्वरे यः स्वरोऽकारादिषु उदितः स योगस्वरमानम-
धिकृत्य बालादिस्वरैः स्थले विशिष्यान्तरोदये सूक्ष्मे व्यवस्थाप-

नीय इति एवमग्रेऽपि सप्तावस्थाः कथिता वर्षेर्बाला बोद्धव्याः ॥
तद् यथा पिण्डतः पिण्डस्वरादाब्दिके वार्षिकस्वराङ्गस्वरात्
नक्षत्रस्वरात् अयने मकरकर्कटादिराशिषु द्वयोराशिस्वरात्
ऋतुस्वराज्जीवस्वराभ्यासस्वरे अवस्था बालाद्यवस्था ग्रहात् ग्रह-
स्वरात् पञ्चस्वरे वर्षात् वर्षस्वरान्तिथिस्वरे मातास्वरात् षटी-
स्वरे बालाद्यवस्था चिन्तनीयेति ॥

द्वादशाब्दिक इति ॥ अकारादिस्वरे अ इ उ ए ओ
एवंरूपद्वादशाब्दिककालः समयः स्थितः स यदि पञ्चावस्थासु
शुभः स्यात् पञ्चावस्थासु अकारादिक्रमस्थितासु अशुभदो
निषिद्धफलदः अन्तरोदयक्रमेण न स्यात् तदा शुभः स्यात्
अवस्थासु पञ्चावस्थासु स्वरोदयवर्षमासदिननाडीपलरूपासु न
शुभः स्यात्तदा शुभो न स्यात् । यदा पञ्चावस्थाशुभोऽपि
पञ्चावस्थायां बालादिक्रमेण वर्षमासदिनेत्यादिक्रमेण शुभोऽपि
यदि दिनचर्यायां कथितप्रकारेणाभद्रकरागिरवशिष्यते तदा
शुभो न स्यात् । यदा पञ्चावस्थाशुभः पञ्चस्ववस्थासु अशुभः शुभ-
ग्रहः न शुभोऽशुभग्रहः स्यात् तदा फलं वाच्यं परिशेषक्रमेण
इत्यभिप्रायः । यथा ये बालादिस्वरा अन्तरोदयगतास्तोषा-
मस्तराशिपतिरशुभः शुभश्च तदुपरिस्थितस्वरेषु विंशोपकारं
परिकल्प्य शुभाशुभकोटिद्वयाङ्गमालिख्य स्वल्पस्य बहुषु पात-
नात् परिशेषेण यदि शुभग्रहराशिस्तदा शुभं अन्यथा अशुभं
सामान्यतो ज्ञात्वा विंशत्ये त्वोदिप्रकारेण वर्तमानस्वरं निरूप्य
तदधःस्वग्रहवर्गेन फलं वाच्यं परिशेषे शुभग्रहकोटिः विंशत्ये-
त्यादिक्रमेणाशुभकोटिस्तदा मिश्रफलं वाच्यं परिशेषे तु शुभ-
ग्रहकोटिस्तदा मिश्रफलं वाच्यं लाभालाभौ धातुमूलजीवादि-
पग्रहवर्गेन तत्तद्द्रव्याणामिह परिपाटी चिन्तनीया । प्रागुक्त-
दिनफलव्यवस्थार्थं बालादिषु व्यवस्थामाह स्वराविति । द्वादशमौ

वृद्धसूतो खरौ दुष्टौ निषिद्धफलदौ तथा बालापूर्वफलं बालखर-
प्रथमार्द्धं तथा दुष्टमित्यर्थः । शेषं सार्द्धद्वयं बालोत्तरार्द्धसहित-
कुमारयूनोरिति तत्र इत्यनेन प्रकारेण शुभाशुभं ज्ञेयम् ॥

द्वादश इति ॥ स्वान्तरोदयसंस्थिता ये द्वादशवार्षिकाद्या
अष्टौ ते शुभाः बालोत्तरार्द्धं कुमारयुवानः खरा विंशोपसङ्ख्यास-
हिता एकत एकदेशे स्थाप्या अशुभा बालपूर्वार्द्धं सप्तवृद्धखरा
विंशोपकाः स्थाप्याः । विंशोपकाः प्रत्येकं कुमारादीनां चत्वारः ।
बालो मिश्रफलत्वेनोभयत्र द्विसङ्ख्या तत्र प्रथमार्द्धसमये अशु-
भद्विः ॥४२॥ उत्तरार्द्धसमये शुभद्विः ॥४२॥ शुभाशुमेति ॥ शुभरू-
पस्याशुभस्वरूपस्य च राशियुग्मस्य मध्यतः एकस्मादस्मिन् पातिते
शेषे शुभराशयः शुभराशी वा स्वरूपं तद्दिनजं फलं भवतीत्यर्थः ॥
रोगादिकस्य फलं कुतो वा स्यादित्याकाङ्क्षायामाह विंशत्येति ।
शेषे पातितशेषे विंशत्या ताडिते गुणिते चतुःषष्टिविभाजिते
चतुःषष्ट्या हतभागे लब्धं तत्तत्र तेषां मध्ये विंशोपकाः शुभाः
शुभप्रकाशकाः । यत्रा एकलाभे योगतः द्विलाभे पिण्डतः एक-
सष्टपञ्चमेन मात्रात्वात् फलम् । तत्तत्कथितादिति पञ्चस्वरेषु
प्रत्येकं चतुःसङ्ख्या विन्यस्य विंशतिसङ्ख्या भवति तेन विंशत्या
गुणः योगादिमात्रान्ता खराणामष्टसङ्ख्या द्वादशाब्दादिघट्य-
न्तखराणामप्यष्टसङ्ख्या अतोऽष्टाभिरष्टगुणनाञ्चतुःषष्टिसङ्ख्या
भागहारकेत्यभिप्रायः ॥ चतुःषष्टिविभाजिते इति नेत्रपाठः । तत्र
चतुःषष्ट्यायता भागे याञ्च इति ॥

योगादिसङ्ख्यालाभे एकादिक्रमेण कुतः फलं स्यादि-
त्याह ॥ योग इति ॥ योगलब्धे एकसङ्ख्यालाभे स्वक-
र्मतः स्वव्यापारात् पिण्डे द्विसङ्ख्यालाभे शरीरात् स्वकी-
यादेव मे नञ्च तत्सङ्ख्यालब्धे सुदृज्जनात् राशी
चतुःसङ्ख्यातो लब्धे स्वकुलतः स्वकुलजनात् जीवे पञ्च-

सङ्ग्रातो लब्धे स्ववित्तात् स्वधनात् स्वचित्तादिपाठे स्वमानसात्
सुखं दुःखं वा भवतीति । ग्रहतो ग्रहे स्वसङ्ग्रातो लब्धे रिपोः
ग्रतुजनात् ग्रहत इत्यत्र सर्वे भक्तिकष्टमिति । वर्णे सप्तसङ्ग्रातो
लब्धे स्वस्वामितः सेव्यात् सर्वेषामष्टसङ्ग्रातो लब्धे अष्ट-
लब्धायां स्त्रीजनात् शुभं फलं अशुभं फलं वा भवतीति प्रकाशः
सामान्यतः प्राप्तोऽर्हव्यक्तीकरणाय लिख्यते । यस्य देवदत्तादि-
नान्नो दिनफलं ज्ञातुमिच्छते तन्नान्नो मात्राद्यष्टस्वरानुत्पाद्य
व्युत्क्रमेण योगस्वरमुपक्रम्य मात्रान्ता तिर्य्यक्क्रमेण लिख्य
द्वादशाब्दिकध्वन्तान् स्खलक्रमेण विंशत्यान्तरोदयक्रमेणाष्ट-
स्वरानुत्पाद्य तदधीऽनुक्रमेण लिखित्वा तत्र योगस्वरादितः
प्रत्येकं बालकुमारादिव्यवस्थां विधाय पञ्चस्वरविंशोपकं प्रत्येकं
चतुःसङ्ग्रहव्यवस्थितमत्र लिखेत् । तद् यथा बालोत्तरार्द्धसमये
इयं कुमारे युनि च प्रत्येकं चतुष्टुः कृत्वा शुभराशिं परि-
कल्प्य लिखेत् । बालपूर्वार्द्धसमये इयं वृद्धे मृते च चतुष्टुः-
सङ्ग्रहामशुभकोटौ लिखित्वा शुभाशुभराशोरन्तरे यत्रावशिष्यते
तन्नामसदृशं फलं भवति । तत्र यदवशिष्यते तद्विंशगे सङ्ग्रह
चतुःषष्ट्या हरणात् यत्तत्त्वं तत्संख्यायोगादिषु ते भुक्तस्वराः तदु-
त्पत्तिज्ञानार्थं सकलसाधारणाधिकशत १०० शक्यवर्षीयशुक्ल-
प्रतिपदि द्वादशाब्दाद्यष्टस्वराः स्वान्तरोदयस्था गतमस्यरूपाः
पूर्वं लिखिताः । तथा दिनदर्शनार्थं लिख्यन्ते यथा श्रीरामतीषण-
नान्नो मात्राद्यष्टस्वरा व्युत्क्रमेण योगादिकाः यद्यप्यादौ
योगस्वरादिद्वादशाब्दादिस्वरूपेऽल्पत्तिस्ते न प्रथमत एव स्वरा
व्यवस्थापयितुमर्हति । तत्रापि मात्रादिस्वरसप्तकव्यवस्थाव्यति-
रेकेण तद्व्यवस्था न भवतीति शेषे तस्य कथनमिति तात्पर्य्यम् ।
अत्र द्वादशाब्दाद्यन्तरोदये योगस्वराद्यवधिकबालादिकव्यव-
स्थाया योगस्वरकारस्तदवधिको द्वादशाब्दे उदितकारी बाल-

स्तस्योत्तरार्द्धमिति शुभराशौ द्विसंख्यापिण्डस्वर एकारस्तद-
वधिको वर्ष उदितकारो द्वादस्तस्याशुभकोटी चतुःसंख्या ।
नक्षत्रस्वरकारस्तदवधिकोऽयने उदित एकारो युवा शुभराशौ
तस्य चतुःसंख्या । राशिस्वरकारस्तदवधिक ऋतौ उदितकारो
बालस्तस्योत्तरार्द्धमिति शुभराशौ द्विसंख्या । वस्त्रोकारस्तद-
वधिको मास उदितकारः कुमारस्तस्य राशौ चतुःसंख्या । ग्रह-
स्वरोऽकारस्तदवधिकः पक्ष उदितः कारस्तस्य शुभराशौ चतुः-
संख्या । वर्षस्वरकारस्तदवधिको दिने उदितकारोऽत्यशुभराशौ
तस्य चतुःसंख्या । मात्रास्वरकारस्तदवधिको घञ्मुदितकारो
बालस्तस्योत्तरार्द्धमिति शुभराशौ द्विसंख्या । एतावता बाल-
तयोत्तरार्द्धत्वेन षट्संख्या कुमारद्वयस्य चाष्टौ यूनः कारस्य
चत्वारः वर्तुलीकरणादष्टादश १८ । शुभराशौ हत्वमद्याष्टौ च
बालत्रयस्य भुक्तपूर्वार्द्धस्य षट् ६ । वर्तुलीकरणादशुभराशौ चतु-
र्दशसंख्या १४ । राशिद्वयेऽधिकराशेरन्यो राशिः पातनीयः ।
प्रकृते यूनषाष्टमराशेरधिकशुभराशौ पातनादवशेषः । अत्रशेषे
राशिस्थितौ फलं शुभं स्यात् । शेषे चतुःसंख्यायां विंशतिगु-
णितायां तत्तं ८० । अत्र चतुःप्रष्टिहरणावशेषः । एवं द्वितीयो
वर्तमानः पिण्डः स्वरः शुभः शुभफलं शरीरं चिन्तनीयं शरीरं
पक्षचक्रं स्त्रीयजनादित्यर्थः । एवं साधारणे द्वादशाष्टादि-
कमपि पितृस्वरेऽपि प्रतिव्यक्ति नामजस्वराणां बालकुमारा-
दिभिरपि युक्तम् यथायथं कर्माणि दिनफले च कर्त्तव्या-
नीति ॥ एकमिति । एवमनेन प्रकारेण विद्वान् पण्डितो ज्ञात्वा
शुभाशुभं वा फलं वदेत् ॥

इति प्राच्यतोषिण्यां षष्ठे काव्यमाख्ये शिवागुरुपदेशलक्ष-
णकबालादिचक्रकथनं नाम षष्ठः परिच्छेदः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि चक्रं त्रैलोक्यदौपकम् । विष्णुर्नाम

सर्वतोभद्रं सद्यः प्रत्ययकारकम् । ऊर्ध्वं गा दश विन्ध्यस्य तिर्थः ।
 येखास्तथा दश । एकाशीतिपदं चक्रं ८१ जायते नात्र
 संशयः । अकारादिस्वराः कोष्ठे त्वीशादौ विदिशि क्रमात् ।
 सृष्टिमार्गेण दातव्याः घोडुशैव चतुर्भ्रमम् । कृत्तिकादीनि
 धिष्णयानि पूर्वाशादौ लिखेद्बुधः । सप्तसप्तक्रमादेतान्यष्टाविं-
 शतिसंख्यया । लेख्या अवकड्डाः प्राच्यां मटपवताश्च
 दक्षिणे । लयभजखाश्च वारखां पसदचलास्तथोत्तरे । त्रय-
 स्त्रयो वृषाद्याश्च पूर्वाशादिक्रमाद्बुधः । राशयो द्वादश ज्ञेया
 मेघान्ताः सृष्टिमार्गतः । शिषेषु कोष्ठकेष्वेवं मन्दादितिथिपञ्च-
 कम् । वाराणां सप्तकं लेख्यं भौमादिप्रक्रमेण च । रवेर्मेष-
 तुले प्रोक्ते चन्द्रस्य वृषहृषिकौ । भौमस्य मृगश्रवणौ च कन्या-
 मीनौ बुधस्य च । जीवस्य कर्कमकरौ मीनकन्ये सितस्य च ।
 तुलामिषौ च मन्दस्य उच्चनीचौ प्रकौर्त्तितौ । शन्यर्कराहु-
 केत्वाराः क्रूराः शेषाः शुभग्रहाः । क्रूरयुक्तौ बुधः क्रूरः
 क्षीणचन्द्रस्तथैव च । यस्मिन्नृद्धे स्थितः खेटस्ततो
 वेधत्रयं भवेत् । ग्रहदृष्टिवशेनात्र वामसम्मुखदिक्षिणे ।
 मुक्तं भोग्यं तथा क्रान्तं बिम्बं क्रूरग्रहेण भम् । शुभा-
 शुभेषु कार्येषु वर्जनीयं प्रयत्नतः । वक्रगे दक्षिणा दृष्टिर्वामा
 दृष्टिश्च शीघ्रगे । मध्यचारे तथा मध्या ज्ञेया भौमादिपञ्चके ।
 सूर्यमुक्ता घटौयन्त्रे शीघ्राशार्के द्वितीयगे । समास्तृतीयगे
 ज्ञेया मन्दा भानौ चतुर्थगे । मन्दाः सुः पञ्च षष्ठे ऽर्के अतिव-
 क्रान्ता नगाष्टगे । नवमे दशमे भानौ जायते कुटिला गतिः ।
 द्वादशैकादशे सूर्ये लभन्ते शीघ्रतां पुनः । राहुकेतू सदा
 शीघ्रौ चन्द्रभास्करौ । गतेरेकस्वभावत्वादेषां सृष्टित्रयं
 सदा । क्रूरा वक्रा महाक्रूराः सौम्या वक्रा महाशुभाः । सुः
 सहजस्वभावस्याः सौम्याः क्रूराश्च शीघ्रगाः । घड्डाः षष्ठ्याश्चैव

धफडाः स्वभजास्तथा । सतत्त्विकं त्रिकं विहं विहैः कफभद्रैः
क्रमात् । घडका रौद्रवेधेन षण्ठा हस्तगे ग्रहे । धफडाः पूर्वा-
षाढायां स्वभजा भाद्र उत्तरे । रवौ प्रसौ यजौ तत्र डजौ चैव
परस्परम् । एकेन द्वितीयं विहं शुभाशुभग्रहव्यधे । अवर्णादि-
स्वरो वेधे नैकवेधे द्वयोर्व्यधः । युग्मस्वरात्मके वेधे चाशुस्वारवि-
सर्गयोः । कोणस्थधिष्णायोर्मध्ये अन्त्यादिपादगे ग्रहे । अस्वरा-
दिचतुष्कस्य वेधः पूर्वतिथेस्तथा । एकादिक्रूरवेधेन फलं पुंसां
प्रजायते । उद्देगस्य भयं हानीरोगो मृत्युः क्रमेण च । ऋक्षे भ-
मोऽक्षरे हानिः स्वरे व्याधिभयं तिथौ । राशौ विहं महाविघ्नः
पञ्चविहो न जीवति । एकविहं भयं युद्धे युग्मवेधे धनक्षयः ।
त्रिवेधेन भवेद्भङ्गो मृत्युर्वेधे चतुर्थहे । यथा दुष्टफलाः क्रूरा-
स्तथा सौम्याः शुभावहाः । क्रूरयुक्तः पुनः सौम्यो ज्ञेयः
क्रूरफलप्रदः । अर्कवेधे मनस्तापो द्रव्यहानिश्च भूयते ।
रोगपीडाकरः सौरौराहुकेतू च विघ्नदौ । जन्दे मित्रफलं
पुंसां रतिलाभश्च भार्गवे । बुधवेधे भङ्गेत् प्रजा जीवः सर्व-
शुभप्रदः । स्वच्छेदस्ते बलं पूषं पादोनं मित्रसि गृहे ।
अर्धं समगृहे ज्ञेयं पादं शत्रुगृहे स्त्रिये । इदं च सौम्य-
क्रूराणां बलं स्थानवशात् स्वयम् । एतदेव फलं ज्ञेयं
सौम्यैः क्रूरैर्विपर्यये । स्थानवेधसमायोगे यत्सङ्ग्रहं
जायते बलं । तत्सङ्ग्रहं वेध्यवस्तूनां बलं ज्ञात्वा फलं
वदेत् । वक्रग्रहे फलं द्विघ्नं त्रिगुणं स्वोच्चसंस्थिते । स्वभावजं
फलं शीघ्रे नीचस्थेऽर्धफलो ग्रहः । तिथिराश्विग्रहचक्रं
विहं क्रूरग्रहेण यत् । शुभाशुभेषु कार्येषु वर्जनौयं
प्रयत्नतः । न नन्दति विवाहे च यात्रायां न निवर्तते ।
स रोगान्मुच्यते रोगो वेधवेलाकृतोद्यमः । रोगकाक्षी
भवेद्देधः क्रूरस्वचरसम्भवः । वक्रगत्वा भवेन्मृत्युः शीघ्रे चाप्य-

हजामितः । वेधस्थाने भवेद्भङ्गो दुर्गे खण्डिः प्रजायते ।
 कविप्रवेशनं तत्र योधाघातश्च तत्र वै । यत्र पूर्वदिकाष्टायां
 हृषराश्यादिमो रविः । सा दिगस्तेमिता ज्ञेया तिस्रः शेषाः
 सदोदिताः । ईशानस्थाः स्वराः प्राच्यां ज्ञेया आग्नेययाम्यके ।
 नैऋतस्थास्तु वायव्यां वायेव्यां सौम्यंगा मताः । नक्षत्राणि
 स्वरा वर्षा राशयस्त्रिधयो दिशः । ते सर्वेऽस्तमिता ज्ञेया
 यत्र भानुस्त्रिमासिकः । नक्षत्रैऽर्क्षै रुजा वर्षे हानिः शोक-
 स्तथा स्वरे । राशौ विघ्नस्तथा भीतिः पञ्चाक्षं मरणं
 ध्रुवम् । यात्रा युद्धं विवादश्च द्वारं प्रासादहर्म्ययीः । न
 कर्त्तव्यं शुभं चान्यदस्ताशामिमुखं नरैः । अस्ताशायां स्थितं
 यस्य पुंसो नामोद्यमचरम् । संभ्रान्तः सर्वकार्येषु ज्ञेयो
 ह्येवञ्चतो नरः । कवौ कोटे तथा युद्धे चातुरङ्गं महाहवे ।
 वर्ष्म अस्तङ्गता योधा यदीच्छेद्दिजयं रणे । नक्षत्रेऽभ्यु-
 दिते पुष्टिर्वर्णं लाभः स्वरे सुखम् । राशौ जयस्त्रिधौ तेजः
 पदासिः पञ्चकोदये । प्रश्नकाले भवेद्विघ्नं यज्ञम् क्रूर-
 स्वेचरैः । तददृष्टं शोभनं सौम्यैर्मित्रैर्मिश्रफलं मतम् ।
 ग्रहाविद्वच्च यज्ञम् फलं तस्य स्वभावतः । ज्ञातव्यमीक्षणे
 केन्द्रे भाषितं यज्ञरादिकम् । क्रूरैरुभयतो विहा यस्याचर-
 तिषिस्वराः । राशिर्धिव्याघ्रं पञ्चापि तस्य भुत्सुर्न संशयः ।
 मण्डलं नगरं ग्रामं दुर्गं देवालयं पुरम् । क्रूरौभय-
 स्थिते वेधे विनश्यति यथाक्रमम् । कृत्तिकादिद्वित्रिकर्त्तुं
 क्रूरवेधे च कूर्मतः । सर्वे नाभिस्थदेशाद्या विनश्यन्ति
 यथाक्रमम् । कृत्तिकायां तथा पुष्ये रेवत्याञ्च पुनर्वसौ ।
 वेधे सति क्रमाद्देधो वर्षेषु ब्राह्मणादिषु । तैलं भाण्डं रसो
 धान्यं गजाश्वादिचतुष्टयाः । सर्वे महार्घ्यतां याति यत्र
 क्रूरो व्यवस्थितः । क्रूरवेधसमायोगे यस्मिन्पुण्यसमावः । तस्य

मृत्युर्न सन्देहो रोगाद्वापि रणेऽपि वा । सूर्यभात् पञ्चमं
 धिष्ण्यं ज्ञेयं विद्युश्चुखाभिधम् । शूलश्चाष्टमं प्रोक्तं सक्कि-
 पातं चतुर्दशम् । केतुमष्टादशं विद्यादुल्का स्यादेकविंशतिः ।
 द्वाविंशतितमे कल्पस्तयोविंशे च वज्रकम् । निर्घातस्य चतुर्विंशे
 उक्तायाश्चावुपग्रहाः । प्रस्थाने विज्ञेयाः प्रोक्ताः सर्वकार्येषु
 सर्वदा । जङ्घुभं कर्म चाधानं वैनाशं सामुदायिकम् ।
 साक्षातिकमिदं धिष्ण्याष्टकं सर्वजनीनकम् । जातिदेशाभिषे-
 कैश्च नवाधिष्ठानभूपतेः । वेधं ज्ञात्वा फलं ब्रूहि सौम्यैः क्रूरैः
 शुभाशुभम् । जन्मभं जन्मनक्षत्रं दशमं कर्मसंज्ञितम् । एक-
 विंशं तथाधानं त्रयोविंशं विनाशकम् । अष्टादशश्च नक्षत्रं
 सामुदायिकसंज्ञकम् । साक्षातिकश्च विज्ञेयं ऋचं षोडशमेक-
 विंशं शरीरं राज्यजातं हि जातिनामधनाभिधम् । देशभं द्वेष्ट-
 नामर्चं राज्यर्चश्चाभिषेककम् । मृत्युः स्वाज्जन्ममे विज्ञे कर्ममे-
 केश एव च । आधानमे प्रवासः स्वाद् विनाशे वर्षविग्रहः ।
 सामुदायिकमिदं ऋषिः ज्ञानिः साक्षातिके तथा । जातिमे कुल-
 नाशः स्वाद् जन्मनक्षत्राभिषेकमे । देशमे देशभञ्जश्च क्रूरो वरं
 शुभेः शुभम् । उपग्रहस्तमायेने मृत्युर्भक्ति नान्यथा । भयं
 भङ्गश्च घातश्च मृत्युर्भङ्गयुता मृतिः ॥

अथातः सम्यक्चार्यामि यदुक्तं ब्रह्मजामले । एकाशीतिपदे
 चक्रे ग्रहवेधात् शुभाशुभम् । क्रूरैरेकादिपञ्चास्ते युधि वेधे फलं
 लभेत् । तिथिर्धिष्ण्यं स्वरा राशिर्वर्णश्चैव तु पञ्चमः । यहिने
 विध्यते चन्द्रात् तद्दिने स्यात् शुभाशुभम् । देशः कालस्ततः
 पश्यमिति त्रीत्यर्थ्यनिर्णये । चिन्तनीयानि वेधा-
 नि सर्वकालं विचक्षणैः । देशोऽथ मण्डलं स्थानमिति देश-
 स्त्रिधोच्यते । वर्षं मासं दिनश्चेति त्रिकालेऽपि च कथ्यते ।
 भातुर्मूलश्च जीवश्च पश्यमेवं त्रिधा मतम् । अथ त्रिकवयस्या

वक्ष्यामि स्वामिखेचरान् । देशेशा राहुमन्देज्या मण्डलस्वा-
 मिनः पुनः । केतुसूर्यसिताः स्वामनायाश्चन्द्रारचन्द्रजाः ।
 वर्षेशा राहुकेत्वाकिजीवा मासाधिपाः पुनः । भौमोऽर्कस्तु
 सितो ज्ञेयश्चन्द्रः स्याद्विवसाधिपः । धात्रीशाः सौरिपोताशा
 जीवेशा ज्ञेन्दुसुरयः ॥ मूलेशाः केतुशुक्रार्का इति पञ्चाधिपा
 ग्रहाः । पुंग्रहा राहुकेत्वाकिजीवभूमिसुता मताः । स्त्रीग्रहौ
 सितयोतांशू सौरिसौम्यौ नपुंसकौ । सितेन्दू सितवर्णेशौ रक्तेशौ
 भौम्यभास्करौ । प्रौढौ सौम्यगुरुं कृष्णं राहुकेत्वाकिजा मताः ।
 ग्रहे वक्रोदयो यः स्यादुदये च कलाधिकः । देशादीनां स एवैकः
 स्वामिखेटस्तथा मतः । वक्रोदयः स्वहर्म्येषु पूर्णवीर्यो भवेद्
 ग्रहः । तदग्रपृष्ठगे खेटे बलं त्रैराशिकं मतम् । उच्चस्थे च
 बलं पूर्णं नीचाग्रस्थे बलं दलम् । त्रैराशिकवशाज्ज्ञेयमन्तरे
 तु बलं कुधैः । एवं देशादिनाम्नां वेधो ज्ञेयो गृहं प्रति ।
 सुहृदः शत्रवो मध्यादिनतनोयाः प्रयत्नतः । स्वमित्तसमशत्रूणां
 वेधादेशादिके क्रमात् । शुभो ग्रहः शुभं दत्ते चतुस्त्रिदशकपा-
 दतः । दुष्टं दुष्टग्रहः कुर्यादेकद्वित्रिचतुष्यदैः । विहः पूर्णदृशा
 पश्यन् तत्पादेन फलं ग्रहः । विदधात्वन्यथा ज्ञेयं फलं दृष्टानु-
 सारतः । वर्षादिस्वरराशीनां मेषाद्ये राशिमण्डले । ग्रहदृष्टि-
 वशात् सोऽपि वेधो वर्षादिके मतः । स्वरवर्णाः स्वचक्रोऽस्ति-
 धिवेधस्य पीडकाः । तिथौ वर्षे च राशी च स्वदृष्ट्या दृष्टिर्ज-
 फलम् । अशुभो वा शुभो वापि शुक्रो वेध्यतिथौ ग्रहः । सर्वं
 निजफलं दत्ते कृष्णपक्षे तु तद्वलम् । खेटकस्वांगको ज्ञेया पूर्णा
 दृष्टिः सदा कुधैः । दृष्टिहीने पुनर्वेधे न स्यात् किञ्चिच्छुभाशु-
 भम् । सौम्यः पूर्णदृशा पश्यन् विध्यन् वर्षादिपञ्चके । फलं
 विंशोपकान् पञ्च क्रूरश्च चतुरो दिशेत् । वेध्यवर्णादिके यावत्
 स्थाने वेधे च यावतौ । दृष्टिस्तदनुमानेन वाच्या विंशोपका

बुधे । एवं विंशोपका यत्र सम्भवन्ति शुभाशुभम् ।
 तस्मादेवं विधानेन तेषां ज्ञेयं शुभाशुभम् । वर्त्तमानार्थ-
 विंशोपकल्पना तेषु च क्रमात् । वर्त्तमानार्थके दद्यादुत्पाद्य
 च शुभाशुभम् । देशध्वंसः प्रजापीडा मृतिः प्राणिकधस्त्रया ।
 यत्र दृष्टिस्तु तत्र स्याद् दुर्भिक्षं मण्डले स्फुटम् । अकालेऽपि
 फलं पुष्पं वृक्षाणां यत्र जायते । खंजातिर्भक्षभुक्तिश्च दुर्भिक्षं
 तत्र रौरवम् । परचक्रागमस्तत्र दुर्भिक्षश्च स्वराज्यके । ऋतौ
 विपर्ययो यत्र दुर्भिक्षं मण्डले भवेत् । भूमिकम्पी रजःपातो
 रक्तपातश्च जायते । देशे सर्वसुखोपेतं वेधादर्घ्यं भवेद्भयम् ।
 दीपो यथा गृहस्यान्तरह्योतयति सर्वतः । तस्यैव सर्वतोभद्र-
 चक्रं ज्ञानप्रकाशकम् ॥

अथ व्याख्यानं प्रक्रिया संज्ञितञ्चोच्यते ऊर्ध्वगतिः ।
 पूर्वपश्चिमक्रमेण रेखादशकं विन्यस्योत्तरदक्षिणक्रमेण पुन-
 स्तत्र रेखादशकं न्यसेत् । एतेनैकार्थीतिः कोष्ठकानि
 भवन्ति । तत्र कोष्ठे ईशानादिकीर्णकोष्ठेषु सृष्टिमार्गणादावी-
 शानकोष्ठी तत्तन्नाम्निकोष्ठी ततो नेर्द्धते ततश्च वायव्ये एवं
 चतुरावृत्त्या अकारादिस्वरान् लिखेत् । पूर्वदिगवधिसप्तसप्त-
 क्रमेण कृत्तिकादोन्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि चतुर्दिक्षु प्रथमपंक्तौ
 लिखेत् । तदधःपंक्तौ अवकर्हत्यादिवर्णविंशतिकं तदधः-
 पंक्तौ वृषादिराशिद्वादशकञ्च लिखेत् । अवशिष्टकोष्ठपञ्चके
 मन्दादितिथिपञ्चकं लिखेत् । तत्रेशाने अ उ लू औ इति
 स्वरचतुष्कम् । आग्नेये आ ई लू औ इति स्वरचतुष्कम् ।
 नेर्द्धते इ ऋ ए अ इति स्वरचतुष्कम् । वायव्ये ई ऋ ऐ अः
 इति स्वरचतुष्कञ्च लिखेत् । ततः पूर्वदिशि प्रथमे पंक्तौ कृत्ति-
 कादोनि सप्त ऋचाणि द्वितीयपंक्तौ अवकर्हतेति । तृतीयपंक्तौ
 वृषमिथुनकर्कटोति । तदधःकोष्ठे मन्दादितिथिश्च लिखेत् । ततो

दक्षिणदिशि पूर्ववत् पंक्तिक्रमेण मघादीनि मटपवर्तति सिंह-
कन्यातुलेति भद्राच्च लिखेत् । पश्चिमायां दिशि पूर्ववत् तत्र
नन्दाकोष्ठे रविमण्डलौ भद्राकोष्ठे इन्दुबुधौ जयाकोष्ठे गुरु-
रिक्ताकोष्ठे शुक्रं पूर्णाकोष्ठे शनिं लिखेत् । ग्रहाणां बलविज्ञानाय
उच्चनोचस्थानमाह रवेर्मघ इत्यादि ॥ ग्रहाधीना हि सकल-
शुभाशुभचिन्तेत्यतो ग्रहाणां क्रूरसौम्यत्वमाह शन्यर्केति ।
शनिरविराहुकेतुमङ्गलाः क्रूराश्च बधगुरुशुक्राः शुभाः । बुधस्तु
क्रूरयुक्तः पापः । एवं चीणचन्द्रः चीणस्तु ज्योतिषे । कृष्णाष्ट-
मौदलादूर्ध्वं यावत् शुक्लाष्टमौदलम् । तावदेव शशी चीणः पूर्यः
स्यादन्यतः शशी ॥ इति । एतत्कथनप्रयोजनमाह यस्मिन्निति ।
यत्र चक्रे ग्रहाश्रयनक्षत्रस्य वामसम्मुखदक्षिणक्रमेण नक्षत्रेण
सह वेधत्रयं भवेत् । भुक्तग्रहाश्रयनक्षत्रे पूर्वं भोग्यं तन्नक्षत्रात्
परम् आक्रान्तं ग्रहेणाधिष्ठितम् । तत्र कर्म न कर्तव्यमित्यर्थः ॥

दृष्टिफलं कथयति वक्रगीति ॥ मङ्गलादिग्रहपञ्चके वक्र-
गामिणि सति दक्षिणा दृष्टिर्ज्ञातव्या । अत्र दक्षिणवेधफलं
वाच्यं शीघ्रगामिणि वामदृष्टिर्वागवेधफलं वाच्यम् । मध्यचारे
प्रकृतगतौ मध्या सम्मुखे दृष्टिर्ज्ञेया तत्र सम्मुखवेधफलं वाच्यम् ।
ग्रहाणां वक्रशीघ्रादिसमयमाह सूर्ययुक्तं इति । सूर्येण सह
एकराशिस्था ग्रहा अंशविशेषे अस्ता भवन्ति । उक्तञ्च ज्योति-
स्तत्त्वे । सूर्येण युक्ता अग्रिमराशिं गता उदिताः स्युः । सूर्यं
द्वितीयगे ग्रहाक्रान्तराशेरग्रिमराशिगते सूर्ये तु ग्रहाः शीघ्राः
शीघ्रगतयो भवन्ति । एवं क्रमेण तृतीयराशिगे सूर्ये ग्रहाः
समाः प्रकृतगतयो भवन्ति । चतुर्थे सूर्ये मन्दाश्चक्रपूर्वसम-
गतयो भवन्ति । एवं पञ्चमराशिगे सूर्येऽपि सप्तमाष्टमराशिगे
सूर्ये ग्रहा अतिवक्रगतयो भवन्ति । एवं नवमदशमराशिगे
सूर्ये ग्रहाणामकुटिला सहजा गतिर्जायते । एकादशद्वादश-

राशिगे सूर्ये ग्रहाः शीघ्रगतयो भवन्ति । एषा वक्रशीघ्रादि-
 गतिस्तु मङ्गलादिपञ्चकानामेव । अन्येषां गतिविशेषमाह
 राहुकेतू इति । राहुकेतुचन्द्रसूर्याणामेकगतित्वात् सदा दृष्टि-
 त्वयं वामदक्षिणमध्यदृष्टिः सदैव भवति । क्रूरा इत्यादि ।
 शन्यादिग्रहा वक्रगतयः सन्ती महाक्रूरा एवं सौम्याः शुभ-
 ग्रहा वक्राः सन्ती महाशुभा भवन्ति । तथाच तयीः शुभाशु-
 भयोर्वक्रगत्यीर्दृष्ट्यानुक्रमेण शुभं विरुद्धञ्च फलं भवति । सह-
 जंगत्या प्रकृतगत्या स्वभावे स्वराशी स्थिता वक्रा वा उभय-
 थापि सौम्याः शुभग्रहा महाशुभा भवन्ति । एवं सौम्याः
 क्रूराश्च ग्रहाः शीघ्रगाः सन्तीऽपि शुभा भवन्ति । क प भ द
 इत्यक्षरचतुष्टये बिद्धे सति घ ङ इत्यक्षरत्रिकं ष ण ठेति ध फ
 डेति त्रिकं थ भा जेति त्रिकं यथाक्रमं बिद्धं भवति । तथा च
 घंकारे बिद्धे घ ङ इति वर्णत्रयं बिद्धं भवति । एवं पकारे
 बिद्धे ष ण ठेति वर्णत्रयं भंकारे बिद्धे ध फ डेति वर्णत्रयं दकारे
 बिद्धे थ भा जेति वर्णत्रयं क्रमेण बिद्धं भवति । आर्द्रानक्षत्रे
 बिद्धे सति क घ ङ इति वर्णचतुष्कं बिद्धम् । एवं हस्तानक्षत्रे
 बिद्धे प ष ण ठेत्यक्षरचतुष्कं पूर्वाषाढानक्षत्रे बिद्धे भ घ फ
 डेति वर्णचतुष्कं उत्तरभाद्रपदक्षत्रे बिद्धे द थ घ जेति वर्णचतुष्कं
 क्रमाद् बिद्धं भवति । रवावित्यादिवचनोपात्तौ एकविभक्त्यन्ती
 यौ द्वौ द्वौ वर्णौ स्तः तयोर्मध्ये शुभाशुभग्रहैरेकस्मिन् बिद्धे
 सति अपरमपि बिद्धं भवति । एवमनुस्वारविसर्गयोरैकस्मिन्
 बिद्धेऽपरमपि ॥

कोणस्थेति ॥ कोणस्थनक्षत्रयोः भरणीक्षत्तिकयोरश्लेषा-
 मघयोर्विशाखांशुराधयोः श्रवणाधनिष्ठयोरन्याद्युपादगते
 ग्रहे सति प्रत्येकमकारादिक्षरचतुष्केषु पूर्णातिथेः पञ्च-
 मीदशमीपौर्णमास्यमावस्यानां वेधो भवति । यथा भरण्या

अन्यथादे कृत्तिकाया आद्यपादे यदि ग्रही वर्त्तते तदा अकारादयः स्वराश्चत्वारो बिम्बाः पूर्णोतिथ्या सह भवन्ति एवमन्येष्वपि कोणेषु ज्ञेयम् ॥ एकेत्यादि ॥ एकक्रूरवेधे उद्देगः द्विवेधे भयं त्रिवेधे हानिश्चतुर्वेधे रोगः पञ्चवेधे मृत्युः ॥ ऋक्षेत्यादि ॥ पापग्रहेण नक्षत्रे बिम्बे सति भ्रमो बुद्धिभ्रंशः । अन्यत् सुगमम् ॥ युद्धे विशेषमाहं एकेति । नामवर्णादिके एकपापेन बिम्बे युद्धे भयं दाभ्यां धनहानिस्त्रिभिर्भङ्गश्चतुर्भिर्मृत्युरित्यर्थः ॥ शुभग्रहफलमाह यथेति ॥ अर्केत्यादि ॥ भृगुसुतो मङ्गलः सौरिः शनिः । चन्द्रेत्यादि । यदि चन्द्रः चीणस्तदा पापफलं यदा पूर्णचन्द्रस्तदा शुभफलं सर्वप्रकारेण शुभफलदः । ग्रहाणां यादृग्वलं तादृक् फलं स्यादिति बलं दर्शयति स्वक्षेत्रे इत्यादि सुगमम् । इदञ्चेति स्थानबलं शुभाशुभग्रहाणां तुल्यम् । फलन्तु विपर्ययेण ज्ञेयम् । यदा पापग्रहः पूर्णबलस्तदा फलं मन्दं यदा शुभग्रहः पूर्णबलस्तदा अतौव शुभम् ॥ तिथोत्यादि ॥ तिथिराग्निनवांशक्रमेण नक्षत्रञ्च यत् क्रूरग्रहेण बिम्बं यत्तद्वर्ज्यं तत्र शुभकर्म न कर्त्तव्यमित्यर्थः । वेधफलमाह न नन्दतीत्यादि सुगमम् । बिम्बनक्षत्रादौ रात्रा दुर्गे कृते खण्डिः खण्डनं जायते तस्य भङ्गो भवतीति तात्पर्यम् । कक्किङ्गाकारीति प्रसिद्धस्तस्य तस्य प्रवेगनं बिम्बनक्षत्रादिकृत्तदुर्गे भवति । एवं तत्र कोष्ठे कृते योधानामवघातश्च । अत्र तु यत् सेनाङ्गनामाद्यवर्णो बिम्बपुरुषस्य दुर्गादेर्वा पापग्रहबिम्बो भवति इत्यप्यूहम् । यत्रेति यत्र पूर्वादिदिशि वृषादितिराशिगो रविर्भवति सा दिग्गस्तमिता ज्ञेया इत्यर्थः । शेषा दिश उदिता भवन्ति । ईशानेति ॥ ईशानदिक्स्थाः स्वराः अ ङ ल ओ एवं रूपाश्चत्वारः प्राच्यां तत्र स्थिता ज्ञेयास्तस्यामस्तमितायां तेष्वप्यस्तमिता ज्ञेया इत्यर्थः । एवमन्यत्र नक्षत्राणीति ॥

यत्र दिशि राशित्रयभोगक्रमेण सूर्यः स्थितस्तत्रस्था नक्षत्रवर्ण-
 राशितिथिवाराः सर्वेऽस्तमिता भवन्ति । तत्फलमाह नक्ष-
 त्रेति । सुगमम् ॥ यात्रेति ॥ शुभं यात्रादि अशुभं मरणादि
 अस्तदिगभिमुखं नरेन कार्यमित्यर्थः ॥ अस्ताशायामिति ॥
 यस्य पुंसो नामाक्षरमस्तदिशि स्थं भवति स दैवहत इव ज्ञेयः ।
 कराविति सुगमम् ॥ पदावभिमतलाभः प्रश्नेति । प्रश्नलग्नं अशु-
 भविद्वेषे तदा अशुभं शुभविद्वेषे तदा शुभं शुभाशुभविद्वेषे तदा
 मिश्रम् ॥ ग्रहाविद्वेत्यादि ॥ ग्रहेणाविद्वं लग्नं चरस्थिरदशात्म-
 करूपं ग्रहदृष्ट्यनुसारेण च यद्यत् फलं स्वभावजफलञ्च वाच्य-
 मित्यर्थः । अयमभिप्रायः ॥ यत्लग्नमस्मिन् चक्रे ग्रहेणाविद्वं
 स्यात् तस्य केन्द्रगतदृष्ट्यनुसारेण फलं वाच्यम् । किन्तु स ग्रहो
 यदि स्वामिव्यतिरिक्तपापः स्यात् तदा कार्यस्यासिद्धिर्वाच्या
 यदि स शुभस्तदा कार्यसिद्धिर्मिश्रश्रेण्मिश्रफलं वाच्यम् ॥

चरादिसंज्ञा दीपिकायाम् ॥ चरस्थिरदशात्मकनामधेया मेधा-
 दयोऽमी क्रमशः प्रदिष्टा इति ॥ क्रूरैरित्यादि ॥ पापग्रहैर्यस्य
 वर्णादयः पञ्चमोत्क्रमाभ्यां मण्डलादिकं पापविद्वेषे तदा विन-
 श्यति । मण्डलं देशः ॥ नगरं राजस्थितिस्थानम् । दुर्गं कोटादि ।
 देवालयः प्रसिद्धः । पुरं राजनामचिह्नितराजधानी । कृत्तिके-
 त्यादि कूर्मचक्रे त्रीणि त्रीणि कृत्वा सप्तविंशतिनक्षत्राणि
 नवभागक्रमेणाङ्गानि व्यवस्थेयानि । तत्र कृत्तिकादिनक्षत्रचिके
 क्रूरविद्वे सति नाभिस्थदेशा नश्यन्ति एवमन्यत्र । अयमभि-
 प्रायः । कूर्मचक्रे सर्वतोभद्रचक्रे च यदि पापविद्वं नक्षत्रं
 स्यात्तदा तत्रक्षत्राङ्कितदेशा नश्यन्ति महोपद्रुता भवन्ति ।
 एकचक्रे विद्वेषे तदा किञ्चिदुपद्रुता इति ॥ कृत्तिकाया-
 मिति ॥ कृत्तिकायां विद्यायां ब्राह्मणो विध्यति एवं पुष्ये विद्वे
 क्षत्रियो विध्यति रेवत्यां वैश्यः पुनर्वसौ शूद्रश्च । तत्र शुभविद्वे

शुभं माषविद्धे अशुभं मिच्छे मिश्रफलम् । मताक्षरे त्वन्यवेधे-
नापि यदाह वराहः । पूर्वार्थं सामलससजानां राज्ञान्तु
सुखेण सहोत्तराणि । सप्तैश्वर्यं पिबद्देवतस्य प्रजायतेर्मन्त्र
रूपीवलानाम् ॥ आनित्वहस्ताभिजिदस्त्रिभानि त्रिणिग् जनानां
प्रवदन्ति भानि । मूलत्रिनेत्रानिजवारुणानि भान्युग्रजातेः प्रभ-
विष्णुतायाम् ॥ सौम्येन्दुचित्रावसुदेवतानि सेवाजनस्वाम्यमुपा-
गतानि । सर्वं विशाखा श्रवणाभरण्याश्वाक्यालजातेरपि निर्दि-
शन्ति ॥ तौष्णमिति । तौष्णं तुलनाईदृश्यं भाण्डं रत्नं रसो
दृततेलादि । धान्यं अन्नं महार्घ्यं तामधिकन्यूनतामित्यर्थः ।
शुभवेधे सुभिक्षमिति । क्रूरवेध इति सुगमम् ॥ उग्रग्रहमाह
सूर्यभादिति सुगमम् । नाडीनक्षत्रमाह ज्ञानि भेति ।
इदं नक्षत्रपट्टकं सर्वजनसाधारणं ज्ञातव्यम् । आतिभसुक्तम् ।
देशभं देशनामाद्यक्षेत्रेण भूतपदत्रके ज्ञातव्यम् । यस्मिन्नृचे
राशोऽभिषेको भवति तत्रचत्रमभिषेकभम् । तत्र क्रूरवेध-
फलमुक्तं शुभफलं वाच्यम् । तिथिरिति यस्मिन् दिने शुभाशुभ-
क्षेत्रे सति चन्द्रवेधेन तद्धिष्यते तिथ्यादिपञ्चकेषु यत्र
यदा चन्द्रवेधस्तदा तस्य कथितफलं वाच्यम् । तिथ्यादिपञ्चके
त्रिंशे चन्द्रयोगो यदा भवेत् । तदुक्तं फलं तदा वाच्यं
तद्दिने शुभफलम् ॥ देश इति । पञ्च विक्रेय-
द्रव्यम् । धातुरिति धातुः स्वर्णादिपृथिव्यन्तः । मूलं वृक्षादि-
गुल्यान्तम् । जीवो मनुष्यादिकीटपर्यन्तः । देशेत्यादि राहुश-
निहृहस्यतयः देशस्वराः । केतुरविशुक्ता मण्डलेशाः । चन्द्रमण्ड-
लनुधाः स्थानपतयः । राहुकेतुशनिहृहस्यतयो वर्षाधिपाः । रवि-
भीमनुधशुक्ता मासाधिपाः । चन्द्रो दिवसाधिपः । शनिराहुकुजा
धात्वधिपाः । बुधचन्द्रहृहस्यतयो जीवेशाः । रविकेतुशुक्ता
मूलेशाः । राहुकेतुरविजीवमङ्गलाः पुष्याधियाः । शुक्रचन्द्रौ

स्त्रीग्रही । शनिबुधौ नपुंसकौ । गृहे इति । गृहे स्वगृहे
 स्वस्वराशौ यथा सिंह सूर्य इत्यादि वक्त्रे भुक्तांशेषु परावृत्त्य
 ममने स्वहर्ष्येषु स्वगृहेषु तत्पूर्वपरगृहेऽपि पूर्णबल इति
 त्रैराशिकं बलम् । उद्येति दलमर्थम् । अन्तरे उद्यनौचमभ्य
 त्रैराशिकवशादनुपातेन बलं ज्ञेयम् । अनुपातो यथा । उद्या-
 वधिप्रतिराशित्रिंशांशके प्रत्येकं दश दश विकला हानिरिव
 नौचावधिप्रतिराशित्रिंशांशके प्रत्येकं दश दश विकला वृद्धि-
 रिति । एवमिति । तत्तत्प्रभुत्वविषयकदेशादौ वेधचिन्ता कार्या
 इत्यर्थः । एवं गृहं प्रति वेधका ग्रहाः के सुहृदः के वा शत्रवः
 के वा मध्या इति चिन्तनीयम् । यथा मण्डलस्वामी सूर्यः
 तस्य मित्राणि चन्द्रकुजगुरवः । तेर्यदि मण्डलं बिभं तदा
 शुभफलम् । सौम्यो बुधस्तस्य वेधान्न निषिद्धं शनिशुक्रौ शत्रू
 तयोर्वेधादिरुद्धफलमेवमन्येष्वपि ज्ञेयम् । स्वमित्रेति देशादिके
 देशमण्डलपक्षे स्वस्य मित्रस्य समस्य शत्रोश्च वेधात् शुभग्रहः
 शुभफलं ददाति चतुस्त्रिंशकपादकैः । तथा च स्ववेधे पूर्णं
 मित्रवेधे पादोऽनं समवेधेऽर्धं शत्रुवेधे पादफलमिति । दुष्ट-
 ग्रहो विरुद्धफलं दत्ते सखा च स्ववेधे पादफलं मित्रवेधे
 अर्धफलं समवेधे पादोऽनं शत्रुवेधे पूर्णम् । विद्वमिति
 विद्वराशिं पूर्णदृष्ट्या पश्यन् यद्वाश्यचरं यदा विद्वम्
 करोति तदा पादेन फलं विदधाति दृष्टानुसारतोऽत्र विपरीतः
 क्रमो यथा । पूर्णदृष्ट्या च कपालफलं तथा पाददृष्ट्या पूर्णफलम् ।
 अर्धदृष्ट्या पादत्रयं पादत्रयदृष्ट्या अर्धम् ॥ वर्णंति ॥ मेषादिद्याः
 दशराशिषु वर्षं आदिभूतो येषां अ इ उ ए ओ इत्येतेषां वर्ष-
 सङ्कटनतो रविबुधौ वा एवं क्रमेण राश्यंशकव्यवस्थितराशीनां
 ग्रहदृष्टिवशाद् वेधफलदः सोऽपि वेधो वर्षादिको मतः । यत्वांशक-
 वेधस्तत्र तन्वांशवर्षस्वरयोरपि वेधस्तत्रापि फलं विद्वन्वांशक

राशौ ग्रहस्य दृष्टिवशेन । स्वरवर्णैति ॥ एषां ये च वर्णास्ते
स्वरचक्रोक्ता नामजाः स्वीयचक्रे कथिताः । ककारादिनाम्नः
ककारो वर्णः अकारस्वरः एवं स्वस्ववर्णाः पापग्रहविद्धाः
पीडकास्तिथिवेधाद्यैतादृशाः पीडका एव । एवं तिथौ यो वर्णो
यस्य राशिस्तत्रापि शुभाशुभग्रहवेधात् स्वदृष्ट्या पाददृष्टिक्रमेण
दृष्टिजं फलं ज्ञेयम् । अशुभेति ॥ पापग्रहः शुभग्रहो वा
शुक्लपक्षे तिथिवेधं कुर्वन् सर्वं स्वकीयफलं दृष्टिकल्पितं
दत्ते कृष्णपक्षे तु तदर्धमिति । खेटेति । ग्रहस्य अंशके
पूर्णा दृष्टिः पण्डितैः सदा चिन्तनीया यतो दृष्टिहीने वेधे
पुनः किञ्चिदपि शुभाशुभफलं न स्यादिति हेतुगर्भेण योजना ।
सौम्येति । एवं प्रकारेण वर्णादिपञ्चके वर्णस्वरर्चराशि-
तिथ्यात्मके विधे सति ग्रहो वेधकः शुभाशुभफलं दत्ते ।
सौम्य इति ॥ दिशि सर्वतोभद्रचक्रपूर्वादौ वर्णादिपञ्चके
पूर्णदृष्ट्या पश्यन् बिध्यन् पञ्चविंशोपकान् पतितपादं पञ्चपञ्च-
विंशोपकसंज्ञकं फलं शुभग्रहो ददाति । क्रूरग्रहः प्रतिपादं
चतुर्विंशोपकान् फलं ददाति । वृषादिराशित्रये अवदहडा-
वर्णाः कृत्तिकादीनि सप्तभानि सिंहादित्रये मटपवभा वर्णा
मघादीनि सप्तभानि वृश्चिकादित्रये शषभजखा वर्णा अनुराधा-
दीनि सप्तभानि कुम्भादित्रये मशदचला वर्णा धनिष्ठादीनि
सप्तभानि एवं नक्षत्राणि वर्णाश्च राशीनां ज्ञेयाः ।

यदि पश्यन्ति ते खेटाः पाददृष्ट्या प्रकल्पयित् । विंशोपकाः स्युः
पक्षैव प्रतिपादं शुभग्रहैः । अशुभैर्वेदमिता ज्ञेयाः पाददृष्ट्या
विचक्षयैरिति ॥ वेधे इति ॥ वर्णादिपञ्चके वेधे यावददृष्टि-
बलं स्थानवेधे च यावती दृष्टिस्तदनुमानेन बुधैर्विंशोपका
वाच्या इति । एवमिति ॥ एवं प्रकारेण यत्राशुभे शुभे वा
कृद्वे दृष्ट्यादिवलभेदेन विंशोपका व्यवस्थाक्रमेण सम्भवन्ति

शुभग्रहविंशोपका एकत्र धार्या अशुभग्रहविंशोपका अपरत्र धार्याः । तेषां मध्ये परस्परं ये यस्मात्शून्यास्ते अधिके परिशोधनीयाः । शेषं यददृश्यं तच्चिह्नितं शुभमशुभं वा फलं वाच्यम् । यत्र यावती दृष्टिरित्यस्यार्थो विविच्य लिख्यते । द्वितीये दशमे वा वेधे पञ्चविंशोपकाः । नवमे पञ्चमे वा दशविंशोपकाः । चतुर्थेऽष्टमे वा प्रत्येकं पञ्चदश । समसप्तके विंशतिः ॥ तथा च दृष्टिकथने ज्योतिःशास्त्रम् । पादैकदृष्टिर्दशमे तृतीये द्विपाददृष्टिर्नवपञ्चके च । द्विपाददृष्टिस्तुरष्टके च सम्पूर्णदृष्टिः समसप्तके चेति ॥ सर्वक्रूरग्रहाणां पादद्वयग चत्वारश्चत्वारो विंशोपका जायन्ते । इति सम्पूर्णदृष्टौ षोडशविंशोपका भवन्ति । एवं क्रमेण यत्र यत्र ये विंशोपकाः शुभात्मका अशुभात्मका भवन्ति तत्र शुभग्रहविंशोपकान् एकत्रैव परचक्रक्रूरग्रहविंशोपकान् लिखित्वा यो यत्र पतति तं तत्र पातयित्वा अवशिष्टौ यदि शुभग्रहस्य तदनुमानेन शुभम् । पापग्रहस्य चेत्तदा अशुभं फलं भवति ॥

वर्त्तमानेत्यादि । तेषु विक्ले यद्वर्षेषु वर्त्तमानधान्यादिद्रव्य-
मूल्ये तन्नामनक्षत्रस्वरवर्षतिथिराग्निभेदेन पूर्वोक्तप्रकारेण
विंशांशकल्पना अन्योन्यपरिशोधनपर्यन्ता कार्या । ततोऽवशि-
ष्टविंशोपकभागे परिकल्पनेन शुभग्रहादिष्वेकावशेषे विंशत्यंशो
मूल्ये ऋसति । तद्विशेषे द्वौ भागौ ऋसतः । एवमधिके चिन्त-
नीयम् । यत्र देशादेर्वर्णादिपञ्चकं शुभक्रूरविंशोपकशेष एवं
क्रमेण एकद्वित्रयादिविंशान्तभागांमध्ये अधिकीक्रियते । मूल्य-
मेवाधिकं भवति शुभाशुभञ्चोत्पादयम् । एवं यत्रादौ पापग्रह-
वेधस्तत्राशुभं किञ्चिदस्तु वेधादपि चिन्तनीयम् । यत्र देशा-
देर्वर्णादिपञ्चकं शुभमात्रेण विहंतत्रातीव शुभम् । यत्र पापमा-
त्रेण तत्रातीवाशुभम् । यत्र भूतवेधस्तत्र दृष्टिभेदेन विंशोप-

कान् परिकल्प्य शुभाशुभविंशोपकाच्छुभमशुभफलं वाच्यम् ।
 देश इत्यादि यत्र देशे क्रूरग्रहवेधे सति तद्दृष्टिरधिका कथि-
 तप्रकारेण सम्पद्यते तस्य विनाशः । एवं तस्मिन् देशे प्रजा-
 पोड़ाप्रकारोपद्रवः । राजविनाशो मण्डले च दुर्भिक्षम् । कूर्म-
 चक्रे पापग्रहपीडा यत्र सर्वतोभद्रेऽपि पापग्रहपीडा तस्या-
 वश्यं देशादेर्विनाशः प्रजापीडादिकञ्च फलं भवति । एतत्-
 सकलनिमित्तान्युपदर्शयति । अकालेऽपीत्यादि । यत्र देशा-
 दौ वृक्षाणामकाले पुष्पाद्युद्गमनसमयान्यसमये पुष्पं फलं वा
 भवति तत्र स्वजातिर्मांसभुक्तिर्मनुष्यमांसं मनुष्यो भुङ्क्ते एव-
 मन्यजातीयानामपि तत्र रौरवं भयानकं दुर्भिक्षं यत्रैव भवति
 तत्र परचक्रागमोऽपि भवति । सुराजके शोभनराज्ञि अपि
 देशे दुर्भिक्षम् । ऋतोरित्यादि । यत्र देशे ऋतो विपर्ययः
 अन्यादृशः क्रमः पौषादिसम्भावितकुहेलिकादिर्ग्रीष्मादौ सम्भ-
 वति यथा साधारणक्रमे शीतलसमये उष्णता ग्रीष्मादौ शैत्यम् ।
 अन्यत्तु धर्मवहेतुविपर्ययो वा तत्रापि दुर्भिक्षं भवति ।
 भूकम्प इत्यादि । सर्वसुखोपेतदेशे वेधात् पापग्रहकृतो दीर्घ-
 भूमिकम्पो रजःपातो धूलीवृष्टिः रक्तवृष्टिर्वा जायते ॥ दीपो
 यथेति । इदं सर्वतोभद्रचक्रं तथा ज्ञानप्रकाशकम् । यथा
 दीपो गृहस्यान्तर्मध्यं द्योतयति । यथा दीपद्योतवशेन गृहा-
 न्तर्वर्त्तिद्रव्यज्ञानं भवति तथास्मात् सर्वतोभद्रचक्रात् सर्व-
 विषयकज्ञानमुत्पद्यते ।

चक्रं शतपदं वक्ष्ये ऋचांशाक्षरसम्भवम् । नामादिवर्णतो
 ज्ञेया ऋचराशंशकास्तथा । तिस्र्यगूर्द्धगता रेखा रुद्रसङ्गा
 लिखेद्बुधः । जायते कीष्टकानान्तु शतमेकं न संशयः । विन्ध्य-
 स्थावकहडादीनि रुद्रादिविदिशि क्रमात् । पञ्च पञ्च क्रमेणैव
 शुद्धवर्णान् नियोजयेत् । पञ्चस्वरसमायोगादेकैकं पञ्चधा कुरु ।

कुर्यात् कुपुमुदुस्थाने त्रीणि त्रींश्चरचराणि च । कुघडस्था
भवेत् स्तम्भे रौद्रे त्वीशानयोगके । पुषणठो भवेत् स्तम्भे
हस्ते आग्नेयसंज्ञिते । भवेदुभयफटाः स्तम्भे पूर्वाषाढे च
नैऋते । हयभजा भवेत् स्तम्भे वायव्ये भाद्र उत्तरे । एवं
स्तम्भचतुष्कञ्च आतस्थं स्वरवेदिभिः । धिष्ण्यानि कृत्तिकादीनि
प्रत्येकं चतुरक्षरैः । साभिजित्यंशकस्तत्र शतैकं द्वादशाधि-
कम् । यदृक्षांशककोष्ठस्थः क्रूरः सौम्योऽपि वा ग्रहः । सौम्य-
वेधे शुभं ज्ञेयमशुभं क्रूरखेचरैः । मित्रैर्मित्रफलं तत्र निर्वेधेन
शुभाशुभम् । यदुक्तं सर्वतोभद्रे ग्रहोपग्रहवेधतः । शुभाशुफलं
सर्वं तदिहापि विचिन्तयेत् ।

अस्यार्थः । शतपदं कोष्ठचक्रं वक्ष्ये किम्भूतं ऋक्षां-
शाक्षरसम्भवम् । ऋक्षस्य नक्षत्रस्य येऽंशाः पादरूपा-
स्तेषां यान्यक्षराणि वक्ष्यमाणानि तैः सम्भवो यस्य तत् ।
तत्तदक्षरघटितमित्यर्थः । नामादिवर्णेन नक्षत्रसम्बन्धांशो
ज्ञेयः । चक्रान्यासमाह तिर्यगित्यादि । रुद्रसंस्था एकादश-
संस्थाः । रेखास्तिर्यग्गूर्वगताः पूर्वपश्चिमक्रमेणैकादश दक्षिणो-
त्तरक्रमेणाप्येकादश लिखेत् । ईशानकोषमारभ्य पूर्वपंक्तौ
प्रथमकोष्ठपञ्चकेषु अवकाशेति वर्षपञ्चकं शुद्धमकारस्वरमात्रयुक्तं
नियोजयेत् लिखेत् । एवमान्येयोणाद्यारभ्य दक्षिणपश्चि-
मोत्तरपंक्तिषु कोष्ठपञ्चकेषु मटपरतेति सयभजखेति गणद-
चलेति वर्षपञ्चकं क्रमेण लिखेत् । अइउएओ इति पञ्चस्वर-
योगेन लिखितवर्णः पञ्चधातुः । अइउएओ वविवुवेवो इति
क्रमेणाघोऽघो लिखेदिति तात्पर्यार्थः । लिखितमध्ये कुपु-
मुदुस्थाने अन्यानि त्रीणि त्रींश्चरचराणि कुर्यात्लिखेदित्यर्थः ।
ईशानकोषावस्थितस्तम्भे आर्द्रानक्षत्रे कुघडस्थ इति वर्ष-
चतुष्कम् एवमग्निकोषे हस्तानक्षत्रे पुषणठेति वर्षचतुष्कं

मैत्रेयतकोणस्तम्भे पूर्वाषाढानक्षत्रे भुधफटेति वर्षचतुष्कं
वायुकोणस्तम्भे उत्तरभाद्रपदनक्षत्रे हृथभजेति वर्षचतुष्कम् ।
एवं प्रत्येकं वर्षचतुष्टयं मात्रादिचतुष्टये व्यवस्थापकस्वरवेदिभिः
स्तम्भचतुष्टयं ज्ञातव्यम् । धिष्ण्यानीत्यादि । अस्ताक्षरेष्वकार-
मरभ्य चतुर्भिश्चतुर्भिर्नक्षत्रैः साभिजित्सहितानि कृत्तिकादीन्य-
ष्टाविंशतिनक्षत्राणि भवन्ति । तत्र प्रतिनक्षत्रं चत्वारश्चत्वारो-
ऽंशा द्वादशाधिकशतसङ्ख्या भवन्ति । एतेन अहोरात्रे कृत्तिका ।
ओववीवु रोहिणी । वेवोककि मृगशिराः । कुघडङ्क आर्द्रा ।
केकोहहि पुनर्वसुः । हुहेहोड पुष्या । डिडुडेडो अश्लेषा । ममि-
मुमे मघा । मोटटिटु पूर्वफल्गुनी । टेटोपपि उत्तरफल्गुनी ।
पुषण्ठ हस्ता । पेपोववि चित्रा । व्यवेवोत स्वाती । तितुतेतो
विशाखा । ललिलुले अनुराधा । नोययियु ज्येष्ठा । येयोभभि
मूला । भुधफट पूर्वाषाढा । मेभोजजि उत्तराषाढा । जुजेजोथ
अभिजित् । खिखुखेखो श्रवणा । गगिगीगो धनिष्ठा । शोशशिश्
शतभिषा । शेशोददि पूर्वभाद्रपदम् । हृथभज उत्तरभाद्रप-
दम् । देदोचचि रेवती । चुचेचोल अश्विनी । लिलुललो
भरणी । इत्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि ॥

प्रयोजनमुपदर्शयति यदृक्षांशक इत्यादि । क्रूरः सौम्यो
वा ग्रहः सन्निवृत्तक्षत्रे स्थितस्तस्मात् पुनस्तथैकक्रमेण पुंसः
पुरुषस्य नामाद्यक्षरं वेधयेत् । यदीति योजनीयम् । वेध-
फलमाह सौम्यवेध इत्यादि । शुभवेधे शुभं पापवेधे त्वशुभ-
मिति । मित्रैः शुभपापैर्वेधे मित्रं शुभाशुभम् । वेधशून्येन
किमपीति । सर्वतोभद्रचक्रे ग्रहतो ग्रहवेधतो यत् फलमुक्तं
तदत्रापि । पेपोववीति चित्रानक्षत्रं तेन रामतोषणनाम्न-
श्चित्रानक्षत्रं तृतीयपादाश्रिततुलाराशिरेवमन्यनाम्नोऽपि
नक्षत्रं यम् । प्रश्ने चेत्तु प्रष्टारं दृष्ट्वा ॐ मनश्चिन्तितवस्तूनां प्रष्टु-

राखेन भाषिषीम् । तां वर्णरूपिणीं वन्दे भारतीं भक्तवत्सलाम् ।
 इत्यनेन सरस्वतीं नत्वा मनसा शतधा वाम्भवं स्वीयेष्टमन्त्रं
 वा जप्त्वा किमर्थमत्रागतस्त्वं कथयेत्त्यादि पृच्छेत् । ततः प्रष्टा
 प्रथमं यद्वदिष्यति तस्याद्यक्षरेण लग्ननवांशकी ज्ञात्वा ग्रह-
 वेधवशेन ग्रहदृष्टिवशेन च घातुमूलजीवादिकं वर्षाका-
 रादिकं तच्छुभाशुभञ्च वाच्यमिति ॥

त्रयोदशोद्गंगा रेखास्तिर्यगेखास्तथा दश । भवेयुः
 कोष्ठकास्तत्र संख्यायाश्चोत्तरं शतम् । कवर्गं नवधालिख्य
 कोष्ठके प्रथमेऽष्टमे । द्वितीये सप्तमे चाद्या नटाभ्यां
 तस्य त्रिषष्ठके । यशौ वर्गौ चतुर्थे च तथा वर्गश्च
 पञ्चमे । नवद्वादशके ताद्यान् शेषे पाद्यान् द्विकोष्ठके ।
 चतुरक्षरसंयोगे अश्विन्यादिक्रमेण च । ज्ञेया नवांशका
 वर्षा मेषादौ राशिमण्डले । भौमं शुक्रं बुधं चन्द्रं
 भानुं सौम्यं सितं कुजम् । गुरुं सौरिं शनिं जीवं विदध्यात्
 कोष्ठकोपरि । कोष्ठकाचरतो ज्ञेयचन्द्रस्तत्कालसम्भवः ।
 तदधीनं फलं सर्वं लाभालाभं जयाजयम् । इष्टनाद्या हता-
 धिष्यौः षष्टिभागपञ्चषके । अश्विन्यादीन्दुमुक्तेन योगात्तत्-
 कालचन्द्रमाः । क्रूरक्षेत्राक्षरे चन्द्रे न शुभं सर्वकर्मसु । शुभ-
 क्षेत्रे शुभन्त्वेवं प्रस्तारे चन्द्रनिर्णयः । च तु ४ स्त्रि ३ मुनयः
 ७ सूर्याः १२ सप्त ७ नन्द ८ गुणे ३ षवः ५ । मासाः १२
 शैलाः ७ इना १२ स्तुत्वा २४ राशीनाञ्च ध्रुवा इमे ॥ गुणाः ३
 शैला ७ युगाः ४ पञ्च सप्त पञ्च ५ त्रयो ३ युगाः ४ । नागा ८
 वाचा ५ रसा ६ भूता ५ मासादेरंशका ध्रुवाः । अंशकेनांशकं
 गुणं ध्रुवमुक्तकृतं पुनः । स्वगुणे गुणयेत् पश्चात् मूलाह्ने भाज-
 येत् सुधीः । षष्टि ६० वर्षा ५ रविः १२ पक्षौ २ वज्रि ३ नेत्रं
 २ रवि १२ स्तथा । चन्द्रभूसुतशुक्राणां गुरुक्षरविसौरिणाम् ।

काङ्क्षीफलौ यशौ वर्गा वर्गो दिनफलोदयः । कः पक्षे च मासेन
टतपा त्वयनाब्धकैः । प्रश्नकाले विवाहे च घाते जन्मानि सङ्गरे ।
शशाङ्कस्य फलं श्रेष्ठं सर्वशास्त्रे प्रकाशितम् ॥ इति प्रस्तारचक्रम् ॥

अस्यार्थः प्रक्रिया सङ्केतसोच्यते । त्रयोदश इत्यादि ।

एतेन ऊर्द्धाधःक्रमेण नव कोष्ठानि द्वादशस्थानेषु भवन्ति । तत्र
वर्गचेमविन्यासः । नवांशक्रमेण द्वादशसु नव नव पादिका
भवन्ति इति दर्शयन्नाह कवर्गमित्यादि । कवर्गप्रथमे मेघे
षष्ठमे वृषिके ऊर्द्धाधःक्रमेण नवकोष्ठकेन नवधा नवप्रकारेण
क ख ग घ ङ क ख ग घ एवं विलिख्य तथैव द्वितीये वृषरूपे
सप्तमे तुलारूपे चाद्यान् चकारादीन् वर्गवर्णान् लिखेत् ।
त्रिषष्ठके मिथुनकन्यास्वरूपे टाद्यान् टकारादीन् वर्णान्
विलिख्य चतुर्थे कर्कटरूपे यशवर्गौ तथैवावर्गं अ इ उ ए ऐ ओ
औ अं अः स्वरूपं पञ्चमे सिंहस्वरूपे नवद्वादशे धनुर्मीनस्वरूपे
ताद्यान् तवर्गवर्णान् शेषे द्विकोष्ठके मकरकुम्भस्वरूपाद्यान्
पवर्गवर्णान् लिखेत् । चतुरच्चरेति । क ख ग घ एवं क्रमेण
मेलनादश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्राणि भवन्ति । तत्र नव-
भिर्नवभिरच्चरैर्नवांशैः पादिकारूपैर्द्वादश राशवस्तदंशा व्यव-
स्थिता इति ॥ भौममिति ॥ विदध्यालिखेत् । तत्काल-
सम्भव एव नक्षत्रमाने सप्तविंशतिनक्षत्राणामन्यतमभोग-
भागस्थचन्द्रः कोष्ठाच्चरतत्तत्पादिकारूपनवांशस्यो ज्ञेयः ।
इष्टनाथ इति ॥ इष्टदण्डाः सप्तविंशतिभिः पूरिताः पुनः
षष्ठ्या हरणेन लब्धमेकनक्षत्रं पञ्चदशाद्यन्तरपलावशेषे
नक्षत्रस्य प्रथमप्रथमपादिका तदुपरि त्रिंशांशदण्डाभ्यन्तरे
द्वितीयपादिका तदुपरि पञ्चचत्वारिंशत्पलाभ्यन्तरे तृतीय-
पादिका तदुपरि षष्ठ्यभ्यन्तरे चतुर्थपादिके तु तत्तदवशेषे तत्र
तत्र तात्कालिकचन्द्रः स्थाप्यः । एतेनैतदायातं षष्ठ्याप्तं दक्ष-

हुक्तनक्षत्रं यच्छेषं तद्भुज्यमानमिति तत्र चन्द्रभुक्तनक्षत्राङ्क-
योगेन यदि सप्तविंशत्यधिकं भवति तदा सप्तविंशतिमपास्य
तात्कालिकचन्द्रः स्थाप्य इति सत्युदयं गन्तव्यमिति ॥

तात्कालिकीकरणप्रकारमुपदर्शयति । इष्टमास्यो नक्षत्रभु-
क्तदण्डा धिष्ण्यैः सप्तविंशत्याहताः कर्त्तव्याः । तत्र षष्टिभागोत्त-
शेषिके अधिकरणे षष्ट्या हरणादग्रे भुक्तनक्षत्रसंख्याङ्के शेषे च
भुज्यमाननक्षत्रशरीरे उपर्यधःक्रमेण ऋते प्रकृतक्रमेणाश्वी-
त्यादीन्दुभुक्तेन नक्षत्राङ्केन युक्तो यदि सप्तविंशतिमपास्याव-
शिष्टं भुक्तनक्षत्रं शेषश्च तदप्रमाणनक्षत्रभागश्चन्द्रभुज्यमान एवं
तत्कालचन्द्रो भवति । नक्षत्रभोगसमयस्तु त्रयोदशपलाधिकद-
ण्डद्वयाधिक इत्यर्थः । अपवादस्तु पले षष्टिन्यूनाधिकनक्षत्रमाने
सति भवति । तत्फलान्युपदर्शयति क्रूरक्षेत्राक्षरमिति ॥ चन्द्रे
क्रूरक्षेत्राक्षरे पापग्रहराश्याक्षरस्थे सर्वकर्मसु न शुभम् । शुभ-
क्षेत्रे शुभग्रहराशिनक्षत्रे चन्द्रे स्थिते सति शुभं कालमिति ।
प्रस्तारे चक्रे चन्द्रनिर्णयः कथितः । कथितफलं कदा स्यादि-
त्यादिशङ्कस्यामाह ॥ नाडौफलाविति ॥ यशौ यवर्गशवर्गौ
नाडौफलो दिनाभ्यन्तरफलदौ तत्र चन्द्रे चैकपादिकालक्षणे
त्रयस्त्रिंशत्पलानि तदुपरि कार्यं सिद्धिरेवं प्रतिपादमवधिक-
पादलक्षणे तत्पादपवमानं वर्तुलीकृत्य दण्डरूपः समयो
वक्तव्यः । स च राशिषे पलत्रयन्यूनाः पञ्च दण्डाः परं
भवन्ति । शवर्गौ दिनफलोदय एकदिनेन कथितफलदाता
कः कवर्गः पक्षे । चवर्गो मासे । टः टवर्गं ऋतून् प्रति । तपौ
तवर्गपवर्गौ अयनाब्दयोः । षष्मासे तवर्गः अब्दे पवर्गः फलदात-
रोति । प्रश्नकाल इति । एतेषु कार्येषु शशाङ्कस्वानेन प्रकारेण
सर्वशास्त्रेषु गोपितेषु न प्रकटीकृतप्रश्नकाले विवाहे कृत्यादौ
तत्कालचन्द्रात् शुभाशुभं चिन्त्वम् ॥ इति प्रस्तारचक्रम् ॥

जयति निखिलमान्यः प्राणकृष्णः शरत्थः सुकृतवितत-
कीर्त्युत्सर्गगच्छो वरेष्ठः । लिपिकृतनवकीर्त्याख्येय एकोऽति-
पुष्को निरसितगुणिदैव्यो गौडभूमध्यधन्यः ॥ श्रीरामतोषण-
लिपिप्रतिरूढशास्त्रं व्याकोषपुष्पसुरभीकृतदिग्विभागम् । सत्त्वै-
कलभ्यमतिकर्मठगम्यभावं श्रीप्राणकृष्णद्वये मुदमातनोतु ॥

इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां श्रीरामतोषणविद्या-
लङ्कारभट्टाचार्यविरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां पञ्च-
पुष्पस्तवकाम्बितं षष्ठं ज्ञानकाण्डं सप्तमम् ॥

महाकालोल्लासप्रथितरतियुद्धप्रणयिनी गलद्द्वेषीवन्धा गगन-
वसना खिन्नवदना । नवाब्धोदस्त्रिन्धा शवविहितरक्तेक्षणयुता
हृदि ध्वान्तागारे तडिदिव सदा सा स्फुरतु मे ॥ निर्गुणाख्यस्य
काण्डस्य सप्तमस्य विधीयते । निर्घण्टः प्रथमस्तत्र पशुभावादि-
निर्णयः । भावत्रयफलं पूर्वाह्लादौ भावत्रयं ततः । पशुभावे
सिद्धिवौजं दिव्यवीरप्रशंसनम् । पश्चादिलक्षणं तेषां कृत्या-
कृत्यविनिर्णयः । भावत्रयस्योत्तमत्वादिनिर्णीतिस्ततः परम् ।
आरम्भादिप्रभेदेन भावत्रयनिरूपणम् । भावनिरूपणं ब्रह्म-
चर्यनिरूपणं ततः । ताम्रस्य धारणफलमङ्गभेदादनेकधा ।
आश्रमत्रयमात्रन्तु कलौ ज्ञेयं मनीषिभिः । गृहस्थकृत्यमातिथ्यं
पितृर्क्षा दारलक्ष्यम् । परस्त्रीवर्जनं पुत्रकाम्यादिलालनादि च ।
कृत्याकृत्ये गृहस्थस्वान्यद्विज्ञेयं यथास्थलम् । भिक्षुकाश्रम-
कृत्यादि कलौ तत्प्रतिषेधनम् । दशावधूतनामानि ततोऽवधूत-
निर्णयः । तत्कृत्यं लक्षणं तेषां प्रशंसा च ततः परम् । श्रीं
तत्कदिति निर्देशफलं तस्य प्रशंसनम् । आचारभेदकथनमिति
च्छेदोऽग्रिमः स्मृतः । पूर्वाभिषेकस्तस्यापि प्रयोगस्तदनन्तरम् ।
अभिषेकान्तरं वीरप्रशंसा वीरकृत्यकम् । वैधेतरसुरापाण-
निषिद्धं शास्त्रसम्मतम् । द्रव्याभावे चानुकल्पविधानं तदन्त-

न्तरम् । असंस्कृतसुरापाशनिन्दा विप्राधिकारिता । तत्र
 तत्फलसंयुक्ता शपमुक्तिफलं ततः । रसासक्तौ अपफलं
 मानसो भाव एव च । धर्मः पञ्चमकारस्य निर्णयस्तदन-
 न्तरम् । फलं पञ्चमकाराणां तैर्विनार्चननिन्दनम् । वैष्ण-
 वानां पञ्चतत्त्वं पञ्चतत्त्वस्य शोधनम् । स्वयम्भूकुसु-
 मादीनां निरूपणमतः परम् । तदुत्पत्तिप्रकारस्य तेषां
 शोधनमेव च । कारणानां मन्त्रादिषु पात्राणां स्थापन-
 क्रमः । तर्पणस्य क्रमश्चैव तत्त्वमुद्रानिरूपणम् । तर्पण-
 स्थाननिर्णीतिर्भावेभेदक्रमेण तु । तत्त्वशुद्धिरिति च्छेदद्विती-
 यस्य समापनम् ॥ वीरपूजा तु तत्रादौ द्वाविंशत्यक्षरो मनुः ।
 ऋष्यादिन्यसनं ध्यानं पौठपूजादिरेव च । ततो महाकालपूजा
 परनिन्दा ततः परम् । जपार्घ्वेन फलप्राप्तिर्वीजस्य सिद्धि-
 कारणम् । ब्राह्मणादिविभेदेन पुरश्चर्याविधिस्ततः । माला-
 सिद्धिक्रमादिषु ततः कूलवटीक्रमः । अन्यान्यपि साधनानि
 प्रबोद्धव्यं ततः परम् । सिद्धिर्न जायते चेत्तत्रोपायान्तरमेव
 च । दक्षिणादिसाधनस्य द्वितीयायजनक्रमः । महामन्त्र-
 प्रशंसा च मन्त्रशुद्धादिरेव च । द्वितीयानामशतकं वीरहो-
 मस्ततः परम् । द्रव्यदानफलस्यैव सुराभेदफलं ततः । महा-
 शङ्खप्रकरणमशोकादिनतिस्ततः । पर्वतादौ करणीयं नति-
 मन्त्रस्ततः परम् । स्मशानादिक्रियानिन्दा तेषामकरणे ततः ।
 रसास्वादस्य वीराणां तत्फलं तदनन्तरम् । षट्कर्मसाधनस्यैव
 वीराणां तदनन्तरम् । तृतीयपरिच्छेदस्य समापनमिदं
 स्मृतम् । कुलाचारः कुलीनस्य लक्षणं तदनन्तरम् । कुला-
 चारो द्विधा कौलकर्त्तव्यं तदनन्तरम् । कौलनिन्दानिषेधस्य
 गृहावधूतनिर्णयः । रात्रिद्वयं कुलाचारः कौलप्रशंसनं
 ततः । अन्तर्यामप्रकरणं ज्ञानहोमविधिस्ततः । श्रीचक्रस्य

जामी क्षीमपाननिन्दा ततः परम् । अन्नानि पाननिन्दादिपूजके
लक्षणादि च । आवश्यकं पञ्चशुद्धेर्मण्डलस्य च लक्षणम् ।
तर्पणे यन्निषिद्धञ्च विहितञ्च ततः परम् । द्रव्यशुद्ध्यादि च
ततो गुरुपंक्तिक्रमस्ततः । कुलाचारक्रमश्चैव कुपात्रादिनिषेध-
नम् । अस्नातादेः कुलद्रव्यनिषेधस्तदनन्तरम् । उच्छिष्टस्पर्श-
नस्यैव प्रतिषेधस्ततः परम् । द्रव्यभाण्डोद्धारदोषश्चक्रविघ्नः
सशान्तिकः । प्रौढोक्तासे ज्ञानिमत्तज्ञानचिद्ज्ञान्यतः परम् ।
चक्रे च परिहासादिवर्जनं पात्रगोपनम् । पशुसङ्केन कृत्यं
यद् वाग्वादादिविवर्जनम् । पशुशास्त्रवर्जनञ्चाश्रद्धानस्य
निन्दनम् । अकामो गुरुशक्त्यादावर्जनं देवताधिया । बला-
त्कारनिषेधश्चाममांसाद्यभिवन्दनम् । कुलशास्त्रादिनिन्दायाः
प्रतिषेधस्ततः परम् । आनन्दरूपकथनमतिपानादिनिन्दनम् ।
सुखार्थपानदोषश्चानुकल्पस्तदनन्तरम् । धुस्तूरादिनिषेधश्च सर्वा-
नुकल्प एव च । पारम्पर्यं विना पञ्चतत्त्वसेवनगर्हणम् ।
महापापं पशूनान्तु पञ्चतत्त्वनिषेवणे । चक्रानुष्ठाननिर्णीति-
स्ततश्च पात्रवन्दनम् । पात्रमानञ्च चक्रेशशक्त्युच्छिष्टविचा-
रणम् । शान्तिस्तोत्रं ततश्चक्रसमाप्तिक्रमनिर्णयः । आनन्द-
स्तोत्रकथनमानन्दोक्तासनिर्णयः । इति च्छेदचतुर्थस्य समाप्ति-
रभिधीयते ॥ चक्रपञ्चककर्तव्यानुष्ठानञ्चक्रनाम च । चक्राधि-
कारी श्रीराजचक्रशक्त्यादिनिर्णयः । महाचक्रशक्तिसुधा-
शुद्ध्यादिनिर्णयस्ततः । देवचक्रस्य शक्त्यादिनिर्णयस्तदनन्त-
रम् । वीरचक्रे तथा शक्त्यादिनिर्णीतिस्ततः परम् । मात्रा-
दिनिर्णयः सङ्केताज्ञवीरविवर्जनम् । पशुचक्रस्य शक्त्यादि-
निर्णीतिस्तदनन्तरम् । कुलशक्तिः स्वीयशक्तिपूजनं प्रथमं
ततः । परशक्त्यर्चनं सिद्धमन्त्रिणामिव केवलम् । शक्ति-
श्चाधनकर्मापि शक्त्याङ्गपीठनिर्णयः । तच्च तत्र जपपक्षः

नानाशक्तिफलं ततः । शक्तेः पूजा च शीर्षादौ जपमि-
 र्णय एव च । लिङ्गमन्त्रजपादिश्च होमः पूर्णाहुतिस्ततः ।
 चक्रे च कामनासिद्धिकथनं तदनन्तरम् । सतासाधन-
 मन्यञ्च श्रद्धाशुद्धिस्ततः परम् । नवशक्तिविनिर्देशः
 कापालिकादिलक्ष्यम् । वैश्वाविशेषनिर्देशो विपरीतजये
 फलम् । वयःक्रमेण सा शक्तिः कात्यादिनामधारिणी ।
 श्यामादिविद्यासिद्धिश्च शक्तिविशेषयोगतः । तत्प्रयो-
 गश्चैव योनेर्ध्यानं स्तोत्रं ततः परम् । कवचं योनियोगे
 च जपस्य फलनिर्णयः । नवपुष्पविनिर्णीतिः शक्तिप्राशस्त्य-
 निश्चयः । शक्त्यर्पितफलश्चैव शक्त्यङ्गे देवतास्थितिः । अन्व-
 क्षतासाधनञ्चाहं नेन्यदारसङ्गमः । स्त्रीदेहे सर्वतोर्यानि
 योनिपूजाविधिस्ततः । योनिपूजाविधा योनिस्मरणादिफलं
 ततः । आवाहनादिरहितं योनिपूजनमेव च । शक्तिपादो-
 दकादेश पानादिजफलं ततः । भगतस्वकुन्तलसोर्माशाङ्गं
 तदनन्तरम् । बन्धाद्येति परिच्छेदपञ्चमस्य समापनम् । ज्ञेय-
 मन्वद् यथास्थानं धीमन्निर्गन्धमध्वतः ॥ भावसारमतियज्ञ-
 चिन्तने रामतोषणविनिर्मितं बुध ॥ पञ्च काण्डमिदमेव
 निर्गुणं मोक्षमिच्छसि भवार्चवाद्यदि ॥

अथ भावनिर्णयः ॥ इन्द्रजामले उत्तरखण्डे षष्ठपटले ॥
 पशुभावस्थितां नाथ ! देवतां शृणु विस्तरात् । दुर्गापूजां विष्णु-
 पूजां शिवपूजाञ्च नित्यशः । अवश्यं हि यः करोति स पशु-
 त्तमः स्मृतः । केवलं शिवपूजाञ्च यः करोति च साधकः ।
 पशूनां मध्यतः श्रीमान् शिवया सह चोत्तमः । केवलं
 वैष्णवो धीरः पशूनां मध्यमः स्मृतः । भूतानां देवतानाञ्च
 सेवां कुर्वन्ति सर्वदा । पशूनां मध्यमाः प्रोक्ता नरकस्था न
 संशयः । तत्तु सेवां मम सेवाञ्च ब्रह्मविष्णुादिवैष्णवम् ॥

कृतान्सर्वभूतानां नायिकानां महाप्रभो ! । यच्चिणीनां भूति-
नीनां ततः सेवां शुभप्रदाम् । यः पशुर्ब्रह्मकृष्णादिसेवाञ्च
कुर्वते सदा । तथा श्रीतारकब्रह्मसेवां ये वा नरोत्तमाः ।
तेषामसाध्या भूतादिदेवता सर्वकामहा । वर्जयेत्
पशुमार्गेण विष्णुपूजापरो जनः । द्वितीयपटले ॥ नित्यं
आहुं तथा सम्यावन्दनं पिबतर्पणम् । देवतादर्शनं पीठदर्शनं
तीर्थदर्शनम् । गुरोराज्ञापालनञ्च देवतानित्यपूजनम् । पशु-
भावस्थितो मर्त्यो महासिद्धिं लभेदधुवम् ॥ षष्ठपटले ॥ पुन-
र्भावं पशोरेव शृणु सादरपूर्वकम् । अकस्मात् सिद्धि-
माप्नोति पशुर्नारायणोपमः । वैकुण्ठनगरे याति चतुर्भुज-
कलेवरः । शङ्खचक्रगदापद्महस्तो गरुडवाहनः । महाधर्मस्व-
रूपोऽसौ महाविद्याप्रसादतः । पशुभावं महाभावं भावानां
सिद्धिर्द परम् । आदौ भावं पशोः कृत्वा पश्चादावश्यकं चरेत् ।
वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् । तत्पश्चादति-
सौन्दर्यं दिव्यभावं महाफलम् ॥ इति भावाः ॥

भावफलमपि तत्रैव ॥ फलाकाङ्क्षी मोक्षगामी सर्वभूत-
हिते रतः । विद्याकाङ्क्षी धनाकाङ्क्षी रत्नाकाङ्क्षी च यो नरः ।
कुर्व्याद्भावत्रयं दिव्यं भावसाधनमुत्तमम् । भावेन लभते राज्यं
धनं रत्नं महाफलम् । वाराचक्षां कोटिलिङ्गपूजनेन च यत्
फलम् । तत् फलं लभते मर्त्यः च्छादेव न संशयः ॥ इति
भावफलम् ॥

भावविशेषफलमपि तत्रैव ॥ आदौ दशदण्डेन पशु-
भावमवापि वा । मध्याह्ने दशदण्डेन वीरभावमुदाहृतम् ।
सायाह्ने दशदण्डे तु दिव्यभावं शुभप्रदम् । अथवा पशुभावेन
यजेदिष्टादिदेवताम् । जन्मावधि जपेन्मन्त्री महासिद्धिमवा-
प्नुयात् । पीठब्राह्मणभावेन महापोढान्नमेव च । पशुभावस्थितो

मन्त्री सिद्धिमैकामवाप्नुयात् । यदि पूर्वपरस्थाश्च महाकौलि-
कदेवताम् । कुलमार्गस्थितो मन्त्री सिद्धिमाप्नोति निश्चितम् ।
यदि विद्याः प्रसीदन्ति वीरभावं तदा भवेत् । वीरभाव-
प्रसादेन दिव्यभावमवाप्नुयात् । दिव्यभावं वीरभावं ये गृह्णन्ति
नरोत्तमाः । वाञ्छाकल्पद्रुमलतापतयस्ते न संशयः । आश्रमी
ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारदः । भूत्वा भ्रामरहापीठं
साक्षान्भुक्तो भवेद् यतिः । किमन्येन पलेनापि यदि भावा-
दिकं भवेत् । भावग्रहणमात्रेण मम ज्ञानी भवेन्नरः । वाक्य-
सिद्धिर्भवेत् क्षिप्रं वाणी हृदयगामिनी । नारायणं प्रविहाय
लक्ष्मीस्तिष्ठति मन्दिरे । मम पूर्णोत्तमा दृष्टिस्तस्य देहे न
संशयः । अवश्यं सिद्धिमाप्नोति सत्यं सत्यं सदाशिव ! ॥ तथा।
भावस्तु त्रिविधो देव ! दिव्यवीरपशुक्रमात् । गुरवश्च त्रिधा
चात्र तथैव मन्त्रदेवता । दिव्यभावो महादेव ! श्रेयान् स सर्व-
सिद्धिदः । द्वितीयो मध्यमः प्रोक्तस्तृतीयः सर्वनिन्दितः ।
बहुजापात्तया होमात् कायक्लेशादिविस्तरेः । न भावेन
महादेव ! मन्त्रतन्त्राः फलप्रदाः ॥ तथा । प्रथमं दिव्यभावंतु
कौलिके शृणु यत्नतः । सर्वदेवार्चितां विद्यां तेजःपुञ्जप्रपूरि-
ताम् । तेजोमयीं जगत् सर्वां विभाव्य मूर्त्तिकल्पनाम् ॥

एकादशपटले । त्रिविधं दिव्यभावश्च वेदागमविवेकजम् ।
वेदार्थमधमं प्रोक्तं मध्यमश्चागमोद्भवम् । उत्तमं सफलं प्रोक्तं
विवेकोक्तासम्भवम् । तत्रैव त्रिविधं भावं दिव्यवीरपशुक्रमम् ।
दिव्यवीरैकजं प्रोक्तं सर्वसिद्धिप्रदायकम् । उत्तमं तद्विजानीया-
दानन्दरससागरम् । मध्यमश्चागमोक्तासं वीरभावं क्रियान्वि-
तम् । वेदोद्भवं फलार्थश्च पशुभावं हि चाधमम् । सर्वनिन्दा-
समाव्याप्तं भावानामधमं पशोः । उत्तमे उत्तमं ज्ञानं भाव-
सिद्धिप्रदं जृणाम् । मध्यमे मधुमत्प्राश्च मत्कुलागमसम्भवम् ।

अकलमृत्युहरं भावानामतिदुर्लभम् । वीरभावं विना
नाथ ! न सिध्यति कदाचन । अधमे अधमं व्याख्यानन्दार्थ-
वाचकं सदा । यदा निन्दां न करोति तदा तत्फलमाप्नु-
यात् । पशुभावेऽपि सिद्धिः स्वाद्यदि वेदं सदाभ्यसेत् ।
वेदार्थचिन्तनं नित्यं वेदपाठध्वनिप्रियम् । सर्वनिन्दाविरहितं
हिंसालस्यविवर्जितम् । लोभमोहकामक्रोधमदमाक्षय्यव-
र्जितम् । यदि भावस्थितो मन्वी पशुभावोऽपि सिद्धिभाक् ।
पशुभावं महाभावं ये जानन्ति महीतले । किमसाध्यं महा-
देव ! अमाभ्यासेन यान्ति तत् । अमाधीनं जगत् सर्वं अमाधी-
नाञ्च देवताः । अमाधीनं जगत् सर्वं अमाधीनं परं तपः ।
अमाधीनं कुलाचारं पशुभावोपलक्षणम् । वेदार्थज्ञानमात्रेण
पशुभावं कुलप्रियम् । स्मृत्यागमपुराणाणि वेदार्थविहितानि च ।

भावाश्रमप्रकारमाह तत्रैव ॥ अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि
तत्त्वं ज्ञात्वा तु बुद्धिमान् । पल्लवानीव धान्यार्थं सर्वशा-
स्त्राणि सन्त्यजेत् । ज्ञानी भूत्वा भावसारमाश्रयेत् साधको-
त्तमः । वेदे वेदक्रिया कार्या मदुक्तवचनादयतः । पशूनां
अमदाहानामिति लक्षणमौरितम् । आगमार्थक्रिया कार्या
सदा मत्कुलचेष्टया । वीराणामुद्धतानाञ्च मच्छरीरानु-
गामिनाम् । मग्नेष्टाकुलतत्त्वानामिति लक्षणमौरितम् ।
विवेकसूत्रसंज्ञानां क्रियासु दृढचेतसाम् । सर्वत्र समभावानां
भावमात्रं हि साधनम् । सर्वत्र मत्पदाभोजसम्भवं हि
चराचरम् । दृष्ट्वा यत् कुर्वते कर्म चातुलं फलसिद्धिदम् । अस-
ङ्गज्ञानचित्तानामिति भावं विवेकिनाम् । निर्मलानन्ददिव्या-
नामिति लक्षणमौरितम् । दिव्यन्तु त्रिविधं भावं यो जानाति
महीतले । न नश्यति महावीरः कदाचित् साधकोत्तमः ।
क्रमेण दिव्यभावादीनाञ्चित्य साधयेद् यदि । दिव्यभावे महा-

सिद्धिं प्राप्नोति साधकोत्तमः । दिव्यभावं विना नाद्य ! मत्-
पदाभोजदर्शनम् । य इच्छति महादेव ! स मूढः साधकः
कथम् । पशुभावं हि प्रथमे द्वितीये वीरभावकम् । तृतीये
दिव्यभावश्च इति भावत्रयं क्रमात् । तत्प्रकारं शृणु शिव !
त्रैलोक्यपरिपालन ! । भावत्रयविशेषज्ञः षडाधारस्त्र भेदिनः ।
पञ्चतत्त्वार्थभावज्ञो दिव्याचाररतः सदा । स एव भवति
श्रीमान् साध्यानामादिपारगः । शिववद्विहरेल्लोके अष्टैश्वर्य-
समन्वितः । सर्वत्र शुचिभावेन आनन्दघनसाधनम् । जापनं
धारणं वापि चित्तमायाति यत्नतः । एकान्ते निर्जने देशे सिद्धो
भवति निश्चितम् । तत्कालं वीजभावायै भावमात्रं हि साध-
नम् । भावेन लभ्यते सिद्धिर्वीरादभ्यन्न कुत्रचित् । रात्रौ
सम्यादि सम्पूज्य ताम्बूलपूरिताननः । विजयानन्दसम्पूर्णो
जीवात्मपरमात्मनोः । ऐक्यं चित्ते समादाय आनन्दोद्रेकस-
म्प्लुमः । यो जपेत् सकलां रात्रिं गतभौर्निर्जने गृहे । स भवेत्
कालिकादासो दिव्यानामुत्तमोत्तमः । एवं भावत्रयं ज्ञात्वा ब्र-
ह्म साधयेत्तत्रः । अष्टैश्वर्ययुतो भूत्वा सर्वज्ञो भवति ध्रुवम् ॥

कुब्जिकातन्त्रे सप्तमपटले च । भावश्च त्रिविधो देवि ।
दिव्यवीरपशुक्रमात् । विश्वश्च देवतारूपं भावयेत् सुरसुन्दरि ! ।
स्त्रीमयश्च जगत् सर्वं पुरुषं शिवरूपिणम् । अभेदे चिन्तयेद्
यस्तु स एव देवतात्मकः । देवतात्मको देवतास्त्रभाव इत्यर्थः ।
सर्वत्राभेदचिन्तनेन शिवशक्तिमयत्वमखिलस्वेत्यायातश्चेत्तदा
ज्ञानादिकं न कर्त्तव्यमिति शङ्कानिरासायोक्तं तत्रैव यथा ।
नित्यज्ञानं नित्यदानं त्रिसम्यक् जपार्चनम् निर्मलं वसनं
देवि ! परिधानं समाचरेत् । वेदशास्त्रे दृढज्ञानं गुरौ देवे
तथैव च । मन्त्रे चैव दृढज्ञानं पिठदेवार्चनं तथा । बलिवस्त्रं
तथा आद्यं नित्यकार्यं अचिन्तिते । । शत्रुं मित्रसमं देवि ।

चिन्तयेत्तु महेश्वरि ! । अत्रैव महेशानि ! सर्वेषां परिवर्ज-
येत् । गुरोरन्नं महेशानि ! भोक्तव्यं सर्वसिद्धये । कदर्थञ्च
महेशानि ! निष्ठुरं परिवर्जयेत् । देवतानिन्दकं दृष्ट्वा नाला-
पञ्च समाचरेत् । सत्यञ्च कथयेद्देवि ! न मिथ्या च कदाचन ।
केवलं दिव्यभावेन पूजयेत् परमेश्वरीम् । गुरोराराधनं देवि !
प्रत्यहं चिन्तयेत् सुधीः । सर्वञ्च देवतारूपं परमेश्वररूपकम् ।
एकाग्रामि स्थितो नित्यं त्रिसन्ध्यां पूजयेद्गुरुम् । गुरुतुल्यं
महेशानि ! नमस्कुर्याद्वरानने ! । स्त्रीणां पादतलं दृष्ट्वा गुरु-
बद्धावयेत् सदा । शौखण्डपङ्कं रुधिरं भूषितं सुमनोहरम् ।
शरीरं कारयेद्देवि ! गन्धर्वदेवमुत्तमम् । त्रिपुण्ड्रं भस्मना
वापि रक्तचन्दनकेन वा । रुद्राक्षभूषणं देवि ! सर्वाङ्गे च
महेश्वरि ! । केवलं भैरवो भूत्वा यजेद्देवीं सनातनीम् । प्रत्यहञ्च
बलिं दद्याद् देवताभावासिद्धये । समयाच्च गृहीत्वा तु पूजादौ
च महेश्वरि ! । निशीथे पूजनञ्चैव कर्त्तव्यञ्च महेश्वरि ! । कुलहलं
तथा दृष्ट्वा कर्त्तव्यञ्च वरानने । प्रणामं वन्दनञ्चैव प्रत्यहञ्च
महेश्वरि ! । रात्रौ चैव यजेद्देवीं न दिवापि कदाचन । रात्रौ
ताम्बूलपूरास्यो जपेन्मन्त्रं महेश्वरि ! । सर्वञ्चैव महादेवि !
परदेव्यै समर्पयेत् ॥ पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिन्दामाह
तत्रैव ॥ पशुभावरता ये च केवलं पशुरूपिणः । रात्रौ यन्त्रञ्च
मन्त्रञ्च न स्पृशेन् जपेत् क्वचित् । संशयो बलिदाने च तन्त्रे
च संशयः सदा । मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्च अविश्वासो गुरौ सदा ।
प्रतिमासु शिलाबुद्धिर्भेदको देवते पुनः । निरामिषेण देवेशि !
देवतायाः प्रपूजनम् । अज्ञानेन सदा स्नानं प्रत्यहं देवताङ्ग-
नम् । सर्वेषाञ्चैव निन्दान्तु यः कुर्याच्च महेश्वरि ! । स एव
पशुभावेन अधमः परिकीर्तितः ॥ नित्यातन्त्रे प्रथमपटलेऽपि ।
रात्रौ नैव यजेद्देवीं सन्ध्यायां वापराह्नके । ऋतुकालं विना

देवि ! रमणं परिवर्जयेत् । मांसादिकं महेशानि ! त्वज्ये
पञ्चसु पर्वसु । यदन्यद्देविहितं कुर्यान्नियमतत्परः ॥ इति
पशुभावनान्दा ॥

दिव्यवीरयोरुत्तमत्वमपि तत्रैव ॥ उत्तमो दिव्यभावश्च
वीरभावश्च मध्यमः । अधमः पशुभावश्च देवि ! सत्यं न संशयः ।
पशुभावे स्तिता मन्त्राः केवलं वर्णरूपिणः । कर्त्तव्यश्च महेशानि !
देवताभावबोधनम् । तस्मात् खलु प्रयत्नेन वीर-
भावेन साधयेत् । दृष्ट्वा कुलस्त्रियं देवि ! कुलवृत्तं विशेषतः ।
कुलगेहं तथा देवि ! नमस्कुर्याद्वरानने ! । कुलस्त्रियं महेशानि !
तन्त्रमन्त्रविशारदाम् । दूतौ यागरताश्चैव वेश्यां वा
पुंश्चलीं तथा । वृद्धां वा युवतीं वापि नमस्कुर्याद्वरानने ! ॥

पिच्छिलातन्त्रे दशमपटले । दिव्यवीरौ महाभावावधमः
पशुभावकः । वैष्णवः पशुभावेन पूजयेत् परमेश्वरम् । शक्तिमन्त्रे
वरारोहे ! पशुभावो भयानकः । दिव्यवीरैर्महेशानि ! जायते
सद्भिरुत्तमा । दिव्ये वीरे न भेदोऽस्ति भेदो वीरो महोच्चतः ।
दिव्यवीरौ प्रवक्ष्यामि सर्वभावोत्तमौ मतौ । विना शक्तिं न
पूजास्ति मन्त्रमांसं विना प्रिये ! । सुद्राश्च मैथुनश्चापि विना
नैव प्रपूजयेत् । स्त्रीभगं पूजनाधारः स्वर्णरूप्यात्मकः कुशः ।
अभावे सर्वद्रव्याणामनुकल्पः कलौ युगे । अथवा परमेशानि !
मानसं सर्वमाचरेत् । स्नानन्तु मानसं प्रोक्तं वैदिको मानसः
सदा । यत्र भुक्ता महापूजा मानसं भोजनन्तु तत् । स्वकीयां
परकीयां वा मानसन्तु रमेत् स्त्रियम् । मानसं मद्यमांसादि
स्त्रोकुर्यात् साधकोत्तमः । स्वयम्भूकुसुमं तद्वस्नानसं समुपाचरेत् ।
मानसं भगरोमादि मानसं भगपूजनम् । सर्वन्तु मानसं कुर्या-
त्तेन सिध्यति साधकः । न कलौ प्रकृताचारः संशयात्मनि नैव
सः । मानसेनैव भावेन सर्वसिद्धिमुपास्यते ॥ निगमकल्पद्रुमे

द्वितीयपटले ॥ पशूनाञ्चैव वीराणां दिव्यानां परमेश्वर ! ।
 आरम्भश्च समाप्तिश्च तेषाञ्चैव पृथक् पृथक् । पशुभावसमा-
 प्तिश्च वीरभावावरब्धकः । दिव्यावरब्धको वीरभावावनाशक
 एव च । यथा बाल्यं यौवनञ्च वृद्धभावः क्रमात् प्रियम् । यथा
 पुष्पं फलञ्चैव बीजञ्चैव यथाक्रमम् । यथा दुग्धं नवनीतं घृत-
 ञ्चेति महेश्वर ! । यथा सङ्कल्पकार्यञ्च दक्षिणा चेति भैरव ! ।
 तथा भावत्रयं ज्ञेयमारम्भारम्भजन्मकम् । अज्ञानप्रभवं सर्वं जगत्
 स्थावरजङ्गमम् । अज्ञानरज्जुभिर्बद्धः सृजामीह पुनः पुनः ।
 अज्ञानञ्च क्रियामूलं यावत्तत्त्वं न विन्दति । तत्त्वे समुद्भूते
 किञ्चित् क्रियायां नास्ति वासना । वासनारहितो यस्तु ह्यभि-
 षेकः प्रपूर्वकः । तस्यापि कारणं कार्यं शृणु महाक्यसम्भवम् ।
 अतएव महेशानि ! वीराणां कारणं पशुः । दिव्यानां वीर-
 भावश्च तस्मात् किञ्चिन्न विद्यते । महाक्यं त्यजतः कोऽपि
 यदि शुद्धिं न चाचरेत् । कार्यं न विद्यते तस्य यथेष्टकुल-
 भागिनः ॥ अतएव वामकेश्वरतन्त्रे एकपञ्चाशत्पटले ॥ जन्म-
 मात्रं पशुभावं वर्षषोडशकावधि । ततश्च वीरभावस्तु
 यावत् पञ्चाशतो भवेत् । द्वितीयांशे वीरभावस्तृतीयो दिव्य-
 भावकः । एवं भावत्रयेणैव भावमैक्यं भवेत् प्रिये ! । ऐक्य-
 ज्ञानात् कुलाचारो येन देवमयो भवेत् । भावो हि मानसो
 धर्मो मनसैव सदाभ्यसेत् । आश्रमिणो भावग्रहणस्य प्रागु-
 क्तत्वेनायमज्ञानाकाङ्क्षायामायमा निरूप्यन्ते । तत्रापि ब्रह्म-
 चर्यस्य प्रथमोपस्थितत्वात् तदेवादी निरूप्यते ॥

निर्वाणतन्त्रे चतुर्दशपटले । यथा । ब्रह्मार्चनं प्रवक्ष्यामि शृणु
 देवि ! समाहिता । यस्याचरणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ।
 गैरिकं वसनं कुर्याद् देवताध्यानतत्परः । फलमूलाहाररतो दुग्धं
 गव्यं समाहरेत् । शाल्युद्भवं न गृह्णीयात् शूद्रानीतं तत्रा

जलम् । ऋतुकालं विना नैव स्वकान्तागमनं चरेत् । गृह-
स्थोऽपि महेशानि ! ब्रह्मचारौ सदा गुरुः । उदासीनः कदा-
चिद्वै गुरुकर्माधिपो भवेत् । तस्य शिष्यस्य कल्याणं कदा-
चिन्नास्ति चण्डिके ! । नखलोमादिकं देवि ! न त्याज्यं ब्रह्म-
चारिणा । सदैव तु सदा भावं सदैव ध्यानतत्परः । त्रिशूलं
धारयेच्चैकं त्रिशिखां वापि धारयेत् । ताम्रयुक्तञ्च रुद्राञ्च
कर्णयुग्मे निवेशयेत् ॥

ताम्रधारणस्य फलमुक्तम् योगसारे द्वितीयपरिच्छेदे ॥
बाहौ च धारणात्ताम्रं ब्रह्महत्यां व्यपोहति । हस्तयो-
र्धारणादेव सर्वतीर्थफलं लभेत् । कर्णयोर्धारणात्ताम्रं
कोटितीर्थफलं लभेत् । कण्ठे च धारणात्ताम्रं योगी मोक्ष-
मवाप्नुयात् ॥ ताम्रमिति षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥

ब्रह्मचर्यफलमुक्तं निर्वाणतन्त्रे चतुर्दशपटले ॥ यद्देशे विद्यते
देवि ! ब्रह्मचारौ तपोधनः । तद्देशे च स्थिरा लक्ष्मीर्जायते
सात्र संशयः ॥ वस्तुतस्तु कौलस्य ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति ॥
तदुक्तं महानिर्वाणतन्त्रे अष्टमोक्तासे ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥
चत्वारः कथिता वर्णा आश्रमा अपि सुव्रते ! । आचारश्चापि
वर्णानामाश्रमाणां पृथक् पृथक् । कृतादौ कलिकाले तु वर्णाः
पञ्च प्रकीर्त्तिताः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव
च । एतेषां सर्ववर्णानामाश्रमौ द्वौ महेश्वरि ! । तेषामाचा-
रधर्माश्च शृणुष्वाम्ये ! वदामि ते । पुरैव कथितं तावत् कलि-
कल्पावर्षेष्टितम् । तपःस्वाध्यायहोनानां नृणामभ्यायुषामपि ।
क्षेत्रप्रयासशक्तानां कुतो देहपरिश्रमः । ब्रह्मचर्याश्रमो नास्ति
वानप्रस्थोऽपि न प्रिये ! । गृहस्थो भिक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ
कलौ युगे । इति लिखितस्तु स आश्रमः क्वचित् क्वचित् व्यव-
हारदर्शनादिति ॥

अथ गार्हस्थ्यम् ॥ निर्वाचतन्त्रे ॥ अथ वस्त्रं गृहस्थस्य
लक्ष्यं शृणु चण्डिके ।। पाठो होमजातिथीनां सेवनं देव-
पूजनम् । पिढश्चाहं कुलाचारं तत्त्वज्ञानं समाचरेत् । निज-
कान्ता सदा पूज्या निजकान्ता हि देवता । मानसं पूजनं
कुर्यात् मानसं जपमाचरेत् । मानसो हि महाधर्मो मानसं
नास्ति पातकम् ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥ गृहस्थस्य क्रियाः
सर्वा आगमोक्ताः कलौ शिवे ! । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः
कदापि गृहमेधिनाम् । विप्राणामितरेषाञ्च वर्णानामितरे
कलौ । उभयत्राश्रमे देवि ! सर्वेषामधिकारिता । सर्वेषां
मेव संस्कारकर्माणि शैववर्त्मना । कर्मणामितरेषाञ्च कर्मलिङ्गं
पृथक् पृथक् । जातमात्रो गृहस्थः स्यात् संस्कारादाश्रमी
भवेत् । गार्हस्थ्यं प्रथमं कुर्याद् यथाविधि महेश्वरि ! । तत्त्व-
ज्ञाने समुत्पन्ने वैराग्यं जायते यदा । तदा सर्वं परित्यज्य
सत्यासाश्रममाश्रयेत् । विद्यामुपार्जयेद्वास्ते धनदाराञ्च यौवने ।
प्रौढे धर्म्याणि कर्माणि चतुर्थे प्रव्रजेत् सुधीः । मातरं पितरं
हहं भार्याञ्चैव पतिव्रताम् । शिशुञ्च तनयं हित्वा माव-
धूताश्रमं व्रजेत् । मातुः पितृन् शिशून् दारान् स्वजनान्
बान्धवानपि । यः प्रव्रजति हित्वैतान् स महापातकौ भवेत् ।
मादृशः पिढश्च स स्यात् स्त्रीबधी विप्रघातकः । असन्तर्प्यं तु
पित्रादीन् यो गच्छेद्भिच्छुकाश्रमे । ब्राह्मणो विप्रभिन्नश्च स्वस्व-
वर्णोक्तसंस्कृत्याम् । शैवेन वर्त्मना कुर्यादेव धर्मः कलौ
युगे ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ को वा धर्मो गृहस्थस्य भिक्षुकस्य च किं
विभो ! । विप्रस्य विप्रभिन्नानां संस्कारादीनि मे वद ॥ श्रीसदा-
शिव उवाच ॥ गार्हस्थ्यं प्रथमं धर्मं सर्वेषां मनुजस्यनाम् ।
तदेव कथयाम्यादौ शृणु कौलिनि । तत्त्वतः । ब्रह्मनिष्ठो गृहस्थः
स्याद् ब्रह्मज्ञानपरायणः । यद्वयत् कर्म प्रकुर्वीत तद्ब्रह्मणि

समर्पयेत् । न मिथ्याभाषणं मान्यं वासाध्वं समाचरेत् ।
देवतातिथिपूजासु गृहस्थो निरतो भवेत् ॥

अतिथिर्यथा नारदपञ्चरात्रे षष्ठाध्याये ॥ अतिथिः पूजितो
येन विश्वस्य तेन पूजितम् । अतिथिर्यस्य तुष्टो हि तस्य तुष्टो
हरिः स्वयम् । अधिष्ठातातिथिर्मेहे सन्ततं सर्वदेवताः । तीर्था-
न्येनानि सर्वाणि पुष्पानि च व्रतानि च । तपांसि यज्ञाः सखाश्च
शौखं धर्मः सुकर्म च । अपूजितैरतिथिभिः सार्धं सर्वैः प्रयान्ति
ते । अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते । पितरस्तस्य
देवाश्च पुण्यधर्महुताशनाः । यशः प्रतिष्ठा लक्ष्मीचापीष्टदेवो
गुरुस्तथा । निराशाः प्रतिगच्छन्ति त्यक्त्वा पापञ्च पूरुषम् ।
स्त्रौर्गौर्गौः कृतघ्नैश्च ब्रह्मघ्नैर्गुरुतत्पगैः । विश्वासघातिभि-
र्दुष्टैर्मित्रद्रोहिभिरेव च । सत्यघ्नैश्च कृतघ्नैश्च कीर्त्तिघ्नैः पापि-
भिस्तथा । आलापवारकैश्चैव कन्याविक्रयिभिस्तथा । सोमा-
पहारिभिश्चैव मिथ्यासाक्षप्रदाढभिः । ब्रह्मस्वहारिभिश्चैव
तथा स्नाप्यस्वहारिभिः । वृषवाहैर्देवलैश्च तथैव ग्राम-
याजिभिः । शूद्राश्च भोजिभिश्चैव शूद्राश्च भोजिभिः । श्रीकृष्ण-
विमुखैर्विप्रैर्हिंस्रैर्नरविघातकैः । गुरावमग्नैः रोगार्तैः शर्माश्च
प्रवादिभिः । विप्रस्त्रोमामिभिः शूद्रैर्मातृमामिभिरेव च । अश्व-
त्यघातिभिश्चैव पत्नीभिः पतिघातिभिः । पित्रमातृघातिभिश्च
शरणागतघातिभिः । ब्राह्मणचतुर्विदशूद्रैः शिवास्वर्णाप-
हारिभिः । तुल्यदोषो भवत्येभिर्यस्यातिशिरनर्चितः । मातरं
पितरश्चैव साक्षात् प्रत्यक्षदेवताम् । सदा गृही निषेवेत सदा
सर्वप्रयत्नतः । तुष्टायां मातरि शिबे । तुष्टे पितरि पार्वति ।
तव प्रीति भवेद्देवि । परं ब्रह्म प्रसीदति । त्वमाद्ये ! जगतां
माता पिता ब्रह्म परात् परम् । युवयोः प्रीणनं यत् स्वात्
तस्मात् किं गृहिणां तपः । आसनं भोजनं वस्त्रं पानं भक्षणं

शिष्येयत् । विंशत्यब्दाधिकान् पुमान् प्रेरयेद् गृहकर्मसु । तत-
 स्तान् तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् । कन्याधेवं पासनीया
 शिष्यनीयातिथ्यतः । देया वराय विदुषे भनरत्नसमन्विता ।
 एतन्मेष आतुं च सहस्राहस्रतानपि । आतीन् मित्राणि
 वृत्तां च पासयेत्तोषयेद्गृही । ततः स्वधर्मनिरासार्थमास-
 त्तिवाचिनः । अभ्यागतानुदासीनान् गृहस्थः परिपाकयेत् ।
 यद्येवं नाचरेद्देवि ! गृहस्थो विभवे सति । पशुरेव स विभवे
 स पापी लोकगर्हितः । निद्रालस्यं देहयज्ञं केशविन्धासमेव च ।
 आसत्तिमशने वस्त्रे नातिरिक्तं समाचरेत् । युक्ताहारो युक्त-
 निद्रो मितवाञ्छितमैथुनः । स्वच्छो नम्रः शुचिर्हृद्यो युक्तः
 स्वात् सर्वकर्मसु । शूरः शत्रौ विनीतः स्वादुबान्धवे गुरुसन्निधौ ।
 जुगुप्सिताय मन्येत नावमन्येत मानिनः । सौहृदं व्यवहारांश्च
 प्रहृष्टिं प्रकृतं नृणाम् । सहवासेन तर्कं च विदित्वा विश्वसे-
 ततः । एष द्वेष्टुपरि हृद्रात् समयं वीक्ष्य बुद्धिमान् । प्रदर्शये-
 दात्मभावाच्चैव धैर्यं विलङ्घयेत् । स्वीयं यशः पौरुषञ्च गुप्तं
 कथितञ्च यत् । कृतं यदुपकाराय धर्मज्ञो न प्रकाशयेत् ।
 जुगुप्सितप्रहृष्टौ च स्त्रिभिरपि पराजयः । गुरुणा कसुमा
 वापि यशस्वी न विवादयेत् । विद्याधनयशोवर्मान् यत्र मान-
 सुपार्जयेत् । व्यसनञ्चासतां सङ्गं मिथ्याद्रोहं परित्यजेत् ।
 अवस्थानुगताच्चेष्टाः समयानुगताः क्रियाः । तस्मादवस्थां समयं
 वीक्ष्य कर्म समाचरेत् । योगश्चेमरतो दक्षो धार्मिकः प्रिय-
 शान्भवः । मितवाञ्छितहास्यः स्वाभ्यासाद्ये तु प्रियेष्ठतः ।
 जितेन्द्रियः प्रसन्नाद्या शुचिस्तः स्वादुदृढव्रतः । अप्रमत्तो दीर्घ-
 दर्शी माङ्गास्पर्शान् विप्रोषयेत् । सत्यं यदु प्रियं धीरो वाक्यं
 हितकरं वदेत् । आलोकाय तदा निद्रां परेषां परित्यजेत् ।
 प्रसादयञ्च वृत्तञ्च विनामस्यमभ्यनि । सेतुः प्रतिष्ठितो येन

तैत्तिरीयं लोकत्रयं जितम् । सन्तुष्टौ पितरौ यस्मिन्ननुरक्ताः सुह-
ज्वनाः । गायन्ति यद्यशो लोकास्तेन लोकत्रयं जितम् ।
सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वथा । कामक्रोधौ यस्य
वश्यौ तेन लोकत्रयं जितम् । शौचन्तु द्विविधं देवि ! बाह्याभ्य-
न्तरभेदतः । ब्रह्मस्थात्मापणं यत्तत् शौचमान्तरिकं स्मृतम् ।
अग्निर्वा भस्मना वापि मलानामपकर्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्येन
वह्निःशौचं तदुच्यते । भस्मात् याज्ञिकं श्रेष्ठं सृत्स्नापि मल-
वर्जिता । निदान्ते मैथुनस्यान्ते त्यागे च मलमूत्रयोः । भोज-
नान्ते मले सृष्टे वह्निःशौचं विधीयते । किन्त्वत्र बहुनोक्तेन
शोचाशौचविधौ शिवे ! । मनः पूतं भवेद्येन गृहस्थस्तु तदा-
चरेत् । सम्भ्या त्रैकालिकौ कार्या वैदिकी तान्त्रिकी क्रमात् ।
उपासनादिभेदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ तथा । अर्घ्य-
दानं दिनेशाय गायत्रीजपनं तथा । अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं
वा दशधापि वा । जपानां नियमो भद्रे ! सर्वत्राङ्गिककर्मणि ।
शूद्रसामान्यजातौनामधिकारोऽस्ति केवलम् । आगमोक्तविधौ
देवि ! सर्वसिद्धिस्ततो भवेत् ॥

निर्वाणतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ गृहस्थस्य दिव्यमूर्तिं
चन्दनादि-विभूषिताम् । सर्वेषां पिढरूपोऽसौ गृहस्थः
साधुरूपकः । सदा दानरतः श्रीमान् सदा यज्ञपरा-
यणः । स्थापयेत् पञ्च तत्त्वानि गेहमध्ये प्रयत्नतः ॥ तदैव
सर्वसिद्धीशो भवत्येव न संशयः । यस्मिन्नन्त्रे विचारोऽपि
सिद्धादिगणदूषणम् । तत्तत् सर्वं महेशानि ! गृहस्थस्य सुनि-
श्चितम् । सुविचार्य महामन्त्रं गृहीयात् साधकोत्तमः ।
एकाक्षरे तथा कूटे मालामन्त्रादिके तथा । विचारो नास्ति
देवेशि ! स्वप्नलब्धे तथैव हि । तथापि च गृहस्थस्य सुवि-
चार्यो महामन्त्रः । दण्डिनो भूषणं नास्ति सर्वमन्त्रस्य दीक्षये ।

मेव च । तत्तत् समयमात्राय मात्रे पित्रे नियोजयेत् । श्राव-
येन्दुलां वाचीं सर्वदा प्रियमाचरेत् । पित्रो राजानुसारी
स्वात् स पुत्रः कुलपावनः । श्रीहृत्वं परिहासच्च तद्वर्णं बहु-
माषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्वीत यदौच्छेदात्मनो हितम् । मातरं
पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत् ससम्भ्रमः । विनाजया नोपविशेत्
संस्थितः पित्रशसन्ने । विद्याधनमदोभक्तो यः कुर्यात् पित्र-
हेलनम् । स याति नरकं घोरं सर्वधर्मवह्निष्कृतः ।
मातरं पितरं पुत्रदारानतिथिसोदरान् । हित्वा गृहीन भुञ्जी-
यात् प्राचैः कण्ठगतेरपि । वक्षयित्वा गुरुन् बभून् यो भुङ्क्ते
सोदरभारिः । इहैव लोके गङ्गोऽसौ परत्र नारकी भवेत् । गृहस्थो
गोपयेद्दरान् विद्यामभ्यासयेत् सुतान् । गोपयेत् स्वजनान् बभू-
नेष धर्मः सनातनः । जनन्या वर्द्धिता देहो जनकेन प्रवर्द्धितः ।
स्वजनैः शिञ्चितः प्रीत्या सोऽधमस्तान् परित्यजेत् । एषामर्थं
महेशानि । कृत्वा कष्टशतान्यपि । प्रीणयेत् सततं यस्तु धर्मो
क्षेप सनातनः । स धन्यः पुरुषो लोके स कृती परमार्थवित् ।
ब्रह्मनिष्ठः सत्यसन्धो यो भवेद्भुवि मानवः । न भार्यां ताडयेत्
क्वापि मादवत् पालयेत् सदा । न त्वजेद्वोरकष्टेऽपि यदि माध्वी
पतिव्रता । स्थितेषु स्त्रीयदारेषु स्त्रियमन्यां न संस्पृशेत् ।
दुष्टेन चेतसा विद्वानन्धया नारकौ भवेत् । विरले श्रयनं त्रासं
त्वजेत् प्राज्ञः परस्त्रिया । अयुक्तभाषणश्चैव स्त्रियै शीर्षं न
दर्शयेत् । धनेन वाससा प्रेम्णा अहयानृतभाषणैः । सततं
तोषयेद्दरान्नाप्रियं कचिदाचरेत् । उन्नवे लोकायात्रायां
तीर्थेष्वन्न निकेतने । न पत्नीं प्रेषयेत् प्राज्ञः पुत्रामात्यविव-
र्जिताम् । यस्मिन् नरे महेशानि । तुष्टा भार्या पतिव्रता ।
सर्वं धर्मं कृतं तेन भवति प्रिय एव सः । चतुर्वर्षावधि सुतान्
पालयेत् पालयेत् पिता । ततः श्रोत्रशपर्यन्तं गुहान् विद्याश्च

गृहस्थाश्रममासाद्य तत्त्वज्ञानेषु यो रतः । स मुक्तः सर्वप्रापिभ्यः
 स तु साक्षात्महेश्वरः । अन्नदानेन यत् पुण्यं तोयदानेन यत्
 फलम् । तत्तत्सर्वं गृहस्थस्य नान्यस्य सुरसुन्दरि ! । नित्या-
 तन्त्रे अष्टमपटले ॥ देव्युवाच ॥ कथितं परमेशान ! कौलाचा-
 रस्य लक्षणम् । वर्तते तत्कथं नाथ ! गृहस्थेषु च राजसु । ईश्वर
 उवाच । सत्त्वं रजस्तम इति गुणत्रयविभेदतः । सर्वेषु वर्तते
 देवि ! कौलधर्मः सनातनः । सत्त्वं स्याद्भक्तियोगेन सर्वोत्प-
 त्तैककारणम् । अत एव महेशानि ! गृहस्थाः सात्त्विका
 मताः । रजः स्यात् कर्मयोगेन कर्मकर्त्ता महीपतिः ।
 अत एव महेशानि ! राजा राजसिकः स्मृतः । तमोभावस्थितः
 शम्भुर्योगीशः परमेश्वरः । अत एव तमोभावमाश्रयेत्
 सङ्गवर्जितः । शक्तिचक्रं राजचक्रं वीरचक्रं महेश्वरि ! ।
 अत एव प्रकर्त्तव्यं क्रमेण परमेश्वरि ! ॥ कुञ्जिकातन्त्रे
 सप्तमपटले ॥ अशोकं विस्त्वृक्षं च शिवां चैव सुरेश्वरि !
 इन्द्रा प्रचामं कुर्याच्च सर्वक्रासार्थसिद्धये । उलूकं शङ्खचिह्नञ्च
 गृध्रं चैव सुरेश्वरि ! । नमस्कुर्यान्महाकालीं युद्धेषु जयमाल-
 भेत् । चतुष्पथं शृङ्गानञ्च नमस्कुर्याद्विशेषतः । तद्गन्धं चावधूतञ्च
 नमस्कुर्याद्वरानने ! । उपासकं सदा दृष्ट्वा मधुरं भाषणं चरेत् !
 समयान्नं विना देवि ! न सिद्धिः स्यात् कदाचन । तस्माच्चैव
 प्रयत्नेन गृह्णीयान्नात्र संशयः ॥

अथ यत्याश्रमः ॥ निर्वाणतन्त्रे द्वयोदशपटले ॥ सर्व-
 लक्षणसंयुक्तो ब्राह्मणो गमनं चरेत् । गत्वा च दण्डिनिकाटे
 प्रणम्यैव वदति । त्वमेव देवदेवेश ! त्वमेव वाणकारकः ।
 त्वमेव जगतां वस्ता पाहि मां शरणागतम् । वस्तेत्यवान्मर्भूत-
 स्यर्थो विवर्जितो वस्ता वासयिष्येति यावत् । इति श्रुत्वा
 दण्डधारी प्रपश्यन् सादराब्जनम् । कस्मिन् कस्य सुतस्य

हि केन वागमनं वद । श्रुत्वा तद्वचनं विप्रः प्रोवाचात्म-
निवेदनम् । विप्रवंशे समुद्भूतो ह्यमुकोऽहं विवेकवान् ।
नास्ति मे तु पिता साक्षान्नास्ति मे स्त्रीसुतादिकम् । मृतौ च
मातापितरौ मृता भ्रातादयः सुताः । पश्चात् स्वकान्तानाञ्च
तु ह्यहमत्यन्ततापवान् । अतएव हि भोः स्वामिन् ! देहि मे
परमाश्रमम् । एतेन पित्रादिषु तिष्ठत्सु यत्याश्रमो न भव-
तीति सूचितम् । तान् विहाय दण्डस्य धर्तुर्दोषकथनगर्भ-
दण्डवचनं तत्रैव ॥ सत्यं कुरु द्विजश्रेष्ठ ! यदुक्तं वै ममान्तिके ।
मिथ्याभाषणदोषेण ब्रह्मवर्त्मं विवर्जितम् । भवत्येव न सन्देहो
द्विज ! मत्पुरतो वद । स्थितायां यौवनयुतकान्तायां परमे-
श्वरि ! । सर्वे हि विफलं तस्य यः कुर्याद्दण्डधारणम् । विद्यते
पितरौ देवि ! यः कुर्याद्दण्डधारणम् । सत्रासौ विफलस्तस्य
रीरवाख्यं गमिष्यति । विद्यते बालभावेन यस्य कान्ता सुत-
स्तथा । सत्रासधारणं तस्य वृथा हि परमेश्वरि ! । स गुरु-
द्यापि शिष्यश्च रीरवाख्यं प्रपद्यते । इत्यादि दृढवाक्यञ्च
श्रुत्वा दण्डी जितेन्द्रियः । सत्रासदानं तस्यैव दद्या-
न्मुक्तिश्च शाश्वतौम् ॥ इत्यादिना दोषदर्शनेन पुनः पित्रादि-
भरणनिर्वायकं दृढवाक्यं श्रुत्वा तस्य सत्रासदानमप्येदित्य-
न्वयः ॥

तत्रकारमाह । आदौ दशाक्षरं मन्त्रं प्रथमे आवयेद्गुरुः ॥
श्रीशङ्कर उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि मन्त्रं दशाक्षरं
परम् । यस्य श्रवणमात्रेण मूढोऽपि विष्णुरूपपृक् । पुंमन्त्रो-
ऽपि च देवेभिः ! शक्तिमन्त्रं जपेद् यदि । अज्ञात्वा तं महा-
मन्त्रं स भवेद्ब्रह्मराक्षसः । अज्ञात्वा तं महामन्त्रं तत्त्वज्ञानी
भवेद् यदि । तथापि नरकं गच्छेदिति विदस्य सम्यतम् ।
शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि दर्शनं मन्त्रमुत्तमम् । मयावीजं बंधू-

वीजं लक्ष्मीः काली च पाशकम् । गगनं पद्मवीजस्य वज्र-
 कान्ता ततः प्रिये ! । इति ते कथितं चण्डि ! दशाक्षरमनुत्त-
 मम् । यज्ज्ञानादमरत्वस्य समते नात्र संशयः । यत्प्रवक्ष्य-
 मात्रे च नरो नारायणो भवेत् । यत्प्रसादमात्रे च दण्डो
 निर्वाणतां व्रजेत् । दण्डोपरि जपेदेतद्दशार्णं परमेश्वरि ! ।
 यस्यास्य ज्ञानादमरत्वा जायन्ते नात्र संशयः । सर्वा देवसत्ता-
 धारो दशार्णाज्जायते ध्रुवम् । महाविद्योपासकस्य दशार्णं न
 हि पश्यति । इह लोके दरिद्रस्य परे च ब्रह्मराक्षसः । तस्माद्
 यत्नेन देवेशि ! दशार्णं श्रावयेद्गुरुः । केवलं श्रावणं कुर्याच्च
 जपेद् साधकोत्तमः । श्रावयेद् यो दशार्णस्य स नरो गुरुस-
 त्तमः । मन्त्रदाता यदा देवि ! तदैव स गुरुः स्मृतः । दशा-
 र्णदाता यो देवि ! स एव परमो गुरुः । यथामरतरङ्गिण्या
 असमाः सकलापमाः । दशार्णस्य समो नास्ति मन्त्रस्य सुर-
 पूजिते ! ॥ तथा ॥ अतः परम् प्रवक्ष्यामि यद्रूपं दण्डधारणम् ।
 सप्तरूपो यद्दण्डस्य ब्राह्मणो ब्रह्मवादकः । सर्वमायासमा-
 त्यक्तः सर्वधर्मपरायणः । जितेन्द्रियो जितक्रोधः समत्वं
 सर्वजातिषु । युक्ते विप्रो समत्वस्य सम्भ्यायां प्रौष्टिके तथा ।
 कायप्राणे न सम्बन्धो मृत्यु रस्य युगान्तिके । ब्रह्मज्ञानं विना
 ज्ञानं यस्य चित्ते मनोरमम् । सत्रासधारणं कार्यं विप्राणां
 मुक्तिहेतवे । यो विप्रो धारयेद्दण्डं सैव नारायणः स्वयम् ।
 चतुर्भुजाः प्रजायन्ते दण्डधारणमावृतः । तत् श्रुत्वा च मङ्ग-
 रक्षसममं कारयेत्ततः । क्रोधं वा क्रोधयुग्मं वा वेगेन
 गमनश्चेत् । गुरुणा सह शिष्येण पृष्ठे पृष्ठे विधानतः ।
 तिष्ठ तिष्ठ महाबाहो ! मां त्वच्छा नहि गच्छतु । शिष्यः परमे-
 श्वरस्य त्वन्ममो नास्ति भूतले । अन्तव्यमपराधं मे त्वमेव
 विश्वरूपपटम् । त्वमेव जगतां वन्द्यस्त्वमेव सर्वपूजितः । सर्वो

परमो हंसस्तिष्ठ तिष्ठेति मा ब्रज । स शिष्यो दण्डिना देवि !
 इति वाक्यं वदेदुद्यतः । अतः स परमो हंसः पथि श्रिते प्रमो-
 हितः । तस्यैव दर्शनार्थाय चान्तरीक्षे च देवताः । सस्त्रीकाः
 सपरोवाराद्यायान्ति दिग्विदिक्षु च । एतस्मिन् समये दण्डी
 सान्त्वयेच्छिष्यमुत्तमम् । फुत्कारं बहुशो दत्त्वा मन्त्रेणानेन
 सुव्रतः । फुत्कारैर्वायुवेगेश पुनः प्राणान् प्रयोजयेत् । जन्मान्त-
 रञ्च तस्यैव तत्क्षणे जायते किल । जन्मान्तरं यमालोक्य
 संस्कारमाचरेद्गुरुः । दण्डान्तिके समानीय अन्नप्राशनमाच-
 रेत् । अमुकस्त्वं समाभाष्य पुष्पं वङ्गौ विनिचेपेत् । इति
 नाम्ना तु संस्थाप्य महासंस्कारमाचरेत् । ततोऽपि दण्डिना
 देवि ! शिष्याय ज्ञानहेतवे । शृणु शिष्य ! महाधीर ! महाकथं
 हृदये कुरु । जन्मान्तरन्तु तस्यैव प्राणाधिकं विकारयेत् ।
 मृतदेहस्वरूपोऽयं शरीरोऽयं न संशयः । विरतो भव सर्वत्र
 तोषान्नाहारचेष्टया । ब्राह्मणेनैव यदन्नं तन्मात्रभोजनं
 कुरु । पञ्चतत्त्वं सदा सेव्यं गुप्तभावो जितेन्द्रियः । सदैव
 मानसीं पूजां सदा मानसतर्पणम् । त्रिसन्ध्यं मानसं योगं
 नाभिकुण्डे प्रयत्नतः । सदैव मानसं भोगं त्यागं कुरु प्रयत्नतः ।
 षड्वर्गेषु जितो भूत्वा नरो नारायणः स्वयम् । भवत्येव न
 सन्देहो दण्डधारणमाव्रतः । पितृवंशे सप्तदश मातृवंशे
 त्रयोदश । कान्तायाः सप्तमस्यैव लक्ष्मीनारायणो भवेत् । इति
 श्रुत्वा वचस्तस्य शिष्यश्चैवाब्रवीद्ब्रह्मचरः । यदुक्तं मयि सुक्तयथं
 तत्करोमि निरन्तरम् । पञ्चतत्त्वं सदा सेव्यं कस्मान्नाभो वदस्व
 मे । यत्रैव वर्तते दण्डी बहुशिष्यसमावृतः । तत्र गत्वा
 प्रयत्नेन बहुशिष्यं विचेष्टय । अथवा वीरमध्ये तु यत्नेन
 गमनं चर । तत्त्वज्ञानं गृहस्थस्य सन्निधाने ब्रजेत् किल ।
 सुदूरमपि गन्तव्यं यत्रास्ते कुलनायकः । भिक्षुचर्या न च

स्वायं देवतायाः कृते पुनः । आचार्यपत्नीं दृष्ट्वा तु भिक्षां
 कुर्यात् समाहितः । हे मातर्देहि मे भिक्षां कुण्डलीं तर्पया-
 म्यहम् । * एवमुक्त्वा ततो दण्डो महासंस्कारमाचरेत् । दण्डा-
 न्तिके समानीय होमयेद्विधिपूर्वकम् । ततो हुमेत् करं धृत्वा
 आज्यैरष्टाहुतीः पुनः ॥ विपरोतक्रमेणैव कुर्यादङ्गविशो-
 धनम् । ततः कुर्यात् प्रयत्नेन अन्तर्यज्ञोपवीतकम् । शिखां
 तस्य शिखां मन्ये पूगमध्ये विधारयेत् । मूलेन यज्ञसूत्रम्
 तस्मिन्नेव निवेशयेत् । घृतैर्मृत्तिकया पूगं विलिप्य शोधये-
 त्ततः । तत्पूगं मूलमन्त्रेण कुण्डमध्ये विनिक्षिपेत् । पूर्णाहुतिं
 ततो दद्यात् तत्पूगमानयेत् सुधीः । सयज्ञसूत्रं सशिखं तत्पूगं
 प्रेषयेत् प्रिये ! । मूलमन्त्रं जपेत्तत्र गजान्तकसहस्रकम् । ततश्च
 श्रावयेन्मन्त्रं कालिकायाश्च सुन्दरि ! । अथवा श्रावयेन्मन्त्रं
 ताराया दुर्लभं परम् । मूलमन्त्रं समुच्चार्य पूगभस्म प्रयत्नतः ।
 भक्षणात् तत्क्षणे साक्षादन्तर्यज्ञोपवीतवान् । भवत्येव न
 सन्देहो नरो नारायणः स्वयम् । विश्वदण्डं समानीय वंशस्थैकं
 समानयेत् । विश्वदण्डे न्यसेन्नासान् कालिकायाः प्रयत्नतः ।
 जीवन्त्यासं ततः कृत्वा दण्डे देवीं निषिन्तयेत् । विश्वे स्थितश्च
 चैतन्यं वंशदण्डे नियोजयेत् । इष्टदेवीस्वरूपोऽयं दण्डश्च
 परमेश्वरि ! । शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते दण्डस्थापनमाचरेत् ।
 कमण्डलुं समानीय वारुणं प्रजपेत् सुधीः । वारुणीं निक्षि-
 पेत्तत्र ततो मूलमनुं जपेत् । अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तस्य वाम-
 करे न्यसेत् । गैरिकं कपिलं वस्त्रं यत्नेन परिधापयेत् । दण्ड-
 धारणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् । अथावधि महाभायां
 दण्डोपरि विभावय । कुरु पूजां महाकाशा दण्डोपरि हृदा
 ततः । साक्षान्नारायणस्त्वं हि धर्माधर्मपरो भव । तव माता
 पिता स्वामी सर्वं दण्डान्तिके स्थितम् ॥ इति परमाश्रमब्रह्मम् ॥

दण्डिनो भिक्षाचरणप्रकारस्तु तत्रैव ॥ सुदूरं गमनं गेहे
गृहस्थस्य द्विजस्य च । नारायणं समाभाष्य द्वारे तस्य व्रजेत्
सुधौः । दण्डगमनानन्तरं गृहस्थकर्त्तव्यमाह तत्रैव ॥ इति
श्रुत्वा गृहस्थश्च पुटाञ्जलिपरो भवेत् । द्वारे च दण्डिनं दृष्ट्वा
प्रणमेद्ब्रह्मणो वरः । भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन मधु मांसं विना
प्रिये ! । आदाय भिक्षां देवेशि ! चौरवद्गमनं चरेत् ॥ दण्डिनो-
ऽर्वास्थितिप्रकारोऽपि तत्रैव ॥ गृहस्थस्यालये देवि ! रात्रि-
वासश्च कारयेत् । तथा हि नगरं गत्वा त्रिरात्रं वसतिं चरेत् ।
तौर्थभूमिं ततो गत्वा सप्तरात्रं वसेत्ततः ॥ दण्डिनं दृष्ट्वा ब्राह्म-
णस्य कर्त्तव्यमुक्तं तत्रैव ॥ ब्राह्मणो दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेद्द्विधि-
पूर्वकम् । तोयपूर्णञ्च देवेशि ! किं वा शून्यं कमण्डलुम् ।
दृष्टिमात्रेण तत्पात्रं पूर्णं कुर्याद्द्विजोत्तमः । कमण्डलौ जल-
दानफलमपि तत्रैव ॥ कुशायमाणं विन्दुञ्च यदि यद्यात् कम-
ण्डलौ । समुद्रसप्तदानस्य फलं स लभते ध्रुवम् ॥ जलदान-
निन्दापि तत्रैव ॥ दद्याच्च यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः ।
विंशद्विंशसहस्राणि स पुनर्विटपौ भवेत् । इति ते कथितं चण्डि !
सत्रासधारणं परम् । न वक्तव्यं पशोरग्रे प्राणान्तेऽपि कदा-
चन । वस्तुतस्तु कलौ दण्डग्रहणं नास्ति ॥ दीर्घकालं ब्रह्म-
चर्यं धारणञ्च कमण्डलोः । इत्यादिभिर्वचनैरुदाहृतत्वादि-
धृतैर्निषिद्धत्वात् ॥

महानिर्वाणतन्त्रे अष्टमोक्षासेऽपि ॥ भिक्षुकेऽप्याश्रमे
देवि ! वेदोक्तं दण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञो
यतस्तत् श्रौतसंस्कृतिः । शैवसंस्कारविधिनावधूताश्रम-
धारणम् । तदेव कथितं भद्रे ! सत्रासग्रहणं कलौ ॥ नारद-
पञ्चरात्रे द्वितीयरात्रे च ॥ कलौ च दण्डग्रहणं नैव निर्वाण-
कारणम् । परं वेदविरुद्धञ्च विपरीताय कल्पते ॥ इत्यादिभिः

प्रतिषिद्धत्वाच्च ॥ यत्तु निर्वाणतन्त्रे चतुर्दशपटले ॥ ब्राह्मणेन
 विनान्यत्र सञ्चासो नास्ति चण्डिके ।। कुर्यान्मोहेन योऽन्यत्र
 स वे पापाश्रयो नरः । गुप्तभावेन देवेशि ! शृणु मत्प्राणवल्लभे ! ।
 सञ्चासिना सदा सेव्यं पञ्चतत्त्वं वरानने ! । द्वादशाब्दस्य मध्ये
 तु यदि मृत्युर्न जायते । दण्डं तोये विनिक्षिप्य भवेत् परम-
 हंसकः । अवधूताचाररतो हंसः परमपूर्वकः । सैव चानन्द-
 विख्यातो द्वादशाब्दे सरस्वती ॥ इति वचनमपि कलौतरपरम् ।
 सरस्वतीति दशानामावधूतमध्ये संज्ञाविशेषः तत्प्रमाणम् ॥
 तौर्थाश्रमवनारण्यगिरिपर्वतसागरः । सरस्वती भारती च
 पुरीति दश कौत्तिताः ॥ इति ॥ एषां लक्षणवृहच्छङ्करविजये ॥
 विद्यारण्यस्वामिधृतं यथा ॥ त्रिवेणी सङ्गमे तौर्था तत्त्वमस्यादि-
 लक्षणे । स्नायात्तत्त्वार्थभावेन तौर्थ्यनामा स उच्यते ॥ १ ॥
 आश्रमग्रहणे प्रौढ आशापाशविर्वाजतः । यातायातविनिर्मुक्त
 एतदाश्रमलक्षणम् ॥ २ ॥ सुरम्ये निर्भरे देशे वने वासं करोति
 यः । आशापाशविनिर्मुक्तो वननामा स उच्यते ॥ ३ ॥ अरख्ये
 संस्थितो नित्यमानन्दनन्दने वने । त्यक्त्वा सर्वमिदं विश्वमानन्द-
 लक्षणं किल ॥ ४ ॥ वासो गिरिवरे नित्यं गीताभ्यासे हि
 तत्परः । गम्भीरचलबुद्धिश्च गिरिनामा स उच्यते ॥ ५ ॥
 वसेत् पर्वतमूलेषु प्रौढो यो ध्यानधारणात् । सारात्सारं विजा-
 नाति पर्वतः परिकीर्तितः ॥ ६ ॥ वसेत् सागरगम्भीरो वन-
 रत्नपरिग्रहः । मर्यादाच्च न लङ्घेत सागरः परिकीर्तितः ॥
 ७ ॥ स्वरज्ञानवशो नित्यं स्वरवादी कवीश्वरः । संसारसागरे
 साराभिज्ञो यो हि सरस्वती ॥ ८ ॥ विद्याभरणं सम्पूर्णं सर्व-
 भारं परित्यजेत् । दुःखभारं न जानाति भारती परिकीर्तितः
 ॥ ९ ॥ ज्ञानतत्त्वेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपदे स्थितः । पदब्रह्मरतो
 नित्यं पुरीनामा स उच्यते ॥ १० ॥ केवलनिर्वाणतन्त्रदर्शिन-

अवधूतापि तथाचरन्ति । अवधूततापि चतुर्थ्याश्रमिणां च ॥
तथा च योनितन्त्रे ॥ चतुर्थ्याश्रमिणां मध्ये अवधूताश्रमो
महान् । तत्राहं कुलयोगेन महादेवत्वमागतः ॥

अथावधूताश्रमः ॥ महानिर्वाणतन्त्रे अष्टमोक्तासे ॥ श्रीसदा-
शिव उवाच ॥ अवधूताश्रमो देवि ! कलौ सत्र्यास उच्यते ।
विधिना येन कर्तव्यं तत्सर्वं शृणु साम्प्रतम् । ब्रह्मज्ञाने समु-
त्पन्ने विरते सर्वकर्मणि । अध्यात्मविद्यानिपुणः सत्र्यासाश्रम-
माचरेत् । विहाय ब्रह्मो पितरौ शिशुं भार्यां पतिव्रताम् ।
त्यक्त्वा समर्थान् बन्धून् च प्रव्रजचारको भवेत् । सम्पाद्य गृह-
कर्माणि परितोष्यागमानपि । निर्गमो निलयाद्वच्छेद्विष्ण्वामो
त्रिजितेन्द्रियः । आह्वय स्वजनान् बन्धून् ग्रामस्थान् प्रति-
वासिनः । प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्ब्रह्मज्जिगमिषुर्नरः । तेषा-
मनुज्ञामादाय प्रणम्य परदेवताम् । ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य निर-
पेक्षो गृहादि यत् । सुक्तः संसारपाशैर्यः परमानन्दहृंहितः ।
कुलावधूतं ब्रह्मज्ञं गत्वा सम्प्रार्थयेदिदम् । गृहाश्रमे परं
ब्रह्मन् ! ममैतद् विगतं वयः । प्रसादं कुरु मे नाथ ! सत्र्यास-
श्रमं प्रति । निवृत्तगृहकर्माणं विचार्य विधिवद्गुरुः । श्रान्तं
विवेकिनं वीक्ष्य द्वितीयाश्रममादिशेत् । ततः शिष्यः कृत-
स्नानो यतात्मा विहितशुद्धिकः । ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं देवर्षी-
चार्येयत् पितॄन् । देवा ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्च
सगणैः सह । ऋषयः सनकाद्याचार्यगणा देवर्षयस्तथा । अत्र
ये पितरः प्रपूज्या वक्ष्यामि शृणु तानपि । पिता पितामहश्चैव
प्रपितामह एव च । माता पितामहौ देवि ! तथैव प्रपितामहौ ।
मातामहादयोऽप्येवं मातामह्यादयोऽपि च । प्राच्यास्तृतीन्
यजेद्देवान् दक्षिणस्थां पितॄन् यजेत् । मातामहान् प्रतीच्यान्
पूजयेद्वासकर्मणि । पूर्वादिक्रमतो दद्यादासनानां इयं इयम् ।

देवादीन् क्रमतस्त्रैवावाह्य धूजां समाचरेत् । समर्थं विधिव-
 सेभ्यः पिण्डान् दद्यात् पृथक् पृथक् । पिण्डप्रदानविधिना
 दत्त्वा पिण्डं यथाक्रमम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्
 पिण्डदेवताः । त्वय्यध्वं पितरो ! देवा ! देवर्षिमावृका ! गणाः ! ।
 गुणातोतपदे यूयमनृण्यीकुरुताचिरात् । आनृण्यमर्थयित्वा
 तु प्रणम्य च पुनः पुनः । ऋणत्रयविनिर्मुक्तमात्मश्राद्धं प्रक-
 ल्पयेत् । पितामह्यात्मैव सर्वेषां तत्पिता प्रपितामहः । आत्मे-
 न्वात्मापेक्षार्थाय कुर्यादात्मक्रियां सुधीः । उत्तराभिमुखो
 भूत्वा पूर्ववत् कल्पितासने । आवाह्यात्मपितॄन् देवि ! दद्यात्
 पिण्डं समर्चयन् । प्रागग्रान् दक्षिणाग्रान् पश्चिमाग्रान् यथा-
 क्रमात् । पिण्डार्थमास्त्रेर्द्धानुदग्रान् स्वस्वकर्माणि । समाप्य
 श्राद्धकर्माणि गुरुदर्शितवर्त्मना । मुमुक्षुश्चित्तशुद्धार्थमिमं मन्त्रघटं
 जपेत् । ह्रीं त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वार-
 कमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । उपासमानुसारेण
 विद्यां मण्डलपूर्वकम् । संस्थाप्य कलसं तत्र गुरुः पूजां समा-
 रभेत् । ततस्तु परमं ब्रह्म ध्यात्वा शान्भववर्त्मना । विधाय
 पूजां ब्रह्मघ्नी ब्रह्मस्थापनमाचरेत् । प्रागुक्तसंस्कृते वक्त्रौ सङ्-
 ल्पोक्ताहुतिं गुरुः । दत्त्वा शिष्यं समाह्वय साकल्यं हावयेत्
 तम् । आदौ व्याहृतिभिर्हुत्वा प्राणहोमं प्रकल्पयेत् । प्राणी-
 ऽपानः समानद्योदानव्यानी च धायवः । तत्र होमं ततः
 कुर्याद्देहामेध्यस्य मुक्तये । पृथिवी, सलिलं वह्निर्वीथुराकाश-
 मेव च । गन्धो रसश्च रूपञ्च स्पर्शः शब्दो यथाक्रमात् । ततो
 वाक्पाणिपादाश्च पायूपस्थौ ततः परम् । श्रोत्रं त्वक् नयनं
 जिह्वा घ्राणबुद्धीन्द्रियाणि च । एतानि मे पदान्ते च शुध्वन्ति
 पदमुचरेत् । ह्रीं ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं विठ
 इत्यपि । चतुर्विंशतितत्त्वानि कर्माणि वैदिकानि च । इत्यादि

निष्क्रियो देहं मृतवच्चिन्तयेत्ततः । विभाव्य मृतवत्कार्यं रहितं
 सर्वकर्मणा । स्मरन् तत् परमं ब्रह्म यज्ञसूत्रं समुद्धरेत् । ऐं
 कौं हुं इति मन्त्रेण स्कन्धादुत्तार्यं तत्त्ववित् । यज्ञसूत्रं
 करे धृत्वा पठित्वा व्याहृतित्वयम् । वज्रिजायां समुच्चार्य
 घृताक्तमनले क्षिपेत् । हुत्वेवमुपवोतश्च कामवोजं समुद्धरन् ।
 क्षित्वा शिखां करे कृत्वा घृतमध्ये नियोजयेत् । ब्रह्मपुत्ति !
 शिखे ! त्वं हि बालरूपा सनातनी । दीयते पावके स्थानं गच्छ
 देवि ! नमोऽस्तु ते । कामं मायां कूर्चमन्त्रं वज्रिजायामुद्दी-
 रयेत् । शिखामाश्रित्य पितरो देवा देवर्षयस्तथा । सर्वाश्चा-
 श्रयकर्माणि निवसन्ति शिखोपरि । ततः सन्तप्य ताः सर्वा
 देवर्षिपितृदेवताः । शिखासूत्रपरित्यागाद्देही ब्रह्ममयो
 भवेत् । यज्ञसूत्रशिखात्यागात् सत्रासः स्याद्विजम्बनाम् । शूद्रा-
 चाभितरेषाञ्च शिखां हुत्वेव संस्क्रिया । ततो मुक्तशिखासूत्रः
 प्रणमेद्दण्डवद्गुरुम् । गुरुरथ्याप्य तं शिष्यं दक्षकर्णं वरदिमम् ।
 तत्त्वमसि महाप्राज्ञ ! हंसः सोऽहं विभावय । निर्ममो निरह-
 ङ्कारः स्वभावेन सुखं चर । ततो घटश्च वज्रिश्च विसृज्य ब्रह्म-
 तत्त्वविन् । आत्मस्वरूपं तं मत्वा प्रणमेच्छिरसा गुरुम् ।
 नमस्तुभ्यं नमो मद्भ्यं तुभ्यं नमः नमो नमः । त्वमेव त्वदहमेव
 विश्वरूप ! नमोऽस्तु ते । ब्रह्ममन्त्रोपासकानां तत्त्वज्ञानां जिता-
 क्मनाम् । स्वमन्त्रेण शिखाच्छेदात् सत्रासग्रहणं भवेत् ।
 ब्रह्मज्ञानविशुद्धानां किं यज्ञैः आहपूजनेः । खेच्छाचारपरा-
 यान्तु प्रत्यवायो न विद्यते । ततो निर्हन्द्रूपोऽसौ निष्कामः
 स्थिरमानसः । निर्ममो विहरेच्छिष्यः साक्षाद्ब्रह्ममयो भुवि ।
 मुक्तो विधिनिषेधाभ्यां निर्योगक्षेममात्मवित् । सुखदुःखसमो
 धीरो जितात्मा विगतसृष्टः । स्थिरात्मा प्राप्तदुःखोऽपि सुखे
 प्राप्तेऽपि निःसृष्टः । सदानन्दः शुद्धिः शान्तो निरपेक्षो निरा-

सन्धारयेद्बुधः । विपश्चीं कपिलञ्चैव मण्डुडिण्डिमभर्भरान् ।
 वादयन् डमरं योगौ यत्र कुत्वाश्रमे स्थितः ॥ निर्वाणतन्त्रे ॥
 क्षमा दानं ततो ध्यानं बालभावेन शैलजे ! । शिवोऽहं भैरवा-
 नन्दो मुक्तोऽहं कुलनायकः । एवं भावप्ररो मन्त्रो हेतुयुक्तः
 सदाशिवः । संविदासेवर्नं कुर्यात् सदा कारणसेवसम् । अवेत्
 साक्षात् स पुरुषः शम्भुरूपो न संशयः ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रः सामान्य एव च । कुलावधूत-
 संस्कारे पञ्चानामधिकारिता ॥ निर्वाणतन्त्रे ॥ निर्वाणमुक्ति-
 माप्नोति ब्राह्मणो वीरभावतः । अवधूतः क्षत्रियश्च महायोगी
 न संशयः । स्वरूपोऽपि भवेद्वैश्यः शूद्रोऽपि सह लोकवान् ।
 सम्पूर्णफलमाप्नोति विप्रो निर्वाणतां व्रजेत् । त्रिभागं फल-
 माप्नोति क्षत्रियो वीरभावतः । पादद्वयन्तु वैश्यस्य शूद्रस्य चैक-
 पादकम् ॥ दशनामवधूतानां प्रत्येकं नाम प्रागुक्तमिदानी-
 मपि तेषां प्रधानत्वेनाङ्गीकरणार्थं संज्ञाकथनं गर्भलक्षणाधि-
 शेषमाह तत्रैव ॥ अवधूतस्य चाख्यानं शृणुष्व पर्वतात्मजे ! ।
 वनारख्ये भारती च गिरिश्च पुरिरेव च । एकस्थाने तु संस्थित्य
 इष्टध्यानादिकं चरेत् । यो मन्त्रदानं तपसा च वनः परिकी-
 र्त्तितः । सस्तुकेशो जटाजूटः सदा वातूलवद्भवेत् । अन्तर्योगी
 महावीरोऽरख्यसङ्ग्रह शैलजे ! । नानाशास्त्रेषु यो विप्रो नाना-
 कर्मविशारदः । सदेष्टदेवीभावेन भावयेद्यो हि चामलाम् ।
 स एव भारती वीरो महाज्ञानो जितेन्द्रियः । सदोर्द्धबाहुर्बो
 वीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः । सर्वत्र समभावेन भावयेद्यो नरो-
 त्तमः । इष्टदेवीं विना नास्ति स गिरिः परिकीर्त्तितः । नाना-
 देशेषु पीठेषु चेत्रेषु तीर्थभूमिषु । भ्रमणं कुरुते नित्यं कुर्या-
 द्दशनेन पूजनम् । देवतायाः सदा ध्यानं त्रीगुरोः पूजनं तथा ।
 अन्तर्यामिषु यो निहः स वीरः पुरिरेव च । अवधूताश्रमे देवि !

यस्य भक्तिः सुनिश्चला । तस्य तुष्टा भवेत् काली किं न
सिध्यति भूतले । अवधूतं समालोक्य शश्वत् पूजनं चरेत् ।
शक्तितः पञ्चतत्त्वानि यत्नेनैव निवेदयेत् । अशक्तः परमेशानि !
भक्तितः परितोषयेत् ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥ भक्तावधूतो
द्विविधः पूर्णापूर्णविभेदतः । पूर्णः परमहंसाख्यः परित्राडपरः
स्मृतः । कृतावधूतसंस्कारो यदि स्वाज्ञानदुर्बलः । तदा लोका-
लये तिष्ठन्मात्मानं स तु शोधयेत् । रक्षन् स्वजातिचिह्नं कुर्वन्
कर्माणि केवलम् । सदा ब्रह्मपरो भूत्वा साधयेज्ज्ञानमुत्तमम् ॥

सुष्टमाज्ञातन्त्रे द्वितीयपटले ॥ अवधूतः शिवः
साक्षादवधूतः सदाशिवः । अवधूतो शिवा देवो अवधूताशुभं
शृणु । चतुराश्रमिणां मध्ये अवधूताश्रमो महान् । अवधूतश्च
द्विविधो गृहस्थश्च चितानुगः । सचेलश्चापि दिम्बासा विधि-
योनिविहारवान् । सदारः सर्वदारस्थो अट्टहासो दिगम्बरः ।
गृहावधूतो देवेशि ! द्वितीयस्तु सदाशिवः । अवधूतस्य श्रीं
तत्सदिति मन्त्रेण कर्म कर्तव्यमाह महानिर्वाणतन्त्रे ॥ श्रीं
तन्त्रमन्त्रमुच्चार्य सोऽहस्माति चिन्तयन् । कुर्यादात्मोचितं कर्म
सदा वैराग्यमाश्रितः । कुर्वन् कर्माण्यनासक्तो नलिनीदल-
नीरवत् । यतेतात्मानमुद्धर्तुं तत्त्वज्ञानविवेकतः । सर्वेषामो-
तत्सदिति निर्देशेन कर्मफलमाह तत्रैव ॥ श्रीं तत्सदिति
मन्त्रेण यो यत्कर्म समाचरेत् । गृहस्थो वायुदासो नस्तस्याभी-
ष्टाय तद्भवेत् । तन्त्रमन्त्रक्रियमात्रकर्मणः सम्पूर्णत्वमपि
तत्रैव ॥ जपहोमप्रतिष्ठा च संस्काराद्यखिलाः क्रियाः । श्रीं
तत्सदिति निष्पन्नाः सम्पूर्णाः स्युर्न संशयः । किमन्यैर्बहुभि-
रन्यैः किमन्यैर्भूरिसाधनैः । ब्राह्मेज्ञानेन मन्त्रेण सर्व-
कर्माणि साधयेत् । सुखसाध्यमवाहुष्यं सम्पूर्णफलदायकम् ।
नास्त्येतस्मान्महामन्त्रादुपायान्तरमन्त्रिके ! । पुरप्रदेशे देहे वा

कुलः । नोहे जकः स्वाज्जीवानां सदा प्राणिहिते रतः । विग-
तामर्षभीर्दासो निःसङ्गो निरुद्धमः । शोकदोषविमुक्तः
स्वाच्छ्रुतौ मित्रे समो भवेत् । शीतवातातपसहः समो माना-
पमानयोः । समः शुभाशमे तुष्टो यदृच्छालाभवस्तुना ।
निस्त्रैगुण्यो निर्विकल्पो निर्लोभः स्वात्तसङ्गयो । यथा सत्त्व-
सुपाश्रित्य सृष्टा विश्वं प्रतिष्ठति । आत्माश्रितस्तथा देहो जान-
न्नैवं सुखी भवेत् । इन्द्रियाण्येव कुर्वन्ति स्वं स्वं कर्म पृथक्
पृथक् । आत्मा साक्षी विनिर्लिप्तो ज्ञात्वैवं मोक्षभागभवेत् ।
वातुप्रतिग्रहं निन्दाममृतं क्रीडनं स्त्रिया । रेतस्तागमसूयाश्च
सञ्चासौ परिवर्जयेत् । सर्वत्र समदृष्टिः स्यात् कौटे दैवे तथा
नरे । सर्वं ब्रह्मेति जानीयात् परिव्राट् सर्वकर्मसु । विप्राबं
श्वपचाबं वा यस्मात्तस्मात् समागतम् । देशं कालं तथा
चान्नमश्रीयादविचारयन् । अध्यात्मशास्त्राध्ययनैः सदा तत्त्व-
विचारणैः । अवधूतो नयेत् कालं स्वेच्छाचारपरायणः ।
प्रत्यादिषां कृतं कार्यं दाहयेच्च कदाचन । सम्पूर्णं मन्त्र-
पुण्याद्यैर्निश्चनेष्टाश्च मज्जयेत् । प्रमादयोगमर्त्यानां सदा
कामाभिलाषिणाम् । प्रमादाप्यायते देवि ! प्रवृत्तिः कर्मसं-
कुले । अत्रापि ते सानुरक्ता ध्यानार्चा जपसाधने । श्रेयस्तदेव
जानन्तस्तत्रैव दृढनिश्चयः । अतः कर्मविधानानि प्रोक्तानि
चित्तशुद्धये । नामरूपं बहुविधं तदर्थं कल्पितं मया । ब्रह्म-
ज्ञानं विना देवि ! कर्मसंश्रयनं विना । कुर्वन् कल्पशतं कर्म
न भवेन्मुक्तिभाजनः । कुलावधूतस्तत्त्वज्ञो जीवन्मुक्तो नरा-
कृतिः । साक्षात्पारायणं मत्वा गृहस्थस्तं प्रपूजयेत् । यतेर्दर्श-
नमात्रेण विमुक्तः सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपोदानसर्वयज्ञ-
फलं समेत् ॥ इत्यवधूताश्रमः ॥

तत्रेदास्तु चतुर्दशोक्तसि ॥ देवब्राह्म ॥ विविधावाश्रमी

प्रोक्षी गार्हस्थो भैक्षुकस्तथा । किमिदं श्रूयते चित्रमवधूता-
श्चतुर्विधाः । एतद्वेदितुमिच्छामि तत्त्वतः कथय प्रभो ! ।
चतुर्विधावधूतानां लक्षणं सविशेषतः ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासका ये ब्राह्मणक्षत्रियादयः । गृहाश्रमे वसन्तो-
ऽपि ज्ञेयास्ते यतयः प्रिये ! । पूर्णाभिषेकविधिना संस्कृता ये
च मानवाः । शैवावधूतास्ते ज्ञेयाः पूजनीयाः कुलार्चिते ! ।
ब्रह्मावधूताः शैवाश्च साध्विमाचारवर्तिनः । विदध्यः सर्वकर्माणि
शुश्रूक्षदौरितवर्त्मना । विना ब्रह्मार्पितश्चैते तथा चक्रार्पितं
विना । निषिद्धमन्नं तोयञ्च न गृह्णीयुः कदाचन । ब्रह्मावधूत-
कौलानां कौलानामभिषेकिणाम् । प्रागेव कथितं धर्ममाचा-
राश्च वरानने ! । स्नानं सत्र्यसनं पानं दानञ्च दाररक्षणम् ।
सर्वमागममार्गेण शैवब्रह्मावधूतयोः ॥

निर्वाणतन्त्रे चतुर्दशपटले ॥ श्रीशङ्कर उवाच ॥ शृणु
देवि ! प्रवक्ष्यामि अवधूतो यथा भवेत् । वीरस्य भूर्त्तिं
जानीयात् सदा तत्त्वपरायणः । यद्रूपं कथितं सर्वं
सत्र्यासधारणं परम् । तद्रूपसर्वकर्माणि प्रकुर्याद्दीरवत्सलः ।
दण्डिनो मुखनं चामावास्यायामाचरेद्यथा । तथा नैव
प्रकुर्यात्तु वीरस्य मुखनं प्रिये ! । असंस्कृतं केशजाल-
सुक्तालम्बिकप्रबोध्यम् । अस्त्रिमालाविभूषा वा कदाचानपि
धारयेत् । दिगम्बरो वा वीरेन्द्रबाधवा कौपिनी भवेत् ।
रक्तचन्दनसिक्ताङ्गं कुर्याद्भस्माङ्गभूषणम् ॥

योगसारे द्वितीयपरिच्छेदे ॥ शृकरोटिं विधार्यश्च काष्ठदण्डं
तथा प्रिये ! । परशुं चाजिनश्चैव योगीव धारयेत् सदा । खट्वाङ्गं
धारयेद्योगी वासरूपकवाससौ । कपाले धारयेच्चन्द्रं चन्द-
नाद्यैर्विशेषतः । ईषत्पिङ्गलकं वस्त्रं धारयेत् सर्वदा सुत ।
सुते इति शिषस्य सम्बोधनम् ॥ सुदर्शनाख्यं वस्त्रकं तत्तु

सिद्धित्वा धारयेदिदम् । गेहे तस्य महातीर्थं देहः पुण्यमयो
 भवेत् । निगमांगमतस्याङ्गां साराङ्गारतरो मनुः । श्रीं तस्यादिति
 देवेशि ! तवाग्रे सत्त्वभीरितम् । चतुर्विधानां तत्त्वानामन्धे-
 षामपि वस्तुनाम् । मन्त्रान्धैः शोधनेनालं स्वाग्निदेतेन शोधि-
 तम् । पञ्चान् सर्वत्र संपूर्णं जपस्तत्सम्प्राप्तमनुम् । सन्नि-
 धारः शुद्धचित्तः स एव भुवि कौलराट् । जपादस्य भवेत् सिद्धो
 मुक्तः स्वादर्शचिन्तनात् । साक्षाद्ब्रह्ममयो देही सार्धमेनं जपे-
 न्मनुम् । त्रिपदोऽयं महामन्त्रः सर्वकारणकारणम् । साधना-
 दस्य मन्त्रस्य भवेन्मृत्युञ्जयः स्वयम् । युग्मयुग्मपदं वापि
 प्रत्येकं पदमेव वा । जपेतस्य महेशानि ! साधकः सिद्धिमा-
 भवेत् ॥ इति मन्त्रप्रशंसा ॥

शैवावधूतस्य सर्वं कर्मानधिकारमाह तत्रैव ॥ शैवावधूत-
 संस्कारविधूताखिलकर्मणः । नापि दैवे न वा पितृ नार्पे
 कृत्येऽधिकारिता ॥

अथ परमहंसः ॥ चतुर्धामबधूतानां तुरीयो हंस उच्यते ।
 त्रयीऽर्थे योगभेदाद्या मुक्ताः सर्वे प्रियोपमाः । हंसो न
 कुर्यात् क्षीरं न विधत्ते परिरञ्जम् । प्रारब्धमग्नं
 विहरन्निषेधविधिवर्जितः । त्यजेत् स्वजातिचिह्नानि कर्माणि
 गृहमेधिनाम् । तुरीयो विचरेत् क्षीणीं निःसङ्गस्यो
 निरुद्यमः । सदात्मभावसन्तुष्टः शोकमोहविवर्जितः । निर्नि-
 केतस्तितिक्षुः स्वाभिः सङ्गो निरुपद्रवः । नार्पणं मन्त्रपे-
 दानां न तस्य ध्यानधारणा । मुक्ती विमुक्ती निर्हन्ती हंसा-
 चारयसी बतिः । इति ते कथितं देवि । चतुर्धां कुलयीनि-
 नाम् । सङ्घर्षं सविज्ञेयं साधूनां मतस्वरूपिणाम् । एतेषां
 दर्शनात् स्यादासापात् परितोषणात् । सर्वतीर्थप्रसावाप्ति-
 र्जायते मनुजजनानाम् ॥

अथ वाचाचारमेदाः ॥ वेदाचारस्तु पूर्वमुक्तः । अथुना वैष्णवा-
दिदृश्यते । नित्यातन्त्रे प्रथमपटले ॥ अथ वक्ष्ये महेशानि !
वैष्णवाचारमुत्तमम् । यस्य विज्ञानमात्रेण कालः स्याद्विहिता-
ञ्जलिः । वेदाचारक्रमेणैव सदा नियमतत्परः । मैथुनं तत्क-
ञ्चालापं कदाचिन्नैव कारयेत् । हिंसां निन्दाञ्च कौटिञ्चं
वर्जयेन्नासभोजनम् । रात्रौ मालाञ्च यन्त्रञ्च स्पृशेन्नैव कदा-
चन । विष्णुं समर्चयेद्देवि ! विष्णौ कर्म निवेदयेत् । भावयेत्
सर्वदा देवि ! सर्वे विष्णुमयं जगत् । इति वैष्णवाचारः ॥

तथा ॥ शृणु चार्वाङ्गि ! सुभगे ! शैवाचारं सुदुर्लभम् । वेदा-
चारक्रमेणैव शैवे शास्त्रे व्यवस्थितम् । तद्विशेषं महादेवि !
केवलं पशुघातनम् । इदानीं शृणु वक्ष्यामि दक्षिणाचारम-
द्रिजे ! । दक्षिणामूर्तिमुनिना आश्रितोऽसौ यतः पुरा । अतएव
महेशानि ! दक्षिणाचार उच्यते । प्रावर्त्तकोऽयमाचारः प्रथमो
दिव्यवीरयोः । वेदाचारक्रमेणैव पूजयेत् परमेश्वरीम् ।
स्वीकृत्य विजयां रात्रौ जपेन्नान्नमनन्यधोः ॥ द्वितीयपटले ॥
दिव्यवीरमतं भद्रे ! शृणु सर्वाङ्गसुन्दरि ! । समासतः प्रव-
क्ष्यामि पञ्चमाचारमुत्तमम् । दिवसेषु महेशानि ! ब्रह्मचारी
समाहितः । पञ्चतत्त्वानुकल्पेन रात्रौ देवीं समर्चयेत् । अपरं
शृणु वक्ष्यामि साराङ्गारं परात्परम् । ब्रह्मानन्दमये ज्ञाने
तव स्नेहेन पार्वति ! । वेदशास्त्रपुराणेषु गूढो ज्ञानसमुच्चयः ।
काष्ठमध्ये यथा वह्निस्तथा देवि ! प्रतिष्ठितः । अश्वमेधकृतौ
नैव वाजिहत्या यथा भवेत् । तथैव परमेशानि ! यज्ञे दोषो
न विद्यते । शुद्धाशुद्धं भवेच्छुद्धं शोधनादेव पार्वति ! । एत-
देव महेशानि ! सिद्धान्ताचारलक्षणम् ॥ समयाचारतन्त्रे
द्वितीयपटले ॥ ज्ञातः शुक्लाम्बरधरः शुद्धवेशधरस्तथा । देवपूजा-
रतो नित्यं तथा विष्णुपरो दिवा । नक्तं द्रव्यादिकं सर्वं यथा

लामेन पीतमम् । विधिवत् क्रियते भक्त्या च सर्वत्र फलं
लभेत् ॥ कुलाचारं पश्चादुपपादयिष्यति ॥ इत्याचारभेदाः ॥
इति श्रीप्राञ्चतोषिण्यां सप्तमे निगुणकाण्डे पशुभावादिनिर्ण-
यादिरूपग्रन्थिकथनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥

अथ पूर्वाभिषेकः ॥ महाविर्वाणतन्त्रे दशमोक्तासे ॥ श्रीसदा-
शिव उवाच ॥ विधानमेतत् परमं गुप्तमासीज्जनघ्नयि । गुप्त-
भावेन कुर्वन्तो नरा मोक्षं ययुः पुरा । प्रबले कलिकाले तु
प्रकाशे कुलवर्त्मनः । नक्तं वा दिवसे कुर्यात् सप्रकाशाभि-
षेचनम् । नाभिषेकं विना कौलः केवलं मद्यसेवनात् । पूर्वा-
भिषिक्तः कौलः स्याच्चक्राधोः कुलार्चकः । तत्राभिषेकपूर्वाह्ने
सर्वविघ्नोपशान्तये । यथाशक्त्युपचारेण विघ्नेशं पूजयेद्गुरुः ।
गुरुश्चेन्नाधिकारी स्याच्छुभपूर्वाभिषेचने । तथाभिषिक्त-
कौलेन तत्सर्वं साधयेत् प्रिये ! । स्वान्तार्थं विन्दुसंयुक्तं बीजमस्य
प्रकीर्तितम् । गणकौऽस्य ऋषिः शब्दो नीलहिमस्तु देवता ।
कर्तव्यकर्मणो विघ्नशान्त्यर्थं विनियोगिता । षड्दीर्घसुक्त-
मूलेन षडङ्गानि समाचरेत् । प्राणावामं ततः कृत्वा ध्याये-
द्गणपतिं शिवे । सिन्दूरामं त्रिनेत्रं चतुर्भुजं हस्तपद्मे-
धानम् खड्गं पाशाक्षिप्रश्चक्रं करलसङ्कारुणीपूर्णकुम्भम् ।
बालेन्दूद्गीतमौलिं करिपतिवदनं बीजपूराद्रङ्गणं भोगीन्द्रा-
वहभूषं भजत गणपतिं रक्तवस्त्राङ्गरागम् ॥ ध्यात्वैवं मानसै-
रिष्टा पीठशक्तिं प्रपूजयेत् । तीव्रा च ज्वालिनी नन्दा भोगदा
कामरूपिणी । उग्रा तेजस्वती सत्वा मध्ये विघ्नविनाशिनी ।
पूर्वादिनोऽर्चयित्वा पूजयेत् कमलासनम् । पुनर्ध्यात्वा गण-
शानं पञ्चतस्त्रीपचारकैः । अभ्यर्च्य च चतुर्दिक्षु गणेशं गण-
नायकम् । मन्त्रार्थं गणक्रीडं यजेत् कौलिनि । सप्तमः । एक-
दन्तं वक्रतुण्डं लम्बीदरयोजाजनी । महादिवच्च विवर्त-

पुष्पमङ्गलं विष्णुनामनम् । ततो ब्राह्मीमुखा पत्नीर्दिग्पादांश्च
 ब्रह्मजघ्नी । तेषामस्त्राणि सम्पूज्य विष्णुराजं विसर्जयेत् ।
 एवं सम्पूज्य विष्णे शमधिवासनमाचरेत् । भोजयेच्च पञ्चतत्त्वै-
 र्ब्रह्मज्ञानं कुलसाधकान् । ततः परदिने स्नातः कृतनित्यो-
 दितक्रियः । आज्ञाकृतपापानां क्षयार्थं तिलकाञ्चनम् ।
 उत्सृजेत् कौस्तुभस्यर्घं भोज्यैकैकमपि प्रिये । । अर्घ्यं दत्त्वा
 दिनेशाय ब्रह्मविष्णुनवग्रहान् । अर्चयित्वा मातृगणान् वसुधारां
 प्रकल्पयेत् । कर्मणोऽभ्युदयार्थाय वृद्धिश्चाहं समाचरेत् । ततो
 गत्वा गुरोः पार्श्वं प्रणम्य प्रार्थयेदिदम् । एहि नाथ ! कुलाचार !
 नलिनीकुलवत्सलम् । त्वत्पदाभोरुहच्छायां देहि मूर्ध्नि कृपा-
 निधे ! । आज्ञां देहि महाभाग ! शुभपूर्णाभिषेचने । निर्विघ्नं
 कर्मणः सिद्धिर्मुपैमि त्वत्प्रसादतः । शिवशक्त्याश्रया वक्षः !
 कुरु पूर्णाभिषेचनम् । मनोरथमयी सिद्धिर्जायतां शिवप्रासनात् ।
 इत्यमाज्ञां गुरोः प्राप्य सर्वोपद्रवश्चान्तये । आयुलंघनीवला-
 रोग्यावाप्त्यै सकल्पमाचरेत् । ततस्तु कृतसङ्कल्पो वस्त्रालङ्कार-
 भूषणैः । कारणैः शुद्धिसहितैरभ्यर्च्य वृणुयाद्गुरुम् । गुरुर्मनो-
 हरे गेहे गैरिकादिविचित्रिते । चित्रध्वजपताकाभिः फल-
 पुष्पैश्च शोभिते । किङ्किणीजालमालाभिश्चन्द्रातपविभूषिते ।
 घृतप्रदीपावलिभिस्तमोलेयविवर्जिते । कर्पूरसहितैर्धूपैर्घृणैश्चधूपैः
 सुवासिते । व्यजनैश्चामरैर्वर्द्धैर्दर्पणाद्यैरलङ्किते । शार्ङ्गहस्तमितां
 वेदीमुच्चकैश्चतुरङ्गुलाम् । रचयेच्चक्ष्मणीं तत्र चूर्णैरक्षतसम्भवे ।
 मण्डलं सर्वतोभद्रं विदध्यात् श्रीगुरुस्ततः । स्वस्वकल्पोक्त-
 विधिना कुर्यादर्चाविधिक्रियाम् । कृत्वा पूर्वोक्तविधिना
 पञ्चतत्त्वानि शोषयेत् । संशोध्य पञ्चतत्त्वानि पूर्वकल्पित-
 मण्डले । स्वर्गं वा राजतं ताम्रं चतस्र्यं चटमेव वा । चाक्षितं
 चन्द्रवोजेन दध्वाक्षतविचर्चितम् । स्नापयेद्ब्रह्मवोजेन सिन्दूरे-

णाङ्कयेत् त्रिया । चकाराद्यैरकारान्तैर्वर्णैर्विन्दुविभूषितैः ।
 मूलमन्त्रप्रजापेन पूरयेत् कारणेन तम् । अथवा तीर्थतोयेन
 शुद्धेन पाथसापि वा । नवरत्नं सुवर्णं वा घटमध्ये विनि-
 क्षिपेत् । पनसोडुम्बराश्वत्थवकुलाम्त्रसमुद्भवम् । पञ्चवं तन्मुखे
 दद्याद्भाग्भवेन कृपानिधिः । शरावं मार्त्तिकञ्चापि फलाक्षत-
 समन्वितम् । रमां मायां समुच्चार्य स्थापयेत् पञ्चवोपरि ।
 बध्नीयाद् वस्तुयुग्मेन श्रीवां तस्य वरानने । शक्तीं रक्तं
 शिवे विष्णौ श्वेतवासः प्रकीर्तितम् । स्थां स्त्रीं मायां रमां
 स्मृत्वा स्थिरीकृत्य घटान्तरे । निक्षिप्य पञ्चतत्त्वानि नवपा-
 त्राणि विन्यसेत् । राजतं शक्तिपात्रं स्याद्गुह्यपात्रं हिरण्यम् ।
 औपातन्तु महाशङ्खं ताम्राण्यन्यानि कल्पयेत् । पाषाणदारु-
 लौहानां पात्राणि परिवर्जयेत् । शक्त्या प्रकल्पयेत् पात्रं
 महादेव्याः प्रपूजने । पात्राणां स्थापनं कृत्वा गुरुन् देवीं
 प्रतर्पयेत् । ततस्त्वमृतसम्पूर्णघटमभ्यर्चयेत् सुधीः । दर्श-
 यित्वा धूपदीपौ सर्वभूतबलिं हरेत् । प्राणायामं ततः कृत्वा
 ध्यात्वावाङ्मन्त्रं महेश्वरीम् । सशक्त्या पूजयेद्विष्टां वित्तशाल्यं
 विवर्जयेत् । होमन्तु कृत्वा निष्पाद्य कुमारीशक्तिसाधनम् ।
 पुष्पचन्दनवासोभिरेर्चयेत् स गुरुः शिवे । अनुगृह्यन्तु कौला
 मे शिष्यं प्रति कुलव्रताः । पूर्णाभिषेकसंस्कारे भवद्भिरनुम-
 न्यताम् । एवं पृच्छति चक्रेशे ते ब्रूयुर्गुरुमादरात् । महा-
 मायाप्रसादेन प्रभावात् परमात्मनः । शिष्यो भवति पूर्णस्ते
 परतत्त्वपरायणः । शिष्येण च गुरुर्देवीमर्चयित्वा र्चिते घटे ।
 कामं मायां रमां जप्ता चालयेद्घटमुत्तमम् । उत्तिष्ठ ब्रह्मकल-
 समुत्तराभिमुखं गुरुः । मन्त्रैरेतैर्वक्ष्यमाणैरभिषिञ्चेत् कृपा-
 न्वितः । शुभपूर्णाभिषेकस्तु सदाशिव ऋषिः स्मृतः । कन्दो-
 ऽनुष्टुप् देवताया प्रणवं बीजमौरितम् । शुभपूर्णाभिषेकाय

विमिश्रितः प्रकीर्तितः । गुरुवस्त्वामिषिष्वन्तु ब्रह्मविष्णुमहे-
 श्वराः ॥ दुर्गालक्ष्मीभवान्यस्त्वामभिषिष्वन्तु मातरः ॥ १ ॥
 वैद्यश्री तारिणी नित्या स्वाहा महिषमर्दिनी । एतास्त्वाम-
 मिषिष्वन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ २ ॥ जयदुर्गा विशालाक्षी
 ब्रह्माणी च सरस्वती । एतास्त्वामभिषिष्वन्तु वगसा वरदा शिवा
 ॥ ३ ॥ नारसिंही च वाराही वैष्णवी वनमालिनौ । इन्द्राणी
 वारुणी रौद्री त्वामिषिष्वन्तु शक्तयः ॥ ४ ॥ भैरवी भद्रकाली च
 तुष्टिः पुष्टिरुमा चमा । अद्या कान्तिर्दया शान्तिरभिषिष्वन्तु
 ते सदा ॥ ५ ॥ महाकाली महालक्ष्मीर्गहानीलसरस्वती ।
 उग्रचण्डा प्रचण्डा च अभिषिष्वन्तु सर्वदा ॥ ६ ॥ मत्स्यः कूर्मो
 कराहस्य नृसिंहे वामनस्तथा । रामो भार्गवरामस्त्वामभिषि-
 ष्वन्तु वारिणा ॥ ७ ॥ असिताङ्गो रुक्मण्डः क्रोधोन्मत्तभयङ्करः ।
 कपाली भीषणश्च त्वामभिषिष्वन्तु वारिणा ॥ ८ ॥ काली कपा-
 लिनौ कुक्का कुरकुक्का विरोधिनी । विप्रचित्ता महोष्मा त्वा-
 मभिषिष्वन्तु सर्वदा ॥ ९ ॥ इन्द्रोऽग्निः शमनो रक्षो वरुणः पवन-
 स्तथा । धनदश्च महेशानः सिष्वन्तु त्वां दिगीश्वराः ॥ १० ॥
 रविः सोमो मङ्गलश्च बुधो जौवः सितः शनिः । राहुः केतुः स-
 नक्षत्रा अभिषिष्वन्तु ते अद्याः ॥ ११ ॥ नक्षत्रं करं योमो
 वाराः पक्षौ दिगानि च । ऋतुर्ग्रासी हायनस्त्वामभिषिष्वन्तु
 सर्वदा ॥ १२ ॥ लवणेषुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलान्तकाः । समुद्रा-
 स्त्वामिषिष्वन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥ १३ ॥ अनन्ताद्या महा-
 नागाः सुपर्णाद्याः पतत्रिणः । तरवः कल्पवृक्षाद्याः सिष्वन्तु
 त्वां दिगीश्वराः ॥ १४ ॥ पातालभूतलव्योमचारिणः क्षेम-
 चारिणः । पृथ्वीभिषेकसन्तुष्टा अभिषिष्वन्तु पायसा ॥ १५ ॥
 दौर्भाग्यं दुर्बलं रोगा दौर्भाग्यं तदा शुचः । विनश्यन्त्वभिषे-
 केन कालीवीजेन ताडिताः ॥ १६ ॥ मृतप्रेतपिशाचाश्च अद्या

ये रिष्टकारिणः । विद्रुतास्ते विनश्यन्तु रमावीजिन ताडिताः ॥
 १७ ॥ अभिसारकृता दोषा बैरिमन्दोद्भवाश्च ये । मनोवाक्-
 कायजा दोषा विनश्यन्त्वभिषेचनात् ॥ १८ ॥ नश्यन्तु विपदः
 सर्वाः सम्पदः सन्तु सुखिराः । अभिषेकेण पूर्वमेव पूर्णाः सन्तु
 मनोरथाः ॥ १९ ॥ इत्येकाधिकविंशत्या मन्त्रैः संसिक्तसाधनम् ।
 पशोर्मुखाक्षयमन्त्रं पुनः संश्रावयेद्गुरुः ॥ पूर्वोक्तनाम्ना
 सम्बोध्य ज्ञापयन् शक्तिसाधकान् । दद्यादौन् कुलनाथान्त-
 माख्यानं कौलिको गुरुः । श्रुतमन्त्रगुरौ देवि ! सम्पूज्य
 निजदेवताम् । पञ्चतत्त्वोपचारेण गुरुमभ्यर्चयेत्ततः । गोभू-
 हिरस्थवासांसि यानालङ्करणानि च । गुरवे दक्षिणां दत्त्वा
 यजेत्कौलान् शिवात्मकान् । कृतकौलार्चनो धीरः शान्तोऽति-
 विनयान्वितः । श्रीगुरोश्चरणौ स्पृष्ट्वा भक्त्या नत्वेदमर्थयेत् ।
 श्रीनाथ ! जगतां नाथ ! मन्नाथ ! करुणानिधि ! । परासृतप्र-
 दानेन पूरयास्मन्नोरयम् । आम्ना मे दीयतां कौलाः ! प्रत्नश्च-
 शिवरूपिणः ! । मच्छिष्याय विनोताय ददामि परमासृतम् ।
 चक्रेश ! परमेशान ! कौलपञ्चजभास्कर ! । कृतार्थं कुरु सच्छिष्यं
 देह्यमुष्मैः कुलासृतम् । आम्नामादयि कौलानां परमासृत-
 पूरितम् ॥ सशुद्धिकं पानपात्रं शिथिहस्ते समर्पयेत् । हृद्या-
 कृष्य गुरौ देवीं सुवसंलग्नमस्मना । स्वस्य शिथस्य कौलानां
 कूर्चं च तिलकं न्यसेत् ॥ कूर्चं भ्रूमध्ये ॥ ततः प्रसादतत्त्वानि
 कौलेभ्यः परिवेशयेत् । भक्तानुष्ठानविधिना विदध्यात् पान-
 भोजनम् । इति ते कथितं देवि ! शुभपूर्णाभिषेचनम् । ब्रह्म-
 ज्ञानैकजननं शिवत्वफलसाधनम् । नवरात्रं सप्तरात्रं पञ्च-
 रात्रं त्रिरात्रकम् । अथवाप्येकरात्रञ्च कुर्यात् पूर्णाभिषेच-
 नम् । संस्कारेऽस्मिन् मङ्गेशानि ! पञ्चकव्याः प्रकीर्तिताः ।
 नवरात्रे विघातव्यं सर्वतोभद्रमण्डलम् । नवनाभं सप्तरात्रं

पञ्चाङ्गं पञ्चरात्रके । त्रिरात्रं चैकरात्रे च पञ्चमष्टदलं प्रिये ! ।
मण्डले सर्वतोभद्रे नवनाभेऽपि साधकैः । स्थापनीया नव-
घटाः पञ्चाङ्गे पञ्चसङ्ख्याकाः । नलिनेऽष्टदले देवि ! घटस्त्वेकः
प्रकीर्तितः । अङ्गावरणदेवांश्च केशरादिषु पूजयेत् । पूर्णाभि-
षेकसिद्धानां कौलानां निर्मलात्मनाम् । दर्शनात् स्पर्शनाद्वाणा-
द्गुरुशुद्धिर्विधीयते । शाक्तैर्वा वैष्णवैः शैवैः सौरैर्गार्ग्यपतैरपि ।
कौलबर्त्ताश्रितः साधुः साधयेदतियत्नतः । तथा शक्तिपूजनं
स्वात् पञ्चतत्त्वादि शोधयेत् । स्वेष्टपूजाविधानेन न तु चक्रे-
श्वरो भवेत् ॥ तथा ॥ उक्ताः प्रयोगा ब्रह्मवः कर्माणि विविधानि
च । ब्रह्मैकनिष्ठकौलस्य त्वागानुष्ठानयोः समम् । एकमेव
परं ब्रह्म जगदावृत्य तिष्ठति । सर्वं तदन्वितं कर्म जानन्तो
हि रताः प्रिये ! । पृथक्त्वेन यजन्तोऽपि तत् प्रयान्ति विशन्ति
च । सर्वं ब्रह्मणि सर्वत्र ब्रह्मैव पर्यवस्यति । ज्ञेयः स एव
सत्कौलो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥

अथ पूर्णाभिषेकप्रयोगः ॥ महानिर्वाणतन्त्रे ॥ अभिषेक-
पूर्वाह्ने सर्वविघ्नोपशान्त्यर्थं यथाशक्त्युपचारेण गुरुर्विघ्नेशं
पूजयेत् । गुरुस्तत्र चेन्नाधिकारी तदाभिषिक्तकौलं गुरुत्वेन
स्वीकृत्य तेन सर्वं कारयेत् । गमिति गणेशस्य बीजं कृत-
नित्यक्रियं प्रांसने उपविश्वाचान्तोऽर्घ्यं स्थापनादिभूतशुद्धान्तं
कर्म कृत्वा ऋष्यादिन्यासं कुर्याद् यथा । गणक ऋषिर्नील-
च्छन्दो विघ्नराजो देवता स्वकर्त्तव्यपूर्णाभिषेककर्मणः सर्वविघ्न-
शान्त्यर्थं जपे विनिवोगः । श्रिरसि ओं गणक ऋषये नमः ।
मुखे नीलच्छन्दसे नमः । हृदि विघ्नराजाय देवतायै नमः ।
गां हृदयाय नम इत्यादिनाङ्गन्यासकरन्यासी विधाय मूलेन
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेद्यथा ॥ सिन्दूरामं त्रिनेत्रं पृथुतर-
ज्जठरं हस्तप्रह्लादं धानं खड्गं पाशाङ्गुमेष्टान्यद्वचक्रलसदावली-

पूर्णकुम्भम् । वासिन्द्रहोतमौलिं करिपतिचदनं वीजपूराद्गन्धं
 भोगीन्द्रावहभूषं भजत गन्धपतिं शङ्खवस्त्राङ्गरागम् ॥ एवं
 ध्यात्वा मानसोपचारैश्च सम्पूज्य वन्द्ये चटे वा पीठशक्तीः पूज-
 येद्यथा । एते गन्धपुष्पे श्रीं तौत्रायै नमः । एवं सर्वत्र प्रण-
 वादिनमोऽन्तेन ज्वालित्यै नन्दायै कामरूपिण्यै ज्ञानायै
 तेजस्वत्यै सत्यायै मध्ये विघ्ननाशिन्यै पूर्वादिक्रमेण पूजयेत् ॥
 तत एते गन्धपुष्पे श्रीं कमलासनाय नमः । पुनर्धात्वा घटादौ
 दत्त्वा गणेश इहागच्छेत्यावाह्य पाद्यादिभिः पञ्चतत्त्वोपचारैश्च
 सम्पूज्य चतुर्दिक्षु एते गन्धपुष्पे गणेशाय नमः । एवं गण-
 नायकाय गणनाथाय गणक्रीडाय एकदन्ताय वक्रतुण्डाय
 लम्बोदराय गजाननाय महादेवाय विकटाय धूमाभाय विघ्न-
 नाशनाय सर्वत्र प्रणवादिनमोऽन्तेन गन्धपुष्पाभ्यां पूजयेत् ।
 ब्राह्मणैः माहेश्वर्यै कौमार्यै वैष्णव्यै वारीश्वै इन्द्रास्त्रै नारसिंश्वै
 महालक्ष्म्यै इन्द्रादिदिक्पालेभ्यो वज्राद्यस्त्रेभ्यो नमः इत्यनेन
 पूजयित्वा ततो यथाशक्ति मूलमन्त्रं जप्त्वा जपं समाप्य प्रणम्य
 गन्धपते नमस्तेति विसर्जयेत् । ततो दीक्षापद्वत्युन्नमधिवासनं
 कृत्वा ब्रह्मब्रह्मकुलसाधकान् यक्षनरैर्मौजयेत् । ततः परदिने
 स्नातः कृतनिव्यक्रियः श्रीं तस्मदित्युच्चार्य श्रीं अद्योत्थादि अमुके
 मासि अमुकराशिखे मास्करेऽमुके पक्षेऽमुकतिथौ अमुकगोत्रः
 श्रीअमुकदेवशर्मा आज्ञाश्रान्ताज्ञानकृतपापक्षयकाम एतत्
 सतिलकाक्षनं विष्णुदेवतं यथासम्पन्नगोत्रनाम्ने ब्राह्मणसंवाहं
 सन्निहदे ॥ इति तिलकाक्षनमुत्पन्नदक्षिणां दद्यात् । ततः
 कौलदत्तवर्गं भोज्यमेकमुत्पृजेत् । ततः सर्वार्थाय दत्त्वा
 ब्रह्मविष्णुगणवन्दनान् सम्पूज्य गौर्यादिषोडशमादृक्पापुजावह-
 धारासम्पातनायुषश्चक्षुष्यामुषदविक्रयादानि कृत्वा गुरोः
 मार्गं कृत्वा ब्रह्मन् मार्जयेत् । श्रीं इति ग्राह्यं । कृष्णाक्षः ।

नसिनीकुलवत्सलम् । ॥ त्वत्पादाभोरुहच्छायां देहि मूर्ध्नि कृपा-
विधे । ॥ आन्नां देहि महाभाग ! शुभपूर्णाभिषेचने । निर्विघ्नं
कर्मणः सिद्धिमुपैमि त्वत्प्रसादतः ॥ ततो गुरवंदेत् ॥ ओं शिव-
शक्त्यान्नया वत्स ! कुरु पूर्णाभिषेचनम् । मनोरथमयी सिद्धि-
र्जायतां शिवशासनात् । इति गुरोरनुज्ञां गृहीत्वा अद्येत्यादि
अमुकगोत्रः श्रीअमुकदेवशर्मा आयुर्लक्ष्मीवलारोग्यप्राप्ति-
कामो महानिर्वाणतन्त्रीयदशमपरिच्छेदोक्तपूर्णाभिषेकमहं
करिष्ये । इति सङ्ख्या ओं यज्जायत इति ओं देवो व इति वा
पठेत् । ततः ओं साधुभवानास्तामित्यादि कर्म कृत्वा वस्त्रा-
लङ्कारादिना सशुद्धिकारणेन च गुरुमभ्यर्च्य ओं अद्येत्यादि
मत्सङ्ख्यितमहानिर्वाणतन्त्रीयदशमपरिच्छेदोक्तपूर्णाभिषेकक-
र्मणि अमुकगोत्रं श्रीअमुकानन्दनाथं गुरुत्वेन गुरुकर्म-
करणाय वा भवन्तमहं हृणो इति शिष्ये वदति । ओं हतो-
ऽस्मीति गुरुर्ब्रूयात् । ततः शिष्यः, ओं यथाविहितं गुरुकर्म
कुरु इति शिष्ये वदति । ओं यथाज्ञानतः करवाणीति गुरु-
र्ब्रूयात् । ततो गुरुर्मनोहरमृहे सुचित्रिते चित्रध्वजपताका-
चन्द्रातपाद्युपशोभिते धूपगुग्गुल्वादिभिः सुवासिते घृतप्रदोष-
माखाविगतान्धकारलेशे चतुरङ्गलोच्छायसार्धहस्तमितमृत्सय-
त्रेदिकावां सर्वतोभद्रादिमण्डलं पञ्चवर्णरजोभिर्विदध्यात् ॥

तत्र क्रमः ॥ नवरात्राभिषेके सर्वतोभद्रं सप्तरात्राभि-
षेके नवनाभं पञ्चरात्राभिषेके पञ्चाक्षं त्रिरात्रं करान्नाभिषेके
अष्टदंलपद्मं निर्माय तत्र घटस्थापनं दौचापहस्त्युक्तं कुर्यात् ।
ततः प्रक्षतत्त्वादिनां संशोध्य ठमिति चन्द्रबीजेन घटे दध्यक्षतो
दद्यात् । ओमिति ब्रह्मबीजेन घटं स्थापयेत् । श्रीमिति
लक्ष्मीबीजेन घटे सिन्दूरं दद्यात् । सविन्दुकैः चकाराद्यकारा-
न्तैर्वर्णैर्मूलमन्त्रे च ठकारेण घटं पूरयेत् । अथवा तीर्थतोयेन

मुहजलेन वा पूरयेत् । नवरत्नं स्वर्णं वा घटमध्ये निक्षिपेत् ।
 पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्बाणां प्रक्षपद्भवानि ऐमिति वाग्भ-
 वोजेन घटमुखे दद्यात् । फलाश्रयतदुक्तनूतनभरात्रं श्रीमिति
 ह्रीमिति मन्त्रेण तदुपरि दद्यात् । वस्त्रमुन्मेष घटस्य श्रीं
 बध्नीयात् । तत्र क्रमः । शाले रत्नेन शैवे वैष्णवे च शक्तिनेन ।
 ततः स्वां श्रीं ह्रीमिति ह्रीमिति मन्त्रेण घटं स्थिरीकृत्य घट-
 श्रीपात्रयोर्मध्ये दक्षिणादितो नव पात्राणि स्थापयेत् । तत्र
 क्रमः । शक्तिपात्रं राजतं गुरुपात्रं हिरण्यं वीरपात्रं महा-
 शङ्खमात्मपात्रमपि तथा । अथवा पाषाणदारुलीहभिक्षाणि
 पात्राणि कुर्यात् । ततो गुरुं देवीं च कारयेन तर्पयेत् । ततः
 कारणपूर्णघटे स्वस्वकल्पोक्तविधिना देवतां सम्पूज्य यथा-
 शक्ति जप्ता जपं समर्थं बलिदानादिकं कृत्वा स्तवकवचादिकं
 पठित्वाष्टोत्तरं सङ्क्षरं शतं वा कृत्वा गन्धपुष्पवस्त्रमाद्यपात्रा-
 दिभिः कुमारीशक्तिसाधकान् सम्पूज्य । ओं चतुस्रङ्गन्तु कौशा-
 ये शिवायं प्रति कुम्भप्रताः । पूर्णामिषेक संस्कारे भद्रहिरण्यमुत्स-
 रजम् । इति चक्रेश्वरे पठति ते ब्रूयुः । श्रीं महाभायाप्रभावेण
 प्रभावात् परमात्मनः । शिवायै नमस्ते भूर्भुवो परतत्त्वपरा-
 यणः । ततो गुरुः पूर्वोक्तवद्वै शिवायै देवीमर्चयित्वा श्रीमिति
 ह्रीमिति जप्ता घटं चालयेत् । ओं उत्तिष्ठ ब्रह्मकलस ! देवता-
 भौष्टसिद्धिदः । सर्वतीर्थान्ध्रपूर्णेन पूरयास्व मतोरयम् । इति
 पठित्वा । सदाशिव ऋषिरनुष्टुप्छन्दः शिवायै देवता प्रणम्य
 कौशं प्रायुःकीर्तिवत्सारोऽस्याद्यवास्त्रै पूर्णामिषेके विनियोगः ।
 ओं गुरुवस्त्रामभिविष्टन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । दुर्गालक्ष्मी-
 भवान्यस्त्रामभिविष्टन्तु साततः ॥ १ ॥ प्रोक्षणी तारिणी
 नित्या स्नाया मञ्जिषमर्दिनी । एतास्त्रामभिविष्टन्तु मन्त्रपूजेन
 वारिणा ॥ २ ॥ तद्यदुर्गा विशाखाञ्चौ तद्वाञ्चौ च सरस्वती ।

एतस्त्वामभिषिञ्चन्तु वनला वरदा शिवा ॥ ३ ॥ नागसिंही च
 वाराही वैष्णवी वनमालिनी । इन्द्राणी कारुणी रौद्री त्वामि-
 षिञ्चन्तु शक्तयः ॥ ४ ॥ भैरवी मद्रकाली च तुष्टिः पुष्टिदमा
 चमा । अहा कान्तिर्दया शान्तिरभिषिञ्चन्तु ते सदा ॥ ५ ॥
 महाकाली महालक्ष्मीर्महानीलसरस्वती । उग्रचण्डा प्रच-
 षडाद्या अभिषिञ्चन्तु सर्वदा ॥ ६ ॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च ऋसिंही
 वामनस्तथा । रामो भार्गवः स्वामभिषिञ्चन्तु वारिषा ॥ ७ ॥
 अशिताक्षी रुद्रचण्डः क्रौञ्चीशक्ती भयङ्करः । कपाली भीषणश्च
 त्वामभिषिञ्चन्तु वारिषा ॥ ८ ॥ काली कपालिनी कुङ्क्षा
 कुङ्कुमा विरोधिनी । विप्रचित्ता मञ्जीष्ठा त्वामभिषिञ्चन्तु
 सर्वदा ॥ ९ ॥ इन्द्रोऽग्निः शमनी रक्षो वरुणः पवनस्तथा ।
 घनदश्च तथेशानः सिञ्चन्तु त्वां दिगीश्वराः ॥ १० ॥ रविः सोमो
 मङ्गलश्च बुधो ज्योतिः शनिः । राहुः केतुः स्रज्जत्रा अभि-
 षिञ्चन्तु ते ग्रहाः ॥ ११ ॥ नक्षत्रं करणं योगा वाराः पक्षौ
 दिनानि च । ऋतुर्मासो हायनस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वदा ॥ १२ ॥
 लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलान्तकाः । समुद्रास्त्वामभिषिञ्चन्तु
 मन्त्रपूतेन वारिषा ॥ १३ ॥ अनन्ताद्यां महानागाः सुपर्णाद्याः
 पतङ्गिणः । तरवः कल्पवृक्षाद्याः सिञ्चन्तु त्वां दिगीश्वराः ॥ १४ ॥
 पातालभूतसन्ध्योक्तवारिणः । चैमपादिणः । पूर्वाभिषेकसन्तु-
 ष्टास्त्वामभिषिञ्चन्तु पायसा ॥ १५ ॥ दौर्माण्यं दुर्यशी रोगा
 दौर्मनस्यं तथा शुषः । विनश्यन्त्वभिषेकेण कालीबीजेन
 ताडिताः ॥ १६ ॥ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ग्रहा ये रिष्टकार-
 काः । विदुतास्ते विनश्यन्तु रमाबीजेन ताडिताः ॥ १७ ॥
 अभिचारस्तता दोषा वैरिमन्त्रोद्भवाश्च ये । मनोवाक्कायजा
 दोषा विनश्यन्त्वभिषेचनात् ॥ १८ ॥ नश्यन्तु विपदः सर्वाः
 सम्यग्दः सन्तु सुखिनः । अभिषेकेण पूर्वैर्न पूर्वाः सन्तु मनोरथाः

॥१८॥ इत्येतैर्मन्त्रैः शिष्यमभिविष्य पशोर्मुखाद् यन्मन्त्रो लब्धस्तं
 पुनस्तं गुरुः श्रावयेत् । पूर्वोक्तनाम्ना शिष्यं सम्बोध्य शक्तिसाध-
 कान् विज्ञाप्य गुरुरानन्दनाथान्तं नाम शिष्याय दद्यात् ।
 श्रुतमन्त्रो गुरौ इष्टदेवतां सम्पूज्य पञ्चतत्त्वैर्गुरुमर्चयेत् । ततो
 गोभूईरस्त्रबाणोयानासङ्कराणि गुरवे दक्षिणां दद्यात् ।
 ततः पञ्चतत्त्वैः कौलशक्तिसाधकान् अभ्यर्च्य गुरोश्चरणीं स्पर्श-
 प्रार्थयेद् यथा । श्रीनाथ ! जगतां नाथ ! मन्नाथ ! करुण-
 निधे ! । परामृतप्रदानेन पूरयास्मन्ननोरथम् ॥ ततो गुरुः ॥
 आम्ना मे दीयतां कौलाः ! प्रत्यक्षशिवरूपिणः ! । सच्चिन्ध्याय
 विनीताय ददामि परमामृतम् ॥ ते ब्रूयुः ॥ चक्रेश ! परमे-
 श्वान ! कौलपङ्कजभास्कर ! । कृतार्थं कुरु सच्चिन्धं देह्यमुच्चै-
 कुलामृतम् ॥ इति कौलाग्रामादाय शुद्धिसहितं कारणपात्रं
 शिष्याय दद्यात् । ततः सुवलम्बभस्मना सर्वेषां ललाटे तिस्रकं
 दद्यात् । ततश्चक्रसम्पूर्णं कृत्वा यथेष्टं विहरेदिति ॥ इति
 पूर्वाभिषेकप्रयोगः ।

पूर्वाभिषेकानन्तरं नु वामबोद्धरतन्त्रे घटुःपञ्चाशत्पटले ॥
 भैरव उवाच ॥ संपूज्यं विचित्रत् कुर्व्यात् पूजोपकरणानि च ।
 परमहंसेन गुरुणा पूर्वाभिषेचनश्चरेत् । नवरत्नं जले स्थाप्य
 जलेनापूर्य कुम्भकम् ॥ द्विषष्टाशत्पटले ॥ नातिङ्गस्त्रं नाति-
 दीर्घं कलसाष्टकमुत्तमम् । अभिषेकात्मकमिति रत्नादिभिर-
 लङ्कितम् । ईशाने च पुनः कुम्भं स्रर्षादिभिरलङ्कितम् । वस्त्रेण
 वेष्टयेत् कुम्भान् मास्यचन्दनपूर्वकम् । गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः
 समुद्राश्च संराशि च । नदा ऋदाः पुष्पतमा नद्यः पाताल-
 वर्त्मगाः । सर्वतीर्थाणि पुष्पानि घटे कुर्वन्तु सन्निधिम् । रमा-
 वीजेन जप्तेन पञ्चवं प्रतिपादयेत् । कूर्चेन फलदानं स्वात्
 स्त्रीबीजेन स्त्रिराकृतिः । सिन्दूरं वक्रिबीजेन पुण्यं प्रदेयम्

विन्दसेत् । मूलेन प्रणवेनापि दूर्वा दद्याद्विचक्षणः । हुं
फट् स्वाहेति मन्त्रेण कुर्याद्दर्भेण ताडनम् । ईशकुम्भे यजे-
द्देवीं सङ्कल्योक्तविधानतः । सङ्कल्योक्तेन विधिना यजेदावरणं
ततः । बलिं दद्यात् प्रयत्नेन होमयेत्तन्त्रवित् सुधीः । आग-
मोक्तविधानेन कुर्यात्तत्र कुशण्डिकाम् । त्रिमध्वाक्तेन विधिना
विल्वपत्रेण होमयेत् ॥ उपचारैः षोडशैस्तु पुनर्देवीं प्रपूजयेत् ।
पुनरावरणं देवि ! पूजयेद् यत्नतः सुधीः । ततः पूर्णाहुतिं
दत्त्वा प्रकुर्याद् गुरुपूजनम् । सुषेद्याः पूजयेदष्टौ कुमारीश्च
प्रपूजयेत् ॥

चतुःपञ्चाशत्पटले ॥ पूजावसाने देवेशि ! कलसै-
रभिषेचयेत् । विशेषतश्च तन्मन्त्रं वक्ष्यामि शृणु सादरात् ।
ओं ह्रीं श्रीं ह्रसौः पुत्र ! त्वं सर्वसिद्धीश्वरो भव । इति पूर्वकल-
सेन गुरुः सिद्धेच्छिश्च शुभम् । ओं ऐं ह्रीं श्रीं क्रौं ह्रौः हंसः
पुत्र ! त्वं वेतालो भव । इत्यग्निकलसेनैव गुरुः सिद्धेच्छिश्च
शुभम् । ओं ह्रीं ऐं ह्रीं ह्रसौः हंसः पुत्र ! त्वमणिमादिसिद्धी-
श्वरो भव । इति दक्षिणकलसेन गुरुः सिद्धेच्छिश्च शुभम् ।
ओं हुं ह्रीं क्रौं श्रीं पुत्र ! त्वमञ्जनासिद्धीश्वरो भव । इति नैऋ-
तकलसेन गुरुः सिद्धेच्छिश्च शुभम् । अं आं ऐं क्रौं श्रीं ह्रीं
पुत्र ! त्वं लघिमादिसिद्धीश्वरो भव । इति वारुणकलसेन गुरुः
सिद्धेच्छिश्च शुभम् । ओं आं ऐं क्रौं ह्रीं पुत्र ! त्वं काम्यसिद्धी-
श्वरो भव । इति मरुत्कलसेन गुरुः सिद्धेच्छिश्च शुभम् ।
ऐं ओं ह्रीं पुत्र ! त्वं स्तम्भनादिसिद्धीश्वरो भव । इति कुवेरक-
लसेन गुरुः सिद्धेच्छिश्च शुभम् । हंस ऐं ह्रीं नवनवनामक-
रणाभिधानपूर्वकं पुत्र ! त्वमाकर्षणसिद्धीश्वरो भव । इतीशान-
कलसेन गुरुः सिद्धेत् शिशुं शुभम् । दक्षिणान्तं क्रियाकाण्डं
कुर्यात्साधकसत्तमः ॥ इत्यभिषेकप्रकरणम् ॥

मातृकाभेदतन्त्रे तृतीयपटले ॥ सर्वयज्ञाधिपो विप्रः संशयी
 नास्ति पार्वति ! । सौत्रामण्यां महायज्ञे चत्वारो ब्राह्मणा-
 दयः । ब्राह्मणस्य महामोक्षं मद्यपाने प्रियंवदे ! । ब्राह्मणः
 परमेशानि ! यदि पानादिकञ्चरेत् । तत्क्षणाच्छिवरूपोऽसौ
 सत्यं सत्यं हि शैलजे ! । तोये तोयं यथा लीनं तैजसं तैजसं
 यथा । घटे भग्ने यथाकाशं वायौ वायुर्यथा प्रिये ! । तथैव
 मद्यपानेन ब्राह्मणो ब्रह्मणि प्रिये ! । लीयते भाव सन्देहः
 परमात्मनि शैलजे ! । सायुज्यादिमहामोक्षं नियुक्तं क्षत्रिया-
 दिषु । मद्यपानं विना देवि ! तत्त्वज्ञानं न लभ्यते । अत
 एव हि विप्रस्तु मद्यपानं समाचरेत् । वेदमातृजपेनैव
 ब्राह्मणो न हि शैलजे ! । ब्रह्मज्ञानं यदा देवि ! तदा ब्राह्मण
 उच्यते । देवानाममृतं ब्रह्म तदेव लौकिकी सुरा । सुरत्वं
 भोगमात्रेण सुरा तेन प्रकीर्तिता । इति ब्राह्मणस्य मद्यपान-
 विधायकवचनं तदप्यभिषिक्तब्राह्मणपरम् । ननु अभिषेके
 स्वस्ववर्णं परित्यज्य शिवत्वं लभते ध्रुवमिति प्रागुक्तवचना-
 दभिषिक्तस्य आतिविचाराभावात् कथमभिषिक्तपरमिति चेत्
 सत्यम् । स्वजातिचिह्नरक्षकस्य ज्ञानदुर्बलस्य पानार्थमेतद्वचन-
 मित्यवेहि । अथवा अभिशप्तसुरापाणनिषेधार्थं सुरापाणनिषि-
 द्धवचनम् । सुरा तु चतुर्युग एव पवित्रकारिणी । केवलमभि-
 शापेनैवापेया अतः शापमोचनपूर्वरूपतया पेयेव तदाह तत्रैव ॥
 मन्त्रत्रयं सदा पाठ्यं ब्रह्मशापादिमोचनम् । प्रकुर्यात्तर्हि
 येनैव तदा ब्रह्ममयो सुरा । हविरारोपमात्रेण वह्निर्दीप्तो
 यथा भवेत् । शापमोचनमात्रेण सुरा मुक्तिप्रदायिनी । अत
 एव हि देवेशि ! ब्राह्मणः पानमाचरेत् । स ब्राह्मणः स वेदज्ञः
 सोऽग्निहोत्रो स दीक्षितः । बह्व किं कथ्यते देवि ! स एव
 निर्गुणात्मकः । मुक्तिमार्गमिदं देवि ! गोप्तव्यं पशुसङ्घटे ।

प्रकाशात् सिद्धिहानिः स्वादिन्दनोयो न चान्यथा । यदि
 शपमोचनादप्यग्राह्यत्वं तस्या इत्युच्यते तदा गायत्रीमन्त्र-
 मपि ब्राह्मणानामसङ्गतं स्यात्तत्रापि शपदर्शनादिति । उत्प-
 त्तितन्त्रे । कुलस्त्रीसेवनं कुर्यात् सर्वथा परमेश्वरि ! । रमते
 युवतिं रम्यां कामोन्मत्तविशालिनीम् । नटीं कापालिकां
 वेश्यां हृडिपानां वराङ्गनाम् । शूद्राणीं स्त्रीच्छरमणीं यवनीं
 परमेश्वरि ! । मादयोनिविचारोऽस्ति मादयोनिं विना प्रिये ! ।
 कुलाचारपरो वीरः कुलपूजापरायणः । भगलिङ्गसमायोगा-
 दाक्ष्य जपमाचरेत् । निश्चलन्तु भवेच्चित्तं कोटिसूर्यग्रहेण
 किम् । चले चित्ते भवेद्दशाधिर्निश्चले निश्चलं यथा ॥ तथा ॥
 शवानां साधनं देवि ! लतासाधनमुत्तमम् । चितायाः साधनं
 देवि ! सिद्धिरस्ति कलौ युगे । महाकात्या महापीठे यत्र कुत्र
 महेश्वरि ! । बलिदानं नरस्यापि हृटाद्वाधा भविष्यति । निवृ-
 त्तं हि ततो देवि ! बलिदानं नरादिकम् । ततः प्रभृति देवेशि !
 भावद्वयं विवर्जयेत् ॥ एतद्वचनं प्रबलकलौतरपरम् ॥ तदुक्तं
 महानिर्वाणतन्त्रे ॥ दिव्यवीरमयो भावः कलौ नास्ति कदा-
 चन । केवलं पशुभावेन मन्त्रसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥

उत्पत्तितन्त्रे चतुःषष्टिपटले ॥ भावः को वा महादेव !
 वीरः को वा महेश्वर ! । दिव्य एव कथं देव ! वद मे शङ्कर !
 स्वयम् । इति देवीप्रश्नानन्तरं महादेव उवाच ॥ भावस्तु मानसो
 धर्मः स तु साङ्गः कथं भवेत् । निर्विकल्पं महेशानि ! परं
 ब्रह्ममयो भवेत् । मानसः कारुण्यं देवि ! शिव एव न संशयः ।
 सिद्धमन्त्री भवेद्दीरो न वीरो मद्यपानतः । कलौ तु भारते
 वर्षं लोका भारतवासिनः । गृहे गृहे सुरां पीत्वा वर्षभ्रष्टा
 भवन्ति हि । दिव्ये वीरेन भेदोऽस्ति ज्ञानी स्वात् कुल-
 साधनैः । त्रिसूत्रज्ञः कुलाचारो ज्ञानी कुलगुरुः स्मृतः ।

षट्चक्रं षोडशाधारं त्रैलोक्यं त्र्योमपञ्चकम् । सदेहे ये न
जानन्ति क्वं सिध्यन्ति योगिनः ॥

अथ पञ्चमकारः ॥ निर्वाचतन्त्रे एकादशपटले ॥ ग्रन्थे
उवाच ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि तत्त्वं परमगोपनम् । श्रुत्वा
गोपय यत्नेन स्रयोनिमिव सुन्दरि । गुप्तसाधनतन्त्रे षड्म-
पटले ॥ शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि तत्त्वं परमगोपनम् । मन्त्रो-
च्चारक्रमेणैव तत्त्वं कथयामि ते । भस्मं तकारसंयुक्तं थान्तं
वायुयुतं कुरु । विन्दुयुक्तं पुनर्भान्तं साकारं विन्दुसंयुतम् ।
चन्द्रबीजं समुच्चार्य अकारसंयुतं कुरु । पुनर्भान्तं तकारान्तं
चन्द्रं वायुसमन्वितम् । पुनर्भान्तं महेशानि ! पञ्चमस्त्र-
भूषितम् । थान्तं वज्रिसमारूढमाकारसंयुतं कुरु । पुन-
र्भान्तं महेशानि ! सूर्यस्त्रसमन्वितम् । तान्तकुमारसंयुक्तं
धान्तमकारसंयुतम् । पञ्चतत्त्वमिदं देवि ! सर्वतन्त्रेषु गोपि-
तम् । केवलतन्त्रे प्रथमपटले ॥ पञ्चतत्त्वात् परं भास्वि
भास्वानां सुखमोक्षयोः । केवलैः पञ्चमैरेव सिद्धो भवति
साधकः । एषा मन्त्रो महेशानि ! परतत्त्वं विशिष्यते ॥ तथा ॥
केवलेनाद्ययोगेन साधको भवेत् । द्वितीयेन च तत्त्वेन
महामैरवतां व्रजेत् । तृतीयेन च तत्त्वेन साधकः शिवरूप-
धृक् । चतुर्थेन वरारोहे ! रुद्ररूपधरो भवेत् । परेषु परतां
याति मम तुल्यो न संशयः । मय्यं मांसं तथा मय्यं मुद्रा
मैवुनमेव च । पञ्चतत्त्वमिदं देवि ! निर्वाचमुक्तिहेतवे ।
मन्त्रारपञ्चकं देवि ! देवानामपि दुर्लभमिति ॥ कामाख्यातन्त्रे
पञ्चमपटले ॥ मय्येमीसेक्षया मय्यैर्मुद्राभिर्मैवुनेरपि । स्त्रीभिः
सर्वं महासाधुरर्चयेद् वनदम्बिकाम् । अन्यथा च महानिन्दा
वीक्षते पण्डितैः सुरैः । कावेन मनसा वाचा तस्मात्तत्त्वपरो
भवेत् । काशिकातारिणीदीक्षां कृत्वा मय्यसेवनम् । न

करोति ततो यस्तु स कलौ पतितो भवेत् । वेदिके तान्त्रिके
चैव जपहोमवह्निष्कृतः । अत्राह्वयः स एवोक्तः स एव हस्ति-
मूर्धकः । शुनीमूत्रसमं तस्य तर्पणं यत् पिबेच्चपि । कालो-
तारामनुं प्राप्य वीराचारं करोति न । शूद्रत्वं तच्छरीरेण
प्राप्नुयात् स न चान्यथा ।

समवाचारतन्त्रे द्वितीयपटले । या सुरा सर्वकार्येषु
कथिता भुवि मुक्तिदा । तस्या नाम भवेद्देवि ! तीर्थं
पानं सुदुर्लभम् । शूद्राणां भक्षयोऽस्यानां यक्षांसं देव-
निर्मितम् । वेदमन्त्रेण विधिवत् प्रोक्ता सा शुद्धिरुत्तमा ।
भक्षयोऽस्याश्च कथिता ये ये मत्स्या वरानने ! । ते रहस्ये मया
प्रोक्ता सीमाः सिद्धिप्रदायकाः । पृथुका तच्छुला भृष्टा गोधूम-
चक्षकादयः । तस्य नाम भवेद्देवि ! मुद्रा मुक्तिप्रदायिनी ।
भगलिङ्गस्य योगिन म्रैद्युनं यज्जवेत् प्रिये ! । तस्य नाम भवे-
द्देवि ! पञ्चमं परिकीर्तितम् । प्रथमस्तु भवेन्मद्यं मांसञ्चैव
द्वितीयकम् । मत्स्याञ्चैव तृतीयं स्यान्मुद्रा चैव चतुर्थिका ।
पञ्चमं पञ्चमं विद्यात् पञ्चैते नामतः स्मृताः ॥

मत्स्यादिशब्देषु त्यजितस्तु कुलार्णवतन्त्रे पञ्चमखण्डे सप्तदशो-
क्तसि ॥ मायामत्तादिशमनामोचमार्गनिरूपणात् । अष्टदुःखा-
दिविरहात्मन्त्रे वि पश्चिकीर्तितः । मातृस्वजननाद्देवि ! संविदा-
नन्ददानतः । सर्वदेवप्रियत्वाच्च मांस इत्यभिधीयते ॥ तथा ।
पञ्चमं देवि ! सर्वेषु भग्नं प्राणप्रियं भवेत् । पञ्चमेन विना देवि !
चण्डीमन्त्रं कथं जपेत् । यदि पञ्चमकारेषु भ्राजति चेत् कुर्वते
प्रिये ! । तस्य सिद्धिः कथं देवि ! चण्डीमन्त्रं कथं जपेत् ।
आनन्दं परमं ब्रह्म मकारास्तस्य सूचकाः ॥ अथैषां फलम्
त्रिर्वाचनन्त्रे एकादशपटले ॥ अष्टैश्वर्यं परं मोक्षं सत्यपानेन
प्रेतजने ! । मांसभक्ष्यमात्रेण साक्षात्पारायणे भवेत् । मत्स्या-

भक्ष्यमात्रेण काली प्रत्यक्षतामियात् । मुद्रासिवनमात्रेण
 भूसुरो विष्णुरूपधृक् । मैथुनेन महायोगी भम तुल्यो न
 संशयः ॥ तथा ॥ एकां शक्तिं समानीय एक एव तु साधकः ।
 पूजयेद्बहुयत्नेन पञ्चतत्त्वेन कौलिकः । एवं कृत्वा समेत
 सिद्धिं नान्यस्य दृष्टिगोचरे । शैवे शक्ते गाढपथे सौरे चान्द्रे
 सुलोचने । तत्त्वज्ञानमिदं प्रोक्तं वैष्णवे शृणु यत्नतः ॥ द्वादश-
 पटले ॥ गुरुतत्त्वं मन्त्रतत्त्वं मनस्वतत्त्वं सुरेश्वरि । देवतत्त्वं
 ध्यानतत्त्वं पञ्चतत्त्वं वरानने । तद्वादौ श्रीगुरोस्तत्त्वं खेहाह-
 च्छामि पार्वति । सतैलं वर्तिकायुक्तं देहस्थं ब्रह्मतेजसम् ।
 गुरुणा मन्त्रदानेन तत्त्वज्ञं दीपितं भवेत् । देवतायाः शरीरं
 हि मन्त्रादुत्पद्यते ध्रुवम् । अतएव हि तस्यात्मा देवरूपो न
 संशयः । ईश्वरस्य तु यद्दोषं तदेव अक्षयात्मकम् । तेन वर्णा-
 त्मकं देहं जन्तोरेव न संशयः । मन्त्रवर्णं सर्ववर्णमयास्ते पर-
 मेश्वरि । वर्णतत्त्वमिदं देवि । सर्वस्य भम यद्भवेत् । अयं
 देवो न चान्योऽस्मि निर्गमो देवरूपकः । सर्वत्र देवतां ध्यासेत्
 दशगुणसत्तादिषु । ध्यानेन समते सर्वं ध्यानेन विष्णुरूपकः ।
 ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानं न सिध्यति । इति ते
 कथितं तत्त्वं वैष्णवस्य सुरेश्वरि । यज्ज्ञानादमरत्वञ्च विष्णु-
 रूपो भवेन्नरः । ते नरा न हि गच्छन्ति कदाचिदयममन्दि-
 रम् ॥

तत्त्वशोधनप्रकारस्तु कैवल्यतन्त्रे द्वितीयपटले । श्रीशिव
 उवाच ॥ शृणु पार्वति ! ब्रह्मामि तेषां वै शोधनक्रियाम् ।
 पञ्चासनेन संविश्य करपुटं समाचरेत् । वामे गुरुं नमस्कृत्य
 दक्षिणे नक्षत्रपतिं चरेत् । मध्ये देवीं नमस्कृत्य प्राणायामत्रयं
 चरेत् । शरीरे मातृकां न्यस्य ऋष्यादिन्यासमाचरेत् । स्वकाशो-
 ऽन्विधानेन षडङ्गन्यासमाचरेत् । प्रसादयौ त्रिकोणं वा ऋ-

कोशं वा महेश्वरि ! । विलिख्य मण्डलं शुद्धं तस्योपरि घटं
 न्यसेत् । त्रिकोशं वेत्यादिवाद्यं सन्नियोगशिष्टचकारवत् समु-
 च्यसूचकम् । तेन तन्मण्डलद्वयं कर्तव्यमित्यर्थः । वक्ष्यमाणभाव-
 च्छुद्धामणिवचनैकवाक्यत्वादिति । स्वतन्त्रतन्त्रवचनैकवाक्यत्वा-
 दिति तथा च चतुरस्रमपि ॥ बहुधा प्रोक्षणं कृत्वा फट्कारेण
 पुनः पुनः । ततस्तस्मिन् कारणन्तु मूलैर्नैव च स्थापयेत् । मादृ-
 कार्णेन देवेशि ! विपरीतेन चैव हि । पुनः फट्कारमन्त्रेण
 प्रोक्षणं कारयेत् सुधीः । ततो वियच्छृङ्खिलीजं चतुर्दशस्वरा-
 न्वितम् । नादविन्दुयुतं कृत्वा तस्योपरि शतं जपेत् । ततो
 मूलं जपेन्मन्त्रं मायावीजं ततः परम् । धेनुं योनिं गालि-
 नीञ्च त्रिखण्डं मौनसंज्ञकम् । दर्शयित्वा वरारोहे !
 घटं धृत्वा पठेन्ननुम् । श्रीं एकमेव परं ब्रह्म स्थूलसूक्ष्ममयं
 ध्रुवम् । कचोद्धवां ब्रह्महत्यां तेन ते नाशयाम्यहम् । श्रीं सूर्य-
 मण्डलसम्भूते ! वरुणालयसम्भवे ! । अमावीजमये ! देवि !
 शुक्रशापादिमुच्यताम् । श्रीं वेदानां प्रणवो वीजं ब्रह्मानन्दमयं
 यदि । तेन सत्येन देवेशि ! ब्रह्महत्यां व्यपोहतु । ततः षड्-
 ङ्गयुक्तञ्च वकारं विन्दुसंयुतम् । एवं सकारञ्चापि वर्णाक्षर-
 समन्वितम् । जप्त्वा मन्त्री ततो ध्यायेत् स्वमन्त्रं कुलसुन्दरि ! ।
 आनन्दभैरवं ध्यायेद् यथा तन्मानुसारतः । रक्तवर्णं चतुर्बाहुं
 त्रिनेत्रं वरदं शिवम् । जटाजूटधरं देवं वासुकीकण्ठभूषितम् ।
 उमरुञ्च कपालञ्च सुदूरं पाशसुत्तमम् । धारिणं तं भजेद्देवं
 व्याघ्रचर्मस्तरं शिवम् । एवं ध्यात्वा महेशानि । तस्य मध्ये
 प्रपूजयेत् । मायावीजं ततो हुं फट् मन्त्रेणानेन सन्वजेत् ।
 ततस्तस्मिन् महेशानि ! आनन्दभैरवीं स्मरेत् । आनन्दभैरवीं
 देवीं वराभयलसत्कराम् । घोररूपां वरारोहां त्रिनेत्रां रक्तवा-
 ससम् । रक्तवर्णां महारौद्रीं सहस्रभैरवान्विताम् । ब्रह्मविष्णु-

महेशाद्यैः स्तूयमानां शिवां भजे । इति ध्यात्वा महेशानि !
 तेनैव मनुजा यजेत् । तयोरेकं विभाव्यैव गायत्रीं दशधा
 जपेत् । भैरवं डेऽन्तकञ्चोक्ता विद्महे तदनन्तरम् । सुधादेव्यै
 ततः पञ्चाक्षोमहीति ततो वदेत् । तन्नो देवि ! ततः पञ्चाक्षद-
 न्ते च प्रक्षोदयात् । इति ते कथिता देवि ! गायत्री परमा-
 क्षरी । तस्याः स्मरणमात्रेण द्रव्यशुद्धिश्च जायते । तस्य प्रसा-
 दादौशोऽहं सत्यं सत्यं न संशयः । तस्य मध्ये मूलमन्त्रं
 विश्वदण्डैर्लिखेत् सकृत् । रक्तवस्त्रेण सम्पूज्य सुधां वस्त्रेण
 गोपयेत् ॥ कारणशब्दार्थस्तु तत्रैव ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां
 विषयाणाञ्च पार्वति ! । सर्वेषां कारणं यस्मात् कारणं परिकी-
 र्त्तितम् । अस्माकञ्च महेशानि ! शरीरकारणं हि तत् ।
 मृत्युञ्जयोऽहं वीरेशि ! वीरकार्यप्रसादतः । निर्विकारेण
 देवेशि ! निर्विकल्पेन चेतसा । सेव्यमानं कुलं भद्रे ! भुक्ति-
 मुक्तिप्रदायकम् । निर्विकल्पो महेशानि ! सुक्तिभागी न
 संशयः । सविकल्पो वरारोहे ! रौरवं याति निश्चितम् ॥

अथ मांसादिशोधनं तृतीयपटले ॥ श्रीशिव उवाच ॥
 वक्ष्येऽहं परमेशानि ! मांसादेः शोधनं प्रिये ! । पूर्ववन्मण्डलं
 कृत्वा पूजयेन्मण्डलोपरि । आधारशक्तिं कूर्मञ्च अनन्तं पृथिवीं
 तथा । तन्मध्ये स्थापयेन्मांसं मत्स्यं मुद्राञ्च पार्वति ! । हुं-
 वोजेन च संमन्त्रां फट्कारैः प्रोक्षन् चरेत् । वारुणेन च धेन्वादिं
 दर्शयेत् साधकीक्षितम् । ततो मासां बभूध्वैव श्रीवीजं क्रमशो
 जपेत् । शुद्धिमन्त्रं पठेद्भक्त्या मूलमन्त्रं समुच्चरन् । पवित्रं
 कुरु देवेशि ! मांसं मत्स्यं कुलेश्वरि ! । मुद्रां शस्योद्भवां दिव्यां
 पृजार्थं कुलनायिके ! । ततो हुं फट् वारुणञ्च तस्योपरि
 जपेत् प्रिये ! । मूलमन्त्रं च तन्मध्ये दशधा जपनं चरेत् ॥

अथ शक्तिशोधनं तत्रैव ॥ इदानीं कथयिष्यामि नारोचां

शोधने प्रिये ।। अग्रे वा दक्षिणे वापि संस्थाप्य मण्डलोपरि ।
भाले च मण्डलं कुर्याच्चैषुरं सिन्दुरे च । नयने कज्जलं
दद्यान्मूलमन्त्रं जपेत् सुधीः । अन्धैश्च विविधैर्द्रव्यैर्भक्षयेत्
शक्तिमग्रतः । ताम्बूलं वदने दद्यादिष्टमूर्तिं विभाव्य च ।
ततः षडङ्गमन्त्रैश्च षडङ्गन्यासमाचरेत् । मातृकार्णं ततो न्यस्य
ऋष्यादिन्यासमाचरेत् । मूलेन व्यापकं कृत्वा मूर्ध्नि मूलं
शतं जपेत् । हृदये कामवीजञ्च बध्नीजञ्च सञ्चपेत् । नाभौ
श्रीं गुह्यदेशे च सर्ववीजञ्च पार्वति ! । मौलौ च वाग्भञ्जं कामं
कुण्डलीं कुलकुण्डलीम् । शक्तिवीजं जपेन्नन्त्री सर्वसिद्धीश्वरो
भवेत् । वामे मायां श्रावयेच्च कर्णे चैव महेश्वरि ! । एवं
क्रमेण देवेशि ! नारीशुद्धिः प्रजायते ॥ इति शक्तिशोधनम् ॥

शुद्धशक्तिफलमाह तत्रैव ॥ साधिता च जगद्धात्री यदय-
हृदति पार्वति ! । तत् सर्वं सत्यतां याति सत्यं सत्यं न संशयः ।
दीक्षितानाञ्च देवेशि ! शुद्धिर्नास्ति कदापि हि ॥

श्यामारहस्यष्टतपञ्चमकारशोधनादिर्यथा ॥ स्वामे षट्-
कोष्णान्तर्गतत्रिकोणविन्दुं विलिख्य वाह्ये वृत्तचतुरस्रं विधाय
सामान्यार्घ्योदकेनाभ्युक्ष्य तत्राधारशक्तिभ्यो नम इति पूजयेत् ।
नम इत्याधारं प्रक्षाल्य मण्डलोपरि संस्थाप्य मं वज्रिमण्डलाय
दशकलात्मने नम इति सम्पूज्य फडिति कलसं प्रक्षाल्य कार-
णेन सम्पूज्य रक्तवस्त्रमाख्यादिना भूषयित्वा ओं इत्याधारीप-
रि देवीबुद्ध्या संस्थाप्य मं वज्रिमण्डलाय दशकलात्मने नम
इत्याधारं पूजयित्वा अं अर्कमण्डलाय द्वादशकलात्मने नम
इति कलसं सम्पूज्य उं सोममण्डलाय षोडशकलात्मने नम
इति पूजयेत् । ततः फडिति दर्भैर्द्रव्यं सन्ताप्य हुमित्थवगुण्ड-
नमुद्रयावगुण्डा मूलमन्त्रेण संवीक्ष्य नम इत्यभ्युक्ष्य कृत्वा
मूलेन विधा गन्धमादाय ओं इति कुम्भे पुष्पं दत्त्वा द्रव्य-

मध्ये हसीः इत्यनेन त्रिकोणं विलिखेत् । हसीः हसीः नम इति
इहा क्रीं क्रीं परमस्वामिनि परमाकाशशून्यवाहिनि चन्द्र-
सूर्याग्निभक्षिणि पाचं शिवशिव स्वाहा । इति घटं धृत्वा
दशधा प्रजप्य ऐं क्रीं क्रीं आनन्देकराय विष्णवे सुधादेव्यै
धोमहि तन्नोऽङ्गनारीश्वरः प्रचोदयात् । इति तदुपरि जप्ता
शापमोचनं कुर्व्यात् ॥

तदुक्तं स्वतन्त्रे ॥ ततश्च कारणं दिव्यं समा-
नीय घटस्थितम् । वेष्टितं रक्तवस्त्रेण रक्तमास्थेन भूषितम् ।
वामभागे महेशानि ! मण्डलं चतुरस्रकम् । तत्र संस्थापये-
द्ब्रह्मा देवीनुद्या वरानने ! । मण्डले कलसे द्रव्ये वज्रकर्के शशि-
मण्डलम् । इति पूजयेदित्यर्थः ॥ भावचूडामणौ च ॥ वामभागे
तु षट्कोणं तन्मध्ये ब्रह्मरन्ध्रकम् । लिखित्वा तत्र कुम्भं वै
सौवर्णं राजतश्च वा । ताम्रं भूमिमयं वापि यहा लौहविव-
र्जितमिति ॥ तन्त्रान्तरे च ॥ आधारे स्थापयेन्नन्त्री सौवर्णं
वाच राजतम् । कांस्यजं सूक्ष्मयं वाति घटमब्रह्मशास्त्रिनम् ॥
सुवर्चादिमयघटस्य प्रत्येकफलमाह तत्रैव । सौवर्णं भोगदं
प्रोक्तं राजतं मोक्षदं तथा । कांस्यं शान्तिकरश्चैव सूक्ष्मयं
पुष्टिदं भवेत् ॥

अथ शापमोचनमन्त्रास्तदुक्तं कुमारीतन्त्रे ॥ अन्यच्च शृणु
देवेशि ! यथा पानादिकर्मणि । दोषो न जायते देवि ! तान्
वै मन्त्रान् शृणुष्व मे । एकमेव परं ब्रह्म सूक्ष्मसूक्ष्ममयं ध्रुवम् ।
अधोऽङ्गं ब्रह्महत्यां तेन ते नाशयाम्यहम् । सूर्यमण्डलसम्भूते !
वक्ष्याम्यसम्भवे । । अमावीजमये ! देवि ! शक्रशापादिमुच्यताम् ।
वेदानां प्रभवो बीजं ब्रह्मानन्दमयं यदि ॥ इति । तेन सत्त्वे-
न ते देवि ! ब्रह्महत्यां व्यपोहति । एवं मन्त्रत्रयेणैव अभिमन्त्र्य
चुरां शुभाम् । प्रदद्यात् कालिकायै ततो नैवेद्यमुत्तमम् ॥

इति मन्त्रत्रयं देवि । घटं धृत्वा त्रिधा पठेत् । ततः ओं
 वां वीं वूं वैं वौं वः ब्रह्मशापविमोचितायै सुधादेव्यै नम
 इति त्रिधा पठेत् । इति ब्रह्मशापविमोचनम् ॥ ततः ओं शं
 शीं शूं शैं शौं शः शुक्रशापाविमोचितायै सुधादेव्यै नम इति
 दशधा जपेत् । इति शुक्रशापविमोचनम् ॥ ततः ऐं क्लीं श्रीं
 कां क्रौं कूं क्रं क्रौं क्रः कृष्णशापं विमोचय अमृतं आवय
 आवय स्वाहा । इति दशधा जपेत् । इति कृष्णशापविमोचनम् ॥

अथ उत्तरतन्त्रे ॥ ओं हंसः शुचिसहसुरन्तरीक्षं सञ्जीता
 वेदिसदतिथिर्दुरीनसत् । नृसहरसदृशसहगोमसदजा गोजा
 ऋतजा अद्रिजा ऋतं वृहत् । इति द्रव्योपरि वारत्रयं पठेत् ।
 ततो द्रव्यमध्ये आनन्दभैरवं आनन्दभैरवोच्च ध्यायेत् ॥ यथा ॥
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं चन्द्रकोटिसुशीतलम् । अष्टादशभुजं देवं
 पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम् । अमृतार्णवमध्यस्थं ब्रह्मपद्मोपरि स्थितम् ।
 वृषारूढं नीलकण्ठं सर्वाभरणभूषितम् । कपालखट्टाङ्गधरं
 घण्टाडमरुवादिनम् । पांशाङ्गुशधरं देव गदामुषलधारिणम् ।
 खड्गखेटकपट्टाशमुद्गरं शूलदण्डधृक् । विचित्रं खेटकं मुण्डं
 वरदाभयपाणिनम् । लोहितं देवदेवेशं भावयेत् साधकोत्तमः ।
 एवं ध्यात्वा हंसचमलवरयुं आनन्दभरवाय वषट् । इत्यानन्द-
 भैरवं वारत्रयं जपेत् ॥

अथानन्दभैरवीं ध्यायेद् यथा । भावयेच्च सुधां
 देवीं चन्द्रकोट्ययुतप्रभाम् । हिमकुन्देन्दुधवलां पञ्चवक्त्रां
 त्रिलोचनाम् । अष्टादशभुजेयुक्तां सर्वानन्दकरोद्यतान् ।
 प्रहसन्तीं विशालाक्षीं देवदेवस्य सम्मुखीम् । एवं
 ध्यात्वा हंसचमलवरयोः सुधादेव्यै वीषट् । इत्यानन्दभैरवीं
 सम्पूज्य द्रव्यमध्ये शक्तिचक्रं लिखेत् । ततस्त्रिपञ्चया दक्षिणा-
 वर्त्तेन अं १६ कं १६ खं १६ क्रमेण विलिख्य मध्ये हं लं खं

विलिखेत् । ततः शिवशक्तयोः समायोगाद् द्रव्यमध्ये अमृतत्वं
विचिन्त्य धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य वमिति वरुणवीजं मूलमन्त्र-
च्चाष्टधा जप्त्वा देवतामयं भावयन् घटं धृत्वा पठेत् । इति द्रव्य-
शुद्धिः ॥ तदुक्तं स्वतन्त्रतन्त्रे ॥ ततश्च भावयेद्द्रव्यं मध्ये रक्त-
निभं प्रिये ! । अकथादित्रिपन्तथा तु हलक्षत्रयमङ्कितम् ।
पूर्वाक्तयोनिमुद्रायां शिवशक्त्याः समागमे । अमृतं चिन्तयेद्द्रव्य-
मष्टधा अमृतं जपेत् । अष्टधा मूलमन्त्रश्च जपेद्दृत्वा घटं ततः ।
एतत्तु कारणं देवि ! सुरसङ्घनिषेवितम् । अत एव तस्या नाम
सुरेति भुवनत्रये । अस्त्रा गन्धः केशवस्तु तेन गन्धेन कौलिकः ।
पूजयेच्च परां देवीं कालिकां दक्षिणां शिवाम् ।

अथ मांसशोधनम् ॥ श्रीं प्रतदिष्णुस्तव ते वीर्येण मृगो
न भीमः कुचरो गरिष्ठा यस्मोरुषु त्रिषु विक्रमे धियान्ति भुव-
नानि विश्वा । इत्यनेन मांसं शोधयेत् । ततः श्रीं त्राम्बकं
यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्यो-
मुञ्च्य मास्ततात् ॥ इति मोनशुद्धिः ।

श्रीं तदिष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव
चक्षुराततम् । श्रीं रुद्धिप्राप्तो विपन्त्रो जायवांसः समिन्धते ।
विष्णोर्यत् परमं पदम् ॥ इति मुद्राशुद्धिः ॥

श्रीं विष्णोर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंसतु । आसि-
ञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । गर्भं देहि सिनीवालो
गर्भं देहि सरस्वति ! । गर्भं ते अश्विनौ देवाबाधतां पुष्कर-
स्रजौ ॥

अथ स्वयम्भूकुसुमादि ॥ सुण्डमालातन्त्रे द्वितीयपटले ॥
हरसम्पर्कहीनाया लतायाः काममन्दिरं । जातं कुसुममादौ
यन्महादेव्यै निवेदयेत् । स्वयम्भूकुसुमं देवि ! रक्तचन्दनसंघ्रि-
तम् । तथा त्रिशूलपुष्पञ्च वक्ष्यपुष्पं वरानने ! । अनुकल्पं

लोहिताक्षचन्दनं हरवल्लभम् ॥ समायाचारतन्त्रे द्वितीय-
पटले ॥ स्त्रीणां ऋतुः प्रथमतो यस्मिन् वयसि जायते । गृह्णी-
यादाशु सुभगे ! ब्रह्मादीनाञ्च दुर्लभम् । स्वयम्भूकुसुमं नाम
देवताप्रीतये सदा । यदि भाग्यवशाद्देवि ! लभते कुसु-
मन्दिदम् । ततः स्वदेवतानाञ्च कुर्यात् स्नानमनुत्तमम् ।
वाञ्छितं लभते मन्त्री सत्यं सत्यं वरानने ! । इदं रहस्यं
कथितं देवतास्नानहेतवे । न कुर्याद्भक्षणं देवि । एतयोर्-
भयोरपि । एतयोः शक्तिकुसुमस्वयम्भूकुसुमयोरित्यर्थः ॥ तथा॥
जीवद्भर्तृकनारीणां पञ्चमं कारयेत् प्रिये ! । तस्या भगस्य
यद्द्रव्यं तत्कुण्डोद्भवमुच्यते । मृतभर्तृकनारीणां पञ्चमञ्चैव
कारयेत् । तस्या भगस्य यद्द्रव्यं तद्गोलोद्भवमुच्यते । कुण्ड-
गोलोद्भवं पुष्पं अभावे शृणु सुन्दरि ! । अभावे स्वयम्भूकुसुमा-
भावे ॥ वल्लीपुष्पाणि सर्वाणि तरोः पुष्पाणि यानि च । तानि
सर्वाणि सुभगे ! देवतायै निवेदयेत् । अपराजितायाः पुष्पं
यद्द्वजपुष्पञ्च यद्भवेत् । करवीरस्य यत् पुष्पं यत् पुष्पं बन्धुजी-
वकम् । कमलस्य च यत् पुष्पं यत् पुष्पं चम्पकस्य च ।
विशेषतस्तु योग्यानि पुष्पाणि सुरसुन्दरि ! । वर्वरापत्र-
पुष्पाणि विल्वपत्राणि सुन्दरि ! । पूजार्थं सर्वमादाय सर्व-
सौभाग्यसिद्धये ॥

उत्पत्तितन्त्रे प्रथमपटले ॥ स्वयम्भूकुसुमैर्हृत्वा स्वयम्भू-
पुष्पपूजनम् । यः करोति महादेवि ! स वीरः शिव
• एव तु ॥ गन्धर्वतन्त्रे द्वितीयपटले ॥ आनीय कन्यकां
दिव्यां प्रमदां यौवनान्विताम् । प्रोक्षितां मूलमन्त्रेण सुशी-
लाञ्चारुहासिनीम् । सर्वदानन्दहृदयां घृणालज्जाविवर्जिताम् ।
गुरुभक्तां सुवेशाञ्च देवतापूजने रताम् । तस्य गात्रे न्यसेन्नन्त्री
पञ्चकामान् शवानपि । पञ्चकूटं न्यसेन्नन्त्री पञ्चाशन्नाटका

चसेत् । दिव्यमालां समादाय साधको विजितेन्द्रियः । सह-
स्रैकप्रमाणेन जपेत् स्वप्रावर्तीं ततः । अनेनैव विधानेन भवे-
दाकर्षणं महत् । तस्यास्तु मदनागारे पूजयेत् परमेश्वरीम् ।
सर्वसङ्क्षोभिणीं मुद्रां बद्धा योगिनं प्रचालयेत् । कामेश्वरीस्वरूपां
तां चिन्तयेत् साधकोत्तमः । कामेश्वरस्वरूपञ्च आत्मानमपि
भावयन् । स्वयमक्षोभितो भूत्वा साधकः पञ्चमं चरन् । तस्या-
पुष्पं स्वयं यावद्रक्षणीयं प्रयत्नतः । ताम्बूलगन्धपुष्पैश्च प्रत्यहं
पूजयेच्च ताम् । नानारसान्नपानेन हृप्तिमाचर्य यत्नतः । वस्त्रा-
लङ्कारभूषाद्यैस्तस्याः सन्तोषमानयेत् । यथाकाले तथा पुष्पं
स्वयं तदयोग्यरूपतः । गृहीयान्तु प्रयत्नेन स्वयम्भूकुसुमं हि
तत् । स्वयम्भूकुसुमं दिव्यं त्रैलोक्येष्वपि दुर्लभम् । प्राप्नोति
साधकश्चेष्टो दुर्लभं साधयेद्भुवि । स्वयम्भूपुष्पयोगेन साक्षात्तेन
सदार्चयेत् । विद्यां स्वप्रावर्तो जप्त्वा क्षिप्रमाकर्षणं भवेत् ।
देवताश्च ग्रहा नागा दानवा राक्षसाश्च ये । राजानश्च सिन्ध-
सर्वा निखं वज्रा भवन्ति हि । स्वयम्भूकुसुमैः पूजां प्रत्यहं
यः समाचरेत् । जप्त्वा वै दिव्यमालायां सर्वकाममुपालभेत् ॥

अथ स्वयम्भूकुसुमादिशुद्धिः । हुं ह्रूं लूं मूं स्वाहा
अमृते ! अमृतोद्भवे ! अमृतेश्वरि ! अमृतवर्षिणि ! अमृतं
श्रावय श्रावय स्वाहा । इति कुण्डगोलोद्भवादिशुद्धिः ॥ ततः
सर्वं हुं इत्यवगुण्ठय धेनुमुद्रया मृतीकृत्य तालव्रथं दत्त्वा दश-
दिग्बन्धनञ्च कृत्वा तदुपरि मूलं सप्तधा जपेदिति शोधनम् ॥
हंसचर्मलवरयू आनन्दभैरवाय वषट् । इत्यानन्दभैरवं सम्पूज्य
अर्घ्यपात्रं धृत्वा पठेत् । ऐं क्रौं श्रीः ब्रह्माण्डखण्डसम्भूत-
मशेषरससम्भवम् । आपूरितं महापात्रं पीयूषरसमाहर ।
ऐं शङ्खेकरसानन्दककरे रयमुधाशुति । स्वच्छन्दस्फुरणामव-
निधेयकुलरूपिणि ! । क्लीं अङ्गुलस्वामृताकारे शुद्धिप्राप्तये

परि । अमृतत्वं निधेयस्मिन् वस्तुनि क्षिप्ररूपिणि ।। सौः
तद्रूपेयैकारम्यश्च कृत्वा स्यैतत्स्वरूपिणि । भूत्वा परामृता-
कारं मयि विस्फुरणं कुरु । ऐं ह्रूं वूं चं अमृते अमृतो-
द्भवे अमृतवर्षिणि अमृतं आवय आवय स्वाहा । ऐं वदवद-
वाग्वादिनि ऐं क्लीं क्षिप्रं क्लेदिनि क्लेदय महाक्षीभं कुरु
कुरु ऐं क्लीं सौः महामोक्षं कुरु ह्रीः हसौः । अनेन
कारणमभिमन्त्र्य तत्र देवीमावाह्य तालत्रयदिग्वन्धनं
कृत्वा अवगुण्ठनमुद्रया अवगुण्ठ्य धेनुमुद्रयामृतोक्तस्य
योनिमुद्रां प्रदर्श्य हसौर्नम इति सम्पूज्य तत्र शङ्खमुद्रां
प्रदर्श्य षडङ्गेन सकलीकृत्य मत्स्यमुद्रया पात्रमाच्छाद्य
मूलं दशधा जप्त्वा देवीस्वरूपं पात्रं भावयेत् । ततो
देव्या आज्ञां गृहीत्वा घटश्रीपात्रयोर्मध्ये पात्राणि स्थापयेत् ।
ततो घटसमीपे गुरुपात्रं ततो भोगपात्रं ततः शक्तिपात्रं
योगिनीपात्रं वीरपात्रं बलिपात्रं पाद्यपात्रमाचमनीयपात्रञ्च
स्थापयेत् सामान्यार्घ्यवत् । ततो मत्स्यमांसादियुक्तकारणेन
तत्त्वमुद्रया श्रीपात्रात् स्वमूर्ध्नि श्रीभानन्दभैरवं तर्पयामीति
तन्मन्त्रेण त्रिः सन्तर्प्य तत्तन्मन्त्रेण अमुकानन्दनाथगुरुश्रीपा-
दुक्तां तर्पयामि इति त्रिः सकृद्वा सन्तर्प्य एवं परमपरापरपर-
मेष्ठिगुरुन् तर्पयेत् । ततः श्रीपात्रान्मृतेन देवीं सायुधां सवा-
हनां सपरिवारां हृदि तर्पयेत् । तत्त्वमुद्रा यथा निरुत्तरतन्त्रे
चतुर्दशपटले ॥ अङ्गुष्ठानामिकायोनाहामहस्तस्य पार्वति ! ।
तर्पयेत् कालिकां देवीं सायुधां सपरोकराम् । अङ्गुष्ठो भैरवो
देवद्यानामा शक्तिरुच्यते । शिवशक्तिसमायोगात्तर्पयेद्देवि ! देव-
ताम् । तर्पणं त्रिविधं देवि ! श्रेष्ठं मध्यं कनीयसम् । श्रेष्ठञ्च
दिव्यभावस्य वीरभावस्य मध्यमम् । कनीयसं पशूनाञ्च हृदि यन्त्रे
जले क्रमात् । ततस्तत्त्वशुद्धिं कुर्यात् । तदुक्तं श्रुतौ । प्राणा-

पानव्यानोदानसमाना मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा
 भूयासं स्वाहा ॥ १ ॥ श्रीं पृथिव्यप्ते जीवायुकाशानि मे शुध्य-
 न्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ प्रा-
 त्वह्नारबुद्धिमनःश्रीवाचि मे इत्यादि ॥ ३ ॥ श्रीं त्वक्चक्षुर्जिह्वा-
 प्राणवचांसि मे इत्यादि ॥ ४ ॥ श्रीं पाचिपादपायूपस्थशब्दा
 मे इत्यादि ॥ ५ ॥ श्रीं वायुतेजःसलिलभूम्यात्मानो मे इत्यादि
 ॥ ६ ॥ श्रीं स्पर्शरूपरसगन्धघोषाणि मे शुध्यन्तां ज्योतिरहमि-
 त्यादि ॥ ७ ॥ इति सप्तमावान् पठित्वा कारणेन करतलं सम्मार्ज्यं
 दक्षहस्ते त्रिकोणं लिखित्वा कलासदृशीं शुद्धिं त्रिकोणद-
 क्षिणोत्तरसम्मुखमध्ये तु निधाय वामहस्ताङ्गुष्ठमध्यमानामा-
 योगैरेकां गृहीत्वा मूलमन्त्रान्ते ह्रीं श्रीं आत्मतत्त्वेन स्थूल-
 देहं शोधयामि स्वाहा । अनेनाधःशुद्धिं सूक्ष्मत्वे ह्रीं श्रीं विद्या-
 तत्त्वेन सूक्ष्मदेहं शोधयामि स्वाहा । अनेन दक्षिणस्थां सूक्ष्मत्वे
 ह्रीं श्रीं शिवतत्त्वेन परदेहं शोधयामि स्वाहा । अनेनोत्तरस्थां
 सूक्ष्मत्वे ह्रीं श्रीं सर्वतत्त्वेन तत्त्वत्रयाश्रयं जीवं शोधयामि
 स्वाहा । अनेन वाममध्यमां सूक्ष्मत्वे वक्ष्णे च हस्ती संशोध्य
 हस्ताभ्यां सर्वाङ्गं मार्जयेदिति तत्त्वशुद्धिः ॥

इति श्रीप्राश्नोपनिषत्तां सप्तमे निगुंशकाण्डे पूर्णाभिषेकादि-
 कथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

अथ वीराचारपूजा ॥ ककलासदीपिकायां तृतीयपटले ॥
 आदौ दीपनी देवेशि ! वक्तव्या वीरपूजिते ! । यस्य विघ्नान-
 मात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । सर्वेषां देव देवानां दीपनीया
 प्रकीर्तिता । चतुर्वर्गप्रदा विद्या विद्विविद्यासु पार्वति ! ।
 अनया तु विना विद्या न सिध्यति कदाचन । विना पूजां
 विना ध्यानं विनाचारं महेश्वरि ! । साधकी ज्ञानमात्रेण
 भवेन्मुक्तो महानघः । तत्कुले नैव दक्षिणं तन्मते नान्यथा

स्थितः । प्राणं देयादनं देयात् कुलं देयात् स्त्रियोऽपि च । एनां
विद्यां महेशानि ! न दद्यादयस्य कस्यचित् । कालीवौचर्यं
कूर्चयुगलं तदनन्तरम् । लज्जावीजद्वयं देवि ! दक्षिणे कालिके
तथा । पुनस्तान्धेव वोजानि वज्रिकान्तावधर्मनुः । भैरवोऽस्य
ऋषिः प्रोक्त उष्णिक् कन्द उदाहृतम् । दक्षिणाकालिका प्रोक्ता
देवता तन्त्रगोपिता । वीजं शक्तिञ्च देवेशि ! कूर्चं लज्जां
क्रमात् प्रिये ! । अङ्गन्यासकरन्यासी मायया परिकीर्त्तितौ ।
करालवदनां घोरां मुक्तकेशीं दिगम्बराम् । चतुर्भुजां महा-
देवीं मुण्डमालाविभूषिताम् । सद्यः कृतशिरःखड्गवामोर्द्धाधः-
कराम्बुजाम् । अभयं वरदञ्चैव दक्षिणाधोर्दुर्पाणिकाम् । महा-
मेघप्रभां श्यामां करकङ्कालकान्विताम् । कण्ठावसक्तमुण्डालीं
गलदुधिरचर्चिताम् । घोरदंष्ट्रां करालास्थां पीनोन्नत-
प्रयोधराम् । श्वरूपमहादेवहृदयोपरिसंस्थिताम् । महा-
कालेन च समं विपरीतरतातुराम् । एवं ध्यात्वा प्रयत्नेन
मद्यैर्मासैश्च भक्तितः । रक्तपुष्पै रक्तपद्मै रक्ताम्बरसमन्वितैः ।
सम्पूज्य यत्नतो मन्त्री परिवारान् समर्चयेत् । पीठपूजां ततो
देवि ! आधारशक्तिपूर्वकम् । प्रकृतिं कमठञ्चैव शेषं पृथ्वीं तथैव
च । सुधासुधिं मणिद्वीपं चिन्तामणिगृहं तथा । स्नानं
पारिजातञ्च तन्मूले मणिवेदिकाम् । तस्योपरि मणैः पीठं
न्यसेत् साधकस्तमः । चतुर्दिक्षु मुनीन् देवान् शिवाञ्च नर-
मुण्डकान् । धर्माद्यधर्मादीञ्चैव शोऽर्क्षीं ज्ञानात्मने नमः ।
केशरेषु च पूर्वादिष्विच्छाज्ञानक्रिया तन्ना । कामिनी कामदा
चैव रतिः प्रीतिस्तथैव च । श्रियानन्ता महेशानि ! मध्ये
चैव मनोबन्धनी । कालीं कपालिनीं कुक्कुटां कुङ्कुमां विरो-
धिनीम् । विप्रचित्तां महेशानि ! वहिः षट्कोणके बुधः ।
उग्रामुग्रप्रभां दीप्तां न्यसेत् पत्रत्रिकोणके । मात्रां सुद्रां मिता-

चैव न्यसेद्यान्यत्रिकोष्के । सर्वाः श्यामा असिकरा मुखमाला-
 विभूषिताः । तर्जनीं वामहस्तेन धारयन्त्यः शुचिस्मृताः ।
 दिगम्बरा हसन्मुख्यः स्रस्त्रवाहनभूषिताः । एवं ध्यात्वा प्रय-
 त्नेन पूजयेदष्टपत्रके । ब्रह्मार्थी नारायणीचैव तथा माहे-
 श्वरीं प्रिये ! । अपराजिताञ्च कौमारीं वाराहौमर्चयेद्बुधः ।
 नारसिंहीं प्रपूज्यैव ततो दक्षिणतो यजेत् । महाकालं यजे-
 हे वि ! विपरीतरतान्तरे । दिगम्बरं मुक्तकेशं चण्डवेशं प्रय-
 त्ततः । एवं सम्पूज्य यत्नेन यजेन्मन्त्रमनन्यधीः । विना मयं
 विना मांसं यदि देवीं प्रपूजयेत् । देवताश्रापमाप्नोति मृते
 नरकमश्नुते । विना परस्त्रिया देवि ! जपेद् यदि तु साधकः ।
 शतकोटिजपेनैव तस्य सिद्धिर्न जायते । स्त्रियो गतिः स्त्रियः
 प्राणाः स्त्रियः सिद्धिर्न संशयः । नारीणां स्मरणे काली
 स्मारिता स्यान् संशयः । कण्ठे कण्ठं मुखे वक्त्रं वक्षोजं चौरसि
 प्रिये ! । कुलागारे तथा दण्डं दत्त्वा यो जपते नरः । जपा-
 द्धेनैव देवेश ! सचाङ्गवति कालिका । तस्मै कुलरसं देवि !
 पाययित्वा यथोचितम् । स्नयं पीत्वा जपेन्मन्त्रं सिद्धिर्भवति
 नान्यथा । एतस्मै च प्रयोगेण न्यानिर्यस्य प्रजायते । कालि-
 कामन्त्रवर्गेषु बाधिकारी स उच्यते । लक्षमात्रजपेनैव पुरश्चर-
 णमुच्यते । क्षत्रियाणां द्विलक्षं स्याद्दृष्ट्यानाञ्च त्रिलक्षकम् ।
 शूद्राणाम् चतुर्लक्षं पुरश्चरणमुच्यते । लक्षमात्रं जपेद्देवि !
 हविष्याग्नीं दिवा शुचिः । रात्रौ निशीथे तावच्च पीत्वा कुल-
 रसं प्रिये ! । कुलनारीगोप्रेतो जपेन्मन्त्रमनन्यधीः । एवमुक्त-
 त्रिधानेन दद्यात्तं होममाचरेत् । तद्दद्यात्तं तर्पणञ्च तद्दद्यात्तं
 भिक्षे च नम् । तद्दद्यात्तं विप्रभोक्त्वं कीर्त्तितं परमेश्वरि ! । पुष्पिणी-
 मकरन्देन होमतर्पणमाचरेत् । एवं प्रयोगमात्रेण सिद्धौ
 भवति नान्यथा । वाक्सिद्धिं लभते देवि ! कवित्वं निर्गम्य

प्रिये ! । धनेनापि कुवेरः स्वाद्विद्यया स्वादृष्टहस्यति । आक-
 ल्पजीवनी भूत्वा अन्ते मुक्तिमवाप्नुयात् । प्रयोगारम्भकाले च
 सुरा दुग्धमयी भवेत् । लोहितं वा भवेद्देवि ! मांसं पुष्पमयं
 भवेत् । सुरापात्रं भवेच्छून्यं मांसपात्रं विशेषतः । कला
 कलान्तरश्चैव पुष्पं पुष्पान्तरं भवेत् । नवनीतं मांसतुल्यं
 मांसं पुष्पं भवेत् प्रिये ! । एवं ज्ञात्वा साधकेन्द्रो जायते च
 क्रमेण तु । यस्यात्र प्रत्ययो देवि ! लभते नात्र संशयः । मनो-
 योगं तदर्हं स्वादयत्नेन वरवर्णिनि ! । सौवर्णं राजतश्चैव तथा
 मौक्तिकमेव च । विद्रुमं पद्मरागश्च तथैव वरवर्णिनि ! । प्रोक्तं
 मालाचतुष्कञ्च समभागेन मालिकाम् । ग्रथयेत् पटसूत्रेण
 पुष्पिणी गृहवर्तिनी । लोहितेन वरारोहे ! सर्पाकारां सुशो-
 भनाम् । आपयेत् पञ्चगव्येन मकरन्देन पार्वति ! । तारं
 मायां कूर्चयुग्मं माले माले पदं तथा । वज्रिकान्तां समु-
 च्चार्य शतं जम्बाभिमन्त्रयेत् । आपयेत् पीठमध्ये तु शून्यागारे
 वरानने ! । ततस्त्रां मालिकां देवि ! गृहीत्वा यत्नतः सुधीः ।
 ज्ञात्वा सिद्धिस्तु निकटे महोत्सवमयाचरेत् । षोडशाब्दां
 सुयुवतीं समानीय प्रयत्नतः । तामुद्दर्य स्वयं गन्धैः आपयि-
 ष्यद्दवारिणा । दिव्यालङ्कारशोभाभिर्दिव्यपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 पूजयित्वा च मिष्टाश्चैर्भोजयेत्तां वराननाम् । आसवं पाययेद्
 यद्वाभिश्चर्य तन्मयं पिबेत् । ततो मन्त्री रमयेत्तां रतिमिच्छति
 सा यदा । तस्या हस्ते ततो मालां दत्त्वा तां याचयेद्बुधः ।
 नीत्वा मालां तथा दत्तां ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः । तदा जपेद्-
 हंरादौ साष्टाङ्गवति नान्यथा । तत्रापि प्रत्ययो नो चेत्
 कलामध्ये विशेद्बुधः । पर्यङ्गस्य चतुष्पार्श्वे पटसूत्रं मनो-
 रमम् । बद्धा द्वाविंशतिषन्विं रमापुटितमूलकैः । निवेश्यैव
 स्वरचार्यं पाञ्चालीं सैन्धवीं तथा । वक्ष्यमाणक्रमेणैव वक्ष्योपरि

निधापयेत् । षोडशब्दां परलतां गणिकाञ्च विशेषतः ।
 समानोय प्रयत्नेन दिव्यपुष्पैर्निवेदयेत् । भोजयेन्निष्ठभोज्यानि
 क्षौमवस्त्रं परिधापयेत् । लेपयेद्दिव्यगन्धेन भृषणैर्भेषयेत्
 स्वयम् । रमयेत् परया भक्त्या साधकः सिद्धिहेतवै । जप-
 स्याद्देजपेनैव सिद्धिर्भवति नान्यथा । विना मद्यं महेशानि !
 न सिध्यति कदाचन । तस्मादादौ प्रयत्नेन पीत्वा तां पाय-
 येद्बुधः । तत्रापि प्रत्ययो नो चेच्चारुहोमं प्रकल्पयेत् ।
 निशीथे निर्भयो देवि ! श्मशाने प्रान्तरे तथा । गन्धैः स्नाना-
 दिकं कृत्वा पादशौचादिपूर्वकम् । घटमारोपयेत्तत्र सौवर्णं
 राजतं तथा । ताम्रं वा तं महेशानि ! विभवानुक्रमेण तु ।
 कल्पयित्वा निशाभागे पूजयेत् परमेश्वरीम् । उपाचारैर्यथाशक्ति
 वित्तशाल्यं विवर्जयेत् । देवोपूजां विधायैव पिष्टन्तु परिदाप-
 येत् । चरौ निधाय यत्नेन चतुष्पिष्टकवर्तुलम् । ततश्चरुं पाय-
 येत्तु कुण्डमध्ये तु पूजयेत् । रक्तां घनां बलाकाञ्च नीलां कालीं
 कलावतीम् । द्वारेषु पूजयेन्मन्त्री लोकपालान् प्रयत्नतः ।
 ग्रहान् सम्पूजयेन्मन्त्री चतुष्कोणक्रमेण तु । हविर्घारां हुमे-
 न्मन्त्री यथाशक्त्या ततश्चरुम् । आवयेन्मूलमन्त्रेण मधुना सिद्धि-
 हेतवे । हुता सञ्ज्ञादयेन्मन्त्री हुताग्रं पीतवाससा । पूजयेद्
 यत्नतो मन्त्री ततो दक्षिणकालिकाम् । धूपदीपैश्च नैवेद्यैः
 प्रदक्षिणमथाचरेत् । पिष्टवर्तुलसङ्घातं सुवर्णादि प्रजायते ।
 एकेनैव प्रयोगेण यदि सिद्धिर्भवेत् प्रिये ! । तथा होमो
 द्वितीयेन रीढ्यं वापि सुरेश्वरि ! । तृतीयेन भवेत्ताम्रं
 लोहं तुर्व्येण च स्मृतम् । एषामन्यतमां ज्ञात्वा
 साधयेत् सिद्धिमुत्तमाम् । सिद्धायां कालिकायाश्च नेन्द्रं
 दुर्लभमुच्यते । गुरुमूलमिदं सर्वं तस्मादादौ समर्चयेत् । तस्य
 प्रसादमात्रेण सिद्धो भवति नान्यथा । तत्रापि प्रत्ययो नोचेत् ।

प्रदक्षिणमथाचरेत् । अमावस्यादिने चैव निशीथे गत-
 साध्वसः । स्मशाने प्रान्तरे वापि गत्वा देवीं प्रपूजयेत् । मद्य-
 मांसोपचारैश्च धूपदीपैर्मनोरमैः । नैवेद्यैः सामिषान्नैश्च तथैव
 वरवर्णिनि ! । द्रव्यैर्लोहितवस्त्रैश्च स्वर्णाभरणभूषितैः । जप-
 मूलं क्षोधरुद्धं प्रदक्षिणमथाचरेत् । प्रणमेद्दण्डवद्भूमावनिशं
 गिरिसम्भवे ! । निशायामुत्तमं यावन्निशाशेषं महेश्वरि ! ।
 यदि भौतिर्भवेत्तत्र तदा दृढतरो भवेत् । दन्तादन्ति विधा-
 यैव मनसेव मनुं श्ररेत् । अवश्यं श्रूयते शब्दः शिखा च
 दृश्यते स्थले । यदि तत्र भवेद्देवि ! शब्दो गुणगुणो भवेत् ।
 ततः परलतासक्तः पुनः कार्यं तथैव च । तदा भवति चार्वङ्गि !
 देववाणी सुशोभना । सिद्धिमावश्यकौ ज्ञात्वा महोत्सवमथा-
 चरेत् । तथापि प्रस्थयो नोचित् भगयागमथाचरेत् । कामिनो
 युवतीं यत्नात् पुष्पिताञ्च विशेषतः । तामानीय प्रयत्नेन स्वच्छ
 भूषणमाचरेत् । तामुद्धत्य स्वयं गन्धैर्भूषणैर्वसनैस्तथा ।
 मिष्टासैर्भोजयित्वा च भक्त्या परमया शिवे ! । तां विवस्तां
 विधायैव स्थापयेदूर्ध्वतल्पगे । ततः पूजां विधायैव नाना-
 सन्धारसंयुतैः । तत्रैव रचयेद्यन्त्रं रक्तचन्दनयावकैः । भग-
 नासां भगंप्राणां भगदेहां भगस्तनीम् । पूजयेदष्टपत्रेषु मध्ये
 देवीं प्रपूजयेत् । रक्तगन्धे रक्तमास्थै रक्तवस्त्रैर्मनोरमैः । पूजये-
 द्भक्तितो मन्त्री देवीदर्शनकाम्यया । एतस्मिन् समये देवि !
 रतिमिच्छति सा यदा । लतान्तु रमयेद्देवि ! यावद्दोमं करोति
 न । पुष्पिणीमकरन्देन ततो ह्रीमं समाचरेत् । श्रीं नमस्ते
 भगमालायै भगरूपधरे ! शुभे ! । भगरूपे ! महाभागे ! भोग-
 मोक्षैकदायिनि ! । भगवत्पाः प्रसादेन मम सिद्धिर्भविष्यति ।
 कालि ! कालकलारूपे ! कुलीने ! कुलरूपिणि ! । कुलमार्ग-
 प्रसादेन मम सिद्धिर्भविष्यति । एवं स्तुत्वा महेशानि ! कूर्च-

वीजसहस्रकम् । जप्यं देवेशि ! वचसा नारसिंहं शतावधि ।
 उभयता सा स्वयं ब्रूते यदा साक्षाद्भविष्यति । अवश्यं कथयेत्
 कान्ता नात्र कार्या विचारणा । इति ते कथितं देवि !
 गुह्याद्गुह्यतरं परम् । प्रकाशात् कार्य्यहानिः स्वात्तस्मादयत्नेन
 गोपयेत् । अत्राशक्तो महेशानि ! कलावटीं समाचरेत् ।
 कुङ्कुमं चन्दनं चन्द्रं एकीकृत्य तु पेययेत् । जपेत् सहस्रं
 देवेशि ! देवीश्चैव प्रपूजयेत् । कामिनीं पूजयेद्भक्त्या तस्या
 मूर्ध्नि कारयेत् । तिलकं वक्ष्यमात्रेण स्वयं शिरसि धार-
 यन्तु । रमा वाणो भवानो च सर्वसम्प्राप्तिनो तथा । ह्येयुता
 परमेशानि ! वङ्गिकान्तावधिर्मनुः । अनेन शतजप्तेन तिलकं
 मूर्ध्नि कारयेत् । कलाञ्च पूजयेद्यद्वाञ्छानाभरणभूषिताम् ।
 पाययेत् सा स्वयं यद्वात् स्वयं पीत्वा च यत्नतः । जायते देववाणो
 च ततो देवो न संशयः । एवं भूत्वा वरारोहे ! ततो यत्नं
 समाचरेत् । अथवा देवदेवेशि ! नमनीभूय विचक्षणः । नमनां
 परस्वतां पश्यन् जपेन्नन्वमनन्यधीः । यामोत्तरं समारभ्य
 यामद्वयमतन्वितः । मध्यमांसोपचारैश्च पूजयित्वेष्टदेवताम् ।
 रचार्थं खड्गपाणिस्तु स्वपार्श्वेऽपि नियोजयेत् । गङ्गनाथं चैत्र-
 पालं वटुकं योगिनीं तथा । बलिभिः सामिषाद्यैश्च यजेत्
 परमसुन्दरि ! । हृतप्रदीपं प्रज्वाल्य ततो देवीं समर्चयेत् ।
 ततः सहस्रं जपतो देवतादर्शनं भवेत् । अथवा नियमो भूत्वा
 भूतलिप्यादिसम्पुटम् । जपेत् प्रतिदिनं देवि ! सहस्रं
 सिद्धिहेतवे । दिवारात्रौ संस्मरणं हविष्याशनमेव च । सर्वदा
 धौतवस्त्राश्च परिधाय प्रयत्नतः । स्नेहसन्भाषणश्चैव पिष्टकं
 यत्नतस्त्यजेत् । केवलं दुग्धपायी स्वादयवा यावकाशनः ।
 शाकाहारो जलाहारो निराहारोऽथवा भवेत् । तीर्थमासाश्च
 निवसेद्भुवो वा प्रियमेव च । कुमारीं पूजयेद्यद्वाञ्छानाभरण-

संयुताम् । मासे पूर्णे वरारोहे ! निशीथे गतसाध्वसः । महा-
 पूजां प्रकुर्वीत लतामण्डलमध्यगः । मद्यैर्मासैश्च विविधैरन्यैश्च
 विविधैस्तथा । सम्पूज्य विधिवद्भक्त्या सर्वदा तिमिरालये ।
 सहस्रजपमात्रेण सिद्धिर्भवति नान्यथा । साक्षादायाति सा
 देवी सत्यं सत्यं न संशयः । साक्षादुयाति वरारोहे ! भवे-
 दिन्दुसमी नरः । अञ्जनं पादुकासिद्धिः खड्गसिद्धिर्वरानने ।।
 अजरामरता देवि ! कामिनीसिद्धिहेतवे । तथा मधुमती-
 सिद्धिर्जायते नात्र संशयः । देवचेटीशतं तस्या वश्यं
 भवति नान्यथा । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले स यत्र गन्तुमिच्छति ।
 तत्रैव चेटिकाः सर्वा नयन्ति नात्र संशयः । रश्मा वापि घृताची
 वा यदि जपति साधकः । तदैव याति सा देवी नात्र
 कार्या विचारणा । इच्छामृत्युर्भवेद्देवि ! किमन्यत् कथ-
 यामि ते । एष विधिर्दक्षिणाया गुह्यस्तन्वसहस्रके । तव स्नेहा-
 वरारोहे ! कथितो हि न संशयः । अथवा गणिकां गत्वा
 पूजयेद्भक्तिभावतः । तथा सह जपेन्न्यन्नं पिबेदनिशमासवम् ।
 निवेद्य परया भक्त्या पाययेत्तां प्रयत्नतः । एवं ज्ञात्वा विधा-
 नन्तु मासमेकं वरानने ।। प्रत्यहं होमयेद्दिहान् नित्यं
 स्वादिप्रभोजनम् । मासे पूर्णे साधकेन्द्रो निशीथे तु लतायुतः ।
 साक्षात् पूजाक्रमेणैव पूजयेत् परमेस्वरौम् । महातिमिर-
 मध्यस्थो जपेन्न्यन्नमन्यधीः । तत्क्षणाज्जायते सिद्धिः सत्यं
 देवि ! वदामि ते । अथवा निम्बकाष्ठेन पाञ्चालीं रचये-
 द्बुधः । कान्ताकारामसिद्धाञ्च ज्ञातामूर्ध्वकरेवतीम् । गत्वा
 निर्जनदेशे तु महाकान्तारके प्रिये ।। तत्र पूजाविधिं
 कृत्वा प्रयोगविधिमाचरेत् । विलिखेच्चन्दनेनैव भुवि मन्त्रं
 मनोरमे ।। पाञ्चालीं स्थापयेत्तत्र रक्तवस्त्रोपरि प्रिये ।।
 तत्र तत्र चतुर्दिक्षु कौलकान् रोपयेत् प्रिये ।। तत्रैव लोक-

पालांश्च स्वस्वमन्त्रेण कीलितान् । गणेशं वटुकं चैव
 योगिनीं चन्द्रदिक्षु च । सम्पूज्य विधिवन्मन्त्री दूर्वाक्षतसम-
 न्वितः । श्रीं ये चात्र संस्थिता भूताः श्वेताः कुष्माण्डरूपिणः ।
 योगिन्यो यातुधानाश्च महारौद्राश्च ये तथा । गन्धर्वा विघ्न-
 कर्तारः किन्नराश्च पिपीलिकाः । चिपिटाः शङ्कराश्चैव घोर-
 दंष्ट्रा महोत्कटाः । सूचीमुखामहापापाः पापकर्मरताश्च ये ।
 ताडितास्तु मया सर्वे प्रयान्तु शङ्कराग्रया । कूर्चमन्त्रं
 समुच्चार्य ताडयेदक्षतेर्भृशम् । महापूजाविधानेन देवीं
 सम्पूज्य यत्नतः । ततः पुत्तलिकाभाले मूलमन्त्रं लिखेत् सुधीः ।
 पूजयेद्देवतास्तस्या अङ्गे देवि ! यथोचिताः । ललाटे कालि-
 काश्चैव नेत्रयोर्भद्रकालिकाम् । कर्णयोर्गुह्यकालीञ्च जिह्वायां
 सिद्धिकालिकाम् । श्मशानकालिकां मूर्ध्नि महाकालीञ्च
 वक्षसि । कक्ष्याञ्च कालिकां यत्नाद् गले त्रयीनिकालिकाम् ।
 एवं सम्पूज्य यत्नेन हृदि मूलं शतं जपेत् । अन्धकारे महाघोरे
 निर्जने वा सुरालये । सहस्रजपमात्रेण साक्षाद्भवति नान्यथा ।
 अथवापि चित्तामध्ये रश्मामूलं समाश्रयेत् । पूजयेत् परया
 भक्त्या नानाभरणसेवुताम् । मद्यमांसोपचारैश्च तद्वशीकृत-
 मध्यगः । आनिशीथं जपेन्नन्त्रं साक्षाद्भवति नान्यथा । अथवा
 कर्णिकारस्य बीजेन परमेश्वरि ! । रचयेन्मालिकां दिव्यां
 रक्तवस्त्रेण पावेति । । पुष्पिणीगृहहस्तेन शोभयेत् परमेश्वरि ! ।
 ततोऽपि धूपयेद्देवि ! कालागुरुसमुद्भवैः । धूमैरभोजनयुजे !
 देवीं सम्पूज्य यत्नतः । मद्यमांसोपचारैस्तु साक्षाद्भवति नान्य-
 था । इति ते कथितं देवि ! गुह्याद् गुह्यतरं परम् । प्रकाशात्
 सिद्धिहानिः स्वात्तस्माद् यत्नेन गोपयेत् । अथवा काकजङ्घाया
 लतां दध्वा प्रयततः । तद्गन्धना वरारोहे ! भूषयेत् स्वतनुं
 तथा । ततश्चितायां देवेशि ! नमोभूय विचक्षणः । जपे-

देवान्तरात्मा च साक्षाद्भवति नान्यथा । अथवापि वराहाणां
 भुक्तानां भुवि रोपयेत् । तत्र देवीं समभ्यर्च्य मद्यमांसप्रयोगतः ।
 पूजयेत् परमेशानि ! नानाद्रव्यैर्मनोरमैः । पूजयित्वा प्रय-
 त्न न जपेन्नमनन्यधौः । ततः साक्षाद्गरोहे ! नात्र कार्या
 विचारणा । अथवापि वरारोहे ! प्रयोगविधिमाचरेत् । नर-
 मुण्डं समानीय मार्जारस्यापि पार्वति ! गोमुण्डं सार्द्रमानीय
 भूमौ निक्षिप्य यत्नतः । ततः पीठं समारोप्य देवीं ध्यात्वा तु
 साधकः । पूजयेदर्द्धरात्रौ तामासवादिसमन्वितः । जपेत्तु
 परया भक्त्या सहस्रावधि साधकः । ततः साक्षाद्भवेद्देवि ! नात्र
 कार्या विचारणा । अथवा वनितां रम्यां गत्वा देवेशि ! यत्नतः ।
 पीत्वा तदधरं सम्यक् कर्पूरेण तु पूरयेत् । तदुयोनी कुङ्कुम-
 श्चैव तत्कर्णौ चोद्रेमेव च । ततो भुक्त्वा तु तां कान्तां तन्मन्त्रं
 परमेश्वरि ! तत् कुङ्कुमञ्च तत् चोद्रेमेकीकृत्य प्रयत्नतः ।
 तदेव तिलकं कृत्वा निशीथे गतसाध्वसः । सहस्रञ्च जपेन्नमनी
 ततः साक्षाद्भवेत्तदा । अथवापि शरीरोत्थरुधिरेण वरानने ! ।
 यन्त्रं निर्माय यत्नेन तत्र देवीं समर्चयेत् । मद्यमांसोपचारैश्च
 अर्कपुष्पैर्वरानने ! । सहस्रजपमात्रेण सिद्धिर्भवति नान्यथा ।
 अथवा परमेशानि ! गङ्गातीरे वसेत् सुधीः । उपवासद्वयं कृत्वा
 कुर्वात् स्नानमतन्द्रितः । ततो देवीं समभ्यर्च्य धूपदीपैर्मनो-
 रमैः । हविष्यान्नैश्च नैवेद्यैः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः । भुक्त्वा
 पीत्वा स्त्रिया सार्द्धं निशीथे गतसाध्वसः । जपेत् सहस्रं देवेशि !
 ततः सिद्धिर्वरानने ! । अथवा वटमूलस्थो दिग्वासा मुक्त-
 केशवान् । कृताभिर्वेष्टितो भूत्वा जपेन्नमनन्यधौः । ततः
 साक्षाद्भवेद्देवि ! नात्र कार्या विचारणा । एतेनापि प्रयोगेण
 यदि साक्षात् आयते । ततो देवि ! प्रवक्ष्यामि उपायं परमा-
 द्रुतम् । एकेनैव प्रयोगेण यदि साक्षात् आयते । द्वितीयं

वापि कुर्वीत तृतीयं वायवा प्रिये ! । तृतीयेन नचेत् सिद्धि-
 स्तत्रोपायं वदामि ते । वस्त्रे शुक्ले तथा रक्ते पीते वा नील-
 वाससि । पुत्तलीं रचयेद्देव्याः सर्वावयवसुन्दरीम् । पूजयेत्
 क्रोधरूपेण रक्तवस्त्रैर्मनोहरैः । तत्र देवीं जपेद् यस्मै समभ्यर्च्य
 सहस्रकम् । रक्तचन्दनबीजेन तत्र कल्पितमालया । ततः
 शास्त्रालिकाष्ठेन निम्बकाष्ठेन वा प्रिये ! । वङ्गं प्रज्वाल्य
 यत्नेन तत्र वङ्गं प्रपूजयेत् । ततः पुत्तलिकाभाले लिखेन्नम्रं
 वरानने ! । सिन्दूरपुत्तलीं देवि ! ततो वङ्गौ तु तापयेत् ।
 ताडयेन्मूलमन्त्रेण मूलमन्त्रेण रचयेत् । चालयेत् शुद्धदुग्धेन
 अथवा दधिवारिणा । ततो हुंकारं प्रजपेत् सहस्रं परमेश्वरि ! ।
 ततः साक्षाद्देवि ! नात्र कार्या विचारणा । अथवा ताडये-
 देवि ! नारसिंहेन पार्वति ! । हविष्ठाशौ दिवा भूत्वा ब्रह्म-
 चारिसमो नरः । रात्रौ ताम्बूलपूरास्यो तलामण्डलमध्यगः ।
 नारसिंहेन देवेशि ! पुटितन्तु मनुं जपेत् । ततो लक्षजपेनैव
 साक्षाद्भवति नान्यथा । अवश्यं जायते साक्षान्ममेव वचनं
 यथा । अथवापि वरारोहे ! नौकालौहेन पार्वति ! । शूलं
 निर्माय यत्नेन पटे देवीन्तु कल्पयेत् । तां पूजयेत् प्रयत्नेन
 रक्तचन्दनपुष्पकैः । पूजयित्वा प्रयत्नेन तस्याङ्गे पीठदेवताम् ।
 आत्राह्य विधिवद्भक्त्या जपेन्नम्रमनन्यधीः । शूलं सम्पूजयेद्
 यत्नात्तीक्ष्णं परमदुर्लभम् । ओं महाशूल ! नमस्तुभ्यं सर्वदैत्या-
 न्तकारिणे । अस्रद्वयं समुच्चार्य ततः शूलेन वञ्चसि । उद्य-
 मेनैव सा कालो आयाति च न संशयः । अवश्यं जायते साक्षा-
 न्ममेव वचनं यथा । अथवा कालिकाबीजं शतं संलिख्य
 यत्नतः । पूर्वपत्रे कुङ्कुमेन मन्त्रं स्पर्शयन्नाकया । विलिख्य
 भुवि देवेशि ! तत्र कान्तां समानयेत् । तद्वात्रे पूजयेद्देवीं
 नानाभरणसंयुताम् । निशीथे तु जपेन्नम्रमेकान्ते कान्तया

सह । जपेन्नम्रं सहस्रम् ततः साक्षाद्देवदुर्गम् । इति ते
कथितं देवि ! गुह्याद्गुह्यतरं परम् । अप्रकाशमिदं देवि !
गोपयेत् मातृजारवत् ॥

चतुर्दशपटले ॥ दक्षिणायाश्च विद्याया गुह्यायाश्चापि
सुन्दरि ! । महाकात्या महाविद्या सिद्धिकात्याश्च पार्वति ! ।
श्मशानकालिकायाश्च नायिकायाश्च शैलजे ! । तन्नायिकानां
देवेशि ! वक्ष्यते साधनं ततः । उक्तञ्च परमेशानि ! वक्ष्यन्त्यापि
पार्वति ! । कालीवीजं महेशानि ! मन्त्रः सर्वोत्तमोत्तमः ।
त्रिगुणा देवि ! विख्याता विद्या परमदुर्लभा । पूर्वोक्तं सकलं
कुर्यात् फलं तावद्भवेत् प्रिये ! । नमोऽन्तो वा भवेन्नन्तो वषड-
न्तोऽपि भाविनि ! । लज्जाद्यो वा भवेद्देवि ! वाग्भवाद्यो
महामनुः । एतन्नम्रं वरारोहे ! सर्वतन्त्रेषु गोपितम् । भैरवो-
ऽस्य ऋषिः प्रोक्त उष्णिक् छन्द इति स्मृतम् । पूजाध्यानादिकं
सर्वं पूर्ववत् परिकीर्तितम् । साधनं सकलं देवि ! पूर्ववत्
परिकीर्तितम् । या ख्याता त्र्यक्षरी विद्या स्वाहान्ता परिकी-
र्तिता । पञ्चाक्षरी महाविद्या सर्वतन्त्रेषु गोपिता । ध्यानं
पूजादिकं सर्वं पूर्ववत् परिकीर्तितम् । साधनं सकलं देवि !
लतागणसमन्वितम् । एकाक्षरी महाविद्या स्वाहान्ता त्र्यक्षरी
ख्याता । साधनं परमेशानि ! मद्यमांसोपचारतः । एकाक्षरी
महाविद्या स्वाहान्ता परिकीर्तिता । फडन्ता वा महेशानि !
वषडन्ता समोरिता । नमोऽन्ता वा महेशानि ! सर्वसिद्धि-
प्रदायिनी । पूर्ववीजं वरारोहे ! काली चान्द्रं वरानने ! ।
कालिकाया महाविद्या गोपिता सर्वतन्त्रके । धरावीजं वरा-
रोहे ! काली लक्ष्मीश्च वाग्भवम् । एतन्नम्राक्षरं देवि !
कालिकायाः सुदुर्लभम् । एतेषां मन्त्रवर्षाणां ऋषिः स्वादुग्-
भैरवः । छन्दोऽनुष्टुप्ति ख्यातं देवता दक्षिणेरिता ॥

अथ वक्ष्ये महेशानि ! गुह्यकाख्याः शुभावहा । कालीबीज-
 त्रयं देवि ! गुह्यकालीयुतं ततः । स्वाहान्ता कथिता विद्या
 विद्येयं परमा मता । नमोऽन्ता वापि सा ज्ञेया वषट्कान्तापि
 सा स्मृता । कालीबीजं समुद्धृत्य धराबीजं समुद्धरेत् । लज्जा-
 बीजं समुद्धृत्य कूर्चबीजं समुद्धरेत् । स्वाहान्ता कथिता विद्या
 चतुर्वर्गफलप्रदा । कूर्चलज्जायुगं देवि ! तथा काली प्रकी-
 र्तिता । स्वाहान्ता कथिता विद्या सर्वतन्त्रेषु गोपिता ।
 एतासामेव विद्यानां क्रन्द उष्णिगिति स्मृतम् । ऋषिः स्वाह-
 च्छिणामूर्तिर्देवता दक्षिणा स्मृता । कूर्चत्रयं वरारोहे । स्वाहान्ता
 हि प्रकीर्तिता । कालीबीजं समुद्धृत्य कालीकालीपदं तथा ।
 महाकालीपदं तस्मात् स्वाहान्तः प्रतिमानतः । सर्वतन्त्रेषु
 विख्यातो महाकात्या महाभक्तुः । कालीबीजं समुद्धृत्य महा-
 काली च ज्युता । स्वाहान्ता कथिता विद्या चतुर्वर्गफल-
 प्रदा । असिताबीजमुद्धृत्य महाकालीपदं द्विधा । स्वाहान्ता
 कथिता विद्या महाभूतिविवर्दिनी । काली सङ्गी रमा
 माया स्त्री परः परिकीर्तितः । नमोऽन्तोऽयं मनुर्देवि ! साक्षा-
 न्भक्तिप्रदो मतः । कालीबीजं समुद्धृत्य लज्जाबीजं समुद्धरेत् ।
 सिद्धिकालीपदं ज्येष्ठमसितान्तं वरानने ! । एतासामेव
 विद्यानां गायत्रीच्छन्द ईरितम् । देवतास्या महाकाली चतु-
 र्वर्गफलप्रदा । स्वाहान्ता वा वरारोह ! फट्कान्ता वापि
 कालिका लज्जाबीजं समुद्धृत्य निजबीजं समुद्धरेत् । सिद्धि-
 कालो ततो ज्येष्ठो स्वाहान्तेयं प्रकीर्तिता । नमोऽन्ता सा
 महादेवी चतुर्वर्गफलप्रदा । असितामेतदुद्धृत्य भवानीबीज-
 मुद्धरेत् । वाम्भवं परमेशानि ! पराबीजं ततः स्मृतम् । काली-
 कालीपदं तस्मात् सिद्धिकालीपदं ततः । फट्कान्तो महा-
 विद्या सर्वतन्त्रेषु गोपिता । रमाबीजत्रयं देवि ! लज्जाबीज-

त्रयं तथा । कामवीजत्रयं देवि ! सिद्धिकाली च ड्युता ।
 स्वाहान्ता कथिता विद्या मुक्तिमार्गप्रदीपिका । एतासां
 सौम्यविद्यानां गायत्रीच्छन्द ईरितम् । ऋषिः स्यात् कपिलो
 देवि ! देवता सिद्धिकालिका । कालीवीजं समुद्धृत्य श्मशान-
 कालिकापदम् । ड्युतं परमेशानि ! सर्वसिद्धिप्रदायिनी ।
 कालीवीजं समुद्धृत्य कूर्चवीजं वरानने ! । स्वाहान्ता कथिता
 विद्या सर्वसिद्धिप्रदायिनी । कूर्चद्वयं वरारोहे ! देवीवीजं
 महेश्वरि ! । सर्वसिद्धिप्रदा विद्या सर्वशास्त्राविरोधिनी ।
 विश्वामित्रो मुनिः प्रोक्तो गायत्रीच्छन्द उच्यते । श्मशान-
 कालिका देवी सर्वतन्त्रेषु गोपिता । एतासां साधनं देवि !
 पूर्वोक्तं परमेश्वरि ! । सर्वासां वञ्छमाणन्तु पुरश्चरणमुच्यते ।
 अनेनापि प्रयोगेण सिद्धिर्भवति नान्यथा । श्मशानकालिका-
 यास्तु कलायामुपवेशनम् । कलास्थाने महेशानि ! कुमारी-
 योग उच्यते । अष्टवर्षा तु या बाला द्वादशाधो महेश्वरि ! ।
 स्थापयेत्तु चतुष्पार्श्वे मिष्टभोजनभोजिता । पूजयेत् परया
 भक्त्या स्वयं भुञ्जीत साधकः । पाययेदासवं यन्नात् स्वयञ्चापि
 पिबेत्ततः । सकारश्च घकारश्च लकारेण समन्वितम् । जपे-
 दष्टोत्तरशतं तासां कर्णे पृथक् पृथक् । तमभ्यर्च्य प्रयत्नेन कृत्वा
 वक्षसि साधकः । अङ्गन्त्रासयुतं देवि ! जपेन्नान्यमनन्यधीः ।
 एतस्मिन् समये देवि ! रतिमिच्छति सा यदा । तदा तां
 रमयेन्नन्वी पीडा न जायते यथा । शनैरधरपानञ्च शनै-
 र्वक्षोजमर्दनम् । शनैर्गुदनिवेशञ्च शनैरालिङ्गनं प्रिये ! ।
 यद्यत्र जायते पीडा तदा सिद्धिविनाशिनी । एवं प्रयोगे तु
 काली साक्षाद्भवति नान्यथा । इति ते कथितं देवि ! गुह्या-
 द्गुह्यतरं परम् । भक्तिहीनं क्रियाहीनं विधिहीनञ्च यद्भवेत् ।
 तदा सिद्धिर्विलम्बेन निष्फलं नैव जायते । अविश्वासी न

कर्त्तव्य आलस्यं नैव पार्वति ! । सर्वेषां मन्त्रवर्णाणां कर्त्तव्यं
मुद्रित्य पार्वति ! । दुग्धमध्ये यथा सर्पिः काष्ठमध्ये यथा मूत्रे
तथा समुद्रतः सारो देवि ! नास्त्यत्र संशयः । स्वयं सिद्धा
हि ते मन्त्राः सर्वतन्त्रेषु गोपिताः । इति ते कथितं देवि !
गोपनीयं प्रयत्नतः ॥

तोडसतन्त्रे चतुर्यपटले ॥ शृणु चार्चहि ! सुभगे ! तारायाः
पूजनं महत् । मन्त्रेणाचमनं कृत्वा गुरुदेवं नमस्कृतः । जलं
संशोध्य हस्तौ च पादौ च चालयेत्ततः । मन्त्रेणाचमनं
कृत्वा ततः पीठं विचिन्तयेत् । शिखां बद्ध्वा ततो देवि !
विविधं विघ्ननाशनम् । भूश्यासनञ्च संशोध्य वस्त्रे अन्यं
विधाय च । कायवाक्शोधनं कृत्वा ततः पुष्पविशोधनम् ।
यन्त्रं कृत्वा साधकेन्द्रः सामान्यार्घ्यं च विन्यसेत् । द्वार-
पालाञ्च सम्पूज्य पीठपूजां समारभेत् । पीठशक्तीञ्च लक्ष्म्या-
द्यास्ततः पीठमनुं यजेत् । भूतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि विशेष इह
यज्ञवेत् । कूर्चयुक्तेन हंसेन पूरकेण सुरेश्वरि ! । कुम्हल्या
सह चास्त्राणि चतुर्विंशतिबीजकम् । तत्र लीनानि देवेशि !
परमात्मनि साधकः । साधया सम्पृङ्गेत् प्रापं पुद्गलं कण्ठ-
प्रभम् । कुम्हकेन वरारोहे ! भस्म कुर्याद्विचक्षणः । बधू-
बीजेन देवेशि ! भस्मना सह रेचयेत् । पूरकेण तु कूर्चेन
ललाटेऽमृतसञ्चयम् । चिन्तयेत् परमेशानि ! कुम्हकेना-
मृताब्जधुम् । आं ह्रीं क्रीं वज्रजायान्तं इति वैकादशं
जपेत् । ततस्तु चिन्तयेद्दीमानाः काराद्रक्षपहजम् । तस्योपरि
पुनर्द्वायेत् टाह्वाराद्रक्षपहजम् । तस्योपरि पुनर्द्वायेत् हुह्वारं
नौलसन्निभम् । तस्योपरि पुनर्द्वायेद्बीजभूषितकर्तृकाम् ।
तस्योपरि परं बिन्दुं शिवरूपञ्च अध्ययम् । बासुकायाः सह-
स्रैकमानं बिन्दुं सुदुर्लभम् । बिन्दुमन्त्रे मन्त्रिणीं ततस्योपरि

विस्तृतम् । त्रिन्दुमध्ये परं ज्योतिर्बुद्बुदाकारमञ्जलम् । यथैक-
 बुद्बुदे देवि । प्रतिविम्बं प्रपश्यति । तथा निरोक्ष्यं कार्यं
 प्रकुर्याज्ज्ञानचक्षुषा । मण्डिपोपन्तु तन्मध्ये सुवर्णबालुका-
 मयम् । परितो भावयेन्मन्त्री पारिजातं मनोहरम् । मूर्ध्ने कल्प-
 द्रुमं ध्यायेदात्मानं तारिणीमयम् । उदयादित्यसङ्काशं सहस्रा-
 दित्यवर्चसम् । चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारभूषितम् । बहुचामर-
 घण्टादिदेवकन्यादिशोभितम् । मन्दवायुसमायुक्तं गन्धधूपैरल-
 ङ्कृतम् । तन्मध्ये वेदिकां ध्यायेन्नानारत्नोपशोभिताम् । सुवर्णसूच-
 रचितं चिन्तयेच्छत्रमुत्तमम् । तदधश्चिन्तयेन्मन्त्री रत्नसिंहासनं
 प्रिये ! । तत्र देवीं चिन्तयेच्च यथोक्तध्यानयोगतः । योगसारो-
 क्तकैर्देवि ! उपचारैः प्रपूजयेत् । प्राणायामं ततः कृत्वा
 ऋष्यादिन्यासमाचरेत् । तालत्रयं छोटिकाभिर्दशदिग्बन्धन-
 चरेत् । षोढा न्यासं ततः कृत्वा व्यापकं तदनन्तरम् । विशे-
 षार्घ्यं च संस्थाप्य पञ्चतत्त्वं विशेषयेत् । सुधादेवीं समानीय
 विपक्षीकरमाचरेत् । कुम्भे पुष्पं समादाय त्रिकोणे त्रिः
 प्रपूजयेत् । वामदेवं त्रिधा चोक्ता खिचरीं दशधा जपेत् । तथा
 कामन्दगायत्रीमृचञ्च त्रिजपेत् सुधीः । ब्रह्मशायं शक्रशायं
 कृष्णशायं सुरेश्वरि ! । दिग्जपावाशयिज्ञोमान् ततो मन्त्रत्रयं
 पठेत् । कुरिकञ्च वृत्तञ्चैव त्रीतिरस्करिणीं प्रिये ! । पावमा-
 नञ्च त्रिजप्या शोधनादीन् समाचरेत् । कार्द्व्यं त्रिजपेद्देवि !
 चावृतं सप्तधा जपेत् । विद्यतस्त्रे वेनुमुद्रां प्रदर्श्य मूलमष्टधा ।
 कुक्कुलिनीं समुत्थाप्य शिबोऽहं भावयेत्ततः । मांसं मीनं
 शोधयित्वा मुद्राशोधनमाचरेत् । शक्तिञ्च कुक्षपुष्पञ्च त्थोयेय
 साधकोत्तमः । देवान् पितॄन् ऋषीञ्चैव तर्पयेदिष्टदेवताम् ।
 शोधितं द्रव्यमादाय विशेषार्घ्यं विनिक्षिपेत् । ततो ब्रह्ममयं
 ध्यात्वा पूजाध्यानं समाचरेत् । नासास्त्रानात् समानीय पीठे

पुष्पं निधाय च । ततश्चवाहनं कृत्वा पद्मसुखाः प्रदर्शयेत् ।
 षडङ्गेन च सम्पूज्य पुनर्मुद्राः प्रदर्शयेत् । जीवन्वासं ततः
 कृत्वा उपचारैः प्रपूजयेत् । षडङ्गानि च सम्पूज्य चक्षोभं
 पूजयेदधः । गुरुपंक्तिं पूजयित्वा वससूत्रेण पूजयेत् । मन्त्रा-
 पूर्वांश्च काष्ठादीन् यजिह्वेयैश्चनमदिकान् । पुनर्देवीं प्रपूज्या
 बलिं दत्त्वाऽद्विचक्षणः । प्राणायामं ततः कृत्वा मन्त्रध्यानं
 समाचरेत् । जपं कृत्वा महेशानि ! देव्या हस्तो समर्पणम् ।
 प्राणायामं ततः कृत्वा तत्त्वस्वीकारमाचरेत् । तस्यै दत्त्वा
 स्वयं पीत्वा प्रजपेत् साधकोत्तमः । पीत्वा पीत्वा जपित्वा च
 मुक्तः कोटिकुलैः सह । प्रतिपात्रे जपेन्न्यन्त्रमष्टोत्तरशतं सुधीः ।
 स्तुतिश्च कवचं स्मृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत्ततः । विशेषार्घ्यं प्रदा-
 तव्यमात्मानश्च समर्पयेत् । रुद्ररूपी स्वयं भूत्वा संहारेण
 विसर्जयेत् । अङ्गन्यासं महेशानि ! प्राणायामं ततः परम् ।
 ऐम्मान्यां मण्डलं कृत्वा चण्डाल्युच्छिष्टपूर्विकाम् । निर्माल्य-
 वाहिनीं कृत्वा चण्डेश्वर्यै नमो नमः । निर्माल्यं धारयेत्
 श्रीं चण्डेश्वर्यै नमः । गुरुस्मरणे सिद्धेहिन्दुं विहरेद्देवो-
 यथा । संक्षेपपूजकं देवि ! स्मरणं तत्त्ववर्जितम् । तन्मोक्ष-
 माचरेदत्र नान्यत् स्मरयेत् सुधीः । चण्डसंसारबाहेवि !
 क्रुधा भवति तारिणी ॥ तन्नोक्तं बाह्यपूजाप्रकरणोक्तम् ॥
 तत्त्वज्ञानं मानसञ्च शक्तिमात्रे हि पार्वति ! ।

विच्छिन्नातन्त्रे इदमपटले ॥ यस्मिन् कश्चिन्महामन्त्रः
 भूयते वायवाग्रतः । तद्दीयते शरीररक्षाया तन्त्रादि महामन्त्रपि ।
 प्रयोगं कृत्वा इदं कथयति महीश्वरि । । मन्त्रादि विधा-
 याश्च कुर्म्यहमस्मिन् ततः । कुर्म्यहं मूर्ध्नि सप्तम्य महतीतुं
 जपेत्ततः । यस्मै कथेत् निर्माल्यं धारयेत् कुम्भसिनीं ततः ।
 प्राणायामं विद्याकाङ्क्षं षडङ्गसमाचरेत् । ततः कथादिभिः

ध्यासी जपेत् सप्तच्छदां सकृत् । भुविण पुटितं मन्त्रं सप्तधा
प्रजपेत् प्रिये ! । मन्त्रादौ प्रणवं दत्त्वा सकृज्जपेन्नरेश्वरि ! ।
प्रणवं वायु मायां वा वाग्भवं वायु दीपनीम् । मन्त्रादौ दत्त्वा
प्रजपेत् सप्तधा परमेश्वरि ! कालीमन्त्रे तु देवेशि ! क्रीं मूलं
सप्तधा जपेत् । विद्यामन्त्रश्च मन्त्रादौ दत्त्वा च सप्तधा जपेत् ।
स्वगुरुं भूर्भि सच्चिन्म्य इति देवीं ततः परम् । स्वयं काम-
कलाकृपं भावयन् जपमाधरेत् । जपस्थान्ते शिवं ध्यात्वा
ध्यानस्थान्ते पुनर्जपेत् । अष्टोत्तरेसहस्रं वा शतं वा प्रजपेन्नगुम् ।
ज्ञानाया दीपनीं विचारतु मन्त्रादितः शिवे ! । दत्त्वा जपेत्
सप्तवारं ततो जपसमर्पणम् । अग्न्यासां प्रणवं मायां दीपनीं
वा जपस्व च । सेतुं जप्त्वा सप्तवारं प्रणवान्तं मनुं जपेत् ।
समर्पयेज्जपं पश्चात् प्राणायामान् समाचरेत् । जपस्वात्र विधा-
नस्तु कथितश्चानुब्रूतः ॥

अथ ताराव्रतनामस्तोत्रम् ॥ श्रीशिव उवाच ॥ तारिणी
तरला तन्वी तारा तरुणवल्ली । तीररूपा तरङ्गामा तनु-
चीरधयोधरा । तुरीया तरला तीव्रगमना नीलवाहिनी ।
उग्रतारा उग्रा चण्डी श्रीमदेकजटा शिवा । तरुणा शान्धवी
हिममाता च भद्रतारिणी । उग्रा उग्रप्रभा नीला कृष्णा
नीलसरस्वती । द्वितीया शोभिनी निष्ठा नवीना नित्यनूतना ।
चण्डिका विजयाराधा देवी गङ्गनवाहिनी । अष्टांखा करा-
लाखा परस्तादिति पूजिता । सगुणा सगुणाराधा हरौन्द्र-
देवपूजिता । रक्तप्रिया च रक्ताक्षी रुधिरासवभूषिता । बलि-
प्रिया बलिरता दुर्गा बलवती बला । बलप्रिया बलरता बल-
रामप्रपूजिता । अर्धकेशेश्वरी केशा केशवेशविभूषिता ।
पद्ममाता च पद्माक्षी कामाख्या निरिगन्दिनी । दक्षिणा चैव
दक्षा च दक्षजा दक्षिणी रता । वन्द्यपुष्पप्रिया रक्तप्रिया सुकु-

मभूषिता । महिम्नरी महादेवप्रिया चक्षुषिभूषिता । इडा च
 पिङ्गला चैव सुषुम्णा प्राचरूपिणी । मात्सर्यौ पञ्चमौ पञ्चा-
 ननादिपरिपूजिता । इत्येतत् कथितं देवि । रहस्यं परमा-
 नुतम् । श्रुत्वा मोक्षनवाप्नोति तारादेव्याः प्रसादतः । अहं
 पठति स्तोत्रं तारास्तुतिरहस्यकम् । सर्वसिद्धिदुल्लेखं भूषा
 विहरेत् पठितिमन्त्रले । तस्यैव मन्त्रसिद्धिः स्वात्ममन्त्रि-
 तुत्तमा । भवत्येवं महामाये ! सत्यं सत्यं न संशयः । मन्त्रे
 मङ्गलवारे च यः पठेन्नृशि संयुतः । तस्यैव मन्त्रसिद्धिः स्वाहा-
 यपत्यं लभेत्त सः । अहयात्रयया वापि पठेत्तारारहस्यकम् ।
 सोऽचिरेणैव कालेन जीवन्मुक्तः शिवो भवेत् । सहस्रावर्णना-
 हे वि । पुरस्कर्त्यफलं लभेत् । एवं सततयुक्ता ये ध्यायन्तस्वा-
 सुपासते । ते कृतार्था महेष्टानि ! सत्यसंसारबन्धनात् । इति
 मुण्डमालातन्त्रे तारिणीशतनामस्तोत्रं समाप्तम् ॥

अथ तारिणीस्तोत्रानन्तरं महानीलतन्त्रे ॥ घोररूपे !
 महामारे ! सर्वशत्रुवशहरि ! । भक्त्यग्नौ वरदे ! देवि ! त्राहि
 मां शरणागतम् । सुरासुरार्चिते ! देवि ! सिद्धगन्धर्वसेविते ! ।
 जाद्यपापहरे ! देवि ! त्राहि मां शरणागतम् । जटाघूटसमा-
 युक्ते ! लोलजिह्वागुकारिणि ! । द्रुतदुष्टिकरे ! देवि ! त्राहि मां
 शरणागतम् । सौम्यरूपे ! घोररूपे ! चण्डरूपे ! नमोऽस्तु ते ।
 सृष्टिरूपे ! नमस्तुभ्यं त्राहि मां शरणागतम् । अष्टम्याश्च चतु-
 र्दश्यां नवम्याश्चैकमानसः । पञ्चमालैः सिद्धिमाप्नोति नाम
 काङ्क्षां विचारया । बुद्धिं देहि यमो देहि कवित्वं देहि देहि
 मे । कुबुद्धिं हर मे देवि । त्राहि मां शरणागतम् । इन्द्रादि-
 दिविषद्वन्द्वन्दिते ! कक्षामयि ! । तारे ! ताराधिनायासे !
 त्राहि मां शरणागतम् । मोक्षार्थी लभते मोक्षं धनार्थी धन-
 माप्नुयात् । विद्यार्थी लभते विद्यां तर्कज्ञाकरणादिकाम् ।

इदं स्तोत्रं पठेद्यस्तु सततं लभते नरः । तस्य शत्रुः क्षयं याति
महाप्रज्ञा च जायते । पीडायां वापि संग्रामे जप्ये दाने तथा
भवे । य इदं पठति स्तोत्रं शुभं तस्य न संशयः । स्तोत्रे-
शानेन देवेशि ! स्तुत्वा देवीं सुरेश्वरीम् । सर्वान् कामानवा-
प्नोति सर्वविद्यानिधिर्भवेत् । इति ते कथितं दिव्यं स्तोत्रं
सारसितप्रदम् । अस्मात् परतरं नास्ति स्तोत्रं तन्मे महेश्वरि ! ॥
इति ब्रह्मकीलतन्त्रे द्वितीयपटले तारिणीस्तोत्रं समाप्तम् ॥
अथ वीरहोमः ॥ कैवल्यतन्त्रे पञ्चमपटले ॥ शृणु पार्वति !
कथामि वाङ्महोमविधिं प्रिये ! । आचारायेषु च सर्वेषु व्यासेन
कथितं पुरा । संवेपात् कथयिष्यामि येन मुक्तिं लभेन्नरः ।
भूमित्रिकोणमालिख्य मूलमन्त्रेण साधकः । भूर्भुवः स्वेति
मन्त्रेण बह्मि संस्थापयेत्ततः । तत्र देवीं समावाह्य परिवार-
समन्विताम् । पूजयेद्विविधैर्द्रव्यैर्निर्विकल्पेन चेतसा । मद्येन
प्रक्षमं दद्यादाहुतिं मूलमुच्चरन् । एकं मांसेन मत्स्येन मुद्रया
च कुलेश्वरि ! । रक्षामूलसमुद्भूतैर्माज्जन्या गलितैः सह ।
जुहुयादाग्न्यधीगेन सकृद्दारद्वयञ्च वा । घृतेन हवनञ्चैकं
रक्तपुष्पेण चैव हि । कुण्डोद्भवेन देवेशि ! वारहयमुदाहृतम् ।
गोक्षिण घृतयुक्तेन सकृद्दोमो विशिष्यते । गोपीचन्दनसिन्दूरै-
र्दधेवारैर्जुहोत् श्रद्धया । वीरपुष्पेण च मन्त्रेण विश्वपत्रेण सुन्दरि ! ।
सकृद्दोमो भवेद्बह्वी ततो गव्येन चैककम् । पूर्वाहुतिं ततो
दद्यात् पिप्पलाकैर्लवणान्वितैः । ततो मूलं जपेन्मन्त्री चाष्टो-
त्तरशतं प्रिये ! । जप्त्वा स्तुत्वा नमस्कृत्य विसृजेद्बह्मिण्डले ।
इति ते कथितं देवि ! कैवल्यसाधनं प्रिये ! । अस्मात्
परतरं नास्ति सत्यमेतदब्रवीमि ते । इदं रहस्यं परमं
पशुभ्यो न प्रकाशयेत् । प्रकाशात् सिद्धिहानिः स्यात् सत्त्वं
सत्त्वं न संशयः ॥ इति वीरहोमः ॥

इति सम्पूज्य हुत्वा च सामयिकैः सह द्रव्यदानादिकं
कुर्यात् ॥ देव्यै द्रव्यदानफलम् सुखमाप्नोति ॥ पूज-
यित्वा महादेवीं सुरामांसकलादिभिः । अग्नेर्नानाविधैर्देवि !
परितोष्य स तादृश इति । सुरादानफलेनैव महायोगेश्वरो
भवेत् ॥

सुरामेदस्तु तत्रैव ॥ सुरा तु द्विविधा प्रोक्ता स्थावरी
जकिनी तथा । काञ्चिकौस्फाटिकीदाने धनहृदिरनुत्तमा ।
डाकिनोदानमात्रेण सर्ववश्यो भवेदध्रुवम् । काञ्चिकौमुद्रया
देवि ! योऽर्चयेत् परमेश्वरीम् । महासिद्धीश्वरो भूत्वा वसेत्
कल्पशतानि च । अन्नदातुर्महादेवि ! महासिद्धिरनुत्तमा ॥

अथ महाशङ्खः ॥ नित्यातन्त्रे द्वितीयपटले ॥ ईश्वर
उवाच ॥ महाशङ्खस्य माहात्म्यं कथयामि तवानघे ॥
स्वयोनिरिव गोपस्थं सर्वदा पशुसङ्घटे । भगरूपा महामाया
शुक्रतर्पणतत्परा । जगदाकर्षिणी विद्या जगद्गुह्या वरानने ॥
तत्रैव शृङ्गते सारं जगतां बीजरूपकम् । तद्बीजं परमेशानि !
पञ्चाशद्वर्षरूपकम् । गर्भं प्राप्य भवेदस्मि त्रिबीर्मन्त्रासम-
न्वितम् । तदस्मितामन्त्रादि पञ्चाशद्वर्षरूपकम् । वर्ष-
मालासु देवेशि ! शतं सङ्गृह्य यत्फलम् । एकेनोच्चारणे-
नास्मिन्मालायां तत् प्रकीर्तितम् । इति महाशङ्खमालाजप-
फलम् ॥

तस्मात्कारणे वर्जनीयमाह तत्रैव ॥ स्वेच्छामृतं ज्ञायं
किं तिर्गन्धोनिगतं तथा । रोगिणं यवनं वृद्धं दौर्घित्यञ्चापि
वर्जयेत् । आश्रमपि तत्रैव ॥ वज्राहतं सर्पदष्टं पतित्वा वा
जले घृतम् । आश्रमादिनिहतं वापि समुद्रे वा रणे घृतम् ।
वज्राशलाघाः श्रवणाश्ले चक्षमाः सुद्रवातयः ॥ वृद्धबीजतन्त्रे
चतुर्विंशति । दुष्टे घृतम् देवेशि । वज्राशलाश्ले च ।

मन्त्राकस्य विशेषेण महाशङ्खं प्रकीर्तितम् ॥ नित्यतन्त्रे ॥
अतएव महेष्टानि ! अस्त्रिमालागले मम । प्रथमपटले ॥
समाश्रित्य महाशङ्खमालां वीरपदं व्रजेत् ॥

अथ महाशङ्खमालाकरणम् ॥ सुखमालातन्त्रे द्वितीय-
पटले । नराङ्गुल्यस्त्रिभिर्माला ग्रथिता पर्वभेदतः । सर्वसिद्धि-
प्रदा मोक्षदायिनी वरवर्णिनि ! । नाद्या सङ्ग्रथिता माला
कार्या रत्नेन वाससा । नाडौभिर्ग्रथिता माला महासिद्धि-
प्रदा प्रिये ! ॥ स्वतन्त्रतन्त्रेऽपि ॥ आनीय क्षिप्रशीर्षन्तु
नरस्य पतितस्य च । तुलसीगोमयास्पृष्टं तथा गङ्गोदकेन
च । यवनब्राह्मणान्यस्य तत् कार्यं साधकैर्जनैः । अस्पृष्टं
तच्च जानीयात् शालग्रामशिलादिभिः ॥

अथ महाशङ्खमालासंस्कारस्तत्रैव ॥ गुरुं तत्र प्रणम्यादौ
संस्कर्ष्याञ्जपमालिकाम् । कृतनित्यक्रियो मन्त्री मालाञ्च
क्रमतो यजेत् । ओं ह्रीं श्रीं ह्रीं ह्रीं फट् स्वाहा । इति
मन्त्रेण सप्तधाभिमन्त्र्य चषकादिपात्रादौ निक्षिपेत् । तत
आवाहनादिमुद्रया देवीं तत्रावाह्य सपरिवारामुपचारैः
सम्पूज्य तां वमिति धेनुमुद्रयास्तुतोक्त्य कवचेनावगुण्ठय मन्त्र-
मुद्रयाच्छाद्य देवोस्वरूपां तां मालां ध्यायन् बिन्दुप्रक्षेपं
कुर्यात् । तत्र मन्त्रः ॥ ओं ह्रीं स्वाहा । ओं ह्रीं स्वाहा ।
ॐ ह्रीं स्वाहा । ओं फट् स्वाहा । ओं ह्रीं श्रीं स्वाहा ।
ओं ह्रीं ह्रीं स्वाहा । ओं ह्रीं फट् स्वाहा । इति सप्तार्घ्य-
बिन्दुप्रक्षेपणं कृत्वा कस्तूरीं धूपयित्वा चषकादिपात्रादुत्तोल्य
मालामभिमन्त्रयेत् । तत्र मन्त्रः ॥ ओं ह्रीं श्रीं महावार्ज्याय ।
महाघोररूपे ! कर्कशमहास्त्रिमण्डले ! प्रविश्य सर्वसिद्धिं प्रयच्छ
ओं ह्रीं श्रीं ह्रीं स्वाहा । ओं महाकपालिनि ! महाघोररूपे ।
स्वाहा । इत्यनेनामन्त्र्य दूर्वाक्षतैरभ्यर्च्य कामवीजनोद्दीपनं

कृत्वा उपचारैरभ्यर्च्य मातृकामन्त्रेण सन्दीप्य श्रीकारैश्च
वेष्टयेत् । ततः हं श्रीं हं श्रीं हं श्रीं हं श्रीं हं श्रीं हं श्रीं
हं फट् हं श्रीं स्वाहा । श्रीं हं महायोगिनि ! त्रिभुवन-
तुरिणि ! महाशङ्खास्थिमध्ये निवासं कुरु सर्वसिद्धिं देहि
सुरामांसीपहारान् - गृहं गृहापय श्रीं श्रीं हं फट्
स्वाहा । इत्यनेन यथोक्तद्रव्येण बलिं दत्त्वा संहारमुद्रया देवीं
विष्टव्यं निश्चतस्थाने मालाः स्थापयेत् । विन्दुप्रक्षेप इत्यत्र
विन्दुः सुराविन्दुरित्यर्थः । एवं शोधयित्वा पञ्चामाला-
संस्कारविधानेनापि संस्कारः करणीय इति तान्त्रिकाः ॥ तन्त्रे ॥
अकस्मादौहिता माला महाशङ्खाख्यमालया । तथा चैवास्थि-
घटिता महाशङ्खाः प्रकोत्तिताः । अत्रास्थपदेन गुणदेशादि
ग्राह्यमिति तान्त्रिकाः । इति महाशङ्खमालासंस्कारः ॥

कुञ्जिकातन्त्रे सप्तमपटले ॥ अशोकं विल्ववृक्षश्च शिवा-
स्त्रैव सुरेश्वरि ! । दृष्ट्वा प्रणामं कुर्याच्च सर्वकामार्थसिद्धये ।
उल्लूकं शङ्खचिह्नश्च गृध्रश्चैव सुरेश्वरि ! । नमस्कुर्यान्महा-
कालीं युष्मे च वक्ष्यमालमेत् । चतुष्पथं श्मशानञ्च नमस्कुर्या-
द्विशेषतः । तन्त्रप्रज्ञावधूतश्च नमस्कुर्याद्वरानने । । उपासकं
सदा दृष्ट्वा मधुरं भाषणञ्चरेत् ॥

वृहन्नौलतन्त्रे षष्ठपटले ॥ पर्वते निर्जने चैव विजने शून्य-
मण्डपे । चतुष्पथे कलामध्ये यदि देवान्महेश्वरि ! । चण्ड-
ध्यात्वा मधुं जप्त्वा नत्वा गर्ज्जयथासुखम् । गृध्रं वीक्ष्य
महाकालीं नमस्कुर्यादतन्द्रितः । चेमहुरीं तथा वीक्ष्य जम्बूकीं
वमदूतिकाम् । कुरुरं श्वेनभूकाको कृष्णमार्जारमेव च ॥

एवेर्षां प्रक्षाममन्त्रस्तत्रैव ॥ कशीदरि ! महाचण्डे ! सुक्त-
केशि ! बलिप्रिये ! । कुखाचारप्रसन्नाखे ! नमस्ते शङ्करप्रिये ! ।
श्मशाने च सर्वे दृष्ट्वा प्रदक्षिणमनुव्रजन् । प्रक्षम्यमानेन मन्त्रेण

मन्त्री सुखमवाप्नुयात् । घोरदंष्ट्रे । करालास्ये ! किटिशब्द-
प्रवादिनि ।। गुहघोषवरास्काले । नमस्ते चण्डनादिनि ।।
रक्तवस्त्रं रक्तपुष्पं विलोक्य त्रिपुरात्मिकाम् । विलोक्य दण्ड-
वद्धूमाविमं मन्त्रं पठेन्नरः । बभ्रुकपुष्पसङ्काशे । त्रिपुरे ।
भयनाशिनि ।। भाग्योदयसमुत्पन्ने ! नमस्ते वरवर्णिनि ।।
क्षणवर्चं तथा पुष्पं राजानं राजपुत्रकम् । हस्त्यश्वरथशस्त्राणि
कालवीरं तथा शिवम् । महिषं कुलनाथञ्च दृष्ट्वा महिषम-
र्दिनीम् । प्रणम्य जयदुर्गां वा स तु विघ्नेर्न लिप्यते । जयदेवि !
जगन्नात्रि ! पूर्वे ! आद्ये ! त्रिदैवते ।। भक्तेभ्यो वरदे ! देवि !
मुख्यमालाविभूषिते ।। रक्तधारासमाकीर्णे ! वरदे ! त्वां नमा-
म्यहम् । सर्वविघ्नहरे ! देवि ! नमस्ते हरवत्सभे ।। एतेषां
दर्शनेनैव यदि नैवं प्रकुर्वते । शक्तिमन्त्रं पुरस्कृत्य तस्य सिद्धिर्न
जायते । एतेषां मारणोच्चाटङ्गिसनं वागुरादिभिः । क्रियते
येन पापात्मा स मे भक्तः कथं भवेत् ॥ इति वीरकृत्यम् ॥

अथ वीराणां नैष्कर्म्यसाधनार्थं रसास्वादो वामकेश्वरतन्त्रे
त्रयःपञ्चाशत्पटले ॥ भैरव उवाच । क्रियाकाण्डप्रकथने तन्त्रं
बहुतरं भवेत् । किञ्चिन्नक्षत्रमेतेषां सङ्केपात् कथयामि ते ।
काव्यशास्त्रे नवरसा योगे चाष्टौ रसाः स्मृताः । अष्टादशप्र-
कास हि विद्यायां पस्त्रिकीर्तिताः । भक्तियोगे नवरसा ऋतवो
विषये स्मृताः । पञ्चमाद्या रसा देवि । पञ्चपञ्चाशतः स्मृताः ।
भेदं रसानां वक्ष्यामि शृणु चार्जुन प्रिये ।। शृङ्गारवीरक-
रुणाहास्याद्भुतभयानकाः । वीभत्सः शान्तको रौद्रो नवधा
काव्यशास्त्रके । यमस्य नियमस्यैव आसनं प्राञ्चसंयमः । प्रत्या-
हारो धारणा च ध्यानं समाधिरष्टधा । योगे शास्त्रे महादेवि !
कथिता विस्तरात् प्रिये ।। छन्दः पादौ च वेदस्य मुखं
व्याकरणं स्मृतम् । शिखा घ्राणं महेशानि ! हस्तौ कल्पोऽथ

कथ्यते । ज्योतिषं देवि ! तन्नेत्रं निरुक्तं श्रीमनुष्यैः । अङ्गानि
वेदाश्चत्वारो मीमांसान्यायविद्भिरैः । धर्मशास्त्रं पुराणं
विद्या स्तोत्रास्तुर्दश । आनुर्मेदो अनुर्मेदो मान्धर्वमेति ते ऋषयः ।
अथशास्त्रसमायुक्ता विद्याष्टादशधा रसाः । अर्चनं कीर्तनं
ध्यानं स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यसा-
समर्पणम् । इत्थं देवि ! नवरसा भक्तियोगि प्रकौर्त्तिताम्
अनन्यप्रणिताग्रथ्यावस्त्रालङ्करणानि च । कथिताः परमे-
शानि ! विषये ऋतवो रसाः । स्वाद्याः पञ्चरसा गौडी माध्वी-
सुफलशस्त्रकाः । एतेषु रसभावज्ञा ये ते वै रसिकाः स्मृताः ।
कृत्यविधिर्जपविधिर्द्रव्यशोधनिको विधिः । वाङ्ममानसिकौ-
पूजाविधिश्च परमेश्वरि ! । पुरश्चर्याविधिर्देवि ! कर्मकाण्डानि
पञ्चधा । विधा कृत्यविधिर्देवि ! प्रातः सायं दिनं तथा । अनु-
भूय रसान् सर्वान् क्रियाकाण्डं विधाय च । साधकः स्मिरचि-
त्तेन कुर्यात् पूर्वाभिषेचनम् ॥

चतुष्पञ्चाग्रत्यटले ॥ देव्युवाच ॥ सम्प्रजगन्मन नाथ !
विद्वत्कथनं कथम् । तत्तद्रसानां वचनेक्षितं मोहयसीव मे ।
साम्प्रतं संशयच्छेदकारकं शृणु मे प्रभो ! । आश्चर्यास्त्रानमेवं
हि व्यवशात् कौतुकं महत् ॥ श्रीमैरव उवाच ॥ तज्योक्तं वेद-
वाक्यं सर्वज्ञानस्य कारणम् । भेदं रसानां वक्ष्यामि शृणुष्व-
वहिता मयि । शृङ्गारो वीरतो ज्ञेयस्तस्मिन् ते कवचादयः ।
शृङ्गारादिर्हृत्वादिश्च अपि शृङ्गारतो भवेत् । शृङ्गारस्तु यदा
देवि ! परमार्थकसूचकः । तदैव परमा शान्तीरद्रव्यं सम्प-
द्यते । तेषां प्रकारचार्येषु शृणु प्राचाधिके ! मयि । यादं विना
शरीरस्य न मतिर्विद्यते प्रिये ! । हृन्दसा वेदमार्गे तु प्रवि-
शेत् कदाचन । असङ्गार्थं विना हृन्दो न शोमेत प्रियंवदे ! ।
यस्य यदोपभेदः सान्नज्योतिराभास्तथैव च । चन्द्रसूर्यस्य

यथाज्ञातोऽतिः प्रत्यक्षतामियात् । वेदशास्त्रा निरुक्तं स्वाध्या-
 साभिज्ञानं जायते । गानकार्थं श्रूयमाणे भक्तिर्भवति ब्रह्मणि ।।
 तदेव गानस्त्यक्तं मुखनासिकयोर्भवेत् । गानं विना न नृत्यं
 स्वात् नृत्यं गानेन जायते । शिखाशास्त्रं नाटकादिग्रन्थ-
 व्याकरणं स्मृतम् । अविनाभावसम्बन्धाद् द्वयोरेव शुचि-
 स्मिन्ते ।। वेदाः षडङ्गसहिता ब्रह्मव्याख्यानतत्त्वराः । न्यायेन
 साधेमीमांसक-ब्रह्म निर्णीयते ब्रुवम् । ब्रह्मज्ञाने तु जीवस्य
 परमात्मविचारणम् । धर्मशास्त्रानुसारेण व्यवस्थादिनिरूपणम् ।।
 पुराणाश्चामिन् तेनैव जायते सततं प्रिये ।। ब्रह्मानन्दपरो
 जीवः शास्त्रसंरक्षणोद्युक्तः । आधुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वश्च सम-
 भवेत् । अथ सम्मानतो देवि ! पूर्वज्ञानो च साधकः । मधुनेक्षु-
 रसेनैव दुग्धादिफलशस्त्रकैः । गन्धमास्त्रादिना देवि ! वस्त्राला-
 क्कशस्त्रादिना । शस्त्रायां वनिताख्यं पूजयेज्जगदम्बिकाम् ।
 वनितापूजने देवि ! शृङ्गाररससाधनम् । पूजनं कर्मकाण्डस्य
 पञ्चमं तत् प्रकीर्तितम् । तत्तत् साधयेद्दीरो देवीसम्प्राप्तिहेतवे ।
 पूजने नवधम भक्तिरसोक्तस्तथा जायते । तदा योगं समभ्यस्य
 तस्मिन्निस्सी भवेद्व्यतिः । अतएव महेशानि ! पुरैव कथितं
 मन्त्रः । अतुभूय स्वरान् सर्वान् पञ्चपञ्चाशतः प्रिये ।। विषये
 कर्मकाण्डे तु निष्कामो भवति त्रिविधः । निष्कामे कलमाद्यर्थ-
 तिनं कथ्यति देवता । देही देहं समाश्रित्य न च कर्म परित्य-
 जेत् । दिव्यां त्रिधां समाश्रित्य देहीकालादिकर्मणा । पूर्वज्ञान-
 रसमन्याकीयकुलो भवेद् ब्रुवम् ॥

अथ वीराणां षट्कर्मसाधनम् । योगिनीतन्त्रे पूर्वचण्डे-
 चतुर्विंशत्ये ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ देवदेव ! जगदम्ब ! सुरा-
 सुरनमस्कृत !। इदानीं त्र्योमुमिच्छामि वीरषट्कर्मसाधनम् ।
 तत्तत् पुण्यवतां राज्ञां वास्त्रादिकवधोद्युक्तम् । शिवानु-

सिद्धिसंस्थानां सर्वभोगविलासिनाम् ॥

षट् कर्माख्याह तत्रैव । ईश्वर उवाच । शान्तिवशस्तत्त्व-
नानि विद्मेषोच्चाटने तथा । मारुतं वरमेशानि । षट्कर्मैवं
प्रकौत्सितम् । तारिणीं कालिकां विद्यामविज्ञाय जग-
न्मयि ।। कथयामि तव जेहाद् द्रुतसिद्धिकरं परम् । शक्ति-
र्वाची रमा ज्येष्ठा मातङ्गी कुलकामिनी । दुर्गा चैव भक्त-
काली कर्मादौ कर्मसिद्धये । षोडशैरुपचारैश्च यजेद्दीरः
स्वशक्तिकः ॥

षट्कर्मणां मारणव्यतिरिक्तानां मारणस्य स्थानमाह
तत्रैव ॥ शून्यागारे महारण्ये देवतायतनेऽपि वा । पञ्च-
कर्म प्रकुर्वीत मारणन्तु शवोपरि । तदभावे पिष्टभूमौ
वासांसि कथयामि ते । मुख्यं दिग्म्बरं ज्ञेयं द्वीपिचर्म द्विती-
यकम् । तदभावे रक्तचर्मं नान्यद्वस्त्रं प्रकल्पयेत् ॥ शान्त्वा-
दिषु क्रमेणैव पूजापात्रमाह ॥ स्वर्णमादौ द्वितीये च राजतं
स्तम्भे शिखा । विद्मेषोच्चाटने ताम्रं कपालं मारुते शुभम् ।
विप्राव्योऽपि जरुः प्रोक्तो युवा च कृष्णवर्षकः । अदुर्मिच्छा
व्याधिसृता चासनकः समावहः ।। समावे स्नाटिकौ जप्या
इन्द्राक्षैर्वा जपेत् प्रिये ।। सृष्टौ वा क्रोमसौ वापि विष्टरे वा
सुरेश्वरि ।। मुखे वा योनिके देवि ! त्वष्टे व्याघ्रस्य वा
प्रिये ! एकहस्ते द्विहस्ते च चतुर्हस्ते समन्ततः । स्त्रियाः
सनश्चरेत् सम्यक् न भयं तत्र चिन्तयेत् । भयं जाते महे-
शानि ! भैरवोक्तमनुं चरेत् । विषञ्च वज्रजालेन हनुमुष्मा-
मतः परम् । सर्वभूतानृतः कूर्चमन्त्रान्ते भैरवो मनुः । ततो
भूतवर्षिं दद्यात् साधको धर्मसन्निभम् । तच्च तैलं महेशानि !
उदङ्गं कासकश्चरेत् । कुम्भकारादियोगेन पञ्चकर्म समाचरेत् ।
अग्नीं च मारुतं देवि ! निमित्तं तीरकन्दिते ।। रात्रियोगे न

कर्त्तव्यं सर्वकर्म शुचिस्मिते ! । प्राग् विद्वान् प्रजपेत् सम्यक्
स्वमन्त्रं संयुतं शिवे ! । प्रयोगस्य फलावाप्त्यै स्वस्वरक्षाकरं
महत् । ततः शोधनदिने मन्त्री याममात्रगते निशि ।
मादिभिः पञ्चभिर्द्रव्यैर्यद्वा कुलविलासिनीम् । दिग्वासा
गलिताशेषचिकुरः कुलकौलिके ! । शक्तियुक्तो जपेद्विद्यां
यदा तां मनसा स्मरन् । हृत्सङ्ख्यां महेशानि ! । शक्ति-
पूजापुरःसरम् । प्रत्यहं भोजयेद्विद्वान् कौस्तुभान्यान् दिनान्ति-
मे । मांसं मद्यं तथा मर्त्यं हुमेद् द्वौ द्वौ शतं शतम् । दक्षिणां
गुरवे दद्याद् गुरुरूपेण ग्राह्यवि ! । एवमुक्तविधानेन दिव्यो
वा वीरपुङ्गवः । यदि कुर्यान्महेशानि ! । देवानपि तथा
नयेत् । नापेक्षा जायते कान्ते ! अवश्यं फलभाग् भवेत् ।
महाप्रयोगे देवेशि ! कृष्णच्छागं बलिं हरेत् । पूजान्ते सततं
देवि ! दशांशैर्वह्निमर्चयेत् । विधिः सर्वत्र कथितो दिव्यवीर-
पशुक्रमात् । क्रमेण फलमाप्नोति व्यत्यये पातकौ भवेत् ।
इति ते कथितं तुभ्यं सम्यक् षट्कर्मगोचरम् । गोपनीयं
सुखे दृष्टे पशुपामरसन्निधौ ॥

श्रीदेव्युवाच ॥ सुरा वा किंविधा देव ! शक्तिर्वा
कीदृशी शुभा । षट्कर्मसु यथायोग्यं वद मे कवचानिधे ! ॥
ईश्वर उवाच ॥ माध्वी शान्तिकरी प्रोक्ता वश्ये च
स्फाटिकी शुभा । स्तम्भने हम्किनी श्रेया विद्महे
पैष्टिकी मता । उच्चाटने तन्त्री गौडी मारणे भैरवी
मता । एतासां लक्षणं देवि ! कथितं कुलमोहने ! ॥ शक्ति-
भेदमाह तत्रैव ॥ पद्मिनी शान्तिदा प्रोक्ता वश्ये च शङ्किनी
मता । स्तम्भनोच्चाटने देवि ! प्रशस्ता नागवज्रभा । मारणे
च तथा शस्ता डाकिनी शत्रुशत्रुदा ॥ पद्मिण्यादिलक्षण-
मपि तत्रैव ॥ गौराङ्गी दीर्घकेशी या यदा चास्यतभाषिणी ।

रत्ननेत्रा सुभीखा च पद्मिनी साधने शुभा । मन्त्रसिद्धिकरी
 श्रेया शङ्खिनी ह्यपि भाविनी । दीर्घाङ्गी सा शङ्खिनी स्वा-
 त्म्यगद्वन्द्वनकारिणी । श्यामाङ्गी श्वभदेहा च न खर्वा नाति-
 दीर्घिका । दीर्घकेयी ईषत्पुष्टा चर्दुभाषा न नागिनी ।
 कृष्णाङ्गी च कृष्णाङ्गी च दन्तुरा मदतापिता । प्रसङ्गी दीर्घ-
 * ब्राह्म सदा मिथुरवादिनी । सदा क्रुद्धा दीर्घदेहा महासक्त-
 परायणा । निर्लज्जा हास्यहीना च निद्रालुर्वहुभक्षिका । इयं
 सा हाकिनी प्रीक्ता मृत्युयोगे प्रशस्यते । एतास्तु शक्तयो देवि !
 सर्वजातिसमुद्भवाः । सापत्न्याश्च युवत्यश्च जातपुत्रादिकाः शुभाः ।
 पृष्ट्वा कुलरसेः पूज्या भक्तिभावेन कामिनी ।

श्रीदेव्युवाच ॥ केन केन च मन्त्रेण मन्त्री षट्कर्मभाग भवेत् ।
 तत्तन्मन्त्रे महेशानि ! यद्यहं तव वक्ष्ये ॥ श्रीईश्वर उवाच ॥
 एकाक्षरं कालिकायास्तारायास्तु त्रिवीजकम् । वज्रवैरोचनाया-
 या मनुरेकादशाक्षरः । सर्वतेजोऽपहारी च मनुराख्यात एव च ।
 बहुनाम किमुक्तेन नृणाम् मन्त्राण्यवज्ञमे ॥ केवलं शक्तिवीजेन
 जपेद्देवि ! समाहितः । अवश्यं फलमाप्नोति नान्यथा वीर-
 वन्दिते ॥ खलो यदि फलप्राप्तः खलो यदि निष्फलः । भवे-
 दत्र महेशानि ! तदा सर्वं वृथा भवेत् । अहं धाता तथा
 पाता रक्षासु द्रोहश्च शिवे ॥ तथापि फलसिद्धिः स्याच्चित्त-
 मेतन्मन्त्रजः ॥ एवमुक्त्वा मारुणं देवि ! विश्लेषात् कथयामि
 ते । सान्तं वज्रसमायुक्तं वामनेत्रविभूषितम् । कूर्चयुग्मं
 ततो देवि ! असुक्तं मारुणं इयम् । चतुर्दशाक्षरो मन्त्री
 स्वाधीनः शक्तुनायकः । खदिराक्षरमादाय कुजाट्टम्यां विशे-
 षतः । लेखयेत् पुनर्लीं शङ्खरूपां लीहपद्मके । निशायां
 मस्तके नेत्रे खडाटे हृदये चरे । नाम्नी गुप्ते कटी पृष्ठे क्रमो-
 त्तनं यदहम् । मन्त्रवर्णान् समाक्षिप्य प्रतिष्ठां तव कारयेत् ॥

संहारसुद्रां बद्धा तु ध्यायेद्देवीं जयप्रदाम् । दीर्घाकारां कृष्ण-
वर्णां सदोर्ध्वतनमस्तुकाम् । त्र्यम्बकयुगलं हस्ते चर्वयन्तीं
दिगम्बरीं । शत्रुनाशकरीं देवीं ध्यायेत् शत्रुक्षयश्च । एवं
ध्यात्वेष्टिकाचूर्णैर्वा महस्तेन शङ्करि ! । श्रीं शत्रुनाशक्यै नमः
इति दत्त्वा महेश्वरि ! । हरिद्राचूर्णसहितां धारां दद्यादनेन
तु । अमुकस्य शोणितञ्च पिव पिवेति तत्परम् । मांसं खादय
खादय स्त्रीं नम इति मन्त्रम् । मध्याह्ने मध्यरात्रौ तु पूजयित्वा
यथाष्टकम् । जपेदेकादशाहे च रेगः स्वाभाव संशयः । दक्षिण-
धिवैकविंशाहे सत्युरेव रिपोर्भवेत् । अथवा अन्यप्रकारेण शत्रु-
क्षयमहं वदे । पुंगोशक्तत् समादाय पूजयेदुष्णवारिणा ।
विपरीतक्रमेणैव जपपूजादिकश्चरेत् । महादेवाय नम इति
पुंगोशक्तत् समाहरेत् । शिवाय नम इति मन्त्रेण घटनञ्च
समाचरेत् । पशुपतये नम इति प्राणान् संस्थापयेत्ततः ।
लौहपात्रे महेशानि ! खदिराङ्गारयोगतः । शत्रुप्रतिकृतिं
लिख्य तत्र संस्थापयेच्छिवम् । ततो ध्यायेन्महाबुद्धं ध्यानन्तु
सुसमाहितः । शत्रोर्वचःस्थितं बुद्धं ज्वलदग्निसमप्रभम् । वाम-
हस्तधरं केशं दक्षिणं प्राणकर्षणम् । नरचर्माम्बरं देवं महा-
व्याघ्रादिवेष्टितम् । पिनाकधृक् इहागच्छागच्छेत्त्वादिना-
वाह्यं यत्नतः । शूलपाणये नम इति स्थापयेत् स्थापकोत्तमः ।
महेश्वराय नम इति पादादिना प्रपूजयेत् । ईशानादीस्ताथा-
मूर्तीर्व्युत्क्रमेण प्रपूजयेत् । अग्निक्रोशादिपर्यन्तं पूर्वरीत्या
महेश्वरि ! । नमः शिवायेति मूलमष्टाविंशति सञ्जपेत् । हुं
समस्तेति वामेन करेण तु विसर्जयेत् । अजित ! कैशव ! विष्णो !
हरे ! सत्य ! जनार्दन ! । हुं ! नारायण ! स्वाहा मन्त्रमेव
सक्तञ्जपेत् । हुं नमो भगवते वासुदेवाय स्वाहा नम इत्यपि
सक्तञ्जपेत् । एवमेकादशाहेन शत्रुच्छादनमक्षसा । अथवा

जायते देवि ! सत्त्वं सत्त्वं त्रिविधं च ॥ इति यत्पुण्यादानम् ।

अथ स्तुतनम् ॥ कथयामि महादेवि ! वेरस्तुतनमुत्तमम् । कुम्भकारस्य पयनादानयेत् पिठरं पुनः । एकः सत्यं प्रदिक् स्फुटं यत् कृतं साधकोत्तमः । आनीय च उद्यामध्याङ्गस्य पर्यावितं तथा । निचिप्य पिठरे शुक्लनाभिकापव-
विस्तरम् । मञ्जोपरि च संस्थाप्य वाटिकायाः सुरेश्वरि ! । ऐशान्यां विवरं कृत्वा शनेवारे महेश्वरि ! । पूर्णमध्याङ्ग-
काले च निर्जने सति भाविनि ! । चतुर्दिक्षु वाटिकाया गत्तस्व निकटात् प्रिये ! । तत्रावति महादेवी चौरभ्यो रक्षयामि च । प्रस्कन्दमनसा देवि ! भूमौ परिक्रमं चरेत् । तावतीश्च ततो भूमिं वामावर्त्तेन भाविनि ! परिक्रम्य पुनस्तत्र गत्तस्व निकटं व्रजेत् । तत्रैव निर्जने गत्तं शलाकां लौहनिर्मिताम् । रोपयित्वा तदुपरि पिठरं सशरावकम् । संस्थाप्य मृद्भिः सम्पूर्णं तद्वत्तं गृहमाव्रजेत् । गतिस्तम्भो भवेद्देवि ! चौरादीनां तथा खलु । त्वया योगवरो देव ! दुर्लभो वसुधातले । पिशाच-
भूतवेतालैकुशाश्च ब्रह्मराक्षसाः । दानवानां तथान्येषां गति-
स्तत्र न जायते । चण्डमुखसदृशस्तु वर्धतेऽहर्निशं तथा । दिने दिने धर्मबुद्धिर्जायते नात्र संशयः ॥

वृहत्बीलतन्त्रे ॥ अथान्यत् सम्प्रवक्ष्यामि वशीकरणमुत्तमम् । येन विज्ञानमात्रेण मन्त्राः सिध्यन्ति तत्क्षणात् । प्रतिमां कारयेद्देवि ! पलेन रजतस्य च । पलाहेन महेश्वरि ! साध्यस्य प्रतिमां प्रिये ! । हरितालं पलाहं च हरिद्राचूर्णकं तथा । गत्तं कृत्वा सार्द्धं तत्र निचिप्य सुन्दरि ! । रक्ता-
सर्पं तत्र दत्त्वा विज्ञेयतमानसः । चतुर्दिक्षु महेश्वरि ! पलाका विनिवेशयेत् । रक्तासने चोपविश्य पूर्वाख्यो जपमार-
भेत् । पूजाया नियमं देवि ! आनीहि नगनन्दिनि ! । तिष्ठ-

पूर्वघटं तत्र स्थापयेत्तत्र देशिकः । प्राणप्रतिष्ठामन्त्रेण प्राणान्
संस्थापयेद्बुधः । अधः कृत्वा पूजयित्वा प्रवालमालया जपेत् ।
दशसाहस्रजापेन प्रयोगार्हो भवेत्ततः । प्रणवं पूर्वमुच्चार्य माया-
वीजं द्वितीयकम् । का त्वं त्वल्लाकिनीयुक्तं वामकर्णेन्दु-
भूषितम् । ततो रक्तपदं ब्रूयाच्चासुण्डे तदनन्तरम् । साध्य-
नाम ततो न्यस्य वशमानय तत्परम् । वह्निजायावधिमन्त्रो
जपेद्दशसहस्रकम् । दशांशादिप्रमायेन होमादींश्च समा-
चरेत् । प्रातः स्नात्वा हविष्याशी शुचिर्भूत्वा जितेन्द्रियः । प्रातः-
कालं समारभ्य जपेद्वाध्यन्दिनावधि । जपे समाप्ते देवेशि !
हुमेहिने दिने शुभे ।। जातिपुण्यस्य होमेन वशयेन्नात्र
संशयः । कर्पूरमिश्रितैस्तोयैस्तर्पयेत् परदेवताम् । पूर्वं
प्रणवमुद्धृत्य चासुण्डां प्रवदेत्ततः । तर्पयाम्यग्निजायान्तं भक्तं
जानीहि सुन्दरि ।। अनेनैव विधानेन सन्तर्प्य परदेवताम् ।
सिद्धिप्रयोगाद्देवेशि ! जायते नात्र संशयः ॥ अभिषेकं ततः
कुर्याद्भैरवि ! प्राणवल्लभे ।। प्रणवश्च महेशानि ! चासुण्डां
तदनन्तरम् । अभिषिञ्चामि तत्पश्चात् हृदन्तेनाभिषिञ्च-
येत् । तद्दशांशेन देवेशि ! ब्राह्मणान् भोजयेत्तदा । एवं
कृते महेशानि ! वशीकरणमुत्तमम् । जायते नात्र सन्देहः
सत्यं सत्यं न संशयः । कामतुल्यश्च नारीणां रिपूणां शमनो-
पमः । यावज्जीवितपर्यन्तं अरवाश्च इवेश्वरि !। जायते
नात्र सन्देहः सत्यं सुरगणार्चिन्ते ।। श्वेतापराजितामूलं
प्रेषयेद्गोचनायुतम् । श्वेतेनामन्त्रितं कृत्वा तिलकं कारये-
त्ततः । वशयेन्नात्र सन्देहः सत्यं सत्यं महेश्वरि ।। चन्द्रसूर्या-
भ्यां हृद्या तदा निष्फलभागभवेत् । रक्तवस्त्रेण चासुण्डां
तोषयेद्बहुयुततः । सुवर्णं दक्षिणा देया वित्तानुसारतः प्रिये ।।
आद्यन्ते महतीं पूजां कुर्यात्तत्र वरानने ।। पञ्चदिनप्रयो-

गेह राजानं वशमानयेत् । तव प्रीत्यै महादेवि । कथितं
भुवि दुर्लभम् ॥

अथ विद्वेषणम् ॥ तत्रैव ॥ विद्वेषणं महेशानि । शृणु-
ष्वेकमनाः प्रिये ।। करवीररश्मिनेन तया सुसुरक्षेण वा ।
काकोलुकी समासिद्धी भूजपते महेश्वरि ।। साधनां
नामसहितं मन्त्रं संलेख्य साधकः । एतयोर्यादृशं देव-
शक्त्यामुक्तयोर्भवेत् । वह्निजायावधिर्मन्त्रः सर्वविद्वेषकारकः ।
महाकालोदेवताया पूजा तस्याः शुभप्रदा । पञ्चसहस्रमानेन
जपं कुर्यात् शचिस्मिते ।।

अथ मारणम् ॥ तत्रैव ॥ मारणञ्च विशेषेण शृणुष्वैक-
मनाः प्रिये ।। निहतं कृष्णमार्जारं मस्तकं तव तं नयेत् ।
सिन्दूरेण समायुक्तं कुर्यात् साधकसत्तमः । तज्जिह्वायां महा-
देवि ! साध्यनाम लिखेत् प्रिये ।। साध्यनाम लिखित्वा तु
कालीनाम जपेन्मुदा । निजबीजेन घटितं त्र्यक्षरं प्रजपेत्ततः ।
दशसाहस्रजापेन मारयेदरिमयतः । श्मशानकालिकां तत्र
प्राकाशं पूजयेत्ततः । लीङ्गालङ्कारसंयुक्तं वस्त्रं देव्यै निवे-
दयेत् । दक्षिणास्थौ जपेन्मन्त्रं ततः सिद्धो भवेन्ननु । - अन्नं
पक्वा महादेवि ! भिर्जने दापयेत् प्रिये ।। चर्चरात्री बलिं
दत्त्वा खनेद्वैरिगृहे यदि । सप्ताहमध्ये देवेशि ! शत्रुर्याति-
यमाश्रयम् । इति ते कथितं देवि ! सारास्मारतरं मतम् । तत्र
जेहाद्वारायेहे । प्रकाशितमिदं पुनः ॥

कामाख्यातक्ये षष्ठपटले ॥ पूजयित्वा महादेवीं पञ्चत-
त्वेन साधयि ।। महानन्दमयो भूत्वा साधयेत् साधनं महत् ।
स्वकं मूलं महेशानि । कुर्वन्बीजेन शौचयेत् । तर्पयेन्नैरकीं
घोरं शत्रुनाम्ना प्रियेत् स्वयम् । दशदिक्षु महापीठे प्रक्षिपे-
दनन्दप्रिये । जम्बी मूल्या अभिजात शत्रुनाथो भवेद्भुवनम् ।

शुक्लिशीलितमूत्रेषु वीरो घृणी भवेद् यदि । भैरवी कुपिता
तस्य सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ यथा ॥ स मृत्पात्रं समादाय
साध्वनामलिखेच्छिवे । वायुना पुटितं कृत्वा स्वमूत्रं तत्र
निक्षिपेत् । मायावीजं महेशानि ! अष्टोत्तरशतं जपेत् ।
भैरव्यै तर्पयेद्देवि ! मारणोच्चाटनं भवेत् । स्वमूत्रञ्च समादाय
वामहस्तेन पार्वति ! शोधितं भैरवीपात्रे निक्षिपेत् साध-
कोत्तमः । उन्मादो जायते शत्रुर्न्म्रियते वा महेश्वरि ! ।
मोहितः क्षोभितो वापि वश्यो वापि भवेद् भ्रुवम् ॥

एतेषां शान्तिस्तु योगिनीतन्त्रे ॥ शान्तिकं शृणु सर्वज्ञे !
येन जीवेत साधकः । उर्वशीं प्रथमं नीत्वा युगान्तकारकं
परम् । स्तनद्वयेन संयुक्तं धूमिनीत्रितयं ततः । अस्य मन्त्रस्य
देवेशि ! सहस्राष्टप्रमाणतः । जपं कुर्यान्महेशानि ! अन्नपूर्णा
च देवता । पूजयेद्विविधैर्भक्ष्यैर्नानारससमन्वितैः । चर्व्यं चोष्यं
तथा लेह्यं पेयं दद्यान्मनोहरम् । दशांशादिप्रमाणेन होमा-
दींश्च समाचरेत् । पद्मपुष्पस्य होमेन शान्तिर्भवति सुन्दरि ! ।
मधुना तर्पयेद्देवीं चान्नपूर्णां परां गतिम् । प्रथमेऽहनि देवेशि !
जलेन पूरयेद्वटम् । तद्वटे पूजयेद्देवीं त्वावाह्यं सुरसुन्दरीम् ।
मन्त्रेणानेन देवेशि ! यदि कुर्यात् प्रयोगकम् । सर्वव्याधि-
र्विनाशयेत नात्र कार्या विचारणा ॥

इति श्रीप्राणतोषिण्यां सप्तमे निर्गुणकाण्डे वीराचारपूजादि-
षट्कर्मकथनं नाम तृतीयः परिच्छेदः ॥

अथ कुलाचारः ॥ नित्यातन्त्रे तृतीयपटले ॥ कुलाचार-
विधिं वक्ष्ये सावधानावधारय । यस्य विद्वानमात्रेण कर्त्ता
हर्त्ता सदाशिवः । दिक्कालनियमो नास्ति तिथ्यादिनियमो न
च । नियमो नास्ति देवेशि ! महामन्त्रस्य साधने ॥ कौल-
लक्षणम् तत्रैव ॥ क्वचित् शिष्टः क्वचिद्भ्रष्टः क्वचिद्भूत-

पिशाचवत् । नानाविशधराः कीला विपरन्ति महीतले ।
 कर्दमे चन्दनेऽभेदः पुनो मयी तथा प्रिये ! । श्रम्याने भवने
 देवि ! तथैव काश्चने दृश्ये । न भेदो यस्य देवेशि ! स कीलः
 परिकीर्तितः । भवित्वा ज्ञानदण्डेन वेदानममहोदधिम् ।
 सारमेतन्महादेवि ! कीलाचारं प्रकल्पितम् ॥ समयाचारतन्त्रम् ॥
 आर्द्रशुष्कविभागेन द्विधाचारं पुनः शृणु । आर्द्राचारस्तु
 विज्ञेयो भकारैः पञ्चभिर्युतः । भकारपञ्चरहितः शुष्काचारः
 प्रकीर्तितः । कलौ विशेषतो देवि ! आर्द्राचारः फलप्रदः ॥
 गुप्तसाधनतन्त्रे प्रथमपटले ॥ कुलाचारं महाज्ञानं गोप्तव्यं
 पशुसङ्कटे । प्रगोप्तव्यं महादेवि ! स्वयोनिरिव पावति । ।
 वेदागमपुराणानि यानि शास्त्राणि पार्वति ! । तन्मध्ये सार-
 भूतं हि कुलाचारं सुदुर्लभम् । वज्रकोटिसहस्रैस्तु जिह्वाकोटि-
 शतैरपि । कुलाचारस्य माहात्म्यं वर्णितुं नैव शक्यते । किञ्चि-
 त्तथापि चापत्त्यात् कथयामि शृणुष्व मे । शक्तिमूलं जगत्
 सर्वं शक्तिमूलं परं तपः । शक्तिमाश्रित्य निवसेद् यन्न कुला-
 श्रमे बसन् । साधकस्त्वोचितां शक्तिं साधकाज्ञानवर्तिनीम् ।
 इह लोके सुखी भूत्वा देवीदेहे प्रलीयते । साधकेन्द्रो महा-
 सिद्धिं लब्ध्वा याति हरिः पदम् ॥

मुण्डमालातन्त्रे पञ्चमपटले ॥ कुलधर्मं समान्त्रित्य ये
 वसन्ति महीतले । ते शिवास्ते शिवा जीवा भवन्ति कुल-
 धर्मतः । कुलीनः शङ्करो ज्ञेयः कुलीनस्तु हरिः स्वयम् ।
 कुलीनी वासवो देवः कुलीनस्तु पितामहः । कुलीना मुनयः
 सर्वे कुलीनाः पितरः स्मृताः ॥ तथा ॥ मूर्खो वा पण्डितो
 वापि ब्राह्मणो वा वीरानने । । क्षत्रियो वैश्यजः शूद्रयक्ष्णालो
 वरवर्णिनि । । सर्वे तुल्याः कुलीनाश्च एतत् सर्वार्थसाधनम् ।
 शृणु देवि ! वराहो दे ! भक्त्या वाक्च श्रुतिचिते । । शृणु वराह-

जीवन्मुक्तो विदः सर्वकर्मसु । शृङ्गाराज्जायते सृष्टिः शृङ्गारा-
ज्जायते रतिः । शृङ्गाराच्छङ्करस्तुष्टः शृङ्गारादपि पार्वती ।
प्रहारशब्दं ललितं कर्कशं वा सुरेश्वरि ! । शृङ्गारशब्दमात्रेण
जना यास्यन्ति सन्नतिम् । स्त्रियो देवाः स्त्रियः पुण्याः स्त्रिय
एव विभूषणम् । स्त्रीद्वेषो नैव कर्त्तव्यस्तासु निन्दाप्रहारकम् ।
वर्जयेद्देव देवेशि ! घृणालज्जाविवर्जितः । स्त्रीरूपं तारिणी-
रूपं यो वेत्ति धरणीतले । स श्रीपतिश्च विज्ञेयः स ज्ञेयः
पार्वतीपतिः ॥ तथा ॥ कुलमार्गरतो जीवः शिव एव न
संशयः । कुलधर्मार्थगो जन्तुर्विहरेत् कुलमार्गके । कुल-
पुण्यं समाश्रित्य कुलीनाश्रममाश्रयेत् ॥ षष्ठपटले ॥ कुलवारे
कुलीनन्तु कुलधर्मं कुलव्रतं । आश्रयेत् परमानन्दं परमा-
नन्दमेव च ॥ कुलीनानां भक्तिर्नास्तोत्थादिवचनेनापि दोष-
माह तत्रैव ॥ न कुलीने परा बुद्धिर्न कुलीने परा गतिः । न
कुलीने परा भक्तिर्न कुलीने परा क्रिया । एवं वदति यो जन्तुः
स मुक्तिं नैव याति वै । इहैव स्वर्गो देवेशि ! इह कैलास-
मन्दिरम् । इहैव भक्तिर्भुक्तिश्च मुक्तिरव्यभिचारिणी । भोगः
स्वर्गश्च भोक्तृश्च करस्थश्चैव शङ्करि ! । शाक्तानां त्रिपुरेशानि !
सत्त्वं वच्मि न संशयः ॥

निर्वाणतन्त्रे एकादशपटले ॥ यस्मिन् देशे य आचारो
निर्दिष्टो मन्त्रसाधने । तदाचारविशिष्टो यः कौलिकः स हि
कौर्त्तितः । महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्थोऽंशासे ॥ कुलाचारेण पूतात्मा
साक्षाच्छिवमयो भवेत् । यत्रास्ति भोगबाहुल्यं तत्र योगस्य
का कथा । योगोऽपि भोगविरहः कौलस्तूभयमश्रुते ॥

अथ कौलार्चनफलं तत्रैव । एकमेव कुलतत्त्वज्ञः पूजितो
येन सुव्रते ! । सर्वे देवाश्च देव्यश्च पूजिता नात्र संशयः ।
पृथिवीं हेमसम्पूर्णां दत्त्वा यत् फलमाप्नुयात् । तस्मात् कीट

गुणं पुण्यं लभते कौलिकार्चनात् । श्वपचोऽपि कुलज्ञानी
ब्राह्मणादतिरिच्यते । कुलाचारविहीनस्तु ब्राह्मणः श्वपचा-
घ्नः । कौलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञाने तु मामके ।
यस्मानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरो भवेत् । श्वयन्तु परमो
मार्गो गुप्तोऽस्ति पशुसङ्घटे । व्यक्तीभविष्यति विरात् संज्ञते
प्रवले कसौ । कलिकाले प्रवृत्ते हि सत्यं सत्यं मयोच्यते ।
न स्वाश्वन्ति विना कौलान् पशवो मानवा भुवि ॥

अथ कुलाचारप्रशंसा ॥ कुलार्णवे पञ्चमखण्डे द्वितीयो-
द्भासे ॥ मथित्वा ज्ञानदण्डेन वेदागममहार्णवम् । सारज्ञेन
मया देवि ! कुलधर्मः समुद्धृतः । एकतः सकला धर्मा
यज्ञतीर्थव्रतादयः । एकतः कुलधर्मश्च तत्र कौलोऽधिकः
प्रिये ! । प्रविशन्ति यथा नद्यः समुद्रमृजुवक्रगाः । तथैव
समयाः सर्वे प्रविष्टाः कुलमेव हि । यथा हस्तिपदे लीनं सर्व-
प्राणिपदं भवेत् । तथैव समयाः सर्वे प्रविष्टाः कुलमेव हि ॥
तथा ॥ मेरुसर्षपयोर्यद्वत् सूर्यखद्योतयोर्यथा । तथान्य-
समयस्यापि कौलस्य महदन्तरम् । दर्शनेषु च सर्वेषु विना-
भ्यासेन मानवाः । मोक्षं लभन्ते कौले तु सद्य एव न संशयः ॥
तथा ॥ योगी चेन्नैव भोगी स्वाद् भोगी चेन्नैव योगवित् । भोग-
योगात्मकं कौलमतः सर्वात्मकं प्रिये ! । भोगो योगायते
साक्षात् पातकं सुकृतायते । मोक्षायते च संसारः कुलधर्मे
कुलेक्षरि ! । ब्रह्मेन्द्राद्युत्तरुद्रादिदेवता मुनिपुङ्गवाः ।
कुलधर्मपरा देवि ! मनुष्येषु च का कथा । विहाय सर्व-
धर्माच्च ज्ञानागुरुमताय च । कुलमेव विजानीयाद्यदोच्छे-
ष्ट्रियमात्मनः । पूर्वजन्मकृताभ्यासात् कुलज्ञानं प्रकाशते ।
सुतोक्तिप्रत्ययवदुपदेशादिकं विना ॥

दिवा कुलाचारनिषेधस्तु ॥ वामकेश्वरतन्त्रे एकपञ्चाश-

त्पटले ॥ न दिवा च कुलाचारः पूर्णज्ञानेन चान्यथा । आचारो
द्विविधो देवि ! वामदक्षिणभेदतः । जन्ममात्रं दक्षिणं हि
अभिषेकेन वामकम् । निरुत्तरतन्त्रे प्रथमपटले ॥ रात्रौ
कुलक्रियां कुर्याद्दिवा कुर्याच्च वैदिकीम् । दिवा रात्रौ यजे-
द्देवीं योगी योगप्रभेदतः ॥ वामकेश्वरतन्त्रे ॥ गुरोराराधना-
द्देवि ! मन्त्रसाधनतः प्रिये ! । चतुर्णामाश्रमाणां हि चाव-
धूताश्रमो महान् । अवधूताश्रमं गच्छेत् साधकः स्थिरमानसः ।
कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्यवर्जितः । अवधूतः शिष्यः
साक्षान्मम प्राणसमः प्रिये ! । अवधूतश्च द्विविधो गृहस्थश्च दिग्-
म्बरः । सचेलश्च सदारश्च भावकः साधकः शुचिः । गुरुभक्ति-
रतो ज्ञानी वाह्याभ्यन्तरधर्मकृत् । अष्टाङ्गाभ्यासनिरतः
प्राणायामपरायणः । निष्कामी ज्ञानशुद्धात्मा शिवार्चनपरा-
यणः । गृहावधूतो देवेशि ! द्वितीयश्च सदाशिवः । दिग्-
म्बरावधूतो हि पञ्चाचारपरायणः । सदानन्दः सदाशान्तो
दिम्बासाः सर्वदायकः । सर्वभोगी सर्वजातिधर्मकर्मरतः
सदा । न कलौ शोधयेत्सद्यमगम्यागमनं न हि । गृहावधूतैः
कार्येभ्यः कर्त्तव्यञ्च दिग्म्बरैः । संविदासवयोर्मध्ये संविदैव
गरीयसी । संविदापानमात्रेण स वीरः स च साधकः ।
एवंविधो विधानज्ञः कुलीनो भवति प्रिये ! । तदेव दिव्य-
भावश्च जायते नात्र संशयः । ये शाक्ता ब्राह्मणा देवि !
क्षत्रिया ब्राह्मणाः स्मृताः । वैश्याश्च ब्राह्मणा देवि ! सर्वे
शूद्रा द्विजोत्तमाः । अन्तःशाक्ता वह्निःशैवाः सभायां वैष्णवा
मताः । नानारूपधराः कौला विचरन्ति महीतले । अभि-
षिक्तो गृहस्थश्च सदावधूतकश्च सः । कर्त्ता पाता च संहर्त्ता
शिवतुल्यो न संशयः । वाह्यपूजा प्रकर्त्तव्या गुरुवाक्यानु-
सारतः । अन्तर्यामिका पूजा सर्वपूजोत्तमोत्तमा । वह्निः-

पूजा विधातव्या यावज्ज्ञानं न जायते । ज्ञाने जाते च देवेशि ! देवतामूर्त्तिभावना । अथवा देवतामूर्त्तिमालम्ब्य साधयेत् सुधीः ॥

कामाख्यातन्त्रे पञ्चमपटले ॥ स ब्राह्मणो वैश्वदेवः स शाक्तो गाक्षपतश्च सः । स शैवः परमार्थज्ञः स एव पूर्णदोषितः । पावनानौह तीर्थाणि सर्वेषामिति सम्मतम् । तीर्थाणां पावनः कौलो गिरिजे ! बहु किं वचः । तस्यैव जननी धन्या धन्या हि जनकादयः । तस्य ज्ञातिकुटुम्बाश्च धन्या आलापिनो जनाः । नन्दन्ति पितरः सर्वे गाथां गायन्ति ते मुदा । अपि नः स्वकुले कश्चित् कुलज्ञानी भविष्यति ॥

अथान्तर्यागः ॥ सुखमालातन्त्रे षष्ठपटले ॥ ध्यायेत्तु पूजयेद्देवं मनसा वचसा हृदा । तदेव साधको लोके चान्तर्यागपरायणः । अन्तर्यागं महामाये ! साधकानामगम्यकम् । ब्रह्माण्डं वै शरीरन्तु सर्वेषां प्राणधारिणाम् । ब्रह्माण्डं ये गुहाः सन्ति ते तिष्ठन्ति कलेवरे । शरीरं तत्त्वघटितं नानारसपरिप्लुतम् । चन्द्रविम्बसमायुक्तं नादविन्दुविभूषितम् । शरीरं शङ्करस्यापि दुर्लभं मुक्तिदायकम् । यावन्मुक्तिर्माहामाये ! तावदेव हि साधकः ॥

नित्यातन्त्रे चतुर्थपटले ॥ अथान्तर्यजनं वक्ष्ये शृणु सर्वाङ्गसुन्दरि ! । न पुनर्जननोगर्भं यज्ज्ञात्वा याति साधकः । आधारे कुण्डलीं देवीं चिन्तयेद्भुजगाकृतिम् । पूरकेण महे-
शानि । त्वया चक्राणि षट् ततः । सहस्रानन्दसन्दोहमन्दिरं प्रापयेत् सुधीः । योजयित्वा पूरकेण साधकः परमात्मनि । शिवशक्तिसमागोगात् सुखी भूयान्निरन्तरम् । विकाशितं भवेद्देहं सकलं तत्रभावतः । अनाहतादहिः पद्मं षोडशारं विचिन्तयेत् । तन्मध्ये चिन्तयेन्मन्त्री सुधासागरमुत्तमम् ।

शतयोजनविस्तीर्णं बलयाकारमुज्ज्वलम् । तन्मध्ये परमेशानि !
मणिद्वीपं मनोहरम् । पारिजातादिरचितैरुद्यानैः परि-
शोभितम् । कल्पवृक्षं महादेवि ! मध्यस्थाने विचिन्तयेत् ।
चतुर्वेदान्वितैः शास्त्रैश्चतुर्भिरुपशोभितम् । चिन्तामणिगृहं
तस्य मूले देवि ! विचिन्तयेत् । सुवर्णरचितं नानारत्नसञ्चय-
रञ्जितम् । प्रबालमेखलायुक्तं घण्टाचामरराजितम् । तन्मध्ये
परमेशानि ! चिन्तयेन्मणिवेदिकाम् । तस्योपरि महादेवि !
मणिपीठं मनोहरम् । स्वकल्पतन्त्रमुक्तं तदयोनिरूपं विचि-
न्तयेत् । भ्रूमध्ये परमेशानि ! यज्ञान्द्रं पात्रमुत्तमम् । तत्रस्व-
ममृतं देवि ! तत्र योनौ विनिक्षिपेत् । तेनैव विद्युदाकारं
योनिमध्ये विचिन्तयेत् । आकाशाज्जायते वायुर्वायोरुत्प-
द्यते रविः । रवेरुत्पद्यते नीरं नीरादुत्पद्यते मही । अनेनैव
विधानेन पञ्चभूतात्मकं भवेत् । सर्वेन्द्रियसमायुक्तं सर्वायुध-
समन्वितम् । सर्वालङ्काररचितं देवीदेहं विचिन्तयेत् । स्नात्वाथ
पुष्करे तीर्थे पूजयेत् परदेवताम् । पाद्यपात्रत्रयं भद्रे !
अर्घ्यपात्रत्रयं तथा । तथाचमनपात्रञ्च त्रयं कुर्याद् वरानने ! ।
स्नानपात्राष्टकं देवि ! नियोज्याथ दले दले । पाद्यं
चरण्यादौ दत्त्वा कुण्डलिन्यमृतामृतैः । पात्राभ्यां परमेशानि !
पादोदकमद्याहरेत् । मनसार्घ्यं त्रिधा कृत्वा गुणत्रयविभे-
दतः । सुवर्णदोलया देवोमानयेत् कुलभैरवः । स्नापयेन्मधु-
गन्धाद्यैः सुवर्णकलसाष्टकैः । चीनया गात्रमार्जन्वा
गात्रनीरं समुद्धरेत् । पटवस्त्रं ततो देव्यै निवेद्य परिधा-
पयेत् । कञ्चुकञ्च निवेद्याथ शङ्खं बाहुचतुष्टये । निवेदये-
न्महादेव्यै गजदन्तविनिर्मितम् । नानालङ्करणं देव्यै निवेद्य
साधकोत्तमः । भक्तियुक्तेन मनसा स्वस्वस्थाने नियोजयेत् ।
सुगन्धितैरुं चिकुरे दत्त्वाथ कुलभैरवः । सुवर्णकङ्कतिकया

केशसंस्कारमाचरेत् । ततस्तु त्रिवलीं बद्ध्वा केशपाशं नियो-
जयेत् । सिन्दूरतिलकं दद्याद् भ्रूमध्ये कञ्जलैः सुधीः । नेत्रेषु
रञ्जयेद्देव्याद्यामौकरशलाकया । अलक्तं चरणौ दत्त्वा नखराग्रे
कराङ्गुजे । अनर्घ्यं रत्नघटितं दद्याच्च मूर्ध्नि रत्नम् । सुवर्ण-
रचितं दद्यात् पादुकाङ्गुलं शशिः । निवेदयेत् किरीटं
नानारत्नविनिर्मितम् । चन्दनागुरुकस्तूरीकुसीदकुङ्कुमादिभिः ।
कुर्त्यादालेपनं देव्याः कुण्डलोलादिभिस्तथा । रत्न-
पद्ममहसाणि मूलदेव्यै निवेदयेत् । समानीय ततः पीठे
पुनश्च स्वर्णदोलया । चतुर्विंशतितत्त्वेन गन्धं देव्यै निवेदयेत् ।
तेजोरूपं महेशानि ! दीपं देव्यै निवेदयेत् । अम्बरं चामरं
सूर्यं दद्याद्दर्पणमुत्तमम् । चन्द्रं क्वत्रं महेशानि ! षट्पद्म-
मेखलां तथा । अनाहतध्वनिमयीं घण्टाञ्च विनिवेदयेत् ।
सुधारसाम्बुधिं दद्यात् ततस्तु मां सपर्वतम् । ब्रह्माण्डपूरितं
देव्यै पायसं विनिवेदयेत् । आनन्दं विनिवेद्याथ निष्कलः
कुलभैरवः । मनोवर्त्तकसम्भूतशृङ्गारादिरसोत्तमैः । मृत्वी-
र्गीतैश्च वाद्यैश्च तोषयेत् परमेश्वरीम् । एवमेव विधानेन सम्पूज्य
प्रजपेन्ननुम् ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिण्यां संक्षेपेण ॥ कश्चित् कश्चिद्विशेषो
यथा ॥ आत्मस्थां देवतां त्यक्त्वा वहिर्देवं हि शृण्वते । करस्थं
कौस्तुभं त्यक्त्वा भ्रमते काचदृष्टया । प्रत्यक्षीकृत्य हृदये
हृदिस्थां पूजयेच्छिवाम् । यस्य यस्य हि देवस्य यथा भूषण-
वाहनम् । तदेव पूजने तस्य चिन्तयेत् परमेश्वरि ! । अथा-
न्तर्यज्जन् वक्ष्ये येन देवमयो भवेत् । सुखाप्तने समस्तीनः
प्राप्नुवन्तो वाङ्मदस्तुतः । स्वकीयहृदये ध्यायेत् सुधासागर-
मुत्तमम् । रत्नदीपस्तु तन्मये सुवर्णवालुकामयम् । सन्दार-
पारिजाताद्यैः कल्पवृक्षैः सुशुषितैः । सर्वतोऽलङ्कितैर्विभूति-

स्यपुष्पफलद्रुमैः । नानासुगन्धिकुसुमगन्धामोदितदिक्षु खम् ।
 उत्फुल्लकुसुमामोदप्रहृष्टभङ्गसङ्कुलम् । कूजत्कोकिलसङ्घेन
 वाचालितदिमन्तरम् । सर्वतोऽलङ्कृतं दिव्यं लसत्काञ्चन-
 पङ्कजम् । मौक्तिकैः कुसुमैः सन्निर्मुकुलैः स्वर्णतोरणैः । तन्मध्ये
 संस्मरेद्देवि ! कल्पवृक्षं मनोहरम् । चतुर्भाखाचतुर्वेदं सुय-
 त्रयसमन्वितम् । पीतं कृष्णं तथा श्वेतं रक्तं पुष्पञ्च सुन्दरि ! ।
 हस्तिञ्च विचित्रञ्च नानापुष्पविराजितम् । कोकिलैर्धर्मरे-
 देभिः शोभितं बहुपद्मिभिः । एवं कल्पद्रुमं ध्यात्वा वदधो
 रत्नवेदिकाम् । तत्रोपरि महद्दामं चिन्तयेद्रत्नमण्डपम् ।
 उद्यदादित्यसङ्काशं रत्नसोपानमण्डितम् । ध्वजावलीसमा-
 क्क्षीर्णं चतुर्द्वारसमन्वितम् । नानारत्नविशोभाभ्यं रत्नप्राकार-
 मण्डितम् । स्वस्वस्थानस्थितावस्थैर्लोकपालैरधिष्ठितम् । सिद्ध-
 कारकमन्त्रवैविद्याधरमहोरगैः । किन्नरैरप्सरोग्भिश्च क्रीडद्भिः
 परिदिक्षु खम् । नृत्यवादिनिरतैरमस्त्रोमणैर्युतम् । किङ्कि-
 णीजालसम्बन्धपताकाभिरलङ्कृतम् । महामाणिक्यवैदूर्य-
 रत्नचामरभूषितम् । स्थूलसुक्ताफलोद्दामलम्बमानैरलङ्कृतम् ।
 चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमादिविलेपितम् । तन्मध्ये संस्मरे-
 द्देवि ! महामाणिक्यवेदिकाम् । उद्यदकेन्दुकिरणां चतुर-
 सोपशोभिताम् । ध्यायेत् सिंहासनं तत्र रत्नविष्णुशिवात्म-
 कम् । सिंहासने महेशानि ! असूतकूलिकां न्यसेत् । पीठ-
 पूजां ततः कृत्वा स्वकर्मोक्तक्रमेण तु । प्रेतपद्मासने तत्र
 चिन्तयेत् परमेश्वरीम् । आत्मन्यभौष्टदेवानां ध्यानं ध्यान-
 मिहोच्यते । श्रीरत्नपादुके दत्त्वा नीत्वा तां स्नानमन्दिरे ।
 सिंहासनोपविष्टायमुद्धर्तनमवाचरेत् । कर्पूरागुरुकस्तूर्यां
 तथा मृगमदेन च । रोचनाकुङ्कुमैर्मिश्रैर्नानागन्धसमन्वितैः ।
 देव्या उद्धर्तनं कृत्वा गन्धतेजं विलेपयेत् । दिव्यवारिसङ्घस्तु

सर्वकुम्भसहस्रकैः । आनीय वारिणा स्नातां चिन्तयेत् पर-
 देवताम् । दुकूलैर्मार्जितं गात्रं दुकूले परिधे तथा । कङ्क-
 त्या केशं संस्कुर्व्याद्विधिवद् बन्धनं तथा । पटगुच्छं केशपाशै-
 र्नागारवोपशोभितम् । पादयोर्नूपुरे दद्यात्काशाश्वे भजमौ-
 त्तिकम् । निवेदयेद् यथाशक्त्या पुष्पमालाञ्च मूषकम् । सर्वा-
 ङ्गलेपनं कार्यं गन्धचन्दनसिक्तकैः । काञ्चनाश्रितकञ्चूलौ
 शोभिता हृदयोपरि । समाधौ चिन्तयेद्देवीं भूतशुद्धादिकं
 दिशेत् । न्यासजालं विधायाथ समाधौ पूजयेत् सदा । षोड-
 शानामुपचारैर्हृदिस्थां पूजयेच्छिवाम् । रत्नसिंहासनं दद्यात्
 स्वागतं कुशलं वदेत् । पादौ पादयोर्देवि ! शिरस्त्र्यम्बं
 निवेदयेत् । परासृतमाचमनं प्रदद्यात्सुखपङ्कजे । मधुपर्कं
 सुखे दद्यात् त्रिधा आचमनं सुखे । हेमपात्रगतं दिव्यं पर-
 मान्नं परिष्कृतम् । कपिलाघृतसंयुक्तमन्नञ्च व्यञ्जनान्वितम् ।
 सुधास्रुधिं मांसशैलं मत्स्यराशिं फलाति च । भक्ष्यं मोक्ष्यं
 तथा लेष्ट्यं चर्यं चोष्यं तथैव च । सकर्पूरञ्च ताम्बूलं मानसं
 परिकल्पयेत् । आवरणान् ततो देव्याः पूजनं मनसैव हि ।
 इत्यमन्तः समाराध्य मानसैव जपेन्ननुम् । सङ्गसादिजपं
 कृत्वा देव्यै सोदकमर्पयेत् । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च
 सदाशिवः । अत एव महादेव्याः पर्यङ्कं समुदाहृतम् ।
 पयःकेननिभां शय्यां नानापुष्पोपशोभिताम् । पुष्पशय्याञ्च
 संस्कुर्व्यात्तत्र देवीं सुरेश्वरीम् । चिन्तयेत् साधको योगी
 नानासुखविलासिनीम् । नृत्त्यगीतैः सवाद्यैश्च तोषयेत् पर-
 मेश्वरीम् । ततो होमं प्रकुर्वीत पूजासाफल्यहेतवे । अथ
 होमं प्रवक्ष्यामि येन चिन्तयतां व्रजेत् । अथाधरामये कुण्डे
 विदम्बौ होमयेत्ततः ॥

महानिर्वृत्तये पञ्चमपटले ॥ इत्यधमासनं दद्यात्

सहस्राक्षतान्मृतैः । याद्यं चरन्त्योर्दद्यान्मनसा च निवेदयेत् ।
 तेनामृतीनाममनं ज्ञानीयमपि कल्पयेत् । आकाशतत्त्वं
 वसन्नं गन्धन्तु गन्धतत्त्वकम् । चित्तं प्रकल्पयेत् पुष्पं धूपं
 प्राणान् प्रकल्पयेत् । तेजस्तत्त्वञ्च दीपार्थं नेवेद्यञ्च सुधाम्बुधिम् ।
 अनाहतध्वनिं घण्टां वायुतत्त्वञ्च चामरम् । नृत्यमिन्द्रिय-
 कर्माणि चाप्यर्थं मनसस्तथा । पुष्पं नानाविधं दद्यादात्मनो
 भावसिद्धये । अमायामनहङ्कारमरामममदं तथा । अमो-
 हकमदम्बञ्च अद्वेषाक्षोभके तथा । अमात्सर्यमलोभञ्च दम्-
 पुष्पं प्रकीर्तितम् । अहिंसां परमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनिग्रहम् ।
 दयाचमाम्नापुष्पं पञ्चपुष्पं ततः परम् । इति पञ्चदशैः पुष्पै-
 र्भावपुष्पैः प्रपूजयेत् । सुधाम्बुधिं मांसशैलं भर्जितं मीन-
 पर्वतम् । सुद्राराणि सुभक्तञ्च घृताक्तं पायसं तथा । कुला-
 मृतञ्च तत् पुष्पं पौठचालनवारि च । कामक्रोधौ तु विस्तृतौ
 बलिं दत्त्वा जपं चरेत् । माला वर्णमयी प्रोक्ता कुण्डलीसूत्र-
 यन्त्रिता । सविन्दुं वर्णमुच्चार्य मूलमन्त्रं समुच्चरेत् । अका-
 रादिचकारान्तमनुलोमविलोमतः । पुनर्लङ्कारमारभ्य ओक-
 ण्तान्तमनुं जपेत् । विलोम इति विख्यातः चकारो मेरु-
 रुच्यते । षट्पदगान्तिमेवैवैः सह मूलमयाष्टकम् । एवमष्टो-
 त्तरशतं जप्यं तेन समर्पयेत् । सर्वान्तरात्मनिलये स्वाहा
 ज्योतिःस्वरूपिणी । गृहाणान्तर्जयं मातराद्ये ! कालि ! नमो-
 ऽस्तु ते । समर्प्य जपमेतेन साष्टाङ्गं प्रणमिद्विधा । इत्यन्तर्यजनं
 कृत्वा वह्निःपूजां समाभ्येत् ॥

अथान्तर्होमः ॥ नित्यातन्त्रे सप्तमपटले ॥ ज्ञानहोमविधिं
 वक्ष्ये शृणु सर्वान् सुन्दरि ! । यस्य विज्ञानमात्रेण कर्ता हर्ता
 सदाशिवः । आत्मेति चतुरसन्तु विचिन्त्य वीरवन्दिते ! ।
 आत्मान्तरात्मा परमज्ञानात्मा परमेश्वरि ! । चतुर्भिरेतैर्देवेशि !

कुर्व्यात्तु चतुरस्रकम् । अर्धमात्रां योनिरूपां कुष्ठमध्ये विधि-
नयेत् । आनन्दं मेखलां कुर्व्याद्विरेखां बलयं तथा । आनानिं
तत्र देवेशि ! योजयेत् कुलमेरवः । शब्दाख्यं मातृकारूपं
संविदग्नौ ततो हुमेत् । अक्षराक्षीह मे देवि ! निःशब्दं
ब्रह्म जायते । पुष्पं पापं विकल्पञ्च सहस्रं वीरवन्दिताम् ।
छत्वाक्षत्त्वमीशानि ! हवींश्चेतानि पार्वति ! चिन्तयेन्मूल-
विद्याञ्च जुहुयान्मनसा सुचा । तदा संविन्मयः साक्षात् परं
ब्रह्मपदं व्रजेत् ॥

अथ पञ्चाहुतयः ॥ श्यामारहस्ये मूलान्ते ॥ नामि-
चेतन्यरूपान्गौ हविषा मनसा सुचा । आनप्रदौपिते नित्य-
मक्षवृत्तीर्जुहोम्यहम् । स्वाहा । अनेन प्रथमाहुतिं दद्यात् ॥
ततो मूलान्ते ॥ धर्माधर्महविर्ज्ञात आत्मान्गौ मनसा सुचा ।
सुषुम्नावर्त्मना नित्यमक्षवृत्तीर्जुहोम्यहम् । स्वाहा इति
द्वितीयाहुतिं दद्यात् ॥ ततो मूलान्ते ॥ प्रकाशाकाशहस्ता-
भ्यामवलम्ब्योन्नतौ सुचा । धर्मप्रधर्मकलाखेहपूर्वमग्नौ जुहो-
म्यहम् । वज्रिकायान्तमन्त्रेण तृतीयाहुतिमादिशेत् ॥
अनेन तृतीयाहुतिं दद्यात् मूलान्ते ॥ अन्तर्निस्तारनिरिन्धन-
मेधमाने मायाभकारपरिपन्थिनि संविदग्नौ । कस्मिंश्चिद-
द्भुतमरीचिविकाशभूमौ विश्वं जुहोमि वसुधादिशि वाव-
सानम् ॥

अथ त्रीचक्रक्रमः ॥ कुलार्धवे पञ्चमखण्डे पञ्चमोक्तासे ।
आधारेण विना भ्रंशो न च दृष्यन्ति मातरः । तस्माद्विधि-
बद्धाधारं कल्पयेत् कुलनायिके ! । आधारं त्रिपदं प्राहुः षट्-
पदं वा चतुष्पदम् । अथवा वर्तुलाकारं कुर्व्याद्देवि ! मनो-
हरम् । इति पात्राधारकथनम् ॥

सर्वरूपमिलाकूर्मकपालासावुत्सवम् । नारिकेलञ्च

शङ्खं मुक्ताशक्तिसमुद्भवम् ॥ पुष्पवृक्षसमुद्भूतं पात्रं कुम्भा-
दिचक्षुः । अतिसूक्ष्ममतिस्खलं क्षिप्रं भिन्नञ्च वर्जयेत् । इति
पात्रकथनम् । सुवर्णरौप्यताम्राणि सर्वसिद्धिकराणि च ।
शान्तिके च शिलापात्रं स्तम्भे चैव मृत्सयम् । नारिकेलञ्च
वज्रादावभिचारे च कूर्मजम् । शङ्खं ज्ञानप्रदं मुक्ता शक्ति-
विद्याप्रदायिनौ । कपालालावुपात्राणि योगसिद्धिकराणि
च । पुष्पवृक्षजपात्राणि सर्वपापहराणि च । उक्तेष्वेतेषु
देवेशि ! पात्रमेकं प्रकल्पयेत् ॥ इति कर्मविशेषे पात्रफलम् ॥

एतदनन्तरं कुलद्रव्यकरणमुक्ता-इत्यादि मध्ये हेतूनि मद्या-
न्यन्यानि कारयेत् । पानसं द्राक्षमाधूकं खार्जूरं तालमैक्षवम् ।
मधूखं सीधुमाध्वीकमैरेयं नारिकेलजम् । मद्यान्येकादशै-
तानि भुक्तिमुक्तिकराणि च । द्वादशन्तु सुरामयं सर्वेषा-
मुत्तमं प्रिये ।। गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा
सुरा । सर्वसिद्धिकरी पैष्टी गौड़ी भोगप्रदायिनी । माध्वी
मुक्तिकरी प्रोक्ता सुरा स्याद्देवता प्रिये ।। इति त्रिविधसुरा-
कथनम् ॥

विद्याप्रदैक्षवी माला माध्वी राज्यप्रदा भवेत् । तालजा
स्तम्भे शस्ता खार्जूरी रिपुनाशिनी । नारिकेलभवा श्रीदा
पानसौ च शुभप्रदा । मधूकजा ज्ञानकरी माध्वीका रोग-
नाशिनी । मैरेयाख्या महेशानि ! सर्वपापापहारिणी ।
इत्येकादशमद्यफलम् । चौरवृक्षसमुद्भूतं मद्यं वल्कलसम्भवम् ।
मधुपुष्पसमुद्भूतमासवं तण्डुलोद्भवम् । तद्वन्धवाणमात्रेण शतक्रतु-
फलं लभेत् । तस्य सम्पर्कमात्रेण तीर्थकोटिफलं लभेत् ।
देवि ! तत्पानतः साक्षात्तमेत्युक्तिं चतुर्विधाम् ॥ मद्याभावे
वटिकोक्ता तत्रैव ॥ मद्यमांसादिविजयां चाष्टमन्त्रैः सुमि-
श्रिताम् । समर्थं वटिकां कृत्वा सहृद्वाद्य विचक्षुः । मद्या-

भावे तु वटिकां जले संयोज्य तर्पयेत् । वटिकाभावे द्रव्या-
न्तरेण तर्पणमुक्तं तत्रैव ॥ गुडमिश्रेण तत्रेण तर्पयेत् ॥
भाजिना । सौवीरेणाथवा कुर्यादेतत् कर्म न लोपयेत् । प्रमा-
दाद् यदि लुप्येत देवताप्रापमाप्नुयात् । मांसस्य निविधं
प्रोक्तं स्मभूजकप्रारं प्रिये । । यस्मात्तन्मन्त्रेणैव सर्वपापं
प्रक्षययेत् । मांससदृशनेनापि सुरादर्शनवत् फलम् । पिब-
देवादियज्ञेषु वैधहिंसा विधीयते । आत्मायं प्राणिनां हिंसा
कदाचिद्विदिता प्रिये । । अनिमित्तं द्रव्यं वापि हृदयेन कदा-
चन । देवतार्थं हिजार्थं वा हत्वा पापैर्न लिप्यते ॥ मांसा-
भावे मांसप्रतिनिधिरुक्तस्तत्रैव ॥ मांसाभावे तु लसुनं सार्द्रं कं-
नागरन्तु वा । आदाय पूजयेद्देवीं नान्यथा निष्फलं भवेत् ॥
मत्स्यमांसतत्प्रतिनिध्यभावे केवलकारणेनापि तर्पणमुक्तम्
तत्रैव ॥ मत्स्यमांसादिहीनेन मद्येनापि च तर्पयेत् । न कुर्या-
त् मत्स्यमांसाभ्यां विना द्रव्येण पूजनम् ॥ तर्पणफलमुक्तं तत्रैव ॥
पिशितं तिलमात्रन्तु तिलार्द्रमपि सिन्दुना । सकृत्तर्पित-
मात्रेण कोटियज्ञफलं लभेत् । कुलपूजासमं नास्ति पुण्य-
मन्यज्जगद्यथे । तस्माद् यः पूजयेत्तत्तत् भुजिष्यतीति
स भाजनम् । अनधीतश्च शास्त्रज्ञो गुरुभक्तो दृढव्रतः ।
कुलपूजारतो यस्तु स मे प्रियतमो भवेत् । चतुर्णा-
मपि वर्णानामाश्रमाणामधोश्वरि । । पुंस्त्रीनपुंसकानाञ्च
पूजिता त्वं सदाशिवे । । इहामुत्र फलं दद्यात् पूज्या
सुरबधूरित । कुलपूजाद्रिकं विना यच्चैतत् करोति
तस्य दोषमाह तत्रैव ॥ कुलपूजां विन्यस्तु करोत्येतत्
बुद्धुर्मतिः । स याति नरकं घोरमेकविंशतिभिः कुलैः ॥ आरा-
धने त्वय्यज्ञानां कृत्यमुक्तं तत्रैव ॥ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कुल-
पूजारतो भवेत् । यस्मिन् सर्वमिच्छन् नात्र कार्या विचारकाः ।

आराधनासमर्घ्येहृद्यादर्चनसाधनम् । यो दातुं नैव शक्नोति
 कुर्यादर्चनदर्शनम् ॥ शैवादीनामपि कुलद्रव्येण पूजनमुक्तं
 तत्रैव ॥ शैवे च वैष्णवे शक्तौ सौरे च गणदर्शने । बौद्धे पाश-
 पते साङ्गरे व्रते कलामुखे तथा । सद्भवामसिद्धान्ते वैनिका-
 दिषु पार्वति ! । विनालिपिश्रिताभ्याश्च पूजनं विफलं
 भवेत् । कुलद्रव्यैर्विना कुर्यात्प्रयत्नतपोव्रतम् । निष्फलञ्च
 भवेद्देवि ! भस्मनैव यथाहुतिः । एतेन वैष्णवे कुलाचारा-
 भाव इति येनोक्तं तेनेत्यादिवचनं न श्रुतमिति भाति ॥

कुलाचारकरणफलमाह तत्रैव ॥ यथेवानुचरा राज्ञः प्रियाः
 स्सुर्न वह्निश्चराः । तथान्तर्यागनिष्ठा ये ते प्रिया देवि ! नापरे ।
 समर्पयन्ति ये भक्त्या कराभ्यां पिश्रितासवम् । उत्पादयति
 चानन्दं मत्प्रियाः कौलिकाश्च ते । आवयोः परमाकारं
 सञ्चिदानन्दलक्षणम् । कुलद्रव्योपभोगेण परिस्फुरति नान्यथा ।
 अन्तःस्थात्मभवोक्तासौ मनोवाचामगोचरः । कुलद्रव्योपभोगेण
 जायते नान्यथा प्रिये ! । सेविते च कुलद्रव्ये कुलतत्त्वार्थद-
 र्शिनः । जायते भैरवावेशः सर्वत्र समदर्शिनः । तमःपरि-
 हृतं वेश्म यथा दीपेन दृश्यते । तथा मायाहृतो ह्यात्मा द्रव्य-
 पानेन दृश्यते । मन्त्रपूतं कुलद्रव्यं गुरुदेवार्पितं प्रिये ! । ये
 पिबन्ति अनास्तेषां स्तन्यपानं न विद्यते । सुरा शक्तिः शिवो
 मांसं तद्वक्तो भैरवः स्वयम् । तयोरैक्यं समुत्पन्नमानन्दो
 मोक्ष उच्यते । आनन्दं ब्रह्मणो रूपं तत्तु देहेष्ववस्थितम् ।
 अस्त्राभिव्यञ्जकं मद्यं योगिभिस्तेन पीयते । निःसङ्गो निर्भयो
 वीरो निर्द्वन्द्वो निष्कुतूहलः । निर्णीतवेदशास्त्रार्थो वरदां
 वाङ्मणीं पिबेत् ॥

संस्कृतद्रव्यदानफलम् तत्रैव ॥ मन्त्रसंस्कारसंशुद्धा-
 नृतपानेन पार्वति ! । जायते देवताभावो भवबन्धविमो-

चकः । ब्राह्मणस्य सदा पेयं क्षत्रियस्य रणागमे । गोलभमे
च वेश्मस्य शूद्रस्यान्येष्टिकर्मणि । देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य
देवि ! शास्त्रोक्तवर्त्मना ॥ अर्थलोभादिना कुलद्रव्यपाने दोष-
स्तत्रैव ॥ गुरुं स्मरन् पिवन्मद्यं खादन्मांसं न दोषभाक् ।
तत्पर्यं सर्वदेवानां ब्रह्मज्ञानार्थमेव च । सेवेत मधुमांसानि
दृष्ट्या चेत् स पातकी । मन्त्रार्थस्मरणार्थाय मनसः स्वेच्छ-
येतवे । भवपाशनिवृत्त्यर्थं मधुपानं समाचरेत् । सेवते यः
सुखार्थाय मद्यादीनि स पातकी । प्राशयेद्देवताप्रीत्यै ह्यभि-
क्षासविवर्जितः । मत्स्यमांसासवादीनां मादनानां निषेधणम् ।
यामकालं विनान्यत्र दूषणं कथितं प्रिये ।। यथा क्रतुषु
विप्राणां सोमपानं विधीयते । मधुपानं तथा कार्यं समये
भोगमोक्षदम् । श्रीगुरोः कुलशास्त्रेभ्यः सम्यग्विज्ञाय वासनम् ।
पञ्चमुद्रां निषेवेत चान्यथा पातकी भवेत् । अथ द्वा भैरवं
देवमकृत्वा मन्त्रतर्पणम् । पशुपानविधौ पीत्वा कौलोऽपि
नरकं व्रजेत् । कौलज्ञाने ह्यसिद्धो यस्तदद्रव्यं भोक्तुमिच्छति ।
स महापातकी देवि ! सर्वकर्मवहिष्कृतः । समयाचारहीनस्त-
स्त्रैरवृत्तेर्दुरात्मनः । न सिद्धयः कुलस्य शस्त्रसंस्मरणं न कार-
येत् । यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तते कामचारतः । न स
सिद्धिमवाप्नोति परत्र न परां गतिम् । स्वेच्छया वर्त्तमानो
यो दीक्षासंस्कारवर्जितः । न तस्य सद्गतिः कापि तपस्तीर्थ-
व्रतादिभिः । असंस्कृतं पिवेद्द्रव्यं बलात्कारेण मैथुनम् । स्वप्रि-
येन हतं मांसं रौरवं नरकं व्रजेत् । कौलाः पशुव्रताद्यैव पश-
ुव्यविहङ्गकाः । केशसङ्ख्या स्थिता यावत्तावत्तिष्ठति रौरवे ।
कुलद्रव्याणि सेवन्ते येऽन्यदर्शनमाश्रिताः । तदङ्गरोमसङ्घातं
पञ्चाग्नी स निगद्यते । खलकादिन्द्रियगणं सम्याद्यात्मनि
योत्रयेत् । मांसाग्नी स भवेत्ति । जीवाः स्तुः प्राणिर्जिह्वाः ।

अप्रनुद्धा पशोः शक्तिं प्रनुद्धा कौलिकस्य च । शक्तिं तां सेवयेद्
यस्तु स भवेच्छक्तिसेवकः । परशक्त्यात्ममिथुनसंयोगानन्द-
निर्भरः । य आस्ते मैथुनं यत् स्वादितरे स्त्रीनिषेवकाः ।
इत्यादिपञ्चमुद्राणां वासनां कुलनायिके ! ज्ञात्वा गुरुमुखा-
द्देवि ! यः सेवेत स मुच्यते ॥

षष्ठोक्तासे ॥ पूजकलक्षणादि ॥ पूजाभिषेकसहितो देवि !
प्राप्त्यर्थतत्त्ववित् । देवतागुरुभक्तस्य नियतं योऽर्चयेत् प्रिये ! ।
कुलागमरहस्यज्ञो देवताराधनोत्सुकः । गुरुपदेशसंयुक्तः
पूजयेत् कुलनायिके ! । शुद्धात्मा चातिसङ्घट्टः क्रोधलील्यविव-
र्जितः । पशुव्रतादिविमुखः सम्मुखस्तर्पयेत् प्रिये ! । मन्त्रयोगेन
देवेशि ! कुर्यात् श्रीचक्रपूजनम् । तदहन्तु त्वया साङ्गं गृह्णा-
मि स्वयमादरात् । भैरवोऽहमिति ज्ञानात् सर्वज्ञादिगुणा-
न्वितः । इति सञ्चिन्त्य योगीशः कुलपूजारतो भवेत् । इत्यादि-
लक्षणोपेतः कौलिको नियतव्रतः । यस्त्वां समर्चयेद्देवि !
शुक्तिमुक्त्योः स भाजनम् । एकान्ते विजनेऽरण्ये देशे बाधा-
विवर्जिते । सुखासने समासौनः प्राङ्मुखो वायुदक्षुखः ।
आत्मस्थानमनुद्वयदेवशक्तिस्तु पञ्चधा । यावन्न कुरुते देवि !
तावद्देवार्चनं कुतः । पञ्चशक्तिं विधायेत्यं पश्चाद् यजनमा-
चरेत् । सा पूजा सफलं ज्ञेया चाम्यथा निष्फलं भवेत् । मण्ड-
लेन विना पूजा विफला कथिता प्रिये ! । तस्मान्मण्डलमा-
लिख्य विधिवत् तत्र पूजयेत् ॥

मण्डललक्षणं तत्रैव ॥ अष्टशृङ्गमण्डलाकाकारं विश्वं व्याप्य
अवस्थितम् । त्रैलोक्यं मण्डितं येन मण्डलं तत् सदाशिवम् ।
सुखानचतुरस्रं स्यात् कामरूपञ्च वर्तुलम् । जालम्बरोर्ध्वचन्द्राभं
त्रासं पूर्णगिरिर्भवेत् । अभ्यर्च्य मण्डलं पश्चादाधारान् स्थाप-
येत् क्रमात् । सामान्यं श्रीगुरोर्भोगबलिपात्राणि पञ्चधा ।

द्विपात्रं वा त्रिपात्रं वा एकपात्रं न कारयेत् । स्वदक्षिणादि-
वामान्तं संस्थाप्यार्चासवेन तु । सम्पूज्य मूलमन्त्रेण कुक्षे-
श्चरि ! विधानवित् । तत्र माषप्रमाणान्तु मत्स्यं मांसञ्च
निक्षिपेत् ॥

तर्पणे निषिद्धसुरामाह तत्रैव ॥ नष्टैः पर्युषितोऽपिष्टै-
र्दुर्गन्धैर्गन्धवर्जितैः । हेतुभिः परपात्रस्थे स्तर्पणं विफलं भवेत् ॥
असंस्कृता सुरा पापकलहव्याधिदुःखदा । आयुःश्रीकीर्त्ति-
सौभाग्यधनधान्यविनाशिनैः । तस्मात् संस्कृत्य विधिवत् कुक्ष-
द्रव्यं ततोऽर्चयेत् । अन्यथा याति नरकं भोक्ता दाता न
संशयः ॥

सुराशोधनप्रकारस्तु तत्रैव ॥ वीक्षणप्रोक्षणध्यानमन्त्र-
मुद्राविशोधितम् । द्रव्यं तर्पणयोग्यं स्यादेवताप्रौतिकारणम् ॥
प्रत्येकं पञ्चमकारंशोधनमन्त्रोऽपि तत्रैव ॥ प्रथमं हंसः
सदसत् प्रतदिष्णुरनन्तरम् । त्र्यम्बकान्तु तृतीयं स्वाञ्चतुर्थं
तत्पदादिकम् । विष्णुर्योनिकमित्यादि पञ्चमं कल्पनामनुः ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चद्विचतुर्वारमम्बिके ।। संस्कृत्याभ्यर्च्य पात्रान्तु
पूजयेद्देनुमुद्रया । ब्रह्माण्डसंभूतमशेषरससम्भवम् ।
आपूरितं महापात्रं पीयूषरसमेव ह । शुद्धद्रव्येण तेनापि
शुद्धपुष्पाक्षतैरपि । न्यासपूर्वोक्तमन्त्रेस्तु आत्मानं पूजयेत्
प्रिये ।। मूर्ध्नि श्रीगुरुपंक्तिञ्च मूलाधारे च पादुकाम् ॥

गुरुपंक्तिक्रममाह तत्रैव ॥ दिव्यौघे आदिनाथाय तच्छ-
स्त्रीय सदाशिवः । तत्पत्नी चेश्वरस्तस्य भार्या रुद्रश्च तदुधः ।
विष्णुश्च तत्प्रियो ब्रह्मा तत्त्वाम्ना द्वादशैरिताः । सिद्धौघे सनक-
श्चैव सनन्दश्च सनातनः । सनत्कुमारश्च सनत्सुजातश्च रिशु-
चजाः । दत्तात्रेयो दैवतको गामदेवस्ततः परम् । ततो
न्यासः शुक्लैव एकादश समीक्षिताः । मानवौघे रुद्रिणश्च

महेशो भार्गवस्तथा । महेशो माधवो विष्णुः षड्भते परि-
कीर्त्तिताः । नमो यो योजयेद्देवि ! दिव्यौघे परमं शिवम् ।
महाशिवश्च सिद्धौघे मानवौघे सदाशिवम् । ततः पीठं सम-
भ्यर्च्य देवौमावाहयेत् प्रिये ! । महापद्मवनान्तःस्थे ! कार-
णानन्दविग्रहे ! । सर्वभूतहिते ! मातरेह्येहि परमेश्वरि ! ।
देवेशि ! भक्तिसुलभे ! सर्वाभरणसंयुते ! । यावत्त्वां पूजयामीह
तावत्त्वं सुस्थिरा भव । मन्त्रेणानेन चावाह्यं यजेद्देवीमन-
न्यधीः । ध्यात्वा मुद्राः प्रदर्श्यार्च्यद्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

अथ कुलाचारचक्रम् ॥ कुलार्णवे पञ्चमखण्डे एकादशो-
क्तासे ॥ यदि स्याद्दीक्षितो ज्येष्ठः कुलपूजादिवर्जितः । तत्-
कनिष्ठस्तत्क्रमयेत् कुलपूजां समाचरेत् ॥ तत्समीपं ततो
गत्वा नमस्कृत्य गुरुं यथा । तस्मै निवेद्य तत्सर्वं शेषं भुञ्जीत
पार्वति ! । पूजामध्ये गुरो ज्येष्ठे पूज्ये वापि समागते । नत्वा
ब्रूयात् स्थितिं शिष्यमाचरेत्तदनुज्ञया । ज्येष्ठस्य च कनिष्ठस्य
शिष्यावेकत्र संस्थितौ । तत्र पूज्यवदाचारः कथितः कुल-
नार्थिके ! । अघ्नातकालप्राप्तयेत् पौर्वापर्यन्तु चिन्तयेत् ।
स्मृत्वा तस्य गुरुं देवि ! समवेशेन तर्पयेत् । नित्यार्चनं दिवा
कुर्वाद्भ्रातृ नैमित्तिकार्चनम् । उभयोः काम्यकर्माणि चेति
शास्त्रं निर्णयः । न स्मृत्वा नासनस्थो वा भुञ्ज्या च प्रलम्ब-
मपि । मन्त्रपुष्पाक्षताकल्पवस्त्राद्यैरगलङ्कितः । अविन्यस्तः
शरीरो वा कुलपूजां न चाचरेत् । विना मन्त्रेण या पूजा
विना मासेन तर्पणम् । विना शक्त्या च यत् पानं निष्फलं
कथितं प्रिये ! । श्रौचक्रमेको वा कुर्वादेकपात्रञ्च नार्चयेत् ।
नार्चयेदेकहस्तेन न पिबेदेकपात्रिणा । मन्त्रमांसासवेद्देवि !
नार्चयेत् पशुसन्निधौ । प्रबन्धप्रविशेच्चक्रं निर्वण्णेश्च प्रणम्य
च । श्रौचक्रदर्शनं देवि ! नेत्रयोः पापनाशनम् । अना-

चारान् सदाचारान् चक्रस्थान् शक्तिकौलिकान् । शिवनीये-
धिया देवि ! भावयेन्नावमानयेत् । कुलाचार्यस्य हं यत्न-
मत्वा पापविशुद्धये । याचेदमृतमन्त्रं तदभावे जलं पिबेत् ।
कुलाचार्येण यच्छ्रुत्वा दत्तं पापमनु भक्तिः । मन्त्रात् त-
द्यज्ञीयादन्त्रा नरकं व्रजेत् । यथात्मा यस्पि कुलाचार्योभा-
दापि कुलेश्वरि ! । यः सेवते कुलद्रव्यं स दारिद्र्यमवाप्नु-
यात् । उष्णीषी कक्षुकी नम्रो मुक्तकेयो मयावृतः । परा-
श्रुखो विवादी च न पिबेत् कुलाद्यतम् । योग्याद्यतेन निष्ठिव्य-
मयभाण्डपरिभ्रमात् । अर्धनालेन पानाच्च देवताशायमाप्नु-
यात् । एकाग्रने निविष्टा ये भुञ्जते चैकभाजने । एकपात्रे
पिबन्त्यस्य ते यान्ति नरकं प्रिये ! । यः सेवते कुलद्रव्यमेक-
ग्रामे स्थिते गुरौ । तत्कुलार्थं च तत्पुत्रे सन्ध्ये कुल-
देशिके । विनानुष्ठां कुलेशानि ! सोऽक्षयं नरकं व्रजेत् ।
उच्छिष्टो न स्पृशेच्चक्रे कुलद्रव्याणि पार्वति ! । यदि मन्त्रात्
च करो कुलद्रव्याणि दापयेत् । मयभाण्डं समुद्रं न पान-
पुरयेत् प्रिये ! । भोगपात्रं सुराकुम्भे निक्षिपेत् कदाचन ।
चक्रमध्ये शक्तिविद्यां करमन्त्राद्यनुदिकम् । यः करोति
विमूढात्मा स भवेदापदां पदम् । मिथोवनं मसं मूत्रमधो-
वायुविसर्जनम् । श्रीचक्रमध्ये यः कुर्यात् स भवेत् योगिनी-
पथः । चक्रमध्ये घटे भग्ने पात्रे च पतिते भुवि । दीप-
नाम्ने च शास्त्रार्थं श्रीचक्रं कारयेत् प्रिये ! ।

मोक्षोपायं सति ज्ञानिमत्तयोर्विज्ञानं यथा तत्रैव । मन्त्रात्
जपन्ति प्रायन्ति सुवन्ति प्रथमन्ति च । बोधयन्ति च पृच्छन्ति
नन्दन्ति ज्ञानिनः प्रिये ! । मत्ता हसन्ति गच्छन्ति विषदन्ते
वरधारम् । रुदन्ति त्रियमिच्छन्ति निन्दन्ति ज्ञानिनः प्रिये ! ।
परिहसन्ति प्रकाशयन्ति वितण्डन्ति कदापि च । नौकाशौचं भावं

श्रीचक्रमध्यं विवर्जयेत् । पात्रहस्तो महादेवि । न अने-
 चक्रमध्यतः । पूर्णपात्रं करे कृत्वा न तिष्ठेत् चिरं प्रिये ।।
 नालयेत् पात्रहस्तः सन् न निन्द्यात् पात्रमम्बिके ।। न
 पद्मां संस्मरेत् पात्रं न विन्दुं पातयेदधः । वैकहस्तेन
 दातव्यं न मुद्रावर्जितं प्रिये ।। पात्रं न चालयेत् स्थानात्
 न कुर्व्यात् पात्रसङ्कुलम् । सशब्दं न पिवेन्मद्यं तथैव न च
 पूरयेत् । नान्द्योम्यं ताडयेत् पात्रं न पात्रं पातयेदधः । साधारं
 नीदरेत् पात्रमनाकारे च निक्षिपेत् । रिक्तपात्रं न कुर्वीत
 न पात्रं आमयेत् प्रिये ।। न पात्रं लङ्घयेद्दीमान् पात्रं
 नीत्वातयेत् क्वचित् । प्रचात्य गोपयेत् पात्रमित्वाज्ञा पर-
 मेश्वरि ।। यदसन्दीपितोद्भासः कौलिकः पशुमीक्षते । पठित्वा
 वक्ष्यास्यामि सङ्गच्छेद्वा पशुस्त्रियम् । कुर्व्यात् पशुप्रसङ्गं वा
 वक्ष्यास्यामि वा चरेत् । श्रीचक्रस्यं कुलद्रव्यं यः पशुभ्यः
 प्रयच्छति । लेहाक्षोमाद्वयाद्यापि स भवेद्योगिनीपशुः । दिगु-
 चापि न कर्त्तव्यो वाग्वादचक्रमध्यतः । पितृमातृसमं पश्येत्
 तेनीक्षं बुद्धं महेत् । यथा स्त्रीपुत्रमित्रादि दृष्ट्वा चेतः प्रद्वष्यति ।
 तथा चेत् कौलिकान् दृष्ट्वा स भवेद् योगिनौप्रियः ॥
 तथा ॥ नित्यं समर्चयेद्भक्त्या पशुहस्ते न निक्षिपेत् । क्लृप्ता-
 नमिषयेत् कुलवाक्षादिचार्यति ।। पशुमाक्षादि सर्वाणि वर्ज-
 येत् परदारयत् । अचर्मसं यच्च चीरं न पेयं स्वादिजातिभिः ।
 तथा पशुमुखादमी न शीतव्यं कौलिकैः । यः शृणोति कुला-
 चरं यथाशास्त्रं वो वदेत् । तावुमौ मच्छतः साक्षाद् योगि-
 नीवीर्यमेलनम् । अत्रह्वाना ये चात्र कुलधर्मं कुलेश्वरि ।।
 अशक्ताश्च निवर्त्तन्ते यावदाभूतसंग्रहम् । तथा ॥ मुदयस्त्रिं
 वीरभार्यां कुमारीं व्रतचारिणीम् । व्यङ्गाङ्गीं विष्णुताङ्गीं च
 कुलामपि न कारयेत् । सुताश्च भगिनीं पीत्रीं च कुलां वापि

प्रियामपि । न कामयेद्गुरोरये कुर्यान्मन्त्रोन्मनूहणम् ।
 कृष्णां शुक्लां कृष्णवर्णां कुमारींश्च कथोदरीम् । मनोहरां
 यौवनस्वामर्चयेद्देवताधिया । एकदापि न सेवेत बलेन कुल-
 योगिनीम् । चक्रमध्ये स्त्रियं च्छुत्वां कामयेत् कुलसुन्दरि ।।
 ग्राममांसं सुराकुम्भं मत्सेभं सिद्धलिङ्गिनम् । सहस्रारमणो-
 कश्च क्रीडास्त्रीनाः कुमारिकाः । एकदृशं श्मशानश्च समूहं
 योषितामपि । नारींश्च रत्नवसनां दृष्ट्वा वन्देत भक्तितः । गुरु-
 शक्तिं सुतं ज्येष्ठं कनिष्ठं कुलदेशिकम् । कुलदर्शनशास्त्राणि
 कुलद्रव्याणि कौलिकान् । प्रेरकान् सूचकान् वापि वाचकान्
 दर्शकांस्तथा । शिष्यकान् बोधकान् योगियोगिनीसिद्ध-
 रूपकान् । कन्यां कुमारिकां नन्वासुम्भत्तामपि योषितम् ।
 न निन्देत् सुगुणैस्त सहासं नावमानयेत् । नाप्रियं नानृतं
 ब्रूयात् कस्यापि कुलयोगिनः । कुरूपा चेति कृणोति न वदेत्
 कुलयोषितम् । परीक्षयेत् भक्तानां वीराणाञ्च कृताकृते । न
 पश्येत् पतितां नन्वासुम्भत्तां प्रकटस्तनीम् । दिवसे न स्मेत्
 कान्तां तद्योगिनिं नैव वीक्षयेत् । या काचिदङ्गना लोके सा
 मातृकुलसम्भवा । कुप्यन्ति कुलयोगिन्यो वनितानामति-
 क्रमात् । स्त्रियं शतापराधेन पुण्येणापि न तत्क्षयेत् । दोषान्
 मन्थयेत् स्त्रीणां गुणानेव प्रकाशयेत् । तिष्ठन्ति कुलयोगिन्यः
 कुलद्वेषेषु सर्वदा । तत्पत्रेषु न भोज्यव्यमर्चयेत्तु विशेषतः
 न क्षमात् कुलद्वेषाधो न चोपद्रवमाचरेत् । दृष्ट्वा भङ्ग्या नम-
 स्कुर्वन्त्येदयेन कदाचन । श्लेष्मातककरञ्जानि निम्बाश्लक्ष-
 कदम्बकाः । विस्वी बटोदुम्बरश्च तिल्लिङ्गिर्दण्डमाः स्मृताः ।
 प्रायश्चित्तं बभौः पातं सञ्जासं व्रतधारणम् । तीर्थयात्रामि-
 यमनं कौलः पञ्च विवर्जयेत् । वीरहत्या वृथापातं वीरद्रव्या-
 पहरिताम् । वीरजीगमनञ्चैव तत्संस्पर्शं पञ्चमः । सप्त-

प्रातःकालित्युक्तं कौशिकानां कुलान्वये । शैवे तत्त्वपरिज्ञानं
नादडे विषमचक्षुषम् । ज्योतिषे बह्वर्चं सारं कौलेऽनुग्रहनि-
बन्धौ ॥

अथानन्दस्वरूपकथनम् ॥ समयाचारतन्त्रे प्रथमपटले ॥
आनन्दं परमं ब्रह्म परशक्तिः सदाशिवः । आनन्देन विना
अंशो न च लप्यन्ति देवताः । द्रव्यशुद्धादिसकलमानन्दा-
र्थश्च भैरविः । आनन्दे जायमाने तु भक्षयेन्न कदाचन ।
अतिपानाद्भवेन्नस्ते जपपूजादि निष्फलम् । बुद्धिनाशो भवे-
द्देवि । अत एव मितं चरेत् । सुखार्थं भक्षयेद्यस्त्वापदेस्तस्य
पदे पदे । अतिसङ्क्षोभतोऽत्यर्थलोकनिन्दा च जायते ॥
तथा ॥ सर्वे ब्रह्ममयं पश्यन् स च दोषैर्न लिप्यति । मोहाद्वा
कामतो वापि यः कश्चिदिह वर्तते । सोऽधमः साधकानाञ्च
नारको भवति ध्रुवम् । इह लोके निन्दितः स्वात् परे च नरकं
व्रजेत् ॥

अथानुकल्पः ॥ समयाचारतन्त्रे ॥ गव्यादीनामभावे तु
नित्यं कर्म न लोपयेत् । प्रमादाज्जोपयेद् यस्तु नरकं लभते
ध्रुवम् । द्रव्यं चतुर्दशं प्रोक्तं तच्छृणुष्व पृथक् पृथक् । तेषां
मध्ये द्वयं द्रव्यं न ग्राह्यञ्च कदाचन । क्षीरं दधि तथा तन्त्रं
घृतं क्षौद्रं गुडं तन्त्रम् । शर्करा शीतलं तोयमैश्वर्यं नारिकेल-
कम् । आस्त्रं विजयाश्चैवमुन्नतञ्च विषं तथा । घुस्तूरञ्च
विषं देवि ! द्रव्यं प्राचहराजकम् । अन्यानि यानि द्रव्याणि
आनन्दार्थं पिबेन्नरः ॥ तथा ॥ सर्वद्रव्याद्यभावे तु आर्द्रकं
परिकीर्तितम् । जलं वा क्षीरतक्रं वा नित्यं कर्म समापयेत् ।
मन्त्रारपञ्चकाभावे पञ्चमं परिकीर्तितम् । अभावे पञ्चमे
देवि ! मनसा पञ्चमं व्रजेत् ॥

अथ पारम्पर्योपदेशादिं विना पञ्चतत्त्वसेवननिन्दा ॥

कुसार्चवे पञ्चमखण्डे द्वितीयोक्तासे ॥ गुरूपदेशरहिता मोह-
यन्तीह केचन । मोहयन्ति जनान् केचित् स्वयं पूर्वविमो-
हिताः । दुराचारपराः केचिद्वाचयन्ति च पामराः । बहवः
कौलिकं धर्मं मिथ्याज्ञानविडम्बकाः । खबुद्ध्या बलयन्तीं
पारम्पर्यविवर्जिताः । मद्यपानेन मनुजो यदि सिद्धिं लभेत
वै । मद्यपानरताः सर्वे सिद्धिं गच्छन्तु पामराः । मांसमद्य-
मात्रेण यदि पुण्यगतिर्भवेत् । लोके मांसाशिनः सर्वे पुण्य-
भाजो भवन्स्विह । स्त्रीसम्भोगेन देवेशि ! यदि मोचं व्रजन्ति
वै । सर्वेऽपि जन्तवो लोके मुक्ताः स्युः स्त्रीनिषेवणात् । कुल-
मार्गो महान् देवि ! न मया निन्दितः कश्चित् । आचाररहिता
येऽत्र निन्दितास्ते च सर्वदा । अन्यथा कौलिके धर्मे आचारः
कथितो मया । विचरन्त्यन्यथा देवि ! मूढाः पण्डितमानिनः ।
कृपाणधारा गमनादव्याघ्रकण्ठावलम्बनात् । भुजङ्गधारणाशून्य-
मशङ्गं कुलवर्णनम् । वृथापानन्तु देवेशि ! सुरापानं तदुच्यते ।
यन्महापातकं ज्ञेयं वेदादिषु निरूपितम् । अनाग्नेयमनासेभ्य-
मस्युष्यच्छाण्डपेयकम् । मद्यं मांसं पशूनान्तु कौलिकानां
महाफलम् । यत्तु । अमेध्यानि द्विजातीनां मद्यान्येकादशैव
तु । द्वादशन्तु सुरामद्यं सर्वेषामधमं स्मृतम् । तस्माद् ब्राह्मण-
राजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् । इति द्विजातिपाननिषेधक-
वचनं तदपि पूर्ववचनैकवाक्यतया पशुपरमनभिषिक्तपरं वा ॥

चक्रानुष्ठानं यथा श्यामारहस्यदृष्टम् ॥ चक्राकारेण पञ्च-
कारेण वा भिन्नभिन्नासने स्वशक्तियुक्तश्चेत् युग्मयुग्मक्रमेण
पञ्चाग्नेयीर्पाविश्य सामयिकललाटे चन्दनं दत्त्वा शिवशक्ति-
बुद्ध्या पुण्यं दद्यात् । ततो यदि गुरुस्तत्र तिष्ठति तदादौ
गन्धादिना तं पूजयित्वा तत्पात्रे पुण्यं दत्त्वा शहि-
सहितं तस्यै समर्प्य प्रथमेत् । गुरोरभावे तत्पात्रं जले

धिपेत् । ततः शक्तिपात्रं शुद्धिसहितं भक्त्यै दत्त्वा साम-
यिकेभ्योऽपि ज्येष्ठानुक्रमेण वीरपात्रात् परामृतं शुद्धिसहितं
दद्यात् । ततः सामयिकोऽपि भक्त्या हस्तद्वयेन सङ्गृह्य तदु-
परि मूलमन्त्रमष्टधा जप्त्वा पूर्ववदानन्दभैरवं भैरवींश्च
सन्तर्प्य गुरुन् देवताश्च सन्तर्पयेत् । स्वस्वकल्पोक्तविधिना
भूतशुद्धिं कुर्यात् । ततश्चक्रनायकस्तैः सह पात्रवन्दनं
कुर्यात् यथा । श्रीमङ्गैरवशेखरप्रविलसच्चन्द्राभृतप्लावितं
चेत्राघौश्वरयोगिनीसुरगणैः सिद्धैः समाराधितम् । आनन्दा-
र्णवकं महात्मकमिदं साक्षात्सिखण्डाभृतं वन्दे श्रीप्रथमं क्रा-
न्तुजमतं देवं विशुद्धिप्रदम् ॥ इत्यभिमन्त्र्य वामहस्तेन पात्र-
मुत्तोल्य अन्योन्यवन्दनं कृत्वा गृह्णामीति गुरुशक्तिसाध-
केश्वराणामाज्ञां गृह्णीयात् । ते जुषस्वेति ब्रूयुः ॥ ततो
मूलाधारात् कुण्डलिनीं दृष्टदेवतास्वरूपां आजिह्वान्तां
विभाव्य गुरुपादुकां स्मृत्वा शिवोऽहमिति विचिन्त्य हस्ताभ्यां
पात्रं धृत्वा मूलमुच्चरन् कुण्डलिनीमुखे देवीं तर्पयेत् ॥ एत-
दुक्तमुदयाकरपद्मव्याम् ॥ कृत्वा मन्त्रतनुं स्मरेत् गुरुपदं
देवीं कलां चिन्मयीं पश्चाद् वात्रितयं हृदासनवृतं दीपैर्युतं
कज्जलैः । पुष्पादिष्वभिमन्त्रितश्च निविडं मन्मोहकध्वंसकं
ये सच्चिन्म्य पिबन्ति यान्ति खलु ते भुक्तिश्च मुक्तिं पराम् ॥

तन्मन्त्रान्तरे च ॥ सिन्दूरतिलकं भाले पाशौ च मदिरा-
सवम् । कृत्वा पिबेद्गुरुं ध्यायन्तथा देवींश्च चिन्मयीम् ।
ततः पात्रमाधारोपरि संस्थाप्य पुनस्तेन क्रमेण परामृतं
गृहीत्वा पात्रवन्दनं कुर्यात् । यथा ॥ मय्यं मीनरसावहं
यदि तथा दातुं पेयादिभिः किञ्चिच्चक्षररत्नपङ्कजदृशा
तस्यै समावेदितम् । वामे स्वात्मविशुद्धिशुद्धिकमलं पाशौ
विधायात्मके वन्दे पात्रमहं द्वितीयमधुना नन्दैकसंवर्द्धनम् ॥

ततः पूर्ववत् पात्रं स्वीकृत्य अन्यत् पात्रवन्दनं कुर्यात् ।
 यथा । सर्वाङ्गायकलाकलापकलितं कीर्तुहसद्योतनं चन्द्रो-
 पेन्द्रमहेन्द्रशम्भुवरुणब्रह्मादिभिः सेवितम् । ध्यातं देवगणैः
 परं मुनिमन्त्रैर्मोक्षार्थिभिः सर्वदा वन्द्ये पात्रमहं तृतीयमधुना
 चाल्मावबोधयामः ॥ तृतीयपात्रमिवन्दनं कृत्वा च पात्र-
 वन्दनं कुर्यात् । यथा ॥ हेमं मीनरसावहं हरिहरब्रह्मादिभिः
 सेवितं मुद्रामैयुनधर्मकर्मनिरतं चाराम्भतित्ताम्रयम् । आचा-
 र्याष्टकसिद्धिभैरवकलामांसेन संशोधितं पायात् पञ्चमकार-
 तस्त्वसहितं पात्रं चतुर्थे नमः ॥ इति चतुर्थपात्रवन्दनं कृत्वा
 च पात्रवन्दनं कुर्यात् यथा । आधारे भुजगाधिराजबलधे
 पात्रं महीमण्डलं मय्यं सप्तसमुद्रवारिपिशितं चाष्टौ च दिग्-
 दन्तिनः । सोऽहञ्चैव विभावयन् प्रतिदिनं तारागणैरक्षितो-
 ऽप्यादित्प्रमुखैः सुरासुरगणैरास्त्राकरैः किङ्करैः ॥ इति पञ्चमं
 पात्रं स्वीकुर्यात् । ततो यावद्दृष्ट्यादिकं न चलति तावत्
 पानादिकं कार्यम् ।

पानाद्यं प्रमाणं यथा ॥ रुद्रजामले ॥ साधकेभ्यश्च
 शक्तिभ्यो दद्याद्विर्माणावन्दनम् । सामयिकैः समं कुर्यात्
 हे वि ! पानादिभक्षणम् ॥ अन्यथापि । निविशेच्चक्ररूपेण
 पञ्चधाकारेण वा यथा । शक्तियुक्तो वसेद्वापि युग्मयुग्मविधा-
 नतः । शिवशक्तिधिया सर्वं चक्रमध्ये समर्पयेत् ॥ तन्वा-
 कारे च ॥ ततः पुष्पं समादाय गुरोः पात्रे निवेदयेत् । गुरवे
 च निवेद्याथ शक्त्यै दद्यात् स्वयं हरेत् ॥ भावचूडामणौ च ॥
 साक्षात् यदि गुह्यं आसदा तोये विसर्जयेत् ॥

अथ पानपात्रपरिमाणं यथा कुलसारे ॥ नयनाम्नि-
 काग्रपङ्कजकौस्तु परमेष्ठिनि ॥ हेतुपात्रं प्रकर्तव्यमित्युक्तं
 । [पानम्] । इतोऽप्यधिकपात्रं न कर्तव्यं साधकैः ॥

कर्म लौकिकतोलकमित्यर्थः । तदुक्तं कुलोत्तमे ॥ गुह्यं
द्वादशमाषः स्वात्तदष्टौ कर्ष उच्यते ॥ अथोत्तरतन्त्रे ॥ अनुष्ठां
पुरतो लब्ध्वा गृह्णामीति स्वयं वदेत् । जुषस्वेत्यभ्यनुज्ञातो
गुरुणा वा कुलीनकैः । गृह्णीयाच्च स्वयं सिद्धो बह्वपन्नासनः
सुधीः ॥

कुलार्थवे ॥ एकासने निविष्टा ये भुञ्जीरन्तैव
भाजने । एकपात्रे पिबन्त्वेवं ते शान्तिं नरकाधमे । एक-
पात्रमिति सर्वे शिषित्वा नैकपात्रे पिबेत् । न तु प्रतिकारं
द्रव्यपाने भिन्नभिन्नपात्रं कार्यम् अनुष्ठानसप्तशापसोः
सम्प्रदायविरोधाच्च वचनान्तरदर्शनाच्च ॥ स्वशक्तिं वीर-
शक्तिं वा दीक्षितां गुरुमग्रणीम् । पाययित्वा पिबेद्द्रव्यमिति
शास्त्रस्य निर्णयः । गुरुशक्तियुतानाञ्च गुरुज्येष्ठकनिष्ठयोः ।
उच्छिष्टं भक्षयेत् स्त्रीणां ताभ्यो नोच्छिष्टमर्पयेत् । चक्रमध्ये
च नियतं नान्यथा पतनं भवेत् । कनिष्ठानां स्वशिष्याणां
दद्यात् स्वोच्छिष्टमेव हि । दद्यात् स्नेहेन योऽन्येभ्यः स
भवेदापदां पदम् ॥ अन्यत्रापि ॥ शक्त्युच्छिष्टं पिबेद्द्रव्यं
वीरोच्छिष्टञ्च चर्वणम् । शक्तिवीरप्रसादेन किं न सिध्यति
भूतले ॥

चक्रेश्वरे च स्वशक्त्युच्छिष्टमपि पेयम् । तद्यमाचन्तु ॥
शक्त्युच्छिष्टमविचार्य पिबेच्चक्रेश्वरो यदि । आकल्पं नरकं
भुक्त्वा विष्ठायां जायते क्रिमिरिति । अविचार्येति इय-
मभिषिक्ता नाभिषिक्ता वेति विचारमकृत्वेति तु कौलावलो-
कारः ॥ पीत्वा पीत्वा पुनः पीत्वा पुनः पतति भूतले ।
उत्तमय च पुनः पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । इदञ्च वचनं ध्यान-
जपाद्यवसरविषयम् । न तु पशुसंसर्गविषयकञ्च । प्रकटे
सिद्धिहानिः स्यादित्यादिश्रवणात् । यावन्न चलते दृष्टिर्यावन्न

चलते मनः । तावत् पानं प्रकृतं पशुपानमतः परम् ॥
इतिवचनेन ध्यानाद्यपेक्षितत्वाच्च ॥

ततः शान्तिस्तोत्रं पठेत् ॥ तदुक्तं ङामरे ॥ पीत्वा
स्वामिजनेः साहं शान्तिस्तोत्रं ततः पठेत् । नमस्तु प्रेतकु-
शाब्दा नमस्तु दूषका नराः । साधकानां शिवाः सन्तु चाध्याय-
परिपाणिनाम् । जयन्ति मातरः सर्वा जयन्ति योगिनीगणाः ।
जयन्ति सिद्धिदाकिन्यो जयन्ति गुरुपंक्तयः । जयन्ति सिद्धि-
दाकिन्यो जयन्ति गुरवः सदा । जयन्ति साधकाः सर्वे
विशवाः कौलिकाश्च ये । समयाचारसम्पन्ना जयन्ति पूजका
नराः । नन्दन्तु अश्विमासिद्धा नन्दन्तु कुलपालकाः । इन्द्राद्या
देवताः सन्तु दृष्यन्तु वास्तुदेवताः । चन्द्रसूर्यादयो देवा-
स्तृप्यन्तु मम भक्तितः । नक्षत्राणि ग्रहा योगाः करणा राशयश्च
ये । सर्वे ते सुखिनो यान्तु सर्पादन्धास्तु पक्षिणः । पशवस्तुरगा-
श्चैव पर्वताः कन्दरा गुहाः । ऋषयो ब्राह्मणाः सर्वे शान्तिं
कुर्वन्तु मे सदा । सुता मे विदिताः सन्तु सिद्धासिद्धिन्तु
पूजकाः । ये ये चापविधयः सुदूषणरता मन्त्रिन्दकाः पूजने
वेदाचारविमर्दकहृदयाः कलहयः सान्द्रकाः । इहाः पञ्चम-
पूर्वमन्दहृदया ये कौलिका दूषकास्ते ते यान्तु विनाशमत्र
समये श्रीभैरवस्याज्ञया ॥ द्वेष्टारः साधकानाञ्च सदैवान्नाश-
दूषकाः । डाकिनीनां सुखे यान्तु दृष्टास्तत्पिथितैस्तु ते ।
ये वा शक्तिपरायणाः शिवपरा ये वैष्णवाः साधवः सर्वथाद-
क्षिणैः सुराधिपमजं सर्वं सुरैः सन्ततम् । शक्तिं विष्णुविद्या
शिवश्च रुचिः श्रीकृष्णपुण्या तु ये शैवन्ते त्रिपुरस्वमेद-
मतयो नमस्तु मीचन्तु ते । शत्रवो नाशमायान्तु मम निन्दा-
कराश्च ये । द्वेष्टारः साधकानाञ्च ते नमस्तु शिवाज्ञया ।
॥ ॥ ॥ शिवविधिना शिवशक्तिकोऽसौ सदा देवीपादे शान्ति-

सर्वं समर्प्य श्रीकृतमुत्तोल देव्या उपरि त्रिभूमयित्वा पुनः
संस्थाप्य संहारमुद्रया सहृदि समानीय श्रीदक्षिणकाक्षिके !
समस्तेति निरुजेत् । ओं कालिकायै नमः ॥

अथानन्दस्तोत्रम् ॥ मनोभुवो मङ्गलमूलमुद्रां सौन्दर्य-
लक्ष्मीं परिवेजयन्तीम् । श्रीसुन्दरोमिन्दुकलावतंसां सानन्द-
मानन्दमयीं स्मरामि ॥ १ ॥ श्रीसुन्दरीपूजनतत्पराणां
हालाभिरालोहितलोचनानाम् । चक्ष्माकमानन्दितमान-
सनां माहेश्वराणां दिवसाः प्रयान्तु ॥ २ ॥ त्रिधातय
वासां वदने सुरायाः श्रीकृष्णमभ्यर्च्य कुलक्रमेण । आस्ता-
दवन्तः पिशितं शुभाक्षीमालिङ्ग्य मोक्षं सुधियो लभन्ते ॥ ३ ॥
दिने दिने सिद्धिघटोऽस्तु पूर्णो दिने दिने तर्पणमस्तु देव्याः ।
दिने दिने सङ्कटां द्वितीयां दिने दिने साधकसङ्गमोऽस्तु ॥ ३ ॥
आस्तादवन्तः पिशितस्य सङ्कटमाकण्डपूर्णं मदितां पिबामः ।
वामेक्षसासङ्गममादधाना भुक्तिश्च मुक्तिश्च परां व्रजामः ॥ ४ ॥
न स्यादुलाभः पिशितस्य यस्मिन् पञ्चाक्षरी पूर्णरतिर्न यत्र ।
न यत्र मङ्गो सुगलोचनायास्तत्तद्दिनं दुर्दिनमेव मन्ये ॥ ५ ॥
प्रवर्तकानां सहसाय लक्ष्मीः प्रयाति देहं सुपदक्रमेण । श्रीकृ-
ष्णसौम्यकनिष्कानां प्राणाधमानीह लयं प्रयान्ति ॥ ६ ॥
यस्मै सुखाति सौख्यमस्तीर्णकत्वमाख्ये भवन्ति सानन्दम् ।
श्रीसुन्दरीसाधकनिष्कानामाहुः सर्वं सङ्कति तत्क्षणेन ॥ ७ ॥
श्रीसुन्दरीसाधकपुङ्गवणां कथा कथा निरन्तरमाप्तनोति ।
जनाः स्वयं सुखकसममित्रैस्तथा तथा नाशमुपैति शीघ्रम् ॥ ८ ॥
सङ्कटां पिबन् दीक्षितमन्दिरेषु स्वपतिशयां गणिकाग्रहेषु ।
सङ्कटे सङ्कटे भोजनमेव कुर्वन् वयं म्रियते साधकचक्रवर्ती ॥ ९ ॥
अनन्तरं कालवशात् वोऽहं सोऽहं भविष्यामि न मे विवादः ।
श्रीसुन्दरीं जप्त्वा जप्त्वा त्वां यद्देवोऽहं व्रजनीं स्मरामि ॥ १० ॥

विकल्पवाटीतटसन्निविष्टे प्रवर्त्तमानाः पद्मवो वराकाः ।
 प्रविश्य मोहान्मुनिधावगाधे भ्रमन्त्यनापादितकीलमानाः ।
 ॥ १२ ॥ नान्यं विलोकेत च वान्यमीहे नान्यं स्मरन्नापरमा-
 श्रयामि । कदापि नाहं परमाकरुपां श्रीसुन्दरीं चेतसि
 विस्मरामि ॥ १३ ॥ विलोक्य सिन्दूरमयं सुधाभिः श्रीचक्रसंज्ञं
 निधिं ह्रस्ववन्तः । श्रीसुन्दरीं चेतसि चिन्तयन्तो हेलाविलोक्यै-
 र्वश्यन्ति लोकान् ॥ १४ ॥ उन्मूलनं पातकभूरुहाणामुन्मादनं
 चित्तकुतूहलानाम् । आकर्षणं पङ्कजहेचनानामैरेयपानं वय-
 माचरामः ॥ १५ ॥ वाराणसीजङ्गसुताप्रयागकेदारतीर्थार्चि-
 विलोकितानि । तेनैव मन्ये जगतो वृतानि श्रीसुन्दरीचिन्त-
 नमेव यस्य ॥ १६ ॥ वामे चन्द्रमुखी मुखे च मधुरं पात्रं करा-
 शोभहे मूर्ध्नि श्रीगुरुचिन्तनं भगवतीध्यानास्रदं मानसे ।
 जिह्वायां जपसाधनं परिणतिः कौलाङ्गनाचिन्तनं यत् पात्रं
 नियतं पिबेत्तदसृतं भक्तिश्च मुक्तिप्रदम् ॥ १७ ॥ वामे रामा
 रमणकुमारा दक्षिणे पानपात्रं चाप्रे न्यस्तं मरिचकहितं शूक-
 रस्त्रोष्णमांसम् । स्त्रन्धे वीणा सलिलसुभगा सङ्कुरुणां प्रपञ्चः
 कौलो धर्षः परममनश्चो योनिनामध्वनयः ॥ १८ ॥ यत्नास्ति
 भोगो न च तत्र मोक्षो यत्नास्ति मोक्षो न च तत्र भोगः ।
 श्रीसुन्दरीपूजनतत्पराणां भोगश्च मोक्षश्च करस्व एव ॥ १९ ॥
 एकेन शृङ्गचक्रकेन घटं पिबामि कुम्भं पिबामि सहसा स्व-
 काद्वक्त्रे । आस्तादयामि यदि रोहितमुखश्चन्द्रं गङ्गां
 पिबामि यदुनां सह सामरेव ॥ २० ॥ करे पात्रं मुखे स्त्री-
 मानन्दो हृदयान्मुञ्चे । मूर्ध्नि श्रीनाथपादस्य स्मरणं किमतः
 परम् ॥ २१ ॥ पोत्वा मन्त्रं पठेत् स्त्रीत्वं साधकः कुलमैरवः ।
 कुलस्त्रीसङ्गनिरतः कुलकार्यं समाचरेत् ॥ २२ ॥ अलिपिमित-
 पुण्योऽप्यपूजार्थीः । बहुविधपुण्यमार्गैरप्युपार्जितोऽ-

हम् । सुखचरणरतोऽहं भैरवीमाश्रितोऽहं पशुजनधिरतोऽहं
भैरवीऽहं शिवोऽहम् ॥ २३ ॥ इति कुलार्णवे आनन्दस्रोत्रं
समाप्तम् ॥

अथानन्दोक्तासः ॥ कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तमोक्तासि ॥
आरम्भस्तरुणस्यैव यौवनं प्रौढ एव च । तदन्ते चोन्ननास्यैव
तत्त्वोक्तासस्ततः परम् । समाधिरिति विज्ञेयस्तत्त्वोक्तासस्तु
सप्तमः । तत्त्वत्रयं स्वादारम्भः कथितं कुलनायिके ! । कथित-
स्तरुणोक्तासो स्तरुणं सुखमखिके ! । यौवनं मनसः स्तरु-
गुक्तासः कथितः प्रिये ! । खलनं दृष्टनोवाचां प्रौढमित्यभि-
धीयते । समुक्तासपरे चक्रे य इच्छेत् पात्रमेलनम् । आदौ
प्रौढसमुक्तासं नैव कुर्यात् कदाचन ॥ तथा ॥ प्रौढोक्तासमधि-
कृत्य ॥ तदारूढेषु वीरेषु कार्याकार्यं न विद्यते । इच्छेव
शास्त्रसम्पत्तिरित्याशा परमेश्वरि ! । तत्र यदयत् कृतं कर्म
शुभं वा यदि वाऽशुभम् । तत् सर्वं देवताप्रौढ्ये जायते सुर-
सुन्दरि ! । जल्यो जपफलं तन्द्रा समाधिरभिधीयते । विक्रि-
या पूजनं देवि ! कर्दनं भैरवी बलिः । मुक्तिः स्याच्छक्तिसंयो-
गात् स्रोत्रं तत्कालभाषणम् । न्यासोऽवयवसंस्पर्शः कण्ठूति-
र्हवनक्रिया । वीक्षणं ध्यानमीशानि ! शयनं वन्दनं भवेत् ।
तत्त्वव्यासे ज्ञानागाना वा चेष्टा सा च तत्क्रिया । कार्याकार्य-
विचारस्तु यः करोति स पातकी । एतच्चक्रगता वीरा विज्ञेयाः
परयोगिनः । येनाज्ञावन्ति मनुजाः साक्षाद्भैरवरूपताम् ।
सम्प्रादप्यपरानन्दतर्पणं आनवर्त्तनम् । वेणुवीणादिवाद्यश्च
कवितारचनादिकम् । रोदनं भाषसम्पातः समुत्थानं विजृम्भणम् ।
गमनं विक्रिया देवि ! योग इत्यभिधीयते । चक्रेऽस्मिन् योगिनी-
वीरयोगिण्यो मदमन्वराः । समाचरन्ति देवेशि ! यथोक्तासं
मनोगतम् । शनैः पृच्छन्ति पार्श्वस्थानाविस्मृत्यात्मवीक्षि-

तम् । निधाय वदने पात्रं निर्वाणा निवसन्ति च । मत्ता
 स्वपुरुषं मत्वा कान्तान्यमवलम्बते ॥ तथैव पुरुषस्यापि
 प्रौढोऽन्तोऽज्ञाससंयुतः । पुरुषः पुरुषं मोहादालिङ्ग्यङ्गनाज-
 नम् । पृच्छन्ति स्वपतिं मुग्धा कस्त्वं का त्वमिहागता । किं
 कार्यं वयमायाताः किमर्थमिह संस्थिताः । इदानीं किमिदं
 हन्त ! गृहं किं वागतं किमु ? । मुखे सम्पूर्य्य मदिरां पाययन्ति
 स्त्रियो नरान् । उपदंशमुखे क्षिप्त्वा निक्षिपन्ति प्रियानने ।
 गृह्णन्त्यन्यस्य पात्राणि व्यञ्जनानि च शाश्ववि । । धृत्वा
 शिरसि नृत्यन्ति मद्यभाण्डानि योगिनः । अन्नानात् कर-
 तालान्तमस्पृष्टाच्चरगीतकम् । प्रखलत्पदविन्यासं दृष्यन्ति
 कुलशक्तयः । योगिनो मदमत्ताश्च पतन्ति प्रमदोरसि । मदा-
 कुलाश्च योगिन्यः पतन्ति पुरुषोपरि । मनोरथसुखं पूर्णं
 कुर्वन्ति च परस्परम् । इत्यादिविविधाद्येष्टाः कुर्वन्ति कुल-
 नायिके । । विवृतिं मनसो हित्वा यदुज्ञासः प्रवर्तते । तदा
 तु देवताभावं भजन्ते योगिपुङ्गवाः । कौलिकान् भैरवा-
 वेशान् यो वा निन्दति मूढधीः । तस्माद्यस्य सन्देहो
 योगिन्यः कुलनायिकाः । न निन्देन्न हसेद्वापि चक्रमध्ये
 मदाकुलान् । एतच्चक्रगतां वार्त्तां वह्निर्नैव प्रकाशयेत् ।
 तेभ्यश्च भोजनं कुर्यात् नाहितश्च समाचरेत् । भक्त्या संरक्षये-
 देतान् गोपयेच्च प्रयत्नतः । चक्रे मदाकुलान् दृष्ट्वा चिन्तये-
 देवताधिया । मोदते वन्दते भक्त्या स गच्छेद् योगिनीपदम् ।
 पद्मेदेवंविधं चक्रं यो भक्त्या कौलिकः प्रिये । । व्रततीर्थ-
 तपोदानयज्ञकोटिफलं लभेत् । उन्मादात् पतनोत्थानात्
 मूर्च्छना च सुदुर्मुहुः । उन्मात्तचेत्र उज्ञासे पथे वीरसमन्विते ।
 चिरं सन्निदधाते तौ यौ वित्तः पराचरौ । परं ब्रह्मात्मसंस्थान-
 काङ्क्षितं कुलनायिके । । देहेन्द्रियाणां मनसञ्चानवस्था निग-

यते । समवस्थाभिधा तस्मिन् तत्त्वोक्तासे समं प्रिये ! ।
 परमन्त्रस्वरूपोऽसौ जायते मूर्च्छना परा । मूर्च्छनासन्नि-
 कर्षोऽपि न्यूनं मुक्तेः परं विदुः । अन्तर्लक्ष्यो वहिर्दृष्टिर्निमे-
 षोन्मेषवर्जितः । एषा च शाश्वतो मुद्रा सर्वतन्त्रेषु गोपिता ।
 एषा च खेचरो मुद्रा शिवस्य समवाहिनी । सर्वात्तीर्णः सदा
 हन्ता सागरस्य समाकृतिः । अनयोक्तासिनी वीरा शिव एव
 न संशयः । न किञ्चिदपि जानन्ति आत्मध्यानपरायणाः ।
 तदा मत्परमं सौख्यमिति वक्तुं न शक्यते । स्वयमेवानुभवति
 शर्कराक्षीरपानवत् । ईदृशं तादृशं सौख्यमिति वक्तुं न
 शक्यते । दृश्यते कुलकादेश तद्ब्रह्मध्यानमुत्तमम् । यत् सुखं
 विद्यते ध्याने देहादेशकरं परम् । कथितुं नैव शक्नोमि प्रबु-
 द्धस्तु समाहितः । ब्रह्मध्यानामृतानन्दपराः मुक्ततिनो नराः ।
 चण्डोऽप्यन्तर्हिते तस्मिन् मोचयन्ति हतप्रभाः । सप्तमोक्तास-
 युक्तानां तद्भक्तानां महाफलम् । अष्टौ त्रिकालज्ञानोत्थाः
 प्रत्ययाश्च कुलेश्वरि ! । प्रष्टवस्वाश्च कम्पाद्या जायन्ते नात्र
 संशयः । बहुनात्र किमुक्तेन अणिमाद्यष्टसिद्धयः । प्रती-
 हारीपदं प्राप्ताः सेवन्ते मुनितां चिरम् । ये गुणाः परमेशस्य
 पञ्चतत्त्वतनोः शुभाः । ते गुणाः कुलतत्त्वज्ञे ! तत्त्वज्ञानां समा-
 हृताः । आरम्भः स्ववनोक्तासो यौवनं प्रौढमेव च । नन्दन्ति
 योगादित्युक्तयोन्मनाः स्वप्न उच्यते । अतवस्था सुषुप्तिः स्वाद-
 वस्थात्रयसंयुतात् । सप्तोक्तासं यो हि वेत्ति स मुक्तः स च
 कौलिकः । प्रवृत्ते भैरवीचक्रे सर्वे वर्णा द्विजातयः । निवृत्ते
 भैरवीचक्रे सर्वे वर्णाः पृथक् पृथक् । स्त्री वाय पुरुषः पण्ड-
 काण्डालो वा द्विजातयः । चक्रमध्ये न भेदोऽस्ति सर्वे देव-
 समाः प्रिये ! । नगरौनिर्भराद्यम्बु गङ्गां प्राप्य यथेकताम् ।
 याति ओचक्रमध्येषु चेकत्वं मानवास्तथा । क्षीरेण

सहितं तोयं क्षीरमेव यथा भवेत् । तथा त्रीचक्रमध्ये तु जातिभेदो न विद्यते । स्वर्गादिपुण्यलोकेषु देवादभ्यो यथा न हि । तथैव चक्रमध्ये तु देवताः सर्वमानवाः । जातिभेदो न चक्रऽस्मिन् सर्वे शिवसमाः स्मृताः । वेदोपस्थितमेवं हि सर्वं ब्रह्मेति चाब्रवीत् । बहुनात्र किमुक्तेन चक्रमध्ये काले खरि ! । मद्रूपाः पुरुषाः सर्वे त्वद्रूपा योषितः प्रिये ! । चक्रमध्ये तु मूढात्मा जातिभेदं करोति यः । तं भक्षयन्ति योगिन्यः शपन्ति कुलनायिके ! । स्त्रीणामन्यतमं स्थानं पुंसामन्यतमं पृथक् । अथवा मिथुनं कृत्वा क्रमात्तमुपवेशयेत् । पुंस्वाकारेण वा सम्यक् चक्राकारेण वा प्रिये ! । शिवशक्तिधिया सर्वाश्चक्रमध्ये समर्चयेत् । अविभक्तौ यथाचारौ सखीनारायणौ प्रिये ! । यथा वाणीसदानन्दौ तथा वीरः सशक्तिकः । मयकुम्भसहस्रैश्च मांसभारशतैरपि । न तुष्यामि वरारोहे ! भगलिङ्गासृतं विना । न चक्राङ्गं न पद्माङ्गं न वष्पाङ्गमिदं जगत् । लिङ्गाङ्गश्च भगाङ्गश्च तस्माच्छक्ति-श्रिवात्मकम् । शिवशक्त्यात्मसंयोगो यस्मिन् काले प्रजायते । स सन्ध्याकुलनिष्ठानां समाधिः स विधीयते । कामुको न स्त्रियं गच्छेदनिच्छन्तौमदीक्षिताम् । सद्यः संस्कारसंशुद्धां विहितां तां व्रजेत् स्त्रियम् ॥ इति तत्त्वत्रयोक्तासपानभेदाभि-चोदितम् । समासेन कुलेशानि ! किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ इत्थानन्दोक्तासः ॥

अथ पञ्चचक्रानुष्ठानम् ॥ यथा निरुत्तरतन्त्रे दशमपटले ॥ श्रीशिव उवाच ॥ सर्वजात्सुद्भवा शक्तिः योगिभिः पूज्यते सदा । यां यां पश्यति योगीन्द्रस्तां तामेव प्रपूजयेत् । वीर-शक्तिर्विशेषेण शृणुष्व । वरवर्णिनि ! । पुरश्चर्या कृता वीरा-प्रपञ्चा वीरसाधने । पुरश्चर्याविहीनाश्चेच्च योज्याः कुल-

साधने ।। योज्यायेत् सिद्धिदानिः स्याद्दीरवं नरकं व्रजेत् ।
 वीरशक्तिं विना देवि ! न कुर्यात् कुलसाधनम् । तदभावे
 हीनजातौ प्रशस्ता वीरसाधने । पञ्चचक्रे प्रशस्ता यास्ताः
 शृणुष्व वरानने ।। चक्रं पञ्चविधं प्रोक्तं तत्र शक्तिं प्रपूजयेत् ।
 राजचक्रं महाचक्रं देवचक्रं तृतीयकम् । वीरचक्रं चतुर्थञ्च
 पशुचक्रञ्च पञ्चमम् । पञ्चचक्रे यजेद्विष्ये वीरश्च कुलसुन्दरि ।।
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च पञ्चचक्रे प्रपूजयेत् । बलीयसि च देवेशि !
 शिवचक्रे प्रपूजयेत् । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वीरचक्रे प्रपूजयेत् ।
 योगिभिः पूज्यते देवि ! पूर्वचक्रेषु कामिनो ॥ माता च
 भगिनी चैव दुहिता च स्नुषा तथा । गुरुपत्नी च पञ्चैता
 राजचक्रे प्रपूजयेत् । गौडो वाप्यथवा माध्वी सुरा शस्ता कुले-
 श्वरि ।। शुद्धिच्छागोद्धवा शस्ता तृतीयोद्दालकस्तथा । सुद्रा
 गोधूमजा शस्ता स्वयम्भूकुसुमं तथा । कुण्डगोलोद्धवं द्रव्यमनु-
 कल्पं नियोजयेत् । रक्तचन्दनं तथा श्वेतमनुकल्पञ्च चन्दनम् ।
 वस्त्रालङ्कारभूषाद्येर्गन्धमाल्यानुलेपनैः । पूजयेत् परया भक्त्या
 देवताभ्यो निवेदयेत् । भक्ष्यं नानाविधं द्रव्यं नानावस्त्रसम-
 न्वितम् । आसनं शुद्धिसंयुक्तं ताभ्यो दद्यात् पुनः पुनः । प्रणम्य
 प्रजपेन्मन्त्रं दृष्ट्वा ताञ्च सहस्रकम् । अङ्गं नैव स्पृशेत्तासां स्पृशेत्
 नरकं व्रजेत् । मधुमत्ता यदा तास्तु न स्वपन्ति सुसम्पदः ।
 तत्तदेवं भवेत् सर्वं सत्यं सत्यं न संशयः । षष्टिवर्षसहस्राणि
 ब्रह्मलोके महोयते । माता भगिनी स्नुषा कन्या वीरपत्नी
 कुलेश्वरि ।। महाचक्रे यजेदेताः पञ्चशक्तीः पुनः पुनः । द्रव्य-
 दाने तु सम्पूज्या न शक्ती शिवयोजनम् । योजने सिद्धि-
 दानिः स्याद्दीरवं नरकं व्रजेत् । महाव्याधिर्मवेदे वि ! धनदानिः
 प्रकीर्यते । सदैव दुःखमाप्नोति सर्वं तस्य विनश्यति । आद्यञ्च
 गौडिकं प्रोक्तं द्वितीयं कुकुटोद्धवम् । तृतीयं रोहितं प्रोक्तं

चतुर्थं शशसम्भवम् । करवीरोद्भवं पुष्पं चन्दनं रक्तचन्दनम् ।
 पूजयेत् परया भक्त्या शिवलोके महीयते । षष्टिवर्षसहस्राणि
 तत्र देवीं प्रपूजयेत् । अष्टम्याञ्च चतुर्दश्याममायाञ्च कुजेऽ-
 हनि । राजचक्रे महाचक्रे भक्त्या शक्तिं प्रपूजयेत् । शुक्ल-
 पद्मे गुरोर्वारे चतुर्थोत्तममीतिषौ । महाचक्रे यजेद्भक्त्या
 सर्वकामार्थसिद्धये । देवचक्रं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व वरवर्णिनि ! ।
 विदग्धाः सर्वजातीनां पञ्च कन्याः प्रपूजयेत् । गौड़िकं फलदं
 रम्यं द्वितीयं पक्षिसम्भवम् । तृतीयं शालमत्स्यन्तु चतुर्थं धान्य-
 सम्भवम् । सुगन्धि सर्वपुष्पञ्च देवचक्रे नियोजयेत् । देवचक्रे
 यजेच्छक्तिं देवचक्रे महीयते । षष्टिवर्षसहस्राणि देवकन्यां
 प्रपूजयेत् । पञ्चकन्या यजेच्चक्रे नातिरिक्ताः कदाचन ।
 लोभाद्वा कामतो वापि क्लृप्ताद्वा वरवर्णिनि ! । यदि स्यात् सङ्गम-
 स्त्रासां रौरवं नरकं व्रजेत् । अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभयो-
 रपि । पिष्टभूमिं समागम्य वीरचक्रे प्रपूजयेत् । दिव्य-
 वीरान्वितो मन्वी यजेत् शक्तिं वलीयसीम् ॥ श्रीदेव्युवाच ॥
 मातादयः पञ्चकन्या यतीनाञ्च कथं प्रभो ! ॥ श्रीशिव उवाच ॥
 मातादयः पञ्चकन्या ह्येनजाता यतः प्रिये ! । चतुर्वर्षोद्भवां
 वेश्यां विशेषेण वलीयसीम् । भूमौन्दुकन्यका माता दुहित्वा
 रजकौमुता । श्वपची च खसा श्रेया कापालौ च श्रुषा स्मृता ।
 योगिनो निजशक्तिः स्यात् पञ्चकन्याः प्रकीर्तिताः । गुरोः
 समीपे कर्तव्यमथवा भ्रातृभिः सह । सिद्धमन्त्रो भवेद्दीरो
 न वीरो मद्यपानतः । अभिषिक्तो भवेद्दीरः अभिषिक्ता च
 कौशिको । एवञ्च वीरशक्तिश्च वीरचक्रे नियोजयेत् । क्रम-
 सङ्केतकश्चैव पूजासङ्केतमेव च । मन्त्रसङ्केतकश्चैव यन्त्रसङ्केतक-
 तया । लिखनं मन्त्रयन्त्राणां सङ्केतं गुरुमार्गतः । सङ्के-
 तज्ञं विना वीरं यदि चक्रे नियोजयेत् । निष्फलं पूजनं देवि !

दुष्टं तस्य पदे पदे । सहेतहीनो यो वीरो नाभिषेकीं गुरु-
क्रमात् । कूपे भ्रष्टः स पापिष्ठस्तं त्यजेद्वीरचक्रके । नाभि-
षिक्तं वामचक्रे नाभिषिक्तां च कौलिकीम् । निवेश्य रौरवं
याति सत्त्वं सत्त्वं न संशयः । एवं क्रमं विना देवि ! वीर-
चक्रे वसेद्यदि । सिद्धिहानिः सिद्धिहानो रौरवं नरकं व्रजेत् ।
सर्वमद्यं सर्वशुद्धिं सर्वमीनं कुलेश्वरि ! । सर्वमुद्रां सर्वपुष्पं
स्वयम्भूकुसुमं तथा ॥ कुण्डगोलोद्भवं द्रव्यं नानारससम-
न्वितम् । प्रदद्यात् साधकश्रेष्ठो वीरचक्रे पुनः पुनः । स्वशक्तिं
पूजयेत्तत्र तदुच्छिष्टं पिबेत् प्रिये ! । चव्यं स्वज्येष्ठतो ग्राह्यं
कनिष्ठाय निवेदयेत् । एकासने न भुञ्जीत भोजनं नैक-
भाजने । परस्परमुपस्यशं न कर्त्तव्यं कदाचन । एवं क्रमेण
देवेशि ! वीरचक्रे समाचरेत् । आनीय हीनजां देवीं शक्ति-
मन्त्रेण शोधयेत् । संशोध्य हीनजां देवीं वीरशक्तिं निवे-
दयेत् । मधुमत्ताय वीराय यो दद्याद्हीनजां शुभाम् । वीराय
शक्तिदानन्तु वीरचक्रे विधीयते । चक्रभिन्ने चरेद्दानं रौरवं
नरकं व्रजेत् । घातयेद्गोपयेद्वापि न निन्देन्न निरीक्षयेत् ।
कामं क्रोधश्च मात्सर्यं विकारं लोभमेव च । कुलनिन्दां दुरा-
लापं गोपयेद्दुष्टकं प्रिये ! । मन्त्रं मुद्रामक्षमालां योनिश्च
वीरसङ्गमम् । मण्डलश्च घटं पोठं सिद्धद्रव्याणि गोपयेत् ।
पण्डितं वीरसन्तानं चैवं देवीश्च योगिनीम् । कुलाचार-
गुरुं दूतों मनसापि न निन्दयेत् । देवीं गुरुं सुधां विद्यां
श्रेष्ठां शक्तिं क्रियात्मजाम् । योगिनीं भैरवीतत्त्वमात्मतत्त्वं
प्रपूजयेत् । विमाता दुहिता भग्नौ सुषा पत्नी च पञ्चमौ ।
पशुचक्रे यजेद्हीमान् पशुवत्तोषणश्चरेत् । गन्धं पुष्पञ्च माल्यञ्च
वस्त्राणि भूषणानि च । सिन्दूरागुरुकस्तूरीनानापुष्पाणि
सुन्दरि ! । भक्ष्यं नानाविधं द्रव्यं फलं नानाविधं प्रिये ! ।

एतद्द्रव्यगणं यस्तु भक्त्या ताभ्यो निवेदयेत् । षष्टिवर्ष-
सहस्राणि क्षितौ राजा भवेद्ध्रुवम् । वीरचक्रे तदा सिद्धिः
भवत्येव न संशयः ॥

अथ कुलशक्तयः ॥ रेवतीतन्त्रे द्दतीयपटले ॥ शक्तयः
परमेशानि ! विदग्धाः सर्वयोषितः । नटी कापाक्षिणी वेश्या
मालिनी कुङ्कुमालिनी । चण्डाली च कुलाली च राजकी
नापिताङ्गना । गोपिनी योगिनी शुद्धा ब्राह्मणी राजकन्यका ।
कोचाङ्गना च देवेशि ! तथैव शङ्करिणी । एताः षड्-
विंशतः कन्या देवानामपि दुर्लभाः । देवघ्ना व्याधवामा च
तथा मांसापहारिणी । बौद्धा च यवनी देवि ! तथा रसप-
सारिणी । वेश्या चतुर्विधा प्रोक्ता द्विविधा कुङ्कुमालिनी ।
धीवरी द्विविधा प्रोक्ता तथैव गणिकाङ्गना । कुम्भकारी द्विधा
प्रोक्ता तथैव गोपिनी स्मृता । वातवेद्याङ्गना देवि ! यवनी
द्विविधा स्मृता । बौद्धकन्या त्रिधा देवि ! तथा कोचाङ्गना
प्रिये ! । पूर्वोक्ताभिः सहैकत्र चतुःषष्टिश्च शक्तयः ॥

गुप्तसाधनतन्त्रे चतुर्थपटले ॥ शिव उवाच ॥ शृणु पार्वति !
वक्ष्यामि शक्तिगुह्यतरं महत् । प्रकाशात् सिद्धिहानिः स्यात्त-
स्माद् यत्नेन गोपयेत् । स्वशक्तिं परशक्तिं वा दौषिता यौव-
नान्विताम् । विदग्धां शोभनां शुद्धां घृणालज्जाविवर्जिताम् ।
प्रानीय कुलसाधनं कुर्यादित्युत्तरेणान्वयः । तत्र व्यवस्था-
माह निरुत्तरतन्त्रे अष्टमपटले ॥ स्वशक्तिसिद्धिमादाय
सिद्धमन्त्रस्ततो भवेत् । सिद्धमन्त्रः कुलाचारे परयोषां प्रपू-
जयेत् । सिद्धमन्त्रो यजेत् शक्तिं कायेन मनसापि वा । पर-
योषां विशिष्य परयोषां प्रपूजयेत् । सिद्धमन्त्रप्रकारस्तु
नवमपटले । प्रानीय च कुलं रम्यं कुलशक्तिं कुलार्चने ।
स्वशक्तिं विदधं देवि ! शक्तिभाजे सिद्धेत्ततः । ततः कामः

कलादेवीं वीरकोणे लिखेत्ततः । तन्मध्ये देवमन्त्रश्च विहितं
 कामलाञ्छितम् । तत्र देवीं समावाह्य ध्यात्वैव च प्रपूजयेत् ।
 ततो लक्ष्म्यं सञ्ज्ञप्य स्थिरधीः कुलसाधकः । ततस्तच्छक्ति-
 कर्णे च ऋषिच्छन्दःसमन्वितम् । मूलमन्त्रं विराट्स्थ्या कथयेद्
 वामकर्णके । अद्यप्रभृति शक्ति ! त्वं कुलदेवार्चनं कुरु ॥ ततः
 शक्तिः पठति । गुरोराज्ञां समादाय घृणालज्जाविवर्जिता ।
 शिवोक्तविधिना देव ! करिष्यामि कुलार्चनम् । त्वहि नाथ !
 कुलाचारकामिनीकामनायक ! । त्वत्पादाभोरुहच्छायां
 देहि मे कुलवर्त्मनि । गते च प्रथमे यामे स्रकुलं कुलको-
 परि । वामभागे समानीय रक्तवस्त्रसमन्वितम् ॥ नानागन्ध-
 समायुक्तं नानारत्नसमन्वितम् । ललाटे मन्त्रमालिख्य मध्ये
 नामविचर्चितम् । ताम्बूलपूरितमुखस्ताम्बूलारुणलोचनः ।
 कुलाकुलजपं कृत्वा ध्रुवमायाति तत्क्षणात् । एवमाकर्षिते
 मन्त्रे सिद्धमन्त्रः कुलेश्वरि ! । तावत् प्रयोगः कर्त्तव्यो यावत्
 सिद्धिर्न जायते । सिद्धमन्त्रः कुलाचारे कुलयोषां प्रपूजयेत्
 इति ॥ शक्त्यङ्गे जपस्थानमाह ॥ समयाचारतन्त्रे ॥ अथे-
 दानीं प्रवक्ष्यामि जपार्थं पीठमुत्तमम् । पूर्णगिरिश्च प्रथम-
 मुड्डीयानां द्वितीयकम् । जालन्धरं तृतीयञ्च कामरूपं चतु-
 र्थकम् । कृते पूर्णगिरिश्चैव त्रेतायाश्च द्वितीयकः । जालन्धरं
 द्वापरे तु कामरूपं कलौ युगे । चतुःपीठानि पीठानि शक्ति-
 देहेषु यानि च । तानि चत्वारि वक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतराणि
 च । शक्तेः सर्वशरीरं यत् पीठं पूर्णगिरिः स्मृतम् । तस्याः
 शिरश्च सुभगे ! उड्डीयानां प्रकीर्तितम् । स्तनौ जालन्धरं
 ज्ञेयं कामरूपं भगस्तथा । सर्वेषु कामपीठेषु देवानामपि
 दुर्लभम् । एषु पीठेषु च स्थित्वा यं यं मन्त्रं जपेत् प्रिये ! ।
 तत्तत्फलमवाप्नोति देवताश्च प्रसीदति ॥ तथा ॥ नानाशक्त्या

सहालापं धी च कुर्वन्ति साधकाः ॥ ते शीघ्रकालात् सुभर्ग-
फलं प्राप्नुयन्ति मानवाः । तामानीय साधकेन्द्रो दद्या-
पाद्यादिकं शुभम् । पञ्चाचारेण तां शक्तिं पूजयित्वा यथा-
विधि । शतं शौर्षे शतं भाले शतं सिन्दूरमण्डले । शतं
शतं कण्ठे शतं हृदयमण्डले । शतहन्द् स्तनहन्द् शतं नाम-
जपेत् सुधौः । योनिपीठे शतं जप्त्वा साधकः स्थिरमानसः
एवं सहस्रं सञ्जप्य देवीरूपां विचिन्तयेत् । शिवशक्तिस्वरूपां
चिन्तयेत् साधकोत्तमः । शिवमन्त्रेण देवेशि ! स्वामि-
पूजयेदथ । ताम्बूलं तन्मुखे दत्त्वा साधको दृष्टमानसः । तद-
नुष्ठां समादाय योनौ लिङ्गं विनिक्षिपेत् । ओं धर्माधर्म-
हविर्दीप्त आत्मानो मनसा सूचा । सुषुम्नावर्त्मना नित्य-
मचवृत्तिर्जुहोम्यहम् । स्वाहेत्यनेन मन्त्रेण हुनेत् सर्वसमृद्धये ।
ततो जपेत् सहस्रं वै शक्तियुक्तो भवेन्नरः । शतं वापि प्रजप्त्यं
ततो न्यूनं न कारयेत् । ततः पूर्णाहुतिं दद्यान्मन्त्रेणानेन
साधकः । प्रकाशाकाशहस्ताभ्यामवलम्ब्योन्मना सुधा । धर्मा-
धर्मकलास्त्रेऽपूर्यमग्नी जुहोम्यहम् । स्वाहेत्यनेन मन्त्रेण
पूर्णाहुतिं समाचरेत् । शक्रोक्तारण्यकाले तु महादेवे निवे-
दयेत् । एवं कृते मन्त्रसिद्धिर्भवत्येव न संशयः । यं यं प्रार्थ-
यते कामं तं तमाप्नोति निश्चितम् । रोगी रोगात् प्रसुञ्चेत
धनेन च धनाधिपः । वायुतुल्यबलो लोके दुर्जयः शत्रुमर्दनः ।
कामतुल्यश्च नारीणां रिपूणां शमनोपमः । एतत्कल्पेन देवेभिः ।
किं न सिध्यति भूतले । अष्टैश्वर्यमवाप्नोति स एव न्यैसदा-
शिवः ॥

नित्तरतन्त्रे द्वादशपटलेऽपि ॥ अथान्यत् सम्प्रवक्ष्यामि
साधनं भुवि दुर्लभम् । कृते येन कर्मेत् सिद्धिं देवानामपि
दुर्लभा ॥ असाटे शक्तिमन्तु निराहत्या चित्तेदुभयः ।

तन्मध्ये कामवोजश्च विलिखेत् कामलान्वितम् । कामेन
 पुटितं कृत्वा पूजयेत् परमेश्वरीम् । सम्पूज्य कालिकां देवीं
 यन्त्रश्च परिपूजयेत् । तत्त्वचिन्तापरो योगी जपेन्नृचं निरा-
 कुलम् । संज्ञं कुलपुष्पन्तु पूजयेच्च पुनः पुनः । सहस्रं तर्प-
 येत् पौठे यन्त्रप्रक्षालनोदकैः । एवं कृते लभेत् सिद्धिं सत्त्वं
 सत्त्वं न संशयः । अथान्यत् सम्प्रवक्ष्यामि पुरश्चरणमुत्तमम् ।
 शतं भाले शतं केशे शतं सिन्दूरमण्डले । शतमेकं मुखान्नोजे
 पुष्पवक्त्रे शतद्वयम् । शतद्वन्द्वं कुचद्वन्द्वे शतश्च नाभिमण्डले ।
 शतमेकं कुलागारे प्रजपेद्भक्तिभावतः । एवं दशशतं जप्त्वा
 कुलागारे ततो जपेत् । पूजयित्वा जपेन्मन्त्रं गजान्तकसह-
 स्रकम् । ततस्तु तत्त्वयोगेन शतमष्टोत्तरं जपेत् । पूजनञ्च
 ततस्तत्र पुरश्चरणमुच्यते । अथान्यत् सम्प्रवक्ष्यामि कला-
 गारस्य साधनम् । येन कृते कुलेशानि ! सर्वप्रापचयो
 भवेत् । कुलागारे कुलाष्टम्यां कुलमाह्वय पूजयेत् । तर्पणञ्च
 जपं होमं तत्तद्व्ययतां व्रजेत् । कदलीतरुमूलञ्च द्विगुणं यदि
 दृश्यते । तत्र तु महती पूजा कर्त्तव्या वरवर्णिनि ! ॥ ततस्तु
 ब्रह्मवक्त्रेण होमं कुर्याद्विचक्षणः । होमं कृत्वा जपेन्मन्त्रं कोटी-
 कोटीगुणं भवेत् । द्विगुणं रजनीमूलं संवीक्ष्य यो जपेन्मनुम् ।
 स भवेत् सर्वसिद्धीशस्तस्य पुण्यं न गण्यते । रजनीं स्वेच्छ्या-
 ह्वय साधनं कुलभूषणम् । विपरीतं जपेन्मन्त्रं तस्य पुण्यं
 न गण्यते ॥ रजन्याञ्च कुलागारे पूजने निपुणो यदि ।
 त्वत्समा रजनीकान्ता कमला वाय राधिका । त्रिषु लोकेषु
 सा धन्या ब्रह्मविष्णुशिवाम्बिका । सिद्धविद्या महाविद्या
 विद्वविद्याफलप्रदा । तस्याः प्रसादमात्रेण दुष्टमन्त्रोऽपि
 सिध्यति । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तामेव शरणं व्रजेत् । रजन्यां
 रजनीयोगं विद्वरेद् यदि साधकः । बलाद्वा पूजयेत्तत्र सर्वं

तन्निष्फलं भवेत् । येन तेन प्रकारेण रजनीतोषणश्चेत् ।
 बाह्याद्वा क्रीडनाद्वापि वशाद्वा तोषयेत् सदा । यं यं भावं
 रजन्याश्च तं तं भावं प्रकल्पयेत् । अतिरिक्तः कृतो भावो
 रौरवं नरकं व्रजेत् । कलायाः सम्पत्तिं कृत्वा साधयेत् कुल-
 साधनम् । असम्पत्तकुलासङ्गात् सिद्धिदानि प्रकाशयेत् । यो
 गच्छेद्रजनीगेहं कुलसाधनवर्जितः । स एव नरकं याति
 सत्यं सत्यं न संशयः । क्रोधाद्वा कामतो वापि द्वेषाद्वा वर-
 वर्णिनि । न गच्छेद्रजनीगेहं गच्छेच्च नरकं व्रजेत् ।
 अज्ञात्वा कुलसङ्केतं कुलमार्गं विशेद्यदि । स याति नरकं
 घोरं का कथा परजन्मनि ॥

अथ शय्याशुचिः ॥ ओं आः सुरेखे वप्सरेखे हुं फट् स्वाहा ।
 इत्यनेन शय्यायां त्रिकोणं विलिख्य ओं ह्रीं आधारशक्तये
 कमलासनाय नमः । इति मनसा सम्पूज्य ओं ह्रीं मृतकाय
 नमः फट् इति मन्त्रेण वामहस्तेन घातत्रयं दत्त्वा श्रो-
 त्ताभिर्दशदिग्बन्धनं कृत्वा । ओं शय्ये ! त्वं मृतरूपासि साध-
 नीयासि साधकेः । अतोऽत्र जप्यते मन्त्रो ह्यस्माकं सिद्धिदा
 भव ॥ इति प्रार्थनां कृत्वा जपादिकं कुर्यात् ॥

गुप्तसाधनतन्त्रे प्रथमपटले ॥ पञ्चाक्षरिण देवेशि ! कुल-
 शक्तिं प्रपूजयेत् । नटी कापालिकी वेश्या रजकी नापिता-
 ङ्गना । ब्राह्मणी शुद्रकन्या च तथा गोपालकन्यका । माला-
 कारकन्या च नव कन्याः प्रकीर्तिताः । विशेषवैदग्ध्ययुताः
 सर्वा एव कुलाङ्गनाः । रूपयौवनसम्पन्ना शीलसीमाभ्य-
 शालिनौ । पूजनीया प्रयत्नेन ततः सिद्धिर्भवेद् भुवंम् ॥

अत्र विशेषयति निरुत्तरतन्त्रे चतुर्दशपटले ॥ नटी
 कापालिकी वेश्या रजकी नापिताङ्गना । योगिनी स्वपत्नी
 । शैलेश्वरी तथा । योगिनी नादाकारक पासा

कार्यविभेदतः । चतुर्वर्णोद्भवा रम्या कापाली सा प्रकीर्तिता ॥
 पूजाद्रव्यं समालोक्य वेश्या रमणमिच्छति । चतुर्वर्णोद्भवा रम्या
 सा वेश्या परिकीर्तिता ॥ पूजाद्रव्यं समालोक्य सर्वतः कुर्वते
 च या । पूजाद्रव्यं समालोक्य राजावस्थां प्रकाशयेत् । सर्व-
 वर्णोद्भवा रम्या रजको सा प्रकीर्तिता ॥ पूजाद्रव्यं समा-
 लोक्य कुलजा वीरमाश्रयेत् । सन्ध्याय पशुभर्तारं कर्म-
 चाण्डालिनी स्मृता ॥ विपरीतरता पत्नी पात्रं यां परि-
 पृच्छति । सर्ववर्णोद्भवा रम्या सा शौण्डी परिकीर्तिता ॥
 सर्वदा यन्त्रसंस्कारो यस्याश्च परिजायते । सैव भूमौन्द्रजा
 रम्या सौरवर्णोद्भवा प्रिये ! ॥ आत्मानं गोपयेद् या च सर्वदा
 पशुसङ्घटे । सर्ववर्णोद्भवा रम्या गोपिनी सा प्रकीर्तिता ॥
 पूजाद्रव्यं समालोक्य या मालेव रता भवेत् । सर्ववर्णोद्भवा
 रम्या मालिनी सा प्रकीर्तिता ॥

वेश्याया विप्रोषस्तु तत्रैव ॥ गुप्तवेश्या महावेश्या कुलवेश्या
 महोदया । राजवेश्या देववेश्या ब्रह्मवेश्या च सप्तधा ॥
 कुलजा गुप्तवेश्या स्यात् निर्लज्जा मदनातुरा । पशुभर्ताश्रिता
 लोके गुप्तवेश्या प्रकीर्तिता ॥ कुलजा कुलवेश्या स्यात् महावेश्या
 प्रकीर्तिता । भगलिङ्गकलापीठे चुम्बयेच्च पुनः पुनः । एवंविधा
 कुलोना चेद् ब्रह्मवेश्या प्रकीर्तिता ॥ दिव्यशक्तिर्वीरशक्तिस्त्रासां
 संज्ञा प्रकीर्तिता । चतुर्वर्णोद्भवानाश्च सञ्ज्ञिताः परिमाषिताः ।
 वेश्यावदुन्नमते यस्मात् तस्माद्देश्या प्रकीर्तिता ॥ वर्षसङ्हरती
 जाता सर्ववेश्या प्रकीर्तिता ॥ कुलमार्गे प्रवृत्ता या सा वेश्या
 मोक्षदायिनी ॥ चुम्बनालिङ्गनं चार्तं रतिनिग्रहदर्शनम् । धाम-
 न्यश्च त्रिसन्ध्यश्च भगलिङ्गस्य कीर्तनम् । वेश्यानाश्च जपाङ्गेन
 शङ्करैश्च पुरोदितम् । जपाङ्गेन विना वेश्या वर्जनीया कुला-
 र्जने । जपाङ्गं प्रजहं कुर्यात् सा शिवैः सह मोदिता । निशायां

प्रज्वेयन्तं स्वयम्भूभिस्सोगतः । वेश्यानां जपमात्रं पुनः
 चरन्मुच्यते । विपरीतं जपेयम् सा काली नाम संशयः ।
 योषितां मन्त्रसिद्धिः स्वाद् विपरीतरतौ प्रिये ! । विपरीत-
 रतौ जप्ता निर्वाणपदवीं व्रजेत् । विपरीतरतौ जप्ता काली-
 वद्विचरेद्भुवि । विपरीतरतौ काली विपरीता च ततिरिणी ।
 विपरीता च सा वेश्या सा काली नाम संशयः ॥ योषिद्विधा
 च सिध्यन्ति विपरीतरतिं विना । विपरीतरता वेश्या त्रि-
 लोकेषु पूजिता ॥ मादृमालिङ्गनं दत्त्वा पूजयित्वा पुनः पुनः ।
 'कटाक्षैर्दृश्येद्भयम्' दक्षिणाकालिकेरिता । एवंविधा पुर-
 ण्या वेश्यायाश्च कुलेश्वरि ! । एवंविधा भवेद्वेश्या न वेश्या
 कुलटा प्रिये ! । कुलटासङ्गमादेव रौरवं नरकं व्रजेत् । वीर-
 भक्तिर्मवेद्वेश्या सा शस्ता कुलसाधने । पुरस्सर्याकृता वेश्या
 योजयेत् कुलसाधने ॥ शिवलिङ्गगता साध्वी शिवलिङ्गगता
 सती । शिवलिङ्गगता वेश्या कीर्तिता सा पतिव्रता ॥ त्रेनि-
 ज्ञानिका माता लिङ्गश्च जनकः पिता । साहस्यं पित्रभक्त-
 सुभक्तोऽपि चिन्तयेत् । लिङ्गरूपो मलयकालो कोनिरूपा च
 कालिका । तयोर्भक्त्यस्तु धन्यः तयोर्भक्त्यपरो मयान् । स्वभैरवं
 विना वेश्या शिवपूजां करोति यः । रौरवे नरके घोरे वसे-
 दाभूतसङ्भवम् । स्वभैरवीं विना वीरो मनसान्धां न संशरेत् ।
 तस्मै नरकं याति महाव्याधिपरो भवेत् । नानापासविना
 वेश्या पशुसङ्गमता च या । वर्जनीया प्रसवेन कुलसाधन-
 कर्माणि । योग्यास्तु सिद्धिदानिः स्वात् येन वेश्या कुल-
 धने । योगः शोको भक्त्यस्तु धनदानिः चरिष्ये । तस्मात्
 उच्यते न कश्चिन्मया सम्भवेत् । जपपूजादिकं वेश्या कश्चिन्म-
 यं रिचयति । पुष्पिता कर्ममात्रेण सदा स्वयमिच्छति ।
 ॥ वेश्या नाम विपरीतरतिरिति । विपरीतरतिः

स्थाता सदाशिवनिवासिनी । शिव एव नरो ज्ञेयो त्रिपुरारु-
 धरो यतः । शिवस्थानं शमशानं स्थात् शमशानं कुसजं गुरुम् ।
 षष्ठ्याश्च चतुर्दशां पञ्चयोः भयोरपि । शमशानस्थेन यत्कार्यं-
 भवत्यं गुरु तद्वेत् ॥ तथा ॥ मातृमुखे पित्रमुखं जले
 दत्त्वा समातनीम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो निर्वाणपदवीं व्रजेत् ।
 परञ्च जले सुप्तवेश्याप्यथवा कुलजा भवेत् । शुक्रोत्सारणकाये
 तु निर्वाणं विधिं यावति । तत्राहो हि महाकायः कुल-
 मार्गप्रवेशिनाम् । शुक्रोत्सारणकायान् आपदीयान् कामि ।
 चतुर्भङ्गक्रमेणैव कुलीनाय प्रकाशयेत् । शुक्रोत्सारणकायान्
 आपनात् काशिका स्वयम् । आपाङ्गे काशिका देवि ! महा-
 कालं विमोहयेत् । कुलीना ब्रह्मवेश्या शिवालयस्य तपसः-
 फलम् । बहूनां जन्मानामन्ते ब्रह्मवेश्या प्रजायते । स्वस्मिन्
 प्रकृतिः काचिद् यद्यस्ति भुवि मण्डले । न तथा त्वन्मया शक्ति-
 स्त्रिषु लोकेषु विद्यते । सा चैव दक्षिणा काली मदमातुर-
 विह्वला । वेदेभ्यो जायते कर्षं कर्मणा बन्धने भवेत् । वैदिकं
 कर्षं कर्मण्य सुरतेषु सदा जयेत् । प्राग्भोजपतिः शम्भु-
 प्राग्भोजपतिर्गुरुः । स पतिः कुलजायाश्च न पतिश्च विवा-
 हितः । विवाहितपतित्वागे वृषणं न कुलार्चने । विवाहित-
 पतिं नैव शक्तिं लोकावर्तयति । प्राग्भोजपतिश्चासां प्राग्-
 भोजपतिः शिवः । शिवविद्या न शिवविद्या प्राग्भोजपतिं
 विना । कुलजा गुरवे देवि ! प्रतिले परब्रह्मरेत् । तथा सा
 सुप्तवेश्या स्थात् कुलजा च पतिं विना । सुप्तवेश्या भवेत् सैव
 कुलमार्गप्रवर्तिका । कुलमार्गप्रवृत्तया सा सा सुक्ता ताम्र-
 खण्डिका । कुलजा गुरवे देवि ! यदि न स्थात् पतीन्धुका ।
 तत्राहो हि महाकायः सत्त्वं सत्त्वं न संशयः । श्रीकृष्णाय
 नमः सा स्थात् काली विक्रमतत्परा । तत्रा पञ्चदशार्चं च

सुन्दर्यम् चतुर्दशैः । त्रयोदशान्धोमुखी सा द्वाद-
 शान्धा च भैरवी । एकादशगुणोपेता ब्रह्मवेश्या कुलेन्दुरिः ।
 महासाध्वी समाख्याता त्रिषु लोकेषु दुर्लभा । स्वर्गे मर्त्ये
 पाताले या या तिष्ठति चाङ्गना । सर्वासामपि भर्ता च दिव्यो
 वीरश्च साधकः । योगी दिव्यो यदा वीरः सर्वजातीकृति-
 र्भवेत् । दिव्योऽपि वीरभावेन सर्वजात्मुद्भवां यजेत् । गुह्य-
 वेष्टा महावेष्टा अयोध्या मथुरा प्रिये । । या या च कुल-
 वेष्टा स्यान्मदोदया च कालिका । राजवेश्या देववेश्या हारका
 परिकीर्तिता । काञ्ची च राजवेश्या स्याद् देववेश्या ज्ञान-
 न्तिका । हारावती ब्रह्मवेश्या गुह्येता मोक्षदायिकाः । कुलीना
 भगवती साक्षात् काली तारा सरस्वती । कुलीना भैरवी
 साक्षात् कुलीना द्विचमस्तका । कुलीना सुन्दरी देवि ।
 कुलीना महिषमर्दिनी । कुलीना भुवना वासा कुलीना
 वगलामुखी । धूमावती कुलीना च मातङ्गी कुलनायिका । ।
 कुलीना चानपूर्व च कुलीना त्वरिता तमरा । पतिव्रता
 कुलीना च बती साध्वी मन्त्रोदया । कुलीना मन्त्रयन्त्राणां
 सिद्धिदा भान्न संशयः । कुलजा देवकन्या च कुलीना योगिनी-
 गणा । रम्भोर्वशी रतौ रामा कुलीना च तिखीरमा । एताः
 सर्वाः पृथग्वेश्या विहरन्ति कुलात्मजाः । कुलजा कुलवेश्या या
 कुलधर्मपरायणा । पश्यभर्ताश्रिता लोला कामकौतुकखलसा ।
 कुलवर्त्मक्रमेणैव सदैव रमणोत्सुका । विदम्बवीरभावेन वीर-
 भीषणतत्परा । विहिता स्याद्दीनजाश्च पूजयेद्य वाम्यतः ।
 ब्रह्मचारी गृहस्थोऽपि विहितान्धां न चार्चयेत् । अर्चये
 विहितानिः स्याददुःखं तस्य पदे पदे । दीनजां विहितां
 वेश्यां मनसा च प्रपूजयेत् । तद्योगं चिन्तयेद्दीमान् श्रतमष्टो-
 त्तरे जपेत् । जप्य प्रपूज्य देवेशि । महादुःखं निवेदयेत् ।

कौमोदी माहती वापि हीनजा यदि चेच्छति । रौरव नरकं
याति हीनजासङ्गमेन च । हीनजासङ्गमेन देवि ! मनसा न
स्मरेत् कलौ । कुलकर्माप्रवृत्ता या सा मुक्ता नात्र संशयः ।
कुलजा कुलवेश्या च वीरमेकं समानयेत् । सेव्येण पशु-
मर्त्तारं कुलमार्गं प्रवेशयेत् । कुलमार्गं समान्यित्य वीरमेकं
समानयेत् । कुलमार्गप्रवृत्ता च पतिहीना भवेद् यदि ।
कुलजा वा कुलीना वा परजन्मनि जायते । कुलधर्मरता शस्ता
कुलधर्मोक्त्या तथा । पूजाही सा महेशानि ! पतिहीना
प्रपूजयेत् । लीलाक्षरमणिव पूजाही लब्धिता यदि । तां
विहाय कुलेशानि ! कुलजाश्च प्रपूजयेत् । कुलीनादर्शने-
नैव सर्वपापक्षयो भवेत् । गङ्गास्मरणमात्रेण यथा पापक्षयो
भवेत् । कुलजा च कुलीना या मन्त्रतन्त्रफलप्रदा । महा-
वेश्या भवेत् सैव सर्ववेश्याफलप्रदा । यासाश्च सिद्धविद्यानां
प्रशस्ता वा कुलार्चने । सैव शक्तिर्विशेषेण सर्ववेश्या प्रकौत्सिता ॥

विद्याविशेषे शक्तिविशेष उक्तस्त्रयोदशपटले यथा ॥
श्यामाविद्या न सिध्येत ब्राह्मणीगमनं विना । छिन्नमस्ता न
सिध्येत कापालीगमनं विना । सिद्धविद्या न सिध्येत भूमौन्द्र-
तनयां विना । रजक्यास्तु गृहे देवि ! भैरवी च सुसिध्यति ।
साध्या सा विहिता प्रीता विहिता द्रुतसिद्धिदा । साधये-
द्रजनीं सर्वां ब्राह्मणीं यावनीं विना । सर्वारम्भान् परित्यज्य
साधयेद्दिजजां दिजः । राजराजेश्वरी साद्याद् दिजजारूप-
धारिणी । दिजजातोषणादेव द्रुतं सिध्यति सुन्दरी । श्रेष्ठ-
वर्णाद्वा रम्यां साधने नैव साधयेत् । साधने सिद्धिदानिः
स्वाद्रौरव नरकं व्रजेत् ॥

अथ प्रकीर्णः ॥ गतयामायां रात्री स्वशक्तिं परशक्तिं वा
तुलिकापरि स्वामभागे संस्थाप्य तथा गृहे स्वकल्पोक्त-

न्यासान् विधाय अदीक्षितायां शुद्धिं कुर्यात् । यथा ॥ ऐं ह्रीं
 सौः त्रिपुरायै इमां स्वशक्तिं पवित्रौकुरु मम शक्तिं कुरु साक्षा ।
 इत्यनेन जलविन्दुभिरभिषिञ्च तस्या वामकर्णे अभेदबुद्ध्या
 मायाबोजं वदेत् ॥ ततो योनिं ध्यायेद्वयथा । अतिसुल-
 लितगात्रां हास्यवक्त्रां चिनेत्रां जितजस्रदसुकान्तिं यष्ट्यश्च-
 प्रकाशाम् । अभयवरकराब्धां रत्नभूषातिभङ्गां सुरतरुतल-
 पीठे रत्नसिंहासनस्थाम् । हरिहरविधिवन्ध्यां बुद्धिशुद्धिस्वरूपां
 भदनरससमाक्तां कामिनां कामदात्रीम् । निखिलजनविलासो-
 दामरूपां भवानीं कलिकलुषनिहन्त्रीं योनिरूपां भजामि ॥ इति
 योनिं ध्यात्वा सम्पूज्य योन्युपरि हसौः इति योनिमन्त्रमष्टो-
 त्तरशतं जप्त्वा समर्थं स्तवकवचादिकं पठेद्वयथा ॥ श्रीदेव्युवाच ॥
 भगवन् ! सर्वधर्माग्र ! कुलशास्त्रार्थपारग ! । सर्वं मे कथितं
 नाथ ! न त्वेकः परमेश्वर ! । त्रियोनेः स्तवराजं हि तव
 कवचमुत्तमम् । श्रोतुमिच्छामि सर्वम् ! यदि तेऽस्ति कृपा
 मयि । सारभूतं महादेव ! निगमान्तर्गतं स्तवम् । यदि
 नो कथ्यते देव ! प्रायत्नागं करोम्यहम् । दिवानिशि महा-
 भाग ! मध्याह्ने पतितं भवेत् । अतस्ते देवदेवेश ! कथ्यतां मे
 दयानिधे ! ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ शृणु पार्थिव ! वक्ष्यामि
 देहत्यागं कथं कुरु । अत्यन्तगोपनीयं हि निगमे कथितं
 पुरा । ब्रह्मविष्णुपहादोनां न मया कथितं पुरा । यकञ्च
 परमेशानि । इदानीं किं करोमि ते । तव स्नेहेन
 बद्धोऽहं कथयामि तव प्रिये ! । मातर्देवि ! महामागे ! यदि
 कञ्चैव वक्ष्यामि ते । श्रवणं कुरु मे दुर्गे ! यदि त्वं मणिया-
 कृता । ब्रह्मा यदि चतुर्वक्त्रैः पञ्चवक्त्रैः सदाशिवः । बर्हि-
 स्तवराजश्च न शक्नोति कदाचन । सम्यग्ब्रह्मं न शक्नोति
 संवेष्टुम् । कथयामि ते ॥ अथ त्रियोनिस्तवराजस्य कृपा-

सर्वं जगिः कौलिकच्छन्दः श्रीयोनिरूपा दशविद्याल्लिङ्गा
 देवता सर्वसम्पत्ने विनियोगः । श्रीं योनिरूपे ! महामाये !
 सर्वसम्पत्प्रदे ! शुभे ! । कृपया सर्वसिद्धिं मे देहि देहि जग-
 न्मायि ! ॥ १ ॥ सर्वस्वरूपे ! सर्वेशे ! सर्वशक्तिसमन्विते ! ।
 कृपयेत्यादि ॥ २ ॥ महाघोरे ! महाकालि ! कुलाचारप्रिये !
 सदा । कृपयेत्यादि ॥ ३ ॥ घोरदंष्ट्रे ! चोयतारे ! सर्वशत्रु-
 विनाशिनि ! । कृपयेत्यादि ॥ ४ ॥ योनिरूपे ! महाविद्ये !
 सर्वदा मोक्षदायिनि ! । कृपयेत्यादि ॥ ५ ॥ जगद्धात्रि !
 महाविद्ये ! जगदुद्धारकारिणि ! । कृपयेत्यादि ॥ ६ ॥ जग-
 द्धात्रि ! महामाये ! योनिरूपे ! सनातनि ! । कृपयेत्यादि ॥ ७ ॥
 जय देवि ! जगन्मातः ! सृष्टिस्त्रित्यन्तकारिणि ! । कृपये-
 त्यादि ॥ ८ ॥ सिद्धिदात्रि ! महामाये ! सर्वसिद्धिप्रदायिनि ! ।
 कृपयेत्यादि ॥ ९ ॥ महालक्ष्मि ! महादेवि ! महामोक्षप्रदा-
 यिनि ! । कृपयेत्यादि ॥ १० ॥ गौरी लक्ष्मीस मातङ्गौ दुर्गा
 च नवचण्डिका । वगलासुखी भुवनेशौ भैरवौ च तथा प्रिये ! ।
 ह्रींमस्ता च काली च योनिरूपा सनातनी । कृपये-
 त्यादि ॥ ११ ॥ काली कपालिनी कुक्का कुरुकुक्का विरोधिनी ।
 नायिका विप्रचित्ताद्या अर्न्धाया नायिकाः स्मृताः । वसन्ति
 योनिमान्त्रिस्तथाभ्योऽपीह नमो नमः ॥ १२ ॥ अचिन्माद्यष्ट-
 सिद्धिस्तसत्यखाः समीपतः । नमस्तोऽस्तु नमस्तोऽस्तु योग-
 मोक्षप्रदायिनि ! ॥ १३ ॥ सर्वशक्तिमयि ! देवि ! सर्वकल्याण-
 नाशिनि ! । हे योने ! हर विघ्नं मे सर्वसिद्धिं प्रयच्छ मे ॥ १४ ॥
 आधारभूते ! सर्वेषां पूजकानां प्रियंवदे ! । सर्वपाताक-
 वाहिने योनये च नमो नमः ॥ १५ ॥ विष्णुसिद्धिप्रदे ! देवि !
 विष्णुसिद्धिप्रदायिनि ! । ब्रह्मासिद्धिप्रदे ! देवि ! रामचन्द्रस्य
 सिद्धिदे ! । शक्रादीनाञ्च सर्वेषां सिद्धिदायै नमो नमः ॥ १६ ॥

इति ते कथितं देवि ! सर्वसिद्धिप्रदायकम् । स्तोत्रं यो ज-
महेष्टानि ! प्रकाशितमिदं त्वयि ! । सर्वसिद्धिप्रदं स्तोत्रं यः
पठेत् कौलिकः प्रिये ! । लिखित्वा पुस्तके देवि ! रत्नद्रव्यैश्च
सुन्दरि ! । तस्यासाध्यानि कर्माणि सुसिद्धानि कुलीश्वरि ! ।
नास्ति नास्ति पुनर्नास्ति नास्त्वेष भुवनत्रये । यः पठेत् प्रातः-
रत्याय आषाढ्यं लभेन्नरः । रात्रौ कान्तासमायीगे यः पठेत्
साधकोत्तमः । स्तवेनानेन संस्तुत्य साधकः किं न साधयेत् ।
खलङ्घतां स्वकान्ताञ्च लौलाहावविभूषिताम् । रत्नवस्त्रपरी-
धानां कृत्वा सम्यज्य साधकः । भोजयित्वा ततो देवि ! स्वयं
सुंक्षीत तत्परः । मत्स्यमांसादिकान् भुक्त्वा क्रौडं कृत्वा स्वयी-
षितम् । रात्रौ यदि जपेन्नरः सा दुर्गा स संदाशिवः । भव-
त्येव न सन्देहो मम वक्त्रादिनिर्गतम् । येन दत्तं मयि स्तोत्रं
स एव मदगुरुः स्मृतः । तस्यैव यदि भक्तिः स्यात् स भवेज्जग-
दीश्वरः । नमोऽस्तु स्तवराजाय नमः स्तवप्रकाशिने । योना-
स्ति स्तवराजोऽयं तत्रास्ति श्रीसदाशिवः । इति शक्तिकान्ति-
स्तवस्तु हरपार्वतीस्तवादे श्रीयोगिस्तवराजः समाप्तः ॥

शिवयोगिकवचनम् ॥ देव्युवाच ॥ मंगवन् ! श्रोतुमिच्छामि
कवचं परमाद्भुतम् । इदानीं देवदेवेश ! कवचं सर्वसिद्धिदम् ।
महादेव उवाच ॥ शृणु पार्वति ! वक्ष्यामि अतिगुह्यतमं
त्रिविधं । यस्मै कस्मै न दातव्यं दातव्यं निष्फलं भवेत् ॥
अथ त्रिविधकवचस्य गुप्तकृषिः कुलटाच्छन्दो राजविघ्नोत्थात-
विनाशे विनियोगः । श्रीयोगिने सदा पातु स्वाहा विघ्न-
विनाशिने । शत्रुनाशामिका योगिनिः सदा मां पातु सांगरी ।
ब्रह्मात्मिका महायोगिनिः सर्वान् कामान् प्रेरयतु । राजहारे
मं तपोरे ह्रीं योगिनिः सर्वदायतु । इमात्मिका सदा देवी
मं नमो । सर्वाङ्गं पातु मां नित्यं समयां राज-

वेष्मनि । वेदात्मिका सदा योनिर्वेदरूपा सरस्वती । कीर्तिं
 श्रीकान्तिमारोग्यं पुत्रपौत्रादिकं तथा । रक्ष रक्ष महायोनि !
 सर्वसिद्धिप्रदायिनि ! । रजोयोगात्मिका योनिः सर्वत्र मां
 सदावतु । इति ते कथितं देवि ! कवचं सर्वसिद्धिदम् ।
 त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं राजोपद्रवनाशकम् । सभायां वाक्-
 पतिश्चैव राजवेश्मनि राजवत् । सर्वत्र जयमाप्नोति कवचस्य
 जपेन हि । श्रीयोग्याः सङ्गमे देवि ! पठेदेवमनन्यधीः । स
 एव सर्वसिद्धीणो नात्र कार्या विचारणा । मातृकाश्रयसमुत्
 कृत्वा यदि पठेत्तरः । भुञ्जते विपुलान् भोगान् दुर्मया सह
 मोदते । इति गुह्यतमं देवि ! सर्वधर्मीतमोत्तमम् । भूर्जे
 वा ताडिपत्रे वा लिखित्वा धारयेद् यदि । हरिचन्दनमित्रेण
 रोचना कुङ्कुमेन च । शिखायान्नधवा कण्ठे शिवः सोऽपि न
 संशयः । शरत्काले महाष्टम्यां नवम्यां कुलसुन्दरि ! । पूजा-
 काले पठेदेतत् जयी नित्यं न संशयः ॥ इति प्रत्तिकामम-
 सर्वस्वे हरगौरीसंवादे श्रीयोनिक्वचं समाप्तम् ॥

इति कवचं पठित्वा अस्त्रा अङ्गे षडङ्गन्यासं कृत्वा योनीं
 मातृकान्यासं योनिवोजन्यासश्च कृत्वा तदनुष्ठां लब्ध्वा ताम्बू-
 लादिकं दत्त्वा लिङ्गोपरि ऐं इति लिङ्गमन्त्रमष्टोत्तरशतं जप्त्वा
 इयं मीरी अहं शिव इति विभाव्य मातृमुखे पिङ्गमुखं दत्त्वा
 मूलमुखार्थं श्रीं धर्माधर्माहविर्द्दिष्टे आवाग्नौ मनसा सुधा ।
 सुषुम्णावर्जना नित्यमक्षतित्तुं होम्यहम् । इति मन्त्रं पठित्वा
 लिङ्गं योनीं प्रवेश्य निधुवनासक्तशिवशक्तपौरभेदं विभाव्य
 अङ्गुष्ठः स्मरमानसः सद् वर्चमालया अष्टोत्तरशङ्खं गतं वा
 प्रणम्य भूतान्ते । ॐ प्रकाशाकाशहस्ताभ्यामवलम्ब्योन्मनीसुधा ।
 धर्माधर्माहविर्द्दिष्टे सुहोम्यहम् । स्वाहा इति मन्त्रेण
 मन्त्रं जपेत् ॥ एकदा ताडने देवि ! एकदा यदि उच्येत ।

स कालवचलापाङ्गि । कीटिर्ध्वग्रहेः समः । गलचन्द्रं दृष्ट्वा
 कुण्डगोलादिकं कुर्यात् । भर्तृमत्वां कुण्डं विधवायां गोच-
 रमिति । पूर्वोक्तक्रमेण संशोध्य तेन पूजयेत्तर्पयेच्च । तस्मै
 योनिपौठं प्रक्षाल्य तेनोदकेन मूसमुच्चार्य साधुधां सपरिवारां
 सवाहनां महाकायप्रदित्वा चमुक्तेष्वीं तर्पयामि वाहना इति
 धोनीं त्रिसर्पयेत् पूजयेच्च ॥

पारम्पर्यक्रमः ॥ आलिङ्गनं चुम्बनञ्च स्ननयोर्मर्दनं ततः ।
 दर्शनं स्पर्शनं धोनीविकाशो लिङ्गघर्षणम् । प्रवेशः स्नापनं शस्त्रो-
 र्नव पुष्पाणि पूजने । शिवशक्तिसमाधोगो योग एव न संशयः ।
 शीलापरो मन्त्रजापस्तु वचनं स्तवनं भवेत् । आलिङ्गनञ्च
 कस्तूरी कर्पूरं चुम्बनं भवेत् । नखदन्तचतादीनि पुष्पाणि
 विविधानि च । मैत्रुणं तर्पणं विहि विर्यपाती विसर्जनम् ।
 अष्टोत्तरशतेनापि योनिमारब्धं धर्मयित् । मैत्रुणं यः प्रयाच्यते
 स तु सर्वं फलं लभेत् । सतारतेषु जस्रव्यं महापातकमुच्छि-
 न्तेत्योऽस्यां समादाय तन्मूलेष्विष्टदेवताम् । पूजयित्वा महा-
 त्मासौ सिद्धिं जपमाचरेत् । जपपौठसहस्राणि लभते नात्र
 संशयः । धोनीं चतुर्भुजां वीर्यं सहस्रं यदि निर्ययः । महा-
 बाही सुसिद्धान्तर्हते चितितलं विन्देत् । निर्यय इति
 श्रीकृष्णदिनं यावद् । कुलागारं पुष्पिताया दृष्ट्वा जपति श्री
 नरः । चतुर्भुजाप्रसाधेन स भवेत् कल्पपादपः ॥

अथ शक्तिप्रशंसादि ॥ पञ्चमपटले । शक्तिं विना नहि
 कायि । सदाहं जपयन्तः । शक्तिबुद्धौ यदा देवि । शिवोऽहं
 सर्वकामदः । शक्तिबुद्धौ जपेन्मन्त्रं न मन्त्रं विन्देत् कपेत् ।
 सवित्रीरहितो ब्रह्मा शिवोऽभूवगनन्दिनि । दारायत्नां जप-
 केन शिवोऽभूत् सत्यया सह । तस्मै कोट्यब्दपूजनाय नमः शि-
 वि ॥

लोभेन देवेभिः । यदि सिद्धिर्न जायते । तदैव वरमेवाणि ।
मम वाक्यं तथा भवेत् । ननु काशी प्रयागादि पुष्करं नैमिषं
तथा । बदरी च तथा रीवा उत्कलं गङ्गकी तथा । सिन्धुः
सरस्वती चैव पीठानि विविधानि च । सर्वं त्वत्कारं महेशानि ।
स्त्रीसङ्गं यत्नतश्चरेत् । स्त्रीसङ्गे सिद्धिमाप्नोति मम वाक्यं न
चान्यथा । यद्वत्तं जलमण्डपं शक्तिवक्त्रे सुरेश्वरि ।। सिन्धु-
रूपं महेशानि । तज्जलं नाम संभवः । स्त्रीयष्टदेवीभावेन
भोजयेत्तान् प्रभवतः । शक्तिश्च कथ्यते देवि । नृपश्च सुर-
शूरारि ।। तस्मै वरमाप्नुयाद्दृष्ट्वा या पञ्चविंशतिवार्षिकी । अप्र-
सूता विशेषेण पञ्चमेऽपि भवेत् प्रिये ।। सुन्दरी तु विशेषेण
प्रसूता वाप्रसूतिका । अथर्वं पञ्चमं कुर्यात् शक्तिमात्रे महेश-
्वरि ।। पञ्चपञ्चीकृते देवि । यः कुर्यात् पूजनादिकम् । तद-
र्थं लभेत् पुण्यं नात्र कार्या विचारणा । मुक्तं सन्तोषये-
द्भक्त्या तत्पत्नीं तन्नुतां सताम् । नानामन्त्रवज्रस्त्राद्यैस्तथा
द्रव्यैश्च सुन्दरि ।। पञ्चमार्थं च वा शक्तिस्तत्त्वां कुर्याच्च
पञ्चमम् । तस्यां स्तोत्रं प्रकुर्वीत विशेषेण नृप प्रिये ।।
द्रव्यादिभूषणैश्चैव भक्त्यभोग्यैर्विशेषतः । नानामन्त्रवज्रस्त्राद्यै-
स्तथैव चुम्बनादिभिः । स्नानार्थं देवतानाञ्च स्पर्शं प्रथमं
नृप ।। येन कर्तुं शक्यं देवि । देवता सुप्रसीदति । रात्री
पञ्चसकारेषु कृत्वा पञ्चमकारकम् । मममन्त्रे च यद्वद्व्यं
नृपदेव्याश्च प्रयत्नतः । तच्च कुर्वन्तोऽहं तोयं श्रेयं देवि । वरा-
मने ।। सभते भक्त्यवगमेन देवानामपि दुर्लभम् । तस्मिन्
निश्चिन्त्यं चिन्ता तावदात्रे विनिश्चयेत् । तद्वद्व्यं सन्म-
न्त्रेन देवता सुप्रसीदति ।

उक्तमन्त्रे द्वितीयपटले । सर्वपीठमयी शक्तिः सर्वदेव-
तापित्री । सर्वमन्त्रमयी शक्तिश्चतुर्ध्वजप्रदायिनी । शक्ती

मनुष्यबुद्धिन्तु यः करोति वरानने ! । न तस्य मन्त्रसिद्धिः
 स्वादिपरीतफलं लभेत् । शक्तेः सम्पूजनाद्देवि ! सर्वदेवा-
 र्जनं प्रिये ! । शक्तौ यद्दीयते देवि ! वस्त्रादिभूषणं प्रिये ! ।
 देव्यङ्गे दत्तमेतत्तु महासौख्यप्रदायकम् । देव्यै यदयद्वरारोहे !
 दत्तं वस्त्रविभूषणम् । इहैव अतसंख्येन दीयते च तदा पुनः ।
 पाने भ्रान्तिर्भवद् येन वृथा स्वाद्रक्तरेतसोः । तमालोक्य वरा-
 रोहे ! कुलीनः पशुतामियात् ॥

पुरश्चरश्चरसोऽस्मासतन्त्रे चतुर्दशपटले ॥ कलौ तु भारते
 वर्षे स्त्रीसङ्गं परमं पदम् । न धूपं चक्षलापाङ्गि ! न दीपं
 परवर्चनि ! । नैवेद्यं चक्षलापाङ्गि ! तन्त्रोक्तं षोडशं प्रिये ! ।
 द्रव्यं नास्ति महेशानि ! कथं सिद्धिर्भविष्यति । अतएव महेश-
 यानि ! सदानन्दमयं यतः । पूजनं चक्षलापाङ्गि ! प्रिया-
 ङ्गेषु व्यवस्थितम् । सदानन्दमयी नारी स्वकौया परगोधरा ।
 यस्या अङ्गे महेशानि ! सर्वतीर्थाणि सन्ति वै । तां किहाय
 महेशानि ! अन्यस्थाने जपेद्यदि । तस्य सर्वं हृत्मा देवि !
 उन्मत्तो भवति ध्रुवम् ॥

निगमकल्पद्रुमे तृतीयपटले ॥ सप्तसथा महाविद्याः
 कथितास्तव सुव्रत ! । रोमकूपे वसन्त्येता मन्त्ररूपाः पृथक्
 पृथक् । यावन्ति सन्ति रोमाणि शरीरे प्राणवक्त्रम् ! । ताव-
 देवास्य देव्यस्य सन्ति तस्यां कलेवरे । तिस्रः कीदृशदन्धेन
 तीर्थाणि जाङ्गवीजले । जाङ्गवी योनिमूले च सततं परि-
 संस्थिता । मूत्रस्थाने सदा मुक्तिः स्थापिता त्वं न संशयः । प्रस-
 तिस्य पुमाञ्चैव परं ब्रह्म प्रकीर्तितम् ॥ योनिताम्येऽपि ॥ काशी
 तारा योनिगर्ते कुन्तले द्विजमस्तिका । वनसामुन्नी च मातङ्गी
 वसेद् योनिमभीषतः । त्रिकोणे त्रिपुरा देवी तन्त्रार्थं मेरवी
 भवति ॥ इत्यादिपुरश्चरश्चरसोऽस्मासतन्त्रे चतुर्दशपटले ॥

कसौ गुह्यं भविष्यति । पञ्चाशत्पीठसंयुक्तं स्त्रीशामङ्गं यम-
प्रदम् । तत्कथं मूढलोकस्य विहाय स्त्रीप्रदं महत् । अन्य-
पीठेषु तीर्थेषु मन्त्रान्तु प्रजपेत् प्रिये । ॥ एतस्मिन् रूपे देवानां
दृष्टिर्भवति पार्वति । ॥ नारीत्यागं तदा कृत्वा अन्यपीठं
ब्रजेत् प्रिये । ॥ सा स्त्री तु परमेशानि ! साक्षान्मूर्तिर्न
चाक्यथा । नारीप्रसङ्गे चार्वाङ्गि ! सिद्धयोऽष्टौ भवन्ति हि ।
इति शक्तिप्रशंसा ।

अथ प्रकाशान्वर लतासाधनम् । उत्तरतले प्रथमपटले ॥
वल्लीमूले वरारोहे । लेखन्यङ्गसमुत्थया । यो लिखेन्नान्य-
वर्षास्य तस्य सिद्धो भवेन्ननुः । तस्य दर्शनमात्रेण मुक्ताः सन्ति
च पापिनः ॥ वल्लीमूले योनी ॥ अङ्गसमुत्थया शेषसा ॥ शैल-
कन्या कलानाथे कलानाथसमन्विते । यद्द्रव्यं जायते देवि !
तद्द्रव्यं मम दुर्लभम् । माहात्म्यं तस्य वक्तुं वे समर्थः सुर-
वन्दिते । ॥ जिह्वाकोटिसहस्रेषु वक्त्रकोटिशतैरपि । पुर-
श्चर्यकर्मादि दुःसाध्यं परमेश्वरि । ॥ शङ्केतमिदमेवात्र
सुगोप्यं पशुसन्निधौ ॥ अपरन्तु द्वितीयपटले ॥ शङ्करोपरि
संस्त्राय कलां कामशरार्दिताम् ॥ यस्तु चिन्तयते भक्त्या स एव
कल्पपादपः ॥ शङ्करोपरि विपरीतरतौ ॥ वल्लीमूलसमु-
द्भूतं पाशं करेण सन्निभम् । असूयं शुद्धरक्तं पतलोव स
लोभितम् । स्वादवं चक्षुर्नैर्दृष्टं द्वाचारसमन्वितम् । नव-
नीतं कलावातं कदलीनाथसम्भवम् । रश्मारभ्यशयोरारु-
जातवं परमं प्रिये । ॥ एकत्र सकलं कृत्वा मुक्तकेशो दिग-
म्बरः । चतुरे वा स्तम्भानि वा कलिं दद्याद्वरानने । ॥ स्त्री-
प्रेमं वा सा देवो दृष्ट्वाति परमेश्वरी । एवं कर्तुं समर्थो यः
कस्य कस्यचन सुखम् । यामिनीतिमिरे भानी मुखे हाटक-
पर्वते । भावर्त्तं कामरूपे च चक्षुर्नै च सुरेश्वरि । ॥ मुक्ता-

इन्द्रे च चापे च विम्बे च तिलपुष्पके । पद्मनाले धरायाश्च
 रथायाश्च वरानने ।। यो जपेत् परमेशानि ! किमसाध्यं भवेत्
 प्रिये ।। यामिनीतिमिरे कैशे । भानौ सिन्दूरमङ्गले । शटके
 पर्वते स्तनयुगले । चावर्त्ते नाभौ । कामरूपे योनी । चक्षुषे
 चक्षुर्दये । सुखाङ्गके दन्ते । चापे भुवि । विम्बे कोले । तिल-
 पुष्पे नासिकायाम् । पद्मनाले बाहुद्वये । धरायाश्च उदरग्री-
 रथायाश्च नितम्बे ॥ देव्युवाच ॥ कथमेव सङ्गदेव । पर-
 शक्त्वा क्रियां चरेत् । परदारकृते दोषः कथं नैव प्रजायते ।
 कथं परस्त्रियां कार्यः परेण सह सङ्गमः ।। साध्वीत्वं कथमिति
 क्षिप्रं मन्त्राद्यैतन्मयाचरेत् ।

वृहत्कौलतन्त्रे चतुर्थपटलेऽपि ॥ परदारक्रियौ केचि । तिल-
 वाहः प्रवर्त्तते । तासां सङ्गमदेशानि । तत्रमिसं मन्त्रं
 ब्रूयेत् । वेदार्थमिति विज्ञाय कथं कुर्याच्च साधकः । विद्याया-
 यति तत्रैव ॥ परदारश्च मन्त्रेरन् मन्त्रेण प्रजपेत् यतिः ।
 इति इयविरोधाय मन्त्रेरन् परयोहितः । सङ्गमदेशानि ॥
 पूजाकाशं विना मन्त्रं पुनर्व मनसा सजेत् । पूजाकाशे न
 देवेति । विद्यायाः परिकीर्तने । साध्वीत्वं न इतं तन्मयाङ्गुलमा-
 लिङ्गनैः प्रिये ।। कामादि प्रवर्त्तनीयानि सर्वपुण्यानि भवेत् ।।
 मन्त्रा देहे वसन्त्येव सर्वे मन्त्राश्च सुन्दरि ।। विक्रमो ताव-
 कर्त्तव्यस्तथा गिरिवराक्षणे ।।

अथ योनिपूजा ॥ निरुसद्वतन्त्रे प्रथमपटले ॥ योनि-
 पूजा कथं कर्त्तव्या । मन्त्रा मन्त्रेण प्रजपेत् । मन्त्रं विज्ञाय
 प्रिये ।। चित्तं योनिर्वासेभ्यः ।। तथा ॥ सङ्गमपूजां विना
 देवि । सा काचित् क्रियते क्रिया । सा क्रिया त्वभिपाराय
 कथं कथं न कर्त्तव्या ।। तथात्, कर्त्तव्यमेतत् कथापूजां कथं
 ।। कथा देवि । प्रिये ।। सङ्गमपूजां विना

वीरी वरांरोहे ! कलापूजां समाचरेत् । द्रव्याभावि सन्तो
कलां नैव प्रपूजयेत् । कलायां द्विविधा पूजा गुप्ता व्यक्ता कुले-
भारि । गुप्ता च साधकैः कार्य्या निर्जने च महाशक्तिः ।
व्यक्ता दिवा प्रकटय्या लोकाचारक्रमेण तु । लोकाचारं
विना देवि ! गोपनं नैव जायते । गोपनं सिद्धिभूलक्षयं कृत्यं
सर्वं न भवत्यर्थः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्च कुलसुन्दरि ।
कलायास्तद्व्योमेन कलापूजां समाचरेत् । द्रव्याभावि द्विजो
दद्याद्यानुकूल्यं कुर्मैः कुर्मैः । कलायाद्यानुकूल्यं कलायास्तद्व्य-
चिन्तनम् । कलापूजां विना देवि ! दक्षिणा न फलप्रदा ॥

कलायां स्त्रीवैष्टदेवतीपलक्षणम् ॥ तथाच समवाचारतन्त्रे
द्वितीयपटले ॥ अथेदानीं ब्रह्मस्मि भगवद्गुणं समाचरतः । शुरोः
प्रसादात् कल्याणं निजं जपति साधकः । तेनैव मनुना भव्यो
भवपूजां करोति च । तदापि भव्यमधि वै चिन्तयिष्यमहकि-
चौम् । शिवो मूला करेदेवी तदेव नैलचरेत् । शक्तिं शक्ति-
शक्तौ चिन्तेतदा वै मेधुनं चरेत् । मेधुनास्तयोगीनं मानसं
अपसाचरेत् । अथोक्तं कुरुते देवि ! ब्राह्मते परमं पदम् ।
यानि कानि च भव्यानि कथितानि वरानने । । अतश्चावि
च देवेशि ! सर्वतन्त्रेषु निश्चितम् ॥ तथा ॥ भगवन् करे
कुलं भगवन् दर्शने तदा ॥ भगवन् अर्चमाहेवि । यत् पुण्यं
सम्प्रदायवे । तत् पुण्यं न जपेहोमैर्वाग्दानैस्तपसा तथा ।
प्रश्नं चक्षते देवि ! यत् पुण्यं मुनि जायते । न तत् पुण्यं च
सुमने । श्रोत्रितीर्थस्य दर्शने । अपो होमस्तथा दानं दीक्षा
योगादिकल्पना । अतपश्चमस्तस्य कला नार्हति
शोभनीयम् ॥

निजमकलादुमे चटपटले ॥ आवाहनादिरहितां योगि-
पूजां विधातुं च । मूलमन्त्रेण तद्व्योम्नां पूजयेद्वैष्टदेवताम् ।

मायावीजं योनिमन्त्रं तेन तां परिपूजयित् । स्वयत्क्या मन्त्रि-
योगेन पूजयेद्भिम्बावधि । ततो योनौ घृतं मन्त्रं जपेत्
साधकसत्तमः । भगे लिङ्गं ततो दद्यादिष्टमूर्तिं विचिन्तयन्
यादं निपोडयेत्तां तु स्वयत्क्या कुलभैरवः । घाते घाते ब्रह्म-
हत्याशतं हन्यात् सुधाकरः । कामशास्त्रप्रसङ्गेन यथा
सन्त्येष्वर्थं भवेत् । पुनः पुनः कारणादि मुखे दद्यात् सुसाधकः ।
वीर्यपातादिसमये जपेन्मन्त्रमुदारधौः । ततस्तु द्रव्यमादाय
महादेव्ये निवेदयेत् । एवं कृत्वा महादेवि ! जठरे न पुनर्भवेत् ।
सत्यं सत्यं महादेवि ! ममेतदयोगसुत्तमम् । बहुना किमि-
होक्तेन शृणु मन्त्राण्यवज्ञमे ! ॥

वृहज्जीसतन्त्रे षष्ठपटले ॥ अथवा कामरूपस्य दर्शनं यदि
जायते । तदा भगवादिदेवीनां पूजां तत्र विधीयते । यदि
आम्बकशेनेन कुलहट्टिः प्रज्जयते । तदेव मानसीं पूजां तत्र
तासां प्रकल्पयेत् । भजिनीं भगविद्वाच भगवन्तं भगवन्ति-
नीम् । भगवाच भगवाचीम् भगवर्षां भगवत्पत्नीम् । भग-
वन्तं भगवाचां भगवन्तं भगवत्पत्नीम् । तत्र सम्पूज्य गन्धार्घ्यै-
र्मनिसैर्गुह्यैश्च । नमस्तस्य विधानेन स्वयमचोभितः सुधीः ॥
निगमकल्पद्रुमे ॥ योनिर्वा स्नानवक्त्रं वा मानुं कृच्छसदोदहम् ।
हामरं वा नितम्बं वा दर्शनं यदि जायते । तदा जपेन्मन्त्र-
राजं नमस्तस्य पुनः पुनः । तेषां अपि महादेवि ! सुक्तिरस्ति
करस्त्रिता । शक्त्याः पादोदकं यस्तु पिवेद्भक्तिपरावचः ।
उच्छिष्टं वापि भुञ्जीत तस्य सिद्धिरखण्डिता । महाकवे यदि
विश्वासे जायते शिवमहुरिः । तदा वाक्त्रं मया प्रोक्तं
अन्धवा चेन्न वाचरेत् । वाक्त्राकाले योनितत्त्वमात्राय यदि
न शक्तिः । कुन्तलं घिरसा घृत्वा तस्य शत्रुर्विनश्यति । सभायां
नि । मूयसः वाक्त्रार्थं तथैव च । सत्त्वितकदाभागे । मम

वाक्यं ह्यथा न हि । येन तेन प्रकारेण योनिपूजापरायणः ।
 स याति परमं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभम् । अत्युत्कृष्टे च
 धामादौ तथैव राजवेश्मनि । महोपद्रवमुत्पाति यदि योनिं
 प्रपूजयेत् । तदा योनिर्महादेवी चोदरेत् सर्वशङ्कतात् । इतो-
 ऽधिकं न किञ्चित्तु विद्यते मम वाक्यतः । सत्यमेतच्च सन्देहो
 यथाहं तव वल्लभः । सर्वधर्मः परित्यज्य योनिपूजार्थो
 भवेत् । तदेव परमा मोतिलज्जाकेवल्यमाप्नुयात् । तोया-
 नाश्च यथा गावो मण्डानाश्च यथा वृतम् । तथा देवि मैत्र्युगं मे
 भवेत् प्रियतमं प्रिये । निगमकल्पद्रुमे ॥ ऊरुद्वयञ्च कान्ताया
 ऊर्वोरुपरि संन्यसेत् । श्रोत्राक्रम्य पाणिभ्यां स्तनद्वन्द्वं क्वचित्
 क्वचित् । चुम्बनं बहुधा वक्त्रे बन्धोऽयं कामसुन्दरः । योनौ
 लिङ्गं समादाय हस्तोपरि पदद्वयम् । केशनाक्रम्य पाणिभ्यां
 स्तनद्वन्द्वं क्षणे क्षणे । चुम्बनं सर्वगात्रेषु पिबेदोष्ठाधरं मुहुः ।
 दृढेवातेन च रमेत् बन्धोऽयं रतिपण्डितः । स्कन्धयोर्विन्धेत्
 पादौ योनौ लिङ्गं तथा क्षिपेत् । शिरसाक्रम्य हस्ताभ्यां
 दन्ताघातक्रमात् क्रमम् । चुम्बनं चक्षुर्ददने स्तनयोर्मर्दनं
 मुहुः । रमेत् स्वशक्तितः कामी बन्धोऽयं काममर्दनः । उरसा-
 सनमास्थाय चोरस्यपरभूरुकम् । स्कन्धावाक्रम्य पाणिभ्यां
 गण्डे बुन्धनपूर्वकम् । रमेत् सुदृढाघाते बन्धोऽयं कामकोतुकः ।
 एवं क्रमेण देवेशि ! बहुबन्धोऽस्ति भैरवि । कामरत्नादितन्त्रेषु
 निशेषेण प्रकाशितम् । विज्ञेयबन्धं सङ्केपात् प्रसङ्गाच्चयि
 चोदितम् ॥

अथ षोडशबन्धाः ॥ रतिरहस्ये ॥ बन्धाश्चतुरशीतिः
 शुर्मुनिना परिकीर्त्तिताः । तस्मादाकृष्य लिखिताः षोडश-
 शेषहेतवः । पादौ स्कन्धयुगे नाभ्याः क्षिप्वा लिङ्गं भजे सप्त ।
 कामयेत् कामुको नारी बन्धः काकपदो हि सः ॥ पादमेकं

करे हृत्वा द्वितीयं स्वस्वसंस्थितम् । नारीषु कामयेत् कामी
 वन्द्यो वैकुण्ठिदारकः ॥ ऊरुमूलेपरि न्यस्य योषिदुख्युगं यदि ।
 गोवां हृत्वा कराभ्यान्तु वन्द्यो नागरको मतः ॥ पौडवेदुः
 सुम्नेन कामुकं यदि सुन्दरी । रतिपात्रं समाख्यातं कामि
 वीणां सुखवहम् ॥ श्लेषहान्यरिते दोर्भा मादमासि
 सुन्दरीम् । कथयेद्वन्द्यं कामी वन्द्यो मायूरसंज्ञकः । नारी
 पादौ खड्गस्तेन धारयेद् गलवे यदि । स्तनार्पितकरः कामी
 वन्द्यः स्याद्वि विस्मयवान् । बोधितादं यदि न्यस्य द्वितीये
 स्वस्वमाश्रितः । स्तनौ हृत्वा रतिवामो वन्द्यस्तु नभरः कृतः ।
 नारीपादद्वयं कामो धारयेत् स्तनमच्छले । धृतकच्छो रमे
 नारी वन्द्योऽयं रतिसुन्दरः । नाभौ ऊरुद्वयं हृत्वा कराभ्यां
 पौडवेत् युक्तः । कामवेत्तिर्मरं कामो वन्द्योऽयं सुखसङ्गमः ।
 हृत्वा वामकरिषोर्ध्वं पादौ च विरजि स्थितम् । सुष्ठु कामयेत्
 कामो धारयन् प्रवीर्णितः । स्वयानुभवमभ्यस्त्यां कामो
 निर्मरं स्थितम् । दावे निःप्रद्वित कामो वन्द्योऽयं ज्ञानयोगिनः ।
 कीदृशसंभोगश्च निमुक्तः चित्तसिद्धयः ॥ योनिमापोदयेत्
 कामी वन्द्यो सुखिणः स्वयम्भारः । स्तनार्पितकरिषोर्ध्वं मादमासि
 यते सुखम् । तथाहिद्वन्द्यसंज्ञकः वन्द्यो वन्द्यः ।
 वन्द्यः सर्वात्मना काम्यो नावकी सर्वथा सुखे । तेन सञ्जायते
 कामी पुण्यं मेघने कुरु ॥ १६ ॥ स्थितं चनोयं पुर्यादं चिकुर्ध्वं
 सुष्ठु काम्यात् । हृत्वा रमेत् पद्मात् वन्द्योऽयं रतिसुन्दरः ।
 यथाहीनसुखी नारी उत्पिप्लवकनी यदि । काम्यं कामुयते
 पद्मात् वन्द्योऽयं सर्वसङ्गमः । हृत्वा पौडवेत् वी नारी ॥
 उद्युक्त पादनिभान्तु वन्द्यः वन्द्यः सुखि । सुखाश्रितं रमे
 वन्द्यो वन्द्यो वन्द्यः कृतः । वन्द्यः वन्द्यः वन्द्यः वन्द्यः

मतः ॥ स्त्रियं सुखं समासिद्धानुबुद्ध्या च सुखं सुखम् ।
 प्रियायाः कटिमात्रं स्वेकच्छेदं धारयेत् प्रियाम् । कामवासन-
 मेवायं प्रदद्यात् पुंसो इदं ॥ नारीपादद्वयं कृत्वा कामा-
 लोचयिपरि । कटिमात्रं कवेयसु वन्धीत्यं सपदः कृतः ।
 कामाक्रोहे स्थिता नारी भूमौ दत्तपदद्वया । इदं दत्त-
 द्वयं न वन्धो लीलान्नोत्तमः ॥ विपरीतरतिः ॥ भग-
 निःस्थितसिद्धायाः सुन्दर्या विदितं प्रियम् । तस्याः सङ्गुटक-
 चेति नारीसिद्धयर्थनम् ॥ इति सुन्दरतम् ॥ इति श्रीप्रा-
 तोपिण्या पञ्चपुष्पस्तवकाप्रवर्तितं सप्तमं निर्गुणज्ञानकाण्डं
 समाप्तम् ॥

अथोपधम् ॥ सर्वसुखे एकविंशति पटले । दीपं
 कृत्वा ताम्रपात्रे कर्णसं पतयेद्य । गवां हृतेन
 बालोद्य चक्षुषी त्वय रक्षयेत् । कर्णान्तरे यथा रूपं तादृ-
 यं प्रपश्यति ॥ १ ॥ काममापी दक्षभूतं विद्यायां धारयेत्
 कर्णं निद्रां करोति देवेभिः चर्चयुषं हरत्सपि ॥ २ ॥
 लम्बुललाः पत्ररसं मधुना सारनासकम् । तैलेन संयुतं
 कृत्वा मन्दाग्ने तापयेत्ततः । कर्णे तु तापयेद्देवि । कर्ण-
 कोट्यादिकं हरत् ॥ ३ ॥ सुहृत्सं सारनासं चर्चयुषं हरि-
 दम् ॥ ४ ॥ लम्बुललाः पत्ररसं कर्णं प्रविष्टुं शक्यम् । कर्ण-
 कोटः पतिदाय रत्नी दद्यात् संशयः ॥ ५ ॥ अर्द्धदेवामूलपत्रं
 कर्णे बद्धा न्याया हरत् ॥ ६ ॥ अर्द्धदेवामूलपत्रं बद्धुषी पत्रि-
 ययेत् । चक्षुष्यां हरिदाय यथा हृदसोर्गन्धौ ॥ ७ ॥ शुद्धो-
 निम्बद्वयसं पिष्ट्वा चक्षुष्यदे प्रिये । विलेपयति पद्मनां
 चक्षुष्यं विनश्यति ॥ ८ ॥ अपामार्गस्य सुखं रोचना सुरसं
 तप्तम् । लम्बुललासंयुक्तं ताम्रपात्रे तु पेयेत् । कामना-
 चक्षुषी देवि । सर्वयुषं विनश्यति ॥ ९ ॥ सुखं यथा लम्बु-

वातहरं परम् ॥ २३ ॥ मधुसैन्धवसंयुक्तं कोलमत्स्य समन्वितम् ।
 चक्रशं मूलकं पक्कां शासुत्तेन वरानने ॥ वातघ्नं परमं
 देवि ! तापघ्नं नात्र संशयः ॥ २४ ॥ सर्ववाते मर्दनश्च तिल-
 तैलेन पार्वति ! । तथा क्रीडस्य तैलेन नागतैलेन वा
 प्रिये ! ॥ २५ ॥ शुशुतैलेन दुग्धेन अजाक्षीरेण भाषयेत् ।
 श्लेष्मदं वातिकं हन्ति काटिकातं तथैव च ॥ २६ ॥ उष्णत्वं कुम्भ-
 रूपश्च विशादकीयपत्रकम् । समूलमटसारश्च वासकं राम-
 वासकम् । योगपत्रं समीरकं मृदःकुम्भे विनिःक्षिपेत् ।
 अर्कान्नी तापघ्ने देवि ! पुनः पिष्टवन्तु कारयेत् । अर्कमूलं
 पुनर्द्रव्यं च ह्रीमूलसमन्वितम् । खेदयेत् सर्ववातेषु त्रिदि-
 नेन विनश्यति ॥ २७ ॥ तुलसीमूलबीजानि कुमारीबीजमेव
 च । प्रलेपात् सर्वकुष्ठघ्नं कलसारश्च नश्यति ॥ २८ ॥ हस्ति-
 कर्षे तुलायाश्च समुत्पाद्य वरानने ! । सुह्रीमूलं विषमूलं
 समरीचं सशकरम् । तोलं तोलश्च संसाध्यात् मन्त्रवातविना-
 शनम् ॥ २९ ॥ कलिहचत्वचं देवि ! सले बद्धा विक्षेपतः ।
 शोकाच्च नाशनं प्रोक्तं पामरीशूलकं तथा ॥ ३० ॥ तिमिडो-
 बीजकं पिष्ट्वा तक्रैश्च सहयोगतः । पानादोक्तं हरत्यागु वस्त्र-
 बामस्य बीजकम् ॥ ३१ ॥ दन्तमांसं हरेदाश्च वार्त्तकीबीजकै-
 स्वया । पक्ववार्त्ताकुम्भं खेदात् करोवाज्यो तथा हरेत् ॥ ३२ ॥
 श्वेतापराजितामूलं तथा वासुदकेन च । सुष्ठमज्ये प्रलेपाच्च-
 जायं नाशयति ध्रुवम् ॥ ३३ ॥ श्वेतगुग्गां समुत्पाद्य मन्त्रे
 पुष्पके तथा । प्रलेपात्तत्त्वचादेवि ! विषरोगो विनश्यति ॥ ३४ ॥
 नीलकण्ठं मधुयुतं तथा रोगविनाशनम् ॥ ३५ ॥ श्वेतापरा-
 जितामूलं तथा श्वेतजयन्तिकाम् । श्वेताचक्रकमेतेन कारये-
 मुल्लिकां सतः । स्वात्मां चन्द्रोदये देवि ! समुत्पाद्य विधा-
 जतः । भाले च तिलकं कृत्वा वशीकरश्चमुत्तमम् ॥ ३६ ॥

पलाशवीजं समं दृष्टेन सह पेययेत् । मञ्जुषाभीसमावृतं
 मूलीपलितनाभनम् ॥ २० ॥ दृष्टतीनीलकेष्टानां चिफला-
 लवणैः सह । दन्ते विलेपनादेवि । दन्तगुलं हरत्यपि ॥ २१ ॥
 छागमांसमवाचीरं मुक्ता ग्राह्यद्वयैः सह । यथाकुण्डादिकं
 हस्ति तालमूली तथैव च ॥ २२ ॥ भाग्येश्वरमूलस्य मधुना च
 तया हरेत् । यष्टोमधुसमन्वासे तया हन्त्याय संशयः ॥ २३ ॥
 तस्य पतङ्गपक्षीपाणात् सर्वज्वरनिवारणम् ॥ २४ ॥ मधुना सह
 पाणाच्च श्रोतवासे ज्वरं हरेत् ॥ २५ ॥ अमुदितार्कं चीवृत्य
 सर्वज्वरहरं प्रिये । श्वेतापराजितामूलं पुष्पाङ्गी धारया-
 तया । अपीमार्गस्य च तया कण्ठकासजनघने ॥ २६ ॥
 ज्वरं हन्त्यायदेशानि । ज्ञात्वा वा विष्णुमे प्रिये । रक्त-
 वाद्यालमूलस्य चर्कचारं विज्ञेयतः । भिषेष्टं कदलीसूतैः
 श्वेतायां दापयेत्ततः । शर्कराज्वरं ततो हन्त्यातया तापज्वराप-
 नुत् ॥ कुहासस्य त्वक्चैव अशुभस्य त्वचं तया । दृष्टेन सह
 पाणाच्च सर्वजासं हरत्यपि ॥ २७ ॥ भाग्येश्वरस्य मूलस्य मधुना
 सह चर्करि । पाणाच्च चीवरं हस्ति विष्णुक्रान्ता तथैव
 च ॥ २८ ॥ विषयिणी देववसुता पायशेकधुना समम् । मूल-
 क्षावं ततो हन्त्यात् सप्ताहायाय संशयः ॥ २९ ॥ विषमूलं
 सगुडचीं मधुना पाययेत्ततः । वास्तं हस्ति न संशयो भातु-
 सुतस्य वीजकम् ॥ ३० ॥ पलाशवीजं सिद्धार्थं मधुतैकतम-
 न्वितम् । मथयेत् सप्तमासेन ज्वरां हस्ति न संशयः ॥ ३१ ॥
 तिलकस्य समं युक्तं तया भक्ष्यातर्कं प्रिये । अत्यग्निर्जायते
 देवि । त्रिरात्रे च न संशयः ॥ ३२ ॥ कण्ठमूलीपिप्पली च
 चण्डीच मरिचानि च । घृतातमगुडेनापि गुहिकां कारये-
 ततः । अत्यग्निर्जायते शीघ्रं भक्ष्यात् त्रैवर्गगतः ॥ ३३ ॥
 ॥ । अथ हन्त्याय विज्ञेयः । विनाशयति तया

भोति तथा जङ्गमवारये । ५२ ॥ नीलकण्ठस्य पञ्चभुज-
 नस्य च कञ्चुकम् । समभावे कृतं घृणं पूर्ववद्भवति भ्रुवम् ॥ ५३ ॥
 इयमारस एव स्य हीला कुसुमं युधः । चन्द्रं सवेतसत्तैव
 सन्नायकं तेन दर्पयम् । चन्द्रोद्गर्भभानास्य रूपं प्रखेदम-
 न्वधीः ॥ ५४ ॥ शूकराश्वगर्भस्य वानरस्य तथैव च । बृहो-
 यासु मण्डं सावत् पुटान्मौ दाहकेततः । यथाकञ्चुकवशया दर्प-
 मार्ययेदह । तेषां कञ्चुपि सप्तशेकात् काव्या विचारया ॥
 अतुमन्त्राः कूर्मतायास्तद्विनामपि सप्तशे । कावरे मय-
 यान् स्नेतान् स्नेनौ प्रसेपयेद् युधः । भस्त्रेक्षोः मय्यैर्योऽयं स्वय-
 त्वेव तं प्रजेत् ॥ अष्टोत्तहप्रवीणस्य बृहोयासैवमेव तु ।
 सोपिके तु ततो ह्यस्य द्रोहदमेव च । वक्रपुष्टिकरश्चैव
 आहुर्ह विभरं परम् । जम्बीरफलपत्रस्य सैन्यवेन समन्वितम् ।
 दन्तलेपं भवेत्तोज्ज्वलं मायपुष्यं हृतीदमम् । आहुर्ह विभरश्चैव
 विरकाये त्वं भवेत् ॥ कूर्ममांसे वक्रं स्निग्धं मांसस्य कोर-
 कस्य च । अस्याभुर्याति वै शीघ्रं कूर्ममांसिकं पार्श्वति ॥
 पूषस्य शीकरश्चैव स्रुहीकर्दमसंयुतम् । मांसमुक्ते अर्कदुग्धं
 मन्त्ररूपसंयुतम् । वाने स्त्रनि संयुक्तं तालमूली समतकम्
 अङ्गुली च रुदे दद्यान्निहारोने कुबेरि ॥ पूर्णं मुहुरंमुहं
 इतिमन्त्रं निवेदयेत् । अङ्गं कदा प्राप्नुयेत् कामी सन्निपये-
 ततः । अश्वीकमूलं पिन्दाकं कान्तरोमे नैवपदे । अश्वीकरोमे
 पूर्वभिरां मायामूलंनयेत् च । अश्वीकमूलस्य कुशाक्षं वात-
 हारे विरोधकम् । तयोर्विप्रति पटके । दन्तमूले मासतस्य
 सैन्यं पिप्पलीयकम् । समूर्ध्वं दन्तिमारस्य दन्तरोमोपभासावे ।
 एवे कौटे प्रजाते च मन्त्रारामं सचूर्णकम् । स्रुहीचौरसमेतस्य
 कौटे पतति तद्वचनम् । इति यन्मादीनां अने प्रत्यक्षं
 द्रष्टव्यम् ॥

अथ वक्ष्ये मन्त्रेशानि । तुरगाणां चिकित्सितम् । वान्ते
दद्यात् पल्लतां शृङ्गवेरं सपिप्पलीम् । यमानीं नारिकेलञ्च
मुञ्चवासकमूलकम् । कोषलञ्च गुडञ्चैव पिष्टं तापहरं परम् ॥

जीरं सर्जरसं कोलं दूर्वाधन्याकसंयुतम् । योगपत्रं मिमा-
शाकं मरीचं लवणान्वितम् । वासन्तीमूलसहितं त्रिपुण्ड्रम्
अमापहम् । बृहत्पानौधमूलपत्रं कडुस्य बीजपत्रकम् ।
शृङ्गवेरं यवञ्चैव हरिद्राद्वयमेव च । एतत्पिष्टं वातहरं बल-
पुष्टिकरं परम् । अरस्त्रवदरीं सूक्तिं कानने रामवासकम् ।
सर्जरसञ्च बीजेन सगुडेन ऊवरं हरेत् । धान्यमूलं रविमूलं
कालञ्जरसमन्वितम् । सोमधान्येन तद्दद्याच्छर्दिकारोग-
नाशनम् ॥ तथा ॥ अपामार्गं विडङ्गञ्च सैन्धवं नागकेशरम् ।
सैन्धवेन समायुक्तं अक्षिरोमो विनश्यति । चर्चिकायान्तु मेकस्य
तेलं मेरुहकस्य च । निशायोमेन दातव्यं सर्वकुष्ठविनाशनम् ॥
नागेश्वरस्य तेलेन मधुवृक्षस्य चूर्णितम् । दध्मं कृत्वा ददेत्ते
नश्येदे वि । विचर्चिका ॥

अहविंशति घटले ॥ दानकञ्च च पुण्याञ्च घृतसिक्तानि भक्ष-
येत् । रक्तसाईः शतुश्चान्नं जलम्भारञ्च नश्यति ॥ उत्तराशा-
मुखी भूत्वा कन्यासूत्रेण वेष्टयेत् । त्रिपुण्ड्रान्तामपामार्गं
तथा जीरमरीचकम् । एकैकेन पिबेत् प्रोत्वा सुखं सुयेत
मर्निनी । माहौषनवनीतेन तथा कविकलापतम् । विलिख्य
ताभ्यां देवेभिः । मिष्टं खलं भवेदनु । रक्तमेरुमूलञ्च तथा
मसदलयञ्चकम् । मरीचञ्च प्रियङ्गुञ्च पिष्टा लिङ्गं विवर्धयेत् ॥
गुवाकपुष्पमेकान्तु नीचीरिञ्च समं पिबेत् ॥ क्षात्वा वा जम्ब-
दिवते अपुण्या पुष्टिता भवेत् ॥ इक्षुगुण्यप्राप्तो मूलं
कलविह्वल नासिकाम् । घृतेन मर्शितं मधेदिन्द्रियः प्रसज्यो
भवेत् ॥

नागार्जुनकृतकेचपुटे द्वितीयपटले ॥ मूदारवटमूलक
जलेन सह चर्षयेत् । विभूत्या संयुतं देवि ! तिलकं लोकावस्था-
कृतम् ॥ १ ॥ पुण्ये पुनर्नवामूलं बदन्तीं मूलिकां तथा । यत्र-
मूलं तथा बध्ना कण्ठे सप्ताभिमन्वितम् । पूज्यो भवति सर्वत्र
मन्त्रमन्त्रैव कथ्यते ॥ ऐं पुरं चोभय भगवति गन्धीरे स्त्री
स्वाहा । असुं मन्त्रमयुतद्वयं जपेत् ततः सिद्धिः ॥ १ ॥
उद्यातपत्रमष्टिष्ठा कुङ्कुमं तगरं समम् । स्नाने पाने तथा स्पर्शे
दर्शने वश्यं भवत्यलम् ॥ २ ॥ सिन्धुमूलं हरेत् पुण्ये कदापि बद्धा
जगन्प्रियः ॥ ३ ॥ निशि कण्ठचतुर्दश्यां मङ्गलीनीलौ मन्त्रानतः ।
उद्धृत्य नरतेलेन चाञ्चनेनैव वश्यकृतम् ॥ ४ ॥ तन्मूलं वन्धयेदस्ते
सर्वलोकप्रियो भवेत् ॥ ५ ॥ चन्द्रं पुण्ये समुद्धृत्य ब्रह्मदण्डाय-
मूलकम् । भोजने सर्वसत्त्वानां वशीकरणमुत्तमम् । उलूक-
हृदयं तुल्यं कुसुमाद्यां रोचनं सुधौः । चञ्चने रोचने वश्य-
मानयेद्भुवनत्रयम् ॥ ६ ॥ श्रीं नमो यच्चिषि असुक्तं वश्य-
मानय स्वाहा श्रीं । अथ मन्त्रस्य पूर्वमेवायुतं जप्त्वा ततः
उद्यातपत्रादि सर्वप्रयोगाः । शतकारमभिमन्विता सिद्धा
भवति चोषधिः । सर्वेषामेव मन्त्राणां मन्त्रध्यानं पृथक् पृथक् ।
तत्तत्स्थाने यथासङ्गमनुक्ते त्वयुतं जपेत् । मन्त्रश्रीर्हं तु
मन्त्राणां पुरातनकरवीरकम् । नवाङ्गुलं कीलकं तत् सप्तकाराभि-
मन्वितम् । यस्य माया कनेद्भूमौ स वंशो भवति ध्रुवम् ।
श्रीं हुं हुं स्वाहा । शतमष्टोत्तरे जप्त्वा पूर्वमेवास्त्रमेकरः ॥ ७ ॥

तृतीय पटले ॥ कुङ्कुमं चन्दनञ्चैव रोचनं अग्निमन्वितम् ।
गवां चौरैश्च तिलकं राजवशकरं परम् । श्रीं श्रीं सः असुक्तं
वश्यं कुङ्कुमं स्वाहा । पूर्वमेव सहस्रं जप्त्वा ततोऽनेन मन्त्रेण
पूर्ववत् तिलकं कुर्व्यात् । श्रीं श्रीं रक्तवासुधौ कुङ्कुमं
असुक्तं वश्यमानय स्वाहा । इति चासुक्तामन्त्रैः सर्वसिद्धौ

भवति ॥ मस्त्रिष्ठा कुङ्कुमश्चैव बाला मोदा कुमारिका
चितामस्य स्वरक्तश्च नियमैरेव भावयेत् । पुष्पे च गुट्टि
कृत्वा भस्मे पाने च दापयेत् । पृष्ठो वा राजवशः
चण्डमन्त्रप्रभावतः ॥ ८ ॥

अथ विवादजयः ॥ गोजिह्वा शिखिमूलं वा
शिरसि संस्थिता । कुरुते सववादेषु जयं पुष्पे समुद्धृता
मार्गशीर्षे तु पूर्णायां शिखिमूलं समुद्धरेत् । वाह्ये शिरे
शिखे धार्यं विवादे विजयो भवेत् । वन्धनाच्छ्रयते जयः
शिखामन्त्राद्य संशयः ॥ २ ॥ मेघनादस्य मूलञ्च चक्रस्थान्तर-
वेष्टितम् । परदारो भवेन्मूकोऽथवा याति दिगन्तरम् ।
निशि कृष्णचतुर्दश्यां महानौलीं श्लेशानतः । आदाय वन्धये-
द्दस्य विवादे विजयो भवेत् । श्वेतगुञ्जान्वितं मूलं मुखस्य
दुष्टतुण्डजित् । उक्त योगानां चण्डमन्त्रेण सिद्धिः ॥ मन्त्रस्य
यो सुदर्शनाय हुं फट् स्वाहा । पूर्वमेवावुतं जप्त्वा चण्डमन्त्रस्य
सिद्धये । ततो ह्योषधियोगश्च सप्ताभिमन्त्रितो भवेत् ॥ ४ ॥
शुक्लपत्रयुते पुष्पे गुञ्जामूलं समुद्धरेत् । बह्वं शिरसि तस्मै
चौरवाधाहरं परम् ॥

योगसारे प्रथमपरिच्छेदे ॥ देवीवाक्यम् ॥ व्याधिनाश-
महं वक्ष्ये पलमात्रं घृतं पिबेत् । पठित्वानेन मनुना यः
पिबेत् साधकोत्तमः । सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो भवत्येव न संशयः ।
मन्त्रं तस्य प्रवक्ष्यामि शृणु मन्त्रैरुत्तमः । तारं माया
शृणुः शम्भुः पुनर्हं गुरुदाहृतः ॥ रुष्टिमुक्तो गुरुश्चैव तयो चन्द्रः
शिवः स्मृतः । एतन्मन्त्रं समाख्यातं घृतशुद्धिरित्येतत् ॥ १ ॥

दण्डानाशं प्रवक्ष्यामि रक्तचन्दनतोलकम् । घर्षयित्वा वाम-
हस्ते गृह्यत्वा साधकोत्तमः । तोलकं क्लृप्तसमिन्ना मनुनाष्टौ-
त्तरं शतम् । तत्तदुपरि संजप्य यः पिबेत् साधकोत्तमः ।

सप्ताहाज्जायते तस्य दृष्टानाशस्तु भैरव ।। सर्वेषां भक्ष्यं
 प्रोक्तं सप्ताहश्च कुलेश्वर ।। सर्वमष्टोत्तरशतं पिबेज्जम्बा च
 साधकः । शब्दबीजद्वयं भद्रे ! नाशयद्वितयं वदेत् । दृष्टेति
 पदमुच्चार्य ततः स्वाहा मनुर्मतः । अनेन मनुना देव ! दृष्टा-
 नाशोऽभिजायते ॥ २ ॥ आहारनाशनार्थाय कृष्णचित्रां समा-
 हरेत् । तोलाष्टं वा तदहं वा तदहं वा सुरेश्वर ।। आनीय
 मनुनानेन वटिकां कारयेद्बुधः । घृतेनालोष्य देवेश ! मनु-
 नानेन भक्षयेत् ॥ कामबीजं समुच्चार्य क्षुब्धाग्निं पदं ततः ।
 निवारयपदं चोक्ता स्वाहेति च मनुर्मतः ॥ ३ ॥ अथवान्य-
 प्रकारेण क्षुब्धहृत्तिर्विधीयते । हविष्ठाशी भवेदादौ पञ्चा-
 क्षपति मातृकाम् । पञ्चादष्टतं प्रयोक्तव्यं मनुनानेन शङ्कर ।।
 हसोर्वा येन मनुना भक्षयेत् साधकोत्तमः ॥ ४ ॥ अथवा सर्पिषा
 देव जिह्वामालोष्य यजेतः । यावदोष्ठं परिध्यात् जिह्वया
 कुलभैरवः ।। तावत्प्रमार्जयेज्जिह्वां यावदोष्ठसमां गयेत् । अने-
 नेव प्रकारेण क्षुब्धहृत्तिर्भविष्यति ॥ ५ ॥ अथवान्यप्रकारेण
 क्षुब्धहृत्तिर्विधीयते । प्रत्यहं विजयाधूमं ब्रह्मरन्ध्रेण मन्त्र-
 वित् । पानं करोति देवेश ! क्षुब्धाशो जायते ध्रुवम् । ब्रह्म-
 मन्त्रमहं वक्ष्ये येन क्षुब्धाशनं भवेत् । सम्बर्त्तकचन्द्रवह्नि
 भौतिको हिन्दुसंयुतः । एवं बीजत्रयं देव ! समुच्चार्य कुले-
 श्वर ।। अनेन मनुना देव ! विजयाधूमशोधनम् । शोधयित्वा
 पिबेद्बुधं न दोषो जायते हर ! ॥ ६ ॥ अथ मूत्रप्रनाशार्थं
 वक्ष्यामि मन्त्रमुत्तमम् । अश्वगन्धां समानीय अस्त्रमन्त्रेण
 मन्त्रयेत् । तोलकं सर्पिषा देव ! मिश्रयित्वा पिबेत् सुधीः ।
 लिङ्गमूले कामबीजं जप्त्वा च स्तम्भयेद्विया । द्वाविंशत्तोलकं
 दुग्धं मरौचं तोलकद्वयम् । समिश्र्य प्रपचेद्यज्ञाद्यावत् शुष्कं
 समानयेत् । ततो वै वाग्भवं जप्त्वा भक्षयेत् साधकोत्तमः ॥

अनेनेव विधानेन मृचनाशोऽभिजायते ॥ ७ ॥ पुरीषनाश-
 नार्थाय विडङ्गं तोलकद्वयम् । पिप्पलीतोलकं शार्ङ्गं शुण्ठीच
 तीलकद्वयम् । तेजपत्रस्य चारेण मिश्रयित्वा जपेयम् ॥
 शतमष्टोत्तरं जप्त्वा मिश्रयिष्यद्ब्रुवन्तः । मन्त्रं तस्य प्रवक्ष्यामि
 मृगुध्वानन्दभैरव ! । श्रीर्माया वाम्भवश्चैव प्रक्षिपीष्यत्यर्थं तया ।
 शिववायुजलं पृथ्वीं वह्निजाया ततः परम् । मन्त्रयित्वा
 पिबेद्द्रव्यं पुरीषं नाशयेद् भुवम् ॥ ८ ॥ शुक्रस्तम्भं प्रवक्ष्यामि
 मृगु मङ्गैरुत्तमः ॥ पिष्ट्वा चैरुण्यकं मूलं नामिमूले विले-
 पयेत् । रोहितमम्बपित्तेन तन्मूलं लेपयेच्छिवः ॥ शुब्द-
 वीजैर्मन्त्रयित्वा स्तम्भयेत् शुक्रशेषितम् । शुब्दवीजं समुद्रस्य
 मर्दयेदक्षमुच्चरन् । स्तम्भयेन्नित्यं शुक्रं तथोक्तं कुलसुन्दरः ॥
 मन्त्रेणानेन शुक्रस्य स्तम्भनं कारयेद्बुधः ॥ ९ ॥ शुक्रस्तम्भनकं
 प्रोक्तमालस्यनाशनं मृगु । कुङ्कुमध्वनिमाह्वय करतालद्वयं
 ह्वयन् । कृत्वा वेतालमूलस्य पिष्ट्वा यो भक्षयेत् शुषीः । कटु-
 कारैर्मन्त्रयित्वा च तालमूलं पिबेत् शुषीः । ततो मनुः पिबे-
 क्षीमानालस्यनाशनं भवेत् ॥ १० ॥ निद्रानाशं प्रवक्ष्यामि
 मृगुध्वानन्दभैरव ! । अलक्तकं तोलकाहं तोलाहं कटु-
 तीलकम् । श्लेतेधूपं मिश्रयित्वा मनुजा भक्षयेत् शुषीः । मनु-
 तस्य प्रवक्ष्यामि येन निद्राक्षयो भवेत् । निद्रा यमसमा-
 देव ! निद्रा व्याधिकरो मता । निद्रायां सर्वदोषः सञ्चि-
 द्रया ज्ञाननाशनम् । निद्रया लीयते सर्वं निद्रया नरकं
 व्रजेत् । तस्माद्यज्ञेन कर्तव्यं निद्रानाशस्तु मेरवः ॥ निद्राशो-
 वह्निंशुक्लं चन्द्रस्यसमन्वितम् । क्रमाच्चयं समुद्रस्य वह्नि-
 जायां परे वदेत् । शतमष्टोत्तरं जप्त्वा मर्दयेद्ब्रुवन्तः । प्रोक्तं
 चक्षुर्दोषादिद्रानाश इतीरितः ॥ ततो अग्निहोत्राय चक्षुषी-
 र्मांशमानयोः । ततो ध्यायेत् कुलसुन्दरः कुलदेवीं प्रवक्षतः ॥

यद्विषयत्वेन निद्राया नाशनं द्रुतम् । श्रीं निद्रे देवि !

माये । जगन्निर्वाणकारिणि । मां जहि त्वं जगद्वादि ।

म। जहि परमेश्वरि । प्रणवं पूर्वमुच्चार्य निद्रापतिपदं ततः ।

निद्रापतिपदं ब्रूयात् ततो ब्रूयात् संनातनौ । वज्रिजायां

ततो ब्रूयात् निद्राक्षयमनुमत्तः । एतन्मन्त्रजपादेव निद्रानाशो

भवेद् ध्रुवम् । शतमष्टोत्तरं वापि सहस्रं वा कुलेश्वरः ।

जप्त्वा निद्रा क्षयं याति क्रिमन्यत् कथयामि ते । अत्र खित-

खेत्यध्याहाराख्यसत्त्वनेनैककर्तृ कता ॥ ११ ॥ अथान्या सम्प्र-

वक्ष्यामि चेन्द्रियाणाञ्च निग्रहम् । यो नितन्मोक्तमार्गेण कुला-

चारं करोति हि ॥ कान्तां मनोरमां देव ! आनीय न्हयवतः ।

पूजयेत्तेन मार्गेण कामयेद्विषयवतः ॥ एवं सत्कारयोगेन शुक्र-

स्तम्भो भवेद्वृणाम् ॥ यस्य यद्देवताभावो यद्रूपास्त्वता स्मृता ।

तत्तद्रूपजगत्सर्वं ध्यात्वा च मदिच्छं पिबेत् । तः प्राणायाम-

योगे वायुश्चापि वशं नयेत् । ततो घृतं संश्लोष्य नालमूलं

य । च ॥ पिष्ट्वा पूर्वोक्तमनुना जप्त्वा साधकः पिबेत् ।

तथा शिः निर्मुक्तो नरो भवति तत्क्षणे ॥ गुरुपादरजो

सर्वव्याप्तिविमांससमन्वितम् । सुराय महादेव ! मर्दये-

ध्यात्वा मधु ततः पूर्वोक्तमन्त्रेण सम्प्रगृह्णन् पिबेत् । एवं

विषयवतः । न क्लेशानाशो भवेद् ध्रुवः ॥ १२ ॥ कुलेश्वरं ततो

संस्कारयोगेण चित्रां ततः पिबेत् । तः पिबेन्नद्यमांसं घृतं वा

ध्यात्वा कः । एवं संस्कारयोगेन चाशो जायते ध्रुवम् ॥

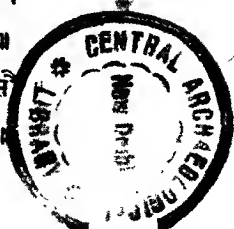
तमेव चन्तामणिनिर्मितावितता सर्वैर्गुरैरन्विता ।

वाक्कात्कल्पलताव्रितार्थिता विष्णोपकारे हिता ॥

सा च वा विप्रसभाजितफलिता श्रीप्राणतोषिण्यसौ

ध्यात्वा भवता सता तमता शुभातिशुभा लता ।

इति प्राणतोषिणी समाप्ता ।

(50) 000

